

Prin. VAMAN SHIVARAM APTE'S
THE PRACTICAL
SANSKRIT-ENGLISH
DICTIONARY

PART III

[य-ह and 6 Appendixes]

EDITORS :

P. K. GODE & C. G. KARVE

PRASAD PRAKASHAN, POONA

Prin. V. S. APTE'S
The Practical
**SANSKRIT-
ENGLISH
DICTIONARY**

PART III

[य-ह]

: Editors :
**P. K. GODE
C. G. KARVE**

**PRASAD PRAKASHAN,
POONA**

Prin. VAMAN SHIVARAM APTE'S
THE PRACTICAL
SANSKRIT-ENGLISH
DICTIONARY

PART III

[य-ह and 6 Appendixes]

EDITORS :

P. K. GODE & C. G. KARVE

PRASAD PRAKASHAN, POONA

Prin. V. S. APTE'S

The Practical

**SANSKRIT-
ENGLISH
DICTIONARY**

PART III

[य-ह]

: Editors :

P. K. CODE

C. G. KARVE

**PRASAD PRAKASHAN,
POONA**

Revised and Enlarged Edition of

PRIN. V. S. APTE'S

THE PRACTICAL

SANSKRIT - ENGLISH DICTIONARY

Vol. III - [य-ह and 6 Appendixes]

Editors-in-chief

P. K. Gode, M. A., D. Litt.

Curator, Bhandarkar Oriental
Research Institute, Poona.

C. G. Karve, B. A.

Editor, Marathi Encyclopaedia
and other lexicons.

*

Assisting Board of Editors
(for this volume)

Dr. Y. G. Rahurkar, M. A., Ph. D.

Sub-editor, Dictionary Dept.
Deccan College, Poona.

Prof. R. N. Gadre, M. A., LL. B.

Professor of Sanskrit, Sir Parshuram Bhau
College and Poona University.

Shri. D. G. Padhye, B. A.

Kāvyatīrtha and Sāhityālaṅkāra,
Sanskrit Teacher, Bombay.

Shri. S. D. Joshi, A. M.

(Harvard)
Vyākaraṇa-chūdāmaṇi.

1959

PRASAD PRAKASHAN, POONA

ग्रन्थ-प्रशस्तिः

— १ —

लोके विश्रुत ' आपटे '-विरचितः प्राक् षष्टिसंवत्सरात्
मान्यः " संस्कृत-शब्दकोश " इति यो जातोऽधुना दुर्लभः
सर्वेषां समवाप्तयेऽस्य च ' महत् कार्यं ' यदङ्गीकृतं
निर्व्यूढं ननु तत् ' प्रकाशन ' मिदं भूयान्मुदे धीमताम् ॥

— २ —

प्राचीनाधुनिक-प्रबुद्धलिखित-ग्रन्थान् समीक्ष्य श्रुतान्
आङ्ग्लार्यैः सह ' नूतनशब्दनिचयं ' संगृह्य सारस्वतात् ।
उत्कृष्टानि बहूनि चावतरणान्युद्धृत्य संपूरितः
' कोषो 'ऽयं च ' परिष्कृतो नवनवो ' विद्वद्वरैर्निर्मितः ॥

— ३ —

नैकार्थान्वित-' नव्यशब्द-भरणे ' कार्यं पुनर्मुद्रणे
प्रारम्भाविरतोद्यमेन च बुधैर्यन्त्रस्य संपादने ।
आलोड्याखिल-'मूलकोश'मनिशं संशोध्य विस्तारितः
संसिद्धः ' परिशिष्टषट्क ' सहितः ' कोष ' स्त्रिखण्डात्मकः ॥

PUBLISHER'S NOTE

With this, is being published the third and last volume of Principal Waman Shivaram Apte's Sanskrit-English Dictionary-Revised and enlarged-edited by Dr. P. K. Gode, Curator, Bhandarkar Research Institute, and Shri C. G. Karve, Lexicographer, with the assistance and collaboration of other scholars. For the co-operation given by other scholars, the editors have already offered their thanks in which I join whole-heartedly.

Though not versed in Sanskrit, still I desire keenly to study the language even at the age of 58, out of a deep-rooted liking, although it has not been possible for me to do so so far due to my business activities. In early boyhood my elder brother taught me some Sanskrit verses. Due to his premature death, not only the further studies in Sanskrit, but all my school-education came to an abrupt end. But the few verses I had studied then, kept me attracted to the everlasting charm and glory of the language; and on account of that attraction I was tempted to undertake the publication of this Dictionary, involving sustained labour, strenuous scholarly work and a heavy financial burden.

In life I advocate the Joint Family System and admire Co-operation in work, without personal pride. I may record here with gratification that none of those concerned with the bringing out of this Edition, acted in a mercenary manner. All of us worked with great zeal for a common purpose, as members of one family in complete harmony.

It would be a futile attempt to describe and I find no adequate words to describe the co-operation I received from the Editors - Dr. P. K. Gode and Shri C. G. Karve. With a sense of appreciation of the financial needs for such a gigantic scheme, many persons have kept amounts in deposit with me and with

their timely material co-operation, I could provide for the necessary funds.

The owners of the Pratibha Printing Press, Messrs Joshi and Lokhande, their assistants, Madhu and Dinkar Lokhande, manager Shri Kale, Head compositers Shri Omale, Vare, Purohit and Shankarrao Acharya spared no pains and gave no room for complaint, while the work was through the Press for an inordinately long period.

The most arduous job of reading and correcting the proofs was very efficiently carried out, as would be evident from the work, by (1) Shri Mahajan, Proprietor, Jai Hind Press, (2) Prof. R. N. Gadre, M.A., LL. B., (3) Shri G. K. Deshmukh, M. A., LL. B., B. T., (4) Shri M. P. Apte B. A., (5) Shri G. R. Matapurkar, B. A., (6) My nephew Shri G. K. Ketkar, B. Sc., Kāvya-tīrtha and (7) Shri Narayan Shastri Abhyankar who worked tirelessly out of their devotion to the Sanskrit language.

From the start to the finish, every one concerned acted with a spirit of co-operation for the achievement of this common purpose. Not only this but my colleagues in other activities of the Prasad Prakashan like Prin. S. V. Dandekar, Shri S. A. Joglekar and Shri P. M. Shintre were very helpful to me in the completion of this work.

I am a staunch believer and to me the success in the undertaking is a gift from God. With His grace, I hope to be able to undertake many more such publications in future on behalf of the Prasad Prakashan.

Prasad Prakashan, }
Poona.

Y. G. Joshi.

A Supplementary List of Abbreviations

I

Abh. Chin.	... ..	Abhidhāna-Chintāmaṇi-Kośa.
Ait. Ār.	... ..	Aitareya Āraṇyaka.
Ait. Up.	... ..	Aitareya Upaniṣad.
Aman. Up.	... ..	Amanasopaniṣad.
AVP.	... ..	Atharva Veda Prātisākhya.
Buddh.	... ..	Buddhist literature.
Chola - Champū.	... ..	Edited by Dr. Raghavan.
C P.	... ..	Copper - plates.
Dharmābhyudaya		
Mahākāvya.	... ..	Edited by Dr. Raghavan.
Dhyān. Up.	... ..	Dhyānabindūpaniṣad.
EI., Ep. Ind.	... ..	Epigraphia Indica.
G I.	... ..	Gupta Inscriptions by Fleet.
I B.	... ..	Inscriptions of Bengal, Vol. III by N. G. Mujumdar.
Inscr.	... ..	Inscriptions.
Jag.	... ..	Jagannātha Pandit.
K. R.	... ..	Kavi-Rahasya.
Lm.	... ..	Laghu - mañjūṣā.
Mahānār. Up.	... ..	Mahānārāyaṇopaniṣad.
Naigh.	... ..	Naighantuka by Yaska.
Nigh. Ratn.	... ..	Nighanta - Ratnākara.
Nri. P. Up.	... ..	Nṛsimhapūrvatāpinyupaniṣad.
Pari. Śekh, Pbh.	... ..	Paribhāṣenduśekhara.
Pb.	... ..	Paribhāṣā.
Pradip.	... ..	Mahābhāṣya-Pradīp (Kaiyaṭa).
Pś.	... ..	Paṇinīya Śikṣā.
PS.	... ..	Paṇinīya Sūtra.
Pur. Pv.	... ..	Puruṣottama - Paribhāṣāṣṛitti.
Rs.	... ..	Ritusamhāra.
Śahendra.	... ..	Śahendravilāsa, edited by Dr. Raghavan.

Śālihotra	... ..	Śālihotra of Bhoja, edited by Dr. E. D. Kulkarni.
Śānti.	... ..	Śāntisāta.
Śārang. S.	... ..	Śārangdhara Samhitā
ŚB. on MS.	... ..	Śābarabhāṣya on Mīmāṃsā Sūtras.
Śik. s.	... ..	Śikṣā - Sangraha.
Sinhās.	... ..	Sinhāsana - dvātrīṅśikā.
Sīr. Pv.	... ..	Sīrdeva's Paribhāṣāṣṛitti.
Svapna.	... ..	Svapnavāsanavādatta.
Śs.	... ..	Śrauta - sūtra.
Taitt. Sam.	... ..	Taittirīya Samhitā.
Tp.	... ..	Taittirīya Prātisākhya.
Uṇ.	... ..	Uṇādisūtras (N.B. New refer- ences from the letter ५ in this edition are taken from the work edited by T. R. Chintamani, University of Madras Publication, 1933.)
Vai. Bhū. (वै. भू.)	... ..	Vaiyākaraṇabhūṣaṇasāra.
Vbh.	... ..	Vaidikābharṇa (a commentary on वै. प्रतिशाख्य)
Vp.	... ..	Vājasaneyī Prātisākhya.

II

Circ.	... ..	Circa, about (with dates).
Com., com.	... ..	Commentary.
Geom.	... ..	Geometry.
cl.	... ..	Class.
Ref.	... ..	Refer, Reference.
Scil.	... ..	Scilicet, that is to say.

P R E F A C E

1. We feel a great relief and satisfaction at the completion of the enormous task, undertaken by us some six years ago, of bringing out the revised edition of Prin. Apte's Sanskrit-English Dictionary. The urgent necessity of revising this Dictionary has been mentioned in the Preface to the first volume of the edition. We indicate below only the procedure followed by us in bringing out this edition.

2. When the Prasad Prakashan management finally decided to undertake the publication of the Revised and Enlarged Edition of Prin. Apte's Sanskrit-English Dictionary, we were entrusted with the work of editing it, at the end of the year 1952. Accordingly, we issued the following appeal and sent it to some fifty renowned scholars—

“ Dear Sir,

The Prasad Prakashan Samstha of Poona has undertaken the publication of a revised edition of Prin. V. S. Apte's Sanskrit-English Dictionary, which is now out of print. The Publishers have entrusted to us the editing of this publication. We expect to complete the press-copy of this work in about six months.

As the Deccan College Research Institute has already been engaged in the stupendous work of preparing a Sanskrit Dictionary on historical principles, which will take many years for its completion, we have confined our revision plan to the inclusion of some new words and some new meanings of words, not recorded in Prin. Apte's edition. Our object in bringing out the revised edition of the Dictionary is to cater mainly to the needs of the school and college students.

With a view to facilitating our work we are approaching many Sanskrit scholars to provide us with lists of new Sanskrit words which they may have come across during the course of their study. We want in particular new words which are not already recorded by Prin. Apte in his edition, as also new meanings of old words in Prin. Apte's dictionary.

We have now to request you earnestly to co-operate with us in the way indicated above and let us know very early the *names of the books from which you can supply us new words or new meanings of words*, for being added to the proposed revised edition. On getting these names we shall be in a position to draw up a consolidated list of works from which new matter can be added to the Dictionary. The names of works from which you are to supply us new matter will be finally communicated to you to enable you to start your work of preparing the required list. This arrangement will prevent duplication of work.

The publishers are willing to pay some honorarium to each scholar, collaborating with us in the above work, as a token of their gratitude.

As the work of preparing the press-copy of the Dictionary has to be completed within six months, we require the lists of new words etc. from our collaborators on or *before 1st April 1953*.

We shall feel much obliged if you kindly express your willingness to collaborate with us to proceed further in this matter.

Thanking you in anticipation,

Yours Sincerely

P. K. Gode.

C. G. Karve.”

We are glad to note that there was a satisfactory response to this appeal from some scholars. Although a few of them could not fulfil their assurance given to us willingly, on account of their unforeseen difficulties, more than a dozen scholars promptly sent their quota as agreed to.

The names of these contributors and the nature of their contributions will be clear from the following statement.

[1] Shri C. G. Karve

(a) भट्टिकाव्यम्, cantos I-IV

(b) धनुर्वेदसंहिता

(c) अलङ्कारशेखर of काव्यमिश्र

- (d) बिल्हणचरितम्
- (e) भारतमञ्जरी of क्षेमेन्द्र
- (f) New words and quotations from epics.

[2] Dr. V. G. Rahurkar

- (a) मातङ्गलीला of नीलकण्ठ
- (b) मानसार (A work on Architecture)
- (c) लीलावती
- (d) भट्टिकाव्यम्, cantos V-XXII
- (e) शालिहोत्र of भोज
- (f) अर्थशास्त्र of कौटिल्य
- (g) एकार्थनाममाला of सौभरि
- (h) नानार्थमञ्जरी of राघव
- (i) Words from मञ्जूषा, ed. by क्षितीशचन्द्र चतर्जी.

[3] Dr. G. V. Devasthali

Words from the शाबरभाष्य.

[4] Prof. Dinesh Chandra Bhattacharya

- (a) शब्दकल्पद्रुम
- (b) धातुवृत्ति (मनोरमा) by रमानाथ
- (c) अनेकार्थसंग्रह of हेमचन्द्र
- (d) शब्दमुक्तामहारण्य by रघुमणि विद्याभूषण.

[5] Dr. A. D. Pusalkar - Select words from the following sources—

- (a) Gupta Inscriptions by Fleet
- (b) Epigraphia Indica
- (c) Copper-plates
- (d) Inscriptions of Bengal, Vol. III, by Mujumdar
- (e) Kautiliya Arthashastra
- (f) Rajatarangini
- (g) Taittiriya Samhita.

[6] Prof. N. A. Gore

- (a) सूक्तिसुन्दर
- (b) चोलचम्पू ed. by Dr. Raghavan
- (c) शाहेन्द्रविलास " " "
- (d) धर्माभ्युदयमहाकाव्य. " " "

[7] Dr. M. V. Apte - His articles on names of plants in सहाद्रि and Annals (B. O. R. I.)

[8] Prof. Bhabatosh Bhattacharya

- (a) दण्डविवेक
- (b) दानसागर
- (c) राजधर्मकौस्तुभ.

[9] Prof. S. D. Joshi -Grammatical Concordance.

[10] Dr. G. B. Palsule

- (a) पाणिनि (वार्तिक and काशिका), a few peculiar words.
- (b) महाभारत, a few words.

[11] Prof. Y. R. Agashe

(1) भासनाटकचक्रम्

- (a) स्वप्नवासवदत्तम्
- (b) प्रतिमा
- (c) प्रतिज्ञायौगन्धरायणम्
- (d) मध्यमव्यायोगः
- (e) चारुदत्तम्
- (f) पञ्चरात्रम्
- (g) अभिषेकनाटकम्
- (h) अविमारकम्
- (i) दूतवाक्यम्
- (j) कर्णभारम्
- (k) बालचरितम्

- (2) शिवभारतम् of परमानन्द
- (3) पर्णालपर्वतग्रहणाख्यानम् of जयराम
- (4) युवराजकविकृतं रामचरितम्
- (5) बुद्धचरितम् of अश्वघोष
- (6) नागानन्दम् of श्रीहर्ष.

[12] Shri V. M. Bedekar - साङ्ख्यकारिका.

[13] Prof. M. D. Sathe - पातञ्जलयोगदर्शन.

[14] Prof. R. N. Gadre - Nyāya Glossary.

[15] Shri D. G. Padhye - Many lists and notes on metres, grammatical terms &c.

Besides the above collaborators, Dr. K. C. Chatterji (Calcutta), Prof. C. H. Chakravarti (Calcutta), Prof. Bhabatosh Bhattacharya (Bhatpara), Prof. K.V. Abhyankar and Prof. M. D. Sathe of Poona, and many others have made useful suggestions for this work and helped us in many other ways. We are really very grateful to all these friends.

3. We have to do here the painful duty of recording the sad demise of our learned friend Prof. D. C. Bhattacharya (Calcutta). He supplied to us more than one thousand words from the sources noted above and we are very sorry that he passed away before seeing the second volume out.

4. For reference purposes, we were in need of almost all works on Sanskrit literature made use of by Prin. Apte, and many other works for use in connection with the additions made by us to the original edition. We have to express our heart-felt thanks to the following gentlemen for lending books from their libraries.

- (1) Shri. S. A. Joglekar, Advocate, Poona.
- (2) Shri. D. S. Joglekar, Secretary, Saraswati Mandir Society, Poona.
- (3) Dr. M. P. Joshi, Medical Practitioner, Poona.
- (4) Dr. V. G. Rahrkar, Sub Editor, Dictionary Dept. Deccan College, Poona.
- (5) Shri. D. G. Padhye, Sanskrit Pandit, Bombay.
- (6) Shri. K. N. Ketkar, Advocate, Nasik.
- (7) Shri. K. V. Karve, Retired Engineer, Bangalore.
- (8) Prof. N. A. Gore, Librarian, Asiatic Society, Bombay.
- (9) Dr. P. K. Gode, Curator, Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona.
- (10) Shri. C. G. Karve, Poona.

5. It is our very pleasant duty to acknowledge the help of Dictionaries of this type, published previously and especially of the following works —

As Prin. Apte had made ample use of the Sanskrit-English Dictionary of Professor Monier Williams and had gratefully acknowledged its debt in the Preface (given fully in the first volume of this edition), we also are duty-bound to do the same for the same reason. We have frequently adopted additional shades of classical meanings and compound words from Prof. M. Williams' new edition of 1951.

The गीर्वाणलघुकोश (Sanskrit-Marathi Dictionary) of the late Janardan Vinayak Oka, published in 1911, gives sources of ample new quotations from texts like Upaniṣads, Rāmāyaṇa, Mahābhārata, Bhāgavata, Śukranīti, Stotras &c., from which we could happily and easily give innumerable quotations. Botanical terms and their Marathi equivalents from this lexicon have enriched our edition to some extent.

From the list of abbreviations given in the first and the last volume, it may be seen that quite new books like Vocabularies of Saubhari and Rāghava, शिवभारत,

पणालर्पवतग्रहणाख्यान, विश्वगुणादर्शचम्पू, शाहेन्द्रविलास, शालिहोत्र, &c. have been used for selecting words.

6. We are also very grateful to the authorities of the Union High School, Bombay, for giving every kind of facility to Shri. D. G. Padhye, the Sanskrit Teacher of the school and for allowing him to make a free use of the school library, for our editorial work.

Prof. H. D. Velankar, Joint Director of the Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay, allowed us to use his book 'Jayadāman', a classified list of Sanskrit metres for our Appendix A. For the Appendixes B and C we have made ample use of 'the History of Sanskrit Literature' (Vol. I) of De and Dasgupta, and the Geographical Dictionary of Nundolal Dey, respectively. We have to express our indebtedness to all these authors.

7. When the preliminary arrangements for the printing of this edition were complete and the editorial work on the original manuscript of Prin. Apte's Dictionary had advanced, the management of the Prasad Prakashan requested Dr. Harekrushna Mahtab, the then Governor of Bombay, to visit our Dictionary Department and formally give his blessings to the printing of this edition. The Governor was very kind to do so on the 27th December 1955, when the first printed sample form was kept ready. This sample form was then despatched to some scholars for inspection and suggestions and we are glad to note that we received many valuable suggestions and remarks from them.

8. In such lexicographic printing, proof-correction plays an important part. Reference works like scholar dictionaries should have no faults of any kind. Hence expert proof-correctors were sought after by us, as there are very few persons well-trained in this job. But we were fortunate enough to get for this work even Sanskrit scholars like Prof. K. V. Abhyankar and Prof. M. D. Sathe for the first volume and Prof. R. N. Gadre, Shri G. K. Deshmukh (ex-superintendent, Phaltan High School) and Shri M. P. Apte, a retired Government officer, for the rest. Shri. Mahajan, a press-owner having insight in the printing line had for sometime helped us in proof-correcting; but owing to his sudden and grave illness we had to lose his willing cooperation. However, in spite of all such possible care, some mistakes have crept in for which the editors are very sorry.

9. Even though the press-matter was ready, its printing took a long time and the first volume covering 631 pages was not out till the beginning of August 1957. The 9th of August was the 65th anniversary day of Prin. V. S. Apte and on this memorable date, Dr. R. P. Paranjapye, Vice-Chancellor of the University of Poona and himself a student of Prin. Apte in the Fergusson College, announced the publication of this volume at a ceremonial meeting, held for this purpose. The second volume (up to page 1296) was formally published on the 29th June 1958, when Dr. S. M. Katre, Director and Editor, Sanskrit Dictionary Department, Deccan College, Poona, kindly presided over the function. The third and the last volume took about 10 months thereafter, as it incorporated some Appendixes covering over hundred pages.

10. We feel satisfaction at some appreciative remarks on the volumes so far out, from savants in India and abroad, a few of which are given below.

(1) Dr. Imanūel Olsvanger of Jerusalem—

“It is a splendid publication indeed, and I can see from a few words which I looked up, how much scholarly skill has been applied to this dictionary, far exceeding the original production of the late Apte.”

(2) Prof. Bhabatosh Bhattacharya (Bhatpara)—

“Though Prin. Apte completed in the short span of his life, the preparation and publication of this and other works, yet he is fortunate enough to leave behind him such a devoted and persevering group of scholars as Dr. Gode and Shri Karve, who have not only perpetuated his name but also added lustre to its glory by making this lexicon upto-date and more useful to Sanskrit scholars all over the world.”

(3) Dr. V. S. Agravala of the Banaras University—

“It is a magnificent production not only resuscitating Apte's Magnum Opus, but also recording

through words, the progress of Sanskritic studies during this long interval.”

Only after the publication of this last volume, scholars can form a just opinion about this revised edition. We have done our duty and it is now left to them to accept it in whatever manner it appeals to them.

11. The Honourable Chief Ministers of Bombay State — Shri Morarji Desai and his present successor, Shri Yeshwantrao Chavan — and the then Director of Education — Shri S. S. Bhandarkar had been very kind to visit our Dictionary Department at our request and the Government of Bombay have been pleased to accord a grant of Rs. 5000 towards the publication of this edition. So also the Universities of Poona and Banaras were pleased to sanction publication-grants of Rs. 2000 and Rs. 1000 respectively. Some other Universities expressed their inability to help the work but showed their willingness to buy a few copies afterwards. We are very grateful to all these great friends and institutions.

12. We cannot close this Preface without expressing our gratefulness to all the members of our Assisting Board of Editors for their willing and enthusiastic co-operation in this work.

13. In conclusion, we have to record here our great appreciation of the spirit of public service displayed by our publisher, Shri Y. G. Joshi, in shouldering the entire financial burden of organising, preparing and publishing this edition, in spite of the risk involved in this work. We are personally grateful to him for all the courtesy and kindness showed to us throughout our protracted labour of six years on this edition.

P. K. Gode,
C. G. Karve,
Chief Editors.

य

यः 1 One who goes or moves, a goer, mover. -2 A carriage. -3 Wind, air. -4 Union. -5 Fame. -6 Barley. -7 Restraint. -8 Light. -9 Abandoning. -10 One of the eight syllabic feet (गण) consisting of one short syllable followed by two long ones. -11 N. of Yama. -या 1 Going. -2 A carriage. -3 Restraining. -4 Religious meditation (ध्यान). -5 Obtaining. -6 An epithet of Lakṣmī. -7 Pudendum muliebre.

यकन *n.* The liver. (This word has no forms for the first five inflections, and is optionally substituted for यकृत् after acc. dual).

यकृत् *n.* [यं संयमं करोति कृक् पिप् तुक् च Tv.] The liver or any affection of it; सिन्धवो गुदा यकृच्च क्लोमानश्च पर्वताः Bri. Up. 1. 1. 1; Mv. 3. 32. -**Comp.** -**आत्मिका** a kind of cockroach. -**उदरम्** enlargement of the liver. -**कोषः** the membrane enveloping the liver. -**वैरिन्** *m.* N. of a plant (Mar. रक्तरोहिडा).

यक्ष I. 10 **Ā.** (यक्षयते) To honour, worship, adore; रक्षाम इति तत्रान्यैर्यक्षाम इति चापरैः Rām. 7. 4. 12. -II. 1 P. (यक्षति) To stir, move.

यक्षः [यक्षयते, यक्ष-कर्मणि घञ्] 1 N. of a class of demigods who are described as attendants of Kubera, the god of riches, and employed in guarding his gardens and treasures; यक्षोत्तमा यक्षपतिं धनेशं रक्षन्ति वै प्रासगदादिहस्ताः Hariv.; Me. 68; Bg. 10. 23; 11. 22. -2 A kind of ghost or spirit; तन्न व्यजानन्त किमिदं यक्षमिति Ken. 3. 2. -3 N. of the palace of Indra. -4 N. of Kubera. -5 Worship. -6 A dog. -**क्षम्** 1 A ghost. -2 Sacrifice. N. of Kubera's wife. -3 The Yakṣa class; अल्पवीर्या यदा यक्षी श्रूयते मुनिपुंगव Rām. 1. 25. 2. -**Comp.** -**अधिपः**, -**अधिमलकम्** the fruit of the पिण्डखजूर tree. -**आवासः** the fig-tree. -**कर्दमः** an ointment consisting of camphor, agallochum, musk and Kakkola (according to others, also sandal and saffron) mixed in equal proportions; यक्षकर्दममृदून्मुदिताङ्गं...सिषिचुरुचकुचास्तम् N. 21. 7; (कर्पूरागुरु-कस्तुरीककौलैर्यक्षकर्दमः Ak.; कुङ्कुमागुरुकस्तूरी कर्पूरं चन्दनं तथा । महासुगन्धमित्युक्तं नामतो यक्षकर्दमः ॥). -**ग्रहः** the being possessed by Yakṣas or evil spirits; a kind of insanity. -**तरुः** the fig-tree. -**धूपः** resin, incense. -**बलिः** a particular nuptial ceremony. -**रसः** a kind of intoxicating drink. -**राज्** *m.* 1 N. of Kubera; प्रतिसिञ्चन् विचिक्रीड यक्षीभिर्यक्षराडिब Bhāg. 10. 90. 9. -2 a place prepared for wrestling and boxing. -**राजः** N. of Kubera. -**रात्रिः** *f.* the festival called Dīpālī, q. v. -**वित्तः** one who is like a Yakṣa, i. e. the guardian of wealth, but who never uses it; तस्यैवं यक्षवित्तस्य च्युतस्योभयलोकतः Bhāg. 11. 23. 9.

सं. इ. को. १६३

यक्षिन् *a.* Ved. 1 Living, existing. -2 Adorable, fit to be honoured.

यक्षिणी 1 A female Yakṣa. -2 N. of the wife of Kubera. -3 A certain female fiend in the service of Durgā. -4 A sylph or fairy (holding intercourse with mortals).

यक्ष्मः, -**यक्ष्मन्** *m.* [यक्ष्म-मनिन्] Pulmonary disease in general; वेगरोधात् क्षयाच्चैव साहसाद् विषमाशनात् । त्रिदोषो जायते यक्ष्मा गदो हेतुचतुष्टयात् ॥ Charaka. -**Comp.** -**ग्रहः** an attack of consumption. -**ग्रस्त** *a.* consumptive. -**ग्री** grapes.

यक्ष्मिन् *a.* One who is affected by or suffers from consumption; यक्ष्मी च पशुपालश्च परिवेत्ता निराकृतिः Ms. 3. 154; Mb. 13. 90. 6.

यङ् A term for the sign of the Frequentative. -**Comp.** -**अन्तम्** a term for the Ātm. frequentative; e. g. बोभूयते from भू. -**लुक्** the omission of यङ् i. e. the Paras. frequentative; e. g. बोभवीति from भू.

यज् 1 U. (यजति-ते, इयाज, ईजे; अयाक्षीत्-अयष्ट, यक्षयति-त्, यष्टुम्, इष्ट; *pass.* इज्यते; *desid.* यियक्षति-ते) 1 To sacrifice, worship with sacrifices (often with instr. of words meaning 'a sacrifice'); यजेत राजा क्रतुभिः Ms. 7. 79; 5. 53; 6. 36; 11. 40; Bk. 14. 90; so अश्वमेधेनेजे, पाकयज्ञेनेजे &c. -2 To make an oblation to (with acc. of the deity and instr. of the means of sacrifice or oblation); पशुना रुद्रं यजते Sk.; यस्तिलैर्यजते पितृन् Mb.; Ms. 8. 105; 11. 119. -3 To worship, adore, honour, revere. -4 To consecrate, dedicate. -5 To give, bestow. -**Caus.** (याजयति-ते) 1 To cause to sacrifice. -2 To assist at a sacrifice. -3 To perform the office of the sacrificing priest; स वेदो याजयितुं ययौ Bm. 1. 42.

यजः 1 A sacrifice. -2 Fire. See यजुस्.

यजत *a.* 1 Holy, divine. -2 Adorable. -3 Dignified, sublime. -**तः** 1 An officiating priest (at a sacrifice). -2 An epithet of Śiva. -3 The moon.

यजतिः 1 A technical name for those sacrificial ceremonies to which the verb यजति is applied; (see जुहोति for further information). -2 The act of offering something with reference to some deity; द्रव्यदेवताक्रियार्थस्य यजतिशब्देन प्रत्यायनं क्रियते । ŚB. on MS. 4. 2. 27. -**Comp.** -**देशः**, -**स्थानम्** a place south of the sacrificial altar.

यजत्रः [यज्-अत्र] A Brāhmaṇa who maintains the sacred fire (अग्निहोत्रिन्). -**त्रम्** Maintenance of the sacred fire.

यजनम् [यज्-ल्युट्] 1 The act of sacrificing. -2 A sacrifice; देवयजनसंभवे देवि सीति U. 4. -3 A place of sacrifice; उत्पत्तिर्देवयजनाद् ब्रह्मवादी नृपः पिता ।

यजमान a. [यज्-ज्ञानच्] Sacrificing, worshipping. -नः 1 A person who performs a regular sacrifice and pays its expenses; जगाम यज्वा यजमानलोकम् R. 18. 12; ततः प्रविशति कुशानादाय यजमानशिष्यः S. -2 A person who employs a priest or priests to sacrifice for him. -3 (Hence) A host, patron, rich man. -4 The head of a family. -5 The head of a tribe. -Comp. -शिष्यः the pupil of a sacrificing Brāhmaṇa (of one who himself performs a sacrifice); S. 4.

यजमानकः = यजमान.

यजस् n. Ved. 1 Worship; इन्द्राग्नी यजसा गिरा Rv. 8. 40. 4. -2 A sacrifice.

यजाक a. 1 Liberal. -2 Worshipping.

यजिः [यज्-इन्] 1 A sacrificer. -2 The act of sacrificing. -3 A sacrifice; दानमध्ययनं यजिः Ms. 10. 79.

यजिन a. 1 A worshipper, sacrificer. -2 Honouring, adoring.

यजुस् n. [यज्-उसि] 1 A sacrificial prayer or formula; तां कामयानां भगवानुवाह यजुषां पतिः Bhāg. 4. 1. 6. -2 A text of the Yajurveda, or the body of sacred mantras in prose muttered at sacrifices; वृत्तगीतिवर्जितत्वेन प्रलिष्टपठिता मन्त्रा यजुषि Sāyana; cf. मन्त्र. -3 N. of the Yajurveda. -4 Ved. Worship, oblation. -Comp. -उदरः Ved. an epithet of Brahman. -पतिः N. of Viṣṇu. -विद् a. knowing the sacrificial formulæ. -वेदः the second of the three (or four, including the Atharvaveda) principal Vedas, which is a collection of sacred texts in prose relating to sacrifices; it has two chief branches or recensions:—the तैत्तिरीय or कृष्ण-यजुर्वेद and वाजसनेयी or शुक्लयजुर्वेद.

यज्ञः [यज्-भावे न] 1 A sacrifice, sacrificial rite; any offering or oblation; यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः; तस्माद्यज्ञात् सर्वहुतः &c.; यज्ञाद् भवति पजन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवः Bg. 3. 14. -2 An act of worship, any pious or devotional act. (Every householder, but particularly a Brāhmaṇa, has to perform five such devotional acts every day; their names are:—भूतयज्ञ, मनुष्ययज्ञ, पितृयज्ञ, देवयज्ञ, and ब्रह्मयज्ञ, which are collectively called the five 'great sacrifices'; see महायज्ञ, and the five words separately.) -3 N. of Agni. -4 Of Viṣṇu; ऋषयो यैः पराभाव्य यज्ञघ्नान् यज्ञमीजिरे Bhāg. 3. 22. 30. -Comp. -अंशः a share of sacrifice. -भुज् m. a deity, god; निबोध यज्ञांशमुजामिदानीम् Ku. 3. 14. -अ (आ) गारः, -रम् a sacrificial hall. -अङ्गम् 1 a part of a sacrifice. -2 any sacrificial requisite, a means of a sacrifice; यज्ञाङ्गयोनित्वमवेक्ष्य यस्य Ku. 1. 17. (-गः) 1 the glomerous figtree (उदुम्बर). -2 the Khadira tree. -3 N. of Viṣṇu. -4 the black-spotted antelope. -अन्तः 1 the completion of a sacrifice. -2 an ablution at the end

of a sacrifice for purification. -3 a supplementary sacrifice. -कृत् m. N. of Viṣṇu. -अरिः an epithet of Śiva. -अर्ह a. 1 deserving sacrifice. -2 fit for a sacrifice. (-m. dual) an epithet of the Aśvins. -अवयवः N. of Viṣṇu. -अशनः a god. -आत्मन् m. -ईश्वरः N. of Viṣṇu. -आयुधम् an implement of a sacrifice. These are said to be ten in number; स्फ्यश्च कपालानि च अग्निहोत्रहवणी च शूर्पं च कृष्णाजिनं च शम्या चोदुखलं च मुसलं च दृषच्चोपल एतानि वै दश यज्ञायुधानीति (quoted in ŚB. on MS. 4. 7.) -ईशः 1 N. of Viṣṇu. -2 of the sun. -इष्टम् a kind of grass (दीर्घरोहितवृण). -उपकरणम् any utensil or implement necessary for a sacrifice. -उपवीतम् the sacred thread worn by members of the first three classes (and now even of other lower castes) over the left shoulder and under the right arm; see Ms. 2. 63; वामांसावलम्बित्वा यज्ञोपवीतेनोद्वासमानः K.; कौशं सूत्रं त्रिविधं यज्ञोपवीतम्..... Baudhāyana; (originally यज्ञोपवीत was the ceremony of investiture with the sacred thread). -उपासक a. performing sacrifices. -कर्मन् a. engaged in a sacrifice. (-n.) a sacrificial rite. -कल्प a. of the nature of a sacrifice or sacrificial offering. -कालः the last lunar day of every fortnight (full-moon and new-moon). -कालकः a post to which the sacrificial victim is fastened. -कुण्डम् a hole in the ground made for receiving the sacrificial fire. -कृत् a. performing a sacrifice. (-m.) 1 N. of Viṣṇu. -2 a priest conducting a sacrifice. -कृतुः 1 a sacrificial rite; Ait. Br. 7. 15. -2 a complete rite or chief ceremony. -3 an epithet of Viṣṇu; ईजे च भगवन्तं यज्ञकतुरुपम् Bhāg. 5. 7. 5. -क्रिया a sacrificial rite. -गम्य a. accessible by sacrifice (Viṣṇu). -गुह्यः N. of Kṛiṣṇa. -घ्नः a demon who interrupts a sacrifice. -त्रात् m. N. of Viṣṇu. -दक्षिणा a sacrificial gift, the fee given to the priests who perform a sacrifice. -दीक्षा 1 admission or initiation to a sacrificial rite. -2 performance of a sacrifice; (जननम्) तृतीयं यज्ञदीक्षायां द्विजस्य श्रुतिचोदनात् Ms. 2. 169. -द्रव्यम् anything (e. g. a vessel) used for a sacrifice. -दुह् m. an evil spirit, a demon. -धीर a. conversant with worship or sacrifice. -पतिः 1 one who institutes a sacrifice. See यजमान. -2 N. of Viṣṇu. -पत्नी the wife of the institutor of a sacrifice. -पशुः 1 an animal for sacrifice, a sacrificial victim. -2 a horse. -पात्रम्, -भाण्डम् a sacrificial vessel. -पुंस्, -पुमान् m. N. of Viṣṇu. -पुरुषः, -फलदः epithets of Viṣṇu. -बाहुः N. of Agni. -भागः 1 a portion of a sacrifice, a share in the sacrificial offerings. -2 a god, deity. -ईश्वरः N. of Indra. -भुज् m. a god, deity. -भावनः N. of Viṣṇu. -भावित a. honoured with sacrifice; इष्टान् भोगान् हि वो देवा दास्यन्ते यज्ञभाविताः Bg. 3. 12. -भुज् m. a god. -भूमिः f. a place for sacrifice, a sacrificial ground. -भूषणः white darbha grass. -भृत् m. an epithet of Viṣṇu. -भोक्तृ m. an epithet of Viṣṇu or Kṛiṣṇa. -महोत्सवः a great sacrificial ceremony. -योगः the Udumbara tree. -रसः, -रेतस् n.

Soma. -**वराहः** Viṣṇu in his boar incarnation. -**वालिः**, -**ली** *f.* the Soma plant. -**वाटः** a place prepared and enclosed for a sacrifice. -**वाह** *a.* conducting a sacrifice. -**वाहनः** 1 an epithet of Viṣṇu. -2 a Brāhmaṇa. -3 *N.* of Śiva. -**वीर्यः** *N.* of Viṣṇu. -**वृक्षः** the fig-tree. -**वेदिः**, -**दी** *f.* the sacrificial altar. -**शरणम्** a sacrificial shed or hall, a temporary structure under which a sacrifice is performed; *M.* 5. -**शाला** a sacrificial hall. -**शिष्टम्**, -**शेषः** -**पम्** the remains of a sacrifice; यज्ञशिष्टाशिनः सन्तो मुच्यन्ते सर्वकिर्त्तिष्वैः *Bg.* 3. 13; यज्ञशेषं तथामृतम् *Ms.* 3. 285. -**शील** *a.* zealously performing sacrifice; यद् धनं यज्ञशीलानां देवस्य तद् विदुर्बुधाः *Ms.* 11. 20. -**श्रेष्ठा** the Soma plant. -**संस्तरः** the act of setting up the sacrificial bricks; यज्ञ-संस्तरविद्धिश्च *Mb.* 1. 70. 42. -**सदस्** *n.* a number of people at a sacrifice. -**संभारः** materials necessary for a sacrifice. -**सारः** an epithet of Viṣṇu. -**सिद्धिः** *f.* the completion of a sacrifice. -**सूत्रम्** see यज्ञोपवीत; अन्यः कृष्णाजिन-मदाद् यज्ञसूत्रं तथापरः *Rām.* 1. 4. 21. -**सेनः** an epithet of king Drupada. -**स्थाणुः** a sacrificial post. -**हन्** *m.*, -**हनः** epithets of Śiva. -**हुत्** *m.* a sacrificial priest.

यज्ञायज्ञीयम् *N.* of various Sāmāns; यज्ञायज्ञीयमङ्गेषु प्रोक्तम् *Ch.* Up. 2. 19. 1.

यज्ञिकः The Palāśa tree.

यज्ञिन *a.* Full of sacrifices. -*m.* *N.* of Viṣṇu.

यज्ञिय *a.* [यज्ञाय हितः घ] 1 Belonging to or fit for a sacrifice, sacrificial; अथर्ववेदप्रवराः पूगयज्ञियसामगाः *Mb.* 1. 70. 40. -2 Sacred, holy, divine. -3 Adorable, worthy of worship. -4 Devout, pious. -**यः** 1 A god, deity. -2 The third or Dvāpara age. -3 The Udumbara tree. -**यम्** Implements or materials for sacrifice (यज्ञसामग्री); यज्ञियं च कृतं सर्वं पुरुषैः सुसमाहितैः *Rām.* 1. 13. 37. -**Comp.** -**देशः** the land of sacrifices; कृष्णसारस्तु चरति मृगो यत्र स्वभावतः । स ज्ञेयो यज्ञियो देशो म्लेच्छदेशस्ततः परः ॥ *Ms.* 2. 23. -**शाला** 1 a sacrificial hall. -2 a temple.

यज्ञीय *a.* [यज्ञ-छ] Sacrificial; प्रशस्तेऽहनि यज्ञीये *Mb.* 3. 124. 6. -**यः** The Udumbara tree. -**Comp.** -**ब्रह्मपादपः** the tree called विकङ्कत.

यज्य *a.* Fit to be worshipped, adorable. -**ज्या**, -**ज्यम्** 1 Worshipping. -2 A sacrifice.

यज्यु *a.* 1 Pious, devout. -2 Worshipping, adoring, honouring. -3 Sacrificing. -**ज्युः** 1 A priest familiar with the Yajurveda (अध्वर्यु). -2 The institutor of a sacrifice (यजमान). -3 An adherent to the यजुःशाखा.

यज्वन् *a.* (-यज्वरी *f.*) [यज्-क्निप्] Sacrificing, worshipping, adoring &c. -*m.* 1 One who performs sacrifices in accordance with Vedic precepts, a performer of sacrifices; नीपान्वयः पार्थिव एष यज्वा *R.* 6. 46; 1. 4; 3. 39; 11. 12; *Ku.* 2. 46; hence यज्वनां पतिः = The moon. -2 *N.* of Viṣṇu.

यत् 1 **A.** (यत्ते, यतित) 1 To attempt, endeavour, strive, try (usually with inf. or dat.); सर्वः कल्ये वयसि यत्ते लब्धुमर्थान् कुटुम्बी *V.* 3. 1. -2 To strive after, be eager or anxious for, long for; या न ययौ प्रियमन्यवधूभ्यः सारतरा-गमना यतमानम् *Si.* 4. 45; *R.* 9. 7. -3 To exert oneself, persevere, labour. -4 To observe caution, be watchful; यततो ह्यपि कौन्तेय पुरुषस्य विपश्चितः *Bg.* 2. 60. -5 Ved. To excite, stir up, rouse. -6 To join, associate with. -7 To go, proceed. -**Caus.** (यातयति-ते) To return, repay, requite, recompense, restore. -2 To despise, censure. -3 To encourage, animate. -4 To torture, distress, annoy. -5 To prepare, elaborate. -6 Ved. To join, unite. -7 To cause to be returned or restored.

यत् *a.* Going, moving; स्थितं च यच्च (ब्रह्मणो रूपे) *Bṛi.* Up. 2. 3. 1.

यतनम् Exertion, effort.

यतित *p. p.* Tried, attempted, endeavoured, striven after.

यत्त *a.* [यत्-क्] 1 Exerting, watching. -2 Taking pains or care. -3 Prepared, ready; यत्ता भवत संयुगे *Rām.* 7. 19. 13; यश्चित्तविजये यत्तः स्यान्निःसङ्गोऽपरिग्रहः *Bhāg.* 7. 15. 30. -4 Resolved. -5 Cared for, attended to; यत्तं सूतेन शिष्टेन बहुशो दृष्टकर्मणा *Mb.* 5. 178. 76.

यत्नः [यत्-भावे नङ्] 1 An effort, exertion, attempt, endeavour, trial; यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोऽत्र दोषः *H. Pr.* 31; *Bh.* 2. 5. -2 Diligence, assiduity, perseverance. -3 Care, zeal, watchfulness, vigilance; महान् हि यत्नस्तव देवदारौ *R.* 2. 56; प्रतिपात्रमाधीयतां यत्नः *S.* 1. -4 Pains, trouble, labour, difficulty; शेषाङ्गनिर्माणविधौ विधातुर्लावण्य उत्पाद्य इवास यत्नः *Ku.* 1. 35; 7. 66; *R.* 7. 14. (यत्नेन *ind.* with great effort, diligently, carefully. यत्नतः carefully, zealously, sedulously; गुणवदगुणवद् वा कुर्वता कार्यमादौ परि-णतिरवधार्या यत्नतः पण्डितेन *Bh.* 2. 99. यत्नात् 1 with great effort. -2 diligently, vigorously, zealously. -3 in spite of every effort. -4 necessarily.) -**Comp.** -**आक्षेपः** (in *Rhet.*) an objection raised even though there be an attempt to stop it.

यत्नवत् *a.* With care; कोशदासेन यत्नवदत्युदारं स्नान-भोजनादिकमनुभावितोऽस्मि *Dk.* 2. 6.

यत् *p. p.* [यम्-क्] 1 Restrained, curbed, controlled, subdued; निराशीर्यतचित्तात्मा *Bg.* 4. 21. -2 Striving, diligent; तांश्चानुसंचार्य ततः कृतार्थाः पतन्ति विप्रेषु यत्तेषु भूयः *Mb.* 12. 301. 111. -3 Limited, moderate; see यम्. -**तम्** The spurring of an elephant by means of the rider's feet; *Mātanga L.* -**Comp.** -**आत्मन्** *a.* governing oneself, self-restrained, curbing the senses; (तस्मै) यत्तात्मने रोचयितुं यत्स्व *Ku.* 3. 16; 1. 54. -**आहार** *a.* moderate or temperate in eating, abstemious. -**इन्द्रिय** *a.* one who has restrained his senses or subdued his passions, pure, chaste. -**गिर** *a.* silent. -**चित्त**, -**मनस्**, -**मानस** *a.* subdued in mind. -**मैथुन** *a.* abstaining from

sexual intercourse. -वाच् *a.* restraining one's speech, observing silence, reticent; see वाग्यत. -व्रत *a.* 1 observing vows; इन्द्रोऽन्यः सर्वदेवानां भवेदिति यतव्रताः Mb. 1. 31. 13 -2 keeping to one's engagements or promised observances.

यतम *a.* (-मत् *n.*) [यद्-उतमच्] Who or which of many.

यतर *a.* (-रत् *n.*) [यद्-उतरच्] Who or which of two.

यतस् *ind.* [यद्-तसिच्] (often used merely for the abl. of the relative pronoun यद्) 1 From whence (referring to persons or things), from what, from which place or quarter; यतस्त्वया ज्ञानमशेषमाप्तम् R. 5. 4. (यतः = यस्मात् from whom); यतश्च भयमाशङ्केत् प्राचीं तां कल्पयेद् दिशम् Ms. 7. 189. -2 For which reason, wherefore, in consequence of which. -3 As, since, for, because; उवाच येन परमार्थतो हरं न वेत्ति नूनं यत एवमात्थ माम् Ku. 5. 75; R. 8. 76; 13. 61; oft. with ततः as correlative. -4 From which time forward, ever since. -5 That, so that. (यतस्ततः means 1 from which place soever, from any quarter whatever. -2 from any person whatever. -3 anywhere soever, on all sides, in any direction; न विद्यमानेष्वर्थेषु नात्रापि यतस्ततः Ms. 4. 15. यतो यतः 1 from whatever place. -2 from whomsoever, from any person whatever. -3 wherever, in whatever direction; यतो यतः षट्चरणोऽभिवर्तते S. 1. 23; यतो यतो निश्चरति मनश्चञ्चलमस्थिरम् Bg. 6. 26. यतःप्रसृति from which time forward.) -Comp. -भव *a.* arising from which. -मूल *a.* originating in, or sprung from which.

यति *pron. a.* [यद्-परिमाणेऽस्ति] (declined only in pl.; nom. acc. यति) As many, as often, how many.

यतिः *f.* [यम्-क्तिन्] 1 Restraint, check, control. -2 Stopping, ceasing, rest. -3 Guidance. -4 A pause in music; स्थानत्रयं यतीनां च षडास्यानि रसा नव Pt. 5. 55. -5 (In prosody) A caesura; यतिजिह्वेष्टविश्रामस्थानं कविभिरुच्यते। सा विच्छेदविरामाद्यैः पदैर्वाच्या निजेच्छया ॥ Chand. M. 1; मन्त्रैर्यानां त्रयेण त्रिसुनियतियुता स्रग्धरा कीर्तितयम्; यतिभङ्गप्रवृत्तस्य यतिभङ्गो न दोषभाक् Samkaradigvijaya. -6 A widow. -तिः *m.* [यतते मोक्षाय यत्-इन्] 1 An ascetic, one who has renounced the world and controlled his passions; यथा दानं विना हस्ती तथा ज्ञानं विना यतिः Bv. 1. 119. -2 N. of Viṣṇu. -Comp. -चान्द्रायणम् N. of a particular kind of penance; अष्टावष्टौ समश्रीयात् पिण्डान् मध्यंदिने स्थिते। नियतात्मा हविष्याशी यतिचान्द्रायणं चरन् ॥ Ms. 11. 218. -पात्रम् an ascetic bowl for collecting alms. -मैथुनम् the unchaste life of ascetics.

यतिन् *m.* An ascetic.

यतिनी A widow; विधवा.....विश्वस्ता यतिनी यतिः Śabda-ratnāvali.

यत्त, -यत्त See under यत्.

यत्र *ind.* [यद्-त्रल्] Where, in which place, whither; सैव सा (यौः) चलति यत्र हि चित्तम् N. 5. 57; Ku. 1. 7, 10.

-2 When; as in यत्र काले. -3 Whereas, because, since, as. (यत्र यत्र means 'wherever'; यत्र यत्र धूमस्तत्र तत्र वह्निः T. S.; यत्र तत्र in whatever place, everywhere; यत्रकुत्र or यत्रकचन-कापि 1 wheresoever, in whatever place. -2 whensoever, at whatever time. -3 whenever, as often as. -4 hither and thither.) -Comp. -कामम् *ind.* wherever one pleases. -कामावसायः the supernatural power (of yogins) for transporting one's self anywhere one likes. -सायंगृह, -सायंप्रतिश्रय *a.* taking up an abode wherever evening overtakes one.

यत्रत्य *a.* Of which place, dwelling in which place.

यथा *ind.* [यद् प्रकारे याल्] 1 Used by itself यथा has the following senses:—(a) as, in the manner mentioned; यथाज्ञापयति महाराजः 'as Your Majesty orders'; (b) namely, as follows; तद् यथानुश्रूयते Pt. 1; U. 2. 4; (c) as, like (showing comparison, and used to express the point of similarity); आसीदियं दशरथस्य गृहे यथा श्रीः U. 4. 6; Ku. 4. 34; प्रभावप्रभवं कान्तं स्वाधीनपतिका यथा (न मुञ्चति) K. P. 10; (d) as, as for example, for instance; यत्र यत्र धूमस्तत्र तत्र वह्निर्यथा महानसे T. S.; कुर्युः कृत्यमकृत्यं वा उद्रे काकादयो यथा Pt. 1. 288; (e) that (used to introduce direct assertions with or without इति at the end); अर्कथितोऽपि ज्ञायत एव यथायमाभोगस्तपोवनस्येति S. 1; विदितं खलु ते यथा स्मरः क्षणमभ्युत्सहते न मां विना Ku. 4. 36; (f) so that, in order that; दर्शय तं चौरसिंहं यथा व्यापादयामि Pt. 1. -2 Used correlatively with तथा, यथा has the following senses:—(a) as, so (in which case एवम् and तदन् often take the place of तथा); यथा वृक्षस्तथा फलम् or यथा बीजं तथावृक्षः; Bg. 11. 29; in this case एव is frequently added to either यथा or तथा or to both to make the equality of relation more marked or striking; वधूचतुष्केऽपि यथैव शान्ता प्रिया तनूजास्य तथैव सीता U. 4. 16; न तथा बाधते स्कन्धो (or शीतम्) यथा बाधति बाधते; (as much-as, as-as); Ku. 6. 70; U. 2. 4; V. 4. 33. In this sense तथा is often omitted, in which case यथा has sense (c) in 1 above. (b) so-that, तथा standing for 'so', and यथा for 'that'; यथा बन्धुजनशोच्या न भवति तथा निर्वाह्य S. 3; तथा प्रयतेथा यथा नोपहस्यसे जनैः K. 109; तस्मान्मुच्ये यथा तात संविधातुं तथार्हसि R. 1. 72; 3. 66; 14. 66; 15. 68. (c) since-therefore, as (because)-so; यथा इतोमुखागतैरपि कलकलः श्रुतस्तथा तर्कयामि &c. Māl. 8; sometimes तथा is omitted; मन्दं मन्दं नुदति पवनश्चानुकूलो यथा त्वां... सेविष्यन्ते भवन्तं बलाकाः Me. 9. (d) if-then, as surely as-so surely (a strong form of assertion or adjuration); वाङ्मनःकर्मभिः पर्यौ व्यभिचारो यथा न मे। तथा विश्वंभरे देवि मामन्तर्धातुमर्हसि R. 15. 81; यथा यथा-तथा तथा the more-the more, the less-the less; यथा यथा भाषसि धर्मसंमितं तथा तथा मे त्वयि भक्तिरुत्तमा Mb.; Śi. 17. 43; यथा यथा यौवनमतिचक्राम तथा तथावर्धतास्य संतापः K. 59; Ms. 8. 286; 12. 73; यथा तथा in any manner, in whatever way; यथा तथा यापयंस्तु सा ह्यस्य कृतकृत्यता Ms. 4. 17; यथैव just as; यथा तथा as much as; यथा तथा भवतु whatever

may be the case; यथा कथंचित् anyhow, somehow or other. N. B. As the first member of Avyayibhāva comp. यथा is usually translated by 'according to, according as, in accordance with, in conformity to, in proportion to, not exceeding'; see compounds below. -Comp. -अंशम् -अंशतस् *ind.* in due proportions, proportionately. -अधिकारम् *ind.* according to authority. -अधीत *a.* as read or studied, conformable to the text. (-तम्) *ind.* according to the text. -अनुपूर्वम्, -अनुपूर्व्यम्, -अनुपूर्व्या *ind.* in regular order or succession, successively. -अनुभूतम् *ind.* 1 according to experience. -2 by previous experience. -अनुरूपम् *ind.* in exact conformity, properly. -अनूक्तम् *ind.* as said or told; मया यथानूक्तमवादि ते हरेः कृतावतारस्य सुमित्र चेष्टितम् Bhāg. 3. 19. 32. -अभिप्रेत, -अभिमत, -अभिलषित, अभीष्ट *a.* as wished, intended or desired, agreeably to desire. (-तम् &c.) *ind.* according to one's wish, at pleasure, agreeably to one's desire. -अभिरुचित *a.* pleasant, agreeable. -अर्थ *a.* 1 conformable to truth, true, real, correct; सौम्येति चाभाष्य यथार्थभाषी R. 14. 44; so यथार्थानुभवः 'correct or right perception'; यथार्थवक्ता &c. -2 conformable to the true meaning, true to the sense, right, appropriate, significant; करिष्यन्निव नामास्य (i. e. शत्रुघ्न) यथार्थमरिनिग्रहात् R. 15. 6; (करिष्यते) युधि सद्यः शिशुपालतां यथार्थम् Si. 16. 85; Ki. 8. 48; Ku. 2. 16. -3 fit, suitable. (-थम्, -अर्थतः *ind.* truly, rightly; fitly, suitably, properly.) °अक्षर *a.* significant or true to the syllable; यस्मिन्नीश्वर इत्यन्यविषयः शब्दो यथार्थाक्षरः V. 1. 1. °नामन् *a.* one whose name is true to its meaning or fully significant (whose deeds are according to his name); ध्रुवसिद्धिरपि यथार्थनाम्नः सिद्धिं न मन्येत M. 4; परंतपो नाम यथार्थनामा R. 6. 21. °वर्णः a spy (see यथार्हवर्ण). (यथार्थता 1 suitability, fitness. -2 propriety. -3 accuracy, genuineness, correctness.) -अर्ह *a.* 1 according to merit, as deserving. -2 appropriate, suitable, just. -3 as agreeable; यथार्हजलेन हृद्यगन्धेन स्नातः Dk. 2. 7. °वर्णः a spy, an emissary. -अर्हम्, -अर्हतः *ind.* according to merit or worth; यथार्हमन्यैरनुजीवलोके संभावयामास यथाप्रधानम् R. 16. 40. -अर्हणम् *ind.* 1 according to propriety. -2 according to worth or merit. -अवकाशम् *ind.* 1 according to room or space. -2 as occasion may occur, according to occasion, leisure or propriety. -3 in the proper place; प्रालम्बमुत्कृष्य यथावकाशं निनाय R. 6. 14. -अवस्थम् *ind.* according to the condition or circumstances. -आख्यात *a.* as mentioned before, before mentioned. -आख्यानम् *ind.* as before stated. -आगत *a.* foolish, stupid. (-तम्) *ind.* as one came, by the same way as one came; यथागतं मातलिसाराधिर्ययौ R. 3. 67. -आगमम् *ind.* according to tradition, as handed down from generation to generation. -आचारम् *ind.* as customary or usual. -आम्नातम्, आम्नायम् *ind.* as laid down in the Vedas. -आरम्भम् *ind.* according to the beginning, in regular order or succession. -आवासम् *ind.* according to one's dwelling, each to his own dwelling. -आशयम्

ind. 1 according to wish or intention. -2 according to the agreement. -आश्रमम् *ind.* according to the Āśrama or period in one's religious life. -आश्रयम् *ind.* according to substratum; चित्रं यथाश्रयमृते Sāṅkhya K. 41. -इच्छ, -इष्ट, -ईप्सित *a.* according to wish or desire, agreeably to one's desire, as much as desired, as desired or wished for. (-च्छम्, -ष्टम्, -त्तम्) *ind.* 1 according to wish or desire, at will or pleasure; यथेष्टं चेष्टन्ते स्फुटकुचतटाः पश्य कुलटाः Udb. -2 as much as may be wanted, to the heart's content; यथेष्टं बुभुजे मांसम् Ch. P. 3. -ईक्षितम् *ind.* as personally seen, as actually perceived. -उक्त, -उदित *a.* as said or told above, aforesaid, above-mentioned; यथोक्ताः संवृत्ताः Pt. 1; यथोक्तव्यापाराः S. 1; R. 2. 70; ततः स्वगृहमेत्य यथोक्तमर्थत्यागं कृत्वा Dk. 2. 2. -उचित *a.* suitable, proper, due, fit. (-तम्) *ind.* duly, suitably, properly; आगतं तु भयं वीक्ष्य नरः कुर्याद् यथोचितम् H. -उत्तरम् *ind.* in regular order or succession, one after another; संबन्धोऽत्र यथोत्तरम् S. D. 729; श्रेष्ठ्यमेषां यथोत्तरम् Ms. 12. 38; यथोत्तरेच्छा हि गुणेषु कामिनः Ki. 8. 4. -उत्साहम् *ind.* 1 according to one's power or might. -2 with all one's might. -उदगत *a.* without sense, stupid. -उदगमनम् in ascending proportion. -उदिष्ट *a.* as indicated or described. (-ष्टम्) or. -उद्देशम् *ind.* in the manner indicated. -उपचारम् *ind.* as politeness or courtesy requires. -उपजोषम् *ind.* according to pleasure or desire; यथोपजोषं वासांसि परिधायाहतानि ते Bhāg. 8. 9. 15. -उपदिष्ट *a.* as indicated. -उपदेशम् *ind.* as advised or instructed. -उपपत्ति *ind.* 1 as may be fit. -2 as may happen. -उपपन्न *a.* just as happened to be at hand, natural; यथोपपन्नरज्जुबद्धः Dk. 2. 4. -उपमा (in Rhet.) a comparison expressed by यथा. -उपयोगम् *ind.* according to use or requirements, according to circumstances. -उपाधि *ind.* according to the condition or supposition. -औचित्यम् propriety, suitability, fitness. -ऋतु *ind.* according to the right season; यथर्तुवर्षा भगवान् न तथा पाकशासनः Mb. 3. 188. 50. -कथित *a.* as already mentioned. -कर्तव्यम् what is right to be done. -कर्म *ind.* according to one's duties or circumstances. -कल्पम् *ind.* according to rule or ritual. -काम *a.* conformable to desire. (-मम्) *ind.* agreeably to desire, at will or pleasure, to the heart's content; यथाकामाचिंतायिनाम् R. 1. 6; 4. 51. -कामिन् *a.* free, unrestrained. -कारम् *ind.* in whatever way; P. III. 4. 28. -कालः the right or due time, proper time; यथाकालप्रबोधिनाम् R. 1. 6. (-लम्) *ind.* at the right time, opportunely, seasonably; सोपसर्पैर्जजागर यथाकालं स्वपन्नपि R. 17. 51. -कृत *a.* as agreed upon, done according to rule or custom, customary; स यदि प्रतिपद्येत यथान्यस्तं यथाकृतम् Ms. 8. 183. (-तम्) *ind.* according to the usual practice. -कलसि *ind.* in a suitable way. -क्रमम्, -क्रमेण *ind.* in due order or succession, regularly, in due form, properly; यथाक्रमं पुंसवनादिकाः क्रियाः R. 3. 10; 9. 26. -क्षमम् *ind.* according to one's power, as much as possible. -क्षिप्रम् *ind.* as quickly as possible. -क्षमेण *ind.* safely, comfortably.

-खेलम् *ind.* playfully; V. -गुणम् *ind.* according to qualities or endowments; Ch. Up. -चित्तम् *ind.* according to will; Māl. -जात *a.* 1 foolish, senseless, stupid. -2 barbarous, outcast. -ज्ञानम् *ind.* to the best of one's knowledge or judgment. -ज्येष्ठम् *ind.* according to rank, by seniority. -तत्त्वम् *ind.* 1 according to actual facts, actually, as the case really may be. -तथ *a.* 1 true, right. -2 accurate, exact. (-यम्) a narrative of the particulars or details of anything, a detailed or minute account. (-यम्) *ind.* 1 exactly, precisely; विभाव्यन्ते यथातथम् Bhāg. -2 fitly, properly, as the case really may be; Mb. 3. -तथ्यम्, -तथ्येन *ind.* truly, really. -तृप्ति *ind.* to the heart's content. -दर्शनम् *ind.* according to observation. -दिक्, -दिशम् *ind.* in all directions. -निकायम् *ind.* according to body; Śvet. Up. -निर्दिष्ट *a.* 1 as mentioned before, as specified above; यथानिर्दिष्टव्यापारा सखी. -2 as prescribed or laid down; यथानिर्दिष्टं संपादितं व्रतम् V. 3. -न्यायम् *ind.* justly, rightly, properly; प्रतिपूज्य यथान्यायम् Ms. 1. 1. -न्यासम् *ind.* according to the text of a Sūtra, as written down. -न्युप्त *a.* as placed on the ground or offered; अवजिघ्रेच तान् पिण्डान् यथान्युप्तान् समाहितः Ms. 3. 218. -पण्यम् *ind.* according to the (value or kind of) commodities; शुल्कस्थानेषु कुशलाः यथापण्यविचक्षणाः Ms. 8. 398 (v. 1.). -पुरम् *ind.* as before, as on previous occasions; यथापुरमविज्ञाय स्वार्थलिप्सुमपण्डिताम् Rām. 2. 10. 20. -पूर्व, -पूर्वक *a.* being as before, former; R. 12. 41. (-र्वम्) -पूर्वकम् *ind.* 1 as before; सर्वाणि ज्ञातिकार्याणि यथापूर्वं समाचरेत् Ms. 11. 187. -2 in due order or succession, one after another; एते मान्या यथापूर्वम् Y. 1. 35. -प्रत्यहम् *ind.* according to merit. -प्रदिष्टम् *ind.* as suitable or proper. -प्रदेशम् *ind.* 1 in the proper or suitable place; यथाप्रदेशं विनिवेशितेन Ku. 1. 49; आसज्जयामास यथाप्रदेशं कण्ठे गुणम् R. 6. 83; Ku. 7. 34. -2 according to direction or precept. -3 on all sides. -प्रधानम्, -प्रधानतः *ind.* according to rank or position, according to precedence; आलोकमात्रेण सुरान्नेषान् संभावयामास यथाप्रधानम् Ku. 7. 46. -प्रयोगम् *ind.* 1 according to usage or practice. -2 as found by experiment. -प्रस्तावम् *ind.* on the first suitable occasion. -प्रस्तुतम् *ind.* 1 at last, at length. -2 conformably to the circumstances. -प्राणम् *ind.* according to strength, with all one's might. -प्राप्त *a.* 1 suitable to circumstances. -2 following from a previous grammatical rule; Kāśi. on P. III. 2. 135. (-प्तम्) *ind.* regularly, properly. -प्रार्थितम् *ind.* as requested. -बलम् *ind.* 1 to the best of one's power, with all one's might; यथाबलं च विभज्य गृहीत Dk. 2. 8. -2 according to the (condition of) army or number of forces; Ms. -बुद्धि, -मति *ind.* to the best of one's knowledge. -भक्त्या with entire devotion. -भागम्, -भागशः *ind.* 1 according to the share of each, proportionately; यथाभागशोऽसी वो गन्धाः -2 each in his respective place; यथाभागमवस्थिताः Bg. 1. 11. -3 in the proper place; यथाभागमवस्थितेऽपि R. 6. 19. -भावः 1 destiny. -2 proper relation. -भूतम् *ind.* according

to what has taken place, according to truth, truly, exactly. -भूयस् *ind.* according to seniority. -मुखीन *a.* looking straight at (with gen.); (मृगः) यथामुखीनः सीतायाः पुण्ड्रवे बहु लोभयन् Bk. 5. 48. -मूल्य *a.* worth the price, accordant with the price. -यथम् *ind.* 1 as is fit, fitly, properly; यथायथं ताः सहिता नमश्चरैः Ki. 8. 2. -2 in regular order, severally, each in its proper place, respectively; असक्तमाराधयतो यथायथम् Ki. 1. 11; बीजवन्तो सुखाद्यर्था विप्रकीर्णा यथायथम् S. D. 337. -3 by degrees, gradually; सर्वे मायामानवा यथायथमन्तर्भावे गताः Dk. 1. 5. -युक्तम्, -योगम् *ind.* according to circumstances, fitly, suitably. -योग्य *a.* suitable, fit, proper, right. -रसम् *ind.* according to the sentiments. -रुचम्, -रुचि *ind.* according to one's liking or taste; वदन्ति चैतत् कवयो यथारुचम् Bhag. 2. 5. 21. -रूपम् *ind.* 1 according to form or appearance. -2 duly, properly, fitly. -लब्ध *a.* as actually in hand. -वस्तु *ind.* as the fact stands, exactly, accurately, truly. -विध *a.* of such kind or sort. -विधि *ind.* according to rule or precept, duly, properly; यथाविधि हुताग्नीनाम् R. 1. 6; संचस्कारोभयप्रीत्या भैथिलेयौ यथाविधि 15. 31; 3. 70; Ms. 11. 191. -विनियोगम् *ind.* in the succession or order stated. -विभवम् *ind.* in proportion to one's income, according to means. -वीर्य *a.* of whatever strength. (-र्वम्) *ind.* in respect of manliness or courage. -वृत्त *a.* as happened, done or acted. (-त्तम्) 1 the actual facts, the circumstances or details of an event. -2 a former event. -वृद्धम् *ind.* according to age or seniority; गगनादवतीर्णा सा यथावृद्धपुरःसरा Ku. 6. 49. -व्युत्पत्ति *ind.* 1 according to the degree of education or culture. -2 according to the derivation. -शक्ति, -शक्त्या *ind.* to the best of one's power, as far as possible. -शब्दार्थम् *ind.* in keeping with or according to the sense conveyed by the (sacred) text; इह शब्दलक्षणे कर्मणि यथाशब्दार्थं प्रवृत्तिः ŚB. on MS. 11. 1. 26. -शास्त्रम् *ind.* according to the scriptures, as the law ordains; सर्वेऽपि कमशस्त्वेते यथाशास्त्रं निषेविताः Ms. 6. 88. -शीघ्रम् *ind.* as quickly as possible. -शीलम् *ind.* in accordance with one's temper. -श्रुत *a.* according to the report. -श्रुतम् -ति *ind.* 1 as heard or reported. -2 (यथाश्रुति) according to Vedic precepts; अस्मात् परं वत यथाश्रुतिं संभृतानि को नः कुले निवपनानि करिष्यतीति Ś. 6. 25. -श्रेष्ठम् *ind.* in order of precedence or merit. -शुद्ध *a.* behaving in such a way that the weaker is placed first. -संस्थम् *ind.* according to circumstances. -संख्यम् *a.* figure of speech in Rhetoric; यथासंख्यं क्रमेणैव क्रमिकाणां समन्वयः K. P. 10; e. g. शत्रुं मित्रं विपत्तिं च जय रज्जय भज्जय Chandr. 5. 107. (-ख्यम्), -संख्येन *ind.* according to number, respectively, number for number; हृत्कण्ठाबुगाभिस्तु यथासंख्यं द्विजातयः (शुभ्येरन्) Y. 1. 21. -समयम् *ind.* 1 at the proper time. -2 according to agreement or established usage. -संभव *a.* possible. -संभावित *a.* suitable, appropriate. -सर्वम् *ind.* in all particulars. -सवनम् *ind.* according to the time or season. -सारम् *ind.* according to quality or goodness,

—सुखम् *ind.* 1 at will or pleasure. —2 at ease, comfortably, pleasantly, so as to give pleasure; अङ्के निधाय करभोरु यथासुखं ते संवाहयामि चरणावुत पद्मताम्रौ S. 3. 20; R. 9. 48; Ms. 4. 43. —स्थानम् the right or proper place. (—नम्) *ind.* 1 in the proper place; duly, properly. —2 instantly. —3 according to rank. —स्थित *a.* 1 according to circumstances or actual facts, as it stands; रामं यथास्थितं सर्वं भ्राता ब्रूते स्म विह्वलः Bk. 6. 8. —2 right, proper, fit. (—तम्) *ind.* 1 truly, properly. —2 according to circumstances. —स्थिति *ind.* as usual, according to state or circumstances. —स्थूलम् *ind.* without details. —स्व *a.* each according to (his or her) own; यथास्वान् जग्मुरालयान् Mb. 12. 44. 14. —स्वम् *ind.* 1 each his own, respectively; अध्यासते चीरभूतो यथास्वम् R. 13. 22; Ki. 14. 43. —2 individually; यथास्वमाश्रमैश्चक्रे वर्णैरपि षडंशभाक् R. 17. 65. —3 duly, properly, rightly; यथास्वं ग्राहकान्येषां शब्दादीनामिमानि तु Mb. 3. 211. 13.

यथावत् *ind.* 1 Duly, fitly, properly, rightly; oft. with the force of an adjective; अध्यापिपद् गाधिसुतो यथावत् Bk. 2. 21; लिप्येथावद् ग्रहणेन R. 3. 28. —2 According to rule or precept, as enjoined by rules; ततो यथावद् विहिताध्वराय R. 5. 19; Ms. 6. 1; 8. 214. —3 Exactly, truly.

यद् *pron. a.* (Nom. sing. m. यः, f. या, n. यत्—द्) The relative pronoun corresponding to 'who', 'which' or 'what' in English. (a) Its proper correlative is तद्; यस्य बुद्धिर्बलं तस्य; but sometimes इदम्, अदस्, एतद्, take the place of तद्; sometimes the relative is used alone, its antecedent being supplied from the context. Not unfrequently two relatives are used in the same sentence; या यस्य युज्यते भूमिका तां खलु भावेन तथैव सर्वे वर्गाः पाठिताः Mal. 1; यदेव रोचते यस्मै भवेत् तत् तस्य सुन्दरम्. (b) When repeated, the relative pronoun has the sense of 'totality', and may be translated by 'whoever', 'whatever', in which case the correlative pronoun is generally repeated; यो यः शत्रं विभर्ति स्वभुजयुखलः पाण्डवीनां चमूनां... क्रोधान्धस्तस्य तस्य स्वयमिह जगतामन्तकस्यान्तकोऽहम् Ve. 3. 30; कियते यद् यदेषा कथयति U. 1; यं यं पश्यसि तस्य तस्य पुरतो मा ब्रूहि दीनं वचः Bh. 2. 51. When joined with the interrogative pronoun or its derivatives with or without the particles चिद्, चन, वा, or अपि, it expresses the sense of 'whatever', 'any whatsoever', 'any'; सूतो वा सत्पुत्रो वा यो वा को वा भवाम्यहम् Ve. 3. 33; येन केन प्रकारेण anyhow, somehow or other; यत्र कुत्रापि, यो वा को वा, यः कश्चन &c.; यत् किञ्चिदेतद् 'this is a mere trifle'; यानि कानि च मित्राणि &c. —*ind.* As an indeclinable यद् is frequently used 1 to introduce a direct or subordinate assertion with or without इति at the end; सत्योऽयं जनप्रवादो यत् संपत् संपदमनुबध्नातीति K. 73; तस्य कदाचिच्चिन्ता समुत्पन्ना यदर्थोत्पत्त्युपायाश्चिन्तनीयाः कर्तव्याश्च Pt. 1. or —2 in the sense of 'because', 'since'; प्रियमाचरितं लते त्वया मे... यदि यं पुनरप्यपाङ्गनेत्रा परिश्रुताधमुखी मयाय दृष्टा V. 1. 17; or किं शेषस्य भवत्यथा न वपुषि क्षमां न क्षिपत्येष यत् Mu. 2. 18; R. 1. 27, 87; in this sense यद् is often followed by तद् or ततः as its correlative; see यत् प्रीति-

मद्विर्वदनैः स्वसाम्यात्....ततस्तदीयाधरयावयोगात् ... N. 22. 46. —Comp. —अपि *ind.* although, though; वक्रः पन्था यदपि भवतः Me. 27. —अर्थम्, —अर्थे *ind.* 1 for which, wherefore, why, on which account; श्रूयतां यदर्थमस्मि हारिणा भवत्सकाशं प्रेषितः S. 6; Ku. 5. 52. —2 since, because; नूनं दैवं न शक्यं हि पुरुषेणातिवर्तितुम्। यदर्थं यत्नवानेव न लभे विप्रतो विभो ॥ Mb. —अवधि *ind.* since which time. —आत्मक *a.* having which essence or existence. —कारणम्, —कारणात् *ind.* 1 wherefore, on which account. —2 since, because. —कृते *ind.* wherefore, why, for which person or thing. —भाविष्यः a fatalist (one who says 'what will be will be'); यद्भाविष्यो विनश्यति Pt. 1. 318. —वद् *a.* talking anything. —वा *ind.* or else, whether; नैतद्विद्मः कतरन्नो गरीयो यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः Bg. 2. 6; (often used by commentators in suggesting an alternative meaning). —वृत्तम् an adventure. —सत्यम् *ind.* to be sure, to speak the truth, truly, forsooth; अमङ्गलाशंसया वो वचनस्य यत् सत्यं कम्पितमिव मे हृदयम् Ve. 1; Mu. 1; Mk. 4.

यदीय *a.* Whose, of whom or what.

यदा *ind.* [यद् काले दाचु] 1 When, at the time when; यदा यदा whenever; यदैव तदैव at the very time, as soon as; यदाप्रभृति—तदाप्रभृति from what time—from that time forward. —2 If (= यदि); पत्रं नैव यदा करीरविटपे दोषो वसन्तस्य किम् Bh. 2. 93. —3 Whereas, since, as.

यदि *ind.* 1 If, in case (showing condition, and in this sense generally used with the potential mood, but sometimes also with the future or present tense; it is usually followed by तर्हि and sometimes by ततः, तदा, तद् or अत्र); प्राणैस्तपोभिरथवाभिमतं मदीयैः कृत्यं घटेत सुहृदो यदि तत् कृतं स्यात् ॥ Mal. 1. 9; वदसि यदि किञ्चिदपि दन्तरुचिकौमुदी हरति दरतिमिरमतिघोरम् Git. 10; यत्ने कृते यदि न सिद्ध्यति कोत्र (= कस्तर्हि) दोषः H. Pr. 31. —2 Whether, if; वद प्रदोषे स्फुटचन्द्रतारका विभावरी यद्यरुणाय कल्पते Ku. 5. 44. —3 Provided that, when. —4 If perchance, perhaps; यदि तावदेवं कियताम् 'perhaps you might do so'; पूर्वं स्पृष्टं यदि किल भवेदङ्गमेभिस्तवेति Me. 107; Y. 3. 104 (यद्यपि means 'though', 'although'; Śi. 16. 82; यद्यप्येते न पश्यन्ति लोभोपहतचेतसः Bg. 1. 38; S. 1. 30. यदि वा or; यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः Bg. 2. 6; Bh. 2. 83; or perhaps, or rather, and if necessary; oft. expressed by the reflexive pronoun; स्नेहं दयां च सौख्यं च यदि वा जानकीमपि। आराधनाय लोकानां मुञ्चतो नास्ति मे व्यथा ॥ U. 1. 12; 4. 5.).

यदीय *a.* relating to whom, whose, वाग्भूगौर्यादिभेदैर्विदुरिह मुनयो यां यदीयैश्च पुंसाम् Viṣṇupāda S. 8; यदीयानां वाचाममृतमयमाचामति रसम् Bv.

यदुः 1 N. of an ancient king, the eldest son of Yayāti and Devayāni and ancestor of the Yādavas. —2 N. of a country near Mathurā. —Comp. —कुलोद्भवः, —नन्दनः, —श्रेष्ठः epithets of Kṛiṣṇa.

यहच्छा [यद् यहच्छ-अ टाप् Tv.] 1 Acting as one likes, self-will, independence (of action); यद्दृष्ट्यास्यति

यस्तपस्यते Ki. 14. 21. -2 Chance, accident; usually used in the instrumental singular in this sense and translated by 'accidentally', 'by chance'; किन्नरमित्युनं यदृच्छयाऽद्राक्षीत् K. 'chanced or happened to see' &c; वसिष्ठेनैव यदृच्छयाऽऽगता श्रुतप्रभावा ददृशेऽथ नन्दिनी R. 3. 40; V. 1. 10; Ku. 1. 14; U. 5. 16. -Comp. -अभिज्ञः voluntary or self-offered witness. -शब्दः a proper name, a word like डित्थ, यज्ञदत्त &c. which denotes neither a genus nor species, nor any quality, action &c; असंपादयतः कंचिदर्थं जातिक्रियागुणैः । यदृच्छाशब्दवत् पुंसः संज्ञायै जन्म केवलम् Śi. 2. 47. -संवादः 1 accidental conversation. -2 spontaneous or incidental intercourse, accidental meeting.

यदृच्छातस् ind. Accidentally, by chance.

यदृच्छिकः A son who offers himself for adoption.

यन्त्र a. [यम्-वृत्] 1 Restraining, curbing, controlling. -2 Guiding, directing. -m. 1 A director, governor, ruler. -2 A driver (as of an elephant, carriage &c.), coachman, charioteer; यन्त्रा गजस्याभ्यपतद् गजस्थम् R. 7. 37; अथ यन्त्रारमादिभ्य धुर्यान् विश्रामयेति सः 1. 54; Bhāg. 8. 11. 17; Ki. 7. 32; सव्योऽपि सानुनयमाकलनाय यन्त्रा Śi. -3 An elephant-driver or rider.

यन्त्र 1, 10 U. (यन्त्रति-ते, यन्त्रयति-ते) 1 To restrain, curb, check; शापयन्त्रितपौलस्त्यबलात्कारकचग्रहैः R. 10. 47. -2 To bind, fasten. -3 To force, oblige, compel.

यन्त्रम् [यन्त्र-अच्] 1 That which restrains or fastens, any prop or support, a stay; as in गृहयन्त्र (see the quotation under this word). -2 A fetter, band, fastening, tie, thong, rein; छेदने चैव यन्त्राणाम् Ms. 8. 292. -3 A surgical instrument, especially a blunt instrument (opp. शस्त्र). -4 Any instrument or machine, an appliance, a contrivance, implement in general; कूपयन्त्र Mk. 10. 60 'a machine for drawing up water from a well'; so तैल (cf. यन्त्रं तिलपीडनकम् Chandu Paṇḍita on N. 10. 6; 22. 87); जल &c. -5 A bolt, lock, key; यन्त्रैरुद्घाटयामास सोऽपश्यत् तत्र बालकम् Mb. 3. 309. 6. -6 Restraint, force. -7 An amulet, a mystical or astronomical diagram used as an amulet. -8 A boring machine; दन्तौघयन्त्रोद्भवश्चाली N. 22. 150. -Comp. -आरूढ a. mounted on the revolving engine; भ्रामयन् सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया Bg. -आलयः a printing-press. -उपलः a mill, mill-stone. -करणिका a kind of magical basket. -कर्मकृत् m. an artist, artisan. -कोविदः a mechanist; Rām. 2. 80. 2 (com. यन्त्रकोविदाः क्षेपणीयादियन्त्रकरणकुशलः). -गृहम् 1 an oil-mill. -2 a manufactory. -3 a torture-chamber; Buddh. -गोलः 1 a kind of pea. -2 a canon-ball. -चेष्टितम् any magical work, an enchantment. -तक्षन् m. 1 a constructor of machines. -2 a preparer of charms. -तोरणम् a mechanical arch (fitted with contrivances to move it). -दृढ a. secured by a bolt (as a door). -धारागृहम् a room fitted with

shower-bath; a bath-room. -नालम् a mechanical pipe or tube. -पुत्रकः, -पुत्रिका a mechanical doll, a puppet furnished with contrivances, such as strings, for moving the limbs. -पेपणी a hand-mill. -प्रवाहः an artificial stream of water; यन्त्रप्रवाहैः शिशिरैः परीतान् R. 16. 49. -वद्ध a. having a mechanical contrivance; यन्त्रवद्धतलावपातं कारयेत् Kau. A. 1. 20. -मार्गः a canal or an aqueduct. -मुक्तम् a kind of weapon. -विधिः m. the science of surgical instruments. -शरः an arrow or any missile shot off by means of machinery. -सघ्नम् n. an oil-mill. -सूत्रम् the cord attached to the mechanism of a doll or puppet.

यन्त्रकः [यन्त्र-वृत्] 1 One well acquainted with machinery. -2 A mechanist; Rām. 2. 80. 1 (com. यन्त्रका जलप्रवाहादियन्त्रणसमर्थाः). -3 A restrainer, controller, subduer. -कम् 1 A bandage (in medic.). -2 A turner's wheel or lathe. -3 A hand-mill. -4 A sack; निधीयमाने भरभाजि यन्त्रके Śi. 12. 9.

यन्त्रणम्, -णा [यन्त्र-ल्युट् वा टाप्] 1 Restraining, curbing, stopping; करयन्त्रणदन्तुरान्तरे व्यलिखच्चञ्चुपुटेन पक्षती N. 2. 2. -2 A restraint, restriction; check; हीयन्त्रणां तत्क्षणमन्वभूवन्नन्योन्यलोलानि विलोचनानि Ku. 7. 75; R. 7. 23; गुरुजनयन्त्रणा K. 94. -3 Fastening, binding (बन्ध); निविडपीनकुचद्वययन्त्रणा तमपराधमधात् प्रतिबन्धन्ती N. 4. 10. -4 Force, compulsion, constraint, trouble, pain or anguish (arising from compulsion); अलमलमुपचारयन्त्रणया M. 4. -5 Guarding, protecting. -6 A bandage.

यन्त्रणी, -यन्त्रिणी A wife's younger sister.

यन्त्रिका (= यन्त्रणी above) कनिष्ठा श्यालिका हाली यन्त्रिका कैलिकुञ्जिका Hemachandra.

यन्त्रित p. p. [यन्त्र-क्त] 1 Restrained, checked, curbed, controlled, confined. -2 Fastened, bound; धन्या वयं यदस्माकं स्नेहकारण्ययन्त्रिताः Mb. 3. 1. 33. -3 Fettered, chained. -4 Subject to. -5 Instigated; तेनैव शत्रुं जहि विष्णु-यन्त्रितः Bhāg. 6. 11. 20. -6 Disciplined by rules; ब्राह्मणं यन्त्रिता राजनुपस्थास्यामि पूजया Mb. 3. 304. 1. -7 Drawn well (दृढाकृष्ट); ततः शरैर्दासमुखैर्यन्त्रितैरनुमन्त्रितैः Mb. 3. 167. 26. -8 Attracted; अथवा मदभिस्नेहाद् भक्त्यो यन्त्रिताशयाः Bhāg. 10. 29. 23. -Comp. -कथ, -वाच् a. 'tongue-tied', forced to be silent.

यन्त्रिन् a. or s. 1 Furnished with harness or trappings (as a horse). -2 One who pains, a tormentor. -3 One who possesses an amulet.

यभ् 1 P. (यभति) To cohabit, have sexual intercourse with; देवाः कं जहसुर्वीक्ष्य सुतां यभितुमुद्यतम् Bhāg. 10. 85. 47; 3. 20. 26; यभस्व नित्यं यदि शक्तिरस्ति चेत् दिने दिने गच्छति नाथ यौवनम् Śubhaṣ.

यभनम् Sexual intercourse, copulation.

यम् 1 P. (यच्छति, ययाम, अयंसीत्, यंस्यति, यन्तुम्, यत्; desid. यियंसति) 1 To check, curb, restrain, control, subdue, stop, suppress; यच्छेद् वाङ्मनसी प्रज्ञः Kath; यत्-चित्तात्मन् Bg. 4. 21; see यत्. -2 To offer, give, bestow. -3 Ved. To support, sustain. -4 To raise, lift up. -5 To extend, stretch. -6 To go. -7 To exhibit, show. -Caus. (यमयति-ते) To restrain, check &c.

यम a. [यम्-घञ्] 1 Twin, twinborn. -2 Coupled. -मः 1 Restraining, controlling, curbing; यमो राजा धार्मिकाणां मान्धातः परमेश्वरः Mb. 12. 91. 42. -2 Control, restraint. -3 Self-control. -4 Any great moral or religious duty or observance (opp. नियम); तप्तं यमेन नियमेन तपोऽमुनैव N. 13. 16; यमनियमकृशकृतस्थिराज्ञः Ki. 10. 10. (यम and नियम are thus distinguished:—शरीरसाधनापेक्षं नित्यं यत् कर्म तद् यमः। नियमस्तु स यत् कर्म नित्यमागन्तुसाधनम्॥ Ak. 2. 49; see Malli. on Śi. 13. 23 and Ki. 10. 10 also. The yamas are usually said to be ten, but, their names are given differently by different writers; e. g. ब्रह्मचर्यं दया क्षान्तिर्दानं सत्यमकल्कता। अहिंसाऽस्तेयमाधुर्यं दमश्चेति यमाः स्मृताः॥ Y. 3. 312; or आनृशंस्यं दया सत्यमहिंसा क्षान्तिरार्जवम्। प्रीतिः प्रसादो माधुर्यं मार्दवं च यमा दश॥; sometimes only five yamas are mentioned:—अहिंसा सत्यवचनं ब्रह्मचर्यमकल्कता। अस्तेयमिति पञ्चैते यमाख्यानि व्रतानि च॥). -5 The first of the aṅgas or means of attaining Yoga; the eight aṅgas are:—यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधयोऽष्टाङ्गानि; Śāṇḍilya Up. 1. 1. 2. -6 The god of death, death personified, regarded as a son of the sun; he presides over the pītṛs and rules the spirits of the dead; दत्ताभये त्वयि यमादपि दण्डधारे U. 2. 11. -7 A twin; धर्मात्मजं प्रति यमौ च (i. e. नकुलसहदेवौ) कथैव नास्ति Ve. 2. 25; यमयो-श्चैव गर्भेषु जन्मतो ज्येष्ठता मता Ms. 9. 126. -8 One of a pair or couple, a fellow. -9 N. of Saturn. -10 A crow. -11 A symbolical expression for the number 'two'. -12 Ved. A rein, bridle; पृष्ठे सदो नसोर्यमः Rv. 5. 61. 2. -13 Ved. A driver, charioteer; अग्निं रथानां यमम् Rv. 8. 103. 10. -14 N. of a deity who chastises beings for their misdeeds; यमं कालं च मृत्युं च स्वर्गं संपूज्य चाहतः Mb. 12. 200. 3. -मम् 1 A pair or couple. -2 (In gram.) The twin letter of any consonant. -3 Pitch of the voice. -मी N. of the river Yamunā. -मौ (m. du.) 1 Twins; कथं त्वमेतौ घृतिसंयमौ यमौ Ki. 1. 36. -2 N. of the Āśvins; यमौ यमोपमौ चैव ददौ दानान्यनेकशः Mb. 14. 61. 38. -3 Nakula and Sahadeva; भीमार्जुनयमा-श्चापि तद्युक्तं प्रतिपेदिरे Mb. 3. 6. 14. ० मैथुनौ twins of different sex. -Comp. -अनुगः, -अनुचरः a servant or attendant of Yama. -अनुजा N. of the river Yamunā; मघोनि वर्षत्य-सकृद् यमानुजा Bhāg. 10. 3. 51. -अन्तकः an epithet of 1 Śiva; -2 of Yama. -अरिः, -घ्नः, -रिपुः &c. N. of Viṣṇu. -ईशम् the Nakṣatra Bharanī. -किङ्करः a messenger of death. -कीटः 1 a wood-louse. -2 an earth-worm. -कीलः N. of Viṣṇu. -कोटिः, -टी N. of a mythical town to the east of Lāṅkā; लङ्का कुम्भे यमकोटिरस्याः Siddhāntaśiromaṇi. -घण्टः N. of an astrological Yoga

सं. इ. को... १६४

(this is inauspicious). -जः a. twin-born, twin; यमजौ चापि भद्रं ते नैतदन्यत्र विद्यते Mb. 3. 140. 19; आतरौ आवां यमजौ U. 6; 4; also यमजात-जातक. -दंष्ट्रा 'Yama's tooth', the jaws of death. (-घ्राः pl.) the last eight days of the month Āśvina and the whole of Kārtika (regarded as a period of general sickness). -दिश् f. the south. -दूतः, -दूतकः 1 a messenger of death. -2 a crow. -दूतिका tamarind. -देवता the asterism Bharanī. -द्रुमः Bombax Heptaphyllum (Mar. सांवरी). -द्वितीया the second day in the bright half of Kārtika when sisters entertain their brothers (Mar. भाऊबीज); cf. आतृद्वितीया. -धानी the abode of Yama; नरः संसारान्ते विशति यमधानीजवनिकाम् Bh. 3. 112. -धारः a kind of double-edged weapon. -पटः, -पट्टिका a piece of cloth on which Yama with his attendants and the punishments of hell are represented (Mar. यमपुरी); याव-देतद् गृहं प्रविश्य यमपटं दर्शयन् गीतानि गायामि Mu. 1. 18/19. -पदम् a repeated word. -पाशः the noose of Yama. -पुरुषः Yama's servant or minister. -प्रियः the fig tree. -भगिनी N. of the river Yamunā. -यातना the tortures inflicted by Yama upon sinners after death, (the word is sometimes used to denote 'horrible tortures', 'extreme pain'). -रथः a buffalo. -राज् m. Yama, the god of death. -वाहनः = यमरथः q. v. -व्रतम् 1 an observance or vow made to Yama. -2 an impartial punishment (as given by Yama); यथा यमः प्रियद्वेष्यौ प्राप्ते काले नियच्छति। तथा राज्ञा नियन्तव्याः प्रजास्तद् हि यमव्रतम्॥ Ms. 9. 307. -शासनः the lord Śiva; यशो यदीयं यमशासनालय-क्षमाधर-स्पर्धनमाचचार सः Rām. Ch. 2. 12; (यमशासनालयः = हिमा-लयः). -श्रायम् the abode of Yama; यात यूयं यमश्रायं दिशं नाथेन दक्षिणाम् Bk. 7. 36. -सभा the tribunal of Yama. -सूर्यम् a building with two halls, one facing the west and the other facing the north. -स्वसृ f. 1 N. of the river Yamunā; क्षणमिव गुलिने यमस्वसृस्ताम् Bhāg. 3. 4. 27. -2 N. of Durgā.

यमक a. [यम-स्वार्थे क] 1 Twin-born, twin. -2 Two-fold, double. -कः 1 A restraint, check. -2 A twin; one of a pair, a fellow. -3 A great moral or religious duty; see यम (4). -कम् 1 A double bandage. -2 (In Rhet.) Repetition in the same stanza (in any part of it) of words or syllables similar in sound, but different in meaning, a kind of rhyme, (of which various kinds are enumerated; see Kāv. 3. 2-52); सभा नलश्रीयमकैर्यमाद्यैर्नलं विनाभूद् घृतदिव्यरत्नैः N. 10. 24; आवृत्तिं वर्णसंघातगोचरां यमकं विदुः Kāv. 1. 61; 3. 1; S. D. 640. -Comp. -काव्यम् N. of an artificial poem (ascribed to घटकर्पर). -भारतम् a summary of the Mahā-Bhārata made by आनन्दतीर्थ.

यमदक्षिः (v. l. for जमदग्निः q. v.)

यमन a. (-नी f.) [यम् ल्यु ल्युद् वा] Restraining, curbing, governing &c. -नम् 1 The act of restraining, curbing or binding. -2 Stopping, ceasing. -3 Cessation, rest. -4 Governing, managing. -नः The god of death, Yama.

यमानिका A curtain, screen; cf. जवनिका.

यमल *a.* Twin, one of a couple. -लः The number 'two'. -लौ (dual) A pair. -लम्, -ली A pair, couple. -ला A kind of hiccough. -ली A dress consisting of two pieces. -Comp. -अर्जुनी two Arjuna trees (uprooted by Kṛiṣṇa in childhood); Bhāg. 10. 10. 23-24. -छदः Bauhinia Variegata (Mar. कांचन-आपटा). -पत्रः N. of two trees (कोविदार and अश्मन्तक). -पत्रम् The treaty of alliance.

यमवत् *a.* 1 One who has restrained his passions, self-controlled; यमवतामवतां च धुरि स्थितः R. 9. 1. -2 Temperate, moderate.

यमसात् *ind.* In the hands of Yama, to the power of Yama; यमसात् कृ 'to hand over to death'.

यमानिका, -यमानी Ptychotis Ajowan (Mar. ओंवा).

यमायते Den. Ā. To be like Yama.

यमिका A kind of hiccough.

यमित *a.* [यम्-णिच्-क्त] 1 Restrained, curbed, checked. -2 Tied, held together; स्कन्धे संसिनि चैकहस्तयमिताः पर्याकुला मूर्धजाः S. 1. 29.

यमिन् *a.* [यम्-णिनि, यम-इनि वा] Restraining, curbing &c. -*m.* One who has restrained his passions; यतिर्वशिष्टो यमिनां वरिष्ठः Bk. 1. 15; अहिंसासत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यमकल्मषम् । इति पञ्च यमा येषां सन्तीति यमिनः स्मृताः ॥ J. N. V.; दधत्यन्त-स्तत्त्वं किमपि यमिनस्तत् किल भवान् Śiva-mahimna 25.

यमुना 1 N. of a celebrated river (regarded as a sister of Yama). -2 N. of Durgā. -Comp. -पतिः N. of Viṣṇu. -भिद् *m.* N. of Balarāma. -भ्रातृ *m.* Yama, the god of death.

यमेरुका A kind of gong on which the hours are struck.

यम्य *a.* Restrainable, to be curbed; P. III. 1. 100. -म्या Night; Naigh. 1. 7.

ययातिः [यस्य वायोरेव यातिः सर्वत्र रथगतिर्यस्य Tv.] N. of a celebrated king of the lunar race, son of Nahuṣa; ययातेरिव शर्मिष्ठा भर्तुर्वहुमता भव S. 4. 7. [He married Devayānī, daughter of Śukra, and Śarmiṣṭhā, daughter of the king of Asuras, was told by her father to be her servant as a sort of recompense for her insulting conduct towards her on a previous occasion. (See Devayānī.) But Yayāti fell in love with this servant and privately married her. Aggrieved at this, Devayānī went to her father and complained of the conduct of her husband, on whom, therefore, Śukra inflicted premature infirmity and old age. Yayāti, however, propitiated him and obtained from him permission to transfer his decrepitude to any one who would consent to take it. He asked his five sons, but

all refused except Puru, the youngest. Yayāti accordingly transferred his infirmity to Puru, and being once more in the prime of youth, passed his time in the enjoyment of sensual pleasures. This he did for 1000 years, and yet his desire was not satisfied. At last, however, with a vigorous effort he renounced his sensual life, restored his youth to Puru, and having made him successor to the throne, repaired to the woods to lead a pious life and meditate upon the Supreme Spirit.]

ययावरः = यायावर q. v.

ययिः, -यी *m.* [cf. Un. 3. 159] 1 A horse fit for the Aśvamedha (or any) sacrifice. -2 A horse in general. -3 A road. -4 N. of Śiva. -5 A cloud.

ययिन् *m.* N. of Śiva.

ययुः [Un. 1. 21] 1 A horse fit for a sacrifice; तूर्ण-मय ययुमिवानुययुः Śi. 15. 69. -2 A horse (in general).

यर्हि *ind.* [यद्-हिङ्, cf. P. V. 3. 21] 1 When, while, whenever. -2 Because, as, since; (its proper correlative is तर्हि or एतर्हि, but it is seldom used in classical literature); अनुग्रहायास्त्वपि यर्हि मायया लसत्तुलस्या तनुवा विलक्षितः Bhāg. 3. 21. 20; यर्हम्बुजाक्ष न लभेय भवत्प्रसादम् 10. 52. 43.

यवः [यु-अच्] 1 Barley; यवाः प्रकीर्णा न भवन्ति शालयः Mk. 4. 17. -2 A barley-corn or the weight of a barley-corn; Ms. 8. 134. -3 A measure of length equal to $\frac{1}{6}$ or $\frac{1}{8}$ of an *āṅgula*. -4 A mark on the fingers of the hand resembling a barley-corn and supposed according to its position to indicate wealth, progeny, good fortune &c.; समप्रयवमच्छिद्रं पाणिपादं च वर्णवत् Rām. 6. 48. 13. -5 The first half of a month; also याव. -6 N. of a particular astronomical Yoga. -7 Speed, velocity; cf. जव. -8 A double convex lens. -9 N. of an island. -Comp. -अङ्कुरः, -प्ररोहः a shoot or blade of barley. -अग्रजः 1 = यवक्षार. -2 N. of a plant (यवानि). -अन्नम् boiled barley. -अम्लजम् sour barley-gruel. -आग्रयणम् the first fruits of barley. -क्षारः, -आह्वः, -अपत्यम्, -नालजः, -जः salt-petre, nitre, nitrate of potash; सौवर्चलं यवक्षारं सर्जिकां च हरीतकीम् Śiva B. 30. 17. -क्षोदः, -चूर्णम्, -पिष्टम् barleymeal. -तिका N. of a plant (शङ्खिनी). -द्वीपः the modern Jāvā island. -नालः a kind of cereal plant and its grain (Mar. जौधळा). -फलः 1 a bamboo. -2 spikenard. -3 the Kuṭaja tree. -4 the Plakṣa tree. -5 an onion. -मध्यः a kind of drum. (-ध्यम्, -ध्यमम्) 1 a kind of चान्द्रायण or lunar penance; एतमेव विधिं कृत्स्नमाचरेद् यवमध्यमे । शुक्लपक्षादिनियतश्चरंश्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ Ms. 11. 217. -2 a measure of length. -लासः saltpetre, nitre. -शूकः, -शूकजः an alkaline salt prepared from the ashes of burnt barley-straw, nitre. -सुरम् malt-liquor, beer.

यवकः Barley.

यवक्य *a.* [यव-यत् कुक् च] Sown with or fit for barley (as a field); P. V. 2. 3.

यवमत् *a.* Containing or mixed with barley.

यवनः [यु-युच्] 1 A Greek, an Ionian. -2 Any foreigner, or barbarian; Ms. 10. 44; (the word is applied at present to a Mahomedan or a European also). -3 A carrot. -4 Olibanum. -5 A courser or swift horse. -6 Speed. -7 Wheat. -8 A kind of grass. -**नाः** (*m. pl.*) 1 The Ionians or Greeks. -2 The Greek astrologers. -**नम्** Mixing, mingling (esp. with water). -**Comp.** -**अरिः** N. of Kṛiṣṇa. -**आचार्यः** the reputed author of astronomical book called Tajak. -**इष्टः** 1 a kind of garlic. -2 a kind of onion. -3 the Nimba tree. (-**ष्टा**) the wild date-tree. (-**ष्टम्**) 1 lead. -2 an onion or garlic. -3 pepper. -**देशजम्** benzoin. -**द्विष्टः** bdellium. -**प्रियम्** pepper.

यवनानी (यवनानां लिपिः, यवन-आनुक् ङीप् च] The writing of the Yavanas.

यवनिका, -यवनी 1 A Yavana female, a Greek or Mahomedan woman; यवनी नवनीतकोमलाङ्गी Jag; यवनीमुख-पद्मानां सेहे मधुमदं न सः R. 4. 61; (from dramas it appears that Yavana girls were formerly employed as attendants on kings particularly to be in charge of their bows and quivers; cf. एष बाणासनहस्ताभिर्यवनीभिः परिवृत इत एवागच्छति प्रियवयस्यः Ś. 2; प्रविश्य शार्ङ्गहस्ता यवनी Ś. 6; प्रविश्य चापहस्ता यवनी V. 5. &c.). -2 A curtain; काञ्चुकीयो यवनिकास्तरणं करोति Pratimā 2; cf. जवनिका. -3 A veil; पश्यामस्तावद् रूपसादृश्यम् । संक्षिप्यतां यवनिका.

यवसम् Grass, fodder, meadow grass; नागेन्द्रा यवसाभि-लाषविमुखाः Pratimā 2. 2; Kau. A. 1. 4; यवसेन्धनम् Pt. 1; Y. 3. 30; Ms. 7. 75; (गां) यवसमिच्छतीम् Bhāg. 1. 17. 3.

यवागू *f.* [यूयते मिश्रयते यु-आगू] Rice gruel, sour gruel made from rice or from any other kind of grain, such as barley; यवागूविरलद्रवा Suśr.; Mb. 12. 193. 22; सूत्राय कल्पते यवागूः Mbh. -**Comp.** -**चारकः** the lay-brother who prepares यवागू.

यवानिका, -यवानी 1 A kind of bad barley; (दुष्टो यवो यवानी). -2 See यवनिका. -3 Ptychotic Ajowan (Mar. ओंवा); यवानी पाचनी रुच्या तीक्ष्णोग्रा कटुका लघुः Bhāva P.

यवासः 1 A kind of Khadira. -2 Alhagi Maurorum (Mar. धमासा). -**Comp.** -**शर्करा** a kind of sugar.

यवासिनी A district abounding in Yavāsa.

यविष्ठ *a.* Youngest, very young, (superl. of युवन् *q. v.*); भ्रातुर्यविष्ठस्य सुतान् Bhāg.; त्रिनयन यविष्ठाय च नमः Śiva-mahimna 29. -**ष्ठः** 1 The youngest brother. -2 N. of Agni.

यवीयस् *a.* 1 Younger, very young (compar. of युवन् *q. v.*); अवाच्यो दीक्षितो नाम्ना यवीयानपि यो भवेत् Ms. 2. 128.

-2 Lesser, worse (हीन); पापायैव हि सुष्टोऽसि कर्मणेह यवीयसे Mb. 12. 150. 13. -*m.* 1 A younger brother. -2 A Sūdra.

यव्य *a.* [यवानां क्षेत्रं यव-यत्] 1 Sown with or consisting of barley. -2 Suitable or fit for barley. -**व्यः** A month. -**व्यम्** A field of barley.

यशदम् A kind of mineral, zinc.

यशस् *a.* [अश् स्तुतौ असुन् घातोः ल्युट् च Un. 4. 190] 1 Lovely, agreeable, worthy. -2 Honoured. -*n.* Fame, reputation, glory, renown; विस्तीर्यते यशो लोके तैलविन्दु-रिवाम्भसि Ms. 7. 34; यशस्तु रक्ष्यं परतो यशोधनैः R. 3. 48; 2. 40. -2 An object of glory or respect, a person of distinction. -3 Ved. Beauty, splendour. -4 Favour, partiality. -5 Wealth. -6 Food. -7 Water. -8 An assemblage of rare merits; यावद् हि प्रथते लोके पुरुषस्य यशो भुवि । तावत् तस्याक्षया कीर्तिर्भवतीति विनिश्चिता ॥ Mb. 12. 54. 32 (com. यशः परचित्तचमत्कृतिजनको गुणौघः). -9 An indirect fame (परोक्षकीर्ति); तपति च कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन Ch. Up. 3. 18. 3. -**Comp.** -**कर** *a.* (यशस्कर) conferring glory, glorious; साम्राज्यकृत् सजात्येषु लोके चैव यशस्करः Ms. 8. 387. -**काम** *a.* (यशस्काम) 1 desirous of getting fame. -2 aspiring, ambitious. -**कायम्**, -**शरीरम्** body in the form of fame; यशःशरीरे भव मे दयालुः R. 2. 24; नास्ति येषां यशःकाये जगामरणजं भयम् Bh. -**द** *a.* (-यशोद) conferring fame. (-**दः**) (येन वायुना शीघ्रते शद् अच्) quicksilver; यशदं रज्जसदृशं रीतिहेतुश्च तन्मतम् Bhāva P. (-**दा**) N. of the wife of Nanda and foster-mother of Kṛiṣṇa. -**धन** *a.* or *s.* one whose wealth or valued treasure is fame, rich in fame, very renowned; अपि स्वदेहात् किमुतेन्द्रियार्थाद् यशो-धनानां हि यशो गरीयः R. 14. 35; 2. 1. -**धर** *a.* (यशोधर) keeping up or preserving glory. -**धा** *a.* conferring fame; कच्चिद् यशोधा रथयूथपानां गाण्डीवधन्वोपरतारिरास्ते Bhāg. 3. 1. 38. -**पटहः** (यशःपटहः) a double drum. -**प्रख्यापनम्** (यशःप्रख्यापनम्) spreading or proclaiming the glory. -**भूत्** *a.* (यशोभूत्) famous, renowned. -**शेष** *a.* remaining only in fame, having nothing left behind except glory *i. e.* dead; cf. कीर्तिशेष. (-**षः**) death. -**हर** *a.* (यशोहर) taking away fame, dishonouring, ignominious.

यशस्य *a.* [यशसे हितं यत्] 1 Leading to glory or distinction; आयुष्यं प्राप्नुमुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः Ms. 2. 52. -2 Renowned, famous, glorious; धन्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं वातिथिपूजनम् Ms. 3. 106. -**स्या** N. of a plant (जीवन्ती).

यशस्यति, यशस्कास्यति Den. P. To long for fame.

यशस्विन *a.* [यशस्-विनि] 1 Famous, glorious, renowned; विप्राणां वेदविदुषां गृहस्थानां यशस्विनाम् Ms. 10. 334. -2 Excellent, best. -**नी** The wild cotton tree.

यष्टिः, -ष्टी *f.* [यज्ञ-क्तिन् नि० न संप्रसारणम्] 1 A stick, staff. -2 A cudgel, mace, club. -3 A column, pillar, pole; संक्रमध्वजयष्टीनां प्रतिमानां च भेदकः Ms. 9. 285. -4 A

perch, as in वासयष्टि. -5 A stem, support. -6 A flag-staff; as in ध्वजयष्टि. -7 A stalk, stem. -8 A branch, twig; कदम्बयष्टिः स्फुटकोरकेव U. 3. 42; so चूतयष्टिः Ku. 6. 2; सालस्य यष्टिः Rām. 2. 20. 32; सहकारयष्टिः &c. -9 A string, thread (as of pearls), a necklace; विमुच्य सा हारमहार्य-निश्चया विलोलयष्टिप्रविलुप्तचन्दनम् Ku. 5. 8; क्वचित् प्रभालेपिभिरिन्द्र-नीलैः मुक्तामयी यष्टिरिवानुविद्धा R. 13. 54. -10 Any creeping plant. -11 Anything thin, slim, or slender (at the end of comp. after words meaning 'the body'); तं वीक्ष्य वेपथुमती सरसाङ्गयष्टिः Ku. 5. 85 'with her slender or delicate frame perspiring'. -12 A reed. -13 The arm. -14 Liquorice. -15 Sugar-cane. -Comp. -आघातः cudgeling, beating. -उत्थानम् rising with the help of a staff. -ग्रहः a club-bearer, staff-bearer; P. III. 2. 9 Vārt. -निवासः 1 a stick or rod serving as a perch for peacocks &c.; वृक्षेऽथवा यष्टिनिवासमङ्गात् R. 16. 14. -2 a pigeon-house resting on upright poles. -प्राण a. 1 feeble or powerless. -2 out of breath. -मधु n., मधुका liquorice. -यन्त्रम् a. a particular astronomical instrument.

यष्टिकः 1 A lap-wing. -2 A kind of water fowl.

यष्टिका 1 A staff, stick, pole, club. -2 A pearl-necklace (of one string). -3 An oblong pond or tank. -4 Liquorice; also यष्टीकम्.

यष्टी See यष्टि.

यष्टृ m. [यज्-वृच्] A worshipper, sacrificer.

यस् 1, 4 P. (यसति, यस्यति, यस्त) To strive, endeavour, labour. -Caus. (यासयति-ते) To put to trouble.

यस्त a. Entrusted, deposited.

यस्मात् ind. 1 From which, since, as. -2 That, in order that.

यहु a. Ved. Great. -हुः A child, offspring (पुत्र).

यह्व a. Ved. 1 Great, powerful. -2 Active, restless, continually moving. -m. An employer of priests for sacrifices; L. D. B. -ह्वी A river. -f. (dual) An epithet of 1 Heaven and earth. -2 Of night and day. -3 Of morning and evening.

या 2 P. (याति, ययौ, अयासीत्, यास्यति, यातुम्, यात) 1 To go, move, walk, proceed; ययौ तदीयामवलम्ब्य चाङ्गुलिम् R. 3. 25; अन्वग्ययौ मध्यमलोकपालः 2. 16. -2 To march against, invade; तदा यायाद् विगृह्यैव व्यसने चोत्थिते रिपोः Ms. 7. 183. -3 To go to, march towards, set out for (with acc., dat. or with प्रति). -4 To pass away, withdraw, depart; यातु प्रस्तुतमनुसंधीयताम् H. 3 'let it go or pass, never mind it' -5 To vanish, disappear; यातस्तवापि च विवेकः Bv. 1. 66; भाग्यक्रमेण हि धनानि भवन्ति यान्ति Mk. 1. 13. -6 To pass away or by, elapse (as time); यौवन-मनिवर्ति यातं तु K. P. 10. -7 To last. -8 To happen, come to pass. -9 To go or be reduced to any state, be or become (usually with the acc. of abstract noun).

-10 To undertake; न त्वस्य सिद्धौ यास्यामि सर्गव्यापारमात्मना Ku. 2. 54. -11 To have carnal intercourse with. -12 To request, implore. -13 To find out, discover. -14 To behave, act. (The meanings of या, like those of गम्, are variously modified according to the noun with which it is connected; e. g. नाशं या to be destroyed; वाच्यतां या to incur blame or censure; लघुतां या to be slighted; प्रकृतिं या to regain one's natural state; निद्रां या to fall asleep; वशं या to submit, go into one's possession; उदयं या to rise; अस्तं या to set, decline; पारं या to reach the other side of, to master, surmount, get over; पदं या to attain to the position of; अग्रे या to go before, take the lead, lead; अधो या to sink; विपर्यासं या to undergo a change, to be changed in appearance; शिरसा महीं या to bend the head down to the ground &c.). -Caus. (यापयति-ते) 1 To cause to go or proceed. -2 To remove, drive away; प्रमदया मदयापितलजया R. 9. 31. -3 To spend, pass (time); तावत् कोकिल विरसान् यापय दिवसान् Bv. 1. 7; Me. 91. -4 To live or spend time with; विनयादिव यापयन्ति ते धृतराष्ट्रात्मजमात्मसिद्धये Ki. 2. 45. -5 To support, nourish. -6 To give send-off; स्नेहप्रक्षिप्तहृदयो यापयामास कोशलः Bhāg. 10. 58. 52. -Desid. (यियासति) To wish to go, to be about to go &c. -With अति 1 to go beyond, transgress, violate. -2 to surpass. -अधि to go away or forth; escape; कुतोऽधियास्यसि कूर निहतस्तेन पत्रिभिः Bk. 8. 90.

यात p. p. 1 Gone, marched, walked. -2 Passed, departed, gone away. -3 Passed by, elapsed. -4 Attained, reduced or gone to (a state &c.). (See या). -तम् 1 Going, motion; विद्वान् विदामास शनैर्न यातम् Si. 3. 32; यातं यच्च नितम्बयोर्गुस्तया Ś. 2. 2. -2 A march. -3 The act of driving an elephant with a goad; Mātanga L. 8. 22. -4 The past time. -Comp. -याम, यामन् a. 1 stale, used, spoiled, rejected, become useless; (हविराज्यं.....) नैतानि यातयामानि कुर्वन्ति पुनरध्वरे Rām. 2. 61. 17; छन्दांस्ययात-यामानि योजितानि धृतव्रतैः Bhāg. 4. 13. 27; अयातयामं वयः Dk. -2 raw, half-cooked (as food); यातयामं गतरसं पूति पर्युषितं च यत् Bg. 17. 10. -3 aged, exhausted, worn out; यातयामं विजितवान् स रामं यदि किं ततः Bk. 5. 39; अयातयामा-स्तस्यासन् यामाः स्वान्तरयापनाः Bhāg. 3. 22. 35.

यागः [यज् घञ् कुत्वम्] 1 An offering, a sacrifice, an oblation; इष्टियागः ŚB. on MS. 6. 8. 7. -2 Any ceremony in which oblations are presented, with a direct reference to a deity; प्रत्यक्षदेवतासम्बद्धो हि त्यागो यागः ŚB. on MS. 9. 4. 47; ऋषिदेवगणस्वधामुजां श्रुतयागप्रसवैः स पाथिवः (अनृणत्वमुपेयिवान्) R. 8. 30. -3 Presentation, grant. -Comp. -ईश्वरः a certain crystal phallus of Śiva; यस्यासौ जलदेवतास्फटिकभूर्जागतिं यागेश्वरः N. 12. 38. -कण्टकः a bad sacrificer. -करणम् a sacrificial ceremony. -संतानः N. of Jayanta. -संप्रदानम् the recipient of a sacrifice. Kāśi. on P. IV. 2. 24. -सूत्रम् the sacrificial sacred thread.

याच 1 A. (याचते; rarely याचति, याचित) 1 To beg, ask, solicit, request, entreat, implore (with two acc.);

बलिं याचते वसुधाम् Sk.; पितरं प्रणिपत्य पादयोरपरित्यागमयाच-
तात्मनः R. 8. 12; Bk. 14. 105; R. 11. 1. -2 To demand
in marriage; तां याचते नरपतेर्नर्मसुहृन्नन्दनो वृषमुखेन Māl. 1. 11.

याचकः (-की f.) [याच्-प्बुल्] 1 A mendicant, beggar;
तृणादपि लघुस्तूलस्तूलादपि च याचकः Subhāṣ. -2 A petitioner,
suppliant. -Comp. -वृत्तिः the occupation or profession
of a beggar.

याचनम्, -ना [याच्-ल्युट्] 1 Asking, begging, entrea-
ting, soliciting. -2 A request, an entreaty, a petition;
याचना माननाशाय; बध्यतामभययाचनाञ्जलिः R. 11. 78.

याचनकः A beggar, suitor, petitioner.

याचिष्णु a. Disposed to beg, habitually begging or
soliciting.

याचिष्णुता the habit of soliciting favours; याचिष्णुतां
प्रमादश्च तामसं गुणलक्षणम् Ms. 12. 33.

याचित p. p. 1 Asked, solicited, begged, entreated,
requested. -2 Requisite, necessary. -तम् 1 The profes-
sion of a beggar. -2 Begging, asking (याचना); कर्तु-
मिच्छति न याचितं वृथा Ki. 13. 60. -3 Alms obtained by
begging.

याचितकम् A thing got by begging, anything borro-
wed for use; अभ्यर्थ्य धत्तः खलु पद्मचन्द्रो विभूषणं याचितकं कदाचित्
N. 7. 56; याचितकमण्डनमिव छन्दातुवर्ता परिजनः Yaśastilaka
chapt. 4.

याचित m. 1 A beggar. -2 A petitioner. -3 A suitor
(for a girl); अयाचितारं न हि देवदेवमद्रिः सुतां ग्राहयितुं शशाक
Ku. 1. 52.

याच्या [याच्-न्] 1 Begging, asking. -2 Mendicancy.
-3 Request, solicitation, entreaty; याच्या मोघा वरमधिगुणे
नाधमे लब्धकामा Me. 6. -4 Making an offer of marriage.
-Comp. -जीवनम् subsisting by begging. -भङ्गः use-
less request.

याच्यम् Making a request; याच्यमाहुरनीशस्य अभिहारं च
भारत Mb. 13. 60. 4.

याच्यता To be wooed or honoured (प्रार्थनीयता); यदा
याच्यन्ति पुरुषाः स्त्रियो नार्हन्ति याच्यताम् Mb. 12. 266. 36.

याजः [यज्-घञ्] 1 A sacrificer. -2 Boiled rice. -3
Food in general.

याजकः [यज्-प्बुल्] 1 A sacrificer, a sacrificing priest;
अयाजयन् महाराजं याजका देववर्चसः Bhāg. 10. 74. 16. -2 A
royal elephant. -3 An elephant in rut.

याजनम् [यज्-णिच्-ल्युट्] The act of performing or
conducting a sacrifice; अध्यापनमध्ययनं यजनं याजनं तथा ।
दानं प्रतिग्रहं चैव ब्राह्मणानामकल्पयत् ॥ Ms. 1. 88; 3. 65.

याजमानम् That part of a sacrifice which is per-
formed by the Yajamāna himself.

याजयितृ m. The officiating priest at a sacrifice.

याजिः The institutor of a sacrifice. -f. A sacrifice.

याजिन a. 1 (At the end of comp.) Sacrificing;
सोमयाजिन्. -2 Worshipping, adoring.

याजुकः A sacrificer (as इष्टियाजुक); Bri. Up. 1. 5. 2.

याजुष a. (-वी f.) [यजुस्-अण्] Relating to the
Yajurveda. -षः 1 A follower of the Yajurveda. -2 A
partridge (तित्तिर).

याज्ञवल्क्यः N. of a celebrated ancient sage, the
first reputed teacher of वाजसनेयी संहिता (शुक्ल यजुर्वेद) and
the author of a well-known code of laws only next in
importance to that of Manu.

याज्ञसेनः, -निः A patronymic of Śikhandin; Mb.
7. 14. 44.

याज्ञसेनी A patronymic of Draupadī; याज्ञसेनीं पुरस्कृत्य
षडेवाथ प्रवव्रजुः Mb; वल्गु चित्रपदं श्लक्ष्णं याज्ञसेनि त्वया वचः
Mb. 3. 31. 1.

याज्ञिक a. (-की f.) [यज्ञाय हितम्, यज्ञः प्रयोजनमस्य वा ठक्]
Belonging to a sacrifice; Bhāg. 4. 31. 10. -कः 1 A
sacrificer or a sacrificing priest. -2 A ritualist. -3
The Kuśa grass. -4 N. of several trees अश्वत्थ, खदिर,
पलाश, &c. -Comp. -आश्रयः N. of Viṣṇu.

याज्ञिय a. 1 Sacrificial. -2 Fit for a sacrifice. -यः
One skilled in sacrificial rites.

याज्य a. 1 To be sacrificed. -2 Sacrificial. -3 One
for whom a sacrifice is performed. -4 One who is
allowed by Śāstras to sacrifice. -ज्यः 1 A sacrificer,
the institutor of a sacrifice; याज्यात्मजमथो दृष्ट्वा Mb. 13.
93. 27. -2 The performer of a sacrifice for another.
-ज्यम् The presents or fee received for officiating at a
sacrifice. -ज्या a sacrificial text or verse, Rik (recited
at the offering of an oblation); याज्यया यजनकर्मिणोऽत्यजन्
Si. 14. 20.

याज्वनः The son of a sacrificer.

यातनम् 1 Return, requital, recompense, retaliation;
as in वैरयातनम्. -2 Vengeance, revenge. -ना 1 Requi-
tal, recompense, return. -2 Torment, acute pain,
anguish. -3 The torments inflicted by Yama upon
sinners, the tortures of hell (pl.). अर्थीयं destined to
suffer the torments of hell; शरीरं यातनार्थीयम् Ms. 12. 16.
गृहः torture-chamber.

यातिकः A traveller; cf. यात्रिक.

यातुः 1 A traveller, a way-farer. -2 Wind. -3 Time.
-4 An evil spirit, a demon, Rākṣasa. -n. 1 An evil
spirit, a demon. -2 A weapon. -Comp. -घ्नः Bdelium.
-धानः an evil spirit, a demon; निघातायिष्यन् युधि यातुधानान्
Bk. 2. 21; R. 12. 45. -नारी a female demon; बभ्राम
त्रिजगति यातु यातुनारी Rām. Ch. 7. 10.

यातृ *f.* [Un. 2. 96] A husband's brother's wife. -*m.* 1 A goer, a traveller. -2 A driver, coachman. -3 Ved. A destroyer. -4 An avenger.

यातृकः A traveller, way-farer.

यात्यः An inhabitant of hell.

यात्रा [या-धृत्] 1 Going, motion, journey; यात्रा तौ परिवर्द्धितुं किसलयं मारीचमायाविधिः Mv. 6. 1; R. 18. 16. -2 The march of an army, expedition, invasion; स्थिता हि यात्रा वसुधाधिपानाम् Rām. 4. 28. 15; मार्गशीर्ष शुभे मासि यायायात्रां महीपतिः Ms. 7. 182; Pt. 3. 37; R. 17. 56. °कालः time for invasion; Kau. A. -3 Going on a pilgrimage; as in तीर्थयात्रा. -4 A company of pilgrims. -5 A festival, fair, festive or solemn occasion; कालप्रियनाथस्य यात्राप्रसंगेन Māl. 1; U. 1. -6 A procession, festive train; प्रवृत्ता खलु यात्राभिमुखं मालती Māl. 6; 6. 2. -7 A road. -8 Support of life, livelihood, maintenance; यात्रामात्रप्रसिद्धयम् Ms. 4. 3; शरीरयात्रापि च ते न प्रसिध्येदकर्मणः Bg. 3. 8. -9 Passing away (time). -10 Intercourse; यात्रा चैव हि लौकिकी Ms. 11. 185; लोकयात्रा Ve. 3; Ms. 9. 27. -11 Way, means, expedient. -12 A custom, usage, practice, way; एषोदिता लोकयात्रा नित्यं स्त्रीपुंसयोः परा Ms. 9. 25 (लोकाचारः Kull.). -13 A vehicle in general. -14 A kind of dramatic entertainment. -Comp. -उत्सवः a festive procession. -कर *a.* supporting life. -करणम् an expedition, a march. -प्रसंगः going on a pilgrimage. -फलम् success of a campaign. -श्राद्धम् a श्राद्ध performed before setting out on a journey; V. P.

यात्रिक *a.* (-की *f.*) 1 Marching. -2 Relating to a journey or campaign. -3 Requisite for the support of life; तापसेष्वेव विप्रेषु यात्रिकं भैक्षमाहरेत् Ms. 6. 27. -4 Usual, customary. -कः 1 A traveller. -2 A pilgrim. -कम् 1 A march, an expedition or campaign; न मार्दवं शत्रुषु यात्रिकं सदा Mb. 12. 103. 40. -2 Provisions, supplies (for a march); कृत्वा विधानं मूले तु यात्रिकं च यथाविधि Ms. 7. 184.

यात्रिन् *a.* 1 Being on a march. -2 Being in a procession.

याथाकथाचम् 1 That which happens under any circumstances; P. V. 1. 98. -2 What happens occasionally.

याथाकामी, -कास्यम् Acting according to one's own will.

याथातथ्यम् 1 Reality, truth. -2 Rectitude, propriety.

याथात्म्यम् Real nature or essence; भक्तिर्ज्ञानं विरक्तिश्च याथात्म्यं चास्य वै हरेः Bhāg. 7. 10. 43.

याथार्थिक *a.* 1 Just, right. -2 True, real.

याथार्थ्यम् 1 Real or correct nature, truth, true character; न सन्ति याथार्थ्यविदः पिनाकिनः Ku. 5. 77; याथार्थ्यं वेद कस्तव R. 10. 24. -2 Justness, suitableness. -3 Accomplishment or attainment of an object.

यादवः [यदोरपत्यम् अण्] A descendant of Yadu. -2 N. of Krishna. -वी 1 N. of Durgā. -2 Of Kuntī; भद्रं ते यादवीमातर्वचश्चेदं निबोध मे Mb. 15. 3. 30. -3 Of Subhadrā; कर्णं द्रक्षति कुन्ती च सौभद्रं चापि यादवी Mb. 15. 31. 2. -चम् A stock of cattle. -Comp. -कोशः N. of a dictionary (वैजयन्ती).

यादस् *n.* 1 Any (large) aquatic animal, a sea-monster; यादांसि जलजन्तवः Ak; वरुणो यादसामहम् Bg. 10. 29; Ki. 5. 29; R. 1. 16. -2 Water. -3 A river. -4 Semen. -5 Desire. -Comp. -पतिः, -नाथः (also यादसांपतिः and यादसानाथः) 1 the ocean. -2 N. of Varuṇa; यादोनाथः शिवजलपथः कर्मणे नौचरणाम् R. 17. 81.

यादुः A fluid, water; Naigh. 1. 12.

यादृक्ष *a.* (-क्षी *f.*), -यादृश, -यादृश *a.* (-शी *f.*) What like, of which sort or nature; येषां तु यादृशं कर्म Ms. 1. 42; तत् क्षेत्रं यच्च यादृक् च यद् विकारि यतश्च यत् Bg. 13. 3. -Comp. -गुण (-यादृगुण) *a.* of whatever qualities; यादृगुणेन भत्री स्त्री संयुज्येत यथाविधि Ms. 9. 22.

यादृच्छिक *a.* (-की *f.*) 1 Voluntary, spontaneous, independent. -2 Accidental, unexpected. -3 Acting as one likes (स्वेच्छाचारी); (आमन्त्र्य) वीणां रणयन् ययौ यादृच्छिको मुनिः Bhāg. 1. 7. 38. -कः An officiating priest who acts as he likes.

यानम् [या भावे-ल्युट्] 1 Going, moving, walking, riding; as गजयानम्, उष्ट्रं, रथं &c. -2 A voyage, journey; समुद्र-यानकुशलाः Ms. 8. 157; Y. 1. 84. -3 Marching against, attacking (one of the six Guṇas or expedients in politics); अहितान् प्रत्यभीतस्य रणे यानम् Ak.; Ms. 7. 160. -4 A procession, train. -5 A conveyance, vehicle, carriage, chariot; यानं सस्मार कौबेरम् R. 15. 45; 13. 69; Ku. 6. 76; Ms. 4. 120. -6 A litter, palanquin. -7 A ship, vessel. -8 (With Buddhists) The method of arriving at knowledge; the means of release from repeated births; cf. महायान, हीनयान. -9 An aeroplane (विमान); Bhāg. 4. 3. 6. -नः Ved. A road, way. -Comp. -आसनम् marching and sitting quiet; Ms. 7. 162. -आस्तरणम् a carriage cushion; Mk. -करः a carpenter. -ग *a.* riding in a carriage; न यानगः Ms. 4. 120. -पात्रम् a ship, boat. -पात्रकम्, -पात्रिका a small boat. -भङ्गः shipwreck. -मुखम् the forepart of a carriage, the part where the yoke is fixed. -यात्रा a sea-voyage; Buddh. -यानम् driving or riding in a carriage. -शाला a coach-house; यानशालां जगाम ह Rām. 3. 35. 3. -स्वामिन् the owner of a vehicle; यानस्य चैव यातुश्च यानस्वामिन् एव च Ms. 8. 290.

यानकम् A vehicle, conveyance.

यान्त्रिक *a.* (-की *f.*) 1 Relating to instruments or machines. -2 Mechanically worked out (as refined sugar). -3 Artificial.

यापक *a.* 1 Causing to go. -2 Giving, bestowing; इदं शुक्रकृतं तीर्थमाशिषां यापकं नृणाम् Bhāg. 3. 23. 23.

यापन *a.* (-नी *f.*) 1 Causing to go or go away. -2 Curing. -3 Mitigating. -4 Supporting (life); ग्राम्य-माहारमादद्यादस्वाद्यपि हि यापनम् Mb. 12. 212. 13. -**नम्**, -**ना** 1 Causing to go away, driving out, expulsion, removal. -2 Cure or alleviation (of a disease). -3 Spending or passing time, as in कालयापनम्. -4 Delay, procrastination. -5 Support, maintenance; देवतातिथिशेषेण कुरुते देह-यापनम् Mb. 3. 260. 6; 12. 213. 17. -6 Practice, exercise; तत्र न व्यवधातव्यं परोक्षा धर्मयापना Mb. 12. 134. 2 (com. धर्मयापना धर्मोपदेशः). -7 Loitering.

यापित *a.* 1 Spent, passed (time). -2 Expelled, removed &c.

यासा Twisted hair.

याप्य *a.* 1 To be removed, expelled or rejected. -2 Low, contemptible, trifling, unimportant. -**प्यः** The father's elder brother. -**Comp.** -**यानम्** a litter or palanquin; तिरस्कृतविमानानि याप्ययानान्यनेकधा Śiva B. 17. 43; याप्ययानादिदानेन नानावस्त्रैरलंकृतः Pārṇāl. 3. 18.

यामः Sexual union, copulation; पीवान् शमश्रुलं प्रेष्ठं मीढ्वांसं यामकोविदम् Bhāg. 9. 19. 5.

याम *a.* (-मी *f.*) Relating to Yama; तेनानुभूयता यामीः शरीरेणेह यातनाः Ms. 12. 17; मा भैर्मन्द मनो विचिन्त्य बहुधा यामीश्चिरं यातनाः Mukundamālā 10.

यामः [यम्-घञ्] 1 Restraint, forbearance, control; लेखाः सुयामास्तुषिता ब्रह्मकायाः Mb. 13. 18. 74. -2 A watch, one eighth part of a day, a period of three hours; अविदितगतयामा रात्रिरेव व्यरंसीत् U. 1. 27; पश्चिमाद् यामिनीयामात् प्रसादमिव चेतना R. 17. 1; so यामवती, त्रियामा &c. -3 Going, Progress. -7 A car, carriage. -8 A class of gods; यामैः परिवृतो देवैर्हत्वाऽशासत् त्रिविष्टपम् Bhāg. 8. 1. 18. -**Comp.** -**घोषः** 1 a cock. -2 a gong or metal-plate on which night-watches are struck. -**चेटी** a female servant on guard; Hch. 7. -**तूर्यम्**, -**दुन्दुभिः**, -**नाली**=यामघोष (2); मन्द्रध्वनित्याजितयामतूर्यः R. 6. 56. सुवर्णकोणाभिहतः प्राणदद् यामदुन्दुभिः Rām. 2. 81. 2. -**नादिन्** a cock. -**पालः** a watchman; असौ परस्परालापं मन्दुरायामपालयोः Dharmābhyudaya-mahākāvya 2. 42. -**भद्रः** a kind of pavilion. -**यमः** a stated occupation for every hour. -**वृत्तिः** *f.* being on watch or guard.

यामक *m. dual.* N. of the Nakṣatra पुनर्वसु.

यामन् *n.* Ved. 1 Going, motion. -2 Flight. -3 Coming, arrival. -4 A march, an expedition. -5 Invocation. -6 Offering, oblation.

यामवती Night; तारावितानतरला इव यामवत्यः Ki. 8. 56.

यामिकः A watchman, one on duty or guard at night; also यामिकभट; यामिकाननुपमृद्य च माहक् N. 5. 110.

यामिका, -**यामिनी** 1 Night; सविता विधवति विधुरपि सवि-तरति दिनन्ति यामिन्यः । यामिनयन्ति दिनानि च सुखदुःखवशीकृते मनसि ॥ K. P. 10; Ki. 11. 48. -2 Turmeric. -**Comp.** -**चरः** 1 a demon. -2 an owl. -**पतिः** 1 the moon; यामिनी-पतिरिवैष दिनान्ते Bhāg. -2 camphor.

यामिनयति Den. P. To appear like night.

यामीरः The moon. -**रा** Night.

यामलम् 1 A pair, couple. -2 N. of a class of Tantra works; cf. रुद्रयामल.

यामात् *m.* (See जामात्).

यामिः, -**मी** *f.* 1 A sister (see जामि); यामिहरणजन्तानु-शयः Śi. 15. 53. -2 Night. -3 A daughter-in-law; Ms. 4. 180. -4 A noble woman. -5 The south. -6 Hell-torture (यमयातना). -7 The Bharanī constellation.

यामुन *a.* (-नी *f.*) [यमुना-अण्] Belonging to or coming from, or growing in, the Yamunā; गाङ्गमम्बु सितमम्बु यामुनं कज्जलममुभयत्र मज्जतः K. P. 10. -**नम्** A kind of collyrium; चक्षुष्यं यामुनं पुनः Śiva B. 30. 18; also यामुनेयम्.

यामुनेष्टकम् Lead.

यामेयः A sister's son.

याम्य *a.* [यमो देवतास्य तस्येदं वा प्य] 1 Southern; द्वारं ररङ्घतुयाम्यम् Bk. 14. 15. -2 Belonging to or resembling Yama. -**म्यः** 1 A servant of Yama; भगवत्पुत्रै राजन् याम्याः प्रतिहतोद्यमाः Bhāg. 6. 3. 3. -2 N. of Agastya. -3 Of Śiva. -4 Of Viṣṇu. -5 Sandal-wood. -**म्यम्** The Bharanī Nakṣatra. -**Comp.** -**अयनम्** the winter solstice. -**उत्तर** *a.* going from south to north. -**वृत्तम्** the solstitial colure.

याम्या 1 The south; दिशं याम्यामभिमुखो रुदन् वचनमब्रवीत् Rām. 2. 103. 26. -2 Night.

यायजूकः [यज् यङ् ऊक] A performer of frequent sacrifices, one who constantly performs sacrifices (इज्या-शील); तं यायजूकः सह भिक्षुमुख्यैः Bk. 2. 20; राजा महात्मा तेजस्वी यायजूकः सतां गतिम् Rām. 2. 72. 15.

यायावर *a.* Frequently going, vagrant, having no fixed abode. -**रः** 1 A vagrant mendicant, saint; याया-वराः पुष्पफलेन चान्ये प्राणचुरन्त्या जगदर्चनीयम् Bk. 2. 20; महा-भागस्तस्मिन्नयमजनि यायावरकुले B. R. 1. 13 (where यायावर is the name of a family). -2 A horse selected for a horse-sacrifice. -3 N. of the sage जरत्कार. -4 N. of a family (to which Rājasekhara belonged). -**रम्** The life of a vagrant mendicant.

यायिन् *a.* 1 Going, moving, travelling (at the end of comp.). -2 Driving in, riding or going in. -3 Leading to; चित्रकूटयायिनि वत्सेनि U. 1. -4 Going to war (applied to planets opposite to each other).

याव *a.* Relating to, consisting of or prepared from barley. -**वः** 1 Food prepared from barley. -2 Lac, red dye.

यावकः, -कम् 1 Food prepared from barley; भुज्जानो यावकं रुद्धं दीर्घकालमरिंदम् Mb. 12. 300. 44; Mb. 12. 215. 22; 12. 321. 49; Ms. 11. 125. -2 Lac, red lac; लभ्यते स्म परिरक्तयात्मा यावकेन वियतापि युवत्याः Śi. 10. 9; 5. 13; 7. 67; Ki. 5. 40; उल्लिख्य यावकरसं किरती तथान्या Bil. Ch. 79. -3 Half-ripe barley; अपक्व एव यावके पुरा प्रलीयसे त्वरम् Mb. 12. 321. 49. -4 Awnless barley. -5 Forced rice. -6 A kind of kidney-bean. -7 A kind of observance (व्रत) in which one lives only on the grains of barley found in cow-dung; गवां निर्हारनिर्मुक्ताद् यावकात् तद्विशिष्यते Mb. 13. 26. 38.

यावत् *a.* (-ती *f.*) (As a correlative of तावत्) 1 As much as, as many as, (यावत् standing for 'as' and तावत् for 'as much' or 'as many'); पुरे तावन्तमेवास्य तनोति रविरातपम्। दीर्घिकाकमलोन्मेषो यावन्मात्रेण साध्यते Ku. 2. 33; ते तु यावन्त एवाजौ तावांश्च ददृशे स तैः R. 12. 45; 17. 17. -2 As great, as large, how great or large; यावानर्थ उदपाने सर्वतः संप्लुतोदके। तावान् सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य विजानतः ॥ Bg. 2. 46; 18. 55. -3 All, whole (where the two together have the sense of totality or सकल्य); यावद् दत्तं तावद् भुक्तम् G. M. -*ind.* 1 Used by itself यावत् has the following senses :-(*a*) as far as, for, up to, till; (with acc.); स्तन्यत्यागं यावत् पुत्रयोरवेक्षस्व U. 7; कियन्तमवधिं यावदस्मच्चरितं चित्रकारेणालिखितम् U. 1; सर्पकोटरं यावत् Pt. 1. (*b*) just, then, in the meantime (denoting an action intended to be done immediately); तद् यावत् गृहिणीमाहूय संगीतकमनुतिष्ठामि Ś. 1; यावदिमां छायामाश्रित्य प्रतिपालयामि Ś. 3. (*c*) As much as. (*d*) That, in order that. (*e*) Even, just. -2 Used correlatively यावत् and तावत् have these senses :-(*a*) as long as, so long as; यावद् वित्तोपाजनशक्तस्तावन्निजपरिवारो रक्तः Moha M. 8. (*b*) as soon as, scarcely-when, no sooner-than; एकस्य दुःखस्य न यावदन्तं गच्छामि... तावद् द्वितीयं समुपस्थितं मे H. 1. 177; Me. 107; Ku. 3. 72. (*c*) while, by the time; आश्रमवासिनो यावदेवस्याहमुपावर्ते तावदार्द्रपृष्ठाः कियन्तां वाजिनः Ś. 1; often with न when यावत् is translated by 'before'; यावदेते सरसो नोत्पतन्ति तावदेतेभ्यः प्रवृत्तिरवगमयितव्या V. 4. (*d*) when, as (= यदा); यावदुत्थाय निरीक्षते तावद् हंसोऽवलोकितः H. 3. -**Comp.** -**अध्ययनम्** *ind.* during the recitation; अनुव्रज्या च शुश्रूषा यावदध्ययने गुरोः Ms. 2. 241. -**अन्तम्**, -**अन्ताय** *ind.* upto the end, to the last. -**अन्त्य** *a.* life-long. -**अभीक्ष्णम्** *ind.* for a moment's duration. -**अर्थ** *a.* corresponding to requirement, as many as may be required to convey the meaning (said of words); न प्रीतियुक्ता यावदर्थश्च लोके Bhāg. 5. 5. 3; यावदर्थपदां वाचमेवमादाय माधवः विरराम Śi. 2. 13. (-**र्थम्**) *ind.* 1 as much as useful. -2 in all senses; वयमपि च गिरामीदमहे यावदर्थम् Bh. 3. 30 v. 1. -**इष्टम्**, -**ईप्सितम्** *ind.* as much as is desired. -**इत्थम्** *ind.* as much as is necessary. -**कालम्** *ind.* as long as. -**गमम्** *ind.* as fast as one can go; यावद्गमं रुद्रभयाद् यथा कः Bhāg. 1. 7. 18. -**जन्म**, -**जीवम्**, -**जीवने** *ind.* for life, throughout life, for the rest of one's life; यावज्जीवं त्रयो वन्या वेदान्तो गुरुरीश्वरः Subhāṣ; यावज्जीवं सुखं जीवेत् Subhāṣ.

-**प्रमाण** *a.* as great or big. -**बलम्** *ind.* to the best of one's power. -**भाषित** or **उक्त** *a.* as much as said. -**मात्र** *a.* 1 as large, extending as far, of which size or extent; दीर्घिकाकमलोन्मेषो यावन्मात्रेण साध्यते Ku. 2. 33. -2 insignificant, trifling, little. -**शक्यम्**, -**शक्ति** *ind.* as far as possible, to the best of one's power; so यावत्सत्त्वम्. -**संपातम्** *ind.* as long as possible.

यावतिय *a.* 1 To whatever place or point. -2 In howmany soever (degree advanced); यो यो यावतियश्चेषां स स तावद्गुणः स्मृतः Ms. 1. 20.

यावन *m.* Ved. 1 A rider, horseman. -2 An invader. -3 Going, driving &c. (at the end of comp.).

यावन *a.* (-नी *f.*) [यवन-अण्, युणिच् ल्यु वा] Belonging to the Yavanas; न वदेद् यावनीं भाषां प्राणैः कण्ठगतैरपि Subhāṣ. -**नः** Incense. -**नम्** Mixing, mingling.

यावनीप्रिया The betel-plant; Gīrvāṇa.

यावनालः A kind of corn. -**ली** Sugar extracted for Yavanāla.

यावनीयः N. of a medical plant (Mar. किरमणी ओंवा).

यावशूकः Salt-petre.

यावसः 1 A heap of grass. -2 Fodder, provisions.

यावसिकः A mower of grass.

याष्टीक *a.* (-की *f.*) [यष्टिः प्रहरणमस्य ईकक्] Armed with a club. -**कः** 1 A warrior armed with a club; तथा कार्णोदयाष्टीकैः Śiva B. 25. 22. -2 A door-keeper with a cane; मामुपास्त दिदृक्षावान् याष्टीकव्याहतो हरिः Bk. 5. 24.

यासः 1 Effort, endeavour. -2 Alhagi Maurorum (Mar. धमासा).

यास्कः N. of the author of the Nirukta.

यियक्षमाण *a.* Desirous of performing a sacrifice; यियक्षमाणेनाहूतः पार्थेनाथ द्विषन्मुरम् Śi. 2. 1.

यियासा Desire of going.

यियासु *a.* Wishing to go, move, ride &c.; जवादहंपूर्विकया यियासुभिः Ki. 14. 32.

यु I. 2 P. (यौति, युत; *caus.* यावयति; *desid.* यियविषति or युयूषति) 1 To join, unite. -2 To mix, combine. -II. 3 P. (युयोति) To detach, separate; as in युतासिद्ध. -III. 9 U. (युनाति, युनीते) 1 To bind, fasten. -2 To join, unite. -3 To mix, combine. -4 Ved. To give, grant. -5 To acquire. -6 To worship, respect. -IV. 10 A. (यावयते) To censure. -*With* व्यति to mix; अन्योन्यं स्म व्यतियुतः शब्दान् शब्दैस्तु भीषणान् Bk. 8. 6.

युक्त *p. p.* [युज्-क्त] 1 Joined, united. -2 Fastened, yoked, harnessed. -3 Fitted out, arranged; उदतिष्ठन् महाराज सर्वं युक्तमशेषतः Mb. 6. 16. 4. -4 Accompanied; युक्तः प्रमाद्यसि Ki. 11. 29. -5 Furnished or endowed

with, filled with, having, possessing (with instr. or in comp.). -6 Fixed or intent on, absorbed or engaged in, devoted to (with loc.); कौस्तुभ्यां यथा युक्तो जनन्यां वर्तते सदा Rām. 2. 20. 3; युक्तः प्रजानामनुरज्जे स्याः U. 1. 11; Pt. 1. 284. -7 Used, employed. -8 Adapted, fitted. -9 Appointed (a government servant); अपि शक्या गतिर्ज्ञातुं पततां खे पतत्रिणाम् । न तु प्रच्छन्नभावानां युक्तानां चरतां गतिः ॥ मत्स्या यथान्तःसलिले चरन्तो ज्ञातुं न शक्याः सलिलं पिबन्तः । युक्तास्तथा कार्यविधौ नियुक्ता ज्ञातुं न शक्या धनमाददानाः ॥ Kau. A. 2. 9. -10 Connected with. -11 Proved, inferred. -12 Active, diligent. -13 Skillful, experienced, clever; सुग्रीवमन्त्रिते युक्तौ मम चापि हिते रतौ Rām. 7. 39. 18. -14 Fit, proper, right, suitable (with gen. or loc.). -15 Primitive, not derived (from another word). -16 = योग-युक्त q. v.; अनिःश्वसन्तं युक्तं तम् Rām. 7. 106. 16; of. युक्तचेतस्. -17 = नियमवान्; श्रद्धावान् सदा युक्तः सदा धर्मपरायणः Mb. 1. 1. 261. -18 (In astr.) Being in conjunction with. -क्तः 1 A saint who has become one with the Supreme Spirit. -क्तम् 1 A team, yoke. -2 Money lawfully obtained. -3 Junction, connection. -4 Fitness, propriety. -क्तम् ind. Fitly, properly, justly, duly, well. -Comp. -अर्थ a. sensible, rational, significant. -कर्मन् a. entrusted with some duty. -चेतस् a. योगयुक्त or योगाभ्यासी q. v.; प्रयाणकालेऽपि च मां ते विदुर्युक्तचेतसः Bg. 7. 30. -चेष्ट a. behaving properly. -दण्ड a. punishing justly; स हि सर्वस्य लोकस्य युक्तदण्डतया मनः (आददे) R. 4. 8. -मनस् a. attentive. -योग a. (in astrol.) being in conjunction. -रथः 1 a kind of elixir. -2 N. of a particular enema. -रूप a. 1 fit, proper, worthy, suitable (with gen. or loc.); जन्म यस्य पुरोर्वशे युक्तरूपमिदं तव S. 1. 12; अनुकारिणि पूर्वेषां युक्तरूपमिदं त्वयि 2. 17. -2 Fit for, corresponding to. -वादिन् a. speaking properly.

युक्तकम् A pair.

युक्तिः f. [युज्-क्तिन्] 1 Union, junction, combination. -2 Application, use, employment. -3 Yoking, harnessing. -4 A practice, usage. -5 A means, an expedient, a plan, scheme. -6 A contrivance, device, trick. -7 Propriety, fitness, adjustment, aptness, suitability. -8 Skill, art. -9 Reasoning, arguing, an argument. -10 Inference, deduction. -11 Reason, ground. -12 Arrangement (रचना); यत्र खल्वियं वाचोयुक्तिः Māl. 1. -13 (In law) Probability, enumeration or specification of circumstances, such as time, place &c.; युक्तिप्राप्तिक्रियाचिह्नसंबन्धाभोगहेतुभिः Y. 2. 92, 212. -14 (In dramas) The regular chain or connection of events; cf. S. D. 343. -15 (In Rhet.) Emblematical or covert expression of one's purpose or design. -16 Sum, total. -17 Alloying of metal. -18 Charm, spell. -19 (In gram.) A sentence. -20 (In astr.) A conjunction. (युक्त्या ind. 1 by means or virtue of. -2 cleverly, skilfully. -3 properly, fitly, duly). -Comp. -कथनम् statement of reasons. -कर a. 1 suitable, fit. -2 proved. -ज्ञ a. skilled in expedients, inventive. -युक्त a. 1 suitable, fit.

सं. इ. को... १६५

-2 expert, skilful. -3 established, proved. -4 argumentative. -शास्त्रम् the science of what is suitable.

युक्तिः ind. 1 Cleverly, skilfully, artfully. -2 Duly, properly.

युक्तिमत् a. 1 Clever, ingenious, fertile in using expedients, inventive. -2 Based on argument, logical. -3 Joined, united.

युगम् 1 A yoke (m. also in this sense); युगव्यायतबाहुः R. 3. 34; 10. 87; Śi. 3. 68. -2 A pair, couple, brace; कुचयोर्युगेन तरसा कलिता Śi. 9. 72; स्तनयुग S. 1. 19. -3 A couple of stanzas forming one sentence; see युग्म. -4 An age of the world; (the Yugas are four:— कृत or सत्य, त्रेता, द्वापर and कलि; the duration of each is said to be respectively 1,728,000; 1,296,000; 864,000; and 432,000 years of men, the four together comprising 4,320,000 years of men which is equal to one Mahā-yuga q. v.; it is also supposed that the regularly descending length of the Yugas represents a corresponding physical and moral deterioration in the people who live during each age, Krita being called the 'golden' and Kali or the present age the 'iron' age); धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे Bg. 4. 8; युगशतपरिवर्तान् S. 7. 34. -5 (Hence) A long period of years (कालचक्र); युगं वा परिवर्तते यद्येवं स्याद् यथाऽऽत्य माम् Mb. 5. 160. 99. -6 A generation, life; आ सप्तमाद् युगात् Ms. 10. 64; जात्युत्कर्षो युगे ज्ञेयः पञ्चमे सप्तमेऽपि वा Y. 1. 96 (युगे = जन्मनि Mit.). -7 An expression for the number 'four', rarely for 'twelve'. -8 A period of five years. -9 A measure of length equal to four Hastas. -10 A part of a chariot or plough. -11 N. of a particular configuration of the moon. -Comp. -अंशकः a year. -अध्यक्षः 1 N. of Prajāpati. -2 of Śiva. -अन्तः 1 the end of the yoke. -2 the end of an age, end or destruction of the world; युगान्तकालप्रतिसंहतात्मनो जगन्ति यस्यां सविकासमासत Śi. 1. 23; R. 13. 6. -3 meridian, mid-day. -अन्तर 1 a kind of yoke. -2 a succeeding generation. -3 another division of the sky; युगान्तरमारुढः सविता S. 4. -अवधिः end or destruction of the world; पयस्यभिद्रवति भुवं युगावधौ Śi. 17. 40. -आद्या the first day of a Yuga. -कीलकः the pin of a yoke. -क्षयः destruction of the world. -धरः the pole of a carriage. -धुर f. the pin of a yoke. -पत्रः, -पत्रकः the mountain ebony. -पार्श्वग a. going to the side of the yoke, (said of an ox while being broken in to the yoke). -बाहु a. long-armed; युगपद्युगबाहुभ्यः प्राप्तेभ्यः प्राज्यविक्रमाः Ku. 2. 18. -मात्रम् the length of a yoke (= 4 hands). -वरत्रम् a yoke-strap; युगवरत्रे उपदेशिते ईषाचक्रादिसंनिधाने चेद् अक्षमानयेत्युच्यते तदा यानाक्षमधिकृत्य ब्रूते इति गम्यते, न तु विदेवनाक्षमिति ŚB. on MS. 6. 8. 35.

युगधरः, -रम् The pole of a carriage to which the yoke is fixed. -रः a particular magical formula spoken over weapons.

युगपद् *ind.* Simultaneously, all at once, all together, at the same time; सहस्रमक्षणां युगपत् पपात Ku. 3. 1; oft. in comp; तेजोद्वयस्य युगपद्व्यसनीदयाभ्याम् S. 4. 2.

युगलम् A pair, couple; वाहु°, हस्त°, चरण° &c.

युगलकम् 1 A pair. -2 A couple of verses forming one sentence; cf. युग्म.

युगलायते Den. **Ā.** To be like a pair.

युगी Abundance; अन्नेन योधयुग्या च.....सर्वे स्म सम-जातीयाः Mb. 5. 63. 3 (com. योधयुग्या शूरसमृद्ध्या—युजेरौणा-दिकः किः—कुर्वमार्षम्).

युग्म *a.* Even; युग्मासु पुत्रा जायन्ते स्त्रियोऽयुग्मासु रात्रिषु । तस्माद् युग्मासु पुत्रार्थी संविशेदार्तवे स्त्रियम् Ms. 3. 48; Y. 1. 79. -**गम्** 1 A pair, couple; see अयुग्म. -2 Junction, union. -3 Confluence (of rivers). -4 Twins. -5 A couple of stanzas forming one grammatical sentence; द्वाभ्यां युग्ममिति प्रोक्तम्. -6 The sign *Gemini* of the zodiac; युग्मान्ते सूर्यमाहत्य महोल्केव दिवश्च्युता Mb. 10. 6. 14. -7 Mixing, uniting. -**Comp.** -**चारिन्** *a.* going about in pairs. -**ज** *a.* twin, twin-born. -**पत्रः** mountain ebony. -**विपुला** *a.* kind of metre. -**शुक्रम्** two white spots in the eye.

युग्मक = युग्म above.

युग्य *a.* [युगाय हितः यत्] 1 Fit to be yoked; शकटापण-वेशाश्च यानयुग्यं च सर्वशः Mb. 5. 151. 58. -2 Belonging to a yoke. -3 Yoked, harnessed. -4 Drawn by; as in अश्वयुग्यो रथः. -**ग्यः** Any yoked or draught animal, especially a chariot-horse; हरियुग्यं रथं तस्मै प्रजिघाय पुरंदरः R. 12. 84. -**ग्यम्** A vehicle, carriage. -**Comp.** -**वाहः** a coachman. -**स्थ** *a.* being in a carriage; युग्यस्थाः प्राजके-ऽनाप्ते Ms. 8. 294.

युङ्ग 1 P. To give up, desert.

युङ्गिन् *m.* N. of a mixed tribe.

युद्ध, -**युच्छ** 1 P. 1 To err, to go astray; L. D. B. -2 To go away, depart.

युज् I. 7 U. (युनाक्ति, युङ्क्ते, युयोज, युयुजे, अयुजत्, अयौक्षीत्, अयुक्त, योक्षयति-ते, योक्तुम्, युक्त) 1 To join, unite, attach, connect, add; तमर्थमिव भारत्या सुतया योक्तुमर्हसि Ku. 6. 79; see *pass.* below. -2 To yoke, harness, put to; भानुः सकृद्युक्ततुरङ्ग एव S. 5. 4; ततः श्वेतैर्हयैर्युक्ते महति स्यन्दने स्थितौ Bg. 1. 14. -3 To furnish or endow with; as in गुणयुक्त. -4 To use, employ, apply; प्रशस्ते कर्मणि तथा सच्छब्दः पार्थ युज्यते Bg. 17. 26; Ms. 7. 204. -5 To appoint, set (with loc.); प्रजासु वृत्तिं यमयुक्त् वेदितुम् Ki. 1. 1. -6 To direct, turn or fix upon (as the mind &c.). -7 To concentrate one's attention upon; मनः संयम्य मच्चित्तो युक्त आसीत् मत्परः Bg. 6. 14; युजन्नेवं सदात्मानम् 15. -8 To put, place or fix on (with loc.). -9 To prepare, arrange, make ready, fit. -10 To give, bestow, confer; दध्यक्षताद्भिर्युयुजुः सदाशिषः Bhāg. 10. 25. 29; आशिषं युयुजे. -11 To adhere

or cleave to. -12 To enjoin, charge; उवाच चैनं मेधावी युङ्क्त्वात्मानमिति प्रभो Mb. 15. 37. 30. -13 To put in, insert. -14 To think or meditate upon. -*Pass.* (युज्यते) 1 To be joined or united with; रविपीत-जला तपात्यये पुनरोधेन हि युज्यते नदी Ku. 4. 44; R. 8. 17. -2 To get, be possessed of; इष्टैर्युज्येयाम् Mv. 7; इष्टेन युज्यस्व S. 5; R. 3. 65. -3 To be fit or right, be proper, to suit (with loc. or gen.); या यस्य युज्यते भूमिका तां खलु भावेन तथैव सर्वे वर्याः पाठिताः Mal. 1; त्रैलोक्यस्यापि प्रभुत्वं त्वयि युज्यते H. 1. -4 To be ready for; ततो युद्धाय युज्यस्व Bg. 2. 38, 50. -5 To be intent on, be absorbed in, be directed towards; दैवकर्मणि युक्तो हि विभर्तादिं चराचरम् Ms. 3. 75; 14. 35; Ki. 7. 13. -6 To be fastened or harnessed. -7 To adhere, to be in close contact. -8 To attain to, possess, obtain. -9 To be made ready. -*Caus.* (योजयति-ते) 1 To join, unite, bring together; परस्परं स्पृहणीयशोभं न चेदिदं द्वन्द्वमयोजयिष्यत् R. 7. 14. -2 To present, give, bestow; चरोरर्धाधिभागाभ्यां तामयोजयतामुभे R. 10. 56. -3 To appoint, employ, use; शत्रुभिर्योजयच्छत्रुम् Pt. 4. 17. -4 To turn or direct towards; पापान्निवारयति योजयते हिताय Bh. 2. 72. -5 To excite, urge, instigate. -6 To perform, achieve. -7 To prepare, arrange, equip. -8 To yoke, harness. -9 To apply, fix, set, place. -10 To furnish or endow with. -11 To surround. -12 To despise, think lightly of. -13 To appoint to. -*Desid.* (युयुक्षति-ते) To wish to join, yoke, give &c. -II. 1 P., 10 U. (योजति, योजयति-ते) To unite, join, yoke &c.; see युज् above. -III. 4 **Ā.** (युज्यते) To concentrate the mind (identical with the *pass.* of युज् I). -IV. 10 **Ā.** (योजयते) To censure.

युज् *a.* (At the end of comp.) 1 Joined or united with, yoked, drawn by &c.; रथाः सर्वे चतुर्युजः Mb. 12. 29. 66. -2 Furnished or filled with, possessed of. -3 Exciting, setting on. -4 Even, not odd; युक्षु कुर्वन् दिनक्षेपु सर्वान् कामान् समश्नुते Ms. 3. 277; कामानुकूलानयुजो युजश्च Mb. 3. 34. 5. -*m.* 1 A joiner, one who unites or joins. -2 A sage, one who devotes himself to abstract meditation. -3 A pair, couple (*n.* also in this sense). -*m.* dual. 1 The sign *Gemini* of the zodiac. -2 The two *Āsvin*s.

युज्य *a.* Ved. 1 Connected, united. -2 Related to. -3 Proper, fit, suitable. -4 Of the same class or kind. -**ज्यः** A kinsman. -**ज्यम्** 1 Union, connection. -2 Relationship.

युज्जान *a.* 1 Joining, uniting. -2 Proper, fit. -3 Prosperous, successful. -**नः** 1 A driver, charioteer. -2 A Brāhmaṇa who is engaged in the practice of Yoga to obtain union with the Supreme Spirit. -3 A Brāhmaṇa.

युज्ज 1 P. See युङ्ग.

युज्जिन् *m.* See युङ्गिन्.

युत् 1 **Ā.** (योतते) To shine.

युत *p. p.* [यु-क्त] 1 United, joined or united with. -2 Provided or endowed with; as in गुणगणयुतो नरः. -3 Fastened or attached to. -4 Accompanied or attended by. -5 Filled or covered with. -6 Separated. -7 ('यु मिश्रणामिश्रणयोः' कः); भव लघु युताकान्तः N. 19. 22. -तम् A measure of length (= 4 *hastas*).

युतक *a.* Connected, joined, united. -कम् 1 A pair. -2 Union, friendship, alliance. -3 A nuptial gift. -4 A sort of dress worn by women. -5 The edge of a woman's garment; संजज्ञे युतकमिवान्तरीयमूर्ध्वः Ki. 7. 14. -6 Forming friendship. -7 Refuge. -8 The edge of a winnowing-basket. -9 The foremost part of the feet. -10 Doubt.

युतिः *f.* [यु-क्तिन्] 1 Union, junction. -2 Being endowed with. -3 Gaining possession of. -4 Sum, addition. -5 (In astr.) Conjunction. -6 The total number.

युध् 4 *Ā.* (युध्यते, युद्ध) 1 To fight, struggle, contend with, wage war; योत्स्यमानानवेक्षेऽहं य एतेऽत्र समागताः Bg. 1. 23; Bk. 5. 101. -2 To conquer or overcome in fight. -*Caus.* (योधयति-ते) 1 To cause to fight. -2 To oppose or encounter in fight with; सा बाणवर्षिणं रामं योधयित्वा सुरद्रिषाम् R. 12. 50. -3 To vanquish, conquer. -*Desid.* (युयुत्सते) To wish to fight. -*With* नि to wrestle, box. -प्रति to encounter in fight, oppose.

युद्ध *p. p.* 1 Fought, encountered. -2 Conquered, subdued. -द्धम् [युध्-भावादौ क्त] 1 War, battle, fight, engagement, contest, struggle, combat; वत्स केयं वार्ता युद्धं युद्धमिति U. 6. -2 (In astr.) The opposition or conflict of planets. -*Comp.* -अवसानम् cessation of hostilities, a truce. -अवहारिकम् booty; युद्धावहारिकं यच्च पितुः स्यात् स हरेत् तु तत्र Mb. 13. 47. 49. -आचार्यः a military preceptor; Ms. 3. 162. -उद्योगः, -उद्यमः vigorous or warlike preparations. -उपकरणम् a war-implement. -उन्मत्त *a.* frantic in battle. -कारिन् *a.* fighting, contending. -गान्धर्वम् battle-music. -तन्त्रम् military science. -द्यूतम् chance of war. -ध्वानः battle-cry. -भूः, -भूमिः *f.* a battle-field. -मार्गः military stratagems or tactics, manœuvres. -योजक *a.* eager for battle. -रङ्गः 1 a battle-field, battle arena. -2 N. of Kārtikeya. -वर्णः a sort of battle. -वस्तु *n.* an implement of war. -विद्या, -शास्त्रम् military science or art, science of war. -वीरः 1 a warrior, hero, champion. -2 (in Rhet.) the sentiment of heroism arising out of military prowess, the sentiment of chivalrous heroism; see S. D. 234 and R. G. under युद्धवीर. -व्यतिक्रमः violation of the rules of combat. -शालिन् *a.* heroic, valiant. -सारः a horse. -*a.* provoking (as speech).

युद्धकम् War, battle.

युध् *f.* War, battle, fight, contest; निघातयिष्यन् युधि यातुधानान् Bk. 2. 21; सदसि वाक्पटुता युधि विक्रमः Bh. 2. 63; Mb. 5. 23. 20. -*m.* A hero, soldier.

युधाजित् *m.* N. of a king of the Kekayas and maternal uncle of Bharata; मातुलस्य नगरे युधाजितः प्रेषितौ भरतलक्ष्मणानुजौ Rāmāyaṇachampū.

युधानः 1 A warrior, a man of the warrior caste. -2 An enemy.

युधिक *a.* Fighting, contending.

युधिष्ठिरः 'Firm in battle', N. of the eldest Pāṇḍava prince, also called 'Dharma', 'Dharmarāja', 'Ajātaśatru' &c. [He was begotten on Kuntī by the god Yama. He is known more for his truthfulness and righteousness than for any military achievements or feats of arms. He was formally crowned emperor of Hastināpurā at the conclusion of the great Bhārati war after eighteen days' severe fighting, and reigned righteously for many years. For further particulars about his life, see दुर्योधन.]

युध्म *a.* Ved. Martial, warlike. -ध्मः 1 A warrior. -2 A battle. -3 An arrow. -4 A bow.

युयुत्सा Desire of fighting, hostile intention.

युयुत्सु *a.* 1 Wishing to fight, hostile, bellicose; धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः Bg. 1. 1. -त्सुः A combatant.

युयुधानः 1 N. of Indra. -2 A Kṣatriya, warrior. -3 N. of Sātyaki; युयुधानो विराटश्च द्रुपदश्च महारथः Bg. 1. 4.

योद्धृ *m.* A fighter, soldier.

युन् 1 P. (v. l. for युन्) 1 To kill, to injure. -2 To suffer; L. D. B.

युप् 4 P. (युप्यति) 1 To efface, blot out. -2 To trouble. -3 To make level or smooth. -*Caus.* (योपयति) To destroy, obliterate, blot out.

युयुः A horse.

युयुक्खुरः A species of a small tiger or wolf; a hyena (क्षुद्रव्याघ्र).

युवन् *a.* [यौतीति युवा, यु-कनिन् Up. 1. 154] (युवतिः -ती or यूनी *f.*; compar. यवीयस् or कनीयस्; superl. यविष्ठ or कनिष्ठ) 1 Young, youthful, adult, arrived at puberty. -2 Strong, healthy. -3 Excellent, good. -*m.* (nom. युवा, युवानौ, युवानः, acc. pl. यूनः, instr. pl. युवभिः &c.) 1 A young man, a youth; सा यूनि तस्मिन्नभिलाषबन्धं शशाकशालीनतया न वक्तुम् R. 6. 81. -2 A younger descendant (the elder being still alive); जीवति तु वंश्ये युवा P. IV. 1. 163; I. 2. 65; II. 4. 58; IV. 1. 90. -3 An elephant 60 years old. -4 N. of a संवत्सर. -*Comp.* -खलती *a.* (-तिः-ती *f.*) bald in youth. -गण्डः an eruption on the cheeks or face of young men. -जरत् *a.* (-ती *f.*) appearing old in youth, prematurely old. -जानिः one whose wife is young; युवजानिः धनुष्पाणिः Bk. 5. 13. -पलित *a.* grey-haired in youth; P. II. 1. 67 com. -राज् *m.*

राजः an heir-apparent, a prince-royal, crown-prince; (असौ) नृपेण चक्रे युवराजशब्दभाक् R. 3. 35. -हन् infanticide.

युवकः A youth, young man.

युवतिः, -ती *f.* [युवन्-ति ङीप् वा] 1 A young woman, any young female (whether of men or animals); सुर-युवतिसंभवं किल मुनेरपत्यम् S. 2. 9; युवतिजनकयामूकभावः परेषाम् Bh.; so इमयुवतिः. -ती 1 The sign *virgo* of the zodiac. -2 Turmeric (also युवतिः). -Comp. -इष्टा yellow jasmine. -जनः a young woman.

युवानक *a.* Young.

युष्मद् The base of the second personal pronoun; (nom. त्वम्, युवाम्, यूयम्) Thou, you; (at the beginning of several compounds). -Comp. -अर्थम् *ind.* for you. -आयत्त *a.* at your disposal. -वाच्यम् (in gram.) the second person. -विध *a.* like you.

युष्मदीय *a.* Your, yours. -यः A countryman of yours; Ratn.

युष्मादृश, -श *a.* Like you.

यू *m., f.* See यूषः (= soup).

यूकः, -का A louse; स्वेदजं दंशमशकं यूकामक्षिकमत्कुणम् । ऊष्णश्चोपजायन्ते... Ms. 1. 45.

यूकालिक्षम् 1 A louse and its egg. -2 The egg of a louse (as a measure of length).

यूतिः *f.* Mixing, union, junction, connection; करोमि वो बहिर्यूतीन् पिबद्धं पाणिभिर्दृशः Bk. 7. 69.

यूथम् [यु-यक् पृषो० दीर्घ] 1 A herd, flock, multitude, a large number or troop (as of beasts); क्रीरत्नेषु समो-र्वशी प्रियतमा यूथे तवेयं वशा V. 4. 25; S. 5. 5. -Comp. -चारिन *a.* going about in troops (as monkeys). -नाथः, -पः, -पतिः 1 the leader of a troop or band. -2 the head of a flock or herd (usually of elephants), a lordly elephant; मृगेन्द्रविकीर्तितयूथपा इव Bhāg. 4. 10. 20; गजयूथप यूथिकाशबलकेशी V. 4. 46. -परिभ्रष्ट *a.* fallen out from a herd. -बन्धः a flock, herd, troop. -मुख्यः the chief of a troop or herd (as of elephants &c.).

यूथशः *ind.* In troops; gregariously.

यूथ्य *a.* [यूथ-यत्] 1 Belonging to a troop or herd (at the end of comp.); सिंहेन कुदेन यथाश्वयूथ्या महाबला भीम-बलेन तद्वत् Mb. 8. 89. 80. -2 Belonging to a herd or flock, being at the head of a herd. -श्या A herd, flock.

यूथिका, -यूथी A kind of jasmine or its flower; यूथिकाशबलकेशी V. 4. 46; Me. 26; Mā. 9. 15.

यूपः [यु-यक् पृषो० दीर्घ; cf. Up. 3. 27] 1 A sacrificial post (usually made of bamboo or Khadira wood) to which the victim is fastened at the time of immolation;

अपेक्ष्यते साधुजनेन वैदिकी स्मशानशूलस्य न यूपसक्तिया Ku. 5. 73; ग्रामेष्वात्मविसृष्टेषु यूपचिह्नेषु यज्वनाम् R. 1. 44. -2 A trophy.

-Comp. -आहुतिः *f.* an oblation at the erection of the sacrificial post. -कटकः a wooden ring at the top of the Yūpa. -कर्णः that part of the Yūpa which is sprinkled with ghee. -कर्मन्यायः the rule according to which the उत्कर्ष or अपकर्ष of some detail belonging solely to the विकृति will be restricted to that particular detail alone, so that the तदादितदन्तन्याय will not apply in that case. This is discussed and established by जैमिनि and शबर in MS. 5. 1. 27. -कुः, -कुमः the Khadira tree. -द्विपः, -हस्तिन *a.* cloth wrapped round the sacrificial post in certain rites; मीमांसामासलप्रज्ञास्तां यूपद्विपदापिनीम् N. 17. 61. -ध्वजः the sacrifice personified. -लक्ष्यः a bird (?). -वस्कः the cutter of the sacrificial post.

यूप 1 P. (यूपति) To injure, kill, hurt.

यूपः The Indian mulberry tree.

यूपः, -यूपम्, -यूपन *m., n.* Soup, broth, pease-soup. (यूपन् has no forms for the first five inflections, and is optionally substituted for यूप after acc. dual.)

येन *ind.* (Strictly instr. sing. of यद् used adverbially) 1 Whereby, by which, wherefore, on which account, by means of which; किं तद् येन मनो हर्तुमलं स्यातां न शृण्वताम् R. 15. 64; 14. 74. -2 So that; दर्शय तं चौरसिंहं येन व्यापादयामि Pt. 4. -3 Since, because.

येषु I. 1 A. (येषते) To try, strive, attempt. -II. 1 A. Ved. 1 To bubble. -2 To flow.

योक्तृ *m.* [युज्-तृच्] 1 One who yokes, joins, unites &c. -2 A coachman. -3 An exciter, instigator.

योक्त्रम् 1 A cord, rope, thong, halter. -2 The tie of the yoke of a plough. -3 The rope by which an animal is tied to the pole of a carriage; छेदने चैव यन्त्राणां योक्त्ररश्म्योस्तथैव च Ms. 8. 292. -4 A churning cord; ततो निश्चित्य मथनं योक्त्रं कृत्वा च वासुकिम् Rām. 1. 45. 18, 19.

योगः [युज् भावादौ घञ् कुत्वम्] 1 Joining, uniting. -2 Union, junction, combination; उपरागान्ते शशिनः समुपगता रोहिणी योगम् S. 7. 22; गुणमहतां महते गुणाय योगः Ki. 10. 25; (वां) योगस्तद्धितोयदयोरिवास्तु R. 6. 65. -3 Contact, touch, connection; तमङ्कमारोप्य शरीरयोगजैः सुखैर्निषिञ्चन्तमिवामूर्तं त्वचि R. 3. 26. -4 Employment, application, use; एतै-रुपाययोगैस्तु शक्यास्ताः परिरक्षितुम् Ms. 9. 10; R. 10. 86. -5 Mode, manner, course, means; ज्ञानविज्ञानयोगेन कर्मणा-मुद्धरन् जटाः Bhāg 3. 24. 17; कथायोगेन बुध्यते H. 1 'In the course of conversation'. -6 Consequence, result; (mostly at the end of comp. or in abl.); रक्षायोगादयमपि तपः प्रत्यहं संचिनोति S. 2. 15; Ku. 7. 55. -7 A yoke. -8 A conveyance, vehicle, carriage. -9 (a) An armour. (b) Putting on armour. -10 Fitness, propriety, suitableness. -11 An occupation, a work, business. -12 A trick,

fraud, device; योगाधमनविकीतं योगदानप्रतिग्रहम् Ms. 8. 165. -13 An expedient, plan, means in general. -14 Endeavour, zeal, diligence, assiduity; ज्ञानमेकस्थमाचार्ये ज्ञानं योगश्च पाण्डवे Mb. 7. 188. 45; इन्द्रियाणां जये योगं समातिष्ठेद् दिवानिशम् Ms. 7. 44. -15 Remedy, cure. -16 A charm, spell, incantation, magic, magical art; तथाख्यातविधानं च योगः संचार एव च Mb. 12. 59. 48. -17 Gaining, acquiring, acquisition; बलस्य योगाय बलप्रधानम् Rām. 2. 82. 30. -18 The equipment of an army. -19 Fixing, putting on, practice; सत्येन रक्ष्यते धर्मो विद्या योगेन रक्ष्यते Mb. 5. 34. 39. -20 A side; an argument. -21 An occasion, opportunity. -22 Possibility, occurrence. -23 Wealth, substance. -24 A rule, precept. -25 Dependence, relation, regular order or connection, dependence of one word upon another. -26 Etymology or derivation of the meaning of a word. -27 The etymological meaning of a word (opp. रुढि); अवयवशक्तिर्योगः. -28 Deep and abstract meditation, concentration of the mind, contemplation of the Supreme Spirit, which in *Yoga* phil. is defined as चित्तवृत्तिनिरोधः; स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा सुखमक्षयमश्नुते Bg. 5. 21; सती सती योगविसृष्टदेहा Ku. 1. 21; V. 1. 1; योगेनान्ते तनुत्यजाम् R. 1. 8. -29 The system of philosophy established by Patañjali, which is considered to be the second division of the Sāṃkhya philosophy, but is practically reckoned as a separate system; एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स पश्यति Bg. 5. 5. (The chief aim of the *Yoga* philosophy is to teach the means by which the human soul may be completely united with the Supreme Spirit and thus secure absolution; and deep abstract meditation is laid down as the chief means of securing this end, elaborate rules being given for the proper practice of such *Yoga* or concentration of mind.) -30 A follower of the *Yoga* system of philosophy; जापकैस्तुल्यफलता योगानां नात्र संशयः Mb. 12. 200. 23. -31 (In arith.) Addition. -32 (In astr.) Conjunction, lucky conjunction. -33 A combination of stars. -34 N. of a particular astronomical division of time (27 such *Yogas* are usually enumerated). -35 The principal star in a lunar mansion. -36 Devotion, pious seeking after god. -37 A spy, secret agent. -38 A traitor, a violator of truth or confidence. -39 An attack; योगमाज्ञापयामास शिवस्य विषयं प्रति Śiva B. 13. 7. -40 Steady application; श्रुताद् हि प्रज्ञा, प्रज्ञया योगो योगदात्मवत्ता Kau. A. 1. 5; मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी Bg. 13. 10. -41 Ability, power; एतां विभूतिं योगं च मम यो वेत्ति तत्त्वतः Bg. 10. 7; पश्य मे योगमैश्वरम् 11. 8. -42 Equality, sameness; समत्वं योग उच्यते Bg. 2. 48. -Comp. -अङ्गम् a means of attaining *Yoga*; (these are eight; for their names see ym 5.) -अञ्जनम् a healing ointment. -अनुशासनम् the doctrine of the *Yoga*. -अभ्यासिन a practising the *Yoga* philosophy. -आख्या a name based on mere casual contact; स्याद् योगाख्या हि माधुरवत् MS. 1. 3. 21. (cf. एषा योगाख्या योगमात्रापेक्षा न भूतवर्तमानभविष्यत्सं-

बन्धापेक्षा ŚB. on ibid.) -आचारः 1 the practice or observance of *Yoga*. -2 a follower of that Buddhist school which maintains the eternal existence of intelligence or विज्ञान alone. -3 An act of fraud or magic; ततोऽनेन योगाचारन्यायेन दूरमाकृत्य Mv. 4. -आचार्यः 1 a teacher of magic. -2 a teacher of the *Yoga* philosophy. -आधमनम् a fraudulent pledge; योगाधमनविकीतम् Ms. 8. 165. -आपत्तिः modification of usage. -आरूढ a. engaged in profound and abstract meditation; योगारूढस्य तस्यैव शमः कारणमुच्यते Bg. 6. 3. -आवापः the first attitude of an archer. -आसनम् a posture suited to profound and abstract meditation. -इन्द्रः, -ईशः, -ईश्वरः 1 an adept in or a master of *Yoga*. -2 one who has obtained superhuman faculties. -3 a magician. -4 a deity. -5 an epithet of Śiva. -6 a Vetāla. -7 an epithet of Yājñavalkya. -इष्टम् 1 tin. -2 lead. -कक्षा = योगपट्टम् below. -कन्या N. of the infant daughter of Yaśodā (substituted as the child of Devakī for Kṛṣṇa and killed by Kamsa). -क्षेमः 1 security of possession, keeping safe of property. -2 the charge for securing property from accidents, insurance; Ms. 7. 127. -3 welfare, well-being, security, prosperity; तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् Bg. 9. 22; मुग्धाया मे जनन्या योगक्षेमं वहस्व M. 4. -4 property, profit, gain. -5 property designed for pious uses; cf. Ms. 9. 219. -मौ, -मे or -मम् (i. e. m. or n. dual or n. sing.) acquisition and preservation (of property), gain and security, preserving the old and acquiring the new (not previously obtained); अलभ्यलाभो योगः स्यात् क्षेमो लब्धस्य पालनम्; see Y. 1. 100 and Mit. thereon; तेन भूता राजानः प्रजानां योगक्षेमवहाः Kau. A. 1. 13; आन्वीक्षिकीत्रयीवार्तानां योगक्षेमसाधनो दण्डः। तस्य नीतिः दण्डनीतिः Kau. A. 1. 4. -गतिः f. 1 primitive condition. -2 the state of union. -गामिन a. going (through the air) by means of magical power. -चक्षुस् m. a Brāhmaṇa -चरः N. of Hanumat. -चूर्णम् a magical powder, a powder having magical virtues; कल्पितमनेन योगचूर्णमिश्रितमौषधं चन्द्रगुप्ताय Mu. 2. -जम् agallochum. -तल्पम् = योगनिद्रा. -तारका, -तारा the chief star in a *Nakṣatra* or constellation. -दण्डः a magic wand; Sinhās. -दानम् 1 communicating the *Yoga* doctrine. -2 a fraudulent gift. -धारणा perseverance or steady continuance in devotion. -नाथः 1 an epithet of Śiva. -2 of Datta. -नाविका, -कः a kind of fish; -निद्रा 1 a state of half contemplation and half sleep, a state between sleep and wakefulness; i. e. light sleep; गर्भे प्रणीते देवक्या रोहिणीं योगनिद्रया Bhāg 10. 2. 15; योगनिद्रां गतस्य मम Pt. 1; H. 3. 75; ब्रह्मज्ञानाभ्यसनविधिना योगनिद्रां गतस्य Bh. 3. 41. -2 particularly, the sleep of Viṣṇu at the end of a Yuga; R. 10. 14; 13. 6. -3 N. of Durgā. -4 the great sleep of Brahmā during the period between प्रलय and उत्पत्ति of the universe. -निद्रालुः N. of Viṣṇu. -निलयः N. of Śiva or Viṣṇu. -पट्टम् a cloth thrown over the back and knees of an ascetic during ab-

stract meditation; क्षणनीरवया यया निशि श्रितवप्रावलयोगपट्टया N. 2. 78; एकान्तावलम्बितयोगपट्टिकाम् गुहाम् K. Pūrvabhāga. -**पतिः** an epithet of Viṣṇu. -**पदम्** a state of self-concentration. -**पादुका** a magical shoe (taking the wearer anywhere he wishes). -**पानम्** a liquor adulterated with narcotics. -**पारगः** N. of Śiva. -**पीठम्** a particular posture during Yoga meditation. -**पीडः**, -**डम्** a kind of posture of the gods. -**पुरुषः** a spy; यथा च योगपुरुषैरन्यान् राजाधितिष्ठति Kau. A. 1. 21. -**बलम्** 1 the power of devotion or abstract meditation, any supernatural power. -2 power of magic. -**भावना** (in alg.) composition of numbers by the sum of their products. -**भ्रष्ट** a. one who has fallen from the practice of Yoga. -**माया** 1 the magical power of the Yoga. -2 the power of God in the creation of the world personified as a deity; (भगवतः सर्जनार्था शक्तिः); नाहं प्रकाशः सर्वस्य योगमायासमावृतः Bg. 7. 25. -3 N. of Durgā. -**यात्रा** the way to the union with the Supreme Spirit; the way of attaining Yoga. -**युक्त** a. immersed in deep meditation, absorbed; योगयुक्तो भवार्जुन Bg. 8. 27; 5. 6-7. -**रङ्गः** the orange. -**रत्नम्** a magical jewel. -**राजः** 1 a kind of medicinal preparation. -2 one well-versed in Yoga. -**रूढ** a. 1 having an etymological as well as a special or conventional meaning (said of a word); e. g. the word पङ्कज etymologically means 'anything produced in mud', but in usage or popular convention it is restricted to some things only produced in mud, such as the lotus; cf. the word आतपत्र or 'parasol'. -2 engaged in meditation (s. v. -**आरूढ**); ध्यायन्ते ..... योगिनो योगरूढाः Brav. P. ब्रह्मखण्ड 1. 3. -**रोचना** a kind of magical ointment said to have the power of making one invisible or invulnerable; तेन च परितुष्टेन योगरोचना मे दत्ता Mk. 3. -**वर्तिका** a magical lamp or wick. -**वरः** an epithet of Hanumant; L. D. B. -**वामनम्** secret contrivances; Kau. A. -**वासिष्ठम्** N. of a work (treating of the means of obtaining final beatitude by means of Yoga). -**वाहः** a term for the sounds विसर्जनीय, जिह्वामूलीय, उपध्मानीय and नासिक्य q. q. v. v. -**वाहक** a. resolving (chemically). -**वाहिन** a. assimilating to one's self. -m., n. medium for mixing medicines (such as natron, honey, mercury); नानाद्रव्यात्मकत्वाच्च योगवाहि परं मधु Suśr. -**वाही** 1 an alkali. -2 honey. -3 quicksilver. -**विक्रयः** a fraudulent sale. -**विद्** a. 1 knowing the proper method, skilful, clever. -2 conversant with Yoga. (-m.) 1 an epithet of Śiva. -2 a practiser of Yoga. -3 a follower of the Yoga doctrines. -4 a magician. -5 a compounder of medicines. -**विद्या** the science of Yoga. -**विधिः** practice of Yoga or mental abstraction; न च योगविधेर्नैवेतरः स्थिरधीरा परमात्मदर्शनात् (विरराम) R. 8. 22. -**विभागः** separation of that which is usually combined together into one; especially, the separation of the words of a Sūtra, the splitting of one rule into two or more (frequently used by Patañjali in

his Mahābhāṣya; e. g. see अदसो मात् P. I. 1. 12). -**शब्दः** a word the meaning of which is plain from the etymology. -**शायिन्** a. half asleep and half absorbed in contemplation; cf. योगनिद्रा. -**शास्त्रम्** the Yoga philosophy, esp. the work of Patañjali. -**संसिद्धिः** perfection in Yoga. -**समाधिः** the absorption of the soul in profound and abstract contemplation; तमसः परमापदव्ययं पुरुषं योगसमाधिना रघुः R. 8. 24. -**सारः** a universal remedy; a panacea. -**सिद्धिः** f. achievement in succession i. e. by separate performance; पर्यायो योगसिद्धिः SB. on MS. न्यायः the rule according to which when an act (e. g. दर्शपूर्णमास) is said to yield all desired objects, what is meant is that it can yield them only one at a time and not all simultaneously. This is established by जैमिनि and शबर in MS. 4. 3. 27-28. Thus for the achievement of each separate काम, a separate performance of the याग is necessary; (see दर्शपूर्णमासन्याय). -**सूत्रम्** aphorisms of the Yoga system of philosophy (attributed to Patañjali). -**सेवा** the practice of abstract meditation.

योगतः ind. 1 In consequence of, by means of; तपोबलयोगतः &c. -2 Suitably, properly. -3 Conjointly. -4 Conformably to, in accordance with. -5 In due time, opportunely. -6 Through devotion. -7 By the power of magic. -8 With application of effort, with all one's powers; सर्वान् संसाधयेदर्थानक्षिप्वन् योगतस्तनुम् Ms. 2. 100.

योगस् n. 1 Meditation, religious abstraction. -2 The half of a lunar month.

योगिक a. Used for practice; प्रथमं योगिकं चापं युद्धचापं द्वितीयकम् Dhanur. 30.

योगित a. 1 Charmed, enchanted. -2 Mad, crazy.

योगिन् a. [युज्-घिनुण्, योग-इनि वा] 1 Connected or endowed with. -2 Possessed of magical powers. -3 Endowed or provided with, possessing. -4 Practising Yoga. -m. 1 A contemplative saint, a devotee, an ascetic; आत्मोपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन । सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥ Bg. 6. 32; see the sixth adhyāya *inter alia*; सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः Pt. 1. 285; बभूव योगी किल कार्तवीर्यः R. 6. 38. -2 A magician, sorcerer. -3 A follower of the Yoga system of philosophy. -4 N. of Yājñavalkya. -5 Of Arjuna. -6 Of Viṣṇu. -7 Of Śiva. -8 N. of a mixed caste. -नी 1 A female magician, witch, sorceress, fairy. -2 A female devotee. -3 N. of a class of female attendants on Śiva or Durgā; बलीनदात् योगिनीभ्यो दिक्पालेभ्योऽप्यनेकधा Śiva B. 6. 51; (they are usually said to be eight). -4 N. of Durgā. -Comp. -**इन्द्रः**, -**ईशः** 1 the chief of saints. -2 N. of Yājñavalkya. -**ईश्वरी** the chief of magicians. -**इष्टम्** lead. -**दण्डः** a kind of reed. -**निद्रा** light-sleep, wakefulness. -**मार्गः** the air, atmosphere.

योग्य *a.* [योगमर्हति यत्, युज् प्यत् वा] 1 Fit, proper, suitable, appropriate, qualified; योग्योऽयं दृश्यते नरः -2 Fit or suitable for, qualified for, capable of, able to (with loc., dat. or even gen. or in comp.). -3 Useful, serviceable. -4 Fit for *Yoga* or abstract meditation. -5 (In Nyāya phil.) Amenable to the senses, capable of being directly cognized. -**ग्यः** 1 A calculator of expedients. -2 The asterism Puṣya. -3 A draught animal. -**ग्या** 1 Exercise or practice in general; तद् यथा भूमिरथिको भूमौ रथमालिख्य योग्यां करोति । सा तस्य योग्या प्रयोगकाले सौकर्यमुत्पादयति । ŚB. on MS. 7. 2. 15; योग्या-मुपास्ते तु युवां युयुक्षुः N. 3. 117; अपरः प्राणिधानयोग्यया मरुतः पञ्च शरीरगोचरान् R. 8. 19; so मानयोग्या Kāv. 2. 243; धनु-योग्या, अन्नयोग्या Rām. 2. 1. 12. &c. -2 Martial exercise, drill. -3 The earth. -4 N. of a wife of Sūrya. -**ग्यम्** 1 A conveyance, carriage, vehicle. -2 Sandal-wood. -3 A cake. -4 Milk.

योग्यता 1 Ability, capability; न युद्धयोग्यतामस्य पश्यामि सह राक्षसैः Rām. -2 Fitness, propriety. -3 Appropriateness. -4 (In Nyāya phil.) Fitness or compatibility of sense, the absence of absurdity in the mutual connection of the things signified by the words; *e. g.* in अग्निना सिद्ध्यति there is no योग्यता; it is thus defined:— एकपदार्थेऽपरपदार्थसंसर्गो योग्यता Tarka K.; or पदार्थानां परस्पर-संबन्धे बाधाभावः S. D. 2; पदार्थे तत्र तद्वत्ता योग्यता परिकीर्तिता Bhāṣāpariccheda. -5 Purity (पवित्रता); व्यनक्ति कालत्रित-येऽपि योग्यताम् Śi. 1. 26.

योजक *a.* [युज्-प्वल्] 1 One who yokes or harnesses. -2 Joining, uniting, providing &c. -3 A joiner, arranger, contriver; योजकस्तत्र दुर्लभः. Subhāṣ.

योजनम् [युज्-भावादौ ल्युट्] 1 Joining, uniting, yoking. -2 Applying, fixing. -3 Preparation, arrangement. -4 Grammatical construction, construing the sense of a passage. -5 A measure of distance equal to four *Krośas* or eight or nine miles; स्याद् योजने कोशचतुष्टयेन; प्रथममगमदहा योजने योजनेशः Līlā.; न योजनशतं दूरं बाह्यमानस्य तृणया H. 1. 146. -6 Exciting, instigation. -7 Concentration of the mind, abstraction (= योग q. v.). -8 Erecting, constructing (also योजना in this sense). -9 Ved. Effort, exertion. -10 A road, way. -11 The Supreme Spirit of the universe. -12 A finger. -**जा** 1 Junction, union, connection. -2 Grammatical construction. -3 Use, application. -**Comp.** -**गन्धा** 1 musk. -2 N. of Satyavati, mother of Vyāsa. -3 of Sītā.

योजनिक *a.* Measuring so many Yojanas.

योजनीय *a.* 1 To be joined or united. -2 To be added. -3 Useful, serviceable. -4 To be appointed, commissioned. -5 To be grammatically corrected or arranged.

योजयितु *a.* 1 Joining, combining. -2 An employer, setter; भवति योजयितुर्वचनीयता Pt. 1. 75. -*m.* A setter (of precious stones).

योजित *p. p.* 1 Yoked, harnessed. -2 Used, employed. -3 Joined, connected. -4 Supplied, furnished.

योटकः A combination of stars.

योतुः 1 A measure (in general) -2 Cleaning, purifying.

योत्रम् See योक्त्रम्.

योद्धृ *m.* [युध्-वृच्] A warrior, combatant.

योधः [युध्-अच्] 1 A warrior, soldier, combatant; सहा-रमदीयैरपि योधमुख्यैः Mb.; वसन्तयोधः समुपागतः प्रिये R. 6. 1; Bg. 11. 26. -2 War, battle. -**Comp.** -**अगारः**, -**रम्** a soldier's dwelling, a barrack. -**धर्मः** the law of soldiers, a military law; योधधर्मः सनातनः Ms. 7. 98. -**मुख्यः** a chief warrior, leader. -**संरावः** mutual defiance of combatants, a challenge.

योधनम् [युध्-भावे-ल्युट्] 1 War, battle, contest; ते तु शूरा महाराज कृतचित्ताश्च योधने Mb. 9. 18. 4. -2 A weapon. -**नः** A warrior, combatant.

योधिन् *m.* [युध्-णिनि] A warrior, soldier, combatant.

योधेयः 1 A warrior. -2 N. of a race (यौधेय).

योन *a.* Regarding race; तैर्यग्योनश्च पञ्चधा भवति Sāṅkhya K. 53.

योनलः = यवनालः.

योनिः *m. f.* [यु-नि Up. 4. 51] 1 Womb, uterus, vulva, the female organ of generation. -2 Any place of birth or origin, generating cause, spring, fountain; स्वासु योनिषु शाम्यति Ms. 9. 321; सा योनिः सर्ववैराणां सा हि लोकस्य निर्गतिः U. 5. 30; जगद्योनिरयोनिस्त्वम् Ku. 2. 9; 4. 43; oft. at the end of comp. in the sense of 'sprung or produced from'; ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते Bg. 5. 22. -3 A mine. -4 An abode, a place, repository, seat, receptacle. -5 Home, lair. -6 A family, stock, race, birth, form of existence; as मनुष्ययोनि, पक्षि°, पशु° &c. -7 The asterism पूर्वफल्गुनी. -8 Water. -9 The base (of a सामन्) *i. e.* the ऋक् which is set to music and sung as सामन्; योनिश्चासौ शस्या च योनिशस्या ŚB. on MS. 7. 2. 17. -10 Copper; L. D. B. -11 The primary cause; कला पञ्चदशी योनिस्तद्धाम प्रतिबुध्यते Mb. 12. 304. 4. -12 The source of understanding; एषा धर्मस्य वो योनिः समासेन प्रकीर्तिता Ms. 2. 25 (com. योनिर्ज्ञप्तिकारणं 'वेदोऽखिलो धर्ममूलम्' इत्यादिनोक्तमित्यर्थः). -13 Longing for, desire (वासना); संसार-सागरगमां योनिपातालदुस्तराम् Mb. 12. 250. 15. -14 Seed, grain. °पोषणम् the growing of seed. -**Comp.** -**गुणः** the quality of the womb or place of origin. -**ज** *a.* born of the womb, viviparous. -**देवता** the asterism पूर्वफल्गुनी. -**दोषः** 1 Sexual defilement. -2 A defect of the female organ. -**नासा** the upper part of the female organ. -**भ्रंशः** fall of the womb, prolapsus uteri. -**मुक्त** *a.* released from birth or being born again. -**मुखम्** the

orifice of the womb. -मुद्रा a particular position of fingers. -रञ्जनम् the menstrual discharge. -लिङ्गम् the clitoris. -शस्या a Rigvedic verse which is both a योनि as well as a शस्या (q. v.); योनिशस्याश्च तुल्यवदितराभिर्विधीयन्ते MS. 7. 2. 17. -संवरणम्, -संवृत्तिः Contraction of the vagina. -संकटम् rebirth. -संकरः mixture of caste by unlawful intermarriage; कुले मुख्येऽपि जातस्य यस्य स्याद् योनिःसंकरः Ms. 10. 60. -सम्बन्धः relation by marriage, connection.

योनी See योनि.

योपनम् 1 Effacing, blotting out. -2 Anything used for effacing. -3 Confusing, preplexing. -4 Molesting, oppressing, destroying.

योषणा A young girl, maiden.

योषा, -योषित् f., -योषिता [Up. 1. 97] A woman, a girl, young woman in general; गच्छन्तीनां रमणवसतिं योषितां तत्र नक्तम् Me. 39; Śi. 4. 42; 8. 25; योषा योषित् योषिता च जोषा जोषिच्च जोषिता Śabdaratnāvalī. -Comp. -ग्राहः (योषिद्ग्राहः) one who takes the wife of deceased man. -प्रिया turmeric. -रत्नम् an excellent woman.

यौक्तिक a. (-की f.) [युक्ति आगत ठक्] 1 Suitable, fit, proper. -2 Logical, based on argument or reasoning. -3 Deducible. -4 Usual, customary. -कः A king's companion; cf. नर्मसचिव.

योगः A follower of the Yoga system of philosophy.

योगपदम्, -द्यम् 1 Simultaneity; तुल्यानां तु योगपद्यम् etc. MS. 11. 1. 54; Bhāg. 4. 4. 20. -2 Simultaneous perception of one and the same thing in many more places than one; आदित्यवद् योगपद्यम् MS. 1. 1. 5. °येन ind. simultaneously; न हि योगपद्येन विधातुं शक्यते लक्षणत्वेन चोच्चारयितुम् SB. on MS. 3. 1. 14.

यौगिक a. (-की f.) [योग ठक्] 1 Useful, serviceable, proper. -2 Usual. -3 Derivative, etymological, agreeing with the derivation of the word (opp. रूढ or 'conventional'). -4 Remedial. -5 Relating to or derived from Yoga. -Comp. -रूढ a. etymological and conventional; as उद्भिद्.

यौद् (-इ) 1 P. (यौट-इ-ति) To join together.

यौतक a. (-की f.) [युते विवाहकाले अधिगतं वुण्] Forming the rightful or exclusive property of any one, rightfully belonging to any one; विभागभावना ज्ञेया ग्रहक्षेत्रश्च यौतकैः Y. 2. 149. -कम् 1 Private property in general; मातुश्च यौतकं यत् स्यात् कुमारीभाग एव सः Mb. 13. 45. 12. -2 A woman's dowry, a woman's private property (given to her at marriage); मातुस्तु यौतकं यत् स्यात् कुमारीभाग एव सः Ms. 9. 131; यु मिश्रणे इति धात्वनुसाराद् विवाहकाले एकासनोपविष्टयोर्वधूवरयोर्यद् बन्धुभिर्दीयते तत् युतयोरिदं यौतकमिति व्युत्पत्त्या यौतकमित्युच्यते । Viramitrodaya; also यौतक in this sense.

यौतवम् A measure in general.

यौथिक a. Belonging to a flock or troop. -कः A companion, comrade; मातापितरौ भ्रातृवन्धुजातीन् यौथिकाश्चैवोपेयाय Bhāg. 5. 8. 9.

यौथ a. (-धी f.) Warlike. -धः An elephant in the fifth decade of his age; Mātāṅga L. 5. 15.

यौन a. (-नी f.) [योनिः योनिःसंबन्धात् आगतम् अण्] 1 Uterine. -2 Resulting from marriage, matrimonial; नैतैः... ब्राह्मन् यौनांश्च संबन्धानाचरेद् ब्राह्मणः सह Ms. 2. 40. -नम् 1 Marriage, matrimonial alliance; Ms. 11. 180. -2 The origin (योनि); यत्राग्निर्यौनाश्च वसन्ति लोकाः Mb. 13. 102. 25. -3 The ceremony on conception. -Comp. -अनुबन्धः blood-relationship; यौनानुबन्धं च समीक्ष्य कार्यं लेखं विद्ध्यत् प्रुषानुरूपम् Kau. A. 2. 10. -संबन्धः relationship by marriage, affinity.

यौनिकः Moderate wind.

यौवतम् [युवतीनां समूहः अण्] 1 An assemblage of young women; अवधृत्य दिवोऽपि यौवतैर्नसहाधीतवतीमिमामहम् N. 2. 41; 11. 90; मनुष्यनारीजनतोऽपि यौवतं दिवौकसां श्रेष्ठतमं वदन्ति Rām. Ch. 2. 3. -2 The quality of a young woman (beauty &c.); the state of being a young woman; अहो विबुधयौवतं वहसि तन्वि पृथ्वीगता Git. 10 (सुरसुन्दरीरूपम्).

यौवतेयः The son of a young woman.

यौवन a. (-नी f.) [यूने भावः अण्] Young, juvenile. -नम् 1 Youth (fig. also), youthfulness, prime or bloom of youth, puberty; सुगन्धत्वस्य च यौवनस्य च सखे मध्ये मधुश्रीः स्थिता V. 2. 7; यौवनेऽभ्यस्तविद्यानाम् R. 1. 8; 6. 50; दिन-यौवनोत्थान् 13. 20. -2 Any youthful or juvenile act. -3 A number of young persons, especially women. -Comp. -अन्त a. ending in youth, being a prolonged youth; यौवनान्तं वयो यस्मिन् नान्तकः कुसुमायुधात् Ku. 6. 44. -अवस्था, -दशा youthfulness, puberty. -आरम्भः prime of youth, budding youth; Māl. 3. -आरूढ a. one who has arrived at adolescence or puberty. -उद्देहः 1 ardour of youthful passions. -2 sexual love. -3 N. of Cupid. -कण्टकः, -कम्, -पिडका an eruption or pimples on the face indicative of youth. -दर्पः 1 youthful pride. -2 indiscretion natural to youth. -दशा the period of youth. -प्रान्तः the verge of youth. -लक्षणम् 1 a sign of youth. -2 charm, loveliness. -3 the female breast. -श्री the beauty of youthfulness. -स्थ a. 1 youthful. -2 marriageable. -3 fresh; यौवनस्थस्य गौरस्य कपित्थस्य सुगन्धिनः Rām. 2. 91. 72.

यौवनकम् Youth.

यौवनीय a. Youthful, juvenile.

यौवनाश्वः N. of Māndhātṛi, son of Yuvanāśva.

यौवराज्यम् The rank or rights of an heir-apparent; यौवराज्येऽभिषिक्तः 'crowned heir-apparent'; निश्चित्य सचिवैः सार्धं यौवराज्यमन्यत Rām. 2. 1. 42.

यौषिण्यम् Womanhood. -2 Action, gesture of women; Bhāg. 5. 1. 29.

यौष्माक a. (-की f.), यौष्माकीण (णा f.) a. Your,

yours; यौष्माकीणे समन्तात् प्रसरति नितरां दिक्षु कीर्तयिताने Sūkti. 5. 86.

रवागुली Sour scum of boiled rice; cf. यवागु.

र

रः 1 Fire. -2 Heat. -3 Love, desire. -4 Speed. -8 (In prosody) A syllabic foot (गण) consisting of a short syllable between two long syllables. -6 The number 'forty'. -रा 1 Giving. -2 Gold. -3 Amorous play. -री Going, motion. -रम् Brightness, lustre. -Comp. -विपुला N. of metre.

रंसु a. Ved. Cheerful, delightful; स चित्रेण चिकित्ते रंसु भासा Rv. 2. 4. 5.

रंह 1 P. (रंहति) 1 To move or go with speed, hasten; न रंहन्वाश्चकुञ्जरम् Bk. 14. 98. -2 To flow. -Caus. (रंहयति-ते; according to some 10 U.) 1 To cause to move rapidly, urge on. -2 To cause to flow. -3 To go. -4 To speak.

रंहणम् Going swiftly, hastening.

रंहतिः f. 1 Speed, velocity. -2 The speed of a chariot.

रंहस् n. [रंह-असुन् हुक्च Un. 4. 221] 1 Speed, velocity; न पादपोन्मूलनशक्ति रंहः शिलोच्चये मूर्च्छति मारुतस्य R. 2. 34; Si. 12. 7; Ki. 2. 40. -2 Eagerness, violence, vehemence, impetuosity. यः परं रंहसः साक्षात् Bhāg. 4. 24. 28. -3 N. of Śiva. -4 Of Viṣṇu.

रंहिः f. Ved. 1 A running stream, spring. -2 Running, flowing. -3 Hunting, pursuing. -4 Haste.

रक् 10 U. (रकयति-ते) 1 To taste. -2 To get, obtain.

रकः 1 The sun-stone. -2 Crystal. -3 A hard shower.

रकसा A form of leprosy.

रक्त p. p. [रञ्ज-करणे क्तः] 1 Coloured, dyed, tinged, painted; आभाति बालातपरक्तसानुः R. 6. 60. -2 Red, crimson, blood-red; सान्ध्यं तेजः प्रतिनवजपापुष्परक्तं दधानः Me. 36; so रक्ताशोक, रक्ताशुक &c. -3 Enamoured, impassioned, attached, affected with love; यावद् वित्तोपार्जनसक्तस्तावन्निजपरिवारो रक्तः Charpaṭa-Pañjarikā 3; अयमैन्द्रिमुखं पश्य रक्तश्चन्द्रमिव चन्द्रमाः Chandr. 5. 58 (where it has sense 2 also). -4 Dear, liked, beloved. -4 Lovely, charming, sweet, pleasant; श्रोत्रेषु संमूर्च्छति रक्तमासां गीतानुगं वारिमृदङ्गवाद्यम् R. 16. 64; रक्तं च नाम मधुरं च समं स्फुटं च Mk. 3. 4. -6 Fond of play, sporting, playful. -7 Nasalized (said of a vowel). -क्तः 1 Red colour. -2 Safflower.

सं. इ. को... १६६

-3 N. of Śiva. -4 N. of a tree (हिज्जल). -5 The planet Mars. -क्ता 1 Lac. -2 The plant गुग्गुलु. -3 One of the 7 tongues of fire. -4 (In music) N. of a श्रुति. -क्तम् 1 Blood; रक्तं सर्वशरीरस्थं जीवस्याधारमुत्तमम् Bhāva P. -2 Copper. -3 Cinnabar. -4 Saffron. -5 Vermilion. -6 Dried Emblic Myrobalan; L. D. B. -7 A disease of the eyes. -8 The menstrual fluid. -9 Red sandal; रक्तं पीतं गुरु स्वादु छर्दितुष्णासपित्तनुत्। पित्तनेत्रहितं वृष्यं ज्वरव्रण-विषापहम् Bhāva P. -Comp. -अक्त a. 1 dyed red, tinged. -2 smeared with blood. (-क्तम्) red sandal. -अक्ष a. 1 red-eyed. -2 fearful. (-क्षः) 1 a buffalo. -2 a pigeon. -3 a crane (सारस). -4 N. of a संवत्सर. -5 the Chakora bird. -अङ्कः a coral. -अङ्गः 1 a bug. -2 the planet Mars. -3 the disc of the sun or moon. (-ङ्गम्) 1 a coral (also m. and f.) -2 saffron. -अति(ती) सारः dysentery, bloody flux; पित्तकृत् तु यदात्यर्थं द्रव्यमश्नाति पैत्तिके। तद्दोषाज्जायते शीघ्रं रक्तातीसार उत्पन्नः ॥ Bhāva P. -अधरा a Kinnarī. -आधि-मन्थः inflammation of the eyes. -अपहम् myrrh. -अम्बर a. clad in red garments. (-रम्) a red garment. (-रः) a vagrant devotee wearing red garments. -अर्बुदः a bloody tumour. -अर्शस् n. a form of piles. -अशोकः the red-flowered Asoka; रक्ताशोकरुचा विशेषितगुणो विम्बाधरा-लक्तकः M. 3. 5. -आकारः coral -आधारः the skin. -आम a. red-looking. -आशयः any viscus containing or secreting blood (as the heart, spleen, or liver). -उत्पलम् the red lotus. -उपलम् red chalk, red earth. -कण्ठ, -कण्ठिन् a. sweet-voiced. (-म्) the cuckoo; ऋषिर्ते रक्तकण्ठानां कूजितैश्च पतत्रिणाम् Bhāg 4. 6. 12. -कन्दः, -कन्दलः coral. -कदम्बः the red-flowering Kadamba. -कमलम् the red lotus. -कुमुदम् a red lily. -केसरः the coral tree. -कैरवः, -कोकनदः a red lotus-flower. -गन्धकम् myrrh. -ग्रन्थिः a particular form of urinary disease. -ग्रीवः 1 a demon. -2 a kind of pigeon. -घ्नः the Rohitaka tree. (-घ्नी) the Dūrvā grass. -चन्दनम् 1 red-sandal. -2 saffron. -चूर्णम् vermilion. -च्छद a. red-leaved. -छर्दिः f. vomiting blood. -जिह्वः a lion. -तुण्डः a parrot. -तेजस् n. flesh. -दन्तिका, -दन्ती N. of Durgā; स्तुवन्तो व्याहारिष्यन्ति सततं रक्तदन्तिकाम् Devīmāhātmyam. -दश m. a pigeon. -धातुः 1 red chalk, orpiment. -2 copper. -नाडी a fistulous ulcer on the gum caused by a bad state of blood. -नासिकः an owl. -पः a demon, an evil spirit. (-पा) 1 a leech. -2 a Dākṣiṇī.

-पक्षः N. of Garuḍa. -पटः a kind of mendicant; केचिद् रक्तपटीकृताश्च जटिलाः कापालिकाश्चापरे Pt. 4. 34 (esp. Jains); धर्म इत्युपधर्मेण नमरक्तपटादिषु। प्रायेण सज्जते भ्रान्त्या पेशलेषु च वाग्मिषु ॥ Bhāg. 4. 19. 25. -पद्मम् A red lotus. -पल्लवः the Aśoka tree. -पातः blood-shed. -पाता a leech. -पाद a. red-footed. (-दः) 1 a bird with red feet, a parrot. -2 a war-chariot. -3 an elephant. -पायिन् m. a bug. -पायिनी a leech. -पारदः, -दम् cinnabar. -पिण्डम् 1 a red pimple. -2 a spontaneous discharge of blood from the nose and mouth. -पित्तम् derangement of the blood produced by bile; संयोगाद् दूषणात् तत् तु सामान्याद् गन्धवर्णयोः। रक्तं च पित्तमाख्यातं रक्तपित्तं मनीषिभिः Bhāva P. -पुष्पः N. of several plants:—करवीर, रोहितक, दाडिम, बन्धूक, पुत्राग &c. -ष्पा N. of the plant Punarnavā; पुनर्नवा परारक्ता रक्तपुष्पा परारिका Bhāva P. -पूयम् N. of a hell. -पूरकम् = वृक्षाम्ल q. v. -प्रमेहः the passing of blood in the urine. -फलः the figtree. -विन्दुः N. of a demon; रक्तविन्दुर्यदा भूमौ पतत्यस्य शरीरतः। समुत्पतति मेदिन्यास्तत्प्रमाणस्तदासुरः Devīmāhātmyam. -वीजः the pomegranate tree. -मत्स्यः a kind of red fish. -भवम् flesh. -भाव a. 1 red. -2 loving, amorous. -मञ्जरः the Nichula tree. -मण्डलम् a red lotus-flower. -मेहः the voiding of blood with urine; विषमुष्णं सलवणं रक्ताभं रक्तमेहतः Bhāva P. -मोक्षः, -मोक्षणम् bleeding, letting out blood. -राजिः a particular disease of the eye. -रेणुः 1 vermilion. -2 the Punnāga tree. -3 an angry man. -4 a bud of the Palāśa tree. -लोचनः a pigeon. -वटी, -वरटी small-pox. -वर्गः 1 lac. -2 the pomegranate tree. -3 safflower. -वर्ण a. red-coloured. (-र्णः) 1 red-colour. -2 cochineal insect. (-र्णम्) gold. -वर्धनः Solanum Melongena (Mar. डोरली वांगी). -वसन, -वासस् a. clothed in red; Ms. 8. 256. (-m.) a Brāhmaṇa in the fourth order of life. -वालुकम्, -का vermilion. -विकारः deterioration of blood. -विद्रधिः a boil filled with blood. -वृष्टिः a. shower of blood forboding evil; रक्ते (वर्षिते) शस्त्रोद्योगः Jyotiṣtattvam. -वीजः the pomegranate tree; (see रक्तबीज above). -शासनम् vermilion. -शीर्षकः a kind of heron. -शृङ्गिकम् a kind of poison. -ष्टीवी the spitting of blood. -संकोचः safflower. -संकोचकम् a red lotus-flower. -संज्ञम् saffron. -संदेशिका a leech. -संध्यकम् the red lotus. -सारम् red sandal. -स्त्रावः hemorrhage.

रक्तक a. 1 Red. -2 Impassioned, enamoured, fond of. -3 Pleasing, amusing. -4 Bloody. -कः 1 A red garment. -2 An impassioned man, amorous person. -3 A sporter. -कम् 1 Blood. -2 A red garment.

रक्तिः [रञ्ज-क्तिन्] 1 Pleasingness, loveliness, charmingness. -2 Attachment, affection, loyalty, devotion.

रक्तिका The Gunjā plant or its seed used as a weight.

रक्तिमन् m. Redness.

रक्तम् m. A painter, dyer.

रक्ष् 1 P. (रक्षति, रक्षित) 1 To protect; guard, take care of, watch, tend (as cattle); rule, govern (as earth); भवानिमां प्रतिकृतिं रक्षतु S. 6; ज्ञास्यसि कियद् भुजो मे रक्षति मौर्वीकिणाङ्क इति S. 1 13; अरक्षितं तिष्ठति दैवरक्षितं सुरक्षितं तद्विहतं विनश्यति। Bh. -2 To keep, not to divulge; रहस्यं रक्षति. -3 To preserve, save, keep away from, spare (often with abl.); सखीजनादुपहसनीयतां रक्षामि Mk. 4; दर्शनपथाद्रक्ष्यते Ratn. 1; अलब्धं चैव लिप्सेत लब्धं रक्षेदवक्ष्यात् H. 2. 8; आपदर्थं धनं रक्षेत् H. 1. 42; R. 2. 50; 11. 87. -4 To avoid; रक्षन्ती वाष्पमोक्षम् K.; Mu. 1. 2. -5 To observe (as a law, duty). -6 To beware of.

रक्षः [रक्षन्त्यस्मात् इत्यर्थे असुन् Up. 4. 196] 1 A guard, protector. -2 Preserving, guarding, watching. -Comp. -पालः, -पालकः a guard, protector.

रक्षक a. (-क्षिका f.) [रक्ष-ण्वल्] Guarding, protecting. -कः A protector, guardian, guard, watchman.

रक्षणम् [रक्ष-ल्युट्] Protecting, protection, preservation, watching, guarding &c. (Also रक्षम्). -णी A rein, bridle. -णः 1 A protector. -2 N. of Viṣṇu. -णा Protecting.

रक्षणा (णी) रकः Morbid retention of urine.

रक्षस् n. [रक्ष्यते हविरस्मात्, रक्ष-असुन्] 1 An evil spirit, a demon, an imp, a goblin; चतुर्दशसहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम्। त्रयश्च दूषणखरत्रिमूर्त्योर्नो रणे हताः ॥ U. 2. 15. -2 Ved. Hurt, injury. -Comp. -ईशः, -नाथः an epithet of Rāvaṇa. -घ्नः white mustard. (-घ्नम्) sour rice-gruel. -जननी night. -पाशः a contemptible demon. -प्रकाण्डकः the best of the demons (प्रशस्तः राक्षसः); दण्डकानध्यवातां यौ वीर रक्षःप्रकाण्डकौ Bk. 5. 6. -सभम् an assembly of demons.

रक्षस्त्वम् Demoniacal nature, fiendish cruelty, malignity.

रक्षा [रक्ष-भावे अ टाप्] 1 Protection, preservation; guarding; मयि सृष्टिर्हि लोकानां रक्षा युष्मास्ववस्थिता Ku. 2. 28; S. 2. 15; R. 2. 4, 8; Me. 45. -2 Care, security. -3 A guard, watch. -4 An amulet or mystical object used as a charm, any preservative; as in रक्षाकरण्ड q. v. below. -4 A tutelary deity. -5 Ashes. -6 A piece of silk or thread fastened round the wrist on particular occasions, especially on the full-moon day of Śrāvāṇa, as an amulet or preservative; (रक्षी also in this sense). -7 Lac. -Comp. -अधिकृतः 1 one who is entrusted with protection or superintendence, a superintendent or governor; Ms. 7. 123; 9. 272. -2 a magistrate. -3 the chief police-officer. -अपेक्षकः 1 a porter; doorkeeper. -2 a guard of the women's apartments. -3 a catamite. -4 an actor. -करण्डः, -करण्डकम् a preservative casket, an amulet, a magical or charmed casket; अहो रक्षाकरण्डकमस्य मणिबन्धे न दृश्यते S. 7. -गृहम् a lying-in chamber; रक्षागृहगता दीपाः प्रत्यादिष्टा इवाभवन् R. 10. 68. -पट्टोलिका a cluster of amulets. -पत्रः a species of birch

tree. -परिघः a protective bar. -पालः, -पुरुषः a watchman, guard, police. -प्रतिसरः an amulet; दत्तरक्षाप्रतिसरामन्त्रालम्भनशोभनाम् Mb. 3. 39. 4. -प्रदीपः a lamp kept burning as a sort of protection against evil spirits. -भूषणम्, -मणिः, -रत्नम् an ornament or jewel worn as an amulet or preservative against evil spirits. -मङ्गलम् a ceremony performed for protection (against evil spirits &c). -महौषधिः a sovereign preservative remedy. -सूत्रम् a carrying-girth.

रक्षिकः 1 A protector, guard. -2 A policeman.

रक्षिका 1 A female guardian. -2 An amulet, charm &c. (worn as a preservative).

रक्षिजनः A force of guards; हेलां दधौ रक्षिजनेऽस्त्रसजे N. 6. 10.

रक्षितकम् Safety; आत्मरक्षितकम् Kau. A.

रक्षित्, रक्षिन् a. Protecting, guarding, ruling &c.; निषीय यस्य क्षितिरक्षिणः कथाः N. 1. 1. -m. 1 A protector, guardian, saviour. -2 A guard, watchman, sentinel, policeman; अये पदशब्द इव मा नाम रक्षिणः Mk. 3.

रक्षणः Protection; रक्षणं करोषि कस्मात् त्वम् Bk. 7. 66.

रख् 1 P. (रखति) To go, move.

रग् 1 P. (रगति) To doubt.

रघु a. Ved. 1 Quick, rapid. -2 Light, nimble. -3 Fickle. -4 Eager. -युः 1 N. of a celebrated king of the solar race, son of Dilīpa and father of Aja. [He appears to have been called *Raghu* from *ragh* or *rañgh* 'to go', because his father foresaw that the boy would 'go' to the end of the holy learning as well as of his enemies in battle; cf. R. 3. 21. True to his name, he commenced the conquest of the directions, went over the whole of the then known world, overcame kings in battle, and returned covered with glory and laden with spoils. He then performed the *Viśvajit* sacrifice in which he gave away everything to Brāhmaṇas and made his son Aja successor to the throne.] -2 (pl.) The Raghus or descendants of Raghu; रघूनामन्वयं वक्ष्ये तनुवाग्निवभवेऽपि सन् R. 1. 9. -Comp. -उद्ग्रहः the best of the Raghus i. e. Rāma. -कारः the author of *Raghuvamśa* i. e. Kālidāsa; पूर्वैर्विभिनवृत्तां गुणाढ्यभवभूतिबाणरघुकारैः Govardhanasaptasatī; क इह रघुकारे न रमते Subhāṣ. -नन्दनः, -नाथः, -पतिः, -श्रेष्ठः, -सिंहः &c. epithets of Rāma; रघुनाथोऽप्यगस्त्येन मार्गसंदर्शितात्मना R.; Rāma-rakṣā S. -प्रतिनिधिः the image or representative of Raghu, i. e. Aja; R. 5. 63. -वंशः the family of the Raghus; रघुवंशप्रदीपेन तेनाप्रमिततेजसा R. 10. 68. (-शम्) N. of a celebrated classical poem by Kālidāsa describing the family of the Raghus in nineteen cantos. °तिलकः N. of Rāma; जयति रघुवंशतिलकः कौसल्यानन्दवर्धनो रामः Rām.

रङ्क a. 1 Mean, poor, beggarly, wretched, miserable. -2 Slow. -कः A beggar, wretch, any hungry or half-starved being; प्रेतरङ्कः Māl. 5. 16 'the famished or half-starved spirit'; रङ्कस्य तृपतेर्वापि जिह्वासौख्यं समं स्मृतम् Pt. 1. 254.

रङ्गकुः [रमते वने Un 3. 86] A deer, an antelope; मुखचन्द्रेषु कलङ्करङ्गवः N. 2. 83; श्रयत्ययं च श्रवणावतंसस्यामारविन्दश्रियमङ्करङ्गुः Rām. Ch. 6. 78.

रङ्ग्व 1 P. (रङ्गति) To go.

रङ्ग 1 P. (रङ्गति) To go, move.

रङ्गः [रङ्ग-भावे घञ्] 1 Colour, hue, dye, paint. -2 A stage, theatre, play-house, an arena, any place of public amusement, as in रङ्गविघ्नोपशान्तये S. D. 281; यदा श्रौषं द्रोपदीं रङ्गमध्ये Mb. 1. 1. 154; आनर्तुः पुरुषा रङ्गम् Bhāg. 10. 42. 33. -3 A place of assembly. -4 The members of an assembly, the audience; अहो रागबद्धचित्तवृत्तिरालिखित इव सर्वतो रङ्गः S. 1; रङ्गस्य दर्शयित्वा निर्वर्तते नर्तकी यथा नृत्यात्। पुरुषस्य तथात्मानं प्रकाशय विनिर्वर्तते प्रकृतिः॥ Sarva. S. -5 A field of battle. -6 Dancing, singing, acting. -7 Mirth, diversion. -8 The nasal modification of a vowel; सरङ्गं कम्पयेत् कम्पं रथीवेति निदर्शनम् Sik. 30; see 26, 27, 28 also. -9 An extract of Khadira. -गः, -गम् Tin. -Comp. -अङ्गनम्, -णम् an arena, an amphitheatre. -अङ्गा alum. -अवतरणम् 1 entrance on the stage. -2 an actor's profession. -अवतारकः, -अवतारिन् m. an actor; कर्मारस्य निषादस्य रङ्गावतारकस्य च Ms. 4. 215. -आजीवः 1 an actor. -2 a painter; रङ्गाजीवाश्च भूरिशः Śiva B. 31. 19; so, -उपजीविन् m., -कारः, -जीविकः a painter. -क्षारः borax. -चरः 1 an actor, a player. -2 a gladiator. -जम् red lead. -जीवकः 1 an actor. -2 a dyer, colourist. -तालः a kind of measure (in music) -द्ः 1 borax. -2 an extract of Khadira. -दा, दढा alum. -देवता the goddess supposed to preside over battlefield, sports and public diversions generally; आतिने बलमिव रङ्गदेवताभ्यः Ki. 17. 62. -द्वारम् 1 a stage door. -2 the prologue of a play. -पत्री, -पुष्पी the indigo plant. -पीठ a place for dancing; महति रत्नरङ्गपीठे स्थितां प्रथमं ताम्रोष्ठीमपश्यम् Dk. 2. 6. -प्रदीपकः (in music) a kind of measure. -प्रवेशः 1 entering on the stage. -2 engaging in theatrical performance. -वी (वी) जम् silver. -भूतिः f. 1 the night of full moon in the month of *Āśvina*. -भूमिः f. 1 a stage, theatre. -2 an arena, battle-field. -मङ्गलम् a festive ceremony on the stage. -मण्डपः a theatre. -मल्ली a lute. -मातृ f. 1 lac, red-dye, or the insect which produces it. -2 a bawd, procuress. -वस्तु n. a paint. -वाटः an arena, a place enclosed for plays, dancing &c. -विद्या the art of dancing and acting, theatrical profession. -शाला a dancing-hall, theatre, play-house. -संगरः a contest on the stage.

रङ्गणम् Dancing.

रङ्गिन् *a.* 1 Colouring, dyeing. -2 Attached or devoted to, fond of. -3 Passionate, impassioned. -4 Acting on a stage.

रङ्घ *I.* 1 U. (रङ्घति-ते) 1 To go. -2 To go quickly, hasten; द्वारं रङ्घतुर्याम्यम् Bk. 14. 15. -II. 10 U. (रङ्घयति-ते) 1 To shine. -2 To speak.

रङ्घस् *f.* Speed, haste; cf. रंहस्; रङ्घः सङ्घोऽसुराणां जगदुपकृतये नित्यमुक्तस्य यस्य Sūryasataka.

रच् 10 U. (रचयति-ते, रचित) 1 To arrange, prepare, make ready, contrive, plan; पुष्पाणां प्रकरः स्मितेन रचितो नो कुन्दजात्यादिभिः Amaru 45; रचयति शयनं सचकितनयनम् Git. 5. -2 To make, form, effect, create, produce; माया-विकल्परचितैः स्यन्दनैः R. 13. 75; माधुर्यं मधुबिन्दुना रचयितुं क्षाराम्बु-वेरीहते Bh. 2. 6; मौलौ वा रचयाञ्जलिम् Ve. 3. 40. -3 To write, compose, put together (as a work); अश्वघाटो जग-नाथो विश्वह्वयामरीरचत् Asvad. 26; S. 3. 14. -4 To place in or upon, fix on; रचयति चिकुरे कुरवककुसुमम् Git. 7; Ku. 4. 18, 34; S. 6. 17. -5 To adorn, decorate; Me. 68. -6 To direct (the mind &c.) towards.

रचनम्, -ना [रच्-युच्] 1 Arrangement, preparation, disposition; अभिषेक, संगीत &c. -2 Formation, creation, production; अन्यैव कापि रचना वचनावलीनाम् Bv. 1. 69; so भुक्तिरचना Me. 52; शृङ्गारोत्तरसत्प्रमेयरचनैराचार्यगोवर्धनः Git. -3 Performance, completion, accomplishment, effecting; कुरु मम वचनं सत्वररचनम् Git. 5; R. 10. 77. -4 A literary work or production, work, composition; संक्षिप्ता वस्तुरचना S. D. 422. -5 Dressing the hair. -6 An array or arrangement of troops. -7 A creation of the mind, an artificial fancy. -8 Stringing together (flowers &c.). -9 Contrivance, invention. -10 Fixing the feathers on an arrow.

रचयितृ *m. f.* A composer, author.

रचित *p. p.* 1 Arranged. -2 Prepared. -3 Made, formed. -4 Strung together. -5 Composed, written. -6 Adorned. -7 Furnished with. -8 Directed towards (as the mind). -9 Invented. -Comp. -अर्थ *a.* one who has obtained his object. -धी *a.* one whose mind is intent upon. -पूर्व *a.* what has been performed before.

रजः See रजस्.

रजकः [रज्ज्-शुल् नलोपः] 1 A washerman. -2 A parrot. -की 1 A washerwoman; also रजिका in this sense. -2 The wife of a washerman. -3 An epithet of a woman on the third day of her courses.

रजत *a.* [रज्ज् अतच् नलोपः Un. 3. 110] 1 Silvery, made of silver. -2 Whitish. -तम् 1 Silver; शुक्लौ रजत-मिदमिति ज्ञानं भ्रमः; Ki. 5. 41; N. 22. 52. -2 Gold. -3 A pearl-ornament or necklace. -4 Blood. -5 Ivory. -6 An asterism, a constellation. -7 A mountain. -Comp. -आद्रिः N. of Kailāsa. -कूटः N. of a peak of the Malaya

mountain. -द्युतिः N. of Hanumat. -प्रस्थः N. of Kailāsa.

रजनः [रज्ज्-क्युन् Un. 2. 75] A ray. -नम् 1 Colouring, dyeing. -2 Safflower (also रजनी in this sense).

रजनिः, -नी *f.* [रज्यतेऽत्र, रज्ज्-कनि वा षीप् Un. 2. 101] 1 Night; हरिरभिमानी रजनिरिदानीमियमपि याति विरामम् Git. 5; रतिथान्ता शेते रजनिरमणी गढमुरसि K. P. -2 Turmeric. -3 Red lac; यथा रजनी मे कण्ठयति, तिलको मे स्पन्दते इति। रागा-भावे तिलकाभावे च तद्देशलक्षणया भवन्ति वक्ता इति SB. on MS. 8. 4. 28. -4 N. of Durgā. -Comp. -करः 1 the moon. -2 camphor. -चरः 1 a nightstalker, demon, goblin. -2 a thief. -3 a night-watcher. -4 N. of the moon. -जलम् night-dew, hoar-frost. -नाथः, -पतिः, -रमणः the moon. -पुरन्ध्री a form of the upamā (उपमा-रूपक); Kāvya. 4. 3. 32 (com). -मुखम् nightfall, evening; प्रदोषो रजनीमुखम् Ak. -हंसा a Sēphālī flower.

रजनिमन्य *a.* Passing for or looking like night (as a day); निन्दको रजनिमन्यं दिवसं क्लेशको निशाम् Bk. 7. 13.

रजयित्री A female painter.

रजस् *n.* [रज्ज्-असुन् नलोपः Un. 4. 224] 1 Dust, powder, dirt; धन्यास्तदङ्गरजसा मलिनीभवन्ति S. 7. 17; आत्मोद्धतैरपि रजोभिरलङ्घनीयाः 1. 8; R. 1. 42; 6. 33. -2 The dust or pollen of flowers; भूयान् कुशेशयरजोमदुरेणुरस्याः (पन्थाः) S. 4. 11; Me. 35, 67; Śi. 7. 42. -3 A mote in a sun-beam, any small particle (of matter); cf. Ms. 8. 132; जाल-सूर्यमरीचिस्थं त्रसरेणू रजः स्मृतम् Y. 1. 362. -4 A ploughed or cultivated land, arable field. -5 Gloom, darkness. -6 Foulness, passion, emotion, moral or mental darkness; अपथे पदमर्पयन्ति हि श्रुतवन्तोऽपि रजोनिमीलिताः R. 9. 74. -7 The second of the three Guṇas or constituent qualities of all material substances (the other two being सत्त्व and तमस्; रजस् is supposed to be the cause of the great activity seen in creatures; it predominates in men, as Sattva and Tamas predominate in gods and demons); अन्तर्गतमपास्तं मे रजसोऽपि परं तमः Ku. 6. 60; Bg. 6. 27; रजोजुषे जन्मनि K.; Māl. 1. 20. -8 Menstrual discharge, menses; रजसाभिच्छुतां नारीं नरस्य ह्युपगच्छतः। प्रज्ञा तेजो बलं चक्षुरायुश्चैव प्रहीयते॥ Ms. 4. 41; 5. 66. -9 Safflower. -10 Tin. -11 Ved. Air, atmosphere. -12 A division of the world. -13 Vapour. -14 Cloud or rain-water. -15 Sin (पाप); प्रायश्चित्तं च कुर्वन्ति तेन तच्छाम्यते रजः Rām. 4. 18. 34. -Comp. -गुणः see (7) above. -जुष् *a.* one who is addicted to Rajoguna; रजोजुषे जन्मनि सत्त्ववृत्तये K. -तमस्क *a.* being under the influence of both *rajas* and *tamas*. -तोकः -कम्, -पुत्रः 1 greediness, avarice; मुनये प्रेषयामास रजस्तोकमदौ तथा Bhāg. 12. 8. 16. -2 'the child of passion', a term applied to a person to show that he is quite insignificant. -दर्शनम् the first appearance of the menstrual excretion, first menstrual flow. -निमीलित *a.* blinded by passion; अपथे पदमर्पयन्ति हि श्रुतवन्तोऽपि रजोनिमीलिताः R. 9. 74. -पटलम् a coating of

dust. -वन्धः suppression of menstruation. -मूर्तिः the god Brahmā. -मेघः a cloud of dust. -रसः, -व (व)-लम् darkness. -शयः a dog; L. D. B. -शुद्धिः f. pure condition of the menses. -सारथिः wind; L. D. B. -हरः 'dirt-remover', a washerman.

रजसानुः 1 A cloud. -2 Soul, heart.

रजस्यति Den. P. To be scattered as dust.

रजस्वल a. [रजस्-वलच्] 1 Dusty, covered with dust; अङ्गना इव रजस्वला दिशो नो बभूवुरवलोकनक्षमाः R. 11. 60; Śi. 17. 61 (where it also means 'being in menses.'). -2 Full of passion (रजस्) or emotion; रजस्वलमनित्यं च भूतावासमिमं त्यजेत् Ms. 6. 77. -लः A buffalo. -ला 1 A woman during the menses; रजस्वलाः परिमलिनाम्बरश्रियः Śi. 17. 61; Y. 3. 229; R. 11. 60. -2 A marriageable girl.

रज्जुः (Un. 1. 15) f. A rope, cord, string. -2 N. of a sinew proceeding from the vertebral column. -3 A lock of braided hair. -Comp. -दालकः a kind of wild fowl; so रज्जुवालः; Ms. 5. 12. -पेडा a rope-basket.

रज्जुकः See रज्जु; व्याकुलमुत्तरज्जुके Śi. 12. 24.

रज्जूक 8 U. To use as a rope; in सर्प रज्जूकरोति.

रज्ज् 1, 4 U. (रजति-ते, रज्यति-ते, रक्तः; pass. रज्यते; desid. रिरंक्षति) 1 To be dyed or coloured, to redden, become red, glow; कोपरज्यन्मुखश्रीः U. 5. 3; नेत्रे स्वयं रज्यतः 5. 36; N. 3. 120; 7. 60; 22. 52. -2 To dye, tinge, colour, paint. -3 To be attached or devoted to (with loc.). देवानियं निषधराजस्यजन्ती रूपादरज्यत नले न विदर्भसुभूः N. 13. 38; S. D. 111. -4 To be enamoured of, fall in love with, feel passion or affection for. -5 To be pleased, satisfied, or delighted. -Caus. (रज्यति-ते) 1 To dye, tinge, colour, redden, paint; सा रजयित्वा चरणौ कृताशीः Ku. 7. 19; 6. 81; Ki. 1. 40; 4. 14. -2 To please, gratify, propitiate, satisfy; ज्ञानलवदुर्विदग्धं ब्रह्मापि नरं न रजयति Bh. 2. 3; (रजयति also in this sense; see Ki. 6. 25); रफुरतु कुचकुम्भयोरुपरि मणिमञ्जरी रजयतु तव हृदयदेशम् Git. 10. -3 To conciliate, win over, keep contented; समीक्ष्य स धृतः सम्यक् सर्वा रजयति प्रजाः Ms. 7. 19. -4 To hunt deer (रजयति only in this sense). -5 Ved. To worship.

रज्जक a. [रजयति रज्ज्-णिच् ण्वल्] 1 Colouring, painting, dyeing. -2 Exciting love or passion. -3 Pleasing, amusing. -कः 1 A painter, dyer; Ms. 4. 216. -2 An exciter, a stimulus. -कम् 1 Red sandal. -2 Vermilion.

रज्जन a. (-नी f.) 1 Colouring, dyeing. -2 Pleasing, gratifying, delighting. -3 Exciting passion. -4 Conciliating, keeping contented. -नम् [रज्यतेऽनेन रज्ज्-करणे ल्युट्] 1 Colouring, dyeing, painting. -2 Colour, dye. -3 Pleasing, delighting, keeping contented, gratifying, giving pleasure; राजा प्रजारज्जनलब्धवर्णः R. 6. 21; तथैव सोऽभूदन्वयो राजा प्रकृतिरज्जनात् 4. 12. -4 Red sandal-wood.

-5 The Munja grass. -6 (In gram.) Nasalizing (a sound.).

रञ्जनी 1 The Indigo plant. -2 Turmeric. -3 Red arsenic. -4 Saffron. -5 (In music) A particular Śruti.

रञ्जित p. p. 1 Coloured, dyed. -2 Moved, excited. -3 Delighted, pleased, amused.

रट् 1 P. (रटति, रटित) 1 To shout, scream, yell, cry, roar, howl; घोराश्चाराटिषुः शिवाः Bk. 15. 27; पपात राक्षसो भूमौ रराट च भयंकरम् 14. 81. -2 To call out, proclaim loudly. -3 To shout with joy, applaud. -4 To ring, sound; कर्णे रटन् कटु कथं न बटुर्विषहः Mv. 3. 31. -5 To lament, wail. -6 To crash (as an axe).

रटनम् [रट्-ल्युट्] 1 The act of crying, screaming or shouting. -2 A shout of applause, approbation.

रटन्ती N. of the fourteenth day in the dark half of Māgha; माघे मास्यसिते पक्षे रटन्त्याख्या चतुर्दशी। तस्यां प्रदोष-समये पूजयेन् मुण्डमालिनीम् ॥

रटितम् A scream, shout, yell, cry; Mu. 1. 21.

रट् 1 P. (रठति) To speak.

रण् 1 P. (रणति, रणित) 1 To sound, ring, tinkle, jingle (as anklets &c.); रणद्विराघट्टनया नभस्ततः पृथग्विभिन्न-श्रुतिमण्डलैः स्वरैः Śi. 1. 10; चरणरणितमणिनूपुरया परिपूरितसुरत-वितानम् Git. 2. -2 To go. -3 Ved. To rejoice.

रणः, -णम् [रण्-अप्] 1 War, combat, fight; रणः प्रवृत्ते तत्र भीमः छवगरक्षसाम् R. 12. 72; वचोजीवितयोरासीद्बहि-निःसरणे रणः Subhāṣ. -2 A battle-field. -णः 1 Sound, noise. -2 The quill or bow of a lute. -3 Motion, going. -4 Delight, joy (Ved.). -Comp. -अग्रम् the front or van of a battle. -अङ्गम् any weapon of war, a weapon, sword; सस्यन्दे शोणितं व्योम रणाङ्गानि प्रजज्वलुः Bk. 14. 98. -अङ्गणम्, -नम् a battle field. -अजिरम् a battle-field, arena. -अतिथिः a battle-guest; श्लाघ्यः प्राप्नो रणातिथिः Pañcharātram 2. 13. -अन्तकृत् m. N. of Viṣṇu. -अपेत a. flying away from battle, a fugitive; स बभार रणापेतां चमू पश्चादवस्थिताम् Ki. 15. 33. -अभियोगः engaging in battle. -अलंकरणः a heron. -आतोद्यम्, -तूर्यम्, -दुन्दुभिः a military drum. -आयुधः a cock. -उत्साहः prowess in battle. -कर्मन् n. fighting. -क्षितिः f., -क्षेत्रम्, -भूः f., -भूमिः f., -स्थानम् a battle-field. -गोचर a. engaged in battle. -धुरा the front or van of battle, the brunt of battle; ताते चाप-द्वितीये वहति रणधुरां को भयस्यावकाशः Ve. 3. 5. -पण्डितः 1 a warrior. -2 a. skilled in warfare; अभीषयन्त ये शकं राक्षसा रणपण्डिताः Bk. 8. 42. -प्रिय a. fond of war, warlike. (-यः) a falcon. -मत्तः an elephant. -मार्ग-कोविद् a. experienced in the art of war. -मुखम्, -मूर्धन् m., -शिरस् n. 1 the front of battle, the head or van of fight; पुत्रस्य ते रणशिरस्ययमग्रयायी Ś. 7. 26; 6. 29. -2 the van of an army. -रङ्गः 1 the space between the

tusks of an elephant. -2 an elephant cowardly in battle; L. D. B. -रङ्गः a battle-field. -रणः 1 a gnat, mosquito. -2 a warrior who gives out a loud cry in a war; अव्याद्रः करणो रणो रणरणो राणो रणो रावणः Udb. (-णम्) 1 longing, anxious desire. -2 regret for a lost object. -रणकः, -कम् 1 anxiety, uneasiness, regret (for a beloved object), affliction or torment (as caused by love); रणरणकविद्विदि विभ्रदावर्तमानम् Māl. 1. 41; अतिभूमिं गतेन रणरणकेनार्थपुत्रशून्यमिवात्मानं पश्यामि U. 1. -2 love, desire. (-कः) the god of love. -रणायित a. rattling or sounding aloud. -रसिक a. fond of fighting. -लक्ष्मीः 1 The goddess of war. -2 The fortune of war. -वाद्यम् a military instrument of music. -वृत्ति a. having war for a profession. -शिक्षा military science, the art or science of war. -शूरः a hero in war, warrior. -शौण्ड a. skilled in war. -संरम्भः the fury of battle. -संकुलम् the confusion of battle, a tumultuous fight, melee. -सज्जा military accoutrement. -सहायः an ally. -स्तम्भः a monument of war, trophy.

रणत्कारः 1 A rattling, clanking, or jingling sound; उतालः किङ्किणीनामनवरतरणत्कारहेतुः पताकाः Māl. 5. 4. -2 A sound in general. -3 Humming (as of bees).

रणितम् Rattling, ringing, a rattling or jingling sound; वृष्टे लीलावलयरणितं चामरग्राहिणीनाम् Bh. 3. 61.

रणेस्वच्छः A cock.

रण्ड a. [रम्-ड तस्य नेत्वम् Up. 1. 107] 1 Maimed, Mutilated. -2 Faithless. -ण्डः 1 A man who dies without male issue. -2 A barren tree. -3 Cunning; L. D. B. -ण्डा 1 A slut, whore; a term of abuse used in addressing women; रण्डे पण्डितमानिनि Pt. 1. 392 v. 1.; प्रतिकूलमकुलजां पापां पापानुवर्तिनीम् । केशेष्वक्रुष्य तां रण्डां पाखण्डेषु नियोजय ॥ Prab. 2. -2 A widow; रण्डाः पीनपयोधराः कति मया नोद्गाढमालिङ्गिताः Prab. 3. -3 A kind of metre. -Comp. -आश्रमिन् m. one who loses his wife after the forty-eighth year.

रण्डकः A barren tree.

रण्व 1 P. (रण्वति) To go; L. D. B.

रत p. p. [रम्-कर्तरि क] 1 Pleased, delighted, gratified. -2 Pleased or delighted with, fond of, enamoured of, fondly attached to. -3 Inclined to, disposed. -4 Loved, beloved. -5 Intent on, engaged in, devoted to; गोब्राह्मणहिते रतः Ms. 11. 78. -6 Having sexual intercourse with (see रम्). -तम् 1 Pleasure. -2 Sexual union, coition; अन्वभूतं परिजनाङ्गनारतम् R. 19. 23, 25; Me. 91. -3 The private parts. -Comp. -अन्ध्री (अन्ध्री ?) f. mist, fog. -अन्दुकः, -आमर्दः a dog. -अयनी a prostitute, harlot. -अर्थिन् a. lustful, lascivious. -उद्धहः the (Indian) cuckoo. -ऊर्ध्विक 1 a day. -2 the eight auspicious objects. -3 bathing for pleasure. -कीलः 1 a dog. -2 a penis. -कूजितम् lustful or lascivious murmur. -गुरुः a

husband. -गृहम् pudendum muliebre. -ज्वरः a crow. -तालिन m. a libertine, sensualist. -ताली a procuress, bawd. -नाराचः, -नारीचः 1 a voluptuary. -2 the god of love, Cupid. -3 a dog. -4 lascivious murmur. -निधिः the wagtail. -वन्धः sexual union. -मानस a. having a delighted mind. -विशेषाः various kinds of sexual union. -व्रणः, -शायिन् m. a dog. -हिण्डक 1 a ravisher or seducer of women. -2 a voluptuary.

रतिः f. [रम्-क्तिन्] 1 Pleasure, delight, satisfaction, joy; अकृतार्थेऽपि मनसिजे रतिमुभयप्रार्थना कुर्वते S. 2. 1. -2 Fondness for, devotion or attachment to, pleasure in (with loc.); प्रीतिः परा तात रतिश्च जाता Mb. 3. 112. 11; पापे रतिं मा कृथाः Bh. 2. 77; स्वयोषिति रतिः 2. 62; R. 1. 23; Ku. 5. 65. -3 Love, affection; S. D. thus defines it; रतिर्मनोनुकूलैर्दयै मनसः प्रवणायितम् 207; cf. 206 also; (it is the Sthāyibhāva of the rasa called शृङ्गार q. v.) सस्त्व-रतिदे नित्यं सदरामर्षनाशिनि Ki. 15. 27. -4 Sexual pleasure; दाक्षिण्योदकवाहिनी विगलिता याता स्वदेशं रतिः Mk. 8. 38; so रति-सर्वस्वम् q. v. below. -5 Sexual union, coition, copulation. -6 The goddess of love, the wife of Kāma or Cupid; साक्षात् कामं नवमिव रतिर्मालती माधवं यत् Māl. 1. 15; Ku. 3. 23; 4. 45; R. 6. 2. -7 The pudenda. -8 N. of the sixth digit (कल) of the moon. -9 Ved. Rest, cessation -10 N. of magical incantation recited over weapons; Rām. -Comp. -अङ्गम्, -कुहरम् pudendum muliebre. -कर a. 1 giving pleasure; रामो रतिकरः पितुः Rām. 1. 18. 24. -2 enamoured. -रः a particular Samādhi. -कर्मन्, -क्रिया sexual union. -खिदः the languor of sexual enjoyment. -गृहम्, -भवनम्, -मन्दिरम् 1 a pleasure house. -2 a brothel. -3 pudendum muliebre -तस्करः a seducer, ravisher. -दूतिः, -ती f. a love messenger; रतिदूतिपदेषु कोकिलम् (आदिश) Ku. 4. 16. -नागः a mode of coitus -पतिः, -प्रियः, -रमणः the god of love; अपि नाम मनागवतीणां रतिरमणव्रणगोचरम् Māl. 1; दधति स्फुटं रतिपतेरिषवः शिततां यदुत्पलपलाशदृशः Si. 9. 66; पूर्व यत्र समं त्वया रतिपतेरासादिताः सिद्धयः Git. -पाश (-कः) a mode of coitus. -वन्धः a mode of coitus. -मदा f. an Apsaras. -मित्रः a mode of coitus. -रसः sexual pleasure. -रहस्यम् N. of an erotic work by Kokkoka. -लक्षम् sexual union. -लम्पट a. lustful, libidinous. -शक्तिः f. manly or virile power. -शूरः a man of great procreative power. -सर्वस्वम् the all-in-all or highest essence of sexual pleasure; करं व्याधुन्वत्याः पिबसि रतिसर्वस्वमधरम् S. 1. 23. -सुन्दरः a mode of coitus.

रतुः f. 1 A celestial river. -2 Truthful words or speech; रतुः पान्थे सत्यवाचि देवतया च कथ्यते Unādikośa. But according to कौशकल्पतरु of विश्वनाथकवि (अमुद्रित) 'रतुः स्यात् सत्यभाषकः'.

रत्नम् [रमतेऽत्र रम्-न तान्तादेशः Up. 3. 14] 1 A gem, jewel, a precious stone; किं रत्नमच्छा मतिः Bv. 1. 86; न रत्नमन्विष्यति मृग्यते हि तत् Ku. 5. 45. (The ratnas are said to be either five, nine or fourteen; see the

words पञ्चरत्न, नवरत्न, and चतुर्दशरत्न respectively.) -2 Anything valuable or precious, any dear treasure. -3 Anything best or excellent of its kind; (mostly at the end of comp.); जातौ जातौ यदुत्कृष्टं तद् रत्नमभिधीयते Malli; कन्यारत्नमयोनिजन्म भवतामास्ते वयं चार्थिनः Mv.1.30; अग्नेसरीभवतु काञ्चनचक्ररत्नम् Nāg. 5. 37; so पुत्र°, स्त्री° V. 4. 25; अपत्य° &c. -4 A magnet. -5 Water. -Comp. -अङ्कः N. of Viṣṇu's car. -अङ्कः coral. -अचलः, -रोहणः legendary mountain located in Ceylon and supposed to produce jewels at the rumbling of clouds for the benefit of all comers; श्रेणीवर्जनदुर्यशोनिविडितव्रीडस्तु रत्नाचलः N. 12. 67. -अधिपतिः a superintendent of precious stones. -अनुविद्ध a. set or studded with jewels. -आकरः 1 a mine of jewels. -2 the ocean; रत्नेषु लुप्तेषु बहुध्वमयैरथापि रत्नाकर एव सिन्धुः Vikr. 1. 12; रत्नाकरं वीक्ष्य R. 13. 1. -आभरणम् an ornament of jewels. -आलोकः the lustre of a gem. -आवली 1 a necklace of jewels. -2 N. of a Nāṭikā attributed to Śrīharsa. -कन्दलः coral. -करः N. of Kubera. -कर्णिका an ear-ring with jewels. -कुम्भः a jar set with jewels. -कूटः N. of a mountain. -खचित a. set or studded with gems. -गर्भः 1 Kubera. -2 the sea. (-र्भा) the earth. -च्छाया splendour of jewels. -त्रयम् 1 (with Buddhists) बुद्ध, धर्म and संघ. -2 (with Jainas) सम्यग् दर्शन, सम्यग् ज्ञान and सम्यक् चारित्र्य. -दर्पणः a mirror studded with jewels. -दीपः, -प्रदीपः 1 a jewel-lamp. -2 a gem serving as a lamp; अर्चिस्तुज्ञानभिमुखमपि प्राप्य रत्नप्रदीपान् Me. 70. -धेनुः a cow symbolically represented by jewels. -नखः a poniard with its hilt set with jewels; कटितटनिविष्टरत्ननखः Dk. 2. 1. -नाभः N. of Viṣṇu. -नायकः a ruby. -निधिः 1 the ocean. -2 N. of Viṣṇu. -3 of Meru. -4 a wag-tail. -पञ्चकम् the 5 jewels (viz. gold, silver, pearls, the राजावर्त diamond and coral). -पारायणम् the sheet-anchor of all jewels; रत्नपारायणं नाम्ना लङ्केति मम मैथिलि Bk. 5. 89. -प्रभा the earth. -माला a jewel-necklace. -मुख्यम् a diamond. -राज् m. a ruby. -राशिः 1 a heap of gems. -2 the ocean. -वरम् gold. -वर्षुकम् the Puṣpaka car. -वष्टी a vow or fast to be observed on the 6th day of a particular fortnight; it is a ग्रीष्मव्रत; अहं खलु रत्नवष्टीमुपोषितासम् Mk. 3. -सानुः N. of the mountain Meru. -सू a. producing jewels; न मामवति सद्दीपा रत्नसूरपि मेदिनी R. 1. 65. -सूः, -सूतिः f. the earth.

रत्नवत् a. Abounding in, or full of, precious stones. -2 Decorated with jewels; आसेदिवान् रत्नवदासनं सः R. -ती The earth.

रत्निः m. f. 1 The elbow. -2 The distance from the elbow to the end of the closed fist, a cubit; अष्टरत्निर्महाबाहुः Mb. 8. 72. 30. -m. The closed fist. (This word appears to be a corruption of अरत्नि q. v.)

रथः [रम्यतेऽनेन अत्र वा, रम्-कथन्; cf. Un. 2. 2] 1 A carriage, chariot, car, vehicle; especially, a war-chariot. -2 A hero (for रथिन्); अपयातेषु पार्थेषु त्रयस्तेऽभ्याययू रथाः

Mb. 1. 2. 92. -3 A foot. -4 A limb, part, member. -5 The body; cf. आत्मानं रथिन् विद्धि शरीरं रथमेव तु Kath. 1. 3. 3. -6 A reed. -7 Pleasure, delight. -Comp. -अक्षः 1 a carriage-axle. -2 a measure of length (=104 angulas). -अङ्गम् 1 any part of a carriage. -2 particularly, the wheels of a carriage; रथो रथाङ्गध्वनिना विजज्ञे R. 7. 41; S. 7. 10. -3 a discus, especially of Viṣṇu; चक्रधर इति रथाङ्गमदः सततं विमर्षि भुवनेषु रुढये Si. 15. 26. -4 a potter's wheel. (-ङ्गः) the ruddy goose. °आह्वयः, °आह्वानः, °नामकः, °नामन् m. the ruddy goose (चक्रवाक); रथाङ्गनामन् वियुतो रथाङ्गश्रोणिबिम्बया । अयं त्वां पृच्छति रथी मनोरथशतैर्वृतः ॥ V. 4. 18; Ku. 3. 37; R. 3. 24; रथाङ्गाह्वानानां भवति विधुरम् Udb.; (the male bird is said by poets to be separated from the female at night, and to be united at sun-rise). °पाणिः N. of Viṣṇu; रथाङ्गपाणेः पटलेन रोचिषा Si. 1. 21; दुरन्तवीर्यस्य रथाङ्गपाणेः Bhāg. -अभ्रः a reed cane. -अर्थकः a small carriage. -अश्वः a carriage-horse. -आयुधकः a kind of bow. -आरोहः one who fights from a chariot. -ईशः a warrior fighting from a chariot. -ईषा, -शा the pole of a carriage; रथेषाश्च रथेषामिः...संगतैः सहिताः Mb. 6. 46. 5. -उडुपः, -पम् the body of a chariot. -उद्वहः, -उपस्थः the seat of a chariot, the driving-box; रथोपस्थ उपाविशत् Bg. 1. 47. -कट्या, -कड्या an assemblage of chariots. -कल्पकः an officer who is in charge of a king's chariots. -करः, -कारः 1 a coachbuilder, carpenter, wheel-wright; रथकारः स्वकां भार्या सजारां शिरसावहत् Pt. 4. 54. -2 N. of a caste called सौधन्वन (q. v.); तस्मादत्रैवर्णिको रथकारः ŚB. on MS. 6. 6. 47; परिशेषादत्रैवर्णिको रथकारः स्यात् ŚB. on MS. 6. 1. 44. °न्यायः The rule according to which the रुढ अर्थ is stronger than the यौगिक अर्थ; cf. योगादृढिर्बलीयसी. This is discussed and established in connection with the word रथकार by Jaimini and शबर in MS. 6. 1. 44-50. -कुटुम्बिकः, -कुटुम्बिन m. a charioteer, coachman. कूबरः, -रम् the pole or shaft of a carriage; कूबरा रथकूबरैः...संगतैः सहिताः Mb. 6. 46. 5. -केतुः the flag of a chariot. -क्षोभः the jolting of a chariot; रथक्षोभपरिश्रमम् R. 1. 58. -गणकः an officer who counts chariots. -गर्भकः a litter, palanquin. -गुप्तिः f. a fence of wood or iron with which a chariot is provided as a protection from collision. -घोषः the rattling of a chariot. -चरणः, -पादः 1 a chariot-wheel; धृतरथचरणोऽभ्ययाच्चलद्गुः Bhāg. 1. 9. 37; Dk. 2. 7. -2 the सुदर्शन wheel; रथाङ्गे चन्द्राकौ रथचरणपाणिः शर इति Śivamahimna 18. -2 the ruddy goose. -चर्या chariot-exercise, the use of a chariot, travelling by carriage; अनभ्यस्त-रथचर्याः U. 5; सारथे रथचर्यासु सज्जो भव सुशिक्षितः Bm. 1. 684. -जङ्घा the hinder part of a chariot. -ज्वरः a crow. -दुर्गम् the throng of chariots. -धुर f. the shaft or pole of a chariot. -नाभिः f. the nave of the wheel of a chariot; रथनाभिरिवाभिख्यायेत Ait. Up. 2. 4. 5. -नीडः the inner part or seat of a chariot. -पुंगवः a chief or distinguished warrior. -बन्धः 1 the fastenings or harness of a chariot. -2 a league of warriors. -महोत्सवः,

-यात्रा the solemn procession of an idol placed in a car (usually drawn by men). -मुखम् the forepart of a carriage. -युद्धम् 'a chariot-fight', a fight between combatants mounted on chariots. -योगः a team (of horses etc.) on a chariot; Bri. Up. -योजकः a chariot-eer, harnesser of a chariot. -वंशः a number of chariots. -वर्त्मन् *n.*, -वीथिः *f.* highway, main road. -वारकः son of a Sūdra and a Sairandhrī. -वाहः 1 a carriage-horse. -2 charioteer. -विज्ञानम्, -विद्या the art of driving chariots. -शक्तिः *f.* the staff which supports the banner of a war-chariot; रथशक्तिं सुमोचासौ दीप्तमग्नि-शिखामिव Mb. 10. 6. 13. -शाला a coach-house, carriage-shed. -शास्त्रम्, -शिक्षा the art of driving a chariot, coachmanship. -सप्तमी the seventh day in the bright half of Māgha.

रथन्तरम् A Vedic Sāma; स्वरादिविशेषानुपूर्वमात्रस्वरूपे ऋगक्षरव्यतिरिक्तं यद् गानं तद् रथन्तरम् । (सामचिकिभाष्यम्); एतद्रथन्तरमग्नौ प्रोतम् Ch. Up. 2. 12. 1; रथन्तरेण तं तात वसिष्ठः प्रत्यबोधयत् Mb. 14. 11. 19 (com. रथो मायारूपो विग्रहः तं तस्मिन्नेन तद्रथन्तरम् । 'अहं ब्रह्मास्मि' इति वाक्यं तेन वसिष्ठो गुरुस्तं प्रत्यबोधयत्).

रथारथि *ind.* 'Chariot against chariot', in closest fight.

रथिक *a.* (-की *f.*) [रथ-ठन्] 1 Riding in a carriage. -2 The owner of a carriage. -कः A cartwright.

रथिन् *a.* [रथ-इनि] 1 Riding or driving in a carriage. -2 Possessing or owning a carriage. -*m.* 1 An owner of a carriage. -2 A warrior who fights from a chariot; आत्मानं रथिनि विद्धि शरीरं रथमेव तु । बुद्धिं तु सारथिं विद्धि मनः प्रग्रहेमेव च ॥ Kātha Up. 1. 3. 3; R. 7. 37. -3 A man of क्षत्रिय caste. -4 A driver. -नी A number of carriages or chariots.

रथिन *a.* See रथिन् above.

रथिर *a.* 1 Possessing a carriage. -2 Riding in a carriage. -3 Quick, speedy. -रः = रथिन् *m.*

रथी Ved. 1 Riding in a chariot. -2 Furnished with a carriage. -3 A coachman. -4 A guide, leader.

रथ्यः [रथं वहति यत्] 1 A chariot-horse; वाक्त्त्यमी मृगजवाक्षमयेव रथ्याः Ś. 1. 8; Śi. 4. 14. -2 A part of a chariot. -Comp. -चयः a team of horses. -विरथ्यः *N.* of Śiva.

रथ्या 1 A road for carriages; (hence) a high-way, main road; भूयो भूयः सविधनगरीरथ्यया पर्यटन्तम् Māl. 1. 15. -2 A place where many roads meet. -3 A number of carriages or chariots; रथ्याघोषैर्वृहणैर्वारणानाम् Śi. 18. 3; अश्वीयैरौक्षकैर्मीनुष्यकै रथ्याभिरौष्ट्रकैः Dharmābhyudaya-Mahā-kāvya 2. 26. -Comp. -पङ्क्तिः a row of streets. -मुखम् entrance to a road. -मृगः a dog.

रद् 1 P. (रदति) 1 To split, rend. -2 To scratch. -3 To gnaw. -4 To dig.

रदः [रद्-अच्] 1 Splitting, scratching. -2 A tooth; tusk (of an elephant); याताश्चैत्र पराश्रन्ति द्विरदानां रदा इव Bv. 1. 65. -3 A symbolical expression for the number 'thirty-two'. -Comp. -आयुधः a wild boar. -खण्डनम् tooth-bite; जनय रदखण्डनम् Git. 10. -छद्ः A lip.

रदनः A tooth. -नम् The act of splitting, gnawing, scratching.

रदनिन्, -रदिन् *m.* An elephant.

रदः (In astrol.) *N.* of the eleventh Yoga.

रद्, -रन्ध् 4 P. (रन्धयति, रद्ध; *caus.* रन्धयति; *desid.* रिरधिषति or रिरत्सति) 1 To hurt, injure, torment, kill, destroy; अक्षं रधितुमारेमे Bk. 9. 29. -2 To subdue. -3 To become subject to (any one). -4 Ved. To die. -5 Ved. To be completed. -*Caus.* (रन्धयति) 1 To hurt, injure; भरतं शोकसंतप्तं भूयः शोकैररन्धयत् Rām. 2. 81. 3. -2 To oppress, torment. -3 To dress, cook or prepare (as food).

रद्ध *p. p.* 1 Hurt. -2 Subdued, conquered.

रद्धृ *m.* 1 A conqueror. -2 An oppressor.

रधसः [Up. 3. 116] A kind of demon.

रध्र *a.* Ved. 1 Rich, liberal. -2 Happy. -3 Worshipping. -4 Injuring.

रन्धनम्, -रन्धिः *f.* [रध्-पाके ल्युट् नुमागमः] 1 Injuring, tormenting, destroying; यदनुस्मर्यते काले स्वबुद्ध्याऽभद्ररन्धनं Bhāg. 4. 30. 28. -2 Cooking; रन्धनाय स्थाली Sk.; स्थाल्यग्नि-तापात् पयसोऽभितापस्तत्तापस्तण्डुलगर्भरन्धिः Bhāg. 5. 10. 22.

रन्धित *p. p.* 1 Dressed, cooked. -2 Destroyed; योग-रन्धितकर्माणो हृदि योगविभाषिते Bhāg. 8. 3. 27. -3 Subdued.

रन्तव्य *a.* 1 To be enjoyed. -2 To be toyed with. -व्यम् Pleasure, play; मा विहासिष्ट समरं समरन्तव्यसंयतः Ki. 15. 8.

रन्ता *f.* A cow; इडे रन्ते etc; ŚB. on MS. 10. 3. 49.

रन्तिदेवः 1 *N.* of a king of the lunar race, sixth in descent from Bharata. [He was very pious and benevolent. He possessed enormous riches, but he spent them in performing grand sacrifices. So great was the number of animals slaughtered during his reign both in sacrifices as well as for use in his kitchen that a river of blood is supposed to have issued from their hides which was afterwards appropriately called चर्मवती; स्रोतोमूर्त्या भुवि परिणतां रन्तिदेवस्य कीर्तिम् Me. 47 and Malli. thereon.] -2 *N.* of Viṣṇu. -3 A dog.

रन्तुः 1 A way, road. -2 A river.

रन्ध्रम् [Un. 2. 28] 1 A hole, an aperture, a cavity, an opening, a chasm, fissure; रन्ध्रध्विवालक्ष्यनभःप्रदेशा R. 13. 56; 15. 82; नासाग्ररन्ध्रम् Māl. 1. 1; कौश्वरन्ध्रम् Me. 59. -2 (a) A weak or vulnerable point, assailable point; रन्ध्रोपनिपातिनोऽनर्थाः S. 6; रन्ध्रान्वेषणदक्षाणां द्विषामामिषतां ययौ R. 12. 11; 15. 17; 17. 61; रन्ध्रं च प्रकृतीनाम् Kau. A. 1. 16. (b) A defect, fault, an imperfection. -3 A symbolical expression for the number 'nine', (there being nine openings in the human body). -4 The vulva. -5 N. of the 8th astrological mansion; Bri. S. -6 A mischief; रन्ध्रदर्शनासहैः Dk. 2. 7. -**Comp.** -**अन्वेषिन्**, -**अनुसारिन्** a. searching or watching for weak points; रन्ध्रानुसारी विषमः कृतान्तः Mk. 8. 27. -**आगतम्** a disease which attacks the throat of horses; रन्ध्रागत-मथाश्वानां शिखोद्धेदश्च बर्हिणाम् Mb. 12. 283. 54. -**गुप्तिः** conceal- ing one's weak points. -**प्रहारिन्** a. attacking (one) in his weak points. -**बभ्रुः** a rat. -**वंशः** a hollow bamboo.

रप् 1 P. (रपति) 1 To speak distinctly. -2 Ved. To praise.

रपस् n. Ved. 1 Defect, fault. -2 Sin. -3 Injury, harm.

रप्, -**रम्फ** 1 P. (र-रम्फति) 1 To go. -2 To hurt, kill.

रम् 1 Ā. (रभते, रब्ध; caus. रम्भयति-ते; desid. रिप्सते) 1 To begin. -2 To clasp, embrace. -3 To long for, be eager. -4 To act rashly.

रभस् n. 1 Violence, zeal, vehemence. -2 Rashness, precipitation. -3 Force, strength.

रभस a. [रम्-असच् Un. 3. 116] 1 Violent, impetuous, fierce, wild. -2 Strong, intense, vehement, powerful, ardent, eager (as desire &c.); रभसया नु दिगन्तदिदृक्षया Ki. 5. 1; R. 9. 61; Mu 5. 24. -3 Rash, precipitate. -4 Joyful, glad. -5 Ved. Strengthening. -**सः** 1 Violence, force, impetuosity, haste, speed, hurry, vehemence; आलीषु केलीरभसेन बाला मुहुर्ममालापमुपालपन्ती Bv. 2. 12; त्वभिसरणरभसेन वलन्ती Gīt. 6; Śi 6. 13; 11. 23; Ki. 9. 47; Bhāg. 7. 9. 15. -2 Rashness, precipitateness, headlong haste; अतिरभसकृतानां कर्मणामाविपत्तेर्भवति हृदयदाही शल्यतुल्या विपाकः Bh. 2. 99; त्यजति न मृगव्याधरभसः Śiva-mahimna. 22. -3 Anger, passion, rage, fury; रक्तेक्षणेन च मनाग्रभसं दधानौ Bhāg. 3. 15. 28. -4 Regret, sorrow. -5 Joy, pleasure, delight; मनसि रभसविभवे हरिस्त्वयतु सुकृतेन Gīt. 5. -6 Ardent desire, eagerness. -7 Poison. -8 N. of a magical incantation recited over weapons.

रभूः A messenger.

रम् 1 Ā. (रमते, but Paras. when preceded by वि, आ, परि and उप; रेमे, अरंस्त, अरंसीत् P. रंस्यते, रन्तुम्, रतं) 1 To be pleased or delighted, rejoice, be gratified; रहसि रमते Māl 3. 2; Ms. 2. 223; U. 2. 18. -2 To rejoice at, be pleased with, take delight in, be fond of (with instr. or loc.); लोलापाङ्गैर्यदि न रमसे लोचनैर्वञ्चितोऽसि सं. इ. को.... १६७

Me. 27; व्यजेष्ट षड्वर्गमरंस्त नीतौ Bk. 1. 2. -3 To play, sport, dally, amuse oneself with; राजप्रियाः कैरविष्यो रमन्ते मधुपैः सह Bv. 1. 126 (where the next meaning is also hinted); Bk. 6. 15, 67; रंरम्यते (अतिशयेन रमते) सरस-नागरिकण नाम्ना श्रीबिहणेन कविना क्षितिपालपुत्री Bil. Ch. 48. -4 To have sexual intercourse with; सा तत्पुत्रेण सह रमते H. 3; विशङ्कमाना रमितं कयापि जनार्दनम् Gīt. 7. -5 To remain, stay, pause. -6 To take rest, remain quiet. -7 To gladden, delight. -**Caus.** (रमयति-ते) To please, delight, satisfy. -**Desid.** (रिरंसते) To wish to sport &c.; Śi. 15. 18.

रम a. [रम्-अच्] 1 Pleasing, delightful, gratifying. -2 Dear, beloved. -**मः** 1 Joy, delight. -2 A lover, husband. -3 The god of love. -4 The Āśoka tree.

रमक a. Sporting. -**कः** A lover.

रमठम् [रमेः अठः Un. 1. 97] Āsa Foetida (हिङ्गु). -**Comp.** -**ध्वनिः** Āsa Foetida.

रमण a. (-णी f.) [रमयति-रम्-णिच् ल्यु ल्युट् वा] Pleasing, gratifying, delightful, charming; नन्दनानि सुनीन्द्राणां रमणानि वनौकसाम् Bk. 6. 72; Bhāg. 5. 7. 12. -**णः** 1 A lover, husband; प्रायेणैते रमणविरहेष्वङ्गनानां विनोदाः Me. 89, 39; पप्रच्छ रामां रमणोऽभिलाषम् R. 14. 27; Ku. 4. 21; Śi. 9. 60. -2 The god of love. -3 N. of Aruṇa. -4 An ass. -5 A testicle. -**णम्** 1 Sporting. -2 Dalliance, pastime, amorous sport. -3 Love, sexual union. -4 Joy or pleasure in general. -5 The hip and the loins.

रमणा 1 A wife, mistress. -2 A lovely woman.

रमणी 1 A lovely young woman; लता रम्या सेयं अमर-कुलरम्या न रमणी Bv. 2. 90. -2 A wife, mistress; भोगः को रमणीं विना Subhaṣ. -3 A woman in general. -4 The aloe tree.

रमणीय a. [रम्यतेऽत्र रम्-आधारे अनीयर्] 1 Pleasant, delightful, enjoyable. -2 Lovely, charming, handsome; रमितं नेतृकितु प्रकृतिरमणीयं विकसितम् Bv. 2. 90; क्षणे क्षणे यन्नवतामुपैति तदेव रूपं रमणीयतायाः Śi. 4. 17. -**Comp.** -**चरण** of pleasant conduct. -**जन्मन्** of auspicious birth.

रमणीयते Den. Ā. To represent a wife.

रमण्या f. A female.

रमतिः [रम्-अतिच् Un. 4. 65] 1 The god of love. -2 A lover. -3 Heaven. -4 Time. -5 A crow.

रमा [रमयति रम्-अच्] 1 A wife, mistress. -2 N. of Lakṣmī, wife of Viṣṇu and Goddess of wealth; रमा यत्र न वाक् तत्र यत्र वाक् तत्र नो रमा Udb. -3 Good luck, fortune. -4 Riches. -5 Splendour. -6 N. of the eleventh day in the dark half of Kārtika. -**Comp.** -**आस्पदः**, -**कान्तः**, -**नाथः**, -**पतिः** epithets of Viṣṇu; Bhāg 10. 55. 40. -**प्रियः** Viṣṇu. (-यम्) a lotus. -**वेष्टः** turpentine.

रम्भ 1 **Ā.** (रम्भते) To sound, bellow; to low (as cows).

रम्भः 1 Sounding, roaring &c. -2 A support, prop. -3 A stick. -4 A bamboo. -5 Dust.

रम्भा 1 A plantain tree; विजितरम्भमूढयम् *Git.* 10; पिबोर रम्भातरुपीवरोरु *N.* 22. 43; 2. 37. -2 *N.* of *Gaurī*. -3 *N.* of an *apsaras*, wife of *Nalakūbara* and considered as the most beautiful woman in the paradise of *Indra*; तस्मैरुयुगेन सुन्दरी किमु रम्भां परिणाहिना परम्। तस्मीमपि जिष्णुरेव तां धनदापत्यतपःफलस्तनीम् ॥ *N.* 2. 37. -4 A harlot. -5 Sounding, roaring. -6 The lowing of cows. -7 A kind of rice. -**Comp.** -ऊरु *a.* (-रु or -रु *f.*) having thighs like the interior of a plantain tree, i. e. full, round, and hence lovely; रम्भोरुवरतरितुं सरस्यनिच्छुः *Si.* 8. 19; *R.* 6. 35. -**Comp.** -तृतीया *N.* of the 3rd day of the bright half of मार्गशीर्ष (ज्येष्ठ?) and the observance of the day.

रम्य *a.* [रम्यतेऽत्र यत्] 1 Pleasing, pleasant, delightful, agreeable; रम्यास्तपोवनानां क्रियाः समवलोक्य *S.* 1. 13 (v. 1.). -2 Beautiful, lovely, handsome; सरसिजमनुविद्धं शैवलेनापि रम्यम् *S.* 1. 20; 5. 2. -**म्यः** The tree called चम्पक. -**म्या** 1 Night. -2 A land-growing lotus; *L. D. B.* -3 (In music) A kind of *Śruti*. -**म्यम्** Semen virile. -**Comp.** -अन्तर *a.* having the intervening spaces made pleasant; रम्यान्तरः कमलिनीहरितैः सरोभिः *S.* 4. 11. -**पुष्पः** the *Sālmali* tree. -**श्रीः** *N.* of *Viṣṇu*.

रम्भः 1 Tawny colour. -2 Beauty; *L. D. B.*

रय 1 **Ā.** (रयते, रयित) To go, move.

रयः [रय्-अच्] 1 The stream of a river, current; जम्बूकुञ्जप्रतिहरयं तोयमादाय गच्छेः *Me.* 20. -2 Force, speed, velocity; तोयस्येवाप्रतिहरयः सैकतं सेतुमोचः *U.* 3. 36; *Bhāg.* 5. 3. 14. -3 Zeal, ardour, vehemence, impetuosity.

रयि *m., n.* *Ved.* 1 Water. -2 Wealth; एष वै रयिरात्मा वैश्वानरः *Ch. Up.* 5. 16. 1. -3 Stuff, material, food; रयि च प्राणं चेत्येतौ *Praśna Up.* 1. 4.

रयिष्ठः 1 *N.* of *Kubera*. -2 *Agni*. -3 *Brahman*. -**ष्टम्** *N.* of various *Sāmans*.

रफ 1 *P.* (रफति) To go.

रराटम्, -रराटी = ललाट *q. v.*; तपो रराटीं विदुरादिपुंसः *Bhāg.* 2. 1. 28.

रल्लकः 1 A woollen cloth, blanket. -2 An eye-lash; युवतिरल्लकभल्लसमाहतो भवति को न युवा गतचेतनः; सीतारल्लकभल्लभ्र-हृदयः स्वस्थो न लङ्घेश्वरः *Hanūmannāṭakam*. -3 A kind of deer.

रवः [र-अप्] 1 A cry, shriek, scream, yell, roar (of animals &c.); नरवरो रवरोषितकेसरी *R.*; रवः श्रवणमैरवः *Ve.* 3. 4. -2 Singing, humming sound (of birds); *R.* 9. 29. -3 Clamour. -4 Noise or sound in general; घण्टा°, भूषण°, चाप° &c. -5 Thunder.

रवण *a.* [र-युच् *Up.* 2. 71] Crying, roaring, screaming. -2 Sonorous, sounding; उत्कण्ठावर्धनैः शुभ्रं रवणैरम्बरं ततम् *Bk.* 7. 14. -3 Sharp, hot. -4 Fickle, unsteady. -5 Jesting. -णः 1 A camel; स्वनाम निन्द्ये रवणः स्फुटार्थताम् *Si.* 12. 2. -2 The cuckoo. -3 A bee. -4 Sound. -5 A big cucumber. -णम् Brass, bell-metal.

रवणकः A filter of bamboo.

रवयः (र-अयः *Up.* 3. 112) The Indian cuckoo.

रविः [cf. *Up.* 4. 150] 1 The sun; सहस्रगुणमुत्सृष्टमादत्ते हि रसे रविः *R.* 1. 18. -2 A mountain. -3 The *Arka* plant. -4 The number 'twelve'. -**Comp.** -इष्टः an orange. -कान्तः, -ग्रावन् the sun-stone (सूर्यकान्त). -चक्रम् a particular astronomical diagram. -जः, -तनयः, -पुत्रः, -सूनुः 1 the planet *Saturn*. -2 epithets of *Karṇa*; रवितनयोऽभ्यद्वन्द्वनिप्रवीरम् *Mb.* 8. 30. 9. -3 of *Vāli*. -4 of *Manu Vaivasvata*. -5 of *Yama*. -6 of *Sugrīva*. -दिनम्, -वारः, -वासरः, -रम् Sunday. -दीप्त *a.* lighted by the sun. -ध्वजः day. -नेत्रः *N.* of *Viṣṇu*. -प्रियम् 1 a red lotus flower. -2 copper. -विम्बः the sun's disk. -मासकः a solar month. -रत्नम् a ruby. -लोचनः *N.* of 1 *Viṣṇu*. -2 *Śiva*. -लोहम्, -संज्ञकम् copper. -वंशः the solar race (of kings). -सक्रान्तिः *f.* the sun's entrance into any zodiacal sign. -सारथिः 1 *N.* of *Aruṇa*. -2 the dawn.

रवीशुः The god of love.

रशना, -रसना [अश्-युच् रशदेशः cf. अश्रुते जघनम् *Up.* 2. 75] 1 A rope, cord. -2 A rein, bridle. -3 A zone, girdle, woman's girdle; तान् वीक्ष्य वातरशनांश्चतुरः कुमारान् *Bhāg.* 3. 15. 30; रसतु रसनापि तव घनजघनमण्डले घोषयतु मन्मथनिदेशम् *Git.* 10; *R.* 7. 10; 8. 58; *Me.* 37. -4 The tongue; वदने विनिवेशिता भुजङ्गा पिशुनानां रसनाभिषेण धात्रा *Bv.* 1. 111; tongue as an organ of taste; रसनया भाव्यमाना मधुराम्लतिक्तकटुकषायलवणभेदाः षड्रसाः *Bhāvanopaniṣad* 2. -**Comp.** -उपमा a variety of the figure उपमा; it is 'a string or series' of comparisons, which consists in making the *Upameya* in the first comparison the *Upamāna* in the second, and so forth; see *S. D.* 664. -गुणः the cord of a girdle. -पदम् the hip.

रश्मिः [अश्-मि धातो रुद्, रश्-मि वा; cf. *Up.* 4. 46] 1 A string, cord, rope; अपतद्देवराजस्य मुक्तरश्मिरिव ध्वजः *Rām.* 4. 17. 2. -2 A bridle, rein; मुक्तेषु रश्मिषु निरायतपूर्वकायाः *S.* 1. 8; रश्मिसंयमनात् *S.* 1; *Ki.* 7. 19. -3 A goad, whip. -4 A beam, ray of light; ज्योतीषि वर्तयति च प्रविभक्तरश्मिः *S.* 7. 6; *N.* 22. 56; so हिमरश्मि &c. -5 An eye-lash. -6 A measuring cord; परि यो रश्मिना दिवो *Rv.* 8. 25. 18. -7 A finger (*Ved.*). -**Comp.** -कलापः a pearl-necklace of 54 threads. -केतुः a particular comet. -ग्राहः a charioteer (सारथि); रश्मिग्राहश्च दाशार्हः सर्वलोकनमस्कृतः *Mb.* 8. 31. 55. -मालिन्, -मुचः the sun; अभिरश्मिमालि विमलस्य द्युतजयद्वेतेरनाशुषः *Ki.* 12. 2; चण्डवातोद्धुतान् मेघान् निघ्नन् रश्मिमुचो यथा *Mb.* 7. 153. 43.

रश्मिम (च) त् *m.* The sun.

रस् I. 1 P. (रसति, रसित) 1 To roar, yell, cry out, scream; करीव वन्यः पशुं ररास R. 16. 78; Si. 3. 41. -2 To sound, make a noise, tinkle, jingle &c.; राजन्योपनिमन्त्रणाय रसति स्फोटं यशोदुन्दुभिः Ve. 1. 25; रसतां निर्भरं नूपुराणाम् Ratn. 1. 19; रसतु रसनापि तव घनजघनमण्डले Git. 10. -3 To resound, reverberate -4 To sing. -5 Ved. To praise. -II. 10 U. (रसयति-ते, रसित) 1 To taste, relish; रसती रसना रसान् Mb. 12. 285. 19; मृद्रीका रसिता Bv. 4. 13; Si. 10. 27; Mv. 7. 30. -2 To feel, perceive. -3 To love.

रसः [रस्-अच्] 1 Sap, juice (of trees); इक्षुरसः, कुसुमरसः &c. -2 A liquid, fluid; यष्टव्यं पशुभिर्मुख्यैरथो बीजै रसैरिति Mb. 14. 91. 21; न्यस्ताक्षरा धातुरसेन यत्र Ku. 1. 7. -3 Water; सहस्रगुणमुख्यद्रुमादते हि रसं रविः R. 1. 18; Bv. 2. 144. -4 Liquor, drink; Ms. 2. 177. -5 A draught, potion. -6 Taste, flavour, relish (fig. also) (considered in Vais. phil. as one of the 24 *gunas*; the *rasas* are six; कटु, अम्ल, मधुर, लवण, तिक्त and कषाय); परायतः प्रीतेः कथमिव रसं वेत्तु पुरुषः Mu. 3. 4; U. 2. 2. -7 A sauce, condiment. -8 An object of taste; मनो बन्धान्यरसान् विलङ्घ्य सा R. 3. 4. -9 Taste or inclination for a thing, liking, desire; रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते Bg. 2. 59; इष्टे वस्तुन्युपचितरसाः प्रेमराशीभवन्ति Me. 114. -10 Love, affection; जरसा यस्मिन्नहायौ रसः U. 1. 39; प्रसरति रसो निर्वृतिघनः 6. 11 'feeling of love'; रसादृते V. 2. 21; Ku. 3. 37. -11 Pleasure, delight, happiness; चिरात्सुतस्पर्श-रसज्ञतां ययौ R. 3. 26. -12 Charm, interest, elegance, beauty. -13 Pathos, emotion, feeling. -14 (In poetic compositions) A sentiment; नवरसश्चिरां निर्मितिमादधती भारती कवेर्जयति K. P. 1. (The *rasas* are usually eight:—शृङ्गारहास्यकरुणरौद्रवीरभयानकाः । बीभत्साद्भुतसंज्ञौ चेत्यष्टौ नाट्ये रसाः स्मृताः ॥ but sometimes शान्तरस is added; thus making the total number 9; निर्वेदस्थाधिभावोऽस्ति शान्तोऽपि नवमो रसः K. P. 4; sometimes a tenth, वात्सल्यरस, is also added. *Rasas* are more or less a necessary factor of every poetic composition, but, according to Viśvanātha, they constitute the very essence of poetry; वाक्यं रसात्मकं काव्यम् S. D. 3.). -15 Essence, pith, best part; ब्रह्म तेजोमयं शुक्रं यस्य सर्वमिदं रसः Mb. 12. 240. 9. -16 A constituent fluid of the body. -17 Semen virile. -18 Mercury. -19 A poison, poisonous drink; as in तीक्ष्णरस-दायिनः; रसविधानकौशलैः Dk. 2. 8. -20 Any mineral metallic salt. -21 Juice of the sugar-cane. -22 Milk. -23 Melted butter. -24 Nectar; मयः कूपरसेऽक्षिपत् Bhāg. 7. 10. 59-60. -25 Soup, broth. -26 A symbolical expression for the number 'six'. -27 Green onion. -28 Myrrh. -29 Gold. -30 A metal in a state of fusion. -31 See रसातल; अनेन नूनं वेदानां कृतमाहरणं रसात् Mb. 12. 347. 67. -32 The tongue (as the organ of taste); वाण्यां च छन्दांसि रसे जलेशम् Bhāg. 8. 20. 27; जितं सर्वं जिते रसे 11. 8. 21. -33 (With Vaisṇavas) Disposition of the heart or mind (the five *Rasas* are शान्ति,

दास्य, साख्य, वात्सल्य and माधुर्य). -**Comp.** -**अग्रजम्** an ointment prepared from the calx of brass. -**अञ्जनम्** vitriol of copper, a sort of collyrium. -**अधिक** *a.* 1 tasty. -2 abounding in pleasures, splendid; S. 7. 20 (v. l.). (-**कः**) borax. -**अन्तरम्** 1 a different taste. -2 different feelings or sentiments. -**अभिनिवेशः** intentness of affection. -**अम्लः** 1 a kind of sorrel. -2 sour sauce. -**अयनम्** 1 an elixir of life (*elixir vitae*), any medicine supposed to prolong life and prevent old age; निखिलरसायनमहितो गन्धेनोमेण लशुन इव R. G. -2 (fig.) serving as an elixir vitae, i. e. that which gratifies or regales; आनन्दनानि हृदयैकरसायनानि Māl. 6. 8; मनसश्च रसायनानि U. 1. 37; श्रोत्रं, कर्णं &c. -3 alchemy or chemistry. -4 any medicinal compound. -5 butter-milk. -6 poison. -7 long pepper. (-**नः**) 1 an alchemist. -2 N. of Garuḍa. -**श्रेष्ठः** mercury. (-**नी** *f.*) 1 a channel for the fluids of the body. -2 N. of several plants:—गुडूची, काकमाची, महाकरञ्ज, गोरक्षदुग्धा and मांसच्छदा. -**आत्मक** *a.* 1 consisting of juice or sentiment. -2 elegant, beautiful. -3 having taste or flavour. -4 ambrosial; रसात्मकस्योऽप्युपतेश्च रश्मयः Ku. 5. 22. -5 fluid, liquid, watery; सोमो भूत्वा रसात्मकः Bg. 15. 13. -**आदानम्** absorption of fluid, suction. -**आधारः** the sun. -**आभासः** 1 the semblance or mere appearance of a sentiment; अनौचित्यप्रवृत्तत्वे आभासो रसभावयोः S. D. -2 an improper manifestation of a sentiment. -**आश्रय** *a.* embodying or representing sentiments. -**आस्वादः** 1 tasting juices or flavours. -2 perception or appreciation of poetic sentiments, a perception of poetical charm; as in काव्यामृतरसास्वादः. -**आस्वादिन्** *m.* a bee. -**आहः** turpentine. -**इक्षुः** sugar-cane. -**इन्द्रः** 1 mercury. -2 the philosopher's stone (the touch of which is said to turn iron into gold); वैधजम्, संजातम् the gold. -**उत्तमम्** milk. (-**मः**) 1 quicksilver. -2 Phaseolus Mungo (Mar. मूग). -3 milk. -**उत्पत्तिः** 1 production of taste. -2 development of passion or sentiment. -3 generation of the vital fluids. -**उद्भवम्** 1 a pearl. -2 vermilion. -**उपलम्** a pearl. -**ऊनम्** garlic; also ऊनकः. -**ओदनम्** rice boiled in meat-broth. -**कर्पूरम्** sublimate of mercury. -**कर्मन्** *n.* preparation of quicksilver. -**केसरम्** camphor. -**क्रिया** the inspissation and application of fluid remedies. -**गन्धः**, -**न्धम्** gum-myrrh. -**गन्धकः** 1 myrrh. -2 sulphur. -**गर्भम्** 1 = रसाञ्जन. -2 vermilion. -**गुण** *a.* possessing the quality of taste; ज्योतिषश्च विकुर्वाणा-दापो रसगुणाः स्मृताः Ms. 1. 78. -**ग्रह** *a.* 1 perceiving flavours. -2 appreciating or enjoying pleasures. (-**हः**) the organ of taste. -**घन** *a.* full of juice. -**घ्नः** borax. -**जः** 1 sugar, molasses. -2 an insect produced by the fermentation of liquids. -**जम्** blood. -*a.* bred in fluids; Ms. 11. 143. -**जातम्** an ointment prepared from the calx of brass. -**ज्ञ** *a.* 1 one who appreciates the flavour or excellence of, one who knows the taste of; सांसारिकेषु च सुखेषु वयं रसज्ञाः U. 2. 22. -2 capable of discerning the beauty of things. (-**ज्ञः**) 1 a man of taste or feel-

ing, a critic, an appreciative person, a poet. -2 an alchemist. -3 a physician, or one who prepares mercurial or other chemical compounds. (-ज्ञा) the tongue; साखि मा जल्प तवायसी रसज्ञा Bv. 2. 59; (रसज्ञता, त्वम् means 1 poetical skill. -2 alchemy. -3 knowledge of flavours. -4 discrimination.). -ज्ञानम् a branch of medical science. -ज्येष्ठः 1 the sweet taste. -2 the love sentiment. -तन्मात्रम् the subtle element of taste. -तेजस् n. blood. -दः 1 a physician; Mb. 12. 121. 45. -2 a spy who administers poison; Kau. A. 1. 12. -द्राविन् a kind of citron. -धातु n. quicksilver. -धेनुः a cow consisting of fruit-juice. -नायः mercury. -नायकः N. of Śiva. -निवृत्तिः loss of taste. -नेत्रिका red arsenic. -पाकजः molasses. -पाचकः a cook. -प्रबन्धः any poetical composition, particularly a drama. -फलः the cocoanut tree. -भङ्गः the interruption or cessation of a sentiment. -भवम् blood. -भस्मन् n. oxide of mercury. -भेदः a preparation of quicksilver. -मलम् impure excretions. -मातृका the tongue. -योगः juices mixed scientifically. -राजः, -लोहः 1 = रसाञ्जन. -2 quick-silver. -वादः alchemy. -विक्रयः sale of liquors. -विद्धम् artificial gold. -शास्त्रम् the science of alchemy. -शोधनः borax. (-नम्) purification of mercury. -सरोरुहम् a red lotus. -सिद्धि a. 1 accomplished in poetry, conversant with sentiments; जयन्ति ते सुकृतिनो रससिद्धाः कवीश्वराः Bh. 2. 24. -2 skilled in alchemy. -सिद्धिः f. skill in alchemy. -सिन्दूरम् a cinnabar made of zinc, mercury, blue vitriol and nitre. -स्थानम् vermilion.

रसकम् Soup made from meat.

रसनम् [रस्-त्युट्] 1 Crying, screaming, roaring, sounding, tinkling, noise or sound in general. -2 Thunder, rumbling or muttering of clouds. -3 Taste, flavour. -4 The organ of taste, the tongue; इन्द्रियं रसग्राहकं रसनं जिह्वाग्रवर्ति T.S.; Bg. 15. 9; न जयेद्रसनं यावज्जितं सर्वं जिते रसे Bhāg. 11. 8. 21. -5 Perception, appreciation, sense; सर्वेऽपि रसनाद्रसाः S. D. 244. -नः Phlegm.

रसना See रसना. -Comp. -मलम् any impurity on the tongue. -मूलम् the root of the tongue. -रदः a bird. -लिह् m. a dog.

रसमय a. (-यी f.) 1 Consisting of juice or flavour. -2 Juicy, liquid. -3 Savoury. -4 Charming, elegant, graceful. -5 Proceeding from love; U. 5.

रसयतिः f. Taste, flavour.

रसवत् a. 1 Juicy, succulent. -2 Tasteful, savoury, sapid, well-flavoured; यदेवोपनतं दुःखात्सुखं तद्रसवत्तरम् V. 3. 21.; संसारसुखवृक्षस्य द्वे एव रसवत्फले । काव्यामृतसरसास्वादः संपर्कः सज्जनैः सह ॥ -3 Moist, well-watered. -4 Charming, graceful, elegant. -5 Full of feeling or sentiment, impassioned. -6 Full of affection, possessed of love. -7 Spirited, witty. -ती 1 A kitchen. -2 A meal.

रसवत्ता 1 Tastefulness. -2 Beauty, elegance.

रसा 1 The lower or infernal regions, hell. -2 The earth, ground, soil; यद् ग्रावेव रसातले पुनरसौ यातो गजग्रामणीः Bv. 1. 59; रसादिपञ्चाकृतभूतसंभवम् A. Rām. 7. 5. 28; स्मरस्य युद्धरज्ज्वां रसाऽऽर सरसारसा Nalod. 2. 10. -3 The tongue. -4 A vine or grapes. -5 Ved. Moisture. -Comp. -ओकस् m. an inhabitant of the lower world. -खनः a cock. -तलम् 1 N. of one of the seven (अतल, वितल, सुतल, रसातल, तलातल, महातल and पाताल) regions below the earth; see पाताल. -2 the lower world or hell in general; राज्यं यातु रसातलं पुनरिदं न प्राणितुं कामये Bv. 2. 63; or जातिर्यातु रसातलम् Bh. 2. 39. -3 = रसा (2). -4 the fourth astrological mansion. -पायिन् m. a dog. -पुष्पः a bee.

रसालः [रसमालाति आ-ला-क ष० त०] 1 The mango tree; मृत्गा रसालकुसुमानि समाश्रयन्ते Bv. 1. 10. -2 The olibanum tree. -3 The bread-fruit tree. -4 Wheat. -5 The sugar-cane. -6 A kind of mouse. -ला 1 The tongue. -2 Curds mixed with sugar and spices; रसालाकर्मदा नद्यो बभूवुर्भरत-र्षभ Mb. 14. 89. 40. -3 Dūrvā grass. -4 A vine or grape. -लम् 1 Gum-myrh. -2 Frankincense. -3 A preparation of butter-milk (तक्रविशेष); हृदाः पूर्णाः रसालस्य दध्नः श्वेतस्य चापरे Rām. 2. 91. 73. -Comp. -वनी f. a mango grove; रसालवन्या मधुपानुविद्धम् N. 3. 46. -सालः a mango tree; रसालसालः समदृश्यतामुना N. 1. 89.

रसालसा 1 A tubular vessel of the body. -2 A vein. -3 A nerve.

रसाली Sugar.

रसिक a. [रसोऽस्त्यस्य ठन्] 1 Savoury, sapid, tasteful. -2 Graceful, elegant, beautiful. -3 Impassioned. -4 Apprehending flavour or excellence, possessed of taste, appreciative, discriminating; तद् वृत्तं प्रवदन्ति काव्यरसिकाः शादूलविक्रीडितम् Śrut. 40. -5 Finding pleasure or taking delight in, delighting in, devoted to (usually in comp.); इयं मालती भगवता सदृशसंयोगरसिकेन वेधसा मन्मथेन मया च तुभ्यं दीयते Māl. 6; so कामरसिकः Bh. 3. 112; परोपकाररसिकस्य Mk. 6. 19. -6 Humorous, witty. -7 Fanciful. -8 Lustful. -कः 1 A man of taste or feeling, an appreciator of excellence or beauty; cf. अरसिक. -2 A libertine. -3 An elephant. -4 A horse. -5 The Sārāsa bird. -का 1 The juice of sugar-cane, molasses. -2 The tongue. -3 A woman's girdle; see रसाला also.

रसिकता, -त्वम् 1 Taste, feeling. -2 Tastefulness. -3 Appreciative power.

रसित p. p. 1 Tasted. -2 Having flavour or sentiment. -3 Gilded. -4 Sounded, making indistinct sound. -तम् 1 Wine or liquor. -2 A cry, roar, roaring noise, sound or noise in general; हेरम्बकण्ठरसितप्रतिमानमेति Māl. 9. 3. -3 Thunder; जीमूतजालरसितानुकृतिर्निनादः Māl. 6. 4.

रसिन् a. 1 Juicy, liquid. -2 Impassioned, full of feeling. -3 Tasteful, savoury.

र (सु) सोनः A kind of garlic; cf. लसोन.

रस्य *a.* Juicy, savoury, sapid, palatable; रस्याः स्निग्धाः स्थिरा हृद्या आहाराः सात्त्विकप्रियाः Bg. 17. 8. -रस्यम् Blood.

रसनम् A thing, object. -*m.* [रसेः निक्त् कित् Un 3. 12] A horse. -रसना A tongue.

रह् 1 P., 10 U. (रहति, रहयति-ते, रहित) To quit, leave, abandon, forsake, desert; रहयत्यापदुपेतमायति: Ki. 2. 14; 9. 16; रहयति नृपं स्वार्थपरता Mu. 3. 4; Mā. 9. 8; Mv. 1. 44.

रहणम् [रह-ल्युट्] Desertion, quitting, separation; सहकारवृत्ते समये सहका रहणस्य के न सस्मार पदम् Nalod. 2. 14.

रहस्य *n.* [रह-असुन् Un 4. 222] 1 Solitude, privacy, loneliness, retirement, secrecy; अथ राजा दशरथः कदाचि-द्रहसि स्थितः A. Rām. 2. 2. 1; रहसि रमते Mā. 2. 2; R. 3. 3; 15. 92; Pt. 1. 138. -2 A deserted or lonely place, hiding-place. -3 A secret, mystery; कथ्यतां न रहो यदि Bhāg. 9. 9. 19. -4 Copulation, coition. -5 Truth. -6 Swiftmess. -7 A privy. -*ind.* Secretly, clandestinely, privately, in private or secret; अतः परीक्ष्य कर्तव्यं विशेषात्संगतं रहः S. 5. 24; oft. in comp.; वृत्तं रहःप्रणयमप्रतिपद्यमाने 5. 23.

रहस्य *a.* [रहसि-भवः यत्] 1 Secret, private, clandestine; रहस्यं च प्रकाशं च यद् वृत्तं तस्य धीमतः (कथय) Rām. 1. 2. 33; रोमाणि च रहस्यानि सर्वाण्येव विवर्जयेत् Ms. 4. 144. -2 Mysterious. -रस्यम् 1 A secret (fig. also); स्वयं रहस्यभेदः कृतः V. 2. -2 A mystic spell or incantation, the mystery (of a missile); सरहस्यानि जृम्भकास्त्राणि U. 1. -3 The mystery or secret of conduct, mystery; रहस्यं साधूना-मनुपधि विशुद्धं विजयते U. 2. 2; सरहस्यो धनुर्वेदः Bhāg. 1. 7. 44. -4 A secret or esoteric teaching, a mystic doctrine; भक्तोऽसि मे सखा चेति रहस्यं ह्येतदुत्तमम् Bg. 4. 3; साङ्गोपाङ्गोपनिषदः सरहस्यः प्रदीयताम् Rām. 1. 55. 16. -5 An Upaniṣad; चतुर्भ्यः सरहस्येभ्यो वेदेभ्यो ह्यधिकं यदा Mb. 1. 1. 272; Ms. 2. 165. -रस्यम् *ind.* Secretly, privately; अनभिख्यातदोषस्तु रहस्यं व्रतमाचरेत् Y. 3. 300 (where it may be taken as an adj. also). -Comp. -आख्यायिन् *a.* telling a secret; रहस्याख्यायीव स्वनासि मृदु कर्णान्तिकचरः S. 1. 23. -त्रयम् the three categories of Rāmānuja school-ईश्वर, चित् and अचित् composing the universe. -भेदः, विभेदः disclosure of a secret or mystery. -व्रतम् 1 a secret vow or penance. -2 the mystic science of obtaining command over magical weapons.

रहित *p. p.* [रह-कर्मणि क्] 1 Quitted, left, abandoned, deserted. -2 Separated from, free from, deprived or destitute of, without (with instr. or at the end of comp.); रहिते भिक्षुभिर्ग्रामे Y. 3. 59; गुणरहितः; सत्वरहितः &c. -3 Lonely, solitary. -तम् Secrecy, privacy; नोपासितव्यौ रहिते कदाचित् Mb. 3. 234. 10. -Comp. -असुर *a.* destitute of divinity. -आत्मन् one without आत्मा (*i. e.* शून्यात्मा); शंसन्तु कृष्णपदवीं रहितात्मनां नः Bhāg. 10. 30. 9.

रहीभूत *a.* In privacy with; दृष्ट्वा दयितया सार्धं रहीभूतं दशाननम् Bk. 8. 55 'retired'.

रहाटः 1 A minister. -2 A spring. -3 A ghost.

रा 2 P. (राति, रात) To give, grant, bestow; वयं ते अथ ररिमा हि कामम् Rv. 3. 14. 5; स रातु वो दुश्चयवनो भावुकानां परंपराम् K. P. 7; Bhāg. 8. 3. 19.

राका [रा-क तस्य नेत्वम् Un 3. 40] 1 The full-moon day, particularly the night; दारिद्र्यं भजते कलानिधिरयं राका-धुना म्लायति Bv. 2. 72, 94, 165, 175; 3. 11; राकायामकलङ्कं चेदमृतांशोर्भवेद्वपुः K. P. -2 The goddess presiding over the full-moon day. -3 A girl in whom menstruation has just commenced. -4 Itch, scab. -5 N. of the mother of खर and शूर्पणखा. -6 N. of a river; L. D. B. -Comp. -ईशः 1 full moon; दृष्टं वनं कुमुदितं राकेशकरराजितम् Bhāg. 10. 29. 21. -2 N. of Śiva. -चन्द्रः, -पतिः, -रमणः full moon; राकापतिर्जैष्यति Bv. 2. 54; राकारमणस्य हन्त साम्राज्यम् 2. 150.

राक्षस *a.* (-सी *f.*) [रक्षस इदम् अण्] Belonging to or like an evil spirit, demoniacal, partaking of a demon's nature; मुनयो राक्षसीमाहुर्वाचमुन्मत्तदृश्योः U. 5. 30; ततस्तद्राक्षसं सैन्यम् Rām. 3. 22. 17; राक्षसीमासुरीं चैव प्रकृतिं मोहिनीं श्रिताः Bg. 9. 12. -सः 1 A demon, an evil spirit, a goblin, fiend, imp. -2 One of the eight forms of marriage in Hindu Law, in which a girl is forcibly seized and carried away after the defeat or destruction of her relatives in battle; हत्वा छित्वा च भित्त्वा च क्रोशन्तीं रुदतीं गृहात् प्रसह्य कन्याहरणं राक्षसो विधिरुच्यते ॥ Ms. 3. 33; राक्षसो युद्धहरणात् Y. 1. 61. (Kṛiṣṇa carried away Rukminī in this manner.) -3 One of the astronomical Yogas. -4 N. of a minister of Nanda, an important character in the Mudrārākṣasa. -5 A king of the Rākṣasas. -6 N. of the 30th Muhūrta. -7 N. of a संवत्सर. -सी 1 A female demon. -2 Lankā or Ceylon. -3 Night. -4 A larger tooth, tusk. -Comp. -इन्द्रः N. of Rāvaṇa. -ग्रहः N. of a particular insanity or seizure. -घ्नः N. of Rāma.

राक्षा See लक्षा; (perhaps an incorrect form).

राख् 1 P. (राखति) 1 To be dry. -2 To adorn. -3 To prevent, ward off. -4 To be able. -5 To suffice, be competent.

राखडी A kind of ornament.

रागः [रञ्ज्-भावे घञ् नि० नलोपकुत्वे] 1 (a) Colouring, dyeing, tinging. (b) Colour, hue, dye; वचस्तत्र प्रयोक्तव्यं यत्रोक्तं लभते फलम्। स्थायीभवति चात्यन्तं रागः शुक्लपटे यथा ॥ Pt. 1. 33. -2 Red colour, redness; अधरः किसलयरागः S. 1. 21; Śi. 8. 15; Ki. 16. 46. -3 Red dye, red lac; रागेण बालरुणकोमलेन चूतप्रवालौष्ठमलंचकार Ku. 3. 30; 5. 11. -4 Love, passion, affection, amorous or sexual feeling; मल्लिनेऽपि रागपूर्णम् Bv. 1. 100 (where it means 'redness' also); Śi. 17. 2; अथ भवन्तमन्तरेण कीदृशोऽस्या दृष्टिरागः S. 2;

see चक्षुराग also; चरणयुगलदिव हृदयमविशद्रागः K. 142. -5 Feeling, emotion, sympathy, interest. -6 Joy, pleasure. -7 Anger, wrath; निधनज्जवहारीभा भेजे रागरसात्तमः Śi. 19. 34. -8 Loveliness, beauty. -9 A musical mode or order of sound; (there are six primary *Rāgas*; भैरवः कौशिकश्चैव हिन्दोलो दीपकस्तथा। श्रीरागो मेघरागश्च रागाः षडिति कीर्तिताः Bharata; other writers give different names. Each *raga* has six *rāginīs* regarded as its consorts, and their union gives rise to several musical modes). -10 Musical harmony, melody; तवास्मि गीतरागेण हारिणा प्रसमं हतः Ś. 1. 5; अहो रागपरिवाहिणी गीतिः Ś. 5. -11 Regret, sorrow. -12 Greediness, envy; 'रागस्तु मात्सर्यं लोहितादिषु' Medinī; राजकामस्य मूढस्य रागोपहतचेतसः Mb. 7. 85. 54. -13 The quality called *Rajas* q. v. -14 Nasalization. -15 A process in the preparation of quicksilver. -16 A king, prince. -17 The sun. -18 The moon. -19 Inflammation. -20 Seasoning, condiment; Mb. 4. -Comp. -अङ्गी, -आङ्ग्या Rubia Munjista (Mar. मञ्जिष्ठा). -अशानिः a Buddha or Jina. -आत्मक a. impassioned; रजो रागात्मकं विद्धि Bg. 14. 7. -आयातम्, -उद्रेकः excess of passion. -खाडव, -खाण्डव See रागखाडव; a kind of sweet rice preparation; रागखाण्डवभोज्यैश्च मत्ताः पतिषु शरते Mb. 7. 61. 8 (com. रागखाण्डवं गुडोदनं पर्पटिकेति वैदर्भीः). -चूर्णः 1 Acasia Catechu or Khadira tree. -2 red lead. -3 lac. -4 red powder thrown by people over one another at the festival called *holi*. -5 the god of love. -छन्नः the god of love. -द्रव्यम् a colouring substance, a paint, dye. -दा crystal. -दालिः a kind of pulse (मसूर). -दृग् a ruby. -पट्टः a kind of precious stone. (-ट्टी) the chinese rose. -पुष्पः, -प्रसवः the red globe-amaranth. -बन्धः manifestation of feeling, interest created by a proper representation (of various emotions); भावो भावं बुदति विषयाद्रागबन्धः स एव M. 2. 9. -युज् m. a ruby. -रज्जुः the god of love. -लता N. of Rati, wife of Cupid. -लेखा a streak or mark of paint. -वर्धनः (in music) a kind of measure. -वृन्तः the god of love. -पाडवः a kind of sweetmeat. -स्त्रम् 1 any coloured thread. -2 a silk-thread. -3 the string of a balance.

रागमय, -रागवत् a. 1 Red, coloured. -2 Dear, beloved. -3 Impassioned.

रागा, -गी A sort of grain (Mar. नाचणी).

रागारु a. One who raises hopes of a gift, but does not fulfil them.

रागिता 1 The state of being coloured. -2 Being impassioned. -3 Fondness or desire for.

रागिन् a. [राग-इनि] 1 Coloured, dyed. -2 Colouring, painting. -3 Red. -4 Full of passion or feeling, impassioned; रागिणापि विहिता तव भक्त्या Ki. 18. 27. -5 Full of love, subject to love. -6 Passionately fond of, devotedly attached to, desirous of, yearning after (at the end of comp.); रागी कर्मफलप्रेप्सुः Bg. 18. 27. -7 Delighting,

rejoicing. -m. 1 A painter. -2 A lover; एको रागिषु राजते प्रियतमादेहार्थहारी हरः Bh. 3. 121. -3 A libertine, sensualist. -णी 1 A modification of a musical mode (राग), of which 30 or 36 kinds are enumerated. -2 A wanton and intriguing woman, a lustful woman.

राघ् 1 Ā. To be able, to suffice.

राघ् m. An able or efficient person; ननु हो मथना राघो घोरानथमहो नु न Ki. 15. 20.

राघवः [रघोगोत्रापत्यम् अण्] 1 A descendant of Raghu, especially Rāma. -2 A kind of large fish; कोडे कीडतु कस्य केलिकलहृत्यकार्णवो राघवः Bv. 1. 55. -3 Sea, ocean.

राघवायणम् The Rāmāyaṇa.

राघवीयम् The poem composed by Rāghava.

राङ्गलः A thorn.

राङ्गव a. (-वी f.) [रङ्गोरयं विकारो वा तद्धोमजातत्वात् अण्] Belonging to the species of deer called *raniku*, or made from its hair; woollen; ताः कस्तूरीपरिमलमुचः पट्टिका राङ्गवाणाम् Vikr. 18. 31; राङ्गवाणि तथैर्णानि Śiva B. 30. 21. -वम् 1 A woollen cloth made of deer's hair, a woollen garment; Mb. 12. 171. 20. -2 A blanket. -Comp. -अजिनम् a. woollen skin. -आस्तरणम् a woollen coverlet.

राज् 1 U. (राजति-ते, राजित) 1 (a) To shine, glitter, appear splendid or beautiful, be eminent; रेजे ग्रहमयीव सा Bh. 1. 17; तस्याः प्रविष्टा नतनाभिरन्ध्रं रराज तन्वी नवलोमराजिः Ku. 1. 38; राजन् राजति वीरवैरिवनितावैधव्यदस्ते भुजः K. P. 10; R. 3. 7; Ki. 4. 24; 11. 6. (b) To appear or look (like), shine (like); तोयान्तर्भास्करालीव रेजे मुनिपरंपरा Ku. 6. 49. -2 To rule, govern. -3 To direct, regulate. -4 To be the first or chief, be at the head. -Caus. (राजयति-ते) To cause to shine, illuminate, brighten.

राज् m., -राजः 1 A king, chief, prince. -2 Anything best of its kind; सोऽम्बुजो हरिणाध्मातः सर्वप्राणेन शङ्खराद् Rām. 7. 7. 10; (adjective also in this sense).

राजकः A little king, a petty prince. -कम् A number of kings or princes, a collection of sovereigns; सहते न जनोऽप्यधःक्रिया किमु लोकाधिकधाम राजकम् Ki. 2. 47; राजकाय विषया विभेजिरे Śi. 14. 43; यत्पादौ मुकुटज्योत्स्नाजलेनोक्ति राजकम् Śabda. ch.

राजकीय a. Kingly, royal.

राजत a. (-ती f.) [रजत इदम् अण्] Silvery, made of silver; लीलां दधौ राजतगण्डशैलः Śi. 4. 13. -तम् Silver.

राजन् m. [राज्-कनिन् रजयति रज्ज्-कनिन् नि० वा Uṇ. 1. 145] A king, ruler, prince, chief (changed to राजः at the end of Tat. comp.); वज्रराजः, महाराजः &c.; तथैव सोऽभूदन्वर्थो राजा प्रकृतिरञ्जनात् R. 4. 12; पित्रा न रज्जितास्तस्य प्रजास्तेनानु-रज्जिताः। अनुरागात्ततस्तस्य नाम रजित्यभाषत ॥ V. P. -2 A

man of the military caste; a Kṣatriya; Śi 14. 14. -3 N. of Yudhiṣṭhira. -4 N. of Indra. -5 The moon; राजप्रिया: कैरवियो रमन्ते मधुपैः सह Bv. 1. 126. -6 Lord, master. -7 N. of Prithu. -8 A Yakṣa; तं राजराजानुचरोऽस्य साक्षात् Ki. 3. 30. -9 The Soma plant; ऐन्द्रश्च विधिवद्तो राजा चाभिपुतोऽनघः Rām. 1. 14. 6; Bri. Up. 1. 3. 24. -Comp. -अग्निः wrath of a king. -अङ्गनम् a royal court, the court-yard of a palace. -अदनः 1 the Piyāla tree. -2 The seed of the tree Chirongia Sapida; राजादनं कन्दरालम् Śiva B. 30. 15. -अधिकारिन्, -अधिकृतः 1 a government officer or official. -2 a judge. -अधिराजः, -इन्द्रः a king of kings, a supreme king, paramount sovereign, an emperor. -अधिष्ठानम् the capital of a king, metropolis. -अध्वन् m. a principal or royal road, main street, highway. -अनकः 1 an inferior king, a petty prince. -2 a title of respect formerly given to distinguished scholars and poets. -अन्नम् 1 rice grown in Āndhra. -2 food obtained from a king; राजान्नं तेज आदत्ते Ms. 4. 218. -अपसदः an unworthy or degraded king. -अभिषेकः coronation of a king. -अम्लः a kind of vegetable plant: Rumex Vesicarius (Mar. चुका). -अर्कः Calotropis Gigantea (मन्दार; Mar. रई). -अर्हम् 1 aloewood, a species of sandal. -2 a kind of rice (राजान्न). -अर्हणम् a royal gift of honour. -अहिः a large snake (having two mouths). -आज्ञा a king's edict, an ordinance, a royal decree. -आभरणम् a king's ornament. -आम्रः a superior kind of mango. -आवर्तः a diamond of an inferior quality. -2 a diamond from Virāṭa country. -आवलिः, -ली a royal dynasty or genealogy. -आसनम् a throne. -आसन्दी Ved. a stand on which the Soma is placed. -इन्दुः an excellent king; दिलीप इति राजेन्दुरिन्दुः क्षीरनिधावि R. 1. 12. -इष्टः a kind of onion. (-ष्टम्) = राजान्न q. v. -उपकरणम् (pl.) the paraphernalia of a king, the insignia of royalty. -उपसेवा royal service; Ms. 3. 64. -ऋषिः (राजऋषिः or राजर्षिः) a royal sage, a saint-like prince, a man of the Kṣatriya caste who, by his pious life and austere devotion, comes to be regarded as a sage or ṛṣi; e. g. पुरुवरुस्, जनक, विश्वामित्र. -कन्या, -कन्यका a princess. -करः a tax or tribute paid to the king. -करणम् a law-court. -कर्णः an elephant's tusk. -कर्तृ m. a person who assists at a coronation; समेत्य राजकर्तारः सभामीयुर्द्विजातयः Rām. 2. 67. 2. -कर्मन् n. 1 the duty of a king. -2 royal service; cf. Ms. 7. 125. -कला a crescent of the moon (the 16th part of the moon's disc). -कलिः a bad king; cf. अशरण्यः प्रजानां यः स राजा कलिरुच्यते Mb. 12. 12. 29. -कार्यम्, -कृत्यम् 1 state-affairs. -2 royal command. -कुमारः a prince. -कुलम् 1 a royal family, a king's family; अभिरापः स्त्रियो मूर्खः सर्पो राजकुलानि च H.; नदीनां शङ्खपाणीनां नखिनां शृङ्गिणां तथा विश्वासो नैव कर्तव्यः स्त्रीषु राजकुलेषु च ॥ ibid. -2 the court of a king; आ दास्याः पुत्रि राजकुलं खल्वेतत् Nāg. 3. 12/13. -3 a court of justice; (राजकुले कथं

or निविद् caus. means 'to sue one in a court of law, lodge a complaint against'). -4 a royal palace. -5 a king, master (as a respectful mode of speaking). -6 a royal servant; बध्नन्ति घ्नन्ति लुम्पन्ति दृष्टं राजकुलानि वै Bhāg. 10. 41. 36. -कोशनिघण्टुः also -व्यवहारकोशः N. of a dictionary in Shivaji's time compiled by his minister Raghunātha Paṇḍita. -क्षवकः a kind of mustard. -गामिन् 1 a. escheating to the sovereign (as the property of a person having no heir). -2 brought before the king (as slander); Ms. 11. 55. -गिरिः N. of a mountain in Magadha. -गुरुः a royal counsellor. -गुह्यम् a royal mystery; राजविद्या राजगुह्यं पवित्रमिदमुत्तमम् Bg. 9. 2. -गृहम् 1 a royal dwelling, royal palace. -2 N. of a chief city in Magadha (about 75 or 80 miles from Pātali-putra). -ग्रीवः a kind of fish. -घ a. sharp, hot. (-घः) a king-killer, regicide. -चिह्नम् 1 insignia of royalty, regalia. -2 the stamp on a coin. -चिह्नकम् the organ of generation (उपस्थ). -जक्षमन् = राजयक्षमन् q. v. -तरङ्गिणी N. of a celebrated historical poem treating of the kings of Kāśmīra by Kalhaṇa. -तरुः the कर्णिकार tree. -तालः, ताली the betel-nut tree; राजतालीवनध्वनिः R. -दण्डः 1 a king's sceptre -2 royal authority. -3 punishment inflicted by a king. -4 fine payable to a king. -दन्तः (for दन्तानां राजा) the front tooth; राजौ द्विजानामिह राजदन्ताः N. 7. 46; 'राजन्ते सुतनोर्मनोरमतमास्ते राजदन्ताः पुरः' (शृङ्गारधनदशतकम् 67). -दूतः a king's ambassador, an envoy. -दृशद् f. the larger or lower millstone. -देयम्, -भागम् the royal claim, tax; न कुर्या पौरतुष्यन्ति राजदेयं हरन्ति च Mb. 12. 56. 59. -दौवारिकः 1 = राजद्वारिकः q. v. -2 a royal messenger; Hch. 4. -द्रोहः high treason, sedition, rebellion. -द्रोहिन् m. a traitor. -द्वार f., -द्वारम् the gate of royal palace; राजद्वारे श्मशाने च यस्तिष्ठति स बान्धवः Subhāṣ. -द्वारिकः a royal porter. -धर्मः 1 a king's duty. -2 a law or rule relating to kings (oft. in pl.). -धानम्, -धानकम्, -धानिका, -धानी the king's residence, the capital, metropolis, the seat of government; तौ दम्पती स्वां प्रति राजधानीं (प्रस्थापयामास) R. 2. 70. -धान्यम् Panicum Frumentaceum (Mar. सांवा). -धामन् n. a royal palace. -धुर् f., -धुरा the burden or responsibility of government. -नयः, -नीतिः f. administration of a state, administration of government, politics, statesmanship. -नामन् m. Trichosanthes Dioeca (Mar. पडवल). -नारायणः (in music) a kind of measure. -निघण्टुः N. of a dictionary of Materia Medica. -नीलम् an emerald. -पट्टः 1 a diamond of inferior quality. -2 a royal fillet. -पट्टिका f. the Chātaka bird. -पदम् royalty, sovereignty. -पथः, -पद्धतिः f. = राजमार्ग q. v. -पिण्डः the maintenance given by a king; अवश्यं राजपिण्डस्तैर्निवेश्य इति मे मतिः Mb. 3. 36. 16. -पिण्डा a species of date. -पुंस् m. a royal servant. -पुत्रः 1 a prince. -2 a Kṣatriya, a man of the military tribe. -3 the planet Mercury. -4 N. of a mixed caste. -5 a Rajpoot. -6 a kind of mango. -पुत्रिका 1 a kind of bird. -2 princess.

-**पुत्री** 1 a princess. -2 a female of the Rajpoota tribe. -3 N. of several plants:—जाती, मालती, कटुतुम्बी &c. -4 a kind of perfume (रेणुका). -5 a musk rat. -6 a kind of metal; also राजपत्नी. -**पुरम्** a royal city. -**पुरुषः** 1 a king's servant. -2 a minister. -**पुष्पः** the नागकेशर tree. -**पूगः** a kind of Areca-nut palm; Bhāg. 4. 6. 17. -**पौरुषिकः** a royal servant; Mb. 13. 126. 24. -**प्रकृतिः** a king's minister. -**प्रसादः** royal favour. -**प्रेष्यः** a king's servant. (-ष्यम्) royal service (more correctly राजप्रेष्य). -**फणिज्झकः** an orange tree. -**वदरम्** salt. -**वीजिन्**, -**वंश्य** a. a scion of royalty, of royal descent. -**भट्टिका** a species of water-fowl. -**भृतः** a king's soldier. -**भृत्यः** 1 a royal servant or minister. -2 any public or government officer. -**भोगः** a king's meal, royal repast. -**भोग्यम्** nutmeg. -**भौतः** a king's fool or jester. -**मणिः** a royal gem. -**मन्त्रधरः**, -**मन्त्रिन्** m. a king's counsellor. -**महिषी** the chief queen. -**मार्गः** 1 a highway, high road, a royal or main road, principal street. -2 the way, method or procedure of kings. -**मार्तण्डः**, -**मृगाङ्कः** (in music) a kind of measure. -**माषः** a kind of bean. -**मुद्रा** the royal seal. **यक्ष्मः**, -**यक्ष्मन्** m. 'consumption of the moon', pulmonary consumption, consumption in general; राजयक्ष्मपरिहानिराययौ कामयानसमवस्थया तुलाम् R. 19. 50; राजयक्ष्मेव रोगाणां समूहः स महीभूताम् Śi. 2. 96; (for explanation of the word see Malli. thereon, as well as on Śi. 13. 29). -**यानम्** a royal vehicle, a palanquin. -**युध्वन्** m. 1 a king's soldier. -2 one who fights with a king; P. III. 2. 95. -**योगः** 1 a configuration of planets, asterisms &c. at the birth of a man which indicates that he is destined to be a king. -2 an easy mode of religious meditation (fit for kings to practise), as distinguished from the more rigorous one called हठयोग q. v. -**रङ्गम्** silver. -**राक्षसः** a bad king. -**राज्** m. 1 a supreme king. -2 the moon. -**राजः** 1 a supreme king, sovereign lord, an emperor. -2 N. of Kubera; अन्तर्बाष्प-श्विरमनुचरो राजराजस्य दध्यौ Me. 3. -3 the moon. -**राज्यम्** the state or dignity of Kubera; स्वर्लोके राजराज्येन सोऽभिषिच्येत भार्गव Mb. 13. 85. 53. -**रीतिः** f. bell-metal. -**लक्षणम्** 1 any mark on a man's body indicating future royalty. royal insignia, regalia. -**लक्ष्मन्** n. royal insignia. (-m.) N. of Yudhiṣṭhira. -**लक्ष्मीः**, -**श्रीः** f. the fortune or prosperity of a king (personified as a goddess), the glory or majesty of a king; स न्यस्तचिह्नमपि राजलक्ष्मीम् R. 2. 7. -**लिङ्गम्** a kingly mark. -**लेखः** a royal edict. -**लोकः** a. collection of princes or kings. -**वंशः** a dynasty of kings. -**वंशावली** genealogy of kings, royal pedigree. -**वर्चसम्** kingly rank or dignity. -**वर्तः** cloth of various colours. -**वल्लभः** 1 a king's favourite. -2 a kind of mango. -3 a kind of Jujube. -**वसतिः** 1 dwelling in a king's court. -2 a royal palace. -**वाहः** a horse. -**वाह्यः** a royal elephant. -**विः** the blue jay. -**विजयः** (in music) a kind of Rāga. -**विद्या** 'royal policy', kingcraft, state-policy, statesmanship; Bg. 9. 2; (cf. राजनय);

so **राजशास्त्रम्**; वीराश्च नियतोत्साहा राजशास्त्रमनुष्ठिताः Rām. 1. 7. 12. -**विहारः** a royal convent. -**वृक्षः** the tree Cassia Fistula; गुच्छैः कृतच्छविरराजत राजवृक्षः Rām. Ch. 5. 9. -**वृत्तम्** the conduct or occupation of a king; (कचित्) प्रजाः पालयसे राजन् राजवृत्तेन धार्मिक Rām. 1. 52. 7. -**वृत्तिः** the works of a king; प्रत्यक्षाप्रत्यक्षानुमेया हि राजवृत्तिः Kau. A. 1. 9. -**शफरः** a Hilsā fish; L. D. B. -**शासनम्** a royal edict; दिवा चरेयुः कार्यार्थं चिह्निता राजशासनैः Ms. 10. 55. -**शङ्खम्** a royal umbrella with a golden handle. -**शेखरः** N. of a poet. -**संसद्** f., -**सभा** f. a court of justice. -**सदनम्** a palace. -**सर्पः** a kind of snake-devouring snake. -**सर्षपः** black mustard (the seed used as a weight; त्रसरणवोऽष्टौ विज्ञेया लिङ्गिका परिमाणतः । ता राजसर्षपस्तिस्रस्ते त्रयो गौरसर्षपः ॥ Ms. 8. 133). -**सायुज्यम्** sovereignty. -**सारसः** a peacock. -**सूयः**, -**यम्** 1 a great sacrifice performed by a universal monarch (in which the tributary princes also took part) at the time of his coronation as a mark of his undisputed sovereignty; राजा वै राजसूयेनेष्ट्वा भवति Sat. Br.; cf. सम्राट् also; राजा तत्र सूयते तस्माद् राजसूयः । राज्ञो वा यज्ञो राजसूयः ŚB. on MS. 4. 4. 1. -2 a lotus. -3 a mountain. -**सौधः** a king's palace. -**स्कन्धः** a horse. -**स्थानाधिकारः** Viceroyalty. -**स्थानीयः** a viceroy, governor. -**स्वम्** 1 royal property; राजस्वं श्रोत्रियस्वं च न भोगेन प्रणश्यति Ms. 8. 149. -2 tribute, revenue. -**स्वर्णः** a kind of thorn-apple. -**स्वामिन्** m. N. of Viṣṇu. -**हंसः** a flamingo (a sort of white goose with red legs and bill); संपत्स्यन्ते नभसि भवतो राजहंसाः सहायाः Me. 11; कूजितं राजहंसानां नेदं नूपुरशिञ्जितम् V. -**हत्या** regicide. -**हस्तिन्** m. a royal elephant, i. e. a lordly and handsome elephant. -**हासकः** a kind of fish; L. D. B.

राजता, -**त्वम्** Royalty, sovereignty, royal rank or position.

राजनम् A particular Sāma; एतद् राजनं देवतासु प्रोतम् Ch. Up. 2. 20. 1; Bhāg. 11. 27. 31.

राजन्य a. [राजन्-यत् नलोपः] Royal, kingly. -**न्यः** 1 A man of the Kṣatriya caste, royal personage; राजन्यान् स्वपुरनिवृत्तयेऽनुमेने R. 4. 87; संप्रति करणीयो राजन्येऽपि प्रथयः U. 6; R. 3. 48; Me. 50. -3 N. of Agni. -4 A noble or distinguished personage. -**न्या** A lady of royal rank. -**Comp.** -**बन्धुः** Kṣatriya; राजन्यबन्धोर्द्वाविंशे (केशान्तः विधीयते) Ms. 2. 65.

राजन्यकम् A collection of warriors or Kṣatriyas.

राजन्वत् a. Governed by a just or good king (as a country, as distinguished from राजवत् which simply means 'having a ruler'); (सुराज्ञि देशे राजन्वान् स्यात् ततोऽन्यत्र राजवान् Ak.); राजन्वतीमाहुरनेन भूमिम् R. 6. 22; Kāv. 3. 6.

राजमान a. Shining, radiant.

राजायते Den. A. To act like a king, consider oneself a king.

राजसात् *ind.* To the state or in the possession of a king.

राजित *a.* Illuminated, brilliant.

राज्ञी 1 A queen, the wife of a king. -2 Yellowish-red brass. -3 N. of the wife of the sun. -4 N. of the western quarter; राज्ञी नाम प्रतीची Ch. Up. 3. 15. 2.

राज्यम् [राज्ञो भावः कर्म वा, राजन्-यत् नलोपः] 1 Royalty, sovereignty, royal authority; राज्येन किं तद् विपरीतवृत्ते: R. 2. 53; 4. 1. -2 A kingdom, country, an empire; R. 1. 58. -3 Rule, reign, government, administration of a kingdom. -Comp. -अङ्गम् a constituent member of the state, a requisite of regal administration; (these are usually said to be seven: -स्वाम्यमात्यसुहृत्कोषराष्ट्रदुर्गबलानि च Ak.). -2 a stronghold. -3 an army. -अधिकारः 1 authority over a kingdom. -2 a right to sovereignty. -अधिदेवता the tutelary deity of a kingdom. -अपहरणम् usurpation. -अभिषेकः inauguration or coronation of a king. -आश्रममुनिः a pious king, the sage living in the hermitage in the form of the kingdom; पप्रच्छ कुशलं राज्ये राज्याश्रममुनिं मुनिः R. 1. 58. -उपकरणम् (pl.) the paraphernalia of government. -करः the tribute paid by a tributary prince. -कर्तृ *m.* 1 an administrator or officer of government. -2 a king. -खण्डम् a country. -च्युत *a.* deposed or dethroned. -तन्त्रम् the science of government, system of administration, the government or administration of a kingdom; Mu. 1. -द्रव्यम् a requisite of sovereignty. -धुरा, -भारः the yoke or burden of government, the responsibility or administration of government. -परिक्रिया administration. -भाज् a king. -भङ्गः subversion of sovereignty. -भोगः the possession of sovereignty. -भ्रंशः deposition from kingdom, loss of sovereignty. -लक्ष्मीः, -श्रीः the glory of sovereignty. -लोभः greed of dominion, desire of territorial aggrandizement. -विभूतिः power of royalty. -व्यवहारः administration, government business. -सुखम् the sweets of royalty. -स्थितिः government.

राजस *a.* (-सी *f.*) [राजसा निर्मितम् अण्] Relating to or influenced by the quality *rajas*, endowed with the quality *rajas* or passion; ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः Bg. 14. 18; 7. 12; 17. 2.

राजिः, -जी *f.* [राज्-इन् वा जीप् Un. 4. 136] A streak, line, row, range; सर्वं पण्डितराजराजितिलकेनाकारि लोकोत्तरम् Bv. 4. 44; दानराजिः R. 2. 7; राजीवराजीवशल्लोलवृद्धम् Si. 4. 9. Ki. 5. 4. -2 Black mustard. -3 The soft palate, uvula. -4 A striped snake. -5 A field. -Comp. राजिफला(-ली) a kind of cucumber (Mar. टरकांकडी).

राजीफलः *Trichosanthes Dioeca* (Mar. पडवल).

राजिका 1 A line, row, range. -2 A field. -3 Black mustard; न राजिकाराद्धमभोजि तत्र N. 16. 73. -4 Mustard (used as a weight).

सं. इ. को... १६८

राजिलः [राज्-इल्च्] 1 A species of innocent and poisonless snakes; किं महोरगाविसर्पविक्रमो राजिलेषु गरुडः प्रवर्तते R. 11. 27; cf. डुण्डुभ. -2 An elephant.

राजीवः [राजी दलराजी अस्त्यस्य व] 1 A kind of deer. -2 A crane. -3 An elephant. -4 A species of fish; Ms. 5. 16. -वम् A blue lotus, *Nymphaea lotus*; प्रफुल्ल-राजीवमिवाङ्गमध्ये Ku. 3. 45. -Comp. -अक्ष, -नेत्र, -लोचन *a.* lotus-eyed; ऊनषोडशवर्षो मे रामो राजीवलोचनः Rām.

राजीविनी 1 The lotus plant. -2 A group of lotuses.

राटिः A bird. -*f.* War, battle.

राडिः A kind of bird; L. D. B.

राढा 1 Lustre. -2 N. of a district in Bengal, as also of its capital; गौडं राष्ट्रमनुत्तमं निरुपमा तत्रापि राढापुरी Prab. 2.

राणम् 1 A leaf. -2 A peacock's tail.

राणायनीयः N. of a preceptor. -याः The school of राणायन.

राणिका A bridle.

राण्डीरः = रण्डापुरः; Hch. 7.

रात *a.* Given, bestowed; रातो वोऽनुग्रहार्थाय विष्णुना प्रभविष्णुना Bhāg. 1. 12. 16.

रातन्ती A festival on the fourteenth day of the second half of Pausa.

राति *a.* Ved. 1 Liberal, favourable, generous. -2 Ready. -तिः A friend (opp. to अरातिः). -*f.* 1 Giving, bestowing, presentation. -2 Wealth; विज्ञानमानन्दं ब्रह्म रातिर्दातुः परायणम् Bri. Up. 3. 9. 28; Bhāg. 5. 5. 3. -3 A favour. -4 A gift, present. -Comp. -साच् *a.* (-षाच्) bestowing gifts, liberal, bountiful.

रात्रिः, -त्री *f.* [राति सुखं भयं वा रा-त्रिप् वा ङीप् Un. 4. 69] 1 Night; रात्रिर्गता मतिमतां वर सुञ्च शय्याम् R. 5. 66; दिवा काकरवाद् भीता रात्रौ तरति नर्मदाम्. -2 The darkness of night. -3 Turmeric; Mb. 13. 136. 25. -4 One of the four forms or bodies of Brahma. -5 Day and night; अहःशब्दोऽपि अहोरात्रवचनः । रात्रिशब्दोऽपि SB. on MS. 8. 1. 16; यां रात्रिं जायते जीवो यां रात्रिं च विनश्यति Mb. 13. 9. 4. -Comp. -अटः 1 a goblin, demon, ghost. -2 a thief. -अन्धः *a.* night-blind. -आगमः, -उपायः the approach of night. -करः 1 the moon. -2 camphor. -चरः (also रात्रिचर) (-री *f.*) 1 'a night-rover', robber, thief. -2 a watchman, patrol, guard. -3 a demon, ghost, evil spirit; (तं) यान्तं वने रात्रिचरी डुडौके Bk. 2. 23. -चर्या 1 night-roving. -2 a nightly act or ceremony. -जम् a star, constellation. -जलम् dew. -जागरः 1 night-watching, wakefulness or sitting up at night; आरुरोह कुमुदा-करोपमां रात्रिजागरपरो दिवाशयः R. 19. 34. -2 a dog. ँदः a gnat. -तरा the dead of night. -तिथिः *f.* a lunar night.

-द्विष the sun. -नायः the moon. -नाशनः the sun.
-पर्युषित a. stale. -पुष्पम् a lotus-flower opening
at night. -बलः a demon. -भुजङ्गः the moon.
-मणिः 1 the moon. -2 camphor. -योगः night-fall.
-रक्षः, -रक्षकः a watchman, guard. -रागः darkness,
obscurity. -वासस् n. 1 night.dress. -2 darkness.
-विगमः 'end of night', break of day, dawn, day-
light. -विश्लेषगामिन m. the ruddy goose. -वेदः,
-वेदिन m. a cock. -सत्रन्यायः the rule according to
which an act, for which no fruit is stated directly in
the injunctive text, should be held as yielding the
result spoken of in the अर्थवाद text connected with it.
This rule is discussed and established by Jaimini
and Śābara in MS. 4. 3. 17-19. -हासः the white
lotus. -हिण्डकः 1 a guard of the women's apartments.
-2 a night-stalker.

रात्रक a. Nocturnal, nightly. -कः A man who takes
up his abode in a harlot's house for one year. -कम्
A period of five nights taken collectively (?).

रात्रिक a. (At the end of comp.) Lasting or suf-
ficient for a certain number of nights, as पञ्चरात्रिक
उत्सवः. -का Night.

रात्रिदिवम्, -रात्रिदिवा ind. By night and day, con-
stantly, ceaselessly; रात्रिदिवं गन्धर्वः प्रयाति.

रात्रिमटः A night-rover; a demon.

रात्रिमन्य a. Looking like night (as a cloudy or
dark day); cf. रज्जिमन्य.

रात्रीण a. Lasting for a certain number of nights.

रात्रौ, -रात्र्याम् ind. At night, by night.

रात्रौ शयनम् A festival on the 11th day of the first
half of आषाढ, regarded as the night of the gods,
beginning with the summer solstice.

राध् I. 5 P. (राध्नाति, राद्ध; desid. रिरात्सति, but रित्सति
to 'wish to kill') 1 To propitiate, conciliate, please.
-2 To accomplish, effect, complete, perform, achieve.
-3 To prepare, make ready. -4 To fall to the lot of
any one (also 4 P.). -5 To injure, destroy, kill,
exterminate; वानरा भूधराश्च रेधुः Bk. 14. 19. -II. 4 P.
(राध्यति, राद्ध) 1 To be favourable or merciful. -2 To
be accomplished or finished. -3 To propitiate, look to
the welfare of (any one, with dat.); कृष्णाय राध्यति गर्गः
Sk. (i. e. पृष्ठो गर्गः शुभाशुभं पर्यालोचयति). -4 To be success-
ful, to succeed, prosper. -5 To be ready. -6 To kill,
destroy. -Caus. (राध्यति-ते) 1 To propitiate. -2 To
accomplish, complete. -3 To make ready.

राद्ध p. p. [राध्-कर्तरि कर्मणि वा क्त] 1 Propitiated,
pleased, conciliated. -2 Effected, accomplished, achie-
ved, performed; राद्धं निःश्रेयसे पुंसाम् Bhāg. 3. 9. 41. -3

Dressed, cooked (as food). -4 Prepared; equipped; स
यो मनुष्याणां राद्धः समृद्धो भवति Bri. Up. 4. 3. 33. -5 Obtained,
got. -6 Successful, fortunate, happy. -7 Perfect in
magical power. -8 Fallen to the lot of. -Comp. -अन्तः
a proved or established fact, a demonstrated conclusion
or truth, an ultimate conclusion, doctrine; dogma;
सर्ववैनाशिकराद्धान्तो नितरामनपेक्षितव्य इतीदानीमुपपादयामः S. B.;
समस्ततन्त्रराद्धान्ते भवान् भागवततत्त्ववित् Bhāg. 12. 11. 1.
-अन्तित a. demonstrated, established by proof, logical-
ly proved. -अन्नम् dressed food.

राद्धिः f. 1 Accomplishment, perfection. -2 Suc-
cess, prosperity.

राधः The month called Vaiśākha. -धः, -धम् 1
Favour, kindness. -2 Prosperity. -धी The day of full
moon in the month of Vaiśākha. -Comp. -रङ्गः 1 a
plough. -2 thin rain. -3 hail.

राधनम् [राध्-ल्युट्] 1 Propitiating, conciliating. -2
Pleasure, satisfaction. -3 Accomplishing, effecting,
completion. -4 Acquisition, going. -5 The means of
accomplishing anything. -ना Speech. -नी Worship.

राधस् n. Ved. 1 Food. -2 Kindness, favour. -3 A
gift, present. -4 Liberality. -5 Wealth, riches. -6
Accomplishment of one's wishes, success; तस्मा अध्यनु-
भावेन स्वैर्नैवावाप्ताराधसे Bhāg. 4. 7. 57. -7 Desire; ईश्वरालम्बनं
चित्तं कुर्वतोऽनन्याराधसः Bhāg. 9. 21. 17. -8 Power, soverei-
gnty; निरस्तसाम्यातिशयेन राधसा Bhāg. 2. 4. 14. -9 Device,
proper application; बुद्ध्या वा किं निपुण्या बलेनेन्द्रियाराधसा Bhāg.
4. 31. 11. -10 Maintaining, keeping (पालनम्); आत्मारामोऽपि
यस्त्वस्य लोककल्पस्य राधसे Bhāg. 4. 24. 18. -10 The sensual
pleasure; कृष्णे कमलपत्राक्षे संन्यस्ताखिलाराधसः Bhāg. 10. 65. 6.

राधा 1 Prosperity, success. -2 N. of a celebrated
Gopī or cowherdess loved by Kṛiṣṇa (whose amo-
urs have been immortalized by Jayadeva in his
Gītagovinda); तदिमं राधे गृहं प्रापय Git. 1. -3 N. of the
wife of Adhiratha and foster-mother of Karna. -4 The
lunar mansion called विशाखा. -5 Lightning. -6 An
attitude in shooting. -7 Emblic Myrobalan. -8 The
full-moon day in the month of Vaiśākha. -9 Devoted-
ness. -10 N. of a plant (Clytoria Ternatea; Mar.
विष्णुकान्ता). -Comp. -कान्तः, -पतिः, -रमणः N. of
Kṛiṣṇa. -भेदिन, -वेदिन m. N. of Arjuna. -सुतः N.
of Karna.

राधिका See राधा above.

राधेयः An epithet of Karna; पुत्रस्य मे सुहृत् प्रेयान् राधेयः
सोऽप्ययं हतः Ve. 5. 12.

राभस्यम् 1 Delight, joy. -3 Impetuosity. -3 Vio-
lence, force.

राम a. [रम् कर्तरि घञ् ण वा] 1 Pleasing, delighting,
rejoicing. -2 Beautiful, lovely, charming. -3 Obscure;

dark-coloured, black. -४ White. -मः 1 N. of three celebrated personages; (a) Paraśurāma, son of Jama-dagni; (b) Balarāma, son of Vasudeva and brother of Kṛṣṇa, q. q. v. v.; (c) Rāmachandra or Sītārāma, son of Daśaratha and Kausalyā and the hero of the Rāmāyaṇa; (the word is thus derived in Purāṇas:—राशब्दो विश्ववचनो मन्त्रापीश्वरवाचकः । विश्वाधीनेश्वरो यो हि तेन रामः प्रकीर्तितः ॥) cf. also राकारोच्चारमात्रेण मुखान्निर्याति पातकम् । पुनः प्रवेशशङ्कायां मकारोऽस्ति कपाटवत् ॥ [When quite a boy, he with his brother was taken by Viśvāmitra, with the permission of Daśaratha, to his hermitage to protect his sacrifices from the demons that obstructed them. Rāma killed them all with perfect ease, and received from the sage several miraculous missiles as a reward. He then accompanied Viśvāmitra to the capital of Janaka where he married Sītā having performed the wonderful feat of bending Śiva's bow, and then returned to Ayodhyā. Daśaratha, seeing that Rāma was growing fitter and fitter to rule the kingdom, resolved to install him as heir-apparent. But, on the eve of the day of coronation, his favourite wife Kaikeyī, at the instigation of her wicked nurse Mantharā, asked him to fulfil the two boons he had formerly promised to her, by one of which she demanded the exile of Rāma for fourteen years and by the other the installation of her own son Bharata as Yuvarāja. The king was terribly shocked, and tried his best to dissuade her from her wicked demands, but was at last obliged to yield. The dutiful son immediately prepared to go into exile accompanied by his beautiful young wife Sītā and his devoted brother Lakṣmaṇa. The period of his exile was eventful, and the two brothers killed several powerful demons and at last roused the jealousy of Rāvaṇa himself. The wicked demon resolved to try Rāma by carrying off his beautiful wife for whom he had conceived an ardent passion, and accomplished his purpose being assisted by Mārīcha. After several fruitless inquiries as to her whereabouts, Hanumat ascertained that she was in Laṅkā and persuaded Rāma to invade the island and kill the ravisher. The monkeys built a bridge across the ocean over which Rāma with his numerous troops passed, conquered Laṅkā, and killed Rāvaṇa along with his whole host of demons. Rāma, attended by his wife and friends in battle, triumphantly returned to Ayodhyā where he was crowned king by Vasiṣṭha. He reigned long and righteously and was succeeded by his son Kuśa. Rāma is said to be the seventh incarnation of Viṣṇu; cf. Jayadeva:—वितरसि दिक्षु रणे दिक्पतिकमनीयं दशमुखमौलिबलिं रमणीयम् । केशव धृतरघुपतिरूप जय जगदीश हरे Git. 1.]. -2 A kind of deer. -3 N. of Aruṇa. -4 A lover; cf. Śi. 4. 59. -5 A horse. -6 Pleasure, joy. -मम् 1 Darkness. -2 Leprosy (कुष्ठम्). -3 A tāmaḷa leaf. -Comp. -अनुजः N. of a celebrated

reformer, founder of a Vedāntic sect and author of several works. He was a Vaiṣṇava. -अयनम् (-णम्) 1 the adventures of Rāma. -2 N. of a celebrated epic by Vālmiki which contains about 24000 verses in seven Kāṇḍas or books. -ईश्वरः N. of a sacred place of pilgrimage. -काण्डः a species of cane. -किल्बिषम् an offence against Rāma. -कृत् (in music) N. of a Rāga. -क्री N. of a Rāga. -गिरिः N. of a mountain; (चक्रे) स्निग्धच्छाया-तरुषु वसतिं रामगिर्याश्रमेषु Me. 1. -चन्द्रः, -भद्रः N. of Rāma, son of Daśaratha. -जन्मन् n. the birth or birth-day of Rāma. -तापन, -तापनी, -तापनीय उपनिषद् N. of a well-known उपनिषद् (belonging to the अथर्ववेद). -द्रुतः 1 N. of Hanumat. -2 a monkey. (-ती) a kind of basil. -नवमी the ninth day in the bright half of Chaitra, the anniversary of the birth of Rāma. -पूगः a kind of betel-nut tree. -लीला N. of a dramatic performance, on the story of Rāma. -वल्लभः the birch-tree. (-भम्) cinnamon. -शरः a kind of sugar cane. -सखः N. of Sugrīva. -सेतुः 'the bridge of Rāma', a bridge of sand between the Indian peninsula and Ceylon, now called Adam's bridge.

रामक a. Delighting, gratifying, pleasing. -कः a particular form of a temple.

रामठः, -ठम् Asa Foetida (हिङ्गु).

रामणीयक a. (-की f.) Lovely, beautiful, pleasing. -कम् Loveliness, beauty; सर्वत्र दयिताधीनं सुव्यक्तं रामणीयकम् Bk. 6. 75; सा रामणीयकनिधेरधिदेवता वा Māl. 1. 21; 9. 47; तरुणीस्तन एव शोभते मणिहारावलिरामणीयकम् N. 2. 44; Ki. 1. 39; 4. 4.

रामण्यकम् Loveliness, beauty; वनरामण्यकं यत्र जलराम-ण्यकं तथा Rām. 3. 15. 5.

रामा [रमतेऽनया रम् करणे घञ्] 1 A beautiful woman, a charming young woman; अथ रामा विकसन्मुखी बभूव Bv. 2. 16; 3. 6. -2 A beloved, wife, mistress; रामो रामावबोधितः R. 12. 23; पप्रच्छ रामां रमणोऽभिलाषम् 14. 27. -3 A woman in general; रामा हरन्ति हृदयं प्रसभं नराणाम् R. 6. 25. -4 A woman of origin. -5 Vermilion. -6 Asa Foetida. -7 A kind of pigment (गोरोचना). -8 Ruddle. -9 A river. -10 An accomplished woman (versed in fine arts). -11 A kind of metre. -12 (In music) A kind of measure.

रामिलः 1 A lover; husband. -2 The god of love. -3 N. of a poet.

राम्भः A bombo-staff carried by a religious student or ascetic; यतिहस्तस्थितैस्तस्य राम्भैराराम्भ तर्जना N. 17. 187.

रायः A king, prince (often at the beginning or end of proper names; it is a corruption of राजन्).

-Comp. -रङ्गालम् a kind of dance.

रायणम् 1 Sounding, making noise. -2 Pain.

रायभाटी The stream of a river.

रालः The resin of the Sāla tree. —**Comp.** —**कार्यः** the Sāla tree.

रावः [रु-वृ] 1 A cry, scream, shriek, roar, the cry of any animal. —2 Sound in general; सुरजवाद्यरावः; मधुरिपुरावम् Git. 11.

रावण a. [रु-णिच् ल्यु] Crying, screaming, roaring, bewailing; इत्युक्त्वा परुषं वाक्यं रावणः शत्रुरावणः Rām. 3. 56. 26 (com. शत्रून् रावयति कोशयति शत्रुरावणः). —**णः** N. of a celebrated demon, king of Laṅkā and the chief of the Rākṣhasas; स रावणो नाम निकामभीषणं बभूव रक्षः क्षतरक्षणं दिवः Śi. 1. 48. [He was the son of Viśravas by Keśinī or Kaikaśī and so half-brother of Kuber. He is called *Paulastya* as being a grandson of the sage *Pulastya*. Laṅkā was originally occupied by Kubera, but Rāvaṇa ousted him from it and made it his own capital. He had ten heads (and hence his names *Daśagrīva*, *Daśavadana* &c.) and twenty arms, and according to some, four legs (cf. R. 12. 88 and Malli.). He is represented to have practised the most austere penance for ten thousand years in order to propitiate the god Brahman, and to have offered one head at the end of each one thousand years. Thus he offered nine of his heads and was going to offer the tenth when the God was pleased and granted him immunity from death by either god or man. On the strength of this boon he grew very tyrannical and oppressed all beings. His power became so great that even the gods are said to have acted as his domestic servants. He conquered almost all the kings of the day, but is said to have been imprisoned by Kārtavīrya for some time when he went to attack his territory. On one occasion he tried to uplift the Kailāsa mountain, but Śiva pressed it down so as to crush his fingers under it. He, therefore, hymned Śiva for one thousand years so loudly that the God gave him the name *Rāvaṇa* and freed him from his painful position. But though he was so powerful and invincible, the day of retribution drew near. While Rāma—who was Viṣṇu descended on earth for the destruction of this very demon—was passing his years of exile in the forest, Rāvaṇa carried off his wife Sītā and urged her to become his wife but she persistently refused and remained loyal to her husband. At last Rāma assisted by his monkey-troops invaded Laṅkā, annihilated Rāvaṇa's troops and killed the demon himself. He was a worthy opponent of Rāma, and hence the expression:—**रामरावणयोर्युद्धं रामरावणयोरिव**]. —**णम्** 1 The act of screaming. —2 N. of a Muhūrta. —**Comp.** —**अरिः** N. of Rāma. —**गङ्गा** N. of a river in Laṅkā.

रावणिः [रावणस्यापत्यम् इञ्] 1 N. of Indrajit; रावणिश्चाव्यथो योद्धुमारब्धं च महीं गतः Bk. 15. 78, 89. —2 Any son of Rāvaṇa; प्रादुर्बुवंस्ततः कुदाः सर्वे रावणयोऽङ्गदम् Bk. 15. 79-80.

रावितम् Sound, noise; स्यन्दनेभ्यश्च्युता वीराः शङ्करावितदुर्वलाः Rām. 7. 7. 12.

राशिः m., f. [अश्नुते व्याप्नोति, अश्-इष् धातोरुदात्तमश्नुते; cf. Up. 4. 132] 1 A heap, mass, collection, quantity, multitude; मृदुनि मृगशरीरे तूलाशाविवाभिः Ś. 1; धनराशिः, तोयराशिः, यशोराशिः &c. —2 The numbers or figures put down for any arithmetical operation (such as adding, multiplying &c.) —3 A sign of the zodiac. —4 Mathematics; Ch. Up. 7. 1. 2. —5 One-twelfth part of the ecliptic. —6 An astrological house. —**Comp.** —**अधिपः** the regent of an astrological house. —**गत** a. 1 heaped, piled up. —2 summed up. —3 algebraical or arithmetical. —**चक्रम्** the zodiac. —**त्रयम्** the rule of three. —**नामन्** n. a name given to a child taken from the Rāśi under which he is born. —**पः** the regent of an astrological house. —**भागः** a fraction. —**अनुबन्धः** the addition of fractions. —**भेदः** a division of a zodiacal sign or astrological house. —**भोगः** the passage of the sun, moon, or any planet through a sign of the zodiac. —**मण्डलम्** (= —चक्रम् above). —**वर्धन** a. 1 adding to the number (संख्यापूरक). —2 (fig.) useless; राशिवर्धनमात्रं स नैव स्त्री न पुनः पुमान् Mb. 5. 133. 23. —**व्यवहारः** (in Arith.) the method for finding the quantity contained in a heap. —**स्थ** a. accumulated.

राशीकृ 8 U. To pile up, heap together, accumulate.

राशीकृत, —**भूत** Heaped together, accumulated.

राष्ट्रम् [राज्-ष्ट्रन् Up. 4. 167] 1 A kingdom, realm, empire; राष्ट्रदुर्गबलानि च Ak; सामदण्डौ प्रशंसन्ति नित्यं राष्ट्राभिवृद्धये Ms. 7. 109; 10. 61. —2 A district, territory, country, region; as in महाराष्ट्र; नगराणि च राष्ट्राणि धनधान्ययुतानि च Rām. 1. 1. 93; स्वराष्ट्रे न्यायवृत्तः स्यात् Ms. 7. 32. —3 The people, nation, subjects; तस्य प्रक्षुभ्यते राष्ट्रम् Ms. 9. 254. —**ष्ट्रः**, —**ष्ट्रम्** Any national or public calamity. —**Comp.** —**अभिवृद्धिः** increase of a kingdom. —**कर्षणम्** distressing a kingdom; तथा राज्ञामपि प्राणाः क्षीयन्ते राष्ट्रकर्षणात् Ms. 7. 112. —**तन्त्रम्** administration. —**पतिः**, —**पालः** a sovereign. —**भेदः** division of a kingdom.

राष्ट्रकः = राष्ट्रिकः q. v.; निरीक्ष्य तावुत्तमपूरुषौ जना मञ्चस्थिता नागरराष्ट्रका वृष Bhāg. 10. 43. 20.

राष्ट्रिः f., —**ष्ट्री** 1 A female ruler. —2 Proprietress.

राष्ट्रिकः 1 An inhabitant of a kingdom or country, a subject; राष्ट्रिकैः सह तद्वाष्ट्रे क्षिप्रमेव विनश्यति Ms. 10. 61. —2 The ruler of a kingdom, governor.

राष्ट्रिय, —**राष्ट्रीय** a. [राष्ट्रे भवः घ] Belonging to a kingdom. —**यः** 1 The ruler of a kingdom, king; as in राष्ट्रियश्यालः Mk. 9. —2 The brother-in-law of a king (queen's brother); श्रुतं राष्ट्रियमुखाद् यावदङ्गुलीयकदर्शनम् Ś. 6. —3 An heir-apparent. —4 An officer in the kingdom; ततः संप्रेषयेद् राष्ट्रे राष्ट्रीयाय च दर्शयेत् Mb. 12. 85. 12.

रास् 1 A. (रास्ते) To cry, scream, yell, sound, howl.

रासः 1 An uproar, a din, confused noise. -2 A sound in general. -3 Speech. -4 A kind of dance practised by Kṛiṣṇa and the cowherds but particularly the *gopis* or cowherdesses of Vrindāvana; तत्रारभत गोविन्दो रासक्रीडामनुव्रतैः । स्त्रीरत्नैरान्वितः प्रीतैरन्योन्याबद्धबाहुभिः ॥ Bhāg. 10. 33. 2; उत्सृज्य रासे रसं गच्छन्तीम् Ve. 1. 2; रासे हरिमिह विहितविलासं स्मरति मनो मम कृतपरिहासम् Gīt. 2; also Gīt. 1. -5 A chain. -6 A sport, play. -Comp. -ईश्वरी N. of Rādhā. -उत्सवः, -क्रीडा, -मण्डलम् a sportive dance, the circular dance of Kṛiṣṇa and the cowherdesses of Vrindāvana; रासोत्सवः संप्रवृत्तो गोपीमण्डलमण्डितः Bhāg. 10. 33. 3. -गोष्ठी = रासक्रीडा q. v. -यात्रा f. a festival in honour of Kṛiṣṇa on the Kārtikī Purnimā.

रासकम् A kind of minor drama; see S. D. 548.

रासेरसः, रासेवासः 1 The Rāsa dance. -2 Pastime, sport. -3 A company, party, assembly. -4 The love sentiment (शृङ्गार). -5 The sixth night after delivery (षष्ठीजागर). -6 Jesting, joking. -7 Skill in alchemy.

रासन a. (-नी f.) 1 Relating to the tongue. -2 Savoury, palatable.

रासभः [रासेः अभच् Up. 3. 124] An ass, a donkey.

रासायन, रासायनिक Relating to रसायन.

रास्ना [Up. 3. 15] 1 N. of a plant; नाकुली सुरसा रास्ना..... Bhāva P. -2 A rope. -3 Ved. A girdle.

राहडी (In music) A kind of composition.

राहित्यम् Being without any thing, destitution; destituteness.

राहुः [रद्-उण् Up. 1. 3] 1 N. of a demon, son of Viprachitti and Simhikā and hence often called *Sainhikeya*; ग्रसते हि तमोपहं सुहृन्नु राह्वाहमहर्षति तमः Śi. 16. 57; विधुरपि विधियोगाद् ग्रस्यते राहुणासौ H. [When the nectar, that was churned out of the ocean, was being served to the gods, Rāhu disguised himself and attempted to drink it along with them. But he was detected by the sun and the moon who informed Viṣṇu of the fraud. Viṣṇu, thereupon, severed his head from the body; but as he had tasted a little quantity of nectar the head became immortal, and is supposed to wreak its vengeance on the sun and moon at the time of conjunction and opposition; cf. Bh. 2. 34. In astronomy Rāhu is regarded, like Ketu, as one of the nine planets, or only as the ascending node of the moon.] -2 An eclipse, or rather the moment of occultation. -3 Abandoning. -4 One who abandons. -5 The regent of the southwest quarter. -Comp. -उच्छिष्टम्, -उत्सृष्टम् = लघुन q. v. -गतः a. darkened, eclipsed; also राहुग्रस्त. -ग्रसनम्, -ग्रासः, -दर्शनम्, -पीडा, -संस्पर्शः an eclipse (of the sun or moon).

-छत्रम् green ginger. -पीडा an eclipse. -भेदिन m. N. of Viṣṇu. -रत्नम् a kind of gem (= गोमेद). -शत्रुः the moon; राहुशत्रोः प्रियां पत्नीं ..... ग्रहेणाभ्युदितैर्नकां रोहिणीमिव पीडिताम् Rām. 2. 114. 3. -सूतकम् 'the birth of Rāhu', i. e. an eclipse (of the sun or moon); Y. 1. 146; cf. Ms. 4. 110. -हन m. N. of Kṛiṣṇa; L. D. B.

रि (for ऋषभ) The second note of the Indian Gamut.

रि I. 6 P. (रियति, रीण) To go, move. -II. 5 P. (रिणेति) To hurt. -III. 9 U. (रिणाति-ते) 1 To drive out, expel. -2 Ved. To separate. -3 To emit. -4 To give, grant. -5 To go, move. -6 To hurt.

रिक्त p. p. [रिच्-क्त] 1 Emptied, cleared, evacuated; रिक्तः सर्वो भवति हि लघुः पूर्णता गौरवाय Me. 20. -2 Empty, void; devoid or deprived of, without; रिक्तभाण्डानि यत् किञ्चित् पुमांसश्चापरिच्छदाः Ms. 8. 405. -4 Hollowed (as hands). -5 Indigent, poor; हहेति जल्पति जने सुकृतीव रिक्तः Bhāg. 9. 10. 23. -6 Divided, separated. -7 Worthless, useless. -8 Unloaded; see रिच्. -कम् 1 An empty space, vacuum. -2 A forest, desert, wilderness. -Comp. -अर्कः a Sunday falling on one of the रिक्ता days. -पाणि, -हस्त a. empty-handed, bringing no present (of flowers &c.); रिक्तपाणिर्न पश्येत राजानं देवतां गुहम् Subhāṣ; अहमपि देवीं प्रेक्षितुमरिक्तपाणिर्भवामि M. 4. -मति a. empty-minded.

रिक्तक a. See रिक्त; Ms. 8. 404.

रिक्ता N. of the fourth, ninth, and fourteenth days of a lunar fortnight.

रिक्तीक 1 To make empty. -2 To leave. -3 To take away; steal. -4 To recover.

रिक्थम् [रिच्-थक् Up. 2. 7] 1 Inheritance, bequest, property left at death; (in law) unobstructed property; विभजेरन् सुताः पित्रोरुर्ध्वं रिक्थमृणं समम् Y. 1. 117; Ms. 9. 104; ननु गर्भः पित्र्यं रिक्थमर्हति Ś. 6. -2 Property in general, wealth, possessions; बालदायादिकं रिक्थं तावद् राजानुपालयेत् Ms. 8. 27. -3 Gold. -Comp. -आद, -ग्राह, -भागिन, -हर a. receiving an inheritance, inheriting property. (-m.) an heir, a son; तं नारदः प्रियतमो रिक्थादानामनुव्रतः Bhāg. 2. 9. 40. -जातम् the aggregate estate (of a deceased person). -विभागः partition of property. -हारिन m. 1 an heir; किं रिक्थहारैः स्वजनाख्यदस्युभिः Bhāg. 8. 22. 9. -2 a maternal uncle. -3 the seed of the fig-tree.

रिक्थिन a. 1 Inheriting property. -2 Wealthy, rich. -m. 1 An heir. -2 A testator; Y.

रिक्त्त m. Ved. A thief.

रिक्षा 1 A nit (लिखा). -2 The mote in a sun-beam.

रिख्-रिख् (रिखति, रिखति) 1 To crawl, creep; यद्विज्ञानान्तरगतेन दिविस्पृशोर्वा Bhāg. 2. 7. 27; जानुभ्यां सह

पाणिभ्यां रिङ्गमाणौ विजहतुः 10. 8. 21; जानुभ्यां रिङ्गतस्तस्य
Siva B. 7. 7. -2 To go slowly.

रिङ्गः, -रिङ्गा 1 Creeping, sliding. -2 Dancing. -3 One
of a horse's paces. -4 A horse's hoof. -5 Deceiving,
disappointing.

रिङ्गणम्, -रिङ्गणम् 1 Crawling, creeping (of children
who creep on all fours). -2 Deviating (from rectitude),
swerving.

रिङ्गिः *f.* Going, moving, creeping; सुरेतसादः पुनराविश्य
चष्टे हंसं गृध्राणं नृषद्विगिरामिमः Bhāg. 5. 7. 14.

रिङ्गितम् Motion, surging (of waves).

रिक् I. 7 U. (रिणाक्ते, रिक्ते, रिक्) 1 To empty, eva-
cuate, clear, purge; रिणाक्चि जलवेस्तोयम् Bk. 6. 36; आवि-
र्भूते शशिनि तमसा रिच्यमानेव रात्रिः V. 1. 8; तिमिररिच्यमानं
पूर्वदिग्मुखमालोकमुभयं दृश्यते V. 3. -2 To deprive of, make
destitute of. -3 To separate, divide. -4 To give or
deliver up, part with. -5 To bequeath (usually in *p.*
p., see रिक्). II. 1, 10 P. (रेचति, रेचयति, रेचित) 1 To
divide, separate, disjoin. -2 To abandon, leave. -3 To
join, mix. -Caus. 1 To evacuate, make empty. -2 To
discharge, emit (as breath). -3 To leave, abandon.

रिज् 1 Ā. (रेजते) To fry, parch.

रिटिः 1 The crackling of flames. -2 Black salt. -3
A musical instrument. -4 N. of an attendant of Śiva;
cf. भृङ्ग (ने) रिटिः.

रिण्व 1 P. (रिण्वति) To go.

रिधमः 1 Spring. -2 Love.

रिपुः [रप् उच् पृषो० Un. 1. 26] 1 An enemy, a foe,
an opponent. -2 A hostile planet. -3 N. of the sixth
astrological house. -4 Ved. A cheat, rogue. -Comp.
-कालः the god of death; Buddh. -चातिन्, -घ्न, -जय,
-निपातिन्, -सूदन *a.* killing or vanquishing foes.
-भवनम्, -स्थानम् N. of the 6th astrological house.

रिप्र [Un. 5. 67] *a.* Bad, vile. -प्रम् 1 Sin. -2 Dirt,
impurity.

रिफ् 6 P. (रिफति, रिफित) 1 To utter a rough grating
sound. -2 To revile, blame. -3 To speak, say. -4 To
boast. -5 To give. -6 To fight. -7 To hurt, kill.

रिभ् 1 Ā. (रेभते) 1 To crackle, creak. -2 To mur-
mur (as a stream &c.). -3 To sound in general. -4
To chatter. -5 Ved. To praise, worship. -6 To shout
with joy.

रिभ्वन् *m.* Ved. A thief; Naigh. 3. 24.

रिम्फ 6 P. (रिम्फति) To hurt, kill.

रिम्फ The zodiac.

रिम्ब 1 P. To go; L. D. B.

रिरंसा 1 Desire to be pleased or to sport. -2 Desire
of pleasure or sexual union, lustfulness, libidin-
ousness.

रिरी or रीरी Yellow or pale brass.

रिश् 6 P. Ved. 1 To tear, rend. -2 To eat, feed on.
-3 To hurt, injure.

रिरिक्षत् *m.* Ved. An enemy.

रिशः A foe.

रिश्यः (-ष्यः) A kind of antelope.

रिष् 1, 4 P. (रेषति, रिष्यति, रिष्ट) 1 To injure, hurt,
harm; तस्येद्वार्यो न रिष्यते Mb.; तेन यायात् सतां मार्गं तेन गच्छन्
न रिष्यते Ms. 4. 178. -2 To kill or destroy; रेष्टारं रेषितं
व्यास्यत् Bk. 9. 31. -3 To give offence. -4 To perish,
be injured (4 P.). -5 To meet with a reverse or mis-
fortune. -6 To fail.

रिष् *f.* An injury, hurt, harm.

रिष *a.* Injuring, destroying.

रिषण्यति Den. P. Ved. 1 To injure, harm. -2 To
reject. -3 To fail, miscarry.

रिष्ट *p. p.* 1 Injured, hurt. -2 Unlucky. -ष्टम् 1
Mischief, injury, harm. -2 Misfortune, ill-luck. -3
Destruction, loss. -4 Sin. -5 Good luck, prosperity. -6
Welfare (क्षेम); शान्तिरिष्टेन पोषयेत् Mb. 13. 9. 23. -ष्टः 1 A
sword. -2 The soap plant.

रिष्टिः *f.* [रिषेः तिः Un. 4. 191] See रिष्टम् above;
Bri. Up. 1. 4. 16. -*m.* A sword.

रिष्व *a.* Injurious, hurtful.

रिषिः *m.* (= ऋषिः).

रिह् 1 P. (रेहति) 1 To hurt, kill; see रिफ्. -2 Ved.
A form of लिह् *q. v.*

रिहायस्, -रिहन् *m.* Ved. A thief.

री I. 4 Ā. (रीयते) To trickle, drip, distil, ooze,
flow. -II. 9 U. (रिणाति, रिणीति, रीण; caus. रेपयति-ते)
1 To go, move. -2 To hurt, injure, kill. -3 To howl.

रीण *p. p.* 1 Oozed, flowed, dripped &c. -2 Vanished.

रीज्या 1 Censure, reproach, blame. -2 Shame,
modesty.

रीठा A species of करञ्ज.

रीढकः The back-bone.

रीढा Disrespect, contempt, irreverence; गुरुरीढावलीढः
प्रागभूत् N. 17. 111, 128.

रीतिः *f.* [री-क्तिन्] 1 Moving, flowing. -2 Motion,
course. -3 A stream, river. -4 A line, boundary. -5

A method, mode, manner, way, fashion, course, general way; रीति गिरामृतवृष्टिकरी तदीयाम् Bv. 3. 19; पुत्रादपि धनभाजां भीतिः सर्वत्रैषा विहिता रीतिः Moha M. 2; उत्करीत्या, अनयैव रीत्या &c. -6 Usage, custom, practice. -7 Style, diction; पदसंघटना रीतिरङ्गसंस्थाविशेषवत् । उपकर्त्री रसादीनां सा पुनः स्याच्चतुर्विधा ॥ वैदर्भी चाथ गौडी च पाञ्चाली लटिका तथा । S. D. 624-5. -8 Brass, bell-metal; (रीती also in this sense). -9 Rust of iron. -10 The oxide formed on the surface of metals. -11 Calx of brass. -12 Natural property or disposition. -Comp. -कुसुमम्, -जम्, -पुष्पम् calx of brass. -बद्ध a. inlaid with brass.

रीतिकम् Calx of brass. -का Brass.

रीतीभूत a. Being or standing in a line.

रीव् 1 U. (रीवति-ते) 1 To take. -2 To cover.

रु I. 2 P. (रौति, रवीति, रुत) 1 To cry, howl, scream, yell, shout, roar; to hum (as bees); to sound in general; कर्णे कलं किमपि रौति शनैर्विचित्रम् H. 1. 81; Bk. 3. 17; 12. 72; 14. 21. -Caus. To make sound; यस्माल्लोकत्रयं चैतद् रावितं भयमागतम् Ram. 7. 16. 37. -II. 1 A. (रुवते) 1 To go, move. -2 To hurt, kill. -3 Ved. To break to pieces.

रुः 1 Sound, noise. -2 Fear, alarm. -3 War, battle. -4 Cutting, dividing.

रुत p. p. [रु-क्त] 1 Sounded. -2 Broken to pieces. -तम् A cry, yell, roar, sound or noise in general; neigh (of horses), note (of birds), humming (of bees); पक्षि, हंस, कोकिल, अलि; समदशिखिरुतानि Ki. 10. 25; आमत्तकोकिलरुतव्यथिता Māl. 8. 4. -Comp. -ज्ञः an augur. -व्याजः 1 simulated cry. -2 mimicry.

रुक् a. Liberal, bountiful.

रुक्म a. [रु-क्मन् नि० कुत्वम् Un. 1. 135] 1 Bright, radiant. -2 Golden; गरुडो रुक्मपक्षो वै Rām. 1. 14. 29. -कम् 1 A golden ornament; परितश्च धौतमुखरुक्मविलसत् Śi. 15. 78. -2 A thorn-apple. -कम् 1 Gold; निक्षेपस्यापहरणं.....रुक्मस्तेयसमं स्मृतम् Ms. 11. 57. -2 Iron. -Comp. -अङ्गद a. wearing golden armlets. -आभ a. shining like gold, bright; Ms. 12. 122. -कारकः a goldsmith. -पात्री a golden dish; भुञ्जते रुक्मपात्रीषु युधिष्ठिरनिवेशने Mb. 3. 233. 42. -पुङ्ख a. gold-shafted. -पृष्ठक a. gilded, coated with gold. -रथः, -वाहनः N. of Droṇa.

रुक्मिन् a. 1 Wearing golden ornaments. -2 Gilded. -m. N. of the eldest son of Bhīṣmaka and brother of Rukminī.

रुक्मिणी The daughter of Bhīṣmaka of Vidarbha. [She was betrothed by her father to Śiśupāla, but she secretly loved Kṛṣṇa and sent him a letter praying him to take her away. Kṛṣṇa with Balarāma came and snatched her off after having defeated her

brother in battle. She bore to Kṛṣṇa a son named Pradyumna.]

रुक्ष a. 1 Ved. Shining, brilliant. -2 = रुक्ष q. v.

रुग्ण p. p. [रु-क्त] 1 Broken, shattered; करिरुग्णचन्दन-रसाङ्गं पयः Ki. 12. 49. -2 Thwarted. -3 Bent, curved. -4 Injured, hurt; पदं विष्णोर्भ्राम्यद् भुजपरिघरुग्णग्रहगणम् Śivamahimna 16. -5 Diseased, sick; (see रुज्). -Comp. -रय a. checked in an onset, foiled in an attack.

रुच् 1 A. (रोचते, रुच्ये, अरुचत्-अरोचिष्ट, रोचिष्यते, रुचित) 1 To shine, look splendid or beautiful, be resplendent; रुचिरे रुचिरक्षणविभ्रमाः Śi. 6. 46; Ms. 3. 62. -2 To like, be pleased with (said of persons), be agreeable to, please (of things); used with dat. of the person who is pleased and nom. of the thing; न सज्जो रुचिरे रमणीभ्यः Ki. 9. 35; यदेव रोचते यस्मै भवेत् तत् तस्य सुन्दरम् H. 2. 53; sometimes with gen. of person; दारिद्यान्मरणाद् वा मरणं मम रोचते न दारिद्र्यम् Mk. 1. 11. -Caus. (रोचयति-ते) 1 To cause to like, make pleasant or agreeable; यतात्मने रोचयितुं यतस्व Ku. 3. 16. -2 To illuminate, irradiate. -3 To like, find pleasure in. -4 To resolve -Desid. (रुच-रो-चिषते) To wish to like &c.

रुच्, रुचा f. [रु-क्विप् वा टाप्] 1 Light, lustre, brightness; क्षणदासु यत्र च रुचैकतां गताः Śi. 13. 53; 9. 23, 25; शिखरमणिरुचः Ki. 5. 43; Me. 46. -2 Splendour, loveliness, beauty. -3 Colour, appearance (at the end of comp.); चलयन्भृङ्गरुचस्तवालकान् R. 8. 53; Ku. 3. 65; Ś. 1. 15; Ki. 5. 45. -4 Liking, desire. -5 Lightning. -6 The note of the parrot or Mainā.

रुचक a. [रु-क्वुन् Un. 2. 36] 1 Agreeable, pleasing. -2 Stomachic. -3 Sharp, acrid. -कः 1 The citron; पूर्णान्यक्षतपात्राणि रुचकं रोचनास्तथा Mb. 7. 82. 21. -2 A pigeon. -3 A type of column with four rectangular sides; समचतुरस्रो रुचकः Bri. S. 5. 28. -कम् 1 A tooth. -2 A golden ornament especially for the neck. -3 A tonic, stomachic. -4 A wreath, garland. -5 Sochal salt. -6 A curl on a horse's neck. -7 A lucky object. -8 A building having terraces on three sides and closed on the north only. -9 Alkali. -10 A stone for grinding sandalwood; L. D. B.

रुचा See रुच्.

रुचिः (-ची f.) [रु-क्वि वा ञीप्] 1 Light, lustre, splendour, brightness; वियद्व्यापी तारागणयुगितफेनोद्गमरुचिः Śivamahimna 17; रुचिमिन्दुदले करोत्यजः परिपूर्णन्दुरुचिर्महीपतिः Śi. 16. 71; R. 5. 67; Me. 15. -2 A ray of light; as in रुचिभर्तु q. v. -3 Appearance, colour, beauty (usually at the end of comp.); पटलं बहिर्बहलपङ्कुरुचि Śi. 9. 19; सिन्दूरैः कृतुरुचयः सहेमकक्ष्याः Ki. 7. 8. -4 Taste, relish; as in रुचिकर. -5 Zest, hunger, appetite. -6 Wish, desire, pleasure; स्वरुच्या 'at will or pleasure.' -7 Liking, taste; विमार्गगायाश्च रुचिः स्वरुचान्ते Bv. 1. 125 'liking or love';

न स क्षितीशो रुचये बभूव; R. 6. 44; भिन्नरुचिर्हि लोकः 30; नाथ्यं भिन्नरुचेर्जनस्य बहुधाप्येकं समाराधनम् M. 1. 4; oft. in comp. in the sense of 'indulging in', 'devoted or addicted to'; हिंसा रुचे: Mā. 5. 29; अर्थरुचे: Mu. 1. -8 Passion, close application to any object. -9 A kind of yellow pigment (गोरोचना). -10 A kind of coitus. -m. N. of a प्रजापति; जातो रुचेरजनयतसुयमान् सुयज्ञः Bhāg. 2. 7. 2. -Comp. -कर a. 1 tasteful, savoury, palatable. -2 exciting desire; रुचिकरमपि नार्थवद् बभूव Ki. 10. 62. -3 stomachic, tonic. -धामन् m. the sun. -प्रद a. appetizing. -फलम् a pear. -भर्तृ m. 1 the sun; रुचिभर्तुरस्य विरहाधिगमात् Si. 9. 17. -2 a husband.

रुचित [रुच-कितच् Up. 4. 193] p.p. 1 Bright, shining. -2 Sweet, dainty. -3 Pleased, delighted. -4 Digested. -तम् an exclamation of satisfaction (used at a आद); दैवे रुचितमित्यपि (वाच्यम्) Ms. 3. 254.

रुचिर a. [रुचिं राति ददाति रुच-किरच् Up. 1. 50] 1 Bright, shining, brilliant, radiant; हेमरुचिराम्बर Ch. P. 14; कनकरुचिरम्, रत्नरुचिरम् &c. -3 Tasteful, palatable. -4 Sweet, dainty. 5 Stomachic, exciting appetite. -6 Cordial, restorative. -7 Pleasant, pleased (प्रसन्न); अथ वासवस्य वचनेन रुचिरवदनस्त्रिलोचनम् Ki. 12. 1. -रा 1 A kind of yellow pigment. -2 N. of a metre; see App. -रम् 1 Saffron. -2 Cloves. -3 A radish. -Comp. -अङ्गदः N. of Viṣṇu.

रुचिष्य [रुच-किष्यन् Up. 4. 186] a. 1 Pleasing, agreeable. -2 Tonic. -3 Sweet, dainty. -4 Appetizing. -व्यम् White salt.

रुच्य a. Bright, lovely &c.; see रुचिर. -च्यः 1 A lover, husband. -2 Rice. -च्यम् 1 A tonic. -2 Sochal salt.

रुज् I. 6 P. (रुजति, रुज्) 1 To break to pieces, destroy; वायुरुज्जान् R. 9. 63; शैलरुज्जमतङ्गजः 12. 73; Bk. 4. 42. -2 To pain, injure, disorder, afflict with disease, (sometimes with gen.); रावणस्येह रोक्ष्यन्ति कपयो भीमविक्रमाः Bk. 8. 120. -3 To bend. -II. 10 U. (रोजयति-ते) To hurt, kill.

रुज्, रुजा f. [रुज्-किप् वा टाप्] 1 Breaking, fracture. -2 Pain, torment, pang, anguish; अनिशमपि मकरकेतु-र्मनसो रुजमावहन्नभिमतो मे S. 3. 4; क रुजा हृदयप्रमाथिनी M. 3. 2; चरणं रुजापरीतम् 4. 3. -3 Sickness, malady, disease; इत्यदर्शितरुजोऽस्य मन्त्रिणः R. 19. 52. -4 Fatigue, toil, effort, trouble. -5 A ewe. -6 Leprosy. -Comp. -कर a. causing pain, sickening. (-रः) a disease, sickness, illness. (-जः) कृत्या trouble; ब्राह्मणस्य रुजःकृत्या घ्राति-रध्वयमद्ययोः Ms. 11. 67. -प्रतिक्रिया counteraction or treatment of disease, curing, practice of medicine. -भेषजम् a medicine. -सञ्चन n. feces, excrement.

रुजायते Den. A. 1 To be sick or ill. -2 To ache, be pained.

रुद् I. 1 A. (रोदते) 1 To strike against, resist. -2 To shine. -3 To suffer pain. -II. 10 U. (रोदयति-ते) 1 To obstruct, resist. -2 To shine. -3 To speak.

रुद् I. 1 P. (रोदति) To strike, strike down. -II. 1 A. (रोदते) 1 To resist, oppose. -2 To torment, pain. -3 To suffer pain.

रुणस्करा A cow easily milked, a gentle cow.

रुण् 1 P. (रुणति) To rob, steal; cf. रुण्.

रुण् 1 P. (रुणति) 1 To go. -2 To steal. -3 To be lame. -4 To be idle. -5 To oppose, resist.

रुण्ड [Up. 1. 108] a. Maimed, mutilated. -ण्डः, -ण्डम् A headless body, trunk; वेङ्गद्वैवरुण्डमुण्डनिकरैर्वीरो विधत्ते सुवम् U. 5. 6; Mā. 3. 17. -ण्डः the offspring of a mule and a mare.

रुण्डिका 1 A field of battle. -2 A female messenger or go-between. -3 The threshold of a door. -4 Superhuman power.

रुद् 2 P. (रोदिति, रुदित; desid. रुदिषति) 1 To cry, weep, lament, mourn, shed tears; निराधारो हा रोदिमि कथय केषामिह पुरः G. L. 4; अपि प्रावा रोदित्यपि दलति वज्रस्य हृदयम् U. 1. 28. -2 To howl, roar, scream. -With प्र to weep bitterly.

रुद् f. 1 A cry, wail. -2 Sound, noise. -3 Grief, pain, affliction. -4 Disease.

रुदयः 1 A child. -2 A dog. -3 A cock.

रुदनम्, रुदितम् Weeping, crying, wailing, lamentation; अत्यन्तमासीद् रुदितं वनेऽपि R. 14. 69, 70; Me. 86.

रुद्र a. [रोदिति रुद्र-रक् Up. 2. 22] 1 Dreadful, terrific, frightful, formidable. -2 Great, large. -3 Driving away evil. -4 Praiseworthy. -द्रः 1 N. of a group of gods, eleven in number, supposed to be inferior manifestations of Śiva or Śaṅkara, who is said to be the head of the group; रुद्राणां शंकरश्चास्मि Bg. 10. 23; रुद्राणामपि मूर्धनः क्षतहुंकारशसिनः Ku. 2. 26. -2 N. of Śiva. -3 Fire. -4 The number 'eleven'. -5 (pl.) प्राण and इन्द्रियः; Mb. 12. 316. 5 (com.). -6 N. for the hymns addressed to Rudra. -Comp. -अक्षः a kind of tree. (-क्षम्) 1 a rosary. -2 the berry of this tree, used for rosaries; भस्मोद्धूलन भद्रमस्तु भवते रुद्राक्षमाले शुभम् K. P. 10. -अरिः the god of love. -आक्रीडः a cemetery. -आवासः 1 'the abode of Rudra', the mountain Kailāsa. -2 N. of Benares. -3 a cemetery; cf. पितृसङ्गोचरः Ku. 5. 77. -गर्भः N. of Agni. -जः quicksilver. -दर्शन a. terrific. -पत्नी 1 the goddess Durgā. -2 linseed. -प्रयागः the sacred place where the मन्दाकिनी joins the गङ्गा. -प्रिया 1 Pārvatī. -2 The yellow myrobalan tree. -भूः f. a cemetery. -यामलम् N. of a Tantra (a dialogue between भैरव and भैरवी). -रोदनम् gold; यत्सेवयामेरिव रुद्ररोदनम् Bhāg.

8. 24. 48. -वीणा a kind of lute. -सखः N. of Kubera. -संमित a. equal to eleven. -सावर्णिः N. of the 12th Manu. -सूः f. a mother giving birth to eleven children.

रुद्रटः N. of a writer on rhetoric.

रुद्राणी 1 The wife of Rudra, N. of Pārvatī; रुद्राण्या भगवान् रुद्रो ददर्श स्वर्गणैर्वृतः Bhāg. 12. 10. 3. -2 Epithet of a girl 11 years old.

रुद्रिय a. 1 Belonging to or coming from Rudra. -2 Fearful, dreadful. -3 Ved. Uttering praise or giving pleasure. -यम् Pleasure, delight.

रुद्री (= रुद्रवीणा above); L. D. B.

रुद् I. 7 U. (रुणादि, रुन्दे, रुरोध, रुस्ये, अरुधत्-अरौत्सीत्-अरुद्ध, रौत्स्यति-ते, रोद्धुम्, रुद्ध; desid. रुत्स्यति-ते) 1 To obstruct, stop, arrest, check, oppose, hinder; impede, prevent; इदं रुणादि मां पद्ममन्तःकृजितषट्पदम् V. 4. 21; रुद्धालोके नर-पतिपथे Me. 39; प्राणापानगती रुद्ध्वा Bg. 4. 29. -2 To hold up, preserve, sustain (from falling); आशाबन्धः कुसुम-सदृशं प्रायशो ह्यङ्गनानां सद्यःपाति प्रणयि हृदयं विप्रयोगे रुणादि Me. 10. -3 (a) To shut up, lock or block up, close up, shut or close; (with loc., but sometimes with two acc.); Bk. 6. 35; वज्रं रुणादि गाम् Sk. (b) To surround, fence or hem in. -4 To bind, confine; व्यालं बालमृणालतन्तुभिरसौ रोद्धुं समुज्जृम्भते Bh. 2. 6. -5 To besiege, invest, blockade; रुन्धन्तु वारणघटा नगरं मदीयाः Mu. 4. 17; अरुणद् यवनः साकेतं or माध्यमिकान् Mbh.; Bk. 14. 29. -6 To hide, cover, obscure, conceal. -7 To oppress, torment, afflict excessively. -Caus. 1 To cause to stop, detain, impede, obstruct. -2 To fetter, confine, chain. -3 To oppress, torment, harass. -II. 1 P. (रोधति) To grow, germinate; cf. रुह्.

रुद्ध p. p. 1 Obstructed, impeded, opposed. -2 Besieged, enclosed, hemmed. -3 Shut up. -4 Kept, detained. -5 Held, withheld. -6 Covered. -द्धा A siege. -Comp. -मूत्र a. suffering from retention of urine. -वक्त्र a. having the face covered.

रुधिर a. [रुध्-किरच् Up. 1. 50] Red, red-coloured. -रम् 1 Blood. -2 Saffron. -रः 1 The red colour. -2 The planet Mars; रोहिणीशकटमर्कनन्दनश्चेद् भिनत्ति रुधिरौस्थवा शशी Pt. 1. 213. -3 A kind of precious stone. -Comp. -अन्धः N. of a hell. -अशनः 'a blood-eater', a demon, an evil spirit. -आख्यः a kind of precious stone. -आननम् one of the five retrograding motions of Mars. -आमयः hemorrhage, piles. -उद्गारिन् a. 1 emitting blood. -2 N. of a संवत्सर. -पाथिन् m. a demon. -प्लावित a. soaked in blood. -लालस a. sanguinary. -लेपः a. spot of blood. -सार a. sanguine.

रुध् 4 P. (रुधति) 1 To confound, disturb. -2 Ved. To suffer violent pain.

सं. इ. को. ... १६९

रुमा [Up. 1. 137] 1 N. of the wife of Sugrīva. -2 A salt mine or salt lake.

रुम्र a. 1 Tawny. -2 Bright. -3 Beautiful.

रुरुः [रौति रु-कुन् Up. 4. 113] 1 A kind of deer; विरुरुचे रुरुचेष्टितभूमिषु R. 9. 51, 72. -2 A dog. -3 A kind of savage animal; कव्यादा नाम रुवः Bhāg. 5. 26. 12.

रुसत्सा The wish to obstruct, check.

रुवथः (रु-अथः कित् Up. 1. 115) A dog.

रुवुः, -रुवु (वू) कः The castor-oil tree.

रुश् 6 P. (रुशति) 1 To hurt, kill, destroy; वारितो मदयन्त्याऽपो रुशतीः पादयोर्जहौ Bhāg. 9. 9. 24. -2 To tease, vex.

रुशत् a. 1 Hurting, disagreeable, displeasing (as words); छिन्यात् प्रसह्य रुशतीमसतीं प्रमुञ्चेत् Bhāg. 4. 4. 17; 6. 10. 28. -2 Ved. Bright, white.

रुष् I. 4 P. (रुष्यति; rarely रुष्यते; रुषित, रुष्ट) To be angry, to be vexed or annoyed, be offended; ततोऽरुष्यद-नर्दच्च Bk. 17. 40; मा सुहो मा रुषोऽधुना 15. 16; 9. 20. -II. 1 P. (रोषति) 1 To hurt, injure, kill. -2 To vex, annoy. -3 Ved. To be offended. -Caus. To provoke, engage, exasperate.

रुष्, रुषा f. Anger, wrath, rage; निर्बन्धसंजातरुषा R. 5. 21; प्रहेष्वनिर्बन्धरुषो हि सन्तः 16. 80; 19. 20.

रुषित, रुष्ट p. p. Angry, enraged, provoked; स्वसैन्यं रुषितो बबन्ध ह Bhāg.

रुष्टिः f. Anger, wrath.

रुह् 1 P. (रोहति, रुरोह, अरुक्षत्, रोक्ष्यति, रोद्धुम्, रुढ) 1 To grow, spring up, shoot forth, germinate; रुढरागप्रवालः M. 4. 1; केसरैरर्धरुढैः Me. 21; छिनोऽपि रोहति तरुः Bh. 2. 87. -2 To grow up, be developed, increase; रुढं क्षुधादिताः वत्साः... चरन्तु ... तृणम् Bhāg. 10. 13. 6. -3 To rise, mount upwards, ascend. -4 To grow over, heal up (as a wound); रोहते सायकैर्विद्धं न संरोहति वाक्क्षतम् Pt. 3. 111. -5 To reach to, attain. -Caus. (रोपयति-ते, रोहयति-ते) 1 To cause to grow, plant, put in the ground; तारयेद् वृक्षरोपी च तस्माद् वृक्षांश्च रोपयेत् Mb. 13. 58. 26. -2 To raise up, elevate. -3 To entrust, devolve upon, commit to the care of; गुणवत्सुतरोपिताश्रयः R. 8. 11. -4 To fix upon, direct towards, cast at; R. 9. 22. -5 To fix, fasten. -Desid. (रुक्षति) To wish to grow &c.

रुह्, रुह a. (At the end of comp.) Growing or produced in; as महीरुह्, पङ्केरुह् &c.

रुहकम् A hole, cave, chasm.

रुहा The Dūrvā grass.

रुहन् m. [रुह्-क्वनिप् Up. 4. 124] A plant, tree.

रुढ p. p. [रुह्-क्] 1 Grown, sprung up, shot forth, germinated. -2 Born, produced; विषयव्यासंगरुढात्मना

Mu. 2. 5. -3 Grown up, increased, developed; जनस्य रुढप्रणयस्य चेतसः Ki. 8. 54. -4 Risen, ascended. -5 Large, great, grown, strong. -6 Diffused, spread about. -7 Commonly known, become current or widely known; क्षतात् किल त्रायत इत्युदग्रः क्षत्रस्य शब्दो भुवनेषु रुढः R. 2. 53; (here क्षत्र has a sense which is योगरूढ q. v.). -8 Popularly accepted, traditional, conventional, popular (as the meaning of a word, or the word itself; as opposed to यौगिक or etymological sense); व्युत्पत्तिरहिताः शब्दा रुढा आखण्डलादयः; नाम रुढमपि च व्युदपादि Si. 10. 23. -9 Certain, ascertained. -10 Obscure. -11 Mounted; laden; व्रजान् स्वान् स्वान् समायुज्य ययू रुढपरिच्छदाः Bhāg. 10. 11. 30. -12 Famous, widely known; आसक्ता धूरियं रुढा Ki. 11. 77. -Comp. -ग्रन्थि a. having formed a knot; व्रणो रुढग्रन्थिः स्फुटित इव हन्मर्मणि पुनः U. 2. 26. -यौवन a. one who has attained to youth. -वंश a. of a high family. -व्रण a. one whose wounds are healed. -सौहृद a. firm in friendship, of deep-rooted friendship; सखीजनस्ते किमु रुढसौहृदः V. 1. 10 (v. l.).

रुढिः f. [रुढ-क्तिन्] 1 Growth, germination. -2 Birth, production. -3 Increase, development, growth, spread. -4 Rise, ascent. -5 Fame, celebrity, notoriety; चक्रधर इति रथाङ्गमदः सततं विमर्षि भुवनेषु रुढये Si. 15. 26. -6 A tradition, custom, customary or traditional usage; शास्त्राद् रुढिर्विलीयसी 'custom prevails over precept'. -7 General prevalence, common currency. -8 Popular meaning, conventional acceptance of a word; मुख्यार्थवाचे तद्योगे रुढितोऽथ प्रयोजनात् K. P. 2; समुदायशक्तिः रुढिः. -9 Decision. -Comp. -शब्दः a word which conveys its sense by रुढि (usage) as opposed to योग (etymology); बहुषु कुशानां लातुः गुणेषु ससु निपुणतायामेव कुशलशब्दो रोहाद् रुढिशब्द एव भवति SB. on MS. 6. 7. 22. -शब्दता the state of being used in a conventional sense.

रुहुरुहिका, रुहिरुहिका Longing, anxiety.

रुक्ष 10 U. (रुक्षयति-ते) 1 To be rough or harsh. -2 To be unkind. -3 Ved. To make dry.

रुक्ष a. (written as रुक्ष also) 1 Rough, harsh, not smooth or soft (as touch, sound &c.); पुस्कोकिलगिरं श्रुत्वा रुक्षा श्वाङ्गस्य बागिव Mb. 1. 2. 384; रुक्षस्वरं वासति वायसोऽयम् Mk. 9. 10; Ku. 7. 17. -2 Astringent (taste). -3 Rough, uneven, difficult, austere. -4 Sullied, soiled, dirtied; रथतुरगरजोभिस्तस्य रुक्षालकाग्रा R. 7. 70; Mu. 4. 5. -5 Cruel, unkind, harsh; नितान्तरुक्षाभिनिवेशमीशम् R. 14. 43; संरम्भरुक्षमिव सुन्दरि यद् यदासीत् V. 3. 20; S. 7. 32; Pt. 4. 91. -6 Arid, parched up, dry, dreary; स्निग्धस्यामाः कचिदपरतो भीषणाभोगरुक्षाः U. 2. 14. -7 Not oily (as food); Bg. 17. 9. (रुक्षीकृ means 'to make rough', 'soil', 'besmear'). -क्षः 1 A tree. -2 Harshness, hardness. -क्षा 1 Croton Polyandrum (Mar. दन्ती). -2 Honey sugar. -क्षम् 1 The thick part of curds. -2 A good kind of iron. -3 Black pepper. -Comp. -गन्धः, -गन्धकः bdellium. -पत्रः the Śākhoṭa tree. -पेषम् ind.

without the addition of any liquid; as in रुक्षपेयं पिनष्टि; P. III. 4. 35. -भावः unfriendly behaviour. -वर्ण a. dark-coloured (as clouds). -वालुकम् honey of a small bee. -स्वरः an ass.

रुक्षणम् 1 Making dry or thin. -2 (In Medic.) A treatment for reducing fat (of the body).

रुक्षणीयः Spirit distilled from molasses.

रुक्षित a. 1 Made rough. -2 Soiled, covered with dirt. -3 Offended.

रूप 10 U. (रूपयति-ते, रूपित) 1 To form, fashion. -2 To represent on the stage, act, gesticulate; रथवेगं निरूप्य S. 1. -3 To mark, observe carefully, behold, look at; सर्वेषामपि वस्तूनां भावार्थो भवति स्थितः । तस्यापि भगवान् कृष्णः किमतद्वस्तु रूप्यताम् Bhāg. 10. 14. 57. -4 To find out, seek. -5 To consider, ponder over. -6 To settle, fix upon. -7 To examine, investigate. -8 To feign. -9 To appoint. -10 To describe; सविस्मयं रूपयतो नभश्चरान् Ki. 8. 26.

रूप a. = अनुरूप q. v. (शक्तीश्च...करवालांश्च...स्वदेहरूपाण्या-दाय गदाश्चोपप्रदर्शनाः Mb. 1. 30. 49.

रूपम् [रूप क भावे अच् वा Un. 3. 28] 1 Form, figure, appearance; विरूपं रूपवन्तं वा पुमानित्येव भुजते Pt. 1. 143; so सुरूप, कुरूप &c. -2 Form or the quality of colour (one of the 24 guṇas of the Vaiśeṣikas); चक्षुर्मात्रग्राह्यजातिमान् गुणो रूपम् Tarka K; (it is of six kinds :—शुक्र, कृष्ण, पीत, रक्त, हरित, कपिल, or of seven, if चित्र be added). -3 Any visible object or thing. -4 A handsome form or figure, beautiful form, beauty, elegance, grace; मानुषीषु कथं वा स्यादस्य रूपस्य संभवः S. 1. 25; विद्या नाम नरस्य रूपमधिकम् Bh. 2. 20; रूपं जरा हन्ति &c. -5 Natural state or condition, nature, property, characteristic, essence; circumstances (opp. to 'time' and 'place'); देशं रूपं च कालं च व्यवहारविधौ स्थितः Ms. 8. 45. -6 Mode, manner. -7 A sign, feature. -8 Kind, sort, species. -9 An image, a reflected image. -10 Similitude, resemblance. -11 Specimen, type, pattern. -12 An inflected form, the form of a noun or a verb derived from inflection (declension or conjugation). -13 The number one, an arithmetical unit. -14 An integer. -15 A drama, play; see रूपक. -16 Acquiring familiarity with any book by learning it by heart or by frequent recitation. -17 Cattle. -18 A sound, a word. -19 A known quantity. -20 A beast. -21 A verse. -22 A name. -23 The white colour. -24 A particular coin (as a rupee); कस्यचिद् गृहे चोरयित्वा रूपाभिग्राहितो बद्धः Dk. 2. 4. -25 Silver; मसारगल्वर्कमुवर्णरूपैः Mb. 7. 16. 54. (रूप is frequently used at the end of comp. in the sense of 'formed or composed of', 'consisting of', 'in the form of', 'namely'; 'having the appearance or colour of', तपो-रूपं धनम्; धर्मरूपः सखा &c.). -m. -पः a deer. -Comp.

-अधिबोधः the perception of form or colour of any object by the senses. -अभिग्राहित a. caught in the act, caught red-handed. -अस्त्रः Cupid. -आजीवा, -जीवना a harlot, prostitute, courtesan; रूपाजीवाश्च वादिन्यो वणिजश्च महाधनाः Rām; रूपाजीवाः स्नानप्रघर्षशुद्धशरीराः Kau. A. 1. 20. -आवली a list or series of variations of grammatical forms. -आश्रय a. exceedingly beautiful; त्वष्टा रूपाश्रयं रथम् Bhāg. 4. 15. 17. -इन्द्रियम् the organ which perceives form and colour, the eye. -उच्चयः a collection of lovely forms; रूपोच्चयेन मनसा विधिना कृता तु S. 2. 10. -उपजीवनम् the gaining a livelihood by a beautiful form; रत्नावतरणं चैव तथा रूपोपजीवनम् Mb. 12. 294. 5 (com. रूपोपजीवनं जलमण्डपिकेति दाक्षिणात्येषु प्रसिद्धम्। यत्र सूक्ष्मवर्णं व्यवधाय चर्ममयैराकारै राजामात्यादीनां चर्या प्रदर्श्यते). -कारः, -कृत् m. a sculptor; रूपकारोऽपि शस्त्रेण क्रीडयैवोल्लिख ताम् Ks. 37. 8. 9. -गुणः the quality of colour; वायोरपि विकुर्वाणाद्विरोचिष्णु तमोनुदम्। ज्योतिरुत्पद्यते भास्वत्तद्रूपगुणमुच्यते Ms. 1. 77. -ग्रहः the eye. -ज्ञ a. perceiving forms, distinguishing visible objects; त्वं तु प्रत्यक्षदर्शी च रूपज्ञश्च महाभुजः Mb. 14. 60. 2. -तत्त्वम् inherent property, essence. -तर्कः an assay-master or inspector of mint (?). -धर a. of the form of, disguised as; जुगोप गोरूपधरामिवोर्वाम् R. 2. 3. -धारिन् 1 having a form or shape. -2 Possessed of beauty, lovely. (-m.) an actor. -ध्येयम् beauty. -नाशनः an owl. -परिकल्पना the assuming of a shape; Rām. -भागानुबन्धः the addition of a fraction to a unit. -भागपवादः the subtraction of a fraction from a unit. -भेदः (in gram.) diversity of phonetic form or sound. -लावण्यम् exquisiteness of form, elegance. -विपर्ययः disfigurement, morbid change of bodily form. -विभागः the dividing of an integer number into fractions. -शालिन् a. beautiful. -संपद, -संपत्तिः f. perfection or excellence of form, richness of beauty, superb beauty; उदपादि चास्या रूपसंपदा आविर्भूताविस्मयस्य तस्य मनसि K.

रूपक a. [रूप-पुल] Bodily, corporeal. -2 Figurative (as words &c.). -कः A particular coin, a rupee. -कम् 1 Form, figure, shape (at the end of comp.). -2 Any manifestation or representation. -3 A sign, feature. -4 A kind, species. -5 A statue; चित्रतत्तदनुकार्यविभ्रमाधाव्यनेकविधिरूपरूपकम् N. 18. 12; द्वारशाखोपशोभा रूपकमात्रम् Ks. -6 A drama, play, a dramatic composition; (one of the two main subdivisions of dramatic compositions; it is divided into ten classes; there are eighteen minor divisions of it called उपरूपक); दृश्यं तत्राभिनेयं तद्रूपारोपात्त रूपकम् S. D. 272-3; also नाटकमय प्रकरणं भागव्यायोगसमवकारडिमाः। ईहामृगाङ्गवीथ्यः प्रहसनमिति रूपकाणि दश S. D.; उच्चैरुचरितपदां पपाठ नान्दीं प्रारम्भे द्रुतमपयानरूपकस्य Śiva B. 24. 68. -7 (In Rhet.) A figure of speech corresponding to the English *metaphor*, in which the *upameya* is represented as being identical with the *upamāna*; तद्रूपकमभेदो य उपमानोपमेययोः K. P. 10 (see *ad loc.* for details). -8 A kind of weight (= three *gunjas*). -Comp. -तालः a

particular time in music. -नृत्यम् a kind of dance. -रूपकम् a particular kind of रूपक. -शब्दः a figurative or metaphorical expression.

रूपणम् [रूप-ल्युट्] 1 Metaphorical or figurative description. -2 Investigation, examination.

रूपवत् a. 1 Having form or colour. -2 Bodily, corporeal. -3 Embodied. -4 Handsome, beautiful. -5 (Mīmāṃsā) Possessed of रूप i. e. where are mentioned द्रव्य, देवता etc. which form the रूप of a sacrificial act; स एष रूपवतां संनिधावरूपः शब्दः श्रूयमाणः समुदायवाचकः समाधिगतः ŚB. on MS. 4. 4. 1. -ती A beautiful woman.

रूपिकः Coin, money.

रूपिन् a. [रूप-इनि] 1 Appearing like. -2 Embodied, incarnate; सिन्धुः शिरस्यैर्हणं परिगृह्य रूपी Bhāg. 9. 10. 13; रूपी कोप इव व्याघ्रः Dk. -3 Beautiful.

रूपीकृ To make rough, to soil.

रूप्य a. [रूप-यत्] 1 Beautiful, lovely; P. V. 2. 120. -2 Stamped; impressed. -प्यम् 1 Silver. -2 Silver (or gold) bearing stamp, a stamped coin, a rupee. -3 Wrought gold; यथा हिरण्यकर्ता वै रूप्यममौ विशोधयेत् Mb. 12. 280. 11. -4 Collyrium. -Comp. -अचलः N. of the mountain Kailāsa. -अध्यक्षः a master of the mint. -द a. one who gives silver; रूप्यदो रूपमुत्तमम् (आप्नोति) Ms. 4. 230. -धौतम् silver. -शतमानम् a particular weight (= 3½ palas).

रूवुकः The castor-oil tree.

रूष् I. 1 P. (रूषति, रूषित) 1 To adorn, decorate. -2 To smear, anoint, cover, overlay (as with dust). -II. 10 U. (रूषयति-ते) 1 To tremble. -2 To burst. -III. 10 P. To hurt, to kill; L. D. B.

रूष a. Bitter and sour.

रूषणम् 1 Decoration. -2 Smearing, soiling.

रूषित p. p. 1 Adorned. -2 Smeared, covered, over-spread; बाहून् प्रगृह्य रुचिरान् रक्तचन्दनरूषितान् Mb. 5. 162. 16. -3 Soiled. -4 Made rough or rugged. -5 Pounded. -6 Perfumed; सरोऽनिलं पङ्कजरेणुरूषितम् Bhāg. 8. 2. 24. -7 Inlaid.

रूस्तम् [Up. 3. 93 com.] Skirts of cloth.

रे ind. A vocative particle; रे रे शंकरगृहाधिवासिनो जानपदाः Mā. 3; रे रे चातक सावधानमनसा मित्र क्षणं श्रूयताम् Bh.

रेक् 1 A (रेकते) To doubt, suspect.

रेकः 1 Suspicion, doubt. -2 A low man, an outcast; कृता भिक्षा रेकैः Pt. 1. 11. -3 Emptying, loosening, purging. -4 A frog. -5 A kind of fish.

रेकणस् n. Gold.

रेकणस् *n.* [रिचिः असुन, तुद् च Up. 4. 206] Ved. Property left by a deceased person.

रेखा [लिख्-अच् लस्य रः] 1 A line, streak; मदरेखा, दानरेखा, रागेरेखा &c. -2 The measure of a line, small portion, as much as a line; न रेखामात्रमपि व्यतीयुः R. 1. 17. -3 A row, range, line, series; मुदाश्रु मोक्षसे क्षिप्रं मेघरेखेव वार्षिकी Rām. 2. 44. 27. -4 Delineation, sketch, drawing; लवण्यरेखया किञ्चिदन्वितम् S. 6. 13. -5 The first or prime meridian of the Indian astronomers drawn from Lankā to Meru and passing through Ujjayinī. -6 Fulness, satisfaction. -7 Deceit, fraud. -8 A straight position of all limbs in dancing. -Comp. -अंशः a degree of longitude. -अन्तरम् distance east or west from the first meridian, longitude of a place. -आकार *a.* lineal, formed in lines, striped. -गणितम् geometry. -न्यासः the marking down of lines. -मात्रम् *ind.* even by a line.

रेखायते Den. **Ā.** 1 To praise, flatter. -2 To vex, annoy, exasperate.

रेच See रेचक.

रेचक *a.* (-चिका *f.*) [रेचयति रिच्-णिच् षुल्] 1 Emptying, purging. -2 Purgative, aperient. -3 Emptying the lungs, emitting the breath. -कः 1 Emission of breath, breathing out; exhalation, especially through one of the nostrils (opp. पूरक which means 'inhaling breath', and कुम्भक 'suspending breath'); प्राणापानौ संनिरुन्ध्यात् पूरकुम्भकरेचकैः Bhāg. 7. 15. 32. -2 A syringe; सिच्यमानोऽच्युतस्ताभिर्हसन्तीभिः स्म रेचकैः Bhāg. 10. 90. 9. -3 Nitre, salt-petre. -कम् A purgative, cathartic.

रेचनम्, -ना [रिच्-ल्युट्] 1 Emptying. -2 Loosening, diminishing. -3 Emitting the breath. -4 Purging. -5 Evacuation. -नी *N.* of various plants (such as Ipomoea Turpethus, Mar. तेंडू; Croton Polyandrum, Mar. दंती).

रेचित *a.* Emptied, cleared; किरातसैन्यैरपिधाय रेचिताः Ki. 14. 33; बवलिरै बलिरैचितमध्यमाः Śi. 6. 38. -तम् horse's gallop.

रेज् 1 **Ā.** (रेजते) 1 To shine. -2 To shake, tremble (Ved.).

रेज् *m.* *N.* of Agni.

रेद् 1 **U.** (रेदति-ते) 1 To speak. -2 To ask, request.

रेणुः *m., f.* [रीयतेः णुः निच् Up. 3. 38] 1 Dust, an atom of dust, sand &c.; तुरगखुरहतस्तथा हि रेणुः S. 1. 32. -2 The pollen of flowers. -3 A particular measure. -Comp. -उत्पातः rising of dust. -गर्भः an hour-glass. -पदवी a path of dust. -रुषित *a.* soiled with dust. (-तः) an ass. -वासः a bee. -सारः, -सारकः camphor.

रेणुकः A particular mantra (formula) recited over weapons; Rām.

रेणुका 1 The wife of Jamadagni and mother of Paraśurāma; see जमदग्नि. -2 A kind of medicinal substance. -Comp. -तनयः, -सुतः an epithet of Paraśurāma.

रेतस् [री-असुन तुद् च Up. 4. 209] 1 Semen virile, seed. -2 Ved. A flow, current. -3 Progeny, offspring. -4 Quicksilver. -5 Sin (mostly Ved. in the last sense). -Comp. -धाः [Up. 4. 238] *m.* a father; रेतोधाः पुत्रो नयति नरदेव यमक्षयात् Bhāg. 9. 20. 22. -मार्गः the seminal duct or canal. -सैकः sexual intercourse; रेतः-सैकः स्वयोनीषु.....गुदतल्पसमं विदुः Ms. 11. 58. -स्खलनम् effusion of semen.

रेतम् Semen virile. -Comp. -जम् an offspring or child; रेतजो वा भवेत् पुत्रस्त्यक्तो वा क्षेत्रजो भवेत् Mb. 13. 49. 13. -जा sand.

रेतनम् Semen.

रेत्यम् Bell-metal.

रेत्रम् [री-त्र] 1 Semen, sperm. -2 Quicksilver. -3 Nectar. -4 Perfumed powder.

रेप् 1 **Ā.** (रेपते) 1 To go, move. -2 To sound.

रेप *a.* 1 Contemptible, low, vile. -2 Cruel.

रेपस् *a.* [Up. 4. 244] 1 Low, vile. -2 Wicked, a wretch. -3 Miserly. -4 Cruel, savage. -*n.* 1 A spot, stain. -2 Fault, sin.

रेफ *a.* Low, vile, contemptible. -फः 1 A burr, grating sound. -2 The letter र्. -3 Passion, affection. -4 A word; कण्ठे च सामानि समस्तरेफान् Bhāg. 8. 20. 25. -5 (In prosody) A cretic (- ~ -). -Comp. -विपुला a kind of metre. -संधिः the euphonic junction of र्.

रेफस् = रेपस्, Up. 5. 65.

रेव् (व्) 1 **Ā.** (रेव-वन्ते) 1 To go. -2 To jump, leap.

रेभ् 1 **Ā.** (रेभते) 1 To sound, make a noise. -2 To low (as cows).

रेभ *a.* Ved. 1 Crackling. -2 Sounding loudly; cf. Ki. 15. 16. -भः 1 A praiser. -2 A talker.

रेभणम् The lowing of kine.

रेरिवन् = प्रेरयितृ *q. v.*; अहं वृक्षस्य रेरिवा T. Up. 1. 10.

रेरिहाणः 1 *N.* of Śiva. -2 A thief. -3 A demon.

रेव् 1 **Ā.** (रेवते) 1 2 To go, move. -2 To leap, jump.

रेवटः 1 A boar. -2 A bamboo cane. -3 A whirlwind. -टम् A kind of conch-shell.

रेवतः The citron tree.

रेवती 1 *N.* of the 27th constellation which contains thirty-two stars. -2 *N.* of the wife of Balarāma; Śi. 2.

16. -3 A cow. -4 N. of the Sāman formed from the Rig. verse रेवतीर्नः सधमाद ... Rv. 1. 30. 13; एता रेवत्यः पशुषु प्रोताः Ch. Up. 2. 18. 1. -Comp. -भवः the planet Saturn. -रमणः N. of Balarāma.

रेवन्तः [रिवेः ङच् Up. 3. 126] The son of the sun and chief of the गुह्यकः.

रेवा 1 N. of the river Narmadā; रेवारोधसि वेतसीतरुतले चेतः समुत्कण्ठते K. P. 1; R. 6. 43; Me. 19. -2 The indigo plant. -3 N. of Rati.

रेष् 1 A. (रेषते, रेषित) 1 To roar, howl, yell. -2 To neigh.

रेषणम्, रेवा Roaring, neighing.

रै 1 P. (रायति) 1 To sound. -2 To bark at.

रै m. [रातेः डैः Up. 2. 63] (Nom. राः, रायौ रायः) 1 Wealth, property, riches; अग्ने नय सुपथा राये Īsop. 18. रायः कलत्रं पशवः सुनादयः Bhāg 7. 7. 39. -2 Gold. -3 A sound.

रैवत a. (-ती f.) 1 Rich, wealthy. -2 Plentiful, abundant. -3 Splendid, beautiful. -तः 1 N. of Śiva. -2 Saturn. -3 N. of a mountain. -4 A cloud. -5 N. of the 5th Manu; Ms. 1. 62.

रैवतकः N. of a mountain near Dvārakā; (for a description of this mountain, see Śi. 4). -कम् A species of date.

रैतिक, रैत्य a. Brazen, made of brass.

रैमयम् Gold; Rām. Ch. 4. 34.

रोकम् 1 A hole. -2 A boat, ship. -3 Moving, shaking. -कः 1 Brightness. -2 Buying with ready money, cash transaction.

रोक्यम् Blood.

रोगः [रुज्-घञ्] 1 A disease, sickness, malady, distemper, infirmity; सन्तापयन्ति कमपथ्यमुजं न रोगाः H. 3. 110; भोगे रोगभयम् Bh. 3. 35. -2 A diseased spot. -3 Costus Speciosus (Mar. कोष्ठ). -Comp. -अन्तकः, -हृत् m. a physician. -आयतनम् the body. -आर्तः, -अन्वितः, -ग्रस्तः, -भाज् a. afflicted with disease, sick. -उपशमः cure or alleviation of disease. -उल्बणता the raging of diseases. -घ्न a. curative, medicinal. -घ्नम् 1 a medicine. -2 the science of medicine. -ज्ञः a physician. -ज्ञानम् knowledge of disease. -पालकः one who has the care of the sick. -प्रेष्ठः fever (v. l. for रोगप्रेष्ठः). -भूः f. the body. -राज् fever. -राजः consumption. -लक्षणम् the symptoms of a disease; pathology. -शमः recovery from sickness. -शान्तकः a physician -शान्तिः 1 alleviation or cure of a disease. -शिला red arsenic. -श्रेष्ठः fever. -संघातः an attack of fever. -हम् a drug. -हन् m.

a physician. -हर a. curative; संसाररोगहरमौषधमद्वितीयम् Stotra. (-रम्) a medicine. -हारिन् a. curative. (-m.) a physician; also रोगहृत्.

रोगित a. 1 Diseased. -2 Mad (as a dog).

रोगिन् a. Sickly, ill, diseased. -Comp. -तरुः the Asoka tree. -वल्लभम् medicine, a drug.

रोग्य a. Unwholesome, unhealthy.

रोच a. Illuminating, enlightening.

रोचक a. [रुच्-ष्वाल्] 1 Brightening, enlightening. -2 Pleasant, agreeable. -3 Exciting appetite. -कम् 1 Hunger. -2 Any medicine serving as a tonic or restoring lost appetite, a stimulant, tonic. -3 The plantain. -कः 1 A worker in glass or artificial ornament; Rām. 2. 83. 13. -2 A kind of onion.

रोचन a. (-ना or -नी f.) [रुच्-ल्यु रोचयति वा ल्यु Up. 2. 74] 1 Enlightening, illuminating, irradiating. -2 Bright, splendid, beautiful, lovely, pleasing, agreeable; कीर्त्यमानं यशो यस्य सकृदाकर्ण्य रोचनम् Bhāg. 1. 10. 11; रोचनैर्भूषितां पम्पामरुमाकं हृदयाविधम् Bk. 6. 73. -3 Stomachic. -नः 1 A stomachic. -2 N. of one of the five arrows of Cupid. -3 N. of several plants:— पलाण्डु, आरम्बध, दाडिम, करञ्ज, अङ्गोष्ठ &c. -नम् 1 Raising a desire for; नैष्कर्म्यो लभते सिद्धिं रोचनार्था फलश्रुतिः Bhāg. 11. 3. 46. -2 The bright sky, firmament. -Comp. -फलः the citron tree.

रोचनकः The citron tree.

रोचना 1 The bright sky, firmament. -2 A handsome woman. -3 A kind of yellow pigment (=गोरोचना q. v.); त्वं रोचनागौरशरीरयष्टिः R. 6. 65; 17. 24; कनकचषकमेतद्रोचनालोहितेन Śi. 11. 51. -4 A red lotus-flower. -5 Dark Salmali.

रोचनी Red arsenic.

रोचमान a. 1 Shining, bright. -2 Lovely, beautiful, charming. -नः A tuft of hair on a horse's neck.

रोचिष्णु a. [रुच्-इष्णुच्] 1 Bright, resplendent, shining, brilliant; रोचिष्णुरिति वा अहमेतमुपास Bri. Up. 2. 1. 9. -2 Gay, gaily or elegantly dressed, blooming. -3 Exciting appetite.

रोचिस् n. [रुचेः इतिः Up. 2. 107] Light, splendour, brightness, flame; शरच्चन्द्रमरीचिरोचिषम् Śi. 1. 5; तत्संघट्टाद्विघटितवृहत्खण्डमुच्चचन्द्रोचिः Mv. 1. 45.

रोटिका, रोटी Bread.

रोड् 1 P. (रोडति) To despise.

रोड a. Satisfied. -डः Crushing, grinding.

रोद a. One who grows or ascends.

रोदनम् [रुद्-ल्युट्] 1 Weeping; see रुदन. -2 A tear or tears.

रोदनिका, रोदनी Alhagi Maurorum (Mar. धमासा).

रोदस् *n.* [रुद्-असुन्] (in dual), **रोदसी** *f.* Heaven and earth; एते पृष्ठानि रोदसोर्विप्रयन्तो व्यानयुः Rv. 9. 22. 5; रवः श्रवणभैरवः स्थगितरोदसीकन्दरः Ve. 3. 2; वेदान्तेषु यमाहुरेकपुरुषं व्याप्य स्थितं रोदसी V. 1. 1; Si. 18. 15.

रोधः [रुध्-घञ्] 1 Stopping, arresting, hindering; Si. 10. 89; मरुद्वेधाद्विनिर्मुक्तस्ताः प्रजा मुदिताभवन् Rām. 7. 36. 6. -2 Obstruction, stoppage, hindrance, prevention, prohibition, suppression; शापादसि प्रतिहता स्मृतिरोधरुद्धे S. 7. 32; उपलरोध Ki. 5. 15; Y. 2. 220. -3 Closing, shutting up, blocking up, blockade, siege; चैत्यद्रुमावमदश्च रोधः कर्मानुशासनम् Mb. 12. 59. 63; प्रीतिरोधमसहिष्ट सा पुरी R. 11. 52. -4 A dam, bank; नर्मदा रोधवद्द्रुद्धा क्रीडापयति योषितः Rām. 7. 32. 18. -5 Sprouting, growing. -Comp. -**रुत्** N. of a संवत्सर. -**वक्रा**, -**वेदी** a river.

रोधक *a.* Stopping, checking &c.

रोधनः [रुध्-ल्यु ल्युट् वा] The planet Mercury. -**नम्** Stopping, checking, confining, restraint, check &c.

रोधस् *n.* [रुध्-असुन्] 1 A bank, an embankment, a dam; गङ्गा रोधःपतनकलुषा गृह्णीव प्रसादम् V. 1. 8; R. 5. 42; Me. 43. -2 A shore, high bank; अथ रोधसि दक्षिणोदधेः R. 8. 33. -3 A mountain slope; स दण्डस्तत्र राजाभूदस्ये पर्वतरोधसि Rām. 7. 79. 17; Ki. 16. 55. -4 The brink of a well; Bhāg. -5 A woman's hips; cf. तट. -Comp. -**वक्रा**, -**वती** 1 a river. -2 a rapid river. -**वप्रः** a rapid river.

रोधिन *a.* 1 Stopping, blocking up, obstructing. -2 Filling, covering.

रोधः A kind of tree (=लोध्र q. v.). -**ध्रः**, -**ध्रम्** Sin. -**ध्रम्** Offence, injury. -Comp. -**पुष्पः** 1 Bassia Latifolia (Mar. मोह). -2 a kind of ringed snake. -**पुष्पकः** a kind of grain (Mar. सालीची जात); also पुष्कशूकः.

रोपः [रुह्-णिच् ह्रस्व पः कर्मणि अच्] 1 The act of raising or setting up. -2 Planting; एता जात्यस्तु वृक्षाणां तेषां रोपे गुणास्त्वमे Mb. 13. 58. 24. -3 An arrow; एकौधैः समकाल-मभ्यमुदयी रोपैस्तदा तस्तरे Si. 19. 120. -4 A hole, cavity. -Comp. -**शिखी** fire produced from arrows; स्मररिपोरिव रोपशिखी पुरां दहतु ते जगतामपि मा त्रयम् N. 4. 87.

रोपकः 1 A planter; वृक्षारोपकः Ms. 3. 163. -2 A weight, a coin (= $\frac{1}{70}$ of a Suvarṇa).

रोपणम् [रुह्-णिच् ह्रस्व पः ल्युट्] 1 The act of erecting, setting up or raising. -2 Planting. -3 Healing. -4 A healing application (used for sores). -**णः** An arrow.

रोपित *p. p.* 1 Planted, set up. -2 Erected, raised. -3 Aimed at (as an arrow). -4 Set (as a jewel). -5 Entrusted, devolved on; see रुद् caṣ.

रोमः A hole, cavity. -Comp. -**निलयः** the skin; Mātāṅga L. 4. 2. -**रोमम्** Water.

रोमकः 1 The city of Rome. -2 A Roman, an inhabitant of Rome (usually in pl.); Mb. 2. 51. 17. -3 N. of an astronomer. -**कम्** 1 A kind of salt (पांगुलवण). -2 A kind of magnet. -Comp. -**पत्तनम्** the city of Rome. -**सिद्धान्तः** one of the five chief Siddhāntas (so called because it was probably derived from the Romans).

रोमन् *n.* [रुमन्तिन् Up. 4. 150] 1 The hair on the body of men and animals; especially, short hair, bristles or down; रोमाणि च रहस्यानि सर्वाण्येव विवर्जयेत् Ms. 4. 144; 8. 116; Bhāg. 11. 18. 3. -2 The feathers of birds. -3 The scales of a fish. -Comp. -**अङ्कः** a mark of hair; विभ्रती श्वेतरोमाङ्कम् R. 1. 83. -**अङ्कुरः**, -**अञ्जः** a thrill (of rapture, horror, surprise &c.), horripilation; हर्षाद्भुतभयादिभ्यो रोमाञ्चो रोमविक्रिया S. D. 167. -**अञ्जित** *a.* with the hair erect or thrilled with joy. -**अन्तः** the hair on the back or upper side of the hand. -**आली**, -**आवलिः**, -**ली** *f.* 1 a line of hair on the abdomen (above the navel); शिखा धूमस्येयं परिणमति रोमावलिबपुः K. P. 10; रोमराजि also. -2 Puberty. -**उद्गमः**, -**उद्ग्रेदः** erection of the hair (on the body), thrill, horripilation; रोमोद्गमः प्रादुरभूदुमायाः Ku. 7. 77. -**कर्णकः** a hare. -**कूपः**, -**पम्**, -**गर्तः** a pore of the skin; सोऽसृजदोमकूपेभ्यो रोम्यान्नाम गणेश्वरान् Mb. 12. 284. 35. -**केशरम्**, -**केशरम्**, -**गुच्छम्** whisk, chowrie. -**पुलकः** bristling of the hair, thrill; उद्भिन्नरोमपुलकैर्बहुभिः समन्ताज्जागर्ति रक्षति विलोकयति स्मरामि Ch. P. 34. -**भूमिः** *f.* 'the place of the hair', i. e. the skin. -**रन्ध्रम्** a pore of the skin. -**राजिः**, -**जी**, -**लता** *f.* a line of hair on the abdomen (above the navel); रराज तन्वी नवरो (लो) मराजिः Ku. 1. 38; Si. 9. 22. -**वाहिन** *a.* cutting-off hair. -**विकारः**, -**विक्रिया**, -**विभेदः** thrill, horripilation; शंसति स्म घनरोमविभेदः Ki. 9. 46; प्रतिक्षणं सा कृतरौमविक्रियाम् Ku. 5. 10. -**विध्वंसः** a louse. -**शातनम्** a depilatory for removing the hair. -**सूची** a hair-pin. -**हर्षः** bristling of the hair, thrill; वेपथुश्च शरीरे मे रोमहर्षश्च जायते Bg. 1. 29. -**हर्षण** *a.* causing thrill or horripilation, thrilling, awe-inspiring; एतानि खलु सर्वभूतरो (लो) महर्षणानि दीर्घारण्यानि U. 2; संवादमिममश्रौषमद्भुतं रोमहर्षणम् Bg. 18. 74. (-णः) N. of Sūta, a pupil of Vyāsa who narrated several Purāṇas to Śaunaka. (-णम्) erection of hair on the body, thrill. -**हृत्** *n.* sulphuret of arsenic.

रोमन्थः [रोगं मथ्नाति मन्थ्-अण् पृषो० गलेपः Tv.] 1 Ruminating, chewing the cud; उद्गीर्णस्य वा अवगीर्णस्य वा मन्थो रोमन्थः Mbh.; छायाचदकदम्बकं मृगकुलं रोमन्थमभ्यस्यतु S. 2. 6. -2 (Hence) Frequent repetition.

रोमश *a.* [रोमाणि सन्त्यस्य श] 1 Hairy, shaggy, woolly. -2 Applied to a faulty pronunciation of vowels. -**शः** 1 A sheep, ram. -2 A hog, boar. -**शी** A squirrel. -**शम्** The pudenda; न सेसे यस्य रोमशम् Rv. 10. 86. 17.

रोरुदा Violent weeping, excessive lamentation; लुब्धन् सञ्जोको भुवि रोरुदावान् Bk. 3. 32.

रोलः Green ginger.

रोलम्बः A bee; महानेवालम्बो हरिनयनरोलम्बवरयोः Lakṣmī-lahari 19; तस्या रोलम्बावली केशजालम् Dk.; Bv. 1. 118.

रोषः [रू-घञ्] Anger, wrath, rage; रोषोऽपि निर्मलधियां रमणीय एव Bv. 1. 71, 44. -Comp. -आक्षेपः an angry expression of dissent.

रोषण a. (-णी f.) [रू-युञ्] Angry, irascible, wrathful, passionate. -णः 1 A touchstone. -2 Quicksilver. -3 A desert soil containing salt.

रोषणता Anger, wrath; भर्तुर्विप्रकृतापि रोषणतया मा स्म प्रतीपं गमः Ś. 4. 18.

रोषित a. Enraged, irritated, provoked.

रोह a. [रू-अच्] 1 Growing, springing up. -2 Rising, ascending. -3 Riding on; as in अश्वरोहः 'a rider'. -हः 1 Rising, height, altitude. -2 The raising of anything (as of a number from a smaller to a higher denomination). -3 Growth, development (fig.). -4 Bud, blossom, shoot; बीजं चैकं रोहसहस्रेति Mb. 12. 120. 38. -5 The generating cause; क्षिते रोहः प्रवहः शश्वदेव Mb. 13. 76. 10. -6 A rider; बाणाक्षितारोहशून्यासनानाम् Śi. 18. 56. -Comp. -पूर्व a. having the accents ascending.

रोहणः [रू-ल्युट् Un. 2. 74] N. of a mountain in Ceylon; मणिप्ररोहेण विवृध्य रोहणः N. 12. 90; जनश्च वाक्सुधा-सूतिर्मणिस्तुतिश्च रोहणः B. R. 10. 49. -णम् 1 The act of mounting, riding, ascending. -2 Growing over, healing. -3 Proceeding or arising from; consisting of. -4 Semen virile. -Comp. -गिरिः, -नगेन्द्रः The Rohana mountain; रोहणगिरिः सकलगुणरत्नसमूहस्य Vas. -द्रुमः the sandal tree.

रोहन्तः [रूहेः झञ् Un. 3. 127] A tree in general. -न्ती A creeper.

रोहिः [रू-इच् Un. 4. 130] 1 A kind of deer. -2 A religious man. -3 A tree. -4 A seed.

रोहिण a. Born under the asterism Rohiṇī. -णः 1 N. of Viṣṇu. -2 N. of several plants:—वट, रोहितक, भूतृण; नगराद्वहिरतिमहतो रोहिणद्रुमस्य Dk. 2. 1. -णम् N. of the 9th muhūrta (in which श्राद्धs are performed).

रोहिणिः = रोहिणी q. v.

रोहिणिका 1 A woman with a red face. -2 Inflammation of the throat.

रोहिणी 1 A red cow. -2 A cow in general; वर्धिष्णु-धाराध्वनि रोहिणीः पयः Śi. 12. 40. -3 N. of the fourth lunar mansion (containing five stars) figured by a cart; she was one of the several daughters of Dakṣa and is regarded as the most favourite consort of the moon; उपरागान्ते शशिनः समुपगता रोहिणी योगम् Ś. 7. 22.

-4 N. of a wife of Vasudeva and mother of Balarāma. -5 A young girl in whom menstruation has just commenced; नववर्षा च रोहिणी. -6 Lightning. -7 Inflammation of the throat. -8 A kind of steel. -9 A particular श्रुति or सूच्छना (in music). -Comp. -अष्टमी the eighth day in the month of Bhādrapada (when the moon is in conjunction with Rohiṇī). -तनयः Balarāma. -पतिः, -प्रियः, -वल्लभः the moon. -योगः the conjunction of the moon with the Nakṣatra रोहिणी. -रमणः 1 a bull. -2 the moon. -शकटः the constellation Rohiṇī figured by a cart; रोहिणीशकटमर्कनन्दनश्चेद्भिन्नति रुधिराऽथवा शशी Pt. 1. 23 (= Bri. S. 47. 14). -सुतः, -भवः Mercury.

रोहित m. [रू-इति Un. 1. 94] 1 The sun. -2 A kind of fish. -f. Ved. 1 A red mare. -2 A doe, a deer; रोहिद्भूतां सोऽन्वधावदक्षरूपी हतत्रयः Bhāg. 3. 31. 36.

रोहित a. (-रोहिता or -रोहिणी f.) [रूहेः इत्, रश्च लो वा Un. 3. 95] Red, red-coloured; विदर्भसुभूपयोधरे रोहित रोहितश्रीः N. 7. 76. -तः 1 Red colour. -2 A fox. -3 A kind of deer. -4 A red horse. -5 N. of Harīschandra's son. -6 A kind of fish; पाठीनरोहितावाद्यौ नियुक्तौ हव्यकव्ययोः Ms. 5. 16. -तम् 1 Blood. -2 Saffron. -3 A straight rain-bow; विद्युतोऽशनिमेघांश्च रोहितेन्द्रधनुंषि च Ms. 1. 38. -Comp. -अश्वः fire; लोकं विलोलाचिषि रोहिताश्वे Ki. 16. 54.

रोहिन् a. (-णी f.) 1 Rising, growing. -2 Long, tall. -m. N. of several trees:—रोहितक, वट, अश्वत्थ.

रोहिषः 1 A kind of fish. -2 A kind of deer. -3 A kind of fragrant grass.

रौक्म a. (-कमी f.) Golden; रश्मीन् हयानां जग्राह रौक्मै रथशतैश्चितः Bhāg. 10. 1. 30.

रौक्मिणेयः N. of Pradyumna, son of Rukmiṇī; नान्यं हि प्रतियोद्धारं रौक्मिणेयादृते प्रभो Mb. 7. 111. 22.

रौक्ष्यम् 1 Hardness, dryness, aridity. -2 Roughness, harshness, cruelty; प्रतिषेधरौक्ष्यम् R. 5. 58; निदेश° 14. 58. -3 Poverty; अकल्ककस्य विप्रस्य रौक्ष्यात् करकृतात्मनः Mb. 13. 23. 53.

रौचनिक a. (-की f.) Yellowish; बृहतिकामिव रौचनिकी रुचम् Ki. 5. 45. -कम् The tartar of the teeth.

रौच्यः 1 A staff of Bilva wood. -2 An ascetic with a Bilva staff.

रौद्र (ङ्) 1 P. (रौट-ङ-ति) To despise.

रौद्र a. (-द्रा-द्री f.) [रूद्र-अण्] 1 'Rudra-like', violent, irascible, wrathful. -2 Fierce, savage, terrible, wild. -3 Addressed to Rudra (as a hymn). -4 Bringing misfortune, calamitous. -5 Relating to Rudra; रौद्रं व्रतं समास्थाय नियतो नियतेन्द्रियः Rām. 7. 13. 21. -द्रः 1 A worshipper of Rudra. -2 Heat, ardour, warmth, passion, wrath. -3 The sentiment of wrath or furiousness; रौद्रः

क्रोधस्याभिभावो रक्तो रुद्राधिदैवतः S. D. 232 or K. P. 4. -4 N. of Yama. -5 Winter. -6 N. of a संवत्सर. -द्रम् 1 Wrath, rage. -2 Formidableness, fierceness, savageness. -3 Heat, warmth; solar heat. -Comp. -कमेन a. doing dreadful acts. (-n.) a terrible magic rite. -दर्शन a. frightful-looking, terrific.

रौद्रता Wild state, dreadfulness.

रौधिर a. (-री f.) [रुधिर-अण्] 1 Bloody; समन्तपञ्चके पञ्च चकार रौधिरान् हृदान् Mb. 1. 2. 4. -2 Caused by blood.

रौप्य a. Made of silver, silver, like silver. -प्यम् Silver. -Comp. -माषकः a particular weight; द्वे कृष्णले समध्वे विज्ञेयो रौप्यमाषकः Ms. 8. 135.

रौमम् A kind of salt.

रौमक a. Roman. -कम् A kind of salt.

रौरव a. (-वी f.) 1 Made of the hide of Ruru; त्वचं स मेध्यां परिधाय रौरवीम् R. 3. 31. -2 Dreadful, terrible.

-3 Fraudulent, dishonest. -वः 1 A savage. -2 N. of one of the hells; Ms. 4. 88; रौरवे कूटसाक्षी तु याति यश्चावृत्तो नरः Mārkaṇḍeya P.; यदा रौरवादीन् स्मरन्नेव भीत्या Śaṅkarāchārya.

रौहिण a. (-णी f.) Born under the Nakṣatra Rohiṇī. -णः 1 The sandal tree. -2 The fig-tree; तमुवाच खगश्चेष्टं तत्र रौहिणपादपः Mb. 1. 29. 42. -3 N. of Agni.

रौहिणिकम् A jewel.

रौहिणेयः 1 A calf. -2 N. of Balarāma; अभिवाद्य स्थिता राजन् रौहिणेयं महाबलम् Mb. 9. 34. 11. -3 The planet Mercury. -4 The planet Saturn. -यम् An emerald.

रौहिणः See रौहिण. [रोहति गिरिशृङ्गम् Un. 1. 46] -पम् A kind of grass. -पी 1 A doe of the Rohiṣa kind. -2 A creeper. -3 A kind of Dūrvā grass.

रौही The female of रोही kind of deer.

ल

लः 1 An epithet of Indra. -2 A short syllable (in prosody). -3 A technical term used by Pāṇini for the ten tenses and moods (there being ten lakāras). -4 (In astr.) The number '50'; Gīrvāṇa.

लक् 10 U. (लक्यति-ते) 1 To taste. -2 To obtain.

लकः 1 The forehead. -2 An ear of wild rice.

लकचः, लकुचः A kind of breadfruit tree. -चम् The fruit of this tree.

लकुटः A club, cudgel; cf. लगुड.

लक्तकः 1 Lac. -2 A tattered cloth, a rag.

लक्तिका A lizard.

लक्ष I. 1 Ā. (लक्षते, लक्षित) To perceive, apprehend, observe, see. -II. 10 U. (लक्षयति-ते, लक्षित) 1 To notice, observe, see, find, perceive; आर्यपुत्रः शून्यहृदय इव लक्ष्यते V. 2; R. 9. 72; 16. 7. -2 To mark, denote, characterize, indicate; सर्वभूतप्रसूतिर्हि बीजलक्षणलक्षिता Ms. 9. 35. -3 To define; इदानीं कारणं लक्षयति &c. -4 To indicate secondarily, mean or signify in a secondary sense; यथा गङ्गा-शब्दः स्रोतसि सबाध इति तटं लक्षयति तद्वत् यदि तटेऽपि सबाधः स्यात्तत् प्रयोजनं लक्ष्येत K. P. 2; अत्र गोशब्दो बाहीकार्थं लक्षयति S. D. 2. -5 To aim at. -6 To consider, regard, think.

लक्षम् [लक्ष्-अच्] 1 One hundred thousand. (m. also in this sense); इच्छति शती सहस्रं सहस्री लक्षमीहते Subhāṣ.; त्रयो लक्षास्तु विज्ञेयाः Y. 3. 102. -2 A mark, butt,

aim, target; प्राप्नोत्याशु परं स्थानं लक्षं मुक्त इवाशुगः Mb. 12. 300. 37; प्रत्यक्षवदाकाशे लक्षं वद्ध्वा Mu. 1. -3 A sign, token, mark. -4 Show, pretence, fraud, disguise; लक्षसुप्तः स्थितोऽस्मि Dk. 'feigning sleep'. -4 A pearl. -Comp. -अधीशः a person possessing a lac or lacs. -होमः a particular sacrifice offered to the planets.

लक्षक a. [लक्ष्-वल्] Indicating indirectly, expressing secondarily. -कम् One hundred thousand.

लक्षणम् [लक्ष्यतेऽनेन लक्ष्-करणे ल्युट् Un. 3. 8] 1 A mark, token, sign, indication, characteristic, distinctive mark; वधूदुकूलं कलहंसलक्षणम् Ku. 5. 67; अनारम्भो हि कार्याणां प्रथमं बुद्धिलक्षणम् Subhāṣ.; उपकारापकारौ हि लक्ष्यं लक्षण-मेतयोः H. 4. 15; अव्याक्षेपो भविष्यन्त्याः कार्यसिद्धेर्हि लक्षणम् R. 10. 6; 19. 47; गर्भलक्षण S. 5; पुरुषलक्षणम् 'the sign or organ of virility'. -2 A symptom (of a disease). -3 An attribute, a quality. -4 A definition, accurate description; असाधारणधर्मो लक्षणम्; नामधेयेन पदार्थमात्रस्याभिधानमुद्देशः, तत्रोद्दिष्टस्यातत्त्वव्यवच्छेदको धर्मो लक्षणम् Vatsyāyana Bhāṣya 1. 1. 2. -5 A lucky or auspicious mark on the body (these are considered to be 32); द्वात्रिंशलक्षणोपेतः; लक्षणसंपन्नानां गवामधः सरनौ K. 64. -6 Any mark or features of the body (indicative of good or bad luck); क तद्विधस्त्वं क च पुण्यलक्षणा Ku. 5. 73; केशावहा भर्तुरलक्षणाहम् R. 14. 5. -7 A name, designation, appellation (oft. at the end of comp.); विदिशलक्षणां राजधानीम् Me. 24. -8 Excellence, merit, good quality; as in आहितलक्षण R. 6. 71 (where Malli. renders it by प्रख्यातगुण and quotes

Ak.:—गुणैः प्रतीते तु कृतलक्षणाहितलक्षणौ). -9 An aim, a scope, an object. -10 A fixed rate (as of duties); नदीतीरेषु तद्विद्यात् समुद्रे नास्ति लक्षणम् Ms. 8. 406. -11 Form, kind, nature. -12 Effect, operation. -13 Cause, occasion. -14 Head, topic, subject. -15 Pretence, disguise (= लक्ष); प्रसुप्तलक्षणः Mā. 7. -16 A line, spot. -17 Observation, seeing. -18 Indicatory characteristic; लक्ष्यते येन तल्लक्षणम्, धूमो लक्षणमग्नेरिति हि वदन्ति SB. on MS. 1. 1. 2. -19 A chapter; धर्मो द्वादशलक्षण्या व्युत्पाद्यः. -20 A sexual organ; लक्षणं लक्षणेनैव वदन् वदनेन च Mb. 13. 40. 58. -णः 1 N. of Lakṣmaṇa. -2 The crane. -णा 1 An aim, object. -2 (In Rhet.) An indirect application or secondary signification of a word, one of the three powers of a word; it is thus defined:—मुख्यार्थबाधे तद्योगे रुढितोऽथ प्रयोजनात्। अन्योऽर्थो लक्ष्यते यत् सा लक्षणारोपिता क्रिया K. P. 2; लक्षणा शक्यसंबन्धस्तात्पर्यानुपपत्तिः Bhāṣā P.; see S. D. 13; also श्रुतिलक्षणाविषये च श्रुतिन्याय्या न लक्षणा SB. on MS. 6. 2. 20; A. Rām. 7. 5. 26-27. -3 A goose. -4 N. of Duryodhana's daughter. -Comp. -अन्वित a. possessed of auspicious marks; उद्ब्रूहेत द्विजो भार्या सवर्णा लक्षणा-न्विताम् Ms. 3.4. -कर्मन् n. definition. -ज्ञ a. able to interpret or explain marks (as on the body). -अष्ट a. deprived of good quantities, ill-fated, unlucky; जायन्ते लक्षणभ्रष्टा दरिद्राः पुरुषाधमाः Y. 3. 217. -लक्षणा = जहल्लक्षणा q. v. -संनिपातः branding, stigmatizing. -संपद् f. a multitude of marks.

लक्षणिन् a. Possessing marks &c; लक्षणिभ्यो द्विजातिभ्यः श्रुत्वाहं वचनं गृहे Rām. 2. 29. 9.

लक्षण्य a. 1 Serving as a mark. -2 Having good marks. -ण्यः A diviner; Buddh.

लक्षशस् ind. By hundreds of thousands, i. e. in large numbers.

लक्षित p. p. [लक्ष-क्त] 1 Seen, observed, marked, beheld; यैः सादिता लक्षितपूर्वकेतून् R. -2 Denoted, indicated. -3 Characterized, marked, distinguished. -4 Defined. -5 Aimed at. -6 Indirectly expressed, indicated, hinted at. -7 Inquired into, examined. -8 Considered, regarded. -Comp. -लक्षणा indication based on indication, indicative indication, a secondary indication; इतरथा रथन्तरसामनि अभ्यवसीयमाने ऋचा पदं लक्ष्यते पदेन साम सैषा लक्षितलक्षणा स्यात् SB. on MS. 10. 5. 58. It should be observed that लक्षितलक्षणा is a दोष and hence inadmissible.

लक्षिन् a. (-लक्षिणी f.) Having good marks or signs; लक्षिण्यो रत्नभूताश्च देवदानवरक्षसाम् Rām. 7. 25. 17.

लक्षीकृ 8 U. 1 To aim at, direct. -2 To point to, refer or allude to; इयं कथा मामेव लक्षीकरोति S. 7.

लक्ष्मण a. [लक्ष्मन्-अण् न वृद्धिः] 1 Having marks. -2 Possessed of good or auspicious marks, fortunate, lucky. -3 Prosperous, thriving. -णः 1 The crane. -2

सं. इ. को... १७०

N. of a son of Daśaratha by his wife Sumitrā. [He was so much attached to Rāma from his very childhood that he became ready to accompany him during his travels, and took no small part in the several events that took place during the fourteen years of Rāma's exile. In the war of Laṅkā he killed several powerful demons, but particularly Meghanāda, the most heroic of the sons of Rāvaṇa. He was at first mortally wounded by Meghanāda by means of a magical weapon, but was restored to life by Suṣeṇa by means of the medicinal drugs fetched by Māruti. One day, Time in the disguise of a hermit came to Rāma and said that he who should happen to see them converse in private should be immediately abandoned, which was agreed to. Lakṣmaṇa on one occasion intruded on their privacy and made the word of his brother true by throwing himself into the Śarayū; (see R. 15. 92-95.). He married Ūrmilā by whom he had two sons, Aṅgada and Chandraketu.]; अथ लक्ष्मणानुगतकान्तवपुः Śi. 9. 31. -णा 1 A goose (सारसा); 'हंसस्य योषिद्वरटा सारसस्य तु लक्ष्मणा' Śi. 4. 59. -2 A kind of pot-herb. -णम् 1 A name, an appellation. -2 A mark, sign, token. -Comp. -प्रसूः N. of Sumitrā, mother of Lakṣmaṇa.

लक्ष्मन् n. [लक्ष्-मनिन्] 1 A mark, sign, token, characteristic; प्रकटमलिनलक्ष्मा मुष्टपत्रावलीकैः Śi. 11. 30; 8. 41; Ki. 11. 18; 14. 64; R. 19. 30; Ku. 7. 43. -2 A speck, spot; मलिनमपि हिमांशोर्लक्ष्म लक्ष्मीं तनोति S. 1. 20; Mā. 9. 25. -3 Definition. -4 The chief, principal (प्रधान); 'लक्ष्म चिह्ने प्रधाने च' इति विश्वः; शोकं दैन्यं च दुःखं च प्राजहात् पुत्रलक्ष्मणि Mb. 6. 14. 43. -5 A good or bad mark. -6 A pearl. -m. 1 The crane or Sārasa bird. -2 N. of Lakṣmaṇa.

लक्ष्मी f. [लक्ष्-ई मुट् च Uṇ. 3. 158, 160] 1 Fortune, prosperity, wealth; सा लक्ष्मीरुपकुर्वते यया परेषाम् Ki. 8. 13; मातर्लक्ष्मि तव प्रसादवशतो दोषा अमी स्युर्गुणाः Subhāṣ; Bh. 3. 64; तृणमिव लघुलक्ष्मीर्नैव तान् संरुणद्धि Bh. 2. 17. -2 Good fortune, good luck. -3 Success, accomplishment; U. 4. 10. -4 Beauty, loveliness, grace, charm, splendour; lustre; श्यामं सदापीच्यवयोऽङ्गलक्ष्म्या स्त्रीणां मनोज्ञं रुचिरस्मितेन Bhāg. 1. 19. 28; मलिनमपि हिमांशोर्लक्ष्म लक्ष्मीं तनोति S. 1. 20; U. 6. 24; Mā. 9. 25; लक्ष्मीमुवाह सकलस्य शशाङ्कमूर्तेः Ki. 2. 59; 5. 39, 52; 9. 2; Ku. 3. 49. -5 The goddess of fortune, prosperity and beauty, regarded as the wife of Viṣṇu. (She is said to have sprung from the ocean along with the other precious things or 'jewels' when it was churned for nectar by the gods and demons.); इयं गेहे लक्ष्मीः U. 1. 39; प्रत्यब्दं पूजयेत्लक्ष्मीं शुक्लपक्षे गुरोर्दिने। नापराहे न रात्रौ च नास्ति न त्र्यहस्पृशि ॥ Skanda P. -6 Royal or sovereign power, dominion; (oft. personified as a wife of the king and regarded as a rival of the queen); तामेकभार्या परिव्राज्योः साध्वीमपि त्यक्तवतो नृपस्य। वक्षस्यसंघट्टसुखं

वसन्ती रेजे सपत्नीरहितेव लक्ष्मीः ॥ R. 14. 86; 12. 26. -7 The wife of a hero. -8 A pearl. -9 N. of turmeric. -10 Superhuman power. -11 N. of the eleventh digit of the moon. -Comp. -ईशः 1 an epithet of Viṣṇu. -2 the mango tree. -3 a prosperous or fortunate man. -कल्पः a particular period of time. -कान्तः 1 an epithet of Viṣṇu. -2 a king. -गृहम् the red lotus-flower. -तालः 1 a kind of palm. -2 (in music) a kind of measure. -नाथः an epithet of Viṣṇu. -निकेतनम् the bathing with fragrant myrobalan powder. -निरीक्षित a. favoured by Lakṣmī, rich; लक्ष्मीनिरीक्षिताः क्षिप्रं भजन्ते चक्रवर्तिताम् Bm. 1. 676. -पतिः 1 an epithet of Viṣṇu. -2 a king; विहाय लक्ष्मीपतिलक्ष्म कार्मुकम् Ki. 1. 44. -3 the betel-nut tree. -4 the clove tree. -पुत्रः 1 a horse. -2 N. of Kuśa and Lava. -3 N. of Cupid or Kāma. -4 a wealthy man. -पुष्पः a ruby. -पूजनम् the ceremony of worshipping Lakṣmī (performed by the bridegroom in company with his bride after she has been brought home). -पूजा the worship of Lakṣmī performed on the day of newmoon in the month of Āśvina (chiefly by bankers and traders whose commercial or official year closes on that day). -फलः the Bilva tree. -रमणः an epithet of Viṣṇu. -वसतिः f. 'Lakṣmī's abode', the red lotus-flower. -वारः Thursday. -विवर्तः change of fortune. -वेष्टः turpentine. -सखः a favourite of Lakṣmī. -सनाथ a. endowed with beauty or fortune. -सहजः, -सहोदरः 1 epithets of the moon. -2 camphor. -3 N. of the horse of Indra. -समाह्वया N. of Sītā; L. D. B.

लक्ष्मीवत् a. 1 Possessed of good fortune, fortunate, lucky. -2 Wealthy, rich, thriving; लक्ष्मीवन्तो न जानन्ति प्रायेण परवेदनाम् Udb. -3 Handsome, lovely, beautiful. -m. The bread-fruit tree.

लक्ष्य pot. p. [लक्ष्-यत्] 1 To be looked at or observed, visible, observable, perceptible; वध्रमुस्तदाविज्ञाय लक्ष्यं पतनकारणम् Bhāg. 10. 11. 2; दुर्लक्ष्यचिह्ना महतां हि वृत्तिः Ki. 17. 23. -2 Indicated or recognizable by (with instr. or in comp.); दूरालक्ष्यं सुरपतिधनुश्चारुणा तोरणेन Me. 77; प्रवेपमानाधरलक्ष्यकोपया Ku. 5. 74; R. 4. 5; 7. 60. -3 To be known or found out, traceable; यमामनन्त्यात्मभुवोऽपि कारणं कथं स लक्ष्यप्रभवो भविष्यति Ku. 5. 81; cf. अलक्ष्य also. -4 To be marked or characterized. -5 To be defined. -6 To be aimed at. -7 To be expressed or denoted indirectly. -8 To be regarded or considered as. -क्ष्यः N. of a magical formula recited over weapons; Rām. -क्ष्यम् 1 An aim, a butt, mark, target, mark aimed at (fig. also); उत्कर्षः स च धन्विनां यद्विषयः सिध्यन्ति लक्ष्ये चले Ś. 2. 5; दृष्टिं लक्ष्येषु वधन् Mu. 1. 2; दर्पणं कौतुकवता मयि बद्धलक्ष्यः U. 5. 11; R. 1. 61; 6. 11; 9. 67; Ku. 3. 47, 64; 5. 49; लक्ष्यं चतुर्विधं ज्ञेयं स्थिरं चैव चलं तथा । चलाचलं द्वयचलं वेधनीयं क्रमेण तु ॥ Dhanur. 94. -2 A sign, token. -3 The thing defined (opp. लक्षण); लक्ष्यैकदेशे लक्षणस्यावर्तनमव्याप्तिः Tarka

K. -4 An indirect or secondary meaning, that derived from लक्षणा q. v; वाच्यलक्ष्यव्यवस्था अर्थाः K. P. 2. -5 A pretence, sham, disguise; इदानीं परीक्षे किं लक्ष्यसुप्तमुत्त परमार्थ-सुप्तमिदं द्वयम् Mk. 3; 3. 18; कन्दर्पप्रवणमनाः सखीसिसिद्धालक्ष्येण प्रतियुवमञ्जलिं चकार Si. 8. 35; R. 6. 81. -6 A lac, one hundred thousand. -Comp. -अभिहरणम् the carrying off of a prize. -अलक्ष्य a. scarcely visible. -क्रमः a. the method or order of which is (indirectly) preceptible, as a dhvani. -ग्रहः taking aim. -भेदः, -वेधः hitting the mark; अपतित्वा तु चकार लक्ष्यभेदम् Ki. 13. 27. -वीथिः f. the visible road (ब्रह्मलोकमार्गः). -सिद्धिः the attainment of an object. -सुप्त a. feigning sleep. -हन् a. hitting the mark. (-m.) an arrow.

लख्, लख्स्व 1 P. (लखति, लखस्वति) To go, move.

लग् I 1 P. (लगति, लग्न) 1 To adhere or stick to, cling to, attach oneself to; श्यामाय हंसस्य करानवाप्तैर्मन्दाक्षलक्ष्या लगति स्म पश्चात् N. 3. 8; गमनसमये कण्ठे लग्ना निरुध्य निरुध्य माम् Māl. 3. 2. -2 To touch, come in contact with; लगितुमिव कृतप्रयत्ना K. 193; कर्णं लगति चान्यस्य प्राणैरन्यो वियुज्यते Pt. 1. 305; यथा यथा लगति शीतवातः Mk. 5. 10. -3 To touch, affect, have an effect on, go home; विदितेज्जिते हि पुर एव जने सपदीरिताः खलु लगन्ति गिरः Si. 9. 69. -4 To become united, to meet, cut (as lines). -5 To follow closely, ensue or happen immediately; अनाद्यष्टिः संपद्यते लग्ना Pt. 1. -6 To engage, detain, occupy (one); तत्र दिनानि कतिचिद्विद्यन्ति Pt. 4 'I shall be detained there for some days'. -II. 10 U. (लगयति-ते) 1 To taste. -2 To obtain.

लगित a. 1 Adhered or clung to. -2 Connected with, attached to. -3 Got, obtained.

लग्न p. p. 1 Adhered or clung to, stuck, held fast; लग्ना-विटोपे एकावली लग्ना V. 1. -2 Touching, coming in contact with. -3 Attached to, connected with. -4 Clinging or sticking to, remaining on; उवाच रामं संप्रेक्ष्य पङ्कलग्न इव द्विपः Rām. 4. 18. 49. -5 Cutting, meeting (as lines) -6 Following closely, impending. -7 Busy with, closely occupied about; परे ब्रह्मणि कोऽपि न लग्नः Skanda P. -8 Fastened on, directed towards. -9 Ashamed. -10 Consumed, spent; Ms. 7. 127 (com.) -11 Auspicious; (see लग्). -शः 1 A bard, minstrel. -2 An elephant in rut. -शम् 1 The point of contact or intersection, the point where the horizon and the ecliptic or the path of planets meet. -2 The point of the ecliptic which at any given time is at the horizon or on the meridian. -3 The rising of the sun or of the planets. -4 The moment of the sun's entrance into a zodiacal sign. -5 A figure of the twelve zodiacal signs. -6 An auspicious or lucky moment. -7 (Hence) A decisive moment, time for action. -Comp. -अहः, -दिनम्, -दिवसः, -वासरः an auspicious day, a day chosen as lucky for the performance of any work. -कालः, -मुहूर्तः, -वेला, -समयः auspicious time,

the time fixed upon (by astrologers &c.) as auspicious for the performance of any work (marriage &c.). -ग्रह *a.* tenacious, insisting firmly on anything. -नक्षत्रम् an auspicious asterism. -भुजः (in astr.) ascensional difference. -मण्डलम् the zodiac. -मासः an auspicious month. -शुद्धिः *f.* auspiciousness of the zodiacal signs &c. for the performance of any work.

लघकः A surety, bail, bondsman; किं चास्माकनरेन्द्र-भूसुभगतासंभूतये लघकमाशीर्वचः N. 15. 90; 16. 61; खादको वित्तहीनः स्याल्लघको वित्तवान् यदि Subhāṣ.

लघिका Incorrect form of लघिका q. v.

लग (In prosody) An iambus.

लगड *a.* Lovely, handsome, beautiful.

लगणः A particular disease of the eyelid.

लगुडः, लगुरः, लगुलः A club, stick, staff, cudgel.
-Comp. -हस्तः a staff-bearer.

लघद् *m.* [लघ्वेः अटिः, नलोपश्च Un. 1. 127], लघाटः Wind.

लघु *a.* (-यु or ह्वी *f.*) [लघ्वेः कुः, नलोपश्च Un. 1. 29]
1 Light, not heavy; तृणादपि लघुस्तूलस्तूलादपि च याचकः Subhāṣ.; रिक्तः सर्वो भवति हि लघुः पूर्णता गौरवाय Me. 20 (where the word means 'contemptible' also); R. 9. 62. -2 Little, small, diminutive; धर्मोऽयं गृहमेधिनां निगदितः स्मार्तैर्लघुः स्वर्गदः Pt. 1. 253; Si. 9. 38, 78. -3 Short, brief, concise; लघुसंदेशपदा सरस्वती R. 8. 77. -4 Trifling, trivial, insignificant, unimportant; कायस्थ इति लघ्वी मात्रा Mu. 1. -5 Low, mean, despicable, contemptible; Si. 9. 23; Pt. 1. 106; कथं प्रत्याख्यानलघुमित्रावसुः पुनरपि मन्त्रयते Nāg. 2. 10/11. -6 Weak, feeble. -7 Wretched, frivolous. -8 Active, light, nimble, agile; लघु भवत्युत्थानयोग्यं वपुः S. 2. 5. -9 Swift, quick, rapid; किञ्चित् पश्चाद् व्रज लघुगतिः Me. 16; R. 5. 45. -10 Easy, not difficult; महार्णवपरिक्षेपं लङ्कायाः परिखालघुम् (मेने) R. 12. 66. -11 Easy to be digested, light (as food). -12 Short (as a vowel in prosody). -13 Soft, low, gentle. -14 Pleasant, agreeable, desirable; दर्शनेन लघुना यथा तयोः प्रीतिमापुरुभयो-स्तपस्विनः R. 11. 12, 80. -15 Lovely, handsome, beautiful. -16 Pure, clean. -17 Sapless, pithless. -18 Young, younger; दीव्यत्युच्चैर्लघुरघुपतिः किं तु वा स्यात् किमन्यत् Mv. 6. 53. -19 Without attendance or retinue; अनेकशायी लघुरल्पप्रचारश्चरन् देशानेकचरः स भिक्षुः Mb. 1. 91. 5. -*m.* N. of the Nakṣatras Hasta, Puṣya, and Aśvinī. -*n.* 1 A particular measure of time (=15 Kāṣṭhas). -2 Agallochum, or a particular variety of it. -*ind.* 1 Lightly, meanly, contemptuously; लघु मन् 'to think lightly of, despise, slight'; प्रथमोपकृतं मरुतवः प्रतिपत्त्या लघु मन्यते भवान् S. 7. 1. -2 Quickly, swiftly; लघु लघुत्थिता S. 4 'risen early'. -Comp. -आशिनः, -आहार *a.* eating little, moderate in diet, abstemious. -उक्तिः *f.* a brief mode of expression; Kull. on Ms. 5. 64. -उत्थानः, -समुत्थान *a.*

working actively, doing work rapidly. -काय *a.* light-bodied. (-यः) a goat. -कोष्ठ *a.* 1 having a light stomach. -2 having little in the stomach. -कौमुदी N. of an epitome of the सिद्धान्तकौमुदी by Varada-rāja. -क्रम *a.* having a quick step, going quickly. -खदविका a small bedstead. -गर्गः a kind of fish. -गोधूमः a small kind of wheat. -चित्तः, -चेतस्, -मनस्, -हृदय *a.* 1 light-minded, low-hearted, little-minded, mean-hearted; अयं निजः परो वेति गणना लघुचेतसाम् Mb. -2 frivolous. -3 fickle, unsteady. -चिर्मिटा colocynth. -जङ्गलः a kind of quail (लावक). -तालः (in music) a kind of measure. -दुन्दुभिः a kind of drum. -द्राक्षा a small stoneless grape. -द्राविन् *a.* melting easily. -नामन् *m.* agallochum. -नालिका a musket. -पत्रिका the Rochanā plant. -पर्णी, -कर्णी N. of a plant (Mar. मोरवेल). -पाकः, -पाकिन् *a.* easily digested. -पाकः digestibility. -पुष्पः a kind of Kadamba. -प्रमाण *a.* short. -प्रयत्न *a.* 1 pronounced with slight articulation (as a letter). -2 indolent, lazy. -बदरः, -बदरी *f.* a kind of jujube. -भवः humble birth or origin. भावः ease, facility. -भोजनम् a light repast. -मांसः a kind of partridge. -मात्र *a.* having small property. -मूलम् the lesser root of an equation. -मूलकम् a radish. -मेरुः (in music) a kind of measure. -लयम् a kind of fragrant root (वीरणमूल). -राशि *a.* composed of fewer terms (as the side of an equation). -वासस् *a.* wearing light or pure clothes; Ms. 2. 70. -विक्रम *a.* having a quick step, quick-footed. -वृत्ति *a.* 1 ill-behaved, low, vile. -2 light, frivolous. -3 mismanaged, ill-done. -वेधिन *a.* making a clever hit. -शेखरः (in music) a kind of measure. -सत्त्व *a.* weak or fickle-minded. -समुत्थान *a.* 1 rising quickly. -2 swift of foot; अलघुना लघुसमुत्थानेन सैन्यचक्रेणाभ्यसरम् Dk. 2. 3. -सार *a.* worthless, insignificant. -हस्त *a.* 1 light-handed, clever, dexterous, expert; शिक्षाविशेषलघुहस्ततया निमेषात् तूणीचकार शरपूरितवक्त्ररन्ध्रान् R. 9. 63. -2 active, agile. (-स्तः) an expert or skilful archer.

लघयति Den. P. 1 To make light, lighten (lit.); नितान्तगुर्वी लघयिष्यता धुरम् R. 3. 35. -2 To alleviate, lighten, lessen, mitigate; रहसि लघयेद्वारब्धा वा तदाश्रयिणी कथा V. 3. 10; R. 11. 62. -3 (a) To make light of, slight, despise; लघयन् खलु तेजसा जगत् Ki. 2. 18. (b) To make inferior or insignificant; लघयता शरदम्बुदसंहतिम् Ki. 5. 4; 13. 38.

लघिमन् *m.* [लघोर्भावः इमनिच् ङिच्] 1 Lightness, absence of weight. -2 Littleness, smallness, insignificance. -3 Lightness, levity, lowness or meanness of spirit; मानुषतासुलभो लघिमा प्रश्नकर्मणि मां नियोजयति K. -4 Thoughtlessness, frivolity. -5 The supernatural power of assuming excessive lightness at will, one of the eight Siddhis q. v.

लघिष्ठ *a.* Lightest, lowest, very light &c. (superl. of लघु q. v.).

लघीयस् *a.* 1 Lighter, lower, very light &c.; (compar. of लघु *q. v.*). -2 Involving less labour, less laborious; अदृष्टार्थच्छन्दवृत्तिर्लघीयसी SB. on MS. 11. 1. 48.

लघुता, -त्वम् 1 Lightness, levity. -2 Smallness, littleness. -3 (*a*) Insignificance, unimportance, contempt, absence of dignity; इन्द्रोऽपि लघुतां याति स्वयं प्रख्यापितैर्गुणैः. (*b*) Obscurity of birth, humbleness of origin. -4 Dishonour, disrespect; लघुत्वं याति सर्वतः Pt. 1. 140; येन स्याल्लघुता.....तत्कर्म न कुर्यात् कुलसेवकः 353. -5 Activity, quickness. -6 Shortness, brevity. -7 Ease, facility. -8 Thoughtlessness, frivolity. -9 Wantonness.

लघूक 8 U. 1 To despise, think meanly of, slight. -2 To make light, reduce in weight. -3 To lessen, shorten (days).

लघूकृत *p. p.* 1 Despised, condemned, slighted. -2 Lessened, abbreviated, shortened. -3 Reduced in weight or importance.

लघ्वी 1 A delicate woman, -2 A light carriage; 'लघ्वी लाघवयुक्तानां प्रभेदे स्यन्दनस्य च' इति हैमः; लघ्वी करभौ वभञ्जतुः. -*a.* short; लघ्वी पुरा वृद्धिमती च पश्चात् Bh.; Śi. 12. 24.

लङ् A technical term used by Pāṇini to denote the Imperfect tense or its terminations.

लङ्का [लक्-अच् मुम् च] 1 N. of the capital and residence of Rāvaṇa and identified with the island of Ceylon or the chief town in it; according to some Laṅkā was much larger than the present island of Ceylon. It was originally built for Mālyavat *q. v.*; विजितव्या लङ्का चरणतरणीयो जलनिधिः Udb. -2 An unchaste woman, a prostitute, harlot. -3 A branch. -4 A kind of grain. (Mar. लंक). -Comp. -अधिपः, -अधिपतिः, -ईशः, ईश्वरः, -नाथः, -पतिः 'lord of Laṅkā; i. e. Rāvaṇa or Bibhiṣaṇa लङ्कानाथं पवनतनयं चोभयं स्थापयित्वा कीर्तिस्तम्भद्वयमिव गिरौ दक्षिणे चोत्तरे च R. 15. 103; लङ्केशसंपूजितपादपद्मः पायादनादिः परमेश्वरो नः. -अरिः an epithet of Rāma. -उदयः the equivalents of the signs in right ascension. -दाहिन *m.* an epithet of Hanumat.

लङ्घनी The bit of a bridle.

लङ्ग 1 P. (लङ्गति) 1 To go. -2 To go lame, limp.

लङ्गः 1 Lameness. -2 Union, association. -3 A lover, paramour.

लङ्गकः A lover, paramour.

लङ्गनी A stick or rope on which to hang clothes.

लङ्गलम् A plough.

लङ्गिमन् *m.* [लङ्गेः इमनिच्] 1 Beauty; कियदवयवैरेषा. मालिङ्गिताङ्गुलिलङ्गिमा N. 19. 53. -2 Union.

लङ्गूलम् The tail of an animal; cf. लाङ्गूल.

लङ्घ 1 U. (लङ्घति-ते, लङ्घित; desid. लिलङ्घिषति-ते) 1 To spring, leap, go by leaps. -2 To mount upon, ascend; अन्ये चालङ्घिषुः शैलान् Bk. 15. 32. -3 To go beyond, transgress; लङ्घते स्म मुनिरेष विमानान् N. 5. 4. -4 To fast, abstain from food. -5 To dry, dry up (P.). -6 To diminish, lessen. -7 To seize upon, attack, eat up, injure; पद्मान् हरिणो लङ्घितुमागच्छति M. 4. -Caus. or 10 U. (लङ्घयति-ते) 1 To leap or spring over, go beyond; सागरः प्लवगेन्द्रेण क्रमेणैकेन लङ्घितः Mb.; Ms. 4. 38. -2 To pass over, traverse (as distance); अपि लङ्घितमन्वानं बुबुधे न बुधोपमः R. 1. 47. -3 To mount upon, ascend; नितम्बमिव मेदिन्याः सस्तांशुकमलङ्घयन् R. 4. 52. -4 To violate, transgress, disobey; स हि निदेशमलङ्घयतामभूत् सुहृदयोद्दयः प्रतिगजताम् R. 9. 9; Y. 2. 187. -5 To offend, insult, disrespect, disregard; हस्त इव भूमिमलिनो यथा यथा लङ्घयति खलः सुजनम्। दर्पणमिव तं कुरुते तथा तथा निर्मलच्छायम् ॥ Vās. -6 To prevent, oppose, stop, avoid, avert; भाग्यं न लङ्घयति कोऽपि विधिप्रणीतम् Subhāṣ; Mk. 6. 2. -7 To attack, seize upon, injure, hurt; एषा खलु केसरिणी त्वां लङ्घयति Ś. 7; नास्ति खलु विधेरलङ्घनीयम् V. 4; R. 11. 92. -8 To eat, browse. -9 To excel, surpass, outshine, eclipse; (यशः) जगत्प्रकाशं तदशेषमिज्यया भवद्गुरुलङ्घयितुं ममोद्यतः R. 3. 48. -10 To cause to fast. -11 To shine. -12 To speak.

लङ्घक *a.* Ved. A transgressor, violator, offender &c.

लङ्घनम् [लङ्घ-ल्युट्] 1 Leaping, jumping. -2 Going by leaps, traversing, passing over, going, motion in general; यूयमेव पथि शीघ्रलङ्घनाः Ghaṭ. 8. -3 Mounting, ascending, rising up to (fig. also); नभोलङ्घन R. 16. 33; जनोऽयमुच्चैःपदलङ्घनोत्सुकः Ku. 5. 64 'wishing to attain or aspire to a high position'. -4 Assaulting, storming, capturing; as in दुर्गलङ्घनम्. -5 Exceeding, going beyond, overstepping, violating, transgression; आशालङ्घनम्, नियमलङ्घनम् &c. -6 Disregarding, despising, treating with contempt, slighting; प्रणिपातलङ्घनं प्रमादुक्तम् V. 3; M. 3. 22. -7 An offence, affront, insult. -8 A harm, an injury; as in आतपलङ्घनम् *q. v.* -9 Fasting, abstinence; प्रचक्रमे लङ्घनपूर्वकं क्रमः Śi. 12. 25 (where it means 'leaping' also). -10 One of the paces of a horse. -11 Sexual union, impregnating.

लङ्घनीय, लङ्घ्य *a.* 1 To be traversed or passed over, passable. -2 To be violated. -3 To be overtaken; आत्मोद्धतरपि रजोभिरलङ्घनीयाः Ś. 1. 8. -4 To be neglected, or disregarded; मृदुर्हि राजा सततं लङ्घ्यो भवति सर्वशः Mb. 12. 56. 21. -5 To be fasted; see लङ्घ.

लङ्घित *p. p.* [लङ्घ-क्त] 1 Lept over, passed over. -2 Traversed. -3 Transgressed, violated. -4 Disregarded, insulted, disrespected. -5 Attacked, seized, afflicted; लङ्घित एष भूयोऽपि शकुन्तलाव्याधिना Ś. 6.

लङ् 1 P. (लङ्गति) To mark, see; cf. लक्ष्.

लज् 1 6 Ā. (लजते) To be ashamed. -II. 1 P. (लजति) To blame &c.; see लज् -I. -III. 10 P. (लजयति)

1 To seem, appear, shine. -2 To cover, conceal; (according to some लज्जयति also in this sense).

लज्ज 6 Ā. (लज्जते, लज्जित) To be ashamed, to blush; cf. लज्ज.

लज्जका The wild cotton-tree.

लज्जरी A white sensitive plant.

लज्जा [लज्ज भावे अ] 1 Shame; कामातुराणां न भयं न लज्जा Subhāṣ.; विहाय लज्जाम् R. 2. 40; Ku. 1. 48. -2 Bashfulness, modesty; शृङ्गारलज्जां निरूपयति S. 1; Ku. 3. 7; R. 7. 35; लज्जे त्वं मज्ज सिन्धौ Subhāṣ. -3 N. of the sensitive plant. -Comp. -अन्वित a. modest, bashful. -आवह, -कर a. (-रा or री f.) causing shame, shameful, disgraceful, ignominious; सर्वमलज्जाकरमिह यत् कुर्वन्तीह परिपूर्णाः Pt. 5. 10. -कृतिः feigning modesty. -शील a. bashful, modest. -रहित, -शून्य, -हीन a. shameless, impudent, immodest.

लज्जालु a. Modest, bashful. -m., f. N. of the sensitive plant (also लज्जरी); लज्जालुः स्यात् शमीपत्रा समज्ञाञ्जलिकारिका। रक्तपादी नमस्करी नाम्ना खादरकेत्यपि ॥ लज्जालुः शीतल तिका कषाया कफपित्तजित्। रक्तपित्तमतीसारं योनिरोगं विनाशयेत् ॥ Bhāva P.

लज्जावत् a. 1 Bashful, modest. -2 Embarrassed, perplexed.

लज्जित p. p. 1 Modest, bashful. -2 Ashamed, abashed -तम् A bashful act; इत्युपालभत संभुजिक्रियारम्भ-विघ्नघनलज्जितैर्जितम् N. 18. 64.

लज्ज्या=लज्जा.

लज्जा A present, bribe.

लज्ज I. 1 P. (लज्जति) 1 To blame, censure, traduce. -2 To roast, fry. -II. 10 U. (लज्जयति-ते) 1 To injure, strike, kill. -2 To give. -3 To speak. -4 To be strong or powerful. -5 To dwell. -6 To shine. -7 To be manifest.

लज्जः [लज्ज-अच्] 1 A foot. -2 The end of a lower garment tucked into the waist-band; cf. कक्षा. -3 A tail.

लज्जा 1 A current. -2 An adulteress. -3 N. of Lakṣmī. -4 Sleep.

लज्जिका A prostitute, barlot.

लज्ज 1 P. (लज्जति) To be a child, -2 To act like a child. -3 To talk like a child, prattle. -4 To cry.

लज्ज A technical term used by Pāṇini to denote the Present tense or its terminations.

लज्जः 1 A fool, blockhead. -2 A fault, defect. -3 A robber. -Comp. -पर्णम् large cinnamon.

लटकः A cheat, rogue, rascal, villain.

लटभ a. (Connected with the Prākṛita लडह which appears to be derived from it) Charming, handsome, beautiful, attractive, lovely; अतिकान्तः कालो लटभललना-भोगसुलभः Bh. 3. 32 (where commentators render लटभ by सलावण्य); तस्याः पादनखश्रेणिः शोभते लटभध्रुवः Vikr. 8. 6. Bilhāṇa has used this word in three more places of the same book, where it appears to mean 'a young pretty woman', 'a handsome woman'; e. g. किं वा वर्णनया समस्तलटभालंकारतामेव्यति 8. 86; अनर्घ्यलावण्यनिधानभूमिर्न कस्य लोभं लटभा तनोति 9. 68; केशबन्ध-विभवैर्लटभानां पिण्डतामिव जगाम तमिहम् 11. 18.

लटह, लडह a. Beautiful, handsome (a Prākṛita word); see लटभ.

लट्टः A rogue, rascal; see लटक.

लट्टः [लटेः क्वन् Un 1. 140] 1 A horse. -2 A dancing boy. -3 N. of a Rāga in music. -4 N. of a caste. -दवा 1 A kind of bird. -2 A curl on the forehead. -3 A sparrow. -4 A kind of musical instrument. -5 A game. -6 Safflower. -7 An unchaste woman.

लट्वाका A kind of bird; न त्वं स्मरसि वारुण्या लट्वाकानां च पक्षिणाम् Mb. 12. 180. 31.

लड् I. 1 P. (लडति) To play, sport, dally. -II. 1 P., 10 P. (लडति, लडयति) 1 To throw, toss. -2 To blame. -3 To loll the tongue. -4 To harass, annoy. -III. 10 U. (लडयति-ते) 1 To fondle, caress. -2 To annoy.

लड्डु = लटक q. v.

लड्डुः, लड्डुकः A kind of sweetmeat (a round ball of sugar, wheat or rice-flour, ghee, and spices).

लण्ड 1 P., 10 U. (लण्डति, लण्डयति-ते) 1 To toss upwards, throw up. -2 To speak.

लण्डम् Excrement, ordure. See लेण्ड.

लण्ड्रः London (a modern formation, probably from French Londres).

लता [लत्-अच्] 1 A creeper, creeping plant; लताभावेन परिणतमस्या रूपम् V. 4; लतेव संनद्धमनोऽपल्लवा R. 3. 7 (often used as the last member of compounds, especially with words meaning 'arm', 'eyebrow', 'lightning', to denote beauty, tenderness, thinness &c.; भुजलता, बाहुलता, भूलता, विद्युलता; so खङ्ग°, अलक°, &c.; cf. Ku. 2. 64; Me. 49; S. 3. 14; R. 9. 46. -2 A branch; मधुसुरभिणि षट्पदेन पुष्पे मुख इव शाललतावधूश्चुम्बे Ki. 10. 34; Rām. 2. 80. 6. -3 The creeper called Priyaṅgu. -4 The Mādhavī creeper. -5 Musk-creeper. -6 A whip or the lash of a whip. -7 A string of pearls. -8 A slender woman. -9 A woman in general. -10 The Dūrvā grass. -Comp. -अङ्गुलिः f. a branch serving as a

finger. -अन्तम् a flower. °बाणः the god of love; लतान्त-
बाणबाणलक्ष्यतामयासिषम् Dk. 1. 4. -अम्बुजम् a kind of
cucumber. -अर्कः a green onion. -अलकः an elephant.
-आननः a particular position of the hands in dancing.
-उद्गमः the upward winding or climbing of a
creeper. -करः a particular position of the hands in
dancing. -कस्तूरिका, कस्तूरी musk-creeper; लताकस्तूरिका
तिका ह्या शीतास्यरोगहृत् Rājavallabha. -गृहः -हम् a bo-
wer surrounded with creepers, an arbour; लतागृहद्वारगतो
ऽथ नन्दी Ku. 3. 41. -जिह्वः, -रसनः a snake. -तरुः, -द्रुमः
1 the Sāla tree. -2 the Tāla tree. -3 the orange tree.
-पनसः the water-melon. -पर्णः N. of Viṣṇu. -प्रतानः
the tendril of a creeper; लताप्रतानोद्ग्रथितैः स केशैरधिज्यधन्वा
विचचार दावम् R. 2. 8. -भवनम् an arbour, a bower.
-मणिः coral. -मण्डपः a bower, an arbour. -मृगः a
monkey. -यष्टिः f. Bengal madder. -यावकम् a shoot,
sprout. -रदः an elephant. -चलयः -यम् an arbour.
-वृक्षः 1 the cocoa-nut tree. -2 the Sāla tree. -वेष्टः a kind
of coitus or mode of sexual enjoyment; बाहुभ्यां पाद-
युग्माभ्यां वेष्टयित्वा स्त्रियं रमेत् । लघुलिङ्गताडनं योनौ तद्धतावेष्टमुच्यते ॥
Rasamañjarī. -वेष्टनम्, -वेष्टितकम् a kind of embrace;
अपि भ्रमी भङ्गिभिरावृताङ्गं वासो लतावेष्टितकप्रवीणम् N. 7. 97
(' उपविष्टं प्रियं कान्ता सुप्ता वेष्टयते यदि । तद्धतावेष्टितं ज्ञेयं कामानुभव-
वेदिभिः Narāyaṇa's com.).

लतिका 1 A small creeper; हा कष्टं ललिता लवङ्गलतिका
दावाभिना दहते Bv. 1. 56. -2 A string of pearls.

लतिका [लतेः तिक्त् किन् Un. 3. 147] A kind of lizard.

लटूषकः A kind of bird.

लप् 1 P. (लपति) 1 To speak, talk in general. -2 To
prate, chatter. -3 To whisper; कपोलतले मिलिता लपितुं
किमपि श्रुतिमूले Git. 1. -4 To wail, lament. -Caus. (लप-
यति-ते) To cause to talk &c. With उद् to call out
loudly to.

लपनम् [लप्-भावे ल्युट्] 1 Talking, speaking. -2 The
mouth.

लपित p. p. Spoken, said, chattered &c. -तम् Spe-
ech, voice.

लप्सिका A kind of prepared food (Mar. लापशी);
लप्सिका बृहणी वृष्या बह्या पित्तानिलापहा Bhāva P.

लवः Ved. A quail.

लभ् 1 Ā. (लभते, लेभे, अलब्ध, लप्स्यते, लब्धुम्, लब्ध) 1
To get, obtain, gain, acquire; लभेत सिकतासु तैलमपि
यन्ततः पीडयन् Bh. 2. 5; चिराय याथार्थ्यमलम्भि दिग्गजैः Śi. 1.
64. -2 To have, possess, be in possession of. -3 To
take, receive. -4 To catch, take or catch hold of; प्राशु-
लभ्ये फले लोभादुद्बाहुरिव वामनः R. 1. 3. -5 To find, meet
with; यत्किंचिदलभते पथि. -6 To recover, regain. -7 To
know, learn, perceive, understand; भ्रमणं....गमनादेव
लभ्यते Bhāṣā. P. 6; सत्यमलभमानः Kull. on Ms. 8. 109.

-8 To be able or be permitted (to do a thing) (with
inf.); मर्तुमपि न लभ्यते; नाधर्मो लभ्यते कर्तुं लोके वैद्याधरे.
(The senses of लभ् are modified according to the noun
with which it is used; i. e. गर्भे लभ् to conceive,
become pregnant; पदे or आस्पदे लभ् to gain a footing,
take a hold on; see under पद; अन्तरे लभ् to get a foot-
ing, enter into; लेभेऽन्तरं चेतसि नोपदेशः R. 6. 66 ' was not
impressed on the mind; ' चेतनां-संज्ञां लभ् to regain
one's consciousness; जन्म लभ् to be born; Ki. 5. 43;
स्वास्थ्यं लभ् to enjoy ease, be at ease; दर्शनं लभ् to get an
audience of &c.). -Caus. (लम्भयति-ते) 1 To cause to get
or receive, cause to take; मधुरैरवशानि लम्भयन्नपि तिर्याचि
शमं निरीक्षितैः Ki. 2. 55. -2 To give, confer or bestow
upon; मोदकशरावं माणवकं लम्भय V. 3. -3 To cause to
suffer. -4 To obtain, receive. -5 To find out, discover.
-Desid. (लिप्सते) To wish to get, long for; अलब्धं चैव
लिप्सते H. 2. 8.

लब्ध p. p. [लभ्-कर्मणि क्] 1 Got, obtained, acquired.
-2 Taken, received. -3 Perceived, apprehended. -4
Obtained, (as by division &c.); see लभ्. -व्या A wo-
man whose husband or lover is faithless (perhaps for
विप्रलब्धा). -व्यम् 1 That which is secured or got; लब्धं
रक्षेदवक्ष्यात् H. 2. 8; R. 19. 3. -2 A profit, gain;
लब्धाच्च सप्तमं भागं तथा शृङ्गे कला खुरे Mb. 12. 60. 25.
-Comp.-अनुज्ञ 1 one who has obtained leave of absence.
-2 one who is free from ब्रह्मचारी duties of उपनयन;
Gīrvāṇa -अन्तर a. 1 one who has found an oppor-
tunity. -2 one who has got access or admission; लब्धा-
न्तरा सावरणेऽपि गेहे R. 16. 7. -अवकाश, -अवसर a. 1
one who has found an opportunity. -2 (anything)
that has gained a scope (for work); लब्धावकाशा मे प्रार्थना
Ś. 1. -3 one who has obtained leisure, being at leisure;
so लब्धलक्षण. -आस्पद a. one who has gained a footing
or secured a position; लब्धास्पदोऽस्मीति विवादभीरोः M. 1. 17.
-उद्य a. 1 born, produced, sprung; लब्धोदया चान्द्रमसीव
लेखा Ku. 1. 25. -2 one who has got prosperity or
elevation; स त्वतो लब्धोदयः ' he owes his rise or eleva-
tion to you '. -काम a. one who has got his desired ob-
ject; याच्ना मोघा वरमधिगुणे नाधमे लब्धकामा Me. 6. -कीर्ति a.
become widely known, famous, celebrated. -चेतस्,
-संज्ञ a. one who has come to his senses, restored to
consciousness. -जन्मन् a. born, produced. -तीर्थ a. one
who has gained an opportunity. -धन a. wealthy.
-नामन्, -शब्द a. renowned, celebrated. -नाशः the loss
of what has been acquired; लब्धनाशो यथा मृत्युः. -प्रतिष्ठ
a. one who has acquired fame. -प्रत्यय a. one who has
won confidence. -प्रशमनम् 1 securing or keeping safe
what has been acquired. -2 bestowing on a worthy
recipient; Kull. on Ms. 7. 56. -प्रसर a. moving at liberty,
unimpeded; श्रीलब्धप्रसरेव वेशवनिता दुःखोपचर्या भृशम् Mu. 3. 5.
-प्रसाद a. favourite; अन्येभ्यश्च वसन्ति येऽस्य भवन्ते लब्धप्रसादा
विदाः Mu. 3. 14. -लक्ष, -लक्ष्य a. 1 one who has hit the
mark. -2 skilled in the use of missiles; अन्ये च बहवः

शूरा लब्धलक्षा निशाचराः Rām. 3. 36. 3. -लक्षण *a.* one who has gained an opportunity. -वर्ण *a.* 1 learned, wise; चित्रं त्वदीये विषये समन्तात् सर्वेऽपि लोकाः किल लब्धवर्णाः Rāj. P; यत्राहुः स्थितममृतं च लब्धवर्णाः Rām. Ch. 7. 17. -2 famous, renowned, celebrated; Mk. 4. 26. °भाज् *a.* respecting the learned; कृच्छ्रलब्धमपि लब्धवर्णभाक् तं दिदेश मुनये सलक्ष्मणम् R. 11. 2. -विद्य *a.* learned, educated, wise. -श्रुत्, -श्रुत *a.* well-versed, learned (बहुश्रुत); लब्धश्रुतां धर्मश्रुतां वरिष्ठः Mb. 12. 167. 42. -संज्ञ *a.* restored to consciousness. -सिद्धि *a.* one who has attained perfection or his desired object.

लब्धिः *f.* [लम्-क्तिन्] 1 Acquisition, gaining, acquirement; समाश्रयेत् सद्गुरुमात्मलब्धये A. Rām. 7. 5. 7. -2 Profit, gain. -3 (In Arith.) The quotient.

लब्धिम *a.* Obtained, acquired, received.

लभनम् [लम्-ल्युट्] 1 The act of getting, obtaining &c. -2 Act of conceiving.

लभसः 1 Wealth, riches. -2 One who solicits, a solicitor. -सम् A rope for tying a horse. (-*m.* also).

लभ्य *a.* [लम्-कर्मणि यत्] 1 Capable of being acquired or obtained, attainable, obtainable, to be reached; प्रांशुलभ्ये फले लोभादुद्बाहुरिव वामनः R. 1. 3; 4. 88; Ku. 5. 18. -2 To be found; मृणालसूत्रान्तरमप्यलभ्यम् Ku. 1. 40. -3 Fit, suitable, proper. -4 Intelligible. -5 To be furnished or provided with; Mb. 13.

लभकः A lover, paramour.

लम्पट *a.* 1 Greedy, covetous, hankering after; दधिभक्तलम्पट इव Ratn. 2. -2 Lustful, libidinous, dissolute, addicted to licentious pleasures; देशे देशे लम्पटाः पर्यटन्तः Viś. Guṇā. 143. -टः A libertine, profligate, rake.

लम्पाकः 1 A libertine. -2 (pl.) N. of a country.

लम्पापटहः A kind of drum; L. D. B.

लम्फः A leap, jump, spring.

लम्फनम् Leaping, jumping.

लम्ब 1 Ā. (लम्बते, लम्बित) 1 To hang down, hang from, dangle; ऋषयो ह्यत्र लम्बते Mb. -2 To be attached to, stick to, hold on to, rest on; ललम्बिते सदसिलताः प्रिया इव Si. 7. 25; प्रस्थानं ते कथमपि सखे लम्बमानस्य भावि Me. 43. (where लम्ब° means 'hanging down towards' or 'resting upon' the back or hips). -3 To go down, sink, decline or hang down (as the sun), fall down; लम्बमाने दिवाकरे; Si. 9. 20; Ki. 9. 1; त्वदधरचुम्बनलम्बितकज्जलमुज्ज्वलय प्रिय लोचने Gīt. 12 (= गलित). -4 To fall or lag behind. -5 To delay, tarry. -6 To sound. -Caus. (लम्बयति-ते) 1 To let down, cause to hang down. -2 To hang up, suspend. -3 To stretch out, extend (as the hand); करेण वातायन-लम्बितेन R. 13. 21; को लम्बयेदाहरणाय हस्तम् 6. 75. -4 To

cause to be attached, join. -5 To depress. -With उद् to stand up, stand erect : पादेनैकेन गगने द्वितीयेन च भूतले । तिष्ठाम्युल्लम्बितस्तावद्यावत्तिष्ठति भास्करः Mk. 2. 10.

लम्ब *a.* [लम्ब-अच्] 1 Hanging down, hanging from, pendent, dangling; पाण्ड्योऽयमसापितलम्बहारः R. 6. 60, 84; शतबुद्धिः कृतोन्नामः सलम्बश्च सहस्रधीः Pt. 5. 45; Me. 86. -2 Hanging upon, attached to. -3 Great, large. -4 Spacious. -5 Long, tall. -म्बः 1 A perpendicular. -2 Co-latitude, the arc between the pole of any place and the zenith, complement of latitude. -3 A bribe. -4 N. of a particular throw or move (at a kind of chess). -म्बी 1 A kind of food prepared from grain. -2 A flowering branch. -Comp. -उदर *a.* big-bellied, pot-bellied, portly. (-रः) 1 N. of Ganeśa. -2 a glutton. °जननी N. of Pārvatī; निरालम्बो लम्बोदरजननि कं यामि शरणम् A. L. 11. (-री) N. of the goddess Tārā. -ओष्ठः (लम्बो-म्बो-ष्ठः) a camel. -कर्णः 1 an ass. -2 a goat. -3 an elephant. -4 a falcon. -5 a demon or Rākṣasa. -गुणः, -ज्या, -रेखा the sine of the co-latitude; स्वावाधाभुजकृत्योरन्तरमूलं प्रजायते लम्बः । लम्बगुणं भूम्यर्धं स्पष्टं त्रिभुजं फलं भवति Līlā. -जठर *a.* pot-bellied, portly. -दन्ता, -बीजा a kind of pepper. -पयोधरा a woman with large pendent breasts. -स्फिच् *a.* having fat or protuberant buttocks.

लम्बकः 1 A perpendicular (in geom.). -2 The complement of latitude, colatitude (in astr.). -3 A particular implement or vessel.

लम्बनः [लम्ब-ल्यु ल्युट् वा] 1 An epithet of Śiva. -2 The phlegmatic humour. -3 A camp-follower. -नम् 1 Hanging down, depending, descending &c. -2 Fringe. -3 The parallax in longitude (of the moon). -4 A sort of long necklace; also लम्बमाना. -5 A mode of fighting. -Comp. -विधिः (in astr.) the rule for calculating the moon's parallax in longitude.

लम्बरा A variety of blanket; Kau. A. 2. 11.

लम्बरः A kind of drum; Bri. Up.

लम्बा 1 An epithet of Durgā. -2 Of Lakṣmī. -3 A present; bribe.

लम्बिका The soft palate or uvula.

लम्बित *p. p.* 1 Hanging down, pendent. -2 Suspended. -3 Sunk, gone down. -4 Resting on, attached to (see लम्ब); अन्योन्यं लम्बितकरौ ततस्तौ हरिराक्षसौ Rām. 7. 34. 43.

लम्बुषा A necklace of seven strings.

लम्भः 1 Attainment, acquirement; अपि त्वां न लभेत् कर्ण राज्यलम्भोपपादनम् Mb. 5. 142. 2. -2 Meeting with. -3 Recovery. -4 Gain. -म्भा A sort of enclosure.

लम्भनम् 1 Attainment, acquirement. -2 Recovery.

लम्भनीय *a.* To be obtained, attainable; इमा रामाः सरथाः सत्पूया न हीदृशा लम्भनीया मनुष्यैः Kāth. 1. 25.

लम्मित *p. p.* 1 Procured, got, obtained. -2 Given; विपक्षगोत्रं दयितेन लम्भिता Ki. 8. 14. -3 Improved. -4 Employed, applied. -5 Cherished. -6 Spoken to, addressed. -7 Born; विप्रां स्वभार्यामप्रौढां कुले महति लम्भिताम् Bhāg. 6. 1. 65.

लम्भुक *a.* One who is accustomed to receive; लम्भुको ह वासो भवति Ch. Up. 5. 2. 2.

ल्य 1 *Ā.* (ल्यते) To go, move.

लयः [ली-अच्] 1 Sticking, union, adherence. -2 Lurking, hiding. -3 Fusion, melting, solution. -4 Disappearance, dissolution, extinction, destruction; universal destruction (प्रलय); लयं या 'to be dissolved or destroyed'. -5 Absorption of the mind, deep concentration, exclusive devotion (to any one object); पश्यन्ती शिवरूपिणं लयवशादात्मानमभ्यागता Māl. 5. 2, 7; ध्यानलयेन Git. 4. -6 Time in music (of three kinds- द्रुत, मध्य, and विलम्बित); किसलयैः सलयैरिव पाणिभिः R. 9. 35; पादन्यासो लय-मनुगतः M. 2. 9; मध्यलम्बितपरिच्छिन्नविधायं लयः Nāg. 1. 14. -7 A pause in music. -8 Rest, repose. -9 A place of rest, abode, habitation; अलया Si. 4. 57 'having no fixed abode, wandering'. -10 Slackness of mind, mental inactivity; (also used in adjectival sense; यदा जये-द्रजः सत्त्वं तमो मूढं लयं जडम् Bhāg. 11. 25. 15.). -11 An embrace. -12 The Supreme Being. -13 The union of song, dance, and instrumental music; गायतं मधुरं गेयं तन्त्रीलयसमन्वितम् Rām. 7. 93. 15. -14 A swoon. -15 The quick (downward) movement of an arrow. -**Comp.** -**अर्कः** the sun at the destruction of the universe. -**आरम्भः**, -**आलम्भः** an actor, a dancer. -**कालः** the time of destruction (of the world.). -**गत** *a.* dissolved, melted away. -**नालिकः** a Buddhist or Jain temple. -**पुत्री** an actress, a female dancer. -**मध्य** *a.* to be performed in moderate time (a piece of music). -**शुद्ध** *a.* to be performed in right time. -**स्थानम्** a place of dissolution.

लयनम् [ली-ल्युट्] 1 Adhering, clinging, sticking. -2 Rest, repose. -3 A place of rest, house.

लर् 1 *P.* (लर्वति) To go, move.

लल I. 1 *U.* (ललति-ते) To play, move about, sport, dally, frolic; पनसफलानीव वानरा ललन्ति Mk. 8. 8; गजकलभा इव बन्धुला ललामः 4. 28; ललदजगरघोरकोटराणाम् Māl. 5. 15; युधि ललितमनायुधेन तेन Avimāraka 6. 9. -II. 10 *U.* or *Caus.* (ललयति-ते, लालित) 1 To cause to sport or play, caress, fondle, coax, dandle; लालने बहवो दोषास्ताडने बहवो गुणाः । तस्मात्पुत्रं च शिष्यं च ताडयेन्न तु लालयेत् ॥ Suhhāṣ.; Ku. 5. 15. -2 To desire. -III. 10 *U.* (ललयति-ते) 1 To fondle; परगृहललिताः परान्पुष्टाः Mk. 4. 28. -2 To loll the tongue. -3 To desire.

लल *a.* 1 Playful, sportive. -2 Lolling. -3 Wishing, desirous. -**लम्** 1 A shoot, sprout. -2 A garden. -**Comp.** -**जिह्व** = ललजिह्व q. v.

ललत् *a.* 1 Playing, sporting. -2 Shaking, flashing, moving about; ललन्नरजाङ्गलः Māl. 5. 5. -3 Lolling. -**Comp.** -**अम्बुः** the citron tree. -**जिह्व** *a.* (ललजिह्व) 1 lolling the tongue. -2 savage, fierce. (-ह्वः) 1 a dog. -2 a camel. -**डिम्बम्** a top (भवरा in Mar.) बालेन नक्तंसमयेन सुक्तं रौप्यं ललङ्घिम्बमिवेन्दुचिम्बम् (लसङ्घिम्बम् v. l.) N. 22. 53.

ललनम् [लल्-ल्युट्] 1 Sport, play, pleasure, dalliance. -2 Lolling the tongue. -**नः** 1 A child. -2 The Sāla and Piyāla trees.

ललना 1 A woman (in general); शठ नाकलोकललनाभिर-विरतरतं रिरंससे Si. 15. 88. -2 A wanton woman. -3 The tongue. -**Comp.** -**प्रियः** the Kadamba tree. -**वरूथिन** *a.* surrounded by a troop of women.

ललनिका A little or miserable woman; Kāv. 3. 50.

ललन्तिका 1 A long necklace; कण्ठसंसक्तगुच्छार्धगुच्छरत्न-ललन्तिकाम् Śiva B. 20. 7. -2 A lizard or chameleon.

ललाकः The penis.

ललाटम् [लङ्-अच् डस्य लः, ललमटति अट्-अण् वा Tv.] The forehead; लिखितमपि ललाटे प्रोज्झितुं कः समर्थः H. 1. 19; N. 1. 15. -**Comp.** **अक्षः** an epithet of Śiva. -**तटम्** the slope of the forehead, the forehead itself. -**पट्टः**, -**पट्टिका** 1 the flat surface of the forehead. -2 a tiara, fillet. -**रेखा** 1 a line on the forehead. -2 a wrinkled brow. -3 a coloured sectarian mark on the forehead. -**लेखा** the line on the forehead.

ललाटकम् 1 The forehead. -2 A beautiful forehead.

ललाटंतप *a.* 1 Burning or scorching the (fore) head; ललाटंतपस्तपति तपनः Māl. 1; U. 6 'the sun is shining right overhead'; ललाटंतपसप्तसप्तिः R. 13. 41. -2 (Hence) Very painful; लिपिललाटंतपनिष्ठुराक्षरा N. 1. 138. -**पः** The sun.

ललाटिका 1 A gold chain ornament worn on the forehead (Mar. बिंदी); सुतनु ललाटनिवेशितललाटिके Aryā. S. 529. -2 A mark made with sandal or any other fragrant powder on the forehead; ललाटिकाचन्दनधूसरालका Ku. 5. 55; भस्मललाटिका K. 139; तेन रसेन ललाटिकामकल्पयम् 157; ललाटिकासीमनि चूर्णकुन्तला बभुः N. 15. 33.

ललाटूल *a.* Having a high or handsome forehead.

ललाम *a.* (-मी *f.*) 1 Beautiful, lovely, charming. -2 Having a mark on the forehead marked with a blaze. -**मम्** 1 An ornament for the forehead, an ornament or decoration in general; (*m.* also in this sense); सद्यः पुनाति सहचन्द्रललामलोकान् Bhāg. 3. 16. 9; अहं तु तामाश्रमललाम-भूतां शकुन्तलामधिकृत्य ब्रवीमि S. 2; Si. 4. 28. -2 Anything the best of its kind. -3 A mark on the forehead. -4 A sign, symbol, mark in general. -5 A banner, flag. -6 A row, series, line. -7 A tail. 8- A mane. -9

Eminence, dignity, beauty. -10 A horn. -मः A horse; Mb. 7. 23. 13 (com. 'श्वेतं ललाटमध्यस्थं तारारूपं हयस्य यत् । ललामं चापि तत्प्राहुर्ललामाश्वस्तदन्वितः ॥').

ललामकम् A chaplet of flowers worn on the forehead. -Comp. -रूपकम् (in Rhet.) a flowery metaphor.

ललामन् a. [लल्-इमनिन् Up. 4. 162, 164] 1 An ornament, a decoration. -2 (Hence) Anything the best of its kind; कन्याललाम कमनीयमजस्य लिप्सोः R. 5. 64 'the best or ornament of girls'. -3 A banner, flag. -4 A sectarian mark, token, sign, symbol. -5 A tail. -6 A species of stanza (having 10 syllables in the first two Pādas, 11 in the third and 13 in the fourth); see ललाम.

ललित a. [लल्-क्त] 1 Playing, sporting, dallying. -2 Amorous, sportive, wanton, voluptuous; ललितं गीतमन्वयं काचित् साभिनयं जगौ Bu. Ch. 4. 37. -3 Lovely, beautiful, handsome, elegant, graceful; ललितललितैर्ज्योत्स्नाप्रायैरकृत्रिमविभ्रमैः (अङ्गकैः) U. 1. 20; विधाय सृष्टिं ललितां विधातुः R. 6. 37; 19. 39; 8. 1; Mā. 1. 15; Ku. 3. 75; 6. 45; Me. 34, 66. -4 Pleasing, charming, agreeable, fine; प्रियशिष्या ललिते कलाविधौ R. 8. 6; संदर्शितव ललिताभिनयस्य शिक्षा M. 4. 9; V. 2. 18. -5 Desired. -6 Soft, gentle; अवसितललितक्रियेण बाह्योर्ललिततरेण तनीयसा युगेन Śi. 7. 64. -7 Tremulous, trembling. -तः 1 N. of a musical scale. -2 A particular position of hands in dancing. -तम् 1 Sport, dalliance, play. -2 Amorous pastime, gracefulness of gait; any languid or amorous gesture in a woman; सुकुमारतयाज्ञानां विन्यासो ललितं भवेत् S. D; Śi. 9. 79; Ki. 10. 52; ता भूमिः प्रेक्षितैर्भावैर्हसितैर्ललितैर्गतैः Bu. Ch. 4. 25. -3 Beauty, grace, charm. -4 Any natural or artless act; स्मितललितवता दिव्यनारीजेन Nāg. 1. 1-2. -5 Simplicity, innocence. -Comp. -अभिनय a. consisting of graceful gesticulations or acting; ललिताभिनयं तमय भर्ता मस्तं द्रष्टुमनाः सलोकपालः V. 2. 18. -अर्थ a. having a pretty or amorous meaning; तुल्यानुरागपिशुनं ललितार्थबन्धं पत्रे निवेशितमुदाहरणं प्रियायाः V. 2. 14. -पद a. 1 elegantly composed; Ś. 3. -2 consisting of amorous words. बन्धनम् an amorous composition. -प्रहारः a soft or gentle blow. -प्रियः (in music) a kind of measure. -ललित a. excessively beautiful; ललितललितैर्ज्योत्स्नाप्रायैरकृत्रिमविभ्रमैः U. 1. 20. -लुलित a. unnerved yet charming; गाढोत्कण्ठा ललितलुलितैरङ्गकैस्ताम्यतीति Mā. 1. 15 (v. l.). -वनिता a lovely woman. -विस्तरः N. of a work on Buddha's life.

ललिता 1 A woman (in general). -2 A wanton woman. -3 Musk. -4 A form of Durgā. -5 N. of various metres. -6 A kind of मूर्च्छना, also राग. -Comp. -पञ्चमी the fifth day in the bright half of Āśvina. -सप्तमी the seventh day in the bright half of Bhādrapada.

लवः [ल-अप्] 1 Plucking, mowing. -2 Reaping, gathering (of corn). -3 A section, piece, fragment, bit; कुशमुष्टिमुपादाय लवं चैव तु स द्विजः Rām. 7. 66. 6. -4 A

सं. इ. को... १०१

particle, drop, small quantity; a little; oft. at the end of comp. in this sense; जललवमुचः Me. 21, 72; आचामति स्वेदलवान् मुखे ते R. 13. 20; 6. 57; 16. 66; अश्रु° 15. 97; अमृत° Ki. 5. 44; भूक्षेपलक्ष्मीलवकृति दास इव Git. 11; so तृण°, अपराध°, ज्ञान°, सुख°, धन° &c. &c. -5 Wool, hair; धान्ये सदे लवे बाह्वे नातिक्रामति पञ्चताम् Ms. 8. 151. -6 Sport. -7 A minute division of time (=the sixth part of a twinkling); त्वं सुहृर्तस्तिथिस्त्वं च त्वं लवस्त्वं पुनः क्षणः Mb. 1. 25. 14. -8 The numerator of a fraction. -9 A degree (in astr.). -10 Loss, destruction. -11 N. of a son of Rāma, one of the twins, the other being Kuśa q. v. He with his brother was brought up by the sage Vālmiki, and they were taught by the poet to repeat his Rāmāyaṇa at assemblies &c.; (the derivation of his name, is given as— स तौ कुशलवोन्मृष्टगर्भेदेौ तदाख्यया । कविः कुशलवावेव चकार किल नामतः ॥ R. 15. 32). -12 A kind of quail. -वम् 1 Cloves. -2 Nutmeg. -वम् ind. A little; लवमपि लवङ्गे न रमते Sar. K. 1. -Comp. -अपवाहः (in alg.) subtraction of fractions. -इप्सु a. wishing to cut or reap.

लवकः A reaper; P. III. 1. 14.

लवङ्गः A kind of tree; स्फुटलवङ्गमशिष्यदश्रमध्वनिकरो निकरो मधुपाथिनाम् Rām. Ch. 4. 88.

लवङ्गः [ल-अङ्गच् Up. 1. 112] The clove plant; द्वीपान्तरा-नीतलवङ्गपुष्पैः R. 6. 57; ललितलवङ्गलतापरिशीलनकोमलमलयसमीरे Git. 1. -गम् Cloves. -Comp. -कलिका cloves.

लवङ्गकम् Cloves.

लवण a. [ल-ल्युट् पृष्ठा० णत्वम्] 1 Saline, saltish, briny; यतो यतस्त्वादीत लवणमेवैवम् Bri. Up. 2. 4. 12. -2 Lovely, handsome. -णः 1 Saline taste. -2 The sea of salt water. -3 N. of a demon, son of Madhu, who was killed by Śatrughna; लवणेन विभुजेज्यास्तामिहेण तमभ्ययुः R. 15. 2, 5, 17, 26. -4 N. of a hell. -णम् 1 Salt, sea-salt. -2 A factitious salt. -Comp. -अन्तकः an epithet of Śatrughna. -अब्धिः the salt ocean. -जम् sea-salt. -अम्बुराशिः the ocean; आभाति वेला लवणाम्बुराशिः R. 13. 15; V. 1. 17. -अम्मस् m. the ocean; स सेतुं बन्धयामास हवगैर्लवणाम्भसि R. 12. 70; 17. 54. (-n.) salt water. -आकरः 1 a salt-mine. -2 a receptacle of salt water; i. e. the sea. -3 (fig.) a mine of beauty. -आलयः the ocean. -उत्तमम् 1 rocksalt. -2 nitre. -उदः 1 the ocean. -2 the sea of salt water. -उदकः, -उदधिः, -जलः &c. the ocean; निन्दमतिभृशं नराः प्रचकुर्वन् जलोद्भवसिंहनादमिश्रम् Mb. 7. 39. 31. -क्षारम् a kind of salt. -2 A particular preparation made of sugar-cane juice. -जलोद्भवः a muscle, shell. -त्रयम् a combination of three kinds of salt, namely सैन्धव, विड and रुचक; L. D. B. -धेनुः a cow symbolically represented with salt. -पाटलिका a salt-bag; Buddh. -प्रगाढ a. strongly impregnated with salt. -मदः a kind of salt. -मेहः a kind of urinary disease. -शाकम् pickles; Gīrvāṇa. -समुद्रः the salt-sea, the ocean.

लवणयति Den. P. To salt, season with salt.

लवणस्यति Den. P. To wish for salt; भूधरभवशिला-
लेहायेहाचणो लवणस्यति तुरगसमजः N. 19. 18.

लवणा Lustre, beauty.

लवणित a. Salted, seasoned with salt.

लवणिमन् m. 1 Saltiness. -2 Beauty, loveliness,
grace.

लवनम् [ल-भावे कर्मणि च ल्युट्] 1 Mowing, cutting,
reaping (of corn &c.). -2 An instrument for mowing,
a sickle, scythe.

लवली A kind of creeper; मया लब्धः पाणिर्ललितलवली-
कन्दलनिभः U. 3. 40; निचयिनि लवलीलतानिकासे Ki. 10. 29.

लवाकः [ल-आकः Up. 4. 14] 1 A sickle, a reaping
instrument. -2 The act of cutting or mowing. -3
A reaper.

लवाणकः A sickle, scythe.

लवि a. Sharp, edged. -विः = लवित्र.

लवित्रम् An instrument for mowing, a sickle;
P. III. 2. 184.

लवेटिका Corn.

लश् 10 U. (लाशयति-ते) To exercise or practise any
art; cf. लस्.

लशु (शु) नः -नम् (अशोः उन्नन्, लशश्च Up. 3. 55)
Garlic; निखिलरसायनमहितो गन्धेनोप्रेण लशुन इव R. G. (= Bv.
1. 81); यशःसौरभ्यलशुनः Bv. 1. 93.

लष् I. 1, 4 P. (लषति-ते, लष्यति-ते, लषित) To wish,
desire, long for, be eager for; रामाच्युतौ वो लषतो बुभुक्षितौ
Bhāg. 10. 23. 7; (usually with the preposition अभि q. v.).
-II. 10 U. (लाषयति-ते) = लश् q. v.

लषित p. p. Wished, desired.

लष्वः [लष्-वन् Un. 1. 142] An actor, a dancer.

लस् I. 1 P. (लसति, लसित) 1 To shine, glitter, flash;
मुक्ताहरिण लसता हसतीव स्तनद्वयम् K. P. 10; करवाणि चरणद्वयं
सरसलसदलक्तकरागम् Git. 10; Amaru. 19; बालेन नक्तंसमयेन
मुक्तं रौप्यं लसद्विम्बमिवेन्दुविम्बम् N. 22. 53 (v. l.). -2 To
appear, arise, come to light. -3 To embrace. -4 To
play, frolic about, skip about, dance. -4 To sound,
resound. -Caus. (लासयति-ते) 1 To cause to shine, grace,
adorn. -2 To cause to dance. -3 To exercise an art.

लसकः = लासक q. v.

लसदंशु a. Having flashing rays (as the sun);
मध्यमोपलनिभे लसदंशौ Ki. 9. 2.

लसा [लसति लस्-अच्] 1 Saffron. -2 Turmeric.

लसिका Spit, saliva.

लसित p. p. [लस्-क्त] Played, sported, appeared,
manifested, skipping about &c.; see लस्.

लसीका 1 Saliva. -2 Pus, matter. -3 The juice of
the sugar-cane. -4 Lymph. -5 A tendon, muscle.

लसुष a. [लस्-उषच् Un. 4. 79] Shining.

लस्त a. 1 Embraced, clasped. -2 Skilful, skilled.

लस्ज् 1 A. (लजते, लजित) 1 To be ashamed, feel sha-
me (oft. with instr. or inf.); स्त्रीजनं प्रहरन् कथं न लज्जसे
Ratn. 2; Bk. 15. 33. -2 To blush. -Caus. (लज्जयति-ते)
To put to shame; नर्तकीरभिनयातिलब्धिनीः पार्श्ववर्तिषु गुरुष्व-
लज्जयन् R. 19. 14.

लस्तकः The middle of a bow, that part which is
grasped.

लस्तकिन m. A bow.

लहरिः -री f. A wave, a large wave or billow; करेणो-
क्षिप्तास्ते जननि विजयन्तां लहरयः G. L. 40; इमां पीयूषलहरीं
जगन्नाथेन निर्मिताम् 53; so आनन्द°, करुणा°, सुधा° &c.

लक्षा A kind of bird.

ला 2 P. (लति) To take, receive, obtain, take up;
ललुः सद्गान् Bk. 14. 92; 15. 53.

ला f. 1 Taking, receiving. -2 Giving.

लाकुटिक a. (-की f.) [लकुटः प्रहरणमस्य ठक्] Armed
with a club or cudgel. -कः A sentinel, watchman;
Pt. 4.

लाक्षकी N. of Sita.

लाक्षणिक a. (-की f.) [लक्षणया बोधयति ठक्] 1 One who
is acquainted with marks or signs. -2 Characteristic,
indicatory. -3 Having a secondary sense, used in a se-
condary sense (as a word, as distinguished from वाच्य
and व्यञ्जक q. q. v. v.); स्याद्वाचको लाक्षणिकः शब्दोऽत्र व्यञ्जक-
स्त्रिधा K. P. 2. -4 Expressing indirectly or figurative-
ly. -5 Secondary, inferior; साक्षात् सुधांशुमुखमेव भैम्या
दिवः स्फुटं लाक्षणिकः शशाङ्कः N. 10. 115. 6 Technical. -कः
A technical term.

लाक्षय्य a. [लक्षणं वेत्ति ज्य] 1 Relating to signs,
indicative. -2 Conversant with, or able to explain or
interpret signs.

लाक्षा [लक्षयतेऽनया लक्ष् अच् पृषो० वृद्धिः] 1 A kind of red
dye, lac; (largely used by women in ancient times as
an article of decoration, especially for the soles of the
feet and lips; cf. अलक्त; it is said to be obtained from
the cochineal insect and from the resin of a particular
tree); निष्ठूतश्चरणोपभोगसुलभो लाक्षारसः केनचित् (तरुणा) S.
4. 5.; Rs. 6. 14; लाक्षागृहानलविषान्नसभाप्रवेशैः Ve. 1. 8;
Ki. 5. 23. -2 The insect which produces the red dye.
-Comp. -तरुः, -वृक्षः N. of a tree, Butea Frondosa.

-प्रसादः, -प्रसादनः the red *Lodhra* tree (the infusion of its bark is used to fix colour). -रक्त a. dyed with lac.

लाक्षिक a. (-की f.) 1 Relating to, made of, or dyed with lac. -2 Relating to a lac (लक्ष).

लाख 1 P. (लखति) 1 To be dry or arid. -2 To adorn. -3 To suffice, be competent. -4 To give. -5 To prevent.

लागुडिक See लाकुटिक.

लाघ 1 A. (लाघते) To be equal to, to suffice or be competent.

लाघरकोलसः A particular form of jaundice.

लाघवम् [लघोर्भावः अण्] 1 Smallness, littleness. -2 Levity, lightness; अलसग्रहणं प्राप्तो दुर्मेधानी तथोच्यते । बुद्धिलाघवयुक्तेन जनेनादीर्घदर्शिना ॥ Mb. 12. 166. 6 (com. लाघवं नीचता); cf. बुद्धिलाघव. -3 Thoughtlessness, frivolity. -4 Insignificance. -5 Disrespect, contempt, dishonour, degradation; सेवां लाघवकारिणीं कृतधियः स्थाने श्ववृत्तिं विदुः Mu. 3. 14; यास्यसि लाघवम् Bg. 2. 35. -6 Quickness, speed, rapidity; गतिर्वेगश्च तेजश्च लाघवं च महाकपे । पितुस्ते सदृशं वीर मास्तस्य महौजसः ॥ Rām. 4. 44. 5. -7 Ease, facility. -8 Health, soundness of constitution. -9 Activity, dexterity; readiness; वियदभिपातलाघवेन Ki. 7. 21; हस्तलाघवम्. -10 Versatility; बुद्धिलाघवम्. -11 Brevity, conciseness (of expression); प्रसादरम्यमोजसि गरीयो लाघवान्वितम् Ki. 11. 38. -12 An explanation which is in consonance with the principle of economy of nature and involves simplicity of reasoning; (अल्पोपरिचितसापेक्षत्वं लाघवम्); आकाशो लाघवादेकः Tarka. K. -13 Shortness of a syllable (in prosody). -Comp. -कारिन् disgraceful.

लाघविन् n. A juggler.

लाङ्गलम् [लङ्ग् कलच् पृषो० वृद्धिः भुवि गच्छति Un. 1. 105] 1 A plough; लाङ्गलपितृमीवा सुसलैर्भिन्नमस्तकाः Rām. 7. 7. 47. -2 A plough-shaped beam or timber. -3 The palm tree. -4 The membrum virile. -5 A kind of flower. -6 A particular appearance of the moon. -7 A kind of timber (used in building houses). -8 A pole for gathering fruit from a tree; Rām. -लः A kind of rice. -ला The cocoa-nut tree. -Comp. -ग्रहः a ploughman, peasant. -दण्डः the pole of a plough. -ध्वजः N. of Balarāma. -पद्मतिः f. a furrow; also लाङ्गलकमार्गः. -फालः a ploughshare.

लाङ्गलिक a. (-की f.) Belonging to a plough. -कः A kind of poison; L. D. B.

लाङ्गलिन् m. [लाङ्गलमस्यास्ति इति] 1 N. of Balarāma; बन्धुप्रीत्या समरविमुखो लाङ्गली याः सिधेवे Me. 51. -2 The cocoa-nut tree. -3 A snake.

लाङ्गली The cocoa-nut tree.

लाङ्गलीषा [for लाङ्गल-ईषा] The pole of a plough.

लाङ्गुलम् 1 A tail. -2 Membrum virile.

लाङ्गुलम् [लङ्ग्-ऊलच् पृषो० Un. 4. 96] 1 A tail; लाङ्गुलचालनमधश्चरणावपातं...श्चा पिण्डस्य कुरुते Bh. 2. 31 'wags his tail'. -2 The membrum virile. -3 A granary. -Comp. -चालनम्, -विक्षेपः wagging or waving the tail; Bh. 2. 31.

लाङ्गुलिन् m. A monkey, an ape.

लाज्, लाञ्ज 1 P. (लाजति, लाञ्जति) 1 To blame, censure. -2 To roast, fry.

लाजः [लाज्-अच्] Wetted grain. -जाः (pl.) Parched or fried grain (f. also); (तम्) अवाकिरन् बाललताः प्रसूनै-राचारलाजैरिव पौरकन्याः R. 2. 10; 4. 27; 7. 25; Ku. 7. 69, 80. -जम् = उशीर q. v.; लाजोलापिकधूमाब्जमुच्चप्राकारतोरणम् Mb. 5. 191. 21. -Comp. -पेयाः rice-gruel. -मण्डः the scum of parched grain.

लाञ्छ 1 P. (लाञ्छति) 1 To distinguish, mark, characterize. -2 To deck, decorate.

लाञ्छनम् [लाञ्छ-कर्मणि ल्युट्] 1 A sign, mark, token, characteristic mark; नवाम्बुदानीकमुहूर्तलाञ्छने (धनुषि) R. 3. 53; U. 4. 20; Mv. 1. 18; oft. at the end of comp. in the sense of 'marked with', 'characterized by' &c.; जातेऽथ देवस्य तथा विवाहमहोत्सवे साहसलाञ्छनस्य Vikr. 10. 1; R. 6. 18; 16. 84; so श्रीकण्ठपदलाञ्छनः Māl. 1 'bearing the characteristic epithet श्रीकण्ठ'. -2 A name, an appellation. -3 A stain, stigma, a mark of ignominy. -4 The spot on the moon; दिवापि निष्ठूतमरीचिभासा बाल्यादना-विष्कृतलाञ्छनेन Ku. 7. 35. -5 A landmark.

लाञ्छित p. p. [लाञ्छ-क्त] 1 Marked, distinguished, characterized. -2 Named, called. -3 Decorated. -4 Furnished with.

लाट m. pl. N. of a country and its inhabitants; एष च (लाटानुप्रासः) प्रायेण लाटजनप्रियत्वाद्वाटानुप्रासः S. D. 10. -टः 1 A king of the Lāṭas. -2 Old, worn out, or shabby clothes, ornaments &c. -3 Clothes in general. -4 Childish language. -5 A learned man. -Comp. -अनुप्रासः one of the five kinds of अनुप्रास or alliteration, the repetition of a word or words in the same sense but in a different application; it is thus defined and illustrated by Mammata:—शाब्दस्तु लाटानुप्रासो भेदे तात्पर्यमात्रतः, e. g. वदनं वरवर्णिन्यास्तस्याः सत्यं सुधाकरः । सुधाकरः क नु पुनः कलङ्क-विकलो भवेत्; or यस्य न सविधे दयिता दवदहनस्तुहिनदीधितिस्तस्य । यस्य च सविधे दयिता दवदहनस्तुहिनदीधितिस्तस्य ॥ K. P. 9.

लाटक a. (-टिका f.) Relating to the Lāṭas.

लाटिका, लाटी 1 A particular style of composition; see S. D. 629. -2 N. of a Prākṛita dialect; see Kāv. 1. 35.

लाइ 10 U. (लाडयति-ते) 1 To fondle, caress. -2 To blame, censure. -3 To throw, toss; cf. लड्.

लाण्ठनी An unchaste woman (कुलटा).

लात *p. p.* Taken, received.

लाति: *f.* Taking, receiving.

लाप: 1 Speaking, talking. -2 Chattering, prating.

लापिका A sort of enigma or riddle.

लावः, लावकः A sort of quail.

लावुः (वृः) A kind of gourd.

लावुकायनः N. of an old authority on philosophy quoted by Jaimini; MS. 6. 7. 37.

लावुकी A kind of lute.

लाभ 10 P. To send; L. D. B.

लाभः [लभ्-भावे घञ्] 1 Gaining, obtaining, acquirement, acquisition; शरीरत्यागमात्रेण शुद्धिलाभमन्यत R. 12. 10; श्रीरत्नलाभम् 7. 34; 11. 92; क्षणमप्यवतिष्ठते श्वसन् यदि जन्तुर्ननु लाभवानसौ R. 8. 87. -2 Gain, profit, advantage; सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ Bg. 2. 38; Y. 2. 259. -3 Enjoyment. -4 Capture, conquest. -5 Perception, knowledge, apprehension. -6 Treasure-trove; सप्त वित्तागमा धर्म्या दायो लाभः.....Ms. 10. 115. -7 Wealth, riches; मित्रलाभमनु लाभसंपदः Ki. 13. 52. -Comp. -कर, -कृत् *a.* profitable, advantageous. -लिप्सा desire of gain, avarice, covetousness. -लिप्सु *a.* 1 greedy, covetous. -2 desirous of gain.

लाभ्य *a.* = लाभार्हः लभ्यो लाभ्यः स्याद्वलिभ्यः प्रशस्तः Mb. 13. 1. 28.

लाभकः Gain, profit.

लामज्जकम् The root of a particular fragrant grass (वीरणमूल).

लाम्पट्यम् Lasciviousness, lustfulness, lewdness.

लालम् 1 Persuasion. -2 A secret matter.

लालक *a.* (-लिका *f.*) Fondling, coaxing. -कः A king's jester.

लालन *a.* (-नी *f.*) Fondling, coaxing, caressing. -नः A sort of poisonous mouse. -नम् [लल्-ल्युट्] 1 Caresing, fondling, coaxing; सुतलालनम् &c. -2 Indulging, over-indulgence, fondling too much; लालने बहवो दोषाः स्ताडने बहवो गुणाः; Pt. 1. 169; Bh. 2. 42.

लालस *a.* 1 Ardently longing for, eagerly desirous of, hankering after; प्रणामलालसाः K. 14; ईशानसंदर्शनलालसानाम् Ku. 7. 56; Śi. 4. 6. -2 Taking pleasure in, devoted to, fond of, absorbed in; विलासलालसम् Git. 1; रुदती शोकलालसा Rām. 2. 21. 20; Mb. 1. 2. 229; मृगया° &c. -सः = लालसा *q. v.* below.

लालसा [लस् स्पृहायां यङ् लक् भावे अ] 1 Longing or ardent desire, extreme desire, eagerness. -2 Asking, solicita-

tion, entreaty. -3 Regret, sorrow. -4 The longing of a pregnant woman (दोहद).

लालसीकम् Sauce.

लाला [लल्-णिच् अच् टाप्] Saliva, spittle; कृमिकुलचितं लालाक्लिन्नम् Bh. 2. 9. -Comp. -भक्षः N. of a hell -मेहः passing mucous urine. -विपः a spider and other insects having a poisonous saliva; L. D. B. -स्रवः a spider. -स्रावः 1 a flow of saliva. -2 a spider.

लालायते Den. A. To emit saliva; वक्त्रं च लालायते Pt. 4. 78.

लालाटिक *a.* (-की *f.*) [ललाटे प्रभोर्भालं पश्यति ठञ्] 1 Being on or relating to the forehead. -2 Arising from or dependent on fate; प्राप्तिस्तु लालाटिकी Udb. -3 Useless, low, vile. -4 Attentive, vigilant. -कः 1 An attentive servant (lit. one who watches his master's countenance and learns by it what is necessary to be done). -2 An idler, a careless or useless person. -3 A kind of embrace.

लालाटी The forehead.

लालाघः Epilepsy.

लालिकः A buffalo. -का A jesting reply.

लालित *p. p.* 1 Caressed, fondled, coaxed, indulged. -2 Seduced. -3 Loved, desired. -तम् Pleasure, love, joy.

लालितकः A fondling or darling, pet, little favourite.

लालित्यम् [ललितस्य भावः घञ्] 1 Loveliness, charm, beauty, grace, sweetness; दण्डिनः पदलालित्यम् Udb.; लीलामन्दिरद्वारकदलीलालित्येन Dk. 1. 5. -2 Amorous gestures.

लालिन् *m.* A seducer.

लालिनी A wanton woman.

लालुका A kind of necklace.

लाव *a.* (-वी *f.*) [ल् कर्तरि घञ् Un. 1. 141] 1 Cutting, lopping, cutting off; कुशसूचिलावम् R. 13. 43. -2 Plucking, gathering. -3 Cutting down, killing, destroying; स शत्रुलावौ मन्वानः Bk. 6. 87. -वः 1 Cutting. -2 A quail. -3 A bird.

लावकः 1 A cutter, divider. -2 A reaper, gatherer. -3 A quail; योध्यन्ते लावकाः Mk. 4.

लावण *a.* (-णी *f.*) [लवणे संस्कृतम् अण्] 1 Salt. -2 Salted, dressed with salt; लावणस्य समुद्रस्य विष्कम्भो द्विगुणः स्मृतः Mb. 6. 11. 6. -Comp. -सैन्धव *a.* situated on the sea-coast.

लावणिक *a.* (-की *f.*) [लवणे संस्कृतं ठण्] 1 Salted, dressed with salt. -2 Dealing in salt. -3 Lovely, beautiful, charming; लीलैव सुतनोस्तुल्यित्वा गौरवाद्यमपि लावणिकेन Śi. 10. 38 (where it means 'a salt-merchant' also) -कः A salt-merchant. -कम् A salt-vessel, salt-cellar.

लावण्यम् [लवणस्य भावः प्यञ्] 1 Saltness. -2 Beauty, loveliness, charm; तथापि तस्या लावण्यं रेखया किञ्चिदन्वितम् S. 6. 13; 7. 18; (लावण्य is thus defined in Śabdak.:—मुक्ताफलेषु छायायास्तरत्नमिवान्तरा । प्रतिभाति यदङ्गेषु तद्वावण्यमिहोच्यते ॥). Shri Kshitishachandra points out in his Mañjūsā that the word does not seem to have any connection with लवण (salt). The word रामण्यक (= beauty) occurs in the Rāmāyaṇa (वनरामण्यकं यत्र जलरामण्यकं तथा Aranya-kāṇḍa 25. 5). 'रलयोरभेद इति न्यायेन सन्निहितयोरनुनासिकयोरेकस्य विषमीकरणप्रक्रियया चाननुनासिकीकरणेन लावण्यमिति निष्पन्नमिति प्रतिभाति' । Amaruśataka gives a verse containing a pun on the word लावण्य (saltness, loveliness):—पीता यतः प्रभृति कामपिपासितेन तस्या मयाधररसः प्रचुरः प्रियायाः । तृष्णा तदा प्रभृति मे द्विगुणत्वमेति लावण्यमस्ति बहु तत्र किमत्र चित्रम् ॥ —Comp. -अर्जितम् the private property of a married woman given to her at her marriage by her father or mother-in-law. -कलित a. endowed with beauty. -लक्ष्मीः great beauty.

लावण्यमय, लावण्यवत् a. Lovely, handsome.

लावाणकः, लवानकः [ल-आनकः Un. 3. 84] N. of a district near Magadha.

लाविकः A buffalo.

लावु See लावु.

लाषुक a. (-का or की f.) Covetous, greedy, avaricious; P. III. 2. 154.

लासः [लस्-घञ्] 1 Jumping, sporting, skipping about, dancing; मदनजनितलासैः R. 6. 30 -2 Dalliance, wanton sport. -3 Dancing as practised by women. -4 Soup, broth.

लासक a. (-सिका f.) [लस्-ण्वल्] 1 Playing, frolicking, sporting. -2 Moving hither and thither. -3 Causing to dance; लासकः पादपानां ...नभस्वान् R. 2. 26 (the commentator Amarakīrti, however, says, "लासकः संसर्गवान्"). -कः 1 A dancer. -2 A peacock. -3 Embracing. -4 N. of Śiva. -कम् A room on the top of a building, turret.

लासकी A female dancer.

लासनम् Moving hither and thither; तोमराङ्कुशालासैः Mb. 7. 142. 45.

लासिक a. Dancing; सविलासलासिकविलासिनीजनः Śi. 13. 66.

लासिका 1 A female dancer. -2 A harlot, wanton or unchaste woman. -3 A kind of dramatic performance.

लास्यम् [लस्-भ्यत्] 1 Dancing; a dance; आस्ये धास्यति कस्य लास्यमधुना...वाचां विपाको मम Bv. 4. 42; R. 16. 14. -2 A dance accompanied with singing and instrumental music. -3 A dance in which the emotions of love

are represented by means of various gesticulations and attitudes; अरुणाधरकिरणबालकिसलयलास्यहेतुभिः Dk. 2. 5. -स्यः A dancer, an actor. -स्या A dancing girl.

लास्फोटनी A gimlet.

लिः 1 Fatigue. -2 Destruction, loss. -3 End. -4 Equality. -5 A bracelet.

लिकुचः See लकुच.

लिक्षा, -लिख्या [लिखे सः कित् Un. 3. 66] 1 A nit, the egg of a louse. -2 A very minute measure of weight (said to be equal to 4 or 8 trasarenus); जालान्तरगते भानौ यच्चानुर्दृश्यते रजः । तैश्चतुर्भिर्भवेद्विधा; or त्रसरेणवोऽष्टौ विज्ञेया लिक्षैका परिमाणतः Ms. 8. 133; See Y. 1. 362 also.

लिक्षिका A nit.

लिख् 6 P. (लिखति, लिखित) 1 To write, write down, inscribe, draw a line, engrave; अरसिकेषु कवित्वनिवेदनं शिरसि मा लिख मा लिख मा लिख Udb.; ताराक्षरैर्यामसिते कठिन्या निशालिखद् व्योम्नि तमः प्रशस्तम् N. 22. 54; Y. 2. 87; Ś. 7. 5; लीनेव प्रतिबिम्बितेव लिखितेव Mā. 5. 10. -2 To sketch, draw, portray, delineate, paint; मृगमदतिलकं लिखति सपुलकं मृगमिव रजनीकरे Git. 7; मत्सादृश्यं विरहतनु वा भावगम्यं लिखन्ती Me. 87, 82; Ku. 6. 48; स्मिता पाणौ खड्गलेखां लिलेख K. P. 10; केशप्रहः खलु तदा द्रुपदात्मजाया द्रोणस्य चाद्य लिखितैरिव वीक्षितो यैः Ve. 3. 11. -3 To scratch, rub, scrape, tear up; न किञ्चिदूचे चरणेन केवलं लिलेख बाष्पाकुललोचना भुवम् Ki. 8. 14; मूर्ध्ना दिवमिवालेखीत् Bk. 15. 22. -4 To lance, scarify. -5 To touch, graze. -6 To peck (as a bird). -7 To make smooth. -8 To unite sexually with a female.

लिखकः [लिख्-क्वुन् Un. 2. 32] A writer.

लिखनम् [लिख्-भावदौ ल्युट्] 1 Writing, inscribing. -2 Drawing, painting. -3 Scratching. -4 A written document, a writing or manuscript.

लिखित p. p. [लिख्-क्त] Written, painted, scratched &c.; see लिख्. -तः N. of a writer on law (mentioned along with शङ्ख). -तम् 1 A writing, document. -2 A picture; द्रोणस्य चाद्य लिखितैरिव वीक्षितो यैः Ve. 3. 13. -3 Any book or composition. -Comp. -पठित a. written and read about; described; लिखितपठिता राज्ञो दाराः कविप्रतिभासु ये शृणुत शृणुतासूर्यपश्या न सा किल भाविनी N. 19. 36; इक्ष्वाकूणां लिखितपठिता स्ववैधूयगण्डीपठकीडापत्रप्रकरमकरीपाशुपाल्यं हि वृत्तिः A. R. 1. 31. -पाठः learning from books. -स्मृतिः N. of a law-book.

लिखित् m. A painter.

लिख्यः A nit, the egg of a louse; cf. लिक्षा.

लिङ्ख् 1 P. (लिङ्खति) To go, move.

लिगुः [लिङ्-कुः Un. 1. 36] 1 A deer. -2 A fool, block-head. -3 A sage. -n. The heart.

लिङ् A technical term used by Pāṇini to denote the Potential and Benedictive moods or their terminations (the two moods being distinguished as विधिलिङ् and आशीर्लिङ्).

लिङ्ग I. 1 P. (लिङ्गति, लिङ्गित) To go, move. -II. 10 U. (लिङ्गयति-ते) 1 To paint, variegate. -2 To inflect (a noun) according to its gender.

लिङ्गम् [लिङ्-अच्] 1 A mark, sign, token, an emblem, a badge, symbol, distinguishing mark, characteristic; यतिपार्थिवलिङ्गधारिणौ R. 8. 16; अथवा प्रावृष्यैरेव लिङ्ग-र्मम राजोपचारः संप्रति V. 4; मुनिदोहदलिङ्गदर्शी 14. 71; Ms. 1. 30; 8. 25, 252. -2 A false or unreal mark, a guise, disguise, a deceptive badge; लिङ्गमुदः संवृतविक्रियास्ते R. 7. 30; क्षपणकलिङ्गधारी Mu. 1; न लिङ्गं धर्मकारणम् H. 4. 85. See लिङ्गिन् below. -3 A symptom, mark of disease. -4 A means of proof, a proof, evidence. -5 (In logic) The *hetu* or middle term in a syllogism; particularly the assertion of the *hetu*'s being found in the पक्ष or minor term coupled with the statement of the invariable concomitance between this *hetu* and the major term; it is thus defined:— व्याप्तिपक्षधर्मतावलिङ्गम् Tarka K. -6 The sign of gender or sex. -7 Sex; गुणाः पूजास्थानं गुणिषु न च लिङ्गं न च वयः U. 4. 11. -8 The male organ of generation. -9 Gender (in gram.). -10 The genital organ of Śiva worshipped in the form of a Phallus. -11 The image of a god, an idol; धत्तेऽसावात्मनो लिङ्गं मायया विसृजन् गुणान् Bhāg. 7. 2. 22. -12 One of the relations or indications (such as संयोग, वियोग, साहचर्य &c.) which serve to fix the meaning of a word in any particular passage; e. g. in कुपितो मकरध्वजः the word कुपित restricts the meaning of मकरध्वज to 'Kāma'; see K. P. 2 and commentary *ad loc.*; तदेव सक्तः सह कर्मणैति लिङ्गं मनो यत्र निषक्तमस्य Bri. Up. 4. 4. 6. -13 (In Vedānta phil.). The subtle frame or body, the indestructible original of the gross or visible body; cf. पञ्चकोष; यं योगिनो योग-समाधिना रहो व्यायन्ति लिङ्गादसुतो सुमुखया Bhāg. 3. 19. 28. -14 A spot, stain. -15 The nominal base, the crude form of a noun (प्रातिपदिक). -16 (In Sān. phil.) Pradhāna or Prakṛiti; q. v. -17 The effect or product (that which is evolved out of a primary cause and itself becomes a producer). -18 Inference, conclusion; अव्यक्तमिति विज्ञेयं लिङ्गग्राह्यमतीन्द्रियम् Mb. 12. 189. 15. -19 =उपाधि; योगेन धृत्युद्यमसत्त्वयुक्तो लिङ्गं व्यपोहेत् कुशलोऽहमाख्यम् Bhāg. 5. 5. 13. -Comp. -अग्रम् the glans penis. -अनु-शासनम् the laws of grammatical gender. -अर्चनम् the worship of Śiva as a *liṅga*. -अर्शस् n. a particular disease of the genital organs. -आख्यः Name of one of the sub-divisions of the production according to Sān-khya; लिङ्गाख्यो भावाख्यः Sān. K. 52. -देहः, -शरीरम् the subtle frame or body; see लिङ्ग (13) above. -धारिन् a. wearing a badge. -नाशः 1 loss of the characteristic marks. -2 loss of penis. -3 loss of vision, a particular

disease of the eye. -परामर्शः the finding out or consideration of a sign or characteristic (in logic); (e. g. that smoke is a sign of fire); as वह्निव्याप्यधूमवानयं पर्वतः इति लिङ्गपरामर्शः. -पीठम् the pedestal of a शिवलिङ्ग. -पुराणम् N. of one of the 18 Purāṇas. -प्रतिष्ठा the establishment or consecration of a *liṅga*. -वर्धन a. causing erection of the male organ. -विपर्ययः change of gender. -वृत्ति a. hypocritical. -वृत्तिः a religious hypocrite. -वेदी the base or pedestal of a *liṅga*. -शास्त्रम् a grammatical treatise on gender. -शोफः swelling on the penis. -स्यः a religious student; न श्रोत्रियो न लिङ्गस्थः (साक्षी कार्यः) Ms. 8. 65.

लिङ्गकः The *Kapittha* tree.

लिङ्गनम् Embracing; an embrace.

लिङ्गवत् a. 1 Having marks. -2 Having various sexes or genders. -3 Wearing a *Liṅga*. (as a Jaṅgama).

लिङ्गालिका A kind of small mouse.

लिङ्गिन् a. [लिङ्गमस्त्यस्य इनि] 1 Having a mark or sign. -2 Characterized by. -3 Wearing the marks or badges of, having the appearance of, disguised as, hypocritical, wearing false badges (at the end of comp.); स वर्णिलिङ्गी विदितः समाययौ युधिष्ठिरं द्वैतवने वनेचरः Ki. 1. 1; so आर्यलिङ्गिन्. -4 Furnished with a *liṅga*. -5 Having a right to wear signs or badges. -6 One whose outward form corresponds with his inward character. -7 Having a subtle body. -m. 1 A religious student, Brāhmaṇa ascetic; अलिङ्गी लिङ्गिवेषणो यो वृत्तिमुपजीवति। स लिङ्गिनां हरत्येनस्तिर्यग्गुणौ न च जायते ॥ Ms. 4. 200; स्त्रीलिङ्गिविप्रबालानां प्रहर्तव्यं न कर्हिचित् Pt. 4. 39. -2 A worshipper of Śiva's *liṅga*. -3 A hypocrite, pretending devotee, pseudo-ascetic. -4 An elephant. -5 (In logic) That which possesses the *liṅga* or middle term; i. e. वह्नि is the लिङ्गिन् in the familiar instance पर्वतो वह्निमान् धूमात्. -6 (Hence) The subject of a proposition. -7 The Supreme Being (as the sustainer of *liṅga*). -8 The cause or source. -9 N. of a Śaiva sect. -Comp. -वेषः the dress of a religious student.

लिच्छ (च्छि) विः N. of a regal race.

लिट् A technical term in grammar used by Pāṇini to denote the Perfect tense or its terminations.

लिथु A technical term in grammar used by Pāṇini for nominal verbs.

लिन्दु a. Ved. Slimy, slippery (पिच्छिल); लिन्दु माभिगाम् Ch. Up. 8. 14. 1.

लिप् 6 U. (लिप्पति-ते, लिप्) 1 To anoint, smear, besmear; लिप्पतीव तमोऽङ्गानि Mk. 1. 34. -2 To cover, over-spread; plaster; लिप्तेषु भासा गृहदेहलीनाम् Śi. 3. 48. -3 To

stain, pollute, defile, taint, contaminate; यः करोति स लिप्यते Pt. 4. 64; न मां कर्माणि लिम्पन्ति Bg. 4. 14; 18. 17; Ms. 10. 106. -4 To inflame, kindle; तस्यालिपत शोकामिः स्वान्तं काष्ठमिव ज्वलन् Bk. 6. 22. -Caus. 1 To cast blame on anyone. -2 To smear anything.

लिपः Smearing, anointing.

लिपिः, -पी f. [लिप् इक् वा ङीप्] 1 Anointing, smearing. -2 Writing, hand-writing. -3 The written characters, letters, alphabet; यवनालिप्याम् Vart.; लिपेर्यथावद्ग्रहणेन बाष्पमयं नदीमुखेनैव समुद्रमाविशत् R. 3. 28; 18. 46. -4 The art of writing. -5 A writing (as a letter, document, manuscript &c.); अयं दरिद्रो भवितेति वैधसी लिपिं ललाटेऽर्थिजनस्य जाग्रतीम् N. 1. 15, 138. -6 Painting, drawing. -7 Outward appearance. -Comp. -करः 1 a plasterer, white-washer, mason. -2 a writer, scribe. -3 an engraver (also लिपिकर). -कर्मन् n. drawing, painting. -ज्ञानम् the art of writing. -कारः a writer, scribe. -ज्ञ a. one who can write. -न्यासः the art of writing or transcribing. -फलकम् a writing tablet or board. -शाला a writing school. -सज्जा writing materials or apparatus. -संनाहः a belt worn on the fore-arm.

लिपिकः A scribe, clerk.

लिपिका See लिपी.

लिप्त p. p. [लिप्-क्त] 1 Anointed, smeared, besmeared, covered. -2 Stained, soiled, polluted, defiled. -3 Poisoned, envenomed (as an arrow). -4 Eaten. -5 United, joined. -सम् n. Phlegm; the phlegmatic humour of the body. -Comp. -वासित a. anointed and perfumed. -हस्त a. having the hands smeared or stained.

लिप्तकः A poisoned arrow.

लिप्ता, -लिप्तिका A minute, the sixtieth part of a degree.

लिप्सा [लभ्-सन्-भावे अ] 1 Desire of getting or regaining; मृतस्य लिप्सा कृपणस्य दिप्सा.....न हि दृष्टपूर्वा Bv. 1. 125. -2 Desire in general.

लिप्सु a. Desirous of getting &c.

लिपिः, -वी f. = लिपि q. v.

लिपिकरः A scribe, writer, copyist.

लिम्पः Smearing, anointing, covering.

लिम्पट a. Libidinous, lustful. -टः A libertine, lecher.

लिम्पाकः [लिप् आकन् षष्ठो] 1 The citron or lime tree. -2 An ass. -कम् A citron or lime.

लिम्पिः, -लिपिः f. = लिपि q. v.

लिलक्षयिषित (desid. of लक्ष्, p. p.) Had in view, meant.

लिह् I. 6 P. (लिहति) 1 To go, move. -2 To hurt; see लिह्. -II. 4 U. (लिह्यति-ते) To become small, be decreased.

लिह् p. p. Become small, lessened, decreased.

लिह्वः [लिष्-वन् Un. 1. 142] An actor, a dancer.

लिह् 2 U. (लेढि, लीढे, लिलेह्-लिलिहे, अलिह्यत्-त, अलीढ, लेह्यति-ते, लेढुम्, लीढ, desid. लिह्यति-ते) 1 To lick; कपाले मार्जारः पय इति करौल्लेढि शशिनः K. P. 19; Bv. 1. 99; Ki. 5. 38; Si. 12. 40. -2 To lick up, taste, sip, lap; लिलिहु-बहुधा सुधाकरम् N. 2. 99; लिलिहे स्वरुचा पताकया निशि जिह्वानिभया सुधाकरम् 100.

लिहः, -लेह् m. Mild wind.

लीढ p. p. [लिह्-आस्वादे-क्त] Licked, sapped, tasted, eaten &c.; See लिह्.

ली I. 1 P. (लयति) To melt, dissolve. -II. 9 P. (लिनाति) 1 To adhere. -2 To melt, usually with वि. -III. 4 A. (लीयते, लीन) 1 To stick or adhere firmly to, cling to. -2 To clasp, embrace. -3 To lie or rest on, recline, stay or dwell in, lurk, hide, cower down; (मृज्जान्नाः) लीयन्ते मुकुलान्तरेषु शनकैः संजातलज्जा इव Ratn. 1. 26; हरिशिशुरुत्पतितुं द्रागङ्गान्याकुञ्च्य लीयते निमृत्तम् Bv. 1. 106; R. 3. 9; S. 6. 16; Ku. 1. 12; 7. 21; Bk. 18. 13; Ki. 5. 26. -4 To be dissolved, melt away. -5 To be sticky or viscous. -6 To be absorbed in, be devoted or attached to; माधव मनसिजविशिखभयादिव भावनया त्वयि लीना Git. 4. -7 To vanish, disappear. -Caus. (लपयति-ते, लययति-ते, लीनयति-ते, लालयति-ते) To melt, dissolve, liquefy. (The form लपयते is used in the sense of 'to honour', 'cause to be honoured'; जटाभिर्लीपयते = पूजामधिगच्छति; cf. P. I. 3. 70.).

लीः f. 1 Adhering, clinging to. -2 Embracing -3 Melting, dissolving.

लीन p. p. [ली-क्त] 1 Clung or adhered to, stuck to. -2 Lurking, hid, concealed. -3 Resting or reclining on; कार्यं सैकतलीनहंसमिथुना स्रोतोवहा मालिनी S. 6. 17. -4 Melted, dissolved; लीनेव प्रतिबिम्बितेव.....सा नश्येतासि कीलितेव Māl. 5. 10. -5 Completely absorbed or swallowed up in, intimately united with; नद्यः सागरे लीना भवन्ति. -6 Devoted or given up to. -7 Disappeared, vanished; (see ली).

लीका A nit; see लिक्षा.

लीला [ली-क्लिप् लियं लाति ला-क वा Tv.] 1 Play, sport, pastime, diversion, pleasure, amusement; कर्म ययौ कन्दुक-लीलापि या Ku. 5. 19; oft. used as the first member of comp.; लीलाकमलम्, लीलाशुकः &c. -2 Amorous pastime, wanton, amorous or playful sport; उत्सृष्टलीलागतिः R. 7. 7; 4. 22; 5. 70; क्षुभ्यन्ति प्रसभमहो विनापि हेतोर्लीलाभिः किमु सति कारणे रमण्यः Si. 8. 24; Me. 37; (लीला in this sense is thus explained by उज्ज्वलमणिः—अप्राप्तवत्प्रसमागमनायिकायाः सख्याः पुरोऽत्र निजचित्तविनोदबुद्ध्या । आलापवेशगतिहास्याविलोकनाद्यैः प्राणेश्वरानुकृतिमाकलयन्ति लीलाम् ॥). -3 Ease, facility, mere sport, child's play; लीलया जघान 'killed with ease'. -4

Appearance, semblance, air, mien; यः संयति प्राप्तपिनाकि-
लीलः R. 6. 72 'appearing like Pinākin'. -6 Beauty,
charm, grace; मुहुरवलोकितमण्डनलीला Gīt. 6; R. 6. 1; 16.
71. -6 Pretence, disguise, dissimulation, sham; as,
लीलामनुष्यः, लीलानटः &c. -7 Frivolity, disrespect; दातव्य-
मन्त्रं विधिवत् सत्कृत्य न तु लीलया Rām. 1. 13. 14. -8 Action.
-Comp. -अ (आ) गारः-रम्, -गृहम्, -वेश्मनम् n. a
pleasure-house; लीलागारेष्वरमत पुनर्नन्दनाभ्यन्तरेषु R. 8. 95.
-अङ्ग a. having graceful limbs; वयोपपन्नं लीलाङ्गं सर्वरत्न-
समन्वितम् Mb. 13. 79. 22. -अञ्चित a. sportively hand-
some. -अञ्जम्, -अम्बुजम्, -अरविन्दम्, -कमलम्,
-तामरसम्, -पद्मम् &c. 'toy-lotus', a lotus-flower held
in the hand as a plaything; लीलारविन्दं भ्रमयाञ्चकार R. 6.
13; हस्ते लीलकमलमलके बालकुन्दानुविद्धम् Me. 67; Ku. 6. 84.
-अवतारः the descent (of Viṣṇu) on the earth for
amusement. -आभरणम् an ornament worn for mere
pleasure (of no value). -उद्यानम् 1 a pleasure-garden.
-2 the garden of gods, Indra's paradise. -कलहः
'sportive quarrel', a sham or feigned quarrel; cf.
प्रणयकलह. -चतुर a. sportively charming; तां वीक्ष्य लीला-
चतुरामनङ्गः स्वचापसौन्दर्यमदं मुमोच Ku. 1. 47. -तनुः a form
assumed for mere sport. -दग्ध a. burnt without
effort. -नटनम्, -नृत्यम् a sportive dance. -मनुष्यः a
sham man, a man in disguise. -मात्रम् mere sport or
play, child's play, absence of the least effort. -रतिः
f. diversion, sport. -वज्रम् an instrument like Indra's
thunderbolt. -वापी a pleasure-tank. -शुकः a parrot
kept for pleasure. -साध्य a. to be effected with ease,
easy of accomplishment.

लीलायति -ते Den. U. To sport, play, divert oneself.

लीलायितम् Play, sport, amusement, pleasure.

लीलावत् a. 1 Sportive, playful. -2 Beautiful, grace-
ful. -ती 1 A charming or handsome woman. -2 An
amorous or wanton woman. -3 N. of Durgā. -4 N. of
a wellknown mathematical work by Bhāskarāchārya.
-5 N. of the wife of the demon Maya.

लुक् ind. A technical term used by Pāṇini to
express the dropping or disappearance of affixes.

लुङ् A technical term used by Pāṇini to denote the
Aorist or its terminations.

लुञ्च् 1 P. (लुञ्चति, लुञ्चित) 1 To pluck, pull, peel,
pare. -2 To tear off, pluck or pull out.

लुञ्च् f. 1 Plucking out. -2 Dropping out.

लुञ्चः, -लुञ्चनम् Peeling, plucking out.

लुञ्चना Concise speech.

लुञ्चित p. p. 1 Peeled. -2 Plucked, plucked out,
torn off. -Comp. -केशः one having the hair torn out;
जटिलो मुण्डी लुञ्चितकेशः Charpat. S. 4.

लुञ्ज् 10 U. To speak. -2 To shine; see लञ्ज्.

लुट् I. 1 Ā. (लोठते) 1 To resist, repel, oppose. -2 To
shine. -3 To suffer pain. -II. 10 U. (लोठयति-ते) 1 To
speak. -2 To shine. -III. 1, 4 P. (लोठति-लुठयति) 1
To roll, wallow on the ground; cf. लुट्. -2 To take
away, rob, plunder (perhaps for लुट् or लुट्).

लुट् A technical term used by Pāṇini to denote the
First or Periphrastic Future or its terminations.

लुट् I. 1 P. (लोठति) To strike, knock down. -II.
1 Ā. (लोठते) 1 To roll on the ground. -2 To go,
move. -3 To resist, oppose. -III. 10 U. (लोठयति-ते)
To rob, plunder. -IV. 6 P. (लुठति) 1 To roll about,
roll on the ground, wallow, welter, move to and
fro; मणिर्लुठति पादेषु काचः शिरसि धार्यते H. 2. 67; लुठति
न सा हिमकराकिरेण Gīt. 7; हारोऽयं हरिणाक्षिणां लुठति स्तन-
मण्डले Amaru 100; गृहे गृहे पश्य तवाङ्गवर्णा मुग्धे सुवर्णावलयो लुठन्ति
Bv. 2. 176; Bk. 14. 54. -2 To agitate, move, stir. -3
To touch; पृषदपरुषविषाणाग्रेण लुठति Bhāg. 5. 8. 21.

लुठनम् [लुट्-ल्युट्] Rolling, wallowing, moving to
and fro.

लुठित p. p. Rolled down, rolling or wallowing on the
ground. -तम् The rolling on the ground (of a horse).

लुङ् I. 1 P. (लोडति) To stir, agitate, churn, disturb.
-Caus. (लोडयति-ते) To stir, churn, agitate. (used with
वि in the same sense); कलशिमुदधिगुर्वी बल्लवा लोडयन्ति
Śi. 11. 8; गजः पृथुकराकृष्टशतपत्रमलोडयत् 19. 69. -II. 6 P.
(लुडति) 1 To adhere. -2 To cover.

लुण्ट् I. 1 P. (लुण्टति) 1 To go. -2 To steal, rob,
plunder. -3 To be lame or crippled. -4 To be idle or
lazy. -II. 1 P., 10 U. (लुण्टयति-ते) 1 To rob, plunder,
steal; कटकं लुण्टयामास स कृष्णो भास्करात्मजः Parṇāl. 5. 106.
-2 To disregard, despise.

लुण्टा 1 Robbing. -2 Rolling.

लुण्टाक a. (-की f.) Stealing (fig. also), robbing,
plundering; तरुणानां हृदयलुण्टाकीं परिष्वक्कमाणां निवारयति K. P.
10-569; आः सितशकुनयः केयं लुण्टाकता B. R. 5. -कः 1 A
thief; इतो लुण्टाकानां समुदय इतः कण्टकचयः Viś. Guṇa. 208.
-2 A crow.

लुण्ट् 1 P. (लुण्टति) 1 To go. -2 To stir up, agitate,
set in motion. -3 To be idle. -4 To be lame. -5 To
rob, plunder; युध्यन्तः शिवसैन्येन लुण्टिताश्चावकुण्टिताः Śiva
B. 29. 44. -6 To resist.

लुण्टकः [लुट्-ल्युट्] A robber, plunderer, thief.

लुण्टनम् [लुट्-ल्युट्] 1 Plundering, robbing, stealing;
यदस्य दैत्या इव लुण्टनाय काव्यार्थचौराः प्रगुणीभवन्ति Vikr. 1. 11.
-2 Opposing, obstructing; भक्तप्रियेति भवलुण्टनकोविदेति
Mukunda-mālā 2.

लुण्ठा 1 Robbing, plundering. -2 Rolling.

लुण्ठाकः 1 A robber. -2 A crow.

लुण्ठः, -टिः *f.* Plundering, robbing, pillaging.

लुण्ठ 10 U. (लुण्ठयति-ते) To plunder, rob, pillage.

लुण्ठिका 1 A round mass or ball. -2 Proper conduct.

लुण्ठी Proper or becoming conduct.

लुण्ठीकृत *a.* Rolled up together.

लुण्ठ 1 P. (लुण्ठयति) 1 To strike, hurt, kill. -2 To suffer pain, be afflicted.

लुप् I. 4 P. (लुप्यति) 1 To confound, perplex. -2 To be perplexed or confounded. -3 To be suppressed or destroyed. -II. 6 U. (लुम्पति-ते, लुप्) 1 To break, violate, cut off, destroy, injure; अनुभवं वचसा साखि लुम्पसि N. 4. 105. -2 To take away, deprive of, rob, plunder. -3 To seize, pounce upon. -4 To elide, suppress, cause to disappear. -*Pass.* (लुप्यते) 1 To be broken or violated; be lost; तस्य भागो न लुप्यते Ms. 9. 211. -2 To be elided or lost, to disappear (in gram.). -*Caus.* (लोपयति-ते) 1 To break, violate, infringe, offend against. -2 To omit, neglect. -3 To cause to swerve from; सत्याद् गुरुमलोपयन् R. 12. 9. -*Desid.* (लुलुप्सति, लुलोपिषति); *freq.* लोलुप्यते or लोलोप्ति.

लुप् (in gram.) Falling out, suppression.

लुप्त *p. p.* [लुप्-क्त] 1 Broken, violated, injured, destroyed. -2 Lost, deprived of; सा लुप्तसंज्ञा न विवेद दुःखम् R. 14. 56; परिश्रुतनाभि लुप्तत्रिवलि श्यामस्तनाग्रमलसाक्षि Govardhanāchārya. -3 Robbed, plundered. -4 Dropped, elided, disappeared (in gram.). -5 Omitted, neglected. -6 Obsolete, disused, out of use; see लुप्. -7 Elliptical (as opp. to पूर्ण, in Rhet.). -*सम्* Stolen property, booty. -*Comp.* -उपमा a mutilated or elliptical simile, *i. e.* an *upama* in which one, two, or even three of the four requisites of a simile are omitted; see K. P. 10 under उपमा. -धर्मक्रिय *a.* excluded or deprived of religious ordinances; नाकन्यासु कचिन्नुणां लुप्तधर्मक्रिया हि ताः Ms. 8. 226. -पद *a.* wanting in words. -पिण्डोदकक्रिय *a.* deprived of the funeral rites. -प्रतिज्ञ *a.* one who has broken his promise, faithless, perfidious. -प्रतिम *a.* deprived of reason.

लुभ I. 6 P. To bewilder, confound, perplex. -II. 4 P. (लुभयति, लुब्ध) 1 To covet, long for, desire eagerly (with dat. or loc.); तथापि रामो लुभे मृगाय. -2 To allure, entice. -3 To be bewildered or perplexed, go astray. -*Caus.* (लोभयति-ते) 1 To make greedy, cause to long for, produce or excite desire for; पुण्ड्रवे बहु लोभयन् Bk. 5. 48. -2 To excite lust. -3 To entice, seduce, allure.

सं. इ. को. १०२

attract; लोभ्यमाननयनः श्रुतांशुकैर्मैखलगुणपदैर्नितम्बिभिः R. 19. 26. -4 To derange, disorder, disturb.

लुब्ध *p. p.* [लुम्-क्त] 1 Greedy, covetous, avaricious. -2 Desirous of, longing for, greedy of; as in धनलुब्ध, मांसलुब्ध, गुणलुब्ध &c.; वृणते हि विमृश्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव संपदः Ki. 2. 30. -ब्धः 1 A hunter. -2 A libertine, lecher.

लुब्धकः 1 A hunter, fowler; मृगमीनसज्जनानां तृणजल-संतोषविहितवृत्तीनाम् । लुब्धकधीवरपिशुना निष्कारणवैरिणो जगति ॥ Bh. 2. 61. -2 A covetous or greedy man. -3 A libertine. -4 The star Sirius. -5 The hinder part; वैशसं नाम विषयं लुब्धकेन समन्वितः Bhāg. 4. 25. 53.

लुभित *p. p.* Perplexed, disturbed; P. VII. 2. 54.

लुम्ब 1 P., 10 U. (लुम्बति, लुम्बयति-ते) To torment, harass.

लुम्बिका A kind of musical instrument.

लुम्बिनी N. of a grove and the birthplace of Gautama Buddha; सान्तःपुरजना देवी कदाचिदथ लुम्बिनीं (जगाम) Bu. Ch. 1. 23.

लुल 1 P. (लोलति, लुलित) 1 To roll, roll about, move to and fro, toss about; लुलितदृष्टि मदादिव चस्खले Ki. 18.6; Si. 3.72; 10. 36. -2 To shake, stir, agitate, make tremulous, disturb. -3 To press down, crush; see लुलित below. -*Caus.* (लोलयति-ते) To shake, stir up; अनिलेन लोलितलताङ्गुलये Si. 9. 4.

लुलापः, लुलायः [लुल् घञर्थे क, तमाप्नोति अण्] A buffalo; खुरविधुतधारित्रीचित्रकायो लुलायः; कंचित् पश्वधमं लुलायहतकं व्याजं वितन्वन् Mahiṣasātaka.

लुलित *p. p.* [लुल् क्त] 1 Shaken, tossed about, moved to and fro, tremulous, waving; सुरालयप्राप्तिनिमित्तमभ्रै-स्रोतसं नौलुलितं ववन्दे R. 16. 34, 59. -2 Disturbed, touched; लुलितमकरन्दो मधुकरैः Ve. 1. 1. -3 Disarranged, dishevelled (as hair); शय्यान्तदेशलुलिताकुलकेशपाशा Rs. 4. 14. -4 Pressed down, crushed, injured; तस्याः पुष्पमयी शरीर-लुलिता शय्या शिलायामियम् S. 3. 25. -5 Pressing on, touching; अनतिलुलितज्याघाताङ्कम् (कनकवलयम्) S. 3. 12. -6 Fatigued, drooping, unnerved; अलसलुलितमुग्धान्यध्वंसजात-खेदात् (अङ्गकानि) U. 1. 24; गाढोत्कण्ठा ललितलुलितैरङ्गकैस्ताम्यतीति Māl. 1. 15; 3. 6; 4. 2. -7 Elegant, beautiful; वनं लुलितपल्लवम् Bk. 9. 56.

लुप् 1 P. (लोपति) See लुप्.

लुषः The son of a निषाद and a चाणकी.

लुषभः also लुशभः [रुषेः अभच् निर लुश्च Up 3. 123] An elephant in rut.

लुस्तम् The end of a bow.

लुह 1 P. (लोहति) To covet, desire or long for; cf. लुम्.

ल 9 U. (लुनाति, लुनीते, लुन; *caus.* लावयति-ते; *desid.* लुद्धति-ते) 1 To cut, lop, clip, sever, divide, pluck, reap, gather (flowers &c.); शरासनज्यामलुनाद् विडौजसः R. 3. 59; 7. 5; 12. 43; पुरीमवस्कन्द लुनीहि नन्दनम् Si. 1. 51; क्रीडन्ति काकैरिव लुनपक्षैः Pt. 1. 187; Ku. 3. 61; Bk. 9. 80. -2 To cut off, destroy completely, annihilate; लोकान-लावीद्विजितांश्च तस्य Bk. 2. 53. -With आ to pluck (gently); तेनामरवधूहस्तैः सदयालुनपल्लवाः Ku. 2. 41. -विप्र to cut, lop or pluck off; किसलयमिव मुग्धं बन्धनाद्विप्रलुनम् U. 3. 5.

लूता [लूतक् Up. 3. 90] 1 A spider. -2 An ant. -Comp. -तन्तुः a cobweb; लूतातन्तुवितानसंवृतमुखी क्षिप्ती चिरं रोदिति Sūkti. 19. -पट्टः a spider's egg. -मर्कटकः 1 an ape. -2 a kind of jasmine.

लूतातः An ant.

लूतिका A spider.

लून p. p. [लू-क्] 1 Cut, lopped, severed, cut off. -2 Plucked, gathered (flowers &c.). -3 Destroyed. -4 Bitten, nibbled at. -5 Wounded. -नम् A tail. -Comp. -दुष्कृत a. one who has destroyed his sins. -यवम् ind. after barley-harvest. -विष a. having poison in the tail.

लूनक a. Cut, divided. -कः 1 A cut, division; wound. -2 Sort, species. -3 An animal.

लूमम् [लूमक्] A tail. -Comp. -विषः 'having poison in the tail', an animal that stings with its tail.

लूलुकः A frog.

लूष I. 1 P. (लूषति) To adorn, decorate. -II. 10 U. (लूषयति-ते) 1 To hurt, injure. -2 To rob, plunder, steal.

लूङ् A technical term used by Pāṇini to denote the Conditional Mood or its terminations.

लृट् A technical term used by Pāṇini to denote the Second or Simple Future or its terminations.

लेखः [लिख्-भावे घञ्] 1 A writing, document, written document (of any kind), a letter; लेखोऽयं न ममेति नोत्तर-मिदं मुद्रा मदीया यतः Mu. 5. 18; निर्धारितेऽर्थे लेखेन खल्लुक्त्वा खलु वाचिकम् Si. 2. 70; अनङ्गलेख Ku. 1. 7; मन्मथलेख S. 3. 26. -2 A god, deity; ईशा दिशां नलभुवं प्रतिपद्य लेखाः N. 13. 49; रेखा लेखाभिवन्धाः Viṣṇupāda. S. 11. -3 A scratch; cf. लेखाकीर्ण (a gem covered with scratches) Kau. A. 2. 11. -Comp. -अक्षरम् writing (opp. आलेख्य). -अधिकारिन् m. one in charge of writing letters, the secretary (of a king &c.). -अनुजीविन् the servant god; रत्नाकरादिव तुषारमयूखलेखां लेखानुजीविपुरुषा गिरिशोत्तमाङ्गम् (निन्यरे) N. 11. 56. -अर्हः a kind of palm tree. -ऋषभः N. of Indra. -पट्टम्, -पत्रम्, -पत्रिका 1 an epistle, a letter, writing in general. -2 a deed, document (legal); कृष्णानिकारगणनालेख्यपट्टं स्तनस्थलम् Bm. 2. 457. -प्रभुः Indra; लब्धं न लेखप्रभुणापि पातुं पीत्वा मुखेन्दोरधरामृतं ते N. 22. 118.

-संदेशः a written message. -हारः, हारिन् m. a letter-carrier.

लेखकः [लिख्-प्वल्] 1 A writer, scribe, copyist. -2 A painter. -कम् Writing down, transcribing. -Comp. -दोषः, -प्रमादः a slip of the scribe, copyist's mistake.

लेखन a. (-नी f.) [लिख्-ल्यु ल्युट् वा] 1 Writing, painting, scratching &c. -2 Exciting, stimulating. -नः A kind of reed of which pens are made. -नम् 1 Writing, transcribing. -2 Scratching, scraping. -3 Grazing, touching. -4 Attenuating, making thin or emaciated. -5 Cutting or making incisions (in surgery). -6 Scripture. -7 An instrument for scraping. -8 A kind of birch-tree. -9 A palm-leaf (for writing upon). -नी 1 A pen, writing-reed, reed-pen; सुरतरुवरशाखा लेखनी पत्रमुर्वी Śivamahimna 32. -2 A spoon. -Comp. -वस्तिः a kind of enema for reducing corpulency. -साधनम् writing materials or apparatus.

लेखनिकः 1 A letter-carrier. -2 One who makes another sign for himself, signing by proxy (being unable to write). -3 A writer, scribe.

लेखनीय a. 1 To be written, drawn or painted. -2 useful for reducing corpulency. -यम् An accusation or defence (required to be made in writing).

लेखा [लिख्-अ टाप्] 1 A line, streak; कान्तिध्रुवोरायत-लेखयोर्या Ku. 1. 47; 7. 16; Ki. 16. 2; Me. 46; विद्युद्रेखा, फेनलेखा, मदलेखा &c. -2 A stroke, furrow, row, stripe. -3 Writing, drawing lines, delineation, painting; पाणिर्लेखाविधिषु नितरां वर्तते किं करोमि Māl. 1. 35. -4 The moon's crescent, a streak of the moon; लब्धोदया चान्द्रमसीव लेखा Ku. 1. 25; 2. 34; Ki. 5. 44. -5 A figure, likeness, an impression, a mark; उषसि सयावकसव्यपादलेखा Ki. 5. 40. -6 Hem, border, edge, skirt. -7 The crest. -Comp. -वलयः, -यम् an encircling line. -संधिः the point where the eyebrows meet. -स्थवृत्त a. conforming to prescription; Charaka.

लेखायति Den. P. 1 To sport or dally wantonly. -2 To waver, totter.

लेखिका A little stroke; K.

लेखिन् a. Scratching, touching; एतद्विरेर्मात्यवतः पुरस्ता-दाविर्भवत्यम्बरलेखि शृङ्गम् R. 13. 26.

लेखित a. Caused to be written; बलाद्यच्चापि लेखितम् Ms. 8. 168; Y. 2. 86.

लेखिनी 1 A pen. -2 A spoon.

लेखीलकः A letter-carrier.

लेख्य a. [लिख्-व्यत्] To be drawn, written, painted, scratched &c.; शैली दारुमयी लौही लेप्या लेख्या च सैकती । मनोमयी मणिमयी प्रतिमाष्टविधा स्मृता ॥ Bhāg. 11. 27. 12. -ख्यम् 1 The art of writing. -2 Writing, transcribing; चकार

यत्नं द्रुपदः सुतायाः सर्वकर्मसु । ततो लेख्यादिषु तथा शिल्पेषु च परंतप ॥ Mb. 5. 189. 1. -3 A writing, a letter, document, manuscript. -5 An inscription. -6 Painting, drawing. -7 A painted figure. -Comp. -आरूढ, कृत *a.* committed to writing, done in writing. -गत *a.* painted, drawn in picture. -चूर्णिका *a.* paint-brush, writing-pencil. -पत्रम्, -पत्रकम् 1 a writing, letter, document. -2 a palm-leaf. -प्रसंगः *a.* document. -स्थानम् *a.* writing place.

लेख्यक *a.* Written, epistolary.

लेट् A technical term used by Pāṇini to denote the Vedic Subjunctive Mood or its terminations.

लेट्याति Den. P. 1 To deceive, cheat. -2 To be first. -3 To sleep. -4 To shine.

लेण्डम् Excrement, faeces; पपात लेण्डं विसृजन् क्षितौ व्यसुः Bhāg. 10. 37. 7.

लेतः, -तम् Tears.

लेप् 1 P. (लेपते) 1 To go, move. -2 To worship.

लेपः [लिप्-घञ्] 1 Smearing, plastering, anointing; भृशुर्दिर्माजनात् ..... सेकादुल्लेखनाद्विपात् Y. 1. 188. -2 An unguent, ointment, salve. -3 A plaster in general (such as whitewash, mortar &c.). -4 The wipings of the hand (or the remnants of the food sticking to the hand), after offering funeral oblations to the first three ancestors (पितृ, पितामह and प्रपितामह), (these wipings being offered to the three ancestors after the great-grand-father; i. e. to paternal ancestors in the 4th, 5th and 6th degrees); लेपभाजश्चतुर्थ्याः पित्राद्याः पिण्डभागिनः. -5 A spot, stain, defilement, pollution. -6 Moral impurity, sin. -7 Food. -8 Smearing with clay; L. D. B. -Comp. -करः *a.* plaster-maker, white-washer, bricklayer. -भागिन, -भुज् *m.* a paternal ancestor in the 4th, 5th and 6th degree; तेषु दर्भेषु तं हस्तं निमृज्यालेपभागिनाम् Ms. 3. 216.

लेपकः 1 A plasterer, mason, white-washer. -2 One who moulds or models.

लेपनः [लिप्-ल्युट्] Incense. -नम् 1 Anointing, smearing, plastering; भृशुर्दिः ..... ग्रहं माजनेलेपनात् Y. 1. 188. -2 A plaster, an ointment. -3 Mortar, white-wash. -4 Flesh.

लेपिन *a.* Smearing or covering with. -*m.* A plasterer, bricklayer.

लेप्य *a.* 1 To be plastered, smeared &c. -2 Moulded, modelled; शैले दारुमयी लौही लेप्या लेख्या च सैकती (प्रतिमाष्ट-विधा) Bhāg. 11. 27. 12. -प्यम् 1 Plastering, smearing. -2 Moulding, modelling, making models. -Comp. -कृत् *m.* 1 a model-maker. -2 a bricklayer. -नारी *a.* a moulded figure of a woman. -स्त्री *a.* a woman covered with unguents or perfumed ointments.

लेप्यमयी A doll, puppet.

लेयः The sign *Leo* of the zodiac.

लेला (used only in instr. लेल्या) Quivering, shaking.

लेलायति -ते Den. To quiver, tremble; यदा लेलायते ह्यर्चिः समिद्धे हव्यवाहने Munda. 1. 2. 2; उभौ लोकावनुसंचरति ध्यायतीव लेलायतीव Bri. Up. 4. 3. 7.

लेलायमाना One of the seven tongues of fire.

लेलि (ली) तकः Sulphur.

लेलिहः 1 A snake or serpent; दास्याद्वो विप्रमुच्येयं तथ्यं वदत लेलिहाः Mb. 1. 27. 15. -2 A kind of worm. -हा A certain position of the fingers (मुद्रा).

लेलिहानः 1 A snake or serpent. -2 An epithet of Śiva. -3 = लेलिहा.

लेशः [लिष्-घञ्] 1 A small bit or portion, a particle, an atom, a very small quantity; केश (*v. l.* स्वेद) -लेशैरभिन्नम् S. 2. 4; श्रमवारिलेशैः Ku. 3. 38; so भक्ति°, गुण° &c. -2 Smallness, littleness. -3 A measure of time (equal to two *kalās*). -4 (In Rhet.) A figure of speech which consists in representing what is usually considered as an advantage to be a disadvantage and *vice versa*. It is thus defined in R. G. :— गुणस्यानिष्टसाधन-तया दोषत्वेन दोषस्येष्टसाधनतया गुणत्वेन च वर्णनं लेशः; for examples see *ad loc.* (Mammāṭa appears to include this figure under विशेष. See K. P. 10 under विशेष and commentary.) cf. Ve. 2. 4. -Comp. -उक्त *a.* only suggested, or hinted at, insinuated.

लेश्या Light.

लेष्टः [लिष्-तुन्] A clod, lump of earth. -Comp. -भेदनः an instrument for breaking clods.

लेसकः, लेसिकः A rider of an elephant.

लेहः [लिह्-घञ्] 1 Licking, sipper; as in मधुनो लेहः Bk. 6. 82. -2 Tasting. -3 A lambative, an electuary. -4 Food. -5 One of the ten ways in which an eclipse occurs; Bri. S. -ही A disease of the tips of the ears.

लेहनम् Licking, sipping with the tongue.

लेहिनः Borax.

लेह्य *a.* To be licked, to be eaten by licking, to be lapped up. -ह्यम् 1 Anything to be eaten by licking (as an article of food), a lambative; nectar. -2 Food in general.

लैकुची A variety of fibrous garment; Kau. A. 2. 11.

लैङ्ग *a.* Relating to gender.

लैङ्गम् N. of one of the eighteen Purāṇas. -Comp. -उद्भवम् (the tale of) the origin of Liṅga -धूमः an ignorant priest.

लैङ्गिक *a.* (-की *f.*) [लिङ्ग-ठण्] 1 Depending on or relating to a sign or mark. -2 Inferred (अनुमित). -कः A maker of images, statuary.

लैण् 1 P. (लैणति) 1 To go, approach. -2 To send. -3 To embrace.

लैशिकम् (With Buddhists) A particular offence of a monk.

लोक I. 1 A. (लोकते, लोकि) To see, view, perceive. -II. 10 U. or *Caus.* (लोकयति-ते, लोकि) 1 To look at, behold, view, perceive. -2 To know, be aware of. -3 To shine. -4 To seek.

लोकः [लोक्यतेऽसौ लोक-घञ्] 1 The world, a division of the universe; (roughly speaking there are three *lokas* स्वर्ग, पृथ्वी and पाताल, but according to fuller classification the *lokas* are fourteen, seven higher regions rising from the earth one above the other, *i. e.* भूलोक, भुवर्लोक, स्वर्लोक, महर्लोक, जनर्लोक, तपर्लोक, and सत्यलोक or ब्रह्मलोक; and seven lower regions, descending from the earth one below the other; *i. e.* अतल, वितल, सुतल, रसातल, तलातल, महातल, and पाताल). -2 The earth, terrestrial world (भूलोक); इह-लोके in this world (opp. परत्र). -3 The human race, mankind, men, as in लोकातिग, लोकोत्तर &c. q. v. -4 The people or subjects (opp. the king); स्वमुखनिरभिलाषः खियसे लोकेहेतोः Ś. 5. 7; R. 4. 8. -5 A collection, group, class, company; आकृष्टलीलान् नरलोकपालान् R. 6. 1; or शशम तेन क्षितिपाल-लोकः 7. 3. -6 A region, tract, district, province. -7 Common life, ordinary practice (of the world); लोकवत्तु लीलकैवल्यम् Br. Sūt. II. 1. 33; यथा लोके कस्यचिदासौषणस्य राज्ञः &c. S. B. (and diverse other places of the same work). -8 Common or worldly usage (opp. Vedic usage or idiom); वेदोक्ता वैदिकाः शब्दाः सिद्धा लोकाच्च लौकिकाः, प्रियतद्धिता दाक्षिणात्या यथा लोके वेदे चेति प्रयोक्तव्ये यथा लौकिक-वैदिकेष्विति प्रयुज्यते Mbh. (and in diverse other places); अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः Bg. 15. 18. -9 Sight, looking. -10 The number 'seven', or 'fourteen'. -11 Ved. Open space; space, room. -12 One's own nature (निजस्वरूप); नष्टस्मृतिः पुनरयं प्रवृणोत लोकम् Bhāg. 3. 31. 15. -13 Enlightenment (प्रकाश); इच्छामि कालेन न यस्य विप्लवस्तस्यात्मलोकावरणस्य मोक्षम् Bhāg. 8. 3. 25. -14 Recompense (फल); अग्नावेव देवेषु लोकमिच्छन्ते Bri. Up. 1. 4. 15. -15 An object of enjoyment (भोग्यवस्तु); अथो अयं वा आत्मा सर्वेषां भूतानां लोकः Bri. Up. 1. 4. 16. -16 Sight, the faculty of seeing (चक्षुरिन्द्रिय); अग्निलोकः Bri. Up. 3. 9. 10. -17 An object of sense (विषय); उपपर्योपलब्धेषु लोकेषु च समो भव Mb. 12. 288. 11. (In compounds लोक is often translated by 'universally', 'generally', 'popularly'; as लोकविज्ञात; so विविष्ट). -Comp. -अक्षः space, sky. -अतिग *a.* extraordinary, supernatural. -अतिशय *a.* superior to the world, extraordinary. -अधिक *a.* extraordinary, uncommon; सर्वं पण्डितराजराजितिलकेनाकारि लोकाधिकम् Bv. 4. 44; Ki. 2. 47. -अधिपः 1 a king. -2

a god or deity. -अधिपतिः a lord of the world. -अनुग्रहः prosperity of mankind. -अनुरागः 'love of mankind', universal love, general benevolence, philanthropy. -अनुवृत्तम् obedience of the people. -अन्तरम् 'another world', the next world, future life; लोकान्तरमुखं पुण्यं तपोदानसमुद्भवम् R. 1. 69; 6. 45; लोकान्तरं गम्-प्राप् &c. 'to die'. -अन्तरित *a.* dead. -अपवादः public scandal, popular censure; लोकपवादो चलवान् मतो मे R. 14. 40. -अभि-भाविन् *a.* 1 overcoming the world. -2 pervading the whole world (as light). -अभिलक्षित *a.* generally liked. -अभ्युदयः public weal or welfare. -अयनः N. of Nārāyaṇa. -अलोकः N. of a mythical mountain that encircles the earth and is situated beyond the sea of fresh water which surrounds the last of the seven continents; beyond लोकलोक there is complete darkness, and to this side of it there is light; it thus divides the visible world from the regions of darkness; प्रकाशश्चाप्रकाशश्च लोकलोक इवाचलः R. 1. 68; लोकलोकव्याहृतं धर्मराशेः शालीनं वा धाम नालं प्रसर्तुम् Śi. 16. 83; Mv. 5. 10, 45; ऊर्ध्वमालोकयामासुः लोकलोकमिवोच्छ्रितम् Pārṇal. 3. 30; (for further explanation see Dr. Bhāṇḍārkar's note on l. 79 of Māl. 10th Act). (-कौ) the visible and the invisible world. -आकाशः 1 space, sky. -2 (with Jains) a worldly region. -आचारः common practice, popular or general custom, ways of the world; अपि शास्त्रेषु कुशला लोकाचारविवर्जिताः Pt. 5. 43. -आत्मन् *m.* the soul of the universe. -आदिः 1 the beginning of the world. -2 the creator of the world. -आयत *a.* atheistical, materialistic. (-तः) a materialist, an atheist, a follower of Chārvāka. (-तम्) materialism, atheism; (for some account see the first chapter of the Sarvadarśanasamgraha). -आयतिकः an atheist, a materialist; कच्चिन्न लोकायतिकान् ब्राह्मणास्तात सेवसे Rām. 2. 100. 38. -ईशः 1 a king (lord of the world). -2 Brahman. -3 quick-silver. -उक्तिः *f.* 1 a proverb, popular saying; लोके ख्यातिमुपागतात्र सकले लोकोक्तिरेषा यतो दग्धानां किल वह्निना हितकरः सेकोऽपि तस्योद्भवः Pt. 1. 371. -2 common talk, public opinion. -उत्तर *a.* extraordinary, uncommon, unusual; लोकोत्तरा च कृतिः Bv. 1. 69, 70; U. 2. 7. (-रः) a king. °वादिन् *m.* pl. N. of a Buddhist school. -उपक्रोशनम् circulating evil reports among the people; असारस्य वाक्संतक्षणेर्लोकोपक्रोशनैः... अपवाहनम् Dk. 2. 2. -एकबन्धुः an epithet of Śākyamuni. -एषणा 1 desire for heaven; या वितैषणा सा लोकैषणोभे ह्येते एषणे एव भवतः Bri. Up. 3. 5. 1. -2 desire for the good opinion of the public. -कण्टकः 1 a troublesome or wicked man, the curse of mankind. -2 an epithet of Rāvaṇa; see कण्टक. -कथा a popular legend, folk-tale. -कर्तृ, -कृत् *m.* the creator of the world. -कल्प *a.* 1 resembling the world. -2 regarded by the world. (-ल्पः) a period or age of the world. -कान्त *a.* liked by the people, popular; भव पितुरनुपस्त्वं गुणैर्लोककान्तैः V. 5. 21. (-न्ता) a kind of medical herb (Mar. मुरुडशैंग). -कारणकारणः an epithet

of Śiva. -क्षित् *a.* inhabiting heaven. -गतिः *f.* actions of men. -गाथा *a.* a song handed down among people, folk-song. -चक्षुस् *n.* the sun. -चारित्र्यम् *n.* the ways of the world. -जननी *n.* an epithet of Lakṣmī. -जित् *m.* 1 an epithet of Buddha. -2 any conqueror of the world. -3 a sage. -*a.* winning heaven; तद्वैतलोकजिदेव Bṛi. Up. 1. 3. 28. -ज्ञ *a.* knowing the world. -ज्येष्ठः *n.* an epithet of Buddha. -तत्त्वम् *n.* knowledge of mankind. -तन्त्रम् *n.* course of the world; निर्मितो लोकतन्त्रोऽयं लोकेषु परिवर्तते Bhāg. 12. 11. 29. -तुषारः *n.* camphor. -त्रयम्, -त्रयी *n.* the three worlds taken collectively; उत्खात-लोकत्रयकण्टकेऽपि R. 14. 73. -दम्भक *a.* cheating mankind; Ms. 4. 195. -द्वारम् *n.* the gate of heaven. -धर्मः 1 a worldly matter. -2 (with Buddhists) worldly condition. -धातुः *n.* a particular division of the world (जम्बु-द्वीप). -धातु *m.* an epithet of Śiva. -धारिणी *N.* of the earth. -नाथः 1 Brahman. -2 Viṣṇu. -3 Śiva. -4 a king, sovereign. -5 a Buddha -6 the sun. -नेतृ *m.* an epithet of Śiva. -पः, -पालः 1 a regent or guardian of a quarter of the world; ललिताभिनयं तमय भर्ता मरुतां द्रष्टुमनाः सलोकपालः V. 2. 18; R. 2. 75; 12. 89; 17. 78; (the *lokapālas* are eight; see अष्टदिक्पाल). -2 a king, sovereign. -पक्तिः *f.* esteem of mankind, general respectability. -पतिः 1 an epithet of Brahman. -2 of Viṣṇu. -3 a king, sovereign. -पथः, -पद्धतिः *f.* the general or usual way, the universally accepted way. -परोक्ष *a.* hidden from the world. -पितामहः *n.* an epithet of Brahman. -प्रकाशनः *n.* the sun. -प्रत्ययः *n.* universal prevalence. -प्रवादः *n.* general rumour, current report, popular talk. -प्रसिद्ध *a.* well-known, universally known. -बन्धुः, -बान्धवः 1 the sun. -2 Śiva. -बाह्य, -वाह्य 1 excluded from society, excommunicated. -2 differing from the world, eccentric, singular; उन्मादवन्वृत्त्यति लोकबाह्यः Bhāg. 11. 2. 40. (-ह्यः) an outcast. -भर्तृ *a.* supporter of the people. -भावन, -भाविन *a.* promoting the welfare of the world. -मर्यादा *n.* an established or current custom. -मातृ *f.* an epithet of Lakṣmī. -मार्गः *n.* an established custom. -यज्ञः *n.* desire for the good opinion of the people (लोकैषणा); Mb. 10. 18. 5 (com. लोकयज्ञो लोकैषणा सर्वो मां साधुमेव जानात्विति वासनारूपः). -यात्रा 1 worldly affairs, the course of worldly life, business of the world; तस्माल्लोकयात्रार्थं नित्यमुद्यत-दण्डः स्यात् Kau. A. 1. 4; Mb. 3. 150. 31; Dk. 2. 8; एवं किलेयं लोकयात्रा Mv. 7; यावदयं संसारस्तावत् प्रसिद्धैवेयं लोकयात्रा Ve. 3. -2 a popular usage or custom; एषोदिता लोकयात्रा नित्यं स्त्रीपुंसयोः शुभा Ms. 9. 25. -3 worldly existence, career in life; Māl. 4. 6. -4 support of life, maintenance. -रक्षः *n.* a king, sovereign. -रञ्जनम् *n.* pleasing the world, popularity. -रवः *n.* popular talk or report. -रावण *a.* tormentor of the people; रावणं लोकरावणम् Rām. 3. 33. 1; Mb. 3. 148. 12. -लेखः 1 a public document. -2 an ordinary letter. -लोचनम् *n.* the sun. -वचनम् *n.* a popular rumour or report. -वर्तनम् *n.* the means by which the

world subsists. -वादः *n.* public rumour; common talk, popular report; मां लोकवादश्रवणादहासीः R. 14. 61. -वार्ता *n.* popular report, public rumour; कश्चिदक्षधूर्तः कलासु कवित्वेषु लोकवार्तासु चातिवैचक्षण्यमनया समसृज्यत Dk. 2. 2. -विद्विष्ट *a.* disliked by men, generally or universally disliked. -विधिः 1 a mode of proceeding prevalent in the world. -2 the creator of the world. -विनायकाः *n.* a class of deities presiding over diseases. -विभ्रमः *n.* see लोकव्यवहारः; दृश्यत्तनुर्विस्मृतलोकविभ्रमः Bhāg. 10. 71. 26. -विरुद्ध *a.* opposed to public opinion; यद्यपि शुद्धं लोकविरुद्धं नाकरणीयम् नाचरणीयम्. -विश्रुत *a.* farfamed, universally known, famous, renowned. -विश्रुतिः *f.* 1 world-wide fame. -2 unfounded rumour, mere report. -विसर्गः 1 the end of the world; Mb. -2 the creation of the world; Bhāg. -वृत्तम् 1 the way of the world, a custom prevalent in the world; लोकवृत्तमनुष्ठेयं कृतं वो बाष्पमोक्षणम् Rām. 4. 25. 3. -2 an idle talk or gossip; न लोकवृत्तं वर्तेत वृत्तिहेतोः कथंचन Ms. 4. 11. -वृत्तान्तः, -व्यवहारः 1 the course or ways of the world, general custom; Ś. 5. -2 course of events. -व्यवहार *a.* commonly used, universally current. -व्रतम् *n.* general practice or way of the world. -श्रुतिः *f.* 1 a popular report. -2 world-wide fame. -संश्रुतिः *f.* 1 fate, destiny. -2 course through the world. -संकरः *n.* general confusion in the world. -संग्रहः 1 the whole universe. -2 the welfare of the world; लोकसंग्रहेमेवापि संपश्यन् कर्तुमर्हसि Bg. 3. 20. -3 worldly experience. -4 propitiation of mankind. -संपन्न *a.* possessed of worldly wisdom. -संवाधः *n.* a throng of men, going and coming; इतस्ततः प्रवेशनिर्गमप्रवृत्तलोकसंवाधम् Dk. 2. 3. -साक्षिक *a.* 1 having the world as a witness; in the face of the world; प्रत्यक्षं फलमश्नन्ति कर्मणां लोकसाक्षिकम् Mb. 3. 32. 6. -2 attested by witnesses. -साक्षिन *m.* 1 an epithet of Brahman. -2 fire. -साधक *a.* creating worlds. -साधारण *a.* common (as a topic); Dk. -सिद्ध *a.* 1 current among the people, usual, customary. -2 generally received or accepted. -सीमातिवर्तिन *a.* extraordinary, supernatural. -सुन्दर *a.* generally admired. -स्थलम् *n.* common occurrence. -स्थितिः *f.* 1 existence or conduct of the universe, worldly existence; the stability or permanence of the world; ये चैवं पुरुषाः कलासु कुशलास्तेष्वेव लोकस्थितिः Bh. 2. 22. -2 a universal law. -हास्य *a.* world-derided, the butt of general ridicule. -हित *a.* beneficial to mankind or to the world. (-तम्) general welfare.

लोकनम् Looking at, seeing, beholding &c.

लोकसात् *ind.* For the sake of the public.

लोकपृण *a.* Filling or pervading the world; लोकपृणैः परिमलैः परिपूरितस्य काश्मीरजस्य कटुतापि नितान्तरम्या Bv. 1. 71.

लोक्य *a.* 1 World-wide. -2 Usual, customary. -3 Right, real. -4 Heavenly. -5 Granting free space. -6 Conducive to the attainment of a better world; यज्वानः पुत्रिणो लोक्याः कृतकृत्यास्तनुत्यजः Mb. 7. 17. 24;

Bhāg. 3. 14. 36. -7 = लोकजित्; तस्मात् पुत्रमनुशिष्टं लोक्यमाहुः Bri. Up. 1. 5. 17.

लोगः A clod, lump of earth.

लोच I. 1 A. (लोचते) To see, view, perceive, observe.
-II. 10 U. or -Caus. (लोचयति-ते) To cause to see.
-III. 10 U. (लोचयति-ते) 1 To speak. -2 To shine.

लोचम् Tears. -Comp. -मर्कटः, -मस्तकः cock's comb (Mar. मोरशेंडा).

लोचकः [लोच्-ण्वल्] 1 A stupid person. -2 The pupil of the eye. -3 Lamp-black, collyrium; 'लोचको मांसपिण्डे स्यादक्षितारे च कज्जले' इति विश्वः; Si. 4. 35. -4 A kind of ear-ring. -5 A dark or blue garment. -6 A bow-string. -7 A particular ornament worn by women on the forehead. -8 A lump of flesh. -9 The slough of a snake. -10 A wrinkled skin. -11 The wrinkled brow. -12 A plantain tree.

लोचन a. (-नी f.) 1 Illuminating, brightening. -2 Visible. -नम् [लोच्यतेऽनेन लोच्-करणे ल्युट्] 1 Seeing, sight, viewing. -2 The eye; शेषान् मासान् गमय चतुरो लोचने मीलयित्वा Me. 112. -Comp. -अञ्जलः a corner of the eye. -आपातः a glance. -आवरणम् an eyelid. -गोचरः, -पथः, -मार्गः the range of sight, sphere of vision. -परुष a. hideous in appearance; लोचनपरुषं कमपि पुरुषं ददर्श Dk. 1. 2. -हिता blue vitriol.

लोचमालकः A dream before midnight.

लोचिका A thin bread of wheaten flour fried in clarified butter.

लोद् 1 P. (लोडति) To be mad or foolish; see लोड्.

लोद् A technical term used by Pāṇini to denote the Imperative Mood or its terminations.

लोदनम् Rolling, wallowing.

लोदना Persuasive speech, complaisance.

लोटा, लोटिका Sorrel.

लोडुल a. (लुड्-उलच् Un. 5. 8) Rolling.

लोठः Rolling on the ground, wallowing.

लोठनम् Wagging of the head.

लोड् 1 P. (लोडति) 1 To be foolish or mad. -2 (pass.) To be confounded, perplexed; सा बध्यमाना समरे पुत्रस्य तव वाहिनी । लोडयते रथिभिः श्रेष्ठैस्तत्र तत्रैव भारत ॥ Mb. 6. 111. 58.

लोडनम् Disturbing, agitating, shaking about.

लोण See लवण.

लोणकम् Salt.

लोणा-णी, लोणास्ला Oxalis Pusilla (Mar. घोळ, आंबोती).

लोणारः A kind of salt.

लोटः [लुट्-ण्वल् Un. 3. 87] 1 Tears. -2 A mark, sign, token. -तम् 1 Booty. -2 Salt.

लोत्रम् [लुट्-ण्वल्] Stolen property, booty; लोत्रेण (or लोत्रेण) गृहीतस्य कुम्भीलकस्यास्ति वा प्रतिवचनम् V. 2.

लोघः, लोधः (रुणद्धि औष्ण्यम्; रुध्-रन् Un. 2. 27) N. of a tree with red or white flowers; Symplocos Race-mosa; लोधद्रुमं सानुमतः प्रफुल्लम् R. 2. 29; मुखेन सालक्ष्यत लोध-पाण्डुना 3. 2; Ku. 7. 9.

लोपः [लुप्-भावे घञ्] 1 Taking away, deprivation; robbing, plundering. -2 Loss, destruction. -3 Abolition, cancellation, annulment (of customs), disappearance, disuse. -4 Violation, transgression; धर्मलोपभयात् R. 1. 76. -5 Want, failure, absence; सोऽहमिज्याविशुद्धात्मा प्रजालोपनिमीलितः R. 1. 68. -6 Omission, dropping; तद्वद् धर्मस्य लोपे स्यात् K. P. 10. -7 Elision, dropping (in gram.); अदर्शनं लोपः P. I. 1. 60. -8 Being perplexed or confounded. -9 Breaking, fracture. -Comp. -आपत्तिः the being cut off or dropped.

लोपनम् [लुप्-ल्युट्] 1 Violation, transgression. -2 Omission, dropping.

लोपा, लोपामुद्रा N. of a daughter of the king of Vidarbha and wife of the sage Agastya. [She is said to have been formed by the sage himself from the most beautiful parts of different animals so as to have a wife after his own heart, and then secretly introduced into the palace of the king of Vidarbha where she grew up as his daughter. She was afterwards married by Agastya. He was asked by her to acquire immense riches before he thought of having any connection with her. The sage accordingly first went to king Śrutarvan, and from him to several other persons till he went to the rich demon Ilvala and, having conquered him, got immense wealth from him and satisfied his wife.]

लोपा, लोपायिका A kind of bird.

लोपाकः, लोपापकः A kind of jackal.

लोपाशः, लोपाशकः A jackal, fox.

लोपिका A kind of sweetmeat.

लोपिन a. 1 Injuring, harming. -2 Subject to elision.

लोप्त्रम् [लुप्-ण्वल् Un. 4. 172] A stolen property. See लोत्रम्.

लोभः [लुभ्-भावे घञ्] 1 Covetousness, avarice, greed, cupidity; लोभश्चेदगुणेन किम् Bh. 2. 55; परवित्तादिकं दृष्ट्वा नेतुं यो हृदि जायते । अभिलाषो दिजश्रेष्ठ स लोभः परिकीर्तितः Padma P. -2 Desire for, longing after (with gen. or in comp.); कङ्कणस्य तु लोभेन H. 1. 5; आननस्पृशलोभात् Me. 105. -3 Avarice personified (one of the six enemies of man). -4 Perplexity, confusion. -Comp. -अन्वित a. covetous.

greedy, avaricious. -अभिपातिन् *a.* rushing greedily. -आत्मन् *a.* greedy-minded, avaricious. -मोहित *a.* beguiled by avarice. -विरहः absence of avarice; H. 1.

लोभन *a.* (-नी *f.*) Alluring, enticing. -नम् [लुभ्-ल्युट्] 1 Allurement, temptation, seduction, enticement. -2 Gold.

लोभनीय, लोभ्य *a.* Enticing, alluring, attractive; कुसुममिव लोभनीयं यौवनमङ्गेषु संनद्धम् S. 1. 21; 6. 19.

लोभित *p. p.* Allured, attracted, enticed, seduced.

लोभिन् *a.* (At the end of comp.) 1 Greedy or desirous of, longing for, eager after. -2 Alluring, attracting, enticing.

लोमः 1 A tail. -2 The hair on the body.

लोमकिन् *m.* A bird.

लोमटकः A fox.

लोमन् *n.* [ल-मनिन् Up. 4. 164] 1 The hair on the body of men or animals; see रोमन्. -Comp. -अञ्चः = 1 रोमाञ्चः q. v. -2 wool, down. -3 a tail. -अदः a species of parasitic worm. -आलिः, -ली, -आवलिः, -ली, -राजिः *f.* a line of hair from the breast to the navel; see रोमावली &c. -कर्णः a hare. -कीटः a louse. -कूपः, -गर्तः, -रन्ध्रम्, विवरम् a pore of the skin. -घ्नम् morbid baldness. -पादः N. of a king of the Angas; अपत्यकृतिकां राज्ञि लोमपादाय यां ददौ U. 1. 4 (v. l.). -मणिः an amulet made of hair. -वाहिन् *a.* 1 feathered; अच्छिन्नच्छरवर्षेण महता लोमवाहिना Mb. 1. 102. 27. -2 hairy. -3 sharp. -विष *a.* with poison in hair (as tiger and other creatures). -शातनम् depilatory (removing the hair of the body). -संहर्षण *a.* thrilling, causing horripilation. -सारः an emerald. -हर्ष, -हर्षण, -हर्षिन् see रोमहर्ष &c. -हृत् *m.* yellow orpiment. -हारिन् 1 see लोमवाहिन्. -2 gathering all in order (अनुलोमसंग्रही); Mb. 1. 140. 89.

लोमक See लोमन्; तस्मादेतदुभयमलोमकम् Bri. Up. 1. 4. 6.

लोमश *a.* [लोमानि बाहुल्येन सन्त्यस्य श] 1 Hairy, woolly, shaggy. -2 Woollen. -3 Containing hair. -4 Consisting in sheep (as property). -5 Overgrown with grass. -शः A sheep, ram; धान्यं हत्वा तु पुरुषो लोमशः संप्रजायते. -शा 1 A fox. -2 A female jackal. -3 An ape. -4 Green vitriol. -Comp. -कर्णः a species of animal living in holes. -पुष्पकः the Śirīṣa tree. -मार्जारः the civet-cat.

लोमश्यम् 1 Hairiness, woolliness. -2 Roughness.

लोमाशः A jackal.

लोमाशिका The female of the jackal or fox.

लोल *a.* [लोड्-अच् डस्य लः, लुल् घञ् वा] 1 Shaking, rolling, tremulous, moving to and fro, quivering, dangling, trembling; flowing, waving (as locks of hair);

परिस्फुरलोलशिखाग्रजिह्वं जगज्जिघत्सन्तमिवान्तवाहिम् Ki. 3. 20; लोलांशुकस्य पवनाकुलितांशुकान्तम् Ve. 2. 22; ततस्ततः प्रेरितलोललोचना S. 1. 23; लोलापाङ्गैः लोचनैः Me. 27; R. 18. 43. -2 Agitated, disturbed, restless, uneasy. -3 Fickle, inconstant, changing, unsteady; येन श्रियः संश्रयदोषरूढं स्वभावलोलेत्यशः प्रमृष्टम् R. 6. 41; so Ku. 1. 43. -4 Frail, transient; क वत हरिणकानां जीवितं त्वातिलोलम् S. 1. 10. -5 Longing or anxious for, eager for, eagerly desirous of (mostly in comp.); अग्रे लोलः करिकलभको यः पुरा पोषितोऽभूत् U. 3. 6; हस्तं कम्पवती रुणादि रशनाव्यापारलोलाङ्गुलिम् M. 4. 14; कर्णे लोलः कथयितुमभूदाननस्पर्शलोभात् Me. 105; Si. 1. 61; 8. 46; 10. 66; Ki. 4. 20; 16. 16; Me. 63; R. 7. 23; 9. 37; 16. 54, 61. -6 Greedy, lustful. -ला 1 N. of Lakṣmī. -2 Lightning. -3 The tongue. -ली (In music) A kind of composition. -Comp. -अक्षि *n.* a rolling eye. -अक्षिका a woman with rolling eyes. -कर्ण *a.* listening to every body. -जिह्व *a.* with a rolling or restless tongue, greedy. -लोल *a.* excessively tremulous, ever restless.

लोलता 1 Fickleness, restlessness. -2 Cupidity, eager desire.

लोलम्बः A large black bee.

लोलिका A kind of sorrel.

लोलित *p. p.* Shaken, tremulous.

लोलुप *a.* [लुभ् यङ् अच् पृषो० भस्य पः] 1 Very eager or desirous, ardently longing for, greedy of; अभिनवमधुलोपस्त्वं तथा परिचुम्ब्य चूतमञ्जरीं कमलवसतिमात्रनिर्वृतो मधुकरविस्मृतोऽस्येनां कथम् S. 5. 1; मिथस्त्वदाभाषणलोपुपं मनः Si. 1. 40; R. 19. 24. -2 Very destructive, destroying (Ved.). -पा Ardent longing, eager or earnest desire, eagerness; यस्मादभोज्यमन्नं मे ददाति स नृपाधमः । तस्मात्तस्यैव मूढस्य भविष्यत्यत्र लोलुपा Mb. 1. 176. 35.

लोलुभ *a.* Ardently desirous, covetous; see लोलुप.

लोह 1 Ā. (लोष्टे) To heap up, accumulate.

लोष्टः, -ष्टम् [लुष्-त्त्न Un. 3. 93] A clod, a lump of earth; परद्रव्येषु लोष्टवत् यः पश्यति स पश्यति; समलोष्टकाञ्चनः R. 8. 21; स लोष्टघातं हतः Mu. 2. -ष्टम् Rust of iron. -Comp. -गुटिका a pellet of clay. -घातः a blow with clod. -घ्नः, -भेदनः, -नम् an instrument for breaking clods, a harrow.

लोष्टकः 1 A clod. -2 A spot. -3 A particular object serving as a mark.

लोष्टायते Den. Ā. To be quite valueless.

लोष्टुः A clod, lump of earth.

लोह *a.* 1 Red, reddish. -2 Made of copper, coppery. -3 Made of iron; भ्रमतश्च वराहस्य लोहस्य प्रमुखे समम् Mb. 1. 135. 23. -हः, -हम् 1 Copper. -2 Iron. -3 Steel. -4 Any metal; वस्तून्योषधयः स्नेहा रसलोहमृदो जलम् Bhāg. 2. 6. 24. -5 Gold; यथा सोम्यैकेन लोहमणिना Ch. Up. 6. 1. 5.

-8 Blood. -7 A weapon; अद्भ्योऽभिर्द्रवतः क्षत्रमश्मनो लोह-
सुत्थितम् Ms. 9. 321. -8 A fish-hook. -हः The red goat;
कालशाकं महाशकाः खड्गलोहामिषं मधु Ms. 3. 272. -हम् Aloe-
wood. -Comp. -अग्रम् the iron point (फल) of an ar-
row; सितलोहाग्रनखः खमाससाद Ki. 13. 25. -अजः the red
goat. -अभिसारः, -अभिहारः N. of a military ceremony
resembling नीराजन q. v.; लोहाभिसारो निर्वृतः कुरुक्षेत्रमर्कटम्
Mb. 5. 160. 93. -आख्यम् agallochum. -आमिषः the
flesh of the red-haired goat. -उच्छिष्टम्, -उत्थम्,
-किट्टम्, -निर्यासम्, -मलम् rust of iron (मण्डूर).
-उत्तमम् gold. -कान्तः a loadstone, magnet. -कारः a
blacksmith. -कुम्भी an iron boiler; लोहकुम्भीश्च तैलस्य
काथ्यमानाः समन्ततः Mb. 18. 2. 24. -घातकः a blacksmith.
-चर्मवत् a. covered with plates of iron or metal; लोह-
चर्मवती चापि सन्निः सगुडशृङ्गिका Mb. 3. 15. 8. -चारकः,
-दारकः N. of a hell; असिपत्रवनं चैव लोहदारकमेव च Ms. 4.
90. -चूर्णम् iron-filings, rust of iron. -जम् 1 bell-metal.
-2 iron-filings. -जालम् a coat of mail. -जित् m. a
diamond. -द्राविन् m. borax. -नालः an iron arrow.
-पृष्ठः a heron. -प्रतिमा 1 an anvil. -2 an iron image.
-वद्ध a. tipped or studded with iron. -मणिः an ingot
of gold; यथा सोम्यैकेन लोहमणिना Ch. Up. 6. 1. 5. -मात्रः a
spear. -मारक a. calcining a metal. -मुक्तिका red
pearl. -रजस् n. rust of iron. -राजकम् silver. -लिङ्गम्
a boil filled with blood. -वरम् gold. -वर्मन् n. iron-
armour, mail. -शङ्कुः 1 an iron spike. -2 N. of a
hell; लोहशङ्कुमुज्जीषं च पन्थानं शाल्मली नदीम् Ms. 4. 90.
-शुद्धिकरः, -श्लेषणः borax. -संकरम् blue steel.

लोहल a. [लोहमिव लाति ला-क] 1 Made of iron. -2
Speaking indistinctly, lispings; ..... मेधाविनमलोहलम् Śiva
B. 9. 71.

लोहिका 1 An iron vessel.

लोहित a. (-लोहिता or लोहिनी f.) [रुह-इतन् रस्य लः
Up. 3. 95] 1 Red, red-coloured; सस्तांसावतिमात्रलोहिततलौ
बाहू घटोक्षेपणात् Ś. 1. 29; Ku. 3. 29; मुहुश्चलत्पल्लवलोहिनीभि-
रुचैः शिखाभिः शिखिनोऽवलीढाः Ki. 16. 53; शुक्रानि कृष्णान्यय
लोहितानि Bhāg. 11. 23. 44 (लोहित is attributed to राजस).
-2 Copper, made of copper. -तः 1 The red colour. -2
The planet Mars. -3 A serpent. -4 A kind of deer.
-5 N. of the river Brahmaputra. -6 A kind of rice.
-7 A particular disease of the eyelids. -8 A kind of
precious stone. -ता N. of one of the seven tongues of
fire. -तम् 1 Copper. -2 Blood; अप्सु लोहितं च रेतश्च निधीयते
Bri. Up. 3. 2. 13; त्वग्भेदकः शतं दण्डणो लोहितस्य च दर्शकः
Ms. 8. 284. -3 Saffron. -4 Battle. -5 Red sanders.
-6 A kind of sandal; तौ लोहितस्य प्रियदर्शनस्य सदोचितवुत्तम-
चन्दनस्य Rām. 3. 63. 8. -7 An imperfect form of a
rainbow. -8 A kind of agallochum. -Comp. -अक्षः 1 a
red die. -2 a kind of snake. -3 the (Indian) cuckoo.
-4 an epithet of Viṣṇu. (-क्षम्) 1 the armpit, thigh-joint,
hip. -अङ्गः 1 the काम्पिल tree. -2 the planet Mars; ब्रह्मराशि
समावृत्य लोहितान्नौ व्यवस्थितः Mb. 6. 3. 18. -अयस् n. cop-

per. -अर्मन् n. a red swelling in the whites of the eyes.
-अशोकः a variety of *Asoka* (having red flowers).
-अश्वः fire. -आननः an ichneumon. -आर्द्र a. drip-
ping with blood. -ईक्षण a. red-eyed. -उद् a. having red
or blood-red water. -कल्माष a. red-spotted. -कृष्ण a.
dark-red. -क्षयः loss of blood. -ग्रीवः an epithet of
Agni. -चन्दनम् saffron. -पित्तिन् subject to hemor-
rhage. -पुष्पकः the granate tree. -मृत्तिका red chalk.
-शतपत्रम् a red lotus-flower. -शवल a. dappled with
red. -स्मृतिः N. of a law-book.

लोहितक a. (-तिका f.) Red. -कः 1 A ruby; लयनेषु
लोहितकनिर्मिता भुवः Śi. 13. 52. -2 The planet Mars. -3
A kind of rice. -कम् 1 Bell-metal. -2 Calx of brass.

लोहितति Den. P. To become red, redden; so
लोहितायति.

लोहितिमन् m. Redness.

लोहित्यः 1 A kind of rice. -2 N. of the river Brah-
maputra; see लौहित्य.

लोहिनी A woman with a red-coloured skin; मुहुश्चल-
त्पल्लवलोहिनीभिः Ki. 16. 53.

लोहम् Brass.

लौकायतिकः A follower of Chārvāka, an atheist, &
materialist.

लाकक a. (-की f.) [लोके विदितः प्रसिद्धो हितो वा ठण्] 1
Worldly, mundane, terrestrial, earthly. -2 General,
common, usual, ordinary, vulgar; लौकिकानां हि साधूनामर्थ
वागनुवर्तते U. 1. 10. -3 Of every-day life, generally ac-
cepted, popular, customary; जायापती लौकिकमेषणीयमाद्री-
क्षतारोपणमन्वभूताम् Ku. 7. 88. -4 Temporal, secular (opp.
आर्ष or शास्त्रीय); न पैतृयज्ञियो होमो लौकिकेऽग्नौ विधीयते Ms. 3.
282. -5 Not sacred, profane (as a word or its sense);
वाक्यं द्विविधं वैदिकं लौकिकं च T. S.; (see Mbh. quoted under
लोक 8). -6 Belonging to the world of; as in ब्रह्मलौकिक.
-काः (pl.) 1 Ordinary men, men of the world. -2 The
human race, mankind. -कम् Any general or worldly
custom. -Comp. -अग्निः fire not sanctified by rituals.
-ज्ञ a. knowing the ways of the world, acquainted
with worldly customs; वनौकसोऽपि सन्तो लौकिकज्ञा वयम्
Ś. 4. -न्यायः a general rule or maxim.

लौक्य a. 1 Worldly, terrestrial, mundane, human.
-2 Common, ordinary, usual.

लौड 1 P. (लौडति) To be foolish or mad.

लौल्यम् [लोलस्य भावः व्यञ्ज] 1 Fickleness, unsteadiness,
inconstancy. -2 Eagerness, eager desire, greediness;
lustfulness, excessive passion or desire; प्रीतस्तेऽहमलौल्येन
भक्त्या तव च सत्तम Mb. 3. 201. 26; जिह्वालौल्यत् Pt. 1; R.
7. 61; 16. 76; 18. 31.

लौह *a.* (-ही *f.*) [लोहमेव लोहस्य विकारः अण्] 1 Made of iron, iron. -2 Coppery. -3 Metallic. -4 Copper-coloured, red. -हम् 1 Iron; लौहभारसहस्रेण निर्मिता निरकारि मे Bk. 15. 54. -2 Meat of a red goat; कालशाकं च लौहं चाप्यानन्त्यं छाग उच्यते Mb. 13. 88. 10. -ही A kettle; ददृशुर्विस्मितास्तत्र नरा लौहीः सहस्रत्रयः Rām. 2. 91. 68. -Comp. -आत्मन् *m.*, -भूः *f.* a boiler, kettle, caldron. -कारः a blacksmith. -जम् rust of iron. -बन्धः, -न्धम् an iron fetter, irons. -भाण्डम् an iron vessel. -मलम् rust of iron. -शास्त्रम् the science of treating metals. -शङ्कुः an iron spike.

लौहितः The trident of Śiva.

लौहितिक *a.* Reddish.

लौहित्यः [लोहितस्य भावः व्यञ्ज्यं स्वार्थे व्यञ्ज्य वा] *N.* of a river, the Brahmaputra; चकम्पे तीर्णलौहित्ये तस्मिन् प्राग्-ज्योतिषेश्वरः R. 4. 81 (where Malli. says:- तीर्णा लौहित्या नाम नदी येन but quotes no authority). -त्यम् Redness.

लपी, लयी 9 P. (लिपनाति, लियेति) To join, unite, be mixed with.

ल्युद (In gram.) *N.* of the Kṛit affix अन.

ल्वी 9 P. (ल्विनाति) To go, move, approach.

ल्वीन *a.* Gone.

व

व *a.* Powerful, strong. -वः 1 Air, wind. -2 The arm. -3 *N.* of Varuṇa. -4 Conciliation. -5 Addressing. -6 Auspiciousness. -7 Residence, dwelling. -8 The ocean. -9 A tiger. -10 Cloth. -11 Reverence. -12 *N.* of Rāhu. -13 The residence of Varuṇa. -14 the esculent root of the water-lily. -वम् *N.* of Varuṇa (Medinī). -*ind.* Like, as; as in मणी वोष्टस्य लम्बेते प्रियौ वत्सतरौ मम Sk. (where the word may be व or वा); Mb. 12. 177. 12 (com. वाशब्द इवार्थे).

वंशः [वमति उद्गिरति वम्-श तस्य नेत्रम् Un. 4. 116] 1 A bamboo; धनुर्वंशविशुद्धोऽपि निर्गुणः किं करिष्यति H. Pr. 23; वंशमवो गुणवानपि संगविशेषेण पूज्यते पुरुषः Bv. 1. 80 (where वंश has sense 2 also); Me. 81. -2 A race, family, dynasty, lineage; स जातो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिम् H. 2; सूर्यप्रभवो वंशः R. 1. 2. &c.; see वंशकर, वंशस्थिति &c. -3 A shaft. -4 A flute, pipe, reed-pipe; कूजद्विरापादितवंशकृत्यम् R. 2. 12. -5 A collection, assemblage, multitude (usually of similar things); सान्द्रीकृतः स्यन्दनवंशचक्रैः R. 7. 39. -6 A cross-beam; यदस्थिभिर्निर्मित-वंशवंदयस्थूणं त्वचा रोमनलैः पिनद्धम् Bhāg. 11. 8. 33. -7 A joint (in a bamboo). -8 A sort of sugar-cane. -9 The back-bone. -10 The Śāla tree. -11 A particular measure of length (equal to ten hastas). -12 The central projecting part of a sabre. -13 Bamboo-manna. -14 Offspring. -15 A son. -16 A particular musical note. -17 Pride, arrogance. -Comp. -अग्रम्, -अङ्कुरः 1 the tip or end of a bamboo-cane. -2 the shoot of a bamboo. -अनुकीर्तनम् genealogy. -अनुक्रमः genealogy. -अनुचरितम् the history of a dynasty or family. -आगत *a.* inherited. -आवली a pedigree, genealogy. -आहः bamboo-manna. -कठिनः a thicket of bamboos. -कफम् cottony seeds floating in the air. -कर *a.* 1 founding a family. -2 perpetuating a race; वंशस्थिति

वंशकरेण तेन R. 18. 31; न चक्रतुर्वंशकरावृषी तौ Bu. Ch. 1. 47. (-रः) 1 a son; त्वयि समुत्पन्नस्य वंशकरस्य मुखं प्रेक्षिष्यते V. 5. -2 an ancestor. -कर्पूररोचना, -रोचना, -लोचना bamboo-manna. -कर्मन् *n.* bamboo-work. कृत् *a.* a bamboo-worker. -कीर्ति *a.* celebrated. -कृत् *m.* the founder or perpetuator of a family. -कृत्यम् flute-playing. -क्रमः family succession. -क्षयः family decay. -क्षीरी bamboo-manna. -घटिका a kind of children's game; Buddh. -चरितम् the history of a family. -चर्मकृत् a worker in bamboo and leather; Rām. 2. 80. 3. -चिन्तकः a genealogist. -छेत् *a.* the last of a family. -ज *a.* 1 born in the family of; तस्य दाक्षिण्यरुदेन नाम्ना मगधवंशजा R. 1. 31. -2 made of bamboos. -3 sprung from a good family. (-जः) 1 progeny, issue, lineal descendant. -2 the seed of the bamboo. (-जम्) bamboo-manna. (-जा) bamboo-manna; वंशजा बृहणी वृष्या बल्या स्वाद्री च शीतला Bhāva P. -तण्डुलः the seed of the bamboo. -धर *a.* 1 perpetuating a family; अन्तर्जले प्रसूतासि रघुवंशधरौ सुतौ U. 7. 3. -2 supporting a family. (-रः) 1 the continuer of a family. -2 a descendant. -धान्यम् = वंशतण्डुल q. v. -नर्तिन् *m.* a buffoon. -नाडि (ली) का a pipe made of bamboo. -नाथः the chief or head of a race. -नेत्रम् the root of sugar-cane. -पत्रम् a bamboo-leaf. (-त्रः) a reed. पतितम् *N.* of a kind of metre of seventeen syllables; दिङ्मुनिवंशपत्रपतितं भरनभनलैः Chand. M. -पत्रकः 1 a reed. -2 a white kind of sugar-cane. (-कम्) yellow orpiment. -परंपरा lineal descent, family succession. -पात्रम् a bamboo-vessel. -पूरकम् the root of sugarcane. -वाह्य *a.* repudiated by a family. -ब्राह्मणम् 1 *N.* of a Brāhmaṇa (belonging to the Sāma-veda.) -भृत् *m.* the supporter or head of a family. -भोज्य *a.* hereditary. (-ज्यम्) a hereditary estate. -राजः a very high bamboo. -लक्ष्मीः *f.* the fortune of a family. -लून *a.* alone in the world. -वनम् a bamboo-forest; रात्रा वंशवनस्येव दह्यमानस्य पर्वते

Mb. 7. 154. 24. -वर्धनः a son. -विततिः f. 1 a family, descent. -2 a thicket of bamboos. -विस्तरः a complete genealogy. -शर्करा bamboo-manna. -शलाका a small bamboo peg at the lower end of a Viṇā. -संपत् high birth and wealth, noble descent; Dk. 1. 4. -स्तनितम्, -स्थविलम् N. of a metre of twelve syllables; वदन्ति वंशस्थविलम् जतौ जरौ Chand. M. -स्थितिः f. the perpetuation of a family; वंशस्थितिं वंशकरेण तेन संभाव्य भावी स सखा मघोनः R. 18. 31; किं सुन्दरि प्ररुदितासि ममोपपन्ने वंशस्थितेरधिगमान्महति प्रमोदे V. 5. 15.

वंशकः 1 A kind of sugarcane. -2 The joint in a bamboo. -3 A kind of fish. -कम् Aloe-wood.

वंशिक a. Lineal, genealogical. -कम् Aloe-wood.

वंशिका 1 A kind of flute. -2 Aloe-wood.

वंशी 1 A flute, pipe; न वंशीमज्ञासीद् भुवि करसरोजाद्विगलिताम् H. D. 108; कंसरिपोर्व्यपोहतु स वोऽश्रेयांसि वंशीरवः Git. 9. -2 A vein or artery. -3 Bamboo-manna. -4 A particular weight. -Comp. -धरः, -धारिन् m. 1 an epithet of Kṛiṣṇa. -2 any flute-player or piper.

वंश्य a. [वंशे भवः यत्] 1 Relating to the main beam. -2 Connected with the spine. -3 Belonging to a family. -4 Of a good family, born in a good family. -5 Lineal, genealogical. -इयः 1 A descendant, posterity (pl.); इतरेऽपि रघोर्वंश्याः R. 15. 35. -2 A forefather, an ancestor; नूनं मत्तः परं वंश्याः पिण्डविच्छेददर्शिनः R. 1. 66. -3 Any member of a family. -4 A cross-beam, joist; यदस्थिभिर्निर्मितवंशवंश्ययूणं त्वचा रोमनखैः पिनद्धम् Bhāg. 11. 8. 33. -5 A bone in the arm or leg. -6 A pupil. -7 A kinsman from seven generations above and seven below.

वंसगः Ved. A bull.

वंह See वंह.

वक See वक्र.

वकुल See वकुल.

वक्क् 1 Ā. (वक्ते) To go, move.

वक्तव्य pot. p. [वच्-तव्य] 1 Fit to be said, told, spoken or declared; तत्तर्हि वक्तव्यं न वक्तव्यम् (frequently occurring in Mbh.) -2 To be spoken about. -3 Reprehensible, blamable, censurable. -4 Low, vile, base. -5 Accountable, responsible. -6 Dependent; कामवक्तव्य-हृदया भर्तृनाथाश्चरन्ति याः Rām. 2. 117. 26. -व्यम् 1 Speaking, speech. -2 A precept, rule, dictum. -3 Blame, censure, reproach; एवमेतत् । वक्तव्यं परिहर्तव्यं च Pañcharātram 2; वक्तव्यं किञ्चिदस्मात् Pratimā 3. 6. -Comp. -हृदय a. one whose heart is dependent on.

वक्तव्यता, -त्वम् 1 Censure, reproach; वक्तव्यतां च राजानो वने राज्ये व्रजन्ति च Rām. 7. 43. 6. -2 Subjection, dependence.

वक्कुलाम a. Desirous of speaking.

वक्कुमनस् a. Being about to speak.

वक्कु a. or m. [उचितं बहु वक्ति, वच्-तृच्] 1 Speaking, talking, a speaker. -2 Eloquent, an orator; अप्रियस्य च पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः Rām.; किं करिष्यन्ति वक्ताः श्रोता यत्र न विद्यते; दुर्दुरा यत्र वक्तास्तत्र मौनं हि शोभनम् Subhāṣ. -3 A teacher, an expounder. -4 A learned or wise man in general. -5 Honest, sincere. -Comp. -प्रयोक्तृ theoretical and practical (politicians); दण्डनीतिं वक्त्वा प्रयोक्तृभ्यः Kau. A. 1. 10.

वक्त्रम् [वक्ति अनेन वच्-करणे घृन् Up. 4. 177] 1 The mouth. -2 The face; यद्वक्त्रं मुहुरीक्षसे न धनिनां ब्रूये न चादृन् स्या Bh. 3. 147. -3 Snout, muzzle, beak. -4 Beginning. -5 The point (of an arrow), the spout of a vessel. -6 A sort of garment. -7 N. of a metre similar to anuṣṭubh; see S. D. 567; Kāv. 1. 26. -8 The first term of a progression. -Comp. -आसवः saliva. -बुरः a tooth. -जः 1 a tooth. -2 a Brāhmaṇa. -तालम् a musical instrument played with the mouth. -तुण्डः N. of Gaṇeśa. -दलम् the palate. -पटः a veil. -पट्टः a bag of corn tied round a horse's neck. -परिस्पन्दः speech. -भेदिन् a. pungent, sharp. -रन्ध्रम् the aperture of the mouth. -वासः an orange. -शोधनम् 1 cleansing the mouth. -2 lime, citron. -शोधिन् n. a citron. (-m.) a citron tree.

वक्र a. 1 Crooked (fig. also), bent, curved, winding, tortuous; वक्रः पन्था यदपि भवतः प्रस्थितस्योत्तराशाम् Me. 27; Ku. 3. 29. -2 Roundabout, indirect, evasive, circuitous, equivocal, ambiguous (as a speech); किमेतैर्वक्त्रमणितैः Ratn. 2; वक्रवाक्यरचनारमणीयः ..... सुभ्रुवां प्रवृत्ते परिहासः Śi. 10. 12; see वक्रोक्ति also. -3 Curled, curling, crisped (as hair). -4 Retrograde (as motion). -5 Dishonest, fraudulent, crooked in disposition. -6 Cruel, malignant (as a planet); वक्राः स्युः पञ्चषष्ठेऽर्के अतिवक्रा नगाष्टमे । नवमे दशमे चैव जायते सहजा गतिः ॥ Jyotistattvam. -7 Prosodially long. -क्रः 1 The planet Mars. -2 The planet Saturn. -3 N. of Śiva. -4 N. of the demon Tripura. -5 A nose. -क्रम् 1 The bend or arm of a river. -2 Retrograde motion (of a planet). -3 A form of fracture. -Comp. -अङ्गम् a crooked limb. (-ङ्गः) 1 a goose. -2 the ruddy goose. -3 a snake. -आख्यम् tin. -इतर a. straight. -उक्तिः f. a figure of speech consisting in the use of evasive speech or reply, either by means of a pun, or by an affected change of tone; Mammata thus defines it:—यदुक्तमन्यथा वाक्यमन्यथान्येन योज्यते । श्लेषेण काका वा ज्ञेया सा वक्रोक्तिस्तथा द्विधा K. P. 9; for example see the opening stanza in Mu. (धन्या केयं स्थिता ते &c.). -2 equivocation, insinuation, inuendo; सुबन्धुर्बाणमदृश कविराज इति त्रयः । वक्रोक्तिमार्गनिपुणाश्चतुर्थो विद्यते न वा ॥ -3 sarcasm. -कण्टः the jujube tree. -कण्टकः the Khadira tree. -कीलः a curved iron for striking an elephant. -खड्गः, -खड्गकः a sabre, scimitar.

-ग, -गत *a.* having a retrograde motion (as a planet).
 -गति, -गामिन् *a.* 1 winding, meandering. -2 fraudulent, dishonest. (-ति: *f.*) a crooked or tortuous motion, winding gait. -गुल्फः, -ग्रीवः a camel. -चञ्चुः a parrot. -तालम्, -ताली a particular wind-instrument. -तुण्डः 1 an epithet of Gaṇeśa. -2 a parrot. -दंष्ट्रः a boar. -दृष्ट *a.* looking obliquely, squinting. -दृष्टि *a.* 1 squint-eyed, squinting. -2 having a malignant or evil look. -3 envious. (-*f.*) squint, an oblique look. -धी *a.* dishonest, deceitful. -नक्रः 1 a parrot. -2 a low man. -नासिकः an owl. -पदम् a cloth marked with various patterns. -पुच्छः, -पुच्छिकः a dog. -पुष्पः the Palāśa tree. -प्लुत *a.* leaping in curves. -बालधिः, -लाङ्गूलः a dog. -भणितम् prevarication, evasion. -भावः 1 crookedness. -2 deceit. -रेखा a curved line. -वक्त्रः a hog. -संस्थ *a.* placed transversely.

वक्रता, -त्वम् 1 Crookedness. -2 Retrograde motion. -3 Failure, mishap. -4 Perverseness; dishonesty.

वक्रतुः *N.* of a deity.

वक्ति *a.* 1 Equivocating. -2 Speaking falsely, lying. वक्रित *a.* Bent, crooked.

वक्रिन् *a.* 1 Crooked. -2 Retrograde. -*m.* A Jaina or Buddha.

वक्रिमन् *m.* [वक्र-इमनिच्] 1 Crookedness, curvature. -2 Equivocation, evasion, ambiguity; tortuous, round-about or indirect nature (as of a speech); तद्वक्त्राम्बुज-सौरभं स च सुधास्यन्दी गिरां वक्रिमा GIt. 3. -3 Cunningness, duplicity, craftiness.

वक्त्रीकृ 8 U. To make crooked, bend (a bow).

वक्त्रीभू 1 P. 1 To become crooked. -2 To retrograde. -वक्त्रीभावः 1 Curve. -2 Dishonest or perverse disposition.

वक्रम, वक्रय See अवक्रम and अवक्रय.

वक्रोष्ठिः *f.*, -वक्रोष्ठिका A gentle smile.

वक्ष् 1 P. (वक्षति) 1 To grow, increase. -2 To be powerful. -3 To be angry. -4 To accumulate.

वक्षणम् 1 The breast. -2 Refreshment. -3 Fire. -*f.* pl. 1 The stomach or abdomen. -2 The sides, flank. -3 The bed of a river. -4 A river.

वक्षथः Ved. 1 Invigorating, strengthening. -2 Growing, increasing; growth,

वक्षस् *n.* [वक्ष् असुन् सुट् च Un. 4. 227-228] 1 The breast, bosom, chest; कपाटवक्षाः परिणद्धकन्धरः R. 3. 34. -2 Ved. Strength. -*m.* An ox, a bull. -Comp. -कारः a bag, sack. -जः, -रुहः, -रुहः, (वक्षोजः, वक्षोरुहः, वक्षोरुहः) the female breast; वक्षोजाग्रं पाणिनाऽऽस्पृश्य Bv. 2. 17; वक्षोजयोर्मन्दता S. D.; मा शबरतरुणि पीवरवक्षोरुहभरेण भज

गर्वम् Āryā. S.; Mv. 7. 24. -मण्डलिन् *m.* a particular position of hands in dancing. -स्थलम् (वक्ष or वक्षः -स्थलम्) the breast or bosom.

वक्षी Ved. A flame.

वक्ष्, वक्ष् (वक्षति, वक्षति) To go, move.

वक्ष् 1 P. 1 To go or move crookedly. -2 To go.

वक्ष् 1 The bend of a river. -2 Crookedness, bend, curve. -3 = वक्ष्; ' वक्षः पल्याणभागे स्यात् ' इति विश्वः. -4 A vagabond. -ङ्गः The pommel of a saddle; वक्ष्वावल्लैक-सवल्गपाणयः Śi. 12. 6.

वगला A goddess worshipped by the Tāntrikas; also 'मुखी'.

वगाहः See अवगाह.

वकरः The bend of a river.

वका The pommel of a saddle.

वङ्किलः A thorn.

वङ्किक्रिः [वङ्कि-क्रिन् Un. 4. 67-68] 1 A rib of an animal or building (said to be *f.* only by some). -2 The timber of a roof. -3 A kind of musical instrument (said to be *n.* also in these two senses).

वङ्क्षणम् 1 The groin. -2 The joint of the thigh.

वङ्क्षुः 1 A small arm or branch of the Ganges. -2 *N.* of the river Oxus; वङ्क्षुतीरविचेष्टनैः (*v. l.* for सिन्धुतीरविचेष्टनैः) R. 4. 67.

वङ्ग 1 P. (वङ्गति) 1 To go. -2 To limp, be lame.

वङ्गाः (*pl.*) *N.* of Bengal proper and its inhabitants; वङ्गानुत्थाय तरसा नेता नौसाधनोद्यतान् R. 4. 36; रत्नाकरं समारभ्य ब्रह्मपुत्रान्तगः प्रिये वङ्गदेश इति प्रोक्तः; (see App.)

वङ्गः 1 Cotton. -2 The egg-plant. -ङ्गाम् 1 Lead. -2 Tin; ताम्रं लोहं च वङ्गं च काचं च स्वर्णमाक्षिकम् Śiva B. 30. 11. -Comp. -अरिः yellow orpiment. -ज 1 brass. -2 red lead. -जीवनम् silver. -शुल्यजम् bell-metal (कांस्य).

वङ्गेरिका, वङ्गेरी A small (cane) basket; वङ्गेरिका कयाचिद्वालिकया ग्राहयित्वा Dk. 2. 2; ' वङ्गेरी वेत्रपुटिका ' इति वैजयन्ती.

वङ्घ्र 1 Ā. (वङ्घते) 1 To go. -2 To go swiftly. -3 To begin. -4 To censure, blame.

वच् I. 2 P. (Ā. also in non-conjugational tenses; in conjugational tenses it is said to be defective in the third person plural by some authorities, or in the whole plural by others; वक्ति, उवाच, अवोचत्, वक्ष्यति, वक्षुम्, उक्त) 1 To say, speak; वैराग्यादिव वक्षि K. P. 10; (oft. with two. acc.); तामूचतुस्ते प्रियमप्यमिथ्या R. 14. 6; sometimes with accusative of words meaning 'speech';

उवाच धात्र्या प्रथमोदितं वचः R. 3. 25; 2. 59; क एवं वक्ष्यते वाक्यम् Rām. -2 To relate, describe; रघूनामन्वयं वक्ष्ये R. 1. 9. -3 To tell, communicate, announce, declare; उच्यतां मद्रचनात्सारथिः S. 2; Me. 100. -4 To name, call; तदेकसप्ततिगुणं मन्वन्तरमिहोच्यते Ms. 1. 79. -5 To signify, denote (as sense) -6 To recite, repeat. -7 To censure; reproach; वृत्तिविज्ञानवान् धीरः कस्तं वा वक्तुमर्हति Mb. 12. 132. 6. -II. 10 P. To inform, to tell; L. D. B. -Caus. (वाचयति-ते) 1 To cause to speak. -2 To go over, read, peruse; वाचयति नान्यलिखितं लिखितमनेन वाचयति नान्यः । अयमपरोऽस्य विशेषः स्वयमपि लिखितं स्वयं न वाचयति ॥ Subhāṣ. -3 To say, tell, declare. -4 To promise. -Desid. (विवक्षति) To wish to speak, intend to say (something); विवक्षता दोषमपि च्युतात्मना त्वयैकमीशं प्रति साधु भाषितम् Ku. 5. 81.

वचनम् n. Ved. 1 A path, road. -2 A hymn of praise.

वक्त्रम् m. A speaker, chanter, singer of hymns of praise.

वगु a. Talkative. -गुः [वच्-नुः गश्च Up. 3. 33] 1 A speaker. -2 A sound. -3 A cry (of an animal &c).

वग्वनुः Ved. A sound, noise.

वचः [वच्-असुन् Up. 4. 196] 1 A parrot. -2 The sun. -चा 1 A kind of talking bird. -2 A kind of aromatic root (Mar. वेखंड); Mb. 13. 131. 8. -चम् Speaking, talk. -Comp. -अर्चः a sun-worshipper.

वचकनु a. [वच् अकनुच् Up. 3. 83] Talkative, eloquent, -m. A Brāhmaṇa.

वचन्दा 1 A kind of talking-bird. -2 The wick of a lamp. -3 A dagger, knife.

वचनम् [वच्-ल्युट्] 1 The act of speaking, uttering, saying. -2 Speech, an utterance, words (spoken), sentence; ननु वक्तुविशेषनिःस्पृहा गुणगृह्या वचने विपश्चितः Ki. 2. 5; प्रीतः प्रीतिप्रमुखवचनं स्वागतं व्याजहार Me. 4. -3 Repeating, recitation. -4 A text, dictum, rule, precept, a passage of a sacred book; शास्त्रवचनम्, श्रुतिवचनम्, स्मृतिवचनम् &c. -5 An order, a command, direction; शुश्रूषां गौरवं चैव प्रमाणं वचनक्रियाम् (कुर्यात्) Rām. 2. 12. 26; मद्रचनात् 'in my name', 'by my order'. -6 Advice, counsel, instruction. -7 Declaration, affirmation. -8 Pronunciation (of a letter) (in gram.). -9 The signification or meaning of a word; अत्र पयोधरशब्दः भेदवचनः. -10 Number (in gram.); (there are three numbers, singular, dual and plural). -11 Dry ginger. -Comp. -अवक्षेपः abusive speech. -उपक्रमः introduction, exordium. -उपन्यासः suggestive speech, insinuation. -कर a. obedient, doing what is ordered. (-रः) the author or enunciator of a rule or precept. -कारिन् a. obeying orders, obedient. -क्रमः discourse. -क्रिया obedience; यथा पितरि शुश्रूषा तस्य वा वचनक्रिया Rām. 2. 19. 22; 2. 12. 26.

-गोचर a. forming a subject of conversation. -गौरवम् deference to a command. -ग्राहिन् a. obedient, compliant, submissive. -पटु a. eloquent. -मात्रम् mere words, unsupported assertion. -विरोधः inconsistency of precepts, contradiction or incongruity of texts. -व्यक्तिः f. 1 The exact implication of a statement (i.e. the exact specification of its उद्देशपद and विधेयपद); अन्या हि वचनव्यक्तिर्विधीयमानस्य, अन्या गुणेन संबध्यमानस्य SB. on MS. 3. 1. 12. भेदः divergence in the implication of the statement; न च विधेर्विधिनैकवाक्यभावे भवति । वचनव्यक्तिभेदात् SB. on MS. 6. 1. 5. -2 interpretation; यदा अनुवादपक्षस्तदा आहिताग्नेः । यदा विधिपक्षः तदा अनाहिताग्नेः । उभयथा वचनव्यक्तिः प्रतीयते SB. on MS. 6. 8. 8. -शतम् a hundred speeches, i. e. repeated declaration, reiterated assertion. -सहायः a companion in conversation. -स्थित a. (वचने-स्थित also) obedient, compliant.

वचनीय a. [वच्-अनीयर्] 1 To be said, spoken, or related. -2 Censurable, blamable; वचनीयस्य यो मुहूर्ते तमाहुः शोणितं हृदम् Mb. 13. 135. 16. -यम् Blame, censure, reproach; न कामवृत्तिर्वचनीयमीक्षते Ku. 5. 82; वचनीयमिदं व्यवस्थितं रमण त्वामनुयामि यद्यपि 4. 21; भवति योजयितुर्वचनीयता Pt. 1. 75; Ki. 9. 39, 65; Mk. 4. 1.

वचरः 1 A cock. -2 A rogue, low or wicked person (शठ).

वचलुः A wicked or malevolent person, an enemy.

वचस् n. 1 A speech, word, sentence; उवाच धात्र्या प्रथमोदितं वचः R. 3. 25, 47; इत्यव्यभिचारि तद्वचः Ku. 5. 36; वचस्तत्र प्रयोक्तव्यं यत्रोक्तं लभते फलम् Subhāṣ. -2 A command, order, precept, injunction. -3 Advice, counsel. -4 A hymn. -5 Singing, a song of birds. -7 (In gram.) Number. -Comp. -कर a. 1 obedient, compliant. -2 executing the orders of another. -क्रमः discourse. -ग्रहः the ear. -प्रवृत्तिः f. an attempt at speaking; अव्यक्तवर्णरमणीयवचःप्रवृत्तीन् S. 7. 17. -मार्गातीत a. greater than words can tell. -हरः an emissary, a messenger; अभिधत्ते स्म वचो वचोहरः Śi. 16. 38.

वचस a. Talkative, eloquent, wise.

वचसांपतिः An epithet of Brihaspati, or the planet Jupiter.

वचस्विन् a. Eloquent; इतीरिते वचसि वचस्विनामुना Śi. 17. 1.

वचुष्यः [वच्-उष्यन् Up. 4. 18] An ichneumon.

उक्त p. p. 1 Said, spoken. -2 Uttered, spoken (opp. to अनुमित or संभावित). -3 Told, addressed; असावनुक्तीऽपि सहाय एव Ku. 3. 21. -4 Indicated; असता छायायोक्तव्य सदाभासाय ते नमः Bhāg. 8. 3. 14. -क्तम् A speech, words collectively; a sentence. -क्ता A stanza of four lines with one syllabic instant, (there being one long or two short syllables in each). -Comp. -अनुक्त a. spoken

and not spoken. -उपसंहारः a brief description, resume, peroration, recapitulation. -निर्वाहः defending an assertion. -पुंस्कः a word (feminine or neuter) of which also a masculine exists, and the meaning of which differs from that of the masculine only by the notion of gender. -प्रत्युक्तम् speech and reply, discourse. -वर्जम् *ind.* except the case mentioned. -वाक्यम् a dictum, decree.

उक्तिः *f.* 1 Speech, expression, statement; उक्तिरर्थान्तरन्यासः स्यात् सामान्यविशेषयोः Chandr. 5. 120; शूद्रविद्वत्क्षत्रविप्राणां यत्रतोक्तौ भवेद्वधः Ms. 8. 104. -2 A sentence. -3 The power of expression, the expressive power of a word; as in एकयोक्त्या पुष्पवन्तौ दिवाकरनिशाकरौ Ak. -4 A worthy speech or word, maxim.

वच्छः = वत्सः q. v.

वज् I. 1 P. (वजति) To go, move, roam about. -II. 10 U. (वाजयति-ते) 1 To trim, prepare. -2 To feather an arrow. -3 To go, move.

वज्र *a.* [वज्-रन् Un. 2. 28] 1 Hard, adamant. -2 Severe. -3 Forked, zigzag. -4 Cross. -ज्रः, -ज्रम् 1 A thunderbolt, the weapon of Indra (said to have been formed out of the bones of the sage Dadhichi q. v.); आशंसन्ते समितिषु सुराः सक्तवैरा हि दैत्यैरस्याधिज्ये धनुषि विजयं पौरुषं च वज्रे S. 2. 16. -2 Any destructive weapon like the thunderbolt. -3 A diamond-pin, an instrument for perforating jewels; मणौ वज्रसमुत्कीर्णे सूत्रस्येवास्ति मे गतिः R. 1. 4. -4 A diamond in general, an adamant; वज्रादपि कठोराणि मृद्नि कुसुमादपि U. 2. 7; R. 6. 19; मुक्तां मरकतं पद्मरागं वज्रं च विद्रुमम् Śiva B. 30. 12. -5 Sour gruel. -ज्रः 1 A form of military array. -2 A kind of Kuśa grass. -3 N. of various plants. -4 A kind of pillar. -ज्रम् 1 Steel. -2 A kind of tale. -3 Thunder-like or severe language. -4 A child. -5 Emblic myrobalan. -6 The blossom of the sesamum or *Vajra* plant. -7 Denunciation in strong language. -8 A particular posture in sitting. -Comp. -अंशुकम् cloth marked with various patterns. -अङ्क *a.* studded with diamonds (Mar. हिरैजडित); ततो जाम्बूनदीः पात्रीर्वज्राङ्का विमलाः शुभाः Mb. 12. 171. 16. -अङ्कित *a.* marked with Vajra-like symbol. -अङ्गः a snake. -अभ्यासः cross-multiplication. -अशनिः the thunderbolt of Indra; वज्राशनिसमस्पर्शा अर्जुनेन शरा युधि Mb. 6. 119. 60 -अस्थिः *f.* *Asteracantha Longifolia* (Mar. तालिमखाना). -आकरः a diamond mine; बभूव वज्राकरभूषणायाः (पतिः) R. 18. 21. -आकार, -आकृति *a.* 1 shaped like वज्र. -2 a cross-shaped symbol. -आख्यः a kind of mineral spar. -आघातः 1 a stroke of thunder or lightning. -2 (hence fig.) any sudden shock or calamity. -आभः a kind of spar or valuable stone. -आयुधः an epithet of Indra. -आसनम् 1 a diamond-seat. -2 a particular posture in sitting (the hands being placed in the hollow between the body and the crossed feet). -कङ्कटः an epithet of Hanumat. -कवचः, -चम् 1 ada-

mantine mail. -2 a particular Samādhi. -कालिका N. of the mother of Śakyamuni. -कीटः a kind of insect (boring holes in wood and stone). -कीलः a thunderbolt, an adamant shaft; जीवितं वज्रकीलम् Mal. 9. 37; cf. U. 1. 47. -कूटः a mountain consisting of diamonds; स वज्रकूटाङ्गनिपातवर्गविशीर्णकुक्षिः स्तनयन्नुदन्वान् Bhāg. 3. 13. 29. -केतुः N. of the demon Naraka. -क्षारम् an alkaline earth. -गोपः = इन्द्रगोपः q. v. -घोष *a.* sounding like a thunderbolt; R. 18. 21. -चञ्चुः a vulture. -चर्मन् *m.* a rhinoceros. -जित् *m.* N. of Garuḍa. -ज्वलनम्, -ज्वाला lightning. -तरः N. of a kind of very hard cement; Bri. S. 57. 7. -तुण्डः 1 a vulture. -2 mosquito, gnat. -3 N. of Garuḍa. -4 of Gaṇeśa. -तुल्यः *lapis lazuli* or azure stone. -दंष्ट्रः a kind of insect. -दक्षिणः N. of Indra. -दण्ड *a.* having a staff studded with diamonds. -दन्तः 1 a hog. -2 a rat. -दंशनः a rat. -देह, -देहिन् *a.* having an adamant or very hardy frame. -धरः 1 an epithet of Indra; वज्रधरप्रभावः R. 18. 21. -2 an owl. -धारणम् artificial gold. -नाभ *a.* having a hard nave (said of a wheel); see next word. -नाभः the discus of Kṛiṣṇa; वज्रनाभं ततश्चक्रं ददौ कृष्णाय पावकः Mb. 1. 225. 23 (com. वज्रं वरत्रासा नाभौ यस्य तत्। सूत्रबद्धशकुनिवत् पुनः प्रयोक्तुर्हस्तमायातीत्यर्थः ॥). -निर्घोषः, -निष्पेषः a clap or peal of thunder. -पञ्जरः a secure refuge, protector; वज्रपञ्जरनामेदं यो रामकवचं स्मरेत् Rāma-rakṣā 13. -पाणिः 1 an epithet of Indra; वज्रं मुमुक्षुनिव वज्रपाणिः R. 2. 42. -2 an owl. -पातः, -पतनम् a stroke of lightning, fall of thunder-bolt; एतद्वैशसवज्रघोरपतनम् U. 4. 24; यावन्निष्ठुर-वज्रपातसदृशं देहीति नो भाषते Udb. -पुष्पम् 1 the blossom of sesamum. -2 a valuable flower. -भृत् *m.* an epithet of Indra. -मणिः a diamond, an adamant; छेतुं वज्रमणी-ञ्जिरीषकुसुमप्रान्तेन संनहते Bh. 2. 6. -मय *a.* 1 hard, adamant. -2 cruel, hard-hearted. -मुखः 1 a kind of insect; कृते वज्रमुखेन नाम कृमिणा दैवान्ममोरुद्वये Karpabhāra 1. 10. -2 a kind of Samādhi. -मुष्टिः 1 an epithet of Indra. -2 an adamant clenched fist. -3 a kind of weapon. -रदः a hog. -लिपिः a particular style of writing. -लेपः 1 a kind of very hard cement; वज्रलेपघटितेव Mal. 5. 10; U. 4 (for its preparation see Bri. S., Chapter 57 'वज्रलेपलक्षणः'). -2 The being ineffaceable, permanent one; अन्यक्षेत्रे कृतं पापं पुण्यक्षेत्रे विनश्यति। पुण्यक्षेत्रे कृतं पापं वज्रलेपो भविष्यति ॥ Subhāṣ. -लोहकः a magnet. -वधः 1 death by thunderbolt. -2 cross-multiplication. -वारकः a title of respect. -व्यूहः a kind of military array. -शल्यः a porcupine. -संघातः N. of a kind of hard cement; Bri. S. 57. 8. -*a.* having the hardness of adamant; ततः स वज्रसंघातः कुमारो न्यपतद्भिरौ Mb. 1. 123. 27. -सार *a.* as hard as adamant, having the strength of the thunderbolt, adamant; क च निशितनिपाता वज्रसाराः शरास्ते S. 1. 10; त्वमपि कुसुमबाणान् वज्रसारीकरोषि 3. 4. -सूचिः, -ची *f.* a diamond-needle. -हृदयम् an adamant heart.

वज्रकम् 1 A kind of oil. -2 A particular phenomenon of the sky. -3 A diamond.

वज्रिन् *m.* 1 N. of Indra; ननु वज्रिण एव वीर्यमेताद्विजयन्ते द्विषतो यदस्य पक्ष्याः V. 1. 15; R. 9. 24. -2 An owl. -3 A Buddha saint.

वज्रोली A particular position of fingers.

वञ्च 1 P. (वञ्चति) 1 To go, to arrive at; वञ्चुश्चाहवक्षितिम् Bk. 14. 74; 7. 106. -2 To wander over. -3 To go slyly or secretly, sneak. -4 To go crookedly. -5 Ved. To shake, totter, tremble. -*Caus.* (वञ्चयति-ते) 1 To avoid, escape from, evade, shun; अहिं वञ्चयति; अवञ्चयत मायाश्च स्वमायाभिर्नरद्विषाम् Bk. 8. 43; आधावमानं सुसलं कार्तवीर्यस्तदार्जुनः । निपुणं वञ्चयामास गदया गतविक्रवः ॥ Rām. 7. 32. 45. -2 To cheat, deceive, defraud (said to be *Ā.* only, but often *P.* also); मूर्खास्त्वामववञ्चन्त Bk. 15. 15; कथमय वञ्चयसे जनमनुगतमसमशरज्वरदूतम् Git. 8; (वञ्चनम्) वञ्चयन् प्रणयिनीरवाप सः R. 19. 17; Ku. 4. 10; 5. 49; R. 12. 53. -3 To deprive of, leave (one) destitute of; विलोचनं दक्षिणमञ्जनेन संभाव्य तद्वञ्चितवामनेत्रा R. 7. 8.

वञ्चक *a.* [वञ्च-णिच्-बुल्] 1 Fraudulent, deceitful, crafty. -2 Cheating, deceiving. -कः 1 A rogue, cheat, swindler. -2 A jackal. -3 Musk-rat. -4 A tame ichneumon.

वञ्चतिः Fire.

वञ्चयः [वञ्च-अथः Un. 3. 112] 1 Cheating, roguery, deceit, trickery. -2 A cheat, rogue, swindler. -3 The cuckoo. -4 Death.

वञ्चनम्, -ना [वञ्च-ल्युट्] 1 Cheating. -2 A trick, deceit, fraud, deception, trickery; वञ्चना परिहर्तव्या बहुदोषा हि शर्वरी Mk. 1. 5; स्वर्गाभिसन्धिसुकृतं वञ्चनामिव मेनिरे Ku. 6. 47. -3 An illusion, delusion. -4 Loss, deprivation, hindrance; दृष्टिपातवञ्चना Māl. 3; R. 11. 36. -*Comp.* -वञ्चुता skill in fraud. -योगः practice of fraud.

वञ्चित *p. p.* 1 Deceived, cheated. -2 Deprived of. -ता A sort of riddle or enigma.

वञ्चुक *a.* (-की *f.*) Deceitful, fraudulent, crafty, dishonest. -कः A jackal.

वञ्चु (ञ्जु) लकः 1 A kind of bird; एष वञ्चुलको नाम पक्षी परमदारुणः Rām. 3. 69. 23 (com. वञ्चुलकः कण्ठवालः). -2 A kind of plant (Mar. बकुल?); कदम्बवेतसनलनीपवञ्चुलकैर्वृतम् Bhāg. 8. 2. 17.

वञ्जुल *a.* Crooked. -लः [वञ्च-उलच् वृषो० चस्य जः Un. 1. 93] 1 The common cane or reed; आमञ्जुलवञ्जुलतानि च तान्यमूनि नीरन्ध्रनीलनिचुलानि सरित्तटानि U. 2. 23; or मञ्जुल-वञ्जुलकुञ्जगतं विचकर्ष करेण दुकुले Git. 1. -2 A kind of flower. -3 The *Āśoka* tree; नीवारान् पनसान् सालान् वञ्जुलां-स्तिनिशांस्तथा Rām. 3. 11. 74. -4 A kind of bird. -ला A cow that yields much milk. -*Comp.* -दुमः the *Āśoka* tree. -प्रियः the ratan, Calamus Rotang (वेतस).

वञ्जुलिका Oldenlandia Herbacia (Mar. पापडी, जंतुकारी.)

वट I. 1 P. (वटति) To surround. -II. 10 U. (वटयति-ते) 1 To tell. -2 To divide, partition. -3 To surround, encompass. -4 To tie, string, connect. -*Caus.* 1 (वटयति) To speak. -2 (वाटयति) To surround; L. D. B.

वटः [वट्-अच् Un. 4. 116] The fig-tree; अयं च चित्रकूट-यायिनि वर्त्मनि वटः श्यामो नाम U. 1; R. 13. 53. -2 A small shell or cowrie. -3 A small ball, globule, pill. -4 A round figure, a cipher. -5 A kind of cake; पयःस्मिता मण्डकमण्डनाम्बरा वटाननेन्दुः पृथुलद्दुस्तनी N. 16. 107. -6 A string, rope; (*n.* also in this sense). -7 Equality in shape. -8 A sort of bird, flying fox? (Mar. वटवाघुळ); कङ्कगृध्रवटश्चेनभासभङ्गकवर्हिणः Bhāg. 3. 10. 24. -9 A pawn (in chess). -10 Sulphur. -*Comp.* -पत्रम् a variety of the white basil. (-त्रा) a jasmine. -वासिन् *m.* a Yakṣa.

वटकः 1 A kind of cake. -2 A small lump, ball, globule, pill. -3 A particular weight of 8 māśas.

वटर *a.* Wicked, villainous. -रः A cock. -2 A mat. -3 A turban. -4 A thief, robber. -5 A churning-stick. -6 Fragrant grass.

वटाकरः, वटारकः A cord, string.

वटावीकः An impostor (= नामचौरः).

वटिकः A pawn at chess.

वटिः 1 A sort of ant. -2 A kind of insect. -3 See वटिका.

वटिका [वट्-इन् Un. 4. 128] 1 A pill. -2 A chessman. -3 A kind of cake or bread (Mar. आंबोळी) made of rice and Māśa.

वटिन् *a.* Stringed, circular. -*m.* = वटिक *q. v.*

वटी 1 A rope or string. -2 A pill, bolus.

वटुः [वटति अल्पवस्त्रम्, वट्-उः Un. 1. 7] 1 A boy, lad, youth, stripling; oft. used like the English word 'chap' or 'fellow'; चपलोऽयं वटुः S. 2; निवार्यतामालि किमप्ययं वटुः पुनर्विवक्षुः स्फुरितोत्तराधरः Ku. 5. 83; cf. वटु also. -2 A religious student or Brahmachārin *q. v.*

वटुकः 1 A boy, lad. -2 A Brahmachārin. -3 (fig.) A fool or blockhead.

वटुरिन् *a.* Ved. Broad, wide.

वटुकः A pill, bolus.

वट 1 P. (वटति) 1 To be strong or powerful. -2 To be fat.

वटर *a.* [वट्-अरन् Un. 5. 47] 1 Dull, stupid. -2 Wicked. -रः A fool or blockhead. -2 A rogue, wicked or vile fellow. -3 A physician. -4 A water-pot.

वडभिः, -भी See वलभिः-भी.

वडवा 1 A mare; सैव भूत्वाथ वडवा नासत्यौ सुषुवे भुवि Bhāg. 6. 6. 40. -2 The nymph Aśvinī who in the form of a mare bore to the sun two sons, the Aśvins; see संज्ञा. -3 A female slave. -4 A harlot, prostitute. -5 A woman of the Brāhmaṇa caste (द्विजयेषित्). -6 A particular constellation represented by a horse's head. -Comp. -अग्निः, -अनलः the submarine fire. -भर्तृ N. of the mythical horse उच्चैःश्रवस्. -मुखः 1 the submarine fire; मोक्षदुर्लभ-विषयं वडवामुखसागरम् Mb. 12. 301. 71. -2 N. of Śiva.

वडा 1 A kind of cake. -2 A small lump, globule.

वडिलम् See बडिश.

वड् a. Large, big, great.

वण् 1 P. (वणति) To sound.

वणः Sound, noise.

वणिज् m. [Un. 2. 70] 1 A merchant, trader; यस्या-गमः केवलजीविकायै तं ज्ञानपण्यं वणिजं वदन्ति M. 1. 17. -2 The sign *Libra* of the zodiac. -f. Merchandise, trade. -Comp. -कटकः a caravan. -कर्मन् n., -क्रिया traffic, trade. -ग्रामः a guild of merchants. -जनः 1 merchants (collectively). -2 a trader, merchant. -पथः 1 trade, traffic; वैदेहकानां व्रीकार्यं मागधानां वणिक्पथः Ms. 10. 47. -2 a merchant; Bhāg. 11. 12. 6. -3 a merchants's shop, a stall. -4 the sign *Libra* of the zodiac. -बन्धुः the indigo plant. -वहः a camel. -वीथी a market street, bazaar. -वृत्तिः f. trade, traffic; business; (fig.) mercenary doing; मुक्त्वैकं भवबन्धदुःखरचनाविध्वंसकालानलं स्वात्मानन्दपद-प्रवेशकलनं शेषा वणिग्वृत्तयः Bh. 3. 81. -सार्थः a caravan.

वणिजः 1 A merchant, trader. -2 The sign *Libra* of the zodiac.

वणिजकः A merchant.

वणिज्यम्, वणिज्या Trade, traffic; कृषिर्वणिज्या पशुपालनं च Mb. 12. 63. 1.

वण्ड 1 P., 10 U. (वण्टति, वण्टयति-ते) To divide, apportion, partition, share.

वण्ट a. 1 Tailless. -2 Unmarried. -ण्टः 1 A part, portion, share. -2 The handle of a sickle. -3 An unmarried man, a bachelor.

वण्टकः [वण्ड-घञ् स्वार्थे क] 1 Dividing, distributing. -2 A distributor. -3 A part, portion, share.

वण्टनम् [वण्ड-ल्युट्] Partitioning, apportioning, dividing.

वण्टालः, वण्डालः 1 A contest of heroes. -2 A shovel, hoe. -3 A boat.

वण्ड 1 Ā. (वण्टते) To go alone or unaccompanied.

वण्ड a. 1 Unmarried. -2 Dwarfish. -3 Crippled. -ण्डः 1 An unmarried man, a bachelor. -2 A servant. -3 A dwarf. -4 A javelin, dart.

वण्ठरः 1 The sheath that envelops the young bamboo. -2 The new shoot of the palm tree. -3 A rope for tying (a goat &c.). -4 A dog. -5 The tail of a dog. -6 A cloud. -7 The female breast.

वण्ड I. 1 Ā. (वण्डते) 1 To divide, share, apportion. -2 To surround, encompass. -II. 10 U. (वण्डयति-ते) To share, divide, apportion.

वण्ड a. 1 Maimed, crippled. -2 Unmarried. -3 Emaculated. -ण्डः 1 A man who is circumcised or has no prepuce. -2 An ox without a tail. -ण्डा An unchaste woman; cf. रण्डा.

वण्डरः 1 A miser, stingy person. -2 A eunuch; an attendant on the women's apartments.

वण्डाल See वण्टाल.

वत् a. 1 An affix added to nouns to show 'possession'; धनवत् possessed of wealth; रूपवत् beautiful; so भगवत्, भास्वत् &c.; (the words so formed being adjectives). -2 Added to the base of the past passive participle वत् turns it into a past active participle; इत्युक्तवन्तं जनकात्मजायाम् R. 14. 43. -3 Added to substantives in the sense of the locative; सूक्तवाके इति सूत्रयितव्ये सूक्तवाकवत् इति सूत्रितम् ŚB. on MS. 10. 2. 51. -4 Added to substantives in the sense of अर्ह 'worthy of', 'deserving'; ईहार्थं सूक्तवाकार्हाः । अर्हे वतिर्द्रष्टव्यः ŚB. on MS. 10. 2. 51. -ind. An affix added to nouns or adjectives to denote 'likeness' or 'resemblance' and may be translated by 'like', 'as'; आत्मवत् सर्वभूतानि यः पश्यति स पण्डितः.

वत See वत्.

वत a. 1 Sounded, spoken, uttered. -2 Asked, begged. -3 Hurt, killed.

वतण्डः [Un. 1. 120] A sage.

वतंसः See अवतंस; कपोलविलोलवतंसम् Gīt. 2.

वतिः (वा-इतिः निव् Un. 5. 6) The wind. -f. (वन्-अन्त्यलोपः झलादौ णिङ्ति P. VI. 4. 37) Asking, begging.

वतु ind. (an interjection) Hush ! Silence !; Hch.

वत् f. A river of heaven. -m. 1 A road. -2 A disease of the eyes.

वतोका A barren or childless woman; a woman or cow miscarrying from accident.

वत्सः [वट्-सः Un. 3. 61] 1 A calf, the young of an animal; तेनाथ वत्समिव लोकमसुं उषाण Bh. 2. 46.; यं सर्वशैलाः परिकल्प्य वत्सम् Ku. 1. 2. -2 A boy, son; in this sense often used in the voc. as a term of endearment and translatable by 'my dear', 'my darling', 'my dear child'; अयि वत्स कृतं कृतमतिविनयेन, किमपराधं वत्सेन U. 6. -3 Offspring or children in general; जीवद्वत्सा 'one whose children are living'. -4 A year. -5 N. of a

country; (its chief town was कौशाम्बी and ruled over by Udayana), or the inhabitants of that country (pl.). -**त्सा** 1 A female calf. -2 A little girl; वत्से सीते 'dear Sitā' &c. -**त्सम्** The breast. -**Comp.** -**अक्षी** a kind of cucumber. -**अदनः** a wolf. (-नी) *Cocculus Cordifolius* (Mar. गुळवेळ). -**अनुसारिणी** a hiatus between a long and a short syllable; also वत्सानुसृता-तिः. -**ईशः**, -**राजः** a king of the *Vatsas*; लोके हारि च वत्सराजचरितं नाथ्ये च दक्षा वयम् Ratn. 1. -**काम** a. fond of children. (-मा) a cow longing for her calf or a mother for her child. -**तन्त्री** a rope for tying calves; न लब्धयेद्वत्सतन्त्रीं न प्रधावेच्च वर्षति Ms. 4. 38. -**दन्तः** a kind of arrow. -**नाभः** 1 N. of a tree. -2 a kind of very strong poison. -**पत्तनम्** N. of the town Kausāmbī. -**पदम्** a ford (Mar. उत्तर); भवाम्बुधिर्वत्सपदं परं पदम् Bhāg. 10. 14. 58. -**पालः** 'a keeper of calves', N. of Kṛiṣṇa or Balarāma. -**वन्धा** a cow longing for her calf. -**रूपः** a small calf; Hch. -**शाला** a cow-shed.

वत्सकः 1 A little calf, calf in general; भक्षयन्तीं न कथयेत् पिवन्तं चैव वत्सकम् Ms. 11. 114. -2 A child. -3 N. of a plant (कुटज). -**कम्** Green or black sulphate of iron.

वत्सतरः A weaned calf, a steer, a young ox; महोक्षता वत्सतरः स्पृशन्निव R. 3. 32. -**री** A heifer; श्रोत्रियायाम्यागताय वत्सतरीं वा महोक्षं वा निर्वपन्ति गृहमेधिनः U. 4.; Ms. 11. 137; गावो वृषा वत्सतरीः क्रन्दमानाः सुदुःखिताः Bhāg. 10. 16. 11.

वत्सिका A heifer.

वत्सरः [वत्स-सरन् Un. 3. 71] 1 A year; दातास्याः स्वर्गमाप्नोति वत्सरान् रोमसंमितान् Y. 1. 205. -2 N. of Viṣṇu. -**Comp.** -**अन्तकः** the month, *Phalguṇa*. -**आदिः** the month of Mārgaśīrṣa; cf. मासानां मार्गशीर्षोऽहम्. -**ऋणम्** a debt to be paid by the end of a year.

वत्सल a. [वत्सं लाति ला-क Un. 3. 74] 1 Child-loving, affectionate towards children or offspring; as वत्सला धेनुः, माता &c. -2 Affectionate towards, fondly loving, devoted to, fond of, kind or compassionate towards; त्वद्वत्सलः क स तपस्विजनस्य हन्ता Māl. 8. 8; 6. 14; R. 2. 69; 8. 41; so शरणागतवत्सल, दीनवत्सल &c. -**लः** 1 A fire fed with grass. -2 N. of Viṣṇu. -3 The sentiment of affection (वात्सल्यरस). -**ला** A cow fond of her calf. -**लम्** Affection, fondness; Pt. 2. 9. -**Comp.** -**रसः** the tender sentiment in a poem.

वत्सलयति Den. P. To cause to yearn, cause to feel yearning affection for; नूनमनपत्यता मां वत्सलयति S. 7.

वत्सिनः, वत्सिमनः m. Childhood, youth, early youth; धिक् चापले वत्सिमवत्सलत्वम् N. 3. 55.

वत्सीयः A cowherd.

वद् 1 P. (वदति, but Ātm. in certain senses and with certain prepositions; see below; उवाच, अवादीत्, वदिष्यति, वदितुम्, उदित; pass. उद्यते desid. विवदिषति) 1 To say, speak

utter, address, speak to; वद प्रदोषे स्फुटचन्द्रतारका विभावरी यद्यरुणाय कल्पते Ku. 5. 44; वदतां वरः R. 1. 59 'the foremost of the eloquent'. -2 To announce, tell, communicate, inform; यो गोत्रादि वदति स्वयम्. -3 To speak of, describe; आश्चर्यवद्भवति तथैव चान्यः Bg. 2. 29. -4 To lay down, state; श्रुतिस्मृत्युदितं धर्ममनुतिष्ठन् हि मानवः Ms. 2. 9; 4. 14. -5 To name, call; वदन्ति वर्ण्यवर्णानां धर्मैक्यं दीपकं बुधाः Chandr. 5. 45; तदप्यपाकीर्णमतः प्रियंवदां वदन्त्यपणोति च तां पुराविदः Ku. 5. 28. -6 To indicate, bespeak; कृतज्ञतामस्य वदन्ति संपदः Ki. 1. 14. -7 To raise the voice, utter a cry, sing; कोकिलः पञ्चमेन वदति; वदन्ति मधुरा वाचः &c. -8 To show brilliance or proficiency in, be an authority on (Ātm.); शास्त्रे वदते Sk., पाणिनिवदते Vop. -9 To shine, look splendid or bright (Ātm.); लङ्कां समाविशद् रात्रौ वदमानोऽरिदुर्गमाम् Bk. 8. 27. -10 To maintain, affirm. -11 To toil, exert, labour (Ātm.); क्षेत्रे वदते Sk. -**Caus.** (वाद्यति, ते) 1 To cause to speak or say. -2 To cause to sound, play on a musical instrument; वीणामिव वादयन्ती Vikr. 1. 10; वादयते मृदु वेणुम् Git. 5. -3 To speak, recite.

वद् a. Speaking, talking, speaking well.

वदनम् [उद्यतेऽनेन वद् करणे ल्युट्] 1 The face; आसीद्विवृत्तवदना च विमोचयन्ती S. 2. 13; so सुवदना, कमलवदना &c. -2 The mouth; वदने विनिवेशिता भुजङ्गी पिशुनानां रसनाभिषेध धात्रा Bv. 1. 111. -3 Aspect, look, appearance. -4 The front point. -5 First term (in a series). -6 The summit or apex of a triangle. -**Comp.** -**आसवः** saliva. -**उदरम्** the jaws. -**कञ्जम्**, **पङ्कजम्** a lotus-face. -**पवनः** breath. -**मालिन्यम्** 1 a troubled face. -2 shame-faced appearance. -**श्यामिका** 1 blackness of the face. -2 a kind of disease.

वदन्तिः f. **वदन्ती** 1 Speech, discourse. -2 A story; L. D. B.

वदनुः [वद्-चनुष् Un. 3. 51] An orator.

वदन्य a. See वदान्य.

वदर See बदर.

वदामः An almond.

वदालः 1 A whirlpool. -2 A kind of sheat-fish.

वदावद् a. [अत्यन्तं वदति वद्-अच् नि०] 1 A speaker, eloquent; सुभगमभिधास्यत्युद्दामा पराङ्गवदावदः N. 19. 24. -2 Talkative, garrulous; यत्र यद् व्यञ्जयामास महामूढो वदावदः Śiva B. 15. 45.

वदान्य a. [वद्-आन्यः Un. 3. 103] 1 Speaking fluently, eloquent. -2 Speaking kindly or affably. -3 Liberal, munificent, generous; श्रोत्रियस्य कदर्यस्य वदान्यस्य च वार्धुषेः Ms. 4. 224. -**न्यः** A liberal or generous person, munificent or bountiful man; शिरसा वदान्यगुरवः सादरमेनं वहन्ति सुरतरवः Bv. 1. 19; or तस्मै वदान्यगुरवे तरवे नमोऽस्तु 1. 94; N. 5. 11; R. 5. 24.

वदि *ind.* In the dark half (of a lunar month); as in ज्येष्ठवदि (opp. सुदि).

वद्य *a.* 1 Fit to be spoken, not blamable; cf. अवद्य. -2 Dark or second (said of the fortnight of a lunar month; वद्यपक्षः the dark fortnight). -द्यम् Speech, speaking about.

वध् 1 P. (वधति) To slay, kill (not used in classical Sanskrit except as a substitute for हन् in the Aorist and Benedictive).

वधः 1 Killing, murder, slaughter, destruction; आत्मनो वधमाहर्ता कासौ विहगत्स्करः V. 5. 1; मनुष्यवधः homicide; पशुवधः &c. -2 A blow, stroke; पुनरज्ञातचर्यायां कीचकेन पदा वधम् Mb. 12. 16. 21; Ms. 8. 267. -3 Paralysis. -4 Disappearance. -5 Multiplication (in math.). -6 A killer, slayer. -7 A vanquisher, victor. -8 Ved. A deadly weapon, such as Indra's thunderbolt. -9 (In law) A capital or corporal punishment. -10 Frustration. -11 Defect, imperfection. -12 (In alg.) A product. -Comp. अङ्गकम् a prison. -अर्थीय *a.* = वध्य *q.* v.; वधक *q.* v.; वधार्थीय क्षत्रिया राजपुत्री (गर्भं धत्ते) Mb. 11. 26. 5. -अर्ह (ण) *a.* deserving capital punishment; ब्रह्मवन्धुर्न हन्तव्य आततायी वधार्हणः Bhāg. 1. 7. 53. -उदर्क *a.* resulting in death, proving fatal. -उद्यत *a.* 1 murderous. -2 an assassin. -उपायः a means of killing; हन्याच्चित्रैर्वधोपायैः Ms. 9. 248. -कर्माधिकारिन् *m.* a hangman, an executioner. -जीविन् *m.* 1 a hunter. -2 a butcher. -दण्डः 1 corporeal punishment (as whipping &c.). -2 capital punishment; वधदण्डमतः परम् Ms. 8. 129. -निग्रहः capital punishment. -निर्णोकः atonement for murder; दानेन वधनिर्णोकम् Ms. 11. 139. -भूमिः *f.*, -स्थली *f.*, -स्थानम् 1 a place of execution. -2 a slaughter-house. -स्तम्भः the gallows; Mk. 10.

वधक *a.* (-धका, -धिका *f.*) [हनः क्वन्, वध च Un. 2. 35] Killing, destructive, injurious. -कः 1 An executioner, a hangman. -2 A murderer, an assassin. -3 A kind of reed.

वधत्रम् [वध्-अत्रन् Un. 3. 104] A deadly weapon.

वधना Ved. A deadly weapon.

वधर् *n.* A destructive weapon; अव रुद्रा अशसो हन्तना वधः Rv. 2. 34. 9.

वधिकः, -कम् musk.

वधित्रम् 1 The god of love. -2 Sexual passion, lust.

वधुः *f.*, -वधुका 1 A daughter-in-law. -2 A young woman in general.

वधूः *f.* [उद्यते पितृगृहात् पतिगृहं वह्-ऊधुक् च; cf. Un. 1. 83] 1 A bride; वरः स वध्वा सह राजमार्गं प्राप ध्वजच्छायनिवारितो-ष्णम् R. 7. 4, 19; समानयस्तुल्यगुणं वधूवरं चिरस्य वाच्यं न गतः

सं. इ. को. १०४

प्रजापतिः S 5. 15; Ku. 6. 82. -2 A wife, spouse; इयं नमति वः सर्वास्त्रिलोचनवधूरिति Ku. 6. 89; R. 1. 90. -3 A daughter-in-law; एषा च रघुकुलमहत्तराणां वधूः U. 4. 4. 16; तेषां वधूस्त्वमसि नन्दिनि पार्थिवानाम् 1. 9. -4 A female, maiden, woman in general; हरिरिह मुग्धवधूनि करे विलासिनि विलसति केलिपरे Git. 1; स्वयंशांसि विक्रमवतामवतां न वधूवधानि विमृशन्ति धियः Ki. 6. 45; N. 22. 47; Me. 16, 49, 67. -5 The wife of a younger relation, a younger female relation. -6 The female of any animal; मृगवधूः a doe; व्याघ्रवधूः, गजवधूः &c. -Comp. -कालः The time during which a woman is held to be a bride. -गृहप्रवेशः, -प्रवेशः the ceremony of a bride's entrance into her husband's house. -जनः a wife; female, woman. -पक्षः the party of the bride (at a wedding). -वरम् a newly married couple. -वस्त्रम् bridal apparel, nuptial attire. -वासस् *n.* a bride's undergarment.

वधूटशयनः A lattice, window.

वधू (धु) टी 1 A young woman or female; रथं वधूटी-मारोप्य पापः काप्येष गच्छति Mv. 5. 17; गोपवधूटीदुकूलचौराय (कृष्णाय) Bhāṣā P. 1. -2 A daughter-in-law. -Comp. -शयनम् a lattice, window.

वधूसरा N. of a river; वितस्ता सरयूश्चापि तमसा च वधूसरा Siva B. 6. 56.

वध्य *a.* 1 To be killed or slain. -2 Sentenced to be killed. -3 Vulnerable. -4 To be subjected to corporeal punishment, to be corporeally punished -ध्यः 1 A victim, one seeking his doom; अद्यापि बध्यमानां वध्यः को नेच्छति शिखां मे Mu. 1. 9. -2 An enemy. -Comp. -दिण्डिमः, -पटहः a drum beaten at the time of execution. -पालः a jailer. -भूः, -भूमिः *f.*, -स्थलम्, -स्थानम् a place of execution. -माला a garland of flowers placed on a person who is about to be executed. -वासस् the clothes of a criminal who has been executed; वध्याश्च हन्युः सततं यथाशास्त्रं नृपाज्ञया । वध्यवासांसि गृहीयुः शय्याश्चाभरणानि च ॥ Ms. 10. 56. -शिला 1 an executioner's block, scaffold. -2 a slaughter-house.

वध्या Killing, slaughter, murder.

वध्रम् 1 A leathern strap or thong; see वध्रम्. -2 Lead. -ध्री A leathern thong.

वध्रि *a.* Castrated, emasculated.

वध्रिका *m.* A castrated person, eunuch.

वध्न्यः A shoe.

वन् I. 1 P. (वन्ति) 1 To honour, worship. -2 To aid. -3 To sound. -4 To be occupied or engaged. -II. 8 U. (वनोति, वनुते, usually वनुते only) 1 To beg, ask, request (said to govern two acc.); तोयदादितरं नैव चातको वनुते जलम्. -2 To seek for, seek to obtain. -3 To conquer, possess. -4 Ved. To like, love. -5 To wish, desire. -6 To make ready, prepare for. -7 To hurt, injure.

-III. 1 P., 10 U. (वनति, वनयति-ते) 1 To favour, aid.
-2 To hurt, injure. -3 To sound. -4 To confide in.

वत p. p. 1 Uttered, sounded. -2 Killed, hurt. -3 Asked, begged.

वनम् [वन्-अच्] 1 A forest, wood, thicket of trees; एको वासः पत्तने वा वने वा Bh. 3. 120; वनेऽपि दोषाः प्रभवन्ति राणिणाम्. -2 A cluster, group, a quantity of lotuses or other plants growing in a thick bed; चित्रद्विपाः पद्मवनावतीर्णाः R. 16. 16; 6. 86. -3 A place of abode, residence, house. -4 A fountain, spring (of water). -5 Water in general; गगनं ... वनौघनमदधम् Si. 6. 73. -6 A wooden vessel. -7 Wood, timber. -8 Dwelling in a forest, living abroad. -9 Ved. A cloud. -10 Light, a ray of light. -11 Worshipping. -12 A mountain; L. D. B. -13 Plenty, abundance. (As the first member of comp. वन may be translated by 'wild', 'forest'; वनवराहः, वनकदली, वनपुष्पम् &c.) -Comp. -अग्निः a forest conflagration. -अजः the wild goat. -अन्तः 1 the skirts or borders of a forest; वृत्तः स नौ संगतयोर्वनान्ते R. 2. 58. -2 the forest region itself, wood; वनान्तशय्याकठिनीकृताकृती Ki. 1. 36; अन्तःकूजन् मुखरशकुनो यत्र रम्यो वनान्तः U. 2. 25. -अन्तरम् 1 another wood. -2 the interior of a forest; अपि वनान्तरमल्पकुचान्तरा श्रयति पर्वत पर्वसु संनता V. 4. 49. -अब्जिनी a lotus-plant growing in water. -अरिष्टा wild turmeric. -अर्चकः a florist, maker of garlands. -अलक्तम् red earth or ruddle. -अलिका a sun-flower. -आखुः a hare. -आखुकः a kind of bean. -आपगा 'wood-river', a forest-stream; महार्णवं समासाय वनापगशतं यथा Rām. 7. 19. -आर्द्रकम् the root of wild ginger. (-का) wild ginger. -आश a. living on water; कुतः क्षीरं... वनाशानां वनाश्रम-निवासिनाम् Mb. 13. 14. 124. (-शः) 1 dining in a wood, a picnic; कचिद्वनाशाय मनो दधद् व्रजात् प्रातः समुत्थाय वयस्य-वत्सपान् Bhāg. 10. 12. 1. -2 a kind of small barley. -आश्रमः abode in the woods, the third stage in the religious life of a Brāhmaṇa. -आश्रमिन् m. an anchorite, a hermit. -आश्रयः 1 an inhabitant of the wood. -2 a sort of crow or raven. -उत्साहः a rhinoceros. -उद्धवा the wild cotton plant. -उपप्लवः a forest conflagration. -उपलः shaped and dried cow dung (Mar. गोवरी). -ओकस् m. 1 an inhabitant of a wood, a forester. -2 an anchorite, a hermit. -3 a wild animal such as a monkey, boar &c.; तस्य त्यक्तस्वभावस्य घृणेर्मायावनौकसः Bhāg. 7. 2. 7. -ओषधिः a medicinal herb growing in a forest or growing wild. -कणा wild pepper. -कदली wild plantain. -करिन् m., -कुञ्जरः, -गजः a wild elephant. -काम a. fond of a forest. -कार्पासी (-सिः f.) the wild cotton tree. -कुक्कुटः a wild fowl. -कोलिः f. the wild jujube tree. -खण्डम् a forest. -ग a. inhabitant of a forest. -गवः the wild ox. -गहनम् a thicket, the thick part of a forest; इति चालयन्नचलसानुवनगहनजानुमापतिः । -गुप्तः a spy. -गुल्मः a wild or forest shrub. -गोचर a. 1 frequenting woods. -2 living in water; जहास चाहो वन-

गोचरो मृगः Bhāg. 3. 18. 2. (-रः) 1 a hunter. -2 a forester. (-रम्) a forest. -ग्रहणम् surrounding a forest and stopping all egress. -ग्राहिन् a beater of the forest, one who surrounds a forest; तेन हि निवर्तय पूर्वगतान् वन-ग्राहिणः S. 2. 6/7. -ग्रामकः a forest village, a poor village. -चन्दनम् 1 the Devadāru tree. -2 aloe-wood. -चन्द्रिका, -ज्योत्स्ना a kind of jasmine. -चम्पकः the wild Cham-paka tree. -चर a. living in a forest, haunting woods, sylvan. (-रः) 1 a forester, forest-dweller, woodman; उपतस्थुरास्थितविषादधियः शतयज्वनो वनचरा वसतिम् Ki. 6. 29; Me. 12. -2 a wild animal. -3 the fabulous eight-legged animal called Śarabha. -चर्या roaming about or residence in a forest. -छागः 1 a wild goat. -2 a boar. -छिद् m. a wood-cutter. -जः 1 an elephant. -2 a kind of fragrant grass. -3 the wild citron tree. -4 a woodman. (-जम्) a blue lotus-flower. -जा 1 wild ginger. -2 the wild cotton tree. -जीविन् a forester, woodman. -तिक्तः the yellow myrobalan tree. -दः a cloud. -दाहः a forest-conflagration. -दीपः=चम्पकः -देवता a sylvan deity, a dryad; शुश्राव कुक्षेषु यशः स्वमुच्चैरुदीयमानं वनदेवताभिः R. 2. 12; 9. 52; S. 4. 5; अनुप्रयाता वनदेवताभ्यामदृश्यत स्थावरराजकन्या Ku. 3. 52; 6. 39. -द्रुमः a tree growing wild in a forest. -धारा an avenue of trees. -धितिः f. Ved. a hatchet. -धेनुः f. the female of the wild ox or *Bos gaurus*. -पः a woodman; यथा वनान्ते वनपैर्विसृष्टः कश्चिद्देहकृष्णगतिः सुधोषः Mb. 9. 24. 63. -पल्लवः the शोभाजन tree. -पांसुलः a hunter. -पार्श्वम् the neighbourhood of a wood, the forest region itself. -पुष्पम् a forest-flower. -पूरकः the wild citron tree. -प्रवेशः commencing a hermit's life. -प्रस्थ a. retiring into a wood, leading the life of a hermit. (-स्थः) a wood situated on a tableland. -प्रियः the cuckoo. (-यम्) the cinnamon tree. -वर्हिणः, -वर्हिणः a wild peacock. -भूः f., -भूमिः f. forest ground. -भूपणी the female of the Indian cuckoo. -मक्षिका a gad-fly. -मल्ली wild-jasmine. -माला a garland of wood-flowers, such as was usually worn by Kṛiṣṇa; ग्रथितमौलिरसौ वनमालया R. 9. 51; it is thus described :- आजानुलम्बनी माला सर्वर्तुकुसुमोज्ज्वला । मध्ये स्थूल-कदम्बाद्या वनमालेति कीर्तिता ॥ ० धरः an epithet of Kṛiṣṇa. -मालिन् a. adorned with a chaplet of wood-flowers. (-m.) an epithet of Kṛiṣṇa; धीरसमीरे यमुनातीरे वसति वने वनमाली Git. 5; तव विरहे वनमाली सखि सीदति *ibid.* -मालिनी N. of the town of Dvārakā. -मुच् a. pouring water; R. 9. 22. (-m.), -मूतः a cloud. -मुद्गः a kind of kidney-bean. -मोचा wild plantain. -रक्षकः a forest-keeper. -राजः the lion. -राजिः, -जी f. 1 a grove or long row of trees. -2 a long tract of forest. -3 a path in a forest. -रुहम् a lotus-flower; वनरुहाननं बिभ्रदावृतम् Bhāg. 10. 31. 12. -लक्ष्मी f. 1 an ornament or beauty of the wood. -2 the plantain. -लता a forest-creeper; दूरीकृताः खलु गुणैरुद्यानलता वन-लताभिः S. 1. 17. -वर्तिका a kind of quail. -वह्निः, -हुताशनः a forest-conflagration. -वासः 1 living in a wood, residence in a forest; अनुमतगमना शकुन्तला तस्मिन्नियं वनवास-

बन्धुभिः S. 4. 10. -2 a wild or nomadic life. -3 a forest-dweller, a forester. -वासनः a civet-cat. -वासिन m. 1 a forest-dweller, forester. -2 a hermit; so वनस्थायिन. -वीजः, -वीजकः the wild citron tree. -वृन्ताकी the egg-plant. -त्रीहिः wild rice. -शृङ्गाटः Tribulus Lanuginosus (Mar. सराटा). -शोभनम् a lotus. -श्वन् m. 1 a jackal. -2 a tiger. -3 a civet-cat. -सङ्कटः a kind of pulse. -सद्, -संवासिन m. a forester; प्रणुदन्ववौ वनसदां परिश्रमम् Ki. 12. 50. -समूहः a thick wood. -संप्रवेशः a solemn procession into a forest for the purpose of cutting wood for an idol. -सरोजिनी f. the wild cotton plant. -स्थः 1 a deer. -2 a hermit; कुतः क्षीरं वनस्थानाम् Mb. 13. 14. 124. -स्था, -स्थी the holy fig tree. -स्थली a wood, forest ground; नखक्षतानीव वनस्थलीनाम् Ku. 3. 29. -स्रज् f. a garland of forest flowers. -हासः, -हासकः 1 the Kāśa grass. -2 N. of the flower-plant Kunda.

वनस्पतिः [वनस्य पतिः नि० सुट्] 1 A large forest tree, especially one that bears fruit apparently without any blossoms; अपुष्पाः फलवन्तो ये ते वनस्पतयः स्मृताः Ms. 1. 47. -2 A tree in general; तमाशु विघ्नं तपस्तपस्वी वनस्पतिं वज्र इवावभज्य Ku. 3. 74. -3 The Soma plant. -4 A stem, trunk. -5 A beam; pole, post. -6 A sacrificial post. -7 An offering to Vanaspati. -8 A wooden amulet. -9 A scaffold. -10 An ascetic. -Comp. -कायः the whole world of plants, vegetable kingdom.

वननम् Ved. Wealth.

वनरः (= वानरः); L. D. B.

वनस् n. Ved. 1 Loveliness or glory; आयाहि वनसा सह Rv. 10. 72. 1. -2 Wealth. -3 A wood.

वनायुः [Un. 1. 4] N. of a district; निद्रां विहाय वनाक्ष वनायुदेश्याः R. 5. 73. -Comp. -ज a. produced in Vanāyu, (as a horse).

वनाहिरः A hog, wild boar.

वनिः 1 N. of Agni. -2 A heap. -3 Asking, begging. -f. Desire, wish.

वनिका A little wood; as in अशोकवनिका.

वनिन् a. Ved. 1 Worshipping. -2 Desiring. -3 Giving, bestowing. -4 Abounding in water. -5 Living in a forest. -m. 1 A tree. -2 The Soma plant. -3 A Brāhmaṇa in the third stage of his life, a Vānaprastha, q. v.

वनी A forest, wood, grove or thicket (of trees); पूगवनी Mv. 7. 13; अवनीतलमेव साधु मन्ये न वनी माघवनी विलासहेतुः Jag; वनीमिमां ते पृतना प्रतनीमतनीयसीम् Śiva B. 19. 10; कल्याणीं तु वनीमनीनयदहो कस्याप्यमृष्यन् वचः Viś. Guṇa. 48.

वनेर्किशुकाः (pl.) 'A Kimsuka in a wood', anything found unexpectedly; also वनेर्बिल्वकाः in this sense.

वनेचर a. [वने चरति चर-ट अलुक् सं०] Dwelling in a wood. -रः 1 A forester, woodman; वनेचराणां वनितासखानाम्

Ku. 1. 10; Ki. 1. 1. -2 An ascetic, a hermit. -3 A wild beast. -4 A sylvan, satyr. -5 A demon.

वनित p. p. 1 Begged, asked, solicited &c. -2 Served, worshipped.

वनिता 1 A woman in general; वनितेति वदन्येतां लोकाः सर्वे वदन्तु ते । यूनां परिणता सयं तपस्येति मतं मम ॥ Bv. 2. 117; पथिकवनिताः Me. 8. -2 A wife, mistress; वनेचराणां वनितासखानाम् Ku. 1. 10; R. 2. 19. -3 Any beloved woman. -4 The female of an animal. -Comp. -द्विष् m. a misogynist (woman-hater). -विलासः wanton pastime of women.

वनिष्ठुः [वन्-इष्टुच् Un. 4. 2] Ved. 1 Part of the entrails of an animal offered in sacrifice. -2 The rectum.

वनिष्णु a. Begging, requesting; (याचक).

वनीकः A beggar.

वनीपकः, वनीयकः A beggar, mendicant; वनीयकानां स हि कल्पभूरुहः N. 15. 60; Śi. 14. 48.

वनीयति Den. P. 1 To beg (as alms). -2 To ask, entreat, request.

वनीयस् a. Very liberal; अन्यथा तेऽव्यक्तगतेर्दर्शनं नः कथं नृणाम् । नितरां म्रियमाणानां संसिद्धस्य वनीयसः ॥ Bhāg. 1. 19. 37.

वनुः Ved. 1 A malicious person (हिसक). -2 An assailant, enemy; त्वम् इन्द्र वनून् अहन् Rv. 4. 30. 5. -3 An adherent, a friend; वनुं वा ये सुश्रुणं सुश्रुतो धुः 10. 74. 1.

वनुस् a. Ved. 1 Eager, anxious for. -2 Devoted or attached to. -3 A worshipper, one who honours. -m. 1 A plotter, an enemy (हिसक). -2 Possessing, enjoying, using.

वन्द 1 A. (वन्दते, वन्दित) 1 To salute, greet respectfully, pay homage to; जगतः पितरौ वन्दे पार्वतीपरमेश्वरौ R. 1. 1; 13. 77; 14. 5. -2 To adore, worship. -3 To praise, extol. -With अभि to salute, greet respectfully; मानोन्नतेनाप्यभिवन्द्य मूर्ध्ना R. 16. 81.

वन्दकः 1 A praiser. -2 A parasitical plant; also वन्दका.

वन्दयः [वन्द-अथः Un. 3. 112] 1 A praiser, bard, panegyrist. -2 One who deserves praise.

वन्दनम् [वन्द-ल्युट्] 1 Salutation, obeisance. -2 Reverence, adoration. -3 Obeisance paid to a Brāhmaṇa &c. (by touching his feet). -4 Praising, extolling. -5 A cutaneous eruption, scrofula. -ना 1 Worship, adoration. -2 Praise. -नी 1 Worship, adoration. -2 Praise. -3 Solicitation. -4 A drug for reviving the dead. -Comp. -माला, -मालिका a garland suspended across gateways.

वन्दनकम् Respectful salutation.

वन्दनीय *a.* Fit to be saluted, adorable. -**या** Yellow pigment.

वन्दा 1 A female beggar. -2 Parasitical plant (वन्दाकः, -की, -का, वन्दारः also in this sense).

वन्दारः A parasitical plant.

वन्दारु *a.* 1 Praising. -2 Reverential, respectful, polite, civil; परमनुगृहीतो महामुनिवन्दारुः Mu. 7. -*n.* Praise. -*m.* A panegyrist, bard.

वन्दिन् *m.* A panegyrist, bard, an encomiast, a herald; धर्मच्छेदात् पटुतरगिरो वन्दिनो नीलकण्ठाः V. 4. 13; (the bards form a distinct caste sprung from a Kṣatriya father and a Śūdra mother). -2 A captive, prisoner.

वन्दिः, वन्दी *f.* [वन्द-इन् Un. 4. 128] See वन्दी. 1 A female prisoner. -2 Prey, booty, spoil. -**Comp.** -**पालः** a keeper of prisoners, jailer.

वन्द्य *a.* 1 Adorable, venerable; शिशुत्वं स्त्रेण वा भवतु ननु वन्द्यासि जगताम् U. 4. 11. -2 To be respectfully saluted; वन्द्यं युगं चरणयोजनकात्मजायाः R. 13. 78; Ku. 6. 83; Me. 12. -3 Laudable, commendable, praiseworthy. -**द्या** 1 A parasitical plant. -2 Yellow pigment.

वन्दः [वन्द-रक् Un. 2. 13] A worshipper, votary. -**न्दम्** Prosperity.

वन्धुर *a.* See वन्धुर.

वन्ध्य [Un. 4. 121], **वन्ध्या** See वन्ध्य, वन्ध्या; यत्र वन्ध्य-फला वृक्षा विपुष्पा पर्णवर्जिताः Rām. 4. 48. 8.

वन्नः [Un. 2. 28] A co-partner.

वन्ध *a.* [वने-भवः यत्] 1 Belonging to, growing or produced in, woods, wild; कल्पवित् कल्पयामास वन्धामेवास्य संविधाम् R. 1. 94; वन्धानां मार्गशाखिनाम् 45, 88. -2 Savage, not tamed or domesticated; वन्धान् विनेष्यन्नेव दुष्टस्त्वान् R. 2. 8, 37; 5. 43. -3 Wooden. -**न्यः** 1 A wild animal. -2 A wild plant. -3 A monkey; शतशो नैर्ऋतान् वन्धा जघ्नुर्वन्धाश्च नैर्ऋताः। नैर्ऋतास्तत्र वन्ध्यन्ते प्रायेण न तु वानराः॥ Rām. 3. 287. 29. -**न्यम्** Forest-produce (such as fruits, roots, &c.); रामोऽपि सह वैदेह्या वने वन्ध्यन् वर्तयन् R. 12. 20. -**Comp.** -**आश्रमः** = वानप्रस्थाश्रमः q. v.; लोकमुख्येषु सत्कारं लिङ्गिमुख्येषु चासकृत्। कुर्वतस्तस्य कौन्तेय वन्धाश्रमपदं भवेत्॥ Mb. 12. 66. 9. -**इतर** *a.* tame, domesticated. -**गजः, -द्विपः** a wild elephant. -**वृत्ति** *a.* living on forest-food.

वन्धा 1 A large forest, a number of thickets. -2 A mass of water, flood, deluge.

वप् 1 U. (वपति, वपते, उत्त; *pass.* उप्यते; *desid.* विवप्सति-ते) 1 To sow, scatter (as seed), plant; यथेरिणे बीजमुपत्वा न वप्ता लभते फलम् Ms. 3. 142; न विद्यामिरिणे वपेत् 2. 113; यादृशं वपते बीजं तादृशं लभते फलम् Subhās; Ku. 2. 5; Ś. 6. 23. -2 To throw (as arrow); cast (as dice); शरान् वपन्तं निशितान् सुपुङ्खान् Mb. 6. 63. 28. -3 To beget,

produce. -4 To weave. -5 To shear, shave (mostly Vedic). -**Caus.** (वापयति ते) To sow, plant, put into the ground.

वपः 1 Sowing seed. -2 One who sows, a sower. -3 Shaving. -4 Weaving.

वपनम् [वप्-ल्युट्] 1 Sowing seed. -2 Shaving, shearing; वपनं मेखला दण्डो भैक्षचर्या व्रतानि च Ms. 11. 152; प्रयागे भास्करक्षेत्रे पितृमातृवियोगतः। आधाने सोमपाने च वपनं पद्मसु स्मृतम्॥ -3 Semen virile, seed. -4 A razor. -5 Placing, arranging. -**नी** 1 A barber's shop. -2 A weaving instrument. -3 A weaver's shop (तन्तुशाला).

वपा [वप्-अच्] 1 Fat, marrow; Y. 3. 94. -2 A hole, cavity; वल्मीकस्य वपायां च Mb. 13. 85. 49. -3 A mound of earth thrown up by ants. -4 The skin of the intestines; अगस्त्यस्याभिचारेण युष्मार्कं च वपा हुता Mb. 1. 118. 15. -5 A fleshy prominent navel. -**Comp.** -**रुक्** *m.* marrow.

वपिलः A procreator, father.

वपुः [उप्यन्ते सर्वदुःखानि अत्र, वप्-उसिः Un. 2. 114] The body.

वपुनः A god, deity.

वपुष *a.* Ved. 1 Handsome. -2 Wonderful. -**वम्** Beauty (of form).

वपुस् *a.* [वप्-उसि] Handsome, beautiful (Ved.). -*n.* 1 (a) Body, person; (स्मरं) वपुषा स्वेन नियोजयिष्यति Ku. 4. 42; नवं वयः कान्तमिदं वपुश्च R. 2. 47; Śi. 10. 50. (b) Form, figure, appearance; लिखितवपुषौ शङ्खपद्मौ च दृष्ट्वा Me. 82; परिधः क्षतजतुल्यवपुः Bri. S. 30. 25. -2 Essence, nature; अष्टानां लोकपालानां वपुर्धारयते नृपः Ms. 5. 96. -3 Beauty, a beautiful form or appearance; 'वपुः क्लीवं तनौ शस्ताकृतावपि' इति मेदिनी; श्रमेण च विवर्णानां वक्त्राणां विच्छ्रितं वपुः Mb. 11. 20. 34. -4 Ved. A wonderful phenomenon, wonder. -5 Ved. Water. -**Comp.** -**गुणः, -प्रकर्षः** excellence of form, personal beauty; संयुक्षयन्तीव वपुर्गुणेन Ku. 3. 52; वपुःप्रकर्षादजयद्गुरुं रघुः R. 3. 35; Ki. 3. 2. -**धर** *a.* 1 embodied. -2 beautiful. -**स्ववः** a humour of the body.

वपुष्मत् *a.* 1 Embodied, incarnate, corporeal; दृष्टो जगतीभुजा मुनिः स वपुष्मानिव पुण्यसंचयः Ki. 2. 56. -2 Beautiful, handsome; वपुष्मान् वीतभीर्वाग्मी दूतो राज्ञः प्रशस्येत Ms. 7. 64. -3 Well-built and fat (दृष्टपुष्ट); अरोगप्रसवा नार्यो वपुष्मन्तो हि मानवाः Rām. 7. 41. 19. -4 Complete, whole, unbroken (अक्षत); शतं बाहसहस्राणां तण्डुलानां वपुष्मताम् Rām. 7. 91. 19 (com. अभ्रमस्वरूपाणाम्). -5 Materialist (देहात्मवादी); तत्तत्त्वैतायुगं नाम मानवानां वपुष्मताम् Rām. 7. 74. 11. -*m.* N. of one of the Visvedevas.

वपु *m.* [वप्-ल्युट्] 1 A sower (of seed), planter, husbandman; न शालिः स्तम्बकरिता वपुर्गुणमपेक्षते Mu. 1. 3; Ms. 3. 142. -2 A father, procreator. -3 A poet, an inspired sage. -4 A shaver, cutter.

वप्रः, -प्रम् [उप्यते अत्र वप्-रन् Un. 2. 27] 1 A rampart, earth-work, mud-wall; वेलावप्रवल्लयाम् (उर्वाम्) R. 1. 30; द्वितीयाभिव मामत्र वप्रमालम्ब्य तिष्ठत Siṃva B. -2 A bank or mound of any kind (against which bulls and elephants butt); शृङ्गाग्रलम्बाम्बुदवप्रपङ्कः R. 13. 47; see वप्रक्रीडा below. -3 The slope or declivity of a hill or rocky place; बृहच्छिलावप्रघनेन वक्षसा Ki. 14. 40. -4 A summit, peak, table-land on a mountain; तीव्रं महाव्रतमिवात्र चरन्ति वप्राः Śi. 4. 58; 3. 37; Ki. 5. 36; 6. 8. -5 The bank of a river, side, shore, bank in general; ध्वनयः प्रतेनुरनुवप्रमपाम् Ki. 6. 4; 7. 11; 17. 58. -6 The foundation of a building. -7 The gate of a fortified town. -8 A ditch. -9 The circumference of a sphere. -10 A field in general; विकासि वप्राम्भसि गन्धसूचितम् Ki. 4. 26. -11 The butting of an elephant or bull. -12 Dust. -13 A multitude, a heap; L. D. B. -प्रः 1 A father. -2 A Prajāpati. -प्रम् 1 Lead. -2 Gold; L. D. B. -प्रा 1 A flat bank of earth. -2 Garden-bed. -Comp. -अभिघातः butting against the bank or side (as of a hill, river &c.); वप्रभिघातपरिमण्डलितोरुदेहः Ki. 5. 42; cf. तटाघात. -अवनी cultivated land. -क्रिया, -क्रीडा the playful butting of an elephant (or bull) against a bank or mound; वप्रक्रियामृक्षवतस्तटेषु R. 5. 44; वप्रक्रीडापरिणतगजप्रेक्षणीयं ददर्श Me. 2. -क्षेत्रफलम् the circumference of a sphere.

वप्रकः The circumference of a wheel.

वप्रिः 1 A field. -2 The ocean. -3 Difficult position (दुर्गति).

वप्री 1 A mound of earth, hillock. -2 Ant-hill.

वभ्र 1 P. (वभ्रति) To go, move.

वम् 1 P. (वमति, वान्त; caus. वामयति, वमयति; but with prepositions only वमयति) 1 To vomit, spit out, eject from the mouth; रक्तं चावमिषुसुखैः Bk. 15. 62; 9. 10; 14. 30. -2 To send forth or out, pour out, give out, give off, give forth, emit (fig. also); किमाभेयग्रावा निकृत इव तेजांसि वमति U. 6. 14; Ś. 2. 7; R. 16. 66; Me. 20; अविदितगुणपि सत्कविभणितिः कर्णेषु वमति मधुधाराम् Vās. -3 To throw out or down; वान्तमाल्यः R. 7. 6. -4 To reject; अथैतद्वचः पणयो वमान्ति Rv. 10. 108. 8.

वमः Ejecting, vomiting, giving out.

वमथुः 1 Ejecting, vomiting, spitting out; तेषां श्रमं च ग्लानिं च वमथुं वेपथुं व्रणान् सर्वं व्यपानुदत् कृष्णः Mb. 7. 100. 14. -2 Water ejected by an elephant from his trunk. -3 A cough.

वमनम् [वम्-ल्युट्] 1 Ejecting, vomiting. -2 Drawing out, taking or getting out as in स्वर्गाभिष्यन्दवमनम् R. 15. 29; Ku. 6. 37. -3 An emetic; also वमनद्रव्यम्. -4 Offering oblations. -5 Pain. -नः Hemp. -नी 1 A leech. -2 The cotton shrub.

वमनीया A fly.

वमिः [वम्-इन्] 1 Fire. -2 A cheat, rogue. -मिः f. 1 Sickness, nausea. -2 An emetic.

वमिन् a. Vomiting, being sick; P. III. 2. 157.

वमी Vomiting.

वम्भः A bamboo (वंश).

वम्भारवः The lowing of cattle.

वम्रः, -म्री An ant. -Comp. -कूटम् an ant-hill.

वय् 1 Ā. (वयते) To go, move.

वयः A weaver.

वयनम् Weaving.

वयस् n. [अज्-असुन् वीभावः] 1 Age, any time or period of life; गुणाः पूजास्थानं गुणेषु न च लिङ्गं न च वयः U. 4. 11; नवं वयः R. 2. 47; पश्चिमे वयसि 19. 1; न खलु वयस्तेजसो हेतुः Bh. 2. 38; तेजसां हि न वयः समीक्ष्यते R. 11. 1; Ku. 5. 16; Bhāg. 10. 26. 4. -2 Youth, the prime of life; वयसि गते कः कामविकारः Charpaṭa. S. 10; Bhāg. 8. 15. 17; वयोगते किं वनिताविलासः Subhāṣ.; so अतिक्रान्तवयाः. -3 A bird in general; स्मरणीयाः समये वयं वयः N. 2. 62; मृगवयोगवयोपचितं वनम् R. 9. 53; 2. 9; Śi. 3. 55; 11. 47. -4 A crow; वयांसि किं न कुर्वन्ति चञ्च्वा खोदरपूरणम् Pt. 1. 23 (here it may mean 'a bird' also). -5 Ved. Sacrificial food or oblation. -6 Energy, strength. -7 Health, soundness of constitution. -Comp. -अतिग, -अतीत a. (वयोतिग &c.) advanced in age, aged, decrepit. -अधिक a. (वयोधिक) older in age, senior. -अवस्था (वयोवस्था) stage or period of life, measure of age; वयोऽवस्थां तस्याः श्रुणुत Mā. 9. 29. -कर a. causing health and vigour of life, prolonging life. -गत a. 1 come of age. -2 advanced in years; अयमितर आत्मा कृतकृत्यो वयोगतः प्रैति Ait. Up. 2. 4. (-तम्) the departure of youth. -परिणतिः, -परिणामः ripeness of age; advanced or old age. -प्रमाणम् 1 measure or length of life. -2 duration of life. -बाल a. young in years. -वृद्ध a. (वयोवृद्ध) old, advanced in years. -संधिः 1 transition from one period of life to another; त्रयो वयःसंघयः. -2 puberty, maturity (period of coming of age). -स्थ a. (वयःस्थ or वयस्थ) 1 youthful; नानावर्णविभक्तानां वयःस्थानां तथैव च Rām. 1. 53. 20. -2 grown up, mature. -3 strong, powerful. (-स्थः) a friend; contemporary. (-स्था) 1 a female companion. -2 the yellow myrobalan tree. -3 small cardamoms. -स्थानम् firmness of youth. -हानिः f. (वयोहानिः) 1 loss or decline of youth. -2 loss of youthful vigour.

वयस्य a. [वयसा तुल्यः यत्] 1 Being of the same age. -2 Contemporary. -स्यः A friend, companion, any associate (usually of the same age). -स्या A female companion or friend, a woman's confidante.

वयाकः A little branch, a creeper.

वयुनम् [वय् उन्न Un. 3. 60] (also used in adjectival sense) 1 Knowledge, wisdom, faculty of perception; सर्वानाचष्ट वैकुण्ठं चक्षुषा वयुनेन सः Bhāg. 10. 13. 38; 4. 9. 8. -2 A temple (said to be *m.* also in this sense in Upadishūtras). -3 A rule, precept, order. -4 Manner, custom. -5 Clearness. -6 Action, act (कर्म); अग्ने नय सुपथा राये अस्मान् विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् Īsop. 18.

वयोधस् *m.* A young or middle-aged man.

वयोधा *a.* [वयसि धाञः Un. 4. 236] Ved. 1 Powerful, vigorous. -2 Giving strength or health. -3 Giving food. -धाः *f.* Strength, power.

वयोरङ्गम् Lead.

वर 10 U. (वरयति-ते, strictly *caus.* of वृ, or वृ of class 10) To ask for, choose, seek to get; see वृ.

वर *a.* [वृ-कर्मणि अप्] 1 Best, excellent, most beautiful or precious, choicest, finest, royal, princely; with *gen.* or *loc.* or usually at the end of comp.; वदतां वरः R. 1. 59; वेदविदां वरेण 5. 23; 11. 54; Ku. 6. 18; नृवरः, तरुवराः, सरिद्वरा &c. -2 Better than, preferable to; ग्रन्थिभ्यो धारिणो वराः Ms. 12. 103; Y. 1. 352. -रः 1 The act of choosing, selecting. -2 Choice, selection. -3 A boon, blessing, favour (तपोभिरिष्यते यस्तु देवेभ्यः स वरो मतः); वरं वृ or याच् 'to ask a boon'; प्रीतास्मि ते पुत्र वरं वृणीष्व R. 2. 63; भवद्भ्यो वरोदीर्घः Ku. 2. 32; (for the distinction between वर and आशिस् see आशिस्). -4 A gift, present, reward, recompense. -5 A wish, desire in general. -6 Solicitation, entreaty. -7 Charity, alms. -8 Surrounding, enclosing. -9 Obstructing, checking. -10 A bridegroom, husband; वरं वरयते कन्या; see under वधू (1) also. -11 A suitor, wooer. -12 A dowry. -13 A son-in-law; 'वरो जामातरि श्रेष्ठे' इति विश्वः; रथाङ्गभर्त्रेऽभिनवं वराय Śi. 3. 36. -14 A dissolute man, libertine. -15 A sparrow. -16 Bellium. -रम् Saffron; (for वरम् see separately). -Comp. -अङ्ग *a.* having an excellent form. (-ङ्गः) 1 an elephant. -2 N. of Viṣṇu. -3 N. of Cupid. -4 a Nakṣatra year consisting of 324 days. (-ङ्गी) turmeric. (-ङ्गम्) 1 the head; वराङ्गानि महाहर्षाणि धनुषा शतयामि वः Rām. 1. 66. 10; वराङ्गसुर्व्यामपतच्चमूखे Mb. 8. 91. 53. -2 the best part. -3 an elegant form. -4 pudendum muliebre. -5 green cinnamon. -अङ्गना a lovely woman; वराङ्गनासेवनमल्पभोजनम् Lakṣmīcharitra. -अन्नम् excellent dish; पकापकं दिवारात्रं वराङ्गममृतोपमम् Mb. 7. 67. 2. -अरणिः a mother; ददर्श रावणस्तत्र गोवृषेन्द्रवरारणिम् Rām. 7. 23. 22. -अर्ह *a.* 1 worthy of a boon. -2 very worthy, highly esteemed; मत्कृतेऽयं वराह्याः श्यामतां समुपागतम् (मुखम्) Mb. 3. 144. 11. -3 very expensive. -आनना a lovely-faced woman. -आजीविन *m.* an astrologer. -आरुहः an ox. -आरोह *a.* having fine hips. (-हः) 1 an excellent rider. -2 a rider on an elephant or horse. -3 mounting, riding. (-हा) an elegant or a beautiful woman; कामं कुरु वरा-रोहे देहि मे परिरम्भणम् Māl. 6. 11. -आलिः the moon.

-आसनम् 1 an excellent seat. -2 the chief seat, a seat of honour. -3 the China rose. -4 a cistern, reservoir. (-नः) 1 a door-keeper. -2 a lover, paramour. -इन्द्रः 1 a chief, sovereign. -2 Indra. -3 (also *n.*) N. of a part of Bengal. -इन्द्री the ancient Gaura or Gauda country. -ईश्वरः N. of Śiva. -उरुः, -रुः *f.* a beautiful woman (lit. having beautiful thighs). -ऋतुः an epithet of Indra. -गात्र *a.* fair-limbed, beautiful. -चन्दनम् 1 a kind of sandal wood. -2 the pine tree. -तनु *a.* fair-limbed. (-तुः *f.*) a beautiful woman; वरतनुरथवासौ नैव दृष्टा त्वया मे V. 4. 22. -तन्तुः N. of an ancient sage; कौत्सः प्रपदे वरतन्तुशिष्यः R. 5. 1. -त्वचः the Nimba tree. -द *a.* 1 conferring a boon, granting or fulfilling a boon; आगच्छ वरदे देवि जपे मे संनिधौ भव Sandhyā. -2 propitious. (-दः) 1 a benefactor. -2 N. of a class of Manes. -3 fire for propitiatory burnt offerings. -चतुर्थी N. of the 4th day in the bright half of माघ, -हस्तः the boon-giving or beneficent hand (placed on the head of a suppliant by a deity &c.). (-दा) 1 N. of a river; वरद वरदारोधोवृक्षः सहावनतो रिपुः M. 5. 1. -2 a maiden, girl. -दक्षिणा 1 a present made to the bridegroom by the father of the bride. -2 a term for expense incurred in fruitless endeavours to recover a loss. -दानम् the granting of a boon. -दानिक *a.* arising from the bestowal of a favour or boon; चतुर्दश वने वासं वर्षाणि वरदानिकम् Rām. 2. 107. 7. -दुमः agallochum. -धर्मः a noble act of justice. -निमन्त्रणम् a journey undertaken by the parents of the bride to recall the bridegroom (who pretends to go to Kāśī.). -निश्चयः the choice of a bridegroom. -पक्षः the party of the bridegroom (at a wedding); प्रमुदितवरपक्षमेकतस्तत् R. 6. 86. -पुरुषः the best of men; अहं वरपुरुषमनुष्यो वासुदेवः कामयितव्यः Mk. 1. 30/31. -प्रद *a.* granting wishes. -प्रदा N. of Lopāmudrā. -प्रस्थानम्, -यात्रा the setting out of the bridegroom in procession towards the house of the bride for the celebration of marriage. -फलः the cocoa-nut tree. -वाहिकम् saffron. -युवतिः, -ती *f.* a beautiful young woman. -रुचिः N. of a poet and grammarian (one of the 'nine gems' at the court of king Vikrama; see नवरत्न; he is identified by some with Kātyāyana, the celebrated author of the Vārtikas on Pāṇini's Sūtras). -लक्षणम् the requisites of wedding. पाणिग्रहणमन्त्राश्च प्रथितं वरलक्षणम् Mb. 7. 55. 16. -लब्ध *a.* received as a boon. (-ब्धः) the Champaka tree. -वत्सला a mother-in-law. -वर्णम् gold. -वर्णिनी 1 an excellent or fair-complexioned woman; मया हीयं वृता पूर्व भार्यायै वरवर्णिनी Mb. 1. 5. 23. -2 a woman in general. -3 turmeric. -4 lac. -5 N. of Lakṣmī. -6 of Durgā. -7 of Sarasvatī. -8 the creeper called Priyangu. -9 a yellow pigment. -वृद्धः N. of Śiva. -शीतम् cinnamon. -सुरत *a.* 1 very wanton. -2 acquainted with the secrets of sexual intercourse. -सज्ज *f.* 'the bridegroom's garland', the garland put by the bride round the neck of the bridegroom.

वरकः [वृ-वृत् Un. 5. 44] 1 A wish, request, boon. -2 A cloak. -3 A kind of wild bean. -4 One who asks a female in marriage, a suitor, wooer. -कम् 1 The cover of a boat. -2 A towel, wiper.

वरणम् [वृ-ल्युट् ल्यु वा Un. 2. 71] 1 Choosing, selecting. -2 Begging, soliciting, requesting. -3 Surrounding, encircling. -4 Covering, screening, protecting. -5 The choice of a bride. -6 Worshipping (of priests &c.). -7 Keeping off, prohibiting, warding. -णः 1 A rampart, surrounding wall; वरणः कनकस्य मानिनी दिवमङ्गादमराद्विरागताम् ..... उवास N. 2. 86. -2 A bridge. -3 The tree called Varuṇa; Rām. 2. 94. 9; see वरुण (Mar. वायवर्णा). -4 A tree in general; इह सिन्धवश्च वरणावरणाः करिणां मुदे सनलदानलदाः Ki. 5. 25. -5 A camel. -6 A kind of ornament on a bow. -7 N. of Indra. -8 A particular magical formula recited over weapons. -Comp. -माला, -स्रज् See वरस्रज्.

वरटः [वृ-अट् Un. 4. 86] 1 Gander. -2 A kind of grain. -3 A kind of wasp. -टा, -टी 1 A goose; नवप्रसूतिर्वरटा तपस्विनी N. 1. 135; कण्डूयमाना वरटा स्वचञ्चुपुटकोटिभिः। हंसं कामयमानं तु वारयेत् पक्षधूनैः ॥ Kāśikhaṇḍa. 3. 68. -2 A wasp or a variety of it; भो वयस्य, एते खलु दास्याः पुत्रा अर्थकल्यवर्ता वरटाभीता इव गोपालदारका अरण्ये यत्र यत्र न खाद्यन्ते तत्र तत्र गच्छन्ति Mk. 1. -टम् A jasmine flower (कुन्दपुष्प).

वरणक a. Obstructing; वरणकमेव तमः Saṁkhya K. 13.

वराणसी More usually written वाराणसी q. v.

वरण्डः [वृ-अण्डच् Un. 1. 120] 1 A multitude, group. -2 A pimple or eruption on the face. -3 A veranda. -4 A heap of grass. -5 The string of a fish-hook. -6 Pocket. -7 The middle part of the sacrificial altar (वेदी); see वरण्डक. (The word वरण्डलम्बुक in यदिदानीमहं वरण्डलम्बुक इव दूरमुत्क्षिप्य पातितः Mk. 1 is of doubtful meaning; it seems to mean 'an over-hanging or projecting wall', which, if raised high, is sure to topple down; so in the case of the Sūtradhāra whose expectations were raised very high only to be cruelly disappointed. वरण्ड may mean a contrivance for drawing water from a well (named आकती in Marathi) and लम्बुक is its handle.)

वरण्डक a. 1 Large, great, spacious. -2 Frightened. -3 Miserable, wretched. -कः 1 A mound of earth. -2 The seat on an elephant, a howdah. -3 A wall. -4 An eruption on the face. -5 = वरण्डः (7); गतासुरन्तरा दन्ती वरण्डक इवाभवत् Śi. 19. 65 (Com. 'वरण्डकोऽन्तरावेदौ संदोह-मुखरोगयोः' इति विश्वः).

वरण्डा 1 A dagger, knife. -2 A kind of bird (सारिका). -3 The wick of a lamp.

वरण्डालुः The castor-oil tree.

वरण्डी f. A sheaf of grass; Chārudatta 1.

वरत्रा, -त्रम् [वृ-अत्रच् Un. 3. 104] 1 A strap, thong, or girth (of leather); वंशः प्राञ्जुरसौ घुणव्रणमयो जीर्णा वरत्रा इमाः Udb.; Bhāg. 8. 24. 45; विततपृथुवरत्रातुल्यरूपैर्मयूखैः Śi. 11. 44. -2 The girth of an elephant or horse.

वरम् ind. Rather or better than, preferably to, it is better that &c. It is sometimes used with the ablative; समुन्नयन् भूतिमनार्यसंगमाद्वरं विरोधोऽपि समं महात्मभिः Ki. 1. 8. But it is generally used absolutely, वरम् being used with the clause containing the thing preferred, and न च, न तु, or न पुनः with the clause containing the thing to which the first is preferred, (both being put in the nominative case); वरं मौनं कार्यं न च वचनमुक्तं यद्वृत्तं... वरं भिक्षाशित्वं न च परधनास्वादनसुखम् H. 1. 116; वरं प्राणत्यागो न पुनरधमानामुपगमः ibid; वरं गर्भस्त्रावो वरमृतुषु नैवाभिगमनम्, वरं जातप्रेतो वरमपि च कन्यैव जनिता । वरं वन्ध्या भार्या वरमपि च गर्भेषु वसतिर्न चाविद्वान् रूपद्रविणगुणयुक्तोऽपि तनयः ॥ Pt.; sometimes न is used without च, तु or पुनः; याच्ञा मोघा वरमधिगुणे नाधमे लब्धकामा Me. 6.

वरयितृ m. A suitor, wooer, lover.

वरलः A kind of wasp. -ला 1 A goose. -2 A kind of wasp.

वरस् m. Width, breadth (Ved.).

वरस्या Ved. Desire, wish.

वरा 1 The three kinds of myrobalan. -2 A kind of perfume. -3 Turmeric. -4 N. of Pārvatī.

वराक a. (-की f.) 1 Poor, pitiable, miserable, wretched, unhappy, unfortunate (often used to show pity); तन्मया न युक्तं कृतं यत् स वराकोऽपमानितः Pt. 1; तत् किमुजिहान-जीवितां वराकीं नानुकम्पसे Māl. 10. -2 Low, vile. -3 Impure. -कः 1 N. of Śiva. -2 War, battle.

वराटः [वरमल्पं अटति अट्-अण् Tv.] 1 A cowrie. -2 A rope, cord. -3 The seed vessel; वराटकिञ्जल्कनिभोष्ठदन्तः Rām. ch. 1. 7. -Comp. -राट् the king of Vidarbha or Berar; वराटराट् चास्तनितान्तचारुणोः N. 16. 111, 117.

वराटकः 1 A cowrie; a kind of measure 1/80 of a Pana; प्रातः काणवराटकोऽपि न मया तृष्णेऽधुना मुञ्च माम् Bh. 3. 4. -2 The seed-vessel of the lotus-flower; औज्जि प्रियाङ्गैर्घृणयैव रुक्षा न वारिदुर्गात्तु वराटकस्य N. 7. 18; 11. 110. -3 A string, rope (n. also in this sense). -Comp. -रजस् m. the tree called नागकेशर.

वराटिका 1 A cowrie; लोभाद्वराटिकानां विक्रेतुं तत्कमानिश-मटल्या (लब्धो... नीलमणिः) Bv. 2. 42. -2 A trifling; प्रयागे मूयते येन तस्य गङ्गा वराटिका Udb.

वराटी-डी (In music) A kind of Rāga.

वराणः 1 An epithet of Indra. -2 The वरुण tree.

वराणसी See वाराणसी.

वरारकम् A diamond.

वरालः, वरालकः [वृ-आलच् Up. 1. 110] 1 Cloves. (also n.). -2 A donor. -लः A female goose.

वरालिका An epithet of Durgā; L. D. B.

वराशिः -सिः A coarse cloth.

वरासिः A swordsman; L. D. B.

वरासी f. Bathing cloth or soiled cloth; L. D. B.

वराहः [वराय अभीष्टाय मुस्तादिलाभाय आहन्ति भूमिम् आ-हन्-ड Tv.] 1 A boar, hog; विसृज्य क्रियतां वराहततिभिर्मुस्ताक्षतिः पल्लवे S. 2. 6. -2 A ram. -3 A bull. -4 A cloud. -5 A crocodile. -6 An array of troops in the form of a boar. -7 N. of Viṣṇu in the third or boar incarnation; cf. वसति दशनशिखरे धरणी तव लम्बा शशिनि कलङ्ककलेव निमग्ना । केशव धृतशूकररूप जय जगदीश हरे Git. 1. -8 A particular measure. -9 N. of Varāhamihira. -10 N. of one of the 18 Purāṇas. -11 A mountain; L. D. B. -12 A coin; L. D. B. -13 A kind of grass; L. D. B. -Comp. -अवतारः the boar or third incarnation of Viṣṇu. -कन्दः a kind of esculent root. -कर्णः a kind of arrow; वराह-कर्णेर्नालोकैर्विकर्णैश्चाभ्यवीवृषत् Mb. 7. 166. 24. -कर्णिका a kind of missile. -कल्पः the period of the boar incarnation, the period during which Viṣṇu assumed the form of a boar. -क्रान्ता the sensitive plant. -द्वादशी a festival held on the 12th day in the bright half of Māgha in honour of Viṣṇu. -नामन् n. an esculent root. -पुराणम् N. of one of the 18 major Purāṇas. -मिहिरः N. of a celebrated astronomer, author of बृहत्संहिता (supposed to be one of the 'nine gems' at the court of king Vikrama). -शृङ्गः N. of Śiva.

वराहुः Ved. A boar, hog.

वरिमन् m. 1 Excellence, superiority, pre-eminence; न ह्यस्य वर्ष्मणः पुंसां वरिमणः सर्वयोगिनाम् Bhāg 3. 25. 2; 4. 15. 26. -2 Ved. Circuit, compass. -3 Breadth, extent.

वरिवस् n. Ved. 1 Worshipping, honouring. -2 Wealth. -3 Room, space. -4 Pleasure, happiness. -5 Ease.

वरिवसि(सि)त a. Worshipped, honoured, adored, revered.

वरिवसित् a. Worshipper; न तच्चित्रं तस्मिन् वरिवसितरि त्वच्चरणयोर्न कस्या उन्नतयै भवति शिरसस्त्वग्यवनतिः Śiva-mahimna 13.

वरिवस्यति Den. P. To show favour; cherish; Bk.

वरिवस्या 1 Worship, honour, adoration, devotion. -2 Service, attendance; क्षितिपतेः प्रसितो वरिवस्यया Rām. ch. 4. 85. Hence वरिवस्यक a. engaged in worship; Chārudatta 1.

वरिशी A fish-hook.

वरिषम् A year; L. D. B.

वरिषाः f. (pl.) The rainy season.

वरिष्ठ a. 1 Best, most excellent, most distinguished or pre-eminent; अयं च पार्थो वीर्यसुर्वरिष्ठो ज्यादिकर्षणे Mb. 3. 35. 12. -2 Largest, greatest. -3 Widest. -4 Heaviest. -5 Worst, most wicked; (superl. of उरु q. v.). -ष्ठः 1 The francoline partridge. -2 The orange tree. -ष्ठम् 1 Copper. -2 Pepper.

वरी 1 N. of Chhāyā, wife of the sun. -2 The plant called शतावरी.

वरीमन् m. Excellence &c.; see वरिमन्.

वरीयस् a. 1 Better, more excellent, preferable; आरादुपकारकेभ्यः सामवायिकान्यज्ञानि वरीयांसि भवन्ति SB. on MS. 10. 1. 23. -2 Most excellent, very good; वरीयानन्योन्य-प्रगुणगुणनिर्माणनिपुणः Māl. 1. 16. -3 Larger, wider, more extensive (compar. of उरु q. v.). -4 Extremely tender or younger. -m. N. of one of the Yogas. -n Ved. Rest, repose.

वरी(ली)वर्दः An ox, a bull,

वरीषुः N. of Cupid, the god of love.

वरु(रु)कः [Up. 4. 43] A species of inferior grain.

वरुटः N. of a class of Mlechchhas.

वरुडः N. of a low caste; one of the 7 low castes, whose occupation is splitting canes (Mar. बुरुड); cf. Ms. 4. 215 Kull. (वेणुः—वेणोर्भेदेन यो जीवति, बुरुड इति विश्वरूपः).

वरुणः [वृ-उनन् Up. 3. 53] 1 N. of an Āditya (usually associated with Mitra); Bri. Up. 1. 4. 11. -2 (In later mythology) The regent of the ocean and of the western quarter (represented with a noose in hand); यासां राजा वरुणो याति मध्ये सत्यानृत्ये अवपश्यन्नानाम्; वरुणो यादसामहम् Bg. 10. 29; त्वं विश्वेषां वरुणासि राजा ये च देवा ये च मर्ताः Rv. 2. 27. 10; प्रतीचीं वरुणः पाति Mb.; अतिसक्तिमेत्य वरुणस्य दिशा भृशमन्वरज्यदतुषारकरः Śi. 9. 7. -3 The ocean. -4 Firmament. -5 The Sun. -6 The Varuṇa tree. -Comp. -अङ्गरुहः an epithet of Agastya. -आत्मजः N. of the sage Jamadagni; ततः सुतास्ते वरुणात्मजोपमाः Mb. 7. 155. 45. -आत्मजा spirituous liquor (so called being produced from the sea). -आलयः, -आवासः the ocean. -ईशम्, -देवम्, -दैवतम् the Nakṣatra Śatabhisaj. -पाशः 1 a shark. -2 the noose of Varuṇa. -लोकः 1 the world of Varuṇa. -2 water.

वरुणानी Varuṇa's wife.

वरुणाविः f. N. of Lakṣmī.

वरुत्रम् A cloak, mantle.

वरुलम् [वृ-उलच् Up. 5. 8] Best, preeminent.

वरुत् *m.* Ved. 1 A protector, defender. -2 A god, deity. -त्री A guardian deity.

वरुथम् [वृ-ऊथन् Un. 2. 6] 1 A sort of wooden fence or fender with which a chariot is provided as a defence against collision (*m.* also in this sense); वरुथो रथगुप्तिर्या तिरोधत्ते रथस्थितिम्; चक्रैः षोडशभिर्भुक्तं सवरुथं सकूबरम् A. Rām. 6. 11. 2. -2 An armour, a coat of mail. -3 A shield. -4 A group, multitude, an assemblage; मथ्यमानात्तथा सिन्धोर्देवासुरवरुथपैः Bhāg. 8. 7. 16; 3. 1. 28. -5 Protection. -6 A family. -7 A house, residence (Ved. in the last 3 senses) -यः 1 The cuckoo. -2 Time. -Comp. -वती a host, army.

वरुथशस् *ind.* In multitude or heaps; खाकीररभसा मत्ताः पर्यधावन् वरुथशः Bhāg. 3. 17. 11.

वरुथिन् *a.* 1 Wearing an armour, mailed. -2 Furnished with a fender or protecting plank; अवनिमेकरथेन वरुथिना जितवतः किल तस्य धनुर्भूतः R. 9. 11. -3 Protecting, sheltering. -4 Surrounded by a troop. -5 Being or seated in a carriage. -*m.* 1 A chariot; वरुथिना विनिष्पत्य व्यचरत् पृतनामुखे Mb. 7. 13. 23; Śi. 17. 23. -2 A guard, defender. -नी An army; स्खलितसलिलामुह्यैनां जगाम वरुथिनी Śi. 12. 77; R. 12. 50.

वरेण्य *a.* [वृ-एन् Un. 3. 98] 1 To be wished for, desirable, eligible; अनेन चेदिच्छसि गृह्यमाणं पाणि वरेण्येन R. 6. 24. -2 (Hence) Best, most excellent, pre-eminent, most worthy or distinguished, chief; वेधा विधाय पुनरुक्तमिवन्दुबिम्बं दूरीकरोति न कथं विदुषां वरेण्यः Bv. 2. 158; तत् सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमही Rv. 3. 62. 10; R. 6. 24, 84. Bk. 1. 4; Ku. 7. 90; A. Rām. 2. 6. 62. -ण्यः A particular class of deceased ancestors. -ण्यम् Saffron.

वरेन्द्री *N.* of Gauda or North Bengal; L. D. B. See वरेन्द्र under वर.

वरोटः The Marubaka plant. -टम् Its flower.

वरोल A kind of wasp.

वर्करः [वृक्-अरन् Un. 4. 3] 1 A lamb, kid. -2 A goat. -3 Any young domestic animal. -4 Mirth, sport, pastime. -5 Jest, joke. -Comp. -कर्करः a strap or rope of leather (कर्कर) to bind a lamb or goat with.

वर्कराटः 1 A side-glance, leer. -2 The marks of a lover's fingernails on the bosom of a woman. -3 The rays of the ascending sun.

वर्कुटः A pin, bolt.

वर्गः [वृज्-घञ्] 1 A class, division, group; company, society, tribe, collection (of similar things); न्यषेधि शेषोऽप्यनुयायिवर्गः R. 2. 4; 11. 7; so पौरवर्गः, नक्षत्रवर्गः &c. -2 A party, side; वर्गावुभौ देवमहीधराणाम् Ku. 7. 53. -3 A category. -4 A class of words grouped together; as मनुष्यवर्गः, वनस्पतिवर्गः &c. -5 A class of consonants in the

सं. इ. को... १०५

alphabet; (as कवर्ग, चवर्ग etc.). -6 A section, chapter, division of a book. -7 Particularly, a subdivision of an Adhyāya in Rīgveda. -8 The square power. -9 Strength. -10 Sphere, province. -11 The whole class of objects of worldly existence (धर्म, अर्थ and काम). -Comp. -अन्त्यम्, -उत्तमम् the last letter of each of the first five classes of consonants; *i. e.* a nasal. -अष्टकम् the eight groups of consonants *i. e.* the consonants collectively. -कमेन् *N.* of an operation relating to square numbers. -घनः the cube of a square. °घातः the fifth power. -पदम्, -मूलम् the square root. -प्रकृतिः *f.* an affected square. -वर्गः the square of a square. -स्थ *a.* devoted to a party; partial.

वर्गणा 1 Multiplication. -2 Accumulation; इति स्तुवन् हुक्कृतिवर्गणाभिः *N.* 10. 65. -3 A division, class.

वर्गयति *Den. P.* To multiply.

वर्गशस् *ind.* In groups, according to classes.

वर्गिन् *a.* Belonging to a class or party. -*m.* A leader of a group; परिचर्यावतो द्वारे ये च केचन वर्गिणः (अभिघातयेत्) Mb. 12. 100. 29.

वर्गीकृत 1 Classified. -2 Squared.

वर्गीण *a.* Belonging to a class or category; *P.* IV. 3. 64.

वर्गीय *a.* Belonging to a class or category. -यः A class-fellow.

वर्ग्य *a.* Belonging to the same class. -ग्यः One belonging to the same class or company, colleague, class-fellow, fellow-student (in learning); या यस्य युज्यते भूमिका तां खलु भावेन तथैव सर्वे वर्ग्याः पाठिताः Mal. 1; उद्वाहुना जुहुविर सुहुरात्मवर्ग्याः Śi. 5. 15.

वर्च 1 *A.* (वर्चते) To shine, be bright or splendid.

वर्चटी 1 A kind of rice. -2 A harlot.

वर्चस् *n.* [वर्च्-असुन्] 1 Vigour, energy, power. -2 Light, lustre, brilliance, splendour; स्वरेण वर्चसा चैव प्रेक्षितेन च वानर.....व्यक्तिं वा नोपलक्षये Rām. 4. 12. 31. -3 Form, figure, shape. -4 Ordure, feces. -5 Semen virile. -Comp. -ग्रहः constipation.

वर्चस्कः 1 Brightness, lustre. -2 Vigour. -3 Feces.

वर्चस्विन् *a.* 1 Vigorous, energetic, active. -2 Bright, brilliant, radiant. -*m.* The moon; L. D. B.

वर्जः Leaving, abandoning.

वर्जक *a.* (At the end of comp.) 1 Exclusive of, excluding. -2 Leaving, avoiding, abandoning.

वर्जनम् [वृज्-ल्युट्] 1 Leaving, giving up, abandoning. -2 Renouncing. -3 Exception, exclusion; *P.* I. 4. 88. -4 Hurt, injury, killing.

वर्जम् *ind.* To the exclusion of, excluding, except (at the end of comp.); रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते Bg. 2. 59; गौतमीवर्जमितरा निष्कान्ताः S. 4.; प्रत्यग्रहीत् सर्वममन्त्र-वर्जम् Ku. 7. 72.

वर्जित *p. p.* 1 Left out, excepted. -2 Abandoned, relinquished. -3 Excluded. -4 Deprived of, destitute of, without; as in गुणवर्जित.

वर्ज्य *a.* 1 To be avoided or shunned. -2 To be excluded or left out. -3 With the exception of. -**वर्ज्यम्** A point in each lunar mansion during which no business should be undertaken (कुयोग).

वर्ण 10 U. (वर्णयति-ते, वर्णित) 1 To colour, paint, dye; यथा हि भरता वर्णैर्वर्णयन्त्यात्मनस्तनुम् Subhāṣ. -2 To describe, relate, explain, write, depict, delineate, illustrate; वर्णितं जयदेवेन हरेरिदं प्रणतेन Git. 3; Ki. 5. 18. -3 To praise; extol. -4 To spread, extend. -5 To illuminate. -6 To exert oneself. -7 To send, cast. -8 To pound, grind.

वर्णः [वर्ण-अच् Un. 3. 10] 1 A colour, hue; अन्तः-शुद्धस्त्वमपि भविता वर्णमात्रेण कृष्णः Me. 51. -2 A paint, dye, paint-colour; see वर्ण (1). -3 Colour, complexion, beauty; विविक्तवर्णीभरणा सुखश्रुतिः Ki. 14. 3; त्वय्यादातुं जलमवनेते शार्ङ्गिणो वर्णचौरे Me. 48; R. 8. 42. -4 Look, countenance; मध्यस्थवर्ण इव दृश्यते Madhyamavyāyoga 1; किं त्वं शङ्कितवर्ण इव Chārudatta 4; अवदातिका परशङ्कितवर्णव दृश्यते Pratimā 1. -5 A class of men, tribe, caste (especially applied to the four principal castes, ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य and शूद्र); वर्णानामनुपूर्व्येण Vārt; न कश्चिद्वर्णानामपथमपकृष्टोऽपि भजते S. 5. 10; R. 5. 19. -6 A class, race, tribe, kind, species; as in सवर्णम् अक्षरम्; ब्रह्मणा पूर्वसृष्टं हि कर्मभिर्वर्णीतां गतम् Mb. 12. 188. 10. -7 (a) A letter, character, sound; न मे वर्ण-विचारक्षमा दृष्टिः V. 5; Ki. 14. 3. (b) A word, syllable; S. D. 9. -8 Fame, glory, celebrity, renown; राजा प्रजा-रञ्जनलब्धवर्णः R. 6. 21. -9 A good quality, merit, virtue; त्रिवर्णा वर्णिताऽस्माभिः किं भूयः श्रोतुमिच्छसि Bhāg. 11. 3. 16. -10 Praise; स्वगुणोच्चगिरो मुनिव्रताः परवर्णग्रहणेऽवसाधवः Śi. 16. 29. -11 Dress, decoration. -12 Outward appearance, form, figure. -13 A cloak, mantle. -14 A covering, lid. -15 The order or arrangement of a subject in a song (गीतक्रम); अभिधायन्वर्णरतिप्रमोदानतिदीर्घं जीविते को रमेत Kath. 1. 28; उपात्तवर्णे चरिते पिनाकिनः Ku. 5. 56 'celebrated in song, made the subject of a song.' -16 The housings of an elephant. -17 A quality, property; जङ्गमानामसंख्येयाः स्थावराणां च जातयः । तेषां विविधवर्णानां कुतो वर्णविनिश्चयः ॥ Mb. 12. 188. 9. -18 A religious observance. -19 An unknown quantity. -20 The number 'one'. -21 Application of perfumed unguents to the body. -22 Gold. -23 A musical mode. -**वर्ण** Cajanus Indicus (Mar. तूर). -**वर्णम्** 1 Saffron. -2 A coloured unguent or perfume. -**Comp.** -**अङ्का** a pen. -**अधिपः** a planet presiding over a caste or class. -**अनुप्रासः** alliteration. -**अन्तरम्** 1 another caste. °गमनम् the passing into ano-

ther caste. -2 change of sound. -**अपसदः** an outcast. -**अपेत** *a.* devoid of any cast, outcast, degraded; वर्ण-पेतमविज्ञातं.....कर्मभिः स्वैर्विभावयेत् Ms. 10. 57. -**अचक्रुष्टः** a Śūdra; अपि वर्णावक्रुष्टस्तु नारी वा धर्मकाङ्क्षिणी Mb. 12. 240. 34. -**अर्हः** a kind of bean. -**अवर** *a.* inferior in caste. -**आगमः** the addition of a letter; भवेद्वर्णागमादसः Sk. -**आत्मन्** *m.* a word. -**आश्रमाः** the (four) castes and stages of life; वर्णाश्रमाणां गुरवे स वर्णी विचक्षणः प्रस्तुतमाचक्षे R. 5. 19. °गुरुः N. of Śiva. °धर्मः the duties of caste and order. -**उदकम्** coloured water; वर्णादकैः काञ्चनशृङ्गमुक्तै-स्तमायतादयः प्रणयादसिञ्चन् R. 16. 70. -**कविः** N. of a son of Kubera. -**कूपिका** an ink-stand. -**क्रमः** 1 the order of castes or colours. -2 alphabetical order or arrangement. -**गत** *a.* 1 coloured. -2 algebraical. -**गुरुः** a king, prince. -**ग्रथणा** a method (artificial) of writing verses. -**चारकः** a painter. -**ज्येष्ठः** a Brāhmaṇa. -**तर्णकम्**, -**तर्णिका** woollen cloth used as a mat. -**तालः** (in music) a kind of measure. -**तुलिः**, -**तुलिका**, -**तूली** *f.* a pencil, paint-brush. -**द** *a.* colouring. (-**दम्**) a kind of fragrant yellow wood. -**दात्री** turmeric. -**दूतः** a letter. -**दूषक** *a.* violating the distinctions of castes; यत्र त्वेते परिध्वंसा जायन्ते वर्णदूषकाः Ms. 10. 61. -**धर्मः** the peculiar duties of a caste. -**नायः** the planetary regent of a caste. -**पत्रम्** a pallet. -**परिचयः** skill in song or music. -**पातः** the omission of a letter. -**पात्रम्** a paint-box. -**पुष्पम्** the flower of the globe-amaranth. -**पुष्पकः** the globe-amaranth. -**प्रकर्षः** excellence of colour. -**प्रसादनम्** aloe-wood. -**बुद्धिः** the notion connected with particular letters or sounds. -**भेदिनी** millet. -**मातृ** *f.* a pen, pencil. -**मातृका** N. of Sarasvatī. -**माला**, -**राशिः** the alphabet. -**रे (ले) खा**, -**लेखिका** chalk. -**वर्तिः**, -**वर्तिका** *f.* 1 a paint-brush; फलकमादाय मणिसमुद्रकाङ्क्षवर्तिका मुद्रित्य Dk. 2. 2. -2 a pencil. -**वादिन्** *m.* a panegyrist. -**विक्रिया** enmity against the castes. -**विपर्ययः** the substitution or change of letters; (भवेत्) सिंहो वर्णविपर्ययात् Sk. -**विलासिनी** turmeric. -**विलोडकः** 1 a house-breaker. -2 a plagiarist (lit. word-stealer). -**वृत्तम्** a metre regulated by the number of syllables it contains (opp. मात्रावृत्त). -**व्यवस्थितिः** *f.* the institution of caste, caste-system. -**शिक्षा** instruction in letters. -**श्रेष्ठः** a Brāhmaṇa; वर्णश्रेष्ठो द्विजः पूज्यः H. 4. 21. -**संयोगः** marriage between persons of the same caste. -**संसर्गः** confusion of castes, marriage with members of other castes; Ms. 8. 172. -**संहारः** an assemblage of different castes. -**संकरः** 1 confusion of castes through intermarriage; स्त्रीषु दुष्टासु वाष्ण्य जायते वर्ण-संकरः Bg. 1. 41. -2 mixture or blending of colours; चित्रेषु वर्णसंकरः K. (where both senses are intended); Śi. 14. 37. -**संघातः**, -**समास्नायः** the alphabet. -**स्थानम्** an organ of utterance. -**हीन** *a.* outcast.

वर्णकः [वर्णयति, वर्ण-ण्वल्] 1 A mask, the dress of an actor. -2 A paint, colour for painting; नृपमौलिमरीचि-वर्णकैः खलु यस्याङ्घ्रियुगं विलिप्यते Śi. 16. 62; मया पुनरिदं पर्वते सुलभाः पञ्चजातीया वर्णका आनीताः Nāg. 2. 24. -3 A paint,

or anything used as an unguent or pigment; कुचतटे वैवर्ण्यमुपैति वर्णकम् Dk. 2. 5; एतैः पिष्टमालवर्णकानिभैरालिप्तमम्भोधरैः Mk. 5. 46; Bk. 19. 11; a fragrant ointment; Si. 11. 29. -4 A bard, panegyrist. -5 Vermilion. -6 Sandal (the tree). -7 A letter, syllable. -8 A speaker; narrator (वक्ता); अपि रहसि कृतानां वाग्विहीनोऽपि जातः सुरतविलसितानां वर्णको वर्णकोऽसौ Si. 11. 29. -9 A model or specimen. -का (also वर्णिका) 1 A mask. -2 A paint, colour for painting. -3 Fine gold. -4 Vermilion. -5 A cloak, mantle. -कम् 1 A paint, colour, pigment. -2 Sandal. -3 A chapter, division. -4 A circle, orb.

वर्णनम्-ना [वर्ण-ल्युट्] 1 Painting. -2 Description, delineation, representation; स्वभावोक्तिस्तु डिम्भादेः स्वक्रियारूपवर्णनम् K. P. 10. -3 Writing. -4 A statement, an assertion. -5 Praise, commendation. (-ना only in this sense.)

वर्णनीय a. 1 To be painted or coloured. -2 To be delineated, described.

वर्णवती Turmeric.

वर्णसिः [Un. 4. 118] 1 Water. -2 A lotus.

वर्णाटः 1 A painter. -2 A singer. -3 One who maintains himself by his wife (स्त्रीकृताजीव). -4 A lover.

वर्णिः 1 Gold. -2 Fragrant ointment.

वर्णिकः = वर्णिकः q. v.

वर्णिका [वर्णा अक्षराणि लेख्यत्वेन सन्त्यस्याः ठच्] 1 The mask or dress of an actor. -2 A colour, paint. -3 Ink. -4 A pen, pencil. -5 Chalk. -Comp. -परिग्रहः the assumption of a character or mask; ततः प्रकरणनायकस्य मालती-वल्गुभस्य माधवस्य वर्णिकापरिग्रहः कथम् Māl. 1.

वर्णित p. p. [वर्ण-क्त] 1 Painted. -2 Described, represented. -3 Extolled, praised.

वर्णिन् a. [वर्णाऽस्त्यस्य इनि] (at the end of comp.) 1 Having the colour or appearance of; एतस्यास्तौ सुतौ देव्याः कुमारौ देववर्णिनौ Rām. 2. 92. 24. -2 Belonging to the caste of. -m. 1 A painter. -2 A scribe, writer; 'वर्णी स्याद्विखे चित्रकारेऽपि ब्रह्मचारिणि' इति मेदिनी; Mb. 12. 69. 57. -3 A religious student, a Brahmachārin q. v.; अथाह वर्णी Ku. 5. 65, 52; वर्णाश्रमाणां गुरवे स वर्णी विचक्षणः प्रस्तुतमाचक्षे R. 5. 19. -4 A person of any one of the four principal castes. -Comp. -लिङ्गिन् a. disguised as, or wearing the marks of, a religious student; स वर्णिलिङ्गी विदितः समाययौ युधिष्ठिरं द्वैतवने वनेचरः Ki. 1. 1.

वर्णिनी 1 A woman (in general). -2 A woman belonging to any one of the four principal castes. -3 Turmeric.

वर्णुः [वृ-णुः निव Un. 3. 37] 1 The sun. -2 A river.

वर्ण्य a. 1 To be described; (often used in rhetorical works like प्रकृत or प्रस्तुत q. v.). -2 Relating to colour. -पर्यम् Saffron. -Comp. -समः a kind of sophism.

वर्तः (Usually at the end of comp.) Living, livelihood; as in कल्यवर्त q. v. -Comp. -जन्मन् m. a cloud. -तीक्ष्णम्, -लोहम् bell-metal, a kind of brass.

वर्तक a. [वृत्-भुल्] 1 Living, being, existing. -2 Devoted to; अभिगन्तुं स काकुत्स्थमियेष गुरुवर्तकम् Rām. 2. 98. 1. -कः 1 A quail; कौशिकं तु ततो हत्वा नरो जायति वर्तकः Mb. 13. 111. 104. -2 A horse's hoof; कर्तयन्त इवाश्वीयवर्तकैर्व्योममण्डलम् Śiva B. 13. 60. -कम् A sort of brass or bell-metal.

वर्तका, -की A kind of quail.

वर्तन a. [वृत्-ल्यु ल्युट् वा] 1 Abiding, living, staying, being &c. -2 Stationary. -नः A dwarf. -नी 1 A road, way. -2 Living, life. -3 Pounding, grinding. -4 Sending off, despatching. -5 A spindle. -नम् 1 Living, being. -2 Staying, abiding, residing. -3 Action, movement, mode or manner of living; स्मरसि च तदुपान्तेष्वावयोर्वर्तनानि U. 1. 26; (the word may here mean 'abode or residence', also). -4 Living on, subsisting (at the end of comp.). -5 Livelihood, maintenance, subsistence; तैरेवास्य कलेः कलेवरपुषो दैनंदिनं वर्तनम् Bv. 1. 103. -6 Turning round, revolving. -7 Rolling on, moving about. -8 Appointing. -9 A means of subsistence, profession, occupation. -10 Conduct, behaviour, proceeding. -11 Wages, salary, hire. -12 Commerce, traffic. -13 A spindle. -14 A globe, ball. -15 Application of; colouring; निहितमलक्तवर्तनाभिताम्रम् Ki. 10. 42. -16 An oftentold word. -17 Decoction. -Comp. -विनियोगः salary, wages.

वर्तनिः [वर्तन्तेऽस्यां जनाः वृत्-निः Un. 2. 105] 1 The eastern part of India, the eastern country. -2 A hymn, praise, eulogium (स्तोत्र). -निः f. 1 A way, road; तस्मादेष एव यज्ञस्तस्य मनश्च वाक्च वर्तनी Ch. Up. 4. 16. 1. -2 The eyelashes; अधरयैर्न वर्तन्या पृथिव्यन्वायत्ता द्यौः Bri. Up. 2. 2. -3 Ved. A wheel. -4 The track of a wheel.

वर्तमान a. [वृत्-शानच्] 1 Being, existing. -2 Living, being alive, contemporary; प्रथितयशसां भासकविसौमिलिकविमिश्रादीनां प्रबन्धानतिक्रम्य वर्तमानकवेः कालिदासस्य क्रियायां कथं परिषदो बहुमानः M. 1. -3 Turning or moving round, revolving. -4 Dwelling in. -नः The present tense (in gram.); वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वा P. III. 3. 131. -नम् 1 Presence. -2 The present time. -Comp. -आक्षेपः not agreeing with the present. -कालः 1 the present tense. -2 the present time.

वर्तूरुः 1 A pool, puddle. -2 An eddy, a whirlpool. -3 A crow's nest. -4 A door-keeper. -5 N. of a river.

वर्तस n. Ved. The eyelashes.

वर्तिः, -ती f. [वृत्-इन् वा ञिप् Un. 4. 130, 135] 1 Anything wrapped round, a pad, roll. -2 An unguent, ointment, eye-salve, collyrium or any cosmetic (in the

form of a ball or pill); सा पुनर्मम प्रथमदर्शनात्प्रभृत्यमृतवर्तिरिव चक्षुषोरानन्दमुत्पादयन्ती Māl. 1; इयममृतवर्तिर्नयनयोः U. 1. 38; कर्पूरवर्तिरिव लोचनतापहन्त्री Bv. 3. 16; Vb. 1. -3 The wick of a lamp; उज्ज्वलालोकया लिग्धा त्वया त्यक्ता न राजते। मलीमस-मुखी वर्तिः प्रदीपशिखया यथा ॥ Māl. 10. 4; a lamp. -4 The projecting threads or unwoven ends (of a cloth), the fringe. -5 A magical lamp. -6 The protuberance round a vessel. -7 A surgical instrument (such as a bougie). -8 A streak, line. -9 Swelling in the throat. -10 A swelling formed by internal rupture.

वर्तिकः A kind of quail.

वर्तिका [वृत्ते: तिकन् Up. 3. 146] 1 A paint-brush; तदुपनय चित्रफलकं चित्रवर्तिकाश्च Māl. 1; अङ्गुलीक्षरणसन्नवर्तिकः R. 19. 19. -2 The wick of a lamp, a torch; तिललेहसिक्त-यष्टप्रयथितवर्तिका Dk. 2. 7. -3 Colour, paint. -4 A quail; एकपक्षाक्षिचरणा वर्तिका घोरदर्शना Mb. 3. 180. 42; इयेनावपात-चकिता वनवर्तिकेव Māl. 8. 8. -5 A stick (यष्टि); पलाशवर्तिका-मेकां बहतः संहतान् पथि (अपश्यत्) Mb. 1. 31. 8.

वर्तित a. 1 Turned, rolled. -2 Caused to be or exist. -3 Brought about, accomplished. -4 Spent, passed (as time or life). -Comp. -जन्मन् begotten, procreated.

वर्तिन् a. (-नी f.) [वृत्-णिनि] (Usually at the end of comp.) 1 Abiding, being, resting, staying, situated. -2 Going, moving, turning. -3 Acting, behaving. -4 Performing, practising. -5 Obeying, executing (an order). -m. The meaning of an affix.

वर्तिष्णु a. 1 Revolving. -2 Being, abiding. -3 Circular. -4 Stationary, fixed. -5 Firm in battle.

वर्तिसु n. Ved. 1 Circuit, orbit. -2 A way, path. -3 A bode, residence.

वर्ती (ति) रः A kind of quail.

वर्तुल a. [वृत्-उलच् Up. 1. 93] Round, circular, glo- bular. -लः 1 A kind of pulse, a pea. -2 A ball. -लम् A circle. -ला f. The end-ball of a spindle (to assist its rotation).

वर्त्मन् n. [वृत्-मनिन्] 1 A way, road, path, passage, track; वर्त्म भानोस्त्यजाशु Me. 41; पारसीकांस्ततो जेतुं प्रतस्थे स्थलवर्त्मना 'by land'; आकाशवर्त्मना 'through the air'. -2 (Fig.) A way, course, an established or prescribed usage, the usual manner or course of conduct; मम वर्त्मनोवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः Bg. 3. 23; रेखामात्रमपि क्षुण्णादा मनोर्वर्त्मनः परम्। न व्यतीयुः प्रजास्तस्य नियन्तुर्नैमिवृत्तयः R. 1. 17 (where the literal sense is also intended); अहमेत्य पतङ्गवर्त्मना पुनरङ्गाश्रयिणी भवामि ते Ku. 4. 20 'after the manner of a moth'. -4 Room, scope for action; न वर्त्म कस्मैचिदपि प्रदीयताम् Ki. 14. 14. -5 An eye-lid; अस्मिन् सर्पिर्वोदकं वा सिञ्चन्ति वर्त्मनी एव गच्छति Ch. Up. 4. 15. 1. -6 An edge, a border. -Comp. -आयासः fatigue of the journey; वर्त्मन्यासविनिर्मुक्तं वसन्तं सुस्थिरासने Brav. P.

ब्रह्मखण्ड 1. 4. -कर्मन् n. 'roadwork', engineering. -पातः 1 deviation from the road. -2 coming into the way. -पातनम् waylaying. -बन्धः, -बन्धकः an affection of the eye-lids. -रोगः a disease of the eyelids. -शर्करा hard excrescences on the eyelids.

वर्त्मनिः, -नी f. A road, way.

वर्त्र a. Ved. Protecting. -वर्त्रम् A dam, dike.

वत्स्यत् a. 1 About to take place. -2 About to grow.

वर्ध 10 U. (वर्धयति-ते, also वर्धापयति) 1 To cut, divide, shear. -2 To fill.

वर्धः 1 Cutting, dividing. -2 Increasing, causing increase or prosperity. -3 Increase, augmentation. -वर्धम् 1 Lead. -2 Red lead. -3 A leathern strap or thong; see वर्धम्. -Comp. -फलः Pongamia Glabra (Mar. करंज).

वर्धक a. [वृध्-णिच् वृल्] 1 Increasing. -2 Cutting, dividing. -3 Filling. -कः 1 A carpenter. -2 N. of a tree (Mar. भारंग).

वर्धकिः, **वर्धकिन्** m. A carpenter; पुनरपि धृता कुन्दे किंवा न वर्धकिना दिवः N. 19. 54; Rām. 1. 13. 7; 7. 91. 24; त्रिदशानां च वर्धकिः (विश्वकर्मा) Mb. 1. 66. 28; वर्धकिहस्तः a carpenter's measure of 42 inches.

वर्धकी A harlot, an adulterous woman; Bhāg. 7; Gīrvāṇa.

वर्धन a. [वृध्-णिच् ल्यु ल्युट् वा] 1 Increasing, growing. -2 Causing to increase, enlarging, magnifying. -नः A bestower of prosperity. -2 A tooth growing over another tooth. -3 N. of Śiva. -नी 1 A broom. -2 A bier. -3 A water-jar of a particular shape. -नम् 1 Growing, thriving. -2 Growth, increase, prosperity, magnifying, enlarge- ment. -4 Elevation. -5 Exhilaration (of spirits), animation. -6 Educating, rearing. -7 Cutting, divi- ding; as in नाभिवर्धनम्; प्राङ्नाभिवर्धनात् पुंसो जातकर्म विधीयते Mb. 3. 180. 34; annihilation; ततो राजन् महानासीत् संप्रामो भूरिवर्धनः Mb. 7. 153. 44. -8 A means of strengthening, restorative. -9 Filling.

वर्धनक a. Exhilarating, gladdening.

वर्धनिका A small vessel in which sacred water is kept.

वर्धमान a. [वृध्-शानच्] Growing, increasing. -नः 1 The castor-oil plant. -2 A kind of riddle. -3 N. of Viṣṇu. -4 N. of a district (said to be the same as the modern Baradvāna). -5 Sweet citron. -6 A particular way of joining hands. -7 A particular attitude in dancing. -8 N. of the 24th Arhat or Jina. -9 N. of the elephant who supports the eastern quarter. -नः, -नम् 1 A pot or dish of a particular shape; स्वस्तिकान्

वर्धमानांश्च नन्द्यावर्ताश्च काञ्चनान् Mb. 7. 82. 20; lid. -2 A kind of mystical diagram. -3 A palace or temple built in the form of the above diagram. -4 A house having no door on the south side. -ना N. of a district (the modern Baradvāna). -Comp. -गृहम् a pleasure house (क्रीडागृह); Rām. 2. 17. 18. -पुरम् the city of Baradvāna.

वर्धमानकः 1 A kind of dish or pot, lid or cover; भ्रमयत्युचितं विदर्भजाननीराजनवर्धमानकम् N. 2. 20; Mb. 14. 65. 15. -2 N. of a class of persons who dance with lamps on their heads, hands etc.; नट-नर्तक-गन्धर्वैः पूर्णकैर्वर्धमानकैः Mb. 7. 57. 4 (com. वर्धमानकैः आरात्रिकहस्तैः).

वर्धापनम् [वर्ध् छेदं करोति, वृष् णिच्-आप् च ततो भावे ल्युट्] 1 Cutting, dividing. -2 Cutting the umbilical cord, or the ceremony connected with this act. -3 A festival on a birth-day. -4 Any festival in general when wishes for prosperity and other congratulatory expressions are offered; cf. पूर्णपात्र.

वर्धापनिकम् 1 Congratulation. -2 Congratulatory gift.

वर्धापिका A nurse.

वर्धित p. p. 1 Grown, increased. -2 Enlarged, magnified. -3 Cut. -4 Filled, full; पाणिभ्यां तूपसंगृह्य स्वयमन्नस्य वर्धितम् Ms. 3. 224.

वर्धिष्णु a. Growing, increasing, thriving; निराकरिष्णु वर्धिष्णु परतो रणम् Bk. 5. 1; प्रतिपच्चन्द्रलेखेव वर्धिष्णुर्विश्व-वन्दिता...शिवस्य...मुद्रा (Śivāji's royal seal).

वर्ध्मः Hernia.

वर्ध्म [वृध्-रन् Un. 2. 27] 1 A leather strap or thong; संलक्ष्यपल्ययनवर्ध्मपदास्तुरङ्गाः Śi. 5. 53; 20. 50; 18. 5. -2 Leather. -3 Lead.

वर्धिका, वर्ध्नी A leather strap or thong.

वर्षः [वृ-पुट् Un. 4. 208] Form, figure.

वर्षन् n. Ved. 1 Form, figure. -2 Praise. -3 A plot, trick, artifice.

वर्फ् 1 P. (वर्फति) 1 To go, move. -2 To kill.

वर्मन् n. [आवृणोति अङ्गम् वृ-मनिन् Un. 4. 157] 1 An armour, a coat of mail; स्वहृदयमर्मणि वर्म करोति सजलनल्लिनी-दलजालम् Git. 4; R. 4. 56; Mu. 2. 8; Śi. 15. 76. -2 (Hence) Shelter, protection. -3 Bark, rind. -4 N. of preservative mantras (esp. of हुम्). -m. An affix added to the names of Kṣatriyas; as चण्डवर्मन्, प्रहारवर्मन्; cf. दास. -Comp. -हर a. 1 wearing armour. -2 old enough to wear armour (i. e. to take part in battle); सम्यग्विनीतमथ वर्महरं कुमारम् R. 8. 94.

वर्मिक, वर्मिन् a. Mailed, furnished with armour; also वर्मिन.

वर्मणः The orange tree.

वर्मिः A kind of fish (वामि).

वर्मुषः A kind of fish; (वामिरूष).

वर्थ a. [वृ-यत्] 1 To be chosen or selected, eligible. -2 Best, most excellent, chief, principal (mostly at the end of comp.); अन्वातः स कतिपयैः किरातवर्थैः Ki. 12. 54. -र्यः The god of love. -र्या 1 A girl choosing her own husband. -2 A girl in general.

वर्वट See बर्वट.

वर्वणा See बर्वणा.

वर्वर a. [वृ-अरच् वुट् च] 1 Stammering. -2 Curled. -रः 1 A barbarian. -2 A blockhead, babbling fool. -3 An outcast. -4 Curly hair. -5 The clash of weapons. -6 A mode of dancing. -रा, -री 1 A kind of fly. -2 A kind of basil. -रम् 1 Yellow sandal-wood. -2 Vermilion. -3 Gum-myrrh. -Comp. -उत्थम् white sandal-wood.

वर्वरकम् A variety of sandal-wood.

वर्वरीकः [वृ-ईकन्, द्वे रुक् अभ्यासस्य Un. 4. 19] 1 Curly hair. -2 A kind of basil. -3 A kind of shrub.

वर्वा f. (= वर्वरी above); L. D. B.

वर्विः m. A glutton; L. D. B. -a. voracious, gluttonous.

वर्वू (वु) रः A kind of tree (Acacia Arabica).

वर्षः, -र्षम् [वृष् भावे घञ् कर्तरि अच् वा] 1 Raining, rain, a shower of rain; तपाम्यहमहं वर्षं निगृह्णाम्युत्सजामि च Bg. 9. 19; विद्युस्तनितवर्षेषु Ms. 4. 103; Me. 37. -2 Sprinkling, effusion, throwing down, a shower of anything; सुरभि सुरविमुक्तं गुणवर्षं पपात R. 12. 102; so शरवर्षः, शिलावर्षः, लाजवर्षः &c. -3 Seminal effusion. -4 A year (usually only n.); इयन्ति वर्षाणि तया सहोग्रमभ्यस्यतीव व्रतमासिधारम् R. 13. 67; न ववर्ष वर्षाणि द्वादश दशशताक्षः Dk.; वर्षभोग्येण शपेन Me. 1. -5 A division of the world, a continent; (nine such divisions are usually enumerated:— 1 कुरु; 2 हिरण्यमय; 3 रम्यक; 4 इलावृत; 5 हरि; 6 केतुमाला; 7 भद्राश्व; 8 किन्नर; and 9 भारत); यस्मिन् नव वर्षाणि Bhāg. 5. 16. 6. एतदूढगुरुभारभारतं वर्षमथ मम वर्तते वशे Śi. 14. 5. -6 India (= भारतवर्ष). -7 A cloud (only m. according to Hemachandra). -8 A day; अप्राप्तयौवनं बालं पञ्चवर्षसहस्रकम् Rām. 7. 73. 5 (com. वर्षशब्दोऽत्र दिनपरः). -9 A place of residence; वर्षमस्य गिरेर्मध्ये रामेण श्रीमता कृतम् Mb. 3. 130. 12. -Comp. -अंशः, -अंशकः, -अङ्गः a month. -अम्बु n. rain-water. -अयुतम् ten thousand years. -अर्चिस् m. the planet Mars. -अवसानम् the autumn or Śarat season. -आघ्रोषः a frog. -आमदः a peacock. -उपलः 1 hail stone. -2 a kind of sweetmeat ball; घनैरमीषां परिवेषकैर्जनैर्वर्षि वर्षोपलगोलकावली N. 16. 100. -करः a cloud. (-री) a cricket. -कालः the rainy season. -केतुः a red-flowering Punar-navā. -कोशः, -षः 1 a

month. -2 an astrologer. -गणः (pl.) a long series of years; बहून् वर्षगणान् घोरान् Ms. 12. 54. -गिरिः, -पर्वतः 'a Varṣa mountain', i. e. one of the mountain-ranges supposed to separate the different divisions of the world from one another; (they are seven:—हिमवान् हेमकूटश्च निषधो मेरुश्चैव च। चैत्रः कर्णो च शृङ्गो च सप्तैते वर्षपर्वताः). -घ्न a. protecting from rain. -ज a. (वर्षेज also) 1 produced in the rainy season. -2 one year old. -जम् an umbrella; छायां ते दिनकरभाः प्रवाधमानं वर्षत्रं भरत करोतु मूर्ध्नि शीताम् Rām. 2. 107. 18. -घरः 1 a cloud. -2 a eunuch, an attendant on the women's apartments; (वर्षधर्ष in the same sense). See वर्षवर. -3 the ruler of a Varṣa; वर्षधराभिवादिताभि-वन्दितचरणः Bhāg. 5. 3. 16; also वर्षप-पति. -4 a mountain bounding a Varṣa. -पदम् a calendar. -पाकिन् m. the hog-plum. -पूगः a series or collection of years. -प्रति-वन्धः a drought. -प्रवेगः a heavy shower of rain; वर्ष-प्रवेगा विपुलाः पतन्ति Rām. 4. 28. 45. -प्रियः the Chātaka bird. -रात्रः the rainy season; वर्षरात्रे स्थितो रामः Rām. 4. 30. 1. -वरः a eunuch, an attendant on the women's apartments; वर्षवराभ्यागारिकैः Kau. A. 1. 21; ये स्वल्पसत्त्वाः प्रथममात्मीयाः स्त्रीस्वभाविनः। जात्या न दुष्टाः कार्येषु ते वै वर्षवराः स्मृताः॥ Ak.; M. 4. 4/5; Rām. 2. 65. 7; Mb. 9. 62. 5. -वृद्धिः f. birth-day. -शतम् a century, one hundred years. -सहस्रम् a thousand years.

वर्षक a. Raining.

वर्षणम् [वृष्-ल्युट्] 1 Raining, rain. -2 Sprinkling, showering down (fig. also); द्रव्यवर्षणम् 'showering or bestowing wealth.'

वर्षणिः f. [वृष्-अनिः] 1 Raining. -2 A sacrifice, sacrificial rite. -3 An act, action. -4 Staying, living, abiding (वर्तन).

वर्षा (Usually f. pl.) 1 The rainy season, the rains, the monsoon; ग्रीष्मे पञ्चान्निमध्यस्थो वर्षासु स्थाण्डिलेशयः Y. 3. 52; Bk. 7. 1. -2 Rain (sing. in this sense). -Comp. -अवसायः the Śarad season. -आघोषः a large frog. -कालः the rains, the rainy season; so वर्षासमयः -कालीन a. belonging to or produced in the rainy season. -प्रभञ्जनः a high wind. -भवः a red flowering Punar-navā. -भू m. 1 a frog. -2 a kind of insect (इन्द्रगोप). -भूः, -भूः f. 1 a female frog or a little frog. -2 hogweed. -3 an earth-worm. -मदः a peacock. -रात्रः 1 a night in the rainy season. -2 the rainy season.

वर्षिक a. Raining, showering. -कम् Aloe-wood.

वर्षितम् Rain.

वर्षीयस् a. (from वृष्) Showering; तपःकृशा देवमीढा आसीद् वर्षीयसी मही Bhāg. 10. 20. 7.

वर्षुक a. (-की f.) [वृष्-उक्त्] Raining, watery, pouring down water; वर्षुकस्य किमपः कृतोन्नतेरम्बुदस्य परिहार्यमूषरम् Si. 14. 46; Bk. 2. 37. -Comp. -अब्दः, -अम्बुदः a rain-cloud.

वर्षिष्ठ a. 1 Oldest, very old; नमो वर्षिष्ठाय त्रिनयन यविष्ठाय च नमो Śiva-mahimna 29. -2 Strongest. -3 Largest. -4 Most thriving, prosperous; एकं वनं तद्वर्षिष्ठं पक्वखजूर-जम्बूम् Bhāg. 10. 20. 25 (superl. of वृद्ध q. v.).

वर्षीयस् a. (-सी f.) 1 Older, very old. -2 Stronger. -3 Very great, important; नात्मावसीदयस्मिंस्ते वर्षीयान्मद-नुग्रहः Bhāg. 3. 9. 34 (compar. of वृद्ध q. v.).

वर्ष्मम् The body; see below.

वर्ष्मन् n. [वृष्-मनिन् Un. 4. 164] 1 Body, form; पृथु-वर्ष्मभिरश्मभिः Śiva B. 23. 64. -2 A measure, height; वर्ष्म द्विपानां विरुन्त उच्चैर्वर्ष्मचरेभ्यश्चिरमाचक्षिरे Si. 12. 64; गज-वर्ष्म किरातेभ्यः शशंसुर्देवदारवः R. 4. 76. -3 A handsome or lovely form. -4 Surface (as of a mountain); शकुनि-शवलनीडानोकहस्तिनधवर्ष्मा Māl. 9 5. -Comp. -आभ a. re-sembling the form (of anything). -वीर्यम् vigour of body.

वर्ष्मवत् a. Having a body.

वर्ह, वर्ह, वर्हण } See वर्ह, वर्ह, वर्हण.
वर्हिण, वर्हिन्, वर्हिस् } वर्हिण, वर्हिन्, वर्हिस्.

वल् 1 Ā. (वलते; but sometimes वलति also; वलित) 1 To go, approach, hasten; अन्योन्यं शरवृष्टिरेव वलते Mv. 6. 41; प्रणयिनः परिरब्धुमथाङ्गना ववल्लिरे वल्लिरेचितमध्यमाः Si. 6. 38; 6.11; 19.42; त्वदभिसरणरभसेन वलन्ती पतति पदानि कियन्ति चलन्ती Git. 6. -2 To move, turn, move or turn round; वलितकन्धर Māl. 1. 29; Mv. 6. 41; दष्टिरन्यतो न वलति K. -3 To turn to, be drawn or attracted towards, be attached to; हृदय-मदये तस्मिन्नेवं पुनर्वलते बलात् Git. 7; Nalod. 3.5. -4 To increase; वलन्नुपुरनिस्वना S. D. 116; अमन्दं कन्दर्पज्वरजनितचिन्ताकुलतया वलद्वाथा राधां सरसमिदमूचे सहचरी Git. 1. -5 To cover, en- close. -6 To be covered, enclosed or surrounded. -7 To return. -With वि to move to and fro, roll about; स्विद्यति कूणति वेळति विवळति निमिषति विलोकयति तिर्यक् K. P. 10. -सम् 1 to mix, blend. -2 to connect, unite with (mostly in p. p.; see संवलित).

वलतम् [वल-अतच् Un. 3. 109] A granary, store- room.

वलनम् [वल्-भावे ल्युट्] 1 Moving, turning towards. -2 Moving round in a circle. -3 (In astr.) Deflection. -4 Agitation, excitement. -ना f. 1 Moving, turning. -2 Making of pictorial designs; अनल्पवेदध्यविवर्धिनीनां पत्रावलीनां वलनां समाप्तिम्। N. 3. 118.

वलित p. p. 1 Moving. -2 Moved, turned round, bent round. -3 Surrounded, enclosed; समवलोक्य तमो- वलितं जनम् Veda-Vyāsāṣṭaka 1. -4 Wrinkled; विशदभू- युगच्छन्नवलितपाङ्गलोचनः Ki. 11. 4. -5 Cast, darted; वलितलोल- कटाक्षपराहतम् Māl. 8. 11. -तः A particular position of the hands in dancing. -तम् Black pepper.

वल See बल.

वलकम् A procession.

वलक्ष See वलक्ष.

वलग्रः, -ग्रम् The waist; वलमे लमेयं सुगतमतसिद्धान्तसरणिः Lakṣmilaharī 18.

वलजः A heap of grain; कर्षकेण वलजान् उपपृषता Śi. 14. 7. -जम् 1 A field. -2 Grain. -3 War. -4 A surrounding wall. -जा A beautiful woman. See Gīrvāṇa.

वलन्तिका A particular mode of gesticulation.

वलम्बः A perpendicular.

वलभिः, -भी f. [वल्यते आच्छाद्यते वल्-अभि वा ङीप्] (Also frequently written वडभिः -भी) 1 The sloping roof, the wooden frame of a thatch; धूपैर्जालविनिःसृतैर्वलभयः संदिग्ध-पारावताः V. 3. 2; सौधान्यत्यर्थतापाद्वलभिपरिचयद्वेषिपारावतानि M. 2. 12; Bhāg. 9. 10. 17. -2 The topmost part (of a house); a turret; दृष्ट्वा दृष्ट्वा भवनवलभीतुङ्गवातायनस्था Māl. 1. 15; वास्तोष्पतीनां च गृहैर्वलभीभिश्च निर्मितम् Bhāg. 10. 50. 54; Me. 40; Śi. 3. 53. -3 N. of a town in Saurāṣṭra; अस्ति सौराष्ट्रेषु वलभी नाम नगरी Dk.; Bk. 22. 35. -Comp. -निवेशः an upper room.

वलम्ब See अवलम्ब.

वलयः, -यम् [वल्-अयन् Un. 4. 109] 1 A bracelet, armlet; विहितविशद्विसकिसलयवलयो जीवति परमिह तव रतिकलया Git. 6; Bk. 3. 22; Me. 2. 62; R. 13. 21, 43. -2 A ring, coil; क्रोडाकृष्टव्रतवलयोऽसङ्गसंजातपाशः Ś. 1. 32; 7. 11. -3 The zone or girdle of a married woman. -4 A circle, circumference (oft. at the end of comp.); भ्रान्त-भूवलयः Dk.; वेलावप्रवलयाम् (उर्वीम्) R. 1. 30; दिग्वलय Śi. 9. 8. -4 An enclosure, a bower; as in लतावलयमण्डप. -यः 1 A fence, hedge. -2 A branch. -3 A sore throat. -4 A kind of circular military array. -यम् 1 N. of certain round bones. -2 Multitude, swarm. (वलयीकृ 'to form into a bracelet'; करेण शंभोर्वलयीकृताहिना सहिष्यते तत् प्रथमावलम्बनम् Ku. 5. 66; वलयीभू 'to serve as a bracelet or girdle').

वलयित a. 1 Surrounded, encircled, enclosed; मृत्पिण्डो जलरेखया वलयितः सर्वोऽप्ययं नन्वणुः Bh. 3. 26; U. 4. 30. -2 Whirling round. -3 Curling; वात्यासंवेगविष्वग्वितत-वलयितस्फीतधूम्याप्रकाशम् Māl. 5. 6.

वलाकः See बलाक.

वलाकिन् See बलाकिन्.

वलासकः 1 The cuckoo. -2 A frog.

वलाहकः See बलाहक.

वलिः, -ली f. (Also written बलिः-ली) 1 A fold or wrinkle (on the skin); वलिभिर्मुखमाक्रान्तम्. -2 A fold of skin on the upper part of the belly (especially of females, regarded as a mark of beauty); मध्येन सा वेदिवलिममध्या वलित्रयं चारु बभार बाला Ku. 1. 39. -3 The ridge

of a thatched roof. -4 A line made on the body with fragrant unguents. -5 A handle of the Chāmara; रत्नच्छायाखचितवलिभिश्चामरैः कान्तहस्ताः Me. 37. -6 Sulphur. -Comp. -पलितम् Wrinkles and grey hair; गृहस्थस्तु यदा पश्येद् वलीपालितमात्मनः Ms. 6. 2. -भृत् a. curled, having curls (as hair); कुसुमोत्खचितान् वलीभृतश्चलयन् भृङ्गरुचस्तवालकान् R. 8. 53. -मुखः, -वदनः a monkey; (वक्त्रम्) उन्नम्य चुम्बति वलीवदनः प्रियायाः Māl. 9. 31. -मुखम् the sixth change which takes place in warm milk when mixed with butter-milk (तक्र).

वलिकः, -कम् The edge of a thatched roof.

वलिन, वलिभ a. [वलि-न भ वा] Wrinkled, shrivelled, contracted into wrinkles, flaccid; प्रणयिनं रमसादुदरश्रिया वलिभयालिभयादिव सस्वजे Śi. 6. 13.

वलिमत् a. Wrinkled.

वलिर a. Squint-eyed, squinting, oggling.

वलिशम्, -शी A fish-hook.

वलिशानः A cloud; Naigh. 1. 10.

वलीकम् [वल्-ईकन् Un. 4. 26] The edge of a thatched roof; यस्यामसेवन्त नमद्वलीकाः Śi. 3. 53.

वलूकः [वल्-ऊकः Un. 4. 42] A kind of bird. -कम् The root of lotus.

वलूल a. Strong, robust, powerful.

वलूक् 10 U. (वलक्यति-ते) To speak.

वलकः, -लकम् [वल्-संवरणे क, कस्य नेत्वम् Un. 3. 42] 1 The bark of a tree; स वलकवासांसि तवाधुना हरन् करोति मन्युं न कथं धनंजयः Ki. 1. 35; R. 8. 11; Bk. 10. 1. -2 The scales of a fish. -3 A part, fragment (खण्ड). -4 A garment; अथ स वलक-दुकूल-कुथादिभिः Bk. 10. 1. -Comp. -तरुः the Areca palm (Mar. पोफळ). -द्रुमः the birch tree. -पत्रः Phoenix Paludosa (Mar. हिंताल). -फलः the pomegranate tree. -लोध्रः a variety of the Lodhra. -वासस् n. clothing made of bark.

वलकवत् m. A fish (having scales).

वलकलः, -लम् [वल्-कलच् कस्य नेत्वम् Un. 4. 5] 1 The bark of a tree. -2 A garment made of bark, bark-garment; इयमधिकमनोज्ञा वलकलेनापि तन्वी Ś. 1. 20, 19. R. 12. 8; Ku. 5. 8; हैमवलकलाः 6. 6 'wearing golden bark-dresses'; (cf. चीरपरिग्रहाः in Ku. 6. 93). -Comp. -संवीत a. clad in bark.

वलकलिन् a. 1 Yielding bark (as a branch). -2 Clothed in a bark-dress.

वलिकतः A thorn.

वलकुटम् Bark, rind.

वल्गु 1 U. (वल्गति-न्ते, वल्गित) 1 To go, move, shake; वल्गतः शत्रुमभितः Bhāg. 10. 44. 10; वल्गद्गरीयःस्तनकम्प्रकञ्चुकम्

Si. 12. 20. -2 To leap, bounce, bound, go by leaps, gallop (fig. also); वल्यु वल्गन्ति सूक्तयः Pt. 1. 62. -2 To dance, prance; द्वारे हेमविभूषणाश्च तुरगा वल्गन्ति यद् दर्पिताः Bh. 3. 148; 2. 125; Si. 18. 53. -4 To be pleased; Bk. 13. 28. -5 To eat; निर्जिताखिलमहार्णवौषधिस्यन्दसारममृतं ववल्गिरे Si. 14. 29. -6 To swagger, vaunt; विद्यासन्नविनिर्गलकणमुधो वल्गन्ति चेत् पामराः Bv. 1. 72.

वल्गाकः A jumper, dancer.

वल्गानम् Leaping, jumping, galloping; तुरगवल्गनचञ्चल-कुण्डलः R. 9. 51.

वल्गा A bridle, rein; आलाने गृह्यते हस्ती वाजी वल्गासु गृह्यते Mk. 1. 50; also वल्गः (in the same sense); वङ्कावल्गमैक-सवल्गपाणयः Si. 12. 6.

वल्गित p. p. 1 Jumped, bounded, leaped &c. -2 Moved, made to dance; वल्गितभ्रु गलद्रमजलमालोहितेक्षणम् Kāv. 2. 73. -तम् 1 A gallop, one of the paces of a horse; सज्जोऽयं नियमितवल्गितकुलाश्वः Ve. 2. 29. -2 Swagging, boasting, vaunt; तद् वृथा च सभामध्ये वल्गितं ते वृकोदर Mb. 5. 160. 70; निमित्तादपराद्धेषोर्धानुष्कस्येव वल्गितम् Si. 2. 27.

वल्गु a. [वल् संवरणे उ गुक् च Un. 1. 19] 1 Lovely, beautiful, handsome, attractive; तद्वल्गुना युगपदुन्मिषितेन तावत् R. 5. 68; जलमड्डुकवाद्यवल्गुवल्गात् ... Si. 5. 29; Ki. 18. 11. -2 Sweet; आनम्य वल्गुवचनैर्विनिवारितेऽपि Bv. 2. 136. -3 Precious. -adv. Beautifully, splendidly; हृदि वाचि तथान्येषां वल्गु वल्गन्ति सूक्तयः Pt. 1. 62. -लुगः A goat. -Comp. -नाद a. singing sweetly. -पत्रः a kind of wild pulse.

वल्गुक a. Handsome, lovely, beautiful. -कम् 1 Sandal. -2 Price. -3 A wood.

वल्गुलः The flying fox.

वल्गुलिका 1 A cockroach. -2 A chest.

वल्गूयति Den. P. 1 To be handsome. -2 To be mild or gentle. -3 Ved. To praise, honour; cf. बृहस्पति यः सुमृतं बिभर्ति वल्गूयति वन्दते पूर्वभाजम् Rv. 4. 50. 7.

वल्भ 1 A. (वल्भते) To eat, devour.

वल्भनम् 1 Eating. -2 Food.

वल्भिक, वल्भिकि m., n. See वल्मीक.

वल्मी An ant. -Comp. -कूटम् an ant-hill.

वल्मीकः, -कम् [वल्-ईक सुट् च Un. 4. 25] An ant-hill, a hillock thrown up by white ants, moles &c.; धर्म शनैः संचिनुयाद्रल्मीकमिव पुत्तिकाः Subhāṣ; Me. 15; S. 7. 11. -कः 1 Swelling of certain parts of the body, elephantiasis. -2 The poet Vālmīki. -Comp. -भौमम्, -राशिः, -वपा an ant-hill. -शीर्षम् a kind of antimony (used as collyrium).

वल्यू (ल्यु) ल् 1 P. (वल्यू-ल्यु-लयति) 1 To cut off. -2 To purify.

वल्द 1 A. (वल्दते) 1 To cover. -2 To be covered. -3 To go, move.

वल्दः [वल् घञ्] 1 Covering. -2 A weight of three *Gunjās*. -3 Another weight of one *Gunjā* and a half; or of two *Gunjās* (in medicine). -4 Prohibiting. -5 Winnowing corn. -6 A *Maṣa* of silver. -7 A kind of wheat.

वल्दकः 1 A bird. -2 A sea monster; also वल्भक; Buddh.

वल्दकी [वल् ववुन् गौरा० ङीप् Un. 5. 44] The (Indian) lute; अजस्रमास्फालितवल्दकीगुणक्षतोऽज्ज्वलाङ्गुष्ठनखांशुभिन्नया Si. 1. 9; 4. 57; Rs. 1. 8; R. 8. 41; 19. 13.

वल्दभ a. [वल्-अभच् Un. 3. 124] 1 Beloved, desired, dear. -2 Supreme. -भः A lover; husband; (खेदः) त्वयि विलसति तुल्यं वल्दभालोकनेन Māl. 3. 8; Si. 11. 33. -2 A favourite; करोति निर्विकल्पं यः स भवेद्राजवल्दभः Pt. 1. 53. -3 A superintendent, an overseer. -4 A chief herdsman. -5 A good horse (one with auspicious marks); मन्दुरा-परिभ्रष्टवल्दभतुरङ्गमपर्याकुलीकृत... Ve. 2. 19/20. -भा A beloved female, mistress, wife; बहुवल्दभा राजानः श्रूयन्ते S. 3; Mu. 3. 9. -Comp. -आचार्यः N. of the celebrated founder of a Vaiṣṇava sect. -गणिः N. of a lexicographer. -जनः a mistress. -पालः a groom; स्तोकेन नाक्रमत वल्दभपालमुच्चैः Si. 5. 56.

वल्दभायितम् A mode of sexual enjoyment; cf. पुरुषायित.

वल्दरम् [वल्-अरन्] 1 Aloe wood. -2 A bower. -3 A thicket (गहन). -4 A branching foot-stalk (मञ्जरी).

वल्दरिः, -री f. [वल्-अरि वा ङीप्] 1 A creeping plant; अनपायिनि संश्रयदुमे गजभमे पतनाय वल्दरी Ku. 4. 31; तमोवल्दरी Māl. 5. 7. -2 A branching foot-stalk; चित्रश्रीरलमलकाग्र-वल्दरीभिः Si. 8. 56. -3 *Trigonella Foenum Graecum* (Mar. मेथी).

वल्दवः (-वी f.) See वल्दव. A cowherd; विश्रम्भस्तु न गन्तव्यो वल्दवानामिति स्मरे Mb. 3. 239. 6 (v. 1.); परयन्-कृतार्थैरपि वल्दवीजनः Si. 12. 39 (v. 1.).

वल्दि f. [वल्-इन् Un. 4. 135] 1 A creeper, creeping or winding plant; भूतेशस्य मुजङ्गवल्दिवलयस्रवन्दज्जटा जटाः Māl. 1. 2. -2 The earth. -Comp. -दूर्वा a kind of grass. -पाषाणसंभवम् coral; also वल्दिकाग्रम्.

वल्दी f. A creeping plant, winding plant, creeper. -Comp. -कर्णः a particular deformity of the ear, also वल्दूरकः. -गडः a kind of fish (भोला, बालिकडा). -जम् pepper. -पदम् a kind of cloth. -वृक्षः the *Sala* tree.

वल्दूरम् [वल्-उरन्] 1 A bower, an arbour. -2 A place overgrown with creepers, wood, thicket. -3 A branching foot-stalk. -4 An uncultivated field. -5 A desert, wild, wilderness. -6 Dried flesh.

वल्लरः [वल्-ऊरन् Un. 4. 96] 1 Dried flesh; Kau. A. 1. 4; Ms. 5. 13. -2 The flesh of the (wild) hog. -रम् 1 A thicket. -2 A desert, wilderness. -3 An uncultivated field. -4 Ground impregnated with salt.

वल्वजः, -जा See वल्वज.

वल्वः A branch, twig; अव्यक्तमूलं भुवनाङ्घ्रिपेन्द्रमहीन्द्र-भोगैरधिवीतवल्वम् Bhāg. 3. 8. 29.

वल्व I. 1 Ā. (वल्हते) 1 To be pre-eminent or excellent. -2 To cover. -3 To kill, hurt. -4 To speak. -5 To give. -II. 10 U. (वल्हयति-ते) 1 To speak. -2 To shine.

वल्हिक, वल्हीक See बल्हिक, बल्हीक.

वश् 2 P. (वष्टि, उशित) 1 To wish, desire, long for; निःस्वो वष्टि शतं शती दशशतम् Sānti 2. 6; अमी हि वीर्यप्रभवं भवस्य जयाय सेनान्यमुशन्ति देवाः Ku. 3. 15; Ś. 7. 26; वष्टि भागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः Sk. -2 To favour. -3 To shine (कान्तौ). -4 To aver, maintain, declare for; यत् सात्वताः पुरुषरूपमुशन्ति सत्त्वम् Bhāg. 12. 8. 46; 1. 5. 10.

वश a. [वश् कर्तरि अच् भावे अप् वा] 1 Subject to, influenced by, under the influence or control of, usually in comp; शोकवशः, मृत्युवशः &c. -2 Obedient, submissive, compliant. -3 Humbled, tamed. -4 Charmed, fascinated. -5 Subdued by charms. -शः, -शम् 1 Wish, desire, will; Ait. Up. 5. 2. -2 Power, influence, control, mastership, authority, subjection, submission; स्ववश 'subject to oneself', independent; परवश 'under the influence of others'; अनयत् प्रभुशक्तिसंपदा वशमेको नृपती-नन्तरान् R. 8. 19; वशं नी, or आनी to reduce to subjection, subdue, win over; वशं गम्-इ-या &c. to become subject to, give way, yield, submit; विषमालोच्च पास्यामि मा कीचकवशं गमम् Mb. 4. 21. 48; न शुचो वशं वशिनामुत्तम गन्तुमर्हसि R. 8. 90; वशे कृ or वशीकृ to subdue, overcome, win over; to fascinate, bewitch; वशात् (abl.) is frequently used adverbially in the sense of 'through the force, power or influence of', 'on account of', 'for the purpose of'; दैववशात्, वायुवशात्, कार्यवशात् &c. -3 Being tamed. -4 Birth. -शः The residence of harlots. -Comp. -अनुग, -ग, -वर्तिन (so वशंगत) a. obedient to the will of another, submissive, subject; नमस्यामो देवाननु हतविधेस्तेऽपि वशगाः Bh. 2. 94. (-m.) a servant. -आढ्यकः a porpoise. -इन्द्रिय a. one who has the command of his senses. -उपनयनम् an instrument to bring people under control; न ह्येवंविधं वशोपनयनमस्ति भूतानां यथा दण्डः Kau. A. 1. 4. -कारक a. leading to subjection. -क्रिया winning over, subjection. -ग a. subject, obedient; नमस्यामो देवाननु हतविधेस्तेऽपि वशगाः Bh. 2. 94; Pt. 1. 139. (-गा) an obedient wife.

वशंवद a. Obedient to the will of, compliant, submissive, subject, under the influence of (lit. and

सं. इ. को... १०६

fig.); कोपस्य किं नु करभोर वशंवदाऽभूः Br. 3. 9; 2. 186, 157; N. 1. 33; सा ददर्श गुरुहर्षवशंवदवदनमनङ्गनिवासम् Git. 11; अभि-सारयते कान्तं या मन्मथवशंवदा S. D; कन्नामिच्छुर्वशंवदाम् Bk. 4. 20.

वशका An obedient wife.

वशा [वश्-अच्] 1 A woman. -2 A wife. -3 A daughter. -4 A husband's sister. -5 A cow. -6 A barren woman; वशाऽऽत्रासु चैवं स्याद्रक्षणं निष्कुलासु च Ms. 8. 28. -7 A barren cow. -8 A female elephant; स्त्रीरत्नेषु ममोर्वशी प्रियतमा यूथे तवेयं वशा V. 4. 25. -9 A harlot; L. D. B. -Comp. -पायिन m. a dog; L. D. B. -लोभः A method of catching elephants by seducing them with females; Mātanga L. 10. 7.

वशिः 1 Subjugation. -2 Fascinating, bewitching. -n. Subjection.

वशिक a. Void, empty. -का Aloe-wood.

वशिता, -त्वम् 1 Subjection, control. -2 Bewitching, fascinating. -3 The supernatural or magical power of subduing others to one's own will (one of the अष्टसिद्धिः). -4 Self-command.

वशित्व a. Independent.

वशिन a. (-नी f.) [वशः अस्त्यस्य इनि] 1 Powerful. -2 Being under control, subdued, subject, submissive. -3 One who has subdued his passions (used like a noun also); प्रस्थापयामास वशी वसिष्ठः R. 2. 70; 8. 90; 19. 1; Ś. 5. 28. -m. Ved. 1 A ruler, lord. -2 A sage.

वशिनी 1 The Samī tree. -2 A parasite plant. -3 A mistress.

वशिरः A sort of pepper. -रम् Sea-salt.

वशिष्ठ See वसिष्ठ.

वशीकरणम् 1 Fascinating, attracting. -2 A cause of attraction or allurements; एकैकमेव हि वशीकरणं गरीयः Māl. 6. 17. -3 Subduing, subjugation.

वशीकृत a. 1 Subdued. -2 Bewitched, enchanted.

वशीभूत a. 1 Subject, obedient. -2 Become powerful.

वश्य a. [वश्-यत्] 1 Capable of being subdued, controllable, governable; आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधिगच्छति Bg. 2. 64. -2 Subdued, conquered, tamed, humbled; कृशपरिणति चेतः क्लेशवश्यं क्व चेदम् Śiva-mahimna 31; वश्या-त्मना तु यतता शक्योऽवाप्तुमुपायतः Bg. 6. 36. -3 Under influence or control, subject, dependent, obedient; तस्य पुत्रो भवेद्वश्यः समृद्धो धार्मिकः सुधीः H. Pr. 18; oft. in comp.; (मनः) हृदि व्यवस्थाप्य समाधिवश्यम् Ku. 3. 50. -इयः A servant, dependant. -इया An humble or obedient wife; यं ब्रह्माणमियं देवी वाग्वश्येवानुवर्तते U. 1. 2 (who has full command of language). -इयम् Cloves.

वश्यक See वश्या.

वशना A neck-ornament of ladies; सारसनं सारशनं वसना वशना तथा Śabdaratnāvalī.

वष् 1 P. (वषति) To injure, hurt, kill.

वषट् ind. An exclamation used on making an oblation to a deity, (with dat. of the deity); इन्द्राय वषट्, पूष्णे वषट् &c. -Comp. -कर्तृ m. the priest who makes the oblation with the exclamation वषट्. -कारः the formula or exclamation वषट्. -कृत offered in fire (with वषट्); प्राज्यमाज्यमसकृद्वषट्कृतम् Śi. 14. 25.

वष्क् 1 Ā. (वष्कते) To go, move.

वष्कयः A calf one year old.

वष्कयणी, वष्कयिणी A cow that has full-grown calves; (चिरप्रसूता गौः).

वस् I. 1 P. (वसति, sometimes वसते, उवास, अवासीत्, वत्स्यति, वस्तुम्, उषित) 1 To dwell, inhabit, live, stay, abide, reside (usually with loc.; but sometimes acc.); घोरसमीरे यमुनातीरे वसति वने वनमाली Gīt. 5. -2 To be, exist, be found in; वसन्ति हि प्रेम्णि गुणा न वस्तुनि Ki. 8. 37; यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति; भूतिः श्रीर्हीर्षतिः कीर्तिर्दक्षे वसति नालसे Subhāṣ. -3 To spend, pass (as time) (with acc.). -Caus. 1 To cause to dwell, to dwell, lodge, people. -2 To receive hospitably. -3 To dwell, inhabit. -Desid. (विक्षति) To wish to dwell. -II. 2 Ā. (वस्ते) To wear, put on; वसने परिधूसरे वसाना Ś. 7. 21; Śi. 9. 75; R. 12.8; Ku. 3. 54; 7. 9; Bk. 4. 10. -Caus. (वासयति-ते) To cause to put on. -III. 4 P. (वस्यति) 1 To be straight. -2 To be firm. -3 To fix. -IV. 10 P. (वसयति) To dwell; L. D. B. -V. 10 U. (वासयति-ते) 1 To cut, divide, cut off. -2 To love. -3 To take, accept. -4 To hurt, kill. -5 To offer. -VI. 10 U. (वसयति-ते) To scent, perfume.

वसतिः, -ती f. [वस्-अति वा ङीप् Un. 4. 62] 1 Dwelling, residing, abiding; आश्रमेषु वसतिं चक्रे Me. 1 'fixed his residence in'; कमलवसतिमात्रनिवृत्तिः Ś. 5. 1. -2 A house, dwelling, residence, habitation; हर्षो हर्षो हृदयवसतिः पञ्चावाणस्तु बाणः P. R. 1. 22; Ś. 2. 15. -3 A receptacle, reservoir, an abode (fig.); अलकामतिवाहैव वसति वसुसंपदाम् Ku. 6. 37; so विनयवसतिः, धर्मैकवसतिः. -4 A camp, halting place (शिविर). -5 The time when one halts or stays to rest, i. e. night; तस्य मार्गवशादिका बभूव वसतिर्यतः R. 15. 11 (वसतिः = रात्रिः Malli.) 'he halted at night' &c.; तिष्ठो वसतीरुषित्वा 7. 33; 11. 30. -6 A Jaina monastery.

वसथम् An abode, dwelling, nest (of birds).

वसनम् [वस्-आधारे ल्युट्] 1 Dwelling, residing, staying. -2 A house, residence. -3 Dressing, clothing, covering. -4 A garment, cloth, dress, clothes; वसने परिधूसरे वसाना Ś. 7. 21; उत्सङ्गे वा मलिनवसने सौम्य निक्षिप्य वीणाम् Me. 88, 43. -5 An ornament worn (by women)

round the loins, (probably for रसना). -6 Siege. -7 A leaf of the cinnamon tree. -ना (in comp.) 1 Clothed in. -2 Surrounded by; समुद्रवसने देवि पर्वतस्तनमण्डले. -3 Engrossed by. -Comp. -पर्यायः change of clothes. -सधन् a tent.

वसन्तः [वस्-ञच् Un. 3. 128] 1 The spring, vernal season (comprising the two months चैत्र and वैशाख); मधुमाधवौ वसन्तः Suśr.; सर्वं प्रिये चारुतरं वसन्ते R. 6. 2; विहरति हरिरिह सरसवसन्ते Gīt. 1. -2 Spring personified as a deity and regarded as a companion of Kāmadeva; सुहृदः पश्य वसन्तं किं स्थितम् Ku. 4. 27. -3 Dysentery. -4 Smallpox. -5 (In dramas) A nickname for the Vidūṣaka or buffoon. -Comp. -अवतारः the advent or setting in of the spring; वसन्तावतारसमयेऽस्या उन्मादयितृकं रूपं प्रेक्ष्य Ś. 1. -उत्सवः the vernal festival, spring-festivities, formerly held on the full-moon day of Chaitra, but now on the full-moon day of Phālguna, and identified with the Holi festival. -कालः the spring-tide, vernal season. -कुसुमः Cordia Latifolia (Mar. गोंधणी). -घोषिन् m. a cuckoo. -जा 1 the Vāsantī or Mādhavī creeper. -2 the spring festival; see वसन्तोत्सव. -तिलकः, -कम् the ornament of the spring; फुल्लं वसन्ततिलकं तिलकं वनाल्याः Chand. M. 5. (-कः -का -कम्) N. of a metre. -दूतः 1 the cuckoo. -2 the month called Chaitra. -3 the musical mode हिन्दोल. -4 the mango tree. -दूती 1 the trumpet-flower. -2 the female cuckoo. -3 Bignonia Suaveolens (Mar. पाटल). -द्रुः, द्रुमः the mango tree. -पञ्चमी the fifth day in the bright half of Māgha. -वन्धुः, -योधः, -सखः epithets of the god of love.

वसा [वस्-अच्] 1 The marrow of the flesh, fat, marrow; adept, suet; निर्वाण्यद्यापि नैते सुतबहलवसावाहिनो हव्य-वाहाः Mu. 3. 28; R. 15. 16; Ve. 1. 27; शुद्धमांसस्य यः स्नेहः सा वसा परिकीर्तिता Suśr. -2 Any oily or fatty exudation. -3 Brain. -Comp. -आढयः, -आढयकः the Gangetic porpoise. -केतुः a particular comet. -छटा the mass of the brain. -पायिन् m. a dog. -मेहः a kind of diabetes. -रोहः a mushroom.

वसान a. Dwelling; वसानस्तत्र वै पुर्यामदितेर्विप्रियंकरम् Mb. 12. 339. 91.

वसिः [वस्-इच् Un. 4. 151] 1 Clothes. -2 A dwelling, an abode.

वसित p. p. 1 Worn, put on. -2 Dwelling. -3 Stored (as grain). -तम् Abode, residence.

वसिन् m. An otter.

वसिरम् Sea-salt.

वसिष्ठः (also written वशिष्ठ) N. of a celebrated sage, the family priest of the solar race of kings, and author of several Vedic hymns, particularly of the seventh Maṇḍala of the Rīgveda. He was the typical representative of true Brāhmanic dignity and power, and the

efforts of Viśvāmitra to rise to his level form the subject of many legends; cf. विश्वामित्र. -2 N. of the author of a Smṛiti (sometimes ascribed to the sage himself). -ष्टम् Flesh.

वसु *a.* Sweet. -2 Dry. -3 Ved. Wealthy, rich. -4 Ved. Good. -*n.* [वसु-उत् *Up.* 1. 10] 1 Wealth, riches; स्वयं प्रदुग्धेऽस्य गुणैरुपस्तुता वसूपमानस्य वसूनि मेदिनी Ki. 1. 18; R. 8. 31; 9. 6 वस्वीशाद् वसुनिकरं (लब्ध्वा) धृतानुरागा Rām. ch. 7. 58. -2 A jewel, gem. -3 Gold. -4 Water; वसु काल उपादत्ते काले चायं विमुञ्चति Bhāg. 4. 16. 6. -5 A thing, substance; त्रात्वार्थितो जगति पुत्रपदं च लेभे दुग्धा वसूनि वसुधा सकलानि येन Bhāg. 2. 7. 9; Mb. 12. 98. 20. -6 A kind of salt. -7 A medicinal root (वृद्धि). -8 A yellow kind of kidney-bean. -9 The ghee (घृत); विधिना वेददृष्टेन वसोर्धारा-मिवाध्वरे Mb. 13. 2. 35. -*m.* 1 N. of a class of deities (usually pl. in this sense); सेयं भूरिवसोर्वसोरिव सुता मृत्यो-मुखे वर्तते Mā 5. 24; Ki. 1. 18; (the *Vasus* are eight in number :— 1 आप, 2 ध्रुव, 3 सोम, 4 धर or धव, 5 अनिल, 6 अनल, 7 प्रत्यूष, and 8 प्रभास; sometimes अह is substituted for आप; धरो ध्रुवश्च सोमश्च अहश्चैवानिलोऽनलः । प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टाविति स्मृताः). -2 The number ' eight '. -3 N. of Kubera. -4 Of Śiva. -5 Of Agni. -6 A tree. -7 A lake, pond. -8 A rein. -9 The tie of a yoke. -10 A halter. -11 A ray of light; निरकाशयद्रविमपेतवसुं वियदालयादपरदिग्गणिका Śi. 9. 10; शिथिलवसुमगाधे मममापत् पयोधौ Ki. 1. 46 (in both cases वसु means ' wealth ' also). -12 The sun. -13 The distance from the elbow to the closed fist. -*f.* 1 A ray of light. -2 Light, radiance. -3 A medicinal root (वृद्धि). -**Comp.** -**उत्तमः** N. of Bhīṣma; तान् समेतान् महाभागानुपलभ्य वसूत्तमः । पूजयामास ..... Bhāg. 1. 9. 9. -**उपमः** Natron (Mar. सज्जीखार). -**ओ (औ) कसारा** 1 N. of Amarāvati, the city of Indra. -2 of Alakā, the city of Kubera; ' वस्वौकसारा श्रीदस्य शक्रस्य नलिनी पुरी ' इति हरिः; वस्वौकसारां नलिनीमतीत्यैवोत्तरान् कुरुन् Rām. 2. 94. 26; व्यक्तं वस्वौकसारेयम् Mb. 7. 67. 16 (com. वस्वौकसारा सलोप आर्षः । कनकमयानि ओकांसि सारो यस्याः सा तथा ।). -3 of a river attached to Amarāvati and Alakā. -**कीटः**, -**कृमिः** a beggar. -**ता**, -**तातिः** *f.* Ved. wealth. -**दा** the earth. -**देवः** N. of the father of Kṛiṣṇa and son of Sūra, a descendant of Yadu. **भूः**, -**सुतः** &c. epithets of Kṛiṣṇa. -**देवता**, -**देव्या** the asterism called Dhanīṣṭhā. -**देव्या** the ninth day of a lunar fortnight. -**द्रुमः** the Udumbara tree. -**धर्मिका** crystal. -**धा** 1 the earth; वसुधेयमवेक्ष्यतां त्वया R. 8. 83; पुरा सप्तद्वीपां जयति वसुधामप्रतिरथः Ś. 7. 33; 1. 25. -2 the heaven; धरान् धरित्रीं वसुधां भर्तुस्तिष्ठाम्यनन्तरम् Mb. 13. 93. 100 (com. वसून् देवान् धत्ते इति व्युत्पत्त्या वसुधां दिवम्). -3 the ground; वसुधालिङ्गनधूसरस्तनी Ku. 4. 4. **अधिपः** a king. **धरः** a mountain; वसुधाधरकन्दराभिसर्पी प्रतिशब्दोऽपि हरेर्भिनत्ति नागान् V. 1. 18. **नगरम्** the capital of Varuṇa. -**धारा**, -**भारा** the capital of Kubera. [वसोर्धारा 1 a stream of ghee prepared for *Vasus*; कुड्यलम्नां वसोर्धारां सप्त वारान् घृतेन तु । कारयेत् पञ्च वारान् वा नातिनीचां न चोच्छ्रिताम् Chhandogapaddhati. -2 N. of a vessel for pouring ghee

into fire; त्वया द्वादशवर्षाणि वसोर्धाराहुतं हविः Mb. 1. 223. 72. -3 N. of the heavenly Ganges (मन्दाकिनी); Mb. 13. 80. 5.] -**धारिणी** the earth. -**पालः** a king. -**प्रभा** one of the seven tongues of fire. -**प्राणः** an epithet of Agni. -**भम्** the constellation धनिष्ठा. -**रण्व** *a.* delighted with wealth; वसुरण्वो विभुरसि Mahānār. 17. 15. -**रेतस्** *m.* fire; संप्राप्ते यत्र सान्निध्यं सदासीद् वसुरेतसः Rām. 7. 31. 7; Mb. 1. 13. 3. -**रोचिस्** *m.* 1 sacrifice; religious ceremony. -2 Fire. -**व्रतम्** a kind of penance (eating only ground rice for twelve days). -**श्रेष्ठम्** 1 wrought gold. -2 silver. -**षेणः** N. of Karna; वसुवर्मधरं दृष्ट्वा तं बालं हेमकुण्डलम् । नामास्य वसुषेणेति ततश्चकुर्दिजातयः ॥ Mb. 3. 309. 13-14. -**स्थली** N. of the city of Kubera.

वसु (सू) कः The plant called Arka. -**कम्** 1 Sea-salt. -2 Fossil-salt.

वसुंधरा The earth; नानारत्ना वसुंधरा; R. 4. 7; वसुंधरा काल इवोत्तबीजा Ś. 6. 24.

वसुमत् *a.* Wealthy, rich. -**ती** 1 The earth; वसुमत्या हि नृपाः कलत्रिणः R. 8. 83. -2 A wealthy woman. -3 A country.

वसुकः 1 N. of various plants. -2 A kind of measure (in music). -**कम्** A kind of salt.

वसुलः A god, deity.

वसूरा A harlot, prostitute, courtesan.

वस्क् 1 *Ā.* (वस्कते) To go, move.

वस्कः 1 Going, motion. -2 Application, perseverance.

वस्कय See वष्कय.

वस्कयणी See वष्कयणी.

वस्कराटिका A scorpion.

वस्तु 1 *U.* (वस्तयति-ते) 1 To hurt, kill. -2 To ask, beg, solicit. -3 To go, move. -4 To torment.

वस्तम् 1 An abode. -2 A house. -**स्तः** A goat; see वस्त. -**Comp.** -**अन्त्री** benzoin.

वस्तकम् An artificial salt (कृत्रिमलवण).

वस्तव्यता Abode, residence; ये त्वया कीर्तिता दोषा वने वस्तव्यतां प्रति Rām. 2. 29. 2.

वस्तिः *m., f.* [वस्-तिः, *Up.* 4. 188] 1 Residing, dwelling, staying. -2 The abdomen, the lower belly. -3 The pelvis. -4 The bladder. -5 A syringe, clyster. -**Comp.** -**कर्मन्** *n.* the application of an enema, injection. -**कर्माढ्यः** the soap-berry (Mar. रिठा). -**कोशः** a bladder, bag. -**पीडा** spasm in the bladder. -**बिलम्**, -**मूलम्** aperture of the bladder. -**मलम्** urine. -**शिरस्** *n.* 1 the pipe of a clyster. -2 the neck of the bladder. -**शोधनम्** a diuretic (which clears the bladder).

वस्तु *n.* [वस्-तुच् Un. 1. 71] 1 A really existing thing, the real, a reality; वस्तुन्यवस्त्वारोपोऽज्ञानम् -2 A thing in general, an object, article, substance, matter; अथवा मृदु वस्तु हिंसितुं मृदुनैवारभते कृतान्तकः R. 8. 45; किं वस्तु विद्वन् गुरवे प्रदेयम् 5. 18; 3. 5; वस्तुनीष्टेऽप्यनादरः S. D. -3 Wealth, property, possessions. -4 Essence, nature, natural or essential property. -5 Stuff (of which a thing is made), materials, ingredients (fig. also); आकृतिप्रत्ययादेनामनूनवस्तुकां संभावयामि M. 1. -6 The plot (of a drama), the subject-matter of any poetic composition; कालिदासप्रथितवस्तुना नवेनाभिज्ञानशकुन्तलाख्येन नाटकेनोपस्थातव्यमस्माभिः S. 1; अथवा सदस्तुपुरुषबहुमानात् V. 1. 2; आशीर्नामस्क्रियावस्तुनिर्देशो वापि तन्मुखम् S. D. 6; Ve. 1; Rām. 1. 3. 1. -7 The pith of a thing. -8 A plan, design. -9 (In music) A kind of composition. -f. Ved. A day (?). -Comp. -अभावः 1 absence of reality. -2 loss of property or possessions. -उत्थापनम् the production of any incident in a drama by means of magic, conjuration; see S. D. 420 -उपमा a variety of Upamā according to Dandin who thus illustrates it:— राजीवमिव ते वक्त्रं नेत्रे नीलोत्पले इव । इयं प्रतीयमानैकधर्मा वस्तूपमैव सा ॥ Kāv. 2. 16; (it is a case of Upamā where the साधारण-धर्म or common quality is omitted). -उपहित *a.* applied to a proper object, bestowed on a proper material; क्रिया हि वस्तुपहिता प्रसीदति R. 3. 29. -कृत *a.* practised, cherished; Buddh. -कोशः *N.* of a dictionary. -क्षणम् *ind.* at the right moment. -जातम् the aggregate of things. -तन्त्र *a.* objective. -निर्देशः table of contents, register. -पतित *a.* being real. -पुरुषः the hero (नायक); सदस्तुपुरुषबहुमानात् V. 1. 2. -बलम् the power of things. -भावः reality, truth. -भूत *a.* substantial. -मात्रम् the mere outline or skeleton of any subject (to be afterwards developed). -रचना style, arrangement of matter. -विनिमयः barter. -विवर्तः (in phil.) the developing of the one real essence. -वृत्तम् 1 the real matter, fact. -2 a beautiful creature. -शक्तितस् *ind.* through the force of circumstances. -शासनम् a genuine edict. -शून्य *a.* unreal. -स्थितिः reality.

वस्तुतस् *ind.* 1-In fact; in reality, really, actually. -2 Essentially, virtually, substantially. -3 As a natural consequence, as a matter of course, indeed. -4 In fine.

वस्तुकम् Chenopodium Album (Mar. चाकवत, चन्दनबटवा).

वस्त्यम् [= परस्त्यम् *q. v.*] A house, an abode, a residence; ददर्श सः क्षितिपस्य वस्त्यमथ तत्र संसदि Śi. 13. 63; वस्त्यम् *v. l.* for परस्त्यम्

वस्त्रम् [वस्-धृन् Un. 4. 172] 1 A garment, cloth, clothes, raiment; स्नातस्यानन्तरं सम्यग् वस्त्रेण तनुमार्जनम् । कान्ति-प्रदं शरीरस्य कण्डूयादोषनाशनम् ॥ कौषेयं चित्रवस्त्रं च रक्तवस्त्रं तथैव च । वातश्लेष्महरं तत्तु शीतकाले विधारयेत् ॥ मेध्यं सुशीतं पित्तघ्नं काषायं वस्त्रमुच्यते । तद्धारयेदुष्णकाले तच्चापि लघु शस्यते ॥ शुक्रं तु शुभदं वस्त्रं शीतातपनिवारणम् । न चोष्णं न च वा शीतं तत्तु वर्षासु धारयेत् ॥

Bhāva P. -2 Dress, apparel. -3 A leaf of the cinnamon tree. -Comp. -अगारः, -रम्, -गृहम् a tent. -अञ्जलः, -अन्तः the hem of a garment. -आगारम् 1 a clothier's shop. -2 a tent. -आधारकः a layer of cloth (placed underneath); Suśr. -उत्कर्षणम् the act of taking off clothes. -कुट्टिमम् 1 a tent. -2 an umbrella. -ग्रन्थिः the knot of the lower garment (which fastens it near the navel); cf. नीवि. -घर्घरी a cloth for straining, sieve. -धारणी a thing to hang clothes upon. -धाविन *a.* washing clothes. -निर्णोजकः a washerman. -परिधानम् putting on garments, dressing. -पुत्रिका a doll, puppet. -पूत *a.* filtered through a cloth; वस्त्रपूतं पिबेजलम् Ms. 6. 46. -पेशी a fringe. -भेदकः, -भेदिन *m.* a tailor. -योनिः the material of cloth (as cotton). -रजकम्, -रञ्जनम् safflower. -विलासः foppishness in dress. -वेशः, -वेश्मन *a.* tent. -वेष्टित *a.* well-clad.

वस्त्रयति Den. P. To dress or clothe oneself.

वस्थः A house.

वस्था = अवस्था *q. v.*; कुम्भोऽप्येतां पितुरुपनतां वीक्ष्य वस्थां वपुष्मान् Mv. 6. 44.

वसनम् [वस्-मन् Un. 3. 6] 1 Hire, wages (in this sense *m.* also). -2 Dwelling, abiding. -3 Wealth, substance. -4 A cloth, clothes. -5 A skin. -6 Price. -7 Death.

वसनम् A girdle, zone.

वसनसा A tendon, nerve.

वासिक *a.* Mercenary, hireling. -का A valuable deposit.

वसन *n.* Ved. 1 A garment. -2 An abode.

वस्यस् 1 Better. -2 Wealthier, richer; श्रेयान् वस्यसोऽसानि स्वाहा T. Up. 1. 4. 3.

वंह 10 U. (वंहयति-ते) To make bright, illuminate, cause to shine.

वह 1 U. (वहति-ते, उवाह, ऊहे, अवाक्षीत्, अवाह, वक्ष्यति-ते, वोढुम्, ऊढ; *pass.* उह्यते) 1 To carry, lead, bear, convey, transport (oft. with two acc.); अजां ग्रामं वहति; वहति विधिदुतं या हविः S. 1. 1; न च हव्यं वहत्यग्निः Ms. 4. 249. -2 To bear along, cause to move onward, waft, propel; जलानि या तीरनिखातयूपा वहत्ययोध्यामनु राजधानीम् R. 13. 61; त्रिलोतसं वहति यो गगनप्रतिष्ठाम् S. 7. 6; R. 11. 10. -3 To fetch, bring; वहति जलमियम् Mu. 1. 4. -4 To bear, support, hold up, sustain; न गर्दभा वाजिधुरं वहन्ति Mk. 4. 17; ताते चापद्वितीये वहति रणधुरां को भयस्यावकाशः Ve. 3. 5 'when my father is leading the van &c.'; वहति भुवनश्रेणीं शेषः फणाफलकस्थिताम् Bh. 2. 35; S. 7. 17; Me. 17. -5 To carry off; take away; अग्नेः शृङ्गं वहति (*v. l.* for हरति) पवनः किंस्विद् Me. 14. -6 To marry; यदूढया वारणराजहार्यया Ku. 5. 70; Ms. 3. 38. -7 To have, possess, bear; वहसि हि

धनहार्यं पण्यभूतं शरीरम् Mk. 1. 31; वहति विषधरान् पटीरजन्मा Bv. 1. 74. -8 To assume, exhibit, show; लक्ष्मीमुवाह सकलस्य शशाङ्कमूर्तेः Ki. 2. 59; 9. 2. -9 To look to, attend to, take care of; सुग्धाया मे जनन्या योगक्षेमं वहस्व M. 4; तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् Bg. 9. 22. -10 To suffer, feel, experience; धर्मव्यथा वहति शीतभवां रुजं च Bv. 1. 94; so दुःखं, हर्षं, शोकं, तोषं &c. -11 (Intransitive in this and the following senses) To be borne or carried on, move or walk on; वहतं बलीवर्दी वहतम् Mk. 6; उत्थाय पुनरवहत् K.; Pt. 1. 43, 291. -12 To flow (as rivers); प्रत्यगूहूर्महानयः Mb.; परोपकाराय वहन्ति नयः Subhās. -13 To blow (as wind); मन्दं वहति मारुतः Rām.; वहति मलयसमीरे मदनमुपनिधाय Gīt. 5. -15 To breathe. -Caus. (वाहयति-ते) 1 To cause to bear or carry, cause to be brought or led. -2 To drive, impel, direct. -3 To traverse, pass or go over; स वाहते राजपथः शिवाभिः R. 16. 12; भवान् वाहयेद्वशेषम् Me. 40. -4 To use, carry; असींश्च वाहयंचक्रुः Bk. 14. 23. -5 To place in a boat. -6 To proceed, go. -7 To carry out, complete, finish. -8 To go to, visit. -Desid. (विवक्षति-ते) To wish to carry &c.

ऊट p. p. 1 Borne, carried, as a burden. -2 Taken -3 Married; इयं च तेऽन्या पुरतो विडम्बना यदूढया वारणराजहार्या Ku. 5. 70. -4 Stolen, robbed; सहोढं सोपकरणं घातयेद्विचारयन् Ms. 9. 270. -5 Washed away (by water); चौरैर्हृतं जलेनोढम् Ms. 8. 189. -6 Exhibited, betrayed; Bhāg. -ढः A married man. -ढा A girl who is married. -ढम् marriage; ऊढात् प्रभृति दुःखानि श्वशुराणामरिन्दम Mb. 5. 83. 42. -Comp. -कङ्कट a. mailed. -भार्य a. one who has married a wife. -वयसः a youngman.

ऊटिः f. 1 Marriage. -2 Carrying, bearing.

वहः [वह्-कर्तरि अच्] 1 Bearing, carrying, supporting &c. -2 The shoulder of an ox. -3 A vehicle or conveyance in general. -4 Particularly, a horse; दर्शनस्पर्शनवहो प्राणश्रवणवाहनः Mb. 12. 236. 10. -5 Air, wind. -6 A way, road. -7 A male river (नद्). -8 A measure of four Droṇas. -9 A current, stream. -10 The breathing of a cow. -हा A river, stream.

वहतः [वह्-अतच्] 1 A traveller. -2 An ox.

वहतिः [वह्-अतिः Up. 4. 62] 1 An ox. -2 Air, wind. -3 A friend, counsellor, adviser.

वहती A river, stream in general.

वहतुः 1 An ox. -2 Ved. A traveller. -3 A marriage (Ved.). -4 A bride's dowry.

वहनम् [वह्-ल्युट्] 1 Carrying, bearing, conveying. -2 Supporting. -3 Flowing. -4 A vehicle, conveyance. -5 A boat, raft. -6 The undermost part of a column. -Comp. -भङ्गः shipwreck; Ratn.

वहनीकृ To turn into a vehicle.

वहित p. p. 1 Carried, conveyed. -2 Known, celebrated. -3 Obtained, got.

वहन्तः [वह्-ञच् Up. 3. 128] 1 Wind. -2 An infant. -3 A chariot.

वहल a. See बहल. -लः A raft, boat.

वहालः Wind; Gīrvāṇa.

वहित्रम्, वहित्रकम्, वहिनी [वह्-इत्र Up. 4. 181] 1 A raft, float, boat, vessel; प्रत्यूषस्यदृश्यत किमपि वहित्रम् Dk.; प्रलयपयोधिजले धृतवानसि वेदं विहितवहित्रचरित्रमखेदम् Gīt. 1. -2 A square chariot with a pole.

वहित्रकर्णः N. of a particular Yoga posture (in which the two legs are stretched out together in front on the ground).

वहिस् See बहिस्.

वहिष्क a. Outer, external.

वहेटकः, -वहेडुकः, -वहैडुकः The Bibhitaka tree.

वहिः [वह्-निः Up. 4. 53] 1 Fire; अतृणे पतितो वहिः स्वयमेवोपशाम्यति Subhās. -2 The digestive faculty, gastric fluid. -3 Digestion, appetite. -4 A vehicle. -5 The marking-nut plant. -6 Lead-wort. -7 A sacrificer, priest. -8 A god in general. -9 An epithet of the Maruts. -10 Of Soma. -11 A horse. -12 A draught animal. -13 The number 'three'. -14 The mystical N. of the letter र्; रकार. -Comp. -उत्पातः an igneous meteor. -कर a. 1 igniting. -2 stimulating digestion, stomachic. -करी Grislea Tomentosa (Mar. घायटी). -काष्ठम् a kind of agallochum. -कोणः the south-east quarter. -कोपः a conflagration. -गन्धः 1 incense. -2 resin. -गर्भः 1 a bamboo. -2 the Sāmī tree; cf. अग्नि-गर्भ. -दीपकः safflower. (-का) = अजमोदा q. v. -धौत a. pure like fire. -नामन् m. 1 the marking nut plant. -2 lead-wort. -पतनम् self-immolation. -बीजम् 1 gold. -2 a citron tree. -3 N. of the mystical syllable रम्. -भोग्यम् clarified butter. -मन्थः, -मन्थनः Premna Spinosa (Mar. नरेवेल). -मारकम् water. -मित्रः air, wind. -रेतस् m. 1 an epithet of Śiva. -2 gold. -लोह, -लोहक copper. -वधू f. 1 Svāhā, the wife of Agni. -2 The Svāhā Mantra. -वर्णम् the red water-lily. -वल्लभः resin. -वीजम् 1 gold. -2 the common lime. -शिखम् 1 saffron. -2 safflower; स्यात् कुसुम्भं वह्निशिखं वस्त्ररञ्जकमित्यपि Bhāva P. -शेखरम् saffron. -संस्कारः the religious rite of cremation. -सखः the wind. -संज्ञकः the Chitraka tree. -साक्षिकम् ind. fire being the witness. -सुतः chyle.

वह्निः Heat. -a. Hot.

वह्निषात् कृ To consume with fire, burn.

वह्यम् 1 A carriage. -2 A vehicle or conveyance in general; तेन वह्नेन हन्तासि त्वमर्थं पुरुषाशिनाम् Bk. 6. 51. -ह्या The wife of a Muni.

वहिक, -वह्नीक See वहिक, वह्नीक.

वा ind. 1 As an alternative conjunction it means 'or'; but its position is different in Sanskrit, being used either with each word or assertion or only with the last, but it is never used at the beginning of a clause; cf. च. -2 It has also the following senses:—(a) and, as well as, also; वायुर्वा दहनो वा G.M.; अस्ति ते माता स्मरसि वा तातम् U. 4. (b) like, as; जातां मन्ये तुहिनमथितां पद्मिनीं वान्यरूपाम् Me. 85 (v. 1.); मणी वोष्टस्य लम्बेते Sk.; हृष्टो गर्जति चाति-दपितबलो दुर्योधनो वा शिखी Mk. 5. 6; स्नानीयवस्त्रक्रियया पत्रोर्णं वोपयुज्यते M. 5. 12; Śi. 3. 63; 4. 35; 7. 64; Ki. 3. 13. (c) optionally; (in this sense mostly in grammatical rules as of Pāṇini); दोषो नौ वा चित्तविरागे P. VI. 4. 99, 91. (d) possibility; (in this sense वा is usually added to the interrogative pronoun and its derivatives like इव or नाम), and may be translated by 'possibly', 'I should like to know'; कस्य वान्यस्य वचसि मया स्यात्तव्यम् K.; परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते Pt. 1. 27. (e) sometimes used merely as an expletive. (f) indeed, truly. (g) only. -3 When repeated वा has the sense of 'either-or', 'whether-or'; सा वा शंभोस्तदीया वा मूर्तिर्जल-मयी मम Ku. 2. 60; तदत्र परिश्रमानुरोधाद्वा उदात्तकथावस्तुगौर-वाद्वा नवनाटकदर्शनकुतूहलाद्वा भवद्विरवधानं दीयमानं प्रार्थये Ve. 1; एक एव खगो मानी सुखे जीवति चातकः । म्रियते वा पिपासायां याचते वा पुरंदरम् ॥ Subhāṣ. (अथवा or, or rather, or else; see under अथ; न वा not, neither, nor; यदि वा or if; यद्वा or, or else; किं वा whether, possibly &c.; किं वा शकुन्तलेत्यस्य मातुराख्या S. 7. 20/21; को वा or के वा followed by a negative means 'everyone, all'; के वा न स्युः परिभवफला निष्फलारम्भयत्नाः Me. 56.

वा I. 2 P. (वाति, वात or वान) 1 To blow; वाता वाता दिशि दिशि न वा सप्तधा सप्तभिन्नाः Ve. 3. 6; दिशः प्रसेदुर्मस्तो ववुः सुखाः R. 3. 14; Me. 44; Bk. 7. 1; 8. 61. -2 To go, move. -3 To strike, hurt, injure. -4 To emit an odour, be diffused. -5 To smell. -Caus. (वापयति-ते) 1 To cause to blow. -2 (वाजयति-ते) To shake. -With आ to blow; बद्धां भित्तिश्चाङ्गाममुष्मिन्नावानावान्मातरिश्वा निहन्ति Ki. 5. 36; Bk. 14. 97. -प्र, वि to blow; वायुर्विवाति हृदयानि हरन्वराणाम् R. 6. 23. -II. 4 P. (वायति) 1 To be dried up, to dry. -2 To be extinguished. -III. 10 U. (वापयति-ते) 1 To go, move. -2 To be happy. -3 To worship, reverence.

वांश a. (-शी f.) [वंश-अण्] Made of bamboo. -शी Bamboo-manna.

वांशिकः [वंश-ठक] 1 A bamboo-cutter. -2 A flute-player, a piper.

वाकम् A flight of cranes. -कः [वच्-घञ्] 1 Speech, uttering; as in नमोवाकं प्रशास्महे U. 1. 1; सूक्तवाकेनातितरा-मुदितयुगगणावतारसुजयः Bhāg. 5. 1. 10. -2 Voice (वाणी); सर्व-मिदमभ्यात्तोवाक्यनादरः Ch. Up. 3. 14. 2. -3 Text (संहिता); a Vedic portion containing mantras; यं वाकेष्वनुवाकेषु निष-त्सूपनिषत्सु च (गुणन्ति) Mb. 12. 49. 26. -Comp. -उपवाकम् speech and reply, dialogue.

वाकुची, वागुजी Vernonia Anthelmintica (Mar. बावची).

वाकुल See बाकुल.

वाकोवाक्यम् = तर्कशास्त्रम् q. v.; Ch. Up. 7. 1. 2.

वाक्यम् [वच्-घञ् चस्य कः] 1 Speech, words, a sentence, saying, what is spoken; शृणु मे वाक्यम् 'hear my words', 'hear me'; वाक्ये न संतिष्ठते 'does not obey'; संक्षिप्तस्याप्यतोऽस्यैव वाक्यस्यार्थगरीयसः Śi. 2. 24. -2 A sentence, period (complete utterance of a thought); वाक्यं स्याद्योग्यताकाङ्क्षासत्तियुक्तः पदोच्चयः S. D. 6; पदसमूहो वाक्यम् Tarka K.; श्रौत्यार्थी च भवेद्वाक्ये समासे तद्धिते तथा K. P. 10. -3 An argument or syllogism (in logic). -4 A precept, rule, an aphorism. -5 (In astr.) The solar process for all astronomical computations. -6 An assertion, statement. -7 Command. -8 (In law) Declaration, legal evidence. -9 Betrothment. -Comp. -आडम्बरः bombastic language. -अर्थः 1 the meaning of a sentence. -2 (in Mīmāṃsā) the sense of a sentence derived on the strength of वाक्यप्रमाण as distinguished from श्रुति, लिङ्ग and other प्रमाणः. This is weaker than and hence sublated by the श्रुत्यर्थ or श्रुति; यत्र श्रुत्यर्थो न संभवति तत्र वाक्यार्थो गृह्यते ŚB. on MS. 6. 2. 14; वाक्यार्थः श्रुत्या बाध्यते ŚB. on MS. 6. 2. 14. According to Mīmāṃsā view the अर्थः of पदः are सामान्य and when these form a sentence to yield the वाक्यार्थ, they get restricted or modified. Hence वाक्यार्थ means the पदार्थः modified or restricted; सामान्येनाभिप्रवृत्तानां पदार्थानां यद्विशेषेऽवस्थानं स वाक्यार्थः ŚB. on MS. 3. 1. 12. उपमा a variety of Upamā according to Daṇḍin; वाक्यार्थेनैव वाक्यार्थः कोऽपि यद्युपमीयते । एकांकेवशब्दत्वात् सा वाक्यार्थोपमा द्विधा ॥ Kāv. 2. 43. -आलापः conversation, discourse. -उपचारः speaking; Rām. -खण्डनम् refutation of an assertion or argument. -ग्रहः paralysis of speech. -पदम् a word in a sentence. -पदीयम् N. of a work attributed to Bhartrihari. -पद्धतिः f. the manner of composing sentences, diction, style. -परिसमाप्तिः f. Completion of a sentence (i. e. the application of the sense expressed by a sentence). This occurs in two ways: (i) the sense of the sentence as a whole may be predicated of the things or persons mentioned in the उद्देशपद severally; or (ii) it may be predicated of them all combined together. The former is known as प्रत्येकं वाक्यपरिसमाप्तिः and is illustrated by देवदत्तयज्ञदत्तविष्णुमित्रा भोज्यन्ताम्; while the latter is known as समुदाये वाक्यपरिसमाप्तिः and illustrated by गर्गाः शतं दण्ड्यन्ताम्; see ŚB. on MS. 3. 1. 12. -प्रबन्धः 1 a treatise, connected composition. -2 the flow of sentences. -प्रयोगः employment of speech, use of language. -भेदः a different assertion, a divergent statement; संदिग्धे तु व्यवायाद् वाक्यभेदः स्यात् MS. 3. 1. 21; वाक्यभेदान् बहून्गमत् Mu. 2. -रचना, -विन्यासः arrangement of words in a sentence, syntax. -विलेखः An officer in charge of writing of accounts, orders etc.; ततो

वाक्यविलेखाख्यैर्दत्तोपनैः स्वशक्तिः Parnāl. 4. 55. -विशारद
a. eloquent, skilled in speech. -शेषः 1 the remainder
of a speech, an unfinished or incomplete sentence;
सदोषावकाश इव ते वाक्यशेषः V. 3. -2 an elliptical sentence.
-सारथिः Spokesman. -स्थ a. Obsequious; attentive.

वागरः 1 A sage, holy man. -2 A learned Brāhmaṇa, scholar. -3 A brave man, hero. -4 A touch-
stone, whet-stone. -5 An impediment, obstacle. -6
Certainty, determination. -7 Submarine fire. -8 A
wolf. -9 A water-vessel; L. D. B. -10 A horse of the
sun; L. D. B.

वागा A bridle.

वागारु a. Breaking one's promises, perfidious,
faithless.

वागाशनिः A Buddha.

वागुरा [वा-हिंसने उरच् गन् च Un. 1. 40] A trap, net,
snare, toils, meshes; को वा दुर्जनवागुरासु पतितः क्षेमेण यातः
पुमान् Pt. 1. 146. -Comp. -वृत्तिः f. livelihood obtained
by catching wild animals. (-त्तिः) a fowler, huntsman;
Ms. 10. 32.

वागुरिकः A fowler, hunter, deer-catcher; श्वगणिवागु-
रिक्कैः प्रथमास्थितम् R. 9. 53.

वाग्मिन् a. [वाच् अस्त्यर्थे गमिनिः चस्य कः तस्य लोपः; cf. P.
V. 2. 124] 1 Eloquent, oratorical. -2 Talkative. -3
Verbose, wordy. -m. 1 An orator, an eloquent man;
अनिलोडितकार्यस्य वाग्जालं वाग्मिनो वृथा Si. 2. 27, 109; Ki.
14. 6; Pt. 3. 87. -2 N. of Brihaspati. -3 N. of Viṣṇu.
-4 A parrot.

वाग्य a. [वाचं यच्छति, यम्-ड] 1 Speaking little, speak-
ing cautiously. -2 Speaking truly. -ग्यः 1 Modesty,
humility. -2 Doubt, alternative.

वाग्यतस् ind. Silently.

वाङ्कः The ocean.

वाङ्क्ष 1 P. (वाङ्क्षति) To wish, desire.

वाच् f. [वच्-किप् दीर्घोऽसंप्रसारणं च Un. 2. 67] 1 A
word, sound, an expression (opp. अर्थ); वागर्थविव संपृक्तौ
वागर्थप्रतिपत्तये R. 1. 1. -2 Words, talk, language, speech;
वाचि पुण्यापुण्यहेतवः Māl. 4; लौकिकानां हि साधूनामर्थं वागनुवर्तते ।
ऋषीणां पुनरायानां वाचमर्थोऽनुधावति U. 1. 10; विनिश्चितार्थमिति
वाचमाददे Ki. 1. 3 'spoke these words', 'spoke as fol-
lows'; R. 1. 49; Si. 2. 13, 23; Ku. 2. 3. -3 A voice,
sound; अशरीरिणी वागुदचरत् U. 2; मनुष्यवाचा R. 2. 33. -4
An assertion, a statement. -5 An assurance, a pro-
mise. -6 A phrase, proverb, saying. -7 N. of Sara-
svatī, the goddess of speech. -Comp. -अपहारकः
(वागपहारकः) 1 a 'stealer of speech', a reader of pro-
hibited texts; Ms. 11. 51. -2 a liar (मिथ्यावादी). -अपेत
(वागपेत) a. dumb. -अर्थः (वागर्थः) a word and its

meaning; वागर्थविव संपृक्तौ R. 1. 1; see above. -असिः
cutting speech (cutting like a sword); स्फुरन्नसाधोर्विवृणोति
वागसिः Ki. 14. 12. -आडम्बरः (वागाडम्बरः) verbosity,
bombast. -आत्मन् a. (वागात्मन्) consisting of words;
ऋषे प्रबुद्धोऽसि वागात्मनि ब्रह्मणि U. 2. -ईशः (वागीशः) 1 an
orator, an eloquent man. -2 an epithet of Brihaspati,
the preceptor of the gods; वागीशयाः सुमनसः Nyāyamāla.
-3 an epithet of Brahman; वागीशं (धातारं) वाग्भिरर्थ्याभिः
प्रणिपत्योपतस्थिरे Ku. 2. 3. -4 the lunar mansion called
Puṣya. (-शा) N. of Sarasvatī. -ईश्वरः (वागीश्वरः)
1 an orator, eloquent man. -2 an epithet of Brahman.
(-री) Sarasvatī, the goddess of speech. -उत्तरम् (वागु-
त्तरम्) end of a speech. -ऋषभः (वागृषभः) ' eminent
in speech ', an eloquent or learned man. -कलहः
(वाक्कलहः) a quarrel, strife. -कीरः (वाक्कीरः) a wife's
brother. -केलिः, -ली (वाक्केलिः -ली) witty conversation.
-गुदः (वाग्गुदः) a kind of bird; Ms. 12. 64. -गुणः
(वाग्गुणः) a merit or excellence of speech; (35 such
merits are enumerated by Hemachandra). -गुम्फः
(pl.) artificial language. -गुलिः, -गुलिकः (वाग्गुलिः
&c.) the betel-bearer of a king &c.; cf. ताम्बूलकरङ्कवाहिन.
-चपल a. (वाक्चपल) chattering, frivolous or inconsider-
ate in talk. -चापल्यम् (वाक्चापल्यम्) idle or frivo-
lous talk, chattering, gossiping. -छलम् (वाक्छलम्)
' dishonesty in words ', an evasive reply, a prevarica-
tion; एतावदेवास्ति मे वाक्छलम् Mu. 2; केनेदममृतं मे वाक्छलाद्
वृष्टम् K. 330. -जालम् (वाग्जालम्) bombast, empty talk;
अनिलोडितकार्यस्य वाग्जालं वाग्मिनो वृथा Si. 2. 27. -जीवनः
(वाग्जीवनः) a buffoon; Kau. A. 2. 1. -डम्बरः (वाग्ड-
म्बरः) 1 bombast. -2 eloquent language. -दण्डः
(वाग्दण्डः) 1 reproachful words, reprimand, reproof.
-2 restraint of speech, control over words; cf. त्रिदण्ड
Ms. 12. 10. -दत्त (वाग्दत्त) a. promised, affianced,
betrothed. (-त्ता) an affianced or betrothed virgin;
Kull. on Ms. 5. 72. -दरिद्र (वाग्दरिद्र) a. ' poor in
words ', i. e. speaking little. -दलम् (वाग्दलम्) a lip.
-दानम् (वाग्दानम्) betrothal; Ms. 5. 72 (Kull.).
-दुष्ट a. (वाग्दुष्ट) 1 abusive, scurrilous, using abusive
words; Ms. 8. 345. -2 using ungrammatical language.
(-ष्टः) 1 a defamer. -2 a Brāhmaṇa not invested with
the sacred thread at the proper time of his life. -देवता,
-देवी (वाग्देवता, वाग्देवी) Sarasvatī, the goddess of
speech; वाग्देवतायाः सामुख्यमाधत्ते S. D. 1. कुलम् science,
learning. -दोषः (वाग्दोषः) 1 the utterance of a (dis-
agreeable) sound; द्वीपिचर्मपरिच्छन्नो वाग्दोषाद् गर्दभो हतः H. 3.
-2 abuse, defamation. -3 an ungrammatical speech.
-निबन्धन (वाग्निबन्धन) a. depending on words. -निमि-
त्तम् (वाग्निमित्तम्) Prognostications; तच्चाकर्ण्य वाङ्-
निमित्तज्ञः पितरि सुतरां जीविताशां शिथिलीचकार Hch. V. -निश्चयः
(वाङ्निश्चयः) affianced by word of mouth, marriage
contract. -निष्ठा (वाङ्निष्ठा) faithfulness (to one's
word or promise). -पटु a. (वाक्पटु) skilful in speech,
eloquent. -पति a. (वाक्पति) eloquent; oratorical.

(-तिः) 1 N. of Brihaspati (in this sense वाचसंपतिः is also used). -2 the constellation Pusya. -पथः (वाक्पथः) 1 a moment fit for speech. -2 the range of speech. -पाटवम् (वाक्पाटवम्) eloquence. -पारीणः (वाक्पारीणः) beyond the range of speech; वाक्पारीणरुचिः स चेन्मुखमयं पद्मः प्रिये तावकम् N. 22. 140. -पारुष्यम् (वाक्पारुष्यम्) 1 severity of language. -2 violence in words, abusive or scurrilous language, defamation; एवं दण्डविधिः प्रोक्तो वाक्पारुष्यस्य तत्त्वतः Ms. 8. 278. -प्रचोदनम् (वाक्प्रचोदनम्) an order expressed in words. -प्रतोदः (वाक्प्रतोदः) 'the goad of words', goading or taunting language. -प्रलापः (वाक्प्रलापः) eloquence. -वन्धनम् (वाक्वन्धनम्) stopping the speech, silencing; व्रीडार्ता प्रकरोति दाडिमफलव्याजेन वाक्वन्धनम् Amaru. 16. -भट (वाग्भटः) N. of a writer on medicine. -मनस n. (the dual वाङ्मनसी in Vedic language) speech and mind; अथैनं तुष्टुः स्तुत्यमवाङ्मनसगोचरम् R. 10. 15; अतीतः पन्थानं तव च महिमा वाङ्मनसयोः Śiva-mahimna 2. -मात्रम् (वाङ्मात्रम्) mere words. -मुखम् (वाङ्मुखम्) the beginning or introduction of a speech, an exordium, a preface. -यत a. (वाग्यत) one who has controlled or curbed his speech, silent. -यमः (वाग्यमः) one who has controlled his speech, a sage. -यामः (वाग्यामः) a dumb man. -युद्धम् (वाग्युद्धम्) a war of words, (hot) debate or discussion, controversy. -रोधः (वागरोधः) stopping the speech, silencing. -वज्रः (वाग्वज्रः) 1 adamant words; अहह दारुणो वाग्वज्रः U. 1. -2 harsh or severe language. -विद् a. (वाग्विद्) eloquent. -विदग्ध a. (वाग्विदग्ध) skilled in speech. (-ग्धा) a sweet-speaking or fascinating woman. -विनिःसृत a. (वाग्विनिःसृत) put forth by speech; वाच्यार्था नियताः सर्वे वाङ्मूला वाग्विनिःसृताः । तां तु यः स्तेनयेद्वाचं स सर्वस्तेयकृत्तरः ॥ Ms. 4. 256. -विभवः (वाग्विभवः) stock or provision of words, power of description, command of language; नास्ति मे वाग्विभवः प्रशंसितुम् V. 3; रघूणामन्वयं वक्ष्ये तनुवाग्विभवोऽपि सन् R. 1. 9; Mal. 1. 26. -विलासः (वाग्विलासः) graceful or elegant speech. -विलासिन् m. (वाग्विलासिन्) pigeon, dove. -विस्तरः (वाग्विस्तरः) prolixity. -वीरः (वाग्वीरः) master of speech. -व्ययः (वाग्व्ययः) waste of breath. -व्यवहारः (वाग्व्यवहारः) verbal or oral discussion; प्रयोगप्रधानं हि नाट्यशास्त्रं किमत्र वाग्व्यवहारेण M. 1. -व्यापारः (वाग्व्यापारः) 1 the manner of speaking. -2 the style or habit of speaking. -3 customary phraseology or mode of talking. -शलाका (वाक्शलाका) injurious speech. -शल्यम् (वाक्शल्यम्) = वाक्शलाका. -शल्यम् (वाक्शल्यम्) a curse; वाक्शल्यं वै ब्राह्मणस्य तेन हन्याद्रीन् द्विजः Ms. 11. 33. -संतक्षणम् sarcastic remarks; असारस्य वाक्संतक्षणैः ... अपवाहनम् Dk. 2. 2. -संयमः (वाक्संयमः), -संवरः (वाक्संवरः) restraint or control of speech. -संगः (वाक्संगः) 1 impeded or slow speech. -2 paralysis of speech. -सारः (वाक्सारः) eloquence. -सिद्धम् (वाक्सिद्धम्) supernatural perfection of speech. -स्तम्भः (वाक्स्तम्भः) paralysis of speech.

वाङ्मय a. (-यी f.) 1 Consisting of words; लिपेर्यथावद्-प्रहणेन वाङ्मयं नदीमुखेनेव समुद्रमाविशत् R. 3. 28; इत्येषा वाङ्मयी पूजा श्रीमच्छंकरपादयोः Śiva-mahimna 40. -2 Relating to speech or words; Ms. 12. 6; स्वाध्यायाभ्यसने चैव वाङ्मयं तप उच्यते Bg. 17. 15. -3 Endowed with speech; अयमात्मा वाङ्मयो मनोमयः प्राणमयः Bri. Up. 1. 5. 3. -4 Eloquent, rhetorical, oratorical. -यम् 1 Speech, language; म्यरस्तजन्मैर्लान्तैरेभिर्देशभिरक्षरैः । समस्तं वाङ्मयं व्याप्तं त्रैलोक्यमिव विष्णुना Chand. M. 1. 7; द्विधाप्रयुक्तेन च वाङ्मयेन सरस्वती तन्मिथुनं नुनाव Ku. 7. 90; Śi. 2. 72. -2 Eloquence. -3 Rhetoric. -यी The goddess Sarasvatī.

वाचः 1 A kind of fish. -2 The plant मदन.

वाचंयम a. Holding the tongue, maintaining perfect silence, silent, taciturn; उपस्थिता देवी तद्वाचंयमो भव V. 3; विद्वांसो वयुधातले परवचःश्लाघासु वाचंयमाः Bv. 4. 42; वाचंयमत्वात् R. 13. 44. -मः A sage who maintains rigid silence.

वाचक a. [वच्-ण्वल्] 1 Speaking, declaring, explanatory; उन्नीय मे दर्शय वल्गुवाचकं यद्ब्रीडया नाभिमुखं शुचिस्मिते Bhāg. 4. 25. 31. -2 Expressing, signifying, denoting directly (as a word, distinguished from लाक्षणिक and व्यञ्जक); साक्षात् संकेतितं योऽयमभिधत्ते स वाचकः K. P. 2. -3 Verbal. -कः 1 A speaker. -2 A reader. -3 A significant word. -4 A messenger. -Comp. -पदम् a significant word.

वाचकनवी N. of a preceptress (गार्गी).

वाचनम् [वच्-णिच् स्वार्थे वा णिच् ल्युट्] 1 Reading, reciting. -2 Declaration, proclamation, utterance; as in स्वस्तिवाचनम्, पुण्याहवाचनम् q. q. v. v. -ना 1 A lesson. -2 A chapter.

वाचनकम् 1 A riddle. -2 A kind of sweetmeat.

वाचनिक a. (-की f.) [वचनेन निर्वृत्तं ठक्] 1 Verbal, expressed by words. -2 As expressed by the text (वचन); तस्माद् वाचनिक एषां क्रमः ŚB. on MS. 5. 1. 4.

वाचयितृ a. The director of a recitation.

वाचस्पतिः [वाचः पतिः षष्ठ्यलुक्] 1 'The lord of speech', an epithet of Brihaspati, preceptor of the gods; अविज्ञात-प्रबन्धस्य वचो वाचस्पतेरपि । व्रजत्यफलात्मा Ki. 11. 43; also वाचसंपतिः. -2 The constellation Pusya. -3 An orator. -4 The Veda; ततो वाचस्पतिर्जज्ञे तं मनः पर्यवेक्षते Mb. 14. 21. 9. -5 N. of a lexicographer.

वाचस्पत्यम् An eloquent speech, oration, a harangue; तदूरीकृत्य कृतिभिर्वाचस्पत्यं प्रतायते H. 3. 89 (= Śi. 2. 30).

वाचा 1 Speech. -2 A sacred text, a text or aphorism. -3 An oath. -Comp. -विरुद्ध a. not describable with words. -सहायः a sociable companion.

वाचाट a. [वाच्-आटच् चस्य न कः] 1 Talkative, garrulous; talking much or idly; अरेरे वाचाट Ve. 3; Mv. 6; Bk. 5. 23. -2 Boastful.

वाचाल *a.* [वाच्-आलच् चस्य न कः] 1 Noisy, making a sound, crying. -2 Talkative, garrulous; see वाचाट; तथापि वाचालतया युनक्ति मां मिथस्त्वदाभाषणलोलुपं मनः Śi. 1. 40. -3 Boasting, swaggering.

वाचालना The act of making talkative.

वाचिक *a.* (-का, की *f.*) [वाचा कृतं वाच्-ठक् चस्य न कः] 1 Consisting of or expressed by words; वाचिकं पारुष्यम्. -2 Oral, verbal, expressed by word of mouth. -कः A declamatory speech. -कम् 1 A message, an oral or verbal communication; वाचिकमप्यार्येण सिद्धार्थकाच्छ्रुतव्यमिति लिखितम् Mu. 5; निर्धारितेऽर्थे लेखेन खलुक्त्वा खलु वाचिकम् Śi. 2. 70; तव कीतसुतोऽस्मीति वाचिकेन व्यजिज्ञपत् Śiva B. 31. 32. -2 News, tidings, intelligence in general. -Comp. -पत्रम् 1 A letter. -2 A newspaper. -3 A written agreement, contract. -हारकः 1 a letter. -2 a messenger, news-bearer.

वाचिन् *a.* (At the end of comp.) Expressing, indicating, signifying.

वाचोयुक्ति *a.* Skilled in speech, eloquent. -क्तिः *f.* 1 'Arrangement of words', a declaration, announcement, speech; यत्र खल्वियं वाचोयुक्तिः Mā. 1. -2 Good or clever speech.

वाच्य *a.* [वच्-कर्मणि व्यत्] 1 To be spoken, told or said, to be spoken to or addressed; वाच्यस्त्वया मद्रचनात् स राजा R. 14. 61 'say to the king in my name'; न वाच्यमित्थं पुरुषोत्तम त्वया Śi. 1. 31. -2 To be predicated, attributive. -3 Expressed (as the meaning of a word); cf. लक्ष्य and व्यङ्ग्य. -4 Blamable, censurable, reprehensible; अप्रदाता पिता वाच्यो वाच्यश्चानुपयन् पतिः । मृते भर्तार पुत्रश्च वाच्यो मातुररक्षिता ॥ Mb. 3. 293. 35; Śi. 20. 34; एभिर्मुक्तो महीपालः प्राप्नोति खलु वाच्यताम् H. 3. 129; 4. 17. -च्यम् 1 Blame, censure, reproach; प्रमदामनु संस्थितः शुचा नृपतिः सन्निति वाच्यदर्शनात् R. 8. 72, 84; चिरस्य वाच्यं न गतः प्रजापतिः Ś. 5. 15; Śi. 3. 58. -2 The expressed meaning, that derived by means of अभिधा q. v.; cf. लक्ष्य and व्यङ्ग्य; अपि तु वाच्यवैचित्र्यप्रतिभासादेव चारुताप्रतीतिः K. P. 10. -3 A predicate. -4 The voice of a verb. -5 A subject for expounding (प्रतिपाद्य-विषय); पुराणसंख्यासंभूतिमस्य वाच्यप्रयोजने Bhāg. 12. 13. 3. -Comp. -अर्थः expressed meaning. -चित्रम् one of the two kinds of the third or lowest (अधम) division of *Kāvya* or poetry, in which the charm lies in the expression of a striking or fanciful idea (opp. शब्दचित्र); see चित्र also. -लिङ्ग *a.* adjectival. -वज्रम् severe or harsh language. -वर्जितम् an elliptical expression. -वाचकभाव the state of the signified and the signifier.

वाच्यता, -त्वम् 1 Blame, censure, reproach; सत्यं शौर्यं दया त्यागो नृपस्यैते महागुणाः । एभिर्मुक्तो महीपालः प्राप्नोति खलु वाच्यताम् ॥ H. 3. 122. -2 Ill-repute, infamy. -3 Conjugation. -4 The being expressed or predicated.

सं. इ. को. १००

वाजः [वज्-घञ्] 1 A wing. -2 A feather. -3 The feather of an arrow; विचित्रवाजेर्निशितैः शिलीमुखैः Bhāg. 10. 59. 16. -4 Battle, conflict. -5 Sound. -6 Gain, reward. -7 N. of the month of चैत्र. -जम् 1 Clarified butter. -2 An oblation of rice offered at a Śrāddha or obsequial ceremony. -3 Food in general. -4 Water. -5 A prayer or *mantra* with which a sacrifice is concluded. -6 A sacrifice. -7 Strength, power. -8 wealth. -9 Speed. -10 A month. -Comp. -पेयः, -यम् N. of a particular sacrifice; Bhāg. 3. 12. 40. -भोजिन *m.* (= -पेयः). -वालः an emerald. -सनः 1 N. of Viṣṇu. -2 of Śiva. -सनिः 1 the sun. -2 the food-giver (अन्न-दाता); वरिष्ठ उग्रसेनानीः सत्यो वाजसनिर्गुहः Mb. 12. 43. 9.

वाजसनेयः N. of Yājñavalkya, the author of the Vājasaneyi Samhitā or the Śukla Yajurveda.

वाजसनेयिन *m.* 1 N. of the sage Yājñavalkya, the author and founder of the white or Śukla Yajurveda. -2 A follower of the white Yajurveda, one belonging to the sect of the Vājasaneyins. -संहिता the text of the शुक्रयजुर्वेद, ascribed to the Ṛṣi Yājñavalkya.

वाजित *a.* Feathered (as an arrow).

वाजिन *a.* [वाज-अस्त्यर्थे इनि] 1 Swift, quick. -2 Strong. -3 Winged; having anything for wings; मुष्ण-स्तेज उपानीतस्ताक्षरेण स्तोत्रवाजिना Bhāg. 4. 7. 19. -*m.* 1 A horse; न गर्दभा वाजिधुरं वहन्ति Mk. 4. 17; सत्यमतीत्य हरितो हरींश्च वर्तन्ते वाजिनः Ś. 1; R. 3. 43; 4. 25, 67; Śi. 18. 31. -2 An arrow. -3 A follower of the Vājasaneyin branch of the Yajurveda; एतावदित्याह च वाजिनां श्रुतिः A. Rām. 7. 5. 21. -4 The sun; ऊर्ध्वपवित्रो वाजिनीव स्वमृतमस्मि T. Up. 1. 10. -5 N. of Indra, Brihaspati and other gods. -6 A bird; शूलव्यालसमाकीर्णं प्राणिवाजिनि-षेविताम् Mb. 7. 14. 16. -7 The number 'seven'. -नी 1 A mare. -2 N. of Uṣas (dawn). -3 Food (Ved.). -Comp. -गन्धः Name of a tree, Physalis Flexuosa. (Mar. आसंध); Mātāṅga L. 11. 31. -दन्तः, -दन्तकः Adhatoda Vasika (Mar. अड्डसा). -पृष्ठः the globe-amaranth. -भक्षः a chick-pea (Mar. चणा, हरभरा). -भूः, -भूमिः a place abounding in horses. -भोजनः a kind of kidney-bean (Mar. मूग). -मेघः a horse-sacrifice. -योजकः a driver, groom. -राजः N. of Viṣṇu. -विष्टा the Indian fig-tree (Mar. वड). -शाला a stable.

वाजिनम् 1 Strength, heroism, prowess (Ved.). -2 A conflict. -3 The scum of curdled milk. -Comp. -न्यायः (Mīmāṃsā) The rule that of the various matters resulting from something, only the most important one is प्रयोजक while the rest are not प्रयोजक. This rule is established by जैमिनि and शबर discussing the text, MS. 4. 1. 22-24.

वाजीकर *a.* Stimulating amorous desires.

वाजीकरणम् Stimulating or exciting desire by aphrodisiacs; यद् द्रव्यं पुरुषं कुर्याद् वाजिवत्सुरतक्षमम् । तद्वाजीकरणं ख्यातम् Suśr.

वाजेभिस् ind. (Ved.) Mightily, greatly; Rv. 1. 3. 10.

वाञ्छ 1 P. (वाञ्छति, वाञ्छित) 1 To wish, desire; न संहतास्तस्य न मित्रवृत्तयः प्रियाणि वाञ्छन्त्यसुभिः समीहितुम् Ki. 1. 19. -2 To seek for, pursue. -With अभि, -सम् to wish, desire or long for; समवाञ्छन्त्याऽऽशिषः Bk. 17. 53.

वाञ्छनम् Wishing, desiring.

वाञ्छा A wish, desire, longing (usually with loc.); वाञ्छा सज्जनसंगमे Bh. 2. 62; Ki. 4. 25.

वाञ्छित p p. Wished, desired. -तम् A wish, desire.

वाञ्छिन् a. 1 Wishing. -2 Lustful. -नी 1 A libidinous woman. -2 A wanton.

वाद् An exclamation uttered on making an oblation of butter &c.

वाट a. Made or consisting of the वट (Indian fig-tree) or its wood; क्षत्रियो वाटखादिरो... दण्डानर्हन्ति धर्मतः Ms. 2. 45.

वाटः, -टम् [वट्-घञ्] 1 An enclosure, a piece of enclosed ground, court; स्ववाटकुक्कुटविजयहृष्टः Dk.; नीत्वा स्ववाटं कृतवत्यथोदयम् Bhāg. 10. 11. 20; विवेश... मेघवाटम् Bhāg. so वेश°, इमशान° &c. -2 A garden, park, an orchard; Bhāg. 5. 5. 30. -3 A road. -4 The groin. -5 A sort of grain. -6 A district. -Comp. -धानः 1 the descendant of an outcast Brāhmaṇa by a Brāhmaṇa female; see Ms. 10. 21. -2 an officer who knows the disposition of his army. -3 a land-lord; Mb. 2. 49. 24 (com. वाटधानाः सस्यादिसंपन्नक्षेत्रादिवृत्तिमन्तः). -शृङ्खला a railing, fence.

वाटकः, वाटिका 1 The site of a house. -2 An orchard, a garden; अये दक्षिणेन वृक्षवाटिकामालाप इव श्रूयते S. 1; so पुष्प°, अशोक° &c. -3 A hut.

वाटी 1 The site of a house. -2 A house, dwelling. -3 A court, an enclosure. -4 A garden, park, orchard; वाटीभुवि क्षितिभुजाम् Aśval. 5; Bhāg. 1. 6. 11. -5 A road. -6 The groin. -7 A kind of grain.

वाट्य a. Belonging to a park or garden. -2 Made of वट tree. -ट्यः Fried barley; also वाटकः Mb. 8. 44. 11. -Comp. -पुष्पम् 1 sandal. -2 saffron. (-ष्पी) the plant अतिबल. -मण्डः scum of fried barley.

वाट्या, वाट्यालः, वाट्याली N. of the plant अतिबल.

वाड् 1 A. (वाडते) To bathe, dive; cf. वाड्.

वाडः An enclosure; L. D. B.

वाडवः [वडवाया अपत्यं वडवानां समूहो वा अण्] 1 Submarine fire. -2 A Brāhmaṇa; तस्मै वाडवाय प्रचुरतरं धनं दत्त्वा

Dk. 1. 5. -3 A stud-horse. -4 N. of a grammarian. -वः, -वम् The lower world. -वम् 1 A stud or collection of mares. -2 A particular सुहृत्. -3 A kind of coitus. -Comp. -अग्निः, -अनलः the submarine fire. -हरणम् the fodder given to a stud-horse; P. VI. 2. 65 com. -हारकः a sea-monster.

वाडवेयः [वडवा-टक्] 1 A bull. -2 A stud-horse. -3 A Brāhmaṇa. -यो (m. dual) The two Aśvins.

वाडव्यम् A collection of Brāhmaṇas; P. IV. 2. 42.

वाढ See वाड.

वाणः 1 Sounding, sound; वाणैर्वाणैः समासक्तम् Ki. 15. 10. -2 An arrow; see वाण. -3 Music. -4 A harp with 100 strings. -Comp. -शब्दः the sound of a lute; नीहारे वाणशब्दे च Ms. 4. 113 (v. l.).

वाणिः f. 1 Weaving. -2 A weaver's loom. -3 Speech, words. -4 N. of Sarasvatī. -5 A cloud. -6 Price, value.

वाणिजः 1 A merchant. -2 The submarine fire. -3 The Libra sign of the zodiac.

वाणिजिकः 1 A merchant; Mb. 13. 126. 24; also वाणिजकः Ms. 3. 181. -2 A cheat, rogue. -3 The submarine fire.

वाणिज्या, वाणिज्यम् Trade, traffic; धनमस्तीति वाणिज्यं किञ्चिदस्तीति कर्षणम् । सेवा न किञ्चिदस्तीति नाहमस्मीति साहसम् ॥ Subhāṣ.

वाणिनी 1 A clever or intriguing woman. -2 A dancing girl, an actress. -3 A drunken woman (literally or figuratively), an amorous and wanton woman; यस्मिन् मर्द्दां शासति वाणिनीनां निद्रां विहारार्थपथे गतानाम् । वातोऽपि नाहंसयदंशुकानि R. 6. 75.

वाणी 1 Speech, words, language; वाण्येका समलंकरोति पुरुषं या संस्कृता धार्यते Bh. 2. 19. -2 Power of speech. -3 Sound, voice; केका वाणी मयूरस्य Ak.; so आकाशवाणी. -4 A literary production, a work or composition; मद्राणि मा कुरु विषादमनादरेण मात्सर्यममनसां सहसा खलानाम् Bv. 4. 41; U. 7. 20. -5 Praise. -6 Sarasvatī, the goddess of learning; तव करकमलस्थां स्फाटिकीमक्षमालां, नखकिरणविभिन्नां दाडिमीबीजवुद्धया । अनुलवमनुकर्षन् येन कीरो निषिद्धः, स भवतु मम भूत्यै वाणि ते मन्दहासः ॥ -7 Eloquent speech. -8 Music. -9 N. of a metre consisting only of long syllables. -Comp. -वादः a kind of bird.

वात् 10 P. 1 To blow. -2 To serve. -3 To go. -4 To make happy.

वात p. p. [वा-क्त] 1 Blown. -2 Desired or wished for, solicited. -तः 1 Air, wind. -2 The god of wind, the deity presiding over wind. -3 Wind, as one of the three humours of the body. -4 Gout, rheumatism. -5 Inflammation of the joints. -6 A faithless lover (धृष्ट). -7 Wind emitted from the body; Mb. -8 Morbid

affection of the windy humour, flatulence. -**Comp.** -**अटः** 1 an antelope (वातमृग). -2 a horse of the sun. -**अण्डः** a disease of the testicles; वृषणौ दूषयेद्वायुः श्लेष्मणा यस्य संवृतः । तस्य मुष्कश्चलयेको रोगो वाताण्डसंज्ञकः ॥ Mādhava-kara. -**अतिसारः** dysentery caused by some derangement or vitiation of the bodily wind. -**अदः** the almond tree. -**अध्वन्** *m.* an air hole, window; वाताध्वरोमाविवरस्य च ते महित्वम् Bhāg. 10. 14. 11. -**अयम्** a leaf. -**अथनः** a horse. (-**नम्**) 1 a window, an air-hole; कटाक्षैर्नारीणां कुवलयितवातायनमिव Māl. 2. 11; Ku. 7. 59; R. 6. 24; 13. 21. -2 a porch, portico. -3 a pavilion. -**अयुः** an antelope. -**अरिः** 1 the castor-oil tree. -2 *N.* of several plants:—शतमूली, शेफालिका, यवानी, भार्गी, स्तुही, विडंग, शूरण, जतुका &c. -**अश्वः** a very fleet or swift horse. -**अष्टौला** a hard globular swelling in the lower belly. -**आख्यम्** a house with two halls (one looking south and the other east). -**आत्मजः** 1 *N.* of Hanumat; वातात्मजं वानर-यूथमुख्यं श्रीरामदूतं शरणं प्रपद्ये Rāma-rakṣā 33. -2 *N.* of Bhīmasena. -**आप्यम्** 1 fermentation. -2 Soma. -3 water. -**आमोदा** musk. -**आलिः**, -**ली** *f.* a whirl-wind; एतेन वातालीपुञ्जितेन शुष्कपर्णपुटेन प्रच्छादयामि Mk. 8. -**आहत** *a.* 1 shaken by the wind. -2 affected by gout. -**आहतिः** *f.* a violent gust of wind. -**आहार** *a.* one who feeds only on air. -**उपसृष्ट** *a.* rheumatic, gouty. -**ऋद्धिः** *f.* 1 excess of wind. -2 a mace, a club, stick tipped with iron. -**कण्टकः** a particular pain in the ankle. -**कर्मेन्** *n.* breaking wind. -**कुण्डलिका** scanty and painful flow of urine. -**कुम्भः** the part of an elephant's forehead below the frontal sinuses. -**केतुः** 1 dust. -2 cloud. -**केलिः** 1 amorous discourse, the low whispering of lovers. -2 the marks of finger-nails on the person of a lover. -**कोपन** *a.* exciting wind (in the body). -**क्षोभः** disturbance of wind in the body. -**गामिन्** *m.* a bird. -**गुल्मः** 1 a high wind, strong gale. -2 rheumatism. -**घ्नी** *N.* of some plants (Mar. सालवण, आस्क्ंध). -**चक्रम्** the circular markings of a compass. -**चटकः** the तित्तिर bird. -**जम्** a kind of colic. -**ज्वरः** fever arising from vitiated wind. -**तूलम्** cottony seeds floating in the air. -**थुडा** (also वातथुडा, वातहुडा) 1 a high wind. -2 acute gout. -3 a kind of smallpox. -4 a lovely woman. -**ध्वजः** 1 a cloud. -2 dust. -**पटः** a sail. -**पण्डः** a kind of impotent man. -**पातः** a gust of wind. -**पित्तम्** a form of gout. -**पुत्रः** 1 a cheat. -2 *N.* of Bhīma or Hanumat. -**पोथः**, -**पोथकः** the tree called पलाश. -**प्रकोपः** excess of wind. -**प्रमी** *m., f.* a swift antelope. -**प्रमेहः** a kind of urinary disease. -**प्रवाहिका** a kind of अतिसार disease. -**फुल्लान्त्रम्** flatulence in the bowels (caused by indigestion). -**मण्डली** a whirl-wind; रजसा सहसावर्तं वितेने वातमण्डली Śiva B. 11. 42. -**मार्गः** the sky. -**मृगः** a swift antelope. -**रक्तम्**, -**शोणितम्** acute gout; कृत्स्नं रक्तं विदहत्याशु तच्च, दुष्टं सस्तं पादयोश्चीयते तु । तत्संपृक्तं वायुना दूषितेन तत्प्राबल्यादुच्यते वातरक्तम् ॥ -**रङ्गः** the fig-tree. -**रथः** a cloud. -**रूपः** 1 a storm, violent wind, tempest. -2 the rainbow.

-3 a bribe. -**रेचकः** 1 a gust of wind. -2 a braggart. -**रोगः**, -**व्याधिः** 1 gout or rheumatism. -2 (वातव्याधिः) *N.* of an ancient authority on अर्थशास्त्र referred to by Kauṭilya. -**वस्तिः** *f.* suppression of urine. -**वृद्धिः** *f.* swelled testicle. -**वैरिन्** *m.* the castor-oil tree. -**शीर्षम्** the lower belly. -**शूलम्** colic with flatulence. -**संचारः** hiccough. -**सह** *a.* gouty. -**सारथिः** fire. -**स्कन्धः** the quarter from which the wind blows.

वातंधम *a.* Wind-blowing.

वातकः 1 A paramour (जार). -2 *N.* of a plant. -**Comp.** -**पिण्डकः** an impotent.

वातकिन् *a.* (-**नी** *f.*) Gouty; जिन त्वदाज्ञामवमन्यते यः स वातकी नाथ पिशाचकी वा Mahāvīrswāmistotra; ध्रुवजिहरो जरावातकी *N.* 18. 12.

वातमजः A swift antelope.

वातयति Den. P. 1 To blow gently, fan. -2 To serve. -3 To make happy. -4 To go.

वातर *a.* 1 Stormy, windy. -2 Swift.

वातरायणः 1 An arrow. -2 An arrow's flight, bow-shot. -3 A peak, summit. -4 A saw. -5 A mad or intoxicated man. -6 An idler. -7 The Sarala or pine tree.

वातल *a.* (-**ली** *f.*) [वातं रोगभेदं लाति ला-क] 1 Stormy, windy. -2 Flatulent. -**लः** 1 Wind. -2 The chickpea (चणक). -**Comp.** -**मण्डली** A whirl-wind. -**योनिः** (वातल-योनिः) a morbid state of the uterus.

वातापिः *N.* of a demon said to have been eaten up and digested by Agastya. -**Comp.** -**द्विष्** *m.*, -**सूदनः**, -**हन** *m.* epithets of Agastya.

वातायमान *a.* Running like wind; वातायमानैस्तैरश्वेर्नीतो वृष्णिशरादितैः Mb. 7. 117. 34.

वातासह *a.* Rheumatic, gouty.

वातिः [वा-क्तिच्] 1 The sun. -2 Wind, air. -3 The moon. -**Comp.** -**गः**, **गमः** 1 a mineralogist. -2 the egg-plant; (वातिगणः in the same sense).

वातिक *a.* (-**की** *f.*) [वातादागतः ठक्] 1 Stormy, windy. -2 Gouty, rheumatic. -3 Mad. -**कः** 1 Fever caused by a vitiated state of the wind. -2 A person affected by flatulence. -3 A flatterer; एवं तत्राब्रुवन् केचिद्वातिकास्तं जने-श्वरम् Mb. 3. 257. 4. -4 A class of deities (देवयोनिविशेषः); वातिकाश्चारणा ये तु दृष्ट्वा ते हर्षमागताः Mb. 9. 55. 14 (com. वातिकाः वातेन सह गच्छन्ति आकाशचारिणः). -5 A juggler. -6 A dealer in antidotes. -7 The Chātaka bird.

वातीय *a.* Windy. -**यम्** Rice-gruel.

वातुल *a.* 1 Affected by wind-disease, gouty. -2 Mad, crazy-headed; मौनान्मूर्खः प्रवचनपटुर्वातुलो जल्पको वा

H. 2. 26. -3 Babblers; see द्वादशपञ्जरिकास्तोत्रम् 11. -लः A whirl-wind. See वातलः.

वातुलिः A large bat.

वातूल a. See वातुल.

वातूली-भ्रमः A whirl-wind.

वातु m. Air, wind.

वात्या [वातानां समूहः यत्] A storm, hurricane, whirl-wind, stormy or tempestuous wind; वात्याभिः परुषीकृता दश दिशश्चण्डातपो दुःसहः Bv. 1. 31; R. 11. 16; Ki. 5. 39; Ve. 2. 21; Māl. 5. 6; 10. 3; (वात्याचक्रम् in the same sense).

वात्सकम् A herd of calves; P. IV. 2. 39.

वात्सल्यम् [वत्सलस्य भावः प्यञ्] 1 Affection (towards one's offspring), affection or tenderness in general; न पुत्रवात्सल्यमपाकरिष्यति Ku. 5. 14; पतिवात्सल्यात् R. 15. 98; so भार्यो, प्रजा, शरणागत, etc. -2 Fond affection or partiality. -Comp. -वन्धिन् a. displaying affection.

वात्सशाल a. Born in a cow-shed; P. IV. 3. 36.

वात्सिः, -त्सी f. The daughter of a Sūdra woman by a Brāhmaṇa. -Comp. -पुत्रः a barber; L. D. B.

वात्स्यायनः 1 N. of the author of the Kāmasūtras (a work on erotic subjects). -2 N. of the author of a commentary on the Nyāya Sūtras.

वादः [वद्-घञ्] 1 Talking, speaking. -2 Speech, words, talk; वेदवादरताः पार्थ नान्यदस्तीति वादिनः Bg. 2. 42; सामवादः सकोपस्य तस्य प्रत्युत दीपकाः Śi. 2. 55; so कैतववादः Git. 8; सान्त्ववादः &c. -3 A statement, an assertion, allegation; अवाच्यवादांश्च बहून् वदिष्यन्ति तवाहिताः Bg. 2. 36. -4 Narration, account; शाकुन्तलादीनितिहासवादान् Māl. 3. 3. -5 Discussion, dispute, controversy; वादयुद्धप्रधानाश्च मध्यमा राजसी गतिः Ms. 12. 46; वादे वादे जायते तत्त्वबोधः Sūbhāṣ; सोमा. -6 A reply. -7 An exposition, explanation; अध्यात्मविद्या विद्यानां वादः प्रवदतामहम् Bg. 10. 32. -8 A demonstrated conclusion, theory, doctrine; इदानीं परमाणुकारणवादं निराकरोति S. B. (and in diverse other places of the work); परिणामवाद 'the theory of evolution'; so नास्तिक. -9 Sounding, sound. -10 Report, rumour. -11 A plaint (in law). -12 Advice, counsel. -13 Agreement. -Comp. -अनुवादौ (m. du.) 1 assertion and reply, plaint and reply, accusation and defence. -2 dispute, controversy. -कर, -कृत् a. causing a dispute. -कर्तृ a player on a musical instrument. -ग्रस्त a. disputed, in dispute; वादग्रस्तोऽयं विषयः. -चञ्चु a. clever in repartees or witty replies. -द a. emulating, vying with. -नक्षत्रमाला (मालिका) a defence of the Vedānta against the Mīmāṃsā doctrine. -प्रतिवादः controversy. -युद्धम् a dispute, controversy; Ms. 12. 46. -रत a. disputatious. -वादिन् m. a Jaina. -चिवादः

disputation, discussion, debate. -साधनम् establishing an assertion.

वादकः 1 A musician; वादयामासुरव्यग्रा वादका राजशासनात् Mb. 5. 156. 27. -2 A speaker.

वादनम् [वद्-णिच् कर्मणि ल्युट्] 1 Sounding. -2 Instrumental music. -नः A player on a musical instrument; गायनैश्च विराविष्यो वादनैश्च तथापरैः विरेजुर्विपुलास्तत्र Rām. 1. 18. 19.

वादनीयः A sounding reed.

वादि a. 1 Wise, learned, skilful. -2 Speaking.

वादिक a. Talking, asserting. -कः 1 A magician. -2 A bard; प्रहीयमानः प्रवरैश्च वादिकैरभिष्टुतो वैश्रवणो यथा ययौ Rām. 2. 16. 46.

वादित p. p. 1 Caused to be uttered, made to speak. -2 Played, sounded. -तम् An instrumental music.

वादित्रम् [वद्-णिच् Uṇ. 4. 179] 1 A musical instrument; वादित्रशक्तिर्घटते भटस्य N. 22. 22. -2 Instrumental music; काण्डवीणादिभिर्वादित्रमुपगानं भवति, भवति च तन्त्रीगाने गानशब्दः। तस्माद् वादित्रमुपगानम् ŚB. on MS. 10. 4. 9. -Comp. -गणः a band of music. -लगुडः a drum stick.

वादिन् a. [वद्-णिनि] 1 Speaking, talking, discoursing. -2 Asserting. -3 Disputing. -4 Designating, designated as; यत्र यत्र वनोद्देशे सत्त्वाः पुरुषवादिनः। वृक्षाः पुरुषनामानस्ते सर्वे स्त्रीजनाभवन्॥ Rām. 7. 87. 13. -5 Talking pleasantly; Rām. 2. 36. 3 (com. वादिन्यः परचित्ताकर्षकवचनचतुराः). -m. 1 A speaker. -2 A disputant, an antagonist; तस्याङ्गीकरणेन वादिन इव स्यात् स्वामिनो निग्रहः Mu. 5. 10; R. 12. 92. -3 An accuser, a plaintiff. -4 An expounder, a teacher. -5 (In music) The leading or key-note. -6 An alchemist.

वादिशः A learned man, sage, scholar.

वाद्यम् [वद्-णिच् यत्] 1 A musical instrument; ततं वाद्यं तु देवानां गन्धर्वाणां च शौषिरम्। आनन्दं राक्षसानां तु किंनराणां घनं विदुः॥ Saṅgitadāmodara. -2 The sound of a musical instrument; श्रोत्रेषु समुच्छति रक्तमासां गीतानुगं वारिमृदङ्गवाद्यम् R. 16. 64 (वाद्यध्वनिः Malli.). -द्यः, -द्यम् An instrumental music. -Comp. -करः, -धरः a musician. -भाण्डम् 1 a band of music, a number of musical instruments. -2 a musical instrument.

वाद्यकम्, वाद्यमानम् Instrumental music.

वादर a. (-री f.) Made or consisting of cotton. -रा The cotton shrub. -रम् Cotton cloth.

वादरङ्गः The sacred fig-tree.

वादरायण See वादरायण.

वादलः 1 Liquorice. -2 A dark day.

वाद (दा) लः The sheat-fish.

वादामम् The Almond tree (बादाम).

वादलम् The lip.

वाध्, वाध, वाधक, वाधन-ना, वाधा See बाध्, बाध, बाधक, बाधन-ना, बाधा.

वाधु (धू) क्यम् Marriage.

वाधू A vessel, boat.

वाधूलम् N. of a Śrautasūtra belonging to the Taittiriya Samhitā.

वाध्रीणसः A rhinoceros; वाध्रीणसस्य मांसेन तृप्तिद्विदश-वार्षिकी Mb. 13. 88. 9.

वान a. 1 Blown. -2 Dried (by wind), dried up. (निपपात) अवानमशुकादष्टमेकमात्रफलं किल Mb. 2. 17. 28. -3 Belonging to a forest. -नम् 1 Dry or dried fruit (m. also). -2 Blowing. -3 Living. -4 Rolling, moving, (as of waters &c.). -5 A perfume, fragrance. -6 A number of groves or thickets. -7 Weaving. -8 A mat of straw. -9 A hole in the wall of a house. -Comp. -चित्रम् a variety of blanket of variegated texture; Kau. A. 2. 11. -दण्डः a weaver's loom.

वानः An intelligent man.

वानकम् The state of a ब्रह्मचारिन्.

वानप्रस्थः [वाने वनसमूहे प्रतिष्ठिते स्था-क] 1 A Brāhmaṇa in the third stage of his religious life; तपसा कर्षितोऽयर्थं यस्तु ध्यानपरो भवेत् । संन्यासीह स विज्ञेयो वानप्रस्थाश्रमे स्थितः ॥ -2 An anchorite, a hermit. -3 The Madhuka tree. -4 The Palāśa tree.

वानरः [वानं वनसंबन्धि फलादिकं राति-गृह्णाति रा-क; वा विकल्पेन नरो वा] 1 A monkey, an ape. -2 A kind of incense. -री A female monkey. -a. Belonging or relating to monkey; अन्यां योनिं समापन्नौ शागीर्ली वानरौ तथा Mb. 13. 9. 9. -Comp. -अक्षः a wild goat. -आघातः the tree called Lodhra. -इन्द्रः N. of Sugrīva or of Hanumat. -प्रियः the tree called क्षीरिन् (Mar. खिरणी).

वानलः A kind of holy basil (the black variety).

वानस्पत्यः A tree the fruit of which is produced from flower; e. g. the mango. -a. 1 Wooden; यच्चापि द्रव्य-मुपयुज्यते ह वानस्पत्यमायसं पार्थिवं वा Mb. 3. 186. 25. -2 Performed under trees (a sacrifice).

वाना 1 A quail. -2 Dry or dried fruit.

वानायुः 1 N. of a country to the north-west of India. -2 An antelope. -Comp. -जः a Vānāyu horse i. e. a horse produced in the Vānāyu country.

वानीरः [वन्-ईरन् Un. 4. 36] A sort of cane or ratan; वानीरमालिनी रम्या नदी पुलिनशोभिता Mb. 3. 95. 10; स्मरामि वानीरगृहेषु सुप्तः R. 13. 35; Me. 43; Māl. 9. 15; R. 13. 30; 16. 21; U. 2. 20; Mv. 5. 40; यमुनातीरवानीर-

निकुञ्जे मन्दमास्थितम् Git. -Comp. -जः 1 the Munja grass. -2 Costus Speciosus (कुष्ठ).

वानीरकः The Munja grass, a kind of rush.

वानेय a. 1 Living or growing in a wood; प्रवृत्तमुदकं वायुं सर्वं वानेयमाश्रयेत् Mb. 14. 46. 12. -2 Relating or belonging to water; रक्तं शिरसि धार्यं तु तथा वानेयमित्यपि Mb. 13. 104. 84.

वानेयम् N. of a fragrant grass (मुस्ता).

वान्त p. p. [वम्-क्त] 1 Vomited, spitted out; मलयभुज-गवान्ता वान्ति वाताः कृतान्ताः Bv. 2. 28. -2 Emitted, ejected, effused. -3 Dropped; कयाचिदुद्वेष्टनवान्तमाल्यः R. 7. 6. -4 One who has vomited; वान्तो विरिक्तः स्नात्वा तु घृतप्राशन-माचरेत् Ms. 5. 144. -Comp. -अदः a dog. -अ-आ-शिन m. 1 a foul-feeding demon. -2 a person who tells his goत्र for obtaining food; न भोजनार्थं स्वे विप्रः कुलगोत्रे निवेदयेत् । भोजनार्थं हि ते शंसन्वान्ताशीत्युच्यते बुधैः ॥ Ms. 3. 109.

वान्ति f. 1 Vomiting. -2 Ejecting, emitting. -Comp. -कृत्, -द a. emetic.

वान्तीकृ To reject, give up.

वान्य a. Sylvan; Buddh.

वान्या A multitude of groves or woods.

वापः [वप्-घञ्] 1 Sowing seed. -2 Weaving. -3 Shaving, shearing; कृतवापो वसेद् गोष्ठे चर्मणा तेन संवृतः Ms. 11. 108. -4 A sower. -5 Seed. -Comp. -दण्डः a weaver's loom.

वापनम् 1 Causing to sow. -2 Shaving; कृतवापनो निवसेद् ग्रामान्ते गोत्रजेऽपि वा Ms. 11. 78.

वापित p. p. 1 Sown. -2 Shaven. -तम् A kind of corn; L. D. B.

वापिः, -पी f. [वप्-इच् वा ङीप्; Un. 4. 125] A well, any large oblong or circular reservoir of water; कूप-वापीजलानां च (हरणे) शुद्धिश्चान्द्रायणं स्मृतम् Ms. 11. 163; वापी चास्मिन् मरकतशिलाबद्धसोपानमार्गा Me. 78. -Comp. -जलम् (वापीजलम्) lake-water. -विस्तीर्णम् a hole resembling a pond; Mk. -हः the Chātaka bird.

वापिका = वापी.

वाप्यम् The Kuṣṭha tree.

वाम a. Left (opp. दक्षिण); विलोचनं दक्षिणमङ्गनेन संभाव्य तद्वक्षितवामनेत्रा R. 7. 8; Me. 80, 98. -2 Being or situated on the left side; वामश्चायं नदति मधुरं चातकस्ते सगन्धः Me. 9; (वामेन is used adverbially in the same sense; e. g. वामेनात्र वटस्तमध्वगजनः सर्वात्मना सेवते K. P. 10). -3 (a) Reverse, contrary, opposite, adverse, unfavourable; तदहो कामस्य वामा गतिः Git. 12; Māl. 9. 8; Bk. 6. 17. (b) Acting contrary, of an opposite nature; यान्त्येवं गृहिणीपदं युवतयो वामाः कुलस्याधयः Ś. 4. 18. (c) Perverse, crooked-natured, refractory; Ś. 6. (d) Coy (in love). (e)

Hard, cruel. -4 Vile, wicked, base low, bad; उवाच वामं चक्षुर्भ्यामभिर्वाक्ष्य दहन्निव Bhāg. 4. 2. 8; आसक्तास्तास्वमी मूढा वामशीला हि जन्तवः Ki. 11. 24. -5 Lovely, beautiful, charming; as in वामलोचना; वामोरु; वामभ्रू; वामस्वभाव q. v. -6 Short. -मः 1 A sentient being, an animal. -2 N. of Śiva. -3 Of Cupid, the god of love. -4 A snake. -5 An udder, a breast. -6 Prohibited or forbidden act or practice (as drinking wine). -7 The left hand. -मम् 1 Wealth, possessions. -2 Any lovely or desirable thing. -3 Adversity, misfortune. -Comp. -अङ्गी f. a beautiful woman; वामाङ्गीकृतवामाङ्गी कुण्डलीकृतकुण्डलि Udb. -आचारः, -मार्गः the left-hand ritual or doctrine of the Tantras; the doctrine of resorting to मांस, मद्य, मत्स्य, मैथुन and मुद्रा. -आपीडनः the Pīlu tree. -आवर्तः 1 a conch-shell, the spiral of which runs from right to left. -इतर a. right. -ऊरु, -ऊरु f. a woman with handsome thighs; तदिदं विषदिष्यते कथं वद वामोरु चिताधिरोहणम् R. 8. 57. -कुक्षिः left side of the abdomen. -दृश f. a woman (with lovely eyes). -देवः 1 N. of a sage. -2 N. of Śiva; नाहं न यूयं यदृतां गतिं विदुर्न वामदेवः किमुतापरे सुराः Bhāg. 2. 6. 36. -नयना a fair-eyed woman. -नी a. bringing wealth; Ch. Up. -नेत्रम् a mystical N. of the vowel ई. -भ्रूः f. a beautiful-eyebrowed woman; केनैतं परमार्थतोऽर्थवदिव प्रेमास्ति वाम-भ्रुवाम् Pt. 1. 136. -लोचना a woman with lovely eyes; विरूपाक्षस्य जयिनीस्ताः स्तुवे वामलोचनाः K. P. 10; R. 19. 13. -शील a. of a perverse or crooked nature; cross-tempered; तदेहि वामशीलां मालतीं निर्मत्स्यामः Māl. 7. (-लः) an epithet of the god of love. -स्वभाव a. of noble character; निरीक्ष्य कृष्णाऽपकृतं गुरोः सुतं वामस्वभावा कृपया ननाम च Bhāg. 1. 7. 42. -हस्तः the dew-lap of a goat.

वामक a. 1 Left. -2 Adverse, contrary; स्फुरता वाम-केनापि दाक्षिण्यमवलम्ब्यते Māl. 8 (where both senses are intended). -कः A particular mixed tribe; मागधो वामक-श्चैव द्वौ वैश्यस्योपलक्षितौ । ब्राह्मण्यां क्षत्रियायां च क्षत्रियस्यैक एव तु ॥ Mb. 13. 49. 10. -कम् A kind of gesture; Vikr.

वामतस् ind. From or on the left.

वामदेव्यम् (वामदेवेन दृष्टं साम इति वामदेवाद्भ्यदुषौ P. IV. 2. 9) The name of a Sāma or Vedic chant, the cult of which involved promiscuous relations with women; एतद्वामदेव्यं मिथुने प्रोतम् Ch. Up. 2. 13. 1-2; कर्त्रं तत्रोपनम्राया विश्वस्या वीक्ष्य तुष्टवान् । स मम्लौ ते विभाव्याथ वामदेव्याभ्युपासकम् ॥ N. 17. 194. The Vāmadeva cult is personified by Ānandarāyamakhin in his allegorical play Vidyā-pariṇāyam Act 5—“इष्टाङ्गलक्षितरतिकमशोभितैषा, शृङ्गारिणी विजयते धुरि वामदेव्या । हृद्यां च कीर्तिमियमातनुते हि विद्या ।”

वामन a. 1 (a) Short in stature, dwarfish, pigmy; छलवामनम् Śi. 13. 12. (b) (Hence) Small, short, little, reduced in length; वामनार्चिरिव दीपभाजनम् R. 19. 51; कथं कथं तानि (दिनानि) च वामनानि N. 22. 57. -2 Bent down, bent low (नम्र); शिरसि स्म जिघ्रति सुरारिबन्धने छलवामनं विनय-वामनं तदा Śi. 13. 12. -3 Vile, low, base. -4 Venerable;

मध्ये वामनमासीनं विश्वेदेवा उपासते Kath. 5. 3. -नः 1 A dwarf, pigmy; प्राङ्गुलभ्ये फले मोहादुद्राहुरिव वामनः R. 1. 3; 10. 60; सहस्रं वामनान् कुञ्जान्.....दृष्ट्वा ततोऽस्मयत वै तदा Mb. 7. 56. 8. -2 N. of Viṣṇu in his fifth incarnation, when he was born as a dwarf to humble the demon Bali, (see बलि); छलयसि विक्रमणे बलिमद्भुतवामन पदनखनीरज-नितजनपावन । केशव धृतवामनरूप जय जगदीश हरे । Git. 1; Śi. 13. 12. -3 N. of the elephant that presides over the south. -4 N. of the author of the Kāśikāvṛitti, a commentary on Pāṇini's Sūtras. -5 The tree called अङ्कोट. -Comp. -आकृति a. dwarfish. -द्वादशी the 12th day in the light half of चैत्र. -निघण्टुः N. of a dictionary. -पुराणम् N. of one of the 18 Purāṇas.

वामनिका A female dwarf; वादित्रवसंयुष्टं कुञ्जावामनिका-युतम् Rām. 2. 10. 13.

वामनी 1 A female dwarf. -2 A mare. -3 A kind of woman. -4 A disease of the vagina.

वामनीकृत 1 Turned into a dwarf. -2 Pressed down, flattened.

वामलूरः An ant-hill, a mole-hill; वामलूरान्तरोद्गच्छ-द्वंद्वकजिघांसया Śiva B. 26. 76.

वामा 1 A woman. -2 A lovely woman; मधु द्राक्षा साक्षादमृतमथ वामाधरसुधा Bv. 4. 39, 42. -3 N. of Gaurī. -4 Of Lakṣmī. -5 Of Sarasvatī.

वामिः [वम्-इच् Up. 4. 136] f. A woman.

वामिल a. 1 Beautiful, handsome. -2 Proud, haugh-ty. -3 Cunning, deceitful.

वामिका An epithet of Durgā.

वामी 1 A mare; अयोध्रवामीशतवाहितार्थम् R. 5. 32; महा-भारसहैर्वाहैर्वामीभिर्वृषभैस्तथा Śiva B. 30. 22. -2 A she-ass. -3 A female elephant. -4 The female of the jackal.

वाम्यम् Perverseness, refractoriness.

वायः [वे-घञ्] Weaving, sewing. -Comp. -दण्डः a weaver's loom.

वायकः 1 A weaver; धर्मराजपुरुषा वायका इव सर्वतोऽङ्गेषु सूत्रैः परिवयन्ति Bhāg. 5. 26. 36. -2 A heap, multitude, collection.

वायनम्, -वायनकम् 1 A present of sweetmeats made to a deity, particularly to a Brāhmaṇa, on festive occasions; observance of fasts &c. -2 A kind of perfume.

वायव n. (-वी f.) 1 Relating to or given by the wind or Vāyu. -2 Aerial. -वी The north-west quarter (presided over by Vāyu).

वायवीय, वायव्य a. Relating to the wind, aerial; वायव्यस्तु गुणः स्पर्शः Mb. 12. 184. 36. -वायव्या the north-west. -Comp. (-वायव्य) पुराणम् N. of a Purāṇa.

वायसः [वयोऽसञ्चिन् Un. 3. 118] 1 A crow; बलिमिव परिभोक्तुं वायसास्तर्कयन्ति Mk. 10. 3. -2 Fragrant aloe-wood, agallochum. -3 Turpentine. -4 A house facing the north-east. -सम् a multitude of crows. -Comp. -अरातिः, -अरिः an owl. -आह्वा A kind of esculent vegetable. -इक्षुः a kind of long grass. -विद्या the science of (augury from observing) crows; Bri. S.

वायुः [वा उण् युक् च Un. 1. 1] 1 Air, wind; वायुर्विधूनयति चम्पकपुष्परेणून् K. R.; आकाशात्तु विकुर्वाणात् सर्वगन्धवहः शुचिः । बलवाजायते वायुः स वै स्पर्शगुणो मतः ॥ Ms. 1. 76. (There are seven courses of wind one above the other : -आवहः प्रवह-
श्चैव संवहश्चोद्वहस्तथा । विवहाख्यः परिवहः परावह इति कमात् ॥). -2 The god of wind, the deity supposed to preside over wind, (who is the regent of the north-west quarter). -3 A life-wind or vital air, of which five kinds are enumerated :— प्राण, अपान, समान, व्यान and उदान. -4 Mor-
bid affection or vitiation of the windy humour. -5 Breathing, breath. -6 A mystical N. of the letter य. -Comp. -अधिक a. gouty; Buddh. -आस्पदम् the sky, atmosphere. -कुम्भः a part of the elephant's face in the middle of Pratimāna; Mātāṅga L. 10. 1. -केतुः dust. -कोणः the north-west. -गण्डः flatulence (caused by indigestion). -गति a. swift as wind, very fleet. -गीत a. ('sung by the wind') universally known; अत्र गाथा वायुगीताः कीर्तयन्ति पुराविदः Ms. 9. 42. -गुल्मः 1 a hurricane, storm. -2 a whirl-pool. -गोचरः 1 the range of the wind. -2 the north-west. -ग्रन्थिः a swelling caused by the disturbance of the air in the body. -ग्रस्त a. 1 affected by wind, flatulent. -2 gouty. -जातः, -तनयः, -नन्दनः, -पुत्रः, -सुतः, -सूनुः epithets of Hanumat or Bhīma. -दारः, -दारुः a cloud. -दिग् the north-west. -देवम् the lunar mansion स्वाति. -निद्रा a. affected by wind, crazy, mad, frantic. -निवृत्तिः f. 1 a lull, calm. -2 cure of windy distempers (such as gout &c.). -परमाणुः a primary aerial atom. -पुराणम् N. of one of the 18 Purāṇas. -फलम् 1 hail. -2 the rain-bow. -भक्षः, -भक्षणः, -भुज् m. 1 one who feeds only on air (as an ascetic). -2 a snake; cf. पवनाशन. -भूत a. going everywhere at will. -मण्डलम् a whirl-wind. -महलिपिः (मरुत् + लिपिः) a particular mode of writing. -मार्गः the atmosphere. -रुण a. broken down by wind; फुल्ला-
सनाग्रविटपानिव वायुरणान् R. 9. 63. -रोषा night. -वर्त्मन् m., n. the sky, atmosphere. -वाहः smoke. -वाहनः 1 N. of Viṣṇu. -2 of Śiva. -वाहिनी a vein, an artery, a vessel of the body. -वेग, -सम a. swift as wind. -सखः, -सखिः m. fire. -स्कन्धः the region of the wind.

वायुषः A kind of fish.

वार n. Water; प्रवाहो वारां यः पृषतल्लुदृष्टः शिरसि ते Śiva-
mahimna 17; सा किं शक्या जनयितुमिह प्रावृषेयेन वाराम् (धारासारान् विकिरता वारिदेन) Bv. 1. 30. -Comp. -आसनम् a reservoir of water. -किटिः (वाःकिटिः) a porpoise. -गरः a wife's brother. -घटीयन्त्रचक्रम् a wheel for drawing

water. -चः 1 a goose, gander. -दः a cloud. -दरम् 1 water. -2 silk. -3 speech. -4 the seed of the mango. -5 a curl on a horse's neck. -6 a conch-shell. -धनी a water-jar. -धिः the ocean. -भवम् a kind of salt. -पुष्पम् (वाःपुष्पम्) cloves. -भटः an alligator. -मुच्, -वाहः m. a cloud; तं तात वयमन्येव वारुच्चां पतिमीश्वरम् Bhāg. 10. 24. 9; (कालवर्षाः) वार्वीहाः सन्तु Mv. 7. 42. -राशिः the ocean. -वटः a ship, boat. -सदनम् (वाःसदनम्) a reservoir of water, a cistern. -स्थ a. (वाःस्थ) being in water.

वारः [वृ-घञ्] 1 That which covers, a cover. -2 A multitude, large number; as in वारयुवति; ते स्ववारं समा-
स्थाय वर्त्मकर्मणि कौविदाः Rām. 2. 80. 5. -3 A heap, quan-
tity. -4 A herd, flock; वारी वारैः सस्मरे वारणानाम् Si. 18. 56. -5 A day of the week; as in बुधवार, शनिवार. -6 Time, turn; शशकस्य वारः समायातः Pt. 1; अप्सरावारपर्यायेण V. 5; R. 19. 18; often used in pl. like the English 'times'; बहुवारान् 'many times', कतिवारान् 'how many times'. -7 An occasion, opportunity. -8 A door, gate. -9 The opposite bank of a river. -10 N. of Śiva. -11 Ved. A tail. -रम् 1 A vessel for holding spirituous liquor. -2 A mass of water (जलसंघ). -Comp. -अङ्गना, -नारी, -युवति f., योषित् f., -वधू, -वनिता, विलासिनी, -सुन्दरी, -स्त्री 'a woman of the multitude', a com-
mon woman, harlot, courtesan, prostitute; Ratn. 1. 26; Ś. Til. 16. -कीरः 1 a wife's brother (according to Trik. Medinī spells with व). -2 the submarine fire. -3 a hair-dresser or comb. -4 a louse. -5 a courser. -6 a carrier, porter; (these meanings are given in Medinī). -बु(वू)षा the plantain tree. -मुख्या the chief of a number of harlots. -वा (वा) णः, -णम् 1 Armour, a coat of mail; अगमत् कैतकं रजः । तद्योधवारवाणानामयत्न-
पटवासताम् R. 4. 55; Si. 15. 118; धुन्वाना जगृहुर्बाणान् वारबाण-
विदारणान् Paṇḍāl. 5. 68. -2 a variety of blanket; Kau. A. 2. 11. -योगः powder. -वाणिः 1 a piper, player on a flute. -2 a musician. -3 a year. -4 a judge. (-णिः f.) a harlot. -वाणी a harlot. -वृषा 1 corn. -2 the plantain tree. -वेला a time or period of the day when no act is performed; कृतमुनियमशरमङ्गलरामर्तुषु भास्करादि-
यामार्थे । प्रभवति हि वारवेला न शुभा शुभकार्यचरणाय ॥ Jyotistat-
tvam. -सेवा 1 harlotry, prostitution. -2 a number of harlots.

वारक a. [वृ-णिच् ष्वल्] Obstructing, opposing. -कः 1 A kind of horse. -2 A horse in general. -3 One of the paces of a horse. -4 A kind of vessel; Heb. -5 A person's turn. -कम् 1 The seat of pain. -2 A kind of perfume (वाल or हीवेर).

वारकिन m. 1 An opposer, enemy. -2 The ocean. -3 A kind of horse, one with good marks. -4 An ascetic living on leaves.

वारङ्कः A bird.

वारङ्गः [वृ-अङ्गच् णित् Up. 1. 114] 1 The handle of a sword, knife &c. -2 The narrow end to which the handle is fastened.

वारटम् 1 A field. -2 A number of fields. -टा A goose.

वारण a. (-णी f.) [वृ-ल्यु ल्युट् वा] Warding off, resisting, opposing; मत्तवारणताम्राक्षो मत्तवारणवारणः Mb. 3. 146. 29. -णम् 1 Warding off, restraining, obstructing; न भवति विसन्तुर्वारणं वारणानाम् Bh. 2. 17. -2 An obstacle, impediment. -3 Resistance, opposition; अलं युद्धेन राजेन्द्र सुहृदां शृणु वारणम् Mb. 5. 138. 20. -4 A door, gate (कवाट); विडालोल्लूकचरितामालीनरवारणाम् । तिमिराभ्याहतां कालीमप्रकाशां निशामिव ॥ Rām. 2. 114. 2. -5 Defending, guarding, protecting. -णः 1 An elephant; न भवति विसन्तुर्वारणं वारणानाम् Bh. 2. 17; Ku. 5. 70; R. 12. 93; वारी वारैः सस्मरे वारणानाम् Śi. 18. 56. -2 An armour, mail-coat. -3 The trunk of an elephant; बाहूतमैर्वारणवारणभैर्निवारयन्तौ परवारणभौ Rām. 6. 40. 21. -4 An elephant-hook; निशितेन वारणेन वारणं सुहृर्मुहुरभिन्नम् Dk. 2. 4. -Comp. -कृच्छ्रः a penance consisting in drinking only rice-water. -केसरः see नागकेसर. -पुष्पः a species of plant; दयामान वारणपुष्पांश्च तथाऽष्टपदिका लताः Mb. 13. 54. 6. -वृषा, -वृसा -वल्लभा the plantain tree. -साहयम् N. of Hastināpura. -हस्तः a particular stringed instrument.

वारणसी See वाराणसी.

वारणावतः, -तम् N. of a town.

वारत्रम् A leather thong.

वारंवारम् ind. Often times, repeatedly, again and again; वारंवारं तिरयति दृशोरुद्धमं बाष्पपूरः Māl. 1. 35.

वारला 1 A wasp. -2 A goose; cf. वरष्टा.

वारलीकः Eleusine Indica (Mar. नाचणी ?).

वाराणसी The holy city of Benares; कदा वाराणस्याम-मरतटिनीरोधसि वसन् Bh.

वारांनिधिः The ocean; पाथोधिर्जलधिः पयोधिर्दधिर्वा-निधिर्वारिधिः Udb.

वाराशिः (वार् + राशिः) An ocean; वाराशिगभीराम्भसि काराभवनेऽभिप्रस्तामिह मुस्तामिव यस्तामुदहर्षात् Vis. Guṇā. 387.

वाराह a. (-ही f.) [वराहस्येदं प्रियत्वात् अण्] Relating to a boar; वाराहीमात्मयोनेस्तनुमवनविधावास्थितस्यानुरूपाम् Mu. 7. 19; Y. 1. 259; शक्तिः साप्याययौ तत्र वाराहीं विभ्रती तनुम् Devīmāhātmya. -हः 1 A boar. -2 A kind of tree. -Comp. -कर्णी Physalis Flexuosa (अश्वगन्धा). -कल्पः N. of the present Kalpa (that in which we are at present living). -पुराणम् N. of one of the 18 Purāṇas.

वाराही 1 A sow. -2 The earth. -3 The Śakti of Viṣṇu in the form of a boar. -4 A measure. -Comp. -कन्दः N. of a bulbous plant (Mar. डुकरकंद).

वारि n. [वृ-इच् Up. 4. 124] 1 Water; यथा खनन् खनित्रेण नरो वार्यधिगच्छति Subhāṣ. -2 A fluid. -3 A kind of perfume (वाल or हीवेर). -रिः, -री f. 1 A place for fastening an elephant; वारी वारैः सस्मरे वारणानाम् Śi. 18. 56; R. 5. 15. °कर्मन् n. method of catching elephants with traps; Mātāṅga L. 10. 1. -2 A rope for fastening an elephant. -3 A hole or trap for catching elephants. -4 A captive, prisoner. -5 A water-pot. -6 N. of Sarasvatī. -7 Speech. -Comp. -अयनम् a reservoir of water, pond; दूरे वार्ययनं तीर्थं लावण्यं केशधारणम् Bhāg. 12. 2. 6. -ईशः 1 the ocean; (चरणः) चिरं चेतश्चारी मम भवतु वारीशदुहितुः Lakṣmīlaharī S. 6. -2 N. of Viṣṇu. -उद्भवम् a lotus. -ओकः a leech; यथात्पात्पमदन्त्यायं वार्योकोवत्स-षट्पदाः Ms. 7. 129. -गर्भः a cloud. -गृहम् a pond. -कपर्पूरः a kind of fish (इलीश). -कुञ्जकः the plant शृङ्गाटक. -कूटः a turret protecting the access to the gate of a town. -किमिः a leech. -चत्वरः a piece of water. -चर a. aquatic. (-रः) 1 a fish. -2 any aquatic animal; अनुष्णी चाप्रवासी च स वारिचर मोदते Mb. 3. 313. 15. -चामरम् moss. -ज a. produced in water. (-जः) 1 a conchshell; प्रणनाद सांनहनिकोऽस्य वारिजः Śi. 15. 72. -2 any bivalve shell. (-जम्) 1 a lotus; दधद्विरभितस्तदौ विकचवारिजाम्बू नदैः Śi. 4. 66. -2 a kind of salt. -3 a kind of plant (गौरसुवर्ण). -4 cloves. -तस्करः 1 a cloud. -2 the sun. -त्रा an umbrella. -दः 1 a cloud; वितर वारिद वारि दवातुरे Subhāṣ; Bv. 1. 30; विद्युद्धारिदगजितैः सचकिता Mk. (-दम्) 1 a kind of perfume; राक्षारगधवर्षाभूकडुकोशीर-वारिदैः Suśr. -2 an offerer of water to ancestors; पितुर्भव वारिदः Ve. 6. 24. -द्रः the Chataka bird. -धरः a cloud; नववारिधरोदयादहोभिर्भवितव्यं च निरातपत्वरम्यैः V. 4. 10. -धारा a shower of rain. -धिः 1 the ocean; वारिधिसुतामक्ष्णां दिदृक्षुः शतैः Gīt. 12. -2 a jar or pot. -नाथः 1 the ocean. -2 an epithet of Viṣṇu. -3 a cloud. -4 the habitation of the serpent-race. -निधिः the ocean. -पथः, -थम् ' journey by sea ', a voyage. -पिण्डः a frog in the middle of a stone. -प्रवाहः a cascade, water-fall. -भवः a conch. (-वम्) antimony. -मसिः, -मुच् m., -रः a cloud. -यन्त्रम् a water-wheel, a machine for drawing up water; बिन्दूक्षेपान् पिपासुः परिपतति शिखी भ्रान्तिमद्धारियन्त्रम् M. 2. 13. -रथः a raft, boat, float. -राशिः 1 the ocean. -2 a lake. -रुहम् a lotus. -लोमन् m. 1 N. of Varuṇa. -2 collyrium. -वरः Carissa Carandas (Mar. करवद). -वल्लभा Batatas Paniculata (Mar. भुईकोहाळी). -वासः a dealer in spirituous liquors. -वाहः, -वाहनः a cloud; अथ दीपितवारिवाहवर्त्मा Ki. 13. 20; कृतनिश्चयिनो वन्यास्तुङ्गिमा नोपभुज्यते । चातकः को वराकोऽयं यस्येन्द्रो वारिवाहकः Pt. 2. 142. -शः N. of Viṣṇu. -संभवः 1 cloves. -2 a kind of antimony. -3 the fragrant root called उशीर q. v. -साम्यम् milk.

वारी See वारि (f.).

वारीटः An elephant.

वारुः A war-elephant (विजयकुञ्जर).

वारुः A bier.

वारुण a. (-णी f.) [वरुणस्येदम् अण्] 1 Belonging to Varuṇa; साक्ष्येऽनृतं वदन् पाशैर्वध्यते वारुणैर्मृशम् Ms. 8. 82; Bhāg. 10. 50. 32. -2 Dedicated or sacred to Varuṇa. -3 Given to Varuṇa. -4 Watery, marine; जानामि वारुणो-ल्लोकान् Rām. 4. 58. 13; पृथिवी पर्वता मेघा मूर्तिमन्तश्च ये परे । सर्वं तद्धारुणं ज्ञेयमापस्तस्तम्भिरे यतः ॥ Mb. 12. 183. 4. -5 Western. -णः 1 N. of one of the nine divisions of Bharatavarṣa -2 An aquatic animal. -णम् 1 Water. -2 The शतभिषज् constellation; नक्षत्रे वारुणे कुर्वन् भिषक्सिद्धिमवाप्नुयात् Mb. 13. 89. 12. -णः, -णम् The west. -Comp. -कर्मन् n. any work connected with the supply of water. -पाशकः a sea-monster. -व्रतम् summary or immediate action; cf. तथा पापानिगृह्णीयाद् व्रतमेतद्धि वारुणम् Ms. 9. 308.

वारुणिः 1 N. of Agastya; अद्यापि दक्षिणोद्देशाद्धारुणिर्निवर्तते Mb. 3. 104. 14. -2 Of Bhṛigu.

वारुणी 1 The west (the quarter presided over by Varuṇa). -2 Any spirituous liquor; पयोऽपि शौण्डिकीहस्ते वारुणीत्याभिधीयते H. 3. 11; करस्पन्दोऽम्बरत्यागस्तेजोहानिः सरागता । वारुणीसंगजावस्था भातुनाप्यनुभूयते ॥ Pt. 1. 178 (where both senses are intended); Ku. 4. 12; Bhāg. 10. 65. 19. -3 The asterism शतभिषज्. -4 Dūrvā grass. -5 N. of the wife of Varuṇa. -6 A kind of Dūrvā. -7 A kind of liquor; वारुणीं मदिरां पीत्वा मदोन्मथितचेतसाम् Bhāg. 1. 15. 23. -Comp. -वल्लभः an epithet of Varuṇa.

वारुण्य a. Relating to वारुणी (liquor); भवनं पश्य वारुण्यं यदेतत् सर्वकाञ्चनम् यत् प्राप्य सुरतां प्राप्ताः सुराः सुरपतेः सखे ॥ Mb. 5. 98. 14.

वारुण्डः The chief of the serpent-race. -ण्डः, -ण्डम् 1 The rheum or excretion of the eyes. -2 The ear-wax. -3 A vessel for baling water out of a boat. -4 A bucket for watering trees; L. D. B. -ण्डी A door-step.

वारुढः, -ढा 1 Bank, shore. -2 The hem of a garment. -3 Fire. -4 Panel of a door.

वारेन्द्री N. of a part of Bengal (and Behar) now called राजशाही.

वार्क्ष a. (-र्क्षी f.) [वृक्ष-अण्] 1 Consisting of trees. -2 Made of or belonging to a tree; वार्क्षश्च यूपा यावन्त अश्वमेधे महामखे Mb. 7. 65. 9; Ms. 7. 70. -3 Made of bark. -र्क्षम् A forest.

वार्क्ष्य a. Made of trees. -र्क्ष्यम् An enclosure made of trees &c.

वार्णिकः A scribe, writer.

वार्तकः, वार्ताकः, वार्तीकः A kind of quail.

वार्ताकः, वार्ताकिः f., वार्ताकिन् m., वार्ताकी f., वार्ताकुः m., f. The egg-plant.

वार्तिका A kind of quail.

सं. इ. को... १०८

वार्त्त a. [वृत्ति-अण्] 1 Healthy, hale, doing well. -2 Light, weak, unsubstantial (असार). -3 Following a profession. -र्त्तम् 1 Welfare, good health; सर्वत्र नो वार्त्त-मवहि राजन् R. 5. 13; 13. 71; स पृष्टः सर्वतो वार्त्तमाख्यद्राज्ञे न संततिम् 15. 41; Śi. 13. 68. -2 Skill, dexterity; अनुयुक्त इव स्ववार्त्तमुच्चैः Ki. 13. 34. -3 Chaff.

वार्त्ता [written also as वार्ता] 1 Staying, abiding. -2 Tidings, news, intelligence; सागरिकायाः का वार्ता Ratn. 4; अस्मिन् महामोहमये कटाहे सूर्याग्निना रात्रिदिनेन्द्रेण । मासर्तुद्वीपरि-घटनेन भूतानि कालः पचतीति वार्ता ॥ Mb. -3 Livelihood, pro- fession. -4 Agriculture, the occupation of a Vaiśya; कृषिपाशुपाल्ये वाणिज्या च वार्ता Kau. A. 1. 4; यथा वार्तादयो ह्यर्था योगस्यार्थं न विभ्रति Bhāg 7. 15. 29; R. 16. 2; Ms. 10. 80; Y. 1. 311. -5 The egg-plant. -6 N. of Durgā. -7 (In Rhet.) The mere mention of facts without any rhetorical embellishment. -Comp. -अनुकर्षकः, -अयनः 1 a spy. -2 an emissary. -3 a news-bearer. -अवशेष a. dead, gone. -आरम्भः a commercial undertaking or business; Ms. 7. 43. -कर्मन् n. the practice of agriculture and keeping cattle; वार्ताकर्मैव वैश्यस्य Ms. 10. 80. -पतिः an employer. -मात्रम् 1 mere report. -2 superficial acquaintance with any subject, shallow knowledge. -वहः, हरः 1 a messenger. -2 a chandler. -वृत्तिः 1 one who lives on agriculture. -2 a house-holder. -3 a Vaiśya. -व्यतिकरः general or common report.

वार्त्तिक a. (-की f.) [वृत्ति-ठक्] 1 Relating to news. -2 Bringing news. -3 Explanatory, glossarial. -कः 1 An emissary, a spy. -2 A husbandman (a man of the third tribe). -3 A mineralogist; L. D. B. -4 A trader, businessman. -5 A physician. -का 1 Business, trade. -2 News; कः पन्थाः का च वार्त्तिका Mb. 3. 313. 114. -कम् [वृत्तिरूपेण कृतो ग्रन्थः] An explanatory or supple- mentary rule which explains the meaning of that which is said, of that which is left unsaid, of that which is imperfectly said; or a rule which explains what is said or but imperfectly said and supplies omis- sions; उक्तानुक्तदुरुक्तार्थव्यक्ति (or चिन्ता) कारि तु वार्त्तिकम् (the term is particularly applied to the explanatory rules of Kātyāyana on Pāṇini's Sūtras). -Comp. -कारः N. of Kātyāyana.

वार्त्तनः N. of Arjuna; अथ भूतानि वार्त्तनशरेभ्यस्तत्र तत्रयुः Ki. 15. 1.

वार्त्तन्वीन्यायः (Mīmāṃsa) A rule of interpretation according to which a detail that cannot properly find connection with the primary or main matter should be understood as belonging to a subsidiary thereof. This is an exception to the मिथोऽसम्बन्धन्याय (q. v.). This is discussed by Jaimini and Śābara at MS. 3. 1. 23.

वार्दरम् 1 Silk. -2 Water. -3 The दक्षिणावर्त conch- shell.

वार्दलम् (Medinī spells with व) A rainy day; -लः An inkpot.

वार्दकम् [वृद्धानां समूहः तस्य भावः कर्म वा वृत्] 1 Old age; किमित्यथास्याभरणानि यौवने वृत्तं त्वया वार्दकशोभि वल्कलम् Ku. 5. 44; R. 1. 8; N. 1. 77. -2 The infirmity of old age. -3 A collection of old men.

वार्दक्यम् 1 Old age. -2 The infirmity of old age. Also वार्दक्यम्.

वार्दुकम् = वार्दकम्.

वार्दुषि(षः), वार्दुषिकः, वार्दुषिन् m. A usurer; नष्टं देवलोके दत्तमप्रतिष्ठं च वार्दुषे Mb. 13. 90. 14.

वार्दुष्यम् Usury, high or exorbitant interest; Ms. 11. 61.

वार्धेयम् A kind of salt.

वार्धम्, वार्धी f. A leather thong.

वार्ध्राणसः 1 A kind of bird. -2 An old goat; वार्ध्राणसो जरच्छागः Medhatithi (नीलग्रीवो रक्तशीर्षः कृष्णपादः सितच्छदः).

वार्ध्राणसः 1 A rhinoceros; see वार्ध्राणस also. -2 A wild goat with long ears; also a white old goat; वार्ध्राणसस्य मांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी Ms. 3. 271 (com. वार्ध्राणसश्च निगमे व्याख्यातः — 'त्रिपिबं त्विन्द्रियक्षीणं श्वेतं वृद्धमजापतिम् । वार्ध्राणसं तु तं प्राहुर्याज्ञिकाः पितृकर्मणि' ॥).

वार्व (र्व) टः A ship, boat.

वार्मणम् A collection of coats of mail.

वार्मिणम् A collection of men in armour. -

वार्य a. 1 To be chosen. -2 Precious, valuable. -र्यः A fencing wall, rampart; वार्याफलकपर्यन्तां पिबन्निक्षुमती नदीम् Rām. 1. 70. 3. -र्यम् A blessing, boon. -(pl.) Possessions.

वार्वणा A kind of blue fly.

वार्ष a. (-र्षी f.) [वर्ष-अण्] 1 Belonging to the rains. -2 Annual.

वार्षिक a. (-की f.) [वर्षे वर्षासु वा भवः ठञ्] 1 Belonging to the rains or rainy season; पूर्वोऽयं वार्षिको मासः श्रावणः सलिलगमः । प्रवृत्ताः सौम्य चत्वारो मासा वार्षिकसंज्ञिताः ॥ Rām. 4. 26. 14; वार्षिकं संजहरेन्द्रो धनुर्जैत्रं रघुर्दधौ R. 4. 16. -2 Annual, yearly. -3 Lasting for one year; मानुषाणां प्रमाणं स्याद् भुक्तिर्वै दशवार्षिकी; so वार्षिकमन्त्रम् Y. 1. 124; Mb. 12. 168. 32. -कम् N. of a medicinal plant (त्राय-माणा). -की A river, the water of which lasts the whole year; नदी भविष्यसि... वार्षिकी नाष्टमासिकी Mb. 5. 186. 36.

वार्षिला Hail.

वार्षुक a. (-की f.) Raining, sprinkling, pouring down.

वार्ष्णेय 1 A descendant of Vriṣṇi. -2 Particularly Kṛiṣṇa; व्रीष्णु दुष्टासु वार्ष्णेय जायते वर्णसंकरः Bg. 1. 41. -3 N. of the charioteer of Nala.

वार्ह, वार्हद्रथ, वार्हद्रथि, वार्हस्पत, वार्हस्पत्य, वार्हिण, वाल, वालक } See वार्ह, वार्हद्रथ, वार्हद्रथि, वार्हस्पत, वार्हस्पत्य, वार्हिण, वाल, वालक.

वालखिल्यः 1 See वालखिल्य; Rām. 3. 6. 2. -ल्यम् N. of a collection of 11 hymns of the ऋग्वेद.

वालिः N. of a celebrated monkeychief, who was slain by Rāma at the desire of Sugrīva, his younger brother. [He is represented as a very powerful monkey, and is said to have placed under his arm-pit even Rāvaṇa when he went to fight with him. During his absence from Kiṣkindhā to slay the brother of Dundubhi, Sugrīva usurped the throne considering him to be dead, but when Vāli returned, he had to run away to Rīṣyamūka. Tārā, wife of Sugrīva, was seized by Vāli, but she was restored to her husband when Rāma slew him.]

वालिनी The constellation अश्विनी.

वालुका [Up. 2. 29] 1 Sand, gravel; भूमि-पाषाण-सिकता-शर्करा-वालुका-भस्मशायिनः Mb. 12. 192. 1; अकृतज्ञस्योप-कृतं वालुकास्विव सूत्रितम्. -2 Powder. -3 Camphor in general. -का, -की A kind of cucumber. -Comp. -आत्मिका sugar. -चैत्यक्रीडा a kind of child's game. -यन्त्रम् a sand-bath.

वालेय See बालेय.

वालक a. (-ल्की f.) [वल्क-अण्] Made of the bark of trees. -ल्कम् A bark-garment.

वालकल a. (-ली f.) [वल्कल-अण्] Made of the bark of trees. -लम् A bark-garment. -ली Spirituous liquor.

वाल्मीकिः, -वाल्मीकः, -वाल्मीकिः [वल्मीके भवः अण् इञ् वा] N. of a celebrated sage, and author of the Rāmāyana; कवीन्दुं नौमि वाल्मीकिं यस्य रामायणी कथाम् । चन्द्रिकामिव चिन्वन्ति चकोरा इव साधवः ॥ Udb. [He was a Brāhmaṇa by birth, but being abandoned by his parents in his childhood, he was found by some wild mountaineers who taught him the art of thieving. He soon became an adept in the art, and pursued his business of plundering and killing (where necessary) travellers for several years. One day he saw a great sage whom he asked on pain of death to deliver up his possessions. But the sage told him to go home and ask his wife and children if they were ready to become his partners in the innumerable iniquities that he had committed. He accordingly went home, but returned dismayed at their unwillingness. The sage then told him to repeat the word mara (which is Rāma inverted) and disappeared. The robber continued to repeat it for

years together without moving from the place, so that his body was covered up with ant-hills. But the same sage reappeared and got him out, and as he issued from the 'valmika' he was called *Vālmiki*, and became afterwards an eminent sage. One day while he was performing his ablutions, he saw one of a pair of *Krauncha* birds being killed by a fowler, at which he cursed the wretch in words which unconsciously took the form of a verse in the Anuṣṭubh metre. This was a new mode of composition, and at the command of the god Brahman he composed the first poem the *Rāmāyaṇa*. When *Sītā* was abandoned by *Rāma*, he gave her shelter under his roof, and brought up her two sons. He afterwards restored them all to *Rāma*.]

वाल्मीक्यम् Being beloved or favourite.

वाव *ind.* A particle laying stress on the preceding word; त उपनिषद्ब्राह्मी वाव त उपनिषदमब्रूमेति Ken. 4. 7; यतोऽभवद्विश्वमिदं विचित्रं संस्थास्यते यत्र च वाव तिष्ठते Bhāg. 3. 22. 20.

वावदूक *a.* [वद् यद् लुक्-ऊकम्] 1 Talkative, garrulous. -2 Eloquent.

वावयः A kind of basil.

वावात *a.* Dear, favourite (from वन्); इन्द्रस्य प्रिया जाया वावाता प्रासदा नाम Ait. Br. 3. 22. -ता A king's favourite wife from *Sūdra* class; Rām. 1. 14. 35 (com. राज्ञां हि त्रिविधाः स्त्रियः.....मध्यमजातेर्वैश्याया वावातेति नाम).

वावुटः A boat, raft.

वावृत् 4 *Ā.* (वावृत्ते) 1 To choose, prefer, select, love; ततो वावृत्यमानासौ रामशालां न्यविक्षत Bk. 4. 28. -2 To serve.

वावृत्त *a.* Chosen, selected, preferred.

वाश I. 4 *Ā.* (वाश्यते, वाशित) 1 To roar, cry, scream, shriek, howl; hum (as birds), sound in general; (शिवाः) तां धिताः प्रतिभयं ववाशिरि R. 11. 61; Śi. 18. 75, 76; Bk. 14. 14, 76. -2 To call.

वाशक *a.* Roaring, sounding.

वाशनम् 1 Roaring, howling, growling, yelling &c. -2 The warbling or cry of birds, humming (of bees &c.).

वाशिः Fire, the god of fire.

वाशितम् 1 The cry of birds; दुर्भक्षस्य ज्वालिना वाशितेन Śi. 18. 76. -2 Calling out, calling.

वाशिता, वासिता 1 A female elephant; अभ्यपद्यत स वाशितासखः पुष्पिताः कमलिनीरिव द्विपः R. 19. 11; वाशितायूथ-सहितः करीव हिमवत्तटम् Bu. Ch. 4. 27; शुष्मिणो यूथपस्येव वासिता-मनु धावतः Bhāg. 8. 12. 32. -2 A woman; वासितासंगमे यत्तौ सिंहाविव महावने Mb. 6. 116. 20. -3 A wife; यो भर्ता वासितातुष्टो भर्तुस्तुष्टा च वासिता Mb. 13. 122. 17.

वाशी Ved. 1 Roaring, crying. -2 A weapon in general (such as an axe, spear &c.); also written वासी; सकीलकवचाः सर्वे वासीवृक्षादनान्विताः Mb. 5. 155. 8. -3 Voice, speech. -4 A war-cry.

वाशुरा Night.

वाश्र *a.* [वाश्-रक् Un. 2. 13] Ved. Roaring, bellowing. -श्रः 1 A day. -2 A bull. -श्रा 1 A cow with a calf; वाश्रेव वत्सकमनुग्रहाकतरोऽस्मान् Bhāg. 4. 9. 17; 10. 46. 9. -2 A mother. -श्रम् 1 A dwelling, house. -2 A place where four roads meet. -3 Dung.

वाष्कल *a.* Large, great. -लः A warrior.

वाष्पः, -ष्पम् See वाष्प.

वास I. 10 U. (वासयति-ते) 1 To scent, perfume, incense, fumigate, make fragrant; वासिताननविशेषितगन्धा Ki. 9. 60; प्रकटितपटवासैर्वासयन् काननानि Git. 1; U. 3. 16; R. 4. 74; Me. 20; Rs. 5. 5. -2 To steep, infuse. -3 To spice, season. -II. 4 *Ā.* See वाश्.

वासः [वस् निवासे आच्छादने वा घञ्] 1 Perfume. -2 Living, dwelling; वासो यस्य हरेः करे Bv. 1. 63; R. 19. 2; नरके नियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रुम Bg. 1. 44. -3 An abode, a habitation, house; एष शाकुनिकः शैते तव वासं समाश्रितः Mb. 12. 145. 7. -4 Site, situation; अवाप्य वासं नरदेवपुत्राः Mb. 3. 176. 4. -5 A day's journey. -6 Imagination. (वासना). -7 Semblance. -8 Clothes, dress. -Comp. -अ (आ) -गारः, -रम्, -गृहम्, -वेश्मन *n.* the inner apartments of a house; particularly bed-chamber; धर्मासनाद्विशति वासगृहं नरेन्द्रः U. 1. 7; समयः खलु ते वासगृहप्रवेशस्य V. 3. -कर्णी 1 a hall where public exhibitions (such as dancing, wrestling matches &c.) are held. -2 a sacrificial hall. -गृहम् 1 the inner part of a house. -2 bed-chamber; धर्मासनाद्विशति वासगृहं नरेन्द्रः U. 1. 7. -ताम्बूलम् betel mixed with other fragrant spices; वासताम्बूलवीटिकां...उपयुज्य Dk. 2. 2. -पर्ययः a change of residence; नोत्सीदेम महाराज क्रियतां वासपर्ययः Mb. 3. 258. 5. -प्रासादः a palace. -भवनम्, -मन्दिरम्, -सदनम् a dwelling-place, house. -यष्टिः *f.* a roosting perch, a rod for a bird to perch on; उत्कीर्णा इव वासयष्टिषु निशानिद्रालसा बर्हिणः V. 3. 2; Me. 81. -योगः a kind of fragrant powder. -सज्जा = वासकसज्जा q. v.

वासक *a.* (-का or -सिका *f.*) [वास्-वस्-णिच् वा ष्वल्] 1 Scenting, perfuming, infusing, fumigating &c. -2 Causing to dwell, populating. -कः Scent. -का (also वासिका) 1 An abode, habitation. -2 A bed-chamber. -कम् Clothes. -Comp. -सज्जा, -सज्जिका a woman who dresses herself in all her ornaments and keeps herself (and her house) ready to receive her lover, especially when he has made an appointment with her; an expectant heroine, one of the several classes of a *Nāyikā*; S. D. thus defines her:— कुरुते मण्डनं यस्याः (या तु) सज्जिते वासवेश्मनि । सा तु वासकसज्जा स्याद्विदितप्रियसंगमा ॥

120; भवति विलम्बिनि विगलितलज्जा विलपति रोदिति वासकसज्जा Git. 6.

वासनम् [वास्-ल्युट्] 1 Perfuming, scenting. -2 Infusing. -3 Dwelling, abiding -4 An abode, a dwelling. -5 Any receptacle, a basket, box, vessel &c.; वासनस्थ-मनाख्याय हस्तेऽन्यस्य यदर्प्यते Y. 2. 65 (वासनं निक्षेपाधारभूतं सेपुटादिकं समुद्रं ग्रन्थ्यादियुतम्). -6 Knowledge. -7 Clothes, dress. -8 A cover, an envelope. -9 A kind of posture practised by ascetics in abstract meditation.

वासना 1 Knowledge derived from memory; cf. भावना. -2 Particularly, the impression unconsciously left on the mind by past good or bad actions, which therefore produces pleasure or pain. -3 Fancy, imagination, idea. -4 False idea, ignorance. -5 A wish, desire, expectation, inclination; संसारवासनाबद्धशुद्धल Git. 3. -6 Regard, liking, respectful regard; तेषां (पक्षिणां) मध्ये मम तु महती वासना चातकेषु Bv. 4. 17. -7 Perfuming, scenting. -8 (In math) Proof, demonstration.

वासनामय a. Consisting in notions, ideas or impressions.

वासनीय a. Intelligible only by much reflection.

वासित p. p. [वास्-क्त] 1 Perfumed, scented; चन्दन-वासिता दिक् N. 8. 77. -2 Steeped, infused. -3 Seasoned, spiced. -4 Dressed, clothed. -5 Peopled, populous. -6 Possessing, having. -7 Famous, celebrated. -8 Purified, edified; इत्युदीर्य स हरिं प्रति संप्रज्ञातवासिततमः समपादि N. 21. 119. -तम् 1 The cry or hum of birds. -2 Knowledge; cf. वासना (2).

वासिता See वाशिता.

वासतः An ass.

वासतेय a. (-यी f.) [वसतये हितं साधु वा ढञ्] Habitable. -यी 1 Night. -2 A house; याते तस्मिन् नय नरपतौ वासतेर्यौ स्वकीयाम् Rām. ch. 5. 95.

वासन्त a. (-न्ती f.) 1 Vernal, suitable to or produced in spring. -2 In the spring or prime of life, youthful. -3 Diligent, attentive (in the performance of duties). -न्तः 1 A camel. -2 A young elephant. -3 Any young animal. -4 A cuckoo. -5 The south wind, the breeze blowing from the Malaya mountain; cf. मलयसमीर. -6 A kind of bean. -7 A dissolute man. -न्ती 1 A kind of jasmine (with fragrant flowers); वसन्ते वासन्तीकुसुम-सुकुमारैरवयवैः Git. 1. -2 Long pepper. -3 The trumpet-flower. -4 N. of a festival held in honour of Cupid; cf. वसन्तोत्सव. -5 The spring creeper.

वासन्तिक a. (-की f.) Vernal; दुमान् वासन्तिकान् दृष्ट्वा भूवुर्भयशङ्किताः Rām. 4. 53. 4; वासान्तिकैस्तस्मिः S. 6. -कः 1 The Vidūṣaka or buffoon in a drama. -2 An actor.

वासर a. Matutinal, early.

वासरः, -रम् [सुखं वासयति जनान्, वासरः Up. 3. 133] A day (of the week). -रः 1 Time, turn. -2 N. of a Nāga. -Comp. -कन्यका night. -रुत् m. the sun. -मणिः the sun; वासरमणिरिव तमसां राशिं नाशयति विघ्नानाम् Maṅga-lācharaṇa S. 1. -सङ्गः morning.

वासव a. (-वी f.) [वसुरेव स्वार्थे अण् वसूनि सन्त्यस्य अण् वा] 1 Relating to the Vasus. -2 Belonging to Indra; पाण्डुतां वासवी दिगयासीत् K.; वासवीनां चमूनाम् Me. 45. -वः N. of Indra; स वासवेनासनसंनिकृष्टमितो निधीदेति विसृष्टभूमिः Ku. 3. 2; R. 5. 5. -वम् The constellation Dhanīṣṭhā. -Comp. -अनुजः Viṣṇu or Kṛiṣṇa; स्मितपूर्वमुवाचेदं भगवान् वासवानुजः Mb. 12. 46. 10. -चापः a rainbow. -दत्ता 1 N. of a work by Subandhu. -2 N. of a heroine of several stories. [Different writers give different accounts of this lady. According to Kathāsaritsāgara she was the daughter of king Chandaamahāsena of Ujjayinī and was carried off by Udayana, king of Vatsa. Śrīharṣa represents her to be the daughter of king Pradyota (see Ratn. 1. 10.), and, according to Mallinātha's comment on the line प्रयोतस्य प्रियदुहितरं वत्सराजोऽत्र जहे she was the daughter of Pradyota, king of Ujjayinī. Bhavabhūti says that she was betrothed by her father to king Sañjaya, but that she offered herself to Udayana; (see Māl. 2). But the Vāsavadattā of Subandhu has nothing in common with the story of Vatsa, except the name of the heroine, as she is represented to have been betrothed by her father to Puṣpaketu, but carried off by Kandarapaketu. It is probable that there were several heroines bearing the name Vāsavadattā.] -दिश् f. the east.

वासविः 1 Indra's son Jayanta. -2 N. of Arjuna; ददर्श वासविर्धीमान् विहीनां वृष्णिपुङ्गवैः (द्वारकां) Mb. 16. 5. 11. -3 N. of the monkey वालि; तत्रापि संध्यामन्वास्या वासविः स हरीश्वरः Rām. 7. 34. 32.

वासवी N. of the mother of Vyāsa; जातः पराशराद्योगी वासव्यां कलया हरेः Bhāg. 1. 4. 14.

वासवेयः N. of Vyāsa; परिवृत्त्यासनाभ्याशे वासवेयः स्थितोऽभवत् Mb. 1. 1. 59.

वासस् [वस्-आछादने असि णिच्] 1 A cloth, garment, clothes; वासांसि जीर्णानि यथा विहाय नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि Bg. 2. 22; Ku. 7. 9; Me. 61. -2 A pall. -3 A curtain. -Comp. -कुटी (वासःकुटी) a tent. -खण्डः ' a piece of cloth ', a rag, tatter. -वृक्षः a shelter-tree; वयांसि वासो-वृक्षं संप्रतिष्ठन्ते Prasna Up. 4. 7.

वासिः m., f. [वस्-इच् Up. 4. 136] An adze, a small hatchet, chisel; जीवितं मरणं चैव नाभिनन्दन्न च द्विषन् वास्यैकं तक्षतो बाहुं चन्दनेनैकमुक्षतः॥ Mb. 12. 9. 25; 1. 119. 15. -m. Dwelling, abiding.

वासिष्टम् Blood.

वासि(शि)ष्ठ *a.* (-ष्टी *f.*) [वसि-शिष्ठ-अण्] Belonging to or composed by (rather revealed to) Vasiṣṭha, as a Maṇḍala of the Rīgveda. -**ष्ठः** A descendant of Vasiṣṭha. -**ष्टी** 1 The Gomatī river. -2 The north; काष्ठां चासाय वासिष्ठीम् Mb. 5. 109. 16.

वासी *f.* See वाशी.

वासु: 1 The soul. -2 The soul of the universe, Supreme Being. -3 N. of Viṣṇu. -4 The constellation पुनर्वसु.

वासुकिः, वासुकेयः N. of a celebrated serpent, king of snakes (said to be a son of Kaśyapa); सर्पाणामस्मिन् वासुकिः Bg. 10. 28; Ku. 2. 38; (hence वासुकेयस्वसा means 'the sister of the snake-god', an epithet of the deity Manasā; L. D. B.).

वासुदेवः [वसुदेवस्यापत्यम् अण्] 1 Any descendant of Vasudeva. -2 Particularly, Kṛiṣṇa. -3 The sage Kapila; वासुदेवेति यं प्राहुः कपिलं सुनिपुण्वम् Mb. 3. 107. 32. -**वी** Asparagus Racemosus (Mar. शतावरी).

वासुभद्रः Name of Kṛiṣṇa.

वासुरा also वाशुरा [वस्-उरण्] 1 The earth. -2 Night. -3 A woman. -4 A female elephant.

वासूः *f.* A young girl, maiden (used chiefly in dramas); एषासि वासु शिरसि गृहीता Mk. 1. 41; वासु प्रसीद Mk. 1.

वास्त See वास्त.

वास्तव *a.* (-वी *f.*) [वस्त्वेव-अण्] 1 Real, true, substantial; वेद्यं वास्तवमत्र वस्तु शिवदं तापत्रयेन्मूलनम् Bhāg. 1. 1. 2. -2 Determined, fixed. -**वम्** Anything fixed or determined.

वास्तवा Dawn.

वास्तविक *a.* (-की *f.*) [वस्तुतो निर्वृत्तं ठक्] 1 True, real, substantial, genuine. -2 Demonstrated, established. -**कः** 1 A realist. -2 A gardener.

वास्तव्य *a.* 1 Dwelling, inhabiting, resident; पुरेऽस्य वास्तव्यकुटुम्बितां ययुः Śi. 1. 66; इहैवासि महाराज वास्तव्यो नगरे द्विजः Ks. -2 Fit to be inhabited, habitable. -**व्यः** 1 A dweller, resident, an inhabitant; वास्तव्यैराक्रान्ते देशे आगन्तु-र्जनोऽसम्भवादन्ते निविशते ŚB. on MS. 10. 5. 4; नानादिगन्त-वास्तव्यो महाजनसमाजः Mā. 1. -**व्यम्** 1 A habitable place, house. -2 Habitation, residence (वसति).

वास्तिकम् A collection of goats.

वास्तु *m., n.* [वस्-तुण् Up. 1. 77] 1 The site of a house, building ground, site. -2 A house, an abode, a dwelling-place; रवेरविषये वास्तु किं न दीपः प्रकाशयेत् Subhāṣ. -3 A chamber. -**Comp.** -**कर्मन्** *n.* house-building, architecture; वास्तुकर्मनिवेशम् Rām. 1. 3. 16. -**कालः** the time suited for building a house. -**ज्ञानम्** archite-

cture. -**देवता**, -**पालः** the tutelary deity of a house. -**यागः** a sacrifice performed on the occasion of laying the foundation of a house. -**विद्या** architecture. -**विधानम्** house-building. -**शमनम्**, -**संशमनम्**, -**शान्तिः** *f.* a religious rite performed on the occasion of laying the foundation of a new house, particularly on the occasion of entering it. -**संपादनम्** the preparation of a house; Ms. 3. 255. -**स्थापनम्** the erection of a house.

वास्तुक *a.* Left remaining on the sacrificial ground; उवाचोत्तरतोऽभ्येत्य ममेदं वास्तुकं वसु Bhāg. 9. 4. 6.

वास्तु(स्तू)कम् Chenopodium Album (Mar. चाकवत).

वास्तोष्पतिः 1 N. of a Vedic deity (supposed to preside over the foundation of a house); Rv. 7. 54; वास्तोष्पतीनां च गृहैर्वलभीभिश्च निर्मितम् Bhāg. 10. 50. 54. -2 N. of Indra.

वास्तेय *a.* (-यी *f.*) 1 Habitable, fit to be inhabited. -2 Abdominal.

वास्त्र *a.* [वस्त्र-अण्] Made of cloth. -**स्त्रः** A carriage covered with cloth.

वास्प See बाष्प.

वास्पेयः The tree called नागकेशर.

वास्य *a.* 1 To be covered. -2 To be caused to dwell. -**स्यः**, -**स्यम्** An axe; see वासि.

वास्त्रः A day. -**स्त्रा** a cow. See वाध-व्रा.

वाह 1 **Ā.** (वाहते) To try, exert oneself, endeavour.

वाह *a.* [वह्-घञ्] Bearing, carrying &c. (at the end of comp.); as in अम्बुवाह, तोयवाह &c. -**हः** 1 Carrying, bearing. -2 A porter. -3 A draught-animal, a beast of burden. -4 A horse; अभ्यभूयत वाहानां चरतां गात्रशिञ्जितैः R. 4. 56; 5. 73; 14. 52. -5 A bull; शतं वाहसहस्राणां तण्डुलानां वपुष्मताम् Rām. 7. 91. 19; खे खेलगामी तमुवाह वाहः Ku. 7. 49. -6 A buffalo. -7 A carriage, conveyance in general. -8 The arm. -9 Air, wind. -10 Obtainment (प्रापण); बहुकारं च सस्यानां वाहे वाहो गवां तथा Mb. 12. 193. 21. -11 A measure equal to ten Kumbhas or four Bhāras; वाहो भारचतुष्टयम्. -**Comp.** -**द्विषत्** *m.* a buffalo. -**वारः** a horse-rider; बहूनां वाहवाराणां व्यूहाभ्यन्तरवर्तिनम् Śiva B. 29. 17. -**रिपुः** a buffalo. -**वारणः** Bos Gavaeus. -**वाहः** riding; चलन्नलङ्कृत्य महारयं हयं स्ववाह-वाहोचितवेषपेशलः N. 1. 66. -**श्रेष्ठः** a horse.

वाहकः [वह्-ण्वल्] 1 A porter. -2 A coach-driver. -3 A horseman. -4 A water-channel, a vehicle.

वाहनम् [वाहयति वह्-णिच् ल्यु ल्युट् वा] 1 Bearing, carrying, conveying. -2 Driving (as a horse). -3 A vehicle, conveyance of any kind; Ms. 7. 75; निजानुजेनातिथितामुपेतः प्राचीपतेर्वाहनवारणेन N. 22. 45. -4 An animal used in riding or draught, as a horse; स दुष्प्रापयशाः प्रापदाश्रमं श्रान्त-

वाहनः R. 1. 48; 9. 25, 60. -8 An elephant. -8 An oar; अस्य वाहनसंयुक्तां...नावमुपाहर Rām. 2. 52. 6. -ना Ar army; वाहनाजनि Si. 19. 33. -Comp. -पः a groom. -श्रेष्ठः a horse.

वाहयान a. One who drives (a horse); दृश्यते पाण्डवरये वाहयानस्य वाजिनः Mb. 8. 79. 23.

वाहलः, -ला 1 A water-channel. -2 A vehicle.

वाहस् m. Ved. 1 Agni. -2 A hymn.

वाहिन a. [वह्-णिनि] Bearing, carrying; स्पर्शं वेत्ति च वाहिना Mb. 12. 184. 26. -m. A chariot.

वाहिनी [वाहो अस्यस्याः इति ङीप्] 1 An army; आशिषं प्रयुज्जे न वाहिनीम् R. 11. 6; 13. 66. -2 A division of an army consisting of 81 elephants, as many chariots, 243 horse, and 405 foot; वाहिनी तु गणात्रयः Mb. 1. 2. 21. See अक्षौहिणी. -3 A river; नावः समुपकर्षध्वं तारयिष्यामि वाहिनीम् Rām. 2. 89. 9. -4 A body of escorts, a convoy; त्वदर्थं प्रेषयिष्यामि वाहिनीमित्यभाषत Bm. 1. 256. -Comp. -निवेशः the camp of an army. -पतिः 1 a general, a commanding officer. -2 the ocean (lord of rivers).

वाहसः [न वहति न गच्छति; वह्-असच् Un. 3. 119] 1 A water-course. -2 A large serpent, the boa. -3 Fire. -4 A species of plant (Mar. करङ्ग).

वाहिकः 1 A large drum. -2 A car drawn by oxen. -3 A carrier of loads.

वाहितम् A heavy burden.

वाहिस्थम् The part of an elephant's forehead below the frontal globes; Mātāṅga L. 6. 7, 8.

वाहीक See वाहीक. One behaving irreligiously; मलं पृथिव्या वाहीकाः Mb. 12. 328. 20; 8. 44. 25.

वाहुक See बाहुक.

वाहेयिक 1 Connected with वाहीक people. -2 Relating to the bull (वहः); कदा वाहेयिका गाथाः पुनर्गास्यामि शाकले Mb. 8. 44. 26 (com. वहो वृषभः तस्येदं वधपर्वं वाहं तत्रोचिताः वाहेयिकाः गाथाः).

वाह्य 1 See बाह्य. -2 a. Drawn, driven, conveyed; Mb. 12. 193. 21. -ह्यः A beast of burden, an ox &c. -ह्यम् A carriage.

वाहिः N. of a country (the modern Balkh). -Comp. -जः a Balkh-bred horse.

वाहि (ही) कः 1 N. of a country (the modern Balkh). -2 A horse from this country, a Balkh-bred horse. -3 N. of one of the principal Gandharvas. -कम् 1 Saffron. -2 Asa Foetida.

वि ind. 1 As a prefix to verbs and nouns it expresses:—(a) separation, disjunction (apart, asunder, away, off &c.), as वियुज्, विह, विचल् &c.; (b) the

reverse of an action; as क्री 'to buy'; विक्री, 'to sell'; स्मृ 'to remember'; विस्मृ 'to forget'; (c) division; as विभज्, विभाग; (d) distinction; as विशिप्, विशेष, विविच्, विवेक; (e) discrimination; व्यवच्छेद; (f) order, arrangement; as विधा, विरच्; (g) opposition; as विरुद्, विरोध; (h) privation; as विनी, विनयन; (i) deliberation, as विचर्, विचार; (j) intensity; विध्वंस. -2 As a prefix to nouns or adjectives not immediately connected with roots, वि expresses (a) negation or privation, in which case it is used much in the same way as अ or निर्, i. e. it forms Bah. comp.; विधवा, व्यसुः &c.; (b) intensity, greatness; as विकराल; (c) variety, as विचित्र; (d) difference; as विलक्षण; (e) manifoldness, as विविध; (f) contrariety, opposition, as विलोम; (g) change, as विकार; (h) impropriety, as विजन्मन्.

विः m., f. [वे-ङित् Un. 4. 145] 1 A bird; विकुल- (= पक्षिकुल) माकुलमायत-लीनताम् Rām. ch. 4. 43; आपततो विरले (विः + अलम्) घनतोऽयात् ibid. 4. 97. -2 A horse. -3 A goer. -4 A rein. -5 An epithet of the Soma. -6 A sacrificer (mostly Ved. in the last four senses). -Comp. -राज् king of birds, eagle; अथ ताक्ष्यसुतो ज्ञात्वा विराट्प्रभुचिकीर्षितम् Bhāg. 8. 21. 26. -व a. riding on a bird; Si. 19. 86.

विंश a. (-शी f.) Twentieth. -शः A twentieth part.

विंशक a. (-की f.) Twenty.

विंशतिः f. 1 Twenty, a score. -2 A particular form of military array (व्यूह); ते विंशतिपदे यत्ताः संप्रहारं प्रचक्रिरे Mb. 7. 36. 13. -Comp. -ईशः, -ईशिन, -पः m. a ruler of twenty villages.

विंशतिक a. Worth twenty.

विंशतितम a. (-मी f.) Twentieth.

विंशिन m. 1 Twenty, a score. -2 A lord or ruler of twenty villages.

विक a. 1 Waterless. -2 Unhappy.

विकम् The milk of a cow that has recently calved.

विकङ्कटः, -तः A kind of tree (of the wood of which ladles were made, Mar. वेहेकल); संभ्रमोऽभवदपोढकर्मणा-मृत्विजां च्युतविकङ्कतस्तुचाम् R. 11. 25.

विकच a. [विकच्-अच्] 1 Blown, expanded, opened (as a lotus-flower &c.); विकचकिंशुकसंहतिरुच्चैः Si. 6. 21; R. 9. 37; हैमैः स्फीता विकचकमलैर्दार्धवैदूर्यनालैः Me. 78. -2 Spread about, scattered over; पुरा सरसि मानसे विकचसारसालि-स्खलत् Bv. 1. 3. -3 Destitute of hair. -4 Manifested, distinctly apparent; U. 5. 26; विकचनक्षत्रकुमुदैः Mu. 3. 7. -5 Brilliant, radiant; चन्द्रांशुविकचप्रख्यम् Rām. 2. 15. 9; मरीचिविकचः श्रीमान्नारायण उरोगतः Mb. 1. 18. 36. -चः 1 A Buddhist mendicant. -2 N of Ketu. -3 A flag, banner. -Comp. -श्री a. having radiant beauty.

विकचित *a.* Opened, bloomed.

विकचीकृ 8 U. To open, cause to expand.

विकट *a.* 1 Hideous, ugly. -2 (*a*) Formidable, frightful, horrible, dreadful; पृथुलगततघटितविकटभूकुटिना Ve. 1; विधुमिव विकटविधुनुददन्तदलनगलितामृतधारम् Git. 4. (*b*) Fierce, savage. -3 Great, large, broad, spacious, wide; जृम्भाविडम्बि विकटोदरमस्तु चापम् U. 4. 30; आवरिष्ट विकटेन विवोदुर्वक्षसैव कुचमण्डलमन्या Śi. 10. 42; 13. 10; Mā. 7. -4 Proud, haughty; विकटं परिक्रामति U. 6; Mv. 6. 32. -5 Beautiful; Mk. 2; किन्नरीविकटगीतिसङ्कृतिः N. 18. 19; cf. 'विकटः सुन्दरे प्रोक्तो विशालविकरालयोः'—Viśvakośa. -6 Frowning. -7 Obscure. -8 Changed in appearance. -9 Large-toothed. -टः N. of Gaṇeśa; लम्बोदरश्च विकटो विघ्ननाशो विनायकः Gaṇeśa S. -टम् 1 A boil, tumour. -2 Sandal. -3 White arsenic.

विकटायितम् A flash, a charming display; कटाक्षरुचिच्छटानामन्वेतु तत्र विकटायितमायताक्षि N. 11. 40.

विकट्य 1 *Ā.* 1 To boast, vaunt; का खल्वेनेन प्रार्थ्यमाना विकट्यते V. 2. -2 To depreciate, speak ill of, disparage; सदा भवान् फाल्गुनस्य गुणैरस्मान् विकट्यते Mb. -3 To humiliate. -4 To proclaim loudly.

विकट्यन *a.* 1 Boasting, swaggering, vaunting, bragging; विद्रांसोऽप्यविकट्यना भवन्ति Mu. 3; R. 14. 73. -2 Praising ironically. -नम् 1 Vaunting, boasting. -2 Irony, false praise. -3 Praise.

विकट्या 1 Boasting, vaunt, brag, boast; Mb. 12. 158. 10. -2 Praise. -3 False praise, irony. -4 Proclaiming loudly.

विकथा Useless or irrelevant talk.

विकम्प 1 *Ā.* 1 To shake, tremble; किं यासि बालकदलीव विकम्पमाना Mk. 1. 20; स्फुरति नयनं वामो बाहुर्मुहुश्च विकम्पते 9. 13; स्वधर्ममपि चावेक्ष्य न विकम्पितुमर्हसि Bg. 2. 31. -2 To become changed or deformed. -3 To shrink or retreat from. -Caus. To shake; रावणश्रियमपि व्यकम्पयत् R. 11. 19; Rs. 2. 17.

विकम्प *a.* 1 Heaving. -2 Unsteady, fickle, inconstant.

विकम्पनम् 1 Motion (of the sun). -2 Trembling.

विकम्पित *p. p.* 1 Shaken, trembling, tremulous. -2 Palpitating, heaving. -3 Unsteady. -तम् A faulty pronunciation of the vowels.

विकरः 1 Sickness, disease. -2 A particular mode of fighting.

विकरणः The inserted conjugational affix, the conjugational sign placed between the root and the terminations. -णम् Change, modification.

विकराल *a.* Very dreadful or formidable, frightful; धृतप्रेमा बाहुर्विकचविकरालोत्बणरसः U. 5. 26.

विकरालिन् *a.* Hot. -*m.* Heat.

विकर्णः N. of a Kuru prince; Bg. 1. 8.

विकर्णिकः The Sārasvata country; L. D. B.

विकर्तेनः 1 The sun; U. 5. -2 The *Arka* plant. -3 A son who has usurped his father's kingdom.

विकर्तु *a.* Causing any obstacle (विघ्नकर्तु); राक्षसा ये विकर्तारः Rām. 1. 19. 10.

विकर्मन् *a.* Acting wrongly. -*n.* 1 An unlawful or prohibited act, an impious act; कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः Bg. 4. 17; Ms. 9. 226; Bhāg. 11. 3. 43. -2 Various or divergent duty. -3 Retiring from business. -Comp. -कृत् *a.* following unlawful occupation; Ms. 8. 66. -क्रिया an illegal act, irreligious conduct; (प्रच्छन्न-तस्कराः) विकर्मक्रियया नित्यं बाधन्ते भद्रिकाः प्रजाः Ms. 9. 226. -स्थ *a.* doing prohibited acts, addicted to vice.

विकर्मिक *a.* 1 Acting improperly or wrongly, vicious. -2 Engaged in various businesses. -कः A clerk or superintendent of markets, fairs &c.

विकल् 10 U. To maim, cripple, make defective.

विकल *a.* 1 Deprived of a part or member, defective, imperfect, maimed, mutilated; कूटकृदिकलेन्द्रियाः Y. 2. 70; Ms. 8. 66; U. 4. 24. -2 Frightened, alarmed; नादस्तावद्विकलकुररीकूजितस्निग्धतारः Mā. 5. 20. -3 Devoid or destitute of (in comp.); आरामाधिपतिर्विवेकविकलः Bv. 1. 31; प्रसूतिः Ś 6. 24; Pt. 5. 8; Mk. 5. 41; न तु कुलविकलानां वर्तते वृत्तशुद्धिः Avimārakam 2. 5. -4 Agitated, weakened, dispirited, unnerved, drooping, sinking, languid; किमिति विषादसि रोदिषि विकला विहसति युवतिसभा तव सकला Git. 9; विरहेण विकलहृदया Bv. 2. 71, 164; श्रुतियुगले पिकरुतविकले Git. 12; वहति विकलः कायो मोहं न मुञ्चति चेतनाम् U. 3. 31; Mā. 7. 1; 9. 12. -5 Ineffective, useless; विकलमिह पूर्वसुकृतम् Pt. 5. 9. -6 Wanting, failing. -7 Withered, decayed. -ला, -ली A woman during her courses; (L. D. B. however says 'A woman who has passed child-bearing', ऋतुहीना). -Comp. -अङ्ग *a.* having a redundant or deficient limb. -इन्द्रिय *a.* having impaired or defective organs of sense. -करण *a.* with drooping limbs, languid; U. 3. 22. -करुण *a.* helpless, piteous; विकलकरुणैर्मर्मच्छेद-व्यथाविधुरैरिव (v. 1. विकलकरुणैः) Mā. 9. 11; U. 1. 28. -पाणिकः a cripple.

विकलयति Den. P. 1 To unnerve, overpower; घनीभूतः शोको विकलयति मां मूर्छयति च U. 2. 26. -2 To injure, ill-treat.

विकलीकृ 8. U. 1 To maim, mutilate. -2 To impair, harm, injure. -3 To agitate, perplex, confound.

विकलीकरणम् 1 Maiming, mutilating. -2 Confusing, perplexing.

विकला The sixtieth part of a *Kala*, q. v.

विकल्मष *a.* Sinless, stainless, guiltless.

विकवच *a.* Armourless.

विकषा (सा) Bengal madder.

विकस् 1 P. 1 To open, expand (fig. also); विकसति हि पतङ्गस्योदये पुण्डरीकम् *Mal.* 1. 28; *Si.* 9. 47, 82; *Ku.* 7. 55; निजहृदि विकसन्तः *Bh.* 2. 78. -2 To burst, become divided. -*Caus.* To open, cause to expand; चन्द्रो विकासयति कैरवचक्रवालम् *Bh.* 2. 73; *Si.* 15. 12; *Amaru.* 84.

विकसः The moon.

विकसित *p. p.* Blown, fully opened or expanded; विकसितवदनामनल्पजल्पेऽपि *Bv.* 1. 100.

विकासः 1 Blowing, expanding, blooming, budding. -2 Increase, growth; पुरा रुढे स्नेहे परिचयविकासादुपचिते *U.* 6. 28; see विकास also.

विकासनम् Expansion, opening, blowing.

विकस्व (श्च) र *a.* 1 Opening, expanding; कुशेशयैरत्र जलाशयोषिता मुदा रमन्ते कलभा विकस्वरैः *Si.* 4. 33. -2 Loud, distinctly audible (as a sound); उदडीयत वैकुण्ठात् करग्रहजादस्य विकस्वरस्वरैः *N.* 2. 5; *Dk.* 1. 1.

विकाङ्क्षा 1 False assertion (विसंवाद); दुःखोपायस्य मे वीर विकाङ्क्षा परिवर्तते *Mb.* 7. 80. 16. -2 To be desireless. -3 Hesitation; न मे विकाङ्क्षा जायेत त्यक्तुं त्वां पापनिश्चयाम् *Rām.* 2. 73. 18.

विकालः, -विकालकः 1 Evening, evening twilight, the close of day. -2 Improper time, unseasonable hour; (अवेला); अभिज्ञातकृतः पन्था विकाले गन्तुमिच्छता *Rām.* 2. 99. 10; *Mb.* 3. 297. 83; *Pt.* 5. 88/89.

विकालिका A perforated copper-vessel which, placed in water, marks the time by gradually filling; cf. मानरन्ध्रा.

विकाश 1 *Ā.* 1 To appear, become visible. -2 To bloom, open. -3 To shine. -*Caus.* 1 To display, manifest. -2 To illuminate.

विकाशः 1 Manifestation, display, exhibition. -2 Blowing, expanding (usually written विकास in this sense); बालेन्दुवकाण्यविकाशभावाद्वभुः पलाशान्यतिलोहितानि *Ku.* 3. 29; विकाशः केषांचिन्नयनसुभगैर्विद्युदुदयैः *Raj. T.* -3 An open or direct course; विकाशमीयुर्जगतीशमार्गणाः *Ki.* 15. 52. -4 An oblique course; *Ki.* 15. 52. -5 Joy, pleasure; *Ki.* 15. 52. -6 Sky, heaven (आकाश); *Ki.* 15. 52. -7 Eagerness, ardent desire; युगपद्विकासमुदयादमिति शशिनः शिलीमुखगणोऽलमत *Si.* 9. 41 (where it means 'blowing' also). -8 Retreat, solitude, privacy. -9 Brightness, radiance.

विकाशक *a.* (-शिका *f.*) 1 Displaying. -2 Opening.

विकाशनम् 1 Manifestation, display, exhibition. -2 Blowing, expanding (of flowers &c.).

विकाशि (पि-सि) न *a.* (-नी *f.*) 1 Becoming visible, shining forth. -2 Expanding, opening, blowing. -3 Shining, resplendent; *Pt.* 3. 147.

विकिष्कुः A carpenter's measure of 42 inches.

विकुक्षि, विकुक्षिक *a.* Having a prominent belly; वसाश्चैवापरे पीत्वा पर्यधावन् विकुक्षिकाः *Mb.* 10. 8. 140.

विकुण्ठम् N. of Viṣṇu's heaven; प्रतिनन्द्य जगादेदं विकुण्ठनिलयो विभुः *Bhāg.* 3. 16. 1; 7. 9. 39. -*पृठा* N. of the mother of Viṣṇu.

विकुण्ठ *a.* 1 Sharp, penetrating. -2 Very blunt.

विकुण्ठित *a.* 1 Obtuse, blunt. -2 Weak.

विकुसः The moon.

विकूजनम् 1 Cooing, humming. -2 Rumbling (as of the bowels).

विकूणनम् 1 A side-glance, leer. -2 Contraction.

विकूणिका The nose.

विकूवर *a.* Deprived of the shaft or pole.

विकृ 8 *U.* 1 To alter, change, affect; विकारहेतौ सति विक्रियन्ते येषां न चेतांसि त एव धीराः *Ku.* 1. 59; *R.* 13. 42. -2 To disfigure, deform; विकृताकृति *Ms.* 9. 52. -3 To create, produce, effect; मनः सृष्टिं विकुरुते चोद्यमानं सिद्धयया *Ms.* 1. 75; नास्य विघ्नं विकुर्वन्ति दानवाः *Mb.* -4 To disturb, harm, injure (*Ā.*); हीनान्यनुपकर्तुणि प्रवृद्धानि विकुर्वते *R.* 17. 58. -5 To utter (a sound); विकुर्वाणः स्वरानय *Bk.* 8. 20. -6 To be faithless (as a wife). -7 To deprave, pervert, spoil. -8 To display. -9 To change for the worse, deteriorate (*Ā.*). -10 To rejoice (*Ā.*). -11 To feel aversion (*Ā.*). -12 To act in various ways (*Ā.*); विकुर्वन्तश्च तैः साकम् *Bhāg.* 10. 12. 9. -13 To decorate in various ways; प्रासादैः रत्नविकृतैः *Rām.* 1. 5. 15. -14 To exercise. -15 To distribute. -16 To destroy, ruin. -17 To spread, extend. -18 To become restless, move to and fro. -19 To act in a hostile manner. -20 To contend together. -21 To blame, revile; अनार्य इति मामार्याः ... विकरिष्यन्ति रथ्यासु *Rām.* 2. 12. 78.

विकारः 1 Change of form or nature, transformation, deviation from the natural state; cf. विकृति. -2 A change, alteration, a modification; प्रमथमुखविकारैर्ह्रीसयामास गूढम् *Ku.* 7. 95; नेत्रवक्त्रविकारैश्च लक्ष्यतेऽन्तर्गतं मनः *Pt.* 1. 44; *Ś.* 7. -3 Sickness, disease, malady; विकारं खलु परमार्थतोऽज्ञात्वाऽनारम्भः प्रतीकारस्य *Ś.* 4; *Ku.* 2. 48. -4 Change of mind or purpose; मूर्च्छन्त्यमी विकाराः प्रायेणैश्वर्यमतेषु *Ś.* 5. 18. -5 A feeling, an emotion; विकारश्चैतन्यं भ्रमयति च संमीलयति च *U.* 1. 35; 3. 25, 36; *Māl.* 1. 30. -6 Agitation, excitement, perturbation; कुतः परस्मिन् पुरुषे विकारः *Ki.* 17. 23. -7 Contortion, contraction (as of the features of the face); प्रमथमुखविकारैर्ह्रीसयामास गूढम् *Ku.* 7. 95. -8 (In Sān. phil.) That which is evolved

from a previous source or Prakṛiti. -9 A wound. -Comp. -हेतुः a temptation, seduction, cause of perturbation; विकारहेतौ सति विक्रियन्ते येषां न चेतांसि त एव धीराः Ku. 1. 59.

विकारण *a.* Causeless; तस्मात् स्यात् कलहो यत्र गृहे नित्यं विकारणः Pt. 5. 75.

विकारित *a.* Changed, perverted, corrupted.

विकारिन् *a.* 1 Liable to change, susceptible of emotions or impressions; भ्रमति भुवने कन्दर्पाज्ञा विकारि च यौवनम् Māl. 1. 17. -2 Changing, modifying. -3 Spoiling, corrupting. -4 Affected by love.

विकार्यः The sense of individuality (अहंकार); मनोमयं देवमयं विकार्यम् Bhāg. 2. 2. 30.

विकुर्वाण *a.* 1 Undergoing or causing a change; वायोरपि विकुर्वाणाद्विरोचिष्णु तमोनुदम् Ms. 1. 77. -2 Feeling glad, delighted, rejoiced.

विकृत *p. p.* 1 Changed, altered, modified. -2 Sick, diseased. -3 Mutilated, deformed, disfigured; दृष्ट्वा तथैव विकृतं रथं मृत्युसमन्वितम् Rām. 7. 22. 9; Ms. 9. 291. -4 Incomplete, imperfect. -5 Affected by passion or emotion. -6 Averse from, disgusted with. -7 Loathsome. -8 Strange, extraordinary. -9 Unnatural. -10 Perverted, spoiled. -11 Estranged, disloyal; Rām. 2. 39. 22; see विकृ above. -तम् 1 Change, modification. -2 Change for the worse, sickness. -3 Aversion, disgust. -4 Harm, misdeed; तच्छ्रुत्वा पार्थिवेन्द्रस्य रक्षसा विकृतं च तत् Rām. 7. 65. 34. -5 Abortion; बालाश्च न प्रमीयन्ते विकृतं न च जायते Ms. 9. 247.

विकृतिः *f.* 1 Change (as of purpose, mind, form &c.); चित्तविकृतिः; अङ्गुलीयकं सुवर्णस्य विकृतिः &c.; प्रकृतिविकृति-भिरनुसवनम् Bhāg. 5. 7. 5. -2 An unnatural or accidental circumstance, an accident; मरणं प्रकृतिः शरीरिणां विकृति-जोवितमुच्यते बुधैः R. 8. 87. -3 Sickness. -4 Excitement, perturbation, anger, rage; सावलेपमुपलप्सिते परैरभ्युपैति विकृतिं रजस्यपि Ki. 13. 56; U. 5. 29; Śi. 15. 11, 40. -5 Emotion; सत्त्वानामपि लक्ष्यते विकृतिमचित्तं भयक्रोधयोः Ś. 2. 5. -6 A sudden seizure or affection. -7 Fermented liquor; see विकार and विक्रिया also. -8 Hostility. -9 A phantom, spectre. -10 Abortion. -11 (In gram.) A derivative.

विकृष्ट 1 P. 1 To draw, pull. -2 To bend (as a bow); शरासनं तेषु विकृष्यतामिदम् Ś. 6. 28. -3 To deprive of, withhold, keep back. -4 To destroy, ruin. -5 To lead (an army). -6 To plough.

विकर्षः 1 Drawing asunder, pulling apart. -2 An arrow.

विकर्षणः N. of one of the five arrows of Cupid. -णम् 1 Drawing, dragging, pulling asunder. -2 A cross throw. -3 Abstinence from food. -4 Searching.

सं. इ. को. १०९

विकृष्ट *p. p.* 1 Dragged asunder, pulled hither and thither. -2 Drawn, pulled, drawn towards or attracted. -3 Extended, protracted. -4 Making a noise; (see कृष् with वि). -Comp. -सीमान्त *a.* having extended boundaries; ग्रामान् विकृष्टसीमान्तान् Rām. 2. 49. 3.

विकृ 6 P. 1 To scatter, throw about; strew or spread about; व्यकीर्यत व्यम्बकपादमूले पुष्पोच्चयः पल्लवभङ्गभिन्नः Ku. 3. 61; Ki. 2. 59; Bk. 1. 3; 14. 25. -2 To split, cut to pieces; असिर्गात्रं गात्रं सपदि लवशस्ते विकिरितु Māl. 5. 34. -3 To pollute, contaminate. -4 To dissolve; एतयो वेद निहितं गुहायां सोऽविद्यामन्थि विकिरितोह Muṇḍa. 2. 1. 10. -5 To pour out. -6 To heave (a sigh).

विकिरः 1 A scattered portion or fallen bit. -2 One who tears or scatters, a bird; कङ्कालीफलजविधमुग्धविकिर-व्याहारिणस्तद्भुवो भागाः Māl. 6. 19. -3 A well. -4 A tree. -5 A scattered portion of rice (offered to hostile beings in a sacrifice); उच्छिष्टं भागधेयं स्याद्भूमिषु विकिरश्च यः Ms. 3. 245. -6 Water trickled through; Suśr.

विकिरणम् 1 Scattering, throwing about, dispersing. -2 Spreading abroad. -3 Tearing up. -4 Killing (हिसन). -5 Knowledge. -णः The Arka tree.

विकीर्ण *p. p.* 1 Scattered, dispersed. -2 Diffused. -3 Celebrated. -4 Dishevelled (as hair). -णम् A particular fault in pronouncing vowels. -Comp. -केश, -मूर्धज *a.* tearing the hair, having dishevelled hair; विललाप विकीर्णमूर्धजा Ku. 4. 4. -ज्ञम् a kind of perfume.

विकल्प 1 A. 1 To doubt, be doubtful; कथंचिन्न विकल्पन्ते विद्वद्भिश्चिन्तिता नयाः Pt. 1. 339. -2 To be optional. -Caus. 1 To doubt, question; एवं कृष्णसखः कृष्णो भ्रात्रा राज्ञा विकल्पितः Bhāg. 1. 15. 1. -2 To consider, reflect upon; सखीनियोगोऽपि विकल्प्यते Ś. 3. -3 To presume, conjecture. -4 To prepare or arrange differently. -5 To make, form. -6 To exchange. -7 To admit as optional. -8 To state a dilemma. -9 To reflect upon.

विकल्पः 1 Doubt, uncertainty, indecision, hesitation; तत् सिषेवे नियोगेन स विकल्पपराङ्मुखः R. 17. 49. -2 Suspicion; Mu. 1. -3 Contrivance, art; मायाविकल्पपरचितैः R. 13. 75. -4 Option, alternative (in gram.); तुल्यार्थयोर्हि तुल्यविषययो-र्विकल्पो भवति न नानार्थयोः ŚB. on MS. 10. 6. 33. -5 Sort, variety; दण्डविकल्पः Ms. 9. 228; भूषणानां विकल्पम् Me. 76. -6 An error, a mistake, ignorance. -7 Distinction; एवं सुरासुरगणाः समदेशकालहेत्वर्थकर्ममतयोऽपि फलेऽविकल्पाः Bhāg. 8. 9. 28. -8 A division of Kalpa; यावान् कल्पो विकल्पो वा यथा कालोऽनुमीयते Bhāg. 2. 8. 12. -9 A god; वैकारिको विकल्पानाम् Bhāg. 10. 85. 11. -10 Origin (उत्पत्ति); आत्मा केवल आत्मस्थो विकल्पापायलक्षणः Bhāg. 11. 25. 27. -11 Admission, statement. -12 Fancy, imagination. -13 Mental occupation. -Comp. -उपहारः an optional offering. -जालम् a net-like indecision, a dilemma.

विकल्पक *a.* A distributor, apportioner; Mb. 3.

विकल्पनम् 1 Admitting of a doubt. -2 Allowing an option. -3 Indecision. -4 Inconsideration.

विकल्पित *a.* 1 Prepared, arranged. -2 Divided, manifold.

विकल्पिन् *a.* 1 Possessing doubt. -2 Versed in the *Mīmāṃsā*.

विकेश *a.* (-शी *f.*) 1 Having loose hair. -2 Having no hair, bald (as head). -शी 1 A woman with loose hair. -2 A woman without hair. -3 A small tress of hair tied up separately and then collected into the larger braid or *Veṇi*. -4 *N.* of the wife of Śiva in the form of the Earth (one of the 8 forms of Śiva; cf. यामाहुः सर्वभूतप्रकृतिः *Ś.* 1. 1.). -Comp. -तारका *a* comet.

विकेशिका *Lint; Suśr.*

विकोश, -ष *a.* 1 Without husk. -2 Unsheathed, uncovered; विकोशनिर्घोततनोर्महासे: *Ki.* 17. 45; *R.* 7. 48.

विक्रः A young elephant (in the *tenth* (?) year). *M. W.* gives twenty years old; विक्रो विंशतिवर्षः स्यात् *Abh. Chin.* 1220; *Mātaṅga L.* 5. 11; विकैरिव महागजः *Dharmābhyudaya-mahākāvya* 2. 25.

विक्रम् 1 *Ā.* 1 To walk along or through; विष्णुश्चेधा विचक्रमे 'took 3 steps'; जले विक्रममाणाया हनुमान् शतयोजनम् *Bk.* 8. 24. -2 To assail, overcome, conquer. -3 To cleave; split open (*P.*) -4 To advance, proceed. -5 To show prowess or valour; तत्प्रहरणान्याच्छिद्य विक्रामतः *Māl.* 8. 9.

विक्रमः 1 A step, stride, pace; गतेषु लीलाञ्छितविक्रमेषु *Ku.* 1. 34; *Ś.* 7. 6; निष्पेषवन्त्यायतविक्रमाणि (सप्तपदानि) *Bu. Ch.* 1. 33; *Mb.* 7. 49. 5; cf. त्रिविक्रम. -2 Stepping over, walking; going, gait; ततः सुमन्त्रस्वरितं गत्वा त्वरितविक्रमः *Rām.* 1. 8. 5; गतैः सहावैः कलहंसविक्रमम् *Ki.* 8. 29. -3 Overcoming, overpowering. -4 Heroism, prowess, heroic valour; अनुत्सेकः खलु विक्रमालंकारः *V.* 1; *R.* 12. 87, 93. -5 *N.* of a celebrated king of *Ujjayinī*. -6 *N.* of *Viṣṇu*. -7 Strength, power. -8 Intensity. -9 Stability. -10 A kind of grave accent. -11 Non-change of the विसर्ग into an उष्मन्. -12 The third astrological house. -Comp. -अर्कः, -आदित्यः see विक्रम. -कर्मन् *n.* a heroic deed, feat of valour. -शीलः *N.* of a monastery; Buddh. -स्थानम् *a* promenade.

विक्रमणम् A stride (of *Viṣṇu*); छलयसि विक्रमणे बलि-मद्भुतवामन *Gīt.* 1. -2 Heroism. -3 (With *Pāsupatas*) Supernatural power.

विक्रमितम् Prowess; निष्पेततुः परमविक्रमितातिवैपस्कन्धप्रवाल-विटपौ कृतचण्डशब्दौ *Bhāg.* 10. 10. 27.

विक्रमिन् *a.* 1 Chivalrous, heroic. -2 Powerful, strong. -*m.* 1 A lion. -2 A hero. -3 An epithet of *Viṣṇu*.

विक्रान्त *p. p.* 1 Stepped or passed beyond. -2 Powerful, heroic, valiant, chivalrous; युधामन्युश्च विक्रान्तः *Bg.* 1. 6; *Ki.* 16. 2. -3 Victorious, overpowering (one's enemies). -न्तः 1 A hero, warrior. -2 A lion. -3 *N.* of a kind of संधि which leaves विसर्ग unchanged. -न्तम् 1 A pace, stride; तद्विक्रान्तैर्विजितानीह त्रीणि *Mb.* 13. 158. 20. -2 Heroism, valour, prowess. -3 The jewel called विक्रान्त. -4 A kind of intoxicating drink.

विक्रान्तिः *f.* 1 Stepping, striding. -2 A horse's gallop or canter. -3 Heroism, valour, prowess.

विक्रान्त *a.* Valiant, victorious. -*m.* 1 A lion. -2 A hero, victor.

विक्रसः The moon.

विक्रिया 1 Change, modification, alteration; रमधु-प्रवृद्धिजनिताननविक्रियान् *R.* 13. 71; 10. 17. -2 Agitation, excitement, perturbation, excitement of passion; अथ तेन निगृह्य विक्रियामभिज्ञप्तः फलमेतदन्वभूत् *Ku.* 4. 41; 3. 34. -3 Anger, wrath, displeasure; साधोः प्रकोपितस्यापि मनो नायाति विक्रियाम् *Subhāṣ;* लिङ्गैर्मुदः संवृतविक्रियास्ते *R.* 7. 30; किमकारणमस्मासु गतवानसि विक्रियाम् *Bm.* 1. 911. -4 Reverse, evil; विक्रियायै न कल्पन्ते संबन्धाः सद्नुष्ठिताः *Ku.* 6. 29 (विक्रियायै=वैकल्योत्पादनाय *Malli.*) -5 Knitting, contraction (of the eyebrows); भ्रूविक्रियायां विरतप्रसंगैः *Ku.* 3. 47. -6 Any sudden movement, as in रोमविक्रिया *V.* 1. 12 'thrill'. -7 A sudden affection or seizure, disease. -8 Violation, vitiation (of the proper duties); इत्याप्त-वचनाद्रामो विनेष्यन् वर्णाविक्रियाम् *R.* 15. 48. -9 A preparation or dish of rice &c. -10 Injury, harm. -11 Extinction (of a lamp). -Comp. -उपमा a kind of *Upamā* mentioned by *Dandin*; see चन्द्रविम्बादिवोत्कीर्ण पद्मगर्भादिवोद्धृतम्। तव तन्वङ्गि वदनमित्यसौ विक्रियोपमा ॥ *Kāv.* 2. 41.

विक्री 9 *Ā.* 1 To sell (*Ātm.* in this sense); गवां शत-सहस्रेण विक्रीणीषे सुतं यदि *Rām;* विक्रीणीत तिलाञ्जुद्धान् *Ms.* 10. 90; 8. 197, 222; *Sānti.* 1. 12. -2 To barter, exchange; नाकस्माच्छाण्डिलमाता विक्रीणाति तिलैस्तिलान् *Pt.* 2. 65.

विक्रयः 1 Sale, selling; यासां नाददते शुल्कं ज्ञातयो न स विक्रयः *Ms.* 3. 54. -2 The selling price; *Ms.* 7. 127. -3 The market; विक्रयाद्यो धनं किञ्चिद् गृहीयात् कुलसेनिधौ *Ms.* 8. 201. -Comp. -अनुशयः rescission of a sale; *Ms.* 8. 5. -पत्रम् a bill of sale, sale-deed. -वीथिः market.

विक्र (क्रा) यिकः, -विक्रयिन् *m.* A dealer, seller, vendor.

विक्रायक *a.* Selling; उत्रविक्रायकं ध्रुवम् *Rām.* 2. 12. 78.

विक्रीत *p. p.* Sold; विक्रीते करिणि किमङ्कुशे विवादः *Subhāṣ.* -तम् Sale; योगाधमनविक्रीतम् *Ms.* 8. 165.

विक्रेय *a.* Saleable, vendible (as an article); *Y.* 2. 246.

विक्रीडः 1 A playing ground. -2 A plaything, toy.

विकृश 1 P. 1 To call aloud, cry out loudly; आक्रोश विक्रोश लपाधिचण्डम् Mk. 1. 41; Bk. 14. 42; 16. 32. -2 To utter (with acc.). -3 To call out to (with acc.). -4 To resound. -5 To abuse, revile, censure.

विकृष्ट p. p. 1 Exclaimed, cried out. -2 Harsh, cruel, unkind. -3 Offensive; (परित्यजेत्) धर्मं चाप्यसुखोदकं लोकविकृष्टमेव च Ms. 4. 176. -ष्टम् 1 A cry for help; विकृष्टे नाभिधावकः Y. 2. 234. -2 Abuse.

विक्रोशः, -विक्रोशनम् 1 Calling out, exclaiming; पृष्ठतो द्रौपदी...सविक्रोशम् Mb. 14. 66. 13. -2 Abusing.

विक्रोष्टु m. 1 One who calls out for help; अकारणे च विक्रोष्टा Y. 2. 234. -2 A reviler.

विक्रव a. 1 Overcome with fear, startled, alarmed, frightened; आचक्राडुक्ष घनशब्दविक्रवाः R. 19. 38; Ku. 4. 11. -2 Timid; तोयोत्सर्गस्तनितमुखरो मा च भूर्विक्रवास्ताः Mo. 39. -3 Affected by, overcome with; निसर्गदुर्बोधम-बोधविक्रवाः क भूपतीनां चरितं क जन्तवः Ki. 1. 6. -4 Agitated, excited, confused, bewildered; प्रतिषेधाक्षरविक्रवाभिरामम् S. 3. 24. -5 Distressed, afflicted; grieved; निराकरणविक्रवायाः प्रियायाः S. 6; Śi. 12. 63; Ku. 4. 39; सुतविक्रवाय राज्ञे Bu. Ch. 1. 86. -6 Disgusted with, averse from; मृगयाविक्रवं चेतः S. 2. -7 Faltering; प्रस्थानविक्रवगतेरवलम्बनार्थम् S. 5. 3. -चम् 1 Agitation, bewilderment; किमिदं देवि करोषि हृदि विक्रवम् Rām. 2. 44. 25. -2 Fear; गतविक्रवः Rām. 7. 32. 45.

विक्रवता Timidity; भवति हि विक्रवता गुणोऽज्ञानानाम् Śi. 7. 43.

विक्रवितम् Despondent language.

विकृिन्न p. p. 1 Very moist, thoroughly wetted. -2 Decayed, withered up. -3 Old.

विकृिष्ट p. p. 1 Excessively afflicted, distressed. -2 Injured, destroyed. -ष्टम् A fault in pronunciation.

विकृेदः 1 Wetting thoroughly; गुरीषमूत्रविकृेदम् (गर्भवासम्) Mb. 12. 213. 6. -2 Wetness, moisture. -3 Dissolution.

विकृेदनम् The act of softening (by cooking or boiling).

विकृेशः An incorrect pronunciation of the dentals.

विक्षत p. p. 1 Torn asunder, wounded, hurt, struck; विक्षतं चायसैर्बाणेर्मत्प्रयुक्तैरजिह्वैः Mb. 3. 173. 30. -2 Beaten, stamped; महीं महाककुत्कायः कम्पयन् खुरविक्षताम् Bhāg. 10. 36. 1. -3 Affected, seized; स राजा शापविक्षतः Rām. 7. 54. 4. -तम् Wounding, a wound.

विक्षावः 1 Cough, sneezing. -2 A sound; विक्षावैस्तोय-विश्रावं तर्जयन्तो महोदधेः Bk. 7. 36.

विक्षित a. Miserable, wretched.

विक्षिप् 6 P. 1 To throw about, scatter. -2 To throw, cast. -3 To divert. -4 To distract. -5 To extend, stretch out. -6 To reject, discard. -7 To press against. -8 To toss about. -9 To prepare, make up. -10 To bend (a bow); all these last four meanings can be seen in the following verse:—रक्षांसि वक्षांसि च विक्षिपन्ति गात्राणि कान्तासु च विक्षिपन्ति । रूपाणि चित्राणि च विक्षिपन्ति दृढानि चापानि च विक्षिपन्ति ॥ Rām. 5. 5. 12.

विक्षिप्त p. p. 1 Scattered, thrown about, dispersed, cast about. -2 Discarded, dismissed. -3 Sent, despatched. -4 Distracted, bewildered, agitated; प्रविक्षितं चेतः प्रविशति च मोहान्धतमसम् Māl. 9. 8. -5 Refuted; (see क्षिप् with वि). -6 Extended, spread out; विक्षिप्तौ राक्षसेन्द्रस्य भुजाविन्द्वजोपमौ Rām. 5. 10. 15, 18. -तम् One of the चित्तभूमिः in the Yogasāstra; क्षिप्तं मूढं विक्षिप्तमेकाग्रं निरुद्धमिति चित्तभूमयः । Yogasūtrabhāṣya.

विक्षेपः 1 Throwing away or asunder, scattering about. -2 Casting, throwing, discharging (opp. संहार); संहारविक्षेपसहस्रकोटीस्तिष्ठन्ति जीवाः Mb. 12. 280. 30; संहारविक्षेपलघुक्रियेण R. 5. 45. -3 Waving, moving about, shaking, moving to and fro; बाहुविक्षेपकरणां समुद्यम्य महागदाम् Rām. 7. 32. 41. लङ्गूलं Ku. 1. 13. -4 Sending, despatching. -5 Distraction, confusion, perplexity; Māl. 1. -6 Alarm, fear. -7 Refutation of an argument. -8 Polar latitude. -9 Looking about vaguely or wildly. -10 Neglecting (time). -11 Extension, projection. -12 A kind of weapon. -Comp. -ध्रुवः (in astr.) the greatest inclination of a planet's orbit. -शक्तिः f. (in Vedānta phil.) the power of Māyā (अविद्या).

विक्षेपणम् 1 Throwing, casting, discharging. -2 Despatching, sending. -3 Scattering, dispersing. -4 Confusion, perplexity.

विक्षीणकः 1 N. of the chief of a class of beings attending on Śiva. -2 An assembly of the gods. -3 A destroyer. -4 A place from which flesh-eaters are excluded.

विक्षीरः The Arka tree.

विक्षुम् 1 Ā., 4, 9 P. 1 To be greatly agitated or disturbed. -2 To confuse, disturb, perplex. -Caus. To agitate, disturb, confuse &c.

विक्षोभः 1 Shaking, agitation, movement; वीचि° R. 1. 43. -2 Agitation of mind, distraction, alarm. -3 Conflict, struggle. -4 Tearing open; सुरारिवक्षोविक्षोभजासृक् Śi. 3. 7.

विख, विखु, विख्य, { a. Noseless. -Comp. -नस् m. **विख, विखरु, विग्र** { an epithet of Brahman; विख-नसार्थितो विश्वगुप्तये सख उदेयिवान् सात्वतां कुले Bhāg. 10. 31. 4.

विखण्डित p. p. 1 Broken up, divided. -2 Cleft in two. -3 Disfigured, mutilated; शस्त्रैरपि विखण्डिताः (न वक्षं येषितो यान्ति) Pt. 4. 89. -4 Refuted.

विखानसः A kind of hermit.

विखासा The tongue.

विखुरः 1 A demon, goblin. -2 A thief.

विखेद a. Fresh, alert.

विख्या 2 P. 1 To be well-known or famous. -2 To look at, see. -3 To call, name. -4 To celebrate. -5 To make visible, illuminate. -Caus. To proclaim, announce, publish.

विख्यात p. p. 1 Renowned, well-known, celebrated, famous. -2 Called, named. -3 Avowed, confessed.

विख्यातिः f. Celebrity, fame, reputation.

विख्यापनम् 1 Publishing, proclaiming. -2 Explanation. -3 Confessing, acknowledging.

विगण 10 P. 1 To number, compute; वायवीयैर्विगण्यन्ते विमक्ताः परमाणवः Y. 3. 104. -2 To regard, consider; नन्वात्मानं बहु विगणयन्नात्मनैवावलम्बे Me. 111; R. 1. 87. -3 To disregard, not to mind. -4 To reflect, think; विगणय्य कारणमनेकगुणम् Ki. 6. 37; किमपि विगणयन्तो बुद्धिमन्तः सहन्ते Pt. 3. 43.

विगणनम् 1 Reckoning, computing, calculation. -2 Considering, deliberating. -3 Paying off a debt; P. I. 3. 36.

विगद् a. Healthy, well.

विगन्ध a. 1 Having a bad smell. -2 Odourless.

विगन्धकः The tree called इच्छुदी.

विगम् 1 P. To pass away (as time &c.); संधययापि सपदि व्यगमि Si. 9. 17. -2 To go away, depart. -3 To vanish; disappear; सलज्जाया लज्जा व्यगमदिव दूरं मृगदृशः Git. 11; मोहोऽयं विगतो मम Bg. 11. 1. -4 To die. -Caus. To spend, pass; विगमयत्युन्निद्र एव क्षपाः S. 6. 4.

विगत p. p. 1 Departed, gone away, disappeared. -2 Parted, separated. -3 Dead; विगतं तु विदेशस्थं शृणुयाद्यो ह्यनिर्देशम् Ms. 5. 75. -4 Destitute or devoid of, free from (in comp.); विगतमदः. -5 Lost. -6 Dark, obscured. -ता A girl in love with another (hence unfit for marriage). -तम् The flight of birds. -Comp. -असु a. dead. -आर्तवा a woman past child-bearing (in whom the menstrual discharge has ceased). -कल्मष a. sinless, pure. -कृम a. relieved from fatigue; Ms. 7. 151. -भी a. fearless, intrepid. -लक्षण a. unlucky, inauspicious. -श्रीक a. unfortunate. -स्पृह a. indifferent, void of desire.

विगमः 1 Departure, disappearance, cessation, end; चारुवृत्त्यविगमे च तन्मुखम् R. 19. 15; ईतिविगम M. 5. 20; Rs. 6. 23. -2 Abandoning; करणाविगमात् Me. 57 (देहत्यागात्). -3 Loss, destruction. -4 Death. -5 Separation; यथा क्रीडोपस्कराणां संयोगविगमाविह Bhāg. 1. 13. 43.

विगरः 1 A naked ascetic. -2 A mountain. -3 An abstemious man (abstaining from eating).

विगर्ह 1 U. 1 To blame, censure, reproach; तं विगर्हन्ति साधवः Ms. 9. 68; 3. 46; 11. 53. -2 To despise, contemn.

विगर्हणम्, -णा, विगर्हा Censure blame, reproach, abuse; यदि भीष्मः त्रियं हन्यात् सन्तः कुर्युर्विगर्हणम् Mb. 5. 192. 69; प्राप्ता नाम विगर्हणा स्थितिमतां मध्येऽनुजानामपि Ve. 1. 12.

विगर्हित p. p. 1 Censured, reviled, abused. -2 Disdained. -3 Condemned, reprobated, prohibited. -4 Low, vile. -5 Bad, wicked. -तम् Censure. -Comp. -आचार a. of reprehensible conduct; एतान् विगर्हिताचारान् पाङ्क्तयेयान् द्विजाधमान् Ms. 3. 167.

विगल् 1 P. 1 To drop down, get loose; रतिविगलित-वन्धे केशहस्ते सुकेश्याः V. 4. 10. -2 To ooze or trickle. -3 To vanish, disappear. -4 To melt away, be dissolved.

विगलित p. p. 1 Trickled, oozed. -2 Disappeared, gone away; मयि विगलितप्रत्याशत्वाद्विवाहविधेः पुरा Mal. 9. 11. -3 Fallen or dropped down. -4 Melted away, dissolved. -5 Dispersed. -6 Slackened, untied. -7 Loose, dishevelled, disordered (as hair).

विगाह 1 Ā. To plunge or dive into, bathe; (दीर्घिकाः) स व्यगाहत विगाहमन्मथः R. 19. 9. -2 To enter, penetrate into, pervade (fig. also); विषमोऽपि विगाह्यते नयः कृततीर्थः पयसामिवाशयः Ki. 2. 3; R. 13. 1; Mu. 1. 26. -3 To stir about, agitate; विगाहमानां सरयूं च नौभिः R. 14. 30. -4 To follow, practise; तथा मुनीनां चरितं व्यगाह्यत Ku. 5. 19. -5 To approach, set in (as season &c.).

विगाढ p. p. 1 Plunged into, bathed, immersed; पुरो विगाढाः सखिभिर्मस्तुतः Ki. 8. 30, 31. -2 Deep, excessive.

विगाहः Plunging into, bathing, diving; विगाहं तूणि तविषीभिरावृतम् Rv. 3. 3. 5.

विगुण a. 1 Destitute of merits, worthless, bad; श्रेयान्-स्वधर्मो विगुणः परधर्मात् स्वनुष्ठितात् Bg. 3. 35; Si. 9. 12; Mu. 6. 11. -2 Destitute of qualities. -3 Having no string; विगुणोक्तकर्मुक्तोऽपि जेतुं भुवि जेतव्यमसौ समर्थ एव Mu. 7. 11. -4 Unfruitful; विगुणानि च पश्यन्ति Mb. 12. 269. 37.

विगूढ p. p. 1 Secret, concealed, hidden. -2 Reproached, censured. -Comp. -चारिन् a. proceeding or acting secretly; Ms. 9. 260.

विगै 1 P. 1 To censure, reproach, blame; विगीयसे मन्मथदेहदाहिना N. 1. 79; विगायति च यो लोके यवनानां विलोकनम् Siva B. 19. 30. -2 To sing in a discordant tone.

विगानम् 1 Censure, reproach, defamation, scandal. -2 A contradictory statement, contradiction, inconsistency; यत् पुनः कारणविषयं विगानं दर्शितं तत् परिहर्तव्यम् S. B. (and in several other places of the same work).

विगीत *p. p.* 1 Censured, abused, reviled. -2 Contradictory, inconsistent; यथाधरोत्तरानर्थान् विगीतानावबुध्यते Ms. 8. 53. -3 Sung badly.

विगीतिः *f.* 1 Censure, abuse, reproach. -2 Contradictory statement, contradiction.

विग्रह 9 P. 1 To hold or seize, catch hold of; विजगृहे तिसृणां जयिनं पुराम् Ki. 18. 12. -2 To quarrel, fight, contend; विग्रहं चक्रे नमुचिद्विषा वली य इत्थमस्वास्थ्यमहर्दिव दिवः Śi 1. 51; Bk. 6. 86; 17. 23; Ki. 14. 24. -3 To divide into parts, separate (into constituent members). -4 To dissolve, analyse, resolve in general. -5 To receive, welcome (as a guest). -6 To preceive, observe. -7 To stretch or spread out.

विग्रहीत *p. p.* 1 Divided, dissolved, analysed, resolved (as a compound). -2 Seized. -3 Encountered, opposed. -4 Obstructed, stopped; see विग्रह above.

विग्रहः 1 Stretching out, extension, expansion. -2 Form, figure, shape; यथा लोहस्य निःस्यन्दो निषिक्तो विम्ब-विग्रहम् Mb. 14. 18. 9. -3 The body; त्रयी विग्रहवत्येव सम-मध्यात्मविद्यया M. 1. 14; गूढविग्रहः R. 3. 39; 9. 52; Ki. 4. 11; 12. 43. -4 Resolution, dissolution, analysis, separation (as of a compound word into its component parts); वृत्त्यर्थ- (समासार्थ) -बोधकं वाक्यं विग्रहः. -5 Quarrel, strife (often, love-quarrel or प्रणयकलह); विग्रहाच्च शयने पराङ्मुखीर्नानुनेतु-मबलाः स तत्वे R. 19. 38; 9. 47; Śi. 11. 35; शत्रौ मित्रे पुत्रे बन्धौ मा कुरु यत्नं विग्रहसन्धौ Śaṅkarācārya. -6 War, hostilities, fighting, battle (opp. संधि); उग्राय विग्रहायारम्भे त्वया प्रेषयता ह्यमुम् Śiva B. 17. 35; one of the six Guṇas or modes of policy; Ms. 7. 160; see गुण. -7 Disfavour; अनुग्रहं विग्रहं वा मन्यसे तद्विषेहि नः Bhāg. 10. 16. 59. -8 A part, portion, division; परिमाणं च कालस्य कल्पलक्षणविग्रहम्. -Comp. -अवरम् the back. -इच्छु *a.* eager for combat. -ग्रहणम् the assumption of a form.

विग्रहवत् *a.* Having body, incarnate, embodied; M. 1. 14.

विग्रहिन् A minister of war.

विग्रीव *a.* Decapitated.

विघट् 1 Ā. 1 To be disunited or separated. -2 To be spoiled or ruined. -3 To be stopped, break down. -4 To assume various shapes; उपरि विघटमानः प्रौढतापिच्छ-नीलः Māl. 9. 24; Mv. 5. 42. -Caus. 1 To separate, disperse, tear apart; विघटयन्त्यग्रे नभोऽम्भोमुचः Māl. 5. 2. -2 To remove, displace. -3 To mar, frustrate.

विघटनम् Breaking up, ruin, destruction; भ्रातुर्वक्षः-स्थलविघटने यच्च साक्षीकृतोऽसि Ve. 5. 33.

विघटित *p. p.* 1 Separated, severed. -2 Divided. -3 Broken, shattered; पौलस्त्यस्य जटायुषा विघटितः U. 3. 43.

विघटिका A measure of time equal to one-sixtieth part of a Ghatikā (or nearly equal to 24 seconds).

विघट्ट 10 U. 1 To strike down, disperse, scatter, scare away; तदीयमातङ्गघटाविघट्टितैः Śi 1. 64; Bh. 3. 54. -2 To rub, strike, rub against; कारण्डवाननविघट्टितवीचिमालाः Rs. 3. 8; 4. 9; विघट्टितानां सरलद्रुमाणाम् Ku. 1. 9; Ki. 8. 45; Śi. 8. 24; 13. 41. -3 To break, violate (as an agreement). -4 To break asunder, burst open (as a door).

विघट्टनम्, -ना 1 Striking asunder. -2 Striking against, friction. -3 Separating, undoing, untying. -4 Offending, hurting.

विघट्टित *p. p.* 1 Struck apart, severed, separated, dispersed; आयुर्वीयुविघट्टिताभ्रपटलीलीनाम्बुवद्भृगुरम् Bh. 3. 54. -2 Untied, loosened, opened. -3 Rubbed, touched. -4 Shaken about, churned. -5 Hurt, offended.

विघ्नः 1 A mallet, hammer. -2 One who destroys, subdues or overpowers.

विघ्नसः 1 Half-chewed morsel, the residue or leavings of food eaten; विघ्नसो भुक्तशेषं तु Ms. 3. 285; तृप्यत्कालकरालवक्त्रविघ्नसव्याकीर्यमाणा इव U. 5. 6; Māl. 5. 14; बक-विघ्नसपङ्कसारा न चिरात् कावेरि भवितासि Arya S. -2 Food in general; किमद्याश्चत्थामा तदरिरुधिरासारविघ्नसं (कर्म विधातुं) Ve. 3. 25. -सम् Bees'-wax. -Comp. -आशः, -आशिन् *m.* one who eats the remains of an offering or food eaten (a crow, dog); आमिषं विघ्नसाशेन तद्वद्राज्यं हि नो हृतम् Mb. 3. 33. 4.

विघ्नसीकृतः, -भूतः Reduced to dregs; निपीय देवै-विघ्नसीकृतायां वृणां विधोरस्य दधे सुधायाम् N. 22. 118; सोऽयं प्राक्कवलग्रहस्य विघ्नसीभूतेष्वपि क्षत्रियक्षुद्रेषु क्षुधितश्चिरेण परशुस्तेनाय-मन्विष्यते A. R. 4. 22.

विघातः 1 Destruction, removing, warding off; क्रिया-दघानां मघवा विघातम् Ki. 3. 52. -2 Killing, slaying. -3 An obstacle, impediment, interruption; opposition, prevention; क्रियाविघाताय कथं प्रवर्तसे R. 3. 44; अध्वरविघात-शान्तये 11. 1. -4 A blow, stroke. -5 Abandoning, leaving. -6 Failure, want of success. -Comp. -सिद्धिः *f.* the removal of obstacles.

विघ्निका The nose.

विघूर्णनम् Swaying to and fro.

विघूर्णित *p. p.* 1 Rolled, shaken about, rolling (as eyes). -2 Agitated.

विघृष्ट *p. p.* 1 Rubbed excessively. -2 Sore.

विघ्नः [विहन्-क] (rarely *n.*) 1 An obstacle, interrup- tion, impediment, a hindrance; कुतो धर्मक्रियाविघ्नः सतां रक्षितरि त्वयि Ś. 5. 14; मूर्तो विघ्नस्तपस इव नः Ś. 1. 32; हुंकारेणैव धनुषः स हि विघ्नानपोहति Ś. 3. 1; Ku. 3. 40. -2 Difficulty, trouble. -Comp. -ईशः, -ईशानः, -ईश्वरः epi- thets of Gaṇeśa; विघ्नेशो वः स पायाद्विघ्नतिषु जलधान् पुष्कराग्नेण पीत्वा. -वाहनम् a rat. -कर, -कर्तृ, -कारिन् *a.* opposing, obstructing. -ध्वंसः, -विघातः removal of obstacles.

—नायकः, —नाशकः, —नाशनः epithets of Gaṇeśa. —प्रति-
क्रिया removal of impediments; प्रतिशुश्राव काकुत्स्थस्तेभ्यो
विघ्नप्रतिक्रियाम् R. 15. 4. —राजः, —विनायकः, —हारिन् m.
epithets of Gaṇeśa. —सिद्धिः f. removal of obstacles.

विघ्नयति Den. P. To obstruct, hinder, impede,
oppose.

विघ्नित a. 1 Impeded, hindered, obstructed, opposed;
सुहृर्विघ्नितकर्माणम् (नालापयेत्) Pt. 1. 387. —2 Obscured,
blinded; रजःकणैर्विघ्नितदृष्टिपाताः Ku. 3. 31.

विह्वः A horse's hoof.

विच् 3, 7 U. (वेवेकि, वेविके, विनकि, विह्वे, विक्) 1 To
separate, divide, sever. —2 To discriminate, distinguish,
discern; प्र मे विविकीं अविदन् मनीषाम् R.v. 3. 57. 1. —3 To
deprive of, remove from (with instr.); शशास स बहून्
योधान् जीवितेन विवेच च Bk. 14. 103.

विचकिलः [विशेषेण तर्पयति गन्धैः Uṇ. 1. 56] 1 A kind
of jasmine. —2 N. of the tree called *Madana*.

विचक्ष् 2 Ā. 1 To tell, announce. —2 To show. —3
To perceive, conjecture; परावरे ब्रह्मणि धर्मतो त्रैतः स्नातस्य मे
न्यूनमलं विचक्ष्व Bhāg. 1. 5. 7.

विचक्षण a. [Uṇ. 2. 120 com.] 1 Clear-sighted,
far-seeing, circumspect; सुविचक्षणः सुतः H. 1. 20. —2 Wise,
clever, learned; विचक्षणः प्रस्तुतमाचक्षे R. 5. 19. —3 Ex-
pert, skilful, able; सेवाविचक्षणहरीश्वरदत्तहस्तः R. 13. 39.
—णः A learned man, wise man; न दत्वा कस्यचित् कन्यां
पुनर्दद्याद्विचक्षणः Ms. 9. 71.

विचक्षस् m. A spiritual teacher, preceptor; cf. Uṇ.
4. 240 com.

विचक्षुस् a. Blind, sightless. —2 Perplexed, sad.

विचद् 1 P. To break (intr.).

विचटनम् Breaking.

विचन्द्र a. Moonless (as a night).

विचर् 1 P. To wander about, roam over (oft. with
acc.); इष्टान् देशान् विचर जलद Me. 117; विचचार दावम्
R. 2. 8; Ku. 3. 31. —2 To do, perform, practise.
—3 To act, deal, behave. —4 To deviate from the right
path, go about wantonly; यन्मे माता प्रलुभे विचरन्त्य-
पतिव्रता Ms. 9. 20. —5 To pass through, pervade.
—6 To attack, march against. —7 To associate or have
intercourse with. —8 To go badly, fail. —9 To commit
a mistake; हविषि व्यचरत्तेन वषट्कारं गृणन् द्विजः Bhāg. 9. 1. 15.
—10 To graze or feed upon. —Caus. 1 To think, reflect
or meditate upon; विचारमाणस्य विशुद्धभावना A. Rām. 7.
5. 45. —2 To discuss, call in question, debate; आज्ञा
शुरुणां ह्यविचारणीया R. 14. 46. —3 To calculate, estimate,
take into account, consider; परेषामात्मनश्चैव यो विचार्य
बलाबलम् Pt. 3; सुविचार्य यत्कृतम् H. 1. 20. —4 To hesitate,
doubt. —5 To examine, investigate. —6 To seduce.

विचर a. Wandered, swerved from; न त्वं धर्मं विचरं
सञ्जयेह मत्तश्च जानासि युधिष्ठिराच्च Mb. 5. 29. 4.

विचरणम् 1 Wandering. —2 Motion.

विचरितम् Wandering, roaming.

विचारः 1 Reflection, deliberation, thought, consid-
eration; विचारमार्गप्रहितेन चक्षुषा Ku. 5. 42. —2 Examination,
discussion, investigation; तत्त्वार्थविचार. —3 Trial (of a
case); विषसलिलतुलाग्निप्रार्थिते मे विचारे Mk. 9. 43. —4 Judg-
ment, discrimination, discernment, exercise of reason;
विचारमूढः प्रतिभासि मे त्वम् R. 2. 47. —5 Decision, deter-
mination. —6 Selection. —7 Doubt, hesitation. —8 Pru-
dence, circumspection. —Comp. —ञ् a. able to decide,
a judge. —भूः f. 1 a tribunal, seat of justice. —2 parti-
cularly, the judgment-seat of Yama. —मूढ a. 1 Mistaken
in judgment. —2 Foolish. —शील a. thoughtful,
considerate, prudent. —स्थलम् 1 a tribunal. —2 logical
discussion.

विचारक a. Investigating, judging; परामृशन्तो लिङ्गानि
व्यभिचारविचारकाः Udb. —कः 1 An investigator; a judge,
an examiner. —2 A leader, guide. —3 A spy.

विचारणम् 1 Discussion, consideration, examination,
deliberation, investigation; तच्छृण्वन् विपठन् विचारणपरो भक्त्या
विमुच्यन्तः Bhāg. 12. 13. 18. —2 Doubt, hesitation.

विचारणा 1 Examination, discussion, investigation.
—2 Reflection, consideration, thought. —3 Hesitation,
doubt; भवित्री तत्र वैदेहि न मेऽस्यत्र विचारणा Mb. 3. 282. 57;
14. 53. 21. —4 The Mīmāṃsā system of philosophy. —5
Distinction, kind.

विचारिका A household female servant.

विचारित p. p. 1 Considered, inquired into, exami-
ned, discussed. —2 Decided, determined; परत्रेति विचारितम्
Ms. 11. 28. —तम् Deliberation, thought.

विचारिन् a. 1 Roaming, wandering; लोकालोकविचारि-
चारणगणैरुद्दीयमानं यशः Nāg. 5. 18. —2 Dissolute, wanton.
—3 Deliberating, judging.

विचर्चिका, विचर्ची Itch, scab; एकं कुष्ठं स्मृतं पूर्वं गजचर्म
ततः स्मृतम् । ततश्चर्मदलं प्रोक्तं ततश्चापि विचर्चिका ॥ Bhāva P.

विचर्चित a. Anointed, smeared.

विचर्मन् Shieldless.

विचर्षण a. Very active; शरीरं मे विचर्षणम् T. Up. 1. 4. 1.

विचल् 1 P. 1 To shake, tremble, move; पतति पत्रे
विचलति पत्रे शङ्कितभवदुपयानम् Gīt. 5. —2 To go, proceed,
set out. —3 To be agitated or disturbed, be rough;
(as the sea); व्यचालीदम्भसां पतिः Bk. 15. 70. —4 To
deviate, swerve; नादृष्ट्यो नाम राज्ञोऽस्ति धर्माद्विचलितः स्वकात्
Y. 1. 358. —5 To fall off or down. —Caus. 1 To shake,
move, wave. —2 To cause to swerve, lead away from.

-3 To excite, agitate, stir up. -4 To destroy, rescind, annul. -5 To transgress, violate; अनिष्टं चाप्यनिष्टेषु तं धर्मं न विचालयेत् Ms. 7. 13.

विचल *a.* 1 Moving about, shaking, wavering, tottering, unsteady (fig. also). -2 Conceited, proud.

विचलनम् 1 Moving; wandering from place to place; महद्विचलनं नृणां गृहिणां दीनचेतसाम् (निःश्रेयसाय कल्पते) Bhāg. 10. 8. 4. -2 Deviation. -3 Unsteadiness, fickleness. -4 Conceit, pride.

विचलित *a.* 1 Deviated, departed; Māl. 5. 1. -2 Obscured, blinded.

विचाल *a.* Intervening, intermediate. -लः 1 Separating, putting apart; P. V. 3. 43. -2 Interval.

विचालित्वम् Indefiniteness, unsteadiness, variability; संवत्सरो विचालित्वात् MS. 6. 7. 38.

विचालिन् *a.* Unsteady, indefinite (in signification), variable; विचाली हि संवत्सरशब्दः सावनोऽपि गणितदिवसकः शीतोष्णवर्षलक्षणोऽपि चान्द्रमसोऽपि SB. on MS. 6. 7. 38.

विचि 5 U. 1 To collect, gather, bring together, store up; सुवर्णपुष्पितां पृथ्वीं विचिन्वन्ति त्रयो जनाः। शूरश्च कृत-वियश्च यश्च जानाति सेवितुम्॥ Pt. 1. 45, 36. -2 To search for, look out for; विचितश्चैष समन्तात् श्मशानवाटः Māl. 5; R. 12. 61; 13. 23; प्रियतमां विचिन्वन् V. 4. -3 To seek, investigate, examine, reflect upon; नालेन सलिले मूलं पुष्करस्य विचिन्वतः Bhāg. 3. 9. 37; ज्योतिर्मयं विचिन्वन्ति योगिनस्त्वां विमुक्तये R. 10. 23; Ki. 16. 1. -4 To separate, discern, distinguish. -5 To disarrange. -6 To select, choose. -7 To destroy, efface. -8 Ved. To clear, prepare (as a way).

विचयः 1 Search, seeking, looking out for; तुरगविचय-व्यग्रान् U. 1. 23. -2 Investigation.

विचयनम् Searching, seeking &c.

विचित *p. p.* Searched, searched through.

विचितिः *f.* 1 Searching, search, seeking for. -2 Inquiry, investigation.

विचिः *m., f.*, **विची** *f.* A wave; cf. वीचि.

विचिकित्सा 1 Doubt, hesitation, uncertainty; येयं प्रेते विचिकित्सा मनुष्ये अस्तीत्येके नायमस्तीति चैके Kath. Up. 1. 1. 20; Bri. Up. 1. 5. 3; तुभ्यं मद्विचिकित्सायामात्मा मे दर्शितो बहिः Bhāg. 3. 9. 37. -2 Mistake, error. -3 Finding out the real state (तत्त्वनिर्णय); द्रव्यस्य विचिकित्सार्थं गुणदोषौ शुभाशुभौ Bhāg. 11. 21. 3.

विचिकित्सित Doubtful; विचिकित्सितमेतन्मे ब्रवीतु भगवान् यथा Bhāg. 2. 4. 10.

विचित्र *a.* 1 Diversified, variegated, spotted, speckled; इयमुद्ग्रथते सजो विचित्राः Mu. 1. 4. -2 Various, varied. -3 Painted. -4 Beautiful, lovely; कञ्चिद्विचित्रं

जलयन्त्रमन्दिरम् Rs. 1. 2. -5 Wonderful, surprising, strange; हतविधिलसितानां ही विचित्रो विपाकः Śi. 11. 64. -त्रः The Āśoka tree. -त्रा A white deer. -त्रम् 1 Variegated colour. -2 Surprise. -3 A figure of speech (implying apparently the reverse of the meaning intended). -Comp. -अङ्ग *a.* having a spotted body. (-ङ्गः) 1 a peacock. -2 tiger -अन्नम् a kind of rice food (Mar. खिचडी). -देह *a.* having a lovely body. (-हः) a cloud. -रूप *a.* diverse. -वर्षिन् raining here and there. -वीर्यः N. of a king of the lunar race. [He was a son of Santanu by his wife Śatyavatī and so half-brother of Bhīṣma. When he died childless, his mother called Vyāsa (her own son before her marriage), and requested him to raise up issue to Vichitravīrya in accordance with the practice of *Niyoga*. He complied with the request, and begot on Ambikā and Ambālikā, the two widows of his brother, two sons Dhṛitarāṣṭra and Paṇḍu respectively.]

विचित्रकः The birch tree. -कम् Wonder, astonishment, surprise.

विचित्रित *a.* 1 Coloured, painted. -2 Adorned, decorated.

विचिन्त 10 U. 1 To think, consider. -2 To think of, ponder over, call to mind; विचिन्तयन्ती यमनन्यमानसा Ś. 4. 1. -3 To take into consideration, have regard to, regard; अस्मान् साधु विचिन्त्य संयमधनानुचैः कुलं चात्मनः Ś. 4. 17. -3 To intend, fix upon, determine. -5 To devise, find out, discover. -6 To imagine. -7 To perceive, observe (Ved.).

विचिन्तनम्, विचिन्ता 1 Thought, thinking. -2 Care for anything.

विचिन्वत्कः 1 Search. -2 Investigation. -3 A hero.

विचीर्ण *a.* 1 Occupied by, wandered through; देवैः पूर्वं विचीर्णानि मुनिभिश्च महात्मभिः Mb. 3. 156. 3. -2 Entered.

विचेतन *a.* 1 Senseless, lifeless, unconscious, dead. -2 Inanimate; प्रमदाः पतिवर्त्मगा इति प्रतिपन्नं हि विचेतनैरपि Ku. 4. 33. -3 Perplexed, confounded; एवमुक्तः स मुनिना महीपालो विचेतनः प्रत्याख्यानाय चाशक्तः Mb. 3. 97. 3. -4 Ignorant, foolish.

विचेतस् *a.* 1 Senseless, stupid, ignorant; Bg. 9. 12. -2 Perplexed, confounded, sad; सर्वे च ते बाष्पकलाः साधु-नेत्रा विचेतसः Rām. 7. 40. 29. -3 Malevolent, wicked.

विचेयम् Investigation.

विचेष्ट 1 Ā. 1 To stir, move, be in motion, move about. -2 To act, behave. -3 To exert oneself, strive, try. -4 To roll, wallow, struggle, writhe.

विचेष्ट *a.* Motionless.

विचेष्टनम् 1 Moving the limbs. -2 Kicking; rolling (said of horses).

विचेष्टा 1 Effort, exertion. -2 Movement. -3 Conduct, behaviour.

विचेष्टित *p. p.* 1 Striven, tried, struggled. -2 Examined, investigated. -3 Misdone, done foolishly. -**तम्** 1 An act, a deed; न हि मे शृण्वतस्तुतिरस्ति तेषां विचेष्टितम् Mb. 3. 160. 6. -2 Effort, movement, undertaking, enterprise. -3 Gesture. -4 Working, sensation, play; किमपि चेदमनज्ञाविचेष्टितम् V. 2. 9. -5 Machination.

विच्छ I. 6 P. (विच्छति, also विच्छायति-ते) To go, move. -II. 10 U. (विच्छयति-ते) 1 To shine. -2 To speak.

विच्छन्दः, **विच्छन्दकः** A palace, a large building having several stories (ईश्वरगृह).

विच्छर्दकः A palace; see विच्छन्द above.

विच्छर्दनम्, **विच्छर्दिका** Vomiting, ejecting.

विच्छर्दित *p. p.* 1 Vomited, ejected. -2 Neglected, disregarded. -3 Given up, abandoned, left; Māl. 7; U. 1. -4 Marred, impaired, lessened; Māl. 7.

विच्छाय *a.* 1 Shadowless. -2 Pale, dim; विलोक्यो-द्विप्रहृदयो विच्छायमनुजं नृपः Bhāg. 1. 14. 24; पश्याब्जानि विनि-जितानि सहसा गच्छन्ति विच्छायताम् Ratn. 1. 24. -**यः** A gem, jewel. -**यम्** The shadow of a flock of birds; also विच्छाया; विच्छायाभिः प्रधावन्तो गच्छन्तः साधुर्हंसकैः Bhāg. 10. 12. 8.

विच्छिद् 7 U. 1 To cut off, break, tear asunder, divide; यदर्थं विच्छिन्नं भवति कृतसंधानमिव तत् S. 1. 9; R. 16. 20; Bh. 1. 96. -2 To interrupt, break off, terminate, end, destroy, make extinct (as a family); विच्छिद्यमानेऽपि कुले परस्य Bk. 3. 52; विच्छिन्नेषु पथिष्वहःपरिणतौ ध्वान्ते समुत्सर्पति Amaru. 76.

विच्छित्तिः *f.* 1 (a) Cutting off or asunder, tearing off; न ध्यातं पदमीश्वरस्य विधिवत् संसारविच्छित्तये Bh. 3. 11. (b) Breaking off, fracture. -2 Dividing, separating. -3 Disappearance, absence, loss, wanting; विच्छित्तिर्नवचन्दनेन वपुः Śi. 16. 84. -4 Cessation. -5 Colouring the body with paints and unguents, painting colours, rouge; विच्छित्तिशेषैः सुरसुन्दरीणाम् S. 7. 5; Śi. 16. 84. -6 Limit, boundary (of a house &c.) -7 A pause in a verse, caesura. -8 A particular kind of amorous gesture, consisting in carelessness in dress and decoration (through pride of personal beauty); स्तोकाग्याकल्परचना विच्छित्तिः कान्तिपोषकृत् S. D. 138.

विच्छिन्न *p. p.* 1 Torn asunder, cut off. -2 Broken, severed, divided, separated; यदर्थं विच्छिन्नं भवति कृतसंधानमिव तत् S. 1. 9. -3 Interrupted, prevented. -4 Ended, ceased, terminated. -5 Variegated. -6 Hidden. -7 Smeared or painted with unguents. -8 Crooked, curved. -**Comp.** -**प्रसर** *a.* having its progress interrupted.

-**मद्य** *a.* one who has long abstained from liquor. -**शरपातत्वम्** excessive nearness of combatants to each other.

विच्छेदः 1 Cutting asunder, cutting, dividing, separation; किं वा भणामि विच्छेददारुणायासकारिणि Māl. 6. 11. -2 Breaking; विच्छेदः सहृदयेव हारयष्टया Śi. 8. 51. -3 Break, interruption, cessation, discontinuance; विच्छेदमाप भुवि यस्तु कथाप्रबन्धः K.; पिण्डविच्छेददर्शिनः R. 1. 66. -4 Removal, prohibition. -5 Dissension. -6 A section, or division of a book. -7 Interval, space. -8 Interruption in family succession, failure of issue. -9 Distinction, difference, variety.

विच्छेदनम् Cutting off, breaking &c.; see विच्छेद.

विच्छुर 6 P. 1 To smear, anoint, cover, coat; मनः-शिलाविच्छुरिता निषेदुः Ku. 1. 55; Ch. P. 11; V. 4. 42. -2 To set, inlay.

विच्छुरणम् Besprinkling, powdering.

विच्छुरित *p. p.* 1 Covered, overspread, coated. -2 Inlaid. -3 Besmeared, anointed.

विच्यु 1 Ā. 1 To deviate or swerve from. -2 To fall to pieces. -3 To err, make mistake. -*Caus.* To throw down or destroy.

विच्युत *p. p.* 1 Fallen down, slipped off. -2 Displaced, thrown down from. -3 Deviated or swerving from. -4 Separated from the living part, sloughed. -5 Failed, perished, lost.

विच्युतिः *f.* 1 Falling down from, severance, separation. -2 Decline, decay, downfall. -3 Deviation. -4 Mis-carriage, failure; as in गर्भविच्युतिः.

विज् I. 3 U. (वेवेक्ति, वेवेक्ति, विक्) 1 To separate, divide. -2 To distinguish, discern, discriminate (usually with वि and allied to विच् with वि q. v.) -II. 6 Ā., 7 P. (विजते, विनाक्ति, विज) 1 To shake, tremble. -2 To be agitated, tremble with fear. -3 To fear, be afraid; चक्रन्द विमा कुररीव भूयः R. 14. 68. -4 To be distressed or afflicted. -*Caus.* (वेजयति-ते) To terrify, frighten.

विज *p. p.* 1 Trembling, agitated. -2 Frightened, alarmed.

विज् *m.* A bird; a die (?).

विजग्ध *p. p.* Eaten, devoured.

विजङ्घ *a.* Having no wheels (a chariot).

विजट *a.* Unplaited (hair).

विजित *m.* 1 A discriminator, judge. -2 A partner, coheir.

विजन् 4 Ā. 1 To be born or produced. -2 To generate, produce. -3 To grow, arise, spring. -4 To be changed or transformed.

विजन *a.* Lonely, retired, solitary. -**नम्** 1 A solitary place, retreat (विजने means 'privately'). -2 Absence of witnesses.

विजननम् Birth, procreation, delivery.

विजन्मन् *a.* or *m.* A bastard, one born illegitimately; Ms. 10. 23. -*n.* Birth.

विजन्या *a.* Pregnant.

विजात *p. p.* 1 Base-born, of mixed origin. -2 Born, produced. -3 Transformed. -4 Having good qualities, virtuous; यस्ते पुत्रो गमितोऽयं विजातः स्वर्णश्रीवी यमदात् पर्वतस्ते Mb. 12. 29. 149. -**ता** A mother, matron, a woman who has given birth to children.

विजातिः *f.* 1 Different origin. -2 Different kind, species or tribe.

विजातीय *a.* 1 Of a different kind or species, dissimilar, unlike. -2 Of different caste or tribe. -3 Of mixed origin.

विजपिलम् Mud.

विजयन्तः *N.* of Indra.

विजर *a.* Young, fresh. -**रम्** A stalk.

विजल *a.* Waterless; तोयाशया विजल सरितोऽपि Bri. S. -**लम्** 1 A sauce; also विजिलम्. -2 Drought.

विजर्जर *a.* 1 Decrepit, infirm. -2 Rotten (as wood).

विजरूपः 1 Prattle, idle or foolish talk. -2 Talk or speech in general. -3 A malignant or spiteful speech.

विजल्पित *p. p.* 1 Spoken, talked; परिहासविजल्पितं सखे (वचः) Ś. 2. 19. -2 Prated, babbled.

विजातु *n.* A particular mode of fighting.

विजि 1 **Ā.** 1 To conquer, defeat, overcome, subdue; व्यजेष्ट षड्वर्गम् Bk. 1. 2; प्रायस्स्वन्मुखसेवया विजयते विश्वं स पुष्पायुधः Git. 10; Bk. 2. 39; 15. 39. -2 To surpass, excel; चक्षुर्मेचकमम्बुजं विजयते Vb. 1. 33. -3 To win, acquire by conquest; भुजविजितविमान R. 12. 104; विजितारिपुरः 1. 59; Śānti. 2. 14. -4 To be victorious, be supreme or pre-eminent; विजयतां देवः Ś. 5; रहस्यं साधूनामनुपधि विशुद्धं विजयते U. 2. 2; Māl. 2. 4.

विजयः 1 Overcoming, vanquishing, defeating. -2 Conquest, victory, triumph; दिग्विजयादारभ्य 'conquest of the world'; प्रभवति न तदा परो विजेतुं भवति जितेन्द्रियता यदात्तरक्षा Ki. 10. 35; R. 12. 44; Ku. 3. 19; अस्याधिज्ये धनुषि विजयम् Ś. 2. 16. -3 A chariot of the gods, celestial chariot. -4 *N.* of Arjuna; Mb. (4. 44. 14) thus explains the name:—अभिप्रयामि संग्रामे यदहं युद्धदुर्मदान्। नाजित्वा विनिवर्तामि तेन मां विजयं विदुः॥ -4 An epithet of Yama. -5 *N.* of the first year of Jupiter's cycle. -6 *N.* of an attendant of Viṣṇu. -7 Motion, march;

सं. इ. को... १८०

L. D. B. -8 *N.* of a particular मुहूर्त; युक्ते मुहूर्ते विजये Rām. 1. 73. 9. -9 The third month. -10 A kind of military array. -11 A kind of measure. -**यम्** A royal tent. -**Comp.** -**अभ्युपायः** a means of victory -**आह्वय** *a.* having the name Vijaya (i. e. Bijapur); तथा येदिलशाहोऽपि पत्तने विजयाह्वये Śiva B. 1. 61. -**ईशः** *N.* of Śiva. -**ऊर्जित** *a.* exalted by victory; स प्रविश्य दिवं देवानजयद्विजयोजितः Bm. 1. 143. -**कुञ्जरः** a war-elephant. -**छन्दः** a necklace of 500 strings. -**डिण्डिमः** a large military drum. -**दण्डः** a particular detachment of an army. -**द्वादशी** the 12th day of the light half of श्रावण. -**नगरम्** *N.* of a town. -**मर्दलः** a large military drum. -**श्रीः** the goddess of victory. -**सिद्धिः** *f.* success, victory, triumph.

विजया 1 *N.* of Durgā; विजित्य पद्मनामानं दैत्यराजं महाबलम्। विजया तेन सा देवी लोके चैवापराजिता॥ Devipurāṇa. -2 *N.* of one of her female attendants; Mu. 1. 1. -3 *N.* of a lore taught by Viśvāmitra to Rāma; विद्यामथैनं विजयां जयां च (अध्यापित्) Bk. 2. 21. -4 Hemp. -5 *N.* of a festival = विजयोत्सव, see below. -6 Yellow myrobalan. -**Comp.** -**उत्सवः** a festival in honour of Durgā held on the 10th day of the bright half of Āśvina. -**दशमी** the tenth day of the bright half of Āśvina, observed as a great holiday and commonly known as Dasarā. -**सप्तमी** the seventh day of the bright half of a month falling on a Sunday.

विजयिन् *m.* A conqueror, victor.

विजिगीषा 1 Desire to conquer or overcome; सुवनविजिगीषोद्यते देवे कुसुमधन्वनि Dk. 2. 3. -2 Desire to surpass, emulation, competition, ambition.

विजिगीषु *a.* 1 Desirous of victory, wishing to conquer; यशसे विजिगीषूणाम् R. 1. 7. -2 Emulous, ambitious. -**पुः** 1 A warrior, a hero. -2 Antagonist, a disputant, an opponent.

विजित *p. p.* Subdued, conquered, overcome, defeated. -**Comp.** -**आत्मन्** *a.* self-subdued, self-controlled. -**इन्द्रिय** *a.* having the organs of sense subdued or controlled.

विजितिः *f.* Conquest, victory, triumph; क्षितिविजितिस्थितिविहितिव्रतरतयः परमतयः Kāv. 3. 85.

विजिघत्स *a.* Not-liable to hunger.

विजिज्ञासा 1 Desire of knowing distinctly. -2 Inquiry about.

विजिज्ञासितव्य, विजिज्ञास्य *a.* Wished to be known; विज्ञातं विजिज्ञास्यमविज्ञातमेत एव Bri. Up. 1. 5. 8.

विजिनः, -नम् (-लः, -लम्) A sauce (mixed with gruel).

विजिहीर्षा Wish to roam about or sport.

विजिह्व *a.* Crooked, bent, turned away; कृतं न वा कोपविजिह्वमाननम् Ki. 1. 21; R. 19. 35. -2 Dishonest. -3 Sidelong (as a glance). -4 Zero (शून्य); युगान्तसंशुष्कजलौ विजिह्वः Ki. 17. 39. -5 Pale (विच्छाय); प्रीतो विजिह्वश्च तदीय-वृद्धा Ki. 17. 2.

विजुलः The silk-cotton tree.

विजृम्भ 1 *A.* 1 To yawn, gape, open the mouth; व्यजृम्भषत चापरे Bk. 15. 108; विजृम्भितमिवान्तरिक्षेण Mk. 5. 51. -2 To open, expand (as a flower). -3 To spread everywhere, pervade, fill; सुखश्रया मङ्गलतूर्यनिस्वनाः...न केवलं सद्यनि मागधीपतेः पथि व्यजृम्भन्त दिवौकसामपि R. 3. 19; 12. 72; रजोऽन्धकारस्य विजृम्भितस्य 7. 42. -4 To rise, appear, show, manifest oneself; तत्स्त्विवदं विजृम्भते Māl. 7. -5 To spring back (as a bow). -6 To display activity. -7 To become increased or developed. -8 To begin to feel well.

विजृम्भः Bending or knitting (the brows); प्रियविरहरुपा रोपितभ्रूविजृम्भत्रस्ताब्धिः Bhāg. 9. 10. 4.

विजृम्भणम् 1 Gaping, yawning. -2 Blossoming, budding, blowing, opening; वनेषु सायंतनमल्लिकानां विजृम्भ-णोद्गन्धिषु कुड्मलेषु R. 16. 47. -3 Exhibiting, displaying, unfolding. -4 Expanding. -5 Pastime, amorous sport.

विजृम्भिका 1 Gasping for breath. -2 Yawning.

विजृम्भित *p. p.* 1 Gaped, yawned; जलधराविवृद्धदनुना विजृम्भितमिवान्तरिक्षेण Mk. 5. 51. -2 Opened, blown, expanded; तदादिराजस्य यशोविजृम्भितम् Bhāg. 4. 21. 8. -3 Displayed, exhibited, manifested; विजृम्भितं च दिव्यस्य मङ्गलाय द्वयोरपि U. 6. 2. -4 Appeared. -5 Sported. -तम् 1 Sport, pastime. -2 Wish, desire. -3 Display, exhibition; अज्ञानविजृम्भितमेतत्. -4 An act, action, conduct; उद्भूतभूरिफलशालि विजृम्भितं ते Māl. 10. 21. -5 Fruit, result. -6 Yawning.

विजनम्, -लम् 1 A kind of sauce; see विजुल. -2 An arrow.

विजिल = विजिन.

विज्जुलम् Cinnamon.

विज्ञा 9 U. 1 To know, be aware of; विजानन्तोऽप्येते वयमिह विपजालजटिलान् मुञ्चामः कामान् Bh. 3. 21. -2 To learn, comprehend, understand. -3 To ascertain, find out, learn from. -4 To regard, know to be, consider as. -5 To discern, discriminate, distinguish. -6 To be familiar with. -7 To become wise or learned; यथा यथा हि पुरुषः शास्त्रं समधिगच्छति । तथा तथा विजानाति Ms. 4. 20. -8 To explain, declare. -*Caus.* (विज्ञापयति) 1 To request, beg (opp. आज्ञापयति); सीता-आर्यपुत्र अस्ति मे विज्ञाप्यम्; रामः -नन्वाज्ञापय U. 1; R. 5. 20. -2 To communicate, inform. -3 To say, speak in general. -4 To teach, instruct.

विज्ञ, विजानत् *a.* 1 Knowing, intelligent, wise, learned. -2 Clever, skilful, proficient; देशकालनैर्युक्तो विज्ञः कार्यविनिश्चये Rām. 4. 40. 18. -ज्ञः A wise or learned man.

विज्ञता, विजानता Cleaverness, shrewdness.

विज्ञत *p. p.* 1 Respectfully told, requested. -2 Made known, informed.

विज्ञप्तिः *f.* 1 A respectful statement or communication, a request, an entreaty. -2 An announcement. -3 Teaching, instruction (उपदेश); तत्त्वसंख्यानविज्ञप्त्यै जाते विद्वानजः स्वराट् Bhāg. 3. 24. 10.

विज्ञात *p. p.* 1 Known, understood, perceived. -2 Well-known, celebrated, famous.

विज्ञातिः *f.* Knowledge; न विज्ञातेर्विज्ञातारं विजानीयाः Bri. Up. 3. 4. 2.

विज्ञानम् 1 Knowledge, wisdom, intelligence, understanding; यज्जीव्यते क्षणमपि प्रथितं मनुष्यैर्विज्ञानशौर्यविभवार्थगुणैः समेतम् । तन्नाम जीवितमिह...Pt. 1. 24; 5. 3; विज्ञानमयः कोशः 'the sheath of intelligence' (the first of the five sheaths of the soul). -2 Discrimination, discernment. -3 Skill, proficiency; प्रयोगविज्ञानम् S. 1. 2. -4 Worldly or profane knowledge, knowledge derived from worldly experience (opp. ज्ञान which is 'knowledge of Brahma or Supreme Spirit'); ज्ञानं तेऽहं सविज्ञानमिदं वक्ष्याम्यशेषतः Bg. 7. 2; 3. 41; 6. 8; (the whole of the 7th Adhyāya of Bg. explains ज्ञान and विज्ञान). -5 Business, employment. -6 Music. -7 Knowledge of the fourteen lores. -8 The organ of knowledge; पञ्चविज्ञानचेतने (शरीरे) Mb. 12. 187. 12. -9 Knowledge beyond the cognisance of the senses (अतीन्द्रियविषय); विज्ञानं हि महद्भ्रष्टम् Rām. 3. 71. 30. -10 Information; लब्धविज्ञानम् Mb. 12. 44. 5. -*Comp.* -ईश्वर N. of the author of the Mitākṣarā, a commentary on Yājñavalkya's Smṛiti. -पादः N. of Vyāsa. -मातृकः an epithet of Buddha. -योगः means of arriving at correct knowledge (प्रमाण); केन विज्ञानयोगेन मतिश्चित्तं समास्थिता Mb. 14. 21. 11. -वादः the theory of knowledge, the doctrine taught by Buddha. -स्कन्धः one of the five स्कन्धः postulated in the Buddhist philosophy (रूपवेदना-विज्ञानसंज्ञासंस्काराः क्षणिकविज्ञानस्कन्धे स्मृतिरनुपपन्ना SB. on MS. 1. 1. 5).

विज्ञानमय *a.* Full of intelligence; एष विज्ञानमयः पुरुषः Bri. Up. 2. 1. 6. -कोषः the soul's sheath of intelligence.

विज्ञानिक *a.* Wise, learned; see विज्ञ.

विज्ञापकः 1 An informant. -2 A teacher, an instructor.

विज्ञापनम्, -ना 1 Respectful statement or communication, a request, an entreaty; कालप्रयुक्ता खलु कार्यविद्भिर्विज्ञापना भवृषु सिद्धिमेति Ku. 7. 93; R. 17. 40. -2 Information, representation. -3 Instruction.

विज्ञापित *p. p.* 1 Respectfully told or communicated. -2 Requested. -3 Informed. -4 Instructed.

विज्ञासि See विज्ञप्ति.

विज्ञाप्यम् A request; U. 1.

विज्ञेय *a.* 1 Knowable, cognizable. -2 To be learned. -3 To be regarded.

विज्य *a.* Stringless (as a bow); विज्ये विभर्षि धनुषी सुहृदात्मनोऽर्थे Bhāg. 5. 2. 7.

विज्वर *a.* Free from fever, anxiety or distress.

विज्जामरम् The white of the eye.

विज्जोलिः, -ली *f.* A line, row.

विट् 1 P. (वेडति) 1 To sound. -2 To curse, rail at.

विटः [विट्-क] 1 A paramour; त्वद्वत्सलः क स तपस्विज-
नस्य हन्ता कन्याविटः पतिरसौ परिरक्षतु त्वाम् Māl. 8. 8; Si. 4. 48.
-2 A voluptuary, sensualist; प्रतिक्षणं नव्यवदच्युतस्य यत्
स्त्रिया विटानामिव साधुवार्ता Bhāg. 10. 13. 2. -3 (In dramas)
The companion of a prince or dissolute young man,
or of a courtesan (who is described as being skilled in
the arts of singing, music, and poetry and as a para-
site on familiar terms with his associate to whom he
nearly serves the purpose of the Vidūṣaka; see
inter alia Mk. acts 1, 5 and 8); for definition, see
S. D. 78; अन्येभ्यश्च वसन्ति येऽस्य भवने लब्धप्रसादा विटाः
Mu. 3. 14. -4 A rogue, cheat. -5 A catamite. -6 A
rat. -7 The Khadira tree. -8 The orange tree. -9 A
branch together with its shoot. -10 A mineral salt.
-Comp. -कान्ता turmeric. -पेटकः, -कम् a multitude
of rogues. -माक्षिकम् a kind of mineral. -लवणम् a
medicinal salt.

विटकः (= पिटकः) A boil, blister.

विटङ्क *a.* Nice, handsome, beautiful; केयूरकुण्डलकिरीट-
विटङ्कवेषौ Bhāg. 3. 15. 27.

विटङ्कः [विशेषेण टङ्कपते बभ्यते इति] 1 An aviary, dove-
cot; गुम्फितैरुशनसा सुभाषितैर्यस्य हाटकविटङ्कमङ्कितम् N. 18. 24;
सभारण्यविटङ्कवान् Mb. 1. 1. 88; Mv. 5. 21. -2 The loftiest
point, pinnacle, elevation; अयमेव महीधरविटङ्कः Māl. 10;
Vikr. 5. 77.

विटङ्कक See विटङ्क.

विटङ्कित *a.* 1 Marked, stamped. -2 Adorned; रोमो-
त्सवो मम यदङ्घ्रिविटङ्कितायाः Bhāg. 1. 16. 36.

विटपः [विटं विस्तारं वा पाति पिबति पा० क Tv.] 1 A
branch, bough (of a creeper or tree); कोमलविटपातुकारिणौ
बाहू S. 1. 21, 31; यदनेन तरुर्न पातितः क्षपिता तद्विटपाश्रिता लता
R. 8. 47; Si. 4. 48; Ku. 6. 41. -2 A bush. -3 A new
shoot or sprout; व्रज विटपममुं ददस्व तस्यै Si. 7. 53. -4 A
cluster, clump, thicket. -5 Extension. -6 The septum
of the scrotum. -7 A creeper (लता); यो विस्फुरद्भूविटपेन
भूमेर्भारं कृतान्तेन तिरश्चकार Bhāg. 3. 2. 18.

विटपिन् *m.* [विटप-अस्त्यर्थे इति] 1 A tree; परितो दृष्टाश्च
विटपिनः सर्वे Bv. 1. 21, 29. -2 The fig-tree. -Comp.
-मृगः a monkey, an ape.

विटिः, -टी *f.* Yellow sandal.

विट्ट (ट्ट) लः N. of a form of Viṣṇu or Kṛiṣṇa
(worshipped at Pandharpur in the Bombay presi-
dency); 'श्रुत्वा नामसहस्रं श्रीविट्टलस्य गुणान्वितम्।' -श्रीविट्टल-
ष्टोत्तरशतनामस्तोत्रम् 1; 'शिरो मे विट्टलः पातु' -विट्टलकवचम्.

विटङ्क *a.* Bad, vile, base, low.

विठरः 1 N. of Brihaspati. -2 [वदति अवदम्, वदेः अष्टश्च,
इत् च Up. 5. 46] A fool. -3 An orator; L. D. B.

विड् 1 P. (वेडति) 1 To curse, rail at, revile. -2 To
cry out loudly.

विड्, विडः A fragment, bit.

विडम् A kind of artificial salt (Mar. बिडलोन); Mb.
13. 91. 40; विडं सक्षारमूर्ध्वाधः कफवातानुलोमनम् Bhāva P.

विडङ्ग *a.* Clever, skilful. -ङ्गः, -ङ्गम् N. of a vegeta-
ble and medicinal substance (largely used as a ver-
mifuge).

विडम्ब 10 U. 1 To imitate, copy, resemble; (तं)
ऋतुविडम्बयामास न पुनः प्राप तच्छिष्यम् R. 4. 17; वयुःप्रकर्षेण
विडम्बितेश्वरः 3. 52; 13. 29; 16. 11; Ki. 5. 46; 12. 38;
Si. 1. 6; 12. 5; 16. 58. -2 To ridicule, deride, mock;
संमोहयन्ति मदयन्ति विडम्बयन्ति निर्भर्त्सयन्ति रमयन्ति विषादयन्ति
Bh. 1. 22; यथा न विडम्ब्यसे जनैः K. 109. -3 To cheat,
deceive; एवमात्माभिप्रायसंभावितेष्टजनचित्तवृत्तिः प्रार्थयिता विडम्ब्यते
S. 2. -4 To afflict, pain, molest. -5 To transform,
distort.

विडम्बः 1 Imitation. -2 Distressing, afflicting,
molesting.

विडम्बक *a.* 1 Imitating. -2 Disgracing.

विडम्बनम्, -ना 1 Imitation; न वेद कश्चिद् भगवंश्चिकीर्षितं
तवेहमानस्य तृणां विडम्बनम् Bhāg. 1. 8. 29. -2 Disguise,
imposture. -3 Deception, fraud. -4 Vexation, mortifi-
cation. -5 Paining, distressing. -6 Disappointing. -7
Ridiculousness, mockery, a matter for laughter; इयं च
तेऽन्या पुरतो विडम्बना Ku. 5. 70; असति त्वयि वारुणीमदः प्रमदाना-
मधुना विडम्बना 4. 12.

विडम्बित *p. p.* 1 Imitated, copied. -2 Mocked,
ridiculed. -3 Deceived. -4 Vexed, mortified. -5 Fru-
strated. -6 Low, abject, poor. -तम् An object of
ridicule.

विडम्ब्यम् An object of ridicule.

विडारकः A cat.

विडाल, विडालक See बिडाल, बिडालक.

विडीनम् One of the several modes of flight of birds;
see डीन; Mb. 8. 41. 27 (com. विडम्बितं विडीनं स्यात्).

विडुलः A sort of cane.

विडूरजम् *Lapis lazuli*.

विडो (डौ) जम् *m. N. of Indra*.

वितंसः 1 A bird-cage. -2 A rope, chain, fetter &c. to confine beasts or birds.

वितङ् 10 P. To strike, wound.

वितण्डः 1 An elephant. -2 A sort of lock or bolt.

वितण्डा 1 A captious objection, idle carping, a frivolous or fallacious argument or controversy (one of the sixteen *padārthas* or categories in Nyāya philosophy); स (जल्पः) प्रतिपक्षस्थापनादीनो वितण्डा Gaut. S. -2 Wrangling, captious criticism in general. -3 A spoon, ladle. -4 Benzoin. -5 The oleander plant.

वितथ *a.* 1 Untrue, false; आजन्मनो न भवता वितथं किलोक्तम् Ve. 3. 13; 5. 41; R. 9. 8. -2 Vain, futile; as in वितथप्रयत्न R. 2. 42. -Comp. -मर्यादा *a.* incorrect in behaviour.

वितथ्य *a.* False; see above.

वितथयति Den. P. To make false; वितथयति न जातु मद्रोऽसाविति Śi. 7. 8.

वितडुः *f. N. of a river in the Panjāb*.

वितन् 8 U. 1 To spread, stretch; स्फुरितविततजिह्वः Mk. 9. 12; Ki. 15. 53; Śi. 5. 38; 14. 53. -2 To cover, fill; प्रस्वेदाबिन्दुविततं वदनं प्रियायाः Ch. P. 9; यो वितत्य स्थितः खम् Me. 60. -3 To form, make; श्रेणीबन्धाद् वितन्वद्धिरस्तम्भा तोरणसज्जम् R. 1. 41; Ki. 16. 51. -4 To stretch, string (as a bow); वितत्य किरतोः शरान् U. 6. 1; वितत्य शार्ङ्गम् Bk. 3. 47. -5 To cause, produce, create, give, bestow; V. 1. 4. -6 To write or compose (as a work); विराट्-पर्वप्रयोत्ती भावदीपो वितन्यते. -7 To do or perform (as a sacrifice or any other rite); यज्वभिः संमृतं हव्यं विततेष्वध्वरेषु सः Ku. 2. 46. -8 To unfold, manifest, exhibit, show; स्मरसि रुदितैः स्नेहाकृतं तथाप्यतनोदसौ Mal. 9. 11. -9 To perform, carry out, accomplish. -10 To prepare, make ready.

वितत *p. p.* 1 Spread out, extended, stretched; अमुं यज्ञं विततमेयाय Ch. Up. 1. 10. 7. -2 Elongated, large, long, broad; विततवपुषा महाहिना Ki. 12. 22; भवति विततश्वासोन्नाहप्रणुन्नपयोधरम् Mal. 10. 15. -3 Performed, accomplished, effected; विततयज्ञः Ś. 7. 34. -4 Covered. -5 Diffused. -6 Gone away; शब्दवेद्यं च विततम् Rām. 1. 5. 20. -7 Drawn (as a bow string). -8 Bent (as a bow); (see तन् with वि). -तम् 1 Any stringed instrument, such as a lute &c. -2 A shoot, tendril (प्रतान); विचिताश्च महागुल्मा लताविततसंतताः Rām. 4. 47. 12. -Comp. -उत्सव *a.* one who has arranged a festival. -धन्वन् *a.* one who has fully drawn or stretched his bow.

विततिः *f.* 1 Extension, expansion; व्रततिविततिभिस्तिरो-हितायाम् Śi. 7. 45; Ki. 6. 18. -2 Quantity, collection,

cluster, clump; वंशविततिषु विषकपृथुप्रियवालाः Ki. 12. 47. -3 A line, row; यदकालमेघविततिर्व्ययुजत् Mal. 9. 47.

वितनु *a.* 1 Delicate. -2 Beautiful. -3 Slender. -4 Bodiless. -नुः The god of love.

वितन्तुः A good horse. -*f.* A widow.

वितन्त्री A disordered or discordant lute; श्रोतुर्वितन्त्री-रिव ताड्यमाना Ku. 1. 45.

वितप् 1 *Ā.* To shine; रविर्वितपतेऽन्यथम् Bk. 8. 14. -2 To warm, heat. -3 To warm oneself.

वितमस्, वितमस्क *a.* 1 Light. -2 Free from darkness or the quality of ignorance (तमस्). -3 Pure, blemishless; ख्याते तस्मिन् वितमसि कुले जन्म कौलीनमेतत् Ve. 2. 11.

वितर्क 10 U. 1 To guess, conjecture. -2 To think, suppose, believe. -3 To reflect, reason. -4 To expect, anticipate. -5 To find out, discover, ascertain.

वितर्कः 1 Argument, reasoning, inference. -2 Guess, conjecture, supposition, belief; शिरीषपुष्पाधिकसौकुमार्यो बाहू तदीयाविति मे वितर्कः Ku. 1. 41. -3 Fancy, thought; राग-ग्राहवती वितर्कविहगा Bh. 3. 45. -4 Doubt; नूनोद तस्य स्थल-पद्मिनीगतं वितर्कम् Ki. 4. 5; 13. 2. -5 Deliberation, discussion. -6 A teacher in divine knowledge. -7 False or adverse conjecture; वितर्कं निश्चयाज्जयेत् Mb. 12. 274. 11. -8 Purpose, intention. -Comp. -पदवी the path of conjecture.

वितर्कणम् 1 Reasoning. -2 Conjecturing, guessing. -3 Doubt. -4 Discussion.

वितर्दिः, -र्दी, वितर्दिका *f.* 1 A raised seat of a quadrangular shape in a court-yard; वितर्दिशतशोभितम् (रामवेश्म) Rām. 2. 15. 31, 80. 20; बध्यन्ते च वितर्दिकाः प्रतिदिशं कृत्ते रदोमूर्धभिः Mv. 6. 24. -2 A balcony, verandah.

वितर्दिः, र्दी, -वितर्दिका *f.* See वितर्दि &c.

वितलम् The second of the seven lower regions under the earth; see पाताल or लोक.

वितस्ता *N.* of a river in the Punjab called Hydaspes by the Greeks and now called Jhelum or Betustā.

वितस्तिः [वौ तसेः तिः Uṇ. 4. 189] A measure of length equal to 12 *angulas* (being the distance between the extended thumb and the little finger); तेनेदमावृतं विश्वं वितस्तिमधिष्ठति Bhāg. 2. 6. 16.

वितान *a.* 1 Vacant, empty. -2 Pithless. -3 Dismayed, sad; क्षितिपतिमण्डलमन्यतो वितानम् R. 6. 86. -4 Dull, stupid. -5 Wicked, abandoned. -नः, -नम् 1 Spreading out, expansion, extension; ब्रह्मावर्ते यत्र यजन्ति यज्ञै-र्यज्ञश्चरं यज्ञवितानविज्ञाः Bhāg. 1. 17. 33; विबुलितकमलौघः कीर्ण-बलीवितानः Śi. 11. 28; Ki. 7. 19. -2 An awning, a canopy; विबुलेखाकनकरुचिरं श्रीवितानं ममाश्रमम् V. 4. 13; R. 19.

39; Ki. 3. 42; Śi. 3. 50. -3 A cushion. -4 A collection, quantity, an assemblage; प्रस्तारस्थगिता इवोन्मुखमणि-ज्योतिर्वितानैर्दिशः Māl. 6. 5; Ki. 17. 61. -5 A sacrifice, an oblation; वितानिष्वप्येवं तव मम च सोमे विधिरभूत् Ve. 6. 30; 3. 16; Śi. 14. 10. -6 The sacrificial hearth or altar. -7 Season, opportunity. -8 Plenty, abundance. -9 Performance, accomplishment. -नम् 1 Leisure, rest. -2 A dual part of the elephant's head to which the hook is applied; Mātāṅga L. 12. 19.

वितानकः, -कम् 1 An expanse. -2 A heap, quantity collection, mass; बंहीयसा दीप्तिवितानकेन चकासयामासतुरुलसन्ती Śi. 3. 6; 6. 27. -3 An awning, a canopy. -4 The tree called Māda.

वितानायते Den. Ā. To act or serve as an awning; प्राग्भारेषु शिखण्डिताण्डविधौ मेधैर्वितानायते Māl. 9. 15.

वितानीकृ 8 U. To spread or extend over (as a canopy), overshadow.

वितायमान a. [तनोते: यकि शानच् P. VI. 4. 44] Being spread out; आसीदयर्वा त्रिवलित्रिवेदी मूलाद् विनिर्गत्य वितायमाना N. 10. 74; वितायमानयशस्तदाश्रमपदं ययुः Bhāg 4. 1. 22.

वितार a. 1 Starless. -2 Without a nucleus (as a comet).

विताल a. Breaking time (in music). -लः Wrong time. -ली An instrument for beating time.

वितुन्न a. Pierced, torn; निष्फलेषु वितुन्नाङ्गो नक्ष्यतीत्यत्र का प्रमा Pañchadaśī 7. 280.

वितुन्नम् 1 The pot-herb called सुनिषण्णक. -2 The plant called शैवाल.

वितुन्नकम् 1 Coriander-seed. -2 Blue vitriol. -कः The plant called तामलकी.

वितुप्त p. p. Satisfied, satiated.

वितुष्ट p. p. Dissatisfied, displeased, discontented.

वितुष्ण a. Free from desire, content. -ष्णा Ardent desire.

वित् 1 P. 1 To cross or pass over, go beyond; आरुढ-मद्रीनुदधीन् वित्तीर्णम् R. 6. 77. -2 To give, grant, impart, confer or bestow on, vouchsafe, favour with; भगवान् मारीचस्ते दर्शनं वितरति Ś. 7; वितरति गुरुः प्राज्ञे विद्यां यथैव तथा जडे U. 2. 4; वितरति नृपो नोचितमहो Pt. 1. 11; U. 3. 48; निवासहेतोस्तु जं वितेरुः R. 14. 81; Māl. 1. 3; 6. 7; 9. 5, 44. -3 To cause, produce; ज्योत्स्नाशङ्कामिह वितरति हंसश्रेणी Ki. 5. 31. -4 To carry over, ferry over. -5 To give (as medicine), apply a remedy. -6 To do, perform. -7 To forgive, pardon. -8 To increase, enhance. -Caus. To carry through, accomplish (fig. also).

वितरणम् 1 Crossing over. -2 A gift, donation, present; पूर्णशा बहवः कृता वितरणैर्येन त्वया याचकाः Subhāṣ. -3

Giving up, leaving, abandoning. -4 Leading over, transference.

वित्तीर्ण p. p. 1 Crossed or passed over. -2 Given, bestowed, imparted; करकमलवित्तीर्णः U. 3. 25; Śi. 7. 67; 17. 15. -3 Gone down, descended; R. 6. 77. -4 Conveyed. -5 Subdued, overcome (see वृ with वि). -6 Fought (as a battle).

विच् 10 U. (वित्तयति-ते; वित्तापयति-ते also according to some) To give away, give as alms.

वित्त p. p. [विद् लभे क] 1 Found, discovered. -2 Gained, acquired. -3 Examined, investigated. -4 Known, famous. -तम् 1 Wealth, possessions, property, substance. -2 Power. -3 Gold; L. D. B. -4 The second astrological mansion. -Comp. -आगमः, -उपार्जनम् acquisition of wealth. -ईशः, -पः, -पतिः, -पालः an epithet of Kubera; रुद्राणां शंकरश्चास्मि वित्तेशो यक्षरक्षसाम् Bg. 10. 23; Ms. 7. 4; Bhāg. 5. 10. 17. -ईहा f. a desire for wealth; धर्मार्थं यस्य वित्तेहा वरं तस्य निरीहता । प्रक्षालनाद्धि पङ्क्तस्य दूरादस्पर्शनं वरम् ॥ Udb. -जानि a. one who has married a wife. -दः a donor, benefactor. -पेटा, -टी money-receptacle, purse. -मात्रा property. -वर्धन a. profitable, lucrative. -समागमः acquisition of wealth, income; भूरिव्यया प्रचुरवित्तसमागमा च Pt. 1. 425.

वित्तवत् a. Rich, wealthy.

वित्तिः f. [विद्-क्तिन्] 1 Knowledge. -2 Judgment, discrimination, thought. -3 Gain, acquisition. -4 Likelihood.

वित्रस्त 1, 4 P. To be frightened or terrified; वित्रस्त-मुग्धहरिणीसदृशैः कटाक्षैः Bh. 1. 9. -Caus. To terrify, frighten.

वित्रासः Fear, alarm, terror.

वित्रिभलन्नकम् The highest point of the ecliptic above the horizon.

वित्सनः An ox, a bull.

विथ् 1 Ā. (वेथते) To beg, ask.

विथुरः [व्यथ्-उरच् संप्रसारणं च Up. 1. 40] 1 A demon. -2 A thief. -रा A widow; cf. विथुरा.

विद् I. 2 P. (वेत्ति or वेद, विवेद-विदांचकार, अवेदीत्, वेत्स्यति, वेत्तुम्, विदित; desid. विविदिषति) 1 To know, understand, learn, find out, ascertain, discover; न चैतद्विमः कतरन्नो गरीयो यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः Bg. 2. 5; तं मोहान्धः कथमय-ममुं वेत्तु देवं पुराणम् Ve. 1. 23; 3. 39; Ś. 5. 27; R. 3. 43; Bg. 4. 34; 18. 1. -2 To feel, experience; परायत्तः प्रीतिः कथमिव रसे वेत्ति पुरुषः Mu. 3. 4. -3 To look upon, regard, consider, know or take to be; य एनं वेत्ति हन्तारम् Bg. 2. 19; विद्धि व्याधिव्यालप्रस्तं लोकं शोकहतं च समस्तम् Moha M. 5; Bg. 2. 17; Ms. 1. 33; Ku. 6. 30. -Caus. (वेदयति-ते) 1 To make known, communicate, inform, apprise, tell.

-2 To teach, expound; वेदार्थं स्वानवेदयत् Sk. -3 To feel, experience; येन वेदयते सर्वं सुखं दुःखं च जन्मसु Ms. 12. 13. -II. 4 Ā. (विद्यते, वित्) 1 To be, to exist; अपापानां कुले जाते मयि पापं न विद्यते Mk. 9. 37; नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः Bg. 2. 16; (cf. the root (1) अस्). -2 To happen. -III. 6 U. (विन्दति-ते, वित्) 1 To get, obtain, acquire, gain; एकमप्यास्थितः सम्यगुभयोर्विन्दते फलम् Bg. 5. 4; Y. 3. 192. -2 To find, discover, recognise; यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम् Subhāṣ.; Ms. 8. 109. -3 To feel, experience; R. 14. 56; Bg. 5. 21; 11. 24; 18. 45. -4 To marry; Ms. 9. 69. -IV. 7 Ā. (विन्ते, वित् or विन्) 1 To know, understand. -2 To consider, regard, take for; न तृणेह्यीति लोकोऽयं विन्ते मां निष्पराक्रमम् Bk. 6. 39. -3 To find, meet with. -4 To reason, reflect. -5 To examine, inquire into. -V. 10 Ā. (वेदयते) 1 To tell, declare, announce, communicate. -2 To feel, experience. -3 To dwell. (The following verse illustrates the root in some of its conjugations:— वेत्ति सर्वाणि शास्त्राणि गर्वस्तस्य न विद्यते। विन्ते धर्मं सदा सद्भिस्तेषु पूजां च विन्दति॥ cf. also:— सत्तायां विद्यते ज्ञाने वेत्ति विन्ते विचारणे। विन्दते विन्दति प्राप्नोत्यनन्दं इत्यनेन विन्दते कमात्॥) [cf. L. video; A. S. witan; Goth. wait].

विद् a. (At the end of comp.) Knowing, conversant with; वेदविद् &c.; यानि वेदविदां श्रेष्ठो भगवान् बादरायणः Bhāg. 1. 1. 7; Mv. 1. 26. -m. 1 The planet Mercury. -2 A learned man, wise man. -f. 1 Knowledge. -2 Understanding, intellect.

विदः 1 A learned man, wise man or Paṇḍita. -2 The planet Mercury. -दा 1 Knowledge, learning. -2 Understanding.

विदत् a. 1 Knowing. -2 Wise.

विदित p. p. 1 Known, understood, learnt; अविदित-गतयामा रात्रिरेव व्यरंसीत् U. 1. 27. -2 Informed. -3 Renowned, celebrated, well-known; भुवनविदिते वंशे Me. 6. -4 Promised, agreed to. -तः A learned man, scholar. -तम् 1 Knowledge, information. -2 Celebrity, fame. -3 Acquisition, gaining. -Comp. -आत्मन् 1 Celebrated; तस्य चिन्तयतो नित्यं धर्मेण विदितात्मनः Rām. 1. 42. 7. -2 One who knows oneself; ततो नित्यानुगस्तेषां विदितात्मा महामतिः Rām. 2. 103. 22. -m. the almighty (परमेश्वर); सर्वमार्थं हि मन्यन्ते व्याहृतं विदितात्मनः Mb. 12. 268. 10.

विदुषः A learned man. -षी A wise or learned woman.

विदंशः Pungent food such as excites thirst; स्वादितः सकृद्विवासव एव प्रत्युत क्षणविदंशपदेऽभूत् Śi. 10. 10.

विदग्ध p. p. 1 Burnt up, consumed by fire. -2 Cooked. -3 Digested. -4 Destroyed, decomposed. -5 Clever, shrewd, sharp, subtle; नाविदग्धः प्रियं ब्रूयात् Pt. 1. 164; U. 4. 21. -6 Crafty, artful, intriguing. -7 Unburnt or ill-digested. -8 Lovely, charming. -9 Respec-

table (as dress &c.). -10 Mature (as a tumour). -11 Tawny, reddish. -ग्धः 1 A wise or learned man, scholar; वृद्धा विदग्धाः प्रविशन्त्यत्र विप्राः Mb. 3. 133. 5. -2 A libertine. -ग्धा A shrewd and clever woman, an artful woman. -Comp. -परिवृद्धता the turning acid and swelling (of food in the stomach). -परिषद् f. an assembly of clever people. -वचन a. clever in speech.

विदग्धता, -त्वम् Shrewdness, cleverness; skill, elegance &c.

विदण्डः A door-key.

विद्यः [विदेः अयः क्तिन् Uṇ. 3. 115] 1 A learned man, scholar. -2 An ascetic, a sage. -3 Ved. A sacrifice. -यम् Ved. 1 Knowledge. -2 A sacrifice. -3 A battle (?). -4 A meeting, assembly.

विदरः 1 Breaking, bursting, rending. -2 A cavity, a slit; अदूरजाग्रद्विदरप्रणालीरेखा N. 8. 38. -रम् The prickly pear.

विदर्भाः (m. pl.) [विगताः दर्भाः कुशा यतः Tv.] 1 N. of a district, the modern Berar; अस्ति विदर्भा नाम जनपदः Dk.; अस्ति विदर्भेषु पद्मपुरं नाम नगरम् Mal. 1; R. 5. 40, 60; N. 1. 50. -2 The natives of Vidarbha. -र्भः 1 A king of the Vidarbhas. -2 Any dry or desert soil. -Comp. -जा, -तनया, -राजतनया, -सुभूः epithets of Damayanti, daughter of the king of the Vidarbhas. -जा N. of the wife of Agastya.

विदल 1 P. 1 To break, split, crack; त्वदिषुभिर्व्यदलि-ष्यदसावपि N. 4. 88. -2 To dig up. -3 To open, expand.

विदल a. 1 Split, rent asunder. -2 Opened, blown (as a flower &c.). -लः 1 Dividing, separating. -2 Rending, splitting. -3 A cake. -4 Mountain ebony. -लम् 1 A basket of split bamboos or any vessel of wicker-work; cf. Y. 1. 182. -2 The bark of pomegranate. -3 A twig; शिफाविदलरज्ज्वाद्यैर्विद्वान्पतिर्दमम् Ms. 9. 230. -4 The chips of a substance. -5 Split peas.

विदलनम् Splitting, rending asunder, cutting, dividing.

विदश a. Having no border or fringe (a garment).

विदायः 1 Giving farewell (Persian word). -2 A division.

विदारुः A lizard.

विदासिन् a. Perishing; यथाऽविदासिन्ः कुल्याः सरसः स्युः सहस्रशः Bhāg. 1. 3. 26; see अविदासिन्.

विदाहः 1 Burning. -2 Great heat, inflammation. -3 Pungency, sharpness.

विदाहिन m. A substance causing inflammation; कट्वम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविदाहिनः Bg. 17. 9.

विदिकचङ्गः A kind of yellow bird.

विदिथः (= विदथः q. v.)

विदिश f. An intermediate point of the compass.

विदिशा 1 N. of the capital of the district called दशार्णः; तेषां (दशार्णानां) दिक्षु प्रथितविदिशालक्षणां राजधानीम् Me. 24. -2 N. of a river in Mālva. -3 = विदिश q. v.

विदीपकः A lantern; रथे रथे पञ्च विदीपकास्तु Mb. 7. 163. 6.

विदुः, -दूः 1 The middle of the frontal globes on an elephant's forehead (हस्तिकुम्भमध्यभागः); Mātāṅga L. 5. 4; 6. 7. -2 A hippopotamus.

विदुर a. [विद-कुरच् P. III. 2. 162] Wise, intelligent. -रः 1 A wise or learned man. -2 A crafty man, an intriguer. -3 N. of the younger brother of Paṇḍu. [When Satyawatī found that both the sons begotten by Vyāsa upon her two daughters-in-law were physically incapacitated for the throne—Dhṛitarāṣṭra being blind and Paṇḍu pale and sickly—she asked them to seek the assistance of Vyāsa once more. But being frightened by the austere look of the sage, the elder widow sent one of her slave-girls dressed in her own clothes, and this girl became the mother of Vidura. He is remarkable for his great wisdom, righteousness, and strict impartiality. He particularly loved the Pāṇḍavas, and saved them from several critical dangers.] -Comp. -नीतिः, -प्रजागरः N. of chapters 33 to 40 in the 5th Parva of Mahābhārata.

विदुलः 1 A kind of reed or ratan; विदुलस्येव तत् पुष्पं मोघं जनयितुः स्मृतम् Mb. 13. 105. 8. -2 Gum-myrrh.

विदूत p. p. Afflicted, tormented, distressed.

विदूर a. Remote, distant; सरिद् विदूरान्तरभावतन्वी R. 13. 48; U. 6. 39. -रः N. of a mountain or city from which the Vaidūrya jewel or lapis lazuli is brought; विदूर-भूमिर्नविमेषशब्दादुद्भिन्नया रत्नशलाकयेव Ku. 1. 24; see Malli. thereon, as well as on Śi. 3. 45; तत्र तस्मै विदूरद्रिर्विदूर इवाभवत् Śi. 3. 11. (The forms विदूरम्, विदूरेण, विदूर-तस् or विदूरात् are often used adverbially in the sense of 'from a distance', 'from afar', 'at a distance', 'far off'; वयं बत विदूरतः क्रमगता पशोः कन्यका Māl. 3. 18.) -Comp. -अद्रिः, -भूधरः See विदूरः; a legendary mountain located in Ceylon and supposed to produce jewels at the rumbling of clouds for the benefit of all comers; घनध्वानजरत्नमेदुरः तथा विदूरद्रिः N. 12. 55; यस्योत्थिताभिनवरत्नशलाकयेव लक्ष्मीरुरःस्थलविदूरमुवा विदूरे Haravijaya 16. 25; रत्नाङ्कुरोमाञ्चकञ्चुकिनि विदूरभूधरे Yaśastilaka 3. -ग a. spreading far and wide. -जम् the lapis lazuli. -विगत a. of lowest origin. -संश्रव a. audible a long way off.

विदूषक a. (-की f.) 1 Defiling, polluting, contaminating, corrupting. -2 Detracting, abusing. -3 Witty, humorous, jocular. -कः 1 A jester, buffoon. -2 Parti-

cularly, the humorous companion and confidential friend of the hero in a play, who excites mirth by his quaint dress, speeches, gestures, appearances &c., and by allowing himself to be made the butt of ridicule by almost every body; the S. D. thus defines him:—कुसुमवसन्ताद्यभिधः कर्मवपुर्वेशभाषाद्यैः । हास्यकरः कलहरतिविदूषकः स्यात् स्वकर्मज्ञः ॥ 79; cf. also शृङ्गारस्य सहाया विटचेटविदूषकाद्याः स्युः । भक्ता नर्मसु निपुणाः कुपितवधूमानभञ्जनाः शुद्धाः ॥ ibid. -3 A libertine, lecher. -4 A critic; an opponent; प्राशंसि संसद्गुरुणापि चार्वा चार्वाकता सर्वविदूषकेण N. 10. 57.

विदूषणम् 1 Pollution, corruption. -2 Abuse, reproach, detraction.

विदृतिः A seam.

विदू 9 P. or 10 U. 1 To split, tear asunder, divide, out to pieces; ऐन्द्रिः किल नखैस्तस्या विददार स्तनौ द्विजः R. 12. 22; न विदीर्ये कठिनाः खलु स्त्रियः Ku. 4. 5; R. 15. 33. -2 To rend (fig.); चित्तं विदारयति कस्य न केविदारः R. 3. 6; स घोषो धार्तराष्ट्राणां हृदयानि व्यदारयत् Bg. 1. 19. -Pass. To be rent or torn (with grief &c.). -Caus. To rend, tear in pieces, tear or rip up; ततपृथुरसनोग्रमास्यगर्तं दधति विदार्य विवर्णदीर्घदेहाः Māl. 5. 15; 10. 1.

विदारः 1 Rending or cutting asunder, splitting. -2 War, battle. -3 An inundation, overflowing (of a tank, river &c.). -री 1 A swelling in the groin. -2 A species of medicinal plant (सालवण); विदारी वातपित्तघ्नी बल्या वृष्या रसायनी Rājavalabbha.

विदारकः 1 A tearer, divider. -2 A tree or rock in the middle of a stream (which divides its course). -3 A hole sunk in water in the bed of a dry river. -कम् Alkaline earth.

विदारणः 1 A tree or rock in the middle of a stream (to which a boat is fastened). -2 War, battle. -3 The Karṇikāra tree. -णा War, battle. -णम् 1 Rending, splitting, tearing, ripping up, breaking, (often with the force of an adj. at the end of comp.); श्रुतं सखे श्रवणविदारणं वचः Mu. 5. 6; युवजनहृदयविदारणमनसिजनखरुचिर्किञ्चुकजाले Git. 1; Ki. 14. 54. -2 Afflicting, tormenting. -3 Killing, slaughter.

विदारिका, विदारिः f. A swelling in the groin; (also विदारी in this sense).

विदीर्ण p. p. 1 Torn, split, rent asunder, split open. -2 Opened, expanded; (see दृ with वि). -Comp. -मुख a. open-mouthed.

विदृतिः A suture in the skull.

विदेशः Another country, foreign land or country; भजते विदेशमधिकेन जितस्तदनुप्रवेशमथवा कुशलः Śi. 9. 48; को वीरस्य मनस्विनः स्वविषयः को वा विदेशस्तथा H. 1; को विदेशः सविद्यानां किं दूरं व्यवसायिनाम् Chāṇakyaśataka. -Comp. -ज a. exotic, foreign. -प्रवृत्तिज्ञानम् knowledge or forecast of the foreign affairs; Kau. A. 1. 1.

विदेशिन्, विदेशीय *a.* Foreign, exotic. *-m.* A foreigner.

विदेह *a.* 1 Bodiless, incorporeal. -2 Trunkless. -3 Dead. -**हा:** (*m. pl.*) N. of a country, the ancient Mithilā; तौ विदेहनगरीनिवासिनां गां गताविव दिवः पुनर्वसू R. 11. 36; 12. 26. -2 The natives of this country. -**ह:** 1 The district Videha. -2 N. of Janaka. -**हा** The same as विदेह. -**Comp.** -**मुक्ति:** deliverance through release from the body.

विदोह: Taking too much profit out of anything.

विद्ध *p. p.* [व्यध्-क्त] 1 Pierced, penetrated; wounded, stabbed. -2 Beaten, whipped, lashed. -3 Thrown, directed, sent. -4 Opposed. -5 Resembling. -6 Wise, learned; L. D. B. -7 Mutually clung; मेघवृन्दमिवाकाशे विद्धं विद्युत्समावृतम् Mb. 1. 207. 37. -**द्ध:** Clypera Hernandifolia (Mar. पहाडमूळ). -**द्धम्** A wound. -**Comp.** -**कर्ण** *a.* having bored ears.

विद्धक: A kind of harrow.

विद्धि: The act of piercing.

विद्यन् *n.* Ved. Knowledge.

विद्यमान *a.* 1 Being, existing. -2 Present. -3 Actual, real.

विद्या [विद्-क्यप्] 1 Knowledge, learning, lore, science; (तां) विद्यामभ्यसनेनेव प्रसादयितुमर्हसि R. 1. 88; विद्या नाम नरस्य रूपमधिकं प्रच्छन्नगुप्तं धनम् &c. Bh. 2. 20. (According to some *Vidyās* are four :— आन्वीक्षिकी त्रयी वार्ता दण्डनीतिश्च शाश्वती Kāmandaka); चतसृष्वपि ते विवेकिनी नृप विद्यासु निरूढिमागता Ki. 2. 6; to these four Manu adds a fifth आत्मविद्या; त्रैविद्येभ्यस्त्रयीं विद्यां दण्डनीतिं च शाश्वतीम् । आन्वीक्षिकीं चात्मविद्यां वार्तारम्भांश्च लोकतः ॥ Ms. 7. 43. But the usual number of *Vidyās* is stated to be fourteen, i. e. the four *Vedas*, the six *Āngas*, *Dharma*, *Mīmāṃsā*, *Tarka* or *Nyāya* and the *Purāṇas*; see चतुर्दशविद्या under चतुर्; and N. 1. 4. In N. 1. 5 the number is spoken of as being eighteen by including Medicine, Military Art, Music and Polity; अगाहताष्टादशतां जिगीषया.) -2 Right knowledge, spiritual knowledge; विद्याकल्पेन मेरुता मेघानां भूयसामपि (कापि प्रविलयः कृतः) U. 6. 6; cf. अविद्या. -3 A spell, an incantation; गन्धधूपादिभिश्चाचैद् द्वादशाक्षरविद्यया Bhāg. 8. 16. 39. -4 A mystical name of the letter इ. -5 A small bell. -6 The goddess Durgā. -7 Magical skill. -**Comp.** -**अनुपालिन**, -**अनुसेविन** *a.* acquiring knowledge; भागो यवीयसां तत्र यदि विद्यानुपालिनः Ms. 9. 204. -**अभ्यासः**, -**अर्जनम्**, -**आगमः** acquisition of knowledge, pursuit of learning, study. -**अर्थः** seeking for knowledge. -**आर्थिन** *m.* a student, scholar, pupil. -**आधारः** a receptacle of learning; असौ विद्याधारः शिशुरपि विनिर्गत्य भवनात् Mā. 2. 11. -**आरम्भः** introduction of a boy to learning. -**आलयः** a school, college, any

place of learning. -**ईशः**, -**ईश्वरः** N. of Śiva. -**उपार्जनम्** = विद्यार्जनम् q. v. -**करः** a learned man. -**कोशगृहम्**, -**कोशसमाश्रयः** library. -**गुरुः** an instructor in (sacred) science. -**चण**, -**चञ्चु** *a.* famous for one's learning. -**जम्भक**, -**वार्त्तिक** *a.* exercising magic of various kinds. -**दलः** the Bhūrja tree. -**दातृ** *m.* a teacher, an instructor. -**दानम्** teaching, imparting instruction. -**दायादः** the inheritor of a science. -**देवी** the goddess of learning. -**धनम्** 1 wealth in the form of learning; -2 wealth acquired by learning; विद्याधने तु यवस्य तत्तस्यैव धनं भवेत् Ms. 9. 206. -**धरः**, (-**री** *f.*) a class of demigods or semi-divine beings; विद्याधराभ्युषितचारुशिलातलानि स्थानानि Bh. 3. 70. -**यन्त्रम्** an apparatus for sublimating quicksilver. -**प्राप्तिः** = विद्यार्जन q. v. -**बलम्** the power of magic. -**भाज्** *a.* learned. -**मण्डलकम्** a library. -**लाभः** 1 acquisition of learning. -2 wealth or any other acquisition made by learning. -**वंशः** a chronological list of teachers in any branch of science. -**विशिष्ट** *a.* distinguished by learning. -**विहीन** *a.* illiterate, ignorant; विद्याविहीनः पशुः Bh. 2. 20; आसन्नमेव नृपतिर्भजते मनुष्यं विद्याविहीनमकुलेनमसंस्कृतं वा Pt. 1. 35. -**वृद्ध** *a.* old in knowledge, advanced in learning; अस्य नित्यश्च विद्यावृद्धसंयोगः विनयवृद्ध्यर्थम् Kau. A. 1. 5. -**व्यसनम्**, -**व्यवसायः** pursuit of knowledge. -**व्रतस्नातकः**, -**स्नातकः** a Brāhmaṇa who has finished his course of religious studentship (ब्रह्मचारिव्रत); वेदविद्याव्रतस्नाताश्चोत्रियान् गृहमेधिनः (पूजयेद्व्यकथ्येन) Ms. 4. 31.

विद्युत् 1 **Ā.** 1 To shine, sparkle, be bright; व्यद्योतिष्ठ सभावेद्यामसौ नरशिखित्रयी Śi. 2. 3; 1. 20. -2 To light, illuminate (usually *caus.* in this sense).

विद्युत् *f.* 1 Lightning; वाताय कपिला विद्युत् Mbh.; Ms. 5. 95; मा भूदेवं क्षणमपि सखे विद्युता विप्रयोगः Me. 117, 40. -2 A thunderbolt. -3 The dawn. -**Comp.** -**उन्मेषः**, -**कम्पः** a flash of lightning. -**जिह्वः** a kind of demon or Rākṣasa. -**ज्वाला**, -**द्योतः** a flash or lustre of lightning. -**दामन्** *n.* a flash of zigzag or forked lightning. -**पातः**, **प्रपतनम्** falling or stroke of lightning. -**प्रियम्** bellmetal. -**लता**, -**लेखा** (विद्युलता, विद्युलेखा) 1 a streak of lightning. -2 forked or zigzag lightning. -**वल्ली** a flash of lightning. -**संपातम्** *ind.* in an instant, in a trice.

विद्युता = विद्युत् q. v.

विद्युत्तम् A flash of lightning; यथा सकृद्विद्युत्तं सकृद्विद्युतेव ह वा अस्य श्रीर्भवति Bṛi. Up. 2. 3. 6.

विद्युत्त्वत् *a.* Having lightning; विद्युत्त्वन्तं ललितवनिताः सेन्द्रचार्य सचित्राः Me. 66. -*m.* A cloud; विद्युत्वानिव चातकैः Ku. 6. 27.

विद्योत *a.* Flashing, glittering; मेघश्यामः कनकपरिधिः कर्णविद्योतविद्युत् Bhāg. 8. 7. 17.

विद्योतन *a.* (-**नी** *f.*) 1 Illuminating, irradiating. -2 Illustrating, elucidating. -**नम्** Lightning.

विद्रः 1 Tearing, splitting, piercing. -2 A fissure, hole, cavity.

विद्रधिः An abscess; त्वग्रक्तमांसमेदांसि प्रदूष्यास्थिसमाश्रिताः । दोषाः शोथं शनैर्घोरं जनयन्त्युच्छ्रिता मृशम् ॥ महामूलं रुजापन्नं वृत्तं वाप्यथ वायतम् । स विद्रधिरिति ख्यातो विज्ञेयः षड्विधश्च सः ॥ Bhāva P. -Comp. -घ्नः, -नाशनः Hyperanthera Morninga (Mar. शैवगा).

विद्राण a. Roused from sleep, awakened.

विद्रु 1 P. 1 To run, run away, retreat; जलसंघात इवासि विद्रुतः Ku. 4. 6. -2 To melt, dissolve. -3 To become divided, burst asunder. -Caus. To put to flight, rout, scare away, disperse, scatter; प्रतिरवाभोगभीषितनष्टविद्राविताशेषजननिवहः Māl. 3; असौ कुम्भिभ्रान्त्या खरनखरविद्रावित-महागुरुग्रावग्रामः स्वपिति गिरिगर्भे हरिपतिः Bv. 1. 52.

विद्रवः 1 Running away, flight, retreat; तैः शरैस्तव सैन्यस्य विद्रवः सुमहानभूत् Bhāg. 7. 108. 40. -2 Panic. -3 Flowing out. -4 Melting, liquefaction. -5 Censure, abuse. -6 Intellect, understanding.

विद्रावः = विद्रवः q. v.

विद्रावणम् 1 Driving or scaring away, putting to flight, defeating. -2 Liquefying. -3 Destruction (विनाशन); विराधाख्यदुरातङ्कविद्रावणमहौषधम् Viś. Guṇa. 60.

विद्रावित a. 1 Put to flight, routed, chased away. -2 Scattered, dispersed, torn asunder; कालेन दैवयुक्तेन जानन् विद्रावितं जगत् Bhāg. 10. 54. 14. -3 Liquefied, fused, melted.

विद्रुत p. p. 1 Flown, fled away, (in panic). -2 Agitated, frightened, alarmed; नेच्छन्ति सेवया पूर्णाः कुतोऽन्यत् कालविद्रुतम् Bhāg. 9. 4. 67. -3 Liquid, fluid. -तम् 1 Flight. -2 A particular manner of fighting.

विद्रुतिः Running, flight.

विद्राण a. 1 Kept awake, sleepless; विद्राणविपश्चिति Hch. 5. -2 Despaired, sad; कलकलोपद्रवद्रवद्रविणबलीवर्दविद्राण-वणिजि Hch. 7.

विद्रुमः 1 The coral tree (bearing reddish precious gems called corals). -2 A coral; यत्र विद्रुमसोपाना महामारकता भुवः Bhāg. 7. 4. 9; तवाधरस्पर्धिषु विद्रुमेषु R. 13. 13. Ku. 1. 44. -3 A young shoot or sprout. -Comp. -लता 1 a branch of coral. -2 a kind of perfume. -लतिका a kind of perfume (नलिका).

विद्रुस् a. [विद्र-कृत्] (Nom. sing. m. विद्रान्; f. विद्रुषी; n. विद्रुत्) 1 Knowing (with acc.); आनन्दं ब्रह्मणो विद्रान् न बिभेति कदाचन; तव विद्रानपि तापकारणम् R. 8. 76; Ki. 11. 30. -2 Wise, learned. -m. A learned or wise man, scholar; किं वस्तु विद्रुन् गुरवे प्रदेयम् R. 5. 18. -Comp. -कल्प, -देशीय, -देश्य a. (विद्रुत्कल्प; विद्रुदेशीय, विद्रुदेश्य) slightly learned, a little learned. -जनः (विद्रुज्जनः) a learned or wise man, sage.

सं. इ. को.... १८१

विद्रिष् m., **विद्रिषः** An enemy, a foe; विद्रिषोऽप्यनुनय Bh. 2. 77; R. 3. 60; Y. 1. 162.

विद्रिष्ट p. p. Hated, disliked, odious.

विद्वेषः 1 Enmity, hatred, odium; स विनाशं व्रजत्याशु विद्वेषं चाधिगच्छति Ms. 8. 346. -2 Disdainful pride, contempt; विद्वेषोऽभिमतप्राप्तावपि गर्वाद्नादरः Bharata.

विद्वेषणः A hater, an enemy. -णी A woman of a resentful temper. -णम् 1 Causing hatred or enmity; a kind of Tāntric rite. -2 Enmity, hatred.

विद्वेषिन्, **विद्वेष्ट** a. Hating, inimical. -m. A hater, an enemy.

विध् I. 6 P. (विधति) 1 To pierce, cut. -2 To honour, worship. -3 To rule, govern, administer. -II. 1 A. (वेधते) To ask, beg.

विधः [विध्-क अच् वा] 1 Kind, sort; as in बहुविध, नाना-विध. -2 Mode, manner, form. -3 Fold (at the end of comp. especially after numerals); त्रिविध, अष्टविध &c. -4 The food of elephants. -5 Prosperity. -6 Penetration.

विधन a. Poor. -ता Poverty.

विधर्म a. 1 Wrong, unjust, unlawful. -र्मः 1 Wrong, injustice. -2 An irreligious or unjust action done with a good intention; विधर्मः परधर्मश्च आभास उपमा छलः । अधर्म-शाखाः पद्मेमा धर्मज्ञोऽधर्मवत् त्यजेत् ॥ Bhāg. 7. 15. 12.

विधर्मन् a. Acting wrongly, untruly; प्रमदा शीलसंपूर्णा पत्येव च विधर्मणा Rām. 4. 17. 42; Mb. 12. 59. 94.

विधर्मिन् a. 1 Untrue (अनृत); मनुष्यसंभवा वाचो विधर्मिण्यः प्रतिश्रुताः Mb. 3. 313. 6. -2 Of a different kind.

विधवनम् 1 Shaking, agitating. -2 Tremor, trembling.

विधव्यम् Tremor, agitation.

विधवा [विगतो धवो यस्याः सा] A widow; सा नारी विधवा जाता गृहे रोदिति तत्पतिः Subhāṣ. -Comp. -आवेदनम् marrying a widow. -गामिन् m. one who has sexual intercourse with a widow.

विधस् m. N. of Brahman, the creator.

विधा 3 U. 1 To do, make, bring about, effect, accomplish, perform, cause, produce, occasion; यथाक्रमं पुंसवनादिकाः क्रिया धृतेश्च धीरः सदृशीर्व्यधत्त सः R. 3. 10; तन्नो देवा विधेयासुः Bk. 19. 2; विधेयासुर्देवाः परमरमणीयां परिणतिम् Māl. 6. 7; प्रायः शुभं च विदधात्यशुभं च जन्तोः सर्वकषा भगवती भवितव्यतैव 1. 23; ये द्वे कालं विधत्तः S. 1. 1 'cause, produce, or regulate time'; तस्य तस्याचलां श्रद्धां तामेव विदधाम्यहम् Bg. 7. 21; R. 2. 38; 3. 66; Ve. 1. 1; Ki. 1. 3; 16. 62; 18. 28; (these senses may be further modified according to the noun with which विधा is used; cf. कृ). -2 To lay

down, ordain, prescribe, fix, settle, command, enjoin; प्राङ्नाभिवर्धनात् पुंसो जातकर्म विधीयते Ms. 2. 29; 3. 19; Y. 1. 72; शूद्रस्य तु सर्वणैव नान्या भार्या विधीयते Ms. 9. 157; 3. 118; पाणिनिश्च क्रियाफलस्य कर्तृगामित्वे सत्यात्मनेपदं विदधाति J. N. V. -3 To make, form, shape, create, manufacture; तं वेद्या विदधे नूनं महाभूतसमाधिना R. 1. 29; अज्ञानि चम्पकदलैः स विधाय नूनं कान्ते कथं घटितवानुपलेन चेतः Ś. Til. 3. -4 To appoint, depute (as a minister). -5 To put on, wear; Pt. 1. -6 To fix upon, direct towards (as mind &c.); योगे धैर्य-समाधिसिद्धिसुलभे बुद्धिं विधदध्वं तुधाः Bh. 3. 54; व्यवसायात्मिका बुद्धिः समाधौ न विधीयते Bg. 2. 44. -7 To arrange, put in order. -8 To make ready, prepare. -9 To settle, fix, establish; चरणारविन्दयुगलं मनसा विदधत् Bhāg. 5. 9. 3. -10 To give, grant; अतीतसंख्या विहिता समाधिना शिलीमुखाः खाण्डव-मनुमिच्छता Ki. 14. 10. -11 To procure, furnish. -12 To place, put, lay. -13 To engross, consume; धने सुखकला या तु साऽपि दुःखैर्विधीयते Mb. 12. 177. 35.

विधा 1 Mode, manner, form; मनः प्रत्यक् चित्ते सविधमव-
धायत्तमस्तः Śiva-mahimna 25. -2 Kind, sort. -3 Pros-
perity, affluence. -4 The food of elephants, horses &c.
-5 Penetration. -6 Hire, wages. -7 Act, action. -8
Pronunciation.

विधात् m. 1 A maker, creator; यो विधाता च धाता च Rām. 7. 20. 31; प्रसिद्धनेपथ्यविधैर्विधाता Ku. 7. 36. -2 The creator, N. of Brahman; विधाता भद्रं नो वितरतु मनोज्ञाय विधये Māl. 6. 7; R. 1. 35; 6. 11; 7. 25. -3 A granter, giver, bestower; स्वयं विधाता तपसः फलानाम् Ku. 1. 57. -4 Fate, destiny; तावच्च तत्र च विधातृवशादुपैति H. 1. 40. -5 N. of Viśvakarman. -6 N. of Kāma, the god of love. -7 Spirituous liquor. -8 The illusion, Māyā; त्वं हि धाता विधाता च त्वं विष्णुः सुरसत्तमः Mb. 1. 23. 17. -Comp. -**आयुस् m.** 1 sunshine. -2 the sun flower. -**भूः** an epithet of Nārada.

विधात्री Long pepper.

विधानम् 1 Arranging, disposing; अपरं किं तु कृत्वैवं विधानं संविधास्यति Rām. 7. 20. 31. -2 Performing, mak-
ing, doing, executing; नेपथ्यविधानम् Ś. 1; आज्ञा°, यज्ञ° &c.; एवं कृत्वा विधानं स संनिवेश्य वसुं तदा Rām. 7. 54. 13. -3 Creation, creating; तस्मिन् विधानातिशये विधातुः कन्यामये नेत्र-
शतैकलक्ष्ये R. 6. 11; 7. 14; Ku. 7. 66; निधानं धर्माणां किमपि च विधानं नवमुदाम् G. L. 18. -4 Employment, use, application; प्रतिकारविधानम् R. 8. 40. -5 Prescribing, en-
joining, ordering. -6 A rule, precept, ordinance, sacred rule or precept, sacred injunction; तन्न्याय-
त्वाद् विधानस्य MS. 1. 3. 16 (cf. विधीयते अनेनेति विधानं शब्दः SB. on ibid.); Ms. 9. 148; ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तुमिहार्हसि Bg. 16. 24; 17. 24. -7 Mode, man-
ner. -8 A means or expedient; वज्रैश्च सर्वैः सहितैर्विधानै-
र्नयं वृता ते वरसंप्रदाने Rām. 2. 37. 36. -9 Performance of prescribed acts or rites. -10 A rite, ceremony. -11 Gaining, obtaining. -12 Affixing, prefixing (as terminations, suffixes &c.). -13 The food given to ele-

phants (to make them intoxicated); विधानसंपादितदान-
शोभितैः (where विधान means 'rule' also); उत्तिष्ठहस्ततल-
दन्तविधानपिण्डस्नेहसुतिस्नपितवाहुरिभाधिराजम् Śi. 5. 51. -14
Wealth. -15 Pain, agony, torment, distress. -16 An
act of hostility. -17 An act, doing; आशङ्कमानो नृपते-
र्विधानम् Mb. 3. 113. 15. -18 An effort, attempt (यत्न);
तथा विधानं क्रियतां समर्थाः साधनं ध्विति Rām. 1. 8. 19. -19
Remedy (चिकित्सा); तेषामन्यतमोद्रेके विधानमुपदिश्यते Mb. 12.
16. 12. -20 Prevention (प्रतिकार); विधानं तत्र भगवन् कर्तुमर्हसि
युक्तिः Mb. 5. 177. 8. -21 Granting; कतुघ्रेषस्त्वतः कतुफल-
विधानव्यसनितः Śiva-mahimna 21. -22 The Veda; त्वमेको
ह्यस्य सर्वस्य विधानस्य स्वयंभुवः Ms. 1. 3. -23 The fate,
destiny (दैव); अहमव्योपयोक्ष्यामि विधानं पश्य यादृशम् Mb. 3.
179. 15. -24 A statement of the Vedas; तस्य शब्दं गुणं
विद्यान्मूर्तिशास्त्रविधानवित् Mb. 12. 252. 3. -25 (In drama)
Conflict of different feelings. -26 Worship. -Comp.
-**गः**, -**ज्ञः** a wise or learned man. -**युक्त** a. in accor-
dance with or conformable to sacred precept. -**सप्तमी**
the 7th day in the light half of माघ.

विधानकम् Distress, affliction, pain.

विधायक a. (-यिका f.), -**विधायिन् a.** 1 Arranging,
disposing. -2 Doing, making, performing, executing.
-3 Creating. -4 Enjoying, prescribing, laying down.
-5 Consigning, committing, delivering (to the care of).

विधिः [विधा-कि] 1 Doing, performance, practice, an
act or action; ब्रह्मध्यानाभ्यसनविधिना योगनिद्रां गतस्य Bh. 3. 41;
योगविधि R. 8. 22; अस्याः सर्गविधौ V. 1. 8; लेखाविधि Māl.
1. 35. -2 Method, manner, way, means, mode; नि-
सारालपफलानि ये त्वविधिना वाञ्छन्ति दण्डोद्यमैः Pt. 1. 376. -3 A
rule, commandment, any precept which enjoins some-
thing for the first time (as distinguished from नियम and
परिसंख्या q. q. v. v.); विधिरत्यन्तमप्राप्तौ; चिकीर्षीकृतिसाध्यत्व-
हेतुवीविषयो विधिः; वहति विधिहुतं या हविः Ś. 1. 1. -4 A
sacred precept or rule, ordinance, injunction, law, a
sacred command, religious commandment (opp. अर्थवाद
which means 'an explanatory statement coupled with
legends and illustrations'; see अर्थवाद); प्रवृत्तिपरं वाक्यं
विधिः, as ज्योतिष्टोमेन स्वर्गकामो यजेत; श्रद्धा वित्तं विधिश्चेति त्रितयं
तत् समागतम् Ś. 7. 29; R. 2. 16. -5 Any religious act or
ceremony, a rite, ceremony; स चेत् स्वयं कर्मसु धर्मचारिणां
त्वमन्तरायो भवसि द्युतो विधिः R. 3. 45; 1. 34. -6 Behaviour,
conduct. -7 Condition; V. 4. -8 Creation, forma-
tion; सामान्यविधौ Ku. 3. 28; कल्याणी विधिषु विचित्रता
विधातुः Ki. 7. 7. -9 The creator. -10 Fate, destiny,
luck; विधौ वामारम्भे मम समुचितैषा परिणतिः Māl. 4. 4. -11
The food of elephants. -12 Time. -13 A physician.
-14 N. of Viṣṇu. -15 Use, application. -16 A means,
expedient for; अक्षरं गन्तुमनसो विधिं वक्ष्यामि शीघ्रम् Mb. 12.
236. 13. -17 Any act, action. -Comp. -**अन्तः** The end
or the concluding portion of an injunctive text, all the
other portion of the प्रयोगविधि (pertaining to an act)
except the प्रधान or मुख्य विधि which is called विध्यादि;

विध्यन्तो वा प्रकृतिवत्^० MS. 7. 4. 10; सोमेन यजेत इति विध्यादिः । सौमिकमपि ब्राह्मणं विध्यन्तः SB. ibid. Also see विध्यादि.
 -आदिः *m.* the beginning of a विधि or injunction; the main or प्रधान injunction; वेदेऽपि दर्शपूर्णमासाभ्यां यजेत इति विध्यादिः । विध्यन्तोऽपि प्रधानविधिवर्जितं कृत्स्नं पौरोडाशिकं ब्राह्मणम् SB. on MS. 7. 4. 10. -कर *a.* executing commands; विधिकरीरिमा वीर मुह्यतीरधरसीधुनाप्यायस्व नः Bhāg. 10. 31. 8. -*m.* a servant; सोऽयं ते विधिकर ईश विप्रशस्तस्तस्येदं निधनमनुग्रहाय विद्मः Bhāg. 7. 8. 57. -म *a.* disregarding prescribed rites or rules. -ज्ञ *a.* knowing the ritual. (-ज्ञः) a Brāhmaṇa versed in the ritual, a ritualist. -दर्शकः a priest at a sacrifice who sees that everything is done according to the precepts, and corrects any deviation from them. -दृष्ट, -विहित *a.* prescribed by rule, enjoined by law. -देशकः 1 = विधिदर्शक above. -2 a preceptor, teacher. -द्वैधम् diversity of rules, variance of precept or commandment. -पूर्वकम् *ind.* according to rule. -प्रयोगः application of a rule. -यज्ञः 1 a sacrifice performed according to rule; Ms. 2. 85-86. -2 a ceremonial act of worship. -योगः 1 the force or influence of fate. -2 the observance of a rule; अनेन विधियोगेन कर्तव्यांशप्रकल्पना Ms. 8. 211. -लोपः transgression of a commandment. -वधूः *f.* an epithet of Sarasvatī. -विपर्ययः misfortune. -विभक्तिः *f.* a potential termination; a termination which lays down an injunction; विधिविभक्तिं हि विधायिकां लिङं मन्यमानाः श्लोकमिमं समासनन्ति SB. on MS. 4. 3. 3. The श्लोक referred to here is; कुर्यात् क्रियेत कर्तव्यं भवेत् स्यादिति पञ्चमम् । एतत् स्यात् सर्ववेदेषु नियतं विधिलक्षणम् ॥ This श्लोक speaks of the five forms which the विधिविभक्ति takes in the Vedic literature. -हीन *a.* devoid of rule, unauthorised, irregular.

विधित्सा 1 Desire to do or perform; Mb. 12. 163. 1. -2 Design, purpose, desire in general; वाचो वेगं मनसः क्रोधवेगं विधित्सावेगमुदरोपस्थवेगम् । एतान् वेगान् यो विषहेदुदीर्णास्तं मन्येऽहं ब्राह्मणं वै मुनिं च ॥ Mb. 12. 299. 14.

विधित्सित *a.* Intended to be done. -तम् Intention, design.

विधिवत्, विधितः *ind.* According to law, agreeably to precept or rule, in conformity to prescribed rules, in due form.

विधिवशात् *ind.* Through the power of fate.

विधेय *pot. p.* 1 To be done or performed. -2 To be enjoyed or prescribed. -3 (a) Dependent on, at the disposal of; अथ विधिविधेयः परिचयः Māl. 2. 13. (b) Subject to, influenced or controlled by, subdued or overpowered by (usually in comp.); निद्राविधेयं नरदेवसैन्यम् R. 7. 62; संभाव्यमानस्नेहरेसनाभिसंधिना विधेयीकृतोऽपि Māl. 1; आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमाधिगच्छति Bg. 2. 64; भ्रातुः सौहार्देन विधेयीकृतोऽस्मि Mv. 7; Mu. 3. 1; Śi. 3. 20; R. 19. 4; आज्ञाविधेया वयम् Pañch. 1. 57; विभीषणविधेयाः खलु राक्षसाः Pratimā 7. -4 Obedient, tractable, com-

pliant, submissive; आविधेयैन्द्रियः पुंसां गौरिवैति विधेयताम् Ki. 11. 33. -8 To be predicated (in gram. &c.); अत्र मिथ्यामहिमत्वं नानुवाच्यं अपि तु विधेयम् K. P. 7. -6 A functionary, one who is in charge of anything; त्वं तस्य भव वश्यश्च विधेयश्च सदानघ Rām. 2. 30. 9. -यम् 1 What ought to be done, a duty; विधीयतां तत्र विधेयमुत्तरम् Ki. 1. 25; 16. 62. -2 The predicate of a proposition. -यः A servant, dependant. -Comp. -अविमर्शः a fault of composition which consists in assigning to the predicate a subordinate position or in expressing it imperfectly (अविमृष्टः प्राधान्येनानिर्दिष्टो विधेयांशो यत्र K. P. 7; see examples *ad loc.*) -आत्मन् *m.* N. of Viṣṇu. -ज्ञ *a.* one who knows one's duty; स मृत्यो यो विधेयज्ञः Pt. 1. 337. -पदम् 1 the object to be accomplished. -2 the predicate; नात्रैषा वचनव्यक्तिः ये यजमाना इत्युद्देशपदम् ऋत्विजः इति विधेयपदम् SB. on MS. 6. 6. 20.

विधुः [व्यध्-कुः Up. 1. 23] 1 The moon; सविता विधवति विधुरपि सवितरति दिनन्ति यामिन्यः K. P. 10. -2 Camphor. -3 A demon, fiend. -4 An expiatory oblation. -5 N. of Viṣṇu. -6 N. of Brahman. -7 N. of Śiva. -8 Wind. -9 War, battle. -Comp. -क्षयः waning of the moon, the period of the dark fortnight of a month; प्रथिता प्रेतकृत्यैषा पित्र्यं नाम विधुक्षये Ms. 3. 127. -दिनम् a lunar day. -पञ्जरः (also पिञ्जरः) a scimitar, sabre. -परिध्वंसः eclipse of the moon. -प्रिया a Nakṣatra or lunar mansion. -मण्डलम् the moon's disc. -मासः a lunar month

विधुत See विधूत.

विधुतिः *f.* 1 Shaking, trepidation, tremor; वैनायक्यश्चिरं वो वदनविधुतयः पान्तु चीत्कारवत्यः Māl. 1. 1; पादन्यासैर्भुजविधुतिभिः Bhāg. 10. 33. 8. -2 Removal, destruction; मायाविवेकविधुतिसाजि वाऽहिबुद्धिः Bhāg. 4. 22. 38.

विधुननम् 1 Shaking or tossing about, agitating. -2 Trembling, tremor.

विधुंतुदः N. of Rāhu; विधुमिव विकटाविधुंतुददन्तदलनगलिता-मृतधारम् Git. 4; आभिमुख्यं शशाङ्कस्य यथायापि विधुंतुदः Pt. 1. 326; N. 4. 71; Śi. 2. 61; ग्रस्तं विधुंतुदेनेव निखिलं विधुमण्डलम् Śiva B. 25. 62.

विधुर *a.* [विगता धूर्यस्य अच् समा० Up. 1. 39] 1 Distressed, troubled, afflicted, overwhelmed with grief, miserable; अवस्थामापन्ना मदनदहनोद्वाहविधुराम् Māl. 2. 3; 9. 11; U. 3. 38; 6. 41; Ki. 11. 26; Śi. 9. 77; 17. 66; Bh. 3. 8, 134; नेत्राग्निप्लोषमूर्च्छाविधुरविनिपतत्सानलद्वादशाकः Nāg. 5. 31. -2 Love-lorn, bereaved, suffering separation from a wife or husband; मयि च विधुरे भावः कान्ताप्रवृत्तिपराङ्मुखः V. 4. 20; विधुरां ज्वलनातिसर्जनान्तु मां प्रापय पत्युरन्तिकम् Ku. 4. 32; विधुरबन्धुरबन्धुरमैक्षत Śi. 6. 29; 12. 8; निर्व्याजं विधुरेष्वधीर इति मां येनाभिधत्ते भवान् Nāg. 2. 3. -3 Devoid, deprived, or destitute of, free from; त्वामाद्यन्तान्तरवर्ती त्रयविधुरः Bhāg. 6. 16. 36; सा वै कलङ्कविधुरा मधुराननश्रीः Bv. 2. 5. -4 Adverse, hostile,

unfriendly; कृपान्तः पतितः करोतु विधुरे किं वा विधौ पौरुषम् Pt. 2. 85. -5 Unable, helpless; प्रतिक्रियायै विधुरः Ki. 17. 41. -6 Incapable to perform (अनुष्ठानशून्य); अनुत्पन्नं ज्ञानं यदि यदि च संदेहविधुरम् Mv. 3. 36. -7 Infirm, drooping (विगलित); हयैश्च विधुरग्रीवै रथैश्च शकलीकृतैः Mb. 7. 146. 25. -रः A widower. -रम् 1 Alarm, fear, anxiety. -2 Separation from a wife or husband, bereavement suffered by a lover or mistress. -3 Calamity, distress; विधुरं किमतः परम् Ki. 2. 7. -Comp. -दर्शनम् 1 the sight of danger or alarm; विना विधुरदर्शनं स्वामिनो मन्दादरा भवन्ति H. 2. -2 a feeling of agitation.

विधुर a. Destitute of a shaft (as a carriage).

विधुरा Curds mixed with sugar and spices (Mar. श्रीखंड).

विधुरित a. Pale; लज्जाविधुरिताननम् Ve. 1. 26.

विधू 5, 10 U., 6 P. 1 To shake, move, cause to tremble; वायुर्विधूनयति चम्पकपुष्परेणून् Kavirahasya; मृदु-पवनविधूतान् Rs. 6. 29; 3. 10; दीर्घां वेणीं विधून्वाना Mb. -2 To shake off, destroy, expel, drive away; कपेर्विधवितुं युतिम् Bk. 9. 28. -3 To spurn, despise, treat with contempt; ज्यानिघातकठिनत्वचो भुजान् स्वान् विधूय धिगिति प्रतस्थिरे R. 11. 40. -4 To leave, give up, abandon; द्रुतं विधूयान्यत् N. 1. 35.

विधुवनम् Shaking, tembling, tremor.

विधूत p. p. 1 Shaken or tossed about, waved. -2 Tremulous. -3 Shaken off, dispelled, removed. -4 Unsteady. -5 Abandoned. -तम् Repugnance. -Comp. -कल्मष a. free from sin. -केश a. one who has tossed about the hair; विधूतकेशाः परिलोलितस्रजः Ki. 8. 33. -निद्र a. awakened.

विधूतिः f., विधूतनम् Shaking, tremor, agitation. सन्धमुपहितविधूतिम् Si. 15. 6. -2 Repulsion (as of love). See विधुतिः.

विधूतित a. 1 Agitated, alarmed. -2 Harassed, annoyed, molested.

विधूम a. Smokeless.

विधूम्र a. Quite grey; युधि तुरगरजोविधूम्रविष्वक् Bhāg. 1. 9. 34.

विधू 10 U. 1 To seize, catch, catch or take hold of; अंशुकपल्लवेन विधूतः Amaru. 85. -2 To put on, wear, use; पर्णशालामथ क्षिप्रं विधूतासिः प्रविश्य सः R. 12. 40 (v. l.). -3 To maintain, bear, support, hold up; शिरसा विधूता नित्यम् Pt. 1. 82 (where sense 2 is also intended); विधूतमपरैर्दत्तं चान्यैर्विजित्य तृणं यथा Bh. 3. 23. -4 To fix upon, direct towards. -5 To separate, divide. -6 To arrange, manage. -7 To withhold, obstruct, restrain.

विधारणम् Stopping, detaining (a carriage).

विधृत p. p. 1 Seized, held, grasped. -2 Separated, kept asunder or separate. -3 Assumed, possessed. -4 Checked, restrained. -5 Supported, protected, borne up; (see धृ with वि). -तम् 1 Disregard of a command. -2 Dissatisfaction.

विधृतिः f. Arrangement, regulation.

विध्र a. [विन्धेः कन्, नलोपश्च Up. 2. 26] Clear, stainless.

विध्वंस 1 A. 1 To fall to pieces. -2 To be dispersed or scattered. -3 To perish, be destroyed or ruined. -Caus. 1 To destroy, crush, annihilate. -2 To injure, hurt.

विध्वंसः 1 Ruin, destruction. -2 Enmity, aversion, dislike. -3 An insult, offence. -4 Cessation (of a disease). -5 Violation (of a woman).

विध्वंसिन् a. 1 Being ruined, falling to pieces. -2 Hostile, adverse.

विध्वस्त p. p. 1 Ruined, destroyed; दृश्यते मित्रविध्वस्तः कार्यद्वैरिप्ररक्षितः Pt. 2. 113. -2 Scattered about, tossed up. -3 Obscured, darkened. -4 Eclipsed.

विनम्र a. Quite naked.

विनटनम् Moving to and fro.

विनट् 1 P. 1 To sound, resound; सिंहनादं विनद्योच्चैः शब्दं ध्वनौ प्रतापवान् Bg. 1. 12. -2 To roar, cry out. -3 To fill with cries. -Caus. To cause to cry or utter notes; अम्बुदैः शिखिगणो विनाद्यते Ghat. 10.

विनदः 1 Sound, noise. -2 N. of a tree.

विनम् 1 P. To bend oneself, stoop, be bent; विनमानि चास्य तरवः प्रचये Ki. 6. 34; Bh. 1. 67; Bk. 7. 52. -Caus. 1 To bend (a bow). -2 (In gram.) To change into a cerebral letter.

विनत p. p. 1 Bent down, bowed. -2 Stooping, drooping, inclined; प्रकामविनतावंसौ S. 3. 9. -3 Sunk down, depressed. -4 Bent, crooked, curved. -5 Humble, modest. -6 Changed into a lingual letter; see विनाम. -Comp. -आनन a. with downcast face, dejected.

विनता 1 N. of the mother of Aruṇa and Garuḍa, said to be one of the wives of Kaśyapa; see गरुड. -2 A kind of basket. -3 An abscess on the back or abdomen. -Comp. -नन्दनः, -सुतः, -सूनुः epithets of Garuḍa or Aruṇa.

विनतिः f. 1 Bowing down, bending, stooping. -2 Modesty, humility. -3 A request.

विनमनम् Bending, bowing, stooping.

विनम्र a. 1 Bent down, stooping; विनम्रशालिप्रसवौघ-शालिनीः Ki. 4. 2. -2 Depressed, sunk down. -3 Modest, humble.

विनम्रकम् The flower of the *Tagara* tree.

विनर्द 1 U. To cry out, roar, thunder.

विनर्दिन् a. Roaring (applied to a kind of mode of chanting *Sāman*); विनर्दि साम्नो वृणे पशव्यम् Ch. Up. 2. 22. 1.

विनश् 4 P. 1 To be destroyed, perish, die. -2 To disappear, vanish. -3 To be lost or ruined. -4 To be frustrated or foiled. -*Caus.* 1 To destroy, annihilate. -2 To suffer to be lost; स्थातुं नियोक्तुर्न हि शक्यमग्रे विनाश्य रक्ष्यं स्वयमक्षतेन R. 2. 56.

विनशनम् Perishing, loss, destruction, disappearance. -**नः** N. of the place where the river *Sarasvatī* is lost in the sand; cf. हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्यं यत् प्राग्विनशनादपि । प्रत्यगेव प्रयागाच्च मध्यदेशः प्रकीर्तितः ॥ Ms. 2. 21.

विनष्ट p. p. 1 Perished, destroyed, ruined. -2 Disappeared, lost. -3 Spoiled, corrupted.

विनष्टिः f. 1 Utter ruin or destruction; न चेदिहावेदी-न्महती विनष्टिः Ken. 2. 5. -2 Disappearance, vanishing.

विनाशः 1 Destruction, ruin, utter loss, decay. -2 Removal. -3 Death. -4 The perishable world; संभूतिं च विनाशं च यस्तद्वेदोभयं सह Īsop. 14 (it is called कार्यव्रह्म). -**Comp.** -**उन्मुख** a. about to perish, ripe to meet one's doom; विनाशोन्मुखं दृष्ट्वा तत्प्रयुक्तं कार्यं कुर्वन्ति Kaumudī. -**धर्मन्**, -**धर्मिन्** a. subject to decay, perishable, transient; विषयेषु विनाशधर्मसु त्रिदिवस्येष्वपि निःस्पृहोऽभवत् R. 8. 10. -**हेतु** a. being the cause of death.

विनाशनम् Destruction, ruin, annihilation. -**नः** A destroyer.

विनस a. (-सा -सी f.) Noseless; यद्यहं नाथ नायास्यं विनासा हतबान्धवा Bk. 5. 8.

विना ind. 1 Without, except (with acc., instr. or abl.); यथा तानं विना रागो यथा मानं विना नृपः । यथा दानं विना हस्ती तथा ज्ञानं विना यतिः Bv. 1. 119; पञ्चैर्विना सरो भाति सदः खलजनैर्विना कटुवर्णैर्विना काव्यं मानसं विषयैर्विना 1. 116; विना वाहनहस्तिभ्यः क्रियतां सर्वमोक्षः Mu. 7; Śi. 2. 9. (विनाकृ means 'to leave, abandon, bereave, deprive of'; मदनेन विनाकृता रतिः Ku. 4. 21 'bereft of Cupid'). -2 In the absence of; विना वचनेन अन्त्यलोप एव न्याय्यः ŚB. on MS. 10. 5. 6. -**Comp.** -**उक्तिः** f. a figure of speech in which विना is used in a poetically charming way; विनार्यसंबन्ध एव विनोक्तिः R. G.; see K. P. 10 also. -**भवः**, -**भावः** separation; न सुहृद्विनाभवः Rām. 2. 94. 3; व्यक्तं दैवादहं मन्ये राघवस्य विनाभवम् 7. 50. 4.

विनाकृत a. 1 Deprived of, bereft of, destitute, free from. -2 Solitary.

विनाडिः, -**विनाडिका** A measure of time equal to one-sixtieth part of a *Ghaṭikā* or equal to 24 seconds.

विनामः 1 (In gram.) Change into a lingual or cerebral letter, the substitution of ष् for स् and ण् for न्. -2 Crookedness (of the body).

विनायकः 1 A remover (of obstacles). -2 N. of Gaṇeśa; विनायकं प्रकुर्वाणो रचयामास वानरम् Subhāṣ. -3 A Buddhist deified teacher. -4 N. of Garuḍa. -5 An obstacle, impediment. -6 A spiritual preceptor. -7 A leader, guide.

विनायिका The wife of Garuḍa.

विनास(सि)क a. Noseless.

विनाहः A cover for the mouth of a well; cf. वीनाह.

विनिकृत p. p. Ill-treated, injured, disabled; विश्वामित्रो विनिकृतो विनिःश्वस्येदमब्रवीत् Rām. 1. 56. 22.

विनिकृ 6 Ā. 1 To throw, abandon, cast off; क उ मां त्वदधीनजीवितां विनिकीर्य क्षणभित्तसौहृदः Ku. 4. 6. -2 To throw about, scatter.

विनिकीर्ण p. p. Scattered, thrown about.

विनिकोचनम् Contraction (of the brow).

विनिक्षिप् 6 Ā. 1 To entrust, deliver over. -2 To place in or upon. -3 To throw down, overthrow. -4 To engage in.

विनिक्षेपः 1 Throwing down, sending forth. -2 Separation, isolation.

विनिगड a. Without fetters, unrestrained, free.

विनिगमना f. Determination, definite conclusion, acceptance of something to the exclusion of the rest; न हि विनिगमनायां हेतुरस्ति एवंनिमित्तकं कर्तव्यं नैवनिमित्तकमिति ŚB. on MS. 10. 5. 59.

विनिग्रह 9 U. 1 To restrain, check; obstruct, impede. -2 To lay hold of, seize.

विनिग्रहः 1 Restraining, curbing, subduing; Bg. 13. 7; 17. 16; न हि दण्डादृते शक्यः कर्तुं पापविनिग्रहः Ms. 9. 263. -2 Mutual opposition or antithesis.

विनिघ्न a. Multiplied.

विनिद्र a. 1 Sleepless, awake (fig. also); तामेकतस्तव विभर्ति गुरुर्विनिद्रः R. 5. 66. -2 Budded, opened, full-blown, expanded; विनिद्रमन्दाररजोरुणाङ्गुली Ku. 5. 80.

विनिपत् 1 P. 1 To fly at, fall down, descend; विनिपतितलुषारः कौञ्चनादोपगीतः R. 4. 18 (v. l.). -2 To attack, assail. -*Caus.* 1 To cause to fall down, ruin, destroy; कटेन विनिपातितो यामि Mk. 2. 8. -2 To throw or pull down. -3 To kill, deprive of life.

विनिपन्न a. Destroyed; एते चान्ये च बहवो बलवन्तो दुरा-सदाः । विनिपन्ना मया दृष्टाः Rām. 7. 22. 28.

विनिपातः 1 Falling down, a fall. -2 A great fall, calamity, an evil, loss, ruin, destruction; विवेकभ्रष्टानां भवति विनिपातः शतमुखः Bh. 2. 10 (where it has sense 1 also); विधिहेतुरहेतुरागसां विनिपातोऽपि समः समुन्नेते: Ki. 2. 34. -3 Decay, death. -4 Hell, perdition; S. 5. -5 Occurrence, happening. -6 Pain, distress; जपतां जुहतां चैव विनिपातो न विद्यते Ms. 4. 146. -7 Disrespect. -Comp. -गत a. fallen into misfortune; भर्तारं नानुमन्यन्ते विनिपातगतं त्रियः Rām. 2. 39. 20. -शंसिन् a. portentous, foreboding ruin.

विनिपातनम् Causing miscarriage.

विनिवर्हण a. Throwing down, crushing; अनुमन्याह-
मतुलं द्विषतां विनिवर्हणम् Mb. 3. 22. 31.

विनिमयः [विनिमे-1 A.] 1 Exchange, barter; कार्य-
विनिमयेन M. 1; संपद्विनिमयेनोभौ दधतुर्मुवनद्वयम् R. 1. 26; वर्णया-
कर्णितं महामेहालि विनिमीयताम् N. 20. 113. -2 A pledge,
deposit, security. -3 Transmutation (of letters). -4
Reciprocity; तेजोवारिमृदां यथा विनिमयः Bhāg. 1. 1. 1.

विनिमित्त a. Having no real cause.

विनिमेषः 1 Twinkling (of the eyes). -2 A wink,
sign; नयनविनिमेषविनोदिताः Ki. 12. 25.

विनियम् 1 P. 1 To restrain, check, curb; मनसैवेन्द्रिय-
ग्रामं विनियम्य समन्ततः Bg. 6. 24. -2 To limit, restrict.

विनियत p. p. Controlled, checked, restrained, regu-
lated; as in विनियताहार, विनियतवाच् &c.

विनियमः Control, restraint, check.

विनियुज् 7 U. 1 To use, expend. -2 To appoint,
employ. -3 To divide, apportion, distribute; प्रत्येकं
विनियुक्तात्मा कथं न ज्ञास्यसि प्रभो Ku. 2. 31. -4 To disconnect,
separate. -5 To discharge (an arrow). -Caus. 1 To
appoint, employ. -2 To enjoin, order, command; मृत्युषु
विनियोजयेत् Ms. 7. 226. -3 To offer, present, give. -4
To perform, do, dispose of.

विनियुक्त p. p. 1 Separated, loosed, detached. -2
Attached to, appointed. -3 Applied to. -4 Com-
manded, enjoined. -Comp. -आत्मन् a. one who has
his mind fixed on.

विनियोक्तृ a. Appointer, employer; तेषु तेषु हि कृत्येषु
विनियोक्ता महेश्वरः Mb. 3. 32. 24.

विनियोगः 1 Separation, parting, detachment. -2
Leaving, giving up, abandoning. -3 Employment, use,
application, disposal; बभूव विनियोगज्ञः साधनीयेषु वस्तुषु
R. 17. 67; प्राणायामे विनियोगः &c.; अनेनेदं तु कर्तव्यं विनियोगः
प्रकीर्तितः; आर्षं छन्दश्च दैवत्यं विनियोगस्तथैव च Yogiyājñavalkya.
-4 Appointment to a duty, commission, charge; विनि-
योगप्रसादा हि किङ्कराः प्रभाविष्णुषु Ku. 6. 62. -5 An obstacle,
impediment. -6 Relation, correlation.

विनिर्गम 1 P. 1 To go out. -2 To disappear, vanish.
-3 To go away, depart. -4 To escape from, liberate
oneself from. -5 To be beside one's self.

विनिर्गमः 1 Disappearance. -2 Departure.

विनिर्जि 1 P. 1 To conquer completely. -2 To subdue,
overpower, master.

विनिर्जयः Complete victory.

विनिर्णी = निर्णी q. v.

विनिर्णयः 1 Complete settlement or ascertainment,
full decision. -2 Certainty. -3 A settled rule.

विनिर्वन्धः Persistence, pertinacity.

विनिर्मा See निर्मा.

विनिर्मित p. p. 1 Formed or made of. -2 Made,
created; विनिर्मितं छादनमज्ञतायाः (मौनम्) Bh. 2. 7. -3 Cele-
brated, observed (as a feast). -4 Determined, destined.

विनिर्मुच् 6 P. 1 To loosen, free from. -2 To set free,
release, liberate. -3 To discharge, shoot off. -4 To
abandon, give up.

विनिर्मुक्तिः f., विनिर्मोक्षः Release, liberation.

विनिर्वृत् See निर्वृत्.

विनिर्वृत्त p. p. 1 Come forth, issued from; साक्षादामा-
द्विनिर्वृत्तो धर्मश्चापि श्रिया सह Rām. 2. 2. 29. -2 Completed,
finished (कृतकृत्य); त्वत्प्रसादाद्विनिर्वृत्तः समर्थः स्यामहं यथा Mb.
3. 40. 14; Y. 2. 31.

विनिविद् See निविद्.

विनिविश 6 P. To be placed or be seated in. -Caus.
1 To fix, place; सर्वोपमाद्रव्यसमुच्चयेन यथाप्रदेशं विनिवेशितेन (सा
निर्मिता) Ku. 1. 49; R. 5. 63; मदुरसि कुचकलशं विनिवेशय
Git. 12. -2 To populate or colonize. -3 To introduce.
-4 To add, insert. -5 To draw up in array (as
troops).

विनिवेशः 1 Entrance, settling down in a place; जन-
पदविनिवेशः Kau. A. 1. -2 An impression; स्विन्नाङ्गुलि-
विनिवेशो रेखाप्रान्तेषु दृश्यते मलिनः S. 6. 15.

विनिवेशनम् Erection, building.

विनिवृ 10 U. or -Caus. 1 To prevent, ward off,
suppress; विनयं विनिवार्य Māl 1. 18. -2 To prohibit,
forbid.

विनिवृत् 1 A. 1 To turn back, return. -2 To cease,
come to an end; सपिण्डता तु पुरुषे सप्तमे विनिवर्तते Ms. 5. 60;
विषया विनिवर्तन्ते निराहारस्य देहिनिः Bg. 2. 59. -3 To desist,
turn away, abstain (from); देवनात्, युद्धात् &c. -Caus.
1 To cause to cease or stop, withdraw; चापेन यस्य विनि-
वर्तितकर्म जातम् S. 7. 26. -2 To restrain, withhold. -3
To renounce.

विनिवृत्त *p. p.* 1 Returned, turned away. -2 Stopped, ceased, desisted from. -3 Retired.

विनिवृत्तिः *f.* 1 Cessation, stopping, removing; शक्राभ्यसूयाविनिवृत्तये R. 6. 74. -2 End, stop, termination.

विनिश्चि 5 *U.* To determine, resolve, ascertain; विनिश्चिंतुं शक्यो न सुखमिति वा दुःखमिति वा *U.* 1. 35.

विनिश्चयः 1 Fixing, settling, ascertainment. -2 A decision, resolution.

विनिश्वासः Hard breathing or respiration, sighing, a sigh.

विनिष्पत् 1 *P.* To fly forth, rush forth. -2 To run away; शशवच्च विनिष्पतेत् Ms. 7. 106.

विनिष्पेषः Bruising, crushing, grinding.

विनिहत *p. p.* 1 Struck down, wounded. -2 Killed. -3 Completely overcome. -तः 1 Any great or unavoidable calamity, such as that inflicted by fate or heaven. -2 A portent, comet. -**Comp.** -**आत्मन्** one who has lost his soul; स त्वां विनिहतात्मानं.....जाने पापसमाचारम् Rām. 4. 17. 22.

विनिहित *p. p.* [वि+नि+धा] 1 Put down, laid down. -2 Appointed. -3 Separated. -**Comp.** -**दृष्टि** *a.* one who has the eyes fixed upon, eagerly looking at. -**मनस्** *a.* intent upon, devoted to.

विनिहृत *p. p.* 1 Denied, disowned. -2 Hidden, concealed.

विनी 1 *P.* 1 To remove, take away, destroy (said to be *Ā.* only except where it has 'a part of the body' for its object); पटुपटहध्वनिभिर्विनीतनिद्रः R. 9. 71; विनीतखेदः 13. 35, 46; 15. 48; Śi. 10. 62; Ki. 7. 30; Ku. 1. 9; 5. 32. -2 To teach, instruct, educate, train; विनिन्युरेनं गुरवो गुरुप्रियम् R. 3. 29; 5. 101; 15. 69; 18. 51; Y. 1. 311; Ku. 1. 34. -3 To tame, subdue, govern, control (fig. also); वन्यान् विनेष्यन्निव दुष्टसत्त्वान् R. 2. 8; 6. 27; 14. 75; Ki. 2. 41; वनगज इव तस्मात् सोऽभ्युपायैर्विनेयः Mu. 3. 25. -4 To appease, pacify (anger) (*Ātm.*); शक्योऽस्य मन्युर्भवता विनेतुम् R. 2. 49. -5 To pass away, spend (as time); कथमपि यामिनीं विनीय Gīt. 8. -6 To carry through, perform, complete, finish. -7 To spend, apply to use (*Ātm.*); शतं विनयते Sk. -8 To give, present, pay, pay off (as tribute) (*Ātm.*); करं विनयते Sk. -9 To lead or conduct towards; नार्यश्चतुष्काभिमुखं व्यनैषुः Ku. 7. 9. -10 To bid, direct, order; मा चापलायेति गणान् व्यनैषीत् Ku. 3. 41. -11 To bend down, incline. -12 To spread, stretch out. -13 To throw off, dispel; स त्वमुत्तिष्ठ युध्यस्व विनीय भयमात्मनः Mb. 9. 31. 29.

विनय *a.* 1 Cast, thrown. -2 Secret. -3 Ill-behaved. -**यः** 1 Guidance, discipline, instruction (in one's duties), moral training; सर्वक्षत्रनिबर्हणस्य विनयं कुरुः कथं क्षात्रियाः

Mv. 3. 37; प्रजानां विनयाधानात् R. 1. 24; Māl. 10. 5; विनयाधिकारिकं प्रथमाधिकरणम् Kau. A. -2 Sense of propriety, decorum, decency; अनुयास्यन् मुनितनयां सहसा विनेयेन वारित-प्रसरः Ś. 1. 28. -3 Polite conduct, gentleman-like bearing, good breeding or manners; गुणैश्च तैस्तैर्विनयप्रधानैः R. 6. 79; Māl. 1. 18. -4 Modesty, humility; सुष्ठु शोभसे आर्यपुत्र एतेन विनयमाहात्म्येन *U.* 1; विद्या ददाति विनयम्; तथापि नीचैर्विनयाददृश्यत R. 3. 34; 10. 71 (where Malli. renders विनय by इन्द्रियजय or restraint of passions, unnecessarily in our opinion). -5 Reverence, courtesy, obeisance. -6 Conduct in general. -7 Drawing off, taking away, removing; उत्तरीयविनयात् त्रपमाणा Śi. 10. 42. -8 A man who has subdued his senses. -9 A trader, merchant. -10 Chastisement (दण्ड); शीलवृत्तमविज्ञाय धारयामि विनयं परम् Mb. 3. 306. 19. -11 An office, business; विफलविनययत्नाः कामिनीनां वयस्याः Śi. 11. 36. -**Comp.** -**अवनत** *a.* stooping humbly. -**कर्मन्** *n.* instruction. -**ग्राहिन्** *a.* tractable, obedient, submissive. -**भाज्** *a.* modest, well-behaved. -**वाच्** *a.* speaking mildly or affably. -**स्थ** *a.* modest.

विनयनम् 1 Removing, taking away; वक्ष्यस्यश्चश्रम-विनयने तस्य शृङ्गे निषण्णः Me. 54. -2 Education, instruction, training, discipline.

विनीत *p. p.* 1 Taken away, removed. -2 Well-trained, educated, disciplined. -3 Refined, well-behaved. -4 Modest, humble, meek, gentle. -5 Decent, decorous, gentlemanly. -6 Sent away, dismissed. -7 Tamed, broken in. -8 Plain, simple (as a dress). -9 Having the passions under control, self-subdued. -10 Chastised, punished. -11 Tractable, governable. -12 Lovely, handsome. -13 Stretched, spread; शष्पवृत्त्यां विनीतायामिच्छाम्यहमुपासितुम् Rām. 3. 43. 20. (See नी with वि also). -तः 1 A trained horse. -2 A trader. -**Comp.** -**आत्मन्** *a.* humble, lowly; विनीतात्मा हि नृपतिर्न विनश्यति कर्हिचित् Ms. 7. 39. -**वेषः** plain dress; विनीतवेषेण प्रवेष्टव्यानि तपोवनानि Ś. 1. 15-16.

विनीतकम् 1 A vehicle or conveyance (a litter &c.). -2 A carrier, bearer.

विनीतिः *f.* 1 Training, good behaviour. -2 Respect, reverence, esteem.

विनीयः 1 Sediment, dregs. -2 Sin, crime.

विनीवि *a.* Denuded.

विनेतृ *m.* 1 A leader, guide. -2 A teacher, an instructor; स तथेति विनेतुरुद्धारमतेः प्रतिगृह्य वचो विससर्ज मुनिम् R. 8. 91; राक्षसानां विनेत्रा Mv. 7. 1. -3 A king, ruler. -4 A chastiser, punisher; अयं विनेता दृष्टानाम् Mv. 3. 46; 4. 1; R. 6. 39; 14. 23.

विनेयः A pupil, disciple.

विनुद् 6 *P.* 1 To strike, pierce; चोदयामास तानश्चान् विनुतान् भीष्मसायकैः Mb. 6. 106. 45. -2 To play on a musical instrument (वीणाम्, आतोद्यम् &c.). -3 To remove,

drive away, dispel. -*Caus.* 1 To remove, drive away, dispel, cast off; तापं विनोदय दृष्टिभिः Git. 10; Śi. 4. 66; S. 3. 21; Māl. 9. 41. -2 To pass, spend (as time). -3 To divert, amuse, entertain; क तु खल्वात्मानं विनोदयामि S. 3; लतासु दृष्टिं विनोदयामि S. 6; R. 14. 77. -4 To amuse oneself with; लक्ष्मीं विनोदयति येन दिगन्तलम्बी सोऽपि त्वदाननरुचिं विजहाति चन्द्रः R. 5. 67.

विनोदः 1 Removing, driving away; श्रमविनोदः विनोद-मिच्छन्नथ दर्पजन्मनः -2 A diversion, an amusement, any interesting or amusing pursuit or occupation; प्रायेणैते रमणविरहेष्वङ्गनानां विनोदाः Me. 89; मिथ्यैव व्यसनं वदन्ति मृगया-मीदृग्विनोदः कुतः S. 2. 5. -3 Play, sport, pastime. -4 Eagerness, vehement desire. -5 Pleasure, happiness, gratification; विलपन्विनोदोऽप्यसुलभः U. 3. 30; जनयतु रसिक-जनेषु मनोरमरतिरसभावविनोदम् Git. 12. -6 A particular mode of sexual enjoyment. -7 A kind of house. -**Comp.** -**रसिक** a. addicted to pleasure. -**स्थानम्** ground for pleasure or enjoyment.

विनोदनम् 1 Removing. -2 A diversion &c.; see विनोद.

विनोदित p. p. 1 Diverted, delighted. -2 Dispelled.

विन्द a. 1 Finding, gaining. -2 One who has obtained; त्रैलोक्येनापि विन्दस्त्वं तां क्रीत्वा सुकृती भव Bk. 5. 21. -**न्दः** A particular hour of the day (सुहृत्); विन्दो नाम सुहृत्तोऽसौ Rām. 3. 68. 13.

विन्दु a. 1 Intelligent, wise. -2 Liberal. -**न्दुः** A drop; see विन्दु.

विन्ध्यः [विदधाति करोति भयम् Un. 4. 121] 1 N. of a range of mountains which separates Hindustan proper from the Deccan or south; it is one of the seven *Kulaparrvatas* (q.v.) and forms the southern limit of Madhyadeśa; see Ms. 2. 21. [According to a legend, the Vindhya mountain, being jealous of the mount Meru (or Himālaya) demanded that the sun should revolve round himself as about Meru, which the sun declined to do; whereupon the Vindhya began to rise higher and higher so as to obstruct the path of the sun and moon. The gods being alarmed sought the aid of the sage Agastya, who approached the mountain and requested that by bending down he would give him an easy passage to the south, and that he would retain the same position till his return. This Vindhya consented to do (because according to one account, he regarded Agastya as his teacher); but Agastya never returned from the south, and Vindhya never attained the height of Meru.] -2 A hunter. -**न्ध्या** 1 N. of a plant (लवली). -2 Small cardamoms. -3 A measure of time (वृत्ति); L. D. B. -**Comp.** -**अटवी** the great Vindhya forest. -**कूटः**, -**कूटनम्** epithets of the sage Agastya. -**गिरिः** the Vindhya range of hills; also विन्ध्याचल, विन्ध्याद्रि. -**वासिन** m. an epithet of the grammarian व्याडि. (-नी) an epithet of Durgā.

विन्न p. p. [विद् कर्मणि क] 1 Known. -2 Got, obtained. -3 Discussed, investigated. -4 Placed, fixed. -5 Married; (see विद्).

विन्नकः N. of Agastya.

विन्यस् 4 P. 1 To put down, deposit, place; विन्यस्यन्ती सुवि गणनया देहलीदत्तपुष्पैः Me. 89; Bk. 3. 3. -2 To fix in or on, direct towards; रामे विन्यस्तमानसाः Rām. -3 To deliver or make over, commit to the care of, entrust; सुतविन्यस्तपत्नीकः Y. 3. 45. -4 To arrange, dispose, adjust.

विन्यसनम् Putting down; पदविन्यसनम्. See न्यास.

विन्यस्त p. p. 1 Placed or put down. -2 Inlaid, paved. -3 Fixed. -4 Arranged. -5 Delivered. -6 Presented, offered. -7 Deposited. -**स्तम्** Arrangement, placing; दान्ततोरणविन्यस्तं वज्रस्फटिकवेदिकम् Rām. 7. 13. 5.

विन्यासः 1 Entrusting, depositing. -2 A deposit. -3 Arrangement, adjustment, disposition; अक्षरविन्यासः 'inscribing letters'; प्रत्यक्षरश्लेषमयप्रबन्धविन्यासवेदरुचिः Vās. 'composition of a work &c.' -4 A collection, an assemblage. -5 A site or receptacle. -6 Putting on (ornaments). -7 Movement; position (of limbs); attitude. -8 Exhibition, display. -**Comp.** -**रेखा** a line drawn.

विप् 10 U. (वेपयति-ते) To throw, cast. See वेप्.

विप् m. 1 A praiser, singer of hymns. -2 A wise man. -f. 1 Praise, a hymn. -2 A finger.

विपक्ष a. 1 Hostile, inimical, adverse, contrary. -2 Impartial. -**क्षः** 1 An enemy, adversary, opponent; गुणास्तस्य विपक्षेऽपि गुणिनो लेभिरेऽन्तरम् R. 17. 75; Śi. 11. 59. -2 A rival or fellow wife; प्रेमगर्वितविपक्षमत्सरात् R. 19. 20. -3 A disputant; हतोत्तरं तत्त्वाविचारमध्ये वक्तव्यं दोषैर्गुरुभिर्विपक्षम् Ki. 17. 43. -4 (In logic) A negative instance, an instance on the opposite side, (i. e. that in which the साध्य or major term is not found); निश्चितसाध्याभावान्न विपक्षः T. S.; Mu. 5. 10. -5 (In gram.) An exception. -6 Impartiality, indifference. -7 The day of transition from one-half of a lunar month to another. -**Comp.** -**भावः**, **वृत्तिः** f. hostility; विपक्षभावे चिरमस्य तस्थुषः R. 3. 62. -**रमणी** a female rival.

विपक्षता, -**त्वम्** Hostility, enmity, opposition.

विपक्व 1 P. 1 To mature, develop, ripen; bear fruit; (समारंभाः) गर्भशालिसधर्माणस्तस्य गूढं विपेक्षिरे R. 17. 53. -2 To digest. -3 To cook thoroughly. -4 To melt, dissolve, liquefy. -5 To roast. -*Caus.* 1 To cook thoroughly. -2 To melt, liquefy.

विपक्त्रिम a. 1 Fully ripened or matured. -2 Developed, fulfilled (as the consequences of former acts).

विपक्व *a.* 1 Fully ripened or matured. -2 Developed, fulfilled; यच्च तप्तं तपस्तस्य विपक्वं फलमय नः Ku. 6. 6. -3 Cooked. -4 Thoroughly burnt, destroyed. -5 Not burnt.

विपञ्चिका, -**विपञ्ची** 1 A lute. -2 Play, sport, pastime.

विपद् 10 U. 1 To tear up or out; (केतकबर्ह) विपाट्यामास युवा नखाग्रैः R. 6. 17. -2 To pull or draw out, extract. -3 To root up, eradicate. -4 To open, unfold.

विपाटः A kind of arrow; परितोऽरोधि विपाटपञ्जरेण Śi. 20. 17. See विपाठ.

विपाटनम् 1 Tearing open, splitting. -2 Eradication. -3 Spoliation. -4 Acute pain.

विपाटित *p. p.* Split asunder, uprooted; दन्तैर्नखाग्रैश्च विपाटितानि Bv. 1. 85.

विपण 1 *Ā.* 1 To sell, barter; आभीरदेशे किल चन्द्रकान्तं त्रिभिर्वराटैर्विपणन्ति गोपाः Subhāṣ. -2 To bet, stake.

विपणः, -**विपणनम्** 1 Sale; विपणेन च जीवन्तो वर्ज्याः स्युर्हव्यकव्ययोः Ms. 3. 152. -2 Petty trade. -3 Petty market; विपणापणवान् रम्यो भक्ष्यभोज्यविहारवान् Mb. 14. 59. 11. -4 Engaging, undertaking; अर्थेन तु समोऽनर्थो यत्र लभ्येत नोदयः । न तत्र विपणः कार्यः खरकण्डूयने हि तत् ॥ Mb. 3. 33. 66.

विपणिः, -**णी** *f.* 1 A market, market-place, stall; हा हा नश्यति मन्मथस्य विपणिः सौभाग्यपण्याकरः Mk. 8. 38; Śi. 5. 24; R. 16. 41. -2 An article or commodity for sale. -3 Trade, traffic; Ms. 10. 116. -**Comp.** -**गत** *a.* being on the market. -**जीविका** subsistence by traffic. -**पथः** a shop-street.

विपणिन् *m.* A trader, merchant, shop-keeper; (पथ) पूर्णापणा विपणिनो विपणीर्विभेजुः Śi. 5. 24.

विपण्यु *a.* 1 One who has left occupation, practice etc. -2 Indifferent; विरजधियोऽन्वयन्त्यभिविपण्यव एकसरम् Bhāg. 10. 87. 19.

विपथः A wrong road, bad way (lit. and fig.); सत्पथं कथमुत्सृज्य यास्यामि विपथं पथः Mb. 12. 359. 11.

विपद् 4 *Ā.* 1 To go badly; fail, miscarry (as a business &c.). -2 To fall into misfortune or bad state; स बन्धुर्यो विपन्नानामापदुद्धरणक्षमः H. 1. 29. -3 To be disabled or incapacitated. -4 To die, perish; नाथवन्तस्त्वया लोकास्त्वमनाथा विपत्स्यसे U. 1. 44; हा तात एष ते नरेन्द्रचित्तराधनोपकरणं जनो विपद्यते Mā. 5; Mk. 1. 38. -5 To obstruct. -6 To come to naught; यदि त्वमिहितं राज्ञा त्वयि तन्न विपत्स्यते Rām. 2. 18. 26. -**Caus.** To destroy, kill.

विपत्तिः *f.* 1 A calamity, misfortune, disaster, mishap, adversity; संपत्तौ च विपत्तौ च महतामेकरूपता Subhāṣ. -2 Death, destruction; अतिरभसकृतानां कर्मणामाविपत्तेर्भवति

सं. इ. को... १८२

हृदयदाही शल्यतुल्यो विपाकः Bh. 2. 99; R. 19. 56; Ve. 4. 6; हिमसेकविपत्तिः नलिनी R. 8. 45. -3 Agony, torment (यातना). -4 Cessation, end. -**त्तिः** (*m.*) An excellent or distinguished footsoldier; स्यन्दना नो च तुरगाः सुरेभा वा विपत्तयः Ki. 15. 16. -**Comp.** -**कालः** season of adversity.

विपद् *f.* 1 A calamity, misfortune, adversity, distress; तत्त्वनिकषग्रावा तु तेषां (मित्राणां) विपद् H. 1. 183. -2 Death; सिंहादवापाद्विपदं वृषिहः R. 18. 35. -**Comp.** -**उद्धरणम्**, -**उद्धारः** relieving or extricating (one) from misfortune. -**कालः** times of need, season of calamity, adversity. -**ग्रस्त**, -**युक्त** *a.* overtaken by or involved in calamity, unhappy, unfortunate. -**सागरः** 'sea of misery', a very heavy calamity or disaster.

विपदा See विपद्.

विपन्न *p. p.* 1 Dead. -2 Lost, destroyed. -3 Unfortunate, afflicted, distressed, fallen into adversity. -4 Declined. -5 Disabled, incapacitated; बलिं विपन्नमादाय अस्तं गिरिसुपागमन् Bhāg. 8. 12. 46. -**न्नः** A snake. -**Comp.** -**दीधिति** *a.* one whose splendour is gone. -**देह** *a.* dead, defunct; विपन्नदेहे मयि मन्दभाग्ये ममेति चिन्ता क्व गमिष्यसि त्वम् Mk. 1. 38.

विपरिक्रान्त *a.* Courageous, powerful.

विपरिगा 3 P. To go over, be upset (as a cart).

विपरिणम् -**Caus.** To change or transform into. -**Pass.** 1 To be changed into. -2 To undergo a change for the worse.

विपरिणमनम्, **विपरिणामः** 1 A change, an alteration. -2 Change of form, transformation. -3 One of the modes of construing a sentence according to which a word or expression in the sentence is changed so as to suit the general trend in the context. This change may pertain to विभक्ति, लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, अर्थ etc.; ŚB. on MS. 1. 2. 1.

विपरिमर्शः Consideration; प्रकृतीनां सामवायित-विपरिमर्शः Kau. A. 3, 11.

विपरिवृत् 1 *Ā.* 1 To turn round, revolve (fig. also); हेतुनानेन कौन्तेय जगद्विपरिवर्तते Bg. 9. 10. -2 To roll about; भूमौ विपरिवर्तते Ms. 6. 22. -3 To wander about, move to and fro. -4 To return. -5 To surround; attend upon (with acc.); दुःखं सुतेन सततं जनान् विपरिवर्तते Mb. 12. 139. 64.

विपरिवर्तनम् Turning about, rolling. -**Comp.** -**विद्या** a magical formula for causing a person to return; Ks.

विपरिश्रमता The state of being without fatigue; उरु सत्त्वमाह विपरिश्रमता Ki. 6. 35.

विपरी [विपरि + इ] 2 P. 1 To turn in an opposite direction. -2 To be otherwise, fail, prove fruitless; कल्याणं विदधातु वा भगवतीनीतिर्विपर्येतु वा Mā. 6. 3. -3 To change for the worse. -4 To go round, return.

विपरीत *a.* 1 Reversed, inverted. -2 Contrary, opposite, reverse, inverse; राज्येन किं तद्विपरीतवृत्ते: R. 2. 53. -3 Wrong, contrary to rule. -4 False, untrue; विपरीतार्थविदो हि योषितः Bv. 2. 177. -5 Unfavourable, adverse. -6 Cross, acting in an opposite manner; विपरीतश्च वृद्धश्च विपरीतश्च प्रवर्धितः Rām. 2. 21. 3. -7 Disagreeable, inauspicious. -तः A particular mode of sexual enjoyment. -ता 1 An unchaste or faithless wife. -2 A perverse woman. -Comp. -कर, -कारक, -कारिन्, -कृत् *a.* perverse, acting in a contrary manner; स्तौतिरत्र विपरीत-कारकः Śi. 14. 66. -चेतस्, -मति *a.* having a perverted mind. -रतम् inverted sexual intercourse; अद्यापि तत् कनककुण्डलघृष्टगण्डमास्यं स्मरामि विपरीतरताभियोगे Ch. P. 12; cf. पुरुषायित. -लक्षणा ironical description of a thing by mentioning its contrary properties.

विपरीतता, -त्वम् Contrariety, inversion, opposition; लोके गुरुत्वं विपरीततां वा स्वचेष्टितान्येव नरं नयन्ति Subhāṣ.

विपर्यय *a.* Reversed, inverted, perverse; यदा वृश्चिकादिषु पञ्चसु वर्तते तदाहोरात्राणि विपर्ययाणि भवन्ति Bhāg. 5. 21. 5. -यः 1 Contrariety, reverse, inversion; आहितो जयविपर्ययोऽपि मे श्लाघ्य एव परमेष्ठिना त्वया R. 11. 86; स्वशरीरशरीरिणावपि श्रुतसंयोगविपर्ययौ यदा 8. 89; नभसः स्फुटतारस्य रात्रेरिव विपर्ययः (न भाजनम्) Ki. 11. 44; विपर्यये तु Ś. 5 'if it be otherwise', if contrary be the case; विपर्यये त्वस्याधिपतेरुद्धुचितः क्षात्रधर्मः स्यात् Ve. 5. -2 Change (of purpose, dress &c.); कथमेत्य मतिर्विपर्ययं करिणी पङ्कमिवावसीदति Ki. 2. 6; so वेधविपर्ययः Pt. 1. -3 Absence or non-existence; समुद्रगारूपविपर्ययेऽपि Ku. 7. 42; त्यागे श्लाघाविपर्ययः R. 1. 22. -4 Loss; राघवाणामयुक्तोऽयं कुलस्यास्य विपर्ययः Rām. 1. 21. 2; निद्रा संज्ञाविपर्ययः Ku. 6. 44 'loss of consciousness'. -5 Complete destruction, annihilation; दुःशासनवधं श्रुत्वा कर्णस्य च विपर्ययम् Mb. 11. 1. 16; Rām. 7. 6. 50. -6 Exchange, barter. -7 Error, trespass, mistake, misapprehension. -8 A calamity, misfortune, adverse fate; प्रियं त्वत्कृतमिच्छामि मम गर्भविपर्यये Rām. 1. 47. 3. -9 Hostility, enmity. -10 Perverseness, opposition. -11 The destruction of the world (प्रलय); हरिं विशन्ति स्म शरा लोका इव विपर्यये Rām. 7. 7. 4. -12 Misapprehension; भयं द्वितीयाभिनिवेशतः स्यादीशादपेतस्य विपर्ययोऽस्मृतिः Bhag. 11. 2. 37; Mv. 3. 35.

विपर्यायः Reverse, contrariety; V. 4; see विपर्यय above.

विपर्ययस् 4 P. 1 To overturn, reverse, invert. -2 To change, alter. -3 To take wrongly, misunderstand; प्रतीकारो व्याधेः सुखमिति विपर्यस्यति जनः Bh. 3. 92. -4 To undergo change, be affected (intrans.); दैवैर्नोपहतस्य बुद्धिरथवा सर्वा विपर्यस्यति Mu. 6. 8; (cf. the Latin adage 'quem deus vult perdere prius dementat').

विपर्यस्त *p. p.* 1 Changed; विपर्यस्तं यथा नाम कुवलाश्वस्य धीमतः Mb. 3. 201. 7; inverted, reversed; हन्त विपर्यस्तः संप्रति जीवत्येकः U. 1. -2 Opposite, contrary. -3 Wrongly considered to be real; अनुत्पन्नं ज्ञानं यदि यदि च संदेहविधुरं

विपर्यस्तं वा स्यात् पारिचर वसिष्ठस्य चरणौ Mv. 3. 36. -4 (In gram.) Interchanged. -Comp. -पुत्रा a woman bearing no male children.

विपर्यासः 1 Change; कथं नाम विपर्यासादुन्धुमारत्वमागतः Mb. 3. 201. 6.; contrariety, reverse; विपर्यासं यातो घनविरलभावः क्षितिर्दहाम् U. 2. 27. -2 Adverseness, unfavourableness; as in दैवविपर्यासात्. -3 Interchange, exchange; प्रवहणविपर्यासेनागता Mk. 8. -4 An error, a mistake. -5 Expiration, lapse (of time). -6 Deterioration, death. -Comp. -उपमा an inverted comparison.

विपलम् A moment, an extremely small division of time (said to be equal to one-sixth or one-sixtieth part of a *pala*).

विपलायनम् Running away, fleeing in different directions.

विपलाश *a.* Leafless (विपर्ण).

विपश्चित् *a.* Learned, wise; विपश्चितो विनिन्युरेनं गुरवो गुरुप्रियम् R. 3. 29. -m. A learned or wise man, sage; भवन्ति ते सभ्यतमा विपश्चिता मनोगतं वाचि निवेशयन्ति ये Ki. 14. 4; Pt. 1. 100.

विपाकः 1 Cooking, dressing. -2 Digestion; रूपं चक्षुर्विपाकश्च त्रिधा ज्योतिर्विधीयते Mb. 12. 248. 10; also bad digestion. -3 Ripening, ripeness, maturity, development (fig. also); अमी पृथुस्तम्बमृतः पिशङ्गातां गता विपाकेन फलस्य शालयः Ki. 4. 26; वाचां विपाको मम Bv. 4. 42 'my mature, full-developed, or dignified words'. -4 Consequence, fruit, result, the result of actions either in this or in a former birth; अहो मे दारुणतरः कर्मणां विपाकः K. 354; ममैव जन्मान्तरपातकानां विपाकविस्फूर्जथुरप्रसहः R. 14. 62; Bh. 2. 99; Mv. 5. 56. -5 (a) Change of state; कष्टं वतान्यदिव दैववशेन जाता दुःखात्मकं किमपि भूतमहो विपाकः U. 4. 6. (b) An unexpected event or occurrence, a reverse, adverse turn of fate, distress, calamity; ईदृशानां विपाकोऽपि जायते परमाद्भुतः U. 3. 3; विपाके घोरेऽस्मिन्नय खलु विमूढा तव सखी 4. 12. -6 Difficulty, embarrassment. -7 Flavour, taste. -8 Withering, fading. -Comp. -कालः the time of maturing. -दारुण *a.* terrible in results. -दोषः morbid affection of digestive powers.

विपाटल *a.* Very red.

विपाठः A kind of large arrow; क्षुरनाराचमल्लानां विपाठानां च तत्त्ववित् Mb. 1. 139. 6.

विपाण्डु *a.* Pale, pallid; परितो विपाण्डु दधदभ्रशिरः Śi. 9. 3; Ki. 5. 6; so विपाण्डुर; क्वचिज्जलापायविपाण्डुराणि Śi. 4. 5; विपाण्डुररुचम् Ratn. 2. 4.

विपादनम् Destroying, killing, destruction.

विपादिका 1 A sore or tumour on the foot. -2 An enigma, a riddle.

विपाल *a.* Unguarded; विपालान् वारयेत् पशून् Ms. 8. 240.

विपाश, विपाशा *f. N.* of one of the five rivers in the Panjab (now called Beas); एषा रम्या विपाशा च नदी परमपावनी Mb. 3. 130. 8.

विपिन *a.* Thick, dense; अमुमतिविपिनं वेद दिग्व्यापिनम् Ki. 5. 18. -**नम्** [वप्-इन् ह्रस्वश्च पृषो०; cf. Uṇ. 2. 52] 1 A wood, forest, grove, thicket; वृन्दावनविपिने ललितं वितनोतु शुभानि यशस्यम् Git. 1; विपिनानि प्रकाशानि शक्तिमत्त्वाच्चकार सः R. 4. 31; Māl. 9. 2. -2 A multitude, quantity. -**Comp.** -**ओकस्** an ape, monkey; रक्षोभिर्विपिनौकसां परिवृद्धैश्चारादपास्तकमम् Mv. 6. 31.

विपुंसक *a.* Unmanly.

विपुरुष *a.* Void of men, empty.

विपुल *a.* 1 Large, extensive, capacious, broad, wide, spacious; विपुलं नितम्बदेशे M. 3. 7; शिरसि तनुर्विपुलश्च मध्यदेशे Mk. 3. 22; कालो ह्ययं निरवधिर्विपुलश्च पृथ्वी Māl. 1. 6; क्वचिद् द्वीपाकारः पुलिनविपुलैर्भोगनिवहैः Nāg. 5. 26; so विपुलं पृष्ठम्, विपुलः कुक्षिः &c. -2 Much, ample, copious, abundant; तपसा तथा न मुदमस्य ययौ भगवान् यथा विपुलसत्त्वतया Ki. 18. 14. -3 Deep, profound; विपुलार्थं च भारती Mv. 1. 2. -4 With the hair standing on end, thrilling; विपुलेन निपीड्य निर्दयं मुदमायातु नितान्तमुन्मनाः Śi. 16. 3 (where it has sense 1 also). -**लः** 1 N. of the mountain Meru. -2 Of Himālaya. -3 A respectable man. -**Comp.** -**ग्रीव** *a.* long-necked. -**छाय** *a.* shady, umbrageous. -**जघना** a woman with large hips. -**प्रज्ञा, बुद्धि, मति** *a.* endowed with great talents or understanding. -**रसः** the sugar-cane.

विपुला The earth.

विपुष्ट *a.* Ill-fed.

विपुष्टिः Perfect welfare; prosperity.

विपूयः The *Munja* grass; P. III. 1. 117; विपूयैः कृत-मेखलाम् Bk. 6. 60.

विपूयकम् Suppuration; an offensive smell.

विप्रः [वप्-रन् पृषो० अत इत्वम्; Uṇ. 2. 28] 1 A Brāhmaṇa; see the quotations under ब्राह्मण. -2 A sage, wise man; त्वं सुखं पद्मजो विप्रः Mb. 1. 23. 17. -3 The *Āśvattha* tree. -4 (In prosody) A foot of four short syllables. -5 A singer of hymns, praiser. -6 The month *भाद्रपद*. -7 *Ficus Religiosa* (Mar. पिंपळ). -8 *Acacia Sirissa* (Mar. शिरस). -**Comp.** -**ऋषिः** = ब्रह्मर्षिः q. v. -**काष्ठम्** the cotton-plant. -**कुण्डः** an adulterous offspring of Brāhmaṇa parents. -**ग्रहः** = ब्रह्मराक्षस q. v.; Bhāg. 6. 8. 25. -**प्रिय** *a.* dear to Brāhmaṇas; विप्रप्रियं धार्मिकम् Rāmārakṣā 26. (-यः) the *Palāśa* tree. (-यम्) thick sour milk. -**समागमः** a concourse or synod of Brāhmaṇas. -**स्वम्** the property of a Brāhmaṇa.

विप्रकीर्ण *p. p.* 1 Spread about, dispersed, scattered. -2 Loose, dishevelled (as hair). -3 Expanded, outstretched. -4 Wide, broad.

विप्रकृ 8 U. 1 (a) To tease, trouble, harass, harm; किं सत्त्वानि विप्रकरोषि Ś. 7; (b) To oppress; तस्मिन् विप्रकृताः काले तारकेण दिवौकसः Ku. 2. 1. -2 To wrong, ill-treat, offend; भर्तुर्विप्रकृतापि रोषणतया मा स्म प्रतीपं गमः Ś. 4. 17. -3 To affect, cause a change in; कमपरमवशं न विप्रकुर्युर्विभुमपि तं यदमी स्पृशन्ति भावाः Ku. 6. 95. -4 To disfigure, deform; आभरणोचितं रूपमाश्रममुल्लभैः प्रसाधनैर्विप्रकार्यते Ś. 4. -5 To appoint, admit (as a witness); Mb. 5.

विप्रकारः 1 Insult, contumely, abuse, treating with disrespect; उदीरितां तामिति याज्ञसेन्या नवीकृतोदग्राहितविप्रकाराम् Ki. 3. 55. -2 Injury, offence; शशंसुर्विप्रकारं तं तस्मै तारककारितम् Mb. 13. 86. 28. -3 Wickedness. -4 Opposition, counteraction. -5 Retaliation. -6 Various manner. -7 Wrong way, act; मत्स्यानां विप्रकारांस्ते बहून्स्मानकीर्तयन् Mb. 4. 47. 9.

विप्रकृत् *a.* Hurting, offending; अस्मद्विधानां दुष्टानां निर्लेजानां च विप्रकृत् Bhāg. 6. 17. 11.

विप्रकृत *p. p.* 1 Hurt, offended, injured; एवं विप्रकृते लोके दैत्येन्द्रानुचरैर्मुहुः Bhāg. 7. 2. 16. -2 Insulted, abused, treated with contumely. -3 Opposed. -4 Retaliated, requited. -5 Oppressed, troubled, disturbed. -6 Irritated, provoked; विप्रकृतः पन्नगः फणां कुर्वते Ś. 6. 31.

विप्रकृतिः *f.* 1 Injury, offence. -2 An insult, abuse, contumely. -3 Retaliation, retort. -4 Change, variation; अभियुक्तं च नान्येन नोक्तं विप्रकृतिं नयेत् Y. 2. 9.

विप्रकृष्ट 1 P. To draw away, remove, counteract; कामं दुग्धे विप्रकर्षत्यलक्ष्मीम् U. 5. 30.

विप्रकर्षः 1 Distance, remoteness. -2 Difference, contrast; विप्रकर्षेण बुध्येत कृतकर्मा यथाफलम् Mb. 3. 32. 46. -3 Dragging away, carrying off; द्रौपद्या विप्रकर्षेण राज्यापहरणेन च Mb. 3. 2. 9. -4 (In gram.) The separation of two consonants by the insertion of a vowel.

विप्रकृष्ट *p. p.* 1 Drawn away, removed. -2 Distant, remote. -3 Protracted, lengthened, extended.

विप्रकृष्टक *a.* Remote, distant.

विप्रणश् See प्रणश्.

विप्रतारकः An impostor, deceiver.

विप्रतिकारः 1 Counteraction, opposition, contradiction. -2 Retaliation.

विप्रतिपद् 4 Ā. 1 To differ, be mutually opposed, conflict. -2 To waver, vacillate; मिथ्यावृत्तिरनार्यः सन्नय विप्रतिपद्यते Mb. 5. 128. 18. -3 To reply falsely.

विप्रतिपत्तिः *f.* 1 Mutual discrepancy, contest, conflict, dispute, opposition (as of opinions or interests). -2 Dissent, objection. -3 Perplexity, confusion. -4 Mutual relation. -5 Conversancy. -6 Hostile feeling; इयं विप्रतिपत्तिस्ते यदा त्वं पिशिताशनः Mb. 12. 111. 9. -7 Error, mistake.

विप्रतिपन्न *p. p.* 1 Mutually opposed, opposite, dissentient; उवाच परया सूक्त्या बुद्ध्या विप्रतिपन्नया Rām. 2. 109. 1. -2 Confused, bewildered, perplexed; श्रुतिविप्रतिपन्ना ते यदा स्थास्यति निश्चला Bg. 2. 53. -3 Hindered, obstructed; नद्यो जले विप्रतिपन्नमार्गाः Rām. 4. 28. 45. -4 Contested, disputed. -5 Mutually connected or related. -Comp. बुद्धि *a.* having a false opinion.

विप्रतिषेधः 1 Keeping under control, controlling; कव्याद्भ्य इव भूतानामदान्तेभ्यः सदा भयम् । तेषां विप्रतिषेधार्थं राजा सृष्टः स्वयंमुवा ॥ Mb -2 The opposition of two courses of action which are equally important, the conflict of two even-matched interests; हरिर्विप्रतिषेधं तमाचक्षे विचक्षणः Si. 2. 6 (तुल्यबलविरोधो विप्रतिषेधः Malli.). -3 (In gram.) The conflict of two different grammatical operations become possible according to two different rules, conflict of two equally important rules; विप्रतिषेधे परं कार्यम् P. I. 4. 2; विरोधो विप्रतिषेधः । यत्र द्वौ प्रसंगावन्वयार्थवैकस्मिन् प्राप्नुतः सः विप्रतिषेधः Kāśikā; see Mbh. also. -4 Prohibition.

विप्रति (ती) सारः 1 Repentance; प्रापि चेतसि सविप्रतिसारे सुभ्रुवामवसरः सरकेण Si. 10. 20. -2 Anger, rage, wrath. -3 Wickedness, evil.

विप्रत्ययः Distrust; यदि विप्रत्ययो ह्येष तदिदं दर्शयाम ते Mb. 12. 111. 55.

विप्रथित *p. p.* Celebrated.

विप्रदहः Dry food consisting of fruits, roots etc.; L. D. B.

विप्रदुष्ट *p. p.* 1 Vitiated, spoiled, dissolute. -2 Corrupt; very dissolute, bad; विप्रदुष्टां स्त्रियं भर्ता निरुन्ध्यादेकवेरमनि Ms. 11. 176. -Comp. -भाव *a.* having a wicked disposition; न विप्रदुष्टभावस्य सिद्धिं गच्छन्ति कर्हिचित् Ms. 2. 97.

विप्रधर्षः Harassing, annoyance.

विप्रनष्ट *p. p.* 1 Lost. -2 Vain, useless.

विप्रपातः A precipice, abyss.

विप्रमुक् See प्रमुक्.

विप्रमुक्त *p. p.* 1 Set free, liberated, loosened; पर्यायत्वरितगृहीतविप्रमुक्तः Mv. 1. 44. -2 Shot, discharged. -3 Free from (in comp.).

विप्रयुज् 7 A. To separate, disjoin; to deprive (one) of. -Pass. To be separated from (with instr.). -Caus. 1 To deprive of, free from. -2 To separate, disjoin.

विप्रयुक्त *p. p.* 1 Separated, severed, detached. -2 Separated from, being absent or away from (with instr. or in comp.); अबलाविप्रयुक्तः स कामी Me. 2. -3 Freed or released from. -4 Deprived or destitute of, without (in comp.).

विप्रयोगः 1 Disunion, severance, separation, disassociation; as प्रिय°. -2 Especially, separation of lovers; मा भूदेवं क्षणमपि च ते विद्युता विप्रयोगः Me. 117. 10; सद्यस्त्वया सह कृशोदरं विप्रयोगः V. 5. 16; R. 13. 26; 14. 66. -3 Quarrel, disagreement. -4 Being fit or deserved. -5 Absence, want.

विप्रलप 1 P. 1 To dispute, contradict, wrangle, quarrel. -2 To discuss, debate. -3 To lament, bewail.

विप्रलप्तम् 1 Discussion, debate, controversy; futile talk; न चेन्मोघं विप्रलप्तं ममेदम् Mb. 12. 29. 145. -2 Bewailing, lamentation.

विप्रलापः 1 Idle or unmeaning talk, prattle, gibberish, nonsense. -2 Mutual contradiction, contradictory statement; P. I. 3. 50. -3 A dispute, wrangling. -4 Violation of one's promise, breaking one's word.

विप्रलभ 1 A. 1 To cheat, deceive, impose upon. -2 To recover, regain. -3 To insult, disrespect. -4 To violate, disregard.

विप्रलब्ध *p. p.* 1 Deceived, cheated; ऐक्याद्वयस्य ऋतवानिति विप्रलब्धः Bhāg. 1. 15. 19. -2 Disappointed. -3 Hurt, injured. -व्या A woman disappointed by her lover's breaking his appointment; (one of the several classes of a Nāyikā in poetic composition); she is thus defined in S. D. :— प्रियः कृत्वापि संकेतं यस्या नायाति संनिधिम् । विप्रलब्धेति सा ज्ञेया नितान्तमवमानिता ॥ 118.

विप्रलब्ध *a.* A deceiver; श्रद्धया विप्रलब्धारः Ki. 11. 35.

विप्रलम्भः 1 (a) Deceiving, deceit, tricking, disappointment; विप्रलम्भोऽयमत्यन्तं यदि स्युरफलाः क्रियाः Mb. 3. 31. 28; विप्रलम्भोऽपि लाभाय सति प्रियसमागमे Ki. 11. 27. (b) Delusion; अतिहमिता खलु प्रियसखी अनेनानुकूलविप्रलम्भेन Māl. 6. -2 Especially, deceiving by false statement or by not keeping promises; विप्रलम्भकृत्रिमप्रेमसहजसौहार्दवेदिनं तं विद्येश्वरं सबहुमानं विससर्ज Dk. 1. 5. -3 Quarrel, disagreement. -4 Disunion, separation, disjunction. -5 The separation of lovers; शुश्रूवे प्रियजनस्य कातरं विप्रलम्भपरिशक्तिं वचः R. 19. 18; Ve. 2. 12. -6 (In Rhet.) The feeling or sentiment of love in separation, one of the two main kinds of शृङ्गार (opp. संभोग); अपरः (विप्रलम्भः) अभिलाष-विरहेष्याप्रवासशापहेतुक इति पञ्चविधः K. P. 4; यूनेरयुक्तयोर्भावो युक्तयोर्वाथवा मिथः । अभीष्टालिङ्गनादीनामनवाप्तौ प्रहृष्यते । विप्रलम्भः स विज्ञेयः -उज्ज्वलमणिः; cf. S. D. 212 et seq.

विप्रलम्भनम् Deception, fraud, trick.

विप्रलम्भित *p. p.* Insulted, violated; चतुर्भिरङ्कुतैः सिद्धे राज्ञा ते विप्रलम्भिताः Bhāg. 6. 3. 8.

विप्रलयः Complete destruction or dissolution; annihilation; विद्याकल्पेन मरुता भेषानां भूयसामपि । ब्रह्मणीव विवर्तनां क्वापि विप्रलयः कृतः ॥ U. 6. 6.

विप्रलीन *a.* Dispersed, routed (as a defeated army).

विप्रलुप् 6 P. 1 To tear, snatch away. -2 To afflict, disturb.

विप्रलुप्त *p. p.* 1 Carried away, snatched away. -2 Disturbed, interrupted.

विप्रलुम्पक *a.* Plunderer, robber, rapacious; Ms. 8. 309.

विप्रलोभिन *m.* A species of plant like अशोक.

विप्रलोकः A bird-catcher.

विप्रवादः 1 Disagreement. -2 Different opinion; विप्रवादा बहवः श्रूयन्ते पुत्रकारिता: Mb. 13. 49. 2.

विप्रवस् 1 P. 1 To sojourn, be absent from (one's home); R. 12. 11. -2 To return from journey; विप्रोष्य तूपसंग्राह्या ज्ञातिसंबन्धयोषितः Ms. 2. 132. -*Caus.* 1 To banish, expel. -2 To remove, take away.

विप्रवासित *p. p.* Withdrawn, departed; भिक्षुभिर्विप्रवासिते Bhāg. 1. 6. 2.

विप्रवासः Staying abroad, dwelling in a foreign country (away from one's home); क्व चासीद्विप्रवासस्ते किं चाकार्षीः प्रवासतः Mb. 3. 14. 1; 3. 273. 12.

विप्रवासनम् 1 Banishment; ततो दुःखतरं भूयः सीताया विप्रवासनम् Rām. 7. 50. 7. -2 Staying abroad, sojourn.

विप्रोषित *p. p.* 1 Staying abroad, away from, absent; वनेषु मृगराजेषु व्याघ्रविप्रोषितेषु च Mb. 5. 120. 10. -2 Banished, being in exile; विप्रोषितकुमारं तद्राज्यमस्तमितेश्वरम् R. 12. 11. -**Comp.** -**भर्तृका** a woman whose husband is absent from home.

विप्रशिनका A female fortune-teller; विप्रशिका त्वीक्षणिका दैवज्ञा Ak.

विप्रसन्न *a.* Greatly pleased; शमात्मके चेतसि विप्रसन्ने Bu. Ch. 2. 45.

विप्रस्थित *p. p.* Departed.

विप्रहत *p. p.* 1 Struck down, defeated. -2 Trodden; अविप्रहतमैश्वरकः पप्रच्छ मुनिपुंगवम् Rām. 1. 24. 13.

विप्रहाणम् Disappearance, cessation.

विप्रहीण *a.* 1 Deprived or destitute of; इमं भौमं नरकं क्षीणपुण्यः प्रवेष्टुमुर्वी गगनाद्विप्रहीणः Mb. 1. 92. 7. -2 Disappeared.

विप्रिय *a.* Disagreeable, disliked, unpleasant, distasteful. -**यम्** Offence, wrong, a disagreeable act; मनसापि न विप्रियं मया कृतपूर्वं तव किं जहासि माम् R. 8. 52; Ku. 4. 7; Ki. 9. 39; Śi. 15. 11; U. 3. 13.

विप्रुष् *f.* 1 A drop (of water or any other liquid); संतापं नवजलविप्रुषो गृहीत्वा Śi. 8. 40; स्वेदविप्रुषः 2. 18. -2 A mark, dot, spot. -3 Drops falling from the mouth while speaking; Ms. 1. 133 (com. विप्रुषो मुखनिःसृता अल्पा जलकणाः). -4 A phenomenon; Rāj. T.

विप्लु 1 **Ā.** 1 To float about, swing to and for, fluctuate. -2 To drift (in the sea), be scattered; यदि न स्यान्नरपतिः सम्यग्नेता ततः प्रजा। अकर्णधारा जलधौ विप्लवेतेह नौरिव॥ H. 3. 2; Pt. 3. 72. -3 To be confused (as mind). -4 To be ruined or destroyed. -5 To fail. -*Caus.* 1 To cause to float or swim. -2 To divulge, spread abroad. -3 To teach (to unworthy persons); शरणागतं परित्यज्य वेदं विप्लव्य च द्विजः Ms. 11. 198. -4 To cause to fail, spoil, mar; गुणानामायथातथ्यादर्थं विप्लवयन्ति ये Śi. 2. 56. -5 To confound, bewilder.

विप्लव *a.* Perplexed, confused; समूर्षणां हि मन्दात्मनस्तु स्युर्विप्लवा गिरः Bhāg. 7. 8. 12. -**वः** 1 Floating or drifting about, floating in different directions. -2 Opposition, contrariety. -3 Confusion, perplexity. -4 Tumult, scuffle, affray; M. 1. -5 Devastation, predatory warfare, danger from an enemy. -6 Extortion. -7 Loss, destruction; सत्त्वविप्लवात् R. 8. 41; तद्वाग्विसर्गो जनताघविप्लवः Bhāg. 1. 5. 11. -8 Adverseness, evil turn; अथवा मम भाग्यविप्लवात् R. 8. 47. -9 The rust on a mirror (dust accumulating on its surface); अपवर्जितविप्लवे शुचौ ... मतिरादर्श इवाभिदृश्यते Ki. 2. 26 (where विप्लव also means प्रमाणबाधः 'absence of reasoning'). -10 Transgression, violation; गुरुपदिष्टेन रिपौ स्तेऽपि वा निहन्ति दण्डेन स धर्मविप्लवम् Ki. 1. 13. -11 An evil, a calamity. -12 Sin, wickedness, sinfulness. -13 Terrifying an enemy by shouts and gestures. -14 Divulging, making public. -15 Profanation of the Veda by unseasonable study. -16 Shipwreck.

विप्लावः 1 Deluging, inundating. -2 Causing tumult. -3 A horse's canter or gallop.

विप्लावनम् Abusing, reviling.

विप्लावित *p. p.* Confounded, ruined.

विप्लुत *p. p.* 1 Drifted about. -2 Drowned, submerged, deluged, overflowed. -3 Confounded, disturbed. -4 Ravaged, devastated. -5 Lost, disappeared. -6 Disgraced, dishonoured. -7 Ruined. -8 Obscured, disfigured. -9 Depraved, dissolute, profligate, guilty of lewdness; विप्लुतौ शूद्रवद्व्यौ Ms. 8. 377. -10 Contrary, reverse. -11 Turning out false; नैते वाचं विप्लुतां व्याहरन्ति U. 4. 18. -12 Agitated, troubled; भयविप्लुतमीक्षितो नमःस्थैर्जगतीं ग्राह इवापगां जगहे Ki. 13. 24. -**तम्** Springing, bursting asunder. -**Comp.** -**नेत्र**, -**लोचन** *a.* having the eyes suffused (with tears, joy etc.). -**भाषिन्** *a.* speaking confusedly, stammering.

विप्लुतिः Destruction, ruin, loss.

विप्लुष् See विप्रुष्.

विप्ला See वीप्ला.

विफल *a.* 1 Fruitless, useless, vain, ineffectual, unprofitable; मम विफलेतददुरुपमपि यौवनम् Git. 7; जगता वा विफलेन किं फलम् R. G.; Śi. 9. 6; Ku. 7. 66; Me 70. -2 Idle,

unmeaning. -3 Having no testicles. -ल N. of a plant (केतकी). -लम् Fruitlessness, unprofitableness; नावमः कर्मफलपोऽपि विफलीयश्चरार्पितः Bhāg. 8. 5. 48.

विफलीकृ 8 U. To frustrate, defeat, foil, render fruitless.

विफलीभू 1 P. To become useless or unprofitable, be foiled.

विवन्ध 9 P. 1 To bind or fasten (on different sides). -2 To stretch out, extend.

विवद्ध p. p. 1 Fastened, tied. -2 Obstructed, stopped. -3 Constipated.

विवन्धः 1 Constipation. -2 Obstruction. -3 Encircling, a circular bandage; Śūsr.

विवन्धु a. Having no relations; भ्रातुर्यविष्टस्य सुतान् विवन्धून् प्रवेश्य लाक्षाभवने ददाह Bhāg. 3. 1. 6.

विवाध् See वाध्.

विवाधा Pain, anguish, torment, agony.

विवुध् 1 P., 4 A. 1 To wake up, awake; निमील्य नेत्रे सहसा व्यवुध्यत Ku. 5. 57. -2 To become conscious. -3 To observe, perceive; find out. -Caus. 1 To awaken, rouse. -2 To restore to consciousness; अथ मोहपरायणा सती विवशा कामवधूर्विबोधिता Ku. 4. 1.

विवुद्ध p. p. 1 Aroused, awakened, wide awake; S. 2. -2 Expanded, blossomed, full-blown; महाबलः कमलविवुद्धलोचनः Mb. 7. 155. 43. -3 Clever, skilful; अन्यथा प्रतिपन्नास्ते विवुद्धाः स्वेषु कर्मसु Mb. 14. 36. 29. -4 Unconscious.

विवुधः 1 A wise or learned man, sage; सख्यं साप्तपदीनं भो इत्याहुर्विवुधा जनाः Pt. 2. 47. -2 A god, deity; अभून्नुपो विवुधसखः परंतपः Bk. 1. 1; गोप्तरं न निधीनां महयन्ति महेश्वरं विवुधाः Subhāṣ. -3 The moon. -Comp. -अधिपतिः, -इन्द्रः, -ईश्वरः epithets of Indra. -अनुचरः a god's attendant; Ms. 11. 47. -आवासः a temple. -इतरः a demon. -गुरुः Brihaspati or the planet Jupiter. -तटिनी the Gāṅgā river. -द्विष्ट, -शत्रुः a demon; बन्दीकृता विवुध-शत्रुभिरर्धमागै V. 1. 3.

विवुधानः 1 A learned man. -2 A teacher.

विवोधः 1 Awakening, being awake. -2 Perceiving, discovering. -3 Intelligence. -4 Awakening, becoming conscious, one of the 33 or 34 subordinate feelings (or व्यभिचारिभाव) in Rhetoric; निद्रानाशोत्तरं जायमानो बोधो विवोधः R. G. -5 Inattention, absence of mind. -6 (In drama) The unfolding of the faculties in carrying out an object.

विवुभूषा The wish to manifest one's self; एकैकस्यां दशदश प्रकृतेर्विवुभूषया Bhāg. 3. 3. 9.

विब्वोकः See विब्वोक.

विद् 2 U. 1 To say, speak. -2 To speak of or about. -3 To speak falsely or wrongly; अनुवन् विवुवन् वापि नरो भवति किल्विषी Ms. 8. 13. -4 To explain, expound, interpret; न विवृयान्नुपो धर्मं चिकीर्षन् हितमात्मनः Ms. 8. 390. -5 To quarrel, dispute, contend about. -6 To disagree with, contradict.

विभज् 1 U. 1 To divide, distribute; विभज्य मेरुर्न यदर्थिसात्कृतः N. 1. 16; पत्रिणां व्यभजदाश्रमाद्वहिः R. 11. 29; 10. 54; वपुर्विभक्तावयवं पुमानिति Śi. 1. 3; संध्यामङ्गलदीपिका विभजते शुद्धान्तवृद्धो जनः V. 3. 2 'distributes or places'. -2 To divide (as property, patrimony &c.); विभक्ता भ्रातरः 'divided brothers.' -3 To distinguish, discriminate. -4 To honour, worship. -5 To separate from; विभक्त-रक्षःसंवाधम् Rām. 5. 53. 37. -6 To open (a box or chest).

विभक्त p. p. 1 Divided, partitioned (as property &c.). -2 Divided, separated in interest, as in विभक्ता भ्रातरः; विभक्ताः सहजीवन्तो विभजेरन् पुनर्यदि Ms. 9. 210. -3 Parted, separated, made distinct; Śi. 1. 3; वायवीयैर्विगण्यन्ते विभक्ताः परमाणवः Y. 3. 104. -4 Different, multifarious. -5 Retired, secluded. -6 Regular, symmetrical. -7 Ornamented. -8 Measured. -क्तः N. of Kārtikeya. -क्तम् 1 Solitude, retirement. -2 A share. -3 Property (divided). -4 Separation. -Comp. -जः a son born after partition of the family-property (between his parents and brothers).

विभक्तिः f. 1 Separation, division, partition, apportionment; कालं कालविभक्तीश्च Ms. 1. 24; कथं सृष्टानि भूतानि कथं वर्णविभक्तयः Mb. 12. 182. 3; कशापातेषु दृश्यन्ते नानावर्ण-विभक्तयः Pañcharātram 2. 4. -2 Division, separation in interest. -3 A portion or share of inheritance. -4 (In gram.) Inflection of nouns, a case or case-termination.

विभज्य ind. By dividing, distinguishing. -Comp. -पाठः the distinct pronunciation.

विभज्ज् 7 P. To break asunder, break to pieces, shatter.

विभङ्गः 1 Breaking, fracture. -2 Stopping, obstruction, stoppage; तृष्णास्रोतोविभङ्गः Bh. 2. 26. -3 Bending, contraction (as of the eyebrows); भ्रूविभङ्गकुटिलं च वीक्षितम् R. 19. 17. -4 A fold, wrinkle; वलीविभङ्गचतुरं स्तनभारविनामितम् Mb. 4. 14. 22. -5 A step, stair; शिला-विभङ्गैर्मृगराजशावस्तुङ्गं नगोत्सङ्गमिवासरोह R. 6. 3. -6 Breaking out, manifestation; विविधाविकारविभङ्गम् Git. 11. -7 Division; मसारगत्वकर्मयैर्विभङ्गैर्विभूषितं हेमनिबद्धचक्रम् Mb. 12. 46. 33. -8 A wave.

विभङ्गिः Mere appearance or resemblance.

विभङ्गुर a. Unsteady (as a look).

विभवः 1 Wealth, riches, property; अतनुषु विभवेषु ज्ञातयः सन्तु नाम S. 5. 8; R. 8. 69. -2 Might, power, prowess, greatness; एतावान् मम मतिविभवः V. 2; वाग्विभवः

Mal. 1. 26; R. 1. 9; Ki. 5. 21; विभवाद्वा प्रदीपवत् MS. 11. 1. 59. -3 Exalted position, rank, dignity. -4 Magnanimity. -5 Final beatitude, absolution; स भवान् सर्वलोकस्य भवाय विभवाय च अवतीर्णोऽशभागेन Bhāg. 10. 10. 35. -6 Protection (पालन); नियन्ता जन्तूनां निखिलजगदुत्पादविभवप्रातिक्षेपः श्रीद्धन् Vis. Guṇa. 198. -7 Development; evolution.

विभा 2 P. 1 To shine; पयसा कमलेन विभाति सरः Bh. 2. 71. -2 To seem, appear. -3 To become visible, come to light. -4 To dawn; सुखमिव सा विभवौ विभावरी Rām. 1. 22. 24.

विभा 1 Light, lustre. -2 A ray of light. -3 Beauty, splendour. -Comp. -अनुगा shadow. -करः 1 the sun; वत वत लसत्तेजःपुञ्जो विभाति विभाकरः K. P. 10. -2 the arka plant. -3 the moon. -4 fire. -वसुः 1 the sun. -2 fire; रचयिष्यामि तनुं विभावसौ Ku. 4. 34; R. 3. 37; 10. 82; तेजश्चास्मि विभावसौ Bg. 7. 9. -3 the moon. -4 a kind of necklace.

विभातम्, -ती Day-break, dawn; भ्रमर इव विभाते कुन्द-मन्तस्तुषारम् Ś. 5. 19.

विभागः 1 Division, partition, apportionment (as of inheritance); समस्तत्र विभागः स्यात् Ms. 9. 120, 210; Y. 2. 114. -2 The share of an inheritance. -3 A part or share in general. -4 Division, separation, disjunction (regarded in Nyāya phil. as a Guṇa); Ku. 2. 4; तत्त्ववित्तु महाबाहो गुणकर्मविभागयोः Bg. 3. 28. -5 The numerator of a fraction. -6 A section. -7 Arrangement. -Comp. -कल्पना, -भावना allotment of shares; विभागभावना ज्ञेया गृहक्षेत्रैश्च यौतकैः Y. 2. 149. -धर्मः the law of inheritance; Ms. 1. 115. -पत्रिका a deed of partition. -भाज् m. one who shares in a property already distributed; विभक्तेषु सुतो जातः सवर्णयां विभागभाक् Y. 2. 122. -रेखा partition-line, boundary between.

विभागतः ind. Proportionately.

विभागशः ind. Part by part, share by share, proportionately.

विभाजनम् Dividing, distributing.

विभाज्य a. 1 Portionable, to be divided; वस्त्रं पत्रमलंकारं कृतान्नमुदकं स्त्रियः । योगक्षेमं प्रचारं च न विभाज्यं प्रचक्षते ॥ Ms. 9. 219. -2 Divisible.

विभाण्डिका, विभाण्डी The Senna plant (Mar. भुई-तरवड, सोनामुखी).

विभावर a. Brilliant, shining; विभावरी सर्वभूतप्रातिष्ठां गङ्गां गता ये त्रिदिवं गतास्ते Mb. 13. 26. 86.

विभावरी 1 Night; अपर्वणि ग्रहकलुषेन्दुमण्डला विभावरी कथय कथं भविष्यति M. 4. 15; 5. 7; Ku. 5. 44. -2 Turmeric. -3 A bawd. -4 A harlot. -5 A perverse woman. -6 A talkative woman (मुखरस्त्री); येशस्विनी मनुमती कुले जाता विभावरी Mb. 5. 133. 2.

विभाष 1 A. 1 To lay down as an optional rule. -2 To abuse, revile, defame, censure.

विभाषा 1 An option, alternative. -2 Optionality of a rule.

विभास् f. Brightness, splendour; सोमिर्विदुमवितानविभासा रञ्जितस्य जलधेः श्रियमूहे Ki. 9. 9.

विभासा Light, lustre.

विभिद् 7 U. 1 To break, tear down. -2 To pierce, penetrate. -3 To divide, separate. -4 To interrupt. -5 To scatter, unbind, disperse. -6 To loosen, untie. -7 To alienate, estrange. -8 To infringe, violate. -Pass. To change, become changed. -Caus. 1 To divide, separate. -2 To alienate, estrange. -3 To dispel, remove, drive away or off.

विभिदा Division (भेद); विभिदामनयन्त कृत्यपक्षम् Śi. 20. 23.

विभिन्न p. p. 1 Broken asunder, divided, split. -2 Pierced, wounded. -3 Dispelled, driven away, dispersed. -4 Perplexed, bewildered. -5 Moved to and fro. -6 Disappointed. -7 Different, various. -8 Mixed, blended, variegated; विभिन्नवर्णां गृह्णाम्येन सूर्यस्य रथ्याः परितः स्फुरन्त्या Śi. 4. 14. -9 Manifested, displayed. -10 Become faithless. -नः N. of Śiva.

विभेदः 1 Breaking asunder, dividing. -2 Division, separation. -3 Wounding. -4 Perplexing, bewildering. -5 Contradiction. -6 Enmity, opposition. -7 Variety, distinction. -8 Knitting, contraction (of the brows).

विभी a. Fearless; विभीर्जयपरो मौनी वैराग्यं समुपाश्रितः Mb. 12. 278. 15.

विभीतः, -तम्, विभीतकः, -कम्, -विभीतकी, -विभीता N. of a tree, Terminalia Belerica, one of the three myrobalans.

विभीषक a. Frightening, terrifying.

विभीषा The wish of terrifying.

विभीषिका 1 Terror. -2 A means of terrifying, a scare (a scare-crow); नालं युद्धाय वै रक्षो महतीयं विभीषिका Rām. 6. 66. 6; यदि ते सन्ति सन्तेव केयमन्या विभीषिका U. 4. 28. [The etymology of this word as pointed out by Nārāyaṇa in his commentary on this word is apparently wrong. The correct word appears to be विभीषिका and not विभीषिका for विभीषिकाशब्दस्य भीषिधातोर्बुलप्रत्ययनिष्पन्नत्वादन्तस्थवकारादित्वमेव समीचीनम् Mañjūṣā.]

विभु a. (-भू, -भ्वी f.) 1 Mighty, powerful. -2 Eminent, supreme. -3 Able to, capable of (with inf.); (धनुः) पूरयितुं भवन्ति विभवः शिखरमणिरुचः Ki. 5. 43. -4 Self-subdued, firm, self-controlled; कमपरमवशं न विप्रकुर्युर्विभुमपि तं यदमी स्पृशन्ति भावाः Ku. 6. 95. -5 (In Nyāya phil.) Eternal, existing everywhere, all-pervading, pervading all material things; सर्वमूर्तद्रव्यसंयोगित्वं विभुत्वम्.

-6 Firm, hard. -भुः 1 Ether. -2 Space. -3 Time. -4 The soul. -5 A lord, ruler, master, sovereign, king. -6 The supreme ruler; नादत्ते कस्यचित् पापं न चैव सुकृतं विभुः Bg. 5. 15; 10. 12; प्रकृतेर्विभुत्वयोगात् Sāṅkhya K. 42. -7 A servant. -8 N. of Brahman. -9 Of Śiva; विभुमपि तं यदमी स्पृशन्ति भावाः Ku. 6. 95; 7. 31; Mu. 1. 1. -10 Of Viṣṇu.

विभुता Power, supremacy, glory; विभुतानुपङ्गि भयमेति जनः Ki. 6. 35.

विभुस्र a. Bent, curved; शयिता चापविभुस्रगात्रयष्टिः Bu. Ch. 5. 52.

विभू 1 P. 1 To appear, become manifest. -2 To be equal to, suffice for; एकमेव तदेकं सन्न व्यभवत् Bri. Up. 1. 4. 11; Bhāg. 5. 1. 12. -3 To pervade; आत्मन्यदृच्छया प्राप्तं विभुभूषुपादे Bhāg. 2. 5. 21. -4 To be able, be capable of, prevail. -Caus. 1 To think of, reflect, contemplate. -2 To be aware of, know, perceive, discover, see; तामिन्दुसुन्दरमुखीं सुचिरं विभाव्य Mā. 1. 18; 5. 21; न विभाव्यन्ते लघवो वितविहीनाः पुरोऽपि निवसन्तः Pt. 5. 7; U. 2. 24. -3 To see or observe minutely, perceive carefully; V. 4. -4 To decide, settle, make clear. -5 To manifest, show, reveal; यशः परं जगति विभाव्य वर्तिता Mb. 7. 2. 15. -6 To separate. -7 To suppose, imagine. -8 To convince. -9 To establish, prove; तव सुचरितमङ्गुलीय नूनं प्रतनु ममेव विभाव्यते फलेन Ś. 6. 11. -10 To protect; लोकान् विभावयसि हंसि जगत्प्रतीपान् Bhāg. 7. 9. 38.

विभावः 1 (In Rhet.) Any condition which produces or develops a particular state of body or mind; (one of the three main divisions of *Bhavas*, the other two being अनुभाव and व्यभिचारिभाव q. q. v. v.); रत्यायुद्धोषका लोके विभावाः काव्यनाट्ययोः S. D. 62; its chief subdivisions are आलम्बन and उद्दीपक; see आलम्बन. -2 A friend, an acquaintance. -3 Any exciting circumstance (as dress &c.).

विभावक a. 1 Manifesting, showing. -2 Discussing. -3 Procuring; त्वरमाणोऽभिनिर्यातु विप्रभ्योऽर्थविभावकः Mb. 3. 33. 84.

विभावनम्, -ना 1 Clear perception or ascertainment, discrimination, judgment. -2 Discussion, investigation, examination. -3 Conception, imagination; यदन्यदन्यत्र विभाव्यते भ्रमात् A. Rām. 7. 5. 37. -4 Development. -5 Protection (पालन); यस्याङ्गुलिपद्मं परिचर्य विश्वविभावनायात्तुणाभिपत्तेः Bhāg. 4. 8. 20. -6 Looking, sight (दर्शन); पश्चिमां तु समासीनः सम्यग्दृष्टविभावनात् Ms. 2. 101. -7 Showing, manifesting; Ms. 9. 76 (com.). -ना (In Rhet.) A figure of speech in which effects are represented as taking place though their usual causes are absent; क्रियायाः प्रतिषेधेऽपि फलव्यक्तिर्विभावना K. P. 10.

विभावित p. p. 1 Manifested, made clearly visible. -2 Known, understood, ascertained; ततः शरीरीति

विभावितकृतिम् Śi. 1. 3. -3 Seen, conceived; अविभावितनिष्क्रम-
प्रयाणः Ki. 13. 27. -4 Judged, discriminated. -5 Inferred, indicated. -6 Proved, established. -Comp. -एकदेश a. 'with whom a part has been discovered', who has been found guilty with regard to a part (of what is in dispute); विभावितैकदेशेन देयं यदभियुज्यते V. 4. 17.

विभाव्य a. Comprehensible; महतां हि धैर्यमविभाव्यवैभवम् Ki. 12. 3.

विभूत p. p. 1 Arisen, produced. -2 Appeared, manifested. -3 Great, mighty.

विभूतिः f. 1 Might, power, greatness; सा विभूतिरनुभाव-
संपदां भूयसी तव Śi. 14. 5; Ku. 2. 61. -2 Prosperity, welfare; अधोपघातं मघवा विभूत्यै भवोद्भवाराधनमादिदेश Ki. 11. 80. -3 Dignity, exalted rank. -4 Riches, plenty, magnificence, splendour; समैष कामो भूतानां यद् भूयासुर्वि-
भूतयः Bhāg. 6. 4. 44; अहो राजाधिराजमन्त्रिणो विभूतिः Mu. 3; R. 8. 36. -5 Wealth, riches; (लोकान्) त्रीनत्यरोच उपलभ्य ततो विभूतिम् Bhāg. 1. 16. 34; विभूतयस्तदीयानां पर्यस्ता यशसामिव R. 4. 19; 6. 76; 17. 43. -6 Superhuman power (which consists of eight faculties, अणिमन्, लघिमन्, प्राप्ति, प्राकाम्य, महिमन्, ईशिता, वशिता and कामावसायिता); Ku. 2. 11. -7 Ashes of cow-dung. -8 N. of Lakṣmī; हित्वेतरान् प्रार्थयतो विभूतिर्यस्याङ्गुरेण जुषतेऽनभीप्सोः Bhāg. 1. 18. 20. -9 Ex-
pansion (विस्तार); एतां विभूतिं योग च मम यो वेत्ति तत्त्वतः Bg. 10. 7. -10 Disposition; क्षेत्रज्ञ एता मनसो विभूतीर्जीवस्य मायारचितस्य नित्याः Bhāg. 5. 11. 12.

विभूरसिः The god of fire.

विभूष 10 U. 1 To adorn, decorate; केयूरा न विभूषयन्ति पुरुषम् Bh. 2. 19; Śi. 9. 33; Ku. 1. 28. -2 Ved. To shine forth, appear.

विभूषणम् Ornament, decoration; विशेषतः सर्वविदां समाजे विभूषणं मौनमण्डितानाम् Bh. 2. 7; R. 16. 80.

विभूषा 1 Ornament, decoration; संपेदे श्रमसलिलोद्गमो विभूषा Ki. 7. 5; R. 4. 54. -2 Light, lustre. -3 Beauty, splendour.

विभूषित p. p. Adorned, decorated, ornamented. -तम् An ornament, decoration.

विभृत p. p. Upheld, supported, maintained.

विभ्रंश 1 Ā., 4 P. 1 To drop or fall down. -2 To go to ruin, decay. -3 To fall, stray from, go astray. -4 To lose. -5 To disappear, vanish. -6 To fail. -Caus. 1 To strike off, knock down. -2 To lead astray, seduce. -3 To destroy, ruin, annihilate. -4 To deprive (one) of.

विभ्रंशः 1 Falling away or off; slipping; अशर्कराम-
विभ्रंशां समतीर्थामशैवलाम् Rām. 3. 73. 11. -2 Decay, decline, ruin. -3 A precipice; राज्यं चाप्युग्रविभ्रंशं संशयो जीवितस्य वा Mb. 5. 134. 28. -4 Diarrhoea, laxity of the bowels. -5 Perturbation.

विभ्रंशित *p. p.* Led astray, seduced. -2 Deprived of. -3 Destroyed, ruined.

विभ्रष्ट *p. p.* 1 Fallen off or away, separated. -2 Decayed, lost, fallen, ruined. -3 Disappeared, vanished. -4 Deprived or devoid of. -5 Useless. -6 Vain.

विभ्रम् 1, 4 P. 1 To roam, wander about. -2 To hover, whirl or wheel round. -3 To scare away, disperse, scatter about. -4 To be confused or disordered, be bewildered or perplexed; अनेकचित्तविभ्रान्ता मोहजाल-समावृताः Bg. 16. 16. -5 To move about (the tail). -*Caus.* To confuse, confound; प्रभामत्तश्चन्द्रो जगदिदमहो विभ्रमयति K. P. 10.

विभ्रमः 1 Roaming or wandering about. -2 Whirling or going round, rolling about; निवृत्तसर्वेन्द्रियवृत्तिविभ्रमः Bhāg. 1. 9. 31. -3 Error, mistake, blunder. -4 Hurry, confusion, flurry, perturbation; especially, the flurry of mind caused by love; चित्तवृत्त्यनवस्थानं शृङ्गाराद्विभ्रमो भवेत्. -5 (Hence) Putting on ornaments &c. in wrong places through flurry; विभ्रमस्त्वरयाऽकाले भूषास्थानविपर्ययः; यश्चाप्सरोविभ्रममण्डनानां संपादयित्रीं शिखरैर्बिभर्ति Ku. 1. 4; (see Malli. thereon). -6 Any amorous or sportive action, amorous play or movement; Māl. 1. 26; नवप्रणयविभ्रमा-कुलितमालतीदृष्टयः 9. 38. -7 Beauty, grace, charm; तदा तद-ज्ञस्य बिभर्ति विभ्रमम् N. 15. 25; U. 1. 20, 34; 6. 4; Śi. 6. 46; 7. 15; 16. 64; Māl. 7; क्रोधं स्मितं च कुसुमाभरणादि याच्ञा तद्वर्जनं च सहसैव विमण्डनं च। आक्षिप्य कान्तवचनं लपनं सखीभि-र्निष्कारणोत्थितगतं वद विभ्रमं तत् ॥ -8 Doubt, apprehension; आमुक्तमिव पाखण्डं योऽधर्मे धर्मविभ्रमः Bhāg. 4. 19. 12. -9 Caprice, whim. -10 Disturbance, perturbation; ऊर्मव्यतिकरविभ्रमप्रचण्डः Mv. 6. 26. -11 Pride; दीर्घमायुः स मे प्रादात्ततो मां विभ्रमोऽस्पृशत् Rām. 3. 71. 9.

विभ्रमा Old age.

विभ्रान्त *p. p.* 1 Whirled about. -2 Agitated, bewildered, confused, flurried. -3 Mistaken, erring. -4 Spread abroad (as fame). -*Comp.* -नयन *a.* with rolling eyes. -शील *a.* 1 confused in mind. -2 intoxicated, drunk. (-लः) 1 a monkey. -2 the disc of the sun or moon.

विभ्रान्तिः *f.* 1 Whirling, going round. -2 Flurry, error, confusion. -3 Hurry, precipitation.

विभ्राज् 1 *Ā.* To shine brilliantly or intensely; विभ्राजसे मकरकेतनमर्चयन्ती Ratn. 1. 21.

विभ्राज् *a.* Shining, splendid, bright, luminous.

विमत्सर *a.* Free from jealousy, unenvious; Bg. 4. 22.

विमथ्, -विमन्थ् 9 P. 1 To disperse, scatter. -2 To destroy, annihilate. -3 To confound, confuse.

विमाथः Utter ruin or destruction.

सं. इ. को... १८३

विमद् 4 P. 1 To become perplexed or confused. -2 To be intoxicated or mad. -*Caus.* 1 To confound, perplex. -2 To intoxicate, madden.

विमत्त *p. p.* 1 Intoxicated. -2 Ruttish; furious, in rut.

विमद् *a.* 1 Free from intoxication, pride or arrogance; यो बलात् प्रोन्नतं याति निहन्तुं सबलोऽप्यरिः। विमदः स निर्वर्तेत Pt. 1. 238. -2 Devoid of joy, sad, cheerless.

विमद्य *a.* Free from intoxicating drinks.

विमन् *Caus.* To disrespect, dishonour, insult; त्वया नाम मुनिर्विमान्यः Ś. 5. 20; स्त्रीभिर्विमानितानां कापुरुषाणां विवर्धते मदनः Mk. 8. 9.

विमत *p. p.* 1 Disagreeing, dissenting, differing in opinion. -2 At variance, inconsistent. -3 Slighted, despised, neglected; जहावसून् यद्विमतात्मजा सती मनस्विनी मानमभीक्ष्णमर्हति Bhāg. 4. 4. 29. -4 Dubious, doubtful. -तः An enemy.

विमति *a.* Stupid, devoid of intelligence, foolish. -तिः *f.* 1 Dissent, disagreement, difference of opinion. -2 Dislike. -3 Stupidity. -4 A dispute; विधिं कलापो विमते-रगाताम् N. 7. 22.

विमान *a.* Disgraced, devoid of honour; तन्माक्षिकाभि-र्व्यथितो विमानः Bhāg. 5. 13. 10.

विमानः, -नम् 1 Disrespect, dishonour; आक्रोशन-विमानाभ्यां नाबुधान् बोधयेद् बुधः Mb. 12. 299. 25; Bhāg. 5. 10. 25. -2 A measure. -3 A balloon, a heavenly car (moving through the skies); पदं विमानेन विगाहमानः R. 13. 1; 7. 51; विमानोक्ततराजहंसमण्डलः K.; R. 12. 104; Ku. 2. 45; 7. 40; V. 4. 43; Ki. 7. 11; विगते दिवसे ततो विमनं वपुषा सूर्य इव प्रदीप्यमानः (आरुरोह) Bu. Ch. 5. 43. -4 A vehicle or conveyance in general; स नौविमानादवतीर्य रेमे R. 16. 68. -5 A palace (with seven stories); 'विमानोऽस्त्री देवयाने सप्तभूमौ च सद्मनि' इति निघण्टुः; 'विमानो व्योमयाने च सार्व-भौमगृहेऽपि च' इति मेदिनी; Rām. 1. 5. 16; नेत्रा नीताः सततगतिना यद्विमानाप्रभूमीः Me. 71. -7 A horse. -8 An open palanquin carried on men's shoulders; इमां विमानेन सभां विशन्तीं पपावपाङ्गैरथ राजराजिः N. 10. 107. -9 A ship, boat. -*Comp.* -गामिन् *a* god; भयान्विता नभसि विमानगामिनः Mb. 1. 23. 24. -चारिन्, यान *a.* moving in a balloon. -राजः 1 an excellent heavenly car; U. 3. -2 the driver of a heavenly car. -वाहः, -धुर्यः palanquin-bearer; तां राजसङ्घ-मनयन्त विमानवाहाः N. 11. 23; तां राजकादपगमय विमानधुर्या निन्युर्नलाकृतिधरानथ पञ्च वीरान् N. 13. 1.

विमाननम्, -विमानना 1 Disrespect, dishonour, contempt, humiliation; विमानना सुभ्रु कुतः पितुर्गृहे Ku. 5. 43; अभवन्नास्य विमानना क्वचित् R. 8. 8. -2 Refusal, denial.

विमानित *p. p.* Disrespected, dishonoured; विमानिता विपथगतिं प्रयान्ति ते Mb. 1. 23. 24.

विमनस्, -विमनस्क *a.* 1 Sad, disconsolate, depressed in mind or spirits, sorry, discomposed; शिविस्तथैवा-विमना महित्वा कपालमभ्युद्धार्य भोक्तुमैच्छत् Mb. 3. 198. 22; देव्यास्ततो विमनसः परिसान्त्वनाय धर्मासनाद्विशति वासगृहं नरेन्द्रः U. 1. 7. -2 Absent-minded. -3 Perplexed, bewildered. -4 Displeased. -5 Changed in mind or feeling.

विमनीकृत *a.* 1 Displeased. -2 Changed in mind or feeling. -3 Sad, discomposed.

विमन्यु *a.* 1 Free from anger. -2 Free from grief.

विमयः Exchange, barter.

विमर्शः 1 Thought, deliberation. -2 (In dramas) A change in the successful progress of a dramatic plot, a change in the prosperous course of a love-story caused by some unforeseen reverse or accident, one of the five *Sandhis* in a drama; it is thus defined in S. D.; यत्र मुख्यफलेपाय उद्भिन्नो गर्भतोऽधिकः। शापायः सान्तरायश्च स विमर्श इति स्मृतः ॥ 336; कुर्वन् बुद्ध्या विमर्शं प्रसूतमपि पुनः सहरन् कार्यजातं कर्ता वा नाटकानामिममनुभवति क्लेशमस्माद्विधौ वा Mu. 4. 3.

विमर्षः 1 Impatience, nonforbearance. -2 Dissatisfaction, displeasure.

विम (शि) विन् *a.* 1 Impatient, intolerant. -2 Averse, disliking.

विमल *a.* 1 Pure, stainless, spotless, clean (fig also). -2 Clear, limpid, pellucid, transparent (as water); विमलं जलम्. -3 White, bright. -लः 1 An *Arhat*. -2 A magical formula recited over weapons. -3 A lunar year. -लम् 1 Silver-gilt. -2 Tale. -Comp. -अक्ष *a.* Having ten hair-curlings (आवर्त) (as a horse); तस्य सर्वगुणोपेता विमलक्षा ह्योत्तमाः Mb. 3. 161. 24. -अद्रिः the mountain Gīrnār in Gujarāt (famous for its inscriptions). -दानम् an offering to a deity. -मणिः a crystal.

विमांसः, -सम् Unclean meat (as of dogs).

विमातृ *f.* A step-mother. -Comp. -जः a step-mother's son; (Kull. on Ms. 9. 118).

विमात्रा *a.* Equal in measure.

विमार्गः 1 A bad road. -2 A wrong road, evil conduct or course, immorality. -3 A broom. -Comp. -गा an unchaste woman; विमार्गगायाश्च रुचिः स्वकान्ते Bv. 1. 125. -गामिन्, -प्रस्थित *a.* following evil courses; नियम-यसि विमार्गप्रस्थितानात्तदण्डः S. 5. 8. -दृष्टि *a.* looking in a wrong direction; Suśr.

विमार्गणम् Searching, looking out for, seeking for.

विमिश्र, विमिश्रित *a.* Mixed, blended, mingled (with instr. or in comp.); पुंभिर्विमिश्रा नार्यश्च Mb.; दम्पत्योरिह को न को न तमसि व्रीडाविमिश्रो रसः Gīt. 5.

विमुख *a.* (-खी *f.*) 1 With the face averted or turned away from. -2 Averse, disinclined, opposed; न क्षुद्रोऽपि प्रथमसुकृतापेक्षया संश्रयाय प्राप्ते मित्रे भवति विमुखः किं पुनर्यस्तथोचैः Me. 17. 27; पुरन्ध्रीणां प्रज्ञा पुरुषगुणविज्ञानविमुखी Mu. 2. 7; (रघूणां) मनः परस्त्रीविमुखप्रवृत्ति R. 16. 8; 19. 47. -3 Adverse; अत्यन्तविमुखे दैवे व्यर्थे यत्ने च पौरुषे H. 1. 111. -4 Without, devoid of (in comp.); कर्षणाविमुखेन मृत्युना हरता त्वां वद किं न मे हृतम् R. 8. 67.

विमुच 6 P. 1 To free, liberate. -2 To loosen, unbind, unfasten, untie; ततो विमुक्त्वा सशरं शरासनम् Rām. 6. 111. 124; आसीद्विमुक्तवदना च विमोचयन्ती (वल्कलम्) S. 2. 13. -3 To give up, lay aside, abandon, quit; विमुच्य रोषं रिपुनिग्रहात्ततः Rām. 6. 111. 124; विमुच्य वासांसि गुरुणि सांप्रतम् Rā. 1. 7. -4 To let go, let loose; Bk. 7. 50. -5 To except, set aside, set apart; ननु मां कामवधे विमुच्यता Ku. 4. 31. -6 To shed, pour down (tears); चिरमश्रूणि विमुच्य राघवः R. 8. 25. -7 To throw, cast. -8 To take off (clothes), undress oneself. -9 To stop, cease. -10 To take, assume; समाविशति संसृष्टस्तदा मूर्तिं विमुच्यति Ms. 1. 56. -11 To utter (a sound). -12 To lay (eggs). -Pass. 1 To be deprived of, be freed from. -2 To drop, be expelled (as a foetus).

विमुक्त *p. p.* 1 Set free, released, liberated. -2 Abandoned, given up, quitted, left, let loose; वाजिनः स्यन्दने भानोर्विमुक्तप्रवहा इव Bk. 7. 50. -3 Freed from. -4 Hurlled, discharged; विमुक्तः सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति. -5 Given vent to. -6 =युक्त; कुसुमरसविमुक्तं वज्रमागुण्डितेव Rām. 7. 59. 23 (com.). -7 Launched (as a ship). -8 Dispassionate. -Comp. -कण्ठ *a.* raising a loud cry, weeping bitterly. -मौनम् *ind.* breaking silence. -शाप *a.* released from the consequences of a curse.

विमुक्तिः *f.* 1 Release, liberation. -2 Separation. -3 Absolution, final liberation.

विमुद्र *a.* 1 Unsealed. -2 Opened, budded, blown (as a flower &c).

विमुह 4 P. 1 To be confused, bewildered, or perplexed, be embarrassed; एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति Bg. 2. 72; 3. 6, 27. -2 To be foolish or infatuated. -Caus. 1 To infatuate, bewilder. -2 To allure, tempt, seduce.

विमुग्ध *a.* Confused, confounded, bewildered.

विमूढ *p. p.* 1 Confounded, bewildered. -2 Seduced, tempted, beguiled; अप्रतिष्ठो महाबाहो विमूढो ब्रह्मणः पथि Bg. 6. 38. -3 Stupid. -4 Wise, learned. -ढः A kind of divine being. -Comp. -आत्मन्, -संज्ञ *a.* perplexed, senseless; इन्द्रियार्थान् विमूढात्मा मिथ्याचारः स उच्यते Bg. 3. 6, 27.

विमूर्च्छित *a.* 1 Full of, engrossed; मयूरकेकाभिरुतं मदा-धालिविमूर्च्छितम् Bhāg. 4. 6. 12. -2 Thickened, coagulated. -तम् Swoon.

विमूर्त *a.* Coagulated, become solid.

विमृद् 9 P. 1 To press, squeeze. -2 To bruise, crush, pound. -3 To kill, destroy. -4 To lay waste, devastate.

विमर्दः 1 Pounding, crushing, bruising. -2 Rubbing together, trituration (as of perfumes), friction; विमर्दसुरभिर्वकुलावलिका खल्वहम् M. 3; R. 5. 65; कस्तूरिका मृगविमर्दसुगन्धिरेति Śi. 4. 61; 11. 28. -3 Pressing together (as in embrace). -4 Spoiling, marring; कुतूहलविमर्दकारिणा परिश्रेमण Mk. 1. -5 Touch, contact. -6 Rubbing the person with saffron or other unguents. -7 War, battle, fight, encounter; विमर्दक्षमां भूमिमवतरावः U. 5; 3. 44. -8 Destruction, devastation; पुरा जनस्थानविमर्दशङ्की संधाय लङ्काधिपतिः प्रतस्थे R. 6. 62. -9 Conjunction of the sun and the moon. -10 An eclipse. -11 Weariness, tediousness. -Comp. -अर्धम् the time from the apparent conjunction to the end of an eclipse.

विमर्दकः 1 Grinding, pounding, bruising. -2 The trituration of perfumes. -3 An eclipse. -4 The conjunction of the sun and the moon. -5 Destroying. -6 Cassia Tora (Mar. टाकळा).

विमर्दनम्, -ना 1 Pounding, crushing, trampling. -2 Rubbing together, friction. -3 Destruction, killing; कौरव्य महां द्विषतोर्विमर्दनम् Bhāg. 3. 18. 20. -4 An eclipse. -5 Fragrance, perfume. -6 Battle, war. -7 Trituration of perfumes.

विमर्दित, विमृदित *p. p.* 1 Pounded, crushed, ground. -2 Rubbed. -3 Anointed, smeared.

विमृश् 6 P. 1 To touch, feel. -2 To stroke, rub. -3 To think, consider, reflect, ponder (over); वृणते हि विमृश्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव संपदः Ki. 2. 30; रामप्रवासे व्यमृशन्न दोषं जनापवादं सनेरेन्द्रमयुम् Bk. 3. 7; 12. 24; Ku. 6. 87; इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद् गुह्यतरं मया । विमृश्यैतदशेषेण Bg. 18. 63; Śi. 10. 56. -4 To perceive, observe. -5 To examine, test; तदत्र भवानिमं मां च शास्त्रे प्रयोगे च विमृशतु M. 1. -6 To hesitate, doubt.

विमर्शः, -र्शनम् 1 Deliberation, consideration, examination, discussion; कुर्वन् बुद्ध्या विमर्शम् Mu. 4. 3. -2 Reasoning. -3 A conflicting judgment. -4 Hesitation, doubt; कार्यस्य न विमर्शं च गन्तुमर्हसि सुव्रत Rām. 1. 18. 57; 2. 34. 44. -5 The impression left on the mind by past good or bad actions; see वासना. -6 Knowledge; आविद्वदधिकारित्वात् प्रायश्चित्तं विमर्शनम् Bhāg. 6. 1. 11.

विमृशः Reflection, deliberation; क्षेमस्य सध्यग्विमृशेषु हेतुः Bhāg. 4. 22. 21.

विमृष्ट *p. p.* Considered, reflected upon, pondered over. -ष्टम् Reflection, thought; कतम उद्गीथ इति विमृष्टं भवति Ch. Up. 1. 1. 4.

विमोक्षः 1 Release, liberation, freeing; सा त्वं सर्वविमोक्षाय तत्त्वमाख्याहि पृच्छतः Mb. 5. 190. 19. -2 Discharging, shooting. -3 Final emancipation or beatitude. -4 Gift, bestowal (of wealth); वसूनां च विमोक्षस्य Rām. 2. 23. 38.

विमोक्षणम्, -णा 1 Liberating, releasing, setting free. -2 Discharging. -3 Quitting, leaving, abandoning. -4 Laying (as eggs).

विमोघ *a.* Quite fruitless, idle, vain.

विमोचनम् 1 Unloosing, unyoking. -2 Release, freedom. -3 Liberation, emancipation.

विमोहन *a.* (-ना or -नी *f.*) Alluring, tempting, fascinating. -नः, -नम् *N.* of a division of Hell. -नम् 1 Seducing, tempting, fascinating. -2 Infatuation.

विम्लान *a.* 1 Faded, withered. -2 Unfaded, fresh, pure.

विम्लापनम् 1 Refreshing, reviving. -2 Cleaning, wiping. -3 Causing to wither or fade away, wasting away.

विम्बः, -म्बम् See विम्ब.

विम्बक See विम्बक.

विम्बटः The mustard plant.

विम्बा, -म्बी *f.* *N.* of a creeper.

विम्बिका See विम्बिका.

विम्बुः The betel-nut tree.

वियत् *a.* Passing away, vanishing; कुटुम्बपोषाय वियन्त्रियायुर्न बुध्यतेऽथ विहतं प्रमत्तः Bhāg. 7. 6. 14; 9. 21. 3. -*n.* The sky, atmosphere, ether; पश्योदग्रच्छतवाद्रियति बहुतरं स्तोकमुर्व्या प्रयाति Ś. 1. 7. R. 13. 40; हंसपङ्क्तिरपि नाथ संप्रति प्रस्थिता वियति मानसं प्रति Ghatakarpara. -Comp. -गङ्गा 1 the heavenly Ganges. -2 the galaxy. -चारिन् (वियचारिन्) *m.* a kite. -पताका lightning; सौदामिनी स्फुरति नाथ वियत्पताका R. 3. 12. -पथः the atmosphere. -भूतिः *f.* darkness. -मणिः (वियन्मणिः), -मध्यहंसः (वियन्मध्यहंसः) the sun; Dk. 1. 1.

वियतिः A bird.

वियम् 1 P. 1 To spread out, extend. -2 To curb, restrain. -3 To give, grant, bestow. -4 To hold apart or asunder.

वियतम् *ind.* At intervals.

वियन्त *a.* Deprived of a guide.

वियमः 1 Restraint, check, control. -2 Distress, pain, affliction. -3 Cessation, stop.

वियवः A kind of intestinal worm.

वियात *a.* 1 Bold (घृष्ट). -2 Audacious, shameless, impudent. -3 Abandoned, wretched.

वियामः 1 See वियम. -2 A measure of length (two extended arms).

वियु 3 P. 1 To be separated or dissolved (intran.). -2 To lose or be deprived of. -3 To exclude, deprive of. -4 To keep or ward off, prevent; उपवनं निरभस्सयत प्रियान् वियुवतीर्युवतीः शिशिरानिलः Si. 6. 62.

वियुत p. p. 1 Deprived of, separated from; रथाङ्गनामन् वियुतो रथाङ्गश्रोणिर्विम्बया V. 4. 37. -2 Without, devoid of.

वियुतिः (alg.) The difference between two quantities.

वियुज् 7 A. 1 To leave, abandon; part with, forsake; मदमानसमुद्धतं वृषं न वियुक्ते नियमेन मूढता Ki. 2. 49; R. 13. 63. -2 To separate; पुरो वियुक्ते मिथुने कृपावती Ku. 5. 26. -3 To relax, slacken. -4 To disjoin, divide, sever. -5 To free or deliver from, deprive of (with instr.); प्राणैर्न वियोजयति Pt. 1; असुभिर्न वियुज्यते K. 38. -6 To break (a vow); न व्रतेन वियुज्यते Ms. 5. 91. -7 To yield, give way. -Caus. 1 To separate. -2 To free from, deprive of; अजानता मया सेव पत्रैः शाखा वियोजिता Mk. 4. 18. -3 To rob. -4 To subtract.

वियुज्य (absolute of वि + युज् 4 A.) Separately, singly, individually, one at a time; प्रधानभूते आख्यातार्थे संहृत्य विशेषणं भवति परार्थे पुनर्वियुज्यति SB. on MS. 6. 4. 23.

वियुक्त p. p. 1 Detached, severed, separated. -2 Separated from, deserted by; तथा वियुक्तस्य विलम्बमध्यया V. 4. 66. -3 Free from, deprived of (with instr. or in comp.). -4 Failing, deficient. -5 Disunited (as husband and wife); यथा नाभिचरेतां तौ वियुक्तावितरेतरम् Ms. 9. 102.

वियोगः 1 Separation, disunion; अयमेकपदे तथा वियोगः सहसा चोपनतः सुदुःसहो मे V. 4. 10; त्वयोपस्थितवियोगस्य तपोवनस्यापि समवस्था दृश्यते S. 4; संघते भृशमरतिं हि सद्द्वियोगः Ki. 5. 51; R. 12. 10; Si. 12. 63. -2 Absence, loss. -3 Subtraction.

वियोगिन a. 1 Separated. -2 Absent, apart. -m. The ruddy goose.

वियोगिनी 1 A woman separated from her lover or husband; गुरुनिःश्वासितैः कपिमनीषी निरणेषीदथ तां वियोगिनीति Bv. 4. 35. -2 N. of a metre; (see App.).

वियोजनम् 1 Separation from. -2 Subtraction.

वियोजित p. p. 1 Separated. -2 Separated from, deprived of.

वियोनिः, -नी f. 1 Manifold birth. -2 The womb of animals; संभवांश्च वियोनीषु दुःखप्रायासु नित्यशः Ms. 12. 77 (Kull. on). -3 A debased or ignominious birth. -4 A woman of a different caste; ये तु मूढा दुराचारा वियोनौ मैथुने रताः Mb. 13. 145. 52. -a. 1 Of low origin; अयोनिं च वियोनिं च न गच्छेत विचक्षणः Mb. 13. 104. 133. -2 Destitute

of vulva. °जः an animal (पश्यादि); वियोनिजानां च विजानते स्तं Mb. 13. 106. 72.

विरच् 10 U. 1 To arrange; क्षितिर्विरचितशय्यं कौतुकागारमागात् Ku. 7. 94. -2 To compose, put together, write; इति विरचितवाग्निर्वन्दिपुत्रैः R. 5. 75; महोवाङ्कं विरचितपदं गेयमुद्रातुकामा Me. 88, 105. -3 To effect, produce, cause, make; मालाकार व्यरचि भवता या तरोरस्य पुष्टिः Bv. 1. 30. -4 To put on. -5 To set, inlay.

विरचनम्, -ना 1 Arrangement, disposition; तारावली-विरचनैर्व्यरचित्रिवासाः Si. 5. 21. -2 Contriving, constructing. -3 Formation, creation. -4 Composition, compilation.

विरचित p. p. 1 Arranged, made, formed, prepared. -2 Contrived, constructed. -3 Written, composed. -4 Trimmed, dressed, embellished, ornamented. -5 Put on, worn. -6 Set, inlaid.

विरज a. Free from dust or passion; pure; विधूतकल्मषाः स्थानं विरजेनात्मनैव हि Bhag. 1. 15. 48; 8. 8. 45. -जः An epithet of Viṣṇu. -जा 1 Dūrvā grass; Mb. 13. 136. 25. -2 N. of the wife of Nahuṣa. -3 The Kapittha-tree. -4 N. of a river; मुण्डनं चोपवासश्च सर्वतीर्थेष्वयं विधिः। वर्जयित्वा गयां गङ्गां विशालां विरजां तथा ॥

विरजस्, **विरजस्क** a. 1 Free from dust; विरजः पर आकाशादज आत्मा महान् ध्रुवः Bri. Up. 4. 4. 20. -2 Free from passion; यथा लोकान् विरजाः संचरेयम् Mb. 3. 186. 3; असक्तदृष्टिर्विरजाः सदैव Si. 20. 80. -3 Free from menstrual secretion.

विरजस्का A woman in whom the menstrual secretion has ceased.

विरजीकृ 8 U. To render free from dust.

विरजीभू 1 P. To become free from dust, be pure.

विरञ्चः, -ञ्चिः N. of Brahman.

विरञ्ज् 1, 4 U. 1 To grow discoloured or soiled, be coarse or rough; केशा अपि विरज्यन्ते निःस्नेहाः किं न सेवकाः Pt. 1. 82 (where it has sense 2 also). -2 To be discontented or disaffected, to dislike, hate; चिरानुरक्तोऽपि विरज्यते जनः Mk. 1. 53; Bh. 2. 2; श्रीनिष्कुप्यति लङ्कायां विरज्यन्ति समृद्धयः Bk. 18. 22. -3 To become disgusted with the world and hence to renounce all worldly attachments. -Caus. To colour, dye.

विरञ्जित p. p. Cooled in affection, estranged.

विरक्त p. p. 1 Very red, ruddy; विरक्तसंख्याकपिशं गुरस्तात् R. 13. 64. -2 Discoloured. -3 Changed in mind, disaffected, displeased; यां चिन्तयामि सततं मयि सा विरक्ता Bh. 2. 2. -4 Free from passion or worldly attachment, indifferent; विरक्तः प्रव्रजेद् धीमान् सरक्तस्तु गृहे वसेत् Nārada-pari. Up. 3. 14. -5 Impassioned. -क्ता An unfortunate or unhappy woman. -Comp. -चित्त a. estranged. -प्रकृति a. having disaffected subjects.

विरक्तिः *f.* 1 Change of disposition, dissatisfaction, discontent, disaffection. -2 Estrangement. -3 Indifference, absence of desire, freedom from passion or worldly attachment; Bhāg. 1. 16. 28.

विरटः 1 A kind of black agallochum. -2 The shoulder.

विरणम् A kind of fragrant grass; cf. वीरण.

विरण्य *a.* Vast, extensive; विरण्यशब्दो विस्तीर्णो भवति । यथा विरण्यानि अरण्यानि विस्तीर्णीनीति गम्यते SB. on MS. 10. 4. 5.

विरथ्या 1 A bad road. -2 A by-road.

विरम् 1 P. 1 To end, terminate, come to an end; अविरतगतयामा रात्रिरेव व्यरंसीत् U. 1. 27; 6. 33. -2 To cease, desist, stop, leave off (speaking &c); एतावदुक्त्वा विरते मृगेन्द्रे R. 2. 51; Śi. 2. 13; oft. with abl.; हा हन्त किमिति चित्तं विरमति नाद्यापि विषयेभ्यः Bv. 4. 25; न स्थिरकर्मा विरराम कर्मणः R. 8. 22; वत्सैतस्माद्विरम विरमातः परं न क्षमोऽस्मि U. 1. 33; Bh. 2. 80.

विरत *p. p.* 1 Ceased or desisting from (with abl.). -2 Rested, stopped, ceased. -3 Ended, concluded, at an end; विरतं गेयमृतुनिस्तसवः R. 8. 66. -**Comp.** -**प्रसंग** *a.* one who has ceased from being occupied in; भूविक्रियायां विरतप्रसंगैः Ku. 3. 47.

विरतिः *f.* 1 Cessation, stop, discontinuance. -2 Rest, end, pause. -3 Indifference to worldly attachments; विरतिवनितासंगमुदितः Bh. 3. 79; A. Rām. 2. 1. 41.

विरमः 1 Cessation, stop. -2 Sunset; अभितिग्मरश्मि चिरमाविरमात् Śi. 9. 11.

विरामः 1 (*a*) Cessation, discontinuance; सुधां विना न प्रययुर्विरामम् Bh. 2. 80; प्रवृत्तस्याविरामे भवन्ती शासितव्या Mbh. (*b*) Rest, repose. -2 End, termination, conclusion; आरामः कल्पवृक्षाणां विरामः सकलपदाम् Rāma-rakṣā. 16; रजनिरिदानीभियमपि याति विरामम् Git. 5; U. 3. 16; Mā. 9. 34. -3 Pause, stop. -4 The stop or pause of the voice; वर्णानामपि मूर्च्छनान्तरगतं तारं विरामे मृदुम् Mk. 3. 5. -5 A small oblique stroke placed under a consonant, usually at the end of a sentence. -6 N. of Viṣṇu.

विरामणम् A pause.

विरल *a.* 1 Having interstices, separated by intervals, thin, not thick or compact; विपर्यासं यातो घनाविरलभावः क्षितिरुहाम् U. 2. 27; 1. 20; भवति विरलभक्तिर्लानपुष्पापहारः R. 5. 74. -2 Fine, delicate. -3 Loose, wide apart. -4 Rare, scarcely found, unfrequent; विरला हि तेषामुप-देष्टारः K.; स्तिमितोन्नतसंचारा जनसंतापहारिणः । जायन्ते विरला लोके जलदा इव सज्जनाः ॥ Pt. 1. 29. -5 Few, little (referring to number or quantity); तत्त्वं किमपि काव्यानां जानाति विरलो भुवि Bv. 1. 117; विरलतपच्छविः Śi. 9. 3. -6 Remote, distant, long (as time, distance &c.). -**लम्** Curds, coagulated milk. -**लम् ind.** Scarcely, rarely, not frequently.

-**Comp.** -**जानुक** *a.* bandy-legged, bow-kneed. -**द्रवा** a kind of gruel. -**पातक** *a.* sinning rarely. -**पाश्वेग** *a.* having scanty retinue. -**भक्ति** *a.* monotonous.

विरस *a.* 1 Tasteless, insipid, flavourless. -2 Unpleasant, disagreeable, painful; तावत् कोकिल विरसान् यापय दिवसान् वनान्तरे निवसन् Bv. 1. 7; Mā. 1. 31; 6. 10. -3 Cruel, unfeeling. -**सः** Pain.

विरहः 1 Parting with, separation. -2 Especially, the separation of lovers; सा विरहे तव दीना Git. 4; क्षणमपि विरहः पुरा न सेहे ibid; कः संनद्धे विरहविधुरां त्वय्युपेक्षेत जायाम् Me. 8, 12, 29, 87, 89. -3 Absence. -4 Want. -5 Desertion, abandonment, relinquishment. -6 The feeling of love in separation; see विप्रलम्भ (6). -7 Loneliness. -**Comp.** -**अनलः** the fire of separation. -**अवस्था** the state of separation. -**आर्त**, -**उत्कण्ठ**, -**उत्सुक** *a.* suffering from separation; pining away in separation. -**उत्कण्ठिता** a woman distressed by the absence of her lover or husband, one of the several classes of a Nāyikā in poetic compositions; see S. D. 121. -**ज्वरः** the fever or anguish of separation.

विरहिणी 1 A woman separated from her lover or husband. -2 Wages, hire.

विरहित *p. p.* 1 Deserted, abandoned, forsaken. -2 Separated from. -3 Lonely, solitary. -4 Bereft of, devoid or destitute of, free from (mostly in comp.).

विरहिन् *a.* (-णी *f.*) 1 Absent from, being separated from a mistress or lover; नृत्यति युवतिजनेन समं सखि विरहि-जनस्य दुरन्ते Git. 1. -2 Lonely, solitary.

विरागः 1 Change of colour. -2 Change of disposition, disaffection, discontent, dissatisfaction; विरागकारणेषु परिहृतेषु Mu. 1. -3 Aversion, disinclination; Kau. A. 3. -4 Indifference to worldly attachments, freedom from passion.

विराज् 1 U. 1 To shine, glitter; शाखिनोऽन्ये विराजन्ते खण्ड्यन्ते चन्दनद्रुमाः Bv. 1. 88. -2 To appear or look like; तदन्तरे सा विरराज धेनुः R. 2. 20. -3 To be eminent or illustrious. -**Caus.** To brighten, illuminate, irradiate.

विराज् *a.* 1 Splendid, excellent; मृत्युर्भोजपतेर्विराजविदुषां तत्त्वं परं योगिनाम् Bhāg. 10. 43. 17. -2 A ruler, chief. -*m.* 1 Beauty, splendour. -2 A man of the Kṣatriya or warrior tribe; विराजयुषोऽर्धमथात्यगात् Bhāg. 4. 27. 6. -3 The first progeny of Brahman; cf. Ms. 1. 32; तस्मात् विराजजायत Rv. 10. 90. 5 (where विराज् is represented as born from Puruṣa). -4 The body. -5 (In Vedānta phil.) N. of 'intellect' considered as ruling over the aggregate of bodies. -6 The universe (ब्रह्माण्ड); नानावीर्याः पृथग्भूता विराजं जनयन्ति हि Bhāg. 10. 3. 15. -*f.* 1 N. of a Vedic metre. -2 Excellence, dignity. -**Comp.** -**सुतः** (विरादसुतः) a class of deceased ancestors; विरादसुताः सोमसदः साध्यानां पितरः स्मृताः Ms. 3. 195.

विराज *a.* See विराज्. -**जः** A particular form of a temple; Hch.

विराजित *p. p.* 1 Irradiated, illuminated. -2 Displayed, manifested.

विराटः 1 N. of a district in India. -2 N. of a king of the Matsyas. The Pāṇḍavas lived *incognito* in the service of this king for one year, (the thirteenth of their exile) having assumed different disguises. His daughter Uttarā was married to Abhimanyu and was mother of Parikṣit who succeeded Yudhiṣṭhira to the throne of Hastināpura. -**Comp.** -**जः** a sort of inferior diamond. -**पर्वन्** *n.* the fourth book of the Mahābhārata.

विराटकः A sort of inferior diamond.

विराणिन् *m.* An elephant.

विरात्रः, -**त्रम्** 1 The end of night; day-break; तमेव गणयन् शोकं विरात्रे प्रत्यवुध्यत Bhāg. 13. 91. 8. -2 The dead of night (बहुरात्र, अपरात्र); विरात्रे चागतं कस्मात् कोऽनुबन्धस्तवाभवत् Mb. 3. 298. 28.

विराध् 4 P. 1 To hurt, injure, offend, wrong; क्रिया-समभिहारेण विराध्यन्तं क्षमेत कः Śi. 2. 43; विराध् एवं भवता विराद्धा बहुधा च नः 2. 41. -2 To lose, be deprived of.

विराद्ध *p. p.* 1 Opposed, counteracted. -2 Offended, injured, treated with contempt; see the quotations under राध् with वि above.

विराधः 1 Opposition. -2 Annoyance, vexation, molestation. -3 N. of a powerful Rākṣasa slain by Rāma.

विराधनम् 1 Opposing. -2 Hurting, injuring, offending. -3 Pain, anguish.

विराल See विडाल.

विरिक्त *p. p.* Evacuated, purged; वान्ती विरिक्तः स्नात्वा तु घृतप्राशनमाचरेत् Ms. 5. 144; विरिक्तस्य यथा सम्यग् घृतं भवति भेषजम् Mb. 12. 309. 18.

विरिक्तिः Purging.

विरिञ्चः, विरिञ्चनः 1 N. of Brahman. -2 Of Śiva. -3 Of Viṣṇu.

विरिञ्चिः [वौ रिञ्चैः इन् नुम् च Un. 4. 131] 1 N. of Brahman; एवं समाकर्ण्य वचो विरिञ्चिः।...चुल्लके मुनीच...विलोचनानि Vikr. 1. 46; N. 3. 44; Śi. 9. 9. -2 Of Viṣṇu. -3 Of Śiva.

विरिब्धः A note, sound; विधिविहितविरिब्धैः सामिधेनी-रधीत्य Śi. 11. 41.

विरु 2 P. 1 To cry, bewail, lament; ननु सहचरीं दूरे मत्वा विरौषि समुत्सुकः V. 4. 20; Bk. 5. 54; Rs. 6. 27. -2 To make a sound, sound in general; न स विरौति न चापि स

शोभते Pt. 1. 75; जीर्णत्वाद् गृहस्य विरौति कपाटम् Mk. 3; एते त एव गिरयो विरुक्न्मयूराः U. 2. 23. -3 To cry out, shout, scream. -**Caus.** To roar or scream aloud; न च रक्तो विरावयेत् Ms. 4. 64.

विरावः Clamour, noise, sound; आलोकशब्दं वयसां विरावैः R. 2. 9; 16. 31.

विरावण *a.* Causing roar, clamour; विरावणं साधु तपस्वि-कण्टकं तपस्विनामुद्धर तं भयावहम् Rām. 1. 15. 33.

विराविन् *a.* 1 Weeping, crying, shouting. -2 Lamenting. -**णी** 1 Weeping, crying. -2 A broom. -3 Sound, resound; गायनैश्च विराविण्यो वादनैश्च तथापरैः Rām. 1. 18. 19.

विरुत *p. p.* 1 Screamed, shouted. -2 Resounding, filled with cries. -**तम्** 1 Crying, shrieking, roaring &c. -2 Cry, sound, noise, clamour, din. -3 Singing, humming, chirping, buzzing; परमृतविरुतं कलं यथा प्रतिवचनीकृत-मेभिरीदृशम् Ś. 4. 9. -**तिः** Screaming, howling.

विरुगण *p. p.* 1 Broken to pieces, shattered; तच्चित्र-ताण्डवविरुगणफणातपत्रः Bhāg. 10. 16. 30. -2 Destroyed. -3 Bent. -4 Blunted, dulled; विरुगोदग्रधाराग्रः कुलिशो मम वक्षसि Bk. 5. 25.

विरुच् 1 **Ā.** 1 To shine, be resplendent; सहस्रधात्मा व्यरुचद्विभक्तः पयोमुचां पङ्क्तिषु विद्युतेव R. 6. 5; 17. 14; Bk. 8. 66. -2 To be eminent or conspicuous. -3 To become visible, appear. -4 To illuminate, brighten (P.). -5 To please, delight. -**Caus.** 1 To irradiate, illuminate. -2 To delight in. -3 To sport with.

विरुक्मत् *m.* A bright weapon.

विरुचः A magic formula recited over weapons.

विरुज् *f.* 1 Violent pain. -2 A great disease; विन्देद्वि-रूपा विरुजा विमुच्यते Bhāg. 6. 19. 29. -*a.* Well, healthy.

विरुद्, -**दम्** 1 Proclaiming. -2 Crying aloud. -3 A panegyric, laudatory poem; गद्यपद्यमयी राजस्तुतिर्विरुदमुच्यते S. D. 570; नदन्ति मददन्तिनः परिलसन्ति वाजिजराः। पठन्ति विरु-दावलीमहितमन्दिरे वन्दिनः॥ R. G. -**Comp.** -**आवली** 1 a collection of epithets. -2 a particular collection of religious lyrics; L. D. B. -**ध्वजः** a royal banner.

विरुदितम् Loud cry or lamentation; तदद्याप्युच्छ्वासो भवति ननु लभो विरुदितम् U. 3. 30 v. 1.

विरुध् 7 U. 1 To oppose, obstruct, hinder, prevent. -**Pass.** 1 To be opposed to, be inconsistent or at variance with. -2 To contend or quarrel with; एको दोषो विदेशस्य स्वजातिर्यद्विरुध्यते Pt. 4. 116. -3 To fail. -4 To be kept back or withheld.

विरुद्ध *p. p.* 1 Hindered, checked, opposed, obstructed. -2 Blocked up, confined or shut up. -3 Besieged, blockaded. -4 Opposed to, inconsistent with,

incongruous, inconsistent. -5 Contrary, opposite, opposed in quality. -6 Contradictory, proving the reverse, (as a *hetu* in Logic); साध्याभावव्याप्ति हेतुर्विरुद्धः Tarka K.; e. g. शब्दो नित्यः कृतकत्वात् T. S. -7 Hostile, adverse, inimical. -8 Unfavourable, unpropitious. -9 Prohibited, forbidden (as food). -10 Wrong, unlawful, improper. -11 Excluded. -12 Uncertain, doubtful. -**विरुद्धम्** 1 Opposition, contrariety, hostility; स्वर्गे निवासे राजेन्द्र विरुद्धं चापि नश्यति Mb. 18. 1. 11. -2 Discord, disagreement. -**Comp.** -**धी** a. evil-minded, wicked. -**भोजनम्** Unwholesome meal. -**मतिकृत्** m. a fault or defect in composition; विपरीतार्थधीर्यस्मात् विरुद्धमतिकृन्मतम्. -**रूपकम्** a figure of speech in which an object compared to another object is not quite similar; अक्रिया चन्द्रकार्याणामन्यकार्यस्य च क्रिया । अत्र सन्दिश्यते यस्माद्विरुद्धं नाम रूपकम् ॥ Kāv. 2. 84.

विरोधः 1 Opposition, obstruction, impediment. -2 Blockade, siege, investment. -3 Restraint, check. -4 Inconsistency, incongruity, contradiction; विरोधो न विद्यते ब्रह्माद्वितीयमेव सत्यम् । (-त्रिपादिभूतिमहानारायणोपनिषत् 4. 2.) -5 Antithesis, contrast. -6 Enmity, hostility; विरोधो विश्रान्तः U. 6. 11; Pt. 1. 332; R. 10. 13. -7 A quarrel, disagreement. -8 A calamity, misfortune. -9 (In Rhet.) An apparent incongruity which is merely verbal and is explained away by properly construing the passage; it consists in representing objects as antithetical to one another though in the nature of things they are not so; representing things as being together though really they cannot be together; (this figure is largely used by Bāṇa and Subandhu; पुष्पवत्यपि पवित्रा, कृष्णोऽप्यसुदर्शनः, भरतोऽपि शत्रुः being familiar instances); it is thus defined by Mammāṭa:—विरोधः सोऽविरोधेऽपि विरुद्धत्वेन यद्वचः K. P. 10; this figure is also called विरोधाभास). -**Comp.** -**उक्तिः** f., -**वचनम्** contradiction, opposition. -**उपमा** (in Rhet.) a comparison founded on opposition; शतपत्रं शरच्चन्द्रस्त्वदानमिति त्रयम् । परस्परविरोधीति सा विरोधोपमा मता ॥ Kāv. 2. 33. -**कारिन्** a. fomenting quarrels. -**कृत्** a. opposing. (-m.) an enemy. -**परिहारः** reconciliation; Kull. on Ms. 7. 152.

विरोधनम् 1 Hindering, opposing, obstructing. -2 Besieging, blockading. -3 Opposition, resistance. -4 Contradiction, inconsistency.

विरोधिन् a. (-नी f.) 1 Resisting, opposing, obstructing. -2 Besieging. -3 Contradictory, opposed to, inconsistent with; तपोवनं Ś. 1. -4 Hostile, inimical, adverse; विरोधिसत्त्वोज्झितपूर्वमत्सरम् Ku. 5. 17. -5 Quarrelsome. -m. An enemy; कलयन्पुष्पकरं विरोधिन्ः Śi. 16. 64. -f. (विरोधिनी) A woman who promotes quarrel.

विरुहः A kind of snake.

विरुहः 1 P. 1 To grow, shoot up; गङ्गाप्रपातान्तविरुहशङ्खं गौरीगुरोर्गङ्गामाविवेश R. 2. 26; Mk. 1. 9. -2 To mount,

ascend. -3 To arise, proceed. -**Caus.** 1 To heal (as a wound). -2 To plant. -3 To remove, expel; शशाप पुत्रं गान्धारे राज्याचापि व्यरोपयत् Mb. 5. 149. 10.

विरुह p. p. 1 Grown, germinated, shot up; तास्वेव संप्रति विरुहवृणाङ्कुरासु बीजाञ्जलिः पतति कीटमुखावलीढः Mk. 1. 9. -2 Produced, born, arisen. -3 Grown, increased. -4 Budded, blossomed. -5 Ascended, mounted. -6 Healed; जरासंधस्योरःस्थलमिव विरुहं पुनरपि. -**Comp.** -**बोध** a. one whose intelligence has matured.

विरुहकः Grain that has begun to sprout.

विरोप (ह) णम् 1 Healing (as a sore); व्रणविरोपणं तैलम् Ś. 4. 14. -2 Planting.

विरोहः 1 Growing, shooting forth. -2 Source, origin.

विरुक्षणम् 1 Roughening. -2 Acting as an astringent. -3 Blame, censure. -4 A curse, an imprecation.

विरूप a. (-पा or -पी f.) 1 Deformed, ugly, misshapen, disfigured; विरूपं रूपवन्तं वा पुमानित्येव भुज्जते Pt. 1. 143. -2 Unnatural, monstrous. -3 Multiform, diverse; प्रकृतिसरूपं विरूपं च Śān. K. 8. -4 Less by one. -**पः** 1 Jaundice. -2 N. of Śiva. -**पा** 1 Alhagi Maurorum (Mar. धमासा). -2 Aconitum Ferox (Mar. अतिविष). -**पम्** 1 Deformity, ugliness. -2 Variety of form, nature, or character. -**Comp.** -**अक्ष** a. having deformed eyes; वपुर्विरूपाक्षम् Ku. 5. 72. (-**क्षः**) N. of Śiva (having an unusual number of eyes); दृशा दग्धं मनसिजं जीवयन्ति दृशैव याः । विरूपाक्षस्य जयिनीस्ताः स्तुवे वामलोचनाः ॥ Vb. 1. 2; Ku. 6. 21. -**करणम्** 1 disfiguring. -2 injuring. -**चक्षुस्** m. an epithet of Śiva. -**रूप** a. deformed.

विरूपक a. 1 Deformed, ugly. -2 Hideous, frightful, monstrous. -**कः** A nickname.

विरूपिन् a. (-णी f.) Deformed, ugly, disfigured. -m. A chameleon (Mar. सरडा).

विरिकः 1 Evacuation of the bowels, purging. -2 A purgative.

विरिचनम् See विरेक.

विरिचित a. Purged, evacuated.

विरिफः 1 A river, stream. -2 Absence of the letter र.

विरोकः, -**कम्** A hole, pit, chasm; नासाविरोकपवनोल्लसितं तनीयो रोमाञ्चतामिव जगाम रजः पृथिव्याः Śi. 5. 54. -**कः** A ray of light.

विरोचनः 1 The sun; दीप्तिनिर्जितविरोचनादयं गां विरोचनमुतादभीप्सतः Śi. 14. 74. -2 The moon; (सोममथाब्रवीत्) समं वर्तस्व भार्यासु मा त्वां शप्से विरोचन Mb. 9. 35. 57. -3 Fire. -4 N. of the son of Prarhāda and father of Bali; Śi. 14. 74. -5 A species of करञ्ज tree. -6 A species of श्योनाक. -**नम्** 1 Light, lustre. -2 Propounding (आलोचन);

विशुद्धविज्ञानविरोचनाश्चिता विद्याऽमवृत्तिश्चरमेति भण्यते A. Rām. 7. 5. 15. -Comp. -सुतः an epithet of Bali.

विरोचिष्णु a. Shining, bright; वायोरपि विकुर्वाणाद्विरोचिष्णु तमोनुदम् Ms. 1. 77.

विल् I. 6 P. (विलति) 1 To cover, conceal. -2 To break, divide. -II. 10 U. (विलयति-ते) To throw, send forth.

विलम् See विलम्.

विलक्ष 10 U. 1 To see, observe, perceive, notice. -2 To characterize, distinguish. -3 To be confused, be bewildered; निर्व्यापारविलक्षितानि सान्त्वय बलानि U. 6; see विलक्ष below.

विलक्ष a. 1 Having no characteristic or distinguishing marks, or fixed aim. -2 Bewildered, embarrassed. -3 Surprised, astonished. -4 Ashamed, abashed, disconcerted; गोत्रेषु स्खलितस्तदा भवति च व्रीडाविलक्षश्चिरम् S. 6. 5. -5 Forced, unnatural, embarrassed (as a smile); विलक्षस्मितस्फुरितैर्दशनांशुभिः K. 233; Ratn. 3. 14. -6 Missing the mark (as an arrow).

विलक्षण a. 1 Having no characteristic or distinguishing marks. -2 Different, other; ततश्च कर्माणि विलक्षणानि Bhāg. 11. 23. 44. -3 Strange, extraordinary, unusual; तस्मै नमस्ते स्वविलक्षणात्मने Bhāg. 10. 70. 38. -4 Possessed of inauspicious marks. -5 Lustreless, bad-looking; उद्दीक्ष्योद्दीक्ष्य नयनेर्भयादिव विलक्षणैः Rām. 3. 52. 41. -णम् 1 A vain or useless state. -2 Perceiving, observing.

विलक्षित p. p. 1 Distinguished, perceived, seen, discovered. -2 Discernible by. -3 Dismayed, perplexed, embarrassed, puzzled. -4 Vexed, annoyed. -5 Undistinguished.

विलग् 1 P. To stick or adhere to, cling to; केचिद्विलग्ना दशनान्तरेषु Bg. 11. 27.

विलग्न a. 1 Clinging or sticking to, resting on, fastened on; आकुटिलपक्ष्मविलग्नम् S. 7. 25; Si. 9. 20. -2 Cast, fixed, directed; पुरोविलग्नैर्हरदृष्टिपातैः सुवर्णसूत्रैरिव कृष्यमाणः Ku. 7. 50. -3 Gone by, elapsed (as time). -4 Thin, slender, delicate; मध्येन सा वेदिविलग्नमध्या Ku. 1. 39; V. 4. 37. -5 Pendulous, flaccid (as breasts). -6 Caged (as a bird). -णम् 1 The waist. -2 The hips. -3 The rising of constellations.

विलङ्घ 10 U. 1 To pass or spring over, traverse; निवेशयामास विलङ्घिताम्वा R. 5. 42; 16. 32; Si. 12. 24; 8. 26. -2 To violate, transgress, overstep, disregard, neglect; गन्तुं प्रवृत्ते समयं विलङ्घ्य Ku. 3. 25; R. 5. 48; Ki. 2. 45; Si. 17. 12. -3 To violate the limits of propriety; नृपतेः प्रतिषिद्धमेव तत् कृतवान् पञ्क्तिरथो विलङ्घ्य यत् R. 9. 74. -4 To rise towards, ascend or go up to; समुदितं न विलङ्घयितुं नमः Ki. 5. 1; N. 5. 2. -5 To give up, abandon, leave aside; मनो बबन्धान्यरसान् विलङ्घ्य सा R. 3. 4. -7 To surpass,

excel; इति कर्णोत्पलं प्रायस्तव दृष्ट्वा विलङ्घ्यते Kāv. 2. 224. -8 To cause to fast. -9 To overcome, surmount. -10 To offend, insult.

विलङ्घनम् 1 Transgressing, overstepping. -2 Of fence, transgression, injury; केवलं न सहते विलङ्घनम् Ki. 13. 55. -3 (pl.) Fasting, abstention from food.

विलङ्घित p. p. 1 Passed over or beyond, gone over. -2 Transgressed. -3 Surpassed, excelled. -4 Overcome, defeated. -5 Baffled, defied (as efforts); विलङ्घिताधोरणतीव्रयत्नाः R. 5. 48. -तम् Fasting.

विलज्ज 6 Ā. To be bashful or modest, to blush, feel ashamed; यत्रांशुकाक्षेपविलज्जितानाम् Ku. 1. 14; R. 14. 27.

विलज्ज a. Shameless, unabashed.

विलप् 1 P. 1 To say, speak. -2 To lament, moan, bewail, cry, weep; विल्लाप विकीर्णमूर्धजा Ku. 4. 4; विल्लाप स बाष्पगद्गदम् R. 8. 43, 70; Bk. 6. 11; तामिह वृथा किं विल्लामि Git. 3. -3 To prattle, talk idly, babble.

विलपनम् 1 Talking. -2 Talking idly, chattering, prattle. -3 Lamenting, wailing; विलपनविनोदोऽप्यसुलभः U. 3. 30. -4 The sediment of any oily substance. -Comp. -विनोदः removing grief by weeping.

विलपितम् 1 Lamentation, wailing. -2 A wail.

विलापः Wailing, lamentation, a wail, moan; लङ्काव्रीणां पुनश्चक्रे विलापाचार्यकं शरैः R. 12. 78.

विलापनम् An act causing lamentation, ruin; मद्विलापनमेतत्तु प्रतिबुद्धोऽस्मि संत्यज Mb. 12. 177. 28.

विलभ् 1 Ā. 1 To remove, take away. -2 To grant, bestow. -3 To choose.

विलम्ब 1 Ā. 1 To hang down, hang from, be suspended from; बिभ्रत्या कौस्तुभं न्यासं स्तनान्तरविलम्बनम् R. 10. 62. -2 To set, decline (as the sun &c.). -3 To stay or lag behind, stay or remain, wait, stand still; तां प्राङ्मुखीं तत्र निवेश्य तन्वीं क्षणं व्यलम्बन्त पुरो निषण्णाः Ku. 7. 13. -4 To delay, be retarded; विलम्बितफलैः कालं निनाय स मनोरथैः R. 1. 33; किं विलम्बयते त्वरितं तं प्रवेशय U. 1. -5 To rest or depend upon; कर्माणि निर्वाणविलम्बितानि Bhāg. 1. 16. 24. -Caus. To delay, detain. -2 To put off, retard, procrastinate, postpone. -3 To waste, lose.

विलम्बः 1 Hanging over, pendulousness. -2 Tardiness, delay, procrastination.

विलम्बनम् 1 Hanging down, depending. -2 Delay, procrastination; न कुरु नितम्बिनि गमनाविलम्बनम् Git. 5; or तन्मुग्धे विफलं विलम्बनमसौ रम्योऽभिसारक्षणः ibid.

विलम्बिका Constipation; a form of indigestion.

विलम्बित p. p. 1 Hanging, depending. -2 Pendulous. -3 Depending on, closely connected with. -4 Tardy, delayed, retarded. -5 Slow (as time in music opp. to द्रुत). -तम् Delay. -तम् ind. Slowly, tardily.

विलम्बिन् *a.* (-नी *f.*) 1 Hanging down, depending, pendent; नवाम्बुभिर्भूरिविलम्बिनो घनाः S. 5. 12; शिरीष-मागण्डविलम्बि केशरम् 6. 17; अल्लुविलम्बिपयोधरोपरुद्धाः Si. 4. 29, 59; Ku. 1. 14; Ki. 5. 6; R. 16. 14; 18. 26; Mk. 5. 13. -2 Delaying, dilatory, being slow; भवति विलम्बिनि विगलितलज्जा विलपति रोदिति वासकसज्जा Git. 6.

विलम्भः 1 Liberality. -2 A gift, donation.

विलयः 1 Dissolution, liquefaction. -2 Destruction, death, end; नयतु मामात्मनोऽङ्गेषु विलयमम्बा U. 7. -3 Destruction or dissolution of the world; (विलयं गम् to be dissolved, to end, to be terminated; दिवसोऽनुमित्रमगमद्विलयम् Si. 9. 17).

विलयनम् 1 Dissolving, liquefying, dissolution. -2 Corroding. -3 Removing, taking away. -4 Attenuating. -5 An attenuant.

विलला *N.* of a plant (Mar. अतिबला).

विलस् 1 *P.* 1 To shine, flash, glitter; वियति च विल्लास तद्वादिन्दुर्विलसति चन्द्रमसो न यद्वदन्यः Bk. 10. 69; Me. 49; R. 13. 76. -2 To appear, arise, become manifest; प्रेम विलसति महत्तद्दहो Si. 15. 14; 9. 87. -3 To sport, amuse oneself, play, frolic about sportively; कापि चपला मधुरिषुणा विलसति युवतिरधिकगुणा Git. 7; or हरिरिह मुग्धवधू-निकरे विलासिनि विलसति केलिपरे Git. 1; पर्यङ्के तथा सह विल्लास H. 1. -4 To sound, echo, reverberate. -5 To act upon, work upon, show oneself; (खेदः) त्वयि विलसति तुल्यं वलभालोकनेन Mal. 3. 8. -6 To move about, dart, shoot upwards.

विलसत् *pres. p.* (-न्ती *f.*) 1 Glittering, shining, bright. -2 Flashing, darting. -3 Waving. -4 Sportive, playful; see विलस् above.

विलसनम् 1 Glittering, flashing, gleaming. -2 Sporting, dallying.

विलसित *p. p.* 1 Glittering, shining, gleaming. -2 Appeared, manifested; तथा विलसितेष्वेषु गुणेषु गुणवानिव Bhāg. 1. 2. 31. -3 Sportive, wanton. -तम् 1 Glittering, gleaming. -2 A gleam, flash; रोधोभुवां मुहुरमुत्र हिरण्मयीनां भासस्तद्विलसितानि विडम्बयन्ति Ki. 5. 46; Me. 83; V. 4. -3 Appearance, manifestation; as in अज्ञानविलसितम् &c. -4 Sport, play; dalliance, amorous or wanton gesture (fig. also); अतिपिशुनानि चैकान्तानिष्ठुरस्य देवहतकस्य विलसितानि K. -5 Action or gesture in general. -6 Effect, fruit, result; सुकृतविलसितानां स्थानमूर्जस्वलानाम् Mal. 2. 9.

विलासः 1 Sport, play, pastime. -2 Amorous pas- time, diversion, pleasure; as in विलासमेखला R. 8. 64; so विलासकाननम्, विलासमन्दिरम् &c. -3 Coquetry, dalliance, affectation, wantonness, graceful movement or play, any feminine gesture indicative of amorous sentiment; यातं यच्च नितम्बयोर्गुस्तया मन्दं विलासादिव S. 2. 2; कविकुलगुरुः कालि-दासो विलासः P. R. 1. 22; Si. 9. 26. -4 Grace, beauty,

सं. इ. को.... १८४

elegance, charm; सहजविलासनिबन्धनं शरीरम् Mal. 2. 6. -5 Flash, gleam. -6 Liveliness, joviality (considered as a masculine virtue); शोभा विलासो माधुर्यं..... पौरुषा गुणाः Daśarūpaka 2. 10. -7 Lust. -Comp. -काननम् a pleasure-grove. -गृहम्, -मन्दिरम् a pleasure-house. -चेष्टितम् amorous movement; लतासु तन्वीषु विलासचेष्टितम् Ku. 5. 13. -भित्तिः a wall (only) in appearance.

विलासनम् 1 Sport, play, pastime. -2 Wantonness, dalliance.

विलासवती A wanton or amorous woman; विलास-वतीसखः R. 9. 48; विलासवत्यो मनसि प्रवासिनामनङ्गसंदिपनमाशु कुर्वते Rs. 1. 12.

विलासिका A drama in one act full of love-incidents; it is thus defined in S. D.:— शृङ्गारबहुलैकाङ्का दश-लास्याङ्गसंयुता। विदूषकावटार्या च पीठमर्देन भूषिता। हीना गर्भ-विमर्शाभ्यां संधिभ्यां हीननायका। स्वल्पवृत्ता सुनेपथ्या विख्याता सा विलासिका ॥ 552.

विलासिन् *a.* (-नी *f.*) Sportive, playful, dallying, wanton, coquettish; विलस्तमसादपरो विलासी R. 6. 14. -*m.* 1 A sensualist, voluptuary, an amorous person; उपमान-मभूद्विलासिनां करणं यत्तव कान्तिमत्तया Ku. 4. 5. -2 Fire. -3 The moon. -4 A snake. -5 An epithet of Kṛiṣṇa or Viṣṇu. -6 Of Śiva. -7 Of the god of love.

विलासिनी 1 A woman (in general). -2 A coqu-ettish or wanton woman; हरिरिह मुग्धवधूनिकरे विलासिनि विलसति केलिपरे Git. 1; Ku. 7. 69; Si. 8. 5; R. 6. 17. -3 A wanton, harlot.

विलागम् (= पिलाटम् *q. v.*).

विलायः, विलायनम् Dissolution, destruction, end; परीक्षितोऽथ राजर्षेर्जन्मकर्मविलायनम् Bhāg. 1. 7. 12.

विलालः 1 A cat (= बिडाल). -2 An instrument, a machine.

विलिख् 6 *P.* 1 To write, inscribe. -2 To draw, paint, delineate, portray; विलिखति रहसि कुरङ्गमदेन भवन्तमसम-शरभूतम् Git. 4. -3 To scratch, scrape, tear up; निघ्नन् प्रोथेन पृथिवीं विलिखंश्चरणैरपि Mb. 3. 167. 19; मन्दं शब्दायमानो विलिखति शयनादुत्थितः क्षमां खुरेण K. P. 10; व्यलिखच्चुपुटेन पक्षती N. 2. 2; पादेन हैमं विलिलेख पीठम् R. 6. 15; Ku. 2. 23. -4 To implant, infix; तावन्तोऽपि विलिख्यन्ते हृदये शोकशङ्कवः H. 4. 72 v. 1.

विलिखनम् 1 Scratching, scraping, writing. -2 The course of a river. -3 Dividing, splitting.

विलेखः A hole, cavity; छायातपविलेखं च Mb. 14. 45. 4. -खा 1 A scratch, mark. -2 A written contract.

विलेखनम् 1 Scratching, scraping, making a mark or furrow. -2 Digging. -3 Uprooting. -4 Dividing, splitting.

विलिङ्ग *a.* Of a different gender. °स्थ *a.* Not to be understood; Mb. 2.

विलिप् 6 P. 1 To smear, anoint, rub on; तथा हि नृत्याभिनयक्रियाच्युतं विलिप्यते मौलिभिरम्बरौकसाम् Ku. 5. 79; Bk. 3. 20; 15. 6; Si. 16. 62. -2 To pollute, defile, taint, contaminate.

विलिप्त *p. p.* 1 Anointed, besmeared, smeared over. -2 Polluted, stained, defiled.

विलिप्ता, विलिप्तिका A second (= 1/3600 of a degree).

विलिम्पित *a.* Smeared, anointed.

विलेपः 1 An unguent, an ointment. -2 Mortar. -3 Plaster (in general). -4 Anointing, plastering.

विलेपनम् 1 Smearing, anointing. -2 An ointment, unguent, any cosmetic or perfume for the body (such as saffron, sandal &c.); न स्नानं न विलेपनं न कुसुमं नालंकृता मूर्धजाः Bh. 2. 19; यान्येव सुरभिकुसुमधूपविलेपनादीनि K.

विलेपनी 1 A woman scented with perfumes. -2 A woman beautifully dressed or attired (सुवेशा). -3 Rice-gruel.

विलेपिका, -विलेपी, -विलेप्यः Rice-gruel.

विलेपिका A female anointer.

विलेपिन् *a.* Viscous, sticky.

विली I. 4 A. 1 To cling or stick to, adhere to. -2 To rest on, settle down or alight on; पुरोऽस्य यावन्न भुवि व्यलीयत Si. 1. 12. -3 To be dissolved, to melt away, be absorbed in; विलिल्ये यत्कुक्षिरिथतशिखिनि वातापिवपुषा Mv. 6. 60; 7. 14. -4 To vanish, disappear. -5 To perish. -II. 9 P. To melt, liquefy.

विलीन *p. p.* 1 Sticking to, clung or attached to. -2 Perched or settled on, alighting on. -3 Contiguous to, in contact with. -4 Melted, dissolved, liquefied. -5 Disappeared, vanished. -6 Dead, perished. -7 Infused into the mind, imagined.

विलुञ्चनम् Tearing off, peeling.

विलुङ् *Caus.* 1 To agitate, stir up, toss about. -2 To disturb, confuse. -3 To turn over, upset.

विलोडनम् 1 Agitating, shaking about, stirring up, churning; ताव नोदधिविलोडने प्रति त्वद्विनाथ वयमुत्सहामहे Si. 14. 83. -2 Splashing, sporting in (water); कदाचिन्मद्विलोडनासहिष्णुर्मासपत् Dk. 2. 3.

विलोडित *p. p.* 1 Shaken, churned, stirred, agitated. -2 Rolling on the ground. -तम् Butter-milk.

विलुण्ठनम् Robbing, plundering.

विलुप् 6 P. 1 To break off, pull out, cut off. -2 To seize, plunder, rob, carry off; उपकारं ध्वजोक्त्य सर्वमेवाव-

लुम्पति H. 2. 97. -3 To mar, spoil, impair. -4 (a) To destroy, ruin, cause to disappear; प्रियमत्यन्तविलुप्तदर्शनम् Ku. 4. 2 'for ever lost to view'. (b) To eat up; कव्याद्विरुद्धगलितिका नियतं विलुप्ता U. 3. 28; Mk. 1. 9. -5 To wipe or rub off. -*Pass.* To be destroyed or lost, to perish, disappear; जराविलुप्तमानावमानचिन्तः Dk.

विलुप्त *p. p.* 1 Broken or torn off; छायासुप्तमृगः शकुन्त-निवहैर्विष्वन्विलुप्तच्छदः Pt. 2. 2. -2 Seized, snatched away, carried off. -3 Robbed, plundered. -4 Destroyed, ruined. -5 Impaired, mutilated.

विलुम्पकः A thief, robber, ravisher; तदय नः पापमुपै-त्यनन्वयं यन्नष्टनाथस्य वसोर्विलुम्पकात् Bhāg. 1. 18. 44.

विलोपः 1 Taking away, carrying off, seizure, plunder. -2 Loss, destruction, disappearance.

विलोपनम् 1 Cutting off. -2 Carrying away. -3 Destroying, destruction.

विलोपन्त *m.* A robber.

विलुम् 4 P. To be disturbed or deranged, be disordered; दधद्विलुम्भितं वातैः केशरं वह्निपिङ्गलम् Bk. 9. 40. -*Caus.* 1 To allure, entice, attract; स्मर यावन्न विलोभ्यसे दिवि Ku. 4. 20; अङ्गनास्तमधिकं व्यलोभयन् (मुखैः) R. 19. 10. -2 To divert, amuse, entertain; क्व दृष्टिं विलोभयामि S. 6; ललित-लताविलोभ्यमाननयनो भवानुत्कण्ठां विनोदयतु V. 2.

विलुम्भित *p. p.* Disordered, agitated. -*Comp.* -प्लव *a.* going in an agitated manner.

विलोभः Attraction, seduction, allurement.

विलोभनम् 1 Enticing, alluring. -2 An allurement, a temptation, seduction; प्रयुज्य सामाचारितं विलोभनं भयं विभेदाय धियः प्रदर्शितम् Ki. 14. 7; R. 8. 60. -3 Praise, flattery.

विलोभनीय *a.* Alluring, enticing.

विलुल् 1 P. 1 To move to and fro. -2 To shake, make tremulous. -3 To disorder, derange, dishevel (as hair). -*Caus.* To agitate, stir, disturb.

विलुलित *p. p.* 1 Moving to and fro, unsteady, shaken, tossed about, tremulous; U. 3. 23. -2 Disordered, disarranged; गलितकुसुमदलविलुलितकेशा Git. 7. -3 Waving, fickle, unsteady.

विलुन्न *p. p.* Cut off, lopped off, clipt, cut asunder.

विलोक 10 U. 1 To see, behold, look at, perceive; विलोक्य वृद्धोक्षमधिष्ठितं त्वया महाजनः स्मेरमुखो भविष्यति Ku. 5. 70; R. 2. 11; 6. 59. -2 To search for, look out for.

विलोकः, -विलोकनम् 1 Seeing, looking at, observing; नगविलोकनाविस्मितमानसः Ki. 5. 16. -2 Sight, observation; विलोकनेनैव तवामुना मुने कृतः कृतार्थोऽस्मि निबर्हिताहसा Si. 1. 29.

विलोकित *p. p.* 1 Seen, observed, viewed, beheld. -2 Examined, thought about. -**तम्** 1 A look, glance; कृत इव मुग्धविलोकितोपदेशः S. 2. 3. -2 Observation.

विलोचनम् The eye; R. 7. 8; Ku. 4. 1; 3. 67; वृष्णा-लोलविलोचने कलयति प्राचीं चकोरीगणे। Bv. 1. 4; also seeing, sight. -*a.* Distorting the eyes (विपरीतदृष्टि); शत्रुभिन्नमुखो यश्च जिह्वप्रेक्षी विलोचनः Mb. 12. 168. 14. -**Comp.** -**अम्बु** *n.* tears. -**पथः** the range of vision. -**पातः** a glance, look.

विलोटकः A kind of fish; Clupea Cultrata.

विलोम *a.* (-मी *f.*) 1 Inverted, reverse, inverse, contrary, opposite. -2 Produced in the reverse order. -3 Backward. -4 Hairless. -5 Refractory. -**मः** 1 Reverse order, inversion. -2 A dog. -3 A snake. -4 N. of Varuna. -**मम्** A waterwheel, machine for raising water from a well. -**Comp.** -**उत्पन्न**, -**ज**, -**जात**, -**वर्ण** *a.* 'born in the reverse order'; *i. e.* born of a mother whose caste is superior to the father's; cf. प्रतिलोमज also. -**क्रिया**, -**विधिः** 1 a reverse action. -2 a rule of inversion (in math.). -**जिह्वः**, -**रसनः** an elephant. -**त्रैराशिकम्** rule of three inverse. -**पाठः** recitation in reverse order. -**विधिः** 1 reversed ceremony. -2 (Arith.) rule of inversion.

विलोमी The emblic myrobalan.

विलोल *a.* 1 Shaking about, trembling, tremulous, unsteady, rolling, waving, tossing about; पृषतीषु विलोम-मीक्षितम् R. 8. 59; Ku. 5. 8; Si. 8. 8; 15. 62; 20. 42; Ve. 2. 24, 28; R. 7. 41; 16. 68. -2 Loose, disordered, dishevelled (as hair); दधती विलोलकबरीकमाननम् U. 3. 4.

विलोलनम् 1 Shaking. -2 Stirring, agitating.

विलोहित *a.* 1 Of a purple colour. -2 Reddish, red; धनुर्धरः कोपविलोहिताक्षः R. 16. 77. -**तः** N. of Rudra. -**ता** One of the tongues of fire.

विल्ल See विल्ल.

विल्व See विल्व.

विवक्षा 1 A desire to speak. -2 Wish, desire. -3 Meaning, sense. -4 Intention, purpose. -5 Uncertainty, doubt, hesitation; किं ते विवक्षया वीर जहि भीष्मं महारथम् Mb. 6. 117. 5.

विवक्षित *a.* 1 Intended to be said or spoken; विवक्षितं ह्यनुक्तमनुतापं जनयति S. 3. -2 Meant, intended, purposed. -3 Wished, desired. -4 Favourite. -**तम्** 1 Purpose, intention. -2 Sense, meaning. -**Comp.** -**वचन** *a.* meant to express some sense, meant to be useful by expressing their sense; किं विवक्षितवचना मन्त्रा उताविवक्षितवचनाः SB. on MS. 1. 2. 31.

विवक्षु *a.* Wishing or about to speak; पुनर्विवक्षुः स्फुरितोत्तराधरः Ku. 5. 83.

विवश्रिषु *a.* Crafty, deceitful,

विवद् 1 **Ā.** 1 To quarrel, dispute; परस्परं विवदमानौ भ्रातरौ. -2 To be at variance, to conflict, be in opposition; परस्परं विवदमानानां शास्त्राणाम् H. 1. -3 To contend (as in a court of law).

विवदनम् Quarrel, litigation.

विवादः 1 (*a*) A dispute, contest, contention, controversy, discussion, debate, quarrel, strife; अलं विवादेन Ku. 5. 82; एतयोर्विवाद एव मे न रोचते M. 1; एकाप्सरःप्रार्थितयोर्विवादः R. 7. 53; विक्रीते करिणि किमङ्कुशे विवादः Subhāṣ. (*b*) Argument, argumentation, discussion. -2 Contradiction; एष विवाद एव प्रत्याययति S. 7. -3 A litigation, law-suit, contest at law; सीमाविवादः, विवादपदम् &c.; (it is thus defined :— ऋणादिदायकलहे द्वयोर्बहुतरस्य वा विवादो व्यवहारश्च); see व्यवहार also. -4 Crying aloud, sounding. -5 An order, command; तस्याननादुच्चरितो विवादश्चस्त्राल वेलास्वपि नार्णवानाम् R. 18. 43. -**Comp.** -**अर्थिन** *m.* 1 a litigant. -2 a plaintiff, complainant, prosecutor. -**पदम्** a title of dispute; विवादपदनिबन्धः Kau. A. 3. -**वस्तु** *n.* the subject of dispute, the matter at issue.

विवादिन् *a.* 1 Disputing, contending, disputatious, quarrelling. -2 Litigating. -*m.* A litigant, party in a law suit.

विवत्सा A calfless cow.

विवधः 1 A yoke for carrying burdens. -2 A road, high-way. -3 A load, burden. -4 Storing grain; provisions. -5 A pitcher. -6 The income which a king obtains from his subjects.

विवधिकः 1 A carrier of loads, porter. -2 A pedlar, hawker.

विवधा 1 A yoke. -2 Chain of fetters.

विवरम् 1 A fissure, hole, cavity, hollow, vacuity; यच्चकार विवरं शिलाघने ताडकोरसि स रामतायकः R. 11. 18; 9. 61; 19. 7; धीरनादभरितकर्णविवरं प्रिये मदयन्तिके इति व्याहरति Māl. 7. -2 An interstice, interval, intervening space; तानहं विवरं दृष्ट्वा प्राहिष्वं यमसादनम् Mb. 3. 171. 29; Bhāg. 5. 10. 12; अयमरविवरेभ्यश्चातकैर्निष्पतद्भिः S. 7. 7. -3 A solitary place; विवरेऽपि नैनमानिगूढमभिभवितुमेष पारयन् Ki. 12. 37. -4 A fault, flaw, defect, weak point. -5 A breach, wound. -6 The number 'nine'. -7 Expansion, opening, widening. -8 The lower region (पाताल); ज्योतिषां विवराणां च यथेदमसृजद्भिः Bhāg. 6. 1. 5. -**रः** Expansion. -**Comp.** -**नालिका** a flute, fife. -**प्रवेशः** entrance into a chasm (one of the means of getting one's desired object); Pt. 5.

विवर्ण *a.* 1 Colourless, pale, wan, pallid; नरेन्द्रमार्गाद्व इव प्रपेदे विवर्णभावं स स भूमिपालः R. 6. 67. -2 Discoloured, deprived of water (as a gem.); विवर्णमणीकृतम् (कनकवलयम्) S. 3. 12. -3 Low, vile. -4 Ignorant, stupid, unlettered. -5 Bad-coloured; Mb. 12. 36. 38. -**र्णः** An

outcast, a man belonging to low caste. -Comp. -भावः paleness.

विवर्णित *p. p.* Disapproved.

विवल्ग 1 *P.* To leap, jump, spring; कृतमुज्ज्वलि बल्गु विवल्गतोः Ki. 18. 11.

विवश *a.* 1 Uncontrolled, independent, unsubdued. -2 Having lost control over oneself, dependent, subject, under control (of another), helpless; विवशां धर्षयित्वा च कां त्वं प्रीतिमवाप्स्यसि Mb. 3. 281. 22; परीता रक्षोभिः श्रयति विवशा कामपि दशम् Bv. 1. 83; मित्रस्नेहाद्विवशमधुना साहसे मां नियुक्ते Mu. 6. 18; जातं जातमवश्यमाशु विवशं मृत्युः करोत्यात्मसात् Bh. 3. 105; Si. 20. 58; सोद्योगं नरमायान्ति विवशाः सर्वसंपदः H. 1. 151; Mv. 6. 32, 63; Bhāg. 1. 1. 14. -3 Insensible, not master of oneself; विवशा कामवधूर्विबोधिता Ku. 4. 1. -4 Dead, perished; उपलब्धवती दिवश्च्युतं विवशा श्तापनिवृत्ति-कारणम् R. 8. 82. -5 Desirous or apprehensive of death.

विवस् *I. 1 P.* 1 To dwell abroad. -2 To live, dwell. -3 To spend, pass (time). -4 To retire, withdraw; इच्छन्निता विवसितुं गणयन् स्वमासान् Bhāg. 3. 31. 17. -Caus. To banish, send into exile; अस्त्रहेतोर्महाबाहुरमितात्मा विवासितः Mb. 3. 86. 2; कृते सौभागिनेयस्य भरतस्य विवासितौ Bk. 4. 35. -II. 2 *Ā.* 1 To exchange clothes. -2 To wear, put on.

विवासः, -विवासनम् 1 Banishment, sending into exile, expulsion; रामस्य गात्रमसि दुर्वहगर्भस्त्रिषीताविवासनपटोः कर्णा कुतस्ते U. 2. 10. -2 Separation from; प्रियैर्विवासो बहुशः संवासश्चाप्रियैः सह Mb. 14. 16. 34. -विवासकाले *ind.* At the time of daybreak.

विवासित *p. p.* Banished, exiled, expelled.

विवसन *a.* Naked, unclothed. -नः A Jaina mendicant.

विस्वत् *m.* 1 The sun; त्वष्टा विस्वतमिवोदिलेख Ki. 17. 48; 5. 48; R. 10. 30; 17. 48; एकः श्लाघ्यो विस्वान् परहितकर-णायेव यस्य प्रयासः Nāg. 3. 18. -2 *N.* of Aruna. -3 *N.* of the present Manu. -4 A god. -5 The *Arka* plant. -ती *f.* The city of the sun; L. D. B.

विवह् 1 *P.* 1 To remove, take away, drive off. -2 To marry. -Caus. To give in marriage.

विवहः *N.* of one of the seven tongues of fire.

विवाहः Marriage; (Hindu lawgivers enumerate eight forms of marriage; ब्राह्मो दैवस्तथैवार्धः प्राजापत्यस्तथाऽऽसुरः । गांधर्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमोऽधमः ॥ Ms. 3. 21; see Y. 1. 58-61 also; for explanation of these forms see s. v.). -Comp. -चतुष्टयम् marrying four wives. -दीक्षा the marriage ceremony or rite; विवाहदीक्षां निरवर्तयद् गुरुः R. 3. 33. -नेपथ्यम्, -वेषः a marriage-dress.

विवाहित *p. p.* Married.

विवाह्यः 1 A son-in-law. -2 A bridegroom.

विवाकः A judge; cf. प्राड्विवाक.

विवारः 1 Opening, expansion. -2 Expansion of the throat in the articulation of letters, (one of the *Ābhyantara Prayatnas*, opp. संवार); cf. विवृतमूष्मणां स्वराणां च Sk. on P. I. 1. 9.

विविश *a.* 1 Very much agitated or terrified; सकृद्विविमानपि हि प्रयुक्तं माधुर्यमाष्टे हरिणान् ग्रहीतुम् R. 18. 13; Ku. 1. 56. -2 Very angry.

विविच 3, 7 *U.* 1 To separate, divide, remove from; विविनन्मि दिवः सुरान् Bk. 6. 36. -2 To discern, discriminate. -3 To judge, ascertain, determine; कर्मणां च विवेकार्थं धर्माधर्मौ व्यवचेयन् Ms. 1. 26; रे खल तव खलु चरितं विदुषामग्रे विविच्य वक्ष्यामि Bv. 1. 108. -4 To describe, treat of. -5 To tear up, rend asunder.

विविक्त *p. p.* 1 Separated, detached, disjoined, abstracted; अपदयमेनकानि गोसहस्राणि वर्णशो विविक्तानि Mb. 3. 198. 5; विविक्तवर्णीभरणा Ki. 14. 3. -2 Lonely, solitary, retired, sequestered; विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि Bg. 13. 10. -3 Single, alone. -4 Distinguished, discriminated; यथा विविक्तं यद्वक्त्रं गृहीमो युक्तिसंभवात् Bhāg. 11. 22. 9. -5 Judicious; वेदवित्सु विविक्तेषु प्रेत्य स्वर्गं समश्नुते Ms. 11. 6. -6 Pure, faultless; स्त्रीपुंभिदा न तु सुतस्य विविक्तदृष्टेः Bhāg. 1. 4. 5; प्रत्यग्रमज्जनविशेषविविक्तमूर्तिः Ratn. 1. 19. -7 Profound (as a judgment or thought). -8 Intent on. -9 Devoid of, free from; प्रसन्नदिक्पांसुविविक्तावातम् Ku. 1. 23. -10 Having the knowledge, known; विविक्तपरव्यथो व्यथामाचरति Bhāg. 5. 26. 17. -क्तम् 1 A lonely or solitary place; विविक्तादृते नान्यदुत्सुकस्य शरणमस्ति V. 2; Ś. 5. 5; Si. 8. 70; विविक्तसेवी Bg. 18. 52. -2 Loneliness, privacy, seclusion. -3 Clearness, purity. -क्ता An unlucky or ill-fated woman, one disliked by her husband (दुर्भगा). -Comp. -सेविन् *a.* seeking solitude, lonely.

विवित्सा Desire to know; प्रायो धर्मार्थकामेषु विवित्सायां च मानवाः । हेतुनैव समीहन्ते आयुषो यशसः श्रियः ॥ Bhāg. 11. 7. 27.

विविध *a.* Various, diverse, manifold, multiform, sundry; सोऽभिधाय शरीरात् स्वात् सिद्धिर्विविधाः प्रजाः Ms. 1. 8, 39. -धम् A variety of action or gesture.

विवीतः An enclosed or preserved spot of ground, such as pasture-land; पथि ग्रामविवीतान्ते क्षेत्रे दोषो न जायते Y. 2. 162; अकृष्यायां भूमौ पशुभ्यो विवीतानि प्रयच्छेत् Kau. A. 2. 2. -Comp. -अध्यक्षः superintendent of pasturelands; Kau. A.

विवृ 5, 9 *U.* 1 To cover up, stop. -2 To open; स्वयं व्यवर्त्यन्त यथा तमो रवेः Bhāg. 10. 3. 50; स्वजनस्य हि दुःखमग्रतो विवृतद्वारमिवोपजायते Ku. 4. 26. -3 To unfold, disclose, reveal, show, display; द्रन्द्वाणि भावं क्रियया विवृत्तुः Ku. 3. 35; N. 9. 1; Bk. 7. 73; Si. 16. 30. -4 To speak, utter; श्रवणकटु तृपाणामेकवाक्यं विवृत्तुः R. 6. 85. -5 To teach, explain, expound; यस्मै मुनिर्ब्रह्म परं विवृत्ते Mv. 2. 43. -6 To spread; दिशि दिशि निरपेक्षस्तावकीनं विवृण्वन् (परिमलम्)

Bv. 1. 5. -7 To choose. -8 To unsheath a sword. -9 To part, comb (hair).

विवरणम् 1 Displaying, expressing, unfolding, opening. -2 Exposing, laying bare or open. -3 Exposition, explanation, gloss, comment, interpretation. -4 Describing, description. -5 A sentence.

विवृत *p. p.* 1 Displayed, manifested, expressed. -2 Evident, clear, open. -3 Uncovered, exposed, laid bare; ज्ञातास्वादो विवृतजघनां को विहातुं समर्थः Mb. 43. -4 Opened, unclosed, bare, open; कृष्णायसं च विवृतं धारयन् सुच्यते द्विजः Mb. 13. 136. 6. -5 Proclaimed. -6 Expounded, explained, commented upon; विवृत इव निरुक्तः Bhāg. 12. 11. 24. -7 Expanded, spread out. -8 Extensive, large, spacious. -9 Bare, barren (as ground). -10 Unhurt, woundless; Mb. 4. -**तम्** 1 Open articulation. -2 Publicity. -**ता** A particular disease, ulcer. -**तम्** *ind.* Openly. -**Comp.** -**अक्ष** *a.* large-eyed. (-**क्षः**) a cock. -**द्वार** *a.* with the gates thrown open; Ku. 4. 26. -**पौरुष** *a.* displaying valour; नित्यं विवृतपौरुषः Ms. 7. 102. -**भाव** *a.* candid, sincere.

विवृतिः *f.* 1 Display, manifestation. -2 Expansion. -3 Exposure, discovery. -4 Exposition, comment, interpretation, gloss.

विवृज् 10 U. or *Caus.* 1 To shun, avoid. -2 To make destitute of, deprive of. -3 To exclude. -4 To distribute, give.

विवर्जनम् Leaving, excluding, abandoning; सर्वान् कामानवाप्नोति.....मुनिर्मासविवर्जनात् Y. 1. 181.

विवर्जित *p. p.* 1 Left, abandoned. -2 Shunned. -3 Deprived of, destitute of, without (usually in comp.); प्रधानोऽयप्रधानः स्याद्यदि सेवाविवर्जितः Pt. 1. 34. -4 Given, distributed. -5 That from which anything is subtracted; diminished by.

विवृक्त *p. p.* Left, abandoned, deserted. -**का** A woman disliked by her husband; cf. विविक्ता.

विवृत् 1 *Ā.* 1 To turn round, roll, revolve, move round; अन्तर्बहिः परित एव विवर्तमानम् (पश्यामि ताम्) Mā. 1. 40. -2 To turn or move about; संमार्जजठरेणोर्वी विवर्तश्च मुहुर्मुहुः Mb. 3. 167. 19. -3 To turn aside, bend; कश्चिद्विवृत्तत्रिक-भिन्नहारः R. 6. 16; न विवृतो मदनो न च संवृतः S. 2. 12. -4 To become. -5 To turn away from, depart from, return. -6 To descend. -7 To attack, fall upon. -8 To take different forms; जीवितं च शरीरेण तेनैव सह जायते । उभे सह विवर्तते उभे सह विनश्यतः ॥ Mb. 12. 174. 22.

विवर्तः 1 Turning round, revolving, whirling. -2 Rolling onward, moving about; संवर्तप्रकटविवर्तसप्तपाथोनाथोर्भि-व्यतिकरविभ्रमप्रचण्डः Mv. 6. 26. -3 Rolling back, returning. -4 Dancing. -5 Alteration, modification, change of form, altered condition or state; शब्दब्रह्मणस्तादृशं विवर्त-

मितिहासं रामायणं प्रणिनाय U. 2; एको रसः करुण एव निमित्त-भेदाद्भिन्नः पृथक् पृथग्विवाश्रयते विवर्तान् U. 3. 47; अकाण्डशुष्काशनि-पातरोद्रः क एष धातुर्विषमो विवर्तः Mv. 5. 57. -6 (In Vedānta phil.) An apparent or illusory form, an unreal appearance caused by अविव्या or human error; (this is a favourite doctrine of the Vedāntins according to whom the whole visible world is a mere illusion—an unreal and illusory appearance—while Brahman or Supreme Spirit is the only real entity; as a serpent (सर्प) is a *vivarta* of a rope (रज्जु), so is the world a *vivarta* of the real entity Brahman, and the illusion is removed by *Vidya* or true knowledge; cf. Bhavabhūti:—विव्या-कल्पेन मरुता मेघानां भूयसामपि । ब्रह्मणोऽविवर्तानां क्वापि विप्रलयः कृतः ॥ U. 6. 6). -7 A heap, multitude, collection, an assemblage. -**Comp.** -**वादः** the doctrine of the Vedāntins that the visible world is illusory and Brahman alone is the real entity.

विवर्तनम् 1 Revolving, revolution, whirling round. -2 Rolling about, turning round; शय्याप्रान्तविवर्तनै-र्विगमयत्युन्निद्र एव क्षपाः S. 6. 5; Ve. 2. 8; 5. 40; Mv. 7. 5. -3 Rolling back, returning; लाङ्गूलचालनं क्ष्वेडा प्रतिवाचो विवर्तनम् Mb. 5. 72. 71; वप्रान्तस्खलितविवर्तनं पयोभिः Ki. 7. 11. -4 Rolling down, descending. -5 Existing, abiding. -6 Reverential salutation. -7 Passing through various states or existences. -8 An altered condition; पुनरकाण्ड-विवर्तनदारुणो प्रविशिनष्टि विधिर्मनसो रुजम् U. 4. 15; Mā. 4. 7. -9 Moving or wandering to and fro; तामिसादिषु चोप्रेषु नरेकेषु विवर्तनम् Ms. 12. 75. -10 Transformation. -11 Circumambulating (प्रदक्षिणा).

विवर्तित *p. p.* 1 Turned or whirled round, revolved. -2 Moved round or about, rolling; विवर्तितभूरियमय शिखरे S. 1. 23. -3 Mangled, hacked, cut to pieces; संसक्त-वृद्धिविवर्तितान्त्रजाल...Mā. 3. 17. -5 Unfolded. -6 Distorted, bent down.

विवृत्त *p. p.* 1 Turned round. -2 Turning round, revolving, rolling, whirling; निहितविवृत्तलोचनेन Ki. 7. 34. -**Comp.** -**अक्षः** a cock.

विवृत्तिः *f.* 1 Turning round, whirling, revolution. मनोऽस्य जहुः शफरीविवृत्तयः Ki. 4. 3; 7. 12. -2 Going asunder; संवाता मुहुरनिलेन नीयमाने दिव्यस्त्रीजघनवरांशुके विवृत्तिम् Ki. 7. 14. -3 Expansion, development; विराजमतपत् स्वेन तेजसैषां विवृत्तये Bhāg. 3. 6. 10. -2 (In gram.) A hiatus.

विवृध् 1 *Ā.* 1 To grow, increase. -2 To thrive, prosper. -3 To spring up, arise. -*Caus.* 1 To increase, augment. -2 To promote, advance, further. -3 To raise, elevate. -4 To gratify, exhilarate. -5 To congratulate (one) upon.

विवर्धनम् 1 Increasing. -2 Increase, augmentation, growth. -3 Enlargement, aggrandisement. -4 Cutting, dividing.

विवर्धित *p. p.* 1 Increased, augmented. -2 Advanced, promoted, furthered. -3 Gratified, satisfied. -4 Cut, divided.

विवृद्ध *p. p.* 1 Grown up. -2 Increased, augmented, heightened, enhanced, intensified (as grief, joy &c.). -2 Copious, large, plentiful.

विवृद्धिः *f.* 1 Growth, increase, augmentation, development; ययुः शरीरावयवा विवृद्धिम् R. 18. 49; विवृद्धिमन्त्रानुक्ते वसूनि 13. 4; so शोक°, हर्ष° &c. -2 Prosperity; लोकानां तु विवृद्धयर्षं मुखवाद्दूपादतः । ब्राह्मणं क्षत्रियं वैश्यं शूद्रं च निर्वर्तयत् ॥ Ms. 1. 31. -3 Lengthening (of a vowel).

विवेकः 1 Discrimination, judgment, discernment, discretion; काश्यपि यातस्तवापि च विवेकः Bv. 1. 68, 66; ज्ञातोऽयं जलधर तावको विवेकः 96; विवेकघ्नानां भवति विनिपातः शतमुखः Bh. 2. 10. -2 Consideration, discussion, investigation; यच्छृङ्गारविवेकतत्त्वमपि यत् काव्येषु लीलायितम् Git. 12; so द्वैत°, धर्म°. -3 Distinction, difference, discriminating (between two things); नीरक्षीरविवेके हंसालस्यं त्वमेव तनुषे चेत् Bv. 1. 13; एकतामिव गतस्य विवेकः कस्याचिन् महतोऽप्युपलेभे Ki. 9. 12; Bk. 17. 60. -4 (In Vedānta phil.) The power of distinguishing between the visible world and the invisible spirit, or of separating reality from mere semblance or illusion. -5 True knowledge. -6 A receptacle for water, basin, reservoir. -Comp. -ख्यातिः right knowledge. -ज्ञ *a.* judicious, discriminative; ते धन्यास्ते विवेकज्ञास्ते शस्या इह भूतले । आगच्छन्ति गृहे येषां कार्यार्थं सुहृदो जनाः ॥ Pt. 1. 262, 387. -ज्ञानम् the faculty of discrimination. -दृश्चन् *m.* a discerning man; विवेकदृष्टत्वमगात् सुराणाम् Bk. 2. 46. -पदवी reflection, consideration. -परिपन्थिन् obstructing right judgment. -भाज् *a.* wise. -मन्थरता feebleness of judgment. -विरहः ignorance, folly. -विश्रान्त *a.* foolish, unwise.

विवेकिन् *a.* 1 Discriminating, discreet, judicious; दम्भो भवति विवेकी Pt. 1. 418. -2 Separated. -*m.* 1 A judge, discriminator. -2 A philosopher.

विवेकत *m.* 1 A judge. -2 A sage, philosopher. -3 A wise person.

विवेचनम्, -ना 1 Discrimination. -2 Discussion, consideration. -3 Settlement, decision.

विवोद *m.* 1 A bridegroom, husband; आवरिष्ट विकटेन विवोदुर्वक्षसैव कुचमण्डलमन्या Si. 10. 42. -2 A son-in-law.

विब्वोक See विब्वोक; विब्वोकस्ते मुरविजयिनो वर्त्मपाती बभूव Ud. S. 43; गर्वाभिमानादिष्टेऽपि विब्वोकोऽनादरक्रिया.

विश 6 P. (विशति, विवेश, अविक्षत्, वेक्षति, वेष्टुम्, विष्ट) 1 To enter, go or enter into; यथा प्रदीर्षं ज्वलन् पतङ्गा विशन्ति नाशाय समृद्धवेगाः Bg. 11. 29; भोक्तुमन्तःपुरं विशत् Ms. 7. 216; विवेश कश्चिज्जटिलस्तपोवनम् Ku. 5. 30; R. 6. 10; Ma. 104; so दोलायमानेन चेतसा चिन्तां विवेश K. 199 'fell a-thinking'. -2 To go or come to, come into the possession of, fall

to the share of; उपदा विविशुः शश्वतोत्सेकाः कोशलेश्वरम् R. 4. 70. -3 To sit or settle down upon. -4 To penetrate, pervade. -5 To enter upon, undertake. -6 (In astr.) To come into conjunction with. -7 To appear on the stage. -8 To flow into (as a river or army); तत्सेना नरनाथानां पृतनाभिः पदे पदे । कुलापगेव कुल्याभिविशन्तीभिरवर्धत ॥ Rāj. T. 5. 140. -9 To befall (a death). -10 To belong to, exist for. -11 To mind, attend to (any business); Mb. 12. -Caus. (वेशयति-ते) To cause to enter. -Desid. (विविशति) To wish to enter.

विशानम् Entering, entrance into.

विश *m.* 1 A man of the third caste, a Vaisya. -2 A man in general. -3 People. -*f.* 1 People, subjects; शश्वयेषु विशामनन्यविषयो रक्षाधिकारः स्थितः Mv. 1. 25. -2 A daughter; Ms. 3. 148. -3 Ved. Entrance. -4 A family, tribe, race. -5 A settlement, dwelling. -6 (pl.) Property, wealth. -Comp. -पण्यम् goods, merchandise; विट्पण्यमुद्धृतोद्धारं विक्रेयं वित्तवर्धनम् Ms. 10. 85. -पतिः (also विशोपतिः) 1 a king, lord of subjects. -2 a son-in-law; दौहित्रं विट्पतिं बन्धुमृत्विग्याज्यौ च भोजयेत् Ms. 3. 148. -3 a head-merchant.

विशम् The fibres of the stalk of a lotus; cf. विस. -Comp. -आकरः a kind of plant (भद्रचूड). -कण्ठा a crane. -स्थूल *a.* afflicted.

विशङ्क 1 Ā. 1 To suspect, fear, have doubts or suspicions about; विशङ्कसे भीरु यतोऽवधीरणाम् S. 3. 14; सतीमपि ज्ञातिकुलैकसंश्रयो जनोऽन्यथा भर्तुमती विशङ्कते 5. 17. -2 To think to be, fancy, imagine; विशङ्कमाना रमितं कयापि जनार्दनं दृष्टवेदेतदाह Git. 7.

विशङ्क *a.* Fearless. -ङ्का Fear, suspicion.

विशङ्कनीय *a.* Questionable.

विशङ्कट *a.* (-टा, -टी *f.*) 1 Great, large, big; विशङ्कटो वक्षसि बाणपाणिः Bk. 2. 50; Si. 13. 34. -2 Strong, vehement, powerful. -टम् *ind.* Vehemently, intensely.

विशद *a.* 1 Clear, pure, pellucid, clean, spotless; योगनिद्रान्तविशदैः पावनैरक्लोकनैः R. 10. 14; 19. 39; 8. 3; प्रणयविशदां दृष्टिं वक्त्रे ददाति न शङ्किता Ratn. 3. 9; Ki. 5. 12. -2 White, of a pure white colour; निर्धौतहारगुलिकाविशदं हिमाम्भः R. 5. 70; Ku. 1. 44; 6. 25; Si. 9. 26; Ki. 4. 23. -3 Bright, shining, beautiful; हिमव्यपायादिशदाधराणाम् Ku. 3. 33; ताम्बूलद्युतिविशदो विलासिनीनाम् Si. 8. 70. -4 Clear, evident, manifest. -5 Calm, free from anxiety, at ease; जातो ममायं विशदः प्रकामम् (अन्तरात्मा) S. 4. 22; V. 3. -6 Tender, soft (to the touch). -7 Skilled in; fit for; Mk. 1. 9. -दः 1 The white colour. -2 A kind of smell (गन्ध); Mb. 12. 184. 28 (com. विशदः शाल्यनादौ). -3 A kind of touch (स्पर्श); Mb. 12. 184. 36 (com. विशदः उत्तमवस्त्रादिः). (विशदीकृ 8 U. 'to explain, make clear, illustrate.')

विशयः 1 Doubt, uncertainty, the second of the five members of an Adhikarana, q. v.; मुञ्चन्ति गुर्वशुचिता-विशयेन किं न चक्राङ्गवैष्णवमनुग्रहणादि सर्वम् Vis. Guna. 368. -2 Refuge, asylum.

विशरः 1 Splitting, bursting. -2 Slaughter, killing, destruction.

विशल्य a. 1 Free from trouble or anxiety, secure. -2 Free from thorns or darts; विशलयौ चापि सुग्रीवः क्षणेनैतौ चकार ह । विशल्यया महौषध्या दिव्यमन्त्रप्रयुक्त्या ॥ Mb. 3. 289. 6. -ल्या N. of several plants :-- दन्ती, गुडूची, अजमोदा &c. -**Comp.** -**करण** a. healing wounds inflicted by arrows. -**करणी** a particular herb with medicinal properties.

विशस् 1 P. 1 To cut up, kill; U. 4. -2 To immolate, sacrifice.

विशसनम् 1 Killing, slaughter, immolation; तस्यास्त्वं दुहितुस्तथा विशसनं किं दारुणमुच्यते U. 4. 5; N. 19. 12. -2 Ruin. -3 Battle; शोणितोदां रथावर्तां कृत्वा विशसने नदीम् Mb. 7. 16. 43. -4 Cutting, dissecting. -**नः** 1 A sabre, crooked sword. -2 A sword in general.

विशसित् m. A dissector; Ms. 5. 51.

विशस्त p. p. 1 Cut up, hacked. -2 Rude, ill-mannered; P. VII. 2. 19. -3 Praised, celebrated.

विशस्त m. 1 An immolator. -2 A Chāṇḍāla.

विशस्त्र a. Weaponless, unarmed, defenceless.

विशाखः 1 N. of Kārtikeya; वक्षो विशाखाविशिखव्रण-लाञ्छितं मे Mv. 2. 38. -2 An attitude in shooting (in which the archer stands with the feet a span apart). -3 A beggar, petitioner. -4 A spindle. -5 N. of Śiva. -6 N. of a god, frequently mentioned by Pāṇini and Patañjali along with *Skanda*; e. g. see Mbh. on P. VI. 3. 26, VIII. 1. 15. -a. also विशाखक; Branched, forked. -**Comp.** -**जः** the orange tree.

विशाखल See विशाख (2).

विशाखा (usually in the dual) N. of the 16th lunar mansion consisting of two stars; किमत्र चित्रं यदि विशाखे शशाङ्कलेखामनुवर्तेत S. 3.

विशातनम् 1 Rending asunder, cutting off, destroying; नमस्ते देवदेवेश सनातन विशातन Mb. 7. 83. 18. -2 Setting free, delivering, releasing.

विशाप a. Freed from a curse.

विशायः Sleeping in rotation, the rest enjoyed in rotation by the sentinels on watch.

विशारणम् 1 Splitting, rending. -2 Killing, slaughter.

विशारद a. 1 Clever, skilful or proficient in, versed in, conversant with (usually in comp.); नानाशस्त्रप्रहरणाः

सर्वे युद्धविशारदाः Bg. 1. 9; मधुदानविशारदाः R. 9. 29; 8. 17. -2 Learned, wise. -3 Famous, celebrated. -4 Bold, confident. -5 Beautifully autumnal. -6 Lacking the gift of speech. -**दः** The Bakula tree.

विशाल a. 1 Large, great, extensive, spacious, broad, wide; गृहैर्विशालैरपि भूरिशालैः Śi. 3. 50; रथचरण-विशालश्रोणिलेखनेन 11. 23; 17. 47; R. 2. 21; 6. 32; ते तं भुक्त्वा स्वर्गलोकं विशालम् Bg. 9. 21. -2 Rich or abounding in; श्रीविशालां विशालाम् Me. 30. -3 Eminent, illustrious, great, noble, celebrated. -**लः** 1 A kind of deer. -2 A kind of bird. -**ला** 1 N. of the town Ujjayini; पूर्वोद्दिष्टामनुसर पुरी श्रीविशालां विशालाम् Me. 30. -2 N. of a river. -3 Colocynth (Mar. मोठी कंवडळ). -**Comp.** -**अक्ष** a. large-eyed. (-**क्षः**) 1 N. of Viṣṇu. -2 of Garuḍa. -3 an epithet of Śiva. -4 N. of an ancient authority on the science of Govt. referred to by Kauṭilya; Kau. A. 1. 15. (-**क्षी**) an epithet of Pārvatī. -**कुलम्** a noble or eminent family; रूपयौवनसंपन्ना विशालकुलसंभवाः । विद्याहीना न शोभन्ते निर्गन्धा इव किशुकाः ॥ H. -**त्वच्** m. Alstonia Scholaris (Mar. सातवीण). -**विजयः** A kind of military array.

विशालता, -**त्वम्** 1 Greatness, magnitude. -2 Eminence.

विशिख a. Crownless, crestless, pointless. -**खः** 1 An arrow; माधव मनासेजविशिखमयादिव भावनया त्वयि लीना Git. 4; R. 5. 50; Mv. 2. 38. -2 A kind of reed. -3 An iron crow. -4 (In Math.) A versed sine.

विशिखा 1 A spade. -2 A spindle. -3 A needle or pin. -4 A minute arrow. -5 A highway; विशिखायां सौवर्णिकप्रचारः Kau. A. 2; Śi. 15. 70. -6 A barber's wife. -7 A sick-room.

विशित a. Sharp, acute.

विशिपम् [विशेः कपच् Un. 3. 145] 1 A temple. -2 An abode, a house. -3 A palace.

विशिष् 7 P. 1 To particularize, individualize, specify, define. -2 To distinguish, discriminate. -3 To aggravate, heighten, enhance, intensify; पुनरकाण्डविवर्तनदारुणो विधिरहो विशिनष्टि मनोरुजम् Māl. 4. 7; U. 4. 15. -4 To surpass, excel; विशेषको वा विशिशेष यस्याः श्रियं त्रिलोकीतिलकः स एव Śi. 3. 63. -**Pass.** 1 To be different from; स्वदेहान्न व्यशिष्यत R. 17. 62. -2 To be better or higher than, surpass, excel, be preferable or superior to (often with abl.); तस्माद् दुर्गं विशिष्यते H. 3. 50; Mv. 7. 39; मौनात् सत्यं विशिष्यते Ms. 2. 83; 3. 203; (also with instr. and gen.); सर्वेषामेव दानानां ब्रह्मदानं विशिष्यते Ms. 4. 233. -**Caus.** 1 To distinguish, particularize. -2 To surpass, excel; मदनमपि गुणैर्विशेषयन्ती Mk. 4. 4; M. 3. 5.

विशिष्ट p. p. 1 Distinguished, distinct. -2 Particular, special, peculiar, distinctive. -3 Characterized by, endowed with, possessed of, having. -4 Superior, best (of all), eminent, excellent, choice; विविष्टानि स्वकर्मसु

Ms. 10. 80; विशिष्टाया विशेषेण संगमो गुणवान् भवेत् Mb. -**पृ**: N. of Viṣṇu. -**Comp.** -**अद्वैतवादः** a doctrine of Rāmānuja which regards Brahman and Prakṛiti as identical and real entities. -**कुल** a. descended from an excellent race. -**बुद्धिः** f. a distinguishing knowledge, differentiation. -**वर्ण** a. of an eminent or excellent colour.

विशिष्टता 1 Distinction, speciality. -2 Excellence, superiority.

विशेष a. 1 Peculiar. -2 Copious, abundant; आसीद्विशेषा फलपुष्पवृष्टिः R. 2. 14. -**प**: 1 Discrimination, distinguishing between. -2 Distinction, difference; निर्विशेषो विशेषः Bh. 3. 50. -3 Characteristic difference, peculiar mark, special property, speciality, differentia; oft. in comp. and translated by 'special', 'peculiar' &c.; विशेषं नाधिगच्छामो गायतो राघवस्य च Rām. 7. 94. 14; प्रत्यादिष्टविशेषमण्डनविधिः Ś. 6. 5. -4 A favourable turn or crisis in sickness, a change for the better; अस्ति मे विशेषः Ś. 3 'I feel better'. -5 A limb, member; उपोष लावण्यमयान् विशेषान् Ku. 1. 25. -6 A species, sort, variety, kind, mode (usually at the end of comp.); पञ्चत्वाय विशेषाय कल्पते भुवनैः सह Bhāg. 11. 23. 21; भूतविशेषः U. 4; परिमलविशेषान् Pt. 1; कदलीविशेषाः Ku. 1. 36. -7 A different or various object, various particulars (pl.); प्रासादास्त्वां तुल्यितुमलं यत्र तैस्तैर्विशेषैः Me. 66, 59. -8 Excellence, superiority, distinction; usually at the end of comp. and translated by 'excellent', 'distinguished', 'pre-eminent', 'choice', &c.; अनुभावविशेषात् R. 1. 37; वपुर्विशेषेषु Ku. 5. 31; R. 2. 7; 6. 5; Ki. 9. 58; so आकृतिविशेषाः 'excellent forms', अतिथिविशेषः 'a distinguished guest' &c. -9 A peculiar attribute, the eternal distinguishing nature of each of the nine *dravyas*; अयमस्माद् व्यावृत्त इति व्यावृत्तिबुद्धिमात्रहेतुर्विशेषः Tarka K. (these *viśeṣas* are said to inhere in the atoms of the Earth, Water, Light, and Air and the five eternal substances, Ether, Time, Space, Soul and Mind.); पञ्च चैव विशेषा वै तथा पञ्चेन्द्रियाणि च Mb. 12. 306. 29; Bhāg. 2. 5. 29. -10 (a) Individuality, particularity. (b) A particular instance; उक्तिरर्थान्तरन्यासः स्यात् सामान्यविशेषयोः -11 A category, predicament. -12 A mark on the forehead with sandal, saffron &c. -13 A word which limits or qualifies the sense of another; see विशेषण. -14 N. of the mundane egg. -15 (In Rhet.) A figure of speech, said to be of three kinds; it is thus defined by Mammata :- विना प्रसिद्धमाधारमाधेयस्य व्यवस्थितिः। एकास्मा युगपद्बुद्धिरेकस्यानेकगोचरा। अन्यत् प्रकुर्वतः कार्यमशक्यान्यस्य वस्तुनः। तथैव करणं चेति विशेषस्त्रिविधः स्मृतः ॥ K. P. 10. -16 (In geom.) The hypotenuse. -**Comp.** -**अतिदेशः** a special supplementary rule, special extended application. -**उक्तिः** f. a figure of speech in which an effect is represented as not taking place though the usual necessary causes exist; विशेषोक्तिरखण्डेषु कारणेषु फलावचः K. P. 10; e. g.

हृदि स्नेहद्वयो नामूत् स्मरदीपे ज्वलत्यपि. -**करणम्** improvement. -**गुणः** 1 a special or distinguishing property. -2 (in phil.) such *guṇa* as is not produced (like संयोग, पृथक्त्व &c.) by the union of two things. -**ज्ञ**, -**विद्** a. 1 knowing distinctions, critical, connoisseur. -2 learned, wise; अज्ञः सुखमाराध्यः सुखतरमाराध्यते विशेषज्ञः Bh. 2. 3. -**धर्मः** 1 A peculiar duty. -2 A special law. -**पतनीयम्** A particular crime; नीचाभिगमनं गर्भपातनं भर्तृहिंसनम्। विशेषपतनीयानि स्त्रीणामेतान्यपि ध्रुवम् ॥ Y. 3. 297. -**भावना** (in Arith.) a kind of method in extracting roots. -**लक्षणम्**, -**लिङ्गम्** a special or characteristic mark. -**वचनम्** a special text or precept. विधिः, शास्त्रम् a special rule.

विशेषक a. 1 Distinguishing, distinctive. -2 Restrictive; ननु विशेषकः शब्दः श्रूयते ब्रह्मवर्चसकमिति। नैष विशेषकः। उपाधिकर एषः। ŚB. on MS. 4. 3. 20. -**कः**, -**कम्** 1 A distinguishing feature or characteristic, an attribute. -2 A discriminative or distinguishing quality. -3 A mark on the forehead with sandal, saffron &c. -4 Drawing lines of painting on the face and person with coloured unguents and cosmetics; प्रत्याख्यातविशेषकं कुरवकं श्यामावदातारुणम् M. 3 5; स्वेदोद्गमः किंपुरुषाङ्गनानां चक्रे पदे पत्रविशेषकेषु Ku. 3. 33; R. 9. 29; Śi. 3. 63; 10. 84. -**कः** A particular form of speech; cf. विशेषोक्ति. -**कम्** A group of three stanzas forming one grammatical sentence; द्वाभ्यां युग्ममिति प्रोक्तं त्रिभिः श्लोकैर्विशेषकम्। कलापकं चतुर्भिः स्यात्तदूर्ध्वं कुलकं स्मृतम् ॥

विशेषण a. 1 Attributive. -2 Distinctive; सूक्ष्मं विशेषणं तेषामवेक्षेच्छास्त्रचक्षुषा Mb. 12. 217. 28. -**णम्** 1 Distinguishing, discrimination, particularization; भावनं ब्रह्मणः स्थानं धारणं सद्विशेषणम् Bhāg. 3. 26. 46. -2 Distinction, difference; स्वानुभूत्या तिरोभूतमायागुणविशेषणम् Bhāg. 3. 33. 25. -3 A word which particularizes, qualifies, or defines another, an adjective, attribute, epithet (opp. विशेष्य); भक्षयतिश्च नञ्विशेषणम् ŚB. on MS. 6. 2. 19; उपपन्नमिदं विशेषणं वायोः V. 3; विशेषणैर्यत् साकूतैरुक्तिः परिकरस्तु सः K. P. 10. (विशेषण is said to be of three kinds व्यावर्तक, विधेय, and हेतुगर्भ). -4 A distinguishing feature or mark. -5 Species, kind. -6 Surpassing, excelling; अस्य काव्यस्य कवयो न समर्था विशेषणे Mb. 1. 1. 73; पराक्रमेऽन्योन्यविशेषणेन Ki. 17. 32. -**Comp.** -**असिद्धः** N. of a kind of हेत्वाभास. -**पदम्** a title of honour.

विशेषतस्, -**विशेषेण**, -**विशेषात्** ind. 1 Especially, particularly. -2 In proportion to; निःस्वेभ्यो देयमेतेभ्यो दानं विद्याविशेषतः Ms. 11. 2. -3 Individually, singly.

विशेषित p. p. 1 Distinguished. -2 Defined, particularized. -3 Distinguished by an attribute. -4 Superior, excellent.

विशेष्य, -**विशेषणीय** a. 1 To be distinguished. -2 Chief, superior; उपपन्नं हि यच्चेष्टा विशिष्येत विशिष्यया Mb. 12. 237. 12. -**व्यम्** The word qualified or limited by

an adjective, the object to be defined or particularized by another word; a noun; विशेष्यं नामिधा गच्छेत् क्षीणशक्ति-विशेषणे K. P. 2. -2 A substantive, noun.

विशील *a.* Ill-behaved, immoral, wicked; Ms. 5. 154.

विशुध् 4 P. To be purified. -*Caus.* 1 To purify. -2 To free from suspicion. -3 To justify. -4 (In alg.) To subtract.

विशुद्ध *a.* 1 Purified, cleansed. -2 Pure, free from vice, sin, or imperfection. -3 Spotless, stainless. -4 Correct, accurate. -5 Virtuous, pious, straightforward; विशुद्धमुग्धः कुलकन्यकाजनः Māl. 7. 1. -6 Humble. -द्धम् A kind of mystical circle (चक्र) in the body. -*Comp.* -धिषण, -धी *a.* having the mind purified. -प्रकृति *a.* of virtuous disposition. -सत्त्व *a.* of a pure character.

विशुद्धिः *f.* 1 Purification; तदङ्गसंसर्गमवाप्य कल्पते ध्रुवं चितामस्मरजो विशुद्धये Ku. 5. 79; उपविश्यासने युञ्ज्यायोगमात्म-विशुद्धये Bg. 6. 12; Ms. 6. 69; 11. 53. -2 Purity, complete purity; हेम्नः संलक्ष्यते ह्यमौ विशुद्धिः श्यामिकापि वा R. 1. 10; 12. 48. -3 Correctness, accuracy. -4 Rectification, removal of error. -5 Similarity, equality. -6 (In alg.) A subtractive quantity. -7 Expiation, atonement; इयं विशुद्धिरुदिता प्रमाप्याकामतो द्विजम् Ms. 11. 89. -8 Settlement (of a debt). -9 Perfect knowledge.

विशोधनम् 1 Cleaning, clearing (fig. also); राज्य-कष्टकविशोधनोद्यतः Vikr. 5. 1. -2 Purifying, freeing from sin, defect &c.; धृतप्राशो विशोधनम् Ms. 11. 143. -3 Expiation, atonement. -4 A laxative; Suśr. -नी, विशोधिनी Tiaridium Indicum (Mar. नाय, मुसंडी).

विशोधय *a.* To be purified, cleansed or corrected. -ध्यम् A debt.

विशून्य *a.* Perfectly empty.

विशूल *a.* Without (*i. e.* not possessing) a spear; दुर्जयो लवणः शूली विशूलः प्रार्थयतामिति R. 15. 5.

विशृङ्खल *a.* 1 Without fetters (lit.). -2 Unfettered, unchecked, unrestrained, uncurbed (fig.); विशृङ्खलं शृङ्खलकाः प्रतस्थिरे Śi. 12. 7; करिकुम्भतुलामुरोजयोः क्रियमाणां कविभिर्विशृङ्खलैः Bv. 2. 177. -3 Free from all moral bonds, dissolute; उद्भासिताखिलखलस्य विशृङ्खलस्य... गोचरगतैः सुखमाप्यते कैः Bh. 2. 59.

विशृ Pass. 1 To be split in pieces, be shattered, विशीर्येत वनेऽथवा. -2 To crumble to pieces, be dissolved, decay. -3 To waste away, become emaciated. -4 To vanish, disappear; सर्वेषां मूर्ध्नि वा तिष्ठेद्विशीर्येत वनेऽथवा H. 1. 113.

विशर्णि *p. p.* 1 Shattered, broken to pieces; दधति विदार्य विशीर्णशुष्कदेहाः Māl. 5. 15. -2 Decayed, withered. -3 Dropped or fallen down; स्वयं विशीर्णदुमपर्णवृत्तिता Ku. 5. 28. -4 Shrunk, shrivelled. -5 Impaired, wasted,

सं. इ. को... १८५

spoiled. -6 Squandered (as a treasure). -7 Rubbed off (as unguent). -8 Frustrated (as an enterprise). -*Comp.* -धार *a.* intermittent (as urine). -पर्णः the Nimba tree. -मूर्ति *a.* having the body destroyed; (शिलीमुखः) इमां हृदि व्यायतपातमाक्षिणोद्विशीर्णमूर्तेरपि पुष्पधन्वनः Ku. 5. 54. (-र्तिः) an epithet of the god of love.

विशोक *a.* Free from grief, happy. -कः 1 Cessation of grief; सुहृदां च विशोकाय स्वसुखं प्रियकाम्यया Bhāg. 1. 10. 7. -2 The Aśoka tree. -का Exemption from grief.

विशोषः Dryness, drought.

विशोषणम् 1 Drying up, dessication. -2 Healing (a wound).

विश्वकद्रः Ved. 1 A dog-dealer. -2 A dog.

विश्रः Lustre, splendour; P. III. 3. 90.

विश्रण् 10 U. To give away, bestow; निःशेषविश्राणित-कोशजातम् R. 5. 1; 14. 15; विश्राणितेषु विकचद्रुमकुड्मलेषु Rām. ch. 5. 79.

विश्रणनम्, -विश्राणनम् Giving away, bestowing, grant, gift, donation; विश्राणनाच्चान्यपयस्विनीनाम् R. 2. 54.

विश्रम् 4 P. 1 To take rest, repose, stop; पितामहः प्रजासर्गे त्वयि विश्रान्तवान् प्रभुः Mb. 12. 156. 7; प्रसीद विश्राम्यतु वीर वज्रम् Ku. 3. 9. -2 To cease, stop, come to an end.

विश्रमः, विश्रमणः 1 Rest, repose; तस्य विश्रमणादेष प्रसादो मत्कृतस्तव Mb. 12. 156. 8. -2 Relaxation, cessation.

विश्रान्त *p. p.* 1 Ceased, stopped; स्वकालविरहाद्विश्रान्त-पुष्पोद्गमा V. 4. 67. -2 Rested, reposed; रघुरिव स नरेन्द्रो यज्ञविश्रान्तकोशः Śiva B. -3 Calm, tranquil, composed. -*Comp.* -कथ *a.* speechless, dumb; मुखं तव विश्रान्तकथं दुनोति माम् R. 8. 55. -कर्णयुगल *a.* reaching to the ears.

विश्रान्तिः *f.* 1 Rest, repose. -2 Cessation, stop. -*Comp.* -भूमिः means of relaxation.

विश्रामः 1 Cessation, stop. -2 Rest, repose; स्वमेव भवनं शौरिर्विश्रामार्थं जगाम ह Mb. 5. 147. 2; विश्रामो हृदयस्य यत्र U. 1. 39. -3 Tranquillity, calm, composure. -4 Deep breathing (after exertion). -5 Resting-place.

विश्रम् 1 A. To confide, place confidence in; विश्रम्भतस्त्वयि निवेशितसर्वकार्यम् Mu. 5. 7; see विश्रब्ध below. -*Caus.* To inspire confidence in (a person), console, encourage.

विश्रब्ध *p. p.* (also written विश्रब्ध) 1 Confided in, confided to, entrusted. -2 Confident, fearless, confiding; सुविश्रब्धैरङ्गैः पथिषु विषमेष्वाप्यचलता Mu. 3. 3; Mb. 3. 189. 47. -3 Trusty, confidential. -4 Quiet, calm, tranquil, free from anxiety. -5 Firm, steady. -6 Meek, lowly. -7 Excessive, exceeding. -ब्धम् *ind.* Confidently, fearlessly, without reserve, fear, or hesitation; विश्रब्धं क्रियतां बराहूतिभिर्मुस्ताक्षरैः पर्वले Ś. 2. 6; वृषल विश्रब्धं पृच्छ, ममापि

बह्वाख्येयम् Mu. 3. -Comp. -नवोढा a confiding bride (one of the several classes of brides). -प्रलापिन a. talking confidentially. -सुप्त a. sleeping peacefully.

विश्रम्भः 1 Trust, confidence, familiar confidence, perfect intimacy or familiarity; विश्रम्भादुरसि निपत्य लब्ध-निद्राम् U. 1. 49; Māl. 3. 1. -2 A confidential matter, secret; विश्रम्भेष्वभ्यन्तरीकरणीया K. -3 Rest, relaxation. -4 An affectionate inquiry. 5 A love-quarrel, an amorous dispute. -6 Killing. -Comp. -आलापः, -कथा, -भाषणम् confidential or familiar conversation. -पात्रम्, -भूमिः, -स्थानम् an object of confidence, a confidant, trusty person. -प्रवण a. trustful; विश्रम्भप्रवणः पुरा मम पिता नीतः कथाशेषताम् Mu. 5. 21. -भृत्यः confidential servant.

विश्रम्भण a. Winning confidence; कृष्णस्त्वन्यतमं रूपं गोपविश्रम्भणं गतः Bhāg. 10. 24. 35. -णम् Confidence.

विश्रम्भिन् a. 1 Trusting, confiding. -2 Trustworthy, faithful.

विश्रयः 1 A shelter, asylum. -2 Dependence.

विश्रवस् m. N. of a son of Pulastya, and father of Rāvaṇa, Kumbhakarna, Bibhīṣaṇa and Śūrpaṇakhā by his wife Kaikāṣī and of Kubera by his wife Idāvidā.

विश्रावः 1 Dropping, flowing forth (for विश्राव q. v.). -2 Celebrity, renown. -3 Noise; विश्रावैस्तोयविश्रावं तर्जयन्तो महोदधेः Bk. 7. 36.

विश्रिः [विशेः क्रिन् Un 4. 68] Death.

विश्रुत p. p. 1 Well-known, renowned, celebrated. -2 Pleased, delighted, happy. -3 Flowing forth. -तम् 1 Fame, celebrity; त्वमप्यदभ्रश्रुतविश्रुतं विभोः Bhāg. 1. 5. 40. -2 Learning.

विश्रुतिः f. 1 Fame, celebrity; एकशत्रुवधेनैव शूरो गच्छति विश्रुतिम् Mb. 5. 124. 23; Bhāg 10. 82. 30. -2 Flowing, oozing.

विश्रुती f. A cow; SB. on MS. 10. 3. 49.

विश्रुथ a. 1 Loose, relaxed; untied; ऐरावतास्फालन-विश्रुथं यः संघट्टयन्नङ्गदमङ्गदेन R. 6. 73. -2 Languid, drooping.

विश्रिष्ट 4 P. 1 To be separated, to be away from. -2 To burst, fly asunder; शरबन्धा विश्रिष्टिषुः Bk. 14. 67. -Caus. 1 To separate; संदेशं मे हर धनपातिकोधविश्रिष्टितस्य Me. 7. -2 To deprive of (instr.); बुद्ध्या विश्रिष्टयन्ति ते Pt. 3. 183.

विश्रिष्ट p. p. 1 Disjoined, separated, disunited; गरुडा-पातविश्रिष्टमेघनादास्त्रबन्धनः R. 12. 76. -2 Loosened. -3 Dislocated (as limbs).

विश्रिष्टः 1 Disunion, disjunction. -2 Especially separation of lovers, or of husband and wife. -3 Separation

(in general); तनयाविश्रिष्टदुःखैः S. 4. 6; चरणारविन्दविश्रिष्ट R. 13. 23. -4 Absence, loss, bereavement. -5 A chasm. -6 (In Arith.) The converse of addition. -Comp. -जातिः f. the reduction of fractional difference.

विश्रिष्टण a. Dissolving. -णम् Separation, dissolution.

विश्रिष्टित p. p. 1 Severed, separated, disunited. -2 Torn, rent asunder. -3 Dissolved; Ku. 3. 38 (com.).

विश्व pron. a. [विश्-व Un. 1. 151] 1 All, whole, entire, universal; स सर्वनामा स च विश्वरूपः Bhāg. 6. 4. 28. -2 Every, every one. -3 All-pervading, omnipresent. -m. pl. N. of a particular group of deities, ten in number and supposed to be sons of विश्वा; their names are:— वसुः सत्यः कतुर्दक्षः कालः कामो धृतिः कुरुः । पुरुरवा साद्वक्ष विश्वेदेवाः प्रकीर्तिताः ॥ देवाः साध्यास्तथा विश्वे तथैव च महर्षयः Mb. 3. 261. 6; Bg. 11. 22. -श्वम् 1 The universe, the (whole) world; इदं विश्वं पात्यम् U. 3. 30; विश्वस्मिन्नधुनान्यः कुलव्रतं पालयिष्यति कः Bv. 1. 13. -2 Dry ginger. -3 N. of Viṣṇu. -श्वः 1 The soul; Bhāg. 7. 15. 54; A. Rām. 7. 5. 49. 50; the intellectual faculty. -2 A citizen (नागर). -श्वा 1 The earth. -2 Asparagus Racemosus (Mar. शतावरी). -3 Dry ginger. -4 The plant अतिविषा. -Comp. -आत्मन् m. 1 the Supreme Being (soul of the universe). -2 an epithet of Brahman. -3 of Śiva; अथ विश्वात्मने गौरी संदिदेश मिथः सखीम् Ku. 6. 1. -4 of Viṣṇu. -5 of the sun. -आत्मना ind. thoroughly; विश्वात्मना यत्र निवर्तते भीः Bhāg. 11. 2. 33. -आधारः support of the universe; विश्वाधारं गगनसदृशं मेघवर्णं शुभाङ्गम् Viṣṇustotra. -इन्वः (विश्वमिन्वः) All-moving (an epithet of Śiva). -ईशः, -ईश्वरः (also विश्वमीश्वरः as one word used in the Mbh. and Kūrmapurāṇa ch. 26.) 1 the Supreme Being, lord of the universe. -2 an epithet of Śiva. -औषधम् dry ginger. -कटु a. wicked, low, vile. (-दुः) 1 a hound, dog trained for the chase. -2 sound. -कर्मन् m. 1 N. of the architect of gods; cf. त्वष्ट. -2 an epithet of the sun. -3 one of the seven principal rays of the sun. -4 a great saint. -5 the Supreme Being. °जा, °सुता an epithet of संज्ञा, one of the wives of the sun. -कारुः the architect of the universe (विश्वकर्मा). -कार्यः one of the rays of the sun. -कृत् m. 1 the creator of all beings; निवेदितोऽथाङ्गिरसा सोमं निर्भरस्य विश्व-कृत् Bhāg. 9. 14. 8. -2 an epithet of Viśvakarman. -केतुः an epithet of Aniruddha. -गः N. of Brahman. -गत a. Omnipresent. -गन्धः an onion. (-न्धम्) myrrh. -गन्धा the earth. -गोचर a. accessible to all men. -गोप्तृ m. 1 N. of Viṣṇu. -2 Indra. -ग्रन्थिः the plant called हंसपदी. -चक्रम् a kind of valuable gift (महादान) of pure gold. -चर्षणि a. Ved. all-pervading, world-wide, extending everywhere. -जनम् mankind. -जनीन, -जन्य, -जनीय a. good for all men, suitable to all mankind, beneficial to all men; विश्वजन्यमिमं पुण्यमुपन्यासं निबोधत Ms. 9. 31; Śi. 1. 41; को वा विश्वजनीनेषु कर्मसु प्रापटि-ष्यत Bk. 21. 17. -जित् m. 1 N. of a particular sacrifice; Ms. 11. 74; तमध्वरे विश्वजिति क्षितीशं निःशर्षविश्राणितकोश-

जातम् R. 5. 1. -2 the noose of Varuṇa. -3 N. of Viṣṇu. ^{न्यायः} the rule according to which an action for which no fruit is enjoined directly should be considered as having स्वर्ग as its फल. This is established in connection with the विश्वजित् sacrifice by Jaimini and Śābara in MS. 4. 3. 15-16. -जीवः the universal soul. -देव see under विश्व m. above. -दैवम्, -दैवतम् the asterism उत्तराषाढा. -धारिणी the earth. -धारिन् m. a deity. -धेना Ved. the earth. -नाथः lord of the universe, an epithet of Śiva. -पा m. 1 the protector of all. -2 the sun. -3 the moon. -4 fire. -पावनी, -पूजिता holy basil. -प्सन् m. 1 a god. -2 the sun. -3 the moon. -4 an epithet of Agni. -5 N. of Viśvakarman. -बीजम् the seed of everything. -बोधः a Buddha. -भावनः N. of Viṣṇu. -भुज a. all-enjoying, all-eating; (-m.) an epithet of Indra. -भेषजम् dry ginger. (-जः) a universal remedy. -भोजस् a. all-pervading; Rv. -मूर्ति a. existing in all forms, all-pervading, omnipresent; कल्याणानां त्वमसि महसां भाजनं विश्वमूर्ते Mal. 1. 3. (-र्तिः) 1 the Supreme Being. -2 N. of Śiva. -योनिः 1 an epithet of Brahman. -2 of Viṣṇu. -राज् m., -राजः a universal sovereign. -रुची one of the seven tongues of fire. -रूप a. omnipresent, existing everywhere; तस्मिन् यशो निहितं विश्वरूपम् Bri. Up. 2. 2. 2. (-पः) an epithet of Viṣṇu. (-पम्) agallochum. -रेतस् m. 1 an epithet of Brahman. -2 of Viṣṇu. -वासः the receptacle of all things. -वाह् a. (विश्वौही f.) all-sustaining. -विभावनम् creation of the universe. -वेदस् a. 1 all-knowing, omniscient; स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः Āśīrvāda-mantra. -2 a saint, sage. -व्यचस् f. N. of Aditi. -व्यापक, -व्यापिन् a. all-pervading. -संवननम् means of bewitching all. -संहारः general destruction. -सत्तम a. the best of all. -सहा 1 the earth. -2 one of the tongues of fire. -सारकम् the prickly pear. -सृज् m. 1 an epithet of Brahman, the creator; उपहृता विश्वसृग्भिर्हरिगाथोपगायने Bhāg. 7. 15. 71-72; प्रायेण सामग्र्यविधौ गुणानां पराङ्मुखी विश्वसृजः प्रवृत्तिः Ku. 3. 28; 1. 49. -2 an epithet of मयासुरः; नाना विभान्ति किल विश्वसृजोपकृष्टाः Bhāg. 10. 75. 32.

विश्वक a. All-pervading, all-containing.

विश्वका The Gangetic kite; L. D. B.

विश्वंकरः The eye (n. according to some.)

विश्वतस् ind. On all sides, all round, everywhere; धारासारानपि विकिरा विश्वतो वारिदेन Bv. 1. 30. -Comp. -मुख a. having a face on every side; एकत्वेन पृथक्त्वेन बहुधा विश्वतोमुखम् Bg. 9. 15.

विश्वथा ind. Everywhere.

विश्वदानीम् ind. Ved. At all times.

विश्वंभर a. All-sustaining. -रः 1 The all-pervading being, the Supreme Spirit. -2 An epithet of Viṣṇu. -3 Of Indra. -4 Fire; विश्वंभरो वा विश्वंभरकुलाये तं न पश्यति Bri.

Up. 1. 4. 7. -रा The earth; विश्वंभरा भगवती भवतीमसूत U. 1. 9; विश्वंभराप्यतिलुर्नरनाथ तवान्तिके नियतम् K. P. 10; ^{अधीश्वरः}, ^{भुज्} a king. -Comp. -कुलायः a fire-receptacle; Bri. Up. 1. 4. 7.

विश्वयुः Air, wind.

विश्वह ind. At all times. -हा ind. Everywhere.

विश्वस् 2 P. 1 To confide in, trust, rely on, place confidence in (usually with loc.); पुंसि विश्वसिति कुत्र कुमारी N. 5. 110; न जानामि केनापि कारणेनापहस्तितसकलसखीजनं त्वयि विश्वसिति मे हृदयम् K. 233; Ku. 5. 15; (sometimes with gen. also). -2 To rest secure, be fearless or confident; विश्वसे पक्षिणैः समन्तात् Bk. 2. 25. -Caus. To cause to believe, inspire confidence in; ऋते कौर्यात् समायातो मां विश्वासयितुं नु किम् Bk. 8. 105; Pt. 1. 192.

विश्वसनीय pot. p. 1 To be relied upon, trustworthy, reliable. -2 Capable of inspiring confidence; अहो दीप्तिमतोऽपि विश्वसनीयतास्य वपुषः Ś. 2; M. 3. 2.

विश्वसित p. p. 1 Full of confidence, fearless. -2 Trusted.

विश्वस्त p. p. 1 Believed in, trusted, relied on. -2 Confiding, relying on. -3 Fearless, confident. -4 Trustworthy, reliable. -स्ता A widow; सुचिरं सह सर्वसात्वतैर्भव विश्वस्ताविलासिनीजनः Śi. 16. 14 [here sense (3) also is intended].

विश्वासः 1 Trust, confidence, faith, reliance; दुर्जनः प्रियवादीति नैतद्विश्वासकारणम्; विश्वासोपगमादभिन्नगतयः शब्दं सहन्ते मृगाः Ś. 1. 14; R. 1. 51; H. 4. 103; न मातरि न दारेषु न सोदर्ये न चात्मनि। विश्वासस्तादृशः पुंसां यादृग्मित्रे स्वभावजे Pt. -2 A secret, confidential communication. -Comp. -कार्यम् a confidential matter of business. -घातः, -भङ्गः breach of faith, treachery, perfidy. -घातकः, -घातिन् m. a treacherous fellow, traitor. -पात्रम्, -भूमिः, -स्थानम् an object of confidence, a reliable or trusty person, a confidant.

विश्वासनम् Producing confidence.

विश्वाची Paralysis of the arms and the back.

विश्वाधायस् m. A god, deity.

विश्वानरः An epithet of Savitṛi.

विश्वामित्रः [विश्वं मित्रं यस्य, विश्वस्य मित्रं वा पूर्वपददीर्घः; P. VI. 3. 130] N. of a celebrated sage. [He was originally a Kṣatriya, being the king of Kānyakubja and son of Gādhi. One day while out hunting, he went to the hermitage of the great sage Vasiṣṭha, and seeing there the cow of plenty, offered him untold treasures in exchange for it, but being refused he tried to take it by force. A long contest thereupon ensued, in which king Viśvāmitra was signally defeated; and so great was his vexation, and withal so greatly

was he impressed with the power inherent in Brāhmanism that he devoted himself to the most rigorous austerities till he successively got the titles *Rajarṣi*, *Riṣi*, *Maharṣi*, and *Brahmarṣi*, but he was not contented till Vasiṣṭha himself called him by the name *Brahmarṣi*, which, however, took place after several thousands of years. Viśvāmitra several times tried to excite Vasiṣṭha—for example by killing his one hundred sons—but the great sage was not in the least perturbed. His power, even before he finally became a Brahmarṣi, was very great, as was seen in his transporting Trisāṅku to the skies, in saving Sunahśepa from the hands of Indra, in creating things after the style of Brahman &c. &c. He was the companion and counsellor of young Rāma to whom he gave several miraculous missiles.] -Comp. -प्रियः Cocconut (tree and fruit); L. D. B. -सृष्टिः the thing created by विश्वामित्र (these are several as Palmyra, buffalo, ass &c.).

विश्वाराज *m.* [विश्वस्य राजा] A king of the universe, universal monarch.

विश्ववसुः *N.* of a Gandharva; Bhāg. 7. 4. 14.

विश्वेदेवृ The clitoris.

विश्वेभोजस् *N.* of Indra.

विश्वेवेदस् *N.* of Agni.

विष् I. 3 U. (वेष्टि, वेष्टि, विष्ट) 1 To surround. -2 To spread through, extend, pervade. -3 To embrace. -4 To accomplish, effect, perform. -5 To eat. -6 To go to, go against, encounter; (not generally used in classical literature). -II. 9 P. (विष्णाति) To separate, disjoin. -III. 1 P. (वेषति) To sprinkle, pour out.

विष् *f.* 1 Feces, excrement, ordure; मूत्रविट् घ्राणकर्मविट् Ms. 5. 135. -2 Spreading, diffusion. -3 A girl, as in विट्पति. -Comp. -कारिका (विट्कारिका) a kind of bird. -कृमिः (विट्कृमिः) a worm bred in the bowels. -खदिरः *Vachellia Farnesiana* (Mar. शैण्या खैर). -ग्रहः (विट्ग्रहः) constipation. -घातः (विट्घातः) a urinary disease. -चरः, -वराहः (विट्चरः, विट्वराहः) a tame or village hog (eating ordure). -पतिः a son in-law; Ms. 3. 148. -बन्धः (विट्बन्धः) constipation. -भङ्गः diarrhoea; also विट्भेदः. -भुज् (विट्भुज्) *a.* feeding on ordure; कृमिकीटपतङ्गानां विट्भुजां चैव पक्षिणाम् Ms. 12. 56. -*m.* a dung beetle or a similar insect; कष्टान् कामानर्हते विट्भुजां ये Bhāg. 5. 5. 1. -लवणम् (विट्लवणम्) a kind of medicinal salt. -संगः (विट्संगः) constipation. -सारिका (विट्सारिका) a kind of bird (Mar. मैना).

विषम् [विष्-क] 1 Poison, venom (said to be *m.* also in this sense); विषं भवतु मा भूद्वा फटाटोपो भयंकरः Pt. 1. 204. -2 Water; विषं जलधरैः पीतं मूर्च्छिताः पथिकाङ्गनाः Chandr. 5.

82 (where both senses are intended). -3 The fibres of a lotus-stalk. -4 Gum-myrh. -5 A poisonous weapon; विमोक्षयन्ति विषं कुदाः कौरवेयेषु भारत Mb. 3. 8. 3. -Comp. -अक्त, -दिग्ध *a.* poisoned, envenomed. -अङ्कुरः 1 a spear. -2 a poisoned arrow. -अन्तक *a.* antidotal. (-कः) an epithet of Śiva. -अपह, -घ्न *a.* repelling poison, antidotic. -आननः, -आयुधः, -आस्यः a snake. -आस्या the marking-nut plant. -आस्वाद *a.* tasting poison; मध्वापातो विषास्वादः स धर्मप्रतिरूपकः Ms. 11. 9. -उदम्, -जलम् poisonous water; आस्फोट्य गाढरशनो न्यपतद्विषोदे Bhāg 10. 16. 6. -कण्ठः *N.* of Śiva. -कुम्भः a jar filled with poison. -कृत *a.* poisoned; तव भार्या महाबाहो भक्ष्यं विषकृतं यथा Rām 4. 6. 8. -कृमिः a worm bred in poison. °न्याय see under न्याय. -घटिका *N.* of a solar month. -घातिन् *m.* Śirīṣa tree. -घ्न *a.* antidotal, serving as an antidote; इति चिन्ताविषध्नोऽयमगदः किं न पीयते H. 1. (-घ्नः) 1 an antidote. -2 the शिरीष and चम्पक trees. (-घ्नी) 1 turmeric. -2 colocynth. -जुष्ट *a.* 1 poisonous. -2 poisoned, affected by poison. -ज्वरः a buffalo. -तन्त्रम् toxicology. -दः a cloud; जगदन्तकालसमवेतविषदः... Śi. 15. 73. (-दम्) green vitriol. -दन्तकः a snake. -दर्शनमृत्युकः, -मृत्युः a kind of bird (said to be Chakora). -दिग्ध *a.* poisoned. -द्रुमः = °द्रुम, q. v. -धरः a snake; वहति विषधरान् पटीरज्ज्मा Bv. 1. 74. °निलयः the lower regions, the abode of snakes. -पुष्पम् the blue lotus. -नाडी a particular inauspicious period of time. -पुष्पकः a disease caused by eating poisonous flowers. -प्रयोगः use of poison, administering poison. -भिषज् *m.*, -वैद्यः a dealer in antidotes, a curer of snake-bites; संप्रति विषवैद्यानां कर्म M. 4. -मन्त्रः 1 a spell for curing snake-bites. -2 a snake-charmer, conjurer. -मुच *m.* a serpent. -रसः a poisoned potion, poison-liquid; चिरद्विगारम्भी प्रसृत इव तीव्रो विषरसः U. 2. 26. -विद्या cure of poison. -विधानम् administering poison judicially. -वृक्षः, -द्रुमः a poisonous tree; विषवृक्षोऽपि संवर्धय स्वयं छेतुमसांप्रतम् Ku. 2. 55; श्रितासि चन्दनधान्या दुर्विपाकं विषद्रुमम् U. 1. 46. °न्याय see under न्याय. -वेगः the circulation or effect of poison. -व्यवस्था 1 the state of being poisoned. -2 the effect of the poison; मन्त्रबलेन विषव्यवस्थामपनेतुमक्षमः Dk. 1. 1. -शालूकः the root of the lotus. -शूकः, -शृङ्गिन, -सूकन् *m.* a wasp. -सूचकः the Chakora bird. -हरी, -री An epithet of the goddess Manasā. -हृदय *a.* 'poison-hearted', malicious. -हेतिः a serpent.

विषञ्ज् 1 P. To attach or stick to, to hang or suspend upon, (usually in *p. p.*).

विषक्त *p. p.* 1 Fixed firmly or closely. -2 Adhering or clinging closely to. -3 Hung or suspended on; विट्प-विषक्तजलाद्रैवल्केषु Ś. 1. 32. -4 Caused, produced; विषक्त-स्तीव्रेण वणिगतहृदयेन व्यथयता U. 4. 3. -5 Occupied, engaged; विषक्ते त्वयि दुर्धर्ष हतः शूरसुतो बलात् Mb. 3. 21. 13. -6 Spread, extended over.

विषण्डम् The fibres of the lotus-stalk.

विषद् 1 P. To sink down, be exhausted. -2 To be dispirited or cast down, be afflicted or sorrowful, despond, despair; विलपति हसति विषीदति रोदिति चञ्चति मुञ्चति तापम् Git. 4; बालसूनुर्वलोक्य भार्गवं स्वां दशां च विषसाद पार्थिवः R. 11. 67; 9. 75; (तं) विषीदन्तमिदं वाक्यमुवाच मधुसूदनः Bg. 2. 1; Bk. 7. 89. -3 To be afraid. -Caus. 1 To cause to despond or despair, discourage. -2 To make afflicted, pain.

विषण्ण p. p. Dejected, cast down, sad, sorrowful, spiritless, despondent; हा तातेति क्रन्दितमाकर्ष्य विषण्णः R. 9. 75. -Comp. -चेतस्, -भावः, -मनस् a. dejected in mind. -मुख, -वदन a. looking sad. -रूप a. in a sad mood.

विषादः 1 Dejection, sadness, depression of spirits, grief, sorrow; मद्भागि मा कुरु विषादम् Bv. 4. 41; विषादे कर्तव्ये विदधति जडाः प्रत्युत मुदम् Bh. 3. 25; R. 8. 54; S. 4. 16. -2 Disappointment, despondency, despair; विषादलुप्त-प्रतिपत्ति सैन्यम् R. 3. 40; (विषादश्चेतसो भङ्ग उपायाभावनाशयोः). -3 Languor, drooping state; दोर्विषादः Māl. 2. 5. -4 Dulness, stupidity, insensibility; शास्त्रविददृष्टकर्मकर्मसु विषादं गच्छेत् Kau. A.

विषादनम् Affliction, despair.

विषादिन् a. Dejected, dismayed, sad, disconsolate.

विषम a. [विगतो विरुद्धो वा समः] 1 Uneven, rough, rugged; पथिषु विषमेष्वप्यचलता Mu. 3. 3; व्यालाकीर्णाः सुविषमाः Pt. 1. 64; Me. 19. -2 Irregular, unequal; तोषं ततान विषमग्रथितोऽपि भागः Māl. 9. 44. -3 Odd, not even. -4 Difficult, hard to understand, mysterious; विषमोऽपि विगाह्यते नयः Ki. 2. 3; विषमाः कर्मगतयः Pt. 4. 50. -5 Impassable, inaccessible; Ki. 2. 3; भ्रान्तं देशमनेकदुर्गविषमम् Bh. 3. 5. -6 Coarse, rough. -7 Oblique; ईषत्तिर्यग्बलन-विषमम् Māl. 4. 2. -8 Painful, troublesome; कान्ताविश्लेषदुःख-व्यतिकरविषमे यौवने विप्रयोगः Bh. 3. 106; H. 4. 3. -9 Very strong, vehement; व्यनक्त्यन्तस्तापं तदयमातिधीरोऽपि विषमम् Māl. 3. 9. -10 Dangerous, fearful; सर्वकषः कषति हा विषमः कृतान्तः Mv. 5. 56; Mk. 8. 1, 27; Mu. 1. 18; 2. 20. -11 Bad, adverse, unfavourable; येन च हसितं दशासु विषमासु Pt. 4. 16. -12 Odd, unusual, unparalleled. -13 Dishonest, artful. -14 Intermittent (as fever). -15 Wicked. -16 Different. -17 That which cannot be equally divided; अजाविकं सैकशफं न जातु विषमं भजेत् Ms. 9. 119. -18 Unsuitable, wrong; Suśr. -मः 1 N. of Viṣṇu. -2 (In music) A kind of measure. -मम् 1 Unevenness. -2 Oddness. -3 An inaccessible place, precipice, pit &c. -4 A difficult or dangerous position, difficulty, misfortune; सुप्तं प्रमत्तं विषमस्थितं वा रक्षन्ति गुण्यानि पुरा कृतानि Bh. 2. 97; कुतस्त्वा कश्मलमिदं विषमे समुपस्थितम् Bg. 2. 2. -5 Rough or uneven ground. -6 N. of a figure of speech in which some unusual or incompatible relation between cause and effect is described; (said to be of four kinds; see K. P. Kārikās 126 and 127). -7 A kind of stanza or verse; भिन्नचिह्नचतुष्पादं विषमं परिकीर्तितम्.

-मम् ind. Unequally, unevenly, unfairly, dangerously &c. -Comp. -अक्षः, -ईक्षणः, -नयनः, -नेत्रः, -लोचनः epithets of Śiva. -अन्नम् unusual or irregular food. -अवतारः descent on uneven ground, perhaps also 'undertaking or embarking in an adventure'; V. 1. -आयुधः, -इषुः, -शरः epithets of the god of love; उन्मिलील विशदं विषमेषुः Śi. 10. 72. -कर्णः 1 a quadrangle or tetragon with unequal diagonals. -2 the hypotenuse of a right-angled triangle. -कर्मन् (in maths.) the finding of two quantities when the difference of their squares is given and either the sum or the difference of the quantities (Colebrooke). -कालः an unfavourable season. -चक्रवालम् (in maths.) an ellipse. -चतुरस्रः, -चतुर्भुजः an unequal quadrilateral figure; trapezium. -छदः the tree सप्तपर्ण q. v. -छाया the shadow of the gnomon at noon. -ज्वरः remittent fever; दोषोऽप्योऽहितसंभूतो ज्वरो-त्सृष्टस्य वा पुनः। वातुमन्यतमं प्राप्य करोति विषमज्वरम् ॥ -त्रिभुजः a scalene triangle. -पत्रः the Saptaparna tree; विषम-पत्रमहीरुहसंभवम् Rām. ch. 4. 68. -बाणः N. of the god of love; also विषमविशिखः, -शरः. -लक्ष्मी f. ill-luck. -विभागः unequal distribution (of property). -वृत्तम् a kind of metre with unequal Padas. -शील a. cross-tempered, peevish, perverse. -स्थ a. 1 being in an inaccessible position. -2 being in difficulty or misfortune; विश्वामित्र-स्ततस्तां तु विषमस्थामनिन्दिताम् Mb. 1. 72. 5.

विषमक a. Rather uneven; not properly polished (as pearls).

विषमित a. 1 Made rough, uneven or crooked; कोप-विस्फुरणविषमिताग्राङ्गुली Mu. 3. 27. -2 Contracted, frowning. -3 Made difficult or inaccessible. -4 Hostile, unfavourable; क्वचित्कालविषमितराजकुलरक्षसापहतप्रियतमधनासुः Bhāg. 5. 14. 16.

विषमीभू 1 P. 1 To become uneven. -2 To stumble, fall unevenly; मार्गे पदानि खलु ते विषमीभवन्ति S. 4. 15.

विषमीभावः Derangement of equilibrium.

विषयः 1 An object of sense; (these are five, corresponding to the five organs of sense; रूप, रस, गन्ध, स्पर्श and शब्द corresponding to the eye, tongue, nose, skin, and ear); श्रुतिविषयगुणा या स्थिता व्याप्य विश्वम् S. 1. 1. -2 A worldly object or concern, an affair, a transaction. -3 The pleasures of sense, worldly or sensual objects (usually in pl.); यौवने विषयैषिणाम् R. 1. 8; शब्दादीन् विषयान् भोक्तुम् 10. 25; विषयव्यावृत्तकौतूहलः V. 1. 9; निर्विष्टविषयस्नेहः 12. 1; 3. 70; 8. 10; 19. 49; विषया विनिवर्तन्ते निराहारस्य देहिनिः Bg. 2. 59. -4 An object, a thing, matter; नार्यो न जग्मुर्विषयान्तराणि R. 7. 12; 8. 89. -5 An object or thing aimed at, mark, object; भूयिष्ठ-मन्यविषया न तु दाष्टिरस्याः S. 1. 30; Śi. 9. 40. -6 Scope, range, reach, compass; सौमित्रैरपि पात्रिणामविषये तत्र प्रिये कासि भोः U. 3. 45; यस्मिन्नीश्वर इत्यन्यविषयः शब्दो यथार्थाक्षरः V. 1. 1; सकलवचनानामविषयः Māl. 1. 30, 36; U. 5. 19; Ku. 6.

17. -7 Department, sphere, province, field, element; सर्वत्रौदरिकस्याभ्यवहार्यमेव विषयः V. 3. -8 A subject, subject-matter, topic; अयि मलयज महिमायं कस्य गिरामस्तु विषयस्ते Bv. 1. 11; so दृष्टारविषयको ग्रन्थः 'treating of love'. -9 The topic or subject to be explained, general head; the first of the five members of an Adhikarāṇa q. v. -10 A place, spot; परिसरविषयेषु लीडमुक्ताः Ki. 5. 38. -11 A country, realm, domain, territory, district, kingdom; 'विषयः स्यादिन्द्रियार्थे देशे जनपदेऽपि च' इति विश्वः; अप्रविष्ट-विषयस्य रक्षसाम् R. 11. 18; Pt. 2. 2. -12 A refuge, an asylum. -13 A collection of villages. -14 A lover, husband. -15 Semen virile. -16 A religious observance. -17 A symbolical expression for the number 'five'. (विषये means 'with regard or reference to', 'in respect of', 'in the case of', 'regarding', 'concerning'; या तत्रास्ते युवतिविषये सृष्टिराद्येव धातुः Me. 84; स्त्रीणां विषये; धनविषये &c.) -Comp. -अज्ञानम् sleepiness, exhaustion. -अधिकृतः the governor of a province. -अधिपतिः the king. -अभिरतिः 1 attachment to objects of sense or worldly pleasures; द्विषतां वधेन विषयाभिरतिम् (अभिलष्यति) Ki. 6. 44; so अभिलाषः Ki. 3. 13. -आत्मक a. 1 consisting of worldly objects. -2 carnal, sensual. -आसक्त, -निरत a. addicted to sensual objects, sensualist, worldly-minded. -आसक्तिः, -उपसेवा, -निरतिः f., -प्रसंगः addiction to pleasures of sense, sensuality. -एषिन् a. addicted to worldly objects; यौवने विषयैषिणाम् R. 1. 8. -कर्मन् worldly business. -ग्रामः the collection of the objects of sense. -ज्ञः a specialist. -निरतिः attachment to sensual objects. -निहन्तिः negation with regard to an object; शैशिर्यमभ्युपत्यैव परेष्वत्मनि कामिना। औष्ण्यप्रकाशनात्तस्य सैषा विषयनिहन्तिः ॥ Kāv. 2. 306. -पतिः the governor of a province. -पराङ्मुख a. averse from mundane affairs. -प्रवण a. attached to objects of sense; Kull. on Ms. 2. 99. -लोलुप a. eager for sensual enjoyment. -संगः addiction to sensual objects; सोऽनुभूयासुखोदकीन् दोषान् विषयसंगजान् Ms. 12. 18. -सुखम् the pleasures of sense. -स्नेहः, -स्पृहा desire for sensual objects.

विषयकः a. 1 Relating to an object. -2 (At the end of comp.) Having for an object, treating of, relating to, as in दानविषयको ग्रन्थः.

विषयायिन् m. 1 One addicted to pleasures of sense, a sensualist. -2 A man of the world. -3 The god of love. -4 A king. -5 An organ of sense. -6 A materialist.

विषयिन् a. Sensual, carnal. -m. 1 A man of the world, worldling. -2 A king. -3 The god of love. -4 A sensualist, voluptuary; विषयिणः कस्यापदोऽस्तं गताः Pt. 1. 146; Ś. 5. -5 (Rhet.) The object of a comparison. -n. 1 An organ of sense. -2 Knowledge (ज्ञान).

विषयीकरणम् The making anything the object of thought.

विषह 1 A. 1 To bear, suffer, endure; दुर्वारं सा कथमपि परित्यागदुःखं विषहे R. 14. 87; 3. 63; 8. 57. -2 To resist, oppose, withstand, be able to resist; तस्यामेव रघोः पाण्ड्याः प्रतापं न विषेहिरे R. 4. 49. -3 To be able; Śi. 14. 29; 17. 10. -4 To allow.

विषह्य a. 1 Endurable, bearable; अविषह्यव्यसनेन धूमिताम् Ku. 4. 30; R. 6. 47. -2 Possible to be settled or determined; सीमायामविषह्यायां स्वयं राजैव धर्मवित् Ms. 8. 265. -3 Possible. -4 Resistible, conquerable; किं नाम लोकेषु विषह्यमस्ति कृष्णस्य सर्वेषु सदेवकेषु Mb. 3. 120. 17.

विषलः Poison, venom.

विषा 1 Ordure, feces. -2 Intellect, understanding. -3 A tree (अतिविषा).

विषाणः, -णम्, -णी [विष्-वा० कानच्] 1 A horn; साहित्यसंगीतकलाविहीनः साक्षात् पशुः पुच्छविषाणहीनः Bh. 2. 12; कदाचिदपि पर्यटन् शशविषाणमासादयेत् 2. 5. -2 The tusk of an elephant or boar; केचिद्विज्ञा विषाणाग्रैः Mb. 6. 94. 35; तप्तानामुपदधिरे विषाणभिन्नाः प्रह्लादं सुरकरिणां घनाः क्षरन्तः Ki. 7. 13; Śi. 1. 60; Bhāg. 10. 43. 15. -3 A horn (wind instrument). -4 The claws (of a crab). -5 A peak, top. -6 The nipple, (tip of the breast). -7 The chief or best of the kind. -8 A sword or knife.

विषाणिन् a. Having (big) horns or tusks; नाराजके जनपदे बद्धघण्टा विषाणिनः (अटन्ति) Rām. 2. 67. 20. -m. 1 Any animal having horns or tusks. -2 An elephant; मग्नो निवासोऽयमिहास्य पुष्पैः सदानतो येन विषाणिनागः Śi. 4. 63; 12. 77. -3 A bull.

विषारः A snake.

विषालु a. Poisonous, venomous.

विषासहि a. Victorious; विषासहिरिति वा अहमेतमुपास Bri. Up. 2. 1. 7.

विषु ind. 1 In two equal parts, equally. -2 Differently, variously. -3 Same, like.

विषुण a. Ved. 1 Moving variously. -2 Having various forms. -3 Having uniform motion. -4 Adverse, hostile, wicked. -णः The equinox.

विषुपम् The equinox.

विषुवम् The first point of Aries or Libra into which the sun enters at the vernal or autumnal equinox, the equinoctial point; अयने विषुवे कुर्याद्यतीपाते दिनक्षये Bhāg. 7. 14. 20. -Comp. -छाया the shadow of the gnomon at noon. -दिनम् the day of the equinox. -रेखा the equinoctial line. -संक्रान्तिः f. the sun's equinoctial passage. -समयः the equinoctial season.

विषुवत् m. 1 The equinox. -2 The central day in a sacrificial session. -Comp. -दिनम्, -दिवसः the equinoctial day. -वलयम्, -वृत्तम् equator,

विष्क 10 U. [विष्कयति-ते] 1 To kill, hurt, injure (Atm. only in this sense). -2 To see, perceive.

विषूचिः Mind (मनस्); अन्तःपुरं च हृदयं विषूचिर्मन उच्यते Bhāg. 4. 29. 16.

विषूचिका Cholera; also विषूचकम्; Mb. 12. 303. 6.

विषूचीन a. Going in different directions, spreading everywhere; स यर्हन्तःपुरगतो विषूचीनसमन्वितः Bhāg. 4. 25. 55.

विष्कः An elephant twenty years old; विष्के नागः पर्यणसीत् स्व एव Śi. 18. 27.

विष्कन्द 1 P. To go in different directions, roam, wander about. -2 To go away, disperse.

विष्कन्दः 1 Dispersing. -2 Going away.

विष्कम्भ 5, 9 P. 1 To impede, obstruct. -2 To support, prop. -3 To fix firmly.

विष्कम्भः 1 Obstacle, hindrance, impediment. -2 The bolt or bar of a door. -3 The supporting beam of a house -4 A post, pillar. -5 A tree. -6 (In dramas) An interlude between the acts of a drama and performed by one or more characters, middling or inferior, who connect the story of the drama and the subdivisions of the plot by briefly explaining to the audience what has occurred in the intervals of the acts or what is likely to happen later on:—S. D. thus defines it:—वृत्तवर्तिष्यमाणानां कथांशानां निदर्शकः। संक्षिप्तार्थस्तु विष्कम्भ आदावङ्कस्य दर्शितः॥ मध्येन मध्यमाभ्यां वा पात्राभ्यां संप्रयोजितः। शुद्धः स्यात् स तु संकीर्णो नीचमध्यमकल्पितः॥ 308. -7 The diameter of a circle. -8 A particular posture practised by Yogins. -9 Extension, length; तद्विगुणविष्कम्भं खाताद् वप्रं कारयेत् Kau. A. 1. 3; एषामन्तरविष्कम्भो योजनानि सहस्रशः Mb. 6. 6. 6. -10 The first of the twenty-seven astronomical periods (योग).

विष्कम्भक See विष्कम्भ.

विष्कम्भित a. 1 Hindered, obstructed. -2 Richly furnished with.

विष्कम्भिन m. The bolt of a door.

विष्कलः A hog (ग्राम्यशूकर); L. D. B.

विष्किरः 1 Scattering about, tearing up. -2 A cock. -3 A bird, gallinaceous bird; छायापरिकरमाणविष्किरमुखव्याकृष्टकीटत्वचः U. 2. 9.

विष्प f. 1 A place, region, world. -2 Heaven.

विष्पः, -पम् [विष्-कप् Un. 3. 145] 1 A world; अथ पुत्रस्य पौत्रेण ब्रध्नस्याप्नोति विष्पम् Ms. 9. 137; R. 11. 19; सुराः समभ्यर्थयितार एते कार्यं त्रयाणामपि विष्पानाम् Ku. 3. 20; cf. त्रिविष्प. -2 A vessel, cup (Ved.). -Comp. -हारिन् a. one who pleases the world; तुष्टे विष्पहारिणीष्टदहसौ संप्राप्यते देहिना Bh. 2. 25 (v. 1.).

विष्टम्भ 5, 9 P. 1 To stop, obstruct; आहोस्वित् प्रसवो ममापचरितौर्विष्टम्भितो वीरुधाम् S. 5. 9. -2 To fix, plant, rest on; अत्युच्छ्रिते मन्त्रिणि पार्थिवे च विष्टम्भ्य पादावुपतिष्ठते श्रीः Mu. 4. 13. -3 To strengthen, to support; विष्टम्भं विद्रुमस्तम्भैर्वैदूर्यफलकोत्तमैः Bhāg. 10. 69. 9. -4 To pervade, permeate; विष्टम्भ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् Bg. 10. 42. -5 To ascertain, settle; पार्थिवः करणं प्राज्ञो विष्टम्भित्वा प्रकारयेत् Mb. 12. 142. 9. -Caus. 1 To obstruct. -2 To paralyse, benumb.

विष्टम्भ p. p. 1 Fixed firmly; well supported. -2 Propped up, supported. -3 Obstructed, hindered. -4 Paralysed, made motionless.

विष्टम्भः 1 Fixing firmly. -2 Obstruction, hindrance, an impediment. -3 Obstruction of the urine or ordure, constipation. -4 Paralysis. -5 Stopping, staying. -6 Stepping, placing the feet. -7 Prop, support. -8 Endurance, resistance; शीतोष्ण-वर्ष-पवन-विष्टम्भविभिन्न-सर्वत्वचः Mb. 12. 192. 1.

विष्टम्भिन a. 1 Stopping, obstructing, impeding. -2 Making motionless, benumbing, chilling.

विष्टरः 1 A seat (a stool, chair &c.); कुशपूतं प्रवयास्तु विष्टरम् (आददे) R. 8. 18; वृक्षशाखां स्वयं छिवा विष्टराय ददौ मुदा A. Rām. 4. 1. 32. -2 A layer, bed (as of Kuśa grass). -3 A handful of Kuśa grass. -4 The seat of the presiding priest (or Brahman) at a sacrifice. -5 A tree. -6 An ascetic seat made of 25 Kuśa grass-shoots ('पञ्चाशद्विभवेद् ब्रह्मा तदर्थेन तु विष्टरः'); विष्टरासनयोग्यो हि कालोऽयं मामुपरिस्थितः Rām. 2. 20. 28. -Comp. -भाज् a. seated on or occupying a seat; तत्रेश्वरो विष्टरभाग् यथावत् Ku. 7. 72. -श्रवस् m. an epithet of Viṣṇu or Kṛiṣṇa; तं वदन्तमिति विष्टरश्रवाः श्रावयन्नथ समस्तभूयतः Śi. 14. 12; Mb. 14. 14. 2.

विष्टा Excrement, feces, ordure.

विष्टिः f. [विष्-क्तिन् क्तिच् वा] 1 Pervading. -2 An act, occupation. -3 Hire, wages. -4 Unpaid labour; दण्ड-विष्टिकराबाधै रक्षेदुपहतां कृषिम् Kau. A. -5 Sending. -6 Residence in hell to which one is condemned. -7 See विष्टिकारिन्; Mb. 12. 59. 41. -Comp. -करः the lord of slaves, of unpaid labourers; Mb. 3. 190. 73. -कारिन् an unpaid forced labourer (Mar. वेठबिगार); भारयष्टि-धरैश्चापि पुरुषैर्विष्टिकारिभिः Śiva B. 30. 23. -कर्मान्तिकः (= विष्टिकारिन्); Rām. 2. 82. 20.

विष्टलम् A remote place, one situated at a distance.

विष्टा 1 Feces, ordure, excrement; सोमविक्रियणे विष्टा भिषजे पूयशोणितम् Ms. 3. 180; 10. 91. -2 The belly. -3 Ved. Interval. -Comp. -आशिन् a hog. -भूः a worm living in ordure; नैकत्रास्ते सूतिवतिर्विष्टाभूरिव सोदरः Bhāg. 3. 31. 10.

विष्टित *p. p.* 1 Standing, being on or in; क्षमा यशः क्षमा धर्मः क्षमायां विष्टितं जगत् Rām. 1. 33. 9. -2 Being present or near.

विष्णुः [विष् व्यापने कुक् Un. 3. 39] 1 The second deity of the sacred Triad, entrusted with the preservation of the world, which duty he is represented to have duly discharged by his various incarnations; (for their descriptions see the several avatāras s. v. and also under अवतार); the word is thus popularly derived:— यस्माद्विश्वमिदं सर्वं तस्य शक्त्या महात्मनः । तस्मादेवोच्यते विष्णुर्विशधातोः प्रवेशनात् ॥ -2 N. of Agni; विष्णुर्नामेह योऽग्निः Mb. 3. 221. 12. -3 A pious man. -4 N. of a law-giver, author of a Smṛiti called विष्णुस्मृति. -5 N. of one of the Vasus. -6 The lunar mansion called Śravaṇa (presided over by Viṣṇu). -7 N. of the month चैत्र. -Comp. -काञ्ची N. of a town. -क्रमः the step or stride of Viṣṇu. -क्रान्ता N. of various plants. -गुप्तः N. of Chanakya. -ग्रन्थिः a particular joint of the body. -जनः a devotee, saint; अध्यगन्महदाख्यानं नित्यं विष्णुजनप्रियः Bhāg. 1. 7. 11. -तिथिः N. of the 11th and 12th lunar days of each fortnight. -तैलम् a kind of medicinal oil. -दत्तः N. of परीक्षित. -दैवत्या N. of the eleventh and twelfth days of each fortnight (of a lunar month). -धर्मः 1 Dharma enjoining the proper worship of Viṣṇu. -2 a kind of आर्द्र. -धर्मोत्तरपुराणम् N. of an उपपुराण. -पदम् 1 the sky, atmosphere. -2 the sea of milk. -3 the foot of Viṣṇu (worshipped at Gāyā). -4 a lotus. -पदी 1 an epithet of the Ganges; निर्गता विष्णुपादाब्जात् तेन विष्णुपदी स्मृता Brav. P.; Bhāg. 1. 19. 7. -2 the sun's passage (into the zodiacal signs वृषभ, सिंह, वृश्चिक and कुम्भ). -पुराणम् N. of one of the most celebrated of the eighteen Purāṇas. -प्रिया 1 basil. -2 Lakṣmī. -प्रीतिः *f.* land granted rent-free to Brāhmaṇas to maintain Viṣṇu's worship. -माया N. of Durgā. -मित्रः a common name (like अमुक); तस्मादपि विष्णुमित्र इत्यनवस्थितिः Bhāg. 5. 14. 24. -रथः an epithet of Garuḍa. -रातः N. of king Parīkṣita; स विष्णुरातोऽतिथय आगताय तस्मै सपर्या शिरसा जहार Bhāg. 1. 19. 29. -लिङ्गी a quail. -लोकः Viṣṇu's world; मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति Stotra. -वल्लभा 1 an epithet of Lakṣmī. -2 the holy basil. -वाहनः, -वाह्यः epithets of Garuḍa. -शक्तिः Lakṣmī. -हिता basil.

विष्पन्द 1 *Ā.* 1 To move about. -2 To throb, beat, palpitate. See विष्यन्द.

विष्पन्दः 1 Throbbing, palpitation. -2 A particular dish.

विष्फारः 1 The twang of a bow. -2 Vibration.

विष्य *a.* Deserving death by poison.

विष्यन्द 1 *Ā.* To flow; विष्यन्दमानरुधिरः (कपिः) Bk. 9. 74.

विष्यन्दः Flowing, trickling.

विष्यन्दनम् A kind of sweetmeat.

विष्व *a.* Hurtful, injurious, mischievous.

विष्वक्, **विष्वक्** *a.* (Nom. sing. *m.* विष्वक्, *f.* विष्वक्ची, *n.* विष्वक्) 1 Going or being everywhere, all-pervading; विष्वक्समाना विष्वक्चो विनेयुः Bri. Up. 1. 3. 7; युधि तुरगरजोविधुन्न-विष्वक्कचलितश्रमवार्यलङ्कृतस्थे Bhāg. 1. 9. 34; विष्वक्मोहः स्थगयति कथं मन्दभाग्यः करोमि U. 3. 38; Māl. 9. 20. -2 Separating into parts. -3 Different. -4 Alternately. (विष्वक् is used adverbially in the sense of 'everywhere, on all sides, all around'; बले प्रकोपादिव विष्वगायता Ki. 14. 59; छायासुप्तमृगः शकुन्तनिवहैर्विष्वग्विलुप्तच्छदः Pt. 2. 2; Māl. 5. 4; 9. 25). -Comp. -गति *a.* going everywhere; entering into every topic; Ki. 11. 38. -लोपः confusion, disturbance. -वातः a kind of noxious wind. -सेनः (विष्वक्सेनः or विष्वक्सेणः) an epithet of Viṣṇu; साम्यमाप कमलासखविष्वक्सेनसेवितयुगान्तपयोधेः Śi. 10. 55; विष्वक्सेनः स्वतनुमविशत्सर्वलोकप्रतिष्ठाम् R. 15. 103. °प्रिया N. of Lakṣmī.

विष्वद्यञ्च -द्यञ्च *a.* (विष्वद्रीची *f.*) Going everywhere, all-pervading; विष्वद्रीचीर्विक्षिपन् सैन्यवीचीः Śi. 18. 25; विष्वद्रीच्या भुवनमभितो भासते यस्य भासा Bv. 4. 18.

विष्णनम्, -विष्वाणः Eating.

विस् I. 4 P. (विश्यति) To cast, throw, send. -II. 1 P. (वेसति) To go, move.

विस See विस.

विसा A lotus stalk.

विसंयुक्त *p. p.* Disjoined, separated.

विसंयोगः Disjunction, separation.

विसंवद् 1 P. 1 To be inconsistent, be at variance; कमलानां मनोहराणामपि रूपाद्विसंवदति शीलम् Mu. 1. 19; शकटदासस्तु मित्रमिति विसंवदन्त्यक्षराणि Mu. 5. -2 To break one's word or promise. -3 To disappoint, deceive. -4 To fail. -5 To assert falsely. -6 To contradict. -Caus. 1 To make inconsistent. -2 To disappoint, to cause to fail; रमणीयोऽवाधिविधिना विसंवादितः Ś. 6. -3 To fail to prove.

विसंवादः 1 Deception, breaking one's promise, disappointment. -2 Inconsistency, incongruity, disagreement. -3 Contradiction.

विसंवादनम् The breaking one's word or promise; अविसंवादनं दानं समयस्याव्यतिक्रमः आवर्तयन्ति भूतानि Mb. 5. 38. 36.

विसंवादिन् *a.* 1 Disappointing, deceiving. -2 Inconsistent, contradictory. -3 Differing, disagreeing; वयोवेष-विसंवादि रामस्य च तयोस्तदा R. 15. 67. -4 Disputing, contesting. -5 False, untrue. -6 Fraudulent, crafty.

विसंष्टु (स्थु) *ल* *a.* 1 Unsteady, agitated; Māl. 7. -2 Uneven; ततोऽभवज्जरासन्धः किञ्चित्कमविसंस्थुलः Bm. 2. 101.

विसंहत *a.* Disjoined, loosened.

विसंकट *a.* Frightful; dreadful; दंष्ट्राकोटिविसंकटैरित इतो धावद्भिराकीर्यते Māl. 5. 13; cf. विसंकट. -टः 1 A lion. -2 The Ingudi tree.

विसंकुल *a.* Self-possessed. -लम् Composure.

विसंगत *a.* Ill-fitted, incongruous, unharmonious.

विसंज्ञ *a.* 1 Insensible, unconscious. -2 Confused (भ्रान्त); आख्यातु नो भवाञ्शीघ्रं विसंज्ञाः स्मेह सर्वशः Mb. 3. 142. 53.

विसदृश *a.* Unlike, dissimilar.

विसंधिः Bad or disagreeable Sandhi (euphony) or absence of Sandhi, regarded as a fault in composition; see K. P. 7. ad loc.

विसंभरा The domestic lizard.

विसंमूढ *a.* Utterly bewildered.

विसल See विसल.

विसिनी See विसिनी.

विसिल See विसिल.

विस्चिका, -विस्ची Cholera; सूचीभिरिव गात्राणि तुदन् संतिष्ठतेऽनिलः । यस्याजीर्णेन सा वैद्यैर्विस्चीति निगद्यते Bhāva P.

विस्त्र *a.* Confused, disordered.

विस्त्रणम्, -णा Distress, sorrow; संप्राप्तविस्त्रणस्त्वरितं परवारणः V. 4. 19.

विस्त्रितम् Repentance, distress. -ता Fever.

विस्त्र 1 P. 1 To spread, be extended or diffused; चक्रीवदङ्गरुहधूमरुहो विस्त्रुः Śi. 5. 8; 9. 19, 37; विभिद्यमाना विससार सारसान् Ki. 8. 31; 10. 53; 16. 35. -2 To return. -Caus. 1 To spread, stretch. -2 To cause to prevail or spread.

विसरः 1 Going forth. -2 Spreading, extending. -3 Crowd, multitude, herd, flock. -4 A large quantity, heap; घर्माभोविसरविवर्तनैरिदानीम् Māl. 1. 37.

विसारः 1 Spreading out, expansion, diffusion. -2 Creeping, gliding. -3 A fish. -रम् 1 Wood. -2 Timber. -री The region of the winds.

विसारिन् *a.* (-णी *f.*) 1 Spreading, diffusing. -2 Creeping, gliding. -3 Expanded (विस्तृत); विसारिभिः पुष्प-विलोचनैर्लताः Ki. 8. 11. -*m.* A fish.

विसारिणी Glycine Debilis (Mar. रानडडीद).

विस्त्र *p. p.* 1 Spread out, extended, diffused. -2 Extended, stretched. -3 Uttered, spoken.

विस्त्र *a.* (-री *f.*) 1 Spreading about, being diffused; विस्त्रवरैरम्बुहो रजोभिः Śi. 3. 11; विमलचन्द्रविस्त्रवरचन्द्रिका Rām. ch. 4. 58; विस्त्रवेण यशःसमुदायेन Chalachampū p. 15. -2 Creeping, gliding.

सं. इ. को... १८६

विस्त्र *a.* Creeping along, gliding, moving gently; विस्त्ररहेषितहयः Ve. 4.

विस्त्र 6 P. (also *Ā.*) 1 To abandon, leave, give up; विस्त्र सुन्दरि संगमसाध्वसम् M. 4. 13; पूर्वार्धविस्त्रतल्पः R. 16. 6; Bv. 1. 78. -2 To let go, let loose. -3 To shed, pour down; त्वद्विप्रयोगाश्रु समं विस्त्रम् R. 13. 26. -4 To send, despatch; भोजेन दूतो रघवे विस्त्रः R. 5. 39. -5 To dismiss, allow to go, send away; प्रतिगृह्य वचो विसर्जं मुनिम् R. 8. 91; 14. 19. -6 To give; पित्रा विस्त्रां मदपेक्षया यः श्रियं युवा-प्यङ्गतामभोक्ता R. 13. 67; 18. 7. -7 To send or cast forth, emit, dart; विस्त्रति हिमगर्भैरभिभिन्दुमयूखैः S. 3. 4. -8 To drop, let fall, strike; विस्त्र शूद्रमुनौ कृपाणम् U. 2. 10. -9 To utter; फणवानिवैष विसर्जं चेदिपः Śi. 15. 62. -10 To cast off, repudiate. -11 To create, produce; कल्पक्षये पुनस्तानि कल्पादौ विस्त्रजाम्यहम् Bg. 9. 7. -12 To deliver, hand over to. -13 To evacuate the bowels. -14 To release (one's self) from. -Caus. 1 To emit, pour forth, shed. -2 To send away, dismiss. -3 To spare. -4 To cast off, repel, repudiate. -5 To lose. -6 To divulge, publish (news).

विस्त्रज्यम् Creation of the world; काले वशीकृतविस्त्रज्य-विसर्गशक्तिः Bhāg. 7. 9. 22.

विसर्गः 1 Sending forth, emission. -2 Shedding, pouring down, dropping; पुरं नवीचक्रुरपां विसर्गान् मेघा निदाघ-ग्लपितामिवोर्वाम् R. 16. 38. -3 Casting, discharge; सरहस्यो धनुर्वेदः सविसर्गोपसंयमः Bhāg. 1. 7. 44. -4 Giving away, a gift, donation; आदानं हि विसर्गय सतां वारिसुचामिव R. 4. 86 (where the word means 'pouring down' also). -5 Sending away, dismissal; हरणं च विसर्गं च शाल्वेन च विसर्जनम् Mb. 5. 175. 37. -6 Creation, creating; नियमे च विसर्गे च भूतात्मा मानसस्तथा Mb. 12. 239. 12; secondary creation; ब्रह्मणो गुणवैषम्याद्विसर्गः पौरुषः स्मृतः Bhāg. 2. 10. 3. -7 Abandonment, relinquishment; न निष्क्रयविसर्गभ्यां भर्तुर्भार्या विमुच्यते Ms. 9. 46. -8 Voiding, evacuation; as in पुरीषविसर्गे. -9 Departure, separation. -10 Final beatitude. -11 Light, splendour. -12 A symbol in writing, representing a distinct hard aspiration and marked by two perpendicular dots (:). -13 The southern course of the sun. 14 The penis. -15 Destruction of the world; काले वशीकृतविस्त्रज्यविसर्गशक्तिः Bhāg. 7. 9. 22. -16 The function of the world (सृष्टिव्यापार); भूतभावोद्भवकरो विसर्गः कर्मसंज्ञितः Bg. 8. 3.

विसर्जनम् 1 Emitting, sending forth, pouring down; समतया वसुवृष्टिविसर्जनैः R. 9. 6. -2 Giving away, a gift, donation; R. 9. 6. -3 Voiding; वाय्वग्निविप्रमादित्यमपः पश्यंस्तथैव गाः । न कदाचन कुर्वीत विष्मूत्रस्य विसर्जनम् ॥ Ms. 4. 48. -4 Casting off, quitting, abandoning; श्रुतदेहाविसर्जनः पितुः R. 8. 25. -5 Sending away, dismissal. -6 Allowing (the deity invoked) to go (opp. आवाहन). -7 Setting a bull at liberty on certain occasions. -8 Driving out (cows to pasture). -9 Product, creation.

विसर्जनीय *a.* To be abandoned &c. -यः = विसर्ग (12) q. v.

विसर्जित *p. p.* 1 Emitted, sent forth. -2 Given away. -3 Left, quitted, abandoned. -4 Sent, despatched. -5 Dismissed.

विसृष्ट *p. p.* 1 Emitted, sent forth. -2 Created, emanated. -3 Shed, cast. -4 Sent, despatched; भोजन दूतो रघवे विसृष्टः R. 5. 39. -5 Dismissed, let go, discharged; विसृष्टपार्श्वानुचरस्य तस्य R. 2. 9. -6 Discharged, hurled. -7 Given, bestowed, granted; ग्रामेष्वात्मविसृष्टेषु R. 1. 44. -8 Abandoned, quitted, removed. -9 Cast out, expelled.

विसृष्टिः *f.* 1 Emitting, sending forth. -2 Abandoning. -3 Giving. -4 Emission (of semen). -5 Secondary creation. -6 Offspring.

विसृष्ट 1 *P.* 1 To move, march, proceed; यः सुबाहुरिति राक्षसोऽपरस्तत्र तत्र विसर्प मायया R. 11. 29; 4. 53. -2 To fly or roam about. -3 To spread; मनोरागस्तीव्रं विषमिव विसर्पविवरितम् Mal. 2. 1. -4 To flow along, fall down; (बाष्पः) विसर्पन् धाराभिर्लुठति धरणीं जर्जरकणः U. 1. 29. -5 To escape, run away. -6 To hover about. -7 To wind, meander. -8 To spread, diffuse; विसृष्टस्यन्ति च ते यशः Bhāg. 4. 1. 31.

विसर्पः 1 Creeping about, gliding. -2 Moving to and fro. -3 Spread, circulation; किमु विषविसर्पः किमु मदः U. 1. 36. -4 An unexpected or unwished-for consequence of an act. -5 A sort of disease, dry spreading itch; लवणां म्लकटूणां दिसेवनादोषकोपतः । विसर्पः सप्तधा ज्ञेयः सर्वतः परिसर्पणात् ॥ -Comp. -घ्नम् wax.

विसर्पणम् 1 Creeping along, gliding, going gently. -2 Diffusion, spreading, extending. -3 Increase, growth.

विसर्पिः, -विसर्पिका See विसर्प (5) above.

विसर्पिन् *a.* 1 Creeping, shooting forth. -2 Gliding, roaming; नलिनमुखान्तविसर्पि पङ्कजिन्याः Ki. 10. 33. -3 Spreading, increasing. -4 Suffering from the disease विसर्प.

विस्तः A particular weight of gold (= 80 रक्तिकास).

विस्तृ 5 *U.*, **विस्तृ** 9 *U.* 1 To spread, diffuse. -2 To cover, fill. -3 To extend, expand. -4 To strew or scatter about. -5 To speak diffusively about. -Caus. 1 To cause to spread or expand; as in पयोधरविस्तारयितुं यौवनम् S. 1. -2 To increase; विस्तारितः कुञ्जरकर्णतालैः (रेणुः) R. 7. 39. -3 To stretch, extend.

विस्तरः 1 Extension, expansion. -2 Minute details, detailed description, minute particulars; संक्षिप्तस्याप्यतोऽस्यैव वाक्यस्यार्थगरीयसः । सुविस्तरतरा वाचो भाव्यभूता भवन्तु मे S. 2. 24; (विस्तरेण, विस्तरतः, विस्तरशः 'in detail, at length, fully, with minute details, with full particulars'; अङ्गुलिमुद्राधिगमं विस्तरेण श्रोतुमिच्छामि Mu. 1; विस्तरेणात्मनो योगं विभूतिं च जनार्दन (भूयः कथय) Bg. 10. 18). -3 Prolixity, diffuseness; अलं विस्तरेण. -4 Abundance, quantity,

multitude, number; उभे पुरवरे रम्ये विस्तरैरुपशोभिते Rām. 7. 101. 14. -5 A bed, layer. -6 A seat, stool. -7 Affectionate solicitation. -8 High degree, intensity. -9 (pl.) Great wealth, riches.

विस्तारः 1 Spreading, extension, expansion; प्रान्त-विस्तारभाजाम् Mal. 1. 27. -2 Amplitude, breadth; पञ्चयोजन-विस्तारम् Mb. 14. 58. 39; विलोकयन्त्यो वपुरापुरद्वर्णा प्रकाम-विस्तारकलं हरिण्यः R. 2. 11; तत एव च विस्तारम् Bg. 13. 30. -3 Expanse, vastness, magnitude; मध्ये श्यामः स्तन इव भुवः शेषविस्तारपाण्डुः Me. 18. -4 Details, full particulars; कण्वोऽपि तावच्छ्रुतविस्तारः कियताम् S. 7. -5 The diameter of a circle. -6 A shrub. -7 The branch of a tree with new shoots.

विस्तीर्ण *p. p.* 1 Spread out, expanded, extended. -2 Wide, broad; विस्तीर्णं योजनं स्निग्धं ततो द्विगुणमायतम् Rām. 7. 13. 3. -3 Large, great, extensive. -Comp. -जानु *a.* bandy-legged (as a girl, hence unfit for marriage). -पर्णम् a kind of root (मानक).

विस्तृत *p. p.* 1 Diffused, spread, extended. -2 Broad, expanded. -3 Ample. -4 Diffuse, prolix. -5 Developed. -6 Far-sounding.

विस्तृतिः *f.* 1 Extension, expansion. -2 Breadth, width, magnitude. -3 The diameter of a circle.

विस्था 1 *Ā.* 1 To stand apart. -2 To remain, stay, dwell, remain fixed or stationary; पदैर्भुवं व्याप्य वितिष्ठमानम् Si. 4. 4. -3 To spread, be diffused.

विस्थान *a.* Belonging to another place or organ (as a sound).

विस्पन्दः 1 See विध्यन्दः. -2 A drop (कण); तस्य शुक्रस्य विस्पन्दान् पांसून् संगृह्य भूमितः Mb. 13. 85. 99.

विस्पष्ट *a.* 1 Plain, clear, intelligible. -2 Manifest, evident, obvious, open, apparent.

विस्फर्, -विस्फुर 6 *P.* 1 To quiver, palpitate, tremble; Mb. 1. 52. 5. -2 To move about, struggle; विस्फुरन्ती यथाकामं मैथुनायोपचक्रमे Rām. 7. 80. 16; Mb. 1. 125. 8. -3 To shine, gleam; किं नाम विस्फुरन्ति शस्त्राणि U. 4. -4 To draw or twang (as a bow, used in Caus. in the same sense); एकोऽपि विस्फुरितमण्डलचापचक्रं कः सिन्धुराजमभिषेणयितुं समर्थः Ve. 2. 26. -5 (esp. विस्फर्) To open wide (eyes). -Caus. To draw (a bow); विस्फार्यमाणस्य ततो भुजाभ्यां भूतानि भर्त्रा धनुरन्तकस्य Ki. 17. 24; Rām. 7. 28. 45.

विस्फारः 1 Vibration, trembling, throbbing. -2 The twang of a bow; यस्य विस्फारनिर्घोषैः स्तनन्ति स्म दिशो दश Rām. 7. 28. 45. -3 Opening wide.

विस्फारकः A kind of dangerous fever.

विस्फारित *p. p.* 1 Made to vibrate. -2 Trembling, tremulous. -3 Twanged; विकृष्टविस्फारितचापमण्डलः Ki. 14.

31. -4 Dilated, expanded. -5 Manifested, displayed. -6 Evident, apparent, manifest.

विस्फुरित *p. p.* 1 Tremulous, quivering. -2 Swollen, enlarged. -3 Flashing, glittering; एकोऽपि विस्फुरितमण्डल-चापचक्रम् Vb. 2. 26.

विस्फु(स्फू)र्ज 1 P. 1 To roar, thunder. -2 To resound. -3 To increase. -4 To shine, appear; अस्त्येवं जडधामता तु भवतो यद् व्योम्नि विस्फूर्जसे K. P. 10. 444.

विस्फूर्जः Roaring, thundering.

विस्फूर्जथुः 1 Roaring, thundering, rumbling. -2 A clap or peal of thunder. -3 (Hence) A thunderlike manifestation or rise, any sudden appearance or stroke; ममैव जन्मान्तरपातकानां विपाकविस्फूर्जथुरप्रसङ्गः R. 14. 62. -4 Rolling (as of waves); swell, surging appearance; महोर्मिर्विस्फूर्जथुनिर्विशेषाः R. 13. 12.

विस्फूर्जितम् 1 Roar, shout; क च विकान्तता याता क च विस्फूर्जितं महत् Mb. 9. 31. 33. -2 Rolling. -3 Fruit, result; तत् सर्वं सुरलोकदेवसदृशं धर्मस्य विस्फूर्जितम् Bh. 2. 125; 3. 143; त्वद्भक्तैस्त्रिपुरहर विस्फूर्जितमिदम् Śiva-mahimna 11. -3 The impetuous motion (of wind); धाराणां च निपातेन वायोर्विस्फूर्जितेन च Mb. 3. 171. 6. -4 Knitting, contraction (of the brows); विश्वं विध्वंसयन् वीर्यशौर्यविस्फूर्जितभ्रुवा Bhāg. 4. 24. 57.

विस्फुलिङ्गः 1 A spark of fire; यथाग्नेः क्षुद्रा विस्फुलिङ्गा व्युच्चरन्ति Bri. Up. 2. 1. 20; अग्नेर्ज्वलतो विस्फुलिङ्गा विप्रतिष्ठेरन् S. B. -2 A kind of poison.

विस्फोटः, -टा 1 A boil, pimple, tumour. -2 Small-pox. -3 Cracking, crashing; Mb.

विस्फोटकः 1 A blister, boil; (also विस्फोटिका). -2 A kind of leprosy. -3 Small-pox.

विस्फोटनम् 1 The appearance of blisters. -2 Loud roaring.

विस्मि 1 Ā. 1 To wonder or be surprised at; उभयोर्न तथा लोकः प्रावीण्येन विसिष्मिये R. 15. 68; उद्वीक्ष्य को भुवि न विस्मयते नगेशम् Śi. 4. 19; Bk. 5. 51. -2 To admire. -3 To be proud or conceited; न विस्मयेत तपसा Ms. 4. 236. -Caus. To cause to smile, cause to be surprised, fill with wonder or astonishment; विस्मापयन् विस्मितमात्मवृत्तौ R. 2. 33; Bk. 5. 58; 8. 42.

विस्मयः 1 Wonder, surprise, astonishment, amazement; पुरुषः प्रबभूवाग्नेर्विस्मयेन सहर्षिजाम् R. 10. 50. -2 Astonishment or wonder, being the feeling which produces the *adbhuta* sentiment; S. D. thus defines it:- विविधेषु पदार्थेषु लोकसीमातिवर्तिषु । विस्फारश्चेतसो यस्तु स विस्मय उदाहृतः ॥ 207. -3 Pride, arrogance; तपः क्षरति विस्मयात् Ms. 4. 237. -4 Uncertainty, doubt. -Comp. -आकुल, -आविष्ट *a.* astonished, struck with wonder. -पदम् *a* matter of astonishment; मधुस्फीता वाचः परमममृतं निर्मितवतस्तव ब्रह्मन् किं वागपि सुरयुरोर्विस्मयपदम् Śiva-mahimna 3.

विस्मयंकर, -विस्मयंगम *a.* Astonishing, producing wonder.

विस्मयनम् Astonishment, wonder.

विस्मापन *a.* (-नी *f.*) Astonishing; येन मेऽपहतं तेजो देवाविस्मापनं महत् Bhāg. 1. 15. 5. -नः 1 The god of love. -2 Trick, deceit, illusion. -नम् 1 Causing wonder. -2 Anything causing wonder. -3 A city of the Gandharvas (said to be *m.* also).

विस्मित *p. p.* 1 Astonished, surprised, amazed, wonder-struck. -2 Disconcerted. -3 Proud; इत्तं संख्ये द्विपबलाद्वयसा चापि विस्मितम् Mb. 7. 27. 8.

विस्मितिः *f.* Astonishment, wonder, surprise.

विस्मेर *a.* Surprised, struck with wonder, astonished.

विस्मृ 1 P. To forget; मधुकर विस्मृतोऽस्येनां कथम् S. 5. 1; यदा तु अन्यसङ्गात् पूर्ववृत्तं विस्मृतो भवान् S. 6. -Caus. To cause to forget; अनिर्देश्यसुखः स्वर्गः कस्तं विस्मारयिष्यति V. 3. 18.

विस्मरणम् Forgetting, forgetfulness, oblivion; मध्येव विस्मरणदारुणचित्तवृत्तौ S. 5. 23.

विस्मृत *p. p.* Forgotten.

विस्मृतिः *f.* Forgetfulness, oblivion, loss of memory.

विस्म A smell like that of raw meat. -*a.* Stinking of; (शिखिशिखाश्रेणयः) अजस्रसुतबहलवसावासविस्म स्वनन्ति Nāg. 4. 18; N. 22. 50. -Comp. -गन्ध, गन्धि, गन्धिन् *a.* raw smelling; रुधिरवसाविस्मगन्धिः कुठारः A. R. 4. 25; जानुक विस्मगन्धी गोधादी मत्स्यबन्धः एव निःसंशयम् S. 6. -गन्धिः yellow orpiment.

विस्स 1 Ā. 1 To slip down, become loosened. -2 To fall down, drop, slip. -Caus. 1 To cause to fall down, let fall; विस्सयन्ती नवकर्णिकारम् Ku. 3. 62. -2 To loosen, relax, slacken. -3 To betray.

विस्संसः, -सा 1 Falling down. -2 Decay, laxness, weakness, debility.

विस्संसन *a.* 1 Causing to fall or drop down; अन्तर्मोहनमौलिघूर्णनचलन्मन्दारविस्संसनः Git. 3. -2 Untying, loosening; नीविविस्संसनः करः K. P. 7. -नम् 1 Falling down. -2 Flowing, dropping. -3 Untying, loosening. -4 A laxative, purgative.

विस्सस्त *p. p.* 1 Loosened. -2 Weak, infirm. -Comp. -चेतस् *a.* one whose spirit is dejected.

विस्सस्, **विस्ससा** Decay, debility, decrepitude; इह चेदशकद् बोद्धुं प्राक् शरीरस्य विस्ससः Kath. 6. 4.

विस्सब्ध, विस्सम्भ See विश्रब्ध, विश्रम्भ. -विस्सब्धम् *ind.* Confidently, without reserve; विस्सब्धं ब्राह्मणः शूद्राद् द्रव्योपादान-माचरेत् Ms. 8. 417.

विष्णु 1 P. 1 To flow forth, trickle, ooze. -2 To melt, dissolve.

विष्णवः, विष्णावः Flowing, dropping, trickling; विमुक्तकवचः कुद्रः सिद्धः शोणितविष्णवैः Rām. 7. 21. 38.

विष्णावणम् 1 Bleeding. -2 Distilling. -3 A kind of spirit distilled from molasses.

विष्णुतिः f. Flowing forth, trickling, oozing.

विस्वन 1 P. To roar, yell; क्रोष्टा डिम्बं व्यध्वनद् व्यस्वनच्च Si. 18. 77.

विस्वर a 1 Discordant. -2 Having no sound. -रः Discord. -रम् ind. Pronounced with a wrong accent.

विह (Only in the beginning of a compound) The sky, air.

विहगः [विहायसा गच्छति गम्-उ नि०] 1 A bird; sky-goer; वैडिम्बश्च महावीर्यो विहगो मदलोपमः Mb. 3. 144. 24; वीचिक्षोभस्तनितविहगश्रेणिकाञ्चीगुणायाः Me. 28; Rs. 1. 23. -2 A cloud. -3 An arrow; अयोमुखैश्च विहगैर्द्रावयिष्ये महारथान् Mb. 7. 195. 43. -4 The sun. -5 The moon. -6 A planet in general. -7 A particular configuration of stars (all planets being situated in the 4th and the 10th houses).

विहंगः 1 A bird; विश्वासाय विहंगानाम् R. 1. 51; (एष धर्मो) विहंगमहिषीणां च विज्ञेयः प्रसवं प्रति Ms. 9. 55. -2 A cloud. -3 An arrow; Mb. 8. -4 The sun. -5 The moon. -Comp. -अरातिः a falcon, hawk. -इन्द्रः, -ईश्वरः, -राजः epithets of Garuḍa.

विहंगम a. Moving in the sky, flying; प्रभुः संकल्पसिद्धोऽस्मि कामचारी विहंगमः Mb. 5. 192. 4. -मः 1 A bird; (गृह-दीर्घिकाः) मदकलोदकलोलविहंगमाः R. 9. 37; Ms. 1. 39; H. 1. 34. -2 The sun; तथेत्युक्त्वा तु तां कुन्तीमाविवेश विहंगमः Mb. 3. 307. 23.

विहंगमा, विहंगमिका, विहंगिका A pole for carrying burdens.

विहत् f. A barren cow (see वेहत्).

विहन् 2 P. 1 To kill, slay, destroy, destroy completely, annihilate; (अलं) सहसा संहतिमहसां विहन्तुम् Ki. 5. 17; 14. 23. -2 To strike, beat violently. -3 To obstruct, impede, oppose, resist; विघ्नन्ति रक्षांसि वने कतूश्च Bk. 1. 19; Si. 14. 8; R. 5. 27. -4 To reject, refuse, decline; तद् भूतनाथानुग नार्हसि त्वं संबन्धिनो मे प्रणयं विहन्तुम् R. 2. 58; न व्यहन्यत कदाचिदर्थिता 11. 2. -5 To disappoint, foil, frustrate. -6 To separate.

विहत p. p. 1 Struck completely, killed. -2 Hurt. -3 Opposed, impeded, resisted. -तः A Jaina temple.

विहितः A friend, companion. -f. 1 Killing, striking. -2 Failure. -3 Defeat, rout. -4 Repulse, frustration; मनोभिः सोद्वेगैः प्रणयविहितिध्वस्तश्चयः Ki. 10. 63.

विहननम् 1 Killing, striking. -2 Hurt, injury. -3 Obstruction, obstacle, impediment. -4 A bow for cleaning cotton.

विहर्षः Great joy, rapture.

विहस् 1 P. 1 To smile, laugh gently; किञ्चिद्विहस्यार्थ-पतिं वभाषे R. 2. 46. -2 To laugh at, deride, ridicule; किमिति विपीदसि रोदिषि विकल्पा विहसन्ति युवतिसभा तव सकला Gīt. 9; गौरीवक्त्रभ्रुकुटिरचनां या विहस्येव फेनैः Me. 52.

विहसतिका, विहसनम्, विहसितम्, विहासः A gentle laugh, smile.

विहस्त a. 1 Handless. -2 Confounded, bewildered, overpowered, made powerless; मालनीमुखावलोकनविहस्ततया Māl. 1; R. 5. 49; पितामहस्तामालोक्य विहस्तामस्त्रिरां स्थिराम् Siva B. 5. 47; शाहराजात्मज शिशो विहाय स्वां विहस्ताम ibid 21. 23. -3 Disabled, incapacitated (for doing the proper work); रुजाविहस्तचरणम् M. 4. -4 Adroit, skilled. -5 Learned, wise. -स्तः A eunuch.

विहा ind. Heaven, paradise.

विहा 2 P. To leave, abandon, forsake, give up; विहाय लक्ष्मीपतिलक्ष्म कामुके जटाधरः सन् जुहुधीह पावकम् Ki. 1. 44; ज्ञातास्वादो विवृतजघनां को विहातुं समर्थः Me. 43; R. 2. 40; 5. 67, 73; 6. 7; 12. 102; 14. 48, 69; Ku. 3. 1. -Caus. 1 To give away. -2 To abandon, give up.

विहापित p. p. 1 Caused to abandon. -2 Extorted, caused to be given up. -तम् A gift, donation.

विहाय ind. 1 At a distance from. -2 More than. -3 In spite of. -4 With the exception of.

विहीन p. p. 1 Left, abandoned, forsaken. -2 Devoid of, destitute or deprived of, without (usually in comp.); विद्याविहीनः पशुः Bh. 2. 20. -3 Base, low, inferior. -Comp. -जाति, -योनि a. base-born, low-born.

विहानः, -नम् Morning, dawn.

विहायस् m., n. Sky, atmosphere; गरुत्मतां संहतिभिर्विहायः क्षणप्रकाशाभिरिवावतेने Ki. 16. 43. -m. A bird; अमोनि चञ्चुपुटमौनमुद्रा विहायसा तेन विहस्य भूयः N. 3. 99.

विहायस See विहायस्.

विहित p. p. 1 Done, performed, made, acted. -2 Arranged, fixed, settled, appointed, determined. -3 Ordered, prescribed, decreed; विहिता व्यङ्गिता तेषाम् Pt. 1. 201. -4 Framed, constructed. -5 Placed, deposited. -6 Furnished with, possessed of. -7 Fit to be done. -8 Distributed, apportioned. (See धा with वि). -तम् An order, a command, decree; परतो दैवविहितायत्तम् Pt. 1. -Comp. -क्षण a. intent upon. -प्रतिषिद्ध a. enjoined and prohibited.

विहितः f. 1 Performance, doing, action. -2 Arrangement.

विह 1 P. 1 To take away, seize away. -2 To remove, destroy. -3 To let fall, shed (as tears); as in बाष्पं विहरति. -4 To pass (as time). -5 To amuse, or divert oneself, sport, play; विहरति हरिरिह सरसवसन्ते Git. 1; गन्धमादनवने विहर्तुं गता V. 4; U. 3. 6. -6 To go in various directions. -7 To live. -8 To change, alternate.

विहरः 1 Taking away, removing. -2 Separation, disunion. -3 Changing. -4 Play, pastime; विहर उदीक्षया यदि परस्य विमुक्त ततः Bhāg. 10. 87. 29.

विहरणम् 1 Removing, taking away. -2 Taking a walk, airing, going about or rambling for pleasure. -3 Pleasure, pastime; कचिद्रिताज्ञानं कचिदपि परस्त्रीविहरणम् Viṣṇu-mahimna 12. -4 Opening, expanding; P. I. 3. 20. -5 Stepping out; P. I. 3. 41.

विहर्तु m. 1 A roamer. -2 A robber.

विहारः 1 Removing, taking away. -2 Roaming or walking for pleasure, airing, a stroll, taking a walk. -3 Sport, play, pastime, recreation, diversion, pleasure; विहारशैलानुगतेव नागैः R. 16. 26, 67; 5. 41; 9. 68; 13. 38; 19. 37. -4 Tread, stepping, movement (of hands, feet &c.); विकर्षणैः पाणिविहारहारिभिः Ki. 4. 15; दरमन्थरचरणविहारम् Git. 11. -5 A park, garden; especially a pleasure-garden; आरामैश्च विहारैश्च शोभमानं समन्ततः Rām. 7. 70. 13. -6 The shoulder. -7 A Jaina or Buddhist temple, convent, monastery. -8 A temple in general. -9 Great expansion of the organs of speech. -10 Opening, expansion. -11 The palace or banner of Indra. -12 A palace in general. -13 A kind of bird. -14 (Mīmāṃsā) The triad of fires, viz. गार्हपत्य, आहवनीय and दक्षिण; विहारे लौकिकानामर्थं साधयेत् etc. MS. 12. 2. 1; (विहार इति गार्हपत्यादिरग्नित्रेता उच्यते विहरणात् ŚB. on MS. 12. 2. 1.). -15 N. of the country मगध (modern Bihar). -16 The sacrificer's house (यजमानगृह); Bhāg. 4. 5. 14. -Comp. -गृहम् a pleasure-house. -दासी a nun. -भूमिः a grazing ground, pasturage. -यात्रा a pleasure-walk.

विहारणम् Pleasure, delight.

विहारिका A convent.

विहारिन् a. 1 Diverting or amusing oneself by; मृगयाविहारिणः Ś. 1; Pt. 2. 20; व्योमैकान्तविहारिणोऽपि विहगाः संप्राप्नुवन्त्यापदम् H. -2 Expanding. -3 Beautiful, lovely.

विहारवत् a. Delighting in; भक्षभोज्यविहारवान् Mb. 14. 59. 11; Ms. 10. 9.

विहत p. p. 1 Sported, played. -2 Expanded. -3 Transposed, varied. -4 Distributed, disposed. -तम् 1 One of the ten modes of indicating love used by women; see S. D. 125, 146; (written विकृत also in this sense). -2 Sport, play; Dk. 2. 6. -3 A walk. -4 Hesitation.

विहतिः f. 1 Removal, taking away. -2 Sport, pastime, pleasure; अयं विन्ध्यो येनाहतविहतिराभमानमजहात् Mv. 7. 14. -3 Expansion.

विहेठः 1 Hurt, injury. -2 Afflicting, harassing.

विहेठकः 1 An injurer. -2 A reviler, calumniator; अतीवरूपसंपन्नो न कंचिदवमन्यते । अतीवजल्पन् दुर्वाचो भवतीह विहेठकः ॥ Mb. 1. 74. 89.

विहेठनम् 1 Injuring, hurting. -2 Rubbing, grinding. -3 Afflicting. -4 Pain, sorrow, torment.

विहेल् Caus. A. (विहेल्यते) To vex, annoy; Mb. 13.

विह्वल 1 P. To stagger, tremble, shake about; अन्तर्भिन्नं भ्रमति हृदयं विह्वल्यङ्गमङ्गम् Māl. 5. 20.

विह्वल a. 1 Agitated, disquieted, perturbed, confused; क्षणमात्रसखीं सुजातयोः स्तनयोस्तामवलोक्य विह्वला R. 8. 37. -2 Overcome with fear, alarmed. -3 Delirious, beside oneself. -4 Afflicted, distressed; वित्तव्याधिविकारविह्वलगिरां नामापि न श्रूयते Bh. 3. 59; Ku. 4. 4. -5 Desponding. -6 Fused, liquid. -Comp. -चेतस् a. low-spirited. -तनु a. one whose body is exhausted.

वी I. 2 P. (वेति, rarely used in classical literature) 1 To go, move. -2 To approach. -3 To pervade. -4 To bring, convey. -5 To throw, cast. -6 To eat, consume. -7 To obtain. -8 To conceive, bring forth. -9 To be born or produced. -10 To shine, be beautiful. -11 To desire, wish. -12 To shine. -II. (वि + इ) 2 P. 1 To go away, depart; तस्यामहं त्वयि च संप्रति वीतचिन्तः Ś. 4. 13; so वीतभय, वीतक्रोध, etc. -2 To undergo a change; सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु यत्र व्येति तदव्ययम् Sk. -3 To spend. -4 To be diffused, to spread. -5 To vanish, disappear. -6 To cross over, traverse.

वी 1 Act of going, motion. -2 A female bird.

वीकः 1 Wind. -2 A bird. -3 The mind.

वीका = अक्षिमलम्.

वीकाश See विकारा.

वीक्ष 1 A. 1 To see, behold; तं वीक्ष्य वेपथुमती Ku. 5. 85; सुभगं तथैव खलु सापि वीक्षते V. 4. 3. -2 To regard or consider as. -3 To think fit. -4 To study, peruse.

वीक्षम् 1 A visible object. -2 Surprise, astonishment. -क्षः, -क्षा 1 Seeing, gazing at. -2 Investigation. -3 Knowledge, intelligence. -4 Unconsciousness.

वीक्षणम्, -णा 1 Seeing, looking at, sight. -2 A glance. -3 Investigation. -णम् An eye; आववाति वीक्षणे च क्षणेन Śi. 18. 30. -2 (In astrol.) Aspect of the planets.

वीक्षितम् A look, glance; अयुगपदुन्नमितञ्च वीक्षितं च Ki. 10. 61.

वीक्ष्य *a.* 1 To be looked at. -2 Visible, perceptible. -**क्ष्यः** 1 A dancer, an actor. -2 A horse. -**क्ष्यम्** 1 Anything to be looked at, a visible object. -2 Wonder, surprise.

वीह्वा 1 Going, moving, progress. -2 One of the paces of a horse. -3 Dancing. -4 Junction, union.

वीचिः *m., f.*, **वीची** [Un. 4 72] 1 A wave; समुद्रवीचीव चल्स्वभावाः Pt. 1. 194; U. 3. 2; R. 6. 56; 12. 100; Me. 28. -2 Inconstancy, thoughtlessness. -3 Pleasure, delight. -4 Rest, leisure; कुतोऽवीचिर्वीचिस्तव यदि गता लोचनपथम् Gaṅ-gāṣṭaka (by Śaṅkarāchārya) 6. -5 A ray of light. -6 Little. -**Comp.** -**क्षोभः** roughness of waves; वीचिक्षोभस्तनितविहगश्रेणिकाञ्चीगुणायाः Me. 28. -**मालिन** *m.* the ocean.

वीज् I. 1 **Ā.** (वीजते) To go. -II. 10 **U.** (वीजयति-ते) 1 To fan, cool by fanning; खं वीज्यते मणिमयैरिव तालवृत्तैः Mk. 5. 13; Ku. 2. 42. -2 To stroke, caress. -With अभि, उप, परि to fan; संलक्ष्यते पवनवेगचलैः पयोदै राजेव चामरवैरुप-वीज्यमानः Rs. 3. 4; S. 3.

वीजनः 1 The ruddy goose. -2 A sort of pheasant. -**नम्** 1 Fanning; तदनु ज्वलनं मदपितं त्वरयेदक्षिणवातवीजनैः Ku. 4. 36; Śi. 17. 6. -2 A fan. -3 A thing, substance.

वीज, वीजक, वीजल, { See वीज, वीजक, वीजल,
वीजिक, वीजिन, वीज्य } वीजिक, वीजिन, and वीज्य.

वीटा 1 A small piece of wood (about a span long) struck with a stick or bat in a game played by boys (called in Marāṭhī विटीदांडूचा खेळ); क्रीडन्तो वीटया तत्र वीराः पर्यचरन्मुदा । पपात कूपे सा वीटा तेषां वै क्रीडतां तदा ॥ Mb. 1. 131. 17. -2 A kind of metal or stone ball (held in the mouth as a form of penance); इत्येवं ब्रुवतस्तस्य जटी वीटा-सुखः कृशः Mb. 15. 26. 18.

वीटिः, वीटिका, वीटी *f.* 1 The betel-plant. -2 A preparation of betel (Mar. विडा = ताम्बूल q. v.). -3 A tie, fastening, knot (of a wearing garment). -4 The knot of a bodice; त्वं मुग्धाक्षि विनैव कञ्चुलिकया धत्से मनोहारिणी लक्ष्मीमिलयिष्यायिनि प्रियतमे तद्वीटिकासंस्पृशि । Amaru. 27.

वीडु *a.* Ved. Strong, firm.

वीणा 1 The (Indian) lute; मूकीभूतायां वीणायाम् K.; उत्सङ्गे वा मलिनवसने सौम्य निक्षिप्य वीणाम् Me. 88. -2 Lightning. -3 A particular configuration of stars. -**Comp.** -**अनुबन्धः** the tie of a lute. -**आर्यः** an epithet of Nārada. -**दण्डः** the neck of a lute; न हि तुम्बीफलविकलो वीणादण्डः प्रयाति सहिमानम् Bv. 1. 80. -**पाणिः** N. of Nārada. -**प्रसेवः** the damper on a lute. -**वादः, वादकः** a lutanist.

वीणिन् *m.* A lute-player.

वीत *p. p.* [वि० इ-क्त] 1 Gone, disappeared. -2 Gone away, departed. -3 Let go, loosed, set free. -4 Excepted, exempt. -5 Approved, liked. -6 Unfit for war. -7 Tame, quiet. -8 Freed from, devoid of (mostly in

comp.); वीतचिन्त, वीतस्पृह, वीतभी, वीतशङ्क &c. -9 Desired, wished for. -10 Put on or worn; शुचिवल्कवीततनुः Ki. 6. 31. -**तः** An elephant or horse unfit or untrained for war. -**तम्** Pricking (an elephant) with the goad and striking with the legs; वीतवीतभया नागाः Ku. 6. 39 v. 1. (see Malli. thereon); निर्धूतवीतमपि बालकमुद्धलन्तम् Śi. 5. 47. -**Comp.** -**दम्भ** *a.* humble, lowly. -**भय** *a.* fearless, intrepid; वीतवीतभया नागाः Ku. 6. 39 (v. 1.). (-**यः**) an epithet of Viṣṇu. -**मत्सर** *a.* free from envy; नियतो वीत-मत्सरः Ms. 11. 111. -**मल** *a.* pure. -**राग** *a.* 1 free from desire. -2 free from passion, calm, tranquil. -3 colourless. (-**गः**) 1 a sage who has subdued his passions; विशान्ति यद्यतयो वीतरागाः Bg. 8. 11. -2 a deified Jaina saint. -**शोकः** (= अशोकः) the Aśoka tree. -**सूत्रम्** the sacred thread; V. 5.

वीतंसः 1 A cage, a cage or net for confining beasts or birds. -2 An aviary. -3 A place for preserving game.

वीतनौ (*m.* dual) The sides of the larynx or throat.

वीतिः [वी-क्तिन्] A horse. -**तिः** *f.* 1 Going, motion. -2 Producing, production. -3 Enjoyment. -4 Eating. -5 Light, lustre. -6 Cleaning, purifying. -7 Separation; termination (निवृत्ति); भववीतये Ki. 6. 41, 44. -**Comp.** होत्रः 1 fire. -2 the sun.

वीथिः, -थी *f.* [विथ्-इन् वा वीप्] 1 A road, way; पिपतिषतां विलङ्घ्य वीथीम् Ki. 7. 17; यदि रोहिण्याः शकटं भिनत्ति रविनन्दनो गगनवीथ्याम् Pt. 1. 211. -2 A row, line. -3 A market, stall, shop in a market; घनवीथिवीथिमवतीर्णवतः Śi. 9. 32. -4 A terrace in front of a house. -5 A variety of drama; it is thus defined in S. D. :— वीथ्यामेको भवेदङ्कः कश्चिदेकोऽत्र कल्प्यते । आकाशभाषितैस्तैश्चित्रां प्रत्युक्तिमाश्रितः । सूचयेद् भूरिशृङ्गारं किञ्चिदन्यान् रसानपि । मुखनिर्वहणे संधी अर्थप्रकृतयोऽखिलाः । 520. -6 A race-course; a training ground for horses; सिद्धं मुखे नवसु वीथिषु कश्चिदश्वम् Śi. 5. 60 (com. वीथयो नवाश्वानां सर्वत्र धारादाड्यार्थाः परिमिताः प्रचारदेशाः). -7 A particular division of the planetary sphere.

वीथिका 1 A road &c. -2 A picture-gallery; or a large scroll of paper on which pictures are drawn (according to some); a wall (according to others); आर्यस्य चरित्रमस्यां वीथिकायामालिखितम् U. 1.

वीथीकृत *a.* Placed or arranged in rows or heaps; कोटिशश्च सुवर्णं च तेषामकृतकं तथा । वीथीकृतममेयात्मा प्राहिणोन्मधु-सूदनः ॥ Mb. 1. 199. 18.

विध्र *a.* Pure, clean. -**ध्रम्** 1 The sky. -2 Wind, air. -3 Fire.

वीनाहः The top or cover of a well; कूपवीनाहवेलायाम-पश्यत महागजम् Mb. 11. 5. 14.

वीनाहिन् *m.* A well.

वीषा Lightning.

वीप्सा 1 Pervasion. -2 Repetition of words to imply continuous or successive action; as in the example वृक्षं वृक्षं सिञ्चति; वीप्सायां द्विरुक्तिः. -3 Repetition in general.

वीवुकोशः A chowrie (चामर).

वीम् 1 A. (वीभते) To boast, brag.

वीर [अजे: रक् वीभावश्च Up. 2. 13] a. 1 Heroic, brave. -2 Mighty, powerful. -3 Excellent, eminent. -रः 1 A hero, warrior, champion; कोऽप्येष संप्रति नवः पुरुषावतारो वीरो न यस्य भगवान् सुगुणन्दनोऽपि U. 5. 33. -2 The sentiment of heroism (in rhetoric); अस्तोक-वीरगुरुसाहसमद्भुतं च Mv. 1. 6; it is distinguished under four heads; दानवीर, धर्मवीर, दयावीर and युद्धवीर; for explanation see these words s. v.). -3 An actor. -4 Fire. -5 The sacrificial fire. -6 A son; अस्य कुले वीरो जायते Ch. Up. 3. 13. 6; वीरं मे दत्त पितरः Śrādhā-mantras. -7 A husband. -8 The Arjuna tree. -9 A Jaina. -10 The Karavīra tree. -11 N. of Viṣṇu. -रम् 1 A reed. -2 Pepper. -3 Rice-gruel. -4 The root of Uśīra q. v. -5 Iron; Gīrvāṇa. -Comp. -अध्वन्, -मार्गः a heroic death. -अम्लः a kind of sorrel. -आशंसनम् 1 keeping watch. -2 the post of danger in battle. -3 a forlorn hope. -4 a field of battle; पयोदजालमिव तद्वीरा-शंसनमाबभौ Śi. 19. 79. -आसनम् 1 a kind of posture practised in meditation; एकं पादमथैकस्मिन् विन्यस्योरौ तु संस्थितम्। इतरस्मिन्स्तथैवोहं वीरासनमिति स्मृतम् ॥ of. पर्यङ्क. -2 kneeling on one knee. -3 a field of battle. -4 the station of a sentinel. -ईशः, -ईश्वरः 1 epithets of Śiva. -2 a great hero. -उज्ज्वलः a Brahmana who omits to offer oblations to the sacrificial fire. -काम a. desirous of male offspring. -कीटः an insignificant or contemptible warrior. -गतिः Indra's heaven. -जयन्तिका 1 a war-dance. -2 war, battle. -तरुः 1 the Bilva tree. -2 the Arjuna tree. -धन्वन् m. an epithet of the god of love. -पट्टः a sort of military dress. -पट्टिका a gold band worn by men across the forehead; नलस्य भाले मणिवीरपट्टिकानिभेव लग्नः परिधिर्विधोर्बभौ N. 15. 61. -पत्नी the wife of a hero. -पानम् (णम्) an exciting or refreshing drink taken by soldiers either before or after a battle; मदोऽयं संप्रहारेऽस्मिन् वीरपानं समर्थ्यताम् Rām. 4. 11. 38. -बाहुः N. of Viṣṇu. -भद्रः 1 N. of a powerful hero created by Śiva from his matted hair; see दक्ष; महावीरोऽपि रे भद्र मम सर्वगणेष्विह। वीरभद्राख्यया हि त्वं प्रथितिं परमां व्रज। कुरु मे सत्वरं कर्म दक्षयज्ञं क्षयं नय ॥ Kāśīkhaṇḍa. -2 a distinguished hero. -3 a horse fit for the Aśvamedha sacrifice. -4 a kind of fragrant grass. -भवन्ती the elder sister; Gīrvāṇa. -भावः heroic nature. -मर्दलः a war-drum. -मुद्रिका a ring worn on the middle toe. -रजस् n. red lead. -रसः 1 the sentiment of heroism. -2 a warlike feeling. -रेणुः N. of Bhīmasena. -लोकः Indra's heaven. -वादः glory. -विष्णवकः a Brahmana who performs sacrifices by means of money got from the lowest

castes. -वृक्षः 1 the Arjuna tree. -2 the marking-nut plant. -व्रत a. adhering to one's purpose; पूर्णः श्रुतधरो राजन्नाह वीरव्रतो मुनिः Bhāg. 10. 87. 45. -तम् heroism. -शङ्कुः an arrow. -शयः, -शयनम्, -शय्या the couch of a dead or wounded hero in a battle; battlefield; कलेवरं योगरतो विजह्याद्यदग्रणीर्वीरशयेऽनिवृत्तः Bhāg. 6. 10. 33. -2 a particular posture. -सूः f. the mother of a hero; (so वीरप्रसवा, -प्रसूः, -प्रसविनी); तस्यात्मनोऽर्थं पत्न्यास्ते नान्वगाद्वीरसूः कृपी Bhāg. 1. 7. 45. -2 the mother of a male child. -सेनः N. of the father of Nala. -सैन्यम् garlic. -स्कन्धः a buffalo. -स्थानम् = वीरासन (1); स्थाणु-भूतो महातेजा वीरस्थानेन पाण्डव Mb. 3. 122. 2; 13. 142. 8; (=स्वर्ग) heaven; वीरासनं वीरशय्यां वीरस्थानमुपागतम्। अक्षया-स्तस्य वै लोकाः सर्वकामगमास्तथा ॥ Mb. 13. 7. 13. -हत्या the killing of a man; murder of a son; चान्द्रायणं चरेन्मासं वीरहत्यासमं हि तत् Ms. 11. 41; वीरहत्यामवाप्तोऽसि वहीनुद्रास्य यन्तः Śāṅkaradigvijaya 8. 26. -हन् m. a Brahmana who has neglected his domestic fire; तेनादृत्यन्त वीरघ्ना न तु वीरहणो जनाः N. 17. 197; (cf. Note on N. 17. 197 given by the English translator Handiqui, P. 630.). -2 A child-murderer; वीरहा वा एष देवानां भवति योऽमिमुद्रासयते Ts. 1. 5. 2. -3 N. of Viṣṇu.

वीरकः 1 A hero. -2 The Karavīra plant.

वीरतरः 1 A great hero. -2 An arrow. -रम् A kind of fragrant grass.

वीरधरः 1 A peacock. -2 Fighting with beasts. -3 A leather-jacket.

वीरवत् a. 1 Full of heroes. -2 Manly, heroic. -ती A woman whose husband and sons are living; स्त्रियो वीरवतीश्चाचैत् स्वगन्धबलिमण्डनैः Bhāg. 6. 18. 53.

वीरा 1 The wife of a hero. -2 A wife. -3 A mother, matron. -4 A kind of perfume (called Murā). -5 Spirituous liquor. -6 An aloe. -7 The plantain tree. -8 A woman with a husband and a son living; L. D. B.

वीरायते (वीरयते) Den. A. To act like a hero, show heroism; इतोऽपि किं वीरयसे न कुर्वतः नृपान् धनुर्बाणगुणैर्विशंवदान् N. 12. 27; Ait. Br. 12. 9.

वीरणम् N. of a fragrant grass, Andropogon Muricatus, (the root of which is used as a refrigerant); वीरणस्तम्बके लग्नाः सर्वतः परिभक्षिते Mb. 1. 13. 17.

वीरणी 1 A side-look. -2 A deep place.

वीरिणम् See ईरिण.

वीरुध्, -धा f. 1 A spreading creeper; लता प्रतानिनी वीरुध् Ak.; आहोस्वित् प्रसवो ममापचरितैर्विष्टम्भितो वीरुधाम् S. 5. 9; Ku. 5. 34; R. 8. 36. -2 A branch, shoot. -3 A plant which grows after being cut. -4 A creeper, a shrub in general; भृशं ददशश्चिममण्डपोपमाः सपुष्पहासाः स निवेशवीरुधः Ki. 4. 19.

वीरुधः A tree; तदा वैरे समुत्पन्ने न दग्धो वीरुधो यथा Rām. 7. 35. 11.

वीर्यम् [वीर-यत्, वीरस्य भावो यत् वा] 1 Heroism, prowess, valour; वीर्यावदानेषु कृतावमर्षः Ki. 3. 43; R. 2. 4; 3. 62; 11. 72; Ve. 3. 3. -2 Vigour, strength. -3 Virility; वीर्यशौर्याभ्यां च पिता ऋषभ इतीदं नाम चकार Bhāg. 5. 4. 2. -4 Energy, firmness, courage. -5 Power, potency; जाने तपसो वीर्यम् S. 3. 2. -6 Efficacy (of medicines); अतिवीर्यवतीव भेषजे बहुरल्पीयसि दृश्यते गुणः Ki. 2. 4; Ku. 2. 48. -7 Semen virile; अमी हि वीर्यप्रभवं भवस्य Ku. 3. 15; वसोर्वीर्योत्पन्नामभजत मुनिर्मस्यतनयाम् Pt. 4. 50. -8 Splendour, lustre. -9 The seed of plants. -10 Dignity, consequence. -11 Poison. -12 Gold (हिरण्य); अन्नं वीर्यं ग्रहीतव्यं प्रेतकर्मण्यपातिते Mb. 12. 165. 39. -Comp. -आधानम् impregnation. -करः marrow. -जः a son. -प्रपातः seminal effusion, discharge of semen. -शालिन् a. strong. -शुल्क a. purchased by valour. -हीन a. 1 cowardly, pusillanimous. -2 seedless. -3 impotent.

वीर्यवत् a. 1 Strong, stout, vigorous. -2 Efficacious.

वीर्या f. (=वीर्यम्); L. D. B.

वीवधः 1 A yoke for carrying burdens. -2 A burden. -3 Store of corn etc.; रुध्यध्वं निर्विधासूक्ष्मशुयुवतिजनान् वीवधांश्चाद्रियध्वम् Mv. 6. 16; Śi. 2. 64. -4 A way, road; अज्ञातवीवधासारतोयशस्यो व्रजेतु यः Pt. 3. 41.

वीवधिकः 1 A man who carries loads by means of a yoke. -2 A general dealer.

वीशः A kind of weight (= 20 Palas = $\frac{1}{5}$ Tulā).

वीहारः 1 A Buddhist or Jaina convent. -2 A sanctuary.

वुङ्ग 1 P. (वुङ्गति) To leave, abandon.

वुण्ड 10 U. (वुण्डयति-ते) 1 To hurt, kill. -2 To perish.

वुन्ध 10 P. (वुन्धयति) To kill, to hurt; L. D. B.

वुवृषु a. Desirous of choosing.

वुस् See वुस्.

वृण a. Chosen, selected.

वृ I. 1, 5, 9 U. (वरति-ते, वृणोति-वृणुते, वृणाति-वृणीते, वृत; pass. व्रियते) 1 To choose, select as a boon; वृतं तेनेदमेव प्राक् Ku. 2. 56; ववार रामस्य वनप्रयाणम् Bk. 3. 6. -2 To choose for oneself (Ātm.); वृणते हि विमृश्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव संपदः Ki. 2. 30; यदेव वने तदपश्यदाहृतम् R. 3. 6. -3 To choose in marriage, woo, court; अयोनिजां राजसुतां वरीतुम् Mv. 3. 28; A. R. 3. 42. -4 To beg, solicit, ask for. -5 To cover, conceal, hide, screen, envelop; मेघैर्वृतश्चन्द्रमाः Mk. 5. 14. -6 To surround, encompass; वृतस्त्वं पात्रेसमितैः खट्वाः प्रसादवान् Bk. 5. 10; U. 4. 18; R. 12. 61. -7 To ward off, keep away, restrain, check. -8 To hinder, oppose, obstruct. -9 To love, adore. -Caus.

(वारयति-ते) 1 To cover, conceal. -2 To avert from (with abl.). -3 To prevent, ward off, restrain, suppress, check, hinder; शक्यो वारयितुं जलेन हुतमुक् Bh. 2. 11. -Desid. (वुवृषति-ते, विवरयति-ते; विवरीषति-ते) To wish to choose. -II. 10 U. (वरयति-ते) 1 To choose, select; वरं वरयते कन्या माता वित्तं पिता श्रुतम् Pt. 4. 68. -2 To choose in marriage. -3 To ask for, beg, solicit, (with two acc.); तां त्वां संवरणस्यार्थं वरयामि विभावसो Mb.; शैलेन्द्रं वरयामासुर्गङ्गां त्रिपथगां नदाम् Rām.

वृत p. p. [वृ-क्त] 1 Chosen, selected. -2 Covered, screened. -3 Hidden. -4 Surrounded, encompassed. -5 Agreed or assented to. -6 Hired. -7 Spoiled, vitiated. -8 Served. -9 Affected by. -10 Round, circular. -Comp. -अर्चिस् night.

वृतिः f. 1 Choosing, selecting. -2 Hiding, covering, concealing. -3 Asking, soliciting. -4 An entreaty, a request. -5 Surrounding, encompassing. -6 A hedge, fence, an enclosure; प्रत्यासन्नौ कुरवकवृतेर्मधवीमण्डपस्य Me. 80; Māl. 6. 19. -7 Cultivation (esp. that of the Piper Betel). -Comp. -द्रुमः a boundary tree. -मार्गः a fenced road.

वृत्तिकर a. Surrounding, encompassing. -रः The tree called विकङ्कत.

वृक् 1 Ā. (वर्कते) To accept, to seize.

वृकः [Un. 3. 41] 1 A wolf; पापारम्भकयोर्मृगीव वृकयोर्भरुगता गोचरम् Māl. 5. 24. -2 A hyena. -3 A jackal. -4 A crow. -5 An owl. -6 A robber. -7 A Kṣatriya. -8 Turpentine. -9 A compound perfume, a mixture of various fragrant articles. -10 N. of a demon. -11 N. of a tree (वक्रक्ष). -12 N. of a fire in the stomach. -13 A plough. -14 The moon; Nir. 5. 20. -15 The sun; Nir. 5. 21. -Comp. -अरातिः, -अरिः a dog. -उदरः 1 an epithet of Brahman. -2 of Bhīma, the second Pāṇḍava prince; पौण्ड्रं दध्मौ महाशङ्खं भीमकर्मा वृकोदरः Bg. 1. 15; Ki. 2. 1; Ve. 1. 26. -कर्मन् a. wolfish. -दंशः a dog. -धूपः 1 turpentine. -2 a compound perfume; वृकधूपं सज्जरेसं शिलाजतु च सिक्थकम् Śiva B. 30. 17. -धूर्तः a jackal. -धूर्तकः 1 a bear. -2 a jackal. -वाला a piece of timber at the side of a door.

वृक्कः, -क्का 1 The heart. -2 A kidney (in dual in this sense).

वृक्कण p. p. 1 Cut, divided; यद्वृक्षो वृक्कणो रोहति मूलान्नवतरः पुनः Bri. Up. 3. 9. 28. -2 Torn. -3 Broken.

वृक्त p. p. 1 Cleaned, cleared, purified. -2 Spread, strewn.

वृक्ष 1 Ā. (वृक्षते) 1 To accept, select. -2 To cover.

वृक्षः [वृक्ष-क्स Un. 3. 66] 1 A tree; आत्मापराधवृक्षाणां फलान्येतानि देहिनाम्. -2 A tree bearing visible flowers and fruit; अपुष्पाः फलवन्तो ये ते वनस्पतयः स्मृताः। पुष्पिणः

फलिनश्चैव वृक्षास्तृभयतः स्मृताः॥ Ms. 1. 47. -3 Wrightia Antidysenterica (Mar. इन्द्रजव, कुडा). -Comp. -अङ्घ्रिः the root of a tree. -अदनः 1 a carpenter's chisel. -2 a hatchet. -3 the fig-tree. -4 the Piyala tree. -अधिरूढः [also वृक्षाधिरूढम्, वृक्षाधिरूढिः f.] a kind of embrace by women resembling the climbing of trees by creepers [बाहुभ्यां कण्ठमालिङ्ग्य कामिनी कान्त उत्थिते] अङ्कम-रोहेते यस्य वृक्षादः स उच्यते Nārāyaṇa's com. on N. 7. 97.]; कमोद्रता पीवरताधिजघ्ने वृक्षाधिरूढं विदुषी किमस्याः N. 7. 97; वल्ली पुरन्धिपटलं घटिताभिरामवृक्षाधिरूढकमुपैति परामभिख्याम् Haravijaya 5. 33. -अम्लः the hog-plum. (-म्लम्) the fruit of the tamarind tree; वृक्षाम्लमाममम्लेष्णं वातघ्नं कफ-पित्तलम्। पक्वं तु गुरु संप्राहि कटुकं तुवरं लघु॥ Bhāva P. -आमयः Lac, resin. -आरोपकः the planter of a tree; Ms. 3. 163. -आलयः a bird. -आवासः 1 a bird. -2 an ascetic. -आश्रयिन् m. 1 a kind of small owl. -2 a bird. -उत्पलः the Karnikāra tree. -औकस् m. an ape. -कुक्कुटः a wild cock. -खण्डम् a grove or clump of trees. -गुल्म a. covered with trees and shrubs; Ms. 7. 192. -गृहः a bird. चरः a monkey. -छाया the shade of a tree. (-यम्) thick shade, the shade of many trees. -तक्षकः a wood-feller. -धूपः turpentine. -नाथः the fig-tree. -निर्यासः gum, resin; Ms. 5. 6. -पाकः the fig tree. -भवनम् the hollow of a tree. -भिद् f. an axe. -भेदिन् m. 1 a hatchet. -2 a carpenter's chisel. -मर्कटिका a squirrel. -वाटिका = वाटी a garden, grove of trees. -शः a lizard. -शायिका a squirrel. -संकटम् a forest-thicket.

वृक्षकः 1 A small tree; अतन्द्रिता सा स्वयमेव वृक्षकान् घट-स्तनप्रस्रवणैर्व्यवर्धयत् Ku. 5. 14. -2 A tree (in general). -3 The Kutaja tree.

वृच् 7 P. (वृणक्ति) To choose.

वृज् I. 2 Ā. (वृक्ते) To avoid, shun, abandon. -II. 7 P. (वृणक्ति) 1 To avoid, shun, give up, abandon. -2 To choose; आसामेकतमां वृद्ध्वं सवर्णां स्वर्गभूषणाम् Bhāg. 11. 4. 14; 5. 1. 16. -3 To atone for, efface, purify; तन्मे रेतः पिता वृक्षामित्यस्यैतन्निदर्शनम् Ms. 9. 20. -4 To turn away, avert. -5 To remove, set aside. -6 To give, bestow. -7 To hurt, injure, kill. -8 To take away; परस्परं घ्नन्ति शपन्ति वृजते पशून् स्त्रियोऽर्थान् पुरुषस्यो जनाः Bhāg. 1. 18. 44. -III. 1 P., 10 U. [वर्जति, वर्जयति-ते, वर्जित] 1 To shun, avoid. -2 To give up, abandon. -3 To exclude, set aside, leave out, except; हंसो हि क्षीरमादत्ते तन्मिश्रा वर्जयत्यपः Ś. 6. 28. -4 To abstain from. -5 To cut to pieces. -6 To take away, deprive (one) of. -7 To discharge, pour or give out, emit. (The following verse from K. R. illustrates the root in its different conjugations:— वृणक्ति वृजिनैः संगं वृक्ते च वृषलैः सह। वर्जत्यनार्जवोपैतैः स वर्जयति दुर्जनैः॥]

वृक्त p. p. Bent, turned, twisted.

वृजन [वृजेः क्युः Up. 3. 77] a. 1 Crooked. -2 Ved. Strong. -3 Ved. Moving. -4 (Hence) Perishable,

सं. इ. को... १८०

transient. -नः 1 Hair. -2 Curled hair. -नम् 1 Sin. -2 A calamity. -3 Sky. -4 An enclosed piece of ground, an enclosure; especially a field cleared for pasture or agriculture. -5 Energy, strength. -6 A battle, fight.

वृजिन [वृजेः इन्च् कित् च Up. 2. 45-46] a. 1 Crooked, bent, curved. -2 Wicked, sinful; कर्म चैतदसाधूनां वृजिनानाम-साधुवत् Mb. 3. 207. 46. -नः 1 Hair, curled hair. -2 A wicked man; वृणक्ति वृजिनैः संगम् K. R. -नम् 1 Sin; सर्वं ज्ञानप्लवेनैव वृजिनं संतरिष्यसि Bg. 4. 36; Bri. Up. 4. 3. 33; निराकरिष्णोवृजिनादृतेऽपि R. 14. 57; दुर्जना यवनास्तात वृजिनानि वितन्वते Śiva B. 5. 39. -2 Pain, distress (said to be m. also in this sense); वृजिनं नार्हति प्राप्तुं पूज्यं वन्द्यमभीक्ष्णशः Bhāg. 1. 7. 46. -3 Red leather.

वृण् I. 8 U. (वृणोति, वृणुते) To eat, consume. -II. 6 P. (वृणति) To give pleasure, gratify.

वृत् I. 4 Ā. (वृत्यते) 1 To choose, like; cf. वावृत्. -2 To distribute, divide. -II. 10 U. (वर्तयति-ते) To shine. III. 1 Ā. (वर्तते but Paras. also in the Aorist, Second Future and Conditional; also in the Desiderative; ववृते, अवृत्त-अवर्तिष्ट, वर्तिष्यते-वर्त्येति, वर्तितुम्, वृत्) 1 To be, exist, abide, remain, subsist, stay; इदं मे मनसि वर्तते Ś. 1; अत्र विषयेऽस्माकं महत् कुतूहलं वर्तते Pt. 1; मरालकुलनायकः कथय रे कथं वर्तताम् Bv. 1. 3; often used merely as a copula; अतीत्य हरितो हरींश्च वर्तन्ते वाजिनः Ś. 1. -2 To be in any particular condition or circumstances; पश्चिमे वयसि वर्तमानस्य K.; so दुःखे, हर्षे, विषादे &c. वर्तते. -3 To happen, take place, occur, come to pass; सीतादेव्याः किं वृत्तमित्यस्ति काचित् प्रवृत्तिः U. 2; सायं संप्रति वर्तते पथिक रे स्थानान्तरं गम्यताम् Śubhas. 'now it is evening' &c.; Ś. Til. 6; अभितो ब्रह्मनिर्वाणं वर्तते विदितात्मनाम् Bg. 5. 26. -4 To move on, proceed in regular course; सर्वथा वर्तते यज्ञः Ms. 2. 15; निर्व्यजामिज्या ववृते Bk. 2. 37; R. 12. 56. -5 To be maintained or supported by, live on, subsist by (fig. also); कस्त्वं किं वर्तसे ब्रह्मन् ज्ञातु-मिच्छामहे वयम् Rām. 1. 10. 12; फलमूलवारिभिर्वर्तमाना K. 172; Ms. 3. 77. -6 To turn, roll on, revolve; यावदियं लोकयात्रा वर्तते Ve. 3. -7 To occupy or engage oneself, be occupied or engaged in, set about (with loc.); भगवान् कारयपः शाश्वते ब्रह्मणि वर्तते Ś. 1; इतरो दहने स्वकर्मणां ववृते ज्ञानमयेन वह्निना R. 8. 20; Ms. 8. 346; नानवाप्तमवाप्तव्यं वर्त एव च कर्मणि Bg. 3. 22. -8 To act, behave, conduct or demean oneself towards, do, perform, practise (usually with loc. or by itself); आर्योऽस्मिन् विनयेन वर्तताम् U. 6; कविर्निसर्गसौहृदेन भरतेषु वर्तमानः Māl. 1; औदासीन्येन वर्तितुम् R. 10. 25; मित्रवन् मन्थवर्तिष्ठ Dk.; Ms. 7. 104; 8. 173; 11. 30. -9 To act a part, enter upon a course of conduct; साध्वी वृत्तिं वर्तते 'he acts an honest part'. -10 To act up to, abide by, follow; तदशक्यारम्भादुपरम्य मातुर्मते वर्तस्व Dk. -11 To have the sense of, signify, be used in the sense of; पुण्यसमीपस्थे चन्द्रमसि पुण्यशब्दो वर्तते Mbh. on P. IV. 2. 3 (often used in lexicons in this sense). -12 To tend or conduce to (with dat.); पुत्रेण किं फलं यो वै पितृदुःखाय वर्तते. -13 To

rest or depend upon. -*Caus.* (वर्तयति-ते) 1 To cause to be or exist. -2 To cause to move or turn round, cause to revolve; ज्योतीषि वर्तयति च प्रविभक्तारमिः S. 7. 6. -3 To brandish, flourish, whirl round; हस्तवर्तमवीवृतत् Bk. 15. 37. -4 To do, practise, exhibit; नान्तर्वर्तयति ध्वनत्सु जलदे-
ष्वाभ्युदयितम् Māl. 9. 33. -5 To perform, discharge, attend or look to; सोऽधिकारमभिकः कुलोचितं कश्चन स्वयमवर्तयत् समाः R. 19. 4; Mv. 3. 23. -6 To spend, pass (as time). -7 To live on, subsist; रामोऽपि सह वैदेह्या वने वन्येन वर्तयन् R. 12. 80; sometimes *Ātm.* also; मदसिक्तमुखैर्मृगाधिपः करिभि-
वर्तयते स्वयं हतैः Ki. 2. 18. -8 To relate, describe; तत्र ते वर्तयिष्यामि यथा नैतत् प्रधानतः Mb. 12. 19. 10; 1. 116. 18. -9 To perceive, comprehend. -10 To study. -11 To shine. -12 To speak. -13 To shed (as tears); तावुभौ च समालिङ्ग्य रामोऽप्यश्रूण्यवर्तयत् Rām. 2. 99. 40. -*Desid.* (विवृत्सति, विवर्तिषते).

वृत्त *p. p.* [वृत्-कर्तरि-क्त] 1 Lived, existed. -2 Occurred, happened. -3 Completed, finished. -4 Performed, done, acted. -5 Past, gone. -6 Round, circular; निवृत्त-वृत्तोरुपयोधरक्रमः Ki. 8. 3; विशालवक्षास्तनुवृत्तमध्यः R. 6. 32. -7 Dead, deceased; पत्यौ जीवति वृत्तायाः प्रजायास्तद्वनं भवेत् Ms. 9. 195; वृत्तं युद्धे शूरमाश्लिष्य काचित् Śi. 18. 60. -8 Firm, fixed. -9 Read through, studied; P. VII. 2. 26. -10 Derived from. -11 Famous. -12 Covered; स्वभावस्रोतसा वृत्तमुद्यते सततं जगत् Mb. 12. 235. 13. -13 Turned. -14 Unimpaired (अप्रतिहत); महाभूतादि (व्यञ्जयन्) वृत्तौजाः प्रादुरासीत्तमोदः Ms. 1. 6. (See वृत्). -**त्तः** 1 A tortoise. -2 A kind of grass. -3 A round temple. -**त्तम्** 1 An event, occurrence. -2 History, account; वृत्तं रामस्य वाल्मीकेः कृतिस्तौ किन्नरस्वनौ R. 15. 64. -3 News, tidings; समरवृत्तविबोधसमीहया कुरुवरेण मुदा कृतयाचनः Veda-Vyāsaṣṭaka 6. -4 Practice, profession, mode of life, occupation; सतां वृत्तमनुष्ठिताः Ms. 10. 127; 7. 122; Y. 3. 44. -5 Conduct, behaviour, manner, act, action; as in सद्वृत्त, दुर्वृत्त. -6 Good or virtuous conduct; एवं चलितवृत्तस्तु वृत्तशेषं न रक्षति Pt. 4. 28. -7 An established rule or usage, law, custom; observance of such rule or usage, duty; किमत्र चित्रं यदि कामसूत्रवृत्ते स्थितस्याधिपतेः प्रजानाम् R. 5. 33. -8 A circle, circumference of a circle. -9 A metre in general, especially a metre regulated by the number of syllables it contains (opp. जाति); पद्यं चतुष्पदी तच्च वृत्तं जातिरिति द्विधा । वृत्तमक्षर-संख्यातं जातिमात्राकृता भवेत् । सममर्धसमं वृत्तं विषमं चेति तत् त्रिधा । Chand. M.; see App. -10 The epicycle. -11 Transformation, change into. -12 Appearance. -**Comp.** -**अनुपूर्व** *a.* taperingly round; वृत्तानुपूर्वं च न चातिदीर्घं जङ्घे शुभे सृष्टवत्स्तदीये Ku. 1. 35. -**अनुवर्तिन** *a.* obedient. -**अनुसारः** 1 conformity to prescribed rules. -2 conformity to metre. -**अन्तः** 1 an occasion, incident, event; अनेनारण्यकवृत्तान्तेन पर्याकुलाः स्मः Ś. 1; R. 3. 66; U. 2. 17. -2 news, tidings, intelligence; को नु खलु वृत्तान्तः V. 4; R. 14. 87. -3 account, history, tale, narrative, story. -4 a subject, topic. -5 a kind, sort. -6 mode, manner. -7 state, condition. -8 the whole, totality.

-9 rest, leisure. -10 retirement, solitude. -11 property, nature. -**ईर्वाहः**, -**कर्कटी** the water-melon. -**ओजस्** *a.* 1 strong, mighty. -2 having unimpaired creative power; Ms. 1. 6. -**काय** *a.* having a round body. -**खण्डः** a segment of a circle. -**गन्धि** *n.* N. of a kind of prose (having only the name of metre). -**चूड** (ल), -**चौल** *a.* tonsured, whose tonsure ceremony has been performed; स वृत्तचूलश्चलकापक्षकैः R. 3. 28; U. 2. -**चेष्टा** conduct, behaviour. -**तण्डुलः** a kind of grass (यावनाल). -**परिणाहः** the circumference of a circle. -**पुच्छा** a kind of skin (चर्मजाति) possessing a round tail; Kau. A. 2. 11. -**पुष्पः** 1 a cane (वानीर). -2 the *Śīreeṣa* tree. -3 the *Kadamba* tree; also *Vānīra*, *Kubjaka*, and *Mudgara*. -**प्रत्यभिज्ञ** *a.* well-versed in sacred rites. -**फलः** 1 the jujube tree. -2 the pomegranate tree. (-**लम्**) black pepper. -**वन्धः** metrical composition. -**युक्त**, -**संपन्न** *a.* virtuous; Ms. 8. 179. -**शस्त्र** *a.* one who has mastered the science of arms; वृत्तशस्त्रान् महाऽरम्भान्दान्तांस्त्रिदशैरपि Bk. 9. 19. -**समाप्तिलिपिः** a circular terminal script, the *Visarga*; the round circular figures resembling the *Nāgarī* छ put at the end of a manuscript; द्विकुण्डली वृत्तसमाप्तिलिप्या ..... काये यदीये निरमायि सारैः N. 10. 86; A. R. 6. 70. -**सादिन** *a.* worthless, mean, vile.

वृत्तकम् A kind of prose composition.

वृत्तवत् *a.* 1 Round. -2 Of virtuous conduct; स वृत्तवास्तेषु कृताभिषेकः Mb. 3. 118. 2.

वृत्तिः *f.* [वृत्-क्तिन्] 1 Being, existence. -2 Abiding, remaining, attitude, being in a particular state; as in विरुद्धवृत्ति, विपक्षवृत्ति &c. -3 State, condition; त्रयीं तिष्ठो वृत्तीन्निभुवनमयो त्रीनपि सुरान् Śiva-mahimna 27. -4 Action, movement, function, operation; शतैस्तमक्ष्णामनिमेषवृत्तिभिः R. 3. 43; Ku. 3. 73; उत्पक्ष्मणोनियनयो रूपरुद्धवृत्तिम् (बाष्पम्) Ś. 4. 15. -5 Course, method; विनयवारितवृत्तिः Ś. 2. 12. -6 Conduct, behaviour, course of conduct, mode of action; कुरु प्रियसखीवृत्तिं सपत्नीजने Ś. 4. 18; Me. 8; वैतसी वृत्तिः, बकवृत्तिः &c. -7 Profession, occupation, business, employment, mode of leading life (often at the end of comp.); आश्रमांश्च यथासंख्यमसृजत् सहवृत्तिभिः Bhāg. 3. 12. 41; वार्धके मुनिवृत्तीनाम् R. 1. 8; Ś. 5. 6; Pt. 3. 126. -8 Livelihood, maintenance, means of subsistence or livelihood; oft. in com.; सिंहत्वमङ्कागतस्तत्त्ववृत्तिः R. 2. 38; Ś. 7. 12; स्वयं-विशीर्णदुमपणवृत्तिता Ku. 5. 28; (for the several means of subsistence, see Ms. 4. 4-6.) -9 Wages, hire. -10 Cause of activity. -11 Respectful treatment; ब्रह्मचारिणः... आचार्यं प्राणान्तिकी च वृत्तिः Kau. A. 1. 3; त्रिष्वप्रमाद्यन्तेषु त्रील्लोकांश्च विजेष्यसि । पितृवृत्त्या त्विमं लोकं मातृवृत्त्या तथा परम् ॥ Mb. 12. 108. 8. -12 Gloss, commentary, exposition; सद्वृत्तिः सन्निबन्धना Śi. 2. 112; काशिकावृत्तिः &c. -13 Revolving, turning round. -14 The circumference of a wheel or circle. -15 (In gram.) A complex formation requiring resolution or explanation. -16 The power or force of a word by which it expresses, indicates, or

suggests a meaning; (these are three अभिधा, लक्षणा and व्यञ्जना q. q. v. v.); general character or force of a word; भ्रमयति भारती त उरुवृत्तिभिरुक्थजडान् Bhāg. 10. 87. 36.

-17 A style in composition (these are four; कौ(कै)शिकी, भारती, सात्वती and आरभटी q. q. v. v.); शृङ्गारे कौशिकी वीरे सात्वत्यारभटी पुनः । रसे रौद्रे च बीभत्से वृत्तिः सर्वत्र भारती । चतस्रो वृत्तयो ह्येताः सर्वनाट्यस्य मातृकाः ॥ S. D. -18 Customary allowance. -19 Manner of thinking. -Comp. -अनुप्रासः a kind of alliteration; see K. P. 9. -अर्थम् ind. for the sake of subsistence; योऽध्यापयति वृत्त्यर्थमुपाध्यायः स उच्यते Ms. 2. 141. -उपायः a means of subsistence; यजनाध्यापन-प्रतिग्रहा ब्राह्मणस्यैव वृत्त्युपायाः ŚB. on MS. 12. 4. 36; सर्वेषां ब्राह्मणो विद्याद् वृत्त्युपायान् यथाविधि Ms. 10. 2. -कर्षित a. badly off or distressed for want of livelihood; क्षत्रियं चैव वैश्यं च ब्राह्मणो वृत्तिकर्षितौ [बिभृयात्] Ms. 8. 411. -चक्रम् the wheel of state; स्वामिसेवकयोरेवं वृत्तिचक्रं प्रवर्तते Pt. 1. 81. -छेदः deprivation of the means of subsistence. -पक्षः (Mīmāṃsā) the case of a complex formation; वृत्तिपक्षे च समासस्य नित्यत्वात् ŚB. on MS. 10. 6. 4. -भङ्गः, -वैकल्यम् want of a livelihood; वृत्तिभङ्गान्महीपालं त्यक्त्वा यान्ति सुसेवकाः Pt. 1. 153. -भाज् a. doing usual things (good and evil); कर्तृता तदुपलम्भतोऽभवद्भृतिभाजि करणे यथ-त्विजि Śi. 14. 19. -मूलम् provision for maintenance. -लाभः (in phil.) ascertainment of the concurrent. -हेतुः = वृत्तिमूलम् q. v.; न लोकवृत्तं वर्तते वृत्तिहेतोः कथंचन Ms. 4. 11. -स्थ a. 1 being in any state or employment. -2 well-conducted, of good behaviour. (-स्थः) a lizard, chameleon.

वृत्रः [वृत्-रक्] 1 N. of a demon killed by Indra; (he is supposed to be a personification of darkness); see इन्द्र. -2 A cloud. -3 Darkness. -4 An enemy. -5 Sound. -6 A wheel. -7 N. of Indra. -8 A mountain. -त्रम् Leather. -Comp. -अरिः, -द्विष् m., -शत्रुः, -हन m. epithets of Indra; कुद्रेऽपि पक्षच्छिदि वृत्रशत्रौ Ku. 1. 20; वाचा हरिं वृत्रहणं स्मितेन 7. 46.

वृत्वन् m. Sky.

वृथा ind. [वृ-थाल् किञ्च] 1 To no purpose, in vain, uselessly, unprofitably; often with the force of an adjective; व्यर्थं यत्र कपीन्द्रसख्यमपि मे वीर्यं हरीणां वृथा U. 3. 45; दिवं यदि प्रार्थयसे वृथा श्रमः Ku. 5. 45. -2 Unnecessarily. -3 Foolishly, idly, wantonly. -4 Wrongly; improperly. (At the beginning of comp. वृथा may be translated by 'vain, useless, improper, false, idle' &c.). -Comp. -अट्या strolling about idly, walking for pleasure; Ms. 7. 47. -अन्नम् food for one's own use only. -आकारः a false form, an empty show; पश्येद्वारान् वृथा-कारान् स भवेद्राजवल्लभः Pt. 1. 58. -आर्तवा a barren woman. -आलम्भः Cutting unnecessarily; (ओषधीनां) वृथालम्भेऽनु-गच्छेद्वां दिनमेकं पयोधतः Ms. 11. 144. -उत्पन्न a. born in vain; तं (पुत्रं) कामजमारिक्थीयं वृथोत्पन्नं प्रचक्षते Ms. 9. 147. -कथा idle talk. -जन्मन् n. unprofitable or vain birth. -दानम् a gift that may be revoked, or not made good

if promised; देवपितृविहीनं यदीश्वरेभ्यः स्वदोषतः । दत्त्वानुकीर्तनाच्चैव वेदाभिन्नतत्याग्निने ॥ अन्यायोपार्जितं दानं व्यर्थं ब्रह्महणे तथा । गुरवेऽ-नृतवक्त्राय स्तेनाय पतिताय च ॥ कृतघ्नाय च यद्दत्तं सर्वदा ब्रह्मविद्धिषे । याजकाय च सर्वस्य वृषल्याः पतये तथा ॥ परिचारकाय भृत्याय सर्वत्र पिशुनाय च । इत्येतानि तु राजेन्द्र वृथादानानि षोडश ॥ Vahni Purāṇa; Ms. 8. 159. -मति a. foolish-minded. -मांसम् flesh not intended for the Gods or Manes. -वादिन् a. speaking falsely.

वृध् I. 1 Ā. (but Paras. also in the Second Future, Aorist and Conditional, also in the Desiderative) (वर्धते, ववृधे, अवृधत्-अवर्धिष्ट, वर्धिष्यते वत्स्यति, वृद्ध; desid. विवृत्सति, or विवर्धिषते) 1 To grow, increase; become larger, stronger, or greater, thrive, prosper; अन्योन्यजयसंरम्भो ववृधे वादिनोरिव R. 12. 92; 10. 78; धनक्षये वर्धति जाठराग्निः Subhāṣ.; Bk. 14. 13; 19. 26; Ms. 7. 136. -2 To continue, last. -3 To rise, ascend. -4 To have cause for congratulation, usually with दिष्टया; दिष्टया धर्मपत्नी-समागमेन पुत्रमुखदर्शनेन चायुष्मान् वर्धते Ś. 7 'your honour is to be congratulated upon your union &c.' -Caus. (वर्धयति-ते, also वर्धापयति-ते) 1 To cause to grow, increase, augment, heighten, amplify, enhance; वर्धयन्निव तत्कृतानुद्धूतैर्धार्तरुणभिः R. 4. 71. -2 To cause to prosper or thrive, glorify, magnify, exalt; प्रजां संरक्षति नृपः सा वर्धयति पार्थिवम् H. 3. 3. -3 To congratulate, felicitate (वर्धापयति in this sense); जयेन जयतां श्रेष्ठं वर्धयन्ति स्म राघवम् Rām. 2. 20. 10; यदि कोऽपि त्वां सांप्रतं मलयन्तिकालाभेन वर्धापयति तदा किं तस्य पारितोषिकं करोषि Māl. 8. -II. 10 U. (वर्धयति-ते) 1 To speak. -2 To shine.

वृद्ध a. [वृध्-क्] (compar. ज्यायस् or वर्षीयस्, superl. ज्येष्ठ or वर्षिष्ठ) 1 Increased, augmented. -2 Full grown, grown up; अतीव वृद्धा बहुला नामृष्यत पुनः प्रजाः Mb. 12. 256. 13. -3 Old, aged, advanced in years; वृद्धास्ते न विचारणीयचरिताः U. 5. 35. -4 Advanced or grown up (at the end of comp.); cf. वयोवृद्ध, धर्मवृद्ध, ज्ञानवृद्ध, आगमवृद्ध &c. -5 Great, large. -6 Accumulated, heaped. -7 Wise, learned; वृद्धेभ्य एवेह मतिं स्म बाला गृह्णन्ति कालेन भवन्ति वृद्धाः Mb. 3. 133. 10. -8 Eminent in, distinguished by. -द्वः 1 An old man; हैयगवीनमादाय घोषवृद्धानुपस्थितान् R. 1. 45; 9. 78; प्राप्या-वन्तीनुदयनकथाकोविदप्राप्तवृद्धान् Me. 30. -2 A worthy or venerable man. -3 A sage, saint. -4 A male descen-
-दम् 1 Benzoin. -2 (In gram.) A word having a Vridhhi vowel in the first syllable, as आ, ऐ and औ. -Comp. -अङ्गुलिः f. 1 the thumb. -2 the great toe. -अवस्था old age. -आचारः an ancient or long-standing custom. -उक्षः an old bull. -उपसेविन् a. honouring the aged. -काकः a raven. -गर्भा a. far advanced in pregnancy. -नाभि a. corpulent, pot-bellied. -प्रमातामहः a maternal great-grand-father. -भावः old age. यश्चाफलस्तस्य न वृद्धभावः Mb. 3. 133. 9. -मतम् the precept of ancient sages. -युवतिः 1 a procuress. -2 a midwife; Buddh. -राजः a kind of sorrel. -वयस् a. older in age; वृद्धवयाः प्रत्युत्थेयः ŚB. on MS. 6. 2. 21. -वाहनः the mango tree. -श्रवस् m. an epithet of Indra; वृद्धश्रवाः

समभिनन्दति साधु साध्वीम् Mv. 7. 3. -संघः a council of elders. -संयोगः association with the aged; Kau. A. 1. 7. -सूचकम् a flock of cotton.

वृद्धा 1 An old woman. -2 A female descendant.

वृद्धिः [वृध्-क्तिन्] 1 Growth, increase, augmentation, development; पुपोष वृद्धिं हरिदश्वदीधितेरनुप्रवेशादिव बालचन्द्रमाः R. 3. 22; तपोवृद्धि, ज्ञानवृद्धि &c. -2 Waxing, increase of the digits of the moon; पर्यायपीतस्य सुरैर्हिमांशोः कलाक्षयः श्लाघ्यतरो हि वृद्धेः R. 5. 16; Ku. 7. 1. -3 Increase in wealth, prosperity, affluence; वृद्धिकाले तु संप्राप्ते दुर्जनोऽपि सुहृद्भवेत् Pt. 2. 112. -4 Success, advancement, rise, progress; परवृद्धिस्तस्मिन् मनो हि मानिनाम् Si. 15. 1. -5 Wealth, property. -6 A heap, quantity, multitude. -7 Interest; as in सरलवृद्धि, चक्रवृद्धि &c.; वसिष्ठविहितां वृद्धिं सृजेद्विचित्रविधिनीम् Ms. 8. 140. -8 Usury; वृद्ध्या कृषिवणिक्त्वेन... स्वाध्यायगणितं महत् Mb. 12. 62. 9. -9 Profit, gain. -10 Enlargement of the scrotum. -11 Extension of power or revenue. -12 (In gram.) The increase or lengthening of vowels, the change of अ, इ, उ, ऋ, short or long, and ल to आ, ऐ, औ, आर्, and आल् respectively. -13 The impurity caused by child-birth in a family (called जननाशौच q. v.). -14 Cutting off. -15 (In law) Forfeiture (as of property). -16 (वृधु हिंसायाम्) Injury (पीडा); नुदेद्वृद्धिसमृद्धौ स प्रतिकूले नृपालम् Mb. 5. 135. 29. -17 Elevation (of ground). -18 Prolongation (of life). -Comp. -आजीवः, -आजीविन् m. a usurer, money-lender. -जीवनम्, -जीविका the profession of usury; -द a. promoting prosperity. -पत्रम् a kind of razor; Susr. -श्राद्धम् an offering made to the Manes on prosperous occasions, such as the birth of a son (नान्दीश्राद्ध).

वृद्धिमत् a. 1 Increased, increasing. -2 Rich, wealthy. -3 Prosperous, thriving.

वृधसानः [वृधेः छन्दसि असानच्-क्तिन् Un. 2. 83-84] A man.

वृधसानुः 1 A man. -2 A leaf. -3 An act or action.

वृन्तम् 1 The foot-stalk of a leaf or fruit, a stalk; वृन्ताच्छल्यं हरति पुष्पमनोकहानाम् R. 5. 69. -2 The stand of a water-jar. -3 A teat, nipple.

वृन्ताकः, -की The egg-plant.

वृन्तिका A small stalk.

वृन्द a. Many, numerous. -न्दम् 1 A multitude, host, large number, group; अनुगतमलिवृन्दैर्गण्डभिर्त्तिर्विहाय R. 12. 102; Me. 101; so अभ्रं; एकस्याप्यपराधेन वृन्दमायाति वाच्यताम् Bm. 1. 424. -2 A heap, quantity. -3 Ten hundred millions. -4 A bunch, cluster (of flowers, berries etc.); सवृन्दैः कदलीस्तम्भैः पूगपौतैः परिष्कृतम् Bhāg. 4. 21. 3. -Comp. -गायकः a chorus-singer.

वृन्दा 1 The holy basil. -2 N. of Rādhikā; राधा-षोडशनाम्नां च वृन्दा नाम श्रुतौ श्रुतम् Brav. P. -3 N. of a forest

near Gokula. -Comp. -अरण्यम्, -वनम् 1 N. of a forest near Gokula; वृन्दारण्ये वसतिरधुना केवलं दुःखहेतुः Pad. D. 38, 41; R. 6. 50; वृन्दा यत्र तपस्तेषु तत्तु वृन्दावनं स्मृतम्। वृन्दयाऽत्र कृता कीडा तेन वा मुनिपुङ्गव ॥ Brav. P. -2 a raised mound of earth to plant and preserve the holy basil. -वनी the holy basil.

वृन्दार a. 1 Much, great, large. -2 Eminent, best, excellent. -3 Pleasing, attractive, beautiful. -रः A god, deity.

वृन्दारक a. (-का or -रिका f.) 1 Much, great, many. -2 Eminent, best, excellent. -3 Pleasing; attractive, handsome, lovely; युवा वृन्दारकः शूरो विकर्णः पुरुषर्षभ Mb. 11. 19. 5; योषिद् वृन्दारिका तस्य Bk. 5. 18. -4 Respectable, venerable; एवं वृन्दारक आढयः सन्नधीतवेदः Bri. Up. 4. 2. 1; वृन्दारकं कुरुमध्येष्वमूढम् Mb. 5. 30. 27. -कः 1 A god, deity; श्रितो वृन्दारण्यं नतनिखिलवृन्दारकवृतः Bv. 4. 5; वृन्दार-कारिविजये सुरलोकलब्धमन्दारमाल्यमधुवासितवासभूमिः Rāmāyana-champū; Bhāg. 6. 10. 3. -2 The chief of anything (at the end of comp.); see (2) above.

वृन्दारकायति Den. To represent the best of.

वृन्दिष्ठ a. 1 Very great or large. -2 Very handsome (superl. of वृन्दारक, q. v.); वृन्दिष्ठमार्चोदसुधाधिपानाम् Bk. 2. 45.

वृन्दीयस् a. 1 Greater, larger. -2 More handsome or beautiful (compar. of वृन्दारक q. v.).

वृश् 4 P. (वृश्यति) To choose, select.

वृशः A rat. -शा A drug. -शम् Ginger.

वृश्चनः A scorpion.

वृश्चनम् = वृश्चनम् q. v.

वृश्चिकः [वृश् किकन्] 1 A scorpion. -2 The sign *Scorpio* of the zodiac. -3 A crab. -4 A centipede. -5 A kind of beetle. -6 A hairy caterpillar. -7 The month when the sun is in *Scorpio*. -का, -की An ornament for the toes. -Comp. -ईशः 1 ruler of the (zodiacal sign) *Scorpio*. -2 the planet Mercury.

वृश्चीरः N. of plant, genus *Boerhavia* (Mar. श्वेतपुनर्नवा); Mātāṅga L. 9. 21.

वृष् I. 1 P. (वर्षति, वृष्ट) 1 To rain (usually with words signifying 'Indra', 'Parjanya', 'cloud', &c. as the subject of the verb, or sometimes used impersonally); द्वादश वर्षाणि न वर्ष दशशताक्षः Dk.; काले वर्षन्तु मेघाः गर्ज वा वर्ष वा शक Mk. 5. 31; मेघा वर्षन्तु गर्जन्तु मुञ्चन्तु वशन्तिव वा 5. 16. -2 To rain or pour down, shower down; वर्षती-वाञ्जनं नभः Mk. 1. 34; so शरवृष्टिं, कुसुमवृष्टिं वर्षति &c. -3 To pour forth, shed. -4 To grant, bestow. -5 To moisten. -6 To produce, engender. -7 To have supreme power. -8 To strike, hurt. -9 To drink. -Caus. To cause rain; वर्षति हास्मै वर्षयति Ch. Up. 2. 3. 2. -II. 10 A.

(वर्षयते) 1 To be powerful or eminent. -2 To have the power of production.

वृषः 1 A bull; असंपदस्तस्य वृषेण गच्छतः Ku. 5. 80; Me. 54; R. 2. 35; Ms. 9. 123. -2 The sign *Taurus* of the zodiac. -3 The chief or best of a class, the best of its kind; (often at the end of comp.); मुनिवृषः, कपिवृषः &c. -4 The god of love. -5 A strong or athletic man. -6 A lustful man, a man of one of the four classes into which men are divided in erotic works; बहुगुणबहुबन्धः शीघ्रकामो नताङ्गः । सकलचिरदेहः सत्यवादी वृषो ना ॥ Ratimañjarī 37. -7 An enemy, adversary. -8 A rat. -9 The bull of Śiva. -10 Morality, justice; justice personified; वृषो हि भगवान् धर्मः Ms. 8. 16. -11 Virtue, a pious or meritorious act; न सद्रतिः स्याद् वृषवर्जितानां Kir. K. 9. 62 (where वृष means a 'bull' also). -12 N. of Karna. -13 N. of Viṣṇu. -14 N. of a particular drug. -15 The principal die. -16 Water. -17 A particular form of a temple. -18 Ground suitable for the foundation of a house. -19 A male, any male animal. -**वृषम्** 1 A peacock's plumage. -2 A woman's apartment. -**Comp.** -**अङ्कः** 1 an epithet of Śiva; उमावृषाङ्कौ शरजन्मना यथा (ननन्दतुः) R. 3. 23. -2 a pious or virtuous man. -3 the marking-nut plant. -4 a eunuch. ^०जः a small drum. -**अञ्जनः** an epithet of Śiva. -**अन्तकः** an epithet of Viṣṇu. -**आहारः** a cat. -**इन्द्रः** an excellent bull. -**उत्सर्गः** setting free a bull on the occasion of a funeral rite, or as a religious act generally; एकादशहि प्रेतस्य यस्य चोत्सृज्यते वृषः । प्रेतलोकं परित्यज्य स्वर्गलोकं च गच्छति ॥ -**दंशः**, **दंशकः** a cat; अन्तरिक्षे वराहस्य वृषदंशस्य चोभयोः (प्रणादम्) Mb. 6. 2. 25. -**दर्भ** a. lowering the pride of Indra (इन्द्रदर्पहन्ता); वृषदर्भो वृषाकपिः Mb. 12. 43. 10. -**ध्वजः** 1 an epithet of Śiva; येन बाणमसृजद् वृषध्वजः R. 11. 44. -2 an epithet of Gaṇeśa. -3 a pious or virtuous man. -**नाशनः** N. of Kṛiṣṇa. -**पतिः** 1 an epithet of Śiva. -2 a bull set at liberty. -**पर्वन्** m. 1 an epithet of Śiva. -2 N. of a demon who with the aid of Śukra, preceptor of the Asuras, maintained struggle with the gods for a long time. His daughter Śarmiṣṭhā was married by Yayāti; see Yayāti and Devayānī. -**भासा** the residence of Indra and the gods; i. e. Amarāvati. -**राजकेतनः** N. of Śiva. -**लक्षणा** a masculine girl (unfit for marriage). -**लोचनः** a cat. -**वाहनः** an epithet of Śiva. -**शत्रुः** N. of Viṣṇu. -**सानुः** 1 man. -2 death. -**सुक्विन्** m. A wasp. -**सेनः** N. of Karna; Mb. 12. 27. 2. -**स्कन्ध** a. having shoulders as lusty as those of a bull; वपुर्वृष-स्कन्धसुब्रधुरांसकम् U. 6. 25; R. 12. 34.

वृषण्वसु n. The treasure of Indra.

वृषण a. 1 Sprinkling, fertilizing. -2 Strong, stout. -**णः** 1 The scrotum, the bag containing the testicles; -2 N. of Śiva. -3 Of Viṣṇu; देवैः सानुचरैः साकं गीर्भिवृषण-मैडयन् Bhāg. 10. 2. 25. -**Comp.** -**कच्छुः** f. ulceration of the scrotum.

वृषणश्वः A horse of Indra.

वृषणी A mare.

वृषन् m. [वृष्-कनिन्] 1 A bull. -2 The sign *Taurus* of the zodiac. -3 The chief of a class; प्राचेतसो मुनिवृषा प्रथमः कवीनाम् Mv. 1. 7. -4 A stallion, horse. -5 Pain, sorrow. -6 Insensibility to pain. -7 N. of Indra; वृषेव सीतां तदवग्रहक्षताम् Ku. 5. 61, 80; R. 10. 52; 17. 77; न ववर्ष वृषा तदा Śiva B. 8. 53. -8 N. of Karna. -9 Of Agni. -10 Of Soma. -11 A male, any male animal.

वृषभः [वृष्-अभच् किञ्च Un. 3. 122] 1 A bull. -2 Any male animal. -3 Anything best or eminent of its class (at the end of comp.); द्विजवृषभः Ratn. 1. 5; किं नास्ति त्वयि सत्यमात्यवृषभे यस्मिन् करोमि स्पृहाम् 4. 20. -4 The sign *Taurus* of the zodiac. -5 A kind of drug; cf. ऋषभ. -6 An elephant's ear. -7 The orifice or hollow of the ear. -8 Justice (धर्म personified); Mb. 12. 43. 8. -**भा** N. of the three lunar mansions (viz. of मघा, पूर्व-फल्गुनी, and उत्तर-फल्गुनी). -**Comp.** -**ईक्षणः** N. of Viṣṇu. -**केतुः**, -**गतिः**, -**ध्वजः** epithets of Śiva; पुत्रीकृतोऽसौ वृषभध्वजेन R. 2. 36; Ku. 3. 62. -**यानम्** a car drawn by oxen. -**षोडशा** (pl.) fifteen cows and a bull; ज्येष्ठस्तु जातो ज्येष्ठ्यां हरेद् वृषभषोडशाः Ms. 9. 124. -**स्कन्ध** a. broad-shouldered.

वृषभी f. 1 A widow. -2 Mucuna Pruriens (कवच).

वृषस्यति Den. P. 1 To long for a bull. -2 To long for sexual intercourse.

वृषस्यन्ती 1 A woman longing for sexual intercourse (with acc. of male); रघुनन्दनं वृषस्यन्ती शूर्पणखा प्राप्ता Mv. 5; इति रामो वृषस्यन्तीं वृषस्कन्धः शशास ताम् R. 12. 34; Bk. 4. 30. -2 A libidinous or lascivious woman. -3 A cow in heat.

वृषकपायी 1 An epithet of Lakṣmī. -2 Of Gaurī. -3 Of Śachi. -4 Of Svāhā, wife of Agni. -5 Of the dawn, wife of the sun. -6 Of the mother of Indra.

वृषाकपिः 1 An epithet of the sun. -2 Of Viṣṇu; तत्र गत्वा जगन्नाथं देवदेवं वृषाकपिम् Bhāg. 10. 1. 20; Mb. 12. 43. 10. -3 Of Śiva. -4 Of Indra. -5 Of Agni.

वृषायणः 1 An epithet of Śiva. -2 A sparrow.

वृषायते Den. Ā. Ved. 1 To act like a bull. -2 To roar like a bull. -3 To fertilize, sprinkle with water.

वृषिन् m. A peacock.

वृषी, वृसी The seat of an ascetic or religious student (made of Kuśa grass); see वृशी-पी-सी; वृष्यासुपविवेश ह Mb. 15. 27. 18.

वृष्ट p. p. 1 Rained. -2 Raining. -3 Showering, pouring down.

वृष्टिः *f.* [वृष्-क्तिन्] 1 Rain, a shower of rain; आदित्या-जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजाः Ms. 3. 76. -2 A shower (of anything); अन्नवृष्टि R. 3. 58; पुष्पवृष्टि 2. 60; so शर°, धन°, उपल° &c. -**Comp.** -**कालः** the rainy season. -**झी** small cardamoms. -**जीवन** *a.* nourished or watered by rain (as a country); cf. देवमातृक. (-नः) the Chātaka bird. -**पातः** a shower of rain. -**भूः** a frog. -**संपातः** a shower of rain.

वृष्टिमत् *a.* Raining, rainy. -*m.* A cloud.

वृष्य *a.* 1 To be rained or showered down. -2 Stimulating amorous desire, provocative of sexual vigour, aphrodisiac. -**व्यः** A kind of kidney-bean. -**व्यम्** Stimulating amorous desires (वाजीकरणम्).

वृषयः 1 Refuge, shelter. -2 Asylum. -*a.* Superior.

वृषलः [वृष् कलच्] 1 A Śūdra. -2 A horse. -3 Garlic. -4 A sinner, wicked or irreligious man; वृषो हि भगवान् धर्मस्तस्य यः कुरुते ह्यलम् । वृषले तं विदुर्देवास्तस्माद्धर्मं न लोपयेत् ॥ Ms. 8. 16; वृषलो गृह्णेन् शूद्रे चन्द्रगुप्ते च राजनि । -5 An outcast. -6 N. of Chandragupta (particularly used by Chanakya, see *inter alia* Mu. acts 1 and 3). -7 A man of one of the three highest classes who has lost his caste by the omission of prescribed duties. -8 A dancer. -9 An ox. -**लम्** A long pepper.

वृषलकः A contemptible Śūdra.

वृषली 1 An unmarried girl twelve years old; particularly, a girl remaining unmarried at her father's house in whom menstruation has commenced; पितुर्गृहे च या नारी रजः पश्यत्यसंस्कृता । भ्रूणहत्या पितुस्तस्याः सा कन्या वृषली स्मृता ॥ -2 A woman during menstruation. -3 A barren woman. -4 The mother of a still-born child. -5 A Śūdra female, or the wife of a Śūdra. -**Comp.** -**पतिः** the husband of a Śūdra woman; Ms. 3. 155; Mb. 7. 73. 36. -**फेनः** the lip-moisture (अधररस) of a वृषली; वृषलीफेनपीतस्य ..... निष्कृतिर्न विधीयते Ms. 3. 19. -**वृत्ति** *a.* brought up by वृषलः; Ms. 3. 164. -**सेवनम्** intercourse with a Śūdra female; यत् करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनाद् द्विजः Ms. 11. 178.

वृष्णि [वृषेः निः किञ्च Up. 4. 50-51] *a.* 1 Heretical; heterodox. -2 Angry, passionate. -3 Ved. Raining. -*m.* 1 A cloud. -2 A ram. -3 A ray of light. -4 N. of an ancestor of Kṛiṣṇa. -5 N. of Kṛiṣṇa. -6 Of Indra. -7 Of Agni. -8 Air, wind. -9 A heretic. -**Comp.** -**गर्भः** N. of Kṛiṣṇa. -**पालः** a shepherd; केनापि कृपालुना वृष्णिपालेन स्वकुटीरमावेश्य Dk. 1. 1.

वृह, वृहत्, } See वृह, वृहत्, and वृहतिका.
वृहतिका

वृहती 1 The lute of Nārada. -2 The number 'thirty-six'. -3 A mantle, cloak, wrapper. -4 Speech. -5 A reservoir (as of water); see वृहती also. -**Comp.** -**पतिः** An epithet of Brihaspati.

वृहस्पति See वृहस्पति.

वृ 9 U. (वृणाति, वृणीते, वृर्ण; *pass.* वृर्यते; *desid.* वृवृषति-ते or विवरिषति-ते or विवरीषति-ते) To choose, select; (see वृ I.)

वे 1 U. (वयति-ते, उत; *Caus.* वाययति-ते) 1 To weave; सितांगुवर्णैर्वयति स्म तद्गुणैः N. 1. 12. -2 To braid, plait. -3 To sew. -4 To cover, overspread. -5 To make, compose, string together.

वेकटः 1 A buffoon. -2 A jeweller. -3 A youth. -4 A kind of fish (Medinī spells with व); L. D. B.

वेक्षणम् Looking after, care about; पारिणाहस्य वेक्षणे (नियोजयेत्) Ms. 9. 11.

वेगः [विज्-घञ्] 1 Impulse, impetus. -2 Speed, velocity, rapidity. -3 Agitation. -4 Impetuosity, violence, force. -5 A stream, current; as in अम्बुवेगः; सरोध नर्मदा-वेगं बाहुभिर्वहतिः Rām. 7. 32. 4, 6. -6 Energy, activity, determination. -7 Power, strength; ऊरु भूमौ प्रसह्यजौ गदया भीमवेगया Mb. 1. 2. 288; मदनज्वरस्य वेगात् K. -8 Circulation, working, effect (as of poison); चिराद्देगारम्भी प्रसृत इव तीव्रो विपरसः U. 2. 26; V. 5. 18. -9 Haste, rashness, sudden impulse; कृत्यं न कुरुते वेगात् स संतापमाप्नुयात् Pt. 1. 109. -10 The flight of an arrow; घननीहार इवाविषक्तवेगः Ki. 13. 24. -11 Love, passion. -12 The external manifestation of an internal emotion. -13 Delight, pleasure. -14 Evacuation of the feces; स्वभावतः प्रवृत्तानां मलादीनां जिजीविषुः । न वेगं धारयेद्दीरः कामादीनां च धारयेत् ॥ Rājanighaṇṭu. -15 Semen virile. -16 Pleasure, delight. -17 Attack, paroxysm (of a disease); Suśr. -**Comp.** -**अनिलः** 1 blast caused by speed; यष्टपथे च समं स्थितौ ध्वजपटः प्रान्ते च वेगानिलात् V. 1. 5. -2 a strong or violent wind. -**आघातः** 1 sudden arresting of velocity, check of speed. -2 obstruction of excretion, constipation. -**दण्डः** an elephant. -**नाशनः** the phlegmatic humour. -**रोधः** =^oआघातः q. v. -**वाहिन** *a.* swift. -**विधारणम्** 1 checking of speed. -2 constipation. -**सरः** a mule. -**हरिणः** a kind of antelope; L. D. B.

वेगित *a.* 1 Quickened, expedited, hastened. -2 Agitated, rough (as the sea). -3 Swift, rapid; तस्मिन् वालिनि दुर्गते निपतिष्यन्ति वेगिताः (शराः) Rām. 4. 5. 27.

वेगिन् *a.* (-नी *f.*) Swift, fleet, impetuous, violent, rapid. -*m.* 1 A courier. -2 A hawk. -**नी** A river.

वेङ्काः N. of a people in the south of India.

वेङ्कटः, वेङ्कटाद्रिः, -गिरिः N. of a mountain (तिरुपति).

वेङ्गवरः Pride of beauty.

वेचा Hire, wages.

वेजित *p. p.* 1 Agitated, frightened. -2 Enhanced, increased; Mb. 7. 188. 17.

वेडम् A kind of sandal.

वेडा A boat. (See वेडा).

वेण्, वेन् 1 U. (वेणति-ते, वेनति-ते) 1 To go, move. -2 To know, recognize, perceive. -3 To reflect, consider. -4 To take. -5 To play on an instrument. -6 To see. -7 To praise, worship.

वेणः 1 A musician by caste; cf. वैदेहकेन त्वम्बुष्ठ्यामुत्पन्नो वेण उच्यते Ms. 10. 19; वेणानां भाण्डवादनम् 10. 49. -2 N. of a king, son of Aṅga and said to be a descendant of Manu Svāyambhuva. [When he became king, he issued a proclamation prohibiting all worship and sacrifices. The sages strongly remonstrated with him, but when he turned a deaf ear to their words, they killed him with 'blades of consecrated Kuśa grass.' The kingdom was now without a ruler. So they rubbed the thigh of the dead body, until a Niṣāda came forth, short in stature and with a flat face. They then rubbed the right arm, and from it sprang the majestic Prithu (see Prithu). According to the Padma Purāṇa, Veṇa began his reign well, but subsequently fell in to Jaina heresy. He is also said to have caused confusion of castes; cf. Ms. 7. 41; 9. 66-67.]. -3 A worker in reed or bamboo; Ms. 4. 215 (com. वेणोर्भेदेन यो जीवति, वुरुड इति विश्वरूपः).

वेणा N. of a river (joining the Kṛiṣṇā).

वेणिः, -णी f. [वेण्-इन्-वा ङीप् Un. 4. 18] 1 Braided hair, a braid of hair; तरङ्गिणी वेणिरिवायता भुवः Śi. 12. 75; Me. 18. -2 Hair twisted into a single unornamented braid and allowed to fall on the back (said to be worn by women whose husbands are absent from them); वनान्वितेन रघूत्तमेन मुक्ता स्वयं वेणिरिवाभासे R. 14. 12; अबलावेणिमोक्षोत्सुकानि Me. 101; Ku. 2. 61. -3 Continuous flow, current, stream; जलवेणिरम्यां रेवां यदि प्रेक्षितुमस्ति कामः R. 6. 43; Me. 20; प्रवृत्तबाष्पवेणिकं चक्षुः प्रमृज्य K.; cf. the word त्रिवेणि also. -4 The confluence of two or more rivers. -5 The confluence of the Ganges, Yamunā and Sarasvatī. -6 N. of a river. -7 The property re-united after it has been before divided. -8 A cascade. -9 A dam, bridge. -10 A ewe. -Comp. -बन्धः hair twisted into a braid; मोक्षयध्वे स्वर्गबन्दीनां वेणीबन्धानदूषितान् R. 10. 47. -वेधनी a leech. -वेधिनी a comb. -संहारः 1 tying the hair into a braid; Ve. 6. -2 N. of a drama by Bhaṭṭa Nārāyaṇa.

वेणिका 1 Braided hair. -2 A continuous line, uninterrupted stream.

वेणुः [वेण्-उण् Un. 3. 38] 1 A bamboo; मलयेऽपि स्थितो वेणुर्वेणुरेव न चन्दनम् Subhāṣ; R. 12. 41. -2 A reed, cane; प्राप्तापराधास्ताड्याः स्यू रज्ज्वा वेणुदलेन वा Ms. 8. 299. -3 A flute, pipe; वेणुं क्वेणन्तीं क्रीडन्तीम् Bhāg. 10. 30. 18; नामसमेतं कृतसंकेतं वादयते मृदु वेणुम् Gīt. 5. -4 A banner; त्रिवेणुं पञ्चबन्धुरम् (रथम्) Bhāg. 4. 26. 1; cf. त्रिवेणु. -Comp.

-कर्करः the Karavīra plant. -जः bamboo-seed. -दलम् a split bamboo; Ms. 8. 299; cf. वेणुवैदल made of split bamboo; Ms. 8. 327. -धमः a flute-player, piper; मादे-जिकाश्च वेणुधमाः Śiva B. 31. 21. -निस्तुतिः the sugar-cane. -बीजम् bamboo-seed. -यवः bamboo-seed. -यष्टिः f. a bamboo-stick. -वादः, -वादकः a piper, flute-player.

वेणुकम् A goad with a bamboo-handle. -कः 1 A flute. -2 A flute-player; नर्तक्यो वारमुख्याश्च गायका वेणुका-स्तथा A. Rām. 2. 2. 13.

वेणुनम् Black pepper.

वेतः A cane, reed.

वेत (द) ण्डः An elephant; वेतण्डगण्डकण्डूतिपाण्डित्यपरि-पन्थिना (हरिणा) Bv. 1. 62.

वेतनम् [अज्-तनन् वीभावः Un. 3. 150] 1 Hire, wages, salary, pay, stipend; किं मुधा वेतनदानेन M. 1; R. 17. 66; Ms. 8. 5. -2 Livelihood, subsistence. -3 Silver. -Comp. -अदानम्, -अनपाकर्मन् n., -अनपक्रिया 1 non-payment of wages; एष धर्मोऽखिलेनोक्तो वेतनादानकर्मणः Ms. 8. 218. -2 an action for non-payment of wages. -जीविन् m. a stipendiary. -दानम् hiring. -भुज् a servant.

वेतनिन् a. Receiving wages, stipendiary.

वेतसः [अज्-असुन् तुक्च वीभावः Un. 3. 118] 1 The ratan, reed, cane; यद्वेतसः कुञ्जलीलां विडम्बयति स किमात्मनः प्रभावेण ननु नदीवेगस्य Ś. 2; अविलम्बितमेधि वेतसस्तरुवन्माधव मा रम भज्यथाः Śi. 16. 53; R. 9. 75. -2 The citron. -3 N. of Agni. -अम्लः Rumex Vesicarius (Mar. चुका). -Comp. -गृहम् an arbour formed of reeds. -पत्रम् a lancet; also वेतसम्; Śuśr. -वृत्ति a. pliant like a reed.

वेतसी The ratan; वेतसीतरुतले K. P. 1.

वेतस्वत् a. (-ती f.) Abounding in reed; P. IV. 2. 87.

वेतालः 1 A kind of ghost, a goblin, vampire; particularly a ghost occupying a dead body; नाहमात्म-नाशाय वेतालोत्थापनं करिष्यामि 'I shall not raise a devil for my own destruction'; Māl. 5. 23; Śi. 20. 60. -2 A door-keeper. -Comp. -पञ्चविंशतिः, -तिका a collection of 25 fables told by a Vetāla to king Vikramāditya. -साधनम् securing (the favour of) a Vetāla.

वेत्तु m. [विद्-तृच्] 1 A knower. -2 A sage. -3 A husband, an espouser. -4 One who obtains.

वेत्रः, -त्रम् [अज्-त्रल् वीभावः Un. 4. 166] 1 The cane, ratan; सकण्टकान् कीचकवेणुवेत्रवत् Bhāg. 8. 2. 20; the bam-boo; Ki. 15. 18. -2 A stick, staff, particularly the staff of a doorkeeper; वामप्रकोष्ठार्पितहेमवेत्रः Ku. 3. 41. -3 N. of the demon वृत्र; L. D. B. -4 the tube of a flute. -Comp. -आसनम् a cane-seat. -धरः, -धारकः 1 a door-keeper. -2 a mace-bearer, staff-bearer. -पट्टिका a mat. -यष्टिः, -लता f. a staff of reed; आचार इत्यवहितेन मया गृहीता या वेत्रयष्टिरवरोधगृहेषु राज्ञः Ś. 5. 3. -वल्ली an excel-

lent bamboo plant supposed to yield a pearl; मौक्तिकं वेत्तवल्लीव राकेव रजनीपातम् Bm. 1. 451. -हन् m. an epithet of Indra.

वेत्तकीय a. Reedy, abounding in reeds.

वेत्तवती 1 A female door-keeper. -2 N. of a river; (modern Betwa); सभ्रूमङ्गं मुखमिव पयो वेत्तवत्याश्चलोर्म्याः Me. 24.

वेत्तिन् m. 1 A door-keeper, warder. -2 Staff-bearer.

वेत् 1 A. (वेत्ते) To beg, solicit, ask.

वेदः [विद्-अच् घञ् वा] 1 Knowledge. -2 Sacred knowledge, holy learning, the scriptures of the Hindus. (Originally there were only three Vedas :- ऋग्वेद, यजुर्वेद and सामवेद, which are collectively called त्रयी 'the sacred triad'; but a fourth, the अथर्ववेद, was subsequently added to them. Each of the Vedas has two distinct parts, the Mantra or Samhitā and Brahmana. According to the strict orthodox faith of the Hindus the Vedas are a-pauruṣeya, 'not human compositions', being supposed to have been directly revealed by the Supreme Being, Brahman, and are called 'Śruti' i. e. 'what is heard or revealed', as distinguished from 'Smṛiti', i. e. 'what is remembered or is the work of human origin'; see श्रुति, स्मृति also; and the several sages, to whom the hymns of the Vedas are ascribed, are, therefore, called ऋषयः 'seers', and not कर्तारः or स्रष्टारः 'composers'.) -3 A bundle of Kuśa grass; पद्माक्षमालामुत जन्तुमार्जनं वेदं च साक्षात्तप एव रूपिणौ Bhāg. 12. 8. 34; Ms. 4. 36. -4 N. of Viṣṇu. -5 A part of a sacrifice (यज्ञाङ्ग). -6 Exposition, comment, gloss. -7 A metre. -8 Acquisition, gain, wealth (Ved). -9 N. of the number 'four'. -10 The ritual (वेदयतीति वेदो विधिः); Karma-kāṇḍa; वेदवादस्य विज्ञानं सत्याभासमिवानृतम् Mb. 12. 10. 20 (see Nilakantha's commentary). -11 Smṛiti literature; आमनायेभ्यः पुनर्वेदाः प्रसृताः सर्वतोमुखाः Mb. 12. 260. 9. -**Comp.** -**अग्रणीः** N. of Sarasvatī. -**अङ्गम्** 'a member of the Veda', N. of certain classes of works regarded as auxiliary to the Vedas and designed to aid in the correct pronunciation and interpretation of the text and the right employment of the Mantras in ceremonies; (the Vedāṅgas are six in number:-- शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं छन्दसां चयः । ज्योतिषमयनं चैव वेदाङ्गानि षडेव तु ॥; i. e. 1 शिक्षा 'the science of proper articulation and pronunciation'; 2 छन्दस् 'the science of prosody'; 3 व्याकरण 'grammar'; 4 निरुक्त 'etymological explanation of difficult Vedic words'; 5 ज्योतिष 'astronomy'; and 6 कल्प 'ritual or ceremonial'). A peculiar use of the word 'वेदाङ्ग' in masculine gender may here be noted; वेदाङ्गैव तु वेदाङ्गान् वेदान्तानि तथा स्मृतीः । अधीत्य ब्राह्मणः पूर्वं शक्तितोऽन्यांश्च संपठेत् ॥ Brihadयोगyājñavalkya-Smṛti 12. 34. -**आधिगमः**, अध्ययनम् holy study, study of the Vedas; काम्यो हि वेदाधिगमः कर्मयोगश्च वैदिकः Ms. 2. 2. -**आधिपः** 1 one who presides over the Veda;

ऋग्वेदाधिपतिर्जावो यजुर्वेदाधिपो भृगुः । सामवेदाधिपो भौमः शशिजोऽथर्ववेदपः ॥ -2 N. of Viṣṇu. -**अध्यापकः** a teacher of the Vedas, a holy preceptor. -**अनध्ययनम्** Remissness in the Vedic study; Ms. 3. 63. -**अन्तः** 1 'the end of the Veda', an Upaniṣad (which comes at the end of the Veda). Also -**अन्तम्** (See quotation from बृहद्योगyājñavalk्यस्मृति under -अङ्ग above). -2 the last of the six principal Darśanas or systems of Hindu philosophy; (so called because it teaches the ultimate aim and scope of the Veda, or because it is based on the Upaniṣads which come at the end of the Veda); (this system of philosophy is sometimes called उत्तरमीमांसा being regarded as a sequel to Jaimini's पूर्वमीमांसा, but it is practically quite a distinct system; see मीमांसा. It represents the popular pantheistic creed of the Hindus, regarding, as it does, the whole world as synthetically derived from one eternal principle, the Brahman or Supreme Spirit; see ब्रह्मन् also). -**गः**, **ज्ञः** a follower of the Vedānta philosophy. -**अन्तिन्** m. a follower of the Vedānta philosophy. -**अभ्यासः** 1 the study of the Vedas; वेदाभ्यासो हि विप्रस्य तपः परमिहोच्यते Ms. 2. 166. -2 the repetition of the sacred syllable Om. -**अर्थः** the meaning of the Vedas. -**अवतारः** revelation of the Vedas. -**अथ** a. quadrangular. -**आदि** n., -**आदिवर्णः**, -**आदिवीजम्** the sacred syllable Om. -**उक्त** a. scriptural, taught in the Vedas. -**उदयः** N. of the sun (the Sāma Veda being said to have proceeded from him). -**उदित** a. scriptural, ordained by the Vedas; वेदोदितं स्वकं कर्म नित्यं कुर्यादतन्द्रितः Ms. 4. 14. -**कार** the composer of the Veda. -**कौलिकः** an epithet of Śiva. -**गर्भः** 1 an epithet of Brahman; कमण्डलुं वेदगर्भः कुशान् सप्तर्षयो ददुः Bhāg. 8. 18. 16. -2 a Brāhmaṇa versed in the Vedas. -3 N. of Viṣṇu. -**ज्ञः** a Brāhmaṇa versed in the Vedas; तथा दहति वेदज्ञः कर्मजं दोषमात्मनः Ms. 12. 101. -**त्रयम्**, -**त्रयी** the three Vedas collectively. -**दार्शिन** a. one who discerns the sense of the Veda; तपोमध्यं बुधैः प्रोक्तं तपोऽन्तं वेददार्शिभिः Ms. 11. 234. -**दृष्ट** a. sanctioned by the Vedas. -**निन्दकः** 1 an atheist, a heretic, an unbeliever (one who rejects the divine origin and character of the Vedas). -2 a Jaina or Buddhist. -**निन्दा** unbelief, heresy; Ms. 11. 56. -**पारगः** a Brāhmaṇa skilled in the Vedas. -**पुण्यम्** merit acquired by the study of the Veda; वेदपुण्येन युज्यते Ms. 2. 78. -**बाह्य** a. contrary to the Veda. (-ह्यः) a sceptic. -**मातृ** f. 1 N. of a very sacred Vedic verse called Gayatree q. v. -2 N. of सरस्वती, सावित्री and गायत्री; सूतश्च मातरिश्वा वै कवचं वेदमातरः Mb. 5. 179. 4. -**मूर्तिः** (embodiment of the Veda) an honourable title before the names of learned Brāhmaṇas. -**वचनम्**, -**वाक्यम्** a Vedic text. -**वदनम्** grammar. -**वादः** see वेदः (10); तदुक्तं वेदवादेषु गहनं वेददार्शिभिः Mb. 12. 238. 11 (com.); Vedic discussion; यामिमां पुष्पितां वाचं प्रवदन्त्यविपश्चितः । वेदवादरताः Bg. 2. 42. -**वासः** a Brāhmaṇa. -**बाह्य** a. contrary to, or not

founded on, the Veda. -विद् *m.* 1 a Brāhmaṇa versed in the Vedas. -2 N. of Viṣṇu. -विद्वस् *a.* conversant with the Vedas; ब्राह्मणान् वेदविदुषो यज्ञार्थं चैव दक्षिणाम् Ms. 11. 4. -विहित *a.* enjoined by the Vedas. -व्यासः an epithet of Vyāsa who is regarded as the 'arranger' of the Vedas in their present form; see व्यास. -शास्त्रम् the doctrine of the Vedas; Ms. 4. 260. -श्रुतिः Vedic revelation. -संन्यासः giving up the ritual of the Vedas. -संमत, -संमित *a.* sanctioned by the Vedas.

वेदकम् 1 Announcing, proclaiming. -2 Restoring to consciousness.

वेदनम्, वेदना [विद्-ल्युट्] 1 Knowledge, perception. -2 Feeling, sensation; सर्वं रजस्तमश्चैव प्राणिनां संश्रिताः सदा । त्रिविधा वेदना चैव सर्वसत्त्वेषु दृश्यते ॥ Mb. 12. 194. 29. [also 'sensitivity (to the driver's stimuli) of an elephant'. It is of 7 kinds: -अत्यर्थ, उत्तान, गम्भीर, अन्वर्थ, प्रत्यर्थ, कर्कश and सिद्ध]. -3 Pain, torment, agony, anguish; अवेदनाज्ञं कुलिशक्षतानाम् Ku. 1.20; R. 8. 50. -4 Acquisition, wealth, property. -5 Marriage; वसनस्य दशा ग्राह्या शूद्रयोः कृष्टवेदने Ms. 3. 44; 9. 65; Y. 1. 62. -6 Presenting, giving. -7 The marriage of a Śūdra woman with a man of a higher caste.

वेदनी The true skin or cutis (that apprehends touch).

वेदस् *n.* Ved. Acquisition, gain, wealth; उशन् ह वै वाजश्रवसः सर्ववेदसं ददौ Kath. 1. 1.

वेदापयति Den. P. To impart knowledge, teach; cf. P. III. 1. 25.

वेदित *p. p.* Made known, informed, communicated.

वेदित् *a.* 1 Knowing. -2 Wise, learned.

वेदिन् *a.* [विद्-णिनि] 1 Knowing; as in कृतवेदिन्. -2 Marrying. -*m.* 1 A knower. -2 A teacher. -3 A learned Brāhmaṇa. -4 An epithet of Brahman.

वेद्य *a.* 1 To be known. -2 To be taught or explained. -3 To be married.

वेदवती *f.* N. of the daughter of King Kuśadhvaaja; कृते युगे वेदवती कुशध्वजसुता शुभा । त्रेतायां रामपत्नी सा सीतेति जनकात्मजा ॥ Brav. P.

वेदारः A chameleon.

वेदिः [विद्-इन्] A learned man, sage; Pandita. -दिः, -दी *f.* 1 An altar, especially one prepared for a sacrifice; उर एव वेदिः Ch. Up. 5. 18. 2; अमी वेदिं परितः कृष्ट-धिष्याः (बहयः) Ś. 4. 8. -2 An altar of a particular shape, the middle points of which come very close to each other; मध्येन सा वेदिविलम्बमध्या Ku. 1. 39; (some propose to take वेदि in this passage as meaning 'a seal-ring'). -3 A quadrangular spot in the court-yard of a temple or palace; विमानं नवमुद्वेदि चतुःस्तम्भप्रातिष्ठितम्

सं. इ. को. १८८

(कल्पयामासुः) R. 17. 9. -4 A seal-ring. -5 N. of Sarasvatī. -6 A tract or region. -Comp. -ईशः 1 N. of Agni. -2 of Brahman. -जा an epithet of Draupadī who was born from the midst of the sacrificial altar of king Drupada. -मेखला the cord which forms the boundary of the उत्तरवेदि.

वेदिका 1 A sacrificial altar or ground; इति प्रिये वादिनि वेदिकोदरी Rām. ch. 2. 57. -2 A raised seat; an elevated spot of ground (usually for sacred purposes); सप्तपर्णवेदिका Ś. 1; सदेवदारुमुवेदिकायाम् Ku. 3. 44. -3 A seat in general. -4 An altar, a heap, mound; मन्दाकिनी-सैकतवेदिकाभिः Ku. 1. 29 'by making altars or heaps of sand &c'. -5 A quadrangular open shed in the middle of a court-yard; a pavilion, balcony; तप्तकाञ्चन-वेदिकम् (जग्राह); Rām. 7. 15. 37; सुरवेश्मवेदिका Ki. 7. 12. -6 An arbour, a bower.

वेधः 1 Penetrating, piercing, perforation. -2 Wounding, a wound. -3 A hole, an excavation. -4 The depth (of an excavation). -5 A particular measure of time. -6 The ninth part of a Paridhi; परिधिनिवमभागः शूकधान्येषु वेधः Līlā. -7 Fixing the position of the sun, planets or the stars. -8 Disturbance. -Comp. -मुख्यः, -मुख्यकः Curcuma Zerumbet (Mar. कचोरा).

वेधकः 1 N. of one of the divisions of hell. -2 Camphor. -3 A perforator (of gems etc.); Rām. 2. 83. 13. -कम् Rice in the ear.

वेधनम् 1 The act of piercing, perforating. -2 Penetration. -3 Excavation. -4 Pricking, wounding. -5 Depth (of an excavation).

वेधनिका A sharp-pointed instrument for perforating shells and jewels, a gimblet.

वेधनी 1 An instrument for piercing an elephant's ear. -2 A sharp-pointed instrument for perforating shells and jewels, a gimblet. -3 Depth (in measurement).

वेधित *p. p.* Pierced, bored, perforated.

वेधिन् *a.* 1 Piercing, boring. -2 Hitting (a mark). -नी A leech.

वेध्यम् A butt, target.

वेधस् *m.* [विधा असुन् गुणः] 1 A creator; मदनश्च वेधाः Māl. 1. 21. -2 N. of Brahman, the creator; तं वेधा विदधे नूनं महाभूतसमाधिना R. 1. 29; Ku. 2. 16; 5. 41. -3 A secondary creator (such as Dakṣa, sprung from Brahman); विधाता वेधसामपि Ku. 2. 14. -4 N. of Śiva. -5 Of Viṣṇu. -6 The sun. -7 The Arka plant. -8 A learned man. -9 A priest. -10 N. of Soma. -11 A poet. -*a.* Performing, accomplishing; गम्भीरवेधा उपगुप्त-वित्तः Bhāg. 4. 16. 10.

वेधसम् The part of the hand under the root of the thumb.

वेन् 1 U. (वेनति-ते) See वेण्.

वेन See वेण (2).

वेन्ना See वेणा.

वेप् 1 Ā. (वेपते, वेपित) To tremble, shake, quiver, quake; कृताञ्जलिर्वेपमानः किरीटी Bg. 11. 35; R. 11. 65.

वेपः Quivering, trembling; tremor; यस्मा अदादुदधिरुद्ध-भयाञ्जवेपः Bhāg. 2. 7. 24.

वेपथुः [वेप्-अथुच्] Tremor, trembling, heaving (of breasts &c.); अद्यापि स्तनवेपथुं जनयति श्वासः प्रमाणाधिकः Ś. 1. 29, 23; Śi. 9. 22, 73; R. 19. 23; Ku. 4. 17; 5. 85.

वेपनम् [वेप्-ल्युट्] 1 Tremor, trembling. -2 Shaking, brandishing (the cord of a bow); Rām. 1. 67. 10.

वेमः, -वेमन् [वेजः सर्वत्र इमन्निन् Un. 4. 163]. m., n. A loom; महासिवेम्नः सहकृत्वरी बहुम् N. 1. 12; तुरीवेमादिकम् T. S.; शुक्लं वयन्तो तरसा सुवेमौ Mb. 1. 3. 58.

वेरः, -रम् [अज्-रन् वीभावः Tv.] 1 The body. -2 Saffron. -3 The egg-plant. -4 The mouth.

वेरकः Camphor.

वेरटः A low man, one belonging to an inferior caste. -**टम्** The fruit of the jujube.

वेल् I. 1 P. (वेलति) 1 To go, move. -2 To be wanton. -3 To shake, move about, tremble. -II. 10U. (वेलयति-ते) To count the time.

वेलम् A garden, grove. -**लः** The mango tree.

वेला 1 Time; वेलायां न तु कस्यांचिद् गच्छेद्विप्रो ह्यपूजितः Mb. 13. 9. 28; वेलोपलक्षणार्थमादिष्टोऽस्मि Ś. 4. -2 Season, opportunity. -3 Interval of repose, leisure. -4 Tide, flow, current. -5 The sea-coast, sea-shore; वेलानिलाय प्रसृता मुजङ्गाः R. 13. 12, 15; स वेलावप्रवल्यां (उर्वीम्) 1. 30; 8. 80; 17. 37; Śi. 3. 79; 9. 38. -6 Limit, boundary. -7 Speech. -8 Sickness. -9 Easy death. -10 The gums. -11 Passion, feeling. -12 The hour of death. -13 Meal-time, meal. -**Comp.** -**अतिक्रमः** tardiness. -**अतिग** a. overflowing the shore. -**कूलम्** N. of a district called Tāmra-lipta. -**कूलम्, -मूलम्** the sea-shore. -**वनम्** a wood on the sea-coast. -**वित्तः** a kind of official. -**विलासिनी** a courtesan.

वेलाकृ To watch for an opportunity.

वेलायाम् ind. At the right moment.

वेलिका A maritime country.

वेल्ल 1 P. (वेलति) 1 To go, move. -2 To shake, tremble, move about; यस्मिन् वेल्लति सर्वतः परिचलत्कलोलकोलाहलैः Bv. 1. 55; Śi. 7. 72.

वेल्लः 1 Going, moving. -2 Shaking, trembling. -**Comp.** -**जम्** black pepper.

वेल्लनम्, -ना 1 Shaking, moving. -2 Rolling (on the ground). -3 Surging (of waves). -4 Churning violently; आयस्तभीममुजमन्दरवेल्लनाभिः Ve. 6. 9.

वेल्लहलः A libertine.

वेल्लिः f. A creeper; cf. वल्लि.

वेल्लित p. p. 1 Trembling, tremulous, shaken. -2 Crooked. -**तम्** 1 Going, moving. -2 Shaking.

वेवी 2 Ā. (वेवीते) 1 To go. -2 To obtain. -3 To conceive, be pregnant. -4 To pervade. -5 To cast, throw. -6 To eat. -7 To wish, desire. -8 To shine; (seldom used in classical literature).

वेशः [विश्-वश्] 1 Entrance. -2 Ingress, access. -3 A house, dwelling; न वेशमाचक्रमुरस्य नीत्या Bu. Ch. 1. 3. -4 A house or residence of prostitutes; तरुणजन-सहायश्चिन्त्यतां वेशवासः Mk. 1. 31. -5 Dress, apparel (also written वेष in this sense); मृगयावेपधारी; विनीतवेपेण Ś. 1; कृतवेशे केशवे Git. 11. -6 Disguise. -7 Hire, wages. -8 The prostitute-class (वेशयाजन); Mb. 5. 196. 26; Dk. 2. 6. -9 The wages of prostitutes; वेशेनैव च जीवताम् (न प्रतिगृही-यात्) Ms. 4. 84. -**Comp.** -**दानः** the sun-flower. -**धारिन्** a. disguised. (-m.) 1 a hypocrite, false ascetic. -2 an actor. -**नारी, -वधू, -वनिता** a harlot; धूर्तैरन्वीयमानाः स्फुटचतुरकथाकोविदैर्वेशनार्यः Mu. 3. 10; पुरा हि काशिसुन्दर्या वेशवध्वा महान् ऋषिः Bu. Ch. 4. 16. -**वासः** the residence of harlots.

वेशवत् 1 Living on the wages of prostitutes; see वेशः (9); Ms. 4. 84 (com.). -2 The keeper of a brothel.

वेशकः A house.

वेशनम् 1 Entering, entrance. -2 A house. -**नी** 1 An entrance. -2 Waiting room.

वेशिका Entrance, ingress.

वेशन्तः, वेशन्ता 1 A small pond, pool; उड्डीय युक्तं पतिताः खवन्तीवेशन्तपूरं परितः प्लवन्ते N. 8. 35; 11. 54. -2 Fire.

वेशरः A mule.

वेशसः Mischievous obstruction; यज्ञवेशसमेषां करिष्यामः Ait. Br. 2. 11.

वेशमन् n. [विश्-मनिन्] 1 A house, dwelling, an abode, a mansion, palace; वेशमानि रामः परिवर्हन्ति विश्राण्य सौहार्द-निधिः सुहृद्भ्यः R. 14. 15.; Me. 25; Ms. 4. 73; 9. 85. -2 N. of the 4th astrological house. -**Comp.** -**कर्मन्** n. house-building. -**कलिङ्गः** a kind of sparrow. -**नकुलः** the musk-rat. -**भूः** f. the site of a habitation, building-ground. -**वासः** A sleeping room. -**स्थूणा** the main post of a house.

वेद्यम् [विश-प्यत् वेशाय हितं वा यत्] 1 The habitation of harlots. -2 Ved. A bode, residence. -Comp. -कामिनी, -स्त्री a prostitute, harlot.

वेद्या A harlot, prostitute, courtesan, concubine; त्वं वापीव लतेव नौरिव जनं वेद्यासि सर्वं भज Mk. 1. 32; Me. 37; Y. 1. 141; पतिव्रता चैकपत्नी द्वितीये कुलटा स्मृता । तृतीये वृषली ज्ञेया चतुर्थे पुंश्चली स्मृता । वेद्या च पञ्चमे षष्ठे जुङ्गी च सप्तमेऽष्टमे । Brav. P. -Comp. -आचार्यः 1 the master or keeper of prostitutes. -2 a pimp. -3 a catamite. -आश्रयः habitation of harlots. -गमनम् debauchery, whoring. -गृहम् a brothel. -जनः a harlot. -पणः the wages given to a prostitute. -पतिः a paramour. -पुत्रः a bastard.

वेश्वरः A mule.

वेष See वेश.

वेषवारः see वेशवारः.

वेषणम् Occupation, possession.

वेष्ट् 1 A. (वेष्टे) 1 To surround, enclose, encompass, envelop. -2 To wind or twist round. -3 To dress. -Caus. (वेष्टयति-ते) 1 To surround &c. -2 To blockade. -With आ to fold, tie, bind; तृणैरवेष्टयते रज्जुर्यया नागोऽपि बध्यते Pt. 1. 331. -परि, -सम् to fold together, clasp or wind round; प्रायेण भूमिपतयः प्रमदा लताश्च यत् पार्श्वतो भवति तत् परिवेष्टयन्ति Pt. 1. 35.

वेष्टः [वेष्ट्-घञ् अच् वा] 1 Surrounding, enclosing. -2 An enclosure, a fence. -3 A turban. -4 Gum, resin, exudation. -5 Turpentine. -6 A tooth-hole. -ष्टम् the sky. -Comp. -वंशः a kind of bamboo. -सारः turpentine.

वेष्टकः [वेष्ट्-कृत्] 1 An enclosure, a fence. -2 A pumpkin-gourd. -3 (In gram.) Putting a word before and after इति. -कम् 1 A turban. -2 A wrapper, mantle. -3 Gum, exudation. -4 Turpentine.

वेष्टनम् [वेष्ट्-ल्युट्] 1 Encompassing, encircling, surrounding; अङ्गुलिवेष्टनम् 'a finger-ring'. -2 Coiling round, twisting round; भोगिवेष्टनमार्गेषु चन्दनानां समर्पितम् R. 4. 48. -3 An envelope, a wrapper, cover, covering, case; औशीरम् वेष्टनम् Mb. 12. 60. 32. -4 A turban, tiara; अस्पृष्टालकवेष्टनौ R. 1. 42; शिरसा वेष्टनशोभिना 8. 12. -5 An enclosure, a fence; कीडाशैलः कनककदलीवेष्टनप्रेक्षणीयः Me. 79. -6 A girdle, zone. -7 A bandage. -8 The outer ear. -9 Bdellium. -10 A particular attitude in dancing. -11 Grasping, seizing. -12 A span. -13 A kind of weapon.

वेष्टकः, वेष्टनकः A particular position in copulation.

वेष्टित p. p. [वेष्ट्-क्त] 1 Surrounded, enclosed, encircled, enveloped. -2 Wrapped up, dressed. -3 Stopped, blocked, impeded. -4 Blockaded, invested. -तम् 1 Encircling, surrounding. -2 One of the attitudes of dancing.

वेष्पः, वेष्पः [विषेः पः Un. 3. 23] Water.

वेष्पा See वेस्या.

वेस् 1 P. (वेसति) To go, move.

वेसनम् A kind of flour (Mar. बेसन).

वेसरः A mule; प्रणोदितं वेसरयुग्यमध्वनि Si. 12. 19.

वेस (श)वारः A particular condiment (consisting of ground coriander, mustard, pepper, ginger &c.); 'व्यञ्जनं ज्ञेयं वेसवार उपस्कर इति हलायुधः'; Mb. 13. 53. 17 (com.); 'निरस्थि पिशितं पिष्टं सिद्धं गुडघृतान्वितम् । कृष्णमरिचसंयुक्तं वेसवार इति स्मृतम् ॥'; 'वेसवारो गुरुः स्निग्धो बलोपचयवर्धनः' Rājavallabha.

वेह् 1 A. (वेहते) See वेह्.

वेहत् f. 1 A barren cow; उक्षाणं वेहतमनूनं नयन्तु Mb. 3. 197. 17. -2 (गर्भघातिनी) A cow that miscarries.

वेहारः N. of a country (Behār).

वेह् 1 P. (वेहते) To go, move.

वै 1 P. (वायति) 1 To dry, be dried. -2 To be languid or weary, be exhausted.

वै ind. A particle of affirmation or certainty (indeed, truly, forsooth), but it is generally used as an expletive; आपो वै नरसूनवः Ms. 1. 10; 2. 231; 9. 49; 11. 78 &c. It is also said to be a vocative particle, and sometimes shows entreaty or persuasion (अनुनय).

वैशतिक a. (-की f.) Bought for twenty; P. V. 1. 27.

वैकक्षम् [विशेषेण कक्षति व्याप्नोति अण्] 1 A garland worn over one shoulder and under the other like the यज्ञोपवीत. -2 An upper garment, a mantle.

वैकक्षकम्, वैकक्षिकम्, -वैकक्षिकी A garland worn over the left shoulder and under the right arm like the यज्ञोपवीत q. v.); वैकक्षिकी कृतोद्दामफलकोद्योतिताम्बरम् Siva B. 29. 22.

वैकटिकः A jeweller.

वैकट्यम् 1 Hugeness. -2 Horribleness.

वैकर्तः Ved. 1 A butcher. -2 A particular part of the sacrificial victim.

वैकर्तनः N. of Karna; हतो वैकर्तनः कर्णो दिवाकरसमद्युतिः Mb. 12. 5. 14. -Comp. -कुलम् the solar race.

वैकल्पम् 1 Optionality. -2 Dubiousness, ambiguity. -3 Uncertainty, indecision.

वैकल्पिक a. (-की f.) [विकल्पेन प्राप्तः तत्र भवो वा ठक्] 1 Optional. -2 Dubious, doubtful, uncertain, undecided.

वैकल्यम् [विकलस्य भावः घञ्] 1 Defect, deficiency, imperfection; इदं तु वृत्तिवैकल्यात्यजतो धर्मनैपुणम् Ms. 10. 85. -2

Mutilation, being crippled or lame. -3 Incompetency. -4 Agitation, flurry, excitement. -5 Non-existence. -6 Weakness, imbecility; शक्तिवैकल्यनम्रस्य...तृणस्य च समा गतिः Ki. 11. 59.

वैकारिक *a.* (-की *f.*) 1 Relating to modification. -2 Modifying, changing; सत्त्वेन चित्तं क्षेत्रज्ञे गुणैर्वैकारिकं परे Bhāg. 7. 12. 30. -3 Modified. -4 Changeable; एवं वैकारिकीं मायामयुक्ता वस्तु चक्षते Bhāg. 10. 73. 11. -5 Relating to Sattva (सार्विक); वैकारिकस्तैजसश्च तामसश्चेत्यहं त्रिधा Bhāg. 3. 5. 30. -कः A class of deities; इन्द्रियाणि मनो बुद्धिः सह वैकारिकैर्नृप Bhāg. 11. 3. 15. -Comp. -कालः the time necessary for the formation of the foetus. -बन्धः (in Sāṅkhya phil.) one of the three-fold forms of bondage.

वैकार्यम् Change, modification.

वैकालः Afternoon, evening.

वैकालिक *a.* (-की *f.*) **वैकालीन** *a.* (-नी *f.*) Relating to or occurring in the evening.

वैकिङ्करः = विकिङ्करः = कालः Death; Mb. 13. 62. 27.

वैकिर *a.* Percolated, trickled.

वैकुण्ठ *a.* Unassailable (दुर्धर्ष); इन्द्रो वैकुण्ठोऽपराजिता सेनेति वा अहमेतमुपास Bri. Up. 2. 1. 6.

वैकुण्ठः 1 An epithet of Viṣṇu; मन्दं जहास वैकुण्ठो मोहयन्नेव मायया Bhāg. 1. 8. 44. -2 Of Indra. -3 Holy basil. -ण्डम् 1 The heaven of Viṣṇu; ततो वैकुण्ठमगमद्भास्वरं तमसः परम् Bhāg. 10. 88. 25. -2 Talc. -Comp. -चतुर्दशी the fourteenth day of the bright half of Kārtika. -लोकः the world of Viṣṇu.

वैकुण्ठीय Relating to वैकुण्ठ (Viṣṇu or his heaven); वैकुण्ठीयेऽत्र कण्ठे वसतु मम मतिः कुण्ठभावं विहाय Viṣṇupāda. S. 34.

वैकृत *a.* (-ती *f.*) 1 Changed. -2 Modified. -3 Relating to Sattva (सार्विक); Bhāg. 11. 24. 8. -3 Disfigured; यदि मन्त्राङ्गहीनोऽयं यज्ञो भवति वैकृतः Mb. 12. 272. 10. -4 Not natural. -तम् [विकृतस्य भावः अण्] 1 Change, alteration, modification. -2 Aversion, disgust, loathing. -3 Change in state, appearance &c., disfigurement; उदडीयत वैकृतात् करग्रहजादस्य विकस्वरस्वरैः N. 2. 5; वैकृतं त्वमिहोत्रे स लक्षयित्वा महातपाः Mb. 3. 137. 3. -4 A portent, any event foreboding evil; तत् प्रतीपपवनादि वैकृतं प्रेक्ष्य R. 11. 62. -5 Fraud, cheating (कपट); Mb. 3. 149. 15. -6 Agitation. -तः = अहंकारः q. v. -Comp. -विवर्तः a woeful plight, miserable condition, suffering; वैकृतविवर्तदारुणः Mā. 1. 39.

वैकृतिक *a.* (-की *f.*) 1 Changed, modified. -2 Belonging to a Vikṛiti q. v. (in Sāṅkhya phil.); ततः प्राकृतिकः सर्गः सप्त वैकृतिकाश्च ये Bhāg. 12. 12. 9.

वैकृत्यम् 1 Change, alteration. -2 Woeful state, miserable plight. -3 Disgust. -4 An unnatural phenomenon. -5 Deterioration.

वैकान्तम् A kind of gem.

वैक्लवम्, -वैक्लव्यम् 1 Confusion, agitation, bewilderment; despondency; Mb. 3. 160. 34. -2 Commotion, tumult. -3 Affliction, distress, grief; वैक्लव्यं मम तावदीदृशमिदं स्नेहादरण्यौकसः S. 4. 6; Ve. 5; Mk. 3; Mā. 8.

वैखरी 1 Articulate utterance, production of sound; see Malli. on Ku. 2. 17. -2 The faculty of speech; वैखरी सर्वविद्यासु प्रशस्ता Narāyaṇapūrvatāpi. Up. 5. 8. -3 Speech in general.

वैखानस *a.* (-सी *f.*) Relating to a hermit, ascetic, monastic; वैखानसं किमनया व्रतमा प्रदानाद् व्यापाररोधि मदनस्य निषेधितव्यम् S. 1. 26. -सः An anchorite, a hermit (वानप्रस्थ); a Brāhmaṇa in the third order of his religious life; संबद्धवैखानसकन्यकानि (तपोवनानि) R. 14. 28; वैखानसेभ्यः श्रुतरामवार्ताः Bk. 3. 46; Ms. 6. 21; Mb. 3. 114. 15. -3 A hermit born from the nails and hair of the god Brahman; Rām. 3. 6. 2 (com. प्रजापतेर्नखलोमजाः वैखानसाः).

वैखारक *a.* Pungent and salt.

वैगुण्यम् [विगुणस्य भावः व्यञ्] 1 Absence of qualities or attributes. -2 Absence of good qualities, a defect, fault, an imperfection. -3 Difference of properties, diversity, contrariety. -4 Inferiority, lowness. -5 Unskilfulness.

वैग्रहिक *a.* (-की *f.*) Corporeal, bodily.

वैघटिकः A jeweller.

वैघसिक *a.* Feeding on the residue of food (a class of hermits); Mb. 14. 92. 7.

वैचक्षण्यम् Skill, cleverness, proficiency.

वैचित्र्यम् Grief, mental distraction, sorrow; व्रजति विरहे वैचित्र्यं नः प्रसीदति संनिधौ Mā. 3. 1; केचित् प्रपद्य वैचित्र्यम् Śiva B. 14. 30; वैचित्र्योपचयादुच्चैरोचित्यमपचीयते 16. 34.

वैचित्रम्, वैचित्र्यम् [विचित्रस्य भावः व्यञ्] 1 Variety, diversity. -2 Manifoldness. -3 Strangeness. -4 Strikingness; as in वाच्यवैचित्र्य K. P. 10. -5 Surprise. -6 Sorrow, despair. -Comp. -वीर्यः N. of Dhṛitarāṣṭra; भो भो वैचित्रवीर्यं त्वं कुरुणां कीर्तिवर्धन Bhāg. 10. 49. 17.

वैजननम् The last month of pregnancy.

वैजन्यम् Solitude; परीक्ष्य वैजन्यं जनेषु निर्गतेषु Dk. 2. 8.

वैजयन्तः 1 The palace of Indra. -2 The banner of Indra. -3 A banner or flag in general; सवैजयन्तास्तु गजा गजारोहैः प्रचोदिताः Rām. 2. 89. 19. -4 A house. -5 N. of Indra.

वैजयन्तिकः A standard-bearer.

वैजयन्तिका 1 A banner, flag (fig. also); संचारिणीव देवस्य मकरकेतोर्जगद्भिजयवैजयन्तिका काप्यागतवती Mā. 1. -2 A kind of necklace of pearls.

वैजयन्ती 1 A banner, flag; स्तनपरिणाहाविलासवैजयन्ती Mal. 3. 15; Śi. 18. 4; न ह्यनारुह्य नागेन्द्रं वैजयन्ती निपात्यते Śiva B. 4. 19. -2 An ensign. -3 A garland, necklace. -4 The necklace of Viṣṇu. -5 N. of a lexicon.

वैजात्यम् [विजात-प्यञ्] 1 Difference of kind or species. -2 Difference of caste. -3 Strangeness. -4 Exclusion from caste. -5 Looseness, wantonness.

वैजिक a. See वैजिक.

वैज्ञानिक a. (-की f.) Clever, skilful, proficient.

वैडाल See वैडाल; यस्य धर्मध्वजो नित्यं शक्रध्वज इवोद्धितः । प्रच्छन्नानि च पापानि वैडालं नाम तद् व्रतम् ॥ वैडालव्रतिनः पापाः सर्वधर्मविनाशकाः । सद्यः पतन्ति पापेषु कर्मणस्तस्य तत् फलम् ॥ Kūrma P.

वैडूर्यम् A cat's-eye gem.

वैणः A maker of bamboo-work; Y. 1. 162.

वैणव a. (-वी f.) [वेणु-अण्] 1 Made of or produced from a bamboo; वैणवी धारयेद्यष्टिं सोदकं च कमण्डलुम् Ms. 4. 36. -वः 1 A bamboo-staff. -2 A worker in bamboo or wicker-work. -3 A flute. -वी Bamboo-manna. -वम् The seed or fruit of the bamboo.

वैणविकः A piper, flute-player.

वैणविन् m. An epithet of Śiva.

वैणुकः A piper, flute-player. -कम् A goad; see वेणुक.

वैणिकः 1 A lutanist; Śi. 10. 64. -2 The smell of faeces.

वैतंसिकः 1 A vendor of flesh. -2 A bird-catcher; यथा वैतंसिको युक्तो द्विजानां सदृशस्वनः Mb. 12. 103. 10; 3. 33. 33. -कम् The act of ensnaring, binding; व्यलीकमपि यत्तत्र चित्तवैतंसिकं तव Mb. 12. 33. 24.

वैतण्डिकः A disputatious man, captious person; Śiva B. 28. 43.

वैतत्यम् Great extension.

वैतथ्यम् Falseness.

वैतनिक a. (-की f.) [वेतनेन जीवति ठक्] Living on wages. -कः 1 A hired labourer, labourer; P. IV. 4. 12. -2 A stipendiary.

वैतरणिः, -णी f. 1 N. of the river of hell; पश्यज्जं पतितं वैतरण्याम् Bhāg. 2. 2. 7. -2 N. of a river in the country of the Kalingas.

वैतस a. (-सी f.) 1 Pertaining to a cane. -2 Reed-like, i. e. yielding to a superior foe, bowing down to a stronger enemy; आत्मा संरक्षितः सुहृद्वृत्तिमाश्रित्य वैतसीम् R. 4. 35; बलीयसा समाक्रान्तो वैतसीं वृत्तिमाश्रयेत् Pt. 3. 19.

वैतास्तिक a. Span-long (an arrow); शरैर्वैतास्तिकै राजन् विव्याधासन्नबोधिभिः Mb. 7. 122. 60-61.

वैतान a. (-नी f.) [वितान-अण्] Sacrificial, sacred; वैतानास्त्वां वह्नयः पावयन्तु Ś. 4. 8. -नम् 1 A sacrificial rite; तस्माद्वैतानकुशलो होता स्याद्वेदपारगः Ms. 11. 37; Mb. 12. 165. 22. -2 A sacrificial oblation. -3 A canopy; a number of canopies; Bhāg. 3. 23. 19.

वैतानिक a. (-की f.) See वैतान; Ms. 6. 9; Mb. 5. 141. 44. -कम् A burnt offering.

वैतान्यम् Despondency; Buddh.

वैतालिकः [विविधस्तालस्तेन व्यवहरति ठक्] 1 A bard, minstrel. -2 A magician, conjurer; especially, one who is a votary of Vetāla q. v. -3 The servant of a Vetāla. -कम् Knowledge of one of the 64 arts. -Comp. -व्रतम् the duty of a bard.

वैतृष्यम् 1 Quenching of thirst; आपः शुद्धा भूमिगता वैतृष्यं यासु गोर्भवेत् Ms. 5. 128. -2 Freedom from desire, indifference.

वैत्तपाल्य a. Relating to Kubera; Mb. 7. 201. 73.

वैत्रक a. (-की f.), वैत्रकीय a. Cany, reedy.

वैदः A wise man, learned man. -दी The wife of a wise man.

वैदग्ध्यम्, वैदग्धी, वैदग्ध्यम् 1 Skill, dexterity, proficiency, cleverness; अहो वैदग्ध्यम् Māl. 1; प्रबन्धविन्यास-वैदग्ध्यानिधिः Vās.; Śi. 4. 16. Bh. 2. 18. -2 Skill in arrangement, beauty; वैदग्ध्यं जहति कपोलकुङ्कुमानि Māl. 1. 37. -3 Shrewdness, smartness, cunningness; Ratn. 2. -4 Wit.

वैदर्भः [विदर्भ-अण्] 1 A king of Vidarbha. -2 A gum-boil. -र्भम् Crafty, ambiguous speech. -र्भी 1 N. of Damayanti; धन्यासि वैदर्भि गुणैरुदारैः N. 3. 116. -2 Of Rukmini. -3 A particular style of composition; thus defined in S. D.:—माधुर्यव्यञ्जकैर्वर्णै रचना ललितात्मिका । अत्रुत्तरित्पञ्चतिर्वा वैदर्भी रीतिरिष्यते ॥ 626. Daṇḍin very minutely distinguishes this style from the Gaudiya; see Kāv. 1. 41-53. Alankāraśekhara quotes Ku. 5. 4 as an illustration. -4 N. of the wife of Agastya.

वैदल (-ली f.) [विदलस्य विकारः अण्] Made of wicker or cane. -लः 1 A kind of cake. -2 Any leguminous vegetable or grain. -लम् 1 A shallow cup of a religious mendicant. -2 Any seat or vessel of wickerwork; चेलवच्चर्मणां शुद्धिवैदलानां तथैव च Ms. 5. 119; 6. 54.

वैदिक a. (-की f.) [वेदं-वेत्यधीते वा ठक् वेदेषु विहितः ठक् वा] 1 Derived from or conformable to the Vedas, Vedic. -2 Sacred, scriptural, holy; अपेक्ष्यते साधुजनेन वैदिकी स्मशान-शूलस्य न यूपसत्क्रिया Ku. 5. 73. -कः A Brāhmaṇa well-versed in the Vedas. -कम् A Vedic passage; अमेध्ये वा पतेन्मतो वैदिकं वाष्पुदाहरेत् Ms. 11. 96. -2 A Vedic precept; Mb. -Comp. -पाशः a smatterer in Veda, one possessing an imperfect knowledge of the Vedas; P. V. 3. 47.

वैदुरिकम् A maxim of Vidura (विदुरनीति); अथाह तन्मन्त्रदृशां वरीयान् यन्मन्त्रिणो वैदुरिकं वदन्ति Bhāg. 3. 1. 10.

वैदुषी, वैदुष्यम् Learning, wisdom.

वैदूर्यम् a. (-री or -र्यम् f.) 1 Brought from, or produced in, Vidūra. -2 Eminent (श्रेष्ठ); को न्वयं नरवैदूर्यः Bhāg 10. 55. 31. -र्यम् [विदूरे गिरौ भवं इयञ्] *Lapis lazuli*; Ku. 7. 10; Śi. 3. 45; भुवि वैदूर्यनिकाशशालायाम् Bu. Ch. 5. 9; (the cat's-eye gem; cf. मार्जारक्षणापिङ्गलच्छविजुष् *Rājani-ghantu*); स्यात्स्यां वैदूर्यमव्यां पचति तिलकणानिन्धनैश्चन्दनाद्यैः Bh.

वैदेशिक a. (-की f.) [विदेश-ठञ्] Belonging to another country, foreign, exotic. -कः A stranger, foreigner; वैदेशिकोऽस्मीति पृच्छामि कः पुनरसौ जामाता U. 1.

वैदेश्यम् Foreignness.

वैदेहः [विदेह अण्] 1 A king of Videha; जनको ह वैदेहो बहुदक्षिणेन यज्ञेनेजे Bri. Up. 3. 1. 1. -2 An inhabitant of Videha. -3 A trader by caste. -4 The son of a Vaiśya by a Brāhmaṇa woman; Ms. 10. 11. -5 An attendant on the women's apartments. -हाः (m. pl.) The people of Videha. -ही 1 N. of Sītā; वैदेहिबन्धोर्हृदयं विद्रे R. 14. 33 (the final vowel in वैदेही being shortened.) -2 The wife of a merchant. -3 A sort of pigment (रोचना) -4 Turmeric. -5 A cow. -6 Long pepper.

वैदेहकः 1 A trader; गृहपतिवैदेहकतापसव्यञ्जनाः Kau. A. 2. -2 =वैदेह (4) q. v.

वैदेहिकः 1 A merchant. -2 A man of the Vaideha caste; Ms. 10. 36.

वैद्य a. (-यी f.) 1 Relating to the Vedas, spiritual. -2 Relating to medicine, medical. -द्यः [विद्या अस्त्यस्य अण्] 1 A learned man, scholar, doctor. -2 A medical man, physician; वैद्ययत्नपरिभाविनं गदं न प्रदीप इव वायुमत्यगात् R. 19. 53; वैद्यानामातुरः श्रेयान् Subhaṣ. -3 A man of the medical caste, supposed to be one of the mixed classes; (the offspring of a Brāhmaṇa by a Vaiśya woman). Cf. Mb. 13. 49. 9. -4 A man of a lower mixed tribe (the offspring of a Śūdra father by Vaiśya mother). -Comp. -क्रिया a doctor's profession, practice of medicine. -नाथः 1 N. of Dhanvantari. -2 of Śiva. -3 N. of a country. -बन्धुः Cassia Fistula (Mar. बाहवा). -मातृ, -सिंहा Gendarussa Vulgaris (Mar. अड्डसा). -विद्या the science of medicine; also वैद्यशास्त्रम्.

वैद्यकः A doctor, physician. -कम् The science of medicine.

वैद्युत a. (-ती f.) [विद्युत इदम् अण्] Belonging to or proceeding from lightning, electric; वृक्षस्य वैद्युत इवाग्नि-रुपस्थितोऽयम् V. 5. 16; U. 5. 13. -तम् The fire or lustre of lightning; पिशाङ्गवासा वनमालया बभौ घनो यथाकोडुपचापवैद्युतैः Bhāg. 1. 11. 27; 10. 36. 33. -Comp. -अग्निः, -अनलः, -वह्निः the fire of lightning.

वैद्योत a. Angry.

वैद्य a. (-यी f.), वैधिक a. (-की f.) [विधित आगतः अण् ठक् वा] 1 Conformable to rule, settled, fixed, ritual; वैधी विचित्रा भवति प्रवृत्तिः Rām. ch. 6. 57. -2 Legal, lawful.

वैद्यम्यम् 1 Dissimilarity, difference. -2 Difference of characteristic qualities. -3 Difference of duty or obligation. -4 Contrariety. -5 Unlawfulness, impropriety, injustice. -6 Heterodoxy; शमो ब्रह्मर्षिणा तेन वैद्यम्यं सहिते कृते Rām. 7. 81. 19. -Comp. -समः (in logic) a fallacy based on dissimilarity.

वैद्यवः N. of Budha. -a. Relating to the moon; कलाकलापं किल वैद्यवं वमन् N. 1. 96.

वैद्यवेयः The son of a widow.

वैद्यव्यम् Widowhood; नववैद्यव्यमसहवेदनम् Ku. 4. 1; M. 5.

वैद्यस a. 1 Composed by Brahmā. -2 Derived from fate.

वैद्यात्रः N. of Sanatkumāra.

वैद्युरी Adversity.

वैद्युर्यम् 1 Bereavement. -2 Agitation, tremor.

वैद्युतम्, वैद्युति f. N. of a particular position of the sun and moon (योग), considered as very inauspicious and malignant.

वैद्युतिः 1 See वैद्युतम्. -2 The Yoga star of the 27th lunar mansion.

वैद्येय a. (-यी f.) 1 According to rule, prescribed. -2 Foolish, silly, stupid. -यः A fool, an idiot; प्रलपत्येष वैद्येयः Ś. 2; सर्वत्र प्रमादी वैद्येयः V. 2.

वैद्यतः A door-keeper of Yama.

वैनतकम् A vessel for holding or pouring out ghee (in sacrifices).

वैनतेयः 1 N. of Garuḍa; वैनतेय इव विनतानन्दनः K.; R. 11. 59; 16. 88; वैनतेयश्च पक्षिणाम् (अस्मि) Bg. 10. 30. -2 N. of Aruṇa.

वैनत्यम् Humble demeanour.

वैनयिक a. (-की f.) 1 Pertaining to modesty, decorum, moral conduct, or discipline; आगता त्वामियं बुद्धिः स्वजा वैनयिकी च या Rām. 2. 112. 16. -2 Enforcing proper conduct. -कः A war-carriage.

वैनायक a. (-की f.) Belonging to Gaṇeśa; वैनायक्यश्चिरं वो वदनविधुतयः पान्तु चीत्कारक्यः Māl. 1. 1.

वैनायिकः 1 The doctrines of a Buddhist school of philosophy. -2 A follower of that school.

वैनाशिकः 1 A slave. -2 A spider. -3 An astrologer. -4 The doctrines of the Buddhists. -5 A follower of

those doctrines. -कम् The twenty-third asterism from that under which any one is born.

वैनीतक See विनीतक.

वैपरीत्यम् 1 Contrariety, opposition. -2 Inconsistency.

वैपादिकम् A kind of leprosy.

वैपुल्यम् 1 Spaciousness, largeness. -2 Plenty, abundance.

वैप्रतिसम a. Unmatched; not equalled; Mb. 2.

वैफल्यम् Uselessness, fruitlessness.

वैबोधिकः 1 A watchman. -2 Especially, one who awakens sleepers by announcing the time; वैबोधिकध्वनि-विभावितपश्चिमाधी (रात्रिः) Ki. 9. 74.

वैभवम् 1 Greatness, glory, grandeur, magnificence, splendour, wealth. -2 Power, might; महता हि धैर्यम-विचिन्त्यवैभवम् Ki. 12. 3.

वैभाजिकम् Dividing.

वैभातिक a. Matutinal.

वैभावर a. Nocturnal.

वैभाषिक a. (-की f.) Optional.

वैभ्रम् The heaven of Viṣṇu.

वैभ्राजम् N. of a celestial grove or garden; आकीड इव वैभ्राजे विवस्वानप्सरोवृतः Bu. Ch 4. 28 (cf. देवोद्यानानि वैभ्राजम्).

वैमत्यम् 1 Dissension, dissent; वैमत्यं परिहर्तव्यं कर्तव्यं मदुदीरितम् Śiva B. 29. 84. -2 Dislike, aversion.

वैमनस्यम् 1 Distraction of mind, mental depression, sorrow, sadness; Ś. 6. -2 Sickness.

वैमातुकः, वैमात्रः, वैमात्रकः, वैमात्रेयः A stepmother's son; येन वैश्रवणो भ्राता वैमात्राः कारणान्तरे Rām. 3. 48. 4.

वैमात्रा, वैमात्री, वैमात्रेयी A stepmother's daughter.

वैमानिक a. (-की f.) Borne in divine cars; वैमानिकानां मरुतामपश्यत् R. 6. 1. -कः 1 An aeronaut. -2 A god; प्रतीच्छन् उपरि कुसुमवृष्टीरेष वैमानिकानामभिनवकृतभैमीसौधभूमिं विवेश N. 16. 129. -की A celestial damsel (देवाङ्गना); पत्नी वीक्ष्य विस्फुरन्ती देवी वैमानिकीमिव Bhāg. 10. 81. 27.

वैमुक्तम् 1 Liberation, emancipation.

वैमुख्यम् 1 Turning away the face, flight, retreat; वैमुख्यं चक्रमेत्युच्चैरुचुर्दशमुखान्तिके Bk. 9. 15. -2 Aversion, disgust.

वैमूढकम् A dance performed by men in women's dress; Māl.

वैमेयः Exchange, barter.

वैयग्रम्, वैयग्र्यम् 1 Distraction, perplexity, bewilderment. -2 Exclusive devotion, complete absorption in any object; तदनुगुणविधौ यच्च वैयग्र्यमासीत् Mv. 7. 38.

वैयर्थ्यम् Uselessness, unproductiveness; सखे वैयर्थ्यमिव चक्षुषः U. 2.

वैयधिकरण्यम् The state of being in different case-relations or positions; see व्यधिकरण.

वैयवहारिक a. Conventional, usual.

वैयाकरण a. (-णी f.) [व्याकरणं वेत्यधीते वा अण्] Grammatical. -णः A grammarian; वैयाकरणकिरातादप-शब्दमृगाः क यान्तु संनस्ताः Subbāṣ. -Comp. -खसूचिः (a grammarian who merely pierces the air with a needle) a poor grammarian. -पाशः a bad grammarian. -भार्यः one whose wife is a grammarian.

वैयाख्यम् An explanation; इतिहासाः सवैयाख्या विविधाः श्रुतयोऽपि च । इह सर्वमनुक्रान्तमुक्तं ग्रन्थस्य लक्षणम् ॥ Mb. 1. 1. 50.

वैयाघ्र a. (-घ्री f.) 1 Tiger-like; belonging to a tiger; सपताका रथा रेजुवैयाघ्रपरिवारणाः Mb. 6. 72. 13. -2 Covered with a tiger's skin. -घ्नः A cart covered with a tiger's skin.

वैयात्यम् 1 Boldness, immodesty, absence of shame; अन्यदा भूषणं पुसां क्षमा लजेव योषितां । पराक्रमः परिभवे वैयात्यं सुरतेष्विव Śi. 2. 44; सद्यो यापितवैयात्ये याकुतेऽप्यपयायिनि Śiva B. 22. 42. -2 Rudeness in general; P. VII. 2. 19.

वैयास a. Derived from Vyāsa.

वैयासकिः N. of Śukāchārya; वैयासकेर्जहौ शिष्यो गङ्गायां स्वकलेवरम् Bhāg. 1. 18. 3.

वैयासिक a. Belonging to Vyāsa; वार्णो काणभुजीमर्जागण-दवाशासीच्च वैयासिकीम् Mallinātha (Preface to R. Com.).

वैयुष्ट a. Early, occurring at daybreak; P. V. 1. 97.

वैरम् [वीरस्य भावः अण्] 1 Hostility, enmity, animosity, spite, grudge, opposition, quarrel; दानेन वैराण्यपि यान्ति नाशम् Subhāṣ.; अज्ञातहृदयेष्वेवं वैरीभवति सौहृदम् Ś. 5. 24 'turns into enmity'; विधाय वैरं सामर्थे नरोऽरौ य उदासते । प्रक्षिप्योदार्चिषं कक्षे शेरते तेऽभिमारुतम् Śi. 2. 42. -2 Hatred, revenge. -3 Heroism, prowess. -4 A hostile host; यदा हि पूर्वं निहृतो निहृन्तेद्वारं सपुष्पं सफलं विदित्वा Mb. 3. 34. 20. -Comp. -अनुबन्धः commencement of hostilities. -अनुबन्धिन a. leading to enmity. (-m.) 1 the heating solar ray. -2 N. of Viṣṇu. -आतङ्कः the Arjuna tree. -आनुष्यम्, -उद्धारः, -निर्यातनम्, -प्रतिक्रिया, -प्रतीकारः, -यातना, -शुद्धिः f., -साधनम् requital of enmity, taking revenge, retaliation. -करः, -कारः, -कृत् m. an enemy. -भावः hostile attitude. -राक्षिन् a. guarding against hostilities. -व्रतम् a vow of enmity.

वैरायते Den. A. To act inimically, become hostile towards, contend with.

वैरायितम् Hostility.

वैरक्तम्, -**क्त्यम्** [विरक्तस्य भावः व्यञ्] 1 Indifference to worldly attachments, absence of desire. -2 Displeasure, dislike, aversion.

वैरङ्गिकः [विरङ्गं विरागं नित्यमर्हति ठक्] One who has subdued all his passions and desires, an ascetic.

वैरल्यम् 1 Scarceness, rareness. -2 Looseness. -3 Fineness.

वैरागम् See वैराग्य.

वैरागिकः, -**वैरागिन** *m.* An ascetic who has subdued all his passions and desires.

वैराग्यम् [विरागस्य भावः व्यञ्] 1 Absence of worldly desires or passions, indifference to the world, asceticism; अभ्यासेन च क्रौन्तेय वैराग्येण च गृह्यते Bg. 6. 35; 13. 8. -2 Dissatisfaction, displeasure, discontent; कामं प्रकृति-वैराग्यं सद्यः शमयितुं क्षमः R. 17. 55. -3 Aversion, dislike. -4 Grief, sorrow. -5 Change or loss of colour. -**Comp.** -**शतकम्** N. of a Bhartṛhari's work (one among the शतकत्रयी).

वैराज *a.* (-जी *f.*) Belonging to Brahman; वैराजा नाम ते लोकास्तेजसाः सन्तु ते शिवाः U. 2. 12. -**जः** Patronymic of Puruṣa; वैराजः पुरुषो योऽसौ भगवान् धारणाश्रयः Bhāg. 2. 1. 25; 11. 3. 12. -**जम्** N. of a Sāman; वैराजमृतुषु प्रोतम् Ch. Up. 2. 16. 1.

वैराज्यम् Extended sovereignty; Ait. Br.; Bhāg. 10. 83. 41.

वैराट *a.* (-टी *f.*) [विराटस्येदम् अण्] 1 Belonging to Virāṭa. -2 Woundless; वैराटपृष्ठमुक्षाणम् Mb. 13. 79. 21 (com. राटं क्षतं विगतं राटं यस्मात्तद्विराटं स्वार्थे तद्धितः); (fig.) old (वृद्ध). -**टः** A kind of earth-worm (इन्द्रोप).

वैरिञ्चयः A son of Brahmā; Bhāg. 1. 11. 6.

वैरिन् *a.* [वैरमस्त्यस्य इनि] Hostile, inimical. -*m.* 1 An enemy; शौर्ये वैरिणि वज्रमाशु निपतत्वर्थोऽस्तु नः केवलम् Bh. 2. 39; महाशनो महापाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम् Bg. 3. 37; R. 12. 104. -2 A hero, brave person.

वैरूपम् N. of various Sāmāns; एतद्वैरूपं पर्जन्ये प्रोतम् Ch. Up. 2. 15. 1.

वैरूप्यम् [विरूपस्य भावः व्यञ्] 1 Deformity, ugliness; वैरूप्यपौनस्वत्येन भीषणां तामयोजयत् R. 12. 40. -2 Difference or diversity of form.

वैरेकीय *a.* Purgative.

वैरोचन *a.* Solar; वैरोचनैर्द्विगुणिताः सहसा मयूखैः Ki. 5. 46.

वैरोचनः, -**वैरोचानिः**, -**वैरोचिः** 1 Epithets of the demon Bali, son of Virochana; व्यक्षोभयेतां तौ सैन्यमिन्द्र-वैरोचनाविव Mb. 1. 138. 46. -2 Of the son of Agni. -3 Of the son of Sūrya.

वैलक्षण्यम् [विलक्षणस्य भावः व्यञ्] 1 Strangeness. -2 Contrariety, opposition. -3 Difference, disparity.

वैलक्ष्यम् [विलक्ष्यस्य भावः व्यञ्] 1 Embarrassment, confusion; वैलक्ष्यमारप्स्यतेऽनुनेतुम् Dk. 2. 5; द्रुतधृतलिपिविद्यं वीक्ष्य वैलक्ष्यमूहे Śiva B. 9. 74. -2 Unnaturalness, affectation; वैलक्ष्यस्मितम् 'a forced or affected smile'. -3 Shame; वैलक्ष्यहेतोर्गतिमेतदीयामग्रेऽनुकृत्योपहसन्निवोचैः N. 3. 10; 1. 34. -4 Absence of any mark or characteristic. -5 Contrariety, inversion.

वैलोम्यम् Opposition, inversion, contrariety.

वैल्व *a.* See वैल्व.

वैवक्षिक *a.* Meant, intended to be said.

वैवधिकः 1 A pedlar, hawker. -2 A carrier of loads on a pole. -3 A messenger doing various jobs; अथ वैवधिकस्तूर्णं विमुष्टः शिवभूम्भता Śiva B. 31. 5.

वैवर्ण *a.* Without any colour (like blue, yellow &c.); रूपं भवति वैवर्णम् Mb. 14. 21. 9.

वैवर्णिक *a.* Variegated (said especially of a variety of coral); Kau. A. 2. 11.

वैवर्ण्यम् [विवर्णस्य भावः व्यञ्] 1 Change of colour or complexion, paleness; इदमाकर्ण्य वैवर्ण्याकान्तवक्त्रः Dk. 2. 5. -2 Difference, diversity. -3 Deviation from caste.

वैवर्तम् Revolution, change of existence.

वैवस्वतः [विवस्वतोऽपत्यम् अण्] 1 N. of the seventh Manu who is supposed to preside over the present age; see under Manu; वैवस्वतो मनुर्नाम माननीयो मनीषिणाम् R. 1. 11; U. 6. 18. -2 N. of Yama; यानं सस्मार कौबेरं वैवस्वतजिगीषया R. 15. 45. -3 N. of Agni. -4 One of the eleven Rudras. -5 The planet Saturn. -**तम्** The present age or Manvantara, as presided over by Manu Vaivasvata or the seventh Manu. -**Comp.** -**मन्वन्तरम्** N. of the 7th (the present) मन्वन्तर.

वैवस्वती 1 The southern quarter. -2 N. of Yamunā.

वैवाहिक *a.* (-की *f.*) [विवाहाय हितं साधु वा ठक्] Relating to marriage, matrimonial, nuptial; वैवाहिको विधिः स्त्रीणां संस्कारो वैदिकः स्मृतः Ms. 2. 67; वैवाहिकैः कौतुकसंविधानैर्गृहे गृहे व्यग्रपुरंघ्रिवर्गम् Ku. 7. 2. -**कः**, -**कम्** 1 A marriage, wedding. -2 Preparations for a wedding; nuptial festivities. -**कः** The father of a son's wife or daughter's husband.

वैवाह्य *a.* 1 Nuptial. -2 Fit for marriage; अस्मद्वैवाह्य-कुलजः कोऽपि विप्रदारकः Dk. 2. 5. -**ह्यम्** Nuptial solemnity.

वैविकत्यम् Deliverance from.

वैशद्यम् 1 Clearness, purity (fig. also). -2 Perspicuity as in शिष्यबुद्धिवैशद्यार्थम्. -3 Whiteness. -4 Calmness, composure (of mind).

वैशम्पायनः N. of a celebrated pupil of Vyāsa; जनमे-
जयेन पृष्ठः सन् ब्राह्मणैश्च सहस्रशः । शशास शिष्यमासीन् वैशम्पायन-
मन्तिके ॥ Mb. [It was he who made Yājñavalkya dis-
gorge the whole of the Yajurveda he had learnt from
him which was picked up by his other pupils in the
form of *Tittiris* or partridges; and hence the Veda
was called 'Taittirīya'. Vaiśampāyana was celebra-
ted for his great skill in narrating Purāṇas, and is said
to have recounted the whole of the Mahābhārata to
king Janamejaya].

वैशल्यम् Deliverance from a painful incumbrance
(as that of the fetus).

वैशस a. Causing death or destruction; द्रष्टासि युधि
सम्बाधे प्रवृत्ते वैशसहनि Mb. 5. 76. 15. -**सम्** 1 Destruc-
tion, slaughter, butchery; ददर्श यदुवीराणामापाने वैशसं महत्
Mb. 1. 2. 58; विधिना कृतमध्वैशसम् Ku. 4. 31; U. 4. 24;
6. 40. -2 Distress, torment, pain, suffering, hardship;
सर्पवृश्चिकदंशाद्यैर्दंशद्विश्वात्मैवशसम् Bhāg. 3. 30. 26; 8. 7. 37;
उपरोधवैशसम् Mu. 2; धिगुच्छ्वसितवैशसम् Mā. 9. 35. -3
Violence (हिंसा); Bhāg. 5. 9. 15. -4 N. of a hell;
Bhāg. 4. 25. 53.

वैशसनम् = वैशसम्; see above; असुराणां प्लवज्जानामत्र
वैशसनं महत् A. Rām. 6. 14. 3.

वैशखम् 1 Defencelessness. -2 Government, rule. -3
The state of being unarmed.

वैशाखः 1 N. of the second lunar month (corres-
ponding to April-May). -2 A churning-stick; द्रुततर-
करदक्षाः क्षिप्तवैशाखशैले... कलशिमुदधिगुर्वी वल्लवा लोडयन्ति Śi. 11.
8; कालेन वैशाखधरं विधाय प्रभाकरं विम्बममन्थि सिन्धुः Rām. ch.
6. 39. -**खम्** A kind of attitude in shooting; see विशाख.
-**खी** The full-moon day in the month of Vaiśākha.

वैशारद a. 1 Experienced, skilled; वैशारदी धीः Bhāg.
7. 7. 17. -2 Learned; all-knowing; यद्येषोपरता देवी माया-
वैशारदी मतिः Bhāg. 1. 3. 34. -**दम्** Profound learning;
नक्षत्रस्य कश्चित् सदृशोऽस्ति शास्त्रे वैशारदे छन्दगतौ तथैव Rām. 7. 36. 45.

वैशारद्यम् Skill, cleverness, proficiency.

वैशिक a. (-की f.) Practised by harlots; वैशिकी कलाम्
Mk. 1. 4 'arts practised by harlots'. -**कः** A person who
associates with harlots; a kind of hero in erotic works.
-**कम्** Harlotry, arts of harlots.

वैशिष्टम् = वैशिष्ट्य below.

वैशिष्ट्यम् 1 Distinction, difference. -2 Peculiarity,
speciality, particularity; वैशिष्ट्यादन्यमर्थं या बोधयेत् सार्थसंभवा
S. D. 27 -3 Excellence; S. D. 78. -4 Possession or
endowment with some characteristic attribute.

वैशेषिक a. (-की f.) 1 Characteristic, special; विषये
वर्तमानानां यं तं वैशेषिकैर्गुणैः (प्राहुर्विषयगोष्ठारम्) Mb. 12. 47. 70;
7. 5. 15. -2 Belonging to the Vaiśeṣika doctrine. -**कः**

सं. इ. को... १८९

A follower of the Vaiśeṣika doctrine. -**कम्** [विशेषं पदार्थ-
भेदमधिकृत्य कृतो ग्रन्थः ठञ्] One of the six principal
Darśanas or systems of Hindu philosophy founded by
Kaṇāda; it differs from the Nyāya philosophy of
Gautama in that it recognizes only seven instead of
sixteen categories or heads of predicables (the earlier
writers e. g. Kaṇāda recognizing only six), and lays
particular stress upon Viśeṣa.

वैशेषिन् a. Specific, individual.

वैशेष्यम् 1 Excellence, pre-eminence, superiority;
अन्योन्यगुणवैशेष्यान् किञ्चिदतिरिच्यते Ms. 9. 296. -2 Specific
or generic distinction.

वैश्यः A man of the third tribe, his business being
trade and agriculture; a peasant; विशत्याशु पशुभ्यश्च
कृष्यादाववृत्तिः शुचिः । वेदाभ्ययनसंपन्नः स वैश्य इति संज्ञितः ॥ Padma
Purāṇa. (He is supposed to have sprung from the
thighs of *Puruṣa*; cf. ऊरु तदस्य यद्वैश्यः Rv. 10. 90.)
-**Comp.**-**कर्मन्** n., **वृत्तिः** f. the business or occupation of
a Vaiśya; trade, agriculture &c. -**भावः** the state
or condition of a वैश्यः ब्राह्मणः सप्तरात्रेण वैश्यभावं नियच्छति
Ms. 10. 93.

वैश्रम्भक a. Inspiring confidence; वैश्रम्भकैरुपसृतानुप-
विश्रम्भस्य Bhāg. 5. 26. 32.

वैश्रवणः 1 N. of Kubera, the god of wealth; विभाति
यस्यां ललितालकायां मनोहरा वैश्रवणस्य लक्ष्मीः Bv. 2. 10; यदाश्रोषं
वैश्रवणेन सार्धम् Mb. 1. 1. 166. -2 N. of Rāvaṇa. -**Comp.**
-**आलयः**, -**आवासः** 1 the abode of Kubera. -2 the
fig-tree. -**उदयः** the fig-tree.

वैश्वदेव a. (-वी f.) 1 Belonging to the Viśvedevas,
q. v.; Mb. 12. 301. 8. -**वम्** [विश्वेभ्यो देवेभ्यो देवो बलिः अण्]
1 An offering made to the Viśvedevas. -2 An offering
to all deities (made by presenting oblations to fire
before meals). -**वी** The eighth day of the second half
of Māgha.

वैश्वरूप a. Multiform, manifold, diverse. -**पम्** The
universe.

वैश्वरूप्यम् Action of varied aspects; diversity;
अविभागाद् वैश्वरूप्यस्य Sāṅkhya K. 15.

वैश्वस्यम् Widowhood; नलात् स्ववैश्वस्यमनाप्तुमानता नृप-
स्त्रियः N. 15. 55.

वैश्वानर a. (-री f.) 1 Relating or common to all
mankind, fit for all men; तान् होवाचैते वै खलु यूयं पृथगिवेम-
मात्मानं वैश्वानरं विद्वांसोऽनमत्य Ch. Up. 5. 18; स एष वैश्वानरो
विश्वरूपः प्राणोऽग्निरुदयते Prasāpa Up. 1. 7; हिरण्यगर्भः स्थूलेऽस्मिन्
देहे वैश्वानरो भवेत् Pañchadaśī 1. 28. -2 Universal, general,
common. -2 Zodiacal; गगने तान्यनेकानि वैश्वानरपथाद्बहिः

Rām. 1. 60. 31. -रः 1 An epithet of fire; त्वत्तः खाण्डव-
रज्जताण्डवनटो दूरेऽस्तु वैश्वानरः Bv. 1. 57. -2 The fire of
digestion (in the stomach); अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देह-
माश्रितः । प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधम् ॥ Bg. 15. 14. -3
General consciousness (in Vedānta phil.). -4 The
Supreme Being. -5 The Chitraka tree. -री 1 N. of a
particular division of the moon's path; also वैश्वानरपथः;
Rām. 1. 60. 31. -2 N. of a particular sacrifice per-
formed at the beginning of every year; इष्टि वैश्वानरी
नित्यं निर्वपेदब्दपर्यये Mb. 12. 165. 15.

वैश्वसिक a. (-की f.) Trusty, confidential; अभ्यन्तर-
कलासु वैश्वसिकजनात् प्रयत्नेन प्रयोगग्रहणम् Dk. 2. 2.

वैश्वी f. The asterism of Uttarāṣādhā; L. D. B.

वैषः Slaughter; स वैषः स च संत्रासावेशः साध्यसहायता
Śiva B. 23. 25.

वैषम्यम् [विषमस्य भावः प्यञ्] 1 Unevenness. -2
Roughness, harshness. -3 Inequality. -4 Injustice.
-5 Difficulty, misery, calamity. -6 Solitariness. -7 An
error, mistake.

वैषमेषव a. Belonging to विषमेषु i. e. Cupid; वनिता
व्यरुचद्रुपुष्मती विजयश्रीरिव वैषमेषवी Śahendra. 2. 69.

वैषयिक a. (-की f.) [विषयेण निर्वृत्तः ठक्] 1 Relating
to an object. -2 Pertaining to objects of sense, sensual,
carnal. -कः A sensualist, voluptuary.

वैषुवत्, वैषुवत a. (-ती f.) Relating to the equi-
nox, equinoctial. -तम् 1 The equinox; स एष उदगयन-
दक्षिणायनवैषुवतसंज्ञाभिः Bhāg. 5. 21. 3. -2 The centre.

वैष्टिकः One compelled to labour.

वैष्टुतम् The ashes of a burnt offering; also वैष्टुभम्.

वैष्ट्रः 1 Heaven, sky. -2 Air, wind. -3 A world, a
division of the universe. -4 N. of Viṣṇu. -ष्ट्रम् the
world.

वैष्णव a. (-वी f.) [विष्णुर्देवतास्य तस्येदं वा अण्] 1
Relating to Viṣṇu; गौ गतस्य तव धाम वैष्णवम् R. 11. 85.
-2 Worshipping Viṣṇu. -वः 1 One of the three impor-
tant modern Hindu sects, the other two being Śaiva
and Śākta sects. -2 N. of the asterism Śravaṇa. -वी
1 The personified Śakti or energy of Viṣṇu. -2 N. of
Durgā. -3 Asparagus Racemosus (Mar. शतावरी). -4
The Tulasī plant. -वम् 1 The residence of Viṣṇu; i. e.
वैकुण्ठ. -2 The ashes of a burnt offering. -Comp. -पुराणम्
N. of one of the 18 Purāṇas. -स्थानकम् (in drama)
walking about the stage with great strides.

वैसादृश्यम् Dissimilarity, difference; कर्तुः श्रद्धाया
वैसादृश्यात् कर्मफलं विसृष्टं भवति Bhāg. 5. 26. 3.

वैसारिणः A fish. -Comp. -केतनः the fish-ban-
nered god of love; निपत्य वैसारिणकेतनस्य वा व्रजन्ति बाणा
विमुखोत्पतिष्णुताम् N. 9. 110.

वैसूचनम् Assuming the part of a female by a
man (in dramas).

वैस्वर्यम् 1 Loss of voice. -2 Different accentuation.

वैहस्त्यम् Confusion, bewilderment; शिविरं तत्तदातङ्क-
वशाद् वैहस्त्यमादेदे Śiva B. 12. 13.

वैहायस a. (-सी f.) Being in the air, aerial. -सम्
1 The sky, atmosphere; वैहायसे प्राक्तमद्वै कर्णस्य व्यथयन्मनः
Mb. 7. 139. 75. -2 Flying in the air; Bhāg. 5. 5. 35.

वैहारिक a. Serving for sport; वैहारिकाणां शिल्पानां
विज्ञातार्थविभागवित् Rām. 2. 1. 28.

वैहार्य a. To be sported with, to be made the sub-
ject of jokes or pleasantry (said of the brother of one's
wife or of the wife's relatives in general); यथा बालेषु
नारीषु वैहार्येषु तथैव च । संकरेषु निपातेषु तथापद्व्यसनेषु च । अतः
नोक्तपूर्वं मे... Mb. -र्यम् Sportiveness, fun.

वैहाली Hunting, chase.

वैहासिकः 1 A jester, buffoon; भानुस्ताम्यद्वन्द्वरुहवती-
कलिवैहासिकोऽयम् N. 19. 65; A. R. 4. 4. -2 An actor
in general.

वोटा f. A maid-servant (cf. पोटा).

वोड्रः 1 A kind of snake. -2 A kind of fish.

वोड्री The fourth part of a Paṇa, q. v.

वोढ a. married.

वोढ् m. 1 A bearer, porter; हे वोढारः साध्वतिक्रमत Bhāg.
5. 10. 2. -2 A leader. -3 A husband. -4 A bull. -5
A charioteer. -6 A draught-horse.

वोण्टः A stalk, stem.

वोद a. Moist, wet, damp.

वोदालः The sheat-fish.

वोर(ल)कः 1 A scribe, writer. -2 An artist.

वोरटः A kind of jasmine (कुन्द).

वोरपट्टी f. A mattress; L. D. B.

वोरवः A kind of rice-corn.

वोरखानः A kind of red horse.

वोलः Gum-myrrh.

वोलकः A whirl-pool.

वोल्लाहः A kind of horse.

वोहित्यः A raft, boat; L. D. B.

वौद्ध a. See बौद्ध.

वौषट् ind. An exclamation or formula used in offer-
ing an oblation to the gods or Manes.

व्य A technical term for indeclinables such as नि, चित् &c.

व्यः A cover, veil.

व्यंशकः A mountain.

व्यंशुक a. Undressed, naked; व्यंशुकस्फुटमुखीमातिजिह्वां व्रीडया नववधूमिव लोकः (पश्यति) Ki. 9. 24.

व्यंस् 10 U. 1 To divide, distribute. -2 To foil, ward off. -3 To deceive, cheat.

व्यंस a. Broad-shouldered.

व्यंसकः A rogue, cheat; as in मयूरव्यंसकः 'a roguish peacock', 'a rogue of a peacock'.

व्यंसनम् 1 Cheating, deceiving. -2 Distributing.

व्यंसित p. p. 1 Cheated. -2 Defeated; व्यंसितो व्रीडितो राजन्नाजगाम स कुण्डिनम् Mb. 5. 158. 14. -3 Made ineffective; व्यंसिता चाप्युपायेन शक्रदत्ता मयाऽनघ Mb. 7. 181. 28.

व्यक्षः The equator.

व्यङ्कुश a. Unrestrained.

व्यग्र a. [विगतमग्नं यस्य] 1 Bewildered, perplexed, distracted; तं व्यग्रचक्रं दितिपुत्राधमेन Bhāg. 3. 19. 6. -2 Alarmed, frightened. -3 Eagerly or intently occupied (with loc., instr. or in comp.); स राजकुन्दव्यग्रपाणिभिः पार्श्ववर्तिभिः R. 17. 27; Mv. 1. 13; 4. 28; Ku. 7. 2; U. 1. 23; Bv. 1. 123; आरभन्तेऽल्पमेवाज्ञाः कामं व्यग्रा भवन्ति च Śi. 2. 79. -4 Being in motion (as a wheel). -ग्रः N. of Viṣṇu.

व्यङ्ग a. [विगतमङ्गं यस्य] 1 Bodiless. -2 Wanting a limb, deformed, mutilated, maimed, crippled. -3 Ill-arranged. -4 Lame. -5 Having no wheels.. -ङ्गः 1 A cripple. -2 A frog. -3 Dark spots on the cheek; क्रोधायासप्रकुपितो वायुः पिप्पेत्य संयुतः । मुखमागत्य सहसा मण्डलं विस्फुरत्यतः । नीरुजं तनुकं श्यावं मुखे व्यङ्गं तमादिशत् Madh. N. -4 Steel. -Comp. -अर्थः suggested or implied sense; cf. व्यङ्ग्य.

व्यङ्गयति Den. P. To mutilate, cripple, maim.

व्यङ्गिता Mutilation; विहिता व्यङ्गिता तेषामपराधे महत्यपि Pt. 1. 201.

व्यङ्गुलम् An extremely small measure of length equal to one-sixtieth part of an *angula*.

व्यङ्गार a. Having no fire; विधूमे न्यस्तमुसले व्यङ्गारे भुक्तवज्जने । अतीतपात्रसंचारे भिक्षां लिप्सेत वै मुनिः ॥ Mb. 12. 278. 9.

व्यङ्ग्य a. 1 Indicated by implication, indicated by covert or indirect allusion. -2 Suggested (as sense). -ङ्ग्यम् Suggested sense, insinuation, the meaning hinted at (opp. वाच्य 'the primary or expressed meaning', and लक्ष्य 'the secondary or indicated meaning');

इदमुत्तममतिशयिनि व्यङ्ग्ये वाच्याद् भविर्बुधैः कथितः K. P. 1. -Comp. -उक्तिः f. covert expression, insinuation, inuendo.

व्यच् 6 P. (विचति, pass. विच्यते) 1 To cheat, deceive, trick. -2 To surround, encompass, pervade.

व्यचस् n. Ved. Expanse, vastness.

व्यजः A fan.

व्यजनम् A fan; निर्वृते व्यजनम् H. 2. 165; R. 8. 40; 10. 62; cf. बालव्यजन. -Comp. -क्रिया the act of fanning. -चामरम् a chowrie.

व्यञ्ज् 7 P. 1 To reveal, manifest, show; अकिंचनत्वं मखजं व्यनक्ति R. 5. 16; Śi. 1. 26. -2 To indicate, denote. -3 Ved. To anoint thoroughly. -4 Ved. To decorate, adorn.

व्यक्त p. p. 1 Manifested, displayed. -2 Developed, created; व्यक्तो व्यक्तेरश्वासि प्राकाम्यं ते विभूतिषु Ku. 2. 11. -3 Evident, manifest, clear, plain, distinct, clearly visible; व्यक्तेऽपि वासरे नित्यं दौर्गत्यतमसावृतः Pt. 2. 96. -4 Specified, known, distinguished. -5 Individual. -6 Wise, learned. -7 Ved. Adorned, decorated. -क्तः 1 N. of Viṣṇu. -2 Heat. -3 A learned man. -क्तम् 1 That which is developed as the product of अव्यक्त q. v. -2 Manifestation; कार्यव्यक्तेन करणे कालो भवति हेतुमान् Mb. 12. 211. 11. -3 A तत्त्व; पुरुषः प्रकृतिर्व्यक्तमहङ्कारो न भोऽनिलः । ज्योतिरापः क्षितिरिति तत्त्वान्युक्तानि मे नव ॥ Bhāg. 11. 22. 14. -क्तम् ind. Clearly, evidently, certainly. -Comp. -कृत्यम् a public action. -गणितम् arithmetic. -गन्धा jasmine. -दृष्टार्थः an eye-witness, a witness in general. -मारिचिक a. much peppered. -राशिः a known quantity. -रूपः an epithet of Viṣṇu. -लवण a. much salted. -वाच् distinct speech; P. I. 3. 48. -विक्रम a. displaying valour.

व्यक्तिः f. 1 Manifestation, visibility; clear perception; राज्ञः समक्षमेवाधरोत्तरव्यक्तिर्भविष्यति M. 1; स्नेहव्यक्तिः Me. 12. -2 Visible appearance, clearness, distinctness; अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं मन्यन्ते मामबुद्धयः Bg. 7. 24; Dk. 2. 6; व्यक्तिं भजन्त्यापगाः Ś. 7. 8 (v. 1.). -3 Distinction, discrimination; देवमानुषयोरव्यक्ता व्यक्तिर्भविष्यति Rām. 2. 23. 18; तं सन्तः श्रोतुमर्हन्ति सदसद्व्यक्तिहेतवः R. 1. 10. -4 Real form or nature, true character; न हि ते भगवन् व्यक्तिं विदुर्देवा न दानवाः Bg. 10. 14. -5 An individual (opp. जाति), as in जातिव्यक्ती; अव्यक्ताद् व्यक्तयः सर्वाः प्रभवन्त्यहरागमे Bg. 8. 18. -6 Gender (in gram.). -7 Inflection.

व्यक्तीकृ 8 U. To make clear, show, manifest.

व्यक्तीभू 1 P. To become distinct or clear, become clearly visible.

व्यञ्जक a. (-ञ्जिका f.) 1 Making clear, indicating, showing, manifesting. -2 Suggesting or insinuating a meaning (as a word, opp. वाचक and लक्षणाधिक q. q. v. v.).

-कः 1 Dramatic action or gesture, external indication of an internal feeling by suitable gesticulation. -2 A sign, symbol. -3 Figurative expression or insinuation. -Comp. -अर्थः (in Rhet.) suggested or implied sense.

व्यञ्जनम् 1 Making clear, indicating, manifesting. -2 A mark, token, sign; सुकुमारं महासत्त्वं पार्थिवव्यञ्जनावितम् (रामम्) Rām. 3. 17. 8. -3 A reminder; Māl. 9. -4 Disguise, garb; नानाव्यञ्जनाः प्रणिधयः Mu. 1; Si. 2. 56; तपस्विव्यञ्जनेपिताः; गृहपतिवैदेहकतापसव्यञ्जनाः प्रणिधयः Kau. A. 2. &c. -5 A consonant. -6 A mark of the sex, i. e. the male or female organ. -7 Insignia. -8 A mark or sign of puberty; अजातव्यञ्जनः श्रीमान् बालः श्यामः शुभेक्षणः Rām. 3. 38. 14; बालमप्राप्तवयसमजातव्यञ्जनाकृतिम् Mb. 1. 157. 35. -9 The beard. -10 A limb, member. -11 (a) A condiment, sauce, a seasoned article; व्यञ्जनानि ओदनार्थानि ŚB. on MS. 10. 8. 29; अशक्नुवद्भिर्वहुभुक्तवत्तया यदुज्झिता व्यञ्जनपुञ्जराशयः N. 16. 104. (b) An article used in seasoning food, spices &c. -12 The last of the three powers of a word by virtue of which it suggests or insinuates a sense; see अञ्जन-ना (9) (written व्यञ्जना also in this sense); विरतास्वभिधायासु यथार्थो बोध्यतेऽपरः । सा वृत्तिर्व्यञ्जना नाम शब्द-स्यार्थादिकस्य च । S. D. -13 The letter (as opp. to अर्थ 'meaning'). -14 A day. -15 A privy part. -Comp. -उदय a. followed by a consonant. -कारः the preparer of a sauce or condiment. -धातुः (वाद्यवादनविधिः) playing on the lute; व्यक्तिर्व्यञ्जनधातुना दशविधेनाप्यत्र लब्धामुना Nāg. 1. 14. -संधिः the junction or coalition of consonants.

व्यञ्जना 1 See व्यञ्जन (12) above. -2 Irony, sarcasm. -3 Insinuation. -4 Articulation, utterance of words; हीनव्यञ्जनया प्रेक्ष्य भीतचित्त इवानुवृत्तम् Rām. 2. 64. 11. -Comp. -वृत्तिः f. insinuation, figurative or elliptical mode of expression.

व्यञ्जित p. p. 1 Made clear, manifested, indicated. -2 Marked, distinguished, characterized. -3 Suggested, insinuated.

व्यङ्ग्यकः, -व्यङ्ग्यवनः The castor-oil plant.

व्यतिकृ 6 P. To mix, blend, scatter (usually in pass.).

व्यतिकर a. 1 Reciprocal. -2 Spreading, pervading. -3 Contiguous, near. -रः 1 Mixture, intermixture, mixing, blending together; तीर्थे तोयव्यतिकरभवे जडुकन्या-सरस्वतेः R. 8. 95; व्यतिकर इव भीमस्तामसो वैद्युतश्च U. 5. 13; Māl. 9. 52; Bhāg. 11. 10. 34. -2 Contact, union, combination; रुद्रेणदमुमाकृतव्यतिकरे स्वाज्ञे विभक्तं द्विधा M. 1. 4; Māl. 7; Si. 4. 53; 7. 28. -3 Striking against; कठोरास्थि-ग्रन्थिव्यतिकरणकारमुखरः Māl. 5. 34. -4 Obstruction; मार्गाचलव्यतिकराकुलितेव सिन्धुः Ku. 5. 85. -5 An incident, occurrence, affair, a thing, matter; एवंविधे व्यतिकरे 'such being the case'. -6 An opportunity. -7 Misfortune, calamity. -8 Mutual relation, reciprocity. -9 Exchange, interchange; सोऽयं स्थितिव्यतिकरोपशमाय सृष्टान् Bhāg. 4. 1.

57. -10 Alternation. -11 Provocation (क्षोभ); कालद्वगुण-व्यतिकरः परिणामः स्वभावतः Bhāg. 2. 5. 22. -12 Destruction; प्रजोपप्लवमालक्ष्य लोकव्यतिकरं च तम् Bhāg. 1. 7. 32. -13 Spreading, pervading; Bhāg. 5. 3. 4.

व्यतिकरित a. Pervaded, filled; व्यतिकरितदिगन्ताः श्वेत-मानैर्यशोभिः Māl. 2. 9.

व्यतिकीर्ण p. p. 1 Mixed or blended together. -2 United. -3 Shaken about; पर्यायव्यतिकीर्णकर्णपवनैराहादिभि-र्वाजयन् Māl. 9. 32.

व्यतिक्रम 1 U. 1 To transgress, violate, offend against; संमतोऽहं प्रभोर्नित्यमिति मत्वा व्यतिक्रमेत् Pt. 1. 56. -2 To neglect, omit. -3 To pass, spend (time). -4 To pass over or beyond.

व्यतिक्रमः 1 Transgressing, deviating, swerving; divergence; 'belonging to two different Vedas' as in गुणमुख्यव्यतिक्रमे तदर्थत्वान्मुख्येन वेदसंयोगः MS. 3. 3. 9. -2 Violation, breach, non-performance; as in संविद्व्यतिक्रमः; तस्य व्यतिक्रमाद्राज्ञो भविष्यति सुदारुणा Rām. 1. 9. 8.; प्रतिबध्नाति हि त्रयः पूज्यपूजाव्यतिक्रमः R. 1. 79. -3 Disregard, neglect, omission. -4 Contrariety, inversion, reverse. -5 Sin, vice, crime; अत्र ब्रूहि यथातत्त्वं को रामस्य व्यतिक्रमः Rām. 3. 39. 24; व्यतिक्रमं मे भगवन् क्षन्तुमर्हसि शंकर Mb. 3. 39. 80; Ms. 8. 355. -6 Adversity, misfortune. -7 Violating, transgression; तयोर्व्यतिक्रमं दृष्ट्वा कुदस्य भवतो हरेः Mb. 3. 12. 39.

व्यतिक्रान्त p. p. 1 Passed over, transgressed, violated, neglected. -2 Inverted, reversed. -3 Elapsed, passed away (as time). -4 One who has wrongly taken to; Mb. 12.

व्यतिक्लेषः Mutual altercation, contest; नानादिभ्यः समाहूताः सहायाः सरथद्विपाः । तेषामासीद्व्यतिक्लेषः Mb. 7. 105. 33.

व्यतिचुस्वित a. In immediate contact with.

व्यतिपातः = व्यतीपातः q. v.

व्यतियु 2 P. To mix; अन्योन्यं स्म व्यतियुतः शब्दान् शब्दैस्तु भीषणान् Bk. 8. 6.

व्यतिरिच pass. 1 To differ or be separate from. -2 To surpass, excel; lie beyond; स्तुतिभ्यो व्यतिरिच्यन्ते दूराणि चरितानि ते R. 10. 30. See व्यतिरिक्त below.

व्यतिरिक्त p. p. 1 Separated or distinct from; अव्यति-रिक्त्यमस्मच्छरीरात् K.; कामस्य पुष्पव्यतिरिक्तमस्त्रम् Ku. 1. 31; 5. 22. -2 Surpassing, excelling, going beyond. -3 Withdrawn, withheld. -4 Excepted. -क्तम् ind. With the exception of, except, without.

व्यतिरिक्तकम् A particular manner of flying.

व्यतिरेकः 1 Distinction, difference; यथा गन्धस्य भूमेक्ष न भावो व्यतिरेकतः Bhāg. 3. 27. 18. -2 Separation from. -3 Exclusion, exception. -4 Excellence, surpassing.

excelling. -5 Contrast, dissimilarity. -6 (In logic) Logical discontinuance (opp. अन्वय q. v.); यत्र साध्याभावस्तत्र हेत्वभाव इति व्यतिरेकव्याप्तिः (e. g. यत्र वह्निर्नास्ति तत्र धूमो नास्ति is an instance of व्यतिरेकव्याप्तिः). -7 (In Rhet.) A figure of speech which consists in representing the *Upameya* as superior to the *Upamāna* in some particular respects; उपमानाद्यदन्यस्य व्यतिरेकः स एव सः K. P. 10. (व्यतिरेकेण means 'except, without'; व्यतिरेके 'on the contrary supposition'). -Comp. -व्याप्ति see व्यतिरेक (6) above.

व्यतिरेकिन् a. 1 Different. -2 Surpassing, excelling; कालाग्रिव्यतिरेकिणां भगवताम् Mv. 1. 46. -3 Excluding, excepting. -4 Showing negation or non-existence; as in व्यतिरेकिलिङ्गम्; see व्यतिरेक (6) above.

व्यतिरेचनम् Contrasting, pointing out difference.

व्यतिरोपित p. p. Ejected, dispossessed.

व्यतिविद्ध p. p. 1 Entwined. -2 Pierced.

व्यतिषज्ज 1 P. 1 To link together, connect mutually; व्यतिषजति पदार्थानन्तरः कोऽपि हेतुः U. 6. 12. -2 To change (Ātm.). -3 To involve (in a game); Dk.

व्यतिषक्त p. p. 1 Mutually connected or related, linked or joined together; संकीर्णयोनयो ये तु प्रतिलोमानुलोमजाः । अन्योन्यव्यतिषक्ताः Ms. 10. 25. -2 Intermixed. -3 Intermarrying.

व्यतिषङ्गः 1 Mutual relation, reciprocal connection. -2 Intermixture, entanglement; वृथ्यद्वितानतनिकाव्यतिषङ्गभाजः Si. 5. 61. -3 Union, junction in general. -4 Fastening or tying together; तन्तुव्यतिषङ्गजनितोऽयं तन्तुव्यतिषङ्गविनाशात् तन्तुविनाशाद्वा विनश्यतीत्यवगच्छति SB. on MS. 1. 1. 21. -5 Hostile encounter; सेनयोर्व्यतिषङ्गेण जयः साधारणो भवेत् Mb. 12. 103. 5. -6 Barter, exchange; अन्योन्यव्यतिषङ्गवृद्धवैरानुबन्धः Bhāg. 5. 13. 13.

व्यतिषञ्जनम् Joining together; uniting; स्त्रीपुंसव्यतिषञ्जनं जनयतः पत्युः प्रजानामभूदभ्यासः N. 15. 88.

व्यति (ती) हारः 1 Exchange, barter. -2 Reciprocity, interchange; विक्रमव्यतिहारेण सामान्याभूद् द्वयोरपि R. 12. 93. -3 Exchange of blows, abuse, &c.

व्यतिहत a. = विरहित q. v.; शून्यं प्रियव्यतिहतं दृष्टुं स्थलिकम् Bhāg. 10. 16. 20.

व्यती 2 P. (व्यति-इ) 1 To go out of, swerve from, transgress; रेखामात्रमपि क्षुण्णादा मनोर्वर्त्मनः परम् । न व्यतीयुः प्रजास्तस्य नियन्तुर्नैमिवृत्तयः ॥ R. 1. 17. -2 To pass, elapse (as time); सप्त व्यतीयुस्त्रिगुणानि तस्य (दिनानि) R. 2. 25; व्यतीते काले &c. -3 To pass beyond, leave behind; यं यं व्यतीयाय पतिवरा सा R. 6. 67. -4 To surpass, excel. -5 To neglect, omit.

व्यतीत p. p. 1 Passed, gone, elapsed, passed over; बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चाञ्जेन Bg. 4. 5; व्यतीतकालस्त्व-

हमभ्युपेतः R. 5. 14. -2 Dead. -3 Left, abandoned, departed from. -4 Disregarded, omitted. -5 Tardy, negligent.

व्यत्ययः 1 Passing over. -2 Opposition, contrariety. -3 Inverted order, inversion; वेणुसंघर्षजो वह्निर्दग्धश्च शाम्यति तद्वनम् । एवं गुणव्यत्ययजो देहः शाम्यति तत्क्रियः ॥ Bhāg. 11. 13. 7. -4 Interchange, transmutation. -5 Obstruction, hindrance; अभक्ष्ये बहुदोषः स्यात्तस्मात् कार्यो न व्यत्ययः Pt. 4. 57. -यम् ind. Alternately.

व्यतीपातः 1 Total departure, complete deviation. -2 Any great portentous calamity, or a portent foreboding a great calamity. -3 Disrespect, contempt. -4 The seventeenth of the astronomical Yogas. -5 The day of full-moon (when it falls on a Monday.) -6 A malignant or evil aspect of the sun and moon (considered to be inauspicious for the performance of any action).

व्यत्यस् I. 2 Ā. (व्यतिहे, व्यतिसे, व्यतिस्ते) To excel, surpass, be above or superior to, outweigh; अन्यो व्यतिस्ते तु समापि धर्मः Bk. 2. 35. -II. 4 P. To invert, reverse, change upside down; व्यत्यास्य सूतं च रथं च राजा Bu. Ch. 3. 53; व्यत्यस्यतां यथाकामं वयसा योऽभिधास्यति Bhāg 9. 18. 37. See व्यत्यस्त below.

व्यत्यस्त p. p. 1 Reversed, inverted. -2 Contrary, opposite. -3 Incoherent; व्यत्यस्तं लपति Bv. 2. 84. -4 Crossed, placed crosswise; व्यत्यस्तपादः, व्यत्यस्तभुजः &c.; व्यत्यस्तपाणिना कार्यमुपसंग्रहणं गुरोः Ms. 2. 72.

व्यत्यासः 1 Inverted position or order; कृतव्यत्यासनामकाः Pārṣṇal. 3. 31. -2 Opposition, contrariety. -3 Change; रागान्धीकृतनयनेन नामवेयव्यत्यासादभिमुखमीरितः प्रियेण Si. 4. 39.

व्यथ 1 Ā. (व्यथते, व्यथित) 1 To be sorry, to be pained, vexed or afflicted, be agitated or disquieted; विश्वंमरापि नाम व्यथते इति जितमपत्यस्नेहेन U. 7; न विव्यथे तस्य मनः Ki. 1. 2, 24. -2 To be disturbed, be ruffled or agitated; व्यथितसिन्धुमनीरशनैः शनैः Ki. 5. 11. -3 To tremble; येषां न वृत्तं व्यथते न योनिश्चितप्रसादेन चरन्ति धर्मम् Mb. 5. 36. 24. -4 To be afraid. -5 To dry, become dry. -Caus. (व्यथयति-ते) 1 To pain, distress, vex, annoy; तथा वृत्तं पापैर्व्यथयति यथा क्षालितमपि U. 1. 28. -2 To frustrate, mar. -3 To frighten, terrify. -4 To lead or turn away. -With प्र to be excessively vexed; दृष्ट्वा द्रुतं रूपमिदं तवोग्रं लोकत्रयं प्रव्यथितं महामनः Bg. 11. 20, 45.

व्यथक a. (-थिका f.) Painful, distressing; परिणामसुखे गरीयसि व्यथकेऽस्मिन् वचसि क्षतौजसाम् Ki. 2. 4.

व्यथनम् 1 Giving pain, tormenting. -2 (In Ved. gram.) Change, variation. -3 Piercing, perforating. -4 Tottering, wavering; P. V. 4. 46. -a. Greatly disturbing, perplexing; तद् दृष्ट्वा व्यथनं कर्म कुम्भकर्णस्य रक्षसः Mb. 3. 287. 6.

व्यथा [व्यथ्-भावे-अच्] 1 Pain, agony, anguish; तां च व्यथां प्रसवकालकृतामवाप्य U. 4. 23; 1. 12. -2 Fear, alarm, anxiety; स्वन्तमित्यलघयत् स तद्व्यथाम् R. 11. 62. -3 Agitation, disquietude -4 Disease. -5 Loss, damage. -Comp. -कर a. painful, troublesome, hurtful.

व्यथित p. p. 1 Afflicted, distressed, pained. -2 Alarmed. -3 Agitated, disquieted, troubled.

व्यथ् 4 P. (विध्यति, विद्ध) 1 To pierce, hurt, strike, stab, kill; तमभिद्रुत्य पाप्मनाविध्यन् स यः स पाप्मा Bri. Up. 1. 3. 2; यूनां मनांसि विव्याध दृष्ट्वा दृष्ट्वा मनोभवः H 2. 111; अक्षितारासु विव्याध द्विषतः स तनुत्रिणः Si. 19. 99; विद्धमात्रः R. 5. 51; 9. 60; 14. 70; Bk. 5. 52; 9. 66; 15. 69. -2 To bore, perforate, pierce through. -3 To pick. -4 To wave or brandish in triumph (as the tail &c.); चैलानि विव्यधुस्तत्र ब्राह्मणाश्च सहस्रशः Mb. 1. 188. 23. -5 (In astr.) To fix the position of a heavenly body.

व्यधः [व्यध्-अच्] 1 Piercing, splitting, hitting; विद्धति जनतामनः शरव्यव्यधपटुमन्मथचापनादशङ्काम् Si. 7. 24. -2 Smiting, wounding, striking. -3 Perforating. -4 A stroke, wound. -धा Bleeding.

व्यधिकरणम् Subsisting in different receptacles or substrata; (as in व्यधिकरणबहुव्रीहि which means ' a Bahuvrīhi compound, the first member of which is not in apposition, or stands in a different case-relation, to the second, in the dissolution of the compound'; e. g. चक्रपाणिः, चन्द्रमौलिः &c.)

व्यधिकषेपः Invective, harsh language.

व्यध्वः 1 A butt, target, a mark to aim at. -2 A bow-string.

व्यध्वः A bad or wrong road.

व्यनुनादः Reverberation, loud echo.

व्यन्तरः A spirit, a kind of supernatural being; अस्माकं कश्चिद् व्यन्तरः सिद्धः Pt. 5.

व्यप् 10 U. (व्यापयति-ते) 1 To throw. -2 To diminish, waste, decrease.

व्यपकृष् 1 P. 1 To draw away. -2 To lead astray, seduce. -3 To remove, take away.

व्यपकृष्ट p. p. Drawn aside, taken away, removed.

व्यपगम् 1 P. 1 To go away, retire, retreat. -2 To disappear, vanish.

व्यपगत p. p. 1 Gone away, departed, disappeared; मदे मे व्यपगतः Bh. 2. 8; नाध्यास्यन्ति व्यपगतशुचस्त्वामपि प्राप्य हंसाः Me. 78. -2 Removed. -3 Fallen away from, deprived of, free from.

व्यपगमः Departure, disappearance.

व्यपत्रप् 1 Ā. 1 To turn away through shame. -2 To be ashamed, feel ashamed.

व्यपत्रप a. Shameless, impudent.

व्यपदिश 6 P. 1 To name, call; व्यपदिश्यसे जगति विक्रमी-त्यतः Si. 15. 28. -2 To name or call falsely; मित्रं च मां व्यपदिशस्यपरं च यासि Mk. 4. 9. -3 To speak of, profess; जन्मेन्दोर्विमले कुले व्यपदिशसि Ve. 6. 7. -4 To pretend, feign; व्यपदिशति नः शैवप्रीत्या कथंचिदनास्थया Mv. 2. 11. -5 To indicate, show. -6 To signify, mean, denote.

व्यपदिष्ट p. p. 1 Named. -2 Shown, represented, signified. -3 Pleaded as a pretext or excuse.

व्यपदेशः 1 Representation, information, notice; अलं वै व्यपदेशेन धनुरायच्छ राघव Mb. 3. 99. 49. -2 Designation by name, naming. -3 A name, an appellation, a title; एवं व्यपदेशभाजः U. 6. -4 A family, race; अथ कोऽस्य व्यपदेशः S. 7; व्यपदेशमाविलयितुं किमीहसे जनमिमं च पातयितुम् S. 5. 21. -5 Fame, reputation, renown; also in adjectival sense; व्यपदेशकुलं जाताः पूजिताश्चाप्यभीक्ष्णशः Rām. 4. 64. 21.; Ms. 7. 168. -6 A trick, pretext, excuse, device; भारतव्यपदेशेन ह्याम्नायार्थश्च दर्शितः Bhāg. 1. 4. 29. -7 Fraud, craft. -8 Concealment, dissimulation; Māl. 7.

व्यपदेशिन a. 1 (In comp.) Conforming to, following the advice of; महावंशप्रसूतस्य वसिष्ठव्यपदेशिनः (तत्रैव भुवि नान्यतः) Rām. 1. 19. 2. -2 Having a designation.

व्यपदेष्टु m. A cheat, an impostor.

व्यपनयः Taking away, removal; तस्याः पिण्डव्यपनयं कुर्यादस्मद्विधः कथम् Mb. 5. 141. 7. -2 Misbehaviour; कुरुराज नरश्रेष्ठ तव व्यपनयो महान् Mb. 7. 144. 29.

व्यपयानम् Retreat, flight; Mb. 3.

व्यपरुह Caus. 1 To eradicate, extirpate. -2 To remove. -3 To deprive of; प्रीतिपूर्वं महाबाहुः प्राणैर्न व्यपरोपयत् Mb. 14. 74. 20.

व्यपरोपणम् Extirpating, uprooting. -2 Expelling; removing, driving away. -3 Cutting off, tearing out, plucking; चुकोप तस्मै स भृशं सुरस्त्रियः प्रसह्य केशव्यपरोपणादिब R. 3. 56.

व्यपवर्गः Division, difference. -2 Cessation, termination.

व्यपवृत् 1 Ā. 1 To return, turn back; चतः कथं कथमपि व्यपवर्तते मे Māl. 1. 18. -2 To desist from, leave; व्यपवर्तते एष धीरपोतः U. 5. 8 (v. 1.)

व्यपवर्तनम् Return.

व्यपश्चि To request; भवतु पुत्र व्यपश्चिष्ये तावेदेनम् Madhyama Vyāyoga 1; कथमाचार्योऽपि व्यपश्चिष्यते Pañcha-rātram 1.

व्यपाकृतिः f. 1 Expelling, driving away. -2 Denial.

व्यपायः 1 Absence, want. -2 End, disappearance, close; हिमव्यपायादिशदाधराणाम् Ku. 3. 33; R. 3. 37.

व्यपाश्रयः 1 Succession. -2 Taking refuge with, having recourse to, trusting to; न चास्य सर्वभूतेषु कश्चिदर्थ-
व्यपाश्रयः Bg. 3. 18. -3 Depending on; धर्मो रामव्यपाश्रयः
Rām. -4 Expectation. -5 Place of refuge, shelter;
ज्ञानवैराग्यवीर्याणां नेह कश्चिद् व्यपाश्रयः Bhāg. 6. 17. 37. -a.
Self-dependent, self-centred.

व्यपाश्रयणा A request; भवति ! महती खल्वस्य व्यपाश्रयणा
Svapna. 1.

व्यपास्त p. p. Expelled, turned out; कश्चिद् व्यपास्तान-
हितान्...अनवज्ञाय वर्तसे Rām. 2. 100. 37.

व्यपे 2 P. 1 To depart or deviate from, be free
from; व्यपेतमदमत्सरः Y. 1. 268; स्मृत्याचारव्यपेतेन मार्गेण 2. 5.
-2 To go away, separate, part asunder; समेत्य च
व्यपेयाताम् H. 4. 69; Ms. 9. 142; 11. 98.

व्यपेत p. p. 1 Separated, severed. -2 Gone away,
departed; oft. in comp.; व्यपेतकल्मष, व्यपेतभी, व्यपेतहर्ष
&c.; व्यपेतभीः प्रीतमनाः पुनस्त्वं तदेव मे रूपमिदं प्रपश्य Bg. 11. 49.
-3 Contrary, opposed to. -4 Immoral; मत्तया विश्वयन्त्रीव्या
व्यपेतं निरपत्रपम् Bhāg. 6. 2. 60. -Comp. -कल्मष a. free
from sin; व्यपेतकल्मषो नित्यं ब्रह्मलोके महीयते Ms. 4. 260.

व्यपेक्ष 1 A. 1 To mind, care for, regard; न व्यपेक्षत
समुत्सुकाः प्रजाः R. 19. 6. -2 To expect.

व्यपेक्ष a. 1 Expecting, expectant. -2 Eager, atten-
tive. -3 Regarding, minding. -4 Disregarding, indif-
ferent (निरपेक्ष); त्वयि धर्मव्यपेक्षे तु किं स्याद्धर्मपथे स्थितम्
Rām. 2. 45. 26.

व्यपेक्षक a. Mindful; वैराग्यबुद्धिः सततमात्मदोषव्यपेक्षकः
Mb. 14. 19. 9.

व्यपेक्षा 1 Expectation, hope. -2 Regard, considera-
tion; अथ काश्चिदजव्यपेक्षया गमयित्वा समदर्शनः समाः R. 8. 24.
-3 Mutual relation, inter-dependence. -4 Mutual
regard. -5 Application. -6 (In gram.) The mutual
application of two rules.

व्यपेक्षणम् Expecting, expectation.

व्यपेक्षित p. p. 1 Hoped, expected. -2 Regarded,
minded. -3 Mutually connected. -4 Employed, applied,
used.

व्यपोढ p. p. Expelled, removed. -2 Contrary,
opposite; व्यपोढपाश्र्वरपवर्तितत्रिकाः Ki. 4. 15. -3 Manifested,
displayed, shown.

व्यपोह 1 P. 1 To atone for, expiate. -2 To heal,
cure. -3 To drive away, remove, keep off; व्यपोह
शीर्षकपाले T. Up. 1. 6. 1.

व्यपोहः 1 Expelling, driving away, keeping off.
-2 Heap (समूह); अत्रैवात्रेति च विभो जातमत्रि वदन्त्यपि । तथा
भस्मव्यपोहभ्यो ब्रह्मर्षिगणसंमताः ॥ Mb. 13. 85. 8. -3 Denial,
negation.

व्यभिचर 1 P. 1 To go astray, deviate from; as in
अव्यभिचारितं साध्यसामान्याधिकरण्यं व्याप्तिः Tarka. K. -2 To
transgress against, be faithless to; तस्मात् स्वधर्मं भूतानां
राजा न व्यभिचारयेत् Kau. A. 1. 3. -3 To act crookedly.
-4 To offend, injure. -5 To fail, miscarry. -6 To
practise sorcery.

व्यभिचरणम् Uncertainty, doubt.

व्यभि(भी)चारः 1 Going away from, deviation, leaving
the right course, following improper courses; मन्त्रज्ञमव्यस-
निनं व्यभिचारविवर्जितम् H. 3. 16; मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन
सेवते Bg. 14. 26; -2 Transgression, violation; व्यभिचारेण
वर्णानाम् (... जायन्ते वर्णसंकराः) Ms. 10. 24. -3 Error, crime,
sin. -4 Separableness. -5 Infidelity, faithlessness (of a
wife or husband), unchastity; व्यभिचारात्तु भर्तुः स्त्री लोके
प्राप्नोति गह्वीताम् Ms. 5. 164; वाङ्मनःकर्मभिः पत्यौ व्यभिचारो
यथा न मे R. 15. 81.; Y. 1. 72. -6 An anomaly, irregu-
larity, exception (to a rule). -7 (In logic) A fallacious
hetu, the presence of the hetu without the sadhya; हेतोः
साध्याभाववद्वृत्तिर्न व्यभिचारः Tarka. K. -8 Absence (अभाव);
अन्योऽन्यतोऽस्मिन् व्यभिचारतो मृषा नित्ये परे ब्रह्मणि केवले शिवे A.
Rām. 7. 5. 32. -Comp. कृत् a. committing adultery.
-विवर्जित a. free from extravagance or debauchery.

व्यभिचारिणी An unchaste wife, adulteress.

व्यभिचारिन् a. Straying or deviating from, going
astray, erring, trespassing; निगृह्य दापयेच्चैनं समयव्यभिचारिणम्
Ms. 8. 220. -2 Irregular, anomalous. -3 Untrue, false;
see अव्यभिचारिन्. -4 Faithless, unchaste, adulterous.
-5 Profligate, wanton. -6 Departing from its usual
meaning, having several secondary meanings (as a
word). -7 Changeable, inconstant; नात्मा जजान न मरिष्यति
नैधतेऽसौ न क्षीयते सवनविद्व्यभिचारिणी हि Bhāg. 11. 3. 38.
-m., व्यभिचारिभावः A transitory feeling, an accessory
(opp. स्थायिन् or स्थायिभाव q. v.). (Though like the
Sthāyibhāvas these accessories do not form a neces-
sary substratum of any rasa, still they act as feeders
to the prevailing sentiment, and strengthen it in various
ways, whether openly or covertly. They are said to
be 33 or 34 in number; for an enumeration of these,
see K. P. Kārikās 31-34, S. D. 169 or R. G. first
Ānana; cf. विभाव and स्थायिभाव also).

व्यभीचारः 1 Transgression, offence. -2 Change,
alteration.

व्यभीमानः False notion, erroneous view.

व्यय I. 10 U. (व्यययति-ते) 1 To go, move. -2 To
expend, give away, bestow. -II. 1 U. (व्ययति-ते) To
go, move -III. 10 U. (व्याययति-ते, also व्यापयति-ते) 1 To
throw, cast. -2 To drive.

व्यय a. Liable to change, mutable, perishable; cf.
अव्यय; सक्षमाभ्यो मूर्तिमात्राभ्यः संभवत्यव्ययाद् व्ययम् Ms. 1. 19.
-यः 1 (a) Loss, disappearance, destruction; आपाद्यते न

व्ययमन्तरायैः कचिन्महर्षेस्त्रिविधं तपस्तत् R. 5. 5; 12. 23. (b) Cost, sacrifice; प्राणव्ययेनापि मया विधेयः Māl. 4. 5; Ku. 3. 23. -2 Hindrance, obstacle; भूयस्तपोव्ययो मा भूत् R. 15. 37. -3 Decay, decline, overthrow, downfall. -4 Expenditure, expense, outlay, spending, applying to use (opp. आय); आये दुःखं व्यये दुःखं धिगर्थीः कष्टसंश्रयाः Pt. 1. 163; आयाधिकं व्ययं करोति 'he lives beyond his means'; R. 5. 12; 15. 3; Ms. 9. 11. -5 Extravagance, prodigality. -6 wealth, money; भक्तावकाशान्मुदकमन्त्रोपकरणव्ययान् Y. 2. 276. -7 (In gram.) Inflection, declension. -Comp. -करणः, -करणकः a paymaster. -गुण a. prodigal, spendthrift. -पर a. lavish in expenditure; राजा व्ययपरो नित्यम् Pt. 5. 61. -पराङ्मुख a. stingy, niggardly; Y. 1. 83. -शील a. spendthrift, prodigal. -शुद्धिः f. defraying of expenses. -शेषः net balance that remains after expenditure; बाह्यं चाभ्यन्तरं चायं विद्याद् वर्षशतादपि । यथा पृष्ठे न सज्येत व्ययशेषे च दर्शयेत् Kau. A. 2. 5. -सह a. inexhaustible.

व्ययनम् 1 Spending. -2 Wasting, destroying.

व्ययित p. p. 1 Expended, spent. -2 Wasted, fallen into decay.

व्यर्थ a. [विगतोऽर्थः प्रयोजनं वाऽस्य] Useless, vain, fruitless, unprofitable; व्यर्थं यत्र कपीन्द्रसख्यमपि मे U. 3. 45. -2 Meaningless, unmeaning, idle.

व्यर्थक = व्यर्थ.

व्यलीक a. 1 False, untrue; ताश्च व्यलीकं रुदुः कृतागसः Bhāg. 6. 14. 48. -2 Offensive, disagreeable, displeasing; न च व्यलीकमासीद्वा एतद्वृत्तान्तं दृष्ट्वा त्रात इत्युक्त्वा Mb. 3. 197. 23. -3 Not false; इत्थं गिरः प्रियतमा इव सोऽव्यलीकाः शुश्राव सूततनयस्य तदा व्यलीकाः Śi. 5. 1. -4 Unfit to be done. -कः 1 A libertine. -2 A catamite. -कम् 1 Anything disagreeable or displeasing, disagreeableness; ननु जनविदितैर्भवद् व्यलीकैश्चिरपरिपूरितमेव कर्णयुग्मम् Śi. 7. 54. -2 Any cause of grief or uneasiness, pain, sorrow, grief; सुतं हृदयात् प्रत्यादेशव्यलीकमपैतु ते Ś. 7. 24; यस्मिन्ननेनैव्यक्तव्यलीकः पराभवं प्राप्त इवान्तकोऽपि Ki. 3. 19.; Ku. 3. 25.; R. 4. 87. -3 A fault, an offence, a transgression, any improper act; सव्यलीकमवधीरितखिन्नं प्रस्थितं सपदि कोपपदेन Ki. 9. 45; Śi. 9. 85; एवं प्रत्यक्षदृष्टव्यलीकः किं ब्रवीमि Ratn. 3; 3. 15. -4 Fraud, trick, deception; तस्मात् तमेव सेवेत न व्यलीकेन कर्हिचित् Pt. 1. 120, 242. -5 Falsehood. -6 Inversion, contrariety. -7 Sin, demerit; न सूक्ष्ममपि मे किंचिद् व्यलीकमिह विद्यते Mb. 14. 14. 7.

व्यवकलनम् 1 Separation. -2 (In maths.) Subtraction, deduction (व्यवकलितम् also in this sense); व्यवकलनमार्गोऽसि कुशला Līlā.

व्यवक्रोशनम् 1 Wrangling, mutual abuse. -2 Abuse in general.

व्यवच्छिद् 7 U. 1 To cut off, separate, detach from. -2 To interrupt. -3 To particularize, specify, distinguish.

ish. -4 To settle, ascertain; इति व्यवच्छिद्य स पाण्डवेयः Bhāg. 1. 19. 7.

व्यवच्छिन्न p. p. 1 Cut off, rent asunder, torn off. -2 Separated, divided. -3 Particularized, specified. -4 Marked, distinguished; शरीरं तावदिष्टार्थव्यवच्छिन्ना पदावली Kav. 1 10. -4 Interrupted.

व्यवच्छेदः 1 Cutting off, rending asunder. -2 Dividing, separating. -3 Dissection. -4 Particularizing. -5 Distinguishing. -6 Contrast, distinction. -7 Determination. -8 Shooting, letting fly (as an arrow). -9 A chapter or section of a work. -10 Destruction (नाश); दुःखेष्वेकतरेणापि देवभूतात्महेतुषु । जीवस्य न व्यवच्छेदः स्याच्चेत्तत्प्रतिक्रिया ॥ Bhāg. 4. 29. 33. -Comp. -विद्या the science of anatomy.

व्यवदात a. Clear, clean.

व्यवदानम् Purification; Buddh.

व्यवदीर्ण p. p. Distracted.

व्यवधा 3 U. 1 To place between, interpose, intervene; प्रेक्ष्य स्थितां सहचरीं व्यवधाय देहम् R. 9. 57. -2 To hide, conceal, screen; शापव्यवहितस्मृतिः Ś. 5. -3 To separate, divide. -4 To obstruct, interrupt. -5 To neglect, omit, pass over; see व्यवहित also.

व्यवधा 1 That which intervenes. -2 A cover, screen, partition. -3 Concealment.

व्यवधानम् 1 Intervention, interposition, separation; इह समाप्तस्य सामिधेनीवाक्यस्य अस्य चोपव्ययते इति वचनस्य निविदां विधायकेन... ग्रन्थेन व्यवधानं भवति ŚB. on MS. 3. 1. 21. -2 Obstruction, hiding from view; दृष्टिं विमानव्यवधानमुक्तां पुनः सहस्राक्षि संनिधत्ते R. 13. 44. -3 Concealment, disappearance. -4 A screen, partition. -5 A cover, covering; शार्दूलचर्मव्यवधानं वयाम् Ku. 3. 44. -6 Interval, space. -7 (In gram.) The intervention of a syllable or letter. -8 (In Mīmāṃsā) Remote construction, remoteness; see व्यवहित-कल्पना; व्यवधानालक्षणापि ज्यायसी ŚB. on MS. 10. 2. 69; व्यवधानादर्थो बलीयान् ŚB. on MS. 6. 4. 23.

व्यवधायक a. (-यिका f.) 1 Intervening, screening, covering. -2 Obstructing, hiding. -3 Intermediate.

व्यवधिः Covering, intervention &c.; दिशमुदधिव्यवधिं समेतसीताम् Bk. 10. 51; अवन्तवदनेन्दुरिच्छतीव व्यवधिमधीरतया यदस्थितास्मै Śi. 7. 38. See व्यवधान.

व्यवहित p. p. 1 Placed apart. -2 Separated by anything intervening; मृदुव्यवहितं तेजो भोक्तुमर्थान् प्रकल्पते Śi. 2. 85. -3 Interrupted, stopped, obstructed, impeded. -4 Screened from view, hidden, concealed. -5 Not immediately connected. -6 Done, performed. -7 Passed over, omitted. -8 Surpassed, excelled. -9 Hostile; opposed. -10 Remote, distant. -Comp. -कल्पना A mode of construction in which words or phrases which are separated from one another by some other

intervening words, phrases or sentences are construed together as forming a sentence. This mode is as a general rule not admissible and is worse than even लक्षणा (see व्यवधान); सत्रविश्वजिःसम्बन्धे व्यवहितकल्पना स्यात् SB. on MS. 6. 4. 33; 7. 4. 10.

व्यवधारणकल्पना f. A mode of interpreting a sentence where words or expressions connected with one another are treated as being not so connected, disconnecting what is connected; SB. on MS. 1. 2. 1; सैषा व्यवधारणकल्पना । तस्मै भक्षं प्रयच्छेत् तस्मै भक्षं कुर्यादित्यर्थः SB. on MS. 3. 5. 48.

व्यवसर्गः Renunciation, resignation.

व्यवसो 4 P. 1 To strive, endeavour, try, seek, attempt, set about; यथा मे गौतमः प्राह ततो न व्यवसाम्यहम् Mb. 3. 185. 9; ध्रुवं स नीलोत्पलपत्रधारया शमीलतां छेत्तुमेषि-व्यवस्यति S. 1. 18; V. 4. -2 To think of, wish, desire; पातुं न प्रथमं व्यवस्यति जलं युष्मास्वर्षीतिषु या S. 4. 9. -3 To exert strenuously, be industrious or diligent. -4 To resolve, determine, settle, decide; य आत्मनो दृश्यगुणेषु सन्निति व्यवस्यते स्वव्यतिरेकतोऽबुधः Bhāg. 10. 3. 18; प्रथमपरि-गृहीतं स्यान्न वेत्यव्यवस्यन् S. 5. 19. -5 To accept, undertake; कञ्चित् सौम्य व्यवसितमिदं बन्धुकृत्यं त्वया मे Me. 116. -6 To be convinced or persuaded. -7 To reflect.

व्यवसायः 1 Effort, exertion, energy, industry, perseverance; करोतु नाम नीतिज्ञो व्यवसायमितस्ततः H. 2. 14. -2 Resolve, resolution, determination; मन्दीचकार मरण-व्यवसायबुद्धिम् Ku. 4. 45 'the thought of resolving to die'; व्यवसायात्मिका बुद्धिः Bg. 2. 41; व्यवसायोऽस्मि 10. 36. -3 An act, action, performance; व्यवसायः प्रतिपत्तिनिष्ठुरः R. 8. 65. -4 (a) Business, employment, trade. (b) Following a particular profession or trade. -5 Conduct, behaviour. -6 Device, stratagem, artifice. -7 Boasting. -8 N. of Viṣṇu. -9 Of Śiva. -10 State, condition. -Comp. -आत्मक a. energetic, laborious. -बुद्धि a. having a resolute mind.

व्यवसायिन् a. 1 Energetic, industrious, diligent; किं दूरं व्यवसायिनाम् Pt. 2. 51. -2 Resolute, persevering; बहु-शाखा ह्यनन्ताश्च बुद्धयोऽव्यवसायिनाम् Bg. 2. 41; Pt. 1. 248. -3 Performing, doing, undertaking; (श्रेष्ठाः) ज्ञानिभ्यो व्यवसायिनः Ms. 12. 103. -4 Engaged in any business or profession. -m. A tradesman, merchant.

व्यवसित p. p. 1 Endeavoured, attempted; स्वजनमनु-गन्तुं व्यवसिता S. 6. 9. -2 Undertaken. -3 Resolved, determined, settled. -4 Devised, planned. -5 Endeavouring, resolving. -6 Persevering, energetic. -7 Cheated, deceived. -8 Convinced, sure (of anything); सम्यग्-व्यवसिता बुद्धिस्तव राजर्षिसत्तम Bhāg. 10. 1. 15. -तम् Ascertainment, determination; यत्तै व्यवसितं तात तदस्माकमपि प्रियम् Mb. 6. 119. 37. -2 An artifice, contrivance.

सं. इ. को. १९०

व्यवसितिः 1 Determination. -2 Endeavour; भूम्नोत्सुक्या-नुरूपव्यवसितिर्वाहिकं पर्यवच्छ्रित्य गत्वा Mv. 6. 51.

व्यवस्था 1 A. 1 To be placed asunder. -2 To be arranged in due order. -3 To be settled or fixed, become permanent; वचनीयमिदं व्यवस्थितम् Ku. 4. 21; नटवद् व्यवतिष्ठते लिङ्गम् Sāṅkhya K. 42. -4 To rest or depend upon. -Caus. 1 To place or rest upon, direct towards; तयोः समापत्तिषु कातराणि किञ्चिद्व्यवस्थापितसंहतानि Ku. 7. 75. -2 To arrange, manage, adjust. -3 To settle, resolve, decree. -4 To separate, place apart. -5 To do, perform. -6 To lay down a rule or law, enact a law.

व्यवस्था 1 Adjustment, arrangement, settlement; as in वर्णाश्रमव्यवस्था. -2 Fixity, definiteness; भङ्गं जयं चापतुरव्यवस्थाम् R. 7. 54. -3 Fixity, firm basis; आजहनु-स्तच्चरणौ पृथिव्यां स्थलारविन्दश्रियसव्यवस्थाम् Ku. 1. 33. -4 Relative position. -5 A settled rule, law, statute, decree, decision, legal opinion, written declaration of the law (especially on doubtful points or where contradictory texts have to be properly adjusted). -6 An agreement, a contract. -7 State, condition. -8 State or order of things. -9 Separation. -Comp. -अतिक्रमः violation of the law, breaking a contract. -पत्रम् a written deed, document.

व्यवस्थानम्, व्यवस्थितिः f. 1 Arrangement, settle-ment, determination, decision; बीजक्षेत्रे तथैवान्ये तत्रेयं तु व्यवस्थितिः Ms. 10. 70. -2 A rule, statute, decision. -3 Steadiness, constancy. -4 Firmness, perseverance; साधु धर्मे व्यवस्थानं क्रियतां यदि शक्यते Rām. 7. 13. 18. -5 A fixed limit; न विद्यते व्यवस्थानं कुद्वयोः कृष्णयोः क्वचित् Mb. 8. 87. 78. -6 Separation. -नः N. of Viṣṇu.

व्यवस्थापक a. (-पिका f.) 1 Arranging, putting in proper order, adjusting, settling, establishing, deciding. -2 One who gives a legal opinion. -3 A manager (modern use).

व्यवस्थापनम् 1 Arranging, proper adjustment. -2 Fixing, determining, settling, deciding. -3 Fixing, placing (in general).

व्यवस्थापित p. p. Arranged, settled &c.; कथंचिद्रे-स्तनया मितार्थं चिरव्यवस्थापितवागभाषत Ku. 5. 63.

व्यवस्थित p. p. 1 Placed in order, adjusted, arranged. -2 Settled, fixed; किं व्यवस्थितविषयाः क्षात्रधर्माः U. 5. -3 Decided, determined, declared by law; धर्म एव परः कामादर्थाच्चेति (नराः) व्यवस्थिताः Mb. 1. 100. 5. -4 Stood aside, separated. -5 Extracted. -6 Based on, resting on. -Comp. -आर्यमर्याद a. adhering to the customs of the Āryas; Kau. A. 1. 3. -विकल्पः, -विभाषा a fixed option; व्यवस्थितविभाषया साधुः.

व्यवस्थिति See व्यवस्थान.

व्यवहित See under व्यवधा.

व्यवह 1 P. 1 To deal in any transaction or business. -2 To act, behave, deal with (with loc. or by itself); कथं कार्यविनिमयेन व्यवहरति मय्यनात्मज्ञः M. 1; बहिः सर्वाकारप्रगुण-रमणीयं व्यवहरन् Māl. 1. 14. -3 To go to law, sue (one) in a court of law; अर्थपतिर्व्यवहर्तुमर्थगौरवादभियोक्ष्यते Dk. 2. 2. -4 To manage, transact business; सर्वथा व्यवहर्तव्यं कुतो ह्यवचनीयता U. 1. 5. -5 To regain, recover. -6 To distinguish. -7 To roam, stroll about.

व्यवहरणम् Litigation.

व्यवहर्तु m. 1 The manager of a business. -2 A suer, litigant, plaintiff. -3 A judge. -4 An associate.

व्यवहारः 1 Conduct, behaviour, action. -2 Affair, business, work; कुटुम्बार्थेऽध्यधीनोऽपि व्यवहारं यमाचरेत् Ms. 8. 167. -3 Profession, occupation. -4 Dealing, transaction. -5 Commerce, trade, traffic. -6 Dealing in money, usury. -7 Usage, custom, an established rule or practice. -8 Relation, connection; तेषां च व्यवहारोऽयं परस्परनिबन्धनः Pt. 1. 79. -9 Judicial procedure, trial or investigation of a case, administration of justice; व्यवहारस्तमाह्वयति; अलं लज्जया व्यवहारस्त्वां वृच्छति Mk. 9; व्यवहारस्थापना Kau. A. 3; Ms. 8. 1; शिवं सिधेये व्यवहारलब्धम् Bu. Ch. 2. 40. -10 A legal dispute, complaint, suit, law-suit, litigation; व्यवहारोऽयं चारुदत्तमवलम्बते, इति लिख्यतां व्यवहारस्य प्रथमः पादः, केन सह मम व्यवहारः Mk. 9; ददर्श संशय-च्छेद्यान् व्यवहारानतन्त्रितः R. 17. 39. -11 A title of legal procedure, any occasion of litigation. -12 A contract; असंबद्धकृतश्चैव व्यवहारो न सिद्धति Ms. 8. 163. -13 Mathematical process. -14 Competency to manage one's own affairs; majority. -15 A sword. -Comp. -अङ्गम् the body of civil and criminal law. -अभिशास्त a. prosecuted, charged. -अयोग्यः a minor (in law). -अर्थिन् a plaintiff, accuser; अहो स्थिरसंस्कारता व्यवहारार्थिनः Mk. 9. 5/6. -आसनम् the tribunal of justice, judgment-seat; व्यवहारासनमाददे युवा R. 8. 18. -ज्ञः 1 one who understands business. -2 a youth come of age, one who is no longer a minor. -3 one who is acquainted with judicial procedure. -तन्त्रम् course of conduct; वाक्प्रतिष्ठा-निबन्धनानि देहिनां व्यवहारतन्त्राणि Māl. 4. -दर्शनम् trial, judicial investigation. -पदम् = व्यवहारविषय q. v. -पादः 1 any one of the four stages of a legal proceeding; these are four:-- (1) पूर्वपक्ष, the plaint; (2) उत्तरपक्ष, the defence; (3) क्रियापाद, adducing evidence, oral or written; (4) निर्णयपाद, the decision or verdict. -2 the fourth stage; i. e. निर्णयपाद, that part which concerns the verdict or decision. -मातृका 1 a legal process in general. -2 any act or subject relating to the administration of justice or formation of courts (of which thirty heads are enumerated). -वादिन् m. upholder of the usage theory i. e. one who holds that transactions of old persons (वृद्धव्यवहार) can explain the knowledge of the connection between शब्द and its अर्थ by the younger ones; अपि च व्यवहारवादिनः प्रत्यक्षमुपदिशन्ति कल्पयन्ति

इतरे सम्बन्धारम् SB. on MS. 1. 1. 5. -विधिः a rule of law, any code of law. -विषयः (so -पदम्, -मार्गः, -स्थानम्) a subject or head of legal procedure, an actionable business, a matter which may be made the subject of litigation (these are eighteen; for an enumeration of their names, see Ms. 8. 4-7). -स्थितिः f. judicial procedure.

व्यवहारकः A dealer, trader, merchant.

व्यवहारिक a. (-का or -की f.) 1 Relating to business. -2 Engaged in business, practical. -3 Judicial, legal. -4 Litigant. -5 Usual, customary.

व्यवहारिका 1 Usage, custom. -2 A broom. -3 The *Ingudee* plant.

व्यवहारिन् a. 1 Transacting business, acting, practising. -2 Engaged in a law-suit, litigant; नाराजके जनपदे सिद्धार्थी व्यवहारिणः (कथाभिरभिरज्यन्ते) Rām. 2. 67. 16. -3 Usual, customary. -m. A man of business; मनोहारी व्यवहार्युपयम्य Dk. 1. 1.

व्यवहार्य a. 1 Usual, customary. -2 Liable to be sued. -यम् A treasure.

व्यवहतम् Commerce, intercourse; जिह्मप्रायं व्यवहतं शास्त्रमिदं च सौहृदम् Bhāg. 1. 14. 4.

व्यवहतिः f. 1 Practice, process. -2 Action, performance; निवासे विद्यानामुपहितकुटुम्बव्यवहतिः Mv. 1. 11. -3 Speech, talk, rumour. -4 Business, trade.

व्यवे 2 P. 1 To divide, separate. -2 To dissolve, decompose. -3 (In gram.) To separate by inserting a vowel.

व्यवायः 1 Separation, decomposition, resolution (into components). -2 Dissolution. -3 Covering, concealment; गुणव्यवायेऽयगुणं विपश्चितः Bhāg. 8. 6. 11. -4 Intervention, interval; अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि; व्यवायान्नु-षज्येत MS. 1. -5 An impediment, obstacle. -6 Copulation, sexual intercourse; व्यवायकाले ददशे बनौकोदम्पती द्विजौ Bhāg. 9. 9. 25. -7 Purity. -8 Separation, remoteness, interception; संदिग्धे तु व्यवायाद्वाक्यभेदः स्यात् MS. 3. 1. 21. -9 Entering, penetration; व्यवायं कुरुते नित्यं धीरो भूतानि धारयन् Mb. 14. 20. 10. -यम् Light, lustre.

व्यवायिन् a. 1 Resolving, decomposing. -2 Lustful, dissolute. -m. 1 A sensualist, libertine. -2 An aphrodisiac.

व्यवेत p. p. 1 Separated, decomposed. -2 Different.

व्यश 5 A. 1 To fill completely, pervade, occupy; प्रतापस्तस्य भानोश्च युगपद् व्यानशे दिशः R. 4. 15; Bk. 9. 4; 14. 96. -2 To obtain, attain to, reach. -3 To possess, gain. -4 To fall to one's share.

व्यष्टकम् Black mustard.

व्याधि *f.* 1 Individuality, singleness. -2 Distributive pervasion. -3 (In Vedānta phil.) An aggregate or whole viewed as made up of many separate bodies (opp. समष्टि *q. v.*); समष्टिरीशः सर्वेषां स्वात्मतादात्म्यवेदनात् । तदभावात्ततोऽन्ये तु कथ्यन्ते व्याधिसंज्ञया ॥ Pañchadaśī 1. 25.

व्यष्टम् Copper.

व्यस्य 4 P. 1 To toss about, scatter, cast or throw asunder; dispel, destroy; प्राप्ते व्यालतमान् व्यस्यन् भुजङ्गेभ्योऽपि राक्षसान् Bk. 8. 116; 9. 31. -2 To divide into parts, separate, arrange; स्वयं वेदान् व्यस्यन् Pt. 4. 50; विव्यास वेदान् यस्मात् स तस्माद् व्यास इति स्मृतः Mb.; R. 10. 81. -3 To take separately or singly; see व्यस्त below. -4 To throw over, overturn, upset. -5 To expel, remove, drive away.

व्यसनम् 1 Casting away, dispelling. -2 Separating, dividing. -3 Violation, infraction; शीलव्यसनमेतत्ते नाभिजानाम्यहं पुरा Rām. 2. 12. 57; Ki. 3. 45. -4 Loss, destruction, defeat, fall; defection, weak point; अमात्यव्यसनम् Pt. 3; स्वबलव्यसने Ki. 13. 15; Śi. 2. 57. -5 (a) A calamity, misfortune, distress, evil, disaster, ill-luck; अज्ञातभर्तृव्यसना मुहूर्तं कृतोपकारेव रतिर्बभूव Ku. 3. 73; 4. 30.; R. 12. 57. (b) Adversity, need; स सुहृद् व्यसने यः स्यात् Pt. 1. 327 'a friend in need is a friend indeed'. -6 Setting (as of the sun &c.); तेजोद्वयस्य युगपद् व्यसनोदयाभ्याम् Ś. 4. 1 (where व्यसन means 'a fall' also). -7 Vice, bad practice, evil habit; मिथ्यैव व्यसनं वदन्ति मृगयामीदृग् विनोदः कुतः Ś. 2. 5; R. 18. 14; Y. 1. 310; (these vices are usually said to be ten; see Ms. 7. 47-48); समानशीलव्यसनेषु सख्यम् Subhāṣ. -8 Close or intent application, assiduous devotion; विद्यायां व्यसनम् Bh. 2. 62, 63. -9 Inordinate addiction. -10 Crime, sin. -11 Punishment. -12 Inability, incompetency. -13 Fruitless effort. -14 Air, wind. -15 Individuality. -**Comp.** -**अतिभारः** heavy calamity or distress; सा मुक्तकण्ठं व्यसनातिभारात् (चक्रन्द) R. 14. 68. -**अन्वित**, -**आर्त**, -**पीडित** *a.* overtaken by calamity, involved in distress. -**आवापः** an abode of calamity; व्यसनावाप एतस्मिन् पतितानां स्वकर्मभिः Bhāg. 4. 22. 13. -**कालः** time of need. -**प्रहारिन्** *a.* 1 hurting, attacking, giving trouble. -2 striking (an enemy) in his weak point. -**ब्रह्मचारिन्** a fellow-sufferer. -**वर्गः** an aggregate of calamities; प्रकृतिव्यसनवर्गः Kau. A. 7. -**संस्थित** *a.* one who indulges in any whim.

व्यसनिन् *a.* 1 Addicted to any vice, vicious. -2 Unlucky, unfortunate. -3 Intently attached or excessively devoted to anything, fond of (usually in comp.); किं भूत्कटकस्थितिव्यसनिना व्यर्थं खुराः शान्तिताः Subhāṣ.

व्यस्त *p. p.* 1 Cast or thrown asunder, tossed about; विषज्योतिरुज्जृम्भणोद्गामरव्यस्ताविस्तारिदोः खण्डपर्यासितश्माधरम् Māl. 5. 23. -2 Dispersed, scattered; कल्पाक्षेपकठोरभैरवमहद् व्यस्तैरवस्तीर्यते U. 5. 14. -3 Dispelled, cast away. -4 Separated, divided, severed; ते युष्मासु समस्ताश्च व्यस्ताश्चैवेह सद्गुणाः Mb. 3. 1. 32; चतुर्गुणैश्च व्यस्ता द्वापरादौ महर्षिभिः Bhāg.

12. 6. 46; Śiva-Mahimna 4; हिमवति जलधौ च व्यस्ततोयेव गङ्गा V. 5. 22. -5 Taken or considered separately, taken singly (opp. समस्त); एभिः समस्तैरपि किमस्य किं पुनर्व्यस्तेः U. 5; तदस्ति किं व्यस्तमपि त्रिलोचने Ku. 5. 72. -6 Simple, uncompounded (as a word). -7 Manifold, different. -8 Removed, expelled; शस्त्रव्यस्तसमुद्रदत्तविषयं लब्ध्वा तपस्तप्यते Mv. 2. 19. -9 Agitated, troubled, confused. -10 Disordered, out of order, disarranged. -11 Reversed, upset. -12 Inverse (as ratio); हृदाम्भसि व्यस्तबधूकराहते रवं मृदङ्गध्वनिधीरमुज्जति Ki. 8. 43. -13 Pervading, inherent in. -**स्तम्** *n.* Rotation, turning; अयनपरिवृत्तिर्व्यस्तशब्देनोच्यते ŚB. on MS. 6. 5. 37. -**स्तम्** *ind.* Severally, separately, singly. -**Comp.** -**केश** *a.* with disordered or dishevelled hair. -**त्रैराशिकम्** the rule of three inverted. -**न्यास** *a.* rumpled (as a couch). -**पदम्** 1 (in law) a confused statement (of a case). -2 an uncompounded or simple word. -**पुच्छ** *a.* having an extended tail. -**विधिः** inverted rule. -**वृत्ति** *a.* the meaning of which is changed, which has lost its force (as a word); व्रीडमावहति मे स संप्रति व्यस्तवृत्तिरुदयोन्मुखे त्वयि R. 11. 73.

व्यसु *a.* Lifeless, dead; तैः स्पृष्टा व्यसवः सर्वे निपेतुः स्म प्रौक्तसः Bhāg. 7. 10. 59; व्यसुदेहसु तशोणितैर्विलिम्पन् Śi. 20. 3.

व्यस्तारः The issue of rut or ichor from the temples of an elephant.

व्यस्तिका *ind.* With arms or legs spread asunder.

व्याकीर्ण *p. p.* 1 Scattered or thrown about. -2 Disordered.

व्याकुल *a.* 1 Agitated, perplexed, bewildered, distracted; शोकव्याकुल, बाष्प°. -2 Alarmed, troubled, frightened; वृष्टिव्याकुलगोकुल Gīt. 4. -3 Full of, overtaken by. -4 Intently engaged in, busy with; आलोकिते निपतति पुरा सा बलिव्याकुला वा Me. 87. -5 Flashing, moving about; अन्तर्व्याकुलवियुदम्बुद इव यामभ्युदस्थादरिः U. 3. 43. -**Comp.** -**आत्मन्**, -**चित्त**, -**चेतस्**, -**मनस्** *a.* bewildered in mind, having a perplexed or distracted mind. -**लोचन** *a.* having the eyes dimmed.

व्याकुलयाति Den. P. To agitate, confuse, frighten.

व्याकुलित *a.* Agitated, distracted, confounded, perplexed &c.

व्याकुलीकृ 8 U. 1 To confound, bewilder, perplex. -2 To alarm, trouble. -3 To agitate, perturb.

व्याकुलीभू 1 P. To become perplexed or confused.

व्याकृतिः *f.* Fraud, disguise, deception.

व्याकृ 8 U. 1 To make manifest, clear up; नामरूपे व्याकरवाणि Ch. Up. -2 To propound, explain. -3 To tell, narrate; तन्मे सर्वं भगवान् व्याकरोतु Mb. 3. 310. 41; व्याकुर्यात् कः प्रियं वाक्यं यो वक्ता नेदृगाशयः Ki. 11. 41. -4 To separate, divide, decompose. -5 To analyse in general. -6 (With Buddh.) To predict (esp. future birth).

व्याकरणम् 1 Analysis, decomposition. -2 Grammatical analysis, grammar, one of the six *Vedāṅgas* q. v.; सिंहो व्याकरणस्य कर्तुरहरत् प्राणान् प्रियान् पाणिनेः Pt. 2. 33. -3 Explaining, expounding. -4 Discrimination. -5 Manifestation. -6 Prediction. -7 The sound of a bow-string. -Comp. -प्रक्रिया etymology, derivation (of a word).

व्याकारः 1 Transformation, change of form. -2 Deformity.

व्याकृत p. p. 1 Analysed, separated. -2 Explained, expounded. -3 Disfigured, distorted, deformed.

व्याकृतिः f. 1 Analysis. -2 Exposition, explanation. -3 Change of form, development. -4 Grammar.

व्याकोच a. Fully expanded, blown (as a flower).

व्याकोपः Opposition.

व्याकोश (च) a. 1 Expanded, blown, blossomed; व्याकोशकोकनदतां दधते नलिन्यः Si. 4. 46. -2 Developed; विवेकव्याकोशे विकसति शमे शाम्यति तृषा Bh. 3. 17.

व्याकोशः, **व्याकोशी** Abusing, reviling; विहन्तुं व्याकोशीं विदधत इहेके जडधियः Śiva-Mahimna 4.

व्याक्षिप् 6 P. To toss or throw about. -2 To stretch out or forth, open. -3 Captivate (the mind).

व्याक्षिप्त p. p. 1 Tossed about. -2 Torn asunder, distracted.

व्याक्षेपः 1 Tossing about. -2 Obstruction, hindrance. -3 Delay; अव्याक्षेपो भविष्यन्त्याः कार्यसिद्धिर्हि लक्षणम् R. 10. 6. -4 Distraction. -5 Invective, abuse. -6 Throwing, casting (as a glance); (हेरम्बजननी) कटाक्षव्याक्षेपक्षणजनि-संक्षोभनिवहाः G. L. 3.

व्याक्षेपिन a. Driving, removing, one who drives; पाव्यन्तां परितो रणानि च परव्याक्षेपिभी राक्षसैः Mv. 6. 23.

व्याक्षोभः Agitation, perturbation.

व्याख्या 2 P. 1 To tell, communicate, declare; व्याचख्युस्त्रैश्च हतं प्रहस्तम् Bk. 14. 113. -2 To explain, relate; रावणस्यापि ते जन्म व्याख्यास्यामि Mb. -3 To name, call; विद्वद्बुद्धैर्वीणावाणि व्याख्याता सा विद्युन्माला Śrut. 13. -4 To dwell at large, dilate or enlarge upon.

व्याख्या 1 Relation, narration. -2 Explanation, exposition, comment, gloss. -Comp. -गम्यम् any obscure statement or passage. -स्थानम् lecture-room, school-room. -स्वरः the middle tone (in speech).

व्याख्यात p. p. 1 Related, narrated. -2 Explained, expounded, commented upon.

व्याख्यातृ m. An expounder, a commentator.

व्याख्यानम् 1 Communication, narration. -2 Speech, lecture. -3 Explanation, exposition, interpretation, comment. -Comp. -शाला a school; Inser.

व्याघट्टनम् 1 Churning. -2 Rubbing together, friction; तमङ्गदे मन्दरकूटकोटिव्याघट्टनोत्तेजनया मर्णानाम् Si. 3. 6.

व्याघातः 1 Striking against. -2 A blow, stroke. -3 An impediment, obstacle. -4 Contradiction. -5 Disobedience; प्रथमं तावन्ममाज्ञाव्याघातः Mu. 3. -6 A figure of speech in which opposite effects are shown to be produced from the same cause or by the same agency; it is thus defined by Mammata:--तयथा साधितं केनाप्यपरेण तदन्यथा । तथैव यदिधीयेत स व्याघात इति स्मृतः ॥ K. P. 10; e. g. see Vb. 1. 2, or the quotation under विरुपाक्ष. -7 Decline, defeat; कामः क्षारनुशयवानिव स्वपक्षव्याघातादिति Si. 8. 61.

व्याघातक a. 1 Striking against. -2 Opposing, resisting, thwarting, hindering.

व्याघारित p. p. Sprinkled with oil or ghee.

व्याघूर्णित p. p. Tottering, reeling; येनाहं भृशमुद्भिन्नो व्याघूर्णित इव दुमः Mb. 5. 180. 29.

व्याघ्रः [व्याजिघ्रति, व्याघ्रा-क] 1 A tiger. -2 (At the end of comp.) Best, pre-eminent, chief; as in नरव्याघ्र, पुरुषव्याघ्र. -3 The red variety of the castor-oil plant. -घ्री A tigress; व्याघ्रीव तिष्ठति जरा परितर्जयन्ति Bh. 3. 109. -Comp. -अटः a skylark. -आस्यः a cat. -दलः, -पुच्छः the castor-oil plant. -नखः, -खम् 1 a tiger's claw. -2 a kind of perfume. -3 a scratch, the impression of a finger-nail. -नायकः a jackal. -पाद् (-द्) a tiger-footed. -इव m. a tiger-like dog.

व्याघ्राणम् The act of smelling at.

व्याजः 1 Deceit, trick, deception, fraud. -2 Art-cunning; अव्याजमनोहरं वपुः Ś. 1. 18 'artlessly lovely'; Māl. 5. 12. -3 A pretext, pretence, semblance; व्याजमुपेत्य Nāg. 1. 1; R. 4. 25, 58; 10. 76; 11. 66. -4 An artifice, a device, contrivance; व्याजार्थसंदर्शितमेखलानि R. 13. 42. -5 Wickedness, depravity. -Comp. -आह्वयः a false name. -उक्तिः f. 1 a figure of speech in which what is apparently the effect of one cause is intentionally ascribed to another; in other words, where a feeling is dissembled by being attributed to a different cause; see K. P. 10 under व्याजोक्ति. -2 covert allusion, insinuation. -गुरुः a teacher, only in appearance. -निद्रित a. feigning sleep. -निन्दा artful censure. -पूर्व a. having only the appearance of anything. -व्यवहारः artful conduct. -सुप्त a. feigning to be asleep. स्तुतिः f. a figure of speech resembling the English 'irony', wherein censure is implied by apparent praise; or praise by apparent censure; व्याजस्तुतिमुखे निन्दा स्तुतिर्वा रुदिरन्यथा K. P. 10.

व्याजिह्व a. Crooked, distorted, soiled; धूमपटलव्याजिह्व-रत्नविषः Nāg. 5. 17.

व्याजीकरणम् Fraud, deception.

व्याडः 1 A carnivorous animal, such as a tiger. -2 A villain, rogue. -3 A snake. -4 N. of Indra; cf. व्याल.

व्याडिः N. of a celebrated grammarian.

व्याद्युक्षी Mutual splashing and sporting in water; ताः कान्तैः सह करपुष्करैरिताम्बुव्याद्युक्षीमभिसरणगल्हामदीव्यन् Si. 8. 32.

व्यादा 3 U. 1 To open, break open; न व्याददात्यानमत्र मृत्युः Ki. 16. 16; नदी कूलं व्याददाति, or व्याददते पिपीलिकाः पतङ्गस्य मुखम् Mbh. -2 To make large, broaden.

व्यात्त p. p. Opened, spread, expanded; व्यात्ताननं दीप्त-विशालनेत्रम् Bg. 11. 24. -**त्तम्** The open mouth; व्यात्तमभि-वैश्वानरः Bri. Up. 1. 1. 1.

व्यादानम् Opening; कर्णाभ्यर्णविदीर्णसृक्कविकटव्यादानदीप्ता-ग्निभिः Mā. 5. 13.

व्यादिश 6 P. 1 To order, command; समीरणो नोदयिता भवेति व्यादिश्यते केन हुताशनस्य Ku. 3. 21, 13. -2 To assign or appoint to (a duty). -3 To divide, distribute. -4 To point, indicate, show. -5 To teach, instruct. -6 To foretell, declare beforehand.

व्यादिशः An epithet of Viṣṇu.

व्यादेशः Order, command.

व्याधः [व्यध्-ण] 1 A hunter, fowler (by caste or profession). -2 A wicked or low man. -**Comp.** -**भीतः** a deer.

व्याधं व्याधम् ind. (= विद्ध्वा विद्ध्वा; आभीक्ष्णे णमुल्) Inflicting wounds again and again; व्याधं व्याधममूढौ तौ यमसाच्चक्रतुर्द्विषौ Bk. 5. 3.

व्याधिन् a. Piercing, wounding.

व्याधामः, व्याधावः Indra's thunderbolt.

व्याधिः 1 Sickness, ailment, disease, illness (usually physical, and opp. आधि which means 'mental distress or anxiety'); रिपुहन्तधीरचेतसः सततव्याधिरनीतिरस्तु ते Si. 16. 11 (where व्याधि means 'free from आधि' also); cf. आधि. -2 Leprosy. -**Comp.** -**कर** a. unwholesome. -**ग्रस्त** a. seized with disease, diseased. -**घातः, -घ्नः, -हन्त** 1 Calamus Rotung (वेतस्). -2 Cathartocarpus Fistula (Mar. बाहवा, डुकरकंद). -**निग्रहः** suppression of disease. -**बहुल** a. frequently visited with disease (as a village); नाधामिके वसेद् ग्रामे न व्याधिबहुले मृगम् Ms. 4. 60. -**स्थानम्** the body.

व्याधित a. Diseased, sick; व्याधितस्यौषधं पथ्यं नीरुजस्य किमौषधैः H.

व्याधूत p. p. Shaken about, trembling, tremulous; मल्लिकाक्षपक्षव्याधूताः (दण्डाः) U. 1. 31.

व्याध्मातकम् A swollen corpse.

व्यानः One of the five life-winds or vital airs in the body, that which is diffused through the whole body; व्याने तृप्यति श्रोत्रे तृप्यति Ch. Up. 5. 20. 2; व्यानः सर्वशरीरगः.

व्यानतम् A particular kind of coitus or mode of sexual enjoyment.

व्याप् 5 P. 1 To fill completely, pervade; श्रुतिविषयगुणा या स्थिता व्याप्य विश्वम् S. 1. 1; V. 1. 1; स्वदापूरो युवतिसरित व्याप गण्डस्थलानि Si. 7. 74; इमांस्त्वं व्याप्य तिष्ठसि Bg. 10. 16; R. 13. 5; 18. 40; Bk. 7. 56. -2 To reach as far, extend to.

व्यापक a. (-पिका f.) 1 Pervading, comprehensive, diffusive, widely spread, extending over the whole of anything; तिर्यगूर्ध्वमधस्ताच्च व्यापको महिमा हरेः Ku. 6. 71. -2 (In law) Comprehending all the points of an argument. -3 Invariably concomitant. -4 That which is more extensive than the व्याप्य; e. g. in the instance मनुष्यो मर्त्यः; मर्त्य is व्यापक as it includes मनुष्य, and is more extensive than it. -**कः** An attribute which is invariably concomitant or inherent. -**कम्** An invariably concomitant or inherent property.

व्यापनम् 1 Pervading, comprehending, penetrating. -2 Covering.

व्यापिन् a. 1 Pervading, filling, occupying (at the end of comp.). -2 All-pervading, co-extensive, invariably concomitant. -3 Covering. -m. 1 An epithet of Viṣṇu. -2 A pervading property.

व्याप्त p. p. 1 Spread through, penetrated, pervaded, extended over, permeated, covered. -2 Pervading, extending over all. -3 Filled with, full of. -4 Encompassed, surrounded. -5 Placed, fixed. -6 Obtained, possessed. -7 Comprehended, included. -8 Invariably accompanied (in logic); as in धूमो वह्निना व्याप्तः. -9 Famous, celebrated. -10 Expanded, stretched out.

व्याप्तिः f. 1 Pervasion, permeation. -2 (In logic) Universal pervasion, invariable concomitance, universal accompaniment of the middle term by the major; यत्र यत्र धूमस्तत्र तत्राग्निरिति साहचर्यनियमो व्याप्तिः T. S.; अव्यभिचरित-साध्यसामानाधिकरण्यं व्याप्तिः Tarka K.; व्याप्तिः साध्यवदन्यस्मिन्न-संबन्ध उदाहृतः। अथवा हेतुमन्निष्ठविरहाप्रतियोगिना। साध्येन हेतोरैकाधिकरण्यं व्याप्तिरुच्यते Bhāṣā P. 67-68. -3 A universal rule, universality. -4 Fulness. -5 Obtaining. -6 Omnipresence, ubiquity (as a divine attribute). -**Comp.** -**ग्रहः** apprehension of universal concomitance. -**ज्ञानम्** knowledge of invariable or universal concomitance. -**वादः** statement or assertion of universal pervasion.

व्याप्य a. To be pervaded, filled, &c. -**प्यम्** The sign or middle term of a syllogism (= हेतु, साधन q. v.) (in logic).

व्याप्यत्वम् Invariableness; व्याप्यत्वादपराऽपि च Bhāṣā P. -**Comp.** -**असिद्धिः** f. imperfect inference, where the

हेतु itself is false or non-existent; as in the argument पूर्वतो वहिमान् काश्चनमयधूमात्.

व्यापद् 4 A. 1 To die, perish. -2 To come down to the earth), fall down. -3 To be inaudible (as a sound). -Caus. 1 To kill, slay. -2 To hurt, injure, spoil.

व्यापत्तिः f. 1 Ruin, calamity, misfortune; व्यापत्तिं कर्मणां दृष्ट्वा जुगुप्सन्ति जनाः सदा Mb. 12. 265. 34; औदासीन्यं न युक्तं प्रियसुहृदि गते मत्कृते चातिघोरां। व्यापत्तिम् Mu. 6. 20; Mk. 6. 1. -2 Substitution of one thing for another. -3 Death; तयोस्तस्मिन्नवीभूतपितृव्यापत्तिशोकयोः R. 12. 56.

व्यापद् f. 1 Calamity, misfortune, affliction; त्वद्-व्यापदो गणयता भयमन्वभावि तत् सर्वमेकपद एव मम प्रशान्तम् Mal. 9. 36; Bh. 3. 105. -2 Disease. -3 Derangement. -4 Death, decease.

व्यापन्न p. p. 1 Fallen into misfortune, ruined. -2 Failed, miscarried. -3 Hurt, injured. -4 Dead, expired, deceased; as in अव्यापन्न q. v. -5 Deranged, disordered. -6 Substituted, changed. -7 Spoilt, that which is unfit to be consumed by the Āryas; यदभोज्यमार्याणां केशकीटावपन्नमन्येन बोधघातेनोपहतं तद् व्यापन्नमिति SB. on MS. 6. 5. 48.

व्यापादः, व्यापादनम् 1 Killing, slaying. -2 Ruin, destruction. -3 Evil design, malice.

व्यापादक a. Destructive, murderous.

व्यापादित p. p. 1 Killed, slain, destroyed. -2 Ruined, injured, hurt.

व्यापृ 6 A. 1 To be engaged in or occupied with, be busy about (with loc.). -2 To be employed or placed (in any office). -Caus. 1 To cause to work, engage upon, entrust with, appoint to (usually with loc.); व्यापारितः शूलभृता विधाय सिंहत्वमङ्गागतसत्त्ववृत्तिः R. 2. 38; आत्मजनानुष्ठेये कर्मणि त्वां व्यापारयितुमिच्छामि Mu. 1. -2 To place, set, fix, direct, cast; व्यापारयामास करं किराटे R. 6. 19; उमामुखे..... व्यापारयामास विलोचनानि Ku. 3. 67; व्यापारितं शिरसि शस्त्रमशस्त्रपाणेः Ve. 3. 19; R. 13. 25; M. 3. 4. -3 To use, employ; शस्त्रं मित्रशरीररक्षणकृते व्यापारणीयं मया Mu. 7. 16.

व्यापारः 1 Employment, engagement, business, occupation; ततः प्रविशति यथोक्तव्यापारा शकुन्तला S. 1; Ku. 2. 54. -2 Application, employment; वृष्णीनामिव नीतिविक्रम-गुणव्यापारशान्तद्विषाम् Mu. 2. 4. -3 Profession, trade, practice, exercise; as in शस्त्रव्यापार. -4 An act, doing, performance. -5 Working, operation, action, influence; (व्रतं) व्यापाररोधि मदनस्य निषेधितव्यम् S. 1. 26; तस्यानुमेन भगवान् विमन्युर्व्यापारमात्मन्यपि सायकानाम् Ku. 7. 93; V. 3. 17. -6 Being placed on; हस्तं कम्पवती रणदि रशनाव्यापार-लोलाङ्गुलिम् M. 4. 15. -7 Exertion, effort; आर्याप्यरुन्धति तत्र व्यापारं कर्तुमर्हति Ku. 6. 32 'will be pleased to exert

herself in that behalf'; न व्यापारशतेनापि शुकवत् पाठ्यते बकः H. Pr. 43. (व्यापारं कृ 1 to take part in. -2 to have effect on. -3 to meddle; as in अव्यापारेषु व्यापारं यो नरः कर्तुमिच्छति Pt. 1. 21.)

व्यापारक a. Having an occupation or function.

व्यापारित p. p. 1 Engaged, occupied, employed; appointed; अस्मिन्नहमद्रिकुक्षौ व्यापारितः R. 2. 38. -2 Placed, fixed, set.

व्यापारिन् m. 1 A dealer, trader. -2 One who exercises or practises anything.

व्यापृत p. p. 1 Engaged in, occupied or busy with, employed in (with loc.); अन्यस्मिन् कर्मणि व्यापृतं धनुः S. 6. 31. -2 Placed, fixed. -m. An employee, a minister.

व्यापृतिः f. 1 Employment, engagement, business; स्वस्वव्यापृतिमप्रमानसतया Bv. 1. 58. -2 Operation, action. -3 Exertion. -4 Profession, practice; see व्यापार.

व्यावाधः Disease, illness.

व्याभाषणम् Way or manner of speaking.

व्याभ्युक्षी = व्यात्युक्षी q. v.

व्यामः, व्यामनम् A measure of length equal to the space between the tips of the fingers of either hand when the arms are extended; a fathom; (दुमं) दश-व्याममथोद्विद्धं निष्पन्नमकरोत्तदा Mb. 3. 11. 39; Dk. 2. 2.

व्यामर्षः 1 Impatience. -2 Erasure, wiping out.

व्यामिश्र a. 1 Mingled, intermixed. -2 Manifold, of various kinds. -3 Dubious, doubtful; व्यामिश्रेणैव वाक्येन बुद्धिं मोहयसीव मे Bg. 3. 2. -4 Troubled, distracted; नैतत् पार्थ सुविज्ञेयं व्यामिश्रेणैति मे मतिः Mb. 14. 19. 56. -Comp. -वानम् a blanket of mixed texture; Kau. A. 2. 11.

व्यामिश्रकम् Various works of mixed languages as Prakritas; श्रेष्ठं चास्त्रसमूहेषु प्राप्तो व्यामिश्रकेषु च Rām. 2. 1. 27 (com. व्यामिश्रकेषु प्राकृतादिभाषामिश्रितनाटकादिषु श्रेष्ठं निपुणताम्).

व्यामोकः Release, freedom (from), getting rid of.

व्यामोहः 1 Infatuation. -2 Bewilderment, embarrassment, perplexity; कंसस्यालमभूजितं जितमिति व्यामोह-कोलाहलः Git. 10; Kāv. 3. 101.

व्यायः The way of stretching the bow before shooting the arrow; कैशिकः कैशमूले वै शरशृङ्गे च सात्त्विकः। श्रवणे वत्सकर्णश्च ग्रीवायां भरतो भवेत्। अंसके स्कन्धनामा च व्यायाः पद्म प्रकीर्तिताः ॥ Dhanur. 92-93.

व्यायम् 1 P. 1 To stretch out, extend. -2 To struggle, contend, fight. -3 To try, strive, endeavour. -4 To sport, dally.

व्यायत p. p. 1 Long, extended; युवा युगव्यायतबाहुरंसलः R. 3. 34. -2 Expanded, wide open. -3 Exercised,

disciplined. -4 Busy, engaged, occupied. -5 Hard, firm. -6 Strong, intense, excessive. -7 Mighty, powerful. -8 Deep; व्यायतपातमक्षिणोत् Ku. 5. 54.

व्यायतत्वम् Muscular development; अपचितमपि गात्रं व्यायतत्वादलक्ष्यम् S. 2. 4.

व्यायामः 1 Extending, stretching out; व्यायामसहमत्यर्थं तृणराजसमं महत् Mb. 4. 40. 6. -2 Exercise, gymnastic or athletic exercise; व्यायामयोगः Mb. 12. 59. 53 (com. व्यायामयोगः आयुधप्रयोगाभ्यासः); स्थाने शमवतां शक्त्या व्यायामे वृद्धिरङ्गिनाम् Si. 2. 94. -3 Fatigue, labour; व्यायामेन च तेनास्य जज्ञे शिरसि वेदना Mb. 3. 297. 2. -4 Effort, exertion. -5 Contention, struggle; व्यायामं मुष्टिभिः कृत्वा तलैरपि समागतैः Mb. 3. 167. 40; 5. 138. 25. -6 Business, occupation. -7 A difficulty. -8 A measure of distance (=व्याम q. v.). -9 Training of the army; व्यायामः स्वसैन्यानाम् Kau. A. 1. 16.

व्यायामिक a. (-की f.), व्यायामिन् a. Athletic, gymnastic.

व्यायोगः A kind of dramatic composition in one act; it is thus described by S. D. :— ख्यातेतिवृत्तो व्यायोगः स्वरूप-स्त्रीजनसंयुतः । हीनो गर्भविमर्षाभ्यां नरैर्बहुभिराश्रितः । एकाङ्कश्च भवेद-स्त्रीनिमित्तसमरोदयः । कैशिकीवृत्तिरहितः प्रख्यातस्तत्र नायकः । राज-पिरथ दिव्यो वा भवेद्वीरोद्धतश्च सः । हास्यशृङ्गारशान्तेभ्य इतरेऽत्राङ्गिनो रसाः ॥ 514; cf. मध्यमव्यायोग of Bhāsa.

व्याल a. 1 Wicked, vicious; व्यालद्विपा यन्तुभिरुन्मदिष्णवः Si. 12. 28; यन्ता गजं व्यालमिवापराधः Ki. 17. 25. -2 Bad, villainous. -3 Cruel, fierce, savage; जहति व्यालमृगाः परेषु वृत्तिम् Ki. 13. 4. -लः 1 A vicious elephant; व्यालं बाल-मृणालतन्तुभिरसौ रोद्धुं समुज्जृम्भते Bh. 2. 6. -2 A beast of prey; वसन्त्यस्मिन् महारण्ये व्यालश्च रुधिराशनाः Rām. 2. 119. 19; वनं व्यालनिषेवितम् Rām. -3 A snake; H. 3. 29. -4 A tiger; Māl. 3. -5 A leopard. -6 A king. -7 A cheat, rogue. -8 N. of Viṣṇu. -Comp. -खङ्गः, -नखः a kind of herb. -ग्राहः, ग्राहिन् m. a snake-catcher; Ms. 8. 260; व्यालग्राही यथा व्यालं बलादुद्धरते बिलत् Kasikhaṇḍam. -मृगः 1 a wild animal. -2 a hunting leopard; Mb. 12. 15. 21. -रूपः an epithet of Śiva.

व्यालकः A vicious or wicked elephant.

व्यालम्बः A kind of castor-oil plant.

व्यालीन a. Thick, dense.

व्यालोल a. 1 Shaking about, tremulous. -2 Disorder- ed, dishevelled; एतत्तालतमालसालसरलव्यालोलवल्लीलताच्छन्नम्... Vālmiki's Gaṅgāstaka 6; व्यालोलः केशपाशः Git. 11.

व्यालोलनम् Moving to and fro.

व्यावकलनम् Subtraction.

व्यावक्रोशी, व्यावभाषी Mutual abuse, reciprocal imprecation.

व्यावर्गः Division, section.

व्यावर्जित p. p. Bent; ऊरुवाताविनिर्भेदा दुमा व्यावर्जिताः पथि Mb. 3. 179. 52.

व्यावलिप्त p. p. Moved, agitated.

व्यावहारिक a. (-की f.) 1 Relating to business, practical. -2 Legal, judicial; स्वभावेनैव यद्ब्रूयुस्तद्ग्राह्यं व्यावहारिकम् Ms. 8. 78. -3 Customary, usual. -4 Relating to the world of illusion; cf. प्रातिभासिक. -कः 1 A counsellor, minister; व्यपनिन्युः सुदुःखार्ता कौसल्यां व्यावहारिकाः Rām. 2. 66. 13. -2 Superintendent of Transactions; Kau. A. 1. 12. -कम् 1 Use. -2 Business, trade.

व्यावहारी Mutual seizing, taking.

व्यावहासी Mutual derision or laughter; मृग्या शत्रु-निकायानां व्यावहासीमनाश्रितैः Bk. 7. 42.

व्याविद्ध p. p. 1 Bound; Dk. 2. 2. -2 Contradictory to one another; क्व च शस्त्रं क्व च वनं क्व च क्षात्रं तपः क्व च । व्याविद्धमिदमस्माभिः Rām. 3. 9. 27. -3 Whirled round, tossed about. -4 Displaced; अथ जर्जरसर्वाङ्गं व्याविद्धनयना-म्बरम् Mb. 3. 11. 65.

व्यावृ 5 U. 1 To select, choose. -2 To hide, conceal. -3 To obstruct, impede.

व्यावृत p. p. 1 Covered, hid, screened. -2 Impeded, obstructed. -3 Opened. -4 Excepted, excluded.

व्यावृतिः f. 1 Covering, screening. -2 Exclusion.

व्यावृत् 1 A. 1 To turn away from, turn back; सहस्रुवा व्यावर्तमाना हिया Ratn. 1. 2. -2 To be turned or with- drawn from, to be averse to; विषयव्यावृत्तकौतूहलः V. 1. 8. -3 To become separate or distinct from, to get rid of; न स पाम्मनो व्यावर्तते Bri. Up. 1. 5. 2. -4 To turn round, revolve. -5 To go down, set (as the sun). -6 To cease to exist, perish. -7 To be opened or split asunder. -8 To recur, to be repeated again; देशपृथक्त्वात् मन्त्रो व्यावर्तते MS. 12. 1. 42. -Caus. 1 To restrict, limit, exclude, arrest; overrule, annul (as a rule &c.); तु शब्दः पूर्वपक्षं व्यावर्तयति S. B.; अपवाद इवोत्सर्गं व्यावर्तयितुमीश्वरः R. 15. 7. -2 To dissuade from, cause to turn away from; नेयमस्माद् व्यवसायात् कथंचिदपि शक्यते व्यावर्तयितुम् K. 172. -3 To destroy, remove; व्यावर्तितातपरुजः प्रथमाभ्रवृष्ट्या V. 5. 16. -4 To turn round, cause to revolve. -5 To separate from. -6 To scatter, strew.

व्यावर्तः 1 Surrounding, encompassing. -2 Revolu- tion, going round. -3 Ruptured navel.

व्यावर्तक a. (-र्तिका f.) 1 Encompassing, surround- ing. -2 Excluding, separating, restricting. -3 Turn- ing away from. -4 Turning round.

व्यावर्तनम् 1 Surrounding, encompassing. -2 Revol- ving, turning round; व्यावर्तनैराहिपतेरयमाहिताङ्कः Ki. 5. 30. -3 A fold, band. -4 Coil (of a snake). -5 A turn (of a road).

व्यावृत्त *p. p.* 1 Turned away from, withdrawn from; व्यावृत्ता यत्परस्वेभ्यः धृतौ तत्करता स्थिता R. 1. 27; V. 1. 8. -2 Separated from, singled out. -3 (a) Excluded, set aside; different from; अयमर्थोऽस्माद् व्यावृत्तः Tarka K. (b) Not being found or existing in, absent from (frequently used in phil. in this sense); धूमो जलहृदादेर्व्यावृत्तः Tarka K.; Mu. 5. 10. -4 Revolved, turned round. -5 Encompassed, surrounded. -6 Desisting, ceased from; व्यावृत्तगतिर्याने कुसुमस्तेयसाध्वसात् Ku. 2. 35. -7 Split asunder. -8 Changed; जगाम दक्षिणं मार्गं सोमो व्यावृत्तलक्षणः Mb. 12. 141. 15. -Comp. -गति *a.* desisting from any course of action.

व्यावृत्तिः *f.* 1 Covering, screening. -2 Exclusion, separation. -3 Not being found in, absence from; विपक्षाद्व्यावृत्तिः Tarka K. -4 Surrounding. -5 Rolling backwards. -6 Praise, eulogium. -7 Recurrence, repetition; मन्त्रस्य व्यावृत्तिर्याच्या SP. on MS. 12. 1. 42. -Comp. -बुद्धिः *f.* the notion of exclusion.

व्यासः 1 Distribution, separation into parts. -2 Dissolution or analysis of a compound. -3 Severalty, distinction. -4 Diffusion, extension; तस्यैव व्यासमिच्छामि ज्ञातुं ते भगवन् यथा Bhāg. 6. 4. 2. -5 Width, breadth. -6 The diameter of a circle. -7 A fault in pronunciation. -8 Arrangement, compilation. -9 An arranger, a compiler; द्वैपायनोऽस्मि व्यासानां कवीनां काव्य आत्मवान् Bhāg. 11. 16. 28. -10 N. of a celebrated sage. [He was the son of the sage Parāśara by Satyavati (born before her marriage with Śantanu q. v.); but he retired to the wilderness as soon as he was born, and there led the life of a hermit, practising the most rigid austerities until he was called by his mother Satyavati to beget sons on the widows of her son Vichitravīrya. He was thus the father of Pāṇḍu and Dhṛitarāṣṭra and also of Vidura; q. q. v. v. He was at first called 'Kṛiṣṇadvaipāyana' from his dark complexion and from his having been brought forth by Satyavati on a Dvīpa or island; but he afterwards came to be called Vyāsa or 'the arranger', as he was supposed to have arranged the Vedas in their present form; विव्यास वेदान् यस्मात् स तस्माद् व्यास इति स्मृतः; cf. also जातः स यमुनाद्वीपे द्वैपायन इति स्मृतः। व्यस्य वेदान् समस्तांश्च व्यासतामगमद्विभुः॥ Bm. 1. 214. He is believed to be the author of the great epic, the Mahābhārata, which he is said to have composed with Gaṇapati for his scribe. The eighteen Purāṇas, as also the Brahma-sūtras and several other works are also ascribed to him. He is one of the seven *chirajeevins* or deathless persons; cf. चिरजीविन्.]. -11 A Brāhmaṇa who recites or expounds the Purāṇas in public. -Comp. -पीठम् the seat of the an expounder of the Purāṇas. -पूजा N. of the observance of honouring one's preceptor, performed on the 15th of the bright half of Aṣāḍha. -समास (dual) details and the aggregate; आयव्ययौ च व्याससमासाभ्यामाचक्षीत Kau. A. 2. 9.

व्यासञ्ज 1 P. To attach firmly to, fasten on.

व्यासक्त *p. p.* 1 Closely adhering to; व्यासक्तः सहसा द्विजोपहसितः नम्रो हरः पातु वः Udb. -2 Attached or devoted to, intent on, occupied or busy with (with loc.). -3 Separated, detached, disjoined. -4 Confused, bewildered. -5 Clasped, embraced.

व्यासङ्गः 1 Close adherence, intent attachment or application. -2 Intentness, devotion; परार्थव्यासङ्गादुपजहृदश्च स्वार्थपरताम् Bv. 1. 79. -3 Diligent study. -4 Attention; दानज्यानिविषादमूकमधुपव्यासङ्गदानाननः Māl. 9. 33. -5 Detachment, separation. -6 Perplexity, confusion. -7 Addition.

व्यासिद्ध *p. p.* 1 Prohibited, forbidden. -2 Contraband (said of goods &c.).

व्यासेधः Restraint, prohibition.

व्याहन 2 P. 1 To obstruct, thwart, oppose, impede. -2 To repel, drive back. -3 To strike excessively. -4 To violate, transgress, disobey; राज्ञी राज्यं विधिवदशिषद्भु-रव्याहताज्ञा R. 19. 57. -5 To foil, frustrate, disappoint. -6 To trouble, vex, annoy.

व्याहत *p. p.* 1 Obstructed, impeded. -2 Repelled, repulsed. -3 Foiled, disappointed; Si. 3. 40. -4 Confused, bewildered, alarmed. -Comp. -अर्थता one of the faults of composition; see K. P. 7.

व्याहतिः (In logic) Contradiction.

व्याहावः A distinct call.

व्याहित *a.* Diseased (व्याधिग्रस्त); एतद्वै परमं तपो त्वं व्याहितस्तप्यते Bri. Up. 5. 11. 1.

व्याह 1 P. 1 To speak, say, utter, tell, narrate, declare; व्याजहार हरसूनुसनिभः R. 11. 83; Ku. 2. 62; 6. 3. -2 To explain. -3 To cry, scream, shout. -4 To answer. -5 To sport; enjoy. -6 To cut off, sever; Mb. 6.

व्याहरणम् 1 Utterance, pronunciation; भविष्यति महा-तेजाः पुत्रस्तव यशस्विनि। प्रभावाद्वासुदेवस्य मम व्याहरणादपि॥ Mb. 14. 62. 12. -2 Speech, narration.

व्याहारः 1 Speech, utterance, words; आविर्भूतज्योतिषां ब्राह्मणानां ये व्याहारास्तेषु मा संशयोऽभूत् U. 4. 18; 5. 29. -2 Voice, note, sound; परभृतकलव्याहारेषु त्वमात्तरतिर्मधुम् M. 5. 1. -3 Jest, joke, humorous speech. -4 Song (of birds).

व्याहत *p. p.* Said, spoken, uttered. -तम् 1 Speaking, talking. -2 Inarticulate speech or song; रसज्ञाने तु जिह्वया व्याहृते वाक् तथोच्यते Mb. 12. 210. 32. -3 Information, instruction.

व्याहतिः *f.* 1 Utterance, speech, words; न हीश्वर-व्याहतयः कदाचित् पुष्पन्ति लोके विपरीतमर्थम् Ku. 3. 63. -2 State-ment, expression; भूतार्थव्याहतिः सा हि न स्तुतिः परमेष्ठिनः R. 10. 33. -3 A mystic word uttered by every Brāhmaṇa.

in performing his daily Sandhyā adoration; (these Vyāhritis are three : भूर्, भुवस् and स्वस् or स्वर् usually repeated after om; cf. भूर्भुवः सुवरिति वा एतास्तिस्रो व्याहृतयः T. Up. 1. 5. 1; वेदत्रयान्निरदुहद्भूर्भुवःस्वरिति च Ms. 2. 76; according to some they are seven in number as भूः, भुवः, स्वः, महः, जनः, तपः, and सत्यम्.

व्युच्चर् 1 P. 1 To transgress, offend against, violate. -2 To be faithless to. -3 To commit adultery with; विपरीतास्तदा नार्यो वञ्चयित्वाहृतः पतीन्। व्युच्चरन्त्यपि दुःशीला दासैः पशुभिरेव च ॥ Mb. 3. 188. 63. -4 To deviate from the right path.

व्युच्चरणम् Transgression, deviation.

व्युच्छिन्तिः f., **व्युच्छेदः** Cutting off, extermination, complete destruction.

व्युत्तः, -तिः See व्युत्तः.

व्युत्क्रमम् See उत्क्रमम्.

व्युत्क्रमः 1 Transgression, going astray; श्लाघा सास्मद्र-पुषि विनयव्युत्क्रमेऽप्येष रागः Ve. 2. 11. -2 Inverted order, contrariety. -3 Confusion, disorder.

व्युत्क्रमणम् Going apart, separation; P. VIII. 1. 15.

व्युत्क्रान्त p. p. 1 Transgressed, overstepped. -2 Departed, left, gone forth. -3 Neglected. -ता A kind of riddle. -Comp. -जीवित a. dead.

व्युत्था 1 Ā. 1 To get up, rise. -2 To increase in strength or power, grow strong. -3 To oppose, resist, say something in opposition; इति व्युत्तिष्ठमानायां तस्यामूचे नलः प्रियाम् N. 20. 124. -Caus. 1 To excite, instigate, rouse. -2 To disagree about. -3 To win over. -4 To remove.

व्युत्थानम्, व्युत्थितिः f. 1 Great activity. -2 Rising up against, opposition, obstruction. -3 Independent action, following one's own bent of mind; व्युत्थानं च विकारश्चाद्भिः कथाभिः प्रतिलोभ्यते Mb. 12. 111. 43. -4 The completion of religious abstraction or abstract meditation (in Yoga phil.). -5 A kind of dance. -6 Causing (an elephant) to rise; यावच्चक्रे नाञ्जनं बोधनाय व्युत्थानज्ञो हस्तिचारी मदस्य Śi. 18. 26. -7 Contradicting.

व्युत्थित p. p. 1 Greatly divergent in opinion. -2 Swerving from duty (उच्छास्त्रवर्तिन्); व्युत्थितोत्पत्तिविज्ञानमाकाशे च गतिः शुभा Mb. 6. 15. 9.

व्युत्पद् 4 Ā. 1 To be produced from, originate in. -2 To be derived from (a root &c.); नाम रुढमपि च व्युत्पादि Śi. 10. 23. -3 To become proficient in, or conversant with. -Caus. 1 To produce, cause. -2 To derive, trace to a root (as a word); ब्रह्मशब्दस्य व्युत्पाद्यमानस्य S. B.

व्युत्पत्तिः f. 1 Origin, production. -2 Derivation, etymology. -3 Perfect proficiency, conversancy. -4 Scholarship, learning; व्युत्पत्तिरावर्जितकोविदापि न रज्जनाय

क्रमते जडानाम् Vikr. 1. 16; 18. 108. -5 Difference of tone or sound.

व्युत्पन्न p. p. 1 Produced, begotten. -2 Formed by derivation. -3 Derived, traced to its etymology, as a word (opp. अव्युत्पन्न or 'primitive'). -4 Completed, perfected; Mv. 4. 57. -5 Thoroughly proficient in, learned, erudite.

व्युत्पादनम् 1 Derivation from. -2 Teaching, instruction.

व्युत्त p. p. Wetted, drenched.

व्युद, व्युदक a. Waterless; उपारतं वातवर्षं व्युदप्रायाश्च निम्नगाः Bhāg. 10. 25. 26.

व्युदस् 4 P. 1 To throw or scatter about. -2 To throw off, cast away. -3 To set or lay aside. -4 To give up, abandon.

व्युदस्त p. p. Thrown aside, rejected, cast off.

व्युदासः Throwing aside, rejection; अथैकान्तव्युदासेन शरीरे पाञ्चभौतिके Mb. 12. 19. 18. -2 Exclusion (in gram.). -3 Prohibition. -4 Disregard, indifference. -5 Killing, destruction; Śi. 15. 37.

व्युदित a. Disputed, discussed, debated.

व्युपदेशः Pretext, pretence.

व्युपरमः Cessation, stop, close; खरस्नायुच्छेदक्षणाविहितवेग-व्युपरमः (v. 1. व्युपशमः) Māl. 5. 34.

व्युपरत p. p. Rested, stopped; अन्तःप्राणारोधव्युपरतसकल-ज्ञानरुद्धेन्द्रियस्य Mk. 1. 1.

व्युपशमः 1 Non-cessation. -2 Inquietude. -3 Complete cessation (where वि shows intensity).

व्युष्म p. p. 1 Shorn, shaved. -2 Scattered, disordered. -Comp. -केश a. having dishevelled hair; अट्युन्मत्तवन्ननो व्युप्तकेशो हसन् रुदन् Bhāg. 4. 2. 14.

व्युष् = व्युष् 10 P. 1 To void, emit. -2 To reject.

व्युषित p. p. See व्युष्टिः; व्युषितायां रजण्यां तु कर्णो राजान-मभ्यगात् Mb. 3. 238. 17.

व्युष्ट p. p. 1 Burnt. -2 Dawned, become day-light. -3 Become bright or clear; ततो रजण्यां व्युष्टायां प्रभातेऽभ्युदिते रवौ Mb. 1. 21. 1. -4 Dwelt; सा व्युष्टा रजनीं तत्र पितुर्वैश्वमनि भाविनी Mb. 3. 69. 28. -5 Passed. -ष्टम् 1 Day-break, dawn; व्युष्टं प्रयाणम् Śi. 12. 4. -2 Day. -3 Fruit, result. -4 The new year's day on श्रावण; Kau. A. 2. 5.

व्युष्टिः f. 1 Dawn. -2 Prosperity; व्युष्टिरेषा परा स्त्रीणाम् Mb. 1. 158. 22; 13. 61. 14. -3 Grace, beauty; तदेतत् कीर्तिश्च व्युष्टिश्चेत्युपासीत कीर्तिमान् व्युष्टिमान् भवति य एवं वेद Ch. Up. 3. 14. 4. -4 Praise. -5 Fruit, consequence; यत्तत्तस्य त्वया व्युष्टिः प्राप्तेयं प्लवगाधिप Rām. 4. 20. 11; Mb. 13. 26. 31.

व्यूत *a.* Interwoven, sewn, interlaced.

व्यूतिः 1 Weaving, sewing. -2 The wages of weaving.

व्यूह 1 P. 1 To arrange troops in battle array; सूच्या वज्रेण चैवैतान् व्यूहेन व्यूह्य योधयेत् Ms. 7. 191. -2 To arrange, put or place in order, dispose. -3 To separate, divide. -4 To alter, transpose, disarrange. -5 To resolve (vowels, syllables &c.).

व्यूढ *p. p.* 1 Expanded, developed, broad, wide; व्यूढोरस्को वृषस्कन्धः R. 1. 13. -2 Firm, compact. -3 Placed in order, arranged, marshalled (as an army); तेन व्यूहेन सैन्येन लोकानुवर्तयन्निव Mb. 3. 283. 15; दृष्ट्वा तु पाण्डवानीकं व्यूढं दुर्योधनस्तदा Bg. 1. 3. -4 Disarranged, placed out of order; दिक्षु व्यूढाङ्घ्रिपाङ्गस्तृणजटिलचलत्पाशुदण्डोऽन्तरिक्षे Ve. 2. 19. -5 Married; व्यूढायाश्चापि पुंश्चल्या मनोऽभ्येति नवं नवम् Bhāg. 10. 60. 48. -6 Large, great. -Comp. -कङ्कट *a.* mailed, clad in armour.

व्यूढिः *f.* Orderly arrangement, array.

व्यूहः 1 A military array; दण्डव्यूहेन तन्मार्गं यायातु शक्यते वा । वराहमकराभ्यां वा सूच्या वा गरुडेन वा ॥ Ms. 7. 187; cf. दण्डव्यूहः, शकट°, वराह°, सर्वतोभद्र° etc. mentioned in Dhanur. -2 An army, a host, squadron; व्यूहावुभौ तावितरेतरस्मात् भङ्गं जयं चापनुरव्यवस्थम् R. 7. 54. -3 A large quantity, an assemblage, a multitude, collection; विमिश्रा विहगाः पुंभिरात्मव्यूहाभिनन्दिताः Rām. 4. 1. 27; गुणव्यूहः Bhāg. 4. 29. 71. -4 A part, portion, subhead. -5 The body. -6 Structure, formation. -7 Reasoning, logic. -8 Separation, distribution. -9 (In phil.) A peculiar arrangement of the senses. -Comp. -पार्ष्णिः *f.* the rear of an army. -भङ्गः, -भेदः breaking an array. -रचना arrangement of troops. -विभागः a distinctive array of army; पक्षकक्षा-उरस्यानां बलाग्रतो व्यूहविभागाः Kau. A. 10.

व्यूहनम् 1 Arraying of troops, marshalling. -2 Structure of the members of the body. -3 Development (of the foetus). -4 Displacement.

व्यूद्ध *p. p.* 1 Deprived of prosperity, unlucky, unfortunate. -2 Deprived of or excluded from. -3 Nullified. -4 Imperfect, deficient.

व्यूद्धिः *f.* 1 Non-prosperity, ill-luck, misfortune (विगता ऋद्धिव्यूद्धिः); as in यवनानां व्यूद्धिर्दुर्यवनम् Sk. -2 Scarcity.

व्ये 1 U. (व्ययति-ते, ऊत; Caus. व्याययति-ते; desid. विव्यासति) 1 To cover. -2 To sew.

व्येक *a.* Deficient by one.

व्योकारः A blacksmith; व्योकाराः शौल्विकास्तथा Śiva B. 31. 17.

व्योमन् *n.* [व्ये-मनिन् पृषो० Un. 4. 150] 1 The sky, atmosphere; अस्त्वेवं जडधामता तु भवतो यद् व्योमनि विस्फूर्जसे K. P. 10; Me. 53; R. 12. 67; N. 22. 54. -2 Water. -3 A temple sacred to the sun. -4 Talc. -Comp. -आख्यम्

talc, mica. -उदकम् rain-water, dew. -केशः, -कोशन् *m.* an epithet of Śiva. -गः a divine being. -गङ्गा the heavenly Ganges. -गमनीविद्या the magic art of flying. -चरः a planet. -चारिन् *m.* 1 a god. -2 a bird. -3 a saint. -4 a Brāhmaṇa. -5 a heavenly body. -धारणः mercury. -धूमः a cloud. -देवः N. of Śiva. -नाशिका a kind of quail. -पुष्पम् an impossibility, absurdity (as a flower in the air). -मञ्जरम्, -मण्डलम् a flag, banner. -माय *a.* reaching to the sky. -मुदरः a gust of wind. -यानम् a celestial car. -रत्नम् the sun. -सद् *m.* 1 a deity, god. -2 a Gandharva; ज्वलन्मणि व्योमसदा सनातनम् Ki. 8. 1. -3 a spirit. -संभवा a spotted cow. -स्थली the earth. -स्पृश *a.* 'sky-touching', very lofty.

व्योपम् An aggregate of three spices (black and long pepper, and dry ginger.)

व्रज I. 1 P. (व्रजति) 1 To go, walk, proceed; नाविनीतैर्व्रजेद् धुर्यैः Ms. 4. 67. -2 To go to, approach, visit; मामेकं शरणं व्रज Bg. 18. 66. -3 To depart, retire, withdraw. -4 To pass away (as time); इयं व्रजति यामिनी त्यज नरेन्द्र निद्रारसम् Vikr. 11. 74. -5 To attain to, go to the state of. -6 To obtain, gain. -II. 10 U. (व्राजयति-ते) 1 To go. -2 To prepare, decorate. (This root is used much in the same way as गम् or या q. v.)

व्रजः [व्रज-व्रजर्थे क] 1 A multitude, collection, flock, group; सगोव्रजोऽत्यात्मपदुर्गमार्गः Bhāg. 10. 13. 30; नेत्रव्रजाः पौरजनस्य तस्मिन् विहाय सर्वावृत्तीन्निपेतुः R. 6. 7; 7. 60; Śi. 6. 6; 14. 33. -2 A station of cowherds; Bhāg 12. 9. 28. -3 A cow-pen, cow-shed; 'व्रजः स्याद्गोकुलं गोष्ठम्' इति वैजयन्ती; निरुद्धवीवहासारप्रसारा गा इव व्रजम् Śi. 2. 64; Ki. 4. 16. -4 An abode, a resting-place. -5 A road. -6 A cloud. -7 N. of a district near Mathurā. -जम् Wandering, going. -Comp. -अङ्गना, सुवतिः *f.* a woman of Vraja, a cowherdess; मथुरागमनोन्मुखे मुरारावसुभारतिभृतां व्रजाङ्गनाम् Bv. 2. 165. -अजिरम् a cow-pen. -किशोरः, -नाथः, -मोहनः, -वरः, -वल्लभः epithets of Kṛṣṇa. -भाषा the language current around Agra and Mathurā; old Hindi language. -सानः a man.

व्रजकः A religious mendicant wandering about for alms.

व्रजनम् [व्रजे क्युः Un. 2. 77] 1 Roaming, wandering, travelling. -2 Exile. -3 Ved. A way, road. -4 Sky.

व्राजितम् Going, roaming; दुरासिताद् दुर्व्रजितात् Mb. 3. 233. 21.

व्रज्या 1 Wandering about as a religious mendicant. -2 An attack, invasion, a march. -3 A flock, multitude, tribe, class. -4 A theatre.

व्रण I. 1 P. (व्रणति) To sound. -II. 10 U. (व्रणयति-ते) To hurt; wound.

व्रणः, -णम् [व्रण-अच्] 1 A wound, sore, bruise, hurt; आत्मनः सुमहत् कर्म व्रणैरावेद्य संस्थितः R. 12. 55. -2 A boil, an

ulcer; व्रणो रुदग्रन्थिः स्फुटित इव हन्मर्मणि पुनः U. 2. 26. -3 A fracture, scar. -4 A flaw, blemish. -Comp. -अरिः gum-myrrh. -कृत् a. 1 wounding. -2 corroding. (-m.) the marking-nut tree. -चिन्तकः a surgeon. -विरोपण, -संरोहण a. sore-healing; यस्य त्वया व्रणविरोपणमिदं गुदीनां तैलं न्यषिच्यत S. 4. 13. -शोधनम् the cleansing or dressing of a wound. -हः the castor-oil plant.

व्रणनम् Piercing, perforating.

व्रणित a. Wounded, bruised; विषक्तस्तीव्रेण व्रणितहृदयेन व्यथयता U. 4. 3.

व्रतः, -तम् [व्रज्-घ जस्य तः] 1 A religious act of devotion or austerity, vowed observance, a vow in general; अभ्यस्यतीव व्रतमासिधारम् R. 13. 67; 2. 4, 25; (there are several *vratas* enjoined in the different Purāṇas; but their number cannot be said to be fixed, as new ones, e. g. सत्यनारायणव्रत, are being added every day). -2 A vow, promise, resolve; सोऽभूद् भगवतः शत्रूनुद्धृत्य प्रतिरोपयन् R. 17. 42; so सत्यव्रत, पुण्यव्रत, दृढव्रत &c. -3 Object of devotion or faith, devotion; as in पतिव्रता (पतिव्रतं यस्याः सा); यान्ति देवव्रता देवान् पितॄन् यान्ति पितृव्रताः Bg. 9. 25. -4 A rite, an observance, practice, as in अर्कव्रत q. v; Śābaraswāmin defines it as पुरुषाणां क्रियार्थानां शरीरधारणार्थं बलकरणार्थश्चायं संस्कारो व्रतं नाम ŚB. on MS. 4. 3. 8. -5 Mode of life, course of conduct; अथ तु वेत्सि शुचि व्रतमात्मनः S. 5. 27. -6 An ordinance, a law, rule. -7 Sacrifice. -8 An act, deed, work. -9 A design, plan. -10 Mental activity; व्रतमिति च मानसं कर्म उच्यते ŚB. on MS. 6. 2. 20. -11 Celibacy; व्रतलोपनम् Ms. 11. 61 (com. ब्रह्मचारिणो भैद्यनम्); Mb. 12. 11. 22 (com. व्रतं ब्रह्मचर्याद्युपेतमध्ययनम्). -Comp. -आचरणम् the observance of a vow. -आदेशः investiture of a youth (of any one of the three classes) with the sacred thread. -उपवासः a fast for a vow. -ग्रहणम् initiation into a vow for a religious performance. -चर्यः a religious student; see ब्रह्मचारिन्. -चर्या observance or practice of a religious vow. -धारणम् the fulfilling of a religious observance. -पारणम्, -णा conclusion of a vow or fast, eating after a fast. -प्रतिष्ठा performance of a religious vow voluntarily undertaken. -भङ्गः 1 breach of a vow. -2 breach of a promise. -भिक्षा begging alms as part of the ceremony of investiture with the sacred thread. -खि a. delighting in religious observances, devout. -लोपनम् breaking a vow. -वैकल्यम् the incompleteness of a religious vow. -संग्रहः initiation into a vow. -संपादनम् fulfilling a religious vow. -स्थ a. practising any vow. -स्थः a celibate; व्रतस्थमपि दौहित्रं श्राद्धे यत्नेन भोजयेत् Ms. 3. 234. -स्नात a. one who has bathed after completing a religious vow. -स्नातकः a Brāhmaṇa who has completed the first stage of his religious life, i. e. that of a Brahmachārin or religious student; see स्नातक; Ms. 4. 31.

व्रतयाति Den. P. 1 To observe a vow. -2 To fast in consequence of a vow. -3 To eat together.

व्रतिक, -व्रतिन् a. Observing a vow, practising penance, devout, pious; नायज्वभिर्नव्रतिकैः Mb. 3. 43. 5; व्रतिनः पापशीलानामसतीनां कुलस्त्रियः (द्वेष्ट्याः) Pt. 1. 416. -m. 1 A religious student; भैक्षेण वर्तयेन्नित्यं नैकान्नादी भवेद् व्रती। भैक्षेण व्रतिनो व्रतिरुपवाससमा स्मृता ॥ Ms. 2. 188. -2 An ascetic, a devotee; किं तावद् व्रतिनामुपोडतपसां विघ्नेस्तपो दूषितम् S. 5. 9. -3 One who institutes a sacrifice; cf. यजमान.

व्रतति, -ती f. 1 A creeper; पादाकृष्टव्रततिवल्यासंगसंजातपाशः S. 1. 33; R. 14. 1. -2 Expansion, extension.

व्रधन् See व्रध.

व्रह्मन् See ब्रह्मन्.

व्रश्च 6 P. (वृश्चति, वृक्ण; caus. व्रश्चयति-ते; desid. विव्रश्चिषति or विव्रक्षति) 1 To cut, cut up or asunder, tear, lacerate. -2 To wound.

व्रश्चनः 1 A small saw. -2 A fine file used by goldsmiths. -3 The juice trickling from an incision in a tree. -नम् 1 Cutting, tearing, wounding. -2 A cut, an incision. -Comp. -प्रभव a. flowing from an incision; लोहितान् वृक्षनिर्यासान् व्रश्चनप्रभवांस्तथा (विवर्जयेत्) Ms. 5. 6.

व्राजः 1 Going, motion. -2 A multitude (Ved.). -3 A domestic cock.

व्राजिः f. A gust or gale of wind, stormy wind.

व्रातः A multitude, group, flock, an assemblage; श्वपाकानां व्रातैः G. L. 29; R. 12. 94; Śi. 4. 35. -तम् 1 Bodily or manual labour. -2 Day-labour. -3 Casual employment. -4 The company or attendants at a marriage feast. -Comp. -जीवन a. see व्रातीन. -पतिः lord of an assemblage.

व्रातीन a. 1 Living by day-labour, a hired labourer, coolie; व्रातीनव्यालदीप्रास्त्रः सुत्वनः परिपूजयन् Bk. 4. 12. -2 One living by violence.

व्रात्यः [व्रातात् समूहात् च्यवति यत्] 1 A man of the first three classes who has lost his caste owing to the non-performance of the principal Saṃskāras or purificatory rites (especially investiture with the sacred thread) over him, an outcast; सावित्रीपतिता व्रात्या भवन्त्यार्यविगर्हिताः Ms. 2. 39; सौराष्ट्रावन्त्याभीराश्च शूरा अर्बुदमालवाः। व्रात्या द्विजा भविष्यन्ति शूद्रप्राया जनाधिपाः Bhāg. 12. 1. 38; भवत्या हि व्रात्याधमपतितपाखण्डपरिषत्परित्राणस्नेहः G. L. 37. -2 A low or vile person in general; vagrant. -3 A man of a particular inferior tribe (the descendant of a Sūdra father and Kṣatriya mother). -त्या The daughter of an outcast. -Comp. -चर्या the life and practice of a vagrant. -ब्रुवः one who calls himself a Vratya. -स्तोमः N. of a sacrifice performed to recover the rights forfeited by the non-performance of the due Saṃskāras.

त्री I. 9 P. (त्रीणाति-त्रीणाति) To choose, select; cf. ३.
-II. 4 A. (त्रीयते, त्रीण) 1 To go, move. -2 To be chosen.
-3 To cover, screen.

त्रीङ् 4 P. (त्रीङ्यति) 1 To be ashamed, feel shame.
-2 To throw, cast, send forth.

त्रीडः, -डा 1 Shame; त्रीडादिवाभ्यासगतैर्विलित्ये Si. 3. 40;
त्रीडमावहति मे स (शब्दः) संप्रति R. 11. 73. -2 Modesty,
bashfulness; त्रीडजाज्यमभजन्मधुपा सा Si. 10. 18. -Comp.
-आनत, अन्वित a. modest, bashful. -दानम् (त्रीडादानम्)
a gift offered out of modesty.

त्रीडनम् 1 Shame. -2 Modesty. -3 Lowering,
depression.

त्रीडित (Sometimes त्रीलित also) p. p. Put to shame,
ashamed, abashed; त्रीलित इवास्मि राजानं द्रष्टुम् Pañcha-
rātram 2.

त्रीलः Shame; त्रीलादिवाभ्योमुखम् Pratiñā. 4. 12.

त्रीस् 1 P., 10 U. (त्रीसति, त्रीसयति-ते) To injure, kill.

त्रीहिः [त्री-हि किञ्च] 1 Rice; as in बहुत्रीहि q. v. -2 A
grain of rice. -Comp. -अगारम् a granary. -काञ्चनम् a
kind of pulse (Mar. मसुरा). -मयः a sacrificial cake

made of grains (पुरोडाश). -मुखः a surgical instrument
(resembling a grain of rice). -राजिकम् panic seed
(= कङ्क q. v.). -चापम् Sowing rice. -श्रेष्ठः a kind of
rice (शालिग्रान्थ).

त्रीहिक a. Having or bearing rice; P. V. 2. 116.

तुङ् 6 P. (तुङ्यति) 1 To cover. -2 To be heaped or
gathered. -3 To heap, accumulate. -4 To sink, go down.

तुङित p. p. Immersed, sunk.

तृप् -स् 1 P., 10 U. See त्रीस्.

त्रैहेय a. (-यी f.) [त्रीहि-ठक्] 1 Fit for rice. -2 Sown
with rice; P. V. 2. 2. -यम् A field of rice, one fit for
growing rice.

व्ली 9 P. (व्लिनाति rarely व्लीनाति, Caus. व्लेपयति) 1
To go, move. -2 To support, hold, maintain. -3 To
choose, select.

व्लीन p. p. 1 Crushed, sunk down. -2 Held,
supported.

व्लेक्ष् 10 U. (व्लेक्षयति-ते) To see; cf. वेक्ष्.

व्लेष्कः A snare, noose.

श

शः 1 A cutter, destroyer. -2 A weapon. -3 N.
of Śiva. -शम् Happiness; हर्तुर्वाति न गोचरं किमपि
शं पुष्पाति यत् सर्वदा Bh. 2. 16.

शंयु a. Happy, prosperous; कुर्वाणा पश्यतः शंयून् सखिणी
सुहसानना Bk. 4. 18. -युः A deity presiding over sacri-
fice; शंयोरभिखवन्ताय अयवीय नमो नमः Mb. 13. 14. 9.

शंच a. Happy, fortunate. -चः 1 Ploughing in the
regular direction. -2 The thunderbolt of Indra. -3
The iron head of a pestle.

शंस 1 P. (शंसति, शस्त; pass. शस्यते) 1 To praise,
extol, approve of; साधु साध्विति भूतानि शंसुर्मास्तात्मजम्
Rām.; संन्यासं कर्मणां कृष्ण पुनर्योगं च शंससि Bg. 5. 1. -2 To
tell, relate, express, declare, communicate, announce,
report (with dat. or sometimes gen. of person or by
itself); शंसंसीतापरिदेवनान्तमनुष्ठितं शासनमप्रजाय R. 14. 83;
न मे हिया शंसति किञ्चिदीप्सितम् 3. 5; 2. 68; 4. 72; 9. 77;
11. 84; Ku. 3. 60; 5. 51. -3 To indicate, bespeak,
show; यः (अशोकः) सावज्ञो माधवश्रीनियोगे पुष्पैः शंसत्यादरं
त्वत्प्रयत्ने M. 5. 8; Ki. 5. 23; Ku. 2. 22. -4 To repeat,
recite; ओमिति शंसति Ch. Up. 1. 1. 9. -5 To hurt, injure.
-6 To revile, traduce. -7 To praise in ऋक् verse not

set to music (as distinguished from स्तु 2 U.); प्रगीतेषु
मन्त्रवाक्येषु स्तौतिशब्दः अप्रगीतेषु शंसतिशब्दः ŚB. on MS.
7. 2. 17.

शंसः Ved. 1 Praise. -2 Recitation. -3 Calli-
invocation. -4 A charm, spell. -5 Wishing well to
-6 A blessing. -7 A curse. -8 Calumny.

शंसनम् [शंस-ल्युट्] 1 Praising. -2 Telling, relating.
-3 Reciting.

शंसनीय a. To be praised, praiseworthy.

शंसा [शंस-अ] 1 Praise. -2 Wish, desire, hope. -3
Repeating, narrating. -4 Reciting. -5 Conjecture,
belief; मातास्य युगपद् वाक्यं विप्रियं प्रियशंसया Rām. 2. 72. 41
(com. प्रियशंसया प्रियशङ्कया).

शंसित p. p. [शंस-क्त] 1 Praised, extolled. -2 Told,
said, spoken, declared. -3 Wished, desired. -4 Ascer-
tained, established, determined. -5 Falsely accused,
calumniated. -6 Observed (अनुष्ठित); इदं शास्त्रमधीयानो
ब्राह्मणः शंसितवतः Ms. 1. 104.

शंसिन् a. (Usually at the end of comp.) 1 Prai-
sing. -2 Telling, announcing, communicating; प्रजावती

दोहदशंसिनी ते R. 14. 45. -3 Indicating, bespeaking; मूर्धानः क्षतहुंकारशंसिनः Ku. 2. 26; अभिमतफलशंसी चारु पुरफोर बाहुः Bk. 1. 27; प्रार्थनासिद्धिशंसिनः R. 1. 42; Śi. 9. 77. -4 Presaging, foretelling; बभूव सर्वं शुभशंसि तत्क्षणम् R. 3. 14; 12. 90.

शंस्त m. 1 A praiser, panegyrist. -2 A reciter of hymns.

शंस्य a. 1 Loudly read; (Dānasāgara, Bibl. Ind. 274, Fasc. 1, p. 63). -2 Praiseworthy. -3 Desirable.

शक् I. 5 P. (शक्नोति, शक्त) 1 To be able, be competent for, have power to effect (usually with an inf. and translatable by 'can'); अदर्शयन् वक्तुमशक्नुवत्यः शाखाभिरावर्जितपल्लवाभिः R. 13. 24; Bk. 3. 6; Me. 20; sometimes, with acc. or dat.; दानेन वधनिर्णयं सर्पादीनामशक्नुवन् Ms. 11. 139; with gen. also; see शक्त. -2 To bear, endure. -3 To be powerful. -Pass. To be able, be possible or practicable (giving a passive sense to a following infinitive); तत् कर्तुं शक्यते 'it can be done'. -Desid. (शिक्षति) 1 To wish to be able. -2 To learn. -II. 4 U. (शक्यति-ते, शक्त) 1 To be able, have power to effect. -2 To bear, endure. -3 To give. -4 To aid. -5 To know (mostly Ved in these senses).

शकः 1 N. of a king (especially applied to Śālivāhana; but scholars do not seem to have yet agreed as to the precise meaning and scope of the word). -2 An epoch, era (the term is especially applied to the era of Śālivāhana which commences 78 years after the Christian era). -काः (m. pl.) 1 N. of a country. -2 N. of a particular tribe or race of people (mentioned in Ms. 10. 44 along with the Paundrakas &c.; see Mu. 5. 11 also). -Comp. -अन्तकः, -अरिः epithets of king Vikramāditya who is said to have exterminated the Śakas. -अब्दः, -कालः a year of the Śaka era. -कर्तृ, -कृत् m. the founder of an era.

शकम् Dung, cow-dung (Ved.).

शकटः, -टम् [शक्-अट् U. 4. 81] 1 A cart, carriage, waggon; रोहिणीशकटम् Pt. 1. 213, 211, 212; Y. 3. 42. -2 Cart-stand; caravansary; कृष्णरामौ वृत्तौ गोपैः पुराच्छकटमीयतुः Bhāg. 10. 42. 23. -टः 1 A form of military array resembling a wedge; Ms. 7. 187. -2 A measure of capacity, cart-load equal to 2000 palas. -3 N. of a demon slain by Kṛiṣṇa when quite a boy. -4 N. of a tree (तिनिश). -5 An implement for preparing grain. -Comp. -अक्षः the axle of a cart. -अरिः, -हन् m. epithets of Kṛiṣṇa. -आह्वा the lunar asterism Rohiṇī (so called because it is figured by a cart). -उर्वी even, flat space; Gīrvāṇa; Mb. 13. 85. 50 (com. शकटोर्वी तु श्रुत्यन्तरात्). -भेदः the division of Rohiṇī by a planet passing through it; cf. यदि रोहिण्याः शकटं भिनत्ति रविनन्दनो गगनवीथयाम् । द्वादश वर्षाणि तदा न हि वर्षति वासवो भूमौ ॥ Pt. 1. 211. -बिलः a gallinule. -व्यूहः a particular form of

military array. -व्रतम् a particular observance. -सार्थः a train of carts; caravan.

शकटिका A small cart, a toy-cart; as in मुच्छकटिका.

शकन् n. Ordure, feces, especially of animals; (this word has no forms for the first five inflections, and is optionally substituted for शक्त् after acc. dual).

शकरम् See शकल (1); मांसान्यस्य शकराणि Bri. Up. 3. 9. 28.

शकलः, -लम् [शक्-कल् U. 1. 109] 1 A part, portion, piece, fragment, bit; ताभ्यां स शकलाभ्यां च दिवं भूमिं च निर्ममे Ms. 1. 13; उपलशकलमेतद्वेदकं गोमयानाम् Mu. 3. 15; R. 2. 46; 5. 73. -2 A pot-sherd; प्रतिगृह्य पुटेनैव पाणिना शकलेन वा Ms. 6. 28. -3 A spark; उद्यत्शानुशकलेषु खुराभिघातात्. -लम् 1 Bark. -2 The scales (of a fish). -3 A half; as in चन्द्रशकलम्. -4 Cinnamon.

शकलित a. Reduced to fragments, shattered to pieces.

शकलिन m. A fish.

शकलीकृ 8 U. To reduce to fragments or pieces, cut to pieces, divide.

शकारः The brother of a king's concubine, the brother-in-law of a king by a wife not regularly married (अनूढाभ्रातृ); (he is usually represented as a strange mixture of pride, folly, and vanity, of low family, and raised to power by reason of his relation to the king. In the Mṛichchhakatika of Śūdraka where he plays a prominent part, his character is well exhibited in his lightness and frivolity of spirit, vain-glory, constant reference to his high connection, his blundering and ludicrous folly, but withal cruelty enough to throttle the heroine when she refused to yield to his desire; S. D. thus defines him:— मदमूर्खताभिमानी दुष्कुल-तैश्चर्यसंयुक्तः । सोऽयमनूढाभ्राता राज्ञः श्यालः शकार इत्युक्तः ॥ 81.

शकुनः [शक्-उन् U. 3. 49] 1 A bird (in general); केनेदृशी जातु परा हि दृष्टा वागुच्यमाना शकुनेन संस्कृता Mb. 3. 197. 11; शकुनोच्छिष्टम् Y. 1. 168. -2 A kind of bird, a vulture or kite. -3 A kind of song (sung at festivals). -नम् 1 An omen, a prognostic, any omen presaging good or evil; अशकुनेन स्खलितः क्लितरोऽपि Śi. 9. 83. -2 An auspicious omen. -Comp. -ज्ञ a. knowing omens. (-ज्ञा) a small house-lizard. -ज्ञानम् knowledge of omens, augury. -शास्त्रम् 'the science of omens', N. of a work.

शकुनिः [शक्-उनि] 1 A bird; तरुशकुनिकुरङ्गान् मैथिली यानपुष्यत् U. 3. 25; Ms. 12. 63. -2 A vulture, kite or eagle. -3 A cock. -4 N. of a son of Subala, king of Gāndhāra and brother of Gāndhārī, wife of Dhritarāṣṭra; he was thus the maternal uncle of Duryodhana whom he assisted in many of his wicked schemes to exterminate the Pāṇḍavas. The name is now usually applied to an old wicked-minded relative whose counsels tend

to ruin. -5 N. of a demon killed by Kṛiṣṇa. -Comp. -ईश्वरः N. of Garuḍa. -प्रपा a trough for watering birds. -वादः 1 the cry or sound of a bird. -2 the crowing of a cock.

शकुनी 1 A hen-sparrow. -2 A kind of bird.

शकुन्तः [शक्-उन्त] 1 A bird in general; अंसव्यापि-शकुन्तनीडनिचितं विभ्रज्जटामण्डलम् S. 7. 11. -2 The blue jay. -3 A kind of bird. -4 A sort of insect.

शकुन्तकः A bird.

शकुन्तला [शकुन्तैः लायते ला घञर्थे क] N. of the daughter of Viśvāmitra by the nymph Menakā who was sent down by Indra to disturb the sage's austerities. [When Menakā went up to the heaven she left the child in a solitary forest where she was taken care of by 'Śakuntas' or birds, whence she was called "Śakuntalā". She was afterwards found by the sage Kaṇva and brought up as his own daughter. When Duṣyanta in the course of his hunting came to the sage's hermitage, he was fascinated by her charms and prevailed on her to become his wife by the Gandharva form of marriage; (see Duṣyanta). She bore to him a son named Bharata, who became a universal monarch, and gave his name to India which came to be called Bharatavarṣa.]

शकुन्तिः A bird; कलमविरलं रत्युत्कण्ठाः क्वणन्तु शकुन्तयः U. 3. 24.

शकुन्तिका 1 A bird; छद्मना परिददामि मृत्यवे सौनिको गृह-शकुन्तिकामिव U. 1. 45. -2 A kind of bird. -3 A locust, cricket.

शकुर a. Tame, quiet (as an animal); Hch. 6.

शकुलः, -ली [शक्-उलच् Un. 1. 93] A kind of fish. -Comp. -अक्षका, -अक्षी white bent grass, Panicum Dactylon (Mar. शुक्लदूर्वा). -अदनी 1 a kind of medicinal plant (called Kaṭki). -2 an earthworm. -अर्भकः, -गण्डः a kind of fish.

शकुत् n. [शक्-शतन् Un. 4. 58] Ordure, excrement, especially of animals. -Comp. -करिः m., f., -करी a calf; शकुत्करिर्वृत्तः Sk. -कीटः a dung-beetle. -द्वारम् the anus. -पिण्डः, -पिण्डकः a ball or lump of dung; शष्पाप्यति प्रकिरति शकुत्पिण्डकानाम्नात्रान् U. 4. 26. -भेदः diarrhoea.

शकरः, -शकरिः A bull; Hch. 6.

शकरी 1 A river. -2 A girdle, zone. -3 A woman of impure caste. -4 A finger. -5 N. of a metre; L. D. B.

शक्त p. p. [शक्-क्त] 1 Able, capable, competent (with gen. or loc. or inf.); बहुवोऽस्य कर्मणः शक्ताः Ve. 3; तस्योप-कारे शक्तस्त्वं किं जीवन् किमुतान्यथा ibid; शक्तस्य शक्यकारणात् Sān. K. 9. -2 Strong, mighty, powerful. -3 Rich,

opulent; शक्तः परजने दाता स्वजने दुःखजीविनि Ms. 11. 9. -4 Significant, expressive, conveying a meaning by denotation (अभिधा or शक्ति) and not by indication (लक्षणा) (as a word). -5 Clever, intelligent. -6 Speaking kindly or agreeably.

शक्तिः f. [शक्-क्तिन्] 1 (a) Power, ability, capacity, strength, energy, prowess; दैवं निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या Pt. 1. 361; ज्ञाने मौनं क्षमा शक्तौ R. 1. 22; so यथाशक्ति, स्वशक्ति &c. (b) Faculty, capacity; स्मरण-शक्ति 'retentive faculty or memory'. -2 Regal power; (it has three parts or elements; 1 प्रभुशक्ति or प्रभावशक्ति 'the majesty or pre-eminent position of the king himself'; 2 मंत्रशक्ति 'the power of good counsel'; and 3 उत्साहशक्ति 'the power of energy'); राज्यं नाम शक्तित्रयात्मम् Dk.; त्रिसाधना शक्तिरिवार्थसंचयम् R. 3. 13; 6. 33; 17. 63; Śi. 2. 26. -3 The power of composition, poetic power or genius; शक्तिर्निपुणता लोकशास्त्रकाव्याद्यवेक्षणान् K. P. 1; see explanation ad loc. -4 The active power of a deity, regarded as his wife, female divinity; (these are variously enumerated, 8, 9 or even 50 being mentioned); स जयति परिणद्धः शक्तिभिः शक्तिनाथः Māl. 5. 1; S. 7. 35. -5 A kind of missile; शक्तिखण्डामर्षितेन गाण्डीविनोक्तम् Ve. 3; ततो विभेद पौलस्त्यः शक्त्या वक्षसि लक्ष्मणम् R. 12. 77. -6 A spear, dart, pike, lance. -7 (In phil.) The relation of a term to the thing designated. -8 The power inherent in cause to produce its necessary effect. -9 (In Rhet.) The power or signification of a word; (these are three अभिधा, लक्षणा and व्यञ्जना); तिस्रः शब्दस्य शक्तयः S. D. 11. -10 The expressive power or denotation of a word (opp. लक्षणा and व्यञ्जना); it is thus defined:—अस्माच्छब्दादयमर्थो बोद्धव्य इत्याकारकोऽनादिसंकेतः शक्तिः Tarka K. -11 The female organ, the counterpart of the Phallus of Śiva worshipped by a sect of people called Śāktas. -12 A sword. -13 An implement in gambling. -Comp. -अर्थः perspiring and panting through fatigue or exertion. -अपेक्ष, -अपेक्षिन् a. having regard to strength; षाड्गुण्यमुपयुज्जीत शक्त्यपेक्षो रसायनम् Śi. 2. 93. -कुण्ठनम् the deadening of a power. -ग्रह a. 1 apprehending the force or meaning. -2 armed with a spear. (-हः) 1 apprehension of the force, meaning, or acceptance of a word. -2 a spearman, lancer. -3 an epithet of Śiva. -4 of Kārtikeya. -ग्राहक a. determining or establishing the meaning of a word. (-कः) epithet of Kārtikeya. -त्रयम् the three constituent elements of regal power; see शक्ति (2) above. -धर a. strong, powerful. (-रः) 1 a spearman. -2 an epithet of Kārtikeya; ततस्तामेव चोत्कृष्य शक्तिं शक्तिधरप्रियः Rām. 7. 8. 11. -ध्वजः N. of Kārtikeya; शक्तिध्वजशिखरशूलोत्सर्प सौधमागतम् Dk. 2. 5. -नाथः N. of Śiva; स जयति परिणद्धः शक्तिभिः शक्तिनाथः Māl. 5. 1. -पर्णः Alstonia Scholaris (Mar. सातवीण). -पाणिः, -भृत् m. 1 a spearman. -2 an epithet of Kārtikeya. -पातः 1 prostration of strength. -2 In Yoga philosophy, a spiritual procedure.

by which the preceptor puts his strength (spiritual power) in his pupil. -पूजकः a Śakta q. v. -पूजा the worship of Śakti. -पूर्वः an epithet of Parāśara. -वैकल्यम् loss of strength, debility, incapacity. -हीन a. powerless, weak, impotent. -हेतिकः a lancer, spearman.

शक्तितम् ind. According to power, to the best of one's power or ability.

शक्तिमत् a. 1 Strong, able, powerful, mighty. -2 Possessing a competence. -3 Armed with a weapon.

शक्मन् n. [शक् मन्त् Un. 4. 160] Ved. Power, strength, energy. -m. N. of Indra.

शक्य pot. p. 1 Possible, practicable, capable of being done or effected (usually with an inf.); शक्यो वारयितुं जलेन हुतमुक् Bh. 2. 11; R. 2. 49, 54. -2 Fit to be effected. -3 Easy to be effected. -4 Directly conveyed or expressed (as the meaning of a word); शक्योऽर्थोऽभिधया ज्ञेयः S. D. 10. -5 Potential. -6 Of agreeable or sweet address; 'शक्यः प्रियंवदः प्रोक्तः' इति हलायुधः; शक्यः संविभागशीलः Dk. 2. 5. (The form शक्यम् is sometimes used as a predicative word with an inf. in a passive sense, the real object of the infinitive being in the nom. case; एवं हि प्रणयवती सा शक्यमुपेक्षितुं कुपिता M. 3. 22; शक्यं... अविरलमालिङ्गितुं पवनः Ś. 3. 6; विभूतयः शक्यमवानुमूजिताः Subhāṣ.; न हि देहभृता शक्यं त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः Bg. 18. 11.). -Comp. -अर्थः the meaning directly expressed. -प्रतीकार a. remediable. -सामन्तता the state of being able to conquer the neighbouring kings.

शक्यता, -शक्यत्वम् 1 Possibility, practicability. -2 Capacity, capability.

शक्तु m., n. The flour or meal of barley, barley-meal; see सक्तु.

शक्न, -शक्नु a. Speaking kindly or agreeably.

शक्रः [शक्-रक्] 1 N. of Indra; एकः कृती शक्रन्तेषु योऽन्यं शक्रान्न याचते Kuval. -2 The Arjuna tree. -3 The Kuṭaja tree. -4 An owl. -5 The asterism ज्येष्ठा. -6 The number 'fourteen'. -7 N. of Śiva. -8 Lord; शक्रप्रस्थस्य शक्रेण विरुद्धोऽयमभूत् सदा Śiva B. 9. 5. -Comp. -अशनः the Kuṭaja tree. (-नम्) an intoxicating drink prepared from hemp. -आख्यः an owl. -आत्मजः 1 Jayanta, son of Indra. -2 Arjuna. -उत्थानम्, -उत्सवः a festival in honour of Indra on the 12th day of the bright half of Bhādrapada. -काष्ठा the east. -गोपः a kind of red insect; cf. इन्द्रगोपः; अविरलविततेव शक्रगोपैरक्षित-नीलतृणोलपा धरित्री Ki. 10. 3. -जः, -जातः a crow. -जालम् magic, sorcery. -जित्, भिद् m. epithets of Meghanāda, son of Ravana. -द्रुमः the Devadāru tree. -धनुस् n., -शरासनम् the rain-bow. -ध्वजः a flag set up in honour of Indra; जृम्भमाणः सुविपुलं शक्रध्वजमिवोच्छ्रितम् Mb. 3. 146. 70. -पयोयः the Kuṭaja tree. -पादपः 1 the

Kuṭaja tree. -2 the Devadāru tree. -प्रस्थम् = इन्द्रप्रस्थ q. v. -भवनम्, -भुवनम्, -वासः heaven, paradise. -भूमवा colocynth. -मातृका a wooden post for supporting Indra's banner. -मूर्धन् m., -शिरस् n. an ant-hill, a hillock. -लोकः the world of Indra. -वल्ली colocynth (इन्द्रवारुणी). -वाहनम् a cloud. -शाखिन m. the Kuṭaja tree. -शाला a sacrificial ground. -सारथिः 'the charioteer of Indra', an epithet of Matali. -सुतः 1 an epithet of Jayanta. -2 of Arjuna. -3 of Vāli. -सृष्टा yellow myrobalan.

शक्राणी N. of Śachī, wife of Indra.

शक्तिः 1 A cloud. -2 The thunderbolt of Indra. -3 A mountain. -4 An elephant.

शक्रुकः A kind of poison (cf. सकुकः); L. D. B.

शक्वः An elephant; भिन्नः स्वदेशोदिततालपक्वभ्रमेन्द्रशक्व-क्षुतदन्तकुन्तैः Rām. ch. 6. 73.

शक्वन् a. [शक्-वनिप् Un. 4. 123] Ved. Strong, powerful. -m. 1 An elephant. -2 An artificer; Ś. B.

शक्वरः A bull, an ox. -री 1 A finger. -2 A finger-ring. -3 A girdle, zone. -4 A cow. -5 N. of a Sāman; एताः शक्वर्यो लोकेषु प्रोताः Ch. Up. 2. 17. 1.

शङ्क् 1 A. (शङ्क्ते, शङ्कित) 1 To doubt, be uncertain, hesitate, be doubtful; शङ्के जीवति वा न वा Rām. -2 To dread, fear, be afraid (with abl.); नाशङ्किष्ठ विवस्वतः Bk. 15. 39; अशङ्कितेभ्यः शङ्केत शङ्कितेभ्यश्च सर्वतः Subhāṣ. -3 To suspect, mistrust, distrust; स्वदेवैर्भवति हि शङ्कितो मनुष्यः Mk. 4. 2. -4 To think, believe, fancy, imagine, think probable, suspect, fear; त्वय्यासवे नयन-मुपरिस्पन्दि शङ्के मृगाक्ष्याः Me. 97; नाहं पुनस्तथा त्वयि यथा हि मां शङ्कसे भीरु V. 3. 14; Bk. 3. 26; N. 22. 42. -5 To start an objection, raise a doubt or objection (about); अत्रेदं शङ्क्यते (often used in controversial language); न च ब्रह्मणः प्रमाणान्तरगम्यत्वं शङ्कितुं शक्यम् Sarva S. -Caus. To frighten, terrify.

शङ्कनीय a. 1 Doubtful, questionable. -2 Fit to be suspected; शङ्कनीया हि लोकेऽस्मिन्निष्प्रतापा दरिद्रता Mk. 3. 24. -3 To be supposed or imagined.

शङ्का [शङ्क-अ] 1 Doubt, uncertainty. -2 Hesitation, scruple. -3 Suspicion, distrust, misgiving; अपाय-शङ्का; अरिष्टशङ्का &c. -4 Fear, apprehension, dread, alarm; जातशङ्कैर्देवैर्मेनका नामाप्सराः प्रेषिता Ś. 1; कैकेयीशङ्कये-वाह R. 12. 2; 13. 42; Me. 71. -5 Hope, expectation. -6 (Mistaken) belief, suspicion, (wrong) impression; सजमपि शिरस्यन्धः क्षिप्तं धुनोत्यहिशङ्कया Ś. 7. 24; कुर्वन् वधू-जनमनःसु शशाङ्कशङ्काम् Ki. 5. 42; हरिततृणोद्गमशङ्कया 5. 38. -7 An objection started in disputation. -8 Presumption. -Comp. -अन्वित, -आकुल a. filled with fear or doubt, doubtful, afraid. -अभियोगः a charge on suspicion. -आस्पदम् a matter of doubt. -निवृत्तिः f. solving or clearing a doubt.

शङ्कित *p. p.* 1 Doubtful, suspected, feared. -2 Suspicious, suspecting, distrustful. -3 Uncertain, doubtful. -4 Fearful, apprehensive, alarmed; शङ्कितदृष्टिः Pt. 1. 197. -5 Weak, unsteady; (see शङ्क्). -Comp. -चित्त, -मनस् *a.* 1 timid, faint-hearted. -2 suspicious, distrustful. -3 doubtful. -वर्णः a thief.

शङ्किन *a.* 1 Doubting, suspecting, fearing, believing (at the end of comp.); त्वदुपावर्तनशङ्कि मे मनः R. 8. 53; अतिस्नेहः पापशङ्की S. 4. -2 Full of danger; तस्मादम्बुपते-रिवावनिपतेः सेवा सदा शङ्किनी Subhāṣ.

शङ्कुर *a.* Fearful, frightful.

शङ्कः A draught-ox.

शंकर *a.* (-रा-री *f.*) [शं सुखं करोति कृ-अच्] Conferring happiness or prosperity, auspicious, propitious; भीताः शितशराभीताः शंकरं तत्र शंकरम् (मेनिरे) Ki. 15. 31. -रः 1 N. of Śiva. -2 N. of a celebrated teacher and author (शंकराचार्य). -री 1 N. of Pārvatī, wife of Śiva. -2 Bengal madder. -3 The Sāmī tree. -Comp. -आचार्यः N. of a celebrated teacher of Vedānta philosophy and reviver of Brāhmanism. -आवासः 1 the Kailāsa. -2 camphor. -प्रियः the francoline partridge. -शुक्रम् quick-silver.

शङ्कुः [शङ्क्-उण् Un. 1. 36] 1 A dart, spear, spike, javelin, dagger; oft. at the end of comp.; शोकशङ्कुः 'the dart of grief', i. e. sharp or poignant grief; तथैव तीव्रो हृदि शोकशङ्कुर्मर्माणि कृन्तनपि किं न सोढः U. 3. 35.; R. 8. 98; Ki. 16. 15. -2 A stake, pillar, post, pale; महासुहयः सैन्धवः पड्वीशशङ्कुन् संवृहेत् Bri. Up. 6. 1. 13; निखातशङ्कुसंबद्धसैन्धवश्रेणिसंयुतम् Siva B. 20. 53. -3 A nail, pin, peg; बभूवुः सप्त दुर्धर्षाः खादिरैः शङ्कुभि-श्चिताः Mb. 3. 284. 3; अयःशङ्कुचितां रक्षः शतप्रीमथ शत्रवे (अक्षिपत्) R. 12. 95. -4 The sharp head or point of an arrow, barb; Dk. 1. 1. -5 The trunk (of a lopped tree), stump, pollard. -6 The pin of a dial. -7 A measure of twelve fingers. -8 A measuring-rod. -9 The sine of altitude (in astr.). -10 Ten billions. -11 The fibres of a leaf; यथा शङ्कुना सर्वाणि पर्णानि संवृण्णानि Ch. Up. 2. 23. 3. -12 An ant-hill. -13 The penis. -14 The skate-fish. -15 A demon. -16 Poison. -17 Sin; crime. -18 An aquatic animal, particularly, a goose. -19 N. of Śiva. -20 The Sāla tree. -21 A kind of perfume (नखी). -22 N. of Kāma, the god of love. -Comp. -कर्ण *a.* spike-eared; महावृक्षगलस्कन्धः शङ्कुकर्णो विभौषणः Mb. 1. 152. 4. (-र्णः) an ass. -छाया the shadow of a gnomon. -जीवा (in astr.) the gnomon sine. -तरुः, -वृक्षः the Sāla tree. -यानम् a hole for a pin. -पुच्छम् the sting (of a bee etc.). -फला, -फलिका the Sāmī tree. -मुखः 1 a crocodile. -2 a kind of leech. -मूली the 15th day of the light half of मार्गशीर्ष.

शङ्कव्यम् Anything fit for a stake (as wood &c.)

शङ्कुचिः, शङ्कोचः, (-चिः) A skate-fish.

शङ्कुला [शङ्क्-उलच् Un. 1. 93] 1 A kind of knife or lancet. -2 A pair of scissors. -Comp. -खण्डः a piece cut off with a pair of scissors.

शङ्खः, -ङ्खम् [शम्-ख Un. 1. 102] 1 The conch-shell, a shell; न श्वेतभावमुज्जति शङ्खः शिखिमुक्तमुक्तोऽपि Pt. 4. 110; शङ्खान् दध्मुः पृथक् पृथक् Bg. 1. 18. -2 The bone on the forehead; शङ्खान्तरयोनि विलोचनं यत् Ku. 7. 33; Rām. 6. 48. 10. -3 The temporal bone. -4 The part between the tusks of an elephant. -5 A hundred billions. -6 A military drum or other martial instrument. -7 A kind of perfume (नखी). -8 One of the nine treasures of Kubera. -9 N. of a demon slain by Viṣṇu. -10 N. of the author of a Smṛiti (mentioned in conjunction with लिखित q. v.). -11 A bracelet (made of conch-shell); अवग्रन्थाः प्रकोष्ठस्थाश्चकुः शङ्खाः स्वनं महत् Bhāg. 11. 9. 6. -Comp. -अन्तरम् the forehead. -आवर्तः 1 the convolution of a shell. -2 a kind of fistula in the rectum. -उदकम् the water poured into a conch-shell. -कारः, -कारकः a shell-cutter described as a kind of mixed caste. -क्षीरम् an impossibility; cf. खपुष्प. -चरी, -चर्ची a mark made with sandal (on the forehead). -चूर्णम् powder produced from shells. -जः a large pearl (of the shape of a pigeon's egg). -द्रावः, -द्रावकः a solvent for dissolving shells. -द्राविन् Rumeṣ Vesicarius (आम्ल-वेतस्, Mar. चुका). -धमः, -धमा *m.* a shell-blower, conch-blower; शङ्खस्य तु ग्रहणेन शङ्खधमस्य वा शब्दो गृहीतः Bri. Up. 2. 4. 8. -ध्वनिः the sound of a conch (sometimes, but erroneously, used to denote a cry of alarm or despair). -नखः a kind of aquatic animal, snail; लघैः शङ्खनखैः Mb. 13. 50. 20. -पालः 1 an epithet of the sun. -2 a kind of sweetmeat (Mar. शंकरपळे). -3 a kind of snake. -प्रस्थः a spot on the moon. -भृत् *m.* an epithet of Viṣṇu. -मुखः an alligator. -मुक्ता the mother of pearls. -लिखितः a righteous or just king. (-द्वल) N. of two writers of Smṛitis. -चलयः a shell-bracelet. -वेला the hour at which the conch is blown; यथा शङ्खवेलायामागतव्यमिति यस्मिन्नपि ग्रामे शङ्खो नाध्मायते तस्मिन्नपि स तथाकालोऽस्तीति न आगमनं परिहारस्यते SB. on MS. 6. 4. 42. -स्वनः the sound of a conch.

शङ्खकः, -कम् A conch-shell. -कः 1 A disease of the head. -2 The temporal bone. -कम् A bracelet (made of conch-shell); प्रचलकलापिकलशङ्खकस्वना Si. 13. 41.

शङ्खनकः, (-खः) A small conch or shell.

शङ्खिन *m.* 1 The ocean. -2 An epithet of Viṣṇu. -3 A conch-blower. -4 A worker in shells.

शङ्खिनी 1 A woman of one of the four classes into which writers on erotic science divide women; the Ratimāñjarī thus describes her :— दीर्घातिदीर्घनयना वर-सुन्दरी या कामोपभोगरसिका गुणशीलयुक्ता । रेखात्रयेण च विभूषित-कण्ठदेशा सम्भोगकेलिरसिका किल शङ्खिनी सा ॥ cf. चित्रिणी, हस्तिनी,

and पद्मिनी also. -2 A female spirit, or a kind of fairy. -3 Mother of pearl. -4 A particular vein. -Comp. -फलः the Śirīṣa tree.

शच् 1 A. (शच्ते) To speak, say, tell.

शचिः, -ची f. N. of the wife of Indra; असूत पुत्रं समये शचीसमा R. 3. 13, 23. -ची Ved. 1 Speech, eloquence. -2 Activity, energy. -3 Power, strength. -4 A holy or pious act; devotion. -Comp. -पतिः, -भर्तृ m. epithets of Indra.

शच्च 1 A. (शच्चते) To go, move.

शद् I. 1 P. (शटति) 1 To be sick. -2 To divide, separate. -3 To be dissolved. -4 To be weary or dejected. -5 To go. -II. 10 A. (शाटयते) To praise, flatter.

शट a. Sour, acid, astringent.

शटा The matted hair of an ascetic; cf. जटा, सिंहकेशर.

शटिः, -टी f. The plant called Zedoary.

शट्टकम् Flour of rice mixed with water and ghee.

शट् I. 1 P. (शटति) To deceive, cheat, defraud. -2 To hurt, kill. -3 To suffer pain. -II. 10 P. (शाटयति) 1 To finish. -2 To leave unfinished. -3 To go, move. -4 To be idle or lazy (शटयति). -5 To deceive, cheat. -6 To speak ill of. -7 To speak well or elegantly.

शट a. [शट्-अच्] 1 Crafty, deceitful, fraudulent, dishonest, perfidious. -2 Wicked, depraved. -ठः 1 A rogue, cheat, knave, swindler; Ms. 4. 30; Bg. 18. 28. -2 A false or deceitful lover (who pretends to love one woman while his heart is fixed on another); ध्रुवमस्मि शठः शुचिस्मिते विदितः कैतववत्सलस्त्व R. 8. 49; 19. 31; शठ इति मयि तावदस्तु ते परिचयवत्यवधीरणा प्रिये M. 3. 19; (the S. D. thus defines a शठः—शठोऽयमेकत्र बद्धभावो यः । दक्षितबहिरचुरागो विप्रियमन्यत्र गूढमाचरति ॥ 74). -3 A fool, blockhead. -4 A mediator, arbitrator. -5 The Dhattūra plant. -6 An idler, a lazy fellow. -ठम् 1 Iron. -2 Saffron. -Comp. -उदकं a. deceitful in the end.

शण् 1 P. (शणति) To give.

शणम् Hemp. -Comp. -तान्तव a. made of hempen string; वैश्यस्य शणतान्तवी (मेखला) Ms. 2. 42. -पट्टः hempen bandage. -सूत्रम् 1 a hempen cord or string; शणसूत्रमयं राज्ञः (उपवीतम्) Ms. 2. 44. -2 a net made of hemp. -3 cordage.

शणीरम् A bank or alluvial island in the middle of the river Soma.

शण्डः A eunuch (= शण्ड q. v.).

शण्ड् 1 P. (शण्डति) 1 To heap, collect. -2 To hurt, wound.

सं इ. को... १९२

शण्डः [शण्ड्-अच् Un. 1. 113] 1 An impotent man, a eunuch. -2 A bull. -3 A bull at liberty to move. -4 Curds. -ण्डम् A collection, multitude; cf. षण्ड or खण्ड.

शण्डिलः [शण्ड्-इलच् Un. 1. 53] A sage.

शण्डः 1 A eunuch, an impotent man. -2 A male attendant in the women's apartments (chosen from the class of eunuchs or emasculated persons). -3 A bull. -4 A bull at liberty to move. -5 A mad-man.

शतम् 1 A hundred; निःस्वो वष्टि शतम् Śānti. 2. 6; शतमेकोऽपि संघते प्राकारस्थो धनुर्धरः Pt. 1. 229; (शत is used in the singular with a plural noun of any gender; शतं नराः; शतं गावः; or शतं गृहाणि, in which case it is treated as a numeral adjective; but sometimes in dual and plural also; द्वे शते, दश शतानि &c. It is also used with a noun in the genitive; गवां शतम्, वर्षाणां शतम् ' a century of cows, years ' &c. At the end of comp., it may remain unchanged; भव भर्ता शरच्छतम् or may be changed into शती; as in आर्यासप्तशती a work of Govardhanāchārya.). -2 Any large number; as in शतपत्र- q. v. -Comp. -अक्षी 1 night. -2 the goddess Durgā. -अङ्गः 1 a car, carriage; especially, a war chariot. -2 N. of a tree (तिनिश). -अनीकः 1 an old man. -2 an army officer possessing a hundred footmen; शतानां तु शतानीकः Śukra. 2. 140. -अब्दम् a century. -अरम्, -आरम् the thunderbolt of Indra. -अरुस् n., -अरुषी a leprous disease of the skin. -अवरः a fine of a hundred. (-री) 1 N. of a plant. -2 N. of the wife of Indra. -आनकम् a cemetery. -आनन्दः 1 N. of Brahman. -2 of Viṣṇu or Kṛiṣṇa. -3 of the car of Viṣṇu. -4 of a son of Gautama and Ahalyā, the family-priest of Janaka; गौतमश्च शतानन्दो जनकानां पुरोहितः U. 1. 16. -आयुस् a. lasting or living for a hundred years. -आवर्तः, -आवर्तिन् m. N. of Viṣṇu. -ईशः 1 the ruler of a hundred. -2 the ruler of a hundred villages; Ms. 7. 115. -कर्मन् the planet Saturn. -कुम्भः 1 N. of a mountain (where gold is said to be found). -2 N. of a sacrifice; शतकुम्भं नाम यज्ञ-मनुभवितुं महर्षेर्धौम्यस्य आश्रमं गता इति Madhyamavyāyoga 1. (-म्भम्) gold. -कृत्वस् ind. a hundred times. -कोटि a. hundred-edged. (-टिः) Indra's thunderbolt; कराग्रजाग्रच्छतकोटिः N. 7. 79. (-f.) a hundred crores; चरितं रघुनाथस्य शतकोटिप्राविस्तरम् Rāma-rakṣā 1. -कतुः an epithet of Indra; अपूर्णमेकेन शतकतूपमः शतं कतूनामपविघ्नमाप सः R. 3. 38. -खण्डम् gold. -गु a. possessed of a hundred cows. -गुण, -गुणित a. a hundred-fold, increased a hundred times; अनुपनतमनोरथस्य पूर्वं शतगुणितेव गता मम त्रियामा V. 3. 22. -ग्रन्थिः f. the Dūrvā grass. -घ्नः N. of Śiva. -घ्नी 1 a kind of weapon used as a missile (supposed by some to be a sort of rocket, but described by others as a huge stone studded with iron spikes and four talas in length; शतघ्नी च चतुस्ताला लोहकण्टकसंचिता; or अयःकण्टकसंचिन्ना शतघ्नी महती शिला); अयःशङ्कुचितां रक्षः शतघ्नीमथ शत्रवे (आक्षिपत्)

R. 12. 95; Bhāg. 9. 15. 30. -2 a female scorpion. -3 a disease of the throat. -4 N. of a plant (करञ्ज). -चन्द्रः a sword or shield adorned with a hundred moons (moon-like spots); ततः शरशतेनास्य शतचन्द्रं समाक्षिपत् Mb. 7. 97. 29. °वर्त्मन् a manner of brandishing the sword; तं श्येनवेगं शतचन्द्रवर्त्ममिश्ररन्तमच्छिद्रमुपर्यधो हरिः Bhāg. 8. 7. 28. -चरणा a centipede. -छद्ः a kind of wood-pecker. -जिह्वः an epithet of Śiva. -तारका, -भिषज्, -भिषा f. N. of the 24th lunar mansion containing one hundred stars. -दलम् a lotus-flower. -दला the white rose. -दुः f. 1 N. of a river in the Punjab now called Sutlej. -2 N. of the Ganges. -धामन् m. an epithet of Viṣṇu. -धार a. 1 flowing in a hundred streams. -2 having a hundred edges. (-रम्) the thunderbolt of Indra. -धृतिः 1 an epithet of Indra. -2 of Brahman; गते शत-धृतौ क्षतः कर्दमस्तेन चोदितः Bhāg. 3. 24. 21. -3 heaven or Svarga. -धौत a. perfectly clean. -पत्रः 1 a peacock. -2 the (Indian) crane. -3 a wood-pecker. -4 a parrot or a species of it. (-त्रा) a woman. (-त्रम्) a lotus; आवृत्तवृत्तशतपत्रनिभम् (आननं) वहन्त्या Mā. 1. 22. °योनि an epithet of Brahman; कम्पेन मूर्ध्निः शतपत्रयोनि (संभावयामास) Ku. 7. 46. -पत्रकः the wood-pecker. -पत्री, -पत्रिकः the white rose. -पथब्राह्मणम् N. of a well-known Brāhmaṇa attached to the Śukla Yajurveda; कृत्स्नं शतपथं चैव प्रणेयसि द्विजर्षभ Mb. 12. 318. 11. -पद्, -पाद् a. having a hundred feet. -पदी, -पाद् f. a centipede. -पद्मम् 1 a lotus with a hundred petals. -2 the white lotus. -पर्वन् -m. a bamboo. (-f.) 1 the full-moon day in the month of Āśvina. -2 Dūrvā grass. -3 the plant Kaṭukā. -4 orris root. -5 the wife of Bhārgava or Śukra. ईशः the planet Venus. -पर्विका 1 Dūrvā grass. -2 orris root. -3 barley. -पाक a. boiled a hundred times. -पाकम् a particular unguent; शतपाकेन तैलेन महार्हेणोपतस्थतुः Mb. 13. 53. 9. -पादः, -पाद् m., -पादी, -पादिका a centipede. -पालः an overseer (of a hundred villages). -पुष्पः epithet of the poet Bhāravi. -पुष्पा, -प्रसूना Anethum Sowa (Mar. शोपा). -पोनः a sieve. -प्रासः the Kara-vira tree. -फलिन् m. a bamboo. -भिषज् see तारका. -भीरुः f. the Arabian jasmine. -मखः, -मन्युः 1 epithets of Indra; प्रसहेत रणे तवानुजान् द्विषतां कः शतमन्युतेजसः Ki. 2. 23; Bk. 1. 5; शतमखमुपतस्थे प्राञ्जलिः पुष्पधन्वा Ku. 2. 64; R. 9. 13. -2 an owl. -मयूखः the moon. -मानः, -नम् 1 a Pala of silver; धरणानि दश ज्ञेयः शतमानस्तु राजतः Ms. 8. 137; अष्टौ शाणाः शतमानं वहन्ति Mb. 3. 134. 15. -2 an Ādhaka q. v. -मार्जः an armourer. -मुख a. 1 having a hundred ways. -2 having a hundred outlets, mouths, or openings; विवेकभ्रष्टानां भवति विनिपातः शतमुखः Bh. 2. 10 (where the word has sense 1 also). (-खम्) a hundred ways or openings. (-खी) a brush, broom. -मूर्धन् m. an ant-hill. -मूला the Dūrvā grass. -यज्वन् m. an epithet of Indra; उपतस्थुरास्थितविषादधियः शतयज्वनो वनचरा वसतिम् Ki. 6. 29. -यष्टिकः a necklace of one hundred strings. -रुद्रियम् 1 a Vedic text (रुद्राध्यायः

-‘नमस्ते रुद्रमन्यवे’ इति याजुषः प्रपाठकः); गृणन्तौ वेदविद्वांसौ तद्वत् शतरुद्रियम् Mb. 7. 81. 13; 7. 202. 120. -2 a particular Śiva-stotra in the Mahābhārata; देवदेवस्य ते पार्थ व्याख्यातं शतरुद्रियम् Mb. 7. 202. 48. -रूपा N. of a daughter of Brahman (who is supposed to be also his wife, from whose incestuous connection with her father is said to have sprung Manu Svāyambhuva). -लुपः, -लुम्पकः an epithet of the poet Bhāravi. -लोचनः an epithet of Indra; कथं वा तस्य न जयो जायते शतलोचन Mb. 8. 87. 73. -वर्ष a. 1 a century old. -2 lasting for a hundred years. (-र्षम्) one hundred years, a century. -वीर्या 1 white-flowering Dūrvā. -2 the plant Śatāvārī. -वेधिन m. a kind of sorrel. -शाख a. 1 various, multifarious. -2 having hundred, i. e. many branches. -संघान a. fixing an arrow a hundred times. -सहस्रम् 1 a hundred thousand. -2 several hundreds, i. e. a large number. -सुखम् endless delight. -साहस्र a. 1 consisting of or containing a hundred thousand. -2 bought with a hundred thousand. -हृदा 1 lightning; दूरं पुरःक्षिप्तशतहृदेव Ku. 7. 39; Mk. 5. 48; V. 4; प्रपतेदपि चाकाशं निपतेयुः शतहृदाः Śiva B. 19. 20. -2 the thunderbolt of Indra. -हृदा the thunderbolt.

शतक a. 1 A hundred. -2 Containing a hundred. -कम् 1 A century. -2 A collection of one hundred stanzas; as in नीति°, वैराग्य°, शृङ्गार° ‘a collection of one hundred stanzas on Nīti’ &c.

शततम a. (-मी f.) One-hundredth.

शतधा ind. 1 In a hundred ways. -2 Into a hundred parts or pieces. -3 A hundred-fold. -f. The Dūrvā grass.

शतशस् ind. 1 By hundreds. -2 A hundred times; शतशः शपे Prab. 3; Ms. 12. 58. -3 A hundred-fold, variously, multifariously; पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशस्य सहस्रशः Bg. 11. 5.

शतिक a. (-की f.), शत्य a. [शतेन क्रीतः शतस्य विकारः तस्यायं वा इति ठन् यत् वा] 1 Containing or consisting of a hundred; गृहे शतिकवृद्धेस्तु सभिकः पञ्चकं शतम् Y. 2. 199. -2 Relating to a hundred. -3 Effected with a hundred. -4 Bought with a hundred. -5 Changed with or for a hundred. -6 Bearing tax or interest per hundred. -7 Indicative of (the acquisition of) a hundred.

शतिन् a. 1 A hundred-fold. -2 Numerous. -m. The owner of a hundred; निस्वो वष्टि शतं शती दशशतम् Śānti. 2. 6; इच्छति शती सहस्रं सहस्री लक्षमीहते Pt. 5. 82.

शतपोनः A sieve.

शतपोनकः Fistula in the anus (with many external openings).

शतनम् Cutting down, felling.

शतृ A technical term used by Pāṇini to denote the Kṛit affix अत् used in forming present participles of the Parasmaipada.

शतेरः (शदेः एरच् त च Uṇ. 1. 59) 1 An enemy. -2 Injury, hurt. -3 A river.

शत्विः [शद्-त्रिप् Uṇ. 4. 69] An elephant.

शत्रुः [शद्-त्रुन् Uṇ. 4. 103] 1 An overthrower, a destroyer, conqueror. -2 An enemy, a foe, an adversary; क्षमा शत्रौ च मित्रे च यतीनामेव भूषणम् Subhāṣ; ऋणकर्ता पिता शत्रुमति च व्यभिचारिणी । भार्या रूपवती शत्रुः पुत्रः शत्रुरपण्डितः ॥ Subhāṣ. -3 A political rival, a rival neighbouring king. -Comp. -उपजापः the secret whisperings of a foe, treacherous overtures of an enemy. -कर्षण, -दमन, -निवर्हण a. subduing, overpowering, or destroying enemies. -कुलम् the house of an enemy; शत्रुकुलं गच्छेत् Ms. 8. 93. -गृहम् N. of the 6th astrological mansion. -घ्नः 'destroyer of enemies', an epithet of a brother of Rāma and twin brother of Lakṣmaṇa, being a son of Sumitrā. He killed the demon Lavaṇa and colonized Mathurā. He had two sons named Subāhu and Bahusruta; see R. 15. -निवर्हण a. foe-destroying. -पक्षः 1 the party or side of an enemy. -2 an opponent, antagonist. -मर्दनः 1 an epithet of Śatrughna. -2 a kind of pavilion. -लाव a. killing foes. -विग्रहः a hostile invasion. -विनाशनः an epithet of Śiva. -सह, -साह a. withstanding an enemy. -सेविन् a. serving a hostile prince; शत्रुसेविनि मित्रे च गूढे युक्तरो भवेत् Ms. 7. 186. -हत्या foe-slaughter. -हन् a. foe-slayer.

शत्रुञ्जयः 1 An elephant. -2 N. of a mountain in Gujrat (गिरनार).

शत्रुतपः a. Overcoming or destroying one's foes.

शत्रवरी Night.

शद् I. 1 P. (but Ā. in conjugational tenses) (शीयते, शन्न) 1 To fall, perish, decay, wither. -2 To go. -Caus. (शादयति-ते) 1 To cause to go, impel. -2 (शातयति-ते) (a) To fell, throw down, cut down; किं भूयस्कटकस्थितिव्यसनिना व्यर्थं खुराः शातिताः Subhāṣ.; Śi. 14. 80; 15. 24. (b) To kill, destroy. -II. 1 P. (शदति) To go (usually with आ).

शदः 1 An eatable vegetable product (fruit, root &c.). -2 Produce, revenue.

शद्रिः (शद्-क्रिन् Uṇ. 4. 67) 1 An elephant. -2 Cloud. -3 N. of Arjuna. -द्रिः f. 1 Lightning. -2 Candied sugar.

शट्ट a. Going, moving. -2 Falling, perishing, decaying, P. III. 2. 159.

शन्न p. p. Fallen, decayed, withered.

शन a. Quiet, soft, calm.

शनकैस् ind. Slowly; see शनैस्; विचिन्वन्तोऽथ शनकैर्जानकीं दक्षिणाम्बुधे A. Rām. 4. 7. 23.

शनिः [शो-अनि किच् Tv.] 1 The planet Saturn (the son of the sun and represented as of a black colour or dressed in dark-coloured clothes). -2 Saturday. -3 N. of Śiva. -Comp. -चक्रम् Saturn's diagram (used for foretelling). -जम् black pepper. -प्रदोषः a term for the (evening) worship of Śiva performed on the thirteenth day of a lunar fortnight when it falls on a Saturday. -प्रस् f. an epithet of Chhāyā, wife of the sun; cf. संज्ञा. -प्रियम् a sapphire or emerald. -वारः, -वासरः Saturday.

शनिर्भावः 1 Slowness. -2 Graduality.

शनिर्मेहः Dysuria.

शनैस् ind. 1 Slowly, gently, quietly. -2 Gradually, by degrees, little by little; धर्मं संचिनुयाच्छनैः; Ku. 3. 59; Ms. 3. 217. -3 Successively, in due order; विषयाणां ग्रहीतृणि शनैः पञ्चेन्द्रियाणि च Ms. 1. 15. -4 Mildly, softly. -5 Tardily, sluggishly. -6 Independently. (शनैः शनैः slowly, by slow degrees). -Comp. -चर a. going or moving slowly; शनैश्चराभ्यां पादाभ्यां रेजे ग्रहमयीव सा Bh. 1. 17 (where it means 'Saturn' also). (-रः) the planet Saturn.

शन्तनुः N. of a king of the lunar race. He married Gaṅgā and Satyavati; by the former wife he had a son named Bhīṣma, and by the latter Chitrāṅgada and Vichitravīrya. Bhīṣma remained a celibate all his life, and his younger brothers died childless; cf. भीष्म.

शप् A technical term used by Pāṇini for the conjugational sign अ inserted between the root and the terminations of the conjugational tenses in the first class of roots.

शप् ind. A particle and prefix implying assent or compliance.

शप् I, 4 U. (शपति-ते, शप्यति-ते, शप्त) 1 To curse, execrate; अशपद् भव मानुषीति ताम् R. 8. 80; सोऽभूत् परासुरथ भूमिपतिं शशाप (वृद्धः) 9. 78; 1. 77. -2 To swear, take an oath, promise by oath, say on oath, (usually with dat. of the person to whom a promise &c. is made and instr. of the object by which it is made); भरतेनात्मना चाहं शपे ते मनुजाधिप । यथा नान्येन तुष्येयमृते रामविवासनात् ॥ Rām.; when used without an object it generally governs the instr. of the thing and dat. of the person by which or whom the oath is taken; सत्यं शपामि ते पादपङ्कजस्पर्शेन K.; Ghat. 22; अशप्त निहुवानाऽसौ सीतायै स्मरमोहितः Bk. 8. 74; प्रेम जिज्ञासमानाभ्यस्ताभ्योऽशप्तत कामिनः 8. 33; sometimes शप् governs a cognate accusative; सहस्रशोऽसौ शपथानशप्यत् Bk. 3. 32; Ms. 8. 110. -3 To blame, scold, revile, abuse (with dat. or by itself); द्विषद्भयश्वा-

शपस्तथा Bk. 17. 4; प्रतिवाचमदत्त केशवः शपमानाय न चेदिभूभुजे Si. 16. 25. -Caus. (शपयति-ते) 1 To bind by an oath, conjure; शापितोऽसि गोत्राद्गणकाम्यया Mk. 3; शापितासि मम लवाङ्गकावलोकितयोश्च जीवितेन यदि वाचा न कथयसि Māl. 8. -2 To cause any one (acc.) to swear by (instr.); सत्येन शापयेद्विप्रं क्षत्रियं बाह्नायुधैः Ms. 8. 113.

शपित p. p. Cursed; इति रोषवशाद्भौ तदानीमन्योन्यं शपितौ नृपद्विजेन्द्रौ Rām. 7. 55. 21.

शपः [शप्-अच्] 1 A curse, an imprecation. -2 An oath. -3 A corpse (wrong reading for शव).

शपयः [शप्-अयन् Up. 3. 112] 1 Cursing. -2 A curse, an imprecation, anathema. -3 An oath, swearing, taking or administering an oath, asseveration by oath or ordeal; आमोदो न हि कस्तूर्याः शपयेनानुभाव्यते Bv. 1. 120; Ms. 8. 109. -4 Conjuraton, binding by oaths; सपदि शपथैः प्रत्यावृत्तिं प्रणम्य च याचते Māl. 3. 2. -Comp. -उत्तरम्, -पूर्वकम् ind. with oaths. -करणम् taking an oath. -पत्रम् an affidavit, a statement on oath.

शपनम् 1 See शपयः; वृथा हि शपनं कुर्वन् प्रेत्य चेह च नश्यति Ms. 8. 111. -2 Reviling, abuse.

शप्त p. p. 1 Cursed; निशम्य शप्तमतदर्हं नरेन्द्रम् Bhāg. 1. 18. 41. -2 Sworn. -3 Reviled, abused; (see शप्).

शफः, -फम् [शप्-अच् पृषो० पश्य फः] 1 A hoof; सुरभे-महिषा गावो ये चान्ये द्विशफा नृप Bhāg. 6. 6. 27. -2 A claw; यज्ञायज्ञियं पुच्छं विष्ण्यां शफाम् Vāj. 12. 4. -3 The root of a tree. -Comp. -ऊरुः f. a woman having thighs resembling the two divisions of a cow's hoof; see P. IV. 1. 70. The early commentators of Pāṇini or of other schools of grammar evidently think that the word is two well-known to require any explanation. Viṭṭhala, Bhaṭṭoji and others think that the word means 'a woman whose thighs press together like hoofs'. But there is not the slightest doubt that the sense of similitude is present here and the word comes within the purview of the previous rule ऊरुत्तरपदादौपम्ये. Or it may mean a woman whose thighs are marked with the sign of hoofs. Śrīṣṭidhara the commentator on the Bhāṣāvr̥tti gives the correct meaning: शफं खुरः । तच्चिह्नयुक्त ऊरुव्यस्याः ।

शफरः (-री f.) [शफं राति रा-क Tv.] A kind of small glittering fish; मोघीकर्तुं चटुलशफरोद्धर्तनप्रेक्षितानि Me. 42.; मनोऽस्य जहुः शफरीविवृतयः Ki. 4. 3; Si. 8. 24; Ku. 4. 39. -Comp. -अधिपः the fish called Ilīśa.

शफरुकः A box, pot; Hch. 4.

शव(व)रः 1 A mountaineer, barbarian, savage; राजन् गुञ्जाफलानां खज इति शवरा नैव हारं हरान्ति K. P. 10. -2 N. of Śiva. -3 The hand. -4 Water. -5 N. of a celebrated commentator and writer on Mīmāṃsā. -री 1 A Śabara female. -2 A female Kirāta who was an ardent devotee of Rāma. -Comp. -आलयः the abode of wild

mountaineers or barbarians. -कन्दः a sweet potato. -वलम् an army of mountaineers; वनमार्गेण दुर्गेण गच्छन्तिकवलेन शवरवलेन रभसादिहिन्यमानः Dk. 1. 1. -लोध्रः the wild Lodhra tree.

शव (व)ल a. (शप्-अल, वश्च Up. 1. 99) 1 Spotted, brindled, variegated; कश्चित् प्रभा चान्द्रमसी तमोभिश्चायाविलिनेः शवलीकृतेव R. 13. 56; 5. 44; Mv. 7. 26. -2 Varied, divided into various parts. -3 Articulate; imitative. -4 Mixed; आनन्दशोकशवलवमुपैति चेतः Māl. 9. 54. -5 Disfigured, pale; चिन्तया शवलं मुखम् Bhāg. 6. 14. 21. -6 Disturbed, afflicted; अत्युत्कण्ठः शवलद्वयोऽस्मद्विधो वाष्पधाराः Bhāg. 10. 90. 20. -लः A variegated colour. -ला, -ली 1 A spotted or brindled cow. -2 The cow of plenty or Kāmadhenu q. v. -लम् Water.

शवलमन् Variegated condition or appearance; शवलमा बलिमानमुषो वयुः Si. 6. 27.

शब्द 10 U. (शब्दयति-ते, शब्दित) 1 To sound, make a noise. -2 To speak, call out, call out to; विततमृदुकराग्रः शब्दयन्त्या वयोभिः परिपतति दिवोऽङ्गे हेलया बालसूर्यः Si. 11. 47. -3 To name, call; ब्रह्मेति परमात्मेति भगवानिति शब्दयते Bhāg. 1. 2. 11; अत एव सागरिकेति शब्दयते Ratn. 4. -प्र to explain. -से to call out to.

शब्दः [शब्-वच्] 1 Sound (the object of the sense of hearing and property of आकाश); अथात्मनः शब्दगुणं गुणज्ञः पदं विमानेन विगाहमानः R. 13. 1. -2 Sound, note (of birds; men &c.), noise in general; विश्वासोपगमादभिनगतयः शब्दं सहन्ते मृगाः Ś. 1. 14; स शब्दस्तुमुलोऽभवत् Bg. 1. 13; Ś. 3. 1; Ms. 4. 31; Ku. 1. 45. -3 The sound of a musical instrument; वाद्यशब्दः Pt. 2; Ku. 1. 45. -4 A word, sound, significant word (for def. &c. see Mbh. introduction); एकः शब्दः सम्यगधीतः सम्यक् प्रयुक्तः स्वर्गे लोके कामधुग्भवति; so शब्दार्थौ. -5 A declinable word, a noun substantive. -6 A title, an epithet; यस्यार्थयुक्तं गिरिराजः शब्दं कुर्वन्ति बालव्यजनैश्चमर्यः Ku. 1. 13; Ś. 2. 15; नृपेण नके युवराजशब्दभाक् R. 3. 35; 2. 53, 64; 3. 49; 5. 22; 18. 42; V. 1. 1. -7 The name, mere name as in शब्दपति q. v. -8 Verbal authority (regarded by the Naiyāyikas as a Pramāṇa. -9 Grammar; Dk. 1. 1. -10 Fame; लब्धशब्देन कौसल्ये कुमारेण धनुष्मता Rām. 2. 63. 11; स्वर्गीय शब्दं दिवमात्महेतोर्धर्मार्थमात्मस्थितिमाचकार Bu. Ch. 2. 53; (cf. also 'शब्दोऽक्षरे यशोगीत्योः' हैमः). -11 The sacred syllable ओम्. -12 A technical term. -Comp. -अक्षरम् the sacred syllable ओम् uttered aloud. -अतीत a. beyond the power or reach of words, indescribable. -अधिष्ठानम् the ear. -अध्याहारः supplying a word (to complete an ellipsis). -अनुकृतिः onomatopoeia. -अनुरूप a. proportionate or corresponding to the sound; शब्दानुरूपेण पराक्रमेण भवितव्यम् Pt. 1. -अनुशासनम् the science of words; i. e. grammar. -अर्थः the meaning of a word. (-र्थौ dual) a word and its meaning; अदोषौ शब्दार्थौ K. P. 1; न त्वयं शब्दार्थः, व्यामोहादेषा प्रतीतिः ŚB. on MS. 4. 1. 14. -अलंकारः a figure of speech depending for its charmingness

on sound or words and disappearing as soon as the words which constitute the figure are replaced by others of the same meaning (opp. अर्थलंकार); *c. g.*; see K. P. 9. -**आख्येय** *a.* to be communicated in words; शब्दाख्येयं यदपि किल ते यः सखीनां पुरस्तात् Me. 105. (-**यम्**) an oral or verbal communication. -**आडम्बरः** bombast, verbosity, high-sounding or grandiloquent words. -**आदि** *a.* beginning with शब्द (as the objects of sense); शब्दादीन् विषयान् भोक्तुं चरितुं दुश्चरं तपः R. 10. 25. -**इन्द्रियम्** the ear. -**कार** *a.* sounding, sonorous. -**कोशः** a lexicon, dictionary. -**ग** *a.* 1 perceiving sounds. -2 uttering sounds. -**गत** *a.* inherent or residing in a word. -**गतिः** music, song. -**गुण** *a.* having sound for its quality; अथात्मनः शब्दगुणं गुणज्ञः R. 13. 1. -**गोचरः** the aim or object of speech. -**ग्रहः** 1 catching the sound. -2 the ear. -**ग्रामः** the range or reach of sound. -**चातुर्यम्** cleverness of style, eloquence. -**चित्रम्** one of the two subdivisions of the last (अवर or अधम) class of poetry (wherein the charm lies in the use of words which please the ear simply by their sound; see the example given under the word चित्र). -**चोरः** 'a word-thief', a plagiarist. -**तन्मात्रम्** the subtle element of sound. -**नेतृ** *m.* N. of Pāṇini. -**पतिः** a lord in name only, nominal lord; ननु शब्दपतिः क्षितेरहं स्वयि मे भावनिबन्धना रतिः R. 8. 52. -**पातिन्** *a.* hitting an invisible mark the sound of which is only heard, tracing a sound; शब्दपातिनमिषुं विसर्जं R. 9. 73. -**प्रमाणम्** verbal or oral evidence. -**बोधः** knowledge derived from verbal testimony. -**ब्रह्मन्** *n.* 1 the Vedas; शब्द-ब्रह्मणि निष्णातः परं ब्रह्माधिगच्छति Maitra. Up. 6. 22. -2 spiritual knowledge consisting in words, knowledge of the Supreme Spirit or the Spirit itself; शब्दब्रह्मणस्तादृशं विवर्तमितिहासम् U. 2; 7. 20. -3 a property of words called स्फोट *q. v.* -**भाव्यत्वम्** the state of becoming known through scriptural word only; कर्मणः शब्दभाव्यत्वात्...MS. 7. 1. 9 (on which Śabara writes अथेह कर्मणः शब्दभाव्यत्वम्। नान्यतः शक्यमेतज्ज्ञातुं कस्यापूर्वस्य धर्मा इति ॥ -**भिद्** *f.* perversion of words. -**भेदिन्** *a.* hitting a mark merely by its sound. (-*m.*) 1 an epithet of Arjuna. -2 the anus. -3 a kind of arrow. -**योनिः** *f.* a root, radical word. -**लक्षण** *a.* what is determined by the sacred word; इह शब्दलक्षणे कर्मणि यथाशब्दार्थं प्रवृत्तिः ŚB. on MS. 11. 1. 26. -**वारिधिः** a vocabulary. -**विद्या**, -**शास्त्रम्** the science of words; *i. e.* grammar; अनन्तपारं किल शब्द-शास्त्रम् Pt. 1; Śi. 2. 112; 14. 24. -**विरोधः** opposition of words (in a sentence). -**विशेषः** a variety of sound. -**विशेषणम्** (in gram.) an adjective, adjectival word. -**वृत्तिः** *f.* 1 the function of a word (in Rhet.). -2 the power of a word (to convey sense), indicative power (लक्षणा); अदृष्टार्थाच्छब्दवृत्तिर्लक्षणीयसी ŚB. on MS. 11. 1. 48. -**वेदिन्** *a.* hitting an invisible mark the sound of which is only heard; see शब्दपातिन्; अभ्याससाध्यं निखिलं मत्वा संतमसे व्यधात्। इषुपातानभूयेन शब्दवेधविशारदः ॥ Bm. 1. 632. (-*m.*) 1 a kind of arrow. -2 an archer. -3 a warrior

who pierces his enemies by mere sounds; Rām. 2. 63. 11. -4 an epithet of king Daśaratha. -5 an epithet of Arjuna. -**वेध्य** *a.* to be shot at without being seen; एवं मयाप्यविज्ञातं शब्दवेध्यमिदं फलम् Rām. 2. 63. 13. -**वैलक्षण्यम्** verbal difference. -**शक्तिः** *f.* the force or expressive power of a word; signification of a word; see शक्ति. -**शासनम्** 1 a rule of grammar. -2 the science of grammar. -**शुद्धिः** *f.* 1 purity of words. -2 the correct use of words. -**श्लेषः** a play or pun upon words, a verbal equivoque; (it differs from अर्थश्लेष in-as-much as the pun disappears as soon as the words which constitute it are replaced by others of the same signification, whereas in अर्थश्लेष the pun remains unchanged; शब्दपरिवृत्तिसहत्वमर्थश्लेषः.) -**संग्रहः** a vocabulary, lexicon. -**संज्ञा** (in gram.) a technical term; P. I. 1. 68. -**साधन**, -**साह** *a.* See शब्दवेदिन्; ततोऽस्त्रं शब्दसाहं वै त्वरमाणो महारणे Mb. 3. 22. 5. -**सौष्ठवम्** elegance of words, a graceful or elegant style. -**सौकर्यम्** ease of expression. -**स्मृतिः** *f.* philology. -**हीनम्** the use of a word in a form or meaning not sanctioned by standard authors.

शब्दन *a.* [शब्द ल्यु-ल्युद् वा] Sounding, making a sound. -**नम्** 1 Sounding, making a noise, uttering a sound. -2 A sound, noise. -3 Calling out, calling. -4 Naming.

शब्दायते Den. Ā. 1 To make a noise, sound; शब्दायन्ते मधुरमनिलैः कीचकाः पूर्यमाणाः Me. 58. -2 To cry, roar, scream, yell; शब्दायमानमव्यासीत् भयदं क्षणदाचरम् Bk. 5. 52; 17. 91. -3 To call, call out to; एतै हस्तिनापुरगामिन ऋषयः शब्दायन्ते Ś. 4; Mu. 1; भवतु शब्दायिष्ये तावत् Ve. 3; Mk. 1.

शब्दित *p. p.* 1 Sounded, made to give out a sound, played upon (as a musical instrument). -2 Uttered, articulated. -3 Called, called out to. -4 Named, designated. -5 Taught, explained; ज्ञानेन वैयासकिशब्दितेन भजे खगेन्द्रध्वजपादमूलम् Bhāg. 1. 18. 16. -6 Made public, manifested. -**तम्** Noise, cry.

शम् *ind.* A particle meaning welfare, happiness, prosperity, health, and generally used to express a blessing or pious wish, (with dat. or gen.); शं देवदत्ताय or देवदत्तस्य (often used in modern letters as an auspicious conclusion; इति शम्). -**Comp.** -**कर** see *s. v.* -**तम्** most wholesome, salutary; तदोद्धाराजः ककुभः करैर्मुखं प्राच्या विलिम्पन्नरुणेन शन्तमैः Bhāg. 10. 29. 2. -**ताति** *a.* conferring happiness, propitious, auspicious. -**पाकः** 1 lac, red dye. -2 cooking, maturing. -3 Cathartocarpus Fistula (शम्याक; Mar. बाहवा). -**पातः** Cassia Fistula. -**भु** see *s. v.*

शम् I. 4 P. (शाम्यति, शान्त) 1 To be calm, quiet or tranquil, be appeased or pacified (as a person); शाम्येत् प्रत्यपकारेण नोपकारेण दुर्जनः Ku. 2. 40; काकुत्स्थमुद्दिश्य समत्सरोऽपि शशाम तेन क्षितिपाललोकः R. 7. 3; शान्तो लवः U. 6. 7; Bh. 2. 75. -2 To cease, stop, come to an end; चिन्ता

शशाम सकलाऽपि सरोरुहाणाम् Bv. 3. 7; न जातु कामः कामानामुप-
भोगेन शाम्यति Ms. 2. 94 'is not satisfied'. -3 To be
quelled, be extinguished or quenched; शशाम वृष्ट्यापि
विना दवाग्निः R. 2. 14; U. 5. 7. -4 To desist, leave off
(speaking &c.). -5 To put an end to, destroy, kill
(also 9 P. in this sense). -Caus. (शमयति-ते, but शमयति-
ते in the sense of 'seeing', see शम् II). 1 To appease,
allay, calm, tranquillize, pacify, soothe; कः शीतलैः
शमयिता वचनैस्तवाधिम् Bv. 3. 1; संरम्भं शमयामास R. 15.
85; 17. 55; S. 5. 7. -2 To put an end, to stop;
चरेण शमितं लोकानलं दग्धं हि तत्तपः Ku. 2. 56. -3 To
remove, avert; प्रतिकूलं देवं शमयितुम् S. 1. -4 To subdue,
tame, defeat, conquer, vanquish; शमयति गजानन्यान्
गन्धद्विपः कलभोऽपि सन् V. 5. 18; R. 9. 12; 11. 59. -5 To
kill, destroy, slay; कर्णस्यात्मजमग्रतः शमयतः Ve. 5. 5. -6 To
quench, extinguish; शमितकुरुवंशप्रसविता Pt. 4. 50; सुतप्तमपि
पानीयं शमयत्येव पावकम् H. 1. 85; Me. 55. -7 To leave off,
desist, cease. -II. 10 U. (शमयति-ते) 1 To see, look
at, inspect. -2 To show, display.

शमः [शम्-घञ्] 1 Quiet, tranquillity, calmness;
वृत्ति न विन्दामि शमं च विष्णो Bg. 11. 24. -2 Rest, calm,
repose, cessation. -3 Absence or restraint of passions,
mental quietness, quietism; शमरतेऽमरतेजसि पार्थिवे R. 9. 4;
Ki. 10. 10; 16. 48; Si. 2. 94; Bg. 10. 4. -4 Allayment,
mitigation, alleviation, satisfaction, pacification (of grief,
thirst, hunger &c.); शममुपयातु ममापि चित्तदाहः U. 6. 8; शम-
मेध्यति मम शोकः कथं नु कसे S. 4. 21. -5 Peace; as in अस्माकं
शमकामा वै त्वं च पुत्रो ममेत्यथ Mb. 12. 1. 27; शमोपन्यास Ve. 5.
-6 Final emancipation (from all worldly illusions and
attachments). -7 The hand. -8 Cure of disease, con-
valescence. -9 Indifference, apathy. -Comp. -अन्तकः
the god of love (a destroyer of mental tranquillity).
-आत्मक a. calm, tranquil by nature. -उपन्यासः over-
tures of peace. -पर a. tranquil, quiet, stoical. -प्रधान
a. in whom tranquillity or quietism predominates; शम-
प्रधानेषु तपोधनेषु S. 2. 7. -व्यसनिन् a. dissolute from
indifference. -शम a. enjoying perpetual tranquillity.

शमयः [शम्-अथञ्] 1 Tranquillity, calmness; espe-
cially mental calmness, absence of passion. -2 A coun-
sellor, minister.

शमन a. (-नी f.) [शम् णिच् ल्यु ल्युट् वा] Quelling,
allaying, subduing &c. -नम् 1 Appeasing, allaying,
soothing, conquering, alleviating, &c. -2 Calmness,
tranquillity. -3 End, stop, cessation, destruction. -4
Hurting, injuring; destroying; सप्तशमनम् Mb. 3. 85. 101.
-5 Killing animals for sacrifice, immolation. -6 Swal-
lowing, chewing. -नः 1 A kind of deer, an antelope.
-2 N. of Yama, the god of death; शतशस्तत्र यवनाः शम-
नातिथयोऽभवन् Siva B. 14. 94. -3 A kind of pea. -Comp.
-स्वसृ f. 'Yama's sister', epithet of the river Yamunā.

शमनी Night. -Comp. -सदः (-षदः) a demon,
goblin.

शमनीय a. Consolable, soothing. -यम् Sedative.

शमलम् [शम्-कल्च् Up. 1. 103] 1 Feces, ordure, excre-
ment. -2 Impurity, sediment. -3 Sin, moral impurity;
आशंसमानः शमले गङ्गायां दुःखितोऽपतन् Bhāg. 1. 13. 32. -4
A calamity, misfortune. -a. sinful; साध्यः कृताञ्जलिपुत्राः
शमलस्य भर्तुः Bhāg. 10. 16. 32.

शमाहः A hermitage.

शमित p. p. 1 Appeased, allayed, soothed, calmed.
-2 Alleviated, cured, relieved. -3 Relaxed. -4 Calm,
sedate. -5 Moderated, tempered; अविभावितनिष्कमप्रयाणः
शमितायाम् इवातिरिहसा सः Ki. 13. 27. -6 Destroyed, killed;
शमितकुरुवंशप्रसविता Pt. 4. 50. -ता Rice-powder.

शमितृ m. A killer, slaughterer; यथाश्वमेधे पशवः शमित्रा
Mb. 8. 84. 25.

शमिन् a. 1 Calm, tranquil, pacific. -2 One who
has subdued his passions, self-controlled; भ्रमी कदम्बसंभिन्नः
पवनः शमिनामपि Bk. 7. 5; Mk. 1. 16.

शमी [शम्-इच् वा औप्] (शमि sometimes) 1 N. of a tree
(said to contain fire); अग्निगर्भा शमीमिव S. 4. 3; Ms. 8. 247;
ध्रुवं स नीलोत्पलपत्रधारया शमीलतां छेतुमृषिव्यवस्यति S. 1. 18; Y.
1. 302. -2 A pod, legume. -3 A particular measure.
-Comp. -कुणः the time when the Śamī tree bears fruit;
P. V. 2. 24. -गर्भः 1 an epithet of fire. -2 a Brāh-
mana, one belonging to the sacerdotal or priestly class.
-धान्यम् any pulse or grain growing in pods, legumi-
nous grain. -रोहः an epithet of Śiva. -पत्री Mimosa
Pudica, a kind of sensitive plant.

शमी (मि)रः A small variety of the Śamī tree.

शम्पा [शम्-प Up. 3. 28] 1 Lightning. -2 A girdle.

शम्फली, शम्बली, शम्भली A procuress.

शम्बु I. 1 P. (शम्बति) To go, move. -II. 10 P.
(शम्बयति) To collect, heap together.

शम्ब (म्भ) a. [शम्बु अच्] 1 Happy, fortunate. -2
Poor, unfortunate. -म्बः, (-म्भः) 1 The thunderbolt of
Indra. -2 The iron head of a pestle. -3 An iron chain
worn round the loins. -4 Ploughing 'with the grain'
or in the regular direction. -5 The second ploughing of
a field. -6 A particular measure of length. (शम्बाकृ
means 'to plough twice'; त्वया शम्बाकृतं क्षतम् N. 20. 83,
doubly pierced). -Comp. -पाणिः N. of Indra (having
a thunderbolt in his hand); कण्ठेकालेन कैलासः स मेरुः शम्ब-
पाणिना Siva B. 16. 60.

शम्बर a. [शम्बु अरच्] Best, excellent. -रः 1 N. of
a demon slain by Pradyumna, q. v. -2 A mountain.
-3 A kind of deer. -4 A Jina. -5 N. of the trees
चित्रक, लोघ्न and अर्जुन. -6 A kind of fish. -7 War. -रम्
1 Water; किं विलम्बसे ... शम्बरानयने Cholachampū p. 26.
-2 A cloud. -3 Wealth. -4 A rite or religious obser-

vance. -Comp. -अरिः, -सूदनः epithets of Pradyumna or the god of love. -असुरः the demon Sambara.

शम्बरी 1 Illusion, jugglery. -2 A female juggler.

शम्बलः, -लम् [शम्ब-कलच् Un. 1. 105] 1 A bank, shore. -2 Provisions for a journey, viaticum. -3 Envy, jealousy.

शम्बली A procuress.

शम्बुः, -शम्बुकः, -शम्बुकः A bivalve shell.

शम्बुकः [शम्ब-ऊकः Un. 4. 43] 1 A bivalve shell (शम्बूका also in this sense). -2 A small conch-shell. -3 A snail. -4 The edge of the frontal protuberance of an elephant. -5 N. of a Śūdra (who practised penance though forbidden to his caste and was in consequence slain by Rāma; see *inter alia* U. 2 and R. 15).

शंभु a. [शं-भूड] Causing happiness, granting prosperity. -भुः 1 N. of Śiva. -2 Brahman. -3 A sage, venerable man. -4 A kind of Siddha. -5 N. of Viṣṇu. -Comp. -तनयः, -नन्दनः, -सुतः epithets of Kārtikeya or Gaṇeśa. -प्रिया N. of Durgā. -2 emblic myrobalan (आमलकी). -वल्लभम् the white lotus.

शम्बा [शम्-यत् टाप्] 1 A wooden stick or post. -2 A staff, a measure of length (=36 Angulas). -3 The pin of a yoke. -4 A kind of cymbal; वीणा नैवाद्य वाद्यन्ते शम्बातालस्वनेः सह Mb. 7. 72. 12. -5 A sacrificial vessel. -6 A kind of medical instrument. -Comp. -क्षेपः, -पातः the distance that a staff can be thrown; the cast of a staff; शम्बापातेनाभ्यर्चयद्देविभिश्चित्रयन् महीम् Mb. 12. 29. 95; Ms. 8. 237. -ग्राहः one who plays the cymbal; Rām. 2. 91. 49.

शय a. (-या, -यी f.) [शी-अच्] Lying down, sleeping (usually at the end of comp.); रात्रिजागरपरो दिवाशयः R. 19. 34; so उत्तानशय, पार्श्वशय, वृक्षशय, बिलिशय &c. -यः 1 Sleep. -2 A bed, couch; मायाशये शयाना मे नायापि पुनरुत्थिताः Bhāg. 10. 13. 41. -3 A hand; सुन्दरीभिः शयाम्भोज-संवाहितपदं पुनः Śiva B. 2. 91; तदूर्काण्डे सविलासमर्पितः शयः शयानेन सहानयामुना Rām. ch. 2. 49; also used as a measure of length. -4 A snake, especially the boa. -5 Abuse, imprecation, curse. -6 A stake.

शयण्ड a. Sleepy, sleeping.

शयतः 1 One who sleeps much. -2 The moon.

शयथ a. [शी-अयच् Un. 3. 112] Sleepy, asleep. -यः 1 Death. -2 A kind of snake, the boa-constrictor. -3 A boar. -4 A fish. -5 (Ved.) A lair, a bode.

शयनम् [शी-ल्युट्] 1 Sleeping, sleep, lying down. -2 A bed, couch; शयनस्थो न भुञ्जीत Ms. 4. 74; R. 1. 95; V. 3. 10. -3 Copulation, sexual union. -Comp. -अ

(आ) गारः, -रम्, -गृहम् a bed-chamber, sleeping apartments. -एकादशी the eleventh day of the bright half of Āṣāḍha when Viṣṇu lies down to enjoy his four months' repose. -तलगत a. gone to bed, lying in bed. -पालिका the (female) keeper of a (royal) bed. -भूमिः a bed-chamber. -रचनम् the preparation of a bed (one of the 64 arts). -वासस् n. sleeping garment. -सखी a bed-fellow. -स्य a. being on a couch; शयनस्थो न भुञ्जीत Ms. 4. 74. -स्थानम् a sleeping apartment, bed-chamber.

शयनीयम् [शी-आधारे अनोयर्] 1 A bed, couch; परिशून्यं शयनीयमद्य मे R. 8. 66; कान्तासखस्य शयनीयशिलातलं ते U. 3. 21; (शयनीयकम् in the same sense). -2 A bed-chamber; शयनीयं नरेन्द्रस्य तदासाद्य व्यतिष्ठत Rām. 2. 15. 20.

शयानः, -शयानकः 1 A chameleon. -2 A kind of snake, the boa.

शयालु a. [शी-आलुच्] Sleepy, slothful; हन्ति नोप-शयस्थोऽपि शयालुर्मृगयुर्मृगान् Śi. 2. 80. -लुः 1 A kind of snake, the boa-constrictor. -2 A dog. -3 A jackal.

शयित p. p. [शी कर्तरि क्] 1 Sleeping, reposed, asleep. -2 Lying down. -तम् 1 Sleep, sleeping. -2 The place where one has slept.

शयुः, शयुनः [शी-उः उत्तर Un. 1. 7; 3. 60] A large snake, the boa.

शय्या [शी आधारे क्यप्] 1 A bed, couch; शय्या भूमि-तलम् Śānti. 4. 9; मही रम्या शय्या Bh. 3. 79; R. 5. 66. -2 Sleeping. -3 Tying, stringing together. -Comp. -अध्यक्षः, -पालः the superintendent or guardian of a king's bed-chamber. -अन्तः a sleeping place; शय्यान्ते कुलमलिनां क्षणं विलीनम् Ki. 7. 31. -उत्थायम् ind. early in the morning. -उत्सङ्गः the side of a bed. -गत a. 1 lying in a bed. -2 confined to a bed. -गृहम् a bedchamber; अथार्धरात्रे स्तिमितप्रदीपे शय्यागृहे सुप्तजने प्रबुद्धः R. 16. 4.

शरः [शू-अच्] 1 An arrow, a shaft; क च निशितनिपाता वज्रसाराः शरास्ते Ś. 1. 10; शरश्च त्रिविधो ज्ञेयः स्त्री पुमांश्च नपुंसकः । अग्रस्थूलो भवेन्नारी पश्चात्स्थूलो भवेत् पुमान् । समो नपुंसको ज्ञेयः Dhanur. 62-63. -2 A kind of white reed or grass (Mar. देवनळ, बोहू); कुशकाशशरैः पर्णैः सुपरिच्छादितां तथा Rām. 3. 15. 22; शरकाण्डपाण्डुगण्डस्थला M. 3. 8; मुखेन सीता शरपाण्डुरेण R. 14. 26; Śi. 11. 30. -3 The cream of slightly curdled milk, cream; आपो वा अर्कस्तयदपां शर आसीत् सम-हन्यत सा पृथिवी Bri. Up. 1. 2. 2. -4 Hurt, injury, wound. -5 The number 'five'; cf. शराम्नि q. v. -6 (In astr.) The versed sine of an arc. -7 Kuśa grass; तथा शरेष्वपि MS. 8. 3. 33 (शरशब्दस्यापि कुशेषु प्रयोगो दृश्यते ŚB. on *ibid.*); शृशरसं शरसंहितकान्तिके Rām. ch. 4. 70. -रम् Water. -Comp. -अग्निः the number 'thirtyfive'; शरामिपरिमाणं च तत्रासौ वसते सुखम् Mb. 13. 107. 26. -अग्न्यः an excellent arrow. -अभ्यासः, -आघातः archery. -असनम्, -आस्यम् an

arrowshooter, a bow; शरासनं तेषु विकृष्यतामिदम् S. 6. 28; R. 3. 52; Ku. 3. 64. -**आक्षेपः** flight of arrows. -**आरोपः**, -**आवापः** a bow; तान् गृहीतशरावापान् Mb. 1. 189. 13; आवापः also means quiver; चिच्छेद कार्मुकं दीप्तं शरावापं च सत्वरम् Mb. 6. 90. 61. -**आवरः** a quiver; शरावरौ शरैः पूर्णौ Rām. 3. 61. 49. (-रम्) a coat of mail; तच्चाग्निसदृशं दीप्तं रावणस्य शरावरम् Rām. 3. 51. 14. -**आवरणम्** a shield; शितनिर्लिश-हस्तस्य शरावरणधारिणः Mb. 6. 61. 28. -**आश्रयः** a quiver. -**आसः** a bow; Bhāg. -**आहत** a. struck by an arrow. -**इषीका** an arrow. -**इष्टः** the mango tree. -**उपासनम्** archery practice; स्मारी शरोपासनवेदिकेव N. 14. 54. -**ओघः** a shower or multitude of arrows. -**काण्डः** 1 a reed-stalk. -2 a shaft of an arrow. -**क्षेपः** the range of an arrow-shot. -**घातः** shooting with arrows, archery. -**जम्** fresh butter. -**जः** N. of Kārtikeya. -**जन्मन्** m. an epithet of Kārtikeya; उमावृषाङ्कौ शरजन्मना यथा R. 3. 23. -**जालम्** a multitude or dense mass of arrows; शरजालावृते व्योम्नि च्छायाभूते समन्ततः Mb. 4. 59. 3. -**दुर्दिनम्** a shower of arrows; Rām. -**धिः** a quiver; सहशरधि निजं तथा कार्मुकम् Ki. 18. 16. -**पातः** an arrow's flight. -**स्थानम्** a bow shot. -**पुङ्खः**, -**पुङ्खा** the feathered end of an arrow. -**प्रवेगः** a swift arrow. -**फलम्** the blade or barb of an arrow. -**भङ्गः** N. of a sage whom Rāma visited in the Dandaka forest; अदः शरण्यं शरभङ्गनाम्नस्तपोवनं पावनमाहिताग्नेः R. 13. 45. -**भूः** N. of Kārtikeya. -**भृष्टिः** f. the point of an arrow. -**मल्लः** a bow-man, an archer. -**यन्त्रकम्** the string on which the palm-leaves of a manuscript are filed. -**वनम्** (-**वणम्**) 1 a thicket of reeds; आराधयैनं शरवणभवं देवमुद्बुधिताध्वा Me. 47. उद्भवः, भवः epithets of Kārtikeya. -2 a bed of Kuśa grass; शरवणमेवेदं कुशवनमिति SB. on MS. 8. 3. 33. -**वर्षः** a shower or volley of arrows. -**चाणिः** 1 the head of an arrow. -2 an archer. -3 a maker of arrows. -4 a foot-soldier. -**वृष्टिः** f. a shower of arrows. -**व्रातः** a mass or multitude of arrows. -**संधानम्** taking aim with an arrow; शरसंधानं नाटयति S. 1. -**संवाध** a. covered with arrows; किमुक्तैः शर-संवाधाम् U. 4. 28 (v. l.). -**स्तम्बः** a clump of reeds.

शरटः [शृ-अट्] 1 A chameleon. -2 a safflower.

शरटुः a. [शृ-उट्] Uṇ. 4. 87] Fierce.

शरण a. See शरण्य; शरणान्यशरण्यानि आश्रमाणि कृतानि नः Rām. 7. 6. 5.

शरणम् [शृ-ल्युट्] 1 Protection, help, succour, defence; भूत्वा शरण्या शरणार्थमन्यं कथं प्रपत्स्ये त्वयि दीप्यमाने R. 14. 64; V. 1. 3; U. 4. 23. -2 Refuge, shelter; तस्याः करिष्यामि दृढानुतापं प्रवीलशय्याशरणं शरीरम् Ku. 3. 8; Pt. 2. -3 A place of refuge, resort, asylum (applied to persons also); सुरासुरस्य जगतः शरणम् Ki. 18. 22; संतप्तानां त्वमसि शरणम् Me. 7; शरणं गम्-इ-या &c. 'to go to for protection, take shelter with, to submit to'; यामि हे कमिह शरणं Git. 7. -4 A sanctuary, closet, an apartment; अभिशरणमार्ग-मादेशाय S. 5; अतोऽभिहोत्रशरणादग्निमाध्यात्मानमुदीपयामः Nāg.

5; Bhāg. 7. 12. 20. -5 An abode, a house, habitation; शरणमपि समिद्धिः शुष्यमाणाभिराभिः Mu. 3. 15; Bk. 6. 9; Ve. 5. 26. -8 Lair, resting-place. -7 Injuring-killing. -Comp. -**अर्थिन्** a., -**पपिन्** a. 1 seeking refuge or protection; इतश्च शरणार्थिनः शिखरिणां गणाः शरते Bh. 2. 76. -2 unfortunate. -**आगत**, -**आपन्न** a. gone to for refuge or protection, taking shelter with, fugitive. -**आगतिः** approach for protection. -**आलयः** a place of refuge, asylum. -**उन्मुख** a. looking up to for protection; असौ शरण्यः शरणोन्मुखानाम् R. 6. 21. -**द**, -**प्रद** a. affording protection.

शरण्य a. [शरणे साधुः यत्] 1 Fit to protect, yielding protection, a protector, refuge; असौ शरण्यः शरणोन्मुखानाम् R. 6. 21; शरण्यो लोकानाम् Mv. 4. 1; R. 2. 30; 14. 64; 15. 2; Ku. 5. 76. -2 Needing protection, poor, miserable. -**ण्यः** An epithet of Śiva. -**ण्यम्** 1 A place of refuge, shelter. -2 A protector, who or what affords protection; लवणत्रासितः स्तोमः शरण्यं त्वामुपस्थितः U. 1. 50. -3 Protection, defence; शरण्यौ सर्वसत्त्वानाम् Rāma-rakṣā 19. -4 Injury, hurt.

शरणी (णिः f.) 1 A road, path. -2 The earth. -3 A row, line.

शरण्युः 1 A protector. -2 A cloud. -3 Wind.

शरण्डः 1 A bird. -2 A chameleon. -3 A cheat, rogue. -4 A lecher, libertine. -5 A kind of ornament.

शरद् f. [शृ-अदि Uṇ. 1. 129] 1 The autumn, autumnal season (comprising the two months आश्विन and कार्तिक); यात्रायै चोदयामास तं शक्तेः प्रथमं शरद् R. 4. 24. -2 A year; त्वं जीव शरदः शतम्; शरदामयुतं ययौ R. 10. 1; U. 1. 15; धारिणीभूतधारिण्योर्भव भर्ता शरच्छतम् M. 1. 15. -Comp. -**अन्तः** The end of autumn, winter. -**अम्बुधरः** an autumnal cloud. -**उदाशयः** an autumnal lake. -**कामिन** m. a dog. -**कालः** the autumnal season. -**वनः**, -**मेघः** an autumnal cloud. -**चन्द्रः** (शरच्चन्द्रः) the autumnal moon. -**ज्योत्स्ना** (शरज्ज्योत्स्ना) autumnal moon-shine. -**त्रियामा** an autumnal night. -**पद्मः**, -**शम्** the white lotus. -**पर्वन्** n. the festival called *Kojāgara*; q. v. -**मुखम्** the commencement of autumn.

शरदा 1 Autumn. -2 A year.

शरदिज a. Autumnal.

शरभः [शृ-अभच् Uṇ. 3. 122] 1 A young elephant. -2 A fabulous animal said to have 8 legs and to be stronger than a lion; शरभकुलमजिह्वं प्रोद्धरत्यम्बु कृपात् Rs. 1 23; अष्टपादः शरभः सिंहघाती Mb. -3 A camel. -4 A grass-hopper. -5 A locust. -Comp. -**लीलः** (in music) a kind of measure.

शरयुः (यूः) f. N. of a river; see सरयु (यू).

शरल a. 1 See सरल. -2 Crooked; fraudulent.

शरलकम् Water.

शरव्यम् [शरवे शरशिक्षायै हितं शर-यत्] A butt or mark (for arrows), target (fig. also); तौ शरव्यमकरोत् स नेतरान् R. 11. 27; कृताः शरव्यं हरिणा तवासुराः Ś. 6. 28; R. 7. 45; Śi. 7. 24; व्यसनशतशरव्यतां गताः K.

शरव्यीकरणम् The act of taking aim.

शराटिः [-डिः, -तिः, -रिः, -लिः, -लिका, -ली] A kind of bird.

शरारु a. Noxious, hurtful, injurious. -रुः A mischievous animal; शरारुचक्रचारभीषणायो महाटव्याम् Dk.

शरावः, -वम् [शरं दध्यादिसारमवति अ-व-अण् Tv.] 1 A shallow dish, platter, an earthenware vessel, tray; मोदकशरावं गृहीत्वा V. 3; Ms. 6. 56. -2 A cover, lid. -3 A measure equal to 2 Kudavas.

शरावती N. of a town of which Lava was made ruler by Rāma; (स निवेश्य) शरावत्यां सतां सूक्तैर्जनिताश्रुलवं लवम् R. 15. 97.

शराविका A particular abscess.

शरिमन् m. Bearing, bringing forth.

शरीरम् [शृ-ईरन् Un. 4. 31] 1 The body (of animate or inanimate objects); शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम् Ku. 5. 33. -2 The constituent element; शरीरं तावदिष्टार्थव्यवच्छिन्ना पदावली Kāv. 1. 10; शरीरमसि संसारस्य U. 7. -3 Bodily strength. -4 A dead body. -5 One's own person, individual soul (जीवात्मा); यथा यथा मनस्तस्य दुष्कृतं कर्म गर्हति । तथा तथा शरीरं तत्तेनाधर्मेण मुच्यते ॥ Ms. 11. 229. -Comp. -अन्तः the hairs on the body. -अन्तरम् 1 the interior of the body. -2 another body. -आकारः, -आकृतिः bodily gesture or mien. -आवरणम् 1 the skin. -2 a shield. -कर्तृ m. a father. -कर्षणम् emaciation of the body; शरीरकर्षणात् प्राणाः क्षीयन्ते प्राणिनां यथा Ms. 7. 112. -ग्रहणम् assumption of a bodily form. -चिन्ता care of the body (like washing etc.). -जः 1 sickness. -2 lust, passion. -3 the god of love; शरीरजसमाविष्टा राक्षसी राममब्रवीत् Rām. 3. 17. 12. -4 a son, offspring; शरीरजम्भ्यश्च्युतयूथपङ्क्तयः Ki. 4. 31. -तुल्य a. equal to, i. e. as dear as, one's own person. -त्याग renunciation of life. -दण्डः 1 corporal punishment. -2 mortification of the body (as in penance). -देशः a part the body. -धातुः 1 a chief constituent of the body. -2 a relic of Buddha's body (as bone, tooth, hair etc.). -धृक् a. having a body. -पक्तिः purification of the body. -पतनम्, -पातः shuffling off the mortal coil, death. -पाकः emaciation (of the body). -प्रभवः a begetter, father. -वद्ध a. endowed with a body, embodied, incarnate; शरीरवद्धः प्रथमाश्रमो यथा Ku. 5. 30. -बन्धः 1 the bodily frame; शरीरबन्धेन तिरोभवूव R. 16. 23. -2 being endowed with a body; i. e. birth as an embodied being; तनुत्यजां नास्ति शरीरबन्धः R. 13. 58. -बन्धकः a hostage. -भाज् a. embodied, incarnate. (-m.) a creature, an embodied being; शरीरभाजां भवदीय-

सं. इ. को.... १९३

दर्शनं व्यनक्ति कालत्रितयेऽपि योग्यताम् Śi. 1. 26. -भेदः separation of the body (from the soul), death; प्राप्ते शरीरभेदे Sān. K. 68. -यष्टिः f. a slender body, slim or delicate figure. -यात्रा means of bodily sustenance; नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्मणः । शरीरयात्रापि च ते न प्रसिद्धयेदकर्मणः ॥ Bg. 3. 8. -रक्षकः a body-guard. -रत्नम् an excellent body. -विमोक्षणम् the emancipation of the soul from the body. -वृत्तिः f. maintenance or support of the body; स त्वं मदीयेन शरीरवृत्तिं देहेन निर्वर्तयितुं प्रसीद R. 2. 45. -वैकल्यम् bodily ailment, sickness, disease. -शुश्रूषा personal attendance. -संस्कारः 1 decoration of the person. -2 purification of the body by the performance of the several purificatory *samskāras*; कार्यः शरीरसंस्कारः Ms. 2. 26. -संपत्तिः f. the prosperity of body, (good) health. -संबन्धः relation by marriage. -सादः leanness of body, emaciation; शरीरसादादसमग्रभूषणा R. 3. 2. -स्थानम् the doctrine about the human body. -स्थितिः f. 1 the maintenance or support of the body; वन्यं शरीरस्थितिसाधनं वः R. 5. 9. -2 taking one's meals, eating (frequently used in Kādambari).

शरीरकम् 1 The body. -2 A small body. -कः The soul.

शरीरिन् a. (-णी. f.) 1 Embodied, corporeal, incarnate; परलेकं नयत्याशु भास्वन्तं खशरीरिणम् Ms. 4. 243; कर्णस्य मूर्तिरथवा शरीरिणी विरहव्यथैव वनमेति जानकी U. 3. 4; भावाविव शरीरिणौ M. 1. 10. -2 Living. -m. 1 Anything endowed with a body (whether animate or inanimate); शरीरिणां स्थावरजङ्गमानां सुखाय तज्जन्मदिने बभूव Ku. 1. 23; मरणं प्रकृतिः शरीरिणाम् R. 8. 87, 43. -2 A sentient being. -3 A man. -4 The soul (clad with the body); स्वशरीरशरीरिणावपि श्रुतसंयोगविपर्ययो यदा R. 8. 89; अन्तवन्त इमे देहा नित्यस्योक्ताः शरीरिणः Bg. 2. 18.

शरः 1 An arrow. -2 A weapon. -3 The thunderbolt of Indra. -4 Anger, passion. -5 Practice of archery.

शर्करा [शृ-करन् कस्य नेत्वम् Un. 4. 3] 1 Candied sugar; द्राक्षा म्लानमुखी जाता शर्करा चाश्मतां गता । सुभाषित-रसस्याग्रे सुधा भीता दिवं गता ॥ Subhāṣ. -2 A pebble, gravel, small stone; पादुकान्तरप्रविष्टेव शर्करा Mk. 5. -3 Gravelly mould; Mb. 12. 192. 1 (com. शर्कराः कर्करसहिता मृत्). -4 Soil abounding in stony fragments, sand; अशर्करामविभ्रंशां समतीर्थामशैवलां (पुष्करिणीम्) Rām 3. 73. 11; सूपतीर्थां शुचिजलां शर्करापङ्कवाजिताम् Mb. 5. 152. 7; Bhāg. 7. 15. 17. -5 A piece, fragment; कठिनकुचतटाप्रपाति पश्चादथ शतशर्करतां जगाम तासाम् Śi. 7. 69. -6 A potsherd. -7 Any hard particle, as in जलशर्करा a nodule of water, i. e. hail. -8 The disease called gravel. -9 Golden earth; हृद इव तिमिनागसंवृतः स्तिमितजलो मणिशङ्खशर्करः Rām 2. 81. 16 (com. शर्कराः सुवर्ण-खनिमृत्तिकाः). -Comp. -अचलः 1 the ceremonial 'mountain of sugar' (a heap measuring eight Bhāras) given away by pious donors together with four smaller

mountains called Viskambhaparvata. Three golden trees are planted on the mountain, while on the smaller mountains are placed idols of Cupid, Kubera and Brahmā as well as a golden image of the Surabhi cow. It was customary to give away similar mountains of butter, salt, paddy, cotton and sesamum seeds; दानान्तः-श्रुतशर्कराचलमयः स्वेनामृतान्धाः स्मरः N. 21. 154. -2 a sugar-loaf (conical). -उदक sugar-water, water sweetened with sugar. -येनुः a gift of sugar moulded in the shape of a cow; see शर्कराचल. -सप्तमी N. of an observance on the 7th day in the bright half of Vaisākha.

शर्करकः A kind of citron or lime.

शर्करजा Candied sugar.

शर्कराल a. Impregnated with gravelly particles (as wind). See next word; झाङ्कारी शर्करालः पथिषु विटपिनां स्कन्धकायैः सधूमः Ve. 2. 19.

शर्करिक a. (-की f.), -शर्करिल, -शर्कराचल a. Stony, gravelly, gritty.

शर्करिन् a. Suffering from the disease called 'gravel'.

शर्करी 1 A river. -2 A girdle. -3 A pen.

शर्कुर a. Young, tender.

शर्धः [शृध-घञ्] 1 Breaking wind, flatulence (said to be n. also in this sense). -2 A troop, multitude. -3 Strength, power.

शर्धजह a. Causing flatulence. -हः A kind of pulse or bean.

शर्धनम् The act of breaking wind.

शर्धस् n. Ved. 1 A troop, host (particularly of Maruts). -2 Strength, power.

शर्ध्व 1 P. (शर्धति) 1 To go. -2 To injure, kill.

शर्मन् a. [शृ-मनिन् Un. 4. 144] Happy, prosperous. -m. 1 An affix added to the name of a Brāhmaṇa; as विष्णुशर्मन्; cf. वर्मन्, दास, युग; शर्मवद्ब्राह्मणस्य स्याद्वाज्ञो रक्षा-समन्वितम् Ms. 2. 32. -n. 1 Pleasure, happiness, delight; त्यजन्त्यसून् शर्म च मानिनो वरं त्यजन्ति न त्वेकमयाचितं व्रतम् N. 1. 50; R. 1. 69; Bh. 3. 97. -2 A blessing. -3 Protection. -4 A house, receptacle (mostly Vedic in this sense). -Comp. -द, -प्रद a. conferring happiness. (-दः) an epithet of Viṣṇu.

शर्मरः 1 A sort of garment. -2 Curcuma Aromatica (Mar. दारुहलद).

शर्मण्य a. Sheltering, protecting.

शर्मिष्ठा N. of one of the wives of Yayāti and daughter of Vriṣaparvan, the king of the Daityas; cf. देवयानी and ययाति.

शर्ध a. Ved. Hurtful, injurious. -यः 1 An enemy. -2 An arrow.

शर्धा 1 Night. -2 A finger. -3 An arrow (Ved.).

शर्ध्व 1 P. (शर्धति) 1 To go. -2 To hurt, injure, kill.

शर्ध्वः 1 N. of Śiva; कतिचिद्वनिपालः शर्ध्वरीः शर्ध्वकल्पः पुरम-विशदयोध्याम् R. 11. 93; Ku. 6. 14. -2 N. of Viṣṇu.

शर्ध्वरः [शृध्वरच् Un. 2. 122] N. of the god of love. -रम् Darkness.

शर्ध्वरी [शृध्वनिप् ङीप् वनो र च] 1 A night; शशिनं पुनरेति शर्ध्वरी R. 8. 56; 3. 2; 11. 93; Śi. 11. 5. -2 Evening, twilight. -3 Turmeric. -4 A woman. -Comp. -शः, -पतिः the moon.

शर्धला, -ली An iron crow.

शर्धाणी N. of Pārvatī or Durgā, wife of Śiva.

शर्शीक a. [शृ-रक् Un. 4. 19] Mischievous, cruel. -कः 1 A rogue, wretch, mischievous man. -2 A horse.

शल् I. 1 Ā. (शलते) 1 To shake, stir, agitate. -2 To tremble. -3 To cover. -II. 1 P. (शलति) 1 To go. -2 To run fast. -III. 10 Ā. (शलयते) To praise.

शलः [शल्-घञ्] 1 A dart, spear. -2 A stake. -3 N. of शृङ्गि, an attendant of Śiva. -4 N. of Brahman. -5 A camel. -6 N. of a king (शल्य); Bhāg. 1. 15. 16; 10. 68. 5. -लम् The quill of a porcupine (-m. also according to some).

शलकः 1 A spider. -2 A bird.

शलङ्गः 1 A king, sovereign. -2 A kind of salt; Rām. 6.

शलभः [शल्-अभच् Un. 3. 122] 1 A grass-hopper locust; पतति परिणतारुणप्रकाशः शलभसमूह इवाश्रमद्रुमेषु Ś. 1. 81. -2 A moth; कौरव्यवंशदावेऽस्मिन् क एष शलभायते Ve. 1. 19; Śi. 2. 117; Ku. 4. 40. -3 N. of an Asura.

शललम् [शल्-अलच् Un. 1. 98] The quill of a porcupine; Mb. 7. 45. 20. -ली 1 The quill of a porcupine. -2 A small porcupine.

शलाका [शल्-आकः Un. 4. 15] 1 A small stick, peg, rod, pin, piece, thin bar (of anything); अयस्कान्तमणिशलाका Māl. 1. -2 A pencil, small stick (used in painting the eyes with collyrium); अज्ञानान्धस्य लोकस्य ज्ञानाञ्जन-शलाकया। चक्षुर्नमीलितं येन तस्मै पाणिनये नमः॥ Śik. 58; Ku. 1. 47; ययौ शलाकामपरा वहन्ती R. 7. 8. -3 An arrow. -4 A dart, javelin. -5 A probe or a kind of pointed surgical instrument. -6 A rib (as of an umbrella); न ते शतशलाकेन...छत्रेणाभिविराजते Rām. 2. 26. 10. -7 A bone (forming the root of the fingers and toes); पाणिपाद-शलाकाश्च तेषां स्थानचतुष्टयम् Y. 3. 85. -8 A sprout, sprig, shoot; उद्भिन्नया रत्नशलाकयेव Ku. 1. 24. -9 A paint-brush.

-10 A tooth-brush, tooth-pick. -11 A porcupine. -12 An oblong piece of ivory or bone used in gambling. -13 A ruler. -14 The Sārīkā bird. -15 A peg, pin; ततोऽम्बुष्ठोऽस्थिभेदिन्या निरभिवच्छलाकया Mb. 7. 25. 50. -16 Bar (of a cage or window). -17 A finger; शलाकानखपातैश्च (युद्धमभवत्) Mb. 4. 13. 29. -Comp. -धूर्तः (forming शलाकधूर्तः) a swindler, sharper. -परि ind. an unlucky throw or movement of one of the pieces at a game played with Śalākās; cf. परि or अक्षपरि; P. II. 1. 10. -परीक्षा the method of examining a student from a page whichever opened by a Śalākā inserted into a book. -पुरुषाः N. of 63 divine personages among Jainas. -यन्त्रम् (in surgery) a pointed instrument, probe.

शलाटः A cart-load (= 20 times 100 palas).

शलाटु a. Unripe. -टुः 1 A kind of root. -2 The Bilva tree.

शलाभोलिः A camel.

शलालुः A kind of perfume.

शली f. A small porcupine.

शलकम्, शलकलम् [शल-क कस्य नेत्वम् Un. 3. 43] 1 The scale of a fish; 'सशलकान् मत्स्यान् न्यायोपपन्नान् भक्षयेत्' इति हारीतः; सशलकांश्चैव सर्वशः Ms. 5. 16; Y. 1. 178. -2 Bark, rind (of trees). -3 A part, portion, fragment.

शलकलिन्, शलिकन् m. A fish.

शलम् 1 Ā. (शलभते) To praise.

शलमलिः, -ली f. The silk-cotton tree.

शल्यम् [शल-यत्] 1 A spear, javelin, dart. -2 An arrow, a shaft; शल्यं निखातमुदहारयतामुरस्तः R. 9. 78; शल्यप्रोतम् 9. 75; अवगच्छति मूढचेतनः प्रियनाशं हृदि शल्यमर्पितम् R. 8. 88; Ś. 6. 8; V. 2. 10. -3 A thorn, splinter. -4 A pin, peg, stake (said to be m. also in these four senses). -5 Any extraneous substance lodged in the body and giving it very great pain; अलातशल्यम् U. 3. 35; अपनीताशेषशल्यः Dk. -6 (Fig.) Any cause of poignant or heart-rending grief; उद्धतविषादशल्यः कथयिष्यामि Ś. 7. -7 A bone. -8 Difficulty, distress. -9 Sin, crime. -10 Poison. -11 Abuse, defamation. -12 Aegle Marmelos (विल्व). -ल्यः 1 A porcupine, hedge-hog; Bhāg. 8. 2. 22. -2 The thorny shrub. -3 Extraction of splinters. -4 A fence, boundary. -5 The Bilva and Madana trees. -6 A kind of fish. -7 N. of a king of Madra and brother of Mādri, the second wife of Pāṇḍu, and thus maternal uncle of Nakula and Sahadeva. (In the great war he at first intended to fight on the side of the Pāṇḍavas, but he was artfully won over by Duryodhana and subsequently fought in his behalf. He acted as charioteer to Karṇa when he was generalissimo of the Kaurava forces, and after his

death was appointed commander. He maintained the field for one day, but was at last slain by Yudhiṣṭhira). -ल्या A kind of dance (mentioned with लस्य and चलित). -Comp. -अरिः an epithet of Yudhiṣṭhira. -आहरणम्, -उद्धरणम्, -उद्धारः, -क्रिया, -शास्त्रम् extraction of thorns or splinters, or that part of surgery which relates to the extraction of extraneous matter from the body. -कण्ठः a porcupine. -कर्तु a surgeon. -क्रिया the extraction of thorns or other extraneous substances lodged in the body. -पर्वन् N. of the 9th book of the Mahābhārata. -प्रोत a. pierced by an arrow. -लोमन् n. the quill of a porcupine. -हर्तु m. 1 a weeder. -2 a surgeon.

शल्यकः 1 A dart, javelin, spike. -2 A splinter, thorn. -3 A porcupine; Ms. 5. 18; Rām. 4. 17. 39; Mb. 13. 111. 63. -4 A hunter (व्याध); जिह्वां दत्त्वा बहूनां हि क्षुद्राणां लुब्धचेतसाम् । निकृत्या लभते राज्यमाहारमिव शल्यकः ॥ Mb. 3. 33. 59.

शल्यकवत् a. Having a pointed mouth; यथा शल्यकवानाखुः पदं धूनयते सदा Mb. 12. 88. 6.

शल्यित a. Pierced (as with a dart); निष्कारणपीरित्याग-शल्यित U. 3.

शल्ल 1 P. (शल्लति) To go, move.

शल्लः [शल्ल-अच्] A frog. -ल्लम् Bark, rind.

शल्लकः 1 N. of a tree. -2 A porcupine. -कम् Bark, rind.

शल्लकी 1 A porcupine. -2 A kind of tree (of which elephants are very fond); अभिलेखे तावदासवसुरभिरसं शल्लकी-मङ्गम् V. 4. 44 (v. l.); U. 2. 21; 3. 6; Mā. 9. 6. -Comp. -द्रवः incense.

शल्वः N. of a country. -शल्वः The Kṣatriyas; see शाल्व.

शव् 1 P. (शवति) 1 To go, approach. -2 To alter, change, transform.

शवः, -वम् [शव्-अच्] A corpse, dead body; अबान्धवं शवं चैव निर्हरेयुरिति स्थितिः Ms. 10. 55. -वम् Water; तं नस्त्वं शवशयनाभ शान्तमेधम् Bhāg. 4. 7. 33. -Comp. -आच्छादनम् covering of a corpse, shroud. -आश a. feeding on corpses; यावन् नराशौर्न रिपुः शवाशान् संतर्पयत्यानम तावदस्मै Bk. 12. 75. -काश्यः a dog. -दाहः cremation (of dead bodies). -यानम्, -रथः a hearse, bier, a sort of litter for carrying a corpse. -शयम् lotus. नायः the epithet of Viṣṇu; Bhāg. 4. 7. 33. -शयनम् a cemetery, cremation ground. -शिबिका a bier.

शवर, शवल See शबर, शबल.

शवस् n. Strength, power.

शवसानः (शव्-असानच् Un. 2. 83) 1 A traveller. -2 A way, road. -3 Fire. -नम् A cemetery.

शब्दम् Funeral; अथ यदि चैवास्मिच्छव्यं कुर्वन्ति Oh. Up. 4. 15. 5.

शश 1 P. (शशति) To leap, bound, jump.

शशः 1 A hare, rabbit; Ms. 3. 270; 5. 18. -2 The spots on the moon (which are popularly considered to resemble the form of a hare). -3 One of the four classes into which men are divided by erotic writers; thus defined:-- मृदुवचनसुशीलः कोमलाङ्गः सुकेशः सकलगुणनिधानं सत्यवादी शशोऽयम् Śabdak.; see Ratimānjari 35 also. -4 The Lodhra tree. -5 Gum-myrrh. -6 An antelope. -Comp. -अङ्कः 1 the moon; रामाभिधानमपरं जगतः शशाङ्कम् Pratimā 4. 1. -2 camphor. °अर्धमुख a. crescent-headed (as an arrow). °मूर्तिः an epithet of the moon. -लेखा the digit of the moon, lunar crescent. -अदः 1 a hawk, falcon. -2 N. of a son of Ikṣvāku, father of पुरंजय. -अदनः a hawk, falcon. -ऊर्णम्, लोमन् n. the hair of a rabbit, hair-skin. -धरः 1 the moon; उत्पातधूमलेखान्तेव कला शशधरस्य Māl. 9. 49; प्रसरति शशधर-विम्बे Gīt. 7. -2 camphor. °मौलिः an epithet of Śiva. -पदम् a hare's track (easily got over). -प्लुतकम् a scratch with a finger-nail. -भृत् m. the moon. °भृत् m. an epithet of Śiva. -रजस् n. a particular measure. -लक्ष्मणः an epithet of the moon. -लाञ्छनः 1 the moon; यदि स्यात् पावकः शीतः प्रोष्णो वा शशलाञ्छनः Pt. 4. 51; Ku. 7. 6. -2 camphor. -वि (वि)न्दुः 1 the moon. -2 an epithet of Viṣṇu. -विषाणम्, -शृङ्गम् a hare's horn; used to denote anything impossible, an utter impossibility; कदाचिदपि पर्यटञ् शशविषाणमासादयेत् Bh. 2. 5; शशशृङ्ग-धनुर्धरः; see खपुष्प. -स्थली the country between the Ganges and Yamunā, the Doab.

शशकः 1 A hare, rabbit. -2 =शश (3) q. v.

शशिन m. [शशोऽस्त्यस्य इनि] 1 The moon; शशिनं पुनरेति शर्वरी R. 8. 56; 6. 85; Me. 41. -2 Camphor. -3 N. of the number 'one'. -Comp. -ईशः an epithet of Śiva. -कला a digit of the moon; 'धन्या केयं स्थिता ते शिरसि', 'शशिकला' Mu. 1. 1. -कान्तः the moon-gem. (-तम्) a lotus. -कोटिः a horn of the moon. -क्षयः the new moon. -ग्रहः an eclipse of the moon. -जः, -तनयः an epithet of Budha or Mercury (son of the moon); भृगुसूनुधरापुत्रौ शशिजेन समन्वितौ Mb. 9. 11. 17. -देवः an epithet of king Rantideva. -दैवम् the lunar mansion मृगशिरस्. -प्रभ a. having the lustre of the moon, as bright and white as the moon; अदेयमासीत् त्रयमेव भूपतेः शशिप्रभं छत्रमुभे च चामरे R. 3. 16. (-भम्) 1 a water-lily. -2 a pearl. -प्रभा moonlight. -प्रियम् a pearl. -भूषणः, -भृत् m., -मौलिः, -शेखरः epithets of Śiva. -लेखा 1 a digit of the moon. -2 N. of various plants (Mar. बांवची, काळें जिरे). -वाटिका Boerhavia Procumbens (पुनर्नवा).

शशिनी N. of one of the sixteen digits of the moon.

शश्वत् ind. 1 Perpetually, eternally, for ever. -2 Constantly, repeatedly, always, frequently, again and

again; जीवन् पुनः शश्वदुपपद्येभ्यः (पाणि) R. 2. 48; 4. 70; Mu. 3. 19; Bhāg. 10. 73. 14; Me. 57. (In comp. शश्वत् may be translated by 'lasting, eternal'; as शश्वच्छान्ति eternal tranquillity.)

शप् 1 P. (शपति) To hurt, injure, kill.

शष्कु (स्कु) ली 1 The orifice of the ear, auditory passage; तथापि कर्णशष्कुल्यवच्छिन्नः सन् (आकाशः) शब्दग्राहक-श्रोत्रेन्द्रियात्मकः Tarka K.; अवलम्बितकर्णशष्कुलीकलसीकं रचयन्न-वाचत N. 2. 8; Y. 3. 96. -2 A kind of baked cake; संयावापूषशष्कुल्यः सर्वदोहश्च गृह्यताम् Bhāg. 10. 24. 26; Y. 1. 173; Gaṇeśa P. 49 (verses 47-51). -3 Rice-gruel. -4 A disease of the ear. -5 A sort of fish.

शष्पः (स्पः) Loss of intellect or presence of mind (प्रतिभाक्षय). -ष्पम् Young grass; शष्पाप्यात्ति U. 4. 26; गङ्गाप्रपातान्तनिखलशष्पम् (गङ्गारम्) R. 2. 26. -Comp. -वृसी a seat of Kuśa grass. -भुञ्, -भोजनः a grass-eater, animal.

शस् I. 1 P. (शसति) To cut up, kill, destroy. -II. 2 P. (शस्ति) To sleep. Cf. शस् also.

शसनम् [शस्-ल्युट्] 1 Wounding, killing. -2 Immo-lation (of an animal at sacrifice).

शस्त p. p. [शस्-क्त] 1 Praised, extolled. -2 Auspicious, happy; शस्ताः कुर्वन्ति मां सव्यं दक्षिणं पशवोऽपरे Bhāg. 1. 14. 13. -3 Right, best. -4 Repeated, recited. -5 Best, excellent. -6 Wounded, injured. -7 Killed. -स्तम् 1 Happiness, welfare. -2 Excellence, auspiciousness. -3 The body. -4 A finger-guard (अङ्गुलित्राण q. v.; also शस्तकम् in this sense). -स्तः A murderer.

शस्तिः f. 1 Praise, eulogy. -2 A hymn of praise (स्तोत्र). -3 A finger-guard.

शस् 1 A technical name for the termination of the acc. plural. -2 A Taddhita affix forming adverbs from nouns, especially from numerals; as द्विशः, शतशः, बहुशः &c.

शस्त्रम् [शस्-घ्नन्] 1 A weapon, arms; क्षमाशस्त्रं करे यस्य दुर्जनः किं करिष्यति Subhāṣ; R. 2. 40; 3. 51, 62; 5. 28. -2 An instrument, a tool in general. -3 Iron; गृहीतशस्त्राः क्रोशन्ति चर्मिणो वाजिपृष्ठगाः Mb. 6. 2. 29. -4 Steel. -5 A hymn of praise (स्तोत्र). -6 Repetition, recitation. -Comp. -अङ्गा a kind of sorrel. -अभ्यासः the practice of arms, military exercise. -अयसम् 1 steel. -2 iron. -अवपातः injury by weapon; शस्त्रावपाते गर्भस्य पातने चोत्तमो दमः Y. 2. 277. -अस्त्रम् 1 weapons for striking and throwing, arms and missiles; शस्त्रास्त्रभृत्वं क्षत्रस्य Ms. 10. 79. -2 arms or weapons generally. -आख्यम् iron. -आजीवः, -उपजीविन् m. a professional soldier; Kau. A. 1. 3. -उद्यमः lifting up a weapon (to strike). -उपकरणम् arms or instruments of war, military apparatus. -कर्मन् any surgical operation. -कारः an armourer. -कोपः

war, battle. -कोषः the sheath or scabbard of any weapon. -क्षारः borax. -ग्रहः battle, fight. -ग्राहिन् *a.* taking up or wearing arms (for battle); शस्त्रग्राही ब्राह्मणो जामदग्न्यः U. 5. 33. -चिकित्सा surgery. -जीविन्, -वृत्ति *m.* one living by the use of arms, a professional soldier. -देवता the deity presiding over weapons. -धरः = शस्त्रभृत् *q. v.* -निपातनम् a surgical operation. -न्यासः laying down arms; so शस्त्र (परि) त्यागः. -पाणि *a.* bearing arms, armed. (-*m.*) an armed warrior. -पदम् incision; Suśr. -पूत *a.* 'purified by arms', rendered pure or absolved from guilt by being killed with a weapon on the battle-field; अशस्त्रपूतं निव्याजम् (महामांसम्) Mā. 5. 12; (see Jagaddhara's explanation of the word); अहमपि तस्य मिथ्याप्रतिज्ञावैलक्ष्यसंपादितमशस्त्रपूतं मरणमुपदिशामि Ve. 2. -प्रहारः a wound inflicted with a weapon. -भृत् *m.* 1 a soldier, warrior; रामः शस्त्रभृतामहम् Bg. 10. 31; न तद् यशः शस्त्रभृतां क्षिणोति R. 2. 40. -2 an armed man. -मार्जः a weapon-cleaner, an armourer, a furbisher. -विद्या, -शास्त्रम् the science of archery, see धनुर्वेद. -वृत्तिः a professional soldier; पुरुषाः शस्त्रवृत्तयः Ms. 12. 45. -व्यवहारः practice of weapons. -शास्त्रम् military science. -संहतिः *f.* 1 a collection of arms. -2 an arsenal. -संपातः a sudden fall of a number of weapons. -हत *a.* killed by a weapon. -चतुर्दशी *N.* of a particular 14th day sacred to the memory of fallen warriors. -हस्त *a.* armed. (-स्तः) an armed man.

शस्त्रकम् 1 Steel. -2 Iron. -3 An instrument, a tool, weapon.

शस्त्रिका A knife, dagger.

शस्त्रिन् *a.* Bearing arms or weapons, armed, accoutred.

शस्त्री A knife; पण्यस्त्रीषु विवेककल्पलतिकाशस्त्रीषु रज्येत कः Subhāṣ; शस्त्रीश्यामैरंशुभिराशु हुतम् Śi. 4. 44.

शस्य *a.* (from शंस्) 1 Best, excellent. -2 Praise-worthy, laudable. -स्या a ऋक् which is to be recited; योनिश्चासौ शस्या च योनिशस्या SB. on MS. 7. 2. 17; पुरोनुवाक्या च याज्या च शस्यैव तृतीया Bri. Up. 3. 1. 7.

शस्यम् [शस्-यत्] 1 Corn or grain in general; दुदोह गां स यज्ञाय शस्याय मघवा दिवम् R. 1. 26. -2 The produce or fruit of a plant or tree; शस्यं क्षेत्रगतं प्राहुः सतुषं धान्यमुच्यते; see तण्डुल also. -3 A merit. -Comp. -क्षेत्रम् a corn-field. -भक्षक *a.* granivorous. -मञ्जरी 1 an ear of corn. -2 a fruit-stalk. -मालिन् *a.* crowned with harvests. -शालिन्, -संपन्न *a.* abounding in corn. -शूकम् a beard of corn. -संपद् *f.* abundance of corn. -सम्ब (स्व) रः the Śāla tree.

शाकः, -कम् [शक्-घञ्] A vegetable, pot-herb, herb, any edible leaf, fruit or root used as a vegetable; दिक्षीश्वरो वा जगदीश्वरो वा मनोरथान् पूरयितुं समर्थः । अन्यैर्नृपालैः परिदीयमानं शाकाय वा स्याल्लवणाय वा स्यात् Jag.; वेत्रशाककुजे शैले

Ki. 15. 18. -कः 1 Power, strength, energy. -2 The teak tree. -3 The Śirīṣa tree; यस्मिन् शाको नाम महीरुहः Bhāg. 5. 20. 24. -4 *N.* of a people; see शक. -5 An era; especially the era of Śālivāhana. -6 *N.* of the sixth Dvīpa. -Comp. -अङ्गम् pepper. -अम्लम् hog-plum. -भेदनम् sorrel. -अष्टमी the 8th day of the dark half of फाल्गुन (on which vegetables are offered to पितृs). -आख्यः the teak tree. (-ख्यम्) a vegetable. -आहारः a vegetarian (living only on herbs &c.). -कलम्बकः leek, garlic. -चुक्रिका the tamarind. -तरुः the teak tree. -पणः 1 a measure equal to a handful. -2 a handful of vegetables. -पत्रः the Śigru tree (Mar. शेवगा). -पात्रम् a vegetable dish. -पार्थिवः a king fond of an era; see मध्यमपदलोपिन्. -प्रति *ind.* a little of herbs. -योग्यः coriander. -रसः edible vegetable juice. -राज्, -राजः Chenododium (Mar. चाकवत); also शाकवीर. -विन्दकः see बिल्व. -वृक्षः the teak tree. -व्रतम् a vow of abstinence from vegetables. -शाकटम्, -शाकिनम् a field of vegetables, a kitchen-garden. -श्रेष्ठा the egg-plant (Mar. वांगे).

शाकट *n.* (-टी *f.*) [शकटाय हितम् अण्] 1 Relating to a cart. -2 Going in a cart. -टः 1 A draught-ox. -2 The tree called श्लष्मातक. -टम् A field; cf. शाकशाकट.

शाकटायनः *N.* of a philologist and grammarian often referred to by Pāṇini and Yāska; cf. व्याकरणे शकटस्य च तोकम् Nir.

शाकटिक *a.* (-की *f.*) 1 Belonging to a car. -2 Going in a car. -कः A carter.

शाकटीनः A cart-load, a measure of load equal to 20 *tulās*.

शाकपूणिः, -णिः *N.* of an ancient expounder of the Vedas.

शाकरी = शाकारी.

शाकंभरी 1 An epithet of Durgā; ततो गच्छेत राजेन्द्र देव्याः स्थानं सुदुर्लभम् । शाकंभरीति विख्याता त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ Mb. 3. 84. 13. -2 *N.* of a city.

शाकल *a.* (-ली *f.*) [शकल-अन्] 1 Relating to a piece (शकल). -2 Relating, belonging to or derived from the शाकल्s. -लः A school of the Rīgveda or the followers of this school (pl.). -लम् 1 A brown variety of sandal; शाकलं कपिलमिति Kau. A. 2. 11. -2 A chip, piece. -3 The text or ritual of शाकल्य. -Comp. -प्रातिशाख्यम् *N.* of the Rīgveda Prātisākhya. -शाखा the recension or traditional text of the Rīgveda as represented by the Śākalas. -होमः a particular kind of oblation; मन्त्रैः शाकलहोमैर्यैरब्दं हुत्वा घृतं द्विजः Ms. 11. 256.

शाकलिक *a.* (-की *f.*) 1 Relating to a piece, fragmentary. -2 Relating to शाकल.

शाकल्यः N. of an ancient grammarian mentioned by Pāṇini; (he is supposed to have arranged the *Paṇḍa* text of the *Rigveda*).

शाकारी One of the lowest forms of Prākṛita, the dialect spoken by the Śakas or Śākāra, as in the *Mṛichchhakatika*.

शाकिनम् A field; as in शाकशाकिनम्.

शाकिनी [शाकमस्त्यस्या इति] 1 A field of vegetables. -2 A kind of female being attendant on Durgā (supposed to be a demon or fairy).

शाकुण a. (-णी f.) 1 Repentent. -2 Afflicting others (परतापक).

शाकुन (-नी f.) [शकुन-अण्] 1 Relating to birds; शाकुनेनाथ पञ्च वै (पितरः प्रीयन्ते) Ms. 3. 268. -2 Relating to omens. -3 Ominous.

शाकुनिकः [शकुनेन पक्षिवधादिना जीवति ठञ्] A fowler, bird-catcher; Mk. 6; Ms. 8. 260. -कम् The interpretation of omens.

शाकुनेयः A small owl.

शाकुनिन् m. A fisherman.

शाकुन्तलः, -**शाकुन्तलेयः** A metronymic of Bharata (son of Śakuntalā). -लम् The drama called अभिज्ञान-शाकुन्तल of Kālidāsa.

शाकुन्तिकः A fowler, bird-catcher.

शाकुल, **शाकुलिक** a. Belonging to fish; सप्त वै शाकुलेन तु (मासान् पितरः प्रीयन्ते) Mb. 13. 88. 6.

शाकुलिकः A fisherman.

शाकरः An ox.

शाक्री N. of one of the five विभाषाs or corrupt dialects.

शाक्त a. (-की f.) [शक्तिर्देवताऽस्य अण्] 1 Relating to power. -2 Relating to Śakti or the female personification of divine energy. -क्तः A worshipper of Śakti; (the Śaktas are generally worshippers of Durgā representing the female personification of divine energy, and the ritual enjoined to them is of two kinds, the pure or right hand ritual दक्षिणाचार, and impure or left-hand ritual वामाचार q. q. v. v.).

शाक्तिकः 1 A worshipper of Śakti. -2 A spearman, lancer.

शाक्तीकः A spearman, lancer.

शाक्तेयः, **शाक्त्यः** 1 A worshipper of Śakti. -2 N. of Parāśara.

शाक्यः [शक-घञ् तत्र साधुः यत्] 1 N. of the family of Buddha. -2 N. of Buddha. -Comp. -**पुत्रीयः** a Bud-

dhist monk. -**भिक्षुः**, -**भिक्षुकः** a Buddhist religious mendicant. -**मुनिः**, -**सिंहः** epithets of Buddha. -**शासनम्** the doctrine of Buddha.

शाक a. Relating or belonging to Indra; प्रादुश्वके ततः पार्थः शाकमन्त्रं महारथः Mb. 7. 93. 21. -**कम्** The ज्येष्ठा Nakṣatra (presided over by Indra). -**Comp.** -**दिश** the east.

शाकी 1 N. of Śachī, wife of Indra. -2 Of Durgā.

शाकवरः An ox; cf. शाकरः; Hch. 7.

शाख 1 P. (शाखति) To pervade, fill completely.

शाखः N. of Kārtikeya.

शाखा 1 A branch (as of a tree); आवर्ज्य शाखाः R. 16. 19. -2 An arm. -3 A party, section, faction. -4 A part or subdivision of a work. -5 A school, branch, sect. -6 A part or division of an animal. -7 A school or traditional recension of the Veda, the traditional text followed by a school; as in शाकलशाखा, आश्वलायनशाखा, बाष्कलशाखा &c. -8 A branch of any science. -**Comp.** -**अध्येतृ** a follower of any particular text of the Veda. -**अन्तग** a. one who has finished one शाखा; Ms. 3. 145. -**चङ्क्रमणम्** 'leaping from branch to branch', irregular study. -**चन्द्रन्यायः** see under न्याय. -**नगरम्**, -**पुरम्** a suburb; प्रवेशयेच्च तान् सर्वान् शाखानगरकेष्वपि. -**पित्तम्** inflammation of the extremities of the body, e. g. hands, shoulders &c. -**बाहुः** a branch-like arm. -**भृत्** m. a tree. -**भेदः** difference of (Vedic) school. -**मृगः** 1 a monkey, an ape; एतां दृष्ट्वा स्त्रियो मेऽन्या यथा शाखामृगस्त्रियः Mb. 3. 267. 3. -2 a squirrel. -**रण्डः** 'a traitor to his Śākhā', a Brāhmaṇa who has changed his own school of the Vedas. -**रथ्या** a branch-road. -**वातः** pain in the limbs. -**विलीन** a. sitting on branches (as a bird). -**शिफा** a root growing from a branch (as of the fig-tree).

शाखालः A sort of cane (वान्नीर).

शाखिन् a. [शाखा अस्त्यस्य इति] 1 Having branches (fig. also). -2 Branching, ramifying. -3 Belonging to any branch or school (as of the Veda). -m. 1 A tree; कुल्याम्भोभिः पवनचपलैः शाखिनो धौतमूलाः Ś. 1. 15. -2 A Veda. -3 A follower of any Vedic school or recension.

शाखीय a. Belonging to a school of the Veda.

शाखोटः, **शाखोटकः** N. of a tree; Trophis Aspera (Mar. हेदी); कस्त्वं भो कथयामि देवहतकं मां विद्धि शाखोटकम् K. P. 10.

शाङ्करः 1 A bull. -2 A Śaivaita, a devotee of Śaṅkara; प्रतोषिताश्च शाङ्कराः Cholachampu p. 24, verse 59. -3 A follower of Śaṅkarāchārya.

शाङ्करिः 1 N. of Kārtikeya. -2 Of Gaṇeśa. -3 Fire.

शाङ्कुची The skate fish.

शाङ्खम् The sound of a conch-shell.

शाङ्गिकः [शङ्ख-ठञ्] 1 A shell-cutter, worker in shells. -2 N. of a mixed tribe. -3 A shell-blower; त्वरमाण-शाङ्गिकसवेगवदनपवनाभिपूरितः Si. 15. 72.

शाङ्गायनः N. of a Vedic teacher (author of a Brahmana and two Sūtras).

शाचि a. 1 Distinguished, renowned. -2 Strong, powerful.

शाटः, शाटी 1 A garment, cloth; यस्मिन्नोतमिदं प्रोतं विश्वं शाटीव तन्तुषु Bhāg. 9. 9. 7. -2 A petticoat. -3 A particular female garment; स्फुरत् काञ्ची शाटी पृथुकटितटे हाटक-मयी Ā. L. 3.

शाटकः, -कम् Cloth, garment, petticoat; रक्षोऽभिजायते भोग्यो नारीणां शाटको यथा Pt. 1. 144.

शाठ्यायनम् An oblation for remedying anything wrong in the performance of a rite. -नः N. of a teacher and author of various works.

शाठ्यम् [शठस्य भावः व्यञ्] (a) Dishonesty, perfidy, guile; trickery, fraud, villainy; आजन्मनः शाठ्यमशिक्षितो यः S. 5. 25; दाक्षिण्यं स्वजने दद्या परजने शाठ्यं सदा दुर्जने Bh. 2. 22. (b) Art, skill, cunning; देव्या निहोतुमिच्छोरिति सुरसरितं शाठ्यमव्याद्विभोर्वः Mu. 1. 1.

शाङ् 1 Ā. To praise, extol.

शाण a. (-णी f.) [शणेन निर्वृत्तम् अण्] Hempen, flaxen. -णः 1 A touch-stone; मणिः शाणोल्लीडः Bh. 2. 44; Bv. 1. 73. -2 A whetstone. -3 A saw. -4 A weight of four Māṣas; अष्टौ शाणाः शतमानं वहन्ति Mb. 3. 134. 15. -णम् 1 Sack-cloth, coarse cloth. -2 A hempen garment; सर्वं च तान्तवं रक्तं शाणक्षौमाविकानि च Ms. 10. 87; 2. 41. -Comp. -आजीवः an armourer.

शाणिः A plant from the fibres of which a coarse cloth is prepared.

शाणित p. p. Whetted, ground, sharpened (on a whetstone).

शाणी 1 A touchstone. -2 A white stone. -3 A saw. -4 A hempen garment; वस्त्राणां प्रवरा शाणी Mb. 3. 190. 19. -5 A ragged garment; शाणीवालपरीधानो व्याघ्रचर्मपरिच्छदः Mb. 12. 303. 13. -6 A small screen or tent. -7 Gesticulation, a sign made with the hands or eyes. -8 A weight of four Māṣas.

शाणीरम् A bank or spot of ground in the Śoṇa river.

शाण्डिल्यः 1 N. of a sage, the author of a law-book. -2 The Bilva tree. -3 A form of Agni. -Comp. -गोत्रम् the family of Śaṇḍilya.

शात p. p. [शो-क्त] 1 Sharpened, whetted; हास्यः पश्यन्नपि रिपुशिरःशाणशातं कुठारम् Mv. 3. 28; sharp; रामे शातकुठारभासुरकरे धनुद्रुमोच्छेदिनि Ve. 6. 12. -2 Thin, slender; शय्यागतेन रामेण माता शातोदरी बभौ R. 10. 69. -3 Weak, feeble. -4 Beautiful, handsome. -5 Cut down. -6 Happy, thriving. -तः The Dhattūra plant. -तम् Happiness, pleasure, delight; मानिनीजनजनितशातम् Git. 10. -Comp. -उदरी a woman with a slender waist; शातोदरी युवदृशां क्षणमुत्सवोऽभूत् Si. 5. 23; R. 10. 69. -शिख a. sharp-pointed.

शातकुम्भम् 1 Gold; द्रुतशातकुम्भनिभमंशुमतः Si. 9. 9; Mb. 3. 172. 25; N. 16. 34. -2 The thorn-apple (धतूर).

शातकौम्भम् Gold. -a. Golden; शातकौम्भैश्च कवचैर्भूषणैश्च तमोऽभ्यगात् Mb. 7. 154. 28.

शातक्रतव a. Belonging or relating to Indra; त्वदुत्सङ्गे गङ्गे पतति यदि कायस्तनुभृतां तदा मातः शातक्रतवपदलाभोऽप्यतिल्लुः Gaṅgāṣṭaka (by Śaṅkarāchārya) 7.

शातनम् 1 Whetting, sharpening. -2 Cutting down, destroyer; as in पर्वतपक्षशातनम् R. 3. 42. -3 Causing to fall or perish. -4 Causing to decay or wither. -5 Becoming thin or small, thinness. -6 Withering, decaying; वसन्ते सर्वशस्यानां जायते पत्रशातनम् Adhikaraṇamālā. -7 Polishing, planing.

शातपत्रकः, -की Moonlight.

शातभीरुः A king of Mallikā.

शातमन्यव a. Belonging or relating to Indra; राजसे मुनिरपीह कारयन्नाधिपत्यमिव शातमन्यवम् Ki. 13. 38.

शातमान a. (-नी f.) Bought for one hundred.

शातवाहनः = शालिवाहनः q. v.

शातहृद a. Relating or belonging to lightning.

शातित p. p. Destroyed, cut-off.

शात्रव a. (-वी f.) [शत्रुरेव शत्रोरिदं वा अण्] 1 Relating to an enemy; नारिकेलसवं योधाः शात्रवं च पयुर्यशः R. 4. 42. -2 Hostile, inimical. -वः An enemy; तत्र नाभवदसौ महाहवे शात्रवादिव पराङ्मुखोऽर्थिनः Si. 14. 44; 18. 20; Ve. 5. 1; Bk. 5. 81; Ki. 14. 2; देवः स्वर्गगतोऽपि शात्रववधेनाराधितः स्यादिति Mu. 2. 5. -वम् 1 A collection of enemies; त्वां तु दिष्ट्या कुशलिनं पश्यामो हतशात्रवम् Rām. 7. 1. 17. -2 Enmity, hostility; त्रयीशात्रवशत्रवे R. G.

शात्रवीय a. 1 Relating to an enemy. -2 Hostile, inimical.

शादः [शद्-घञ्] 1 Young grass; सा शादहरिताप्युच्चैर्विशालादे-रुपत्यका Śiva B. 27. 39. -2 Mud. -दा Brick. -Comp. -हरितः, -तम् a place green with young grass, a place clad in verdure.

शाङ्गल a. [शादाः सन्त्यत्र बलञ्] 1 Grassy. -2 Abounding in young green grass. -3 Green, verdant. -लः,

-लम् A grass-plot, green, meadow; शय्या शाद्वलम् Śānti. 2. 21; R. 2. 17; रम्या नवद्युतिरपैति न शाद्वलेभ्यः Ki. 5. 37; Y. 3. 7; also शाद्वलस्थली.

शाद्वलितम् The being covered with grass.

शान् 1 U. (शीशांसति-ते, strictly a desiderative of शान् used in a primitive sense) To sharpen, whet.

शानः 1 A touch-stone. -2 A whet-stone. -Comp. -पादः 1 a stone for grinding sandal. -2 the Pāriyātra mountain.

शानच् (In gram.) A technical term used by Paṇini for the Kṛit affix आन or मान used in forming present participles of the Ātm.

शानैश्चर a. (-री f.) 1 Relating to Saturn. -2 Falling on a Saturday.

शान्त p. p. [शम्-क्त] 1 Appeased, allayed, calmed, satisfied, pacified; चचार सानुजः शान्तो वृद्धेक्ष्वाकुव्रतं युवा R. 12. 20. -2 Cured, alleviated; शान्तरोगः. -3 Abated, subsided, put an end to, removed, extinguished; शान्तरथक्षोभपरिश्रमम् R. 1. 58; 5. 47; शान्तार्थिपं दीपमिव प्रकाशः Ki. 17. 16. -4 Ceased, stopped; शान्तमृगप्रचारम् Ku. 3. 42. -5 Dead, deceased; तेषु सर्वेषु शान्तेषु गतेष्वविदितां गतिम्. -6 Stilled, hushed. -7 Calm, quiet, undisturbed, tranquil, still; शान्तमिदमाश्रमपदम् Ś. 1. 16; 4. 19. -8 Tamed; स्वमाश्रमं शान्तमृगं निनाय R. 14. 79. -9 Free from passions, at ease, contented; Bri. Up. 4. 4. 23. -10 Shaded. -11 Gentle; शान्तानुकूलपवनश्च शिवश्च पन्थाः Ś. 4. 11. -12 Purified. -13 Meek, humble. -14 Auspicious (in augury); (the phrase शान्तं पापम् which is sometimes repeated, means 'oh no!', 'how can it be', 'God forbid such an untoward or unlucky event'; Ś. 5; Mu. 1). -15 Rendered ineffective, harmless (said of weapons). -न्तः 1 A man who has subdued his passions, an ascetic. -2 Tranquillity, quietism, the sentiment of quietism, the predominant feeling of which is indifference to worldly objects and pleasures; see निर्वेद and रस. -न्तम् Appeasing, pacifying. -न्तम् ind. Enough, no more, not so, for shame, hush!, god (heaven) forbid!; शान्तं कथं दुर्जनाः पौरजानपदाः U. 1; तामेव शान्तमथवा किमिहोत्तरेण 3. 26. -Comp. -आत्मन्, -चेतस् a. calm, tranquil-minded, sedate or composed in mind. -गुण a. deceased; तपे शान्तगुणे जाते Rām. 2. 65. 24. -तौय a. having still water. -रजस् a. 1 dustless. -2 passionless. -रच a. uttering auspicious sounds. -रसः the sentiment of quietism; see शान्त above. -लाभ a. that which has ceased to bear interest. -विवाद a. reconciled, appeased.

शान्तक a. Allaying, appeasing.

शान्तनवः 'The son of Śantanu', N. of Bhīṣma.

शान्तनुः = शान्तनुः q. v.; शान्तनोः संततिं तन्वन् पुण्यकीर्तिर्महा-यशाः Mb. 1. 60. 6.

शान्ता 1 N. of the daughter of Daśaratha, adopted by the sage Lomapāda and subsequently married by Rīṣyaśringa; कन्या दशरथो राजा शान्तां नाम व्यजीजनत् । अपत्यकृतिकां राज्ञे रोमपादाय यां ददौ ॥ U. 1. 4; see ऋष्यशृङ्ग also. -2 (In music) A particular श्रुति. -3 A kind of दूर्वा grass.

शान्तिः f. [शम्-क्तिन्] 1 Pacification, allayment, alleviation, removal; अध्वरविघातशान्तये R. 11. 1, 62. -2 Calmness, tranquillity, quiet, ease, rest, repose; स्मर संस्मृत्य न शान्तिरस्ति मे Ku. 4. 17; शान्तिः कुतस्तस्य भुजङ्गशत्रोः Māl. 6. 1; यत् किञ्चिद् वस्तु संप्राप्य स्वल्पं वा यदि वा बहु । या तुष्टिर्जायते चित्ते सा शान्तिः कथ्यते तुष्टेः ॥ Padma P. -3 Cessation of hostility; सर्पस्य शान्तिः कुटिलस्य भैत्री विघातृसृष्टौ न हि दृष्टपूर्वा Bv. 1. 125. -4 Cessation, stop. -5 Absence of passion, quietism, complete indifference to all worldly enjoyments; तदुपहितकुटुम्बः शान्तिमार्गोत्सुकोऽभूत् R. 7. 71. -6 Consolation, solace. -7 Settlement of differences, reconciliation. -8 Satisfaction of hunger. -9 An expiatory rite, a propitiatory rite for averting evil; शान्तयथापि वर्धन्तां यथाकल्पं यथाविधि Rām. 1. 8. 16. -10 Good fortune, felicity, auspiciousness. -11 Exculpation or absolution from blame. -12 Preservation. -13 N. of Durgā. -14 Destruction, end, death. -Comp. -उदम्, -उदकम्, -जलम् soothing or propitiatory water; अहमपि वैतानिकं शान्त्युदकमस्यै गौतमीहस्ते विसर्जयिष्यामि Ś. 3. -कर, -कारिन् a. soothing, pacifying. -कर्मन् any action of averting evil. -गृहम् a room for rest or retirement. -मार्गः the life peaceful and leading to मोक्ष; तदुपहितकुटुम्बः शान्तिमार्गोत्सुकोऽभूत् R. 7. 71. -वाचनम् reciting of a text for averting evil. -सलिलम् propitiatory water. -होमः a sacrifice or burnt offering to avert or remove an evil; सावित्राञ्जान्तिहोमांश्च कुर्यात् पर्वसु नित्यशः Ms. 4. 150.

शान्तिक a. (-की f.) Expiatory, propitiatory. -कम् Observances or ceremonies calculated to remove calamities.

शान्त्य् &c. See सान्त्य् &c.

शापः [शप्-घञ्] 1 A curse, an imprecation, anathema; शापेनास्तंगमितमहिमा वर्षभोग्येण भर्तुः Me. 1, 92; R. 1. 78; 5. 56, 59; 11. 14. -2 An oath, asseveration. -3 Abuse, calumny. -4 An interdiction, a ban. -5 Trouble, disturbance (उपद्रव); मुक्तशार्पं वनं तच्च तस्मिन्नेव तदाहनि Rām. 1. 26. 35. -Comp. -अन्तः, -अवसानम्, -निवृत्तिः f. the end of a curse; शापान्तो मे भुजङ्गशयनादुत्थिते शाङ्गपाणौ Me. 112; R. 8. 82. -अम्बु, -उदकम् water used in formularies of cursing. -अस्त्रः 'having a curse for a weapon', a sage, saint; त्राणामेव हि शापास्त्राः कुर्वन्ति तपसो व्ययम् R. 15. 3. -उत्सर्गः the utterance of a curse. -उद्धारः, -मुक्तिः f., -मोक्षः release or deliverance from a curse. -ग्रस्त a. labouring under a curse. -प्रदानम् uttering of a curse. -मुक्त a. released from a curse. -यन्त्रित a. restrained by a curse.

शापित *p. p.* 1 Bound by an oath, conjured. -2 Sworn, adjured.

शापठिकः A peacock.

शाफरिकः A fisherman.

शाव (व) *a.* (-री *f.*) [शव (व) र-अण्] 1 Savage, barbarous. -2 Low, vile, base. -रः 1 An offence, a fault. -2 Sin, wickedness. -3 The tree called *Lodhra*. -4 N. of a teacher and author of a well-known commentary (शावरभाष्य) on the *Mīmāṃsā-sūtras*; see शवर. -री A low form of the *Prākṛita* dialect (spoken by mountaineers &c.). -Comp. -भेदाख्यम् (also भेदाक्षम्) copper.

शावरिका A kind of leech.

शावल्यम् 1 Mixture, medley. -2 Apathy, indifference.

शाब्द *a.* (-ब्दी *f.*) [शब्द-अण्] 1 Relating to or derived from a word. -2 Relating to or depending on sound (opp. आर्थ). -3 Verbal, oral. -4 Sounding, sonorous. -5 Nominal (as inflection). -ब्दः A philologist, grammarian. -ब्दी N. of *Sarasvatī*. -Comp. -बोधः perception or apprehension of the sense of words. -व्यञ्जना (in rhet.) insinuation founded on words (opp. to आर्थव्यञ्जना).

शाब्दिक *a.* (-की *f.*) [शब्द-ठक्] 1 Verbal, oral. -2 Relating to sounds or words. -3 Sounding. -कः 1 A grammarian; अधःकरोत्यादिमशाब्दिकोरगम् *Viś. Guṇa*. 282. -2 A lexicographer.

शामन् *n.* Appeasing, conciliation.

शामनः N. of *Yama*. -नम् 1 Killing, slaughter. -2 Tranquillity, peace. -3 End. -4 Sedative. -नी The southern direction.

शामित्रम् 1 Sacrificing. -2 Immolating, killing animals at a sacrifice; इहोपहूतो भगवान् मृत्युः शामित्रकर्मणि *Bhāg.* 1. 16. 7. -3 Tying up cattle for sacrifice. -4 A sacrificial vessel; न वैदिके शामित्रे मांसपाकः *SB. on MS.* 12. 2. 2. -5 A deadly blow. -6 A place of immolation.

शामिली A sacrificial ladle; (सुच्).

शामीनम् 1 Ashes. -2 A sacrificial ladle.

शामीलम् Ashes.

शामीली A chaplet, garland.

शाम्बः N. of a son of *Kṛiṣṇa* and *Jāmbavatī*.

शाम्बरम् A kind of sandal. -Comp. -शिल्पम् the art of jugglery, magic; see शाम्बरी.

शाम्बरिकः A juggler.

शं. इ. को... १९४

शाम्बरी 1 Jugglery, sorcery. -2 Magic illusion; शाम्बरीशिल्पमलक्षि दिक्षु *N.* 6. 14. -3 A sorceress.

शाम्बविकः A dealer in shells.

शाम्बु (म्बू) कः A bivalve-shell.

शाम्भव *a.* (-वी *f.*) [शम्भोरिदम् अण्] Belonging to *Siva*; अतुं वाञ्छति शाम्भवो गणपतेराखुं क्षुधार्तः कणो *Pt.* 1. 159. -वः A worshipper of *Siva*. -2 A son of *Siva*. -3 Camphor. -4 *Bdellium*. -5 A kind of poison. -वम् The *Devadāru* tree.

शाम्भवी 1 N. of *Pārvatī*. -2 N. of a plant (नीलदूर्वा). -3 The opening in the crown of the head through which the soul is said to escape. -4 N. of a kind of *Mudrā*; अन्तर्लक्ष्यं बहिर्दृष्टिनिमेषोन्मेषवर्जिता । सा एषा शाम्भवी मुद्रा सर्वतन्त्रेषु गोपिता ॥

शाम्भवीय *a.* Relating or belonging to *Siva*; तस्य द्वैधं व्यधितधनुषः शाम्भवीयस्य रामः *Mv.* 2. 2.

शायः Lying, sleeping.

शायिका 1 Repose, sleep. -2 The state of lying or reposing; कुर्यात्तृणमयं चापं शयीत मृगशायिकाम् *Mb.* 1. 140. 13; also शायिता.

शायिन् *a.* Reclining, sleeping, resting &c.

शायकः 1 An arrow. -2 A sword; cf. सायक.

शार 10 U. (शारयति-ते) 1 To weaken. -2 To be weak.

शार *a.* [शार-अच् शृ-घञ् वा] 1 Variegated, speckled, mottled, spotted; पक्ष्मोत्क्षेपादुपरिविलसत्कृष्णशारप्रमाणाम् *Me.* 49. -2 Yellow. -रः 1 A variegated colour. -2 Green colour. -3 Air, wind. -4 A piece used at chess, a chessman; कालः काल्या भुवनफलके क्रीडति प्राणिशारैः *Bh.* 3. 39. -5 Injuring, hurting.

शारता 1 A variety of colour; शारतां गमितया शशिपादैः *Ki.* 9. 29. -2 Yellowness.

शारङ्गः 1 The *Chātaka* bird. -2 A peacock. -3 A bee. -4 A deer. -5 An elephant; cf. सारङ्ग.

शारङ्गी A particular musical instrument (played with a bow); cf. सारङ्गी.

शारणिक *a.* In need of protection, a refugee; *Mb.* 13. 104. 17.

शारतल्पिकः (from शरतल्प) The epithet of *Bhīṣma*; शान्तिपर्वणि धर्माश्च व्याख्याताः शारतल्पिकाः *Mb.* 1. 2. 326.

शारद *a.* [शरदि भवम् अण्] 1 Belonging to autumn, autumnal; (the *f.* is शारदी in this sense); विमलशारद-चन्द्रिरचन्द्रिका *Bv.* 1. 113; *R.* 10. 9; *Ms.* 6. 11; मेघः शारद एव काशधवलः पानीययस्कोदरः *Subhāṣ.* -2 Annual. -3 New, recent; *P.* VI. 2. 9. -4 Young, fresh. -5 Modest, shy, bashful. -6 Diffident, not bold. -7 Able, clever; शिखीव

शारदः N. 9. 14. -दः 1 A year. -2 An autumnal sickness. -3 Autumnal sunshine. -4 A kind of kidney-bean. -5 The Bakula tree. -दी 1 The full-moon day in the month of Āśvina (or Kārtika). -2 Alstonia Scholaris (Mar. सातवीण). -दम् 1 Corn, grain. -2 The white lotus. -दा 1 A kind of Vīṇā or lute. -2 N. of Durgā. -3 Of Sarasvatī; (शरत्काले पुरा यस्मान्नवम्यां बोधिता सुरैः। शारदा सा समाख्याता पीठे लोके च नामतः॥); लिखति यदि गृहीत्वा (लेखनीं) शारदा सार्वकालम् Śiva-mahimna 32. °अम्बा (शारदाम्बा) the goddess Sarasvatī.

शारदिकः 1 Autumnal sickness. -2 Autumnal sunshine or heat. -कम् An autumnal or annual Śrāddha.

शारदीय a. Autumnal.

शारद्यम् Autumnal grain.

शारद्वतः N. of Kṛipā; Bhāg 1. 13. 3. -ती Kṛipī, wife of Kṛipā; ते शरा रुधिराक्काङ्गा भित्त्वा शारद्वतीसुतम् Mb. 7. 156. 74.

शारिः 1 A chessman, a piece at chess &c; सुवर्णशारीः कपटेन भानां विहायसि द्यूतपटे वितत्य Rām. ch. 6. 41. -2 A small round ball. -3 A kind of die. -रिः f. 1 The bird called Sārikā. -2 Fraud, trick. -3 An elephant's housings or armour; शारिमशकदधिरोपयितुम् Śi. 15. 77. -Comp. -पट्टः, -फलम्, -फलकः, -कम् a chequered cloth for playing at chess, draughts &c. -शुद्धला f. a kind of dice, chessman or a square on a chessboard.

शारिका 1 A kind of bird (Mar. मैना). -2 A bow or stick for playing any stringed instrument. -3 Playing at chess &c. -4 A chessman, a piece at chess.

शारित a. Variegated, coloured; स्थिरद्विरेफाञ्जनशारितोदरैः Ki. 8. 11.

शारी 1 A kind of bird. -2 Ved. An arrow. -3 Kuśa grass.

शारीर a. (-री f.) [शरीरस्येदम् अण्] 1 Relating to the body, bodily, corporeal. -2 Incorporate, embodied. -रः, -रम् 1 The incorporate or embodied spirit (जीवात्मन्); human or individual soul. -2 A bull. -3 A kind of drug. -4 Excrement; विनाद्धिरपु वाप्यार्तः शारीरं संनिवेश्य च Ms. 11. 202. -रम् Bodily constitution. -2 (In medic.) the science of the body and its parts; anatomy.

शारीरक a. (-की f.) 1 Relating to the body, corporeal; पश्यत्ययं धिषणया ननु सप्तवध्निः शारीरके दमशरीर्यपरः स्वदेहे Bhāg. 3. 31. 19. -2 Incorporate, embodied (as the soul). -कम् 1 The embodied spirit. -2 The inquiry into the nature of that spirit (a term applied to the Bhāṣya of Śaṅkarācārya on the Brahma-sūtras). -Comp. -सूत्रम् the aphorisms of the Vedānta philosophy.

शारीरकीय a. Corporeal; embodied.

शारीरिक a. (-की f.) 1 Bodily, corporeal, material. -2 Psychological.

शास्त्रक a. (-की f.) Noxious, hurtful, mischievous.

शार्कः Candied sugar.

शार्ककः 1 Candied sugar. -2 A lump of sugar. -3 The froth of milk. -4 Cream.

शार्कर a. (-री f.) [शर्करा अण्] 1 Made of sugar, sugary. -2 Stony, gravelly; P. V. 2. 105. -रः 1 A gravelly place. -2 The froth or scum of milk. -3 Cream. -4 Molasses.

शार्करक, -रिक, -रीय a. Gravelly, stony.

शार्करिन् Suffering from gravel or stone.

शार्गल a. Belonging or relating to a jackal; मध्ये वै पापयोनीनां शार्गला यामहं गतः Mb. 12. 180. 22.

शार्ङ्ग a. 1 Made of horn, horny. -2 Having a bow, armed with a bow; Bk. 8. 123. -ङ्गः, -ङ्गम् 1 A bow (in general); शार्ङ्गाकर्षावमुक्तप्रशिथिलकविका प्रग्रहेणात्र देशे Mu. 6. 9; Bk. 8. 123. -2 The bow of Viṣṇu; शार्ङ्गं पुनर्धनुर्दिव्यं विष्णोः परममायुधम् Dhanur. 44; शार्ङ्गं धनुर्मित्रमिव द्रवीयः Śi. 3. 20. -शार्ङ्गः [शृणोतिः गण् शकुनौ Un. 1. 118] A bird; also शार्ङ्गकः; तस्मिन् वने दह्यमाने पद्मिनि ददाह च। अध्वसेनं मयं चैव चतुरः शार्ङ्गांस्तथा॥ Mb. 1. 228. 47. -ङ्गम् Wet ginger. -Comp. -धन्वन् m., -धरः, -पाणिः, -भृत् m. epithets of Viṣṇu.

शार्ङ्गिन् m. 1 An archer, a Bowman. -2 An epithet of Viṣṇu; धर्मसंरक्षणार्थं प्रवृत्तिर्भुवि शार्ङ्गिणः R. 15. 4; 12. 70; Me. 47. -3 Of Śiva.

शार्दूलः [शृ-ऊलल् दुक् च Un. 4. 97] 1 A tiger. -2 A leopard or panther. -3 A demon, Rakṣasa. -4 A kind of bird. -5 A kind of animal called शरभ. -6 A lion. -7 (at the end of comp.) An eminent or distinguished person, foremost; as in नरशार्दूल; cf. कुञ्जर. -Comp. -चर्मन् n. a tiger's skin. -विक्रीडितम् 1 a tiger's play; कन्दर्पोऽपि यमायते विरचयन् शार्दूलविक्रीडितम् Git. 4. -2 N. of a metre.

शार्मण्यः, शार्मण्यदेशः The modern name of Germany.

शार्च a. Belonging or relating to Śiva. -Comp. -दिश the east.

शार्चर a. (-री f.) [शर्वर्या भवम् अण्] Nocturnal; शार्चरान्धकारपूर &c. Dk.; नूनमुन्नमति यज्वनां पतिः शार्चरस्य तमसो निषिद्धये Ku. 8. 58. -2 Mischievous, pernicious. -रम् Darkness, thick gloom; उद्धर्मशार्चरहर क्षितिराक्षसधुगाकल्प-मार्कमहन् भगवन्नमस्ते Bhāg. 10. 14. 40. -री Night.

शार्चरीक a. Nocturnal; शार्चरमिति च Vamana's Kāvya-lamkārasūtrāṇi 59.

शाल् 1 *Ā.* (शालते) 1 To praise, flatter. -2 To shine. -3 To be endowed with; Malli. on Ki. 5. 44. -4 To tell. -5 To boast, vaunt.

शाल *a.* Telling, boasting. -2 Sounding; सशाल-भिन्दिपलाश्च Mb. 5. 155. 6 (com. शालते कथ्यते शब्द करोतीति शालः).

शालः 1 *N.* of a tree (very tall and stately), *Shorea Robusta*; 'शालः सर्जतरुः स्मृतः' इति शाश्वतः; शाल-निर्यासगन्धिभिः R. 1. 38; Śi. 3. 40; Ki. 10. 34. -2 A tree in general; शालप्रांशुर्महाभुजः R. 1. 13; Ve. 4. 3; घनपोत्र-विदीर्णशालमूलः Ki. 13. 3. -3 An enclosure, a fence. -4 A kind of fish. -5 *N.* of king Śalivāhana. -Comp. -ग्रामः a kind of sacred stone said to be typical of Viṣṇu, as the Phallus is of Śiva. °गिरि *N.* of a mountain. °शिला the Śalagrāma stone. -जः, -निर्यासः exudation of the Śāla tree, resin; R. 1. 38. -पोतः a young Śāla tree. -भञ्जिका 1 a doll, puppet, statue; Vb. 1; N. 2. 83; रचिता तोरणशालभञ्जिकेव Bu. Ch. 5. 52. -2 a courtesan, harlot. -भञ्जी a doll, puppet. -वेष्टः the resin of the Śāla tree; cf. सालः. -सारः 1 a superior tree. -2 *asa foetida*.

शालकः *A* jester, buffoon.

शालकायनः *N.* of a ṛṣi.

शालङ्कायनजीवसू *f.* Vyāsa's mother.

शालङ्किः *m.* *N.* of Pāṇini.

शालवः *The Lodhra tree.*

शाला [शाल्-अच्] 1 An apartment, a room, saloon, hall; न तत्र च आरामविहारार्थाः शालाः स्युः Kau. A. 2. 1; गृहैर्विशालैरपि भूरिशालैः Śi. 3. 50; so संगीतशाला, रङ्गशाला &c.; निजमधिरुद्ध विलोकनीयशालम् Śiva B. 26. 78. -2 A house, an abode; तस्यान्त इह भूयास्म महाशाला महाकुलाः । -3 The upper or main branch of a tree. -4 The trunk of a tree. -5 A stable, stall; as in वाजिशाला, गर्दभशाला &c.; शाला-विधिस्तम्भगतेश्च नागैः R. 16. 41. -6 A pavilion erected for making gifts; Dānasāgara, Bibl. Ind. 274, Fasc. 1. p. 146. -Comp. -अजिरः, -रम् a hollow earthen cup. -मुखम् the front of a house. (-खः) a kind of rice. -मृगः a jackal. -वृकः 1 a dog; सिंहानां च सुखेन मूर्धसु पदे धास्यन्ति शालावृकाः Bv. 1. 72. -2 a wolf. -3 a deer. -4 a cat. -5 a jackal. -6 a monkey. -सद् *a.* one who stays at home; शालासदां प्रजानाम् Ait. Br. 1. 14.

शालाकिन *m.* 1 A lancer, spear-man. -2 A surgeon. -3 A barber.

शालाङ्की *f.* A doll.

शालाक्यम् *A* branch of surgery. -क्यः *An* oculist who uses sharp instruments. -Comp. -शास्त्रम् the science of using sharp instruments for diseases.

शालातुरीयः *An* epithet of Pāṇini (written also शालोत्तरीय; so called from शालातुर the place of his birth).

शालारम् 1 *A* flight of steps, ladder. -2 *A* bird-cage. -3 The claw of an elephant.

शालिः 1 *Rice*; न शालेः स्तम्बकारिता वपुर्गुणमपेक्षते Mu. 1. 3; यवाः प्रकीर्णा न भवन्ति शालयः Mk. 4. 17. -2 The civet-cat. -Comp. -ओदनः, -नम् boiled rice (of a superior kind). -कूटम् a heap of rice. -केदारः a rice field. -गोपी a female appointed to watch a rice field; इक्षुच्छाय-निषादिन्यः शालिगोप्यो जगुर्ग्रहः R. 4. 20. -ग्रामः (*s. v.* शालग्रामः above); शालिग्रामशिलानां च दानानां च निरूपणम् Brav. P. ब्रह्मखण्ड 1. 28. -चूर्णः, -र्णम् rice-flour. -पिष्टम् a crystal. -भवनम् a rice-field. -वाहः an ox used for carrying rice. -वाहनः *N.* of a celebrated sovereign of India whose era commences with 78 A. D. -शूकः an awn or beard of rice. -होत्रः 1 *N.* of a writer on veterinary subjects. -2 a horse. (-त्रम्) Śalihotra's work on veterinary science. -होत्रिन *m.* a horse.

शालिकः 1 *A* weaver. -2 *A* toll, tax. -3 *A* village of artisans.

शालिन *a.* (-नी *f.*) (usually at the end of comp.) 1 Endowed with, possessed of, possessing, shining or resplendent with; अलघूपलपङ्क्तिशालिनीः परितो रुद्धनिरन्तराम्बराः Śi. 16. 76; Ki. 2. 31; 7. 28, 55; 8. 17; विलासिनीनां स्तनशालिनीनामलंकियन्ते स्तनमण्डलानि Rs. 4. 2. -2 Domestic. -3 Well-behaved; दयालुः शालिनीमाह शुक्लामिव्याहृतं स्मरन् Bhāg. 3. 24. 1.

शालिनी 1 *A* mistress of the house, housewife. -2 *N.* of a metre.

शालीन *a.* [शालाप्रवेशमर्हति, शाला-ख] 1 Modest, bashful, shy, retiring; निसर्गशालीनः स्त्रीजनैः M. 4; शशक शालीनतया न वक्तुम् R. 6. 81; 18. 17; Śi. 16. 83. -2 Like, resembling. -नः *A* householder. (शालीनीकृ 'to make humble, humiliate'.) -नम् 1 Bashfulness, modesty. -2 Taking alms without begging (अयाचितवृत्ति); वार्ता सन्नयशालीनशिलोच्छ्र इति वै गृहे Bhāg. 3. 12. 42.

शालीनता, -त्वम् Bashfulness, modesty.

शालीनीकरणम् 1 Humiliation; P. I. 3. 70. -2 Abuse, reproach.

शालीय *a.* Belonging to a house or school.

शाली (from श्याली) *A* wife's sister.

शालुः [शाल्-उण्] 1 *A* frog. -2 *A* kind of perfume. -3 *A* kind of astringent substance. -लु *n.* The root of the water-lily.

शालु (लु) कम् [शल्-ऊक् Un. 4. 44] 1 The root of the water-lily. -2 Nutmeg. -कः 1 *A* frog. -2 The root of the water-lily (शालुक only in this sense).

शालु (लु) रः *A* frog.

शालुकरः *A* kind of worm infesting the intestines,

शालेयम् A field of rice. -यः, -यम् Anethum Sowa (Mar. शोपा). -यः A kind of radish.

शालोत्तरीयः An epithet of Pāṇini; see शालातुरीय.

शाल्मलः [शाल्-मलच्] 1 The silk-cotton tree. -2 One of the seven great divisions of the earth. -3 The gum of the cotton-tree. -4 N. of a ṛiṣi; V. P.

शाल्मलिः 1 The silk-cotton tree; आपातरम्यपुष्पश्री-शोभितः शाल्मलिर्यथा Bv. 1. 115; Ms. 8. 246. -2 One of the seven great divisions of the earth. -3 N. of a kind of hell. -Comp. -पत्रकः Alstonia Scholaris (Mar. सातवीण). -स्थः 1 an epithet of Garuḍa. -2 a vulture.

शाल्मलिकम् An inferior kind of Śālmali tree.

शाल्मलिन m. N. of Garuḍa.

शाल्मलिनी The silk-cotton tree.

शाल्मली 1 The silk-cotton tree; शाल्मली शीतला स्वच्छा रसे पाके रसायनी। श्लेष्मला क्षिप्रवीजा च वृंहणी रक्तपित्तजित् ॥ Bhāva P. -2 N. of a river in Pātāla; लोहशङ्कुमृजीपं च पन्थानं शाल्मली नदीम् Ms. 4. 90. -3 A kind of hell. -Comp. -फलकम् a smooth board of Śālmali wood (for washing clothes); शाल्मलीफलके श्लक्ष्णे नेनिज्यान्नेजकः शनैः Ms. 8. 396. -वेष्टः, -वेष्टकः the gum of the silk-cotton tree.

शाल्वः 1 N. of a country. -2 A king of Śālva.

शाल्वणम् A poultice, cataplasm.

शाव a. (-वी f.) [शव-अण्] 1 Relating to a dead body; caused by the death (of a relative); दशहं शावमाशौचं सपिण्डेषु विधीयते Ms. 5. 59, 61. -2 Tawny, dark-yellowish; जगाम तत्र यत्रास्था भर्तुः शावं कलेवरम् Mb. 3. 297. 62 -3 Dead. -वः 1 The young of any animal; a fawn, cub; क्व वयं क्व परोक्षमन्यथो मृगशवैः सममेधितो जनः Ś. 2. 18; मृगराजशवः R. 6. 3; 18 37. -2 A dark-yellowish colour -वम् Defilement caused by contact with a corpse or the death of a relative. -वः, -वम् A corpse; अन्यदेहविषक्तं हि शावं काष्ठत्वमागतम् Mb. 12. 153. 59.

शावकः The young of any animal.

शावर See शावर.

शाश a. Belonging to, or coming from a hare.

शाश्वत a. (-ती f.) 1 [शश्वद् भवः अण्] 1 Eternal, perpetual, everlasting; शाश्वतीः समाः Rām. 1. 2. 15 (= U. 2. 5) 'for eternal years', 'ever more', 'for all time to come'; श्रेयसे शाश्वतो देवो वराहः परिकल्पताम् U. 5. 27 (v. l.); R. 14. 14. -2 All. -तः 1 N. of Śiva. -2 Of Vyāsa. -3 The sun. -4 N. of a lexicographer. -तम् 1 Heaven. -2 Eternity, continuity. -तम् ind. Eternally, perpetually, for ever.

शाश्वतिक a. (-की f.) Eternal, permanent, perpetual, constant; शाश्वतिको विरोधः 'natural antipathy'; शाश्वतिकं विरोधसपहाय K.

शाश्वती The earth.

शाष्कुल a. (-ली f.) Eating flesh (or fish).

शाष्कुलिकम् A quantity of baked cakes (शाष्कुली).

शास् 2 P. (शास्ति, शशास, अशिषत्, शासिष्यति, शासितुम्, शिष्ट) 1 To teach, instruct, train (governing two accusatives in this sense); माणवकं धर्मं शास्ति Sk.; Bk. 6. 10; शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम् Bg. 2. 7. -2 To rule, govern; अनन्यशासनासुर्वी शशासैकपुरीमिव R. 1. 30; 10. 1; 14. 85; 19. 57; Ś. 1. 25; Bk. 3. 53. -3 To order, command, direct, enjoin; इति रामो वृषस्यन्ती वृषस्कन्धः शशास ताम् R. 12. 34; त्वामागतः शासितुम् Mv. 6. 20; Ku. 6. 24; Bk. 9. 68. -4 To tell, communicate, inform (with dat.); तस्मिन्नायोधनं वृत्तं लक्ष्मणायाशिष्यमहत् Bk. 6. 27; Ms. 11. 83. -5 To advise; स किंसखा साधु न शास्ति योऽधिपम् Ki 1. 5. -6 To decree, enact. -7 To punish, chastise, correct; तान् शिष्याचौरदण्डेन धार्मिकः पृथिवीपतिः Ms. 8. 29; 4. 175; V. 5. -8 To tame, subdue; सौमित्रेश्वरणौ न चेत्तदिपुभिः शासिष्यसे दुर्मदः Mv. 6. 20. -9 To wish, desire.

शास् m. A reciter; as in उक्थशास्.

शासः Ved. 1 An order, command. -2 Praise (स्तुति).

शासकः [शास्-ष्कुल्] 1 A ruler. -2 A chastiser, punisher.

शासन a. 1 Teaching, instructing; इति मे न तु बोधाय कल्पते शासनं वचः Bhāg. 1. 8. 50. -2 Punishing, chastising. -नम् [शास्-ल्युट्] 1 Instruction, teaching, discipline. -2 Rule, sway, government; अनन्यशासनासुर्वीम् R. 1. 30; so अप्रतिशासन. -3 An order, a command, direction; तरुभिरपि देवस्य शासनं प्रमाणीकृतम् Ś. 6; R. 3. 69; 14 83. 18. 28. -4 An edict, enactment, a decree. -5 A precept, rule. -6 A royal grant (of land &c.), charter; अहं त्वां शासनशतेन योजयिष्यामि Pt. 1; Y 2. 240, 295. -7 A deed, writing, written agreement; शासनप्रधाना हि राजानः स्युः Kau. A. 2. 9. -8 Control of passions. -9 A written book of authority. -10 A (religious) doctrine. -11 A message. (At the end of comp. शासन often means 'punisher, destroyer, killer'; as in स्मरशासनः, पाकशासनः). -Comp. -अतिवृत्तिः f. violation of commands, disobedience. -दूषक a. disobeying a command. -धरः a messenger, envoy. -पत्रम् 1 a plate (usually of copper) on which a grant of land &c. is inscribed. -2 a sheet of paper on which an order is written. -पराङ्मुख a. disobedient to an order. -लङ्घनम् transgression of order. -हरः a royal messenger. -हारिन् m 1 an envoy, a messenger; तमभ्यनन्दन् प्रथमं प्रबोधितः प्रजेश्वरः शासनहारिणा हरेः R. 3. 68. -2 a conveyer of royal writs.

शासनीय a. 1 To be ruled, governed or directed. -2 Punishable; V. 5.

शासित p. p. 1 Ruled, governed. -2 Punished. -3 Restrained, controlled.

शासितृ *m.* [शास्-तृच्] 1 A ruler, governor. -2 A chastiser; कः पौरवे वसुमती शासति शासितरि दुर्विनीतानाम् S. 1. 24; Ms. 7. 17. -3 A teacher, instructor.

शास्तिः *f.* [शास्-क्तिन्] 1 Governing, ruling. -2 An order, a command. -3 Correction, chastisement, punishment, especially the punishment inflicted by command of the king. -4 A sceptre, rod (of authority).

शास्त्र *m.* [शास्-तृच् इडभावः] 1 A teacher, an instructor -2 A ruler, king, sovereign. -3 A father. -4 A Buddha or Jina; or a deified teacher of the Bauddhas or Jainas.

शास्त्रम् [शिष्येत्तनेन शास्-ष्ट्रन्] 1 An order, a command, rule, precept; अतिक्रामति यः शास्त्रं पितुर्धर्मार्थदर्शिनः Mb. 5.148. 21. -2 A sacred precept or rule, scriptural injunction; तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते कार्यकार्यव्यवस्थितौ Bg. 16. 24. -3 A religious or sacred treatise, sacred book, scripture; see comps. below. -4 Any department of knowledge, science; इति गुह्यतमं शास्त्रम् Bg. 15. 20; शास्त्रेष्वकुण्ठिता बुद्धिः R. 1. 19; often at the end of comp. after the word denoting the subject, or applied collectively to the whole body of teaching on that subject; वेदान्तशास्त्र, न्यायशास्त्र, तर्कशास्त्र, अलंकार-शास्त्र &c. -5 What is learnt, knowledge; Si. 5. 47. -6 A work, treatise; तन्त्रैः पञ्चभिरेतच्चकार सुमनोहरं शास्त्रम् Pt. 1. -7 Theory (opp. प्रयोग or practice); इमं मां च शास्त्रे प्रयोगे च विमृशतु M. 1. -8 The material and spiritual science together; तत्त्वाभेदेन यच्छास्त्रं तत्कार्यं नान्यथाविधम् Mb. 12. 267. 9. -Comp. -अतिक्रमः, -अननुष्ठानम् violation of sacred precepts, disregard of religious authority. -अनुष्ठानम्, -अनुसारः conformity to or observance of sacred precepts. -अन्वित *a.* conformable to doctrine or rule. -अभिज्ञ *a.* versed in the Śāstras. -अर्थः 1 the meaning of the sacred precept. -2 a scriptural precept or statement. -आचरणम् 1 observance of sacred precepts. -2 the study of Śāstras. (-णः) 1 one versed in scriptures. -2 a student of the Vedas. -आवर्तलिपिः a particular mode of writing. -उक्त *a.* prescribed by sacred laws, enjoined by the Śāstras, lawful, legal. -कारः, -कृत् *m.* 1 the author of a Śāstra or sacred book. -2 an author in general. -3 a sage, saint. -कोविद् *a.* versed in the Śāstras. -गण्डः a superficial reader of books, superficial scholar. -चक्षुस् *n.* grammar (as being the 'eye', as it were, with which to understand any Śāstra). -चारणः one who deserves sacred precepts. -ज्ञ, -दर्शिन, -विद् *a.* 1 well-versed in the Śāstras. -2 a mere theorist. -ज्ञानम् knowledge of sacred books, conversancy with scriptures. -तत्त्वम् truth as taught in the Śāstras, scriptural truth. ०ज्ञः an astronomer. -दृष्ट *a.* stated or enjoined in sacred books; तदहं प्रष्टुमिच्छामि शास्त्रदृष्टेन कर्मणा Rām. -दृष्टिः *f.* scriptural point of view. -*m.* an astrologer. -प्रसंगः 1 the subject of the Śāstras. -2 any discussion on scriptural points. -योनिः

the source of the Śāstras. -वक्तु an expounder of sacred books or knowledge. -वर्जित *a.* free from all rule or law. -वादः a precept or statement of the Śāstras. -विधानम्, -विधिः a sacred precept, scriptural injunction. -विप्रतिषेधः, -विरोधः 1 mutual contradiction of sacred precepts, inconsistency of precepts. -2 any act contrary to sacred precepts. -विमुख *a.* averse from study; Pt. 1. -विरुद्ध *a.* contrary to the Śāstras, illegal, unlawful. -व्युत्पत्तिः *f.* intimate knowledge of the sacred writings, proficiency in the Śāstras. -शिल्पिन् *m.* the country of Kāśmīra. -सिद्ध *a.* established by sacred authority.

शास्त्रिन् *a.* (-णी *f.*) [शास्त्रं वेत्त्यधीते वा इति] Versed or skilled in the Śāstras. -*m.* 1 One who has mastered the Śāstras, a learned man, a great Paṇḍit. -2 A teacher of sacred science.

शास्त्रीय *a.* [शास्त्रेण विहितः छ] 1 Scriptural. -2 Scientific.

शास्य *a.* [शास्-य्यत्] 1 To be taught or advised. -2 To be regulated or governed. -3 Deserving punishment, punishable.

शि 5 U. (शिनोति, शिनुते) 1 To whet, sharpen. -2 To attenuate, make thin. -3 To excite. -4 To be attentive. -5 To be sharp.

शिः 1 Auspiciousness, good fortune. -2 Composure, calm, tranquillity, peace. -3 An epithet of Śiva.

शिशपा 1 N. of a tree (शिशु); शिशपा कटुका तिका कषाया शोषकारिणी । उष्णवीर्या हरेन्मेदः कुष्ठचित्रवमिकृमीन् Bhāva P. -2 The Aśoka tree; (ददर्श) क्षामां स्वविरहव्याधिं शिशपामूल-मास्थिताम्.

शिक्षकु *a.* Idle, lazy, indolent.

शिक्ष्यम् Bee's wax; cf. सिक्थ.

शिक्ष्यम्, -क्या 1 A loop or swing (made of rope); छिद्रं ह्यन्तर्निहितवयुनः शिक्ष्यभाण्डेषु तद्वित् Bhāg. 10. 8. 30. -2 A burden or load carried in a sling. -3 The strings of a balance. -Comp. -पाशः (शिक्ष्यपाशः) the string by which a vessel is suspended (Mar. फास).

शिक्षित *a.* Suspended or carried in a loop.

शिक्ष 1 A. (शिक्षते, शिक्षित) 1 To learn, study, acquire knowledge of; स्वं स्वं चरित्रं शिक्षेरन् पृथिव्यां सर्वमानवाः Ms. 2. 20; अशिक्षतास्त्रं पितुरेव मन्त्रवत् R. 3. 31; मरुत् किमद्यापि न तासु शिक्षते N. 1. 73; 1. 77; 4. 48. -2 10 U. To teach (Ved.); अक्रोधं शिक्षयन्त्यन्यैः क्रोधना ये तपोधनाः N. 17. 80.

शिक्षकः (शिक्षका or शिक्षिका *f.*) [शिक्ष-ण्वल्] 1 A learner. -2 A teacher, instructor; यस्योभयं (i. e. क्रिया and संक्रान्ति) साधु स शिक्षकाणां धुरि प्रतिष्ठापयितव्य एव॥ M. 1. 16.

शिक्षणम् [शिक्ष-ण्वल्] 1 Learning, acquiring knowledge. -2 Teaching, instruction.

शिक्षा [शिक्ष-भावे अ] 1 Learning, study, acquisition of knowledge; पश्य मे ह्यसंयाने शिक्षां केशवनन्दन Mb. 3. 19. 5; Ki. 15. 36; शिक्षाविशेषलघुहस्ततया निमेषात् R. 9. 63. -2 Desire of being able to do anything, wish to prevail; पाण्डवः परिचक्राम शिक्षया रणशिक्षया Ki. 15. 37. -3 Teaching, instruction, training; काव्यज्ञशिक्षयाऽभ्यासः K. P. 1; अभूच नम्रः प्रणिपातशिक्षया R. 3. 25; M. 4. 9. -4 One of the six Vedāṅgas, the science which teaches the proper pronunciation of words and laws of euphony; वर्णस्वराद्युच्चारणप्रकारो यत्रोपदिश्यते सा शिक्षा Rīgvedabhāṣya. -5 Modesty, humility. -6 Science; रणशिक्षा 'military science'; Ki. 15. 37. -7 Giving, bestowing (Ved.). -8 Punishment. -Comp. -अक्षरम् a sound pronounced according to the rules of शिक्षा. -आचार a. conducting one's self according to precept. -करः 1 a teacher, an instructor. -2 N. of Vyāsa. -गुरुः a religious preceptor. -नरः an epithet of Indra. -रसः desire of acquiring skill (in). -शक्तिः f. skill.

शिक्षित p. p. [शिक्षा जाताऽस्य तार० इतच् शिक्ष-क्त वा] 1 Learnt, studied. -2 Taught, instructed; अशिक्षितपटुत्वम् Ś. 5. 22; शिक्षितासि मयैव यम् N. 20. 64. -3 Trained, disciplined. -4 Tame, docile. -5 Skilful, clever. -6 Modest, diffident. -तः A pupil, scholar. -Comp. -अक्षरः 1 a teacher. -2 a pupil. -आयुध a. versed in the use of weapons.

शिक्षमाणः A pupil, scholar.

शिक्षकः A scribe, writer.

शिखण्डः [शिखाममति अम्-ङ् तस्य नेत्वम् Tv.] 1 A lock of hair left on the crown or sides of the head at tonsure. -2 A peacock's tail; केकाभिर्नालकण्ठस्तिरयति वचनं ताण्डवादुच्छिखण्डः Mā. 9. 30. -3 A crest; आलोकयति पयोदान् प्रबलपुरोवातताडितशिखण्डः V. 4. 8. -Comp. -खण्डिका the चूडाकरण ceremony; Hch. 1.

शिखण्डकः [शिखण्ड इव-कन्] 1 A lock of hair left on the crown of the head at tonsure. -2 Locks or tufts of hair left on the sides of the head; (these are three or five in the case of the Kṣatriyas); कुवलयदलश्यामस्त्रिधः शिखण्डकमण्डनः U. 4. 19. -3 A crest, tuft, plume. -4 A peacock's tail. -5 The fleshy part of the body below the buttocks. -6 (With Śaivas) One who attains a particular degree of emancipation; also शिखण्डिक.

शिखण्डिकः A cock.

शिखण्डिका See शिखण्ड (1).

शिखण्डिन a. [शिखण्डोऽस्यस्य इति] Crested, tufted. -m. A peacock; नदति स एष वधूसखः शिखण्डी U. 3. 18; R. 1. 39; Ku. 1. 15. -2 A cock. -3 An arrow. -4 A peacock's tail. -5 A kind of jasmine. -6 N. of Viṣṇu. -7 N. of a son of Drupada; शिखण्डी च महारथः Bg. 1. 17. [Śikhaṇḍin was originally a female, being Ambā born in the family of Drupada for wreaking her revenge upon Bhīṣma; (see Ambā). But from her very birth

the girl was given out as a male child and brought up as such. In due course she was married to the daughter of Hiraṇyavarman, who was extremely sorry to find that she had got a veritable woman for her husband. Her father, therefore, resolved to attack the kingdom of Drupada for his having deceived him; but Śikhaṇḍin contrived, by practising austere penance in a forest, to exchange her sex with a Yakṣa and thus averted the calamity which threatened Drupada. Afterwards in the great Bhārati war he proved a means of killing Bhīṣma, who declined to fight with a woman, when Arjuna put him forward as his hero. He was afterwards killed by Aśvatthāman.]

शिखण्डिनी 1 A pea-hen; वर्हणामपरशिखण्डिनी भरेण । आलोक्य व्यवदधत् पुरो मयूरम् ॥ Śi. 8. 11. -2 A kind of jasmine. -3 N. of the daughter of Drupada; see शिखण्डिन् above.

शिखण्डी A lock on the crown of the head.

शिखरः, -रम् [शिखा अस्यस्य-अरच् आलोपः] 1 The top, summit, or peak of a mountain; जगाम गौरी शिखरं शिखण्डिमत् Ku. 5. 7, 4; Me. 18. -2 The top of a tree. -3 Crest, tuft. -4 The point or edge of a sword. -5 Top, peak, point in general. -6 The arm-pit. -7 Bristling of the hair. -8 The bud of the Arabian jasmine. -9 A kind of ruby-like gem. -रा N. of a plant (मूर्वा). -Comp. -वासिनी an epithet of Durgā.

शिखरिणी 1 An excellent woman. -2 A dish of curds and sugar with spices. -3 A line of hair extending across the navel. -4 A kind of vine. -5 N. of a plant (मूर्वा). -6 Arabian jasmine. -7 N. of a metre.

शिखरिन् a. (-णी f.) [शिखरम् अस्यस्य इति] 1 Crested, tufted. -2 Pointed, peaked; शिखरिदशना Me. 84. -m. 1 A mountain; मेरुः शिखरिणामहम्; इतश्च शरणार्थिनां शिखरिणां गणाः शेरते Bh. 2. 76; Me. 13; R. 9. 12, 17. -2 A hill-fort. -3 A tree. -4 The lapwing. -5 The plant अपामार्ग.

शिखा [शी-खक् तस्य नेत्वम् पृषो०; Un. 5. 24] 1 A lock of hair left on the crown of the head; शिखां मोक्तुं बद्धामपि पुनरयं धावति करः Mu. 3. 30; Śi. 4. 50; Mā. 10. 6; the hair of the head; आसिद्धदम्ब वत्सेति नेत्रोद्दुहितुः शिखाः Bhāg. 3. 22. 25. -2 A crest, top-knot. -3 Tuft, plume. -4 Top, summit, peak; अधिरूढ पुष्पभरनशखैः परितः परिष्कृततलां तरुभिः Ki. 6. 17. -5 Sharp end, edge, point or end in general; ईषदीषच्चुम्बितानि भ्रमरैः सुकुमार-केसरशिखानि Ś. 1. 4; Bv. 1. 2. -6 The end of a garment; तोयाधारपथाश्च वल्कलशिखानिभ्यन्दरेखाङ्किताः Ś. 1. 14. -7 A flame; प्रभामहत्या शिखयेव दीपः Ku. 1. 28; R. 17. 34; Ki. 16. 53. -8 A ray of light; ज्वलन्मणिशिखाञ्चैनं वासुकि-प्रमुखा निशि Ku. 2. 38. -9 A peacock's crest or comb. -10 A fibrous root. -11 A branch in general, especially one taking root. -12 The head or chief of anything. -13 The fever of love. -14 The point of the foot,

-Comp. -कन्दम् a kind of turnip. -तरुः a lamp-stand. -दामन् n. a garland worn on the top of the head. -धर a. pointed, crested. (-रः) 1 a peacock. -2 a Jaina deified saint. °जम् a peacock's feather; न नानुकम्प्य विशिखाः शिखाधरजवाससः Ki. 15. 42. -धारः a peacock. -पित्तम् inflammation in the extremities (as in fingers). -बन्धः a tuft of hair. -मणिः a crest-jewel. -मूलम् 1 a carrot. -2 a root having a tuft of leaves. -3 a turnip. -वरः the jack-fruit tree. -वल a. pointed, crested. (-लः) a peacock; घनाघनघटालोकलीलाशालिशिखावलः Śiva B. 26. 51. -वृक्षः a lamp-stand. -वृद्धिः f. a kind of usurious interest daily increasing. -सूत्रम् the lock of hair on the head (Mar. शेंडी) and the sacred thread (Mar. जानवें), the distinguishing marks of a Brāhmaṇa.

शिखालुः The crest of a peacock.

शिखावत् a. 1 Crested. -2 Flaming. -3 Pointed; cf. Kull. on Ms. 1. 38. -m. 1 A lamp. -2 Fire. -3 The descending node.

शिखिन् a. [शिखा अस्त्यस्य इति] 1 Pointed. -2 Crested, tufted; एकवस्त्रधरो घन्वो शिखी कनकमालया Rām. 3. 38. 14. -3 One who has reached the summit of knowledge. -4 Proud. -m. 1 A peacock; उष्णालुः शिशिरे निषीदति तरोर्मूलालवाले शिखी V. 2. 23; 4. 8; Pt. 1. 151; Śi. 4. 50. -2 Fire; रिपुरिव सखीसंवासोऽयं शिखीव हिमानिलः Git. 7; न श्वेतभावमुज्जति शङ्खः शिखिभुक्तमुक्तोऽपि Pt. 4. 110; R. 19. 54; Śi. 15. 7. -3 A cock. -4 An arrow. -5 A tree. -6 A lamp. -7 A bull. -8 A horse. -9 A mountain. -10 A Brāhmaṇa. -11 A religious mendicant. -12 N. of Ketu. -13 The number 'three'. -14 The Chitraka tree. -Comp. -कणः a spark. -कण्डम्, -ग्रीवम् blue vitriol; ताक्ष्यशैलं शिखिग्रीवं चक्षुष्यं यामुनं पुनः Śiva B. 30. 18. -दिग् south-east. -ध्वजः 1 an epithet of Kārtikēya. -2 smoke. -पिच्छम्, -पुच्छम् a peacock's tail. -प्रियः a kind of jujube tree. -भूः N. of Skanda. -मोदा a kind of plant (अजमोदा). -मृत्युः the god of love (मदन); Gīrvāṇa. -यूपः an antelope. -वर्धकः a gourd. -वाहनः an epithet of Kārtikēya. -शिखा 1 a flame. -2 a peacock's crest.

शिग्रुः [शि-रूक् युक् च] 1 A pot-herb; also शिग्रुक; Ms. 6. 14. -2 A kind of tree (Mar. शेवगा).

शिङ्ख 1 P. (शिङ्गति) To go, move.

शिङ्घ 1 P. (शिङ्घति) To smell; शिरस्तुपशिङ्घ च Bk. 14. 52.

शिङ्घाणः 1 Froth, foam. -2 Phlegm. -3 Swollen testicles. -णम् 1 The mucus of the nose. -2 Rust of iron. -3 A glass-vessel. -4 A beard.

शिङ्घाणकः, -कम् [शिङ्घ-आनकः Up. 3. 84] The mucus of the nose. -कः Phlegm.

शिङ्घित a. Smelled.

शिच् f. The string of a yoke (for carrying burdens).

शिवि a. Black, white.

शिञ्ज 1, 2 Ā., 10 U. (शिञ्जते, शिञ्के, शिञ्जयति-ते, शिञ्जित) 1 To tinkle, jingle, rattle; कश्यपा च वलयैश्च शिशिञ्जे Śi. 10. 62. -2 To roar, sound, bellow.

शिञ्जः Tinkle, jingle, tinkling or jingling sound; especially of ornaments such as anklets.

शिञ्जिका A chain worn round the loins.

शिञ्जा 1 Tinkle, jingle &c. -2 A bow-string; also शिञ्जालता.

शिञ्जित p. p. Tinkling, jingling. -तम् Tinkling, jingling (of anklets &c.); कृञ्जितं राजहंसानां नेदं नूपुरशिञ्जितम् V. 4. 14; मञ्जुमञ्जीरशिञ्जितमनोहरमम्बिकायाः K. P.; रञ्जयामास जननीं मणिमञ्जीरशिञ्जितम् Śiva B. 7. 8. -2 Clanking (of chains).

शिञ्जिनी 1 A bow-string; अधिरोपितसारशिञ्जिनीके स तु संघाय ततः शरं शरास्ये Rām. ch. 2. 40. -2 An anklet (worn round the feet). -3 The sine of an arc.

शिद् 1 P. (शेटति) To slight, despise, disregard.

शिण्डाकी f. A kind of food.

शित p. p. [शो-क्त] 1 Sharpened, whetted; धारां शितां रामपरश्वधस्य R. 6. 42; Ki. 7. 32. -2 Thin, emaciated. -3 Wasted, declined. -4 Weak, feeble. -Comp. -अग्रः a thorn. -धार a. sharp-edged. -शूकः 1 barley. -2 wheat.

शितद्रुः f. The river Sutelej; see शतद्रु.

शिति a. [शि-क्तिच्] 1 White. -2 Black; शितितारकावु-मितताघ्नयनमरुणीकृतं कुधा Śi. 15. 48. -3 Blue, dark blue; शितिना गलेन विलसन् मरीचिना Ki. 12. 23. -4 Variegated; L. D. B. -तिः The birch tree. -Comp. -कण्डः 1 an epithet of Śiva; तस्यात्मा शितिकण्डस्य सैनापत्यमुपेत्य वः Ku. 2. 61; 6. 81; Bhāg. 4. 3. 12. -2 a peacock; अवन्तशितिकण्डकण्ठलक्ष्मीमिह दधति स्फुरितानुरेणुजालः Śi. 4. 56. -3 a gallinule. -कुम्भः the oleander tree (Mar. कण्हेर). -चन्दनम् musk. -छदः, -पक्षः a goose. -रत्नम् a sapphire. -वासस् m. an epithet of Balarāma; विडम्बयन्तं शितिवाससस्तनुम् Śi. 1. 6. -सारकः a kind of ebony.

शिथिर a. [शिथ्-किरच् Up. 1. 52] Loose, slack, flexible.

शिथिल a. [श्लथ्-किलच् पृषो० Up. 1. 53] 1 Loose, loosened, slackened, relaxed. -2 Untied, unfastened; विश्रामं लभतामिदं च शिथिलज्याबन्धमस्मद्वतुः Ś. 2. 6. -2 Severed, fallen from the stalk; अर्कस्योपरि शिथिलं च्युतमिव नवमल्लिका-कुसुमम् Ś. 2. 8. -3 Languid, enfeebled, unnerved. -4 Weak, feeble; अशिथिलपरिरम्भ U. 1. 24 'fast or close embrace'; 1. 27. -5 Flaccid, flabby. -6 Dissolved. -7 Decayed. -8 Ineffective, futile, vain. -9 Inattentive.

careless; सुभक्ष्याणि विचित्राणि शिशिलयति येषितः Pt. 4. 116.
-10 Loosely done, not strictly or rigidly performed.
-11 Cast off, abandoned. -12 Indistinct (as sound).
-लम् 1 Laxity, looseness. -2 Slowness. (शिशिलीकृत
means 1 to loosen, unfasten, untie. -2 to relax, slacken;
शिशिलीकृतेऽधिकृतकृत्यविवौ Ki. 6. 30. -3 to weaken, impair,
enfeeble. -4 to give up, abandon; आत्मन्यवज्ञां शिशिलीचकार
R. 2. 41. शिशिलीभू 1 to be slackened or relaxed. -2 to
fall off from; एतत्तु मां दहति नष्टधनाश्रयस्य यत् सौहृदादपि जनाः
शिशिलीभवन्ति Mk. 1. 13).

शिशिलयति Den. P. 1 To relax, slacken, loosen; शिशि-
लितमानग्रहणो वाति दक्षिणपवनः Ratn. 1. 14. -2 To give up,
abandon; शिशिलय क्षणमात्रं बाष्पमोक्षम् Ve. 5. -3 To lessen,
allow to cool down; न सा इतो गतमनुरागं शिशिलयति V. 2.

शिशिलायते Den. A. To become loose or flaccid;
गात्राणि शिशिलायन्ते Bh. 3. 14.

शिशिलित a. 1 Loosed. -2 Relaxed, loosened. -3
Dissolved.

शिशिः [शी-निः ह्रस्वश्च Un. 4. 53] 1 N. of a warrior
belonging to the side of the Yādavas. (शिनेर्नन्तु m. N. of
Sātyaki). -2 A class of people; शिशिनां दार्विहोमिको ब्राह्मणः
SB. on MS. 8. 4. 2.

शिपिः A ray of light. -f. Skin, leather. -n. Water;
शैत्याच्छयनयोगाच्च शिपि वारि प्रचक्षते Vyāsa. -Comp.
-विष्ट a. (written शिपिविष्ट or शिविविष्ट also) 1 pervaded
by rays. -2 bald, bald-headed. -3 leprous. (-ष्टः) 1
an epithet of Viṣṇu; नैकरूपो बृहद्रूपः शिपिविष्टः प्रकाशनः V.
Sah.; पुरोडाशं निरवपन् शिपिविष्टाय विष्णवे Bhāg. 4. 13. 35. -2
N. of Śiva. -3 a bald man. -4 a man without prepuce.
-5 a leper.

शिप्रः N. of a lake on the Himālaya; ततो हिमवतः प्रस्थे
प्रतीच्यां तत्पुरस्य च । शिप्रो नाम सरः पूर्णं ददृशुर्दुहिणादयः ॥ Kālikā
P.-प्रम् Ved. 1 A cheek; jaw. -2 The chin. -3 The
nose. -4 A helmet or visor.

शिप्रा 1 N. of a river which issues from the Sipra
lake and on the bank of which stands Ujjayinī;
शिप्रावातः प्रियतम इव प्रार्थनाचाटुकारः Me. 31. -2 A visor or
helmet.

शिफः See शिफा.

शिफा 1 A fibrous root; नीरन्ध्रपल्लवशिफानिभृतप्रकाण्डं सायं-
तान्नासमशोभमशोकसालम् Rām. ch. 5. 22; Ms. 9. 230. -2 The
root of a water-lily. -3 A root in general. -4 A stroke
with a whip; शिफाश्चैवाप्नुयाद् Ms. 8. 369. -5 A mother.
-6 A river. -7 Turmeric. -8 Spikenard. -Comp.
-कन्दः -न्दम् the root of a water-lily. -धरः a branch.
-रुहः the (Indian) fig-tree.

शिफाकः The root of a water-lily.

शिबिः (-बिः) 1 A beast of prey. -2 The birch tree.
-3 N. of a country (pl.); Mb. 5. 195. 7. -4 N. of a

king (who is said to have saved Agni in the form of a
dove from Indra in the form of a hawk by offering
an equal quantity of his own flesh weighed in a
balance); शिवेरिव समुद्भूतं शरणागतरक्षया Mu. 6. 18.

शिबि (बि) का 1 A palanquin, litter. -2 A bier.
-3 A raised platform.

शिबि (बि) रम् 1 A camp; विदुते शिबिरे शून्ये Mb. 9. 30.
3. 4; वृष्टयुग्मः स्वशिबिरमयं याति सर्वे सहस्रम् Ve. 3. 18; Si.
5. 68. -2 A royal camp or residence. -3 An intrench-
ment for the protection of an army. -4 A kind of
grain.

शिबि (बि) रथः A palanquin, litter.

शिम्वः A kind of large shrub (चकमर्द). -स्वा A pod,
legume; (also शिम्वः f. in this sense); तीराश्मन्तकशिम्वि-
चुम्बितमुखा धावन्त्यपः पूर्णकाः Māl. 9. 7.

शिम्विका 1 A pod, legume. -2 A kind of kidney-
bean.

शिम्वी 1 A pod, legume. -2 A kind of plant.

शिरम् 1 The head. -2 The root of the pepper
plant (m. also according to some, in these senses).
-रः 1 A bed. -2 A large serpent. -Comp. -जम् hair.

शिरस् n. [शृ-असुन् निपातः Un. 4. 193] 1 The head;
शिरसा श्लाघते पूर्वं (गुणं) परं (दोषं) कण्ठे नियच्छति Subhāṣ.
-2 Skull. -3 A peak, summit, top (as of a mountain);
हिमगौरैरचलाधिपः शिरोभिः Ki. 5. 17; Si. 4. 54. -4 The
top of a tree. -5 The head or top of anything; तेनाहते
महाताले वेपमानो बृहच्छिराः Bhāg. 10. 15. 33; शिरसि मसीपतलं
दधाति दीपः Bv. 1. 74. -6 Pinnacle, acme, highest point.
-7 Front, forepart, van (as of an army); पुत्रस्य ते
रणशिरस्ययमप्रयायी Ś. 7. 26; U. 5. 3. -8 Chief, principal
head (usually at the end of comp.). -9 N. of the
verse in the गायत्री (from आपो ज्योतिः to स्वरोम्); cf. T.
Ar. 10. 27; Bhāg 5. 9. 5. -Comp. -अस्थि n. (शिरोस्थि)
the skull. -कपालिन m. an ascetic who carries about a
human skull. -क्रिया presentation of the head. -गृहम्
(शिरोगृहम्) a room on the top of a house, turret,
garret. -ग्रहः (शिरोग्रहः) affection of the head, head-
ache. -छेदः, -छेदनम् (शिरश्छेदः &c.) beheading,
decapitation. -तापिन m. an elephant. -त्रम्, -त्राणम्
1 a helmet; च्युतैः शिरस्त्रैश्चकोत्तरेव R. 7. 49, 66; अपनीत-
शिरस्त्राणाः 4. 64. -2 a head-dress. -धरा, -धिः, ध्रः
(शिरोधरा, -धिः, -ध्रः) the neck; तेषां शिरोधरान् धृताञ्छरध्वज-
धनूषि च Rām. 7. 7. 17; निरुक्तबाहुशशिरोध्रविग्रहम् Bhāg. 10.
59. 16; Si. 4. 52; 5. 65; cf. कम्बुशिरोधिः Chaitanyachandro-
daya 3. -पीठम् the back of the neck. -पीडा headache.
-पुष्पम् an ornament for the head; स्फुरितारुणवर्णेन शिर-
पुष्पेण शोभिताम् Śiva B. 2. 53. -प्रणामः bending the head.
-प्रदानम् giving up the head or life. -प्रावरणम् a tur-
ban. -फलः the cocoa-nut tree. -भूषणम् (शिरोभूषणम्)

an ornament for the head. -मणिः (शिरोमणिः) 1 a jewel worn on the head. -2 a crest-jewel. -3 a title of respect conferred on learned men. -मर्मन् *m.* (शिरोमर्मन्) a hog. -मालिन् *m.* (शिरोमालिन्) an epithet of Śiva. -रत्नम् (शिरोरत्नम्) a jewel worn on the head. -रुजा (शिरोरुजा) head-ache. -रुह् *m.*, -रुहः (शिरोरुहः) (also शिरसिरुहः) the hair of the head; शिरोरुहैः स्नानकषायवासितैः स्त्रियो निदार्घं शमयन्ति कामिनाम् *Rs.* 1. 4; *Ku.* 5. 9; *R.* 15. 16. -रोगः a disease of the head; अथातः शिरारोगविज्ञानीयमध्यायं व्याख्यास्यामः *Suśr.* -वर्तिन् *a.* (शिरोवर्तिन्) being at the head. (-*m.*) a chief, any one at the head of affairs. -वल्ली (शिरोवल्ली) the crest of a peacock. -वृत्तम् (शिरोवृत्तम्) pepper. -वेष्टः, वेष्टनम् (शिरोवेष्टः, -ष्टनम्) a head-dress, turban; शिरोवेष्टनव्याजतस्ते मुखेन्दोः *Sūkti.* 35. -शूलम् head-ache. -स्थः 1 leader, chief. -2 a plaintiff. -*a.* imminent. -स्थानम् main apartment; गतेष्वस्मासु राजा नः शिरःस्थानानि पश्यतु *Pratimā* 1. 31. -हारिन् *m.* (शिरोहारिन्) an epithet of Śiva.

शिरसिजः The hair of the head; श्लथशिरसिजपाशपात-भारत् *Śi.* 7. 62. -Comp. -पाशः a tuft of hair.

शिरस्कम् 1 A helmet. -2 A turban, head-dress. शिरस्का A palanquin.

शिरस्तस् *ind.* From the head; ज्योतिःप्ररोहैरुदितैः शिरस्तः *Ku.* 3. 49; *Bh.* 2. 10.

शिरस्य *a.* [शिरसि भवः यत्] Belonging to, or being on, the head. -स्यः Clean hair; तत्पाणिजाग्रमुदुक्कृष्टशिरस्यभारं *Rām.* ch. 5. 77.

शिरा Any tubular vessel of the body, a nerve, vein, artery, blood-vessel. -Comp. -पत्रः the wood-apple. -मोक्षः bleeding. -वृत्तम् lead.

शिराल *a.* Sinewy, tendinous, veiny.

शिरिः [शृ-कि] 1 A sword. -2 A killer, murderer. -3 An arrow. -4 A locust. -*a.* Fierce.

शिरिषः [शृ-ईषन् किञ्च *Up.* 4. 28] *N.* of a tree. -षम् A flower of this tree (regarded as the type of delicacy); शिरिषपुष्पाधिकसौकुमार्यौ बाहू तदीयाविति मे वितर्कः *Ku.* 1. 41; so पदं सहेतु भ्रमरस्य पेलवं शिरिषपुष्पं न पुनः पतत्रिणः 5. 4; *R.* 16. 48; *Me.* 67.

शिल् 6 P. (शिलति) To glean.

शिल्, -लम् Gleaning ears of corn (more than one at a time); शिलानप्युञ्जतो नित्यं पद्माग्नीनपि जुह्वतः *Ms.* 3. 100; *Bhāg.* 10. 31. 11. -Comp. -उञ्जः 1 gleaning ears of corn; शिलोञ्जमप्याददीत विप्रोऽजीवन्यतस्ततः *Ms.* 10. 112; *Bhāg.* 3. 12. 42. -2 an irregular occupation. -3 poor subsistence (अल्पसंग्रहः); एवंवृत्तस्य वृत्तेः शिलोञ्जेनापि जीवतः *Ms.* 7. 33. -वृत्तिः subsistence by gleaning.

शिलम्बः 1 A sage. -2 A weaver.

सं. इ. को.... १९५

शिला 1 A stone, rock. -2 A grind-stone; शिलाधौत *Mb.* 4. 58. 29. -3 The lower timber of a door. -4 The top of a column. -5 A tendon, vein (for शिरा). -6 Red arsenic. -7 Camphor. -Comp. -अक्षरम् lithography, writing on stone. -अटकः 1 a hole. -2 a fence, an enclosure. -3 a room on the top of a house. -आत्मजम् iron. -आत्मिका a crucible. -आरम्भा the wild plantain. -आसनम् 1 a slab of stone used as a seat. -2 benzoin. -आहम् bitumen. -उच्चयः a mountain, huge rock; न पादपोन्मूलनशक्तिरंहः शिलोच्चये मूर्च्छति मास्तस्य *R.* 2. 34. -उत्थम् benzoin. -उद्भवम् 1 benzoin. -2 a superior kind of sandal-wood. -ओकस् *m.* an epithet of Garuḍa. -कुट्टकः a stone-cutter's chisel. -कुसुमम्, -पुष्पम् benzoin; व्यस्तशुकनिभशिलाकुसुमः प्रणुदन्ववौ वनसर्दा परिश्रमम् *Ki.* 12. 50. -गृहम् a grotto. -ज *a.* fossil, mineral. (-जम्) 1 bitumen. -2 benzoin. -3 petroleum. -4 iron. -5 any fossil production. -जतु *n.* 1 bitumen; निदाघे धर्मसंतप्ता धातुसारंधरा धराः । निर्यासवत् प्रमुञ्चन्ति तच्छिलाजतु कीर्तितम् ॥ *Bhāva P.* -2 red chalk. -जित् *f.*, -दद्गुः bitumen. -धातुः 1 chalk. -2 red chalk. -3 a white fossil substance. -निर्यासः bitumen. -पट्टः, -पट्टकः 1 a flat stone for grinding &c. -2 a slab (of stone) used as a seat, stone-seat. -पुत्रः, -पुत्रकः a small flat stone for grinding condiments upon. -पेषः a grind-stone. -प्रतिकृतिः *f.* an image of stone. -प्रवालकः a variety of inferior gems; *Kau. A.* 2. 9. -प्रवेशः laying the corner-stone or foundation. -प्रसूनम् bitumen. -फलकम् a stone-slab. -भवम् benzoin. -भेदः a stone-cutter's chisel. -रम्भा the wild plantain. -रसः 1 benzoin. -2 incense. -वंकलः, -लम्, -वल्का a kind of moss. -वृष्टिः *f.* 1 a shower of stones. -2 hail. -वेदमन् *n.* a grotto, rocky recess; उद्दामानि प्रथयति शिलवेदमभिर्यैवनानि *Me.* 25. -व्याधिः bitumen. -शित *a.* sharpened on a stone; अथ त्वाचार्य-मुख्येन शरान् सृष्टान् शिलाशितान् *Mb.* 4. 58. 47. -सारम् iron. -स्वेदः bitumen.

शिलिः *m.* The birch tree. -लिः *f.* The lower timber of a door.

शिलिन्दः A kind of fish; शिलिन्दः श्लेष्मलो बल्यो विपाके मधुरो गुरुः *Rājavallabha.*

शिली 1 The lower timber of a door. -2 A kind of earthworm. -3 The top of a pillar. -4 A dart. -5 An arrow. -6 A female frog. -Comp. -मुखः 1 a bee; मिलितशिलीमुखपाटलिपटलकृतस्मरत्तुणविलासे *Git.* 1; *R.* 4. 57. -2 an arrow; सा कुसुमघटितशिलीमुखमनोहरान्मदनचापादिव प्रमदवनात् त्रस्यति *K.* 225; or युगपद्विकाशमुदयाद्गमिते शशिनः शिलीमुखगणोऽलमत *Śi.* 9. 41 (in both passages the word is used in senses 1 and 2). -3 a fool. -4 war, fight.

शिलीभूत *a.* 1 Turned to stone. -2 Become as hard as stone.

शिलीन्ध्रः [शिलीं धरति धृ-कृ पृषो० मुम्] 1 A kind of fish. -2 A kind of tree. -न्ध्रम् 1 A mushroom, fungus,

as in उच्छिलीन्द्र q. v.; Me. 11. -2 The flower of the plantain tree; अधिपुरन्धि शिलीन्द्रसुगन्धिभिः Śi. 6. 32; or अलिनारमतालिनी शिलीन्द्रे 72. -3 Hail.

शिलीन्द्रकम् A mushroom, fungus.

शिलीन्त्री 1 Earth, clay. -2 A small earthworm.

शिलीपदः Elephantiasis.

शिल्प Aegle Marmelos (बिल्व).

शिलेय a. 1 Rocky, stony. -2 Hard as rock or stone; P. V. 3. 102. -यम् 1 Benzoin. -2 Bitumen.

शिल्पम् [शिल्-पक् Un. 3. 28] 1 An art, a fine or mechanical art; (64 such arts are enumerated). -2 Skill (in any art); craft; शिल्पोपचारयुक्ताश्च निपुणाः पण्ययोषितः Ms. 9. 259; पात्रविशेषे न्यस्तं गुणान्तरं व्रजति शिल्पमाधातुः M. 1. 6. -3 Ingenuity, cleverness. -4 Work, manual work or labour; विसर्गस्त्यर्त्यभिजल्पशिल्पाः Bhāg. 5. 11. 10. -5 A rite, ceremony. -6 A kind of ladle or spoon used at sacrifices. -7 Form, shape. -8 Creation, procreation. -Comp. -कर्मन् n., -क्रिया any manual labour, handicraft. -कारः, -कारकः, -कारिका, -कारिन् m. an artisan, a mechanic; Kau. A. 1. 10. -गृहम्, -गेहम् a workshop, manufactory. -जीविन् an artisan, a mechanic. -विद्या 1 mechanical science. -2 any manual skill, handicraft. -शालम्, -ला a workshop, manufactory (a technical school). -शास्त्रम् 1 a book on any art, fine or mechanical. -2 mechanics. -स्थानम् skill in art; Buddh.

शिल्पकम् A kind of drama (exhibiting magical and mystical rites).

शिल्पा A barber's shop.

शिल्पिक a. Manual, mechanical. -कम् 1 Any handicraft or mechanical art. -2 = शिल्पकम् q. v.

शिल्पिन् a. 1 Relating to a fine or mechanical art. -2 Mechanical. -m. 1 An artisan, artist, a mechanic; Ms. 10. 120. -2 One who is skilled in any art.

शिव a. [श्यति पापं शो-वन् पृषो०] 1 Auspicious, propitious, lucky; इयं शिवाया नियतेरिवायतिः Ki. 4. 21; 1. 38; R. 11. 33. -2 In good health or condition, happy, prosperous, fortunate; तीर्थेन मूर्धन्यधिकृतेन शिवः शिवोऽभूत् Bhāg. 3. 28. 22; शिवानि वस्तीर्थजलानि कच्चित् R. 5. 8 (= अनुपप्लवानि, 'undisturbed'); शिवास्ते पन्थानः सन्तु 'a happy journey to you', 'God bless (or speed) you on your journey'. -वः 1 N. of the third god of the sacred Hindu Trinity, who is entrusted with the work of destruction, as Brahman and Viṣṇu are with the creation and preservation, of the world; एको देवः केशवो वा शिवो वा Bh. 2. 115. -2 The male organ of generation, penis. -3 An auspicious planetary conjunction. -4 The Veda; अदृशूलाः जनपदाः शिवशूलाश्चतुष्पथाः Mb. 3. 188. 42. -5 Final beatitude.

-6 A post to which cattle are tied. -7 A god, deity. -8 Quick-silver. -9 Bdelium. -10 The black variety of thorn-apple. -11 Rum, spirit. -12 Buttermilk. -13 A ruby. -14 Time (काल). -वौ (m. dual) Śiva and Pārvatī; कथयति शिवयोः शरीरयोगं विषमपदा पदवी विवर्तनेषु Ki. 5. 40. -वम् 1 Prosperity, welfare, well-being, happiness; तं धर्मेऽभिषु पुत्रेषु शिवं पृष्ट्वा Rām. 7. 33. 13; तव वर्त्मनि वर्ततां शिवम् N. 2. 62; Ratn. 1. 2; R. 1. 60. -2 Bliss, auspiciousness. -3 Final beatitude. -4 Water. -5 Sea-salt. -6 Rock-salt. -7 Refined borax. -8 Iron. -9 Myrobalan. -10 Sandal. -Comp. -अक्षम् = रुद्राक्ष q. v. -अपर a. cruel. -अरातिः a heretic (lit. a disbeliever in Śiva). -आत्मकम् rock-salt. -आदेशकः 1 the bearer of auspicious news. -2 a fortune-teller. -आलयः 1 Śiva's abode. -2 the red basil. (-यम्) 1 a temple of Śiva. -2 a cemetery. -इतर a. inauspicious, unlucky; शिवेतरक्षतये K. P. 1. -इष्टा Dūrvā grass. -कर (शिवंकर also) a. conferring happiness, auspicious. -कीर्तनः N. of Bhṛīngī. -केसरः Mimulus Elengi (बकुल). -गति a. prosperous, happy. -घर्मेजः the planet Mars; cf. पुरा दक्षविनाशाय कुपितस्य त्रिशूलिनः । अपतद् भीमवक्त्रस्य स्वेदबिन्दु-ललाटजः ॥ शान्तिप्रदानात् सर्वेषां ग्रहाणां प्रथमो भव । अङ्गारक इति ख्यातिं गमिष्यसि धरात्मज ॥ Matsya P. -चतुर्दशी the fourteenth day of the dark half of Māgha; see शिवरात्र. -ज्ञा a female devotee of the Śaiva sect. -ताति a. 1 having an auspicious end, conferring or conducive to happiness, propitious; प्रयत्नः कृत्स्नोऽयं फलतु शिवतातिश्च भवतु Māl. 6. 7; न्यषेवेतां विशेषेण शिवतातिममुं शिवम् Śiva B. 23. 56. -2 tender, merciful, not demoniacal; मा पूतनात्वमुपगाः शिवतातिरेधि 9. 49. (-तिः) auspiciousness, happiness. -तालः (in music) a kind of measure. -दत्तम् the discus of Viṣṇu (सुदर्शन). -दारु n. the Devadāru tree. -दिश् the north-east. -द्वीती epithet of Durgā. -द्रुमः the Bilva tree. -द्रिष्टा the Ketaka tree. -धातुः 1 quick-silver. -2 milk stone. -पदम् final liberation, emancipation. -पुरम्, -पुरी N. of Vārāṇasī. -पुराण N. of one of the eighteen Purāṇas. -प्रियः 1 a crystal. -2 the Baka tree. -3 the thorn-apple. (-यम्) = रुद्राक्ष q. v. (-या) the goddess Durgā. -वी (वी) जम् quick-silver. -भारतम् the historic poem on the life of Shivāji the great (1630-1680) by his contemporary poet Paramānanda. -मल्लकः the Arjuna tree. -मार्गः final liberation. -रसः the water of boiled rice (three days old, hence fermented). -राजधानी N. of Benares. -रात्रिः f. the fourteenth day of the dark half of Māgha on which a rigorous fast is observed in honour of Śiva; शैवो वा वैष्णवो वापि यो वा स्यादन्यपूजकः । सर्वं पूजाफलं हन्ति शिवरात्रिबहिर्मुखः ॥ Īśvarasamhitā. -लिङ्गम् 1 Śiva worshipped in the form of a Phallus. -2 a temple dedicated to the worship of the Liṅga. -लोकः the world of Śiva. -वल्लभः the mango tree. (-भा) 1 white rose. -2 Pārvatī. -वल्ली Acacia Concinna (Mar. शिकेकाई). -वाहनः a bull. -व्रतिन् one engaged in a vow of standing on one foot.

-शेखरः 1 the moon. -2 the thorn-apple. -सायुज्यम् final emancipation (*lit.* unification with Śiva). -सुन्दरी an epithet of Durgā.

शिवकः 1 A post to which cows or cattle in general are tied. -2 A post for cattle to rub against, scratching-post. -3 An image of Śiva.

शिवा 1 N. of Pārvatī. -2 A jackal (in general); जहासि निद्रामशिवैः शिवास्तैः Ki. 1. 38; हरेरय द्वारे शिव शिव शिवानां कलकलः Bv. 1. 32; R. 7. 50; 11. 61; 12. 39. -3 A fortunate woman. -4 Final beatitude. -5 The Śamī tree. -6 The yellow myrobalan. -7 Dūrvā grass. -8 A kind of yellow pigment. -9 Turmeric. -Comp. -अरातिः a dog. -प्रियः a goat. -फला the Śamī tree. -रुतम् the howling of a jackal (a bad omen). -विद्या divination by the cries of jackals; Buddh.

शिवाकुः [शिव्-आकुः Un. 3. 79] A sage.

शिवानी Pārvatī, wife of Śiva.

शिवालुः A jackal.

शिविः 1 A beast of prey. -2 The birch tree.

शिविका, शिविर See शिविका, शिविर; शिविरं परिखायुक्तमुच्चैः प्राकारवेष्टितम् Brav. P.

शिशयिषा (*Desid.* from शी) Desire to sleep, sleepiness.

शिशिर *a.* [शश्-किरच् नि. Un. 1. 52] 1 Cool, cold, chill, frigid; कुरु यदुनन्दनचन्दनशिशिरतरेण करेण पयोधरे Gīt. 12; R. 14. 3; 16. 49. -2 Cooling, removing heat; नवनलिनदलायमानशिशिरताराणायतनयनरुचिरः Bhāg. 5. 5. 31. -3 Relating or belonging to शिशिर; एवं तेषां ययौ मासो द्वितीयः शिशिरः सुखम् Rām. 7. 39. 29. -रः, रम् 1 Dew, hoar-frost; पद्मानां शिशिराद्भयम्; जातां मन्ये शिशिरमथितां पद्मिनीं वान्यरूपाम् Me. 85. -2 The cold season (comprising the two months Māgha and Phālguna); कण्ठेषु स्खलितं गतेऽपि शिशिरे पुंस्कोकिलानां रुतम् Ś. 6. 3; अमृतं शिशिरे वह्निः Pt. 1. 128. -3 Coldness, frigidity. -Comp. -अंशुः, -करः, -किरणः, -दीधितिः, -रश्मिः the moon; बुध इव शिशिरांशोः V. 5. 21; शिशिरकिरणकान्तं वासरान्तेऽभिसार्य Śi. 11. 21; शिशिरदीधितिना रजन्यः Rs. 3. 2. -अत्ययः, -अपगमः 'the close of the cold season', the spring season; स्वहस्तलूनः शिशिरात्ययस्य (पुष्पोच्चयः) Ku. 3. 61; उपहितं शिशिरापगमश्रिया R. 9. 31. -उपचारः a refrigerator. -कालः, -समयः the cold season. -घ्नः an epithet of Agni. -मयित *a.* pinched by cold.

शिशुः [शो-कु सन्वद्भावः द्वित्वम्; cf. Un. 1. 20] 1 A child, an infant; शिशुर्वा शिष्या वा U. 4. 11. -2 The young of any animal (as a calf, puppy, fawn &c.); नष्टाशङ्का हरिणशिशवो मन्दमन्दं चरन्ति Ś. 1. 15; 7. 14, 18. -3 A boy under eight or sixteen years of age. -4 A pupil, scholar. -5 An elephant in the sixth year; Mātanga L. 5. 8. -Comp. -कच्छम् a form of penance. -क्रन्दः, क्रन्दनम्

the cry or weeping of a child. -क्रन्दीयः (*i. e.* ग्रन्थः) a work treating of the complaints of children; P. 1V. 3. 88. -गन्धा a kind of jasmine (double jasmine). -चान्द्रायणम् a lunar penance of children; चतुरः प्रातरश्नीयात् पिण्डान् विप्रः समाहितः । चतुरोऽस्तमिते सूर्ये शिशुचान्द्रायणं स्मृतम् ॥ Ms. 11. 219. -नागः 1 a young elephant. -2 a young snake. -नामन् *m.* a camel. -पालः N. of of a king of the Chedis and son of Damaghoṣa. [According to the Viṣṇu Purāṇa this monarch was, in a previous existence, the unrighteous Hiranyakaśipu, king of the Asuras who was killed by Viṣṇu in the form of Narasimha. He was next born as the ten-headed Rāvaṇa who was killed by Rāma. Then he was born as the son of Damaghoṣa, and continued his enmity to Kṛiṣṇa, the eighth incarnation of Viṣṇu, with even greater implacability; see Śi. 1. He denounced Kṛiṣṇa when they met at the Rājasūya sacrifice of Yudhiṣṭhira, but his head was cut off by Kṛiṣṇa with his discus. His death forms the subject of a celebrated poem by Māgha.] °हन् *m.* an epithet of Kṛiṣṇa. -प्रियः treacle. (-यम्) the white water-lily. -मारः 1 the Gangetic porpoise. -2 a collection of stars held to be a form of Viṣṇu. शिरस् *n.* the north-east quarter; शिशुमार-शिरः प्राप्य न्यविशंस्ते स्म पार्थिवाः Mb. 1. 185. 16. -वाहकः, -वाहकः a wild goat. -हत्या child-murder, infanticide.

शिशुकः 1 A child, an infant; कोऽप्येष वीरशिशुकाकृति-रप्रमेयसामर्थ्यसारसमुदायमयः पदार्थः Mv. 2. 39. -2 The young of any animal. -3 A tree. -4 A porpoise. -5 A fish resembling a porpoise.

शिशुलः Ved. 1 A child. -2 The young of an animal.

शिश्नम्, -शिस्नम् [शश्-नक् नि] 1 The penis or male organ of generation; गृहीतशिश्नश्चोत्थाय मृद्धिरभ्युद्धृतैर्जलैः Y. 1. 17; Ms. 11. 105. -2 A tail. -Comp. -उदरपरायण, -शिश्नभर *a.* addicted to lust and gluttony. -देवः a lustful or unchaste man (sporting with the penis); मा शिश्वदेवा अपि मुक्तं नः Rv. 7. 21. 5; 10. 99. 3.

शिशिवदान *a.* [श्रितेर्दश्च Un. 2. 91] 1 Pious in conduct, virtuous, holy. -2 Wicked, sinful.

शिष् I. 1 P. (शेषति) To hurt, kill. -II. 1 P., 10 U. (शेषति, शेषयति-ते) To leave as a remainder, spare. -III. 7 P. (शिनष्टि, शिष्ट) 1 To leave as a reminder, leave, leave remaining. -2 To distinguish or discriminate from others. -Caus. (शेषयति-ते) To leave &c.

शिष्पः [Un. 3. 28] Time.

शिष्पम् = शिल्पम्; L. D. B.

शिष्ट *p. p.* [शास्-क्त शिष्-क्त वा] 1 Left, remaining, residual, rest; यज्ञशिष्टाशिनः सन्तो मुच्यन्ते सर्वकिल्बिषैः Bg. 3. 13. -2 Ordered, commanded. -3 Trained, educated, disciplined. -4 Tamed, docile, tractable. -5 Wise, learned;

ते शिष्टा ब्राह्मणा ज्ञेयाः श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः Ms. 12. 109; समौ हि शिष्टैराम्नातौ वत्स्यन्तावामयः स च Śi. 2. 10; Pt. 1. 234. -6 Virtuous, respectable. -7 Civil, polite. -8 Chief, principal, superior, excellent, distinguished, eminent; शिष्टा क्रिया कस्यचिदात्मसंस्था M. 1. 16 (v. 1. for शिष्टा); द्वेष्टोऽपि संमतः शिष्टस्तस्यास्तस्य यथौषधम् R. 1. 28. -ष्टः 1 An eminent or distinguished person. -2 A wise man. -3 A counselor. -ष्टम् 1 Remains, remnant. -2 Precept, rule. -3 Instruction. -Comp. -आचारः 1 the practice of wise men. -2 good manners, good breeding. -प्रयोगः the practice of the learned. -विगर्हणम् (-णा) censure by the learned; यदि शास्त्रकृते देवताव्यापारे उपक्रम्यापरिसमाप्यमाने शिष्टविगर्हणम्, एवमिहापि भवितुमर्हति ŚB. on MS. 6. 2. 16; शिष्टविगर्हणा च दोषः *ibid.* 6. 2. 15. -सभा an assembly of chief or learned men, a council of state; आचारः tradition of eminent persons; also शिष्टागमः. -संमत *a.* approved by the learned; ब्राह्मादिषु विवादिषु चतुर्ध्ववानुपूर्वशः । ब्रह्मवर्चस्विनः पुत्रा जायन्ते शिष्टसंमताः ॥ Ms. 3. 39.

शिष्टिः *f.* [शास्-क्तिन्] 1 Rule, government. -2 Order, command. -3 Chastisement, punishment; -Comp. -अर्थम् *ind.* for instruction; अन्यत्र पुत्राच्छिष्याद्वा शिष्टवर्थं ताडयेत्तु तौ Ms. 4. 164; शिष्टवर्थं विहितो दण्डः Mb. 12. 135. 20.

शिष्यः [शास्-क्यप्] 1 A pupil, disciple, scholar; शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम् Bg. 2. 7. -2 Anger, passion. -3 Violence, force. -Comp. -परंपरा a succession of pupils. -पुत्रः a pupil regarded as a son. -शिष्टिः *f.* the correction of a pupil.

शिष्यकः A pupil, scholar.

शिष्यत्वम्, शिष्यता 1 Pupillage. -2 Instruction.

शिहः, शिहकः Benzoin.

शी 2 Ā. (शेते, शयित; *pass.* शय्यते; *desid.* शिशयिषते) 1 To lie, lie down, recline, rest; इतश्च शरणाग्निः शिखरिणां गणाः शेरते Bh. 2. 76. -2 To sleep (*fig.* also); किं निःशङ्कं शेषे शेषे वयसः समागतो मृत्युः । अथवा सुखं शयीथा निकटे जागर्ति जाह्नवी जननी Bv. 4. 30; Bh. 3. 79; Ku. 5. 12. -3 To rest, repose. -*Caus.* (शाययति-ते) 1 To cause to sleep or lie down; पार्थे शायय रावणम् Bk. 8. 83. -2 To allow to rest or repose.

शी 1 Sleep, repose. -2 Tranquillity.

शीक् I. 1 Ā. (शीकते) 1 To wet, sprinkle; शिशिके शोणितं व्योम Bk. 14. 76. -2 To go or move gently. -II. 1 P., 10 U. (शीकति, शीकयति-ते) 1 To be angry. -2 To moisten, wet. -3 To be patient. -4 To speak. -5 To shine.

शीकरः [शीक्-अरन्] 1 Spray, thin rain, drizzle, mist; (शीकर is seen used for शीकर); भागिरथीनिर्झर-शीकराणां Ku. 1. 15; 2. 42; R. 5. 42; आचक्षाम स तुषारशीकरो भिन्नपट्टवपुरो वनानिलः 9. 68; Ki. 5. 15. -2 A drop of water or rain; गतमुपरि घनानां वारिगर्भोदराणां पिशुनयति रथस्ते

शीकरकिञ्चनेभिः Ś. 7. 7; R. 16. 62. -रम् 1 The *Sarala* tree. -2 The resin of this tree. -3 Wind. -Comp. -कणः a drop of rain or water. -वर्षिन् *a.* drizzling.

शीकरिन् *a.* Sprinkling, drizzling, pouring forth a spray of water; सेकः शीकरिणा करेण विहितः U. 3. 16; Mal. 9. 34.

शीघ्र *a.* Quick, rapid, speedy; विघ्नन्मणिं मण्डलचारशीघ्रः V. 5. 2; शीघ्रकृत्यम् 'urgent business'; Pt. 3. 170. -घ्रम् Conjunction or parallax (in astr.). -घ्रम् *ind.* Quickly, swiftly, rapidly. -घ्रा *Croton polyandrum* (दन्ती). -Comp. -उच्चः conjunction (in astr.). -कर्मन् *n.* the calculation of the conjunction of a planet. -कारिन् *a.* 1 expeditious, quick. -2 acute (as a disease). -केन्द्रम् the distance from the conjunction (of a planet). -कोपिन् *a.* choleric, irascible. -चेतनः a dog (being sagacious); ब्रह्माशी स्वल्पसंतुष्टः सुनिद्रः शीघ्रचेतनः Chāṇakyanīti. -चेतना *f.* N. of the medicinal herb (अतिबला). -परिधिः *m.* the epicycle of the conjunction of a planet. -पुष्पः *Agati Grandiflora* (अगस्ति). -फलम् the equation of the conjunction. -बुद्धि *a.* acute, sharp-witted. -लङ्घन *a.* going rapidly, swift of foot; Ghaṭ. 8. -वेधिन् *m.* a good archer.

शीघ्रायते Den. Ā. 1 To become quick or rapid. -2 To hasten.

शीघ्रिन् *a.* 1 Speedy, expeditious. -2 Making haste in pronunciation, pronouncing very rapidly; Śik. 32.

शीघ्रिय *a.* Quick. -यः 1 N. of Viṣṇu. -2 Of Śiva. -3 The fighting of cats.

शीघ्रीय *a.* Quick, swift.

शीघ्र्यम् Quickness, rapidity.

शीत् *ind.* A sound made to express a sudden thrill of pleasure or pain (particularly applied to the sound of pleasure during sexual enjoyment). -Comp. -कारः, -कृत् *m.* the above sound.

शीत *a.* [श्यै-क्त] 1 Cool, cold, frigid; तव कुसुमशरत्नं शीतरश्मित्वमिन्दोः Ś. 3. 2. -2 Dull, sluggish, apathetic, sleepy. -3 Dull, lazy, stupid. -तः 1 A kind of reed. -2 The Nimba tree. -3 The cold season (*n.* also). -4 Camphor. -तम् 1 Cold, coldness, chillness; आः शीतं तुहिनाचलस्य करयोः K. P. 10. -2 Water. -3 Cinnamon. -4 Phlegm, one of the three humours of the body (कफ); शीतोष्णे चैव वायुश्च त्रयः शरीरजा गुणाः Mb. 12. 16. 11. -Comp. -अंशुः 1 the moon; वक्त्रेन्दो तव सत्ययं यदपरः शीतांशुरुज्ज्वलते K. P. 10. -2 camphor. -अदः a kind of affection or diseased state of the gums. -अद्रिः the Himalaya mountain. -अश्मन् *m.* the moon stone. -आकुल, -आर्त *a.* pinched or benumbed with cold, shivering. -उत्तमम् water. -करः 1 the moon. -2 camphor. -कालः the cold season, winter. -कालीन *a.* wintry. -कुम्भः the

fragrant oleander. -कच्छः, -च्छम् a kind of religious penance. -क्षारः refined borax. -गन्धः white sandal. -गात्रः a kind of fever. -गुः 1 the moon. -2 camphor. -चम्पकः 1 a lamp. -2 a mirror. -दीधितिः the moon. -द्युतिः the moon; शीतद्युतेर्मण्डलम् Sūkti. 62. -पङ्कः rum. -पित्तम् 1 a tumour caused by a chill. -2 increase of bile caused by cold. -पुष्पः the Śīreeṣa tree. -पुष्पकम् benzoin. -प्रभः camphor. -फलः Ficus Glomerata (Mar. उंबर). -भानुः the moon. -भीरुः a kind of jasmine (Arabian). -मयूखः, -मरीचिः, -रश्मिः 1 the moon. -2 camphor. -मूलकम् the root of the Uśīra q.v. -रम्यः a lamp. -रसः spirituous liquor made from the unboiled sugar-cane juice. -रुच् m., -रुचिः the moon; प्रतिवासरं सुकृतिभिर्वृधे विमलः कलाभिरिव शीतरुचिः Ki. 6.20. -वल्कः the Udumbara tree. -वीर्यकः the fig-tree. -वृष्टिः a variety of gem; Kau. A. 2.11. -शिवः the Samee tree. (-वम्) 1 rock-salt. -2 borax. -शूकः barley. -सहः the Pīlu tree. -स्पर्श a. cooling.

शीतक a. Cold; see शीत. -कः 1 Any cold thing. -2 Winter, the cold season. -3 A dull or dilatory person. -4 A happy man, one free from cares or anxieties. -5 A scorpion.

शीतल a. [शीतं लाति ला-क, शीतमस्त्यस्य लच्-वा] 1 (a) Cool, cold, chill, frigid; अतिशीतलमप्यम्भः किं भिनत्ति न भूयतः Subhāṣ. (b) Cool, bearable; महदपि परदुःखं शीतलं सम्यगाहुः V. 4.13. -2 Not exciting, calm, gentle. -लः 1 The moon. -2 A kind of camphor. -3 Turpentine. -4 The Champaka tree. -5 A kind of religious observance (observed upon the sun's entering the sign Aries). -लम् 1 Cold, coolness. -2 The cold season. -3 Benzoin. -4 White sandal, or sandal in general. -5 A pearl. -6 Green sulphate of iron. -7 A lotus. -8 The root called वीरण q.v. -Comp. -छदः the Champaka tree. -जलम् a lotus. -प्रदः, -दम् sandal. -वातः a cool breeze. -षष्ठी the sixth day of the bright half of Māgha.

शीतलकम् A white lotus.

शीतला 1 Small-pox. -2 The goddess presiding over small-pox. -3 Sand. -4 Pistia Stratiotes (आरामशीतला, कुटुम्बिनी). -Comp. -पूजा worship of the goddess Śītalā (on the 8th day of the second half of फाल्गुन). -सप्तमी a festival on the 7th day of the light half of माघ.

शीतली Small-pox.

शीता See सीता.

शीतारु, -**शीतालु** a. [शीतं न सहते शीत-आलुच्] Suffering from or shivering with cold, chilled, pinched; शीतालुः सलिलगतेन सिच्यते रम Si. 8.19.

शीतीभावः 1 Perfect tranquillity of mind. -2 Final emancipation.

शीतीभू To become cold; मुहूर्तं सद्यतां दाहस्ततः शीती-भविष्यति Mb. 12.318.9.

शीत्य See सीत्य.

शीधु m., n. 1 Any spirituous liquor, rum; हीप्रत्यूह-प्रशमकुशलाः शीधवश्चक्रासाम् Si. 9.87. -2 Wine. -Comp. -गन्धः the Bakula tree. -पः a drinker of spirits.

शीन a. [श्यै-क्त] Thick, congealed. -नः 1 A dolt, blockhead. -2 A large snake (अजगर). -नम् Ice.

शीफर a. Charming, delightful.

शीफालिका (= शेफालिका); The Nyctanthes Tristis (Mar. राननिगुडी).

शीभ 1 A. (शीभते) 1 To boast. -2 To tell, say, speak (कथने?).

शीभवः A spray; L. D. B.

शीभ्यः 1 A bull. -2 N. of Śiva.

शीरः [शीर्-रक् Up. 2.13] A large snake; see सीर also.

शीर्ण [शृ-क्त] p. p. 1 Withered, decayed, rotten; शीर्णं च पतितं भूमौ पर्णं समुपयुक्तवान् Mb. 3.38.23. -2 Dry, sere. -3 Shattered, torn; shivered; कमशीर्णाकुलमूलसंततिः Ki. 2.50. -4 Thin, emaciated; (see शृ). -5 Small, slender. -6 Fallen, dropped; स्वयंशीर्ण Ms. 6.21. -र्णम् A kind of perfume. -Comp. -अङ्घ्रिः, -पादः 1 epithets of Yama. -2 of the planet Saturn. -पर्णम् a withered leaf; (so शीर्णपत्रम्). (-णः) the Nimba tree. -वृन्तः a water-melon.

शीर्य a. Destructible, perishable; शीर्यो न हि शीर्यते Bri. Up. 3.9.26.

शीर्वि a. [शृ-क्विन् Up. 4.56] 1 Destructive, hurtful, noxious, injurious. -2 Savage.

शीर्षम् [शिरस्-पृषो० शीर्षादेशः, शृ-क सुक् च वा] 1 The head; शीर्षे सर्पो देशान्तरे वैद्यः Karpūr.; Mu. 1.21. -2 The black variety of aloe-wood. -3 The upper part, tip, top; पञ्चशीर्षा यवाश्चापि शतशीर्षाश्च शालयः Mb. 6.3.19. -4 The fore-part, front. -Comp. -अवशेषः the head only as the remainder. -आमयः any affection or disease of the head. -उदयः an epithet of the zodiacal signs, Gemini, Leo, Virgo, Libra, Scorpio, Aquarius, and Pisces. -घातिन् an executioner; P. III. 2.51. -छेदः decapitation. -छेदिक, -छेद्य a. fit to be beheaded, deserving death by decapitation; शीर्षच्छेद्यः स ते राम ते हत्वा जीवय द्विजम् U. 2.8; R. 15.51. -त्राणम्, -रक्षम् a helmet. -पट्टकः a turban. -वर्तनम् submission to punishment. -शोकः pain in the head.

शीर्षकः An epithet of Rāhu. -कम् 1 The head. -2 Skull. -3 A helmet. -4 A head-dress, (cap, hat &c.). -5 Verdict, judgment, judicial sentence. -6 The top of anything.

शीर्षणी The head of a couch.

शीर्षण्यः [शीर्षन्-यत्] **a.** 1 Clean or unentangled hair. -2 White. -3 Produced in the head. -4 Beneficial to the head. -5 Chief; यद्यच्छीर्षण्याचरितं तत्तदनुवर्तते लोकः Bhāg. 5. 4. 15. -**ण्यम्** 1 A helmet; वरशीर्षण्यशीर्षणः Śiva B. 14. 49. -2 A head-dress (hat, cap &c.). -3 Ved. A head-rope.

शीर्षन् **n.** The head. (This word has no forms for the first five inflections, and is optionally substituted for शिरस् or शीर्ष after acc. dual); नाभ्यां कोष्ठेष्ववस्थाय हृदुरःकण्ठशीर्षणि Bhāg. 4. 23. 14; Śiva B. 14. 49.

शील **I.** 1 P. (शीलति) 1 To meditate, contemplate. -2 To serve, honour, worship. -3 To do, practise. -II. 10 U. (शीलयति-ते) 1 To honour, worship; स शीलयन् देव-यानां कन्यां संप्राप्तयौवनाम् Mb. 1. 76. 25. -2 To practise repeatedly, exercise, study, think of, ponder over; श्रुति-शतमपि भूयः शीलितं भारतं वा Bv. 2. 35; शीलयन्ति मुनयः सुशील-ताम् Ki. 13. 43. -3 To put on, wear; चल सखि कुञ्जं सतिमिरपुञ्जं शीलय नीलनिचोलम् Gīt. 5. -4 To go to, visit, frequent; यदनुगमनाय निशि गहनमपि शीलितम् Gīt. 7; स्मेरानना सपदि शीलय सौधमौलिम् Bv. 2. 4. -With अनु To practise in imitation; एवं लीलनरवपुर्नृलोकमनुशीलयन् Bhāg. 10. 23. 36; 11. 3. 32. -अनु, -परि to practise repeatedly, cultivate, think of; शब्दच्छुनोऽसि मनसा परिशीलितोऽपि Rāj. P.

शीलः [शील-अच्] 1 A large serpent (the boa). -**लम्** 1 Disposition, nature, character, tendency, inclination, habit, custom; सा तस्य शीलमाज्ञाय तस्माच्छापाच्च विभ्यती Mb. 3. 136. 4; समानशीलव्यसनेषु सख्यम् Subhāṣ; frequently at the end of comp. in the sense of 'disposed or habituated to', 'indulging in', 'prone to', 'addicted to', 'attached to' &c.; as कलहशील 'disposed to quarrel, quarrelsome'; भावनशील 'disposed or apt to think'; so दान°, मृगया°, दया°, पुण्य°, आश्वासन° &c. -2 Con-duct, behaviour in general. -3 Good disposition or character, good nature; शीलं परं भूषणम् Bh. 2. 82; Pt. 5. 2. -4 Virtue, morality, good conduct, virtuous life, chastity, uprightness; दौर्मन्यान्नुपतिर्विनश्यति... शीलं खलोपा-सनात् Bh. 2. 42, 39; तथा हि ते शीलमुदारदर्शने तपस्विनामप्युप-देशतां गतम् Ku. 5. 36; Ki. 11. 25; Pt. 1. 169; R. 10. 70. -5 Beauty, good form. -**Comp.** -**अङ्क** **a.** characterized by virtue. -**आढ्य** **a.** most honourable. -**खण्डनम्** vio-lation of morality or chastity; Pt. 1. -**गुप्त** **a.** cunning, crafty. -**धारिन्** **m.** an epithet of Śiva. -**भाज्** **a.** honour-able. -**भ्रंशः** loss of virtue. -**वञ्चना** violation of chasti-ty; प्राप्तेयं शीलवञ्चना Mk. 1. 44. -**वृत्त** **a.** well-behaved, virtuous. (-**त्तम्**) good or virtuous conduct, good breed-ing. -**वृत्तिः** **f.** virtue. -**वृद्ध** **a.** honourable, moral.

शीलनम् (शील-ल्युट्) 1 Repeated practice, exercise, study, cultivation; वेदान्तशीलनमपि प्रमितिं करोति Bhagavat-Sāraṇa S. 20. -2 Constant application. -3 Honouring, serving. -4 Wearing.

शीलित **p. p.** 1 Practised, exercised. -2 Put on. -3 Frequented, visited. -4 Skilled in. -5 Endowed with, possessed of. -**तम्** Practice, conduct.

शीलिन **a.** Virtuous, moral. -2 Used to, practising-
शीवन् **m.** (शीव्-क्वनिप् Un. 4. 124) A large snake, boa.
शीवलम् 1 Moss. -2 Benzoin.

शु 1 P. (श्वति) To go; L. D. B.

शु, शकम् **ind.** Quickly, swiftly.

शुशुमारः A porpoise, (a corruption of शिशुमार q. v.).

शुक् 1 P. (शोकति) To go, move.

शुकः [शुक्-क्] 1 A parrot; आत्मनो मुखदोषेण बध्यन्ते शुकसारिकाः Subhāṣ; तुण्डैरातान्नकुटिलैः पक्षैर्हरितकोमलैः । त्रिवर्ण-राजिभिः कण्ठैरेते मञ्जुगिरः शुकाः ॥ Kāv. 2. 9. -2 The Śirīṣa tree. -3 N. of a son of Vyāsa. [He is said to have been born from the seed of Vyāsa which fell at the sight of the heavenly nymph Ghritāchī while roaming over the earth in the form of a female parrot. Śuka was a born philosopher, and by his moral eloquence success-fully resisted all the attempts of the nymph Rambhā to win him over to the path of love. He is said to have narrated the Bhāgavata Purāṇa to king Parīkṣit. His name has become proverbial for the most rigid observer of continence.] -**कम्** 1 Cloth, clothes. -2 A helmet. -3 A turban. -4 The end or hem of a garment. -**Comp.** -**अदनः** the pomegranate tree. -**कूटः** a garland fixed over two pillars. -**तरुः, द्रुमः** the Śirīṣa tree. -**तुण्डः** a particular position of hands. -**तुण्डकम्** a kind of cinnabar. -**देवः** N. of Śuka. -**नास** **a.** having an aquiline nose. (-**सः**) 1 N. of the minister of Tārāpīḍa. -2 a particular ornament on a house. -3 N. of several plants. -**नासिका** an aquiline nose. -**पुच्छः** sulphur. -**पुष्पः, -प्रियः** the Śirīṣa tree. (-**या**) the rose-apple. -**वल्लभः** the pomegranate. -**वाहः** an epithet of Cupid. -**सप्ततिः** N. of 70 stories related by a parrot.

शुक **p. p.** [शुक्-क्] 1 Bright, pure, clean; बलिषष्ठेन शुक्तेन दण्डेनाथापराधिनाम् Mb. 12. 71. 10. -2 Acid, sour; स्त्रीक्षीरं चैव वज्र्यानि सर्वशुक्तानि चैव हि Ms. 5. 9; 2. 177. -3 Harsh, rough, hard, severe. -4 United, joined. -5 Deserted, lonely. -**क्तम्** 1 Flesh -2 Sour gruel. -3 A kind of acid liquid. -**Comp.** -**पाकः** acidity of stomach.

शुककम् Sour eructation; न शुक्तमात्रे नाजीर्णे न वमित्वा न शुक्ते Ms. 4. 121.

शुक्तिः **f.** [शुक्-क्तिन् Un. 4. 191] 1 An oyster shell, pearl-oyster; पात्रविशेषन्यस्तं गुणान्तरं व्रजति शिल्पमाधातुः । जलमिव समुद्रशुक्तौ मुक्ताफलतां पयोदस्य ॥ M. 1. 6; Bh. 2. 67; R. 13. 17. -2 A conchshell. -3 A small shell, muscle. -4 A portion of the skull. -5 A curl of hair on a horse's breast (or neck); आवर्तिनः शुभफलप्रदशुक्तियुक्ताः Śi. 5. 4; see

Malli. thereon. -6 A kind of perfume. -7 A particular weight equal to two *Karṣas*. -8 Hemorrhoids. -9 A bone; मुनेः शुक्तिभिस्तिस्रो भगवत्तेजसान्वितः Bhāg. 6. 10. 13. -Comp. -उद्भवम्, -जम् a pearl. -कर्ण a. shell-eared. -खलति a. completely bald. -चूर्णकः a variety of inferior gems looking like an oyster shell; Kau. A. 2. 11. -पुटम्, -पेशी a pearl-oyster shell. -वी (वी) जम्, -मणिः a pearl. -वधूः the pearl-oyster. -स्पर्शः dusky spots on a pearl.

शुक्तिका A pearl-oyster.

शुक् a. [शुच्-रक् नि० कृत्वम् Un. 2. 28] Ved. 1 Bright, radiant; स पर्यगाच्छुक्म् Īsop. 8; shining. -2 White, pure; रोचिष्णु जायते शुक्ं तद्रूपगुणमुच्यते Mb. 12. 232. 6. -ऋः 1 The planet Venus. -2 N. of the preceptor of the Asuras, who, by means of his magical charm, restored to life the demons killed in battle; see कच, देवयानी and ययाति. -3 The month of Jyestha; रथस्वन इति ह्येते शुक्-मासं नयन्त्यमी Bhāg. 12. 11. 35. -4 N. of Agni or fire. -5 N. of the plant Chitraka. -ऋम् 1 Semen virile; पुमान् पुंसोऽधिके शुक्ने स्त्री भवत्यधिके स्त्रियाः Ms. 3. 49; 5. 63. -2 The essence of anything. -3 Male and female energy. -4 Ved. Water. -5 Brightness, clearness, light; यथा प्रस्तात् सविता दृश्यते शुक्मुच्चरन् Mb. 5. 75. 12. -6 Morbid affection of the iris. -7 Gold, wealth. -Comp. -अङ्गः a peacock. -कर a. spermat. (-रः) the marrow of the bones. -कुच्छ्रम् a particular urinary disease. -दोषः defect of semen; impotence. -भुज् f. a pea-hen. -भूः m. the marrow of the bones. -मेहः seminal diabetes. -वर्ण a. bright coloured. -वारः, -वासरः Friday. -शिष्यः a demon.

शुक्ल, शुक्रिय a. 1 Seminal. -2 Increasing the seminal flow.

शुक् a. [शुच्-लक् कृत्वम्] 1 White, pure, bright; as in शुक्लापाङ्ग q.v. -2 Spotless, unsullied; ज्ञाननिष्ठाश्चिशुक्लाश्च सर्व-भूतहिते रताः Mb. 12. 270. 7. -3 Virtuous, moral (सात्त्विक); शुक्लानि कृष्णान्यथ लोहितानि तेभ्यः सर्वाः सत्यो भवन्ति Bhāg. 11. 23. 44. -4 Bringing success (यशस्कर); एतज्ज्योतिश्चोत्तमं जीवलोके शुक्लं प्रजानां विहितं विधात्रा Mb. 5. 23. 17. -5 Light-giving, luminous; शुक्लकृष्णे गती ह्येते जगतः शाश्वते मते Bg. 8. 26. -ऋः 1 A white colour. -2 The bright or light half of a lunar month; कचोऽभिरुपस्तक्षणाद्ब्राह्मणस्य शुक्लायये पौर्णि-मास्यामिवेन्दुः Mb. 1. 76. 61; Bg. 8. 24. -3 N. of Śiva. -4 N. of Viṣṇu; रूपाणि स्थान आधत्से तस्मै शुक्लाय ते नमः Bhāg. 3. 21. 51. -5 N. of a Muni (कपिल); क्षेमाय नश्ये-दसि नोत शुक्लः Bhāg. 5. 10. 16. -ऋम् 1 Silver. -2 A disease of the white part of the eye. -3 Fresh butter. -4 Sour gruel. -5 Brightness, light. -6 White spot. -Comp. -अङ्गः, -अपाङ्गः a peacock (having white corners of the eye); शुक्लापाङ्गैः सजलनयनैः स्वागतीकृत्य केकाः Me. 22. -अम्लम् a kind of sorrel. -अर्मन् n. a kind of disease of the eyes. -उपला candied sugar. -कण्ठकः a kind of gallinule. -कर्मन् a. pure in conduct, virtuous.

-कुष्ठम् white leprosy. -जीवः a kind of plant (वज्री); उद्भिज्जा जन्तवो यद्वच्छुक्लीवा यथा यथा Mb. 12. 136. 8. -देह a. pure in body or person; न ज्ञातिभ्यो दया यस्य शुक्लदेहोऽवि-कल्मषः Mb. 3. 200. 100 (com. शुक्लव्युपजीवी); cf. शुक्लवृत्तिः. -धातुः chalk. -पक्षः the bright half of a month. -मण्डलम् the corner of the eye. -वस्त्र a. dressed in white. -वायसः a crane. -वृत्तिः f. 1 a pure mode of life. -2 the maintenance derived by a Brāhmaṇa from other Brāhmaṇas.

शुक्क a. White. -कः 1 White colour. -2 The bright half of a lunar month.

शुक्ल a. White.

शुक्ला 1 N. of Sarasvatī. -2 Candied sugar. -3 A woman having a white complexion. -4 The plant Kakolī.

शुक्लिमन् m. Whiteness.

शुक्षिः [शुष्-क्सिः Un. 3. 155] 1 Air, wind. -2 Light, lustre. -3 Fire.

शुङ्ग 1 The (Indian) fig tree. -2 The hog-plum. -3 The awn of corn. -4 A sage; Un. 1. 113. -ङ्गम् 1 The sheath of a bud (opp. to मूल); तत्रैतच्छुङ्गमुत्पतितं सोम्य विजानीहि नेदममूलं भविष्यतीति Ch. Up. 6. 8. 5.

शुङ्गा 1 The sheath of a young bud. -2 The awn of barley or corn. -3 The waved-leaf fig. -Comp. -कर्मन् a ceremony connected with पुंसवन at which the शुङ्गा of the वट tree is used.

शुङ्गिन m. 1 The (Indian) fig-tree. -2 The *Plaksa* tree.

शुच् I. 1 P. (शोचति) 1 To be sorry, grieve for, bewail, mourn; अरोदीद्रावणोऽशोचीन्मोहं चाशिश्रियत् परम् Bk. 15. 71; 21. 6; मा शुचः संपदं दैवीमभिजातोऽसि पाण्डव Bg. 16. 5. -2 To regret, repent. -II. 4 U. (शुच्यति-ते) 1 To be sorry or afflicted. -2 To be wet. -3 To shine. -4 To be pure or clean. -5 To decay; become fetid. -6 To brighten, illuminate. -7 To burn, consume.

शुच्, शुचा f. [शुच्-क्विप् टाप् वा] 1 Grief, sorrow, affliction, distress; विकलकरणः पाण्डुछायः शुचा परिदुर्बलः U. 3. 22; कामं जीवति मे नाथ इति सा विजहौ शुचम् R. 12. 75; 8. 72; Me. 90; Ś. 4. 18. -2 (pl.) Tears; भूतलेऽनुपतन्त्यस्मिन् विना ते प्राणिनां शुचः Bhāg. 1. 17. 8.

शुचि a. [शुच्-कि] 1 Clean, pure, clear; सकलहंसगुणं शुचि मानसम् Ki. 5. 13. -2 White; अथ हिमशुचिभस्मभूषितम् Ki. 18. 15. -3 Bright, resplendent; प्रभवति शुचिर्बिम्बोद्ग्राहे मणिर्न मृदां चयः U. 2. 4. -4 Virtuous, pious, holy, undefiled, unsullied; अथ तु वेत्ति शुचिव्रतमात्मनः Ś. 5. 27; पथः शुचेर्दर्शयितार ईश्वराः R. 3. 46; Ki. 5. 13. -5 Purified, cleansed, hallowed; सुतां तदीयां सुरभेः कृत्वा प्रतिनिधिं शुचिः R. 1. 81; Ms. 4. 71. -6 Honest, upright, faithful, true.

guileless; सभायां वक्ति सामर्थः सावष्टम्भो नरः शुचिः Pt. 1. 200. -7 Correct, accurate. -चिः 1 The white colour. -2 Purity, purification. -3 Innocence, virtue, goodness, uprightness. -4 Correctness, accuracy. -8 The condition of a religious student. -6 A pure man. -7 A Brāhmaṇa. -8 The hot season; क्रीडन् परिवृतः स्त्रीभिर्हृदिनीमा-विशच्छुचौ Bhāg. 4. 25. 44; उपययौ विदधन्नवमल्लिकाः शुचिरसौ चिरसौरभसंपदः Śi. 6. 22; 1. 58; R. 3. 3; Ku. 5. 20. -9 The months of (a) Jyestha; यथोग्ररश्मिः शुचिशुक्रमध्यगः Mb. 8. 79. 78 and (b) Āṣāḍha; शुक्रश्चित्रस्वनश्चैव शुचिमासं नयन्त्यमी Bhāg. 12. 11. 36. -10 A faithful or true friend. -11 The sun. -12 The moon. -13 Fire; शुचीनां हृदयं शुचिः Mb. 12. 193. 18. -14 The sentiment of love (शुद्धार). -15 The planet Venus. -16 The Chitraka tree. -17 Acquittal. -18 An oblation made to fire at the first feeding of an infant. -19 N. of Śiva. -20 The Arka plant. -21 The sky; हंसः शुचिपद् Kath. 5. 2. -Comp. -द्रुमः the sacred fig-tree. -प्रणी a. sipping water. -मणिः 1 a crystal. -2 a jewel worn on the head. -मल्लिका a kind of jasmine (Arabian). -मानस a. pure-hearted. -यन्त्रम् a machine through which fire-work is shot; वियदप्रमुदप्रमाविशन् शुचियन्त्रस्फुरित-स्फुलिङ्गकाः Śāhendra. 2. 80. -रोचिस् m. the moon. -व्रत a. holy, virtuous. -श्रवस् N. of Viṣṇu. -पद् a. abiding in the path of virtue; स्वर्गापवर्गद्वाराय नित्यं शुचिषदे नमः Bhāg. 4. 24. 37. -समाचार a. maintaining pure practices. -स्मित a. having a sweet or pleasant smile; शुचिस्मिता मध्यगता सुमयमा Ku. 5. 20; R. 8. 49.

शुचित p. p. 1 Grieved, sad. -2 Pure, clean.

शुचिष्मत् a. Bright. -m. An epithet of Agni.

शुचिस् n. Light, lustre.

शुचीयाति Den. P., शुचीभू 1 P. 1 To become pure. -2 To be bright.

शुच्य 1 P. (शुच्यति) 1 To bathe, perform ablutions. -2 To squeeze, express (as juice). -3 To distil. -4 To churn; (these senses may belong to शुच् 4 P. also).

शुटीरः A hero.

शुटीर्यम् Valour, heroism.

शुद् I. 1 P. (शोठति) 1 To be impeded or hindered. -2 To limp, be lame. -3 To resist. -II. 10 U. (शोठयति-ते) To be idle, lazy, or dull.

शुण्टम् The hair under the arm-pit.

शुण् 1 P., 10 U. (शुण्ठति, शुण्ठयति-ते) 1 To purify. -2 To become dry; see शुद् I also.

शुण्ठिः, -ठी f., शुण्ठयम् Dry ginger.

शुण् 1 P. (शुण्ठति) 1 To break. -2 To molest, vex, trouble, annoy.

शुण्डः 1 The juice issuing from the temples of an elephant in rut. -2 An elephant's trunk. -Comp. -मूषिका the musk rat (Mar. चिचुंदरी).

शुण्डकः 1 Distiller. -2 A kind of military music or musical instrument.

शुण्डा 1 An elephant's trunk. -2 Spirituous liquor. -3 A tavern, dram-shop. -4 The stalk of the lotus. -5 A courtesan, harlot. -6 A bawd, procuress. -7 The chin; L. D. B. -Comp. -दण्डः an elephant's trunk. -पानम् a tavern, dram-shop.

शुण्डारः 1 A distiller. -2 An elephant's trunk or proboscis; शुण्डारः कलमेन यद्दृढचले वत्सेन दोर्दण्डकः Mv. 1. 53.

शुण्डालः An elephant.

शुण्डिका See शुण्डा. 1 The uvula or soft palate. -2 A swelling of a gland (also शुण्डी in this sense).

शुण्डिन् m. 1 A distiller. -2 An elephant. -Comp. -मूषिका the musk-rat.

शुतुद्रिः, -द्रुः f. The river Sutlej; cf. शतद्रु.

शुदि ind. In the light fortnight; Inscr.

शुद् 4 P. (शुध्यति, शुद्ध) 1 To become pure or purified; (fig. also); मृत्योर्ध्वः शुध्यते शोधयं नदी वेगेन शुध्यति। अङ्गिर्गन्त्राणि शुध्यन्ति मनः सत्येन शुध्यति ॥ Ms. 5. 108-9. -2 To be auspicious, favourable, or eligible; तिथिरेव तावन्न शुध्यति Mu. 5. -3 To be made clear, have the doubts removed; न शुध्यति मेऽन्तरात्मा Mk. 8. -4 To be defrayed or cleared; व्ययः शुध्यति Pt. 5. -Caus. (शोधयति-ते) 1 To purify, cleanse, wash off. -2 To clear, pay off (as a debt). -3 To refine, filter. -4 To correct. -5 To acquit. -6 To examine, investigate, inquire into. -With परि, वि, सम् to be purified; रघुपतिरपि जातवेदोविशुद्धां प्रगृह्य प्रियाम् R. 12. 104; Ms. 5. 64.

शुद्ध p. p. [शुद्ध-क्त] 1 Pure, clean, purified; अन्तः शुद्धस्त्वमपि भावता वर्णमात्रेण कृष्णः Me. 51. -2 Holy, undefiled, chaste, innocent; अन्वमीयत शुद्धेति शान्तेन वपुषैव सा R. 15. 77; 14. 14. -3 White, bright. -4 Stainless, spotless. -5 Innocent, simple, guileless. -6 (a) Genuine, true. (b) Honest, upright. -7 Correct, faultless, upright. -8 Cleared, acquitted. -9 Mere, only; शुद्धं हि देवमेवेदं हठेनैवास्ति पौरुषम् Mb. 12. 177. 12. -10 Simple, pure, unmixed (opp. मिश्र). -11 Unequalled. -12 Authorized. -13 Whetted, sharpened; जघान शुद्धेपुरमन्दकर्षा Bk. 2. 31. -14 Not nasal. -15 Unmitigated (as capital punishment); तडागमेदकं हन्यादप्सु शुद्धवधेन वा Ms. 9. 279. -16 Tried, examined. -द्रुः 1 An epithet of Śiva. -2 The bright fortnight. -द्रुम् 1 Anything pure. -2 The pure spirit. -3 Rock-salt. -4 Black pepper. -5 A house built generally of one material; namely wood, brick or stone etc.; द्रुमेणैष्टक्या वापि दृशदाद्यैरथापि वा। एतेन सहितं गेहं शुद्धमित्यभिधीयते Kāmikāgama. 45. 21. -Comp. -अद्वैतम्

the अद्वैत philosophy in which there is unity of जीव and ब्रह्म without माया (i. e. शुद्ध). -अन्तः a king's female apartments, harem, seraglio; शुद्धान्तदुर्लभमिदं वपुराश्रमवासिनो यदि जनस्य S. 1. 17; Ku. 6. 52. -2 a king's wife. चारिन् m. an attendant in the harem, a chamberlain; U. 1. पालकः, रक्षकः a guard of the harem. -अन्ता a king's wife, queen. -अनुमानम् a particular figure of rhetoric. -अपहृतिः a figure of speech; it is thus defined:—शुद्धापहृतिरन्यस्यारोपायो धर्मनिहवः. -आत्मन् a pure-minded, honest. (-m.) 1 the pure spirit. -2 N. of Śiva. -आभ a. consisting of pure light; प्रशान्तमिव शुद्धाभं सत्त्वं तदुपधारयेत् Ms. 12. 27. -ओदनः (शुद्धोदनः) N. of the father of the celebrated Buddha. सुतः N. of the celebrated Buddha. -कर्मन् a. pure in deeds, holy. -कोटिः f. one of the sides of a right-angled triangle. -चैतन्यम् pure intelligence. -जङ्घः an ass. -जडः a quadruped. -धी, -भाव, -मति a. pure-minded, guileless, honest. -नेरिः a kind of dance. -पक्षः the light half of a month. -वटुकः (in music) a kind of drummer. -बोध a. (in Vedānta) possessed of pure intelligence. -भाव a. pure-minded. -वधः killing in a simple or ordinary way. -वंश्य a. born of a pure family; संततिः शुद्धवंश्या हि परत्रेह च शर्मणे R. 1. 69. -विष्कम्भकः (in dram.) a pure interlude (in which only speakers of संस्कृत take part). -शुकम् a morbid affection of the pupil of the eye.

शुद्धिः [शुद्ध-क्तिन्] 1 Purity, cleanness. -2 Brightness, lustre; मुक्तागुणशुद्धयोऽपि (चन्द्रपादाः) R. 16. 18. -3 Sanctity, holiness; तीर्थाभिषेकजां शुद्धिमादधाना महीक्षितः R. 1. 85. -4 Purification, expiation, atonement, expiatory act; शरीरत्यागमात्रेण शुद्धिलभमन्यत R. 12. 10. -5 A purificatory or expiatory rite. -6 Paying off or clearing (of expenses). -7 Retaliation, requital. -8 Acquittal, innocence (established by trial). -9 Truth, accuracy, correctness. -10 Rectification, correction. -11 Subtraction. -12 N. of Durgā. -13 (in Arith.) Leaving no remainder. -Comp. -कर a. purifying, correcting. -कृत् m. a washerman. -पत्रम् 1 a list of errata or corrigenda. -2 a certificate of purification by penance or atonement. -भृत् a. 1 clear, clean. -2 pious, virtuous.

शुन् 6 P. (शुनति) To go, move.

शुनः A dog.

शुनःशेषः (फः) N. of a Vedic sage, son of Ajigarta. [In the Aitareya Brāhmaṇa it is related that king Harischandra, being childless, made a vow that on obtaining a son he would sacrifice him to the god Varuṇa. A son was born who was named Rohita, but the king put off the fulfilment of the vow under various pretexts. At last Rohita purchased for one hundred cows Śunahśepa, the middle son of Ajigarta as a substitute for himself to be

offered to Varuṇa. But the boy praised Viṣṇu, Indra, and other deities, and escaped death. He was then adopted by Viśvāmitra in his own family and called by the name Devarāta.]

शुनकः 1 N. of a sage, descendant of Bṛigu. -2 A dog. -3 A young dog.

शुनाशी (सी) रः 1 An epithet of Indra. -2 An owl. -3 (pl.) A particular class of gods; ततो मीढ्वांसमामन्त्र्य शुनासीराः सहर्षिभिः । भूयस्तद्देवयजनं समीढ्वद्देवसो ययुः ॥ Bhāg. 4. 7. 7.

शुनिः A dog.

शुनी f. A female dog, a bitch; शुनीमन्वेति श्वा हतमपि च हन्त्येव मदनः Bh. 3. 18.

शुनीरः A number of female dogs.

शुन्ध 1, 10 U. (शुन्धति-ते, शुन्धयति-ते) 1 To be purified or cleansed. -2 To cleanse, purify.

शुन्धुः (शुन्ध-युः Up. 3. 20) 1 Air, wind. -2 N. of Agni (Ved.). -f. A mare. -a. holy.

शुन्य a. Empty. -न्यम् 1 A number of bitches. -2 A cypher; (more properly शून्य q. v.).

शुप् A technical term used by Pāṇini for उ the sign of the eighth class of roots.

शुम् I. 1 Ā. (शोभते) 1 To shine, be splendid, look beautiful or handsome; सुष्ठु शोभसे एतेन विनयमाहात्म्येन U. 1; R. 8. 6. -2 To appear to advantage; सुखं हि दुःखान्यनुभूय शोभते Mk. 1. 10. -3 To suit, become, befit (with gen.); रामभद्र इत्येवोपचारः शोभते तातपरिजनस्य U. 1. -4 To be gay or happy. -5 To be victorious. -II. 6 P. (शुभति) To shine; L. D. B. -Caus. (शोभयति-ते) To decorate, adorn, grace. -With परि, वि to shine, look splendid.

शुम् f. Ved. 1 Beauty, splendour. -2 Radiance, lustre. -3 Happiness. -4 Victory. -5 An ornament. -6 An auspicious offering. -7 Water. -8 A brilliant chariot.

शुभ a. [शुभ-क] 1 Shining, bright. -2 Beautiful, handsome; जङ्घे शुभे सष्टवत्स्तदीये Ku. 1. 35. -3 Auspicious, lucky, happy, fortunate. -4 Eminent, good, virtuous; येन केनाप्युपायेन शुभेनाप्यशुभेन वा उद्धरेद्द्विमात्मानम् Pt. 1. 358. -5 Learned, versed in the Vedas. -मः 1 N. of a yoga; L. D. B. -2 The Almighty (अज); L. D. B. -3 Water. -4 A he-goat. -भम् 1 Auspiciousness, welfare, good fortune, happiness, good prosperity; प्रायः शुभं च विदध्यात्यशुभं च जन्तोः सर्वकषा भगवती भवितव्यतैव Māl. 1. 23. -2 An ornament. -3 Water. -4 A kind of fragrant wood. -Comp. -अक्षः an epithet of Śiva. -अङ्ग a. handsome. (-ङ्गी) 1 a handsome woman. -2 N. of Rati, wife of Cupid. -3 N. of the wife of Kubera. -अपाङ्गा a beautiful woman. -अशुभम् weal

and woe, good and evil. -आचार *a.* virtuous. -आनना *a.* handsome woman. -आवह *a.* tending to welfare, conducive to good. -इतर *a.* 1 evil, bad. -2 inauspicious. -उदर्क *a.* having a happy end. -कर *a.* auspicious, propitious. -कर्मन् *n.* 1 a virtuous act. -2 an honourable occupation. -ग *a.* 1 elegant, graceful. -2 propitious, fortunate. -गन्धकम् gum-myrh. -ग्रहः an auspicious planet. -जानि *a.* having a beautiful wife; P. V. 4. 134 com. -द *a.* auspicious; गङ्गाष्टकं पठति यः प्रयतः प्रभाते वाल्मीकिना विरचितं शुभदं मनुष्यः । Gaṅgāṣṭakam 9. -दः the sacred fig-tree. -दन्ती *a.* woman with good teeth. -दर्श, -दर्शन *a.* beautiful; ददर्श पम्पां शुभदर्शकाननाम् Rām. 3. 75. 30. -मङ्गलम् good luck, welfare; मङ्गलानि महाबाहो दिशन्तु शुभमङ्गलम् Rām. 2. 25. 36. -लक्षः, -लक्षम् a lucky or auspicious moment. -वार्ता good news. -वासनः perfume for the mouth. -शंसिन् *a.* presaging good, indicative of auspiciousness; बभूव सर्वं शुभशंसि तत् क्षणम् R. 3. 14. -सूत्रम् a maṅgala-sūtra worn by married ladies round their necks; सुदृशः शुभसूत्रबन्धनं कृतवान् शाहविमुस्तदा Śahendra. 2. 66. -स्थली 1 a hall in which sacrifices are performed. -2 an auspicious place.

शुभंयु *a.* [शुभम् अस्यास्ति युस्] Auspicious, lucky, fortunate, blessed; अधिकं शुश्रूषे शुभंयुना द्वितयेन द्वयमेव संगतम् R. 8. 6; Bk. 1. 20.

शुभंकर *a.* 1 Auspicious. -2 Promoting happiness. -री *N.* of Durgā.

शुभंभावुक *a.* Decorated, ornamented, bright.

शुभकः Mustard seed.

शुभा 1 Lustre, light. -2 Beauty. -3 Desire. -4 Yellow pigment. -5 The Śamī tree. -6 An assembly of gods. -7 Dūrvā grass. -8 Bamboo-manna. -9 The Priyangu creeper.

शुभ्र *a.* [शुभ्र-रक् Un. 2. 13] Shining, bright, radiant; बलानि राज्ञां शुभ्राणि प्रहृष्टानि चकाशिरे Rām. 1. 18. 4. -2 White; पश्यति पित्तोपहतः शशिशुभ्रं शङ्खमपि पीतम् K. P. 10; R. 2. 69. -श्रः 1 The white colour. -2 Sandal (said to be *n.*). -3 Heaven. -श्रम् 1 Silver. -2 Tale. -3 Rock-salt. -4 Green vitriol. -Comp. -अंशुः, -करः 1 the moon. -2 camphor. -दन्तिन् *m.* the elephant presiding over the north-west quarter. -भानुः, -रश्मिः the moon.

शुभ्रा 1 The Ganges. -2 A crystal. -3 Bamboo-manna. -4 Alum. -5 Sugar.

शुभिः [शुभ्र-किन् Un. 4. 67] 1 The sun. -2 An epithet of Brahman.

शुभ्रम् 1 P. (शुभ्रमति) 1 To shine; प्राणन्ति शुभ्रमन्ति पुनन्ति वै जगत् Bhāg. 10. 38. 12. -2 To speak. -3 To hurt, injure.

शुभ्रमः *N.* of a demon killed by Durgā. -Comp. -घातिनी, -मर्दिनी an epithet of Durgā.

शु (शु) र 4 A. (शुयते) 1 To hurt, kill. -2 To make firm or steady, stop. -3 To be firm or fixed. -4 To be senseless, to faint.

शुल्क 10 U. (शुल्कयति-ते) 1 To gain. -2 To pay, give. -3 To create. -4 To tell, narrate. -5 To leave, forsake, abandon.

शुल्कः, -ल्कम् [शुल्कयते अतिसृज्यते कर्मणि घञ्] 1 A toll, tax, customs, duty; particularly levied at ferries, passes, roads &c.; कः सुधीः संत्यजेद्भाण्डं शुल्कस्यैवातिसाध्वसात् H. 3. 125; Ms. 8. 159; Y. 2. 47. -2 Gain, profit. -3 Money advanced to ratify a bargain. -4 Purchase price (of a girl); money given to the parents of a bride; पीडितो दुहितृशुल्कसंस्थया R. 11. 38; न कन्यायाः पिता विद्वान् शुद्धायाच्छुल्कमप्यपि Ms. 3. 51; 8. 204; 9. 93, 98; Pratimā 1. 15. -5 A nuptial present. -6 Marriage settlement or dowry. -7 Present given by the bride-groom to his bride. -8 A dog; Un. 3. 42. -9 Price, value. -Comp. -अध्यक्षः a superintendent of tolls, taxes or revenue; Kau. A. 2. -खण्डनम् defrauding (government) of its due revenue; also -मोषणम्. -ग्राहक, -ग्राहिन् *m.* a toll-collector. -दः 1 the giver of a nuptial present. -2 an affianced suitor; तान् शुल्कदानं वित्तवतः कान्तान् मेनेऽर्थकामुकाः Bhāg. 11. 8. 24. -शाला, -स्थानम् a toll-station, custom-house; शुल्कस्थाने परिहरन् काले कयविकथी Ms. 8. 400.

शुल्म 1 A cord, rope, string. -2 Copper.

शुल् (ल्) 10 U. (शुल्-ल्-यति-ते) 1 To give, bestow. -2 To send away, dismiss. -3 To measure. -4 To create, produce.

शुल्म (ल्म) [शुल्-अच्] 1 A rope, string; ततो मन्त्रवञ्छुल् तक्षके वज्रिणः करात् Bm. 1. 194; शुल्वं सुतस्य न तु तत्तदमुष्य माति Bhāg. 2. 7. 30. -2 Copper. -3 A sacrificial rite or act. -4 The proximity of water, a place near it. -5 A rule, law, an institute. -ल्वा, -ल्वी See above. -Comp. -अरिः sulphur. -जम् brass. -सूत्रम् *N.* of Sūtra work, containing mathematical calculations required for श्रौत rituals.

शुल्बलः A sage; Un. 4. 118.

शुश्रू f. A mother; शिशोः शुश्रूषणाच्छुश्रूमाता देहमनन्तरम् Bhāg. 12. 266. 33.

शुश्रूषक *a.* Attentive, obedient. -कः A servant, an attendant.

शुश्रूषणम्, -णा [श्रु-सन् ल्युट्] 1 Desire to hear. -2 Service, attendance. -3 Obedience, dutifulness.

शुश्रूषा 1 Desire to hear; अत एव शुश्रूषा मां मुखरयति Mu. 3. -2 Service, attendance. -3 Dutifulness, obedience. -4 Reverence. -5 Telling, saying.

शुश्रूषु *a.* Desirous to hear. -2 Desirous of serving or attending. -3 Obedient, attentive.

शुष् 4 P. (शुष्यति, शुष्क) 1 To be dried, become dry or parched up; तृषा शुष्यत्यास्ये पिवति सलिलं स्वादु सुरभि Bh. 3. 92. -2 To be withered. -3 To languish, become emaciated; अपि स्थाणुवदासीनः शुष्यन् परिगतः क्षुधा Pt. 1. 49. -4 To be afflicted or distressed. -Caus. (शोषयति-ते) 1 To dry up, wither, parch; न शोषयति मारुतः Bg. 2. 23. -2 To emaciate. -3 To destroy. -4 To extinguish. -5 To drain, suck up, absorb. -6 To exhaust, empty. -With उद्, परि 1 to be dried up, dry up; सीदन्ति मम गात्राणि मुखं च परिशुष्यति Bg. 1. 29; स च विह्वलसत्त्वसंकुलः परिशुष्यन्नभवन् महाहृदः Bk. 10. 42. -2 to pine, decay, wither; इमाः शून्यमया वाचः शुष्यमाणेन भाषिताः Rām. 3. 55. 36; अस्मत्कृते च परिशुष्यति काचिदन्या Bh. 2. 2. -वि, -सम् to be dried up.

शुषः, शुषी 1 Drying, drying up. -2 A hole in the ground.

शुषिः f. 1 Drying up. -2 A hole. -3 The hollow in the fang of a snake.

शुषिर a. [शुष्-किरच्] Full of holes, perforated. -रः 1 Fire. -2 A rat or mouse. -रम् 1 A hole. -2 The atmosphere. -3 A wind-instrument.

शुषिरा 1 A river. -2 A sort of perfume.

शुषिलः Air, wind.

शुष्क p. p. [शुष्-क्] 1 Dry, dried up; शाखायां शुष्कं करिष्यामि Mk. 8. -2 Parched up, sear. -3 Shrivelled, shrunk up, emaciated. -4 Feigned, pretended, mock; कामिनः स्म कुरुते करभोरुर्हारि शुष्कदितं च सुखेऽपि Śi. 10. 69. -5 Empty, vain, useless, unproductive; M. 2. -6 Groundless, causeless. -7 Offensive, harsh; तस्मै नाकुशलं ब्रूयान्न शुष्कां गिरमीरयेत् Ms. 11. 35. -ष्कम् Anything dry (as wood, cowdung). -Comp. -अङ्ग a. emaciated. (-ङ्गी) 1 a lizard. -2 a crane. -अन्नम् rice in the husk. -अर्शस् n. dry swelling of the eyelids. -आर्द्रम् dry ginger. -कलहः 1 a vain or groundless quarrel. -2 a mock quarrel; Mu. 3. -कासः dry cough. -गानम् singing with any accompaniment (as dancing). -वर्चणम् idle talk. -पाकः dry inflammation (of the eyes). -रुदितम् weeping without tears. -वैरम् groundless enmity. -व्रणम् a healed wound, scar.

शुष्कलः, -लम् 1 Dried flesh. -2 Flesh in general. -a. Flesh-eating, carnivorous; L. D. B. -ली f. Dried flesh or flesh in general; L. D. B.

शुष्णः [शुष्-नः कित् Un. 3. 12] 1 The sun. -2 Fire. -3 A demon.

शुष्मः [शुष्-मन् किच्च] 1 The sun. -2 Fire. -3 Air, wind. -4 A bird. -ष्मम् 1 Prowess, strength. -2 Light, lustre.

शुष्मन् m. 1 Fire; Śi. 14. 22; सार्धं तेनानुजेनाप्रतिहतगतिना भास्तेनेव शुष्मा Śiva B. 2, 68; ऋतुशुष्ममहोष्मभिः N. 17, 168.

-2 The Chitraka tree. -n. 1 Strength, prowess. -2 Light, lustre.

शुष्मिन् a. 1 Powerful, strong; प्रमथ्य चैवप्रमुखान् हि शुष्मिणः Bhāg. 1. 10. 29. -2 Fiery, high-mettled (as a horse, bull or elephant); शुष्मिणो यूथपरस्येव वासितामनु धावतः Bhāg. 8. 12. 32; 3. 18. 19. -3 Brilliant, heroic; न ह्यहं परिपश्यामि वधे कञ्चन शुष्मिणः Mb. 7. 9. 26.

शूकः, -कम् 1 The awn of barley &c., beard. -2 A bristle; वृतं च खलु शूकैः Bv. 1. 24. -3 Point, tip, sharp end; शालिशूकनिभाभासं प्रासूतेमं तदाञ्जना Rām. 7. 35. 21. -4 Tenderness, compassion. -5 A kind of poisonous insect. -6 The bristle or sharp hair of insects. -7 Ferment, yeast. -का 1 A Mucuna Pruritus (Mar. कुहिली). -2 Grief; L. D. B. -Comp. -कीटः, -कीटकः a kind of insect or worm covered with bristles. -धान्यम् any awned grain (as barely). -पिण्डिः, -ण्डी, -शिखा the pointed beard of corn; निविशते यदि शूकशिखा पदे सज्जति सा कियतीमिव न व्यथाम् N. 4. 11. -शिम्बा, -शिम्बिका, -शिम्बी cowach (कपिकच्छु), Mucuna Pruritus (Mar. कुहिली).

शूककः 1 A kind of grain. -2 Tenderness, compassion.

शूकवत्, शूकिन् a. Awned, bearded.

शूकरः A hog; गच्छ शूकर भद्रं ते वद सिंहो मया हतः । पण्डिता एव जानन्ति सिंहशूकरयोर्वलम् ॥ Subhāṣ. -Comp. -इष्टः a kind of grass (सुस्ता).

शूकलः A restive horse.

शूक्ष्म a. = सूक्ष्म q. v.

शूतिः f. Growing, increasing.

शूद्रः [शुद्र-रक् पृषो० चस्य दः दीर्घः Un. 2. 19] A man of the fourth or the last of the four principal tribes of the Hindus; he is said to have been born from the feet of Puruṣa; पद्भ्यां शूद्रो अजायत Rv. 10. 90. 12; or of Brahman; Ms. 1. 87; and his principal business was to serve the three higher castes; एकमेव तु शूद्रस्य प्रभुः कर्म समादिशत् । एतेषामेव वर्णानां शुश्रूषामनसूयया ॥ Ms. 1. 9. -Comp. -आर्ता the Priyangu plant. -आह्निकम् the daily ceremonies or observances of a Śūdra. -उदकम् water polluted by the touch of a Śūdra. -कृत्यम्, -धर्मः the duties of a Śūdra. -हन्, -हन् a. 1 killing a Śūdra. -2 the slayer of a Śūdra; एतदेव व्रतं कृत्स्नं षण्मासान् शूद्रहा चरेत् Ms. 11. 130. -प्रियः an onion. -प्रेष्यः a man of any of the three higher castes who has become a servant to a Śūdra. -भूयिष्ठ a. consisting mostly of Śūdras; यद्राष्ट्रं शूद्रभूयिष्ठम् (विनश्यति) Ms. 8. 22. -याजकः one who conducts a sacrifice for a Śūdra. -राज्यम् a country of which a Śūdra is a king; न शूद्रराज्ये निवसेत् Ms. 4. 61. -वर्गः the Śūdra or servile class. -वृत्तिः the occupation of a Śūdra; वैश्योऽजीवन् स्वधर्मेण शूद्रवृत्त्यापि वर्तयेत् Ms. 10. 98.

-शासनम् 1 dominion of a Sūdra. -2 a written bond of a Sūdra; L. D. B. -3 an edict addressed to Sūdras. -संस्पर्शः the touch of a Sūdra; अस्वर्ग्या ह्याहुतिः सा स्याच्छूद्रसंस्पर्शदूषिता Ms. 5. 104. -सेवनम् serving a Sūdra, being the servant of a Sūdra; Ms. 11. 69.

शूद्रा A woman of the Sūdra tribe. -Comp. -भार्यः one who has a Sūdra woman for his wife. -वेदनम् marrying a Sūdra woman. -वेदिन a. marrying a Sūdra woman; शूद्रावेदी पतति Ms. 3. 16. -सुतः the son of a Sūdra woman (the father being of any caste); Ms. 9. 151, 153.

शूद्राणी, शूद्री The wife of a Sūdra.

शूद्रकः N. of a king, the reputed author of the Mṛichchhakatika.

शूल p. p. [श्वि-क्त] 1 Swollen. -2 Increased, grown, prospered. -3 Morbidly swollen.

शूला [श्वि-अधिकरणे -क्त संप्र० दीर्घ Tv.] 1 The soft palate, uvula. -2 A slaughter house in general. -3 Anything (such as a piece of household furniture), whereby life is likely to be destroyed; (these are five:—a fire-place, a grind-stone, a broom, a mortar, and a water-pot; पञ्च शूला गृहस्थस्य लुब्धो पेषण्युपस्करः। कण्डनी चोदकुम्भश्च वध्यते यास्तु बाहयन् Ms. 3. 68.). See सूना.

शून्य a. [शून्यायै प्राणिवधाय हितं रहस्यस्थानत्वात् यत् Tv.] 1 Empty, void. -2 Vacant (applied also to the heart, glances &c.), absent, listless; गमनमलसं शून्या दृष्टिः Māl. 1. 17; see शून्यहृदय below. -3 Non-existent. -4 Lonely, desolate, secluded, deserted; शून्येषु शूरा न के K. P. 7; Bk. 6. 9; शून्यं मन्ये जगदाविरतज्वालमन्तर्ज्वलामि U. 3. 38; Māl. 9. 20. -5 Dejected, downcast, dispirited; शून्या जगाम भवनाभिमुखी कथंचित् Ku. 3. 75; Ki. 17. 39. -6 Utterly devoid or deprived of, without, wanting in (with instr. or in comp.); अङ्गुलीयकशून्या मे अङ्गुलिः S. 5; दया°, ज्ञान°, &c. -7 Indifferent. -8 Guileless. -9 Nonsensical, unmeaning; सुहृदविशदवर्णा निद्रया शून्यशून्याम् Si. 11. 4. -10 Bare, naked. -न्यम् 1 A vacuum, void, blank. -2 The sky, space, atmosphere. -3 A cipher, dot. -4 Non-entity, (absolute) non-existence; दूषण-शून्यविन्दवः N. 1. 21. -5 N. of Brahman. -6 An earring; शून्यकर्णः Amaru. -Comp. -अशून्यम् emancipation of the spirit even during a person's life (जीवन्मुक्ति). -पदवी the passage of the soul (ब्रह्मरन्ध्र). -पालः a substitute; त्वां हि मत्स्यो महीपालः शून्यपालमिहाकरोत् Mb. 4. 35. 11 (com. राज्ञोऽसन्निधाने पालकम्). -मध्यः a hollow reed. -मनस्, -मनस्क a. absent-minded, listless. -मुख, -वदन a. with a blank face, with a downcast countenance. -वादः the doctrine of the non-existence of anything, the doctrine of a Buddhist sect. -वादिन m. 1 an atheist. -2 a Buddhist. -व्यापार a. unoccupied. -हृदय a. 1 absent-minded; V. 2; कस्मिन्नपि पूजाहोपराद्धा शून्यहृदया शकुन्तला S. 4. -2 open-hearted, unsuspecting.

शून्यमय a. Fruitless, ineffective; इमाः शून्यमया वाचः शुध्यमाणेन भाषिताः Rām. 3. 55. 36.

शून्या 1 A hollow reed. -2 A barren woman. -3 The prickly pear.

शूर I. 4 Ā. To hurt, injure, kill; शूशूरेऽरिशिरः शूरैः Si. 19. 108. -II. 10 U. (शूरयति-ते) 1 To act the hero, be powerful. -2 To make vigorous extortions; see शूर, also.

शूर a. [शूर-अच्] Brave, heroic, valiant, mighty; शून्येषु शूरा न के K. P. 7; स्वाध्यायशूरैर्मुखैः Pañcharātram 1. 5. -रः 1 A hero, warrior, valiant man. -2 A lion. -3 A boar. -4 The sun. -5 The Śāla tree. -6 N. of a Yādava, the grandfather of Kṛiṣṇa; (hence the descendants of Sūra i. e. Yādavas also; cf. शूरः स्याद् यादवे भटे Medinī; ख्यातानि कर्माणि च यानि शूरैः शूरादयस्तेष्ववला बभूवुः Bu. Ch. 1. 51). -7 The Arka plant. -8 The Chitraka tree. -9 A dog. -10 A cock. -Comp. -क्रीटः a contemptible warrior; लीयन्ते यत्र शत्रुप्रपतनविशालः क्रीटिः शूरक्रीटाः Mv. 6. 32. -मानम् arrogance, vaunting. -मानिन m. a boaster, braggart. -वादः the Buddhist doctrine of non-existence. -वादिन a. 1 a Buddhist. -2 an atheist. -सेनः m. pl. N. of the country about Mathurā or the inhabitants of that country; सा शूरसेनाधिपतिं सुषेणम् (उद्दिश्य) R. 6. 45.

शूरणः [शूर-ल्यु] A kind of esculent root (Mar. सुरण).

शूरमन्य a. One who fancies himself to be a hero.

शूर्प 10 U. (शूर्पयति-ते) To measure.

शूर्पः, -र्पम् (शृ-पः ऊश्च नित् Uṇ. 3. 26) A winnowing-basket; Ms. 5. 117. -र्पः A measure of two Droṇas. -Comp. -कर्णः an elephant. -खारी a kind of measure (= 16 droṇas). -णखा (for नखा) 'having finger-nails like winnowing-baskets', N. of a sister of Rāvaṇa. [She was attracted by the beauty of Rāma and solicited him to marry her. But he said that as he had already got a wife she had better go to Lakṣmaṇa and try him. But he too rejected her, and back she came to Rāma. This circumstance excited Sītā's laughter, and the revengeful demoness, feeling herself grossly insulted, assumed a hideous form and threatened to eat her up. But Lakṣmaṇa cut off her ears and nose, and thus doubly deformed her; see R. 12. 32-40.] -वातः wind produced by shaking a winnowing-basket. -श्रुतिः an elephant.

शूर्पकः N. of a demon, enemy of Cupid. -Comp. -अरातिः, -अरिः Cupid; L. D. B.

शूर्पी 1 A small winnowing-basket or fan. -2 N. of Śūrpaṇakhā. -3 A toy for children.

शूर्मः, -शूर्मिः m., f., -शूर्मिका, -शूर्मी 1 An iron-image. -2 An anvil.

शल् 1 P. (शूलति) 1 To be ill. -2 To make a loud noise. -3 To make ill, disorder. -4 To pierce, impale.

शूलः, -लम् [शूल-क] 1 A sharp or pointed weapon, pike, dart, spear, lance. -2 The trident of Śiva. -3 An iron-spit (for roasting meat upon); शूले संस्कृतं शूल्यम्; cf. अयःशूल. -4 A stake for impaling criminals; (विभ्रन्) स्कन्धेन शूलं हृदयेन शोकम् Mk. 10. 21; Ku. 5. 73. -5 Any acute or sharp pain. -6 Colic. -7 Gout, rheumatism. -8 Death. -9 A banner, an ensign. -10 Selling; selling or salable object; 'अष्टमन् शिवो वेदः शूले विक्रय उच्यते' इति कोशः; अष्टशूला जनपदाः शिवशूलश्चतुष्पथाः । केशशूलाः स्त्रियो राजन् भविष्यन्ति युगक्षये ॥ Mb. 3. 188. 42; अष्टशूलाः कतिपये पट्टेनऽस्मिन् प्रतिष्ठिताः Viś. Guṇa. 438. (शूलाकृत 'to roast on an iron-spit'.) -Comp. -अग्रम् the point of a pike. -अङ्कः an epithet of Śiva; ये समाराध्य शूलाङ्कम् भवसायुज्यमागताः Mb. 10. 7. 46. -अवतंसित a. impaled on a Śūla; पश्यतु पतिमयैव शूलावतंसितम् Dk. 2. 1. -आरोपः, -आरोपणम् impalement. -गवः an ox fit for a spit (an offering to Rudra). -ग्रन्थिः f. a kind of Dūrvā grass. -घातनम् iron-filings. -घ्न a. sedative, anodyne. -द्विष् m. asa foetida. -धन्वन, -धर, -धारिन्, -ध्रुक्, -पाणि, भृत् m. epithets of Śiva; अधिगतधवलमिनः शूलपाणेरभिख्याम् Śi. 4. 65; R. 2. 38. -नाशनम् white sochal salt. -पालः the keeper of a brothel. -योगः a particular grouping of stars. -शत्रुः the castor-oil plant. -रथ a. impaled. -हन्त्री a kind of barley. -हस्तः a lancer. -हृत् m. asa foetida.

शूलकः A restive horse.

शूला 1 A stake for impaling criminals. -2 A harlot.

शूलाकृतम् Roasted meat.

शूलिक a. [शूल-ठक्] 1 Having a pike. -2 Roasted on a spit. -कः A hare. -2 A cock. -3 One who impales criminals. -4 The illegitimate son of a Brāhmaṇa or Kṣatriya and a Sūdra woman. -कम् Roasted meat.

शूलिन् a. [शूलमस्त्यस्य इनि] 1 Armed with a spear; दुर्जयो लवणः शूली R. 15. 5. -2 Suffering from colic. -m. 1 A spearman. -2 A hare. -3 N. of Śiva; कुर्वन् संध्या-बलिपटहतां शूलिनः श्लाघनीयाम् Me. 36; Ku. 3. 57.

शूलिनः The (Indian) fig tree.

शूल्य a. [शूले-संस्कृतं यत्] 1 Roasted on a spit; शूल्य-मांसमूयिष्ठ आहारोऽश्न्यते Ś. 2; शूल्यमुख्यं च होमवान् Bk. 4. 9. -2 Deserving impalement. -ल्यम् Roasted meat. -Comp. -पाकः, -मांसम् roast meat.

शृष् 1 P. (शृषति) 1 To produce, beget. -2 To bring forth.

शृष् a. 1 Resounding, shrill, loud, hissing. -2 High-spirited, bold. -षः 1 Loud or resounding note. -2 Spirit, vital strength, power. -षम् Strength; Naigh. 2. 9.

शृकालः A jackal; see शृगाल below.

शृगालः [असृजं लाति ला-कृ पृषो०] 1 A jackal. -2 A cheat, rogue, swindler. -3 A coward. -4 An ill-natured man, one using harsh words. -5 N. of Kṛiṣṇa. -Comp. -कैलिः a kind of jujube. -जम्बू, -जम्बूः f. a kind of cucumber. -योनिः birth in a future life as a jackal. -रूपः an epithet of Śiva.

शृगालिका, शृगाली 1 A female jackal. -2 A fox. -3 Flight, retreat.

शृङ्खलः, -ला, -लम् [शृङ्गात् प्राधान्यात् स्खल्यते अनेन पृषो० Tv.] 1 An iron-chain, fetter. -2 A chain, fetter in general (fig. also); अन्यैरप्यायतं नेहुर्वरत्राशृङ्खलादिभिः Bk. 9. 90; लीलाकटाक्षमालाशृङ्खलाभिः Dk.; संसारवासनावदशृङ्खलाम् Git. 3. -3 A chain for tying the feet of an elephant; स्तम्बेरमा मुखरशृङ्खलकर्षिणस्ते R. 5. 72; Ki. 7. 31. -4 A chain or belt worn round the waist. -5 A measuring chain. -6 A chain, series, succession. -Comp. -यमकम् a variety of Yamaka; see तेन व्यातिनिरे भीमा भीमार्जनफलाननाः । न नानु-कम्प्य विशिखाः शिखाधरजवाससः ॥ Ki. 15. 42.

शृङ्खलकः A chain. -2 A camel in general. -3 An animal with clogs on his feet (to prevent him from straying); विशृङ्खलं शृङ्खलकाः प्रतस्थिरे Śi. 12. 7.

शृङ्खलित a. Chained, fettered, bound.

शृङ्गम् [शृ-गन् पृषो० सुम् ह्रस्वश्च Un. 1. 123] 1 A horn; वन्यैरिदानीं महिषैस्तदम्भः शृङ्गाहतं क्रोशति दीर्घिकाणाम् R. 16. 13; गाहन्तां महिषा निपानसालिलं शृङ्गैर्मुहुस्ताडितम् Ś. 2. 6. -2 The top or summit of a mountain; अद्रेः शृङ्गं हरति पवनः किंस्विद्युन्मुखीभिः Me. 14. 54; Ki. 5. 42; R. 13. 26. -3 The top of a building, turret. -4 Elevation, height; रक्षो-लोकस्य सर्वस्य कः शृङ्गं छेतुमिच्छति Rām. 3. 31. 43. -5 Lordship, sovereignty, supremacy, eminence; शृङ्गं स दृप्तविनयाधिकृतः परेषामत्युच्छ्रितं न ममेषे न तु दीर्घमायुः R. 9. 62 (where the word means a 'horn' also). -6 A cusp or horn of the moon. -7 Any peak, point or projection in general. -8 A horn (of a buffalo &c.) used for blowing. -9 A syringe; वर्णोदकैः काञ्चनशृङ्गमुक्तैः R. 16. 70. -10 Excess of love, rising of desire. -11 A mark, sign. -12 A lotus. -13 A fountain of water. -14 Pride, self-respect; अवाप्य पृथिवीं कृत्स्नां न ते शृङ्गमवर्धत Mb. 3. 30. 10 (com. शृङ्गं प्रभुत्वाभिमानः). -15 The stick (काण्ड) of an arrow with a horn-like knob; शृङ्गमभिर्बभूवास्य भद्रः सोमो विशांपते Mb. 8. 34. 18. -16 A particular military array; Mb. 6. -17 The female breast. -Comp. -अन्तरम् space or interval between the horns (of a cow &c.). -उच्चयः a lofty summit. -कन्दः, -कन्दकः Trapa Bispinosa (Mar. शिंगडा). -ग्राहिका 1 direct manner. -2 (in logic) taking singly. -जः an arrow. (-जम्) aloe-wood. -प्रहारिन् a. butting. -प्रियः an epithet of Śiva. -मोहिन् m. the Champaka tree. -वेरम् 1 N. of a town on the Ganges near the modern Mirzāpura; आससाद महाबाहुः

शृङ्गवेरपुरं प्रति Rām. 2. 50. 26; U. 1. 21 (v. l.). -2 ginger. -वेरकम् ginger.

शृङ्गकः, -कम् 1 A horn. -2 A horn of the moon. -3 Any pointed thing. -4 A syringe; Ratn. 1.

शृङ्गवन् *a.* Peaked. -*m.* A mountain.

शृङ्गाटः 1 N. of a mountain. -2 N. of a plant. -टम् A place where four roads meet.

शृङ्गाटकः A mountain with three peaks. -कम् 1 A place where four roads meet; तां शून्यशृङ्गाटकवेदमर्यां Rām. 2. 71. 45; Mb. 4. 68. 25; इमां शृङ्गाटकस्थां विटसभां प्रविशामि Avimāraka 3; Bhāg. 9. 10. 17. -2 A kind of pastry. -3 A door; 'शृङ्गाटकं भवेद् द्वारि कण्टके च चतुष्पथे' इति मदिनी; Bhāg. 8. 15. 16.

शृङ्गाटिका A cross-road; Daṇḍaviveka, G. O. S. 52, p. 297.

शृङ्गारः [शृङ्गं कामोद्रेकमुच्छत्यनेन ऋ-अण्] 1 The sentiment of love or sexual passion, the erotic sentiment (the first of the eight or nine sentiments in poetical compositions; it is of two kinds:-- संभोगशृङ्गार and विप्रलम्भशृङ्गार q. q. v. v.); शृङ्गारः सखि मूर्तिमानिव मधौ मुग्धो हरिः कीडति Git. 1; (it is thus defined:-- पुंसः स्त्रियां स्त्रियाः पुंसि संभोगं प्रति या स्पृहा। स शृङ्गार इति ख्यातः कीडारत्यादिकारकः॥ See S. D. 210 also). -2 Love, passion, sexual love; शृङ्गारैकरसः स्वयं नु मदनो मासो नु पुष्पाकरः V. 1. 10. -3 A dress suited to amorous interviews, an elegant dress. -4 Coition, sexual union. -5 Marks made with red-lead on the body of an elephant; वधेन्तः शममानयन्तुपल-सच्छृङ्गारलेखायुधाः Śi. 17. 69. -6 A mark in general. -रम् 1 Cloves. -2 Red-lead. -3 Undried ginger. -4 A fragrant powder for the dress or body. -5 Agallochum. -Comp. -चेष्टा an amorous or love-gesture; शृङ्गारचेष्टा विविधा बभूवुः R. 6. 12. -भाषितम् amorous talk. -भूषणम् red-lead. -योनिः an epithet of the god of love. -रसः the sentiment of love. -लज्जा shame or modesty caused by love. -वेशः a dress suited to amorous interviews and other purposes. -सहायः an assistant in love-affairs, a confidant of the hero of a play; cf. नर्मसचिव.

शृङ्गारकः Love. -कम् Red-lead. -*a.* Horned.

शृङ्गारित *a.* 1 Impassioned, affected by love. -2 Reddened. -3 Adorned.

शृङ्गारिन् *a.* 1 Amorous, impassioned, enamoured. -2 Relating to love. -3 Stained with red-lead. -*m.* 1 An impassioned lover. 2 A ruby. -3 An elephant. -4 Dress, decoration. -5 The betel-nut tree. -6 A preparation of betel-leaves and pieces of areca-nut; see ताम्बूल.

शृङ्गिः Gold for ornaments. -*f.* The sheat-fish.

शृङ्गिकम् A kind of poison. -का 1 A kind of birch tree. -2 A kind of missile or catapult; लोहचर्मवती चापि सामिः सगुडशृङ्गिका Mb. 3. 15. 8.

शृङ्गिणः A ram.

शृङ्गिणी 1 A cow. -2 The Arabian jasmine.

शृङ्गिन् *a.* (-णी *f.*) [शृङ्गमस्त्यस्य इति] 1 Horned. -2 Crested, peaked. -*m.* 1 A mountain. -2 An elephant. -3 A ram. -4 A tree. -5 N. of Śiva. -6 N. of one of Śiva's attendants; शृङ्गी मृगी रिटिस्तुण्डी Ak. -7 A bull; शृङ्गयमिदं प्रयसिजलद्विजकण्टकेभ्यः Bhāg. 10. 8. 25.

शृङ्गी 1 Gold used for ornaments. -2 A kind of medicinal root. -3 A kind of poison. -4 The sheat-fish. -Comp. -कनकम् gold used for ornaments. -विषम् a kind of plant having a poisonous root.

शृङ्गिः *f.* A hook for pricking an elephant, a goad; मदान्धकरिणां दर्पोपशान्त्यै शृङ्गिः H. 2. 124.

शृत *p. p.* 1 Cooked; अयं सर्वः समस्ताङ्गः शृतः कृष्णमृगो मया Rām. 2. 56. 28 (some editions give श्रित for शृत). -2 Boiled (water, milk &c.). -Comp. -पाक *a.* thoroughly cooked or boiled. -शीत *a.* boiled and cooked again.

शृङ्गः A serpent.

शृङ्ग I. 1 Ā. (but Paras. also in the Second Future, Aorist and Conditional) (शृङ्गते) To break wind downwards. -II. 1 U. (शृङ्गयति-ते) 1 To moisten, wet. -2 To cut off. -III. 10 U. (शृङ्गयति-ते) 1 To strive. -2 To take, grasp. -3 To insult (as by breaking wind), mock, ridicule.

शृङ्ग *p. p.* 1 Expelled from the body (as wind). -2 Moistened, wetted.

शृङ्गुः 1 Intellect (बुद्धि). -3 The anus, also शृङ्गु.

शृ 9 P. (शृणाति, शीर्ण) 1 To tear asunder, tear to pieces; (-ङिण्डीरपिण्ड) प्रायासगुम्भारघोरं पशुमिव परशुः पर्वशस्त्रं शृणातु Mv. 3. 32. -2 To hurt, injure. -3 To kill, destroy; वनाश्रयाः कस्य मृगाः परिग्रहाः शृणाति यस्तान् प्रसभेन तस्य ते Ki. 14. 13. -Pass. (शीर्यते) 1 To be shattered. -2 To wither, decay, waste away. -With अव or वि to seize away. (-Pass.) to fade or wither; मूर्ध्नि वा सर्वलोकस्य विशीर्येत वनेऽथवा Bh. 2. 104.

शेक् 1 Ā. To go; L. D. B.

शेकुः A kind of grass; P. VIII. 3. 97.

शेखरः 1 A crest, chaplet, tuft, a garland of flowers worn on the head; कपालि वा स्यादथवेन्दुशेखरम् Ku. 5. 78; 7. 42; नवकरनिकरेण स्पष्टवन्धूकसूतस्तवकरचितमेते शेखरं विभ्रतीव Śi. 11. 46; 4. 50; मगधदेशशेखरीभूता पुष्पपुरी नाम नगरी Dk.; शीर्षे च शेखरको नित्यम् Nāg. 3. 2. -2 A diadem, crown. -3 A peak, summit. -4 The best or most distinguished of a class (at the end of comp.). -5 A kind of Dhruva or burden of a song. -रम् Cloves,

शेखरित *a.* 1 Crested, tufted, peaked. -2 Made into a chaplet or diadem.

शेषः, शेषस् *n.*, **शेषः, -फम्, -शेषस्** *n.* 1 The penis; बृहच्छेफाण्डपिण्डिका: Mb. 10. 7. 39. -2 A testicle. -3 A tail. -**Comp.** -**स्तम्भः** morbid rigidity and erection of the penis.

शेपालः, -लम् Vitex Negundo (Mar. निर्गुडी).

शेफालिः, -ली, शेफालिका *f.* A kind of plant; शेफालिका-कुसुमगन्धमनोहराणि Rs. 3. 14.

शेमुषी 1 Intellect, understanding; स्वशेमुषीविशेषेण वशीकृतमहीतलम् Śiva B. 5. 3. -2 Resolve, purpose, intention.

शेरुः [शी-उर Un. 4. 112] Dozing, sleeping.

शेल् 1 P. (शेलति) 1 To go, move. -2 To tremble.

शेलुः Cordia Myxa (Mar. भोकर); Ms. 5. 6.

शेव् 1 A. To worship; see सेव्.

शेवः [शुक्रपाते सति शेते, शी-वन् Un. 1. 152, 154] 1 The penis. -2 A snake. -3 Height, elevation. -4 Happiness. -5 Wealth, treasure. -6 An epithet of Agni. -7 Of Soma. -**वम्** 1 The penis (also शेवा). -2 Happiness. -3 Hail! (exclamation addressed to deities). -**Comp.** -**धिः** 1 a valuable treasure; जानाम्यहं शेवधिरित्य-नित्यम् Kath. 2. 10; विद्या ब्राह्मणमेत्याह शेवधिरित्येऽस्मि रक्ष माम् Ms. 2. 144; सर्वे कामाः शेवधिर्जीवितं वा स्त्रीणां भर्ता धर्मदाराश्च पुंसाम् Māl. 6. 18; नाशेवधिर्बन्धुषु नाप्यदाता Bu. Ch. 2. 11. -2 one of the 9 treasures of Kubera.

शेवलम् [शी-विच् तथा भूतः सन् वलते वल्-अच् Tv.] 1 The green moss-like substance growing on the surface of water. -2 A kind of plant.

शेवालिनी A river.

शेवाल See शेवल.

शेष *a.* [शिष्-अच्] Remaining, rest, all the other; न्यषेधि शेषोऽप्यनुयायिवर्गः R. 2. 4; 4. 64; 10. 29; Me. 30, 89; रम्भे निर्वर्त्यतां शेषो विधिः V. 5; शेषान् मासान् गमय चतुरो लोचने मीलयित्वा Me. 110 (v. 1.); Ms. 3. 47; Ku. 2. 44; oft. at the end of comp. in this sense; भक्षितशेष, आलेख्यशेष &c. -**वः, -वम्** 1 (*a*) Remainder, rest, residue; ऋणशेषोऽग्निशेषश्च व्याधिशेषस्तथैव च । पुनश्च वर्धते यस्मात्तस्माच्छेषं न कारयेत् ॥ Chāp. 40; अश्वशेष Me. 40; प्रतिकारविधानमायुषः सति शेषे हि फलाय कल्पते R. 8. 40; so शेषे वयसः समागतौ मृत्युः Bv. 4. 30; त्रिभागशेष Ku. 5. 57; वाक्यशेषः V. 3. &c. (*b*) 1 Surplus, balance. -2 Anything left out or omitted to be said; (इति शेषः is often used by commentators in supplying an ellipsis or words necessary to complete the construction). -3 Escape, salvation, respite. -**पः** 1 Result, effect. -2 End, termination, conclusion. -3 Death, destruction. -4 N. of a celebrated serpent,

said to have one thousand heads, and represented as forming the couch of Viṣṇu or as supporting the entire world on his head; किं शेषस्य भवत्यथा न वयुषि क्षमां न क्षिपत्येष यन् Mu. 2. 18; Ku. 3. 13; R. 10. 13. -5 N. of Balarāma (supposed to be an incarnation of Śeṣa). -6 An elephant. -7 Subsidiary अङ्ग; something which is declared as being subservient to something else; शेषः परार्थत्वात् MS. 3. 1. 2 (यस्तु अत्यन्तं परार्थस्तं वयं शेष इति ब्रूमः ŚB.); शेषो हि सादनम् ŚB. on MS. 10. 5. 76. -8 Favour (प्रसाद); 'शेषः संकर्षणे वधे अनन्ते ना प्रसादे च' इति मेदिनी; नैवंशीलाः शेषमिहाप्नुवन्ति Mb. 1. 197. 24. -**पा** The remains of flowers or other offerings made to an idol and distributed among the worshippers as a holy relique; तस्यै स्त्रियस्ताः प्रददुः शेषां युयुजुराशिषः Bhāg. 10. 53. 50; तथेति शेषामिव भर्तुराज्ञामादाय सूर्ध्ना मदनः प्रतस्थे Ku. 3. 22; Ś. 3. -**षम्** The remnants of food, remains of an offering. (शेषे is used adverbially in the sense of 1 at last, finally. -2 in other cases; as in शेषे षष्ठी.) -**Comp.** -**अन्नम्** leavings of food. -**अवस्था** old age. -**कालः** the time of death. -**जातिः** *f.* assimilation of residues; (in alg.) reduction of fractions of residues. -**पतिः** a manager. -**भागः** the remainder. -**भोजनम्** the eating of leavings; गृहस्थस्य.....त्यागः शेषभोजनम् Kau. A. 1. 3. -**रात्रिः** the last watch of the night. -**रूपिन्** *a.* appearing to be secondary. -**शयनः, -शायिन्** *m.* epithets of Viṣṇu.

शेष्य *a.* To be ignored, neglected.

शैक्य *a.* 1 Suspended in a loop. -2 Pointed, peaked; शैक्यां व्यालीमिवात्युग्रां वज्रकल्पामयोमयीम् Mb. 9. 11. 51. -**क्यः** 1 A kind of sling (Mar. कावड, शिके); धारयन्ति महीं वां च शैक्यो वागमृतं तथा Mb. 12. 342. 17. -2 A pot kept in such sling; शैक्यं रुक्मसहस्रस्य बहुरत्नविभूषितम् Mb. 2. 49. 27 (see Nilakanṭha com.). -**अयसम्** Damasked steel; शक्रदेवाय चिक्षेप सर्वशैक्यायसीं गदाम् Mb. 6. 54. 24; शैक्यायसानि वर्माणि कांस्यानि च समन्ततः 7. 119. 42 (com. शैक्यायसानि शोणितायोमयानि).

शैक्षः [शिक्षां वेत्यधीते वा अण्] 1 A student who studies Śikṣā or the science of pronunciation; one who has just entered upon the study of the Vedas. -2 (Hence) A novice, tyro. -*a.* Well familiar with the studies or sciences; expert; Mb. 6. 97. 28 (com. शैक्षं शस्त्रादिशिक्षा-संपन्नम्).

शैक्षिकः One skilled in Śikṣā.

शैक्ष्यम् Learning, proficiency.

शैखः The offspring of an outcaste (वात्य) Brāhmaṇa; Ms. 10. 21.

शैखरिकः, -रेयः The Apāmārga tree.

शैखिन *a.* Relating to a peacock.

शैख्य *a.* Pointed.

शैघ्रम्, शैघ्र्यम् [शीघ्र-घ्यञ्] 1 Quickness, rapidity.
-2 The equation of the second epicycle.

शैत्यम् [शीत-घ्यञ्] Cold, coldness, frigidity; शैत्यं हि यत् सा प्रकृतिर्जलस्य R. 5. 54; Ku. 1. 36.

शैथिलिक a. Loose, lax, idle.

शैथिल्यम् [शिथिलस्य भावः घ्यञ्] 1 Looseness, laxity, relaxation of rule &c. -2 Slackness. -3 Dilatoriness, inattention. -4 Weakness; cowardice. -6 Unsteadiness. -6 Vacancy (of gaze). -7 Negligence.

शैनेयः N. of Satyaki; गच्छ शैनेय जानीहि Mb. 12. 53. 10.

शैन्याः (m. pl.) The descendants of Sini.

शैव्य See शैव्य.

शैरसम् The head of a bedstead.

शैल a. (-ली f.) [शिलाः सन्त्यस्य प्रज्ञा० अण्] Rocky, craggy, stony; शैलानीव च दृश्यन्ते Mb. 5. 100. 11; शैली दाहमयी लौही... प्रतिमाष्टविधा स्मृता Bhāg. 11. 27. 12. -2 Stone-like, rigid. -लः 1 A mountain, hill; शैले शैले न माणिक्यं मौक्तिकं न गजे गजे Chāp. 55; शैलौ मलयदुर्गौ R. 4. 51. -2 A dike, dam. -3 A rock, big stone. -लम् 1 Borax, benzoin. -2 Bitumen. -3 A kind of collyrium. -4 A heap of stones; तेनाभिपतिता दाव शैलेन सहता शृङ्गम् Mb. 1. 227. 52. -Comp. -अंशः N. of a country. -अग्रम् the peak of a mountain. -अटः 1 a mountaineer, a barbarian. -2 an attendant on an idol. -3 a lion. -4 a crystal. -अधिपः, -अधिराजः, -इन्द्रः, -पतिः, -राजः epithets of the Himālaya. -आख्यम् 1 benzoin. -2 a fragrant resinous substance. -इन्द्रस्थः the birch tree. -कटकः the side or slope of a mountain. -गन्धम् a kind of sandal. -गुरु a. as heavy as a mountain. (-रुः) N. of the Himālaya. -जम् 1 benzoin. -2 bitumen. -जनः a mountaineer; स्थिता कथं शैलजनाशुगे वृतिः Ki. 14. 10. -जा, तनया, -पुत्री, -सुता epithets of Pārvati; अवाप्तः प्रागल्भ्यं परिणतरुचः शैलतनये K. P. 10; Ku. 3. 68. -धन्वन m. an epithet of Śiva. -धरः an epithet of Kṛiṣṇa. -निर्यासः benzoin. -पतिः the Himālaya. -पत्रः the Bilva tree. -पुष्पम् bitumen. -बीजम् the marking-nut plant. -भित्तिः f. an instrument for cutting stones, a stone-cutter's chisel. -रन्ध्रम् a cave, cavern. -शिविरम् the ocean. -संभूतम् red chalk. -सार a. as strong as a mountain, firm as a rock; चिरनियमकृशोऽपि शैलसारः Ki. 10. 14. -सेतुः a stone-bridge.

शैलकम् 1 Benzoin. -2 Bitumen.

शैलादिः N. of Nandin, Śiva's attendant.

शैलालिन् m. An actor, a dancer.

शैलिकम् = शैलकम्.

शैलिक्यः A hypocrite, an impostor, a cheat.

शैली [शीलमेव स्वार्थे घ्यञ् ङीप् यलोपः] 1 A short explanation of a grammatical aphorism. -2 A mode

of expression or interpretation; प्रायेणाचार्याणामियं शैली यत् स्वाभिप्रायमपि परोपदेशमिव वर्णयन्ति। Kull. on Ms. 1. 4; आचार्याणामियं शैली यत् सामान्येनाभिधाय विशेषेण विवृणोति। -3 Behaviour, manner of acting, conduct, course.

शैलूषः [शिल्पस्य अपत्यम् अण् Tv.] 1 An actor, a dancer; शैलूषतुलनायानं कृतद्रव्यान्त्रमेव च Ms. 4. 214; आः शैलूषाप-सद Ve. 1; एते पुरुषाः सर्वमेव शैलूषजनं व्याहरन्ति ibid; अवाप्य शैलूष इवैष भूमिकाम् Si. 1. 69. -2 A musician, leader of a band. -3 One who beats time at a concert. -4 A rogue. -5 The Bilva tree. -पी An actress, female dancer; अकालज्ञाऽसि सैरन्ध्रि शैलूषीव विरोदिषि Mb. 4. 16. 43.

शैलूषिकः One who follows the profession of an actor. -की An actress.

शैलेय a. (-यी f.) [शिलायां भवः ङक्] 1 Mountainous; शैलेयस्थलीपाषाणनिषण्णः V. 4. -2 Produced from rocks. -3 Mountain-like, hard, stony. -यः 1 A lion. -2 A bee. -यम् 1 Benzoin; शैलेयगन्धीनि शिलातलानि R. 6. 51; शैलेय-नदेषु शिलातलेषु Ku. 1. 55. -2 Fragrant resin. -3 Rock-salt. -यी N. of Pārvati.

शैल्य a. (-ल्या f.) Stony. -ल्यम् Rockiness, hardness.

शैव a. (-वी f.) [शिवो देवताऽस्य अण्] Relating to the god Śiva. -वः 1 N. of one of the three principal Hindu sects. -2 A member of the Śaiva sect. -3 The thorn-apple. -वम् N. of one of the eighteen Purāṇas, of a Śāstra or Tantra.

शैवलः [शी-वलच् Un 4. 38] A kind of aquatic plant, moss; सरसिजमनुविद्धं शैवलेनापि रम्यम् S. 1. 20; न षट्पदश्रेणिभिरेव पङ्कजं सशैवलसंगममपि प्रकाशते Ku. 5. 9. -लम् A kind of fragrant wood.

शैवलिनी A river.

शैवाल See शैवल.

शैव्यः 1 N. of one of the four horses of Kṛiṣṇa. -2 N. of a king and warrior in the Pāṇḍava army. -3 A horse (in general).

शैशवम् [शिशोर्भावः अण्] Childhood, infancy (period under sixteen); शैशवात् प्रभृति पोषितां प्रियाम् U. 1. 45; शैश-वेऽभ्यस्तविद्यानाम् R. 1. 8.

शैशिर a. (-री f.) [शिशिर-अण्] 1 Belonging to the cold or dewy (शिशिर) season; यस्य वै शैशिरे काले तडागे सलिलं भवेत् Mb. 13. 58. 13. -2 Icy, covered with ice (हिममय); ततोऽहं वचनात्तस्य गिरिमारुह्य शैशिरम् Mb. 3. 167. 15. -रः A black kind of the Chātaka bird.

शैशुमार a. Figuring like Śiśumāra (Dolphin); प्रयाति चक्रं नृप शैशुमारम् Bhāg. 2. 2. 24.

शैश्यः Sexual enjoyment.

शैषः The cool season.

शैषिक a. Relating to the remainder (शेष).

शैष्योपाध्यायिका Instruction or tuition of young pupils.

शो 4 P. (शयति, शत or शित, *pass.* शयते; *Caus.* शाययति; *desid.* शिशासति) 1 To sharpen, whet. -2 To make thin, attenuate.

शोकः [शुच्-घञ्] Sorrow, grief, distress, affliction, lamentation, wailing, deep anguish; श्लोकत्वमापद्यत यस्य शोकः R. 14. 70. -Comp. -अग्निः, -अनलः the fire of grief. -अपनोदः removal of grief. -अभिभूत, -आकुल, -आविष्ट, -उपहत, -विह्वल *a.* afflicted or agonized by grief. -अरिः the Kadamba tree. -कर्षित *a.* afflicted or agonized with grief. -चर्चा indulgence in grief. -नाशः the Asoka tree. -निहत *a.* overcome with sorrow. -परायण, -लासक *a.* engrossed in grief, wholly given up to grief. -रुण *a.* broken down with sorrow. -विकल *a.* overwhelmed with grief. -स्थानम् any cause of sorrow.

शोकिन् *a.* Sorrowful, dejected, sad.

शोचक *a.* Distressing, afflicting.

शोचनम् Grief, sorrow, lamentation; also शोचना in the same sense.

शोचनीय *a.* Lamentable, deplorable, mournful.

शोच्य *a.* 1 To be lamented or mourned, deplorable, pitiable; शोच्या च प्रियदर्शना च मदनक्लिष्टेयमालक्ष्यते S. 3. 10. -2 Vile, wicked.

शोचिस् *n.* [शुच्-इति Un. 2. 107] 1 Light, lustre, radiance; दिव्यं विचित्रविबुधाग्र्यविमानशोचिः Bhāg. 3. 15. 26. -2 A flame. -Comp. -केशः (शोचिष्केशः) an epithet of fire.

शोटीर्यम् Valour, heroism.

शोठ *a.* [शुट्-अच्] 1 Foolish. -2 Low, wicked. -3 Idle, lazy. -उः 1 A fool. -2 An idler, sluggard. -3 A low or wicked man. -4 A rogue, cheat.

शोण् 1 P. (शोणति) 1 To go, move. -2 To become red.

शोण *a.* (-णा or -णी *f.*) [शोण्-अच्] 1 Red, crimson, tinged red; स्त्यानावनद्धघनशोणितशोणपाणिरुत्तंसयिष्यति कचांस्तव देवि भीमः Ve. 1. 21; आस्वादितद्विरदशोणितशोणशोभाम् Mu. 1. 8; Ku. 1. 7. -2 Bay, reddish-brown. -3 Yellow. -णः 1 Crimson, the red colour; उरुकमस्याधरशोणशोणिमा Bhāg. 1. 11. 2. -2 Fire. -3 A kind of red sugar-cane. -4 A bay horse; शोण इति वर्णवचनोऽश्वजातिगतं वर्णं वदति नान्यम् ŚB. on MS. 6. 8. 41. -5 N. of a male river, rising in Gondavana and falling into the Ganges near Pātali-putra q. v.; प्रत्यग्रहीत् पार्थिववाहिनीं तां भागीरथीं शोण इवोत्तरङ्गः R. 7. 36. -6 The planet Mars; cf. लोहित. -7 A ruby; L. D. B. -णम् 1 Blood. -2 Red lead. -Comp. -अम्बुः N. of a cloud which is said to rise at the destruction

of the world. -अश्मन् *m.*, -उपलः 1 a red stone. -2 a ruby. -पद्मम् a red lotus. -पुष्पकः the Kovidāra tree. -रत्नम् a ruby. -हयः the epithet of द्रोणाचार्यः; ततः शोणहयः कुद्वश्चतुर्दन्त इव द्विपः Mb. 7. 16. 19.

शोणित *a.* [शोण्-इत्] 1 Red, purple, crimson. -णम् 1 Blood; उपस्थिता शोणितपारणा मे R. 2. 39; Ve. 1. 21; Mu. 1. 8. -2 Saffron. -Comp. -आह्वयम् saffron. -उक्षित *a.* blood-stained. -उपलः a ruby. -चन्दनम् red sandal. -प *a.* blood-sucking. -पारणा a meal of blood or flesh-meat. -पित्तम् hemorrhage. -पुरम् N. of the city of the demon Bāna. -भृत् one having a body (शरीरिन्); स शूलभृच्छोणितभृत् करालस्तं कर्मभिर्विदितं वै स्तुवन्ति Mb. 13. 158. 14. -वर्णनम् description of the properties of blood. -शर्करा sugar of honey.

शोणिमन् *m.* Redness; उरुकमस्याधरशोणशोणिमा Bhāg. 1. 11. 2.

शोथः [Un. 2. 4] Swelling, intumescence. -Comp. -घ्न, जित् *a.* removing swellings, discutient. -घ्नः, -घ्नी, -जित् Boerhavia Procumbens (Mar. तांबडा पुनर्नवा). -जिह्वः hog-weed. -रोगः dropsy. -हृत् *a.* discutient. (-*m.*) the marking-nut plant.

शोधः [शुध्-घञ्] 1 Purification. -2 Correction, rectification. -3 Acquittance, paying off (as of debts). -4 Retaliation, requital.

शोधक *a.* (-का or -धिका *f.*) [शुध्-णिच् ष्वल्] 1 Purificatory. -2 Purgative. -3 Corrective. -कः 1 A purifier. -2 (In arith. and alg.) The subtrahend. -कम् A kind of earth.

शोधन *a.* (-नी *f.*) [शुध्-णिच्-ल्यु ल्युट् वा] Purifying, cleansing &c. -नम् 1 (a) Purifying, cleansing. (b) Cleansing or washing of a wound. -2 Correction, clearing away errors; (ज्ञपयं) करोतु परिषन्मथ्ये शोधनार्थं ममेव च Rām. 7. 95. 6. -3 Exact determination. -4 Payment, discharge, acquittance. -5 Expiation, atonement; अज्ञान-मुक्तं तूतार्थं शोधयं वाप्याशु शोधनैः Ms. 11. 160. -6 Refining of metals. -7 Retaliation, requital, punishment. -8 Subtraction (in math.). -9 Green vitriol. -10 Feces, ordure. -11 Removal, eradication; कष्टकानां च शोधनम् Ms. 1. 115. -नः The lime.

शोधनकः An officer in a criminal court; Mk. 9.

शोधनी A broom.

शोधित *p. p.* [शुध्-णिच्-क्] 1 Purified, cleansed. -2 Refined. -3 Filtered. -4 Corrected, rectified. -5 Paid off, discharged. -6 Requited, retaliated. -7 Acquitted, absolved, exculpated; अथ मूलमनाहार्यं प्रकाशकय-शोधितः Ms. 8. 202.

शोध्य *a.* [शुध्-णिच्-य] To be purified, refined, paid off &c. -ध्यः An accused person, one who has to clear himself of the charge brought against him.

शोफः [शु-फन्] Swelling, tumour, intumescence. -**Comp.** -**घ्नी** a पुनर्नवा with red flowers. -**जित्**, -**हत्** m. the marking-nut plant.

शोभन a. (-नी f.) [शोभते शुभ्-ल्यु] 1 Shining, splendid; Mb. 4. 42. 12 (com. सुफलः शोभनमल्लिकः). -2 Handsome, beautiful, lovely. -3 Good, auspicious, fortunate. -4 Richly decorated. -5 Moral, virtuous. -6 Correct, right. -**नः** 1 N. of Siva. -2 A planet. -3 A burnt offering for the production of happy results. -**ना** 1 Turmeric. -2 A beautiful or virtuous woman; तदिदं परिरक्ष शोभने भवितव्यप्रियसंगमं वपुः Ku. 4. 44. -3 A sort of yellow pigment (=गोरोचना q.v.). -**नम्** 1 Beauty, lustre, brilliance. -2 A lotus. -3 An ornament. -4 Virtue. -5 Tin. -**Comp.** -**आचरितम्** virtuous practice.

शोभनकः The Sobhānjana tree (Mar. शेवगा).

शोभनिकः A kind of actor.

शोभनीय a. Handsome, lovely; भट्टिनि, सर्वशोभनीयं सुरुपं नाम Prātimā 1.

शोभा [शुभ्-अ] 1 Light, lustre, brilliance, radiance. -2 (a) Splendour, beauty, elegance, grace, loveliness; वपुरभिनवमस्याः पुष्यति स्वां न शोभाम् S. 1. 19; Me. 54, 61 (v.l.). (b) Natural beauty, grandeur (as of a mountain); अद्रिशोभा R. 2. 27. -3 An ornament, graceful expression; शोभैव मन्दरक्षुब्धक्षुभिताम्भोधिर्वर्णा Śi. 2. 107. -4 Turmeric. -5 A kind of pigment (= गोरोचना q.v.). -6 Distinguished merit. -7 Colour, hue. -8 Wish, desire. -**Comp.** -**अञ्जनः** N. of a very useful tree (Mar. शेवगा).

शोभित p. p. 1 Adorned, graced, decorated. -2 Beautiful, lovely.

शोभिन् a. 1 Shining, becoming; धृतं त्वया वार्धकशोभि वल्कलम् Ku. 5. 44; R. 8. 12. -2 Beautiful, lovely, handsome.

शोली Yellow turmeric.

शोषः [शुष्-घञ्] Drying up, dryness; हृदशोषविक्रवाम् Ku. 4. 39; so आस्यशोषः, कण्ठशोषः &c. -2 Emaciation, withering up; शरीरशोषः, कुसुमशोषः &c.; पुनः शोषं गमिष्यामि निरम्बुर्निरवग्रहः Mb. 3. 7. 5. -3 Pulmonary consumption or consumption in general; संशोषणाद् रसादीनां शोष इत्यभिधीयते Suśr.; शोषोत्सर्गे कर्मभिर्देहमोक्षे सरस्वत्यः श्रेयसे संप्रवृत्ताः Mb. 13. 76. 12. -**Comp.** -**संभवम्** the root of long pepper.

शोषण a. (-णी f.) [शुष्-ल्यु ल्युट् वा] 1 Drying up, desiccating. -2 Causing to wither up, emaciating; पत्राणामिव शोषणेन मरुता स्पृष्टा लता माधवी S. 3. 10. -**णः** N. of one of the arrows of Cupid. -**णम्** 1 Drying up, desiccation. -2 Suction, sucking up, absorption. -3 Exhaustion. -4 Emaciation, withering up. -5 Dry ginger.

शोषयितुः [शुष्-इत्तुच् Un. 3. 29] The sun.

शोषित p. p. 1 Dried up; शोषितसरसि निदाघे नितरामेवोदतः सिन्धुः Subhāṣ. -2 Emaciated, withered up. -3 Exhausted.

शोषिन् a. (-णी f.) Drying up, withering, emaciating; हृदयकुसुमशोषी दारुणा दीर्घशोकः U. 3. 5.

शोषिणी Ether.

शौकम् 1 A flock of parrots. -2 A kind of coitus. -3 Sorrowfulness.

शौकम् a. (-क्ती f.) Acid, acetic.

शौक्तिक a. (-की f.) 1 Relating to a pearl. -2 Acid, acetic.

शौक्तिकेयम्, -**शौक्तेयम्** A pearl.

शौक्र a. (-क्री f.) [शुक्र-अण्] 1 Seminal. -2 Relating to the planet Śukra.

शौक्ल a. Relating to what is pure, clean, or undefiled; किं जन्मभिक्षिभिर्वेह शौक्लसावित्रयाशिकैः Bhāg. 4. 31. 10.

शौक्लिकेयः A sort of poison.

शौक्यम् Whiteness, clearness; शौक्यं गताः कुन्तलाः Sūkti. 5. 81.

शौङ्गेयः 1 N. of Garuḍa. -2 A falcon, hawk.

शौचम् [शुचेर्भावः अण्] 1 Purity, clearness; काके शौचं द्यूतकारे च सत्यम् Pt. 1. 147. -2 Purification from personal defilement caused by voiding excrement, but particularly by the death of a relative; अपि यत्र त्वया राम कृतं शौचं पुरा पितुः । तत्राहमपि हत्वा त्वां शौचं कर्ताऽस्मि भार्गव ॥ Mb. 5. 178. 60. -3 Cleansing, purifying. -4 Voiding of excrement. -5 Uprightness, honesty. -6 Water (of libation); पुनीहि पादरजसा गृहान्नो गृहमेधिनाम् । यच्छौचेनानुत्पृष्यन्ति पितरः साम्रयः सुराः ॥ Bhāg. 10. 41. 13. -**Comp.** -**आचारः**, -**कर्मन्** n., -**कल्पः** a purificatory rite. -**कूपः** A privy.

शौचिकः 1 A cleanser. -2 N. of a mixed tribe.

शौचेयः A washerman.

शौड् 1 P. (शौडति) To be proud or haughty.

शौटीर a. [शौटेः ईरन् Un. 4. 31] 1 Liberal, munificent. -2 Proud, haughty, proud of (in comp.); शौटीर-शूरसदृशमनीकजनसंसदि Mb. 5. 162. 31; विक्रमशौटीरः 3. 252. 21. -**रः** 1 A hero, champion. -2 A proud man. -3 An ascetic, one who has given up worldly pursuits; Mb. 12. 83. 44 (com. शौटीरः प्रगल्भः ।). -4 An upstart. -**रम्** manliness.

शौटीर्यम् 1 Pride, arrogance, haughtiness; अयं चारित्र-शौटीर्यं त्वां प्राप्य विनिवर्तितम् Rām. 2. 73. 23; Mb. 1. 2. 236. -2 Prowess, heroism; एतच्छौटीर्ययुक्तं ते मच्छन्दवशवर्तिनः Rām. 3. 42. 6.

शौड् 1 P. (शौडति) See शौड्.

शौण्ड *a.* (-ण्डी *f.*) [शुण्डायां सुरायाम् अभिरतः अण्] 1 Addicted to drinking, fond of liquor. -2 Excited, intoxicated, drunk &c. (fig.); अनिकृतिनिपुणं ते चेष्टितं मानशौण्ड Ve. 5. 21 'drunk with pride or very proud'. -3 Skilled in (with loc. or in comp.); अक्षशौण्ड, दानशौण्ड &c.

शौण्डि *a.* 1 Skilled in; शरासनं संयुगशौण्डिराददे Bhāg. 1. 16. 11. -2 Fond of, devoted to.

शौण्डिकः, शौण्डिन् *m.* [शुण्डा सुरा पण्यमस्य ठक् इति वा] A distiller and seller of spirituous liquors, a vintner. -**की, -नी** A female vintner; पयोऽपि शौण्डिकीहस्ते वारुणीत्यभिधीयते H. 3. 11. -**Comp.** -**आगारः** a liquor-shop.

शौण्डिकेयः A demon.

शौण्डी Long pepper.

शौण्डिर, शौण्डीर *a.* 1 Proud, haughty. -2 Elevated, raised up. -3 Capable, competent (समर्थ); यथा ह्येवमशौण्डिरं शौण्डीरः क्षत्रियर्षभः Rām. 2. 23. 7. -**रम्** Haughtiness, pride; आसन्नशौण्डिरमपेतसाध्वसम् Bhāg. 3. 18. 21.

शौण्डीर्यम् 1 Heroism; शौण्डीर्यं धृतिविनयं दयां स्वपक्षे Pañcharātram 2. 54. -2 Pride, haughtiness.

शौद्धोदनिः An epithet of Buddha, son of शुद्धोदन.

शौद्र *a.* (-द्री *f.*) [शूद्र-अण्] 1 Relating to a Śūdra or his tribe; शौद्राणि कर्माणि च ब्राह्मणः सन् Mb. 12. 62. 4. -**द्रः** The son of a man of any of the first three castes by a Śūdra woman; see Ms. 9. 160.

शौनम् Meat kept at a slaughter-house; निमज्जतश्च मत्स्यादाश्चौनं वह्नूरमेव च Ms. 5. 13. -*a.* Relating or belonging to a dog; जानेऽहं धर्मतोऽऽत्मानं शौनीमुत्सृज जाघनीम् Mb. 12. 141. 84.

शौनकः N. of a great sage, the reputed author of the Rīgveda Prātisākhya and various other Vedic compositions.

शौनिकः [शूना प्राणिवधस्थानं प्रयोजनमस्य ठक्] 1 A butcher; छद्मना परिददामि मृत्यवे शौनिको गृहशकुन्तिकामिव U. 1. 45. -2 A bird catcher, hunter. -3 Hunting, chase.

शौभः 1 God, divinity. -2 The betel-nut tree. -**भम्** The city of Harischandra.

शौभाञ्जनः N. of a tree; see शोभाञ्जन.

शौभिकः 1 A juggler, conjurer. -2 A hunter, fowler; इति चिन्तयतो हृदये पिकस्य समधायि शौभिकेन शरः Bv. 1. 114.

शौरसेनी N. of a Prākṛita dialect.

शौरिः 1 N. of Viṣṇu or Kṛiṣṇa. -2 Of Balarāma. -3 Of Vasudeva; स संस्कृत्य नरश्रेष्ठं मातुलं शौरिमात्मनः Mb. 1. 2. 58; Bhāg. 3. 1. 27. -4 The planet Saturn.

शौर्ष *a.* (-र्षी *f.*) Measured by or belonging to a शूर्प or winnowing basket; P. V. 1. 26.

शौर्यम् [शूरस्य भावः व्यञ्ज्] 1 Prowess, heroism, valour; शौर्ये वैरिणि वज्रमाशु निपतत्वर्थोऽस्तु नः केवलम् Bh. 2. 39; नये च शौर्ये च वसन्ति संपदः Subhāṣ. -2 Strength, power, might. -3 Representation of war and supernatural events on the stage; cf. आरभटी. -**Comp.** -**करणम्** prowess. -**कर्मन्** heroic deed; शौर्यकर्मापदेशैश्च कुर्युस्तेषां समागमम् Ms. 9. 268.

शौलः A particular part of a plough.

शौलकः, शौलिकः [शुल्के तदादानेऽधिकृतः अण् ठक् वा] A superintendent of tolls, custom-officer.

शौल्फम् Anethum Sowa (Mar. शोपा).

शौल्वि (ल्वि) कः A coppersmith.

शौव *a.* (-वी *f.*) [श्वन्-अण् टिलोपः] Relating to dogs, canine; अथातः शौव उद्गीयः Ch. Up. 1. 12. 1. -**वम्** 1 A pack of dogs. -2 The state or nature of a dog.

शौवन *a.* (-नी *f.*) 1 Canine. -2 Having the qualities of a dog. -**नम्** 1 The nature of a dog. -2 The progeny of a dog.

शौव *a.* Relating to the morrow.

शौवस्तिक *a.* (-की *f.*) [श्वस्-ठक् तुद् च] Belonging to or lasting till tomorrow, ephemeral; P. IV. 3. 15.

शौवापद *a.* (-दी *f.*) [श्वापद-अण्] 1 Relating to a wild beast; A. Rām. -2 Savage, fierce, wild.

शौष्कलः 1 A vendor of flesh. -2 A habitual eater of flesh. -**लम्** The price of dried meat.

श्चुत् See श्च्युत् below.

श्च्युत् 1 P. [श्च्योतति] 1 To trickle, ooze, flow, exude; एतास्ता मधुनो धाराः श्च्योतन्ति सविषास्त्वयि U. 3. 34; Si. 8. 63; Ki. 5. 29. -2 To shed, pour out, diffuse, scatter. -With नि to flow, ooze, trickle; निश्च्योन्तते सुतनु कवरीबिन्दवो यावदेते Māl. 8. 2.

श्चो (श्च्यो) तः, श्चो (श्च्यो) तनम् Oozing, flowing, exuding; भिन्नेन्दुनिष्यन्दमानासृतश्च्योत... Māl. 5. 23.

श्नम् A technical term used by Pāṇini for न, the sign of the 7th class of roots.

श्ना A technical term used by Pāṇini for ना, the sign of the 9th class of roots.

श्नु A technical term used by Pāṇini for उ, the sign of the 5th class of roots.

श्मन् *n.* 1 The mouth, face. -2 The body. -3 A dead body (*m.* also in this sense).

श्मशानम् [श्मानः श्वाः शेरतेऽत्र शी-आनच् डिच् Tv.] 1 A cemetery, a burial or burning ground; राजद्वारे श्मशाने च यस्तिष्ठति स बान्धवः Subhāṣ. -2 An oblation to deceased ancestors. -**Comp.** -**अग्निः** the fire of a burning ground. -**आलयः** a cemetery. -**गोचर** *a.* frequenting

burning grounds; श्मशानगोचरं सूते बाह्यानामपि गृहितम् Ms. 10. 39. -निवासिन, -वर्तिन, -वासिन m. a ghost. -भाज, -वासिन m. epithets of Śiva. -वाटः an enclosure of the cemetery; Kau. A. 2. 4; Mal. 5. -वेदमन् m. 1 an epithet of Śiva. -2 a spirit, ghost. -वैराग्यम् temporary despondency, momentary renunciation of the world as at the sight of a cemetery. -शूलः, -लम् an impaling stake in a cemetery; श्मशानशूलस्य न यूपसक्तिया Ku. 5. 73. -साधनम् performance of magical rites in a cemetery to acquire control over ghosts.

श्मश्रु n. [श्म मुखं श्रूयते लक्ष्यतेऽनेन श्रु-बु; Un. 5. 28] The beard, moustache; हिरण्यश्मश्रुहिरण्यकेशः Ch. Up. 1. 6. 6; ज्योतिष्कणाहृतश्मश्रु कण्ठनालादपातयत् R. 15. 52. -Comp. -करः a barber. -कर्मन् shaving. -धरः bearded. -प्रवृद्धिः f. the growth of a beard; R. 13. 71. -मुखी a woman with a beard. -वर्धकः a barber. -शेखरः the cocoa-nut tree.

श्मश्रुल a. [श्मश्रु विद्यतेऽस्य लच्] Having a beard, bearded; भद्रापवर्जितैस्तेषां शिरोभिः श्मश्रुलेर्मही (तस्तार) R. 4. 63; Ms. 11. 105.

श्मील 1 P. (श्मीलति) To wink, contract the eyelids, twinkle.

श्मीलनम् Winking, twinkling.

श्मीलितम् A wink, blink.

श्यान p.p. [श्यै-क्त] 1 Gone. -2 Coagulated, congealed. -3 Thick, sticky, viscous. -4 Shrunk, dry; slim; शनैः श्यानीभूताः सितजलधरच्छेदपुलिनैः (सरितः) Mu. 3. 7 (v. 1.); शरदि सरितः श्यानपुलिनाः Bh. 2. 44. -नम् Smoke.

श्याम a. [श्यै-मक Un. 1. 134] Black, dark-blue, dark coloured; प्रत्याख्यातविशेषकं कुरवकं श्यामावदातारणम् M. 3. 5; श्यामं द्वयोर्भागयोः V. 2. 7; कुवलयदलश्यामस्निग्धः U. 4. 19; Me. 15, 23. -2 Brown. -3 Shady, dusky. -4 Dark-green. -मः 1 The black colour. -2 The green colour. -3 A cloud. -4 The cuckoo. -5 N. of a sacred fig-tree at Allahabad on the bank of the Yamunā; अयं च कालिन्दीतटे वटः श्यामो नाम U. 1; सोयं वटः श्याम इति प्रतीतः R. 13. 53. -6 The thorn-apple. -7 The Tamāla tree; दृश्यन्ते बन्धुजीवाश्च श्यामाश्च गिरिसानुषु Rām. 4. 30. 62. -मम् 1 Sea-salt. -2 Black pepper. -Comp. -अङ्ग a. dark. (-ङ्गः) the planet Mercury. -आनन a. having a black face; निर्जित्य च निजामस्य श्यामाननमयीं चमूम् Śiva B. 3. 45. -कण्ठः 1 an epithet of Śiva (नीलकण्ठ). -2 a peacock. -कर्णः a horse suitable for a horse-sacrifice (अश्वमेध). -काण्डा, ग्रन्थिः a kind of Dūrvā grass. -पत्रः the tamāla tree. -भास्, -रुचि a. glossy-black. -वल्ली black pepper. -शबलौ the two four-eyed watch-dogs of Yama; cf. (श्वानौ) चतुरक्षौ शबलौ साधुना पथा Rv. 10. 14. 10. -सुन्दरः an epithet of Kṛṣṇa.

श्यामकः 1 A kind of edible grain (कव्गु). -2 A gramineous plant. -कम् A kind of grass; cf. श्यामक.

श्यामल a. Black, dark-blue, blackish; दशरथतनयं श्यामलं शान्तमूर्तिम् Rāma-rakṣā 26; निशितश्यामलस्निग्धमुखी शक्तिः Ve. 4; Śi. 18. 36; श्यामलानोकहृथीः U. 2. 25. -लः 1 Black colour. -2 Black pepper. -3 A large bee. -4 The sacred fig-tree. -ल N. of Durgā.

श्यामलिका The indigo plant.

श्यामलिमन् m. Blackness, darkness; श्यामां श्यामलिमान-मानयत भोः सान्द्रैर्मपीकूर्चकैः Vb. 3. 1; तदीयधूमैरिव धूसराङ्गाः क्षोणीभुजः श्यामलिमानमापुः Vikr. 10. 3.

श्यामा 1 Night, particularly a dark night; श्यामां श्यामलिमानमानयत भोः सान्द्रैर्मपीकूर्चकैः Vb. 3. 1. -2 Shade, shadow. -3 A dark woman. -4 A kind of woman (यौवन-मध्यस्था according to Malli. on N. 3. 8; Śi. 8. 36; Me. 84; or शीते सुखोष्णसर्वाङ्गी ग्रीष्मे या सुखशीतला । तप्तकाञ्चनवर्णाभा सा स्त्री श्यामेति कथ्यते according to one commentator on Bk. 5. 18 and 8. 100). -5 A woman who has borne no children. -6 A cow. -7 Turmeric. -8 The female cuckoo. -9 The Priyangu creeper; कृत्वा श्यामाविटपसदृशं सस्तमुक्तं द्वितीयम् M. 2. 7; Me. 106. -10 The indigo plant. -11 The holy basil. -12 The seed of the lotus. -13 N. of the Yamunā. -14 N. of several plants. -15 A name or form of Durgā (worshipped by the Tāntrikas). -Comp. -चरः a demon, Rākṣasa.

श्यामाकः A kind of grain or corn; (न) श्यामाकमुष्टि-परिवर्धितको जहाति Ś. 4. 13 (also श्यामक).

श्यामायते Den. Ā. To become black, to prove impure (as gold &c.); श्यामायते न युष्मासु यः काञ्चनमिवाग्निषु M. 2. 10.

श्यामिका 1 Blackness, darkness; अपाङ्गयोः केवलमस्य दीर्घयोः शनैः शनैः श्यामिकया कृतं पदम् Ku. 5. 21. -2 Impurity, alloy, (of metals &c.); हेमनः संलक्ष्यते ह्यमौ विशुद्धिः श्यामिकापि वा R. 1. 10.

श्यामित a. Blackened, darkened.

श्यालः [श्यै-कालन्] A wife's brother, brother-in-law.

श्यालकः 1 A wife's brother. -2 A wretched brother-in-law.

श्यालकी, श्यालिका, श्याली A wife's sister.

श्याव a. (-वा or -वी f.) [श्यै-वन् Un. 1. 141] 1 Dark-brown, dark, dusky; कृष्णश्यावच्छविच्छायः षष्मासान् सृष्टु-लक्षणम् Mb. 12. 317. 13. -2 Bay, brown. -वः The brown colour. -वा Night. -Comp. -तैलः the mango tree. -दत्, -दन्त, -दन्तक a. brown-toothed; तथा सूर्याभि-निर्मुक्तः कुनखी श्यावदन्तपि Mb. 12. 34. 3; प्रेष्ठो ग्रामस्य राज्ञश्च कुनखी श्यावदन्तकः Ms. 3. 153.

श्वेत a. (-ता or -नी f.) White; ज्योत्स्नाशङ्कामिह वितरति हंसश्वेनी Ki. 5. 31 (com. तकारस्य च नकारः-श्वेतशब्दान् ङीप्). -तः The white colour.

श्येनः [श्यै-इन् Un. 2. 45] 1 The white colour. -2 Whiteness. -3 A hawk, falcon. -4 Violence. -5 Ved. A horse. -6 A kind of array in battle. -**Comp.** -**अवपातः** the swoop of a hawk; श्येनावपातचकिता वनवर्तिकेव Mā. 8. 8. -**कपोतीय** a. (from Sibi story) sudden (calamity). -**करणम्, करणिका** 1 burning on a separate funeral pile. -2 a hawk-like, i. e. rash and desperate, act. -**चित्, -जीविन** m. falconer; Ms. 3. 164. -**पातः** the swoop of a hawk or eagle; वडवे इव संयुक्ते श्येनपाते दिवौकसाम् Mb. 3.133. 26.

श्यै 1 Ā. (श्यायते, श्यान, शीत or शीन) 1 To go, move. -2 To be congealed or coagulated. -3 To dry up, wither.

श्यैनपाता [श्येनस्य पातोऽत्र अण् सुम् च] Hawking; hunting, chase; इह विहरणैः श्यैनपातां रवेरवधारयन् N. 19. 12.

श्यैनिकशास्त्रम् The science of hunting; Gīrvāṇa.

श्योणाकः, श्योनाकः N. of a tree, Bignonia Indica (Mar. दिंडा).

श्रङ्क् 1 Ā. (श्रङ्कते) To go, creep.

श्रङ्ग 1 P. (श्रङ्गति) To go, move, creep.

श्रण् 1 P., 10 U. (श्रणति, श्राणयति-ते) To give, give away, bestow (usually with वि); विश्राणयन्तो रत्नानि विविधानि बहूनि च Rām. 4. 25. 31; निःशेषविश्राणितकोशजातम् R. 5. 1.

श्रत् ind. A prefix used with the root धा; see श्रद्धा.

श्रथ् I. 1, 9 P. (श्रथति, श्रथ्नाति) To hurt, injure, kill. -II. 1 P., 10 U. (श्रथति, श्राथयति-ते) 1 To hurt, kill. -2 To untie, loosen, liberate, release. -III. 10 U. (श्रथयति-ते) 1 To make efforts, be occupied or busy. -2 To be weak or infirm. -3 To be glad.

श्रथनम् 1 Killing, destruction. -2 Untying, loosening, release. -3 Effort, exertion. -4 Tying, binding. -5 Delighting repeatedly.

श्रद्धान a. Having faith, trustful, believing; अज्ञ-श्राद्धानश्च संशयात्मा विनश्यति Bg. 4. 40; Ms. 7. 86.

श्रदानम् Faith, belief.

श्रद्धा 3 U. 1 To confide, believe, put faith in (with acc. of thing); कः श्रद्धास्यति भूतार्थम् Mk. 3. 24; कामिन्यः श्रद्धुरनाजैव नरेषु Śi. 8. 11; 9. 69; U. 7. 6; श्रद्धे त्रिदशगोप-मात्रके दाहशक्तिमिव कृष्णवर्मेनि R. 11. 42. -2 To consent, assent.

श्रद्ध a. Believing, trusting.

श्रद्धा 1 Trust, faith, belief, confidence. -2 Belief in divine revelation, religious faith; श्रद्धा वित्तं विधिष्येति त्रितयं तत्समागतम् Ś. 7. 29; R. 2. 16; अयतिः श्रद्धयोपेतो योगात् चलितमानसः Bg. 6. 37; 7. 21; 17. 3. -3 Sedateness, com-

posure of mind. -4 Intimacy, familiarity. -5 Respect, reverence. -6 Strong or vehement desire; तथापि वैचित्र्य-रहस्यलुब्धाः श्रद्धां विधास्यन्ति सचेतसोऽत्र Vikr. 1. 13; युद्धश्रद्धा-पुलकित इव प्राप्तसख्यः करेण Mu. 6. 18. -7 The longing of a pregnant woman. -**Comp.** -**जाड्यम्** blind faith.

श्रद्धापनम् A means of inspiring faith.

श्रद्धालु a. [श्रद्धा-आलुच्] 1 Believing, full of faith. -2 Desirous, longing or wishing for (anything); अकाल-कुसुमसमुद्रमश्रद्धालुना भर्ता Ratn. 1. -**लुः** f. A pregnant woman longing for anything.

श्रद्धेय a. Trustworthy; श्रद्धेया विप्रलब्धारः Ki. 11. 35.

श्रन्थ् I. 1 Ā. (श्रन्थते) 1 To be weak. -2 To be loose or relaxed. -3 To loosen, relax. -II. 9 P. (श्रन्थति) 1 To loosen, liberate, release. -2 To delight repeatedly. -III. 1, 10 P. To bind together, to compose; L. D. B.

श्रन्थः 1 Loosening, liberating. -2 Looseness. -3 Binding, tying together. -4 N. of Viṣṇu.

श्रन्थनम् 1 Loosing, untying. -2 Hurting, killing, destroying. -3 Tying, binding. -4 Composing (a book).

श्रन्थित p. p. 1 Loosed, liberated, let loose. -2 Connected; strung or bound together. -3 Hurt, injured. -4 Overcome, overpowered. -5 Delighted.

श्रपणम्, -णा Causing to boil, boiling, seething. -**णः** Cooking fire (आहवनीय or गार्हपत्य).

श्रपित p. p. Boiled or caused to be boiled. -2 Seethed. -**तम्** Boiled meat &c. -**ता** Rice-gruel.

श्रम् 4 P. (श्राम्यति, श्रान्त) 1 To exert oneself, take pains, toil, labour. -2 To perform austerities, mortify the body (by acts of penance); क्रियचिरं श्राम्यसि गौरि Ku. 5. 50. -3 To be wearied or fatigued, be exhausted; रतिश्रान्ता शेते रजनिरमणी गाढमुरसि K. P. 10; Śi. 14. 38; Bk. 14. 110. -4 To be afflicted or distressed; यो वृन्दानि त्वरयति पथि श्राम्यतां प्रोषितानाम् Me. 101. -**Caus.** (श्र-श्राम्यति-ते) To cause to be fatigued &c. -2 To overcome, conquer, subdue.

श्रमः [श्रम्-घञ् न वृद्धिः] 1 Toil, labour, exertion, effort; अलं महीपाल तव श्रमेण R. 2. 34; जानाति हि पुनः सम्यक् कविरेव कवेः श्रमम् Subhāṣ.; R. 16. 75; Ms. 9. 208. -2 Weariness, fatigue, exhaustion; विनयन्ते स्म तयोद्या मधुभिर्विजय-श्रमम् R. 4. 65, 67; Me. 17. 52; Ki. 5. 28. -3 Affliction, distress; देशकालविचारीदं श्रमव्यायामनिःस्वनम् Mb. 14. 45. 2. -4 Penance, austerity, mortification of the body; दिवं यदि प्रार्थयसे वृथा श्रमः Ku. 5. 45. -5 (a) Exercise; अयोदण्डेन च श्रममकरोत् K. 76. (b) Especially military exercise, drill. -6 Hard study. -7 = आश्रम q. v.; तदा स पर्यावृत्ते श्रमाय Mb. 3. 114. 5. -**Comp.** -**अम्बु** n., -**जलम्**, -**सलिलम्** perspiration, sweat; संपेदे श्रमसलिलोद्गमो विभूषाम् Ki. 7. 5. -**आर्त** a. oppressed by fatigue; Ms. 8. 67.

-कषित *a.* worn out by fatigue. -घ्नी Cucurbita Lagenaria (Mar. दुध्या भोपळा). -भञ्जनी the Nāgavēla plant. -विनोदः the act of dispelling fatigue. -साध्य *a.* to be accomplished by dint of labour. -स्थानम् *a.* a drill-ground, gymnasium &c.

श्रमण *a.* (-णा, -णी *f.*) [श्रम्-युच्] 1 Labouring, toiling. -2 Low, base, vile. -3 Naked. -णः 1 An ascetic, a devotee, religious mendicant in general; श्रमणोऽश्रमणः (भवति) Bri. Up. 4. 3. 22; Mb. 12. 154. 21; Bhāg. 5. 3. 20. -2 A Buddhist or Jain ascetic. -3 A beggar. -णा, -णी 1 A female devotee or mendicant. -2 A lovely woman. -3 A woman of low caste. -4 A hard-working woman. -5 Bengal madder. -6 The spikenard. -णम् Toil, exertion.

श्रमणायते Den. Ā. To become a beggar, monk or ascetic.

श्रमिन् *a.* 1 Laborious, toiling, diligent. -2 Undergoing fatigue or exertions. -3 Tiring, fatiguing.

श्रम्भ 1 Ā. (श्रम्भते, श्रम्भ) 1 To be careless or inattentive, be negligent. -2 To err. -3 To trust, confide.

श्रयः, श्रयणम् [श्रि-यञ् ल्युट् वा] Refuge, shelter, protection, asylum; (see आश्रय).

श्रवः [शृणोत्यनेन श्रु-अप्] 1 Hearing; as in सुखश्रवः अप्य-दृष्टं श्रवादेव पुरुषं धर्मचारिणम् Mb. 13. 104. 10. -2 The ear; इन्द्रनीलौत्पलश्रवाः Rām. 3. 42. 16. -3 The hypotenuse of a triangle. -4 Flowing, oozing (for स्रव). -5 Fame, glory. -Comp. -पत्रम् an ear-ring; सोऽस्याः श्रवः पत्रयुगे प्रणाली-रेखैव धावत्यभिकर्णकूपम् N. 7. 62.

श्रवणः, -णम् [शृणोत्यनेन श्रु-करणे ल्युट्] 1 The ear; ध्वनति मधुपसमूहे श्रवणमपिदधाति Gīt. 5; श्रवणाञ्जलिपुटपेयं विरचितवान् भारताख्यममृतं यः Ve. 1. 4. -2 The hypotenuse of a triangle. -णः, -णा 1 N. of a lunar mansion containing three stars. -णम् 1 The act of hearing; श्रवणसुभगम् Me. 11. -2 Study. -3 Fame, glory. -4 That which is heard or revealed, the Veda; इति श्रवणात् 'because of such a Vedic text'. -5 Wealth. -6 Flowing, oozing. -7 (In phil.) The determining by means of the six signs the true doctrine of the Vedānta. -Comp. -अधिकारिन् *m.* a speaker, addresser. -इन्द्रियम् the sense of hearing, the ear. -उत्पलम् a lotus fastened in the ear. -उदरम् the hollow of the outer ear. -कातरता anxiety for hearing. -गोचर *a.* within the range of hearing. (-रः) ear-shot; as in श्रवणगोचरे तिष्ठ 'be within ear-shot'. -पथः, -विषयः the reach or range of the ear; वृत्तान्तेन श्रवणविषयप्रापिण R. 14. 87. -परुष *a.* 1 hard to be listened to. -2 hard to the ear. -पालिः, -ली *f.* the tip of the ear. -पाशः a beautiful ear. -पुटकः the auditory passage. -पूरकः an ear-ring or any such ornament. -प्राचुणिकः coming to any one's ear. -भूत *a.* spoken of. -सुभग *a.* pleasing to the ear; वचस्तस्याकर्ण्य

श्रवणसुभगं पण्डितपतेरधुन्वन् मूर्धनि नृपशुरथवायं पशुपतिः Jagannātha-pandita.

श्रवस् *n.* 1 The ear. -2 Fame, glory; बृहच्छ्रवाः (देवर्षिः) Bhāg. 1. 5. 1. -3 Wealth. -4 Hymn. -5 A praise-worthy action. -6 Sound; गन्धाकृतिः स्पर्शरसश्रवांसि Bhāg. 5. 11. 10. -7 A stream, channel.

श्रवस्यम् Fame, glory, renown.

श्रवस्यति Den. P. 1 To wish for fame or glory. -2 To long for a sacrifice or oblation.

श्रवाण्यः, -य्यः [श्रु-आय्यः Un. 3. 96] An animal fit for sacrifice. -*a.* fit to be celebrated, praised.

श्रविष्ठा N. of a lunar asterism, also called *Dhanīṣṭha*. -2 The asterism called श्रवणा. -Comp. -जः, -भूः the planet Mercury. -रमणः the moon.

श्रव्य *a.* Worth-hearing, praiseworthy.

श्रा 2 P. (श्राति, श्राण or श्रात; -Caus. श्रपयति-ते) 1 To cook, boil, dress, mature, ripen. -2 To sweat or cause to sweat, heat.

श्राण *a.* 1 Cooked, dressed, boiled. -2 Wet, moist. -णम् Boiled meat &c.

श्राणा Rice-gruel.

श्राद्ध *a.* [श्रद्धा हेतुत्वेनास्त्यस्य अण्] Faithful, believing. -द्धम् 1 A funeral rite or ceremony performed in honour of the departed spirits of dead relatives; श्रद्धया दीयते यस्मात्तस्माच्छ्राद्धं निगद्यते; it is of three kinds:— नित्य, नैमित्तिक, and काम्य; यः संगतानि कुर्वते मोहाच्छ्राद्धेन मानवः Ms. 3. 140. -2 An obsequial oblation, a gift or offering at a Śrāddha; विहाय शोकं धर्मात्मा ददौ श्राद्धमनुत्तमम् Mb. 14. 62. 1; सर्वं श्रद्धया दत्तं श्राद्धम् Pratimā 5. -Comp. -कर्मन् *n.*, -क्रिया a funeral ceremony. -कृत् *m.* the performer of a funeral rite. -दः the offerer of a Śrāddha or funeral oblation. -दिनः, -नम् the anniversary of the death of a relative in whose honour a Śrāddha is performed. -देवः, -देवता 1 a deity presiding over funeral rites. -2 an epithet of Yama. -3 a Viśvadeva q. v. -4 a Pitri or progenitor. -भुज् *a.* eating food prepared at a श्राद्ध; श्राद्धभुज्यलीतत्वं तदहर्योऽधिगच्छति Ms. 3. 250. -भुज्, -भोक्तृ *m.* a deceased ancestor. -मित्रः making friends through a श्राद्ध; cf. श्राद्धम् (1) above; स स्वर्गाच्चयते लोकाच्छ्राद्धमित्रो द्विजाधमः Ms. 3. 140.

श्राद्धिक *a.* (-की *f.*) [श्राद्धे-देयम्, श्राद्धं तद्द्रव्यं भक्ष्यत्वेनास्त्यस्य वा ठञ्] Relating to a Śrāddha. -कः The recipient of an obsequial offering. -कम् A present given at a Śrāddha; श्राद्धिकं प्रतिगृह्य च (नाधीयीत) Ms. 4. 116.

श्राद्धीय *a.* Relating to a Śrāddha.

श्राद्धेय *a.* Fit for श्राद्ध; अश्राद्धेयानि वान्यानि कोदवाः पुलकास्तथा Mb. 13. 91. 38.

श्रान्त *p. p.* [श्रम्-क्त] 1 Wearied, tired, fatigued, exhausted; आरभेतैव कर्माणि श्रान्तः श्रान्तः पुनः पुनः Ms. 9. 30. -2 Calmed, tranquil. -तः An ascetic. -Comp. -संवाहनम् soothing or relieving the wearied.

श्रान्तिः *f.* [श्रम्-क्तिन्] Fatigue, exhaustion, weariness.

श्रामः 1 A month. -2 Time. -3 A temporary shed.

श्रायः [श्रि-घञ्] Shelter, protection, refuge, asylum.

श्रावः [श्रु-घञ्] 1 Hearing, listening. -2 Flowing, oozing.

श्रावकः [श्रि-ष्णुल्] 1 A hearer. -2 A pupil, disciple; श्रावकावस्थायाम् Mā. 10 'in their pupilage'. -3 A class of Buddhist saints or votaries. -4 A Buddhist votary in general. -5 A heretic. -6 A crow. -7 A sound audible from afar.

श्रावण *a.* (-णी *f.*) [श्रवण-अण्] 1 Relating to the ear. -2 Born under the asterism Śravana. -3 Enjoined in the Veda; विधिना श्रावणेनैव कुर्यात् कर्माण्यतन्द्रितः Mb. 12. 21. 16. -णः 1 N. of a lunar month (corresponding to July-August). -2 A heretic. -3 An impostor. -4 N. of a Vaiśya ascetic unwittingly shot dead by king Daśaratha who was in consequence cursed by his old parents that he would die of broken-heart separated from his sons. -णम् 1 Causing to be heard. -2 Knowledge derived from hearing.

श्रावणिक *a.* [श्रावणी अस्त्यस्मिन् मासे ठञ्] Relating to the month Śravana. -कः The month called Śravana.

श्रावणी 1 The day of full moon in Śravana. -2 N. of an annual ceremony performed on this day when the sacred thread is put on anew.

श्रावित *a.* Told, narrated, related, made to hear, or learn. -तम् 1 (In ritual) Call, exclamation. -2 Request; श्रोतुमर्हसि दीनस्य श्रावितं कृपया मुने Bhāg. 3. 22. 8.

श्राव्य *a.* 1 To be heard (opp. दृश्य). -2 Audible, distinct.

श्रावस्तिः, -स्ती *f.* N. of a city north of the Ganges (said to have been founded by king Śrāvasta).

श्रि 1 U. (श्रयति-ते, शिश्राय-शिश्रिये, अशिश्रियत्-त, श्रियिष्यति-ते, श्रियितुम्, श्रितः *Caus.* श्राययति-ते; *desid.* शिश्रीषति-ते, शिश्रियिषति-ते) 1 To go to, approach, resort to, have recourse to, approach for protection; यं देशं श्रयते तमेव कुरुते बाहु-प्रतापार्जितम् H. 1. 150; R. 3. 70; 19. 1; श्रितासि चन्दनान्त्या दुर्विपाकं विषदुमम् U. 1. 46. -2 To go or attain to, reach, undergo, assume (as a state); परीता रक्षोभिः श्रयति विवशा कामपि दशाम् Bv. 1. 83; द्विपेन्द्रभावं कलभः श्रयन्निव R. 3. 32. -3 To cling to, lean or rest on, depend on; नीलः स्निग्धः श्रयति शिखरं नूतनस्तोयवाहः U. 1. 33. -4 To dwell in, inhabit. -5 To honour, serve, worship. -6 To use, employ. -7 To devote oneself to, be attached to. -8 To assist, help.

श्रित *p. p.* [श्रि-क्त] 1 Gone to, approached, approached for refuge or protection. -2 Clung to, resting or sitting on. -3 United or joined with, connected with. -4 Protected. -5 Honoured, served. -6 Subservient, auxiliary. -7 Covered with, overspread. -8 Contained. -9 Assembled, collected. -10 Having, possessing. -Comp. -क्षम *a.* composed, tranquil. -सत्त्व *a.* one who has taken courage.

श्रितिः *f.* Resort, recourse, approach.

श्रित = शृत q. v. Cooked; अयं सर्वः समस्ताङ्गः श्रितः कृष्ण-मृगे मया Rām. 2. 56. 28.

श्रिष् 1 P. (श्रेषति) To burn.

श्री 9 U. (श्रीणाति, श्रीणीते) 1 To cook, dress, boil, prepare. -2 To diffuse light; श्रीणन्तुप स्याद् दिवं सुर्ययुः Rv. 1. 68. 1.

श्री *f.* [श्रि-क्विप् नि० Un. 2. 57] 1 Wealth, riches, affluence, prosperity, plenty; अनिवेदः श्रियो मूलम् Rām.; साहसे श्रीः प्रतिवसति Mk. 4 'fortune favours the brave'; कर्माण्यारभमाणं हि पुरुषं श्रीर्निषेवते Ms. 9. 300; Ki. 7. 28. -2 Royalty, majesty, royal wealth; श्रियः कुरुणामधिपस्य पालनाम् Ki. 1. 1. -3 Dignity, high position, state; श्री-लक्षण Ku. 7. 45 'the marks or insignia of greatness or dignity'; दुराराध्याः श्रियो राज्ञां दुरापा दुष्परिग्रहाः Pt. 1. 67; विद्युल्लेखाकनकचरिर् श्रीवितानं ममाभ्रम् V. 4. 13. -4 Beauty, grace, splendour, lustre; (मुखं) कमलश्रियं दधौ Ku. 5. 21; 7. 32; R. 3. 8. -5 Colour, aspect; तेषामाविरभूद् ब्रह्मा परि-म्लानमुखश्रियाम् Ku. 2. 2. -6 The goddess of wealth, Lakṣmī, the wife of Viṣṇu; आसीदियं दशरथस्य गृहे यथा श्रीः U. 4. 6; Ś. 3. 14; Śi. 1. 1. -7 Any virtue or excellence. -8 Decoration. -9 Intellect, understanding. -10 Superhuman power. -11 The three objects of human existence taken collectively (धर्म, अर्थ and काम). -12 The Sarala tree. -13 The Bilva tree. -14 Cloves. -15 A lotus. -16 The twelfth digit of the moon. -17 N. of Sarasvatī, (the goddess of speech). -18 Speech. -19 Fame, glory. -20 The three Vedas (वेदत्रयी); श्रिया विहीनैरधनैर्नीस्तिकैः संप्रवर्तितम् Mb. 12. 10. 20 ('ऋचः सामानि यजुषि । सा हि श्रीरमृता सताम्' इति श्रुतेः । com.). -*m.* N. of one of the six *Rāgas* or musical modes. -*a.* Splendid, radiant, adorning. (The word श्री is often used as an honorific prefix to the names of deities and eminent persons; श्रीकृष्णः, श्रीरामः, श्रीवाल्मीकिः, श्रीजयदेवः; also celebrated works, generally of a sacred character; श्रीभागवत, श्रीरामायण &c.; it is also used as an auspicious sign at the commencement of letters, manuscripts &c.; Māgha has used this word in the last stanza of each canto of his Śiśupālavadha, as Bhāravi has used लक्ष्मी). -Comp. -आहम् *a* lotus. -ईशः an epithet of Viṣṇu. -कण्ठः an epithet of Śiva; श्रीकण्ठपदलाञ्छनः (भवभूतिः) Mv. 1. 4/5. -2 of the poet Bhavabhūti; श्रीकण्ठपदलाञ्छनः U. 1. सखः an epithet of Kubera. -करः an epithet of

Viṣṇu. (-रम्) the red lotus. -करणम् a pen. -करणादिः a chief secretary; Inscr. -कान्तः an epithet of Viṣṇu. -कारः the word 'श्री' written at the top of a letter, (as an auspicious beginning). -कारिन् m. a kind of antelope. -कच्छः a kind of penance. -खण्डः, -ण्डम् sandal wood; श्रीखण्डविलेपनं सुखयति H. 1. 97. -गदितम् a kind of minor drama. -गर्भः 1 an epithet of Viṣṇu. -2 a sword. -ग्रहः a trough or place for watering birds. -ग्रामरः an epithet of Nārāyaṇa. -घनम् sour curds. (-नः) a Buddhist saint. -चक्रम् 1 the circle of the earth, the globe. -2 a wheel of Indra's car. -3 A diagram for the worship of त्रिपुरसुन्दरी in Tantra rituals. -4 An astrological division of the body (representing the public region). -जः an epithet of Kāma. -तालः a kind of palm tree. -दः an epithet of Kubera. -दयितः, -धरः epithets of Viṣṇu. -नगरम् N. of two old towns (one in Cawnpur district and the other in Bundelkhand); Raj. T.; H. -नन्दनः 1 an epithet of Kāma. -2 (in music) a kind of measure. -निकेतनः, -निवासः epithets of Viṣṇu. -पञ्चमी the fifth day of the bright half of Māgha (a festival in honour of the goddess of learning, Sarasvatī). -पतिः 1 an epithet of Viṣṇu; श्रीपतिः पतिरसावनेश्च परस्परम् Śi. 13. 69. -2 a king, sovereign. -पथः a main road, high way. -पर्णम् a lotus. -पर्णी the silk-cotton tree. -पर्वतः N. of a mountain; Māl. 1. -पिष्टः turpentine. -पुत्रः 1 N. of Cupid; निर्जितुं निखलजगत्सु मानुषाणि श्रीपुत्रे चरति पदैव शीतरश्मिः Rām. ch. 7. 11. -2 the moon. -3 N. of the horse of Indra. -पुष्पम् 1 cloves. -2 a fragrant wood (पञ्चकाष्ठ). -प्रसूनम् cloves. -फलः the Bilva tree. (-लम्) 1 the Bilva fruit; स्तनयुगलं श्रीफलश्रीविडम्बि Vikr.; Ms. 5. 120. -2 a cocoanut. -फला, -फली 1 the indigo plant. -2 emblic myrobalan. -भ्रातृ m. 1 the moon. -2 a horse. -मकुटम् gold. -मस्तकः garlic. -मुद्रा a particular mark on the forehead by the Vaiṣṇavas. -मूर्तिः f. 1 an idol of Viṣṇu or Lakṣmī. -2 any idol. -युक्त, -युत a. 1 fortunate, happy. -2 wealthy, prosperous (often used as an honorific prefix to the names of men). -3 famous, illustrious. -रङ्गः an epithet of Viṣṇu. -रसः 1 turpentine. -2 resin. -वत्सः 1 an epithet of Viṣṇu. -2 a mark or curl of hair on the breast of Viṣṇu; प्रभानुलिप्त-श्रीवत्सं लक्ष्मीविभ्रमदर्पणम् R. 10. 10. -3 a hole in a wall made by a house-breaker. °अङ्कः, °धारिन्, °मृत्, °लक्ष्मन्, °लाञ्छन m. epithets of Viṣṇu; तमभ्यगच्छत् प्रथमो विधाता श्रीवत्सलक्ष्मा पुरुषश्च साक्षात् Ku. 7. 43. -वत्सकिन् m. a horse having a curl of hair on his breast. -वरः, -वल्लभः epithets of Viṣṇu. -वर्धनः an epithet of Śiva. -वल्लभः a favourite of fortune, a happy or fortunate person; Pt. 1. 45. -वासः 1 an epithet of Viṣṇu. -2 of Śiva. -3 a lotus. -4 turpentine. -वासस् m. turpentine. -वृक्षः 1 the Bilva tree. -2 the Āśvattha or sacred fig-tree; वक्षः श्रीवृक्षकान्तं मधुकरनिकरश्यामलं शार्ङ्गपाणः Viṣṇupāda. S. 28. -3 a curl of hair on the breast and forehead of a

horse. °किन् having such mark; श्रीवृक्षकी पुरुषकोत्रमिताग्रकायः Śi. 5. 56. -वेष्टः 1 turpentine. -2 resin. -संक्षम् cloves. -सहोदरः the moon. -सिद्धिः N. of the 16th Yoga (in astrol.). -सूक्तम् N. of a Vedic hymn (Rv. 1. 165). -हरिः an epithet of Viṣṇu. -हस्तिनी the sun-flower.

श्रियमन्य a. 1 Thinking oneself worthy. -2 Proud.

श्रियापतिः An epithet of Śiva, also श्रियावासिन् m.

श्रीमत् a. 1 Wealthy, rich. -2 Happy, fortunate, prosperous, thriving. -3 Beautiful, pleasing; श्रियः पतिः श्रीमति शासितुं जगत् Śi. 1. 1. -4 Famous, celebrated, glorious, dignified; (the word is often used as a respectful affix to celebrated or revered names of persons and things as श्रीमद्भागवत, श्रीमच्छंकराचार्य &c.). -m. 1 An epithet of Viṣṇu. -2 Of Kubera. -3 Of Śiva. -4 The Tilaka tree. -5 The Āśvattha tree. -6 A parrot. -7 A bull kept for breeding.

श्रील a. 1 Rich, wealthy. -2 Fortunate, prosperous. -3 Beautiful. -4 Famous, celebrated.

श्रु I. 1 P. (श्रवति) To go, move; cf. शु. -II. 5 P. (शृणोति, शुश्राव, अश्रौषीत्, श्रोष्यति, श्रोतुम्, श्रुत) 1 To hear, listen to, give ear to; शृणु मे सावशेषं वचः V. 2; स्तानि चाश्रोषत षट्पदानाम् Bk. 2. 10; संदेशं मे तदनु जलद श्रोष्यसि श्रोत्रेपेयम् Me. 13. 102. -2 To learn, study; द्वादशवर्षभिर्यार्करणं श्रूयते Pt. 1. -3 To be attentive, to obey. (इति श्रूयते 'it is so heard', i. e. is enjoined in the scriptures, such is the sacred precept.) -Caus. (श्रावयति-ते) To cause to hear, communicate, tell, relate, inform; श्रावितोऽमात्यसंदेशं स्तन-कलशः Mu. 4. -Desid. (शुश्रूषते) 1 To wish to hear. -2 To be attentive or obedient, obey; वाक्यं नैव करोति बान्धवजने पत्नी न शुश्रूषते Pt. 4. 78 (where the word may have the next sense also). -3 To serve, wait or attend upon; शुश्रूषस्व गुह्यं Ś. 4. 17; Ku. 1. 59; Ms. 2. 244.

श्रुत p. p. [श्रु-क्त] 1 Heard, listened to. -2 Reported, heard of. -3 Learnt, ascertained, understood. -4 Well-known, famous, celebrated, renowned; श्रुतानुभावं शरणं ब्रज भावेन भाविनि Bhāg. 3. 32. 11; श्रुतस्य किं तत् सदृशं कुलस्य R. 14. 61; 3. 40. -5 Named, called. -6 Promised; तदवश्यं त्वया कार्यं यदनेन श्रुतं मम Rām. 2. 18. 21. -7 Vedic, like Vedas (वेदरूप); गिरः श्रुतायाः पुष्पिण्या मधुगन्धेन भूरिणा Bhāg. 4. 2. 25. -तम् 1 The object of hearing. -2 That which was heard by revelation i. e. the Veda, holy learning, sacred knowledge; श्रुतप्रकाशम् R. 5. 2. -3 Learning in general (विद्या); श्रोत्रं श्रुतेनैव न कुण्डलेन (विभाति) Bh. 2. 71; R. 3. 21; 5. 22; अग्निहोत्रफला वेदाः शीलवित्तफलं श्रुतम् Pt. 2. 150; 4. 68. -4 The act of hearing; योगे बुद्धिः, श्रुते सर्वं, मनो ब्रह्मणि धारयन् Mb. 12. 177. 31. -Comp. -अध्ययनम् study of the Vedas. -अन्वित a. conversant with the Vedas. -अर्थः a fact verbally or orally communicated. °आपत्तिः see अर्थोपत्तिः. -ऋषिः a class of sages like Śuśruta; L. D. B. -कीर्ति a. famous, renowned. (-m.) 1 a generous man. -2 a divine sage.

(-f.) N. of the wife of Satrugna. -देवी N. of Sarasvatī. -धर a. remembering what is heard, retentive. (-रः) the ear; राष्ट्रमुत्तरपाञ्चालं याति श्रुतधरान्वितः Bhāg. 4. 25. 51. -श्रवस् m. N. of the father of Śiśupāla. °अनुजः the planet Saturn.

श्रुतवत् a. Knowing the Veda, proficient in sacred knowledge or learning in general; अपथे पदमपयन्ति हि श्रुतवन्तोऽपि रजोनिमीलिताः R. 9. 74.

श्रुतिः f. [श्रु-क्तिन्] 1 Hearing; चन्द्रस्य ग्रहणमिति श्रुतेः Mu. 1. 7; R. 1. 27. -2 The ear; श्रुतिसुखध्वनिरस्वनगीतयः R. 9. 35; Śi. 1. 1; Ve. 3. 23. -3 Report, rumour, news, oral intelligence. -4 A sound in general; सा तु वेदश्रुतिं श्रुत्वा दृष्ट्वा वै तपसो निधिम् Rām. 7. 2. 17; स वेत्ति गन्धांश्च रसान् श्रुतींश्च Mb. 12. 187. 19. -5 The Veda (known by revelation, opp. स्मृतिः; see under वेद); श्रुतिस्तु वेदो विज्ञेयो धर्मशास्त्रं तु वै स्मृतिः Ms. 2. 10, 14. -6 A Vedic or sacred text; इति श्रुतेः or इति श्रुतिः 'so says a sacred text'. -7 Vedic or sacred knowledge, holy learning; यत्रैषा सात्वती श्रुतिः Bhāg. 1. 4. 7; 11. 3. 46. -8 (In music) A division of the octavo, a quarter tone or interval; रणाद्विराघट्टनया नभस्वतः पृथग्विभिन्नश्रुतिमण्डलैः स्वरैः Śi. 1. 10; 11. 1; (see Malli. ad loc.). -9 The constellation Śravaṇa. -10 The diagonal of a tetragon, the hypotenuse of a triangle; cf. कर्ण. -11 Direct or expressed signification (opp. लक्षणा); श्रुतिलक्षणाविशये च श्रुतिर्याख्या न लक्षणा ŚB. on MS. 6. 2. 20. -12 Speech (वाक्); विविक्तवर्णाभरणा सुखश्रुतिः Ki. 14. 3. -13 Name, fame (कीर्ति); हैरण्यौ भवतो बाहू श्रुतिर्भवति पार्थिवी Mb. 3. 35. 9. -14 A word, saw, saying; Rām. 2. 72. 25. -15 An explanation of ब्रह्म from the उपनिषद्; विविधाश्चोपनिषदीरात्मसंसिद्धये श्रुतीः Ms. 6. 29 (com. श्रुतीरुपनिषत्पाठितब्रह्मप्रतिपादकवाक्यानि). -16 Advantage, gain (फलश्रुति); उपोष्य संशितो भूत्वा हित्वा वेदकृताः श्रुतीः Mb. 12. 265. 7. -17 Name, title; विभ्रत्यनन्यविषयां लोकपाल इति श्रुतिम् Kāv. 2. 331. -18 Learning. -19 Scholarship. -Comp. -अनुप्रासः a kind of alliteration; see K. P. 9. -अर्थः the sense of a sentence derived on the strength of the श्रुतिप्रमाणं as distinguished from लिङ्ग, वाक्य and other प्रमाणः; यत्र श्रुत्यर्थो न सम्भवति तत्र वाक्यार्थो गृह्यते ŚB. on MS. 6. 2. 14. -उक्त, -उदित a. enjoined by the Vedas; आचारः परमो धर्मः श्रुयुक्तः स्मार्त एव च Ms. 1. 108. -कटः 1 a snake. -2 penance, expiation. -कटु a. harsh to hear. (-हुः) a harsh or unmelodious sound, regarded as a fault of composition. -कथित a. enjoined or prescribed by the Vedas. -चोदनम्, -नः a scriptural injunction, Vedic precept. -जातिविशारद a. familiar with different kinds of quarter tones; वीणावादनतत्त्वज्ञः श्रुतिजातिविशारदः । तालज्ञश्चाप्रयासेन मोक्षमार्गं नियच्छति ॥ Y. 3. 115. -जीविका a law-book or code of laws. -दूषक a. offending the ear. -द्वैधम् disagreement or contradiction of Vedas or Vedic precepts; श्रुतिद्वैधं तु यत्र स्यात्तत्र धर्मावुभौ स्मृतौ Ms. 2. 14. -धर a. 1 hearing. -2 having a retentive memory; L. D. B. -निदर्शनम् evidence of the Vedas; कामकार-

कृतेऽप्याहुरेके श्रुतिनिदर्शनात् Ms. 11. 45. -पथः 1 the range of the ear; तामाश्रित्य श्रुतिपथगतामास्थया लब्धमूलः M. 4. 1. -2 (pl.) tradition. -प्रसादन a. grateful to the ear. -प्रामाण्यम् authority or sanction of the Vedas. -प्रामाण्यतः ind. on the authority of the Veda; श्रुतिप्रामाण्यतो विद्वान् स्वधर्मे निविशेत वै Ms. 2. 8. -मण्डलम् 1 the outer ear. -2 the whole circle of the quarter-tones; Śi. 1. 10. -महत् a. rich in scriptural lore; सरस्वती श्रुतिमहतां महीयताम् S. 7. 35 (v. l. श्रुतमहताम्). -मूलम् 1 the root of the ear; लपितुं किमपि श्रुतिमूले Gīt. 1. -2 a Vedic text. -मूलक a. founded on the Veda. -वचनम् a Vedic precept. -वर्जित a. 1 deaf. -2 not knowing the Vedas. -विप्रतिपन्न a. 1 not recognizing the authority of the scriptures, disregarding the Vedas. -2 contrary to the Vedas. -विवरम् the auditory passage. -विशेषणार्थम् ind. for specialization in the Vedas; Svapna. 1. -विषयः 1 the object of the sense of hearing i. e. sound; श्रुतिविषयगुणा या स्थिता व्याप्य विश्वम् S. 1. 1. -2 the reach or range of the ear; एतत् प्रायेण श्रुतिविषयमापतितमेव K. -3 the subject matter of the Veda. -4 any sacred ordinance. -वेधः boring the ear. -शिखरम्, -शिरस् 1 Upaniṣad or Vedānta; नमः सर्वेष्टाय श्रुतिशिखरदृष्टाय च नमः Viṣṇu-mahimna 30. -2 a leading text of the Veda. -सुख, -मनोहर a. agreeable to the ear, melodious; श्रुतिसुखमुपवीणितं सहायैः Ki. 10. 38. -स्फोटा Gynandropsis Pentaphylla (Mar. तिलवण). -स्मृति f. (dual) revelation and legal institutes, Veda and law; श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थम् Pūjā-mantra. -हारिन् a. captivating the ear.

श्रुती = श्रुति above.

श्रुवः 1 A sacrifice. -2 A sacrificial ladle.

श्रुवा A sacrificial ladle; cf. सुवा. -Comp. -वृक्षः the Vikaṅkata tree.

श्रुष्टिः f. Ved. 1 Hearing. -2 Help, assistance. -3 A boon (वर). -4 Prosperity, happiness.

श्रेढी A progression (in math.). -Comp. -फलम् the sum of a progression.

श्रेणिः m., f., -श्रेणी f. [श्रि-णि वा ङीप् Up. 4. 51] 1 A line, series, row; तरङ्गभूमज्ञा क्षुभितविहगश्रेणिरसना V. 4. 28; न षट्पदश्रेणिभिरेव पङ्कजं सशैवलासंगमपि प्रकाशते Ku. 5. 9; Me. 28, 37. -2 A flock, multitude, group; U. 4. -3 A guild or company of traders, artisans &c., corporate body; न त्वां प्रकृतयः सर्वाः श्रेणिमुख्याश्च भूषिताः Rām. 2. 26. 14; Ms. 8. 41; Bhāg. 2. 8. 18. -4 A bucket. -5 The fore or upper part of anything. -Comp. -धर्माः (m. pl.) the customs of trades or guilds; Ms. 8. 41. -बद्ध, -बन्ध a. forming a row, being in a line; श्रेणीबन्धाद्वितन्त्रद्विरस्तम्भां तोरणसज्जम् R. 1. 41.

श्रेणिकः A front-tooth.

श्रेणिका A tent.

श्रेणीभू 1 P. To be arranged in regular order.

श्रेणी 1 A succession of distinct things. -2 (In math.) Progression. -3 Sequence. -Comp. -फलम् the sum of a progression. -व्यवहारः the determination of progression.

श्रेमन् m. Superiority, pre-eminence; सूर्यस्य पश्य श्रेमाणं यो न तन्द्रयेत चरन् Ait. Br. 7. 15. 16.

श्रेयस् a. [अतिशयेन प्रशस्यम् ईयस्सु आदेशः] 1 Better, preferable, superior; वर्धनादक्ष्णं श्रेयः H. 3. 3; श्रेयान् स्वधर्मो विगुणः परधर्मात् स्वनुष्ठितात् । स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥ Bg. 3. 35; 2. 5. -2 Best, most excellent, quite desirable; श्रेयो ह्यस्माकमेवं हि Mal. 1. 13. -3 More happy or fortunate. -4 More blessed, dearer (compar. of प्रशस्य q. v.). -n. 1 Virtue, righteous deeds, moral or religious merit. -2 Bliss, good fortune, blessing, good, welfare, felicity, a good or auspicious result; पूर्वाविधीरितं श्रेयो दुःखं हि परिवर्तते S. 7. 13; धिक् मासुपस्थितश्रेयोऽवमानिनम् S. 6; प्रतिबध्नाति हि श्रेयः पूज्यपूजाव्यतिक्रमः R. 1. 79; U. 5. 27; 7. 20; R. 5. 34. -3 Any good or auspicious occasion; S. 7. -4 Final beatitude, absolution. -Comp. -अभिकाङ्क्षिन् a. desiring bliss or welfare; न राज्ञः प्रतिगृह्णन्ति श्रेयः श्रेयोऽभिकाङ्क्षिणः Ms. 4. 91. -अर्थिन् a. 1 seeking happiness, desirous of felicity. -2 Wishing well. -कर a. 1 promoting happiness, favourable; किञ्चिच्छ्रेयस्करतरं कर्मोक्तं पुरुषं प्रति Ms. 12. 84. -2 propitious, auspicious. -परिश्रमः striving after absolution.

श्रेयसी 1 Yellow myrobalan. -2 Long pepper.

श्रेयस्त्वम् Betterness, superiority; ब्राह्मण्यामप्यनार्यानु श्रेयस्त्वं क्वेति चेद्वेत् Ms. 10. 66.

श्रेष्ठ a. 1 Best, most excellent, pre-eminent (with gen. or loc.). -2 Most happy or prosperous. -3 Most beloved, dearest. -4 Oldest, senior. -पुः 1 A Brāhmaṇa. -2 A king. -3 N. of Kubera. -4 N. of Viṣṇu. -ष्टम् 1 Cow's milk. -2 Copper. -Comp. -अन्वयं a. descended from an excellent family. -अम्लम् the fruit of the tamarind. -आश्रमः 1 the best order of one's religious life, i. e. that of a house-holder. -2 a house-holder. -काष्ठः Tectona Grandis (Mar. साग). (-ष्टम्) the main pillar of a house. -वाच a. eloquent. -वेयिका musk.

श्रेष्ठिन् m. [श्रेष्ठं धनादिकमस्त्यस्य इति] The head or president of a mercantile or other guild; निक्षेपे पतिते हर्म्ये श्रेष्ठी स्तौति स्वदेवताम् Pt. 1. 14. -Comp. -चत्वरम् the part of a city where merchants live; स खलु श्रेष्ठिचत्वरं निवसति Mk. 2.

श्रै 1 P. (श्रायति) 1 To sweat, perspire. -2 To cook, boil.

श्रेष्ठ्यम् Superiority, pre-eminence, excellence.

श्रोण् 1 P. (श्रोणति) 1 To collect, heap. -2 To be collected or accumulated.

श्रोण a. Crippled, lame. -णः A kind of disease.

श्रोणा 1 Rice-gruel. -2 The constellation Śravaṇa; Bhāg. 7. 14. 23.

श्रोणिः, -णी f. [श्रोण्-इन् वा षोप् Un. 4. 53] 1 The hip or loins, the buttocks; श्रोणीभारादलसगमना Me. 84; श्रोणीभारस्त्यजति तनुताम् K. P. 10; Si. 8. 31. -2 A road, way. -Comp. -तटः the slope of the hips. -फलकम् 1 the broad hips. -2 the buttocks. -विश्वम् 1 the round hips; रथाङ्गनामन् विद्युतो रथाङ्गश्रोणिविश्वया V. 4. 37. -2 a waist-band. -सूत्रम् 1 a string worn round the loins. -2 a sword-belt; श्रोणिसूत्रं च खड्गं च विमलं कमलक्षणः Rām. 7. 6. 65.

श्रोतस् n. [श्रु-असुन् तुट् च] 1 The ear. -2 The trunk of an elephant. -3 An organ of sense. -4 The stream or current (for श्रोतस् q. v.). -Comp. -रन्ध्रम् an aperture of the trunk, a nostril; श्रोतोरन्ध्रध्वनितसुभगं दन्तिभिः पीयमानः Me. 44; (also written श्रोतोरन्ध्र).

श्रोतृ m. 1 A hearer. -2 A pupil.

श्रोत्रम् [श्रुतेऽनेन श्रु-करणे-घृन्] 1 The ear; श्रोत्रं श्रुतेनैव न कुण्डलेन Bh. 2. 71. -2 Proficiency in the Vedas. -3 The Veda. -Comp. -पदवी the range of hearing. -परम्परा successive oral report. -पालिः, -पुटः the lobe of the ear. -पेय a. to be imbibed by the ear, to be attentively heard; संदेशं मे तदनु जलद श्रोष्यसि श्रोत्रपेयम् Me. 13. -मूलम् the root of the ear. -वादिन् a. obedient. -सुख a. melodious, agreeable to the ear.

श्रोत्रिय a. [छन्दो वेदमधीते वेत्ति वा छन्दस् च श्रोत्रादेशः; cf. P. V. 2. 84] 1 Proficient or versed in the Veda. -2 Teachable, tractable. -3 Modest, well-behaved. -यः A learned Brāhmaṇa, one well-versed in sacred learning; जन्मना ब्राह्मणो ज्ञेयः संस्कारैर्द्विज उच्यते । विद्यया याति विप्रत्वं त्रिभिः श्रोत्रिय उच्यते ॥; ते श्रोत्रियास्तत्त्वविनिश्चयाय भूरि श्रुतं शाश्वतमाद्रियन्ते Mal. 1. 5; R. 16. 25. -Comp. -स्वम् the property of a learned Brāhmaṇa; राजस्वं श्रोत्रियस्वं च न भोगेन प्रणश्यति Ms. 8. 149.

श्रौत a. (-ती f.) [श्रुतौ विहितम् अण्] 1 Relating to the ear. -2 Relating to, founded on, or prescribed by, the Veda. -3 Sacrificial. -4 Audible, expressed in plain language (as a simile, opp. to आर्थ implied). -तम् 1 Any observance prescribed by the Vedas. -2 Ritual enjoined by the Vedas. -3 Preservation or maintenance of the sacred fire. -4 The three sacred fires collectively, (i. e. गार्हपत्य, आहवनीय and दक्षिण). -Comp. -कर्मन् n. a Vedic rite. -मार्गः hearing. -सूत्रम् N. of a class of Sūtra works based on the Veda (ascribed to आश्वलायन, सांख्यायन, कात्यायन &c.).

श्रौत्रम् [श्रोत्र-स्वार्थे अण्] 1 The ear. -2 Proficiency in the Vedas. -a. Relating to the ear; यश्चायमध्यात्मं श्रौत्रः प्रातिश्रुत्करतेजोमयोऽमृतमयः पुरुषः Bri. Up. 2. 5. 6.

श्रौषट् *ind.* An exclamation or formula used in making an offering with fire to the gods or departed spirits; cf. वषट् or वौषट्.

श्रुक्ष्ण *a.* [श्लिष्-कस्न नि० Un. 3. 19] 1 Soft, gentle, mild, bland (as words &c.); उवाच वचने श्रुक्ष्णं भूतभावनमव्ययम् Mb. 1. 7. 19. -2 Smooth, polished; यस्यामति-श्रुक्ष्णतया गृहेषु विधातुमालेख्यमशक्नुवन्तः Si. 3. 46; शास्मली-फलके श्रुक्ष्णे नेनिज्यानेजकः शनैः Ms. 8. 396. -3 Small, fine, thin, delicate; श्रुक्ष्णं यत् परिहितमेतयोः किलान्तर्धानार्थं तदुदकसेकसक्तमूर्वीः Si. 8. 65. -4 Beautiful, charming. -5 Candid, honest, frank. -**Comp.** -**त्वच्** *m.* Bauhinia Tomentosa (Mar. आपटा). -**पत्रकः** ebony. -**पिष्ट** *a.* ground fine. -**वाच्** kindly speaking.

श्रुक्ष्णक *a.* 1 Smooth, soft. -2 Beautiful, charming. -**कम्** The Arecanut.

श्रुङ्क् 1 *Ā.* (श्रुङ्क्ते) To go, move.

श्रुङ्ग् 1 *Ā.* (श्रुङ्गते) To go, move.

श्रुथ् 1 *P.* (श्रुथति) 1 To be loose or slackened; श्रुथदुक्कूलं कवरीं च विच्युताम् Bhāg. 8. 12. 21. -2 To be weak or infirm. -3 To hurt, kill. -**Caus.** (श्रुथयति-ते) To slacken, loosen, relax (fig. also); श्रुथयितुं क्षणमक्षमताङ्गना न सहसा सहसा कृतवेषधुः Si. 6. 57; परित्राणस्नेहः श्रुथयितुमशक्यः खलु यथा G. L. 37.

श्रुथ *a.* 1 Untied, unfastened. -2 Loose, relaxed, loosened, slipped off; वृन्ताच्छ्रुथं हरति पुष्पमनोकहानाम् R. 5. 69; 19. 26. -3 Dishevelled (as hair). -**Comp.** -**उद्यम** *a.* relaxing one's efforts. -**बन्धनम्** having the muscles relaxed; Rs. -**लम्बिन** *a.* hanging loosely down; श्रुथलम्बिनीर्जटाः Ku. 5. 47.

श्राक् 1 *P.* (श्राकति) To pervade, penetrate.

श्राघ् 1 *Ā.* (श्राघते) 1 To praise, extol, commend, applaud; शिरसा श्राघते पूर्वं (गुणं) परं (दोषं) कण्ठे नियच्छति Subhāṣ.; यथैव श्राघ्यते गङ्गा पादेन परमोष्ठिनः Ku. 6. 70 (some read श्राघते for श्राघ्यते and give it the next sense). -2 To boast of, be proud of; श्राघ्ये केन को बन्धून्नेष्यत्युन्नतिमुन्नतः Bk. 16. 4. -3 To flatter, coax (with dat.); गोपी कृष्णाय श्राघते Sk.; श्राघमानः परस्त्रीभ्यस्तत्रागाद्राक्षसाधिपः Bk. 8. 73.

श्राघनम् [श्राघ्-ल्युट्] 1 Praising, eulogizing. -2 Flattering. -*a.* Boasting, a boaster; Mb. 5.

श्राघा [श्राघ्-अ] 1 Praise, eulogy, commendation; कर्णजयद्रथयोर्वा कात्र श्राघा Ve. 2. -2 Self-praise, boast; हते जरति गाङ्गेये पुरस्कृत्य शिखण्डिनम्। या श्राघा पाण्डुपुत्राणां सैवासमाकं भविष्यति ॥ Ve. 2. 4. -3 Flattery. -4 Service. -5 Wish, desire. -6 Pleasure, delight in anything. -**Comp.** -**विपर्ययः** absence of boasting; त्यागे श्राघाविपर्ययः R. 1. 22.

श्राघित *p. p.* Praised, eulogized, commended.

श्राघिन *a.* 1 Haughty; अभिगर्जन्ति हरयः श्राघिनः पर-शङ्कया Bhāg. 8. 2. 6. -2 Proud, boasting. -3 Celebrated, famous.

श्राघ्य [श्राघ्-यत्] Praised, praiseworthy; श्राघ्यान्येति नयनोत्सवकारिणीति Māl. 6. 17; U. 4. 9, 13. -2 Respectable, venerable. -3 Laudable, commendable.

श्रिकुः [श्लिष्-कु नेत्वम् पृषो० Un. 1. 32] 1 A debauchee, libertine. -2 A slave, dependent. -*n.* The science of astronomy, astrology.

श्रिक्युः 1 A libertine. -2 A servant.

श्रिष् I. 1 *P.* (श्रिषति) To burn. -II. 4 *P.* (श्रिष्यति, श्रिष्ट) 1 To embrace; श्रिष्यति चुम्बति जलधरकल्पं हरिरुपगत इति तिमिरमनल्पम् Git. 6. -2 To stick, cling or adhere to. -3 To unite, join. -4 To grasp, take, understand; आश्लेषि न श्लेषकवेर्भवत्याः श्लोकद्वयार्थः सुधिया मया किम् N. 3. 69. -5 (*Ā.*) To result, be the consequence of anything. -III. 10 *U.* (श्रिषयति-ते) To unite, join, connect.

श्रिषा 1 An embrace. -2 Clinging, adherence.

श्रिष्ट *p. p.* [श्लिष्-क्त] 1 Embraced. -2 Clung, adhered to. -3 Resting or leaning on. -4 Involving a pun, susceptible of a double interpretation; अत्र विषमादयः शब्दाः श्रिष्टाः K. P. 10. -5 Fitting tight (as a coat of mail); विबभौ सर्वतः श्रिष्टम् (वर्म) Mb. 7. 127. 18. -**Comp.** -**रूपकम्** ambiguity as a metaphor; राजहंसोपभोगार्हं भ्रमरप्रार्थयसौरभम्। सखि वक्त्राम्बुजमिदं तवेति श्रिष्टरूपकम् ॥ Kāv. 2. 87. -**वर्मन्** the adhering together of the eyelids.

श्रिष्टिः *f.* 1 Embrace. -2 Adherence.

श्लेषः [श्लिष्-घञ्] 1 An embrace. -2 Clinging or adhering to. -3 Union, junction, contact; निरन्तरश्लेषघनाः K. (where it has the next sense also). -4 Pun, paronomasia, double entendre, susceptibility of a word or sentence to yield two or more interpretations (regarded as a figure of speech and very commonly used by poets; for def. see K. P. Kārikas 84 and 96); आश्लेषि न श्लेषकवेर्भवत्याः श्लोकद्वयार्थः सुधिया मया किम् N. 3. 69; see शब्दश्लेष also. -5 Burning. -6 Sexual union; ततो गर्भः संभवति श्लेषात् स्त्रीपुंसयोर्नृप Mb. 13. 111. 30. -7 A grammatical augment. -**Comp.** -**अर्थः** a pun, double entendre. -**उपमा** a comparison containing double meanings; शिशिरांशुप्रतिद्वन्दि श्रीमत् सुरभिगन्धि च। अम्भोजमिव ते वक्त्रमिति श्लेषोपमा स्मृता ॥ Kāv. 2. 28. -**भित्तिक** *a.* trusting on (lit. having for its basis) a Slesha.

श्लेषक *a.* Attaching, connecting.

श्लेषिन *a.* Adhering, clinging.

श्लेषा An embrace; अन्योन्यश्लेषयोस्तुङ्गनिरन्तरपयोधराम् Bhāg. 3. 20. 30.

श्रीपदम् Swelled leg, elephantiasis. -**Comp.** -**अपहः** removing elephantiasis, the पुत्रजीवी tree, Putrajīva Roxburghii. -**प्रभवः** the mango tree,

श्रीपदिन् *m.* A club-footed man

श्रील *a.* 1 Lucky, prosperous; see श्रील. -2 Decent; cf. अश्रील.

श्लेष्मन् *m.* [श्लिष्-मनिन् Un. 4. 157] 1 Phlegmatic humour; गुडेन वर्धितः श्लेष्मा मुखं वृद्ध्या निपात्यते Pt. 3. 62. -2 Mucus (of the eye); स सुप्त इव चाण्डालः श्लेष्मापिहितलोचनः Mb. 12. 141. 44. -*n.* A band, cord. -**Comp.** -**अतिसारः** dysentery produced by vitiated phlegm. -**ओजस्** *n.* the phlegmatic humour. -**कटाहकः** a spittoon. -**झा,** -**झी** 1 the Arabian jasmine. -2 the hog-weed. -**धातुः** the phlegmatic humour.

श्लेष्मकः Phlegm.

श्लेष्मण *a.* Phlegmatic.

श्लेष्मल *a.* Phlegmatic.

श्लेष्मिक *a.* (-की *f.*) 1 Phlegmatic. -2 Producing phlegm.

श्लेष्मातः, श्लेष्मातकः A kind of tree; Cordia Latifolia (Mar. भोकर).

श्लेष्मिन् Bdellium.

श्लोक 1 *Ā.* (श्लोक्ते) 1 To praise or compose in verse, versify. -2 To acquire. -3 To abandon, give up. -4 To heap together, collect.

श्लोकः [श्लोक्-अच्] 1 Praising in verse, extolling. -2 A hymn or verse of praise. -3 Celebrity, fame, renown, name; as in पुण्यश्लोक q. v.; वैदेहि तावदमलो भुवनेषु पुण्यः श्लोकः प्रशस्तचरितैरुपगीयतां ते Mv. 7. 26; उत्तमश्लोकः Bhāg. 2. 1. 9. -4 An object of praise. -5 A proverb or saying. -6 A stanza or verse in general; श्लोकत्वमापद्यत यस्य श्लोकः R. 14. 70; समाक्षरैश्चतुर्भिः पादैर्गीतो महर्षिणा । सोऽनुव्याहरणाद्-भूयः श्लोकः श्लोकत्वमागतः ॥ Rām. 1. 2. 40. -7 A stanza or verse in the Anuṣṭubh metre. -8 The dear and beloved people (इष्टमित्र ?); यथा ह वै पदेनानुविन्देदेवं कीर्तिं श्लोकं विन्दते Bri. Up. 1. 4. 7. -**Comp.** -**कारः** a composer of Ślokas; P. III. 2. 23. -**भू** *a.* appearing in sound; Ait. Ār.

श्लोकयति Den. P. To celebrate or praise in song.

श्लोक्य *a.* Praiseworthy; शरण्यो नावधीच्छ्लोक्य आह चेदं हसन्निव Bhāg. 1. 17. 30.

श्लोण 1 *P.* (श्लोणति) To heap together, collect, gather; cf. श्लोण.

श्लोणः A lame man, cripple.

श्वल्क् 1 *Ā.* (श्वल्कते) To go, move.

श्वच्, श्वञ्च् 1 *Ā.* (श्वचते, श्वञ्चते) 1 To go, move. -2 To be opened, gape, be split or cleft.

श्वज् 1 *Ā.* (श्वजते) To go, move.

श्वद् 10 *U.* (श्वडयति-ते) 1 To speak ill; (श्वाडयति only according to some). -2 (श्वाडयति-ते) (*a*) To go, move. (*b*) To adorn. (*c*) To finish, accomplish; (only श्वडयति in these senses according to some).

श्वण्ड 10 *U.* (श्वण्डयति) To speak ill.

श्वन् *m.* [श्वि-कनिन् नि० Un. 1. 158] (Nom. श्वा, श्वानौ, श्वानः acc. pl. शुनः; शुनी *f.*) A dog; श्वा यदि क्रियते राजा स किं नास्नात्युपानहम् Subhāṣ; Bh. 2. 31; Ms. 2. 208. -**Comp.** -**अदः**=श्वपाकः q. v.; श्वादोऽपि सद्यः सवनाय कल्पते Bhāg. 3. 33. 6. -**अश्वः** an epithet of Bhairava. -**कीडिन्, चत्** *m.* a keeper or breeder of sporting dogs; Ms. 3. 164; 4. 216. -**गणः** a pack of hounds. -**गणिकः** 1 a hunter. -2 a dog feeder. -**जीविका** dog's life, servitude. -**दंष्ट्रा** 1 a dog's tooth. -2 The गेक्षुर plant (Mar. गेखरु). -**दयितम्** a bone. -**धूर्तः** a jackal. -**नरः** a snappish or curish fellow. -**निशम्, निशा** a night on which dogs bark; (the 14th day of the dark half of a month). -**पच्** *m.*, -**पचः** 1 a man of a very low and degraded caste, an outcast, a Chāṇḍālā; Ms. 3. 92; श्वपचात्मभुवोर्निरन्तरा मम भूयान् परमात्मनि स्थितिः Bv. 4. 23. -2 a dog-feeder. -3 a public executioner. -**पदम्** 1 a dog's foot. -2 a mark like a dog's foot (to be branded on the forehead of a thief); स्तेये च श्वपदं कार्यम् Ms. 9. 237. -**पाकः** an outcast, a Chāṇḍālā; क्षतुर्जातस्तथोग्रायां श्वपाक इति कीर्त्यते Ms. 10. 19; श्वपाको जल्पाको भवति मधुपाकोपमगिरा । देव्यपराधक्षमापनस्तोत्रम् 6; शुनि चैव श्वपाके च पण्डिताः समदर्शिनः Bg. 5. 18; G. L. 29. -**फलम्** lime or citron. -**फलकः** N. of the father of Akṛūra. -**भीरुः** a jackal. -**गूथ्यम्** a pack of dogs. -**वृत्तिः** *f.* 1 the life of a dog (to which servitude is often likened); सेवां लाघवकारिणीं कृतधियः स्थाने श्ववृत्तिं विदुः Mu. 3. 14; Ms. 4. 6. -2 servitude, service; सत्यानृताभ्यामपि वा न श्ववृत्त्या कदाचन (जीवेत्) Ms. 4. 4. -**व्याघ्रः** 1 a beast of prey. -2 a tiger. -3 a leopard. -**हन्** *m.* a hunter.

श्वकः A wolf.

श्वञ्च् 10 *U.* (श्वञ्चयति-ते) 1 To go, move. -2 To pierce, make a hole, bore. -3 To live in misery.

श्वभ्रम् 1 A hole, chasm; श्वभ्रं च यत्सुखस्पर्शं क्रियतां शिल्पिभिर्मम Rām. 7. 54. 8; महोरगः श्वभ्रमिव प्रविष्टम् V. 1. 18; Ki. 14. 33. -2 A den; कर्षं श्वभ्रमित्युपद्रवन्ति Bri. Up. 2. 9. 7. -3 Hell; वृद्धानपृष्ट्वा संदेहं महच्छ्वभ्रमिवार्हति Mb. 8. 69. 54.

श्वभ्रित *a.* Full of holes.

श्वयः, श्वयनम् Swelling, increase.

श्वयथुः Swelling, intumescence.

श्वयीचिः [श्वयतेः चित् Un. 4. 74] The moon.

श्वयीची Sickness, disease.

श्वल् 1 *P.* (श्वलति) To run, go quickly.

श्वल्क् 10 *U.* (श्वल्कयति-ते) To tell, narrate.

श्वल् 1 *P.* (श्वलति) To run; see श्वल्.

श्वशुरः [शु-आशु अश्रुते आशु-अश् उरच् पृषो० Up. 1. 44]
1 A father-in-law, wife's or husband's father; राजत्विक्-
स्नातकगृह्ण प्रियश्वशुरमातुलान् । अर्हयन्मधुपर्केण परिसंवसरात् पुनः ॥
Ms. 3. 119. -2 A respectable man. -रौ (dual) The
father-in-law and mother-in-law.

श्वशुरकः A father-in-law.

श्वशुर्यः 1 A brother-in-law, a wife's or husband's
brother. -2 The younger brother of a husband.

श्वश्रूः f. A mother-in-law, a wife's or husband's
mother; श्वश्रूजनानुष्ठितचास्वेषाम् R. 14. 13. -Comp. -श्वश्रुरौ
m. du. the mother and father-in-law.

श्वस् 2 P. (श्वसिति, श्वस्त or श्वसित) 1 To breathe,
respire, draw breath; स कर्मकारभस्वेव श्वसन्नपि न जीवति H.
2. 12; क्षणमप्यवतिष्ठते श्वसन् यदि जन्तुर्ननु लाभवानसौ R. 8. 87. -2
To sigh, pant, heave; श्वसिति विहगवर्गः R. 1. 13. -3 To
hiss, snort. -Caus. (श्वासयति-ते) To cause to breathe
or live.

श्वसनः [श्वसित्यनेन श्वस्-व्युट्] 1 Air, wind; श्वसनसुरभि-
गन्धिः Śi. 11. 21. -2 N. of a demon killed by Indra.
-नम् 1 Breath, breathing, respiration; श्वसनचलितपल्लवा-
धरोष्ठे Ki. 10. 34; Ratn. 2. 4 (where it has sense 1
also); Śi. 9. 52. -2 Sighing. -3 Feeling; an object
of feeling; घ्राणेन गन्धं रसनेन वै रसं रूपं तु दृष्ट्या श्वसनं त्वचैव
Bhāg. 2. 2. 29. -Comp. -अशनः a serpent. -ईश्वरः
the Arjuna tree. -उत्सुकः a serpent. -ऊर्मिः f. a gust
of wind. -मनोग a. moving as wind or thought.
-रन्ध्रम् a. nostril. -समीरणम् breath.

श्वसान a. Alive.

श्वसित p. p. [श्वस्-क्] 1 Breathed, sighed. -2
Breathing. -तम् 1 Breathing, respiration. -2 Sighing.

श्वासः [श्वस्-घञ्] 1 Breathing, breath, respiration,
heaving; अद्यापि स्तनवेपथुं जनयति श्वासः प्रमाणधिकः Ś. 1. 30;
Ku. 2. 42. -2 A sigh, panting; नैव वाष्पविमोक्षेण न वा
श्वासकृते न च Mb. 12. 153. 77. -3 Air, wind. -4 Asthma.
-5 Aspiration (in the pronunciation of consonants).
-6 Inspiration. -Comp. -उच्छ्वासः exhalation and
inhalation, respiration. -कासः asthma. -कुठारः a drug
used to cure asthma. -धारणम् = प्राणायाम. -रोधः suspen-
sion or obstruction of breath. -हिक्का a kind of hiccough.
-हेतिः f. sleep.

श्वासिन् a. [श्वासयति श्वस्-णिच् णिनि] 1 Breathing.
-2 Asthmatic. -3 Aspirated (as a sound or letter).
-m. 1 Air, wind. -2 A breathing animal, living
being. -3 One who pronounces (letters) with a hissing
sound.

श्वस् ind. 1 Tomorrow; श्वःकार्यमद्य कुर्वीत पूर्वाह्णे चापरा-
ह्णिकम् । नहि प्रतीक्षते सूर्युः कृतमस्य न वा कृतम् ॥ Subhās.; वरमद्य
कपोतो न श्वो मयूरः Subhās. -2 Future (at the beginning
of comp.); पृथुदके जप्यपरो नैनं श्वोमरणं तपेत् Mb. 9. 39. 34.

-3 A particle implying auspiciousness. -Comp. -प्रभृति
ind. from tomorrow onwards. -भूत a. (श्वोभूत) being
tomorrow; यौवराज्येऽभिषेक्यामि श्वोभूते रघुनन्दनम् A. Rām. 2.
2. 7; श्वोभूते स्वपुत्रं यातः Bhāg. 9. 20. 17. -वसीय, -वसीयस्
(श्वोवसीय, श्वोवसीयस्) a. happy, auspicious, fortunate.
(-n.) happiness, good fortune; ' श्वोवसीयं शिवं शुभम् ' इति
हलायुधः; Dk. 2. 2. -श्रेयस (श्वःश्रेयस) a. happy,
prosperous. (-सम्) 1 happiness, prosperity. -2 an
epithet of Brahman or the Supreme Spirit.

श्वस्तन a. (-नी f.), श्वस्त्य a. Relating to the
morrow, future. -नम् The future.

श्वि 1 P. (श्वयति, शिश्वाय-शुशाव, अश्वत्-अश्वयीत्-अशिश्वियत्,
श्वयिष्यति, श्वयितुम्, शून) 1 To grow, increase (fig. also),
to swell (as the eye); रुदतोऽशिश्वियच्चक्षुरास्यं हेतोस्तवाश्वयीत्
Bk. 6. 19, 31; 14. 79; 15. 30. -2 To thrive, prosper.
-3 To go, approach, move towards. -With उद् 1 to
swell, increase, grow; प्रबलरुदितोच्छूननेत्रम् (मुखम्) Me.
86. -2 to be proud, be puffed up with pride.

श्वार्कणः The ear of a dog.

श्वगणिकः A dog-keeper, one living by keeping
dogs.

श्वग्निकः 1 A hunter. -2 A dog keeper.

श्वदन्तः A dog's tooth.

श्वानः [श्वैव-अण् न टिलोपः] A dog. -Comp. -निद्रा
' a dog's sleep ', a very light sleep. -वैखरी angry or
currish snarling.

श्वापद a. (-दी f.) Savage, ferocious. -दः 1 A
beast of prey, wild beast. -2 A tiger.

श्वापुच्छः, -च्छम् A dog's tail.

श्ववराह a. A tussel in which a dog and a hog
participate. Hence metaphorically श्ववराहः कलहः means
any project which is fruitful in its success or failure;
शक्नोति यो न द्विषतो निहन्तुं, ... स श्व-वराहं कलहं विदध्यात् Bk.
12. 33 (com. Jayamaṅgalā says—यथा चाण्डाला वराहं हन्तु-
मशक्ताः श्वानं विमुच्य योधयन्ति । यद्ययं हतोऽनेन दा अयमिति तयो-
र्भक्ष्यत्वादुभयथा कार्यसिद्धेः).

श्वविध् m. A porcupine; Ms. 5. 18; सूकरः पञ्चवर्षाणि
दशवर्षाणि श्वविधः Mb. 13. 111. 78.

श्वित् 1 A. (श्वेतते) To become white, be white; व्यति-
करितदिगन्ताः श्वेतमानैर्यशोभिः Mā. 2. 9.

श्वित a. White. -तम् Whiteness.

श्वितान, श्वित्ना a. Ved. White.

श्वितिः f. Whiteness.

श्वित्य, श्वित्य a. White.

श्वित्रम् [श्वित्-रक् Up. 2. 13] 1 White leprosy. -2 A
leprous spot (on the skin); तदल्पमपि नोपेक्ष्यं काव्ये दुष्टं
कथंचन । स्याद्रूपः सुन्दरमपि श्वित्रेणैकेन दुर्भगम् Kāv. 1. 7.

श्वित्रिन् *a.* (-णी *f.*) Leprous; Ms. 3. 161; Mb. 13. 127. 13. -*m.* A leper.

श्वेत *a.* (-श्वेता or -श्वेती *f.*) [श्वित्-अच् घञ् वा] White; ततः श्वेतैर्हयैर्युक्ते महति स्यन्दने स्थितौ Bg. 1. 14. -तः 1 The white colour. -2 A conch-shell. -3 A cowrie. -4 The planet Venus. -5 Sukra, the regent of the planet; न शेकुः पाण्डवा द्रष्टुं श्वेतं ग्रहमिषोदितम् Mb. 6. 82. 12. -6 A white cloud. -7 Cumin seed. -8 N. of a range of mountains; शृङ्गैः श्वेतमिव स्थितम् Bhāg. 10. 39. 45 (according to some com. कैलास); see कुलाचल or कुलपर्वत. -9 N. of a division of the world. -10 A white goat; वायव्यं श्वेतमालभेत । cf. तस्मान् प्रत्यक्षोऽपि श्वेतशब्दद्वयमेव परिच्छिन्नान्नायं पशुम् इति SB. on MS. 10. 2. 68. -11 A white horse. -12 A silver coin. -13 A comet; श्वेतो ग्रहस्तिर्यग्निवापतन् खे Mb. 5. 37. 43. -तम् 1 Silver. -2 The white of the eye. -3 Butter-milk and water mixed half and half. -Comp. -अंशुः the moon. -अद्रिः, पर्वतः N. of a mountain; दन्तैश्चतुर्भिः श्वेतद्विर्हरन् भगवतो महाम् Bhāg. 8. 8. 4 (com. कैलास). -अम्बरः, -वासस् *m.* a class of Jaina ascetics. -अर्चिस् the moon. -अश्वः N. of Arjuna. -इक्षुः a kind of sugar cane. -उदरः an epithet of Kubera. -कपोतः 1 a kind of mouse. -2 a kind of snake. -कमलम्, -पद्मम् a white lotus. -काकीय *a.* unusual, unheard of. -कुञ्जरः an epithet of Airāvata, the elephant of Indra. -कुष्ठम् white leprosy. -केतुः 1 a Bauddha or Jaina saint. -2 the descending node. -कोलः a kind of fish (शफर). -क्षारः saltpetre, alkali. -गजः, -द्विपः 1 a white elephant. -2 the elephant of Indra. -गरुत् *m.*, -गरुतः a goose. -छदः 1 a goose; श्वेतच्छदश्च विधुतच्छदचामरेण प्रासेवत प्रियतमां सुरतश्रमार्ताम् Rām. ch. 5. 15. -2 a kind of basil. -द्वीपः N. of one of the eighteen minor divisions of the known continent; पतिः Viṣṇu; श्वेतद्वीपपतिश्चित्तं मनो योगेश्वरोऽवतु Bhāg. 10. 6. 24; श्वेतद्वीपपतौ चित्तं शुद्धे धर्ममये मयि Bhāg. 11. 15. 18. -धातुः 1 a white mineral. -2 chalk. -3 the milkstone. -धामन *m.* 1 the moon. -2 camphor. -3 the foam of the sea. -4 cuttle-fish bone. -नीलः a cloud. -पत्रः a goose.

रथः an epithet of Brahman. -पर्णाशः white basil. -पाटला the white trumpetflower. -पिङ्गः a lion. -पिङ्गलः 1 a lion. -2 an epithet of Śiva. -मानुः the moon. -मिश्रुः a kind of white-robed mendicant; श्वेत-मिश्रुस्तपस्विनाम् (धृतः) Pt. 3. 76. -मरिचम् white pepper. -मालः 1 a cloud. -2 smoke. -रक्त *a.* pale-red, rosy. (-क्तः) the pink or rosy colour. -रञ्जनम् lead. -रथः the planet Venus. -रसः butter-milk and water mixed in equal parts. -रोचिस् *m.* the moon. -रोहितः an epithet of Garuḍa. -वलकलः the glomerous fig-tree. -वाजिन *m.* 1 the moon. -2 an epithet of Arjuna. -3 camphor. -वाराहः 1 a particular Kalpa. -2 the first day in the month of Brahmā. -वासस् *m.* an ascetic wearing white garments. -वाह *m.* an epithet of Indra. -वाहः 1 an epithet of Arjuna. -2 of Indra. -वाहनः 1 an epithet of Arjuna. -2 the moon. -3 a marine monster (मकर). -वाहिन *m.* an epithet of Arjuna. -शुङ्गः, -शृङ्गः barley. -हयः 1 a horse of Indra. -2 an epithet of Arjuna. -3 N. of Indra. -हस्तिन *m.* Airāvata, Indra's elephant.

श्वेतकः A cowrie. -कम् Silver.

श्वेता 1 A cowrie. -2 Hog-weed. -3 White Dūrvā grass. -4 A crystal. -5 Candied sugar. -6 Bamboo-manna. -7 N. of various plants. -8 N. of one of the tongues of fire. -9 Alum.

श्वेतिमन् Whiteness; white colour.

श्वेतौही N. of Śachī, wife of Indra.

श्वेत्रम् White leprosy.

श्विन्द 1 A. (श्विन्दते) To become white.

श्वैत्यम् 1 Whiteness. -2 White leprosy.

श्वैत्रम्, श्वैत्र्यम् White leprosy; वस्त्रापहारकः श्वैत्र्यम् Ms. 11. 51.

ष

(Many roots which begin with ष are written in the Dhātupāṭha with प् to show that the ष is changed to प् after certain prepositions. Such roots will be found under प in their proper places.)

प *a.* 1 Best, excellent. -2 Wise, learned. -पः 1 Loss, destruction. -2 End. -3 Rest, remainder. -4 Final emancipation. -5 Loss of knowledge. -6 Heaven. -7 Sleep. -8 A learned man. -9 A teat or nipple. -10 Hair. -11 Delivery (गर्भविमोचन).

षडः 1 A kind of drink. -2 Splitting, rending.

षण्डः 1 A bull. -2 A bull set at liberty; a breeding bull; नीलषण्डप्रमोक्षेण अमावास्यां तिलोदकैः Mb. 13. 125. 73. -3 A eunuch; (14 or 20 classes of eunuchs are mentioned by different writers); कुब्जवामनषण्डकाः Kau. A. 1. 12. -3 A group, multitude; collection, heap, quantity (*n.* also in this sense); तस्मिन् स्व आश्रमे व्यासो बदरीषण्डमण्डिते Bhāg. 1. 7. 3; कलरवसुपगीते षट्पदौघेन

धत्तः कुमुदकमलषण्डे तुल्यरूपामवस्थाम् Si. 11. 15; cf. खण्ड also.
-ण्डः, -ण्डम् A flock (of goats &c.).

षण्डकः A eunuch.

षण्डाली 1 A pond, pool. -2 A wanton or unchaste woman. -3 A weight or measure of oil (1/16th of a seer).

षण्डः, षण्डकः A eunuch; Y. 1. 215. -2 The neuter gender; निवेशः शिविरं षण्डे Ak.; 'षण्डो वर्षवरे क्लीबे गोपतौ वन्ध्यपूरुषे' इति विश्वः; प्रतिज्ञां षण्डकोऽस्मीति करिष्यामि महीपते Mb. 4. 2. 25 (com. षण्डो गोपतिः । पक्षे क्लीबः ।). -Comp. -तिलः 1 barren sesamum. -2 (fig.) a useless person.

षष् num. a. (used in pl., nom. षट्; gen. षण्णाम्) Six; तेषां त्वयवान् सूक्ष्मान् षण्णामप्यमितौजसाम् Ms. 1. 16; 8. 403. -Comp. -अंशः (षडंशः) a sixth part. -अक्षीणः (षडक्षीणः) a fish. -अङ्गम् (षडङ्गम्) 1 (a) six parts of the body taken collectively : जङ्घे बाहू शिरो मध्यं षडङ्गमिदमुच्यते । (b) The other six parts of the body are 'हृदयशिरःशिखानेत्रकवचास्त्राणि' as in Mal. 5. 2 (नित्यं न्यस्तषडङ्गचकनिहितं हृत्पद्ममध्योदितम्); cf. com. on the verse. -2 the six works auxiliary to the Veda; शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं छन्दसां चित्तिः । ज्योतिषामयनं चैव षडङ्गो वेद उच्यते ॥ see वेदाङ्ग also. 'विद्' knowing the six वेदाङ्गः; Ms. 3. 145. -3 six auspicious things, i. e. the six things obtained from a cow : गोमूत्रं गोमयं क्षीरं सर्पिर्दधि च रोचना । षडङ्गमेतन्माङ्गल्यं पठितं सर्वदा गवाम् ॥ -3 any set of six articles. 'जित्' m. N. of Viṣṇu. -अङ्घ्रिः (षडङ्घ्रिः) a bee; किमिह बहु षडङ्घ्रे गायसि त्वम् Bhāg. 10. 47. 14.; Si. 10. 4. -अधिक a. (षडधिक) exceeded by six; षडधिकदशनाडीचक्रमध्यस्थितात्मा Mal. 5. 1. -अभिज्ञः (षडभिज्ञः) a Buddhist deified saint. -अशीत (षडशीत) eighty-sixth. -अशीतिः f. (षडशीतिः) 1 eighty-six. -2 N. of the four passages of the sun from one zodiacal sign to the other; L. D. B. -अष्टकम् (in astr.) a particular Yoga. -अहः (षडहः) a period of six days. -आननः, -वक्त्रः, -वदनः (षडाननः, षड्वक्त्रः, षड्वदनः) epithets of Kārtikeya; षडाननापीतपयोधरासु नेता चमूनामिव कृत्तिकासु R. 14. 22. -आम्नायः (षडाम्नायः) the six-fold Tantra. -ऊर्मिः the six waves of existence. -ऊषणम् (षडूषणम्) six spices taken collectively; षड्कोले समरिचं षडूषणमुदाहृतम्. -ऋतुः m. pl. the six seasons (i. e. वसन्त, ग्रीष्म, वर्षा, शरद्, हेमन्त and शिशिर). -कर्ण a. (षट्कर्ण) heard by six ears; i. e. by a third person other than the speaker and the person spoken to; told to more than one listener (as a counsel, secret &c.); षट्कर्णो भिद्यते मन्त्रः Pt. 1. 99. (-र्णः) a kind of lute. -कर्मन् n. (षट्कर्मन्) 1 the six acts or duties enjoined on a Brāhmaṇa; they are अध्यापनमध्ययनं यजनं याजनं तथा । दानं प्रतिग्रहश्चैव षट्कर्माण्यग्रजन्मनः ॥ Ms. 10. 75. -2 the six acts allowable to a Brāhmaṇa for his subsistence :- उच्छं प्रतिग्रहो भिक्षा वाणिज्यं पशुपालनम् । कृषिकर्म तथा चेति षट्कर्माण्यग्रजन्मनः ॥ -3 the six acts that may be performed by means of magic :- शान्ति, वशीकरण, स्तम्भन, विद्वेष, उच्चाटन and मारण. -4 the six acts belonging to the practice of Yoga :- धौतिर्बस्ती तथा नेती

नौलिकी (नौलिकः) चाटकस्तथा । कपालभाती चैतानि षट्कर्माणि समाचरेत् ॥ (-m.) 1 a Brāhmaṇa skilled in the above six acts. -2 one well-versed in the Tantra magical rites. -कोण a. (षट्कोण) hexangular. (-णम्) 1 a hexagon. -2 the thunderbolt of Indra. -3 a diamond. -गया the sixfold gāyā; गयागजो गयादित्यो गायत्री च गदाधरः । गया गयासुरश्चैव षड्गया मुक्तिदायकाः ॥ -गवम् (षड्गवम्) 1 a team or yoke of six oxen. -2 a yoke of six (sometimes after the names of other animals); i. e. हस्ति, अश्व, 'six elephants, horses &c.'. -गवीय a. drawn by six oxen; न यद्वहेच्छकटं षड्गवीयम् Mb. 8. 76. 17. -गुण a. (षड्गुण) 1 sixfold. -2 having six attributes. (-णम्) 1 an assemblage of six qualities. -2 the six expedients to be used by a king in foreign politics; see under गुण (21); cf. षाड्गुण्य also. -ग्रन्थः a kind of Karañja tree. -ग्रन्थि n. (षड्ग्रन्थि) the root of long pepper. -ग्रन्थिका (षड्ग्रन्थिका) zedoary (शठी). -चक्रम् (षट्चक्रम्) the six mystical circles of the body, i. e. मूलधार, स्वाधिष्ठान, मणिपूर, अनाहत, विशुद्ध and आज्ञास्थ. -चत्वारिंशत् (षट्चत्वारिंशत्) forty-six. -चरणः (षट्चरणः) -1 a bee. -2 a locust. -3 a louse. -जः (षड्जः) the fourth (or first according to some) of the seven primary notes of the Indian gamut; so called because it is derived from the six organs : नासां कण्ठमुरस्ताञ्ज जिह्वां दन्ताञ्च संस्पृशन् । षड्जः सञ्जायते (षड्भ्यः सञ्जायते) यस्मात्तस्मात् षड्ज इति स्मृतः ॥ it is said to resemble the note of peacocks; षड्जं रीति मयूरस्तु Nārada; षड्जसंवादिनीः कक्षाः द्विधा भिन्नाः शिखण्डिभिः R. 1. 39. -तन्त्री N. of the six philosophical systems. -त्रिंशत् f. (षट्त्रिंशत्) thirty-six; (षट्त्रिंश a. thirtysixth). -तिलिन् m. one performing six acts with sesamum seeds; तिलोद्वर्ती तिलस्नायी तिलहोमी तिलप्रदः । तिलमुक् तिलवापी च षट्तिली नावसीदति ॥ -दर्शनम् (षड्दर्शनम्) the six principal systems of Hindu philosophy; they are : सांख्य, योग, न्याय, वैशेषिक, मीमांसा and वेदान्त. (-नः) one conversant with the above six systems. -दीर्घः the six long vowels : आ, ई, ऊ, ऋ, ए, and औ. -दुर्गम् (षड्दुर्गम्) the six kinds of forts taken collectively; धन्वदुर्गं महीदुर्गं गिरिदुर्गं तथैव च । मनुष्यदुर्गं मृदुदुर्गं वनदुर्गमिति क्रमात् ॥ -नवतिः f. (षण्णवतिः) ninety-six. -पञ्चाशत् f. (षट्पञ्चाशत्) fifty-six. -पदः (षट्पदः) 1 a bee; न षट्कर्जं तद्यदलीनषट्पदं न षट्पदोऽसौ न जुगुञ्ज यः कलम् Bk. 2. 19; Ku. 5. 9; R. 6. 69. -2 a louse. -3 a verse consisting of six padas. 'अथितिः 1 the mango tree. -2 the Champaka tree. 'आनन्दवर्धनः the Aśoka or Kiñkirāta tree. 'ज्य a. having bees for the bow-string (as the bow of Cupid); प्रायश्चापं न वहति भयान्मन्मथः षट्पदज्यम् Me. 75. 'प्रियः the tree called नाग-केशर. -पदी (षट्पदी) 1 a stanza consisting of six lines. -2 a female bee. -3 a louse. -4 the six states ('योऽश्नायापिपासे शोकं मोहं जरां मृत्युमत्येति' इति श्रुत्युक्ताः Mb. 3. 314. 9 Com.): - hunger, thirst, sorrow, disordered intellect, old age and death; other version is: - कामक्रोधौ लोभमोहौ मदमानौ च षट्पदी । -पादः (षट्पादः) a bee. -प्रज्ञः (षट्प्रज्ञः) 1 one who is well acquainted with six

subjects i. e. the four *Puruṣārthas* or objects of human existence, the nature of the world, and the nature of the Supreme Spirit; धर्मार्थकाममोक्षेषु लोक-तत्त्वार्थयोरपि । षट्सु प्रज्ञा तु यस्यासौ षट्प्रज्ञः परिकीर्तितः ॥ -2 a lustful or licentious man. -3 a good-hearted neighbour. -विन्दुः (षड्विन्दुः) an epithet of Viṣṇu. -भागः (षड्भागः) a sixth part, one-sixth; तपःषड्भागमक्षयं ददत्यारण्यका हि नः S. 2. 14; Ms. 7. 131; 8. 33. -भाववादिनः a maintainer of the theory of the six भावः (i. e. द्रव्य, गुण, कर्मन्, सामान्य, विशेष and समवाय). -भुजः a. (षड्भुजः) 1 six-armed. -2 six-sided, hexagonal. (-जः) a hexagon. (-जा) 1 an epithet of Durgā. -2 the water-melon. -मतस्थापकः (षण्मतस्थापकः) N. of Śaṅkarāchārya. -मासः (षण्मासः) a period of six months. -निचयः a. one who has a store (of food) sufficient for six months; Ms. 6. 18. -मासिकः a. (षण्मासिकः) half-yearly, occurring every six months. -मुखः (षण्मुखः) an epithet of Kārtikeya; स गुणानां बलानां च षण्णां षण्मुख-विक्रमः R. 17. 67; Mv. 1. 33. (-जा) a water-melon. -रसम्, -रसाः (m. pl.) (षड्भूषम् &c.) the six flavours taken collectively; see under रस. -रात्रम् (षड्रात्रम्) a period of six nights. -रेखा (षड्रेखा) a water-melon. -वर्गः (षड्वर्गः) 1 an aggregate of six things. -2 especially, the six enemies of mankind; (also called षड्विघ्नः); कामः क्रोधस्तथा लोभो मदमोहौ च मत्सरः; कृतारिषड्वर्गजयेन Ki. 1. 9; व्यजेष्ट षड्वर्गम् Bk. 1. 2. -3 the five senses and Manas. -विंशम् N. of a Brāhmaṇa belonging to the Sāma Veda. -विंशतिः f. (षड्विंशतिः) twenty-six; (षड्विंशतित्वं) twenty-sixth. -विधः (षड्विधः) a. of six kinds, sixfold; षड्विधं बलमादाय प्रतस्थे दिग्भिर्गोषया R. 4. 26. -शास्त्रिनः m. one conversant with the six Śāstras or darśanas. -षष्टिः f. (षट्षष्टिः) sixty-six. -सप्ततिः (षट्सप्ततिः) seventy-six.

षट्कः a. 1 Sixfold. -2 Bought for six &c.; P. V. 1. 22. -कः Six. -कम् 1 An aggregate of six; मासषट्क, पूर्वषट्क, उत्तरषट्क &c. -2 The six passions collectively viz. काम, मद, मान, लोभ, हर्ष, and रूपा).

षड्धा See षोढा.

षष्टिः f. Sixty; Ms. 3. 177; Y. 3. 84. -तमः sixtieth. -Comp. -तन्त्रम् the doctrine of 60 conceptions (of the Sāṃkhya philosophy). -भागः an epithet of Śiva. -मत्तः an elephant who has reached the age of sixty and is in rut at that time. -योजनी f. a journey or extent of sixty *Yojanas*. -संवत्सरः a period of sixty years. -हायनः 1 an elephant (sixty years old). -2 a kind of rice.

षष्टिकः a. Bought with sixty. -कः, -का A kind of rice of quick growth; घृतक्षीरसमायुक्तं विधिवत् षष्टिकौदनम् Mb. 13. 64. 14.

षष्टिक्यम् A field sown with the above kind of rice.

षष्ठः a. (-ष्टी f.) Sixth, the sixth; षष्ठे तु क्षेत्रजस्यांशं प्रदद्यात् पैतृकादन्तम् Ms. 9. 164; 7. 130; षष्ठे भागे V. 2. 1; R. 17. 78; षष्ठे काले मयाऽऽहारः प्राप्तोऽयमनुजस्तव Mb. 3. 180. 16. -Comp. -अंशः 1 a sixth part in general. -2 particularly, the sixth part of the produce of fields &c., which the king takes from his subjects as land-tax; ऊधस्यमिच्छामि तवोप-भोक्तुं षष्ठांशमुर्व्या इव रक्षितायाः R. 2. 66; (the different kinds of produce, to the sixth part of which a king is entitled, are specified in Ms. 7. 131-132). -वृत्तिः a king (entitled to the sixth part of the produce); षष्ठांशवृत्तेरपि धर्म एषः S. 5. 4. -अन्नम् the sixth meal. -कालः taking food once in three days, as an expiatory act; षष्ठाक्ष-कालता मासं संहिताजप एव वा Ms. 11. 200.

षष्ठी 1 The sixth day of a lunar fortnight. -2 The sixth or genitive case (in gram.). -3 An epithet of Durgā in the form of Kātyāyanī, one of the 16 divine mothers. -4 A goddess worshipped on the sixth day of child-birth (Mar. सटवाई); गणेशं जन्मदां षष्ठीं देवीं जीवन्तिकामपि Śiva B. 6. 48. -Comp. -तत्पुरुषः the genitive Tatpuruṣa compound, one in which, when dissolved, the first member usually stands in the genitive case. -पूजनम्, -पूजा worship of the goddess षष्ठी performed on the sixth day after a woman's delivery.

पहसानुः 1 A peacock. -2 A sacrifice. -a. Full of forgiveness; L. D. B.

षाद् ind. A vocative particle; interjection of calling.

षादकौशिकः a. (-की f.) Incased or enveloped in six sheaths.

षादपौरुषिकः a. (-की f.) Belonging to six generations (पुरुष).

षाडवः 1 Passion, sentiment. -2 Singing, music. -3 (In music) A *Rāga* in which six of the seven primary notes are used; औडवः पञ्चभिः प्रोक्तः स्वरैः षड्भिस्तु षाडवः । -4 Confectionery, sweetmeats; Suśr.

षाडविकः A confectioner.

षाड्गुण्यम् [षड् गुणा एव ष्यञ्] 1 The collection of six qualities. -2 Six expedients to be used by a king, six measures of royal policy; षाड्गुण्यसमुद्देशः Kau. A. 6; षाड्गुण्यमुपयुञ्जीत शक्त्यपेक्षी रसायनम् Śi. 2. 93; see under गुण also; षाड्गुण्यस्य प्रयोगेण तत्तन्मन्त्रबलेन च Śiva B. 11. 3. -3 Multiplication of anything by six. -4 Six properties. -Comp. -प्रयोगः employment of the six expedients or measures of royal policy.

षाण्मातुरः [षड् मातरोऽस्य] Having six mothers, an epithet of Kārtikeya.

षाण्मासिकः a. (-की f.) 1 Six monthly, half-yearly. -2 Six months old; भौतिकानां षाण्मासिकानाम् Vb. 1. 17.

षाष्ट (-ष्टी *f.*) Sixth.

पिङ्गः 1 A lustful or libidinous man, libertine, lecher. -2 A gallant, an inconsistent lover (विट); पिङ्गैरगद्यत ससंभ्रममेव काचिन् Si. 5. 34.

पुः Delivery, child-bearing.

प्रेयः = निषेधः q. v.; प्रायेण मुनयो राजन् निवृत्ता विधिषेधतः Bhāg. 2. 1. 7.

षोडश *a.* Having six teeth (indicating a particular period of life).

षोडशन *num. a.* (pl.) Sixteen. -Comp. -अंशुः the planet Venus. -अङ्ग *a.* having 16 parts or ingredients. (-ङ्गः) a kind of perfume. -अङ्गुलक *a.* having the breadth of 16 fingers. -अङ्घ्रिः a crab. -अर्चिस *m.* the planet Venus. -आवर्तः a conch-shell. -उपचार *m.* pl. the sixteen ways of doing homage to a deity &c.; they are thus enumerated : आसनं स्वागतं पादमर्घ्यमाचमनीयकम् । मधुपर्कचर्मस्नानं वसनाभरणानि च । गन्ध-पुष्पे धूपदीपौ नैवेद्यं वन्दनं तथा ॥ -कलाः the sixteen digits of the moon, thus named : अमृता मानदा पूषा तुष्टिः पुष्टी रतिर्धृतिः । शशिनी चन्द्रिका कान्तिर्ज्योतिस्ना श्रीः प्रीतिरेव च । अङ्गदा च तथा पूर्णामृता षोडश वै कलाः ॥ -भुजा a form of Durgā. -मातृका *f.* pl. the sixteen divine mothers; they are : गौरी पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया । देवसेना स्वधा स्वाहा मातरो लोकमातरः । शान्तिः पुष्टिर्धृतिस्तुष्टिः कुलदेवात्म-देवताः ॥

षोडश *a.* (-शी *f.*) Sixteenth; केशान्तः षोडशे वर्षे ब्राह्मणस्य विधीयते Ms. 2. 65, 86.

षोडशधा *ind.* In sixteen ways.

षोडश(शि)क *a.* (-की *f.*) Consisting of sixteen parts, sixteenfold; षोडशिको देवतोपचारः; षोडशकस्तु विकारः Śāh. K. 3.

षोडशिन *m.* A modification of the Agniṣṭoma sacrifice. -Comp. -ग्रहः a libation made at the above sacrifice.

षोडा *ind.* In six ways. -Comp. -न्यासः the six ways of touching the body with mystical texts. -मुखः 'six-faced', N. of Kārtikeya; षोडा जनोर्जनितषोडामुखः सामिति षोडा स हाटकगिरेः Aśvad. 7.

षोदत् *m.* A young ox with six teeth.

षुभ्रुमः 1 The moon. -2 Light. -3 Water. -4 Thread. -5 Auspiciousness.

षिष्ट 1, 4 P. (ष्टीवति, ष्टीव्यति, ष्टूत) 1 To spit, eject saliva from the mouth. -2 To sputter; Bk. 12. 18.

ष्टीवनम्, ष्टेवनम् 1 Spitting out; Bhāg. 5. 5. 30. -2 Saliva, spittle.

ष्टूत *p. p.* Spit, ejected.

ष्वक्क, ष्वस्क्-ष्क् 1 Ā. (ष्वक्ते, ष्वस्क्-ष्क्ते) To go, move.

स

स *ind.* A prefix substituted for सह or सम्, सम, तुल्य, or सदृश and एक or समान, and compounded with nouns to form adjectives and adverbs in the sense of (a) with, together with, along with, accompanied by, having, possessed of; सपुत्र, सभार्य, सतृष्ण, सधन, सरोषम्, सक्रोपम्, सहृदि &c.; (b) similar, like; सधर्मन् 'of a similar nature'; so सजाति, सवर्ण; (c) same; सोदर, सपक्ष, सपिण्ड, सनाभि &c. -*m.* 1 A snake. -2 Air, wind. -3 A bird. -4 Short name for the musical note षड्ज q. v. -5 N. of Śiva. -6 Of Viṣṇu. -7 (In prosody) A foot consisting of two short syllables followed by a long one. -8 God; L. D. B. -सा The goddess Lakṣmī. -सम् 1 Knowledge. -2 Meditation. -3 A carriage-road. -4 A fence, an enclosure.

संयः A skeleton.

संयज् 1 U. 1 To adore, worship; समयष्टास्त्रमण्डलम् Bk. 15. 96. -2 To consecrate, dedicate.

सं. इ. को. ... १९९

संयत् 1 Ā. 1 To struggle, contend; देवासुरा ह वै यत्र संयतिरे Ch. Up. 1. 2. 1. -2 To form or be formed in rows. -3 To agree, coincide.

संयत् *f.* A battle, war, fight; यः संयति प्राप्तापिनाकिलीलः R. 6. 72; 7. 39; 18. 21; Ki. 1. 19; Śi. 16. 15. -Comp. -वरः a king, prince. -वाम *a.* uniting all that is pleasant.

संयत्त *p. p.* 1 Ready, prepared; संयत्तो भव सत्यमस्ति भवतः सत्यं मनुष्यो भवान् Mv. 5. 51. -2 Being on guard.

संयन्त्रित *a.* Held in, stopped.

संयम् 1 P. 1 To restrain, curb, check, control, govern, subdue (Ātm.) (as passions &c.); असंयतात्मनो योगो दुष्प्राप इति मे मतिः Bg. 6. 36; Ms. 2. 100. -2 To bind, imprison, fasten, confine; वानरं मा न संयसीः Bk. 9. 50; M. 1. 7; R. 3. 20, 42. -3 To gather (Ātm.); व्रीहीन् संयच्छते Sk. -4 To shut, close; सर्वद्वाराणि संयम्य मनो हृदि निरुध्य च Bg. 8. 12. -5 To hold together, hold fast. -6 To guide or

drive (as horses). -7 (a) To collect. (b) To bind or tie into a knot (as hair); संयम्यमानशिखण्डः V. 5. -8 To keep in order. -9 To present with, give to. -10 To press close to or against; Suśr.

संयत *p. p.* 1 Restrained, curbed, subdued. -2 Tied up, bound together. -3 Fettered. -4 Captive, imprisoned, a prisoner; न संयतस्तस्य बभूव रक्षितुः R. 3. 20. -4 Ready. -5 Arranged; see यम् with सम्. -तः 1 One who has restrained his passions, an ascetic. -2 N. of Śiva. -**Comp.** -अक्ष *a.* one whose eyes are closed. -अञ्जलि *a.* one who has folded his hands in supplication. -आत्मन् *a.* self-subdued, self-controlled; ऋषयः संयतात्मानः फलमूल-निलशनाः Ms. 11. 236. -आहारः *a.* temperate in eating. -उपस्कर *a.* one who has a well-regulated house, whose house-furniture is kept in good order. -चेतस्, -मनस् *a.* controlled in mind. -प्राण *a.* one whose breath is suppressed. -मैथुन *a.* one who abstains from sexual intercourse. -वस्त्र *a.* having the clothes fastened. -वाच् *a.* silent, taciturn, one who has held his tongue.

संयतिः Penance, self-castigation.

संयत्वर *a.* Silent.

संयन्तृ *m.* One who restrains, a restrainer, curber.

संयमः Restraint, check, control; श्रोत्रादीनीन्द्रियाण्यन्ये संयमाभिषु जुहति Bg. 4. 26, 27; so संयमधनः &c. -2 Concentration of mind, a term applied to the last three stages of Yoga; संयमाश्चानुशंस्यं च परस्वादानवर्जनम् Mb. 14. 18. 16; धारणाध्यानसमाधित्रयमन्तरङ्गं संयमपदवाच्यम् Sarva. S.; Ku. 2. 59. -3 A religious vow. -4 Religious devotion, practice of penance; अस्मान् साधु विचिन्त्य संयमधनान् S. 4. 17. -5 Humanity, feeling of compassion. -6 Any religious act on the day preceding a vow or course of penance. -7 Destruction of the world; यच्चेदं प्रभवः स्थानं भूतानां संयमो यमः Mb. 12. 238. 20; पुरा स्वयंभूरपि संयमा-म्भस्युदीर्णवातोर्मिरवैः कराले Bhāg. 6. 9. 24. -8 Closing (of the eyes). -9 Effort, exertion.

संयमनम् 1 Restraining, checking. -2 Drawing in; S. 1. -3 Binding, tying up; U. 1; अलकसंयमनादिव लोचने हरति मे हरिवाहनदिङ्मुखम् V. 3. 6. -4 Confinement. -5 Self-denial, control. -6 A religious vow or obligation. -7 A square of four houses. -नः One who restrains or regulates, a ruler. -नी N. of the city of Yama. सा च संयमनी नूनं सदा सुकृतिनां गतिः Mb. 7. 72. 44; Bhāg. 10. 89. 42; खण्डिताः खड्गधाराभिर्ययुः संयमिनीं पुरीम् Śiva B. 27. 32.

संयमित *p. p.* 1 Restrained. -2 Bound, fettered. -3 Detained. -4 Assembled, collected. -5 Clapsed (in the arms). -6 Piously disposed. -तम् Subduing (the voice).

संयमिन *a.* One who curbs or restrains, controlling. -*m.* One who controls or subdues his passions, a sage.

an ascetic; या निश्चा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी Bg. 2. 69; R. 8. 11.

संया 2 P. 1 To go or proceed together; यथा प्रयान्ति संयान्ति स्रोतोवेगेन बालकाः Bhāg. 6. 15. 3. -2 To go away, depart, walk away; गृहीत्वैतानि संयाति वायुर्गन्धानिवाशयात् Bg. 15. 8. -3 To go to, go or enter into; तथा शरीराणि विहाय जीर्णान्यन्यानि संयाति नवानि देही Bg. 2. 22. -4 To reach or attain to. -5 To assemble, meet. -6 To fight. -7 To be directed towards, aim at.

संयात्रा 1 Voyage by sea. -2 Travelling together.

संयानः A mould. -नम् 1 Going along with, accompanying. -2 Travelling, proceeding. -3 Carrying out a dead body; प्रातःकालं नरपतेः कुरु संयानमुत्तमम् Rām. 2. 76. 2. -4 A vehicle, waggon, car; वेहेलोकस्य संयानं गच्छस्व विगतज्वरः Rām. 7. 41. 8. -5 Keeping in action, driving (a horse); पश्य मे ह्यसंयाने शिर्षां केशवनन्दन Mb. 3. 19. 5.

संयाम See संयम.

संयावः A kind of cake of wheaten flour; वृथा कुर-संयावं पायसापूपमेव च Ms. 5. 7; Bhāg. 11. 27. 34.

संयुज्ज I. 7 U. 1 To join together, connect, unite. -2 To endow or furnish with. -3 To form an alliance. -4 To place or fix in, set in. -II. 4 A. To unite; संयुज्यन्ते वियुज्यन्ते तथा कालेन देहिनः Bhāg. 6. 15. 3. -*pass.* 1 To be united with; संयोज्यसे स्वेन वपुर्महिम्ना R. 5. 55. -2 To be married to; यादृग्गुणेन भर्त्रा स्त्री संयुज्येत यथाविधि Ms. 9. 22. -3 To have sexual intercourse. -4 To be supplied or furnished with. -*Caus.* 1 To unite, join; संयोजयति विधैव नीचगापि नरं सरित् H. 1. -2 To harness, yoke. -3 To prepare, equip (an army). -4 To furnish, endow or supply with, provide with; बुद्ध्या संयोजयन्ति तम् Pt. 2. -5 To fasten or fix on. -6 To throw, discharge, shoot (a missile). -7 To use, employ. -8 To appoint (to an office), entrust with. -9 To perform, accomplish. -10 To be absorbed in, meditate upon.

संयुक्त *p. p.* 1 Joined, connected, united. -2 Blended, mixed, mingled. -3 Accompanied by. -4 Possessed of, endowed with. -5 Consisting of. -6 Devoted, attached to; प्रजापालनसंयुक्तो न रागोपहितेन्द्रियः Rām. 2. 2. 44. -7 Related (संबन्धिनः); संयुक्त एकदुःखश्च वीर्यवांश्च महीपतिः Mb. 5. 151. 9. -8 Married to; अक्षमाला वसिष्ठेन संयुक्ताऽधमयोनिजा Ms. 9. 23. -तम् -*ind.* Jointly, together.

संयुगः 1 Conjunction, union, mixture. -2 Fight, war, battle, contest; संयुगे सांयुगीनं तमुद्यतं प्रसहेत कः Ku. 2. 57; R. 9. 19. -3 Contact, nearness; आगमिष्यति नो नूनं धार्तराष्ट्रस्य संयुगे Mb. 7. 16. 41. -**Comp.** -गोष्पदम् 'a contest in a cow's footstep' i. e. an insignificant or trifling quarrel; cf. the English phrase 'a storm in a tea-pot'. -मूर्धन *m.* the front of the battle.

संयुज् *a.* 1 Connected, relating to; संयुजा च सह मेदिनीपतिम् Si. 14. 55. -2 Possessed of or endowed with good qualities. -जा Union, connection; न पारयेऽहं निरवद्य-संयुजाम् Bhāg. 10. 33. 22.

संयोगः 1 (*a.*) Conjunction, union, combination, junction, association, intimate union; संयोगो हि वियोगस्य संसृचयति संभवम् Subhāṣ. (*b.*) Endowment with, possession of. -2 Conjunction (as one of the 24 guṇas of the Vaiśeṣikas). -3 Addition, annexation. -4 A set; आभरणसंयोगाः Māl. 6. -5 Alliance between two kings for a common object. -6 (In gram.) A conjunct consonant; हलोऽनन्तराः संयोगः P. I. 1. 7. -7 (In astr.) The conjunction of two heavenly bodies. -8 An epithet of Śiva. -9 (In phil.) Contact (direct material). -10 Carnal contact. -11 Matrimonial relation. -12 Agreement of opinion. -13 Sum, total amount. -Comp. -पृथक्त्वम् severalty of conjunction. This circumstance accounts for one and the same thing being नित्य as well as नैमित्तिक. In one case it would be नित्य, in the other it would be नैमित्तिक; (एकस्य तूभयत्वे संयोगपृथक्त्वम् MS. 4. 3. 5; न संयोगपृथक्त्वात् MS. 12. 1. 24.); e. g. दधि is नित्य in दध्ना जुहोति, but नैमित्तिक in दध्ना इन्द्रियकामस्य जुहुयात्. This न्याय is discussed and established in MS. 4. 3. 5-7. -विधिः the Vedānta, propounding the union of जीव and ब्रह्म; Mb. 12. 200. 11 (com.). -विभागाः (*m. pl.*) conjunctions and disjunctions; यदि शब्दं संयोगविभागा एवाभिव्यज्जन्ति न कुर्वन्ति etc.; ŚB. on MS. 1. 1. 13. -विरुद्धम् any eatables causing disease by being mixed.

संयोगिन *a.* 1 United, conjoined. -2 Joining. -3 Married.

संयोजनम् 1 Union, conjunction. -2 Copulation, sexual union.

संयुत *p. p.* 1 Joined, united together, connected. -2 Endowed or furnished with.

संयुतिः 1 (In math.) The total of two numbers or quantities. -2 The conjunction of planets.

संयोधः Fight, battle.

संरक्ष् 1 P. 1 To protect. -2 To ward off, prevent.

संरक्षः, संरक्षा Protection, care, preservation.

संरक्षकः A keeper, guardian.

संरक्षणम् 1 Protection, preservation. -2 Charge, custody. -3 Prevention; Susr.

संरञ्ज् 4 U. 1 To be dyed or coloured, to redden. -2 To be affected with any passion. -Caus. 1 To dye, colour. -2 To please, satisfy, gratify.

संरक्त *p. p.* 1 Coloured, red. -2 Impassioned, fired with passion; कामभोगाभिसंरक्तो मैथुनापोपचक्रमे Rām. 7. 26. 41. -3 Angry, irritated, inflamed with anger. -4 Enamoured, charmed. -5 Charming, beautiful.

संरागः 1 Colouring. -2 Passion, affection; पश्य लक्ष्मण संरागस्तिर्यग्योनिगतेष्वपि Rām. 4. 2. 42; स्त्रीनामपि शक्ताः स्थ संरागे किं पुनर्नृणाम् Bu. Ch. 4. 12. -3 Rage, anger.

संरम्भ 1 *Ā.* 1 To become agitated, be overwhelmed or affected. -2 To be exasperated or furious, be enraged or irritated (mostly in *p. p.*); संरब्धसिंहप्रहृतं वहन्ति R. 16. 16. -3 To seize, catch hold of (Ved.). -4 To fear; प्रवृत्तं रज इत्येव तन्न संरम्भ्य चिन्तयेत् Mb. 12. 194. 32.

संरब्ध *p. p.* 1 Excited, agitated; कुरवोऽपि सुसंरब्धाः शस्त्रविद्यामदर्शयन् Bm. 1. 662. -2 Inflamed, exasperated, enraged, furious; संरब्धेन शिवेन ते प्रतिभटाः केचिच्च बन्दीकृताः Śiva B. 22. 72. -3 Augmented. -4 Swallowed. -5 Overwhelmed. -6 Closely joined, hand in hand; पवमानेन स्तोष्यमाणाः संरब्धाः सर्पन्ति Ch. Up. 1. 12. 4. -Comp. -नेत्र *a.* having swollen eyes. -मान *a.* one whose pride is excited.

संरम्भः 1 Beginning. -2 Turbulence, impetuosity, violence; न संरम्भेण सिध्यन्ति सर्वेऽर्थ्याः सान्त्वया यथा Bhāg. 8. 6. 24; हन्त वर्धते ते संरम्भः Ś. 7. -3 Agitation, excitement, flurry; अवृष्टिसंरम्भमिवाम्बुवाहम् Ku. 3. 48; Māl. 6. 10. -4 Energy, zeal, ardent desire; अन्योन्यजयसंरम्भो ववृधे वादिनोरिव R. 12. 92. -5 Anger, rage, wrath; प्रणिपातप्रतीकारः संरम्भो हि महात्मनाम् R. 4. 64; 12. 36; V. 2. 21; 4. 28; Ku. 3. 76. -6 Pride, arrogance; संरम्भो हि सपत्नीत्वादकुं कुन्तिस्तुतां प्रति Mb. 1. 124. 6. -7 Swelling with heat and inflammation. -8 Hatred; संरम्भभययोगेन विन्दते तत्सरूपताम् Bhāg. 7. 1. 28. -9 Adopting hostile measures; त्वयाऽपि तस्मिन् संरम्भो न कार्यः Dk. 2. 3. -10 Intensity, high degree; निनादस्य च संरम्भो नैतदल्पं हि कारणम् Rām. 4. 15. 12. -11 The brunt (of battle); Raj. T. -Comp. -ताम्र *a.* red with fury. -दृश *a.* having angry eyes. -परुष *a.* harsh through rage. -रस *a.* excessively enraged. -रुक्ष *a.* exceedingly harsh; संरम्भरुक्षमिव सुन्दरि यद्यदासीत् V. 3. 20. -वेगः the impetuosity of anger.

संरम्भिन *a.* (-णी *f.*) 1 Excited, agitated, flurried; इति संरम्भिणो वाणीर्वलस्यालेख्यदेवताः Śi. 2. 67. -2 Angry, furious, enraged. -3 Proud, arrogant. -4 Ardently devoted, diligent; अमर्षो बलवान् पार्थः संरम्भी दृढविक्रमः Mb. 3. 48. 10.

संरम् 1 *Ā.* 1 To be delighted; भक्तस्य तत्र समरन्त ममापि वाचः Mv. 1. 7. -2 To have carnal pleasure.

संराध् 4 P. 1 To be accomplished or perfected. -2 To be acquired. -Caus. 1 To bring into harmony. -2 To agree about or upon (with acc.). -3 To propitiate, satisfy, conciliate; स्वयं संराध्येवं शतमखमखण्डेन तपसा Ki. 10. 63.

संराधनम् 1 Propitiation, conciliation, pleasing by worship. -2 Accomplishing. -3 Profound or deep meditation.

संराद्धिः Accomplishment, success.

संरावः, संरावणम् 1 Clamour, tumult, uproar. -2 Sound or noise in general; युवियद्रामिनी तारसंरावविहृतश्रुतिः Ki. 15. 43.

संरिहाणम् Affectionately licking (as a cow licking her calf); वत्समिव मातरा संरिहाणे Rv. 3. 33. 3.

संरुण *p. p.* Shattered, broken to pieces.

संरुजनम् Pain, ache.

संरुद्ध 7 U. 1 To obstruct, detain, stop; स चेत्तु पथि संरुद्धः पशुभिर्वा रथेन वा Ms. 8. 295. -2 To impede, obstruct, prevent; संरुद्धचेष्टस्य R. 2. 43. -3 To hold fast, enchain; तृणमिव लघु लक्ष्मीर्नैव तान् संरुणद्धि Bh. 2. 17. -4 To seize upon, grasp, catch hold of; अजाविके तु संरुद्धे वृकैः पाले त्वनायति Ms. 8. 235. -5 To besiege, blockade, invest. -6 To cover up, conceal. -7 To withhold, refuse.

संरुद्ध *p. p.* 1 Checked, impeded, opposed. -2 Blocked up, filled up. -3 Blockaded, invested, besieged. -4 Covered over, concealed. -5 Refused, withheld. -6 Hindered, stopped (movement); फाल्गुनो गात्रसंरुद्धो देवदेवेन भारत Mb. 3. 39. 62. -7 Imprisoned; मोचयामास राजन्यान् संरुद्धा मागधेन ये Bhāg. 10. 72. 49. -Comp. -चेष्ट *a.* one whose motion is impeded.

संरोधः 1 Complete obstruction or impediment, hindrance, prevention, check; पयःसंरोधकूलकपः Māl. 5. 19. -2 Blockade, siege. -3 Bond, fetter. -4 Imprisonment; दुःखामाः शुष्कवदनाः संरोधपरिकर्षिताः Bhāg. 10. 73. 2. -5 Decrease, lessening; संरोधादायुषस्त्वेते व्यस्यन्ते द्वापरे युगे Mb. 12. 238. 14. -6 Suppression, destruction. -7 Throwing, sending forth.

संरोधनम् 1 Obstructing, stopping. -2 Fettering, confining.

संरुद्ध 1 P. 1 To grow, increase. -2 To grow over, heal; see रुद्ध.

संरुद्ध *p. p.* 1 Grown together. -2 Cicatrized, healed; as in संरुद्धव्रण. -3 Shot forth, sprouted, budded, germinated; हर्म्यग्रसंरुद्धतृणाङ्कुरेषु R. 6. 47. -4 Firmly grown, striking firm root. -5 Bold, confident. -6 Crowdy; संरुद्धकक्ष्यां बहुलां स्वमन्तःपुरमाविशत् Rām. 3. 54. 13. -7 Deeply set, sunk; ततो मामतिविश्वस्तं संरुद्धशरविक्षतम् Mb. 3. 174. 1.

संरोहणम् 1 Growing over. -2 Healing. -3 Sowing, planting; नवसंरोहणशिलस्तहरिव सुकरः समुद्धतुम् M. 1. 8.

संरोषित *p. p.* 1 Spread over. -2 Besmeared.

संलक्ष 10 U. 1 To observe, perceive, see, notice; आश्चर्यदर्शनः संलक्ष्यते मनुष्यलोकः Ś. 7; संलक्ष्यते न च्छिदुरोऽपि हारः R. 16. 62 'is not noticed or known'; 8. 42. -2 To test, prove, determine; हेमः संलक्ष्यते ह्यमौ विशुद्धिः श्यामिकापि वा R. 1. 10. -3 To hear, learn, understand. -4 To characterize, distinguish.

संलक्षणम् Marking, distinguishing or characterizing.

संलग्न *p. p.* 1 Closely attached, stuck together, united with, adhering to. -2 Come to blows or close contest.

संलग्न 1 P. 1 To talk, converse; संलग्नतो जनसमाजात् Dk. -2 To name, call.

संलापः 1 Conversation, chat, discourse. -2 Especially familiar or confidential talk, secret conversation. -3 (In dramas) A kind of dialogue; संलापः स्याद्गभीरो-क्तिर्नाभावसमाश्रया S. D. 6. 131.

संलापक *n.* A kind of minor drama, said to be of a controversial kind; see S. D. 6-291.

संललित *p. p.* Fondled, caressed.

संलिख 6 P. 1 To scratch, scrape. -2 To write, inscribe. -3 To play upon (a musical instrument).

संलीढ *p. p.* Licked up; enjoyed, tasted.

संली 4 A. 1 To cling, adhere or stick to. -2 To lie down or settle upon, alight. -3 To lurk. -4 To melt away. -5 To go or enter into.

संलयः 1 Lying down, sleep. -2 Dissolution. -3 Universal destruction (प्रलय). -4 A nest; विश्रान्तः संहत्य पक्षौ संलयायैव प्रियते Bri. Up. 4. 3. 19.

संलयनम् 1 Adhering or clinging to. -2 Dissolution. -3 Lying down, sleep.

संलीन *p. p.* 1 Clung, adhered to. -2 Joined together. -3 Hidden, concealed. -4 Cowering down. -5 Contracted, shrunk. -Comp. -कर्ण *a.* with the ears hanging down. -मानस *a.* depressed in mind, in drooping spirits.

संलुङ् 1 P. To stir, agitate. -10 U. or Caus. 1 To shake, stir about, move to and fro; यत्र संलुङ्गिता लुब्धैः प्रायशो धर्मसेतवः Mb. 12. 287. 44. -2 To confound, disturb, perplex.

संलुडनम् Disturbing, confusing.

संलुलित *a.* 1 Agitated, confused; Rām. -2 Come into contact with; Ch. P.

संलेपः Mud, dirt.

संवत् *ind.* 1 A year. -2 Especially a year of the Vikramāditya era (commencing 56 years before the Christian era).

संवत्सरः [संवसन्ति ऋतवोऽत्र संवत्सरन् Tv.] 1 A year; न ह पुरा ततः संवत्सर आस Bri. Up. 1. 2. 4. -2 A year of Vikramāditya's era. -3 N. of Śiva. -4 The first year in the cycle of five years. -Comp. -करः an epithet of Śiva. -निरोधः Imprisonment for a year; वैश्यः सर्वस्वदण्डः स्यात् संवत्सरनिरोधतः Ms. 8. 375. -अमि *a.* re.

volving in a year, completing one revolution in a year (said of the sun). -मुखी the tenth day in the light half of the month ज्येष्ठ. -रयः a year's course.

संवद् 1 P. 1 To talk to, address; मैतस्मिन् संवदिष्टा अतिष्टा: Bri. Up. 2. 1. 2. -2 To speak together, converse, discourse. -3 To resemble, tally with, correspond to, be like (with instr.); अस्य मुखं सीताया मुखचन्द्रेण संवदत्येव U. 4; अहो संवदन्त्यक्षराणि Mu. 5. -4 To name, call. -5 To agree, accord, consent. -6 To coincide, fit together (so as to give one sense). -Caus. 1 To consult, hold consultation (with instr.); as in मोहूर्तिकैः सह संवाद्यताम्. -2 To cause to sound, play upon (a musical instrument). -3 To declare (truly or sincerely); संवाद्य रूपसंख्यादीन् स्वामी तद्द्रव्यमर्हति Ms. 8. 31.

संवदनम्, -ना 1 Conversing, talking together. -2 Communication of tidings. -3 Examination, consideration. -4 Subduing or overpowering by magic or charms. -5 A charm, an amulet. -6 A message.

संवादः 1 Speaking together, conversation, dialogue, colloquy; सङ्कतसंवादेऽपि प्रथत इह चामुत्र च शुभम् Mv. 1. 12. -2 Discussion, debate. -3 Communication of tidings. -4 Information, news. -5 Assent, concurrence. -6 Likeness, agreement, similarity, correspondence; तद्वित्वाऽमृतसंवादं तस्मादेतौ मताविह Mb. 12. 167. 24; रूपसंवादाच्च संशयादनया पृष्ठः Dk.; (नादः) चित्ताकर्षी परिचित इव श्रोत्रसंवाद-मेति Māl. 5. 20. -7 Meeting, encounter; यदच्छासंवादः किमु किमु गुणानामतिशयः U. 5. 16. -8 A cause, law-suit.

संवादिन् a. 1 Speaking, conversing. -2 Like, similar, resembling, corresponding to; षड्जसंवादिनीः केका: R. 1. 39; अस्मदज्ञसंवादिन्याकृतिः U. 6.

संवाच्यम् The art of conversation (one of the 64 Kalās).

संवाचदूक a. Extremely similar, having a close resemblance; अनुम्बदस्याः स मुखेन्दुबिम्बं संवाचदूकश्रियमम्बुजानाम् N. 22. 104.

संवन्नम् 1 Subduing or overpowering by magical rites or drugs. -2 A charm, an amulet (for propitiating god); न हीदृशं संवन्नं त्रिषु लोकेषु विद्यते। दया मैत्री च भूतेषु दानं च मधुरा च वाक् ॥ Mb. 1. 87. 12. -3 Gaining, acquiring; कोशसंवन्ने दाने ... Mb. 5. 148. 9. -4 Fondness, love.

संवर्गः Ved. 1 Plunder, spoil. -2 An epithet of Agni. -a. Gathering, collecting; वायुर्वाव संवर्गः Ch. Up. 4. 3. 1. -Comp. -विद्या (in phil.) the science of resolution or absorption.

संवर्गणम् Attracting, winning (friends); Dk. 2. 8.

संवर्जनम् 1 Appropriating to oneself. -2 Consuming, devouring.

संवर्मय् To shield; तत्तादृशेन वपुषाज्ञ मदङ्गमेतत् संवर्मय स्मर-शराः प्रतियान्नु मोघाः। Rām. ch. 5. 65.

संवलनम् 1 Combination, junction, union. -2 Being mixed or charged with; अद्य विधिरशनिशशधरमयूखसंवलनमनु-कुस्ते Māl. 10. 11; 9 13.

संवलित p. p. 1 Met together, mingled, mixed; (चाष-च्छद) च्छायासंवलितैर्विवर्तिभिरिव प्रान्तेषु पर्यावृताः Māl. 6. 5. -2 Sprinkled with; आश्लिष्टवत्यमृतसंवलितैरिवाङ्गैः Māl. 4. 8. -3 Connected, associated. -4 Broken; उदितोपलस्रखलनसंवलितः (ध्वनयः) Ki. 6. 4. -5 Surrounded, encompassed. -6 Possessed of.

संवलित a. Overrun. -तम् A sound; घृत्कारसंवलितम् Māl. 5. 19.

संवस् 1 P. 1 To live, dwell. -2 To live with, associate; न संवसेच्च पतितैर्न चाण्डालैर्न पुल्कसैः Ms. 4. 79; Y. 3. 15. -3 To spend, pass (time). -Caus. To accommodate, lodge, furnish with lodging.

संवासः 1 Dwelling together. -2 Association, company; प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणः संवासतो जायते Pt. 1. 250. -3 Domestic intercourse. -4 A house, dwelling. -5 An open space (for meeting or recreation); शृण्वन् वाचो मनुष्याणां ग्रामसंवासवासिनाम् Rām. 2. 49. 4. -6 Cohabitation, sexual intercourse; व्रात्यया सह संवासे Ms. 8. 373.

संवसथः A place where people live together, a village, an inhabited place.

संवह 1 P. 1 To carry or bear along, drag. -2 To carry together. -3 To rub, press. -4 To show, display. -5 To take a wife, marry. -6 To soothe. -Caus. 1 To rub or press together, shampoo; संवाहयामि चरणान्वुत पद्म-ताम्रौ S. 3. 20. -2 To assemble, collect. -3 To drive (a carriage). -4 To marry, take a wife. -5 To carry away, drive along, impel; सोऽपि संवाहते लोके तृष्ण्या परय कौतुकम् Pt. 5. 15.

संवहः N. of the third of the seven courses or Mār-gas of the wind; see वायु.

संवहनम् 1 Guiding, conducting. -2 Showing, displaying.

संवाहः 1 Bearing or carrying along. -2 Pressing together. -3 Shampooing, stroking gently. -4 A servant employed to rub and shampoo the body. -5 A market-place. -6 A park for recreation.

संवाहकः A shampooer; see संवाह (4) above.

संवाहनम्, -ना 1 Carrying or bearing a burden. -2 Shampooing; gentle rubbing; अशिथिलपरिरम्भेर्दत्तसंवाहनानि U. 1. 24. -3 Bearing along, propelling; पौरस्त्यो वा सुख-यति मरुत् साधुसंवाहनाभिः Māl. 9. 25.

संवाहित p. p. Moved; प्रयत्नसंवाहितपीवरोरुभिः Ki. 8. 31.

संवासित a. 1 Made fragrant, scented, perfumed. -2 Made fetid, having an offensive or foul smell (as a breath).

संविक्तम् What is separated or individualized.

संविज् 7 P., 6 A. 1 To shake. -2 To be agitated, tremble with fear; श्रुत्वा जरां संविविजे महात्मा Bu. Ch. 3. 34.

संविघ्न p. p. 1 Agitated, excited, disturbed, distracted, flurried; as in संविघ्नमानसः; विसृज्य सशरं चापं शोक-संविघ्नमानसः Bg. 1. 47; किमरिवधसंविघ्नो बहिर्दुर्योधनो ययौ Mb. 3. 10. 39. -2 Terrified, frightened. -3 Moving to and fro; पूररेचकसंविघ्नवलिबल्लुगुदलोदरम् Bhāg. 4. 24. 51; 12. 9. 24.

संविज्ञात p. p. Universally known, generally recognised or allowed.

संविज्ञानम् 1 Agreement, consent. -2 Thorough understanding. -3 Perception, knowledge.

संविद् I. 2 P. 1 To know, be aware of; संवित्तः सह-युधानौ तच्छक्तिं खरदूषणौ Bk. 5. 37; 8. 17. -2 To recognize. -3 To investigate, examine. -4 To perceive, feel, experience. -5 To advise. -6 To come to an understanding, agree upon. -7 To think over, meditate. -II. 6 U. 1 To get, obtain. -2 To meet together. -Caus. 1 To make known, inform, announce. -2 To know, perceive, observe. -3 To cause to know or perceive; समवेद्यन्त च द्विषः Bk. 17. 63.

संवित्तिः f. 1 Knowledge, perception, consciousness, feeling; श्रस्त्वया सुखसंवित्तिः स्मरणीयाऽधुनातनी Ki. 11. 34; 16. 32. -2 Understanding, intellect. -3 Recognition, recollection. -4 Harmony (of feeling), mental reconciliation.

संविद् f. 1 Knowledge, understanding, intellect; यत्रेमे सदसद्रूपे प्रतिषिद्धे स्वसंविदा Bhāg. 1. 3. 33; असंविदानस्य ममेश संविदाम् Ki. 18. 42. -2 Consciousness, perception; त्वत्स्नेहसंविदवलम्बितजीवितानि Māl. 6. 13. -3 An agreement, engagement, contract, covenant, promise; स राजलोकः कृतपूर्वसंविद् R. 7. 31; ततो देवासुराः कृत्वा संविदं कृतसौहृदाः Bhāg. 8. 6. 32; Ms. 8. 5. -4 Assent, consent. -5 An established usage, a prescribed custom; रथस्थाः संविदं कृत्वा सुखां पृष्ट्वा च शर्वरीम् Mb. 12. 53. 20; प्रसादिनोऽनु-ज्झितगोत्रसंविदः Śi. 12. 35. -6 War, battle, fight. -7 A war-cry, watch-word. -8 A name, an appellation. -9 A sign, signal. -10 Pleasing, delighting, gratification; अनुयैः कृतमानसंविदः Śi. 16. 47. -11 Sympathy, participation. -12 Meditation. -13 Conversation; रहसि संविदो या हृदिस्पृशः Bhāg. 10. 31. 10. -14 Hemp. -15 Agreement of opinion; स्तुतीरलभमानानां संविदं वेदनिश्चितान् Mb. 12. 151. 6. -16 Acquaintance, friendship; संविदा देयम् T. Up. 1. 11. 3. -17 A plan, scheme. -18 News, tidings. -Comp. -व्यतिक्रमः breach of promise, violation of a contract.

संविदा An agreement or promise, covenant.

संविदात a. 1 Knowing, intelligent. -2 Harmonious.

संविदान a. Conversing; वागष्टमी ब्रह्मणा संविदानेति Bri. Up. 2. 2. 3.

संविदित p. p. 1 Known, understood. -2 Recognised. -3 Well-known, renowned. -4 Explored. -5 Agreed upon. -6 Advised, admonished; see विद् with सम्. -तम् An agreement.

संवेदः 1 Perception, knowledge, consciousness, feeling.

संवेदनम्, -ना 1 Perception, knowledge. -2 Sensation, feeling, experiencing, suffering; दुःखसंवेदनायैव रामे चैतन्यमार्पितम् U. 1. 48. -3 Giving, surrendering; सुलभेऽर्थ-लाभेषु परसंवेदने जनः Mu. 1. 25. -4 Betrayal.

संविद्य f. Arrangement, plan; रावणः संविद्यं चक्रे लङ्कायां शास्त्रनिर्मिताम् Mb. 3. 284. 2.

संविधा 3 U. 1 To do, act, perform, manage, make. -2 To dispose, arrange. -3 To set, place, put, lay. -4 To appoint. -5 To direct, order. -6 To attend to, mind. -7 To use, employ.

संविधा 1 Arrangement, preparation, plan; उद्भासितं मङ्गलसंविधाभिः संवन्धिनः सद्यः समाससाद R. 7. 16; 14. 17; किं नु खलु संविधा विहिता न वेति Chārudatta 1. -2 Mode of life, means of leading life; कल्पवित् कल्पयामास वन्यामेवास्य संविधाम् R. 1. 94.

संविधानम् 1 Arrangement, disposition; Māl. 6. -2 Performance. -3 Plan, mode. -4 A rite. -5 Arrange-ment of incidents (in a plot); Māl. 6. -6 Manage-ment; संविधानं च विहितं रथाश्च किल सज्जिताः Mb. 7. 75. 25.

संविधानकम् 1 Arrangement of incidents (in a plot), the plot of a drama &c.; अहो संविधानकम् U. 3. -2 A strange act, an unusual occurrence.

संविधिः Disposition, arrangement.

संविभज् 1 U. 1 To separate, divide. -2 To distribute, share with; स्निग्धजनसंविभक्तं हि दुःखं सह्यवेदनं भवति Ś. 4. -3 To share in common, admit (one) to a share; वित्तं यदा यस्य च संविभक्तम् Subhāṣ; भजे दमं संविभभाज साधून् Bu. Ch. 2. 33. -4 To bestow upon, give to.

संविभक्त p. p. Divided, separated; संविभक्ताश्च तुष्टाश्च गुरुवत्तेषु वर्तन्ते Mb. 3. 37. 6.

संविभागः 1 Partition, dividing. -2 A part, portion, share. -3 Bestowal; सत्यमार्जवमक्रोधः संविभागो दमः शमः Mb. 3. 259. 17.

संविभागिन् m. A partner, sharer, participator; असं-विभागी दुष्टात्मा ..... वर्जनीयो नराधिप Mb. 5. 38. 39.

संविभा 2 P. To meditate; Munda.

संविश 6 P. 1 To enter. -2 To sleep, lie down to rest; संविष्टः कुशशयने निशां निनाय R. 1. 95; क्रमेण सुप्तमवु

संविष्ट 2. 24; Ms. 4. 55; 7. 225. -3 To cohabit, have sexual intercourse with; षोडशर्तुनिशाः स्त्रीणां तस्मिन् युग्मासु संविष्टे Y. 1. 79; Ms. 3. 48. -4 To enjoy. -5 To engage oneself in; मनःसंस्पर्शजान् दृष्ट्वा भोगान् स्वप्स्यामि संविष्टान् Bhāg. 7. 13. 26; 9. 19. 20.

संविष्ट p. p. 1 Sleeping, lying down; R. 1. 95. -2 Entered together. -3 Seated together. -4 Dressed, clothed.

संवेशः 1 Sleep, retiring to rest; अथ प्रदोषे दोषज्ञः संवेशाय विशांपतिम् R. 1. 93. -2 A dream. -3 Cohabitation, copulation or a particular mode thereof. -4 A bed-chamber. -5 A chair, seat.

संवेशनम् 1 Coition, sexual union. -2 Going to bed; संवेशनोत्थापनयोः Pratimā. -3 A seat, bench.

संवीक्षणम् 1 Looking about in all directions, search, looking for anything lost. -2 Looking or gazing attentively.

संवीज् 10 P. 1 To fan; दिव्यस्त्रीकरचारुचामरमरुसंवीज्यमानः कदा Gaṅgāṣṭaka 4. -2 To cause to stand erect (the hair of the body).

संवीत p. p. 1 Clothed, dressed; पाण्डरांशुकसंवीतां शयानां प्रमदामिव Bu. Ch. 4. 49. -2 Covered over, coated, overlaid; येनैवाम्बरखण्डेन संवीतो निशि चन्द्रमाः Bh. 3. 15. -3 Adorned. -4 Invested, surrounded, shut in, hemmed; स्वर्णप्राकारसंवीता (लङ्का) Rām. 7. 5. 25. -5 Overwhelmed.

संवृ 1, 5, 9 U. 1 To hide, cover, conceal; मुहुरङ्गुलि-संवृताधरोष्ठम् S. 3. 24; R. 1. 20; 7. 30. -2 To suppress, restrain, oppose; ऊचे संवरिषीष्ठास्त्वं गच्छ शत्रोः पराक्रमम् Bk. 9. 27. -3 To shut up, close. -4 To contract, compress. -5 To secure. -6 To arrange, put in order. -7 To refuse, reject. -8 To select, choose. -Caus. 1 To cover. -2 To restrain. -3 To ward off, prevent, avert.

संवरः 1 Covering. -2 Comprehension. -3 Compression, contraction. -4 A dam, bridge, causeway. -5 A kind of deer. -6 N. of a demon; see संवर. -7 (With Jainas) Shutting out the external world. -8 Provision; Buddh. -रम् 1 Concealment. -2 Forbearance, self-control. -3 Water. -4 A particular religious observance (practised by Buddhists).

संवरणम् 1 Covering, screening. -2 Hiding, concealment; संवरणं हि तत् Mal. 1. -3 A pretext, disguise; see संवर also. -4 A secret.

संवारः 1 Covering, closing up. -2 Contraction of the throat &c. in the pronunciation of letters, obtuse articulation (opp. विवार q. v.). -3 Diminution. -4 Protecting, securing. -5 Arranging. -6 An obstacle, impediment; प्रत्यग्रापनीतसंयमनस्य भवतोऽल्लसुसंवारा गतिः Mk. 7. 6, 7.

संवृत p. p. 1 Covered, covered up; रजसा संवृतं तेन नष्टज्यातिरभून्नमः Mb. 3. 11. 13; मुहुरङ्गुलिसंवृताधरोष्ठम् (मुखम्) S. 3. 24. -2 Hidden, concealed; न मदनो विवृतो न च संवृतः S. 2. 12; संवृते नरके घोरे पतितो नात्र संशयः Rām. 7. 53. 6. -3 Secret. -4 Closed, shut up, secured. -5 Retired, secluded. -6 Contracted, compressed. -7 Confiscated, sequestered. -8 Encompassed, surrounded; तथा स संवृतो धीमान् मृत्पिण्ड इव सर्वशः Mb. 3. 122. 4. -9 Filled with, full of. -10 Accompanied by; see वृ with सम्. -तम् 1 A secret or retired place, secrecy. -2 A mode of pronunciation. -Comp. -आकार a. one who conceals all outward manifestation of internal feeling, one who gives no clue to his internal thoughts. -मन्त्र a. one who keeps his plans secret; तस्य संवृतमन्त्रस्य R. 1. 20. -संवार्य a. one who conceals what ought to be concealed; नित्यं संवृतसंवार्यः Ms. 7. 102.

संवृतिः f. 1 Covering, covering up. -2 Concealment, suppression, hiding; वदति हि संवृतिरेव कामितानि Ki. 10. 44. -3 Secret purpose, covert design.

संवृत्त p. p. 1 Devoured, consumed. -2 Destroyed.

संवृत् 1 Ā. 1 To turn or go towards, approach. -2 To attack, assault (with acc.). -3 To be or become; ते यथोक्ताः संवृत्ताः Pt. 1. -4 To happen, take place, occur. -5 To be produced, arise, spring. -6 To be accomplished. -7 To be united, meet together. -8 To fall to the lot of. -9 To be fulfilled (as time); वसाचलेऽस्मिन् मृगराज-सेविते संवर्तयञ्छत्रुवधे समर्थः Rām. 4. 27. 48. -Caus. 1 To cast, throw. -2 To accomplish, fulfil; पश्येयमिति तस्याश्च कामः संवर्तयतामयम् Rām. 7. 46. 23. -3 To wrap up, envelop. -4 To crumble up. -5 To destroy, crush.

संवर्तः 1 Turning towards. -2 Dissolution, destruction; संवर्तमिः संदिद्युर्जयैव Abhiṣeka 1. 13. -3 The periodical destruction of the world; संवर्तप्रकटविवर्तसप्तपाथोनाथोर्षि-व्यतिकरविभ्रमप्रचण्डः Mv. 6. 26. -4 A cloud. -5 A cloud of a particular class (abounding in water). -6 N. of one of the seven clouds that rise at the dissolution of the world; तुल्याः संवर्तकाभ्रैः पिदधति गगनं पङ्क्तयः पक्षतीनाम् Nāg. 4. 22. -7 A year. -8 A collection, multitude. -9 Contraction; पर्यायात् क्षणदृष्टनष्टककुम्भः संवर्तविस्तारयोः Mv. 5. 1.

संवर्तकः 1 A kind of cloud. -2 The fire of destruction, the fire that is to destroy the world at the period of universal destruction; इतोऽपि बडवानलः सह समस्तसंवर्तकैः Bh. 2. 76. -3 Sub-marine fire. -4 N. of Balarāma. -कम् The plough of Balarāma.

संवर्तकिन m. N. of Balarāma.

संवर्तिः, संवर्तिका 1 The new leaf of a water-lily; समरेन्द्रेण वक्षसि तेन दत्ता संवर्तिका शैवलवलिचित्रा N. 8. 76. cf. कमलिनीसंवर्तिका, अम्भोजसंवर्तिका A. R. 2. 4, 5; राजीवसंवर्तिका A. R. 2. 70. -2 The petal near the filament. -3 The flame of a lamp &c.; (दीपादेः शिखा).

संवर्तित *p. p.* 1 Rolled up, enveloped. -2 Similar to the period of कल्पान्तः संवर्तितमिवाकाशं जलदैः सुमहाद्भुतैः Mb. 1. 26. 3.

संवृत्त *p. p.* 1 Become, happened, occurred; इदानीमस्मि संवृत्तः सचेताः प्रकृतिं गतः Bg. 11. 51. -2 Fulfilled, accomplished. -3 Collected, heaped together. -4 Past, gone. -5 Covered. -6 Furnished with. -**त्तः** N. of Varuṇa.

संवृत्तिः *f.* 1 Becoming, happening, occurrence. -2 Accomplishment.

संवृद्ध 1 **Ā.** 1 To grow up, increase, be developed. -2 To fulfil, satisfy. -**Caus.** 1 To rear, nourish, cherish, bring up, foster; संवर्धितानां सुतनिर्विशेषम् R. 5. 6. -2 To plant. -3 To enlarge, augment. -4 To fulfil, satisfy.

संवर्धक *a.* (-**र्थिका** *f.*) 1 Causing complete growth or prosperity, augmenting. -2 Greeting, welcoming (guests &c.), hospitable.

संवर्धनम् 1 Bringing up, rearing, fostering. -2 Complete growth, thriving.

संवर्धित *p. p.* 1 Brought up, bred, reared; संवर्धितानां सुतनिर्विशेषम् R. 5. 6. -2 Increased.

संवृद्ध *p. p.* 1 Full-grown, increased, augmented. -2 Grown tall or high, big, large. -3 Prospering, blooming, flourishing.

संवृद्धिः 1 Full growth. -2 Might, power.

संवेगः 1 Agitation, flurry, excitement; हृन्मर्मभेदिपतदुत्कटककपत्त्रसंवेगतक्षणकृतस्फुटदङ्गमङ्गा Mv. 1. 39. -2 Violent speed, impetuosity, vehemence; कुतश्चित् संवेगात् प्रचल इव शल्यस्य शकलः U. 2. 26; Māl. 5. 6. -3 Haste, speed. -4 Agonising pain, poignancy.

संवेष्टित = संवर्धित; Māl. 5. 19 (v. 1.).

संव्यस् (सं+वि+अस् 4 P.) To compose, bring together; व्यासः पुराणसूत्रं तत् संव्यस्य विपुलं महत् Brav. P. (ब्रह्मखण्ड) 1. 62; सर्वं कथय संव्यस्य ब्रह्मखण्डमनुत्तमम् *ibid.* 2. 1.

संव्यवहारः 1 Duty, business; संव्यवहारात् शौचं मैत्रतां दृढभक्तिं च परीक्षित Kau. A. 1. 9. -2 Mercantile transaction, calling, trade; अपि प्रचीयन्ते संव्यवहाराणां वृद्धिलाभाः Mu. 1; see व्यवहार.

संव्यूहः Combination, arrangement; वद नः सर्गसंव्यूहं गार्भस्वेदद्विजोद्धिदाम् Bhāg. 3. 7. 27.

संव्ये 1 U. 1 To clothe, put on clothes. -2 To surround, enclose.

संव्यानम् 1 Covering, wrapping. -2 Cloth, vesture, garment. -3 An upper garment; संव्यानानामन्तकान्तःपुरस्य Si. 18. 69.

संशप्तकः [संभ्यक् शप्तमङ्गीकारो यस्य कप् Tv.] 1 A warrior sworn never to recede from a contest and kept to

prevent the flight of others; संशप्तकानिहतानर्जुनेन तदा नाशंसे विजयाय संजय Mb. 1. 1. 189. -2 A picked warrior. -3 A brother in arms. -4 A conspirator who has taken an oath to kill another.

संशब्दः Mention, reference; परिजनानुरागविरचितशबल-संशब्द... Bhāg. 5. 3. 6.

संशब्दनम् 1 Making a sound. -2 Praising. -3 Calling out to. -4 Referring to.

संशम 4 P. 1 To be calm. -2 To be allayed or extinguished, disappear; सत्त्वं संशम्यतीव मे Bk. 18. 28. -3 To be removed. -**Caus.** 1 To mitigate. -2 To settle, decide; बुद्ध्या संशमयन्ति नीतिकुशलाः साम्नेव ते मन्त्रिणः Pt. 1. 376. -3 To end, kill.

संशमः Complete ease, comfort.

संशमनम् 1 Pacification. -2 A sedative.

संशरणम् 1 Commencement of a combat, attack, charge. -2 Seeking refuge.

संशित *p. p.* 1 Sharpened, aroused; ततस्ते सूदिताः सर्वे मम बाणाः सुसंशिताः Mb. 5. 180. 22. -2 Sharp, acute. -3 Thoroughly completed, effected, accomplished. -4 Decided, well-ascertained, determined, certain. -5 Effecting, diligent in performing. -6 Firmly adhering to (a vow); उपोष्य संशितो भूत्वा हित्वा वेदकृताः श्रुतीः Mb. 12. 265. 7. -**Comp.** -**आत्मन्** *a.* one whose mind is thoroughly matured or disciplined. -**व्रत** *a.* one who has fulfilled his vow.

संशी 2 **Ā.** 1 To waver, be in doubt or suspense, be uncertain or irresolute; संशय्य कर्णादिषु तिष्ठते यः Ki. 3. 14, 42.; Bv. 2. 115. -2 To lie down for rest, sleep.

संशयः 1 Doubt, uncertainty, irresolution, hesitation; मनस्तु मे संशयेमव गाहेत Ku. 5. 46; त्वदन्यः संशयस्यास्य छेत्ता न ह्युपपद्यते Bg. 6. 36. -2 Misgiving, suspicion. -3 Doubt or indecision (in Nyāya), one of the 16 categories mentioned in the Nyāya philosophy; एकधर्मिकविरुद्धभावाभावप्रकारकं ज्ञानं संशयः; it is also regarded as one of the two kinds of अयथार्थज्ञान. -4 Danger, peril, risk; न संशयमनारुह्य नरो भद्राणि पश्यति H. 1. 7; याता पुनः संशयमन्यथैव Māl. 10. 13; Ki. 13. 16; Ve. 6. 1. -5 Possibility. -6 A subject of dispute or controversy; अमिहोत्रादहमभ्यागताऽस्मि विप्रर्षभाणां संशयच्छेदनाय Mb. 3. 186. 22. -**Comp.** -**आक्षेपः** a particular figure of speech ('removal of doubt'); किमयं शरदम्भोदः किंवा हंसकदम्बकम् । स्तं नूपुरसंवादि श्रूयते तन्न तोयदः ॥ इत्ययं संशयाक्षेपः संशयो यन्निवार्यते । Kāv. 2. 163-4. -**आत्मन्** *a.* doubting, sceptical. -**आपन्न**, -**उपेत**, -**स्थ** *a.* doubtful, uncertain, irresolute. -**उपमा** a comparison expressed in the form of a doubt; किं पद्ममन्तर्भ्रान्तालं किं ते लेलिङ्गं मुखम् । मम दोषायते चित्तमितीयं संशयोपमा ॥ Kāv. 2. 26. -**गत** *a.* fallen into danger; S. 6. -**छेदः** solution of a doubt, decision. -**छेदिन्** *a.* clearing all doubt, decisive; S. 3.

संशयान, संशयालु, संशयित् *a.* Doubtful, irresolute, uncertain, wavering.

संशयित *a.* Doubtful, uncertain. -2 Doubtful, questioned. -3 Risked, hazarded, endangered, exposed to peril or danger; संशयितजीविता ते शरीरावस्था *Mal.* 2. -तम् Doubt, uncertainty.

संशीतिः *f.* Doubt; न हि मे संशीतिरस्या दिव्यतां प्रति *K.* 132.

संशीलनम् 1 Regular practice. -2 Frequent intercourse with.

संशुद्ध 4 *P.* To be completely purified. -*Caus.* 1 To purify completely. -2 To clear, pay off (expenses). -3 To correct, rectify. -4 To examine, inquire into, investigate. -5 To clear, secure (a road against attack); संशोधय त्रिविधं मार्गम् *Ms.* 7. 185.

संशुद्ध *p. p.* 1 Completely purified, pure; त्रिवर्गभय-संशुद्धान् (अमात्यान्) *Kau.* A. 1. 10; प्रयत्नाद्यतमानस्तु योगी संशुद्ध-कित्विषः *Bg.* 6. 45. -2 Polished, refined. -3 Expiated. -4 Acquitted (of crime or debt). -5 Searched, tried, examined; वेषाभरणसंशुद्धाः स्पृशेयुः सुसमाहिताः *Ms.* 7. 219.

संशुद्धिः *f.* 1 Complete purification; अभयं सत्त्वसंशुद्धि-ज्ञानयोगव्यवस्थितिः *Bg.* 16. 1. -2 Cleansing or purifying in general. -3 Correction, rectification. -4 Clearance. -5 Acquittance (of debt). -6 Purity, cleanness.

संशोधनम् Purification, cleanness &c.

संशून *p. p.* Much swelled, swollen.

संश्रुत् *n.* Trick, jugglery, illusion. -*m.* A juggler.

संशयान *p. p.* 1 Contracted, shrunk up. -2 Frozen, congealed. -3 Rolled up. -4 Collapsed.

संश्रि 1 *U.* 1 To have recourse to, resort, fly to for refuge or shelter. -2 To lean or rest on, depend on; न खलु बहिरुपाधीन् प्रीतयः संश्रयन्ते *U.* 6. 12; *Mal.* 1. 24. -3 To attain to, approach. -4 To obtain; संश्रयत्येव तच्छीलं नरोऽल्पमपि वा बहु *Ms.* 10. 60. -5 To serve, wait upon. -6 To join, unite with. -7 To approach for sexual union.

संश्रयः 1 A resting or dwelling place, residence, habitation; त्वं सदा संश्रयः शैल स्वर्गमार्गाभिकाङ्क्षिणाम् *Mb.* 3. 42. 22; परस्परविरोधिन्योरेकसंश्रयदुर्लभम् *V.* 5. 24; *R.* 6. 41; oft. at the end of comp. in this sense and translated by 'residing with', 'relating or pertaining to', 'with reference to'; ज्ञातिकुलैकसंश्रयाम् *S.* 5. 17; नौसंश्रयः *R.* 16. 57; *U.* 3. 17; मनोरथोऽस्याः शशिमौलिसंश्रयः *Ku.* 5. 60; द्विसंश्रयां प्रीतिमवाप लक्ष्मीः 1. 43; एकार्थसंश्रयमुभयोः प्रयोगम् *M.* 1. -2 Seeking protection or shelter with, fleeing for refuge, forming or seeking alliance, leaguering together for mutual protection; one of the 6 *gūṇas* or expedients in politics; see under गुण also; संश्रयवृत्तिः *Kau.* A. 7; *Ms.* 7. 160. -3 Resort, refuge, asylum, protection, shelter; अनपायिनि

सं. इ. को. ... २००

संश्रयदुमे गजभमे पतनाय वहरी *Ku.* 4. 31; *Me.* 17; *Pt.* 1. 22. -4 Attachment (for home, relatives &c.); तथा प्रयत्नं कुर्वीत यथा सुच्येत संश्रयात् *Mb.* 12. 293. 20. -5 A piece or portion belonging to anything. -*Comp.* -कृत, -कारित *p. p.* caused by alliance; यदि तत्रापि संपश्येदोषं संश्रयकारितम् *Ms.* 7. 176.

संश्रयणम् Attachment.

संश्रित *p. p.* 1 Gone to for refuge. -2 Supported, sheltered. -3 United, joined; चूतेन संश्रितवती नवमालिकेयम् *S.* 4. 13. -4 Clung to, embraced. -5 Inherent in, peculiar to. -तः A dependent, follower, servant.

संश्रु 5 *U.* 1 To listen to; संश्रुणोति न चोक्तानि *Bk.* 5. 19; 6. 5; (but *Ātm.* when used intransitively); हितात् यः संश्रुते स किंप्रभुः *Ki.* 1. 5. -2 To promise. -*Caus.* To tell, narrate, report.

संश्रवः 1 Hearing attentively; असंश्रवे चैव गुरोर्न किंचिदपि कीर्तयेत् *Ms.* 2. 203. -2 A promise, an agreement, engagement; पापं कृत्वेव किमिदं मम संश्रुत्य संश्रवम् *Rām.* 2. 14. 2.

संश्रवणम् 1 Hearing. -2 The ear. -3 The range of hearing.

संश्रवस् *n.* Perfect glory or renown.

संश्रुत *p. p.* 1 Promised, agreed to; देवानां समयस्त्वेष वसूनां संश्रुतो मया *Mb.* 1. 98. 22; द्विजस्य संश्रुतोऽर्थो मे जीव-यिष्यामि ते सुतम् *Rām.* 7. 76. 12. -2 Well-heard.

संश्लिष्ट 4 *P.* 1 To clasp or press together. -2 To adhere or cling to. -3 To join, unite. -*Caus.* To unite, join, connect together.

संश्लिष्ट *p. p.* 1 Clasped or pressed together, joined, united. -2 Embraced. -3 Adjoining, lying close or contiguous to. -4 Furnished or endowed with, having. -5 Related, connected together; यथा छायातपौ नित्यं सुसंबद्धौ परस्परम्। एवं कर्म च कर्ता च संश्लिष्टावितरेतरम् ॥ *Pt.* 2. 127. -6 Confused, indeterminate. -ष्टः A kind of pavilion. -ष्टम् A heap, mass, multitude.

संश्लेषः 1 Embracing; an embrace; वशिनां हि परपरि-ग्रहसंश्लेषपराङ्मुखी वृत्तिः *S.* 5. 28. -2 Union, connection, contact.

संश्लेषणम्, -णा 1 Pressing together. -2 Means of binding together. -3 Connection, tie, bond.

संश्रवस् See संश्रवत्

ससञ्ज *Pass.* To be attached or connected together, be joined or linked together; see संसक्त below.

संसक्त *p. p.* 1 Adhered or stuck together. -2 Adhering or clinging to, attached to, sticking close to. -3 Joined or linked together, closely connected; प्रान्तेषु संसक्तनमस्काखम् *Ku.* 3. 43; *R.* 7. 24. -4 Near, contiguous, adjoining. -5 Confused, mixed, mingled, blended;

मदमुखरमयूरीमुक्तसंस्कृतेकः Māl. 9. 5 ; कलिन्दकन्या मथुरां गताऽपि गङ्गोर्मिसंस्कृजलेव भाति R. 6. 48 ; Māl. 5. 11. -8 Intent on. -7 Endowed with, possessed of. -8 Fastened, restrained. -9 Given to the mundane pleasures. -10 Enamoured. -Comp. -चेतस्, -मनस् *a.* having the mind fixed or attached. -युग *a.* yoked, harnessed ; श्रीवाग्र-संस्कृत्युगैस्तुरङ्गैः Śi. 3. 68.

संसजमान *a.* 1 Adhering, sticking close together. -2 Hesitating, stammering (through sorrow) ; (उवाच) वाङ्मात्रेण न भावेन वाचा संसज्जमानया Rām. 2. 25. 39.

संसक्तिः *f.* 1 Close adherence, intimate union or junction ; संसक्तौ किमसुलभं महोदयानाम् Ki. 7. 27. -2 Close contact, proximity. -3 Intercourse, intimacy, intimate acquaintance ; संसक्तिं मृशमपि भूरिशोऽवधूतैः Śi. 8. 67. -4 Tying, fastening together. -5 Devotion, addiction (to anything).

संसद् 1, 6 P. 1 To sit down ; sit down together. -2 To be afflicted, be in distress. -3 To pine away.

संसद् *f.* 1 An assembly, meeting, circle ; संसत्सु जते पुरुषाधिकारे Ki. 3. 51 ; छात्रसंसदि लब्धकीर्तिः Pt. 1 ; R. 16. 24. -2 A court of justice ; अपह्वेऽधमर्णस्य देहीत्युक्तस्य संसदि Ms. 8. 52. -3 A multitude, number ; विविक्तदेशसेवित्व-मरतिर्जनसंसदि Bg. 13. 10.

संसदनम् Dejection, depression.

संसादः An assembly.

संसह *a.* Equal to, match for.

संसाध् *Caus.* 1 To be successful. -2 To accomplish, complete ; सर्वान् संसाधयेदर्शनाक्षिण्वन् योगतस्तनुम् Ms. 2. 100. -3 To secure, get, obtain. -4 To settle. -5 To regain ; यः स्वयं साधयेदर्थमुत्तमर्णोऽधमर्णिकात् Ms. 8. 50. -6 To cause to be settled or paid ; यदि संसाधयेत्तत्तु दर्पाहोमेन वा पुनः Ms. 8. 213. -7 To destroy, kill. -8 To extinguish.

संसाधनम् 1 Performance, accomplishment ; संसाधनार्थं प्रययुः क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभम् Mb. 5. 83. 32. -2 Preparation ; Kull. on Ms. 11. 95.

संसिध् 4 P. 1 To be made perfect. -2 To be fully accomplished or effected, to be well-performed. -3 To attain supreme felicity, to become happy ; जप्येनैव तु संसिध्येत् ब्राह्मणो नात्र संशयः Ms. 2. 87.

संसिद्ध *p. p.* 1 Fully accomplished, perfected. -2 One who has secured final emancipation. -3 Dressed, prepared (as food). -4 Healed, cured. -5 Clever, skilled. -Comp. -अर्थ *a.* one who has attained his goal.

संसिद्धिः *f.* 1 Completion, complete accomplishment or attainment ; स्वनुष्ठितस्य धर्मस्य संसिद्धिर्हरितोषणम् Bhāg. 1. 2. 13 ; Ku. 2. 63 ; Ms. 6. 29. -2 Absolution, final beatitude ; संसिद्धिं परमां गताः Bg. 8. 15 ; 3. 20. -3 Nature, natural disposition, state or quality. -4 A passionate

or intoxicated woman. -5 The last consequence, result. -6 The last decisive word.

संसुखित *p. p.* Perfectly delighted or gratified.

संसूच 10 U. 1 To indicate, forebode ; संयोगो हि वियोगस्य संसूचयति संभवम् Subhāṣ. -2 To inform, tell.

संसूचनम् 1 Showing plainly, proving. -2 Informing, telling. -3 Hinting, intimating ; अर्थस्य संसूचनम्. -4 Reproaching, accusing.

संसृ 1 P. 1 To go towards, approach. -2 To revolve, turn round. -3 To spread. -4 To move. -5 To go or flow together. -6 To go to, obtain ; पापान् संसृत्य संसारान् प्रेष्यतां यान्ति शत्रुषु Ms. 12. 70. -7 To come forth. -*Caus.* 1 To spread over, cause to move over. -2 To revolve or turn round ; जन्मवृद्धिद्वयैर्नित्यं संसारयति चक्रवत् Ms. 12. 124. -3 To put off, defer. -4 To use, employ.

संसरणम् 1 Going, proceeding, revolution. -2 The world, worldly life, mundane existence ; पुंसो भवेद्यर्हि संसरणापवर्गः Bhāg. 10. 40. 28 ; श्रीधर्मचण्डकरमण्डलभीष्मज्वाल-संसरणतापितमूर्तेः Bv. 4. 6. -3 Birth and re-birth. -4 The unresisted march of troops. -5 The commencement of battle. -6 A high way. -7 A resting-place for passengers near the gates of a city.

संसारः 1 Course, passage. -2 The course or circuit of worldly life, secular life, mundane existence, the world ; न स तत् पदमाप्नोति संसारं चाधिगच्छति Kath. 3. 7 ; असारः संसारः U. 1 ; Māl. 5. 30 ; संसारधन्वभुवि किं सारमामृशसि शंसाधुना शुभमते Aśvaḍ. 22 ; or परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते Pt. 1. 27. -3 Transmigration, metempsychosis, succession of births. -4 Worldly illusion. -5 The state (future) of life (गति) ; येन यस्तु गुणेनैषां संसारान् प्रतिपद्यते Ms. 12. 39. -Comp. -गमनम् transmigration ; संसारगमनं चैव त्रिविधं कर्मसंभवम् Ms. 1. 117. -गुरुः 1 an epithet of the god of love. -2 the preceptor of the world. -चक्रम् succession of births and deaths, metempsychosis. -पथः, -मार्गः 1 the course of worldly affairs, worldly life. -2 the vulva. -मोक्षः, -मोक्षणम् final liberation or emancipation from worldly life.

संसारिन् *a.* (-णी *f.*) Mundane, worldly, transmi-
gratory. -*m.* 1 A sentient being, creature. -2 The embodied spirit, individual soul (जीवात्मन्).

संसृतिः *f.* 1 Course, current, flow. -2 The worldly life, course of the world ; यर्हि संसृतिबन्धोऽयमात्मनो गुणवृत्तिदः Bhāg. 11. 13. 28. -3 Metempsychosis, transmigration ; किं मां निपातयसि संसृतिगर्तमध्ये Bv. 4. 32 ; Śi. 14. 63 ; cf. संसार. -4 The state or course (गति) ; एताः संसृतयः पुंसो गुणकर्म-निबन्धनाः Bhāg. 11. 26. 32.

संसृज् 6 P. 1 To mix, mingle, unite with, bring in contact with ; संसृज्यते सरसिजैररुणांशुभिर्नैः R. 5. 69 ; अस्ना रक्षः संसृजतात् Ait. Br. -2 To join, meet ; सौमित्रिणा तदनु

संसृजे R. 13. 73; Ku. 7. 74. -3 To create, form. -4 To endow or furnish with. -5 To embrace; स्वेदः स्वेदहस्य वियोगतापं निर्वापयिष्यन्निव संसिद्धोः N. 14. 21.

संसर्गः 1 Commixture, junction, union. -2 Contact, company, association, society; न संसर्गं व्रजेत् सद्भिः प्रायश्चित्तेऽकृते द्विजः Ms. 11. 47; संसर्गमुक्तिः खलेषु Bh. 2. 62; S. 1. 3. -3 Proximity, touch. -4 Intercourse, familiarity. -5 Copulation, sexual union; नानागन्धर्वमियुनैः पानसंसर्गकंकशैः Ram. 4. 67. 45; प्रत्याहारेण संसर्गान् ध्यानेनानीश्वरान् गुणान् Ms. 6. 72. -6 Co-existence, intimate relation. -7 Confusion. -8 A particular conjunction of celestial bodies. -9 A particular combination of two humours which produces diseases. -10 Point of intersection. -11 Duration; Mb. 3. -**Comp.** -**अभावः** one of the two main kinds of non-existence, relative non-existence, which is of three kinds : प्रागभाव antecedent, प्रवृत्ताभाव emergent, and अत्यन्ताभाव absolute, non-existence. -**दोषः** the fault or evil consequences resulting from association, especially with bad people. -**विद्या** 1 learning by social intercourse; Kau. A. 1. 12. -2 Social science.

संसर्गिन a. 1 United, associated with. -2 Keeping company with, familiar. -m. An associate, a companion.

संसर्गी (In medic.) Purification, purging.

संसर्जनम् 1 Commingling. -2 Leaving, abandoning. -3 Discharging, voiding. -4 Attracting, winning over.

संसृष्ट p. p. 1 Commingled, mixed or united together, conjoined. -2 Associated or connected together as partners. -3 Composed. -4 Reunited. -5 Involved in. -6 Created. -7 Cleanly dressed. -8 Accomplished, performed. -**ष्टम्** Intimacy, friendship. -**Comp.** -**भावः** near relationship, friendship. -**रूप** a. adulterated.

संसृष्टता, -त्वम् 1 Association, union. -2 (In law) Voluntary reunion in pecuniary interest of kinsmen (as of father and son or of brothers after the partition of property).

संसृष्टिः f. 1 Combination, union. -2 Association, intercourse, co-partnership. -3 Living in one family; see संसृष्टता (2) above. -4 A collection. -5 Collecting, assembling. -6 (In Rhet.) The combination or co-existence of two or more independent figures of speech in one passage; मिथोऽनपेक्षयैतेषां (शब्दार्थालंकाराणां) स्थितिः संसृष्टिरुच्यते S. D. 756.

संसृष्टिन् m. 1 A reunited kinsman. -2 A copartner.

संसृष्ट् 1 P. 1 To move; संसृष्ट्या सपदि भवतः स्रोतसि च्छाययासौ Me. 53. -2 To move along, flow.

संसर्पः 1 Creeping along, gliding or gentle motion. -2 The intercalary month occurring in a year in which there occurs a *Kṣāya-māsa* (क्षयमास),

संसर्पणम् 1 Creeping along. -2 Surprise, unexpected attack, sally.

संसर्पिन् a. Creeping along, moving or winding near; कपोलसंसर्पिशिखः स तस्या मुहूर्तकर्णोत्पलतां प्रपेदे Ku. 7. 81.

संसेकः Sprinkling, watering.

संसेव् 1 A. 1 To be associated with. -2 To wait upon, attend. -3 To refresh, fan. -4 To court, fondle (carnally). -5 To be addicted or devoted to.

संसेवा 1 Visiting, frequenting. -2 Use, employment. -3 Reverence, worship.

संस्कृ 8 U. 1 To adorn, grace, decorate; ककुभं समस्कुरुत माघवनीम् Si. 9. 25. -2 To refine, polish; वाग्येका समलंकरोति पुरुषं या संस्कृता धार्यते Bh. 2. 19; Si. 14. 50. -3 To consecrate by repeating Mantras; मन्त्रैस्तु संस्कृतानद्याच्छाश्वतं विधिमास्थितः Ms. 5. 36. -4 To purify (a person) by scriptural ceremonies, perform purificatory ceremonies over (a person); संस्कारोभयप्रतीत्या मैथिलेयौ यथाविधि R. 15. 31; Y. 2. 124. -5 To cultivate, educate, train; आर्योपदेशसंस्क्रियमाणमतयः Mu. 3. -6 To make ready, prepare, equip, fit out; जीवां भूयो रघुपतिवृषा स्पर्शतः संस्करोति Mv. 6. 37; Ms. 9. 279; Mu. 3. -7 To cook, dress (food). -8 To purify, cleanse. -9 To collect, heap together. -10 To construct, form well or thoroughly. -11 To accumulate; ये पक्षापरपक्षदोषसहिताः पापानि संस्कुर्वते Mk. 9. 4 (v. l.). -12 To correct (astronomically).

संस्करणम् 1 Preparing, putting together. -2 Cremating (a corpse).

संस्कृते m. 1 One who dresses, cooks, prepares &c.; Ms. 5. 51. -2 One who consecrates, initiates &c.; कष्टं सीतापि सुतयोः संस्कर्तारं न विन्दति U. 7. 13. -3 One who produces impression.

संस्कारः 1 Making perfect, refining, polishing; (मणिः) प्रयुक्तसंस्कार इवाधिकं बभौ R. 3. 18. -2 Refinement, perfection, grammatical purity (as of words); संस्कारवत्येव गिरा मनीषी Ku. 1. 28 (where Malli. renders the word by व्याकरणजन्या शुद्धिः); R. 15. 76. -3 Education, cultivation, training (as of the mind); निसर्गसंस्कारविनीत इत्यसौ नृपेण चक्रे युवराजशब्दभाक् R. 3. 35; Ku. 7. 10. -4 Making ready, preparation. -5 Cooking, dressing (as of food &c.). -6 Embellishment, decoration, ornament; स्वभावसुन्दरं वस्तु न संस्कारमपेक्षते Dri. S. 49; S. 7. 23; Mu. 2. 10. -7 Consecration, sanctification, hallowing; संस्कारो नाम स भवति यस्मिन्जाति पदार्थो भवति योग्यः कस्यचिदर्थस्य SB. on MS. 3. 1. 3. -8 Impression, form, mould, operation, influence; यन्त्रे भाजने लग्नः संस्कारो नान्यथा भवेत् H. Pr. 8; Bh. 3. 84. -9 Idea, notion, conception. -10 Any faculty or capacity. -11 Effect of work, merit of action; फलानुमेयाः प्रारम्भाः संस्काराः प्राक्तना इव R. 1. 20. -12 The self-reproductive quality, faculty of impression; one of the 24 qualities

or guṇas recognised by the Vaiśeṣikas; it is of three kinds : भावना, वेग, and स्थितिस्थापकता q. q. v. v. -13 The faculty of recollection, impression on the memory; संस्कारमात्रजन्यं ज्ञानं स्मृतिः T. S. -14 A purificatory rite, a sacred rite or ceremony; संस्कारार्थं शरीरस्य Ms. 2. 66; R. 10. 78; (Manu mentions 12 such Samskāras viz. 1. गर्भाधान, 2. पुंसवन, 3. सीमन्तोन्नयन, 4. जातकर्मन्, 5. नामकर्मन्, 6. निष्क्रमण, 7. अन्नप्राशन, 8. चूडाकर्मन्, 9. उपनयन, 10. केशान्त, 11. समावर्तन, and 12. विवाह; see Ms. 2. 26 &c.; some writers increase the number to sixteen). -15 Purification, purity. -16 A rite or ceremony in general. -17 Investiture with the sacred thread; मांसं मूत्रं पुरीषं च प्राश्य संस्कारमर्हति Mb. 12. 165. 76. -18 Obsequial ceremonies. -19 A polishing stone; संस्कारोलिखितो महामणिरिव क्षीणोऽपि नालक्ष्यते Ś. 6. 5 (where संस्कार may mean 'polishing' also). -Comp. -पूत a. 1 purified by sacred rites. -2 purified by refinement or education. -भूषणम् (speech) adorned by correctness. -रहित, -वर्जित, -हीन a. (a person of one of the three higher castes) over whom the purificatory ceremonies, particularly the thread-ceremony, have not been performed and who therefore becomes a Vratya or outcast; cf. व्रात्य. -शब्दः a word which gains its currency owing to संस्कार; संस्कारशब्दा एते आहवनीयादयः ŚB. on MS. 5. 3. 21.

संस्कारक a. Consecrating, purifying, refining &c.

संस्कारवस्त्वम् Refinement, elegance (of behaviour); संस्कारवत्त्वाद्रमयस्तु चेतः Ki. 17. 6.

संस्कृत p. p. 1 Made perfect, refined, polished, cultivated. -2 Artificially made, highly wrought, carefully or accurately formed, elaborated. -3 Made ready, dressed, prepared; cooked. -4 Consecrated, hallowed; संस्कृतश्चापि रामेण जगाम गतिमुत्तमाम् Rām. 4. 57. 11. -5 Initiated into worldly life, married. -6 Cleansed, purified. -7 Adorned, decorated. -8 Excellent, best. -तः 1 A word formed regularly according to the rules of grammar, a regular derivative. -2 A man of any one of the first three castes over whom all the purificatory rites have been performed. -3 A learned man. -तम् 1 Refined or highly polished speech, the Sanskrit language; संस्कृतं नाम दैवी वागन्वाख्याता महर्षिभिः Kāv. 1. 33. -2 A sacred usage. -3 An offering, oblation (mostly Vedic). -Comp. -आत्मन् 1 one who has received purificatory rites; याजनाभ्यापने नित्यं क्रियेते संस्कृतात्मनाम् Ms. 10. 110. -2 a sage. -उक्तिः f. 1 a polished word or language. -2 a Sanskrit word or expression.

संस्कृतिः 1 = संस्कार. -2 Preparation. -3 Perfection. -4 Determination. -5 (Modern usage) Civilization, culture.

संस्किया 1 A purificatory rite. -2 Consecration. -3 Obsequies, a funeral ceremony. -4 Preparation.

संस्तम्भ 5, 9 P. (caus. also) 1 To stop, restrain, control; प्रयत्नसंस्तम्भितविक्रियाणां कथंचिद्विशा मनसां बभूवुः Ku. 3. 34. -2 To paralyze, benumb; वृत्ति मोहेन संस्तम्भयतेन्द्रियाणाम् Ku. 3. 73. -3 To take heart or courage, cheer up, compose, collect (oneself); संस्तम्भ राम भद्रं ते मा शुचः पुरुषोत्तम Rām. 4. 1. 115; देवि संस्तम्भयात्मानम् U. 4. -4 To make firm or immoveable; एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्तम्भयात्मानमात्मना Bg. 3. 43. -5 To support, prop up. -6 To confirm, establish, corroborate.

संस्तब्ध p. p. Supported, confirmed &c.; see संस्तम्भ.

संस्तम्भः 1 Support, prop. -2 Confirming, strengthening, fixing. -3 Stop, stay. -4 Stupefaction, paralysis. -5 Obstinacy.

संस्तम्भनम् 1 An obstructive remedy. -2 Stopping, arresting.

संस्तु 2 P. 1 To praise. -2 To extol, celebrate. -3 To praise in chorus. -4 To be acquainted with, be familiar or intimate with (chiefly in p. p. in this sense); अनेकशः संस्तुतमप्यनल्पा नवं नवं प्रीतिरहो करोति Śi. 3. 31; Ki. 3. 2; see संस्तुत.

संस्तवः 1 Praise, eulogium; न वशं योषितो यान्ति न दानैर्न च संस्तवैः Pt. 4. 89. -2 Acquaintance, intimacy, familiarity; गुणाः प्रियत्वेऽधिकृता न संस्तवः Ki. 4. 25; नवैर्गुणैः संप्रति संस्तवस्थिरं तिरोहितं प्रेम घनागमभियः 4. 22; Śi. 7. 31. -3 Agreeing together, harmony. -Comp. -प्रीतिः love through acquaintance.

संस्तवान् a. 1 Praising properly. -2 Eloquent. -नः 1 A singer (उद्गातृ). -2 Joy, delight.

संस्तावः 1 Praise, celebration; स्वर्गसंस्तावं हि सामेति Ch. Up. 1. 8. 5. -2 Hymning in chorus. -3 The place which Brāhmanas repeating hymns and prayers occupy at a sacrifice; तयोरेष संस्तावो य एषोऽन्तर्हृदय आकाशः Bṛi. Up. 4. 2. 3.

संस्तुत p. p. 1 Praised, eulogized. -2 Praised together. -3 Agreeing together, harmonious. -4 Intimate, familiar; संकल्पनिर्वृतिषु संस्तुत एष दासः Māl. 7. 2. -5 Intended, aimed at; जयन्ति महतां संस्तुतापलापिन्यः कल्याणिन्यो नीतयः Māl. 10. 23/24. -6 Equal to; श्वविड्वराहोष्ट्रखरैः संस्तुतः पुरुषः पशुः Bhāg. 2. 3. 19.

संस्तुतिः f. Praise, eulogy.

संस्तृ -स्तृ 5, 9 U. 1 To spread, strew; प्रान्तसंस्तीर्णदर्भाः Ś. 4. 8. -2 To overspread.

संस्तारः 1 A bed, couch, layer; a bed of leaves &c.; नवपल्लवसंस्तरेऽपि ते R. 8. 57; नवपल्लवसंस्तरे यथा रचयिष्यामि तनुं विभावसौ Ku. 4. 34. -2 A sacrifice. -3 Propagation (of laws or customs).

संस्तारः 1 Spreading out, extension. -2 A bed, couch.

संस्तीर्ण a. Strewn, scattered; समिद्धन्तः प्रान्तसंस्तीर्णदर्भाः S. 4. 8.

संस्त्यायः 1 A collection, heap, an assemblage. -2 Vicinity. -3 Spreading, diffusion, expansion. -4 A house, residence, habitation; संस्त्यायमेव गच्छावः Mā. 1. 9. -5 Familiarity, familiar talk; Mv. 1.

संस्था 1 A. 1 To dwell or live in, stand close together; तीक्ष्णादुद्विजते मृदौ परिववत्रासान संतिष्ठते Mu. 3. 5. -2 To stand on. -3 To be, exist, live. -4 To abide by, obey, act up to; दारिद्र्यात् पुरुषस्य बान्धवजनो वाक्ये न संतिष्ठते Mk. 1. 36. -5 To be completed; सद्यः संतिष्ठते यज्ञस्तथाशौचमिति स्थितिः Ms. 5. 98 (= यज्ञपुण्येन युज्यते Kull.). -6 To come to an end, be interrupted; न तत् संस्थास्यते कार्यं दक्षेणोरीकृतं त्वया Bk. 8. 11. -7 To stand still, come to a stand (Paras.); क्षणं न संतिष्ठति जीवलोकः क्षयोदयाम्यां परिवर्तमानः Hariv. -7 To die, perish. -8 To agree, conform to. -9 To stand firmly. -10 To prosper, succeed. -Caus. 1 To establish, settle. -2 To place. -3 To compose, collect (oneself). -4 To subject, keep under control; विषयेषु च सज्जन्त्यः संस्थाप्या आत्मनो वशे (स्त्रियः) Ms. 9. 2. -5 To stop, restrain. -6 To kill. -7 To build (a town). -8 To restore. -9 To heap, store up. -10 To cremate.

संस्थ a. 1 Staying, abiding, lasting. -2 Dwelling, being, existing, situated (at the end of comp.); ज्वेनात्मनि संस्थेन सोऽसौ पूर्ण इवार्णवः Rām. 7. 36. 27; शिष्टा क्रिया कस्यचिदात्मसंस्था M. 1. 16; Ku. 6. 60; निसर्गभित्तिरुपदमेकसंस्थम् R. 6. 29; Mā. 5. 16. -3 Tame, domesticated. -4 Fixed, stationary. -5 Ended, perished, dead. -6 Come to an end, completed. -7 Manifested (व्यक्त). -स्थः 1 A dweller, an inhabitant. -2 A neighbour, countryman. -3 A spy.

संस्था 1 An assemblage, assembly. -2 Situation, state or condition of being; सुखं पृष्ट्वा प्रतिवेद्यात्मसंस्थाम् Mb. 5. 38. 2; विशुद्धविज्ञानघनं स्वसंस्थया Bhāg. 10. 37. 22. -3 Form, nature; तेषां संस्थां प्रमाणं च भूलोकस्य च वर्णय Bhāg. 3. 7. 27; पीडितो दुहितृशुल्कसंस्थया R. 11. 38. -4 Occupation, business, settled mode of life; लोकस्य संस्था न भवेत् सर्वं च व्याकुलीभवेत् Mb. 12. 56. 6; Bhāg. 10. 44. 48; पृथक्संस्थाश्च निर्ममे Ms. 1. 21. -5 Correct or proper conduct. -6 End, completion; संस्था हि क्रियां प्रति औदासीन्यं, व्यापारान्तरकरणं वा पूर्वस्मात् कर्मणः SB. on MS. 10. 6. 30. -7 Stop, stay. -8 Loss, destruction. -9 Destruction of the world. -10 Resemblance. -11 A royal decree or ordinance. -12 A form of Soma sacrifice; सोमस्तु रेतः सवनान्यवस्थितिः संस्थाविभेदास्तव देव धातवः Bhāg. 3. 13. 38. -13 Death, dying; फलसंस्था भविष्यामि कृत्वा कर्म सुदुष्करम् Mb. 3. 159. 13; संस्थां च पाण्डुपुत्राणां वक्ष्ये कृष्णकथोदयम् Bhāg. 1. 7. 12. -14 Manifestation, appearance. -15 Obligation or agreement (समय); कृतां संस्थामतिक्रान्ता भयात् प्रायमुपासिताः Rām. 4. 57. 18. -16 Cremation. -17 A spy. -18 Resembling. -Comp. -वृक्षः a pot-herb; Kau. A. 1. 20.

संस्थानम् 1 A collection, heap, quantity. -2 The aggregation of primary atoms. -3 Configuration, position; आकृतिरवयवसंस्थानविशेषः. -4 Form, figure, appearance, shape; स्त्रीसंस्थानं चाप्सरस्तीर्थमारादुक्षिप्येनां ज्योतिरेकं जगाम S. 5. 30; Ms. 9. 261; काचित् पुरुषवत् कृत्वा गतिं संस्थानमेव च Bu. Ch. 4. 42; Dk. 2. 3. -5 Construction, formation; यस्यावयवसंस्थानैः कल्पितो लोकविस्तरः Bhāg. 1. 3. 3. -6 Vicinity. -7 Common place of abode. -8 Situation, position. -9 Any place or station. -10 A place where four roads meet; संस्थानेषु च सर्वेषु पुरेषु नगरेषु च Mb. 12. 69. 7. -11 A mark, sign, characteristic sign. -12 Death. -13 The business of upkeeping the Government; व्यवहारसंस्थानम् Kau. A. 2. 7. -14 A part, division; षट्पदं नवसंस्थानं निवेशं चक्रिरे द्विजाः Mb. 14. 64. 10 (v. l.). -15 Beauty, splendour. -16 The system of disease. -a. Immovable (स्थावर); विज्ञातश्चासि लोकेषु त्रिषु संस्थानचारिषु Mb. 3. 217. 13 (com. संस्थानचारिषु स्थावरजज्ञेभ्यः).

संस्थापक a. Settling, establishing, arranging &c.

संस्थापनम् 1 Placing or keeping together, collecting. -2 Fixing, determining, regulating; कुर्वीत चैषां प्रत्यक्षमर्थसंस्थापनं नृपः Ms. 8. 402. -3 Establishment, confirmation; धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे Bg. 4. 8. -4 Restraining, curbing. -5 A statute, regulation. -ना 1 Restraining, curbing. -2 A means of calming or composing; संस्थापना प्रियतरा विरहातुराणाम् Mk. 3. 3.

संस्थापित p. p. 1 Collected. -2 Established, fixed. -3 Restrained, curbed, checked.

संस्थित p. p. 1 Being or standing together. -2 Being, staying; नियोगसंस्थित Pt. 1. 92. -3 Adjacent, contiguous. -4 Resembling, like. -5 Collected, heaped. -6 Settled, fixed, established. -7 Placed in or on, being in. -8 Stationary. -9 Stopped, completed, ended, finished; क्व न खलु संस्थिते कर्मणि आत्मानं विनोदयामि S. 3. -10 Dead, deceased; प्रमदामनु संस्थितः शुचा R. 1. 72; Ms. 3. 247. -11 Shaped, formed well; संस्थितदोर्विषाणः Rām. 3. 31. 46. -12 Frequented (as a place); तां श्वभिः खादयेद्राजा संस्थाने बहुसंस्थिते Ms. 8. 371. -तम् 1 State; एष योऽस्यति संप्रामे नाशयन् पूर्वसंस्थितम् Mb. 5. 171. 2. -2 Form, shape; वराहसंस्थितं भूतं मत्समीपं समागतम् Mb. 3. 167. 18.

संस्थितिः f. 1 Being together, staying with; यस्य मित्रेण संभाषा यस्य मित्रेण संस्थितिः H. 1. 36. -2 Contiguity, nearness, vicinity. -3 Residence, abode, resting-place; यथा नदीनदाः सर्वे सागरे यान्ति संस्थितिम्। तथैवाश्रमिणः सर्वे गृहस्थे यान्ति संस्थितिम्॥ Ms. 6. 90. -4 Accumulation, heap. -5 Duration, continuance; धर्मार्थकाममोक्षाणां प्राणाः संस्थितिहेतवः H. 1. 40. -6 Station, state, condition of life. -7 Restraint. -8 Death; अहो इमां को नु लभेत संस्थितिम् Bhāg. 3. 19. 27. -9 Destruction of the world. -10 Living in the same state; पुराणसंहिताप्रश्नो महापुरुषसंस्थितिः Bhāg. 12. 12. 8. -11 Attaching importance to; नैता रूपं परीक्षन्ते नासां वयसि संस्थितिः Ms. 9. 14. -12 Form, shape (स्वरूप); उत्सृज्य

सर्वतः सङ्गं विज्ञाताजितसंस्थितिः Bhāg. 1. 18. 3. -13 Constancy; नैन्यस्तु धुर्यो महतां संस्थित्याध्यात्मशिक्षया Bhāg. 4. 22. 49. -14 Standing or sitting on; केशभस्मनुपाङ्गारकपालेषु च संस्थितिम् Y. 1. 139.

संस्पृश 6 P. 1 To touch. -2 To sprinkle with water; अद्भिः खानि च संस्पृशेत् Ms. 2. 53. -3 To bring in contact with. -4 To rinse the mouth; अवतीर्य सरः स्वर्गां संस्पृष्टु-मुपचक्रमे Rām. 7. 77. 16. -5 To visit.

संस्पर्शः 1 Contact, touch, conjunction, mixture; ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते Bg. 5. 22. -2 Being touched or affected. -3 Perception, sense.

संस्पर्शी A kind of fragrant plant.

संस्पृष्ट p. p. 1 (a) Touched, brought into contact; (b) Affected, smit; यास्यत्यय शकुन्तलेति हृदयं संस्पृष्टमुक्कण्ठया S. 4. 5. -2 Mixed, mingled. -3 Defiled. -Comp. -मैथुना a seduced girl (unfit for marriage).

संस्फालः 1 A ram. -2 A cloud.

संस्फुट a. Blossomed, blown.

संस्फोटः, संस्फोटः, संस्फोटिः War, battle.

संस्मृ 1 P. 1 To remember, think of, call to mind; स्मर संस्मृत्य न शान्तिरस्ति मे Ku. 4. 17; राजन् संस्मृत्य संस्मृत्य संवादमिममद्भुतम् Bg. 18. 76-77; Ms. 4. 149. -2 To recollect fully. -Caus. To remind, put in mind of; (पातालं) मामय संस्मरयतीव भुजङ्गलोकः Ratn. 1. 13.

संस्मरणम् Remembering, calling to mind.

संस्मारणम् Counting over (cattle).

संस्मृतिः f. Remembrance, recollection; संस्मृतिर्भव भवत्यभवाय Ki. 18. 27.

संस्त्रवः, संस्त्रावः 1 Flowing, trickling, oozing; खड्गशक्ति-धनुर्गोहा नयः शोणितसंस्त्रवाः Rām. 7. 101. 6. -2 A stream. -3 The remains of a libation; हुत्वा मन्ये संस्त्रवमवनयति Bri. Up. 6. 3. 2. -4 A kind of offering or libation.

संहतलः The two hands with extended fingers joined together (=संघतलः).

संहन् 2 P. 1 To unite closely together, join together; हस्तौ संहत्य Ms. 2. 71; दूत एव हि संघते भिन्नत्येव च संहतान् 7. 66; see संहत. -2 To heap, collect, accumulate; तद्यदपांशर आसीत् समहन्यत Bri. Up. 1. 2. 2. -3 To contract, diminish. -4 To strike, kill, destroy. -5 To strike against each other, clash.

संहत p. p. 1 Struck together, wounded. -2 Closed, shut; मैथिलः श्रुतदेवश्च युगपत् संहताञ्जली Bhāg. 10. 86. 25. -3 Well-knit, firmly united. -4 Closely joined or allied; नसंहतास्तस्य नभिन्नवृत्तयः Ki. 1. 19. -5 Compact, firm, solid; ततो जज्ञे मांसपेशी लोहाष्टीलेव संहता Mb. 1. 115. 12. -6 Combined, joined, keeping together, being in a body, being very close; जालमादाय गच्छन्ति संहताः पक्षिणोऽप्यमी Pt. 2. 8; 5.

101; H. 1. 34. -7 Of one accord. -8 Assembled, collected. -9 Composite, compound (said of a kind of odour); इष्टश्चानिष्टगन्धश्च ..... संहतः स्निग्धः Mb. 12. 184. 28 (com. संहतश्चित्रगन्धोऽनेकद्रव्यकल्कगतः). -10 Strong-limbed, athletic. -11 Killed. -Comp. -जानु a. knock-kneed. -भ्रू a. knitting the eyebrows. -स्तनी a woman whose breasts are very close to each other. -हस्त a. holding each other by the hand.

संहतता, -त्वम् 1 Close contact, conjunction. -2 Compactness. -3 Agreement, union. -4 Harmony, concord.

संहतिः f. 1 Firm or close contact, close union; पयो-धरोत्सेधविशीर्णसंहतिः Ku. 5. 8. -2 Union, combination; संहतिः कार्यसाधिका; संहतिः श्रेयसी पुंसाम् H. 1. 32-33; cf. 'Union is strength'. -3 Compactness, firmness, solidity. -4 Bulk, mass; गुरुतां नयन्ति हि गुणा न संहतिः Ki. 12. 10. -5 Agreement, harmony. -6 A collection, heap, assemblage, multitude; वनान्यवाञ्चीव चकार संहतिः Ki. 14. 34, 27; 3. 20; 5. 4; Mu. 3. 2. -7 Strength. -8 The body. -9 A seam. -10 Thickening, swelling.

संहत्य (Abs. of सं+हन् 2P.) Together, simultaneously, all at a time; प्रधानभूते आख्यातार्थे संहत्य विशेषणं भवति परार्थे पुनर्वियुज्येति ŚB. on MS. 6. 4. 23.

संहननम् 1 Compactness, firmness; तत्कार्मुकं संहननोप-पन्नम् Mb. 1. 187. 18; Bhāg. 5. 2. 21. -2 The body, person; न चाद्भुतमहावीर्यो वज्रसंहननो युवा Mb. 1. 68. 11; अमृता-ध्मातर्जीमूतास्निग्धसंहननस्य ते U. 6. 21; Mv. 2. 46; घनसंहननो युवा Śiva B. 22. 48. -3 Strength; see संहति also. -4 Rubbing the limbs. -5 Killing. -6 Agreement. -7 Connection.

संहननीय a. Compact, solid; तथापरेणास्य जहार यन्तुः कायाच्छिरः संहननीयमध्यात् Mb. 9. 17. 27.

संहवनम् 1 The act of sacrificing together. -2 Sacrificing in a proper manner. -3 A quadrangular group of four houses.

संशून a. Fatty; मांसोपभोगसंशूनात् Bk. 9. 16.

संहातः One of the 21 hells; Ms. 4. 89 (v.l. for संघात).

संहित p. p. 1 Placed together, joined, united; संहित-प्रयाणम् Kau. A. 7; उक्ताः स्मो यद्गवता तदात्वायतिसंहितम् Mb. 12. 328. 2. -2 Agreeing with, conformable to, in accordance with. -3 Relating to, proceeding from; पश्य लक्ष्मण शीतिपुं मानवं मनुसंहितम् Rām. 1. 30. 20. -4 Collected. -5 Provided, furnished, endowed, accompanied, conformable to; अब्रवीत्त्रिदशान् सर्वान् समेतान् धर्मसंहितान् Rām. 1. 15. 27; Mb. 1. 1. 16. -6 Caused by. -7 Placed, fixed. -8 Compiled. -9 Coming close or near; तदभ्यासादुपावर्त संहितानां च सेवनात् Mb. 12. 90. 29. -10 Placed on (the bow); विचकर्ष च संहितेषु रुचैश्चरणास्कन्दननामिताचलेन्द्रः Ki. 13. 18. See संघा. -Comp. -पुष्पिका Dill (Mar. बाळंतशीपा),

संहिता 1 Combination, union, conjunction. -2 A collection, compilation, compendium. -3 Any systematically arranged collection of texts or verses. -4 A compendium or compilation of laws, code, digest; मनु-संहिता. -5 The continuous hymnical text of the Veda as formed out of the Padas or individual words by proper phonetic changes according to different Śākhās or schools; पदप्रकृतिः संहिता Nir. -6 (In gram.) Combination or junction of letters according to the rules of Saṁdhi or euphony; परः संनिकर्षः संहिता P. I. 4. 109; वर्णानामतिशयितः संनिधिः संहितासंज्ञः स्यात् Sk.; or वर्णानामेकप्रणयोगः संहिता. -7 The Supreme Being who holds and supports the universe. -Comp. -पाठः the continuous text of the Veda (opp. पदपाठ q. v.).

संहतिः f. General shout, loud uproar, tumultuous exultation.

संह 1 P. (sometimes Ā. also) 1 To bring or draw together. -2 To draw out, suck; नृपदीपो धनस्नेहं प्रजाभ्यः संहर्त्तपि Pt. 1. 221. -3 (a) To contract, abridge, compress; महिमानं यदुत्कीर्त्य तव संहियते वचः R. 10. 32. (b) To drop; संहियतामियम् K. -4 To bring together, collect, accumulate. -5 To destroy, annihilate (opp. सृज्); अमुं युगान्तोचितकालनिद्रः संहृत्य लोकान् पुरुषोऽधिषेते R. 13. 6. -6 To withdraw, withhold, draw or take back; यदा संहर्ते चायं क्रूरोऽज्ञानीव सर्वशः Bg. 2. 58; अभिमुखे मयि संहृतमीक्षितम् Ś. 2. 11; 6. 3; न हि संहर्ते ज्योत्स्नां चन्द्रश्चाण्डालवैशमनि H. 1. 58; R. 4. 16; 12. 103. -7 To curb, restrain, suppress; कौर्व प्रभो संहर्तेति यावद्विरः खे मरुतां चरन्ति Ku. 3. 72. -8 To wind up, close; अभिषेकविधानं तु तस्मात् संहृत्य लक्ष्मण Rām. 2. 22. 11. -9 To seize, take. -10 To unite, bind by obligations. -11 To lead astray, corrupt; शूरान् भक्तान्संहार्यान् कुले जातानरोगिणः Mb. 12. 57. 23 (com. असंहार्यान् परैरप्रतार्यान्).

संहरणम् 1 Gathering, bringing together, collecting. -2 Taking, seizing. -3 Contracting. -4 Restraining. -5 Destroying, ruining. -6 Withdrawing.

संहर्तृ m. A destroyer.

संहारः 1 Drawing or bringing together, collecting; अनुभवतु वेणीसंहारमहोत्सवम् Vā. 6; कृत्स्नं च धनसंहारं कुर्वन्ति विधिकारणात् Mb. 12. 20. 8. -2 Contraction, compression, abridgment. -3 Withholding, drawing back, withdrawal (opp. प्रयोग or विलेप); समर्थो धारणे मोक्षे संहारे चासि पाण्डव Mb. 3. 40. 15; Bhāg. 1. 7. 27; प्रयोगसंहारविभक्तमन्त्रम् R. 5. 57, 45. -4 Restraining, holding back. -5 Destruction, especially of the universe, universal destruction; संहारे समनुप्राप्ते व्यादितस्य इवान्तकः Rām. 7. 62. 5. -6 Close, end, conclusion. -7 An assemblage, a group. -8 A fault in pronunciation. -9 A charm or spell for withdrawing magical weapons. -10 Practice, skill. -11 A division of hell. -Comp. -भैरवः one of the forms of Bhairava. -मुद्रा N. of a particular posture in the

Tantra worship; it is thus defined:—अधोमुखे वामहस्ते ऊर्ध्वस्य दक्षहस्तकम् । क्षिप्ताङ्गुलीरङ्गुलीभिः संगृह्य परिवर्तयेत् ॥

संहारक a. 1 Destructive. -2 Compressing, contracting, closing.

संहत p. p. 1 Drawn together. -2 Contracted, abridged. -3 Withdrawn, drawn back. -4 Collected, assembled. -5 Seized, laid hold of. -6 Curbed, restrained. -7 Destroyed.

संहृतिः f. 1 Contractoin, compression. -2 Destruction, loss. -3 Taking, seizure. -4 Restraint. -5 Collection.

संहृष्ट 4 P. 1 To be glad, rejoice, thrill with delight. -2 To bristle, stand on end (as hair).

संहर्षः 1 Horripilation, a thrill of joy or fear. -2 Pleasure, joy, delight. -3 Emulation, rivalry. -4 Wind. -5 Rubbing together. -6 Sexual excitement; Suśr.

संहर्षणम् Emulation, rivalry.

संहृष्ट p. p. 1 Thrilled or horripilated with joy, delighted. -2 Bristling, shuddering. -3 Fired with emulation.

संहृष्टिन् a. Erect (as the male organ); Charaka.

संहादः 1 A loud noise, an uproar. -2 Noise in general; संहादिकण्ठाभरणाः पतन्तः Ki. 18. 19.

संहीण a. 1 Modest, bashful. -2 Completely abashed.

सकट a. Bad, vile; सकटान्नं च नाश्नीयात् Y. 3. 15. -टः Trophis Aspera (शाखोट).

सकण्टक a. 1 Thorny, prickly. -2 Troublesome, dangerous. -कः The aquatic plant शैवल q. v.

सकम्प, सकम्पन a. Trembling, tremulous.

सकर a. 1 Having hands. -2 Bearing taxes. -3 Having tusks or a trunk. -4 Full of rays; L. D. B.

सकरुण a. Tender, compassionate, merciful.

सकर्ण a. (-र्णा or -र्णी f.) 1 Having ears. -2 Hearing, listening.

सकर्तृक a. Having an agent.

सकर्मक a. 1 Having or performing any act; तद्वर्ष-पुरुषा भगवन्तं ब्रह्मरूपिणं सकर्मकेण कर्मणाराधयन्तीदं चोदाहरन्ति Bhāg. 5. 20. 32. -2 (In gram.) Having an object, transitive (as a verb).

सकल a. 1 Together with the parts. -2 All, whole, entire, complete. -3 Having all the digits, full (as the moon); as in सकलेन्दुमुखी. -4 Having a soft or low sound. -लम् 1 Everything. -2 The whole. -Comp. -वर्ण a. (i. e. पद or वाक्य) having the letters क & ल; (+ह=quarrel-

ling); सहकारयुते समये सहका रहणस्य के न सस्मार पदम् । सहकार-
मुपरि कान्तैः सह का रमणी पुरः सकलवर्णमपि ॥ Nalod. 2. 14.
-Comp. -जनः, लोकः everybody.

सकल्प *a.* Attended with the ritual or ceremonial part of the Veda; उपनीय तु यः शिष्यं वेदमध्यापयेद्द्विजः । सकल्पं सरहस्यं च तमाचार्यं प्रचक्षते ॥ Ms. 2. 140. -ल्पः N. of Śiva.

सकाकोलः N. of one of the 21 hells; see Ms. 4. 89.

सकाम *a.* 1 Full of love, impassioned, loving. -2 Lustful, amorous. -3 One who has got his desired object satisfied, contented; काम इदानीं सकामो भवतु Ś. 4; किमन्यत् सकामा कपालकुण्डला Māl. 9. -मम् *ind.* 1 With pleasure. -2 Contentedly. -3 Assuredly, indeed.

सकार *a.* Active, energetic; Śi. 19. 27.

सकाल *a.* Seasonable, opportune. -लम् *ind.* Seasonably, betimes, early in the morning.

सकाश *a.* Having appearance, visible, present, near. -शः Presence, vicinity, nearness. (सकाशम् and सकाशात् are used adverbially in the sense of 1 near. -2 from near, from, from the presence of.)

सकीलः One who from sexual weakness causes his wife to have intercourse with another man before cohabiting with her himself.

सकुक्षि *a.* Having the same womb, born of the same mother, uterine (as a brother &c.).

सकुल *a.* 1 Belonging to a noble family. -2 Belonging to the same family. -3 Having a family. -4 Along with the family. -लः 1 A kinsman. -2 A kind of fish (सकुली also).

सकुल्यः 1 One of the same family. -2 A distant relation; such as a descendant in the 4th, 5th, or 6th, or even in the 7th, 8th, or 9th degree; अत ऊर्ध्वं सकुल्यः स्यादाचार्यः शिष्य एव वा Ms. 9. 187. -3 A distant relation in general. -*a.* Akin, similar; अथ पथि पथि लाजैरात्मनो बाहुवक्षीमुकुलकुलसकुल्यैः पूजयन्त्यो जयेति N. 16. 126.

सकृत् *ind.* 1 Once; सकृदंशो निपतति सकृत् कन्या प्रदीयते । सकृदाह ददानीति त्रीण्येतानि सतां सकृत् Ms. 9. 47. -2 At one time, on one occasion, formerly, once; सकृत् कृतप्रणयोऽयं जनः Ś. 5. -3 At once. -4 Always. -5 Together with. -*m., f.* Feces, excrement (usually written सकृत् q. y.) -Comp. -आहत (सकृदाहत) *a.* (interest) paid at one time (not by instalments); कुसीदवृद्धिर्द्वैगुण्यं नात्येति सकृदाहता Ms. 8. 151. -गतिः (सकृद्गतिः) only a possibility. -गर्भा 1 a mule. -2 a woman who is pregnant only once. -प्रजः a crow. -प्रस्ता, -प्रस्तिका 1 a woman who has borne only one child. -2 a cow that has calved once. -फला the plantain tree. -विभात (सकृद्विभात) appeared at once. -स्नायिन् bathing once; Ms. 11. 214.

सकृपण *a.* Miserable, wretched.

सकेश *a.* 1 Having hair. -2 Hairy, shaggy.

सकैतव *a.* Deceitful, fraudulent. -वः A cheat, rogue.

सक्रोप *a.* Angry, enraged. -पम् *ind.* Angrily.

सक्त *p. p.* [सञ्ज-क्त] 1 Stuck or attached to, in contact with. -2 Addicted, devoted or attached to; fond of; सक्तसि किं कथय वैरिणि मौर्यपुत्रे Mu. 2. 6. -3 Fixed or rivetted on; नगेन्द्रसक्तां परिवर्त्य दृष्टिम् R. 2. 28. -4 Relating to. -5 Diligent, attentive. -6 Obstructed, hindered; सदा सक्तं च तद्वेश्म सुमन्त्रः प्रविशेत् ह Rām. 2. 15. 19. -Comp. -मूत्र *a.* making water with difficulty. -वैर *a.* engaged in hostilities, constant in enmity; Ś. 2. 15.

सक्तता, -त्वम् Attachment, addiction.

सक्तिः *f.* 1 Contact, touch. -2 Union, junction; सक्तिं जवादपनयत्यनिले लतानाम् Ki. 5. 46. -3 Attachment, addiction, devotion (to anything).

सक्तु *m. pl.* [सञ्ज-तुन् किञ्च] The flour of barley first fried and then ground, barley-meal; भिक्षासक्तुभिरेव संप्रति वयं वृत्तिं समीहामहे Bh. 3. 64. -Comp. -फला, -ली the Samī tree.

सक्तुकः 1 = सक्तु. -2 A kind of poison.

सक्तुल *a.* Containing barley flour.

सकथन् A substitute for सकथि after acc. dual.

सकथि *n.* [सञ्ज-कथिन् Up. 3. 154] 1 The thigh; (changed in comp. to सकथ after उत्तर, पूर्व and मृग or when the compound implies comparison; see P. V. 4. 98); असौ चासौ च सकथ्यौ Bri. Up. 1. 2. 3; सुग्रीवेशः कटी पातु सकथिनी हनुमत्प्रभुः Rāmā-rakṣā 8. -2 A thigh bone. -3 The pole or shafts of a carriage.

सक्रिय *a.* Active, moveable.

सक्षण *a.* Being at leisure.

सखि *m.* [सह समानं ख्यायते नि० Up. 4. 136] (nom. सखा, सखायौ, सखायः; acc. सखायम्, सखायौ; सख्युः gen sing.; सख्यौ loc. sing.) A friend, companion, an associate; तस्मात् सखा त्वमसि यन्मम तत्तवैव U. 5. 10; सखीनिव प्रीतियुजोऽनुजीविनः Ki. 1. 10. (At the end of comp. सखि is changed to सख; वनितासखानाम् Ku. 1. 10; सचिवसखः R. 4. 87; 1. 48; 12. 9; Bk. 1. 1.)

सखी A female friend or companion, a lady's maid; वृत्त्यति युवतिजनेन समं सखि विरहिजनस्य दुरन्ते Git. 1.

सखीयति Den. P. To wish for a friend.

सख्यम् [सख्युर्भावः यत्] 1 Friendship, intimacy, alliance; सुमूर्च्छं सख्यं रामस्य समानव्यसने हरौ R. 12. 57; तस्यैव मे सौहृदसख्यमैत्री Bhāg. 10. 81. 36; समानशीलव्यसनेषु सख्यम् Subhāṣ. -2 Equality. -सख्यः A friend.

सग 1 P. (सगति) To cover.

सगण a. Attended by troops or flocks. -णः An epithet of Śiva.

सगतिक a. Connected with a preposition &c.

सगन्ध a. 1 Fragrant. -2 Related. -3 Proud, arrogant. -न्धः A kinsman, relation, kindred; सर्वः सगन्धेषु विश्वसिति S. 5; Me. 9.

सगर a. [गरेण विषेण सहितः] Poisonous, having poison. -रः N. of a king of the Solar race. [He was a son of Bāhu and was called Sagara because he was born together with gara or poison given to his mother by the other wife of his father. By his wife Sumati he had 60000 sons. He successfully performed 99 sacrifices but when he commenced the hundredth, his sacrificial horse was stolen by Indra and carried down to the Pātala. Sagara thereupon commanded his 60000 sons to search it out. Finding no trace of the animal on earth they began to dig down towards the Pātala, and in doing this they naturally increased the boundaries of the ocean which was therefore called Sāgara; cf. R. 13. 3. Meeting with the sage Kapila they rashly accused him of having stolen their horse, as a punishment for which they were instantly reduced to ashes by that sage. It was after several thousands of years that Bhagīratha (q. v.) succeeded in bringing down to the Pātala the celestial river Ganges to water and purify their ashes and thus to convey their souls to heaven.]

सगर्भः, -र्भ्यः 1 A brother of whole blood; सह तनुज-सगर्भप्रेष्यरक्षःसहस्रैः Mv. 6. 27. -2 Similar to; रत्नावली-श्लेषध्वनिः सगर्भीः Bu. Ch. 2. 21.

सगुण a. 1 Possessed of qualities or attributes. -2 Possessed of good qualities, virtuous. -3 Worldly. -4 Furnished with a string (as a bow). -5 Possessed of the qualities in rhetoric.

सगोत्र a. Being of the same family or kin, related. -त्रः 1 A kinsman sprung from a common ancestor; तत्रभवतो युष्मत्सगोत्रस्य कवस्यापराद्धोऽस्मि S. 7. -2 A kinsman of the same family, one connected by funeral oblations of food and water. -3 A distant kinsman. -तम् Family, race, lineage.

सगोष्ठी Fellowship with; अथेन्द्रियारामसगोष्ठ्यनुष्णया Bhāg. 4. 22. 23.

सग्धिः f. Eating together.

सघ्न 5 P. (सघ्नोति) 1 To hurt, injure, kill. -2 To receive, accept. -3 To support, bear.

संकट a. 1 Contracted, narrow, strait; संकटद्वारकाणि स्युस्च्छवासार्थं पुरस्य च Mb. 12. 69. 44. -2 Impervious,

सं. इ. को. ... २०१

impassable. -3 Full of, crowded with, beset with, hemmed in; संकटा ह्याहिताग्नीनां प्रत्यवायेर्गृहस्थता Mv. 4. 33; विषमशिलासंकटस्खलितवेगः V. 2. 8; U. 1. 8. -4 Pressed, made thin (कृशीकृत); कृतप्रतिकृतैश्चित्रैर्बाहुभिश्च सुसंकटैः Mb. 4. 13. 27. -5 Dangerous, critical. -टम् 1 A narrow passage, defile, pass. -2 A difficulty, strait, risk, peril, danger; संकटेऽप्यविषण्णधीः K.; संकटे हि परीक्ष्यन्ते प्राज्ञाः शूराश्च संगरे Ks. 31. 93. -Comp. -चतुर्थी N. of the fourth day in the dark half of श्रावण. -मुख a. narrow-mouthed.

संकथ् 10 U. 1 To talk together, converse. -2 To narrate, relate. -3 To explain.

संकथनम् Narration.

संकथा 1 Conversation, talk. -2 Accordance, agreement.

संकरी See संकारी.

संकर्षम् N. given to Adhyāyas 13-16 of जैमिनि's पूर्वमीमांसासूत्र. It is also called the संकर्षकाण्ड; स्वित्कृद्विकारश्च वनस्पतिरिति संकर्षे वक्ष्यते ŚB. on MS. 10. 4. 32.

संकल् 10 U. 1 To add or sum up. -2 To heap, accumulate, collect. -3 To deem, regard; तरुच्छिद्रप्रोतान् विसमिति करी संकलयति K. P. 10. -4 To grasp, seize, lay hold of. -5 To drive away, put to flight, rout. -6 To perform the funeral honours to a dead person.

संकलः 1 Accumulation, collection. -2 Addition.

संकलनम्, -ना 1 The act of heaping together. -2 Contact, junction. -3 Collision. -4 Blending, twining. -5 Addition (in math.).

संकलित p. p. 1 Heaped up, piled up, collected. -2 Blended together, intermixed. -3 Seized, laid hold of. -4 Added. -5 Resumed, regained; Māl. 3. -ता (In arith.) The first sum. -तम् Addition. -Comp. -ऐक्यम् the sum of the terms of an arithmetical progression.

संकलितिन a. One who has made an addition.

संकालनम् Burning a corpse, funeral ceremony; न तु संकालनं राज्ञो विना पुत्रेण मन्त्रिणः Rām. 2. 66. 15.

संकष्टम् Distress, trouble (used in comp.); see संकट.

संकसुक a. 1 Unsteady, fickle, changeable, inconstant. -2 Uncertain, doubtful. -3 Bad, wicked. -4 Weak, feeble.

संकारः 1 Dust, sweepings. -2 The crackling of flames.

संकारी A girl recently deflowered.

संकाश a. 1 Like, similar, resembling (at the end of comp.); अग्निः, हिरण्यः, विपत्तिः घोरसंकाशां क्रुद्धादग्निशिखामिव

Rām. 7. 81. 4. -2 Near, close, at hand. -शः 1 Appearance, presence. -2 Vicinity.

संकिलः A fire-brand, burning torch.

संकुच 1, 6 P. 1 To become contracted, shrink. -2 To close, shut (as a flower). -3 To contract, compress. -Caus. To contract, narrow.

संकुचित p. p. 1 Contracted, abridged; लङ्कापते: संकुचितं यशो यत् Vikr. 1. 27. -2 Shrunk, wrinkled; गात्रं संकुचितं गतिर्विगलिता दन्ताश्च नाशं गताः Pt. 4. 78. -3 Closed, shut. -4 Covering.

संकोचः 1 Contraction, shrinking up. -2 Abridgment, diminution, compression. -3 Terror, fear. -4 Shutting up, closing. -5 Binding. -6 Crouching down, humbling one's self; त्वयेयं पृथिवी लब्धा न संकोचेन चाप्युत Mb. 12. 14. 18. -7 A kind of skate-fish. -चम् Saffron. -Comp. -पिशुनम् saffron.

संकोचनम् Contraction. -नी The sensitive plant (Mar. लाजाकु).

संकुल a. 1 Confused. -2 Thronged with, crowded or filled with, full of; नक्षत्रताराग्रहसंकुलापि ज्योतिष्मती चन्द्रमसैव रात्रिः R. 6. 22; Mal. 1. 2. -3 Disordered, perplexed; अन्योन्यप्रतिघातसंकुलचलकलोलकोलाहलैः U. 2. 30. -4 Inconsistent. -5 Thick, dense (as smoke). -6 Violent, intense. -लम् 1 A crowd, mob, throng, collection, swarm, flock; महतः पौरजनस्य संकुलेन विघटितायां तस्यामागतोऽस्मि Mal. 1; Pt. 1. 7. -2 A confused fight, melee; तस्मिंस्तथा संकुले वर्तमाने Mb. 3. 134. 22. -3 An inconsistent or contradictory speech; e. g. यावज्जीवमहं मौनी ब्रह्मचारी च मे पिता । माता तु मम वन्ध्वैव पुत्रहीनः पितामहः ॥ -4 Distress, destruction (नाश); प्राविशत् संकुलं तत्र शलभा इव पावकम् Rām. 7. 19. 16.

संकूजितम् The cry of the Chakravāka.

संकु 8 U. (संकरोति-संकुस्ते) 1 To commit; ये पक्षापरपक्ष-दोषसहिताः पापानि संकुर्वन्ते Mk. 9. 4. -2 To manufacture, prepare. -3 To do, perform in general.

संकुष् 1 P. 1 To drag along or away. -2 To contract. -3 To tighten, tie fast.

संकर्षणम् 1 The act of drawing together, contracting; (सात्वती) या द्रष्टृदृश्ययोः संकर्षणम् Bhāg. 5. 25. 1. -2 Attracting. -3 Ploughing, furrowing. -4 Shortening. -णः 1 N. of Balarāma; असियुद्धे गदायुद्धे रथयुद्धे च पाण्डवः । संकर्षणादशिक्षद्वै शत्रुच्छिन्नां वृकोदरः ॥ Mb. 1. 139. 4; संकर्षणात्तु गर्भस्य स हि संकर्षणे युवा Hariv. -2 N. of the great serpent Śeṣa; पातालतलमारभ्य संकर्षणमुखानलः Bhāg. 11. 3. 10. -3 The destructor of the world; क्षये संकर्षणं प्रोक्तं तमुपास्यसुपासमहे Mb. 12. 47. 32. -4 Egotism (अहंकार); सोऽग्रजं सर्वभूतानां संकर्षणमकल्पयत् Mb. 12. 207. 10.

संकृ 6 P. 1 To mix, commingle or mix together; न संकिरेत्तदन्नं च ततः पूयेत ब्राह्मणः Mb. 13. 136. 13. -2 To scatter about, diffuse. -3 To fill.

संकरः 1 Commingling, mixture, intermixture; पत्र-संकर S. 2. -2 Blending together, union. -3 Confusion or mixture (of castes), unlawful intermarriage resulting in mixed castes; चित्रेषु वर्णसंकरः K.; संकरो नरकायैव कुलधनानां कुलस्य च Bg. 1. 42; Ms. 10. 40. -4 (In Rhet.) The combination of two or more dependent figures of speech in one and the same passage (opp. संसृष्टि where the figures are independent); अविश्रान्तिजुषामात्मन्यज्ञाज्ञित्वे तु संकरः K. P. 10; or अज्ञाज्ञित्वेऽलंक्रानां तद्वदेकाग्र्यस्थितौ । संदिग्धत्वे च भवति संकरस्त्रिविधः पुनः S. D. 757. -5 The crackling of flames; जागर्त्येव हि दुष्टात्मा संकरेऽग्निरिवोत्थितः Mb. 12. 103. 12. -6 Dust, sweepings. -7 Dung. -Comp. -ज, -जात a. born from a mixed caste; वृथासंकरजातानां ..... निवर्ततोदकक्रिया Ms. 5. 89. -स्वेदः a particular sudorific treatment.

संकरिकरणम् Illegality, sin; खराश्वोष्ट्रमृगेभानामजाविक-वधस्तथा । संकरिकरणं ज्ञेयं मीनाहिमाहिषस्य च ॥ Ms. 11. 68.

संकारः 1 Dust, sweepings. -2 Crackling of flames.

संकारिन a. 1 Confused, intermixed. -2 Arising from intermixture of castes.

संकीर्ण p. p. 1 Mixed together, intermingled. -2 Confused, miscellaneous. -3 Shattered, spread, crowd- ed. -4 Indistinct. -5 In rut, intoxicated; मदोद्धतस्य चृपतेः संकीर्णस्येव दन्तिनः... नेतारः खलु वाच्यताम् H. 4. 17. -6 Of mixed caste, of impure origin. -7 Impure, adulterated; तस्मात् संकीर्णवृत्तेषु वासो मम न रोचते Mb. 1. 79. 9. -8 Narrow, contracted. -र्णः 1 A man of a mixed caste. -2 A mixed note or mode. -3 An elephant in rut, an intoxicated elephant; name of the fourth caste of elephants; Mātāṅga L. 1. 26, 30. -र्णम् A difficulty. -र्णा A kind of riddle; सा भवेदुभयच्छन्ना यस्यामुभयगोपनम् । संकीर्णा नाम सा यस्यां नानालक्षणसंकरः ॥ Kāv. 3. 105. -Comp. -जाति, योनि a. of mixed birth, of a mongrel breed (as a mule); impure through illegal intermarriage; संकीर्णयोनयो ये तु प्रतिलोमानुलोमजाः Ms. 10. 25. -युद्धम् a confused fight, melee.

संकृत् 10 U. 1 To recite. -2 To praise, celebrate, glorify. -3 To tell, mention. -4 To proclaim, announce.

संकीर्तनम्, -ना 1 Praising, applauding, extolling. -2 Glorification (of a deity). -3 Repeating the name of a deity as a pious or devotional act.

संकल्प 1 A. To wish or long for. -Caus. 1 To resolve, determine, settle. -2 To intend, aim at, purpose; संकल्पितार्थे विवृतात्मशक्तिमाखण्डलः काममिदं वभाषि Ku. 3. 11. -3 To arrange or connect together. -4 To fix, assign, allot. -5 To consecrate, dedicate. -6 To imagine, fancy. -7 To think about, ponder, reflect; देवेभ्य आगाययत् कल्याणं संकल्पयति तदात्मने Bri. Up. 1. 3. 6. -8 To perform obsequies.

संकल्पः 1 Will, volition, mental resolve; कामः संकल्पो विचिकित्सा ... Bri. Up. 1. 5. 3; कः कामः संकल्पः Dk. -2 Purpose, aim, intention, determination. -3 Wish, desire; संकल्पमात्रोदितसिद्धयस्ते R. 14. 17. -4 Thought, idea, reflection, fancy, imagination; तत्संकल्पोपहितजडिम स्तम्भमभ्येति गात्रम् Mal. 1. 35; यथैव संकल्पशतैरजसमन्तं नीतोऽसि मया विवृद्धिम् S. 3. 5 (v. 1.); प्रियासंनिहितैवेयं संकल्पस्थापिता पुरः Nāg. 2. 9. -5 The mind, heart; शान्तसंकल्पः सुमना यथा स्यात् Kath. 1. 10; संकल्पनिर्घृतिषु संस्तुत एष दासः Mal. 7. 2. -6 A solemn vow to perform an observance. -7 Expectation of advantage from a holy voluntary act. -8 Consideration, reflection. -9 A declaration made by a widow at the time of burning herself with her husband. -**Comp.** -**आत्मक** a. 1 willing, resolving. -2 consisting of thought only, imaginary. -**ज** a. produced from self-will, desire or idea of advantage; व्रतानि यमधर्माश्च सर्वे संकल्पजाः स्मृताः Ms. 2. 3. -**जः**, -**जन्मन्** m., -**योनिः** 1 wish, desire. -2 epithets of the god of love; भगवन् संकल्पयोने M. 4; Ku. 3. 24. -**प्रभव** a. born from desire (an epithet of Madana); कामिनां बहुमन्तव्यं संकल्पप्रभवोदयम् Bhāg 8. 12. 16. -**मूल**, -**संभव** a. based on some idea or desire; संकल्पमूलः कामो वै यज्ञः संकल्पसंभवाः Ms. 2. 3. -**रूप** a. -1 volitional. -2 conformable to will.

संकल्पनम् Purpose, wish, desire.

संकल्पित a. 1 Wished for, intended, aimed at. -2 Determined, resolved upon; संकल्पितं प्रथममेव मया तवार्थं भर्तारमात्मसदृशं सुकृतैर्गता त्वम् S. 4. 13. -3 Imagined, fancied.

संकल्प p. p. 1 Contrived, prepared. -2 Desired, wished.

संकल्पति 1 Will, volition. -2 Thought, fancy.

संकेतः 1 An intimation, allusion. -2 A sign, gesture, hint; Mu. 1. -3 An indicatory sign, mark, token. -4 Agreement, convention; संकेतो गृह्यते जातौ गुणद्रव्यक्रियासु च S. D 12. -5 Engagement, appointment, assignation (made by a mistress or lover); नामसमेतं कृतसंकेतं वादयते मृदु वेणुम् Gīt. 5. -6 A place of meeting (for lovers), rendezvous; सा स्वैरिष्येकदा कान्तं संकेतं उपनेष्यति Bhāg. 11. 8. 23; कान्तार्थिनी तु या याति संकेतं साभिसारिका Ak. -7 Condition, provision. -8 A short explanatory rule (in gram.). -**Comp.** -**गृहम्**, -**निकेतनम्**, -**स्थानम्** a place of appointment or assignation, rendezvous. -**वाक्यम्** watchword.

संकेतकः 1 Agreement, convention. -2 Appointment, assignation. -3 Rendezvous. -4 A lover or mistress who makes an appointment; संकेतके चिरयति प्रवरो विनोदः Mk. 3. 3.

संकेतनम् 1 Appointment, agreement. -2 A rendezvous.

संकेतयति Den. P. 1 To agree upon, appoint. -2 To fix by convention, lay down conventionally. -3 To invite, call. -4 To give a hint.

संकेतित a. 1 Agreed upon, fixed by convention; साक्षात् संकेतितं योऽर्थमभिधत्ते स वाचकः K. P. 2. -2 Invited, called.

संक्रन्दः 1 War, battle; एते कौरव संक्रन्दे शैनेयं पर्यवाकिरन् Mb. 7. 172. 13. -2 Sounding together (कोलाहल); तस्मिन् महति संक्रन्दे राजा दुर्योधनस्तदा । गाङ्गेयमुपसङ्गम्य Mb. 6. 95. 1. -3 Wailing, lamentation. -4 Means of extracting Soma (अभिषवण); तस्मिन्नातः सोमसंक्रन्दमध्ये Mb. 7. 23. 29.

संक्रन्दनः 1 N. of Indra; अपि संक्रन्दनस्य स्यात् कुडः किमुत वालिनः Bk. 6. 109; Mv. 5. 39; संक्रन्दनप्रतिमबाहुपरा-कमाभ्याम् Rām. ch. 2. 67. -**नम्** War, battle.

संक्रम 1 U. 1 To come or meet together. -2 To traverse, cross, go or pass through. -3 To approach, go. -4 To go over or be transferred (to another). -5 To enter on or in; कालो ह्ययं संक्रमितुं द्वितीयं सर्वोपकारक्षममाश्रमे ते R. 5. 10. -6 To be present at, attend. -7 To surmount. -**Caus.** 1 To transfer. -2 To devolve, consign, entrust; ब्राह्मणसंक्रमिताक्षरेण पितामहेन V. 3; Ku. 6. 78. -3 To deliver, hand over. -4 To convey, lead towards. -5 To take possession of. -6 To promise mutual assistance.

संक्रमः 1 Concurrence, going together. -2 Transition, traversing, transfer, progress. -3 The passage of a planetary body through the zodiacal signs; दिनक्षये व्यतीपाते संक्रमेऽर्केदिनेऽपि वा Bhāg. 4. 12. 49. -4 Moving, travelling. -5 The falling or shooting of stars. -6 The meeting of two words in Krama text. -**मः**, -**मम्** 1 A difficult or narrow passage. -2 A causeway, bridge; नदीमार्गेषु च तथा संक्रमानवसादयेत् Mb. -3 A medium or means of attaining any object; तामेव संक्रमीकृत्य Dk.; सोऽतिथिः स्वर्गसंक्रमः Pt. 4. 2; वैदूर्यसंक्रम इवाम्बरसागरस्य Madhyamavyāyaya 1. 1. -4 A stair-case, ladder (सोपान); भवनानि तुङ्गतपनीयसंक्रमकमणवणत्कनकनूपुराः स्त्रियः (व्यचलन्) Si. 13. 34.

संक्रमणम् 1 Concurrence. -2 Transition, progress, passing from one point to another. -3 Passage. -4 The sun's passage from one zodiacal sign to another. -5 The day on which the summer solstice begins. -6 Decease, death; यदि दुःखमकृत्वा तु मम संक्रमणं भवेत् Rām. 2. 13. 12. -**का** A gallery; Buddh.

संक्रान्त p. p. 1 Passed through or into, entered into; संक्रान्तचन्द्रनरसाहितवर्णभेदम् Ki. 8. 57. -2 Transferred, devolved, entrusted; पुत्रसंक्रान्तलक्ष्मीकैर्यद्वृद्धेवाकुर्भिर्यत् U. 1. 22. -3 Seized, affected. -4 Reflected, imaged; संक्रान्तमूर्तिर्मणिमेदिनीषु Si. 3. 23. -5 Depicted. -6 Having Sankranti (in astr.) -**तम्** Property got by a woman from her husband.

संक्रान्तिः f. 1 Going together, union. -2 Passage from one point to another, transition. -3 The passage of the sun or any planetary body from one zodiacal

sign into another. -4 Transference, giving over (to another); संपातिताः ... पयसो गण्डूषसंक्रान्तयः U. 3. 16. -5 Transferring or communicating (one's knowledge to another), power of imparting (instruction to another); विवादे दर्शयिष्यन्तं क्रियासंक्रान्तिमात्मनः M. 1. 19; शिष्टा क्रिया कस्यचिदात्मसंस्था संक्रान्तिरन्यस्य विशेषयुक्ता 1. 16. -6 Image, reflection. -7 Depicting.

संक्रामः Difficult progress; see संक्रम.

संकीड् 1 **Ā.** 1 To play or sport together; संकीडन्ते मणिभिरमरप्रार्थिता यत्र कन्याः Mb. 69. -2 To creak, rattle (as wheels); संकीडन्ति शकटानि Mbh.

संकीडनम् Sporting together.

संकीडितम् Rattle of chariots.

संक्रोशः Lamentation; Kau. A. 1. 17.

संक्रुष्ट *p. p.* 1 Bruised, contused. -2 Tarnished (as a mirror). -**Comp.** -**कर्मन्** *a.* one who does everything with difficulty.

संक्रुद् 1 Dampness, moisture. -2 The fluid secretion supposed to form in the first month after conception and which constitutes the rudiment of the foetus.

संक्षालनम् Washing, ablution.

संक्षि 1, 5, 9 **P.** 1 To decay, wane. -2 To be emaciated or lean. -3 To destroy completely, annihilate.

संक्षयः 1 Destruction. -2 Complete destruction or consumption. -3 Loss, ruin. -4 End, termination. -5 Destruction of the world. -6 Shelter, home; अहो निश्चेतनो राजा जीवलोकस्य संक्षयम् । धर्म्यं सत्यव्रतं रामं वनवासे प्रवृत्स्यति ॥ Rām. 2. 41. 6. -7 Death; शृणु राजन् यथाकाले प्राप्नो बालस्य संक्षयः Rām. 7. 74. 8.

संक्षिप् 6 **P.** 1 To collect or heap together; आतपाख्य-संक्षिप्तनीचारासु निषादिभिः R. 1. 52; Bk. 5. 86. -2 To withdraw, destroy. -3 To shorten, curtail; abridge; संक्षिप्येत क्षण इव कथं दीर्घयामा त्रियामा Me. 110; Ms. 7. 34. -4 To contract, compress. -5 To diminish, lessen. -6 To confine, shut in. -7 To constrain.

संक्षिप्त *p. p.* 1 Heaped together. -2 Compressed, contracted; एकप्रकारसंक्षिप्तं कोसलराज्यम् Pratimā 1; एकशरीर-संक्षिप्ता पृथिवी रक्षितव्या. -3 Abridged, curtailed, shortened. -4 Diminished, lessened. -5 Brief, concise, short. -6 Restrained. -7 Thrown, despatched -8 Seized, grasped.

संक्षितिः *f.* 1 Throwing together. -2 Compressing, abridging. -3 Throwing, sending. -4 Ambuscade. -5 Transition (from one feeling to another).

संक्षेपः 1 Throwing together. -2 Compression, abridgment. -3 Brevity, conciseness. -4 An epitome, a brief exposition. -5 Throwing, sending. -6 Taking away. -7 Assisting in another's duty. -8 Destruction (संहार);

प्रजासंक्षेपसमये दण्डहस्तनिवान्तकम् Mb. 3. 155. 27. -9 Total, aggregate. (संक्षेपेण, संक्षेपतस् are used adverbially in the sense of briefly, concisely, shortly; Kull. on Ms. 1. 68.)

संक्षेपणम् 1 Heaping together. -2 Abridgment, abbreviation. -3 Sending.

संक्षुब्ध 1 **Ā.**, 4, 9 **P.** To tremble, be agitated or disturbed. -**Caus.** To agitate, excite.

संक्षोभः 1 Agitation, trembling. -2 Disturbance, commotion; Mk. 2. -3 Upsetting, overturning. -4 Pride, haughtiness.

संक्षोभणम् Violent shock; Suśr.

संख्यम् War, battle, fight; एवमुक्त्वार्जुनः संख्ये रथोपस्थ उपाविशत् Bg. 1. 47; संख्ये द्विषां वीररसे चकार Vikr. 1. 68, 70; Ve. 3. 25; Śi. 18. 70; Māl. 8. 9.

संख्या 2 **P.** 1 To count, enumerate, calculate, sum up; तावन्त्येव च तत्त्वानि सांख्यैः संख्यायन्ते Ś. B. -2 Ved. To appear along with, be connected with.

संख्यक *a.* (At the end of comp.) Numbering, amounting to; शतसंख्यका नराः &c.

संख्या 1 Enumeration, reckoning, calculation; संख्या-मिवेषां भ्रमरश्चकार R. 16. 47. -2 A number. -3 A numeral. -4 Sum. -5 Reason, understanding, intellect; उदारसंख्यैः सचिवैरसंख्यैः Bu. Ch. 1. 14. -6 Deliberation, reflection, exposition; धर्मसंख्या महाराज व्यवहार इतीष्यते Mb. 12. 121. 9. -7 Manner. -8 War, battle; संख्यासमयविस्तीर्णमभिजातोद्भव बहु Mb. 12. 98. 21. -9 Appellation, name; ततो द्वापरसंख्या सा युगस्य समजायत Rām. 7. 74. 22 (com. द्वापर-संख्या द्वापर इति नाम । पृषोदरादित्वात् साधुः ।). -10 (In geom.). A gnomon. -**Comp.** -**अतिग**, -**अतीत** *a.* beyond number, innumerable, countless. -**पदम्** *a.* numeral. -**परित्यक्त** *a.* innumerable. -**मात्रम्** mere numeration. -**वाचक** *a.* expressive of number. (-**कः**) *a.* numeral. -**विधानम्** the making of a calculation. -**शब्दः** *a.* numeral. -**समापनः** an epithet of Śiva.

संख्यात *p. p.* 1 Enumerated. -2 Calculated, reckoned up. -**तम्** A number. -**ता** A kind of riddle; संख्याता नाम संख्याने यत्र व्यामोहकारणम् Kāv. 3. 101.

संख्यात् *a.* Examiner; गोसंख्याता भविष्यामि विराटस्य महीपतेः Mb. 4. 3. 8.

संख्यानम् Numbering, calculation; प्रतिषेद्धा च दोग्धा च संख्याने कुशलो गवाम् Mb. 4. 3. 8; मिथ्यावादी च संख्याने Ms. 8. 400. -2 Becoming seen, appearance; ओ नमो भगवते महापुरुषाय सर्वगुणसंख्यानाय Bhāg. 5. 17. 17.

संख्यावत् *a.* 1 Numbered. -2 Possessed of reason. -*m.* A learned man; संख्यावन्तोऽपि भूम्ना परकृतिषु मुदं संप्रधार्य प्रयान्तु Mv. 7. 42.

संगः [सञ्ज् भावे घञ्] 1 Coming together, joining. -2 Meeting, union, confluence (as of rivers); विभाति संगान्

स्फटिकोपलो यथा A. Rām. 7. 5. 31. -3 Touch, contact. -4 Company, association, friendship, friendly intercourse; सतां सङ्घः संगः कथमपि हि पुण्येन भवति U. 2. 1; संगमनुव्रज् 'to keep company with, herd with'; मृगाः मृगैः संगमनुव्रजन्ति Subhās. -5 Attachment, fondness, desire; ध्यायतो विषयान् पुंसः संगस्तेषूपजायते Bg. 2. 62. -6 (a) Attachment to worldly ties, association with men; दौर्मन्य्यावृपतिर्विनश्यति यतिः संगान् Bh. 2. 42; विमुक्त° Ku. 1. 53; Pt. 1. 169. (b) The subject or cause (हेतु) of attachment; अजितं जेतुकामेन भाव्यं संगेष्वसंगिना Mb. 12. 189. 14. -7 Encounter, fight. -8 Hindrance, obstruction; नाप्सु वा गतिसंगं ते पश्यामि हरिपुंगव Rām. 4. 44. 3; तत्पूर्वसंगे वितथप्रयत्नः R. 2. 42; 3. 63.

संगिन a. 1 United with, meeting. -2 Attached or devoted to, fond of; बद्धमिव स्वैरगतिर्जनमिह सुखसंगिनमवैमि S. 5. 11; R. 19. 16; M. 4. 2; बुद्धिभेदं न जनयेदज्ञानं कर्मसंगिनाम् Bg. 3. 26; 14. 15. -3 Full of affection, desirous. -4 Libidinous, lustful. -5 Continuous, uninterrupted; विधूयितं भ्रान्तिमियाय संगिनीम् Ki. 14. 59.

संगाणिका An excellent or incomparable discourse.

संगम् 1 A. 1 To come or join together, meet, encounter; अक्षधूर्तः समगंसि Dk.; एते भगवत्यौ कलिन्दकन्यामन्दाकिन्यौ संगच्छते A. R. 7. -2 To cohabit, have sexual intercourse with; भार्या च परसंगता Pt. 1. 238; Ms. 8. 378. -3 To keep company or intercourse with, associate with. -4 To agree, harmonize, be suitable. -5 To become contracted, shrink up. -6 To die, depart. -7 To go to, attain (with acc.). -Caus. 1 To bring together, join, unite; बधूवरौ संगमयांचकार R. 7. 20. -2 To endow or present with, unite with, bestow on, give to; प्रियसुहृदि विभीषणे संगमस्य प्रियं वैरिणः R. 12. 104. -3 To deliver, hand over. -4 To kill.

संगत p. p. 1 Joined or united with, come together, associated with; तदा गन्तव्यमनिशं भवद्भिरिह संगतैः Rām. 7. 36. 58. -2 Assembled, collected, convened, met together. -3 Joined in wedlock, married. -4 Sexually united. -5 Fitted together, appropriate, harmonious; शृणुतमिदानीं संगतार्थं न वेति S. 3. -6 In conjunction with (as planets). -7 Shrunk up, contracted; see गम् with सम्. -तम् Union, meeting, alliance; संगतं श्रीसरस्वत्योर्भूत-येऽस्तु सदा सताम् V. 5. 24; S. 5. 24; Ki. 14. 22. -2 Association, company. -3 Acquaintance, friendship, intimacy; यतः सतां सन्तगात्रि संगतं मनीषिभिः साप्तपदीनमुच्यते Ku. 5. 39. -4 A harmonious or consistent speech, well-reasoned remarks. -Comp. -गात्र a. having shrivelled limbs. -सन्धिः a peace concluded after friendship.

संगतिः f. 1 Union, meeting, conjunction; भवत्याः संगत्याः फलमिति च कल्याणि कलये A. L. 17. -2 Company, society, association, intercourse; मनो हि जन्मान्तरसंगतिश्चम् R. 7. 15; क्षणमिह सजनसंगतिरेका भवति भवार्णवतरणे नौका Moha M. 6. -3 Sexual union. -4 Visiting, frequenting. -5 Fitness, appropriateness, applicability, consistent relation. -6 Accident, chance, accidental occurrence.

-7 Knowledge. -8 Questioning for further knowledge. -9 (In पूर्वमीमांसा) One of the five members of an अधिकरण.

संगमः 1 Meeting, union; आवहति धार्यमाणः संगममचिरात् प्रियजनेन V. 4. 65; R. 12. 66, 90. -2 Association, company, society, intercourse; as in सङ्घः संगमः. -3 Contact, touch; गात्रसंगमात् R. 8. 44. -4 Sexual union or intercourse; अयं स ते तिष्ठति संगमोत्सुकः S. 3. 13; R. 19. 33. -5 Confluence (of rivers); गंगासुनयोः संगमे V. 5. -6 Fitness, adaptation. -7 Encounter, fight. -8 Conjunction (of planets).

संगमक a. Leading to, showing the way.

संगमनम् Meeting, union; see संगमः; शमिनोऽपि तस्य नवसंगमने Ki. 6. 35. -नः N. of Yama.

संगरः 1 A promise, an agreement; तथेति तस्या वितथं प्रतीतः प्रत्यग्रहीत् संगरमग्रजन्मा R. 5. 26; 11. 48; पालितसंगराय 13. 65. -2 Accepting, undertaking. -3 A bargain. -4 War, battle, fight; छलबहुलमरीणां संगरं हा हतोऽसि Ve. 5. 21; अतरत् स्वभुजौजसा मुहुर्महतः संगरसागरानसौ Si. 16. 67. -5 Knowledge. -6 Devouring. -7 Misfortune, calamity. -8 Poison. -रम् The fruit of the Sāmi tree.

संगवः N. of a particular part of the day, said to be three Muhūrtas after Prāstana or early dawn and to form the second of the five divisions of the day; अथ यत् संगवेवेलायां स आदिः Ch. Up. 2. 9. 4; मां केशवो गद्या प्रातरव्याद्गोविन्द आसंगवमात्तवेणुः Bhāg. 6. 8. 20.

संगावः Discourse, conversation.

संगुप्त p. p. 1 Well protected or preserved. -2 Well concealed, kept secret.

संगुप्तिः 1 Guarding, protection. -2 Concealment.

संगूढ p. p. 1 Completely concealed or hidden. -2 Contracted, abridged. -3 Joined, united. -4 Collected, heaped together, piled up.

संगृभित p. p. Concentrated; भवद्विधेष्वतितरां मयि संगृभिता-त्मनाम् Bhāg. 3. 21. 24.

संगृ 9 U., 6 A. 1 To promise, make a vow (Ātm.); राज्ञे समगिरेताम् Dk.; वसूनि देशांश्च निवर्तयिष्यन् रामं वृषः संगिरमाण एव Bk. 3. 8. -2 To recognise, acknowledge. -3 To agree in calling. -4 To swallow, devour. -5 To praise unanimously.

संगीर्ण p. p. 1 Agreed or assented to. -2 Promised, vowed.

संगौ 1 P. 1 To chant, sing in chorus. -2 To celebrate by singing together.

संगीत p. p. Sung together, sung in chorus. -तम् 1 Chorus, a song sung by many voices; जगुः सुकण्ठयो गन्धर्व्यः संगीतं सहभर्तृकाः Bhāg. -2 Music, harmonious singing.

especially singing accompanied by instrumental music and dancing, triple symphony; गीतं वाद्यं नर्तनं च त्रयं संगीतमुच्यते; किमन्यदस्याः परिषदः श्रुतिप्रसादनतः संगीतात् S. 1; Mk. 1. -3 A concert. -4 The art of singing with music and dancing; साहित्यसंगीतकलाविहीनः साक्षात् पशुः पुच्छविषाणहीनः Bh. 2. 12. -Comp. -अर्थः 1 the subject of a musical performance. -2 the materials or necessary apparatus for a musical concert; संगीतार्थो ननु पशुपतेस्तत्र भावी समस्तः Me. 58. -शाला a concert-hall; Mā. 2. -शास्त्रम् the science of music.

संगीतकम् 1 Concert, symphony. -2 A public entertainment consisting of songs attended with music and dancing.

संगीतिः f. 1 Concert, symphony, harmony. -2 Conversation.

संगोपनम् Complete concealment.

संग्रह 9 U. 1 To collect, gather, accumulate, hoard; संगृह्य धनम्, पाशान् &c. -2 To receive kindly. -3 To curb, restrain, check, control, rein in (as horses). -4 To unstring (as a bow). -5 To grasp, lay hold of. -6 To take, receive, accept. -7 To conceive, understand. -8 To contract, abridge, narrow. -9 To encourage, support, favour. -10 To seize upon, attack (as an illness). -11 To include, comprise, contain. -12 To close, shut (as the mouth). -13 To concentrate. -14 To constrain, force; तैस्तैरुपायैः संगृह्य दापयेदधमर्णिकम् Ms. 8. 48. -15 To marry. -16 To mention, name.

संगृहीत a. 1 Gathered, collected, stored. -2 Grasped, seized. -3 Restrained, governed. -4 Received, accepted. -5 Abridged; see संग्रह above. -Comp. -राष्ट्र a. (a king) who has a well-governed kingdom; सुसंगृहीतराष्ट्रो हि पार्थिवः सुखमेधते Ms. 7. 113.

संग्रहः 1 Seizing, grasping; taking; प्रज्वाल्य तत्र चैवामि-मकरोत् पाणिसंग्रहम् Rām. 7. 12. 20. -2 Clenching the fist, grasp, grip. -3 Reception, admission. -4 Guarding, protection; तथा ग्रामशतानां च कुर्याद्राष्ट्रस्य संग्रहम् Ms. 7. 114. -5 Favouring, propitiating, entertaining, supporting; धनैः कार्योऽस्य संग्रहः Ms. 3. 138; 8. 311. -6 Storing, accumulation, gathering, collecting; स्वध्यासंग्रहतपराः R. 1. 66; तैः कृतप्रकृतिसंग्रहैः 19. 55; 17. 60. -7 Governing, restraining, controlling; एष वै परमो योगो मनसः संग्रहः स्मृतः Bhāg. 11. 20. 21. -8 Conglomeration. -9 Conjunction. -10 Agglomeration (a kind of संयोग). -11 Inclusion, comprehension. -12 Compilation. -13 Epitome, summary, abridgment, compendium; संग्रहेण प्रवक्ष्यते Bg. 8. 11; so तर्कसंग्रहः; मध्यवेदिन्या युक्त एतावान् योगसंग्रहः Bhāg. 11. 23. 61. -14 Sum, amount, totality; करणं कर्म कर्तव्यं त्रिविधः कर्मसंग्रहः Bg. 18. 18. -15 A catalogue, list. -16 A store-room. -17 An effort, exertion. -18 Mention, reference. -19 Greatness, elevation. -20 Velocity. -21 N. of Śiva. -22 A guardian, ruler, manager; ततो निक्षिप्य काकुरस्थो

लक्ष्मणं द्वारि संग्रहम् Rām. 7. 103. 15. -23 The fetching back of discharged weapons by magical means; Mb. -24 Taking to wife, marriage. -25 Perception, notion. -Comp. -श्लोकः a verse summarizing what has been mentioned before.

संग्रहणम् 1 Seizing, grasping. -2 Supporting, encouraging. -3 Compiling, collecting. -4 Blending. -5 Incasing, setting; कनकमूपणसंग्रहणोचितः (मणिः) Pt. 1. 75. -6 Sexual union, intercourse with a female. -7 Adultery; Ms. 8. 6, 72; सर्वसाक्षी संग्रहणे चौर्यपारुष्यसाहसे Y. 2. 72. -8 Hoping. -9 Accepting, receiving. -णी Dysentery.

संग्रहीतृ m. A charioteer.

संग्राहः 1 Laying hold of, grasping. -2 forcible seizure. -3 Clenching the fist. -4 The fist. -5 The handle of a shield. -6 A particular jumping of the horse; Mb. 5. 155. 20 (com. संग्राहः बृहदुद्वेगः हेपणपूर्वकमग्र-पादाभ्यामुत्प्लवनमिति; 'संग्राहो बृहदुद्वेगः' इति विश्वः).

संग्राहकः 1 A collector, compiler. -2 A charioteer (संग्रहाति नियच्छति रथ्यान्); उवाच संग्राहकमागतास्थस्तत्रैव निष्कम्प-निविष्टदृष्टिः Bu. Ch. 3. 27.

संग्राहिन m. The Kuṭaja tree.

संग्राम 10 Ā. (P. according to some) To fight.

संग्रामः War, battle, fight; संग्रामाङ्गणमागतेन भवता चापे समारोपिते K. P. 10. -Comp. -कर्मन् n. the turmoil of battle. -जित् a. conquering in battle. -तुला the ordeal of battle. -तूर्यम्, -पटहः a large military drum. -भूमिः a field of battle. -मूर्धन् m. the front of battle.

संघः 1 A group, collection, multitude, flock; as महर्षिसंघ, मनुष्यसंघ &c.; सिद्धचारणसंघानां बभूव प्रियदर्शनः Mb. 1. 120. 1. -2 A number of people living together. -3 Close contact or combination. -Comp. -आरामः a Buddhist convent, monastery (विहार). -चारिन् a. wandering or moving in numbers; सत्यः खलु लोकप्रवादः सङ्घचारिणोऽनर्था इति Avimāraka 2; सङ्घचारिणोऽनर्था इति-दशमेव Pratijñā. 3. -m. a fish. -जीविन् m. a hired labourer, coolie. -तलः the two hands with the open palms brought together. -वृत्तम् the conduct of corporations; Kau. A. 11. -वृत्तिः f. close combination, league.

संघद् 1 Ā. To meet, assemble together. -Caus. 1 To join or fasten together, bring together. -2 To strike (a musical instrument), sound, play upon.

संघटना 1 Joining together, union, combination; देवस्यान्यकलत्रसंघटनया दुःखं परं स्थापिता Ratn. 4. 19. -2 Combination of words or sounds.

संघट्ट 1 Ā. 1 To strike. -2 To bring together, unite. -3 To gather, collect. -4 To rub, rub against or press against; संघट्टयन्नङ्गदमङ्गदेन R. 6. 73. -5 To strike against, touch.

संघट्टः 1 Friction, rubbing together; सरलस्कन्धसंघट्ट-जन्मा (दवाभिः) Me. 55; Māl. 5. 3; 9. 1; संघट्टैर्वल्गुभिः स्तनैः Bu. Ch. 4. 29; Ve. 1. 22. -2 Collision, clashing together, encounter; फलसंघट्टविकीर्णविस्फुलिङ्गः Si. 20. 26. -3 Encounter, conflict. -4 Meeting, joining, collision or rivalry (as of wives); वक्षस्यसंघट्टसुखं वसन्ती रेजे सपत्नी-रहितेव लक्ष्मीः R. 14. 86. -5 Embracing. -ट्टा A large creeper.

संघट्टनम्, -ना 1 Rubbing together, friction. -2 Collision, clash. -3 Close contact, adherence to. -4 Contact, union, cohesion. -8 The intertwining of wrestlers. -6 Meeting, encounter in general. -7 The embrace of lovers.

संघट्टिन m. An adherent, follower; कृष्णसंघट्टिनः केचिदासन्नामस्य चापरे Bhāg. 10. 18. 20; 5. 10. 6.

संघाटः Fitting and joining of timbers, joinery, carpentry; तौ काष्ठसंघाटमथो चक्रतुः सुमहालवम् Rām. 2. 55. 14.

संघाटिका 1 A pair, couple. -2 A bawd, procuress. -3 Smell. 4 The nose.

संघाणकः, -कम् The mucus of the nose.

संघातः 1 Union, combination, an association; त्वक् च मांसं तथाऽस्थीनि मज्जा रन्नायुश्च पञ्चमम् । इत्येतदिह संघातम् Mb. 12. 184. 20. -2 A multitude, an assemblage, a collection; उपायसंघात इव प्रवृद्धः R. 14. 11; जलसंघात इवासि विद्रुतः Ku. 4. 6; Bg. 13. 6. -3 Killing, slaughter. -4 Phlegm. -5 Formation of compounds. -6 N. of a division of hell. -7 A particular mode of walking (in dramas). -8 Flow; यस्य शोणितसंघाता भेरी मण्डूककच्छपा Mb. 12. 98. 31 (com. शोणितसंघाता शोणितौघमयी). -9 A hard part (कठिनांश); आकाशात् खलु यो घोषः संघातस्तु महीगुणः Mb. 12. 285. 7. -10 Combat, war. -11 A caravan. -12 A bone. -13 Intensity. -Comp. -कठिन a. hard like a solid, solid; द्रवः संघातकठिनः Ku. 2. 11. -चारिण a. gregarious. -ज a. produced by a complicated derangement of the three humours (सान्निपातिक). -मृत्युः wholesale death; कष्टं किंनिमित्तममी संघातमृत्यवो जाताः Nāg. 4. -शिला a stone-like block or hard mass, solid stone; Ku. 1. 56; 5. 55.

संघातकः, **संघात्यः** A kind of dramatic performance.

संघुष् 1 P. 1 To resound. -2 To proclaim loudly.

संघुष्ट p. p. 1 Resonant, resounding; नानाविहगसंघुष्टम् Mb. 1. 18. 2. -2 Sounded, proclaimed. -3 Offered for sale; उदक्यास्पृष्टसंघुष्टं पर्यायानं च वर्जयेत् Y. 1. 168. -ष्टः A sound, noise.

संघृष्ट 1 P. 1 To rub or grind together. -2 To rival, emulate, compete or vie with; स प्रयोगनिपुणैः प्रयोक्तृभिः संघर्षं सह मित्रसंनिधौ R. 19. 36. -3 To rub, scratch.

संघर्षः 1 Rubbing together, friction; तयोर्भुजविनिष्पेषात् संघर्षेणारसोस्तथा Mb. 3. 30. 60. -2 Grinding, trituration. -3 Collision, clash; कृष्णमायाविमूढानां संघर्षः सुमहानभूत् Bhāg. 11. 30. 13. -4 Emulation, rivalry, contest for superiority; पुष्पमासे हि तरवः संघर्षादिव पुष्पिताः Rām. 4. 1. 91; तस्याश्च मम च कस्मिंश्चित् संघर्षे Dk.; नाट्याचार्ययोर्महान् ज्ञानसंघर्षो जातः M. 1. -5 Envy, jealousy. -6 Gliding, gently flowing. -7 Enmity, hostility; क्षत्रं स्वर्गं कथं गच्छेच्छत्रपूतमिति प्रभो । संघर्षजननस्तस्मात् कन्यागर्भो विनिर्मितः ॥ Mb. 12. 2. 4. -8 Sexual excitement; Mb. 15. 30. 22. -षो Liquid lac.

संघर्षणम् Ointment, unguent.

सच् 1 Ā., 3 P. (सच्ते, सिषक्ति) Ved. 1 To follow, pursue. -2 To go to. -3 To love, like. -4 To be obedient. -5 To honour, serve. -6 To assist, aid. -7 To be associated with.

सचनम् 1 Honouring. -2 Service, attendance. -3 Assisting, helping.

सचकित a. Startled, timid. -तम् ind. Tremblingly, in an alarmed or startled manner; सचकितमिव विस्मयाकुलाभिः Ki. 10. 7.

सचराचर a. Comprehending everything; ततो दुर्गं च राष्ट्रं च लोकं च सचराचरम् Ms. 7. 29. -रम् The universe.

सचिः 1 A friend. -2 Friendship, intimacy. -f. The wife of Indra; see शची.

सचित्र a. Painted, variegated (with pictures); विद्युत्कृतं ललितवानिताः सेन्द्रचापं सचित्राः Me. 66.

सचिल्लक a. Blear-eyed.

सचिवः 1 A friend, companion; छायेव कर्मसचिवाः साधवो दीनवत्सलाः Bhāg. 11. 2. 6; Ki. 6. 43. -2 A minister, counsellor; सचिवान् सप्त चाष्टौ वा प्रकुर्वीत परीक्षितान् Ms. 7. 54; R. 1. 34; 4. 87; 8. 67; कार्यान्तरसचिवः M. 1. -3 The dark thorn-apple. -Comp. -आमयः a kind of disease (Mar. धावरें).

सची See शची.

सचेतन a. 1 Sentient, animate, rational. -2 Conscious, sensible.

सचेतस् a. 1 Intelligent; व्रीडितव्यमपि ते सचेतसः Ki. 13. 46. -2 Possessed of feeling; सचेतसः कस्य मनो न दूयते Ku. 5. 48. -3 Unanimous. -4 Conscious; इदानीमस्मि संवृत्तः सचेताः प्रकृतिं गतः Bg. 11. 51.

सचेल a. Dressed.

सचेष्टः The mango tree. -a. Making efforts, active.

सच्छाय a. 1 Shady. -2 Glittering. -3 Having the same colour as.

सच्छिद्र a. 1 Having holes. -2 Defective, faulty.

सजन *a.* Having men or living beings. -**नः** 1 A man of the same family, a kinsman. -2 Public, people; एतस्य वेदिध्यावो न नावेतत् सजन इति Bri. Up. 3. 2. 13.

सजम्बाल *a.* Muddy.

सजल *a.* Watery, wet, humid.

सजागर *a.* Waking, awake.

सजात *a.* Born together. -**तः** A brother (Ved.).

सजाति, -सजातीय *a.* 1 Of the same kind, tribe, class, or species. -2 Like, similar. -*m.* A son of a man and woman of the same caste.

सजात्यम् Brotherhood, relationship.

सजानि *a.* Together with wife.

सजुष (स) *a.* 1 Loving, attached to. -2 Associated together. -*m.* (Nom. सजुः सजुषौ सजुषः; instr. dual सजुभ्याम्) A friend, companion; खेलायन्ननिशं नापि सजुःकृत्य रतिं वसेत् Bk. 5. 72. -*ind.* With, together with; सजुरिन्द्रेण पञ्चाशद्देवास्ते मरुतोऽभवन् Bhāg. 6. 18. 67.

सज्ज 1 P. To go, move. -*Caus.* 1 To cling, adhere. -2 To fix (the mind) upon. -3 To cause one's self to be embraced; सज्जयन्ति हि ते नारीर्निगूढाश्चारयन्ति च Ms. 8. 362.

सज्ज *a.* 1 Ready, made or got ready, prepared; सज्जं क्रतुवरं राजन् कालप्राप्तं च भारत Mb. 3. 256. 2; सज्जो रयः U. 1. -2 Dressed, clothed. -3 Accoutred, trimmed. -4 Fully equipped, armed. -5 Fortified. -6 Strung, placed on a bow-string.

सज्जनम् 1 Fastening, tying on. -2 Dressing. -3 Preparing, arming, equipping. -4 A guard, sentry. -5 A ferry, *ghāt*. -*a.* Hanging round; निवीती कण्ठसज्जे Ms. 2. 63. -**नः** A good man; see under सत्. -**ना** 1 Decoration, accoutrement, equipment. -2 Dressing, ornamenting. -3 Decorating an elephant before riding; L. D. B.

सज्जा 1 Dress, decoration. -2 Equipment, apparatus. -3 Military accoutrement, armour, mail.

सज्जित *a.* 1 Dressed. -2 Decorated. -3 Made ready, equipped; सामादिसज्जितैः पाशैः प्रतीक्षन्ते दिवानिशम् Pt. 1. 157. -4 Accoutred, armed. -5 Fastened, attached to; परिधाय स्ववासांसि प्रेष्टसंगमसज्जिताः Bhāg. 10. 22. 23.

सज्जीकृ 8 U. 1 To make ready, prepare, equip. -2 To decorate. -3 To string (a bow).

सज्जीभू 1 P. To be ready, to be equipped, accoutred, or decorated.

सज्य *a.* 1 Furnished with a bowstring; शरासनानां सज्यानां दङ्कौरण महीयसा Siva B. 4. 39. -2 Strung (as a bow); न तेन सज्यं क्वचिदुद्यतं धनुः Ki. 1. 21.

सज्योतिस् *ind.* According to the light; सज्योतिः स्यादन्ध्यायः शेषे रात्रौ यथा दिवा Ms. 4. 106; 5. 82.

सज्योत्सना A moonlight night.

संच A collection of leaves for writing upon.

संचकः A mould; an impression in which the outlines of the thing to be reproduced are inscribed in an inverted fashion (Marāṭhī ठसा); विधिर्विधत्ते विधुना वधूनां किमानं काञ्चनसंचकेन N. 22. 47, 48.

सञ्चत् *m.* 1 A cheat, rogue, juggler. -2 Cheating, deceit.

संचर् 1 P. (but Ātm. when used with the instrumental of a conveyance) 1 To move, walk, go, pass, walk about; यानैः समचरन्तान्ये Bk. 8. 32; क्वचित् पथा संचरते सुराणाम् R. 13. 19; N. 6. 57. -2 To practise, perform. -3 To pass over, be transferred to. -4 To act, behave; भो राजानश्चरमवयसामाज्ञया संचरध्वम् Māl. 6. 2. -5 To join, meet. -6 To pass or roam through, travel over. -7 To arrive at, reach, attain. -*Caus.* 1 To cause to go about, lead, conduct; यूथानि संचार्य Ś. 5. 5. -2 To cause to spread, circulate. -3 To transmit, communicate, pass over, deliver over to (as a disease &c.). -4 To turn out (as cattle &c.) to graze. -5 To impel, instigate, incite.

संचरः 1 Passage, transit from one zodiacal sign to another. -2 A way, path; यत्रौषधिप्रकाशेन नक्तं दर्शितसंचराः Ku. 6. 43; R. 16. 12. -3 A narrow road, defile, difficult passage. -4 Entrance, gate. -5 The body. -6 Killing. -7 Development. -*a.* Going about, moving everywhere; अनिरुक्तस्योदशः स्तोमः संचरो हुंकारः Ch. Up. 1. 13. 3.

संचरणम् 1 Going, motion, travelling. -2 Setting in motion, use. -**णी** Passage, way; संचरणी येषा हृदयादूर्ध्वा नादुच्चरति Br. Up. 4. 2. 3.

संचारः 1 Going, movement, travelling or roaming through; स पुनः पार्थसंचारं संचरत्यवनीपतिः K. P. 10; सुलभ-पुरुषसंचारोऽस्मिन् प्रदेशे Mk. 7; R. 2. 15. -2 Passing through, passage, transit. -3 A course, way, road, pass. -4 A difficult progress or journey. -5 Difficulty, distress. -6 Inciting. -7 Leading, guiding. -8 Transmission, contagion. -9 A gem said to be found in the hood of serpents. -10 The entrance of the sun into a new sign. -11 Infatuating; तथाख्यातविधानं च योगः संचार एव च Mb. 12. 59. 48 (com. संचारः श्रवणदर्शनाभ्यां परमोहनम्). -12 Track (of wild animals). -**Comp.** -**जीविन्** *a.* seeking a living by roaming; L. D. B.

संचारक *a.* Conveying, transmitting. -**कः** 1 A leader, guide. -2 An instigator. -3 An orator.

संचारणम् Moving, impelling, conveying, leading &c.

संचारिका 1 A female messenger, go-between. -2 A bawd, procuress. -3 A pair, couple. -4 Smell, odour.

संचारित *p. p.* 1 Moved, set in motion. -2 Impelled, driven onward, incited. -3 Conveyed; see संचर्.

संचारिन् *a.* (-णी *f.*) 1 Moving, moveable; संचारिणी नगरदेवतेव *Māl.* 1; *Ku.* 3. 54; संचारिणी दीपशिखेव रात्रौ *R.* 6. 67. -2 Roaming, wandering. -3 Changing, unsteady, fickle. -4 Difficult to be passed, inaccessible. -5 Evanescent, as a Bhāva; see below. -6 Influencing. -7 Hereditary, successively communicated (as a disease). -8 Contagious. -9 Impelling. -*m.* 1 Wind, air. -2 Incense. -3 A transient or evanescent feeling which serves to strengthen the prevailing sentiment; see व्यभिचारिन्.

संचल 1 *P.* 1 To move about, move to and fro, waver, oscillate. -2 To quiver, tremble. -3 To start or jump up. -4 To depart, go away. -*Caus.* 1 To shake, agitate. -2 To expel, remove.

संचल *a.* Trembling, quivering. -*Comp.* -नाडि: an artery, vein.

संचलनम् Agitation, trembling, shaking; अचलसंचल-नाहरणो रण: *Ki.* 18. 8.

संचाली The Guñjā shrub.

संचस्कारयिषु *a.* Wishing anyone to perform a purificatory rite; धर्मराजश्च तत्रैव संचस्कारयिषुस्तदा *Mb.* 15. 26. 31.

संचानः A falcon; a kind of bird.

संचाय्यः *N.* of a particular sacrifice; *P.* III. 1. 130.

संचि 5 *U.* 1 To gather, collect, hoard; रक्षायोगादयमपि तपः प्रत्यहं संचिनोति *S.* 2. 14; *R.* 19. 2; *Ms.* 6. 15. -2 To arrange, put in order, put or place; संचित्य पात्राणि यथा-विधानम् *Bk.* 3. 35.

संचयः 1 Heaping up, gathering. -2 Hoard, heap, accumulation, stock, store; कर्तव्यः संचयो नित्यं कर्तव्यो नाति-संचयः *Subhāṣ.* -3 A large quantity, collection. -4 Joint; दोर्निष्पेषविशीर्णसंचयदलकङ्कालमुन्मथनतः *Māl.* 8. 9.

संचयनम् 1 Gathering, collecting. -2 Collecting the ashes and bones of a body after it has been burnt.

संचयिन् *a.* 1 Collecting, gathering, hoarding &c. -2 Possessed of riches.

संचित *p. p.* 1 Heaped up, accumulated, hoarded, collected. -2 Laid by, stored. -3 Enumerated, reckoned. -4 Full of, furnished or provided with. -5 Impeded, obstructed. -6 Dense, thick (as a wood).

संचितिः *f.* A collection.

सं. इ. को. ... २०२

संचिन्त 10 *U.* 1 To think, consider, reflect, think over; इति संचिन्त्य नृपतिः क्रतुतुल्यफलं पृथक् *Y.* 1. 360; अद्यापि तामवहितां मनसाचलेन संचिन्तयामि युवतीं मम जीविताशाम् *Ch. P.* 32. -2 To weigh (in the mind), discriminate. -3 To design, intend.

संचिन्तनम् Consideration, reflection.

संचिन्तित *a.* 1 Considered, thought about. -2 Designed, intended. -3 Settled.

संचूर्ण 10 *U.* 1 To pulverize. -2 To bruise, crush; संचूर्णयामि गदया न सुयोधनो *Ve.* 1. 15.

संचूर्णनम् Crushing to pieces.

संचोदना 1 Urging, exciting. -2 A stimulant.

संछद् 10 *U.* 1 To hide, conceal. -2 To envelop, cover, wrap up. -3 To put on (as clothes).

संछन्न *p. p.* 1 Enveloped, concealed, hidden. -2 Clothed. -3 Surrounded.

संछर्दनम् Spitting out, ejecting.

संछादनम् Obscuring, hiding.

संछिद् 7 *U.* 1 To cut, cut off, divide. -2 To penetrate, pierce. -3 To remove, clear, solve (as a doubt &c.). -4 To settle, decide (a question).

संछिदा Destruction.

संछेदः 1 Cutting, dividing. -2 Removal, solution.

सञ्ज् 1 *P.* (सजति, सक्त; the स् of the root being changed to ष after a preposition ending in इ or उ) 1 To stick or adhere to, cling to; तुल्यगन्धिषु मत्तेभकटेषु फलरेणवः (ससञ्जुः) *R.* 4. 47. -2 To go, move. -3 To fasten. -*Pass.* (सज्यते) 1 To be attached to, cling or adhere to. -2 To linger, hesitate.

सञ्जनम् 1 The act of attaching, fastening. -2 Joining, folding (the hands).

संजन् 4 *A.* 1 To be born or produced. -2 To grow, arise, spring. -3 To be or become. -4 To elapse, pass (time). -*Caus.* To beget, produce, generate.

सञ्जः 1 *N.* of Brahman. -2 *N.* of Śiva.

संजनन *a.* Producing, causing, effecting; प्रीतिसंजननैः पितुः गुणैर्विरुचे रामः *Rām.* 2. 1. 33. -नम् 1 Production, creation. -2 Growth, development.

संजात *p. p.* 1 Born, produced, grown, arisen (oft. in comp. in the sense of 'growing, becoming, possessing'; संजातकोप 'being angry'); so संजातपक्ष 'winged,' &c. -2 Passed (as time.) -*Comp.* -निर्वेद *a.* grown despondent. -विश्रम्भ *a.* becoming confident.

संज्ञप् 1 *P.* To report, communicate.

संज्ञयः 1 Conquest, victory. -2 A kind of military array. -3 N. of the charioteer of king Dhṛitarāstra. He tried to bring about a peaceful settlement of the dispute between the Kauravas and Pāṇḍavas, but failed. It was he who narrated the events of the great Bhārati war to the blind king Dhṛitarāstra; cf. धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः । मामकाः पाण्डवाश्चैव किमकुर्वत संज्ञयः ॥ Bg. 1.1.

संजल्प 1 P. To talk, converse.

संजल्पः 1 Conversation; असतां दर्शनात् स्पर्शात् संजल्पाच्च सहासनात् Mb. 3. 1. 29. -2 Confused talk, chattering, confusion. -3 An uproar.

संजवनम् 1 A quadrangle; a group of four houses forming a court. -2 A way-mark, sign-post.

संज्ञा A she-goat.

संजावनम् Pouring a little butter-milk into warm milk (Mar. दूध विरजण).

संजिहान a. Giving up, leaving (the bed); संजिहानस्तु द्रापरः Ait. Br. 7. 15. 15; स ह प्रातः संजिहान उवाच Ch. Up. 1. 10. 6.

संजीव 1 P. 1 To live together. -2 To live, exist (by any profession). -3 To be restored to life. -Caus. 1 To revive, restore or bring to life, reanimate; (इदं सर्वं चराचरम्) संजीवयति चाजस्रं प्रमापयति चाव्ययः Ms. 1. 57. -2 To maintain, nourish.

संजीवनम् 1 Living together. -2 Bringing to life, life-restoring, reanimation, resuscitation. -3 N. of one of the 21 hells; see Ms. 4. 89. -4 A group of four houses, quadrangle. -नी 1 A kind of elixir (said to restore the dead to life). -2 Making alive, restoring life. -3 Food. -4 N. of Mallinātha's commentaries on Ku., R. and Me. -Comp. -ओषधिः f. a reviving or life-restoring plant; संजीवनौषधिरसो नु हृदि प्रसिक्तः U. 3. 11.

संज्ञा 9 A. 1 To know, understand, be aware of. -2 To recognize. -3 To live in harmony, agree together (with acc. or instr.); पित्रा पितरं वा संजानीते Sk. -4 To watch, be on the alert; संजानानां परिहरन् रावणानुचरां बहून् Bk. 8. 27. -5 To accede or agree to. -6 To remember, think of (Paras.); मातुः मातरं वा संजानीति Sk. -7 To direct, appoint. -Caus. 1 To inform. -2 To appease, gratify, console. -3 (a) To quiet, pacify (a sacrificial animal). (b) To kill. -4 To command, enjoin. -5 To animate. -6 To make intelligible, cause to be understood, inform. -7 To make a sign to (any one), communicate by signs.

संज्ञा a. 1 Knock-kneed. -2 Being conscious. -3 Named, called; see संज्ञा below. -ज्ञम् A yellow fragrant wood.

संज्ञक a. Killing, destroying (नाशक); कदा वयं करिष्यामः संज्ञासं दुःखसंज्ञकम् Mb. 12. 279. 3.

संज्ञपनम् 1 Killing; दृष्ट्वा संज्ञपनं योगं पशूनां स पतिर्मखे Bhāg. 4. 5. 24. -2 Deception, defrauding.

संज्ञपित, संज्ञप्त p. p. Sacrificed, killed; तं यज्ञपशवोऽनेन संज्ञप्ता ये दयालुना Bhāg. 4. 28. 26.

संज्ञप्तिः f. 1 Apprising, informing. -2 Killing, sacrificing.

संज्ञा 1 Consciousness; अकरुण पुनः संज्ञाव्याधिं विधाय किमीहसे Mb. 9. 42; रतिखेदसमुत्पन्ना निद्रा संज्ञाविपर्ययः Ku. 6. 44. संज्ञां लभ्, आपद् or प्रतिपद् 'to regain or recover one's consciousness, come to one's senses'. -2 Knowledge, understanding; नायका मम सैन्यस्य संज्ञार्थं तान् ब्रवीमि ते Bg. 1. 7; Mb. 12. 153. 63. -3 Intellect, mind; लोकतन्त्रं हि संज्ञाश्च सर्वमन्त्रे प्रतिष्ठितम् Mb. 13. 63. 5. -4 A hint, sign, token, gesture; मुखार्पितैकाङ्गुलिसंज्ञयैव मा चापलायेति गणान् व्यनैषीत् Ku. 3. 41; उपलभ्य ततश्च धर्मसंज्ञाम् Bu. Ch. 5. 21; Bhāg. 6. 7. 17. -5 A name, designation, an appellation; oft. at the end of comp. in this sense; द्वन्द्वैर्विमुक्ताः सुखदुःखसंज्ञैः Bg. 15. 5. -6 (In gram.) Any name or noun having a special meaning, a proper name. -7 The technical name for an affix. -8 The Gāyatrī Mantra; see गायत्री. -9 A track, footstep. -10 Direction. -11 A technical term. -12 N. of the daughter of Viśvakarman and wife of the sun, and mother of Yama, Yamī, and the two Aśvins. [A legend relates that संज्ञा on one occasion wished to go to her father's house and asked her husband's permission, which was not granted. Resolved to carry out her purpose, she created, by means of her superhuman power, a woman exactly like herself—who was, as it were, her own shadow (and was therefore called Chhāyā),—and putting her in her own place, went away without the knowledge of the sun. Chhāyā bore to the sun three children (see छाया), and lived quite happily with him, so that when Samjñā returned, he would not admit her. Thus repudiated and disappointed, she assumed the form of a mare and roamed over the earth. The sun, however, in course of time, came to know the real state of things, and discovered that his wife had assumed the form of a mare. He accordingly assumed the form of a horse, and was united with his wife, who bore to him, two sons—the Aśvinikumāras or Aśvins q. v.] -Comp. -अधिकारः a leading rule which gives a particular name to the rules falling under it, and which exercises influence over them. -विपर्ययः loss of consciousness; रतिखेदसमुत्पन्ना निद्रा संज्ञाविपर्ययः Ku. 6. 44. -विषयः an epithet, an attribute. -सुतः an epithet of Saturn. -सूत्रम् any Sūtra which teaches the meaning of a technical term.

संज्ञानम् Knowledge, understanding.

संज्ञापनम् 1 Informing. -2 Teaching. -3 Killing, slaughter.

संज्ञावत् *a.* 1 Having consciousness, become sensible, revived. -2 Having a name.

संज्ञिका A name, appellation.

संज्ञिन् *a.* 1 Named. -2 That which receives a name. (-*m.* also in this sense).

संज्ञित *a.* Named, called, denominated.

संज्ञु *a.* Knock-kneed.

संज्वरः 1 Great heat, fever; यत्स्नेहसंज्वरवता हृदयेन नित्यम् *Mal.* 9. 36; *Ms.* 4. 185. -2 Heat. -3 Indignation.

संज्वलनम् Fuel.

सद् I. 1 P. (सटति) To form a part. -II. 10 U. (साटयति-ते) To show, display, manifest.

सटम्, सटा 1 An ascetic's matted hair. -2 The mane (of a lion); केनानिकपदानवासितसटः सिंहोऽर्पितः पञ्जरे *Mu.* 7. 6; *Si.* 1. 47. -3 Bristles of a boar; विध्यन्तमुद्धृत-सटाः प्रतिहन्तुमीषुः *R.* 9. 60. -4 A braid of hair. -5 A crest. -6 (Fig.) Lustre, light; जटां तडिद्वहिसटोप्ररोचिषम् *Bhāg.* 4. 5. 2. -7 A multitude, number. -**Comp.** -अङ्कः a lion.

सटाल *a.* Full of; Inscr.

सटिः, -टी f., सटिका Zedoary (*Mar.* कचोरा, आबेहळद).

सटीक *a.* Accompanied or explained by a commentary.

सट् 10 U. (सटयति-ते) 1 To injure, kill. -2 To be strong. -3 To give. -4 To take. -5 To dwell.

सट्टम् Two pieces of timber at the side of a door.

सट्टकम् A kind of minor drama in *Prākṛita*; *e. g.* कर्पूरमञ्जरी; see *S. D.* 542.

सट्वा 1 A kind of bird. -2 A musical instrument.

सट् 10 U. (साटयति-ते) 1 To finish, complete. -2 To leave unfinished. -3 To go, move. -4 To adorn, decorate.

सटिः f. The plant zedoary.

सणसूत्रम् A hempen cord or thread.

सणिः The smell of the breath of a cow.

संटङ्कः Connection.

सण्ड See षण्ड.

सण्डिशः A pair of tongs or nippers.

संडीनम् One of the several modes of flight of birds; *Mb.* 8. 41. 26 (*com.* संडीनं ललितं गतम्); see डीन.

सण्डिका A female camel.

सत् *a.* (-ती *f.*) 1 Being, existing, existent; सन्तः स्वतः प्रकाशन्ते गुणा न परतो वृणाम् *Bv.* 1. 120; सत्कल्पवृक्षे वने *Ś.* 7. 12. -2 Real, essential, true; *Bri.* Up. 2. 3. 1. -3 Good, virtuous, chaste; सती सती योगविसृष्टदेहा *Ku.* 1. 21; *Ś.* 5. 17. -4 Noble, worthy, high; as in सत्कुलम्. -5 Right, proper. -6 Best, excellent. -7 Venerable, respectable. -8 Wise, learned. -9 Handsome, beautiful. -10 Firm, steady. -*m.* A good or virtuous man, a sage; आदानं हि विसर्गोय सतां वारिसुचामिव *R.* 4. 86; अविरते परकार्यकृतां सतां मधुरिमातिशयेन वचोऽमृतम् *Bv.* 1. 113; *Bh.* 2. 78; *R.* 1. 10. -*n.* 1 That which really exists, entity, existence, essence. -2 The really existent truth, reality. -3 Good; as in सदसत् *q. v.* -4 Brahman or the Supreme Spirit. -5 Ved. Water. -6 The primary cause (कारण); य ईक्षिताऽहं रहितोऽप्यसत्सतोः *Bhāg.* 10. 38. 11. -7 (In gram.) The termination of the present participle. (सत्कृ means 1 to respect, treat with respect, receive hospitably. -2 to honour, worship, adore. -3 to adorn.) -**Comp.** -अञ्जनम् (सदञ्जनम्) calx of brass. -अर्थः (सदर्थः) a matter in question. -असत् (सदसत्) *a.* 1 existent and non-existent, being and not being. -2 real and unreal. -3 true and false. -4 good and bad, right and wrong. -5 virtuous and wicked. (-*n. du.*) 1 entity and non-entity. -2 good and evil, right and wrong. विवेकः discrimination between good and evil, or truth and falsehood. व्यक्तीहेतुः the cause of discrimination between the good and bad; तं सन्तः श्रोतुमर्हन्ति सदसद्व्यक्तीहेतवः *R.* 1. 10. -आचारः (सदाचारः) 1 good manners, virtuous or moral conduct. -2 approved usage, traditional observances, immemorial custom; यस्मिन् देशे य आचारः पारंपरिकमागतः वर्णानां सान्तरालानां स सदाचार उच्यते *Ms.* 2. 18. -आत्मन् *a.* (सदात्मन्) virtuous, good. -आनन (सदानन) *a.* fair-faced. -उत्तरम् (सदुत्तरम्) a proper or good reply. -करणम् funeral obsequies. -कर्तृ *m.* an epithet of Viṣṇu. -कर्मन् *n.* 1 a virtuous or pious act. -2 virtue, piety. -3 funeral obsequies. -4 expiation. -5 hospitality. -काण्डः a hawk, kite. -कारः 1 a kind or hospitable treatment, hospitable reception; सत्कारमानपूजार्थं तपो दम्भेन चैव यत् । क्रियते तदिह प्रोक्तं राजसं चलमधुवम् *Bg.* 17. 18. -2 reverence, respect. -3 care, attention. -4 a meal. -5 a festival, religious observance. -कार्यम् (in Sāṃkhya phil.) the necessary existence of an effect. वाद the doctrine of the actual existence of an effect (in its cause). -कुल a good or noble family. -कुलीन *a.* nobly born, of noble descent. -कृत *a.* 1 done well or properly. -2 hospitably received or treated. -3 revered, respected, honoured. -4 worshipped, adored. -5 entertained. -6 welcomed. (-तः) an epithet of Śiva. (-तम्) 1 hospitality. -2 respect. -3 virtue, piety. -कृतिः *f.* 1 treating with respect, hospitality, hospitable reception. -2 virtue, morality. -क्रिया 1 virtue, goodness; शकुन्तला मूर्तिमती च

सक्तिया S. 5. 15. -2 charity, good or virtuous action. -3 hospitality, hospitable reception; सक्तियाविशेषात् S. 7. -4 courtesy, salutation. -5 any purificatory ceremony. -6 funeral ceremonies, obsequies. -7 Celebration, decoration; यावदादिशति पार्थिवस्तयोर्निर्गमाय पुरमार्गसक्तियाम् R. 11. 3. -गतिः f. (सद्गतिः) 1 a good or happy state, felicity, beatitude. -2 The way of good men. -गुण a. (सद्गुण) possessed of good qualities, virtuous. (-णः) virtue, excellence, goodness, good quality. -घनः (सद्घनः) holy existence. -2 nothing but existence. -चरित, -चरित्र a. (सच्चरित-त्र) well-conducted, honest, virtuous, righteous; सूरुः सच्चरितः Bh. 2. 25. (-न.) 1 good or virtuous conduct. -2 history or account of the good; S. 1. -चारा (सच्चारा) turmeric. -चिद् (सच्चिद्) the Supreme Spirit. अंशः a portion of existence and thought. आत्मन् m. the soul consisting of entity and thought. आनन्दः 1 'existence or entity, knowledge and joy'; an epithet of the Supreme Spirit or Brahman. -2 of Viṣṇu. -जन a. (सज्जन) good, virtuous, respectable. (-नः) a good or virtuous man. गर्हित despised by the virtuous; पुक्कस्यां जायते पापः सदा सज्जनगर्हितः Ms. 10. 38. -धर्मः (सद्धर्मः) true justice. -पतिः Ved. 1 a lord of good persons or heroes. -2 N. of Indra. -पत्रम् the new leaf of a water-lily. -पथः 1 a good road. -2 the right path of duty, correct or virtuous conduct. -3 an orthodox doctrine. -परिग्रहः acceptance (of gifts) from a proper person. -पशुः a victim fit for a sacrifice, a good sacrificial victim. -पात्रम् a worthy or virtuous person. वर्षः bestowing favours on worthy recipients, judicious liberality. वर्षिन् a. having judicious liberality. -पुत्रः 1 a good or virtuous son. -2 a son who performs all the prescribed rites in honour of his ancestors. -a. one who has a son; यद्यपि स्यात् सपुत्रोऽप्यसपुत्रोऽपि वा भवेत् Ms. 9. 154. -प्रतिपक्षः (in logic) one of the five kinds of *hetvābhāsa*s or fallacious *hetus*, a counterbalanced *hetu*, one along which there exists another equal *hetu* on the opposite side; यत्र साध्याभावसाधकं हेत्वन्तरं स सप्रतिपक्षः; e. g. 'sound is eternal because it is audible'; and also 'sound is non-eternal, because it is a product'; नाप्रामाण्यं मतानां स्यात् केषां सप्रतिपक्षवत् N. 17. 19. -प्रमुदिता (in Sāṃkhya phil.) N. of one of the 8 perfections. -भाग्यम् (सद्भाग्यम्) 1 good fortune. -2 Felicity. -फलः the pomegranate tree. -भावः (सद्भावः) 1 existence, being, entity; सद्भावे साधुभावे च सदित्येतत् प्रयुज्यते Bg. 17. 26. -2 actual existence, reality. -3 good disposition or nature, amiability. -4 quality of goodness. -5 obtainment (प्राप्ति); देहस्यान्यस्य सद्भावे प्रसादं कर्तुमर्हसि Rām. 7. 56. 9. -मातुरः (सन्मातुरः) the son of a virtuous mother. -मात्रः (सन्मात्रः) 'consisting of mere entity', the soul. -मानः (सन्मानः) esteem of the good. -मित्रम् (सन्मित्रम्) a good or faithful friend. -युवतिः f. (सद्युवतिः) a virtuous maiden. -वंश (सद्वंश) a. of high birth. -वचस् n. (सद्बचस्) an agreeable or pleasing speech. -वस्तु n. (सद्वस्तु) 1

a good thing. -2 a good plot or story; प्रणयिषु वा दाक्षिण्यादथवा सद्वस्तुपुरुषबहुमानात्। शृणुत मनोभिरवहितैः क्रियाभिर्मां कालिदासस्य ॥ V. 1. 2. -वादिता (सद्वादिता) true counsel; सद्वादितेवाभिनिविष्टवुद्धौ Ki. 17. 11. -विद्य (सद्विद्य) well-educated, having good learning. -वृत्त a. (सद्वृत्त) 1 well-behaved, well-conducted, virtuous, upright. -2 perfectly circular, well-rounded; सद्वृत्तः स्तनमण्डलस्तव कथं प्राणैर्मम क्रीडति Gīt. 3 (where both senses are intended). (-त्तम्) 1 good or virtuous conduct. -2 an agreeable or amiable disposition. -शील (सच्छील) a. 1 good-tempered. -2 benevolent, kindly disposed (towards others). -संसर्गः, -संनिधानम्, -संगः, -संगतिः, -समागमः company or society of the good, association with the good; तथा सत्संनिधानेन मूर्खो याति प्रवीणताम् H. 1; सत्संगजानि निधनान्यपि तारयन्ति U. 2. 11; सत्संगतिः कथय किं न करोति पुंसाम् Bh. 2. 23. -संप्रदायः good tradition. -संप्रयोगः right application. -सहाय a. having virtuous friends. (-यः) a good companion. -सार a. having good sap or essence. (-रः) 1 a kind of tree. -2 a poet. -3 a painter. -हेतुः (सद्धेतुः) a faultless or valid *hetu* or middle term.

सती 1 A virtuous or good woman (or wife); सती सती योगविष्टदेहा Ku. 1. 21; Ki. 11. 50; esp. applied to one who burns herself with her husband's corpse. -2 A female ascetic. -3 N. of the goddess Durgā or Pārvatī; पर्यस्तं नन्दया सत्या स्नानपुण्यतरोदया। विलोक्य भूतेशगिरिम् Bhāg. 4. 6. 22; Ku. 1. 21. -4 A kind of fragrant earth. -5 A wife or female (of an animal).

सतीत्वम् Chastity.

सतत a. Constant, eternal, everlasting, perpetual. -तम् ind. Constantly, continuously, eternally, always; सुलभाः पुरुषा राजन् सततं प्रियवादिनः Rām. -Comp. -गः, -गतिः wind; सलिलतले सततगतीनन्तःसंचारिणः संनिगृह्य शय्या कार्या Dk.; सततगा-स्ततगानागिरोऽलिभिः Śi. 6. 50; नेत्रा नीताः सततगतिना यद्विमानाग्र-भूमीः Me. 71; Mb. 5. 167. 29. -Comp. -दुर्गत a. always miserable. -परिग्रहम् ind. continually. -यायिन् a. 1 always moving. -2 constantly tending to decay; घोरैः-स्मिन् भूतसंसारे नित्यं सततयायिनि Ms. 1. 50. -युक्त a. constantly devoted.

सततक a. Recurring twice a day (as fever).

सतनम् A variety of sandal, red and smelling like earth; सतनं रक्तं भूमिगन्धि Kau. A. 2. 11.

सतर्क a. 1 Versed in reasoning. -2 Considerate.

सतिः f. 1 A gift, donation. -2 End, destruction.

सतीकम्, -सतीनम् Water.

सतीनः 1 A kind of pulse of pease. -2 A bamboo.

सतीर्थः, सतीर्थ्यः A fellow religious student, (a pupil of the same preceptor); यमात्मनः सतीर्थ्यं पितैव ते जानीते योऽसौ यादृशश्चेति Māl. 2. According to Pāṇini (VI. 3. 87)

the latter word alone is correct. शब्दरत्नावली, however, says, “स्यात् सतीर्थः सतीर्थोऽपि तथैकगुरुरित्यपि.” Bohtlingk and Wackernagel say that the word सतीर्थ is approved to be correct by Vopadeva. But this is wrong because मुग्धबोधव्याकरण accepts सतीर्थ alone to be correct.

सतीलः 1 A bamboo. -2 Air, wind. -3 Pease, pulse (f. also).

सतलिकः Pease.

सतेरः Husk, chaff.

सतोद a. Attended with a pricking pain.

सत्तम a. Most beautiful, the best, excellent, the most respectable; L. D. B.

सत्तलिका A carpet; Kau. A. 2. 11.

सत्ता 1 Existence, entity, being. -2 Actual existence, reality. -3 The highest Jāti or generality; द्रव्यादित्रिकवृत्तिस्तु सत्ता परतयोच्यते. -4 Goodness, excellence.

सत्तिः 1 Sitting down. -2 Beginning.

सत्त्रम् [सद्-घ्न] (usually written सत्रम्) 1 A sacrificial session, especially one lasting from 13 to 100 days. -2 A sacrifice in general; त्रेतामपि निबोध त्वं यस्मिन् सत्रं प्रवर्तते Mb. 3. 149. 23. -3 An oblation, offering, gift. -4 Liberality, munificence. -5 Virtue. -6 A house, residence. -7 Covering. -8 Wealth. -9 A wood, forest; अयमेव मृगव्यसत्रकामः Ki. 13. 9. -10 A tank, pond. -11 Fraud, cheating. -12 A place of refuge, asylum, covert. -13 Gifts made at all times; L. D. B. -14 Haughtiness, pride; L. D. B. -15 An assumed form or disguise; छत्रं तथा तं सत्रेण पाण्डवं प्रेक्ष्य भारत Mb. 4. 38. 40. -**Comp.** -**अपश्रयः** a place of refuge, asylum. -**अयनम्** (णम्) a long sacrificial session. -**परिवेषणम्** distribution of food at a sacrifice. -**शाला** an alms-house.

सत्रायते Den. A. To perform a sacrifice.

सत्त्रिन् m. 1 One who constantly performs sacrifices, a liberal householder; भूमिं वृत्तिकरीं दत्त्वा सत्री भवति मानवः Mb. 13. 62. 29; अत्यशेरत परस्परं धियः सत्त्रिणां नरपतेश्च संपदः Śi. 14. 32. -2 A priest superintending or performing a sacrifice; Bhāg. 4. 14. 7. -3 A class-mate, disciple; तदस्य गूढाः सत्त्रिणश्च संवादयेयुः Kau. A. 1. 11; स सत्त्रिभिः शपथपूर्वम् एकैकममात्यम् उपजापयेत् Kau. A. 1. 10. -4 An ambassador or agent in a foreign country.

सत्त्रा ind. With, together with; सत्त्रा पुत्रकलत्रमित्रनिवहैः Rām. ch. 2. 94. -**Comp.** -**हन** m. an epithet of Indra.

सत्त्रिः 1 A cloud. -2 An elephant.

सत्त्वम् [सतो भावः] (Said to be m. also in the first ten senses) 1 Being, existence, entity. -2 Nature, essence. -3 Natural character, inborn disposition; अच्योष्ट सत्त्वान्दृष्टिश्च्युताशः Bk. 3. 20. -4 Life, spirit,

breath, vitality, principle of vitality; उद्गतानीव सत्त्वानि बभूवुरमनस्विनाम् Rām. 2. 48. 2; चित्रे निवेद्य परिकल्पित-सत्त्वयोगा Ś. 2. 10. -5 Consciousness, mind, sense; वाक्च सत्त्वं च गोविन्द बुद्धौ संवेशितानि ते Mb. 12. 46. 4; Bg. 16. 1; Bhāg. 7. 15. 41. -6 An embryo. -7 Substance, thing, wealth. -8 An elementary substance such as earth, air, fire &c. -9 (also m.) A living or sentient being, animal, beast; वन्यान् विनेष्यन्निव दुष्टसत्त्वान् R. 2. 8; 15. 15; किं नोऽपत्यनिर्विशेषाणि सत्त्वानि विप्रकरोषि Ś. 7; Mā. 9; यश्चासूनपि संत्यजेत् कर्षणया सत्त्वार्थमभ्युद्यतः Nāg. 2. 10. -10 An evil spirit, a demon, ghost; अयं नूनं दशरथः सत्त्वमाविश्य भाषते Rām. 2. 33. 10. -11 Goodness, virtue, excellence. -12 Truth, reality, certainty. -13 Strength, energy, courage, vigour, power, inherent power, the stuff of which a person is made; निजमेव सत्त्वमुपकारि सताम् Ki. 18. 14; Mb. 12. 313. 17; क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति महतां नोपकरणे Subhāṣ.; R. 5. 31; Mu. 3. 22. -14 Wisdom, good sense. -15 The quality of goodness or purity regarded as the highest of the three Guṇas q. v.; (it is said to predominate most in gods and heavenly beings). -16 A natural property or quality, characteristic. -17 A noun, substantive. -18 Intellect (बुद्धि); अग्राणमवितर्कं च सत्त्वं प्रविशते परम् Mb. 12. 204. 18. -19 The subtle body or individual soul (लिङ्गशरीर); गृहाणीव हि मर्त्यानामाहुर्देहानि पण्डिताः । कालेन विनियुज्यन्ते सत्त्वमेकं तु शाश्वतम् ॥ Mb. 11. 3. 8. -**Comp.** -**अनुरूप** a. 1 according to one's inborn disposition or inherent character; सर्वः कृच्छ्रगतोऽपि वाञ्छति जनः सत्त्वानुरूपं फलम् Bh. 2. 30. -2 according to one's means or wealth; सत्त्वानुरूपाहरणीकृतश्रीः R. 7. 32 (Malli.'s interpretation does not appear to suit the context). -**आत्मन्** m. the individual soul (लिङ्गदेह); वशे तिष्ठति सत्त्वात्मा सततं योगयोगिनाम् Mb. 12. 253. 6. -**उत्साहः** 1 natural energy. -2 energy and courage. -**उद्रेकः** 1 excess of the quality of goodness. -2 pre-eminence in strength or courage. -**गुणः** the quality of purity or goodness. -**तनुः** epithet of Viṣṇu; श्रेयांसि तत्र खलु सत्त्वतनोर्नृणां स्युः Bhāg. 1. 2. 23. -**धातुः** the animal sphere. -**धामन्** epithet of Viṣṇu. -**योगः** 1 dignity; Kau. A. 1. 9. -2 association with life; चित्रे निवेद्य परिकल्पितसत्त्वयोगा Ś. 2. 10. -**लक्षणम्** signs of pregnancy; तत्कथमिमामभिव्यक्तसत्त्वलक्षणां ... प्रतिपत्स्ये Ś. 5. -**लोकः** a world of living beings. -**विप्लवः** loss of consciousness. -**विहित** 1 caused by nature. -2 caused by goodness. -3 virtuous, upright. -**संशुद्धिः** f. purity or uprightness of nature; अभयं सत्त्वसंशुद्धिः Bg. 16. 1. -**संपन्न** a. 1 endowed with goodness, virtuous. -2 equable, even-minded. -**संग्रहः** 1 loss of strength or vigour. -2 universal destruction. -**सारः** 1 essence of strength. -2 a very powerful person. -**स्थ** a. 1 being in the nature of things. -2 inherent in animals. -3 animate. -4 characterized by goodness, good, excellent. -**स्थः** a Yogi; कर्मस्था विषयं ब्रूयुः सत्त्वस्थाः समदर्शिनः Mb. 12. 238. 6.

सत्त्वकः The spirit of a departed person.

सत्त्वमेजय *a.* Terrifying animals or living beings.

सत्त्ववत् *a.* 1 Living, existing. -2 Possessed of true essence. -3 Good, pure, virtuous. -4 Endowed with energy or courage; प्रकृतिरियं सत्त्ववताम् Subhās. -*m.* 1 The body (देह); सत्त्ववत्सु तथा सत्त्वं प्रतिरूपं स पश्यति Mb. 12 253. 3. -2 epithet of Viṣṇu. -ती *a.* pregnant.

सत्य *a.* [सते हितं यत्] 1 True, real, genuine; as in सत्यव्रत, सत्यसंध. -2 Honest, sincere, truthful, faithful. -3 Fulfilled, realized. -4 Virtuous, upright. -5 Unfailing; कच्चिच्छुभ्रसे तात पितुः सत्यपराक्रम Rām. 2. 100. 7. -त्यः 1 The abode of Brahman and of truth, the uppermost of the seven worlds or *lokas* above the earth; see लोक. -2 The Aśvattha tree. -3 N. of Rāma. -4 Of Viṣṇu; सत्यव्रतं सत्यपरं त्रिसत्यं सत्यस्य योनिं निहितं च सत्ये। सत्यस्य सत्यमृतसत्यनेत्रं सत्यात्मकं त्वां शरणं प्रपन्नाः॥ Bhāg. 10. 2. 26. -5 The deity presiding over नान्दीमुखश्चाद् q. v. -6 N. of Brahman; अव्ययस्याप्रमेयस्य सत्यस्य च तथाग्रतः Mb. 1. 37. 5. -त्यम् 1 Truth; मौनात्सत्यं विशिष्यते Ms. 2. 83; सत्यं ब्रू 'to speak the truth'. -2 Sincerity. -3 Goodness, virtue, purity. -4 An oath, a promise, solemn asseveration; सत्याद् गुरुमलोपयन् R. 12. 9; Ms. 8. 113. -5 A truism, demonstrated truth or dogma. -6 The first of the four Yugas or ages of the world, the golden age, the age of truth and purity. -7 Water. -8 The Supreme Spirit; हिरण्यमयेन पात्रेण सत्यस्यापिहितं मुखम् Īsop. 15. -9 Final emancipation (मोक्ष); इह चेदवेदीदथ सत्यमस्ति न चेदहवेदीन् महती विनष्टिः Ken. 2. 5. -त्यम् *ind.* Truly, really, indeed, verily, forsooth; सत्यं शपामि ते पादपङ्कजस्पर्शेन K.; Ku. 6. 19. -Comp. -अग्निः N. of the sage Agastya. -अनुरक्त *a.* devoted to truth, honest, upright, true. -अनृत *a.* 1 true and false; सत्यानृता च परुषा H. 2. 183. -2 apparently true, but really false. (-तम्, -ते) 1 truth and falsehood. -2 practice of truth and falsehood; *i. e.* trade, commerce; सत्यानृताभ्यामपि वा न श्वद्वयस्या कदाचन Ms. 4. 4 and 6. -अभिसंध *a.* true to one's promise, sincere. -आत्मन true. (-*m.*) a virtuous or upright man. -आश्रमः renunciation of the world (संन्यास); दीक्षा बहुविधा राजन् सत्याश्रमपदं भवेत् Mb. 12. 66. 13. -उत्कर्षः 1 pre-eminence in truth. -2 true excellence. -उद्य *a.* speaking the truth. -उपयाचन *a.* fulfilling a request. -कामः a lover of truth. -क्रिया a promise, oath. -जित् N. of Indra in the third Manvantara; इन्द्रस्तु सत्यजित् Bhāg. 8. 1. 24. -तपस् *m.* N. of a sage. -दर्शिन *a.* truth-seeing, fore-seeing truth. -धन *a.* rich in truth, exceedingly truthful. -धर्मः the law of truth, eternal truth. परायण *a.* devoted to truth and virtue. -धृति *a.* strictly truthful. -नारायणः 1 A form of Viṣṇu. -2 A form of divinity (called Satyapīr in Bengālī). -पुरम् 1 the world of Viṣṇu. -2 The city of Satya-nārayana; अन्ते सत्यपुरं ययौ (सत्यनारायणव्रतकथा). -पुष्टिः true or permanent prosperity. -पूत *a.* purified by truth (as words); सत्यपूतां वदेद्वाणीम् Ms. 6. 46.

-प्रतिज्ञा *a.* true to one's promise. -प्रतिष्ठान, -मूल *a.* grounded in truth. -फलः the Bilva tree. -भामा N. of the daughter of Satrajit and the favourite wife of Kṛiṣṇa; (it was for her that Kṛiṣṇa fought with Indra and brought the Pārijāta tree from the Nandana garden and planted it in her garden). -भारतः N. of Vyāsa. -भेदिन *a.* promise-breaking. -मानम् a true measure. -युगम् the golden age; the first or कृतयुग; see सत्यम् (6) above. -यौवनः a Vidyādhara. -रत *a.* devoted to truth, honest, sincere. (-तः) N. of Vyāsa. -लौकिकम् spiritual and worldly matters; मया प्रोक्तं हि लोकस्य प्रमाणं सत्यलौकिके Bhāg. 3. 24. 35. -वचनम् 1 the speaking of truth. -2 a promise, solemn assurance. -वचस् *a.* truthful, veracious. (-*m.*) 1 a saint, Rishi. -2 a seer. (-*n.*) truth, veracity. -वद्य *a.* veracious; सत्यवद्यो रघून्मः Bk. 5. 10. (-द्यम्) truth, veracity. -वाक्यम् truth-speaking, veracity. -वाच् *a.* truthful, veracious, candid. (-*m.*) 1 a saint, seer. -2 a crow. -वादिन् *a.* 1 truth-speaking. -2 sincere, outspoken, candid. -व्यवस्था ascertainment of truth. -व्रत, -संगर, -संध *a.* 1 true or faithful to an agreement, promise or word, adhering to truth, veracious; Bhāg. 10. 2. 26; see सत्यः (4). -2 honest, sincere. -श्रवसी Ved. an epithet of Uṣas. -श्रावणम् taking a solemn oath. -संश्रवः a promise, vow. -संकल्प *a.* true in purpose or resolve. -संकाश *a.* specious, plausible. -संगरः N. of Kubera. -*a.* true to an agreement or promise. -संधः 1 an epithet of Rāma; राजेन्द्रं सत्यसंधं दशरथतनयम् Rāma-rakṣā 26. -2 of Bharata. -3 of king Janamejaya. (-द्या) an epithet of Draupadī. -*a.* keeping one's promise, faithful. -साक्षिन् *m.* a trustworthy witness; यथोक्तेन नयन्तस्ते पूयन्ते सत्यसाक्षिणः Ms. 8. 257.

सत्यक *a.* See सत्य. -कम् Ratification of a contract &c.

सत्यंकारः 1 Making true or good, ratification of a contract or bargain. -2 Earnest money, advance payment, something given in advance as an earnest for the performance of a contract; उपाधत्त सप्तनेषु कृष्णाया गुरुसंनिधौ। भावमानयने सत्याः सत्यंकारमिवान्तकः॥ Ki. 11. 50. -3 A promise.

सत्यवत् *a.* Truthful, veracious. -*m.* N. of a king, husband of Sāvitrī, q. v. -ती 1 N. of the daughter of a fisherman, who became mother of Vāyasa by the sage Parāśara; व्यासः सत्यवतीपुत्र इदं वचनमब्रवीत् Mb. 1. 106. 16. -2 N. of the wife of Nārada. -3 Of the wife of Rīchika.

सत्या 1 Truthfulness, veracity. -2 N. of Sitā. -3 Of Draupadī. -4 Of Satyavati, mother of Vyāsa; ऋषिमावाहयत् सत्या यथापूर्वमरिन्दम Mb. 1. 106. 14. -5 Of Durgā. -6 Of Satyabhāmā, wife of Kṛiṣṇa; Bhāg. 3. 1. 35. -7 Of the mother of Viṣṇu; सत्यायामभवत् सत्यः सत्यरूपो जनार्दनः,

सत्याक 8 U. सत्यापयति Den. P. To ratify a bargain or contract.

सत्याकृतिः *f.* 1 Earnest money, advance payment. -2 Ratification of an agreement.

सत्यापनम्, -ना 1 Speaking or observing the truth. -2 Ratification (of a contract, bargain &c.).

सत्र 10 A. To perform, to spread out; L. D. B.

सत्र See सत्र. -त्रम् *ind.* With, together; सार्धं साकं समं सत्रं सहार्थं संप्रकीर्तिताः -Comp. -न्यायः the rule that at a सत्र, which is performed by several स्वामिन्s together, a प्रतिनिधि is admissible for a स्वामिन् if and when one of the स्वामिन्s commencing the सत्र is lost or dead before the completion of the सत्र. This is discussed and established by Jaimini and Śābara at MS. 6. 3. 22.

सत्रप *a.* Ashamed, modest.

सत्राजित् *m.* N. of a son of Nighna and father of Satyabhāmā. [He got the *Syamantaka* jewel from the Sun and always wore it round his neck. He afterwards gave it to his brother Prasena, from whom it passed into the hands of the monkey-chief Jāmbavat, who got possession of it after having killed Prasena. Kṛṣṇa, however, overtook Jāmbavat and vanquished him in fight after a long struggle. The monkey-chief thereupon presented it along with his daughter to Kṛṣṇa; see जाम्बवत्. Kṛṣṇa then gave the jewel back to its proper owner Satrājī, who out of gratitude presented it along with his daughter Satyabhāmā to him. Afterwards when Satyabhāmā was at her father's house with the jewel, Śatadhanvan, at the instigation of a Yādava named Akṛūra who desired the jewel for himself, killed Satrājī and gave it to Akṛūra. Śatadhanvan was afterwards killed by Kṛṣṇa, but when he found that the jewel was with Akṛūra, he allowed him to retain it with himself after having once shown it to the people.]

सत्रिन् *m.* A colleague, clan-mate.

सत्वर *a.* Quick, speedy, expeditious. -रम् *ind.* Quickly, speedily.

सथूत्कार *a.* Sputtered. -रः Speech accompanied with sputtering.

सद् 1 P. (6 P. also according to some) (सीदति, सन्; the स् of सद् is changed to प् after any preposition ending in इ or उ except प्रति) 1 To sit, sit down, recline, lie, lie down, rest, settle; अमदाः सेदुरेकस्मिन् नितम्बे निखिला गिरेः Bk. 7. 58. -2 To sink down, plunge into; सीदन्ति च तदा यक्षाः कूला इव जलम् ह Rām. 7. 14. 18; तेन त्वं विदुषां मध्ये पङ्क्ते गौरिव सीदसि H. Pr. 24; (where the word has sense 4 also). -3 To live, remain, reside, dwell. -4 To be dejected or low-spirited, despond, despair,

sink into despondency; दृष्ट्वैव सागरं वीक्ष्य सीदन्ती कपिवाहिनीम् Rām. 7. 35. 4; नाथ हरे जय नाथ हरे सीदति राधा वासगृहे Git. 6. -5 To decay, perish, go to ruin, waste away, be destroyed; विपन्नायां नीतो सकलमवशं सीदति जगत् H. 2. 77; तं सन्नश्रुं ददुःशुः स्वयोधाः R. 7. 64; H. 2. 130. -6 To be in distress, be pained or afflicted, be helpless; सीदतामनुभवन्निवारिणां वेद यत्प्रणयभङ्गवेदनाम् Ki. 13. 60; Ms. 8. 21. -7 To be impeded or hindered; धर्मे सीदति सत्वरः Ms. 9. 94. -8 To be languid, be wearied or fatigued, droop, sink; सीदति मे हृदयम् K.; सीदन्ति मम गात्राणि Bg. 1. 29. -9 To go. -Caus. (सीदयति-ते) 1 To cause to sit down, rest. -2 To throw or cast down, place, put. -3 To weary, exhaust. -4 To cause to perish, destroy; बहुसमरनयज्ञः सादयिष्यन्नरातिम्. -Desid. (सिषत्सति) To wish to sit &c.

सद् *f.* An assembly; पृष्ठः प्राह तमाभाष्य शृण्वत्यास्तत्सदः कथाः Bhāg. 7. 1. 21.

सदनम् [सीदत्यस्मिन् सद् आधारे ल्युट्] 1 A house, palace, mansion. -2 Sinking down, decaying, perishing. -3 Languor; exhaustion, fatigue. -4 Water. -5 A sacrificial hall. -6 The abode of Yama. -7 Sitting, a seat.

सदः The fruit of trees; धान्ये सदे लवे बाह्ये नातिक्रामति पञ्चताम् Ms. 8. 151.

सदंशः A crab.

सदंशवदनः A heron.

सदधन् *a.* Mixed with sour milk.

सद्य *a.* Kind, tender, merciful. -यम् *ind.* 1 Kindly, mercifully. -2 Gently, softly; अधरस्य पिपासता मया ते सदयं सुन्दरि गृह्यते रसोऽस्य S. 3. 25; 6. 20.

सदस् *n.* [सीदत्यस्यां सद्-असि] 1 Seat, abode, residence, dwelling; शापक्षयादिन्द्रसदो ययौ च Rām. 7. 56. 29. -2 An assembly; पङ्क्तैर्विना सरो भाति सदः खलजनैर्विना By. 1. 116; Bh. 2. 63. (the word is also feminine सदाः, सदसौ, सदसः L. D. B.). -3 The sky; रराज वै परमविमानमास्थितो निशाचरः सदसि गतो यथानलः Rām. 7. 15. 41. (-du.) heaven and earth. -Comp. -अजिरम् a vestibule. -गत *a.* seated in an assembly; यथा च वृत्तान्तमिमं सदागतस्त्रिलोचनैः कांशतया दुरासदः R. 3. 66. -गृहम् an assembly-hall, council-room; नृपस्य नातिप्रमनाः सदोगृहं सुदाक्षिणासूत्ररपि व्यवर्तत R. 3. 67.

सदसस्पतिः The president of an assembly; सदसस्पतयोऽप्येके असन्तोषात् पतन्त्यधः Bhāg. 7. 15. 21; 10. 74. 17.

सदस्यः [सदसि साधु वसति वा यत्] 1 Any person present at or belonging to an assembly, a member of an assembly (an assessor, a juror &c.); सदस्याग्न्याह्वानार्हं वै विमृशन्तः सभासदः Bhāg. 10. 74. 18. -2 An assistant at a sacrifice, a superintending or assisting priest; ऋषीणामाविविज्यं शरणं सदस्याः सुरगणाः Śiva-mahimna 21; सदस्यैरनुज्ञातः S. 3.

सदा *ind.* Always, ever, perpetually, at all times.
-Comp. -आनन्द *a.* ever happy. (-दः) an epithet of Śiva. **-उत्थायिन** ever exerting; त्रिभिर्वर्षैः सदोत्थायी कृष्ण-द्वैपायनो मुनिः । महाभारतमाख्यानं कृतवानिदमद्भुतम् ॥ Mb. 1. 62.
52. -गतिः 1 wind; पार्श्वैः केन सदागतेरगतिता सद्यः समापादिता Mu. 7. 6. -2 the universal spirit. -3 the sun. -4 everlasting happiness, final beatitude. **-तोया, -नीरा** 1 N. of the Karatoya river. -2 a river always bearing water, a running stream. **-दान** *a.* always making gifts or exuding rut; सदादानः परिक्षीणः शस्त एव करीश्वरः Pt. 2. 70. (-नः) 1 a ruttish elephant. -2 a scent-elephant (= गन्धद्विप q. v.). -3 N. of the elephant of Indra. -4 N. of Gaṇeśa. **-नर्तः** a kind of bird, the wagtail. **-पुष्प** *a.* everflowering. (-ष्पः) the cocoa-nut tree. **-प्रसूनः** N. of various plants:— रोहित, अर्क and कुन्द. **-फल** *a.* always bearing fruit. (-लः) 1 the Bilva tree. -2 the jack tree. -3 the glomerous fig-tree. -4 the cocoa-nut tree. **-भव** *a.* perpetual, continual. **-भव्य** *a.* always present. **-भ्रम** *a.* always wandering. **-योगिन** *m.* an epithet of Kṛiṣṇa. **-शिवः** N. of Śiva.

सदातन *a.* Incessant, perpetual, eternal. **-नः** An epithet of Viṣṇu.

सदुर्दिन *a.* Enveloped in clouds.

सदृश (-क्षी *f.*), **सदृशः**, **-सदृश** *a.* (-शी *f.*) 1 Like, resembling, similar, of the same rank, (with gen. or loc., but usually in comp.); वज्रपातसदृश, कुसुमसदृश &c.; कश्चिद्वरेः सौम्य सुतः सदृशः (आस्ते) Bhāg. 3. 1. 30. -2 Fit, right, suitable, conformable; as in प्रस्तावसदृश वाक्यम् H. 2. 51. -3 Worthy, befitting, becoming; श्रुतस्य किं तत्सदृशं कुलस्य R. 14. 61; 1. 15. **-Comp. -विनिमय** *a.* mistaking similar objects. **-स्त्री** a wife of equal caste; सदृशस्त्रीषु जातानां पुत्राणामविशेषतः । न मातृतो ज्यैष्ठ्यमस्ति जन्मतो ज्यैष्ठ्यमुच्यते Ms. 9. 125. **-स्पन्दनम्** a regular or even palpitation.

सदेश *a.* 1 Possessing a country. -2 Belonging to the same place or country. -3 Proximate, neighbouring.

सदोष *a.* 1 Defective, faulty. -2 Wrong, improper. -3 Objectionable.

सद्यन् *n.* [सीदति अस्मिन् सद्-मनिन्] 1 A house, dwelling, abode; जगन्निवासो वसुदेवसद्यनि (वसन्) Śi. 1. 1; चकित-नतनताङ्गी सद्य सद्यो विवेश Bv. 2. 32. -2 A place, station. -3 A temple. -4 An altar. -5 A seat. -6 Conflict. -7 Water.

सद्यस् *ind.* 1 To-day, the same day; गवादीनां पयोऽ-न्येषुः सद्यो वा जायते दधि; पापस्य हि फलं सद्यः Subhāṣ. -2 Instantly, forthwith, immediately, on a sudden; चकित-नतनताङ्गी सद्य सद्यो विवेश Bv. 2. 32; Ku. 3. 29; Me. 16. -3 Quickly, promptly. -4 Recently, a short time back; as in सद्योहुताग्नीन् Ś. 4. **-Comp. -कार** *a.* being perfor-

med on the same day; सद्यस्कारां निरूप्येष्टि सर्ववेदसदक्षिणाम् Mb. 12. 244. 23. **-कालः** the present time. **-a.** that which is to be performed on the same day (or in one day); तस्मात् सद्यस्काल एवजातीयका विकृतयः ŚB. on MS. 5. 1. 20. **-कालीन** *a.* recent. **-कृतम्** name; L. D. B. **-जात** *a.* (सद्योजात) newly born. (-तः) 1 a calf. -2 an epithet of Śiva. **-पातिन्** *a.* quickly perishing, frail; सद्यःपाति प्रणयि हृदयं विप्रयोगे रुणद्धि Me. 10. **-प्रक्षालक** *a.* providing for a day (or for a meal); सद्यःप्रक्षालको वा स्यान्माससंचयिकोऽपि वा Ms. 6. 18. **-प्राणकर** *a.* quickly invigorating; सद्योमांसं नवानं च बाला स्त्री क्षीरभोजनम् । वृत्तमुष्णोदकं चैव सद्यःप्राणकराणि षट् ॥ **-प्राणहर** *a.* quickly destroying life or vigour; शुष्कं मांसं स्त्रियो वृद्धा बालाकस्तद्वर्णं दधि । प्रभाते भेषुने निद्रा सद्यःप्राणहराणि षट् ॥ **-फल** *a.* having immediate consequences. **-भाविन्** *a.* newly born. (-m.) a newly born calf. **-शुद्धिः**, **-शौचम्** immediate purification. **-स्नेहनम्** a quickly operating emollient.

सद्यस्क *a.* 1 New, recent. -2 Instantaneous.

सद्रु *a.* 1 Resting, staying. -2 Going.

सद्वन्द्व *a.* Quarrelsome, fond of strife, contentious.

सद्वसथः A village.

सद्वादित्वम् The state of making a positive statement, being a सद्वादिन्; सद्वादित्वाच्च पाणिनेर्वचनं प्रमाणम् । असद्वादित्वाच्च कात्यायनस्य ŚB. on MS. 10. 8. 4.

सधर्मः The same nature or qualities; गृहीतनरलोक-सधर्मं भगवन्तम् Bhāg. 5. 4. 4.

सधर्मन् *a.* 1 Having similar properties. -2 Having similar duties. -3 Of the same sect or caste. -4 Like, resembling. **-Comp. -चारिणी** a legal wife, a legally married wife.

सधर्मिणी See सधर्मचारिणी above.

सधर्मिन् *a.* (-णी *f.*) See सधर्मन्.

सधिः N. of Agni.

सधिस *m.* An ox, a bull.

सध्वञ्च *a.* (सध्वीची *f.*) [सहाञ्चति; cf. P. VI. 3. 95] 1 Going along with, associated with, accompanying. -2 Right, correct; क्षेमस्य सध्वञ्चिभ्यश्च हेतुः Bhāg. 4. 22. 21. **-m.** A companion (husband); सध्वीचा वलयितपद्मनालसूत्रः Śi. 8. 44.

सध्वीची A female companion, confidante, a wife; सीतां सौमित्रिणा त्यक्तां सध्वीचीं त्रस्तुमेकिकाम् Bk. 6. 7; सध्वीचीवदनसरोजसारमाध्वीम् (गिरम् आस्वाय) Rām. ch. 7. 26.

सध्वीचीन् *a.* Accompanying, associated with; सध्वीची-नेन वैराग्यं ज्ञानं च जनयिष्यति Bhāg. 4. 29. 38.

सन् 1 P., 8 U. (सनति, सनोति, सनुते, सात; *pass.* सन्यते, सायते; *desid.* सिसानिषति; सिषासति) 1 To love, like. -2 To

worship, honour. -3 To acquire, obtain. -4 To receive graciously. -5 To honour with gifts, give, bestow, distribute.

सनः 1 The flapping of an elephant's ears. -2 Presenting, offering; आदौ सनात् स्वतपसः च चतुःस्रोभूत् Bhāg. 2. 7. 5. -**नम्** Ved. Food.

सनकः N. of one of the four sons of Brahman.

सनात् *m.* An epithet of Brahman. *ind.* Always, perpetually. -**Comp.** -**कुमारः** N. of one of the four sons of Brahman. -**सुजातः** N. of one of the seven mind-born sons of Brahman.

सनन्दः, सनन्दनः N. of one of the four sons of Brahman.

सनय *a.* Ancient, old (Ved.).

सनसूत्र See सणसूत्र.

सना *ind.* Always, perpetually.

सनात् *ind.* Always.

सनातन *a.* (-नी *f.*) 1 Perpetual, constant, eternal, permanent; ज्वलन्मणिर्व्योमसदा सनातनम् Ki. 8. 1; एष धर्मः सनातनः. -2 Firm, fixed, settled; एष धर्मः सनातनः U. 5. 22. -3 Primeval, ancient. -**तः** 1 The primeval being, Viṣṇu; सनातनः पितरमुपागमत् स्वयम् Bk. 1. 1. -2 N. of Śiva. -3 Of Brahman. -4 A guest of the Manes. -5 N. of one of the sons of Brahman. -6 An ancient sage; द्विजातिचरितो धर्मः शास्त्रे दृष्टः सनातनैः Rām. 2. 61. 23. -**नी** 1 N. of Lakṣmī. -2 Of Durgā or Pārvatī. -3 Of Sarasvatī.

सनाथ *a.* 1 Having a master, lord or husband; त्वया नाथेन वैदेही सनाथा ह्ययं वर्तते Rām. -2 Possessed of a guardian or protector; सनाथा इदानीं धर्मचारिणः Ś. 1; सनाथः संवृत्तः V. 5. -3 Occupied by, possessed by. -4 Provided or furnished with, having, possessing, endowed with, full of; usually in comp.; लतासनाथ इव प्रतिभाति Ś. 1; शिलातलसनाथो लतामण्डपः V. 2; Me. 100; Ku. 7. 94; R. 9. 42; V. 4. 10. -5 Crowded (as an assembly). -**था** A woman whose husband is living.

सनाथीकृ Den. P. 1 To cause to possess a master; भुवनमिदं सनाथीकृतम् Dk. 2. 3. -2 To afford shelter, protect.

सनाभः A nearest kinsman, uterine brother; तस्माद्भवन्तो हृदयेन जाताः सर्वे महीयांसमसु सनाभम् Bhāg. 5. 5. 20.

सनाभि *a.* 1 Connected by the same navel or womb, uterine. -2 Kindred, related. -3 Like, resembling; गङ्गावर्तसनाभिर्नाभिः Dk. -4 Affectionate. -**भिः** 1 A uterine brother; a near kinsman; यो मे सनाभिवधत्तहृदा ततेन लिप्ताभिशापमपमार्ष्टुमुपाजहार Bhāg. 10. 83. 9. -2 A relation, kinsman; अवलीढसनाभिरश्वसेनः Ki. 13. 11. -3 A relation as far as the seventh degree; यथोक्तैर्नैव कल्पेन शुद्धयन्ति तु सनाभयः Ms. 5. 72.

श. इ. को....२०३

सनाभ्यः A relation as far as the 7th degree; न च तत् कर्म कुर्वाणः सनाभ्योऽप्यशुचिर्भवेत् Ms. 5. 84.

सनामन्, -सनामक *a.* Having the same name; सनाम्नी या भवित्री मे दित्सिता चैव बन्धुभिः Mb. 1. 13. 29; चन्द्रस्य ग्रहणमिति श्रुतेः सनाम्नो मौर्येन्दोर्द्विषदभियोग इत्येवेति Mu. 1. 7.

सनिः [सन्-इः Up. 4. 151] 1 Worship, service. -2 A gift, donation. -3 An entreaty, a respectful solicitation (*f.* also in this sense). -4 Obtaining; तद्वा नरा सनये दंस उग्रमाविष्करोमि Bri. Up. 2. 5. 16. -5 A quarter or point of the compass (*f.* also). -**Comp.** -**वन्य** *a.* what is obtained by begging; सनिवनिप्राप्तं सनिवन्यं याच्नाप्राप्तमित्यर्थः SB. on MS. 10. 2. 27; सनिवन्येव श्रुतिवचनात् MS. 10. 2. 27.

सनिकार *a.* Degrading (as punishment).

सनिग्रह *a.* Furnished with a handle; Suśr.

सनिर्विशेष *a.* Indifferent.

सनिर्वेद *a.* Dull (as conversation). (-**दम्**) *ind.* Despairingly.

सनित *a.* 1 Granted. -2 Gained, obtained.

सनिष्ठीवम्, -सनिष्ठेवम् Speech accompanied with emission of saliva, sputtered speech.

सनी 1 A respectful entreaty. -2 A quarter or point of the compass. -3 Flapping of the elephant's ears. -4 Light, lustre. -5 An epithet of Gaurī.

सनीड (ल) *a.* 1 Living in the same nest, dwelling together. -2 Near, proximate; एतल्लताग्रहसनीडकृतस्वनीडाः (पारावताः) Rām. ch. 5. 67. -**नीडः, -डम्** Vicinity, neighbourhood.

सनेमि *a.* 1 Having a felly. -2 Complete, perfect.

संतः The two hands opened and the palms joined together (संहतल).

संतक्ष 1 P. 1 To pare off, chisel, chop. -2 To wound, hurt, strike; निखिशाभ्यां सुतीक्ष्णाभ्यामन्योन्यं संतक्षतुः Mb.; Bri. S. 42. 29. -3 To hurt by words. -4 Ved. To compose (hymns &c.).

संतक्षणम् Sarcastic or cutting language, sarcasm.

संतन् 8 U. 1 To stretch over, cover over, cover with. -2 To make continuous, connect together. -3 To effect, accomplish. -4 To show, display.

संतत *p. p.* 1 Stretched, extended. -2 Uninterrupted, continual, constant, regular. -3 Lasting, eternal. -4 Much, many. -**तम्** *ind.* Always, continually, constantly, eternally, perpetually.

संततिः *f.* 1 Stretching across, spreading along. -2 Extent, expanse, extension; संतापसंततिमहाव्यसनाय तस्यामासकमेतदनपेक्षितेह तु चेतः Māl. 1. 23; Bhāg. 1. 4. 19. -3

Continuous line or flow, series, row, range, succession, continuity; चिन्तासंततितन्तुजालनिविडस्यूतेव लम्बा प्रिया Mal. 5. 10; कुसुमसंततिसंततसंगिभिः Śi. 6. 36. -5 Perpetuation, uninterrupted continuance; निदानमिक्ष्वाकुकुलस्य संततेः R. 3. 1. -6 A race, lineage, family. -7 Offspring, progeny; संततिः शुद्धवंस्या हि परत्रेह च शर्मणे R. 1. 69. -8 A heap, mass; (अलं) सहसा संततिमहसां विहन्तुम् Ki. 5. 17.

संतानः, -नम् 1 Stretching, extending, extension, expanse, spread; चरामो वसुधां कृत्स्नां धर्मसंतानमिच्छवः Rām. 4. 18. 9; संतानैस्तनुभावनष्टसलिला व्यक्तिं व्रजन्त्यापगाः Ś. 7. 8. -2 Continuity, continuous flow or line, succession, continuance; अच्छिन्नामलसंतानाः Ku. 6. 69; संतानवाहीनि दुःखानि U. 4. 8. -3 Family, race. -4 Progeny, offspring, issue; संतानार्थाय विधये R. 1. 34; संतानकामाय राज्ञि 2. 65; 18. 52; Ms. 3. 185. -5 One of the five trees of Indra's paradise; सन्तानकुसुमशेखरकं च मम शीर्षे पिनद्धम् Nāg. 3 (between verses 2-3); संतानः कल्पवृक्षश्च पुंसि वा हरिचन्दनम् Ak. -Comp. -संधिः a peace cemented by family alliance (as by giving a daughter in marriage &c.).

संतानकः 1 One of the five trees of Indra's paradise or its flower; दधतः सन्तानकानां सजः Nāg. 3. 9. [It may be the tree Rhododendron Arborium. It is a tree which grows abundantly on the Himālaya. It gives good shade and bears beautiful flowers, having five united petals. The meaning of the word suggests a profuse growth both of the individual and its progeny.] -2 (pl.) N. of a particular world; लोकान् संतानकानाम् यास्यन्तीमे समागताः Rām. 7. 110. 18; Ku. 6. 4; 7. 3; Śi. 6. 67.

संतानिका 1 Froth, foam. -2 Cream. -3 A cobweb. -4 The blade of a knife or sword.

संतप् 1 P. 1 To heat, warm; संतप्तचामीकर Bk. 3. 3; संतप्तायसि संस्थितस्य पयसो नामापि न ज्ञायते Bh. 2. 67. -2 To parch, dry up. -3 To pain by heat, torture. -Pass. 1 To become hot or heated. -2 To be distressed, suffer pain, be sorry; संतप्तानां त्वमसि शरणम् Me. 7 'of the afflicted'; दिवापि मयि निष्कान्ते संतप्येते गुरु मम Mb.; Bh. 2. 87. -3 To repent, be stung with remorse; अवधूतप्रणिपाताः पश्चात् संतप्यमानमनसोऽपि V. 3. 5. -4 To undergo penance. -Caus. 1 To heat, burn, inflame. -2 To provoke, exasperate, irritate. -3 To torment, torture, distress, afflict. -4 To burn up, consume. -5 To foment (quarrels &c.).

संतपनम् 1 Heating, inflaming. -2 Torturing.

संतप्त p. p. 1 Heated, inflamed, red-hot, glowing; संतप्तायसि संस्थितस्य पयसो नामापि न ज्ञायते Pt. 1. 250; संतप्तचामीकरवल्गुवज्रम् Bk. 3. 3; तुकुशुर्दुःखसंतप्ता सूर्योरिव भयागमे Rām. 2. 48. 32. -2 Distressed, afflicted, tormented. -3 Burnt, scorched. -4 Exhausted, fatigued, wearied. -5 Dry, faded; संतप्तपद्मा पद्मिन्यो लीनमीनविहंगमाः Rām. 2. 59. 7. -सप्त Pain, grief, sorrow. -Comp. -अयस् n. red-hot iron; Pt. 1. 250. -वक्षस् a. short-breathed.

संतापः 1 Heat, great heat, inflammation; नष्टज्वलन-संतापा प्रशान्ताध्यायसत्कथा Rām. 2. 48. 34; संतापदग्धस्य शिखण्डि-यूनो दृष्टेः पुरस्तादचिरप्रभेव Mal. 3. 4. -2 Distress, torment, suffering, torture, agony, anguish; संतापसंततिमहाव्यसनाय तस्यामासक्तमेतदनपेक्षितहेतु चेतः Mal. 1. 23; न संतापच्छेदो हिम-सरासि वा चन्द्रमसि वा 1. 31; Ś. 3. -3 Passion, rage. -4 Remorse, repentance; कृत्यं न कुरुते वेगान्न स संतापमाप्नुयात् Pt. 1. 109. -5 Penance, fatigues of penance, mortification of the body; संतापे दिशतु शिवः शिवां प्रसक्तिम् Ki. 5. 50.

संतापन a. (-नी f.) Burning, inflaming. -नः N. of one of the 5 arrows of Cupid. -नम् 1 Burning, scorching. -2 Paining, afflicting. -3 Exciting passion.

संतापित p. p. Heated, afflicted, tormented &c.

संतम् 4 P. 1 To become exhausted. -2 To pine away, languish.

संतमकः Oppression or distress (in breathing &c.).

संतमस् n., **संतमसम्** 1 All-pervading or universal darkness, great darkness; निमज्जयन् संतमसे पराशयम् N. 9. 98; Śi. 9. 22; अकाष्टीमायुधच्छायां रजःसंतमसे रणे Bk. 5. 2; प्रशान्ते च संतमसे Chalachampū p. 25. -2 Great darkness or delusion of the mind (महामोह).

संतर्जनम् Threatening, reviling.

संतर्पणम् 1 Satisfying, satiating. -2 Gratifying, delighting. -3 That which gives delight. -4 A kind of sweet dish. -a. Refreshing, invigorating; संतर्पणानि सकलेन्द्रियमोहनानि (वचोमृतानि) Māl. 6. 8.

संतर्पयाण a. One who satisfies; योऽसौ त्वया खाण्डवे चित्रभानुं संतर्पयाणेन धनुर्धरेण Mb. 8. 90. 52.

संतिः 1 End, destruction. -2 A gift; cf. सति.

संतुद् 6 U. 1 To goad, sting. -2 To recur (as a disease).

संतुष्ट 4 P. 1 To be pleased, satisfied or contented; संतुष्टो भार्यया भर्ता भर्त्रा भार्या तथैव च Ms. 3. 60; तृष्णे जृम्भसि पापकर्मनिरते नाद्यापि संतुष्यसि Bh. 3. 5; Bg. 3. 17. -2 To have great pleasure in. -Caus. 1 To satisfy, please, gratify. -2 To present with (anything).

संतुष्ट p. p. Satisfied, pleased, contented; आत्मन्येव च संतुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते Bg. 3. 17; असंतुष्टा द्विजा नष्टाः संतुष्टाश्च महीभुजः Chāṇakya-nītisāra 80.

संतुष्टिः f. Complete satisfaction.

संतोषः 1 Satisfaction, contentment; संतोषमूलं हि सुखम् Ms. 4. 12; संतोष एव पुरुषस्य परं निधानम् Subhāṣ. -2 Pleasure, delight, joy. -3 The thumb and fore-finger.

संतोषणम् Pleasing, gratifying, comforting.

संतुण्ण p. p. 1 Joined, fastened together. -2 Covered; यथा शङ्कुना सर्वाणि पर्णानि संतुण्णानि Ch. Up. 2. 23. 3.

संतु 1 P. 1 To cross over, traverse, travel over. -2 To swim, float. -3 To get over, overcome, surmount, go to the end of. -4 To reach, attain to. -5 To escape from, be saved.

संतरणम् 1 Crossing over. -2 Surmounting.

संतारः 1 Crossing, passing over; गङ्गायाश्चापि संतारं भरद्वाजस्य दर्शनम् Rām. 1. 3. 15. -2 A ford; नीयमानानि संतारे हतान्यासन् वितस्तया Mb. 5. 119. 8. -**Comp.** -नौ f. a boat to cross over; यन्मेदिनी प्रचलिता पतिताग्रहर्म्या संचारनौरिव विकीर्णमहोर्मिमाला Bālacharitam 2. 1.

संत्यज् 1 P. 1 To abandon; जायामदोषामुत संत्यजामि R. 14. 84; यश्चासूनपि संत्यजेत् करुणया Nāg. 2. 10. -2 To avoid, shun; Bh. 1. 81. -3 To give up, renounce; एतैर्विवादान् संत्यज्य सर्वपापैः प्रमुच्यते Ms. 4. 181. -4 To except, exclude; संत्यज्य विक्रमादित्यं धैर्यमन्यत्र दुर्लभम् Rāj. T. 3. 343. -5 To withdraw from (an obligation); प्रक्रान्ते सप्तमं भागं चतुर्थं पथि संत्यजन् Y. 2. 198. -**Caus.** To deprive (one) of, rob.

संत्यक्त p. p. 1 Completely deserted or abandoned. -2 Robbed, deprived of.

संत्यजनम् Leaving, renouncing.

संत्रस् 1, 4 P. To fear, be afraid or terrified; विचकार ततो रामः शरान् संतत्रसुर्द्विषः Bk. 14. 39. -**Caus.** To frighten, terrify; भवति हि पापं कृत्वा स्वकर्मसंत्रासितः पुरुषः Pt. 1. 197.

संत्रासः Fear, terror, alarm.

संदंश् 1 P. 1 To bite, sting; संदंष्ट्रधरपल्लवे सचकितं हस्ताग्रमाधुन्वती Amaru. 36. -2 (a) To stick or adhere closely to, cling; उरसा संदंष्ट्रसर्पत्वचा S. 7. 11; संदंष्ट्रवस्त्रेष्वबलानितम्बेषु R. 16. 65, 48. (b) To press together, crush by pressure; संदंष्ट्रकुसुमशयनानि गात्राणि S. 3. 17.

संदंशः 1 A pair of tongs; अयस्मयैरभिपिण्डैः संदंशैस्त्वाचि निष्कुपन्ति Bhāg. 5. 26. 19. -2 Too great compression of the teeth in the pronunciation of vowels (or letters). -3 N. of those parts of the body used for grasping. -4 N. of a hell. -5 A chapter or section of a book. -6 The side of a village.

संदंशकः A pair of tongs.

संदंशिका 1 A pair of pincers. -2 An iron bill; L. D. B.

संदंशित a. Armed, mailed.

संदंष्ट्र p. p. 1 Bitten. -2 Pressed closely together, crushed; संदंष्ट्रकुसुमशयनानि (गात्राणि) S. 3. 17. -3 Nipped; pinched. -**ष्टम्** A particular fault in pronunciation.

संदह 1 P. To burn; अभिजनः संदहतां वह्निना Bh. 2. 39.

संदाहः Burning up, consuming.

संदात् a. One who ties up; असंदितानां संदाता Ms. 8. 342.

संदानम् 1 A rope, cord. -2 A chain, fetter; 'संदानं पशूनां पादबन्धनम्' इति विश्वः. -3 Cutting, dividing. -4 That part of an elephant's temples whence the ichor (मद) exudes. -नः That part of an elephant under the knee where the fetter is fastened; संदानान्तादन्निभिः शिक्षितालैः Śi. 18. 71.

संदानकम् A pigeon's nest; अपनीतकपोतसंदानकम् Pratimā 3.

संदानिका A kind of sweetmeat; L. D. B.

संदानित a. 1 Bound, tied; वक्षोजद्वन्द्वसंदानितमथ शिथिलीकृत्य गात्रं कथंचित् Rām. ch. 7. 92. -2 Fettered, chained; Śiva B. 4. 66.

संदानिनी A cow-pen (गोष्ठ).

संदायः A rein, leash.

संदावः Flight, retreat.

संदित a. Bound, chained, fettered; असंदितानां संदाता संदितानां च मोक्षकः Ms. 8. 342.

संदिश 6 P. 1 To give, grant, assign, make over; राज्यं संदिश्य भोगांश्च ममार व्रणपीडितः Bk. 6. 141; Y. 2. 232. -2 To order, direct, instruct, advise, send as a message; किं नु खलु दुष्यन्तस्य युक्तरूपमस्माभिः संदिष्टव्यम् S. 4; Śi. 9. 56, 61. -3 To send as a messenger, entrust with a message; अथ विश्वात्मने गौरी संदिदेश मिथः सखीम् Ku. 6. 1. -4 To appoint. -5 To commission or depute in general.

संदिष्ट p. p. 1 Pointed out, indicated. -2 Assigned. -3 Told, narrated, communicated. -4 Agreed to, promised. -ष्टः One entrusted with a message, a messenger, herald, courier (संदिष्टार्थ also). -**ष्टम्** Information, news, tidings.

संदेशः 1 Information, news, tidings. -2 A message, an errand; संदेशं मे हर धनपतिकोषविश्लेषितस्य Me. 7. 13; R. 12. 63; Ku. 6. 2. -3 Commission, command; अनुष्ठितो गुरोः संदेशः S. 5. -4 A kind of sweetmeat. -**Comp.** -अर्थः the subject of a message; संदेशार्थाः क पटुकरणैः प्राणिभिः प्रापणीयाः Me. 5. -**पदानि** the words of a message. -**वाच** f. a message. -**हरः**, -**हारकः** 1 a news-bearer, messenger. -2 an envoy, ambassador.

संदेशकम् News, tidings.

संदिह 2 U. 1 To smear, cover over, anoint. -2 To heap together. -3 To doubt, be uncertain about; Y. 2. 16; संदिधौ विजयो युधि Pt. 3. 12. -4 To mistake for, to confound with (in pass); पान्नु त्वामकठोरकेतकशिखासंदिग्धमुग्धेन्दवः (जटाः) Mal. 1. 2; धूपैर्जालविनिःसृतैर्वलभयः संदिग्धपारावताः V. 3. 2; Ku. 6. 40. -5 To start an objection. -**Caus.** 1 To confuse, perplex. -2 To be doubtful or uncertain (Ātm.).

संदिग्ध *p. p.* 1 Besmeared, covered. -2 Dubious, doubtful, uncertain; as in संदिग्धमति-बुद्धि &c. -3 Mistaken for or confounded with. -4 Doubtful, questioned. -5 Confused, obscure, unintelligible (as a sentence). -6 Dangerous, risky, unsafe. -7 Envenomed. -**गद्यम्** 1 A doubt, uncertainty. -2 Besmearing. -**Comp.** -**अर्थ** *a.* ambiguous, dubious in sense. (-**र्थः**) 1 an ambiguous or doubtful meaning. -2 a disputed matter. -**पुनरुक्तत्वम्** (Rhet.) uncertainty and tautology. -**फल** *a.* having arrows with poisoned tips; Dk. -**मति**, -**बुद्धि** *a.* sceptical, doubtful.

संदिग्धीकृत *p. p.* Made to present a doubtful resemblance; संदिग्धीकृतबाष्पाविन्दुरदितं पौराङ्गनाभिस्तथा B. R. 6. 31.

संदेहः 1 Doubt, uncertainty, suspense; अत्र कः संदेहः. -2 Risk, danger, peril; जीवितसंदेहदोलमारोपितः K.; अर्थाजने प्रवृत्तिः संदेहा H. 1; Pt. 1. 176. -3 (In Rhet.) Doubt regarded as a figure of speech, in which the close resemblance between two objects leads to one of them being mistaken for the other (this figure is also called संदेह by Mammāṭa and others); संदेहस्तु भेदात्तौ तदनुक्तौ च संशयः K. P. 10; *e. g.* see Māl. 1. 2 (1. 3); V. 3. 2. -4 Conglomeration of material elements (of the body). -**Comp.** -**अलंकारः** a particular figure of speech. -**दोला** the swing of uncertainty, a state of suspense, dilemma, fix. -**पद** *a.* doubtful; सतां हि संदेहपदेषु वस्तुषु प्रमाणमन्तःकरणप्रवृत्तयः S. 1. 22.

संदेहिन् *a.* 1 Doubtful. -2 Doubting, uncertain, diffident.

संदेह्य *a.* Doubtful; यस्यानुचितः प्रतिबुद्ध आत्माऽस्मिन् संदेहे गहने प्रविष्टः Bri. Up. 4. 4. 13. -**ह्यः** The body.

संदी (wrong for आसन्दी) A small bedstead, cot, couch.

संदीप् 4 **Ā.** To burn or shine very brightly, glow. -**Caus.** 1 To light, kindle, inflame. -2 To excite, incite, arouse, stimulate.

संदीपन *a.* (-**नी f.**) 1 Kindling, inflaming, exciting; संदीपना एव दुःखस्य प्रियसखीविनोदनापायाः U. 3. -2 Provoking; U. 4. -**नः** 1 One of the five arrows of Cupid. -**नम्** 1 Kindling, inflaming. -2 Exciting, stimulating; अनङ्ग-संदीपनमाशु कुर्वते R. 1. 12. -**नी** (in music) A particular श्रुति.

संदीप्त *p. p.* 1 Kindled or inflamed. -2 Excited, stimulated. -3 Instigated, stirred up, prompted.

संदुष 4 **P.** To be defiled or stained. -**Caus.** 1 To defile, pollute, corrupt, soil, taint. -2 To violate. -3 To accuse, censure, find fault with, condemn.

संदुष्ट *p. p.* 1 Polluted, defiled; नारीसंदुष्टानि Ms. 9. 13. -2 Wicked, depraved. -3 Ill-disposed.

संदूषणम् Defiling, corrupting, vitiating.

संदूषित *a.* 1 Violated, defiled, stained, polluted. -2 Grown worse (as a disease). -3 Abused, censured.

संदुह 1 **P.**, 2 **U.** To assemble; संदोहान्यांश्च सैनिकान् Śiva B. 24. 17.

संदम् 6 **P.** 1 To string or bind together. -2 To weave together, weave into a bunch or garland. -3 To arrange, connect, compose.

संदर्भः 1 Stringing together, weaving, arranging. -2 Collection, uniting, mixture; विस्मयानन्दसन्दर्भजर्जराः कल्पो-मयः U. 7. 12. -3 Consistency, continuity, regular connection, coherence; संदर्भशुद्धिं गिराम् Git. 1. -4 Construc- tion. -5 A composition, literary work; रसगङ्गाधरनामा संदर्भोऽयं चिरं जयतु R. G.; U. 4. -**Comp.** -**विरुद्ध** *a.* irre- levant, incoherent. -**शुद्ध** *a.* connected, coherent. -**शुद्धिः** *f.* clearness of arrangement (as of a composition).

संदृब्ध *p. p.* Strung together, interwoven; वेत्थ नु त्वं काण्य तत् सूत्रं येनायं च लोकः परश्च लोकः सर्वाणि च भूतानि संदृब्धानि भवन्तीति Bri. Up. 3. 7. 1.

संदृग् 1 **P.** 1 To see, behold; विद्मं त्रिशिरसा नाडं संदर्शयिष्ये यत् पुनः Bk. 16. 9. -2 To see well or per- fectly. -3 To consider, reflect upon. -4 To calculate, enumerate. -5 To overlook, wink at. -**Pass.** 1 To look like, resemble, be similar. -2 To become visible, ap- pear. -**Caus.** To show, exhibit, discover; आत्मानं मृतवत् संदर्श्य स्थितः H. 1; Bk. 4. 33; M. 4. 9.

संदर्शः Appearance, sight; हीनाः पिशाचसंदर्शा भविष्यन्ति कलौ प्रजाः Bhāg. 12. 3. 40.

संदर्शनम् 1 Seeing, beholding, viewing. -2 Gazing, looking steadfastly. -3 Meeting, seeing one another. -4 Sight, appearance, vision. -5 Regard, consideration. -6 Showing, displaying. -7 Employment, use; अपाय-संदर्शनजां विपत्तिमुपायसंदर्शनजां च सिद्धिम् Pt. 1. 61.

संदृष्ट *p. p.* Seen, beheld. -2 Ordained, prescribed.

संदोहः 1 Milking. -2 The whole quantity of any- thing, a multitude, heap, mass, assemblage; कुन्दमाकन्द-मधुबिन्दुसंदोहवाहिना मारुतेनोत्ताम्यति Māl 3; Bv. 4. 9; Bhāg. 10. 14. 37; ननु सर्वाक्षौहिणीसंदोहेन छादायिष्ये जयद्रथम् Dūta- vākya 1; (शिलीमुखानां) संदोहं द्रुतमुदपादयन् परेषु Śiva B. 24. 62. -3 The whole milk (of a herd).

संद्रावः 1 Flight, retreat. -2 Speed, gait; जाम्बवं नीलसहितं चारुसंद्रावमब्रवीत् Bk. 7. 35.

संधा 3 **U.** 1 To join, bring together, unite, combine, put together, compound, mix; यानि उदकेन संधीयन्ते तानि भक्षणीयानि Kull. -2 (*a*) To treat with, form friendship or alliance with, make peace with; शत्रुणा न हि संदध्यात् सुखिष्ठेनापि संधिना H. 1. 88; Chāp. 19; Kām. 9. 41. (*b*) To unite in friendship, reconcile,

make a friend of; सङ्कदुष्टमपीष्टं यः पुनः संघातुमिच्छति Pt. 2. 33. -3 To fix upon, direct towards; संदधे दशमुदग्रतारकाम् R. 11. 69. -4 To fit to or place upon the bow (as a missile, arrow &c.); धनुष्यमोर्ध्वं समधत्त बाणम् Ku. 3. 66; R. 3. 53; 12. 97. -5 To produce, cause; पर्याप्तं मयि रमणीय-
जामरत्नं संधत्ते गगनतलप्रयाणवेगः Māl. 5. 3; संधत्ते भृशमरतिं हि सद्दियोगः Ki. 5. 51. -6 To hold out against, be a match for; शतमेकोऽपि संधत्ते प्राकारस्थो धनुर्धरः Pt. 1. 229. -7 To mend, repair, heal. -8 To inflict upon. -9 To grasp, support, take hold of. -10 To grant, yield. -11 To make good, atone for. -12 To contract, close up. -13 To approach, come near. -14 To prepare, make, compose. -15 To assist, aid. -16 To comprehend, conceive. -17 To possess, have. -18 To perform, do; स्वलैलया संधत्तेऽव्ययात्मने Bhāg. 7. 8. 41; बाष्पमात्रेणापि साहाय्यं मित्रादन्यो न संदधे Pt. 2. 12. -19 To employ, make use of, apply to use.

संघा 1 Union, association. -2 Intimate union, close connection. -3 State, condition. -4 An agreement, a promise, stipulation, compact; ततार संघामिव सत्यसंघः R. 14. 52; Mv. 7. 8. -5 Limit, boundary; यत्रस्त्वं कर्मसंघानां साधूनां गृहमेधिनानाम् Bhāg. 6. 5. 42. -6 Fixity, steadiness. -7 Twilight. -8 Distillation (for संघान q. v.). -9 Steady continuance in any state.

संघातु m. N. of Śiva and Viṣṇu.

संघानम् 1 Joining, uniting; वायुः संघानम् T. Up. 1. 3. 2. -2 Union, junction, combination; यदर्धे विच्छिन्नं भवति कृत-
संघानमिव तत् S. 1. 9; Ku. 5. 27; R. 12. 101. -3 Mix-
ing, compounding (of medicines &c.). -4 Restoration, repairing. -5 Fitting, taking an aim, fixing (as an arrow to the bow-string); तत् साधुकृतसंघानं प्रतिसंहर सायकम् S. 1. 11; अथाभियन्त्रसंघानविशेषोद्ग्राविकमान् Śiva B. 30. 1; Śi. 20. 8. -6 Alliance, league, friendship, peace; सृष्टवत् सुखमेधो दुःसंघानश्च दुर्जनो भवति H. 1. 88 (where it has sense 1 also). -7 A joint; पादजङ्घयोः संघाने गुल्फः Suśr. -8 Attention. -9 Direction. -10 Supporting. -11 Dis-
tillation (of liquors). -12 Spirituous liquor or a kind of it. -13 A kind of relish eaten to excite thirst. -14 Preparation of pickles. -15 Contraction of the skin by means of astringents. -16 Sour rice-gruel. -17 Bell-metal (सौराष्ट्र).

संघानिका A kind of pickle or sauce.

संघानित a. 1 United, strung together. -2 Bound, tied.

संघानिन् a. 1 Tying or binding together. -2 Clever in taking aim. -3 Distilling liquor.

संघानिनी A cow-house, cow-pen.

संघानी 1 Distillation. -2 Brazery, foundry. -3 The manufacture of spirituous liquors.

संघालिका A kind of food; L. D. B.

संधिः 1 Union, junction, combination, connection; संधये सरला सूची वक्ता छेदाय कर्तरी Subhāṣ.; Me. 60. -2 A compact, an agreement. -3 Alliance, league, friend-
ship, peace, treaty of peace (one of the six expedients to be used in foreign politics); कति प्रकाराः संधीनां भवन्ति H. 4; (the several kinds are described in H. 4. 106-125); शत्रुणा न हि संदध्यात् सुखिष्टेनापि संधिना H. 1. 85. -4 A joint, articulation (of the body); तुरगानुधावनकाण्डितसंधेः S. 2. -5 A fold (of a garment). -6 A breach, hole, chasm. -7 Especially a mine, chasm or opening made by thieves in a wall or underneath a building; संधिं छित्त्वा तु ये चौर्यं रात्रौ कुर्वन्ति तस्कराः Ms. 9. 276; वृक्षवाटिका-
परिसरे संधिं कृत्वा प्रविष्टोऽस्मि मध्यमकम् Mk. 3. -8 Separation, division. -9 Euphony, euphonic junction or coalition (in gram.). -10 An interval, a pause. -11 A critical juncture. -12 An opportune moment. -13 A period at the expiration of each Yuga or age; त्रेताद्वापरयोः संधौ Mb. 1. 2. 3. -14 A division or joint (in a drama); (they are five; see S. D. 330-332); तौ संधिषु व्यञ्जितवृत्तिभेदम् Ku. 7. 91. -15 The vulva. -16 Distillation. -17 Land etc. donated for the worship of temple-deities etc. (cf. Dr. Raghavan's note on वृत्तिसन्धिप्रतिपादकः Cholachampū p. 1 "संधिः देवपूजार्थमतिष्ठेत् तादृशं भूम्यादिकं संधिपदस्य द्रविडदेवालयशिलाशासनेषु तादृशेऽर्थे व्यवहारदर्शनात्. "). -18 Contrivance, management; तस्य सावरणदृष्टसंघयः काम्यवस्तुषु नवेषु संगिनः R. 19. 16. -19 Twilight. -20 A seam. -21 The connecting link of a perpendicular (in mensuration). -22 The common side of double triangle. -**Comp.** -**अक्षरम्** a diphthong. -**काष्ठम्** the wood below the top of a gable. -**गृहः** a bee-hive. -**चोरः** a housebreaker, a thief who breaks into a house. -**छेदः** making holes or breaches (in a wall &c.); as in संधिच्छेदशिक्षकः M. 4. -**छेदनम्** burglary. -**जम्** spirituous liquor. -**जीवकः** one who lives by dishonest means (particularly as a go-between). -**दूषणम्** violation of a treaty; अरिषु हि विजयार्थिनः क्षितीशा विदधति सोपधि संधिदूषणानि Ki. 1. 45. -**नालः**, -**लम्** Unguis Odoratus (नख, क्षुर). -**पालत्वम्** maintenance of treaties. -**प्रबन्धनम्** the ligament of a joint. -**बन्ध** 1 the tissues of joints; S. 2. -2 the cement or lime. -**बन्धनम्** a ligament, tendon, nerve. -**भङ्गः**, -**मुक्तिः** f. dislocation of a joint. -**मोक्षः** the breaking of peace; Kau. A. 7. -**रन्ध्रका** a hole in a wall. -**विग्रह** m. du. peace and war. ^{अधिकारः} अधिकारः the office of the minister for foreign affairs. -**विग्रहकः** a minister presiding over the above. -**विचक्षणः** one skilled in negotiating treaties. -**विद्** m. a negotiator of treaties. -**विपर्ययो** peace and war; द्वौ संधिविपर्ययो Ms. 7. 65. -**वेला** 1 the time of twilight. -2 any connecting period. -**शूलम्** a kind of painful indigestion (आमवात). -**संभवः** a diphthong. -**हारकः** a house-breaker.

संधिकः A kind of fever.

संधिका Distillation (of liquors).

संधित a. 1 United, joined; शपथैः संधितस्यापि न विश्वासं ब्रजेद्रिपोः Pt. 2. 39. -2 Bound, tied. -3 Reconciled, allied. -4 Fixed, fitted. -5 Mixed together. -6 Pickled, preserved (wrong for संधित; cf. Ms. 8. 342). -7 Concluded (as an alliance). -तम् 1 Pickles. -2 Spirituous liquor.

संधिन् m. A minister of alliances.

संधिनी 1 A cow in heat (united with the bull or impregnated by him). -2 A cow milked unseasonably.

संधिला 1 A hole or breach made in a wall, pit, chasm. -2 A river. -3 Spirituous liquor. -4 Loud orchestral sound of a band of musicians; L. D. B.

संधेय a. 1 To be united or joined. -2 Capable of being reconciled; सुजनस्तु कनकघटवद् दुर्मेयश्चाशुसंधेयः H. 1. 88. -3 To be made peace with. -4 To be aimed at.

संधुक्ष 1 A. To be kindled or excited (fig. also); संधुक्षे तयोः कोपः Bk. 14. 109. -Caus. To kindle, inflame, excite; निर्वाणभूयिष्ठमथास्य वीर्यं संधुक्षयन्तीव वपुर्गुणेन Ku. 3. 52; आतपान्तसंधुक्षितमदा V. 4.

संधुक्षणम् 1 Kindling, inflaming; इतश्चेतश्च गच्छन्ती वैरसंधुक्षणे रता Mb. 3. 276. 16. -2 Exciting, stimulating; रागिणस्त्यागशक्तिसंधुक्षणम् Dk. 2. 2.

संधुक्षित p. p. Kindled, inflamed, excited.

संयु 10 U. 1 To hold, bear, carry. -2 To hold up, support, prop, sustain; अरैः संधायैते नाभिः Pt. 1. 81. -3 To curb, restrain, check. -4 To keep in mind, retain in memory; यः सततं परिपृच्छति शृणोति संधारयत्यनिशम् Pt. 5. 92. -5 To hold, have, possess; retain, keep; मृत्युः न स संधायो भूभुजा भूतिमिच्छता Pt. 1. 112. -6 To observe, follow. -7 To bear, suffer, endure. -8 To survive, remain alive.

संधारणम्, -णा 1 Restraining, checking. -2 Observing, following. -3 Suffering, enduring. -4 Refusal (of a request).

संध्य a. 1 Being on the point of junction; संध्यं तृतीयं स्वप्नस्थानं तस्मिन् संध्ये स्थाने तिष्ठन् Bri. Up. 4. 3. 9. -2 Based on संधि, euphonic combination.

संध्या 1 Union. -2 Joint, division. -3 Morning or evening twilight; अनुरागवती संध्या दिवसस्तत्पुनरस्तरः । अहो देवगतिश्चित्रा तथापि न समागमः ॥ K. P. 7. -4 Early morning. -5 Evening, dusk; संध्यामङ्गलदीपिका विभजते शुद्धान्तद्विद्वजः V. 3. 2; संध्याभरेखेव मुहूर्तरागाः Pt. 1. 194. -6 The period which precedes a Yuga, the time intervening between the expiration of one Yuga and the commencement of another; चत्वार्याहुः सहस्राणि वर्षाणि तत्कृतं युगम् । तस्य तावच्छती संध्या संध्यांश्च तथाविधः ॥ Ms. 1. 69; अथासौ युगसंध्यायां दस्युप्रायेषु राजसु Bhāg. 1. 3. 25. -7 The morning, noon, and evening prayers of a Brāhmaṇa;

उत्थायावश्यकं कृत्वा कृतशौचः समाहितः । पूर्वं संध्यां जपंस्तिष्ठेत् स्वकाले चापरां चिरम् ॥ Ms. 4. 93; 2. 69. -8 A promise, an agreement. -9 A boundary, limit. -10 Thinking, meditation. -11 A kind of flower. -12 N. of a river. -13 N. of the wife of Brahman. -14 Any one of the divisions of the day (पूर्वाह्ण, मध्याह्ण, अपराह्ण). -Comp. -अंशः the period at the end of each Yuga; Ms. 1. 69. -अंशुः twilight. -अध्रम् 1 an evening cloud (tinged with the sun's rays); संध्याभरेखेव मुहूर्तरागाः Pt. 1. 194. -2 a kind of red-chalk. -उपासनम्, उपासना Samdhya adoration; Ms. 2. 67. -कालः 1 the period of twilight. -2 evening. -त्रयम् the three divisions of the day (forenoon, noon and afternoon). -नादिन् m. an epithet of Śiva. -पयोदः a twilight rain-cloud. -पुष्पी 1 a kind of jasmine. -2 a nutmeg. -वलः a demon (राक्षस). -बलिः 1 an image of bull in a temple of Śiva. -2 the evening oblation. -मङ्गलम् an evening religious rite. दीपिका an auspicious evening lamp; V. 3. 2. -रागः red-lead. -रामः (some take आराम as the word here) an epithet of Brahman. -वन्दनम् the morning and evening prayers. -समयः 1 evening-time. -2 a portion of each Yuga.

सन्न p. p. [सद्-क्त] 1 Sitting down, settling down, lying. -2 Dejected, sunk down, downcast. -3 Drooping, relaxed; नालक्ष्यत् साध्वसन्नहस्तः Ku. 3. 51. -4 Weak, low, feeble. -5 Wasted away, decayed. -6 Perished, destroyed. -7 Still, motionless. -8 Shrunk. -9 Adjacent, near. -10 Gone, departed. -11 Sunk, low (in tone &c). -जः The tree called पियाल. -जम् 1 A little, a small quantity. -2 Destruction, loss. -Comp. -कण्ठ a. choked. -जिह्वा a. one whose tongue is silent; ततेजसा हतरचः सन्नजिह्वाः ससाध्वसाः Bhāg. 4. 7. 23. -धी a. dispirited; यादोगणाः सन्नधियः ससाध्वसाः Bhāg. 3. 17. 25. -भाव a. despondent. -मुसलम् a motionless pestle; विधूमे सन्नमुसले Ms. 6. 56. -वाच् a. speaking with low tone. -हर्ष a. desponding, cheerless.

सन्नक a. Low, dwarfish. -कः The Piyāla tree. -Comp. -द्रुः, -द्रुमः the Piyāla tree.

सन्नतर a. Lower, more depressed (as a tone); P. I. 2. 40.

सन्नादः Uproar, din, clamour.

संनम् 1 P. 1 To bend, stoop, incline; संनताङ्गी Ku. 1. 34; Bk. 2. 31; पर्वसु संनता V. 4. 26. -2 To submit or subject oneself to, obey; संनमतामरीणाम् R. 18. 34. -3 To bend down, bow down to. -4 To make ready, prepare. -5 To be accomplished. -Caus. 1 To contract, bend together. -2 To cause to bend or stoop. -3 To make ready, prepare.

संनत p. p. 1 Bent down, stooping. -2 Downcast. -3 Contracted. -4 Filled with; परमानन्दसंनतो मन्त्री ममानेकविधां संभावनामकार्षीत् Dk. 1. 3. -Comp. -अङ्ग a. having

rounded limbs; सा राजहंसैरिव संनताङ्गी Ku. 1. 34. -ञ्च a. frowning.

संनतिः f. 1 Obeisance, respectful salutation, reverence; ये च दिग्भिजये तस्य संनतिं न ययुर्नृपाः Bhāg. 10. 70. 24. -2 Stooping posture, crouching. -3 Humility. -4 A kind of sacrifice. -5 A sound, noise.

संनयः 1 A collection, multitude, quantity, number; अस्मिन् राजसमावाये देवानामिव संनये Mb. 1. 189. 6. -2 Rear, rear-guard (of an army).

संनद्ध 4 U. 1 To tie, bind, fasten. -2 To wear, put on, dress. -3 To put on (as armour), arm oneself, be accoutred; समनात्सीत्ततो सैन्यम् Bk. 15. 111, 112; 14. 7; 16. 4. -4 To make oneself ready, prepare oneself (for any action) (Ātm. in this sense); युद्धाय संनहते Mbh.; छत्तुं वज्रमणीञ्च शिरीषकुसुमप्रान्तेन संनहते Bh. 2. 6.

संनद्ध p. p. 1 Tied or bound together, girded or put on; सर्वं पर्वतसंनद्धं सौवर्णमभवद्वनम् Rām. 1. 37. 21. -2 Clad or dressed in armour, accoutred, mailed. -3 Arranged, ready, or prepared, for battle; armed, fully equipped; नवजलधरः संनद्धोऽयं न दृष्टनिशाचरः V. 4. 1; कः संनद्धे विरहविधुरां त्वन्युपेक्षेत जायाम् Me. 8; संनद्धः कषची खड्गी चापबाणधरो युवा Rāma-rakṣā 21. -4 Ready, prepared, formed, arranged in general; लतेव संनद्धमनोज्ञपल्लवा R. 3. 7. -5 Pervading; कुसुममिव लोभनीयं यौवनमङ्गेषु संनद्धम् Ś. 1. 21. -6 Well-provided with anything. -7 Murderous. -8 Closely attached, bordering, near. -9 Ready to burst or blossom. -10 Provided with charms. -Comp. -कवच a. clad in mail, accoutred. -योध a. with a force fully equipped; मानी मानपालः संनद्धयोधो युद्धकामो भूत्वा Dk. 1. 3.

संनहनम् 1 Preparing, equipping, arming oneself. -2 Preparation. -3 Fastening tightly. -4 Industry, effort. -5 Tightness; यज्ञाज्ञानि च चत्वारि तस्य संनहनेऽभवन् Mb. 10. 18. 7. -6 A band, rope.

संनाहः 1 Arming (oneself) or preparation for battle, putting on armour. -2 Warlike preparation, equipment; संनाहगुणाः Kau. A. 9; संनाहोऽयं साहसमवगमयति Dk. 2. 4. -3 Armour, mail; अस्मिन् कलौ खलोत्सृष्टदुष्टबाणदाहणे कथं जीवेज्जगन्न स्युः संनाहाः सज्जना यदि Kir. K. 1. 36; Ki. 16. 12. -4 Materials, accoutrements; सदस्यै रुक्मसन्नाहैर्भटैः पुरटवर्माभिः Bhāg. 9. 10. 38.

संनाहः A war-elephant; Mātanga L. 8. 17.

संनिकर्षः 1 Drawing near, bringing near. -2 Vicinity, proximity; presence; उत्कण्ठते च युष्मत्संनिकर्षस्य U. 6; Ku. 3. 74; R. 7. 8; 6. 20. -3 Connection, relation. -4 (In Nyāya phil.) Connection of an organ of sense (इन्द्रिय) with its object (विषय); this is of six kinds; स भूतसूक्ष्मेन्द्रियसंनिकर्षम् Bhāg. 2. 2. 30. -5 A modern object or idea; वेदांश्चैके संनिकर्षं पुरुषाख्या MS. 1. 1. 27 (Śabara explains संनिकर्षम् as संनिकृष्टकालाः कृतका वेदा इदानीन्तनाः).

संनिकर्षणम् 1 Bringing near. -2 Approaching, approximating. -3 Proximity, vicinity. -4 Relation, connection. -5 Connection of an organ of sense with its object; see संनिकर्ष (4) above.

संनिकृष्ट p. p. 1 Approximate. -2 Proximate, adjacent, near. -ष्टम् Proximity, vicinity.

संनिचयः A collection.

संनिचित a. Constipated, stagnated; Suśr.

संनिधा 3 U. 1 To place, put, or keep together; दूरादाहत्य समिधः संनिध्याद्विहायसि Ms. 2. 186. -2 To place near; इदमनन्यपरायणमन्यथा हृदयसंनिहिते हृदयं मम Ś. 3. 19. -3 To fix upon, direct towards; (दृष्टिं) पुनः सहस्रार्चिषि संनिधत्ते R. 13. 44. -4 To draw near, approach; ध्यातैर्ध्यातैः संनिधेयं भवद्भिः Mv. 1. 50. -5 To collect, pile up. -6 To observe, inspect. -Pass. To be near, be present. -Caus. To collect, bring together, assemble; U. 7.

संनिधम् Vicinity.

संनिधातृ m. 1 One who brings near. -2 One who deposits. -3 A receiver of stolen goods; संनिधातृश्च मोषस्य हन्याच्चौरमिवेश्वरः Ms. 9. 278. -4 An officer who introduces people at court; संनिधातृचेयकम् Kau. A. 1 also 2. 5. -5 One who receives in charge.

संनिधानम्, संनिधिः 1 Putting down together, juxtaposition. -2 Proximity, vicinity, presence; असत्यामाकाङ्क्षायां संनिधानमकारणम् ŚB. on MS. 6. 4. 23; N. 2. 53. -3 Perceptibility, appearance. -4 A receptacle. -5 Receiving, taking charge of. -6 Combination, aggregate; दोषाणां संनिधानम् (स्त्रीयन्त्रम्) Pt. 1. 191. -7 Depositing. -8 The object of an organ of sense (इन्द्रियविषय).

संनिपत् 1 P. 1 To alight, descend. -2 To come together, assemble, meet together. -3 To fall upon, attack; उद्दामेन द्विरदपतिना संनिपत्याभियुक्तः U. 3. 6. -4 To arrive, appear. -5 To perish, be destroyed. -Caus. 1 To throw or shoot down, discharge. -2 To convoke, convene, assemble, collect together. -3 To stretch out (a cord).

संनिपत्य ind. Immediately, directly.

संनिपत्योपकारिन् a. 1 That अङ्ग which serves the purpose of its प्रधान directly. See सामवायिक a.; संनिपत्योपकारिण एते मन्त्रा उपस्थितं कर्माभिदधति ŚB. on MS. 12. 1. 19. -2 Acting immediately.

संनिपातः 1 Falling down, alighting, descent. -2 Falling together, meeting; confluence; समुद्रपत्न्योर्जलसंनिपाते R. 13. 58. -3 Collision, contact; संनिपातावधूतैश्च Mb. 4. 13. 27 (com. संनिपातोऽङ्गसंघटनम्); प्रतिपदमविहस्ताः संनिपाते रिपूणाम् Śiva B. 30. 47. -4 Union, conjunction, combination, mixture, miscellaneous collection; तथा तयोः संनिपातः शरयोरभवत्तदा Mb. 3. 39. 15; Bhāg. 11. 25. 6; धूमज्योतिःसलिलमस्तां संनिपातः क्व मेघः Me. 5. -5 An assem-

blage, a collection, multitude, number; नानारत्नज्योतिषां संनिपातः Ki. 5. 36; एको हि दोषो गुणसंनिपाते निमज्जति Ku. 1. 3. -6 Arrival. -7 A combined derangement of the three humours of the body causing fever which is of a dangerous kind. -8 A kind of musical time or measure. -9 Sexual intercourse; Mb. 5. -10 Battle, war. -11 (In astr.) A particular conjunction of planets. -Comp. -उच्चरः fever arising from a vitiated state of the three humours of the body. -निद्रा swoon, trance. -नुद् m. a species of Nimba tree (Mar. नेपाळनिंब).

संनिपातकः = संनिपातः (7) above.

संनिपातित p. p. 1 Discharged. -2 Assembled.

संनिपातिन् a. A subsidiary that serves the purpose of the प्रधानकर्म by being closely connected with it or directly related (see सामवायिक a.); मन्त्राश्च संनिपातिन्वात् MS. 12. 1. 19.

संनिपात्य a. To be hurled upon; न खलु न खलु बाणः संनिपात्योऽयमस्मिन् S. 1. 10.

संनिबद्ध a. 1 Connected; attached. -2 Arranged, prepared for; संसिद्धावितिकरणीयसंनिबद्धैः (आलपैः) Ki. 7. 17.

संनिबन्धः 1 Binding firmly. -2 Connection, attachment. -3 Effectiveness.

संनिबर्हणम् The act of subduing, restraint; एकस्येव हि योऽशक्तो मनसः संनिबर्हणे Sukra. 1. 99.

संनिभ a. Like, similar (at the end of comp.); वनान्तरे तोयमिति प्रधाविता निरोक्ष्य भिन्नाञ्जनसंनिभं नभः Rs. 1. 11.

संनिभृत a. 1 Hidden. -2 Discreet, modest; Bhāg.

संनिभुज् See नियुज्.

संनियोगः 1 Union, attachment. -2 Appointment. -3 Precept.

संनिरुद्ध्य See निरुद्ध्य.

संनिरुद्ध p. p. 1 Restrained, suppressed. -2 Raked together (as fire). -3 Covered, filled; महारथौघेन न संनिरुद्धा Ki. 16. 3.

संनिरोधः 1 Obstruction, hindrance; संसाय गत्या सह तेन याति विज्ञानतत्त्वं गुणसंनिरोधम् Bhāg. 2. 2. 30. -2 Confinement. -3 Narrowness; a narrow pass.

संनिवायः Combination, multitude; अष्टाधिपत्यं गुण-संनिवाये सहैव गच्छेन्मनसेन्द्रियैश्च Bhāg. 2. 2. 22.

संनिविष्ट 6 Ā. 1 To enter into, enter deeply. -2 To encamp, sit down. -3 To have intercourse or intimate connection with. -Caus. 1 To place, put. -2 To install or place on; धातोः स्थान इवादेशं सुग्रीवं संन्यवेशयत् R. 12. 58. -3 To unite, join, collect. -4 To introduce, insert, put in. -5 To lodge, locate, station, encamp. -6 To devolve upon, commit to, consign. -7 To found (a town &c.). -8 To fix the mind on. -9 To contemplate, reflect upon.

संनिविष्ट p. p. 1 Entered into. -2 Collected, met together, assembled. -3 Absorbed or engrossed in. -4 Abiding or resting in. -5 Contiguous, near, neighbouring. -6 Encamped; see संनिविष्ट above.

संनिवेशः 1 Deep entrance into, ardent devotion or attachment, close application. -2 A collection, multitude, assemblage; अहं तु मन्ये तव नास्ति कश्चिदेतादृशे क्षत्रिय-संनिवेशे Mb. 3. 268. 4. -3 Union, combination, arrangement; विभ्रद्वयः सकलमुन्दरसंनिवेशम् Bhāg. 11. 1. 10; रमणीय एष वः सुमनसां संनिवेशः Māl. 1. 9. -4 Site, place, situation, position; स्थानान्तरे कल्पितसंनिवेशम् Ku. 7. 25; R. 6. 19. -5 Vicinity, proximity. -6 Form, figure; उद्दामशरीरसंनिवेशः Māl. 3; निर्माणसंनिवेशः K. -7 A hut, dwelling-place; अशून्यतीरा मुनिसंनिवेशः R. 14. 76. -8 Seating in the proper places, giving seats to; कियतां समाजसंनिवेशः U. 7. -9 Insertion. -10 An open space near a town where people assemble for amusement, exercise &c. -11 The collective position of an asterism. -12 Encampment; संनिवेशं ततश्चकुहैरिवीरा महाबलाः Rām. 4. 64. 4.

संनिवेशनम् 1 Settlement, abode. -2 Erection (of a statue).

संनिवृत् 1 Ā. 1 To return, retire. -2 To leave off, cease, stop. -3 To pass away. -Caus. 1 To cause to return, send back. -2 To suppress, stop. -3 To prevent, hinder. -4 To divert, turn away from.

संनिवृत्त p. p. 1 Returned. -2 Stopped, ceased. -3 Withdrawing, shrinking from.

संनिवृत्तिः f. 1 Return; असंनिवृत्तयै तदतीतमेव S. 6. 9; परलोकमसंनिवृत्तये यदनापृच्छ्य गतासि मामितः R. 8. 49; 10. 27. -2 Desisting from. -3 Restraint, check, forbearance.

संनिसर्गः Good-naturedness, gentleness.

संनिहित p. p. 1 Placed near, lying close, near, contiguous, neighbouring; S. 4. -2 Close, proximate, at hand; न पपात संनिहितपाक्षिमुखरभिषु फलेषु मानसम् Ki. 12. 4. -3 Present; अपि संनिहितोऽत्र कुलपतिः S. 1; हृदयसंनिहिते 3. 19. -4 Fixed, placed, deposited. -5 Prepared, ready; Mu. 1. -6 Staying or being in. -तम् Proximity, vicinity. -Comp. -अपाय a. having destruction close at hand, frail, perishable, transitory; कायः संनिहितापायः Pt. 2. 177.

संनी 1 P. 1 To bring together. -2 To rule, govern, guide. -3 To restore, give back. -4 To lead towards, lead, or bring near to. -5 To connect, unite. -6 To mingle, mix. -7 To arrange. -8 To obtain, procure. -9 To fulfill; यं यं वाञ्छति सा राजन्... तं तं समनयत् कामम् Bhāg. 11. 7. 56; 4. 7. 48.

संनयनम् 1 Bringing together or near. -2 Connecting, uniting.

संन्यस् 4 P. 1 To place or put down, deposit. -2 To lay down or aside, give up, abandon, quit; तेन त्वया शस्त्रं न संन्यस्तव्यम् V. 5; संन्यस्तशस्त्र R. 2. 59; संन्यस्ताभरणं गात्रम् Me. 95; Ku. 7. 67. -3 To make or deliver over, entrust, commit to the care of; मयि सर्वाणि कर्माणि संन्यस्याध्यात्मचेतसा Bg. 3. 30. -4 To put together. -5 (Used intransitively) To resign the world, discard all worldly ties and attachments and become an anchorite; वेदान्तं विधिवच्छ्रुत्वा संन्यसेदनुष्ठानं द्विजः Ms. 7. 94; संदश्य क्षणभङ्गुरं तदखिलं धन्यस्तु संन्यस्यति Bh. 3. 132.

संन्यसनम् 1 Resignation, laying down. -2 Complete renunciation of the world and its attachments; न च संन्यसनादेव सिद्धिं समधिगच्छति Bg. 3. 4. -3 Consigning, entrusting to the care of. -4 Depositing.

संन्यस्त p. p. 1 Laid or placed down. -2 Deposited. -3 Entrusted, consigned. -4 Laid aside, relinquished, renounced; न ह्यसंन्यस्तसंकल्पो योगी भवति कश्चन Bg. 6. 2. -5 Encamped.

संन्यासः 1 Leaving, abandonment. -2 Complete renunciation of the world and its possessions and attachments, abandonment of temporal concerns; कान्यानां कर्मणां न्यासं संन्यासं कवयो विदुः Bg. 18. 2; Ms. 1. 114; 5. 108. -3 A deposit, trust; एतद्राज्यं मम भ्रात्रा दत्तं संन्यास-सुत्तम् Rām. 2. 115. 14. -4 A stake or wager in a game. -5 Giving up the body, death. -6 Indian spikenard. -7 Compact, agreement.

संन्यासिन m. 1 One who lays down or deposits. -2 One who abandons, gives up; सर्वसंकल्पसंन्यासी योगा-रुढस्तदोच्यते Bg. 6. 4. -3 One who completely renounces the world and its attachments, an ascetic, a Brāhmaṇa in the fourth order of his religious life; ज्ञेयः स नित्य-संन्यासी यो न द्वेष्टि न काङ्क्षति Bg. 5. 3. -4 One who abstains from food (त्यक्ताहार); उवाच मारुतिर्ब्रह्मे संन्यासिन्यत्र वानरान् Bk. 7. 76.

सप् 1 P. (सपति) 1 To honour, worship. -2 To connect. -3 To obey, conform to. -4 To obtain. -5 To touch, sip. -6 To do, perform.

सपक्ष a. 1 Winged, having wings. -2 Having a side or party; भूयुः पराभ्योऽपि सपक्ष एव Bu. Ch. 1. 10. -3 Belonging to the same side or party. -4 (Hence) Kindred, like, similar (fig.); दलद्राक्षानिर्यद्रसभरसपक्षा भणितयः Bv. 2. 77. -5 Containing the पक्ष or subject of an inference. -क्षः 1 An adherent, a follower, partisan. -2 A kindred, a kinsman; परित्रातस्त्वया सपक्षः M. 4. -3 (In logic) An instance on the same side, a similar instance; निश्चितसाध्यवान् सपक्षः T. S.; साध्ये निश्चितमन्वेयेन घटितं बिभ्रत् सपक्षे स्थितिम् Mu. 5. 10.

सपक्षपातम् ind. Devotedly.

सं. इ. को... २०४

सपत्न a. Hostile, inimical. -त्नः An enemy, adversary, a rival; अवाप्य भूमावसपत्नमृद्धम् Bg. 2. 8; मा वा सपत्ने-ष्वपि नाम तद् भूत् पापं यदस्यां त्वयि वा विशङ्क्यम् Mal. 4. 5; R. 9. 8. -Comp. -अरिः Bambusa Spinosa (Mar. एक प्रकारचा बावू).

सपत्नी [समानः पतिर्यस्याः सा] A rival or fellow wife, rival mistress, co-wife (having the same husband with another); दिशः सपत्नी भव दक्षिणस्याः R. 6. 63; 14. 86; कुरु प्रियसखीवृत्तिं सपत्नीजने S. 4. 17.

सपत्नीक a. Attended by a wife.

सपत्राकृ 8 U. To wound very severely; सपत्राकरोति मृगम् Sk.; सपत्राकृतशत्रूणां संपराये Kir. K. 2. 4; निष्पत्राकुरुता-सुरानपि सुरान् मारः सपत्राकरोत् Śaṅkaradigvijaya 5. 84. See below.

सपत्राकरणम् 1 Wounding in such a manner that the feathered part of the arrow enters the body. -2 Causing excessive pain; cf. निष्पत्राकरण.

सपत्राकृत a. Severely wounded (as described in सपत्राकरण); धनुष्पाणिर्यातं दिवमपि सपत्राकृतममुं त्रसन्तं तेऽद्यापि त्यजति न मृगव्याधरभसः Śiva-mahimna 22.

सपत्राकृतिः f. Great agony or pain, excessive affliction or torment.

सपदि ind. 1 Instantly, in a moment, immediately; सपदि मदन्तानलो दहति मम मानसम् Git. 10; Ku. 3. 76; 6. 2. -4 Quickly, swiftly.

सपरिच्छद a. Provided with necessities.

सपरिवृंहण a. Together with supplements (the Vedas); वेदः सपरिवृंहणः Ms. 12. 109.

सपरिवाह a. Brimful.

सपरिव्यय a. With condiments (as food); Ms. 7. 127.

सपरिहारम् ind. With reserve or shyness.

सपर्या Worshipping, honouring; सोऽहं सपर्याविधिभाजेन R. 5. 22; 2. 22; 11. 35; 13. 46; Śi. 1. 14; Ku. 5. 31. -2 Service, attendance; प्रतिविहितसपर्यासुस्थयोस्तान्यहानि (सरसि) U. 1. 26.

सपाद a. 1 Having feet. -2 Increased by a fourth part.

सपाल a. 1 Attended by a herdsman; सपालः शत-दण्डाहो विपालान् वारयेत् पशून् Ms. 8. 240. -2 Together with a king.

सपिण्डः 'Having the same पिण्ड or funeral rice-ball offering', a kinsman connected by the offering of the funeral rice-ball to the Manes of certain relations; गुरुदारे सपिण्डे वा गुरुवद्गृह्णन्तिमाचरेत् Ms. 2. 247; 5. 59; Y. 1. 52.

सपिण्डनम्, सपिण्डीकरणम् 1 The performance of a particular Śrāddha in honour of deceased relatives called सपिण्ड q. v., to be performed at the end of one full year after the death of a relative, but now usually performed on the 12th day after death as part of the funeral obsequies. -2 Giving a person the rights of a Sapiṇḍa or kinsman.

सपीति: f. Drinking together or in company, com-
potation.

सपोत a. Having a boat.

सपौष्णमैत्र a. Together with रेवती and अनुराधा
Nakṣatras.

सप्तकी A woman's girdle or zone.

सप्त num. a. (always pl.; सप्त nom. and acc.)
Seven. -**Comp.** -**अंशु:** N. of Agni. -**अंशुपुङ्गव:** the
planet Saturn. -**अङ्ग** a. see सप्तप्रकृति below. -**अर्चिस्** a.
1 having seven tongues or flames. -2 evil-eyed, of in-
auspicious look. (-m.) 1 N. of fire. -2 of Saturn. -3
the Chitraka plant. -**अशीति:** f. eighty-seven. -**अश्रम्**
a heptagon. -**अश्व:** the sun; नप्ता सप्ताश्वसंनिभः Śiva B.
25. 45. वाहनः the sun. -**अस्त्र** a. septangular. -**अहः**
seven days, i. e. a week. -**आत्मन्** m. an epithet of
Brahman. -**ऋषि (सप्तर्षि)** m. pl. 1 the seven sages;
i. e. मरीचि, अत्रि, अङ्गिरस्, पुलस्त्य, पुलह, क्रतु, and बसिष्ठ.
-2 the constellation called Ursa Major (the seven
stars of which are said to be the seven sages
mentioned above). -**कोण** a. septangular. -**गङ्गाम्**
ind. in the place of the seven streams of the
Ganges. -**गुण** a. seven-fold. -**चत्वारिंशत्** f. forty-
seven. -**च्छद:** N. of a tree (Mar. सातवीण); गजाश्च सप्तच्छद-
दानगन्धिनः Karmabhāra 1. 11. -**जिह्वा:**, -**ज्वाल:** fire.
(the seven tongues are काली, कराली, मनोजवा, सुलोहिता,
सुधूम्रवर्णा, उग्रा and प्रदीप्ता). -**तन्तु:** a sacrifice; सप्ततन्तु-
मधिगन्तुमिच्छतः Śi. 14. 6; पुनः प्रवर्तयिष्यामि सप्ततन्तुवादिनाः क्रियाः
Śiva B. 5. 56; विधये सप्ततन्तुनाम् ibid. 18. 23. cf. note on
N. 11. 100. -**त्रिंशत्** f. thirty-seven. -**दशन्** a. seventeen.
-**अरत्तिन्यायः** A rule of interpretation according to which
an expression, if it is found to be inapplicable to the
matter or thing with reference to which it is used,
should be taken as being connected with or applying
to a part or subsidiary thereof. This mode of constru-
ing an expression (in its literal sense) is preferable
to लक्षणा. This rule is discussed and established by
जैमिनि and शबर in the सूत्र 'आनर्थक्यात् तदङ्गेषु' MS. 3. 1. 18
and भाष्य thereon. -**दीधिति:** N. of fire. -**द्वारावकीर्ण** a.
dominated or affected by the seven gates (5 organs,
mind and intellect); सप्तद्वारावकीर्णं च न वाचमनृतां वदेत्
Ms. 6. 48 (see Kull.). -**द्वीपा** an epithet of the earth;
पुरा सप्तद्वीपां जयति वसुधामप्रातिरथः Ś. 7. 33. -**धातु** m. pl. the
seven constituent elements of the body; i. e. chyle,
blood, flesh, fat, bone, marrow, and semen; (रसासमांस-

मेदोऽस्थिमज्जानः शुक्रसंयुताः). -**नली** birdlime. -**नवाति:** f.
ninetyseven. -**नाडीचक्रम्** a kind of astrological diagram
used as a means of foretelling rain. -**पदी** the
seven steps at a marriage (the bride and bridegroom
walk together seven steps, after which the marriage
becomes irrevocable). -**पर्ण:** (so सप्तच्छदः, सप्तपत्रः) N.
of a tree. (-र्णी) the sensitive plant. -**पातालम्** the
seven regions of the earth (i. e. अतल, वितल, सुतल, महातल,
रसातल, तलातल and पाताल). -**प्रकृति:** f. pl. the seven
constituent parts of a kingdom; स्वाम्यमात्यसुहृत्कोशराष्ट्र-
दुर्गबलानि च Ak.; see प्रकृति also. -**भद्र:** the Śirīṣa tree.
-**भूमिक,** -**भौम** a. seven stories high (as a palace).
-**मन्त्र:** fire. -**मातृ** f. collective N. of seven mothers
(i. e. ब्राह्मी, माहेश्वरी, कौमारी, वैष्णवी, वाराही, इन्द्राणी, and चासुष्मा).
-**मुष्टिक:** a particular mixture used as a remedy for
fever. -**रक्त:** one who has got the seven parts of the
body red; (पाणिपादतले रक्ते नेत्रान्तरनखानि च । तालुकाधर-
जिह्वाश्च प्रशस्ता सप्तरक्ता ॥). -**रात्रम्** a period of seven
nights. -**रुचि:** fire; सप्तरुचिरिव स्फुलिङ्गाः Śi. 20. 53.
-**लोकाः** the seven worlds (i. e. भूर्, भुवर्, स्वर्, महर,
जनस्, तपस्, and सत्यम्). -**विंशति:** f. twentyseven.
विध a. seven-fold, of seven sorts. -**शतम्** 1 700. -2
107. (-ती) an aggregate or collection of 700 verses or
stanzas. -**शलाक:** a kind of astronomical diagram used
for indicating auspicious days for marriages. -**शिरा**
betel. -**सप्ति:** an epithet of the sun; सर्वैरुल्लैः समग्रैस्त्वमिव
नृपगुणैर्दीप्यते सप्तसप्तिः M. 2. 12; Ś. 6. 29; Ki. 5. 34. -**स्वर:**
the seven musical notes (i. e. सा, रि, ग, म, प, ध, नी).

सप्तक a. (-का or -की f.) 1 Containing seven. -2
Seven. -3 Seventh. -**कम्** A collection of seven things
(verses &c.). -**की** A woman's girdle.

सप्तति: f. Seventy. °तम a. 70th.

सप्तधा ind. 1 Seven-fold. -2 In seven parts.

सप्तम a. (-मी f.) The seventh. -**मी** f. 1 The seventh
or locative case (in gram.). -2 The seventh day
of a lunar fortnight. -**समास:** a तत्पुरुष compound of
which the first member is supposed to be in the
locative case.

सप्तला A kind of jasmine (double jasmine).

सप्ति: 1 A yoke. -2 A horse; जवो हि सप्तेः परमं
विभूषणम् Subhāṣ.; see सप्तसप्ति also. -3 A yoke-fellow.

सप्रज्ञातम् A specific type of Samādhi; Pātāñjala
Yogadarsana.

सप्रणय a. Affectionate, friendly.

सप्रतिभ a. Possessed of quick discernment.

सप्रतिभय Uncertain.

सप्रतीक्षम् ind. Expectantly.

सप्रतीवाप a. With an admixture; Suśr.

सप्रतीश *a.* Respectful; Buddh.

सप्रत्यय *a.* 1 Placing confidence in. -2 Certain, sure.

सप्रत्याशम् *ind.* Hopefully, expectantly.

सप्रपञ्च *a.* With all belonging thereto or connected therewith.

सप्रभ *a.* Having the same appearance; इतस्ततः परिचरन् दीप्तपावकसप्रभः Mb. 1. 13. 14.

सप्रमाण 1 Authentic. -2 Entitled.

सप्रमाद *a.* Heedless, inattentive.

सप्रवाद *a.* Together with the derivative case-forms.

सप्रश्रयम् *ind.* Respectfully, with great courtesy.

सप्रसव *a.* Derived from a common source; गुणा गुणानुबन्धित्वात्तस्य सप्रसवा इव R. 1. 22.

सप्रेष्य *a.* Attended by servants.

सफरः, -री A small glittering fish; cf. शफर.

सफल *a.* 1 Fruitful, bearing or yielding fruit, productive (fig. also). -2 Accomplished, fulfilled, successful. -3 Not emasculated; Rām. -Comp. -उदकं *a.* promising success.

सफलक *a.* Furnished with a shield.

सबन्ध *a.* Secured by a pledge.

सबन्धु *a.* 1 Closely connected. -2 Having a friend, befriended. -3 Of the same family. -न्धुः A relation, kinsman.

सबल *a.* Accompanied by a force or army.

सबलिः Evening twilight.

सबाध *a.* 1 Hurtful. -2 Oppressive.

सबीजयोगः A kind of yogic meditation or Samādhi. This is referred to as संप्रज्ञातसमाधिः in N. 21. 119; मैत्र्यादित्तपरिकर्मविदो विधाय क्लेशप्रहाणमिह लब्धसबीजयोगाः Śi. 4. 55.

सब्रह्मचर्यम् Fellow-studentship (being disciples of the same teacher).

सब्रह्मचारिन् *m.* 1 A fellow-student, one going through the same studies and observing the same austerities; सब्रह्मचारिण्येकाहमतीति क्षपणं स्मृतम् Ms. 5. 71. -2 A fellow-sufferer, sympathiser; दुःखसब्रह्मचारिणी तरलिका क्व गता K.; हे व्यसनसब्रह्मचारिन् यदि न गुह्यं ततः श्रोतुमिच्छामि Mu. 6. -3 (Hence) An equal, of the same kind; Vb. 1. 39.

सभक्षः A mess-mate.

सभर्तृका A woman whose husband is living.

सभा [सह भान्ति अभीष्टनिश्चयार्थमेकत्र यत्र गृहे Tv.] 1 An assembly, a council, conclave; पण्डितसभां कारितवान् Pt. 1;

न सा सभा यत्र न सन्ति वृद्धाः H. 1. -2 Company, society, meeting, large number. -3 Council-chamber or hall; ततः सभां करिष्यामि पाण्डवस्य यशस्विनीम् Mb. 2. 3. 4; 12. 47. 7. -4 A court of justice. -5 A public audience (modern levee). -6 A gambling-house. -7 Any room or place much frequented. -8 A house for lodging travellers (धर्मशाला). -9 An eating house. -Comp. -आचारः 1 the customs of society. -2 court-manners. -आस्तारः 1 an assistant at an assembly. -2 a member of a society. -उचितः a learned Brāhmaṇa, an educated person. -उद्देशः the neighbourhood of any place of meeting. -कारः the builder of a hall. -गृहम् an assembly-hall. -पतिः, -नायकः 1 the president of a society, chairman. -2 the keeper of a gaming-house. -परिषद् the session of an assembly. -पालः the keeper of a public building or assembly. -पूजा worship or reverence paid to the audience. -मण्डपः an assembly hall. -मध्ये *ind.* in society. -योग्य *a.* suitable for society. -सद् *m.* 1 an assistant at an assembly or meeting. -2 a member of an assembly or meeting. -3 an assessor, a juror. -साहः a victor in a debating hall.

सभाज् 10 U. (सभाजयति-ते) 1 To salute, pay respects, greet, render homage to, congratulate; स्नेहात् सभाजयितुमेत्य U. 1. 7; Śi. 13. 14; Ś. 5. -2 To honour, worship, respect. -3 To please, gratify. -4 To beautify, adorn, grace; बटुपरिषदं पुण्यश्रीकः श्रियेव सभाजयन् U. 4. 19. -5 To show.

सभाजनम् [सभाज्-भावे ल्युट्] 1 (a) Paying respects to, salutation, honouring, worshiping; स यथाचितं जनसभाजनोचितः Śi. 13. 14. (b) Welcoming, congratulation; सभाजने मे भुजमूर्ध्वबाहुः R. 13. 43; 14. 18. -2 Civility, courtesy, politeness. -3 Service.

सभाजित *a.* 1 Honoured, gratified. -2 Praised, celebrated.

सभावनः N. of Śiva.

सभि (भी) कः [सभा द्यूतं प्रयोजनमस्य ईक्] The keeper of a gaming-house; अयमस्माकं पूर्वसभिको साधुर इत एवागच्छति Mk. 3; ग्लहे शक्तिकवृद्धेस्तु सभिकः पञ्चकं शतम् Y. 2. 199.

सभ्य *a.* [सभायां साधु यत्] 1 Belonging to an assembly. -2 Fit for society. -3 Refined, polished, civilized. -4 Well-bred, polite, civil, courteous; तस्मै सभ्याः सभायां गोप्त्रे गुप्ततमेन्द्रियाः R. 1. 55; Ku. 7. 29. -5 Confidential, trusty, faithful. -भ्यः 1 An assessor. -2 An assistant at an assembly. -3 A person of honourable parentage; प्रायेणात्पायुषः सभ्य कलावस्मिन् युगे जनाः Bhāg. 1. 1. 10. -4 The keeper of a gaming-house. -5 The servant of the keeper of a gaming-house. -6 N. of one of the five sacred fires; सभ्यावसथ्यं चितयोऽसवो हि ते Bhāg. 3. 13. 37.

सभ्यता, -त्वम् Politeness, good manners or breeding.

सम् I. 1 P. (समति) 1 To be confused or agitated. -2 Not to be confused or agitated. -II. 10 U. (समयति-ते) To be agitated.

सम् *ind.* 1 As a prefix to verbs and verbal derivatives it means (a) with, together with, together; as in संगम्, संभाषण, संधा, संयुज् &c.). (b) Sometimes it intensifies the meaning of the simple root, and may be translated by 'very, quite, greatly, thoroughly, very much'; संतुष, संतोष, संन्यस, संन्यास, संताप &c.; तस्यामात्मानुरूपायामात्मजन्मसमुत्पुङ्गुः R. 1. 33. (c) It also expresses completeness, perfection, or beauty. -2 As prefixed to nouns to form comp. it means 'like, same, similar', as in समर्थ. -3 Sometimes it means 'near', 'before', as in समक्ष. -4 In the Vedas it is sometimes used as a separable preposition (with instr.).

सम *a.* 1 Same, identical. -2 Equal, as in समलोष्ट-काञ्चनः R. 8. 21; Pt. 2. 7; सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ Bg. 2. 38; समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः। शीतोष्णसुखदुःखेषु समः संगविवर्जितः ॥ 12. 18. -3 Like, similar, resembling; with instr. or gen. or in comp.; गुणयुक्तो दरिद्रोऽपि नेश्वरैरगुणैः समः Subhāṣ.; Ku. 3. 13. -4 Even, level, plain; समदेशवार्तिनस्ते न दुरासदो भावेभ्यति S. 1. -5 Even (as number). -6 Impartial, fair; शुनि चैव श्वपाके च पण्डिताः समदर्शिनः Bg. 5. 18. -7 Just, honest, upright. -8 Good, virtuous. -9 Ordinary, common. -10 Mean, middling. -11 Straight. -12 Suitable, convenient. -13 Indifferent, unmoved, unaffected by passion. -14 All, every one. -15 All, whole, entire, complete. -16 Being a pair. -17 Regular, normal. -18 Middling. -19 Easy, convenient. -**समः** 1 N. of certain zodiacal signs (वृष, कर्कट, कन्या, वृश्चिक, मकर, and मीन). -2 A mode of measuring time in music. -3 The point of intersection of the horizon and the meridian line. -4 A kind of straight line placed over a numerical figure to mark the process of extracting the square root. -**सम्** 1 A level plain, flat country; संनिपत्य शनैरिव निम्नादन्धकारमुदवाप समानि Ki. 9. 11. -2 (In rhet.) N. of a figure of speech. -3 (In geometry) A mean proportional segment. -4 Equanimity. -5 Similarity. -6 Settlement; compensation; कर्मणापि समं कुर्याद्वनिकायाधमर्णिकः Ms. 8. 177. -7 Good circumstances; Mk. -**सम्** *ind.* 1 With, together with, in company with, accompanied by; (with instr.); आहो निवत्स्यति समं हरिणाङ्गनाभिः S. 1. 26; R. 2. 25; 8. 63; 16. 72. -2 Equally; समं सर्वेषु भूतेषु Bg. 13. 27-28; यथा सर्वाणि भूतानि धरा धारयते समम् Ms. 9. 311. -3 Like, similarly, in the same manner; यत्र स्वामी निर्विशेषं समं सृष्टेषु वर्तते Pt. 1. 78. -4 Entirely. -5 Simultaneously, all at once, at the same time, together; नवं पयो यत्र घनैर्मया च त्वद्विप्रयोगाशु समं विसृष्टम् R. 13. 26; 4. 4; 10. 59; 14. 1. -6 Honestly, fairly. -**Comp.** -अंशः an equal share. -हारिन् *m.* a co-heir. -अङ्घ्रिक *a.* standing evenly on feet. -अन्तः a borderer, neighbour. -अन्तर *a.* parallel.

-अर्थिन् *a.* 1 desiring equality. -2 seeking peace with. -आकार *a.* similar, like. -आचारः 1 equal or similar conduct. -2 proper practice. -आत्मक *a.* possessing equanimity. -उदकम् a mixture of half butter-milk and half water. -उपमा a kind of Upamā or simile. -कक्ष *a.* having equal weight. (-क्षा) equilibrium. -कन्या a fit or suitable girl (fit to be married). -कर्णः an equi-diagonal tetragon. -कालः the same time or moment. (-लम्) *ind.* at the same time, simultaneously. -कालीन *a.* contemporary, coeval. -कोलः a serpent, snake. -कोटिक *a.* of regular size (said of diamonds); Kau. A. 2. 11. -क्षेत्रम् (in astr.) an epithet of a particular arrangement of the Nakṣatras. -खातः an equal excavation, a parallelopipedon. -गतिः wind; मृत्युश्चापरिहारवान् समगतिः कालेन विच्छेदिना Mb. 12. 298. 45. -गन्धकः incense. -गन्धिकम् the fragrant root of the Uśīra. -चक्रवालम् a circle. -चतुरस्र *a.* square. (-स्रम्) an equilateral tetragon. -चतुर्भुजः, -जम् a rhombus. -चित्त *a.* 1 even-minded, equable, equanimous. -2 indifferent. -छेद, -छेदन *a.* having the same denominator. -जाति *a.* homogeneous. -ज्ञा fame; तिर्य-क्षमप्यश्च मृषानभिज्ञरसज्ञतोपज्ञसमज्ञमज्ञम् N. 3. 64. -त्रिभुजः, -जम् an equilateral triangle. -दर्शन, -दर्शिन *a.* viewing equally, impartial; विद्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि। शुनि चैव श्वपाके च पण्डिताः समदर्शिनः ॥ Bg. 5. 18. -दुःख *a.* feeling for another's woe, sympathising (with another); a fellow-sufferer; Ku. 4. 4. -सुख *a.* a companion or partner in joy and sorrow; पृथा जनेन समदुःखसुखेन बाला S. 3. 10. -दृष्ट, -दृष्टि *a.* impartial. -द्वादशाक्षः, -स्रम् an equilateral dodecagon. -द्विभुजः a rhomboid. -धर्म *a.* of equal nature, resembling. -धृत *a.* equal to. -पदम् 1 an attitude in shooting. -2 a particular posture in sexual union. -प्रभ *a.* having equal splendour; तदण्डमभवद्धर्म सह-सांशुसमप्रभम् Ms. 1. 9. -बुद्धि *a.* 1 impartial. -2 indifferent, stoical. -भाव *a.* having the same nature or property. (-वः) sameness, equability. -मण्डलम् (in astr.) the prime vertical line. -मय *a.* of like origin. -मात्र *a.* of the same size or measure. -मितिः mean measure. -रञ्जित *a.* tinged. -रतः, -रमः a particular mode of sexual enjoyment. -रेख *a.* straight; प्रकृत्या यद्वर्कं तदपि समरेखं नयनयोः S. 1. 9. -लम्बः, -स्वम् a trapezoid. -लेपनी a bricklayer's instrument for levelling a plane (Mar. करणी). -वर्ण *a.* being of equal caste; समवर्णे द्विजातीनां द्वादशैव व्यतिक्रम Ms. 8. 269. -वर्णः community of caste. -वर्तिन् *a.* 1 equal-minded, impartial. -2 being equidistant. (-म.) Yama, the god of death; शासितारं च पापानां पितृणां समवर्तिनम् Mb. 12. 207. 35. -विभक्त *a.* divided equally; symmetrical. -विषमम् (pl.) level and uneven ground. -वृत्तम् 1 an even metre, i. e. a stanza the lines of which have all the same number of feet. -2 see सममण्डल. -वृत्ति *a.* equable, fair. (-त्तिः) equanimity. -वेधः mean depth. -वैषम्यतः *ind.* owing to partial similarity and partial dissimilarity; अर्थे समवैषम्यतो द्रव्य-

कर्माणम् MS. 4. 1. 21. -शोधनम् equal subtraction, i. e. subtraction of the same quantity on both sides of an equation. -श्रुति *a.* (in music) having equal intervals. -श्रेणि: a straight line. -संधि: peace on equal terms. -सुप्ति: *f.* universal sleep (as at the end of a Kalpa). -सूत्र, -सूत्रस्थ *a.* situated on the same diameter. -स्थ *a.* 1 equal, uniform. -2 level. -3 like. -4 being in flourishing circumstances; गति: पति: समस्थाया विषमे च पिता गति: Mb. 5. 176. 8. -स्थलम् an even ground. -स्थली the level plain, the Doab or country between the Ganges and Yamunā (अन्तर्वेदि). -स्थानम् a particular posture in Yoga (in which the legs are closely contracted).

समता, त्वम् 1 Sameness, identity; समेत्य ते मन्त्रयितुं समतागतबुद्धयः Rām. 2. 2. 20. -2 Likeness, similarity. -3 Equality; स्वजाति: समतां गतम् Pt. 2. 87. -4 Impartiality, fairness. समतां नी 'to treat as equal'; पश्चाद्दृश्येत यत्किञ्चित्सर्वं समतां नयेत् Ms. 9. 218. -5 Equanimity. -6 Perfectness. -7 Commonness. -8 Evenness.

समक्ष *a.* Being before the eyes, visible, present. -क्षम् *ind.* In the presence of, visibly, before the very eyes; तथा समक्षं दहता मनोभवम् Ku. 5. 1. -Comp. -दर्शनम् ocular evidence; समक्षदर्शनात् साक्ष्यं श्रवणाच्चैव सिध्यति Ms. 8. 74.

समग्र *a.* 1 All, whole, entire, complete; सर्वैरुल्लैः समग्रस्त्वमिव नृपगुणैर्दीप्यते सप्तसप्ति: M. 2. 12. -2 One who has everything; समग्रमिह संप्राप्तं मां द्रक्ष्यसि सुहृद्वृतम् Rām. 2. 39. 35.

समग्रणी *a.* The very first among.

समङ्गा Bengal madder (मज्जिष्ठा).

समज् 1 P. 1 To bring or collect together, unite. -2 To bring into conflict. -3 To subdue, overpower. -4 To animate, incite, excite.

समजः 1 A multitude of beasts, animals or birds, a herd, flock; आविश्चकार समजोऽपि तदा पशूनां भावं मनोभवकृतं दयितानुवर्ती Rām. ch. 5. 12; (cf. पशूनां समजोऽन्येषां समाजोऽथ सधर्मिणाम्). -2 A number of fools. -जम् A wood, forest.

समज्या 1 A meeting, an assembly. -2 Fame, renown, celebrity.

समञ्जस *a.* 1 Proper, reasonable, right, fit; सभा वा न प्रवेष्टव्या वक्तव्यं वा समञ्जसम् Śukra. 4. 549. -2 Correct, true, accurate; समञ्जसदर्शन उदास्त इति ह वाव न विदामः Bhāg. 6. 9. 35. -3 Clear, intelligible; as in असमञ्जस, q. v. -4 Virtuous, good, just; समञ्जस त्वा विरहस्य काङ्क्षे 6. 11. 25; यथाधिरूढस्य समञ्जसं जनम् Ki. 14. 12. -5 Practised, experienced; स्वल्पदसमञ्जसमुग्धजल्पितं ते Māl. 10. 2. -6 Healthy. -सम् 1 Propriety, fitness. -2 Accuracy. -3 Correct evidence. -4 Equality; सताज्ञस्य च राज्यस्य हासवृद्धिसमञ्जसम् Mb. 12. 59. 51.

समतिक्रम 1 U. 1 To go completely beyond, cross or step over. -2 To neglect, disregard, violate. -3 To surpass, excel. -4 To elapse, pass by (as time).

समतिक्रमः Transgression, omission.

समतिक्रान्त *a.* 1 Gone through, fulfilled (as a promise). -2 Passed away, elapsed. -3 Transgressed, neglected. -न्तम् Omission, transgression.

समती 2 P. 1 To go completely beyond. -2 To go through, cross over. -3 To surpass, excel. -4 To avoid. -5 To pass, elapse.

समतीत *p. p.* Gone, passed by, past (as time), समतीतं च भवच्च भावि च R. 8. 78.

समद *a.* 1 Intoxicated, furious. -2 Mad with rut. -3 Drunk with passion; इह समदशकुन्ताक्रान्तधानीरवीरुः U. 2. 20; Mv. 5. 40. -4 Delighted, glad.

समधिक *a.* 1 Exceeding. -2 Excessive, abundant, plentiful; U. 4. -कम् *ind.* Very much, exceedingly;

समधिगम 1 P. 1 To approach. -2 To study, यथा यथा हि पुरुषः शास्त्रं समधिगच्छति Ms. 4. 20. -3 To get, acquire; यत्ते समधिगच्छन्ति यस्यैते तस्य तद्धनम् Ms. 8. 416. -4 To excel, surpass.

समधिगमः Thorough understanding; कल्पितविषयो नाज्ञसाऽव्युत्पन्नलोकसमधिगमः Bhāg. 5. 13. 26.

समधिगमनम् Surpassing, overcoming.

समध्व *a.* Travelling in company.

समनीकम् Battle, war; असुं वीरं वने बहुषु समनीकेषु मघवा Mv. 4. 18; B. R. 7. 60/61. -Comp. -मूर्धन the front of battle.

समनुज्ञा 9 U. 1 To consent, give full consent. -2 To approve, permit, allow. -3 To dismiss, give leave, allow to go. -4 To forgive, pardon. -5 To favour.

समनुज्ञा, समनुज्ञानम् 1 Assent, consent. -2 Entire approval, full concurrence.

समनुवर्तिन् *a.* Obedient, devoted.

समनुव्रत *a.* Entirely devoted.

समन्त *a.* [सम्यक् अन्तः, स यत्र वा] 1 Being on every side, universal. -2 Complete, entire. -न्तः Limit, boundary, term. (समन्तः, समन्तम्, समन्ततः, समन्तात् are used adverbially in the sense of 'from every side', 'all around', 'on all sides', 'wholly', 'completely'; ततोऽस्मसंहिता धाराः संवृण्वन्त्यः समन्ततः Mb. 3. 143. 19; लेलिहसे प्रसमानः समन्तात् Bg. 11. 30). -Comp. -दुग्धा the plant called रुन्ही q. v. (Mar. निवडुंग). -पञ्चकम् N. of the district called Kurukṣetra or of a place near it; Ve. 6. -पर्यायिन् *a.* all-embracing. -प्रासादिक *a.* affording help on all sides. -भद्रः a Buddha or the Buddha. -भद्रकः a variety of a long blanket; Kau. A. 2. 11. -भुज् *m.* fire.

समन्यु a. 1 Sorrowful. -2 Enraged, angry. -न्युः An epithet of Siva.

समन्वि 2 P. 1 To follow, accompany. -2 To follow or infer as a consequence.

समन्वयः 1 Regular succession or order; अग्निः सूर्यो दिवा प्राहः शुक्रो राकोत्तरं स्वराद्। विश्वश्च तैजसः प्राज्ञस्तुर्य आत्मा समन्वयात्॥ Bhāg. 7. 15. 54. -2 Connected sequence, mutual connection, applicability (तात्पर्य); तत्तु समन्वयात् Br. Sūt. I. 1. 4; न च तद्गतानां पदानां ब्रह्मस्वरूपविषये निश्चिते समन्वयेऽर्थान्तरकल्पना युक्ता S. B. -3 Conjunction.

समन्वित p. p. 1 Connected with, connected in natural order. -2 Followed. -3 Endowed with, possessing, full of. -4 Affected by.

समभिद्रुत p. p. 1 Rushing upon. -2 Attacked, infested. -तम् ind. Hurriedly, quickly.

समभिधा Name, appellation.

समभिप्लुत p. p. 1 Inundated. -2 Eclipsed. -3 (With रजसा) Covered with menstrual excretions; तं विवर्जयतस्तस्य रजसा समभिप्लुताम् Ms. 4. 42.

समभिव्याहारः 1 Mentioning together; प्रतिष्ठया ब्रह्मवर्चससत्तया च समभिव्याहार आसां प्रत्यक्षः SB. on MS. 4. 3. 18. -2 Association, company. -3 Proximity to or association with a word, the meaning of which is clearly ascertained or understood.

समभिसरणम् 1 Approaching. -2 Seeking, wishing for.

समभिहारः 1 Taking together. -2 Repetition; क्रिया-समभिहारेण विराध्यन्तं क्षमेत कः Si. 2. 43. -3 Surplus, excess.

समभ्यर्चनम् Worshipping, reverencing.

समभ्याशः Nearness, presence.

समभ्यासः Practice, exercise.

समभ्याहारः Accompaniment, association.

समयः 1 Time in general. -2 Occasion, opportunity; न तैः समयमन्विच्छेत् पुरुषो धर्ममाचरन् Ms. 10. 53. -3 Fit time, proper time or season, right moment; गन्तुं प्रवृत्ते समयं विदुष्य Ku. 3. 35. -4 An agreement, a compact, contract, an engagement; मिथःसमयात् S. 5. -5 A convention, conventional usage. -6 An established rule of conduct, a ceremonial custom, usual practice, observance; निहवन्ति च ये तेषां समयं सुकृतं च यत् Mb. 12. 229. 8; निरस्तनारीसमया दुराधयः Ki. 1. 28; U. 1. -7 The convention of poets; (e. g. that persons separated from their beloveds are affected at the sight of clouds.). -8 An appointment, assignation. -9 A condition, stipulation; V. 5. -10 A law, rule, regulation; वीराणां समयो हि दारुणरसः स्नेहकर्म बाधते U. 5. 19. -11 Direction, order, instruction, precept. -12 Emergency,

exigency. -13 An oath; कामं तथा तिष्ठ नरेन्द्र तस्मिन् यथा कृतस्ते समयः सभायाम् Mb. 3. 183. 35. -14 A sign, hint, indication; शौरिसमयनिगृहीतधियः Si. 15. 41. -15 Limit, boundary. -16 A demonstrated conclusion, doctrine, tenet; बौद्ध°, वैशेषिक° &c. -17 End, conclusion, termination. -18 Success, prosperity. -19 End of trouble. (समयेन 'on condition, conditionally'.) -Comp. -अध्युषितम् a time at which neither the stars nor the sun is visible; उदितेऽनुदिते चैव समयाध्युषिते तथा Ms. 2. 15. -अनुवर्तिन् a. following established customs. -अनुसारेण, -उचितम् ind. suitably to the occasion, as the occasion demands. -आचारः conventional practice, established usage; अतश्च प्रव्रज्यामुल्लभसमयाचारविमुखः Mā. 4. 6. -क्रिया 1 making an agreement; नारदस्याज्ञया चैव द्रौपद्याः समयक्रिया Mb. 1. 2. 119 'the time-arrangement of Draupadi's conjugal life'. -2 enjoining certain duties; स्थापयेत्तत्र तद्वश्यं कुर्याच्च समयक्रियाम् Ms. 7. 202. -3 preparation of an ordeal. -च्युतिः neglect of the right time. -ज्ञ a. knowing the right time. -धर्मः covenant, stipulation. -परिरक्षणम् observance of a compact, treaty, or agreement; न समयपरिरक्षणं क्षमं ते Ki. 1. 45. -बन्धन a. bound by an agreement. -भेदः breaking an agreement or engagement, breach of contract. -विद्या astrology; Dk. -व्यभिचारः breaking an agreement, violation or breach of contract. -व्यभिचारिन् a. breaking an agreement; निगृह्य दापयेच्चैवेन समयव्यभिचारिणम् Ms. 8. 220-221.

समया ind. 1 Duly, seasonably, in due time. -2 At a fixed or appointed time. -3 In the midst, within, between. -4 Near (with acc.); समया सौधभित्तिम् Dk.; Si. 6. 73; 15. 9; सचिवसमेतं समया गिरीत्तरं नाजनिष्ट मेतं समया Nalod. 4. 8.

समरः, -रम् War, battle, fight; रजांसि समरोत्थानि तच्छोणितनदीधिव R. 12. 82; कर्णादयोऽपि समरात् पराङ्मुखीभवन्ति Ve. 3. -Comp. -आगमः outbreak of war. -उद्देशः, -भूमि f. battle-field. -मूर्धन m. -शिरस् n. the front or van of battle; समरशिरसि चञ्चत्पञ्चचूडश्चमूनाम् U. 5. 3. -सीमन् battlefield.

समर्चनम् Worshipping, honouring, adoration.

समर्ण a. 1 Afflicted, pained, wounded. -2 Asked, solicited.

समर्थ 10 U. 1 To believe, consider, regard, think; समर्थये यत् प्रथमं प्रियां प्रति V. 4. 39; मया न साधु समर्थितम् V. 2; अनुपयुक्तमिव आत्मानं समर्थये S. 7; 3. 18; R. 11. 72. -2 To corroborate, support, substantiate by proof; उक्तमेवार्थमुदाहरणेन समर्थयति. -3 To deliberate, think or reflect about. -4 To make ready, prepare. -5 To maintain, assert, enforce. -6 To imply, suggest. -7 To approve.

समर्थ a. 1 Strong, powerful. -2 Competent, capable of, qualified; प्रतिग्रहसमर्थोऽपि Ms. 4. 186; Y. 1. 213. -3 Fit, suitable, proper; किं समर्थं जनस्यास्य किं प्रियं किं

सुखावहम् Rām. 2. 57. 14; तदनुग्रहणमेव राघवः प्रत्यपद्यत
समर्थमुत्तरम् R. 11. 79. -4 Made fit or proper, prepared.
-5 Having the same meaning. -6 Significant. -7 Having
proper aim or force, very forcible. -8 Being in
apposition. -9 Connected in sense. -र्थः 1 A significant
word (in gram.); अव्ययं समर्थेन सह समस्यते सोऽव्ययीभावः Sk.
-2 The coherence of words together in a significant sen-
tence. -र्थम् 1 Ability, competence. -2 Intelligibility.

समर्थकम् Aloe-wood. -a. 1 Capable. -2 Proving,
corroborating.

समर्थता, -त्वम् 1 Strength, power. -2 Force, forc-
bleness. -3 Sameness of meaning.

समर्थनम्, -ना 1 Establishing, supporting, corrobo-
rating. -2 Defending, vindicating, justifying; स्थिते-
ष्वेतत् समर्थनम् K. P. 7. -3 Pleading, advocating. -4 Jud-
ging, considering; imagining. -5 Deliberation, deter-
mination, deciding on the propriety or otherwise of
anything. -6 Adequacy, efficacy, force, capability;
स तु ज्ञानगरीयस्त्वात्तपसश्च समर्थनात् Mb. 1. 130. 10. -7
Energy, perseverance. -8 Reconciling differences,
allaying disputes. -9 Objection. -10 Compensation for
an offence; नो तदागसि परं समर्थना N. 18. 136.

समर्थित p. p. 1 Maintained, established. -2 Thought,
imagined, considered, judged. -3 Determined; see
समर्थ above.

समर्थक a. 1 Granting a boon. -2 Causing to
prosper.

समर्पणम् Giving or handing over to, delivering,
consigning.

समर्पित a. 1 Made over, delivered, consigned, com-
mitted. -2 Restored, given back. -3 Appointed.

समर्थाद् a. 1 Limited, bounded. -2 Near, proximate.
-3 Correct in conduct, keeping within bounds of
propriety. -4 Respectful, courteous. -दः Contiguity,
vicinity. -दम् ind. Decisively, exactly.

समर्हणम् Eulogy, eulogistic mention; यावापृथिव्यो-
रन्तराले समर्हणात् MS. 5. 3. 4.

समल a. 1 Dirty, foul, filthy, impure. -2 Sinful.
-लम् Excrement, ordure, feces.

समवकारः A kind of drama; (thus described in S.
D. :— वृत्तं समवकारे तु ख्यातं देवासुराश्रयम् । संघयो निर्विमर्शास्तु
त्रयोऽङ्काः &c. 515.)

समवतारः 1 A descent. -2 A descent into a river
or sacred bathing place; समवतारसमैरसमैस्तदैः Ki. 5. 7.

समवधानम् 1 Great attention. -2 Preparation. -3
meeting.

समवनम् Protection; प्रजा ब्राह्मणा देवताश्चावनितासमवना-
यातितरां जयधुः Bhāg. 5. 4. 1.

समवबोधनम् Thorough knowledge, perception.

समवसरणम् 1 Descent (of a deity from heaven).
-2 Aim, goal.

समवस्कन्दः Bulwark, rampart.

समवस्था 1 Ā. 1 To remain fixed, stand immove-
able; stand still. -2 To stand ready. -Caus. 1 To
establish, found. -2 To stop.

समवस्था 1 Fixed condition. -2 Similar condition
or state; S. 4. -3 State or condition in general;
कामयानसमवस्थया तुलाम् (यथै) R. 19. 50; M. 4. 7.

समवस्थित p. p. 1 Remaining fixed. -2 Steady. -3
Ready. -4 Being in any place or position.

समवहारः 1 Mixture; कुशलाकुशलसमवहारविनिर्मित Bhāg.
5. 14. 1. -2 Collection; प्रज्ञासमवहारोऽयं कविभिः संवृतं मधु
Mb. 12. 142. 3.

समवाप्तिः f. Obtaining, acquisition.

समवे 2 P. 1 To assemble, come together; समवेता
युयुत्सवः Bg. 1. 1. -2 To be related or connected in an
intimate relation.

समवायः 1 Combination, union, conjunction, aggre-
gate, collection; तेषां समवाये एकदेशकालकर्तृत्वे ... एकतन्त्रत्वं
भवति ŚB. on MS. 12. 1. 1; सर्वाविनयानामेकैकमप्येषामायतनं
किमुत समवायः K.; बहूनामप्यसाराणां समवायो हि दुर्जयः Pt. 1.
331; Bhāg. 6. 9. 34. -2 A number, multitude, heap.
-3 Close connection, cohesion; कर्तृदेशकालानामचोदनं प्रयोगे
नित्यसमवायात् MS. 4. 2. 23. -4 (In Vaiś. phil.) Intimate
union, constant and inseparable connection, insepara-
ble inherence or existence of one thing in another, one
of the seven categories of the Vaiśeṣikas; उक्तं समवाये
पारदौर्बल्यम् MS. 8. 4. 17; नित्यसंबन्धः समवायः Tarka K. -5
Conjunction of heavenly bodies; समालोक्यैकतामिव शशिनी
भास्करस्य च । समवायं तु तं रौद्रं दृष्ट्वा शक्रोऽन्वचिन्तयत् ॥ Mb. 3.
224. 16. -Comp. -संबन्धः intimate and inseparable
relation.

समवायिन a. 1 Closely or intimately connected. -2
Multitudinous. -m. (with पुरुष) the individual soul;
अनादिरात्मा संभूतिर्विद्यते नान्तरात्मनः । समवायी तु पुरुषो मोहिच्छाद्वेष-
कर्मजः ॥ Y. 3. 125. -Comp. -कारणम् inseparable cause,
the material cause (one of the three kinds of कारण
mentioned in Vaiśeṣika phil.).

समवेक्षणम् Inspection; मृगया शोभना तात गवां हि सम-
वेक्षणम् Mb. 3. 239. 6.

समवेत p. p. 1 Come together, met, united, joined;
धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः Bg. 1. 1. -2 Intimately
united, or inherent, inseparably connected. -3 Com-
prised or contained in a larger number. -Comp. -अर्थ
a. significant, instructive.

समश् I. 5 U. 1 To pervade thoroughly. -2 To obtain, attain to. -3 To meet. -II. 9 P. 1 To eat; नक्तं चात्रं समश्नायात् Ms. 6. 19; 11. 219. -2 To taste, experience, enjoy; यथा कलं समश्नाति Mb.

समष्टिः f. 1 Collective pervasion or aggregate, an aggregate which is considered as made up of parts each of which is consubstantially the same with the whole (opp. व्यष्टि q. v.); समष्टिरीशः सर्वेषां स्वात्मतादात्म्यवेदनात्। तदभावात्तदन्ये तु ज्ञायन्ते व्यष्टिसंज्ञया ॥ Pañchadaśī 1. 25. -2 Totality.

समाष्टिलः A kind of cucumber (Mar. कइ सुरण).

समस् 4 P. 1 To throw or bring together, put together, unite, combine; अग्ने सोमस्य चैवादौ तयोश्चैव समस्तयोः Ms. 3. 85; समस्तानां च कार्येषु विदध्याद्वितमात्मनः 7. 57. -2 To join in a compound, compound. -3 To take collectively or jointly; समस्तैरथ वा पृथक् Ms. 7. 198 'jointly or severally'. -Pass. To be compounded, form or enter into a compound; अव्ययं समर्थं सह समस्यते सोऽव्ययीभावः Sk.

समसनम् 1 Joining together, combination. -2 Compounding, formation of compound words. -3 Contraction.

समस्त p. p. 1 Thrown together, combined; समस्तं व्यस्तं त्वां शरणं गृणात्योमिति पदम् Śiva-mahima 27; विशन्त्यतो दुर्गममार्गनिर्गमं समस्तसंवाधमनर्थपञ्जरम् Pt. 1. 383. -2 Compounded. -3 Pervading the whole of anything. -4 Abridged, contracted, condensed. -5 All, whole, entire.

समस्या 1 Proposing part of a stanza to another to be completed, the part of a stanza so given to be completed; कः श्रीपतिः का विषमा समस्या Subhāṣ.; (thus the lines वागर्थविव संपूक्तौ; शतकोटिप्रविस्तरम्; तुरासाहं पुरोधाय are completed by नेमुः सर्वे सुराः शिवौ). -2 (Hence) Completing or filling up what is incomplete; गौरीव पत्या सुमगा कदाचित् कर्तयमप्यर्धतनूंसमस्याम् N. 7. 83 (समस्या = संघटनम्).

समह्य Fame, reputation.

समा (generally in pl., but used by Pāṇini in sing. also, e. g. समां समाम् P. V. 2. 12.) A year; तेनाष्टौ परिगमिताः समाः कथंचित् R. 8. 92; तयोश्चतुर्दशैकेन रामं प्रावाजयत् समाः 12. 6; 19. 4; Mv. 4. 41. -ind. With, together with. -Comp. -अतीत a. more than one year old. -निचय a. one who has provision sufficient for a year; Ms. 6. 18.

समांसमीना A cow bearing a calf every year.

समाकर्णितकम् Any gesture which expresses the act of listening.

समाकरणम् Calling, summoning.

समाकुल a. 1 Full of, thronged, crowded; चमूं विगाह्य शत्रूणां परशक्तिसमाकुलम् Mb. 3. 151. 16. -2 Greatly agitated, bewildered, confused, flurried; समाकुलेषु धर्मेषु किं तु शेषं भविष्यति Mb. 3. 190. 3.

समाकृष्ट 1 P. To draw out, extract. -2 To attract. -3 To censure; इति लोकसमाकृष्टः पदिध्वय प्रसादयन् Rām. 2. 99. 17.

समाकर्षिन् a. (-णी f.) 1 Attracting. -2 Spreading far, diffusing fragrance. -m. Diffused odour, a scent spreading afar.

समाक्रम 1 U. 1 To take possession of, occupy, fill; सममेव समाक्रान्तं द्वयं द्विरदगमिना। तेन सिंहासनं पित्र्यमखिलं चारिमण्डलम् R. 4. 4. -2 To assail, conquer, subdue. -3 To tread or step upon.

समाक्रमणम् 1 Treading. -2 Assailing.

समाक्रान्त p. p. 1 Trod upon. -2 Attacked, assailed. -3 Kept (as a promise); Rām.

समाक्षिक a. Together with honey; Suśr.

समाक्षेपणम् Hinting at, suggestion of.

समाख्या 2 P. 1 To count, reckon. -2 To relate, tell. -3 To declare, proclaim. -4 To sum up, add together.

समाख्या 1 Fame, reputation, celebrity. -2 A name, appellation; दीक्षणीया इति च तादर्थ्यकरी समाख्या भवति। ŚB. on MS. 5. 3. 31. -3 Explanation, interpretation.

समाख्यात p. p. 1 Reckoned up, counted, summed up; अष्टौ चान्याः समाख्याताः Ms. 7. 156. -2 Fully related, declared, proclaimed. -3 Celebrated, famous.

समाख्यानम् 1 A name; समाख्यानं च तद्वत् MS. 5. 3. 31. -2 Report, narrative.

समागम 1 To come or meet together, assemble. -2 To become joined or united, to associate, keep company with. -3 To have sexual intercourse with. -4 To come together, be in conjunction (as planets). -5 To come near, approach. -6 To return. -7 To find, meet with.

समागत p. p. 1 Come together, met, joined, united; इदं वचनमहोबं त्वया धर्मसमागतम् Rām. 7. 83. 18. -2 Arrived. -3 Being in conjunction. -4 Approached. -ता A kind of riddle. -तम् meeting, company; समागतं द्विजेन्द्रस्य पन्नगेन्द्रस्य चाध्वनि Mb. 1. 50. 39.

समागतिः f. 1 Coming together, union, meeting. -2 Arrival, approach. -3 Similar condition or progress.

समागमः 1 Union, meeting, encountering, combination; अहो दैवगतिश्चित्रा तथापि न समागमः K. P. 7; R. 8. 4, 92; 19. 16. -2 Intercourse, association, society; as in सत्समागमः. -3 Approach, arrival. -4 Conjunction (in astr.).

समाघातः 1 Killing, slaughter. -2 War, battle.

समाचयनम् Accumulation.

समाचर् 1 P. 1 To do, perform, practise; एहि गच्छ पतोत्तिष्ठ वद मौनं समाचर् K. P. 10. -2 To behave. -3 To remove; उच्छिष्टान्नं निषेकं च दूरादेव समाचरेत् Ms. 4. 151.

समाचरणम् 1 Practising, observing, behaving. -2 Performance.

समाचारः 1 Proceeding, going. -2 Practice, conduct, behaviour. -3 Proper conduct or behaviour; यथाशक्ति समाचाराः संप्रतुष्यन्ति हि प्रभो Mb. 12. 168. 20. -4 News, information, report, tidings.

समाचेष्टितम् 1 Behaviour, conduct. -2 Procedure.

समाजः 1 An assembly, a meeting; अयं समाजः सुमहान् रमणीयतमो भुवि Mb. 1. 143. 3; विशेषतः सर्वविदां समाजे विभूषणं मौनमपण्डितानाम् Bh. 2. 7. -2 A society, club, an association; ...समाजानुरतो जनः Bk. 8. 39. (cf. पशूनां समजोऽन्येषां समाजोऽथ सधर्मिणाम्); Ms. 9. 264. -3 A number, multitude, collection. -4 A party, convivial meeting. -5 An elephant. -6 Meeting with, falling in with; तेषां विभो समुचितो भवतः समाजः Bhāg. 10. 60. 38.

समाजिकः 1 A member of an assembly; see सामाजिक. -2 A spectator in general.

समाज्ञा 9 U. 1 To know or understand thoroughly, learn or ascertain fully. -2 To recognize, acknowledge. -Caus. To order, command.

समाज्ञा 1 Fame, reputation. -2 Appellation, name; इति मानुषीः समाज्ञाः T. Up. 3. 10. 2 (some give its meaning as उपासना).

समातत p. p. 1 Extended, stretched. -2 Continuous, uninterrupted.

समातृ A step-mother.

समादा 3 U. 1 To take, receive, accept. -2 To take hold of, seize, grasp. -3 To bestow, give, present. -4 To restore, return. -5 To take off or away. -6 To apprehend, comprehend. -7 To undertake, begin. -8 To collect. -9 To think about, reflect on.

समादानम् 1 Receiving fully. -2 Receiving suitable gifts. -3 The daily observances of the Jainas sect. -4 Resolve, determination.

समादापक a. Exciting, instigating.

समादिश 6 P. 1 To point out, indicate. -2 To inform, tell, communicate. -3 To proclaim, announce. -4 To foretell. -5 To order, command, direct. -6 To appoint, depute, entrust with. -7 To assign, allot. -8 To determine.

समादिष्ट p. p. Assigned, enjoined.

समादेशः Command, order, direction, instruction.

सं. इ. को....२०५

समाधा 3 U. 1 To place or put together, join, unite; राक्षसाः सत्त्वसंपन्नाः पुनर्धैर्यं समादधुः Rām. 7. 7. 26; मूर्तिः सर्वाः समाधाय त्रैलोक्यस्य ततस्ततः Mb. 8. 34. 16. -2 To place, put, put or place upon, apply to; पदं मूर्ध्नि समाधत्ते केसरी मत्तदन्तिनः Pt. 1. 327. -3 To install, place on the throne; तदात्मसंभवं राज्ये मन्त्रिवृद्धाः समादधुः R. 17. 8. -4 To compose, collect (as the mind); मनः समाधाय निवृत्तशोकः Rām.; न शशाक समाधातुं मनो मदनवेपितम् Bhāg. -5 To concentrate, fix or apply intently upon (as the eye, mind &c.); समाधाय मतिं राम निशामय वदाम्यहम् Rām. 7. 35. 18; अथ चित्तं समाधातुं न शक्नोषि मयि स्थिरम् Bg. 12. 9; Bh. 3. 48. -6 To satisfy, clear or solve (a doubt), answer an objection; इति समाधत्ते (in commentaries); ततो दुहितरं वेश्यां समाधायेतिकार्यताम् Mb. 3. 111. 5. -7 To repair, redress, set right, remove; न ते शक्याः समाधातुम् H. 3. 37; उत्पन्नामपदं यस्तु समाधत्ते स बुद्धिमान् 4. 7. -8 To think over; चिरं सुधीरभ्यधिकं समाधात् Bk. 12. 6. -6 To entrust, commit to, deliver over. -10 To produce, effect, accomplish. -11 To place a burden, load. -12 To assume, take upon oneself. -13 To conceive (in the womb). -14 To establish. -15 To put on (a garment or dress). -16 To assume (a shape). -17 To show, exhibit. -18 To admit, grant; Kull. on Ms. 8. 54.

समाधा See समाधान below.

समाधानम् 1 Putting together, uniting. -2 Fixing the mind in abstract contemplation on the true nature of spirit; विभ्रत्यात्मसमाधानतपःस्वाध्यायसंयमैः Bhāg. 12. 11. 24. -3 Profound or abstract meditation, deep contemplation. -4 Intentness. -5 Steadiness, composure, peace (as of mind), satisfaction; चित्तस्य समाधानम्; समाधानं बुद्धेः G. L. 18. -6 Clearing up a doubt, replying to the Pūrvapakṣa; answering an objection. -7 Agreeing, promising. -8 (In drama) A leading incident which unexpectedly gives rise to the whole plot. -9 Justification of a statement, proof. -10 Reconciliation. -11 Eagerness. -Comp. -रूपकम् a kind of metaphor (used for the justification of a bold assertion).

समाधिः 1 Collecting, composing, concentrating (as mind). -2 Profound or abstract meditation, concentration of mind on one object, perfect absorption of thought into the one object of meditation, i. e. the Supreme Spirit, (the 8th and last stage of Yoga); व्यवसायात्मिका बुद्धिः समाधौ न विधीयते Bg. 2. 44; आत्मेश्वराणां न हि जातु विभ्राः समाधिभेदप्रभवो भवन्ति Ku. 3. 40, 50; Mk. 1. 1; Bh. 3. 54. R. 8. 79; Śi. 4. 55. -3 Intentness, concentration (in general), fixing of thoughts; यथा भानुगतं तेजो मणिः शुद्धः समाधिना। आदत्ते राजशार्दूल तथा योगः प्रवर्तते॥ Mb. 12. 298. 12; तस्यां लग्नसमाधि (मानसम्) Git. 3; अहःसु तस्या हृदि ये समाधयः Rām. ch. 2. 41. -4 Penance, religious obligation, devotion (to penance); अस्त्येतदन्यसमाधिभीरुत्वं देवानाम् Ś. 1; तपः समाधि Ku. 3. 24; अथोपयन्तारमलं समाधिना 5. 24; 5. 6; 1. 59; सर्वथा दृढसमाधिर्भव Nāg. 5. -5 Bringing together, concen-

tration, combination, collection; union, a set; सा तस्य धर्मार्थसमाधियुक्तं निशम्य वाक्यम् Rām. 4. 33. 50; तं वेद्या विदधे नूनं महाभूतसमाधिना R. 1. 29. -6 Reconciliation, settling or composing differences. -7 Silence. -8 Agreement, assent, promise. -9 Requit. -10 Completion, accomplishment. -11 Perseverance in extreme difficulties. -12 Attempting impossibilities. -13 Laying up corn (in times of famine), storing grain. -14 A tomb. -15 The joint of the neck; a particular position of the neck; अंसाववष्टब्धनतौ समाधिः Ki. 16. 21. -16 (In Rhet.) A figure of speech thus defined by Mammata; समाधिः सुकरं कार्यं कारणान्तरयोगतः K. P. 10; see S. D. 614. -17 One of the ten Guṇas or merits of style; अन्यधर्मस्ततोऽन्यत्र लोकसीमानुरोधिना। सम्यगाधीयते यत्र स समाधिः स्मृतौ यथा ॥ Kāv. 1. 93. -18 A religious vow or self-imposed restraint. -19 Support, upholding. -Comp. -भङ्गः interruption of meditation. -भृत् a. absorbed in meditation. -योगः 1 employment of meditation. -2 the efficacy of contemplation. -विग्रहः embodiment of meditation. -स्थ a. absorbed in meditation or contemplation.

समाधित *p. p.* Propitiated, reconciled.

समाधिन, समाधिमत् *a.* 1 Meditating. -2 Devout, pious; सा भूधराणामधिपेन तस्यां समाधिमत्यामुदपादि भव्या Ku. 1. 22.

समाधूत *p. p.* Scattered, dispersed.

समाध्मात *p. p.* 1 Blown into. -2 Elated, puffed up, inflated.

समान *a.* 1 Same, one, equal, like, similar; नोपगच्छेत् प्रमत्तोऽपि स्त्रियमार्तवदर्शने। समानशयने चैव न शयीत तथा सह ॥ Ms. 4. 40; भुजे भुजगेन्द्रसमानसारे R. 2. 74; समानशीलव्यसनेषु सख्यम् Subhāṣ. -2 One, uniform. -3 Good, virtuous, just. -4 Common, general. -5 Honoured. -6 Middling, moderate. -7 Whole (as a number). -नः 1 A friend, an equal. -2 One of five life-winds or vital airs, which has its seat in the cavity of the navel and is essential to digestion. -3 A letter having the same organ of utterance. -नम् *ind.* Equally with, like (with instr.); जलधरेण समानमुमापतिः Ki. 18. 4. -Comp. -अक्षरम् *N.* of the vowels अ, आ, इ, ई, उ, ऊ, ऋ, ॠ, and ॡ (opp. संध्यक्षर). -अधिकरण *a.* 1 having a common substratum. -2 being in the same category or predicament. -3 being in the same case-relation or government (in gram.); तत्पुरुषः समानाधिकरणः कर्मधारयः P. I. 2. 42. समास The कर्मधारय compound where the expressions are in apposition to one another; समानाधिकरणसमासस्तु बलीयान्। तत्र हि स्वार्थे शब्दौ वृत्तौ भवतः। ŚB. on MS. 6. 1. 51. (-णम्) 1 same location or predicament. -2 agreement in case, apposition. -3 a predicament including several things, a generic property. -4 common government. -अधिकारः generic characteristic. -अभिहारः A mixture of objects of the same kind; व्यवधानात् समानाभिहाराच्च Sān. K. 7.

-अर्थ *a.* having the same meaning, synonymous. -उदकः a relative connected by the libations of water to the Manes of common ancestors; this relationship extends from the seventh (or eleventh) to the thirteenth (or fourteenth according to some) degree; समानोदकभावस्तु निर्वर्तताचतुर्दशान्; see Ms. 5. 60 also. -उदर्यः a brother of whole blood, uterine brother. -उपमा a kind of Upamā; सरूपशब्दवाच्यत्वात् सा समानोपमा यथा। बालेवोद्यानमालेयं सालकाननशोभिनी ॥ Kāv. 2. 29. -करण *a.* having the same organ of utterance (said of a sound). -कर्तृक *a.* (in gram.) having the same subject in a sentence. -कर्मक *a.* (in gram.) having the same object; P. III 4. 48. -काल, -कालीन *a.* synchronous, simultaneous. -क्षेम *a.* balancing each other. -गति *a.* agreeing together. -गोत्र = सगोत्र *q. v.* -जन्मन् *a.* of equal age; Ms. 2. 208. -दुःख *a.* sympathiser. -धर्मन् *a.* possessed of the same qualities, sympathising, appreciator of merits; उत्पत्त्यतेऽस्मिन् मम कोऽपि समानधर्मा Mā. 1. 6. -प्रतिपात्ति *a.* of equal intelligence, judicious. -मान *a.* equally honoured with. -यमः the same pitch of voice. -योगित्वम् being on a par with, being connected in the same way as; एवं द्रव्यैः समानयोगित्वं त्रीणाम् ŚB. on MS. 6. 1. 10. -रूपा a kind of riddle in which the same words are to be understood in a literal and figurative sense. -वयस् *a.* of the same age. -रुचि *a.* agreeing in tastes. -शब्दत्वम् the state of being expressed or referred to by the same term; ऐक्यशब्दात् समानशब्दत्वादित्यर्थः ŚB. on MS. 7. 1. 18. -शील *a.* of a similar disposition; समानशीलव्यसनेषु सख्यम् H. -सूत्रनिपाते *ind.* on the diametrically opposite side. -स्थानम् interposition.

समानयति Den. P. To make equal, equalise.

समानी 1 P. 1 To join, unite, bring together; हस्तौ समानीय R. 2. 64; Ś. 5. 15. -2 To fetch, bring; स मारुति-समानीतमहौषधिहृतव्यथः R. 12. 78. -3 To collect, assemble. -4 To bring or offer an oblation.

समानयनम् Bringing together, collecting, conducting.

समानीत *p. p.* Assembled, brought together.

समाप् 5 P. 1 To obtain, get. -2 To accomplish, fulfil. -3 To finish, complete; यावत्तैषां समाप्येरन् राज्ञाः पर्याप्त-दक्षिणाः R. 17. 17, 24; समाप्य सान्ध्यं च विधिम् 2. 23. -Caus. 1 To cause to gain completely. -2 To finish, complete. -3 To put to death; तलैश्च पादैश्च समापयन्तः Rām. 5. 61. 24.

समापः Offering sacrifices or oblations to the gods.

समापक *a.* (-पिका *f.*) Finishing, accomplishing, fulfilling.

समापिका A verb completing a sentence.

समापनम् 1 Completion, conclusion, bringing to an end; आदिष्टी नोदकं कुर्यादा व्रतस्य समापनात् Ms. 5. 88. -2

Acquisition. -3 Killing, destroying. -4 A section, chapter. -5 Profound meditation.

समापना Highest degree, perfection; द्रव्यत्यागे तु कर्माणि भोगत्यागे व्रतान्यपि । सुखत्यागे तपोयोगं सर्वत्यागे समापना ॥ Mb. 12. 219. 18.

समाप्त p. p. 1 Finished, concluded, completed. -2 Clever. -3 Ample, full; स्वयं यज्ञैर्यजमानाः समाप्तवरदक्षिणैः Mb. 12. 340. 60.

समाप्तिः f. 1 End, conclusion, completion, termination. -2 Accomplishment, fulfilment, perfection. -3 Reconciling or settling differences, making up quarrels. -4 Perfection, development; नीते समाप्तिं नवचूतबाणे Ku. 3. 27. -5 Dissolution (of the body); आ समाप्तेः शरीरस्य यस्तु शुश्रूषते गुहम् Ms. 2. 244.

समाप्तिक a. 1 Final, concluding. -2 Finite. -3 One who has finished the whole of anything. -कः 1 A finisher. -2 One who has completed the whole course of holy studies; Ms. 3. 145.

समापित p. p. Accomplished, finished.

समापद् 4 Ā. 1 To get, obtain, attain to. -2 To take place, happen, occur. -3 To fall upon, attack. -4 To undergo. -5 To begin. -6 To be finished or ended. -Caus. To complete, accomplish.

समापत्तिः f. 1 Meeting, encountering. -2 Accident, chance, accidental encounter; समापत्तिदृष्टेन केशिना दानं वन V. 1; M. 4; क्रियासमापत्तिनिवर्तितानि R. 7. 23; Ku. 7. 75. -3 Assuming an original form. -4 Completion, conclusion.

समापन्न p. p. 1 Attained, obtained. -2 Occurred, happened. -3 Come, arrived. -4 Finished, completed, accomplished. -5 Proficient. -6 Endowed with. -7 Distressed, afflicted. -8 Killed. -न्नम् 1 End, completion. -2 Death.

समापादनम् Accomplishing, restoring.

समापाद्यम् The change of a Visarga to स्र or ष्.

समाप्तालः A lord, husband.

समाप्यायित p. p. Nourished, refreshed.

समाप्लु (ष्ठा) च: Bathing, bath; नदीशतानां पञ्चानां मध्ये चक्रे समाप्लवम् Mb. 3. 114. 2.

समाप्लुत p. p. 1 Flooded, inundated. -2 Filled with. -3 Bathed in.

समाभाषणम् Conversation, talking with; सुहृत्समाभाषणतत्परोऽभूत् R. 6. 16.

समाप्ता 1 P. 1 To repeat, recite. -2 To lay down, prescribe; तं हि धर्मं सूत्रकाराः समामनन्ति U. 4. -3 To repeat or hand down traditionally. -4 To enumerate.

समाज्ञात p. p. 1 Repeated, mentioned together. -2 Handed down by tradition or memory.

समाज्ञातृ m. 1 A repeater memoriter. -2 A collector or editor of texts.

समाप्नानम् 1 Repetition, mention. -2 Enumeration. -3 Traditional repetition or mention.

समाप्नायः 1 Traditional repetition or mention, handing down traditionally. -2 A traditional collection (of words &c.); अथ इति पशुसमाप्नाये पठ्यते U. 4. -3 Tradition, repetition (in general). -4 Reading, recitation, enumeration. -5 Totality, an aggregate, a collection; अक्षरसमाप्नायम् Śik. 57 (i. e. the letters from अ to ह which are said to have been revealed by Śiva to Pāṇini); वाचं वर्णसमाप्नाये तमोङ्कारे स्वरं न्यसेत् Bhāg. 7. 15. 53. -6 An epithet of Śiva. -7 The sacred text (like Veda) in general; पुत्र्याः समाप्नायविधौ प्रतीतः Bhāg. 3. 22. 16.

समायः 1 Arrival, coming. -2 A visit.

समायत p. p. Drawn out, extended, lengthened.

समायस्त p. p. Distressed, oppressed.

समायात p. p. 1 Come together. -2 Returned.

समायुज् 7 U. 1 To join together, unite, connect. -2 To provide with, furnish, supply. -3 To make ready, prepare; see समायुक्त.

समायुक्त p. p. 1 Joined, connected, united. -2 Intent on, devoted to. -3 Made ready, prepared; अथ नावं सुविस्तीर्णा ... आरुरोह समायुक्तां पूर्वमारोप्य मैथिलीम् Rām. 7. 47. 1. -4 Endowed or furnished with, filled with, provided, supplied. -5 Charged, appointed.

समायोगः Union, connection, conjunction; क्षेत्रबीज-समायोगात् संभवः सर्वदेहिनाम् Ms. 9. 33; तामन्यथा समायोगे वीटयां ग्रहणं सम Mb. 1. 31. 29. -2 Preparation. -3 Fitting (an arrow). -4 A collection, heap, multitude. -5 A cause, motive, object. -6 Association.

समायुत p. p. 1 Connected or united together, joined. -2 Collected, brought together. -3 Endowed or furnished with, having, possessed of.

समारत p. p. Ceased from, desisted; ते ह समारतस्तूष्णीमासांचकिरे Ch. Up. 1. 10. 11.

समारम् 1 Ā. 1 To begin, undertake. -2 To try to propitiate, win over; अहं त्विमं जलनिधिं समारम्भ्याम्युपायतः Mb. 3. 283. 30.

समारम्भः 1 Beginning, commencement. -2 An enterprise, undertaking, a work, an action; यस्य सर्वे समारम्भाः कामसंकल्पवर्जिताः Bg. 4. 19; Mb. 3. 125. 4; मध्यसुख्याः समारम्भाः ..... तस्य गूढं विपेचिरे R. 17. 53. -3 An unguent; see समालम्भ. -4 Spirit of enterprise; व्यूहानां च समारम्भान् देवगान्धर्वमानुषान् Mb. 5. 165. 10.

समाराधनम् 1 A means of satisfying, gratification, delight; नाट्यं भिन्नरुचेर्जनस्य बहुधाप्येकं समाराधनम् M. 1. 4. -2 Attendance, service; सम्राट् समाराधनतत्परोऽभूत् R. 2. 5; 18. 11. -3 Gratification, propitiation.

समारुह् 1 P. 1 (a) To ascend or mount on; ride. (b) To ascend, rise. -2 To undertake, engage in. -Caus. 1 To cause to rise or mount, raise, lift up. -2 To string (as a bow). -3 To plant. -4 To ascribe, attribute. -5 To hand or deliver over to. -6 To display, exhibit, show forth.

समारुढ 1 Mounted. -2 Fallen upon. -3 One who has agreed upon; चक्रवर्द्धि समारुढो देशकालव्यवस्थितः Ms. 8. 156. -4 Grown, increased. -5 Healed.

समारोपः 1 Stringing (a bow). -2 Transference. -3 Attribution.

समारोपणम् 1 Depositing, placing in or upon. -2 Delivering over, consigning. -3 Stringing (a bow).

समारोपित p. p. 1 Caused to mount or ascend. -2 Strung (as a bow); भवता चोपे समारोपिते K. P. 10. -3 Deposited, planted, lodged. -4 Consigned, delivered over. -Comp. -कार्मुक a. one who has strung a bow. -भार a. one on whom a burden has been placed. -विक्रम a. one who has displayed valour.

समारोहः 1 Ascending, mounting. -2 Riding upon. -3 Agreeing.

समारोहणम् 1 Growing (of the hair). -2 Ascent.

समार्ष a. Belonging to the same Pravara; वर्जये-द्वयजिनीं नारीं तथा कन्यां नरोत्तम। समार्षां व्यज्जितां चैव तथैव च पतिव्रताम् ॥ Mb. 13. 104. 131.

समालम् 1 A. 1 To take hold of, seize. -2 To anoint, smear over. -3 To handle, touch.

समालब्ध p. p. Come into contact.

समालम्बनम् Unguent.

समालम्भः, समालम्बनम् 1 Taking hold of, seizing. -2 Seizing a victim for sacrifice. -3 Smearing the body with unguents or coloured cosmetics; गोरोचनासमालम्भो वचाहस्तश्च यो भवेत् Mb. 13. 131. 8; मङ्गलसमालम्बनं विरचयावः S. 4.

समालम्ब 1 A. 1 To lay or catch hold of, seize; स्वरूपमास्थाय च तां कृतस्मितः समालम्बे वृषराजकेतनः Ku. 5. 84. -2 To rest or depend on, be supported by; to cling or adhere to. -3 To devote or give oneself up to. -4 To assume, maintain. -5 To settle down or abide in.

समालम्बनम् Resting on, clinging to.

समालम्बिन् a. Clinging to. -नी A kind of grass.

समालापः Conversation, talking with; समालापेन यो युक्ते स गच्छति पराभवम् Pt. 1. 388.

समाली f. A collection or bed of flowers, nosegay.

समालय a. Garlanded, crowned.

समालोकनम् 1 Contemplation. -2 Inspection.

समालोचः Colloquy, conversation.

समावस् 1 P. 1 To dwell, live. -2 To lodge, encamp, halt.

समावासः 1 A residence, habitation, dwelling-place. -2 Halting-place, encampment.

समावासित p. p. Encamped. -Comp. -कटक a. one who has encamped or pitched a camp.

समावायः 1 Association, connection. -2 Inseparable connection; see समवाय. -3 Aggregation. -4 A multitude, number, heap. -5 Conjunction (of heavenly bodies).

समाविद्ध p. p. Shaken, agitated.

समाविश 6 P. 1 To enter; लङ्कां समाविशद्रात्रौ वदमानो-ऽरिदुर्गाम् Bk. 8. 27. -2 To go to, approach. -3 To be devoted to, be intent on; तांस्तान् धर्मविधींस्तत्र भ्रातरस्ते समाविशन् Rām. 7. 10. 2. -4 To pervade, occupy, fill. -5 To sit down, settle down. -6 To overcome. -Caus. 1 To cause to enter in, insert. -2 To contain, comprise, hold. -3 To place or fix in or upon. -4 To entrust, assign; यस्मिन् कृत्यं समावेश्य निर्विशङ्केन चेतसा Pt. 1. 85. -5 To conduct, lead into.

समाविष्ट p. p. 1 Entered thoroughly, completely occupied, pervaded. -2 Seized, overcome, engrossed. -3 Possessed by an evil spirit. -4 Endowed with. -5 Settled, fixed, seated. -6 Well-instructed. -7 Filled with; कौतूहलसमाविष्टाः सर्वे एव समागताः Rām. 7. 96. 6.

समावेशः 1 Entering or abiding together. -2 Meeting, association. -3 Inclusion, comprehension. -4 Penetration. -5 Possession by an evil spirit. -6 Passion, emotion. -7 (In gram.) Common applicability of a term.

समावेशनम् Consummation of marriage.

समावृ 5 U. 1 To cover all over or completely. -2 To surround, envelop. -3 To conceal, hide. -4 To shut, close. -5 To obstruct, hinder; ततः शर्यातिसैन्यस्य शङ्कन्मूत्रे समावृणोत् Mb. 3. 122. 14.

समावृत् p. p. 1 Encompassed, surrounded, enclosed, beset. -2 Screened, veiled. -3 Hidden, concealed. -4 Protected; तस्मादथैव सहिताः सर्वेऽन्योन्यसमावृताः Rām. 7. 6. 44. -5 Shut out, excluded. -6 Stopped; समावृत्तव्रतं तं तु विशष्टं गुरुणा तदा Mb. 1. 77. 1. -7 See समावृत्.

समावृत् 1 A. 1 To approach. -2 To return (as a Brahmana after completing his ब्रह्मचर्यव्रत or course of religious studies). -3 To come together, assemble.

-4 To turn out well, succeed. -6 To come to an end, be completed.

समावर्तनम् 1 Return. -2 Especially, a pupil's return home after finishing his course of holy study.

समावृत्त *p. p.* 1 Completed, finished. -2 Returned, -3 See उपनीत; स उपाध्यायेनानुज्ञातः समावृत्तस्तस्माद्गुरुकुलवासाद् गृहाश्रमं प्रत्यपद्यत Mb. 1. 3. 81 (com. समावृत्तो मेखलाजिनादि ब्रह्मचर्याश्रमलिङ्गं त्यक्त्वा स्नातकत्वं प्राप्तः) -4 Assembled; ततस्तेषु हरीन्द्रेषु समावृत्तेषु सर्वशः Mb. 3. 283. 14.

समावृत्तः, -समावृत्तकः A pupil who has returned home after finishing his course of holy study.

समावृत्तिः *f.* 1 Return. -2 Completion.

समाश्रि 1 U. 1 To go to for protection, fly for refuge. -2 To suffer, experience, or enjoy; लोकेऽथवा तनुमृतां निजकर्मपाकं नित्यं समाश्रितवतां सुहितक्रियाणाम् Pt. 1. 372. -3 To observe, practise, follow. -4 To rest or depend on. -5 To confide in. -6 To attain to, obtain, assume.

समाश्रयः 1 Seeking protection or shelter. -2 Refuge, shelter, protection. -3 A place of refuge, asylum, resting or dwelling place. -4 Dwelling, residence.

समाश्रयणम् Choosing, selecting.

समाश्रित *p. p.* 1 Assembled. -2 Taking refuge. -3 Dependent on. -4 Relating to. -5 Furnished. -तः A servant.

समाश्लेषः A close embrace.

समाश्वस् 2 P. 1 To take courage, take heart, calm or compose oneself; समाश्वसिमि केनाहं कथं प्राणिभि दुर्गतः । लोकत्रयपतिभ्राता यस्य मे स्वपिति क्षितौ ॥ Bk. 18. 10. -2 To regain confidence. -3 To believe in. -*Caus.* To console, encourage, cheer up.

समाश्वस्त *p. p.* 1 Comforted, consoled. -2 Trusting, confiding; नित्यं तस्मिन् समाश्वस्तः सर्वकार्याणि निःक्षिपेत् Ms. 7. 59.

समाश्वासः 1 Recovering breath, breathing a sigh of relief. -2 Relief, encouragement, consolation. -3 Trust, confidence, belief.

समाश्वासनम् Reviving, encouraging, comforting. -2 Consolation; V. 2.

समासः 1 Aggregation, union, composition. -2 Composition of words, a compound; (the principal kinds of compounds are four:— द्वन्द्व, तत्पुरुष, बहुव्रीहि, and अव्ययीभाव *q. q. v. v.*). -3 Reconciliation, composition of differences. -4 A collection, an assemblage; यद्विज्ञातमिवाभूदित्येतासामेव देवतानां समासः Ch. Up. 6. 4. 7. -5 Whole, totality. -6 Contraction, conciseness, brevity; एष समासः । सर्वथा प्रवेष्टव्यं कुन्तिभोजस्य कन्यापुरम् Avimāarakam 2; एष समासः, अद्यास्मि महासेनः Pratiṣā. 2. -7 Euphonic

combination (संधि). -8 Completion, end; L. D. B. (समासेन, समासतः means 'in short', 'briefly', 'succinctly'; एषा धर्मस्य वो योनिः समासेन प्रकीर्तिता Ms. 2. 25; 3. 20; इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयं चोक्तं समासतः Bg. 13. 18; समासतः श्रूयताम् V. 2.) **Comp.** -**अध्याहारः** supplying an ellipsis in a compound. -**अर्था** a part of a stanza proposed to be completed (=समस्या *q. v.*). -**उक्तिः** *f.* a figure of speech thus defined by Mammāṭa:— परोक्तिर्भेदकैः श्लिष्टैः समासोक्तिः K. P. 10.

समासनम् Sitting together.

समास्या 1 Session. -2 Interview. -3 Sitting together; अनसूयासमास्यां च Rām. 1. 3. 18.

समासज्ज 1 P. 1 To join, attach or fix to; प्रसह्य चेतःसु समासजन्तम् Ki. 3. 2. -2 To fix or place on, impose upon; मयि सर्वं समासज्यं कुटुम्बं भरतर्षभाः Mb. 2. 233. 54.

समासक्त *p. p.* 1 Attached to; fixed or placed in. -2 United, combined. -3 Reached, attained. -4 Affected by. -5 Stopped (in its effect, as poison).

समासक्तिः *f.*, -**समासंगः** 1 Union, adhering together, attachment. -2 Comprehension, inclusion.

समासञ्जनम् 1 Joining, uniting. -2 Fixing or placing on. -3 Contact, combination, connection.

समासर्जनम् 1 Abandoning completely. -2 Consigning.

समासद् 10 U. 1 To get, obtain, find, meet with. -2 To overtake; वीराः समासदन् वीरान् कुर्वन्तो भैरवं रवम् Mb. 7. 31. 9; V. 1. -3 To assail, attack.

समासत्तिः Nearness, vicinity; P. III. 4. 50.

समासन्न *a.* Near, close.

समासादनम् 1 Approaching. -2 Finding, meeting with, obtaining. -3 Accomplishing, effecting.

समाह 1 P. 1 To bring, convey, carry; सर्व एव समाहारि तदा शैलः सहोषधिः Bk. 15. 107. -2 To collect, bring together, convene; तत्र स्वयंवरसमाहतराजलोकम् R. 5. 64; Bk. 8. 63. -3 To draw, attract. -4 To destroy, annihilate; लोकान् समाहर्तुमिह प्रवृत्तः Bg. 11. 32. -5 To complete (as a sacrifice). -6 To return, restore to one's proper place; स दण्डं प्राप्नुयान्माषं तच्च तस्मिन् समाहरेत् Ms. 8. 319. -7 To curb, restrain. -8 To offer. -9 To contract, abridge.

समाहर *a.* Destroying; कालः सर्वसमाहरः Rām. 7. 104. 2.

समाहरणम् Uniting, collecting, combining, accumulating.

समाहर्तृ *m.* 1 One who is accustomed to collect or get together. -2 A collector (as of taxes); Kau. A. 1. 12; 2. 6.

समाहारः 1 A collection, an aggregate, assemblage; Mal. 9; ततः कपिसमाहारमेकनिश्चायमागतम् Bk. 7. 34. -2 Composition of words. -3 Conjunction of words or sentences. -4 A subdivision of *Dvandva* and *Dvigu* compounds expressing an aggregate (as त्रिभुवनम्). -5 Abridgment, contraction, conciseness. -6 Combination of two letters of the alphabet into a syllable (= प्रत्याहार q. v.).

समाहृत *p. p.* 1 Brought together, collected, accumulated. -2 Abundant, excessive, much. -3 Received, accepted, taken. -4 Abridged, curtailed. -5 Drawn (as a bow-string).

समाहृतिः *f.* Compilation, abridgment.

समाहृत्य *ind.* All at once.

समाहित *p. p.* 1 Brought together, assembled. -2 Adjusted, settled. -3 Composed, collected, calm (as mind). -4 Intent on, absorbed in, concentrated. -5 Finished. -6 Agreed upon. -7 Arranged, disposed; जापकानां विशिष्टं तु प्रत्युत्थानं समाहितम् Mb. 12. 200. 27. -8 Inferred. -9 Accomplished, finished; कण्ठस्थितेन पठितेन समाहितेन (स्तोत्रेण) Śiva-mahimna 39. -10 Deposited, entrusted; समाहितं हि मे श्वश्रवा हृदये यत् स्थिरं मम Rām. 2. 118. 7; see समाधा also. -11 Equable, temperate; सृष्टुर्सूर्योः सुनीहाराः पटुशीताः समाहिताः (दिवसाः) Rām. 3. 16. 11. -12 Like, resembling; देशान्तरगता ये च द्विजा धर्मसमाहिताः Rām. 7. 91. 13. -13 Despatched; तत्ते मनीषितं वाक्यं येन वासि समाहितः Rām. 7. 103. 16. -14 Harmonious. -तः A holy man. -तम् Intentness, intent devotion (to any object).

समाह्वे 1 P. 1 To call together, convoke. -2 To challenge, provoke to battle. -3 To invite. -4 To call, name.

समाह्वः Challenge, defiance.

समाह्वयः 1 Calling out, challenging. -2 War, battle. -3 A single combat. -4 Setting animals to fight for sport, betting with living creatures; एष एव विधिज्ञेयः प्राणिभूते समाह्वये Y. 2. 203; Ms. 9. 221. -5 A name, an appellation; तस्मात्ते वर्तयिष्यामि तयोरेव समाह्वयम् Mb. 14. 21. 13.

समाह्वा 1 A name, an appellation; रथचरणसमाह्व-स्तावदौत्सुक्यनुना Śi. 11. 26. -2 The गोजिह्वा plant.

समाह्वातृ *m.* One who summons or challenges.

समाह्वानम् 1 Calling together, convocation. -2 Challenge. -3 Betting on the battles of animals.

समि 2 P. 1 To come or meet together, be united or joined with. -2 To go or come to, arrive at, approach, reach, visit, attain. -3 To encounter, meet in a hostile manner. -4 To cohabit, have sexual intercourse. -5 To enter upon, commence. -6 To agree with.

समित *f.* 1 War, battle; समिति पतिनिपाताकर्णन &c. N. 12. 75. -2 Association; L. D. B. -Comp. -सज्ज *a.* ready for war.

समित *p. p.* 1 Come together, met. -2 Collected, assembled. -3 Connected, united with; इदं हि वैदेः समितं पवित्रमपि चोत्तमम् Mb. 1. 62. 16; 14. 88. 27. -4 Contiguous. -5 Parallel. -6 Promised, agreed to. -7 Completed, finished.

समितिः *f.* 1 Meeting, union, association; स्वधर्मे चातु-तिष्ठेन गुणानां समितिर्हि सा Bhāg. 11. 25. 8. -2 An assembly. -3 Flock, herd; युतिं समग्रां समितिर्गवामसौ Ki. 4. 32. -4 War, battle; आशंसन्ते समितिषु सुराः Ś. 2. 15 (v. 1.); Ki. 3. 15; समितौ रभसादुपागतः Śi. 16. 13. -5 Likeness, equality. -6 Moderation. -7 (With Jainas) Rule of conduct. -Comp. -मर्दन *a.* harassing in battle. -शालिन *a.* brave. -शोभन *a.* conspicuous in battle.

समितिजय *a.* Victorious in battle; भवान् भीष्मश्च कर्णश्च कृपश्च समितिजयः Bg. 1. 8.

समिथः 1 War, battle. -2 Fire. -3 An offering, oblation. -4 Union; Up. 2. 11.

समिकम् A javelin, dart.

समिता Wheat-flour.

समिन्ध 7 Ā. 1 To kindle, light up, ignite. -2 To excite, inflame, kindle (anger &c.) -3 To glorify. -4 To exhibit (skill). -Pass. To catch or take fire.

समिद्ध *p. p.* 1 Lighted up, kindled. -2 Set on fire. -3 Inflamed, excited. -4 Full, complete.

समिद्धत् *a.* Fed or supplied with fuel; समिद्धन्तः प्रान्तसंस्तीर्णदर्भाः (वह्नयः) Ś. 4. 7.

समिध् *f.* (समित् or समिद् in comp.) Wood, fuel; विलापदुःखसमिधो रुदिताश्रुहुताहुतिः Rām. 2. 24. 6; especially fuel or sacrificial sticks for the sacred fire; समिदाहरणाय प्रस्थिता वयम् Ś. 1; तत्राभिमाधाय समिस्समिद्धम् Ku. 1. 57; 5. 33. -Comp. -आधानम् the placing on of fuel (as oblation); (कुर्यात्) समिदाधानमेव च Ms. 2. 176.

समिधः 1 Fire. -2 Fuel.

समिन्धनम् 1 Kindling. -2 Fuel; संधुक्ष्यतां नोऽरि-समिन्धनेषु Bk. 2. 28. -3 A means of swelling; Mb. 12.

समिरः Wind.

समिश्र *a.* Mingling, undergoing combination; गुणाना-मसमिश्राणां पुमान्येव यथा भवेत् Bhāg. 11. 25. 1.

समीकम् War, battle; निद्राप्रियो यः खलु कुम्भकर्णो हतः समीके स रघूत्तमेन Subhāṣ.; सुदृशः समीकगमनाय युवाभिरथ संबभाषिरे Śi. 15. 83.

समीकृ 8 U. 1 To make even or equal. -2 To equalize, level. -3 To put on the same level or on equal terms with.

समीकरणम्, -क्रिया 1 Equalizing, levelling; Kull. on Ms. 7. 184. -2 Assimilation. -3 An equation. -4 (In arith.) Reduction of fractions to a common denominator. -5 (समीकरणम्) A roller (to level a sown field).

समीकारः Equation.

समीकृत *p. p.* 1 Levelled. -2 Summed up, added.

समीयते Den. $\bar{A}$. To be treated equally or in the same manner or with equal respect, be placed on a level with, be placed on a footing of equality; असमैः समीयमानः (अर्थपतिं त्यजति भृत्यः) Pt. 1. 74.

समीक्ष् 1 $\bar{A}$. 1 To see, behold. -2 To think of, consider, take into account; तेजसां हि न वयः समीक्ष्यते R. 11. 1; Ku. 5. 16. -3 To examine carefully; as in असमीक्ष्यकारिन्. -4 To look about for, search for. -5 To investigate, examine.

समीक्षः 1 Deliberation, mature reflection. -2 Full knowledge. -क्षम् 1 Complete investigation. -2 The Sāṃkhya system of philosophy.

समीक्षा 1 Investigation, search. -2 Consideration. -3 Close or thorough inspection. -4 Understanding, intellect. -5 Essential nature of truth. -6 An essential principle. -7 The Mīmāṃsā system of philosophy. -8 Effort. -9 The Sāṃkhya system of philosophy; 'सांख्यं समीक्ष्यम्' इति त्रिकाण्डः; फलभाजि समीक्ष्योक्ते Śi. 2. 59; also समीक्ष्यम् -10 Complete or thorough investigation. -11 Desire to see; मनसा तानि गच्छेत सर्वतीर्थसमीक्षया Mb. 3. 85. 105. -12 Spiritual knowledge (आत्मविद्या); एवं समीक्षा निपुणा सती मे हन्यात्तमिच्छं पुरुषस्य बुद्धेः Bhāg. 11. 28. 34. -13 A glance; आशृण्वतो मामनुरागहाससमीक्षया विश्रमयन्नुवाच Bhāg. 3. 4. 10.

समीक्षणम् Search, close investigation.

समीक्षित *p. p.* Well looked, considered; एतदेव हि कार्पण्यं समग्रमसमीक्षितम् Mb. 12. 152. 6.

समीक्ष्यकारिन् *a.* Considerate, thoughtful, circumspect, acting after due deliberation.

समीचः 1 The ocean. -2 The moon; Uṇ. 4. 100.

समीचकः Copulation, sexual union.

समीची 1 A doe. -2 Praise.

समीचीन 1 Good, right. -2 True, correct. -3 Fit, proper. -4 Consistent. -नम् 1 Truth. -2 Propriety.

समीदः Fine wheat-flour.

समीन *a.* 1 Yearly, annual. -2 Hired for a year. -3 A year hence.

समीनिका A cow calving every year.

समीप *a.* [संगता आपो यत्र] Near, close by, adjacent, at hand. -पम् Proximity, vicinity (समीपम्, समीपत् and समीपे are used adverbially in the sense of 'near, before, in the presence of'); अतः समीपे परिणेतुरिष्यते S. 5. 17. -Comp. -वर्तिन, -स्थ *a.* adjacent, neighbouring. -सप्तमी the locative case expressing nearness.

समीभावः The becoming in a normal state.

समीय *a.* Equally connected, having similar causes; L. D. B.

समीर् *caus.* 1 To shake, move, agitate, stir up, set in motion. -2 To excite, rouse. -3 (a) To send forth, emit. (b) To speak, utter; पुराणस्य कवेस्तस्य चतुर्मुखसमीरिता Ku. 2. 17. -4 To cast, throw, toss. -5 To raise or lift up. -6 To accomplish, bring about. -7 To bestow on, endow with.

समीरः 1 Air, wind; धीरसमीरे यमुनातीरे Git. 5. -2 The Sāmī tree. -Comp. -लक्ष्मन् *n.* dust; हताचिरद्युतिनि समीरलक्ष्मणि Śi. 7. 63. -सारः Aegle Marmelos (Mar. बेल).

समीरणः 1 Air, wind; समीरणो नोदायिता भवेति व्यादिश्यते केन हुताशनस्य Ku. 3. 21; 1. 8. -2 The breath. -3 A traveller. -4 N. of a plant (मरुबक). -5 Wind of the body (of which there are five). -6 Number 'five.' -णम् Throwing, sending forth.

समीरित *p. p.* 1 Stirred, moved. -2 Uttered.

समीह् 1 $\bar{A}$. 1 To wish, desire. -2 To strive to do or perform, strive for; प्रियाणि वाञ्छन्त्यसुभिः समीहितुम् Ki. 1. 18.

समीहन *a.* Zealous, eager (said of the god Viṣṇu).

समीहा Longing, desire, striving after; स्वार्थे कस्मिन् समीहा पुनरधिकतरे त्वामनार्थं करोति Mu. 5. 19.

समीहित *p. p.* 1 Longed for, desired, wished. -2 Undertaken; स त्वं समीहितमदः स्थितिजन्मनाशम् Bhāg. 8. 12. 11. -तम् Wish, longing, desire.

समुक्षणम् 1 Shedding, effusion. -2 Sprinkling; घनराजिनूतनपयःसमुक्षण ... Māl. 3. 7.

समुख *a.* 1 Talkative, garrulous. -2 Eloquent.

समुचित *a.* 1 Well-suited, proper. -2 Accustomed to.

समुच्चरः 1 Ascending. -2 Traversing, crossing.

समुच्चि 5 U. 1 To collect, heap up. -2 To arrange, array in order.

समुच्चयः 1 Collection, assemblage, aggregation, mass, multitude. -2 Conjunction of words or sentences; see च. -3 A figure of speech; K. P. 10 (Kārikās 115 and 116); (it consists in joining together two or more things, independent of each other, but connected in idea with reference to some common action). -Comp.

-अलंकारः the समुच्चय figure of speech. -उपमा a simile containing the above figure; समुच्चयोपमाप्यस्ति न कान्त्यैव मुखं तव । हृदनाख्येन चान्वेति कर्मणन्दुमितीदृशी Kāv. 2. 21.

समुच्छिद् 7 P. To destroy completely, cut up, exterminate, eradicate.

समुच्छिस्तिः Utter destruction.

समुच्छेदः Complete destruction, extermination, eradication.

समुच्छि 1 U. To raise up, erect, elevate.

समुच्छ्रयः 1 Elevation; height. -2 Opposition, enmity; तेषामपि श्रीनिमित्तं महानासीत् समुच्छ्रयः Mb. 12. 33. 26. -3 Accumulation; multitude; साक्षात् पुण्यसमुच्छ्रया इव मनोवैवस्वतस्यान्वये Mv. 4. 17. -4 War, battle; महान्त्यनीकानि महासमुच्छ्रये Mb. 6. 44. 6; 99. 29. -5 A hill, mountain. -6 Increase, growth. -7 (with Buddhists) Birth.

समुच्छ्रायः Elevation, height.

समुच्छ्रित p. p. 1 Well raised. -2 Surging high. -3 Exalted.

समुच्छ्रितिः Increase, growth.

समुच्छ्वसितम्, -समुच्छ्वासः Sighing deeply, a heavy or deep sigh.

समुज्जृम्भ 1 A. 1 To yawn, gape. -2 To extend, spread out. -3 To appear, rise, become visible. -4 To attempt, strive, endeavour; व्यालं बालमृणालतन्तुभिरसौ रोद्धुं समुज्जृम्भते Bh. 2. 6.

समुज्जृम्भणम् 1 Yawning. -2 Rising. -3 Attempting, striving.

समुज्झित a. 1 Abandoned, left. -2 Let go. -3 Free from. -तम् A remnant, leavings.

समुत्क a. Desirous of, longing for.

समुत्कट a. 1 High, elevated. -2 Excessive; Dk. 1. 1.

समुत्कर्षः 1 Exaltation. -2 Setting oneself up, belonging to a tribe higher than his own; अचूतं च समुत्कर्षं Ms. 11. 56. -3 Laying aside (a girdle).

समुत्क्रम 1 P. 1 To violate, neglect, omit. -2 To ascend, rise.

समुत्क्रमः 1 Rising upwards, ascent. -2 Transgression of proper bounds.

समुत्क्रोशः 1 Crying aloud. -2 A loud uproar. -3 An osprey.

समुत्क्षेपः Allusion to, throwing in (a word); समुत्क्षेपेण चैकेन वनवासाय भारत । प्रतिजग्राह तं पार्थः Mb. 2. 76. 24.

समुत्क्षेपणम् The altitude above the horizon.

समुत्था 1 P. 1 To stand up, rise. -2 To rise from death or insensibility, return to life or consciousness. -3 To rise together with. -4 To arise or spring from. -Caus. 1 To raise up, lift up, elevate. -2 To revive, restore to life.

समुत्थ a. 1 Rising, getting up. -2 Sprung or produced from, born from (at the end of comp.); इच्छद्विष-समुत्थेन Bg. 7. 27; अथ नयनसमुत्थं ज्योतिरत्रैरिव योः R. 2. 75. -3 Occurring, occasioned.

समुत्थानम् 1 Rising, getting up. -2 Resurrection. -3 Perfect cure, complete recovery. -4 Healing (as of a wound); समुत्थानव्ययं दाप्यः Ms. 8. 287; Y. 2. 222. -5 A symptom of disease. -6 Engaging in industry, active occupation; as in समुत्थानम् Ms. 8. 4. -7 Increase or growth. -8 Industry; यज्ञो विद्या समुत्थानम् Mb. 12. 23. 10. -9 Hoisting (of a flag). -10 Swelling (of the abdomen).

समुत्थित p. p. 1 Risen, raised. -2 Recovered, cured. -3 Arisen, produced, born.

समुत्पद् 10 U. 1 To tear completely out, root up, eradicate. -2 To sever, detach. -3 To expel, drive out of.

समुत्पाटः 1 Eradication. -2 Detaching, severing, disjoining.

समुत्पत् 1 P. 1 To jump or spring up, rise, ascend; किरातसैन्यादुरुचापनोदिताः समं समुत्पेतुरुपात्तरंहसः Ki. 14. 45. -2 To arise, spring from. -3 To rush out of, gush out. -4 To rush or break forth. -5 To attack, assail. -6 To depart, disappear; समुत्पतिततेजाः (भवति हि पापं कृत्वा) Pt. 1. 197.

समुत्पतनम् 1 Flying, ascending. -2 Effort, exertion.

समुत्पद् 4 A. 1 To happen, take place, occur. -2 To arise, spring up. -3 To present oneself. -Caus. To cause, effect, produce.

समुत्पत्तिः f. 1 Production, birth, origin. -2 Occurrence.

समुत्पादनम् Effecting, accomplishing, producing.

समुत्पिञ्ज, -समुत्पिञ्जल a. Excessively confused or bewildered, disorganized. -जः, -लः, -लकः 1 An army in great disorder; यथा सूर्योदये राजन् समुत्पिञ्जोऽभवन्महान् Mb. 7. 186. 58. -2 Great confusion; ततः सर्वस्य रङ्गस्य समुत्पिञ्जलोऽभवत् Mb. 1. 135. 10 (com. gives another meaning as उत्फुल्लता).

समुत्पुंसनम् Removing, destroying.

समुत्सवः A great festival.

समुत्सर्गः 1 Abandoning, leaving. -2 Shedding or casting forth, giving away. -3 Discharge of feces,

voiding of excrement; मूत्रोच्चारसमुत्सर्गं दिवा कुर्यादुद्वमुखः Ms. 4. 50. -4 Emission (of semen).

समुत्सर्पणम् Proceeding, being accomplished.

समुत्सारणम् 1 Driving away. -2 Pursuing, hunting.

समुत्साहः Energy, force of will.

समुत्सुकः a. 1 Very uneasy or anxious, impatient; विरौषि समुत्सुकः V. 4. 20; R. 1. 33; Ku. 5. 76. -2 Longing or eager for, fond of. -3 Sorrowful, regretting.

समुत्सेधः 1 Height, elevation. -2 Fatness, thickness.

समुद्रक्तः p. p. Raised or drawn up (as water from a well).

समुदयः 1 Ascent, rising up (of the sun). -2 Rise (in general). -3 A collection, multitude, number, heap; सामर्थ्यानामिव समुदयः सेचयो वा गुणानाम् U. 6. 9. -3 Combination. -4 The whole. -5 Revenue; Ms. 7. 56 (com. समुदयन्त्युत्पद्यन्तेऽस्मादर्थः इति समुदयः). -6 Effort, exertion. -7 War, battle; महासमुदयं चक्रे शरैः सन्नतपर्वभिः Mb. 6. 116. 45. -8 Day. -9 The rear of an army. -10 Finance, account; सर्वं राज्ञः समुदयमार्यं च व्ययमेव च । एकाऽहं वेष्टि कल्याणि पाण्डवानां यशस्विनि ॥ Mb. 2. 233. 53. -11 A producing cause; आश्रमेषु चतुर्ष्वर्हदममेवोत्तमं व्रतम् । तस्य लिङ्गं प्रवक्ष्यामि येषां समुदयो दमः ॥ Mb. 5. 63. 13. -यम् 1 The rising of a planet &c. -2 An auspicious moment (लग्न).

समुदागमः Full knowledge.

समुदाचारः 1 Proper practice or usage. -2 Proper mode of address; etiquette; salutation; Buddh.; S. 5; चक्रिरे समुदाचारं पद्मकोशनिभैः करैः Bu. Ch. 4. 2. -3 Purpose, intention, design.

समुदानयः Bringing together; महानयं कृष्ण कृतः क्षत्रस्य समुदानयः Mb. 5. 141. 28.

समुदायः 1 A collection, multitude &c. -2 A word of more than one syllable; see समुदय. -Comp. -अनुसमयः doing a group of details as a composite whole with reference to one thing, then with another and so on, (see अनुसमय). -प्रसिद्धिः denotation of an expression or word as a whole; न चावयवप्रसिद्ध्या समुदायप्रसिद्धिर्बाध्यते इत्युक्तम् ŚB. on MS. 6. 8. 41. -शब्दः a collective expression; नायमेकान्तः यत् समुदायशब्देन संयोज्योच्यते तत् समुदितानामेव भवतीति ŚB. on MS. 11. 1. 2.

समुदाहरणम् 1 Declaring, pronouncing. -2 Illustration.

समुदाहारः Conversation.

समुदि 2 P. 1 To go up, ascend, rise. -2 To prepare for battle. -3 To collect together, assemble.

समुदितः p. p. 1 Gone up, risen, ascended. -2 Lofty, elevated; prospered; कश्चित् समुदितो रफीतामयोऽयं परिरक्षसे

सं. इ. को... २०६

Rām. 2. 100. 42. -3 Produced, arisen, occasioned. -4 Assembled, collected, united; सद्भाष्योपचयादयं समुदितः सर्वे गुणानां गणः Ratn. 1. 6. -5 Possessed of, furnished with; सर्वैः समुदितो गुणैः Rām. 1. 18. 13. -6 Conversed. -7 Spoken to, addressed. -8 Agreed upon. -9 Customary, usual.

समुदीरः Caus. 1 To utter, pronounce. -2 To rouse, agitate, excite, stimulate.

समुदीरणम् 1 Uttering, speaking, pronouncing. -2 Repeating.

समुदीर्णः p. p. 1 Greatly excited; (fig.) very luminous; शारदः समुदीर्णशुश्रुन्द्स्तेज इवात्मजम् Rām. 2. 19. 37. -2 Increased; Mb. 4.

समुद्रम् 1 A. 1 To rise, ascend. -2 To rise together. -3 To come forth, issue, exude.

समुद्रः a. 1 Rising, ascending. -2 Completely pervading. -3 Having a covering or lid. -4 Having beans. -द्रः 1 A covered box or casket; शुक्लाश्चन्दनकल्पांश्च समुद्रेष्ववतिष्ठतः Rām. 2. 91. 75; चित्तादर्शं निधातुं महितामिव सतां ते समुद्रायमाने । वृत्ताकारे विधत्तां हृदि मुद्रमाजितस्यानिशं जानुनी नः ॥ Viṣṇupāda. S. 19. -2 A round form of a temple. -3 A kind of artificial stanza; Kāv. 3. 54-56; see समुद्रक below. -Comp. -यमकम् (in Rhet.) making an artificial arrangement of words in such a manner as to make different parts of a stanza correspond in sound though they differ in meaning; see यमक.

समुद्रकः 1 A covered box or casket; तेन च कुपितेन हतं तच्चर्मरत्नमाभरणसमुद्रकश्च तस्याः Dk. 2. 2; 2. 3; S. 4. -2 A kind of artificial stanza, the two halves of which exactly correspond in sound, though different in meaning; e. g. स्यन्दना नो चतुरगाः सुरेभा वाविपत्तयः । स्यन्दना नो च तुरगाः सुरेभावा विपत्तयः ॥ Ki. 15. 16.

समुद्रमः 1 Rising, ascent. -2 Arising, issuing. -3 Birth, production.

समुद्रिरणम् 1 Vomiting, ejecting. -2 That which is vomited. -3 Raising, lifting up.

समुद्रीतम् A loud song.

समुद्रण्डः a. Uplifted (as an arm); (fig.) fierce, terrible; रिपुगणकटकजलनिधिमथनमन्दरायमाणसमुद्रण्डमुज्जण्डः Dk. 1. 1.

समुद्देशः 1 Fully pointing out. -2 Full description. -3 Particularising, enumeration; तस्यायं प्रकरणाधिकरण-समुद्देशः Kau. A. 1. -4 Doctrine; इति गुह्यसमुद्देशस्तव नारद कीर्तितः Mb. 12. 334. 45.

समुद्रतः p. p. 1 Upraised, uplifted, elevated. -2 Excited, drawn up. -3 Puffed up with pride, proud, arrogant; ततस्तपोवीर्यसमुद्रतस्य पारं यियासोः समराण्यस्य Ki. 17. 35. -4 Ill-mannered, ill-behaved. -5 Impudent, rude. -6

Intense, violent; अशक्ता धारणे देव तेजस्तव समुद्रतम् Rām. 1. 37. 15.

समुद्रधृ 1 U. 1 To raise or lift up. -2 To save, extricate, deliver, rescue. -3 To extract, take or draw out. -4 To pull up by the roots, root out, extirpate. -5 To extol, praise, honour.

समुद्धरणम् 1 Upraising, lifting up. -2 Picking up. -3 Drawing or lifting out. -4 Extrication, deliverance. -5 Eradication, extirpation. -6 Taking out from (a share). -7 Food thrown up or vomited.

समुद्धर्तृ m. A deliverer, redeemer.

समुद्धृत p. p. 1 Lifted up. -2 Delivered, saved, rescued. -3 Vomited. -4 Removed. -5 Set apart, divided. -6 Seized; possessed. -7 Ill-behaved, rude.

समुद्भवः 1 Origin, production; अनुजीवी स्वजातिभ्यो गुणेभ्यश्च समुद्भवः Mb. 12. 59. 69. -2 Revival. -3 N. of Agni at the वृतादेश.

समुद्भेदः 1 Appearance. -2 Development, growth.

समुद्यत a. 1 Raised, lifted up; सोऽहं कथमिमं भारं महा-धुर्यसमुद्यतम् Rām. 2. 73. 16. -2 Offered, presented. -3 Ready, prepared; अक्षौहिण्यो हि तत्रासन् राघवाय समुद्यताः Rām. 7. 39. 2. -4 Accomplished; यस्य प्रसादसमुद्येन समुद्यतेयम् Mal. 7. 4.

समुद्यमः 1 Lifting up. -2 Great effort or exertion; कैर्मया सह योद्धव्यमस्मिन्नसमुद्यमे Bg. 1. 22; समुद्यमः कार्यः &c. -3 An undertaking, commencement. -4 An onset.

समुद्योगः 1 Active exertion, energy. -2 Employment; use. -3 Concurrence (of many causes).

समुद्र a. Sealed, bearing a seal, stamped; समुद्रो लेखः; समुद्रे नाप्नुयात् किञ्चिदपि तस्मान्न संहरेत् Ms. 8. 188. -**द्रः** 1 The sea, ocean. -2 An epithet of Śiva. -3 The number 'four'. -4 N. of an immensely high number; शतं खर्वसहस्राणां समुद्रमभिधीयते। शतं समुद्रसाहस्रं महौघमिति विश्रुतम् ॥ Rām. 6. 28. 37. -5 A particular configuration of stars and planets. -**द्रा** 1 The plant zedoary. -2 The Śamī tree. -**Comp.** -**अन्तः**, -**न्तम्** 1 the sea-shore. -2 nutmeg. -**अन्ता** 1 the cotton-plant. -2 the earth. -**अम्बरा** the earth. -**अरुः**, -**आरुः** 1 a crocodile. -2 a large fabulous fish. -3 Rāma's bridge; cf. रामसेतु. -**कफः**, -**फेनः** the cuttle fish-bone. -**काञ्ची** the earth. -**कान्ता**, -**पत्नी** a river. -**कुक्षिः** the shore of the sea. -**ग** a. sea-faring. (-**गः**) 1 a sea-trader. -2 a seaman, a sea-farer; so समुद्रगमिन्-यायिन् &c. (-**गा**) a river. -**गृहम्** 1 a summer-house built in the midst of water; Pratimā 2. -2 a bath-room. -**चुलुकः** an epithet of Agastya. -**दयिता** a river. -**नवनीतम्** 1 the moon. -2 ambrosia, nectar. -**नेमिः**, -**मी** the earth. -**पर्यन्त** a. seabound. -**महिषी** the Ganges; नय मां भगवन् साधो समुद्रसहिषी प्रियाम् Mb. 3. 187. 19. -**मेखला**, -**रसना**, -**वसना** the earth. -**यानम्** 1 a sea-voyage. -2 a vessel,

ship, boat; समुद्रयानकुशला देशकालार्थदर्शिनः। स्थापयन्ति तु यां वृद्धिम्... Ms. 8. 157. -**यात्रा** a sea-voyage. -**यायिन्** a. see समुद्रग. -**योषित्** f. a river; विभूषिताः कुञ्जसमुद्रयोषितः Ki. 8. 9; also समुद्रवज्रा. -**वह्निः** submarine fire. -**वेला** 1 the ocean-tide. -2 an ocean-wave. -3 the sea-coast line. -**सुभगा** the Ganges.

समुद्रि(द्री)य, **समुद्र्य** a. Marine, oceanic, maritime.

समुद्रह 1 P. 1 To raise or lift up. -2 To bear or carry out. -3 To bear, carry. -4 To display, exhibit. -5 To marry.

समुद्रहः 1 Bearing up. -2 Moving up and down. -3 One who lifts up.

समुद्राहः 1 Bearing up. -2 Marriage.

समुद्राहित p. p. Bearing up, lifted; नयः समुद्राहितचक्र-वाकाः Rām. 4. 28. 39.

समुद्रेगः Great fear, alarm, terror.

समुन्द्र 7 P. To moisten thoroughly, water, wet.

समुन्दनम् 1 Moistening. -2 Wetness, moisture.

समुन्न a. 1 Wet, moist; यत्रोज्जिताभिर्मुहुर्मुवुवाहैः समुन्न-मद्भिर्न समुन्नमाद्भिः Śi. 4. 15. -2 Dirty, soiled; समुन्नानीव वस्त्राणि ययुर्दुर्दर्शतां पराम् Mb. 8. 21. 40.

समुन्नम् 1 P. To rise, ascend. -**Caus.** To raise or lift up, erect.

समुन्नत p. p. 1 Upraised, lifted up. -2 Elevated, high, lofty. -3 Exalted, sublime. -4 Proud. -5 Projecting. -6 Upright, just. -7 Arched, vaulted.

समुन्नतिः f. 1 Lifting up, raising. -2 Height, loftiness, elevation (mental also); मनसः शिखराणां च सदृशी ते समुन्नतिः Ku. 6. 66; R. 3. 10. -3 Eminence, high position or dignity, exaltation; उत्तमैः सह संगेन को न याति समुन्नतिम्; स जातो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिम् Subhāṣ. -4 Rise, prosperity, increase, success; विनिपातोऽपि समः समुन्नेतेः Ki. 2. 34; प्रकृतिः खलु सा महीयसः सहते नान्यसमुन्नतिं यया 2. 21. -5 Pride, arrogance.

समुन्नमनम् Raising, arching (as the brows).

समुन्नह 4 P. 1 To bind or tie up. -2 To raise or lift up. -3 To loosen, unfasten. -4 To liberate, release, set free.

समुन्नद्ध p. p. 1 Elevated, exalted. -2 Swollen. -3 Full, excessive; परोक्षेण समुन्नद्धप्रणयौत्कण्ठकातरः Bhāṣ. 1. 15. 3. -4 Proud, arrogant, overbearing. -5 Conceited, thinking oneself to be learned; अचिन्त्यं चापि तं ज्ञात्वा ... विचरेद्योऽसमुन्नद्धः Mb. 12. 351. 12. -6 Unfettered. -7 Bound up. -8 Supreme.

समुन्नाहः Height, elevation; द्वीपायामसमुन्नाहः कर्णिकामृतः Bhāṣ. 5. 16. 7.

समुन्निद्र *a.* Wide awake.

समुन्नी 1 U. 1 To raise completely up, elevate. -2 To bring out, deduce. -3 To discharge, pay off (as a debt &c.); 'ऋणमस्मिन् समुन्नयत्यमृतत्वं च गच्छति । पिता पुत्रस्य जातस्य पर्येचेजीवतो मुखम् ॥' इति श्रुतिः Kull. on Ms. 9. 107.

समुन्नयः 1 Getting, obtaining. -2 Occurrence, event.

समुन्नीत *p. p.* Raised, increased; केन विज्ञानयोगेन मति-
श्रितं समास्थिता । समुन्नीता ... Mb. 14. 21. 11.

समुन्मूलनम् Uprooting, eradication. -2 Utter des-
truction.

समुपगमः Approach, contact.

समुपचारः Attention, homage.

समुपजोषम् *ind.* 1 Entirely according to wish. -2
Happily.

समुपभोगः 1 Sexual union, coition. -2 Enjoying,
eating.

समुपविश 6 P. 1 To sit down. -2 To lie down upon.
-3 To encamp.

समुपवेशः 1 Sitting down together. -2 Entertaining.

समुपवेशनम् 1 A building, habitation, residence.
-2 Seating down.

समुपष्टम्भः, समुपस्तम्भः Support; अन्योन्यसमुपष्टम्भा-
दन्योन्यापाश्रयेण च Mb. 5. 37. 65.

समुपस्था 1 U. 1 To come near, go to, approach.
-2 To attack. -3 To befall, occur. -4 To stand in
close contact. -5 To attain, arrive at, resort to;
S. 2. 10.

समुपस्था, समुपस्थानम् 1 Approach, approximation.
-2 Proximity, nearness. -3 Happening, befalling,
occurrence.

समुपस्थितिः = समुपस्थानम् q. v.

समुपहरः A hidden or hiding place.

समुपागत *p. p.* Gone near, approached; समुपागतवति
दैवादवहेलां कुटज मधुकरे मा गाः Bv. 1. 6.

समुपादाय *ind.* By means of.

समुपार्जनम् Acquiring together, simultaneous acqui-
sition; परस्परविरुद्धानां तेषां च समुपार्जनम् Ms. 7. 152.

समुपे 2 P. 1 To get, obtain. -2 To assemble, meet.
-3 To attack, assail. -4 To go to, reach. -5 To fall to
the lot of. -6 To undergo, suffer.

समुपेत *p. p.* 1 Come together, assembled, collected.
-2 Arrived at. -3 Furnished or endowed with,
possessed of. -4 Inhabited by.

समुपेक्षक *a.* Disregarding, neglecting.

समुपोढ *p. p.* 1 Gone upwards, risen; यथेन्द्रावानन्दं
व्रजति समुपोढे कुमुदिनी U. 5. 26. -2 Increased. -3 Brought
near; समुपोढेषु कामेषु निरपेक्षः परिव्रजेत् Ms. 6. 41. -4 Res-
trained. -5 Begun.

समुल्लस 1 P. 1 To shine forth, gleam. -2 To break
forth, appear; यावन्मिलदालिमालः कोऽपि रसालः समुल्लसति Bv.
1. 7. -3 To sport, be wanton, dally.

समुल्लासः 1 Excessive brilliance. -2 Great joy,
exhilaration.

समुल्लेखः Extermination.

समूढ *p. p.* 1 Brought together, assembled. -2 Ac-
cumulated, collected; नवानधोऽधो बृहतः पयोधरात् समूढकर्पूर-
परागपाण्डुरम् Si. 1. 4. -3 Enveloped. -4 Associated with.
-5 Produced quickly. -6 Calmed, tamed down, tran-
quillized. -7 Crooked, bent. -8 Purified, cleansed.
-9 Borne along. -10 Led, conducted. -11 Married.

समूरः, -समूरः, -समूरकः A kind of deer.

समूल *a.* Along with the roots; as in समूलघातम्
'having completely exterminated, tearing up root and
branch'.

समूह 1 U. To gather, assemble, collect; पूषन्नेकैषं यम
सूर्यप्राजापत्यव्यूह रस्मीन् समूह ईsop. 16.

समूहः 1 A multitude, collection, an assemblage,
aggregate, number; जनसमूहः, विघ्नसमूहः, पदसमूहः &c. -2
A flock, troop. -Comp. -क्षारकः, -गन्धः civet.

समूहनम् 1 Bringing together; कर्णश्रवेऽनिले रात्रौ दिवा
पांसुसमूहने Ms. 4. 102. -2 A collection, plenty. -3
Placing an arrow on the bow-string.

समूहनी A broom.

समूह्यः A kind of sacrificial fire.

समृ 1 P. To meet, be united. -2 To come into
conflict. -3 To bring together, construct. -Caus.
(समर्पयति) 1 To hand over, deliver, commit, consign.
-2 To give, present. -3 To place in, put in or on. -4
To strike, hit. -5 To restore, return.

समृध् 4, 5 P. To thrive, prosper, flourish. -Pass.
1 To be fulfilled or accomplished, succeed. -2 To share
in abundantly, be fully furnished (with instr.).

समृद्ध *p. p.* 1 Prosperous, flourishing, thriving. -2
Happy, fortunate. -3 Rich, wealthy. -4 Rich in,
richly endowed with, abounding in. -5 Fruitful. -6
Full-grown, increased. -7 Full, complete, entire; समृद्धं
सौभाग्यं सकलवसुधायाः किमपि तत् G. L. 1. -8 Copious, abun-
dant. -9 Increased (in speed); यथा प्रदीप्तं ज्वलनं पतङ्गा
विशन्ति नाशाय समृद्धवेगाः Bg. 11. 29.

समृद्धिः *f.* 1 Great growth, increase, thriving; मधु-समृद्धिसमेधितमेधया Śi. 6. 20. -2 Prosperity, opulence, affluence; मैत्री चाप्रणयात् समृद्धिरनयाच्छीलं खलोपासनात् (विनश्यति) Pt. 1. 169; Bh. 2. 42. -3 Wealth, riches. -4 Exuberance, profusion, abundance; as in धनधान्यसमृद्धिरस्तु. -5 Power, supremacy.

समे 2 P. 1 To come together or meet; समेत्य च व्यपेयाताम् H. 4. 69. -2 To go through, march across.

समेत *p. p.* 1 Come or met together, assembled. -2 United, combined. -3 Come near, approached. -4 Accompanied by; आराधनायास्य सखीसमेतां समादिदेश प्रयतां तनुजाम् Ku. 1. 58. -5 Endowed or furnished with, having, possessed of; यज्जीव्यते क्षणमपि प्रथितं मनुष्यैर्विज्ञानशौर्य-विभवार्थगुणैः समेतम् Pt. 1. 24. -6 Come into collision, encountered. -7 Agreed upon.

समेध 1 Ā. To prosper greatly, thrive, increase. -*Caus.* 1 To make happy or fortunate. -2 To feed, supply with, strengthen; सूर्यः समेधयत्यग्निमग्निः सूर्यं च तेजसा V. 5. 20.

समेधनम् Prospering, growth.

समेधित *p. p.* 1 Greatly increased; मधुसमृद्धिसमेधितमेधया Śi. 6. 20. -2 Strong. -3 United.

संपः Falling down. -पा Lightning.

संपद् 1 P. To read or recite thoroughly or continuously; वेदाङ्गानि च सर्वाणि कृष्णपक्षेषु संपठेत् Ms. 4. 98.

संपाठः An arranged text.

संपत् 1 P. 1 To fly or meet together, assemble. -2 To go or roam about. -3 To attack, fall upon, assail. -4 To come to pass, occur, happen. -5 To fall down, alight, fly down. -*Caus.* 1 To bring near. -2 To collect or assemble together, bring or call together. -3 To throw down, cast, hurl down.

संपातः 1 Falling together, concurrence; crowd (समर्द); समुच्चलन्तो नागरिकसंपाति Dk. 2. 2. -2 Meeting together, encountering. -3 Collision, butting against; निवारयामास च राजमार्गे संपातमार्तस्य पृथग्जनस्य Bu. Ch. 3. 4. -4 Falling down, descending; प्रवृत्ते शस्त्रसंपाते धनुस्वयम् पाण्डवः Bg. 1. 20; न चासौ संपातः पयसि पयसां पत्युश्चितः Bh. 2. 36. -5 Alighting (as of a bird). -6 Flight (of an arrow). -7 Going, moving; अपक्षिगणसंपातात् चानरेन्द्रो महाजवः Rām. 7. 34. 27. -8 Being removed, removal; वृत्ते शरावसंपाते भिक्षां नित्यं यतिश्चरेत् Ms. 6. 56. -9 A particular mode of the flight of birds; संपातं समुदीर्षं च ततोऽन्यद्व्यतिरिक्तम् ... Mb. 8. 41. 29 (com. क्षणात् संगत्य निष्क्रम्य पक्षसंपातमुच्यते।); संपातं विप्रपातं च महापातं निपातनम्। वक्रं तिर्यक् तथा चोर्ध्वमष्टमं लघुसंज्ञकम्॥ Pt. 2. 58; cf. डीन. -10 The residue (of an offering). -11 N. of the son of Garuḍa. -12 Sending; स दारकस्य कारणात् दूतसंपातं करोति Svapna. 1. -13 Equinox (वसन्त and शरद्); point of intersection; तस्मिन् यावत्स-

पातमुषित्वा Ch. Up. 5. 10. 5. -Comp. -पाटवम् skill in jumping.

संपातिः, -संपातिकः N. of a fabulous bird, son of Garuḍa and elder brother of Jaṭāyu.

संपातिन् *a.* 1 Flying together. -2 Falling down.

संपद् 4 Ā. 1 To turn out well, succeed, prosper, be accomplished or fulfilled; संपत्स्यते वः कामोऽयं कालः कश्चित् प्रतीक्ष्यताम् Ku. 2. 54; R. 14. 76; Ms. 3. 254; 6. 69. -2 To be completed, to amount to (as a number); व्याहृताः पञ्च पञ्चदश संपद्यन्ते. -3 To turn out to be, become; संपत्स्यन्ते नभसि भवतो राजहंसाः सहायाः Me. 11. 23; संपदे श्रमसलिलोद्गमो विभूषाम् Ki. 7. 5. -4 To arise, be born or produced. -5 To fall or come together, unite. -6 To be provided or furnished with, be possessed of; अशोक यदि सद्य एव कुसुमैर्न संपत्स्यसे M. 3. 16; see संपन्न. -7 To tend to, bring about, produce (with dat.); साधोः शिक्षा गुणाय संपद्यते नासाधोः Pt. 1; Mu. 3. 32. -8 To obtain, attain to, acquire, get. -9 To enter into, be absorbed in (with loc.). -*Caus.* 1 To cause to happen, bring about, produce, accomplish, fulfil, effect; इति स्वमुभोज-कुलप्रदीपः संपाद्य पाणिग्रहणं स राजा R. 7. 29. -2 To procure, obtain, make ready, prepare. -3 To obtain, acquire, attain to. -4 To furnish, provide, endow with. -5 To change or transform into. -6 To make an agreement.

संपादः 1 Completion, accomplishment. -2 Acquisition.

संपादक *a.* Accomplisher, fulfiller; रराज संपादक-मिश्रसिद्धेः Śi. 3. 22.

संपादनम् 1 Accomplishing, effecting, fulfilment. -2 Gaining, obtaining, acquiring. -3 Cleaning, clearing, preparing (as ground); अपराङ्गस्तथा दर्भा वास्तु-संपादनं तिलाः Ms. 3. 255.

संपत्तिः *f.* 1 Prosperity, increase of wealth; संपत्तौ च विपत्तौ च महतामेकरूपता Subhās. -2 Success, fulfilment, accomplishment; न च शौचत्यसंपत्तौ तद्विज्ञेयं तु राजसम् Ms. 12. 36. -3 Perfection, excellence; as in रूपसंपत्ति. -4 Exuberance, plenty, abundance. -5 A suitable state or condition.

संपद् *f.* 1 Wealth, riches; नीताविवोत्साहगुणेन संपद् Ku. 1. 22; आपन्नार्तिप्रशमनफलाः संपदो क्षुत्तमानाम् Me. 55. -2 Prosperity, affluence, advancement; (opp. विपद् or आपद्); ते भृत्या नृपतेः कलत्रमितरे संपत्सु चापत्सु च Mu. 1. 15. -3 Good fortune, happiness, luck; Bg. 16. 3. -4 Success, fulfilment, accomplishment of desired objects; तव प्रसादस्य पुरस्तु संपदः Ś. 7. 30. -5 Perfection, excellence; as in रूपसंपद्; त्वष्टुः सदाभ्यासगृहीतशिल्पविज्ञानसंपत् प्रसरस्य सीमा Śi. 3. 35. -6 Richness, plenty, exuberance, abundance, excess; तुषारवृष्टिक्षतपद्मसंपदाम् Ku. 5. 27; R. 10. 59. -7 Treasure. -8 An advantage, a benefit, blessing. -9 Advancement in good qualities. -10 Decoration. -11

Right method. -12 A necklace of pearls. -13 Attainment, acquisition; अथ संपदः Bri. Up. 3. 1. 6. -Comp. -वरः a king. -वसुः N. of one of the principal rays of the sun. -विनिमयः an interchange or reciprocity of benefits or services; संपदिनिमयेनोभौ दधतुर्मुवनद्वयम् R. 1. 26.

संपन्न p. p. 1 Prosperous, thriving, rich. -2 Fortunate, successful; happy. -3 Effected, brought about, accomplished. -4 Finished, completed. -5 Perfect. -6 Full-grown, mature. -7 Procured, obtained. -8 Right, correct. -9 Endowed with, possessed of. -10 Turned out, become; ईदृशः संपन्नः U. 3. -11 Perfectly acquainted or conversant with. -12 The enquiry in बुद्धिश्रद्धः (meaning 'satisfied?'); पित्र्ये स्वदितमित्येव वाच्यं गोष्ठे तु सुश्रुतम् । संपन्नमित्यभ्युदये देवे रुचितमित्यपि ॥ Ms. 3. 254. -न्नः An epithet of Śiva. -न्नम् 1 Riches, wealth; संभाव्यं गोष्ठु संपन्नम् Pt. 4. 115. -2 A dainty, delicacy.

संपरे (संपरा + इ) 2 Ā. 1 To come or meet together, encounter. -2 To go away, go beyond (to the next world).

संपरायः 1 Conflict, encounter, war, battle. -2 A calamity, misfortune. -3 Future state, futurity. -4 A son. -5 Decease, death.

संपराय(यि)कम् Encounter, war, battle.

संपरेत a. Dead; अथ ते संपरेतानां स्वानामुदकमिच्छताम् Bhāg. 1. 8. 1.

संपरिग्रहः 1 Receiving with kindness. -2 Property.

संपा Lightning.

संपाक a. 1 Reasoning well, a reasoner. -2 Cunning, subtle. -3 Lustful, lewd. -4 Small, little. -कः 1 Maturing. -2 N. of a tree (आरग्वध).

संपाटः 1 Intersection (as of a prolonged side of a triangle by a perpendicular). -2 A spindle.

संपिण्डित p. p. 1 Formed into a mass. -2 Contracted.

संपिष्ट 7 P. 1 To pound to pieces, bruise, crush. -2 To destroy, kill.

संपेषणम् Rubbing together, pounding.

संपीड 10 U. 1 To compress, press or squeeze together. -2 To torture, harass, oppress, pinch, pain; कण्ठे जीर्णलताप्रतानवलयेनात्यर्थसंपीडितः S. 7. 11; Ch. P. 3. -3 To compute, reckon. -4 To obscure, eclipse.

संपीडः 1 Squeezing together, compression. -2 Pain, torture. -3 Agitating, disturbing. -4 Sending, directing, driving onward, propelling; संपीडक्षुभितजलेषु तोयदेषु Ki. 7. 12. -डा Torment; विविधाश्चैव संपीडाः Ms. 12. 76.

संपीडनम् 1 Squeezing, pressing together. -2 Sending. -3 Punishment, castigation. -4 Stirring up, agitating. -5 Paining, torturing.

संपीतिः f. Drinking together, comotation.

संपुटः 1 A cavity; स्वात्यां सागरशुक्तिसंपुटगतं (पयः) सन्मौक्तिकं जायते Bh. 2. 67 v. 1.; Kāv. 2. 288; Mv. 1. 54; Rs. 1. 21. -2 A casket, covered box. -3 A hemispherical bowl. -4 The space between two bowls; Bhāva P. -5 A hemisphere. -6 A kind of coitus. -7 Credit, balance. -8 The Kurabaka flower.

संपुटका, -संपुटिका 1 A box, casket; यस्य संपुटिका नास्ति कुतस्तस्य सुभाषितम् (a collection or collected verses); Pt. 2. 165. -2 A variety of blanket; Kau. A. 2. 11. -3 A wrapper, envelope.

संपुटीकरणम् the furnishing with a cover or lid.

संपूज् 10 U. 1 To worship, revere, honour. -2 To present or honour with.

संपूजन a. Praising, honouring; (कथाः) आत्मसंपूजनीः शृण्वन् ययौ रामो महापथम् Rām. 2. 17. 12.

संपूजनम् 1 Honouring, reverence; सन्त्रसंपूजनार्थं तु सत्कारमितरोऽर्हति Ms. 3. 137. -2 Presenting with.

संपूर्ण a. 1 Filled &c. -2 All, whole; see पूर्ण. -Comp. -काम a. filled with desire. -कालीन a. occurring at the right time. -फलभाज् a. obtaining a full reward; आचारेण तु संयुक्तः संपूर्णफलभागभवेत् Ms. 1. 109. -मूर्च्छा a particular mode of fighting. -र्णः A mode of music in which all the notes of the gamut are used. -र्णम् Ether.

संपूर्तिः Fulfilment, completion.

संपृच् 7 P., 2 Ā. 1 To mix, bring in contact with, join, unite; स्यन्दनौ समपृच्येतामुभयोर्दोषवाजिनौ Bk. 17. 106. -2 To be united or mixed together, be in contact. -3 To fill up, complete. -4 To present with.

संपर्कः 1 Mixture. -2 Union, contact, touch; पादेन नापैक्षत सुदरीणां संपर्कमाशिञ्जितनूपुरेण Ku. 3. 26; Me. 25; V. 1. 12. -3 Society, association, company; न सूर्खजन-संपर्कः सुरेन्द्रभवेनेष्वपि Bh. 2. 14. -4 Sexual union, copulation. -5 Addition, sum.

संपृक्त p. p. 1 Blended, mixed. -2 Connected together, related, in close relation; वागर्थ्यादिव संपृक्तौ R. 1. 1. -3 Touching. -4 Interspersed, inlaid. -5 Befriended; एवमेकान्तसंपृक्तौ ततस्तौ नरवानरौ । उभावन्योन्यसदृशौ सुखं दुःखम-भाषताम् ॥ Rām. 4. 7. 24.

संप्रक्षालनम् 1 Complete ablution. -2 Bathing. -3 Inundation.

संप्रज्ञातः A kind of yogic meditation or samādhi in which the object of meditation remains distinct, though the mind is absorbed in its contemplation; as opposed to the असंप्रज्ञात variety in which the distinction between knowledge and its object is completely obliterated; (ध्येयभ्यातृभावयुक्तसाकारध्यानसमाधिः संप्रज्ञातः संवित्संवेद्यविलोपेन निराकारस्वप्रकाशपरमानन्दलक्षणात्मसाम्राज्यध्यानसमाधिरसंप्रज्ञातः इति

योगशास्त्रम्); इत्युदीर्य स हरिं प्रति संप्रज्ञातवासिततमः समपादि N. 21. 119.

संप्रणीत a. 1 Brought together. -2 Composed (as poetry).

संप्रणेत् m. 1 A ruler, judge. -2 A leader, chief (of an army). -3 (With दण्डस्य) An inflietor of punishment; तस्याहुः संप्रणेतारं राजानं सत्यवादिनम् Ms. 7. 26. -4 A maintainer, sustainer.

संप्रतापनम् 1 Heating, burning. -2 Afflicting, torturing, tormenting. -3 N. of a hell; Ms. 4. 89.

संप्रति ind. 1 Now, at present, at this time; अयि संप्रति देहि दर्शनम् Ku. 4. 28. -2 Rightly, exactly. -3 Immediately, at once; संप्रत्यगस्त्याश्रमस्य पन्थानं ब्रूहि U. 2. 5/6.

संप्रतिपद् 4 Ā. 1 To go towards, approach. -2 To deem, consider, regard; न मां परं संप्रतिपत्तुमर्हसि Ku. 5. 39. -3 To assent to, agree upon, concur in. -4 To admit, acknowledge. -5 To attain to, reach. -6 To obtain, receive. -7 To regain, recover. -8 To perform, accomplish. -Caus. To grant, bestow.

संप्रतिपत्तिः f. 1 Approach, arrival. -2 Presence. -3 Gain, obtaining, acquiring. -4 An agreement. -5 Admission, confession; तस्मात् संप्रतिपत्तिरेव हि वरं न ग्राम्यमत्रोत्तरम् Mu. 5. 18. -6 Admission of a fact, a particular kind of reply in law. -7 Assault, attack. -8 Occurrence. -9 Co-operation. -10 Doing, performing. -11 Presence of mind.

संप्रतिपन्न p. p. 1 Approached, arrived. -2 Agreed, assented to. -3 Performed.

संप्रतिपादनम् 1 Delivering over. -2 Granting, giving.

संप्रतिरोधकः, -कम् 1 Complete obstruction. -2 Confinement, imprisonment.

संप्रतिभासः Perception which tends to combine.

संप्रतिष्ठा 1 Perseverance. -2 Continuance. -3 High rank.

संप्रती 2 P. 1 To trust in, believe firmly in. -2 To decide, settle, determine; judge; किं तत् कथं वेत्युपलब्धसंज्ञा विकल्पयन्तोऽपि न संप्रतीयुः Bk. 11. 10.

संप्रतीत p. p. 1 Returned. -2 Fully convinced, firmly believing; इदं श्रेयः परमं मन्यमाना व्यायच्छन्ते मुनयः संप्रतीताः Mb. 3. 186. 26. -3 Proved, admitted. -4 Renowned. -5 Respectful.

संप्रतीतिः f. 1 Full ascertainment. -2 Compliance. -3 Fame, celebrity, notoriety; वीर्यावदानेषु कृतावमर्षस्तन्व-न्नभूतामिव संप्रतीतिम् Ki. 3. 43.

संप्रत्ययः 1 Firm conviction. -2 Agreement; त्रयाणा-मेकवाक्ये संप्रत्ययः Kau. A. 1. 12; एतस्मिन्नेव काले तु यथासंप्रत्ययं कविः Mb. 1. 149. 1. -3 Notion, idea.

संप्रतीक्षा Expectation; hope.

संप्रदा 1 P., 3 U. 1 To give, grant, bestow or confer on; तं तेऽहं संप्रदास्यामि. -2 To hand down by tradition; see संप्रदाय. -3 To bequeath. -4 To give completely up or deliver over. -5 To give in marriage.

संप्रत्तिः f. Giving completely up, delivering over; अथातः संप्रत्तिर्यदा प्रैष्यन् मन्यते Bri. Up. 1. 5. 17. -Comp. -कर्मन् the act of delivering over.

संप्रदानम् 1 Giving or handing over completely. -2 Bestowal, gift, donation; दीयतां संप्रदानं च परिष्यज्य च वानरान् Rām. 4. 11. 34. -3 Giving in marriage. -4 The sense expressed by the dative case; कर्मणा यमभिप्रेति स संप्रदानम् P. I. 4. 32. -5 The recipient of a gift; स्तुत्यस्तु कल्पविटपी फलसंप्रदानं कुर्वन् स एष विबुधान् N. 11. 125.

संप्रदानीयम् A gift, donation.

संप्रदायः 1 Tradition, traditional doctrine or knowledge, traditional handing down of instruction; चन्द्रकेशुरवाप्तदिव्यास्त्रसंप्रदायः U. 2. 7/8; अथ तत् संप्रदायेन राम-भद्रे स्थिता अपि 5. 15. -2 A peculiar system of religious teaching, a religious doctrine inculcating the worship of one peculiar deity. -3 An established custom, usage. -4 Gift (संप्रदान); दिव्यास्त्रसंप्रदायोऽयं लक्ष्मणेन सहास्तु मे Mv. 1. 47. (Also cf. U. 2. 7/8.) -Comp. -प्रद्योतकः a revealer of the tradition of the Veda. -विगमः loss of tradition.

संप्रधानम् Ascertainment, consideration.

संप्रधृ 10 U. 1 To know, determine, ascertain; इति संप्रधायै रमणाय बधूः Śi. 9. 60. -2 To reflect, think, consider, ponder over; संप्रधायार्थीव्रीद्धाता न समौ नासमाविति Ms. 10. 73; एवं संप्रधायै Pt. 1. -3 To fix upon, direct towards. -4 To deliver over; द्रौपदीमाष्टिषेणाय संप्रधायै महारथाः (शैल-मारुहुः) Mb. 3. 161. 3.

संप्रधारणम्, -णा 1 Deliberation. -2 Determining the propriety or otherwise of anything.

संप्रपद् 4 Ā. 1 To set out (on a journey). -2 To come to, arrive at. -3 To have recourse to, betake oneself to. -4 To set about, begin. -5 To succeed. -6 To become, turn out to be.

संप्रपदः, -दम् Roaming about; standing on tip-toe, (cf. Ms. 6. 22 com.); स्वप्याद्भूमौ शुची रात्रौ दिवा संप्रपदैर्नयेत् Y. 3. 51.

संप्रपन्न p. p. 1 Arrived at. -2 Endowed with, possessed of. -3 Entered, fallen into.

संप्रभवः Rising, appearance.

संप्रभिन्न p. p. 1 Split open, cleft. -2 In rut.

संप्रमापणम् Killing, slaughter.

संप्रमार्गः Purification.

संप्रमुग्धम् Perturbation, confusion.

संप्रमोदः Great joy, jubilee.

संप्रमोषः Loss, destruction, abstraction; यदोपरामो मनसो नामरूपरूपस्य दृष्टस्मृतिसंप्रमोषात् Bhāg. 6. 4. 26.

संप्रमोहः Complete bewilderment, embarrassment, infatuation.

संप्रयाणम् Departure.

संप्रयुज् 7 U. 1 To yoke together, harness. -2 To join, connect. -3 To apply, employ, make use of. -4 To perform, execute. -5 To instigate, induce. -Caus. 1 To join together, unite. -2 To equip, prepare. -3 To employ, use.

संप्रयुक्त p. p. 1 Yoked or joined together; ततः कदाचिद्धरिसंप्रयुक्तम् Mb. 3. 165. 1. -2 Sexually united. -3 Intent upon. -4 Devoted or addicted to; see above. -5 Come into contact with; पतितैः संप्रयुक्तानामिमाः शृणुत निष्कृतिः Ms. 11. 179. -6 Urged, impelled.

संप्रयुक्तक a. Cooperative.

संप्रयोगः 1 Union, connection; meeting, conjunction, contact; (जलस्य) उष्णत्वमग्न्यातपसंप्रयोगात् R. 5. 54; M. 5. 3. -2 A connecting link, fastening; एतेन मोचयति भूषण-संप्रयोगान् Mk. 3. 16. -3 Relation, dependence. -4 Mutual relation or proportion. -5 Connected series or order. -6 Sexual union, coition; स्त्रीपुंसयोः संप्रयोगे स्पर्शः कस्याधिको भवेत् Mb. 13. 12. 1. -7 Application. -8 Magic. -9 Mutual intercourse; संप्रयोगो भवेन्नायं मम मोक्षस्त्वया द्विज Mb. 1. 47. 39. -10 Co-operation; लब्धा महीं ब्राह्मण-संप्रयोगात् Mb. 3. 26. 13. -11 (In astr.) Conjunction (of the moon and the lunar mansions).

संप्रयोगिन a. 1 Joining together. -2 Wanton, addicted to sexual intercourse. -m. 1 A joiner, uniter. -2 A conjurer. -3 A libertine. -4 A catamite.

संप्रवद् 1 U. 1 To speak loudly or distinctly (as men); संप्रवदन्ते ब्राह्मणाः Sk. -2 To cry, utter a cry (Paras.); (वरतनु) संप्रवदन्ति कुक्कुटाः Mbh. -3 To converse together (Ātm.); शृण्वन् संप्रवदमानाद् रावणस्य गुणान् जनान् Bk. 8. 28.

संप्रवदनम् Conversation, dialogue.

संप्रविश 6 P. 1 To enter together. -2 To have sexual intercourse with. -Caus. To lead into, introduce.

संप्रवेशः 1 Complete entrance. -2 Introduction. -3 Place of entrance.

संप्रवृत् 1 Ā. 1 To take place, happen. -2 To begin, set about, commence. -3 To proceed, go on. -4 To attack, assail. -5 To be present. -Caus. 1 To begin, undertake. -2 To set in motion.

संप्रवर्तनम् Undertaking, beginning.

संप्रवृष्टम् Complete rain-fall.

संप्रश्नः 1 Full or courteous inquiry. -2 An inquiry. -3 Ved. A refuge, an asylum.

संप्रश्रयः Modesty, humbleness.

संप्रसादः 1 Propitiation. -2 Favour, grace. -3 Serenity, sedateness. -4 Trust, confidence. -5 The soul (during deep sleep); अथ य एष संप्रसादोऽस्माच्छरीरात् समुत्थाय Ch. Up. 8. 3. 4. -6 Mental repose (during deep sleep); स वा एष एतस्मिन् संप्रसादे रत्वा Bri. Up. 4. 3. 15; यः संप्रसादो जगतः शरीरं सर्वान् स लोकानधिगच्छतीह Mb. 12. 245. 33 (com. संप्रसादः सुषुप्तम्).

संप्रसाधनम् 1 An ornament, a decoration. -2 Accomplishing or performing well.

संप्रसारः One through whom all goes on well.

संप्रसारणम् The change of य्, व्, र्, and ल् to इ, उ, ऋ and ए respectively; इग्यणः संप्रसारणम् P. I. 1. 45.

संप्रसिद्धिः Success, good luck.

संप्रस्था 1 Ā. 1 To set out, depart. -2 To proceed, advance.

संप्रस्थानम् Departure, advance.

संप्रहारः 1 Mutual striking. -2 Encounter, war, battle, conflict; तद्वैरवात् समुपसंहृतसंप्रहारः U. 6. 7. -3 Going, motion.

संप्रहासः Mockery, derision.

संप्राप् 5 P. 1 To reach, arrive at. -2 To gain, obtain. -3 To meet with, encounter, come upon, fall in with; as in संप्राप्नुवन्त्यापदम्.

संप्राप्त p. p. 1 Well reached or attained. -2 Appeared, arrived (in time) -3 Sprung or descended from; स हरेतैव तद्विक्थं संप्राप्तोऽप्यन्यगोत्रतः Ms. 9. 141.

संप्राप्तिः f. Attainment, acquisition.

संप्री 4 Ā. To be completely pleased or satisfied.

संप्रियम् Contentment, satisfaction; लोकानां संप्रियार्थं तु तं शापं गृह्यमुक्तवान् Rām. 7. 51. 17.

संप्रीतिः f. 1 Attachment, affection. -2 Friendly assent. -3 Delight, joy.

संप्रेक्ष 1 Ā. 1 To observe carefully, mark, perceive. -2 To consider carefully, investigate, inquire into.

संप्रेक्षणम् 1 Observing, beholding. -2 Considering, investigating.

संप्रेष -Caus. 1 To send, despatch, dismiss. -2 To send a message to; ततः संप्रेषयामासुर्यादव नागसाह्वयम् Mb. 9. 62. 43.

संप्रैषः 1 Sending away, dismissing. -2 Direction, command, order.

संप्रोक्षणम् Sprinkling over, consecration.

संष्टु 1 **Ā**. 1 To fluctuate, float about; दृष्टे जने प्रेयसि दुःसहानि स्रोतःसहस्रैरिव संष्टवन्ते U. 4. 8. -2 To flow together, meet (as waters); यावानर्थं उदपाने सर्वतः संष्टुतोदके Bg. 2. 46. -*Caus.* To inundate, flood over, submerge, deluge.

संभ्रवः 1 Submersion, inundation. -2 Surge. -3 Flood; संपूर्णं योजनशतं क्षिप्तः सागरसंभ्रवे Rām. 1. 30. 18; रूपं च जगृहे मात्स्यं चाक्षुषोदधिसंभ्रवे Bhāg. 1. 3. 15. -4 Falling into ruin; नूनमेता न पश्यन्ति कस्यचिद्भोगसंभ्रवम् Bu. Ch. 4. 57; विद्वे निदाघ इव सत्त्वसंभ्रवः Ki. 12. 51. -5 Subversion. -6 Misarrangement; Kau. A. 2. 10. -7 Heap, multitude; शारदाधैरिवाकीर्णं गगनं हंससंभ्रवैः Rām. 1. 43. 23. -8 Falling down, shower; विद्युस्तनितवर्षेषु महोल्लूकानां च संभ्रवे Ms. 4. 103. -9 Tumult; चित्रकर्म इवाभाति सर्वेषां रणसंभ्रवः Rām. 7. 28. 41. -10 End, close of.

संष्टुतिः *f.* Jumping up on an elephant from behind; Mātāṅga L. 12. 26.

संफालः A ram, sheep.

संकुल *a.* Full-blown, blossomed.

संफेडः An angry or tumultuous conflict, an incident describing the mutual encounter of angry persons; see S. D. 379, 420; *e. g.* the encounter between माधव and अघोरषष्ठ in Māl. 5.

संव I. 1 P. (संवति) To go, move. -II. 10 U. (संवयति ते) To collect, accumulate.

संवम् 1 The second ploughing of a field; (संवाकृ to plough twice); see संव also. -2 Water.

संवन्ध 9 P. 1 To bind or tie together, unite, join, connect, attach. -2 To make, construct, form. -*Pass.* 1 To be connected with, go with, belong to. -2 To be furnished or supplied with.

संवद्ध *p. p.* 1 Bound or fastened together. -2 Attached to. -3 Connected with, related to, belonging to. -4 Endowed with. -5 Connected in sense. -6 Closed, shut. -**द्धम्** *ind.* 1 Jointly; जगुश्चाप्सरसो राज्ञः यशः संबद्धमेव च Mb. 9. 61. 56. -2 Moreover. -**Comp.** -**दर्प** *a.* one who has feelings of pride.

संवन्ध *a.* Able, capable. -2 Fit, proper, right. -**न्धः** 1 Connection, union, association. -2 Relation, relationship. -3 Relation, as the meaning of the genitive case. -4 Matrimonial alliance; विक्रियायै न कल्पन्ते संबन्धाः सदनुष्ठिताः Ku. 6. 29, 30; जनकानां रघूणां च संबन्धः कस्य न प्रियः U. 1. 17. -5 Friendly connection, friendship; संबन्धमाभाषणपूर्वमाहुः R. 2. 58. -6 Fitness, propriety. -7 Prosperity, success. -8 A relation, kinsman. -9 A collection, volume, book.

संवन्धक *a.* 1 Relating, concerning. -2 Fit, suitable. -**कः** 1 A friend. -2 A relation by birth or marriage; संबन्धकेन राजेन्द्र तौ तु वीर्यबलान्वयात् Mb. 5. 170. 10. -**कम्** 1 Relation, connection; सख्यं संबन्धकं चैव तदा तं प्रत्यपूजयत् Rām. 1. 11. 18. -2 A kind of peace.

संवन्धिन *a.* 1 Relating or belonging to. -2 Connected with, serving as an adjunct, inherent. -3 Possessing good qualities. -*m.* 1 A relation by marriage; एष वः श्वश्रुसंबन्धी जनकानां कुलोद्बहः U. 4. 9. -2 A relation, kinsman (in general); संबन्धिनो वसिष्ठादीनेष तातस्तवार्चति U. 1. 16; R. 2. 38. -**शब्दः** an expression which gains its currency owing to the relationship existing between two persons or things; पत्नीति संबन्धिशब्दोऽयम् SB. on MS. 6. 1. 7.

संवरः 1 A dam, bridge. -2 A kind of deer. -3 N. of a demon slain by Pradyumna; see संवर and प्रद्युम्न. -4 N. of a mountain. -**रम्** 1 Restraint. -2 Water. -3 A kind of religious observance (with the Buddhists). -**Comp.** -**अरिः**, -**रिपुः** Cupid.

संवलयः, -**लम्** Provision for a journey, viaticum. -**लम्** Water.

संवाध 1 **Ā**. 1 To press heavily, to oppress, afflict, torment; injure, hurt. -2 To compress, contract. -3 To block up, throng, crowd. -4 To bind firmly together.

संवाध *a.* Thronged or crowded with, blocked up, narrow; निगाढे युधि संवाधे वेत्स्यसे मां जनार्दन Mb. 5. 76. 14; संवाधं बृहदपि तद्भूव वर्यं Śi. 8. 2; व्योम्नि संवाधवर्त्मभिः R. 12. 67; अनेकसिद्धसाध्यसंवाधम् K. -**घः** 1 Being thronged with. -2 Pressing on, striking, hurting; स्तनसंवाधसुरो जघान च Ku. 4. 26. -3 Obstruction, difficulty, danger, impediment; मा गाश्चिरायैकचरः प्रमादं वसत्रसंवाधशिवेऽपि देशे Ki. 3. 53. -4 The road to hell. -5 Fear, dread. -6 The vulva.

संवाधक *a.* 1 Pressing together, contracting. -2 Thronging, crowding.

संवाधनम् 1 Blocking up, obstructing. -2 Compressing. -3 A barrier, gate. -4 The vulva. -5 The point of a stake. -6 A door-keeper (*m.?*). -**ना** Rubbing, chafing.

संबुद्ध 1 U., 4 **Ā**. 1 To know, understand, learn; become aware of; संभुत्सीष्टाः सुनयनयनेर्विद्विषामीहितानि Bk. 19. 30. -2 To perceive, observe, notice. -3 To wake up, rise from sleep. -*Caus.* 1 To inform, acquaint with, give information about; तवागतज्ञं समबोधयन् माम् R. 13. 25. -2 To address, call out to. -3 To instruct. -4 To admonish, advise. -5 To wake up, rouse. -6 To explain.

संबुद्ध *p. p.* 1 Well-understood. -2 Very wise or prudent. -3 Wide awake. -**द्धः** A Buddha or Jaina deified saint.

संयुद्धिः *f.* 1 Perfect knowledge or perception; ततः पश्यन्त्यसंयुद्ध्या वातपित्तकफोत्तरान् Mb. 12. 216. 11. -2 Full consciousness. -3 Calling to, addressing. -4 (In gram.) The vocative case; एङ् हस्वात् संयुद्धेः P. VI. 1 69. -5 An epithet.

संयोधः 1 Explaining, instructing, informing. -2 Full or correct perception. -3 Sending, throwing. -4 Loss, destruction.

संयोधनम् 1 Explaining. -2 Addressing. -3 The vocative case. -4 An epithet (used in calling a person); भूमौ स्थिता रमण नाथ मनोहरेति संयोधनैर्यमाधिरूपितवत्यसि याम् Bv. 3. 13.

संयुहणम् Strengthening, refreshing.

संभक्षः 1 Eating together, feeding upon (also *a.*). -2 Food in common.

संभज् 1 U. 1 To divide, distribute, allot, apportion. -2 To possess, enjoy. -3 To bestow, grant. -4 To favour, serve, help.

संभक्त *p. p.* 1 Divided, shared. -2 Possessing, enjoying. -3 Faithful or attached to, devoted to.

संभक्तिः *f.* 1 Sharing in, possessing. -2 Distributing. -3 Favouring, honouring.

संभग्न *p. p.* Shattered, dispersed. -**ग्नः** An epithet of Śiva. /

संभली A procuress; see शंभली.

संभव्यः The wood-apple.

संभालयति Den. To hear; विज्ञप्तिमन्तःसभयः स भैम्या मध्येसभं वासवसम्भदीयां (संभालयामास) N. 6. 76.

संभाष् 1 *Ā.* 1 (a) To speak together, converse; असंभाष्ये साक्षिभिश्च देशे संभाषते मिथः Ms. 8. 55. (b) To say or speak in general. -2 To speak to, address. -3 To greet, salute. -4 To agree together, consent. -*Caus.* 1 To converse with. -2 To persuade, prevail upon.

संभाषः Conversation.

संभाषा, संभाषणम् 1 Discourse, conversation; प्रतिश्रवणसंभाषे शयानो न समाचरेत् Ms. 2. 195; 8. 354. -2 Greeting. -3 Criminal connection. -4 An agreement, a contract. -5 A watch-word, war-cry.

संभाषित *p. p.* 1 Addressed. -2 Said, spoken. -**तम्** Conversation.

संभिद् 7 U. 1 To break or tear asunder, break to pieces. -2 To mingle, meet, combine, mix, join, bring together; अन्योन्यसंभिन्नदृशां सखीनाम् Mal. 1. 33; Bk. 7. 5. -3 To contract, compress.

सं. इ. को...२०७

संभिन्न *p. p.* 1 Completely broken. -2 Shattered, shaken, agitated; संभिन्नैरिभतुरगावगाहनेन Ki. 7. 11. -3 Combined or united with; यस्तु संभिन्नवृत्तः स्याद्वीतशोकभयो नरः Mb. 12. 26. 21; संभिन्नामविरलपातिभिर्मयूखैः Ki. 7. 23. -4 Fully blown or opened; करैरिन्दोरन्तश्छुरित इव संभिन्न-मुकुलः Ve. 1. 1. -5 Close, tight. -6 Solid, compact. -7 Revolted, treacherous; बलं यस्य तु संभिन्नं मनागपि जयः कुतः Śukra. 4. 1016. -**न्नः** An epithet of Śiva. -**Comp.** -**प्रलापः** idle talk. -**वृत्त** *a.* one who has abandoned good conduct.

संभेदः 1 Breaking, splitting; becoming loose, falling off; एष सेतुविधरण एषां लोकानामसंभेदाय Bri. Up. 4. 4. 22. -2 Union, mixture, combination; आलोकतिमिरसंभेदः Mal. 10. 11; हर्षोद्वेगसंभेद उपनतः Mal. 8. -3 Meeting (as of glances). -4 Confluence, junction (of two rivers); नूनं प्राप्ताः स्म संभेदं गङ्गायमुनयोर्वयम् Rām. 2. 54. 6; तदुत्तिष्ठ पारा-सिन्धुसंभेदमवगाह्य नगरीमिव प्रविशावः; अयमसौ महानद्योः संभेदः Mal. 4; मधुमतीसिन्धुसंभेदपावनः 9; Ms. 8. 356. -5 Blossoming, opening. -6 Uniformity. -7 Clenching (the fist); मुष्टेरसंभेद इवापवर्गे Ki. 16. 20. -8 Revolt, treachery; रिपोः प्रजानां संभेदपीडनं स्वजयाय वै Śukra. 4. 36.

संभुज् 7 U. 1 To eat. -2 To enjoy. -3 To enjoy carnally.

संभुक्त *p. p.* 1 Eaten. -2 Well enjoyed. -3 Made use of.

संभोगः 1 Enjoyment (in general), pleasure, delight; सत्संभोगफलाः श्रियः Subhāṣ. -2 Possession, use, occupation; संभोगो दृश्यते यत्र न दृश्येतागमः क्वचित् Ms. 8. 200. -3 Carnal enjoyment, sexual union, copulation; संभोगान्ते मम समुचितो हस्तसंवाहनानाम् Me. 98. -4 A lecher, catamite. -5 A sub-division of the sentiment of love; see under शृङ्गार. -**Comp.** -**वेश्मन्** the chamber of a concubine.

संभोगिन् *a.* 1 Sensual. -2 Employing, using. -*m.* A sensualist, libertine.

संभोजः Food.

संभोजकः An eater, a taster.

संभोजनम् Eating in company, a dinner-party.

संभोजनी 1 Eating together; संभोजनी साभिहिता पैशाची दक्षिणा द्विजैः Ms. 3. 141. -2 The gift (दक्षिणा) given at a dinner-party; संभोजनी नाम पिशाचदक्षिणा Mb. 13. 90. 46.

संभोजनीय *a.* One to be fed (a dependant, son etc.); संभोजनीयापदेशैर्जलानीव जलौकसः Bhāg. 10. 49. 22.

संभू 1 P. 1 To arise, to be born or produced, spring up; कथमपि भुवनेऽस्मिन्स्तादृशाः संभवन्ति Mal. 2. 9; धर्मसंस्थाप-नार्थाय संभवामि युगे युगे Bg. 4. 8; Ki. 5. 22; Bk. 6. 138; Ms. 8. 155. -2 To be, become, exist. -3 To happen, occur, take place. -4 To be possible. -5 To be adequate for, be competent for (with inf.); न यन्नियन्तुं समभावि भावुना

Si. 1. 27. -6 To meet, be united or joined with; संभूया-
म्भोयिमभ्येति महानद्या नगापगा Si. 2. 100; संभूयैव सुखानि चेतसि
Mā. 5. 9, 18. -7 To be consistent. -8 To have se-
xual intercourse with; तां समभवत्ततो मनुष्या अजायन्त Bri.
Up. 1. 4. 3; महर्षिः संविदं कृत्वा संभवूव तया सह Mb. 1. 178. 44.
-9 To be capable of existing in, be contained in. -10
To attain to. -11 To partake of. -Caus. 1 To produce,
effect, make. -2 To imagine, conceive, fancy, think.
-3 To guess or conjecture; S. 2. -4 To consider, re-
gard. -5 To honour, respect, esteem, show respect to;
प्राप्तोऽसि संभावयितुं वनान्माम् R. 5. 11; 7. 8. -9 To honour or
present with, treat with; अर्थोपभुक्तेन विसेन जायां संभावया-
मास रथाज्ञानाम् Ku. 3. 37. -7 To ascribe or impute to;
पापं कर्म च यत् परैरपि कृतं तत्तस्य संभाव्यते Mk. 1. 36. -8 To
come or go to, approach. -9 To take part in, enjoy;
U. 4. -10 To greet, salute. -11 To manifest, exhibit.
-12 To expect. -Pass. of Caus. To be possible; कथ-
मेतद्भवति संभाव्यते S. 2.

संभवः 1 Birth, production, springing up, arising,
existence; प्रियस्य सुहृदो यत्र मम तत्रैव संभवो भूयात् Mā. 9;
मानुषीषु कथं वा स्यादस्य रूपस्य संभवः S. 1. 26; अन्नाद्भवन्ति
भूतानि पर्जन्यादन्नसंभवः Bg. 3. 14; oft. at the end of comp.
in this sense; अप्सरःसंभवैषा S. 1. -2 Production and
bringing up; यं मातापितरौ क्लेशं सहेते संभवे नृणाम् Ms. 2. 227;
(see Kull. thereon). -3 Cause, origin, motive. -4 Mix-
ing, union, combination. -5 Possibility; संयोगो हि वियोगस्य
संस्मृयति संभवम् Subhāṣ. -6 Compatibility, consistency.
-7 Adaptation, appropriateness. -8 Agreement, con-
formity. -9 Capacity. -10 Equivalence (one of the
Pramāṇas). -11 Acquaintance. -12 Loss, destruction.
-13 (In rhet.) A possible case. -14 Cohabitation. -15
(pl.) Wealth, prosperity; स सर्वभयनिर्मुक्तः संभवानधिष्ठति
Mb. 13. 64. 11. -16 Knowledge (विद्या); अन्यदेवाहुः संभवाद-
न्यदाहुरसंभवात् Īsop. 13. -17 Occurrence, appearance.

संभविष्णु a. Producer, creator; त्वं वै प्रजानां स्थिरजज्ञमानां
प्रजापतीनामासि संभविष्णुः Bhāg. 8. 17. 28.

संभव्यः Feronia Elephantam (Mar. कवठ).

संभावनम्, -ना 1 Considering, reflecting; सामन्तसंभाव-
नयैव धीरः कैलासनाथं तरसा जिगीषुः R. 5. 28. -2 Fancying,
supposition; संभावनमयोत्प्रेक्षा प्रकृतस्य समेन यत् K. P. 10;
सुखसंभावनं कृत्वा धारयित्वा सुखं स्वयम् Mb. 12. 153. 92;
भ्रमादुपेतान् वहदम्बुवाहान् संभावनां वा सफलीचकार Bu. Ch. 1. 3.
-3 An idea, fancy, thought. -4 Respect, honour, es-
teem, regard; संभावनागुणमवेहि तमीश्वराणाम् S. 7. 4. -5 Pos-
sibility. -6 Fitness, adequacy; संभावनां भूतिसिबोद्धरिष्यन्
Ki. 3. 39. -7 Competency, ability. -8 Doubt. -9 Affe-
ction, love. -10 Celebrity. -11 Obtaining, getting;
क्षीरसंभावनार्थाय कृत्तिकाः समयोजयन् Rām. 1. 37. 23.

संभावित p. p. 1 Considered, supposed, imagined;
पित्राहं दोषेषु संभावितः K. -2 Esteemed, honoured, respec-
ted; सन्त्यन्येऽपि बृहस्पतिप्रभृतयः संभाविताः पद्मपाः Bh. 2. 34; Ku.

3. 11; विस्तारिस्तनकुम्भकुड्मलभरोत्संगेन संभाविता Mā. 8. 6.
-3 Respectable, honourable; संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणादति-
रिच्यते Bg. 2. 34. -4 Suited, fitted, adequate, fit. -5 Pos-
sible. -6 Derived, produced, got; Mā. 5. -7 Satisfied.
-8 Expected; अवसीदति यत्सुरैरपि त्वयि संभावितवृत्ति पौरुषम्
Ki. 2. 7. -तम् Conjecture, supposition.

संभाव्य a. 1 Probable, likely, possible. -2 To be ex-
pected or deemed probable; संभाव्यसत्तत्त्वनामयदानपुण्यसंभार-
मस्य वपुरत्र हि विस्फुरन्ति Mv. 2. 40. -3 Capable, suitable.
-व्यम् Adequacy, fitness.

संभृत p. p. 1 Born, produced. -2 Formed or com-
posed of. -3 Combined or united with. -4 Adequate,
equal. -5 Provided with, possessed of; एकाज्ञेनापि संभृतः
शत्रुर्दुर्गमुपाश्रितः Mb. 12. 58. 18.

संभूतिः f. 1 Birth, origin, production; संभूतिं तस्य तां
विद्याद्यद्योनावभिजायते Ms. 2. 147. -2 Combination, union.
-3 Fitness, suitability. -4 Power. -5 Knowledge; see
संभव (16); संभूतिं च विनाशं च यस्तद्वेदोभयं सह । विनाशेन मृत्युं
तीर्त्वा संभूत्यामृतमश्नुते ॥ Īsop. 14, 12. -6 Manifestation of
might, superhuman power (विभूति); गोविप्रदेवतावृद्धगुरुन् भूतानि
सर्वशः । नमस्कृत्यात्मसंभूतीर्मज्ञानि समस्पृशत् ॥ Bhāg. 10. 70. 10.
-7 A part, incarnation; इयं च लक्ष्म्याः संभूतिः पुरुषस्यानपायिनी
Bhāg. 4. 15. 3.

संभूय ind. 1 Coming or meeting together. -2 Being
united or combined, in company or concert. -Comp.
-कारिन् a. a coadjutor or colleague; संभूयकारीष्येतानी-
त्युक्तम् SB. on MS. 11. 1. 55; अज्ञानामपि हि संभूयकारित्वमुक्तम्
ibid. 11. 1. 55. -गमनम्, -यानम् going in company.
-समुत्थानम् partnership in trade; cooperative under-
taking; Kau. A. 3.

संभृ 3 U. 1 To collect, hoard, place or bring toge-
ther; त्यागाय संभृतार्थानाम् R. 1. 7; 5. 5; 8. 3; Bk. 6. 80.
-2 To effect, produce, bring on, accomplish; सुरतश्रम-
संभृतो मुखे (स्वेदलवः) R. 8. 51; Ki. 9. 49; संभृतश्रीः Me. 117.
-3 To maintain, cherish, foster. -4 To make ready,
prepare; तस्मिन् संश्रियमाणे तु राघवस्याभिषेचने Rām. 5. 33. 19;
संभृते शिखिनि गूढमादधुः R. 19. 54. -5 To give, offer,
present. -6 To lift up; दक्षिणं दक्षिणः काले संभृत्य स्वभुजं तदा
Mb. 6. 97. 28.

संभारः 1 Bringing together, collecting; पर्यायसेवा-
मुत्सृज्य पुष्पसंभारतपराः Ku. 2. 36. -2 Preparation, provi-
sions, necessities, requisites, apparatus, things requi-
site for any act; बहूपकरणा यज्ञा नानासंभारविस्तराः Mb. 3.
82. 14; सविशेषमद्य पूजासंभारो मया संनिधापनीयः Mā. 5; R.
12. 4; V. 2. -3 An ingredient, a constituent part.
-4 Multitude, heap, quantity, assemblage; as in
शस्त्रास्त्रसंभार. -5 Fulness. -6 Wealth, affluence. -7
Maintenance, support. -8 High degree, excess of.

संभृत p. p. 1 Brought together, collected, concen-
trated. -2 Got ready, prepared, provided, equipped;

संभृतया सपर्यया किल परम परितुष्यसि Bhāg. 5. 3. 6. -3 Furnished or endowed with, possessed of. -4 Placed, deposited. -5 Full, complete, entire. -6 Gained, obtained. -7 Carried, borne. -8 Nourished. -9 Produced, caused. -10 Honoured, respected. -11 Loud, shrill (as a sound). -Comp. -श्रुत *a.* learned, wise. -संभार *a.* quite ready, all prepared. -स्नेह *a.* full of love.

संभृतिः *f.* 1 Collection. -2 Preparation, equipment, provision. -3 Fulness. -4 Support, maintenance, nourishment.

संभ्रम् 1, 4 P. 1 To roam, rove. -2 To be in error, be perplexed or confused, be bewildered. -Caus. To perplex, bewilder.

संभ्रम *a.* 1 Agitated, excited. -2 Rolling about (as the eyes); या ते दशाश्रुकलिताञ्जनसंभ्रमाक्षम् Bhāg. 1. 8. 31.

संभ्रमः 1 Turning round, whirling, revolving. -2 Haste, hurry. -3 Confusion, flurry; दृष्टः सप्रेम देव्या किमिदमिति भयात् संभ्रमाच्छासुरीभिः Ve. 1. 3; Mb. 7. 103. 48. -4 Fear, alarm, fright; Ś. 1; सुखत्येव हि कृच्छ्रेषु संभ्रमज्ज्वलितं मनः Ki. 15. 2. -5 Error, mistake, ignorance. -6 Zeal, activity. -7 Respect, reverence; गृहमुपगते संभ्रमविधिः Bh. 2. 64; तव वीर्यवतः कश्चिद्यस्ति मयि संभ्रमः Rām. -8 Uproar, tumult. -9 Ignorance. -10 Agitation, anxiety; त्यज शोकं च मोहं च संभ्रमं दुःखं तथा Rām. 2. 60. 5; विश्रब्धं गच्छ जैनिय मा कार्ष्णिमयि संभ्रमम् Mb. 7. 111. 51. -11 Delusion; 'संभ्रमो भ्रान्तिहावयोः' इति विश्वः; अथ दीर्घतमं तमः प्रवेक्ष्यन् सहसा रुण्णरयः स संभ्रमेण Ki. 13. 30. -Comp. -ज्वलित *a.* excited by agitation. -भृत् *a.* embarrassed, flurried.

संभ्रान्त *p. p.* Whirled about. -2 Flurried, agitated, perplexed, bewildered; दृष्ट्वा हनूमतो वर्ष्म संभ्रान्तः पवनात्मजः Mb. 3. 150. 10. -Comp. -मनस् *a.* bewildered in mind.

संभ्रान्तिः Agitation, bewilderment.

संभ्रद् 4 P. 1 To be intoxicated. -2 To rejoice, be glad. -Caus. 1 To exhilarate, rejoice, put in good spirits. -2 To be completely intoxicated (Ātm.).

संभ्रत्त *p. p.* 1 Completely drunk. -2 Overjoyed, enraptured; प्रमत्तमत्तसंभ्रत्तक्ष्वेडितोऽक्रुष्टसंकुलः Mb. 14. 59. 10. -3 Rutting, being in rut, furious.

संभ्रद *a.* Greatly delighted, happy. -दः Great joy, delight, happiness; रणसंभ्रदोदयविकासिखल... Śi. 15. 77; Māl. 5. 11; बत मे संभ्रदः सोऽभूदस्तु वा मास्तु वा तव Śiva B. 15. 30.

संभ्रदः Intoxication, frenzy.

संभ्रन् 4 Ā. 1 To agree, concur, be of the same opinion. -2 To assent or consent to, approve of, like. -3 To think, suppose, regard. -4 To sanction, authorize. -5 To esteem, honour, value highly; कच्चिदभिनिवानाश्रयं काले संभ्रन्त्येतिथिम् Bk. 6. 65; समंस्त वन्धून् 1. 2. -6 To allow, permit. -Caus. 1 To honour, respect, value highly. -2 To consider, regard. -3 To instruct, teach,

संमत *p. p.* 1 Agreed or consented to, approved of; बाह्यिकः सोमदत्तिश्च ये चान्ये वृद्धसंमताः Mb. 3. 249. 15. -2 Liked, dear, beloved; द्वेष्ट्योऽपि संमतः शिष्टस्तस्यास्तस्य यथौषधम् R. 1. 28. -3 Like, resembling. -4 Regarded, considered, thought. -5 Highly respected, honoured, esteemed; संमतोऽहं प्रभोऽनित्यमिति मत्वा Pt. 1. 56. -6 Full of (युक्त, सहित); वाक्यं शौदीर्यसंमतम् Mb. 9. 55. 44. -तम् 1 Agreement. -2 Consent, approval; see संमति. -3 Impression, opinion.

संमतिः *f.* 1 Agreement. -2 Concurrence, assent, approbation, approval. -3 Wish, desire. -4 Knowledge of self, knowledge of the soul, true knowledge. -5 Regard, respect, esteem; कथमिव तव संमतिर्भवित्री सममृतुभिर्मुनिनावधीरितस्य Ki. 10. 36. -6 Love, affection. -7 Command, order. -8 Honouring (समानन); लोकानां स्वस्ति चैवं स्याद्भवेदस्य च संमतिः Rām. 7. 10. 40. -Comp. -पत्रकम् the decree of an assembly of arbitration, (सभ्याधिकारि-प्रकृति); तत्पत्रं वाद्यमान्यं चेत् ज्ञेयं संमतिपत्रकम् Śukra. 2. 304.

संमानः Honour, respect. -नम् 1 A measure. -2 Comparing.

संमाननम् 1 Honouring, worshipping. -2 Instructing, teaching.

संमन्त्र 10 Ā. 1 To consult or take counsel with; मम हृदयेन सह समन्त्र्योक्तवानसि Mu. 1. -2 To salute, greet. -3 To advise, express an opinion.

संमन्त्रणम् Consultation.

संमर्षः Patience, endurance.

संमहस् Mutual joy.

संमातुर = सन्मातुर *q. v.* under सत्.

संमा 3 Ā., 2 P. 1 To measure. -2 To make equal, equalize; see संमित. -3 To liken, compare; न वै नृभिर्नरेदं पराख्यं संमातुमर्हस्यविपक्रवुद्धे Bhāg. 1. 18. 42. -4 To be comprised or contained in; मृणालसूत्रमपि ते न संमाति स्तनान्तरे Subhāṣ. -5 To distribute, grant, bestow (Ved.).

संमित *p. p.* 1 Meted, measured out. -2 Of equal measure, extent or value, equal, similar, like, resembling; अथ खल्वात्मसंमितमतिमृत्यु सप्तविधं सामोपासीत Ch. Up. 2. 10. 1; कान्तासंमिततयोपदेशयुजे K. P. 1; R. 3. 16. -3 As large as, reaching to. -4 Conformable, corresponding, commensurate; जलाशयेऽसंमितं ते समुद्रे प्राक्षिपज्जषम् Bhāg. 8. 24. 23. -5 Provided or furnished with. -6 Equalized, adapted. -7 Of equal importance; इदं भागवतं नाम पुराणं ब्रह्मसंमितम् Bhāg. 1. 3. 40. -8 Destined for; कामादन्यत्र संभूतौ सर्वभावाय संमितौ Mb. 5. 68. 1. -तम् Distance.

संमितिः Equalization, comparison.

संमिल 6 P. To meet or come together, assemble.

संमेलनम् 1 Meeting together, union. -2 Mixture, -3 Assembling, collecting.

संमिश्र See मिश्र.

संमिश्र, संमिश्रित *a.* Mixed together, intermixed.

संमिश्रणम् The act of mixing together; Kull. on Ms. 7. 195.

संमिश्रः An epithet of Indra.

संमिल 1 P. 1 To shut the eyes. -2 To close up, contract (as flowers &c.); संमिलन्ति न तावद्दन्धनकोपास्तयावचित-
पुष्पाः S. 3. 6 (v. 1.) -*Caus.* 1 To shut, close; उपान्तसंमिलित-
लोचनो नृपः R. 3. 26; 13. 10. -2 To obscure, darken,
make dim; विकारश्चैतन्यं भ्रमयति च संमिलयति च U. 1. 36.
-3 To make insensible.

संमिलनम् 1 Closing up (of a flower &c.), covering,
enveloping. -2 Cessation of activity. -3 A total eclipse.

संमुख *a.* (-खा or -खी *f.*), **संमुखीन** *a.* 1 Facing,
fronting, face to face, opposite, confronting; कामं न
तिष्ठति मदाननसंमुखी सा S. 1. 31; R. 15. 17; Si. 10. 86. -2
Encountering, meeting. -3 Disposed to. -4 Looking or
directed towards. -5 Propitious, favourable; त्रयोऽप्य-
न्यायतः सिद्धाः संमुखे कर्मणि स्थिते Pt. 5. 91. -6 Fit, suitable.
-खम्, -खे *ind.* In front of, opposite to, before, in
the presence of; न बभूव तदा कश्चिद्युत्सोरस्य संमुखे Rām.
7. 28. 5.

संमुखिन *m.* A mirror, looking-glass.

संमुखीकृत *p. p.* Aimed at.

संमूर्च्छ 1 A. 1 To faint, swoon. -2 To grow strong
or powerful, gather strength, become intense; संमूर्च्छतां
रजतभित्तिमयूखजालैः Ki. 5. 41. -3 To thicken; coagulate.
-*Caus.* 1 To form, fashion. -2 To stupefy, benumb.

संमूर्च्छः Increase, expansion.

संमूर्च्छनम् 1 Fainting, insensibility. -2 Congealing,
becoming dense. -3 Thickening, increasing. -4 Height.
-5 Universal pervasion, co-extension, complete perme-
ation. -6 Mixing, union; जलोघसंमूर्च्छनमूर्च्छितस्वनः Ki.
16. 59. -*Comp.* -उद्भवः fish and similar creatures.

संमूर्च्छजः Grass, straw etc.; L. D. B.

संमूढ 4 P. 1 To be perplexed. -2 To be foolish,
infatuated, or unconscious. -*Caus.* To infatuate,
stupefy.

संमूढ *p. p.* 1 Stupefied. -2 Bewildered. -3 Beauti-
ful. -ग्यम् *ind.* In a fascinating manner. -2 Furtively.

संमूढ *p. p.* 1 Stupefied, unconscious, senseless. -2
Infatuated, foolish; स्थिरबुद्धिरसंमूढो ब्रह्मविद् ब्रह्मणि स्थितः
Bg. 5. 20. -3 Bewildered; पृच्छामि त्वां धर्मसंमूढचेताः Bg.
2. 7. -4 Disordered. -5 Heaped, collected. -6 Produced
rapidly. -7 Broken. -ढा A kind of riddle.

संमोह, संमोहक *a.* Infatuating, bewildering, fasci-
nating; तपो हि परमं श्रेयः संमोहमितरस्तुखम् Rām. 7. 84. 9.

संमोहः 1 Bewilderment, confusion, infatuation. -2
Insensibility, swoon. -3 Ignorance, folly; भ्रमं संमोहमावर्त-
मभ्यासाद्विनिवर्तयेत् Mb. 12. 274. 7. -4 Fascination. -5
Tumult, battle.

संमोहनम् 1 Fascinating, fascination. -2 Wandering
astray; Mātanga L. 1. 35. -3 A kind of weapon. -नः
N. of one of the five arrows of Cupid; संमोहनं नाम च
पुष्पधन्वा धनुष्यमोघं समधत्त बाणम् Ku. 3. 66. -नी = माया q. v.

संमृज् 2 P., 10 U. 1 To sweep clean, purify. -2 To
wipe off or out, wipe away, remove. -3 To rub, stroke.
-4 To strain, filter.

संमार्जकः 1 A sweeper. -2 A broom.

संमार्जनम् 1 Sweeping, cleaning. -2 Purifying,
cleaning, brushing. -3 Anointing (of images). -4
Remains of food wiped off from dishes &c.

संमार्जनी A broom.

संमृष्ट *p. p.* 1 Well swept, cleansed. -2 Strained,
filtered.

संमृत *a.* Quite dead, deceased.

संमृद् 1, 9 P. 1 To press or squeeze together, rub
or grind to pieces; crush, trample upon. -2 To pound,
bruise, kill. -*Caus.* 1 To crush, pound &c. -2 To rub.
-3 To clean.

संमर्दः 1 Rubbing together, friction. -2 Throng,
crowd, concourse; यद्गोप्रतरकल्पोऽभूत् संमर्दस्तत्र मज्जताम् R. 15.
101; Māl. 10. -3 Treading or trampling on. -4 War,
battle; जवे प्रहारे संमर्दे सर्वे एवातिमानुषाः Mb. 5. 169. 10.
-5 Impact (of waves). -6 Encounter, meeting (with
enemies).

संमर्दनम् Rubbing, friction.

संमोदः 1 Great joy, delight. -2 Odour, fragrance.

संमोदिकः Comrade, companion.

सम्यक्, समञ्च *a.* (समीची *f.*) 1 Going with, accom-
panying; यजन्ते याजकाः सम्यक्परिवारं शुभाशिनः Mb. 3. 130.
16. -2 Right, fit, proper, due; अपि चेत् सुदुराचारो भजते
मामनन्यभाक् साधुरेव स मन्तव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः Bg. 9. 30.
-3 Correct, true, accurate. -4 Pleasant, agreeable; किं च
कुलानि कवीनां निसर्गसम्यग्नि रजयतु R. G. -5 Same, uniform.
-6 All, whole, entire. -*ind.* (सम्यक्) 1 With, together
with. -2 Well, properly, rightly, correctly, truly; सम्य-
गियमाह S. 1; तेषु सम्यग्वर्तमानो गच्छत्यमरलोकताम् Ms. 2. 5. 14.
-3 Duly, suitably, correctly, truly. -4 Honourably. -5
Completely, thoroughly. -6 Distinctly. -*Comp.* -ज्ञानम्
right knowledge. -दर्शनम्, -दृष्टिः insight. -पाठः
a correct reading or recitation. -प्रयोगः proper use,

due application. -प्रवृत्तिः *f.* the right direction (of the organ). -प्रहाणम् right effort or exertion; Buddh. -वृत्तिः *f.* steady practice, regular discharge of duties. -स्थितिः remaining together.

सम्राज् *m.* 1 A paramount sovereign, universal lord; especially one who rules over other princes and has performed the Rājasūya sacrifice; येनेष्टं राजसूयेन मण्डलस्ये-
श्वरश्च यः । शास्ति यश्चाज्ञया राज्ञः स सम्राट् Ak.; R. 2. 5. -2 A ruler having a revenue to the extent of one to ten crores of Karṣa; ततस्तु कोटिपर्यन्तः स्वराट् सम्राट् ततः परम् । दशकोटिमितो यावद् विराट् तु तदनन्तरम् ॥ Sūkra 1. 185.

सय् 1 *A.* (सयते) To go, move.

सयावक *a.* Dyed with lac; Ki.

सयुज् *a.* A companion, comrade; द्वा सुपर्णा सयुजा सखाया समानं वृक्षं परिषस्वजाते Muṇḍ. 3. 1. 1.

सयूथयः One of the same flock or tribe.

सयोगः Junction, union; यस्मात् प्रियाप्रियवियोगसयोगजन्म-
शोकान्निना सकलयोनिषु दह्यमानः । Bhāg 7. 9. 17.

सयोनि *a.* 1 Having the same womb, uterine. -2 Closely related to. -3 Closely united with the womb. -निः 1 A whole or uterine brother. -2 A pair of nippers for cutting betel-nut. -3 N. of Indra.

सयोषण *a.* 1 Attended by women. -2 Along with the women.

सर *a.* [सरति स-अच्] 1 Going or moving. -2 Cathar-
tic, purgative. -रः 1 Going, motion. -2 An arrow. -3 The coagulum of curds or milk, cream. -4 Salt. -5 A string, necklace; अयं कण्ठे बाहुः शिशिरमसृणो मौक्तिकसरः U. 1. 39, 29. -6 A water-fall. -7 A short vowel (in prosody). -रम् 1 water. -2 A lake, pool. -रा 1 Motion, movement. -2 A cascade. -री A water-fall. -Comp. -उत्सवः a crane. -उदकम् the water of a pond. -जम् fresh butter; cf. शरज. -पत्रिका 1 the new leaf of a lotus. -2 a lotus.

सरकः, -कम् [स-वृत्] 1 A continuous line of road. -2 Spirituous liquor, spirits; 'सरकं शीधुपात्रे स्याच्छीधुपाने च शीधुनि' इति विश्वः. -3 Drinking spirits; चक्रुरथ सह पुरन्धिजनेरयथार्थसिद्धि सरकं महीशृतः Śi. 15. 80; 10. 12. -4 A drinking-vessel, wine-glass, goblet; प्रापि चेतसि सविप्रति-
सारे सुध्रूवामवसरः सरकेण Śi. 10. 20. -5 Distribution of spirituous liquor. -कम् 1 Going. -2 A pond, lake. -3 Heaven.

सरघा A bee; तस्तार सरघाव्यासैः स क्षौद्रपटलैरिव R. 4. 63; Śi 15. 23.

सरङ्गः 1 A quadruped. -2 A bird. -*a.* Having a nasal sound.

सरजस्, -सा *f.*, सरजस्का A woman during menstruation.

सरद् *m.* [स-अटिः Un. 1. 126] 1 Air, wind. -2 A cloud. -3 A lizard. -4 A bee. -5 A thread.

सरटः [स-अटच् Un. 4. 89] 1 Wind. -2 A lizard; लताहिसरटानां च तिरश्चां चाम्बुचारिणाम् Ms. 12. 57; अहासि लोकैः सरटात् पटोज्झिनी N. 16. 52; 18. 148.

सरटिः 1 Wind -2 A cloud.

सरटुः A lizard, chameleon.

सरण *a.* [स-वृत्] Going, moving; flowing. -णम् 1 Proceeding, going or flowing. -2 Running, quick motion; आज्ञः सरणम् Ch. Up. 1. 3. 5; आरोहे पर्यवस्कन्दे सरणे सान्तरण्यते Mb. 6. 76. 8; 7. 114. 5. -3 Locomotion. -4 Iron rust.

सरणा, -णी Paederia Foetida (Mar. हरणवेल).

सरणिः, -णी *f.* [स-निः Un. 2. 101] 1 A path, way, road, course; मया सर्वेऽवज्ञासरणिमय नीताः सुरगणाः G. L. 4. -2 Arrangement, mode. -3 A straight or continuous line. -4 A disease of the throat.

सरण्डः [स-अण्डन् Un. 1. 120] 1 A bird. -2 A libertine, dissolute man. -3 A lizard. -4 A rogue. -5 A kind of ornament.

सरण्युः [स-अन्युच् Un. 3. 83] 1 Air, wind. -2 A cloud. -3 Water. -4 The spring. -5 Fire. -6 N. of Yama.

सरत् *m.* A thread.

सरलिः *m., f.* A kind of cubit-measure; cf. रलि or अरलि.

सरथ *a.* Riding in the same car. -थः A warrior riding in a chariot.

सरद्धत् *m.* 1 N. of the sage Gautama. -2 N. of Gautama's son (also spelt with श); L. D. B.

सरभस *a.* 1 Speedy, quick. -2 Violent, impetuous. -3 Passionate. -4 Delighted. -सम् *ind.* Impetuously, hurriedly &c.

सरमा [स-अमः Un. 4. 90] 1 A bitch. -2 The bitch of the gods. -3 N. of a daughter of Dakṣa. -4 N. of the wife of Bibhiṣaṇa, brother of Rāvaṇa.

सरयुः Air, wind. -युः, -यूः *f.* N. of a river on which stands Ayodhyā, or Oudh; तीर्थं तोयव्यतिकरभवे जह्नुकन्या-
सरयोः R. 8. 95; 13. 61, 63; 14. 30.

सरल *a.* [स-अल्च् Un. 1. 105] 1 Straight, not crooked. -2 Honest, upright, sincere, candid. -3 Simple, art-
less, simple-minded; सरले साहसरागं परिहर Māl. 6. 10; अयि सरले किमत्र मया भगवत्या शक्यम् 2. -लः 1 A kind of pine tree; विघट्टितानां सरलद्रुमाणाम् Ku. 1. 9; Me. 55; R. 4. 75; also सरला. -2 Fire. -Comp. -अङ्गाः 'the exuda-
tion of Sarala', resin, turpentine. -द्रवः fragrant resin. -यायिनी a plant with an erect stem.

सरलित *a.* Straightened, straight.

सरव्य See शरव्य.

सरस् *n.* [स-असुन्] 1 A lake, pond, pool, a large sheet of water; सरसामास्मि सागरः Bg. 10. 24. -2 Water. -3 Speech; cf. सरस्वती. -Comp. -काकः (-की) A swan; L. D. B. -जम्, जन्मन् *n.*, -रुहम् (सरोजम्, सरोजन्मन्, सरोरुहम्) also सरसिजम्, सरसिरुहम् a lotus; सरसिजमनुविद्धं शैवलेनापि रम्यम् Ś. 1. 20; [Shri. Kṣītisāchandra Chatterji points out in Mañjūśā (March, 1958) that the word सरसिजम् has been used in the sense of 'a lotus' probably for the first time by Kālidāsa. According to lexicographers the word सरसिज is met with first in the Suśruta Saṁhitā (1. 46. 124) as an adjective qualifying मत्स्याः. Bhāṛavi uses the word in the sense of 'a land lotus' in उत्फुल्लस्थल-नलिनीवनादमुष्मादुद्धृतः सरसिजसंभवः परागः. Three stages of being यौगिक, योगरूढ and रूढ are thus clearly seen in the history of the word.]; सरोरुहयुतिमुषः पादास्तवासेवितुम् Ratn. 1. 30. -जः (also सरसिजः) Sārāsa bird. (सरोजिन् *m.* an epithet of Brahman). -जिनी, -रुहिणी 1 a lotus-plant; भ्रमर कथं वा सरोजिनीं त्यजसि Bv. 1. 100. -2 a pond abounding in lotuses. -3 a multitude of lotuses. -4 a lotus. -रक्षः (सरोरक्षः) the guardian of a pool. -रुह (सरोरुह) *n.* a lotus. -वरः (सरोवरः) a lake.

सरस *a.* 1 Juicy, succulent. -2 Tasty, sapid. -3 Wet; सरसखपदान्तर्दृष्टकेशप्रमोक्तम् Śi. 11. 54. -4 Wet with perspiration; तं वीक्ष्य वेपथुमती सरसाङ्गयष्टिः Ku. 5. 85. -5 Full of love, impassioned; त्वयि चपलेऽपि च सरसां भ्रमर कथं वा सरोजिनीं त्यजसि Bv. 1. 100 (where it means 'full of honey' also). -6 Charming, lovely, agreeable, beautiful; सरसवसन्ते Git. 1; तन्मे मनः क्षिपति यत्सरसप्रहारम् Māl. 4. 8. -7 Fresh, new, blooming; सरसकुसुमक्षामैरङ्गै-रनङ्गमहाज्वरः Māl. 9. 10. -8 Thick, solid (सान्द्र); निहित-सरसयावकैर्बभासे चरणतलैः कृतपद्मतिर्वधूनाम् Ki. 10. 3. -9 Expressive of poetical sentiment; see रस. -सम् A lake, pond.

सरसि (सी) कः The Sārāsa bird (crane).

सरसी A lake, pool; आवर्तन्ते विवर्तन्ते सरसीषु मधुव्रताः Bv. 2. 154; Ki. 12. 51. -Comp. -जम्, -रुहम् a lotus. (-हः) the Sārāsa bird.

सरस्वत् *a.* 1 Having water, watery; सदैव सारस्य सरस्वतामुना Rām. ch. 2. 85. -2 Juicy, succulent. -3 Elegant. -4 Sentimental. -5 Tasty, sapid. -*m.* 1 The ocean; कार्णिगः प्रत्यग्रहृदिकः सरस्वानिव निम्नगाः Śi. 19. 10. -2 A lake; आह्लादनामनि सरस्वति सारसाक्षि कैतादशस्तसरशेष-जनोपकाश Rām. ch. 5. 58. -3 A male river (नद). -4 A buffalo. -5 N. of Vāyu.

सरस्वती 1 N. of the goddess of speech and learning, and represented as the wife of Brahman; परस्पर-विरोधिन्योरैकसंश्रयदुर्लभम् । संगतं श्रीसरस्वत्योर्भूतयेऽस्तु सदा सताम् ॥ V. 5. 24. -2 Speech, voice, words; इति देहविमुक्तये स्थितां

रतिमाकाशभवा सरस्वती ... अन्वकम्पयत् Ku. 4. 39, 43; R. 15. 46. -3 N. of a river (which is lost in the sands of the great desert). -4 A river in general. -5 A cow; ŚB. on MS. 10. 3. 49; Vāj. 8. 43. -6 An excellent woman. -7 N. of Durgā. -8 N. of a female divinity peculiar to the Buddhists. -9 The Soma plant. -10 The plant called ज्योतिष्मती.

सरसर, सरासर *a.* Moving hither and thither.

सरहस्य *a.* 1 Mystical, magical. -2 Having or attended with mystical teaching or doctrine; तयोः किल सरहस्यानि जृम्भकास्त्राण्याजन्मसिद्धानि U. 2. -3 With Upaniṣads; सकल्पं सरहस्यं च तमाचार्यं प्रचक्षते Ms. 2. 140, 165.

सराग *a.* 1 Coloured, tinged, tinted; (अकारि) सराग-मस्या रसनागुणास्पदम् Ku. 5. 10. -2 Dyed with red lac; निक्षिप्तवत्यश्वरणान् सरागान् R. 16. 15. -3 Impassioned, full of love, enamoured; सुनेरपि मनोऽवश्यं सरागं कुस्तेऽङ्गना Subhāṣ.

सराव *a.* Sounding, making a noise. -वः 1 A lid, cover. -2 A shallow dish, saucer; cf. शराव.

सरिः *f.* 1 A spring, fountain. -2 A cascade (*m.*). -3 A quarter of the compass.

सरिका 1 Going, proceeding. -2 A kind of drug (हिङ्गुपत्री). -3 A woman going.

सरित् *f.* [स-इति] 1 A river; अन्यसरितां शतानि हि समुद्राः प्रापयन्त्यन्विधम् M. 5. 19. -2 A thread, string. -Comp. -नाथः, -पतिः (also सरितांपतिः), -भर्तृ *m.* the ocean. -वरा (also सरितांवरा) N. of the Ganges. -सुतः an epithet of Bhīṣma.

सरिद्रत् *m.* The ocean.

सरि (री) मन् *m.* [स-ईमनिच् Un. 4. 161] 1 Motion, creeping. -2 Wind. -3 Time.

सरिरम्, सरिलम् Water; cf. सलिल.

सरिषपः Mustard.

सरीसृपः A serpent; any creeping animal; वनं च दोषबहुलं बहुव्यालसरीसृपम् Mb. 3. 2. 3; यथा कश्चिद्वनं घोरं बहुसर्प-सरीसृपम् Mb. 12. 300. 51. -*a.* 1 Crawling, creeping; भूतेषु वीरुद्भ्य उदुत्तमा ये सरीसृपास्तेषु सन्निधनिष्ठाः Bhāg. 5. 5. 21. -2 Movable; सरीसृपं स्थाणु यदत्र दृश्यते 5. 18. 27.

सरु *a.* Thin, fine, small. -रुः 1 The handle of a sword. -2 An arrow.

सरूप *a.* 1 Having the same form. -2 Like, resembling, similar; R. 6. 59; प्रकृतिसरूपं विरूपं च Sān. K. 8.

सरूपता, -त्वम् 1 Likeness. -2 Assimilation to the deity, one of the four states of *Mukti*.

सरोष *a.* 1 Angry, wrathful. -2 Enraged.

सर्कः 1 Wind, air. -2 The mind. -3 N. of Brahman.

सर्गः [सृज्-घञ्] 1 Relinquishment, abandonment. -2 Creation; आराध्य विप्रान् स्मरमादिसर्गं Bhāg. 3. 1. 28; अस्याः सर्गविधौ प्रजापतिरभूच्चन्द्रो तु कान्तिप्रदः V. 1. 8. -3 The creation of the world; प्रलयस्थितिसर्गणां कारणतां गतः Ku. 2. 6; R. 3. 27; सर्गो नवविधस्तस्य प्राकृतो वैकृतस्तु यः Bhāg. 3. 10. 13. -4 Nature, the universe; इहैव तैजितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः Bg. 5. 19. -5 Natural property, nature. -6 Determination, resolve; गृहाण शस्त्रं यदि सर्ग एष ते R. 3. 51; 14. 42; Śi. 19. 38. -7 Assent, agreement. -8 A section, chapter, canto (as of a poem). -9 Rush, onset, advance (of troops). -10 Voiding of excrement; राजमार्गे गवां मध्ये धान्यमध्ये च धर्मिणः। नोपसेवन्ति राजेन्द्र सर्गं मूत्रपुरीषयोः॥ Mb. 13. 162. 35. -11 N. of Śiva. -12 Fainting, swoon (मोह). -13 Ved. A horse. -14 Production (of the implement of war); सर्गणां चान्वेक्षणम् Mb. 12. 59. 44 (com. सर्गणां रथादिनिर्माणानाम्). -15 Effort, exertion. -16 The aspiration at the end of a word (विसर्ग). -**Comp.** -**क्रमः** the order of creation. -**वन्धः** a great poem having several cantos, a Mahākāvya; सर्गवन्धो महाकाव्यम् S. D.

सर्ज 1 **Ā.** (सर्जति) 1 To acquire, gain. -2 To earn by labour.

सर्जः 1 N. of a tree (साल). -2 The resinous exudation of the Sāla tree. -3 A timber tree; उत्फुल्लजुन-सर्जवासितवहत् (मरुत्) Māl. 9. 17. -**Comp.** -**निर्योसकः**, -**मणिः**, -**रसः** resin; वृक्षधूपं सर्जरसं शिलाजतु च सिक्थकम् Śiva B. 30. 17.

सर्जकः The Sāla tree. -**कम्** The first change in warm milk when mixed with तक्र.

सर्जनम् [सृज्-ल्युट्] 1 Abandoning, quitting. -2 Letting loose. -3 Creating. -4 Voiding. -5 The rear of an army. -6 Lifting up; पुनर्यत्नमकरोद्रथसर्जने Mb. 8. 91. 21. -**नी** One of the three folds of anus.

सर्जिः, **सर्जिका**, **सर्जी** f., **सर्जिकाक्षारः**, **सर्जिक्षारः** Natron; सौवर्चलं यवक्षारं सर्जिकां च हरीतकीम् Śiva B. 30. 17.

सर्जुः, **सर्जूः** [सृज्-ऊः Un. 1. 77] 1 A trader. -2 Neck-lace. -3 Going, following. -f. Lightning.

सर्जूरः A day.

सर्जः The resin of the Sāla tree.

सर्जसिः m. [Un. 4. 111] Water.

सर्गीकम् Water.

सर्पः [सृप्-घञ्] 1 Serpentine or winding motion, gliding. -2 Flowing, going. -3 A snake, serpent. -4 N. of a tree (नागकेशर). -5 The Āśleṣā constellation. -6 N. of a tribe of Mlechchhas or barbarians. -**Comp.** -**अक्षी** a kind of plant (Mar. थोर मुंगूसवेळ). -**अदनी** the ichneumon plant (Mar. मुंगूसवेळ). -**अरातिः**, -**अरिः** 1 an ichneumon. -2 a peacock. -3 an epithet of Garuḍa. -**अशनः** a peacock. -**आवासः** an ant-hill. -**आवासम्**,

-**इष्टम्** the sandal tree. -**ईश्वरः** N. of Vāsuki. -**गतिः** a snake's tortuous movement (in wrestling). -**गन्धा** the ichneumon plant (Mar. लघु मुंगूसवेळ). -**छत्रम्** a mushroom. -**तृणः** an ichneumon. -**दंष्ट्रा** 1 a snake's fang. -2 Croton Polyandrum (दन्ती). -**दण्डा** a kind of pepper. -**दमनी** N. of a plant (Mar. वांझ कटौली). -**द्विष्** a peacock. -**धारकः** a snake charmer. -**निर्मोचनम्** the cast-off skin of a snake. -**फणिजः** the gem found in a snake's head, the snake-gem. -**बन्धः** an artifice, subtle device. -**भुज्** m. 1 a peacock. -2 a crane. -3 a large snake. -**भृता** the earth. -**मणिः** a snake-gem. -**राजः** N. of Vāsuki. -**लता** Piper Betel (नागवल्ली); also सर्पवल्ली. -**विद्** m. a conjuror, snake-charmer. -**विद्या**, -**वेदः** Snake-science; सर्पदेवजनविद्यामेतद्भगवोऽध्येमि Ch. Up. 7. 1. 2. -**सत्रम्** a sacrifice for the destruction of serpents (performed by king Janamejaya). -**सत्रिन्** m. N. of king Janamejaya; see जनमेजय. -**हन्** m 1 an ichneumon. -2 N. of Garuḍa.

सर्पणम् [सृप्-ल्युट्] 1 Creeping, gliding; इदं मे महदाश्चर्यं पर्वतस्येव सर्पणम् Mb. 5. 75. 21. -2 Tortuous motion. -3 The flight of an arrow nearly parallel to the ground.

सर्पिणी 1 A female serpent. -2 N. of a small medicinal herb.

सर्पितम् A real snake-bite.

सर्पिन् a. 1 Creeping, gliding, winding, going tortuously. -2 Moving, going (in general); यूक्ता मन्दविसर्पिणी Pt. 1. 252.

सर्पिस् n. [सृप्-इसि Un. 2. 107] Clarified butter; (for the difference between घृत and सर्पिस् see आज्य); यद्यप्यस्मिन् सर्पिर्वादकं वा सिञ्चति वर्त्मनी एव गच्छति Ch. Up. 4. 15. 1. -**Comp.** -**आसुतिः** an epithet of Agni. -**कुण्डिका** a butter-jar. -**समुद्रः** the sea of clarified butter, one of the seven seas.

सर्पिण्मत् a. Dressed with clarified butter.

सर्व 1 P. (सर्वति) To go, move.

सर्मः 1 Going, motion; अभिक्रम्याव जिघ्रतेऽपः सर्माय चोदयन् Rv 1. 80. 5. -2 The sky. -3 Heaven. -**सर्मन्** n. happiness; Un. 1. 130.

सर्व 1 P. (सर्वति) To hurt, injure, kill.

सर्व pron. a. [सुतमनेन विश्वमिति सर्वम् Un. 1. 151] (nom. pl. सर्वे m.) 1 All, every; उपर्युपरि पश्यन्तः सर्वे एव दरिद्रति H. 2. 2; रिक्तः सर्वो भवति हि लघुः पूर्णता गौरवाय Me. 20. -2 Whole, entire, complete. -**र्वः** 1 N. of Viṣṇu. -2 of Śiva. -**र्वम्** Water. -**Comp.** -**अङ्गम्** 1 the whole body. -2 all the Vedāṅgas. (-ङ्गः or रूपः) N. of Śiva. -**अङ्गीण** a. pervading or thrilling through the whole body; सर्वाङ्गीणः स्पर्शः सुतस्य किल V. 5. 11. -**अधिकारिन्** -m., अध्यक्षः a general superintendent. -**अनुक्रमणिका**,

-क्रमणी a general index. -अनुदात्त a. entirely accentless. -अन्नान् a. eating every kind of food; so सर्वान्नभोजिन् &c. -अपरत्वम् final emancipation. -अभावः non-existence or failure of all; इतरेषां तु वर्णानां सर्वाभावे हेरेन्द्रपः Ms. 9. 189. -अभिसन्धिक a. deceiving every one; Ms. 4. 195. -अभिसन्धिन् m. 1 a traducer, calumniator. -2 a religious hypocrite. -अभिसारः a complete army (of elephants, chariots, cavalry, and infantry). -अर्थचिन्तकः a general overseer, chief officer. -अर्थसाधिका N. of Durgā. -अर्थसिद्धः the great Buddha or Śakyamuni. -अवसरः midnight. -अशिन् a. eating all sorts of food; Ms. 2. 118. -अस्तिवादः the doctrine that all things are real. -आकार (in comp.) entirely, thoroughly, completely; सर्वाकारहृदयगमायास्तस्याः Māl. 1.7; 1. 14. -आत्मन् m. 1 the whole soul; (सर्वात्मना entirely, completely, thoroughly.). -2 N. of Śiva. -आधारः a receptacle of everything. -आशयः, -आश्रयः N. of Śiva. -ईशः, -ईश्वरः 1 the Supreme Being. -2 a paramount lord. -उत्तम a. best of all, excellent, supremely good. -ऋतुपरिवर्तः a year; L. D. B. -ओघः = सर्वाभिसार above. -करः, -कर्मन् m. N. of Śiva. -कर्तृ m. 1 N. of Brahman. -2 the Supreme Being. -कर्मिण a. performing everything. -कामः, कामदः, कामवरः N. of Śiva. -कामिक a. 1 fulfilling all wishes. -2 obtaining all one's desires. -काम्य a. 1 loved by all. -2 having everything one can desire. -कालीन a. for all time, perpetual. -काशिन् m. an actor. -क्षारः impure carbonate of soda or potash. -क्षित् a. abiding in all things. -ग a. all-pervading, omnipresent. (-गः) 1 Śiva. -2 the Supreme Being. -3 Brahman. -4 the spirit, soul. (-गम्) water. -गा the plant called प्रियङ्गु. -गामिन्, -गति a. all-pervading, omnipresent. -गतिः the refuge of all. -ग्रन्थिः, -ग्रन्थिकम् the root of long pepper. -चारिन् m. N. of Śiva. -जनीन a. 1 world-wide, famous. -2 relating to every one. -3 salutary to every one. -जित् a. 1 excellent, incomparable. -2 all-conquering, invincible. -m. 1 death. -2 the 21st संवत्सर. -जीवः the soul of all. -ज्ञ, -विद् a. all-knowing, omniscient. (-m.) 1 an epithet of Śiva. -2 of Buddha. -3 the Supreme Being. -ज्ञा N. of Durgā. -ज्ञातृ a. omniscient. -तन्त्रः one who has studied all the Tantras. सिद्धान्तः a doctrine admitted by all the schools. -तापनः the god of love. -दः N. of Śiva. -दम, -दमन a. all-subduing, irresistible. (-m.) N. of Bharata, son of Dasyanta; इहायं सत्त्वानां प्रसभदमनात् सर्वदमनः Ś. 7. 33. -दर्शनसंग्रहः a compendium of all the schools or systems of philosophy by Mādhavāchārya. -दर्शिन् a. all-seeing. -m. 1 a Buddha. -2 the Supreme Being. -दुःखक्षयः final emancipation from all existence. -दृश a. all-seeing. -f. (pl.) all organs of senses. -देवमय a. comprising all the gods. (-यः) N. of Śiva. -देवमुखः an epithet of Agni. -द्रष्टृ a. all-seeing. -धनम् (in arith.) the total of a sum in progression. -धन्विन् m. the god of love. -धारिन् m. N. of Śiva.

-धुरीणः A beast carrying all burdens; a draught ox. -नामन् n. a class of pronominal words. स्थानम् N. for the nom. (all numbers) and acc. sing. and dual of masculine and feminine nouns and nom. and acc. pl. of neuter nouns; cf. सुद् also. -निक्षेपा a particular method of counting. -निराकृति a. causing to forget everything. -पारशव a. made entirely of iron. -पार्षदम् a text-book received by all grammatical schools. -पूर्णत्वम् complete preparation. -प्रथमम् ind. first of all. -प्रद a. all-bestowing. -प्रिय a. popular, liked by all. -वलम् a particular high number. -भक्षः fire. -भक्षा a female goat. -भवारणिः the cause of all welfare. -भावः all-being or nature; (सर्वभावेन 'with all one's heart, sincerely, heart and soul'). -भावकरः, -भावनः N. of Śiva. -भृत् a. all-supporting. -मङ्गला an epithet of Pārvatī. -मांसाद a. eating every kind of flesh; मत्स्यादः सर्वमांसादस्तस्मान्मत्स्यान् विवर्जयेत् Ms. 5. 15. -मुख a. facing in every direction. -मूल्यम् A cowrie. -मूषकः 'all-stealing', time. -मेघः a universal sacrifice; राजसूयाधमेघौ च सर्वमेघे च भारत Mb. 14. 3. 8. -योगिन् m. N. of Śiva. -योनिः the source of all. -रसः 1 the resinous exudation of the Śāla tree, resin. -2 salt, saltiness. -3 a kind of musical instrument. -4 a learned man. उत्तमः salt. -लालसः N. of Śiva. -लिङ्गिन् m. 1 an impostor. -2 a heretic. -लोकः the universe. -लोहः an iron arrow. -वर्णिन् a. of various kinds; खादिरान् बिल्वसमितांस्तावतः सर्ववर्णिनः Mb. 14. 88. 27 (com. वर्णिनः पलाशकाष्ठमयाः). -वल्लभा an unchaste woman. -वासः, -वासिन् m., -विख्यातः, -विग्रहः N. of Śiva. -विक्रयिन् a. selling all kinds of things; Ms. 2. 118. -वेदः a man who has studied the four Vedas. -वेदस् m. one who performs a sacrifice by giving away all his wealth; Ms. 11. 1. (-सम्) all one's property; उशन् ह वै वाजश्रवसः सर्ववेदसं ददौ Kath. 1. 1; चतुर्थे चायुषः शेषे वानप्रस्थाश्रमं त्यजेत्। सद्यस्कारां निरूप्येष्टि सर्ववेदसदक्षिणाम् ॥ Mb. 12. 244. 23. -वेशिन् m. an actor. -व्यापिन् a. all-pervading. -शक् a. omnipotent, all-powerful. -शान्तिकृत् m. N. of Śakuntalā's son, Bharata. -संस्थ a. 1 omnipresent. -2 all-destroying. -सखः a sage; शान्तो यथैक उत सर्वसखैश्वरामि Bhāg. 10. 85. 45. -संगतः a kind of quick-growing rice. -a. 1 appropriate in every respect. -2 met with universally. -संग्रहः a general or universal collection. -संनहनम्, -संनाहः assembling of a complete army, a complete armament; see -अभिसारः. -समता equality towards everything; स सर्वसमतामेत्य ब्रह्माभ्येति परं पदम् Ms. 12. 125. -समाहर a. all-destroying. -संपन्न a. provided with everything. -संपातः all that remains. -सरः a kind of ulcer in the mouth. -सह a. all-forbearing, very patient; स त्वं जगत्त्राणखलप्रहाणये निरूपितः सर्वसहो गदाभृता Bhāg. 9. 5. 9. (-हः) bdellium. (-ही, also सर्वसहा) the earth. -साक्षिन् a. all-witnessing. (-m.) 1 N. of the Supreme Being. -2 N. of wind. -3 of Agni. -साधनः Śiva. -साधारण, -सामान्य a. common to

all. -सिद्धिः *f.* universal success. (-*m.*) the Bilva tree. -स्वम् 1 everything, the whole of one's possessions; as in सर्वस्वदण्डः, सर्वस्वहरणम् 'confiscation of the whole property'. -2 the very essence, the all-in-all of anything; सर्वस्वं तदहो महाकविगिरां कामस्य चाम्भोरुह Subhās.; see S. 1. 24; 6. 1; Māl. 8. 6; Bv. 1. 63. -स्वारः Vedic sacrifice (एकाह) in which the sacrificer commits suicide (usually a man suffering from some incurable disease with little hope of life); आनन्द निरीक्ष्यार्थं पुरे तत्रात्मघातिनम्। सर्वस्वारस्य यज्वानमेनं दृष्ट्वाथ विव्यथे। N. 17. 202. -हर *a.* 1 appropriating everything. -2 inheriting a person's whole property. -3 all-destroying (as death); मृत्युः सर्वहरश्चाहम् Bg. 10. 34. -हरणम्, -हारः confiscating of one's entire property; सर्वहारं हरेन्नुपः Ms. 8. 399. -हितम् black pepper.

सर्वक *a.* 1 All, every. -2 Whole, entire. -के *ind.* Everywhere, universally.

सर्वकष *a.* 'All-destroying', all powerful; सर्वकषा भगवती भवितव्यतैव Māl. 1. 23; Bv. 4. 2. -पः A villain, rogue.

सर्वतस् *ind.* 1 From every side or quarter. -2 On all sides, everywhere, all round; सर्वतः पाणिपादं तत् सर्वतो-क्षिप्रिरोमुच्यम्। सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति॥ Bg. 13. 13. -3 Completely, entirely. -Comp. -गामिन् *a.* 1 having access everywhere; वज्रं तपोवीर्यमहत्सु कुण्ठं त्वं सर्वतो गामि च साधकं च Ku. 3. 12. -2 all-pervading. -दिशम् *ind.* from all sides; in all directions. -भद्रः 1 the car of Viṣṇu. -2 a bamboo. -3 a kind of verse artificially arranged; *e. g.* see देवाकानिनि कावोदं वाहिकास्वस्वकाहि वा। काकारेभमेरे काका निस्वभव्यव्यभवन्ति॥ Ki. 15. 25. -4 a temple or palace having openings on four sides; (*n.* also in this sense). -5 the Nimba tree. -6 a kind of military array. -7 a square mystical diagram (as a sort of altar); व्याघ्रचर्मोत्तरे शुद्धे सर्वतोभद्र आसने Mb. 12. 40. 13. (-द्रा) a dancing girl, an actress. -मुख *a.* of every kind, complete, unlimited; उपपन्ना हि दारेषु प्रभुता सर्वतोमुखी S. 5. 26. (-खः) 1 an epithet of Śiva. -2 of Brahman; अथ सर्वस्य धातारं ते सर्वे सर्वतोमुखम् (उपतस्थिरे) Ku. 2. 3 (having faces on all sides). -3 the Supreme Being. -4 the soul. -5 a Brāhmaṇa. -6 fire. -7 heaven or Svarga (of Indra). (-खम्) 1 water; पिपासतः काश्चन सर्वतोमुखं तवार्पयन्तामपि काममोदनम् N. 16. 49. -2 sky. -वृत्त *a.* omnipresent. -शुभा the Priyaṅgu plant.

सर्वत्र *ind.* 1 Everywhere, in all places; पदं हि सर्वत्र गुणेर्निधीयते R. 3. 62. -2 At all times. -Comp. -गः, -गामिन् *m.* air, wind; वायुः सर्वत्रगो महान् Bg. 9. 6. -*a.* all-pervading, omnipresent; सर्वत्रगमचिन्त्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवम् Bg. 12. 3. -गत *a.* universal, perfect. -सत्त्वम् omnipresence.

सर्वथा *ind.* 1 In every way, by all means; सर्वथा व्यवहर्तव्यं कुतो ह्यवचनीयता U. 1. 5. -2 At all, altogether

(usually with negation). -3 Completely, entirely, utterly. -4 At all times. -5 Exceedingly, very much. -6 In whatever way; सर्वथा वर्तमानोऽपि न स भूयोऽभिजायते Bg. 13. 23. -Comp. -विषय *a.* in whatever way appearing.

सर्वदमः = सर्वदमनः.

सर्वद्वञ्च *a.* Honouring or worshipping all.

सर्वदा *ind.* At all times, always, for ever; सर्वदा सर्व-दोऽसीति मिथ्या त्वं कथ्यसे बुधैः Bhojaprabandha 310.

सर्वशस् *ind.* 1 Wholly, entirely, completely. -2 Everywhere. -3 On all sides.

सर्वरी See शर्वरी.

सर्वला, -ली An iron club.

सर्वस्विन् N. of a mixed caste (the offspring of a Gopa female and a barber).

सर्वाणी See शर्वाणी.

सर्वपः [Un. 3. 141] Mustard; खलः सर्वपमात्राणि पर-च्छिद्राणि पश्यति Subhās.; Māl. 10. 6. -2 A small measure of weight. -3 A sort of poison.

सर्वपी 1 A kind of wag-tail. -2 A kind of eruption of the body.

सल् 1 P. (सलति) To go, move.

सलम् Water.

सलक्षण *a.* Homogeneous, similar.

सलग्नक *a.* (A loan) Secured by surety.

सलज्ज *a.* Bashful, modest. -जः Artemisia Indica (सुरपर्ण).

सलिङ्ग *a.* Corresponding to (अनुरूप); तत्सलिङ्गाभिराशी-भिरिष्टाभिरभितः स्थिताम् Mb. 7. 55. 8.

सलिलम् [सलति-गच्छति निम्नं सल्-इल्च् Un. 1. 54] Water; सुभगसलिलावगाहाः S. 1. 3. -2 The constellation उत्तराषाढा. -Comp. -अर्थिन् *a.* thirsty. -आशयः a tank, reservoir of water. -इन्द्रः N. of Varuṇa; सलिलेन्द्रपुरान्वेषी भ्रमति स्म रसानलम् Rām. 7. 23. 16. -इन्धनः the submarine fire. -उद्भवः a shell, conch; ततस्तौ मृशसंकुदौ प्रथमाय सलिलोद्भवौ Mb. 9. 16. 55. -उपप्लवः inundation, deluge, flood of water. -कर्मन् a libation of water (offered to a deceased person). -कुन्तलः moss. -क्रिया the funeral rite of washing a corpse. -2 = उदकाक्रिया q. v. -चरः an aquatic animal (like मकर). -केतनः the god of love; सलिल-चरकेतनशरासनानतां चिह्निकालताम् Dk. 2. 7. -जम् a lotus. -धरः 1 a cloud. -2 a god; विनाय खं दिवमपि चैव सर्वशस्ततो गताः सलिलधरा यथागतम् Mb. 1. 19. 30 (com. सलिलधरा अमृत-भृतो देवाः). -निधिः, -राशिः the ocean; कामं दामोदरीयोदर-सलिलनिधौ चित्तमस्म्यश्वरं नः Viṣṇupāda. S. 25. -प्रियः a hog. -रयः a current, stream.

सलील *a.* Sportive, wanton, amorous; सलीलयातानि न भर्तुरधर्मो: Śi. 1. 52. -**लम्** *ind.* 1 Playfully. -2 Affectionately.

सलेशम् Entire; सलेशमुल्लिखितशात्रवेक्षित: Ki. 14. 2.

सलोकता Being in the same world, residence in the same heaven with a particular deity, (one of the four states of *Mukti*); सायुज्यं सलोकतां जयति य एवेमेतत् साम वेद Bri. Up. 1. 3. 22.

सलका, सलकि-की A kind of tree, *Shorea Robusta*; cf. शलकी.

सवः [स-सु-अच्] 1 Extraction of Soma juice. -2 An offering, a libation. -3 A sacrifice; राजसूयाध्वमेधावे: सोऽयजद्रुभिः सवैः Mb. 1. 94. 26. -4 The sun. -5 The moon. -6 Progeny. -7 A generator. -8 The *Arka* plant. -**वम्** 1 Water. -2 The honey of flowers. -3 Extracting the Soma juice. -4 Making libations. -5 Command, order; युक्तेन मनसा वयं देवस्य सवितुः सवे Śvet. Up. 2. 2. -6 Instigation.

सवनम् [स-सू वा-ल्युट्] 1 Extracting the Soma juice or drinking it. -2 A sacrifice; अथ तं सवनाय दीक्षितः R. 8. 75; Ś. 3. 26. -3 A libation, sacrificial libation; सवनश-स्तदुपधार्य सुरेशाः Bhāg. 10. 35. 15. -4 Bathing, purificatory ablution; 'सवने सोमनिष्पेषे जननस्नानयोरपि' इति रत्नमाला; पित्र्यं तद्रक्तपूर्णहृदसवनमहानन्दः...Mv. 2. 48. -5 Generation, bearing or bringing forth children. -**Comp.** -**कर्मन्** the sacred rite of libation; सायंतने सवनकर्मणि संप्रवृत्ते Ś. 3. 26.

सवपुष *a.* Embodied; सवपुषमिव चित्तरागमूढः Ki. 10. 43.

सवयस् *a.* Of the same age; अमात्यपुत्रैः सवयोभिरान्वितः R. 3. 28. -*m.* 1 A contemporary, coeval. -2 A companion of the same age. -*f.* A woman's female companion or confidante.

सवरः 1 N. of Śiva. -2 Water.

सवर्ण *a.* [समानो वर्णो यस्य] 1 Of the same colour. -2 Of like appearance, like, resembling; दुर्वर्णभित्तिरिह सान्द्र-सुधासवर्णा Śi. 4. 28; Me. 18; R. 9. 51. -3 Of the same caste or tribe; उद्रहेत द्विजो भार्या सवर्णा लक्षणांश्चिताम् Ms. 3. 4. -4 Of the same kind, similar. -5 Belonging to the same class of letters, requiring the same effort (of the organs of speech) in pronunciation; तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णम् P. I. 1. 9. -6 Having the same denominator. -**र्णः** the son of a Brāhmaṇa and a Kṣatriya woman, a Māhiṣya.

सवर्णनम् Reduction of fractions to the same denominator.

सवासस् *a.* 1 With clothes, clothed; सवासा जलमाच्छुष्य शुद्धो भवति मानवः Ms. 5. 77.

सविकल्प, -सविकल्पक *a.* 1 Optional. -2 Doubtful. -3 Recognizing a distinction as that of subject and object, or of the knower and the known (opp. निर्विकल्पक q.v.).

सविकार *a.* 1 With its products. -2 Growing fond of. -3 Undergoing decomposition (as food).

सविकाश (स) *a.* 1 Fully blown or expanded. -2 Extended, extensive; युगान्तकालप्रतिसंहतात्मनो जगन्ति यस्यां सविकासमासत Śi. 1. 23.

सविग्रह *a.* 1 Possessing a body, embodied; सविग्रहं ग्रहमिव विगृह्णानय दुर्ग्रहम् Śiva B. 17. 31. -2 Having meaning or import. -3 Engaged in strife, quarrelling.

सवितर्क, सविमर्श *a.* Thoughtful. -**कम्**, -**र्शम्** *ind.* Thoughtfully.

सवितृ *a.* (-त्री *f.*) [स-वृच्] Generating, producing, yielding; सवित्री कामानां यदि जगति जागर्ति भवती G. L. 23. -*m.* 1 The sun; अनन्यदृष्टिः सवितारमैक्षत Ku. 5. 20; उदेति सविता ताम्रस्ताम्र एवास्तमेति च K. P. 7. -2 N. of Śiva. -3 Of Indra. -4 The *Arka* tree. -5 The creator of the world. -**Comp.** -**तनयः** the planet Saturn. -**दैवतम्** N. of the asterism *Hasta*.

सवितृल *a.* Solar.

सवित्रम् Cause of generation; P. III. 2. 184.

सवित्रिय *a.* Solar.

सवित्री 1 A mother; तथा दुहित्रा सुतरां सवित्री (चकाशे) Ku. 1. 24. -2 A cow.

सविध *a.* 1 Of the same kind or sort. -2 Near, adjacent, proximate; भूयो भूयः सविधनगरीरथयया पर्यटन्तम् Māl. 1. 15. -**धम्** Proximity, vicinity; यस्य न सविधे दयिता दवदहनस्तुहिनदीधितिस्तस्य K. P. 9; किमासेव्यं पुंसां सविधमनवद्यं युसरितः 10; N. 2. 47; Śi. 14. 69; Bv. 2. 182; तस्य मत्तस्य सविधे ययौ साधुरसाधुताम् Śiva B. 8. 23. -**धम्** *ind.* According to rule or precept; सविधं जगृहे पाणीननु रूपः स्वमायया Bhāg. 3. 3. 8.

सविनय *a.* Modest, humble. -**यम्** *ind.* Modestly, respectfully.

सविभक्तिक *a.* Having a case termination.

सविभ्रम, -सविलास *a.* Sportive, coquettish, wanton; जल्पन्ति सार्धमन्येन पश्यन्त्यन्यं सविभ्रमाः Pt. 1. 135.

सविलक्षम् *ind.* With shame or embarrassment.

सविशेष *a.* 1 Possessing characteristic qualities. -2 Peculiar, extraordinary. -3 Special, particular; U. 4. -4 Pre-eminent, superior, excellent. -5 Discriminative. (सविशेषम् and सविशेषतस् are used adverbially in the sense of 'especially', 'particularly', 'exceedingly'; अनेन धर्मः सविशेषमय मे त्रिवर्गसारः प्रतिभाति भामिनि Ku. 5. 38; oft. in comp.; द्विरेफमाला सविशेषसज्ञा Ku. 1. 27; R. 16. 53.)

सविशेषक *a.* 1 Possessing peculiar or distinguishing properties. -2 Discriminated. -**कम्** A distinguishing characteristic, peculiar property.

सविस्तर *a.* Detailed, minute, complete. -रम् *ind.* In detail, in extenso.

सविस्मय *a.* 1 Surprised, astonished. -2 Doubtful. -यम् *ind.* With surprise.

सवीमन् *m.* [सू-ईमनिच् Un. 4. 161] Source, birth.

सवृत्त *a.* Well-conducted.

सवृद्धिक *a.* Bearing interest.

सवेधम् Proximity.

सवेश *a.* 1 Decorated, ornamented, dressed. -2 Near, proximate.

सवेष्टन *a.* Having a turban.

सवैलक्ष्य *a.* 1 Unnatural, forced; affected. -2 Embarrassed; सवैलक्ष्यस्मितम् 'with a forced smile.'

सव्य *a.* [Un. 4. 109] 1 Left, left-hand; सव्ये प्राचीन-आवीती निवीती कण्ठसज्जे Ms. 2. 63. -2 Southern. -3 Contrary, backward, reverse; प्रदक्षिणं च सव्यं च ग्राममध्ये च नाचरेत् Mb. 12. 278. 7. -4 Right. -5 Dry, not sprinkled with ghee (अनभिष्टृत); सव्यशब्दो रुक्षे भाष्यते। सव्या वपा इत्यनभिष्टृतां दर्शयति SB. on MS. 4. 1. 36. -व्यः An epithet of Viṣṇu. -व्यम् *ind.* The usual position of the sacred thread when it hangs down over the left shoulder; cf. अपसव्य. -Comp. -अपसव्य *a.* 1 left and right. -2 Wrong and right. -इतर *a.* right; सव्येतरं स्फुरता तदक्ष्णा R. 14. 49. -जानु *n.* a mode of fighting (by using the left knee). -बाहु *n.* a mode of fighting with the left arm. -साचिन् *m.* an epithet of Arjuna; निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन् Bg. 11. 33; (the name is thus derived in Mb.:— उभौ मे दक्षिणौ पाणी गाण्डीवस्य विकर्षणे। तेन देवमनुष्येषु सव्यसाचीति मां विदुः॥).

सव्यपेक्ष *a.* Connected with, dependent on; स्नेहश्च निमित्तसव्यपेक्षश्चेति विप्रतिषिद्धमेतत् Mal. 1; U. 6.

सव्यभिचरण *a.* Liable to inaccuracy.

सव्यभिचारः One of the five main divisions of *Hetva-bhāsa* (in logic), a too general middle term; for explanation, see **अनैकान्तिक**.

सव्याज *a.* 1 Artful, pretended. -2 Plausible, cunning. -जम् *ind.* Artfully, under a pretext.

सव्यापार *a.* Engaged, employed.

सव्रण *a.* 1 Wounded, sore. -2 Having a fault or flaw.

सव्रीड *a.* 1 Bashful. -2 Ashamed.

सव्येष्ट, -सव्येष्टः, सव्येष्ट, सव्येष्टात् *m.* A charioteer.

सशब्द *a.* 1 Sounding. -2 Proclaimed. -ब्दम् *ind.* With a loud noise; भग्नं सशब्दं शिरः Bh. 2. 90.

सशल्कः A kind of fish; Ms. 5. 16.

सशल्य *a.* 1 Thorny. -2 Pierced by darts or thorns. -3 Troublesome, difficult.

सशस्य *a.* Having or yielding corn. -स्या A variety of sun-flower.

सशूकः A believer in the existence of God.

सश्च 1 U. (सश्चति-ते) Ved. 1 To cling or stick to, follow. -2 To serve; worship, honour. -3 To pervade; see सच्.

सशमश्रु *a.* Bearded. -f. A woman with a beard.

सश्रीक *a.* 1 Prosperous, fortunate. -2 Lovely, beautiful.

सश्व To go; L. D. B.

सस् 2 P. (सस्ति) To sleep.

ससत्त्व *a.* 1 Possessed of vitality, energy, vigour, courage &c. -2 Pregnant, big with child; वृषः ससत्त्वा महिषीमन्यत R. 3. 9. -2 Full of animals or creatures. -त्वा A pregnant woman.

ससंदेह *a.* Doubtful. -हः N. of a figure of speech; see संदेह.

ससनम् Immolation.

ससंवित्क *a.* Sensible, having consciousness; ससंवित्कस्य कामेषु तथापि न रतिः क्षमा Bu. Ch. 4. 87.

ससंहार *a.* Having the means of restraint.

ससंध्य *a.* Evening, vespertine.

ससंभ्रम *a.* Flurried, agitated, hurried, confused. -मम् *ind.* 1 Hurriedly, hastily. -2 In fear or confusion, in great perplexity.

ससाध्वस *a.* Alarmed, frightened, timid.

ससज् See सञ्ज्.

सस्पृह *a.* Desirous, longing, eager. -हम् *ind.* Eagerly, wistfully.

सस्मित *a.* Smiling, attended with a smile.

सस्यम् [सस्यन् Un. 4. 119] 1 Corn, grain; (एतानि) सस्यैः पूर्णे जठरपिठरे प्राणिनां संभवन्ति Pt. 5. 97; see सस्य also. -2 Fruit or produce of any plant. -3 A weapon. -4 A good quality, merit. -Comp. -अद्, भक्षक *a.* granivorous. -इष्टिः *f.* a sacrifice made on the ripening of new grain; Ms. 4. 27. -पालः *a.* field-guarder. -प्रद *a.* fertile; क्षम्यां सस्यप्रदां नित्यं पशुवृद्धिकरीमपि Ms. 7. 212. -मञ्जरी an ear of corn. -मारिन् *a.* destructive of grain. (-m.) a kind of rat or mouse. -मालिन् *a.* abounding in corn. -वेदः the science of agriculture. -शूकम् an awn of grain. -संवर्ः the Sala tree.

सस्यक *a.* Possessed of good qualities, meritorious.
-कः 1 A sword. -2 A weapon. -3 A kind of precious stone. -4 The inner part of a cocoanut; L. D. B.

सस्वेद *a.* Covered over or moist with sweat, perspired; सस्वेदरोमाश्चितकम्पिताङ्गी जाता प्रियस्पर्शसुखेन वत्सा U. 3. 42.
-दा A girl recently deflowered.

सह I. 4 P. (सहति) 1 To satisfy. -2 To be pleased. -3 To endure, bear. -II. 1 Ā. (सहते, epic Paras. also; सोढ; the स् of सह is changed to ष after prepositions ending in इ, as नि, परि, वि, except when इ is changed for ऋ) 1 (a) To bear, endure, suffer, put up with; खलोद्भापाः सोढाः Bh. 3. 6; पदं सहेत भ्रमरस्य पेलवं शिरीषगुणं न पुनः पतत्रिणः Ku. 5.4; सोढुःखम्, संतापम्, क्लेशम् &c.; R. 12. 63; 11. 52; Bk. 17. 59. (b) To tolerate, allow; प्रकृतिः खलु सा महीयसः सहते नान्यसमुन्नतिं यया Ki. 2. 21; Me. 107; R. 14. 63. -2 To forgive, forbear; चारंवारं मयैतस्यापराधः सोढः H. 3; प्रियः प्रियायार्हसि देव सोढुम् Bg. 11. 44. -3 To wait, be patient; द्वित्राण्यहान्यर्हसि सोढुमर्हन् R. 5. 25; 15. 45. -4 To bear, support, bear up; क इदानीं सहकारमन्तरेण पञ्चवितामतिमुक्कलतां सहेत S. 3. -5 To conquer, defeat, oppose, be able to resist. -6 To suppress, stop. -7 To be able (with inf.). -Caus. (साहयति-ते) 1 To cause to bear or suffer. -2 To make bearable or supportable; गुर्वपि विरहदुःखमाशाब्धः साहयति S. 4. 16. -Desid. (सिसहिषते) To wish to bear &c.

सह *a.* [सहते सह-अच्] 1 Bearing, enduring, suffering. -2 Patient. -3 Able; see असह; चरतस्तपस्तप वनेषु सहा न वयं निरूपयितुमस्य गतिम् Ki. 6. 36. -4 Overpowering, vanquishing. -5 Defying, equal to. -6 Exerting.
-हः 1 The month मार्गशीर्ष. -2 N. of Śiva. -हः, -हम् Power, strength. -हम् A kind of salt; L. D. B.

सहक *a.* Patient, enduring.

सहन *a.* Bearing, enduring. -नम् 1 Bearing, enduring. -2 Patience, forbearance. -Comp. -शील *a.* patient, forgiving.

सहित्रम् Patience, forbearance.

सहिष्णु *a.* [सह-इष्णुच्] 1 Able to bear or endure, capable of enduring; रावकिरणसहिष्णु क्लेशलेशैरभिन्नम् S. 2.4; उत्पतिष्णु सहिष्णु च चेतुः खरदूषणौ Bk. 5. 1. -2 Patient, resigned, forbearing; सुकरस्तस्वत्सहिष्णुना रिपुर्नमूलयितुं महानपि Ki. 2. 50.

सहिष्णुता, -त्वम् 1 Power to bear or support. -2 Patience, resignation.

सह *ind.* 1 With, together with, along with, accompanied by (with instr.); शशिना सह याति कौमुदी सह मेघेन तद्धितं प्रलीयते Ku. 4. 33 -2 Together, simultaneously, at the same time; अस्तोदयौ सहैवासौ कुरुते वृषतिद्विषाम् Subhāṣ. (The following senses are given of this word:—साकल्य, सादृश्य, योगपद्य, विद्यमानत्व, समृद्धि, संबन्ध and सामर्थ्य.) -Comp.

-अध्ययनम् 1 studying together; U. 2. -2 fellow-studentship. -अध्यायिन *m.* a fellow-student. -अपवाद *a.* disagreeing. -अर्थ *a.* 1 having the same object. -2 synonymous. (-र्थः) the same or common object. -अर्ध *a.* together with a half. -आलापः conversation with. -आसनम् sitting on the same seat. -आसिका company, sitting together; समुद्रः सहासिकां यां सुमतिः प्रतीच्छति Rām. ch. 2. 85. -उक्तिः *f.* a figure of speech in Rhetoric; सा सहोक्तिः सहायस्य बलादेकं द्विवाचकम् K. P. 10; e. g. पपात भूमौ सह सैनिकाश्रुभिः R. 3. 61. -उटजः a hut made of leaves. -उत्थायिन *a.* rising or conspiring together. -उदरः a uterine brother, brother of whole blood; जनन्यां संस्थितायां तु समं सर्वं सहोदराः Ms. 9. 92; सहोदरा कुङ्कुमकेसराणां भवन्ति नूनं कविताविलासाः Vikr. 1. 21. -उपमा a kind of Upamā. -ऊढः, ऊढजः the son of a woman pregnant at marriage; (one of the 12 kinds of sons recognized in old Hindu law); या गर्भिणी संस्क्रियते ज्ञाताज्ञातापि वा सती । वोढुः स गर्भो भवति सहोढ इति चोच्यते ॥ Ms. 9. 173. -एकासनम् see सहासनम्; Y. 2. 284. -कर्तृ *m.* a co-worker, assistant; तस्य कर्मानुरूपेण देयोंऽशः सहकर्तृभिः Ms. 8. 206. -कारः 1 co-operation. -2 a mango tree; क इदानीं सहकारमन्तरेण पञ्चवितामतिमुक्कलतां सहेत S. 3. -भञ्जिका a kind of game. -कारिन्, -कृत्, कृत्वन् *a.* co-operating. (-*m.*) a co-adjutor, associate, colleague. -कृत *a.* co-operated with, assisted or aided by. -क्रिया simultaneous performance; स हि न्यायः संभूयकारिणां सहक्रियेति सर्वत्रैव ŚB. on MS. 11. 1. 57. -खट्वासनम् sitting together on a bed; Ms. 8. 357; see सहैकासनम्. -गमनम् 1 accompanying. -2 a woman's burning herself with her deceased husband's body, self-immolation of a widow. -चर *a.* accompanying, going or living with; यानि प्रियासहचरश्चिरमध्यवात्सम् U. 3. 8. (-रः) 1 a companion, friend, associate; इमशानिष्वाक्रीडा स्मरहर पिशाचाः सहचराः Śiva-mahimna 24. -2 a follower, servant. -3 a husband. -4 a surety. (-री *f.*) 1 a female companion. -2 a wife, mate; प्रेक्ष्य स्थितां सहचरीं व्यवधाय देहम् R. 9. 57. -चरित *a.* 1 accompanying, attending, associating with. -2 Congruent, homogeneous. -चारः 1 accompaniment. -2 agreement, harmony. -3 (in logic) the invariable accompaniment of the *hetu* (middle term) by the *sādhya* (major term). -4 right course (opp. व्यभिचार). -चारिन् see सहचर. -ज *a.* 1 inborn, natural, innate; सहजं कर्म कौन्तेय सदोषमपि न त्यजेत् Bg. 18. 48; सहजामप्यपहाय धीरताम् R. 8. 43. -2 hereditary; सहजं किल यद्विनिन्दितं न खलु तत्कर्म विवर्जनीयम् S. 6. 1. (-जः) 1 a brother of whole blood; तृतीयो मे नत्ता रजनिचरनाथस्य सहजः Mv. 4. 7. -2 the natural state or disposition. -अरिः a natural enemy. -उदासीनः a born neutral. -मित्रम् a natural friend. -जात *a.* 1 natural; see सहज. -2 born together, twin-born. -जित् *a.* victorious at once; स्वर्णेता सहजिद् बभ्रुरिति राजाभिधीयते Mb 3. 185. 28. -दार *a.* 1 with a wife. -2 married. -देवः N. of the youngest of the five Pāṇḍavas; the twin brother of Nakula, born of Mādri by the gods Aśvins. He is regarded as the type of manly

beauty. -धर्मः same duties. °चारिन् *m.* a husband. °चारिणी 1 a lawful wife, one legally married (also सहधर्मिणी in this sense). -2 a fellow-worker. -पयिन् *m.*, -पन्थाः *m.*, *f.* a fellow-traveller. -पांशुकीडिन्, पांशुकिल *m.* a friend from the earliest childhood. -भावः 1 companionship. -2 concomitance. -भाविन् *m.* a friend, partisan, follower. -भू *a.* natural, innate; औत्सुक्येन कृतत्वेन सहभुवा व्यावर्तमाना हिया Ratn. 1. 2. -भोजनम् eating in company with friends. -मनस् *a.* with intelligence. -मरणम् see सहगमन. -मृता a woman who has burnt herself with her husband. -युध्वन् *m.* a brother in arms. -रक्षस् *m.* one of the three kinds of sacrificial fires. -वसतिः, -वासः dwelling together; सहवसतिमुपेत्य यैः प्रियायाः कृत इव मुग्धाविलोकितापदेशः Ś. 2. 3. -वासिन् *m.* a fellow-lodger. -वीर्यम् fresh butter. -संसर्गः carnal contact. -सेविन् *a.* having intercourse with. -स्थः a companion.

सहता, -त्वम् Union, association.

सहकार *a.* Having the sound ह; सहकारवृत्ते समये सहकारहणस्य के न सस्मार पदम्। सहकारमुपरि कान्तेः सह का रमणी पुरः सकलवर्णमपि || Nalod. 2. 14.

सहर्ष *a.* Glad, delighted. -षम् *ind.* Gladly, delightfully.

सहस्र *a.* Powerful, mighty; भीष्मो हि देवः सहस्रः सहीयान् Bhāg. 11. 23. 48. -*m.* [सह-असि] 1 The month called Mārgaśīrṣa; Śi. 6. 57; 16. 47; सहसि तत्र समृद्धिमुपागते Rām. ch. 4. 83; Bhāg. 12. 11. 41. -2 The winter season. -*n.* 1 Power, might, strength. -2 Force, violence. -3 Victory, conquering. -4 Lustre, brightness. -5 Water.

सहसा *ind.* 1 With force, forcibly. -2 Rashly, precipitately, inconsiderately; सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदम् Ki. 2. 30. -3 Suddenly, all at once; मातङ्गनकैः सहसोत्पतद्भिः R. 13. 11. -4 With a smile, smiling. -Comp. -दृष्टः an adopted son.

सहसान *a.* [सह-असानच् Un. 2. 84] 1 Patient. -2 Overpowering. -नः 1 A peacock. -2 A sacrifice, an oblation.

सहस्यः The month called Pauṣa; सहस्यरात्रीरुदवास-तपरा Ku. 5. 26; इति विभाति विभावितशीतले सहसहस्यसहस्यथ मैथिली Rām. ch. 4. 84.

सहस्रम् [समानं हसति हस्-र Tv.] 1 A thousand. -2 A large number. -Comp. -अंशु, -अचिस्, -कर, -किरण, -दीधिति, -धामन, -पाद, -मरीचि, -रश्मि *m.* the sun; तदण्डमभवद्भ्रमं सहस्रांशुसमप्रभम् Ms. 1. 9; तं चेत् सहस्रकिरणो धुरि नाकरिष्यत् Ś. 7. 4; पुनः सहस्रांशुभिः संनिधत्ते R. 13. 44; धाम्नाति-शाययति धाम सहस्रधाम्नः Mu. 3. 17; सहस्ररश्मेरिव यस्य दर्शनम् Śi. 1. 53. -अक्ष *a.* 1 thousand-eyed. -2 vigilant. (-क्षः) 1 an epithet of Indra. -2 of Puruṣa; सहस्र-शीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् Rv. 10. 90 1. -3 of Śiva. -4 of Viṣṇu. -अरः, -रम् a kind of cavity in the top of the

head, resembling a lotus reversed (said to be the seat of the soul). -आननः N. of Viṣṇu. -अधिपतिः a governor of one thousand villages. -अवरः a fine below a thousand, or from five hundred to a thousand Paṇas. -काण्डा white Dūrvā grass. -कृत्वस् *ind.* a thousand times. -गु *a.* possessing a thousand cows (epithet of the sun, also of Indra). -गुण *a.* a thousand-fold. -णी a leader of thousands (epithet of Brahman); विलक्ष्य दैत्यं भगवान् सहस्रणीः Bhāg. 3. 18. 21. -घातिन् *n.* a particular engine of war. -द *a.* liberal. (-दः) an epithet of Śiva. -दंष्ट्रः a kind of fish. -दृश्, -नयन, -नेत्र, -लोचन *m.* 1 epithets of Indra. -2 of Viṣṇu. -दोस् *m.* an epithet of Arjuna Kārtavīrya. -धारः the discus of Viṣṇu. (-रा) a stream of water for the ablution of an idol poured through a vessel pierced with a number of holes. -पत्रम् 1 a lotus; विलोलनेत्रभ्रमरैर्गवाक्षाः सहस्रपत्राभरणा इवासन् R. 7. 11. -2 the Sārāsa bird. -पाद् *m.* 1 an epithet of Puruṣa; Rv. 10. 90. 1. -2 of Śiva. -3 of Viṣṇu. -4 of Brahman. -पादः 1 N. of Viṣṇu. -2 A kind of duck. -3 The sun; L. D. B. -बाहुः 1 an epithet of king Kārtavīrya q. v. -2 of the demon Bāṇa. -3 of Śiva (or of Viṣṇu according to some). -भक्तम् a particular festival at which thousands are treated. -भिद् *m.* musk. -भुजः, -मौलिः *m.* epithets of Viṣṇu. -भुजा *f.* N. of Durgā. -मूर्ति *a.* appearing in a thousand forms. -मूर्धन *m.* N. of Viṣṇu. -रुच the sun. -रोमन् *n.* a blanket. -वदनः N. of Viṣṇu. -वीर्या Dūrvā grass. -वेधम् 1 sorrel -2 a kind of sour gruel. -वेधिन *m.* musk. (-*n.*) asa-foetida. -शिखरः an epithet of the Vindhya mountain. -शिरस्, शीर्षन्, शीर्ष *a.* thousand-headed (epithet of Viṣṇu); सहस्रशीर्षा पुरुषः Rv. 10. 90. 1; सहस्रशीर्षापि ततो गरुडता Bhāg. 4. 1 1. -श्रवणः an epithet of Viṣṇu. -हर्यश्वः the car of Indra. -हस्तः an epithet of Śiva.

सहस्रक *a.* Amounting to a thousand.

सहस्रतय *a.* (-यी *f.*) Thousandfold. -यम् A thousand.

सहस्रधा *ind.* In a thousand parts, a thousand-fold; दीये किं न सहस्रधाहमथवा रामेण किं दुष्करम् U. 6. 40.

सहस्रशस् *ind.* By thousands; तत्र मल्लाः समापेतुर्दिग्भ्यो राजन् सहस्रशः Mb. 4. 13. 15.

सहस्रिन् *a.* 1 Possessed of a thousand; इच्छति शती सहस्रं सहस्री लक्ष्मीहेतु Pt. 5. 82. -2 Consisting of thousands. -3 Amounting to a thousand (as a fine); क्षत्रियं तु सहस्रिणम् Ms. 8. 376. -*m.* 1 A body of a thousand men &c. -2 The commander of a thousand.

सहस्रत् *a.* Strong, powerful.

सहा 1 The earth. -2 The aloe-plant or flower.

सहायः [सह एति इ-अच्] 1 A friend, companion; सहायसाध्यं राजत्वं चक्रमेकं न वर्तते Kau. A. 1. 7; सहायसाध्याः

प्रदिशन्ति सिद्धयः Ki. 14. 44; Ku. 3. 21. Me. 11. -2 A follower, an adherent. -3 An ally. -4 A helper, patron. -5 The ruddy goose. -6 A kind of perfume. -7 N. of Śiva. -Comp. -अर्थम् ind. for the sake of company; नासुत्र हि सहायार्थं पिता माता च तिष्ठतः Ms. 4. 239.

सहायता, -त्वम् 1 A number of companions. -2 Companionship, union, friendship. -3 Help, assistance; कुसुमास्तरणे सहायता बहुशः सौम्य गतस्त्वमावयोः Ku. 4. 35; R. 9. 19.

सहायनम् Fellowship, company; नाना चित्राः कथाश्चान्या विश्वामित्रसहायने Rām. 1. 3. 11.

सहायवत् a. 1 Having a friend. -2 Befriended, assisted; नरस्त्वं पूर्वदेहे वै नारायणसहायवान् Mb. 3. 40. 1.

सहारः 1 The mango tree. -2 Universal destruction.

सहादे a. Affectionate.

सहाव a. Employing amorous gestures, wanton.

सहित a. 1 Accompanied or attended by, together with, united or associated with; पवनाग्निसमागमो ह्ययं सहितं ब्रह्म यदध्वतेजसा R. 8. 4. -2 Borne, endured. -3 (In astr.) Being in conjunction with. -तम् A bow weighing 300 Palas. -तम् ind. Together with, with.

सहित a. Enduring, patient.

सहिम a. Icy cold.

सहुरिः [सह-उरिन् Un. 2. 70] The sun. -f. The earth.

सहृदय a. 1 Good-hearted, kind, compassionate. -2 Sincere. -यः 1 A learned man. -2 An appreciator (of merits &c.), a man of taste, a man of critical faculty; इत्युपदेशं कवेः सहृदयस्य च करोति K. P. 1; परिष्कुर्वन्त्यन्ये सहृदयधुरीणाः कतिपये R. G.

सहृदय a. Questionable, doubtful. -खम् Questionable food.

सहृष्टकम् ind. With a thrill.

सहेलु a. Well-founded, reasonable.

सहेल a. Sportive, playful.

सहोदः A thief caught with the stolen property in his possession; (चौरं) सहोदं सोपकरणं घातयेदविचारयन् Ms. 9. 270.

सहोर a. Good, excellent. -रः A saint, sage.

सह्य a. 1 Bearable, supportable, endurable; अपि सहा ते शिरोवेदना Mu. 5; M. 3. 4. -2 To be borne or endured; कथं तूष्णीं सह्यो निरवधिरिदानीं तु विरहः U. 3. 44. -3 Able to bear. -4 Adequate or equal to. -5 Sweet, agreeable. -6 Strong, powerful. -ह्यः N. of one of the seven principal mountain ranges in India, a part of the western Ghats at some distance from the sea;

रामास्त्रोत्सारितोऽप्यासीत् सह्यलम् इवार्णवः R. 4. 53, 52; Ki. 18. 5. -ह्यम् 1 Health, convalescence. -2 Assistance. -3 Fitness, adequacy. -Comp. -आत्मजा N. of the river Kāverī.

सा 1 N. of Lakṣmī. -2 Of Pārvatī.

सांयात्रिकः A sea-trader, a merchant trading by sea (पोतवणिक्); यथा समुद्रेऽपि च पोतमग्ने सांयात्रिको वाञ्छति तर्तुमेव Pt. 1. 316; सांयात्रिकाननेकांश्च कृतद्वीपान्तराश्रयात् Śiva B. 30. 3. -कम् 1 Any vehicle. -2 The morning dawn.

सांयुगीन a. [संयुगे साधुः ख] Warlike, skilled in war; भवांश्च सांयुगीनः सहायो नः V. 5; R. 11. 30; also सांयुग in this sense. -नः A great warrior, a soldier skilled in war; संयुगे सांयुगीनं तमुयतं प्रसहेत कः Ku. 2. 57.

सांराविणम् [cf. P. III. 3. 44; V. 4. 15] A general or loud shout, tumultuous uproar; उतालाः कटपूतनाप्रभृतयः सांराविणं कुर्वते Māl. 5. 11; सांराविणं न कर्तव्यं यावन्नायाति दर्शनम् Bk. 7. 43; N. 19. 29.

सांवत्सर (-री f.), सांवत्सरिक (-की f.) a. Annual, yearly. -रः, -रकः, -रिकः 1 An astrologer. -2 An almanac-maker. -3 A lunar month. -4 Black rice.

सांवर्तक a. Relating to or appearing at the dissolution of the universe; लोकानामभवे युक्तं सांवर्तकमिवानलम् Rām. 3. 65. 1; Bhāg. 10. 25. 2. -कः the fire at the प्रलयकाल; दह्यमानाः प्रजाः सर्वाः सांवर्तकममंसत Bhāg. 1. 7. 31.

सांवादिक a. (-की f.) 1 Colloquial. -2 Controversial. -कः 1 A disputant. -2 A logician.

सांवास्यकम् Dwelling together.

सांविज्ञायिक a. Conventional (as opposed to यौगिक); किं सांविज्ञायिकः स्विष्टकृच्छ्रन्दः उत स्विष्टं करोतीति एतेन गुणेन प्रवृत्त इति गौणो न रुढः ŚB. on MS. 10. 4. 34.

सांविस्तिक a. Subjective.

सांवृत्तिक a. (-की f.) Illusory, phenomenal.

सांशयिक a. (-की f.) 1 Doubtful. -2 Uncertain, irresolute. -कम् A doubtful or dangerous deed; न हि सांशयिकं कुर्यादित्युवाच बृहस्पतिः Pt. 3. 12.

सांसर्गिक a. Resulting from contact, contagious.

सांसारिक a. (-की f.) Worldly, mundane; सांसारिकेषु च सुखेषु वयं रसज्ञाः U. 2. 22.

सांसिद्धिक a. 1 Natural, existing naturally, innate, inherent; एवं सांसिद्धिके लोके किमर्थमनुशोचसि Mb. 11. 2. 7. -2 Effected naturally, spontaneous; परस्परभयदेके पापाः पापं न कुर्वते। एवं सांसिद्धिके लोके सर्वे दण्डे प्रतिष्ठितम्॥ Mb. 12. 15. 6. -3 Absolute. -4 Effected by supernatural means. -Comp. -द्रवः natural fluidity (opp. नैमित्तिक 'generated') (belonging to water only).

सांसिद्धयम् Perfect attainment; सांसिद्धयमङ्गणस्तव दर्शनात् Bhāg. 3. 21. 13.

सांस्थिक *a.* Immediately connected, direct.

सांस्कारिक *a.* Relating to rites.

सांस्थानिकः A fellow-countryman.

सांस्त्राविणम् A general flow or stream.

सांहत्यम् Connection, union.

सांहननिक *a.* (-की *f.*) Bodily, corporeal.

साकम् A vegetable, herb; cf. शाक.

साकम् *ind.* With, together with (with instr.); यान्ती गुरुजनैः साकं समयमानानाम्बुजा Bv. 2. 132; 1. 41; Mu. 3. 10.
-2 At the same time, simultaneously.

साकमेधीयन्यायः The rule according to which an ectype (विकृति) sets aside a detail of its archetype (प्रकृतिधर्म) if it conflicts with some detail (धर्म) which is expressly enjoined with reference to it. This is discussed and established by Jaimini and Śābara in MS. 5. 1. 19-22.

साकल्यम् Entirety, totality, the whole or entire part of a thing; यावत्साकल्ये; Nalod. 3. 19. (साकल्येन 'entirely, completely, thoroughly'; यो यदैषां गुणो देहे साकल्येनातिरिच्यते Ms. 12. 25.)

साकल्यक *a.* Sick, unwell.

साकाङ्क्ष *a.* 1 Desirous. -2 Having significance. -3 Requiring a complement.

साकार *a.* 1 Having a definite shape or figure. -2 Beautiful. -**Comp.** -ज्ञानवादः the doctrine that ideas consist of forms or images.

साकुल *a.* Perplexed, bewildered.

साकृत *a.* 1 Having meaning, significant, meaning; साकृतस्मितम् Git. 2; साकृतं वचनम् &c. -2 Intentional. -3 Amorous, wanton. -**तम्** *ind.* 1 Meaningfully, significantly; as in साकृतं मां निर्वर्ण्य. -2 Amorously. -3 Feelingly, pathetically. -4 Attentively. -**Comp.** -स्मित, -हसित *n.* a significant smile, wanton glance.

साकेतम् N. of the city of Ayodhyā; साकेतनार्योऽञ्जलिभिः प्रणमः R. 14. 13; 13. 79; 18. 36; अरुणयवनः साकेतम् Mbh. -ताः (*m. pl.*) The inhabitants of Ayodhyā.

साकेतकः An inhabitant of Ayodhyā. -कम् = साकेतम्.

साकुक्कम् A quantity of fried grain (सकु). -कः Barley.

साक्ष *a.* 1 Having eyes; यथा साक्षः पुरुषः परेण चेन्नीयेत नूनमक्षिभ्यां न पश्यतीति गम्यते ŚB. on MS. 1. 2. 31. -2 Having the seeds.

साक्षात् *ind.* 1 In the presence of, before the very eyes, visibly, openly, evidently. -2 In person, actually

in bodily form; साक्षात् प्रियामुपगतामपहाय पूर्वम् Ś. 6. 15; 1. 6. -3 Directly. In comp. it is often translated by 'incarnate'; साक्षाद्यमः; or by 'open, direct'; तत्साक्षात् प्रति-
पेयः कौपाय Māl. 1. 11. (साक्षात् 1 to see with one's own eyes, realize personally. -2 to have an intuitive perception or manifestation of; साक्षात्कृतधर्माणं ऋषयः U. 7. -3 To experience a result of or reward for; साक्षात्कृतं मे परिवर्द्धणं हि Bhāg. 5. 5. 27; 10. 22. 20.) -**Comp.** -करणम् 1 causing to be visibly present. -2 making evident to the senses. -3 intuitive perception. -कारः perception, apprehension, knowledge. -क्रिया 1 intuitive perception. -2 realization.

साक्षिन् *a.* (-णी *f.*) [सह अक्षि अस्य; साक्षाद् द्रष्टा साक्षी वा P. V. 2. 91] 1 Seeing, observing, witnessing. -2 Attesting, testifying. -*m.* 1 A witness, an observer, an eye-witness; फले तपःसाक्षिषु दृष्टमेवपि Ku. 5. 60; साक्षित्वमस्य पुरुषस्य Sāmkhya K. 19; Ms. 8. 18. -2 The Supreme Being. -3 (In phil.) The Ego. -**Comp.** -द्वैधम् divergent evidence, discrepancy between witnessess. -परीक्षा examination of a witness. -प्रत्ययः the evidence of witnesses. -भावित *a.* borne out or proved by evidence.

साक्ष्यम् 1 Evidence, testimony; तमेव चाधाय विवाहसाक्ष्ये R. 7. 20. -2 Attestation.

साक्षर *a.* Eloquent.

साक्षितम् *ind.* Thoughtlessly.

साक्षेप *a.* 1 Taunting, abusive. -2 Partial (पक्षपातिन्); पाण्डवेयेषु साक्षेपं द्रोणे जानाति ते सुतः Mb. 7. 12. 30.

साखिल्यम् Friendship.

साख्य *a.* (-यी *f.*) 1 Relating to a friend. -2 Friendly, amicable; P. IV. 2. 80.

साख्यम् Friendship.

सागम *a.* Legitimate.

सागरः [सगरेण निर्वृत्तः अण्] 1 The ocean, sea; सागरः सागरोपमः; (fig. also); दयासागर, विद्यासागर &c.; cf. सगर. -2 The number 'four' or 'seven'. -3 A kind of deer. -4 N. of Bhagīratha; शंकरस्य जटाजूटाद् भ्रष्टां सागरतेजसा Rām. 2. 50. 25. -**Comp.** -अनुकूल *a.* situated along the seacoast. -अन्त *a.* bounded by the sea, sea-girt. -अम्बरा, नेमिः, मेखला the earth. -आलयः N. of Varuṇa. -आवर्तः an island or bay of the sea; स मया सागरावर्ते दृष्ट आसीत् परीप्सता Mb. 3. 14. 19 (com. सागरस्य आसमन्ताद्वर्ते वर्तन् यस्मिन् सागरद्वीपे इत्यर्थः) -उत्थम् sea-salt. -गमा, -गा 1 a river; दिवि वा सागरगमास्तेन वो मानयाम्यहम् Mb. 13. 146. 23. -2 the Ganges. -गामिनी a river. -नेमिः (मी) the earth. -प्लवनम् navigating (the ocean). -मेखला the earth. -सुता N. of Lakṣmī; मनोवृत्तिस्ताक्ष्यो मतिरिय-
मथो सागरसुता Viṣṇu-mahimna S. 24. -सूनुः the moon.

साशि *a.* 1 Having fire. -2 Taking the sacred fire; सामयौदनमयश्चैव सशिष्यगणबान्धवाः Mb. 3. 1. 44.

सायिक *a.* 1 Maintaining, or possessing fire. -2 Attended by fire. -**कः** A house-holder who maintains the sacred fire.

साग्र *a.* 1 Entire; तेषां तु युद्धमानानां साग्रः संवत्सरो गतः Rām. 7. 23. 9. -2 With a surplus, more than. -**ग्रम्** *ind.* For a longer period, for a whole life.

सांकयिक *a.* Excellent in conversation.

सांकथ्यम् Talk, conversation.

सांकर्यम् Mixture, confusion, promiscuous or confused mixture.

सांकल *a.* (-ली *f.*) Produced or effected by addition.

सांकाश्यम्, -श्या *N.* of the capital of Kuśadhvaaja, brother of Janaka.

सांकूजितम् Loud commingled twittering; सांकूजितं पक्षिगणः करोति Rām. ch. 6. 21.

सांकेतिक *a.* (-की *f.*) 1 Symbolical, indicatory. -2 Conventional.

सांकेत्यम् 1 Agreement; पाखण्डदेवताः कङ्कगुप्रबकवटप्राया आर्यसमयपरिहृताः सांकेत्येनाभिधत्ते Bhāg. 5. 14. 29. -2 Appointment, assignment (with beloved person); अहो मयात्मा परितापितो ब्रूया सांकेत्यवृत्त्यातिविगर्ह्यवार्तया Bhāg. 11. 8. 32.

सांक्षेपिक *a.* (-की *f.*) Abridged, short, concise.

सांख्य *a.* [संख्यया निर्वृतम् अण्] 1 Relating to number. -2 Calculating, enumerating. -3 Discriminative. -4 Deliberating, reasoning, a reasoner; त्वं गतिः सर्वसांख्यानां योगिनां त्वं परायणम् Mb. -**ख्यः**, -**ख्यम्** *N.* of one of the six systems of Hindu philosophy, attributed to the sage Kapila; (this philosophy is so called because it 'enumerates' twentyfive *Tattvas* or true principles; and its chief object is to effect the final emancipation of the twenty-fifth *Tattva*, i.e. the *Puruṣa* or soul, from the bonds of this worldly existence—the fetters of phenomenal creation—by conveying a correct knowledge of the twenty-four other *Tattvas* and by properly discriminating the Soul from them. It regards the whole universe as a development of an inanimate principle called *Prakṛiti* q.v., while the *Puruṣa* is altogether passive and simply a looker-on. It agrees with the *Vedānta* in being synthetical and so differs from the analytical *Nyāya* or *Vaiśeṣika*; but its great point of divergence from the *Vedānta* is that it maintains two principles which the *Vedānta* denies, and that it does not admit God as the creator and controller of the universe, which the *Vedānta* affirms); सांख्यमिव कपिला-धिष्ठितम् K. -**ख्यः** 1 A follower of the Sāṃkhya philosophy; ज्ञानयोगेन सांख्यानां कर्मयोगेन योगिनाम् Bg. 3. 3; 5. 5. -2 An epithet of Śiva. -**Comp.** -**कारिका** *N.* of a collection of 72 verses by Īśvara-Kṛiṣṇa. -**प्रसादः**, -**मुख्यः** epithets of Śiva.

साङ्ग *a.* [सहाज्जेन अङ्गैर्वा] 1 Having members. -2 Complete in every part. -3 Together with the six *āṅgas* or auxiliary members. -4 Concluded, finished. -**Comp.** -**उपाङ्ग** *a.* (the *Vedas*) with the *अङ्ग*s and *उपाङ्ग*s.

सांगतिक *a.* (-की *f.*) Relating to union or society, associating. -**कः** 1 A visitor, guest, new-comer; नैकग्रामीण-मतिर्यथ विप्रं साङ्गतिकं तथा Ms. 3. 103. -2 One who comes to transact business.

सांगत्यम् Meeting, intercourse with; त्वसांगत्यसुखस्य नास्ति विषयस्तत् किं ब्रूया व्याहृतैः Mv. 5. 49.

सांगमः Union, meeting; cf. संगम.

सांग्रामिक *a.* (-की *f.*) Relating to war, warlike, martial; एष साङ्ग्रामिको न्याय एष धर्मः सनातनः U. 5. 22. -**कः** A general, commander. -**कम्** Implements of war; सर्व-साङ्ग्रामिकोपेतम् Bhāg. 8. 10. 17. -**Comp.** -**गुणः** the martial qualities of a king (*i. e.* शक्ति, पाङ्गुशय and अस्त्रायाभ्यास). -**परिच्छदः** implements of war.

सांग्राहिक *a.* Constipating; Charaka.

सांग्रातिक *a.* (-की *f.*) Greatly destructive, very deadly or fatal.

साचार *a.* 1 Well-behaved. -2 Well-conducted.

साचि *ind.* Obliquely, crookedly, awry, in a sidelong manner; साचि लोचनयुगं नमयन्ती Ki. 9. 44; 10. 57. -**Comp.** -**वाटिका** the white-flowered hog-weed. -**विलोकितम्** a side-long look, leer. (साचीकृतं to turn or bend aside, make crooked; निनाय साचीकृतचारुवक्त्रः R. 6. 14; Ku. 3. 68; साचीकरोत्याननम् M. 4. 14.)

साचीन *a.* Approaching sideways.

साचिव्यम् 1 The office of a minister, ministership. -2 Ministry, administration; अनभिज्ञश्च साचिव्यं गमितः केन हेतुना Mb. 13. 163. 7. -3 Friendship; assistance; तस्य मे कुरु साचिव्यं तस्य भायर्पिहारणे Rām. 3. 31. 41. -**Comp.** -**आक्षेपः** (in rhet.) an objection under the form of assent; साचिव्याक्षेप एवैष यदत्र प्रतिषिध्यते। प्रियप्रयाणं साचिव्यं कुर्वन्नेवानुरक्तया ॥ Kāv. 2. 146.

साजात्यम् 1 Sameness of caste, class, or kind; साजात्य-शङ्कयाऽमी न त्वां निघ्नन्ति निर्दयाः काकाः Bv. 1. 25. -2 Community of genus, homogeneousness.

साज्जनः A lizard.

साद् 10 U. (साटयति-ते) To show, manifest.

साटोप *a.* 1 Elated or puffed up with pride, haughty. -2 Majestic, stately. -3 Swollen, filled or charged with (as with water); Pt. 1. -4 Rumbling (as clouds). -**पम्** *ind.* 1 Proudly, arrogantly, in a stately manner, struttingly; as in साटोपं परिक्रामति. -2 Angrily, furiously.

साण्ड *a.* Uncastrated.

सात् *ind.* A Taddhita affix added to a word to show that something is completely changed into the thing expressed by that word, or that it is left at the complete disposal or control of that thing; भस्मसात् भू 'to be completely reduced to ashes'; अभिसात् कृत्वा M. 5; भस्मसात् कृतवतः पितृद्विषः पात्रसाच्च वसुधां ससागराम् R. 11. 86; विभज्य मेरुर्न यदर्थिसात् कृतः N. 1. 16; so ब्राह्मणसात्, राजसात् &c.; Śi. 14. 36.

सात *p. p.* 1 Given. -2 Destroyed. -तम् Pleasure, delight.

सातत्यम् Continuity, permanence; सातत्येनैव चेतोविषय-मवतरत् पातु पीताम्बरस्य Viṣṇupāda. S. 21.

सातला 1 See सप्तला. -2 A soap-tree (Mar. शिकेकाई).

सातवाहनः N. of king Śālivāhana.

सातिः *f.* 1 Giving, a gift, donation. -2 Gaining, obtaining. -3 Help. -4 Destruction. -5 End, conclusion. -6 Sharp or acute pain. -7 Cessation. -8 Wealth.

सातिशय *a.* Excessive, excellent; ज्वालाश्रियं सातिशयं दधन्ति Bk. 2. 2.

सातिना A black variety of skin (चर्मजाति); Kau. A. 2. 11.

सातीनः, -सातीनकः, -सातीलकः Pease.

सात्मीभावः Conduciveness.

सात्म्य *a.* Wholesome, agreeable to nature. -त्म्यः 1 Suitableness. -2 Habit, habitation, diet. -त्म्यम् = सरूपता q. v.; तृपाश्चैद्यादयः सात्म्यं हरेस्तच्चिन्तया ययुः Bhāg. 7. 10. 40.

सात्त्विक *a.* (-की *f.*) [सत्त्वगुणेन तत्कार्येण मनसा वा निर्वृत्तः ठञ्] 1 Real, essential. -2 True, genuine, natural. -3 Honest, sincere, good. -4 Virtuous, amiable. -5 Vigorous. -6 Endowed with the quality *Sattva* (goodness). -7 Belonging to or derived from the *Sattva* quality; ये चैव सात्त्विका भावाः Bg. 7. 12; 14. 16. -8 Caused by internal feeling or sentiment (as of love), internal; तद्भूरिसात्त्विकविकारमपास्तधैर्यमाचार्यकं विजयि मान्मथमाविरासीत् Mā. 1. 26. -कः 1 An external indication of (internal) feeling or emotion, one of the kinds of *Bhāvas* in poetry; (these are eight: स्तम्भः स्वेदोऽथ रोमाञ्चः स्वरभङ्गोऽथ वेपथुः । वैवर्ण्यमश्रुप्रलय इत्यष्टौ सात्त्विकाः स्मृताः ॥ see S. D. 164 also. -2 A Brāhmaṇa. -3 N. of Brahman. -4 An autumn night. -कम् An oblation (without pouring water). -की N. of Durgā.

सात्यकिः N. of a Yādava warrior, who acted as charioteer to Kṛiṣṇa, and took part with the Pāṇḍavas in the great war.

सं. इ. को... २०९

सात्यवतः, -सात्यवतेयः A metronymic of the sage Vyāsa.

सात्वत् *m.* 1 A follower, worshipper (of Kṛiṣṇa &c.); सूत जानामि भद्रं ते भगवान् सात्वतां पतिः Bhāg. 1. 1. 12. -2 A man of the Yādava tribe.

सात्वतः 1 N. of Viṣṇu; Mb. 14. 52. 49. -2 Of Balarāma. -3 The son of an outcast Vaiśya; Ms. 10. 23. -ताः (*m. pl.*) N. of a people; सुचिरं सह सर्वसात्वतैर्भव विश्वस्ताविलासिर्नाजनः Śi. 16. 14. -*a.* 1 Belonging to सात्वत, Vaiṣṇava; तन्त्रं सात्वतमाचष्ट नैष्कर्म्यं कर्मणां यतः Bhāg. 1. 3. 8. -2 A devotee (भक्त); सद्योऽन्तर्हृदये नित्यं मुनिभिः सात्वतैर्वृतः A. Rām. 1. 2. 17. -3 Belonging to Pancharātra; सात्वतं विधिमास्थाय Mb. 12. 335. 19.

सात्वती 1 N. of one of the four dramatic styles; see S. D. 416. -2 N. of the mother of Śiśupāla; न दूये सात्वतीसूनुयन्महामपराभ्यति Śi. 2. 11.

सादः [सद्-घञ्] 1 Sinking, settling down. -2 Exhaustion, weariness; उदितोरसादमतिवेपथुमत् Śi. 9. 77. -3 Leanness, thinness, emaciation; शरीरसादादसमग्रभूषणा R. 3. 2. -4 Perishing, decay, loss, destruction, cessation; गतिविभ्रमसादनीरवा R. 8. 58; Nalod. 3. 24. -5 Pain, torment. -6 Clearness, purity. -7 Going, motion.

सादनम् 1 Wearying, fatiguing. -2 Destroying; क्रोधलोभौ भयं दर्प एतेषां सादनाच्छुचिः Mb. 12. 213. 1. -3 Exhaustion. -4 A house, dwelling; तस्मात्त्वां पूर्वमेवाहं नेताऽथ यमसादनम् Mb. 3. 39. 10. -नी 1 Exhaustion, decay, fatigue. -2 The plant कटुकी.

सादिः [सद्-ङ्ण् Un. 4. 136] 1 A charioteer. -2 A warrior. -3 A dispirited person. -4 Air, wind.

सादित *p. p.* 1 Made to sit down. -2 Depressed, dispirited. -3 Wearied, exhausted; प्रसेहिरे सादयितुं न सादिताः Ki. 14. 57. -4 Destroyed, exterminated; समासदत् सादितदैत्यसंपदः Śi. 1. 11. -5 Wasted, decayed.

सादिन् *a.* [सद्-णिनि] 1 Sitting down. -2 Exhausting, destroying &c. -3 Any one sitting or riding on; प्रतिप्रहाराक्षममश्वसादी R. 7. 47. -*m.* 1 A horseman; ततो रथद्विपभटसादिनायकैः करालया परिवृत आत्मसेनया Bhāg. 10. 71. 14. -2 One riding on an elephant or seated in a car. -3 A charioteer; ततो वररथारूढाः कुमारः सादिभिः सह Mb. 1. 138. 8.

सादृश्यम् 1 Likeness, resemblance, similarity; सन्ति पुनर्नामधेयसादृश्यानि Ś. 7; तवाक्षिसादृश्यमिव प्रयुजते Ku. 5. 35; 7. 16; R. 1. 40; 15. 67. -2 A likeness, a portrait, an image; मत्सादृश्यं विरहतनु वा भावगम्यं लिखन्ती Me. 87.

साद्य *a.* New; मौलसाद्यसुभेदाभ्यां सारासारं पुनर्दिधा Śukra. 4. 870.

साधन्त *a.* Entire, whole, complete.

साधस्क *a.* (-स्की *f.*) 1 Quick, instantaneous. -2 Resulting, taking place immediately (सद्यःफल); चत्वार्यह महाराज साधस्कानि बृहस्पतिः (पृच्छते) Mb. 5. 33. 71. -3 New, fresh; कार्यक्षमश्च प्राचीनः साधस्कः कति विद्यते Śukra. 2. 92.

साधस्कः (also साधस्कः) A particular sacrifice; षट् साधस्काः सर्ववेदेषु दृष्टाः Mb. 3. 134. 13.

साध् I. 5 P. (साधोति) 1 To complete, finish, accomplish. -2 To conquer. -II. 4 P. (साध्यति) To be completed or accomplished. -*Caus.* 1 To accomplish, effect, bring about, perform; अपि साधय साधयेत्सितम् N. 2. 62; याचयते साधयितुं त्वार्थम् R. 5. 25; Ku. 2. 33. -2 To complete, finish, conclude. -3 To gain, secure, obtain; किं तत्साध्यं यदुभये साधयेयुर्न संगताः R. 17. 38; Ms. 6. 75. -4 To prove, substantiate. -5 To subdue, overpower, conquer (as a foe &c.), win over; साधयस्व पितामहम् Mb. 6. 108. 60; न हि साम्ना न दानेन न भेदेन च पाण्डवाः। शक्याः साधयितुम् Mb. -6 To kill, destroy; सुश्रीवान्तकमासेदुः साधयिष्याम इत्यरिम् Bk. 7. 31. -7 To learn, understand. -8 To cure, heal. -9 To go, depart, go one's way; साधयाम्यहमविघ्नमस्तु ते R. 11. 91; Ś. 1. 7; प्रायेण ध्यन्तकः साधिर्गमिरथै प्रयुज्यते S. D. -10 To recover (as a debt). -11 To make perfect.

साधक *a.* [साध्-ण्वल्, सिध्-ण्वल् साधादेशः वा Tv.] (-यका or -यिका *f.*) 1 Accomplishing, fulfilling, effecting, completing. -2 Efficient, effective; त्वं सर्वतो गमि च साधकं च Ku. 3. 12. -3 Skilful, adept. -4 Effecting by magic, magical. -5 Assisting, helping. -6 Conclusive. -कः 1 A magician. -2 One possessed of supernatural powers, a yogin; अविचलितमनोभिः साधकैर्मृग्यमाणः Mā. 5.1. -का N. of Durgā.

साधन *a.* (-नी *f.*) [साध् णिच् ल्युट् वा] 1 Accomplishing, effecting &c. -2 Procuring. -3 Conjuring up (a spirit). -4 Denoting, expressive of. -नम् 1 Accomplishing, effecting, performing, as in स्वार्थसाधनम्. -2 Fulfilment, accomplishment, complete attainment of an object; प्रजार्थसाधने तौ हि पर्यायोद्यतकार्मुकौ R. 4. 16. -3 A means, an expedient, a means of accomplishing anything; असाधना अपि प्राज्ञा बुद्धिमन्तो बहुश्रुताः। साधयन्त्याशु कार्याणि Pt. 2.1; शरीरमायं खलु धर्मसाधनम् Ku. 5. 33, 52; R. 1. 19; 4. 36, 62. -4 An instrument, agent; कुठारः छिदिक्रिया-साधनम्. -5 The efficient cause, source, cause in general. -6 The instrumental cause. -7 Implement, apparatus. -8 Appliance, materials. -9 Matter, ingredients, substance. -10 An army or a part thereof; व्यावृत्तं च विपक्षतो भवति यत्तत्साधनं सिद्धये Mu. 5. 10. -11 Aid, help, assistance (in general). -12 Proof, substantiation, demonstration. -13 The *hetu* or middle term in a syllogism, reason, that which leads to a conclusion; साध्ये निश्चितमन्वयेन घटितं विधत्तं सपक्षे स्थितिः। व्यावृत्तं च विपक्षतो भवति यत्तत् साधनं सिद्धये ॥ Mu. 5. 10. -14 Subduing, overcoming. -15 Subduing by charms. -16 Accomplishing anything

by charms or magic. -17 Healing, curing. -18 Killing, destroying; फलं च तस्य प्रतिसाधनम् Ki. 14. 17. -19 Conciliating, propitiating, winning over. -20 Going out, setting forward, departure. -21 Going after, following. -22 Penance, self-mortification. -23 Attainment of final beatitude. -24 A medicinal preparation, drug, medicine. -25 (In law) Enforcement of the the delivery of anything, or of the payment of debt, infliction of fine. -26 A bodily organ. -27 The penis. -28 An udder. -29 Wealth. -30 Friendship. -31 Profit, advantage. -32 Burning a dead body. -33 Obsequies. -34 Killing or oxydation of metals. -35 Proof, argument. -36 Conflict, battle. -37 (In gram.) Instrument, agent. -38 Making ready, preparation. -39 Gain, acquisition. -40 Calculation. -Comp. -अध्यक्षः Superintendent or captain of the military forces. -अर्ह *a.* worthy of being proved or accomplished. -क्रिया 1 a finite verb. -2 an action connected with a *Kāraka*. -क्षम *a.* admitting proof. -निर्देशः production of proof. -पत्रम् a document used as evidence.

साधनता, -त्वम् 1 The state of having means, possession of means to accomplish a desired object; प्रतिकूलता-मुपगते हि विधौ विफलत्वमेति बहुसाधनता Śi. 9. 6. -2 The state of perfection. -3 The being a proof or argument; Kull. on Ms. 8. 56.

साधना 1 Accomplishment, fulfilment, completion. -2 Worship, adoration. -3 Conciliation, propitiation.

साधनीक 8 P. To employ as a means for.

साधनीभू 1 P. To become a means.

साधनीय *a.* 1 Useful for accomplishing a task; मांसान्योष्णवलोप्यानि साधनीयानि देवताः Bk. 5. 14. -2 To be formed (as words). -3 To be acquired (as knowledge).

साधिका A skilful or accomplished woman.

साधित *p. p.* 1 Accomplished, effected, achieved. -2 Completed, finished. -3 Proved, demonstrated. -4 Obtained, secured. -5 Discharged. -6 Overcome, subdued. -7 Made good, recovered. -8 Fined. -9 Made to pay. -10 Awarded (as fine or punishment).

साध्य *a.* [साध्-ण्वल् यत्] 1 To be effected or accomplished, to be brought about; साध्ये सिद्धिर्विधीयताम् H. 2. 15. -2 Feasible, practicable, attainable. -3 To be proved or demonstrated; आप्तवागनुमानाभ्यां साध्यं त्वं प्रति का कथा R. 10. 28. -4 To be established or made good. -5 To be inferred or concluded; अनुमानं तदुक्तं यत् साध्य-साधनयोर्वचः K. P. 10. -6 To be conquered or subdued, conquerable; स च त्वदेकेषु निपातसाध्यः Ku. 3. 15; चतुर्थोपाय-साध्ये तु रिपौ सान्त्वमपक्रिया Pt. 3. 27. -7 Curable. -8 To be killed or destroyed. -ध्यः 1 A particular class of celestial beings; साध्यानां च गणं सूक्ष्मम् Ms. 1. 22; विराट्-सुताः सोमसदः साध्यानां पितरः स्मृताः Ms. 3. 195; Mb. 1. 1.

35. -2 A deity in general. -3 N. of a Mantra. -ध्यम् 1 Accomplishment, perfection. -2 The thing to be proved or established, the matter at issue. -3 (In logic) The predicate of a proposition, the major term in a syllogism; साध्ये निश्चितमन्वयेन घटितं ... &c.; यत् साध्यं स्वयमेव तुल्यमुभयोः पक्षे विरुद्धं च यत् Mu. 5. 10. -4 Silver. -Comp. -अभावः the absence of the major term. -ऋषिः an epithet of Śiva. -पक्षः the plaint in a law-suit. -व्यापक a. (in logic) invariably inherent in that which is to be proved. -समः an assertion identical with the point to be proved. -साधनम् effecting what has to be done. -सिद्धिः f. 1 accomplishment. -2 conclusion. -पादः judgment, decision.

साध्यता 1 Feasibility, practicability. -2 Curableness. -Comp. -अवच्छेदकम् that which marks out or measures the साध्य or major term, its characteristic property.

साध्यवत् m. The party on whom rests the *onus probandi* or burden of proof in a law-suit. -n. That which contains the साध्य or the major term.

साध्यन्तः [Up. 3. 128 com.] A mendicant, beggar.

साधर्मिक a. One of the same faith or religion.

साधर्म्यम् 1 Sameness or community of duty, office &c.; पञ्चमं लोकपालानामुचुः साधर्म्ययोगतः R. 17. 78. -2 Sameness of nature, common character, likeness, community of properties; साधर्म्यमुपमा भेदे K. P. 10; इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः Bg. 14. 2; Bhāṣā P. 12. -3 Being of the same religion. -Comp. -समः (in Nyāya) a sham objection.

साधारण a. (-णा or -णी f.) 1 Common (to two or more), joint; साधारणोऽयं प्रणयः Ś. 3; साधारणो भूषणभूष्यभावः Ku. 1. 42; R. 16. 5; V. 2. 16. -2 Ordinary, common; साधारणी न खलु बाधा भवस्य Aśvad. 10. -3 General, universal; यत्सप्तान्नानि मेधया तपसाजनयत् पिता। एकमस्य साधारणम् Bri. Up. 1. 5. 1. -4 Mingled, mixed with, in common with; उत्कण्ठासाधारणं परितोषमनुभवामि Ś. 4; वीज्यते स हि संसृतः श्वाससाधारणानिलैः Ku. 2. 42. -5 Equal, similar, like. -6 (In logic) Belonging to more than one instance alleged, one of the three divisions of the fallacy called अनैकान्तिक q. v. -7 Occupying a middle position, mean. -णम् 1 A common or general rule, a rule or precept generally applicable. -2 A generic property. -Comp. -देशः a wild marshy country. -धनम् joint property. -धर्मः 1 a common or universal duty; (अहिंसा सत्यमस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः। दमः क्षमार्जवं दानं धर्मं साधारणं विदुः॥). -2 the common duty of procreation; (प्रजनार्थं स्त्रियः सृष्टाः संतानार्थं च मानवाः। तस्मात् साधारणो धर्मः श्रुतौ पत्न्या सहोदितः॥). -पक्षः 1 common party. -2 the mean. -स्त्री a common woman, harlot, prostitute.

साधारणता, -त्वम् 1 Community, universality. -2 Joint interest.

साधारणी 1 A twig of bamboo. -2 A key.

साधारणीकृ 8 U. To share with, divide; केन बान्येन साधारणीकरोति दुःखम् K.

साधारणीभू 1 P. To become equal.

साधारण्यम् 1 Commonness; see साधारणता. -2 Equality, analogy.

साधिका A deep or profound sleep (सुषुप्ति).

साधु a. (-धु or -ध्वी f.; compar. साधीयस्; superl. साधिष्ठ) [साधु-उत्] 1 Good, excellent, perfect; यद्यत् साधु न चित्रे स्यात् क्रियते तत्तदन्यथा Ś. 6. 13; आ परितोषाद्विदुषां न साधु मन्ये प्रयोगविज्ञानम् 1. 2. -2 Fit, proper, right; as in साधुवृत्त, साधुसमाचार. -3 Virtuous, righteous, honourable, pious. -4 (a) Kind, well-disposed; तदीयमाकन्दितमार्तसाधोः R. 2. 28; Pt. 1. 247. (b) Well-behaved (with loc.); मातरि साधुः Sk. -5 Correct, pure, classical (as language). -6 Pleasing, agreeable, pleasant; अतोऽहं सि क्षन्तुमसाधु साधु वा Ki. 1. 4. -7 Noble, well-born, of noble decent. -धुः 1 A good or virtuous man; प्रत्यर्पयिष्यत्यनघां स साधुः R. 13. 65; 2. 62; एभिः साधो हृदय-निहितैर्लक्ष्यैर्लक्ष्येयाः Me. 82. -2 A sage, saint; साधोः प्रकोपितस्यापि मनो नायाति विक्रियाम् Subhāṣ. -3 A merchant; a jeweller; मुकुटे रोपितः काचश्चरणाभरणे मणिः। न हि दोषो मणेरस्ति किं तु साधोरविज्ञता H. 2. 72. -4 A Jaina saint. -5 A usurer, money-lender. -n. 1 The good; तयोः श्रेय आदानस्य साधु भवति Kath. 2. 1. -2 A good act or thing. -ind. 1 Well, well-done, very nice, bravo; साधु गीतम् Ś. 1; साधु रे पिङ्गल वानर साधु M. 4. -2 Enough, away with. -Comp. -आचार a. well-conducted, pious, virtuous. -कारिन् a. skilled, clever. -कृत a. well-done. -कृत्यम् compensation, requital. -ज a. noble, of a noble family. -जात a. beautiful. -दर्शन a. 1 good-looking. -2 thoughtful, prudent. -देवी a mother-in-law. -धी a. kind, well-disposed. (-f.) a mother-in-law. -पुष्पम् a land-growing lotus; L. D. B. -फल a. having good results. -भावः kindness. -मत a. highly thought of or prized. -मात्रा the right measure. -वादः a cry of 'well done', a cry of approbation; सिद्धा मात्यैः साधुवादैर्द्वयेऽपि (आकिरन्ति) Śi. 18. 55. -वाहः, -वाहिन m. a well-trained horse. -वृक्षः the Kadamba tree. -वृत्त a. 1 well-conducted, upright, virtuous; प्रायेण साधुवृत्तानामस्यायिन्यो विपत्तयः Bh. 2. 85 (where the next sense is also intended). -2 well-rounded. (-त्तः) a virtuous man. (-त्तम्) good conduct, virtue, piety, righteousness; so साधुवृत्ति. -शील a. virtuous, righteous; यः सप्तवर्षाणि जुहोति तादृश्यं हव्यं त्वमौ नियतः साधुशीलः Mb. 3. 186. 16. -शुक्ल a. quite white. -संमत a. approved by the good. -सिद्ध a. quite finished, perfect.

साधिमन् m. Goodness, excellence, perfection; विहाय हा सर्वसुपर्वनायकं त्वया धृतः किं नरसाधिमभ्रमः N. 9. 44.

साधिष्ठ *a.* 1 Best, most excellent, most proper. -2 Very strong, hard or firm (super. of साधु or बाढ q. v.).

साधीयस् *a.* 1 Better, more excellent; नैर्गुण्यमेव साधीयो धिगस्तु गुणगौरवम् Bv. 1. 88. -2 Harder, stronger; (compar. of साधु or बाढ q. v.). -3 More handsome. -4 More proper or right.

साधुता, -त्वम् Goodness, purity, chastity &c.; यथा स्त्रीणां तथा वाचां साधुत्वे दुर्जनो जनः U. 1. 5; सत्संगाद्भवति हि साधुता खलानाम् Subhāṣ.

साधुकः N. of a mixed caste; L. D. B.

साधुमत् 1 Good. -2 Happy; देवानां प्रतिपत्तिश्च सत्यं साधुमता सताम् Mb. 5. 191. 11.

साधुतम् 1 A stall, shop. -2 An umbrella. -3 A flock of peacocks.

साध्वसम् 1 Fear, alarm, fright, terror; कुसुमस्तेय-साध्वसात् Ku. 2. 35; 3. 51. -2 Torpor. -3 Agitation, perturbation; प्रत्युज्जम् रथैर्दृष्टः प्रणयागतसाध्वसाः Bhāg. 1. 11. 19; 10. 29. 20.

साध्वी 1 A virtuous or chaste woman. -2 A faithful wife. -3 N. of a kind of root.

सानन्द *a.* Happy, delighted. -**न्दम्** *ind.* Joyfully, delightfully; सानन्दं नन्दिहस्तादृतमुरजः..... Māl. 1. 1.

सानलः The resinous exudation of the Sala tree.

सानसिः Gold.

सानाथ्यम् Assistance, aid; Dk. 2. 8.

सानिका, -सानियिका, -सानेयी A pipe, flute.

सानु *m., n.* 1 A peak, summit, ridge; सानूनि गन्धः सूरभीकरोति Ku. 1. 9; Me. 2; Ki. 5. 36. -2 A level ground on the top of a mountain, table-land. -3 A shoot, sprout. -4 A forest, wood; आसीद् विशालोत्तमसानुलक्ष्म्या पयोदपङ्क्त्येव परीतपार्श्वम् Bu. Ch. 1. 2. -5 A road. -6 Any surface, point, end. -7 A precipice. -8 A gale of wind. -9 A learned man. -10 The sun.

सानुक *a.* Elevated, arrogant.

सानुमत् *m.* A mountain; द्रुमसानुमतां किमन्तरं यदि वायौ द्वितयेऽपि ते चेलाः R. 8. 90. -**ती** N. of an Apsaras; Ś. 6.

सानुकम्पः *a.* Feeling pity, sympathising, kind.

सानुकूल्यम् Favour, assistance.

सानुक्रोश *a.* Tender, compassionate.

सानुग *a.* With followers; सानुगेभ्यो बलिं हरेत् Ms. 3. 87.

सानुतर्षम् *ind.* Through thirst.

सानुनय *a.* Courteous, civil.

सानुनासिक 1 Nasalized. -2 Singing through the nose.

सानुबन्ध *a.* 1 Uninterrupted, continuous; सानुबन्धाः कथं न स्युः संपदो मे निरापदः R. 1. 64. -2 Having consequences. -3 Together with belongings.

सानुराग *a.* Attached, enamoured, in love.

सानूकर्ष *a.* Having axle-beams; रथाः सानूकर्षाः कृत-परिकरा योधपुराः Pañcharātram 2. 7 (com. रथस्य अधो-धारणदारु अनूकर्षाख्यं तद्युक्तः).

सान्तपनम् A kind of rigid penance; cf. गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् । एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रं सान्तपनं स्मृतम् ॥ Ms. 11. 212.

सान्तर *a.* 1 Having interstices or intervals. -2 Open in texture. -3 Not steadfast or firm; सान्तरं तु प्रतिज्ञाते राज्ञो द्रोणेन निग्रहे Mb. 7. 12. 29.

सान्तराल *a.* 1 Having an interval. -2 Together with the mixed caste; वर्णानां सान्तरालानाम् Ms. 2. 18.

सान्तानिक *a.* (-की *f.*) 1 Stretching, spreading, extending (as a tree). -2 Relating to offspring or descendants. -3 Relating to the tree Santāna, q. v. -4 Desirous of offspring; नाहं त्वां भस्मसात् कुर्यां न्नियं सान्तानिकः सति Bhāg. 9. 14. 9. -5 Desirous of marriage; Ms. 11. 1 (com.). -**कः** 1 A Brāhmaṇa who wishes to marry for the sake of issue. -2 (pl.) N. of particular worlds.

सान्त्व 10 U. (सान्त्वयति-ते) To pacify, appease, conciliate, soothe, comfort; ताः सान्त्वयन्ती भरतप्रतीक्षा तं बन्धुता न्यक्षिपदाशु तैले Bk. 3. 23.

सान्त्वः, सान्त्वा, सान्त्वम्, सान्त्वनम्, -ना [सान्त्वं अच् ल्युट् वा] 1 Appeasing, pacification, consolation. -2 Conciliation, mild or gentle means; Kau. A. 2. 10; सान्त्वं हि नाम दुर्विनीतानामौषधम् Pañcharātram 1; बबन्ध सान्त्वेन फलेन चैतान् Bu. Ch. 2. 42; चतुर्थोपायसाध्ये तु रिपौ सान्त्वमपक्रिया Śi. 2. 54; न संरम्भेण सिध्यन्ति सर्वेऽर्थीः सान्त्वया यथा Bhāg. 8. 6. 24; Pt. 3. 27. -3 Kind or conciliatory words; सान्त्वं वभाषे न च नार्थवद् यत् Bu. Ch. 2. 38. -4 Mildness. -5 Friendly salutation and inquiry.

सान्दीपनिः N. of a sage. [According to Viṣṇu-Purāṇa, he was the tutor of Kṛiṣṇa and Balarāma, and asked as his preceptor's fee that his son, who was kept by a demon named Pañchajana underneath the waters, should be restored to him. Kṛiṣṇa, having undertaken to get him up, plunged into the sea, killed the demon, and brought back the boy to his father.]

सांदृष्टिक *a.* (-की *f.*) 1 Relating to present perception, visible at the same time. -2 Evident, undeniable. -**कम्** Immediate consequence.

सान्द्र *a.* 1 Close, compact, having no interstices. -3 Coarse, gross, thick, dense; दुर्वर्णमित्तिरिह सान्द्रसुधा-सवर्णा Śi. 4. 28, 64; 9. 15; R. 7. 41; R̥s. 1. 20. -3

Clustered together, collected. -4 Stout, strong, robust. -5 Excessive, abundant, much; सान्द्रानन्दक्षुभितहृदयप्रसवेणावसिक्तः U. 6. 22. -6 Intense, strong, vehement; व्याप्तान्तराः सान्द्रकुतूहलानाम् R. 7. 11; Śi. 9. 37. -7 Unctuous, oily, viscid. -8 Bland, soft, smooth. -9 Pleasing, agreeable. -द्रम् 1 A heap, cluster. -2 A thicket, wood. -Comp. -कुतूहल a. greatly curious, seized with great curiosity. -स्पर्श a. soft to the touch.

सान्द्रिकृत a. 1 Made thick or dense. -2 Increased, strengthened.

सांघ a. Situated at the point of contact.

सांधिकः A distiller.

सांधिविग्रहिकः A minister (or Secretary of State) for foreign affairs (deciding upon peace and war).

सांध्य a. (-ध्यी f.) 1 Relating to the twilight or evening; सांध्यं तेजः प्रतिनवजपापुष्परक्तं दधानः Me. 38; Ki. 5. 8; R. 11. 60; Śi. 9. 15. -2 Relating to the morning twilight or dawn.

सांनहिक, -सांनहिक a. (-की f.) 1 Bearing or putting on an armour; सांनहिको यदा राजन् राजन्योऽथ पशुः शुचिः Bhāg. 9. 7. 14. -2 Calling to arms, encouraging to prepare for battle; शैलकटकटभिन्नरवः प्रणनाद सांनहिकोऽस्य वारिजः Śi. 15. 72; अकृतार्थश्च भीतश्च न च सांनहिको हतः Mb. 7. 71. 11. -कः An armour-bearer.

सांनहिक a. Fit for wearing arms; Ait. Br. 7. 14.

सांनय्यः Any substance mixed with clarified butter and offered as an oblation to fire; पाण्य-सांनय्य-निकाय्य-धाण्याः मानहविर्निवाससामिधेनीषु P. III. 1. 29; quoted by Śabara on MS. 5. 3. 5); Śi. 11. 41.

सांनिध्यम् 1 Vicinity, proximity; वदनामलेन्दुसांनिध्यतः Māl. 3. 5. -2 Presence, attendance; परिकल्पितसांनिध्या काले काले च बन्दिषु R. 4. 6; 7. 3; Ku. 7. 33.

सांनिपातिक a. (-की f.) [संनिपातात् त्रिदोषविकारात् आगतः तेन निर्वृत्तो वा अण्] 1 Miscellaneous. -2 Complicated. -3 Having a complicated derangement of the three bodily humours; वीर्यवन्त्योषधानीव विकारे सांनिपातिके Ku. 2. 48; भिषजां सांनिपातिके कर्मणि व्यज्यते प्रज्ञा Pt. 1. 127. -Comp. -कर्मन् the treatment of the above illness.

सांन्यासिकः [संन्यासः प्रयोजनमस्य ठक्] 1 A Brāhmaṇa in the fourth order of his religious life; see संन्यासिन्. -2 A mendicant in general.

सान्वय a. 1 Hereditary. -2 Along with family or descendants; स जीवन्नेव शूद्रत्वमाशु गच्छति सान्वयः Ms. 2. 168. -3 Of kin, related to; अवहायो भवेच्चैव सान्वयः षट्शतं दमम् 8. 198. -4 Significant; Dk. -5 Having the same business; Bhāg.

सापत्न a. (-त्नी f.) 1 Based on rivalry. -2 Born from or belonging to a rival wife. -त्नाः (m. pl.) The children of different wives of the same husband.

सापत्नकम् Rivalry, enmity, also सापत्यकम्.

सापत्यम् 1 The state or condition of a rival wife; सापत्यं क्षितिसुतविद्विषो महिष्यः. -2 Rivalry, ambition, enmity; तथापि देवाः सापत्यान्नोपेक्ष्या इति मन्महे Bhāg. 10. 4. 37. -त्न्यः 1 The son of a rival wife. -2 An enemy. -3 A half brother.

सापत्य a. 1 Having progeny. -2 Accompanied by children. -त्न्यः 1 The son of a rival wife. -2 A half brother; see सापत्यः.

सापदेशम् ind. Under a pretence.

सापराध a. Guilty, criminal.

सापवाद a. 1 Spreading or indulging in scandal; देव्यामपि हि वैदेह्यां सापवादो यतो जनः U. 1. 6. -2 Attended with a scandal; U. 2. -दम् ind. Censuringly, reproachfully.

सापवादक a. Liable to exception.

सापाश्रयम् A house with an open gallery at the back.

सापिण्ड्यम् Connection by the offering of rice-balls to the same Manes, kindred, consanguinity.

सापीड a. Discharging a stream of water.

सापेक्ष a. 1 Having regard to, dependent on, (usually in comp.). -2 Favourable, partial; सुकेशं प्रति सापेक्षः प्राह देवगणान् प्रभुः Rām. 7. 6. 9.

साप्तपद a. (-दी f.), साप्तपदीन a. [cf. P. V. 2. 22] Formed by walking together seven steps, or by talking together seven words; यतः सतां संनतगात्रि संगतं मनीषिभिः साप्तपदीनमुच्यते Ku. 5. 39 (where the latter sense appears better); सतां साप्तपदं मैत्रिमित्वाहुर्विबुधा जनाः Pt. 2. 43; 4. 103. -दम्, -दीनम् 1 Circumambulation of the nuptial fire by the bride and bridegroom in seven steps (which makes the marriage tie irrevocable). -2 Friendship, intimacy.

साप्तपौरुष a. (-षी f.) Extending to or including seven generations; पितृणां तस्य वृत्तिः स्याच्छाश्वती साप्तपौरुषी Ms. 3. 146.

साफल्यम् 1 Fruitfulness, usefulness, productiveness. -2 Profit, advantage. -3 Success.

साबाध a. Disordered, deranged; प्रियायाः साबाधं तदपि कमनीयं वपुरिदम् S. 3. 9.

साब्दी A kind of grape.

सामान्यम् Identity of nature,

साभिनयम् *ind.* With dramatic gesture.

साभिनिवेश *a.* Attended with a great predilection for anything.

साभ्यसूय *a.* Envious, jealous.

साम् 10 U. (सामयति-ते) To appease, conciliate, soothe.

साम *a.* Undigested, crude; Charaka.

सामम् Likeness, similarity. -**Comp.** -**स्थम्** comfort, ease, welfare.

सामकम् The principal of a debt. -**कः** A whet-stone.

सामग्री [समग्रस्य भावः घृष्टं स्त्रीत्वपक्षे ङीप् यलोपः Tv.] 1 A collection or assemblage of materials, apparatus, furniture; इतीयं सामग्री भवति हरभक्तिं स्पृहयताम् Bh. 3. 155. -2 Effects, goods. -3 Stock, provision.

सामग्र्यम् 1 Entireness, perfection, completeness, totality; प्रायेण सामग्र्यविधौ गुणानां पराङ्मुखी विश्वसृजः प्रवृत्तिः Ku. 3. 28; पञ्चशरो भावरसानां सामग्र्यात् Dk. 2. 2. -2 Train, retinue. -3 A collection of implements, apparatus. -4 Stock, effects. -5 Welfare (क्षेम); अपि लक्ष्मण सीतायाः सामग्र्यं प्राप्नुयामहे Rām. 3. 57. 20.

सामञ्जस्यम् 1 Fitness, consistency, propriety; cf. असमञ्जस. -2 Accuracy, correctness; एकस्यां हि चितौ षष्ठी-शब्दो न सामञ्जस्येन स्यात् SB. on MS. 4. 4. 14.

सामन् *n.* [सो-मनिन् Up. 4. 152] 1 Appeasing, calming, comforting, soothing. -2 Conciliation, pacific measures, negotiation, (the first of the four *upayas* or expedients to be used by a king against an enemy); सामदण्डौ प्रशंसन्ति नित्यं राष्ट्राभिवृद्धये Ms. 7. 109. -3 Conciliatory or mild means; pacific or conciliatory conduct, gentle words; यो दुर्बलो ह्यप्यपि याच्यमानो बलीयसा यच्छति नैव साम्ना Pt. 4. 26, 48. -4 Mildness, gentleness. -5 A metrical hymn or song of praise; सप्तसामोपगीतं त्वाम् R. 10. 21; बृहत्साम तथा साम्नां गायत्री छन्दसामहम् Bg. 10. 35. -6 A verse or text of the Sāmaveda; सस्तोभस्वरकालाभ्यास-विकारायां हिङ्कारप्रणवप्रस्तावोद्गीथप्रतिहारोपद्रवनिधनवत्यामृचि गीतौ सामशब्दोऽभियुक्तैरुपचर्यते SB. on MS. 7. 2. 1; स्तोभादिविशिष्टा ऋक् साम ibid. -7 The Sāmaveda itself (said to have been produced from the sun; cf. Ms. 1. 23). -8 Voice, sound; स्वरः सामशब्देन लोकेऽभिधीयते। सुसामा देवदत्त इति सुस्वरो देवदत्त इति। स्वरो घोषो नाद इति समानार्थाः। स सामशब्देनोच्यते। SB. on MS. 7. 2. 7; त्रिःसामा हन्यतामेषा दुन्दुभिः शत्रुभीषणा Mb. 3. 20. 10. -9 A particular kind of sacred text or verse from the Vedas; प्रस्तौता साम प्रस्तौति; Bri. Up. 1. 3. 28. -**साम्ना** *ind.* Willingly, gladly; तत्र स्म गाथा गायन्ति साम्ना परमवल्गुना Mb. 3. 43. 28. -**Comp.** -**उद्भवः** an elephant. -**उपचारः**, -**उपायः** mild or conciliatory means, gentle or pacific measures. -**कलम्** *ind.* in a friendly tone. -**गः** a Brāhmaṇa who chants the Sāmaveda. -**गर्भः**, -**गायनः** N. of Viṣṇu. -**ज**, -**जात** *a.* 1 produced by the Sāma-

veda. -2 produced by conciliatory means. (-**जः**, -**तः**) an elephant; नानाविधाविष्कृतसामजस्वरः Śi. 12. 11; दन्ता दन्तैराहताः सामजानां भङ्गं जग्मुर्न स्वयं सामजाताः 18. 33. -**प्रधान** *a.* perfectly kind or friendly. -**योनिः** 1 Brahman. -2 an elephant; सुरद्विपानामिव सामयोनिर्भिन्नोऽष्टधा विप्रससार वंशः R. 16. 3. -**वादः** kind words, conciliatory words; साम-वादाः सक्रोपस्य तस्य प्रत्युत दीपकाः Śi. 2. 55; Pt. 3. 28. -**विद** see सामवेदिन्; Udgāta; साम सामविदसङ्गमुज्जगौ Śi. 14. 21. -**विधानम्** the employment of Sāmans (for religious purposes). -**वेदः** the third of the four Vedas. -**वेदिन्** *m.* a Brāhmaṇa who has studied the Sāmaveda. -**वेदीयः** a Chhāndoga priest.

सामक *a.* Belonging to the Sāmaveda.

सामन *a.* Ved. Conciliatory, peaceable.

सामन्यः 1 A Brāhmaṇa versed in the Sāmaveda; ऋग्यजुषमधीयानान् सामन्यांश्च समचयन् Bk. 4. 9. -2 One skilful in chanting the verses of that Veda.

सामन् *n.* Likeness, similarity; वर्णः स्वरः। मात्रा बलम्। साम संतानः। T. Up. 2. 1; Bri. Up. 1. 6. 1.

सामनी, **साम्नी** A rope for tying cattle.

सामन्त *a.* 1 Bordering, bounding, neighbouring. -2 Universal. -**तः** 1 A neighbour; राष्ट्रेषु रक्षाधिकृतान् सामन्तां-श्चैव चोदितान् Ms. 9. 272. -2 A neighbouring king. -3 A feudatory or tributary prince; सामन्तमौलिमणिरञ्जितपाद-पीठम् V. 3. 19; R. 5. 28; 6. 33. -4 A prince with a revenue of 3 lacs Karṣa; सामन्तः स नृपः प्रोक्तो यावल्लक्षत्रयावधि Śukra. 1. 83. -5 A leader, general. -**तम्** Neighbourhood. -**Comp.** -**चक्रम्** a circle of neighbouring princes. -**प्रत्ययः** the evidence of near neighbours; सामन्तप्रत्ययो ज्ञेयः सीमासंतुविनिर्णयः Ms. 8. 262. -**वासिन** a neighbour; ग्रामाः सामन्तवासिनः Ms. 8. 258.

सामयाचारिक *a.* (-**की** *f.*) Relating to conventional practice or usage (समयाचार). -**Comp.** -**सूत्रम्** N. of certain Sūtras, treating of conventional customs and rites sanctioned by the common agreement and practice of virtuous men.

सामयिक *a.* (-**की** *f.*) [समय-ठक्] 1 Customary, conventional. -2 Agreed upon, stipulated. -3 Conforming to agreement, keeping an appointment or engagement; देवि सामयिका भवामः M. 1. -4 Punctual, exact. -5 Reasonable, timely; किमसामयिकं वितन्वता मनसः क्षोभमुपात्त-रंहसः Ki. 2. 40. -6 Periodical. -7 Temporary. -**कः** Time, period. -**Comp.** -**अभावः** temporary non-existence.

सामरिक *a.* Warlike, martial.

सामर्थ्यम् 1 Power, force, capacity, ability, strength; निन्दन्तस्तव सामर्थ्यं ततो दुःखतरं नु किम् Bg. 2. 36. -2 Sameness of aim or object. -3 Oneness of meaning or signification. -4 Adequacy, fitness. -5 The force or sense of words, the signifying power of a word. -6 Interest,

advantage. -7 Wealth. (सामर्थ्यात्, सामर्थ्ययोगात् 'by the force of, on the strength of, by dint of, by reason of, as a consequence of'.)

सामर्थ *a.* Indignant, wrathful.

सामवायिक *a.* (-की *f.*) [समवाये प्रसृतः ठञ्] 1 Belonging to an assembly or collection; P. IV. 4. 43. -2 Belonging to inseparable connection. -3 (An अङ्ग) that subserves the purpose of the principal act directly; आरादुपकारकेभ्यः सामवायिकानि गरीयांसि SB. on MS. 10. 4. 38; (see संनिपत्योपकारक), also 10. 1. 23. -कः 1 A minister, counsellor. -2 The chief of a company or corporation.

सामस्तम् Science of word-composition.

सामाजिक *a.* (-की *f.*) [समाजः सभावेशनं प्रयोजनमस्य ठञ्] Belonging to an assembly; P. IV. 4. 43. -कः A member of an audience or assembly, a spectator at an assembly or meeting; तेन हि तत्प्रयोगादेवात्रभवतः सामाजिकानुपास्महे Mal. 1.

सामानग्रामिक, सामानदेशिक Belonging to the same village, coming from the same village.

सामानाधिकरण्यम् 1 Being in the same predicament or situation. -2 Common office, function or government, common relationship (as of case). -3 The state of relating to the same object.

सामानिक *a.* Of equal rank or dignity.

सामान्य *a.* [समानस्य भावः घ्यञ्] 1 Common, general; सामान्यमेषां प्रथमावरत्वम् Ku. 7. 44; आहारनिद्राभयमैथुनं च सामान्यमेतत् पशुभिर्नराणाम् Subhās; R. 14. 67; Ku. 2. 26. -2 Alike, equal, same; सामान्यप्रतिपत्तिपूर्वकमियं दारेषु दृश्या त्वया S. 4. 17. -3 Ordinary, of an average or middle degree; सामान्यास्तु परार्थमुद्यममृतः स्वार्थविरोधेन ये Bh. 2. 74. -4 Vulgar, commonplace, insignificant. -5 Entire, whole. -न्यम् 1 Community, generality, universality. -2 Common or generic property, general characteristic; नित्यमेकमनेकसमवेतं सामान्यम् Tarka K. -3 Totality, entireness. -4 Kind, sort. -5 Identity. -6 Equanimity, equability. -7 Public affairs. -8 A general proposition; उक्तिरर्थान्तरन्यासः स्यात् सामान्यविशेषयोः Chandr. 5. 120. -9 (In Rhet.) A figure of speech thus defined by Mammata: -प्रस्तुतस्य यदन्येन गुणसाम्यविवक्षया । ऐकात्म्यं बध्यते योगात्तत् सामान्यमिति स्मृतम् ॥ K. P. 10. -10 A general statement or expression; न सामान्यं विशेषानभिवादति SB. on MS. 10. 8. 16. -न्यम् *ind.* jointly, in common; तैः सार्धं चिन्तयेन्नित्यं सामान्यं संधिविग्रहम् Ms. 7. 56. -न्या A harlot, prostitute. -Comp. -ज्ञानम् knowledge or perception of generic properties. -पक्षः the mean. -पदार्थः the category called सामान्य or generality. -प्रतिपत्तिपूर्वकम् *ind.* with equal respect; S. 4. 16. -लक्षणम् a generic definition; इति द्रव्यसामान्यलक्षणानि Tarka K. -वचन *a.* expressing a common property; P. II. 1. 55. -2 expressing a general notion; III.

4. 5. (-नम्) a substantive. -वनिता a common woman, prostitute. -वाचिन् *a.* expressive of generality or genus; न हि सामान्यवाची शब्दो विशेषानभिवादति SB. on MS. 10. 8. 16. -शासनम् an edict applicable to all. -शास्त्रम् a general rule.

सामान्यतः *ind.* Commonly, generally, usually. -Comp. -दृष्टम् (in logic) a kind of inference (neither deduced from the relation of cause to effect, nor from that of effect to cause); सामान्यतोदृष्टं च यदव्यभिचारि तत् प्रमाणम् SB. on MS. 7. 4. 12. -सम्बन्धम् variety of अनुमान where the connection between the लिङ्ग and the लिङ्गिन् or साध्य is not directly perceptible; सामान्यतोदृष्टसम्बन्धं यथा देवदत्तस्य गतिपूर्विकां देशान्तरप्राप्तिमुपलभ्य आदित्यगतिस्मरणम् SB. on MS. 1. 1. 5.

सामायिकम् 1 Equanimity. -2 A deed (of property accrued from common business); मेलयित्वा स्वधनांशान् व्यवहाराय साधकाः । कुर्वन्ति लेखपत्रं यत्तच्च सामायिकं स्मृतम् ॥ Śukra. 2. 303.

सामासिक *a.* (-की *f.*) 1 Comprehensive, comprehending the whole, collective. -2 Condensed, concise, brief; एष सामासिको नयः Ms. 7. 180. -3 Relating to a compound word. -4 Compounded, composite. -कम् The whole class of compounds; द्वन्द्वः सामासिकस्य च Bg. 10. 33.

सामि *ind.* 1 Half *i. e.* unfinished; अभिवीक्ष्य सामि-कृतमण्डनं यतीः कररुद्धनीर्विगलदंशुकाः स्त्रियः Si. 13. 31; R. 19. 16. -2 Blamable, vile, contemptible. -3 Too soon, prematurely. -4 Imperfectly. [Cf. L. *semi*; Gr. *hemi*.]

सामिकः A tree.

सामित *a.* Mixed with wheat-flour.

सामिधेनी [सम् + इन्ध् करणे ल्युट् नि०) 1 A kind of prayer recited while the sacrificial fire is being kindled or fed with fuel; विधिविहितविरिन्धैः सामिधेनीरधीत्य Si. 11. 41. -2 Fuel.

सामिष *a.* 1 Possessed of flesh. -2 Provided with meat; मध्यंदिनेऽधरात्रे च श्राद्धं भुक्त्वा च सामिषम् Ms. 4. 131.

सामीची 1 Praise, eulogium. -2 Decency, politeness.

सामीचीन्यम् Propriety, fitness.

सामीप्यम् 1 Vicinity, nearness, proximity. -2 Nearness to the deity (one of the four states of beatitude). -प्यः A neighbour.

सामुद्रः A joint with cup-like socket *e. g.* the shoulder-joint, hip-joint. -द्रम् Medicine taken before and after a meal.

सामुदायिक *a.* Collective, belonging to a multitude.

सामुद्र *a.* (-द्री *f.*) [समुद्रे भवः अण्] Sea-born, marine, as in सामुद्रं लवणम्. -द्रः A mariner, voyager; a

sea-faring merchant; कोव्यापरान्ताः सामुद्रा रत्नान्युपहरन्तु ते Rām. 2. 82. 8. -द्रम् 1 Sea-salt. -2 The cuttle-fish bone. -3 A mark or spot on the body. -Comp. -निष्कुटाः inhabitants of the sea-coast. -बन्धुः the moon.

सामुद्रिकम् 1 Sea-salt. -2 The science of palmistry ;
-कः See सामुद्रः

सामुद्रिक a. (-की f.) [समुद्रेण प्रोक्तं वेत्यधीते वा ठञ्] 1 Sea-born, oceanic. -2 Sea-faring; सामुद्रिकान् सवणिजस्ततोऽपश्यत् स्थितान् पथि Mb. 12. 169. 2. -2 Relating to marks on the body (which are supposed to indicate good or bad fortune). -कः 1 One who is acquainted with palmistry, who knows how to interpret the various marks on the body. -2 A fortune-teller. -कम् The science of palmistry.

सामूना A black-coloured deer.

सामूरम् Leather from the Bahlava country; Kau. A. 2. 11.

सामूली A kind of leather from the Bahlava country; Kau. A. 2. 11.

सामूहिक a. Collected in masses. -कः a suffix forming collective nouns.

सामेधिक a. One possessed of preternatural powers; असौ सिद्धः सामेधिकः Kau. A. 1. 11.

सांपराय a. (-यी f.) 1 Relating to war, warlike. -2 Relating to the other world, future. -यः, -यम् 1 Conflict, contention. -2 Future life, the future; योगिनां सांपरायविधिमुपदिशयन् Bhāg. 5. 6. 6. -3 The means of attaining the future world. -4 Inquiry into the future; यस्य प्रमाणं भृगवः सांपराये Bhāg. 8. 19. 2. -5 Inquiry, investigation. -6 Uncertainty. -7 A helper; Mb. 1. 3. 58. -8 Need, distress, calamity; उक्तपूर्वं कुतो राजन् सांपराये स वक्ष्यति Mb. 1. 48. 11.

सांपरायिक a. (-की f.) 1 Warlike; relating to or prepared for battle; पित्रा संवर्धितो नित्यं कृतान्नः सांपरायिकः R. 7. 62. -2 Military, strategic; सांपरायिकः (दुर्गः) Kau. A. 2. 2. -3 Calamitous. -4 Relating to the other world; द्वे चान्ते सांपरायिके Mb. 3. 314. 9. -5 Obsequial; भ्रातृज्येष्ठस्य पुत्रेण यदुक्तं सांपरायिकम् (कुरु) A. Rām. 4. 3. 40. -कम् War, battle, conflict; कुर्वाणानां सांपरायान्तरायम् Śi. 18. 8. -कः A war-chariot. -Comp. -कल्पः a strategic array (of troops).

सांप्रत a. 1 Fit, proper, suitable; रामाब्धसमस्तहेति-गुरुणो वीर्यस्य यत् सांप्रतम् Ve. 3. 5. -2 Relevant. -तम् ind. 1 Now, at this time; हन्त स्थानं क्रोधस्य सांप्रतं देव्याः Ve. 1. -2 Immediately. -3 Fitly, properly, seasonably.

सांप्रतिक a. (-की f.) 1 Belonging to the present time. -2 Fit, proper, right; U. 3.

सांप्रदायिक a. (-की f.) Relating to the traditional doctrine, handed down by successive tradition, traditional.

सांप्रियक a. Inhabited by people who are dear to one another.

साम्बः N. of Siva.

सांबन्धिक a. (-की f.) Arising from relationship. -कम् Relationship, alliance.

साम्बरम् Salt produced in Sambara.

साम्बरी 1 A sorceress. -2 Sorcery; L. D. B.

साम्भवी 1 The red Lodhra tree. -2 Possibility.

सांमुखी A तिथि or lunar day lasting till evening.

सांमुख्यम् 1 Presence. -2 Favour, countenance, propitioussness. -3 The state of being in front; न सांमुख्ये गुरोः स्थेयम् Śukra. 3. 142.

साम्यम्, -ता, -त्वम् 1 Equality, sameness, evenness; प्रवृत्तं कर्म संसेव्य देवानामेति साम्यताम् Ms. 12. 90; भवन्ति साम्येऽपि निविष्टचेतसाम् Ku. 5. 31. -2 Likeness, resemblance, similarity; स्पष्टं प्रापत् साम्यमुर्वीधरस्य Śi. 18. 38; H. 1. 45; Ki. 17. 51. -3 Equability. -4 Concord, harmony. -5 Indifference, impartiality, sameness of view; येषां साम्ये स्थितं मनः Bg. 5. 19. -6 Measure, time. -Comp. -ग्राहः one who beats time. -तालविशारद a. one versed in time and measure; गीतवादित्रकुशलः साम्यतालविशारदाः Mb. 2. 4. 38.

साम्राज्यम् 1 Universal or complete sovereignty, imperial sway; साम्राज्यशंसिनो भावाः कुशस्य च लवस्य च U. 6. 23; R. 4. 5. -2 Empire, dominion.

साम्राणिकर्दमम् A kind of fragrance, civet.

सायः [सो-घञ्] 1 End, close, termination. -2 Close of day, evening. -3 An arrow, a missile. (साये 'in the evening, at the close of the day'.) -Comp. -अशनम् an evening meal. -अहन् m. (forming सायाहः) evening, evening time; सायाहनि प्रणयिनो भवनं व्रजन्त्याश्चेतो न कस्य हरते गतिरङ्गनायाः By. 2. 157. -आरम्भ a. beginning in the evening. -धूर्तः 1 a rogue, a cheat or deceiver in the form of evening. -2 The moon; आदत्त दीपं मणिमम्बरस्य दत्त्वा यदस्मै खलु सायधूर्तः N. 22. 52. -मण्डनम् sunset.

सायंतन a. (-नी f.) Belonging to the evening, evening; सायंतने सवनकर्मणि संप्रवृत्ते Ś. 3. 27; अलिनारमताल्लिनी शिलीन्ध्रे सह सायंतनदीपपाटलाभे Śi. 6. 72. -Comp. -मल्लिका evening jasmine. -समयः eventide.

सायम् ind. In the evening; प्रयता प्रातरन्वेतु सायं प्रत्युद्-व्रजेदपि R. 1. 90, 48. -Comp. -कालः evening. -धृतिः f. the evening oblation. -प्रातर ind. in the evening and morning. -भोजनम् an evening meal; Kull. on Ms. 3. 105. -मण्डनम् 1 sunset. -2 the sun. -संभ्या 1 the

evening twilight. -2 the evening prayer. -3 the goddess to be worshipped in the evening. °देवता N. of Sarasvatī.

सायकः [सो-ण्वुल्] 1 An arrow; तत् साधुकृतसंधानं प्रतिसंहर सायकम् Ś. 1. 11. -2 A sword. -3 The number 'five'. -4 The latitude of the sky. -Comp. -**पुङ्खः** the feathered part of an arrow; सक्ताङ्गुलिः सायकपुङ्ख एव R. 2. 31.

सायणः N. of a very learned Brāhmaṇa and a Vedic commentator, supposed to have flourished about 1370 A. D.

सायनम् The longitude of a planet reckoned from the vernal equinoctial point.

सायिका f. 1 Position in due order (= क्रमस्थितिः). -2 A dagger.

सायिन m. A horseman.

सायुज्यम् 1 Intimate union, identification, absorption, especially into a deity (one of the four states of *Mukti*); सायुज्यं सलोकतां जयति य एवमेतत् साम वेद Bri. Up. 1. 3. 22. -2 Similarity, likeness.

सायुध a. Armed. -Comp. -**प्रग्रह** a. holding weapons in the hands.

सार a. [स-घञ्, सार-अच् वा] 1 Essential. -2 Best, highest, most excellent; एतद् सारफल्गुत्वं बीजयोन्योः प्रकीर्तितम् Ms. 9. 56; द्वयोः सारं तुल्यं द्वितयमभियुक्तेन मनसा Mu. 1. 13. -3 Real, true, genuine. -4 Strong, vigorous; सारबलम् Kau. A. 10; सुयुद्धकामुकं सारमसारं विपरीतकम् Śukra. 4. 872. -5 Sound, thoroughly proved. -6 Highest or best (at the end of comp.); त्रिवर्गसारः Ku. 5. 38. -7 Just, right; पृथोस्तत् सूक्तमाकर्ण्य सारं सुष्ठु मितं मधु Bhāg. 4. 22. 17. -8 Speckled, motley. -9 Driving away; सोऽयं दिधक्षोर्दावपावकस्य गरिम-सारः सीकरासारः B. R. 2. 60/61. -रः, -रम् (but usually m. only except in the first 4 senses) 1 Essence, essential part, quintessence; स्नेहस्य तत् फलमसौ प्रणयस्य सारः Mā. 1. 9; U. 6. 22; असारे खलु संसारे सारमेतच्चतुष्टयम् । कार्यो वासः सतां संगो गङ्गाभ्रः शंभुसेवनम् ॥ Dharm. 14. -2 Substance, pith. -3 Marrow; निःशेषं शकलितवल्कलाङ्गसारैः Ki. 17. 62. -4 Real truth, main point. -5 The sap or essence of trees; as in खदिरसार, सर्जसार. -6 Summary, epitome, compendium. -7 Strength, vigour, power, energy; सारं धरित्रीधरणक्षमं च Ku. 1. 17; R. 2. 74. -8 Prowess, heroism, courage; राज्ञा हिमवतः सारो राज्ञः सारो हिमाद्रिणा R. 4. 79. -9 Firmness, hardness. -10 Wealth, riches; गामात्तसाराम् R. 5. 26. -11 Nectar. -12 Fresh butter. -13 Air, wind. -14 Cream, coagulum of curds. -15 Disease. -16 Matter, pus. -17 Worth, excellence, highest perception. -18 A man at chess. -19 Impure carbonate of soda. -20 A figure of speech corresponding to English 'climax'; उत्तरोत्तरमुत्कर्षो भवेत् सारः

सं. इं को...२१०

परावधिः K. P. 10. -21 The heart. -22 Course, motion. -23 Extension. -24 Any or chief ingredient. -25 (In Rhet.) A kind of climax. -26 Dung. -27 Pus. -रा 1 Dūrvā grass. -2 Kuśa grass. -रम् 1 Water. -2 Fitness, propriety. -3 Wood, thicket. -4 Steel. -Comp. -अपराधौ m. du. the ability (of a criminal to suffer) and the nature of crime; the greatness of the crime; सारापराधौ चालोक्य दण्डं दण्ड्येषु पातयेत् Ms. 8. 126; cf. 9. 262. -असार a. valuable and worthless, strong and weak. (-रम्) 1 worth and worthlessness; सारासारं च भाण्डानाम् Ms. 9. 331. -2 substance and emptiness. -3 strength and weakness. °विचारः consideration of strong and weak points &c. -गन्धः sandal wood. -गात्र a. strong-limbed. -गुणः a principal virtue. -गुरु a. heavy with weight. -ग्रीवः N. of Śiva. -जम् fresh butter. -तरुः the plantain tree. -दा 1 N. of Sarasvatī. -2 of Durgā. -दुमः the Khadira tree. -फलम् a. superior and inferior; Kau. A. 2. 7. °त्वम् goodness and badness; comparative importance; एतद् सारफल्गुत्वं बीज-योन्योः प्रकीर्तितम् Ms. 9. 56. -भङ्गः loss of vigour. -भाण्डम् 1 a natural vessel. -2 a bale of goods, merchandise. -3 implements. -मार्गणम् searching for pith or marrow. -मितिः the Veda. -योध a. consisting of excellent warriors. -लोहम् steel.

सारतस् ind. 1 According to wealth. -2 Vigorously. -3 According to the nature; भाण्डपूर्णानि यानानि तायं दाप्यानि सारतः Ms. 8. 405.

सारता 1 Firmness, solidity. -2 Strong confidence. -3 Worth, value. -4 Highest degree. -5 The being a chief ingredient.

सारवत् a. 1 Substantial. -2 Fertile. -3 Having sap. -4 Solid, firm.

सारक a. Purgative, cathartic.

सारघम् Honey; पीत्वा मुकुन्दमुखसारघमक्षिभृङ्गैः Bhāg 10. 15. 43. -a. Derived from the bee; मुष्टके हृषीकैर्मधु सारघं यः Bhāg 4. 24. 65.

सारङ्ग a. (-ङ्गी f.) [सारम् अङ्गमस्य शकं०] Spotted, variegated. -ङ्गः 1 The variegated colour. -2 The spotted deer; एष राजेव दुष्यन्तः सारङ्गेणातिरंहसा Ś. 1. 5. -3 A deer in general; सारङ्गास्ते जललवमुचः सूचयिष्यन्ति मार्गम् Me. 21 (where it is preferable to take this sense rather than that of 'elephant' or 'bee'). -4 A lion. -5 An elephant. -6 A large black bee; Mb. 12. 178. 7. -7 The cuckoo. -8 A large crane. -9 The flamingo. -10 A peacock. -11 An umbrella. -12 A cloud. -13 A garment. -14 Hair. -15 A conch-shell. -16 N. of Śiva. -17 The god of love. -18 A lotus. -19 Camphor. -20 A bow. -21 Sandal. -22 A kind of musical instrument. -23 An ornament. -24 Gold. -25 The earth. -26 The Chātaka bird. -27 A flower. -28 Night.

-29 Light. -30 A devotee; सारङ्गाणां पदाम्बुजम् Bhāg. 1. 11. 26 (com. सारं श्रीकृष्णं गायन्ति ते भक्ताः). -31 A particular Rāga. -Comp. -जः a deer.

सारङ्गिकः A fowler, bird catcher.

सारङ्गी 1 A kind of stringed instrument, violin. -2 A kind of spotted deer.

सारण a. (-णी f.) 1 Causing to go or flow. -2 Cracked, split. -णः 1 Dysentery. -2 The hog-plum. -3 Wind during the autumn. -णम् 1 A kind of perfume. -2 Leading home. -3 Butter-milk.

सारणा 1 A kind of process to which metals, particularly mercury, are subjected. -2 Stretching out, extension. -3 Producing a sound or note.

सारणिः, -णी f. 1 A canal, drain, water-course, channel. -2 A small river; पदे पदे मौनमयान्तरीपिणी प्रवर्तिता सारघसारसारणी N. 9. 155.

सारणिक a. (-की f.) Travelling, journeying. -कः 1 A traveller, wayfarer. -2 A travelling merchant; यदा सारणिकान् राजा पुत्रवत् परिरक्षति Mb. 12. 91. 36. -Comp. -घ्नः a highwayman, robber.

सारण्डः The egg of a serpent.

सारथिः [स-अथिण् सह रथेन सरथः घोटकः तत्र नियुक्तः इव वा Tv.; cf. Uṇ. 4. 89] 1 A charioteer; स शापो न त्वया राजन् न च सारथिना श्रुतः R. 1. 78; मातलिसारथिर्ययौ 3. 67. -2 A companion, helper; R. 3. 37. -3 The ocean. -4 A leader, guide.

सारथ्यम् The office of a charioteer, charioteership, coachmanship.

सारमेयः A dog. -यी A bitch.

सारल्यम् Straightness (fig. also), artlessness, honesty, uprightness.

सारव a. Belonging to the river Sarayu; (P. VI. 4. 174); कठोरपीनोच्चकुचद्वयातटनुच्यतरः सारवसारवौर्मजः N. 12. 7.

सारस a. (-सी f.) [सरस इदम् अण्] 1 Belonging to a lake; विशदा विशदामत्तसारसे सारसे जले Kāv. 3. 14; Nalod. 2. 40. -2 Belonging to or proceeding from a Sārasa. -सः 1 The (Indian) crane, or swan (according to some); विभिद्यमाना विससार सारसानुदस्य तीरेषु तरङ्गसंहतिः Ki. 8. 31; Śi. 6. 75; 12. 44; Me. 31; R. 1. 41. -2 A bird in general. -3 The moon. -सम् 1 A lotus; उरा सरसि मानसे विकचसारसालिखलत् Bv. 1. 3. -2 The zone or girdle of a woman. -सी A female (Indian) crane. -Comp. -अक्षम् a kind of ruby. -अक्षी a lotus-eyed woman.

सारस a. Crying, calling. -सारस्यम् a cry, shout.

सारस (श) नम् 1 A girdle or zone; सारशनं महानहिः Ki. 18. 32. -2 A military girdle; स्वर्णसारसनालम्बि-कौक्ष्यक-

कृतश्रियम् Śi. B. 29. 19 (कलीवे सारशनं चाथ पुंस्कव्यां शृङ्खले त्रिषु Ak.). -3 A breast-plate.

सारसिका A female (Indian) crane; कामे कान्ते सारसिकाकाकुस्तेन Śi. 6. 76.

सारस्यम् Abundance of water.

सारस्वत a. (-ती f.) [सरस्वती देवतास्य, सरस्वत्या इदं वा अण्] 1 Relating to the goddess Sarasvatī. -2 Belonging to the river Sarasvatī; कृत्वा तासामभिगममपां सौम्य सारस्वतीनाम् Me. 51. -3 Eloquent. -4 Belonging to the Sāravata country. -तः 1 N. of a country about the river Sarasvatī. -2 N. of a particular class of Brāhmaṇas. -3 A particular ceremonial used in the worship of Sarasvatī. -4 A staff of the Bilva tree. -5 N. of a certain sage; सारस्वतश्चापि जगद् नष्टम् (वेदम्) Bu. Ch. 1. 48. -ताः (m. pl.) The people of the Sāravata country. -तम् Speech, eloquence; शृङ्गारसारस्वतम् Git. 12.

सारमुखः A kind of rice.

सारलः Sesamum.

सारिः, -री f. 1 A man at chess, chessman. -2 A kind of bird. -Comp. -क्रीडा a kind of game similar to chess. -फलकः a chess-board.

सारिका [सरति गच्छति स-वुल्] 1 A kind of bird; आत्मनो मुखदोषेण बध्यन्ते शुक्रसारिकाः Pt. 4. 44; सारिकां पञ्जरस्थाम् Me. 87; Mb. 13. 54. 10. -2 A confidante. -3 The bridge of a stringed instrument.

सारिन् a. (-णी f.) 1 Going, resorting to. -2 Having the essence or substance of. -3 A river.

सारिष्ठ a. Having the symptoms of approaching death.

सारिष्ठ a. The very best.

सारूप्यम् 1 Sameness of form, similarity, likeness, conformity, resemblance; अन्तर्गृह्यतिसारूप्यतः Māl. 5. -2 Assimilation to the deity (one of the four states of Mukti). -3 (In dramas) An angry treatment of one mistaken for another through resemblance; सारूप्यमभिभूतस्य सारूप्यात् क्षोभवर्तनम् S. D. 464. -4 Surprise at seeing an object or its likeness seen elsewhere. -a. Fit, proper, suitable.

सारोपा An ellipsis containing an attribute to be supplied.

सारोष्ट्रिकः A kind of poison.

सारोह a. 1 Elevated. -2 Together with a horseman.

सारक a. Sunny.

सारगल a. Barred, obstructed, impeded; ईप्सितं तदवज्ञानाद् विद्धि सारगलमात्मनः R. 1. 79.

सार्वम् A house, dwelling.

सार्थ *a.* [अर्थेन सहितः; स-स्थन्-स्वार्थे अण् वा Un. 2. 5] 1 Having meaning, significant. -2 Having an aim or object. -3 Of like meaning or import. -4 Useful, serviceable. -5 Wealthy, rich, opulent. -**र्थः** 1 A rich man. -2 A company of merchants, caravan (of traders); सार्थाः स्वैरे स्वकीयेषु चैस्वैस्मस्विवादिषु R. 17. 64; see सार्थवाह. -3 A troop, collection of men; सार्थः प्रवसतो मित्रम् Mb. -4 A herd, flock, (of animals of the same species); अथ कदाचित् तैरितस्ततो भ्रमद्भिः सार्थाद् भ्रष्टः कथनको नामोष्ट्रो दृष्टः Pt. 1. -5 A collection or multitude in general; अर्थिसार्थः Pt. 1; त्वया चन्द्रमसा चातिसंधीयते कामिजनसार्थः S. 3. -6 One of a company of pilgrims. -**Comp.** -ज *a.* bred in a caravan. -वाहः, -वाहनः the leader of a caravan, a merchant, trader; S. 6. -हीन *a.* left behind by a caravan.

सार्थक *a.* 1 Having sense, significant. -2 Useful, serviceable, advantageous.

सार्थवत् *a.* 1 Having meaning, significant. -2 Having a large company.

सार्थिक *a.* Travelling with; यदेव कर्म केवलं पुरा कृतं शुभाशुभम् । तदेव पुत्र सार्थिकं भवत्यमुत्र गच्छतः ॥ Mb. 12. 321. 51. -**कः** 1 A merchant, trader; हाहाकारं प्रमुञ्चन्तः सार्थिकाः शरणाथिनः Mb. 3. 65. 11; Bhāg. 5. 13. 2. -2 A companion on a journey.

सार्द्र *a.* Wet, moist, humid, damp.

सार्ध *a.* Increased by half, plus one-half, having a half over; as in सार्धशतम् (= 150), द्वे शते सार्धे (250) &c. -**Comp.** -वार्षिक *a.* lasting a year and a half; Kull. on Ms. 11. 126. -संवत्सरम् a year and a half.

सार्धम् *ind.* Together with, with, in company with (with instr.); वनं मया सार्धमसि प्रपन्नः R. 14. 63; Ms. 4. 43; Bk. 6. 26; Me. 91.

सार्षः (व्यं) *N.* of the constellation Āśleṣā; सार्षे जातौ तु सौमित्री कुलैरेऽभ्युदिते रवौ Rām. 1. 18. 15.

सार्षि *a.* (-वी *f.*), **सार्षिक** (-ष्की *f.*) Dressed or cooked with clarified butter.

सार्य *a.* That which may be dropped (in pronunciation).

सार्व *a.* (-र्वी *f.*) 1 General, universal. -2 Fit or suitable for all; संभवन्ति यददोषदूषिते सार्वे सर्वगुणसंपदस्त्वयि Śi. 14. 4. -**र्वः** A Buddhist or Jaina saint.

सार्वकामिक *a.* (-की *f.*) Satisfying every desire, granting all wishes; तीर्थमस्ति न भवार्णवबाह्वं सार्वकामिकमृते भवतस्तत् Ki. 18. 25.

सार्वकाल *a.* Taking place at all times.

सार्वकालिक *a.* (-की *f.*) Eternal, everlasting.

सार्वचर्मीण *a.* Wholly made of leather; P. V. 2. 5.

सार्वजनिक *a.* (-की *f.*), **सार्वजनीन** *a.* (-नी *f.*), **सार्वजन्य** *a.* Public, universal, general.

सार्वज्ञम् Omniscience.

सार्वत्रिक *a.* (-की *f.*) Belonging to every place, general, applicable to all places or circumstances; as in सार्वत्रिको नियमः.

सार्वधातुक *a.* (-की *f.*) Applicable to the whole of a radical term, or to the complete form of the verbal base after the conjugational characteristics have been affixed, i. e. to the four conjugational or special tenses. -**कम्** *N.* of the verbal terminations of the four conjugational tenses (strictly, the personal terminations of all tenses and moods except the Perfect and Benedictive and the affixes distinguished by a mute श्).

सार्वभौतिक *a.* (-की *f.*) 1 Belonging or relating to all elements or beings. -2 Comprising all animate beings; त्रिविधस्त्रिविधः कृत्स्नः संसारः सार्वभौतिकः Ms. 12. 51.

सार्वभौम *a.* (-मी *f.*) Relating to, consisting of, the whole earth, universal. -2 Relating to all conditions of the mind; Yoga S. -**मः** 1 An emperor, a universal monarch; नाज्ञाभङ्गं सहन्ते नृवर नृपतयस्त्वादृशाः सार्वभौमाः Mu. 3. 22. -2 *N.* of the elephant presiding over the north, the quarter of Kubera. -3 An emperor with a revenue of fifty crores (of कर्ष); पञ्चाशत्कोटिपर्यन्तः सार्वभौमस्ततः परम् । सप्तद्वीपा च पृथिवी यस्य वदया भवेत् सदा ॥ Śukra. 1. 186.

सार्वभौमम् Universal empire.

सार्वयौगिक *a.* Useful in diseases of every kind.

सार्वरात्रिक *a.* Lasting the whole night (as a lamp).

सार्वलौकिक *a.* (-की *f.*) Known to all people, prevailing throughout the whole world, public, universal; अतुरागप्रवादस्तु वत्सयोः सार्वलौकिकः Māl. 1. 13; जिगाय तस्य हन्तारं स रामः सार्वलौकिकम् Bk. 5. 33.

सार्ववर्णिक *a.* (-की *f.*) 1 Of every kind or sort; सार्ववर्णिकमन्त्रायं सत्रीयाष्टाव्य वारिणा Ms. 3. 244. -2 Belonging to every tribe or class.

सार्वविद्यम् Omniscience.

सार्वविभक्तिक *a.* (-की *f.*) Applicable or belonging to all the cases of a noun.

सार्ववेदसः One who gives away all his wealth at a sacrifice or sacred rite. -**सम्** A person's entire property.

सार्ववेद्यः A Brāhmaṇa conversant with all the Vedas. -**द्यम्** All the Vedas collectively.

सार्वसहः A kind of salt.

सार्षप *a.* (-पी *f.*) Made of mustard. -**पम्** Mustard-oil.

साधि *a.* Possessing the same station, condition, or rank, having the same power.

साधिता 1 Equality in rank, condition, or power; देवतानां सलोकतां साधितां सायुज्यं गच्छति Ch. Up. 2. 20. 2. -2 Equality with the Supreme Being in power and all the divine attributes, the last of the four states or grades of *Mukti*; ब्रह्मदेवो ब्रह्मसाधितां (प्राप्नोति) Ms. 4. 232.

साध्यम् The fourth grade of *Mukti*; see above.

शालः 1 N. of a tree or its resin; Bhāg. 8. 2. 12. -2 A tree in general, as in कल्पशाल, रशालशाल; सायंतनाभ्रसम-शोभमशोकशालम् Rām. ch. 5. 22; आकाशमार्गेऽभिकुलायशालं मन्दं विचेष्टुर्मधुरं खन्तः *ibid.* 6. 4. -3 A rampart, a fence or wall round a building. -4 A wall in general. -5 A kind of fish. (For compounds see under शाल).

शालंकार *a.* Decorated, adorned.

शालनः 1 The resin of the Sāla tree. -2 Resin in general.

शालस *a.* 1 Languid, tired. -2 Indolent, lazy.

शाला 1 A wall, rampart. -2 A house, an apartment; see शाल. -**Comp.** -**करी** 1 a house-worker. -2 a male captive (particularly one taken in battle). -**वृकः** see शालावृक; वृकशालावृकादिभ्यो भयमाशंसमानः Bhāg. 5. 8. 12; 8. 2. 22.

शालारम् A peg projecting from a wall, bracket.

शालिका A flute.

शालूरः A frog; see शालूर.

शालेयम् A kind of fennel; see शालेय.

शालोक्यम् 1 Being in the same world or sphere with another. -2 Residence in the same heaven with any deity, (one of the four stages of beatitude).

शालोहितः A kinsman; Buddh.

शाल्वः 1 N. of a country, or its inhabitants (pl. in this sense). -2 N. of a demon slain by Viṣṇu. -**Comp.** -**हन्** *m.* an epithet of Viṣṇu.

शाल्विकः The bird called शारिका q. v.

साधः A libation.

साधक *a.* (-**विका** *f.*) Productive, generative, causing birth, obstetric. -**कः** The young of an animal; (for साधक q. v.).

साधकाश *a.* 1 Having leisure, at leisure, unengaged. -2 Applicable. -**शम्** *ind.* Leisurely, at one's convenience.

साधग्रह *a.* 1 Having the mark called *avagraha* q. v. -2 Restrained, limited. -3 Analyzed.

साधज्ञ *a.* Despising, disdainful, feeling contempt; यः साधज्ञो माधवश्रीनियोगे पुष्पैः शंसत्यादरं त्वत्प्रयत्ने M. 5. 8.

साधयम् (*i. e.* ऐश्वर्यम्) One of the three kinds of power attainable by an ascetic, (the other two being निरवयव and सूक्ष्म). -*a.* Objectionable, blamable.

साधयान *a.* 1 Attentive, bestowing attention, careful, heedful. -2 Cautious. -3 Diligent. -**नम्** *ind.* Carefully, attentively, cautiously.

साधधारण *a.* Limited, restricted.

साधधि *a.* Having a bound or limit, limited, finite, defined, circumscribed; साधधिस्योयराशिस्ते यशोराशेस्तु नाधधिः Subhāṣ.

साधन *a.* (-**नी** *f.*) [सवनं यागाद्यं स्नानं सोमनिष्पीडनं वा तस्येदमण्] Relating to, or comprising, the three *savanas*. -**नः** 1 An institutor of a sacrifice, or one who employs priests at a sacrifice. -2 The conclusion of a sacrifice, or the ceremony by which it is concluded. -3 N. of Varuṇa. -4 A month of thirty solar days. -5 A natural day from sunrise to sunset. -6 A particular kind of year. -7 The Solar year; विचाली हि संवत्सरशब्दः साधनोऽपि गणितदिवसकः etc. ŚB. on MS. 6. 7. 39. -**नम्** The correct solar time.

साधमर्द *a.* Disagreeable, contradictory.

साधयव *a.* Composed of parts; साधयवके चानित्यप्रसंगः, न ह्यविद्याकल्पितेन रूपभेदेन साधयवं वस्तु संपद्यते S. B.

साधरः 1 Fault, offence. -2 Sin, wickedness, crime. -3 The Lodhra tree.

साधरण *a.* 1 Clandestine, concealed, secret. -2 Covered, closed, shut; लब्धान्तरा साधरणेऽपि गेहे योगप्रभावो न च लक्ष्यते ते R. 16. 7. -3 Fenced.

साधवर्ण *a.* (-**णी** *f.*) Relating or belonging to one of the same colour, tribe or caste. -**णः** A metronymic of the eighth Manu; see साधवर्णि. -**Comp.** -**लक्ष्यम्** 1 a mark of the sameness of colour or caste. -2 skin.

साधवर्णिः A metronymic of the eighth Manu (son of the sun by Savarṇā); साधवर्णिः सूर्यतनयो यो मनुः कथ्यतेऽष्टमः Mārka. P.

साधवर्णिक *a.* Belonging to the same tribe or caste.

साधवर्ण्यम् 1 Sameness of colour. -2 Identity of class or caste. -3 The age or *Manvantara* presided over by the eighth Manu.

साधलेप *a.* Full of pride, proud, haughty. -**पम्** *ind.* Proudly, haughtily, arrogantly.

साधशेष *a.* 1 Having a remainder, leaving a remainder or residue. -2 Imperfect, incomplete, unfinished. -**Comp.** -**जीवित** *a.* having yet time to live. -**बन्धन** *a.* still bound.

सावष्टम्भ *a.* 1 Proud, dignified, noble, majestic. -2 Courageous, resolute. -3 Bold, vigorous, vehement; सावष्टम्भनिशुम्भसंभ्रमनम् ..... Māl. 5. 22. -4 Full of firmness; सभायां वक्ति सामर्षः सावष्टम्भो नरः शुचिः Pt. 1. 200. -**भम्** *ind.* Resolutely, firmly, courageously. -**Comp.** -**वास्तु** a house with an open side-gallery.

सावहेल *a.* Disdainful, disdainful, despising. -**लम्** *ind.* Disdainfully, scornfully.

साविका A midwife.

सावित्र *a.* (-त्री *f.*) [सविता देवताऽस्य अण्] 1 Belonging to the sun; Mb. 7. 157. 34. -2 Descended from the sun, belonging to the solar dynasty (of kings); यत् सावित्रैर्दीपितं भूमिपालैः U. 1. 42. -3 Accompanied by the *Gayatree*. -**त्रः** 1 The sun. -2 An embryo or foetus. -3 A Brāhmaṇa. -4 An epithet of Śiva. -5 Of Kārṇa; भ्राता भ्रातरमज्ञातं सावित्रः पाकशासनिम् (अब्रवीत्) Mb. 1. 136. 8; 13. 138. 9. -**त्रम्** 1 The sacrificial thread (so called because the repetition of the *Gayatree* forms a principal part of the ceremony of putting on the sacred thread); शान्तिहोमंश्च कुर्वीत सावित्राणि च धारयेत् Mb. 13. 104. 60. -2 The initiation into membership of the द्विज classes (by performing the thread ceremony); Bhāg. 3. 12. 42. -3 N. of the constellation Hasta; पञ्चतारेण संयुक्तः सावित्रेणैव चन्द्रमाः Mb. 1. 135. 30.

सावित्री 1 A ray of light. -2 N. of a celebrated verse of the *Rigveda*, so called because it is addressed to the sun; it is also called गायत्री; q. v. for further information. -3 The ceremony of investiture with the sacred thread; आ षोडशाद् ब्राह्मणस्य सावित्री नतिवर्तते Ms. 2. 38. -4 N. of a wife of Brahman. -5 N. of Pārvatī. -6 N. of a wife of Kāśyapa. -7 An epithet of Sūryā (daughter of Savitri). -8 N. of the wife of Satyavat, king of Sālva. [She was the only daughter of king Aśvapati. She was so lovely that all the suitors that came to woo her were repulsed by her superior lustre, and thus though she reached a marriageable age, she found no one ready to espouse her. At last her father asked her to go and find out a husband of her own choice. She did so, and having made her selection returned to her father, and told him that she had chosen Satyavat, son of Dyumatsena, King of Sālva, who being driven out from his kingdom was then leading a hermit's life along with his wife. When Nārada, who happened to be present there, heard this, he told her as well as Aśvapati that he was very sorry to hear of the choice she had made, for though Satyavat was in every way worthy of her, yet he was fated to die in a year from that date, and in choosing him, therefore, Sāvitrī would be only choosing life-long widow-hood and misery. Her parents, therefore, naturally tried to dissuade her mind, but the high-souled maiden

told them that her choice was unalterably fixed. Accordingly the marriage took place in due time, and Sāvitrī laid aside her jewels and rich apparel, and putting on the coarse garments of hermits, spent her time in serving her old father and mother-in-law. Still, though outwardly happy, she could not forget the words of Nārada, and as she counted, the days seemed to fly swiftly like moments, and the fated time, when her husband was to die, drew near. 'I have yet three days' thought she, 'and for these three days I shall observe a rigid fast.' She maintained her vow, and on the fourth day, when Satyavat was about to go to the woods to bring sacrificial fuel, she accompanied him. After having collected some fuel, Satyavat, being fatigued, sat down, and reposing his head on the bosom of Sāvitrī fell asleep. Just then Yama came down, snatched off his soul, and proceeded towards the south. Sāvitrī saw this and followed the god who told her to return as her husband's term of life was over. But the faithful wife besought Yama in so pathetic a strain that he granted her boon after boon, except the life of her husband, until, being quite subdued by her devotion to her husband and the force of her eloquent appeal, the god relented and restored even the spirit of Satyavat to her. Delighted she returned, and found her husband as if roused from a deep sleep, and informing him of all that had occurred, went to the hermitage of her father-in-law who soon reaped the fruits of the boons of Yama. Sāvitrī is regarded as the *beau ideal* or highest pattern of conjugal fidelity, and a young married woman is usually blessed by elderly females with the words जन्मसावित्री भव, thus placing before her the example of Sāvitrī for lifelong imitation.] -**Comp.** -**पतितः**, -**परिभ्रष्टः** a man of any one of the first three castes not invested with the sacred thread at the proper time; cf. ब्राह्म्यः सावित्रीपतिता ब्राह्म्या ब्राह्म्यस्तोमादते क्रतोः Y. 1. 38; Ms. 2. 39; तान् सावित्रीपरिभ्रष्टान् ब्राह्म्यानि विनिर्दिशेत् Ms. 10. 20. -**व्रतम्** N. of a particular fast kept by Hindu women on the last three days of the bright half of Jyēṣṭha to preserve them from widow-hood. -**सूत्रम्** the sacred thread (यज्ञोपवीत).

साविनी A river.

साविष्कार *a.* 1 Proud, haughty. -2 Manifest.

सावेगम् *ind.* With excitement or agitation.

साशंस *a.* Full of desire or passion, desirous, hopeful, expectant. -**सम्** *ind.* Wishfully, hopefully.

साशङ्क *a.* Feeling fear, apprehensive, afraid, dismayed.

साशङ्कता Fear, terror.

साशयन्दकः A small house-lizard.

साशकः A blanket.

साश्चर्यं *a.* 1 Wonderful, marvellous. -2 Struck with wonder. -यम् *ind.* With wonder or astonishment. -Comp. -चर्यं *a.* of wonderful conduct.

साश्र (स्र) *a.* 1 Having angles or corners, angular. -2 Tearful, weeping.

साश्रु *a.* Tearful, full of tears, shedding tears.

साश्रुधी A wife's or husband's mother, a mother-in-law.

साष्टाङ्गम् *ind.* With humble prostration of the body (by touching the earth with the eight members i. e. hands, breast, forehead, knees and feet); see अष्टाङ्गप्रणाम under अष्ट.

सासः *a.* Having a bow; स सासिः सासुसुः सासो येयायया-ययाययः Ki. 15. 5.

सासाहि *a.* [सद्-यद्] 1 Able to bear; प्रयातु भारं स निवेद्य कस्मिन्निर्महीगौरवसासिहयः N. 10. 15. -2 Conquering, victorious.

सासार *a.* Rainy.

सासि *a.* Armed with a sword; also सासिपाण-हस्त.

सासु *a.* Having life, living.

सासुसु *a.* Having arrows; Ki. 15. 5.

सासूय *a.* Envious, jealous, disdainful. -यम् *ind.* Jealously, angrily, disdainfully; मा गा इत्युपरुद्धया यदपि सा सासूयसुक्ता सखी S. 2. 2.

सास्थि *a.* Having bones (said of any animal). -Comp. -ताम्रार्थम् a kind of amalgam of zinc and copper, bell-metal. -वधः the killing of any animal having bones; किञ्चित् सास्थिवधे देयं प्राणायामस्त्वनास्थिके Y. 3. 275. -स्वानम् *ind.* with the cracking sound of bones.

सास्ना The dew-lap of an ox; गोः सास्नादिमत्त्वं लक्षणम् T. S.; रोमन्थमन्थरचलद्गुरुसास्नमासांचके निमीलदलसेक्षणमौक्षकेण Si. 5. 62.

साहचर्यम् Companionship, (constant) fellowship or association, living together, concomitance; किं न स्मरसि यदेकत्र नो विद्यापरिग्रहाय नानादिगन्तवासिनां साहचर्यमासीत् Mal. 1; Ku. 3. 21; R. 16. 87; Ve. 1. 20; Si. 15. 24. -Comp. -नियमः a rule of invariable concomitance.

साहनम् Endurance, suffering.

साहसम् [सहसा बलेन निर्वृत्तम् अण्] 1 Violence, force, rapine; पैशुन्यं साहसं द्रोहं ईर्ष्यासूर्यार्थदूषणम् । वाग्दण्डजं च पारुष्यं क्रोधजोऽपि गणोऽष्टकः ॥ Ms. 7. 48. -2 Any criminal act (such as robbery, rape, felony &c.), a heinous crime, an aggressive act. -3 Cruelty, oppression; न सहास्मि

साहसमसाहसिकी Si. 9. 59. -4 Boldness, daring, courage; साहसे श्रीः प्रतिवसति Mk. 4. -5 Precipitation, rashness, temerity, an inconsiderate or reckless act, rash or daring act; तदपि साहसाभासम् Mal. 2; किमपरमतो निर्व्यूढं यत् करार्षणसाहसम् 9. 10; Pt. 1. 191; Ki. 17. 42. -6 Punishment, chastisement, fine (m. also in this sense); पणानां द्वे शते सार्धं प्रथमः साहसः स्मृतः Ms. 8. 138, 276; Y. 1. 66, 365. -Comp. -अङ्कः 1 an epithet of king Vikramāditya. -2 of a poet. -3 of a lexicographer. -अधिपतिः a police officer; साहसाधिपतिं चैव ग्रामनेतारमेव च Sukra. 2. 20. -अध्यवसायिन् *a.* acting rashly or with inconsiderate haste. -एकरसिक *a.* wholly intent on violence, ferocious, brutal. -करणम् violence, force. -कारिन् *a.* 1 bold, audacious. -2 rash, inconsiderate. -दण्डः highest amer- ciamment; पूर्वः साहसदण्ड आहर्तुः Kau. A. 2. 5. -लाञ्छन *a.* characterized by boldness.

साहसिक *a.* (-की f.) [साहसे प्रसृतः ठक्] 1 Using great force or violence, brutal, violent, rapacious, cruel, felonious. -2 Bold, daring, rash, inconsiderate, reckless; न सहास्मि साहसमसाहसिकी Si. 9. 59; केचित्तु साहसिकास्त्रि- लोचनमिति पेटुः Malli. on Ku. 3. 44. -3 Castigatory, punitive. -कः 1 A bold or adventurous person, an enter- prising man; भयमनुलं गुरुलोकात् तृणमिव तुल्यन्ति साधु साहसिकाः Pt. 5. 31. -2 A desperado, desperate or dangerous person; या किल विविधजीवोपहारप्रियेति साहसिकानां प्रवादः Mal. 1; साहसिकः खल्वेषः 6. -3 A felon, freebooter, robber. -4 An adulterer. -कम् A bold, daring action; सुग्रीव एव विक्रान्तो वीर साहसिकप्रिय Ram. 4. 23. 4.

साहसिक्यम् 1 Rashness, temerity. -2 Violence, force; P. I. 3. 32.

साहसिन् *a.* [साहस-इनि] 1 Violent, ferocious; cruel. -2 Bold, daring, rash, impetuous; क्रियाफलमविज्ञाय यत्ते साहसी च सः.

साहस्र *a.* (-सी f.) [सहस्र-अण्] 1 Relating to a thou- sand. -2 Consisting of a thousand. -3 Bought with a thousand. -4 Paid per thousand (as interest &c.). -5 A thousand-fold. -6 Exceedingly numerous. -सः An army or detachment consisting of a thousand men. -सम् An aggregate of a thousand; किरीटसाहस्रमणिप्रवेक- प्रयोतिदोहामफणासहस्रम् Bhāg. 3. 8. 6; (also साहस्रकम् in this sense).

साहस्रिक *a.* Consisting of a thousand.

साहायकम् 1 Assistance, help, aid; स कुलेचितमिन्द्रस्य साहायकमुपेयिवान् R. 17. 4. -2 Fellowship, alliance, friendship. -3 A number of companions or associates. -4 Auxiliary troops.

साहाय्यम् 1 Assistance, help, succour. -2 Friend- ship, alliance. -3 (In drama) Helping another in danger; S. D. -Comp. -कर *a.* helping. -दानम् the giving of aid.

साहित्यम् 1 Association, fellowship, combination, society. -2 Literary or rhetorical composition; साहित्य-संगीतकलाविहीनः साक्षात् पशुः पुच्छविषाणहीनः Bh. 2. 12. -3 The science of rhetoric, art of poetry; साहित्यपाथोनिधिमन्थनोत्थं कर्णामृतं रक्षत हे कवीन्द्राः Vikr. 1. 11; साहित्यदर्पणम् &c. -4 A collection of materials for the production or performance of anything (a doubtful sense). -5 Agreement, harmony. -Comp. -शास्त्रम् see साहित्य (3).

साह्यम् 1 Conjunction, union, fellowship, society. -2 Assistance, help. -Comp. -कृत् *m.* a companion.

साह्य *a.* 1 Connected or terminating with a day. -2 Lasting a day.

साह्य *a.* Named, called.

साह्यः 1 Gambling with fighting animals. -2 Setting animals to fight for sport &c.

सि 5, 9 U. (सिनोति, सिनुते, सिनाति, सिनीते) 1 To bind, tie, fasten; उभे नानार्थे पुरुषं सिनीतः Kath. 2. 1. -2 To ensnare.

सित *p. p.* Joined with, accompanied by.

सितिः Binding, fastening.

सिंहः [हिंस-अच् णो०] 1 A lion; (it is said to be derived from हिंस; cf. भवेद्वर्णागमादंसः सिंहो वर्णविपर्ययात् Sk.); न हि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः Subhāṣ. -2 The sign Leo of the zodiac. e. g. सिंहलग्न. -3 (At the end of comp.) Best, pre-eminent of a class; e. g. रघुसिंहः, पुरुषसिंहः; उद्योगिन् पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मीः Pt. 1. 361; U. 5. 22. -4 A particular place prepared for the building of a house. -5 (In music) A kind of tone. -Comp. -अवलोकनम् the (backward) glance of a lion. न्यायः the maxim of the lion's (backward) glance, generally used to mark the connection of a thing with what precedes and follows; (for explanation see under न्याय). -आढ्य *a.* abounding in lions. -आसनम् a throne, a seat of honour. (-नः) a particular mode of sexual enjoyment. -आस्यः a particular position of the hands. -कर्णः a corner orifice containing lion-figures; यद्वेदिकातोरणसिंहकर्णे रत्नैर्दधानं प्रतिवेश्म शोभाम् Bu. Ch. 1. 5. -कर्णी a particular position of the right hand in shooting an arrow. -केशरः, -केसरः 1 the Bakula tree. -2 a lion's mane. -3 a kind of sweet-meat. -गः an epithet of Śiva. -तलम् the palms of the hands opened and joined together. -तुण्डः a kind of fish; Ms. 5. 16. -दंष्ट्रः an epithet of Śiva. -दर्प *a.* as proud as a lion. -द्वारम् *f.*, -द्वारम् the main or principal gate (of a palace &c.). -ध्वनिः, -नादः 1 the roar of a lion; असोदसिंहध्वनिरुन्ननाद Ku. 1. 56; सिंहनादं विनयोच्चैः शब्दं दध्मौ प्रतापवान् Bg. 1. 12; Mk. 5. 29. -2 a war-cry. -नर्दिन *a.* one who roars like a lion; Bk. 5. 34. -नादः 1 a lion's roar. -2 a war-cry. -3 a confident assertion. -4 N. of Śiva. -मलम् a kind of brass.

-याना, -रथा N. of the goddess Pārvatī. -लीलः a kind of coitus. -वाहनः an epithet of Śiva. -वाहिनी an epithet of Durgā. -विक्रमः, -विक्रान्तः a horse. -विष्टः a throne. -संहनन *a.* 1 as strong as a lion; प्राशुः कनकवर्णमः सिंहसंहननो युवा Mb. 3. 146. 28. -2 handsome. (-नम्) the killing of a lion. -स्थः an epithet of the planet Jupiter when in the constellation Leo.

सिंहलम् [सिंहोऽस्त्यस्य लच्] 1 Tin. -2 Brass. -3 Bark, rind. -4 The island or country of Ceylon (oft in pl.); सिंहलेभ्यः प्रत्यागच्छता; सिंहलेश्वरदुहितुः फलकासाधनम् Ratn. 1. -लाः (*m. pl.*) The people of Ceylon. -द्वीपः the island of Ceylon. -स्था a species of pepper.

सिंहलकम् The island of Ceylon.

सिंहा *f.* A nerve, vein, artery; L. D. B.

सिंहाणम्, -नम्, -सिंहाणकः, -कम् 1 Rust of iron. -2 The mucus of the nose.

सिंहिका 1 The mother of Rāhu. -2 N. of a form of दाक्षायणी. -3 A knock-kneed girl unfit for marriage. -Comp. -तनयः, -पुत्रः, -सुतः, -सूनुः epithets of Rāhu.

सिंही 1 A lioness. -2 N. of various plants (Mar. अहलसा, डोरली, रानमूग, बकुल &c.) -3 A vein. -4 N. of the mother of Rāhu.

सिकता (सिक्-अतच् Un. 3. 110) 1 Sandy soil. -2 Sand (generally in pl.); लभेत सिकतासु तैलमपि यत्नतः पीडयन् Bh. 2. 5. -3 Gravel or stone (the disease). -Comp. -प्रायम् a sand bank. -सेतुः a bank of sand.

सिकतामय, सिकतावत् *a.* Sandy. -यम् 1 A sand bank. -2 An island with sandy shores.

सिकतिल *a.* [सिकताः सन्त्यत्र इलच्] Sandy; गतास्तुल्या-वस्थां सिकतिलनदीतीरतरुभिः Bh. 3. 38.

सिक्थः [सिच्-थक् Un. 2. 7] 1 Boiled rice. -2 A ball or lump of boiled rice; ग्रासोद्धलितसिक्थेन का हानिः करिणो भवेत् Subhāṣ. -क्थम् 1 Bees'-wax; गन्धोलिपालीगृहसिक्थकुम्भात् Rām. ch. 6. 89. -2 Indigo; see सिक्थम्.

सिक्थकम् Bees'-wax; वृकधूपं सर्जरसं शिलाजतु च सिक्थकम् Śiva B. 30. 18.

सिक्थम् See सिक्थ.

सिक्थः Crystal, glass.

सिद्ध (इद्या)णम्, सिद्धाणकम् 1 The mucus of the nose. -2 Rust of iron.

सिद्धिणी The nose.

सिच् 6 U. (सिञ्चति-ते, सिषेच-सिषिचे, असिचत्-त, असिक्, सेक्ष्यति-ते, सेकुम्, सिक्; स of सिच् is generally changed to ष after a preposition ending in इ or उ) 1 To sprinkle, scatter in small drops; अम्भांसि रुक्मकुम्भेन सिञ्चन् मूर्ध्नि समाधिमान् Bk. 19. 23. -2 To water, moisten; soak, wet;

विश्रान्तः सन् ब्रज वननदीतीरजातानि सिञ्चन् Me. 26; Ms. 9. 255.
 -3 To pour out, emit, discharge, shed; एताः करोत्पीडित-
 वारिधारा दर्पात् सखीभिर्वदनेषु सिक्ताः R. 16. 66. -4 To infuse,
 instil, pour in; जाञ्चं धियो हरति सिञ्चति वाचि सत्यम् Bh. 2.
 23. -5 To pour out for, offer to; अन्यथा तिलोदकं मे
 सिञ्चतम् S. 3. -6 To impregnate. -7 To dip, soak, steep.
 -Caus. (सिचयति-ते) To cause to sprinkle. -Desid.
 (सिसिञ्चति-ते) To wish to sprinkle.

सिक्त p. p. 1 Sprinkled, watered. -2 Wetted, mois-
 tened, soaked. -3 Impregnated; see सिच्.

सिक्तिः f. 1 Sprinkling. -2 Effusion. -3 Emission.

सिच् f. 1 Cloth; L. D. B. -2 The border or hem
 of a dress.

सिचयः [सिच्-अयच् किञ्च] 1 Cloth, garment; स्पृशति
 नखैर्न च विलिखति सिचयं गृह्णाति न च विमोचयति Āryā-sapta-
 satī 126; N. 7. 84. -2 Old or ragged raiment.

सिञ्चनम् Sprinkling, watering.

सिञ्चता, सिञ्चिता Long pepper.

सिञ्जा The jingling sound of metallic ornaments.

सिञ्जितम् Tinkling, jingling; आदित्यभिर्नूपुरसिञ्जितानि Ku.
 1. 34; V. 4. 14.

सिञ्जिनी A bow-string, see शिञ्जिनी; युद्धयमानं शरै राजन्
 सिञ्जिनीध्वनिनीरवात् Mb. 6. 48. 20.

सिद् 1 P. (सेटति) To disregard, despise.

सित a. [सो-क्त] 1 White; सितं सितिम्ना सुतरां मुनेर्वयः Si.
 1. 25. -2 Bound, tied, fastened, fettered; सुहृत्सु च स्नेहसितः
 शिशूनाम् Bhāg. 7. 6. 11; Bri. Up. 3. 9. 26. -3 Surroun-
 ded. -4 Ascertained, known. -5 Finished, ended. -तः
 1 White colour. -2 The bright half of a lunar month.
 -3 The planet Venus. -4 An arrow. -5 Sugar. -तम्
 1 Silver. -2 Sandal. -3 Radish. -Comp. -अंशु = सितकर
 q. v.; सितांशुवर्णैर्वयति स्म तद्गुणैः N. 1. 12. -अग्रः a thorn.
 -अङ्कः, -चिह्नः a kind of fish; L. D. B. -अङ्गः 1 the श्वेत-
 रोहित tree. -2 camphor. -3 N. of Śiva. -अजाजी white
 cumin. -अपाङ्गः a peacock. -अभ्रः a white cloud. -अभ्रः
 -अम् camphor. -अम्बरः an ascetic dressed in white
 garments. -अर्जकः white basil. -अश्वः an epithet of
 Arjuna. -असितः an epithet of Balarāma. (-तौ)
 Venus and Saturn. गुण a. having black and white
 yarn alternately for warp and woof; पटं सितासितगुणं
 वयन्त्यौ तत्र योषितौ Bm. 1. 63. -आदिः molasses. -आननः
 N. of Garuḍa. -आमः camphor. -आयुधः a kind of
 fish. -आलिका a cockle. -इतर a. other than white; i. e.
 black. -गतिः fire. -उदरः an epithet of Kubera. -उद्भवम्
 white sandal. -उपलः 1 a crystal. -2 chalk. -उपला
 candied sugar. -कण्ठः a water-crow, gallinule. -करः
 1 the moon. -2 camphor. -छत्रम् 1 a royal umbrella.
 -2 a cobweb; मर्कटकीटकृत्रिमसितछत्रीभवत् N. 12. 37. -छद्मः,

-पक्षः a swan, goose. -तुरगः N. of Arjuna; सिततुरगे
 विजयं न पुष्पमासः Ki. 10. 35. -धातुः a white mineral,
 chalk. -पक्षः the light half of a month. -प्रभम् silver.
 -यामिनी moon light. -रञ्जनम् the yellow colour.
 -रश्मिः the moon; शैलरुद्रवपुषः सितरश्मेः (खे रराज निपत्कर-
 जालम्) Ki. 9. 19. -वाजिन m. N. of Arjuna. -वारणः
 the white elephant ऐरावतः Bhāg. 8. 4. 23. -शर्करा
 candied sugar. -शिम्विकः wheat. -शिवम् rocksalt.
 -शूकः barley. -सिन्धुः f. the river Gāṅgā; L. D. B.
 -सौम्यौ (dual) the planets Venus and Mercury;
 अथ गाधिनमन्वितौ कुमारौ सितसौम्याविव सूर्यमुज्ज्वलन्तम् Rām.
 ch. 2. 31.

सिता 1 Candied sugar, sugar; पित्तेन दूने रसने सितापि
 तिक्तायते हंसकुलावतंस N. 3. 94; Bv. 4. 13; संस्कारो मधुर-
 रसेषु यः सिताभिः Rām. ch. 7. 30. -2 Moon-light. -3 A
 lovely woman. -4 Spirituous liquor. -5 White Dūrvā
 grass. -6 Arabian jasmine. -7 N. of the Ganges.
 -Comp. -खण्डः, पाकः a kind of refined sugar. -लता
 white Dūrvā grass.

सिति a. 1 White. -2 Black. -तिः 1 White or black
 colour. -2 Binding, fastening. -Comp. -कण्ठ, -वासस्
 see शितिकण्ठ, शितिवासस्.

सितिमन् m. Whiteness.

सिध् I. 4 P. (सिध्यति, सिषेध, असिधत्, सेत्स्यति, सेद्धम्,
 सिद्ध; -Caus. साधयति or सेधयति; desid. सिषिस्ति) 1 To
 be accomplished or fulfilled; यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोऽत्र
 दोषः H. Pr. 31; उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः 36; Pt.
 1. 158. -2 To be successful, succeed; सिध्यन्ति कर्मसु मह-
 त्वपि यन्त्रियोज्याः S. 7. 4. -3 To reach, hit, fall true on;
 उत्कर्षः स च धन्विनां यदिषवः सिध्यन्ति लक्ष्ये चले S. 2. 5. -4 To
 attain one's object. -5 To be proved or established, to
 become valid; यदि वचनमात्रेणैवाधिपत्यं सिध्यति H. 3. -6
 To be settled or adjudicated. -7 To be thoroughly pre-
 pared or cooked. -8 To be won or conquered; न विश्वासं
 विना शत्रुर्देवानामपि सिध्यति Pt. 2. 40. -II. 1 P. (सिधति,
 सिद्ध; the स of सिध् is generally changed to स after a
 preposition ending in इ or उ) 1 To go. -2 To ward or
 drive off. -3 To restrain, hinder, prevent. -4 To in-
 terdict, prohibit. -5 To ordain, command, instruct.
 -6 To turn out well or auspiciously.

सिद्ध p. p. 1 Accomplished, effected, performed,
 achieved, completed. -2 Gained, obtained, acquired.
 -3 Succeeded, successful; one who has attained his
 object; याताबला ब्रजं सिद्धा मयेमा रंस्यथ क्षपाः Bhāg. 10. 22. 27.
 -4 Settled, established; नैसर्गिकी सुरभिः कुसुमस्य सिद्धा मूर्ध्नि
 स्थितिर्न चरणैरवताडनानि U. 1. 14. -5 Proved, demon-
 strated, substantiated; तस्मादिन्द्रियं प्रत्यक्षप्रमाणमिति सिद्धम् T. S.;
 साक्षिप्रत्ययासिद्धानि (कार्याणि) Ms. 8. 178. -6 Valid, sound
 (as a rule). -7 Admitted to be true. -8 Decided,
 adjudicated (as a law-suit). -9 Paid, discharged,
 liquidated (as debt). -10 Cooked, dressed (as food);

अध्रच्छाया खलप्रीतिः सिद्धमन्त्रं च योषितः । किञ्चित्कालोपभोग्यानि यौवनानि धनानि च ॥ Pt. 2. 117. -11 Matured, ripened. -12 Thoroughly prepared, compounded, cooked together (as drugs). -13 Ready (as money). -14 Subdued, won over, subjugated (as by magic). -15 Brought under subjection, become propitious. -16 Thoroughly conversant with or skilled in, proficient in; as in रस-सिद्ध q.v. -17 Perfected, sanctified (as by penance); अप्रमत्तोऽखिलस्वार्थं यदि स्यात् सिद्ध आत्मनि Bhāg. 11. 23. 29. -18 Emancipated. -19 Endowed with supernatural powers or faculties. -20 Pious, sacred, holy. -21 Divine, immortal, eternal. -22 Celebrated, well-known, illustrious; अथर्वभिरसि प्रोक्तैर्मन्त्रैः सिद्धां विधानतः Rām. 1. 15. 2; एवं तौ लोकसिद्धाभिः क्रीडाभिश्चैरतुर्वने Mb. 10. 18. 16. -23 Shining, splendid. -24 Hit (as a mark). -25 Peculiar, singular. -26 Invariable, unalterable. -27 Satisfied; Bhāg. 11. 23. 29. -**सिद्धः** 1 A semi-divine being supposed to be of great purity and holiness, and said to be particularly characterized by eight supernatural faculties called *Siddhis* q. v.; उद्वेजिता वृष्टिभिराश्रयन्ते शृङ्गाणि यस्यात्प-वन्ति सिद्धाः Ku. 1. 5. -2 An inspired sage or seer (like Vyāsa). -3 Any sage or seer, a prophet; सिद्धादेश Ratn. 1. -4 One skilled in magical arts, a magician. -5 A law-suit, judicial trial. -6 A kind of hard sugar. -7 The dark thorn-apple. -8 One who has attained his object; सिद्धः कचो वत्स्यति मत्सकाशे Mb. 1. 76. 70. -**सिद्धम्** Sea-salt. -**Comp.** -**अङ्गना**, -**योषित्** a beatified woman, a female siddha. -**अञ्जनम्** magical ointment or collyrium; वसुपूर्णं कलशान् सिद्धाञ्जनेन ज्ञात्वा Dk. 1. 4. -**अन्तः** 1 the established end. -2 the demonstrated conclusion of an argument, established view of any question, the true logical conclusion (following on the refutation of the *Pūrvapakṣa*). -3 a proved fact, established truth, dogma, settled doctrine. -4 any established text-book resting on conclusive evidence; मध्येसमं दैवविदः सर्वसिद्धान्त-पारगाः Śiva B. 6. 80. °कोटिः f. the point in an argument which is regarded as a logical conclusion. °कौमुदी N. of a celebrated commentary on Pāṇini's grammar by भट्टोजी-दीक्षित. °पक्षः the logically correct side of an argument. -**अन्नम्** cooked food. -**अर्थ** a. one who has accomplished his desired object, successful. (-**र्यः**) 1 white mustard; यन्त्रस्थसिद्धार्थपदाभिषेकं लब्ध्वाप्यसिद्धार्थममन्यत स्वम् N. 10. 6; अविरलस्रगौरसिद्धार्थकप्रकारतया काञ्चनरसखचितमिव मालाम् K. (*Pūrvabhāga*); Bhāg. 4. 9. 59. -2 N. of Śiva. -3 of the great Buddha. -**आदेशः** 1 the prediction of a seer. -2 a prophet, fortune-teller. -**आपगा** f. the river Gaṅgā. -**आसनम्** a particular posture in religious meditation. -**औषधम्** a specific panacea. -**काम** a. having the wishes fulfilled. -**क्षेत्रम्** the abode of sages or *Siddhas*. -**गङ्गा**, -**नदी**, -**सिन्धुः** the celestial Ganges. -**ग्रहः** N. of a particular kind of madness or dementia. -**जलम्**, -**सलिलम्** sour rice-gruel. -**देवः** N. of Śiva. -**द्रव्यम्**

any magical object. -**धातुः** quick-silver. -**नरः** sorcerer, fortune-teller. -**पक्षः** the established or logical side of an argument. -**पथः** the atmosphere; छिन्नाः सिद्धपथे देवै-र्युहस्तैः सहस्रधा Bhāg. 6. 10. 25. -**पुरुषः** = **सिद्धः** (1, 3, 4) above. -**पुष्पः** the Karavīra plant. -**प्रयोजनः** white mustard. -**मानस** a. having a completely satisfied mind. -**मोदकः** sugar prepared from bamboo-manna. -**यात्रिकः** one wandering about for the acquisition of magical power; Pt. 5. -**योगः** magical agency. -**योगिन** m. an epithet of Śiva. -**रस** a. mineral, metallic. (-**सः**) 1 quick-silver; अयोविकारे स्वरितत्वमिष्यते कुतोऽयसां सिद्धरस-स्पृशामपि N. 9. 42. -2 an alchemist. -**रूपम्** the right or correct thing. -**लक्ष** a. one who has hit the mark. -**लोकः** the world of the Blest (सिद्ध). -**वस्तिः** a strong injection (of oil &c.); Suśr. -**विद्या** the doctrine relating to perfect beings. -**वेदनः** an elephant having perfect sensitivity; Mātāṅga L. 8. 25. -**व्यञ्जनः** an ascetic-spy; सिद्धव्यञ्जनैर्माणवप्रकाशनम् Kau. A. 4. -**संकल्प** a. one who has accomplished his desired object. -**संवन्ध** a. one whose kindred are well known. -**साधकः** N. of Śiva. -**साधनः** white mustard. (-**नम्**) 1 the performance of magical rites for the acquisition of supernatural powers &c. -2 the materials employed in mystical or chemical processes. -**साधित** a. one who has learned by practice (not by study). -**साध्य** a. accomplished, proved. (-**ध्यम्**) a dogma, demonstrated conclusion. -**सिद्ध** a. thoroughly efficacious. -**सेनः** N. of Kārtikeya. -**स्थाली** the boiler or pot of a seer (it is supposed to be a vessel which is gifted with the property of overflowing with any kind of food at the desire of the possessor). -**हेमन** purified gold.

सिद्धकः The Sāla tree.

सिद्धता, -**त्वम्** 1 Accomplishment, fulfilment, perfection. -2 Validity of a rule or doctrine.

सिद्धान्तिन् m. 1 One who establishes a conclusion after noticing and answering objections (or पूर्वपक्ष). -2 One learned in scientific text-books. -3 A follower of the Mīmāṃsā philosophy.

सिद्धार्थकः White mustard; Dk. 2. 7. -**कम्** A kind of ointment.

सिद्धिः f. [सिद्ध-क्तिन्] 1 Accomplishment, fulfilment, completion, perfection, complete attainment (of an object); विरोधि सिद्धिरिति कर्तुमुद्यतः Ki. 14. 8; क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति महतां नोपकरणे Subhāṣ. -2 Success, prosperity, welfare, well-being. -3 Establishment, settlement. -4 Substantiation, demonstration, proof, indisputable conclusion. -5 Validity (of a rule, law &c.). -6 Decision, adjudication, settlement (of a law-suit); कार्यकारण-सिद्धौ च प्रसन्ना बुद्धिरव्यया Rām. 4. 18. 47; तस्मान्न लेखसामर्थ्यात् सिद्धिरैकान्तिकी मता Śukra. 4. 726. -7 Certainty, truth, accuracy, correctness. -8 Payment, liquidation (of a

debt); अधमर्णार्थसिद्धपर्यमुत्तमर्णेन चोदितः Ms. 8. 47. -9 Preparing, cooking (as of drugs &c.). -10 The solution of a problem. -11 Readiness. -12 Complete purity or sanctification. -13 A superhuman power or faculty; (these faculties are eight :— अणिमा लघिमा प्राप्तिः प्राकाम्यं महिमा तथा । ईशित्वं च वशित्वं च तथा कामावसायिता॥). -14 The acquisition of supernatural powers by magical means. -15 Marvellous skill or capability. -16 Good effect or result. -17 Final beatitude, final emancipation. -18 Understanding, intellect. -19 Concealment, vanishing, making oneself invisible. -20 A magical shoe (supposed to convey the wearer wherever he likes). -21 A kind of Yoga. -22 N. of Durgā. -23 Complete knowledge. -24 Advantage, use, good effect. -25 N. of Śiva (m. in this sense). -26 Efficacy, efficiency. -27 Becoming intelligible (as sounds or words). -28 (In Rhet.) The pointing out in the same person of various good qualities. -Comp. -द a. 1 granting success or supreme felicity. -2 giving the eight superhuman faculties; हृदि विनिहितरूपः सिद्धिदस्तद्विदा यः Mal. 5. 1. (-दः) an epithet of Śiva. -दात्री an epithet of Durgā. -योगः a particular auspicious conjunction of planets. -विनायकः a form of Gaṇeśa.

सिध्मम्, सिध्मन् n. [सिध्-मन् किच्च Un. 1. 137] 1 Blotch, scab. -2 Leprosy. -3 A leprous spot.

सिध्मल, सिध्मवत् a. Scabby, tainted with leprosy, leprous. -ला See सिध्मम् above.

सिध्मा 1 A blotch, scab, leprous spot. -2 Leprosy. -3 = कासश्वासः (according to Nīlakaṇṭha; cf. Mb. 12. 303. 6).

सिध्यः The asterism Puṣya; सिध्यतारामिव ख्यातां शबरी-मापतुर्वने Bk. 6. 59.

सिध्र a. [सिध्-रक् Un. 2. 13] 1 Perfect, good. -2 Protecting. -ध्रः 1 A pious or virtuous man. -2 A tree.

सिध्रकावणम् N. of one of the celestial gardens.

सिन a. [सिन्-क् Un. 3. 2] 1 White. -2 One-eyed. -नः A morsel, mouthful. -नम् 1 The body. -2 Ved. Food.

सिनी A woman having a white complexion.

सिनीवाली The day preceding that of new moon, or that day on which the moon rises with a scarcely visible crescent; या पूर्वमावास्या सा सिनीवाली योत्तरा सा कुहूः Ait. Br.; or सा दृष्टेन्दुः सिनीवाली सा नष्टेन्दुकला कुहूः Ak.

सिन्दुकः, सिन्दुवारः, सिन्दुवारकः (= निर्गुण्डीतरुः ?) N. of a tree; दीर्घिकां प्रावृतां पश्य तीरजैः सिन्दुवारकैः Bu. Ch. 4. 49.

सिन्दूरः [स्यन्द-उरन् संप्रसारणम् Un. 1. 68] A kind of tree. -रम् Red lead; स्वयं सिन्दूरेण द्विपरणमुदा मुद्रित इव

Gīt. 11; N. 22. 45. -Comp. -कारणम् lead. -तिलकः an elephant. (-का) a woman whose husband is living. -रसः a particular preparation of quick-silver.

सिन्दूरिका Red-lead.

सिन्दूरित a. Reddened, made red.

सिन्दूरी Red cloth or clothes.

सिन्धुः [स्यन्द-उद् संप्रसारणं दस्य धश्च Tv.; Un. 1. 11] 1 The sea, ocean; तावत् त्रिभुवनं सद्यः कल्पान्तैर्धितसिन्धवः Bhāg. 3. 11. 30. -2 The Indus. -3 The country around the Indus. -4 N. of a river in Mālavā; वेणीभूतप्रतनुसल्लिख तामर्तातस्य सिन्धुः Me. 29 (where Malli.'s remark सिन्धुर्नाम नदी तु कुत्रापि नास्ति is gratuitous); पारासिन्धुसंभेदमवगाह्य नगरी-मेव प्रविश्यावः Mal. 4. 9/10 (see Dr. Bhāṇḍārkar's note ad loc.). -5 The water ejected from an elephant's trunk. -6 The juice exuding from the temples of an elephant. -7 An elephant. -8 N. of Varuṇa. -9 White borax. -10 A kind of musical mode (राग). -pl. The inhabitants of the Sindhu country. -f. 1 A great river or river in general; पिवत्यसौ पाययते च सिन्धुः R. 13. 9; Me. 48; Ś. 5. 21; Ku. 3. 6; 5. 85. -2 The river Sindhu. -Comp. -उत्थम्, उपलम् rock-salt. -कन्या N. of Lakṣmī. -कफः cuttle-fish bone. -खेलः the country Sindha. -ज, -जन्मन् a. 1 aquatic. -2 river-born. -3 sea-born, born in the Sindha country. (-जः) the moon. (-जम्) rock-salt. -जा f. N. of Lakṣmī. -नन्दनः, -पुत्रः the moon. -नाथः the ocean. -पर्णी, -वेषणम् Gmelina Arborea (Mar. थोरशिखणी). -पिवः N. of Agastya. -पुष्पः a conch-shell. -मन्यजम् rock-salt. -राजः, -पतिः N. of Jayadratha; Ve. 3. -लवणम् rock-salt. -वारः a horse of good breed (brought from Sindha or Persia). -शयनः N. of Viṣṇu. -सङ्गमः confluence of rivers; (also with the ocean). -सागरः the country between the mouths of the Indus and the sea. -सौवीराः N. of a people inhabiting the country round the Indus.

सिन्धुक a. Marine.

सिन्धुकः, सिन्धुवारः N. of a tree.

सिन्धुरः 1 An elephant; नैवान्यत्र मदान्धसिन्धुरघटासंघट्ट-घण्टारणत्कारः Vālmiki's Gaṅgāṣṭaka 2; स सिन्धुरः सैनिकानां चकार कदनं महत् Śiva B. 3. 16. -2 N. of the number 'eight'. -Comp. -वदनः N. of Gaṇeśa; स जयति सिन्धुरवदनः Maṅgalācāraṇam 1.

सिन्धु 1 P. (सिन्वति) To wet, moisten.

सिप्रः 1 Perspiration, sweat. -2 The moon.

सिप्रा 1 A woman's zone or girdle. -2 A female buffalo. -3 A river near Ujjayinī; see शिप्रा.

सिम a. Every, all, whole, entire.

सिमिसिमायते Den. A. To be convulsed, feel a chilling sensation.

सिमीकः A kind of small worm.

सिम्बा, -म्बी See **शिम्बा, -म्बी**.

सिरः The root of long pepper.

सिरा 1 Any tubular vessel of the body (as a vein, artery, nerve &c.). -2 A bucket, baling vessel. -3 Ved. A stream; त्वं वृत्रमाशयानं सिरासु महो वज्रेण सिध्वपो वराहुम् Rv. 1. 121. 11. -**Comp.** -**उत्पातः** 1 a disease of the veins &c. -2 redness and inflammation of the eyes. -**जालम्** 1 enlargement of the vessels of the eye. -2 a network of veins. -**पत्रः** the sacred fig-tree. -**मूलम्** the navel. -**मोक्षः, -व्यधः, -व्यधनम्** venesection.

सिराल a. Having numerous or large veins.

सिद्ध 6 P. To glean; L. D. B.

सिलिन्द्रः A plantain tree.

सिंहः Incense, olibanum.

सिक् 4 P. (सीव्यति, स्यूत) 1 To sew, darn, stitch together; मनोभवः सीव्यति दुर्यशःपटौ N. 1. 80; Mā. 5. 10. -2 To unite, bring or join together; स हि स्नेहात्मकस्तनु-रन्तर्मर्माणि सीव्यति U. 5. 17. -With अनु to string together, connect very closely or uninterruptedly.

सिक्, सिक्कः A sewer, sticher.

सिक्करः An elephant.

सिक्कः 1 A verse. -2 Cloth.

सिष्ठाद्यधिषा 1 Wish to effect or accomplish. -2 Desire to establish, prove, or demonstrate.

सिष्णासु a. (from स्ना) Wishing to bathe; सिष्णासुरभ्येति परं समुद्रम् Mb. 8. 94. 30.

सिसिक्षा (from सिञ्च) The desire of sprinkling; कन्दर्प-प्रवणमनाः सखीसिसिक्षालक्ष्येण प्रतियुवमञ्जलिं चकार Śi. 8. 35.

सिस्त्रक्षा Desire to create; संभूतं षोडशकलमादौ लोकसिस्त्रक्षया Bhāg. 1. 3. 1.

सिद्धण्डः The milk-hedge plant.

सिहः, सिंहकः Benzoin, incense.

सिहकी, सिह्नी The olibanum tree.

सीक् I. 1 Ā. (सीक्ते) 1 To sprinkle, scatter in small drops. -2 To go, move. -II. 1 P., 10 U. (सीकति, सीकयति-थे) 1 To be impatient. -2 To be patient. -3 To touch. See **शीक्**.

सीकरः [सीकयते सिच्यतेऽनेन, सीक्-अरन्] 1 Drizzling rain, drizzle, mist. -2 Spray, thin drops of water. See **शीकर**.

सीता [सिन्त पृषो० दीर्घः] 1 A furrow, track or line of a ploughshare. -2 (Hence) A tilled or furrowed

ground, ploughed land; वृषेव सीतां तदवग्रहक्षताम् Ku. 5. 61. -3 Husbandry, agriculture; as in सीताद्रव्य q. v. -4 N. of the daughter of Janaka, king of Mithilā, and wife of Rāma; जनकानां कुले कीर्तिमाहरिष्यति मे सुता। सीता भर्तार-मासाद्य रामं दशरथात्मजम्॥ Rām. 1. 67. 22. [She was so called because she was supposed to have sprung from a furrow made by king Janaka while ploughing the ground to prepare it for a sacrifice which he had instituted to obtain progeny, and hence also her epithets, 'Ayonijā', 'Dharāputrī' &c. She was married to Rāma and accompanied him to the forest. While there she was once carried off by Rāvaṇa who tried to violate her chastity, but she scornfully rejected his suit. When Rāma came to know that she was in Lankā, he attacked the place, killed Rāvaṇa and his host of demons, and recovered Sītā. She had, however, to pass through the terrible ordeal of fire before she could be received by her husband as his wife. Though thus convinced of her chastity, he had afterwards to abandon her, when far advanced in pregnancy, because the people continued to suspect her fidelity. She however, found a protector in the sage Vālmiki, at whose hermitage she was delivered of Kuśa and Lava, and who brought them up. She was ultimately restored to Rāma by the sage.] -5 N. of a goddess, wife of Indra. -6 N. of Umā. -7 N. of Lakṣmī. -8 N. of one of the four fabulous branches (the eastern branch) of the Ganges. -9 Spirituous liquor. -**Comp.** -**अध्यक्षः** superintendent of agriculture. -**द्रव्यम्** implements of agriculture, tools of husbandry; सीताद्रव्यापहरणे शस्त्राणा-मौषधस्य च Ms. 9. 293. -**पतिः** N. of Rāmachandra. -**फलः** the custard-apple tree. (-**लम्**) its fruit.

सीत्य a. Measured out by furrows, tilled, ploughed. -**त्यम्** Rice, corn, grain.

सीतानकः, सीतीनकः Pease.

सीत्कारः, सीत्कृतिः f. A sound made by drawing in the breath, (expressive of sighing, shivering with cold, murmuring &c.); मया दृष्टाधरं तस्याः ससीत्कारमिवाननम् V. 4. 21.

सीद्यम् Indolence, slothfulness, idleness.

सीधु m. [सिध्-उ पृषो०] Spirit distilled from molasses, rum; स्फुरदधरसीधवे तव वदनचन्द्रमा रोचयति लोचनचक्रोरम् Git. 10; Śi. 9. 87; R. 16. 52; ताम्बूलजन्मुखसीधुदानादारकबिम्बोऽजनि युक्तेतत् Rām. ch. 6. 15. -**Comp.** -**गन्धः** 1 the Bakula tree. -**प** a. drinking spirits; P. III. 2. 8 Vārt. 1. -**पानम्** the drinking of spirits. -**पुष्पः** 1 the Kadamba tree. -2 the Bakula tree. -**रसः** the mango tree. -**संज्ञः** the Bakula tree.

सीध्रम् The anus (?).

सीपः A sacrificial vessel in the shape of a boat.

सीमन् *f.* [सि-इमनि पृषो० न गुणो दीर्घश्च Tv.] 1 A boundary &c.; see सीमा; सीमानमत्यायतयोऽत्यजन्तः Śi. 3. 57; see निःसीमन् also. -2 The scrotum; सीमिन् पुष्कलको हतः Sk.; (for other senses see सीमा below). -**Comp.** -**लिङ्गम्** a boundary mark, land-mark; ग्रामीयककुलानां च समक्षे सीमिन् साक्षिणः । प्रष्टव्याः सीमलिङ्गानि तयोश्चैव विवादिनोः ॥ Ms. 8. 254.

सीमन्तः [सीमोऽन्तः शकं०] 1 A boundary-line, land-mark. -2 The parting line of the hair; the hair parted on each side of the head so as to leave a line; सीमन्तः केशवेशे, सीमान्तोऽन्यः Sk. (Mar. भांग); सीमन्ते च त्वदुपगमजं यत्र नीपं वधूनाम् Me. 67; Śi. 8. 69; Mv. 5. 44. -3 A land-mark. -4 See सीमन्तोन्नयनम् below; Y. 1. 11. -**Comp.** -**उन्नयनम्** 'parting of the hair', one of the twelve Sam-skāras or purificatory rites observed by women in the fourth, sixth or eighth month of their pregnancy.

सीमन्तकः 1 N. of a particular kind of inhabitant of hell. -2 Hair-parting. -**कम्** 1 Red lead, vermilion. -2 A kind of ruby.

सीमन्तयति Den. P. 1 To part as hair. -2 To part or mark by a line (in general); सेनां सीमन्तयन्तरेः Kir. K. 5. 44.

सीमन्तित *a.* 1 Parted (as hair). -2 Parted or marked by a line; समीरसीमन्तितकेतकीकाः (प्रदेशाः) Śi. 3. 80; रथाङ्गसीमन्तितसान्द्रकर्मणः (पथः) Ki. 4. 18.

सीमन्तिनी A woman; मा स्म सीमन्तिनी काचिज्जनयेत् पुत्र-मीदृशम् H. 2. 7; Me. 102; Bk. 5. 22.

सीमा 1 Boundary, limit, border, margin, frontier. -2 A mound or ridge serving to mark the boundary of a field, village &c.; सीमां प्रति समुत्पन्ने विवादे Ms. 8. 245; Y. 2. 152. -3 A mark, land-mark. -4 A bank, shore, coast. -5 The horizon. -6 A suture (as of a skull). -7 The bounds of morality or decorum, limits of propriety. -8 The highest or utmost limit, highest point, climax; सीमेव पद्मासनकौशलस्य Bk. 1. 6. -9 A field. -10 The nape of the neck. -11 The scrotum. -12 An ornament of the hair; L. D. B. -**Comp.** -**अज्ञानम्** ignorance of boundaries; सीमाज्ञाने नृणां वीक्ष्य नित्यं लोके विपर्ययम् Ms. 8. 249. -**अधिपः** 1 a neighbouring prince. -2 a keeper of borders. -**अन्तः** 1 a boundary-line, border, frontier-line. -2 the utmost limit. -**पूजनम्** 1 the ceremony of worshipping or honouring a village boundary. -2 worshipping the bridegroom when he arrives at the village boundary. -**उल्लङ्घनम्** transgressing or leaping over a boundary, crossing a frontier (now performed on the *Dasarā* day). -**रूपाण** *a.* ploughing on the border of a land mark. -**निश्चयः** a legal decision with respect to land-marks or boundaries. -**बन्धः** a depository of rules of morality. -**लिङ्गम्** a boundary-mark, land-mark; उपच्छन्नानि चान्यानि सीमालिङ्गानि कारयेत् Ms. 8. 249. -**वादः** a dispute

about boundaries. -**विनिर्णयः** settlement of disputed boundary-questions; सीमाविनिर्णयं कुर्युः प्रयता राजसंनिधौ Ms. 8. 258. -**विवादः** litigation about boundaries. -**धर्मः** the law regarding disputes about boundaries. -**वृक्षः** 1 a tree serving as a boundary-mark; सीमावृक्षांश्च कुर्वीत न्यग्रोधाश्चत्थकिंशुकान् Ms. 8. 246. -2 (fig.) one whose example is followed by others. -**संधिः** the meeting of two boundaries; सीमासंधिषु कार्याणि देवतायतनानि च Ms. 8. 248, 261. -**सेतुः** a ridge or causeway serving as a boundary; सामन्तप्रत्ययो ज्ञेयः सीमासेतुविनिर्णयः Ms. 8. 262.

सीमिकः 1 A kind of tree. -2 An ant-hill. -3 An ant or a similar small insect. -**का** (*f.*) 1 An ant. -2 An ant-hill. -3 An abscess on the underside of the tongue; Un. 2. 42.

सीरः [सि-रक् पृषो० Un. 2. 25] 1 A plough; सीरभेदैः कृषिः प्रोक्ता मन्वाद्यैर्ब्राह्मणादिषु Śukra. 4. 260; सयः सीरोत्कषण-सुरभि क्षेत्रमारुह्य मालम् Me. 16. -2 The sun. -3 The *Arka* plant. -**Comp.** -**आयुधः** See सीरपाणिः; सीरायुधसमश्रियः Śiva B. 24. 31. -**ध्वजः** an epithet of Janaka. -**पाणिः**, -**भृत्** *m.* epithets of Balarāma. -**योगः** the yoking of cattle to a plough, or a team so yoked. -**वाहकः** a ploughman.

सीरकः 1 A plough. -2 The sun. -3 A porpoise.

सीरिन् *m.* An epithet of Balarāma; सार्धमुदवसीरिभ्या-मथासावासदत् सदः Śi. 2. 2.

सीलम् A plough.

सीलन्धः A kind of fish.

सीव् See सिव्.

सीवकः A sewer.

सीवनम् 1 Sewing, stitching; सीवंतं कञ्चुकादीनां विज्ञानं हि कलात्मकम् Śukra. 4. 329. -2 A seam, suture.

सीवनी 1 A needle. -2 The frenum of the prepuce. -3 The part of the body of a horse below the anus.

सीसम्, **सीसकम्**, **सीसपत्रकम्**, **सीसपत्रम्** Lead; ताम्रायःकांस्यरैत्यानां त्रपुणः सीसकस्य च । शौचं यथाहं कर्तव्यं क्षारा-म्लोदकवारिभिः ॥ Ms. 5. 114; Y. 1. 190.

सीसजम् Red lead.

सीहुण्डः The milk-hedge plant.

सु I. 1 U. (सुवति-ते) To go, move. -II. 1, 2 P. (सवति, सौति) To possess power or supremacy. -III. 5 U. (सुनोति, सुनुते; सुत; the स् of सु is changed to ष after any preposition ending in इ or उ) 1 To press out or extract juice. -2 To distil. -3 To pour out, sprinkle, make a libation. -4 To perform a sacrifice especially the Soma (sacrifice). -5 To bathe. -6 To churn. -*Desid.* (सुषुषति-ते) — With उद् to excite, agitate. -प्र to produce, beget.

सु *ind.* A particle often used with nouns to form Karmadhāraya and Bahuvrīhi compounds, and with adjectives and adverbs. It has the following senses:—
 1 Well, good, excellent; as in सुगन्धि. —2 Beautiful, handsome; as in सुमध्यमा, सुकेशी &c. —3 Well, perfectly, thoroughly, properly; सुजीर्णमन्नं सुविचक्षणः सुतः सुशासिता स्त्री नृपतिः सुसेवितः..... सुदीर्घकालेऽपि न याति विक्रियाम् H. 1. 22. —4 Easily, readily, as in सुकर or सुलभ q. v. —5 Much, very much, exceedingly; सुदारुण, सुदीर्घ &c. —6 Worthy of respect or reverence. —7 It is also said to have the senses of assent, prosperity, and distress. —**Comp.** —अक्ष *a.* 1 having good eyes. —2 having keen organs, acute. —अङ्ग *a.* well-shaped, handsome, lovely. —अच्छ *a.* see s. v. —अन्त *a.* having happy end, ending well. —अल्प, —अल्पक *a.* see s. v. —अस्ति, —अस्तिक see s. v. —आकार, —आकृति *a.* well-formed, handsome, beautiful. —आगत see s. v. —आदानम् taking justly or properly; स्वादानाद्वर्णसंसर्गावबलानां च रक्षणम् । बलं संजायते राज्ञः स प्रेत्यहं च वर्धते ॥ Ms. 8. 172. —आभास *a.* very splendid or illustrious; सारतो न विरोधी नः स्वाभासो भरवानुत Ki. 15. 22. —इष्ट *a.* properly sacrificed; स्विष्टं यजुर्भिः प्रणतोऽस्मि यज्ञम् Bhāg. 4. 7. 41. °कृत् *m.* a form of fire; धर्मादिभ्यो यथान्यायं मन्त्रैः स्विष्टकृतं बुधः Bhāg. 11. 27. 41. —उक्त *a.* well-spoken, well-said; अथवा सूक्तं खलु केनापि Ve. 3. (—क्ता) a kind of bird (सारिका). (—क्तम्) 1 a good or wise saying; नेतुं वाञ्छति यः खलान् पथि सतां सूक्तैः सुधा-स्यन्दिभिः Bh. 2. 6; R. 15. 97. —2 a Vedic hymn, as in पुरुषसूक्त &c. °दर्शिनं *m.* a hymn-seer, Vedic sage. °वाकन्यायः A rule of interpretation according to which some thing that is declared as being subordinate to something else should be understood to signify a part or whole on the basis of expediency or utility. This is discussed by जैमिनि and शबर at MS. 3. 2. 15-18. °वाच् *f.* 1 a hymn. —2 praise, a word of praise. —उक्तिः *f.* 1 a good or friendly speech. —2 a good or clever saying. —3 a correct sentence. —उत्तर *a.* 1 very superior. —2 well towards the north. —उत्थान *a.* making good efforts, vigorous, active. (—नम्) vigorous effort or exertion. —उन्मद, —उन्माद *a.* quite mad or frantic. —उपसदन *a.* easy to be approached. —उपस्कर *a.* furnished with good instruments. —कण्टका the aloe plant. —कण्ठ *a.* sweet-voiced. (—ण्ठी) the female cuckoo. —कण्डुः itch. —कन्दः 1 an onion. —2 a yam. —3 a sort of grass. —कन्दकः onion. —कर *a.* (—रा or —री *f.*) 1 easy to be done, practicable, feasible; वक्तुं सुकरं कर्तुं (अध्यवसातुं) दुष्करम् Ve. 3 'sooner said than done'. —2 easy to be managed. (—रः) a good-natured horse. (—रा) a tractable cow. (—रम्) charity, benevolence. —कर्मन् *a.* 1 one whose deeds are righteous, virtuous, good. —2 active, diligent. (—*m.*) N. of Visvakarman. —कल *a.* one who has acquired a great reputation for liberality in giving and using (money &c.) —कलिल *a.* well filled with. —कल्प *a.* very qualified or skilled; कालेन यैर्वा विमिताः सुकल्पैर्भूपांसवः खे

मिहिका युभासः Bhāg. 10. 14. 7. —कल्पित *a.* well equipped or armed. —कल्प *a.* perfectly sound. —काण्डः the Karavella plant. —काण्डिका the Kāṇḍīra creeper. —काण्डिन् *a.* 1 having beautiful stems. —2 beautifully joined. (—*m.*) a bee. —काष्ठम् fire-wood. —कुन्दकः an onion. —कुमार *a.* 1 very delicate or soft, smooth. —2 beautifully young or youthful. (—रः) 1 a beautiful youth. —2 a kind of sugar-cane. —3 a kind of grain (श्यामाक). —4 a kind of mustard. —5 the wild Cham-paka. (—रा) 1 the double jasmine. —2 the plantain. —3 the great-flowered jasmine. —कुमारकः 1 a beautiful youth. —2 rice (शालि). (—कम्) 1 the Tamāla-patra. —2 a particular part of the ear. —कुमारी the Navamallikā jasmine. —कृत् *a.* 1 doing good, benevolent. —2 pious, virtuous, righteous. —3 wise, learned. —4 fortunate, lucky. —5 making good sacrifices or offerings. (—*m.*) 1 a skilful worker. —2 N. of Tvaṣṭri. —कृत *a.* 1 done well or properly. —2 thoroughly done; कचिन्नु सुकृतान्येव कृतरूपाणि वा पुनः । विदुस्ते सर्वकार्याणि Rām. 2. 100. 20. —3 well made or constructed. —4 treated with kindness, assisted, befriended. —5 virtuous, righteous, pious. —6 lucky, fortunate. (—तम्) 1 any good or virtuous act, kindness, favour, service; नादत्ते कस्यचित् पापं न चैव सुकृतं विभुः Bg. 5. 15; Me. 17. —2 virtue, moral or religious merit; स्वर्गोभिसंधिसुकृतं वदन्नमिव मेनिरे Ku. 6. 47; तच्चिन्त्यमानं सुकृतं तवेति R. 14. 16. —3 fortune, auspiciousness. —4 recompense, reward. —5 Penance; तदभूरिवासरकृतं सुकृतैरुपलभ्य वैभवं मनन्यभवम् Ki. 6. 29. —कृतिः *f.* 1 well-doing, a good act. —2 kindness, virtue. —3 practice of penance. —4 auspiciousness. —कृतिन् *a.* 1 acting well or kindly. —2 virtuous, pious, good, righteous; सन्तः सन्तु निरापदः सुकृतिनां कीर्तिश्चिरं वर्धताम् H. 4. 132; चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन Bg. 7. 16. —3 wise, learned. —4 benevolent. —5 fortunate, lucky. —कृत्यम् a good action; सुकृत्यं विष्णु-गुप्तस्य मित्राग्निर्भागवस्य च Pt. 2. 45. —केश (स) रः the citron tree. —कतुः 1 N. of Agni. —2 of Śiva. —3 of Indra. —4 of Mitra and Varuṇa. —5 of the sun. —6 of Soma. —क्रयः a fair bargain. —क्षेत्र *a.* sprung from a good womb. —खलिका luxurious life. —ग *a.* 1 going gracefully or well. —2 graceful, elegant. —3 easy of access; अकृत्यं मन्यते कृत्यमगम्यं मन्यते सुगम् । अभक्ष्यं मन्यते भक्ष्यं स्त्रीवाक्यप्रेरितो नरः ॥ Pt. 2. 148. —4 intelligible, easy to be understood (opp. दुर्ग). (—गः) a Gandharva; गीतैः सुगा वाद्यधराश्च वाद्यकैः Bhāg. 10. 12. 34. (—गम्) 1 ordure, feces. —2 happiness. —गण *m.* a good calculator; L. D. B. —*a.* counting well. —गणकः a good calculator or astronomer. —गत *a.* 1 well-gone or passed. —2 well-bestowed. (—तः) an epithet of Buddha. —गतिः 1 Welfare, happiness. —2 a secure refuge. —गन्धः 1 fragrance, odour, perfume. —2 sulphur. —3 a trader. (—न्धम्) 1 sandal. —2 small cumin seed. —3 a blue lotus. —4 a kind of fragrant grass. (—न्धा) sacred basil. —गन्धकः 1 sulphur. —2 the red Tulasec. —3 the orange. —4 a kind of gourd.

-गन्धमूला a land-growing lotus-plant; L. D. B. -गन्धारः an epithet of Śiva. -गन्धि a. 1 sweet-smelling, fragrant, redolent with perfumes. -2 virtuous, pious. (-न्धिः) 1 perfume, fragrance. -2 the Supreme Being. -3 a kind of sweet-smelling mango. (-न्धि n.) 1 the root of long pepper. -2 a kind of fragrant grass. -3 coriander seed. त्रिकला 1 nutmeg. -2 areca nut. -3 cloves. मूलम् the root Ūsira. मूषिका the musk-rat. -गन्धिकः 1 incense. -2 sulphur. -3 a kind of rice. (-कम्) the white lotus. -गम a. 1 easy of access, accessible. -2 easy. -3 plain, intelligible. -गरम् cinnabar. -गहना an enclosure round a place of sacrifice to exclude profane access. वृत्तिः f. the same as above. -गात्री a beautiful woman. -गृह्ण a. intensely longing for. -गृह्ण a. (-ही f.) having a beautiful house or abode, well-lodged; सुगृही निर्गृहीकृता Pt 1. 390. -गृहीत a. 1 held well or firmly, grasped. -2 used or applied properly or auspiciously. नामन् a. 1 one whose name is auspiciously invoked, one whose name it is auspicious to utter (as Bali, Yudhiṣṭhira), a term used as a respectful mode of speaking; सुगृहीतनाम्नः भट्टगोपालस्य पौत्रः Mā. 1. -ग्रासः a dainty morsel. -ग्रीव a. having a beautiful neck. (-वः) 1 a hero. -2 a swan. -3 a kind of weapon. -4 N. of one of the four horses of Kṛiṣṇa. -5 of Śiva. -6 of Indra. -7 N. of a monkey-chief and brother of Vāli. [By the advice of Kabandha, Rāma went to Sugrīva who told him how his brother had treated him and besought his assistance in recovering his wife, promising at the same time that he would assist Rāma in recovering his wife Sita. Rāma, therefore, killed Vāli, and installed Sugrīva on the throne. He then assisted Rāma with his hosts of monkeys in conquering Rāvaṇa, and recovering Sita.] ईशः N. of Rāma; सुग्रीवेशः कयी पातु Rāma-rakṣā. 8. -गल a. very weary or fatigued. -गोष a. having a pleasant sound. (-षः) N. of the conch of Nakula; नकुलः सहदेवश्च सुगोषमणिपुष्पकौ Bg. 1. 16. -चक्षुस् a. having good eyes, seeing well. (-m.) 1 a discerning or wise man, learned man. -2 the glomerous fig-tree. -चरित, -चरित्र a. 1 well-conducted, well-behaved; वृषभैकादशा गाश्च दद्यात् सुचरितव्रतः Ms. 11. 116. -2 moral, virtuous; तान् विदित्वा सुचरितैर्मूढैस्तत्कर्मकारिभिः Ms. 9. 261. (-तम्, -त्रम्) 1 good conduct, virtuous deeds. -2 merit; तव सुचरितमङ्गुलीय नूनं प्रतनु S. 6. 10. (-ता, -त्रा) a well-conducted, devoted, and virtuous wife. -चर्मन् m. the Bhūrja tree. -चित्रकः 1 a king-fisher. -2 a kind of speckled snake. -चित्रा a kind of gourd. -चिन्ता, -चिन्तनम् deep thought, deep reflection or consideration. -चिरम् ind. for a very long time, very long. -चिरायुस् m. a god, deity. -चुट्टी a pair of nippers or tongs. -चेतस् a. 1 well-minded. -2 wise. -चेतीकृत a. with the heart satiated; well-disposed; ततः सुचेतीकृतपौरुष्यः Bk. 3. 2. -चेलकः a fine cloth. -च्छद् a. having beautiful leaves. -छत्रः N. of Śiva. (-त्रा) the river Sutelej. -जन a. 1 good, vir-

tuous, respectable. -2 kind, benevolent. (-नः) 1 a good or virtuous man, benevolent man. -2 a gentleman. -3 N. of Indra's charioteer. -जनता 1 goodness, kindness, benevolence, virtue; ऐश्वर्यस्य विभूषणं सुजनता Bh. 2. 82. -2 a number of good men. -3 bravery. -जन्मन् a. 1 of noble or respectable birth; या कौमुदी नयनयोर्भवतः सुजन्मा Mā. 1. 34. -2 legitimate, lawfully born. -जलम् a lotus. -जल्पः 1 a good speech. -2 a kind of speech thus described by Ujjvalamāni; यत्रार्जवात् सगाम्भीर्यं सदैव्यं सहचापलम्। सोत्कण्ठं च हरिः स्पृष्टः स सुजल्पो निगद्यते ॥ -जात a. 1 well-grown, tall. -2 well made or produced. -3 of high birth. -4 beautiful, lovely; सुजातं कल्याणी भवतु कृतकृत्यः स च युवा Mā. 1. 16; R. 3. 8. -5 very delicate; खियत् सुजाताद्भितलासुनिन्ये प्रेयसी प्रियः Bhāg. 10. 30. 31. -डीनकम् a kind of flight of birds; Mb. 8. 41. 27 (com. पश्चाद् गतिः पराडीने स्वर्गानं सुडीनकम्). -तनु a. 1 having a beautiful body. -2 extremely delicate or slender, very thin. -3 emaciated. (-नुः, -नूः f.) a lovely lady; एताः सुतनु मुखं ते सख्यः पश्यन्ति हेमकूटगताः V. 1. 10; S. 7. 24. -तन्त्री a. 1 well-stringed. -2 (hence) melodious. -तपस् a. 1 one who practises austere penance; a वानप्रस्थ; स्विष्टिः स्वधीतिः सुतपा लोकाज्जयति यावतः Mb. 12. 71. 30. -2 having great heat. (-m.) 1 an ascetic, a devotee, hermit, an anchorite. -2 the sun. (-n.) an austere penance. -तप्त a. 1 greatly harassed, afflicted. -2 very severe (as a penance); तपसेव सुतप्तेन मुच्यन्ते किल्बिषात्ततः Ms. 11. 239. -तमाम् ind. most excellently, best. -तराम् ind. 1 better, more excellently. -2 exceedingly, very, very much, excessively; तथा दुहित्रा सुतरां सवित्री स्फुरत्प्रभामण्डला चकाशे Ku. 1. 24; सुतरां दयालुः R. 2. 53; 7. 21; 14. 9; 18. 24. -3 more so, much more so; मय्यप्यास्था न ते चेत्त्वयि मम सुतरां मेष राजन् गतोऽस्मि Bh. 3. 30. -4 consequently. -तर्दनः the (Indian) cuckoo. -तर्मन् a. good for crossing over; सुतर्मणमधिनावं रूहेम Ait. Br. 1. 13; (cf. also यज्ञो वै सुतर्मा). -तलम् 1 'immense depth', N. of one of the seven regions below the earth; see पाताल; (याहि) सुतलं स्वर्गिभिः प्रार्थ्य ज्ञातिभिः परिवारितः Bhāg. 8. 22. 33. -2 the foundation of a large building. -तान् a. melodious. -तार a. 1 very bright. -2 very loud; सुतारैः कृत्कारैः शिव शिव शिवेति प्रतनुमः Bh. 3. 2. -3 having a beautiful pupil (as an eye). (-रः) a kind of perfume. (-रा) (in Sāmkhya) one of the nine kinds of acquiescence. -तिरुक्कः the coral tree. -तीक्ष्ण a. 1 very sharp. -2 very pungent. -3 acutely painful. (-क्ष्णः) 1 the Śigru tree. -2 N. of a sage; नाम्ना सुतीक्ष्णश्चरितेन दान्तः R. 13. 41. दशनः an epithet of Śiva. -तीर्थः 1 a good preceptor. -2 N. of Śiva. -a. easily crossed or traversed. -तुङ्ग a. very lofty or tall. (-ङ्गः) 1 the cocoa-nut tree. -2 the culminating point of a planet. -तुमुल a. very loud. -तेजन a. well-pointed, sharpened. (-नः) a well-pointed arrow. -तेजस् a. 1 very sharp. -2 very bright, or splendid. -3 very mighty. (-m.) a worshipper of the sun. -दक्षिण a. 1 very sincere or upright. -2 liberal or rich in sacri-

ficial gifts; यज्ञैर्भूरिसुदक्षिणैः सुविहितैः संप्राप्यते यत् फलम् Pt. 1. 310. -3 very skilful. -4 very polite. (-णा) N. of the wife of Dilīpa; तस्य दाक्षिण्यरुदेन नाम्ना मगधवंशजा परनी सुदक्षिणेत्यासीत् R. 1. 31; 3. 1. -दण्डः a cane, ratan. -दत् a. (-ती f.) having handsome teeth; जगद् भूयः सुदर्ती सुनन्दा R. 6. 37. -दन्तः 1 a good tooth. -2 an actor, a dancer. (-न्ती) the female elephant of the north-west quarter. -दर्श a. lovely, gracious-looking; सुदर्शः स्थूललक्ष्यश्च न भ्रश्येत सदा श्रियः Mb. 12. 56. 19 (com. सुदर्शः प्रसन्नवक्त्रः). -दर्शन a. (-ना or -नी f.) 1 good-looking, beautiful, handsome. -2 easily seen. (-नः) the discus of Viṣṇu; as in कृष्णोऽप्यसुदर्शनः K. -2 N. of Śiva. -3 of mount Meru. -4 a vulture. (-नी, -नम्) N. of Amarāvati, Indra's capital. (-नम्) N. of Jambudvīpa. -दर्शना 1 a handsome woman. -2 a woman. -3 an order, a command. -4 a kind of drug. -दास् a. very bountiful. -दान्तः a Buddhist. -दामन् a. one who gives liberally. (-m.) 1 a cloud. -2 a mountain. -3 the sea. -4 N. of Indra's elephant. -5 N. of a very poor Brāhmaṇa who came to Dvārakā with only a small quantity of parched rice as a present to his friend Kṛiṣṇa, and was raised by him to wealth and glory. -दायः 1 a good or auspicious gift. -2 a special gift given on particular solemn occasions. -3 one who offers such a gift. -दिनम् 1 a happy or auspicious day. -2 a fine day or weather (opp. दुर्दिनम्); so सुदिनाहम् in the same sense. -दिह् a. well-polished, bright. -दीर्घ a. very long or extended. (-र्घा) a kind of cucumber. -दुराधर्ष a. 1 very hard to get. -2 quite intolerable. -दुरावर्त a. very hard to be convinced. -दुरासद a. unapproachable. -दुर्जर a. very difficult to be digested. -दुर्मनस् a. very troubled in mind. -दुर्मर्ष a. quite intolerable. -दुर्लभ a. very scarce or rare. -दुश्चर a. 1 inaccessible. -2 very painful. -दुश्चिकित्स a. very difficult to be cured. -दुष्प्रभः a chameleon. -दूर a. very distant or remote. (सुदूरम् means 1 to a great distance. -2 to a very high degree, very much; सुदूरं पीडयेत् कामः शरद्गुणनिरन्तरः Rām. 4. 30. 12. सुदूरात् 'from afar, from a distance'). -दृढ a. very firm or hard, compact. -दृश् a. having beautiful eyes. (-f.) a pretty woman. -देशिकः a good guide. -धन्वन a. having an excellent bow. (-m.) 1 a good archer or bowman. -2 Ananta, the great serpent. -3 N. of Viśvakarman. °आचार्यः a mixed caste; वैश्यातु जायते ब्राह्म्यात् सुधन्वाचार्य एव च Ms. 10. 23. -धर्मन् a. attentive to duties. (-f.) the council or assembly of gods. (-m.) 1 the hall or palace of Indra. -2 one diligent in properly maintaining his family. -धर्मा, -मी 1 the council or assembly of gods (देवसभा); यथाबुदीरितालोकः सुधर्मानवमां सभाम् R. 17. 27. -2 (सुधर्मा) N. of Dvārakā; दिवि सुव्यन्तरिक्षे च महोत्पातान् समुत्थितान्। दृष्ट्वासीनान् सुधर्मायां कृष्णः प्राह यदूनिदम्॥ Bhāg. 11. 30. 4; 1. 14. 34. -धात a. well cleaned. -धार a. well-pointed (as an arrow). -धित a. Ved. 1 perfect, secure. -2 kind, good. -3 happy, prosperous. -4 well-aimed or directed

(as a weapon). -धी a. having a good understanding, wise, clever, intelligent. (-धीः) a wise or intelligent man, learned man or *pandit*. (-f.) a good understanding, good sense, intelligence. °उपास्यः 1 a particular kind of royal palace. -2 N. of an attendant on Kṛiṣṇa. (-स्यम्) the club of Balarāma. °उपास्या 1 a woman. -2 N. of Umā, or of one of her female companions. -3 a sort of pigment. -ध्रुववर्णा one of the seven tongues of fire. -नन्दम् N. of Balarāma's club; प्रतिजग्राह बलवान् सुनन्देनाहनञ्च तम् Bhāg. 10. 67. 18. -नन्दः a kind of royal palace. -नन्दा 1 N. of a woman. -2 N. of Pārvatī; L. D. B. -3 yellow pigment; L. D. B. -नयः 1 good conduct. -2 good policy. -नयन a. having beautiful eyes. (-नः) a deer. (-ना) 1 a woman having beautiful eyes. -2 a woman in general. -नाभ a. 1 having a beautiful navel. -2 having a good nave or centre. (-भः) 1 a mountain. -2 the Maināka mountain, q. v. (-भम्) a wheel, discus (सुदर्शन); ये संयुगेऽवक्षत तार्क्ष्यपुत्रमंसे सुनाभायुधमापतन्तम् Bhāg. 3. 2. 24. -नालम् a red water-lily. -निःश्रुत a. quite ready. -निभृत a. very lonely or private. (-तम्) ind. very secretly or closely, very narrowly, privately. -निरुद्ध a. well-purged by an injection; Charaka. -निरुहणम् a good purgative. -निर्णिक्त a. well polished. -निश्चलः an epithet of Śiva. -निषण्णः (-कः) the herb Marsilea Quadrifolia (Mar. कुरङ्ग). -निहित a. well-established. -नीत a. 1 well-conducted, well-behaved. -2 polite, civil. (-तम्) 1 good conduct or behaviour. -2 good policy or prudence. -नीतिः f. 1 good conduct, good manners, propriety. -2 good policy. -3 N. of the mother of Dhruva, q. v. -नीथ a. well-disposed, well-conducted, righteous, virtuous, good. (-थः) 1 a Brāhmaṇa. -2 N. of Śiśupāla, q. v.; तस्मिन्मन्यचित्ते कृष्णे सुनीथः शत्रुकर्षणः Mb. 1. 39. 11. -3 Ved. a good leader. -नील a. very black or blue. (-लः) the pomegranate tree. (-ला) common flax. (-लम्), -नीलकः a blue gem. -नु n. water. -नेत्र a. having good or beautiful eyes. -पक्व a. 1 well-cooked. -2 thoroughly matured or ripe. (-क्वः) a sort of fragrant mango. -पठ a. legible. -पत्नी a woman having a good husband. -पत्र a. 1 having beautiful wings. -2 well-feathered (an arrow). -पथः 1 a good road. -2 a good course. -3 good conduct. -पथिन् m. (nom. sing. सुपन्थाः) a good road. -पश्चा orris root. -परीक्षित a. well-examined. -पर्णा a. (-र्णा or -र्णी f.) 1 well-winged; तं भूतनिलयं देवं सुपर्णमुपधावत् Bhāg. 8. 1. 11. -2 having good or beautiful leaves. (-र्णः) 1 a ray of the sun. -2 a class of bird-like beings of a semi-divine character. -3 any supernatural bird. -4 an epithet of Garuḍa; ततः सुपर्णव्रजपक्षजन्मा नानागतिर्मण्डलयन् जवेन Ki. 16. 44. -5 a cock. -6 the knowing (ज्ञानरूप); देहस्त्वचित्सुरूपोऽयं सुपर्णः कुक्ष्येत कस्मै नहि कर्ममूलम् Bhāg. 11. 23. 55. -7 Any bird; द्वा सुपर्णा सयुजा सखाया समानं वृक्षं परिषस्वजाते Mund. 3. 1. 1. °केतुः N. of Viṣṇu; तमकुण्डमुखाः सुपर्णकेतोरिवः

क्षिप्तमिषुव्रजं परेण Śi. 20. 23. -पर्णकः = सुपर्ण. -पर्णा, -पर्णी *f.* 1 a number of lotuses. -2 a pool abounding in lotuses. -3 N. of the mother of Garuḍa. -पर्यवदात *a.* very clean. -पर्याप्त *a.* 1 very spacious; तस्य मध्ये सुपर्णां कारयेद् गृहमात्मनः Ms. 7. 76. -2 well-fitted. -पर्वन् *a.* well-jointed, having many joints or knots. (-*m.*) 1 a bamboo. -2 an arrow. -3 a god, deity; विहाय हा सर्वसुपर्वा-नायकम् N. 4. 90; 14. 41, 76. -4 a special lunar day (as the day of full or new moon, and the 8th and 14th day of each fortnight). -5 smoke. (-*f.*) white Dūrvā grass. -पलायित *a.* 1 completely fled or run away. -2 skilfully retreated. -पाक्यम् a kind of medicinal salt (Mar. विडलेण). -पात्रम् 1 a good or suitable vessel, worthy receptacle. -2 a fit or competent person, any one well-fitted for an office, an able person. -पाद् (-पाद् or -पदी *f.*) having good or handsome feet. -पार्श्वः 1 the waved-leaf fig-tree (वृक्ष). -2 N. of the son of Sampāti, elder brother of Jātāyu. -पालि *a.* distinguished. -पीतम् 1 a carrot. -2 yellow sandal. (-*t:*) the fifth Muhūrta. -पुंसी a woman having a good husband. -पुरम् a strong fortress. -पुष्प *a.* (-*ष्पा* or -*ष्पी f.*) having beautiful flowers. (-*ष्प:*) 1 the coral tree. -2 the Śirīṣa tree. (-*ष्पी*) the plantain tree. (-*ष्पम्*) 1 cloves. -2 the menstrual excretion. -पुष्पित *a.* 1 well blossomed, being in full flower. -2 having the hair thrilling or bristling. -पूर *a.* 1 easy to be filled; सुपूरा स्यात् कुनदिका सुपूरो मूषिकाञ्जलिः Pt. 1. 25. -2 well-filling. (-*r:*) a kind of citron (बीजपूर). -पूरकः the Baka-puṣpa tree. -पेशस् *a.* beautiful, tender; रत्नानां पद्मरागोऽस्मि पद्मकोशः सुपेशसाम् Bhāg. 11. 16. 30. कृत् *m.* a kind of fly; Bhāg. 11. 7. 34. -प्रकाश *a.* 1 manifest, apparent; ज्येष्ठे मासि नयेत् सीमां सुप्रकाशेषु सेतुषु Ms. 8. 245. -2 public, notorious. -प्रतर्कः a sound judgment. -प्रतिभा spirituous liquor. -प्रतिष्ठ *a.* 1 standing well. -2 very celebrated, renowned, glorious, famous. (-*ष्ठा*) 1 good position. -2 good reputation, fame, celebrity. -3 establishment, erection. -4 installation, consecration. -प्रतिष्ठित *a.* 1 well-established. -2 consecrated. -3 celebrated. (-*t:*) the Udumbara tree. -प्रतिष्ठात *a.* 1 thoroughly purified. -2 well-versed in. -3 well-investigated, clearly ascertained or determined. -प्रतीक *a.* 1 having a beautiful shape, lovely, handsome; भगवान् भागवत्वात्सल्यतया सुप्रतीकः Bhāg. 5. 3. 2. -2 having a beautiful trunk. (-*k:*) 1 an epithet of Kāmadeva. -2 of Śiva. -3 of the elephant of the north-east quarter. -4 An honest man; स्तेयोपायैर्विरचितकृतिः सुप्रतीको यथास्ते Bhāg. 10. 8. 31. -प्रपाणम् a good tank. -प्रभ *a.* very brilliant, glorious. (-*भा*) one of the seven tongues of fire. -प्रभातम् 1 an auspicious dawn or day-break; दिष्ट्या सुप्रभातमयं यद्यं देवो दृष्टः U. 6. -2 the earliest dawn. -प्रभावः omnipotence. -प्रमाण *a.* large-sized. -प्रयुक्तशरः a skilful archer. -प्रयोगः 1 good management or application. -2 close contact. -3 dexterity. -प्रलापः good

speech, eloquence. -प्रसन्नः N. of Kubera. -प्रसाद *a.* very gracious or propitious. (-*d:*) N. of Śiva. -प्रातम् a fine morning. -प्रिय *a.* very much liked, agreeable. (-*y:*) (in prosody) a foot of two short syllables. (-*या*) 1 a charming woman. -2 a beloved mistress. -प्राढा a marriageable girl. -फल *a.* 1 very fruitful, very productive. -2 very fertile. (-*ल:*) 1 the pomegranate tree. -2 the jujube. -3 the Kāṇikāra tree. -4 a kind of bean. (-*ला*) 1 a pumpkin, gourd. -2 the plantain tree. -3 a variety of brown grape. -4 colocynth. -फेनः a cuttle-fish bone. -वन्धः sesamum. -वभु *a.* dark-brown. -वल *a.* very powerful. (-*ल:*) 1 N. of Śiva. -2 N. of the father of Śakuni. -वान्धवः N. of Śiva. -वाल *a.* very childish. -बाहु *a.* 1 handsome-armed. -2 strong-armed. (-*हु:*) N. of a demon, brother of Mārīcha, who had become a demon by the curse of Agastya. He with Mārīcha began to disturb the sacrifice of Viśvāmitra, but was defeated by Rāma and Lakṣmaṇa; यः सुबाहुरिति राक्षसोऽपरस्तत्र तत्र विसर्प मायया R. 11. 29. -बीजम् good seed; सुबीजं चैव सुक्षेत्रे जातं संपद्यते तथा Ms. 10. 69. (-*ज:*) 1 N. of Śiva. -2 the poppy. -बोध *a.* 1 easily apprehended or understood. (-*ध:*) good information or advice. -ब्रह्मण्यः 1 an epithet of Kārtikeya. -2 N. of one of the sixteen priests employed at a sacrifice. -भग *a.* 1 very fortunate or prosperous, happy, blessed, highly favoured. -2 lovely, charming, beautiful, pretty; न तु ग्रीष्मस्यैवं सुभगमपराद्धं युवतिषु Ś. 3. 9; Ku. 4. 34; R. 11. 80; Mā. 9. -3 pleasant, grateful, agreeable, sweet; दिवसाः सुभगाः दित्याश्चायासलिलदुर्भगाः Rām. 3. 16. 10; श्रवणसुभग M. 3. 4; Ś. 1. 3. -4 beloved, liked, amiable, dear; सुमुखि सुभगः पश्यन् स त्वासुपैतु कृतार्थताम् Gīt. 5. -5 illustrious. (-*ग:*) 1 borax. -2 the Aśoka tree. -3 the Champaka tree. -4 red amaranth. (-*गम्*) good fortune. मानिन्, सुभगं-मन्य *a.* 1 considering oneself fortunate, amiable, pleasing; वाचालं मां न खलु सुभगंमन्यभावः करोति Mā. 96. -2 vain, flattering oneself. -भगा 1 a woman beloved by her husband, a favourite wife. -2 an honoured mother. -3 a kind of wild jasmine. -4 turmeric. -5 the Priyaṅgu creeper. -6 the holy basil. -7 a woman having her husband alive (सौभाग्यवती); जयशब्दैर्द्विजाग्र्याणां सुभगान्तितै-स्तथा Mb. 7. 7. 9. -8 a five-year old girl representing Durgā at festivals. -9 musk. सुत the son of a favourite wife. -भङ्गः the cocoa-nut tree. -भटः a great warrior, champion, soldier. -भट्टः a learned man. -भद्र *a.* very happy or fortunate. (-*द्र:*) N. of Viṣṇu; साकं साकम्पमंसे वसति विदधती वासुभद्रं सुभद्रम् Viṣṇupāda S. 31. (-*द्रा*) N. of the sister of Balarāma and Kṛiṣṇa, married to Arjuna q.v. She bore to him a son named Abhimanyu. -भद्रकः 1 a car for carrying the image of a god. -2 the Bilva tree. -भाषित *a.* 1 spoken well or eloquent. (-*तम्*) 1 fine speech, eloquence, learning; जीर्णमन्त्रे सुभाषितम् Bh. 3. 2. -2 a witty saying, an apophthegm,

an apposite saying; सुभाषितेन गीतेन युवतीनां च लीलया । मनो न भिद्यते यस्य स वै सुक्तोऽथवा पशुः Subhāṣ. -3 a good remark; बालादपि सुभाषितम् (ग्राह्यम्). -**भिक्षम्** 1 good alms, successful begging. -2 abundance of food, an abundant supply of provisions, plenty of corn &c. -**भीरकः** the Palāśa tree. -**भीरुकम्** silver. -**भूतिः** 1 well-being, welfare. -2 the Tittira bird; Gīrvāṇa. -**भूतिकः** the Bilva tree. -**भूषणम्** a type of pavilion where a ceremony is performed on a wife's perceiving the first signs of conception; सुभूषणाख्यं विप्राणां योग्यं पुंसवनार्थकम् Māna. 31. 354. -**भृत** a. 1 well-paid. -2 heavily laden. -**भू** a. having beautiful eyebrows. (-**भूः** f.) a lovely woman. (N. B. The vocative singular of this word is strictly सुभू; but सुभू is used by writers like Bhaṭṭi, Kālidāsa, and Bhavabhūti; हा पितः कासि हे सुभू Bk. 6. 17; so V. 3. 22; Ku. 5. 43; Māl. 3. 8.) -**भङ्गल** a. 1 very auspicious. -2 abounding in sacrifices. -**मति** a. very wise. (-**तिः** f.) 1 a good mind or disposition, kindness, benevolence, friendship. -2 a favour of the gods. -3 a gift, blessing. -4 a prayer, hymn. -5 a wish or desire. -6 N. of the wife of Sagara and mother of 60,000 sons. -**मदनः** the mango tree. -**मदात्मजा** a celestial damsel. -**मधुरम्** a very sweet or gentle speech, agreeable words. -**मध्य**, -**मध्यम** a. slender-waisted. -**मध्या**, -**मध्यमा** a graceful woman. -**मन** a. very charming, lovely, beautiful. (-**नः**) 1 wheat. -2 the thorn-apple. (-**ना**) the great-flowered jasmine. -**मनस्** a. 1 good-minded, of a good disposition, benevolent; शान्तसंकल्पः सुमना यथा स्याद्वीतमन्युर्गौतमो माभिमृयो Kath. 1. 10. -2 well-pleased, satisfied; (hence **सुमनीभू** = to be at ease; जिते तृपारौ सुमनीभवन्ति शङ्खायमानान्यशनैरशङ्कम् Bk. 2. 54.). (-**m.**) 1 a god, divinity. -2 a learned man. -3 a student of the Vedas. -4 wheat. -5 the Nimba tree. (-**f.**, **n.**; said to be pl. only by some) a flower; सुमुचुर्मुनयो देवाः सुमनांसि मुदान्विताः Bhāg. 10. 3. 7; रमणीय एष वः सुमनसां संनिवेशः Māl. 1 (where the adjectival sense in 1 is also intended); किं सेव्यते सुमनसां मनसापि गन्धः कस्तूरिकाजननशक्तिमृता मृगेण R. G.; Śi. 6. 66. °वर्णकम् flowers, unguent or perfume etc. for the body; सा तदाप्रभृति सुमनोवर्णकं नेच्छति Avimāarakam 2. (-**f.**) 1 the great-flowered jasmine. -2 the Mālatī creeper. °फलः the woodapple. °फलम् nutmeg. -**मनस्क** a. cheerful, happy. -**मन्तु** a. 1 advising well. -2 very faulty or blameable. (-**m.**) a good adviser. -**मन्त्रः** N. of the charioteer of Daśāratha. -**मन्दभाज्** a. very unfortunate. -**मर्दित** a. much harassed. -**मर्षण** a. easy to be borne. -**मित्रा** 1 N. of one of the wives of Daśāratha and mother of Lakṣmaṇa and Śatrughna. -**मुख** a. (-**खा** or -**खी** f.) 1 having a beautiful face, lovely. -2 pleasing. -3 disposed to, eager for; सुरसञ्चयानसुमुखी जनता Ki. 6. 42. -4 favourable, kind. -5 well-pointed (as an arrow). -6 (**सुमुखा**) having a good entrance. (-**खः**) 1 a learned man.

-2 an epithet of Garuḍa. -3 of Gaṇeśa; सुमुखश्चैकदन्तश्च कपिलो गजकर्णकः Maṅgal. S. 1. -4 of Śiva. (-**खम्**) 1 the scratch of a finger-nail. -2 a kind of building. (-**खा**, -**खी**) 1 a handsome woman. -2 a mirror. -**मूलकम्** a carrot. -**मृत** a. stone-dead. -**मेखलः** the Muñja grass. -**मेधस्** a. having a good understanding, wise, intelligent; इमे अङ्गिरसः सत्रमासतेऽयं सुमेधसः Bhāg. 9. 4. 3. (-**m.**) a wise man. (-**f.**) heart-pea. -**मेरुः** 1 the sacred mountain Meru, q. v. -2 N. of Śiva. -**यन्त्रित** a. 1 well-governed. -2 self-controlled. -**यमाः** a particular class of gods; जातो रुचेरजनयत् सुयमान् सुयज्ञ आकृतिः सूनुरमरानथ दक्षिणायाम् Bhāg. 2. 7. 2. -**यवसम्** beautiful grass, good pasturage. -**यामुनः** 1 a palace. -2 N. of Viṣṇu. -**युक्तः** N. of Śiva. -**योगः** 1 a favourable juncture. -2 good opportunity. -**योधनः** an epithet of Duryodhana q. v. -**रक्त** a. 1 well coloured. -2 impassioned. -3 very lovely. -4 sweet-voiced; सुरक्तगोपी-जनगीतनिःस्वने Ki. 4. 33. -**रक्तः** 1 a kind of red chalk. -2 a kind of mango tree. -**रङ्गः** 1 good colour. -2 the orange. -3 a hole cut in a house (सुरङ्ग also in this sense). (-**ङ्गम्**) 1 red sanders. -2 vermilion. °धातुः red chalk. °युज् m. a house-breaker. -**रङ्गिका** the Mūrvā plant. -**रजःफलः** the jack-fruit tree. -**रञ्जनः** the betel-nut tree. -**रत** a. 1 much sported. -2 playful. -3 much enjoyed. -4 compassionate, tender. (-**तम्**) 1 great delight or enjoyment. -2 copulation, sexual union or intercourse, coition; सुरतमृदिता बालवनिता Bh. 2. 44. °गुरुः the husband; पर्यच्छे सरसि हृतेऽशुके पयोभिल्लैलाक्षे सुरतगुरावपत्रपिणोः Śi. 8. 46. °ताण्डवम् vigorous sexual movements; अद्यापि तां सुरतताण्डवसूत्रधारिणीं (स्मरामि) Bil. Ch. Uttara. 28. °ताली 1 a female messenger, a go-between. -2 a chaplet, garland for the head. °प्रसंगः addiction to amorous pleasures; कालक्रमेणाथ तयोः प्रवृत्ते स्वरूपयोग्ये सुरत-प्रसंगे Ku. 1. 19. -**रतिः** f. great enjoyment or satisfaction. -**रस** a. well-flavoured, juicy, savoury. -2 sweet. -3 elegant (as a composition). (-**सः**, -**सा**) the plant सिन्धुवार. (-**सा**) N. of Durgā. (-**सा**, -**सम्**) the sacred basil. (-**सम्**) 1 gum-myrrh. -2 fragrant grass. -**राजन्** a. governed by a good king; सुराशि देशे राजन्वान् Ak. (-**m.**) 1 a good king. -2 a divinity. -**राजिका** a small house-lizard. -**राष्ट्रम्** N. of a country on the western side of India (Surat). °जम् a kind of poison. -2 a sort of black bean (Mar. तूर). °ब्रह्मः a Brāhmaṇa of Surāṣṭra. -**रूप** a. 1 well-formed, handsome, lovely; सुरूपा कन्या. -2 wise, learned. (-**पः**) an epithet of Śiva. -**रूहकः** a horse resembling an ass. -**रेतस्** n. mental power (चिच्छक्ति); सुरेतसादः पुनराविश्य चष्टे Bhāg. 5. 7. 14. -**रेम** a. fine-voiced; स्यन्दना नो चतुरगाः सुरेभा वाविपत्तयः । स्यन्दना नो च तुरगाः सुरेभा वा विपत्तयः ॥ Ki. 15. 16. (-**भम्**) tin. -**लक्षण** a. 1 having auspicious or beautiful marks. -2 fortunate. (-**णम्**) 1 observing, examining carefully, determining, ascertaining. -2 a good or auspicious mark. -**लक्षित** a. well determined or ascer-

tained; तुलामानं प्रतीमानं सर्वं च स्यात् सुलक्षितम् Ms. 8. 403.
 -लक्षः, -लक्षम् an auspicious moment. -लभ a. 1 easy to be obtained, easy of attainment, attainable, feasible; न सुलभा सकलेन्दुमुखी च सा V. 2. 9; इदमसुलभवस्तुप्रार्थनादुर्निवारम् 2. 6. -2 ready for, adapted to, fit, suitable; निष्ठूतश्वरणीपभोगसुलभो लाक्षारसः केनचित् S. 4. 4. -3 natural to, proper for; मानुषतासुलभो लघिमा K. कोप a. easily provoked, irascible. -लिखित a. well registered. -लुलित a. 1 moving playfully. -2 greatly hurt, injured. -लोचन a. fine-eyed. (-नः) a deer. (-ना) 1 a beautiful woman. -2 N. of the wife of Indrajit. -लोहकम् brass. -लोहित a. very red. (-ता) one of the seven tongues of fire. -वक्त्रम् 1 a good face or mouth. -2 correct utterance. (-क्त्रः) N. of Śiva. -वचनम्, -वचस् n. eloquence. -a. eloquent. -वयस् f. a hermaphrodite. -वर्चकः, -वर्चिकः, -का, -वर्चिन m. natron, alkali. -वर्चला 1 N. of the wife of the sun; तं चाहमनुवर्तिष्ये यथा सूर्यं सुवर्चला Rām. 2. 30. 30. -2 linseed. -वर्चसः N. of Śiva. -वर्चस्क a. splendid, brilliant. -वर्ण see s. v. -वर्तित 1 well rounded. -2 well arranged. -वर्तुलः a water-melon. -वसन्तः 1 an agreeable vernal season. -2 the day of full moon in the month of Chaitra, or a festival celebrated in honour of Kāmadeva in that month (also सुवसन्तकः in this sense). -वह a. 1 bearing well, patient. -2 patient, enduring. -3 easy to be borne (-हा) 1 a lute. -2 N. of several plants like रास्ना, निर्गुण्डी &c.; Mātāṅga L. 10. 10. -वासः 1 N. of Śiva. -2 a pleasant dwelling. -3 an agreeable perfume or odour. -वासकः a water-melon. -वासरा cress. -वासिनी 1 a woman married or single who resides in her father's house. -2 a married woman whose husband is alive. -विक्रान्त a. very valiant or bold, chivalrous; सुविक्रान्तस्य वृषतेः सर्वमेव महीतलम् Śiva B. 16. 45. (-न्तः) a hero. (-न्तम्) heroism. -विग्रह a. having a beautiful figure. -विचक्षण a. very clever, wise. -विद् m. a learned man, shrewd person. (-f.) a shrewd or clever woman. -विदः 1 an attendant on the women's apartments. -2 a king. -विदग्ध a. very cunning, astute. -विदत् m. a king. -विद्वत् 1 a household, family. -2 wealth. -3 grace, favour. -विदलः an attendant on the women's apartments (wrongly for सौविदल q. v.). (-लम्) the women's apartments, harem. -विदला a married woman. -विध a. of a good kind. -विधम् ind. easily. -विधिः a good rule, ordinance. -विनीत a. 1 well trained, modest. -2 well executed. (-ता) a tractable cow. -विनेय a. easy to be trained or educated. -विभक्त a. well proportioned, symmetrical. -विरूढ a. 1 fully grown up or developed. -2 well ridden. -विविक्त a. 1 solitary (as a wood). -2 well decided (as a question). -विहित a. 1 well-placed, well-deposited. -2 well-furnished, well-supplied, well-provided, well-arranged; सुविहितप्रयोगतया आर्यस्य न किमपि परिहास्यते S. 1; कलहंसमकरन्दप्रवेशावसरे तत् सुविहितम् Māl. 1. -3 well done or performed. -4 well

satisfied (by hospitality); अन्नपानैः सुविहितास्तस्मिन् यज्ञे महात्मनः Rām. 1. 14. 16. -वी (वी) ज a. having good seed. (-जः) 1 N. of Śiva. -2 the poppy. (-जम्) good seed. -वीरकम् 1 a kind of collyrium. -2 sour gruel (काजिक); सुवीरकं याच्यमाना मद्रिका कर्षति स्फिचौ Mb. 8. 40. 38. -वीरास्तम् sour rice-gruel. -वीर्य a. 1 having great vigour. -2 of heroic strength, heroic, chivalrous. (-र्यम्) 1 great heroism. -2 abundance of heroes. -3 the fruit of the jujube. (-र्या) wild cotton. -वृक्तिः f. 1 a pure offering. -2 a hymn of praise. -वृत्त a. 1 well-behaved, virtuous, good; मयि तस्य सुवृत्तं वर्तते लघुसंदेशपदा सरस्वती R. 8. 77. -2 well-rounded, beautifully globular or round; मृदुनातिसुवृत्तेन सुमृष्टेनातिहारिणा। मोदकेनापि किं तेन निष्पात्तियस्य सेवया॥ or सुमुखोऽपि सुवृत्तोऽपि सन्मार्गपतितोऽपि च। महतां पादलमोऽपि व्यथयत्येव कण्टकः॥ (where all the adjectives are used in a double sense). (-त्तम्) a good or virtuous conduct; मर्तुश्चिन्तानुवर्तित्वं सुवृत्तं चानुजीविनाम् Pt. 1. 69. (-त्ता) a sort of grape. -वेल a. 1 tranquil, still. -2 humble, quiet. (-लः) N. of the Trikūṭa mountain. -व्रत a. strict in the observance of religious vows, strictly virtuous or religious. (-तः) a religious student. (-ता) 1 a virtuous wife. -2 a tractable cow, one easily milked. -शंस a. well spoken of, famous, glorious, commendable. -शक a. capable of being easily done. -शर्मन् (m., f.) a person desiring intercourse [Up. 4. 165]. -शल्यः the Khadira tree. -शाकम् undried ginger. -शारदः N. of Śiva. -शासित a. kept under control, well-controlled. -शिक्षित a. well-taught, trained, well-disciplined. -शिखः fire. (-खा) 1 a peacock's crest. -2 a cock's comb. -शीतम् yellow sandal-wood. -शीम a. cold, frigid. (-मः) coldness. -शील a. good-tempered, amiable. (-ला) 1 N. of the wife of Yama. -2 N. of one of the eight favourite wives of Kṛiṣṇa. -शेव a. full of happiness; pleasant to be resorted; एष पन्था उरुणयः सुशेवः Ait. Br. 7. 13. 11. -शोण a. dark-red. -श्रीका the gum olibanum tree. -श्रुत a. 1 well heard. -2 versed in the Vedas. -3 gladly heard (also an exclamation at a श्राद्ध); पित्रे स्वदितमियेव वाच्यं गोष्ठे तु सुश्रुतम् Ms. 3. 254. (-तः) N. of the author of a system of medicine, whose work, together with that of Charaka, is regarded as the oldest medical authority, and held in great esteem in India even to this day. -श्लिष्ट a. 1 well-arranged or united. -2 well-fitted; Māl. 1. -श्लेषः close union or embrace. -श्लोक्य a. very famous; तेजीयसामपि ह्येतन्न सुश्लोक्यं जगद्गुरो Bhaḡ. 3. 12. 31. -संवीत a. 1 well-girt; स ददर्श ततः श्रीमान् सुग्रीवं हेमपिङ्गलम्। सुसंवीतम्... Rām. 4. 16. 15. -2 well-dressed. -संवृतिः good concealment. -a. well-concealed; परितोऽप्यपरः सुसंवृतिः Śi. 16. 23. -संस्कृत a. 1 well cooked or prepared. -2 kept in good order; सुसंस्कृतोपस्करया व्यये चासुक्तहस्तया Ms. 5. 150. -संगृहीत a. 1 well controlled or governed; सुसंगृहीतराष्ट्रो हि पार्थिवः सुखमेधते Ms. 7. 113. -2 well received. -3 well kept. -4 well abridged.

-संध *a.* true to a promise. -संनत *a.* well-directed (as an arrow). -सत्या *N.* of the wife of Janaka. -सदृश *a.* agreeable to look at. -समाहित *a.* 1 well arranged, beautifully adorned; very beautiful; ऋतुकालं प्रतीक्षन्ते नार्थिनः सुसमाहिते । संगमं त्वहमिच्छामि त्वया सह सुमध्ये ॥ Rām. 1. 48. 18. -2 completely loaded; तद्यथानः सुसमाहितमुत्सर्जयायात् Bri. Up. 4. 3. 35. -3 Very intent, attentive. -समीहित *a.* much desired. -सरण *N.* of Śiva. -सह *a.* 1 easy to be borne. -2 bearing or enduring well. (-हः) an epithet of Śiva. -सहाय *a.* having a good companion; प्रणेतुं शक्यते दण्डः सुसहायेन धीमता Ms. 7. 31. -साधित *a.* well trained or educated. -सार *a.* having good sap or essence. (-रः) 1 good sap, essence, or substance. -2 competence. -3 the red-flowering Khadira tree. -सारवत् *n.* crystal. -सिकता 1 good sand. -2 gravel. -3 sugar. -सुरप्रिया jasmine. -सेव्य *a.* to be well or easily followed (as a road). -सौभाग्यं conjugal felicity. -स्थ *a.* 1 well-suited, being in a good sense. -2 in health, healthy, faring well. -3 in good or prosperous circumstances, prosperous. -4 happy, fortunate. (-स्थम्) a happy state, well-being; प्रह्लाद सुस्थरूपोऽसि पश्यन् व्यसनमात्मनः Mb. 12. 222. 12; सुस्थे को वा न पण्डितः H. 3. 114. -स्थित *a.* in the same sense as सुस्थ. (-तम्) a house with a gallery on all sides. -स्थितिः (also सुस्थता) *f.* 1 good condition, well-being, welfare, happiness. -2 health, convalescence. -स्थिर *a.* 1 stable. -2 resolute, cool. -स्नातः 1 one who bathes at the end of a sacrifice; L. D. B. -2 well purified by bathing. -स्मित *a.* pleasantly smiling. (-ता) a woman with a pleased or smiling countenance. -स्वपनः an epithet of Śiva. -स्वर *a.* 1 melodious, harmonious. -2 loud. -यन्त्रकम् a kind of musical instrument; युता सुस्वरयन्त्रकैः Sukra 1. 247. -हित *a.* 1 very fit or suitable, appropriate. -2 beneficial, salutary. -3 friendly, affectionate. -4 satisfied; सहस्रनेत्रः सुहितत्वमाप न Rām. ch. 2. 64. (-ता) one of the seven tongues of fire. -हृद *a.* having a kind heart, cordial, friendly, loving, affectionate; सुहृदः सुहृदोऽन्याश्च दुर्हृदश्चापि दुर्हृदः । सम्यक्प्रवृत्तान् पुरुषान्सम्यगनुपश्यतः ॥ Mb. 3. 208. 36. (-म.) 1 a friend; सुहृदः परम वसन्त किं स्थितम् Ku. 4. 27; मन्दायन्ते न खलु सुहृदामभ्युपेतार्थकृत्वा Me. 40. -2 an ally. -भेदः 1 the separation of friends. -2 *N.* of the 2nd book of the हितोपदेश; मित्रलाभः सुहृद्भेदो विग्रहः संधिरेव च । पञ्चतन्त्रात्तथान्यस्माद् ग्रन्थादाकृष्य लिख्यते ॥ H. Pr. 9. -वाक्यम् the counsel of a friend. -हृदः a friend. -हृदय *a.* 1 good-hearted. -2 dear, affectionate, loving.

सुख 10 P. (सुखयति) To make happy, please, delight; (properly a denom. of सुख).

सुख *a.* [सुख-अच्] 1 Happy, delighted, joyful, pleased. -2 Agreeable, sweet, charming, pleasant; विविक्तवर्णाभरणा सुखश्रुतिः Ki. 14. 3; दिशः प्रसेदुर्मस्तो ववुः सुखाः B. 3. 14; so सुखश्रवा निस्वनाः 3. 19. -3 Virtuous, pious.

-4 Taking delight in, favourable to; Ś. 7. 18. -5 Easy, practicable; श्रयांसि लब्धुमसुखानि विनान्तरायेः Ki. 5. 49. -6 Fit, suitable. -खा 1 The capital of Varuṇa. -2 (In phil.) The effort to win future beatitude. -3 Piety, virtue. -खम् 1 Happiness, joy, delight, pleasure, comfort; यदेवोपनतं दुःखात् सुखं तद्रसवत्तरम् V. 3. 21. -2 Prosperity; अद्वैतं सुखदुःखयोरनुगुणं सर्वास्ववस्थासु यत् U. 1. 39. -3 Well-being, welfare, health; देवीं सुखं प्रष्टुं गता M. 4. -4 Ease, comfort, alleviation (of sorrow &c.); oft. in comp.; as in सुखशयित, सुखोपविष्ट, सुखाश्रय &c. -5 Facility, easiness, ease. -6 Heaven, paradise. -7 Water. -खम् *ind.* 1 Happily, joyfully; भ्रातृभिः सहितो रामः प्रमुदोद सुखं सुखी Rām. 7. 41. 1. -2 Well; सुखमास्तां भवान् 'may you fare well'. -3 At ease, comfortably; असंजातकिणस्कन्धः सुखं स्वपिति गौर्गडिः K. P. 10. -4 Easily, with ease; अज्ञः सुखमाराध्यः सुखतरमाराध्यते विशेषज्ञः Bh. 2. 3; सुखमुपदिश्यते परस्य K. -4 Rather, willingly. -5 Quietly, placidly; सुखं रात्रीः शयिता वीतमन्युः Kath. 1. 11. -Comp. -अन्त *a.* 1 ending in happiness. -2 friendly. -3 destroying happiness. -अधिष्ठानम् a happy state. -अभियोज्य *a.* easily assailable. -अभ्युदयिक *a.* causing joy or pleasure; सुखाभ्युदयिकं चैव नैःश्रेयसिकमेव च Ms. 12. 88. -अर्थः anything that gives pleasure; Ms. 6. 26. -आगतम् welcome. -आजातः *N.* of Śiva. -आत्मक *a.* consisting of pleasure. -आत्मन् the Supreme Spirit, Brahma; पृथगाचरतस्तात पृथगात्मसुखात्मनोः Mb. 13. 120. 8. -आधारः paradise. -आप *a.* easily won or attained. -आप्तव *a.* suitable for bathing. -आयतः, -आयनः a good or well-trained horse. -आरोह *a.* of easy ascent. -आलोक *a.* good-looking, lovely, charming. -आवह *a.* conducing to happiness, pleasant, comfortable. -आशः 1 eating at ease. -2 pleasant food. -3 *N.* of Varuṇa. -आशकः a cucumber. -आसक्तः an epithet of Śiva. -आसनम् a comfortable seat. -आसीन *a.* comfortably seated; also सुखनिविष्ट. -आस्वाद *a.* 1 having a sweet taste, sweet-flavoured. -2 agreeable, delightful. (-दः) 1 a pleasant flavour. -2 enjoyment (of pleasure). -उचित *a.* accustomed to comfort or happiness. -उत्सवः 1 merry-making, pleasure, festival, jubilee. -2 a husband. -उदकम्, -उष्णम् warm water. -उदयः 1 dawn or realization of happiness. -2 an intoxicating drink. -उदकं *a.* resulting in happiness. -उद्धवा yellow myrobalan; L. D. B. -उद्य *a.* to be spoken easily or agreeably. -उपविष्ट *a.* comfortably seated, sitting at ease. -एषिन् *a.* desiring happiness, wishing well to. -ऊजिकः natron. -कर, -कार, -दायक *a.* giving pleasure, pleasant. -चारः a good horse. -जात *a.* happy; सुखजातः सुरापीतः.....Bk. 5. 38. -तन्त्र *a.* enjoying pleasure; अर्थधर्मौ च संगृह्य सुखतन्त्रो न चालसः Rām. 2. 1. 27. -द *a.* giving pleasure. (-दः) *N.* of Viṣṇu. (-दा) 1 a courtesan of Indra's heaven. -2 the river Ganges. -3 the Sāmi tree. (-दम्) the seat

of Viṣṇu. -दोद्या a cow easily milked. -प्रविचार *a.* easily accessible. -प्रश्नः inquiry as to welfare. -वद्ध *a.* lovely. -बोधः 1 sensation of pleasure. -2 easy knowledge. -भागिन, -भाज् *a.* happy. -भेद्य *a.* easy to be broken (fig. also), fragile, brittle. -मानिन seeking joy in. -मोदा the gum olibanum tree. -रात्रिः 1 the night of new moon (when lamps are lighted in honour of Lakṣmī). -2 a night when the husband may legally cohabit with his wife; see Ms. 3. 47. -रात्रिः, -रात्रिका Lakṣmī. -रूप *a.* having an agreeable appearance. -वर्चकः, -वर्चस् *m.* natron, alkali. -वह *a.* easily borne or carried. -वासः a water-melon. -वेदनम् consciousness of pleasure. -श्रव, -श्रुति *a.* sweet to the ear, melodious; विविक्तवर्णाभरणा सुखश्रुतिः प्रसादयन्ती हृदयान्यपि दिशाम् Ki. 14. 3. -संगिन *a.* attached to pleasure; बद्धमिव स्वैरगतिर्जनमिह सुखसंगिनमवैमि S. 5. 11. -संदु (दो) द्या *f.* a cow easily milked; L. D. B. -संयोगः gain of eternal bliss; धर्मार्थप्रभवं चैव सुखसंयोगमक्षयम् Ms. 6. 64. -साध्य *a.* easy to be accomplished or cured &c. -सुखेन *ind.* most willingly. -सेव्य *a.* easy of access. -स्पर्श *a.* 1 agreeable to the touch. -2 gratifying, pleasant; सेव्यमानौ सुखस्पर्शैः शालनिर्यासगन्धिभिः R. 1. 38. -हस्त *a.* having a soft or gentle hand.

सुखंकर *a.* = सुखकर q. v. above.

सुखयति Den. P. To give pleasure to, please, delight; पौरस्त्यो वा सुखयति मरुत्साधुसंवाहनाभिः Māl. 9. 25.

सुखाकृ 8. U. To make happy, please.

सुखाकृत *a.* Pleasant, comfortable; इयं कुसुमसंघातैरुपस्तीर्णा सुखाकृता (भूमिः) Rām. 4. 1. 89.

सुखायते Den. A. 1 To feel happy or glad. -2 To rejoice. -3 To be agreeable, give pleasure.

सुखित *a.* Pleased, delighted, happy. -तम् Happiness.

सुखिन *a.* Happy, glad, joyful. -*m.* A religious ascetic.

सुखंघुणः, सुखंसुणः A kind of staff with a skull at the top (a weapon of Śiva); see खट्वाङ्ग.

सुजृष् To hurt, to kill; गोब्राह्मणादयस्तेन सुजृष्यन्ते किल प्रजाः Bāloharitam 3. 16.

सुद् A technical term used by Pāṇini for the first five case-inflections; cf. सर्वनामस्थान.

सुद्धक *a.* Sharp, shrill (as a disagreeable sound); कोदण्डकोटरकुटीरकटुरसौ सुद्धकप्रवृत्तकारः B. R. 4. 50-51.

सुद्ध 10 U. (सुद्धयति-ते) 1 To despise, disregard. -2 To be small, low, or shallow.

सुडीनकम् One of the modes of flight; पञ्चाद्गतिः पराडीनं स्वर्गीयं तु सुडीनकम् Mb. 8. 41. 27 (com.).

सुत *p. p.* 1 Poured out. -2 Extracted or expressed (as Soma juice); सुतेन सेमिन विमिश्रतोयाम् Mb. 3. 120. 32. -3 Begotten, produced, brought forth. -तः 1 A son. -2 A child, offspring. -3 A king. -4 Expressed Soma juice; अहरहर्द सुतः प्रसुतो भवति Bri. Up. 2. 1. 3. -8 The Soma sacrifice; दर्शश्च पूर्णमासश्च चातुर्मास्यं पशुः सुतः Bhāg. 7. 15. 48. -तः, -तम् A Soma libation. -Comp. -अर्थिन *a.* desirous of progeny; मध्यमे तु ततः पिण्डमद्यात् सम्यक्सुतार्थिनी Ms. 3. 262. -आत्मजः a grandson. (-जा) a granddaughter. -उत्पत्तिः *f.* birth of a son; शौनकस्य सुतोत्पत्त्या (पतति) Ms. 3. 16. -निर्विशेषम् *ind.* not differently from a son, just like a son; संवर्धितानां सुतनिर्विशेषम् R. 5. 6. -वत्सलः an affectionate father. -वस्करा the mother of seven children. -श्रेणी Salvinia Cucullata (Mar. बृहद्वंती, उंदीरकानी &c.). -स्नेहः paternal affection.

सुतंगमः The father of a son.

सुतवत् *a.* Having sons. -*m.* The father of a son.

सुता A daughter; तमर्थमिव भारत्या सुतया योक्तुमर्हसि Ku. 6. 79. -Comp. -दानम् the gift (in marriage) of a daughter; अलंकृत्य सुतादानं देवं धर्मं प्रचक्षते Ms. 3. 28.

सुतिः *f.* Extraction of Soma juice.

सुतिन *a.* (-नी *f.*) Having a child or children. -*m.* A father.

सुतिनी A mother; तेनाम्बा यदि सुतिनी वद वन्ध्या कीदृशी भवति Subhāṣ.

सुतीयति Den. P. 1 To long for progeny or son. -2 To treat like a son.

सुतुस् *a.* Well-sounding.

सुत्या 1 Extraction or preparation of Soma juice. -2 A sacrificial oblation. -3 Parturition. -Comp. -कालः the time of the extraction of Soma; सुत्याकाले सुनिर्वृते वेदिं गतरवामिव Rām. 2. 114. 8.

सुत्रामन् *m.* N. of Indra; पुत्रा विट्ठलराजस्य सुत्रामसम-विक्रमाः Śiva B. 3. 4; सुत्रामवन्धुर्नृपः (दशरथः) Rām. ch. 2. 94; Śiva-mahimna S. 13. -*f.* The earth.

सुत्वन *m.* 1 An offerer or drinker of Soma juice. -2 A student who has performed his ablutions (subsequent or preparatory to a sacrifice).

सुदि *ind.* In the bright fortnight of a lunar month; cf. वदि.

सुधन्वाचार्यः The son of an outcast Vaiśya by a woman of the same class; वैश्यानु जायते व्रात्यात् सुधन्वाचार्य एव च Ms. 10. 23.

सुधा [सुधु धीयते, पीयते धे-धा वा क Tv.] 1 The beverage of the gods, nectar, ambrosia; निपीय यस्य क्षितिरक्षिणः कर्षा तथाद्रियन्ते न सुधाः सुधामपि N. 1. 1. -2 The nectar or honey of flowers. -3 Juice. -4 Water. -5 N. of the

Ganges. -6 White-wash, plaster, mortar; कैलासगिरिणेव सुधासितेन प्राकारेण परिगता K.; कालान्तरस्यामसुधेषु नक्तम् R. 16. 18. -7 A brick. -8 Lightning. -9 The milk-hedge plant. -10 Emblic myrobalan. -11 Yellow myrobalan. -Comp. -अंशुः 1 the moon. -2 camphor. °रत्नम् a pearl. -अङ्गः, -आकारः, -आधारः, -आवासः the moon. -उद्भवः N. of Dhanvantari. -कण्ठः the cuckoo. -कारः the plasterer, white-washer; सूपकाराः सुधाकारा वंशचर्मकृतस्तथा (प्रतस्थिरे) Rām. 2. 80. 3. -क्षालित a. white-washed. -जीविन् m. a plasterer, bricklayer. -द्रवः 1 a nectar-like fluid. -2 white-wash, plaster. -धवलित a. plastered, white-washed. -निधिः 1 the moon. -2 camphor. -पाणिः an epithet of Dhanvantari, the physician of the gods. -भवनम् a stuccoed house. -भित्तिः f. 1 a plastered wall. -2 a brick-wall. -3 the fifth Muhūrta or hour after noon. -भुज् m. a god, deity. -भूविम्बम् the lunar orb; अस्या सुखेन्द्रावधरः सुधाभूविम्बस्य युक्तः प्रतिविम्ब एषः N. 7. 38. -भृतिः 1 the moon. -2 camphor. -3 a sacrifice, an oblation. -मयम् 1 a brick or stone building. -2 a royal palace. -मोदकः 1 camphor. -2 a kind of sugar; L. D. B. -3 bamboo manna. °जः a kind of sugar prepared from it. -योनिः the moon. -वर्षः a shower of nectar. -वर्षिन् m. 1 an epithet of Brahman. -2 the moon. -3 camphor. -वासः 1 the moon. -2 camphor. -वासा a kind of cucumber. -शर्करः a lime-stone. -सित a. 1 white as mortar. -2 bright as nectar. -3 bound by nectar; जगतीश्वरेण युक्तो हरिकान्तः सुधासितः Ki. 15. 45 (where it has senses 1 and 2 also). -सूतिः 1 the moon. -2 a sacrifice. -3 a lotus. -स्यन्दिन् a. ambrosial, flowing with nectar; नेतुं वाञ्छति यः खलान् पथि सतां सूतैः सुधास्यन्दिभिः Bh. 2. 6. -स्रवा uvula or soft palate. -हरः, -हृत् an epithet of Garuḍa; see गरुड.

सुधित a. Nectar-like; गौप्यः स्फुरत्पुरतकुण्डलकुन्तलत्विङ्गण्ड-श्रिया सुधितहासनिरीक्षणेन Bhāg. 10. 33. 23.

सुधितिः m., f. An axe.

सुनका A particular configuration of the planets (when any one of the planets except the sun, occupies a secondary position to the moon).

सुनारः 1 The udder of a bitch. -2 The egg of a snake. -3 A sparrow.

सुनासी (शी) रः An epithet of Indra.

सुनीय a. [सुनी-कथन् Uṇ. 2. 2] Of prudent behaviour, moral, good.

सुन्दः N. of a demon and brother of Upasunda, who were sons of Nikumbha. [They got a boon from the Creator that they would not die until they should kill themselves. On the strength of this boon, they grew very oppressive and Indra had at last to send down a lovely nymph named Tilottamā, and while quarrelling for her, they killed each other.]

सुन्दर a. (-री f.) (सुन्द-अरः Uṇ. 3. 133) 1 Lovely, beautiful, handsome, charming. -2 Right. -रः N. of Cupid. -री A beautiful woman; एका भायी सुन्दरी वा दरी वा Bh. 2. 115; विद्याधरसुन्दरीणाम् Ku. 1. 7. -Comp. -काण्डम् 1 a beautiful stalk. -2 the 5th book of the Rāmāyaṇa.

सुप् 1 A technical term used by Pāṇini for the termination of the Locative plural. -2 A name for any one of the several case-endings or terminations.

सुप्त p.p. [स्वप्-कर्तरि क्] Slept, sleeping, asleep; न हि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति सुखे मृगाः H. Pr. 36. -2 Paralyzed, benumbed, insensible; see स्वप्. -3 Inactive, dull, latent. -सम् Sleep, sound sleep. -Comp. -जनः 1 a sleeping person. -2 midnight. -ज्ञानम् a dream. -घातक a. ferocious; murderous. -त्वच् a. paralytic.

सुप्तिः f. [स्वप्-क्तिन्] 1 Sleep, sleepiness, drowsiness. -2 Insensibility, paralysis, numbness. -3 Trust, confidence. -4 A dream.

सुम् 1 The moon. -2 Camphor. -3 Sky. -मम् A flower; स्मरस्य स्वर्वालानयनसुममालार्चनपदम् Bv. 1. 84.

सुम्नम् 1 A hymn. -2 Joy, happiness. -3 Favour, protection. -4 A sacrifice. -Comp. -युः a sacrificer. [Uṇ. 1. 37].

सुयामुनः 1 N. of Viṣṇu. -2 N. of Vatsarāja. -3 A palace. -4 N. of a mountain. -5 N. of a cloud.

सुर I. 6 P. (सुरति) 1 To rule, govern. -2 To shine. -II. 10 P. = स्वर q. v.

सुरः [सुष्टु राति ददात्यभीष्टं सुरा-क] 1 A god, deity; सुराप्रतिग्रहाद् देवाः सुरा इत्यभिविधुनाः Rām.; सुधया तर्पयते सुरान् पितृन् V. 3. 7; R. 5. 16. -2 The number 'thirty-three'. -3 The sun. -4 A sage, learned man. -5 An idol. -Comp. -अङ्गना a celestial woman or damsel, an apsaras; प्रजिघास्य समाधिभेदिनी हरिरस्मै हरिणीं सुराङ्गनाम् R. 8. 79. -अद्रिः the mountain Meru. -अधिपः an epithet of Indra. -अध्यक्षः N. of Śiva. -अरिः 1 an enemy of gods, a demon; गतं भयं भीरु सुरारिसंभवम् V. 1. 6. -2 the chirp of a cricket. °हन् m. N. of Śiva. °हन्तु m. N. of Viṣṇu. -अर्चनम् the worship of gods. -अर्चाविश्वम् n. a household temple, a chamber containing the idols of deities; ब्रह्मचारिपरिचारि सुरार्चाविश्वम् राजश्रुषिरेष विवेश N. 21. 21. -अर्हम् 1 gold. -2 saffron. -3 yellow sandal. -आचार्यः an epithet of Brihaspati. -आपगा 'the heavenly river', an epithet of the Ganges. -आलयः 1 the mountain Meru. -2 epithet of the Ganges. -3 a temple; पूर्त सुरालयारामकृपाजीव्यादि- heaven, paradise. -3 a temple; पूर्त सुरालयारामकृपाजीव्यादि- लक्षणम् Bhāg. 7. 15. 49. -आश्रयः Meru. -आस्पदम् a temple. -इज्यः N. of Brihaspati. -इज्या the sacred basil. -इन्द्रः, -ईशः, -ईश्वरः 1 N. of Indra. -2 N. of Viṣṇu (उपेन्द्र); स्वर्लोकमागच्छ गतज्वरश्चिरं सुरेन्द्रं सुप्तं गतदोषकल्मषम् Rām. 1. 15. 34. °गोपः a cochineal. °जित् m. N. of Garuḍa. -इभः a celestial elephant. -इष्टः the Sāla tree. -ईशः,

-ईश्वरः 1 N. of Indra. -2 of Śiva. (-री) 1 the celestial Ganges. -2 Durgā. -उत्तमः 1 the sun. -2 Indra. -उत्तरः sandal-wood. -उपम a. god-like, divine. -ऋषिः (सुराभिः) a divine sage. -कारुः an epithet of Viśvakarman. -कार्मुकम् rain-bow. -गणः 1 N. of Śiva. -2 a host of gods. -गण्डः a kind of boil, disease. -गिरिः mount Meru. -गुरुः 1 an epithet of Brihaspati; धर्मः शास्त्रं सुरगुरुमतिः शौचमाचारचिन्ता सस्यैः पूर्णं जठरपिठरे प्राणिनां संभवन्ति Pt. 5. 97. -2 the planet Jupiter. -3 N. of Viṣṇu; ब्रह्मा सुरगुरुः स्थाणुर्मनुः कः परमेश्वर Mb. 1. 1. 32. -ग्रामणी m. N. of Indra. -जनः the race of gods. -ज्येष्ठः an epithet of Brahman. -तरङ्गिणी the Ganges. -तरुः a tree of paradise. -तोषकः the jewel called Kaustubha; q.v. -दारु n. the Devadāru tree. -दीर्घिका an epithet of the Ganges. -दुन्दुभी the sacred basil. -द्विपः 1 an elephant of the gods. -2 N. of Airāvata; सुरद्विपास्फालन-कर्कशाङ्गुली R. 3. 55. -द्विष् m. 1 a demon; प्रणिपत्य सुरा-स्तस्मै शमयित्रे सुरद्विषाम् R. 10. 15. -2 Rāhu; उपस्थिता शोणित-पारणा मे सुरद्विषश्चान्द्रमसी सुधेव R. 2. 39. -धनुस् n. 1 rain-bow; सुरधनुरिदं दूराकृष्टं न नाम शरासनम् V. 4. 1. -2 kind of nail mark; स्वापराधमलुपत् पयोधरे मकरः सुरधनुष्करस्तव N. 18. 134. -धुनी the Ganges. -धूपः turpentine, resin. -नदी, -निम्नगा an epithet of the Ganges. -पतिः an epithet of Indra. -पथम् the sky, heaven. -पर्वतः the mountain Meru; q. v. -पादपः a tree of paradise, such as the कल्पतरु. -प्रतिष्ठा the setting up of an idol. -प्रियः 1 N. of Indra. -2 of Brihaspati. -भूयम् identification with a deity, deification, apotheosis. -भूरुहः the Devadāru tree. -भूषणम् a necklace of pearls consisting of 1008 strings and 4 Hastas long; Br. 9. -मन्दिरम् a temple; उत्तुङ्गसौधसुरमन्दिरगोपुराद... Mā. 9. 1. -मृत्तिका alum-slate. -युवतिः f. a celestial damsel. -राज्यम् dominion over the gods. -लासिका a flute, pipe. -लोकः heaven. -सुन्दरी 1 a celestial woman. -2 N. of Durgā. -वर्मन् n. the sky. -वल्लभा white Dūrvā grass. -वल्ली the sacred basil. -विद्विष, -वैरिन्, -शत्रुः m. an evil spirit, a demon. -विलासिनी an apsaras. -वीथिः N. of the way of the नक्षत्राः; नक्षत्रमार्गं विपुलं सुरवीथीति विश्रुतम् Mb. 3. 43. 12. -शाखिन् m. the Kalpataru q. v. -श्वेता a small (white) house-lizard. -सधन् n. heaven, paradise. -सालः a wish-fulfilling tree, a kalpavrikṣa; ददतोऽभिमतं समस्फुरन् सुरसाला सुवसागता इव Śahendra. 2. 57. -सरित्, सिन्धुः f. the Ganges; सुरसरिदिव तेजो बह्निनिष्ठभूतमैशम् R. 2. 75. -सुन्दरी, -स्त्री 1 a celestial woman; ऊरुद्वया नरसखस्य मुनेः सुरस्त्री V. 1. 3. -2 N. of Durgā. -स्थानम् a temple.

सुरङ्गः, -ङ्गा 1 A hole cut in a wall for the purpose of breaking into a house. -2 A subterranean passage, a mine dug underneath a building; अनेक-सुरङ्गासंचारम् Kau. A. 1. 20; ऐकागारिकेण तावतीं सुरङ्गां कारयित्वा Dk.; सुरङ्गया बहिरपगतेषु युष्मासु Mu. 2; वक्रानुवक्रसोपान-सुरङ्गादीर्घनिर्गमम् (विलं व्यधात्) Bm. 1. 747 (written also

सुरङ्गा). -Comp. -धातुः red chalk; L. D. B. -युज् m. a burglar, a house-breaker; L. D. B.

सुरामि a. 1 Sweet-smelling, fragrant, odorous; पाटलसंसर्गसुराभिवनवाताः Ś. 1. 3; Me. 16, 21, 34. -2 Pleasing, agreeable. -3 Shining, handsome; तां सौरभेयीं सुरामिर्दशोभिः R. 2. 3; Mv. 6. 63. -4 Beloved, friendly. -5 Celebrated, famous. -6 Wise, learned. -7 Good, virtuous. -भिः 1 Fragrance, odour, perfume; यः पुरीष-सुरामितोगन्ध्यवायुस्तं देशं दशयोजनं समन्तात् सुरभिं चकार Bhāg. 5. 5. 33. -2 Nutmeg. -3 Resin of Sāla, or resin in general. -4 The Champaka tree. -5 The Samī tree. -6 The Kadamba tree. -7 A kind of fragrant grass. -8 The season of spring; वासार्थं हरं संसृतं सुरभिणा पौष्पं रजो वीक्ष्याम् V. 2. 20. -9 The month of Chaitra. -10 The Bakula tree. -f. 1 The gum olibanum tree. -2 The sacred basil. -3 Jasmine. -4 A sort of perfume or fragrant plant. -5 Spirituous liquor. -6 The earth. -7 A cow; ऊर्जस्वलेन सुरभीरनु निःसपत्नं जग्मे जयोदुरविशाल-विषाणमुक्ष्णा Śi. 5. 64. -8 N. of the fabulous cow of plenty; सुतां तदीयां सुरभेः कृत्वा प्रतिनिधिम् R. 1. 81, 75; व्यालम्बेयाः सुरभितनयालम्भजां मानयिष्यन् Me. 47. -9 N. of one of the Mātṛis. -10 The east. -n. 1 A fragrant smell, perfume, fragrance. -2 Sulphur. -3 Gold. -Comp. -गन्धम् see सुराभिवल्कल. -गोत्रम् oxen, cattle, kine. -घृतम् fragrant butter, well-seasoned ghee. -त्रिफला 1 nutmeg. -2 cloves. -3 areca nut. -त्वच् f. large cardamoms. -दारुः the Sarala tree. -पत्रा the rose-apple. -बाणः an epithet of Cupid. -मासः the spring. -मुखम् the commencement of spring. -वल्कलम् the bark of Laurus Cassia (Mar. दालचिनी). -स्रवा the gum olibanum tree.

सुरमिका A kind of plantain.

सुरभिमत् m. N. of fire.

सुरभित a. 1 Perfumed, scented. -2 Pleasing, beautiful; कीर्त्योऽभितः सुरभितः Dk. 1. 1.

सुरभी 1 Gum olibanum. -2 N. of the cow of plenty. See सुरभिः.

सुरला 1 N. of Gaṅgā; L. D. B. -2 N. of a river; L. D. B.

सुरा (सु-कन् Un. 2. 24) 1 A spirituous liquor, wine; सुरा वै मलमन्त्रानाम् Ms. 11. 93; गौडी पैष्टी च माध्वी च विज्ञेया त्रिविधा सुरा 94. -2 Water. -3 A drinking vessel. -4 A snake. -Comp. -आकरः 1 a distillery. -2 the cocoanut tree. -आजीवः, -आजीविन् m. a distiller. -आलयः a tavern, dram-shop. -आसवः spirituous liquor. -उदः the sea of spirituous liquor. -कारः a distiller. -गृहम् a tavern. -ग्रहः a vessel for holding liquor; व्यवस्थितिस्तेषु विवाहयज्ञ-सुराग्रहैरासु निश्चितिरिष्टा Bhāg. 11. 5. 11. -जीविन् a tavern-keeper, a vintner -ध्वजः a flag or sign hung outside a tavern. -प a. 1 a drinker of spirituous liquor; Ms. 11. 49.

-2 pleasant, agreeable. -3 wise, sage. -**पाणम्**, -**पानम्** the drinking of wine or liquor. -**पात्रम्**, -**भाजनम्**, -**भाण्डम्** a wine glass or cup; अपः सुराभाजनस्था मयभाण्डस्थितास्तथा Ms. 11. 147. -**पीत** a. one who has drunk wine; सुखजातः सुरापीतः... Bk. 5. 38. -**बीजम्** a substance serving for the preparation of beer. -**भागः** yeast. -**मण्डः** the froth or scum of spirituous liquor during fermentation. -**मूल्यम्** drink-money. -**संधानम्** distillation of spirituous liquor. -**सुः** 1 a drunkard. -2 a heretic.

सुसङ्गा See सुरङ्गा. A hole made underground, subterranean passage; सुरङ्गां कारयित्वा तु Mb. 1. 61. 22.

सुरङ्गाहिः A burglar, house-breaker.

सुरेभम् Tin; L. D. B.

सुवनः 1 The sun. -2 Fire. -3 The moon. -**नम्** The moonlight; Up. 2. 76.

सुवर्ण a. [शोभनो वर्णोऽस्य] 1 Of good or beautiful colour, brilliant in hue, bright, yellow, golden. -2 Of a good tribe or caste. -3 Of good fame, glorious, celebrated. -**र्णः** 1 A good colour. -2 A good tribe or caste. -3 A sort of sacrifice. -4 An epithet of Śiva. -5 The thorn-apple. -**र्णा** 1 One of the seven tongues of fire. -2 Black aloe-wood. -3 Turmeric. -4 Colocynth. -**र्णम्** 1 Gold. -2 A golden coin (-m. also); नन्वहं दशसुवर्णान् प्रयच्छामि Mk. 2. -3 A weight of gold equal to 16 Maṣas or about 175 grains Troy (m. also). -4 Money, wealth, riches. -5 A sort of yellow sandalwood. -6 A kind of red chalk. -7 N. of a tree (नागकेशर). -**Comp.** -**अक्षः** N. of Śiva. -**आख्यः** 1 N. of a tree (नागकेशर). -2 the thorn-apple. -**अभिषेकः** sprinkling the bride and bridegroom with water into which a piece of gold has been dropped. -**कदली** a variety of plantain. -**कर्तृ**, -**कार**, -**कृत्** m. a goldsmith. -**गणितम्** a particular method of calculation in arithmetic. -**गैरिकम्** a kind of red-chalk. -**चौरिका** gold-stealing. -**जीविकः** N. of a tribe; (गान्धिकः शास्त्रिकश्चैव कांस्यको मणिकारकः । सुवर्णजीविकश्चैव पञ्चैते वणिजः स्मृताः ॥). -**धेनुः** a golden offering in the shape of a cow. -**पालिका** a kind of vessel made of gold. -**पुष्पः** the globe-amaranth. -**पुष्पित** a. abounding in gold; e. g. सुवर्णपुष्पितां पृथ्वीं विचिन्वन्ति त्रयो जनाः । शूरश्च कृतवियथ यश्च जानाति सेवितुम् ॥ Pt. 1. 45. -**पृष्ठ** a. coated with gold, gilded. -**बिन्दुः** 1 N. of Viṣṇu. -2 a form of Śiva. -**भाण्डम्**, -**भाण्डकम्** a jewel-box. -**माक्षिकम्** a kind of mineral substance. -**यूथी** yellow jasmine. -**रूप्यक** a. abounding in gold and silver. -**रेतस्** m. an epithet of Śiva. -**रोमन्** m. a ram. -**वणिज्** m. N. of a mixed caste. -**वर्णः** N. of Viṣṇu. -**वर्णा** turmeric. -**सानुः** the Meru mountain having golden peaks; सुवर्णसानुप्रतिमान् प्रासादानुच्चतोरणान् Śiva B. 1. 55. -**सिद्धः** an adept who has acquired gold by magical means. -**स्तेयम्** stealing of gold (one

of the five Mahāpātakas q. v.); अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि सुवर्णस्तेयनिष्कृतिम् Ms. 11. 98.

सुवर्णकम् 1 Brass, bell-metal. -2 Lead. -3 Gold.

सुवर्णवत् a. 1 Golden. -2 Having a golden colour, beautiful, handsome.

सुविद्व a. (Ved.) Very mindful, benevolent, propitious. -**त्रम्** 1 Grace, favour. -2 Wealth, property. -3 Household; Up. 3. 107.

सुषम a. 1 Very lovely or beautiful, very pleasing. -2 Same; all. -**मा** Exquisite beauty, great lustre or splendour; कुरवकुसुमं चपलासुषमम् Gīt. 7; सुषमाविषये परीक्षणे निखिलं पद्मभाजि तन्मुखात् N. 2. 27; Bv. 1. 26; 2. 12, 74, 82; 3. 7.

सुषवी 1 A sort of gourd. -2 Black cumin. -3 Cumin-seed.

सुषाढः An epithet of Śiva.

सुषिः f. 1 A hole; cf. शुषिः एतस्य हृदयस्य पञ्च देवसुषयः स योऽस्य प्राङ्सुषिः स प्राणः Ch. Up. 3. 13. 1. -2 A tube, pipe.

सुषि (षी) म a. 1 Cold, frigid. -2 Pleasant, agreeable. -मः 1 Cold. -2 A kind of snake. -3 The moonstone.

सुषिर a. 1 Full of holes, hollow, perforated; चेतनावान्तरो हन्यायस्य नासुषिरं शिरः Mb. 12. 266. 33. -2 Slow in articulation. -**रम्** 1 A hole, an aperture, a cavity; सुषिराणि प्रचकिरे Śiva B. 13. 92. -2 Any wind-instrument (flutes and similar instruments); अवापुरुचैः सुषिराणि रागिताम् N. 15. 16.

सुषुप्तम् See सुषुप्तिः next; जाग्रत्स्वप्नः सुषुप्तं च गुणतो बुद्धि-वृत्तयः Bhāg. 11. 13. 27.

सुषुप्तिः f. 1 Deep or profound sleep, profound repose. -2 Great insensibility, spiritual ignorance; अविद्यात्मिका हि बीजशक्तिरव्यक्तशब्दनिर्देश्या परमेश्वराश्रया मायामयी महासुषुप्तिर्यस्यां स्वरूपप्रतिबोधरहिताः शेरते संसारिणो जीवाः S. B. on Br. Sūt. 1. 4. 3.

सुषुम्नः, -**म्नः** N. of one of the principal rays of the sun; Heh. 1. -**म्ना**, -**म्ना** A particular artery of the human body, said to lie between इडा and पिङ्गला, two of the vessels of the body; वैश्वानरं याति विहायसा गतः सुषुम्नया ब्रह्मपथेन शोचिषा Bhāg. 2. 2. 24.

सुषुप्ता 1 Desire of sleeping. -2 Sleepiness.

सुषेणः 1 N. of a tree (करमर्द). -2 N. of Viṣṇu. -3 A cane or ratan.

सुष्टु ind. 1 Well, excellently, beautifully. -2 Very much, exceedingly; सुष्टु शोभसे आर्यपुत्र एतेन विनयमाहात्म्येन U. 1. -3 Truly, rightly; शब्दः सुष्टु प्रयुक्तः Sarva. S.; अथवा सुष्टु खल्विदमुच्यते.

सुष्मम् A rope, cord, string.

सुसवी See सुषवी above.

सुह 4 P. To endure, to bear; L. D. B.

सुहाः (m. pl.) N. of a people; आत्मा संरक्षितः सुदैर्घ्यं-
माश्रित्य वैतसीम् R. 4. 35.

सू I. 2, 4 A. (सूते, सूयते, सूत) To bring forth,
produce, beget, yield (fig. also); मयाध्यक्षेण प्रकृतिः सूयते
सचराचरम् Bg. 9. 10; असूत सा नागवधूपभोग्यम् Ku. 1. 20;
कीर्तिं सूते दुष्कृतं या हिनस्ति U. 5. 31. -With प्र to bring
forth, beget, produce. -II. 6 P. (सुवति) 1 To excite,
incite, impel. -2 To remit (as debt).

सू a. (At the end of comp.) Bringing forth, pro-
ducing, yielding &c. -f. 1 Birth. -2 A mother; अलब्ध-
निद्रोऽनुपलक्षितो नृभिर्हिता गतो वेनसुवं प्रसुप्तम् Bhāg. 4. 13. 47.

सूकः 1 An arrow. -2 Air, wind. -3 A lotus.

सूकरः [सूकरन् कित् Up. 4. 5] 1 A hog, pig; see शूकर.
-2 A sort of deer. -3 A potter. -री 1 A sow; पतिलोकं
न सा याति ब्राह्मणी या सुरां पिबेत् । इहैव सा शुनी गृध्री सूकरी चोप-
जायते ॥ Y. 3. 256. -2 A sort of moss.

सूक्ष्म a. [सूच-मन् सूक् च नेद्; Up. 4. 184] 1 Subtle,
minute, atomic; जालान्तरस्थसूर्याशौ यत् सूक्ष्मं दृश्यते रजः; मुख्य-
क्रमेण प्रयोगवचनेकवाक्यता सूक्ष्मा SB. on MS. 5. 1. 15. -2 Little,
small; इदमुपहितसूक्ष्मग्रन्थिना स्कन्धदेशे S. 1. 19; R. 18. 49.
-3 Fine, thin, delicate, exquisite. -4 Nice. -5 Sharp,
acute, penetrating. -6 Crafty, artful, subtle, ingenious.
-7 Exact, precise, accurate, correct. -क्षमः 1 An atom.
-2 The clearing-nut plant. -3 An epithet of Śiva.
-क्षमा 1 Sand. -2 Small cardamoms. -क्षमम् 1 The subtle
all-pervading spirit, the Supreme Soul. -2 Minuteness.
-3 One of the three kinds of power attainable by an
ascetic; cf. सावय. -4 Craft, ingenuity. -5 Fraud, cheat-
ing. -6 Fine thread &c. -7 N. of a figure of speech, thus
defined by Mammata:—कुतोऽपि लक्षितः सूक्ष्मोप्यर्थोऽन्यस्मै
प्रकाश्यते । धर्मेण केनचिच्च तत्सूक्ष्मं परिचक्षते ॥ K. P. 10. -8 The
cavity of a tooth. -9 Marrow. -10 The Vedānta philo-
sophy. -Comp. -आत्मन् m. N. of Śiva. -एला small
cardamoms. -तण्डुलः the poppy. -तण्डुला 1 long pepper.
-2 a kind of grass. -दर्शिता quick-sightedness, acuteness,
foresight, wisdom. -दर्शिन, -दृष्टि a. 1 sharp-sighted,
eagle-eyed. -2 of acute discernment. -3 acute, sharp-
minded. -दलः mustard. -दारु n. a thin plank of wood,
a board. -देहः, -शरीरम् the subtle body which is in-
vested by the grosser material frame (= लिङ्गशरीर q. v.).
-पत्रः 1 coriander seed. -2 a kind of wild cumin. -3 a
sort of red sugar-cane. -4 the gum Arabic tree. -5 a
sort of mustard. -पर्णी a kind of basil. -पिप्पली wild
pepper. -बीजः the poppy. -बुद्धि a. sharp-witted, acute,
shrewd, intelligent. (-द्धिः f.) sharp wit, acute intel-
lect, mental acumen. -भूतम् a subtle element. -मक्षिकम्,

-का a mosquito, gnat. -मति, -मतिमत् a. acute-minded.
-मानम् a nice or exact measurement, precise compu-
tation (opp. स्थूलमान which means 'broad measurement',
'rough calculation'). -शरीरम् (in phil.) a subtle body.
-शर्करा small gravel, sand. -शालिः a kind of fine rice.
-पट्चरणः a sort of louse. -स्फोटः a kind of leprosy.

सूक्ष्मता minuteness, subtlety, fineness; सूक्ष्मतां चान्व-
वेक्षेत योगेन परमात्मनः Ms. 6. 65.

सूच 10 U. (सूचयति-ते, सूचित) 1 To pierce. -2 To
point out, indicate, show, manifest, prove; त्वां सूचयिष्यति
तु मातृसमुद्भवोऽयं (गन्धः) Mk. 1. 35; Me. 21; प्रस्निग्धाः
क्वचिदिद्गुदीफलभिदः सूचयन्त एवोपलाः S. 1. 14. -3 To betray,
divulge, reveal; स जातु सेव्यमानोऽपि गुप्तद्वारो न सूचयेत् R. 17.
50. -4 To hint, intimate, suggest. -5 To gesticulate,
act, indicate by gestures or signs; वामाक्षिस्पन्दनं सूचयति;
रथवेगं सूचयति &c. -6 To trace out, spy, ascertain.
-With अभि to show, indicate; अमन्यत नलं प्राप्तं कर्मचेष्टाभि-
सूचितम् Mb.

सूचः A pointed shoot or blade of Kuśa grass.

सूचक a. (-चिका f.) [सूच-प्बुल्] 1 Indicative,
indicating, proving, showing. -2 Betraying, informing;
स विनाशं व्रजत्याग्य सूचकोऽशुचिरेव च Ms. 4. 71; 11. 50. -कः
1 A piercer. -2 A needle, any instrument for perfo-
rating or sewing. -3 An informer, a tale-bearer, tradu-
cer, spy; नृपं संसूचेयत् ज्ञात्वा सूचकः स उदाहृतः Sukra. 4.
589. -4 A narrator, teacher, an instructor. -5 The
manager or chief actor of a company. -6 A Buddha. -7 A Siddha. -8 A villain, scoundrel. -9 A demon,
goblin. -10 A dog. -11 A crow. -12 A cat. -13 A
kind of fine rice. -Comp. -वाक्यम् the information
given by an informer.

सूचनम्, -ना [सूच-भावे ल्युट्] 1 The act of piercing or
perforating, boring, perforation. -2 Pointing out, in-
dication, intimation. -3 Informing against, betraying,
calumniating, traducing. -4 Gesticulation, indicating
by proper signs or gestures. -5 Hinting, hint. -6
Information. -7 Teaching, showing, describing. -8
Spying out, spying, seeing, ascertaining. -9 Villainy,
wickedness. -10 Hurting, killing.

सूचनी A short index or table of contents.

सूचा 1 Piercing. -2 Gesticulation. -3 Spying out,
seeing, sight.

सूचिः -ची f. [सूच-इन् वा ङीप्] 1 Piercing, perforating.
-2 A needle; निमेषादपि कौन्तेय यस्यायुरपचीयते । सूच्येवाजन-
चूर्णस्य किमिति प्रतिपालयेत् ॥ Mb. 3. 35. 3. -3 Sharp point
or pointed blade (as of Kuśa grass); अभिनवकुशसूच्या
परिक्षतं मे चरणम् S. 1; so मुखे कुशसूचिविद्धे S. 4. 13. -4 The
sharp point or tip of anything; कः करं प्रसारयेत् पन्नगरत्न-
सूच्ये Ku. 5. 43. -5 The point of a bud. -6 A kind of

military array, a sharp column or file; दण्डव्यूहेन तन्मार्गं यायात् तु शक्येन वा । वराहमकराभ्यां वा सूच्या वा गरुडेन वा Ms. 7. 187. -7 A triangle formed by the sides of a trapezium produced till they meet. -8 A cone, pyramid. -9 Indication by gesture, communicating by signs, gesticulation. -10 A particular mode of dancing. -11 Dramatic action. -12 An index, a table of contents. -13 A list, catalogue. -14 The earth's disc in computing eclipses (in astr.). -15 A rail or balustrade. -16 A small door-bolt. -17 A kind of coitus. -Comp. -अग्र a. needle-pointed, having a sharp needle-like point, acuminated. (-ग्रम्) the point of a needle. -आस्यः a rat. -कटाहस्यायः see under न्याय. -कर्मन् needle-work. -खातः a sharp pyramid or pyramidal excavation, a cone. -गृहकम् a needle-case. -पत्रकम् an index, a table of contents. (-कः) a kind of pot-herb. -पुष्पः the Ketaka tree. -भिन्न a. bursting open at the point of the buds; पाण्डुच्छायोपवनवृत्तयः केतकैः सूचिभिर्नैः Me. 23. -भेद्य a. 1 to be pierced or penetrated by a needle. -2 thick, dense, pitchy, gross, utter; रुद्धालोके नरपतिपथे सूचिभेद्यैस्तमोभिः Me. 39. -3 palpable, tangible. -मुख a. 1 needle-mouthed, having a pointed beak. -2 pointed. (-खः) 1 a bird. -2 white Kuśa grass. -3 a particular position of the hands. (-खम्) a diamond. -रदनः a mungoose. -रोमन् m. a hog. -वदन a. needle-faced, having a pointed beak. (-नः) 1 a gnat, mosquito. -2 a mungoose. -शालिः a kind of fine rice. -शिखा the point of a needle. -सूत्रम् a thread for a needle (for sewing).

सूचिः m. 1 The son of निषाद and a वैश्या. -2 A maker of winnowing baskets &c.

सूचिकः A tailor.

सूचिका [सूचि स्वार्थे क] 1 A needle. -2 An elephant's trunk. -Comp. -धरः an elephant. -मुख a. having a pointed mouth or head. (-खम्) a shell, the conch-shell.

सूचित p. p. [सूच-क्] 1 Pierced, bored, perforated. -2 Pointed out, shown, intimated, indicated, hinted. -3 Made known or indicated by signs or gestures. -4 Communicated, told, revealed. -5 Ascertained, known.

सूचिन a. (-नी f.) 1 Piercing, perforating. -2 Pointing out, intimating, indicating. -3 Informing against. -4 Spying out. -m. 1 A spy, an informer; Mb. 13. 90. -2 A kind of an arrow; न सूची कपिशो नैव न गवास्थि-गैजास्थिजः Mb. 7. 189. 12.

सूचिनी 1 A needle. -2 A night.

सूचिवत् a. Pointed. -m. N. of Garuda.

सूची See सूचि above.

सं. इ. को. २१३

सूच्य a. Communicable, fit to be made known.

सूत्र ind. An imitative sound (snorting, snoring &c.).

सूत्र p. p. [सू-क्] 1 Born, begotten, engendered, produced. -2 Impelled, emitted. -तः 1 A charioteer; सूत्र, चोदयाश्चान् पुण्याश्रमदर्शनेन तावदात्मानं पुनीमहे S. 1; पुनः पुनः सूत्रनिषिद्धचापलं हरन्तमश्वं रथरश्मिसंयतम् R. 3. 42. -2 The son of a Kṣatriya by a woman of the Brāhmaṇa caste (his business being that of a charioteer); क्षत्रियाद् निप्र-कन्यायां सूतो भवति जातितः Ms. 10. 11; सूतो वा सूतपुत्रो वा यो वा को वा भवाम्यहम् Ve. 3. 33. -3 The son of a Vaiśya by a Kṣatriya wife (his business being that of a bard). -4 A bard; पुरःसरैः स्वस्तिकसूतमागधैः Rām. 2. 17. 46; Bhāg. 1. 11. 20. -5 A carpenter. -6 The sun. -7 N. of a pupil of Vyāsa. -8 N. of Sañjaya (a pupil of Vyāsa); समरवृत्तविवोधसमीहया कुस्वरेण मुदा कृतयाचनः । सपदि सूतमदादमलेक्षणं मुनिवरं तमहं सततं भजे ॥ Vedavyāsastakam 7. -तः, -तम् Quick-silver. -जः, -तनयः, -पुत्रः 1 an epithet of Sañjaya; तमेवंवादिनं राजा सूतपुत्रं कृताञ्जलिम् (अब्रवीत्) Mb. 8. 2. 9. -2 an epithet of Karna; कथयामास तत् सर्वं यथा शप्तः स सूतजः Mb. 12. 2. 1. -राज् m. quick-silver.

सूतकम् 1 Birth, production; नाधीयीतामिषं जग्ध्वा सूतकान्नायमेव च Ms. 4. 112. -2 Impurity caused by child-birth (or miscarriage) in a family; (also called जननाशौचम् q. v.); Ms. 4. 110. -कः, -कम् Quick-silver.

सूतका A woman recently delivered, a lying-in woman; Ms. 5. 85.

सूता A woman recently delivered.

सूतिः, सूती f. [सू-क्तिन्] 1 Birth, production, parturition, delivery, child-bearing. -2 Offspring, progeny. -3 Source, fountain-head; तपसां सूतिरसूतिरापदाम् Ki. 2. 56. -4 A place where Soma juice is extracted. -5 Yielding fruit, production of crops; न कल्पते पुनः सूत्या उषं बीजं च नश्यति Bhāg. 7. 11. 33. -Comp. -अशौचम् impurity caused by child-birth in a family (which lasts for 10 days). -गृहम् the lying-in-chamber; सूतीगृहे ननु जगद भवानजो नौ Bhāg. 10. 85. 20. -मारुतः the throes of child-birth. -मासः the month of delivery; the last month of pregnancy. -रोगः puerperal sickness.

सूतिका A woman recently delivered; Ms. 5. 85. -Comp. -अगारम्, गृहम्, -गेहम्, -भवनम् the lying-in-chamber. -गदः, -रोगः sickness subsequent to child-birth, puerperal sickness. -षष्ठी N. of a particular goddess worshipped on the sixth day after child-birth.

सूत्या See सूया.

सूत्परम् The distillation of spirituous liquor.

सूत्र 10 U. (सूत्रयति-ते, सूत्रित) 1 To tie, bind, thread, string together. -2 To write or compose in the form of a Sūtra or short rule; तथा च सूत्र्यते हि भगवता पिङ्गलेन;

जैमिनिरपि इदमपि धर्मलक्षणमसूत्रयत् &c. -3 To plan, arrange, systematize; तन्निपुणं मया निरुपस्थितकल्पः सूत्रयितव्यः Mal. 1. -4 To relax, unbind.

सूत्रम् [सूत्र-अच्] 1 A thread, string, line, cord; पुष्पमालानुषङ्गेण सूत्रं शिरसि धार्यते Subhās.; मणौ वज्रसमुत्कीर्णं सूत्रस्येवास्ति मे गतिः R. 1. 4. -2 A fibre; सुराङ्गना कर्षति खण्डितायात् सूत्रं मृणालादिव राजहंसी V. 1. 18; Ku. 1. 40. -3 A wire. -4 A collection of threads. -5 The sacred thread or sacrificial cord worn by members of the first three classes; शिखासूत्रवान् ब्राह्मणः Tarka K.; विप्रत्वे सूत्रमेव हि Bhāg. 12. 2. 3. -6 The string or wire of a puppet. -7 A short rule or precept, an aphorism. -8 A short or concise technical sentence used as a memorial rule; it is thus defined:—स्वल्पाक्षरमसंदिग्धं सारवद् विश्वतोमुखम् । अस्तोभमनवद्यं च सूत्रं सूत्रविदो विदुः. -9 Any work or manual containing such aphoristic rules; e. g. मानवकल्पसूत्र, आपस्तम्बसूत्र, गृह्यसूत्र &c. -10 A rule, canon, decree (in law). -11 A girdle; वासः ससूत्रं लघुमारुतोऽहरद् भवस्य देवस्य किलानुपश्यतः Bhāg. 8. 12. 23. -12 A line, stroke. -13 A sketch, plan; त्वमेव धर्मार्थदुष्कामिपत्तये दक्षेण सूत्रेण ससर्जियाध्वरम् Bhāg. 4. 6. 44. -14 Indication, prelude; विशङ्क्य सूत्रं पुरुषायितस्य तद् भविष्यतोऽस्मायि तदा तदालिभिः N. 16. 15. -Comp. -अध्यक्षः superintendent of weaving; Kau. A. 2. -आत्मन् a. having the nature of a string or thread. (-m.) the soul. -आली a string of beads &c. worn round the neck, a necklace. -कण्ठः 1 a Brāhmaṇa. -2 a pigeon, dove. -3 a wag-tail. -कर्मन् n. carpentry; अथ भूमिप्रदेशज्ञाः सूत्रकर्मविशारदाः Rām. 2. 80. 1. विशेषज्ञः a weaver; Rām. 2. 83. 12. -कारः, -कृत् m. 1 an author or composer of Sūtras. -2 a carpenter. -कोणः, -कोणकः a small drum shaped like an hour-glass (डमरु). -कोशः a skein of yarn. -क्रीडा a particular game with strings (one of the 64 kalās). -गण्डिका a kind of stick used by weavers in spinning threads. -ग्रन्थः a book of aphorisms. -ग्राह a. seizing a thread. -ग्राहिन् m. a draftsman, an architect. -चरणम् N. of a class of Charaṇas or Vedic schools which introduced various Sūtra-works. -तन्तुः 1 a thread, string. -2 perseverance, energy. -तर्कुटी a distaff, spindle. -दरिद्र a. 'poor in threads', having a small number of threads, thread-bare; अयं पटः सूत्रदरिद्रतां गतः Mk. 2. 9. -धरः, -धारः 1 'the thread-holder', a stage-manager, the principal actor who arranges the cast of characters and instructs them, and takes a prominent part in the Prastāvanā or prelude; he is thus defined:—नाट्यस्य यदनुष्ठानं तत् सूत्रं स्यात् सजीवकम् । रङ्गदैवतपूजाकृत् सूत्रधार इति स्मृतः ॥ -2 a carpenter, an artisan. -3 the author of a set of aphorisms. -4 an epithet of Indra. -धृक् m. 1 an architect. -2 a stage-manager. -पातः applying the measuring line. -पिटकः N. of one of the three collections of Buddhist writings. -पुष्पः the cotton plant. -प्रोत a. fastened

with wires (as puppets). -भिद् m. a tailor. -भृत् m. =सूत्रधार q. v. -यन्त्रम् 1 'a thread-machine', shuttle. -2 a weaver's loom; सूत्रयन्त्रजविशिष्टचेष्टयाश्रयसज्जिवहुशालभाजिकः N. 18. 13. -3 a shuttle. -वापः weaving (threads). -वीणा a kind of lute. -वेष्टनम् 1 a weaver's shuttle. -2 the act of weaving. -शाखम् the body. -स्थानम् (in medic. works) the first general section (treating of the physician, disease, remedies &c.).

सूत्रणम् 1 The act of stringing together, putting in order, arranging. -2 Arranging in aphorisms.

सूत्रला A spindle or distaff.

सूत्रामन् =सूत्रामन् q. v.

सूत्रिका A kind of dish (Mar. शेवया).

सूत्रित p. p. [सूत्र-क्त] 1 Strung, arranged, methodised, systematized. -2 Prescribed in Sūtras, delivered in aphorisms.

सूत्रिन् a. (-णी f.) [सूत्र अस्यर्थे इति] 1 Having threads. -2 Having rules. -m. 1 A crow. -2 A stage-manager.

सूद् I. 1 Ā. (सूदते) 1 To strike, hurt, wound, kill, destroy. -2 To effuse, pour out. -3 To deposit. -4 To distil, flow. -5 To eject, throw away. -II. 10 U. (सूदयति-ते) 1 To incite, prompt, excite, urge on, animate. -2 To strike, hurt, kill; मुष्टिभिर्बाहुभिः पद्भिः सूदयन्तौ तु राक्षसम् Rām. 3. 4. 7. -3 To cook, dress, season, prepare. -4 To pour out, effuse. -5 To assent, agree, promise. -6 To eject, throw away.

सूदः [सूद्-अच्] 1 Destroying, destruction, massacre. -2 Pouring out, distilling. -3 A well, spring. -4 A cook. -5 Sauce, soup. -6 Anything seasoned, a prepared dish. -7 Split pease. -8 Mud, mire. -9 Sin, fault. -10 The office of a charioteer. -11 The Lodhra tree. -Comp. -अध्यक्षः a superintendent of the kitchen. -कर्मन् n. cookery. -शाला a kitchen. -शाखम् the science of cooking.

सूदन a. (-नी f.) [सूद्-भावे ल्युट्] 1 Destroying, killing, destructive; दानवसूदन, अरिगणसूदन &c.; विषीदन्तमिदं वाक्यमुवाच मधुसूदनः Bg. 2. 1, 4. -2 Dear, beloved. -नम् 1 Destroying, destruction, massacre. -2 Assenting to, promising. -3 Ejecting, throwing away.

सून p. p. [सू-क्त कस्य नः] 1 Born, produced. -2 Blown, blossomed, opened, budded. -3 Empty, vacant (perhaps for शून or शून्य in this sense). -नम् 1 Bringing forth, parturition. -2 A bud, blossom. -3 A flower; दत्ता केनापि सूनावलिमधिसुकुटं मृन्मयीमेव दधे Vis. Guṇa. 197. -4 Fruit. -Comp. -नायकः, -शरः the god of love; सून-नायकनिदेशविधमैरप्रतीतचरवेदनोदयम् N. 18. 129.

सूनरी A happy woman.

सूना [सुनः नः दीर्घश्च Un. 3. 13] 1 A slaughter-house, butcher's house; भवानपि सूनोपरिचर इव गृध्र आमिषलेखुपो भीरुश्च M. 2. -2 The sale of meat. -3 Hurting, killing, destroying; सूनायामप्यननुमतमालम्भनं तदुपलभ्य Bhāg. 5. 9. 17. -4 The soft palate, uvula. -5 A girdle, zone. -6 Inflammation of the gland of the neck called mumps. -7 A ray of light. -8 A river. -9 A daughter. -10 An elephant's trunk. -नाः (f. pl.) The five things in a house by which animal life is likely to be destroyed; see under शूना or पञ्चशूना. -Comp. -अध्यक्षः a superintendent of the slaughter-house.

सूनावत् A keeper of a slaughter-house; Ms. 4. 84.

सूनिकः, सूनिन् m. 1 A butcher, flesh-seller; Y. 1. 141. -2 A hunter.

सूनुः [सूनुक्] 1 A son; पितुरहमेवैको सूनुरभवम् K.; सूनुः सूनुतवाक् सष्टुः R. 1. 93. -2 A child, an offspring. -3 A grandson (daughter's son). -4 A younger brother; अनुस्मृताखण्डलसूनुविक्रमः Ki. 1. 24. -5 The sun; सूनुः पुत्रेऽनुजे रवौ इति विश्वः. -6 The Arka plant.

सूनु f. A daughter.

सूनुत a. 1 True and pleasant, kind and sincere; तत्र सूनुतगिरश्च सूर्यः पुण्यमृग्यजुषमभ्यगीषत Si. 14. 21; R. 1. 93. -2 Kind, affable, gentle, courteous; तां चाप्येतां मातरं महानलानां धेनुं धीराः सूनुतां वाचमाहुः U. 5. 31; तृणानि भूमिरुदकं वाक् चतुर्थी च सूनुता। एतान्यपि सतां गेहे नोच्छिद्यन्ते कदाचन॥ Ms. 3. 101; R. 6. 29. -3 Auspicious, fortunate. -4 Beloved, dear. -5 Ved. Quick, active. -ता 1 The goddess of true speech. -2 An excellent song. -3 N. of Usas. -4 Food. -तम् 1 True and agreeable speech. -2 Kind and pleasant discourse, courteous language; तेनाष्टौ परिगमिताः समाः कथंचिद् बालत्वादवितथसूनुतेन सूनोः R. 8. 92. -3 Auspiciousness.

सूपः [सुखेन पीयते, सु-पा घञर्थे क षष्ठी० Tv.] 1 Broth, soup; सूपं भूयिष्ठमश्विं नद्य मांसं यथा पुरा Mb. 12. 29. 128; न स जानाति शास्त्रार्थं दर्वी सूपरसानिव Subhāṣ.; Ms. 3. 226. -2 A sauce, condiment; पच्यन्तां विविधाः पाकाः सूपान्ताः पायसादयः Bhāg. 10. 24. 26; 11. 27. 34. -3 A cook. -4 A pan, vessel. -5 An arrow. -6 Split pease. -Comp. -अङ्गम् asa-foetida. -कारः a cook. -धूपनम्, -धूपकम् asa-foetida. -श्रेष्ठः The mudga bean.

सूपायः A good means or expedient.

सूप्या A kind of bean (Mar. मसूर, तूर).

सूमः [सु-मक्] 1 Water. -2 Milk. -3 Sky or heaven.

सूयम् Extraction of the Soma juice; libation; sacrifice; दुःशासनस्य रुधिरं यदा पास्यति पाण्डवः। आनर्दं नर्दतः सम्यक् तदा सूयं भविष्यति॥ Mb. 5. 141. 47.

सूर 4 A. (सूर्यते) 1 To hurt, kill. -2 To make firm or be firm.

सूर्ण a. Hurt, injured.

सूरः [सुवति प्रेरयति कर्मणि लोकानुदयेन, सू-कन्; Un. 2. 24] 1 The sun. -2 The Arka plant. -3 The Soma. -4 A wise or learned man. -5 A hero, king. -Comp. -चक्षुस् a. radiant as the sun. -सुतः an epithet of Saturn. -सुतः the charioteer of the sun, i. e. Aruṇa.

सूरणः N. of an esculent root.

सूरत a. 1 Kindly-disposed, compassionate, tender. -2 Calm, tranquil. -ता A tractable cow.

सूरिः [सू-किन्] 1 The sun. -2 A learned or wise man, a sage; अथवा कृतवाग्द्वारे वंशेऽस्मिन् पूर्वसूरिभिः R. 1. 4; Si. 14. 21; Bhāg. 1. 1. 1. -3 A priest. -4 A worshipper. -5 A title of respect given to Jaina teachers; e. g. मल्लिनाथसूरि. -6 N. of Kṛiṣṇa. -7 N. of Bṛihaspati.

सूरिन् a. (-णी f.) Wise, learned. -m. A wise or learned man, scholar, pandit.

सूरी 1 N. of the wife of the sun. -2 N. of Kuntī, q. v. -3 Black mustard.

सूर्क्ष (क्ष्य) 1, 4 P. (सूर्क्षति, सूर्क्ष्यति) 1 To respect, honour. -2 To disrespect, disregard, slight.

सूर्क्ष (क्ष्य) णम् Disrespect.

सूर्क्ष्यः A kind of bean.

सूर्प See शूर्प.

सूर्मिः, -मी f. 1 An iron or metallic image; सूमीं ज्वलन्तीं वाञ्छिष्येन्मृत्युना स विशुध्यति Ms. 11. 103. -2 The pillar of a house. -3 Radiance, lustre. -4 A flame.

सूर्यः [सरति आकाशे सूर्यः, यद्वा सुवति कर्मणि लोकं प्रेरयति; cf. Sk. on P. III. 1. 114] 1 The sun; सूर्ये तपत्यावरणाय दृष्टेः कल्पेत लोकस्य कथं तमिह R. 5. 13. [In mythology, the sun is regarded as a son of Kaśyapa and Aditi. He is represented as moving in a chariot drawn by seven horses, with Aruṇa for his charioteer. He is also represented as all-seeing, the constant beholder of the good and bad deeds of mortals. Samjñā (or Chhāyā or Āśvinī) was his principal wife, by whom he had Yama and Yamunā, the two Āśvins and Saturn. He is also described as having been the father of Manu Vaivasvata, the founder of the solar race of kings.] -2 The tree called Arka. -3 The number 'twelve' (derived from the twelve forms of the sun). -4 The swallow-wort. -5 N. of Śiva. -Comp. -अपायः sunset; सूर्योपाये न खलु कमलं पुष्यति स्वामिष्याम् Me. 82. -अर्घ्यम् the presentation of an offering to the sun. -अश्मन् m. the sun-stone. -अश्वः a horse of the sun. -अस्तम् sunset. -आतपः heat or glare of the sun, sunshine. -आलोकः sunshine. -आवर्तः 1 a kind of sun-flower. -2 a head-ache which increases or diminishes according to the course of the sun (Mar. अर्धशिशी).

-आह *a.* named after the sun. (-हः) the gigantic swallow-wort. (-हम्) copper. -इन्दुसंगमः the day of the new moon (the conjunction of the sun and moon); दशः सूर्येन्दुसंगमः Ak. -उत्थानम्, -उदयः sunrise. -ऊदः 1 'brought by the sun', an evening guest; संप्राप्तो योऽतिथिः सायं सूर्यादेो गृहमेधिनाम् । पूजया तस्य देवत्वं लभन्ते गृहमेधिनः ॥ Pt. 1.170. -2 the time of sunset. -उपस्थानम्, -उपासना attendance upon or worship of the sun; V. 1.-कमलम् the sun-flower, a heliotrope. -कान्तः 1 the sun-stone, sun-crystal; रश्मिनिष्कृता इव सूर्यकान्तास्तदन्यतेजोऽभिभवाम्बुमन्ति । S. 2. 7. -2 a crystal. -कान्तिः *f.* 1 sun-light. -2 a particular flower. -3 the flower of sesamum. -कालः day-time, day. °अनलचक्रम् a particular astrological diagram for indicating good and bad fortune. -ग्रहः 1 the sun. -2 an eclipse of the sun. -3 an epithet of Rāhu and Ketu. -4 the bottom of a water-jar. -ग्रहणम् a solar eclipse. -चन्द्रौ (also सूर्याचन्द्रमसौ) *m. du.* the sun and moon. -जः, -तनयः, -पुत्रः 1 epithets of Sugriva; योऽहं सूर्यसुतः स एष भवतां योऽयं स वसोऽद्भुतः Mv. 5. 55. -2 of Karna. -3 of the planet Saturn. -4 of Yama. -जा, -तनया the river Yamunā. -तेजस् *n.* the radiance or heat of the sun. -द्वारम् the way of the sun; उत्तरायण *q.v.*; सूर्यद्वारेण ते विरजाः प्रयान्ति यत्रामृतः स पुरुषो ह्यव्ययात्मा Mund. 1. 2. 11. -नक्षत्रम् that constellation (out of the 27) in which the sun happens to be. -पर्वन् *n.* a solar festival, (on the days of the solstices, equinoxes, eclipses &c.). -पादः a sun-beam. -पुत्री 1 lightning. -2 the river Yamunā. -प्रभव *a.* sprung or descended from the sun; क सूर्यप्रभवो वंशः क चाल्पविषया मतिः R. 1. 2. -फणिचक्रम्=सूर्यकालानलचक्रम् *q.v.* above. -विम्बः the disc of the sun. -भक्त *a.* one who worships the sun. (-क्तः) the tree Bandhūka or its flower. -मणिः the sun-stone. -मण्डलम् the orb of the sun. -मासः the solar month. -यन्त्रम् 1 a representation of the sun (used in worshipping him). -2 an instrument used in taking solar observations. -रश्मिः a ray of the sun, sun-beam; Ms. 5. 133. -लोकः the heaven of the sun. -वंशः the solar race of kings (who ruled at Ayodhyā). -वर्चस् *a.* resplendent as the sun. -वारः Sunday. -विलोकनम् the ceremony of taking a child out to see the sun when four months old; cf. उपनिष्क्रमणम्. -संक्रमः, -संक्रातिः *f.* the sun's passage from one zodiacal sign to another. -संज्ञम् saffron. -सारथिः an epithet of Aruna. -सिद्धान्तः a celebrated astronomical work (supposed to have been revealed by the god Sun). -स्तुतिः *f.*, -स्तोत्रम् a hymn addressed to the sun. -हृदयम् *N.* of a hymn to the sun.

सूर्या 1 The wife of the sun. -2 The daughter of the sun. -3 The hymn about the marriage of Sūryā. -4 A new bride. -5 A drug. -6 The colocynth.

सूर्याणी The wife of the god Sun.

सूर्याय (Den.) To act like the sun; सूर्याये पावकः Pañcharātram 1. 9.

सूरत *a.* 1 Compassionate, tender. -2 Tranquil, calm. -ता A tractable cow.

सूर्य 1 P. To respect, regard.

सूर्यणम् Disrespect (probably, respect); M. W.

सूर्य 1 P. [सृष्टि] To bring forth, bear, produce, beget.

सूपणा A mother.

सूपा A parturient woman.

सूयती A woman about to be confined, one who is parturient.

सु 1, 3 P. (सरति, ससर्ति, also धावति; ससार, असाषीत्, असरत्, सरिष्यति, सर्तुम्, सृत) 1 To go, move, proceed; सृगाः प्रदाक्षिणं ससुः Bk. 14. 14. -2 To go towards, approach; निष्पाद्य हरयः सेतुं प्रतीताः ससुरर्णवम् Rām. -3 To rush upon, assail; ब्राह्मणार्थे समुत्पन्ने योऽरिभिः सस्य युध्यति Mb. 12. 97. 10; (तं) ससारामिमुखः शूरः शार्दूल इव कुञ्जरम् Mb. -4 To run, go fast, slip away from; सरति सहसा बाहोर्मध्यं गताप्यबला सती M. 4. 11. -5 To blow (as wind); तं चेद्वायौ सरति सरलस्कन्धसंघट्टजन्मा Me. 55. -6 To flow. -7 To cross, traverse. -Caus. (सारयति-ते) 1 To cause to go or move. -2 To extend. -3 To rub, touch gently (with the fingers); तन्त्रीमाद्रां नयनसलिलैः सारयित्वा कथंचित् Me. 88. -4 To push back or away, remove; सारयन्ती गण्डभोगात् कठिनविषमामेकवेणीं करेण Me. 93. -5 To put in array, arrange. -6 To show, manifest. -Desid. (सिसीर्षति) To wish to go &c.

सुकः [सुकृ] 1 Air, wind. -2 An arrow. -3 A thunder-bolt. -4 A lotus (कैरव). -का 1 A jackal. -2 A crane. -3 A hell. -4 A kind of weapon; L. D. B.

सुकण्डु *f.* Itch, scab.

सुकालः A jackal; see शुगाल.

सुकम्

सुकणी

सुकन *n.*

सुकिणी

सुकिन *n.*

सुकम्

सुकणी

सुकन *n.*

सुकिणी

सुकिन *n.*

The corner of the mouth; सुकणी परि-लेलिहन् Pt. 1.

सुङ्गा *f.* 1 A tinkling string of jewels; तवैव नाम्ना भवितायमग्निः सुङ्गां च मामनेकरूपां गृहाण Kath. 1. 16. -2 A way, path; नैतां सुङ्गां वित्तमयीमवाप्नो यस्यां मज्जन्ति बहवो मनुष्याः 2. 3.

सुगः A sort of arrow or javelin, a sling (भिन्दिपाल).

सुगालः A jackal; see शुगाल.

सृज् I. 6 P. (सृजति, ससर्ज, अस्त्राक्षीत्, सक्षयति, सृष्टुम्, सृष्ट)
1 To create, produce, make (in general); to procreate, beget (progeny &c.); अर्धेन नारी तस्यां स विराजमसृजत् प्रभुः Ms. 1. 32, 33, 34, 36; तन्तुनाभः स्वत एव तन्तून् सृजति S. B. -2 To put on, place on, apply. -3 To let go, let loose, release. -4 To emit, shed, effuse, pour forth or out; अस्त्राक्षरं करुणं स्वन्तः Bk. 3. 17; आनन्दशीतामिव बाष्पवृष्टिं हिमसृतिं हैमवतीं ससर्ज R. 16. 44; 8. 35. -5 To send forth, utter (as words); वचस्यवसिते तस्मिन् ससर्ज गिरमात्मभूः Ku. 2. 53; 7. 47. -6 To throw, cast, discharge; ससर्ज दृष्टिम् Ku. 3. 69. -7 To leave, quit, abandon, send away, forsake, give up; यदेव पूर्वं जनने शरीरं सा दक्षरोषात् सुदती ससर्ज Ku. 1. 53. -8 To get, take (interest on money lent); वसिष्ठविहितां वृद्धिं सृजेद्वित्तविवर्धनीम् Ms. 8. 140. -9 To hang on, fasten to; स्कन्धदेशेऽसृजत्तस्य सृजं परमशोभनाम् Mb. 3. 57. 27. -II. 4 A. (सृज्यते) To be let loose or sent forth. -Desid. (सिस्त्रति) To wish to create &c.

सृष्ट p. p. [सृज्-क्त] 1 Created, produced. -2 Poured out, emitted. -3 Let loose. -4 Left, abandoned. -5 Dismissed, sent away. -6 Ascertained, determined. -7 Connected, joined. -8 Much, abundant, numerous. -9 Ornamented; see सृज्. -Comp. -मासुत a. 1 causing the discharge of wind. -2 removing flatulence. -मूत्र-पुरीष a. promoting evacuation from the bladder and intestine.

सृष्टिः f. [सृज्-क्ति] 1 Creation, anything created; किं मानसी सृष्टिः S. 4; या सृष्टिः सृष्टुराद्या S. 1. 1.; स्त्रीरत्नसृष्टि-रपरा प्रतिभाति सा मे S. 2. 10; सृष्टिराद्येव धातुः Me. 84; Bhāg. 1. 19. 16. -2 The creation of the world. -3 Nature, natural property. -4 Letting loose, emission. -5 Giving away, a gift; सृष्टिर्मुष्टिर्द्विजाश्चाग्न्याः आदकर्मसु संपदः Ms. 3. 255. -6 The existence of properties or qualities. -7 The absence of properties. -8 Offspring (संतान); संसृष्टा ब्राह्मणैरेव त्रिषु वर्णेषु सृष्टयः Mb. 12. 60. 42. -Comp. -अन्तरः the offspring of intermarriage between चतुर्वर्ण castes. -कर्तृ m. the creator. -पत्तनम् a particular magical power. -सृज् m. (Nom. sing. सृक्-ग्-सृद्-इ) the creator; L. D. B.

सृजिकाक्षारः Natron, alkali.

सृजयाः m. pl. N. of a people.

सृणिः f. 1 A goad, a hook to drive an elephant; मदान्धकरिणां दर्पोपशान्त्यै सृणिः H. 2. 165; Si. 5. 5; सृण्यप्र-सुन्दरोदप्रयायतमश्रुभोषणम् Śiva B. 21. 23. -2 A sickle. -णिः m. 1 An enemy. -2 The moon.

सृणी A hook for driving an elephant.

सृणि (णी) का Saliva, spittle. -कः 1 An elephant's goad.

सृतम् Going, flight, escape; निवर्तध्वमधर्मज्ञा युध्यध्वं किं सृतेन वः Mb. 9. 28. 22.

सृतिः f. 1 Going, gliding; योनिकोटिसहस्रेषु सृतीश्चास्यान्त-रात्मनः Ms. 6. 63. -2 A way, road, path (fig. also); नैते सृती पार्थ जानन् योगी सुखतिं कश्चन Bg. 8. 27. -3 Hurt- ing, injuring. -4 Conduct; कस्माद्वयं कुसृतयः खल्योनयस्ते दाक्षिण्यद्वष्टिपदवीं भवतः प्रणीताः Bhāg. 8. 23. 7. -5 Transmi- gration; स्यान्मे तवावृत्तिशरणं सृतिभिर्भ्रमन्त्याः Bhāg. 10. 60. 43. -6 Creation; कात्स्न्येन चाद्येह गतं विधातुरवीकृतौ कौशल-मित्यमन्यत Bhāg. 3. 2. 13.

सृत्वन m. 1 Spread, circulation. -2 N. of Brahman; L. D. B. -3 The disease विसर्प.

सृत्वर a. (-री f.) Going, moving. -री 1 A stream, river. -2 A mother.

सृदरः A snake.

सृदाकुः [सृ-काकु दुक् च Un. 3. 78] 1 Air, wind. -2 Fire. -3 A deer. -4 The thunderbolt of Indra. -5 The sun's disc or orb. -f. A river, stream.

सृप् 1 P. (सर्पति, सृप्त; desid. सिस्त्रसृति) 1 To creep, crawl, glide gently; सर्पन्तीत्येवमासृष्टुस्ते ह Ch. Up. 1. 12. 4. -2 To go, move; हृदयादिव सृप्तो हृदयादिव निर्मितः Bri. Up. 3. 9. 22. -3 To spread; सर्पन्महाधूम इवादिवद्धिः Ki. 17. 2.

सृपाटः A kind of measure.

सृपाटिका The beak of a bird.

सृपाटी 1 A kind of measure. -2 A shoe. -3 Base metal. -4 A small book.

सृष्मन् [सृप्-मनिच् Un. 4. 159] 1 A goer. -2 A ser- pent. -3 A child. -4 An ascetic.

सृप्रः The moon. -प्रम् Honey.

सृम्, -सृम् 1 P. (सर्भति-सृम्भति) To hurt, injure, kill.

सृमर a. (-री f.) Going, moving. -रः A kind of deer; Rām. 2. 29. 3.

सृ 9 P. (सृणाति) To hurt, injure, kill.

सृणिः f. Injury, hurt.

सेक् 1 A. (सेकते) To go, move.

सेकः [सिच्-चञ्] 1 Sprinkling, watering (trees); सेकः सीकरिणा करेण विहितः कामम् U. 3. 16; R. 1. 51; 8. 45; 16. 30; 17. 16. -2 Emission, effusion. -3 Seminal effusion. -4 A libation, an offering. -5 Seminal fluid; कामतो रेतसः सेकं व्रतस्थस्य द्विजन्मनः Ms. 11. 120. -6 A drop of anything. -7 A shower-bath; Suśr. -Comp. -पात्रम् 1 a pot for sprinkling water, a watering-pot. -2 a bucket.

सेकिमम् A radish.

सेकृत् a. (-कृत्री f.) One who sprinkles &c. -m. 1 A sprinkler; impregnator. -2 A husband. -3 A water-bearer.

सेकृत् A bucket, watering-pot.

सेचक a. (-चिकी f.): [सिच्-चुल्] Sprinkling. -कः A cloud.

सेचनम् [सिच्-भावे ल्युट्] 1 Sprinkling, watering; वृक्षसेचने द्वे धारयसि मे S. 1. -2 Effusion, aspersion. -3 Oozing, dripping. -4 A bucket. -5 Emission. See सेकः. -Comp. -घटः a watering-pot.

सेचनकम् A shower-bath.

सेचनी A bucket.

सेगवः A young crab; कुक्षी खादति मांसानि माघमां सेगवा इव Mb. 12. 139. 89.

सेदुः 1 Water-melon. -2 A kind of cucumber.

सेतिका N. of Ayodhyā.

सेतुः [सि-तुन् Up. 1. 69] 1 A ridge of earth, mound, bank, causeway, dam; नलिनी क्षतसेतुबन्धनो जलसंघात इवासि विदुतः Ku. 4. 6; R. 16. 2. -2 A bridge in general; वैदेहि पदया मलयाद्विभक्तं मत्सेतुना फेनिलमम्बुराशिम् R. 13. 2; सैन्यैवद्विद्विदसेतुभिः 4. 38; 12. 70; Ku. 7. 53. -3 A landmark; ज्येष्ठे मासि नयेत् सीमां सुप्रकाशेषु सेतुषु Ms. 8. 245. -4 A defile, pass, a narrow mountain-road. -5 A boundary, limit. -6 A barrier, limitation, obstruction of any kind; दुष्येयुः सर्ववर्णाश्च भियेरन् सर्वसेतवः Subhās. -7 A fixed rule or law, an established institution; सूचकाः सेतुभेत्तारः.....ते वै निरयगाभिः Mb. 13. 23. 66. -8 The sacred syllable om; मन्त्राणां प्रणवः सेतुस्तत्सेतुः प्रणवः स्मृतः। सवत्यनोऽकृतं पूर्वं परस्ताच्च विदीर्यते॥ Kalikā P. -9 A reservoir or a lake; सहोदकं आहार्योदकं वा सेतुं बन्धयेत् Kau. A. 2. 1. -10 A bond, fetter. -11 An explanatory commentary. -Comp. -बन्धः 1 the forming or construction of a bridge, cause-way &c.; Kau. A. 2. 1; वयोगते किं वनिता-विलासो जले गते किं खलु सेतुबन्धः Subhās.; Ku. 4. 6. -2 the ridge of rocks extending from the southern extremity of the Coromandel coast towards Ceylon (said to have been built for Rāma's passage to Laṅkā by Nala and the other monkeys); Bhāg. 7. 14. 31. -3 any bridge or cause-way. -भोदिन् a. 1 breaking down barriers. -2 removing obstructions. (-m.) N. of a tree (दन्ती).

सेतुकः 1 A bank, cause-way, bridge. -2 A pass.

सेत्रम् A bond, fetter; P. III. 2. 182.

सेदिवस् a. (सेदुषी f.) Sitting.

सेधः 1 Going, reaching. -2 A tail. -धा 1 A hedgehog. -2 A porcupine.

सेन a. Having a lord, possessing a master or leader. -नम् The body.

सेना [सि-न, सह इनेन प्रमुणा वा; Up. 3. 10] 1 An army; सेना परिच्छदस्तस्य द्वयमेवार्थसाधनम् R. 1. 19. -2 Army personified as the wife of Kārtikeya, the god of war; cf. देवसेना. -3 A small army (consisting of 3 elephants, 3 chariots, 9 horse and 15 foot). -4 Any body of men. -Comp. -अग्रम् the van or front of an army. °गः the leader or general of an army. -अङ्गम् 1 a component part of an army; (these are four:— हस्त्यश्वरथपादात् सेनाङ्गं स्याच्चतुष्टयम्). -2 a division of an army. -कल्पः an epithet of Śiva. -गोपः the keeper of an army. -चरः 1 a soldier. -2 a camp-follower. -निवेशः the camp of an army; सेनानिवेशं तुमुलं चकार R. 5. 49. -नी m. 1 a leader of an army, commander, general; सेनानीनामहं स्कन्दः Bg. 10. 24; Ku. 2. 51. -2 N. of Kārtikeya; अथैनमद्रेस्तनया शुशोच सेनान्यमालीढमिवासुरास्त्रैः R. 2. 37. -पतिः 1 a general. -2 N. of Śiva. -3 N. of Kārtikeya. -4 A leader of ten पति divisions; see पति. -पत्यम् commandership, generalship. -परिच्छद a. surrounded by an army; (in R. 1. 19 सेनापरिच्छदः is sometimes taken as one word and is interpreted in this way, but it is much better to take them as separate words). -पृष्ठम् the rear of an army. -भङ्गः the breaking of an army, complete rout, disorderly flight. -मुखम् 1 a division of an army. -2 particularly, a division of an army consisting of three elephants, as many chariots, nine horse, and fifteen foot; पतिं तु त्रिगुणामेतामाहुः सेनामुखं बुधाः Mb. 1. 2. 20. -3 a mound in front of a city gate. -योगः the equipment of an army. -रक्षः a guard, sentinel. -वासः a camp. -वाहः the leader of an army. -स्थः a soldier.

सेन्द्रिय a. 1 Together with the organs of sense; तस्योऽयं तु समाश्रित्य चिरं तिष्ठति सेन्द्रियः Ms. 1. 55. -2 Organic (as chemistry).

सेफः The penis; cf. शेफ.

सेमन्ती The Indian white rose.

सेरः A kind of measure (Mar शेर); it is thus defined in Līlāvati:— पादोनगयानकतुल्यटक्कैर्द्विसप्ततुल्यैः कथितोऽत्र सेरः ॥

सेराल a. Pale-yellow.

सेराहः A horse of a milk-white colour.

सेरु a. Binding, fastening; P. III. 2. 159.

सेर्य a. Full of envy or jealousy, envious, jealous.

सेल् 1 P. (सेलति) To go, move.

सेव् 1 A. (सेवते, सेवित; caus. सेवयति-ते; desid. सिसे-विषते; the स of सेव् is generally changed to प् after prepositions ending in इ such as नि, परि, वि) 1 To serve.

wait or attend upon, honour, worship, obey; प्राये भूत्यास्त्यजन्ति प्रचलितविभवं स्वामिनें सेवमानाः Mu. 4. 21; आचार-पूतं पवनः सिषेवे R. 2. 13 'served or refreshed'; ऐश्वर्यादन-पेतमीश्वरमयं लोकोऽर्थतः सेवते Mu. 1. 14. -2 To go after, pursue, follow. -3 To use, enjoy; किं सेव्यते सुमनसां मनसापि गन्धः कस्तूरिकाजननशक्तिमृता मृगेण R. G. -4 To enjoy carnally; केतकीं सेवसे हन्त कथं रोलम्ब निखपः Bv. 1. 118. -5 To attach or devote oneself to, attend to, cultivate, practise, perform; विद्वद्भिः सेवितः (धर्मः) Ms. 2. 1; त्वया मनोनिर्विषयाय-कामया यदेक एव प्रतिगृह्य सेव्यते Ku. 5. 38; R. 17. 49. -6 To resort to, betake oneself to, dwell in, frequent, inhabit; तप्तं वारि विहाय तीरनलिनीं कारण्डवः सेवते V. 2. 23; Pt. 1. 9. -7 To watch over, guard, protect.

सेव See सेवन, सेवि (2).

सेवक a. [सेव्-पुल्] 1 Serving, worshipping, honouring. -2 Practising, following. -3 Dependent, servile. -कः 1 A servant, dependant; सेवया धनमिच्छद्भिः सेवकैः पश्य किं कृतम्। स्वातन्त्र्यं यच्छरीरस्य मूढैस्तदपि हारितम्॥ H. 2. 20. -2 A votary, worshipper. -3 A sewer. -4 A sack.

सेवनम् [सिद्-सेव्-ल्युट्] 1 The act of serving, service, attendance upon, worship; पात्रीकृतात्मा गुरुसेवनेन R. 18. 30; Pt. 1. 11. -2 Following, practising, employing; इन्द्रियाणां प्रसङ्गेन धर्मस्यासेवनेन च। पापान् संयान्ति संसारानविद्वांसो नराधमाः॥ Ms. 12. 52. -3 Using, enjoying. -4 Enjoying carnally; यत् करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनाद् द्विजः Ms. 11. 178. -5 Devotion to, fondness for. -6 Frequenting, dwelling in. -7 Binding, fastening. -8 Sewing, stitching. -9 A sack.

सेवनी The Indian white rose.

सेवना See सेवनम् (1); तानेव ते मदनुसेवनयावरुद्धान् Bhāg. 3. 23. 7.

सेवती 1 A needle. -2 A seam. -3 A suture or seam-like union of parts of the body.

सेवा [सेव्-अ] 1 Service, servitude, dependence; attendance; सेवां लाघवकारिणीं कृतधियः स्थाने श्ववृत्तिं विदुः Mu. 3. 14; हीनसेवा न कर्तव्या H. 3. 11. -2 Worship, homage, honouring. -3 Addiction or devotion to, fondness for. -4 Use, practice, employment, exercise. -5 Frequenting, resorting to. -6 Flattery, coaxing or flattering words; अलं सेवया मध्यस्थतां गृहीत्वा भग M. 3. -Comp. -आकार a. in the form of servitude; सेवाकारा परिणतिरहो स्त्रीषु कष्टोऽधिकारः V. 3. 1. -काकुः change of voice in service; (this is a variant in V. 3. 1 for सेवाकारा). -धर्मः 1 the duty of service; सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः Pt. 1. 285. -2 the obligations of service. -विलासिनी a female servant. -वृत्तिः a livelihood gained by service. -व्यवहारः the practice or law of service.

सेवि n. 1 The jujube. -2 An apple.

सेवितं p. p. [सेव्-क्त] 1 Served, attended upon, worshipped. -2 Followed, practised, pursued. -3 Fre-

quented by, resorted to, inhabited by, haunted by; वरं वनं व्याघ्रगजादिसेवितम् Pt. 5. 23. -4 Protected, preserved. -5 Enjoyed, used. -6 Abounding in. -तम् 1 An apple. -2 The jujube. -ता Service, attendance. -Comp. -मन्मथ a. addicted to love.

सेवितृ m. An attendant, a dependant; न सेव्यः सेविता रहः M. 4. 12.

सेविन् a. 1 Serving, worshipping. -2 Following, using. -3 Inhabiting, dwelling. -4 Having sexual intercourse with. -5 Addicted to, fond of. -m. A servant.

सेव्य a. [सेव्-पुल्] 1 To be served or waited upon. -2 To be used or employed. -3 To be enjoyed. -4 To be taken care of or guarded. -5 To be studied. -6 To be kept or hoarded. -व्यः 1 A master (opp. सेवक); भयं तावत् सेव्यादभिनिविशते सेवकजनम् Mu. 5. 12; M. 4. 12; Pt. 1. 48. -2 The Āśvattha tree. -3 A sparrow. -4 A kind of intoxicating drink. -व्या 1 The parasite plant वन्दा. -2 A kind of wild rice. -व्यम् 1 A kind of root. -2 Red sandal-wood. -3 Sea-salt. -4 Water. -Comp. -सेवकौ m. dual. master and servant.

सेवाधि See सेवाधि under सेव.

सेविका 1 A maid servant. -2 A kind of sweetmeat (Mar. फेणी).

सेश्वर a. Theistical. -Comp. -सांख्यम् the theistical branch of the सांख्य school.

सै 1 P. (सायति) To waste away, decline, perish.

सैह a. (-ही f.) Belonging to a lion, leonine; युति सैही किं श्वा वृत्तकनकमालोऽपि लभते H. 1. 154; Pt. 3. 154. Śi. 1. 47.

सैहल a. Belonging to, growing or produced in, Ceylon. -ली A kind of pepper (Mar. पिपली).

सैहलकः Brass; Gīrvāpa.

सैहिकः, -सैहिकेयः A metronymic of Rāhu, q. v.

सैक a. Added to one, plus one.

सैकत a. (-ती f.) [सिकताः सन्त्यत्र अण्] 1 Consisting or made of sand, sandy, gravelly; तोयस्येवाप्रतिहतरयः सैकतं सेतुमोघः U. 3. 36. -2 Having sandy soil. -तम् 1 A sand-bank; सुरगज इव गाङ्गं सैकतं सुप्रतीकः R. 5. 75; 5. 8; 10. 62; 13. 17, 62; 14. 76; 16. 21; Ku. 1. 29; Ś. 6. 16. -2 An island with sandy shores. -3 A bank or shore (in general). -4 A heap of sand (cf. Amara-chandra's com. on R. 2. 9 'सैकतिनी सिकताया वालुकायाः समूहः सैकतं तेन युक्ता'). -m. pl. N. of a family of Risis; अन्ये चापरिमेषाश्च ब्राह्मणा वनमाश्रिताः। वैखानसा वालुखित्याः सैकताश्च तथा परे॥ Mb. 12. 244. 20 (some take सैकतः as a kind of वानप्रस्थ; see सैकतिकः). -Comp. -इष्टम् ginger.

सैकतिक *a.* (-की *f.*) 1 Belonging or relating to a sand-bank. -2 Fluctuating, wavering, living in doubt and error (संदेहजीविन्). -**कः** 1 A religious mendicant. -2 An ascetic. -**कम्** 1 A thread worn round the wrist or neck to secure good fortune (मङ्गलसूत्र). -2 मानुषात्रा (?).

सैकतिनी *a.* Full of sand; समाचिता सैकतिनी वनस्थली Rs. 2. 9.

सैक्षव *a.* Sugared, sugary.

सैत्यम् Whiteness; तमालनीलानि तमांसि कामं पीत्वापि सैत्यं न जहाति चन्द्रः Rām. ch. 6. 62.

सैद्धान्तिक *a.* (-की *f.*) [सिद्धान्तं वेत्ति ठक्] 1 Relating to a dogma or demonstrated truth. -2 One who knows the real truth. -3 Relating to an astronomical or any other scientific work.

सैनानिक *a.* Belonging to the van of an army.

सैनान्यम्, **सैनापत्यम्** The command of an army, generalship; तस्यात्मा शितिकण्ठस्य सैनापत्यमुपेत्य वः Ku. 2. 61.

सैनिक *a.* (-की *f.*) [सेनायां समवैति ठक्] 1 Relating to an army. -2 Martial, military. -**कः** 1 A soldier; पपात भूमौ सह सैनिकाश्रुभिः R. 3. 61. -2 A guard, sentinel. -3 The body of troops drawn up in battle-array; तयोरुपान्तस्थितसिद्धसैनिकम् R. 3. 57.

सैन्दूर *a.* Coloured with red-lead.

सैन्धव *a.* (-वी *f.*) सिन्धुनदीसमीपे देशे भवः अण्] 1 Produced or born in the Sindhu-territory. -2 Belonging to the Indus. -3 River-born. -4 Belonging to the sea, oceanic, marine. -**वः** 1 A horse, especially one bred in Sindhu; दीर्घग्रीवा मुखालम्बमेहनाः पृथुलोचनाः । महान्तस्तनुरोमाणो बलिनः सैन्धवा हयाः ॥ ' com. Mb. 7. 23. 24; जिन्नोक्तिषु श्राद्ध-तथैव सैन्धवाः N. 1. 71; धावद्भिरसिंधाराभिः शकलीकृतसैन्धवाः Siva B. 22. 33. -2 N. of a sage. -3 N. of a country. -4 N. of Jayadratha, the king of Sindhu; क्रोधादुक्तं सैन्धवे चार्जुनेन Mb. 1. 1. 192. -**वः**, -**वम्** A kind of rock-salt. -**वाः** *m.* pl. 1 The people inhabiting the Sindhu territory. -2 (In drama) A kind of Prākṛit song. -**Comp.** -**घनः** a lump of salt. -**शिला** a kind of rock or fossil salt.

सैन्धवक *a.* (-की *f.*) Relating to the Saindhavas. -**कः** A miserable inhabitant of Sindhu.

सैन्धी A sort of spirituous liquor (perhaps from palm-juice).

सैन्यः [सेनायां समवैति व्य] 1 A soldier; सैन्याः प्रियामनुप-भोगनिरर्थकत्वदोषप्रवादममृजन्नगानिम्नगानाम् Si. 5. 28. -2 A guard, sentinel. -**न्यम्** 1 An army, a troop; स प्रतस्थेऽरि-नाशाय हरिसैन्यैरनुदुतः R. 12. 67. -2 A camp. -**Comp.** -**क्षोभः** a mutiny in an army. -**दुर्गमम्** a kind of fort; अमेघं व्यूहविद्भिरव्याप्तं तत्सैन्यदुर्गमम् Sukra. 4. 851. -**शिरस्** *n.* the van of an army.

सैमन्तिकम् Red lead.

सैरः, -**रिः** The month of Kārtika.

सैरन्ध्रः, **सैरिन्ध्रः** 1 A menial servant or attendant. -2 A mixed tribe, the offspring of a *Dasyu* and an *Ayogava* female; सैरिन्ध्रं वागुरावृत्तिं सूते दस्युरयोगवे Ms. 10. 32.

सैरन्ध्री, **सैरिन्ध्री** 1 A maid-servant or female attendant in the women's apartments [a woman of the mixed tribe described in सैरन्ध्र (2)]. -2 An independent female artisan working in another person's house. -3 An epithet of Draupadī (assumed by her when she acted as servant to Sudeśnā, queen of Virāṭa).

सैरिक *a.* (-की *f.*) 1 Relating to a plough. -2 Having furrows. -**कः** 1 A plough-ox. -2 A ploughman.

सैरिभः 1 A buffalo; अवमानित इव कुलानो दीर्घ निःश्वसिति सैरिभः Mk. 4. -2 Indra's heaven or Svarga. -3 The sky, atmosphere.

सैरी (रे) यः, **सैरी (रे) यकः** Barleria Cristata (Mar. को-हांटी).

सैलगः A robber.

सैवाल See शेवाल.

सैसक *a.* (-की *f.*) Leaden, of lead; Ms. 11. 133.

सो 4 P. (स्यति, ससौ, असात्-असासीत्, सास्यति, सातुम्, सिन्; *caus.* साययति-ते; *desid.* सिषासति; *pass.* सीयते; the *स्* of सो is changed to *ष्* after prepositions ending in इ or उ) 1 To kill, destroy. -2 To finish, complete, bring to an end; आन्तिमसाद्मस्वसुः N. 9. 140.

सोढ *p.p.* [सह-क्त इडभावः] 1 Borne, suffered, endured, put up with &c.; see सह.

सोढ् *a.* (द्री *f.*) [सह-तृच्] 1 Enduring, bearing, patient. -2 Powerful, able.

सोत्क, **सोत्कण्ठ** *a.* 1 Ardently longing, impatiently eager, anxious; as in सोत्कण्ठमालिङ्गनम्. -2 Regretful. -3 Bemoaning, sorrowing. -**ण्डम्** *ind.* 1 With ardent or eager longing, anxiously; प्रोड्डीयैव बलाकया सरभसं सोत्कण्ठमालिङ्गितः Mk. 5. 23. -2 Regretfully, sorrowfully.

सोच्छवास *a.* Glad; Mā. 3. 4.

सोत्तर *a.* With a wager or bet.

सोत्प्रास *a.* 1 Excessive. -2 Exaggerated. -3 Ironical, sarcastic. -**सः** Violent laughter. -**सः**, -**सम्** Ironical exaggeration, sarcasm, irony; -**सम्** *ind.* Mockingly; cf. व्याजस्तुति. -**Comp.** -**हासिन्** one who laughs mockingly; तमालोक्य प्रियाकेलिं नले सोत्प्रासहासिनि N. 20. 100.

सोत्प्रेक्षम् *ind.* Carelessly, with indifference.

सोत्सङ्ग *a.* Depressed.

सौत्सव *a.* Festive, making merry, joyous.

सौत्साह *a.* Vigorous, active, energetic, persevering.

-हम् *ind.* Actively, energetically, carefully.

सौत्सुक *a.* 1 Regretful, repining, anxious, sorrowful.

-2 Yearning, longing for.

सौत्सेक *a.* Haughty, arrogant.

सौत्सेध *a.* Raised, elevated, high, lofty; **सौत्सेधैः** स्कन्धदेशैः Mu. 4. 7.

सोदय *a.* 1 Having an increase of profit. **-2** Augmented by interest. **-3** Connected with the rise (of the heavenly bodies &c.).

सोदर, सोदरीय *a.* [समानमुदरं यस्य समानस्य सः] Born from the same womb, uterine. **-रः, -रीयः** A uterine brother; मयोच्यमानं पुरुषर्षभ त्वमनन्यचित्तः सह सोदरीयैः. **-रा** A uterine sister.

सोदर्यः A co-uterine brother, brother of whole blood; (fig. also); भ्रातुः सोदर्यमात्मानमिन्द्रजिद्वधशोभिः R. 15. 26; अवज्ञासोदर्यं दारिद्र्यम् Dk. **-a.** See सोदर. **-Comp.** **-स्नेहः** sisterly affection; S.

सोद्योग *a.* 1 Making vigorous exertions, diligent, active, persevering, industrious. **-2** Violent, strong.

सोद्वेग *a.* 1 Anxious, apprehensive. **-2** Sorrowful. **-गम्** *ind.* Anxiously, eagerly.

सोनहः Garlic.

सोन्माद *a.* Mad, insane, frantic.

सोपकरण *a.* Provided with all requisite materials or implements, properly equipped; सहोदं सोपकरणं घातयेदविचारयन् Ms. 9. 270.

सोपकार *a.* 1 = सोपकरण. **-2** Assisted, befriended. **-3** Beneficial (as a deposit in pawn); न त्वेवाधौ सोपकारे कौसीदीं वृद्धिमाप्नुयात् Ms. 8. 143.

सोपक्रम *a.* Undertaken.

सोपग्रहम् *ind.* In a conciliatory or friendly manner.

सोपचय *a.* Profitable.

सोपचार *a.* Acting politely, civil, courteous.

सोपद्रव *a.* Visited with calamities or afflictions.

सोपध *a.* 1 Full of fraud or deceit, deceitful. **-2** What is given away with an end in view; Dānasāgara, Bibl. Ind. 274, Fas. 1 p. 45. **-3** With penultimate letter.

सोपधान *a.* 1 Cushioned. **-2** Possessing (excellent) qualities; सोपधानां धियं धीराः स्थेयसीं खट्वयान्ति ये Śi. 2. 77. **-3** Furnished, set.

सं. इ. को. ... २१४

सोपधि *a.* Fraudulent. **-ind.** Deceitfully, fraudulently; अरिषु हि विजयार्थिनः क्षितीशा विदधति सोपधि संधिदूषणानि Ki. 1. 45.

सोपन्यास, सोपपत्तिक *a.* Well-founded or substantiated.

सोपप्लव *a.* 1 Afflicted with any great calamity. **-2** Invaded or overrun by enemies. **-3** Eclipsed (as the sun or moon); ब्रह्मघोषैर्विरहितः पर्वतोऽयं न शोभते। रजसा तमसा चैव सोमः सोपप्लवो यथा ॥ Mb. 12. 328. 13.

सोपरोध *a.* 1 Obstructed, impeded. **-2** Favoured. **-धम्** *ind.* Obliging, respectfully.

सोपसर्ग *a.* 1 Afflicted or visited by any great calamity or misfortune. **-2** Portentous. **-3** Possessed by an evil spirit. **-4** Preceded by a prepositional prefix (in gram.).

सोपस्नेहता Moisture; (see उपस्नेहः); Chārudatta 3.

सोपहास *a.* Accompanied with derisive laughter, sneering, sarcastic. **-सम्** *ind.* Sneeringly, with a sneer.

सोपाकः A man of a degraded caste; चण्डलेन तु सोपाको मूलव्यसनवृत्तिमान्। पुक्कस्यां जायते पापः सदा सज्जनगर्हितः ॥ Ms. 10. 38.

सोपादान *a.* Furnished with materials.

सोपाधि *a.*, **सोपाधिक** *a.* (**-की** *f.*) 1 Restricted by some conditions or limitations, qualified by particular characteristics, limited, qualified (in phil.). **-2** Having some peculiar attribute. **-3** Special.

सोपानम् Steps, stairs, a stair-case, ladder; आरोहणार्थं नवयौवनेन कामस्य सोपानमिव प्रयुक्तम् Ku. 1. 39. **-Comp.** **-पङ्क्तिः** *f.*, **-पथः**, **-पङ्क्तिः** *f.*, **-परंपरा**, **-मार्गः** a flight of steps, a stair-case; वापी चास्मिन् सरकतशिलाबद्धसोपानमार्गा Me. 78; समारुरुक्षुर्दिवमायुषः क्षये ततान सोपानपरंपरामिव R. 3. 69; 6. 3; 16. 56. **-माला** winding stairs.

सोपानत्क, सोपानह *a.* Having a shoe on; सोपानत्के पादे द्वितीयासुपानहमशक्यत्वान्नोपादत्ते ŚB on MS. 1. 2. 33.

सोमः [सूम्न्; Un. 1. 139] 1 N. of a plant, the most important ingredient in ancient sacrificial offerings. **-2** The juice of the plant; as in सोमपा, सोमपीथिन्; Ms. 3. 257. **-3** Nectar, beverage of the gods; अलब्धभागाः सोमस्य केवलं क्लेशभागिनः Bhāg. 8. 10. 23. **-4** The moon. [In mythology, the moon is represented as having sprung from the eye of the sage Atri; (cf. R. 2. 75) or as produced from the sea at the time of churning. The twenty-seven asterisms—mythologically represented as so many daughters of Dakṣa q. v.—are said to be his wives. The phenomenon of the periodical waning of the moon is explained by a myth which states that his nectareous digits are drunk up by different

gods in regular rotation, or by the invention of another legend which says that the moon, on account of his particular fondness and partiality for Rohiṇī, one of the 27 daughters of Dakṣa, was cursed by his father-in-law to be consumptive, but that at the intercession of his wives the sentence of eternal consumption was commuted to one of periodical consumption. Soma is also represented as having carried off Tārā, the wife of Brihaspati, by whom he had a son named Budha, who afterwards became the founder of the lunar race of kings; see Tārā (b) also.]; पुष्णामि चौपथीः सर्वाः सोमो भूत्वा रसात्मकः Bg. 15. 13. -5 A ray of light. -6 Camphor. -7 Water. -8 Air, wind. -9 N. of Kubera. -10 Of Śiva. -11 Of Yama. -12 N. of Sugrīva. -13 (As the last member of comp.) Chief, principal, best; as in नृसोम q. v. -14 An ape. -15 One of the Manes. -16 the vessel (नाडी) 'Idā'; यत्र तद् ब्रह्म निर्द्वन्द्वं यत्र सोमः सहाग्निना । व्यवायं कुरुते नित्यं धीरो भूतानि धारयन् ॥ Mb. 14. 20. 10 (com.). -17 Monday. -मा The soma plant. -मम् 1 Rice gruel. -2 Sky, heaven. -Comp. -अभिषवः the extraction of Soma juice. -अयनम् a kind of penance; cf. चान्द्रायण. -अहः Monday. -आख्यम् the red lotus. -आश्रयः N. of Śiva or Rudra; °अयनम् (सोमाश्रयायणम्) N. of a place of pilgrimage; ते त्वगच्छन्तहोरात्रा तीर्थं सोमाश्रयायणम् Mb. 1. 170. 3. -ईश्वरः a celebrated representation of Śiva. -उद्भवा N. of the river Narmadā; तथेत्युपस्पृश्य पयः पवित्रं सोमोद्भवायाः सरितो नृसोमः R. 5. 59 (where Malli. quotes Ak. 'रेवा तु नर्मदा सोमोद्भवा मेकलकन्यका'). -कान्त a. lovely as the moon. (-न्तः) the moon-stone. -क्षयः disappearance or waning of the moon, new moon; श्राद्धस्य ब्राह्मणः कालः प्राप्तं दधि घृतं तथा । सोमक्षयश्च मांसं च यदारण्यं युधिष्ठिर ॥ Mb. 13. 23. 34. -गर्भः N. of Viṣṇu. -ग्रहः a vessel for holding Soma. -ज a. moon-born. (-जः) an epithet of the planet Mercury. (-जम्) milk. -दैवतम् the lunar mansion मृगशिरस्; दोर्ग्रीं दत्वा सवत्सां तु नक्षत्रे सोमदैवते Mb. 13. 64. 7. -धारा 1 the sky, heaven. -2 the milky way. -नाथः 1 N. of a celebrated *Liṅga* or the place where it was set up; (which by its splendour and enormous wealth attracted the attention of Mahomad of Ghazani who in 1024 A. D. destroyed the image and carried off the treasures); तेषां मार्गे परिचयवशादार्जितं गुर्जराणां यः संतापं शिथिलमकरोत् सोमनाथं विलोक्य । Vikr. 18. 87. -प, -पा m. 1 one who drinks the Soma; त्रैविद्या मां सोमपाः पूतपापा यज्ञैरिष्ट्वा स्वर्गंति प्रार्थयन्ते Bg. 9. 20; Mb. 12. 284. 8. -2 a Soma-sacrificer. -3 a particular class of Pitris; सोमपा नाम विप्राणां (पितरः) Ms. 3. 197. -पतिः N. of Indra. -पानम् drinking Soma juice. -पायिन, -पीयः, -पीथिन, -पीतिन् m. a drinker of Soma juice; तत्र केचित्... सोमपीथिन उदुम्बरनामानो ब्रह्मवादिनः प्रतिवसन्ति स्म Māl. 1; Bhāg. 5. 26. 29. -पीतिः f. 1 drinking Soma. -2 a Soma sacrifice. -पुत्रः, -भूः, -सुतः epithets of Budha or Mercury. -प्रवाकः a person commissioned to engage sacrificial priests (श्रोत्रिय) for a Soma sacrifice. -बन्धुः

1 the sun. -2 the white water-lily. -यज्ञः, -यागः the Soma sacrifice. -याजिन् m. one who performs a Soma sacrifice. -योगिन् a. being in conjunction with the moon. -योनिः a sort of yellow and fragrant sandal. -राजी a thin crescent of the moon. -रोगः a particular disease of women. -लता, -बहुरी 1 the Soma plant. -2 N. of the river Godāvarī. -वंशः the lunar race of kings founded by Budha. -वल्कः 1 a kind of white Khadira. -2 N. of the plants, करञ्ज and कट्फल. -बहुरिः (-री), -बह्लिका, -बह्ली f. the moon-plant. -वारः, -वासरः Monday. -विक्रयिन् m. a vendor of Soma juice. -वीथी the orbit of the moon. -वृक्षः, -सारः the white Khadira. -शकला a kind of cucumber. -संस्था a form of the Soma-sacrifice; (these are seven: -अग्निष्टोम, अत्यग्निष्टोम, उक्थ, षोडशी, अतिरात्र, आप्तोर्याम and वाजपेय). -संज्ञम् camphor. -सद् m. a particular class of Manes or Pitris; विराट्सुताः सोमसदः साध्यानां पितरः स्मृताः Ms. 3. 195. -सिद्धान्तः the doctrine of Kāpālikas; या सोमसिद्धान्तमयान्नेव N. 10. 87. -सिन्धुः an epithet of Viṣṇu. -सुत् m. a Soma distiller. -सुत्वत् a. pressing Soma-plant for juice; अश्वरेष्वग्निचित्वत्सु सोमसुत्वत् आश्रमान् Bk. 5. 11. -सुता the river Narmadā; cf. सोमोद्भवा above. -सूत्रम् a channel for conveying water from a *Śiva-linga*. °प्रदक्षिणा circumambulation around a *Siva-linga* so as not to cross the *Soma-sūtra*.

सोमन् m. 1 The moon. -2 Ved. A Soma sacrificer.

सोमिन् a. (-नी f.) Performing the Soma sacrifice. -m. A performer of a Soma sacrifice.

सोमल a. Soft, bland, placid (M. W. gives सोमाल in this sense).

सोमालकः Topaz.

सोम्य a. 1 Worthy of Soma. -2 Offering Soma. -3 Resembling or shaped like Soma. -4 Soft, good, amiable.

सोरः A crooked movement.

सोरण a. Astringent; sour (taste); also सोल.

सोर्णभू a. Having a circle of hair between the eyebrows; सोर्णभ्रुवं वारणवास्तिकोशं सविस्मयं राजसुतं ददर्श Bu. Ch. 1. 66.

सोलः, -सोलिकः Coldness.

सोल्लुण्ठः, सोल्लुण्ठनम् Irony, ridicule, sarcasm. -ण्डम्, -नम् ind. Ironically; U. 5.

सोल्लेखम् ind. Distinctly.

सोवाल a. Blackish, smoky.

सोष्णीषम् A house with a verandah in front.

सोष्मन् a. 1 Warm, hot. -2 (In gram.) Aspirated. -m. An aspirate.

सौकर (-री f.) Hoggish, of a hog; दनुजं दधानमथ सौकरं वपुः Ki. 12. 53.

सौकरिकः 1 A boar-hunter. -2 pig-dealer.

सौकर्यम् [सुकरस्य भावः कर्म वा व्यञ्ज्] 1 Hoggishness. -2 Ease, facility; सौकर्यं च कार्यस्यानायासेन सिद्धया साह्य-सिद्धया च बोध्यम्. -3 Practicability, feasibility. -4 Adroitness, skill. -5 An easy or *extempore* preparation of food or medicine.

सौकुमार्यम् 1 Softness, delicacy, tenderness; शिरीष-पुष्पाधिकसौकुमार्यं बाहू तदीयाविति मे वितर्कः Ku. 1. 41. -2 Youthfulness.

सौक्ष्मकः A small insect.

सौक्ष्म्यम् Minuteness, fineness, subtlety.

सौखयानिकः A bard or other officer who wishes a prince or any other guest a prosperous march.

सौखरात्रिक a. One who asks another whether he has had a good night.

सौखशायनिकः, सौखशायिकः [सुखशयनं पृच्छति ठक्] One who asks another person whether he has slept well or has had comfortable sleep; भृगवादीननुगृह्यन्तं सौखशायनिकावृषीन् R. 10. 14.

सौख(प्र)सुप्तिकः [सुखसुप्तिं सुखेन शयनं पृच्छति ठक्] 1 One who asks another person whether he has slept well. -2 A bard whose duty it is to waken a king or any other great personage with song and music; भ्रमरा... गुञ्जन्तः प्रतिकमलं प्रबभुः सौखप्रसुप्तिका इव ते Chalachampū p. 29, verse 67.

सौखिक a. (-की f.), **सौखीय** a. (-यी f.) Relating to pleasure, pleasureable, delightful.

सौख्यम् Pleasure, happiness, satisfaction, felicity, enjoyment. -Comp. -**दायकः** Phaseolus Mungo (Mar. मूग). -**शायनिकः, -शायिकः** see सौखशायनिकः; Mb. 14. 70. 7 (com. सुखावहे सौख्यं शयनं इति पृच्छन्ति ते सौखशायनिकाः).

सौगतः A Buddhist; a follower of Sugata or Buddha; (the Buddhists are divided into four great schools; माध्यमिक, सौत्रान्तिक, योगाचार & वैभाषिक); सौगतजरत्न-रित्राजिकायास्तु कामन्दक्याः प्रथमां भूमिकां भाव एवार्थते Mal. 1.

सौगतिकः 1 A Buddhist. -2 A Buddhist mendicant. -2 An atheist, a heretic, an unbeliever. -कम् Unbelief, heresy, atheism, scepticism.

सौगन्ध a. (-न्धी f.) Sweet-scented, fragrant. -**न्धम्** 1 Sweet-scentedness, fragrance. -2 A kind of fragrant grass (कतृण). -**न्धः** A dealer in perfumes.

सौगन्धिक a. (-का or -की f.) Sweet-scented, fragrant. -कः 1 A dealer in perfumes, perfumer. -2 Sulphur. -3 A sexually weak man (who is stimulated by the

smell of the female organs). -4 A kind of worm infesting the bowels. -कम् 1 The white water-lily; गृहेषु नानोपवनामलम्भः सरस्सु सौगन्धिककाननेषु Bhāg. 9. 6. 45. -2 The blue lotus. -3 A kind of fragrant grass (कतृण). -4 A ruby.

सौगन्ध्यम् Sweetness of odour, fragrance, perfume.

सौगम्यम् Ease, facility.

सौचिः, सौचिकः A tailor; Kull. on Ma. 4. 214; प्रमाणतः सौचिकेन रञ्जनानि च वेत्ति यः Śukra. 2. 154.

सौजन्यम् 1 Goodness, kindness of spirit, gentility; प्रसन्नं सौजन्याद्दयितकरुणैर्गडिकरुणम् U. 3. 13; Mk. 8. 38. -2 Magnanimousness, generosity. -3 Kindness, compassion, clemency. -4 Friendship, love.

सौजस्, सौजस्क a. Strong, powerful.

सौण्डी Long pepper.

सौतिः 1 An epithet of Karṇa. -2 N. of a great sage; Mb. 1. 6. 1.

सौत्य a. Relating or devoted to Soma-pressing; बबन्ध वारुणैः पाशैर्बलिं सौत्येऽहनि क्रतौ Bhāg. 8. 21. 26.

सौत्यम् 1 The office of a charioteer; दीनानायतनस्थो नानायतनक्षमोऽस्य सौत्येऽधिकृतः Nalod. 4. 9; Bhāg. 1. 15. 17. -2 The sacrificial act called सवनीय; एकादशिनेषु सौत्यस्य द्वैशान्यस्य दर्शनात् MS. 8. 1. 14; सौत्य इति सुत्याकालत्वात् सवनीयमाहुः ŚB. on MS. 8. 1. 14.

सौत्र a. (-त्री f.) [सूत्र-अण्] 1 Belonging to or having a thread or string. -2 Belonging to, mentioned, occurring or declared in, a Sūtra q. v. -त्रः 1 A Brāhmaṇa. -2 An artificial root occurring in grammatical Sūtras which cannot be conjugated like a regular verb, but is used only to form derivative words.

सौत्रान्तिकाः m. pl. N. of one of the four great schools of Buddhism; cf. सौगत.

सौत्रामणी 1 The east; चक्रोरनयनारुणा भवति दिक् च सौत्रामणी Vb. 4. 1. -2 A kind of sacrifice involving the use of wine; सुमुदे मदिरादानं विद्वेष द्विजन्मनः। दृष्ट्वा सौत्रामणीमिष्टिं तं कुर्वन्तमद्वयत ॥ N. 17. 182; Bhāg. 10. 23. 8.

सौत्रिकः 1 A weaver. -2 A texture, anything woven.

सौदर्य n. Brotherhood. -a. Brotherly or sisterly.

सौदामनी, सौदामिनी, सौदाम्नी 1 Lightning; सौदामन्या कनकानिकषस्तिनधया दर्शयोर्वीम् Me. 39; सौदामिनीव जलदोदरसंधिलीना Mk. 1. 35; Māl. 8. 14. -2 The female of Indra's elephant. -3 A kind of lightning (forked one); काञ्चनाभं नभश्चक्रे विद्युत्सौदामिनी यथा Rām. 7. 32. 56; Bhāg. 1. 6. 28.

सौदायिक a. (-की f.) Whatever is given to a woman at her marriage by her parents, or a relative

in general, which becomes her own property; मातृपित्रादिभिर्देतं धनं सौदायिकं स्मृतम् Śukra. 4. 814. -कम् A nuptial present so made.

सौध *a.* (-धी *f.*) [सुधया निर्मितं रक्तं वा अण्] 1 Relating to, or having, nectar. -2 Having plaster, or plastered; प्रासादमालासंयुक्ताः सौधप्राकारसंवृताः Rām. 2. 8. 19. -**धम्** 1 A white-washed mansion, any stuccoed house; सितं सितिम्ना सुतरां मुनेर्वपुर्विसारिभिः सौधमिवाथ लम्भयन् Śi. 1. 25. -2 Any great mansion or palace, large house; सौधवासमुदजेन विस्मृतः संचिकाय फलनिःस्पृहस्तपः R. 19. 2; 7. 5; 13. 40. -3 Silver. -4 Opal. -**Comp.** -**उत्सङ्गः** the level roof of a palace. -**कारः** 1 a plasterer; समाजितं सौधकारैश्चित्रकारैश्च चित्रितम् Mb. 1. 128. 41. -2 a builder of a house. -**मूर्धन्**, -**मौलिः** the top or turret of a palace. -**रोहाधिपः** an architect, building supervisor; आरामाधिपतिं चैव सौधरोहाधिपं पृथक् Śukra. 2. 119. -**वासः** a palatial building.

सौधन्वनः N. of a caste slightly inferior to the त्रैवर्णिकः, but superior to the शूद्रः; सौधन्वना नाम जातिरभिधीयते। हीनास्तु किञ्चित् त्रैवर्णिकेभ्यः। जात्यन्तरं न तु शूद्रा न वैश्या न क्षत्रियाः ŚB. on MS. 6. 1. 49.

सौधर्म्यम् Rectitude, honesty.

सौन *a.* (-नी *f.*) Relating to butchery or a slaughter-house. -**नम्** Butcher's meat. -**नः** A butcher. **सौनपाल** *a.* having a butcher for a keeper; कसे जीवति दाशार्हं सौनपाला इवावयः Bhāg. 10. 38. 41. -**Comp.** -**धर्म्यम्** a state of deadly hostility.

सौनिकः 1 A butcher; cf. शौनिकः; दश सूनासहस्राणि यो वाहयति सौनिकः Ms. 4. 86. -2 A hunter.

सौनन्दम् The club of Balarāma.

सौनन्दिन् *m.* An epithet of Balarāma.

सौन्दर्यम् [सुन्दरस्य भावः घञ्] Beauty, loveliness, gracefulness, elegance; सुधासौन्दर्यं ते सलिलमशिवं नः शमयतु G. L. 1; सौन्दर्यसारसमुदायनिकेतनं वा Māl. 1. 21; Ku. 1. 49; 5. 41.

सौप *a.* Relating to the case terminations.

सौपर्णम् 1 Dry ginger. -2 Emerald. -*a.* Relating to सुपर्ण bird or Garuḍa; सौपर्णमस्त्रं प्रतिसंजहार R. 16. 80.

सौपर्णेयः An epithet of Garuḍa.

सौपाकः A particular mixed tribe; चण्डालेन तु सौपाकः चण्डालसमवृत्तिमान् Mb. 13. 48. 27.

सौषिक *a.* Sprinkled with sauce.

सौप्तिक *a.* (-की *f.*) 1 Connected with or relating to sleep. -2 Somniferous. -**कम्** A night-attack, an attack on sleeping men; कृते प्रतिकृतं पश्य हतपुत्रा हि पाण्डवाः। सौप्तिके शिविरं तेषां हतं सनरवाहनम् ॥ Mb. 10. 9. 51. -**Comp.** -**पर्वन्** *n.* N. of the tenth parvan or book of the Mahābhārata

which relates how Aśvatthāman, Kṛitavarman and Kṛipa-the only surviving Kuru warriors-attacked by night the Pāṇḍava-camp and slaughtered thousands of warriors while asleep. -**वधः** the great nocturnal slaughter of Pāṇḍava-camp (above referred to); मार्गे ह्येष नरेन्द्रसौप्तिकवधे पूर्व कृतो द्रौणिना Mk. 3. 11.

सौप्रतीक *a.* Relating to an elephant.

सौवलः N. of Śakuni q. v.

सौवली, सौवलेयी N. of Gāndhārī, wife of Dhṛitarāṣṭra.

सौभम् 1 N. of Hariśchandra's city (said to be suspended in air); हतः सौभपतिः शाल्वस्त्वया सौभं च पातितम् Mb. 3. 12. 32. -2 N. of a town of the Śālvās; *ibid.*; Bhāg. 10. 76. 12. -**Comp.** -**पतिः**, -**राजः** a Śālva king; *ibid.*; यथा सौभपतिर्हतः Bhāg. 10. 76. 1.

सौभीकः N. of Drupada.

सौभगम् 1 Good luck, happiness. -2 Prosperity, riches, wealth.

सौभद्रः, सौभद्रेयः Epithets of Abhimanyu, son of Subhadrā; सौभद्रश्च महाबाहुः Bg. 1. 18.

सौभरिः N. of a Vedic seer.

सौभागिनेयः The son of a favourite wife.

सौभाग्यम् [सुभगायाः सुभगस्य वा भावः घञ् द्विपदवृद्धिः] 1 Good fortune or luck, fortunateness (chiefly consisting in a man's and woman's securing the favour and firm devotion of each other); प्रियेषु सौभाग्यफला हि चारुता Ku. 5. 1; सौभाग्यं ते सुभग विरहावस्थया व्यञ्जयन्ती Me. 29; (see Malli.'s remarks on सौभाग्य in both places); युज्यत आत्मनः सौभाग्यं प्रच्छादयितुम् V. 2. -2 Blessedness, auspiciousness; समृद्धं सौभाग्यं सकलवसुधायाः किमपि तत् G. L. 1. -3 Beauty, charm, grace; (यस्य) हिमं न सौभाग्यविलोपि जातम् Ku. 1. 3; 2. 53; 5. 49; R. 18. 19; U. 6. 27. -4 Grandeur, sublimity. -5 The auspicious state of wifehood (opp. widowhood). -6 Congratulation; good wishes. -7 Affection, favour. -8 Red-lead. -9 Borax. -**Comp.** -**चिह्नम्** 1 any mark of good fortune or happiness. -2 any sign of the blessed state of wifehood (such as the saffron mark on the forehead). -**तन्तुः** the marriage string (put round the neck of the bride by the bridegroom at the time of marriage and worn by her till widowhood; also called मङ्गलसूत्र q. v.). -**तृतीया** the third day of the bright half of Bhādrapada. -**देवता** an auspicious or tutelary deity. -**वायनम्** an auspicious offering of sweetmeats &c. -**विलोपिन्** *a.* marring or impairing beauty; अनन्तरत्नप्रभवस्य यस्य हिमं न सौभाग्यविलोपि जातम् Ku. 1. 8.

सौभाग्यवत् *a.* Fortunate, auspicious. -**ती** A married woman whose husband is alive, a married unwidowed woman.

सौभाजनः See शोभाजनः (Mar. शेवगा); Mb. 13. 91. 39.

सौभिकः A juggler.

सौभिक्ष *a.* Bringing security and abundance of food.

सौभ्रात्रम् Good brotherhood, fraternity; सौभ्रात्रमेवं हि कुलानुसारि R. 16. 1; 10. 81.

सौम *a.* Relating or belonging to Soma.

सौमकिः The king Drupada; पूर्वस्नेहानुरागित्वात् सदारः सौमकिं गतः Mb. 1. 132. 60.

सौमङ्गल्यम् 1 Welfare, prosperity. -2 Any object of the blessed state of wifehood (सौभाग्य); तथा राज्यपि वैदेही सौमङ्गल्यावशेषिता Bhāg. 9. 11. 4.

सौमनस *a.* (-सा or -सी *f.*) [सुमनस्-अण्] 1 Agreeable to the feelings, pleasing. -2 Relating to flowers, floral; मम न सौमनसो मनसो मुदे Si. 6. 12. -सम् 1 Kindliness of spirit, benevolence, kindness. -2 Pleasure, satisfaction. -3 The nutmeg.

सौमनसा The outer skin of the nutmeg.

सौमनस्यम् 1 Satisfaction of mind, pleasure, delight; संतानश्रवणाद्भ्रातुः सौमित्रिः सौमनस्यवान् R. 15. 14; 17. 40; Pt. 5. 97. -2 A particular offering of flowers made to a Brāhmaṇa at a Śrāddha. -3 A flower; रत्नोदधारौषधि-सौमनस्यवनस्रजो वेणुभुजाङ्घ्रिपाङ्घ्रेः Bhāg. 3. 8. 24. -*a.* causing cheerfulness of mind; Bhāg. 4. 12. 45.

सौमनस्यायनी 1 The blossom of the Mālatī creeper. -2 The Mālatī creeper.

सौमायनः A patronymic of Buddha.

सौमिक *a.* (-की *f.*) 1 Performed with or relating to the Soma juice. -2 Relating to the moon, lunar.

सौमितिकम् A variety of woollen cloth; Kau. A. 2. 11.

सौमित्रः, -सौमित्रिः 1 An epithet of Lakṣmaṇa; सौमित्रेरपि पत्रिणामविषये तत्र प्रिये कासि भोः U. 3. 45.

सौमिल्लः N. of a dramatist who preceded Kalidāsa; भासकविसौमिल्लकविमिश्रादीनाम् M. 1.

सौमुख्यम् Gentle appearance; cheerfulness; सौमुख्य-तस्तु श्रियमस्य केचिद् वैपुल्यमाशंसिपुरायुषश्च Bu. Ch. 3. 11; सौमुख्यमुख्यभवनं सौहार्दकवितादिका Viś. Guṇa. 55.

सौमेचकम् Gold.

सौमेधिकः A sage, seer; one possessed of super-natural wisdom.

सौमेरव, -रुक् *a.* (-रवी, -रुकी *f.*) Relating to or coming from Sumeru. -रवम्, -रुक् Gold; सौमेरवीमाधिगतेन नितम्बशोभाम् Si. 4. 31.

सौम्य *a.* (-म्या or -म्यी *f.*) [सोमो देवतास्य तस्येदं वा अण्] 1 Relating or sacred to the moon. -2 Having the properties of Soma. -3 Handsome, lovely, charming; pleasing, agreeable. -4 Gentle, soft, mild, placid; संरम्भं मैथिलीहासः क्षणसौम्यां निनाय ताम् R. 12. 36; सौम्यस्वभावोऽपि पृथुप्रतापः (where सौम्य means both 'gentle' and 'lunar') Bu. Ch. 1. 10; (the voc. सौम्य is often used in the sense of 'good sir', 'gentle sir', 'good man'; प्रीतास्मि ते सौम्य चिराय जीव R. 14. 59; सौम्येति चाभाष्य यथार्थवादी 14. 44; Me. 51; Ku. 4. 35; Māl. 9. 25). -5 Auspicious. -6 Bright, brilliant. -7 Cool, moist. -8 Northern. -म्यः 1 N. of Budha or the planet Mercury. -2 A proper epithet by which a Brāhmaṇa should be addressed; आयुष्मान् भव सौम्येति वाच्यो विप्रोऽभिवादने Ms. 2. 125. -3 A Brāhmaṇa. -4 The Udumbara tree. -5 Blood before it becomes red, serum. -6 The gastric juice. -7 N. of one of the nine divisions of the earth. -8 An auspicious planet. -9 A Brāhmaṇa drinking the Soma juice. -10 A kind of penance (सौम्यकृच्छ्र). -11 An adherent, worshipper; पशुर्ज्ञानमयं सौम्या यन्मुखाम्बुहासवम् Bhāg. 2. 4. 24. -12 The left hand. -13 The month मार्गशीर्ष. -म्यम् 1 Gentleness. -2 The मृगशिरस् constellation. -3 The left eye. -4 The middle of the hand. -म्या 1 N. of Durgā. -2 The moon-plant. -3 A pearl. -4 The मृगशिरस् constellation. -म्यी Moon-shine. -*m.* pl. 1 N. of the five stars in Orion's head. -2 A particular class of Pitris or Manes; अग्निष्वात्तांश्च सौम्यांश्च विप्राणामेव निर्दिशेत् Ms. 3. 199. -Comp. -उपचारः a gentle measure, mild remedy. -कृच्छ्रः, -कृच्छ्रम् a kind of religious penance; पिण्याकाचामतकाम्बुसक्तूनां प्रतिवासरम् । एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रः सौम्योऽयमुच्यते ॥ Y. 3. 321. -गन्धी the Indian white rose. -गोलः the northern hemisphere. -ग्रहः a benign or auspicious planet (as बुध, गुरु, शुक्र and चन्द्र). -घातुः the phlegmatic humour, phlegm. -नामन् *a.* having a pleasing or agreeable name; Ms. 3. 10. -वारः, -वासरः Wednesday.

सौम्यता, -त्वम् 1 Gentleness. -2 Benevolence. -3 Beauty.

सौर *a.* (-री *f.*) [सूरस्य इदं सूर्यो देवतास्य वा अण्] 1 Relating to the sun, solar. -2 Sacred or dedicated to the sun. -3 Worshipping the sun. -4 Celestial, divine. -5 Relating to spirituous liquor. -रः 1 A worshipper of the sun; Mb. 7. 82. 16. -2 The planet Saturn. -3 A solar month. -4 A solar day. -5 The plant called Tumburu. -6 N. of Yama, the god of death. -रम् 1 N. of a collection of hymns (extracted from the R̥gveda) addressed to Sūrya. -2 The right eye. -Comp. -नक्तम् a particular religious observance. -मासः a solar month (comprising thirty risings and settings of the sun). -लोकः the sun's sphere.

सौरत *a.* Relating to sexual enjoyment; रमायावलोक-लवदाशितभावहारिभूमण्डलप्रहितसौरतमन्त्रशौडैः Bhāg. 10. 61. 4.

-तम् 1 Sexual enjoyment; Bhāg. 5. 17. 12. -2 Semi-nal fluid (रेतस्); सिषेव आत्मन्यवल्दसौरतः Bhāg. 10. 33. 27. -तः Mild wind.

सौरथः A hero, warrior.

सौरभ a. (-भी f.) [सुरभिरस्यास्ति अण्] Fragrant; देव-स्त्रीमज्जनामोदसौरभाम्बुनिलैर्युतः Bhāg. 8. 2. 8. -भम् 1 Fragrance; मधुप इव मास्तेऽस्मिन् मा सौरभलोभमम्बुजिनि मस्याः Bv. 1. 18. 121. -2 Saffron. (See grammatical note on सौरभ्य below).

सौरभेय a. (-यी f.) 1 Relating to *Surabhi*. -2 Fragrant; ननु नागा महावीर्याः सौरभेयास्तरस्विनः Mb. 12. 360. 3. -यः An ox; मा सौरभेयानुशुचो व्येतु ते वृषलाद्वयम् Bhāg. 1. 17. 9.

सौरभी, सौरभेयी 1 A cow. -2 N. of the daughter of the cow called *Surabhi*; तां सौरभेयीं सुराभिर्यशोभिः R. 2. 3.

सौरभ्यः N. of Kubera; L. D. B.

सौरभ्यम् 1 Fragrance, odour, sweet scent; सौरभ्यं भुवनत्रयेऽपि विदितम् Bv. 1. 38; पुनाना सौरभ्यैः G. L. 43; R. 5. 69. -2 Agreeableness, beauty. -3 Good character, reputation, glory, fame. [Dr. Kṣitīśachandra Chatterjee writes in *Mañjūśā*, "Like चापल and चापल्य, both सौरभ and सौरभ्य are found in Sanskrit, but Pāṇini has made provision for both चापल and चापल्य by including the word चपल both in the युवादि group and in the ब्राह्मणादि group. सुरभि is included in neither of these groups but comes under the purview of the rule इगन्ताच्च लघुपूर्वात् and so the only form sanctioned by Pāṇini is सौरभ. It would appear that सौरभ्य came into use later on after the analogy of सौगन्ध्य.]

सौरसः 1 Salted broth. -2 A kind of insect infesting the hair. -सा The mountain jujube.

सौरसेनाः m. pl. N. of a district and its people. -नी See सौरसेनी.

सौरसेयः An epithet of Skanda.

सौरसैन्धव a. (-वी f.) Belonging to the celestial river or Ganges, Gangetic; पयसां प्रवाह इव सौरसैन्धवः Si. 13. 27. -वः A horse of the sun.

सौरस्यम् Tastiness, savouriness.

सौराज्यम् Good government or rule; एको ययौ चैत्र-रथप्रदेशान् सौराज्यरम्यान्परो विदर्भान् R. 5. 60; तन्वन् सौराज्य-मधिकं नदीं भागीरथीमनु Śiva B. 1. 45.

सौरावः Salted broth.

सौराष्ट्र a. (-ष्ट्रा or -ष्ट्री f.) Coming from or relating to the district called *Surāṣṭra* (or *Surat*). -ष्ट्रः The district of *Surāṣṭra*. -m. pl. The people of *Surāṣṭra*. -ष्ट्रम् Brass, bell-metal. -ष्ट्री A kind of fragrant earth.

सौराष्ट्रकः A kind of bell-metal.

सौराष्ट्रिकम् 1 A kind of poison. -2 Bell-metal, brass.

सौरिः [सूरस्यापत्यं पुमान् इञ्] 1 N. of the planet Saturn. -2 The *Asana* tree. -3 N. of *Yama*. -4 Of *Karna*. -5 Of *Sugrīva*. -Comp. -रत्नम् a kind of gem (sapphire).

सौरिक a. (-की f.) 1 Celestial. -2 Spirituous, vinous; प्रातिभाष्यं वृथादानमाक्षिकं सौरिकं च यत् Ms. 8. 159. -3 Due for spirits (such as duty or money.) -कः 1 Saturn. -2 Heaven, paradise. -3 A vendor of spirituous liquor.

सौरी 1 The wife of the sun. -2 A cow.

सौरीय a. (-यी f.) 1 Solar. -2 Fit for, or suitable to, the sun.

सौरेयः, -सौरेयकः A species of *Barleria* (Mar. को-हांटी).

सौर्य a. (-र्यी f.) Belonging to the sun, solar; गावो मसैनः प्रणुदन्तु सौर्याः Mb. 13. 76. 11.

सौलक्षण्यम् The possession of auspicious marks.

सौलभ्यम् 1 Easiness of acquisition. -2 Feasibility, facility, ease.

सौल्विकः A copper-smith.

सौव a. (-वी f.) 1 Relating to one's own property. -2 Being in or belonging to heaven. -वम् An order applicable to all, edict (?).

सौवग्रामिक a. (-की f.) Belonging to one's own village.

सौवर a. (-री f.) 1 Belonging to sound or a musical note. -2 Treating of accents; यश्चायमध्यात्मं शाब्दः सौवर-स्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषः Bri. Up. 2. 5. 9.

सौवर्चल a. (-ली f.) Coming from the country called *सुवर्चल* q. v. -लम् 1 Sochal salt; सौवर्चलं यवक्षारं सर्जिकां च हरीतकीम् Śiva B. 30. 17. -2 Natron.

सौवर्ण a. (-णी f.) 1 Golden. -2 Weighing one *Suvarṇa* q. v. -र्णः 1 A *Karṣa* of gold. -2 A gold-ring. -र्णम् Gold. -Comp. -कुड्यका A variety of silk garment; Kau. A. 2. 11. -भेदिनी the plant *Priyangu*. -हर्म्यम् a silver pavilion; Bu. Ch.

सौवर्णिक a. Made of gold; *Pratimā* 1. -कः A gold-smith.

सौवास्तिक a. (-की f.) Benedictive. -कः A family-priest or *Brāhmaṇa*. -कम् = स्वस्त्ययनम् q. v.

सौवाध्यायिक a. (-की f.) Belonging to sacred study (or स्वाध्याय q. v.).

सौवास्तव *a.* (-वी *f.*) Having a good site, pleasantly situated or placed; P. IV. 2. 77.

सौविदः, सौविदल्लः, सौविदल्लकः An attendant on the women's apartments; राज्ञीनरापनयनाकुलसौविदल्लः Si. 5. 17.

सौवीरम् 1 The fruit of the jujube. -2 Antimony. -3 Sour gruel. -रः N. of a district or its people (pl. in the latter sense). -**Comp.** -**अञ्जनम्** a kind of antimony or collyrium. -**सारः** antimony.

सौवीरकः 1 The jujube tree. -2 An inhabitant of Suvira. -3 N. of Jayadratha. -**कम्** Sour barley-gruel.

सौवीर्यम् Great heroism or prowess.

सौवत्यम् Faith, devotion.

सौशब्दम्, सौशब्दम् The right formation of nominal and verbal forms; cf. Si. 1. 51.

सौशास्यम् Good pacification, reconciliation; कृतो यत्नो मया पूर्व सौशास्ये कौरवान् प्रति Mb. 14. 53. 15.

सौशील्यम् Excellence of disposition, good morals or character; पराक्रमोत्साहमातिप्रतापसौशील्यमाधुर्यनयानयैश्च । गाम्भीर्य-चातुर्यसुवीर्यधैर्यैर्हेनूमतः कोऽप्यधिकोऽस्ति लोके ॥ Rām. 7. 36. 43.

सौश्रवसम् Celebrity, renown.

सौश्रियम् Great fortune or happiness.

सौषिरः A kind of tooth-disease. -**रम्** Wind-instruments (collectively).

सौषिर्यम् Hollowness.

सौष्ठवम् [सुष्ठु भद्रं तस्य भावः अण्] 1 Excellence, goodness, beauty, elegance, superior beauty; सर्वाङ्गसौष्ठवाभिव्यक्तये विरलनेपथ्ययोः पात्रयोः प्रवेशोऽस्तु M. 1; शरीरमसौष्ठवम् Māl. 1. 17 'not in good trim'; Ki. 1. 3. -2 Extreme skillfulness, cleverness; स सायकान् साध्वसविष्ठतानां क्षिपन् परेषामतिसौष्ठवेन Ki. 17. 21. -3 Excess. -4 Suppleness, lightness. -5 A particular position of the body (as in dancing).

सौस्थ्येन *ind.* Happily; सौस्थ्येनावसितस्तस्थौ तत्रोच्चैरटवी-ते Dharmābhyudaya-Mahākāvya 2. 38.

सौस्नातिकः [सुस्नातं पृच्छति ठक्] One who asks another whether an ablution has been auspicious or successfully performed; सौस्नातिको यस्य भवत्यगस्त्यः R. 6. 61.

सौस्वर्यम् Euphony; मत्तभ्रमरसौस्वर्यहृष्टरोमलताब्धिपम् Bhāg. 4. 24. 22.

सौहार्दः [सुहृदो भावः अण् द्विपदवृद्धिः] The son of a friend. -**र्दम्** Good-heartedness, affection, friendliness, friendship; (वेश्मानि) विश्राण्य सौहार्दनिधिः सुहृद्भ्यः R. 14. 15; सौहार्दहृद्यानि विचेष्टितानि Māl. 1. 4; Me. 117. -**Comp.** -**व्यञ्जक** *a.* betraying friendship.

सौहार्द्यम्, सौहृदम्, -द्यम्, सौहृदयम् Friendship, affection; यत् सौहृदादपि जनाः शिथिलीभवन्ति Mk. 1. 13; सखीजनस्ते किमु रुढसौहृदः V. 1. 10; Māl. 1.

सौहित्यम् 1 Satiety, satisfaction; 'पर्याप्तमुपसंपन्नं पूर्तिः सौहित्यमुच्यते' इति हल्युधः; Si. 5. 62; न सौहित्यं विना पानं विना प्राणं न विग्रहः Śiva B. 15. 42. -2 Fulness, completion; सौहित्यात् पृथवः कथन्ति रुधिरौत्सेकाश्चमत्कारिणः Mv. 5. 33. -3 Kindness, friendliness.

स्कन्द 1 *Ā.* (स्कन्दते) 1 To jump. -2 To raise. -3 To pour out, emit.

स्कन्द I. 1 *P.* (स्कन्दति, स्कन्) 1 To leap, jump. -2 To rise, ascend, jump upwards. -3 To fall, drop; स्यन्त्वा स्यन्त्वा दिवः शम्भोर्मूर्ध्नि स्कन्त्वा भुवं गताम् Bk. 22. 11; Ms. 7. 84. -4 To burst or leap out. -5 To perish, come to an end; चस्कन्दे तप ऐश्वर्यम् Bhāg. 5. 9. 3. -6 To be spilled, ooze. -7 To emit, shed. -8 To go, move. -9 To become dry. -10 To perish. -*Caus.* (स्कन्दयति-ते) 1 To pour out, effuse, shed, emit (as the seminal fluid); एकः शयीत सर्वत्र न रेतः स्कन्दयेत् कचित् Ms. 2. 180; 9. 50. -2 To omit, neglect, pass by. -II. 10 *U.* (स्कन्दयति-ते) To collect.

स्कन्दः [स्कन्द-अच्] 1 Leaping. -2 Quicksilver. -3 N. of Kārtikeya; सेनानीनामहं स्कन्दः Bg. 10. 24; R. 2. 36; 7. 1; Me. 45. -4 N. of Śiva. -5 The body. -6 A king. -7 The bank of a river. -8 A clever man. -9 A kind of disease common to children. -10 Effusion, spilling. -11 Perishing, destruction. -**Comp.** -**अंशकः** quicksilver. -**जननी** N. of Parvatī. -**जित्** N. of Viṣṇu. -**पुत्रः** a son of Skanda (euphemistic term for a thief); प्रथममेतत् स्कन्दपुत्राणां सिद्धिलक्षणम् Mk. 3. 12/13. -**पुराणम्** one of the 18 Purāṇas. -**मातृ** *f.* N. of Durgā. -**पष्टी** 1 a festival in honour of Kārtikeya on the sixth day of Chaitra. -2 The 6th day of the light half of the Kārtik month.

स्कन्दकः 1 One who leaps. -2 A soldier.

स्कन्दनम् [स्कन्द-ल्युट्] 1 Emission, effusion. -2 Purging, looseness, relaxation (of the bowels). -3 Going, moving. -4 Drying up. -5 The suppression of bleeding by cold applications.

स्कन्तु *a.* One who leaps.

स्कन्दित *p. p.* Emitted, effused, shed; मोघं स्कन्दित-मार्पणम् Ms. 9. 50.

स्कन्दोलः Coldness.

स्कन् *p. p.* 1 Fallen down, descended. -2 Oozed out, or trickled down. -3 Emitted, effused, sprinkled. -4 Gone. -5 Dried up.

स्कन्ध 10 *U.* (स्कन्धयति-ते) To collect.

स्कन्धः [स्कन्धते आरुह्यतेऽसौ मुखेन शाखया वा कर्मणि घञ् पृषो०; cf. Up. 4. 206] 1 The shoulder; महर्षमस्कन्ध-मनूतस्कन्धरम् Ki. 14. 40. -2 The body; सूक्ष्मयोनीनि भूतानि तर्कगम्यानि कानिचित्। पश्मणोऽपि निपातेन येषां स्यात् स्कन्धपर्ययः ॥ Mb. 12. 15. 26. -3 The trunk or stem of a tree; तीव्राघातप्रतिहततरुस्कन्धलम्बैकदन्तः Ś. 1. 32; R. 4. 57; Me. 55. -4 A branch or large bough; स्कन्धाधिरुद्धोऽज्ज्वलनीलकण्ठान् Si. 4. 7. -5 A department or branch of human knowledge; Si. 2. 28. -6 A chapter, section, division (of a book). -7 A division or detachment of an army; द्वितीयं प्रेषयामास बलस्कन्धं युधिष्ठिरः Mb. 5. 196. 9; R. 4. 30. -8 A troop, multitude, group; 'स्कन्धः स्यान्नृपतौ वंशे साम्परायसमूहयोः' इति मेदिनी; Mb. 14. 45. 1. -9 The five objects of sense. -10 The five forms of mundane consciousness (in Buddhistic phil.); सर्वकार्यशरीरेषु सुक्त्वाङ्गस्कन्धपञ्चकम् Si. 2. 28. -11 War, battle. -12 A king. -13 An agreement. -14 A road, way; Mb. 3. -15 A wise or learned man. -16 A heron. -17 Articles used at the coronation of a king. -18 A part (अंश); तदवधानविस्तरतुल्यस्कन्धस्य भूरिदः Bhāg. 11. 23. 10. -**न्या** 1 A branch. -2 A creeper. -**Comp.** -**अग्निः**, -**अनलः** the trunk of a tree set on fire, fire made with thick logs. -**आवारः** 1 an army or a division of it; स्कन्धावारमसौ निवेद्य विषमे सौवेलमूर्ध्नि स्वयम् Mv. 6. 17; Dūtavākya 1. -2 a royal capital or residence; तत्तु दृष्ट्वा पुरं तच्च स्कन्धावारं च पाण्डवाः Mb. 1. 185. 6. -3 a camp; स्कन्धावारानिवेशः Kau. A. 10; उपप्लव्यं स गत्वा तु स्कन्धावारं प्रविश्य च Mb. 5. 8. 25. -**उपानेय** a. to be carried on the shoulders. (-**यः**) a form of peace-offering in which fruit or grain is presented, as a mark of submission. -**घनः** cognition; अन्यस्मिन् स्कन्धघनेऽन्येन स्कन्धघनेन यज्ज्ञानं तत् तत्सततिजेनान्येनोपलभ्यते नातरस-ततिजेनान्येन। तस्मात् शून्याः स्कन्धघना इति SB. on MS. 1. 1. 5. -**चापः** a sort of pole or yoke for carrying burdens; cf. शिष्य (Mar. कावड). -**जः** a tree growing from a principal stem. -**तरुः** the cocoa-nut tree. -**देशः** 1 the shoulder; इदमुपहितसूक्ष्मग्रन्थिना स्कन्धदेशे Ś. 1. 19. -2 that part of the elephant's body, where the driver sits. -3 the stem of a tree. -**परिनिर्वाणम्** the annihilation of the elements of being (with Buddhists). -**पीठम्** the shoulder-blade. -**फलः** 1 the cocoa-nut tree. -2 the Bilva tree. -3 the glomerous fig-tree. -**वन्धना** a sort of fennel. -**मल्लकः** a heron. -**रुहः** the (Indian) fig-tree. -**वाहः**, -**वाहकः** an ox trained to carry burdens, pack-bullock. -**शाखा** a principal branch, the forked branch issuing from the upper stem of a tree. -**शृङ्गः** a buffalo. -**स्कन्धः** every shoulder.

स्कन्धस् n. 1 The shoulder. -2 The trunk of a tree.

स्कन्धिकः An ox trained to carry burdens; cf. स्कन्धवाह.

स्कन्धिन a. (-नी f.) 1 Having shoulders. -2 Having branches or a branched stem. -m. A tree.

स्कम्भ 1 Ā., 5, 9 P. (स्कम्भते, स्कम्भोति, स्कम्भति) 1 To create. -2 To stop, hinder, impede, obstruct, curb, restrain; स्कम्भायत निर्धतिं सिधतामतिम् Rv. 10. 76. 4. -3 To prop, support; चस्कम्भ यः स्वरभसाऽस्खलता त्रिष्टुभ् Bhāg. 2. 7. 40. -**Caus.** (स्कम्भयति-ते or स्कम्भायति-ते) To stop &c.

स्कब्ध p. p. 1 Supported, propped. -2 Stopped.

स्कम्भः 1 Support, prop, stay. -2 Fulcrum. -3 The Supreme Being. -4 N. of the Vedic deity.

स्कम्भनम् 1 The act of supporting. -2 A support, prop.

स्कान्द a. (-न्दी f.) [स्कन्द-अण्] Relating to Skanda. -2 Relating to Śiva. -**न्दम्** The Skanda Purāṇa.

स्कु 5, 9 U. (स्कुनोति, स्कुनुते, स्कुनाति, स्कुनीते) 1 To go up by leaps, jump, bound. -2 To raise, lift. -3 To cover, overspread; अस्कुनाच्चेषुवृष्टिभिः Bk. 17. 82. -4 To approach. -With प्रति to cover; Bk. 18. 73.

स्कुन्द 1 Ā. (स्कुन्दते) 1 To jump. -2 To raise, lift.

स्कुम्भ 5, 9 P. (स्कुम्भा-न्-ते) To stop, hinder.

स्कोटिका A kind of wagtail.

स्खद् 1 Ā. (स्खदते) 1 To cut, cut or tear to pieces. -2 To destroy. -3 To hurt, injure, kill. -4 To rout, defeat completely. -5 To fatigue, exhaust, trouble. -6 To make or be firm.

स्खदनम् 1 Cutting, tearing to pieces. -2 Hurting, injuring, killing. -3 Troubling, harassing. -4 Firmness.

स्खल् 1 P. (स्खलति, स्खलित) 1 To stumble, tumble, fall down, slip, trip; स्खलति चरणं भूमौ न्यस्तं न चाद्रितमा मही Mk. 9. 13; Ku. 5. 24. -2 To totter, waver, shake, fluctuate. -3 To be disobeyed or violated (as an order); देवस्य आज्ञासं पौरैषु कथं स्खलिष्यति Mu. 3; 3. 24; R. 18. 43. -4 To fall or deviate from the right course; मन्मथेन परि-लुप्तमतीनां प्रायशः स्खलितमप्युपकारि Ki. 9. 37. -5 To be affected or excited; मात्सर्यरागोपहतात्मनां हि स्खलन्ति साधुष्वपि मानसानि Ki. 3. 53; 13. 6. -6 To err, blunder, commit mistakes; स्खलतो हि करालम्बः सुहृत्सचिवचेष्टितम् H. 3. 127 (where it has sense 1 also). -7 To stammer, lisp, falter; वदनकमलकं शिष्योः स्मरामि स्खलदसमञ्जसमञ्जुल्लिप्तं ते U. 4. 4; R. 9. 76; Ku. 5. 56. -8 To fail, have no effect; राघवः स्खलितवीर्यमात्मनि R. 11. 83. -9 To drop, drip, trickle; विपद्-कीर्तिरस्खलितोर्मिसंहतिः Ki. 8. 27. -10 To go, move. -11 To disappear. -12 To collect, gather. -**Caus.** (स्खलयति-ते) 1 To cause to stumble or trip. -2 To cause to err or blunder, cause to falter or stammer; वचनानि स्खलयन् पदे पदे Ku. 4. 12; स्खलयति वचनं ते संश्रयत्यङ्गमङ्गम् Mā. 3. 8.

स्खलनम् [स्खल्-भावे ल्युट्] 1 Stumbling, slipping, tripping, falling down. -2 Tottering. -3 Deviating from the right course. -4 Blundering, error, mistake. -5 Failure, disappointment, unsuccessfulness. -6 Stam-

mering, blundering in speech or pronunciation, faltering. -7 Trickling, dripping. -8 Dashing against, clashing, collision; स्खलनमुखरभूरिद्योतसो निर्द्विष्यः U. 2. 20; Mv. 5. 40. -9 Mutual striking or rubbing together. -10 Discharge, emission (of semen); Kull. on Ms. 5. 63.

स्खलित *p. p.* [स्खल्-क्] 1 Stumbled, slipped, tripped. -2 Fallen, dropped down. -3 Shaking, wavering, fluctuating, unsteady. -4 Intoxicated, drunk. -5 Stammering, faltering; सबाष्पकण्ठस्खलितैः पदैरियम् Ku. 5. 56. -6 Agitated, disturbed. -7 Erring, blundering; सर्वत्र स्खलितेषु दत्तमनसा यातं मया नोद्धतम् Ve. 2. 1. -8 Dropped, emitted. -9 Dripping, trickling down. -10 Interrupted, stopped. -11 Confounded. -12 Gone. -13 Wounded; यद्यत्र स्खलितं गात्रं तत्र दम्भं प्रपातयेत् Śukra. 4. 970. -14 Incomplete, deficient. -तम् 1 Stumbling, tripping, a fall. -2 Deviation from the right course. -3 Error, blunder, mistake; गोत्रस्खलित Ku. 4. 8. -4 Fault, sin, transgression. -5 Deceit, treachery. -6 Circumvention, stratagem. -7 Loss, deprivation. -Comp. -सुभगम् *ind.* dashing or flowing along in a charming manner; संसर्पन्त्याः स्खलितसुभगं दर्शितावर्तनाभेः Me. 28.

स्खुड् 6 P. (स्खुडति) To cover.

स्तक् 1 P. (स्तकति) 1 To resist. -2 To strike against, repel, push back.

स्तक्: A drop; यथा पानीयस्य तैलस्य घृतस्य वा स्तक्का नानादेशेषु भिन्नाः समानदेशे एकैभूता भवन्ति तद्वद् रश्मयः ŚB. on MS. 9. 3. 27.

स्तन 1 P., 10 U. (स्तनति, स्तनयति-ते, स्तनित) 1 To sound, make a sound, resound, reverberate. -2 To groan, breathe hard, sigh. -3 To thunder, roar loudly; तस्तनुर्जज्वलुर्मम्लुर्जगुर्जुडिठिरे क्षताः Bk. 14. 30. -With नि 1 to sound. -2 to sigh. -3 to mourn. -With वि to roar.

स्तनः [स्तन्-अच्] 1 The female breast; स्तनौ मांसग्रन्थी कनककलशावित्युपमितौ Bh. 3. 20; (दरिद्राणां मनोरथाः) हृदयेष्वेव लीयन्ते विधवास्त्रीस्तनाविव Pt. 2. 91. -2 The nipple of the breast. -3 The breast, udder, or dug of any female animal; अर्धपीतस्तनं मातुरामर्दिकृष्णेश्वरम् Ś. 7. 14. -Comp. -अंशुकम् a cloth covering the breasts or bosom, breast-mantle. -अग्रः a nipple. -अङ्गरागः a paint or pigment smeared on the breasts of women. -अन्तरम् 1 the heart. -2 the space between the breasts; (न) मृणालसूत्रं रचितं स्तनान्तरे Ś. 6. 17; R. 10. 62. -3 a mark on the breast (said to indicate future widowhood). -आभुज *a.* feeding with the udder (said of cows). -आभोगः 1 fulness or expanding of the breasts. -2 the circumference or orb of the breast. -3 a man with large breasts like those of a woman. -आवरणम् a breast-cloth. -उपपीडम् pressing the breast. -कलशः a jar-like breast. -कुड्मलम् a woman's breast. -कोटिः the nipple of the breast. -ग्रहः the sucking or drawing of the breast. -चूचुकम्

च. इ. को., २१५

the nipple of the breast. -तटः, -टम् the slope or projection of the breast; cf. तट. -त्यागः weaning. -प, -पा, -पायक, -पायिन् *a.* sucking the breast, suckling. -पतनम् flaccidity of the breast. -पानम् sucking of the breast. -भरः 1 the weight or heaviness of breasts; पादाग्रस्थितया मुहुः स्तनभरेणानीतया नम्रताम् Ratn. 1. 1. -2 a man having breasts like those of a woman. -भवः a particular position in sexual union. -मध्यः a nipple. (-ध्यम्) the space between the breasts. -मुखम्, -वृन्तम्, -शिखा a nipple. -रोहितः, -तम् a particular part of the female breast. -वेपथुः the heaving of the breast; अद्यापि स्तनवेपथुं जनयति श्वासः प्रसाणाधिकः Ś. 1. 29.

स्तनधः Ved. Thunder.

स्तननम् [स्तन्-ल्युट्] 1 Sounding, a sound, noise. -2 Roaring, thundering, rumbling (of clouds). -3 Groaning. -4 Breathing hard. -5 The sound of a hollow cough; Suśr.

स्तनंधय *a.* [स्तनं धयति धे-खश् सुम् च] Sucking the breast; यदि बुध्यते हरिशिशुः स्तनंधयो भविता करेणुपरिशेषिता मही Bv. 1. 53; तवाङ्कशायां परिवृत्तभाग्यया मया न दृष्टस्तनयः स्तनंधयः Māl. 10. 6. -यः An infant, a suckling; स्तनंधयप्रीतिमवाप्स्यसि त्वम् R. 14. 78; Śi. 12. 40.

स्तनयित्तुः [स्तन्-इत्] 1 Thundering, thunder, the muttering of clouds; मौर्वीघोषस्तनयित्तुः पृषत्कपृषतो महान् Mb. 6. 14. 27; Bhāg. 1. 14. 15. -2 A cloud; स्तनयित्तोर्मयूरीव चकितोत्कण्ठितं स्थिता U. 3. 7; 5. 8. -3 Lightning. -4 Sickness. -5 Death. -6 A kind of grass.

स्तनित *p. p.* [स्तन्-कर्तरि क्] 1 Sounded, sounding, noisy; वीचिक्षोभस्तनितविहगश्रेणिकाञ्चीगुणायाः Me. 28. -2 Thundering, roaring. -तम् 1 The rattling of thunder, rumbling of thunder-clouds; तोयोत्सर्गस्तनितमुखरो मास्म भूर्विक्लवास्ताः Me. 39. -2 Thunder, noise. -3 The noise of clapping the hands. -4 The sound of a vibrating bow-string. -Comp. -कुमाराः (with Jainas) a particular class of gods. -फलः the Vikaṅkata tree. -सुभगम् *ind.* with pleasant rumbling sounds; तीरोपान्तस्तनितसुभगं पास्यसि स्वादु यत्र Me. 24.

स्तन्यम् [स्तने भवं यत्] Mother's milk, milk; स्मरति न भवान् पीतं स्तन्यं विभज्य सहासुना Ve. 5. 41; पिब स्तन्यं पोत Bv. 1. 60. -Comp. -त्यागः leaving off the mother's milk, weaning; स्तन्यत्यागात् प्रभृति सुमुखी दन्तपाञ्चालिकेव Māl. 10. 5; स्तन्यत्यागं यावत् पुत्रयोरवेक्षस्व U. 7. -द *a.* producing (good) milk. -प *a.* suckling.

स्तवकः 1 A bunch, cluster; कुसुमस्तवकस्येव द्वे गती स्तो मनस्विनाम् Bh. 2. 104; R. 13. 32; Me. 77; Ku. 3. 39. -2 A feather of a peacock's tail. -3 A tassel. -4 A chapter or section of a book.

स्तम् See स्तम्भ.

स्तब्ध *p. p.* [स्तम्भ कर्मणि कर्तरि वा क्] 1 Stopped, blocked up, obstructed. -2 Paralysed, senseless, stupefied, be-

numbed. -3 Motionless, immoveable; किञ्चित् किञ्चिच्छब्द-
मुच्चन् मूत्रयन् स्तब्धलोचनः Bhāg. 10. 36. 3. -4 Fixed, firm,
hard, rigid, stiff. -5 Obstinate, stubborn, hard-hearted,
stern; आत्मसंभाविताः स्तब्धा धनमानमदान्विताः Bg. 16. 17. -6
Coarse. -7 Solidified (as water). -8 Tardy, slack;
inactive; सद्भिराचरितः पन्था येन स्तब्धेन दूषितः Bhāg. 4. 2. 10.
-Comp. -कर्ण a. pricking up the ears. -पाद a. stiff-
legged, lame. -बाहु a. stiff-armed. -मति a. dull-
minded. -रोमन् m. a hog, boar; स्तब्धरोमसमारब्धघर्ष-
स्वरघोषणम् Śiva B. 31. 65. -लोचन a. having motion-
less or unwinking eyes (said of gods).

स्तब्धता, -त्वम् 1 Rigidity, firmness, hardness. -2
Stupor, insensibility.

स्तब्धिः f. 1 Fixedness, hardness, stiffness, rigidity.
-2 Firmness, immoveableness. -3 Stupor, insensibility,
numbness. -4 Obstinacy.

स्तम्भः A goat, ram.

स्ताम्भिः Rigidity.

स्तम्भु n. = स्तम्भन q. v.

स्तम् 1 P. (स्तमति) To be confused or agitated.

स्तम्बः [स्था-अम्बच् किञ्च पृषो० Uṇ. 4. 96] 1 A clump
of grass &c; ब्रह्मस्तम्बनिकुञ्जपुञ्जितघनज्याघोषघोरं धनुः Mv. 3.
48; आरण्यकोपात्तफलप्रसूतिः स्तम्बेन नीवार इवावशिष्टः R. 5. 15.
-2 A sheaf of corn; as in स्तम्बकरिता q. v. -3 A cluster,
clump or bunch (in general); (कीचक)स्तम्बाडम्बरमूकमौकुलि-
कुलः कौञ्चावतोऽयं गिरिः U. 2. 29; R. 15. 19. -4 A bush,
thicket. -5 A shrub or plant having no decided stem.
-6 The post to which an elephant is tied. -7 A post;
column; पांशुस्तम्बा बलानां तुरगखुरपुटक्षोदलव्धात्मलाभाः Mu.
5. 23. -8 Stupefaction, insensibility; (probably for
स्तम्भ in these two senses). -9 A mountain. -Comp.
-करि a. forming sheaves or clusters. (-रिः) corn, rice.
-करिता forming sheaves or clusters, abundant or luxu-
riant growth; न शालेः स्तम्बकरिता वपुर्गुणमपेक्षते Mu. 1. 3.
-गहन a. overgrown with thickets; Kau. A. 2. 2. -घनः
1 a small hoe for weeding clumps of grass. -2 a sickle
for cutting corn. -3 a basket for holding the heads
of wild rice. -घ्नः, -घातः, -हन, -हननम् -नी a sickle
for cutting corn, a hoe. -पुरम् N. of a city (ताम्रलिप्त).

स्तम्बकः A clump, bunch, tuft.

स्तम्बेरमः An elephant; स्तम्बेरमा मुखरशृङ्खलकर्षिणस्ते
R. 5. 72; Śi. 5. 34; Mal. 9. 33; स्तम्बेरमास्तमाह्व पर्वतं
पर्वता इव Śiva B. 20. 42.

स्तम्भ 1 Ā.; 5, 9 P. (स्तम्भते, स्तम्भोति, स्तम्भति, स्तम्भित
or स्तब्ध; the स् of the root being changed to स् after
prepositions ending in इ or उ and also after अव) 1
To stop, hinder, arrest, suppress; कण्ठः स्तम्भितवाष्पवृत्ति-
कलुषः Ś. 4. 5. -2 To make firm or stiff, to make
immoveable. -3 To stupefy, paralyze, benumb; प्राणा

दध्वंसिरे गात्रं तस्तम्भे च प्रिये हते Bk. 14. 55. -4 To prop,
support, uphold, sustain. -5 To become stiff,
rigid or immoveable. -6 To be proud or elated, be
stiff-necked. -7 To occupy, spread; ततः पुण्याहघोषोऽभूदिवं
स्तब्धेव भारत Mb. 12. 38. 19. (The following verse illus-
trates the root in its different conjugations :—स्तम्भते
पुरुषः प्रायो यौवनेन धनेन च । न स्तम्भति क्षितीशोऽपि न स्तम्भोति
युवाप्यसौ ॥). -Caus. (स्तम्भयति-ते) 1 To stop, arrest.
-2 To make firm or rigid. -3 To paralyze. -4 To
prop, support. -5 To suppress, check.

स्तम्भः [स्तम्भ-अच्] 1 Fixedness, stiffness, rigidity,
motionlessness; रम्भा स्तम्भं भजति Vikr. 18. 29; Ki. 12.
28; गात्रस्तम्भः स्तनमुकुलयोरुत्प्रवन्धः प्रकम्पः Mal. 2. 5; तत्संकल्पो-
पहितजडिम स्तम्भमभ्येति गात्रम् 1. 35; 4. 2. -2 Insensibility,
stupefaction, stupor, numbness, paralysis. -3 Stop-
page, obstruction, hindrance; सोऽपश्यत् प्रणिधानेन संततेः स्तम्भ-
कारणम् R. 1. 74; वाक्स्तम्भं नाटयति Mal. 8. -4 Restraint,
curbing, suppressing; कृतश्चित्तस्तम्भः प्रतिहतधियामञ्जलिरपि
Bh. 3. 6. -5 Prop, support, fulcrum; नासिराबन्धनार्थाय
न शराः स्तम्भहेतवः Rām. 2. 23. 30. -6 A pillar, column,
post. -7 A stem, trunk (of a tree). -8 Stupidity. -9
Absence of feeling or excitability. -10 The suppression
of any force or feeling by supernatural or magical
means. -11 Stiff-neckedness; जन्मकर्मवयोरुपविद्यैश्वर्य-
धनादिभिः । यद्यस्य न भवेत् स्तम्भस्तत्रायं मदनुग्रहः Bhāg. 8. 22. 26.
-12 Filling up, stuffing. -Comp. -उत्कीर्ण a. carved
out of a post of wood (as a statue). -कर a. 1 para-
lysing, benumbing. -2 obstructing. (-रः) a fence.
-कारणम् cause of obstruction or impediment. -पूजा
worship of the posts of temporary pavilions erected
for marriages or other occasions of solemnity.

स्तम्भक a. 1 Stopping, arresting. -2 Styptic,
astringent.

स्तम्भकिन् m. A kind of musical instrument covered
with leather.

स्तम्भनम् [स्तम्भयति स्तम्भ-णिच् ल्युट्] 1 Stopping,
obstructing, hindering, arresting, suppressing, restra-
ining; लोलोल्लुभितकरणाञ्जुम्भनस्तम्भनार्थम् U. 3. 36. -2
Paralysing, benumbing, stupefying. -3 Quieting,
composure; पराङ्मुखोऽपि देवेऽत्र कृत्यं कार्यं विपश्चिता । आत्मदोष-
विनाशाय स्वचित्तस्तम्भनाय च ॥ Pt. 1. 360. -4 Making firm
or stiff, fixing firmly. -5 Propping, supporting. -6
Stopping the flow of blood. -7 Anything employed
as an astringent. -8 A particular magical art or
faculty; see स्तम्भ (10). -नः N. of one of the five
arrows of Cupid.

स्ताम्भिः The sea.

स्तम्भिका The leg of a chair.

स्तम्भित a. 1 Stopped, hindered. -2 Benumbed,
paralyzed; द्वेधास्तम्भितपत्तिपङ्क्तिविकटः पन्थाः पुरस्तादभूत्

Mā. 8. 9. -3 Composed, collected; see स्तम्भ्. -Comp. -वाष्पवृत्ति *a.* suppressing the flow of tears; यास्यत्यय शकुन्तलेति हृदयं संस्पृष्टमुत्क्रण्ठया, कण्ठस्तम्भितवाष्पवृत्तिकलुषम् S. 4.6.

स्तम्भिन् *a.* 1 Supporting, stopping &c. -2 Provided with pillars. -3 Puffed up, arrogant. -*m.* the sea.

स्तम्भिनी The earth (one of the five elements).

स्तर *a.* [स्तृ-स्तृ-घञ्] Spreading, extending, covering. -रः 1 Anything spread, a layer, stratum. -2 A bed, couch.

स्तरणम् [स्तृ-स्तृ-ल्युट्] 1 The act of spreading, strewing, scattering &c. -2 Plastering (of a wall).

स्तरि (री) मन् *m.* A bed, couch.

स्तरी [स्तृ कर्मणि ई] 1 Smoke, vapour. -2 A heifer. -3 A barren cow.

स्तरीकृ Den. (स्तरीकरोति) To render fruitless.

स्तवः [स्तु-अप्] 1 Praising, celebrating, eulogizing. -2 Praise, eulogium, panegyric; ततो गिरः पुरुषवरस्तवान्विता Mb. 12. 47. 108.

स्तवक *a.* (-विका *f.*) [स्तु-बुन्] Praising, eulogizing. -कः 1 A panegyrist, praiser. -2 Praise, eulogium. -3 A cluster of blossoms. -4 Bunch of flowers, nosegay, tuft, bouquet. -5 A chapter or section of a book. -6 A multitude; cf. स्तवक also.

स्तवकित *a.* Full of blossoms or bunches.

स्तवनम् [स्तु-ल्युट्] 1 Praising, praise. -2 A hymn.

स्तविः A chanter.

स्तावः Praise, eulogy.

स्ताव्य *a.* To be praised; P. III. 1. 123.

स्तावकः A praiser, panegyrist, flatterer; स्तावकांस्तानभिप्रेत्य पुशुर्वैयः प्रतापवान् Bhāg. 4. 15. 21.

स्तवेय्यः N. of Indra.

स्तवरकः A fence.

स्ताघ *a.* Shallow.

स्ताम्बेरम *a.* Belonging to an elephant; रदं स्ताम्बेरमं तथा Śiva B. 30. 12.

स्तिग् 5 A. (स्तिघ्नते) 1 To ascend. -2 To assail, attack.

स्तिप् 1 A. (स्तेपते) To ooze, drop, drip.

स्तिभिः 1 An obstacle, obstruction. -2 The ocean. -3 A cluster, bunch, clump.

स्तिभिनी A clump, tuft &c.

स्तिम्, स्तीम् 4 P. (स्तिम्यति, स्तीम्यति) 1 To become wet or moist. -2 To become fixed or immovable, be rigid.

स्तिमित *a.* [स्तिम्-कर्तरि क्तः] 1 Wet, moist; स्तिमितोन्नत-संचारा जनसंतापहारिणः। जायन्ते विरला लोके जलदा इव सज्जनाः ॥ Pt. 1. 29 (here स्तिमित has two senses:—steady and moist). -2 (*a*) Still, unruffled, calm; क्षुभितमुत्कलिकातरलं मनः पय-इव स्तिमितस्य महोदधेः Mā. 3. 10. (*b*) Fixed, rigid, unmoved, motionless, steady; वाचस्पतिः सन्नपि सोऽष्टमूर्तो त्वाशास्य-चिन्तास्तिमितो बभूव Ku. 7. 87; 2. 59; स्तिमितविकासितानाम् Mā. 1. 27; R. 2. 22; 3. 17; 13. 48, 79; U. 6. 25. -3 Closed, shut; इति विज्ञापितो राज्ञा ध्यानस्तिमितलोचनः R. 1. 73. -4 Benumbed, paralysed. -5 Soft, tender. -6 Gratified, satisfied. -तम् 1 Moisture. -2 Fixity, steadiness. -Comp. -नयन *a.* having the eyes intently fixed. -प्रवाह *a.* flowing gently along. -वायुः still air. -समाधिः steady contemplation.

स्तिमितत्वम् Steadiness, stillness.

स्तीर्विः [स्तृ क्तिन्] 1 An officiating priest at a sacrifice. -2 Grass. -3 Sky, atmosphere. -4 Water. -5 Blood. -6 An epithet of Indra. -7 The body. -8 Fear.

स्तु 2 U. (स्तौति-स्तवीति, स्तुते-स्तुवीते; तुष्टाव-तुष्टुवे, अस्तावीत्-अस्तोष्ट, स्तोष्यति-ते, स्तोतुम्, स्तुत; desid. तुष्टुषति-ते; the स् of स्तु is changed to ष् after a preposition ending in इ or उ) 1 To praise, laud, eulogize, extol, glorify, celebrate; किं निन्दाम्यथवा स्त्वामि कथय क्षीरार्णव त्वामहम् Bv. 1. 41; Mu. 3. 16; Bk. 8. 92; 15. 70. -2 To celebrate or praise in song, to hymn, worship by hymns. -3 To praise in ऋक् verses set to music; इह एतौ स्तौतिशंसतिशब्दौ समानेऽपि स्तुत्यर्थेवे व्यवस्थितविषयौ। प्रगीतेषु मन्त्रवाक्येषु स्तौति-शब्दः अप्रगीतेषु शंसतिशब्दः ŚB. on MS. 7. 2. 17.

स्तुत *p. p.* [स्तु-कर्मणि क्त] 1 Praised, lauded, eulogized. -2 Flattered. -तः 1 Praising. -2 N. of Śiva.

स्तुतिः *f.* [स्तु-क्तिन्] 1 Praise, eulogy, commendation, laudation; स्तुतिभ्यो व्यतिरिच्यन्ते दूराणि चरितानि ते R. 10. 30. -2 A hymn of praise, panegyric; स्तुत्यं स्तुतिभिरर्थ्याभिरुपतस्थे सरस्वती R. 4. 6. -3 Adulation; flattery, empty or false praise; भूतार्थव्याहृतिः सा हि न स्तुतिः परमेष्ठिनः R. 10. 33. -4 N. of Durgā. -Comp. -गीतम् a panegyric, hymn. -पदम् an object of praise. -पाठकः a panegyrist, an encomiast, a minstrel, bard, herald. -वादः a laudatory speech, panegyric. -व्रतः a bard.

स्तुत्य *a.* Laudable, commendable, praiseworthy; R. 4. 6.

स्तुत्या 1 A particular fragrant bark. -2 Alum-slate.

स्तुकः A collection of hair, a knot or braid of hair.

स्तुका 1 A knot or braid of hair. -2 A bunch of curly hair between the horns of a bull. -3 Hip; thigh.

स्तुच् 1 A. (स्तोचते) 1 To be bright, to shine, be pellucid. -2 To be propitious or pleased.

स्तुनकः A goat.

स्तुभ I. 1 P. (स्तोभति) 1 To praise. -2 To celebrate, extol, worship. -II. 1 A (स्तोभति) 1 To stop, suppress. -2 To paralyse, benumb, stupefy.

स्तुमः A goat.

स्तुम् 5, 9 P. (स्तुम्नोति; स्तुम्नाति) 1 To stop. -2 To benumb, stupefy. -3 To expel.

स्तुविः 1 A worshipper. -2 A sacrifice.

स्तुषेण्य, -स्तुषेय्य (Ved.) Best, excellent, praise-worthy.

स्तूप 4 P., 10 U. (स्तूपयति, स्तूपयति-ते) 1 To heap up, accumulate, pile, collect. -2 To erect, raise.

स्तूपः 1 A heap, pile, mound (of earth &c.); बहुभि-
रुपहतानां बहिषां स्तूपमेतत् Mu. 3. 15. -2 A Buddhistic
monument, or kind of Tope erected for keeping sacred
relics, as those of Buddha. -3 A funeral pile. -4
Strength, power. -Comp. -पृष्ठः a turtle, tortoise.
-मण्डलम् circumference of a tope.

स्तृ I. 5 U. (स्तृणोति, स्तृणुते, स्तृत; *pass.* स्तृत्यते) 1 To
spread, strew, cover, spread on or over; (महीं) तस्तार
सरघाव्याप्तैः स क्षौद्रपटलैरिव R. 4. 63; 7. 58. -2 To spread,
expand, diffuse. -3 To scatter, spread about. -4 To
clothe, cover, overspread, envelop. -5 To kill. -*Caus.*
(स्तारयति-ते) To overspread, cover, strew; रक्तेनाचिक्रिद-
द्भूमिं सैन्यैश्चातस्तरद्वतैः Bk. 15. 48. -*Desid.* (तिस्तीर्षति-ते).
-II. 5 P. (स्तृणोति) To please, gratify.

स्तृ m. A star.

स्तृतिः f. 1 Spreading, stretching, expansion. -2
Covering, clothing.

स्तृक्ष् 1 P. (स्तृक्षति) To go.

स्तृह, स्तृह् 6 P. (स्तृहति, स्तृहति) To strike, hurt, kill.

स्तृ 9 U. (स्तृणाति, स्तृणीते, स्तीर्ण; *desid.* तिस्तरि-री-षति-ते,
तिस्तीर्षति-ते) To cover, strew &c.; see स्तृ.

स्तेन 10 U. (Strictly a denom. from स्तेन; स्तेनयति-ते)
1 To steal, rob; यस्वेतान्युपकृष्टानि द्रव्याणि स्तेनयेन्नरः Ms. 8.
333. -2 To be dishonest in speech; वाच्यर्थो नियताः सर्वे
वाङ्मूला वाग्विनिःसृताः । तां तु यः स्तेनयेद्वाचं स सर्वस्तेनकृन्नरः ॥
Ms. 4. 256.

स्तेनः [स्तेन-कर्तरि अच्] 1 A thief, robber; न तं स्तेना न
चामित्रा हरन्ति न च नश्यति Ms. 7. 83; यो भुङ्क्ते स्तेन एव सः
Bg. 3. 12. -2 A kind of perfume. -नम् Thieving,
stealing. -Comp. -निग्रहः 1 the punishment of thieves.
-2 suppression of theft.

स्तेयम् [स्तेनस्य भावः यत् नलोपः] 1 Theft, robbery;
व्यावृत्तगतिरुद्याने कुसुमस्तेयसाध्वसात् Ku 2. 35. -2 Anything
stolen or liable to be stolen. -3 Anything private or
secret.

स्तेयिन् m. 1 A thief, robber. -2 A goldsmith.

स्तेनम् Theft, robbery.

स्तेन्यम् [स्तेनस्य भावः घञ्] 1 Theft, robbery. -न्यः A
thief.

स्तेप् I. 1 A. (स्तेपते) To ooze. -II. 10 U. (स्तेपयति-ते)
To send, throw, cast.

स्तेमः Moisture, wetness.

स्ते 1 P. (स्तायति) To put on, adorn.

स्तेमित्यम् 1 Fixedness, rigidity, immobility. -2
Numbness.

स्तोक a. [स्तुच्-घञ्] 1 Little, small; स्तोकेनोन्नतिमायाति
स्तोकेनायात्यधोगतिम् Pt. 1. 150; स्तोके महद्वा धनम् Bh. 2. 49.
-2 Short. -3 Few. -4 Low, abject. -कः 1 A small
quantity, drop; घृतवन्तः पावक ते स्तोकाश्चोतन्ति Ait. Br. 2.
12; अद्भ्यः स्तोका यान्ति यथा पृथक्त्वम् Mb. 7. 201. 75. -2
The Chataka bird. -3 A spark. -कम् *ind.* A little,
less; पश्योदग्रप्लुतत्वाद्विद्यति बहुतरं स्तोकमुर्व्या प्रयाति S. 1. 7.
-Comp. -आयुस् a. short-lived. -काय a. little-bodied,
small, dwarfish, diminutive. -तमस् a. a little dark.
-नम्र a. a little bent down, slightly stooping or depres-
sed; श्रोणीभारादलसगमना स्तोकनम्रा स्तनाभ्याम् Me. 84. -पाण्डुर
a. a little pale.

स्तोककः 1 The Chataka bird; स्तोकको वारि (हत्वा)
Ms. 12. 67; स्तोककस्य खलु चञ्चुपुटेन म्लानिरुहसति तद्धनसङ्घे
N. 5. 127. -2 A kind of poison.

स्तोकशस् *ind.* By little, sparingly.

स्तोतव्य a. Fit to be praised, laudable, praiseworthy;
स कस्य स्तोतव्यः कतिविधगुणः कस्य विषयः Śiva-mahimna. 2;
स्तोतव्यगुणसंपन्नः केषां न स्यात् प्रियो जनः.

स्तोतृ m. A praiser, panegyrist.

स्तोत्रम् [स्तु-घञ्] 1 Praise, eulogium. -2 A hymn
of praise, panegyric; सकलगणवरिष्ठः पुष्पदन्ताभिधानो रुचिर-
मल्लुवृत्तैः स्तोत्रमेतच्चकार Śiva-mahimna. 33.

स्तोत्रियः, -या A particular kind of verse; कस्ययमद्यो-
द्गाताऽस्मिन् यज्ञे स्तोत्रियाः स्तोत्रयति Bri. Up. 3. 1. 10.

स्तोभः [स्तुभ्-घञ्] 1 Stopping, obstructing. -2 A
stop, pause. -3 Disrespect, contumely. -4 A hymn,
praise; साङ्केत्यं पारिहास्यं वा स्तोभं हेलनमेव वा । वैकुण्ठनामग्रहणम-
शेषाघहरं विदुः ॥ Bhāg. 6. 2. 14. -5 A division of the
Sāmaveda. -6 Anything inserted; अस्तोभमनवयं च सूत्रं
सूत्रविदो विदुः. -7 The sound or sounds dissimilar to and in
excess of the letters of the Rik which is set to music;
य ऋगक्षरेभ्योऽधिको न च तैः सवर्णः स स्तोभो नाम ŚB. on MS.
9. 2. 39. -8 A chanted interjection in a Sāman; सत्यं
यज्ञस्तपो वेदाः स्तोभा मन्त्राः सरस्वती Mb. 12. 199. 68. -9
Torpor, paralysis.

स्तोम् 10 P. To praise; L. D. B.

स्तोमः [स्तु-मन् Un. 1. 137] 1 Praise, eulogium, hymn. -2 A sacrifice, oblation; as in ज्योतिष्टोम, अग्निष्टोम. -3 A Soma libation. -4 A collection, multitude, number, group, assemblage; शस्त्रमिज्यां स्तुतिस्तोमं प्रायश्चित्तं व्यधात् कमात् Bhāg. 3. 12. 37; लवणत्रासितः स्तोमः शरण्यं त्वा-मुपस्थितः U. 1. 50. -5 A large quantity, mass; भस्मस्तोम-पवित्रलवणमुरो धत्ते त्वचं रौरवीम् U. 4. 20; Mv. 1. 18. -6 A measure of 10 धन्वन्तरः or of 96 inches. -मम् 1 The head. -2 Riches, wealth. -3 Grain, corn. -4 An iron-pointed stick or shaft. -Comp. -क्षारः soap.

स्तोमयति Den. P. To praise, laud.

स्तोम्य a. Laudable, praiseworthy.

स्तौपिकम् A kind of Buddhist relic; L. D. B.

स्तौभिकम् N. of the second portion of the Samhitā of the Sāmaveda.

स्त्येनः [स्त्यै-इन्च्] 1 Nectar. -2 A thief.

स्त्यै 1 U. (स्त्यायति-ते) 1 To be collected into a heap or mass. -2 To spread about, be diffused; शिशिरकटु-कषायः स्त्यायते सङ्कीर्णम् Māl. 9. 6; U. 2. 21; Mv. 5. 41. -3 Sound, echo.

स्त्यान a. [स्त्यै-क्] 1 Collected into a mass; पर्यन्तप्रति-रोधिभिर्दुरचयस्त्यानं चित्ताज्योतिषाम् Māl. 5. 11; घनतरुशिखरे स्त्यानेनीलस्वरूपाम् (रक्तधाराम्) Nāg. 5. 8. -2 Thick, bulky, gross; स्त्यानेनाद्रिणं चाक्तः स्वयमनुभविता भूषणं भीममस्त्रि Ve. 5. 35. -3 Soft, bland, smooth, unctuous; स्त्यानावनद्धघन-शोणितशोणपाणिः Ve. 1. 21. -4 Sounding. -नम् 1 Thickness, grossness, increase in magnitude or bulk; दधति कुहेर-भाजामत्र भल्लकयूनामनुरसितगुरुणि स्त्यानमम्बूकृतानि Māl. 9. 6; U. 2. 21; Mv. 5. 41. -2 Unctuousness. -3 Nectar. -4 Sloth, idleness. -5 Echo, sound.

स्त्यायनम् Collecting into a mass, crowding together, aggregation.

स्त्री [स्त्यायेते शुक्रशोणिते यस्याम्] 1 A woman; श्रुतं दृष्टं स्मृतं तदपि पुत्रां ह्यदजननं न रत्नं स्त्रीभ्योऽन्यत् कचिदपि कृतं लोकपतिना । तदर्थं धर्माथौ विभववरसौख्यानि च ततो गृहे लक्ष्म्यो मान्याः सततमबला मानविभवैः ॥ Subh. Ratn. -2 A female of any animal; गजस्त्री, हरिणस्त्री &c.; स्त्रीणामशिक्षितपटुत्वमामातृषु S. 5. 22. -3 A wife; स्त्रीणां भर्ता धर्मदाराश्च पुंसाम् Māl. 6. 18; Me. 28. -4 A white ant. -5 The Priyaṅgu plant. -6 The feminine gender, or a word used in that gender; आपः स्त्रीभूमि Ak. -Comp. -अगारः, -रम् a harem, the women's apartments. -अध्यक्षः a chamberlain. -अभिगमनम् sexual intercourse. -आजीवः 1 one who lives by his wife. -2 one who lives by keeping women for prostitution; Ms. 11. 63. -करणम् sexual connection. -कामः 1 desire of intercourse with women, fondness for women. -2 desire of a wife. -कार्यम् 1 the business of women. -2 attendance on women or women's apartments; वैदेहकानां स्त्रीकार्यं मागधानां वणिक्पथः Ms. 10. 47. -कितवः a

deceiver or seducer of women. -कुमारम् a woman and child. -कुसुमम् menses; the menstrual excretion in women. -कृतम् sexual connection. -कोशः a dagger. -क्षीरम् mother's milk; आरण्यानां च सर्वेषां मृगाणां माहिषं विना । स्त्रीक्षीरं चैव वर्ज्यानि... Ms. 5. 9. -ग a. cohabiting with women. -गवी a milch-cow. -गुरुः a female Guru or priestess. -गृहम् = स्त्र्यगार q. v. -ग्राहिन् (in law) accepting the guardianship over a woman. -घोषः dawn, day-break. -घ्नः the murderer of a woman; Ms. 9. 232. -चरितम्, -त्रम् the doings of women. -चिह्नम् 1 any mark or characteristic of the female sex. -2 the female organ, vulva. -चौरः a seducer of women, libertine. -जननी a woman who brings forth only daughters; Ms. 9. 81. -जातिः f. woman-kind, female sex. -जितः a hen-pecked husband; स्त्रीजितस्पर्शमात्रेण सर्वं पुण्यं विनश्यति Śābdak; मृष्यन्ति ये चोपपत्तिं स्त्रीजितानां च सर्वशः (तेषामन्नं न भुञ्जीत्) Ms. 4. 217. -देहार्थः N. of Śiva. -धनम् a woman's private property over which she exercises independent control; it is of six kinds:—अध्यन्यध्यावहनिकं दत्तं च प्रीति-कर्मणि । भ्रातृमातृपितृप्राप्तं षड्विधं स्त्रीधनं स्मृतम् ॥ or according to others:—पितृमातृपतिभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपायनम् । आधिबेदिकाद्यं च स्त्रीधनं परिकीर्तितम्; see also अन्वाधेयम्, बन्धुदत्तम्, यौतकम्, सौदायिकम्, शुल्कम्, पारिणायम्, लावण्यार्जितम् and पादवन्दनिकम्. -धर्मः 1 the duty of a woman or wife. -2 the laws concerning women; Ms. 1. 114. -3 menstruation. -4 copulation. -धर्मिणी a woman in her courses; स्त्रीधर्मिणी वेपमाना शोणितेन समुक्षिता । एकवक्त्रा विकृष्टास्मि दुःखिता कुरुसंसदि ॥ Mb. 3. 12. 62. -धवः a man. -ध्वजः 1 the female of any animal. -2 an elephant. -नाथ a. one protected by a woman. -निबन्धनम् a woman's peculiar sphere of action or province; domestic duty, housewifery. -पण्योपजीविन् m. see स्त्र्याजीवः above. -परः a woman-lover, lecher, libertine. -पिशाची a fiend-like wife. -पुंसः a woman who has become a man. -पुंसौ m. du. 1 wife and husband. -2 male and female; स्त्रीपुंसावात्मभागौ ते मित्रमूर्तेः सिद्धक्षया Ku. 2. 7. -पुंसलक्षणा a hermaphrodite. -पुंघर्मः the law regulating the duties of man and wife. -पुरम् the women's apartment. -पुष्पम् the menstrual excretion. -पूर्वः = स्त्रीजितः q. v.; स्त्रीपूर्वः काण्डपृष्ठाश्च ..... (श्राद्धे नार्हन्ति) Mb. 13. 23. 22. -प्रत्ययः a feminine affix (in gram.) -प्रसंगः (excessive) intercourse with women. -प्रसूः f. a woman who brings forth only daughters; Y. 1. 73. -प्रिय a. loved by women. (-यः) the mango tree. -बन्धः the sexual union. -बाध्यः one who suffers himself to be troubled by a woman. -बुद्धिः f. 1 the female understanding. -2 the counsel of a woman, female advice; स्त्रीबुद्धिः प्रलयंगता (प्रलयावहा) Subhās. -भोगः sexual intercourse. -मन्त्रः a female stratagem, woman's counsel. -माया women's craft. -मुखपः the Aśoka tree. -यन्त्रम् a machine-like woman, machine in the form of a woman; स्त्रीयन्त्रं केन लोके विषममृ-तमयं धर्मनाशाय सृष्टम् Pt. 1. 191. -रजस् menstruation. -रञ्जनम् betel. -रत्नम् 1 an excellent woman; स्त्रीरत्नेषु

ममोर्वशी प्रियतमा यूथे तवेयं वया V. 4. 25. -2 N. of Lakṣmī.
 -राज्यम् the kingdom of women. -लम्पट् a. desirous of women. -लिङ्गम् 1 the feminine gender (in gram.) -2 any mark of the female sex (as breast &c.). -3 the female organ. -लोल्यम् fondness for women. -वशः submissiveness to a wife, subjection to women. -वासः an ant-hill. -विधेय a. governed by a wife, uxorious; संनिवेश्य सचिवेष्वतः परं स्त्रीविधेयनवयौवनोऽभवत् R. 19. 4. -विवाहः contracting marriage with a woman; अष्टाविमान् समानेन स्त्रीविवाहान्निबोधत Ms. 3. 20. -विषयः sexual connection. -व्रणः the female organ. -शौण्ड a. fond of women. -संसर्गः female company. -संस्थान a. having a female shape; स्त्रीसंस्थानं चाप्यरस्तीर्यमारादुक्षिप्यैनां ज्योतिरेकं तिरोऽभूत् S. 5. 30. -संगः attachment to women, or intercourse with women. -संग्रहणम् 1 the act of embracing a woman (improperly). -2 adultery, seduction. -सभम् an assembly of women. -संबन्धः 1 matrimonial alliance with a woman. -2 connection by marriage. -3 relation to women. -सेवा Devotion or addiction to women. -स्वभावः 1 the nature of women. -2 a eunuch. -हत्या the murder of a woman. -हन्तु the murderer of a woman; स्त्रीहन्तृश्च न संवसेत् Ms. 11. 190. -हरणम् 1 the forcible abduction of women. -2 rape. -हारिन् m. a ravisher or seducer (of women).

स्त्रीतमा, स्त्रीतरा A thorough woman, more thoroughly a woman; P. VI. 3. 44.

स्त्रीता, -त्वम् 1 Womanhood. -2 Wifehood. -3 Effeminacy, feminineness.

स्त्रैण a. (-णी f.) [स्त्रिया इदम् नञ् P. IV. 1. 88] 1 Female, feminine. -2 Suited or belonging to women. -3 Being among women. -4 Devoted to women; यदि स्त्रैणं देवी यमनिरत देहार्थघटनादवैति त्वामद्धा बत वरद मुग्धा युवतयः Śivamahimna. 23; स इत्यमाचरन्कामान्स्त्रैणोऽपहवमात्मनः Bhāg. 9. 19. 1. -णम् 1 Womanhood, nature of women, feminineness; शिशुत्वं स्त्रैणं वा भवतु ननु वन्यासि जगतः U. 4. 11. -2 The female sex, womanhood; तृणे वा स्त्रैणे वा मम समदृशो यान्ति दिवसाः Bh. 3. 113; इदं तत्प्रत्युत्पन्नमिति स्त्रैणमिति यदुच्यते S. 5; तस्य तृणमिव लघुवृत्ति स्त्रैणमाकलयतः K. -3 A collection of women; भूयिष्ठद्विजवालवृद्धविकलस्त्रैणश्च पौरो जनः U. 4. 24. -4 Ved. Sexual enjoyment.

स्त्रैणता, -त्वम् 1 Feminineness, effeminacy. -2 Excessive fondness for women.

स्थक (ग) रम् A betel-nut.

स्थग् 1 P. or Caus. (स्थगति, स्थगयति) 1 To cover, conceal, hide, veil; पराभ्यूहस्थानान्यपि तनुतराणि स्थगयति Mal. 1. 14. -2 To cover, pervade, fill; रवः श्रवणभैरवः स्थगितरोदसीकन्दरः K. P. 7.

स्थग a. [स्थग्-अच्] 1 Fraudulent, dishonest. -2 Abandoned, impudent, reckless. -गः A rogue, cheat.

स्थगणा The earth.

स्थगनम् Concealment, hiding.

स्थगरः The plant पुत्रजीवक; Rām. 2. 94. 24.

स्थगिका 1 A courtesan. -2 The office of betel-bearer. -3 A kind of bandage. -4 A box (for betel &c.); ततः प्रविशति लेखमलंकरणस्थगिकां मुद्रितां चादाय सिद्धार्थकः Mu. 5. 0/1.

स्थगित a. 1 Covered, hidden, concealed. -2 Closed, shut. -3 Stopped, interrupted; विस्मृत्य भोः स्थगितगीरूपलक्ष्यसे नः Bhāg. 10. 90. 18.

स्थगी A betel-box.

स्थगु n. A hump; तदेव स्थगु यदीर्घं रथघोणामेवायतम् Rām. 2. 9. 46.

स्थण्डिलम् [स्थल्-इलच् तुक् लस्य डः Tv.] 1 A piece of ground (levelled, squared and prepared for a sacrifice), an altar; निषेदुषी स्थण्डिल एव केवले Ku. 5. 12; Bhāg. 11. 11. 45. -2 A barren field. -3 A heap of clods. -4 A limit, boundary. -5 A land-mark. -6 A place, ground (as before a house); इह तु स्थण्डिले शीघ्रं कुशानास्तर सारथे Rām. 2. 111. 13. -Comp. -शाथिन् m., also स्थण्डिलेशयः an ascetic who sleeps on the bare Sthandila or sacrificial ground; (मुनयः) आकाशनिलयाश्चैव तथा स्थण्डिलशाथिनः Rām. 3. 6. 4. -सितकम् an altar.

स्थपति a. [स्था-क तस्य पतिः] Chief, principal. -तिः 1 A king, sovereign; 'स्थपतिरधिपतौ तक्षिण बृहस्पतिसचिवयोः' इति वैजयन्ती; जगत्त्रयैकस्थपतिस्त्वमुच्चकैः Śi. 1. 34. -2 An architect; स्थपतिर्वृद्धिसंपन्नो वास्तुविद्याविशारदः Mb. 1. 51. 15. -3 A wheel-wright, master-carpenter. -4 A charioteer. -5 One who offers a sacrifice to Brihaspati. -6 An attendant on the women's apartments. -7 N. of Kubera.

स्थपत्यः A chamberlain; स्थपत्यशुद्धान्तजनैः परीता Jānakīharana. 7. 1.

स्थपुट a. [तिष्ठति स्था-क, स्थं पुटं यत्र] 1 Being in distressed or difficult circumstances. -2 Unevenly raised, elevated and depressed. -m. Protuberance. -Comp. -गत a. being in contracted or uneven parts, being in difficult places; अङ्कस्थादस्थिसंस्थं स्थपुटगतमपि कव्यमव्यग्रमिति Mal. 5. 16.

स्थपुटीकृत p. p. Made uneven.

स्थल् 1 P. (स्थलति) To stand firm, be firm.

स्थलम् [स्थल्-अच्] 1 Firm or dry ground, dry land, terra firma (opp. जल); भो दुरात्मन् (समुद्र) दीयतां टिडिभाण्डानि नो चेत्स्थलतां त्वां नयामि Pt. 1; प्रतस्थे स्थलवर्त्मना R. 4. 60; so स्थलकमलिनी or स्थलवर्त्मन् q. v. -2 Shore, strand, beach. -3 Ground, land, soil (in general). -4 Place, spot; उवाच वाग्मी दशनप्रभाभिः संवर्धितारः स्थलतारहारः R. 5. 52. -5 Field, tract, district. -6 Station. -7 A piece of raised ground, mound; ततः स्थलमुपाह्वय पर्वतस्याविदूरतः। ख्यातः

पञ्चवटीलेव नित्यपुष्पितकाननः ॥ Rām. 3. 13. 22. -8 A topic, case, subject, the point under discussion; विवाद°, विचार° &c. -9 A part (as of a book). -10 A tent. -Comp. -अन्तरम् another place. -आरूढ a. alighted on the ground. -अरविन्दम्, -कमलम्, -कमलिनी a land-growing lotus; सान्धेऽहीव स्थलकमलिनीं नप्रवुद्धां नसुषाम् Me. 94; Ku. 1. 33. -स्थलकमलः m. is also a plant of the lily-family (Gloriosa Superba). It is a red-flowered species traditionally called भूकमल. The plant goes by the name कललवी in Marathi which seems to have been derived from Sanskrit स्थलकलारी. Kālidāsa pointedly refers to the peculiarity that it opens only in response to day-light. -कुमुदः the Karavīra plant. -चर a. land-going, not aquatic. -च्युत a. fallen or removed from a place or position. -ज a. 1 Growing or living on dry land; Ms. 1. 44. -2 accruing from land-transport (taxes). -देवता a local or rural deity. -पद्मम् a land-lotus; सरोजलक्ष्मीं स्थलपद्महासैः Bk. 2. 3. -पद्मिनी the shrub Hibiscus Mutabilis. -मार्गः, -वर्त्मन् n. a road by land; स्थलवर्त्मना 'by land'; पारसीकांस्ततो जेतुं प्रतस्थे स्थलवर्त्मना R. 4. 60. -विग्रहः a battle on level ground, a land-fight. -शुद्धिः f. purification or clearance of a place from impurity. -सीमन् f. a landmark, boundary. -स्थ a. standing on dry ground.

स्थला A spot of dry ground artificially raised and drained (opp. स्थली q. v. below).

स्थली 1 Dry ground, firm land. -2 A natural spot of ground, ground or land (as of a forest); विललाप विकीर्ण-मूर्धजा समदुःखामिव कुर्वती स्थलीम् Ku. 4. 4; Ki. 4. 2. -3 A deity of the soil; (= स्थलदेवता q. v.). -Comp. -देवता a deity of the soil, a tutelary deity; पश्यन्तीनां न खलु बहुशो न स्थलीदेवतानां मुक्तास्थूलास्तर्कसलयेष्वश्रुलेशाः पतन्ति Me. 108. -भूता a. high-lying (as a country). -शायिन् a. sleeping on the bare ground.

स्थलेशाय a. Sleeping on dry ground. -यः Any amphibious animal.

स्थविः 1 A weaver. -2 Heaven. -3 A moveable thing. -4 Fire.

स्थविर a. [स्था-किरच् स्थवादेशः] 1 Fixed, firm, steady. -2 Old, aged, ancient; न तेन स्थविरो भवति येनास्य पालितं शिरः । बालोऽपि यः प्रजानाति तं देवाः स्थविरं विदुः ॥ Mb. 3. 133. 11. -रः 1 An old man; ऊर्ध्वं प्राणा ह्युत्कामन्ति यूनः स्थविर आयति । प्रत्युत्थानाभिवादाभ्यां पुनस्तान् प्रतिपद्यते ॥ Ms. 2. 120. -2 A beggar. -3 N. of Brahman. -रा An old woman; स्थविरे का त्वं, अयमर्भकः कस्य नयनानन्दकरः Dk. -Comp. -द्युति a. having the dignity of an elder; ऋषेः पुत्रो महातेजा बालोऽपि स्थविरद्युतिः Rām. 1. 50. 8.

स्थविष्ठ a. Greatest, very strong, largest (superl. of स्थूल q. v.) मनोमयं सूक्ष्ममुपेत्य रूपं मात्रा स्वरो वर्ण इति स्थविष्ठः Bhāg. 11. 12. 17.

स्थवीयस् Greater, larger (compar. of स्थूल q. v.); सर्वसत्त्वात्मदेहाय विशेषाय स्थवीयसे (नमः) Bhāg. 4. 24. 39.

स्था 1 P. (Ātm. also in certain senses; तिष्ठति-ते, तस्थौ-तस्थे, अस्थात्-अस्थित, स्थास्यति-ते, स्थातुं, स्थित; pass. स्थीयते; the स् of this root is changed to प् after a preposition ending in इ or उ) 1 To stand; अयं स ते तिष्ठति संगमोत्सुकः Ś. 3. 13; चलत्येकेन पादेन तिष्ठत्येकेन बुद्धिमान् Subhāṣ. -2 To stay, abide, dwell, live; ग्रामे or गृहे तिष्ठति -3 To remain, be left; यावदेकानुदिष्टस्य गन्धो लेपश्च तिष्ठति. Ms. 4. 111; एको गङ्गादत्तास्तिष्ठति Pt. 4. -2 To delay, wait; किमिति स्थीयते Ś. 2. -5 To stop, cease, desist, stand still; तिष्ठत्येष क्षणमधिपतिर्ज्योतिषां व्योममध्ये V. 2. 1. -6 To be kept aside; तिष्ठतु तावत् पत्रलेखागमनवृत्तान्तः K. 'never mind the account of' &c. -7 To be, exist, be in any state or position; often with participles; मेरौ स्थिते दोग्धरि दोहदक्षे Ku. 1. 2; व्याप्य स्थितं रोदसी V. 1. 1; या स्थिता व्याप्य विश्वं Ś. 1. 1; कालं नयमाना तिष्ठति Pt. 1; Ms. 7. 8. -8 To abide by, conform to, obey (with loc.); शासने तिष्ठ भर्तुः V. 5. 17; R. 11. 65. -9 To be restrained; यदि ते तु न तिष्ठेयुरूपयैः प्रथमैस्त्रिभिः Ms. 7. 108. -10 To be at hand, be obtainable; न विप्रं स्वेषु तिष्ठत्सु मृतं शूद्रेण नाययेत् Ms. 5. 104. -11 To live, breathe; आः क एष मयि स्थिते चन्द्रगुप्तमभिभवितु-मिच्छति Mu. 1. -12 To stand by or near, stand at one's side, help; उत्सवे व्यसने चैव दुर्भिक्षे शत्रुसंकटे (राष्ट्रविप्लवे) । राज-द्वारे श्मशाने च यस्तिष्ठति स बान्धवः ॥ H. 1. 71 (v. l.). -13 To rest or depend on; जहातु नैनं कथमर्थसिद्धिः संशय्य कर्णादिषु तिष्ठते यः Ki. 3. 14. -14 To do, perform, occupy oneself with; न तिष्ठति तु यः पूर्वं नोपास्ते यश्च पश्चिमाम् Ms. 2. 103. -15 (Ātm.) To resort or go to (as an umpire), be guided by the advice of; संशय्य कर्णादिषु तिष्ठते यः Ki. 3. 14. -16 (Ātm.) To offer oneself to (for sexual embrace), stand as a prostitute (with dat.); गोपी स्मरात् कृष्णाय तिष्ठते Sk. on P. I. 4. 34. -Caus. (स्थापयति-ते) 1 To cause to stand. -2 To lay, set, place, put. -3 To found, establish. -4 To stop. -5 To arrest, check. -6 To raise, erect. -7 To cause to last or continue, make durable. -8 To give in marriage; लोकश्रेष्ठे गुणवति वरे स्थापिता त्वं मयैव Māl. 10. 5. -9 To instruct in, initiate into. -Desid. (तिष्ठासति) To wish to stand &c.

स्थ a. (At the end of comp.) 1 Standing, staying, abiding, being, existing &c.; तत्रस्थ, अङ्कस्थ, प्रकृतिस्थ, तटस्थ q. v. -2 Immoveable (स्थावर); सृज्यन्ते जङ्गम-स्थानि Mb. 12. 232. 39. -स्थः A place, spot.

स्थाणव a. 1 Relating to स्थाणुः. -2 Coming from the trunks or stems of trees; Hch.

स्थाणु a. [स्था-नु पृषो० णत्वम्] Firm, fixed, steady, stable, immoveable, motionless; नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः Bg. 2. 24; Mb. 1. 34. 5. -णुः 1 An epithet of Śiva; स स्थाणुः स्थिरभक्तियोगसुलभो निःश्रेयसायास्तु वः V. 1. 1. -2 A stake, post, pillar; अपि स्थाणुवदासीनः Pt. 1. 49; किं स्थाणुरयमुत पुरुषः. -3 A peg, pin; स्थाणौ निषङ्गिण्यनसि

क्षणं पुरः Si. 12. 26. -4 The gnomon of a dial. -5 A spear, dart. -6 A nest of white ants. -7 The drug or perfume called *Jeevaka*. -8 Stump, trunk; लता वल्लीश्च गुल्माश्च स्थानूनन्मन एव च Rām. 2. 80. 6. -9 A particular posture in sitting. -m., n. A branchless trunk or stem, any bare stalk or stem, pollard. -Comp. -छेदः one who cuts down the trunks of trees, one who clears away timber; स्थानुच्छेदस्य केदारमाहुः शल्यवतो मृगम् Ms. 9. 44. -दिश f. the north-east. -भूत a. become motionless (as the trunk of a tree). -भ्रमः mistaking anything for a post.

स्थातृ a. Standing, stationary, fixed. -m. A guider, driver.

स्थानम् [स्था-ल्युट्] 1 The act of standing or remaining, stay, continuance, residence; न किल भवतां देव्याः स्थानं गृहेऽभिमतं ततः U. 3. 32. -2 Being fixed or stationary. -3 A state, condition; स्थानत्रयात्परं प्राप्तं ब्रह्मभूतमविक्रियम् Bhāg. 1. 18. 26. -4 A place, spot, site, locality; अक्षमालासदस्वास्मात्स्थानात्पदात्पदमपि न गन्तव्यम् K. -5 Station, situation, position. -6 Relation, capacity; पितृस्थाने 'in the place or capacity of a father'; भक्ष्यस्थाने Pt. 2. 26. -7 An abode, a house, dwelling-house; स एव (नक्तः) प्रच्युतः स्थानाच्छृणापि परिभूयते Pt. 3. 46. -8 (a) A country, region, district. (b) A town, city. -9 Office, rank, dignity; अमात्यस्थाने नियोजितः. -10 Object; गुणाः पूजास्थानं गुणिषु न च लिङ्गं न च वयः U. 4. 11. -11 An occasion, a matter, subject, cause; पराभ्युहस्थानान्यपि तनुतराणि स्थगयति Mal. 1. 14; स्थानं जरापरिभवस्य तदेव पुंसाम् Subhās; so कलहं, कोपं, विवादं &c. -12 A fit or proper place; स्थानेष्वेव नियोज्यन्ते मृत्याश्चाभरणानि च Pt. 1. 72. -13 A fit or worthy object; स्थाने खलु सज्जति दृष्टिः M. 1; see स्थाने also. -14 The place or organ of utterance of any letter; (these are eight:— अष्टौ स्थानानि वर्णानामुरः कण्ठः शिरस्तथा । जिह्वामूलं च दन्ताश्च नासिकौष्ठौ च तालु च Sik. 13.) -15 A holy place. -16 An altar. -17 A place in a town, square, court. -18 The place or sphere assigned after death to persons according as they perform or neglect their prescribed duties. -19 (In politics, war &c.) The firm attitude or bearing of troops, standing firm so as to repel a charge; स्थाने युद्धे च कुशलानभीरुनविकारिणः Ms. 7. 190. -20 A halt. -21 A stationary condition, a neutral or middle state; स्थानं वृद्धिः क्षयश्चैव त्रिवर्गश्चैव दण्डजः Mb. 12. 59. 31. -22 That which constitutes the chief strength or the very existence of a kingdom, a stamina of a kingdom; i.e. army, treasure, town, and territory; Ms. 7. 56 (where Kull. renders स्थानं by दण्डकोषपुराष्टात्मकं चतुर्विधम्). -23 Likeness, resemblance. -24 Part or division of a work, section, chapter &c. -25 The character or part of an actor. -26 Interval, opportunity, leisure. -27 (In music) A note, tone, modulation of the voice; तौ तु गान्धर्वतत्त्वज्ञौ स्थानगूर्च्छनकोविदौ Rām. 1. 4. 10 (com.-

यदूर्ध्वं हृदयग्रन्थे कपोलफलकादधः । प्राणसंचारणस्थानं स्थानमित्याभिधीयते ॥ .... इति शाण्डिल्यः). -28 A pose, posture (of archers etc.). -29 An order of the life (आश्रम); मैत्रेयीति होवाच याज्ञवल्क्य उवाच स्यान्वा अरेऽहमस्मान् स्थानादस्मि Bri. Up. 2. 4. 1. -30 Ground (भूमि); स्थानासनानि भूमि-पाषाण-सिक्ता-शकरा-वालुका-भस्मशायिनः Mb. 12. 192. 1. -31 Sustenance, maintenance; यच्चैवं प्रभवः स्थानं भूतानां संयमो यमः । स्वभावेनैव वर्तन्ते द्वन्द्वसृष्टानि भूरिशः ॥ Mb. 12. 238. 20 (com. स्थानं पोषणम्). -32 A mode or attitude in fighting; अस्त्रयन्त्राणि चित्राणि स्थानानि विविधानि च Mb. 9. 57. 18. -33 Storage (of goods); आनमं निर्गमं स्थानं तथा वृद्धिश्चायुधौ । विचार्य सर्वपण्यानां कारयेत् क्रयविक्रयौ ॥ Ms. 8. 401. -34 A state of perfect tranquillity. -35 Any organ of sense. -36 Shape, form, appearance (as of the moon). -37 An astronomical mansion. -Comp. -अधिकारः the superintendence of a shrine; Inser. -अध्यक्षः 1 a local governor. -2 the superintendent of a place. -3 a watchman, police-officer. -आसनम् n. du. standing and sitting down. -आसेधः confinement to a place, imprisonment, arrest; cf. आसेध. -चञ्चला Ocimum Pilosum (Mar. तुकुमराई). -कुटिकासनम् leaving the house or any abode (स्थावरगृहत्याग); शिरसो मुण्डनाद्वापि न स्थानकुटिकासनात् Mb. 3. 200. 104. -चिन्तकः a kind of quarter-master. -च्युत see स्थानभ्रष्ट. -दिप्पटिका the daily account; Sukra 3. 369. -दीप्त (in augury) inauspicious on account of situation. -पालः a watchman, sentinel, policeman; Y. 2. 173. -भूमि f. a dwelling-place, mansion. -भ्रष्ट a. ejected from an office, displaced, dismissed, out of employ. -माहात्म्यम् 1 the greatness or glory of any place. -2 a kind of divine virtue or uncommon sanctity supposed to be inherent in a sacred spot. -मृगः N. of certain animals (such as turtle, crocodile &c.). -योगः assignment of proper places; द्रव्याणां स्थानयोगांश्च क्रयविक्रयमेव च Ms. 9. 332. -विभागः (in alg.) subdivision of a number according to the position of its figures. -स्थ a. being in one's abode, at home.

स्थानकम् [स्थान स्वार्थे क] 1 A position, situation. -2 A particular point or situation in dramatic action; e. g. पताकास्थानक q. v.; स्थानकेन अवलोक्य V. 4. 44/45; it may also mean 'a kind of posture'. -3 A city, town. -4 A basin. -5 Froth, a kind of scum on spirits or wine. -6 A mode of recitation. -7 A division or section of the Taittirīya, a branch of the Yajurveda. -8 A temple in which the idol is kept in an erect posture. -9 The attitude of the body (in shooting &c.).

स्थानतस् ind. 1 According to one's place or position. -2 From one's proper place. -3 With reference to the organ of utterance.

स्थानिक a. (-की f.) 1 Belonging to a place, local. -2 (In gram.) That which takes the place of a thing or is substituted for it. -कः 1 Any one holding an office, a place-man. -2 The governor of a place.

स्थानिन् *a.* [स्थानमस्यास्ति रक्ष्यत्वेन इति] 1 Having a place. -2 Having fixedness, permanent. -3 Having a substitute. -*m.* 1 The original form or primitive element, that for which anything else is substituted; स्थानिवदादिशोऽनन्विधौ P. I. 1. 56. -2 The form so substituted for anything. -3 That which has a place, or is actually expressed.

स्थानिवत् *a.* Like the original or primitive element; P. I. 1. 56. -**Comp.** -भावः the state of being like the original form; किं स्थानिवद्भावमधत्त दुष्टं तादृक्कृतव्याकरणः पुनः सः N. 10. 135.

स्थानीय *a.* 1 Belonging to a place, local. -2 Suitable to a place. -यम् 1 A town, city. -2 Capital; Kau. A. 2. 2. -3 A kind of fortress to defend 800 villages; अष्टशतग्राम्या मध्ये स्थानीयम् Kau. A. 2. 1.

स्थाने *ind.* (loc. of स्थान) 1 In the right or proper place, rightly, properly, justly, truly, appropriately; स्थाने हर्षीकेश तव प्रकीर्त्या जगत् प्रहृष्यत्यनुरज्यते च Bg. 11. 36; स्थाने वृता भूपतिभिः परोक्षैः R. 7. 13; स्थाने प्राणाः कामिनां दूत्यधीनाः M. 3. 14; Ku. 6. 67; 7. 65. -2 In place of, instead of, in lieu of, as a substitute for; धातोः स्थान इवादेशं सुग्रीवं सैन्यवेशयत् R. 12. 58. -3 On account of, because of. -4 Similarly, like, as. -**Comp.** -पतित *a.* occupying the place of another.

स्थापक *a.* [स्थापयति स्था-णिच्-ष्बुल्] Causing to stand, fixing, founding, establishing, regulating. -कः 1 The director of the stage-business, a stage-manager. -2 The founder of a temple, or erector of an image. -3 A depositor.

स्थापनम् [स्था-णिच्-ल्युट्] 1 (a) The act of causing to stand, fixing; founding, establishing, instituting; Mb. 12. 255. 3. (b) Regulating, directing. -2 Fixing the thoughts, concentration of the mind, steady application, abstraction. -3 A dwelling, habitation. -4 A ceremony performed on a woman's perceiving the first signs of living conception; cf. पुंसवन. -5 Fastening, rendering immovable; उत्थापनैरुन्नयनैश्चालनैः स्थापनैरपि । परस्परं जिगीषन्तावुपचक्रतुरात्मनः ॥ Bhāg. 10. 44. 5. -6 Founding, erecting (a temple, image &c.). -7 Preservation, prolongation (of life). -8 A means of stopping (the flow of blood), styptic. -9 Storage (of grain). -10 Establishment of a proposition. -**Comp.** वृत्त *a.* one who is past all restoration to strength.

स्थापना 1 Placing, fixing, founding, establishing. -2 Arranging, regulating (as a drama), stage-management. -3 A prologue of the drama; (see plays of Bhāsa). -4 Storing, keeping, preserving.

स्थापनीय *a.* 1 To be fixed, established &c. -2 To be treated with tonics.

सं. इ. को. २१६

स्थापयितु *a.* Establisher, founder.

स्थापित *p. p.* [स्था-णिच्-क्त] 1 Placed, fixed, located, deposited. -2 Founded, instituted. -3 Set up, raised, erected. -4 Directed, regulated, ordered, enacted. -5 Determined, settled, ascertained. -6 Appointed to, entrusted with any duty, post &c. -7 Wedded, married; Māl. 10. 5. -8 Firm, steady.

स्थाप्य *a.* 1 To be placed or deposited. -2 To be founded, fixed or established. -3 To be appointed or installed. -4 To be shut up, confined in. -5 To be plunged (in grief &c.). -6 To be checked, restrained. -प्यम् A pledge, deposit. -प्यः the image of a god. -**Comp.** -अपहरणम् the embezzlement of a deposit.

स्थामन् *n.* [स्था-मनिन्] 1 Strength, power, stamina, as in the word अश्वस्थामन्, see the quotation from Mb. under अश्वस्थामन्. -2 The neighing of a horse; अश्वस्थामन् यस्य यस्थाम नदतः प्रदिशो गतम् Mb. 1. 130. 48. -3 Fixity, stability. -4 Station, seat, place.

स्थामवत् *a.* Powerful, strong.

स्थायः A receptacle. -या the earth.

स्थायिता 1 Constancy, stability. -2 Durableness, invariableness.

स्थायिन् *a.* [स्था-णिनि] 1 Standing, staying, being situated (at the end of comp.). -2 Enduring, continuing, lasting, abiding; शरीरं क्षणविध्वंसि कल्पान्तस्थायिनो गुणाः Subhāṣ.; कतिपयदिवसस्थायिनी यौवनश्रीः Bh. 3. 82; Mv. 7. 15. -3 Living, dwelling, remaining; संपत्स्यन्ते कतिपय-दिनस्थायिहंसा दशार्णाः Me. 23. -4 Permanent, firm, steady, invariable, unchangeable. -*m.* 1 A lasting or permanent feeling; (see स्थायिभाव below); स्थायिनोऽर्थे प्रवर्तन्ते भावाः संचारिणो यथा Śi. 2. 87. -*n.* Anything lasting, a permanent state or condition. -**Comp.** -भावः a fixed or permanent condition of mind, a lasting or permanent feeling; (these feelings being said to give rise to the different *rasas* or sentiments in poetry, each *rasa* having its own *Sthāyibhāva*); they are eight or nine; रतिर्हासश्च शोकश्च क्रोधोत्साहौ भयं तथा । जुगुप्सा विस्मयश्चेत्यमष्टौ प्रोक्ताः शमोऽपि च S. D. 206; cf. व्यभिचारिभाव, भाव, विभाव also.

स्थायीभू 1 P. To become firm, fixed or permanent, take a strong or firm hold on; वचस्तत्र प्रयोक्तव्यं यत्रोक्तं लभते फलम् । स्थायीभवति चात्यन्तं रागः शुक्रपटे यथा ॥ Pt. 1. 33.

स्थायुक *a.* (-का or -की *f.*) [स्था-उक्] 1 Likely to last, enduring. -2 Firm, steady, stationary; आयोधने स्थायुकमस्त्रजातम् Bk. 2. 22; अतीते वर्षके काले, प्रसक्तः स्थायुको गृहे ibid 7. 18. -3 Located, situated; कुम्भास्थि-कूटावटस्थानस्थायुकमौक्तिकोत्तरकिरः N. 12. 66. -कः The superintendent or head of a village.

स्थावर *a.* [स्था-वरच्] 1 Fixed to one spot, stable, stationary, immoveable, inanimate (opp. जङ्गम); शरीरिणां स्थावरजङ्गमानां सुखाय तज्जन्मदिनं बभूव Ku. 1. 23; 6. 67, 73. -2 Inert, inactive, slow. -3 Regular, established. -रः A mountain; स्थावराणां हिमालयः Bg. 10. 25. -रम् 1 Any stationary or inanimate object (such as clay, stones, trees &c. which formed the seventh creation of Brahman; cf. Ms. 1. 41); मान्यः स मे स्थावरजङ्गमानां सर्गस्थितिप्रत्यवहारहेतुः R. 2. 44; Ku. 6. 58. -2 A bow-string. -3 Immoveable property, real estate. -4 A heirloom. -5 A large body; (fig.) a gross or material body (स्थूलशरीर); गमनं निरपेक्षं पञ्चादनवलोकयन् । ऋजुः प्रणिहितो गच्छेत्सस्थावरवर्जकः Mb. 12. 9. 19. -Comp. -अस्थावरम्, -जङ्गमम् 1 moveable and immoveable property. -2 animate and inanimate things. -आत्मन् *a.* of immoveable form; स्थाने त्वां स्थावरात्मानं विष्णुमाहुस्तथाहि ते Ku. 6. 67.

स्थावरता, -त्वम् 1 Fixedness, stability. -2 The state of a vegetable or mineral; शरीररजैः कर्मदोषैर्याति स्थावरतां नरः Ms. 12. 9.

स्थासकः [स्था-स-स्वार्थादौ क] 1 Perfuming or smearing the body with fragrant unguents. -2 A bubble of water or any fluid; रौक्मा रेजुः स्थासका मूर्तिभाजो दर्पस्येव व्यासदेहस्य शेषाः Si. 18. 5. -3 A bubble-shaped ornament on a horse's trappings. -4 A figure made with unguents.

स्थासु *n.* Bodily strength.

स्थासु *a.* [स्था-सु] 1 Disposed to stand, firm, immoveable. -2 Permanent, eternal, lasting, durable; भवन्त्यस्यैवमङ्गानि स्थासूनि बलवन्ति च Si. 2. 93; Ki. 2. 19. -सुः A tree; अणुप्रायास्वोषधीषु शमीप्रायेषु स्थासुषु Bhāg. 12. 2. 15.

स्थित *p. p.* [स्था-क्त] 1 Stood, remained, stayed. -2 Standing. -3 Standing up, risen; स्थितः स्थितामुचलितः प्रयातां... छायेव तां भूपतिरन्वगच्छत् R. 2. 6. -4 Staying, resting, living, being, existing, situated; धन्या केयं स्थिता ते शिरसि Mu. 1. 1; Me. 7; oft. with gerunds merely as a copula; वेदान्तेषु यमाहुरेकपुरुषं व्याप्य स्थितं रोदसी V. 1. 1; S. 1. 1; Ku. 1. 1. -5 Happened, occurred; सुहृदः पश्य वसन्त किं स्थितम् Ku. 4. 27. -6 Stationed in, occupying, appointed to; अभिजनवतो भर्तुः श्लाघ्ये स्थिता ग्रहिणीपदे S. 4. 18. -7 Acting up to, abiding by, conforming to; किमत्र चित्रं यदि कामसूभूर्वृत्ते स्थितस्याधिपतेः प्रजानाम् R. 5. 33; धर्मं स्थिताः (राजानः) Mal. 10. 25. -8 Stood still, stopped, desisted. -9 Fixed on, firmly attached to; समात्र भावैकरसं मनः स्थितम् Ku. 5. 82. -10 Steady, firm; as in स्थितधी or स्थितप्रज्ञ q. v. -11 Determined, resolved; इति देहविमुक्तये स्थिताम् (रतिम्) Ku. 4. 39. -12 Established, decreed. -13 Steadfast in conduct, steady-minded. -14 Upright, virtuous. -15 Faithful to a promise or agreement. -16 Agreed, engaged, contracted. -17 Ready, being close

or at hand. -तम् 1 Standing by itself (as a word). -2 Stopping, standing still. -3 Manner of standing. -4 Perseverance on the right path. -Comp. -उपस्थित *a.* with and without the particle 'इति' (as a word). -धी *a.* firm-minded, steady-minded, cool. -पाठयम् recitation in Prākṛita by a woman while standing. -प्रज्ञ *a.* firm in judgment or wisdom, free from any hallucination, contented; प्रजहाति यदा कामान् सर्वान् पार्थ मनोगतान् । आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते Bg. 2. 55. -प्रेमन् *m.* a staunch or faithful friend. -लिङ्गा *a.* having the virile member erected. -संकेत, -संविद् *a.* keeping a promise.

स्थितिः *f.* [स्था-क्तिन्] 1 Standing, remaining, staying, abiding, living, stay, residence; स्थितिं नो रे दध्याः क्षणमपि मदान्वेक्षणं सखे Bv. 1. 52; रक्षोगृहे स्थितिर्मूलमभिगुह्यौ त्वानिश्चयः U. 1. 6. -2 Stopping, standing still, continuance in one state; प्रस्थितायां प्रतिष्ठेयाः स्थितायां स्थितिमाचरेः R. 1. 89. -3 Remaining stationary, fixity, steadiness, firmness, steady application or devotion; मम भूयात् परमात्मनि स्थितिः Bv. 4. 23; Mā. 5. 22. -4 A state, position, situation, condition; एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति Bg. 2. 72. -5 Natural state, nature, habit; सपर्वतवनां कृत्स्नां व्यथयिष्यामि ते स्थितिम् Rām. 7. 98. 10; अथ वा स्थितिरियं मन्दमतीनाम् H. 4. -6 Stability, permanence, perpetuation, continuance; वंशस्थितेरधिगमान्महति प्रमोदे V. 5. 15; कन्यां कुलस्य स्थितये स्थितिज्ञः Ku. 1. 18; Mv. 7. 3; R. 3. 27. -7 Correctness of conduct, steadfastness in the path of duty, decorum, duty, moral rectitude, propriety; अमंस्त चानेन परार्थ्यजन्मना स्थितेरभेत्ता स्थितिमन्तमन्वयम् R. 3. 27; 11. 65; 12. 31; कन्यां कुलस्य स्थितये स्थितिज्ञः (विधिनोपयेमे) Ku. 1. 18; S. 5. 10. -8 Maintenance of discipline, establishment of good order (in a state); स्थित्यै दण्डयतो दण्ड्यान् R. 1. 25. -9 Rank, dignity, high station or rank. -10 Maintenance, sustenance; जग्धाधैर्नवसल्लकीकिसलयैरस्याः स्थितिं कल्पयन् Mā. 9. 32; R. 5. 9. -11 Continuance in life, preservation (one of the three states of human beings); सर्गस्थितिप्रत्यवहारहेतुः R. 2. 44; Ku. 2. 6. -12 Cessation, pause, stop, restriction; नासां काश्चिद्गम्योस्ति नासां च वयसि स्थितिः Pt. 1. 143. -13 Well-being, welfare. -14 Consistency. -15 A settled rule, ordinance, decree, an axiom or maxim; अबान्धवं शब्दं चैव निर्हरेयुरिति स्थितिः Ms. 10. 55. -16 Settled determination. -17 Term, limit, boundary. -18 Inertia, resistance to motion. -19 Duration of an eclipse. -20 Regard, consideration, account; नासां च वयसि स्थितिः Pt. 1. 143. -Comp. -ज्ञ *a.* knowing the bounds of morality; कन्यां कुलस्य स्थितये स्थितिज्ञः Ku. 1. 18. -पद् the epithet of Viṣṇu; पादेषु सर्वभूतानि पुंसः स्थितिपदो विदुः Bhāg. 2. 6. 18. -पदम् the proper basin (for flow), the right path; अपामुद्बृत्तानां निजमुपदिशन्त्या स्थितिपदम् Mu. 3. 8. -भिद् *a.* violating the bounds of morality. -मार्गः the way to compose (the mind); मनसश्च स्थितिमारीमालम्बे Bu. Ch.

5. 9. -स्थापक *a.* fixing in the original position, having the power of restoring to a previous state, having elastic properties. (-कः) elasticity, capability of recovering the former position.

स्थितिमत *a.* 1 Possessed of firmness, steady, firm; N. 5. 22. -2 Permanent; स्थितेरभेत्ता स्थितिमन्तमन्वयम् R. 3. 27. -3 Virtuous, upright. -4 Keeping within limits (as the ocean).

स्थाण्डिलः [स्थण्डिले शयिता अण्] 1 An ascetic who sleeps on the bare ground or on a place prepared for sacrifice. -2 A religious mendicant or beggar.

स्थापत्यः [स्थपतिरेव स्वार्थे ण्यच्] A guard of the women's apartments, chamberlain; स्थापत्यै न स्म वित्तस्ते वर्षीयस्त्वचलकरैः N. 20. 138. -त्यम् 1 The office of the governor of a district. -2 Architecture, building, erecting; स्थापित्यं चासृजदेदं क्रमात् पूर्वादिभिर्मुखैः Bhāg. 3. 12. 38. -Comp. -वेदः the science of architecture (one of the four उपवेदः).

स्थालम् [स्थलति तिष्ठत्यन्नायत्र आधारे षच्] 1 A plate or dish. -2 A cooking-pot, any culinary vessel; स्थालानां चषकाणां च सृङ्गाराणां च भूरिशः Śiva B. 29. 58. -3 The hollow of a tooth. -Comp. -पथ, -पथिक *a.* imported by land; P. V. 1. 77 Vart. -रूपम् the form or representation of a pot.

स्थालकः, -कम् (pl.) N. of particular bones on the back.

स्थालिकः The smell of faeces.

स्थाली 1 An earthen pot or pan, a cooking-pot, caldron, kettle; न हि भिक्षुकाः सन्तीति स्थाल्यो नाधिश्रीयन्ते Sarva. S.; स्थाल्यां वैदूर्यमस्यां पचति तिलखलीमिन्धनैश्चन्दनाद्यैः Bh. 2. 100. -2 A particular vessel used in the preparation of Soma. -3 The trumpet-flower. -Comp. -दुमः Ficus Benjamina or Indica (Mar. नांदुरखी). -पाकः 1 a particular religious act performed by a householder. -2 a dish of rice boiled in milk. -पुरीषम् the sediment or dirt sticking to a cooking-pot; स्थालीपुरीषादीन्यप्यमृतवदभ्यवहरति Bhāg. 5. 9. 11. -पुलाकः boiled rice in a cooking-pot; यथा स्थालीपुलाकेन MS. 7. 4. 12; अलिङ्गाखपि स्थालीपुलाकवत् सिद्धिः ŚB. on MS. 8. 1. 11. -न्यायः see under न्याय; also see तुल्यन्याय and तुल्यपाक. -बिलम् the interior or hollow of a caldron; P. V. 1. 70. -बिलीयम्, -बिल्यम् *a.* fit for cooking (rice etc.).

स्थावरादि *n.* A kind of poison; L. D. B.

स्थाविर *a.* (-रा or -री *f.*) Thick, firm. -रम् Old age (commencing after seventy); (वृद्धः स्यात्सप्ततैरुर्ध्वं वर्षीयान् नवतैः परम्); गार्हस्थ्येऽप्यथवा बाल्ये यौवने स्थाविरैऽपि वा Mb. 3. 200. 3.

स्थिकः, (-कः) The buttocks; L. D. B.

स्थिर *a.* [स्था-किरच्] (compar. स्थेयस्; superl. स्थेष्ठ) 1 Firm, steady, fixed; भावस्थिराणि जननान्तरसौहृदानि Ś. 5. 2;

स स्थाणुः स्थिरभक्तियोगसुलभो निःश्रेयसायास्तु वः V. 1. 1; Ku. 1. 30; R. 11. 19. -2 Immoveable, still, motionless; स्थिरप्रदीप-तामेत्य भुजङ्गाः पर्युपासते Ku. 2. 38. -3 Immoveably fixed; कालेनावरणात्ययात्परिणते यत्स्नेहसारे स्थितम् U. 1. 39. -4 Permanent, eternal, everlasting; कल्पिष्यन्ते स्थिरगणपदप्राप्तये श्रद्धाणाः Me. 57; Mal. 10. 25. -5 Cool, collected, composed, placid, calm. -6 Quiescent, free from passion. -7 Steady in conduct, steadfast. -8 Constant, faithful, determined. -9 Certain, sure. -10 Hard, solid. -11 Strong, intense. -12 Stern, relentless, hard-hearted; अहो स्थिरः कोऽपि तवेप्सितो युवा Ku. 5. 47. -रः 1 A god, deity. -2 A tree. -3 A mountain. -4 A bull. -5 N. of Śiva. -6 N. of Kārtikeya. -7 Final beatitude or absolution. -8 The planet Saturn. -9 N. of certain zodiacal signs (Taurus, Leo, Scorpio, and Aquarius). -रा 1 The earth; पितृमहस्तामालोक्य विहस्तामस्थिरां स्थिराम् Śiva B. 5. 47. -2 A strong-minded woman. -3 The silkcotton tree. -रम् Steadfastness, stubbornness. (स्थिरीकृ means 1 to confirm, strengthen, or to corroborate. -2 to stop, make fast. -3 to cheer up, console, comfort; Ś. 4. -4 To steel (the heart); Amaru. स्थिरीभू means 1 to become firm or steady. -2 to become calm or tranquil.) -Comp. -अब्धिपः the marshy date-tree. -अनुराग *a.* firm in attachment, constant in affection. -अपाय *a.* subject to constant decay. -आत्मन्, -चित्त, -चेतस्, -धी, -बुद्धि, -मति *a.* 1 firm-minded, steady in thought or resolve, resolute; न च योगविद्येर्नवितरः स्थिरधीरा परमात्मदर्शनात् R. 8. 22. -2 cool, calm, dispassionate. -आयति *a.* lasting long. -आयुस्, -जीविन् *a.* long-lived, lasting. (-*m.*) the silk-cotton tree (Mar. सांवरी). -आरम्भ *a.* firm in undertakings, persevering. -कर्मन् *a.* persevering in action; न नवः प्रभुरा फलोदयात् स्थिर-कर्मा विरराम कर्मणः R. 8. 22. -कुट्टकः 1 a steady pulverizer. -2 a kind of common divisor (in algebra). -कुसुमः the Bakul tree. -गतिः the planet Saturn. -गन्धः the Champaka flower. (-न्धा) 1 the trumpet-flower. -2 the Ketakī plant. -छदः the birch tree. -छायः 1 a tree which gives shelter to travellers. -2 a tree (in general). -जिह्वः a fish. -जीवित *a.* long-lived. -जीविता the silk-cotton tree. -दंष्ट्रः 1 a snake. -2 Viṣṇu in his boar incarnation. -3 sound. -धामन् *a.* belonging to a strong race. -पत्रः the marshy date-tree. -पद *a.* firmly rooted. -पुष्पः 1 the Champaka tree. -2 the Bakula tree. -प्रतिज्ञा *a.* 1 persisting in an assertion, obstinate, pertinacious. -2 faithful to a promise. -प्रतिबन्ध *a.* firm in opposition, obstinate; Ś. 2. -प्रतिष्ठा fixed residence or abode. -फला a kind of gourd (Mar. कोहळा). -योनिः a large tree which gives shade and shelter. -यौवन *a.* ever youthful. (-नः) a kind of good or evil genius, a fairy. -रङ्गा indigo. -रगा a kind of curcuma (Mar. दाखळद). -लिङ्गा *a.* having a stiff virile organ. -वाच *a.* one whose word may be trusted. -विक्रम *a.* taking firm strides. -श्री *a.* having

everlasting prosperity. -सङ्गार *a.* faithful to a promise, true, veracious. -सौहृद *a.* firm in friendship. -स्थायिन् *a.* remaining firm or steady, keeping perfectly still (as in meditation).

स्थिरतर *a.* More firm, fixed &c. -रः The Supreme Being.

स्थिरता, -त्वम् 1 Firmness, steadiness, stability. -2 Firm or vigorous effort, fortitude; उत्पक्ष्मणोर्नयनयोरुपसृद्ध-वृत्ति बाष्पं कुरु स्थिरतया विरतानुबन्धम् S. 4. 14. -3 Constancy, firmness of mind. -4 Fixity. -5 Fearlessness.

स्थिरीकरणम्, स्थिरीकारः Corroboration, confirmation.

स्थिरीभावः Immovableness.

स्थुङ् 6 P. (स्थुडति) To cover.

स्थुरिन् = स्थूरिन् q. v.

स्थूणा [स्थान-क उदन्तादेशः पृषो० Tv.] स्थूणायसि स्मृता प्रतिमायां गृहस्तम्भे इति विश्वः 1 The post or pillar of a house. -2 A post or pillar in general; स्थूणानिखनन्यायेन S. B.; किमर्थमाक्षेपः । दाढ्यार्थः । स्थूणानिखननवत् SB. on MS. 7. 2. 1. -3 An iron image or statue; छिन्नस्थूणं वृषं दृष्ट्वा विलापं च गवां भृशम् Mb. 12. 265. 2. -4 An anvil. -Comp. -कर्णः 1 a kind of military array. -2 a form of Rudra (named also शङ्कुकर्ण); स्थूणाकर्णमथो जालं शर-वर्षमथोत्वणम् Mb. 3. 167. 33. -निखननन्याय see Appendix.

स्थूमः 1 Light. -2 The moon.

स्थूरः 1 A bull. -2 A man.

स्थूरिन् *m.* A pack-horse or bullock.

स्थूरीपृष्ठः A horse not yet ridden on; भित्त्वा घोणामाय-सेनाधिवक्षः स्थूरीपृष्ठो गार्ध्रपक्षेण विद्धः । Si. 18. 22.

स्थूल् 10 Ā. To increase, to strengthen; L. D. B.

स्थूल *a.* (compar. स्थवीयस् superl. स्थविष्ठ) 1 Large, great, big, bulky, huge; बहुस्पृशापि स्थूलेन स्थायते बहिरश्मवत् Si. 2. 78 (where it has sense 6 also); स्थूलहस्तावलेपान् Me. 14, 108; R. 6 28. -2 Fat, corpulent, stout. -3 Strong, powerful; स्थूलं स्थूलं श्वसिति K. 'breathes hard'. -4 Thick, clumsy. -5 Gross, coarse, rough (fig. also) as in स्थूलमानम् q. v. -6 Foolish, doltish, silly, ignorant. -7 Stolid, dull, thick-headed. -8 Not exact. -9 (In phil.) Material (opp. to सूक्ष्म). -लः The jack tree. -ला -1 Large cardamoms. -2 Scindaspus Officinalis (Mar. गजपिपळी). -3 Cucumis Utilissimus (Mar. थोरकाकडी). -लम् 1 A heap, quantity. -2 A tent. -3 The summit of a mountain (कूट). -4 Sour milk, curds. -Comp. -अन्त्रम् the larger intestine near the anus. -आस्यः a snake. -इच्छु *a.* having immoderate desires. -उच्चयः 1 a large fragment of a crag or rock fallen from a

mountain and forming an irregular mound. -2 incompleteness, deficiency, defect. -3 the middle pace of elephants; स्थूलेच्चयेनागमदन्तिकागताम् Si. 12. 16. -4 an eruption of pimples on the face. -5 a hollow at the root of an elephant's tusks. -कण्टकिका the silk-cotton tree. -कण्टा the egg-plant. -कन्दः 1 a kind of esculent root. -2 red garlic. -काय *a.* fat, corpulent. -काष्ठानिः a tree-trunk or a large log of wood set on fire. -क्षेडः, -क्षेवेडः an arrow. -चापः a large bow-like instrument used in cleaning cotton. -तालः the marshy date-tree. -त्वचा Gmelina Arborea (Mar. थोर शिवणी). -दला Aloe Perfoliata (Mar. कोरफड). -धी, -मति *a.* foolish, doltish. -नालः a kind of large reed. -नास, -नासिक *a.* thick-nosed. (-सः, -कः) a hog, boar. -नीलः a hawk, falcon. -पटः, -टम् coarse cloth. -पट्टः cotton. (-ट्टम्), -पट्टाकः coarse cloth. -पाद *a.* clubfooted, having swelled legs. (-दः) 1 an elephant. -2 a man with elephantiasis. -प्रपञ्चः the gross or material world. -फलः the silk-cotton tree. -भावः Bigness, grossness. -भूत *n.* pl. the five grosser elements (according to Sāmkhya phil.). -मध्य *a.* thick in the middle. -मरिचम् a kind of berry (ककूल). -मानम् rough or inexact calculation, gross or rough computation. -मूलम् a kind of radish. -लक्ष, -क्ष्य *a.* 1 munificent, liberal, generous; अकथ्यते मानयिता स्थूललक्ष्यः प्रियंवदः Mb. 3. 45. 10. -2 wise, learned. -3 inclined to recollect both benefits and injuries. -4 taking careless aim. -लक्षिता munificence, liberality. -वलकलः the red Lodhra tree. -विषयः a gross or material object. -शङ्खा a woman having a large vulva. -शरीरम् the grosser or material and perishable body (opp. सूक्ष्म or लिङ्ग-शरीर q. v.) -शाटकः (-कम्), शाट (टि) का, -शाटिः a thick or coarse cloth. -शीर्षिका a small ant having a large head in proportion to its size. -शोफ *a.* greatly swollen. -षट्पदः 1 a large bee. -2 a wasp. -सूक्ष्म *a.* mighty and subtle (as the god). -स्कन्धः the lakucha tree. -स्थूल *a.* excessively thick. -हस्तः 1 an elephant's trunk; दिङ्ना-गानां पथि परिहरन् स्थूलहस्तावलेपान् Me. 14. -2 a large or coarse hand.

स्थूलक *a.* Large, big, huge, bulky. -कः A sort of grass or reed.

स्थूलता, -त्वम् 1 Largeness, bulkiness, bigness; कौटिल्यं कचसंचये प्रवचने मान्यं त्रिके स्थूलता (दृश्यते) Pt. I. 190. -2 Dulness, stupidity. -3 (In phil.) Grossness.

स्थूलंभविष्णु, स्थूलंभावुक *a.* Liable to become large or stout; P. III. 2. 57.

स्थूलयति Den. P. To become big or stout, grow bulky or fat.

स्थूलिन् *m.* A camel.

स्थेमन् *m.* Firmness, stability, fixity, fixedness; द्राघीयांसः संहताः स्थेमभाजः Śi. 18. 33; न यत्र स्थेमानं दधुरतिभ-यभ्रान्तनयनाः Bv. 1. 32.

स्थेय *a.* [स्था-कर्मणि यत्] To be fixed or placed, to be settled or determined. -**यः** 1 A person chosen to settle a dispute (between two parties), an arbitrator, umpire, a judge; स्थेयाम्यां गृध्रचक्राम्यां वाचा संधिः कृतः क्षणात् H. 4. 1. -2 A domestic priest.

स्थेयस् *a.* (-सी *f.*) More firm, stronger; (compar. of स्थिर *q. v.*).

स्थेष्ठ *a.* Very firm, strongest; (superl. of स्थिर *q. v.*).

स्थैर्यम् [स्थिरस्य भावः घञ्] 1 Firmness, stability, fixity, steadiness. -2 Continuance. -3 Firmness of mind, resolution, constancy; अमानित्वं ..... स्थैर्यमात्मविनिग्रहः Bg. 13. 7. -4 Patience. -5 Hardness, solidity. -6 Subduing the senses (जितेन्द्रियत्व); ततस्तस्य परिज्ञाय महास्थैर्यं महासुतेः Rām. 7. 30. 27. -**Comp.** -**ज** *a.* see स्थावर; मानुषाः स्थैर्यजाश्चैव पृथग्भोगा विशेषतः Mb. 13. 117. 18.

स्थोरिन् = स्थौरिन्.

स्थौणैयः, -स्थौणैयकः 1 A kind of perfume. -2 A carrot.

स्थौरम् 1 Firmness, strength, power. -2 A load sufficient for a horse or ass.

स्थौरिन् *m.* 1 A horse carrying burdens on his back, pack-horse. -2 A strong horse.

स्थौलक्ष्यम् Munificence, liberality; Ms. 7. 211.

स्थौल्यम् 1 Bigness, bulkiness, stoutness. -2 Dulness or density of intellect.

स्नवः Trickling, oozing, dripping.

स्नस् 1, 4 P. (स्नसति, स्नस्यति) 1 To inhabit. -2 To eject (as from the mouth), reject.

स्नसा A tendon, muscle.

स्ना 2 P. (स्नाति, स्नात) 1 To bathe, perform a ablution; सस्नुः पयः पपुरनेनिजुरम्बराणि Śi. 5. 28; मृगतृष्णाम्भसि स्नातः. -2 To perform the ceremony of bathing at the time of leaving the house of one's spiritual preceptor. -3 To smear oneself with. -**Caus.** (स्नापयति-ते, स्नपयति-ते) 1 To cause to bathe, wet, moisten, sprinkle; (तोयैः) सतृयमेनां स्नपयाम्बभूवुः Ku. 7. 10; स्मितस्नपिताधरा Git. 12; U. 3. 23; Ki. 5. 44, 47; Śi. 2. 7; Me. 45. -2 To steep or soak in. -3 To weep for. -**Desid.** (सिस्नासति) To wish to bathe. -**With** अप to bathe after mourning. -**नि** to plunge deep into; *i. e.* to be perfect or thoroughly versed in; see निष्णात; कुतोऽपत्यस्नेहः कुटिलनयनिष्णात-मनसाम् Māl. 2. 7.

स्नपन *a.* 1 Causing to bathe. -2 Used for bathing. -**नम्** 1 Sprinkling, washing. -2 Bathing, ablution; रेजे जनैः स्नपनसान्द्रतराद्रमूर्तिः Śi. 5. 57.

स्नापित *a.* Bathed, washed, sprinkled &c.

स्नयः 1 Bathing, ablution. -2 Lustration.

स्नात *p. p.* 1 Bathed, washed, purified by ablution; ततः शुक्लाम्बराः स्नातास्तरुणाः शतमष्ट च Mb. 7. 82. 8. -2 Versed in; मन्ये त्वां विषये वाचां स्नातमन्यत्र छान्दसात् Bhāg. 1. 4. 13. -**तः** 1 One whose course of holy study is over; वणिङ्मुनिवृत्तस्नाता निर्गम्यार्थान् प्रपेदिरे Bhāg. 10. 21. 49. -2 An initiated householder; cf. स्नातक. -**ता** = ऋतुस्नाता; तपसा द्योतितां स्नातां ददर्श भगवानृषिः Mb. 3. 97. 13.

स्नातकः 1 A Brāhmaṇa who has performed the ceremony of ablution which has to be performed on his finishing his first Āśrama (that of a Brahmachārin); राजस्नातकयोश्चैव स्नातको वृत्तमानमाक् Ms. 2. 139. -2 A Brāhmaṇa just returned from the house of his preceptor and become an initiated householder (गृहस्थ). -3 A Brāhmaṇa who is a Bhikṣu (beggar of alms) for any religious object; नवैतान् स्नातकान् विद्याद् ब्राह्मणान् धर्म-भिक्षुकान् Ms. 11. 2. -4 Any man of the first three classes who is an initiated householder. -**Comp.** -**व्रतम्** the vows and duties of a स्नातक.

स्नात्रम् Bath, ablution.

स्नानम् [स्ना-भावे ल्युट्] 1 Bathing, washing, ablution, immersion in water; ततः प्रविशति स्नानोत्तीर्णः काश्यपः Ś. 4; न स्नानं न विलेपनं न कुसुमं नालंकृता मूर्धजाः (विभूषयन्ति पुरुषं) Bh. 2. 19. -2 Purification by bathing, any religious or ceremonial ablution. -3 The ceremony of bathing or anointing an idol. -4 Anything used in ablution. तोयक्रीडानिरतयुवतिस्नानतिकैर्मलद्भिः Me. 35. -5 Cleansing, washing off. -**Comp.** -**अगारम्** a bath-room. -**कलशः**, -**कुम्भः** a jar containing lustral water. -**गृहम्** a bath-room; उत्थायावश्यकार्थार्थं ययौ स्नानगृहं वृषः Mb. 7. 82. 7. -**तीर्थम्** a sacred bathing place. -**तृणम्** Kuśa-grass. -**द्रोणी** a bathing tub. -**यात्रा** the festival held on the full-moon day in the month of Jyestha. -**वस्त्रम्** a bathing-garment; सकृत् किं पीडितं स्नानवस्त्रं मुञ्चेत् दुतं पयः H. 2. 104. -**विधिः** 1 the act of ablution. -2 the proper manner or rules of ablution. -**शाटी** bathing drawers.

स्नायीय *a.* [स्नानाय हितं छ] Fit or suitable for bathing or ablution, worn during bathing; स्नानीयवस्त्राक्रियया पत्रोर्णं वोपयुज्यते M. 5. 12. -**यम्** Water or any other article (such as unguents, perfumed powders &c.) proper for bathing; बलिक्रियावर्जितसैकतानि स्नानीयसंसर्गमना-प्नुवन्ति R. 16. 21.

स्नापकः A servant who bathes his master, or brings bathing-water for him; स्नापकाः काञ्चनैः कुम्भैः पूर्णैः समुपत-स्थिरे Mb. 7. 82. 8.

स्नापनम् The act of causing to bathe, or attending a person while bathing; Ms. 2. 209.

स्नापित *p. p.* 1 Caused to bathe, attended on while bathed. -2 Immersed.

स्नास्यत् *m.* A student about to become a स्नातक; स्नास्यस्तु गुरुणाज्ञतः शक्त्या गुर्वर्थमाहरेत् Ms. 2. 245.

स्नायुः [स्नाति शुभ्यति दोषोऽनया स्ना-उण् Tv.] 1 A tendon, muscle, sinew; स्वल्पं स्नायुवसावशेषमलिनं निर्मासमप्यस्थि योः Bh. 2. 30. -2 The string of a bow. -3 An eruption on the skin of the extremities; also स्नायुक. -**Comp.** -**अर्मन्** *n.* a kind of disease of the eyes. -**वन्धः** a bow-string. -**मर्मन्** the joint of a sinew. -**स्पन्दः** pulse.

स्नायुकः See स्नायु.

स्नावः, -स्नावन् *m.* A tendon, muscle; मांसान्यस्य शकराणि किनाटे स्नाव तस्थिरम् Bri. Up. 3. 9. 28.

स्नाविर *a.* With sinews; see अस्नाविर.

स्निह् 10 U. (स्नेहयति-ते) 1 To go. -2 To love, be in love.

स्निह् 4 P. (स्निहति, स्निग्ध) 1 To feel or have affection for, love, be fond of (with loc. of the person or thing that is loved or liked); किं नु खलु बालेऽस्मिन्नौरस इव पुत्रे स्निहति मे मनः S. 7; स च स्निहत्यावयोः U. 6 (where आवयोः may be genitive also). -2 To be easily attached. -3 To be pleased with, be kind to. -4 To be sticky, viscid, or adhesive. -5 To be smooth or bland. -**Caus.** (स्नेहयति-ते) 1 To make unctuous, anoint, besmear, lubricate. -2 To cause to love. -3 To dissolve, destroy, kill.

स्निग्ध *a.* [स्निह्-क्] 1 Loving, affectionate, friendly, attached, tender; नादस्तावद्विकलकुररीकूजितस्निग्धतारः Mā. 5. 20. -2 Oily, unctuous, greasy, wetted with oil; उत्पश्यामि त्वयि तदगते स्निग्धभिन्नाज्जनाभे Me. 61; स्निग्धवेणीसवर्णे 18; Si. 12. 62; Mā. 10. 4. -3 Sticky, viscid, adhesive, cohesive. -4 Glistening, shining, glassy, resplendent; कनकनिकषास्निग्धा विद्युत् प्रिया न ममोर्वशी V. 4. 1; Me. 39; U. 1. 33; 6. 21. -5 Smooth, emollient. -6 Moist, wet. -7 Cooling. -8 Kind, soft, bland, amiable; प्रीतिस्निग्धैर्जनपदवधूलोचनैः पीयमानः Me. 16. -9 Lovely, agreeable, charming; स्निग्धगम्भीरनिर्वोषम् R. 1. 36; Me. 66; U. 2. 14; 3. 22. -10 Thick, dense, compact; स्निग्धच्छायातरु वसतिं रामगिर्याश्रमेषु (चक्रे) Me. 1. -11 Intent, fixed, steadfast (as a gaze or look). -**ग्यः** 1 A friend, an affectionate or friendly person; विश्वैः स्निग्धैरुपकृतमपि द्वेष्यतामेति कैश्चित् H. 2. 149; or स स्निघोऽकुशलानिबारयति यः Subhāṣ.; Pt. 2. 171. -2 The red castor-oil plant. -3 A kind of pine. -**ग्यम्** 1 Oil. -2 Bee's-wax. -3 Light, lustre. -4 Thickness, coarseness. -5 Civet. -**Comp.** -**जनः** an affectionate or friendly person, a friend; स्निग्धजनसंविभक्तं हि दुःखं सह्येदं भवति S. 3. -**तण्डुलः** a kind of rice of quick growth. -**दृष्टि** *a.* looking intently or with a fixed gaze.

-**पत्रः**, -**व्री** the jujube. -**फला** the ichneumon plant (Mar. मुंगूसवेल). -**राजिः** a kind of snake.

स्निग्धता, -**त्वम्** 1 Oiliness. -2 Blandness. -3 Tenderness, affection, love.

स्निग्धा Marrow.

स्तु 2 P. (स्तौति, स्तुत) 1 To drip, trickle, fall in drops, distil, drop, ooze or run out, leak out, -2 To flow, stream.

स्तुत *a.* Oozed, dropped, flowed &c; त्रिष्टुम्भांसात् स्तुतोऽस्तुष्टुजगत्पञ्चः प्रजापतेः Bhāg. 3. 12. 45.

स्तु *m., n.* 1 Table-land. -2 Top, surface (in general). (This word has no forms for the first five inflections and is optionally substituted for सानु after acc. dual).

स्तु *f.* A sinew, tendon, muscle.

स्तुध्निका Natron, mineral alkali.

स्तुषा A daughter-in-law; समुपास्यत पुत्रभोग्यया स्तुषयेवा-विकृतेन्द्रियः श्रिया R. 8. 14; 15. 72.

स्तुस् 4 P. (स्तुस्यति) 1 To disappear, become invisible. -2 To take, accept.

स्तुह् 4 P. (स्तुहति, स्तुग्ध or स्तूह) To vomit.

स्तुह, स्तुहा, -हिः *f.*, -**ही** The milk-hedge plant. [Raghunandana, the author of Kṛityatattva (Jīvānanda's ed. of Smṛititattva vol. II, 1895) quotes a verse from the Devīpurāṇa in connection with the worship of the goddess Manasā to get rid of the fear of snake-bite (cf. Dr. Kane's History of Dharma-śāstra, vol. V. p. 125). He explains स्तुही as सिजुवृक्षः. The botanic name of the tree is Euphorbia Nerifolia (Mar. निवडुंग). It is a plant from the stem of which a sticky substance oozes out.]

स्नेहः [स्निह्-घञ्] 1 Affection, love, kindness, tenderness; स्नेहदाक्षिण्ययोर्योगात् कामीव प्रतिभाति मे V. 2. 4 (where it has sense 6 also); अस्ति मे सोदरस्नेहोऽप्येतेषु S. 1. -2 Oiliness, viscosity, unctuousness, lubricity (one of the 24 Gūṇas according to the Vaiśeṣikas) -3 Moisture; तृष्णासंजनं स्नेह एष तेषां पुनर्भवः Mb. 12. 218. 33. -4 Grease, fat, any unctuous substance. -5 Oil; निर्विष्टविषयस्नेहः स दशान्तमुपेयिवान् R. 12. 1; Pt. 1. 82 (where the word has sense 1 also), 221; R. 4. 75. -6 Any fluid of the body, such as semen. -**Comp.** -**अक्त** *a.* oiled, lubricated, greased. -**अङ्कनम्** a mark of affection. -**अनुवृत्तिः** *f.* affectionate or friendly intercourse. -**आशः** a lamp. -**कुम्भः** an oil-vessel. -**केसरिन्** castor-oil. -**छेदः**, -**भङ्गाः** breach or loss of friendship. -**पक्व** *a.* dressed with oil. -**पानम्** drinking oil (as a medicine). -**पूर्वम्** *ind.* affectionately. -**प्रवृत्तिः** *f.* flow or course of love; त्वयस्याः कथमप्यबान्धवकृतां स्नेहप्रवृत्तिं च ताम् S.

4. 17. -प्रसरः, -प्रस्रवः effusion of love. -प्रिय *a.* fond of oil. (-यः) a lamp. -बीजः the Piyāla tree. -भाण्डम् an oil-vessel. ^०जीविन् an oilman. -भूः phlegm. -भूमिः *f.* 1 anything yielding oil. -2 an object of love or affection, beloved person. -रङ्गः sesamum. -रसनम् the mouth. -रेकम् *m.* the moon. -वरम् fat. -वस्तिः *f.* injection of oil, an oily enema. -विद्धः the Devadāra tree. -विमर्दित *a.* anointed with oil. -व्यक्तिः *f.* manifestation of love, display of friendship; (भवति) स्नेहव्यक्तिश्चिरविरहजं मुञ्चतो बाष्पमुष्णम् Me. 12. -संभाषः kind conversation, friendly talk, chat. -सार *a.* having oil for its chief ingredient.

स्नेहन् *m.* 1 A friend. -2 The moon. -3 A kind of disease.

स्नेहन *a.* [स्निह्-णिच् ल्यु ल्युट् वा] 1 Anointing, lubricating. -2 Destroying. -नम् 1 Anointing, unction, rubbing or smearing with oil or unguents. -2 Unctuousness. -3 An unguent, emollient.

स्नेहल *a.* 1 Fond of. -2 Tender.

स्नेहित *p. p.* 1 Loved. -2 Kind, affectionate. -3 Anointed, lubricated. -तः A friend, a beloved person.

स्नेहिन् *a.* (-नी *f.*) [स्नेह-णिनि] 1 Attached, affectionate, friendly. -2 Oily, unctuous, fat. -*m.* 1 A friend. -2 An anointer, a smearer. -3 A painter.

स्नेहुः 1 The moon. -2 A kind of disease. -3 A friend; Up. 1. 10.

स्नै 1 P. (स्नायति) To dress, wrap round, envelop.

स्नैगध्यम् 1 Unctuousness, oiliness, lubricity. -2 Tenderness, fondness. -3 Smoothness, blandness.

स्पन्द 1 *Ā.* (स्पन्दते, स्पन्दित) 1 To throb, palpitate; अस्पन्दिष्टाक्षि वामं च Bk. 15. 27; 14. 83. -2 To shake, tremble, quiver. -3 To go, move; स्पन्दन्ति वै तनुभूतामज-शर्वयोश्च Bhāg. 12. 8. 40. -4 To come suddenly to life.

स्पन्दः [स्पन्द-घञ्] 1 Throbbing, palpitation. -2 Vibration, tremor, motion; मनो मन्दस्पन्दं बहिरपि चिरस्यापि विमृशन् Bh. 3. 51.

स्पन्दनम् [स्पन्द-ल्युट्] 1 Throbbing, pulsation, palpitation, quivering; वामाक्षिस्पन्दनं सूचयित्वा Māl. 1; so अघर^०, बाहु^०, शरीर^० &c. -2 Tremor, vibration. -3 The quickening of a child in the womb. -4 Rapid motion, going.

स्पन्दित *p. p.* [स्पन्द-क्त] 1 Throbbled, quivered. -2 Gone. -तम् A pulsation, throb, palpitation. -2 Activity (of the mind).

स्पन्दोलिका Swinging backwards and forwards, rocking on a swing (a kind of game); Bhāg. 10. 18. 15 (v. l.).

स्पर्ध 1 *Ā.* (स्पर्धते) 1 To contend or vie with, emulate, rival, compete, be equal with; अस्पर्धिष्ठ च रामेण Bk. 15. 65; कस्तैस्सह स्पर्धते Bh. 2. 16. -2 To challenge, defy, bid defiance to.

स्पर्ध *a.* Emulous, envious.

स्पर्धनम् 1 Competition, emulation. -2 Envy, jealousy.

स्पर्धा [स्पर्ध-अ] 1 Emulation, rivalry, competition; आत्मनस्तु बुधैः स्पर्धा शुद्धधीर्बहुमन्यत. -2 Jealousy, envy. -3 Defiance. -4 Equality with.

स्पर्धित *p. p.* 1 Emulating, contending. -2 Challenged, defied.

स्पर्धिन् *a.* (-नी *f.*) 1 Rivalling, emulating, competing, vying with; तवावरस्पर्धिषु विदुमेषु R. 13. 13; 16. 62. -2 Emulous, envious. -3 Proud. -*m.* A competitor, an equal.

स्पर्ध्य *a.* 1 Desirable. -2 Valuable; शयनं तत्र संकल्लप्तं स्पर्ध्यास्तरणसंवृतम् Mb. 1. 47. 7.

स्पर्श 10 *Ā.* (स्पर्शयते) 1 To take, take hold of, touch. -2 To unite, join. -3 To embrace, clasp.

स्पर्शः 1 [स्पर्श्, स्पृश् वा-घञ्] Touch, contact (in all senses); स्पर्शान् कृत्वा बहिर्बाह्यांश्चक्षुश्चैवान्तरे भ्रुवोः Bg. 5. 27; तदिदं स्पर्शक्षमं रत्नम् Ś. 1. 28; 2. 7. -2 Contact (in astr.). -3 Conflict, encounter. -4 Feeling, sensation, the sense of touch. -5 The quality of touch or tangibility, touch, the object or विषय of skin (त्वच्); स्पर्शगुणे वायुः T. S.; स्पर्शनं स्पर्शती स्पर्शान् बुद्धिर्विक्रियतेऽसकृत् Mb. 12. 285. 20. -6 That which affects or influences, affection, seizure. -7 Disease, illness, disorder, distemper. -8 A consonant of any of the five classes of letters (from क् to म्); कादयो मान्ताः स्पर्शाः; स्पर्शस्तस्याभवज्जीवः स्वरो देह उदाहृतः Bhāg. 3. 12. 46. -9 A gift, donation, presentation. -10 Air, wind. -11 The sky. -12 Sexual union; स्त्रीपुंसयोः संप्रयोगे स्पर्शः कस्याधिको भवेत् Mb. 13. 12. 1. -13 A secret spy. -र्शा An unchaste woman. -Comp. -अज्ञ *a.* senseless, insensible. -अनुकल *a.* pleasant to the touch, cooling. -आनन्दा an *apsaras*. -इन्द्रियम् the organ or sense of touch. -उदय *a.* followed by a consonant. -उपलः, -मणिः a kind of jewel considered to be the same as 'philosopher's stone'. ^०मणिप्रभवम् gold; L. D. B. -क्षिप्त *a.* painful to the touch. -क्षम *a.* capable of touch, tangible. -गुण *a.* having the quality of tangibility (as air); बलवाज्जायते वायुः स वै स्पर्शगुणो मतः Ms. 1. 76. -तन्मात्रम् the subtle element of tangibility. -द्वेषः sensitiveness to touch. -यज्ञः an offering consisting in the mere touch of the things offered; स्पर्शयज्ञं करिष्यामि विधिरेष सनातनः Mb. 14. 92. 19. -रसिक *a.* sensual, lustful. -लज्जा, -संकोचपर्णिका the sensitive plant (Mar. लाजाळू). -वेद्य *a.* to be apprehended by the sense of

touch. -संचारिन *a.* contagious, infectious. -स्नानम् ablution at the entrance of the sun or moon into an eclipse. -स्पन्दः, -स्यन्दः *a.* frog.

स्पर्शन *a.* (-नी *f.*) [स्पर्श-स्पृश्-वा ल्युट्] 1 Touching, handling. -2 Affecting, influencing. -नः *Air, wind.* -नम् 1 Touching, touch, contact. -2 Sensation, feeling. -3 Sense or organ of touch; Bg. 15. 9. -4 A gift, donation.

स्पर्शनकम् A term used in Sāṃkhya philosophy for the 'skin.'

स्पर्शवत् *a.* 1 Tangible. -2 Soft, soft or agreeable to the touch; भूर्जत्वचः स्पर्शवतीर्दधानाः Ku. 1. 55.

स्पर्शिक *a.* Tangible, perceptible.

स्पर्शित *a.* Given, donated; ज्ञात्वा तपसि सिद्धिं च पत्न्यर्थं स्पर्शिता तदा Rām. 7. 30. 27 (*com.* स्पर्शिता भार्यात्वेन दत्ता).

स्पष्टम् *m.* A distemper, disorder of the body, disease.

स्पृष्ट 1 *Ā.* (स्पर्षते) To become wet or moist.

स्पृष्ट 1 *U.* (स्पर्शति-ते) 1 To obstruct. -2 To undertake, perform. -3 To string together. -4 To touch. -5 To see, behold, perceive clearly, spy out, espy.

स्पृष्टः [स्पर्श-अच्] 1 A spy, a secret emissary or agent; स्पृष्टे शनैर्गतवति तत्र विद्विषाम् Śi. 17. 20; Mu. 3. 13; see अपस्पृष्ट also. -2 Fight, war, battle. -3 One who fights with savage animals (for reward), or the fight itself.

स्पृष्ट *a.* [स्पर्श-क्त् नि० इडभावः] 1 Distinctly visible, evident, clearly perceived, clear, plain, manifest; स्पृष्टे जाते प्रत्युषे K. 'when it was broad day-break'; स्पृष्टाकृतिः R. 18. 30; स्पृष्टार्थः &c. -2 Real, true. -3 Full-blown, expanded. -4 One who sees clearly. -ष्टम् *ind.* 1 Clearly, distinctly, plainly. -2 Openly, boldly. (स्पृष्टीकृ means 'to make clear or distinct', explain, elucidate.) -Comp. -अक्षर *a.* distinctly spoken. -अर्थ *a.* intelligible, clear. -गर्भा *a.* woman who shows evident signs of pregnancy. -प्रतिपत्तिः *f.* distinct notion, clear perception. -भाषिन्, -वक्तु *a.* plain-spoken, outspoken, candid.

स्पृष्टयति Den. P. To make clear, explain, elucidate.

स्पृष्टीकरणम् Making clear or intelligible.

स्पृष्टीकृतिः Rectification, correction.

स्पृष्ट 5 P. (स्पृणोति) 1 To deliver or extricate from. -2 To gratify. -3 To grant, bestow; स मेन्द्रो मेधया स्पृणोतु T. Up. 1. 4. 1. -4 To protect. -5 To live.

स्पृक्षा Trigonella Corniculata (पिण्डका).

स्पृष्ट *m.* A rival, enemy; तयोः स्पृष्टोस्तिग्मगदाहताङ्गयोः Bhāg. 3. 18. 19. -*f.* Contest, fight.

स्पृष्ट 6 P. (स्पृशति, पस्पृश, अस्पृक्षत्-अस्पृक्षीत्-अस्पृक्षीत्, स्पृक्षति-स्पृक्षति, स्पृष्टु-स्पृष्टम्, स्पृष्ट) 1 To touch; स्पृशन्नपि गजो हन्ति H. 3. 14; कर्णे परं स्पृशति हन्ति परं समूलम् Pt. 1. 304. -2 To lay the hand on, stroke gently with, touch; हस्तेन पस्पृशे तदङ्गमिन्द्रः Ku. 3. 22. -3 To adhere or cling to, come in contact with. -4 To wash or sprinkle with water; खानि चैव स्पृशेदद्विरात्मानं शिर एव च Ms. 2. 60. -5 To go to, reach; अस्यापि यां स्पृशति वशिनश्चारणद्वन्द्वगीतः Ś. 2. 15; R. 3. 43. -6 To attain to, obtain, reach a particular state; महोक्षतां वत्सतरः स्पृशन्निव R. 3. 32; विनाप्यर्थैर्वीरः स्पृशति बहुमानेनतिपदम् H. 1. 175. -7 To act upon, influence, affect, move, touch; नन्दस्नेहगुणाः स्पृशन्ति हृदयं सृज्योऽस्मि तद्विद्विषाम् Mu. 7. 16; Ku. 6. 95. -8 To refer or allude to. -9 To take, receive, accept (as a sacrificial offering). -10 To injure, harm. -11 To come into contact (in astr.). -12 To equal with. -*Pass.* To be polluted, defiled, or tainted; मया गृहीतनामानः स्पृश्यन्त इव पाप्मना U. 1. 48. -*Caus.* (स्पर्शयति-ते) 1 To cause to touch. -2 To give, present; गाः कोटिशः स्पर्शयता घटोऽग्नीः R. 2. 49.

स्पृष्ट *a.* 1 (At the end of comp.) Who or what touches, touching, affecting, piercing; मर्मस्पृष्ट, हृदिस्पृष्ट &c. -2 Experiencing, betraying.

स्पृष्टः Touch, contact.

स्पृष्टी The prickly night-shade (Mar. कांटेरिंगणी).

स्पृष्ट *a.* 1 Tangible. -2 To be taken in possession.

स्पृष्ट *p. p.* [स्पर्श-क्त्] 1 Touched, felt with the hand. -2 Come in contact with, touching. -3 Reaching, applying or extending to; अस्पृष्टपुरुषान्तरम् Ku. 6. 75. -4 Affected, seized; शङ्कास्पृष्टा Me. 71; अनघस्पृष्टम् R. 10. 19. -5 Tainted, defiled; न च या स्पृष्टमैथुना Ms. 8. 205. -6 Formed by the complete contact of the organs of speech (the letters of the five classes); अचोऽस्पृष्टा यणस्त्वौषणम-स्पृष्टाः शलः स्मृताः । शेषाः स्पृष्टा हलः प्रोक्ता निबोधानुप्रदानतः Śik. 38. -ष्टम् Touch. -Comp. -पूर्व *a.* experienced before. -मात्र *a.* merely touched.

स्पृष्टकम् A kind of light embrace; नलस्पृष्टकमेत्य हृष्टा N. 6. 35 (यद् योषितः समुखमागताया अन्यापदेशाद् व्रजतो नरस्य । गात्रेण गात्रं घटते यदेतदालिङ्गनं स्पृष्टकमाहुरार्याः ॥ Com. by Nārāyana.)

स्पृष्टास्पृष्टि *n.*, स्पृष्टास्पृष्टम् Touching one another; cf. P. II. 2. 27.

स्पृष्टिः, स्पृष्टिका *f.* Touch, contact; तद्वयस्य अस्मच्छरीर-स्पृष्टिकया शापितोऽसि Mk. 3.

स्पृष्ट 10 U. (स्पृहयति-ते) To wish, long for, desire for, yearn, envy (with dat.); स्पृहयामि खलु दुर्ललितायास्मै Ś. 7; तपःकृशायपि स्पृहयन्ति K.; न मैथिलेयः स्पृहयां बभूव भर्त्रे दिवो नाप्यलकेश्वराय R. 16. 42; Bh. 2. 45.

स्पृहणम् [स्पृह-ल्युट्] The act of desiring or wishing, longing for.

स्पृहणीय *a.* [स्पृह-अनीयर्] To be desired or longed for, enviable, desirable; अहो वतासि स्पृहणीयनीयः Ku. 3. 20; वन्या त्वमेव जगतः स्पृहणीयसिद्धिः Māl. 10. 21; परस्परं स्पृहणीय-शोभं न चेदिदं द्वन्द्वमयोजयिष्यत् R. 7. 14; Ku. 7. 66; U. 6. 40.

स्पृहयाय्य, स्पृहयालु *a.* [स्पृह-आलुच्] Disposed to be desirous or envious of, longing or eager for, covetous (with dat. or loc.); भोगेभ्यः स्पृहयालवो न हि वयम् Bh. 3. 64; तपोवनेषु स्पृहयालुरेव R. 14. 45.

स्पृहा [स्पृह-अञ्] Desire, eager desire, ardent wish, longing, envy, covetousness; कथमन्ये करिष्यन्ति पुत्रेभ्यः पुत्रिणः स्पृहाम् V. 3. 29; R. 8. 34.

स्पृहालु = स्पृहयालु *q. v.*

स्पृहा, -**स्पृहा** *a.* Desirable, enviable; किं ते कामाः सुर-स्पृहा सुकुन्दमनसो द्विजाः Bhāg 1. 12. 6. -**स्पृहा**: The wild citron tree.

स्पृ 9 P. (स्पृणाति) To hurt, kill.

स्पृष्टव्यम् Touch, feeling.

स्पृष्ट *m.* See स्पृष्ट.

स्फट् 1 P. (स्फटति) To burst, expand.

स्फटः A snake's expanded hood; cf. फट-टा. -टी Alum.

स्फटा 1 A snake's expanded hood. -2 Alum.

स्फटिकः 1 A crystal, quartz; अपगतमले हि मनसि स्फटिकमणाविव रजनिकरगभस्तयः सुखं प्रविशन्त्युपदेशगुणाः K. -**का 1** Sulphate of alumina or alum. -2 Camphor. -**Comp.** -**अचलः** the mount Meru. -**अद्रिः** the mount Kailāsa. -**भिद्** *m.* camphor. -**अभ्रः** camphor. -**अश्मन्**, -**आत्मन्**, -**मणि** *m.*, -**शिला** a crystal stone. -**कुड्यम्**, **भित्तिः** crystal wall. -**प्रभ** *a.* crystalline, transparent. -**स्कम्भः** a crystal column.

स्फटिकारिः, -**स्फटिकारिका** *f.* Sulphate of alumina.

स्फटिकी Alum.

स्फटित *p. p.* Torn.

स्फण्ड I. 1 P. (स्फण्डति) To burst, open, expand. -II. 10 U. (स्फण्डयति-ते) To jest or joke with, laugh at.

स्फण्ड 1 P., 10 U. (स्फण्डति, स्फण्डयति-ते) To laugh at, joke with, deride.

स्फर् See स्फुर्.

स्फरणम् Trembling, quivering, throbbing.

स्फरः, -**स्फरकः** A shield.

स्फाटकः A drop of water. -**कम्** Crystal. -**की** Alum.

स्फाटिक *a.* (-**की** *f.*) Crystalline; उवाच हासकिरणैः कुर्वणः स्फाटिकं जगत् Bm. 1. 1133; Rām. 3. 55. 8. -**कम्** 1 A crystal. -2 A kind of sandal.

सं. इ. को. २१७

स्फाटीकम् Crystal.

स्फाटित *p. p.* Split open, burst, expanded, made to gape.

स्फाय 1 A. (स्फायते, स्फात) 1 To grow large or fat, to become big or bulky. -2 To swell, increase, expand; संदुधुक्षे तयोः कोपः पस्फाये शस्त्रलाघवम् Bk. 14. 109. -**Caus.** (स्फावयति-ते) To cause to grow large, augment, increase; तावस्फावयतां शक्तीर्बाणांश्चाकिरतां सुहुः Bk. 17. 43; 4. 33; स्वं स्फावयन् शकरिपुः प्रभावम् Bk. 12. 76; 15. 99.

स्फात *p. p.* Increased, enlarged, swollen.

स्फातिः *f.* [स्फाय-भावे क्तिन् यलोपः] 1 Swelling, intumescence. -2 Increase, growth.

स्फात *p. p.* [स्फाय-क्त स्फाभावः] 1 Swollen, increased; अनुजनिधनस्फाताच्छोकादतिप्रणयाच्च तत् Ve. 5. 40. -2 Fat, thick, big, large, bulky. -3 Many, numerous, much, copious, plentiful, abundant. -4 Delighted, joyful. -5 Pure; मृद्वीका रसिता सिता समशिता स्फाते निपीतं पयः Bv. 4. 13. -6 Successful, prosperous, thriving. -7 Affected by hereditary disease. -8 Dilated; कौतूहलात् स्फाततरैश्च नेत्रैः Bu. Ch. 3. 10. (स्फातीकृ means 'to augment or enlarge'.) -**Comp.** -**नितम्बा** having full buttocks.

स्फातिः *f.* 1 Growth, increase, enlargement. -2 Abundance, copiousness, plenty; धनधान्यस्य च स्फातिः सदा मे वर्ततां गृहे. -3 Prosperity.

स्फार *a.* [स्फाय-रक् Un. 2. 13] 1 Large, great, increased, expanded; स्फारफुल्लफणापीठनिर्यत् &c. Māl. 5. 23; Mv. 6. 32. -2 Much, abundant; यद्वैकुण्ठवराहकण्ठकुहर-स्फारोच्चलैर्द्वैरव.....Mv. 5. 2; Bh. 3. 42. -3 Loud. -**रः 1** Swelling, increase, enlargement, growth. -2 A bubble (in gold). -3 A protuberance. -4 Throbbing, quivering, palpitation, vibration. -5 Twanging. -6 An ornament (of brass etc.) in the form of bubbles; L. D. B. -**रम्** Abundance, much, plenty. (स्फारीभू 1 to swell out, expand, spread out, increase, multiply; सुस्निग्धा विमुखीभवन्ति सुहृदः स्फारीभवन्त्यापदः Mk. 1. 36; Pt. 5. 24. -2 to become manifest.)

स्फारणम् Throbbing, shaking, trembling.

स्फारित *p. p.* Opened, wide; कवलित इव कृत्स्नश्चक्षुषा स्फारितेन Māl. 3. 16.

स्फाल 1 P. (स्फालति) To tremble, quiver, throb, palpitate. -10 U. or **Caus.** (स्फालयति-ते) To cause to tremble or shake.

स्फालः [स्फल्-घञ्] Throbbing, palpitation, beat, trembling.

स्फालनम् 1 Quivering, palpitating. -2 Causing to shake about or move. -3 Rubbing, friction; अनवरतघनु-ज्यस्फालनकूपूर्वम् S. 2. 4. -4 Patting or stroking (as a horse), gentle rubbing.

स्फिच् *f.* Buttocks, hips; लम्बस्फिगलम्बजठरः Mb. 1.152. 3; अंसस्फिक्पृष्ठपिण्डाद्यवयवसुलभान्युग्रपृतीनि जम्बा Māl. 5. 16.

स्फिद् 10 U. (स्फेद्यति-ते) 1 To hurt, injure, kill. -2 To despise. -3 To love. -4 To cover.

स्फिद् 10 U. (स्फिद्यति-ते) To hurt &c.; see स्फिद् above.

स्फिर *a.* (compar. स्फेयस्, superl. स्फेष्ठ) 1 Abundant, much, large. -2 Many, numerous. -3 Vast, capacious.

स्फुद् I. 6 P., 1 U. (स्फुटति, स्फोटति-ते, स्फुटित) 1 To burst or split open, break forth, be suddenly rent asunder, cleave, split, break; हा हा देवि स्फुटति हृदयं संसते देह-बन्धः U. 3. 38; स्फुटति न सा मनसिजविशिखेन Git. 7; Bk. 14. 56; 15. 77. -2 To expand, open, blow, blossom; स्फुटति कुसुमनिकरे विरहिहृदयदलनाय Git. 5; Pt. 1. 136; Kāv. 3. 167. -3 To run or bound away, disperse; तुरङ्गाः पुस्फुटुर्भाताः Bk. 14. 6; 10. 8. -4 To become visible, burst into view, become evident or manifest. -5 To abate (as a disease). -II. 10 U. (स्फुटयति-ते) 1 To burst, crack, break open. -2 To burst into view. -Caus. (स्फोटयति-ते) 1 To burst or rend asunder, split, tear open, cleave, divide. -2 To manifest, show, make clear. -3 To disclose, divulge, make public. -4 To hurt, destroy, kill. -5 To winnow.

स्फुट *a.* [स्फुट्-क] 1 Burst, rent asunder, broken, split. -2 Opened, expanded, full-blown; स्फुटपरागपरागत-पङ्कजम् Si. 6. 2, 5. -3 Manifested, displayed, made clear. -4 Clear, plain, distinctly visible or manifest; अत्र स्फुटो न कश्चिदलंकारः K. P. 1; Ku. 5. 44; Me. 72; Ki. 11. 44. -5 Bursting into view; कदम्बयष्टिः स्फुटकोरकेव U. 3. 42. -6 White, bright, pure; सुक्ताफलं वा स्फुटविह्वलस्थम् Ku. 1. 44. -7 Well-known, famous; स्फुटनृत्यलीलमभवत् सुतनोः Si. 9. 79 (= प्रथित). -8 Spread, diffused. -9 Loud. -10 Apparent, true. -11 Corrected. -12 Extraordinary, strange. -टा, -टः The expanded hood of a snake. -टम् *ind.* Clearly, evidently, distinctly, certainly, manifestly. -Comp. -अर्थ *a.* 1 intelligible, obvious. -2 significant. -तार *a.* bright or gemmed with stars. -पुण्डरीकम् the expanded (lotus of the) heart; अध्याशयो वा स्फुटपुण्डरीकं पुराधिराजं तदलंकार Bu. Ch. 1. 9. -फलम् (in geom.) 1 distinct or precise area of a triangle. -2 the clear or net result of any calculation. -वल्कली the heart-plant (Mar. मालकांगोणी). -सारः the true latitude of a star or planet (?). -सूर्यगतिः *f.* the apparent or true motion of the sun.

स्फुटनम् [स्फुट्-ल्युट्] 1 Breaking open, rending, bursting forth, tearing open. -2 Expanding, opening, blossoming. -3 Cracking of the joints.

स्फुटिः, -टी *f.* 1 Cracking of the skin of the feet, sores or swelling of the feet. -2 The (cracked) fruit of कर्कटी.

स्फुटिका 1 A small bit broken off, a slice.

स्फुटित *p. p.* [स्फुट्-क्त] 1 Burst, broken open, split, cracked; पाकारणस्फुटितदाडिमकान्ति वक्त्रम् Māl. 9. 31. -2 Budded, blown, expanded (as a flower); स्फुटितकमल-सोदप्रायाः प्रवान्तु वनानिलाः U. 3. 24. -3 Made clear, manifested, shown. -4 Torn, destroyed. -5 Laughed at. -Comp. -चरण *a.* having wide feet, splay-footed.

स्फुटीकरणम् 1 Manifestation. -2 Correction.

स्फुटद् 10 U. (स्फुटयति ते) To despise, slight, disrespect.

स्फुड् 6 P. (स्फुडति) To cover.

स्फुण्ड I. 1 P. (स्फुण्डति) To open, expand. -II. 10 U. (स्फुण्डयति-ते) To jest, joke, laugh at.

स्फुण्ड 1 Ā., 10 U. (स्फुण्डते, स्फुण्डयति-ते) See स्फुण्ड.

स्फुत् *ind.* An imitative sound. -Comp. -करः fire. -कारः the sound स्फुत्, a crackling noise.

स्फुर 6 P. (स्फुरति, स्फुरित) 1 (a) To throb, palpitate (as eyes &c.); शान्तमिदमाश्रमपदं स्फुरति च बाहुः कुतः फल-मिहास्य S. 1. 16; स्फुरता वामकेनापि दाक्षिण्यमवलम्ब्यते Māl. 1. 8; अभिमतफलशंसी चारु पुस्फोर बाहुः Bk. 1. 27; स्फुरति हृदयं वाहय रथम् Pratimā 3. 1. (b) To shake, tremble, quiver, vibrate in general; स्फुरदधरनासापुटतया U. 1. 29; 6. 33. -2 To twitch, struggle, become agitated; हतं पृथिव्यां कर्णं स्फुरन्तम् Rām. -3 To start, dart, spring forward; पुस्फुरवृषभाः परम् Bk. 14. 6. -4 To spring back, rebound (as a bow.) -5 To spring or break forth, shoot out, spring up, rise forth; धर्मतः स्फुरति निर्मलं यशः Ku. 3. 68. -6 To start into view, become visible or manifest, appear clearly, become displayed; सुखात् स्फुरन्तो को हतुमिच्छति हरेः परिभूय दंष्ट्राम् Mu. 1. 8; रचितरुचिरभूषां दृष्टिमोषे प्रदोषे स्फुरति निरवसादां कापि राधां जगद Git. 11. -7 To flash, scintillate, sparkle, glitter, gleam, shine; स्फुरत् कुचकुम्भयोरुपरि मणिमञ्जरी रञ्जयतु तव हृदयदेशम् Git. 10; (तया) स्फुरत्प्रभामण्डला चकाशे Ku. 1. 24; R. 3. 60; 5. 51; Me. 15. 27. -8 To shine, distinguish oneself, become eminent; जातस्तु गण्यते सोऽत्र यः स्फुरत्यन्वयाधिकम् Pt. 1. 27. -9 To flash on the mind, rush suddenly into memory. -10 To go tremulously. -11 To bruise, destroy. -Caus. (स्फारयति-ते, स्फोरयति-ते) 1 To cause to throb or vibrate. -2 To cause to shine, irradiate. -3 To throw, cast. -With अप to shine forth or out. -अभि 1 to spread or be diffused, expand. -2 to become known.

स्फुर (at the end of a compound) quivering, throbbing; ततः सप्तनापनयस्मरणाशुशयस्फुरा Si. 2. 14.

स्फुरः [स्फुर्-भावे घञ्] 1 Throbbing, trembling, quivering. -2 Swelling. -3 A shield. -4 Coruscating.

स्फुरणम् [स्फुर्-ल्युट्] 1 Throbbing, quivering, trembling (in general). -2 Throbbing or quivering of certain parts of the body (indicating good or bad luck). -3 Breaking forth, arising, starting into view.

-4 Gleaming, flashing, glittering, shining, twinkling.
-5 Flashing on the mind, crossing the memory. -6 Expansion, manifestation.

स्फुरत् *a.* Throbbing, shining &c. -**Comp.** -**उल्का** *a.* shooting meteor, aerolite. -**गन्धः** diffused odour.

स्फुरित *p. p.* 1 Trembling, throbbing. -2 Shaken. -3 Glittering, shining. -4 Unsteady. -5 Swollen. -6 Manifested, displayed; तत उदयगिरेरिवैक एव स्फुरितगुणश्रुति-सुन्दरः कलावान् Mal. 2. 10. -**तम्** 1 A throb, palpitation, tremor; (बटुः) पुनर्विवक्षुः स्फुरितोत्तराधरः Ku. 5. 83. -2 Agitation or emotion of the mind. -3 Flash, gleam; विद्यु-दामस्फुरितचकितैर्यत्र पौराण्यगनानाम् Me. 27. -4 Sudden appearance.

स्फूर्च्छे, **स्फूर्च्छे** 1 P. (स्फूर्च्छति) 1 To spread, extend. -2 To forget.

स्फूर्जे, **स्फूर्जे** 1 P. (स्फूर्जति) 1 To thunder, make a sound like thunder-clap, crash, explode; अस्फूर्जोद्गिरिशृङ्गं च व्यसाक्षीदगन्धमादनः Bk. 15. 44. -2 To glitter, shine. -3 To burst or break forth; स्फूर्जत्येव स एष संप्रति मम न्यक्कार-भिन्नस्थितेः Mv. 3. 40.

स्फूर्जथुः = स्फूर्जथु below.

स्फूर्जः 1 The crashing sound of a thunder-clap. -2 Indra's thunder-bolt. -3 Sudden burst or rise, as in नर्मस्फूर्ज. -4 First union of lovers characterized by joy in the beginning and some expectation of fear in the end.

स्फूर्जथुः A clap or peal of thunder; गर्जार्जर्जितासु दिक्षु बाधरे तस्फूर्जथुस्फूर्जितैः Mv. 7. 12.

स्फूर्जनम् 1 The act of thundering. -2 An explosion or crash.

स्फूर्जा The crashing sound of a thunder-clap; कुर्याद्योगिनमप्येष स्फूर्जावान् परिमोहिनम् Bk. 7. 10.

स्फूर्जितम् A thunder, crash.

स्फुल् 6 P. (स्फुलति) 1 To tremble, throb, vibrate. -2 To dart forth, appear. -3 To collect. -4 To kill, destroy.

स्फुलम् A tent.

स्फुलनम् Trembling, throbbing, palpitation.

स्फुलिङ्गः, -**ङ्गम्**, **स्फुलिङ्गा** [स्फुल्-इङ्क् Un. 1. 113] A spark of fire; स्फुलिङ्गावस्थया वहिरेधापेक्ष इव स्थितः S. 7. 15; Ve. 6. 8.

स्फुलिङ्गिनी One of the seven tongues of fire.

स्फूर्तिः *f.* [स्फूर्च्छे-स्फुर् वा क्तिन्] 1 Throbbing, shaking, vibration. -2 Spring, bound. -3 Blooming, opening. -4 Manifestation, display. -5 Flashing on the mind. -6 Poetical inspiration. -7 Bragging, boasting.

स्फूर्तिमत् *a.* 1 Throbbing, tremulous, agitated. -2 Tender-hearted. -*m.* A follower or worshipper of Śiva (पाशुपत).

स्फेयस् *a.* More abundant, larger (compar. of स्फिर q. v.).

स्फेष्ट *a.* Most abundant, largest (superl. of स्फिर q. v.).

स्फोटः [स्फुट् करणे घञ्] 1 Breaking forth, splitting open, bursting. -2 Disclosure; as in नर्मस्फोट. -3 A swelling, boil, tumour; अयमपरो गण्डस्योपरि स्फोटः Mu. 5. -4 The idea which bursts out or flashes on the mind when a sound is uttered, the impression produced on the mind at hearing a sound; बुधैर्वैयाकरणैः प्रधान-भूतस्फोटरूपव्यङ्ग्यव्यञ्जकस्य शब्दस्य ध्वनिरिति व्यवहारः कृतः K. P. 1; also see Sarva. S. (पाणिनीयदर्शन). -5 The eternal sound recognised by the Mīmāṃsakas; दिशां त्वमवकाशोऽसि दिशः खं स्फोट आश्रयः Bhāg. 10. 85. 9; शृणोति य इमं स्फोटं सुप्तश्रोत्रे च शून्यदक् 12. 6. 40. -**Comp.** -**करः**, -**बीजकः** the marking-nut plant.

स्फोटकः A swelling, boil, tumour, pimple.

स्फोटन *a.* (-नी *f.*) [स्फुट्-ल्युट्] Breaking asunder, manifesting, disclosing, making clear. -**नः** Separated utterance of a close combination of consonants. -**नम्** 1 Rending, suddenly bursting, splitting, cracking. -2 Winnowing grain. -3 Cracking the finger-joints, snapping the fingers. -4 The separation of a double consonant.

स्फोटनी The boring tool, an auger, a gimlet.

स्फोटा The expanded hood of a serpent.

स्फोटिका A kind of bird.

स्फोरणम् See स्फुरणम्.

स्फयम् 1 A sword-shaped implement used in sacrifices; Ms. 5. 117; Y. 1. 184. -2 A kind of oar; (नौका) शुभस्फयवेगाभिहता शीघ्रं सलिलमत्यगात् Rām. 2. 52. 81. -**Comp.** -**वर्तनिः** the furrow made by this implement.

स्व See स्व.

स्म *ind.* 1 A particle added to the present tense of verbs (or to present participles) and giving them the sense of the past tense; मासुरको नाम सिंहः प्रतिवसति स्म Pt. 1; क्रीणन्ति स्म प्राणमूल्यैर्यशांसि Si. 18. 15. -2 A pleonastic particle (generally added to the prohibitive particle मा q. v.); भर्तुर्विप्रकृतापि रोषणतया मास्म प्रतीपं गमः S. 4. 18; मास्म सीमन्तिनी काचिज्जनयेत् पुत्रमीदृशम् H. 2. 7. -3 A particle giving a sense of 'ever', 'always' or 'indeed', 'verily' and like; उवाच विप्राः प्रतिनन्द्य पार्थिवं मुदा मुनीनां सदासि स्म शृण्वताम् Bhāg. 8. 1. 33.

स्मरः [स्मृ-भावे अप्] 1 Recollection, remembrance; स्मरो वावाकाशाद्भूयः Ch. Up. 7. 13. 1, 2. -2 Love; स्मर

एव तापहेतुनिर्वापयिता स एव मे जातः S. 3. 11. -3 Cupid, the god of love; स्मर पर्युत्सुक एष साधवः Ku. 4. 28, 42, 43. -4 The 7th astrological mansion. -Comp. -अङ्गुलिः 1 a finger-nail. -2 a lover, lascivious person. -अगारम्, -कूपकः, -गृहम्, -मन्दिरम् the female organ. -अधिवासः the Asoka tree. -अन्धः a. blinded by love, infatuated with passion. -आकुल, -आतुर, -आर्त, -उत्सुक a. pinning with love, love-sick, smit with love. -आसवः saliva. -उद्दीपनः a sort of hair-oil. -उन्मादः amorous folly. -उपकरणम् implement of love (as perfumes &c.). -कया lovers' prattle. -कर्मच n. any amorous action, a wanton act. -कार a. exciting love. -गुरुः an epithet of Viṣṇu. -चक्रः, -चन्द्रः a kind of sexual union. -छत्रम् the clitoris. -दशा a state of love, state of the body produced by being in love (these are ten). -दुर्मद a. infatuated by love. -द्वजः 1 the male organ. -2 a fabulous fish. -3 N. of a musical instrument. (-जम्) the female organ. (-जा) a bright moon-light night. -प्रिया an epithet of Rati. -भासित a. inflamed by love. -मोहः infatuation of love, passion. -लेखः a love-letter. -लेखनी the Śarikā bird. -वल्लभः 1 an epithet of Spring. -2 of Aniruddha. -वीथिका a prostitute, harlot. -शासनः an epithet of Śiva. -शास्त्रम् a manual of erotics. -सखः 1 the moon. -2 the spring. -स्तम्भः the male organ. -स्मर्यः a donkey, an ass. -हरः an epithet of Śiva; स्मरानिष्वाकीडा स्मरहर पिशाचाः सहचराः Śiva-mahimna 24.

स्मरमय a. Produced by love; प्रकटयन्त्यनुरागमकृत्रिमं स्मरमयं रमयन्ति विलासिनः Si. 6. 61.

स्मरवती A woman in love.

स्मरणम् [स्मृ-ल्युट्] 1 Remembering, remembrance, recollection; केवलं स्मरणेनैव पुनासि पुरुषं यतः R. 10. 29. -2 Thinking of or about; यदि हरिस्मरणे सरसं मनः Git. 1. -3 Memory. -4 Tradition, traditional precept; इति मृगस्मरणात् (opp. श्रुति). -5 Mental recitation of the name of a deity. -6 Remembering with regret, regretting. -7 Rhetorical recollection, regarded as a figure of speech; thus defined:—यथानुभवमर्थस्य दृष्टे तत्सदृशे स्मृतिः स्मरणम् K. P. 10. -जी A rosary of beads (for counting). -Comp. -अनुग्रहः 1 a kind remembrance. -2 the favour of remembrance; अयं तूच्चैस्तरं ताभ्यां स्मरणानुग्रहात्तव Ku. 6. 19. -अपत्यतर्पकः a turtle, tortoise. -अयोगपद्यम् the non-simultaneousness of recollections. -पदवी death.

स्मरणीय, स्मर्तव्य, स्मर्य a. To be remembered, memorable.

स्मर्तु A teacher, preceptor.

स्मार a. Relating to Smara or the god of love; रुक्म-स्मारेक्षुचापच्युतशरानिकरक्ष्णिलक्ष्मीकटाक्ष..... Viṣṇupāda. S. 43; स्मारं पुष्पमयं चापं बाणाः पुष्पमया अपि । तथाप्यनङ्गलैक्यं करोति वशमात्मनः ॥ -रम् Recollection, memory; स सभाद्वारमागम्य विदुरः स्मारमोहितः Mb. 3. 6. 3.

स्मारक a. (-रिका f.) Reminding. -कम् A memorial (a modern use).

स्मारणम् 1 Calling to mind, reminding, causing to remember. -2 Calculating, checking; रमणीयेषु देशेषु घोषाः संप्रति कौरव । स्मारणे समयः प्राप्तो कत्सानामपि चाङ्गनम् ॥ Mb. 3. 239. 4.

स्मार्त a. [स्मृतौ विहितः, स्मृतिं वेत्त्यधीते वा अण्] 1 Relating to memory, remembered, memorial. -2 Being within memory; स्मार्तमस्ति पुराणं मे यथैवाधिगतं तथा Mb. 3. 179. 20. -3 Based on or recorded in a Smṛiti, prescribed in a code of laws; कर्म स्मार्तविवाहामौ कुर्वति प्रत्यहं गृही Y. 1. 97; Ms. 1. 108. -4 Legal. -5 Following or professing the law-books. -र्तः 1 A Brāhmaṇa well-versed in traditional law. -2 One who follows the traditional law; धर्मोऽयं गृहमेधिनां निगदितः स्मार्तैर्लेघुः स्वर्गदः Pt. 1. 253. -3 N. of a sect. -तम् An act or rite enjoined by the Smṛiti, a legal act. -Comp. -कालः 1 the period to which memory may extend. -2 a century.

स्मार्तिक a. Traditional.

स्मि 1 A. (स्मयते, स्मित) 1 To smile, laugh (gently); काकुत्स्थ ईषत्स्मयमान आस्त Bk. 2. 11; 15 8; स्मयमानं वदना-म्बुजं स्मरामि Bv. 2. 27. -2 To bloom, expand; Pt. 1. 136. -Caus. (स्माययति-ते) 1 To cause a smile by, cause to smile. -2 To laugh at, deride. -3 To astonish (स्माययते in this sense). -Desid. (सिस्मयिषते) To wish to smile.

स्मयः [स्मि-अच्] 1 Astonishment, wonder, surprise. -2 Arrogance, pride, haughtiness, conceit; तस्मै स्मयवेश-विवाजिताय R. 5. 19; प्रभवः स्मयदूषिताः Bh. 3. 2, 69; Mu. 2. 22; विवृतायोधनस्मयां (सेनाम्) Śiva B. 25. 29. -Comp. -दानम् an ostentatious donation. -नुत्तिः the pulling down of pride.

स्मयनम् A smile.

स्मयमान a. One who wonders; तमगस्त्यं सुहृद्भ्यां स्मय-मानोऽभ्यभाषत Rām. 7. 4. 2.

स्मायः A gentle smile; स्मायावलोकलवदशितभावहारि ... Bhāg. 10. 61. 4.

स्मित p. p. 1 Smiled, smiling. -2 Expanded, blown, blossomed; एकेन स्मितपाटलाधररुचो जल्पन्त्यनल्पाक्षरम् Pt. 1. 136. -तम् A smile, gentle laugh; सस्मितं 'with a smile'; सविलक्षस्मितम् &c. -Comp. -दृश a. having a smiling look. (-f.) a handsome woman. -पूर्वम् ind. smilingly, with a smile; सप्तर्षिभिस्तान् स्मितपूर्वमाह Ku. 7. 47. -मुख a. having a smiling face. -वाच a. speaking with a smile. -शालिन् a. smiling. -शोभिन् a. smiling beautifully.

स्मितिः f. A smile, smiling.

स्मिद् 10 U. (स्मेदयति-ते) 1 To slight, scorn, despise. -2 To love. -3 To go.

स्मील 1 P. (स्मीलति) To wink, blink.

स्मृ I. 5 P. (स्मृणोति) 1 To please, gratify. -2 To protect, defend. -3 To live. -II. 1 P. (Ātm. also in epic poetry) (स्मरति, स्मृत; Pass. स्मर्यते) 1 (a) To remember, bear or keep in mind, recollect, call to mind, be aware of; स्मरसि सुरसनीरां तत्र गोदावरीं वा स्मरसि च तदुपान्तेष्वावयोर्वर्तनानि U. 1. 26. (b) To call to mind, call upon mentally, think of; स्मरात्मनोऽभीष्टदेवताम् Pt. 1; R. 15. 45. -2 To recite mentally or call upon the name of a deity &c.; यः स्मरेत् पुण्डरीकाक्षं सबाह्याभ्यन्तरः शुचिः. -3 To lay down or record in a Smṛiti; तथा च स्मरन्ति. -4 To declare, regard, consider; निरतिशयं गरिमाणं तेन जनन्याः स्मरन्ति विद्वांसः Pt. 1. 30. -5 To remember with regret, yearn after, long or desire for (oft. with gen.); स्मर्तुं दिशन्ति न दिवः सुरसुन्दरीभ्यः Ki. 5. 28; कचिद्धर्तुः स्मरसि रसिके त्वं हि तस्य प्रियेति Me. 87; Mu. 5. 14; भक्त्याः स्मरता-त्यर्थमर्पितः (अङ्गुलीयकः) सादरं मम Bk. 8. 118. -6 To teach. -Caus. (स्मारयति-ते, but स्मरयति-ते in the last sense) 1 To cause to remember, remind, put in mind of, call to mind; अनेन मत्प्रियाभियोगेन स्मारयसि मे पूर्वशिष्यां सौदामिनीम् Māl. 1; sometimes with two acc.; अपि चन्द्रगुप्तोऽपि अतिक्रान्तपार्थिव-गुणान् स्मारयन्ति प्रकृतीः Mu. 1; य एव दुःस्मरः कालस्तमेव स्मारिता वयम् U. 6. 34. -2 To give information. -3 To cause to remember with regret, cause to long or desire for; वरतनोः स्मरयत्यनिलोऽन्यदा Śi. 6. 56; 8. 64. -Desid. (सुस्मृषते) To wish to recollect.

स्मृत p. p. [स्मृ-क्त] 1 Remembered, recollected, called to mind. -2 Regarded, laid down, recorded, mentioned; प्रसूतिभाजः सर्गस्य तावैव पितरौ स्मृतौ Ku. 2. 7. -3 Appointed, designed; तस्य त्वं रणशिरसि स्मृतो निहन्ता Ś. 6. 29. -4 Enjoined by a Smṛiti or traditional law. -तम् Remembrance, recollection; स्मृतं च तद्विद्वां राजन् येन चात्मा प्रसीदति Bhāg. 7. 11. 7. -Comp. -मात्र a. only remembered or thought of.

स्मृतिः f. [स्मृ-क्तिन्] 1 Remembrance; recollection, memory; अश्वत्थामा कर्धूतधनुः किं न यातः स्मृतिं ते Ve. 3. 21; संस्कारमात्रजन्यं ज्ञानं स्मृतिः T. S.; स्मृत्युपस्थितौ इमौ द्वौ श्लोकौ U. 6; 4. 2. -2 Thinking of, calling to mind. -3 What was delivered by human authors, law, traditional law, the body of traditional or memorial law (civil or religious) (opp. श्रुति). -4 A code of laws, law-book. -5 A text of Smṛiti, canon, rule of law; इति स्मृतेः. -6 Desire, wish. -7 Discrimination, discretion; स्मृतौ हतायां स्मृतमानदुर्दृशः Bhāg. 4. 3. 17. -8 Understanding. -Comp. -अन्तरम् another law-book. -अपेत a. 1 forgotten. -2 inconsistent with Smṛiti. -3 (hence) illegal, unjust. -उक्त a. prescribed or enjoined in the codes of law, canonical. -जातः the god of love. -तन्त्रम् a law-book. -पत्रकम् a register-book; राजाद्यङ्कितलेखस्य धारयेत् स्मृति-पत्रकम् Sukra. 2. 287. -पथः, -विषयः the object of memory; स्मृतिपथं, स्मृतिविषयं गम् to be dead; सर्वं यस्य वशा-दगात् स्मृतिपथं कालाय तस्मै नमः Bh. 3. 37; समं यैः संवृद्धाः स्मृति-

विषयतां तेषां गमिताः 38. -पाठकः a lawyer. -प्रत्यवमर्शः retentiveness of memory, accuracy of recollection. -प्रवन्धः a legal work. -भ्रंशः loss or failure of memory. -रोधः temporary interruption of memory; loss or failure of memory; शापादसि प्रतिहता स्मृतिरोधस्ते भर्त्यपेत-तमसि प्रभुता तवैव। S. 7. 32. -विनयः a reprimand given to a person by reminding him of his duty. -विभ्रमः confusion of memory. -विरुद्ध a. illegal. -विरोधः 1 opposition to law, illegality. -2 disagreement between two or more Smṛitis or legal texts; स्मृतिविरोधं परिहरति S. B.; cf. स्मृत्योर्विरोधे न्यायस्तु बलवान् व्यवहारतः Y. 2. 21. -विषयः the range of memory. -शास्त्रम् 1 a law-book, code, digest. -2 legal science. -शेष a. deceased, dead (as a person). -शैथिल्यम् loss of memory. -संमत a. approved by law. -साध्य a. capable of being proved by law. -हीन forgetful. -हेतुः a cause of recollection, impression on the mind, association of ideas.

स्मृतिमत् a. 1 Having full consciousness. -2 Remembering a former life. -3 Prudent, discreet. -4 Versed in law. -5 Anything which causes recollection.

स्मेर a. [स्मि-रन्] 1 Smiling; विलोक्य वृद्धोक्षमधिष्ठितं त्वया महाजनः स्मेरमुखो भविष्यति Ku. 5. 70; Bv. 2. 4; 3. 2; Māl. 10. 6. -2 Blown, expanded, dilated, blooming; अधिकविकसदन्तर्विस्मयस्मेरतरैः Māl. 1. 28. -3 Proud. -4 Evident. -रः 1 A smile. -2 Manifestation, appearance. -Comp. -विष्किरः a peacock.

स्यन्द 1 Ā. (स्यन्दते, सस्यन्दे, अस्यदत्-अस्यन्त-अस्यन्दिष्ठ, स्यन्स्यति-ते, स्यन्दिष्यते, स्यन्दितुं-स्यन्तुम्, स्यन्न; desid. सिस्यन्दिषते, सिस्यन्सति-ते; the सू of स्यन्द is changed to श् after a preposition ending in इ or उ) 1 To ooze, trickle, drop, drip, distil, flow; अयि दलदरविन्द स्यन्दमानं सरन्दं तव किमपि लिहन्ती मञ्जु गुञ्जन्तु मृङ्गाः Bv. 1. 5; Mu. 3. 7. -2 To shed, pour forth; स्यन्देत हि दिवा रुक्मं रात्रौ च द्विजसत्तम Mb. 14. 57. 25. -3 To run, flee. -4 Appear, occur; स्यन्दन्ति चाप्यनिष्ठानि गात्रं सीदति चाप्युत Mb. 7. 72. 4.

स्यदः 1 Speed, rapid motion, rush, velocity; प्रतन्व्यः कोमला विन्ध्ये सहितारः स्यदं न ते Bk. 22. 5. -2 Driving, oozing.

स्यन्दः [स्यन्द-भावे घञ्] 1 Flowing, trickling. -2 Going rapidly, moving. -3 A car, chariot. -4 Fluxion; Suśr. -5 Trickling perspiration; यत्र कचन स्यन्देनाभिपतति Bhāg. 5. 21. 9. -6 A particular eye-disease. -7 The moon.

स्यन्दन a. (-ना or -नी f.) [स्यन्द-ल्यु ल्युट् वा] 1 Going quickly, fleet; flowing. -2 Quick, swift of foot, fleet; स्यन्दना नो चतुरगाः Ki. 15. 16. -नः 1 A war-chariot, a car or chariot in general; धर्मारण्यं प्रविशति गजः स्यन्दनालोक-भीतः Ś. 1. 33; N. 15. 92; R. 1. 36. -2 Air, wind. -3 A kind of tree (तिनिश). -नम् 1 Flowing, trickling, oozing. -2 Rushing, going or flowing quickly. -3

Water. -नी 1 Saliva. -2 The urinary passage. -Comp. -आरोहः a warrior who fights while seated in a chariot.

स्यन्दनिका 1 A drop of saliva. -2 A brook, rivulet; यदन्तरं स्यन्दनिकासमुद्रयोः Rām. 3. 47. 45.

स्यन्दिन् a. (-नी f.) 1 Oozing, flowing, trickling; बाहुर्नैदवमयूखचुम्बितस्यन्दिचन्द्रमणिहारविभ्रमः Māl. 8. 3; U. 1. 35. -2 Rushing. -3 Going.

स्यन्दिनी 1 Saliva. -2 A cow bearing two calves at the same time.

स्यन्न p. p. 1 Oozed, trickled, dropped. -2 Dropping, trickling (as water).

स्यम् 1 P., 10 U. (स्यमति, स्यमयति-ते) 1 To sound, to cry aloud, shout; वक्त्रश्रुताजुर्गुणश्च स्येमुश्चुर्दरे तथा Bk. 14. 77. -2 To go. -3 To consider, reflect (Ātm. only in this sense). -4 To guess, to reflect; L. D. B.

स्यमन्तकः A kind of valuable gem (said to yield daily eight loads of gold and to preserve from all kinds of dangers and portents); Bhāg. 10. 56. (For some account, see the word सत्राजित्).

स्यमि (मी) कः [स्यम्-ईकक्] 1 A cloud. -2 An ant-hill. -3 A kind of tree. -4 Time.

स्यमिका Indigo.

स्यात् ind. (Strictly 3rd. pers. sing. of the Potential of अस् 'to be') It may be, perhaps, per chance. -Comp. -वादः an assertion of probability (in phil.), a form of scepticism of the Jainas. -वादिन् m. a sceptic.

स्यालः See श्याल.

स्यूत p. p. [सिक्-कर्मणि क्] 1 Sewn with a needle, stitched, woven (fig. also); चिन्तासंततितन्तुजालनिबिडस्यूतेव लम्बा प्रिया Māl. 5. 10. -2 Pierced. -3 Woven together, joined; नीलोपलस्यूतविचित्रधातुमसौ गिरि रैवतकं ददर्श Śi. 4. 1. -तः 1 A sack.

स्यूतिः f. [सिक्-भावे क्तिन्] 1 Sewing, stitching. -2 Needle-work. -3 A sack. -4 Lineage, family. -5 Offspring.

स्यूनः [सिक् नक्] 1 A ray of light. -2 The sun. -3 A bag, sack. -ना 1 A ray of light. -2 A girdle.

स्योतः A sack, bag.

स्यूमः A ray of light (also n.). -मम् 1 Water. -2 Happiness.

स्योन a. 1 Beautiful, pleasing. -2 Auspicious, propitious. -नः 1 A ray of light. -2 The sun. -3 A sack. -नम् Happiness, pleasure. -2 A comfortable seat.

स्योनाकः Bignonia Indica (Mar. दिंडा).

संस् 1 Ā. (संसते, सस्त) 1 To fall, fall or drop down, slip off or down; नाससन् करिणां ध्रैवं त्रिपदीच्छेदिनामपि R. 4. 48; गाण्डीवं संसते हस्तात् Bg. 1. 30; Bk. 14. 72; 15 61. -2 To sink, drop, fall asunder; हा हा देवि स्फुटति हृदयं संसते देहवन्धः U. 3. 38; Māl. 9. 20 v. 1. -3 To hang down. -4 To go. -5 To be pleased. -6 To perish, cease. -Caus. (संसयति-ते) 1 To cause to fall or slip down, move, disturb; वातोऽपि नासंसयदंशुकानि R. 6. 75. -2 To relax, loosen, slacken; स्खलयति वचनं ते संसयत्यङ्गमङ्गम् Māl. 3. 8.

संसः Falling, slipping.

संसनम् [संस्-णिच् ल्युट्] 1 Falling. -2 Causing to fall, or bringing down. -3 Premature abortion. -4 A laxative.

संसिन् a. (-नी f.) [संस्-णिनि] 1 Falling or slipping down, hanging down, being loosened, giving way; बन्धे संसिनि चैकहस्तयमिताः पर्याकुला मूर्धजाः Ś. 1. 29. -2 Depending, pendulous, hanging loosely. -3 Miscarrying.

सस्त p. p. [संस्-क्] 1 Fallen or dropped down, slipped off, fallen off; सस्तं शरं चापमपि स्वहस्तात् Ku. 3. 51; कनकवलयं सस्तं सस्तं मया प्रतिसार्यते Ś. 3. 12; Ki. 5. 33; Me. 65. -2 Drooping, hanging loosely down; विषादसस्तसर्वाङ्गी Mk. 4. 8; सस्तांसावतिमात्रलोहिततलौ बाहू घटोक्षेपणात् Ś. 1. 29. -3 Loosed. -4 Let go, relaxed. -5 Pendulous, hanging down. -6 Separated. -Comp. -अङ्ग, -गात्र a. 1 having the limbs relaxed. -2 swooning, fainting. -अपान a. having prolapsus ani. -हस्त a. letting go the hold.

सस्तिः f. 1 Falling, slipping. -2 A slip. -3 Loosening, slackening.

संह 1 Ā. (संहते) To confide or trust.

सक्तिः f. A corner, edge; दिशो हस्य सक्तयो द्यौरस्योत्तरं बिलम् Ch. Up. 3. 15. 1.

सज् f. [सज्यते सज्-क्तिन् नि०] 1 A chaplet, wreath or garland of flowers (especially one worn on the head); सजमपि शिरस्यन्धः क्षिप्तं धुनोत्यहिशङ्कया Ś. 7. 24. -2 A garland (in general). -Comp. -दामन् (सगदामन्) n. the tie or fillet of a garland. -धर a. wearing a garland; Gīt. 12. (-रा) N. of a metre.

सगवत्, सग्विन् a. (-णी f.) (compar. सजीयस्, superl. सजिष्ठ) Wearing a garland or chaplet; आमुक्ताभरणः सग्वी हंसचिह्नदुकूलवान् R. 17. 25.

सजयति Den. P. To furnish with a garland.

सज्वन् m. 1 A garland maker. -2 A cloth; Up. 4. 106. -3 A rope. -4 N. of Brahman.

सज्वा A rope, string, cord.

सद्धू f. Breaking wind downwards (अपानवायु).

सम्भ 1 A. (सम्भते, सञ्च) To confide; see थम्भ. -With वि 1 to be confident. -2 to rest secure.

स्रवः [स्र-अप्] 1 Trickling, oozing, flowing. -2 A drop flow, stream; विपुलै स्नपयन्ती सा स्तनौ नेत्रजलस्रवैः Rām. -3 A fountain, spring. -4 Urine.

स्रवणम् [स्र-व्युट्] 1 Flowing, trickling, oozing. -2 Sweat. -3 Urine. -4 Premature abortion.

स्रवत् a. (स्रवन्ती f.) Flowing, oozing, trickling &c. -Comp. -गर्भा 1 a woman that miscarries. -2 a cow miscarrying by accident. -मध्यः a gem appearing to pour water from its centre; Kau. A. 2. 11.

स्रवन्ती 1 A stream, river; वापीधिव स्रवन्तीषु R. 17. 64; Mā. 9. 24. -2 The region of the spleen.

स्रवद्रङ्गः A fair, market.

स्रष्टृ m. [स्र-वृत्] 1 A maker. -2 A creator, an epithet of Brahman; या स्रष्टिः स्रष्टुराद्या S. 1. 1; तत्स्रष्टुरेका-न्तरम् 7. 27. -3 N. of Śiva.

स्रस्तरः A couch or sofa (for reclining), bed; शिला-तले स्रस्तरमास्तीर्य निषसाद K.; Ms. 2. 204.

स्राक् ind. Quickly, speedily.

स्राम a. One whose nose or eyes are always oozing; स्रामे स्रामः Ch. Up. 8. 9. 1; (according to M. W. 'lame', 'sick').

स्राम्यम् Lameness.

स्रावः 1 Flow, flowing, oozing, dropping.

स्रावक a. (-विका f.) [स्र-णिच्-वुल्] Causing to flow, pouring out, exuding. -कम् Black pepper.

स्रावित a. Liquefied.

स्रिध् 1 U. (स्रिधति-ते) To injure, harm, ruin.

स्रिम् 1 P. (स्रिभति) To hurt, kill.

स्रिम्भ 1 P. (स्रिम्भति) To hurt, kill.

स्रिच् 4 P. (स्रिव्यति) 1 To go. -2 To become dry.

स्रु 1 P. (स्रवति, स्रुत्) 1 To flow, stream, trickle, ooze, drop, exude; न हि निम्बात् स्रवेत् क्षौद्रम् Rām. -2 To pour out, shed, let flow; अलोठिष्ठ च भृष्टे शोणितं चाप्यस्रुवत् Bk. 15. 56; 17. 18. -3 To go, move. -4 To trickle or slip away, waste away, perish, come to nothing; स्रवते ब्रह्म तस्यापि भिन्नभाण्डात् पयो यथा Bhāg; Bk. 6. 18; Ms. 2. 74. -5 To spread about, get abroad, transpire (as a secret). -6 To slip, issue out before the right time. -7 To accrue (as interest). -Caus. (स्रावयति-ते) 1 To cause to flow, pour out, shed, spill (blood &c.); न गात्रात् स्रावयेदसृक् Ms. 4. 169. -2 To stir up, arouse.

स्रुत् a. (Usually at the end of comp.) 1 Flowing, dropping, pouring forth; स्वरेण तस्यामस्रुत्सुतेव Ku. 1. 45; Si. 9. 68. -2 Dissolved. -3 Become empty.

स्रुत p. p. 1 Flowed, trickled, dripping &c. -2 Gone.

स्रुतिः f. 1 Flowing, oozing, distilling, trickling out; कीटक्षतिस्रुतिभिरस्रमिवोद्गमन्तः Mu. 6. 13; पदं तुषारस्रुतिधौतरक्तम् Ku. 1. 6; R. 16. 44; Ki. 5. 44; 16. 2; क्षीरस्रुतिसुरभयः (वातः) Me. 109 'exudation or flow of the sap'. -2 Exu-
dation, resin. -3 A stream. -4 Ved. A path, road.

स्रुध्नः N. of a district; पन्थाः स्रुध्नमुपतिष्ठते Sk.; (it was situated at some distance—at least one day's journey—from Pataliputra q. v.; cf. न हि देवदत्तः स्रुध्ने संनिधीयमानस्तदहरेव पाटलिपुत्रे संनिधीयते युगपदनेकत्र वृत्तावनेकत्व-प्रसंगात् S. B.

स्रुध्नी Natron.

स्रौध्न a. (-ध्नी f.) 1 Belonging to, or coming from, Srughna. -2 Residing in Srughna. -ध्नः An inhabitant of Srughna. -ध्नम् The gate leading to Srughna; cf. P. IV. 3. 86.

स्रुच् f. A sort of wooden ladle, used for pouring clarified butter on sacrificial fire; (usually made of trees like Palāśa or Khadira); ऋत्विजां च्युतविकृत्तस्रुचाम् R. 11. 25; Ms. 5. 117; Y. 1. 183. -Comp. -जिह्वः N. of Agni. -प्रणालिका the spout of a ladle.

स्रुवः, -वा 1 A sacrificial ladle; चरुणां स्रुवसुवाणां च शुद्धिरुणेन वारिणा Ms. 5. 117. -2 A Soma ladle. -3 A spring, cascade. -Comp. -कर्ण a. having ladle-mark on the ear. -तरुः Flacourtia Sapida (Mar. बेहकळ). -प्रग्रहण a. taking all to one's self. -हस्तः N. of Śiva.

स्रु f. 1 A sacrificial ladle; स्रुवमुद्यम्य सक्रोधस्त्रिशङ्कुमिद-मव्रवीत् Rām. 1. 60. 12. -2 A spring or fountain.

स्रुक् 1 A. (स्रुक्ते) To go, move.

स्रै 1 P. (स्रायति) 1 To boil. -2 To sweat; see श्रै.

स्रोतम् A stream; see स्रोतस्. -Comp. -उद्भवम् anti-mony.

स्रोतस् n. [स्रु-तसि] 1 (a) A stream, current, flow or course of water; पुरा यत्र स्रोतः पुलिनमधुना तत्र सरिताम् U. 2. 27; Ms. 3. 163. (b) A torrent, rapid stream; नदत्याकाशगङ्गायाः स्रोतस्युद्गमदिग्गजे R. 1. 78; स्रोतसेवोद्गमानस्य प्रतीपतरणं हि तत् V. 2. 5. -2 A stream, river (in general); स्रोतसामस्मि जाह्नवी Bg. 10. 31. -3 A wave. -4 Water. -5 The canal of nutriment in the body. -6 An organ of sense; निगृह्य सर्वस्रोतांसि Rām.; तद्वन्न रिक्तमतयो यतयोऽपि रुद्धस्रोतोगणास्तमरणं भज वासुदेवम् Bhāg. 4. 22. 39. -7 The trunk of an elephant. -8 Rush, onset; कराल-स्रोतो जगदाच्छिद्य धावत् Bhāg. 3. 21. 18. -9 The spout of a jar. -10 An aperture in animal body (रन्ध्र); स्रोतोभ्यो

बहु रक्तं तु तस्य सुखाव पात्यतः Rām. 4. 11. 46; Mb. 1.3.152. -11 Going; ऊर्ध्वस्रोतस इत्येते देवा वैकारिकाः स्मृताः Mb. 14.38. 13. -12 Lineage. -Comp. -अञ्जनम् (स्रोतोञ्जनम्) anti-mony. -ईशः the ocean. -रन्ध्रम् an aperture of the proboscis or trunk of an elephant, a nostril; स्रोतोरन्ध्रध्वनित-सुभगं दन्तिभिः पीयमानः Me. 44 (see Malli. thereon); (written स्रोतोरन्ध्र also, q. v.). -वह f., -वहा a river; स्रोतोवहां पथि निकामजलामतीत्य जातः सखे प्रणयवान् मृगतृणिकायाम् S. 6. 15; 2. 17; कार्या सैकतलीनहंसमिथुना स्रोतोवहा मालिनी 6. 16; R. 6. 52.

स्रोतस्यः 1 N. of Śiva. -2 A thief.

स्रोतस्वती, स्रोतस्विनी A river.

स्व pron. a. 1 One's own, belonging to oneself, often serving as a reflexive pronoun; स्वनियोगमशून्यं कुरु S. 2; प्रजाः प्रजाः स्वा इव तन्त्रयित्वा 5. 5; oft. in comp. in this sense; स्वपुत्र, स्वकलत्र, स्वद्रव्य. -2 Innate, natural, inherent, peculiar, inborn; सूर्यापाये न खलु कमलं पुष्यति स्वामभिरुच्याम् Me. 82; S. 1. 19; स तस्य स्वो भावः प्रकृतिनियतत्वादकृतकः U. 6. 14. -3 Belonging to one's own caste or tribe; शूद्रैव भार्या शूद्रस्य सा च स्वा च विशः स्मृते Ms. 3. 13; 5. 104. -स्वः 1 One's own self. -2 A relative, kinsman; एनं स्वा अभि-संविशन्ति भर्ता स्वानां श्रेष्ठः पुर एता भवति Bri. Up. 1. 3. 18; (दौर्गत्यं) येन स्वैरपि मन्यन्ते जीवन्तोऽपि मृता इव Pt. 2. 100; Ms. 2. 109. -3 The soul. -4 N. of Viṣṇu. -स्वा A woman of one's own caste. -स्वः, स्वम् 1 Wealth, property; as in निःस्व q. v. -2 (In alg.) The plus or affirmative quantity; cf. धन; स्वशब्दोऽयमात्मयधनज्ञातीनां प्रत्येकं वाचको न समुदायस्य ŚB. on MS. 6. 7. 2. -3 The Ego. -4 Nature (स्वभावः); वृत्तिभूतानि भूतानां चराणामचराणि च। कृता स्वेन नृणां तत्र कामाचोदनयापि वा॥ Bhāg. 12. 7. 13. -Comp. -अक्षपादः a follower of the Nyāya system of philosophy. -अक्षरम् one's own hand-writing. -अधिकारः one's own duty or sway; स्वाधिकारान् प्रमत्तः Me. 1; स्वाधिकारभूमौ S. 7. -अधिपत्यम् one's own supremacy, sovereignty. -अधिष्ठानम् one of the six Chakras or mystical circles of the body. -अधीन a. 1 dependent on oneself, self-dependent. -2 independent. -3 one's own subject. -4 in one's own power; स्वाधीना वचनीयतापि हि वरं बद्धो न सेवाञ्जलिः Mk. 3. 11. कुशल a. having prosperity in one's own power; स्वाधीनकुशलाः सिद्धिमन्तः S. 4. पतिका, भर्तृका a woman who has full control over her husband, one whose husband is subject to her; अथ सा निर्गताबाधा राधा स्वाधीनभर्तृका। निजगाद रतिक्रान्तं कान्तं मण्डनवाञ्छया Git. 12; see S. D. 112. et seq. -अध्यायः 1 self-recitation, muttering to oneself. -2 study of the Vedas, sacred study, perusal of sacred books; स्वाध्यायेनार्चयेदृषीन् Ms. 3. 81; Bg. 16. 1; T. Up. 1. 9. 1. -3 the Veda itself. -4 a day on which sacred study is enjoined to be resumed after suspension. -अर्थिन् m. a student who tries to secure his own livelihood during his course of holy study; Ms. 11. 1. -अध्यायिन् m. 1 a student of the Vedas. -2 a trades-

man. -अनुभवः, अनुभूतिः f. 1 self-experience. -2 self-knowledge; स्वानुभूत्येकसाराय नमः ज्ञान्ताय तेजसे Bh. 2. 1. -अनुभावः love for property. -अनुरूप a. 1 natural, inborn. -2 worthy of oneself. -अन्तम् 1 the mind; मम स्वान्तर्धानं तिरयतु नवीनो जलधरः Bv. 4. 5; Mv. 7. 17. -2 a cavern. -3 one's own death, end. -अर्जित a. self-acquired. -अर्थ a. 1 self-interested. -2 having its own or true meaning. -3 having one's own object or aim. -4 pleonastic. (-र्थः) 1 one's own interest, self-interest; सर्वः स्वार्थं समीहेत Śi. 2. 65; स्वार्थात्सतां गुरुतरा प्रणयिक्रियैव V. 4. 15. -2 own or inherent meaning; स्वार्थे णिच्, स्वार्थे कप्रत्ययः &c.; परार्थव्यासज्ञादुपजहदथ स्वार्थपरताम् Bv. 1. 79 (where both senses are intended). -3 = पुरुषार्थः q. v.; Bhāg. 12. 2. 6. अनुमानम् inference for oneself, a kind of inductive reasoning, one of the two main kinds of अनुमान, the other being परार्थानुमान. पण्डित a. 1 clever in one's own affairs. -2 expert in attending to one's own interests. पर, परायण a. intent on securing one's own interests, selfish; परार्थानुष्ठाने जडयति नृपं स्वार्थपरता Mu. 3. 4. विघातः frustration of one's object. सिद्धिः f. fulfilment of one's own object. -आनन्दः delight in one's self. -आयत्त a. subject to, or dependent upon, oneself; स्वायत्तमेकान्तगुणं विधात्रा विनिर्मितं छादनमज्ञातायाः Bh. 2. 7. -आरब्ध, -आरम्भक a. self-undertaken. -आहत a. coined by one's self. -इच्छा self-will, own inclination. आचारः acting as one likes; self-will. मृत्युः an epithet of Bhīṣma. -उत्थ a. innate. -उदयः the rising of a sign or heavenly body at any particular place. -उपधिः a fixed star. -कम्पनः air, wind. -कर्मन् one's own duty (स्वधर्म); स्वकर्मनिरतः सिद्धिं यथा विन्दति तच्छृणु Bg. 18. 45. -कर्मस्थ a. minding one's own duty; अधीयोरन्वयो वर्णाः स्वकर्मस्था द्विजातयः Ms. 10. 1. -कर्मिन् a. selfish. -कामिन् a. selfish. -कार्यम् one's own business or interest. -कुलक्षयः a fish. -कृतम् a deed done by one's self. -कृतंभुज a. experiencing the results of former deeds (प्रारब्धकर्म); मा शोचतं महाभागावात्मजान् स्वकृतंभुजः Bhāg. 10. 4. 18. -गतम् ind. to oneself, aside (in theatrical language). -गृहः a kind of bird. -गोचर a. subject to one's self; स्वगोचरे सत्यपि चित्तहारिणा Ki. 8. 13. -चर a. self-moving. -छन्द a. 1 self-willed, uncontrolled, wanton. -2 spontaneous. -3 wild. (-न्दः) one's own will or choice, own fancy or pleasure, independence. (-न्दम्) ind. at one's own will or pleasure, wantonly, voluntarily; स्वच्छन्दं दलदरविन्दं ते मरन्दं विन्दन्तो विदधतु गुञ्जितं मिलिन्दाः Bv. 1. 15. -ज a. 1 self-born. -2 natural (स्वाभाविक); आगता त्वामियं बुद्धिः स्वजा वैनायिकी च या Rām. 2. 112. 16. (-जः) 1 a son or child. -2 sweat, perspiration. -3 a viper. (-जा) a daughter. (-जम्) blood. -जनः 1 a kinsman, relative; इतःप्रत्यदिशात् स्वजनमनुगन्तुं व्यवसिता S. 6. 8; Pt. 1. 5. -2 one's own people or kindred, one's household. गान्धिन् a. distantly related to. (स्वजनायेत Den. P. 'becomes or is treated as a relation'; Pt. 1. 5.) -जातिः 1 one's own kind. -2 one's own family or caste.

-**ज्ञातिः** a kinsman. -**ता** personal regard or interest; अस्यां मे महती स्वता Svapna. 1. 7. -**तन्त्र** *a.* 1 self-dependent, uncontrolled, independent, self-willed. -2 of age, full-grown. (-**न्त्रम्**) one's own (common group of) subsidiaries; जैमिनेः परतन्त्रापत्तेः स्वतन्त्रप्रतिषेधः स्यात् MS. 12. 1. 8. (-**न्त्रः**) a blind man. -**दृश्** *a.* seeing one's self; ईयते भगवानेभिः सगुणो निर्गुणः स्वदृक् Bhāg. 3. 32. 36. -**देशः** one's own country, native country. °जः, °बन्धुः a fellow countryman. -**धर्मः** 1 one's own religion. -2 one's own duty, the duties of one's own class; Ms. 1. 88, 91; स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः Bg. 3. 35. -3 peculiarity, one's own rights. -**निष्ठ** *a.* depending on or subservient to oneself; (पुराणि च) निगृह्य निग्रहाभिज्ञो निन्ये नेता स्वनिष्ठताम् Śiva B. 25. 9. -**पक्षः** 1 one's own side or party. -2 a friend. -3 one's own opinion. -**पणः** one's own stake. -**परमण्डलम्** one's own and an enemy's country. -**प्रकाश** *a.* 1 self-evident. -2 self-luminous. -**प्रतिष्ठ** *a.* astringent. -**प्रधान** *a.* independent. -**प्रयोगात्** *ind.* by means of one's own efforts. -**बीजः** the soul. -**भटः** 1 one's own warrior. -2 bodyguard. -**भावः** 1 own state. -2 an essential or inherent property, natural constitution, innate or peculiar disposition, nature; स्वभावेहेतुजा भावाः Mb. 12. 211. 3; पौरुषं कारणं केचिदाहुः कर्मसु मानवाः । दैवमेके प्रशंसन्ति स्वभावमपरे जनाः ॥ 12. 238. 4; Bg. 5. 14; स्वभावो दुरतिक्रमः Subhāṣ.; so कुटिल°, शुद्ध°, मृदु°, चपल°, कठिन° &c. °आत्मक *a.* natural, inborn; स्वभावतः प्रवृत्तो यः प्राप्नोत्यर्थं न कारणात् । तत् स्वभावमात्मकं विद्धि फलं पुरुषसत्तम ॥ Mb. 3. 32. 19. °उक्तिः *f.* 1 spontaneous declaration. -2 (in Rhet.) a figure of speech which consists in describing a thing to the life, or with exact resemblance; स्वभावोक्तिस्तु डिम्भादेः स्वक्रियारूपवर्णनम् K. P. 10, or नानावस्थं पदार्थानां रूपं साक्षाद्विवृण्वती Kāv. 2. 8. °ज *a.* innate, natural. °भावः natural disposition. °वादः the doctrine that the universe was produced and is sustained by the natural and necessary action of substances according to their inherent properties, (and not by the agency of a Supreme Being). °सिद्ध *a.* natural, spontaneous, inborn. -**भूः** *m.* 1 an epithet of Brahman. -2 of Śiva. -3 of Viṣṇu. -*f.* one's own country, home. -**मनीषा** own judgment. -**मनीषिका** indifference. -**मात्रेण** *ind.* by one's self. -**युतिः** the line which joins the extremities of the perpendicular and diagonal. -**यूथ्यः** a relation. -**योनि** *a.* related on the mother's side. (-*m.*, *f.*) own womb, one's own place of birth. (-*f.*) a sister or near female relative; रेतःसकः स्वयोनीषु कुमारीष्वन्त्यजासु च (गुरुतत्पसमं विदुः) Ms. 11. 58. -**रसः** 1 natural taste. -2 proper taste or sentiment in composition. -3 a kind of astringent juice. -4 the residue of oily substances (ground on a stone.) -**राज्** *a.* 1 self-luminous; त्वमकरणः स्वराजखिलकारकशक्तिधरः Bhāg. 10. 87. 28. -2 self-wise; Bhāg. 1. 1. 1. -*m.* 1 the Supreme Being. -2 one of the seven rays of the sun. -3 N. of

Brahmā; दिदृक्षुरागादभिर्भूतः स्वराद् Bhāg. 3. 18. 20. -4 N. of Viṣṇu; हस्तौ च निरभिधेतां बलं ताभ्यां ततः स्वराद् Bhāg. 3. 26. 59. -5 a king with a revenue of 50 lacs to one crore Karṣas; ततस्तु कोटिपर्यन्तः स्वराद् सम्राट् ततः परम् Śakra. 1. 185. -**राज्यम्** 1 independent dominion or sovereignty. -2 own kingdom. -**राष्ट्रम्** own kingdom. -**रुचिः** one's own pleasure. -**रूप** *a.* 1 similar, like. -2 handsome, pleasing, lovely. -3 learned, wise. (-**पम्**) 1 one's own form or shape, natural state or condition; तन्नान्यस्य कथं न भावि जगती यस्मात् स्वरूपं हि तत् Pt. 1. 159. -2 natural character or form, true constitution. -3 nature. -4 peculiar aim. -5 kind, sort, species. °असिद्धि *f.* one of the three forms of fallacy called असिद्ध q. v. -**लक्षणम्** a peculiar characteristic or property. -**लोकः** 1 one's own form (आत्मरूप); व्यर्थोऽपि नैवोपरमेत पुंसां मत्तः परावृत्तधियां स्वलोकात् Bhāg. 11. 22. 34. -2 self-knowledge; पुष्पन् स्वलोकाय न कल्पते वै Bhāg. 7. 6. 16. -**वत्** *a.* possessed of property; स्ववती श्रुत्यनुरोधात् ŚB. on MS. 6. 1. 20. -**वश** *a.* 1 self-controlled. -2 independent. -**वाहित** *a.* 1 self-impelled. -2 alert, active. -**वासिनी** a woman whether married or unmarried who continues to live after maturity in her father's house. -**विग्रहः** one's own body. -**विषयः** one's own country, home. -**वृत्तम्** one's own business. -**वृत्ति** *a.* living by one's own exertions. -**संविद्** *f.* the knowledge of one's own or the true essence. -**संवृत** *a.* self-protected, self-guarded; मायां नित्यं स्वसंवृतः Ms. 7. 104. -**संवेदनम्** knowledge derived from one's self. -**संस्था** 1 self-abiding. -2 self-possession. -3 absorption in one's own self; उन्मत्तमत्तजडवत्स्वसंस्थां गतस्य मे वीर चिकित्सितेन Bhāg. 5. 10. 13. -**स्थ** *a.* 1 self-abiding. -2 self-dependent, relying on one's own exertions, confident, firm, resolute; स्वस्थं तं सूचयन्तीव वञ्चितोऽसीति वीक्षितैः Bu. Ch. 4. 37. -3 independent. -4 doing well, well, in health, at ease, comfortable; स्वस्थ एवास्मि Mā. 4; स्वस्थे को वा न पण्डितः Pt. 1. 127; see अस्वस्थ also. -5 contented, happy. (-**स्थम्**) *ind.* at ease, comfortably, composedly. -**स्थानम्** one's own place or home, one's own abode; नक्रः स्वस्थानमासाद्य गजेन्द्रमपि कर्षति Pt. 3. 46. °विवृद्धिः (Mīmāṃsā) augmentation in its own place (opp. दण्डकलितवद् आवृत्तिः); तत्र पूर्णे पुनरावृत्तिर्नास्तीति दण्डकलितवद् न स्यात् । न च वृद्ध्या विना तदन्तरं पूर्यते इति स्वस्थानविवृद्धिरागतेति ŚB. on MS. 10. 5. 83. -**स्वरूपम्** one's true character. -**हन्तृ** *m.* suicide. -**हरणम्** confiscation of property. -**हस्तः** one's own hand or handwriting, an autograph; see under हस्त. -**हस्तिका** an axe. -**हित** *a.* beneficial to oneself. (-**तम्**) one's own good or advantage, one's own welfare. -**हेतुः** one's own cause.

स्वक *a.* One's own, own. -**कः** A relation, friend. -**कम्** One's own property.

स्वकीय *a.* One's own, own. -2 Of one's own family. -**या** One's own wife.

स्वतस् *ind.* 1 Of oneself, by oneself (used reflexively). -2 From oneself. -3 Out of own estate; दातव्यं बान्धवै-स्तस्यात् प्रविभक्तैरपि स्वतः Ms. 8. 166. -**Comp.** -**प्रमाणम्**, -**सिद्ध** *a.* self-evident, self-proved, axiomatic.

स्वता Ownership.

स्वत्वम् 1 Self-existence. -2 Ownership, proprietary right. -**Comp.** -**निवृत्तिः**, -**हानिः** loss of proprietary right. -**बोधनम्** proof of ownership. -**हेतुः** cause of proprietary right.

स्वं (क्) ण् 1 P. (स्वं-क-गति) To go, move.

स्वच्छ *a.* [सुष्टु अच्छः प्रा०] 1 Very clear or transparent, pure, bright, pellucid; स्वच्छस्फटिक, स्वच्छमुक्ताफलम् &c. -2 White. -3 Beautiful. -4 Healthy. -**च्छः** 1 A crystal. -2 The jujube tree. -**च्छा** White Dūrvā grass. -**च्छम्** 1 A pearl. -2 Pure chalk. -3 An alloy of silver and gold. -**Comp.** -**पत्रम्** tale. -**मणिः** a crystal. -**वालुकम्** pure chalk.

स्वच्छता 1 Perfect clearness. -2 Purity. -3 Transparency.

स्वञ्ज् 1 Ā. (स्वजते; the स् being changed to ष after prepositions ending in इ or उ) 1 To embrace, clasp; कयाचिदाचुम्ब्य चिराय सखजे Bv. 2. 178; पर्यश्रुरस्वजत मूर्धनि चोपजगौ R. 13. 70. -2 To encircle, twist round.

स्वङ्गः An embrace.

स्वञ्जनम् The act of embracing, an embrace.

स्वङ् 10 U. (स्व-स्वा-ठयति-ते) 1 To go. -2 To finish.

स्वतन्त्रता 1 Independence, freedom. -2 Originality. -3 Willfulness.

स्वद् I. 1 Ā. (स्वदते, स्वदित) 1 To be liked, be sweet, be pleasant to the taste (with dat. of person); यज्ञदत्ताय स्वदतेऽपूपः Kāsika; अपां हि तृप्ताय न वारिधारा स्वादुः सुगंधिः स्वदते तुषारा N. 3. 93; सस्वदे सुखसुरं प्रमदाभ्यः Śi. 10. 23. -2 To taste, relish, eat. -3 To please. -4 To sweeten. -II. 10 U. or *Caus.* (स्वादयति-ते) 1 To cause to taste or eat. -2 To taste. -3 To sweeten.

स्वदनम् Tasting, eating.

स्वदित *p. p.* Tasted, eaten. -**तम्** An exclamation meaning 'may it be well tasted or relished', uttered at a Śhraddha ceremony after the presentation of rice-balls or oblations of food to the Manes; पृष्ट्वा स्वदितमित्येवं तृप्तानाचामयेत्ततः Ms. 3. 251, 254.

स्वधा [स्वद्-आ-पृषो-दस्य धः] 1 One's own nature or determination, spontaneity. -2 One's own will or pleasure. -3 The oblation of food offered to the Pitris or Manes of deceased ancestors; स्वधासंप्रदत्तपराः R. 1. 66; Ms. 9. 142; Y. 1. 102. -4 The food offered to the

Manes personified. -5 Food or oblation in general. -6 One's own portion or share. -7 A Śraddha or funeral ceremony; Ms. 2. 142. -8 N. of Māyā or illusion. -*ind.* An exclamation uttered on offering an oblation to the Manes (with dat.); पितृभ्यः स्वधा Sk. -**Comp.** -**कर** *a.* offering oblations to the Pitris; यदपत्यं भवेदस्यां तन्मम स्यात् स्वधाकरम् Ms. 9. 127. -**कारः** the exclamation Svadhā; पूतं हि तद्गृहं यत्र स्वधाकारः प्रवर्तते. -**निनयनम्** a formula or sacred text used in making the oblations to the Pitris; नाभिव्याहारयेद्ब्रह्म स्वधानिनयनादते Ms. 2. 172. -**प्रियः** 1 Agni or fire. -2 black sesamum. -**भुज्** *m.* 1 a deceased or deified ancestor. -2 a god, deity.

स्वधितिः *m., f.*, **स्वधिति** An axe; सदा महानसं नीत्वाऽ-वयस्वधितिनाद्भुतम् Bhāg. 10. 55. 5. -**Comp.** -**हेतिकः** a soldier armed with an axe.

स्वधीतिः A good reciter (of the Veda); a Brahmacārin; स्वधिः स्वधीतिः सुतपा लोकाञ्जयति यावतः Mb. 12. 71. 30.

स्वन् 1 P. (स्वनति) 1 To sound, make a noise; पूर्णोः पेशाश्च सस्वनः Bk. 14. 3; वेणवः कीचकास्ते स्युर्ये स्वनन्त्यानिलोद्धताः Bk. -2 To hum (as a bee); रहस्याख्यायीव स्वनसि मृदु कर्णान्तिकचरः Ś. 1. 24. -3 To sing. -*Caus.* (स्वनयति-ते) 1 To cause to resound. -2 To sound. -3 To adorn (स्वानयति in this sense).

स्वनः [स्वन-अप्] Sound, noise; शिवाघोरस्वनां पश्चाद् बुबुधे विहृतेति ताम् R. 12. 39; शङ्खस्वनः &c. -**Comp.** -**चक्रः** a manner of coitus. -**उत्साहः** a rhinoceros.

स्वनिः 1 Sound, noise. -2 Fire.

स्वानिक *a.* Sounding; as in पाणिस्वानिकः 'one who claps his hands'.

स्वनित *a.* [स्वन-कर्तरि क्] Sounded, 'sounding, making a noise. -**तम्** 1 The noise of thunder, thunderclap; cf. स्तनित. -2 Noise, sound (in general).

स्वप् 2 P. (स्वपिति, सुप्त; *pass.* सुप्यते; *desid.* सुपुप्सति) (rarely 1 U. स्वपति-ते) 1 To sleep, fall asleep, go to sleep; असञ्जातकिणस्कन्धः सुखं स्वपिति गौर्गडिः K. P. 10; इतेः स्वपिति केशवः Bh. 2. 76. -2 To recline, repose, lie down, rest. -3 To be absorbed in; स्वार्प वाञ्छसि चेन्निरगीलसुखे चेतः सखे सुप्यताम् Bv. 4. 19. -*Caus.* (स्वापयति-ते) To cause to sleep, rock to sleep. -With अव, नि, प्र, or सम् to sleep, lie down; प्रसुप्तलक्षणः Māl. 7; वीज्यते स हि संसुप्तः Ku. 2. 42; तत् प्रसुप्तभुजगेन्द्रभीषणं वीक्ष्य दाशरथिराददे धनुः R. 11. 44.

स्वपनम् 1 Sleeping, dreaming, sleep. -2 Numbness (of the skin); Suśr.

स्वप्नः [स्वप्-भावे नक्] 1 Sleeping, sleep; अकाले बोधितो भ्रात्रा प्रियस्वप्नो वृथा भवान् R. 12. 81; 7. 61; 12. 70; Ku. 2. 8. -2 A dream, dreaming; स्वप्नेन्द्रजालसदृशः खलु जीवलोकाः Śānti. 2. 2; स्वप्नो नु माया नु मतिभ्रमो नु Ś. 6. 10; R. 10. 60.

-3 Sloth, indolence, sleepiness; Ms. 9. 13; 12. 33. -4 The state of ignorance (?); भावाद्वैतं क्रियाद्वैतं द्रव्याद्वैतं तथात्मनः । वर्तयन् स्वानुभूत्येह त्रीन् स्वप्नान् धुनुते मुनिः ॥ Bhāg. 7. 15. 62. -Comp. -अन्तिकम् consciousness in dream. -अवस्था a state of dreaming. -उपम a. 1 resembling a dream. -2 unreal or illusory (like a dream). -कर, -कृत् a. inducing sleep, soporific, narcotic. -गृहम्, -निकेतनम् a sleeping-room, bed-chamber; दुःखेन लोकः परवानिवागात् समुत्सुकः स्वप्ननिकेतनेभ्यः Bk. 11. 17. -ज a. dreamt. -तन्द्रिता languor produced by drowsiness. -दर्शनम् dream-vision. -दृश a. dreaming. -दोषः involuntary seminal discharge, *pollutio nocturna*. -धीगम्य a. perceptible by the intellect only when it is in a state of sleep-like abstraction; स्वप्नाभं स्वप्नधीगम्यं विद्यात् तं पुरुषं परम् Ms. 12. 122. -प्रपञ्चः the illusion of sleep, the world appearing in a dream. -विचारः interpretation of dreams. -शीलः a. disposed to sleep, sleepy, drowsy; न चातिस्वप्नशीलस्य जाग्रतो नैव चार्जुन Bg. 6. 16. -सृष्टिः f. the creation of dreams or illusions in sleep.

स्वप्नज् a. Sleepy, sleeping, drowsy; अहं स्वप्नं प्रसादेन तव वन्दारुभिः सह Bk. 7. 25.

स्वप्नया, स्वप्नयया ind. In dream; स यत्रैतत् स्वप्नया चरति Bri. Up. 2. 1. 18.

स्वप्नालु a. Sleepy, drowsy.

स्वभाजनम् Delighting, making happy; see सभाजनम्.

स्वमेकः A year.

स्वयम् ind. 1 Oneself, in one's own person (used reflexively and applicable to all persons, such as myself, ourselves, thyself, himself &c. &c., and sometimes used with other pronouns for the sake of emphasis); विषयश्चोऽपि संबध्यं स्वयं छेत्तुमसंप्रतम् Ku. 2. 55; यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा शास्त्रं तस्य करोति किम् Subhāṣ.; R. 1. 70; 3. 20; 2. 56; Ms. 5. 39. -2 Spontaneously, of one's own accord, without trouble or exertion; स्वयमेवोत्पद्यन्त एवविधाः कुलपांशवो निःस्नेहाः पशवः K. -Comp. -अधिगत a. self-acquired. -अनुष्ठानम् one's own achievement. -अर्जित a. self-acquired. -इन्द्रियमोचनम् spontaneous emission of semen. -ईश्वरः an absolute sovereign. -ईहितलब्ध a. gained by one's own effort; अनुपपन्नं पितृद्रव्यं श्रेणेन यदुपाजितम् । स्वयमीहितलब्धं तन्नाकामो दातुमर्हति ॥ Ms. 9. 208. -उक्तिः f. 1 voluntary declaration. -2 information, deposition (in law). -उद्यत a. offered spontaneously. -उपागतः a son who offers himself voluntarily to an adoptive parent. -कृत a. self-made, natural. (-तः) an artificial or adopted son. -गुप्ता Mucuna Pruritus (Mar. कुयली). -ग्रहः taking for one-self (without leave). -ग्राह a. 1 voluntary, self-choosing. -2 one who takes forcibly. (-हः) self-choice, self-election; नितम्बिनीमिच्छसि मुक्तलज्जां कण्ठे स्वयंग्राहनिषक्तबाहुम् Ku. 3. 7; Māl. 6. 7. -जात a. self-born. -ज्योतिस् self-shining. -दत्त a. self-

given. (-तः) a boy who has given himself to be adopted (by his adoptive parents); one of the twelve kinds of sons recognised in Hindu law; मातापितृविहीनो यस्त्यक्तो वा स्यादकारणात् । आत्मानं स्पृशियेद्यस्मै स्वयंदत्तस्तु स स्मृतः ॥ Ms. 9. 177. -दृश a. self-evident. -पाठः an original text. -प्रकाश a. self-manifesting. -प्रभ a. self-shining. -प्रभु a. self-powerful. -भुः N. of Brahman; शंभुस्वयंभुहरयो हरिणेष्वणानां येनाक्रियन्त सततं गृहकर्मदासाः Bh. 1. 1. -भुवः 1 the first Manu. -2 N. of Brahman. -3 of Śiva. -भू a. self-existent; त्वमेको ह्यस्य सर्वस्य विधानस्य स्वयंभुवः Ms. 1. 3. (-भूः) 1 N. of Brahman. -2 of Viṣṇu. -3 of Śiva. -4 of Kālā or time personified. -5 of Kāmādeva. -6 a Jaina deified saint. -7 the female breast. -8 the Supreme Being. -भूतः N. of Śiva. -भृत a. self-maintained. -वरः self-choice, self-election (of a husband by the bride herself), choice-marriage. -वरा a maiden who chooses her own husband; ततस्ते शुश्रुवुः कृष्णां पद्मालेषु स्वयंवराम् Mb. 1. 61. 30. -श्रेष्ठः N. of Śiva.

स्वर 10 U. (स्वरयति-ते) To find fault, blame, reprove, censure.

स्वर ind. 1 Heaven, paradise; as in स्वर्लोक, स्वर्वेश्या, स्वर्भातुः, &c.; त्वं कर्मणां मङ्गलमङ्गलानां कर्तुः स्म लोकं तनुषे स्वः परं वा Bhāg. 4. 6. 45. -2 The heaven of Indra and the temporary abode of the virtuous after death. -3 The sky, ether. -4 The space above the sun or between the sun and the polar star. -5 The third of the three Vyāhritis, pronounced by every Brāhmaṇa in his daily prayers; see व्याहृति. -6 Radiance, splendour. -7 Water. -ind. (used in nom., acc., gen., or loc. case); स्वर्लोकैर्भू-वनवरैर्विभूषितां पुरंदरः स्वरिव यथामरावतीम् Rām. 7. 11. 50; साधोरपि स्वः खलु गामिताधो गमी स तु स्वर्गमितः प्रयाणे N. 6. साधोरपि स्वः खलु गामिताधो गमी स तु स्वर्गमितः प्रयाणे N. 6. 99 (herein abl. case, स्वर = स्वर्गोत्). -Comp. -अतिक्रमः reaching Vaikuṇṭha (beyond heaven). -आपगा, -गङ्गा 1 the celestial Ganges. -2 the galaxy or milky way. -गङ्गणः a strong wind. -गत a. dead. -गतिः f., -इङ्गणः a strong wind. -गत a. dead. -गतिः f., -गमनम् 1 going to heaven, future felicity. -2 death. -गिरिः Sumeru. -जित् m. a kind of sacrifice; यजेत -गिरिः Sumeru. -जित् m. a kind of sacrifice; यजेत वाधमेधेन स्वर्जिता गोसवेन वा Ms. 11. 74. -तरुः (स्वस्तारुः) a tree of paradise. -दृश m. 1 an epithet of Indra. -2 of Agni. -3 of Soma. -धुनी, -नदी (forming स्वर्णदी) the celestial Ganges; सद्यः पुनन्त्युपस्पृष्टाः स्वर्धुन्यापोनुसेवया Bhāg. 1. 1. 15. -मानवः a kind of precious stone. -भानुः N. of Rāhu; तुल्येऽपराधे स्वर्भातुर्भातुमन्तं चिरणं यत् । हिमांशुमाशु ग्रसते तन्मदिम्नः स्फुटं फलम् Śi. 2. 49. -सूदनः the sun. -मणिः the sun. -मध्यम् the central point of the sky, the zenith. -यात a. dead. -यात a. dying. -यानम् dying, death. -योषित् a celestial woman, *apsaras*. -लोकः the celestial world, heaven. -वधूः f. a celestial damsel, an *apsaras*. -वापी the Ganges. -वारवामभू (see -वधू above); स्वर्वारवामभूवः नृत्यं चक्रुः Cholachampū p. 22, Verse 51. -वेद्या 'a courtesan of heaven', a

celestial nymph, an *apsaras*. -वैद्य *m. du.* an epithet of the two *Āsins*. -पा 1 an epithet of *Soma*. -2 of the thunderbolt of *Indra*. -सिन्धु = स्वर्गज्ञ *q. v.*

स्वर *a.* Going; one who goes (this meaning is given only by *Girvana*.); असौ स्वर इतीममाचक्षते स्वर इति प्रत्यास्वर इत्यमुं.....चौद्रीयमुपासीत *Ch. Up. 1. 3. 2.*

स्वरः [स्वर्-अच्, स्त्र-अप् वा] 1 Sound, noise. -2 Voice; स्वरेण तस्याममृतमुतेव प्रजल्पितायामभिजातवाचि *Ku. 1. 45.* -3 A note of the musical scale or gamut, a tone, tune; (these are seven:—निषादर्षभगान्धारषड्जमध्यमधैवताः ॥ पञ्चम-श्रेयमी सप्त तन्त्रीकण्ठोदित्यताः स्वराः *Ak.*); सप्त स्वरास्त्रयो ग्रामा मूर्च्छनाश्चैकविंशतिः *Pt. 5. 54.* -4 The number 'seven'. -5 A vowel. -6 An accent; (these are three; उदात्त, अनुदात्त and स्वरित *q. q. v. v.*); निहन्त्यरीनिकपदे य उदात्तः स्वरानिव *Si. 2. 95.* -7 Air breathed through the nostrils. -8 Snoring. -9 Sweetness of tune or tone; तस्मादाद्विज्यं करिष्यन् वाचि स्वरमिच्छेत तया वाचा स्वरसंपन्नयाद्विज्यं कुर्यात् *Bri. Up. 1. 3. 25.* -रा *N.* of the chief wife of *Brahman*. -Comp. -अंशः a half or quarter tone (in music). -अङ्कः a kind of musical composition. -अन्तरम् the interval between two vowels, hiatus. -उदय *a.* followed by a vowel. (-यः) 1 the production of sound. -2 see स्वरशास्त्र. -उपघातः hoarseness. -उपध *a.* preceded by a vowel. -कम्पः trembling of tone. -कर *a.* producing voice. -क्षयः the loss of voice. -ग्रामः the musical scale, gamut. -छिद्रम् the sound-hole of a flute. -दीप्त *a.* (in augury) inauspicious with regard to voice. -नाभिः a kind of flute. -पत्तनम् *N.* of the *Sāma-veda*. -परिवर्तः change of voice. -चक्र composed in musical measure. -ब्रह्मन् the *Brahman* as manifested in sound; स्वरब्रह्मणि निर्भातहृषीकेशपदाम्बुजे अखण्डं चित्तमावेश्य लोकाननुचरन् मुनिः ॥ *Bhāg. 6. 5. 22.* -भाक्तिः *f.* a vowel-sound phonetically inserted in the pronunciation of *रू* or *लू* when these letters are followed by a sibilant or any single consonant; (e. g. वर्ष pronounced as वरिष). -भङ्गः, -भेदः 1 indistinctness of utterance, broken articulation. -2 hoarseness or cracking of voice. -भङ्गिन् *m.* a kind of bird. -मञ्जुत्यम् a kind of dance. -मण्डलम् the circle of notes, arrangement of musical scales; सप्त स्वरास्त्रयो ग्रामा मूर्च्छनाश्चैकविंशतिः तानास्त्वेकोनपञ्चाशदित्येतत्स्वरमण्डलम् ॥ *Pt. 5. 54.* -मण्डलिका a kind of lute (वीणा). -मात्रा strength of sound. -योगः voice. -लासिका a flute, pipe. -विभाक्तिः separation of a vowel. -शास्त्रम् 1 the science of the modulation of sounds. -2 the science of the passage of the air through the nostrils (as bearing on the prognostication of future events). -शुद्ध *a.* correct in musical measure. -शून्य *a.* without musical notes, unmelodious, unmusical. -संयोगः 1 the junction of vowels. -2 the union of notes or sounds, *i. e.* voice; अन्य एवैष स्वरसंयोगः *Mk. 1. 3; U. 3;* पण्डितकौशिक्या इव स्वरसंयोगः श्रूयते *M. 5.* -संक्रमः 1 a transition or succession of notes; ते तस्य स्वरसंक्रमं मृदुगिरिः श्लिष्टं च तन्त्रीस्वनम् *Mk. 3. 5.* -2

the gamut. -संदेहविवादः a kind of round game; *K.* -संधिः the coalition of vowels. -संपद् *f.* melody of voice. -संपन्न *a.* having a melodious voice. -सामन् *m. pl.* epithets of particular days in a sacrificial session.

स्वरवत् *a.* 1 Having sound, sonorous. -2 Having a voice. -3 Vocal. -4 Having an accent, accented.

स्वरित *a.* [स्वरो जातोऽस्य इतच्] 1 Sounded; caused to sound; स्वरितवेणुना सुष्ठु चुम्बितम् *Bhāg. 10. 31. 14.* -2 Sounded as a note, pitched. -3 Articulated. -4 Circumflexed. -5 Accented. -6 Added, admixed. -तः The third or mixed tone lying between high and low; समाहारः स्वरितः *P. I. 2. 31;* see *Sk.* thereon.

स्वरितत्वम् Connotation, significance; अयोविकारे स्वरितत्वमिष्यते *N. 9. 42.*

स्वरुः [स्त्र-उ] 1 Sunshine. -2 A part of a sacrificial post. -3 A sacrifice. -4 A thunderbolt; स्वरुणा विहते सद्यो गिरेः शृङ्गमिवापतत् *Śiva B. 21. 51.* -5 An arrow. -6 A kind of scorpion.

स्वरुस् *m.* A thunderbolt.

स्वर्य *a.* Beneficial to the voice.

स्वर्गः Heaven, *Indra's* paradise; अहो स्वर्गोदधिकतरं निर्वृत्तिस्थानम् *S. 7.* -Comp. -आपगा the celestial *Ganges*. -ओकस्, -सद् *m.* a god, deity; स्वर्गः स्वर्गसदश्चैव धर्मश्च स्वयमेव तु (उपतिष्ठतु) *Mb. 14. 92. 27.* -काम *a.* desirous of heaven. -गतिः, -गमनम् death. -गिरिः the heavenly mountain *Sumeru*. -तरङ्गिणी the *Ganges*; पश्य स्वर्गतरङ्गिणी-परिसरे *Sūkti. 62.* -तर्षः eager desire for heaven. -द, -प्रद *a.* procuring (entrance into) paradise. -द्वारम् heaven's gate, the door of paradise, entrance into heaven; स्वर्गद्वारकपाटपाटनपटुधर्मोऽपि नोपाजितः *Bh. 3. 11.* -पतिः, -भर्तृ *m.* *Indra*. -पथः the milky way. -पर *a.* desirous of heaven. -मार्गः 1 the road to heaven. -2 the milky way. -रोदःकुहरः the hollow space between heaven and earth; टाङ्कारः स्वर्गरोदःकुहरवलयितस्त्रासकारी न कस्य *B. R. 1. 49.* -लोकः 1 the celestial region. -2 paradise. ईश्वरः 1 *Indra*. -2 the body (as enjoying felicity in *Indra's* heaven). -वधूः, -स्त्री *f.* a celestial damsel, heavenly nymph, an *apsaras*; स्वर्गस्त्रीणां परिष्वङ्गः कथं मर्त्येन लभ्यते. -वासः residence in heaven. -साधनम् the means of attaining heaven.

स्वर्गिन् *a.* [स्वर्गोऽस्त्यस्य भोग्यत्वेन इति] Belonging to heaven, heavenly. -*m.* 1 A god, deity, an immortal; त्वमपि विततयज्ञः स्वर्गिणः प्रीणयालम् *S. 7. 34; Me. 30; Ku. 2. 45.* -2 A dead or deceased man.

स्वर्गीय, स्वर्ग्य *a.* 1 Heavenly, celestial, divine. -2 Leading to heaven, procuring entrance into heaven; न च प्राणिवधः स्वर्ग्यस्तस्मान्मांसं विवर्जयेत् *Ms. 5. 48; 3. 106; Bg. 2. 2.*

स्वर्जिकः, स्वर्जिन् *m.* 1 Natron. -2 Salt-petre, nitre.

स्वर्णम् [सुष्ठु अणो वर्णो यस्य] 1 Gold. -2 A golden coin. -3 A kind of red chalk (गैरिक); असुक्क्षरन्ति धाराभिः स्वर्णधारा इवाचलाः Rām. 7. 7. 15. -4 A kind of plant (Mar. धोत्रा). -**Comp.** -**अङ्गः** the Āragvadha tree. -**अरिः** sulphur. -**कणः** a kind of bdellium (Mar. कणगुगुळ). -**कणः, -कणिका** a grain of gold. -**काय** *a.* golden-bodied. (-यः) *N.* of Garuḍa. -**कारः, कृत्** a goldsmith. -**गर्भः** (=हिरण्यगर्भः) *N.* of Brāhmā. -**गैरिकम्** a kind of red chalk. -**चूडः** 1 the blue jay. -2 a cock. -**जम्** tin. -**दीधितिः** fire. -**द्वीपः** *N.* of Sumātra. -**धातुः** red ochre. -**नाभः** ammonite (शालग्राम); Mb. 5. 40. 10. -**पक्षः** *N.* of Garuḍa. -**पद्मा** the celestial Ganges. -**पाठकः** borax. -**पुष्पः** the Champaka tree. -**फला** a kind of Musa (Mar. सोनकेळ). -**बन्धः** a deposit of gold. -**विन्दुः** *N.* of Viṣṇu. -**भूमिका** 1 Ginger. -2 Cassia bark (Mar. दालचिनी). -**भृङ्गारः** a golden vase. -**माक्षिकम्** a kind of mineral substance; ताग्रं लोहं च वज्रं च काचं च स्वर्णमाक्षिकम् Śiva B. 30. 11. -**यूथी, -यूथिका** yellow jasmine; Bhāg. 8. 2. 18. -**रीतिः** bell-metal. -**रेखा, -लेखा** a streak of gold. -**रेतस्** the sun. -**वज्रम्** a sort of steel. -**वणिज्** *m.* 1 a gold-merchant. -2 a money-changer. -**वर्णा, -र्णम्** turmeric.

स्वर्णक *a.* Golden, made of gold.

स्वर्त 10 P. To go; L. D. B.

स्वर्द 1 Ā. (स्वर्दते) 1 To taste, relish. -2 To be pleasing.

स्वल् 1 P. (स्वलति) To go, move.

स्वल्प *a.* [सुष्ठु अल्पं प्रा० स०] (compar. स्वल्पीयस्; superl. स्वल्पिष्ठ) 1 Very small or little, minute. -2 Trifling, insignificant. -3 Brief, short; स्वल्पं तथायुः Pt. 1. -4 Very few. -**Comp.** -**अङ्गुलिः** the little finger. -**आहार** *a.* eating very little, most abstemious. -**इच्छ** *a.* unpretentious, unassuming. -**कङ्कः** a species of heron. -**केशरिन्** *m.* the Kovidāra tree. -**दृश** *a.* very short-sighted (lit. and fig.). -**बल** *a.* very feeble or weak. -**वयस्** very young. -**विषयः** 1 an insignificant matter. -2 a small part. -**व्ययः** very little expenditure, stinginess. -**त्रीड** *a.* having little shame, shameless, impudent. -**शरीर** *a.* diminutive, dwarfish. -**स्मृति** *a.* having a short memory.

स्वल्पक *a.* Very little, very small or few.

स्वल्पीयस् *a.* Much less, smaller, more minute (compar. of स्वल्प q. v.); अतः स्वल्पीयसि द्रव्ये यः सोमं पिबति द्विजः Ms. 11. 8.

स्वल्पिष्ठ *a.* Smallest, least, most minute (superl. of स्वल्प q. v.).

स्वशुरः A father-in-law; cf. स्वशुर,

स्वसा, स्वसृ *f.* [सू अस्-कृत्; Un. 2. 97] A sister; तस्य शक्तिं रणे कार्ष्णिर्मृत्योर्धोरां स्वसामिव Mb. 6. 116. 3; स्वसारमादाय विदर्भनाथः पुरप्रवेशाभिमुखो बभूव R. 7. 1, 29. -2 A finger (Ved.).

स्वसृत् *a.* Going or moving at will or pleasure.

स्वस्क 1 Ā. (स्वस्कते) See च्वस्क.

स्वस्ति *f., n.* Welfare; समारम्भान्बुभूषेत हतस्वस्तिरकिञ्चनः Mb. 12. 8. 6; जितं त आत्मविदुर्य स्वस्तये स्वस्तिरस्तु मे Bhāg. 4. 24. 33. -**ind.** A particle meaning 'may it be well with (one)', 'fare-well', 'hail', 'adieu' (with dat.); स्वस्ति तेऽस्त्वान्तरिक्षेभ्यः पार्थिवेभ्यश्च भारत Mb. 3. 37. 35; स्वस्ति भवते S. 2; स्वस्त्यस्तु ते R. 5. 17; it is also used in expressing one's approbation; (often used at the beginning of letters). -**Comp.** -**अयनम्** 1 a means of securing prosperity. -2 the averting of evil by the recitation of mantras or performance of expiatory rites. -3 the benediction of a Brāhmaṇa after presentation of offerings; प्रास्थानिकं स्वस्त्ययनं प्रयुज्य R. 2. 70. -**a.** Auspicious; इदं स्वस्त्ययनं श्रेष्ठम् Ms. 1. 106; Mb. 1. 75. 2. -**कर्मन्** *n.* causing welfare. -**कारः** a bard. -**दः, -भावः** an epithet of Śiva. -**मुखः** 1 a letter. -2 a Brāhmaṇa. -3 a bard, panegyrist. -**वाचकः** benediction, congratulation. -**वाचनम्, -वाचनकम्, -वाचनिकम्** 1 a religious rite preparatory to a sacrifice or any religious or solemn observance. -2 a complimentary or congratulatory present of flowers &c. to any one attended with good wishes and blessings. -**वाच्यम्** congratulation, invoking blessings.

स्वास्तिकः [स्वस्ति शुभाय हितं क] 1 A kind of mystical mark (卐) on persons or things denoting good luck. -2 A lucky object. -3 The meeting of four roads. -4 The crossing of the arms, making a sign like the cross; स्तनविनिहितहस्तस्वास्तिकाभिर्वधूभिः Mal. 4. 10; Śi. 10. 43. -5 A palace of particular form. -6 A particular symbol made with ground rice and shaped like a triangle. -7 A kind of cake. -8 A voluptuary, libertine. -9 Garlic. -10 A kind of bard (who utters words of eulogy); पुरःसरैः स्वास्तिकसूतमागधैः Rām. 2. 16. 46 (com. स्वास्तिका जयजयेति वादिनो बन्दिनः). -**कः, -कम्** 1 A mansion or temple of a particular form with a terrace in front. -2 A particular mode of sitting practised by Yogins (in which the toes are placed in the inner hollow of the knees). -3 A seat (पीठ) prepared for a deity; Mb. 12. 40. 7 (com. स्वास्तिकान् सर्वतोभद्रायङ्कितानि देवतापीठानि). -**Comp.** -**कर्ण** *a.* marked on the ear with the figure स्वास्तिक. -**पाणि** *a.* 1 crossing hands like स्वास्तिक. -2 holding auspicious things in hands; श्रुत्वा चेदं वचनं पार्थिवस्य सर्वं पुरं स्वास्तिकपाणिभूतम् Mb. 4. 68. 27 (com. स्वास्तिकं मङ्गलार्थिकादि दधिदूर्वादि च पाणौ यस्य तत् स्वास्तिकपाणिभूतम्).

स्वस्तिमत् *a.* Doing well, happy, safe; भूतानुकम्पा तव चेदियं गौरेका भवेत् स्वस्तिमती त्वदन्ते R. 2. 48.

स्वस्त्रीयः, स्वस्त्रेयः A sister's son; Ms. 3. 148.

स्वस्त्रीया, स्वस्त्रेयी A sister's daughter.

स्वागतम् [सुखेन आगतं सुष्ठु आगतं वा] Welcome, happy arrival (used chiefly in greeting a person who is put in the dative case); स्वागतं देव्यै M. 1; (तस्मै) प्रीतः प्रीति-प्रमुखवचनं स्वागतं व्याजहार Me. 4; स्वागतं स्वानधीकारान् प्रभावै-रवलम्ब्य वः । युगपद् युगबाहुभ्यः प्राप्तेभ्यः प्राज्यविक्रमाः Ku. 2. 18. -a. 1 Welcome. -2 Lawfully earned (as money); श्रद्धाकृते ह्यक्षये ते भवतः स्वागतैर्धनैः Ms. 4. 226. -Comp. -प्रश्नः enquiry as to health.

स्वागमः Welcome, salutation.

स्वाङ्किकः A drummer.

स्वाच्छन्द्यम् [स्वच्छन्दस्य भावः प्यञ्] The power of following one's own will or fancy, wilfulness, independence; कन्याप्रदानं स्वाच्छन्द्यादासुरो धर्म उच्यते Ms. 3. 31. (स्वाच्छन्द्येन, स्वाच्छन्द्यतस् mean 'wilfully', 'voluntarily').

स्वाजन्यम् Kinship, relationship.

स्वातन्त्र्यम् [स्वतन्त्रस्य भावः प्यञ्] 1 Freedom of will, independence; न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति Ms. 9. 3; न स्वातन्त्र्यं कचिद् स्त्रियाः Y. 1. 85. -2 (In phil.) Free will.

स्वातिः, -ती f. [स्वेनैव अतति अत्-इन् स्त्रीत्वपक्षे वा ङीप्] 1 One of the wives of the sun. -2 A sword. -3 An auspicious constellation. -4 The star *Arcturus*, considered as forming the fifteenth lunar asterism; स्वात्यां सागरशुक्तिसंपुटगतं सन्मौक्तिकं जायते Bh. 2. 67. -Comp. -योगः conjunction with Svāti.

स्वादः See स्वद्.

स्वादः, स्वादनम् [स्वद्-स्वाद-वा घञ्] 1 Taste, flavour. -2 Tasting, eating, drinking. -3 Liking, relishing, enjoyment. -4 Sweetening. -5 The beauty or charm (of a poem).

स्वादवम् Agreeable to taste.

स्वादित p. p. 1 Tasted, relished. -2 Sweetened. -3 Pleased.

स्वादिमन् m. Savouriness, sweetness; स्वादिमा हि ओदनस्य परिक्रये उपकरोति ŚB. on. MS. 10. 3. 38.

स्वादिष्ठ a. Very sweet, sweetest (superl. of स्वादु q. v.); किं स्वादिष्ठं जगत्परिमन् सदा सद्भिः समागमः.

स्वादीयस् a. Sweeter, very sweet (compar. of स्वादु q. v.); काव्यामृतरसास्वादः स्वादीयानमृतादपि.

स्वादु a. [स्वद्-उण्] (-दु or ङी f.; compar. स्वादीयस्, superl. स्वादिष्ठ) 1 Sweet, pleasant to the taste, sapid, savoury, dainty, tasteful; तृषा शुष्यत्यास्ये पिबति सलिलं स्वादु सुरभि Bh. 3. 92; Me. 24. -2 Pleasing, agreeable, attractive, lovely, charming. -m. 1 Sweet flavour,

sweetness of taste, relish. -2 Treacle, molasses. -n. 1 Sweetness, relish, taste; कविः करोति काव्यानि स्वादु जानाति पण्डितः Subhāṣ. -2 Charm, beauty. -दुः f. A grape. -Comp. -अन्नम् sweet or choice food, dainties, delicacies. -अम्लः the pomegranate tree. -कण्टः, -कण्टकः *Asteracantha Longifolia* (Mar. गोखरु). -कार a. dainty. -खण्डः 1 a piece of any sweet substance. -2 molasses. -धन्वन् m. N. of the god of love. -पाका *Solanum Indicum* (Mar. मोठी रिंगणी). -पिण्डा a kind of date tree. -फलम् the jujube. (-ला) the jujube tree. -मूलम् a carrot. -रसा 1 the fruit of the hog-plum. -2 the *Satāvarī* plant. -3 the root काकोली. -4 spirituous liquor. -5 a grape. -तुङ्गी the sweet citron. -शुद्धम् 1 rock-salt. -2 marine-salt.

स्वाद्यम् 1 Astringent and salt taste. -2 = रसः q. v.; रूपं ज्योतिः शब्द आकाशवायुः स्पर्शः स्वाद्यं सलिलं गन्ध उर्वी Mb. 7. 201. 74.

स्वाद्यी Vine, grape.

स्वानः Sound, noise; रामस्वानितसंकाशः स्वान इत्यवदत् ताम् Bk. 5. 55.

स्वापः [स्वप्-घञ्] 1 Sleep, sleeping; स्वापहेतुरनुपाश्रितोऽन्यया रामबाहुषुधानमेष ते U. 1. 37. -2 Dreaming, dream. -3 Sleepiness, sloth. -4 Paralysis, palsy, insensibility. -5 Temporary or partial loss of sensation from pressure on a nerve, numbness. -Comp. -व्यसनम् 1 Somnolency. -2 Lethargy.

स्वापक a. Soporiferous, soporific.

स्वापत्तेयम् [स्वपतेरागतं ढञ्] Wealth, property; स्वाप-तेयकृते मर्त्याः किं किं नाम न कुर्वते Pt. 2. 156; Śi. 14. 9.

स्वापदः See थापद.

स्वापन्न a. 1 Relating to sleep or dream. -2 Dreamy; तं सप्रपञ्चमधिरुढसमाधियोगः स्वापन्नं पुनर्न भजते प्रतिबुद्धवस्तुः Bhāg. 11. 13. 37.

स्वाभाविक a. (-की f.) [स्वभावादागतः ढञ्] Belonging to one's own nature, innate, inherent, peculiar, natural; स्वाभाविकं विनीतत्वं तेषां विनयकर्मणा । सुमूर्च्छं सहजं तेजो हविषेव हविर्भुजाम् R. 10. 79; 5. 69; Ku. 6. 71. -काः m. pl. A sect of Buddhists who accounted for all things by the laws of nature.

स्वाभाव्यम् Naturalness, natural state or character.

स्वाभास a. Very illustrious or splendid.

स्वाभील a. Very formidable.

स्वामिन् a. (-नी f.) [स्व-अस्यर्थे मिनि दीर्घः] Possessing proprietary rights. -m. 1 A proprietor, an owner. -2 A lord, master; रघुस्वामिनः सचरित्रम् Vikr. 18. 107. -4 A sovereign, king, monarch. -5 A husband. -6 A spiritual preceptor. -7 A learned *Brāhmaṇa*, an

ascetic or religious man of the highest order; (in this sense usually added to proper names). -8 An epithet of Kārtikeya. -9 Of Viṣṇu. -10 Of Śiva. -11 Of the sage Vātsyāyana. -12 Of Garuḍa. -13 The sacrificer, the owner (at a yāga); योऽर्थी स्वत्यागेन ऋविजः परिकीर्णति, यश्च स्वं प्रदेयं त्यजति स स्वामी SB. on MS. 6. 3. 21; तस्मान्न स्वामिनः प्रतिनिधिः ibid. -14 The image or temple of a god. -Comp. -उपकारकः a horse. कार्यम् the business of a king or master. -गुणः the virtue of a ruler. -जड्विन m. N. of Paraśurāma. -जनकः the father-in-law. -पाल m. du. the owner and the keeper (of cattle); कथयिकयानुशयो विवादः स्वामिपालयोः Ms. 8. 5. -भट्टारकः a noble lord. -भावः the state of a lord or owner, ownership. -मूल a. originating in or derived from a master or lord. -वात्सल्यम् affection for the husband or lord. -सद्भावः 1 existence of a master or owner. -2 goodness of a master or lord. -सेवा 1 the service of a master. -2 respect for a husband.

स्वामिता, -त्वम् 1 Ownership, mastership, proprietary right. -2 Lordship, sovereignty.

स्वामिनी A mistress, proprietress.

स्वाम्यम् 1 Mastership, lordship, ownership; स्वाम्यं च न स्यात् कस्मिंश्चित् प्रवर्तताधरोत्तरम् Ms. 7. 21. -2 Right or title to property. -3 Rule, supremacy, dominion. -4 Sound state (of body and soul); स्वाम्ये प्रयत्नं कुर्वन्ति त्रयो वर्गा यथाविधि Mb. 12. 69. 78 (com. स्वाम्ये स्वास्थ्ये).

स्वाम्नाय a. Well handed down by tradition.

स्वायत्त a. Dependent on one's self, within one's own control; स्वायत्तमेकान्तगुणं विधात्रा विनिर्मितं छादनमज्ञतायाः Bh. 2. 7.

स्वायंभुव a. (-वी f.) 1 Relating to Brahman; तुरासाहं पुरोधाय धाम स्वायंभुवं ययुः Ku. 2. 1. -2 Descended from Brahman; स्वायंभुवान्मरिचैर्यः प्रबभूव प्रजापतिः Ś. 7. 9. -वः An epithet of the first Manu (as he was a son of Brahman).

स्वारसिक a. (-की f.) 1 Possessing inherent flavour or sweetness (said of a poetical composition). -2 Voluntary, spontaneous; विधेरपि स्वारसिकः प्रयासः परस्परं योग्यसमागमाय N. 3. 48.

स्वारस्यम् 1 Possessing natural flavour or excellence. -2 Elegance, fitness. -3 Naturalness, self-evidence.

स्वाराज् m., स्वाराज्यः An epithet of Indra; भवान् भक्तिमता लभ्यो दुर्लभः सर्वदेहिनाम् । स्वाराज्यस्याप्यभिमत एकान्तेनात्मविद्वतिः Bhāg. 4. 24. 55.

स्वाराज्यम् 1 The dominion of heaven, Indra's heaven; न वयं साध्वि साम्राज्यं स्वाराज्यं भोज्यमप्युत Bhāg. 10. 83. 41; Ait. Br. -2 Identification with the self-refulgent

(Brahman) (ब्रह्मत्व); समं पश्यन्नात्मयाजी स्वाराज्यमधिगच्छति Ms. 12. 91; Bhāg 7. 15. 45.

स्वारोचिषः, -स्वारोचिस् m. N. of the second Manu; see under मनु; स्वारोचिषो द्वितीयस्तु मनुस्मृत्यः सुतोऽभवत् Bhāg. 8. 1. 19.

स्वालक्षण a. Easily perceived.

स्वालक्षण्यम् Peculiar characteristics, natural disposition; स्वालक्षण्यपरीक्षार्थं तासां शृणुत निष्कृतीः Ms. 9. 19; स्वालक्षण्यं वृत्तिः Śān. K. 29.

स्वालप a. (-ल्पी f.) 1 Little, small. -2 Few. -ल्पम् 1 Littleness, smallness. -2 Smallness of number.

स्वावश्यम् Self-determination.

स्वाशित a. Well fed or satiated; आशंसे स्वाशिता सेना वत्स्यत्येनां विभावरीम् Rām. 2. 84. 18.

स्वाश्लिष 4 P. To embrace closely; गुरुतल्पमिभाष्यै-नस्तप्ते स्वप्यादयोमये । सूमीं ज्वलन्तीं स्वाश्लिष्येन्मृत्युना स विशुध्यति ॥ Ms. 11. 103.

स्वास्तरः Good straw for a couch.

स्वास्थ्यम् 1 Self-reliance, selfdependence. -2 Fortitude, resoluteness, firmness; स्वास्थ्यं भद्रं भजस्वार्थं त्यज्यतां कृपणा मतिः Rām. 4. 1. 120. -3 Sound state, health. -4 Prosperity, well-being, comfortableness. -5 Ease, satisfaction, spirits; लब्धं मया स्वास्थ्यम् Ś. 4.

स्वाहा 1 An oblation or offering made to all gods indiscriminately. -2 N. of the wife of Agni; स्वाहा चैव विभावसोः (पतिदेवता) Mb. 13. 146. 5. -ind. An exclamation used in offering oblations to the gods (with dat.); इन्द्राय स्वाहा; अग्नये स्वाहा &c. -Comp. -कारः utterance of the exclamation Svāhā; स्वाहास्वधाकारविवर्जितानि श्मशानतु-ल्यानि गृहाणि तानि. -पतिः, -प्रियः Agni or fire. -भुज् m. a god, deity.

स्विद् ind. A particle of interrogation or inquiry, often implying 'doubt', or 'surprise', and translatable by 'what', 'hey', 'hallo', 'can it be that'. It is added to interrogative pronouns in this sense or to give an indefinite sense; कास्विद्वगुण्ठनवती नातिपरिस्फुटशरीरलावण्या Ś. 5. 13; Me. 14. It is sometimes used disjunctively in the sense of 'either', 'or', with तु, उत, वा &c.; सरोजपत्रे तु विलीनषट्पदे विलोलदृष्टेः स्विदम् विलोचने । शिरोरुहाः स्विन्नतपक्ष्मसंतते-द्विरेफवृन्दं तु निशद्वन्निश्चलम् ॥ Ki. 8. 35; 12. 15; 13. 8; 14. 60; see आहो also.

स्विद् I. 4 P. (स्विद्यति, स्विदति or स्विन्न) To sweat, perspire; तदा मोहमनुप्राप्तः सिध्विदे हि जनार्दनः Mb. 7. 27. 20; स्विद्यति कृणति वेष्टति K. P. 10; U. 3. 41; Ku. 7. 77; Māl. 1. 35; स त्वां पश्यति कम्पते पुलकयत्यानन्दति स्विद्यति Gīt. 11. -II. 1 A. (स्वेदते, स्विन्न or स्वेदित) 1 To be anointed. -2 To be greasy or unctuous; निष्ठापस्विद्यदस्थनः कथनपरिणम-

न्मदसः प्रेतकायान् Mā. 5. 17. -3 To be disturbed. -Caus. (स्वेदयति-ते) 1 To cause to perspire. -2 To heat.

स्विद् (In comp.) Sweating, perspiring.

स्विदित p. p. 1 Sweated, perspired. -2 Melted.

स्विन्न p. p. [स्विद्-क्त] 1 Perspiring, covered with sweat. -2 Seethed. -3 Cooked, boiled.

स्विष्ट a. Much desired or loved.

स्विष्टि a. Sacrificing well.

स्वीकृ 8 U. 1 To make one's own, appropriate, claim. -2 To take, accept. -3 To admit, grant, assume (in argument). -4 To assent or agree to, accede.

स्वीकरणम्, स्वीकारः, स्वीकृतिः f. 1 Taking, accepting. -2 Assenting, agreeing, promising, an assent, a promise. -3 Espousal, wedding, marriage; S. 5.

स्वीय a. Own, one's own; लोकालोकविसारि तेन विहितं स्वीयं विशुद्धं यशः S. D. 97.

स्वुच्छं 1 P. (स्वुच्छति) 1 To spread, extend. -2 To forget.

स्वृ 1 P. (स्वरति; desid. सिस्वरिषति, सुस्वृषति) 1 To sound, recite; यदा वा ऋचमाप्रोत्योमित्येवातिस्वरति Ch. Up. 1. 4. 4. -2 To praise. -3 To pain or be pained. -4 To go. -With अभि, प्र to sound. -सम् to pain (Ātm.); हुतं संस्वरिषी-ष्टस्त्वं निर्भयः प्रथनोत्तमे Bk. 9. 28.

स्वृ 9 P. (स्वृणाति) To hurt, kill.

स्वेक् 1 A. (स्वेकते) To go.

स्वेद्ः [स्विद्-भावे घञ्] 1 Sweat, perspiration; अङ्गुलिस्वे-देन दूष्येरन्धराणि V. 2. -2 Heat, warmth. -3 Vapour. -Comp. -उदम्, -उदकम्, -जलम् perspiration. -चूषकः a cooling breeze (sucking up sweat). -च्छिद् a. cooling. -ज a. generated by warm vapour or sweat (said of insects). -मातृ f. Chyle.

स्वेदनम् [स्विद्-णिच्-ल्युट्] 1 Perspiration, sweat. -2 Causing to sweat. -3 A diaphoretic. -4 A kind of process to which quicksilver is subjected. -5 Mucus. -Comp. -यन्त्रम् a steam-bath (for metals).

स्वेदनिका 1 A boiler, sauce-pan. -2 Kitchen.

स्वेदनी A frying-pan, sauce-pan.

स्वेदित a. Fomented, softened.

स्वैर a. [स्वस्य ईरम् ईर्-अच् वृद्धिः] 1 Following one's own will or fancy, self-willed, wanton, uncontrolled, unrestrained; वद्धमिव स्वैरगतिर्जनमिह सुखसंगिनमवैमि S. 5. 11; अव्याहतैः स्वैरगतैः स तस्याः R. 2. 5. -2 Free, unreserved, confidential; सत्त्वमङ्गभयाद्राज्ञां कथयन्त्यन्यथा पुरः। अन्यथा विवृतार्थेषु स्वैराख्यापेषु मन्त्रिणः ॥ Mu. 4. 8. -3 Slow, mild, gentle; Mu. 1. 2. -4 Dull, lazy. -5 Dependent on one's will, voluntary, optional. -रम् Wilfulness, wantonness; तत्रापि निरवरोधः स्वैरेण विहरन् Bhāg. 5. 14. 31. -रम् -ind. 1 At will or pleasure, as one likes, at perfect ease; सार्थाः स्वैरं स्वकीयेषु चेह्वेदमस्वि-वादिषु R. 17. 64. -2 Of one's own accord, spontaneous-ly. -3 Slowly, gently, mildly; मोहे मोहे रामभद्रस्य जीवं स्वैरं स्वैरं प्रेरितैस्तर्पयेति U. 3. 2. -4 Lowly, in an under-tone, inaudibly (opp. स्पष्ट); पश्चात्स्वैरं गज इति किल व्याहृतं सत्य-वाचा Ve. 3. 9. -Comp. -आलापः confidential talk. Mu. 4. 8. -कथा unreserved conversation. -चारिन् a. free, independent. -विहारिन् a. unimpeded. -वृत्त, -वृत्ति, -आचार a. acting as one likes, following one's own will, self-willed.

स्वैरकम् ind. 1 Freely. -2 Plainly.

स्वैरता, -त्वम् Wantonness, freedom of will and action, independence; also स्वैरिता in this sense.

स्वैरिणी 1 A loose or unchaste woman, a wanton woman, an adulteress; स्वैरिणी या पतिं हित्वा सवर्णं कामतः श्रयेत् Y. 1. 67. -2 A bat. -3 A line of ascetics; वाराण-स्यामुपातिष्ठन्मैत्रेयं स्वैरिणीकुले Mb. 13.120. 3 (com. स्वं ईरयति धर्माय प्रेरयति स्वैरिणी मुनिश्रेणी).

स्वैरिन् a. Self-willed, wanton, unrestrained, uncon- trolled.

स्वैरिन्ध्री See सैरन्ध्री.

स्वोरसः 1 The residue or sediment of oily substances ground with a stone. -2 A husk, shell.

स्वीवशीयम् Happiness, prosperity (especially as regards future life).

ह

ह ind. An emphatic particle used to lay stress on the preceding word and translateable by 'verily', 'indeed', 'certainly', &c.; but it is often used expletively without any particular signification, especially in Vedic literature; तस्य ह शतं जाया बभूवुः; तस्य ह पर्वतनारदौ गृह ऊषतुः &c. Ait. Br.; दया ह प्राजापत्या देवाश्चासुराश्च Bri. Up. 1. 3. 1. It is sometimes used as a vocative particle and rarely of disdain or laughter. -हः 1 A form of Śiva. -2 Water. -3 Sky. -4 Blood. -5 A cipher. -6 Meditation. -7 Auspiciousness. -8 Paradise. -9 Heaven. -10 Drying. -11 Fear. -12 Knowledge. -13 The moon. -14 N. of Viṣṇu. -15 War, battle. -16 A horse. -17 Pride. -18 Horripilation. -19 A physician. -20 Cause, motive. -हम् 1 The Supreme Spirit. -2 Pleasure, delight. -3 A weapon. -4 The sparkling of a gem. -5 The sound of a lute (-m. also according to some in these senses).

हंसः [हस्-अच्-पृषो० वर्णागमः] (said to be derived from हस्; cf. भवेद्वर्णागमाद् हंसः Sk.) 1 A swan, goose, duck; हंसाः संप्रति पाण्डवा इव वनादज्ञातचर्या गताः Mk. 5. 6; न शोभते सभामध्ये हंसमध्ये बको यथा Subhāṣ.; R. 17. 25. (The description of this bird, as given by Sanskrit writers, is more poetical than real; he is described as forming the vehicle of the god Brahman, and as ready to fly towards the Mānasa lake at the approach of rains; cf. मानस. According to a very general poetical convention he is represented as being gifted with the peculiar power of separating milk from water e. g. सारं ततो ग्राह्यमपास्य फल्गु हंसो यथा क्षीरमिवाम्बुमध्यात् Pt. 1; हंसो हि क्षीरमादत्ते तन्मित्रा वर्जयत्यपः Ś. 6. 28; नीरक्षीरविवेके हंसालस्यं त्वमेव तनुषे चत्। विश्वासिन्नुनान्यः कुलव्रतं पालयिष्यति कः Bv. 1. 13; see Bh. 2. 18 also). -2 The Supreme Soul, Brahman. -3 The individual soul (जीवात्मन्); प्रीणीहि हंसशरणं विरमकमेण Bhāg. 4. 29. 56. -4 One of the vital airs. -5 The sun; हंसः शुचिषट्सुरन्तरिक्षसद्वेता वेदिषत् Kath. 2. 5. 2; उपसि हंसमुदीक्ष्य हिमानिकाविपुलवागुरया परियन्त्रितम् Rām. ch. 4. 91. -6 Śiva. -7 Viṣṇu. -8 Kāmadeva. -9 An unambitious monarch. -10 An ascetic of a particular order; Bhāg. 3. 12. 43. -11 A spiritual preceptor; Bhāg. 7. 9. 18. -12 One free from malice, a pure person. -13 A mountain. -14 Envy, malice. -15 A buffalo. -16 A horse. -17 A particular incantation; L. D. B. -18 The best of its kind (at the end of a compound; cf. कविहंस); L. D. B. -19 A temple of a particular form. -20 Silver. -a. 1 moving, going (गतिमान्); नवद्वारं पुरं गत्वा हंसो हि नियतो वशी Mb. 12. 239. 31 (see com.). -2 Pure; हंसाय संयतगिरे निगमेश्वराय Bhāg. 12. 8. 47; 6. 4.

26. -साः (m. pl.) N. of a tribe said to live in the Plākṣa-Dvīpa. -Comp. -अंशुः a. white. -अङ्घ्रिः vermilion. -अधिरूढा an epithet of Sarasvatī. -अमिष्यम् silver. -आरूढः N. of Brahman. -उदकम् a kind of cordial liquor (prepared from infusion of cardamoms). -कान्ता a female goose. -कालीतनयः a buffalo. -कीलकः, नीलकः a particular mode of sexual enjoyment. -कूटः 1 N. of one of the peaks of the Himālaya. -2 the hump on the shoulder of an ox (for अंसकूट). -गाति a. having a swan's gait, stalking in a stately manner. -गद्गदा a sweetly speaking woman. -गामिनी 1 a woman having graceful gait like that of a swan; अव्यङ्गाङ्गी सौम्यनाम्नी हंसवारणगामिनीम् (उद्धेतुं स्त्रियम्) Ms. 3. 10. -2 N. of Brahmāṇi. -गुह्यम् N. of a particular hymn; अस्तौषीदंसगुह्येन भगवन्तमधोक्षजम् Bhāg. 6. 4. 22. -च्छत्रम् dry ginger. -तूलः -लम् the soft feathers or down of a goose; रत्नखचितेहमपर्यङ्के हंसतूलगर्भशयनमानीय Dk. 1. 4; 2. 2. -दाहनम् aloewood. -नादः the cackling of a goose. -नादिनी a woman of a particular class (described as having a slender waist, large hips, the gait of an elephant and the voice of a cuckoo; गजेन्द्रगमना तन्वी कोकिलालापसंयुता। नितम्बे गुर्विणी या स्यात् सा स्मृता हंसनादिनी). -पक्षः a particular position of the hand. -पदः a particular weight (कष). -पादम् 1 vermilion. -2 quick-silver. -बीजम् a goose's egg. -माला a flight of swans; तां हंसमालाः शरदीव गङ्गाम् Ku. 1. 30. -यानम् a car drawn by swans. -युवन m. a young goose or swan. -रथः, -वाहनः epithets of Brahman. -राजः a king of geese, a large gander. -लिपिः a particular mode of writing (with Jainas). -लोमशम् green sulphate of iron. -लोहकम् brass. -श्रेणी a line of geese.

हंसकः 1 A goose, flamingo. -2 An ornament for the ankles (नूपुर or पादकटक); सरित इव सविभ्रमप्रपातप्रणदित-हंसकभूषणा विरेजुः Śi. 7. 23 (where the word is used in the first sense also); Dk. 2. 5; पादलमेनेव कलहंसयुगेन हंसकयुगलेन परिष्कृताभ्यां पादकमलाभ्यां ..... Cholachampū p. 6. -3 A particular beating of time in music; L. D. B. See हंस above for other senses.

हंसिका, हंसी A female goose.

हंसिरः A kind of mouse.

हंहो ind. 1 A vocative particle corresponding to, 'ho', 'hallo'; हंहो चिन्मयचित्तचन्द्रमणयः संवर्धयध्वं रसान् Chandr. 1. 2. -2 A particle expressing haughtiness, contempt or wonder; तां गामूषिः स्युमरश्मिः प्रविश्य यतिमब्रवीत्। हंहो वेदाः यदि मता धर्माः केनापरे मताः ॥ Mb. 12. 268. 9. -3 A particle of interrogation. (In dramas it is mostly used as a

form of address by characters of the middling class; हहो ब्राह्मण मा कुप्य Mu. 1.).

हकः The calling of elephants. -का An owl.

हकारः Calling; L. D. B. (Mar. हाकारा).

हकाहकः Calling on; challenging.

हजा, हजिका A female servant.

हजा, हजे ind. A vocative particle used in addressing a female attendant or maid-servant; हजे कञ्चनमाले अहं ईदिसी कडुभासिणी Ratn. 3.

हजिः m. Sneezing or sneeze.

हजिका A kind of medicinal plant (भागी—Mar. भारंग).

हद् 1 P. (हटति, हटित) To shine, be bright.

हट्टः [हट्ट-ट्टय नेत्वम्] A market, a fair. -Comp. -अध्यक्षः a market-superintendent. -चौरकः a thief who steals from fairs and markets. -वाहिनी a gutter in a market place. -विलासिनी 1 a wanton woman, prostitute, common woman. -2 a sort of perfume. -3 turmeric. -वेशमाली a row of market-houses.

हट्टी A small market or fair.

हट्ट 1 P. (हटति) 1 To leap, jump. -2 To be wicked. -3 To oppress. -4 To bind to a post. -5 To take by force; L. D. B.

हठः 1 Violence, force. -2 Oppression, rapine. -3 Obstinacy. -4 Absolute necessity. -5 Going in the rear of an enemy. -6 Pistia Stratiotes (आकाशमूली). -7 An unexpected gain; अकस्मादिह यः कश्चिदर्थं प्राप्नोति पूरुषः। तं हठेनेति मन्यन्ते स हि यत्नो न कस्यचित् ॥ Mb. 3. 32. 16 (com. अचिन्तितस्यातर्कितस्य च लाभो हठः). (हठेन and हठात् are used adverbially in the sense of 'forcibly', 'violently', 'suddenly', 'against one's will'; अम्बालिका च चण्डवर्मणा हठात् परिणेतुमात्मभवनमनीयत Dk.; वानरान् वारयामास हठेन मधुरेण च Rām. -Comp. -आदेशिन a. prescribing forcible measures against. -आयात a. absolutely necessary, indispensable. -पर्णी moss. -बुद्धिः the belief in the unexpected gain (without doing any effort); तथैव हठबुद्धिः शक्तः कर्मण्यकर्मकृत् Mb. 3. 32. 15. -योगः a particular mode of Yoga or practising abstract meditation, (so called, as distinguished from राजयोग q. v., because it is very difficult to practise; it may be performed in various ways, such as by standing on one leg, holding up the arms, inhaling smoke with the head inverted &c.). -वादिन m. one using force obstinately; दुर्ग्राह्यविद्विषद्गुर्ग्राहिणा हठवादिना Śiva B. 31. 59. -वादिकः a चावीक type person; see हठबुद्धिः (प्राग्जन्माभावान् अकृतमेवोपस्थास्यतीति वदन्); Mb. 3. 32. 13. -विद्या the science of forced meditation.

हठालुः f. Pistia Stratiotes.

हठिक a. Sudden, violent. -का Great noise, din; भेरीझाङ्कारेण हठिकाकर्णनाकान्तभयचण्डिमानं दिग्दन्तावलवल्यं विघूर्णयन् Dk. 1. 1.

हडिः Wooden fetters or stocks.

हडि (डि) कः, हडिः (also हडुकः, हडिपः) A man of the lowest caste.

हडुम् A bone. -Comp. -जम् marrow.

हडकः, -कम् A small hand-drum; cf. ढका.

हण्डा ind. A vocative particle used in addressing a female of inferior rank, or by equals of the lowest caste in addressing each other; हण्डे हजे हलाहाने नीचां चेट्यां सखीं प्रति Ak. -f. 1 A large earthen vessel (?). -2 A low caste female; cf. हजा.

हण्डिका, हण्डी An earthen pot.

हण्डे ind. See हण्डा ind.

हद् 1 A. (हटते, हन) To void excrement, evacuate or discharge feces. -Desid. (जिहत्सते).

हदनम् Voiding excrement, evacuation of ordure.

हन्म Excrement, ordure.

हन् 2 P. (हन्ति, जघान, अवधीत्, अवधिष्ट-अहत; हनिष्यति, हन्तुम्; हतः pass. हन्यते; caus. घातयति-ते; desid. जिघांसति) 1 To kill, slay, destroy, strike down; त्रयश्च दूषणखरत्रि-मूर्धानो रणे हताः U. 2. 15; हतमपि च हन्येव मदनः Bh. 3. 18. -2 To strike, beat; चण्डी चण्डं हन्तुमभ्युद्यता मां विद्युद्दाम्ना मेघराजीव विन्ध्यम् M. 3. 21; Śi. 7. 56. -3 To hurt, injure, afflict, torment; as in कामहत. -4 To put down, abandon; तृष्णां छिन्दि भज क्षमां जहि मदम् Bh. 2. 77. -5 To remove, take away, destroy; अम्भोजिनीवननिवासविलासमेव हंसस्य हन्ति नितरां कुपितो विधाता Bh. 2. 18. -6 To conquer, overthrow, defeat, overcome; विघ्नैः सहस्रगुणितैरपि हन्यमानाः प्रारब्धमुत्तम-जना न परित्यजन्ति Subhāṣ. -7 To hinder, obstruct. -8 To mar, spoil; सकला हन्ति स शक्तिसंपदः Ki. 2. 37. -9 To raise; तुरगखुरहतस्तथा हि रेणुः Ś. 1. 31. -10 To multiply (in math.). -11 To go (rarely used in classical literature in this sense; and when used it is regarded as a fault of composition); e. g. कुञ्जं हन्ति कुशोदरी S. D. 7; or तीर्थान्तरेषु स्नानेन समुपार्जितसंस्कृतिः। सुरस्रोतस्विनीमेव हन्ति संप्रति सादरम् K. P. 7 (given as an instance of the दोष called असमर्थत्व). -12 (In astr.) To touch, come into contact. -13 To ward off, avert. -Caus. 1 To cause to be killed, kill, slay. -2 To destroy, ruin, mar, spoil; घातयति-मेव नीचः परकार्यं वेत्ति न प्रसाधयितुम् Pt. 1. 363. -With अति to injure excessively. -अन्तर to strike in the middle.

हृत् *p. p.* [हन्-क्त] 1 Killed, slain; सुषेणं च हृतोऽसीति ब्रुवन्नादत्त सायकम् Mb. 8. 48.31. -2 Hurt, struck, injured; चक्षुरादिषु हृताः स्वार्थावबोधक्रियाः Mu. 3. 1. -3 Lost, perished; शर्म न लेभे हृदयज्वरादितो नरर्षभो यूयहतो यथर्षभः Rām. 2. 85. 21. -4 Deprived or bereft of. -5 Disappointed, frustrated; वयं तत्त्वान्वेषात् हृताः S. 1. 23. -6 Impeded, obstructed. -7 Utterly ruined, extinguished, destroyed. -8 Multiplied. -9 Whirled up, raised. -10 Suffering from. -11 Violated (sexually). -12 Miserable, wretched. -13 Defective. See हन्. It is often used as the first member of comp. in the sense of 'wretched', 'miserable', 'accursed', 'worthless'; अनुशयदुःखायेदं हृतहृदयं संप्रति विवृद्धम् S. 6. 6; Mā. 9. 28; कुर्यामुपेक्षां हृतजीवितेऽस्मिन् R. 14. 65; हृतविधिलसितानां ही विचित्रो विपाकः Śi. 11. 64. -तम् 1 Killing, striking. -2 Multiplication. -ता 1 A violated woman. -2 A despised girl (unfit for marriage). -Comp. -आश *a.* 1 bereft of hope, hopeless, desponding. -2 weak, powerless. -3 cruel, merciless. -4 barren. -5 low, vile, wretched, accursed, villainous. -आश्रय *a.* one whose refuge is destroyed; Bu. Ch. 13. 70. -ईक्षण *a.* blind; Bu. Ch. 8. 7. -उत्तर *a.* giving no answer. -उद्यम *a.* broken in purpose; Bu. Ch. 13. 71. -कण्टक *a.* freed from thorns or foes. -किल्बिष *a.* freed from sins; धर्मप्रधानं पुरुषं तपसा हृतकिल्बिषम् । परलोकं नयत्याशु भास्वन्तं स्वशरीरिणम् ॥ Ms. 4. 243. -चित्त *a.* bewildered, confounded. -च्छाया *a.* bereft of beauty. -जल्पितानि useless talk. -त्रप *a.* shameless. -त्विष् *a.* dimmed in lustre; निशीथदीपाः सहसा हृतत्विषो बभूवुरालेख्य-समर्पिता इव R. 3. 15. -दैव *a.* ill-fated, luckless, ill-starred. -प्रभाव, -वीर्य *a.* bereft of power or vigour; मन्त्रेण हृतवीर्यस्य फणिनो दैन्यमाश्रितः Ku. 2. 21. -प्रमाद *a.* freed from carelessness. -बुद्धिः *a.* deprived of sense, senseless. -भग, -भाग्यः *a.* ill-fated, unfortunate. -मूर्खः *a.* a dolt, blockhead. -युद्ध *a.* destitute of martial spirit. -रथः *a.* a chariot of which the horses and the charioteer are slain. -लक्षण *a.* devoid of auspicious marks, unlucky. -विनय *a.* lost to a sense of propriety, wicked; सेव्यानां हृतविनयैरिवावृत्तानां संपर्कं परिहरति स्म चन्दनानाम् Ki. 7. 29. -शेष *a.* surviving. -श्री, -संपद् *a.* reduced to indigence, impoverished. -साध्वस *a.* freed from fear. -स्त्रीक *a.* one who has killed a woman.

हृतक *a.* [हृत इव नष्टप्रायत्वात् कन्] Miserable, ill-bred, wretched, low, vile; (mostly at the end of comp.); न खलु विदितास्ते तत्र निवसन्तश्चाणक्यहृतकेन Mu. 2; दूषिताः स्थ परिभूताः स्थ रामहृतकेन U. 1. -कः A low person, coward.

हृतिः *f.* [हन्-भावे-क्तिन्] 1 Killing, destruction; वृत्रहृत् यथा देवाः परिववृः पुरंदरम् Mb. 7. 153. 37. -2 Striking, wounding. -3 A blow, stroke. -4 Loss, failure. -5 A defect. -6 Multiplication.

हृतुः Winter.

हृतुः [हन् क्तुः Up. 3. 30] 1 A weapon. -2 A disease or sickness. -3 A killer.

हृत्या [हन्-भावे क्यप्] Killing, slaying, slaughter, murder, particularly criminal killing; as in भ्रूणहृत्या, गोहृत्या &c.

हृत्यन् A killer (निघ्नन्); ते सदोषा हृतास्माभी राज्यस्य परिपन्थिनः । तान् हत्वा भुक्स्व धर्मेण युधिष्ठिर महीमिमाम् ॥ Mb. 12. 10. 8 (see com.).

हन् *a.* Killing, slaying, destroying (at the end of comp.); as in वृत्रहन्, पितृहन्, मातृहन्, ब्रह्महन् &c.

हनः Killing, slaying.

हननम् [हन्-भावे ल्युट्] 1 Killing, slaying, striking. -2 Hurting, injuring. -3 Multiplication. -नः 1 A drum-stick. -2 A kind of worm.

हन्तुः 1 Killing, death; वधानिबृत्तं तं भूयो हन्तवेऽत्रिचोदयत् Bhāg. 4. 19. 15; 11. 5. 50. -2 A bull.

हन्तु *a.* (-न्त्री *f.*) [हन्-तृच्] 1 One who strikes or kills, striking, killer; न तादृशं भक्त्येनो मृगहन्तुर्धनार्थिनः Ms. 5. 34; Ku. 2. 20. -2 One who removes, destroys, counter-acts &c. -*m.* 1 A slayer, killer. -2 A thief, robber.

हयः 1 A stroke, blow. -2 Killing. -3 Death. -4 A man who is sad or depressed.

हनीलः Pandanus Odoratissimus (केतकी).

हनु, -नू *m., f.* [हन्-उन्-स्त्रीत्वे वा उञ्] The chin, jaw. -नु *f.* 1 That which injures life. -2 A weapon. -3 A disease, sickness. -4 Death. -5 A kind of drug. -6 A wanton woman, prostitute. -Comp. -ग्रहः locked jaw. -भेदः 1 the gaping of the jaws. -2 N. of a particular form of eclipse. -मूलम् the root of the jaw. -मोक्षः relaxation of the jaws. -स्तम्भः = हनुग्रहः. -स्वनः sound made with the jaws.

हनुका A jaw.

हनु (नू) मत् *m. N.* of a powerful monkey-chief. [He was the son of Añjanā by the god Wind or Marut and hence called Māruti. He is represented as a monkey of extraordinary strength and prowess which he manifested on several critical occasions on behalf of Rāma whom he regarded as the idol of his heart. When Sītā was carried off by Rāvaṇa, he crossed the sea and brought news about her to his lord. He played a very important part in the great war at Laṅkā.] -Comp. -कवचम् N. of various hymns addressed to हनुमत्. -जयन्ती the day of the full moon of Chaitra.

हनुषः [हन्-ऊष्न् Un. 4. 75] A demon.

हन्त *ind.* A particle implying 1 Joy, surprise, flurry (oh !); हन्त भो लब्धं मया स्वास्थ्यम् S. 4; हन्त प्रवृत्तं संगीतकम् M. 1. -2 Compassion, pity; पुत्रक हन्त ते धानाकाः G. M. -3 Grief (oh !, alas !); हन्त धिक् मामधन्यम् U. 1. 42; स्मरामि हन्त स्मरामि U. 1; काचमूलेन विक्रीतो हन्त चिन्तामणिर्मया Sānti. 1. 12; Me. 106. -4 Good luck or benediction. -5 It is often used as an inceptive particle (expressive of an exhortation to do any thing, or asking attention); हन्तास्मिन्नमनि भवान्न मां द्रष्टुमिहार्हति Bhāg. 1. 6. 22; Brī. Up. 2. 4. 1; हन्त ते कथयिष्यामि Rām. -Comp. -उक्तिः *f* uttering the word 'alas!', tenderness, compassion. -कारः 1 the exclamation 'hanta'. -2 an offering to be presented to a guest; निवीती हन्तकारेण मनुष्यास्तर्पयेदथ.

हपु (वु) षा N. of a medicinal substance; Un. 4. 78.

हम् *ind.* An exclamation expressive of anger, courtesy, or respect.

हम्वा (म्भा) The lowing of cattle; हम्भायमाना कल्याणी वसिष्ठस्याय नन्दिनी (आगम्य) Mb. 1. 175. 23. -Comp. -रवः lowing of cattle.

हम् 1 P. To go.

हय 1 P. (हयति, हयित) 1 To go -2 To worship. -3 To sound. -4 To be weary.

हयः [हय्-हि-वा अच्] 1 A horse; ततः श्वेतैर्हयैर्युक्ते महति स्यन्दने स्थितौ Bg. 1. 14; Ms. 8. 296; R. 9. 10. -2 A man of a particular class; see under अश्व. -3 The number 'seven'. -4 N. of Indra. -5 (In prosody) A foot of four short syllables. -6 The zodiacal sign Sagittarius. -7 The Yak (Bos Grunniens). -Comp. -अङ्गः Sagittarius (धनुराशि). -अध्यक्षः a superintendent of horses. -अरिः the fragrant oleander. -आनन्दः green grain of Phaseolus Mungo (Mar. हिरवे मूग). -आयुर्वेदः veterinary science. -आरूढः a horseman, rider. -आरोहः 1 a rider. -2 riding (also आरोहम् in this sense). -आलयः a horse-stable. -आसनी the gum-olibanum tree. -इष्टः barley. -उत्तमः an excellent horse. -कर्मन् *n.* knowledge of horses. -कातरा, -कातरिका N. of a plant; (Mar. घेडे काथर). -कोविद *a.* versed in the science of horses-their management, training &c. -गन्धा N. of a plant (Mar. आसंध). -ग्रीवः 1 N. of a form of Viṣṇu. -2 N. of a demon; ज्ञात्वा तद्दानवेन्द्रस्य हयग्रीवस्य चेष्टितम् Bhāg. 8. 24. 9. (-वा) N. of Durgā. -छटा a troop of horses. -ज्ञः a horse-dealer, groom, jockey. -द्विषत् *m.* the buffalo. -पः -पतिः a groom. -पुच्छिका, -पुच्छी Glycine Debilis (Mar. रानउडीद). -प्रियः barley. -प्रिया the Kharjuri tree. -मारः, -मारकः the fragrant oleander. -मारणः the sacred fig-tree. -मुखः N. of a form of Viṣṇu; Mb. 1. 23. 16. -मेयः a horse sacrifice; सर्वान् कामानवाप्नोति हय-

मेयफलं तथा Y. 1. 181. -वाहनः 1 an epithet of Kubera. -2 Revanta, the son of the sun. -शाला a stable for horses. -शास्त्रम् the art or science of training and managing horses. -शिक्षा hippology. -संग्रहणम्, -संयानम् the restraining or curbing of horses; driving horses; पश्य मे हयसंयाने शिक्षां केशवनन्दन Mb. 3. 19. 5.

हयंकपः 1 A driver, charioteer. -2 N. of Mātali, the charioteer of Indra.

हया, हयी A female horse, mare.

हयनः A year. -नम् A covered carriage.

हयिः *m., f.* Wish, desire.

हर *a.* (-रा, -री *f.*) [ह-अच्] 1 Taking away, removing, depriving one of; as in खेदहर, शोकहर. -2 Bringing, conveying, carrying, taking; अपथहराः Ki 5. 50; R. 12. 51. -3 Seizing, grasping. -4 Attracting, captivating. -5 Claiming, entitled to; as in रिक्थहर &c.; परिहृतमयशः पातितमस्मासु च घातितोऽधिराज्यहरः Mu. 2. 19. -6 Occupying; समादिदेशैकवधूं भवित्रीं प्रेम्णा शरीरार्धहरां हरस्य Ku. 1. 50. -7 Dividing. -रः 1 Śiva; श्रुताप्सरोगीतिरपि क्षणेऽस्मिन् हरः प्रसंख्यानपरो बभूव Ku. 3. 40, 67; 1. 50; Me. 7. -2 N. of Agni or fire. -3 An ass. -4 A divisor. -5 The denominator of a fraction. -6 The act of seizing, taking. -7 A seizer, ravisher. -Comp. -अद्रिः the Kailāsa mountain. -ईश्वरः Śiva and Viṣṇu forming one person. -गौरी one of the forms of Śiva and Pārvatī conjoined (अर्धनारीन्देश्वर). -चूडामणिः 'Śiva's crest-gem', the moon. -तेजस् *n.* quick-silver. -नेत्रम् 1 Śiva's eye. -2 the number 'three'. -प्रियः Nerium Odorum (करवीर). -बीजम् 'Śiva's seed', quick-silver. -वल्लभः the white thorn-apple (धतूर). -वाहनः a bull. -शेखरा 'Śiva's crest', the Ganges. -सखः N. of Kubera; -सूनुः Skanda; व्याजहार हरसूनुसंनिभः R. 11. 83.

हरकः 1 A stealer, thief. -2 A rogue. -3 A divisor. -4 N. of Śiva. -5 A long flexible sword.

हरणम् [ह-भावे ल्युट्] 1 Seizing, taking. -2 Carrying away, carrying off, removing, stealing; कन्याहरणम् Ms. 3. 33; धेनुवत्सहरणम् R. 11. 74. -3 Depriving of, destroying; as in प्राणहरणम्. -4 Dividing. -5 A gift to a student. -6 The arm. -7 Semen virile. -8 Gold. -9 A nuptial present, (= यौतक q. v.); आजम्बुः खाण्डवप्रस्थमादाय हरणं बहु Mb. 1. 221. 33. -10 A shell, cowrie. -11 Boiling water.

हरि *a.* [ह-इन्] 1 Green, greenish-yellow; हरिता हरिभिः शण्पेरिन्द्रगोपैश्च लोहिताः Bhāg. 10. 20. 11. -2 Tawny, bay, reddish-brown (कपिल); हरियुग्यं रथं तस्मै प्रजिघाय पुरंदरः R. 12. 84; 3. 43. -3 Yellow; महोरगवराहाय हरिकेश विभो जय Mb. 6. 65. 52; 3. 42. 7. -रिः 1 N. of Viṣṇu; हरिर्यथैकः पुरुषोत्तमः स्मृतः R. 3. 49. -2 N. of Indra; प्रजिघाय समाधि-

भेदिनीं हरिरस्मै हरिणीं सुराङ्गनाम् R. 8. 79; 3. 55, 68. -3 N. of Śiva. -4 N. of Brahman. -5 N. of Yama. -6 The sun; एवं स्तुतः स भगवान् वाजिरूपधरो हरिः Bhāg. 12. 6. 78. -7 The moon. -8 A man. -9 A ray of light. -10 Fire. -11 Wind; तासां तु वचनं श्रुत्वा हरिः परमकोपनः । प्रविश्य सर्वगात्राणि बभञ्ज भगवान् प्रभुः ॥ Rām. 1. 32. 23. -12 A lion; करिणामरिणा हरिणा हरिणाली हन्यतां तु कथम् Bv. 1. 50, 51. -13 A horse; ततः कदाचिद्धरिसंप्रयुक्तं महेन्द्रवाहं सहसोपयातम् Mb. 3. 165. 1; Śukra. 4. 946. -14 A horse of Indra; सत्यमतीत्य हरितो हरींश्च वर्तन्ते वाजिनः Ś. 1; 7. 7. -15 An ape, a monkey; व्यर्थं यत्र कपीन्द्रसख्यमपि मे वीर्यं हरीणां यथा U. 3. 45; शत्रुर्वज्रधरात्मजेन हरिणा घोरेण घनिष्यते Mv. 4. 6; R. 12. 57. -16 The cuckoo. -17 A frog. -18 A parrot. -19 A snake. -20 The tawny green or yellow colour. -21 A peacock. -22 N. of the poet Bhartrihari. -23 The sign of the zodiac, Leo. -24 An organ of sense (इन्द्रिय); युक्ता हस्य हरयः शता दशेति Bri. Up. 2. 5. 19. -Comp. -अक्षः 1 a lion. .... हर्यक्षसमाविक्रमान् Śiva B. 31. 53. -2 N. of Kubera. -3 of Śiva; सञ्जलमिव हर्यक्षं वने मत्तमिव द्विपम् Mb. 9. 12. 3. -4 N. of an Asura (हिरण्याक्ष); एवं गदाभ्यां गुर्वीभ्यां हर्यक्षो हरिरेव च Bhāg. 3. 18. 18. -अश्वः 1 Indra; हयाश्च हर्यश्चतुरंगवर्णाः Bhāg. 8. 15. 5. -2 Śiva. -कान्त a. 1 dear to Indra. -2 beautiful as a lion. -केलीयः the country called वङ्ग q. v. -केशः N. of Śiva; हरिकेशस्तथेत्युक्त्वा भूतानां दोषदर्शित्वा Mb. 10. 17. 11. -गणः a troop of horses. -गन्धम् a kind of sandal. -गोपकः cochineal. -चन्दनः, -नम् 1 a kind of yellow sandal (the wood or tree); ततः प्रकोष्ठे हरिचन्दना-ङ्किते R. 3. 59; 6. 60; Ś. 7. 2; Ku. 5. 69. -2 one of the five trees of paradise; पञ्चैते देवतरवो मन्दारः पारिजातकः । संतानः कल्पवृक्षश्च पुंसि वा हरिचन्दनम् ॥ Ak. (-नम्) 1 moon-light. -2 saffron. -3 the filament of a lotus. -चापः, -पम् a rainbow. -तालः (by some regarded as derived from हरित) a kind of yellow-coloured pigeon. (-लम्) yellow orpiment; अचल एष भवानिव राजते स हरितालसमान-नवांशुकः Śi. 4. 21; Ku. 7. 23, 33; पारदं हरितालं च ..... Śiva B. 30. 19; H. D. 1. (-ली) 1 the Dūrvā grass. -2 a streak or line in the sky. -3 = हरितालिका (1). -तालकः a kind of yellow-coloured pigeon. (-कम्) 1 yellow orpiment. -2 a theatrical decoration. -तालिका 1 the third day of the bright half of Bhādrapada. -2 the Dūrvā plant. -तुरंगमः N. of Indra. -दासः a worshipper or votary of Viṣṇu. -दिनम् the 11th day (एकादशी) in a fortnight sacred to Viṣṇu. -दिश f. 'Indra's quarter', the east. -देवः the asterism Śrāvaṇa. -द्रवः 1 a green fluid. -2 powder of the blossoms of the Nāgakeśara tree. -द्रुः a tree. -द्वारम् N. of a celebrated Tīrtha or sacred bathing-place. -नेत्रम् 1 the eye of Viṣṇu. -2 the white lotus. (-त्रः) an owl. -पदम् the vernal equinox. -पर्णम् a radish. -प्रियः 1 the Kadamba tree. -2 a conch-shell. -3 a fool. -4 a madman. -5 Śiva. (-यम्) 1 the root Uśīra. -2 a

sort of sandal. -प्रिया 1 Lakṣmī. -2 the sacred basil. -3 the earth. -4 the twelfth day of a lunar fortnight. -बीजम् yellow orpiment. -भक्तः a worshipper of Viṣṇu. -भुज् m. a snake. -मन्थः, -मन्थकः a chick-pea; Śukra. 4. 969. -मेघः, -मेघस् m. N. of Viṣṇu; तसौ विशुद्धसत्त्वाय हरये हरिमेघसे Bhāg. 4. 30. 24; 11. 29. 45. -रोमन् a. having fair hair on the body, very young; सुवर्णशिरसोऽप्यत्र हरिरोम्णः प्रगायतः Mb. 5. 110. 12 (com. हरिरोम्णः अपलितस्य नित्यतरुणस्येत्यर्थः). -लोचनः 1 a crab. -2 an owl. -वंशः N. of a celebrated work by Vyāsa supplementary to the Mahābhārata. -वर्षः N. of one of the nine divisions of Jambudvīpa. -वल्लभा 1 Lakṣmī. -2 the sacred basil. -वासरः 'Viṣṇu's day', the eleventh day of a lunar fortnight (एकादशी). -वाहनः 1 Garuḍa. -2 Indra. -3 N. of the sun. °दिश f. the east; अलकसंयमनादिव लोचने हरीत मे हरिवाहनदिङ्मुखम् V. 3. 6. -बीजम् yellow orpiment. -शरः an epithet of Śiva (Viṣṇu having served Śiva as the shaft which burnt down 'the three cities' or cities of the demon Tripura). -सखः a Gandharva; सपदि हरिसखैर्वधुनिदेशाद्भवितमनो-रमवलकीमृदङ्गैः Ki. 10. 18. -संकीर्तनम् repeating the name of Viṣṇu. -सुतः, -सुतः N. of Arjuna. -हयः 1 Indra; रक्षसां स्वतां रावं श्रुत्वा हरिहयानुजः Rām. 7. 7. 41; हरिहयाग्रसरेण धनुर्भूता R. 9. 12. -2 the sun. -3 N. of Skanda. -4 of Gaṇeśa. -हरः a particular form of deity consisting of Viṣṇu and Śiva conjoined; see हरेश्वरः. °आत्मकः 1 N. of Garuḍa. -2 of Śiva's bull. -हेतिः f. 1 the rain-bow; कथमवलोकयेयमधुना हरिहेतिमतीः (ककुमः) Māl. 9. 18. -2 the discus of Viṣṇu. °हृतिः the ruddy goose; हरिहेतिहृति मिथुनं पततोः Śi. 9. 15.

हरिकः [हरि-संज्ञायां कच्] 1 A horse of a yellowish or tawny colour. -2 A thief. -3 A gambler (with dice).

हरिण a. (-णी f.) [ह-इन्च्] 1 Pale, whitish; न चाश्वेन विनिर्यासि विवर्णो हरिणः कृशः Mb. 1. 100. 61; रूपेण परये हरिणेन परय N. 22. 134. -2 Reddish or yellowish white. -3 Having rays; विश्वरूपं हरिणं जातवेदसम् Praśna U. 1. 8. -णः 1 A deer, an antelope; (said to be of five kinds:—हरिणश्चापि विज्ञेयः पञ्चभेदोऽत्र भैरव । ऋग्यः खड्गो रुद्रश्चैव पृषतश्च मृगस्तथा Kalikā P.); अपि प्रसन्नं हरिणेषु ते मनः Ku. 5. 35. -2 The white colour. -3 A goose. -4 The sun. -5 Viṣṇu. -6 Śiva. -Comp. -अक्ष a. deer-eyed, fawn-eyed. (-क्षः) N. of Śiva. (-क्षी f.) 'deer-eyed', a woman with beautiful eyes. -अङ्कः 1 the moon. -2 camphor. -कलङ्कः, -धामन् m. the moon. -नयन, -नेत्र, -लोचन a. deer-eyed, fawn-eyed. -नर्तकः a Kinnara. -लाञ्छनः the moon. -हृदय a. deer-hearted, timid.

हरिणकः 1 A deer; क वत हरिणकानां जीवितं चातिलोलम् Ś. 1. 10. -2 A small deer.

हरिणी 1 A female deer, doe; चकितहरिणीप्रेक्षणा Me. 84; R. 9. 55; 14. 69. -2 One of the four classes of women (also called चित्रिणी q.v.). -3 Yellow jasmine. -4 A good golden image. -5 N. of a metre. -6 The green colour. -7 Turmeric. -8 Madder. -Comp. -दृश a. deer-eyed. (-f.) a deer-eyed woman; किमभवद्विपिने हरिणीदृशः U. 3. 27.

हरिन् a. [हृ-इति] 1 Green, greenish. -2 Yellow, yellowish. -3 Greenish-yellow. -m. 1 The green or yellow colour. -2 A horse of the sun, a bay horse; सत्यमतीत्य हरितो हरिश्च वर्तन्ते वाजिनः S. 1.; दिशो हरिद्विहरिता-मिवेश्वरः R. 3. 30; Ku. 2. 43. -3 A swift horse. -4 A lion. -5 The sun. -6 Viṣṇu. -7 The kidney-bean. -m., n. 1 Grass. -2 A quarter, region. -3 A quarter or point of the compass; प्रायात् प्रतीचीं हरितं विचित्रं ततस्ततः Rām. 7. 75. 10; R. 3. 30. -4 Turmeric (usually f. only in the last 3 senses). -Comp. -अन्तः the end of the quarters (दिगन्त); दृगन्तानाथसे किमिति हरिदन्तेषु पुरुषान् Bv. 1. 60. -अन्तरम् different regions, various quarters; आमोदानथ हरिदन्तराणि नेतुम् Bv. 1. 15. -अश्वः 1 the sun; प्रविघाटयिता समुत्पत्तन् हरिदश्वः कमलाकरानिव Ki. 2. 46; R. 3. 22; 18. 23; Śi. 11. 56. -2 the arka plant. -गर्भः green or yellowish Kuśa grass with broad leaves. -पर्णम् a radish. -पतिः the regent of a quarter. -मणिः (हरिन्मणिः) an emerald; हरिन्मणिश्यामवृणाभिरामैर्गुहाणि नीधैरिव यत्र रेजुः Śi. 3. 49. -रञ्जनी Turmeric. -वर्ण a. greenish, green-coloured.

हरित a. (-ता or हरिणी f.) [हृ-इत्] Green, of a green colour, verdant; रम्यान्तरः कमलिनीहरितैः सरोभिः S. 4. 10; Ku. 4. 14; Me. 21; Ki. 5. 38. -2 Tawny. -3 Dark-blue. -तः 1 The green colour. -2 A lion. -3 A kind of grass. -Comp. -अश्मन् m. 1 an emerald. -2 blue vitriol. -उपलः an emerald; प्रेक्षां क्षिपन्तं हरितोपलद्रेः Bhāg. 3. 8. 24. -उपलेपनम् green plastering or drawing. -कपिश a. yellowish brown. -उद a. green-leaved. -पण्यम् trading in vegetables; Kau. A. 2. 1. -हरिः the sun.

हरितकम् 1 A pot-herb, green grass; अश्वन् पुरो हरितकं मुदमादधानः Śi. 5. 58.

हरिता 1 The Dūrvā grass. -2 Turmeric. -3 A brown-coloured grape.

हरिताल &c. See under हरि.

हरिद्रः, हरिद्रकः The yellow sandal tree.

हरिद्रा [हरि पीतवर्णं द्रवति दु-गतौ-ड] 1 Turmeric. -2 The root of turmeric powdered; see Malli. on N. 22. 49. -Comp. -अङ्गः a kind of pigeon. -आम a. of a yellow colour. (-भः) 1 the yellow colour. -2 Zedoary. -गणपतिः, -गणेशः a particular form of the god

Gaṇeśa. -राग, -रागक a. 1 turmeric-coloured. -2 unsteady in attachment or affection, fickle-minded (as a lover); (thus defined by Halaṃyudha:— क्षणमात्रावुरागश्च हरिद्राराग उच्यते).

हरिद्रुः 1 A tree. -2 A kind of plant (Mar. दारुहळद).

हरिमन् m. 1 Yellowness. -2 Paleness. -3 Time. -4 Jaundice.

हरियः A yellow-coloured horse.

हरिश्चन्द्रः N. of a king of the solar dynasty. [He was the son of Triśaṅku and was famous for his liberality, probity, and unflinching adherence to truth. On one occasion his family-priest Vasiṣṭha commended his qualities in the presence of Viśvāmitra, who refused to believe them. A quarrel thereupon ensued, and it was at last decided that Viśvāmitra should himself test the king. The sage accordingly subjected him to the most crucial test with a view to see if he could not be but once made to swerve from his plighted word. The king, however, stood the test with exemplary courage, adhering to his word though he had to forego the kingdom, to sell off his wife and son, and at last, even his own self to a low-caste man, and-as the last test, as it were, of his truthfulness and courage—to be even ready to put his own wife to death as a witch! Viśvāmitra thereupon acknowledged himself vanquished, and the worthy king was elevated along with his subjects to heaven.]

हरिषः = हर्षः q. v.

हरीतकी The yellow myrobalan tree (Mar. बाळहिरडा); सौवर्चलं यवक्षारं सज्जिकां च हरीतकीम् Śiva B. 30. 17.

हरेणुः [हृ-एणुः Un. 2. 1] 1 Pease, pulse. -2 A creeper serving as the boundary of a village. -3 N. of Laṅkā. -णुः f. 1 A respectable woman. -2 A copper-coloured deer. -3 A fragrant drug; L. D. B.

हरेणुकः Pease, pulse.

हर्त a. (-त्री f.) One who takes away, seizes, robs, accepts &c. -m. 1 A thief, robber; हर्तुर्गतिं न गोचरम् Bh. 2. 16. -2 The sun.

हर्मन् n. Gaping, yawning.

हर्मित p. p. 1 Gaped; yawned. -2 Cast, thrown. -3 Burnt.

हर्मुटः 1 The sun. -2 A tortoise.

हर्म्यम् [हृ-यत् मुद् च] 1 A palace, mansion, any large or palatial building; हर्म्यपृष्ठं समाहृतः काकोऽपि गर्ह्यते Subhāṣ.; बाह्योद्यानस्थितहरिशिरश्चन्द्रिकाधौतहर्म्यम् Me. 7;

Rs. 1. 28; Bk. 8. 36; R. 6. 47; Ku. 6. 42. -2 An oven, a fire-place, hearth. -3 A fiery pit, abode of evil spirits, the infernal regions. -Comp. -अङ्गनम्, -णम् the court-yard of a palace. -तलम्, -पृष्ठम्, -वलभी f. the upper room of a palace. -स्थलम् the room of a palace.

हर्मिका f. A summer house on a Stūpa.

हर्य 1 P. (हर्यति) 1 To go. -2 To worship. -3 To take. -4 To threaten. -5 To be weary or fatigued.

हर्यतः 1 A horse. -2 A horse fit for the Aśva-medha sacrifice. -3 A sacrifice; Up. 3. 109.

हर्षः [हृष्-घञ्] 1 Joy, delight, pleasure, satisfaction, gladness, rapture, glee, exultation; हर्षो हर्षो हृदयवसतिः पञ्चवाणस्तु बाणः P. R. 1. 22; सहोदितः सैनिकहर्षनिःस्वने R. 3. 61. -2 Thrilling, bristling, erection (of the hair of the body); as in रोमहर्ष q.v.; नेत्रे जले गात्रेहर्षः Bhāg. 2. 3. 24. -3 Joy, considered as one of the 33 or 34 subordinate feelings; हर्षस्त्विष्टावासेर्मनःप्रसादोऽश्रुगद्गदादिकरः S. D. 195; or इष्टप्राप्त्यादिजन्मा सुखविशेषो हर्षः R. G. -4 The erection of the sexual organ; lustfulness. -5 Ardent desire. -Comp. -अन्वित a. full of joy, happy; so हर्षाविष्ट. -आकुल a. agitated with joy. -उत्कर्षः excess of happiness or joy, ecstasy. -उदयः rise of joy. -कर a. gratifying, delighting. -कीलकः a kind of sexual enjoyment. -गर्भ a. blissful. -जम् semen. -जड a. dull or paralyzed with joy; परामृशन् हर्षजडेन पाणिना तदीयमङ्गं कुलिशव्रणाङ्कितम् R. 3. 68. -दोहलः, -लम् lustful desire. -वर्धनः N. of a great king of Northern India and founder of an era, A. D. 605 or 606. -विवर्धन a. increasing joy. -संपुटः a kind of sexual enjoyment. -स्वनः a cry or shout of joy.

हर्षक a. (-र्षका or -र्षिका f.) [हृष्-णिच् ण्वल्] Delighting, gladdening, delightful, pleasing.

हर्षण a. (-णा or -णी f.) [हृष्-णिच् ण्वल्] 1 Causing delight, gladdening, delightful, pleasant. -2 Causing the hair of the body to stand erect; सेवादामिममश्रोत्रमद्भुतं रोमहर्षणम् Bg. 18. 74. -णः 1 N. of one of the five arrows of Kāmadeva. -2 A morbid affection of the eyes. -3 A deity presiding over the funeral ceremonies. -4 A funeral and other rites; L. D. B. -5 One of the 27 yogas (Astr.); L. D. B. -णम् 1 Joy, delight, happiness, gladdening, delighting; दुर्हृदामप्रहर्षाय सुहृदां हर्षणाय च Mb. -2 Raising the spirit (of an army); खातकव्यूहतत्त्वज्ञं बल-हर्षणकोविदम् Mb. 12. 118. 11. -3 Erection of the sexual organ, sexual excitement.

हर्षयितु a. [हृष्-णिच् इत्] Gladdening, pleasing, delighting. -n. Gold. -m. A son.

हर्षित a. 1 Delighted, happy. -2 Made happy, gladdened. -तम् Joy, delight.

हर्षुलः [हृष्-उल्च् Up. 1. 93] 1 A deer. -2 A lover. -ला A girl with a beard (unfit for marriage). -a. 1 Jocular (परिहासशील); हयं वा दन्तिनं ... अ. अभिहन्त्यनादृत्य हर्षुले पार्थिवे मुदौ Mb. 12. 56. 54. -2 Lustful.

हल् 1 P. (हलति, हलित) To plough.

हलः, हलम् 1 A plough. -2 A weapon. -3 A land-measure.

हलम् [हल् घञर्थे करणे क] 1 A plough; वहसि वृषि विशदे वसनं जलदाभम् । हलहतिभीतिमिलितयमुनाभम्; or हलं कल्यते Gīt. 1. -2 Deformity, ugliness; ततो मया रूपगुणैरहल्या स्त्री विनिर्मिता । हलं नामेह वैरूप्यं हल्यं तत्प्रभवं भवेत् ॥ Rām. 7. 30. -3 Hindrance. -4 Quarrel. -Comp. -अभः a piebald horse. -आयुधः 1 an epithet of Balarāma. -2 N. of the author of अभिधान-रत्नमाला. -ककुद् f. the projecting beam of a plough. -गोलकः a kind of insect; फलं वा मूलकं हत्वा अपूपं वा पिपीलिकाः । चोरयित्वा च निष्पावं जायते हलगोलकः ॥ Mb. 13. 111. 100 (com. हलगोलकः दीर्घपुच्छो गोलरूपी कीटविशेषः). -दण्डः the shaft or pole of a plough. -धर, -भृत् m. 1 a ploughman. -2 N. of Balarāma; केशव धृतहलधररूप जय जगदीश हरे Gīt. 1; अंसन्यस्ते सति हलभृतो मेचके वाससीव Me. 61. -भूतिः, -भृतिः f. ploughing, agriculture, husbandry. -मार्गः a furrow. -मुखम् a ploughshare. -वाहा a particular landmeasure. -सीरः a ploughshare. -हति f. 1 striking or drawing along with a plough. -2 ploughing.

हलदी, हलदीका, हलदी f. Turmeric.

हलहल a. Ploughing, making furrows.

हलहलकः Eagerness; Hch. 8.

हलहला An exclamation of applause or approbation.

हला 1 A female friend. -2 The earth. -3 Water. -4 Spirituous liquor. -ind. A vocative particle used in addressing a female friend; (only in theatrical language); हला शकुन्तले अत्रैव तावन्मुहूर्तं तिष्ठ S. 1; cf. हण्डा also.

हलिः 1 A large plough. -2 A furrow. -3 Agriculture.

हलिकः A ploughman.

हलिन् m. 1 A ploughman, an agriculturist. -2 Balarāma. -Comp. -प्रियः the Kadamba tree. (-या) spirituous liquor.

हलिनी A number of ploughs.

हलीनः The teak tree.

हलीषा, हलेषा The handle of a plough.

हल्य *a.* 1 Arable, to be ploughed. -2 Ugly, deformed. -ल्यम् 1 A ploughed field. -2 Deformity, ugliness; Rām. 7. 30. 22; see हलम् (2).

हल्या A number of ploughs.

हलाहः A spotted or variegated horse, a piebald horse.

हलाहलः, हलाहलम् 1 = हल (ल) हल. -2 A kind of snake. -3 A sort of lizard. -4 A kind of deadly poison; see हल (ल) हलम्.

हलुहारः A kind of horse.

हलकम् The red lotus.

हलनम् Rolling or tossing about (as in sleep).

हल्लीशम् (-पम्) 1 One of the 18 Uparūpakas or minor dramatic compositions; (described as a piece in one act and consisting mainly of singing and dancing by one male and seven, eight or ten female performers; see S. D. 555. -2 A kind of circular dance.

हल्लीश (स) कः Dancing in a ring; घोषवासस्यानुहपोऽयं हल्लीसकनृत्तवन्धं उपयुज्यताम् Bālacharitam 3; हल्लसिकं सललितं रुचिरं वहामि ibid. 4. 6.

हवः [हु-अ, हे-अप् संप्र० पृषो० वा] 1 An oblation, a sacrifice; भीमतामपरोऽम्भोविसमेऽधित महाहवे Śi. 19. 54. -2 Invocation, prayer. -3 Calling, a call. -4 Order, command. -5 Challenge.

हवनम् [हु-भावे ल्युट्] 1 Offering an oblation with fire. -2 A sacrifice, an oblation. -3 A sacrificial ladle. -4 Calling, summoning, invocation. -5 Challenging to fight. -नः 1 Fire. -2 A fire-receptacle. -Comp. -आयुस् *m.* fire.

हवनी = हवित्री *q. v.*

हवनीय *a.* [हु कर्मणि अनीयर्] Sacrificial. -यम् 1 Anything fit for an oblation. -2 Clarified butter or ghee.

हवित्री A hole made in the ground for holding the sacred fire (to which oblations are offered).

हविष्मत् *a.* Possessed of oblations.

हविष्मती *N.* of the mythical cow Kāmadhenu; तस्मै स नरदेवाय मुनिरर्हणामाहरत् । ससैन्यामात्यवाहाय हविष्मत्या तपोधनः ॥ Bhāg. 9. 15. 24.

हविष्यम् [हविषे हितं यत्] 1 Anything fit for an oblation; दर्भाः पवित्रं पूर्वाह्णे हविष्याणि च सर्वशः Ms. 3. 256; 11. 77, 106; Y. 1. 239; (नन्दव्रजकुमारिकाः) चेरुहविष्यं भुञ्जानाः कात्यायन्यर्चनव्रतम् Bhāg. 10. 22. 1. -2 Clarified butter. -3 Wild rice. -4 Rice mixed with ghee. -Comp. -अन्नम्

food fit to be eaten during certain holidays or days of fast. -आशिन, -भुज् *m.* fire.

हविस् *n.* [हवने हु-कर्मणि असुन्] 1 An oblation or burnt offering in general; वहति विधिहुतं या हविः Ś. 1. 1; Ms. 3. 87, 132; 5. 7; 6. 12. -2 Clarified butter; न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति । हविषा कृष्णवर्मेव भूय एवाभिवर्धते Bhāg. 9. 19. 14. -3 Water. -4 *N.* of Śiva. -5 A sacrifice; स्यादन्त्यायत्वादिज्यागामी हविःशब्दः MS. 6. 4. 21; यदीमानि हवींषीह विमथिष्यन्त्यसाधवः Mb. 12. 8. 10. -6 Food (अन्न); ब्राह्मणेभ्यो हविर्दत्त्वा मुच्येत तेन पाप्मना Mb. 13. 136. 16. -Comp. -अशनम् (हविरशनम्) devouring clarified butter or oblations. (-नः) fire. -गन्धा (हविर्गन्धा) the Śamī tree. -गेहम् (हविर्गेहम्) a house in which sacrificial oblations are offered. -भुज् *m.* (हविर्भुज्) fire; अन्वासितमरुन्धत्या स्वाहयेव हविर्भुजम् R. 1. 56; 10. 69; 13. 41; Ku. 5. 20; Śi. 1. 2; Kāv. 2. 168. -यज्ञः (हविर्यज्ञः) a kind of sacrifice. -याजिन (हविर्याजिन) *m.* a priest.

हव्य *a.* [हु-कर्मणि यत्] To be offered in oblations. -व्यम् 1 Clarified butter. -2 An oblation or offering to the gods (opp. कव्य *q. v.*). -3 An oblation in general; समष्टे नित्यशो हव्यैर्मन्त्रैः संपूज्य पावकम् Rām. 7. 30. 12. -व्या A cow; इडे रन्ते हव्ये etc. ŚB. on MS. 3. 10. 49. -Comp. -आशः fire. -कव्यम् oblations to the gods and to the Manes, or spirits of deceased ancestors; हव्यकव्याभिवाहाय सर्वस्यास्य च गुप्तेय Ms. 1. 94; 3. 97, 128; *et seq.* -पाकः an oblation cooked with butter and milk, or the pot in which it is cooked. -लेहिन, -वाह, -वाह, -वाहन *m.* 'the bearer of oblations', fire; तथा हि तोयौघविभिन्नसंहतिः स हव्यवाहः प्रययौ पराभवम् Ki. 16. 61; अथ संचिन्तयामास भगवान् हव्यवाहनः Mb. 3. 217. 10.

हस् 1 P. (हसति, हसित) 1 To smile, laugh (gently); हससि यदि किञ्चिदपि दन्तरुचिकौमुदी हरति दरतिमिरमतिघोरम् Git. 10; Bk. 7. 63; 14. 93. -2 To laugh at, mock, ridicule (with acc.); यमवाप्य विदर्भूः प्रमु हसति यामपि शकभर्तुकाम् N. 2. 16. -3 (Hence) To surpass, excel, throw into the back-ground; यो जहासेव वासुदेवम् K.; Śi. 1. 71. -4 To resemble; श्रिया हसद्भिः कमलानि ससितैः Ki. 8. 44. -5 To jest, joke. -6 To open, bloom, blow; हसद्भुजिवप्रसूतैः. -7 To brighten up, or to clear up; भास्वानुदेष्यति हसिष्यति चक्रवालम् Subhāṣ. -Caus. (हासयति-ते) To cause to smile; प्रमथमुखविकारैर्हासयामास गूढम् Ku. 7. 95.

हसः 1 Laugh, laughter. -2 Derision. -3 Merriment, mirth. -Comp. -कृत् *a.* causing laughter.

हसत् *pres. p.* Mocking, excelling; गृत्पिण्डशेखरितकोटिभिरर्धचन्द्रं शृङ्गैः शिखाग्रगतलक्ष्ममलं हसाद्भिः Śi. 5. 63. -f. A portable fire-vessel (Mar. शेगडी).

हसनम् Laughing, laughter.

हसनी A portable fire-place. -Comp. -मणिः fire.

हसन्तिका A portable fire-vessel.

हसन्ती 1 A portable fire-vessel. -2 A lamp-stand.
-3 A kind of Mallikā. -4 A kind of fairy (=शकिनी).

हसिका Laughter, derision.

हसित *p. p.* [हस्-कर्तरि क] 1 Laughed, laughing. -2 Blown, expanded. -तम् 1 Laughter. -2 Joke, jesting; कीर्तितानि हसितेषु तानि यं व्रीडयन्ति चरितानि मानिनम् Ki. 13. 47.
-3 The bow of the god of love.

हस्तः [हस्-तन् न इट् Up. 3. 86] 1 The hand; हस्तं गतं 'fallen in the hand or possession of'; गौतमीहस्ते विसर्जयिष्यामि S. 3 'I shall send it by Gautami'; so हस्ते पतिता; हस्तसंनिहितां कुरु &c.; शंभुना दत्तहस्ता Me. 62 'leaning on Sambhu's hand'; हस्ते-कृ 1 (हस्तेकृ-कृत्वा) 'to take or seize by the hand, take hold of the hand, take in hand, take possession of'; Prov. :—हस्तकृष्णं किं दर्पणे प्रेक्ष्यते Karpūr. 'sight requires no mirror'. -2 The trunk of an elephant; Ku. 1. 36; अथवा हस्तिहस्तचञ्चलानि पुरुषभाग्यानि भवन्ति Avimārakam 2. -3 N. of the 13th lunar mansion consisting of five stars. -4 The fore-arm, cubit, a measure of length (equal to 24 *angulas* or about 18 inches, being the distance between the elbow and the tip of the middle finger). -5 Hand-writing, signature; धनी वोपगतं दद्यात् स्वहस्तपरिचिह्नितम् Y. 1. 319; स्वहस्त-कालसंपन्नं ज्ञासनम् 1. 320 'bearing date and signature'; धार्यतामयं प्रियायाः स्वहस्तः V. 2 'the autograph of my beloved'; 2. 20. -6 (Hence fig.) Proof, indication; Mu. 3. -7 Help, assistance, support; वात्या खेदं कृशाङ्ग्याः सुचिरमवयवैर्दत्तहस्ता करोति Ve. 2. 21. -8 A mass, quantity, abundance (of hair), in comp. with केश, कच &c.; पाशः पक्षश्च हस्तश्च कलापार्थाः कचात् परे Ak.; रतिविगलितबन्धे केशहस्ते सुकेश्याः सति कुसुमसनाथे किं करोत्येष बही V. 4. 22. -स्तम् 1 A pair of leather-bellows. -2 Skill (in using the hand); कलासु कौशलमक्षभूमिहस्तादिषु Dk. 2. 2. -Comp. -अक्षरम् one's own hand or signature, one's own sign-manual. -अग्रम् the finger (being the extremity of the hand). -अङ्गुलिः *f.* any finger of the hand. -अभ्यासः contact with the hand. -अवलम्बः, आलम्बनम् support of the hand; दत्तहस्तावलम्बे प्रारम्भे Ratn. 1. 8 'being aided or helped on'. -आमलकम् 'the fruit of the myrobalan held in the hand', a phrase used to denote that which can be clearly and easily seen or understood; cf. करतलामलकफलवदखिलं जगदालोकयताम् K. 43. -आचापः 1 a finger-guard (ज्याघातवारणम्); V. 5; S. 6. -2 a hand-fetter; व्यालकुञ्जरदुर्गेषु सर्पचोरभयेषु च । हस्तावापेन गच्छन्ति नास्तिकाः किमतः परम् ॥ Mb. 12. 181. 5. -कमलम् 1 a lotus carried in the hand. -2 a lotus-like hand. -कौशलम् manual dexterity. -क्रिया manual work or performance, handicraft. -गत, -गामिन *a.* come to hand, fallen into one's possession, obtained,

secured; त्वं प्रार्थ्यसे हस्तगता ममैभिः R. 7. 67; 8. 1. -ग्राहः taking by the hand. -चापल्यम् = हस्तकौशलम् q. v. -तलम् 1 the palm of the hand. -2 the tip of an elephant's trunk. -तालः striking the palms together, clapping the hands. -तुला 'hand-balance', weighing in the hand; हस्ततुल्यापि निपुणाः पलप्रमाणं विजानन्ति Pt. 2. 83. -दक्षिण *a.* 1 situated on the right hand. -2 Right, correct. -दोषः a slip of the hand. -धारणम्, -वारणम् warding off a blow (with the hand). -पादम् the hands and feet; न मे हस्तपादं प्रसरति S. 4. -पुच्छम् the hand below the wrist. -पृष्ठम् the back of the hand. -प्रद *a.* supporting, helping. -प्राप्त, -वर्तिन, -स्थ, -स्थित *a.* 1 held in the hand. -2 gained, secured. -प्राप्य *a.* easily accessible to the hand; that can be reached with the hand; हस्तप्राप्यस्तबकनमितो बालमन्दारवृक्षः Me. 77. -विस्वम् perfuming the body with unguents. -भ्रष्ट *a.* escaped. -मणिः a jewel worn on the wrist. -रोधम् *ind.* in the hands; हस्तरोधं दधद् धनुः Bk. 5. 32. -लाघवम् 1 manual readiness or skill. -2 a sleight of the hand, legerdemain. -लेखः Sketching practice before producing an object of art, hand-drawing; अस्यैव सर्गाय भवत्करस्य सरोजसृष्टिमं हस्तलेखः N. 7. 72; हस्तलेखमसृजत् खलु जन्मस्थानेरेणुकमसौ भवदर्थम् ibid. 21. 69. -वापः = हस्तक्षेपः shooting (arrows) with the hand; यस्यैकषष्टिर्निशितास्तीक्ष्णधाराः सुवाससः संमतो हस्तवापः Mb. 5. 23. 22. -वाम *a.* situated on the left (or wrong) hand. -विन्यासः position of the hands. -संवाहनम् rubbing or shampooing with the hands; संभोगान्ते मम समुचितो हस्तसंवाहनानां यास्यत्यूरुः सरसकदलीगर्भगौरश्चल्वम् Me. 98. -सिद्धिः *f.* 1 manual labour, doing with the hands. -2 hire, wages. -सूत्रम् a bracelet or thread-string worn on the wrist; धात्र्यङ्गुलीभिः प्रतिसार्यमाणमूर्णामयं कौतुकहस्त-सूत्रम् Ku. 7. 25. -स्वस्तिकः crossing the hands; स्तनविनि-हितहस्तस्वस्तिकाभिर्वधूभिः Mā. 4. 10. -हाय *a.* manifest.

हस्तकः 1 A hand. -2 The position of the hand.
-3 A measure of length. -4 A turn-spit.

हस्तवत् *a.* Dexterous, skilful, clever; केनचित् हस्त-वतैकागारिकेण तावतीं सुरङ्गां कारयित्वा Dk. 2. 2.

हस्ता The thirteenth lunar mansion.

हस्ताहास्ति *ind.* Hand to hand; हस्ताहास्ति जन्यमजनि Dk.

हस्तिकम् A multitude of elephants; Mb. 9.

हस्तिका A kind of stringed instrument.

हस्तिन् *a.* (-नी *f.*) [हस्तः शुण्डादण्डोऽस्त्यस्य इति] 1 Having hands. -2 Having a trunk. -*m.* An elephant; Ms. 7. 96; 12. 43; (elephants are said to be of four kinds; भद्र, मन्द्र, मृग, and मिश्र). -Comp. -अध्यक्षः a superintendent of elephants. -अशना Boswellia Serrata (Mar. सालई, कुर्द). -आजीवः an elephant-driver. -आयुर्वेदः a

work dealing with the treatment of the elephant's diseases. -आरोहः an elephant-driver or rider. -कक्ष्यः 1 a lion. -2 a tiger. -कर्णः the castor-oil plant. -गिरिः the city and district of Kāñchī. -घ्नः 1 an elephant-killer. -2 a man. -चारः a kind of weapon. -चारिन् *m.* an elephant-driver. -जागरिकः a keeper of elephants. -जिह्वा a particular vein. -दन्तः 1 the tusk of an elephant. -2 a peg projecting from a wall. (-न्तम्) 1 ivory. -2 a radish. -दन्तकम् a radish. -नखम् a sort of turret protecting the approach to the gate of a city or fort. -नासा an elephant's trunk. -पः, -पकः an elephant driver or rider; जज्ञे जनैर्मुकुलिताक्षमनाददाने संरब्धहस्तिपक-निष्ठुरचोदनाभिः Śi. 5. 49; इति घोषयतीव डिण्डिमः करिणो हस्तिपका-हतः कण्ठ H. 2. 86. -पर्णी the कर्कटी plant. -प्रधान *a.* chiefly depending on elephants; Kau. A. 2. 2. -बन्धकी a female elephant helping in tethering wild ones; Kau. A. 2. 2. -मदः the ichor issuing from the temples of an elephant in rut. -मयूरकः *N.* of a plant (Mar. आज-मोदा). -मल्लः 1 *N.* of *Airāvata*; सुराधिपाधिष्ठितहस्तिमल्ललीलां दधौ राजतगण्डशैलः Śi. 4. 13. -2 of Gaṇeśa. -3 of Śaṅkha, the eighth of the chief Nāgas. -4 a heap of ashes. -5 a shower of dust. -6 frost. -यूयः, -यम् a herd of elephants. -वक्त्रः *N.* of Gaṇeśa; Dk. 2. 3. -वर्चसम् the splendour or magnificence of an elephant. -वाहः 1 an elephant-driver. -2 a hook for driving elephants. -विषाणी *Musa Sapientum* (Mar. केळ). -शाला an elephant-stable. -शुण्डा, -ण्डी A kind of shrub (Mar. इन्द्रवारुणी, कवंडळ). -श्यामाकः a kind of millet. -षड्गवम् a collection of six elephants. -स्नानम् = गजस्नानम् *q. v.*; अवशोन्द्रियचित्तानां हस्तिस्नानमिव क्रिया H. 1. 17. -हस्तः an elephant's trunk.

हस्तिन (ना) पुरम् *N.* of a city founded by king Hastin, said to be situated some fifty miles north-east of the modern Delhi; it forms a central scene of action in the Mahābhārata; its other names are :— गजाह्वय, नागसाह्वय, नागाह, हास्तिन.

हस्तिनी 1 A female elephant. -2 A kind of drug and perfume. -3 A woman of a particular class, one of the four classes into which writers on erotical science divide women (described as having thick lips, thick hips, thick fingers, large breasts, dark complexion, and libidinous appetite); the Ratimāñjarī thus describes her :— स्थूलाधरा स्थूलनितम्बविम्बा स्थूलाङ्गुलिः स्थूलकुचा सुशीला । कामोत्सुका गाढरतिप्रिया च नितान्तभोक्त्री (नितम्ब-खर्वा) खलु हस्तिनी स्यात् (करिणी मता सा) 8.

हस्तेकरणम् Marrying.

हस्त्य *a.* 1 Belonging to the hand. -2 Done with the hand, manual. -3 Given with the hand.

हस्य *a.* [हस्-रक् Up. 2. 12] 1 Smiling. -2 Stupid, foolish, ignorant.

हहलम् A kind of deadly poison.

हहा *m.* A kind of Gandharva; cf. हाहा.

हा *ind.* A particle expressing 1 Grief, dejection, pain, as expressed by 'ah', 'alas!', 'woe me', in English; हा प्रिये जानकि U. 3; हा हा देवि स्फुटति हृदयम् U. 3. 38; हा पितः कासि हे सुष्ठु Bk. 6. 11; हा वत्से मालति कासि Mal. 10 &c.; (in this sense हा is often used with the acc. of person; हा कृष्णभक्तम् Sk.). -2 Surprise; हा कथं महाराज-दशरथस्य धर्मदाराः प्रियसखी मे कौसल्या U. 4. -3 Anger or reproach. -Comp. -कारः the exclamation हा. -हाकृत *a.* filled with cries.

हा I. 3 Ā. (जिहीते, हान; *pass.* हायते; *desid.* जिहासते) 1 To go, move; जिहीथा विख्यातां स्फुटमिह भवद्वाग्धवरथम् H. D. 28; Ki. 13. 23; Nalod. 1. 38. -2 To get, attain. -II. 3 P. (जहाति, हीन) 1 To leave, abandon, quit, give up, forsake, relinquish, dismiss; मूढ जहीहि धनागम-तृष्णां कुरु तनुबुद्धे मनसि वितृष्णाम् Moha M. 1; सा स्त्रीस्वभावाद-सहा भरस्य तयोर्द्वयोरैकतरं जहाति Mu. 4. 13; R. 5. 72; 8. 52; 12. 24; 14. 61, 87; 15. 59; Ś. 4. 14; बुद्धियुक्तो जहातीह उभे सुकृतदुष्कृते Bg. 2. 50; Bk. 3. 53; 5. 91; 10. 71; 20. 10; Me. 51, 62; Bv. 2. 129; R̥s. 1. 38. -2 To resign, forego. -3 To let fall. -4 To omit, disregard, neglect. -5 To remove. -6 To avoid, shun. -Pass. (हीयते) 1 To be left or forsaken; भिन्नतिमिरनिकरं न जहे शशिरश्मि-संगमयुजा नभः श्रिया Ki. 12. 12. -2 To be excluded from, be deprived of, lose (with instr. or abl.); विरुपाक्षो जहे प्राणैः Bk. 14. 35; जनयित्वा सुतं तस्यां ब्राह्मण्यादेव हीयते Ms. 3. 17; 5. 161; 9. 211. -3 To be deficient or wanting in; usually with परि *q. v.*; धैर्यं यस्य न हीयते Pt. 1. 103. -4 To diminish, decrease, decay, decline, wane (fig. also); प्रवृद्धो हीयते चन्द्रः समुद्रोऽपि तथाविधः R. 17. 71; H. Pr. 42. -5 To fail (as in a law-suit); भूतमप्यनुपन्यस्तं हीयते व्यवहारतः Y. 2. 19. -6 To be left out or omitted. -7 To be weakened. -Caus. (हापयति-ते) 1 To cause to leave, abandon &c. -2 To drive away, expel. -3 To lose. -4 To neglect, omit, delay the performance of; द्रुतमेव न हापयिष्यते सदृशं तस्य विधातुमुत्तरम् Śi. 16. 33; Ms. 3. 71; 4. 21; Y. 1. 121. -Desid. (जिहासति) To wish to leave &c.

हात *a.* Given up, abandoned.

हातुः *m., f.* 1 Death. -2 Road.

हानम् 1 Leaving, abandoning, loss, failure; अज्ञान-भेवास्य हि मूलकारणं तद्धानमेवात्र विधौ विधीयते A. Rām. 7. 5. 9. -2 Escaping. -3 Prowess, power. -4 Want, lack. -5 Cessation.

हानिः *f.* [हा-क्तिन् तस्य निः] 1 Abandonment, relin- quishment. -2 Loss, failure, absence, non-existence; क्वचित् स्फुटालंकारविरहेऽपि न काव्यत्वहानिः K. P. 1 'it does not cease to be a Kāvya' &c. -3 Loss, damage, de- triment; ग्रासोद्भूतलितसिक्थेन का हानिः करिणो भवेत् Subhāṣ.;

का नो हानिः Sarva S. -४ Decrease, deficiency; यथा हानिः कमप्राप्ता तथा वृद्धिः कमागता Hariv.; Y. 2. 207, 244. -४ Neglect, omission, breach; प्रतिज्ञा, कार्य. -६ Passing away, waste, loss; कालहानि R. 13. 16. -७ = गतिः (from हा ३ A.); हानिभञ्जविकल्पानां नवानां संचयेन च Mb. 12. 239. 33. -Comp. -कर a. causing loss, detrimental, injurious; अनादिष्टोऽपि भूपस्य दृष्ट्वा हानिकरं च यः। यतते तस्य नाशाय स सृत्योऽहो महीभुजाम्॥ Pt. 1. 88.

हापनम् Causing to quit or abandon, expelling.

हाङ्गरः A large fish.

हाटक a. (-की f.) Golden. -कम् 1 Gold; नवहाटकेष्टकचित्तं दर्श सः क्षितिपस्य पस्यमथ तत्र संसदि Śi. 13. 63. -२ The thorn-apple. -३ A kind of magical drink; या वै विलायने प्रविष्टं पुरुषं रसेन हाटकाख्येन साधयित्वा Bhāg. 5. 24. 16. -Comp. -ईशः, -ईशानः, -ईश्वरः N. of a form of Śiva; ततोऽधस्ताद्वितले हरो भगवान् हाटकेश्वरः स्वपार्षदभूतगणानृतः Bhāg. 5. 24. 17. -हाडिका An earthen pot. -गिरिः the mountain Meru.

हात्रम् [हा-करणे त्र] 1 Wages, hire. -२ Injuring, killing. -३ Death. -त्रः A demon.

हान्त्रः Death, dying. -न्त्रम् A demon; Up. 4. 168.

हापनम् The act of causing to quit or abandon.

हापुत्री, हापुत्रिका A kind of wag-tail.

हाफिका Yawning, gaping.

हायक a. Giving up, abandoning; नैव धर्मो न चाधर्मो पूर्वोपचितहायकः Mb. 14. 19. 7.

हायनः, -नम् A year; त्रस्तैकहायनकुरङ्गविलोलहृष्टेः U. 3. 28; Māl 4. 8. -नः 1 A kind of rice. -२ A flame.

हारः [हृ-कर्मणि घञ्] 1 Taking away, removal, seizing. -२ Conveying. -३ Abstraction, deprivation. -४ A carrier, porter. -५ A garland or necklace of pearls &c.; a necklace in general; हारोऽयं हरिणाक्षीणां छठति स्तनमण्डले Amaru. 100; पाण्ड्योऽयमंसारितलम्बहारः R. 6. 60; 5. 52; 6. 16; Me. 74; Rs. 1. 4; 2. 18. -६ War, battle. -७ (In math.) The denominator of a fraction. -८ A divisor. -९ (In prosody) A long syllable. -Comp. आवलिः, -ली f. 1 a string of pearls; तस्मिन् स्तन एव शोभते मणिहारावलिरामणीयकम् N. 2. 44; हारावलीतरलकाशितकाश्विदाम Git. 11. -२ N. of a vocabulary of uncommon words by पुरुषोत्तमदेव. -गुटि (लि) का the bead or pearl of a necklace; ताम्रोदरेषु पतितं तरुपल्लवेषु निर्धौतहारगुलिकाविशदं हिमाम्भः R. 5. 70. -फलम्, -फलकम् a necklace of five strings. -यष्टिः f. a necklace, string of pearls; दधति पृथुकुचाग्रैरुन्नतैर्हारयष्टिम् Rs. 2. 25; 1. 8; Ki. 9. 2. -हारा a kind of reddish-brown grape.

हारकः [हृ-ण्वल्] 1 A thief, plunderer; लवणहारकः Y. 3. 215. -२ A cheat, rogue. -३ A string of pearls. -४ A divisor (in math.) -५ A kind of prose composition. -६ A gambler. -७ A kind of science.

हारि a. Attracting, captivating, pleasing, charming. -रिः f. 1 Defeat. -२ Losing a game. -३ A body of travellers, caravan. -Comp. -कण्ठः a cuckoo.

हारित p. p. 1 Caused to be taken or seized. -२ Presented, offered. -३ Attracted. -४ Robbed, carried. -५ Lost; हतः शत्रुः कृतं मित्रं रत्नमाला न हारिता Pt. 5. 85. -६ Surpassed, exceeded. -तः 1 The green colour. -२ A kind of pigeon; कांस्यं हत्वा तु दुर्बुद्धिर्हारितो जायते नरः Mb. 13. 111. 102.

हारितकः A green vegetable.

हारहरः Spirituous liquor. -रा A grape.

हारिण a. (-णी f.) Belonging to a deer. -णम् Venison, flesh of deer.

हारिणिकः A deer-catcher, hunter.

हारिन् a. (-णी f.) [हारो अस्त्यस्य इनि, हृ-णिनि वा] 1 Taking, conveying, carrying. -२ Robbing, taking away; वाजिकुञ्जराणां च हारिणः Y. 2. 273; 3. 208. -३ Seizing, disturbing; तद्रजो प्रतिपं विद्यात् सततं हारि देहिनाम् Ms. 12. 28. -४ Obtaining, securing. -५ Attracting, captivating, pleasing, delighting, ravishing; तवासि गीतरागिण हारिणा प्रसमं हतः Ś. 1. 5; Śi. 10. 13, 69; विष्टपहारिणि हरो Bh. 2. 25. -६ Surpassing, exelling. -७ Having a necklace.

हारिद्रः 1 A yellow colour; हारिद्रवर्णं सुमुखं च शुरुम् Mb. 12. 280. 33. -२ The Kadamba tree. -३ A kind of vegetable poison. -४ A kind of fever. -द्रम् Gold; तथापि नालोकि तदस्य रूपं हारिद्रभञ्जाय वितीर्णभञ्जम् N. 6. 45; 7. 13. -a. yellow, yellow-coloured.

हारी f. A pearl; L. D. B.

हारीतः 1 A kind of pigeon; मारीचोद्भ्रान्तहारीता मलयाद्रूपत्यकाः R. 4. 46. -२ A rogue, cheat. -३ N. of a writer of a Smṛiti or code of laws; Y. 1. 4.

हार्दम् [हृदयस्य कर्म युवा० अण् हृदादेशः] 1 Affection, love; अमर्षशून्येन जनस्य जन्तुना न जातहार्दिनं न विद्विषादरः Ki. 1. 33; Śi. 9. 69; V. 5. 10. -२ Kindness, tenderness. -३ Will. -४ Intention, meaning; अर्जुनः सहसाऽऽज्ञाय हरेर्हार्दमथासिना Bhāg. 1. 7. 55. -a. Relating to or being in the heart; संलिय हार्दमनुमानसदुक्तितीक्ष्णज्ञानासिना भजत माखिलसंशयाधिम् Bhāg. 11. 13. 33.

हार्दिक्यः 1 N. of Kṛita-varman; Mb. 1. 2. 32; सुत्र हार्दिक्य शङ्काम्। Ve. 3. 7. -२ Friendship.

हार्दिन् n. Anything greatly liked or desired.

हार्य *a.* 1 To be taken or conveyed. -2 To be borne or carried on; यदूढया वारणराजहार्यया Ku. 5. 70. -3 To be taken away or snatched off; इतः परानर्भकहार्यशस्त्रान् वेदार्भे पर्यानुमता मयासि R. 7. 67. -4 To be displaced or borne away (as by wind); निःश्वासहार्यशुकमाजगाम घर्मः प्रिया वेशमिवोपदेष्टुम् R. 16. 43. -5 To be shaken (as one's resolution); विमुच्य सा हारमहार्यनिश्चया Ku. 5. 8. -6 To be secured or won over, to be attracted, conquered or influenced; वहसि हि धनहार्यं पण्यभूतं शरीरम् Mk. 1. 31; Ku. 5. 53; Ms. 7. 217. -7 To be seized or robbed; नहि तस्यास्ति किञ्चित् स्वं भर्तृहार्यधनो हि सः Ms. 8. 417. -8 To be destroyed; संनिबद्धमपहर्तुमहार्यं भूरि दुर्गतिभयं सुवनानाम् Ki. 18. 30. -9 To be warded off; स संप्रधार्यैवमहार्यसारः सारं विनेष्यन् सगणस्य शत्रोः Ki. 16. 25. -10 Captivating, charming; हार्योऽयं विषयो ब्रह्मन् गान्धर्वो नाम नामतः Mb. 13. 19. 49. -**यः** 1 A snake. -2 The tree called Bibhitaka. -3 The dividend (in math.). -**र्या** A kind of sandal-wood.

हालः [हलो अस्त्यस्य अण्, हल एव वा अण्] 1 A plough. -2 N. of Balarāma. -3 N. of a king, Śalivāhana king. -4 A kind of bird. -**ला** Spirituous liquor. -**ली** A wife's younger sister. -**Comp.** -**मृत्** *m.* an epithet of Balarāma.

हालकः A horse of a yellowish-brown colour.

हाल (ला) हलम् 1 A sort of deadly poison produced at the churning of the ocean; (being of a very virulent character it began to burn up everything when it was swallowed by the god Śiva); अहमेव गुरुः सुदारुणानामिति हालाहल मास्म तात दृष्यः । ननु सन्ति भवादृशानि भूयो भुवनेऽस्मिन् वचनानि दुर्जनानाम् Subhāṣ.; हालाहलं न विषं विषं रमा Subhāṣ. -2 (Hence) A deadly poison or poison in general; हालाहलं खलु पिपासति कौतुकेन Bv. 1. 95; 2. 73; मधु तिष्ठति वाचि योषितां हृदये हालहलं महद्विषम् Pt. 1. 188. (Also written हलाहल or हालहाल).

हालहली, हाला Wine, spirituous liquor; हित्वा हाल-मभिमतरसां रेवतीलोचनाङ्काम् Me. 51; Pt. 1. 58; Śi. 10. 21; हालया साकमज्ञातं हालाहलमदापयत् Śiva. B. 28. 21.

हालाहलः 1 A kind of insect. -2 A kind of lizard. -**ला** A small mouse. -**ली** Spirituous liquor. -**लम्** 1 = हालहल (1). -2 Spirituous liquor.

हालिकः [हलेन खनति हलः प्रहरणमस्य तस्येदं वा ठक् ठञ् वा] 1 A ploughman, an agriculturist; कस्मिंश्चिदधिष्ठाने हालिक-दपम्तो प्रतिवसतः स्म Pt. 4. 92/93. -2 One that draws a plough (as a plough-ox). -3 One who fights with a plough. -*a.* Relating or belonging to a plough; P.IV. 3. 124.

हालिनी A kind of large house-lizard.

हाली A wife's younger sister.

हालुः A tooth.

हावः [हे-भावे घञ् नि० संप्र०, हु-करणे घञ् वा] 1 A call, calling. -2 Any feminine coquettish gesture calculated to excite amorous sensations, dalliance (of love), blandishments; हावहारि हसितं वचनानां कौशलं दाशि विकारविशेषाः Śi. 10. 13; जगुः सरागं नवतुः सहावम् Bk. 3. 43; गतैः सहावैः कलहंसविक्रमम् Ki. 8. 29. (हाव is thus defined by उज्ज्वल-मणिः—ग्रीवारचकसंयुक्तो ध्रुवैर्नादिविकासकृत् । भावादीपत् प्रकाशो यः स हाव इति कथ्यते ॥ see S. D. 127 also.

हावकः 1 One who calls or summons. -2 One who calls the bride.

हावु [हा ३ वु] An exclamation of joy; T. Up. 3. 10.

हासः [हस्-भावे घञ्] 1 Laughter, laughing, smile; भासो हासः P. R. 1. 22. -2 Joy, mirth, merriment. -3 Laughter, as the prevailing feeling of the *rasa* called हास्य; see S. D. 207. -4 Derisive laughter; संरम्भं मैथिली-हासः क्षणसौम्यां निनाय ताम् R. 12. 36. -5 Opening, blowing, expanding (as of lotuses &c.); कूलानि सामर्षतयेव तेनुः सरोजलक्ष्मीं स्थलपद्महासैः Bk. 2. 3. -6 Pride, arrogance; अनन्यहेतुष्वथ मे गतिः स्यादात्यन्तिकी यत्र न मृत्युहासः Bhāg. 3. 27. 30. -**Comp.** -**शील** *a.* prone to mirth.

हासाः (Ved.) कालाः; Un. 4. 228.

हासकः A buffoon, merry-andrew (भण्ड); न नृत्यगीत-शीलेषु हासकेषु च धार्मिकः Mb. 12. 36. 37.

हासिका 1 Laughter. -2 Mirth, merriment.

हासन *a.* Funny, comical.

हासनिकः A play-fellow.

हास्य *a.* [हस्-प्यत्] Laughable, ridiculous; संरुद्ध-चेष्टस्य मृगेन्द्र कामं हास्यं वचस्तथदहं विवक्षुः R. 2. 43. -**स्यम्** 1 Laughter; कीडां शरीरसंस्कारं समाजोत्सवदर्शनम् । हास्यं परगृहे यानं त्यजेत् प्रेषितभर्तुका ॥ Y. 1. 84. -2 Mirth, amusement, sport; तस्माद्भूतं न सेवेत हास्यार्थमपि बुद्धिमान् Ms. 9. 227. -3 Jest, joke. -4 Derision, ridicule; दुष्टैर्बद्धं तदल्लु रघु-स्वामिनः सत्त्वचरित्रं कुडैर्नीतस्त्रिभुवनजयी हास्यमार्गं दशास्यः Vikr. 18. 107. -**स्यः** The sentiment of mirth or humour, one of the eight or nine sentiments in poetry; it is thus defined:—विहृताकारवाग्बेषचेष्टादेः कुहकाद्भवेत् । हास्यो हास-स्थायिभावः (so must the line be read instead of हासो हास्य-स्थायिभावः) श्वेतः प्रमथदैवतः S. D. 228. -**Comp.** -**आस्पदम्** *a.* butt (of ridicule), laughing-stock. -**कथा** *a.* funny tale. -**कारः** = हासकः q. v.; तथोपविष्टं राजानमुपासन्ते विचक्षणाः । कथानां बहुरूपाणां हास्यकाराः समन्ततः ॥ Rām. 7. 43. 1. -**पदवी**, -**मार्गः** ridicule, derision; Vikr. 18. 107. -**रसः** the sentiment of mirth or humour; see हास्य above.

हासस् *m.* The moon.

हास्तिकः An elephant-driver or rider. -**कम्** A herd of elephants; खेदायत श्वसितवेगनिरस्तमुग्धमूर्धन्यरत्ननिकरैरिव हास्तिकानि Śi. 5. 30.

हास्तिनम् N. of Hastināpura, q. v. -a. Having the depth of an elephant (as water); सरस्तलं हास्तिनम् Dk. 2. 7.

हाह (हा) लम् Deadly poison.

हाहवः A kind of hell.

हाहस् m. A Gandharva.

हाहा m. N. of a Gandharva; हा हेति गायन् यदशोचि तेन नाम्नापि हाहा हरिगायनोऽभूत् N. 2. 27; हाहाहूहूभ्यां त्वा गन्धर्वाभ्यां परिददामि Kaus. 7. 56. 13. -ind. An exclamation denoting pain, grief or surprise, (it is simply हा repeated for the sake of emphasis; see हा); हा हा देवि स्फुटति हृदयं ध्वंसते देहबन्धः U. 3. 38. -Comp. -कारः 1 a grief, lamentation, loud wailing. -2 the din or uproar of battle. -रवः the cry हाहा.

हि ind. (Never used at the beginning of a sentence) It has the following senses:—1 For, because (expressing a strict or logical reason); अग्निरिहास्ति धूमो हि दृश्यते G. M.; R. 5. 10. -2 Indeed, surely; देव प्रयोगप्रधानं हि नाव्यशास्त्रम् M. 1; न हि कमलिनीं दृष्ट्वा ग्राहमवेक्षते मतङ्गजः M. 3. -3 For instance, as is well known; प्रजानामेव भूत्यर्थं स ताभ्यो बलिमग्रहीत् । सहस्रयुगमुत्सृष्टुमादत्ते हि रसं रविः R. 1. 18. -4 Only, alone (to emphasize an idea); मूढो हि मदनेनायास्यते K. 155. -5 Sometimes it is used merely as an expletive.

हि 5 P. (हिनोति, हित; caus. हाययति; desid. जिघीषति) 1 To send forth, impel. -2 To cast, throw, discharge, shoot; गदा शक्रजिता जिघ्ये Bk. 14. 36. -3 To excite, incite, urge. -4 To promote, further. -5 To gratify, please, exhilarate. -6 To go or proceed. -7 To forsake, abandon; सर्वेषु भूतेष्वधिपतिमीशं यजस्व योगेन च कर्म हिन्वन् Bhāg. 7. 10. 12.

हिस् 1, 7 P., 10 U. (हिसति, हिनस्ति, हिसयति-ते, हिंसित) 1 To strike, hit. -2 To hurt, injure, harm; दीर्घौ बुद्धिमतो बाहू स ताभ्यां हन्ति हिंसितः Pt. 1. 307. -3 To afflict, torment; हिनस्ति प्रत्यङ्गं ज्वर इव गरीयानित इतो Mā. 2. 1. -4 To kill, slay, destroy completely; कीर्तिं सूते दुष्कृतं या हिनस्ति U. 5. 31; R. 8. 45; न हिनस्त्यात्मनात्मानं ततो याति परां गतिम् Bg. 13. 28; Bk. 6. 38; 14. 57; 15. 78.

हिसक a. [हिस्-कृत्] 1 Injurious, noxious, hurtful. -2 Hostile. -3 Ferocious, savage. -कः 1 A savage animal, a beast of prey. -2 An enemy. -3 A Brāhmaṇa skilled in the Atharvaveda.

हिसनम्, -ना [हिस्-ल्युट्] Striking, hurting, killing; वर्जयेत् ... प्राणिनां चैव हिसनम् Ms. 2. 177; 10. 48; Y. 1. 33.

हिसनीय a. To be hurt or killed; पित्र्ये दैवे च कर्मणि आद्धादौ पशवो हिसनीया नान्यत्रेति मनुर्भिहितवान् Kull. on Ms. 5. 41.

हिंसा [हिस्-अ] 1 Injury, mischief, wrong, harm, hurt (said to be of three kinds:—कायिक 'personal', वाचिक 'verbal' and मानसिक 'mental'); अहिंसा परमो धर्मः. -2 Killing, slaying, destruction; गान्धर्वमादत्स्व यतः प्रयोक्तुर्न चारिहिंसा विजयश्च हस्ते R. 5. 57; 3. 313; Ms. 10. 63. -3 Robbery, plunder. -Comp. -आत्मक a. injurious, destructive. -कर्मन n. 1 any hurtful or injurious act. -2 magic used to effect the ruin or injury of an enemy. (=अभिचार q. v.). -प्राणिन् m. a noxious animal. -प्राय a. generally injurious; हिंसाप्रायां पराधीनां कृषिं यत्नेन वर्जयेत् Ms. 10. 83. -रत a. delighting in mischief; हिंसारतश्च यो नित्यं नेहासौ सुखमेधते Ms. 4. 170; also हिंसाविहार in this sense. -रुचि a. intent on or delighting in mischief; व्याघ्राघ्रात-सृग्रीकृपाकुलमृगन्यायेन हिंसारुचेः Mā. 5. 29. -समुद्भव a. arising from injury.

हिंसारुः 1 A tiger. -2 Any noxious animal.

हिंसालु [हिंसा अस्त्यर्थे आलु] 1 Injurious, mischievous, hurtful. -2 Murderous. -m. A mischievous or savage dog (हिंसालुक also).

हिंसित a. Injured, hurt. -तम् Injury, hurt.

हिंसीनः A savage animal, beast of prey.

हिंसीरः [हिस्-ईरन् U. 5. 22] 1 A tiger. -2 A bird (खग). -3 A mischievous fellow.

हिंस्य a. Liable to be injured or killed; मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि । अत्रैव पशवो हिंस्या नान्यत्रेत्यब्रवीन्मनुः ॥ Ms. 5. 41; R. 2. 57.

हिंस्र a. [हिस्-र] Injurious, noxious, mischievous, hurtful, murderous; व्याधिता वाधिवेत्तव्या हिंस्रार्थी च सर्वदा Ms. 9. 80; 12. 56. -2 Terrible. -3 Cruel, fierce, savage. -स्रः 1 A fierce animal, beast of prey; सा दुष्प्रधर्मा मनसापि हिंस्रैः R. 2. 27. -2 A destroyer. -3 N. of Śiva. -4 N. of Bhīma. -5 A man who delights in injuring living creatures; Ms. 3. 164. -स्रम् Cruelty; Ms. 1. 29. -Comp. -जन्तुः, -पशुः a beast of prey. -यन्त्रम् 1 a trap. -2 a mystical text used for malevolent purposes.

हिंस्रकः A savage or noxious animal, a beast of prey.

हिंसा 1 A vein, nerve. -2 Spikenard (जटामांसि). -3 The Guñjā plant; L. D. B. -4 A kind of grain (गवेधु); L. D. B. -5 Fat.

हिकक् I. 1 U. (हिकति-ते, हिकित) 1 To make an indistinct or inarticulate sound. -2 To hiccough. -II. 10 A. (हिकयते) To hurt, injure, kill.

हिकिका, हिकितम्, हिका 1 An indistinct sound. -2 Hiccough; शुकानामपि सर्वेषां हिकिका प्रोच्यते ज्वरः Mb. 12. 283. 55. -3 (हिका) An owl.

हिंकारः 1 A kind of low roar or sound like 'him'; (used in ritual); लोकेषु पञ्चविधं सामोपासीत पृथिवी हिंकारः... Ch. Up. 2. 2. 1. -2 A Tiger.

हिङ्गु *m., n.* [हिमं गच्छति गम्-ङ् नि०] 1 The plant called *Asa foetida*. -2 The substance prepared from this plant (*asa foetida*) for household use, especially in seasoning articles of food; अश्राद्धेयानि धान्यानि कोद्रवाः पुल्कास्तथा । हिङ्गुद्रव्येषु शकेषु पलाण्डं लघुनं तथा ॥ Mb. 13. 91. 38. -3 The Nimba tree; Bhāg. 4. 6. 17. -**Comp.** -**निर्यासः** 1 the gummy exudation of the *hingū* tree. -2 the *nimba* tree. -**पत्रः** the *ingudi* tree.

हिङ्गुलः, -लम् }
हिङ्गुलिः } Vermilion, cinnabar.
हिङ्गुलु *m., n.* }

हिङ्गुलिका The prickly nightshade.

हिङ्गुली The egg-plant.

हिङ्गुज्ज्वला A kind of perfume.

हिङ्गुलम् An esculent root (as of *Amorphophallus Campanulatus*; Mar. सुरण).

हिज्जः, हिज्जलः N. of a tree (commonly called *Hij-jal*.)

हिज्जीरः A rope or fetter for fastening an elephant's foot; Hch. 7.

हिडिम्बः N. of a demon slain by Bhīma. -**म्बा** 1 The sister of *Hidimba* who married Bhīma. -2 The wife of *Hanumat*; cf. epithets like *हिडिम्बापतिः*, -**रमणः**. -**Comp.** -**जित्**, **निषूदन**, -**भिद्**, -**रिपु** *m.* epithets of Bhīma.

हिण्ड 1 **Ā.** (हिण्डते, हिण्डित) 1 To go, wander, roam over. -2 To disregard, slight.

हिण्डनम् [हिण्ड-ल्युट्] 1 Wandering, roaming about. -2 Sexual intercourse. -3 Writing.

हिण्डिकः An astrologer.

हिण्डि (ण्डी) रः 1 Cuttle-fish bone. -2 A man, male. -3 The egg-plant. -4 A tonic or stomachic. -**रम्** The pomegranate.

हिण्डी N. of *Durgā*. -**Comp.** -**कान्तः**, -**प्रियतमः** N. *Siva*.

हिण्डुकः N. of *Siva*.

हित *a.* [धा-क्त, हि-क्त वा] 1 Put, laid, placed. -2 Held, taken. -3 Suitable, fit, proper, good (with dat.); गोभ्यो हितं गोहितम्. -4 Useful, advantageous. -5 Beneficial, advantageous, wholesome, salutary (said of words, diet &c.); हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः Ki. 1. 4; 14. 63. -6

Friendly, kind, affectionate, well-disposed (generally with loc.); माता मित्रं पिता चेति स्वभावान् त्रितयं हितम् H. 1. 35. -7 Sent, impelled. -8 Gone, proceeded. -9 Auspicious. -**तः** A friend, benefactor, friendly adviser; हितान्न यः संशृणुते स किंप्रभुः Ki. 1. 5; आपदामापतन्तीनां हितोऽप्यायाति हेतुताम् H. 1. 28. -**ता** A causeway, dike; Ms. 9. 274. -2 N. of particular veins; हिता नाम नाड्यो द्वाप्ततिसहस्राणि हृदयात् परीततमभिप्रतिष्ठन्ते Bri. Up. 2. 1. 19. -**तम्** 1 Benefit, profit or advantage. -2 Anything proper or suitable. -3 Well-being, welfare, good. -**Comp.** -**अनुबन्धिन** *a.* involving or causing welfare. -**अन्वेपिन**, -**अर्थिन** *a.* seeking another's welfare; स रामस्य हितान्वेषी त्वदर्थं हि स मावदत् Mb. 3. 280. 56. -**आशंसा** congratulation. -**इच्छा** good will, good wishes. -**इच्छु** *a.* wishing well of, kindly disposed, a well-wisher. -**उक्तिः** *f.* salutary instruction, friendly or kind advice. -**उपदेशः** 1 friendly advice, salutary instruction. -2 N. of a celebrated collection of tales ascribed to *Viṣṇu-Sarman*; श्रुतो हितोपदेशोऽयं पाटवं संस्कृतोक्तिषु । वाचां सर्वत्र वैचित्र्यं नीतिवियां ददाति च ॥ H. Pr. 2. -**एपिन** *a.* desiring another's welfare, well-wisher, benevolent; विमलं कलुषीभवच्च चेतः कथयत्येव हितैषिणं रिपुं वा Ki. 13. 6. -**कर**, -**कर्तृ**, -**कृत्**, -**कारक** *a.* 1 doing a kind act or service, friendly, favourable. -2 useful, rendering a service, serviceable; मूषिका गृहजातापि हन्तव्या सापकारिणी । उपप्रदानैर्माज्जरो हितकृत् प्रार्थ्यते जनेः ॥ Pt. 1. 95. -3 beneficial, doing good; दग्धानां किल वह्निना हितकरः सकोऽपि तस्योद्भवः Pt. 1. 371. (-**रः**) a friend, benefactor; नरपति-हितकर्ता द्वेष्यतां याति लोके Pt. 1. 131; पण्डितोऽपि वरं शत्रुर्न मूर्खो हितकारकः 417. -**काम** *a.* desirous of befriending or benefiting; सुहृदां हितकामानां न करोतीह यो वचः Pt. 1. 315. -**काम्या** desire for another's welfare, goodwill. -**कारिन्**, -**कृत्** *m.* a benefactor. -**पथ्य** *a.* useful and salutary. -**प्रणी** *m.* a spy. -**प्रवृत्त** *a.* intent on the welfare of. -**प्रेप्सु** *a.* = हितकाम; यो बन्धनवधक्लेशान् प्राणिनां न चिकीर्षति । स सर्वस्य हितप्रेप्सुः सुखमत्यन्तमश्नुते ॥ Ms. 5. 46. -**बुद्धि** *a.* friendly-minded, a well-wisher. -**वचनम्**, -**वाक्यम्** friendly advice. -**वादिन्** *m.* a friendly counsellor.

हितकः 1 A child. -2 The young of an animal.

हिन्तालः A kind of palm; केसरहिन्तालवद्वहलच्छायम्; Bk. 13. 33.

हिन्दुः also हिन्दू. N. of the people of Hindusthan or Bhāratavarṣa. The name appears to have been derived from *Sindhu*, the name of the celebrated river where the Vedic Āryans recited their Vedic mantras. In the *Avesta* *सु* is pronounced as *ह*; so सप्तसिन्धु was pronounced by the Persians as हप्तहिन्दु. The *Bhaviṣya-Purāṇa* speaks of हप्तहिन्दु. Here are a few references in a few *Kośas* and the *Purāṇas* :- (1) The *Kālikā-Purāṇa* says, "कलिना बलिना नूनमधर्माकलिते कलौ । यवनेष्वोरमाक्रान्ता हिन्दवो विन्ध्यमाविशन् ॥" (2) The *Merutantra* of the 8th century A. D. — "हिन्दुधर्मप्रलोप्तारो जायन्ते चक्रवर्तिनः । हीनं च दूषयत्येकः

हिन्दुरित्युच्यते प्रिये ॥ ” (3) The Rāmakośa— “हिन्दुर्दुष्टो न भवति नानार्यो न विदूषकः । सद्धर्मपालको विद्वान् श्रौतधर्मपरायणः ॥ ”
 (4) The Hemantakavikośa— “हिन्दुर्हि नारायणादिदेवताभक्तः ”
 (5) The Adbhutarūpakōśa— “ हिन्दुर्हिन्दूश्च पुंसि द्वौ दुष्टानां च विधर्षणे । ” -Comp. -धर्मः the Hindu religion.

हिन्दोलः 1 A swing. -2 The swing on which the figures of Kṛiṣṇa are carried about during the swing-festival in the bright half of Śrāvaṇa, or the festival itself.

हिन्दोलकः, -हिन्दोला 1 A swing. -2 A cradle.

हिवुकम् The fourth astrological house (पाताल).

हिम *a.* [हि-मक्] Cold, frigid, frosty, dewy. -मः 1 The cold season, winter. -2 The moon. -3 The Himālaya mountain. -4 The sandal tree. -5 Camphor. -मम् 1 Frost, hoar-frost; हिमनिर्मुक्तयोर्योगे चित्राचन्द्रमसोरिव R. 1. 46; 9. 25; 9. 28; 15. 66; 16. 44; Ki. 5. 12; अनन्तरत्न-प्रभवस्य यस्य हिमं न सौभाग्यविलोपि जातम् Ku. 1. 3, 11. -2 Cold, coldness. -3 A lotus. -4 Fresh butter. -5 A pearl. -6 Night. -7 Tin. -8 Sandal wood. -Comp. -अंशुः 1 the moon; प्राचीमूले तनुमिव कलामात्रशेषां हिमांशोः Me. 91; मलिनमपि हिमांशोर्लक्ष्म लक्ष्मीं तनोति Ś. 1. 20; R. 5. 16; 6. 47; 14. 80; Śi. 2. 49. -2 camphor. °अभिख्यम् silver. -अङ्कः camphor. -अचलः, -अद्रिः the Himālaya mountain; प्रस्यं हिमाद्रि-शृङ्गनाभिगन्धि किञ्चित् कणत् किंनरमधुवास Ku. 1. 54; R. 4. 79; 4. 3. °जा, °तनया 1 Pārvatī. -2 the Ganges. -अम्बु, -अम्भस् *n.* 1 cold water. -2 dew; निर्धौतहारगुलिकाविशद हिमाम्भः R. 5. 70. -अनिलः a cold wind. -अपहः fire. -अब्जम् a lotus. -अभ्रः camphor. -अरातिः 1 fire. -2 the sun. -3 the *arka* and *chitraka* plants. -अरिः fire. °शत्रुः water; Bu. Ch. 11. 71. -आगमः the cold or winter-season. -आनद्ध *a.* frozen. -आर्त *a.* pinched or shivering with cold, chilled. -आलयः 1 the Himālaya mountain; अस्त्युत्तरस्यां दिशि देवतात्मा हिमालयो नाम नगाधिराजः Ku. 1. 1. -2 the white Khadira tree. °सुता an epithet of Pārvatī. -आह्वः, -आह्वयः camphor. (-यम्) a lotus. -उत्तरा the tawny grape. -उत्पन्ना a kind of sugar. -उद्भवा the plant called Zedoary. -उच्चः the moon; यदा-प्यानं हिमोक्षेण भनक्त्युपवनं कपिः Bk. 9. 2. -ऋतुः the winter season. -करः 1 the moon; छठति न सा हिमकरकिरणेन Git. 7. -2 camphor. -कूटः 1 the winter season. -2 the Himālaya mountain. -खण्डम् a hail stone. -गिरिः the Himālaya. -गुः the moon. -गृहम् a room furnished with cool appliances. -जः the Maināka mountain. -जा 1 the plant Zedoary. -2 Pārvatī. -ज्योतिस् *a.* cool-rayed (as the moon). -ज्वरः ague. -झटिः, -झण्टिः mist, fog. -तैलम् a kind of camphor ointment. -दीधितिः the moon; प्रथमं कलाभवदध्याधर्मयो हिमदीधितिर्महद्भुद्भुदितः Śi. 9. 29. -दुर्दिनम् wintry weather, cold and bad weather. -द्युतिः the moon. -द्रुमः the Nimba tree. -द्रुह *m.* the sun; हरेः प्रगमनं नास्ति, न प्रमानं हिमद्रुहः Bk. 9. 107. -धातुः the Himālaya mountain. -धामन *m.* the moon. -ध्वस्त *a.*

bitten, nipped, or blighted by frost. -पातः 1 cold rain; Pt. 3. -2 fall of snow. -प्रस्थः the Himālaya mountain. -भानुः the moon. -भास्, -रश्मि *m.* the moon; शोभाभि-भूतहिमवालुकवालुकेन छायाजुषा सविधरोपितपादपेन Rām. ch. 5. 42; N. 2. 88; कस्तूरिकां च काश्मीरं पाटीरं हिमवालुकाम् Śiva B. 30. 13. -शर्करा a kind of sugar produced from Yavanāla. -शीतल *a.* ice-cold. -शैलः the Himālaya mountain. -श्रयः the moon; चन्दनद्रुमसंच्छन्ना निराकृत-हिमश्रयाः Bk. 22. 4. -संहतिः *f.* a mass of ice or snow. -सरस् *n.* 'a lake of snow', cold water; न संतापच्छेदो हिमसरसि वा चन्द्रमसि वा Māl. 1. 31. -सुत *m.* the moon. -सुतिः the snow-shower. -हासकः the marshy date-tree.

हिमकः The Vikankata tree.

हिमवत् *a.* Snowy, icy, frosty. -*m.* The Himālaya mountain; राज्ञा हिमवतः सारो राज्ञः सारो हिमाद्रिणा R. 4. 79; V. 5. 22. -Comp. -कुक्षिः a valley of the Himālaya. -पुरम् *N.* of Osadhiprastha, the capital of Himālaya; तत्प्रयातोषधिप्रस्थं सिद्धये हिमवत्पुरम् Ku. 6. 33. -सुतः the Maināka mountain. -सुता 1 Pārvatī. -2 the Ganges.

हिमवलम् A pearl.

हिमा 1 The cold season, winter. -2 Small carda-moms. -3 A kind of grass. -4 The fragrant drug and perfume called Reṇukā.

हिमानी 1 [महद् हिमम्, आनुक्] A mass or collection of snow, snow-drift; नगमुपरि हिमानीगौरमासाद्य जिष्णुः Ki. 4. 38; Bv. 1. 26. -2 A kind of sugar.

हिमिका Hoar-frost.

हिमित *a.* Changed into snow or ice.

हिमेद् *a.* Suffering from cold, chilly, frozen.

हिन्नः The planet Mercury.

हिस्य *a.* 1 Snowy, frosty. -2 Cold, frigid.

हिम्बु To please; L. D. B.

हिरण्गुः *N.* of Rāhu.

हिरणम् [ह-ल्युट् नि०] 1 Gold. -2 Semen. -3 A cowrie.

हिरण्यम् *a.* (-यी *f.*) Made of gold, golden; हिरण्ययी सीतायाः प्रतिकृतिः U. 2; R. 15. 61. -यः The god Brahman. -यम् One of the nine divisions of the world.

हिरण्यम् [हिरण्यमेव स्वार्थे यत्] 1 Gold; Ms. 2. 246. -2 Any vessel of gold; मन्त्रवत् प्राशनं चास्य हिरण्यमधुसर्पिषाम् Ms. 2. 29 (some take in the first sense). -3 Silver; (ददौ) हिरण्यस्य सुवर्णस्य मुक्तानां विद्रुमस्य च Rām. 1. 74. 5; Mb. 13. 57. 34. -4 Any precious metal. -5 Wealth, property; अपदेश्यैश्च संन्यस्य हिरण्यं तस्य तत्त्वतः Ms. 8. 182. -6 Semen virile. -7 A cowrie. -8 particular measure. -9 A substance. -10 The thorn-apple (धतूर). -ण्या One of the seven tongues of fire. -Comp. -अक्षः *N.* of

a celebrated demon, twin brother of Hiranyakaśipu; अंशे हिरण्याक्षरिपोः स जाते हिरण्यानामे तनवे नयज्ञः R. 18. 25. [On the strength of a boon from Brahman, he became insolent and oppressive, seized upon the earth, and carried it with him into the depths of the ocean. Viṣṇu therefore became incarnate as a boar, killed the demon and lifted up the earth.] -**कक्ष** a. wearing a golden girdle. -**कर्तृ** m. goldsmith; यथा हिरण्यकर्ता वै रूप्यमग्नौ विशोधयेत् Mb. 12. 280. 11. -**कवच** a. having golden armour (said of Śiva). -**कशिपुः** N. of a celebrated king of demons. [He was a son of Kaśyapa and Diti, and by virtue of a boon from Brahman, he became so powerful that he usurped the sovereignty of Indra and oppressed the three worlds. He freely blasphemed the great god and subjected his son Prahrāda to untold cruelties for acknowledging Viṣṇu as the Supreme deity. But he was eventually torn to pieces by Viṣṇu in the form of Narasimha; see प्रह्लाद]. -**कारः** a goldsmith. -**केशी** a branch (शाखा) of Yajurveda. -**कोशः** gold and silver (whether wrought or unwrought). -**गर्भः** 1 N. of Brahman (as born from a golden-egg). -2 N. of Viṣṇu. -3 the soul invested by the subtle body or सूक्ष्मशरीर q. v. -**द** a. giving or granting gold; भूमिदो भूमिमाप्नोति दीर्घमायुर्हिरण्यदः Ms. 4. 230. (-दः) the ocean. (-दा) the earth. -**नाभः** 1 the mountain Maināka. -2 N. of Viṣṇu. (-भम्) a building having three halls (towards east, west and south). -**बाहुः** 1 an epithet of Śiva. -2 the river Soṇa. -**विन्दुः** fire. -**रेतस्** m. 1 fire; द्विषामसह्यः सुतरां तरुणां हिरण्यरेता इव सानिलोऽभूत् R. 18. 25. -2 the sun. -3 N. of Śiva. -4 the Chitraka or Arka plant. -**वर्चस्** a. shining with golden lustre. -**वर्णा** a river. -**वाहः** 1 the river Soṇa. -2 N. of Śiva.

हिरण्यकः Eagerness for gold.

हिरण्यय a. (-यी f.) Golden.

हिरण्यवः 1 A divine treasure. -2 Golden ornament.

हिरण्यनी A gold-mine.

हिरक् ind. Ved. 1 Without, except. -2 Amongst, in the midst of. -3 Near. -4 Below.

हिल् 6 P. (हिलति) To sport amorously, wanton, dally, express amorous desire.

हिलिहिल a. Sporting, dallying.

हिलमोचिः, -मोचिका, -मोची Enhydra Hingcha (Mar. चाकवत).

हिल्लः A kind of aquatic bird.

हिल्लोलः 1 A wave, billow. -2 The musical mode called Hindola. -3 A caprice, whim. -4 A kind of coitus.

हिल्वलाः f. pl. N. of five small stars in the head of the lunar mansion called मृगशिरस्.

ही ind. An interjection of 1 Surprise (ah!); ही वीर कुरुराजेति ही भीम इति जल्पताम् Mb. 1. 135. 2; हतविधिलसितानां ही विचित्रो विपाकः Śi. 11. 64; or आः, कष्टम्, बत, ही, चित्रम्... Bk. 6. 11 and ही चित्रं लक्ष्मणेनोचे Bk. 14. 39; (often repeated in theatrical language in this sense). -2 Fatigue, despondency or sorrow. -3 Reason (cf. हि).

हीन p. p. [हा-क्त तस्य नः ईदम्] 1 Left, abandoned, forsaken &c.; यो वैश्यः स्याद् बहुपशुर्हीनकतुरसोमपः। कुटुम्बात् तस्य तद् द्रव्यमाहरेयज्ञसिद्धये ॥ Ms. 11. 12. -2 Destitute or deprived of, bereft of, without; (with instr. or in comp.); तथा (संतत्या) हीनं विधातर्मा कथं पश्यन् दूयसे R. 1. 70; गुणहीना न शोभन्ते निर्गन्धा इव किंशुकाः Subhāṣ.; so द्रव्य°, मति°, उत्साह° &c.; अन्नहीनो दहेद्राष्ट्रं मन्त्रहीनस्तु ऋत्विजः। दीक्षितं दक्षिणाहीनो नास्ति यज्ञसमो रिपुः Ms. 11. 40 (v. l.). -3 Excluded, shut out from (with abl.). -4 Decayed, wasted. -5 Deficient, defective; हीनातिरिक्तगात्रो वा तमप्यपनयेत्ततः Ms. 3. 242. -6 Subtracted. -7 Less, lower; हीनान्नवस्त्रेषः स्यात् सर्वदा गुरु-संनिधौ Ms. 2. 194; हीना हीनान् प्रसूयन्ते 10. 31. -8 Low, base, mean, vile. -9 Defeated (in a law-suit). -10 Lost, strayed from (a caravan). -**नः** 1 A defective witness. -2 A faulty respondent; (Nārada enumerates five kinds:—अन्यवादी क्रियाद्वेषी नोपस्थाधी निरुत्तरः। आहूतप्रपलायी च हीनः पञ्चविधः स्मृतः ॥). -3 Subtraction. -**ना** A female mouse; cf. दीना. -**नम्** Deficiency, want. -**Comp.** -**अङ्ग** a. deficient in a limb, crippled, maimed, defective; हीनाङ्गो वायिकाङ्गो वा या भवेत् कन्यका नृणाम्। भर्तुः स्यात् सा विनाशाय स्वशीलनिधनाय च ॥ Pt. 5. 95; Ms. 4. 141; Y. 1. 222. (-गी) a small ant. -**कर्मन्**, क्रिय a. neglecting the customary religious rites; Ms. 3. 7. -**कुल**, -**ज** a. baseborn, of low family. -**कृत** a. one who neglects his sacrifice; Ms. 11. 12. -**जाति** a. 1 of a low caste. -2 excommunicated, outcaste, degraded; हीनजातिस्त्रियं मोहादुद्ब्रह्मन्तो द्विजतयः। कुलान्येव नयन्त्याशु ससंतानानि शूद्रताम् ॥ Ms. 3. 15. -**पक्ष** a. unprotected. -**प्रतिज्ञा** a. faithless. -**यानम्** N. of the earliest system of Buddhist doctrine. -**योनिः** f. low birth or origin. -**रोमन्** a. bald. -**वर्ण** a. 1 of low caste. -2 of inferior rank. -**वादः** a defective statement, contradictory evidence, prevarication. -**वादिन्** a. 1 making a defective statement. -2 prevaricating. -3 dumb, speechless. -4 cast in law, defeated. -**सख्यम्** associating with low persons. -**सामन्तः** a deposed king; Sukra. 1. 189. -**सन्धिः** an agreement made by an inferior king. -**सेवा** attendance on base persons.

हीनक a. Deprived of.

हीनित a. 1 Deprived of one's own. -2 Separated from. -3 Subtracted.

हीन्तालः The marshy date tree.

हीरः [हृ-क नि] 1 A snake. -2 A necklace. -3 A lion. -4 N. of the father of Sriharṣa, the author of the.

Naishadha-charita. -5 N. of Śiva. -रः, -रम् The thunderbolt of Indra. -2 A diamond; (occurring in the concluding stanza of each canto of नैषधचरित). -Comp. -अङ्गः the thunder-bolt of Indra.

हीरकः A diamond.

हीरा 1 An epithet of Lakṣmī. -2 An ant.

हीलम् Semen virile.

हीलना Injury.

हीलुकम् A kind of rum (distilled from molasses).

हीही ind. A particle expressive of surprise or merriment; see ही.

हु 3 P. (जुहोति, हुत; pass. ह्यते; caus. हावयति-ते; desid. जुह्वति) 1 To offer or present (as oblation to fire); make an offering to or in honour of a deity (with acc.); sacrifice; यो मन्त्रपूतां तनुमप्यहोषीत् R. 13. 45; जटाधरः सन् जुहुधीह पावकम् Ki. 1. 44; हविर्जुहुधि पावकम् Bk. 20. 11; Ms. 3. 87; Y. 1. 99. -2 To perform a sacrifice. -3 To eat.

हुत p. p. [हु-क] 1 Offered as an oblation to fire, burnt as a sacrificial offering; हुतं च दत्तं च तथैव तिष्ठति Karpabhāra 1. 22. -2 One to whom an oblation is offered; Ś. 4; R. 2. 71. -तः N. of Śiva. -तम् 1 An oblation, offering. -2 An Oblation to fire; द्वे देवानभाजयदिति हुतं च प्रहुतं च Bri. Up. 1. 5. 2; Bg. 9. 16. -Comp. -अग्नि a. who has made an oblation to fire; हुताग्निर्गोहोणाश्चाच्ये प्रविशेत् स शुभां सभाम् Ms. 7. 145; यथाविधिहुताग्निनाम् R. 1. 6. (-m.) a sacrificial fire. -अशः 1 fire. -2 N. of the number 'three'. -3 Plumbago Ceylanica (Mar. चित्रक). -अशनः 1 fire; समीरणो नोदयिता भवेति व्यादिश्यते केन हुताशनस्य Ku. 3. 21; R. 4. 1. -2 N. of Śiva. -3 the Chitraka tree. सहायः an epithet of Śiva. -अशनी the full-moon day in the month of Phālguna (होलिका). -आशः fire; प्रदक्षिणीकृत्य हुतं हुताशम् R. 2. 71. -जातवेदस् a. one who has made an oblation to fire. -भुज् m. fire; शक्यो वारयितुं जलेन हुतमुक् Bh. 2. 11; नैशस्याचिर्हुतमुज इव च्छिन्नभूयिष्ठधूमा V. 1. 7; U. 5. 9. प्रिया Svāhā, the wife of Agni. -वहः fire; जनाकीर्णं मन्ये हुतवहपरीतं गृहमिव Ś. 5. 10; शीतांशुस्तपनो हितो हुतवहः Gīt. 9; Me. 45; Rs. 1. 27. -होमः a Brāhmaṇa who has offered oblations to fire; आश्रमादाश्रमं गत्वा हुतहोमो जितेन्द्रियः Ms. 6. 34. (-सम्) a burnt offering.

हुतिः f. Offering oblations; यज्ञो न मेऽस्ति हुतिदानदयादियुक्तः Bhagavaccharaṇa S. 10.

हुइ I. 1 P. (होइति) To go. -II. 6 P. (हुइति) 1 To collect. -2 To dive, sink.

हुडः 1 A ram. -2 An iron stake for keeping out thieves. -3 A kind of fence. -4 An iron club. -5 A kind of bulwark or fence. -6 A place for voiding excrement on a chariot. -7 A cloud.

हुडुः A ram; जम्बुको हुडुयुडेन Pt. 1. 162.

सं. इ. को.... २२१

हुडुकः 1 A small hour-glass-shaped drum or small cymbal; न ते हुडुकेन न सोऽपि ढक्या न मर्दलेः सापि न तेऽपि ढक्या. N. 15. 17. -2 A kind of bird (दालूह). -3 The bolt of a door. -4 A drunken man. -5 A stick bound with iron.

हुडुत् n. 1 Noise of a bull. -2 A sound of threat.

हुडुम्बः Parched rice (called हुडुम्); L. D. B.

हुण्ड 1 Ā. (हुण्डते) 1 To collect. -2 To select, choose.

हुण्डः 1 A tiger. -2 A ram. -3 A blockhead. -4 A village-hog. -5 A demon.

हुण्डनम् Becoming benumbed or paralyzed.

हुण्डिः m., f. A heap or lump of rice.

हुण्डिका 1 A bill of exchange, bond (Mar. हुंडी); Raj. T. -2 Assignment (for the maintenance of soldiers); ibid.

हुम् ind. A particle (originally an imitative sound) expressing 1 Remembrance or recollection; हुं ज्ञातम् or रामो नाम बभूव हुं तदबला सीतिति हुम्. -2 Doubt; चैत्रो हुं मैत्रो हुम्. -3 Assent; U. 5. 35. -4 Anger. -5 Aversion. -6 Reproach. -7 Interrogation. (In spells and incantations हुम् is often found used with dat.; e. g. ओं कवचाय हुम्). (हुं means 'to utter the sound hum', 'to roar, grunt, bellow', as in अहुंहुं 'to roar in return'; अहुंहुं-कुरुते घनध्वनिं न हि गोमायुरुतानि केसरी Śi. 16. 25.). -Comp. -कारः, -कृतिः f. 1 uttering the sound 'hum'; पृष्टा पुनः पुनः कान्ता हुंकारैरेव भाषते. -2 a menacing sound, sound of defiance; क्षतहुंकारशंसिनः Ku. 2. 26; हुंकारेणैव धनुषः स हि विघ्नानपोहति Ś. 3. 1; R. 7. 58; Ku. 5. 54. -3 roaring, bellowing in general. -4 the grunting of a boar. -5 the twang of a bow. -कृतम् 1 an incantation. -2 the grunt of a wild boar. -3 the roar of thunder.

हुंभा = हुंवा; तस्या हुंभारवोत्पत्त्याः पङ्क्ताः शतशो नृप Rām. 1. 54. 18.

हुरुडुकः A kind of bolt or hook (for elephants).

हुर्छ 1 P. (हुर्छति) 1 To be crooked. -2 To act dishonestly, deceive. -3 To escape; L. D. B.

हुर्छनम् Dishonesty, cunning.

हुल् 1 P. (होलति) 1 To go. -2 To cover or conceal. -3 To kill.

हुलः A kind of implement or knife.

हुलहुली A kind of inarticulate sound, uttered by women on joyful occasions.

हुलिहुली 1 Nuptial music. -2 Roaring, howling; Mk.

हुलुः A ram.

हुहु (ह), हूह m. A kind of Gandharva; मुक्तो देवल-शापेन हूहगन्धर्वसत्तमः Bhāg. 8. 4. 3.

ह ind. 1 An interjection of calling. -2 Of contempt. -3 Of pride. -4 Of grief (oh ! ah ! alas &c.).

हइ 1 Ā. (हुइते) To go.

हृणः (-नः) 1 A barbarian, foreigner; सद्यो मण्डितमत्त-
हृणचिबुकप्रस्पर्धि नारङ्गकम्; आसं आसं चरति परितः कश्चिदेणाङ्कहृणः
Rām. ch. 6. 96. -2 A kind of golden coin, (probably
current in the country of the Hūnas). -णाः m. pl. N.
of a country or its people; हृणावरौघानाम् R. 4. 68.

हृत p.p. [हृ-क्त् संप्रसारणम्] 1 Called, summoned, invi-
ted &c.; see हृ.

हृतम् The act of calling; P. VIII. 2. 84.

हृतिः f. [हृ-क्तिन् संप्रसारणम्] 1 Calling, inviting. -2
Challenging. -3 A name; as in हरिहेतिहृति q. v.

हम् &c. See हुम्; (a particle expressing anger); ... हं
मातरं, देवतानि चिक् Bk. 6. 11.

हरवः A jackal.

हृ 1 U. (हरति-ते, जहार, जहे, अहार्षात्, अहृत, हरिष्यति-ते,
हर्तुम्, हृत; pass. हियते) 1 To take, carry, convey, lead,
(often used with two accusatives in this sense); अजां ग्रामं
हरति Sk.; संदेशं मे हर धनपतिकोधविश्लेषितस्य Me. 7; Ms. 4. 74.
-2 To carry off or away, take or draw to a distance;
हरामि रामसौमित्रौ मृगो भूत्वा मृगद्युवौ Bk. 5. 47. -3 To take
away, rob, plunder, steal; दुर्वृत्ता जारजन्मानो हरिष्यन्तीति
शङ्कया Bv. 4. 45; R. 3. 39; Ku. 2. 47; Bk. 2. 39; Ms.
7. 43. -4 To strip off, deprive of, despoil, take away;
वृन्तावृत्त्यं हरति पुष्पमनोकहानाम् R. 5. 69; Bk. 15. 116; Ms. 8.
334. -5 To take away, cure, destroy; उत्कण्ठां तां हरिष्यामि
मेघलेखामिवानिलः Rām. 7. 40. 19; तथापि हरते तापं लोकानामुन्नतो
घनः Bv. 1. 39; R. 15. 24; Me. 31. -6 To attract, captivate,
win over, influence, subdue, enchant; चेतो न कस्य हरते
गीतरङ्गनायाः Bv. 2. 157; ये भावा हृदयं हरन्ति 1. 103; तवास्मि
गीतरागेण हारिणा प्रसभं हृतः S. 1. 5; हरति मे हरिवाहनदिङ्मुखम्
V. 3. 6; मृगया जहार चतुरेव कामिनी R. 9. 69; 10. 83; R. s.
6. 21; इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरन्ति प्रसभं मनः Bg. 2. 60; 6. 44;
Ms. 6. 59. -7 To gain, acquire, obtain; ततो विंशं नृपो हरेत्
Ms. 8. 391, 153; Y. 2. 123; स हर्तु सुभगपताकाम् Dk.
-8 To have, possess; अव्यग्रेः सुकुमारतरैः सा कुसुमानां श्रियं हरति
Bv. 2. 163. -9 To surpass, eclipse; त्वां हरन्तीं श्रियं श्रियः
Bk. 5. 71. -10 To marry; पित्रे न दद्याच्छुलकं तु
कन्यामुत्तमतीं हरन् Ms. 9. 93. -11 To divide. -12 To cast,
throw (as an arrow). -13 To accept, receive, inherit.
-14 To offer. -Caus. (हारयति-ते) 1 To cause to take,
carry or convey, send (something) by one, (with
acc. or instr.); मृत्यं मृत्येन वा भारं हारयति Sk.; जीमूतेन
स्वकुशलमयीं हारयिष्यन् प्रयातिम् Me. 4; Ms. 8. 114; Ku. 2.
39. -2 To cause to be taken away, to lose, be deprived
of. -3 To give away. -Desid. (जिहीर्षति-ते) To wish
to take &c. -II. 3 P. (जिहति) To take by force.

हृत् a. (At the end of comp. only) Taking away,
seizing, removing, carrying off, attracting &c.

हृत p.p. [हृ-क्त्] 1 Taken or carried away. -2
Seized. -3 Captivated. -4 Accepted. -5 Divided; see हृ.
-तम् A portion, share. -Comp. -अधिकार a. 1 dismis-
sed from authority, turned out. -2 deprived of one's

due rights. -उत्तर a. deprived of an answer; हृतोत्तरं
तत्त्वविचारमध्ये Ki. 17. 43. -उत्तरीय a. having the upper
garments stripped off. -दार a. bereft of one's wife.
-द्रव्य, -धन a. spoiled of wealth. -प्रसाद a. deprived
of calmness. -मानस a. robbed of one's senses. -शिष्ट
a. spared from pillage. -सर्वस्व a. stripped of all one's
property, utterly ruined. -सार a. robbed of the best
part.

हृतिः f. 1 Seizure. -2 Robbing, spoliation. -3 Des-
truction. -4 (In astr.) A portion of a particular
side of a triangle on the celestial globe.

हृ (हि) णीयते Den. Ā. 1 To be angry. -2 To feel
ashamed (with instr. or gen.); त्वयाद्य तस्मिन्नपि दण्डधारिणा
कथं न पत्या धरणी हृणीयते N. 1. 133; दिवोपि वज्रायुधभूषणाया
हृणीयते वीरवती न भूमिः Bk. 2. 38.

हृणिः m. 1 Anger. -2 Flaming.

हृणी (णि) या 1 Censure, reproach. -2 Shame;
निलीय तस्यैव तनौ हृणीया Rām. ch. 2. 73. -3 Compassion.

हृत्वन् m. [हृ-क्वानिप् Up. 4. 105] 1 A fisherman.
-2 N. of Śiva.

हृद् n. (This word has no forms for the first five
inflections, and is optionally substituted for हृदय after
acc. dual) 1 The mind, heart; त्यक्तं गृहाद्यपि मया भवताप-
शान्त्यै नासीदसौ हृतहृदो मम मायया ते Bhagavaccharaṇa S. 15.
-2 The chest, bosom, breast; इमां हृदि व्यायतपातमक्षिणोत्
Ku. 5. 54. -3 The soul. -4 The interior or essence
of anything. -Comp. -आमयः sickness of heart.
-आवर्तः a lock or curl of hair on a horse's chest.
-उत्क्लेशः, -उत्क्लेशः nausea. -कम्पः tremor of the heart,
palpitation. -ग a. reaching up to the breast (as water,
आचमनजल); हृद्राभिः पूयते विप्रः कण्ठगाभिस्तु भूमिपः Ms. 2. 62.
-गत a. 1 seated in the mind, conceived, designed. -2
cherished. (-तम्) design, meaning, intent. -ग्रन्थः a
heart-sore. -ग्रहः spasm of the heart. -देशः the region
of the heart. -द्योतन a. breaking the heart. -द्रवः too
quick pulsation. -पिण्डः, -ण्डम् the heart. -रोगः 1 a
heart-disease, heartburn. -2 sorrow, grief, anguish.
-3 love. -4 the sign Aquarius of the zodiac. -लासः
(हृलासः) 1 hiccup. -2 disquietude, grief. -लेखः
(हृलेखः) 1 knowledge, reasoning; कीर्त्यर्थमल्पहृलेखाः पटवः
कृत्स्ननिर्णयाः Mb. 12. 262. 27. -2 heart-ache. -लेखा
(हृलेखा) grief, anxiety; यदा व्यपेतहृलेखं मनो भवति तस्य वै
Mb. 12. 294. 31. -वण्टकः the stomach. -शयः 1 the god
of love; अहोरूपमहो धाम अहो अस्या नवं वयः । इति ते तामाभेदुय
पप्रच्छुर्जातहृच्छयाः ॥ Bhāg. 8. 9. 2. -2 love; हृच्छयेनाभिभू-
तात्मा भीमसेनमकामयत् Mb. 3. 12. 95. -3 soul, conscience
(अन्तर्यामी); नूनं तयोरनुमते हृदि हृच्छयचोदितः Mb. 12. 334. 13.
-शूलम् an acute pain in the chest. -शोकः heartburn
or anguish. -सारः courage; अद्राक्षमहमेतत्ते हृत्सारं महद्दुःखम्
Bhāg. 7. 3. 18. -स्तम्भः paralysis of the heart. -स्फोटः
breaking of the heart.

हृदयम् 1 The heart, soul, mind; हृदये दिग्धशरैरिवाहतः Ku. 4. 25; so अयोहृदयः R. 9. 9; पाषाणहृदय &c. -2 The bosom, chest, breast; बाणभिनहृदया निपेतुषी R. 11. 19. -3 Love, affection. -4 The interior or essence of anything. -5 The secret science; अथ^०, अक्ष^० &c.; ऋतुपर्णो नलसखो योऽथविद्यामयानलात्। दत्वाऽक्षहृदयं चास्मै सर्वकामस्तु तत्सुतः ॥ Bhāg. 9. 9. 17. -6 True or divine knowledge. -7 The Veda. -8 Wish, intention; एवं विरिञ्चादिभिरीडितस्तद्विज्ञाय तेषां हृदयं तथैव Bhāg. 8. 6. 16. -9 = अहंकारम् q. v.; मनो विरुजते भावं बुद्धिरथ्यवसायिनी। हृदयं प्रियाप्रिये वेद त्रिविधा कर्मचोदना Mb. 12. 248. 1. -Comp. -आत्मन् m. a heron. -आविष् a. heart-rending, heart-piercing; रोचनेभूषितां पम्पामस्माकं हृदयाविष्म Bk. 6. 73. -ईशः, -ईश्वरः a husband. (-शा, -री f.) 1 a wife. -2 a mistress. -उदङ्कः heaving of the heart. -उद्वेष्टनम् contraction of the heart. -उन्मादकर a. bewitching hearts. -कम्पः tremor of the heart, palpitation. -कृमः weakness of the heart. -क्षोभः agitation of the heart. -ग्रन्थिः anything which binds the soul or grieves the heart (as अविद्यारूपसंसार-बन्धन); भिद्यते हृदयग्रन्थिश्छिद्यन्ते सर्वसंशयाः Mund. 2. 2. 8. -ग्रहः spasm of the heart. -ग्राहिन् a. heart-captivating. -चोरः one who steals the heart or affections. -छिद् a. heart-rending, heart-piercing. -जः a son. -ज्ञ a. knowing the heart or its secret. -दाहिन् a. heart-burning. -दीपः, -दीपकः N. of a glossary of materia medica by Vopadeva. -दौर्बल्यम् faint-heartedness. -पुरुषः beating of the heart. -प्रमाथिन् a. agitating the heart; क रुजा हृदयप्रमाथिनी क्व च ते विश्वसनीयमायुधम् M. 3. 1. -प्रस्तर a. cruel. -रज्जुः (in geom.) a central line. -रोगः, -शल्यम् a thorn or wound in the heart, a heart-disease; P. VI. 3. 51; समुत्खाता नन्दा नव हृदयशल्य इव भुवः Mu. 1. 13. -लेखः 1 knowledge. -2 heart-ache, anxiety. -विद्य, -वेदिन् a. heart-piercing. -विरोधः oppression of the heart. -वृत्ति f. disposition of the heart. -शैथिल्यम् depression, faint-heartedness. -शोषण a. heart-withering. -संघट्टः paralysis of the heart. -संमित a. breast-high. -स्थ a. being or cherished in the heart. -स्थानम् the breast, bosom.

हृदयंगम a. 1 Heart-stirring, touching, thrilling. -2 Lovely, handsome; Māl. 1. -3 Sweet, attractive, pleasant, agreeable; अहो हृदयंगमः परिहासः Māl. 3; वल्लकी च हृदयंगमस्वना R. 19. 13; Ku. 2. 16. -4 Fit, appropriate. -5 Dear, beloved, cherished; क तु ते हृदयंगमः सखा Ku. 4. 24. -मम् An appropriate speech.

हृदयालु, हृदयिक, हृदयिन् a. Tender-hearted, good-hearted, affectionate.

हृदय्य a. Dear to the heart; पुत्रान् स्मरंस्ता बुद्धिहृदय्या Bhāg. 7. 6. 12.

हृदि (दी) कः N. of a Yādava prince.

हृदिस्पृश a. 1 Touching the heart. -2 Dear, beloved. -3 Agreeable, charming, beautiful.

हृद्य a. [हृदि स्पृश्यते मनोज्ञत्वात् हृद्य-यत्] 1 Hearty, cordial, sincere. -2 Dear to the heart, cherished, dear, desired, beloved; लोकोत्तरा च कृतिराकृतिरार्तहृद्या Bv. 1. 69. -3 Agreeable, pleasant; charming; भूमना रसानां गहनाः प्रयोगाः सौहार्दहृद्यानि विचोष्टितानि Māl. 1. 4; 8. 4; R. 11. 68. -4 Affectionate, kind. -5 Savoury, dainty; रम्याः स्निग्धाः स्थिरा हृद्या आहाराः सात्त्विकप्रियाः Bg. 17. 8. -द्या 1 Red arsenic. -2 A she-goat. -द्यम् 1 White cumin. -2 Thick sour milk. -Comp. -गन्धः the Bilva tree. -गन्धा the great-flowered jasmine. -गन्धम् 1 small cumin. -2 sochal salt.

हृद्यता, हृद्यत्वम् Heartiness, cordiality, agreeableness.

हृष्ट 1, 4 P. (हर्षति, हृष्यति, हृष्ट or हृषित) 1 To be delighted or rejoiced, be pleased or glad, to exult, rejoice; अद्वितीयं स्वात्मानं मत्वा किं चन्द्र हृष्यसि Bv. 2. 54; Mv. 7. 13. -2 To bristle or stand erect, stand on end (as the hair of the body); सुखवेदनाहृषितरोमकूपया Śi. 13. 13; हृषितास्तनूरुहाः Dk.; हृष्यन्ति रोमकूपानि Mb. -3 To become erect (said of other things, e. g. the penis). -4 To lie, tell a lie. -Caus. (हर्षयति-ते) To please, delight, fill with pleasure.

हृषिः m., f. 1 Joy, satisfaction. -2 Splendour. -3 A liar.

हृषित p. p. [हृष्-क्त वा० इट्] 1 Pleased, delighted, glad, happy, rejoiced, enraptured. -2 Thrilled; having the hair bristling. -3 Astonished. -4 Bent, bowed. -5 Disappointed. -6 Fresh. -7 Armed, accoutred. -8 Dulled, blunted.

हृषीकम् [हृष्-ई कक् Un. 4. 26] An organ of sense; न मे हृषीकाणि पतन्त्यसत्पथे Bhāg. 2. 6. 33. -Comp. -ईशः an epithet of Viṣṇu; or Kṛiṣṇa; पाञ्चजन्यं हृषीकेशो देवदत्तं यनंजयः (दध्मौ) Bg. 1. 15; et. seq. (हृषीकाणीन्द्रियाण्याहुस्तेषामोशो यतो भवान्। हृषीकेशस्ततो विष्णो रूपातो देवेषु केशव ॥ Mb.)

हृष्ट a. 1 Pleased, rejoiced. -2 Telling lies. -पुः 1 Fire. -2 The sun. -3 The moon.

हृष्ट p. p. [हृष्-क्त] 1 Pleased, rejoiced (= हृषित). -2 Bristling, erect, standing on end. -3 Rigid, stiff. -4 Blunted. -5 Surprised. -Comp. चित्त, -मानस a. rejoiced in mind, glad at heart, happy. -तनु, -तनूरुह, -रोमन् a. having the hair on the body bristling or thrilling (with joy). -रूप a. in a happy mood. -वदन a. having a cheerful countenance. -संकल्प a. contented, pleased. -हृदय a. joyous-hearted, cheerful, merry.

हृष्टिः f. [हृष्-क्तिर] 1 Delight, happiness, joy, pleasure; वस्ताण्डवं देवि भूयादभीष्टये च हृष्टये च नः Māl. 5. 23. -2 Pride. -3 Knowledge. -Comp. -योनिः a kind of semi-impotent man.

हे ind. 1 A vocative particle (oh!, ho!); हे कृष्ण हे यादव हे सखेति Bg. 11. 41; हे राजानस्यजत सुकविप्रेमबन्धे विरोधम् Vikr. 18. 107. -2 A particle used in challenging. -3 An interjection expressing defiance, envy, ill-will or disapprobation.

हेका Hiccough.

हेड 1 P. (हेडति) 1 To be wicked. -2 To vex, trouble, harass. -3 To strike, hurt, injure. -4 To be born or produced. -5 To purify. -6 To cause prosperity, produce happiness.

हेडः 1 Vexation. -2 Hindrance, obstruction, opposition. -3 Injury, hurt.

हेड् I. 1 A. (हेडते) To disregard, slight, neglect; अहेडमानास्त्वरया स्म दत्ता रात्र्यां तु ते तत्पुरमेव याताः Rām. 2. 68. 22. -II. 1 P. (हेडति) 1 To surround. -2 To attire.

हेडः Disregard, slight. -Comp. -जः anger, displeasure.

हेडावु (वु) कः A horse-dealer.

हेतिः m., f. [हन्-करणे क्तिन् नि०] A weapon, a missile; समरविजयी हेतिदलितः Bh. 2. 44; R. 10. 12; Ki. 3. 56; 14. 30. -2 A stroke, injury. -3 A ray of the sun. -4 Light, splendour. -5 Flame; वहन्ति सर्वभूतानि त्वत्तो निष्क्रम्य हेतयः Mb. 5. 16. 6; Śi. 14. 25. -6 An implement, instrument; सध्यन्त्य नियम्य यंतयो यमकर्तृहेति जहयुः स्वराडिव निपानखनित्रमिन्द्रः Bhāg. 2. 7. 48. -7 Shot, impact (of a bow-string). -8 A young sprout.

हेतुः [हि-तुन् Un. 1. 73] 1 Cause, reason, object, motive; इति हेतुस्तदुद्भवे K. P. 1; Mā. 1. 23; R. 1. 10; नीचैराख्यं गिरिमाधिवसेस्तत्र विश्रामहेतोः Me. 25; Ś. 3. 12. -2 Source, origin; स पिता पितरस्तासां केवलं जन्महेतवः R. 1. 24 'authors of their being'. -3 A means or instrument. -4 The logical reason, the reason for an inference, middle term (forming the second member of the five-membered syllogism). -5 Logic, science of reasoning. -6 Any logical proof or argument. -7 A rhetorical reason (regarded by some writers as a figure of speech); it is thus defined:—हेताहेतुमता सार्धमभेदो हेतुश्च्यते. -8 (In gram.) The agent of the causal verb; P. I. 4. 55. -9 (with Buddhists) Primary cause. -10 (with Pāśupatas) The external world and senses (that cause the bondage of the soul). -11 Mode, manner. -12 Condition. -13 Price, cost; दीनाराणां दशशती पञ्चाशदधिकामवत् । धान्यखारीकथे हेतुर्दशे दुर्भिक्षविक्षते Rāj. T. 5. 71. (N. B. The forms हेतुना, हेतौ, rarely हेतौ, are used adverbially in the sense of 'by reason of', 'on account of', 'because of', with gen. or in comp.; तमसा बहुरूपेण वेष्टिताः कर्महेतुना Ms. 1. 49; शास्त्रविज्ञानहेतुना; अल्पस्य हेतोर्बहु हातुमिच्छन् R. 2. 47; विस्मृतं कस्य हेतोः Mu. 1. 1. &c.). -Comp. -अपदेशः adducing the *hetu* (in the form of the five-membered syllogism). -अवधारणम् (in dram.) reasoning. -आक्षेप (in Rhet.) an objection accompanied with reasons; न स्तूयसे नेरन्द्र त्वं ददासीति कदाचन । स्वमेव मत्वा गृह्णन्ति यतस्त्वद्धनमर्थिनः ॥ इत्येवमादिराक्षेपो हेत्वाक्षेप इति स्मृतः । Kāv. 2. 167-168. -आभासः 'the semblance of a reason', a fallacious middle term, fallacy; (it is of five kinds:—सव्यभिचार or अनैकान्तिक, विरुद्ध, असिद्ध, सत्प्रतिपक्ष and बाधित). -उत्प्रेक्षा,

-उपमा a simile accompanied with reasons. -उपक्षेपः, -उपन्यासः adducing a reason, statement of an argument. -कर्तृ m. the causal subject; याजयेदिति हेतुर्कर्तृवैतत् प्रत्यक्षं वचनम्, लक्षणया यजेः कर्तुः ŚB. on MS. 10. 8. 39. -दुष्ट a. unreasonable. -दृष्टिः scepticism. -वलिक a. strong in argument. -युक्त a. well-founded. -रूपकम् a metaphor accompanied with reasons. -वादः 1 disputation, controversy. -2 fraud (कपट); न हेतुवादाद्बोभाद्वा धर्मं जह्यां कथंचन Mb. 5. 91. 24. -3 assigning a cause (sceptically); न यदयन्ति न होष्यन्ति हेतुवादविमोहिताः Mb. 3. 190. 26. -वादिन् 1 a disputant. -2 a sceptic. -विशेषोक्तिः a mention of difference accompanied with reasons; एकचको रथो यन्ता विकलो विपमा हयाः । आकामत्येव तेजस्वी तथाप्यर्को नभस्तलम् ॥ सैषा हेतुविशेषोक्तिस्तेजस्वीति विशेषणात् ॥ Kāv. 2. 328-329. -शास्त्रम् a logically-treated work, any heretical work questioning the authority of Smṛitis or revelation; योऽवमन्येत ते मूले हेतुशास्त्राश्रयाद् द्विजः Ms. 2. 11. -हेतुमत् m. du. cause and effect. °भावः the relation existing between cause and effect.

हेतुक a. 1 Causing, producing (at the end of comp.). -2 Destined for. -कः 1 A cause, reason. -2 An instrument. -3 A logician; Ms. 12. 111.

हेतुता, -त्वम् Causation, the existence of cause.

हेतुमत् a. 1 Having a reason or cause. -2 Having the *hetu*. -m. An effect.

हेतुवन्निगदः A prose (Vedic) statement supplying or stating the purpose; असति हेतौ न ह्यत्रानुयाजान् यक्ष्यन् भवतीति हेतुवन्निगदो नोपपद्येत । ŚB. on MS. 4. 1. 41.

हेमम् [हि-मन्] 1 Gold. -2 The thorn-apple. -मः 1 A dark or brown-coloured horse. -2 A particular weight of gold. -3 The planet Mercury. -मा 1 The earth. -2 A handsome woman.

हेमन् n. [हि-मनिन्] 1 Gold; हेमनः संलक्ष्यते ह्यमौ विशुद्धिः श्यामिकापि वा R. 1. 10. -2 Water. -3 Snow. -4 The thorn-apple. -5 The Kēsara flower. -6 Winter, the cold season. -7 The planet Mercury. -8 The Dhattūra plant; हेमनामकतरुप्रसवेन त्र्यम्बकस्तदुपकल्पितपूजः N. 21. 34. -Comp. -अङ्कः a. adorned with gold; Mu. 2. 10 (v. l.); see next word. -अङ्ग a. golden; सुगाङ्गे हेमाङ्गं त्वर तव सिंहासनमिदम् Mu. 2. 10. (-ङ्गः) 1 Garuḍa. -2 a lion. -3 the mountain Sumeru. -4 N. of Brahman. -5 of Viṣṇu. -6 the Champaka tree. -अङ्गदम् a gold bracelet. -अद्रिः 1 the mountain Sumeru. -2 N. of an author of the encyclopaedic work चतुर्वर्गचिन्तामणि. -अम्भोजम् a golden lotus, Nelumbium Speciosum (variety yellow); हेमाम्भोजप्रसवि सलिलं मानसस्याददानः Me. 64. -अम्भोरुहम् golden lotus; हेमाम्भोरुहसस्यानां तद्वाप्यो धाम सांप्रतम् Ku. 2. 44. -आहः 1 the wild Champaka tree. -2 the Dhattūra plant. -कक्ष a. having golden walls. -क्षः a golden girdle. -कन्दलः coral. -करः, -कर्तृ, -कारः, -कारकः a goldsmith; (हत्वा) विविधानि च रत्नानि जायते हेमकर्तृषु Ms. 12. 61; हेममात्रमुपादाय रूपं वा हेमकारकः Y. 3.

147. -कलशः a golden pinnacle; Inscr. -किंजल्कम् the Nāgakesāra flower. -कुम्भः a golden jar. -कूटः N. of a mountain; S. 7. -केतकी the Ketaka plant, bearing yellow flowers (स्वर्णकेतकी). -केलिः 1 an epithet of Agni. -2 the Chitraka plant. -केशः N. of Śiva. -गन्धिनी the perfume named Repukā. -गर्भ a. containing gold in the interior. -गिरिः the mountain Sumeru. -गौरः the Aśoka tree. -घनम् lead. -घ्नी turmeric. -चन्द्रः N. of a celebrated Jaina lexicographer (of the 11th century). -छन्न a. covered with gold. (-चम्) gold covering. -ज्वालः fire. -तरुः the thorn-apple. -तारम् blue vitriol. -दुग्धः, -दुग्धकः the glomerous fig-tree. -धान्यकः the 1½ Māṣaka weight. -धारणम् the 8-Palas weight of gold. -पर्वतः the mountain Meru. -पुष्पः, -पुष्पकः 1 the Aśoka tree. -2 the Lodhra tree. -3 the Champaka-tree. (-न.) 1 the Aśoka flower. -2 the flower of China rose. -पुष्पिका yellow jasmine. -पृष्ठ a. gilded. -व (व) लम् a pearl. -माला the wife of Yama. -माक्षिकम् pyrites. मालिनम् m. the sun. -यूथिका the golden or yellow jasmine. -रागिणी f. turmeric. -रेणुः a kind of atom (त्रसरण). -वलम् a pearl. -व्याकरणम् Hemachandra's grammar. -शङ्खः N. of Viṣṇu. -शङ्खम् 1 a golden horn. -2 a golden summit. -सारम् blue vitriol. -सूत्रम्, -सूत्रकम् a kind of necklace (Mar. गोक).

हेमकम् Gold.

हेमलः 1 A goldsmith. -2 A touchstone. -3 A chameleon.

हेम्य a. Golden.

हेमन्तः, -न्तम् One of the six seasons, cold or winter season (comprising the months मार्गशीर्ष and पौष); नव-प्रवालद्रुमसस्यरम्यः प्रफुल्लोद्भ्रः परिपक्वशालिः । विलीनपद्मः प्रपत-तुषारो हेमन्तकालः समुपागतः प्रिये ॥ R.s. 4. 1. -Comp. -नाथः the wood-apple tree.

हेमन्ती Winter.

हेमनः The planet Mercury.

हेय a. Fit to be left or abandoned; स्वप्ने निरुक्त्या गृहमेधिसौख्यं न यस्य हेयानुमितं स्वयं स्यात् Bhāg. 5. 11. 3.

हेरम् [हि-रञ्] 1 A kind of crown or diadem. -2 Turmeric. -3 Demoniācal illusion.

हेरकः, हेरिकः A spy, secret emissary.

हेरम्बः [हे शिवे रम्बति रम्ब-अञ् अलुक् समा० Tv.] 1 N. of Gaṇeśa; जेता हेरम्बशृङ्गिप्रमुखगणचमूचक्रिणस्तारकारः Mv. 2. 17; हे हेरम्ब, किमम्ब, रोदिषि कथं, कर्णौ लुठत्यग्निभूः Subhāṣ. -2 A buffalo. -3 A boastful hero. -Comp. -जननी N. of Pārvatī (mother of Gaṇeśa).

हेरुकः 1 An attendant on Śiva. -2 N. of Gaṇeśa. -3 N. of a Buddha (=चक्रसम्बर).

हेल् 1 Ā. (हेल्ले) To disregard; see हेड्.

हेलञ्जी A common herb; L. D. B.

हेलनम्, -ना 1 Disregarding, slighting, contempt, insulting. -2 Sporting amorously, wanton dalliance.

हेला [हेड्-भावे-डस्य लः] 1 Contempt, disrespect, insult; तत्पूर्वमसद्वयसं द्विपाधिपाः क्षणं सहेलाः परितो जगहिरे Śi. 12. 72. -2 (a) Amorous sport or dalliance, wanton sport; हेलात्यन्तं समालक्ष्य विकारः स्यात् स एव च S. D. 128; भावो हावश्च हेला च त्रयस्तत्र शरीरजाः D. R. 2. 32. (b) Pleasure, delight, pastime; सुगन्धेन्दुसुन्दरतदीयमुखावलोकहेलाविश्रुत्खलकुत्-हलनिहवाय Māl. 9. 43. -3 Strong sexual desire; प्रौढे-च्छयाऽतिरुढानां नारीणां सुरतोत्सवे । शृङ्गारशास्त्रतत्त्वज्ञहेला सा परि-कीर्तिता ॥ -4 Ease, facility; निवेशयामासिह हेलयोद्धतम् Śi. 1. 34; हेला 'easily', without any difficulty or trouble. -5 Moonlight. -6 A pause in a note or shaking (as in music).

हेलावत् a. Careless, taking things easily.

हेलावुकः A horse-dealer.

हेलिः [हिल्-इन्] The sun; व्यतरन्नरुणाय विश्रमं सृजते हेलि-ह्यालिकालनाम् N. 2. 80; 3. 80; विक्रीय तं हेलिहिरण्यपिण्डं तारा-वराटानियमादित यौः N. 22. 13; हेलिः केलिसरोजबन्धुः Yaśas-tilaka 3. 403; also हेलिकः in this sense. -f. 1 Wanton or amorous sport, dalliance. -2 An embrace. -3 A marriage-procession in the street.

हे (है) लिहिल a. Of a sportive or wanton nature.

हेवाकः Ardent or intense desire, eagerness; (this word, like the word लट्म q.v., is used only by later writers like Kalhaṇa, Bilhaṇa, and is probably derived from Persian or Arabic, cf. Mar. हेवा); अस्मिन्नासीत्तदनु निबिडाश्लेषहेवाकलीलविल्लाहुकणितवल्या संततं राजलक्ष्मीः Vikr. 18. 101; cf. हेवाकिन् below.

हेवाकस a. High, intense, ardent; हेवाकसस्तु शृङ्गारो हावोक्षिभूविकारकृत् D. R. 2. 31; (might the word here not be derived from हेवाक?).

हेवाकिन् a. Ardently desirous of, eager for, (in comp.); जायन्ते महतामहो निरुपमप्रस्थानहेवाकिनां निःसामान्यमह्व-योगपिशुना वार्ता विपत्तावपि Kalhaṇa.

हेष् 1 Ā. (हेषते, हेषित) To neigh (as a horse); to bray, roar (in general).

हेषः, हेषा, हेषितम् Neighing, braying; रथाङ्गसंकीडित-मश्वहेषः Ki. 16. 8; सरावधूताश्रविमानसंकुलं कुर्वन्मो हेषितभीषिता-खिलः Bhāg. 10. 37. 1.

हेषिन् m. A horse.

हेहे ind. A vocative particle used in addressing or calling out loudly.

है ind. A vocative particle.

हैडिम्बः, -म्बः Ghatotkacha (son of Hidimba); तत्राद्भुतमपश्याम हैडिम्बस्य पराक्रमम् Mb. 6. 58. 15.

हेतुक a. (-की f.) [हेतौ प्रसृतः ठण्] 1 Causal, causative. -2 Argumentative, rationalistic. -कः 1 A logical reasoner, an arguer. -2 A follower of the Mīmāṃsā

doctrines. -3 A rationalist, sceptic; वेदवादरतो न स्यान्न पाखण्डी न हेतुकः । शुष्कवादविवादे न कंचित् पक्षं समाश्रयेत् ॥ Bhāg. 11. 18. 30. -4 A heretic; हेतुकान् वक्तव्यार्थाश्च वाग्मात्रेणापि नार्चयेत् Ms. 4. 30.

हैम *a.* (-मी *f.*) [हिम-हेमन्-अण्] 1 Cold, wintry, frigid. -2 Caused by frost; मृणालिनी हैममिवोपरागम् R. 16. 7. -2 Golden, made of gold; पादेन हैमं विलिलेख पीठम् R. 6. 15; Bk. 5. 89; Ku. 6. 6. -3 Of a golden yellow colour. -मा, -मी Yellow jasmine. -मम् Hoar-frost, dew. -मः An epithet of Śiva. -Comp. -मुद्रा, -मुद्रिका a golden coin.

हैमन्त *a.* (-नी *f.*) [हेमन्त एव हेमन्ते भवो वा अण् तलोपः] 1 Wintry, cold; गजपतिद्वयसीरपि हैमन्तस्तुहिनयन् सरितः पृषतां पतिः Śi. 6. 55; Ki. 17. 12. -2 Pertaining to winter, *i. e.* long (as nights); प्रेम्णा मनःसु रजनीष्वपि हैमनीषु Śi. 6. 77. -3 Growing in or suitable for winter; हैमनैर्निवसन्तैः सुमध्यमाः R. 19. 41. -4 Golden, made of gold. -नः 1 The month Margaśīrṣa. -2 The winter season (=हेमन्त *q. v.*). -3 A kind of rice which grows in winter (षष्टिक).

हैमन्तिक *a.* [हेमन्ते काले भवः ठञ्] 1 Wintry, cold. -2 Growing in winter. -कम् A kind of rice.

हैमल See हैमन्त.

हैमवत *a.* (-ती *f.*) [हिमवतो अदूरभवो देशः तस्येदं वा अण्] 1 Snowy. -2 Flowing from the snowy, *i. e.* Himalaya mountain; आनन्दशीतामिव बाष्पवृष्टिं हिमसुतिं हैमवतीं ससर्ज R. 16. 44. -3 Bred in, belonging to, or situated on, the Himalaya mountain; यद्यच्छके महाबाहुस्तस्मिन् हैमवते गिरौ Mb. 3. 160. 4; स्यान्वाश्रमं हैमवतं जगाम Ku. 3. 23; 2. 67. -तः A kind of poison. -तम् Bhāratavarṣa or India.

हैमवतिक *a.* Living in the Himalaya mountain; स हैमवतिकान् जित्वा करं सर्वानदापयत् Mb. 3. 254. 6.

हैमवती 1 N. of Pārvatī. -2 Of the river Ganges; एवमुक्तः प्रत्युवाच राजा हैमवतीं तदा Mb. 3. 108. 16. -3 A kind of myrobalan. -4 A kind of drug. -5 Common flax. -6 A tawny grape.

हैयंगवम्, हैयंगवीनम् [ह्यो गोदोहात् भवं ह्यस् गो ख नि०] 1 Clarified butter prepared from the preceding day's milk, fresh ghee; हैयंगवीनमादाय घोषवृद्धानुपस्थितान् R. 1. 45; Bk. 5. 12. -2 Butter prepared a day before it is used, fresh butter; भित्त्वा मृषाशुद्धिपदमना रहो जघास हैयंगव-मन्तरं गतः Bhāg. 10. 9. 6.

हैरण्य *a.* Golden, made of gold. -Comp. -वासस् *a.* clothed in golden feathers (as an arrow).

हैरण्यकः 1 Goldsmith. -2 A guardian of golden treasure.

हैरिकः A thief.

हैहय *m.* pl. N. of a people and their country. -यः 1 N. of the great-grandson of Yadu. -2 N. of Arjuna Kārtavīrya (who had a thousand arms and was slain by Parāśurāma *q. v.*); धेनुवत्सहरणाच्च हैहयस्त्वं च कीर्तिमप-हर्तुमुद्यतः R. 11. 74.

हैहयः Arjuna Kārtavīrya.

हो *ind.* 1 A vocative particle used in calling to a person or in challenging. -2 Of surprise.

होइ I. 1 **हो** (होइते) To disregard, disrespect. -II. 1 P. (होइति) To go.

होडः A raft, float.

होइ *m.* A robber.

होडम् Stolen goods; न होडेन विना चौरं घातयेद्दार्मिको वृषः Ms. 9. 270.

होतृ *a.* (-त्री *f.*) [हु-तृच्] Sacrificing, offering oblations with fire; वहति विधिहुतं या हविर्या च होत्री Ś. 1. 1. -*m.* 1 A sacrificial priest, especially one who recites the prayers of the Rīgveda at a sacrifice; जनकस्य वैदेहस्य होताश्वलो बभूव. -2 A sacrificer; इति वादिन् एवास्य होतुराहुतिसाधनम् R. 1. 82; Ms. 11. 36. -3 An epithet of Agni. -Comp. -कर्मन् *a.* the function of the होतृ. -प्रवरः the election of a होतृ. -प (स) दनम् the होतृ's seat; होतृषदनादैवापि दुर्द्वीथमनुसमाहरति Ch. Up. 1. 5. 5.

होतृकः, होत्रकः An assistant of the Hotri.

होत्रम् [हु-घ्नन्] 1 Anything fit to be offered as an oblation (as ghee). -2 A burnt offering. -3 A sacrifice.

होत्रा 1 A sacrifice. -2 Praise; सत्त्वेन कुरुते युद्धे राजन् सुवलवानपि । नोद्यमेन न होत्राभिः सर्वाः स्वीकुरुते प्रजाः ॥ Mb. 3. 33. 69. -3 Ved. Speech. -4 The office of होतृक priest.

होत्रिन् *m.* A sacrificing priest who offers the oblations.

होत्री The offerer of oblations, one of the eight forms of Śiva; या हविर्या च होत्री Ś. 1. 1.

होत्रिय *a.* [होत्राय हितं होतुरिदं वा छ] Belonging to an oblation. -यः The priest who offers oblations to gods. -यम् The sacrificial hall.

होत्वन् A sacrificer.

होमः [हु-मन्] 1 Offering oblations to gods by throw- ing ghee into the consecrated fire, (one of the five daily Yajñas, to be performed by a Brāhmaṇa, called देवयज्ञ *q. v.*); इष्टिर्योगः । स एवासिचनाधिको होमः ŚB. on MS. 6. 8. 7. -2 A burnt offering. -3 A sacrifice; R. 3. 38; Mb. 12. 165. 26. -Comp. -अग्निः the sacrificial fire. -कर्मन् sacrificial act. -कल्पः mode of sacrificing. -कुण्डम् a hole in the ground for receiving the consecrated fire. -तुरङ्गः a sacrificial horse; नियुज्य ते होमतुरङ्गरक्षणे R. 3. 38. -धानम् a sacrificial chamber. -धान्यम् 1 sesamum. -2 barley. -धूमः the smoke of a burnt offering or sacrificial fire. -धेनुः a cow yielding milk for an oblation. -भस्मन् *n.* the ashes of a burnt offering. -भाण्डम् a sacrificial implement. -वेला the time for offering oblations. -शाला a sacrificial hall or chamber.

होमकः See होतृ.

होमिः [हु-इन् सुट् च] 1 Clarified butter. -2 Water. -3 Fire. -4 The Chitraka tree.

होमिन् *m.* [होमोऽस्त्यस्य इति] The offerer of an oblation, a sacrificer in general.

होमीय, -होम्य *a.* Belonging to or fit for an oblation. -**म्यम्** (also होम्यम्) 1 Ghee. -2 Anything for an oblation (होमद्रव्य); अग्नीनामव्ययं होतहोम्यं वेदविदो विदुः । तस्माद्दाति यो धेनुं स होम्यं संप्रयच्छति ॥ Mb. 13. 66. 47.

होरा [हु-रन्] 1 The rising of a zodiacal sign; होरासु गणितेष्वपि Śiva B. 10. 35. -2 Part of the duration of a sign. -3 An hour. -4 A mark, line. -5 Horoscope; horoscopy.

होलकः Chick-pea or pulse half parched in the pod (Mar. हुळा).

होला The Holi festival.

होलाकः A kind of vapour-bath.

होलाकम् A religious act performed by those that hail from east India; ये प्राच्या इति (समाख्याताः) ते होलाकादीन् (करिष्यन्ति) SB. on MS. 1. 3. 19. -**Comp.** -**अधिकरणन्यायः** A rule of interpretation according to which in the absence of a श्रुति text supporting what is stated in स्मृतिसिद्धांत, the existence of a general श्रुति text in its support may be assumed on the strength of inference. It is not, however, admissible to assume the existence of restricted श्रुति texts (i. e. texts restricting a particular act to a particular class or land); सामान्य-श्रुतिकल्पनायामस्ति प्रमाणं न विशेषश्रुतिकल्पनायाम् । This rule is discussed by जैमिनि and शबर at MS. 1. 3. 15-23.

होलाका 1 The spring-festival celebrated at the approach of the spring season, during the ten - but particularly three or four - days preceding the full-moon day in the month of Phālguna (commonly called *Holi*). -2 The full-moon day in the month of Phālguna.

होलिका, होली The festival called होलाका q. v. above.

होहौ, हौ *ind.* A vocative particle (ho! holla!).

हौड् 1 P. (हौडति) 1 To disregard, disrespect. -2 To go.

हौतभुजम् The कृत्तिका constellation.

हौतक *a.* Belonging to the Hotri priest, sacerdotal.

हौत्रम् [होतुरिदम् अण्] The office of the priest called Hotri q. v.

हौम्यम् Clarified butter.

हु 2 A. (हुते-हुत) 1 To take away, rob, abstract, deprive (one) of; अभ्यगीधार्थशास्त्राणि यमस्याहोष्ट विक्रमम् Bk. 15. 88. -2 To conceal, hide, withhold; Māl. 1. -3 To hide from any one (with dat.); गोपी कृष्णाय हुते Sk.; P. I. 4. 34.

हवः, -वनम् Hiding, concealment.

हुतिः *f.* 1 Abstraction, concealment. -2 Denial.

ह्यत् 1 P. (ह्यति) 1 To go. -2 To shake, move.

ह्यस् *ind.* [गते अहनि नि०] Yesterday. -**Comp.** -**भव** *a.* what occurred yesterday.

ह्यस्तन *a.* (-नी *f.*) Belonging to yesterday; as in ह्यस्तनी वृत्तिः, ह्यस्तनेन च कोपेन शक्तिं वै प्राहिणोन्मयि Mb. 5. 184. 4. -**Comp.** -**दिनम्** yesterday, the previous day.

ह्यस्त्य *a.* Belonging to yesterday, hesternal; P. IV. 2. 105.

हृग् 1 P. (हृगति) To hide, cover, conceal.

हृणीया Censure, reproach, shame.

हृदः [हाद्-अच् नि०] 1 A deep lake, a large and deep pool of water; आपगा गरुडेनेव हृदादुद्धृतपन्नगा Rām. 2. 47. 17; Ki. 15. 17; हृदे गभीरे हृदि चावगाढे शसन्ति कार्यावतरे हि सन्तः N. 3. 53. -2 A deep hole or cavity; नाभिहृदैः परिगृहीतरयाणि निम्नैः Śi. 5. 29. -3 A ray of light. -**Comp.** -**ग्रहः** a crocodile.

हृदिनी 1 A river; सुशीततोयां विस्तीर्णा हृदिनी वेतसैर्युताम् Mb. 3. 64. 12; Bhāg. 2. 7. 28; 10. 21. 9. -2 A lightning.

हृद्रोगः The sign *Aquarius* of the zodiac (derived from Greek).

हृप् 10 P. (हृपयति) 1 To speak. -2 To sound, creak.

हृस् 1 P. (हृसति, हृसित) 1 To sound. -2 To become small or diminished or lessened, wane, disappear; चक्षुर्ध्राम्यति रूपमेव हृसते वक्त्रं च लालयते Pt. 4. 78. -**Caus.** To shorten, lessen, diminish.

हृसित *p. p.* 1 Sounded. -2 Shortened, curtailed.

हृसिमन् *m.* Smallness, shortness.

हृसिष्ठ *a.* (Superl. of हृस्व) Shortest, smallest.

हृसीयस् *a.* (Compar. of हृस्व) Shorter, smaller.

हृस्व *a.* [हृस्-वन्] (compar. हृसीयस्; superl. हृसिष्ठ) 1 Short, small, little. -2 Dwarfish, low or short in stature. -3 Short (opp. to दीर्घ in prosody). -4 Minor, very young in age; जाता हृस्वा प्रजा प्रमीयते Mb. 3. 197. 13. -5 Unimportant, insignificant. -**स्वः** 1 A dwarf. -2 A short vowel. -**स्वम्** Green or black sulphate of iron. -**Comp.** -**अग्निः** Calotropis Gigantea = wort (Arka). -**अङ्ग** *a.* dwarfish, short-bodied. (-ङ्गः) a dwarf. -**गर्भः** the Kuśa grass. -**गवेषुका** Uraria Lagopodioides (Mar. लहान चिकणा). -**जात्य** *a.* of a small kind. -**दर्भः**, -**कुशः** the short or white Kuśa grass. -**पर्णः** -**दा** gum olibanum. -**निर्वशकः** a small sword. -**फलः** the date tree. Ficus Infectoria (Mar. लघुपिपरी). -**बाहुक** *a.* short-armed. -**मूर्ति** *a.* short in stature, dwarfish, pigmy. -**मूलः** the short red cane.

हृस्वक *a.* See हृस्व.

हासः [ह्य-चञ्] 1 Sound, noise. -2 Decrease, diminution, decline, deterioration, decay; अन्ये कलियुगे नृणां युगहासानुरूपतः Ms. 1. 85; Y. 2. 249. -3 Small number. -4 Paucity, scarcity.

हासक *a.* Shortening, diminishing, lessening.

हासनम् 1 N. of the seventh i. e. the last stage of must of an elephant; Mātāṅga L. 9. 18. -2 Diminution.

हाद् 1 A. (हादते) 1 To sound. -2 To roar.

हादः [हाद्-भावे घञ्] Noise, sound; दुन्दुभीनां हादः Ki. 16. 8; so धनुर्हादः &c.

हादिन् a. Sounding, roaring.

हादिनी 1 The thunderbolt of Indra. -2 Lightning. -3 A river. -4 The tree called शङ्खी.

हादुनिः, -नी Hail; हादुनयो विस्फुलिङ्गाः Bri. Up. 6. 2. 10.

हाम्, हीम्, हम् &c. An exclamation of sacred mantras; ओं हां हीं हूं ओं नमो भगवते हृषीकेशाय Bhāg. 5. 18. 18.

हिणीयते See हणीयते; प्रतिहतपरिस्पन्दः स्तोता विषय हिणीयते Mv. 1. 51 (v. l.).

हिणीया 1 Reproach, censure. -2 Shame, bashfulness. -3 Pity; cf. हणीया.

ही 3 P. (जिहति, हीण-हीत) 1 To blush, be modest. -2 To be ashamed (used by itself or with abl. or gen.); जिहम्यार्यपुत्रेण सह गुरुसमीपं गन्तुम् S. 7. 6; अन्योन्यस्यापि जिहीमः किं पुनः सहवासिनाम् Ki. 11. 58; R. 15. 44; 17. 73; Bk. 3. 53; 5. 102; 6. 132. -Caus. (हेपयति-ते) To put to shame (fig. also); cause to blush, make ashamed; सकौस्तुभं हेपयतीव कृष्णम् R. 6. 49; हेपिता हि बहवो नरेश्वराः 11. 40; किं वा जात्या स्वामिनो हेपयन्ति Śi. 18. 23; Ki. 11. 64; 13. 41; Vc. 1. 17.

ही f. 1 Shame; रतेरपि हीपदमादधाना Ku. 3. 57; दारिद्र्याद् हियमेति हीपरिगतः प्रभ्रश्यते तेजसः Mk. 1. 14; R. 4. 80. -2 Bashfulness, modesty; हीसन्नकण्ठी कथमप्युवाच Ku. 7. 85. -Comp. -जित, -मूढ a. overcome or confounded by shame; हीमूढानां भवति विफलप्रेरणया चूर्णमुष्टिः Me. 68. -धारिन् a. bashful. -निरासः shamelessness. -निषेव a. modest, shy; जाताः कुले ह्यनुशंसा वदान्या हीनिषेवाः कर्मणा निश्चयज्ञाः Mb. 5. 25. 5. -पदम् cause of shame. -बल a. extremely modest. -यन्त्रणा the constraint of bashfulness; हीयन्त्रणामानशिरे मनोज्ञम् R. 7. 23.

हीका [ही-कक्] 1 Bashfulness, coyness, shyness. -2 Timidity, fear. -कः 1 A father; Up. 3. 47. -2 A mongoose.

हीकु a. [ही-उन् कुक् च] 1 Bashful, modest, shy. -2 Timid. -कुः 1 Tin. -2 Lac. -3 A cat.

हीण, हीत p. p. 1 Ashamed; तत्रैव दुश्चरितमथ निवेदयन्ती हीणासि पापहृदये न सखीजनेऽस्मिन् Vc. 2. 12; हीतमिव नभसि वीतमले न विराजते स्म वपुरंशुमालिनः Ki. 12. 13. -Comp. -मुख a. 1 blushing. -2 bashful, modest; इतीरिता पत्ररथेन तेन हीणा च हृष्टा च बभाण भैमी N. 3. 67.

हीतिः Shame, modesty.

हेपणम् The act of putting to shame, excelling, surpassing. -2 Embarrassment.

हेपित a. 1 Ashamed. -2 Surpassed.

हीछ (हीच्छति) To be ashamed or modest, blush.

हीवेरम् -लम् A kind of perfume (Mar. वाळा).

हूड, -हूड 1 P. (होडति, हूडति) 1 To go. -2 To contract or be contracted.

हेप् 1 A. (हेपते) To go.

हेप् 1 A. (हेपते) 1 To neigh (as a horse), whinny. -2 To go, creep.

हेपा, हेपितम् Neighing.

हेपिन् a. Neighing, whinnying.

हेपुकः A kind of spade.

हौड 1 P. (हौडति) To go.

हग् 1 P. (हगति) To cover, hide.

हत्तिः f. Joy, gladness; (हन्तिः f. also in this sense.)

हप् 10 P. (हपयति) 1 To speak. -2 To sound, creak. -3 To speak well; L. D. B.

हस्य 1 P. (हसति) To sound.

हाद् 1 A. (हादते, हन्न or हादित) 1 To be glad or delighted, rejoice. -2 To sound. -3 To be pleasant; हादते तनयस्पर्शः L. D. B. -Caus. (हादयति) To gladden, delight.

हादः, हादकः Pleasure; joy, delight; also हादिका.

हादनम् The act of rejoicing, joy, delight. -2 Refreshing, refreshment.

हादित p. p. Delighted, refreshed.

हादिन् a. 1 Delighting, pleasing &c. -2 Very noisy or loud.

हादिनी See हादिनी.

हीक, हीकु See हीक, हीकु; [Up. 3. 47] (हीकः = लज्जावान्); Un. 3. 86; (हीकुः हीकुश्च लज्जावान्).

हेपा See हेपा

हल 1 P. (हलति) 1 To go, move. -2 To shake, tremble. -3 To go astray, stumble. -Caus. (ह-ह्वा-लयति-ते but हलयति only with prepositions) To shake, move, cause to tremble; स छिन्नबाहुरपतद् विह्वलो हलयन् भुवम् Bk. 6. 45; (especially with वि).

हला Going astray, failure.

हालः Failure, cessation.

हृ 1 P. (हरति) 1 To be crooked. -2 To be crooked in conduct, cheat, deceive. -3 To be afflicted or injured.

हरस्य n. pl. Crookedness, deceit.

हार्यः 1 A serpent. -2 A horse.

हे 1 U. (हयति-ते, जुहाव, जुहुवे, अहत्-त्, अहास्त, हास्यति-ते, हातुम्, हृत; Pass. ह्यते; caus. हाययति-ते; desid. जुह्वति-ते) 1 To call by name; तां पार्वतीत्याभिजनेन नाम्ना बन्धुप्रियां बन्धुजो जुहाव Ku. 1. 26. -2 To call out, invoke, call upon. -3 To call, name. -4 To challenge. -5 To vie with, emulate. -6 To ask, beg.

हा A name, appellation. [Saubhari's Dvyākṣara-nāmāmalā gives other meanings: - हा जिह्वा तक्षणी सरित् 42.]

हातव्य a. To be called.

हानम् 1 Calling. -2 A cry, sound. -3 A challenge (for fight); सुमीवोऽप्यनदधोरं वालिनो हानकारणात् Rām. 4. 12. 15.

हायक a. Calling, summoning, challenging etc.

APPENDIX A

SANSKRIT PROSODY

Introduction

The earliest and most important work in Sanskrit prosody is the Piṅgala-chhandas-śāstra, attributed to the sage Piṅgala, which consists of Sūtras distributed over eight books. The Agni-Purāṇa also gives a complete system of prosody founded apparently on Piṅgala's. Several other original treatises have likewise been composed by various authors, such as the Śrutabodha, Vāṇībhūṣaṇa, Vṛitta-darpaṇa, Vṛitta-ratnākara, Vṛitta-kaumudī, Chhandomañjarī &c. In the following pages the Chhandomañjarī and Vṛitta-ratnākara have been chiefly drawn upon, Vedic as well as Prakṛita metres being ignored in this Appendix.

Sanskrit composition may be in the form of गद्य 'prose' or पद्य 'verse' or poetry expressed in the form of stanzas.

A stanza or *padya* is a combination of four *pādas* or quarters, which are regulated either by the number of syllables (अक्षर), or by the number of syllabic instants (मात्रा).

A पद्य is a वृत्त or जाति.

A वृत्त is a stanza the metre of which is regulated by the number and position of syllables in each Pāda or quarter. A जाति is a stanza the metre of which is regulated by the number of syllabic instants in each quarter.

Vṛittas are divided into three classes: — समवृत्त in which the Pādas or quarters composing the stanza are all similar; अर्धसमवृत्त in which the alternate quarters are similar; and विषमवृत्त in which the quarters are all dissimilar.

A syllable is as much of a word as can be pronounced at once, that is, a vowel with or without one or more consonants.

A syllable is लघु 'short' or गुरु 'long', according as its vowel is 'short' or 'long'. The vowels अ, इ, उ, ऋ, and ए are short; and आ, ई, ऊ, ऋ, ए, ऐ, ओ, and औ are long. But a short vowel becomes long in prosody when it is followed by an Anusvāra or Visarga, or by a conjunct consonant; as the vowel अ in गन्ध

or गः. (The consonants प्र & ह, as also ऋ, & क, are said to be exceptions, before which the vowel may be short by a sort of poetical licence; e. g. in Ku. 7. 11 or Śi. 10. 60, where, however, emendations have been proposed by critics to render the metre conformable to the general laws of prosody.) So also the last syllable of a *pāda* is either long or short, according to the exigence of the metre, whatever be its natural length.

सानुस्वारश्च दीर्घश्च विसर्गो च गुरुर्भवेत् ।
वर्णः संयोगपूर्वश्च तथा पादान्तगोऽपि वा ॥

In metres regulated by the number of syllabic instants, one instant or Mātrā is allotted to a short vowel, and two to a long one.

For the purpose of scanning metres regulated by the number of syllables, writers on prosody have devised eight 'Gaṇas' or syllabic feet, each consisting of three syllables, and distinguished from one another by particular syllables being short or long. They are given in the following verse:—

मन्त्रिगुरुब्रिलघुश्च नकारो
भादिगुरुः पुनरादिलघुर्गुः ।
जो गुरुमध्यगतो रलमध्यः
सोऽन्तगुरुः कथितोऽन्तलघुस्तः ॥
आदिमध्यावसानेषु यरता यान्ति लघवम् ।
भजसा गौरवं यान्ति मनौ तु गुरुलघवम् ॥

Expressed in symbols (the symbol — denoting a short syllable, and — a long one), the different Gaṇas may be represented as follows:—

य	— — —	(Bacchius)
र	— — —	(Amphimacer)
त	— — —	(Anti-bacchius)
भ	— — —	(Dactylus)
ज	— — —	(Amphibrachys)
स	— — —	(Anapaestus)
म	— — —	(Molossus)
न	— — —	(Tribrachys)

Similarly ल (—) is used to denote a short syllable, and ग (—) a long one.

N.B.—Sanskrit prosodists classify Vṛttas according to the number of syllables contained in each quarter. Thus they enumerate twenty-six classes of 'Sama-vṛttas', as the number of syllables in each quarter of a regular metre may vary from one to twenty-six. Each of these classes comprehends a great number of possible metres according to the different modes in which long and short syllables may be distributed. For example, in the class where each quarter contains six syllables, each of the six syllables may be either short or long, and thus the number of possible combinations is $2 \times 2 \times 2 \times 2 \times 2 \times 2$ or $2^6 = 64$, though not even half a dozen are in general use; so in the case of the twenty-six syllabled class, the possible varieties are 2^{26} or 87, 108, 864! But if we consider the cases where the alternate quarters are similar or all dissimilar, the variety of possible metres is almost infinite. Piṅgala, as also the Lilāvati and the last chapter of Vṛtta-ratnākara, give directions for computing the number of possible varieties and for finding their places, or that of any single one, in a regular enumeration of them. The different varieties, however, which have been used by poets are few when compared with the vast multitude of possible metres. But even these are too many to be dealt with in an Appendix like this, and we shall, therefore, only give such kinds as are most frequently employed or require particular notice, in the following order :—

Section A	समवृत्त
Section B	अर्धसमवृत्त
Section C	विषमवृत्त
Section D	जाति &c.

Note—In the following definitions the letters representing the Gaṇas such as म, म, स, &c. as also ल, ग, will often be found to have dropped their vowels for the exigence of metre, e. g. म्भन् stands for म, र, म, न; so म्त्तो, for म, त &c. The first line gives the *Definition* of a metre; the second, the *Scheme in Gaṇas* with the *Yati* or *Cæsura*—the pause that may be made in reciting a quarter or verse, and which is usually indicated by the words in the Definition standing in the Instrumental case—denoted in brackets by Arabic figures, and then comes the example; (many of these examples are drawn from the works of Māgha, Bhāravi, Kālidāsa, Dandin &c.).

SECTION A

Metres with 4 Syllables in a quarter

(प्रतिष्ठा)

कन्या

- Def. गमौ चेत् कन्या ।
Sch. G. ग, म.
Ex. भास्वत्-कन्या सैका धन्या ।
यस्याः कूले कृष्णोऽखिलत् ॥

Metres with 5 Syllables in a quarter

(सुप्रतिष्ठा)

पङ्क्ति

- Def. भूगौ गिति पङ्क्तिः ।
Sch. G. भ, ग, ग.
Ex. कृष्णसनाथा तर्णकपङ्क्तिः ।
यामुनकच्छे चारु चचार ॥

Metres with 6 Syllables in a quarter

(गायत्री)

(1) तनुमध्यमा

- Def. त्वौ चेत् तनुमध्यमा ।
Sch. G. त, य.
Ex. मूर्तिर्गुरुरात्रोरत्यद्भुतरूपा ।
आस्तां मम चित्ते नित्यं तनुमध्या ॥

(2) विद्युल्लेखा

[also called वाणी]

- Def. विद्युल्लेखा सो मः ।
Sch. G. म, म (3. 3).
Ex. (a) श्रीदीप्ती हीकीर्ती धीनीती गोःप्रीती ।
एधेते द्वे द्वे ते ये नेमे देवेशे ॥ Kāv. 3. 86.

- (b) गोपक्षीणां मुख्या विद्युल्लेखारूपा ।
कालिन्दीतीरे सा रेमे श्रीकृष्णेन ॥

(3) शशिवदना

- Def. शशिवदना न्यौ ।
Sch. G. न, य.
Ex. शशिवदनानां व्रजतरुणीनाम् ।
अधरसुधोर्मिं मधुरिपुरेच्छत् ॥

(4) सोमराजी

- Def. द्विया सोमराजी ।
Sch. G. य, य (2. 4).
Ex. हरे सोमराजी-समा ते यशःश्रीः ।
जगन्मण्डलस्य छिनत्त्यन्धकारम् ॥

Metres with 7 Syllables in a quarter

(उष्णिक्)

(1) कुमारललिता

- Def. कुमारललिता जू स गाः ।
Sch. G. ज, स, ग (3. 4).
Ex. मुरारितनुवल्ली कुमारललिता सा ।
व्रजैणनयनानां ततानु मुदमुचैः ॥

(2) मदलेखा

- Def. मरुगौ स्यान्मदलेखा ।
Sch. G. म, स, ग (3. 4).
Ex. रङ्गे बाहुविरुणाद् दन्तीन्द्रान्मदलेखा ।
लम्बाभून्मुरशत्रौ कस्तूरीरसचर्चा ॥

(3) मधुमती

- Def. ननगि मधुमती ।
Sch. G. न, न, ग (5. 2).
Ex. रविदुहितृते नवकुसुमततिः ।
व्यधित मधुमती मधुमथनमुदम् ॥

Metres with 8 Syllables in a quarter

(अनुष्टुभ्)

(1) अनुष्टुभ् (also called श्लोक)

There are several varieties of this metre, but that which is most in use has eight syllables in each quarter, but of variable quantity. Thus the fifth syllable of each quarter should be short, the sixth long, and the seventh alternately long and short.

- Ex. श्लोके षष्ठं गुरु ज्ञेयं सर्वत्र लघु पञ्चमम् ।
द्विचतुष्पादयोर्ह्रस्वं सप्तमं दीर्घमन्ययोः ॥
वागर्थविव संपृक्तौ वागर्थप्रतिपत्तये ।
जगतः पितरौ वन्दे पार्वतीपरमेश्वरौ ॥ R. 1. 1.

(2) गजगति

- Def. नभलगा गजगतिः ।
Sch. G. न, भ, ल, ग (4. 4).
Ex. रविमुतापरिसरे विहरतो वृशि हरेः ।
व्रजवधूगजगतिर्मुदमलं व्यतनुत ॥

(3) प्रमाणिका

- Def. प्रमाणिका जरौ लगौ ।
Sch. G. ज, र, ल, ग (4. 4).
Ex. पुनातु भक्तिरच्युता सदाच्युताङ्घ्रिपद्मयोः
श्रुतिस्मृतिप्रमाणिका भवाम्बुराशितारिका ॥

(4) माणवक

- Def. भात्तलगा माणवकम् ।
Sch. G. भ, त, ल, ग (4. 4).
Ex. चञ्चलचूडं चपलैर्वसकुलैः केलिपरम् ।
ध्याय सखे स्मेरमुखं नन्दसुतं माणवकम् ॥

(5) विद्युन्माला

- Def. मो मो गो गो विद्युन्माला ।
Sch. G. म, म, ग, ग (4. 4).
Ex. वासोवल्ली विद्युन्माला बर्हश्रेणी शाकश्रापः ।
यस्मिन्नास्तां तापोच्छ्रित्य गोमध्यस्थः कृष्णाम्भोदः ॥

(6) समानिका

- Def. ग्लौ रजौ समानिका तु ।
Sch. G. ग, ल, र, ज (4. 4).
Ex. यस्य कृष्णपादपद्ममस्ति हृत्-तडागसद्म ।
धीः समानिका परेण नोचितात्र मत्सरेण ॥

Metres with 9 Syllables in a quarter

(बृहती)

(1) भुजगशिशुभृता

- Def. भुजगशिशुभृता नौ मः ।
Sch. G. न, न, म (7. 2).
Ex. हृदतटनिकटक्षौणी भुजगशिशुभृता याऽसीत् ।
मुरारिपुदालिते नागे व्रजजनसुखदा साऽभूत् ॥

(2) भुजङ्गसङ्गता

- Def. सजरैर्भुजङ्गसङ्गता ।
Sch. G. स, ज, र (3. 6).
Ex. तरला तरङ्गरिङ्गितैर्यमुना भुजङ्गसङ्गता ।
कथमेति वत्सचारकश्चपलः सदैव तां हरिः ॥

(3) मणिमध्य

- Def. स्यान्मणिमध्यं चेद्भ्रमसाः ।
Sch. G. भ, म, स (5. 4).
Ex. कालियभोगाभोगगतस्तन्मणिमध्यस्फीतरुचा ।
चित्रपदामो नन्दसुतश्चरु ननर्त स्मेरमुखः ॥

Metres with 10 Syllables in a quarter

(पङ्क्ति)

(1) त्वरितगति

- Def. त्वरितगतिश्च नजनगैः ।
Sch. G. न, ज, न, ग (5. 5).
Ex. त्वरितगतिर्ब्रजयुवतिस्तरणिमुता विपिनगता ॥
मुरारिपुणा रतिगुरुणा परिरमिता प्रमदमिता ॥

(2) मत्ता

- Def. ज्ञेया मत्ता मभसगसृष्टा ।
Sch. G. म, भ, स, ग (4. 6).
Ex. पीत्वा मत्ता मधु मधुपाली
कालिन्दीये तटवनकुञ्जे ।
उद्दीव्यन्तीर्ब्रजजनरामाः
कामासक्ता मधुजिति चक्रे ॥

(3) रुक्मवती

- (Also called चम्पकमाला).
 Def. रुक्मवती सा यत्र भमस्त्राः ।
 Sch. G. म, म, स, ग (5. 5).
 Ex. कायमनोवाक्यैः परिशुद्धै-
 र्यस्य सदा कंसद्विषि भक्तिः ।
 राज्यपदे हर्म्यालिङ्गदारा
 रुक्मवती विघ्नः खलु तस्य ॥

Metres with 11 Syllables in a quarter

(त्रिष्टुप्)

(1) इन्द्रवज्रा

- Def. स्यादिन्द्रवज्रा यदि तौ जगौ गः ।
 Sch. G. त, त, ज, ग, ग (5. 6).
 Ex. गोष्ठे गिरि सव्यकरेण धृत्वा
 इन्द्रेन्द्रवज्राहतिमुक्तवृष्टौ ।
 यो गोकुलं गोपकुलं च सुस्थं
 चक्रे स नो रक्षतु चक्रपाणिः ॥

(2) उपेन्द्रवज्रा

- Def. उपेन्द्रवज्रा प्रथमे लघौ सा ।
 Sch. G. ज, त, ज, ग, ग (5. 6).
 Ex. उपेन्द्रवज्रादिमणिच्छटाभि-
 विभूषणानां छुरितं वपुस्ते ।
 स्मरामि गोपीभिरुपास्यमानं
 सुरदुमूले मणिमण्डपस्थम् ॥

(3) उपजाति

- Def. अनन्तरोदीरितलक्ष्मभाजौ
 पादौ यदीयावुपजातयस्ताः ।
 इत्थं किलान्यास्वपि मिश्रितासु
 वदन्ति जातिष्विदमेव नाम ॥
 Sch. G. When इन्द्रवज्रा and उपेन्द्रवज्रा are mixed in one
 stanza, the metre is called उपजाति. It is said to have
 14 varieties.
 Ex. अस्त्युत्तरस्यां दिशि देवतात्मा
 हिमालयो नाम नगाधिराजः ।
 पूर्वापरौ तोयनिधी वगाह्य
 स्थितः पृथिव्या इव मानदण्डः ॥ Ku. 1. 1.

See R. 2, 5, 6, 7, 13, 14, 16, 18; Ku. 3; Ki. 17, &c.

When other metres also are mixed in one stanza,
 the metre is still called उपजाति; e. g. in the following
 verse from Māgha there is a combination of वंशस्थ
 and इन्द्रवंशा.

इत्थं रथाश्वेभनिषादिनां प्रगे
 गणो नृपाणामथ तोरणाद्वहिः ।
 प्रस्थानकालक्षमवेषकल्पना-
 कृतक्षणक्षेपमुदैक्षताच्युतम् ॥ Śi. 12. 1.

(4) दोधक

- Def. दोधकमिच्छति भत्रितयादौ ।
 Sch. G. म, म, म, ग, ग (6. 5).
 Ex. या न ययौ प्रियमन्यवधूभ्यः
 सारतरागमना यतमानम् ।
 तेन सहेह विभर्ति रहः स्त्री
 सा रतरागमनायतमानम् ॥ Śi. 4. 45.

(5) भ्रमरविलसितम्

(भ्रमरविलसिता)

- Def. भ्रमौ न्यौ गः स्याद् भ्रमरविलसितम् ।
 Sch. G. म, म, न, ल, ग (4. 7).
 Ex. प्रीत्यै युनां व्यवहिततपनाः
 प्रौढध्वान्तं दिनमिह जलदाः ।
 दोषामन्ये विदधति सुरत-
 कीडायासश्रमशमपटनः ॥ Śi. 4. 62.

(6) रथोद्धता

- Def. रात्परैर्नरलग्नै रथोद्धता ।
 Sch. G. र, न, र, ल, ग (3. 8 or 4. 7).
 Ex. कौशिकेन स किल क्षितीश्वरो
 राममध्वराविघातशान्तये ।
 काकपक्षधरमेत्य याचित-
 स्तेजसां हि न वयः समीक्ष्यते ॥ R. 11. 1.
 See Ku. 8 also.

(7) वातोर्मी

- Def. वातोर्मीयं गदिता भ्रमौ तगौ गः ।
 Sch. G. म, म, त, ग, ग (4. 7).
 Ex. ध्याता मूर्तिः क्षणमप्यच्युतस्थ
 ध्रेणी नाम्नां गदिता हेलयाऽपि ।
 संसारेऽस्मिन् दुरितं हन्ति पुंसां
 वातोर्मी पीतमिवाम्भोधिमध्ये ॥

(8) शालिनी

- Def. मातौ गौ चेच्छालिनी वेदलोके ।
 Sch. G. म, त, त, ग, ग (4. 7).
 Ex. अंहो हन्ति ज्ञानवृद्धि विधत्ते
 धर्म दत्ते काममर्थं च सूते ।
 मुक्तिं दत्ते सर्वदोषास्यमाना
 पुंसां श्रद्धाशालिनी विष्णुभक्तिः ॥

(9) स्वागता

- Def. स्वागता रनभगैर्गुरुणा च ।
 Sch. G. र, न, म, ग, ग (3. 8).
 Ex. यावदागमयतेऽथ नरेन्द्रान्
 स स्वयंवरमहाय महीन्द्रः ।
 तावदेव ऋषिरिन्द्रदिहक्षु-
 नारदस्त्रिदशधाम जगाम ॥ N. 5. 1.
 See Ki. 9; Śi. 10.

Metres with 12 Syllables in a quarter

(जगती)

(1) इन्द्रवंशा

- Def. तच्चेन्द्रवंशा प्रथमाक्षरे गुरौ ।
 Sch. G. इन्द्रवंशा is the same as वंशस्थविल or वंशस्थ
 (see 13 below) except that its first syllable
 is long:— The Gāṇas are, त, त, ज, र.
 Ex. दैत्येन्द्रवंशाभिरुदीर्णदीधितिः
 पीताम्बरोऽसौ जगतां तमोपहः ।
 यस्मिन् ममज्जुः शलभा इव स्वयं
 ते कंसचाणूरमुखा मखद्विषः ॥

(2) चन्द्रवर्त्म

- Def. चन्द्रवर्त्म निगदन्ति रनभसैः ।
 Sch. G. र, न, भ, स (4. 8).
 Ex. चन्द्रवर्त्म पिहितं घनतिमिरै
 राजवर्त्म रहितं जनगमनैः ।
 इष्टवर्त्म तदलंकुरु सरसे
 कुञ्जवर्त्मनि हरिस्तव कुतुकी ॥

(3) जलधरमाला

- Def. अब्ध्यज्ञैः स्याज्जलधरमालाम्भौ स्मौ ।
 Sch. G. म, भ, स, म (4. 8).
 Ex. या भक्तानां कलिदुरितोत्तप्तानां
 तापच्छेदे जलधरमाला नव्या ।
 भव्याकारा दिनकरपुत्रीकूले
 केलिलोला हरितनुरव्यात् सा वः ॥
 See Ki. 5. 23.

(4) जलोद्धतगति

- Def. रसैर्जसजसा जलोद्धतगतिः ।
 Sch. G. ज, स, ज, स (6. 6).
 Ex. समीरशिशिरः शिरस्सु वसतां
 सतां जवनिका निकामसुखिनाम् ।
 बिभर्ति जनयन्नयं मुदमपा-
 मपायधवला बलाहकततीः ॥ Śi. 4. 54.

(5) तामरस

- Def. इह वद तामरसं नजजा यः ।
 Sch. G. न, ज, ज, य (5. 7).
 Ex. स्फुटसुषमामकरन्दमनोज्ञं
 ब्रजललनानयनालिनिपीतम् ।
 तव मुखतामरसं मुरशत्रो
 हृदयतडागविकाशि ममास्तु ॥

(6) तोटक

- Def. वद तोटकमब्धिसकारयुतम् ।
 Sch. G. स, स, स, स (4. 4. 4).
 Ex. स तथेति विनेतुर्द्वारमतेः
 प्रतिगृह्य वचो विससर्ज मुनिम् ।
 तदलब्धपदं हृदि शोकघने
 प्रतियातमिवान्तिकमस्य गुरोः ॥ R. 8. 91.
 See Śi. 6. 71.

(7) द्रुतविलम्बित

- Def. द्रुतविलम्बितमाह नभौ भरौ ।
 Sch. G. न, भ, भ, र (4. 8. or 4. 4. 4).
 Ex. मुनिसुताप्रणयस्मृतिरोधिना
 मम च मुक्तमिदं तमसा मनः ।
 मनसिजेन सखे प्रहरिष्यता
 धनुषि चूतशरश्च निवेशितः ॥ Ś. 6.
 See R. 9; Śi. 6 also.

(8) प्रभा

(also called मन्दाकिनी).

- Def. स्वरशरविरतिर्नौ रौ प्रभा ।
 Sch. G. न, न, र, र (7. 5).
 Ex. अतिसुरभिरभाजि पुष्पाश्रिया-
 मतनुत रतयेव संतानकः ।
 तरुणपरभृतः स्वनं रागिणा
 मतनुत रतये वसन्तानकः ॥ Śi. 6. 67; also Ki. 5. 21.

(9) प्रमिताक्षरा

- Def. प्रमिताक्षरा सजससैः कथिता ।
 Sch. G. स, ज, स, स (5. 7).
 Ex. विहगाः कदम्बसुरभाविह गाः
 कलयन्त्यनुक्षणमनेकलयम् ।
 भ्रमयन्नुपैति मुहुरभ्रमयं
 पवनश्च धूतनवनीपवनः ॥ Śi. 4. 36;
 Ki. 6; Śi. 9 also.

(10) भुजङ्गप्रयात

- Def. भुजङ्गप्रयातं चतुर्भिर्यकारैः ।
 Sch. G. य, य, य, य (6. 6).
 Ex. धनैर्निष्कुलीनाः कुलीना भवन्ति
 धनैरापदं मानवा निस्तरन्ति ।
 धनेभ्यः परो बान्धवो नास्ति लोके
 धनान्यर्जयध्वं धनान्यर्जयध्वम् ॥

(11) मणिमाला

- Def. त्यौ त्यौ मणिमाला छिन्ना गुहवक्त्रैः ।
 Sch. G. त, य, त, य (6. 6).
 Ex. प्रह्वामरमौलौ रत्नोपलक्लप्ते
 जातप्रतिबिम्बा शोणा मणिमाला ।
 गोविन्दपदाब्जे राजी नखराणा-
 मास्तां मम चित्ते ध्वान्तं शमयन्ती ॥

(12) मालती

(Also called यमुना).

- Def. भवति नजावथ मालती जरौ ।
 Sch. G. न, ज, ज, र (5. 7).
 Ex. इह कलयाच्युत केलिकानने
 मधुरससौरभसारलोडपः ।
 कुसुमकृतस्मितचारुविभ्रमा-
 मलिरपि चुम्बति मालतीं महुः ॥

(13) वंशस्थविल

(Also called वंशस्थ and वंशस्तनित).

- Def. वदन्ति वंशस्थविलं जतौ जरौ ।
 Sch. G. ज, त, ज, र (5. 7).
 Ex. तथा समक्षं दहता मनोभवं
 पिनाकिना भग्नमनोरथा सती ।
 निनिन्द रूपं हृदयेन पार्वती
 प्रियेषु सौभाग्यफला हि चास्ता ॥ Ku. 5. 1.

See R. 3 also.

(14) वैश्वदेवी

- Def. बाणाश्चैरिहना वैश्वदेवी ममौ या ।
 Sch. G. म, म, य, य (5. 7).
 Ex. अर्चामन्येषां त्वं विहायामराणा-
 मद्वैतैकं विष्णुमभ्यर्च्य भक्त्या ।
 तत्राशेषात्मन्यर्चितै भाविनी ते
 भ्रातः संपन्नाराधना वैश्वदेवी ॥

(15) स्रग्विणी

- Def. कीर्तितेषां चतुरेफिका स्रग्विणी ।
 Sch. G. र, र, र, र (6. 6).
 Ex. इन्द्रनीलोपलेनेव या निर्मिता
 शातकुम्भद्रवालुकृता शोभते ।
 नव्यमेघच्छविः पीतवासा हरे-
 र्मूर्तिरास्तां जयायोरसि स्रग्विणी ॥

See Si. 4. 42.

Metres with 13 syllables in a quarter

(अतिजगती)

(1) कलहंस

(Also called सिंहनाद and कुटजा).

- Def. सजसाः सगौ च कथितः कलहंसः ।
 Sch. G. स, ज, स, स, ग (7. 6).
 Ex. यमुनाविहारकुतुके कलहंसा
 ब्रजकामिनीकमलिनीकृतकेलिः ।
 जनचित्तहारिकलकण्ठनिनादः
 प्रमदं तनोतु तव नन्दतनूजः ॥

See Si. 6. 73.

(2) क्षमा

(Also called चन्द्रिका and उत्पलिनी).

- Def. तुरगरसयतिर्नौ ततौ गः क्षमा ।
 Sch. G. न, न, त, त, ग (7. 6).
 Ex. इह दुरधिगमैः किंचिदेवागमैः
 सततमसुतरं वर्णयन्त्यन्तरम् ।
 अमुमतिविधिं वेद दिव्यापिनं
 पुरुषमिव परं पद्मयोनिः परम् ॥ Ki. 5. 18.

(3) प्रहर्षिणी

- Def. व्याशाभिर्मनजरगाः प्रहर्षिणीयम् ।
 Sch. G. म, न, ज, र, ग (3. 10).
 Ex. ते रेखाध्वजकुलिशातपत्रचिह्नं
 सम्राजश्चरणयुगं प्रसादलभ्यम् ।
 प्रस्थानप्रणतिभिरङ्गुलीषु चकु-
 र्मौलिस्त्रकच्युतमकरन्दरेणुगौरम् ॥ R. 4. 88.

See Ki. 7; Si. 8.

(4) मञ्जुभाषिणी

(Also called सुनन्दिनी and प्रबोधिता).

- Def. सजसां जगौ च यदि मञ्जुभाषिणी ।
 Sch. G. स, ज, स, ज, ग (6. 7).
 Ex. यमुनामतीतमथ शुश्रुवानमुं
 तपसस्तनूज इति नाधुनोच्यते ।
 स यदाऽचलत्रिजपुरादहर्निशं
 नृपतेस्तदादि समचारि वार्तया ॥ Si. 13. 1.

(5) मत्तमयूरम्

- Def. वेदै रन्ध्रैर्मूर्तौ यसगा मत्तमयूरम् ।
 Sch. G. म, त, य, स, ग (4. 9).
 Ex. दृष्ट्वा दृश्यान्याचरणीयानि विधाय
 प्रेक्षाकारी याति पदं मुक्तमपायैः ।
 सम्यग्दृष्टिस्तस्य परं पश्यति यस्त्वं
 यश्चापास्ते साधु विधेयं स विधत्ते ॥ Ki. 18. 28.

Si. 4. 44; 6. 76; also R. 9. 75.

(6) रुचिरा

(Also called प्रभावती).

- Def. जमौ सजौ गिति रुचिरा चतुर्ग्रहेः ।
 Sch. G. ज, म, स, ज, ग (4. 9).
 Ex. कदा मुखं वरतनु कारणाद्वते
 तवागतं क्षणमपि कोपपात्रताम् ।
 अपर्वणि ग्रहकलुषेन्दुमण्डला
 विभावरी कथय कथं भविष्यति ॥ M. 4. 16.

See Bk. 1. 1; Si. 17.

Metres with 14 Syllables in a quarter

(शक्वरी)

(1) अपराजिता

- Def. ननरसलघुगैः स्वरैरपराजिता ।
 Sch. G. न, न, र, स, ल, ग (7. 7).
 Ex. यदनवधिभुजप्रतापकृतास्पदा
 यदुनिचयचमूः परैरपराजिता ।
 व्यजयत समरे समस्तरिपुव्रजं
 स जयति जगतां गतिर्गुरुध्वजः ॥

(2) असंवाधा

- Def. मत्तौ न्सौ गावक्षग्रहविरतिरसंवाधा ।
 Sch. G. म, त, न, स, ग, ग (5. 9).
 Ex. वीर्यामौ येन ज्वलति रणवशात् क्षिप्ते
 दैत्येन्द्रे जाता धरणि रियमसंवाधा ।
 धर्मस्थित्यर्थं प्रकटिततनुसंबन्धः
 साधूनां बाधां प्रशमयतु स कंसारिः ॥

(3) पथ्या

(Also called मञ्जरी).

- Def. सजसा यलौ च सह गेन पथ्या मता ।
 Sch. G. स, ज, स, य, ल, ग (5. 9).
 Ex. स्थगयन्त्यमूः शमितचातकार्तस्वरा
 जलदास्तडितुलितकान्तकार्तस्वराः ।
 जगतीरिह स्फुरितचारुचामीकराः
 सवितुः क्वचित् कपिशयन्ति चामी कराः ॥ Śi. 4. 24.

(4) प्रमदा

(also called कुररीस्ता).

- Def. नजभजला गुरुश्च भवति प्रमदा ।
 Sch. G. न, ज, भ, ज, ल, ग (6. 8).
 Ex. अनतिचिरोज्झितस्य जलदेन चिर-
 स्थितबहुबुद्वुदस्य पथसोऽनुकृतिम् ।
 विरलविकीर्णवज्रशकला सकला-
 मिह विदधाति धौतकलधौतमही ॥ Śi. 4. 41.

(5) प्रहरणकलिका

- Def. ननभनलगिति प्रहरणकलिका ।
 Sch. G. न, न, भ, न, ल, ग (7. 7).
 Ex. व्यथयति कुसुमप्रहरण कलिका
 प्रमदवनभवा तव धनुषि तता ।
 विरहविपदि मे शरणमिह ततो
 मधुमथनगुणस्मरणमाविरतम् ॥

(6) मध्यक्षामा

(Also called हंसश्येनी or कुटिल).

- Def. मध्यक्षामा युगदशविरमा म्भौ न्यौ गौ ।
 Sch. G. म, भ, न, य, ग, ग (4. 10).
 Ex. नीतोच्छ्रायं मुहुराक्षिशिररश्मेरुहै-
 रानीलाभैर्विरचितपरभागा रत्नैः ।
 ज्योत्स्नाशङ्कामिह वितरति हंसश्येनी
 मध्येऽप्यहः स्फटिकरजताभितच्छाया ॥ Ki. 5. 31.

(7) वसन्ततिलका

(Also called वसन्ततिलक, उद्धर्षिणी, सिंहोन्नता).

- Def. उक्ता वसन्ततिलका तभजा जगौ गः ।
 Sch. G. त, भ, ज, ज, ग, ग (8. 6).
 Ex. यात्यक्तोऽस्तांशखरं पतिरोषधीना-
 माविष्कृतारुणपुरःसर एकतोऽर्कः ।
 तेजोद्वयस्य युगपद् व्यसनोदयाभ्यां
 लोको नियम्यत इवात्मदशान्तरेषु ॥ Ś. 4. 1.

(8) वासन्ती

- Def. मात्तो नो मो गौ यदि गदिता वासन्तीयम् ।
 Sch. G. म, त, न, म, ग, ग (4. 6. 4).
 Ex. भ्राम्यद्भृङ्गो निर्भरमधुरालोपोद्गीतैः
 श्रीखण्डाद्रेरद्भुतपवनैर्मन्दान्दोला ।
 लीलालोला पल्लवविलसद्द्रस्तोल्लासैः
 कंसारातौ नृत्यति सदृशी वासन्तीयम् ॥

Metres with 15 Syllables in a quarter

(अतिशक्वरी)

(1) तूणक

- Def. तूणकं समानिकापदद्वयं विनान्तिमम् ।
 Sch. G. र, ज, र, ज, र (4. 4. 4. 3, or 7. 8).
 Ex. सा सुवर्णकेतकं विकाशि भृङ्गपूरितं
 पञ्चबाणबाणजालपूर्णहेमतूणकम् ।
 राधिका वितर्क्य माधवाय मासि माधवे
 मोहमेति निर्भरं त्वया विना कलानिधे ॥

(2) मालिनी

- Def. ननमयययुतेयं मालिनी भोगिलोकैः ।
 Sch. G. न, न, म, य, य (8. 7).
 Ex. शशिनमुपगतेयं कौमुदी मेघमुक्तं
 जलनिधिमनुरूपं जह्मकन्यावतीर्णा ।
 इति समगुणयोगप्रीतयस्तत्र पौराः
 श्रवणकटु नृपाणामेकवाक्यं विवदुः ॥ R. 6. 85.

(3) लीलाखेल

- Def. एकन्यूनौ विद्युन्मालापादौ चेलीलाखेलः ।
 Sch. G. म, म, म, म, म.
 Ex. मा कान्ते पक्षस्यान्ते पर्याकाशे देशे स्वाप्सीः
 कान्तं वक्त्रं वृत्तं पूर्णं चन्द्रं मत्वा रात्रौ चेत ।
 क्षुक्षामः प्राटंश्चेतश्चेतो राहुः क्रूरः प्रायात्
 तस्माद् ध्वान्ते हर्म्यस्यान्ते शश्यैकान्ते कर्तव्या ॥
 Sar. K.

(4) शशिकला

- Def. गुरुनिधनमनुलघुरिह शशिकला ।
 Sch. G. न, न, न, न, स (all short syllables except the last).
 Ex. मलयजतिलकसमुदितशशिकला
 व्रजयुवातिलसदलिकगगनगता ।
 सरसिजनयनहृदयसलिलनिधिं
 व्यतनुत विततरभसपरितरलम् ॥

Metres with 16 Syllables in a quarter

(अष्टि)

(1) चित्र

- Def. चित्रसंज्ञमीरितं रजौ रजौ रगौ च वृत्तम् ।
Sch. G. र, ज, र, ज, र, ग (8. 8. or 4. 4. 4. 4).
Ex. विद्रुमारुणाधरौष्ठशोभिवेणुवाद्यहृष्ट-
वल्लवीजनाङ्गसंगजातमुग्धकण्ठकाङ्ग ।
त्वां सदैव बासुदेव पुण्यलभ्यपाद देव
वन्यपुष्पचित्रकेश संस्मरामि गोपवेश ॥

(2) पञ्चचामर

- Def. प्रमाणिकापदद्वयं वदन्ति पञ्चचामरम् ।
or जरौ जरौ ततो जरौ च पञ्चचामरं वदेत् ।
Sch. G. ज, र, ज, र, ज, ग (8. 8. or 4. 4. 4. 4.)
Ex. सुरद्रुमूलमण्डपे विचित्ररत्ननिर्मिते
लसद्वितानभूषिते सलोलविभ्रमालसम् ।
सुराङ्गनाभवल्लवीकरप्रपञ्चचामर-
स्फुरत्समीरवोजितं सदाच्युतं भजामि तम् ॥

(3) वाणिनी

- Def. नजभजरैर्यदा भवति वाणिनी गयुक्तैः ।
Sch. G. न, ज, भ, ज, र, ग.
Ex. स्फुरतु ममाननेऽद्य ननु वाणि नीतिरम्यं
तवचरणप्रसादपरिपाकतः कवित्वम् ।
भवजलराशिपारकरणक्षमं मुकुन्दं
सततमहं स्तवैः स्वरचितैः स्तवानि नित्यम् ॥

Metres with 17 Syllables in a quarter

(अत्यष्टि)

(1) चित्रलेखा

(Also called अतिशायिनी).

- Def. ससजा भजगा गु दिक्स्वरैर्भवति चित्रलेखा
Sch. G. स, स, ज, भ, ज, ग, ग (10. 7).
Ex. इति धौतपुरन्ध्रमत्सरान् सरसि मज्जनेन
श्रियमाप्तवतोऽतिशायिनीमपमलाङ्गभासः ।
अवलोक्य तदैव यादवानपरवारिराशेः
शिशिरैतररोचिषाप्यपां ततिषु मङ्गुमीषे ॥ Si. 8. 71.

(2) नर्दटक

- Def. यदि भवतो नजौ भजजला गुरु नर्दटकम् ।
Sch. G. न, ज, भ, ज, ज, ल, ग (8. 9).
Ex. तरुणतमालनीलबहुलोज्ज्वलमधुधराः
शिशिरसमीरणावधूतनूतनवारिकणाः ।
कथमवलोकयेयमधुना हरिहेतिमती-
र्दकलनीलकण्ठकलहैर्मुखराः ककुभः ॥
Māl. 9. 18; see 5. 31.

(3) पृथ्वी

- Def. जसौ जसयला वसुग्रहयतिश्च पृथ्वी गुरुः ।
Sch. G. ज, स, ज, स, य, ल, ग (8. 9).
Ex. इतः स्वपिति केशवः कुलमितस्तदीयद्विषा-

मितश्च शरणार्थिनः शिखरिणां गणाः शेरते ।
इतोऽपि वडवानलः सह समस्तसंवर्तकै-
रहो विततमूर्जितं भरसहं च सिन्धोर्वपुः ॥ Bh. 2. 76.

(4) मन्दाक्रान्ता

- Def. मन्दाक्रान्ताम्बुधिरसनगैमो भनौ तौ गयुग्मम् ।
Sch. G. म, भ, न, त, त, ग, ग (4. 6. 7).
Ex. गोपी भर्तुर्विहरविधुरा काचिदिन्दीवराक्षी
उन्मत्तेव स्खलितकवरी निःश्वसन्ती विशालम् ।
अत्रैवास्ते मुररिपुरिति भ्रान्तिदूतीसहाया
त्यक्त्वा गेहं झटिति यमुनामञ्जुकुञ्जं जगाम ॥
Pad. D. 1.

(The whole of the Meghadūta is written in this metre).

(5) वंशपत्रपतित

- Def. दिव्यमुनिवंशपत्रपतितं भरनभनलगैः ।
Sch. G. भ, र, न, भ, न, ल, ग (10. 7).
Ex. दर्पणनिर्मलासु पतिते घनातिमिरमुषि
ज्योतिषि रौप्यभित्तिषु पुरः प्रतिफलति मुहुः ।
व्रीडमसंमुखोऽपि रमणैरपहतवसनाः
काञ्चनकन्दरासु तरुणीरिह नयति रविः ॥
Si. 4. 67.

(6) शिखरिणी

- Def. रसै रुद्रैश्छिन्ना यमनसभला गः शिखरिणी
Sch. G. य, म, न, स, भ, ल, ग (6. 11).
Ex. दिगन्ते श्रूयन्ते मदमलिनगण्डाः करटिनः
करिष्यः कारुण्यास्पदमसमशीलाः खलु मृगाः ।
इदानीं लोकेऽस्मिन्ननुपमशिखानां पुनरयं
नखानां पाण्डित्यं प्रकटयतु कस्मिन् मृगपतिः ॥
Bv. 1. 2.

(7) हरिणी

- Def. नसमरसला गः षड्वेदैर्हयैर्हरिणी मता ।
Sch. G. न, स, म, र, स, ल, ग (6. 4. 7).
Ex. सुतनु हृदयात्प्रत्यादेशव्यलीकमपैतु ते
किमपि मनसः संमोहो मे तदा बलवानभूत् ।
प्रबलतमसामेवंप्रायाः शुभेषु हि वृत्तयः
सजमपि शिरस्यन्धः क्षिप्तो धुनोत्यहिशङ्कया ॥
S. 7. 24.

Metres with 18 Syllables in a quarter

(धृति)

(1) कुसुमितलतावेलिता

- Def. स्याद्भूतर्वचैः कुसुमितलतावेलिता म्त्तौ नयौ यौ
Sch. G. म, त, न, य, य, य (5. 6. 7).
Ex. क्रीडत्कालिन्दीललितलहरीवारिभिर्दाक्षिणात्यैः
वातैः खेलद्भिः कुसुमितलतावेलिता मन्दमन्दम्
मृज्जालीगीतैः किसलयकरोल्लासितैर्लस्यलक्ष्मीं
तन्वाना चेतो रभसतरलं चक्रपाणेश्वकार ॥

(2) चित्रलेखा

- Def. मन्दाकान्ता नपरलघुयुता कीर्तिता चित्रलेखा ।
 Sch. G. म, भ, न, य, य, य (4. 7. 7).
 Ex. शङ्केऽमुष्मिन् जगति मृगदृशां साररूपं यदासी-
 दाकृष्येदं व्रजयुवतिसभा वेधसा सा व्यधायि ।
 नैनादृक् चेत् कथमुदधिसुतामन्तरेणाच्युतस्य
 प्रीतं तस्या नयनयुगमभूच्चित्रलेखाद्भुतायाम् ॥

(3) नन्दन

- Def. नजभजरैस्तु रेफसहितैः शिवैर्हयैर्नन्दनम् ।
 Sch. G. न, ज, भ, ज, र, र (11. 7).
 Ex. तरणिसुतातरङ्गपवनैः सलीलमान्दोलितं
 मधुरिषुपादपङ्कजरजःसुपूतपृथ्वीतलम् ।
 सुरहरचित्रचेष्टितकलाकलापसंस्मारकं
 क्षितितलनन्दनं व्रज सखे सुखाय वृन्दावनम् ॥

(4) नाराच

- Def. इह ननरचतुष्कसृष्टं तु नाराचमाचक्षते ।
 Sch. G. न, न, र, र, र, र (8. 5. 5).
 Ex. रघुपतिरपि जातवेदोविशुद्धां प्रगृह्य प्रियां
 प्रियमुहृदि विभीषणे संगमग्न्य श्रियं वैरिणः ।
 रविसुतसहितेन तेनानुयातः ससौमित्रिणा
 भुजविजितविमानरत्नाधिरूढः प्रतस्थे पुरीम् ॥
 R. 12. 104

(5) शार्दूलललित

- Def. मः सो जः सतसा दिनेशक्रतुभिः शार्दूलललितम् ।
 Sch. G. म, स, ज, स, त, स (12. 6).
 Ex. कृत्वा कंसमृगे पराक्रमविधिं शार्दूलललितं
 यश्चक्रे क्षितिभारकारिषु दूरं चैवप्रभृतिषु ।
 संतोषं परमं तु देवनिवहे त्रैलोक्यशरणं
 श्रेयो नः स तनोत्वपारमहिमा लक्ष्मीप्रियतमः ॥

Metres with 19 Syllables in a quarter

(अतिधृति)

(1) मेघविस्फूर्जिता

- Def. रसर्वैश्वैर्यमौ न्सौ ररगुरुयुतौ मेघविस्फूर्जिता स्यात् ।
 Sch. G. य, म, न, स, र, र, ग (6. 6. 7).
 Ex. कदम्बामोदाख्या विपिनपवनाः केकिनः कान्तकेका
 विनिद्राः कन्दल्यो दिशि दिशि मुवा ददुरा दृप्तनादाः ।
 निशा नृत्यद्विषुद्विलसितलसन्मेघविस्फूर्जिता चेत्
 प्रियः स्वाधीनोऽसौ दनुजदलनो राज्यमस्मात् किमन्यत् ॥

(2) शार्दूलविक्रीडित

- Def. सूर्याश्वैर्यदि मः सजौ सततगाः शार्दूलविक्रीडितम् ।
 Sch. G. म, स, ज, स, त, त, ग (12. 7).
 Ex. वेदान्तेषु यमाहुरेकपुरुषं व्याप्य स्थितं रोदसी
 यस्मिन्नीश्वर इत्यनन्यविषयः शब्दो यथार्थाक्षरः ।
 अन्तर्यश्च सुमुक्षुभिर्नियमितप्राणादिभिर्मृग्यते
 स स्थाणुः स्थिरभक्तियोगसुलभो निःश्रेयसायास्तु वः ॥
 V. 1. 1.

(3) सुमधुरा

- Def. औ भ्नौ मो नो गुरुश्वेद् हयक्रतुरसैरुक्ता सुमधुरा ।
 Sch. G. म, र, भ, न, म, न, ग (7. 6. 6).
 Ex. वेदार्थान् प्राकृतस्त्वं वदसि न च ते जिह्वा निपातिता
 मध्याह्ने वीक्षसेऽर्कं न तव सहसा दृष्टिर्विचलिता ।
 दीप्ताग्नौ पाणिमन्तः क्षिपसि स च ते दग्धो भवति नो
 चारित्र्याचारुदत्तं चलयसि न ते देहं हरति भूः ॥
 Mk. 9. 21.

(4) सुरसा

- Def. औ भ्नौ यो नो गुरुश्वेत् स्वरमुनिकरणैराह सुरसाम् ।
 Sch. G. म, र, भ, न, य, न, ग (7. 7. 5).
 Ex. कामक्रीडासतृष्णो मधुसमयसमारम्भरभसात्
 कालिन्दीकूलकुञ्जे विहरणकुतुकाकृष्टहृदयः ।
 गोविन्दो बल्लवीनामधररससुधां प्राप्य सुरसां
 शङ्के पीयूषपानैः प्रचुरकृतसुखं व्यस्मरदसौ ॥

Metres with 20 Syllables in a quarter

(कृति)

(1) गीतिका

- Def. सजजा भरौ सलगा यदा कथिता तदा खलु गीतिका ।
 Sch. G. स, ज, ज, भ, र, स, ल, ग (5. 7. 8).
 Ex. करतालचञ्चलकङ्कणस्वनमिश्रेणेन मनोरमा
 रमणीयवेणुनिनादराजिमसंगमेन सुखावहा ।
 बहलानुरागनिवासराससमुद्भवा भवरागिणं
 विदधौ हरिं खलु वल्लवीजनचारुचामरगीतिका ॥

(2) सुवदना

- Def. ज्ञेया सप्ताश्वषड्भिर्मरभनययुता भ्नौ गः सुवदना ।
 Sch. G. म, र, भ, न, य, भ, ल, ग (7. 7. 6).
 Ex. उत्तुङ्गास्तुङ्गकूलं सुतमदसलिलाः प्रस्यन्दिसलिलं
 श्यामाः श्यामोपकण्ठदुममतिमुखराः कल्लोलमुखरम् ।
 स्रोतः खातावसीदतटमुदशनैरुत्सादिततटाः
 शोणं सिन्दूरशोणा मम गजपतयः पास्यन्ति शतशः ॥
 Mu. 4. 16.

Metres with 21 Syllables in a quarter

(प्रकृति)

(1) पञ्चकावली

(Also called सरसी, धृतश्री)

- Def. नजभजजा जरौ नरपते कथिता भुवि पञ्चकावली ।
 Sch. G. न, ज, भ, ज, ज, र (7. 7. 7).
 Ex. तुरगशताकुलस्य परितः परमेकतुरङ्गजन्मनः
 प्रमथितभूभृतः प्रतिपथं मथितस्य भृशं महीभृता ।
 परिचलतो बलानुजबलस्य पुरः सततं धृतश्रिय-
 श्विरगलितश्रियो जलनिधेश्वर तदाऽभवदन्तरं महत् ॥
 Si. 3. 82.

(2) स्रग्धरा

- Def. मन्त्रैर्यानां त्रयेण त्रिमुनियतियुता स्रग्धरा कीर्तितेयम् ।
 Sch. G. म, र, म, न, य, य, य (7. 7. 7).
 Ex. या सृष्टिः स्रष्टुराद्या वहति विधिहुतं या हविर्या च होत्री
 ये द्वे कालं विधत्तः श्रुतिविषयगुणा या स्थिता व्याप्य विश्वम् ।
 यामाहुः सर्वभूतप्रकृतिरिति यया प्राणिनः प्राणवन्तः
 प्रत्यक्षाभिः प्रपन्नस्तनुभिरवतु वस्ताभिरष्टाभिरीशः ॥
 S. 1. 1.

Metres with 22 Syllables in a quarter

(आकृति)

हंसी

- Def. मौ गौ नाश्वत्वारो गो गो वसुभुवनयतिरिति भवति हंसी ।
 Sch. G. म, म, ग, ग, न, न, न, ग, ग
 Ex. or
 म, म, त, न, न, न, स, ग (8. 14).
 सार्धं कान्तेनैकान्तेऽसौ विकचकमलमधु सुरभि पिवन्ती
 कामक्रीडाकृतस्फीतप्रमदसरसतरमलधु रसन्ती ।
 कालिन्दीये पद्मारण्ये पवनपतनपरितरलपरागे
 कंसाराते पश्य स्वेच्छं सरभसगतिरिह विलसति हंसी ॥

Metres with 23 Syllables in a quarter

(चिकृति)

अद्रितनया

- Def. नजभजभा जमौ लघुगुरु वुधैस्तु गदितेयमद्रितनया ।
 Sch. G. न, ज, म, ज, म, ज, म, ल, ग (11. 12).
 Ex. खरतरशौर्यपावकशिखापतङ्गनिभममददनुजो
 जलधिसुताविलासवसतिः सतां गतिरशेषमान्यमहिमा ।
 भुवनहितावतारचतुरश्वराचरधरोऽवतीर्ण इह हि
 क्षितिवलयेऽस्ति कंसशमनस्तवेति तमवोचदद्रितनया ॥

Metres with 24 Syllables in a quarter

(संक्रुति)

तन्वी

- Def. भूतमुनीनैर्यतिरिह भतनाः स्मौ भनयाश्च यदि भवति तन्वी ।
 Sch. G. म, त, न, स, म, म, न, य (5. 7. 12).
 Ex. माधव मुग्धैर्मधुकरविरुतैः कोकिलकूजितमलयसमीरैः
 कम्पमुपेता मलयजसलिलैः प्लावनतोऽप्यविगततनुदाहं ।
 पद्मपलाशैर्विरचितशयना देहजसंज्वरभरपरिदूतैः
 निश्चसती सा मुहुरतिपरुषं ध्यानलये तव निवसति तन्वी ॥

Metres with 25 Syllables in a quarter

(अतिकृति)

कौञ्चपदा

- Def. कौञ्चपदा स्मौ स्मौ ननना न्गाविषुशरवसुमुनिविरतिरिह
 भवेत् ।
 Sch. G. म, म, स, म, न, न, न, ग (5. 5. 8. 7).
 Ex. कौञ्चपदालीचित्रिततीरा मदकलस्रगकुलकलकलस्रचिरा
 फुल्लसरोजश्रेणिविलासा मधुमुदितमधुपरवरभसकरी ।
 फेनविलासप्रोज्ज्वलहासा ललितलहरिभरपुलकितसुतनुः
 पश्य हरेऽसौ कस्य न चेतो हरति तरलगतिरिहमकिरणजा ॥

Metres with 26 Syllables in a quarter

(उत्कृति)

भुजङ्गविजृम्भित

- Def. वस्वीशाश्वैश्छेदोपेतं ममतननयुगरसलगैर्भुजङ्गविजृम्भितम् ।
 Sch. G. म, म, त, न, न, न, र, स, ल, ग (8. 11. 7).
 Ex. हेलोदश्चन्न्यश्चत्पादप्रकटविकटनटनभरो रणत्करतालक-
 श्वाहरेष्वखच्छूडावर्हः श्रुतितरलनवकिसलयस्तरङ्गितहारधृक् ।
 त्रस्यन्नागस्त्रीभिर्भक्त्या मुकुलितकरकमलयुगं कृतस्तुतिरच्युतः
 पायाद् वदिच्छन्दन् कालिन्दीहदकृतनिजवसति-
 बृहद्भुजङ्गविजृम्भितम् ॥

दण्डक

Metres with 27 or more letters in each quarter are designated by the general name दण्डक. The highest number of syllables in a quarter of this species of metre is said to be 999. In each quarter there must be first two *naganas* or six short syllables, and the remaining may be either *naganas* or *yaganas*, or all the feet may be *saganas*. The classes of दण्डक usually mentioned are चण्डवृष्टिप्रयात, प्रचितक, मत्तमातङ्गलीलाकर, सिंहविक्रान्त, कुसुमस्तवक, अनङ्गशेखर, संग्राम &c. Māl. 5. 23 is an instance of this last species of Dandaka.

SECTION B

अर्धसमवृत्त (Half-equal Metres)

(1) अपरवक्त्र

(Sometimes called वैतालीय)

- Def. अयुजि ननरला गुरुः समे
 तदपरवक्त्रमिदं नजौ जरौ ।
 Sch. G. न, न, र, ल, ग (odd-quarter)
 न, ज, ज, र (even quarter).
 Ex. स्फुटसुमधुरवेणुगीतिभि-
 स्तमपरवक्त्रमवेत्य माधवम् ।
 मृगयुवतिगणैः समं स्थिता
 वज्रवनिता धृतचित्तविभ्रमाः ॥

(2) उपचित्र

- Def. विषमे यदि सौ सलगा दले
भौ युजि भाद् गुरुकावुपचित्रम् ।
- Sch. G. स, स, स, ल, ग (odd quarter)
भ, भ, भ, ग, ग, (even quarter).
- Ex. मुरवेरिवपुस्तनुतां मुदं
हेमनिभांशुकचन्दनलिप्तम् ।
गगनं चपलामिलितं यथा
शारदनीरधरैरुपचित्रम् ॥

(3) पुष्पिताग्रा

- (Also called औपच्छन्दसिक)
- Def. अयुजि नयुगरेफतो यकारो
युजि तु नजौ जरगाश्च पुष्पिताग्रा ।
- Sch. G. न, न, र, य (odd quarter)
न, ज, ज, र, ग (even quarter).
- Ex. अथ मदनवधूरुपप्लवान्तं
व्यसनकृशा परिपालयांबभूव ।
शशिन इव दिवातनस्य लेखा
किरणपरिक्षयधूसरा प्रदोषम् ॥

Ku. 4. 46.

(4) वियोगिनी

- (Also called वैतालीय or सुन्दरी)
- Def. विषमे ससजां गुरुः समे
सभरा लोऽथ गुरुर्वियोगिनी ।
- Sch. G. स, स, ज, ग (odd quarter)
स, भ, र, ल, ग (even quarter).
- Ex. सहसा विदधीत न क्रिया-
मविवेकः परमापदां पदम् ।
वृणते हि विमृश्यकारिणं
गुणलुब्धाः स्वयमेव संपदः ॥ Ki. 2. 30.

(5) वेगवती

- Def. सयुगात् सगुरु विषमे चेद्
भाविह वेगवती युजि भादौ ।
- Sch. G. स, स, स, ग (odd quarter)
भ, भ, भ, ग, ग (even quarter).
- Ex. स्मरवेगवती व्रजरामा
केशववंशरवैरतिमुग्धा ।
रभसान्न गुरुन् गणयन्ती
कलिनिकुञ्जगृहाय जगाम ॥

(6) हरिणप्लुता

- Def. सयुगात्सलघू विषमे गुरु-
युजि नभौ भरकौ हरिणप्लुता ।
- Sch. G. स, स, स, ल, ग (odd quarter)
न, भ, भ, र (even quarter).
- Ex. स्फुटफेनचया हरिणप्लुता
बलिमनोज्ञतटा तरणेः सुता ।
कलहंसकुलारवशालिनी
विहरतो हरति स्म हरेर्मनः ॥

N. B. Metres like अपरवक्त्र or औपच्छन्दसिक and वैतालीय or वियोगिनी are usually treated as *Jatis*; (see Section D). But they are sometimes defined in the Gāṇa scheme, and are, therefore, given under the class of *Vṛittas*.

SECTION C

विषमवृत्त (Unequal Metres)

The most common metre of this class is called उद्गता

- Def. प्रथमे सजौ यदि सलौ च
नसजगुरुकाव्यनन्तरम् ।
यद्यथ भनजलगाः स्युरथो
सजसा जगौ च भवतीयमुद्गता ॥
- Sch. G. स, ज, स, ल, (first quarter)
न, स, ज, ग (second „)
भ, न, ज, ल, ग, (third „)
स, ज, स, ज, ग, (fourth „)
- Ex. अथ वासवस्य वचनेन
रुचिरवदनखिलोचनम् ।
कान्तिरहितमभिराधयितुं
विधिवत्तपांसि विदधे धनञ्जयः ॥ Ki. 12. 1.

See Si. 15 also.

Another variety of उद्गता is mentioned, wherein the third quarter has भ, न, भ, ग instead of भ, न, ज, ल, ग.

Other kinds of metre in which every quarter of the stanza differs in the number of syllables, are included under the general name 'Gāthā'. The same name is applicable to stanzas consisting of any number of quarters other than four. As in the case of उपजाति, any two or more quarters of a regular metre may be combined to form अर्धसमवृत्त or विषमवृत्त.

SECTION D

जाति (Metres regulated by the number of syllabic instants).

(a) The most common variety of such metres is आर्या. It is said to have nine sub-divisions:—

पथ्या विपुला चपला सुखचपला जघनचपला च ।
गीत्युपगीत्युद्गीतय आर्यागीतिर्नवैव वार्यायाः ॥

Of these nine kinds the last four are generally used and deserve mention.

(1) आर्या

- Def. यस्याः पादे प्रथमे द्वादशमात्रास्तथा तृतीयेऽपि ।
अष्टादश द्वितीये चतुर्थके पञ्चदश सार्या ॥ Śrut. 4.

The first and the third quarters must each contain 12 mātrās or syllabic instants (one being allotted to a short vowel, and two to a long one), the second 18 and the fourth 15.

Ex. प्रतिपक्षेणापि पतिं सेवन्ते भर्तृवत्सलाः साधव्यः ।
अन्यसरितां शतानि हि समुद्रगाः प्रापयन्त्यब्धिम् ॥
M. 5. 19.

The whole of Govardhana's आर्यासप्तशती is written in this metre.

(2) गीति

Def. आर्यापूर्वार्धसमं द्वितीयमपि भवति यत्र हंसगते ।
छन्दोविदस्तदानीं गीतिं ताममृतवाणि भाषन्ते ॥

The first and third quarters of this metre must contain 12 syllabic instants each, and the second and fourth 18 each.

Ex. पाटीर तव पटीयान् कः परिपाटीमिमामुरीकर्तुम् ।
यत् पिषतामपि नृणां पिष्टोऽपि तनोषि परिमलैः पुष्टिम् ॥
Bv. 1. 12.

(3) उपगीति

Def. आर्योत्तरार्धतुल्यं प्रथमार्धमपि प्रयुक्तं चेत् ।
कस्मिन्नि तामुपगीतिं प्रतिभाषन्ते महाकवयः ॥ Śrut. 6.

The first and third quarters of this metre must contain 12 syllabic instants each, and the second and fourth 15 each.

Ex. नवगोपसुन्दरीणां रासोल्लासे मुरारातिम् ।
अस्मारयदुपगीतिः स्वर्गकुरङ्गीदृशां गीतिः ॥

(4) उद्गीति

आर्याशकलद्वितये विपरीते पुनरिहोद्गीतिः ।

The first and third quarters of this metre must contain 12 syllabic instants each, the second 15, and the fourth 18.

Ex. नारायणस्य संततमुद्गीतिः संस्मृतिर्भक्त्या ।
अर्चयामासक्तिर्दुस्तरसंसारसागरे तरणिः ॥

(5) आर्यागीति

Def. आर्योप्राग्दलमन्तेऽधिकगुरु तादृक् परार्धमार्यागीतिः ।

The first and third quarters of this metre must contain 12 syllabic instants each, and the third and fourth 20 each.

Ex. सवधूकाः सुखिनोऽस्मिन्ननवरतममन्दरागतामरसदृशः ।
नासेवन्ते रसवन्ननवरतममन्दरागतामरसदृशः ॥ Śi. 4. 51.

Note:— All these five sorts are sometimes defined in the Gaṇa scheme.

(b) वैतालीय

Def. षड्विधमेऽष्टौ समे कलास्ताश्च समे स्युर्नो निरन्तराः ।
न समाऽत्र पराश्रिता कला वैतालीयेऽन्ते रलौ गुरुः ॥

This is a stanza of four quarters, the first and third of which contain the time of fourteen short syllables, and the second and fourth sixteen. Again, the first and third quarters of this metre must contain 6 syllabic instants, and the second and fourth 8 each, followed by a रगण (— — —) and a short and a long vowel

(— —). The rules further require that the syllabic instants in the even quarter should not be all composed of short syllables or long syllables, and that even syllabic instant in each quarter (i.e. the 2nd, 4th and 6th) should not be formed conjointly with the next (i.e. 3rd, 5th, and 7th).

Ex. कुशलं खलु तुभ्यमेव तद् वचनं कृष्ण यदभ्यधामहम् ।
उपदेशपराः परेष्वपि स्वविनाशाभिमुखेषु साधवः ॥
Śi. 16. 41.

(c) औपच्छन्दसिक

Def. पर्यन्ते यौ तथैव शेषमौपच्छन्दसिकं सुधीभिरुक्तम् ।

This is the same as वैतालीय except that at the end of each quarter there must be a रगण and यगण instead of रगण and ल, ग only; in other words, it is the same as वैतालीय with only a long syllable added at the end of each quarter.

Ex. वपुषा परमेण भूधराणामथ संभाव्यपराक्रमं विभेदे ।
मृगमाशु विलोकयांचकार स्थिरदंष्ट्रोऽग्रमुखं महेन्द्रसूनुः ॥
Ki. 13. 1.

So in the next 52 verses of the same canto. See Śi. 20 also.

It will be noticed that वियोगिनी or सुन्दरी and अपरवक्त्र are only particular cases of वैतालीय, and पुष्पिताम्रा and मालभारिणी, of औपच्छन्दसिक. Prosodists treat both these classes of metres in the Gaṇa scheme as well as in the Mātrā scheme; hence they have been noticed here as well as in Section C.

(d) मात्रासमक

The metre called मात्रासमक consists of four quarters each of which contains 16 syllabic instants. The most general variety is that in which the ninth syllabic instant is composed of a short syllable, and the last is a long syllable. It is defined as मात्रासमकं नवमो लगन्त्यः ।

But there are several varieties of this metre arising from particular syllabic instants being short or long. For example, if the 9th and 12th moments are formed by short syllables, and the 15th and 16th by a long one, and the rest are optional, it is called वानवासिका. If the 5th, 8th, and 9th are formed by short syllables and the 15th and 16th by a long one, it is called चित्रा. If the 5th and 8th are short, as also the 9th and 10th and 15th and 16th are long, it is called उपचित्रा. And if the 5th, 8th, and 12th are short, 15th and 16th long, and the rest indeterminate, it is called विश्लोक. Sometimes two or more of these varieties are combined in the same stanza, and in that case the measure is called पादाकुलक, in which there is no other restriction than that each quarter should have sixteen syllabic instants.

Ex. मूढ जहीहि धनागमत्पुष्पां कुरु तनुवुद्धे मनसि वितृष्णाम् ।
यल्लभसे निजकर्मोपात्तं वित्तं तेन विनोदय चित्तम् ॥ Mōha M.

A Classified List of Sanskrit Metres

(1) Gaṇas with their definitions and symbols

मन्त्रिगुरुखिलपुत्र नकारो, भादिगुरुः पुनरादिलुप्यः ।
जो गुरुमध्यगतो रलमभ्यः सोऽन्तगुरुः कथितोऽन्तलुप्यस्तः ॥
गुरुरेको गकारस्तु लकारो लघुरेकः ।
क्रमेण चैषां रेखाभिः संस्थानं दर्शयते यथा ॥

छन्दोमञ्जरी, प्रथमः स्तवकः 8-9.

Ancient symbols	Gaṇa	Modern symbols
SSS	मगण (All long)	— — —
lll	नगण (All short)	— — —
Sll	भगण (First letter long)	— — —
lSS	यगण (First letter short)	— — —
lSl	जगण (Middle letter long)	— — —
Sls	रगण (Middle letter short)	— — —
llS	सगण (Third letter long)	— — —
SsI	तगण (Third letter short)	— — —
S	ग (The long letter)	—
l	ल (The short letter)	—

(2) Works consulted

The classification of metres as arranged by Prof. H. D. Velankar, M. A., in the Jayadāman is reproduced herewith for ready reference. An effort has been made to give Sanskrit definitions in the same metre wherever they are available. The number of letters varies from one letter to 45 letters in a pāda. The main section is given as a Heading with a figure on the right, which represents the number of varieties. The Gaṇas of the metres are arranged alphabetically, followed by the यति and the definitions and the names of the metres given in the different works. The readers are requested to make use of the symbols either ancient or modern, given at the top of this section.

The metres listed are collected from the following 11 old and important treatises on Sanskrit metres, arranged in an approximate chronological order :—

1. Chhandasśāstra of Piṅgala (P) published in the Kāvyaṃālā Series No. 91 (3rd edition), Bombay, 1938.
2. Nāṭyaśāstra of Bharata (Bh) published in the Kāśī Sanskrit Series No. 60, Benares, 1929.
3. Jayadevachhandas of Jayadeva (Jd) published in Jayadāman.
4. Vṛittajāṭisamuchchaya of Virahaṅka (Vjs) published in the Journal BBRAS, 1929 and 1931.

5. Ratnamāñjūṣā of an unknown Digambara Jain author (Rm) published by the Bharatīya Jñāna-Piṭha, Durgākūṇḍa, Benares.

6. Svāyambhūchhandas of Svāyambhū (Sb) published in the Journal BBRAS, 1935.

7. Vṛittaratnākara of Kedāra (Vr) critically edited in Jayadāman.

8. Chhandonusāsana of Jayakīrti (Jk) published also in Jayadāman.

9. Chhandonusāsana of Hemachandra (H) with brief footnotes (Hc) both published in the Jayadāman.

10. Prākṛita Paṅgala (Pp) published in the Bibliotheca Indica, Calcutta, 1902.

11. Jānāśrayi (Js) published in the Trivendrum Sanskrit series.

A few additional metres which are not given in these older works are added in this list (the choice being purely subjective) from the following five works which, with the exception of the first, are comparatively modern.

1. Utpala's commentary on Varāhamihira's Brihatsamhitā ch. 103, quoted by verses (Utpala, V); published in the Viziānagaram Sanskrit series Vol. X Benares 1895 onwards.

2. Kavidarpaṇa of an unknown author who knows Hemachandra (Kd); published in the Annals BORI. 1935-36.

3. Chhandomañjarī of Gaṅgādasa (Chm.) published in the Kāśī Sanskrit Series No. 55, 1927.

4. Mandāramarandachampū (Mm) published in the Kāvyaṃālā Series, No. 52, Bombay, 1895.

5. Chhandahkaustubha (Ckau) from a manuscript No. 894 of 1886-92 in the Bhāndarkar Research Institute, Poona.

6. Vāṇibhūṣaṇa of Damodar published in the Kāvyaṃālā Series No. 53 (VB).

Prākṛit metres defined in some of these works (Nos. 4. 6. 9. 10) are not included in the Jayadāman. A list and an index of Prakrit metres collected from eight old works (including the abovementioned ones) prepared on a similar plan is published in the Journal BBRAS., 1946.

वर्णवृत्तानि-समचतुष्पदी

[The arrangement is as follows:—The capital letters in the beginning denote the Scheme of Gāṇas. The portion within the rectangular brackets gives the definitions of the metres with their source. The words after the bracket denote the different names given to the वृत्त by the various authors. The caesura, when indicated, is shown within circular brackets immediately after the Scheme of Gāṇas.]

1 उक्ता

ग [गः श्रीः H. 2. 6] गी, गौ, श्री.

2 अत्युक्ता (4)

गग [गौ स्त्री H. 2. 7] आशिस्, काम, नौ, पद्म, स्त्री.
गल [ग्ले तु यत्र जातु जत्रु Jk. 2. 6] जत्रु, दुःख, सार.
लग [लगौ यदा तदा सुखम् Jk. 2. 5] मही, सुख.
लल [लौ मदः H. 2. 8] पुष्प, मद, मधु, वलि.

3 मध्या (8)

ज [सुविद्धि सुवस्तु Jk. 2. 13] सुगेन्द्र, सुवस्तु.
त [तेनैव सेनेति Jk. 2. 12] पञ्चाल, सेना.
न [नगणयुगय दृगिति जगति Jk. 2. 15] कमल, दृक्.
भ [यद्यविभोय च हृद्यमिहोद्यति Jk. 2. 14] मन्दर, हृद्य.
म [मो नारी H. 2. 11] ताली, नारी, श्यामाङ्गी.
य [यः केशा H. 2. 12] केशा, धूः, धृति, मनोज्ञ, वन, शशी.
र [रो मृगी H. 2. 13] चञ्चला, तडित्, प्रिया, मृगी, सुधी.
स [सो मदनः H. 2. 14] प्रवर, मदन, रजनी, रमण.

4 प्रतिष्ठा (16)

जग [जगौ जया Jk. 2. 21] जया, नगानिता (०णिका), लासिनी, विलासिनी.
जल [जपा जलि Jk. 2. 29] जपा.
तग [तारा तगौ Jk. 2. 20] तारा, सोमप्रिया.
तल [तालि त्रपु Jk. 2. 28] त्रपु.
नग [मधु नगौ Jk. 2. 23] कुसुमिता, मधु, मृगवधू, सती.
नल [नलि दयि Jk. 2. 31] दयि.
भग [भगौ सुमुखी Jk. 2. 22] ललिता, सुमुखी.
भल [भालि जतु Jk. 2. 30] जतु.
मग [मगौ कन्या H. 2. 15] कन्या, गीति, तीर्णा.
मल [वल्ली मालि Jk. 2. 24] वल्ली.
यम [यगौ व्रीडा H. 2. 20] वृद्धि, व्रीडा.
यल [यलौ सध्व Jk. 2. 25] सध्व.
रग [गौ समृद्धिः H. 2. 18] ऋद्धि, पुण्य, पुष्प, समृद्धि.
रल [वर्त्म रालि Jk. 2. 26] धारी, वर्त्म.
सग [सुमतिः रगौ Jk. 2. 19] भ्रमरी, सुमति.
सल [कदली रिल Jk. 2. 27] कदली.

5 सुप्रतिष्ठा (14)

जगग [सती जगौ गः Jk. 2. 35] शिखा, सती.
तगग [तिष्ठद्गु ताद्रौ Jk. 2. 39] तिष्ठद्गु, हारि.
तलग [नन्दा तलगौः Jk. 2. 37] नन्दा, मन्दा.
नलग [नलगि धृतिः Jk. 2. 41] अभिमुखी, कमलमुखी, धृति, मृगचपला.

नलल [नललि यमकम् Pp. 2. 39] यमक.
भगग [भो गौ पङ्क्तिः H. 2. 25] अक्षरोपपदा, अक्षरपङ्क्ति, काञ्चनमाला, कुन्तलतन्वी, पङ्क्ति, भूतलतन्वी, हंस.
भलग [शर्म भलगाः Jk. 2. 36] रति, शर्म.
मगग [मगगा विद्युद्भ्रान्ता Bh. 32. 68] विद्युद्भ्रान्ता, संमोहा.
मलग [मलगाः सावित्री H. 2. 30] सावित्री.
यलग [यलग जया Kd. 4. 8] जया.
रगग [रो गौ प्रीतिः H. 2. 23] प्रीति.
रलग [राङ्गौ धृतिः Jk. 2. 34] धृति, भामिनी, वागुरा, विदग्धक.
सगग [सो गौ घनपङ्क्तिः H. 2. 31] घनपङ्क्ति, सुदती.
सलग [सलगै रमा Jk. 2. 38] प्रिया, रमा.

6 गायत्री (24)

जज [जजौ सुमालती Pp. 2. 54] सुमालती.
तत [मन्थानस्तौ Pp. 2. 50] कामावतार, मन्थान.
तय [त्यौ चेत् तनुमध्या Jk. 2. 44] तनुमध्या.
तर [त्रौ जला H. 2. 47] जला.
तस [त्सौ चेद् वसुमती Vr. 3. 9] वसुमती.
नन [ननौ दमनकम् Pp. 2. 56] दमनक.
नय [न्यौ शशिवदना H. 2. 39] कनकलता, चतुरंशा, मकरशीर्षा, मुकुलिता, शशिवदना.
नर [मणिरुचिर्नरौ Jk. 2. 48] गिरा, मणिरुचि, शफरिका.
भम [भमौ विक्रान्ता H. 2. 49] विक्रान्ता.
भय [भ्यौ कामलतिका H. 2. 41] कामलतिका, कामललिता.
भर [भ्रौ लघुमालिनी H. 2. 45] मालिनी, लघुमालिनी.
मम [मौ सावित्री H. 2. 33] विद्युद्धेखा, शेषराज, सावित्री.
मय [तटी म्यौ Jk. 2. 42] तटी, रम्या, सुनन्दा.
मर [म्रौ तटी H. 2. 34] तटी, नदी.
मस [मसौ मुकुलम् H. 2. 42] पङ्क्ति, मुकुल, वीथी, (v. l. अनुकूल, सोमकुल).
यम [यमौ शिखण्डिनी H. 2. 51] शिखण्डिनी.
यय [यौ सोमराजी H. 2. 38] द्रुत, शङ्खनारी, सोमराजी.
रन [नौ कच्छपी H. 2. 44] कच्छपी.
रम [मौ मालिनी H. 2. 40] नीलतोया, मालिनी.
रर [हंसमाला ररौ Jk. 2. 51] द्विधोधा, सग्विणी, हंसमाला.
सभ [सभौ गुरुमध्या H. 2. 37] गुरुमध्या.
सम [समौ सूचीमुखी H. 2. 50] सूचीमुखी.
सय [स्यौ विमला H. 2. 46] विमला.
सस [सौ रमणी H. 2. 35] कुमुद, तिल, तिलक, नलिनी, रमणी.

7 उष्णिक् (25)

जरग [जौ गः सुभद्रा H. 2. 67] विलम्बिता, सुभद्रा.
जसग (3. 4 or 2. 5) [जसौ गः कुमारललिता H. 2. 54] कुमारललिता.
तनग [तनगा मधुकरिका H. 2. 65] मधुकरिका, वज्र.
तभग [चूडामणिस्तभगाः Vr. 3. 12. 1] चूडामणि.
तसग [त्सौ गो भ्रमरमाला H. 2. 57] भ्रमरमाला, वज्रक.
नजल [नजलाः सुवासः Pp. 2. 60] सुवास.
ननग [मधुमती ननगाः Vr. 3. 12. 2] चपला, द्रुतगति, मधुमती, लटह, हरिविलसित.
नभग [मधुमती नभगाः Vr. 3. 12. 3] मधुमती.
नयग [न्यौ गः कुमुद्वती H. 2. 68] कुमुद्वती, कुसुमवती,

नरग	[त्रौ गो मनोज्ञा H. 2. 70] प्रकाशिता, मनोज्ञा.
नसल	[नसलाः करहञ्ची Pp. 2. 62] करहञ्ची.
भजग	[भजौ गः शारदी H. 2. 64] धुनी, पञ्चमगति, शारदी.
भनग	[चित्रमिह भनगैः Jk. 2. 59] चित्र.
भभग	[भौ गः कलिका H. 2. 59] कलिका, भोगवती, सोपान.
भसग	[भसौ गो विधुवक्त्रा H. 2. 60] मदलेखा, विधुवक्त्रा.
मभग	[मभौ गः सरलम् H. 2. 61] सरल.
ममग	[मौ गा गान्धर्वी H. 2. 52] गान्धर्वी, शीर्षरूपक.
मसग	[मसौ गो मदलेखा H. 2. 55] मदलेखा.
यसग	[यसौ गो मुदिता H. 2. 69] मुदिता.
रजग	[रजौ ग उष्णिक् H. 2. 53] उष्णिक्, कामिनी, खेटक, गोमिनी, रक्ता, शिखा, समानिका.
ररग	[रौ गो हंसमाला H. 2. 58] हंसमाला.
रसग	[रौ ग उद्धता H. 2. 56] उद्धता, उद्धता.
सजग	[रजौ गो विमला H. 2. 66] विमला.
सरग	[रौ गो दीप्ता H. 2. 71] दीप्ता, हंसमाला.

8 अनुष्टुभ (35)

जतगग	[जतगा गः वितानम् Vr. 3. 19] वितानम्.
जरगल	[जरगलाः सुचन्द्रप्रभा Ckau. 2. 27] सुचन्द्रप्रभा.
जरलग	[प्रमाणिका जरौ लगौ Vr. 3. 18] नगस्वरूपिणी, नाराचक, प्रमाणिका, बालगर्भिणी, मत्तचेष्टित, स्थिर.
तजलग	[आनुष्टुभि ताजलगाः Jk. 2. 62] अनुष्टुभ.
ततगग	[तौ गो यदा केतुमाला Jk. 2. 71] केतुमाला.
तमगल	[तो मोगला मृत्युञ्जयः । अ० वृ० र० 8. 69] मृत्युञ्जय.
तरगग	[त्रौ गो विभा H. 2. 72] विभा.
तरलग	[नाराचकं तरौ लगौ Jk. 2. 70] नाराच (नाराचिका).
तसगग	[तसगा गः श्यामा Vjs. 5. 10] श्यामा.
नजगग	[नजगा गः चित्तविलासितम् Bh. 15. 26] चित्तविलासित.
नजलग	[नजौ लगौ ललितगतिः H. 2. 80] ललितगति.
ननगग	[नौ गो रतिमाला H. 2. 86] रतिमाला, तुङ्ग, मधुकर-सदृशाख्या.
ननलग	[ननलगा कुसुमम् Vjs. 5. 14] कुसुम, सुविकासितकुसुम.
नभलग	[नभलगा गजगतिः Chm. 2. 21] गजगति.
नरलग	[नरलगैः सुमालती Jk. 2. 72] सुमालती.
नसगग	[नसौ गो गुणलयनी H. 2. 15] गुणलयनी.
नसलग	[नसलगा मही Bh. 32. 133] कमल, मही.
भतलग	(4. 4) [माणवकं भातलगाः Jk. 2. 69] माणवक, माणवकक्रीडितक.
भनलग	[भनलगैर्नदी Bh. 32. 139] नदी.
भभगग	[चित्रपदा भौ गो P. 6. 5] चित्रपदा, वितान.
भरलग	[नागरकं भरौ लगौ Vr. 3. 19] नागरक.
मनगग	[मनौ गो हंसस्तम् H. 2. 79] हंसस्त.
ममगग	(4. 4) [मो मो गो गो विद्युन्माला Chm. 2. 18] विद्युन्माला, विद्युलेखा, सोमकान्त.
मरलग	[म्रौ लगौः चेद्वक्ष्यते क्षमा Jk. 2. 63] क्षमा.
यरगल	[सुचन्द्राभा यरौ लगौ Ckau. 8. 146] सुचन्द्राभा.
रजगग	[रजौ गो सिंहलेखा H. 2. 81] मानिनी, मालिनी, समानिका, सिंहलीला, सिंहलेखा.
रजगल	[रात् जगलैः समानी Jk. 2. 66] समानी.
रयलग	[रौ यलौ गुरुः स्यालता P. 6. 4] अनुष्टुभ, लता, हंसिनी.
ररगग	[पद्ममाला च रौ गो Ckau. 2. 26] पद्ममाला, पद्मिनी.
रसगग	[गायो रसगणैः Vjs. 4. 57] गाय.

सनलग	[विमलजला सनलगैः Bh. 32. 128] विमलजला.
सभगग	[सभगा गो यदि मोदः अ० वृ० र० 8. 52] मोद.
सरगल	[सुविलासा सरौ लगौ Ckau. 2. 28] सुविलासा.
ससलग	[सौ लगौ मही H. 2. 85] मही.
8 Short letters	[वसुलमचलम् P. 6. 4] अवल.

9 बृहती (30)

जतर	[जतौर्यदा चारुहासिनी Jk. 2. 77] चारुहासिनी.
तनम	[तन्मा मकरलता H. 2. 102] कनकलता, मकरलता.
तभय	[तभ्या रुचिरा H. 2. 100] रुचिरा.
नजय	[नज्याः शशिलेखा H. 2. 103] शशिलेखा.
नजर	[नजरा बुद्बुदम् Bh. 32. 284] बुद्बुद.
ननम	[भुजगशिशुभृता नौ मः Vr. 3. 21] मधुकरिका, भुजग-शिशुभृता, भुजगशिशुभृता.
ननर	[ननरयुतमुपच्युतम् Jk. 2. 82] उपच्युत.
ननस	[नौ सौ लघुमाणिगुणनिकरः H. 2. 104] कमला, लघुमाणि-गुणनिकर.
नयस	[नयसैः साराङ्गिका Pp. 2. 79] साराङ्गिका.
नरर	[कुसुमिता नरौ रो यदा P. 6. 7] कुसुमिता, बृहतीका.
नसय	[नस्या विशाला H. 2. 101] गुर्वी, बिम्ब, विशाला, शलभ-विचलिता.
भजस	[भजसा उदयम् H. 2. 92] उदय.
भभर	[भौ रपरौ तदनूत्तुम् Jk. 2. 80] उत्तुम्.
भमम	(5-4) [स्निग्धा स्याद् भमसा यत्र हराननयुगैर्यतिः Mm. 10. 6] वक्त्र, स्निग्धा.
भमस	[स्यान्मणिमध्यं चेद् भमसाः Ckau. 9. 199] मणिबन्ध, मणिमध्या, सिंहाक्रान्ता.
मतय	[मात् ल्यौ स्तश्चेत् सुन्दरलेखा Jk. 2. 74] सुन्दरलेखा.
मनय	[मनयैर्मकरलता Kd. 4. 21] मकरलता.
मभस	[मभसाः सिंहाक्रान्ता H. 2. 105] सिंहाक्रान्ता, पवित्रा.
ममम	[ममौ मो रूपमाला Pp. 2. 88] रूपमाला, कर्पूर.
मसस	[मः सौ कनकम् H. 2. 77] कनक, गाथा.
ययय	[बृहत्यं त्रयो याः Jk. 2. 73] बृहत्य.
रजर	[रज्राः कामिनी H. 2. 106] कामिनी, तरङ्गवती, भाविनी.
रनर	[रन्रा भद्रिका H. 2. 94] भद्रिका.
रनस	(3-6) [रानसौ खलु हलमुखी Jk. 2. 76] हलमुखी.
ररर	[रररैर्महालक्ष्मी Pp. 2. 76] महालक्ष्मी.
सजज	[सजौ जस्तोमरम् Pp. 2. 86] तोमर.
सजर	[सजरैर्भुजङ्गसंगता Ckau. 2. 32] भुजङ्गसंगता.
सजस	[बृहतीजमक्षि सजसैः Jk. 2. 75] अक्षि.
ससम	[सौ मस्तारम् H. 2. 98] तार.
ससस	[सिः सौम्या H. 2. 99] सौम्या.

10 पङ्क्ति (36)

जजजग	[जिगावुषिता (जजजा ग उषिता) H. 2. 116] उषिता.
तजजग	[तो जौ ग उपस्थिता H. 2. 120] उपस्थिता.
ततरग	(5-5) [आन्दोलिका ततरगाः सायकैर्यतिः Mm. 16. 8] आन्दोलिका.
तयभग	[तयभगाः सुषमा Pp. 2. 96] सुषमा.
तयसग	[त्यौ सृगाविति चेत् सा मदिराक्षी Jk. 2. 88] मदिराक्षी.
नजनग	(5-5) [कुलटा स्यान्नजनगाः पञ्चभिः पञ्चभिर्यतिः Mm. 16. 11.] अमृतगति, कुलटा, त्वरितगति.

- नजयग** [नजयगा विपुलभुजा H. 2. 125] विपुलभुजा.
- नननग** [निगौ निलया (ननना गो निलया) H. 2. 115.] निलया.
- नरजग** (6-4) [नरजगैर्भवेन्मनोरमा शास्त्रसागरैः Ckau. 10. 344] मनोरमा.
- भतनग** [भतनगा मृगचपला H. 2. 122] मृगचपला, मुरदयिता.
- भनमग** [भनौ मृगौ बन्धूकम् H. 2. 118] बन्धूक.
- भभभग** [भत्रितयाद्रिति चित्रगतिः Jk. 2. 89] चित्रगति, दोधक, वृत्त, सारवती.
- भभमग** [भौ मगुरु यदि बन्धूकाख्यम् Jk. 2. 91] बन्धूक.
- भमजग** [दीपकमाला भो मजौ गुरुः Vr. 3. 28. 2] दीपकमाला.
- भमतग** [दीपकमाला चेद् द्वौ भमौ तगौ Vr. 3. 28. 3] दीपकमाला.
- भमनग** [भमनगैर्दृत्तसमृद्धा Bh. 32. 204] वृत्तसमृद्धा.
- भमसग** (5-5) [रुक्मवतीयं भाति भमस्रैः (शरैर्वाणैर्यतिः) Jk. 2. 86] चम्पकमाला, पुष्पसमृद्धि, रुक्मवती, रूपवती, सुभावा.
- मनजग** [मनौ जगौ चेति पणवनामकम् Vr. 3. 28. 5] पणव.
- मननग** [मो नौ गः कुमुदिनी H. 2. 123] कुमुदिनी, कुसुमसमुदिता.
- मनयग** (3-7) [मान्न्यौ गः पणवकमाह ज्ञः Jk. 2. 85] कुवलय-माला, पणव.
- मभनग** (4-6) [हंसी मभनगैः प्रोक्ता यतिर्वेदेर्गुहाननैः Mm. 13. 4] हंसी.
- मभभग** (4-6) [हंसकीडा मभभा गयुताः Jk. 2. 95] हंसकीडा.
- मभसग** (4-6) [ज्ञेया मत्ता मभसगयुक्ता Vr. 3. 26] मत्ता, विलासिता.
- मसजग** [पङ्क्तौ शुद्धविराष्मसौ जगौ Jk. 2. 84] शुद्धविराट्.
- मससग** [मः सौ ग उद्धतम् H. 2. 124] उद्धत.
- रजरग** [स्यान्मयूरसारिणी रजौ गौ Jk. 2. 92] मयूरसारिणी.
- रमसग** [रसगाः कलिका H. 2. 121.] कलिका.
- रयजग** (5-5) [मौक्तिकं रयौ चेजगोत्तरौ Jk. 2. 93] पङ्क्तिका, मौक्तिक, पथ्या, मरालिका.
- रसजग** [रसजगा लालिनी Mm. 20. 3] लालिनी.
- रससग** [रः सौ गो मणिरङ्गः H. 2. 117] मणिरङ्ग, मणिराग.
- सजजग** (5-5) [कमला स्यात् सजजगा विच्छिन्ना सायकैः शरैः Mm. 13. 10] कमला, संयुता.
- सजसग** [सजसगा माला H. 2. 126] प्रमिता, माला.
- सतयग** (5-5) [कलगीतं सतयगाः शरैर्वाणैर्यतिर्भवेत् Mm. 13. 7] कलगीत.
- ससजग** [ससजगा एकरूपम् Ind. Stu. VIII. p. 370] एकरूप.
- सससग** [त्रिसगा अपि मेघवितानम् Vr. 3. 28. 8] मेघवितान, वितान.
- रररग** [रस्त्रयश्चेत् त्रयीनामकं गः अ० वृ० र०] त्रयी.

11 त्रिष्टुभ (45)

- जतजगग** (5-6) [उपेन्द्रवज्रा जतजा गुरु चेत् Jk. 2. 116 (बाणर्तुभिर्यतिः) Mm.] उपेन्द्रवज्रा.
- जरजगग** [विलासिनी जुरौ जगौ गः P. 6. 26] विलासिनी.
- जस्तजगग** [उपस्थितमिदं जः सस्तगौ गः । वृत्तसार] उपस्थित, शिखण्डित.
- जसयलग** [जसयलगा सारिणी Rm. 5. 33] सङ्गता, सारिणी.
- जसरगग** [शिखण्डितमिदं जसौ रगौ गश्चेत् Vr. 3. 43. 2] शिखण्डित.
- तजजगग** [ताजजौ मगुरुणैवमुपस्थिता स्यात् Jk. 2. 103] उपस्थिता.
- तजजलग** [स्यान्मोदनकं तजजाश्च लगौ P. 6. 15] मोटक, मोदनक.
- ततजगग** [स्यादिन्द्रवज्रा यदि तौ जगौ गः Ohm. 2. 41] इन्द्रवज्रा.
- तततगग** [विध्वङ्कमाला भवेत्तौ तगौ गः । वृ० र० परि० 11. 293] लयग्राहि, विध्वङ्कमाला.
- तननलग** [तो नौ लगौ मुखचपला H. 2. 149] अभिहिता, मुखचपला.
- तनरलग** [तनरा लगौ उद्यता Bh. 32. 308] उद्यता.
- तभजलग** [तभजलगा उत्थापनी H. 2. 148] उत्थापनी, विश्लोक.
- नजजलग** (5-6) [नजजलगैर्गदिता सुमुखी Vr. 3. 32 (पृष्क-क्रतुभिर्यतिः)] द्रुतपादगति, सुमुखी.
- नतनलग** [असुविलासो नतनलगवः Vr. 3. 43. 5] असुविलास.
- नननगग** [नननगा गः दमनकम् Pp. 2. 109] दमनक.
- नननलग** [नननलगैर्दमनकम् Mu. 3. 133] दमनक.
- ननरगग** [कुपुरुषजनिता ननौ गौ गः Vr. 3. 43. 6] कुपुरुषजनिता.
- ननरलग** [ननरलगयुतैव भद्रिका Jk. 2. 104] भद्रिका, अपरवक्त्र, सुभद्रिका (चन्द्रिका).
- ननसगग** [ननसगगुरुरचिता वृन्ता Vr. 3. 40] चित्रा, वृत्ता, वृत्ताङ्गी, वृन्ता, पृथ्वी.
- नयनलग** [नयनल्गाः कमलदलाक्षी H. 2. 150] कमलदलाक्षी, रुचिरमुखी.
- नयभगग** (6-5) [अनवसिता न्यौ भ्गौ गुरुरन्ते Vr. 3. 43. 8] अनवसिता, पतिता, श्री, माणिक्यमाला.
- नयसगग** [नयसगा गः Br. Saṁhitā 33. 29; 35. 8] -The same as above.
- नररलग** (6-5) [राजहंसी नरौ रो लगौ यतिः स्यादनुसायकैः Mm. 9. 11.] राजहंसी, विभूषणा.
- नसनगग** [नरुना गावशोका H. 2. 152] अशोका, गताविशोका.
- भतनगग** (5-6) [स्यादनुकूला भतनगगाश्चेत् Ohm. 2. 11. 8] अनुकूला, प्रत्यबोध, मौक्तिकमाला, श्री, कुङ्कुमलदन्ती, रुचिरा, सान्द्रपद, भद्रपद.
- भतनगल** [सान्द्रपदं भ्तौ नगलबुभिश्च Ckau.] सान्द्रपद.

भभभगग [दोधकमिच्छति भवितयाद् गौ Chm. 2. 51] दोधक, भित्तक.

भभरगग [भौ रो गौ रोचकम् H. 2. 127] रोचक.

मतजगग (4-7) [म्त्तौ ज्गौ गः स्यादब्धिनगैर्गुणाङ्गी अ० वृ० र० 11. 353] गुणाङ्गी.

मततगग (4-7) [विश्रामोऽब्धौ शालिनी मेन तौ गौ Jk. 2. 100] शालिनी.

मभतगग (4-7) [वातोर्मा माद्वतगा रेन युक्ता Jk. 2. 111] वातोर्मा, ऊर्मिमाला, वातोर्मिमाला.

मभनलग (4-7) [मान् भनौ लगौ चेद् भ्रमरविलसितम् Jk. 2. 101] भ्रमरविलसित.

मभभगग (4-7) [मो भौ गौ वा वातोर्मा H. 2. 137] वातोर्मा.

मभसगग [मभसा गौ पीनश्रोणिः Bh. 32. 202] पीनश्रोणि.

मममगग [मन्त्रितयाद् गौ मालती Pp. 2. 112] मालती.

मसजगग (6-5) [म्सौ ज्गौ गो रसखं सदैकरूपम् Jk. 2. 113] एकरूप, मणि, मेरुरूपा.

रजरलग [श्रेणिरभ्यभाणि राजरौ लगौ Jk. 2. 102] ताल, निःश्रेणिका, श्येनी (वैतिका), श्रेणि, सेनिका.

रजसलग (5-6) [रेण जेन सेन लगयोर्द्विता Chm. 2. 63] द्विता, रञ्जिता.

रनभगग [स्वागता रनभगैर्गुणा च Chm. 2. 50] दीपक, स्वागता.

रनरलग [रानरौ लगयुतौ रथोद्धता Jk. 2. 99] रथोद्धता.

रससलग [अच्युतं रससलगुणोच्यते Jk. 2. 107] अच्युत.

सजयलग [सज्या लगौ सारणी H. 2. 153] सारणी.

सभरलग [सभरलगैः अपरान्तिका भवेत् Jk. 2. 105] अपरान्तिका.

समनलग [समनलगा विमला H. 2. 151] विमला.

सससलग [उपचित्रमिदं सससा लगौ Vr. 3. 43. 13] उपचित्र, विदुषी.

12 जगती (53)

जजजज [चतुर्जगणं वद मौक्तिकदाम Vr. 3. 64. 1] मौक्तिकदाम.

जतजर (6-6) [वदन्ति वंशस्थविलं जतौ जरौ Chm. 2. 66; गुहास्यर्तुभिर्यतिः Ckau. 2. 61] अश्रवंशा, वंशस्था, वंशस्थविल, शुद्धविराट्.

जभजर [जभौ जरौ वदति पञ्चचामरम् Vr. 3. 64. 3] पञ्चचामर, प्रियंवदा.

जभसय (4-8) [कृतोद्यतिः स्मृतिरिति जाद्वसौ यः Jk. 2. 147] स्मृति.

जरजर [जरौ जरौ वदन्ति पञ्चचामरम् Vr. 3. 64. 4] पञ्चचामर, प्रमाण, वसन्तचत्वर, वसन्तचामर, विभावरी.

जरभर [जरौ भरौ च हंसाख्यम् Bh. 32. 321] हंसाख्य.

जसजस (6-6) [ऋतौ जसजसा जलोद्धतगतिः Jk. 2. 127] जलोद्धतगति.

जससय [ज्सौ स्यौ कोलः H. 2. 193] कोल.

ततजर [स्यादिन्द्रवंशा ततजै रसंयुतैः Vr. 3. 46] इन्द्रवंशा.

तततत [कामावतारस्तकारैश्चतुर्भिस्तु Jk. 2. 119] कामावतार, सारंगरूपक.

तभजर [धीरैरभाणि ललिता तभौ जरौ Vr. 3. 57] ललिता.

तभसय (4-8) [ज्ञाता श्रुतिर्गतिर्यातिभाक्तभौ स्यौ Jk. 2. 146] श्रुति.

तयतय (6-6) [ल्यौ ल्यौ मणिमाला छिन्ना गुहवक्त्रैः Chm. 2. 79] अब्जविचित्रा, मणिमाला, पुष्पविचित्रा.

तयमय (7-5) [वाहिनी ल्यौ म्यावृषिकामशराः P. 6. 42] वाहिनी.

नजजय (8-4) [अभिनवतामरसं नजजायः P. 6. 27; Vr. 3. 64] अभिनवतामरस, कमलविलासिनी, तामरस, ललितपदा.

नजजर (6-6, 5-7) [भवति नजावथ मालती जरौ Vr. 3. 63] तति, मालती, यमुना, वरतनु.

नजभय (8-4) [इह नवमालिनी नजपरौ भ्यौ Vr. 3. 62; वसुसमुदैर्यतिः P. 6. 43] नवमालिका, नवमालिनी, वनमालिनी.

(7-5) [अवसायकैश्छिन्ना M. M.]

ननजस [ननजसा इह कमललोचना Bh. 32. 225] कमललोचना.

नननन [नचतुष्कं तरलनयना Pp. 2. 137] तरलनयना.

ननभर [ननभरसहिताभिहितोज्ज्वला Vr. 3. 59] चलनेत्रिका, उज्ज्वला.

ननमय (8-4) [पुटो नौ म्यौ वसुसमुद्राः P. 6. 32] पुट.

ननमर [ललितमभिहितं नौ भ्रौ नामतः Chm. 2. 87] तत, ललित.

ननरय (5-7) [भवति ननरयैस्तु कामदत्ता Jk. 2. 141] कामदत्ता.

ननरर (7-5) [ननररघटिता तु मन्दाकिनी Chm. 2. 75] गौरी, चञ्चलाक्षी, प्रमुदितवदना, मन्दाकिनी.

ननरर (7-5) [स्वरशरविरतिर्ननौ रौ प्रभा Vr. 3. 64. 9] प्रभा.

नभजय (5-9) [नभजयैश्च मुखरं कलहंसा Jk. 2. 132] कलहंसा, द्रुतपद, मुखर.

नभजर [भुवि भवेन्नभजरैः प्रियंवदा Chm. 2. 82] प्रियंवदा, मत्तकोकिल.

नभनय [द्रुतपदं भवति नभनयाश्चेत् Chm. 2. 88] द्रुतपद.

नभभर [द्रुतविलम्बितमाह नभौ भरौ Vr. 3. 48] द्रुतविलम्बित, सुन्दरी, हरिणप्लुता, उज्ज्वला.

नयनय (6-6) [नयसहितौ न्यौ कुसुमविचित्रा (भिद्रसै रसैः) Vr. 3. 51] कुसुमविचित्रा, गजललित.

नयरय (6-6) [कुमुदनिभा भवति नयरयैः Bh. 16. 40] कुमुदनिभा.

नरनर (6-6) [मता नरौ नरौ भिन्ना वज्रकोणैर्गुहाननैः P. 6. 27. 9] मता, बहुमता.

- नररर** [नो रिमेंधावली H. 2. 188] मेधावली, वसन्ता.
- भतनस** (5-7) [ललना भूतौ नसाविन्द्रियर्षयः P. 8. 6] रति, ललना.
- भभभभ** (3-3-3-3) [मोटकनाम समस्तभमीरय (त्रिभिर्यतिचतुष्टयम्) Chm. 2. 93] भामिनी, मोटक, मोदक.
- भभमस** (4-8) [जलमाला भभमसाः सागरैर्वसुभिर्यतिः Mm. 17. 13] जलमाला.
- भमसम** [कान्तोत्पीडा भमौ समौ P. 6. 40] कान्तोत्पीडा.
- भमसस** (5-7) [पद्ममुनी भमौ सात्सयुता ललना Vr. 3. 64. 12] ललना, ललिता.
- मभरय** (4-8) [माद्भौ यः खं पुरधात्रि पुण्डरीकम् Jk. 2. 136] पुण्डरीक.
- मभसम** (4-8) [अव्यञ्जैर्जलधरमाला भमौ समौ Vr. 3. 61] जलधरमाला.
- मममम** [सर्वं मा यस्मिन् सोऽयं विद्याधरः स्यात् Chm. 2. 89] कल्याण, काञ्चन, विद्याधर.
- मममस** [मममसैः विकान्ता Bh. 32. 12] विकान्ता.
- ममयय** (5-7) [वैश्वदेवी मौ याविन्द्रियऋषयः P. 6-41] चन्द्रकान्ता, चन्द्रलेखा, वैश्वदेवी.
- यययय** [भुजङ्गप्रयातं चतुर्भिर्यकारैः Chm. 2. 69] अप्रमेया, भुजङ्गप्रयात.
- रजरज** [रजौ रजौ समानम् Rm. 5. 1] समान.
- रनभस** [चन्द्रवर्त्म भवतीह रनभसैः Jk. 2. 131] चन्द्रवर्त्म, वितान.
- रभजर** [दुग्धवृत्तं रभजरैरुदीरितम् P. 6. 27. 5] दुग्ध.
- रयनय** [रयन्याः कुमुदिनी H. 2. 185] कुमुदिनी.
- रररर** [रैश्वतुर्भिर्यता वाग्विदैः त्रिविणी Jk. 2. 120] पद्मिनी, लक्ष्मीधर, सखिणी.
- सजसस** [प्रमिताक्षरा सजससैः कथिता Chm. 2. 73] प्रमिताक्षरा.
- सयसय** [शिबिका सयौ स्यौ च महेन्द्रवज्रा Jk. 2. 137] केकिरव, शिबिका, महेन्द्रवज्रा.
- सससस** [इह तोटकमाह चतुःसचितम् Jk. 2. 121] छित्तक, तोटक, नन्दिनी, भ्रमरावलि.

13 अतिजगती (46)

- जतसजग** (5-8) [जतौ सजौ गो भवति मञ्जुहासिनी Chm. 2. 107] मञ्जुभाषिणी, मञ्जुवादिनी-हासिनी, मन्दभाषिणी, सन्धिवाषिणी.
- जभसजग** (4-9) [जभौ सजौ गिति रुचिराब्धिविश्रमा Jk. 2. 163] कलावती, प्रभावती, रुचिरा, अतिरुचिरा, सदागति.
- जसतसग** [उपस्थितमिदं जसौ त्सौ सगुरुकौ चेत् P. 7. 1. 12 or Vr. 3. 70. 2] उपस्थित.
- तभजजग** [तभौ जौ गोऽभ्रकम् H. 2. 215] अभ्रक.

- तभरजग** (4-9) [वैदेर्ग्रहैस्तभरा जगौ प्रभावती Vr. 3. 70. 3] प्रभावती.
- तभसजग** (4-9) [लक्ष्मीर्भवेत्तभसजगैर्यतिः श्रुतौ Jk. 2. 154] प्रभावती, रुचि, लक्ष्मी.
- नजजरग** [भवति मृगेन्द्रमुखं नजौ जरौ गः P. 7. 1. 9] मृगेन्द्रमुख, सुवक्त्रा, अचल.
- नजततग** (7-6) [कुटिल (कुटज) गतिर्नजौ सप्तभिर्यतौ गुरुः Vr. 3. 70. 6] कुटिल (कुटज) गति.
- नजनसग** [नजनसगैरपि मदकलिता स्यात् Jk. 2. 115] मदकलिता.
- नजमतग** (7-6) [कुटजगतिर्नजौ सप्तर्तुर्मतौ गुरुः Chm. 2. 108] कुटजगति.
- नजसजग** [नजसजगैर्भवति मञ्जुभाषिणी Jk. 2. 156] मञ्जुभाषिणी.
- नतततग** [अतिजगत्यां नतौ तौ गुरुः कौमुदी Jk. 2. 149] कौमुदी, उर्वशी.
- नततरग** (7-6) [उर्वशी नस्ततरगा राज्याङ्गैर्भर्तुभिर्यतिः Mm. 1. 19] उर्वशी.
- ननततग** (7-6) [कुटिलगतिर्नतौ गुरुः स्वर्तवः P. 8. 8] कुटिलगति, क्षमा, चन्द्रिका, विद्युत्.
- ननतरग** (4-9) [नौ त्रौ गः क्षमा H. 2. 200] क्षमा.
- ननतसग** [नौ त्सौ गो गौरी H. 2. 213] गौरी.
- ननननग** [नौगौ त्वरितगतिः H. 2. 219] चपला, त्वरितगति, लघुगति.
- नननसग** [गौरी नौ न्सौ ग् P. 7. 4] गौरी.
- ननसरग** (7-6) [नौ त्रौ गः क्षमा H. 2. 203] क्षमा.
- ननरयग** [नौ यौ गश्चन्द्रिका H. 2. 205] चन्द्रिका.
- ननसरग** [भवति भुवि ननसरैर्गेन गौरी Vr. 3. 70. 8] गौरी.
- ननससग** [नयुगलसयुगलैरिति चण्डी Chm. 2. 98] कमललोचना, कमलाक्षी, चण्डी.
- नसजजग** [न्सौ जौ गो लयः H. 2. 208] लय.
- नसततग** [न्सौ तौ गो विद्युन्मालिका H. 2. 209] विद्युन्मालिका.
- नसततग** (6-7) [ऋतुमुनियतिर्विद्युन्नसौ तौ गुरुः Vr. 3. 70. 9] विद्युत्.
- नसररग** (6-7) [नसरयुगैश्चन्द्रलेखतुलोकैः Vr. 3. 70. 10] चन्द्रलेखा.
- भनजजल** [भनजा जलौ पङ्कावली Pp. 2. 148.] पङ्कावली.
- भभभभग** [गन्तभकारचतुष्कयुताङ्गरुचिः Jk. 2. 161] अङ्गरुचि.
- मतयसग** (4-9) [मत्तमयूरं म्त्तौ त्सौ ग् समुद्रनवकौ P. 7. 3] मत्तमयूर.
- मतसरग** (5-8) [म्त्तौ त्सौ गः कौडम्भो वैः H. 2. 216] कौडम्भ.

मनजरग (3-10) [मनौ जौ गः पुरविरतिः प्रहर्षिणी स्यात् Jk. 2. 150] प्रहर्षिणी, मयूरपिच्छ.

मभभमग (4-9) [मोहप्रलापः श्रुतिभिर्भ्रैर्भिनो मभत्रिगाः Mm. 1. 60. 2] मोहप्रलाप.

ममजजग (4-9) [मौ जौ गः श्रेयोमाला H. 2. 201] श्रेयोमाला.

ममतनग [ममता नगौ विद्युन्माला Bh. 32. 164] विद्युन्माला.

यमररग (6-7) [यमौ रौ विख्याता चञ्चरीकावली गः Vr. 3. 70. 11] चञ्चरीकावली, चन्द्रिका, चन्द्रिणी, मञ्जरीकावली.

ययययग [इदं कन्दुकं यत्र येभ्यश्चतुर्भ्यो गः P. 7. 1. 2] कन्दुक.

ययययल [यचतुष्कात् लः कन्दः Pp. 2. 145] कन्द.

सजसजग (5-8) [सजसा जगाविति जयाऽथ नन्दिनी Jk. 2. 159] कनकप्रभा, जया, नन्दिनी, प्रबोधिता, मञ्जुभाषिणी, मनोवती, विलम्बिता, सुनन्दिनी, सुमङ्गली.

सजसमग [सुनन्दिनी सजसा मगौ ग० पु० 1. 209. 21] सुनन्दिनी.

सजससग [कुड्जं वदन्ति कवयः सजससैः Jk. 2. 152] कलहंस, कुटज, नन्दिनी, नवनन्दिनी, भ्रमरी, सिंहनाद, सुमङ्गलिका.

सनसतग [सनसा तगौ बुद्बुदकम् Bh. 32. 310] बुद्बुदक.

सभनसग (4-9) [चतुर्भिर्नवभिर्दिग्वा रतिः सभनसा गुरुः Mm. 17. 26] रति.

सयसजग [मणिकुण्डलं स्यौ सजगान्वितौ यदा Jk. 2. 158] मणिकुण्डल, सुदन्त.

ससससग [इह तारकमाह चतुःसचितं गम् Pp. 2. 143] [or यदि तौटकवृत्तपदे गुरुरेको भवतीह तदा किल तारकवृत्तम्; वाणीभूषण 2. 151] तारक.

14 शकवरी (44)

जभनयगग (4-10) [युगादिभिः कुटिलमिति मतं जभौ न्यौ गो Vr. 3. 77. 1] कुटिल.

जसरनगग (7-7) [जसौ नौ गौ राजरमणीयम् H. 2. 229] राजरमणीय.

तभजजगग (8-6) [प्राहुर्वसन्ततिलकां तभजा जगौ गः Jk. 2. 169] इन्दुमुखी, उद्धर्षिणी, कर्णोत्पला, मधुमाधवी, शोभा-वती, वसन्ततिलका, सिंहोद्धता, सिंहोन्नता.

तयसभगग (6-8) [कलहंसी तयसभाः गौ यती रससिद्धिभिः Mm. 18. 2] कलहंसी.

नजभजगग (8-6) [नजभजगैर्गुरुश्च वसुषट् कुमारी Vr. 3. 77. 3] कुमारी.

नजभजलग [नजभजला गुरुश्च भवति प्रमदा Chm. 2. 124] धृति, प्रमदा, मणिकण्टक.

ननतजगग (7-7) [ननतजगुर्गैः सप्तयतिर्नदी स्यात् Vr. 3. 77. 2] नदी.

ननततगग (7-7) [स्वरभिदि यदि नौ तौ च नान्दीमुखी गो Chm. 2. 117] नान्दीमुखी, वसन्त.

ननननगग (8-6) [त्रिननगगिति वसुयति सुपावित्रम् Vr. 3. 77. 5] उपचित्र, सुपावित्र.

ननभनलग (7-7) [ननभनलगिति प्रहरणकलिता Vr. 3. 73] प्रहरणकलिका-ता.

ननमयलग (7-7) [नौ म्यौ लगौ करिमकरभुजा H. 2. 223] करिमकरभुजा.

ननरसलग (7-7) [ननरसलघुगैः स्वरैरपराजिता Vr. 3. 72] अपराजिता.

ननससगग [ननसाः सगगा विभ्रमा Bh. 32. 168] विभ्रमा.

नभनतगग [नभन्ता गौ शरभललितम् H. 2. 239] शरभललित.

नभनतगग (4-6-4) [तत् (नभन्ता गौ) शरभा घचैः (चतुर्भिः-षड्भिः) H. 2. 240] शरभा.

नमरसलग (7-7) [नम्रसलगाः सिंहः H. 2. 228] सिंह.

नरनरलग [नरनरैर्लगौ च राचितं सुकेसरम् Vr. 3. 77. 6] सुकेसर.

भजसनगग [इन्दुवदना भजसनैः सगुरुयुग्मैः Chm. 2. 118] इन्दुवदना, कान्ता, महिता, वनमयूर, वरसुन्दरी, विला-सिनी, स्वलित.

भजसनलग [भजसनात् लगौ चेदिन्दुवदना H. 2. 238] इन्दुवदना.

भनननलग [चक्रपदमिह भनननलगुरुभिः P. 7. 5. 17] चक्रपद.

भभरसलग [दुर्दुरकं भगणद्वयेन रसौ लगौ Jk. 2. 178] दुर्दुरक.

भसततगग [भाद्रवति हि लक्ष्मीः सात् ततौ गौ च रुद्रा Jk. 2. 168] रुद्रा, लक्ष्मी.

मतनमगग [मातो नो मो गौ यदि गदिता वासन्तीयम् Chm. 2. 115] वासन्ती.

मतनसगग (5-9) [असम्बाधा मृतौ न्यौ गाविन्द्रियनवकौ P. 7. 5] असम्बाधा.

मतयनलग [मतयना लगौ वदन्ति भूतलतन्वीम् Bh. 32. 166] भूतलतन्वी, कुसुमवती.

मतयसगग (4-10) [वेदैर्दिग्भिर्मार्तियसा गोवृष उक्तो गौ; अ० वृ० र०] गोवृष.

मभनमगग (4-10) [मध्यक्षामा युगदशविरामा मभौ न्यौ गो P. 7. 5. 2] मध्यक्षामा, हंसरयेनी.

मभनयगग (4-6-4) [मो भो न्यौ गौ यदि कुटिलकमुक्तं वृत्तम्; अ० वृ० र०; वेदरससमुद्राः P. 8. 10] कुटिला, कुटिल, कुटिलक.

मभनयलग (4-10) [हंसरयामा मभनयगगभाक् खं चाब्धौ Jk. 2. 167] हंसरयामा, हंसरयेनी, मध्यक्षामा.

मभनयलग [मभौ न्यौ लगौ चेदिह भवति च चन्द्रौरसः P. 7. 5. 14] चन्द्रौरस.

मरततगग (7-7) [शकवर्यां म्रौ च तौ गौ चन्द्रशालाऽद्रियत्याम् Jk. 2. 166] चन्द्रशाला, लक्ष्मी.

मरमयलगा (7-7) [म्रम्यलगा ज्योत्स्ना छैः (सप्तभिर्यतिः) H. 2. 227] ज्योत्स्ना.

मररसलगा (7-7) [मो रौ सो ल्यौ जया H. 2. 226] जया.

मसतनगग [लक्ष्मीरन्तविरामा म्मौ तनगुगुगम् P. 7. 5. 10] लक्ष्मी.

मसतभगग [लक्ष्मीरन्तविरामा म्मौ तभौ गुगुगुगम् Vr. 3. 77. 9] लक्ष्मी.

मसमभगग (7-7) [द्विसप्ताच्छिदलोला म्मौ म्मौ गौ चरणे चेत् P. 7. 5. 8] अलोला, लोला.

रनभभगग [शोभते वनलता रनभा भगुरु गः Jk. 2. 180] लता, वनलता, वलना.

सजनरलगा (5-9) [सजनर्लगाः शरविरतिः सुदर्शना Jk. 2. 174] सुदर्शना.

सजसयलगा (5-9) [सजसा यलौ गिति शरग्रहैर्मञ्जरी P. 7. 5. 12] मञ्जरी, वसुधा, पथ्या, प्रथिता.

सजसयलगा (10-4) [पथ्या सजसयलगैः स्यात् ककुब्भिः श्रुतिभिर्यतिः Mm. 18. 3.] पथ्या.

सभनयगग (4-10) [युगदिग्भिः कुटिलमिति मतं स्मौ न्यौ गौ Vr. 3. 77. 12] कुटिल.

सभसजगग (4-10) [सभसा जगौ गिति गतिविश्रमा सुनन्दा Jk. 2. 181] सुनन्दा.

15 अतिशक्वरी (34)

जसनभय [मयूरललितं भवति जात्सनभयाश्चेत् Jk. 2. 194] मयूरललित.

तजससय [तजसस्याः शिशुः H. 2. 259] शिशु.

तभजजर [छन्दो भवेत्तभजजै रयुतैर्मृदङ्गकम् Vr. 3. 84. 1] मृदङ्ग.

नजजभर [नजजभरैरारविन्दकं कलभाषिणी Jk. 2. 192] अरविन्दक, कलभाषिणी.

नजभजर * [भवति नजौ भजौ रसहितौ प्रभद्रकम् P. 7. 11. 8] प्रभद्रक, सुकेसर, सुखेलक.

ननतभर (8-7) [ननतभरकृताष्टस्वरैरुपमालिनी P. 7. 11. 9] उपमालिनी.

ननननस (7-8) [चन्द्रावर्ता नौ नौ सू (सप्तभिर्यतिः) P. 7. 11] चन्द्रवर्मा, चन्द्रावर्ता, शशिकला.

ननननस (6-9) [नौ नौ सू मालर्तुनवकौ चेत् P. 7. 12] माला, शरभ, सक्.

ननननस (8-7) [वसुमुनियतिरिति मणिगुणनिकरः Chm. 2. 133] मणिगुणनिकर.

ननननस (4-1-4-6) [इयमपि गतिगतिरितिह रुचिरा Jk. 2. 187] रुचिरा.

ननभभर [नाद्वनभभा गौः H. 2. 257] गौ.

ननमयय (8-7) [लसति वसुविरामा मालिनी नौ मयौ यः Jk. 2. 183] मालिनी, नान्दीमुखी.

ननमरर (8-7) [नौ मो रौ चन्द्रोद्योतः H. 2. 247] चन्द्रोद्योत.

ननरयय [नौ रो यौ भोगिनी H. 2. 258] भोगिनी.

नसनरर [विपिनतिलकं नसनरैर्युग्मैर्भवेत् Chm. 2. 136] विपिनतिलक.

भजसनर [शंस निशिपालकमिदं भजसनाश्च रः Chm. 2. 147] निशिपालक.

भभमसस [भभसाः ससौ संगतकम् Vjs. 4. 64] संगतक.

भमसभस [भमसा भसौ भूतलतन्वी Bh. 37. 170] भूतलतन्वी.

भयससय [भयसस्याः केतनम् H. 2. 260] केतन.

ममममम (4-4-4-3) [मा बाणाः स्युर्यस्यां सा कामकीदासंज्ञा ज्ञेया Vr. 3. 84. 4] कामकीदा, ज्योतिस्, मित्र, लीलाखेल, सारङ्गी.

मममयय (8-7) [चित्रानामच्छन्दश्चित्रं चेत् त्रयो मा यकारौ P. 7. 11. 2] चञ्चला, चित्रा, मण्डूकी.

मरमयय (7-8) [म्रौ म्यौ यान्तौ भवेतां सप्ताष्टभिश्चन्द्रलेखा P. 7. 11. 3] चन्द्रलेखा, चन्द्रसेना.

रजरजर (7-8) [राजरौ जरौ यदा महोत्सवो गतागतम् Jk. 2. 190] उत्सव, उत्साह, तूणक, महोत्सव.

रनभभर (5-10) [सुन्दरं त्विह रनौ भभरा मणिभूषणम् Jk. 2. 191] सुन्दर, मणिभूषण.

रनभभर (3-12) [खं पुरे रनभभा रयुता रमणीयकम् Jk. 2. 196] रमणीयक, उत्तर.

ररजजर (7-8) [चामरं रो रजजरा वा द्वीपवसुभिर्यतिः Mm. 18. 10] चामर, तूणक.

ररततम (8-7) [चन्द्रलेखाऽष्टद्व्येदा ररौ तौ मयुक्तौ चेत् Jk. 2. 195] चन्द्रलेखा.

ररतयय (7-8) [ररता ययौ चन्द्रकान्ता Ckau. 2. 120] चन्द्रकान्ता.

ररमयय (7-8) चन्द्रकान्ताभिधा रौ म्यौ यो विरामः स्वराष्टौ Vr. 3. 84. 6] चन्द्रकान्ता, चन्द्रलेखा

ररमसय (7-8) [चन्द्रकान्ता मता रौ मः स्यौ विरतिः स्वराष्टौ P. 7. 11. 4] चन्द्रकान्ता.

ररररर [चन्द्रलेखाभिधानं भवेत् पञ्चभी रैः स्फुटम् Vr. 3. 84. 7] चन्द्रलेखा.

सजननय (5-10) [सजना नयौ शरदशयतिरियमेला P. 7. 11. 6] अतिरेखा, एला, रेखा.

सजजभर [कथयन्ति मानसहंसनाम सजौ जभराः Chm. 2. 145] मानसहंस, मनोहंस.

सजससय [ऋषभाख्यमेतदुदितं सजसाः सयौ चेत् P. 7. 11. 5] ऋषभ, वृषभ.

ससससस [सगणैः शिववक्त्रमितैर्गदिता नालिनी P. 7. 11. 12] नालिनी, भ्रमरावलि, श्री.

16 अष्टिः (33)

- जरजरजग [जरौ जरौ जगाविदं वदन्ति पञ्चचामरम् Jk. 2. 203]
नाराच, पंचचामर, महोत्सव.
- तनभतयग [तो नो भतयगकारयुतश्चेदिह बालाख्या Chm. 2.
162] बाला.
- तमयरतग (4-4-4-4) [मन्दाकिनी तमयर्ता गो वेदैर्वेदयतिर्भवेत्
Mm. 18. 14] मन्दाकिनी.
- नजभजतग [गरुडस्तं नजौ भजतग यदा स्युस्तदा Chm. 2.
156] गरुडस्त.
- नजभजरग (7-9) [नजभजरगसंयुक्ता सप्तभिरश्वैश्च वाणिनी छिन्ना
Mm. 18. 19] वाणिनी.
- नजरभभग [नजरभभेन येन च स्यान्मणिकल्पलता Chm. 2.
159] इन्दुमुखी, चिन्तामणि, मणिकल्पलता.
- नननजसग (5-11) [कमलदलमिषुविरति नौ नजसगाश्चेत् Jk.
2. 201] कमलदल, ललितपद.
- नननननग [नुगौ चलवृत्तिः H. 2. 268 (नु=नपञ्चकम्)] चलवृत्ति.
- नननननल [द्विगुणितवसुलघुभिरचलवृत्तिरिह Chm. 2. 155]
अचलवृत्ति, गीत्यार्या.
- नभजजजग (4-12) [गतिरतिर्नभजजा जिगति मङ्गलमङ्गना Jk. 2.
200] मङ्गलमङ्गना.
- नमजसनग (4-4-4-4) [नमौ जसनगाः सुललिता युगैर्युगयतिर्भवेत्
Mm. 18-16] सुललिता.
- नयनयसग (12-4) [नयनयसाद्रः खरखरखं चेद् भुवि कान्तम्
Jk. 2. 206] कान्त.
- भभभभभग [पञ्चभकारयुताऽश्वगतिर्यदि चान्त्यगुरुः Chm. 2.15.8]
अश्वगति, अश्वक्रान्ता, खगति, नील, पञ्चमुखी, संगत,
सोपानक.
- भभभभसग [अष्टिभवा भचतुष्कसगैः स्मरशरमाला Jk. 2. 198]
शरमाला, स्मरशरमाला.
- भरनननग (7-9) [भ्रत्रिनगैर्मुनेः खमृषभगजविलसितम् Jk. 2. 202]
ऋषभगजविलसित, गजवरविलसित, गजतुरगविलसित,
मत्तगजविलसित.
- भरनभभग (5-6-5) [भाति हि भामिनी भरनभद्वयगैर्भुवने Jk.
2. 208] भामिनी, शैलशिखा.
- भरनरनग (10-6) [संकथिता भरौ नरनगाश्च धीरललिता Chm.
2. 157] धीरललिता, प्रमुदिता, महिषी, ललिता.
- भरयननग (10-6) [भो रयना नगौ च यस्यां वरयुवतिरियम्
Chm. 2. 161] वरयुवति.
- भसमतनग (8-8) [भात्समतनगैरष्टच्छेदे स्यादिह चकिता Chm.
2. 150] चकिता.
- मतसततग (4-5-7) [स्तौ स्तौ तगौ कोमललता घडैः (घ=चतुर;
ड = पञ्च) H. 2. 285] कोमललता.
- मनसतरग [मनस्तर्गाः सुरतललिता H. 2. 280] सुरतललिता.

- मभनमनग (4-6-6) [भौ नो मनौ गो मदनललिता वेदैः षड्भुभिः
Chm. 2. 152] मदनललिता.
- मममममग [यस्मिन् सर्वे गा राजन्ते ब्रह्मायं तद् रूपं नाम Chm.
2. 160 or मुगौ कामुकी H. 2. 266] कामुकी, ब्रह्मरूप.
- यमनसरग (6-10) [जयानन्दं यान्मनौ सुललितमनुच्छित्सरौ गः
Jk. 2. 205] जयानन्द, सुललित, प्रवरललित.
- रजरजरग [चित्रसंज्ञमीरितं समानिकापदद्वयं तु Chm. 2. 148]
चित्र.
- रजरजरल [रजौ रजौ रलौ चञ्चला Pp. 2. 172] चञ्चला,
चित्रशोभा.
- रननननग [नीगा ललना H. 2. 283 (नी-नचतुष्कम्)] ललना.
- सजससजग [सजसाः सजौ ग उद्रता Bh. 32. 313] उद्रता.
- सतयसभग (4-4-4-4) [प्रमदा सत्यसभगा वर्णैर्वर्णयतिर्भवेत् Mm.
18-15] प्रमदा.
- सभमसभग [सभमाः सभगाः स्खलितविक्रमा Bh. 16. 32]
स्खलितविक्रमा.
- ससननमग [सौ नौ मो गो वेळिता H. 2. 284] वेळिता.
- सससससग [सुगौ कामुकी H. 2. 267 (सु-सपञ्चकं)] कामुकी,
सोमडक.

17 अत्यष्टिः (21)

- जसजसयलग (8-9) [जसौ जसयला वसुग्रहयतिश्च पृथ्वी गुरुः Vr.
3. 88] पृथ्वी, विलम्बितगतिः.
- नजजयनलग [नजजयना लगौ रुचिरमुखी Bh. 32. 175]
रुचिरमुखी.
- नजभजजग (7-10) [नजभजजेषु गौ यदि वदन्ति च वाणिनीं
ताम् Vr. 3. 93. 3] नर्कुटक, वाणिनी.
- नजभजजलग (7-10) [हयदशभिर्नजौ भजजला सगु नर्कुटकम्
P. 7. 16. 6] अवितथ, कुटक, नर्कुटक, नर्दटक.
- नजभजजलग (7-6-4) [मुनिगुहकार्णवैः कृतयति वद कोकिलकम्।
नर्कुटकमेव यतिभेदात् कोकिलकम् P. 7. 15. 7] कोकिलक.
- नजभजभलग (12-5) [समदविलासिनी नजभजैर्भगैरिनशरैः
Vr. 3. 93. 1] विलासिनी, समदविलासिनी.
- नननननग (5-12) [शरविरतिरिषुनगणगगिति वसुधारा Jk.
2. 216] वसुधारा.
- ननभसरलग (7-6-4) [कथितं च घनमयूरं ननभसरलगं स्वरै रसै-
स्त्रिभम् Mm. 18. 25] घनमयूर.
- ननभसरलग (6-4-7) [रसयुगहययुङ् नौ भ्रौ सो लगौ हि यदा
हरिः P. 7. 16. 4] हरि.
- नसजसयलग [नसजाः सयला गो मालाधरः Pp. 2. 178] मालाधर.
- नसमततग (6-4-7) [नः स्मौ तौ गौ पञ्चम् H. 2. 294] पञ्च.
- नसममयलग (6-4-7) [नसम्यलगा रोहिणी H. 2. 295]
रोहिणी.

- नसमरसलग** (6-4-7) [नसमरसला गः षड्वेदैर्हयैर्हरिणी मता
Chm. 2. 167] हरिणी, वृषभचरित, वृषभललित.
भरनभनलग (10-7) [दिभ्यति वंशपत्रपतितं भरनभनलगैः Jk.
2. 213] वंशदल, वंशपत्रपतित, वंशपत्र, ललित.
मभनततगग (4-6-7) [मन्दाक्रान्ता गतिश्रुत्यतिर्माद्वनौ तौ च गौ
चेत् Jk. 2. 210] मन्दाक्रान्ता, श्रीधरा.
मभनमयलग (4-6-7) [वेदतैश्चैर्मभनमयला गश्चेत्तदा हारिणी
Chm. 2. 170] हारिणी.
मभनरसलग (4-6-7) [भाराक्रान्ता मभनरसला गुरुः श्रुतिषड्वैः
Chm. 2. 171] भाराक्रान्ता.
यंतनसभलग [कलातन्त्रं यस्तनसभलधुभिर्गेन सहितम् P. 7. 17.
8] कलातन्त्र.
यभनरसलग (4-6-7) [भवेत् कान्ता युगरसहयैर्भौ नरसा लगौ
P. 7. 17. 5] कान्ता, भाराक्रान्ता.
यमनसभलग (6-11) [रसै र्द्वैर्द्विना यमनसभला गः शिखरिणी
Chm. 2. 163] शिखरिणी.
ससजभजगग (10-7) [ससजा भजगा गु दिक्स्वरैर्भवति चित्रलेखा
P. 7. 17. 1] अतिशायिनी, चित्रलेखा.

18 घृति (37)

- नजभजरर** (11-7) [नजभजरैस्तु रेफसहितैः शिवैर्हयैर्नन्दनम्
Chm. 2. 177] नन्दन.
ननमतभर (7-4-7) [नौ म्त्तौ भ्रौ ललितम् H. 2. 308] ललित.
ननममयय (7-4-7) [नौ मौ यौ चन्द्रमाला H. 2. 307]
चन्द्रमाला.
ननरभरर (10-8) [भवति नयुगलं रभौ रौ दशभिर्गिरीन्द्रैर्लता
Vr. 3-94. 1] लता.
ननरभरस (10-8) [भवति नयुगलं रभौ रौ दशभिर्गजेन्द्रलता
Chm. 2. 190] गजेन्द्रलता.
ननरररर (10-8) [इह ननरचतुष्कसृष्टं तु नाराचमाचक्षते (दश-
वसुभिर्भयतिः) Chm. 2. 178] नाराच, महामालिका,
लालसी, निशा, वरदा, लालसा, सिंहविक्रीडित.
ननरररर (13-5) [त्र्यधिकदशयतिर्ननौ रौ भवेतां ररौ तारका
Vr. 3. 94. 4] तारका, निशा, प्रिया.
ननससतय (4-9-5) [गतिनिधियतिरिति नौ यदि सौ त्र्यौ पङ्कज-
मुक्ता Jk. 2. 253] पङ्कजमुक्ता, पङ्कजवक्त्रा.
नसमतभर (6-4-8) [न्त्तौ म्त्तौ भ्रौ हरिणीपदं चयैः (षट्चतुर्भिः)
यतिः H. 2. 318] हरिणीपद.
नसममयय (6-5-7) [न्त्तौ मौ यावनल्लेखा चयैः (षट्पञ्चभिः)
यतिः H. 2. 312] अनल्लेखा.
भभभभनय (6-4-8) [भोन्या भज्जिः (भी=चतुर्भकाराः) H. 2.
319] भज्जि, विच्छिन्ति.
भभभभमस [पञ्चभकारकृताश्चगतिर्यदि चान्तसरचिता Vr. 3. 94.
5] अश्वगति.

- भभभभमस** (11-7) [धूर्जटिद्विभ्रमणं मणिमाला भाद्वौ भभसयुतौ
Jk. 2. 222] मणिमाला.
भरनननस (9-9) [भाद्वरनना नसौ भ्रमरपदकमिदमभिहितम्
Vr. 3. 94. 6] भ्रमरपदक.
भसनजनर (6-5-7) [हीरकमुदितं भसनजनैरिह रगणोऽन्ततः
Chm. 2. 195] हीरक.
मतनजभर (5-7-6) [म्त्तन्जभ्राः कुराजिका ड्यैः (पंचसप्तभिः)
H. 2. 311] कुराजिका.
मतनययय (5-6-7) [कुसुमितलतावेष्टिता म्त्तौ न्यौ याविन्द्रियर्तु-
स्वराः P. 7. 21] कुसुमितलतावेष्टिता, चन्द्रलेखा, चित्रलेखा.
मतनययय (4-7-7) [म्त्ता यिः घट्टैः (चतुर्भिःसप्तभिः) चित्रलेखा
H. 2. 303] चित्रलेखा.
मननततम (4-7-7) [वर्णाश्चैर्मननततमकैः कीर्तिता चित्रलेखयम्
Chm. 2. 184] चित्रलेखा.
मभनजभर (4-7-7) म्भौ न्त्तौ भ्रौ चेचलामिदमुदितं युगैर्मुनिभिः
स्वरैः Chm. 2. 188] चल.
मभनययय (4-7-7) [वेदाज्ञानैर्भभनयययुगैः स्यादियं चन्द्रलेखा
Chm. 2. 194] चन्द्रलेखा.
मभनयरर (4-7-7) [अर्थाश्चाश्चैर्मभनयरयुगैर्वृत्तं मतं केसरम्
Chm. 2. 187] केसर, केशर.
ममभमयय (5-6-7) [तद् भूतवर्चसैर्मौ भ्मौ विरतिश्चेत्सिंहवि-
स्फूर्जितं यौ Chm. 2. 191] सिंहविस्फूर्जित.
ममभमसम (9-9) [ममभा मसमा मञ्जीरा Pp. 2. 180] मञ्जीरा.
मरभनतस (7-11) [भ्रौ भ्मौ त्सौ स्वरस्वरैर्यतिरिति महासेनमुदितम्
P. 7. 21. 17] महासेन.
मरभयरर (11-7) [धृयां प्रभ्या रौ काञ्ची टैः (एकादशभिः) यतिः
H. 2. 300] काञ्ची, वाचालकाञ्ची.
मसजजभर (8-5-5) [मात्सो जौ भरसंयुतौ करिबाणखैर्हरिणप्लुता
Chm. 2. 181] हरिणप्लुता, हरनर्तक.
मसजसतस (12-6) [मः सो जः सतसा दिनेशश्रुतिभिः शार्दूल-
ललितम् Chm. 2. 180] शार्दूलललित.
मसजसरम (12-6) [शार्दूलं वद मासषट्कयति मः सौ जसौ रो
मथेत् Chm. 2. 186] शार्दूल.
मससररर (3-6-8-1) [विलासो मः ससौ राश्व गुणषड्वसुभिर्भयतिः
Mm. 19. 5] विलास.
यमनसतस (6-6-6) [सुधा तर्कैस्तर्कैर्भवति श्रुतुभिर्यौ मो नसतसाः
Chm. 2. 183] क्रीडा, मुक्तामाला, सुधा.
यमयययय [इदं क्रीडाचक्रं यमाभ्यां समस्तैर्यकारैः समेतम् Chm.
2. 193] क्रीडाचक्र.
रसजजभर (8-5-5) [सौ जजौ भरसंयुतौ करिबाणखैर्हरनर्तनम्
Chm. 2. 192] उज्ज्वल, चचैरी, मालिकोत्तरमालिका,
विबुधप्रिया, हरनर्तन.
रसजयभर (6-5-7) [सौ जयौ भरसंयुतावृतुवाणाश्चैर्वरकृत्तनम् Vr.
3. 94. 15] वरकृत्तन.

सजसजतर [रजौ रजौ त्रौ बुदबुदम् H. 2. 320] बुदबुद.

सतनययय (5-6-7) [सतना यौ यः शररसयतिर्भाति मन्दारमाला Jk. 2. 221] मन्दारमाला.

सनजनभस (3-5-5-5) [सुरभिः पुरशरयोयेतिरिति सान्नजनभसाः Jk. 2. 225] सुरभि, शुभ.

19 आतिघृतिः (26)

जनभसनजग (5-5-5-4) [शरत्रयैर्युगैश्छिन्ना जन्मस्नजगा वहथिनी Mm. 19. 7] वहथिनी.

जसजसजसग (6-6-7) [जसौ त्रिरसुकौ गुरुश्च रसयोर्यतिश्च रति-लीला Jk. 2. 230] रतिलीला.

जसजसतभग (8-4-7) [गजाब्धितुरगैर्जसौ जसतभा गश्चेत् समुद्रतता Vr. 3. 96. 1] समुद्रतता.

नजभयभजग (7-12) [नजभयभा जगौ च रचना मुन्यर्कयतिरत्र सा Vr. 3. 96. 3] रचना.

नजभयसजग (11-8) [नजभयसा जगौ च रचना शूलिककुम्भिरत्र सा Vr. 3. 96. 2] रचना.

नननजननल [ननना जनना लश्चन्द्रमाला Pp. 2. 190] चन्द्रमाला.

ननननतनग [नचतुष्कात् तनगाः कनकलता Bh. 32. 177] कनकलता.

ननननननग [नषट्कगा धवला Pp. 2. 244] धवला.

ननरजरजग [नयुगललघू निरन्तरौ यदा स पञ्चचामरः Chm. 2. 201] पञ्चचामर.

ननजरजरल [नयुगललगुरुर्निरन्तरं यदा स पञ्चचामरः P. 7. 22. 6] पञ्चचामर.

नभरसजजग (9-10) [नवाभिर्दशभिर्छिन्नं सरलं न्भ्रसजा जगौ Mm. 19. 8] तरल, सरल.

मतनसततग (5-7-7) [वृत्तं बिम्बाख्यं शरमुनितुरगैर्मौ न्सौ ततौ चेद् गुरुः Chm. 2. 202] चन्द्रबिम्ब, बिम्ब, वक्षित, विचित.

मतनसररग (5-7-7) [भूताश्वाश्चान्तं मतनसररगैः कीर्तितं पुष्पदाम Vr. 3. 96. 6] पुष्पदाम, फुल्लदाम.

मरभनयनग (7-7-5) [भ्रौ भ्नौ यो नो गुरुश्चेत्स्वरमुनिकरणैराह सुरसाम् Chm. 2. 199] सुरसा.

मरभससजग (7-12) [भ्रौ भः सौ जगौ माधवीलता छैः (छ=7) H. 2. 332] माधवीलता.

मसजसततग (12-7) [सूर्याश्चैर्मसजसताः सगुरवः शार्दूल-विक्रीडितम् Chm. 2. 198] शार्दूलविक्रीडित.

मसजसनजग (12-7) [म्सौ ज्सौ न्सौ गो वायुवेगा H. 2. 322] वायुवेगा.

यभनयजजग (12-7) [इनाश्चैः स्याद् यभनयजजगाः कीर्तिता मणिमञ्जरी Chm. 2. 204] मणिमञ्जरी.

यमननररग (6-7-6) [भ्नौ नौ रौ गो मुग्धकं चछैः (च = षट्; छ = सप्त) H. 2. 329] मुग्धक.

यमनसजजग (6-6-7) [रसैः षड्भिलोकैः यमनसजजा गुरु-भंकरन्दिका Chm. 2. 203] मकरन्दिका.

यमनसततग (5-7-7) [भ्नौ न्सौ तौ गदछाया H. 2. 325] छाया.

यमनसभतग (6-6-7) [इयं छाया ख्याता ऋतुरसहयैर्यो मनसा भ्नौ गुरुः Vr. 3. 96. 9] छाया.

यमनसररग (6-6-7) [रसर्वधैः भ्नौ न्सौ ररगुह्यतौ मेघविस्फूर्जिता स्यात् Chm. 2. 196] मेघविस्फूर्जिता, चन्द्रकान्ता, रम्भा, विस्मिता, सुवृत्ता.

रभजतततग (10-9) [भौ जतौ तौ सगुरुकौ यदा दिग्ग्रहच्छेद-भाभवल्ली Vr. 3. 96. 10] वल्ली.

रससतजजग (10-9) [दिम्बिरामि रसौ सतजा जगौ शार्ङ्गि भवेच्च गतागतम् Jk. 2. 229] शार्ङ्गि, ऊर्जित.

सतयभममग (10-9) [दशवाणार्थैर्यतिधारी सौ यभमा मो गः शम्भुः Pp. 2. 194] शम्भु.

ससससससग [सगौ तरुणीवदनेन्दुः (स्=सषट्कम्) H. 2. 333] तरुणीवदनेन्दु.

20 कृतिः (17)

तभजभजभलग [भ्नौ जभौ जभौ लगौ शशाङ्करचितम् H. 2. 344] शशाङ्करचित.

नजनभसनलग [मदकलनी नजनभसा नलगाः Mm. 19. 10] मदकलनी.

ननननननलग [कनकलता सा कथिता षण्णैर्युक्ता तथा लगाभ्यां च Mm. 19. 11] कनकलता.

नभममससलग (11-9) [नभममाः ससला गिति मुद्रा रुद्रयतिः क्वचिदुज्ज्वलम् Jk. 2. 236] मुद्रा, उज्ज्वल.

भनयननरलग (3-6-11) [भ्नौ भ्नौ त्रौ लगौ दीपिकाशिखा गचैः H. 2. 343] दीपिकाशिखा.

भभमभरसलग [भत्रितयाद्भरसालगुरु यदि भासते भुवि भासुरम् Jk. 2. 235] नन्दक, भासुर.

भरनभभरलग (9-11) [भ्रन्भ्रलगा ग्रहै र्द्वैर्विच्छिन्नोत्पलमालिका Mm. 19. 12] उत्पलमालिका, कामलता.

मनसनमयलग (5-8-7) [म्नौ न्सौ म्यौ लगौ सदत्नमाला छैः (पञ्चाष्टाभिर्यतिः) H. 2. 340] सदत्नमाला.

मरभनततगग (7-6-7) [भ्रौ भ्नौ तौ गौ चित्रमाला छैः H. 2. 339] चित्रमाला, सुप्रभा, सुवंशा.

मरभनयभलग (7-7-6) [ज्ञेया सप्ताक्षषड्भिर्मरभनययुता भ्नौ गः सुवदना Chm. 2. 206; Vr. 3. 97] सुवदना.

मरभनससगग (7-6-7) [ख्याता पूर्वैः सुवंशा यदि मरभनाः सद्वयं गो गुरुश्च Chm. 2. 210] सुवंशा.

यमननततगग (6-7-7) [रसैरश्चैर्यमननततगैर्गेन शोभेयमुक्ता Vr. 3. 98. 2] शोभा.

रजरजरजगल [वृत्तमीदृशं तु नामतो रजौ रजौ रजौ गुरुलघुश्च Chm. 2. 208] वृत्त, गण्डका.

रजरजरजलग [रजत्रयलग्नैकं मालवं केचिद्वचिरे Mm. 19. 14]
मालव.

रसससससलग [रासपञ्चकमन्तलगं पुटभेदमत्र गतागतम् Jk. 2.
237] पुटभेद.

सजजभरसलग [सजजा भरौ सलग यदा कथिता तदा खलु गीतिका
Chm. 2. 207] गीतिका, गीता, प्रमदानन.

सभरनमयलग (13-7) [सभरा न्म्या लगिति त्रयोदशयतिर्मत्तेभ-
विक्रीडितम् Vr. 3. 98. 4] मत्तेभविक्रीडित.

21 प्रकृतिः (13)

तरभनजभर (7-7-7) [त्रौ भ्नौ जभौ रः कथागतिः छैः H. 2.
346] कथागति.

नजजजजभर [नगणजकारचतुष्कभरैरपि रजिता वनमञ्जरी Jk. 2.
240] वनमञ्जरी.

नजभजजजर [नजभजजा जरौ यदि तदा गदिता सरसी कवीश्वरैः
Chm. 2. 213] चित्रलता, चम्पकमालिका, रुचिरा,
सरसी, सलिलनिधि, सिद्धि, धृतश्री, सिद्धक.

नजभजजजर (11-10) [नजभजजाजरौ हरहरिद्विरतिः खलु
पञ्चकावली Vr. 3. 99. 2.] पञ्चकावली, शशिवदना.

भभभभभभर [भौ भभभाश्च भरौ यदि कीर्तय पुत्रक मत्तविलासिनीम्
Vr. 3. 99. 3] मत्तविलासिनी.

भरननजजय [भरौ ननौ जजौ यो नरेन्द्रम् Pp. 2. 202] नरेन्द्र.

भरनरनर (10-11) [भ्रौ त्रौ त्रौ रो ललितविक्रमो जैः H. 2.
347] ललितविक्रम.

ममतनननस (8-5-8) [मौ तनिसा मत्तकीडा जडैः H. 2. 348]
मत्तकीडा.

मरभनययय (7-7-7) [भ्रौ भ्नौ यौ यः प्रकृत्यां स्वरगिरिविरतिः
स्रग्धरा नाम वृत्तम् Jk. 2. 238] स्रग्धरा.

रजतनननस [र्जतनिसाश्चन्दनप्रकृतिः H. 2. 349] चन्दनप्रकृति,
श्रेणि.

रनरनरनर [त्री नौ रस्तरङ्गः H. 2. 352] तरङ्ग, तरङ्गमालिका.

रनरनरनर (6-6-6-3) [सुरनर्तकी रनरना रनरा विरती रसर्तु-
शास्त्रगुणैः Mm. 19. 17] सुरनर्तकी.

रसनजनभर (11-10) [पञ्चस्रग्धरा रसानजनभरं हरविरतिश्च गता-
गतम् Jk. 2. 243] पञ्चस्रग्धरा.

22 आकृतिः (12)

तभयजसरनग (7-15) [मत्तेभाख्यं तभयजसरनगयुक्तं स्वरार्च-
फणिभिन्नम् Mm. 19. 18] मत्तेभ.

नजभजभजभग [नजौ भजौ भजभगा अश्वललितम् Bh. 16.
100-101] अश्वललित.

नभजभजभजग [नगणतो भजगणौ त्रिधा गुरुपरौ यदा मदन-
सायकः Jk. 2. 247] मदनसायक.

भभभभभभग [सप्तभकारयुक्तैकगुरुर्गदितेयमुदारतरा मदिरा Chm.
2. 213] मदिरा, लताकुसुम, संगता.

भरनरनरनग (10-12) [मद्रकं भरौ नरौ नरौ न्गौ दिगादित्याः
P. 7. 26.] मद्रक, विशुद्धचरित, मद्रक, प्रभद्रक.

मतयननननग [मत्यनी (नचतुष्क) गा वरतनुः H. 2. 356]
कौष्ठा, वरतनु.

ममतनननसग [मौ गौ नाथवारो गो गो वसुभुवनयतिरिति भवति
हंसी Chm. 2. 212] हंसी.

मसजयभभनग [लालित्यं भुजगेन्द्रभाषितमेतच्चेन्मसजयभभनगुणभिः
Vr. 3. 100. 3] लालित्य.

मसजसजसजग (12-10) [मसौ जसौ जसौ जगौ दीपाचिष्टैः
H. 2. 357] दीपाचि.

मसरसतजनग [लालित्यं भुजगेन्द्रेण भाषितमेतच्चेत् मसरसतजनगुभिः
Chm. 2. 215] लालित्य.

सजतनसररग (8-7-7) [सजता नसौ ररौ गः फणितुरगह्यैः
स्थान्महास्रग्धरा Chm. 2. 216] महास्रग्धरा.

सततनसररग (8-7-7) [सततान्नः सश्च रौ गः फणितुरगयतिः
स्थान्महास्रग्धराख्या Jk. 2. 245] महास्रग्धरा.

23 विकृतिः (12)

जसजसयययलग [जसौ जसौ यिलगा वृन्दारकम् H. 2. 364]
वृन्दारक.

तजजजजजलग [शङ्खाख्यमिदं भगवद्भदितं तगणाजगणाः षडतो
लगुरु Jk. 2. 252] शङ्ख.

नजजजजजलग [नगणजषट्कलक्षिति हंसगतिश्च महातरुणीदयितम्
Jk. 2. 248] हंसगति, महातरुणीदयित, सुधालहरी.

नजभजभजजलग (11-12) [नजौ भजौ भजौ जलगा अश्वललितं
रुद्रादित्यैः H. 2. 358] अश्वललित, हयलीलगति.

नजभजभजभलग (11-12) [नजभजभा जभौ लघुगुरु बुधैस्तु
गदितेयमद्रितनया Chm. 2. 217] अद्रितनया, अश्वललित,
ललित.

नजभजसजनलग (11-12) [नजभजसजनलगयुतं रुद्राकैर्भिन्न-
मश्वललिताख्यम् Mm. 19. 23] अश्वललित.

भभभभभभगग (12-11) [भैरथ सप्ताभिरत्र कृता गुरुणा गुरुणा च
मयूरगतिः स्यात् Vr. 3. 102. 1] मयूरगति, मदिरा.

भमनभनननगग [भमौ नभौ ननना गौ पुष्पसमृद्धा Bh. 32. 290]
पुष्पसमृद्धा.

भमसभनननलग [भमौ रभौ निल्गाश्चपलगतिः H. 2. 363]
चपलगति.

ममतननननलग (8-5-10) [मत्ताकीडं मौ न्नौ नौ गुरुपि च
विषधरशरविरमणम् Jk. 2. 250] मत्ताकीड, विशुन्माला,
मन्दकीडा.

रनरनरनरलग [चित्रकं क्व च रनौ त्रिधा रलगमत्र भात्युस्तरङ्ग-
मालिका Jk. 2. 251] चित्रक, उस्तरङ्गमालिका.

ससभसतजजलग [इह सुन्दरिका पिङ्गलमुनिनोक्ता सद्यतो भसता
जलभगाः Chm. 2. 219] सुन्दरी, सुन्दरिका.

24 सङ्कृतिः (12)

ननभनजननय (7-7-10) [इह ललितलता स्वरगिरिविरतिर्नन-
भनजननयशोभा Jk. 2. 254] ललितलता.

ननररररर [नौ हर्मेधमाला (रू = रषट्कम्) H. 2. 367]
मेधमाला, भृङ्गाञ्जनीलालका.

नभजभजभजर [अथ महामदनसायको नगणतलिधाभजगणौ
रनेधनौ Jk. 2. 256] महामदनसायक.

नयभतनननस [न्यौ भनौ निसौ संभ्रान्ता (नि = नत्रिकम्) H. 2.
370] संभ्रान्ता.

भतनसभभनय (5-7-12) [भूतमुनीनैर्यतिरिह भतनाः स्मौ
भनयाश्च यदि भवति तन्वी Chm. 2. 220] तन्वी.

भभभतनननस [भितनिसा द्रुतलघुपदगतिः H. 2. 369] द्रुतलघुपद-
गति, स्खलित.

भभभभभभभ [नाम किरीटमिदं भगणा यदि पिङ्गलनागमुनीन्द्रमतं
किल Chm. 2. 221] किरीट, सुभद्र.

भमसभनननय (5-5-8-6) [हंसपदं स्याद्वाच गणाः स्युर्वत-
शरवसुयति मसभनना न्यौ Jk. 2. 255] हंसपद.

मभयमनभनस (8-8-8) [वेश्याप्रीतिः मभयमनभनसयुक्ताऽहि-
फणिगजैरिहना Mm. 19. 26] वेश्याप्रीति.

मसजसततभर [म्यौ जसौ तौ भौ विभ्रमगतिः H. 2. 371]
विभ्रमगति.

ररररररर (8-8-8) [स्वैरिणीक्रीडनं प्रोक्तमष्टमी रगणैर्युतम्
Mm. 19. 25] स्वैरिणीक्रीडन.

ससससससस (8-8-8) [सगणैरिह वृत्तवरं वसुभिः किल
दुर्मिलमुक्तमिदं कविभिः Chm. 2. 222] घोटक, दुर्मिल.

25 अतिकृतिः (6)

तयभभननननग (10-15) [त्यौ भौ नी (न-चतुष्कम्) गौ हंसपदा
जैः (दशभिः) H. 2. 374] हंसपदा.

नजजयननननग [नजज्या नीगौ चपलम् H. 2. 375] चपल.

ननननसभभभग (8-7-10) [अभिकृतिभवमिति गतिन-स-पुर-
भग् हंसलयं भुजगाद्रियतिः Jk. 2. 257] हंसलय.

भमसभननननग (5-5-8-7) [कौञ्चपदा स्याद् भो मसभाश्चेदिषु-
शरवसुमुनियतिरिनलघुगैः Chm. 2. 223 or कौञ्चपदं
भात् किंच मसौ भनौ त्रिनगणगुशरशरवसुयतयः Jk.
2. 258] कौञ्चपद-दा.

ममममतयमग (4-4-5-12) [मन्तेभाख्यं मौ मौ मात् त्यौ
मश्वान्ते गः स्याद् विश्रामोऽब्धौ चतुरस्मिन् बाणेऽप्येवम्
Jk. 2. 259] मन्तेभ.

सजनजभनरनग (8-8-9) [कलकण्ठाख्यं सजनजभनरनगाश्चाहि-
भोगिनिधिभिन्ना Mm. 19. 27] कलकण्ठ.

26 उत्कृतिः (12)

नजनसभनननलग [न्जौ न्यौ भनिलगा वेगवती H. 2. 379]
वेगवती.

सं. इ. को....४

नजभजजजभजलग (14-12) [मनुविरतिर्नजौ भजगणत्रितयं
भजला गुरुर्यदि सुधाकलशः Jk. 2. 264] सुधाकलश.

ननननननननग (8-8-10) [वसुवसुयतिरथ गुरुयुगपरवसु-
नयुगिति वनलतिका स्यात् Jk. 2. 262] वनलतिका.

नयनयननननग (6-6-8-6) [नयनयनात्रयमपि गौ चेदसरस-
वसुयतिरिति मकरन्दम् Jk. 2. 263] मकरन्द.

भनजनसननभग (7-7-7-5) [भनजनसन्भगौ र्वार्वावेणुभिदि
रजनम् Mm. 20. 2] रजन.

भननसमनननलग { (13-13) [भो नौ स्मौ निलगा आपीडो जैः
H. 2. 378] आपीड.
(14-12) [-do-Rm. 7. 30]

मननननननसग (9-6-6-5) [मो नाः षट् सगगिति यदि नव-
सरसशरयतिथुतमपवाहाख्यम् Chm. 2. 225] अपवाह.

ममतनननरसलग (8-11-7) [वस्वीशाश्चैरुदोपेतं ममतननयुग-
रसलगैः भुजङ्गविजृम्भितम् Chm. 2. 224] भुजङ्ग-
विजृम्भित.

मयनतननरयलग (8-11-7) [म्यौ न्तौ नौ रयौ लगौ यदि
चाहुर्वसुमदनदहनर्षिभिर्भुजङ्गेरितम् Vr. 3. 106. 2]
भुजङ्गेरित.

मयनतननरसलग (8-11-7) [म्यौ न्तौ नौ रसौ लगौ यदि च
आहुर्वसुमदनदहनर्षिभिर्भुजङ्गेरितम् Vr. 3. 106. 1]
भुजङ्गेरित.

यययययययलग [चेटीगतिश्च गायत्री या लगौ छिदिनैर्म्यैः
Mm. 20. 1] चेटीगति.

ननभनजनननगल (9-7-10) [यस्यां नकारयुगलं परतो भकारः
तस्मान्नजौ च नगणत्रयतो गलौ स्तः ।
खण्डैर्नगैर्दशभिरत्र यतिर्विशाला
सा पिङ्गलेन कथिता कमलाऽतिरम्या ॥
वृत्तचन्द्रिका 2. 139] कमला.

शेषजातिः

27 ... (5)

ननननभनभनस (13-6) [गतिनगणभनभनसकलितं त्रिपदललितं
तदनुयतिमिलितम् Jk. 2. 267] त्रिपदललित.

नसभनतजतसय (7-7-13) [नसभनतजाङ्गी तसयसुदुपाङ्गी
लसतीति तद्भङ्गविरतिः त्रिभङ्गी Jk. 2. 268] त्रिभङ्गी.

मतततननययय (11-16) [मतिनायि मालाचित्रं टैः H. 2. 381]
मालाचित्र, मालावृत्त.

मभननननननस (4-8-8-7) [मालावृत्तं गतिवसुवसुयति मभ-
रसमितन-स-विकसितकुसुमम् Jk. 2. 265] विकसित-
कुसुम.

ममतनभमभम (8-11-8) [मालावृत्तं मालावृत्तेष्वथ वसुधूर्जटि-
यत्तन्वीतं ख्यातं मौ तनभा मौ भनौ Jk. 2. 266]
मालावृत्त.

28 ... (2)

जरजरजरजरजग [जरौ जरौ जरौ जरौ जगौ क्रमेण चेद्यदा ।
तदा भुजङ्गनायको मनोजशेखरं जगौ ॥ वृ.चं.] मनोजशेखर.

रजरजरजरजरल [रजौ रजौ रजौ रजौ रलौ क्रमेण चैयदा ।
अशोकपुष्पमञ्जरी समीरिता फणीश्वरैः ॥ वृ. चं.] अशोक-
पुष्पमञ्जरी.

29 ... (4)

तननननननननल [तगणात् परतो यत्र नगणाष्टकमुज्ज्वलम् ।
ततो लगौ भुजङ्गेन प्रोक्तं शालूरमद्भुतम् ॥ P. 7. 36. 3]
शालूर.

नननननननननल (8-8-8-5) [त्रिवसुगयतिरथ नवनगणलगिह
सुविहितगतिरिति भवति कला Jk. 2. 270] कला.

वनभनजननननल (7-7-8-7) [ननभनजननननलगाभिह चेन्
मुनिगिरिवसुयतिरिति मणिकिरणः Jk. 2. 269] मणि-
किरण.

मतयतनननरसल (4-7-11-7) [म्त्तौ म्त्तौ निरसलगाः प्रमोद-
महोदयो घल्लैः H. 2. 382] प्रमोदमहोदय.

30 ... (2)

भजसनभजसनभय [वृत्तललितं ललितवृत्तमपि सुन्दरलयात्तवरनं
भजसना भजसना भ्यौ Jk. 2. 271] वृत्तललित,
ललितवृत्त.

ममतननननजभर (8-15-7) [मातनीजभ्राः पिपीलिका जणैः
H. 2. 385.] पिपीलिका.

31 ... (2)

नननननननननन (8-8-8-7) [नगणदशकमपि सगुरु सयति
यदि सुगमरति लसति जगति लहारिका Jk. 2. 272]
लहारिका.

× × × × × × × (16-15) [विचारचर्चा गलयोर्गणानां न यत्र
भूपैस्तिथिभिर्यतिगुरुः । अन्ते धरापावकवर्णपादा समी-
रितासौ फणिना घनाक्षरी ॥ P. 7. 36. 4] घनाक्षरी.

32 ... (1)

[भूपैर्भूपैर्विरामः स्याद्गणभेदगलोच्चितैः
शेयान्ते लघुना युक्ता रूपपूर्वा घनाक्षरी ॥ P. 7. 36. 5]
रूपघनाक्षरी.

33 ... (1)

भननभननभननभय [त्रिभननसुपरि च विदुर्भयुतयगणमवने-
भवति ललितपदगर्भमिह चक्रे Jk. 2. 273] चक्र.

34 ... (2)

भननभननभननभनग [चित्रलयमतिनिबिडमत्र भुवि भननगणवत्
त्रिरिदमिह बुध परत्र भनगुरुभाक् । Jk. 2. 274]
चित्रलय.

ममतनननननसजजग [Rm. 7. 32] मेघदण्डक, अतिच्छन्दस्.

35 ... (1)

ममतनननननलजभर [एषैव (पिपीलिका) नीपरतः
पञ्चलवृद्धा क्रमेण जभ्रा पिपीलिकाकरभम् H. 2. 386.]
पिपीलिकाकरभ.

38 ... (1)

नननननननननननल (10-10-10-8) [द्वादश ना लौ
ललितलता त्रिजैः H. 2. 384] ललितलता.

40 ... (1)

ममतननननननलजभर [मातनी दशलवृद्धा जभ्राः पिपीलिका-
पणवः H. 3 386] पिपीलिकापणव.

45 ... (1)

ममतनननननननलजभर [मातनी पञ्चदशलवृद्धा जभ्राः
पिपीलिकामाला H. 2. 386] पिपीलिकामाला.

II वर्णवृत्तः - दण्डक

Any number of लग pairs [लगावनज्जशेखरः H. 2. 397]
अनज्जशेखर.

4 ल + any Gaṇas [नगणाद्विषयादेवमेकैकगणवर्धनात् कुमुदाब्ज-
तरङ्गादिनाम्नां भेदाश्च पूर्ववत् ॥ Mm. 21. 8-9] अब्ज.

6 ल + 8 रगणः [नद्वयादष्टरैः अर्णः Mm. 20. 8] अर्ण.

6 ल + 9 रगणः [नद्वयाद् नवरैः अर्णवः मतः Mm. 20. 8] अर्णव.

Any number of गल pairs [यत्र दृश्यते गुरोः परो लघुः क्रमात्
स उच्यते बुधैः अशोकपुष्पमञ्जरी इति Chm. 2. 232]
अशोकपुष्पमञ्जरी.

6 ल + any Pañcamātrās [नाभ्यां पञ्चमात्रैः उत्कलिका
H. 2. 401] उत्कलिका.

6 ल + 13 रगणः [नद्वयादुद्दामो विश्वरैर्मतः Mm. 21. 2] उद्दाम.

नग + 13 रगणः [नभ्यां त्रयोदशराः कङ्कलिः मता H. 2. 390]
कङ्कलि.

Any number of तगणः + गग [ताः गौ कामबाणः H. 2. 399]
कामबाण.

Any number of सगणः [यथेष्टं साः कुसुमास्तरणः H. 2. 395]
कुसुमास्तरण, कुसुमस्तवक.

नग + 12 रगणः [नभ्यां द्वादशराः केलिः उक्ता H. 2. 390]
केलि.

5 ल + any Gaṇas [शरला यथेष्टं गणाः चण्डः Jk. 6. 33]
चण्ड.

5 ल + any रगणः [लोर्यथेष्टं राः चण्डकालः H. 2. 391]
चण्डकाल, चण्डपाल.

6 ल + 7 रगणः [नद्वयात् सप्तैः चण्डवृष्टिप्रयाताख्यः दण्डकः
Mm. 20. 6] चण्डवृष्टि, चण्डवृष्टिप्रयात.

6 ल + any यगणः [नाभ्यां याः चण्डवेगः Sb. 1. 162] चण्डवेग.

6 ल + 11 रगणः [नद्वयाज्जीमूतो रुद्रैः मतः Mm. 20. 1] जीमूत.

नग + 9 रगणः [नभ्यां नवरैः दम्भोलिः दण्डकः H. 2. 390]
दम्भोलि.

नग + 8 रगणः [नभ्यामष्टरैः पन्नगो नाम दण्डकः H. 2. 390]
पन्नग.

- 6 ल + 7 यगणस [नाभ्यां सप्तयाः (प्रचित इति नयुम्मतो यैः) Jk. 6. 33] प्रचित.
- 6 + 16 रगणस [नद्वयात् षोडशरैः भुजङ्गः] भुजङ्ग.
- Any number of भगणस + गग [भाः गौ भुजङ्गविलासः H. 2. 400] भुजङ्गविलास.
- Any number of रगणस [यथेष्टं रा मत्तमातङ्गः H. 2. 394] मत्तमातङ्ग.
- नग + 11 रगणस [नभ्यां एकादशराः मालती H. 2. 390] मालती.
- 6 ल + 3 ग + Any यगणस [लृगिभ्यां याः मेघमाला H. 2. 393] मेघमाला.
- 6 ल + 12 रगणस [नद्वयात् लीलाकरः सूर्यरैः उक्तः Mm. 21. 2] लीलाकर.
- नग + 14 रगणस [नभ्यां चतुर्दशराः लीलाविलासः H. 2. 390] लीलाविलास.
- 6 ल + 7 भगणस + गग [रसलात् सप्तमा गौ वर्णकः Utpala. v. 62] वर्णकः.
- 7 ल + any Gaṇas [लसप्तकात् यथेष्टं गणाः वातः Jk. 6. 33] वात.
- 6 ल + 10 रगणस [नद्वयाद् दशरैः व्यालः उदीरितः Mm. 21. 1] व्याल.
- 6 ल + 14 रगणस [नद्वयात् मनु रै शङ्खनामा दण्डको मतः Mm. 21. 3] शङ्ख.
- 6 ल + 15 रगणस [नद्वयात् तिथिरैः पद्मको मतः Mm. 21. 2] पद्मक, समुद्र.
- 6 ल + 4 रज pairs + रलग [नद्वयात् रजयोः चतुष्कयुता रलगाः समुद्र ईरितः Utpala. v. 63] समुद्र.
- 3 ल + any Gaṇas [गतिलध्वादिकाः गणाः सिंहाह्वयः Jk. 6. 33] सिंह.
- Any number of यगणस [यथेष्टं याः सिंहक्रीडः H. 2. 396] सिंहक्रीड.
- 5 ल + Any यगणस [लोयथेष्टं याः सिंहविक्रीडः H. 2. 396] सिंहविक्रीड.
- नग + 10 रगणस [नभ्यां दशरैः हेलवली उक्ता H. 2. 390] हेलवली.

III वर्णवृत्तः - अर्धसमचतुष्पदी

(The figures within the brackets refer to the number of letters in the 1st and 2nd lines forming the half.)

- र, जरलग (3-8) [ओजे (विषमे पादे) रः; युजि (समे पादे) जलगाः कामिनी H. 3. 20] कामिनी.
- र, जरजर (3-12) [ओजे रः, युजि जलगाः शिखी H. 3. 21] शिखी.

- र, जरजरजग (3-16) [ओजे रः, युजि जलगा जगौ नितम्बिनी. H. 3. 22] नितम्बिनी.
- र, जरजरजरलग (3-20) [ओजे रः, युजि त्रिजगौ लौ वारुणी H. 3-23] वारुणी.
- र, जरजरजरजर (3-24) [(विषमे) रः (समे) चतुर्जगौ वतंसिनी H. 3. 24] वतंसिनी.
- सलग, ससलग (5-11) [(ओजे) सलगाः, (युजि) सिलगाः इला H. 3. 26] इला.
- सलग, 8 स (5-24) [(ओजे) सलगाः, (समे) सृः (सकाराष्टकं) मृगाङ्गमुखी H. 3. 27] मृगाङ्गमुखी.
- रजग, जरलग (7-8) [(ओजे) राजगौ, (युजि) जरौ लौ यदा तदा प्रवर्तकम् Jk. 3. 9] प्रवर्तक.
- जरलग, र (8-3) [कामिन्याद्या व्यत्यये वानरी H. 3. 25] वानरी.
- रसलग, सजजग (8-10) [सौ लौ विषमे यदि। सजजा गुरुल्लिता समे Vr. 4. 1. 1] ल्लिता.
- ससस, भभभग (9-10) [(ओजे) सससा; (अनोजे) भभभा गः Vjs. 3. 51] भामिनी.
- तजरग, मसजगग (10-11) [ओजे भद्रविराद् तज्जा गोऽनोजे मसजा गौ Mm. 21. 14] भद्रविराद्.
- सजसग, भरनगग (10-11) [ओजे केतुमती सजसा गोऽनोजे भरना गौ Mm. 21. 15] केतुमती.
- ससजग, सभरलग (10-11) [विषमे ससजास्ततो गुरुः। समपादे मुरली सभलगाः। Vr. 4. 5. 1] अपरवक्त्र, प्रबोधिता, मुरली, ललित, विबोधिता, वियोगिनी, शिखामणि, सुन्दरी.
- सससग, भभभगग (10-11) [सह सत्रितयेन गुरुश्चेत्। भत्रितयेन च वेगवती गौ Jk. 3. 4] वेगवती, सारसिका.
- भभभग, सससस (10-12) [(ओजे) भभभगाः, अनोजे तु सचतुष्कम् Vjs. 3. 52] प्रसन्ना.
- मससग, सभभस (10-12) [(ओजे) मसागाः, (अनोजे) सभासाः करिणी H. 3. 13] करिणी.
- जतजगग, ततजगग (11-11) [जतौ जगौ गो विषमे, समे स्यात् तौ जगौ ग एषा विपरीतपूर्वा Vr. 4. 7] विपरीताख्यानकी, हंसी.
- ततजगग, जतजगग (11-11) [आख्यानकी तौ जगुरु गमोजे, जतावनोजे जगुरु गुरुश्चेत् || Vr. 4. 6] आख्यानकी, भद्रा.
- सससलग, भभभगग (11-11) [उपचित्रं ससौ सलगा ओजे भभभाः गुरु Mm. 21. 11] उपचित्र.
- ननरलग, नजजर (11-12) [अयुजि ननरला गुरुः, समे यदपरवक्त्रमिदं नजौ जरौ Pp. 2. 3. 18] अपरवक्त्र, पल्लविताग्र.
- भभभगग, नजजय (11-12) [भत्रयमोजगतं गुरुकौ चेत् युजि च नजौ जययुतौ द्रुतमध्या Ckap.] द्रुतमध्या, चलमध्या.

- ससजगग, सभरय** (11-12) [ससजाः प्रथमे पदे गुरु चेत् । सभरा येन च मालभारिणी स्यात् Vr. 4. 9. 1] माल-भारिणी, वसन्तमालिका, औपच्छन्दसिक, सुबोधिता, प्रिया.
- सससलग, नभभर** (11-12) [सयुगात् सलघू विषमे गुरुः । युजि नभौ च भरौ हरिणप्लुता Vr. 4. 8] हरिणप्लुता.
- भमतलग नजनसग** (11-13) [भाति नरां भगणाभ्यां तलगैः । नजनसगैरपि विलसितलीला Jk. 3-17] विलसितलीला.
- ततजगग, तभजजगग** (11-14) [चूडामणिस्तद्वयजा गुरु चेद् । प्रशमहोदयमता तभजा जगौ गः Jk. 3. 25] चूडामणि.
- जरजर, र** (11-3) [ज्रज्रा रः शिखिव्यत्यये शिखण्डी H. 3. 25] शिखण्डी.
- नननय, ममग** (12-7) [पुरमितनगणयमथ, मौ गः । क्षान्तिः प्रोक्ता चूडयम् ॥ Jk. 3. 18] क्षान्ति, चूडा.
- भभभम, भभभगग** (12-11) [आमलकी भचतुष्टयमत्र तु । भत्रयगा गिति सैव च चुक्षा । Jk. 3. 20] आमलकी, चुक्षा.
- जतजर, ततजर** (12-12) [(विषमे) जतौ जरौ शङ्खनिधिः । (समे) तु तौ जरौ । श्रीपात्यकीर्तीशमते सुनन्दिनी Jk. 3. 21.] शङ्खनिधि, सुनन्दिनी.
- जभसय, तभसय** (12-12) [तथोदिता यतिरिह जादुभसौ यः । तादुभः सयावपि विपरीतभामा Jk. 3. 24] विपरीतभामा.
- ततजर, जतजर** (12-12) [तौ जौ तथा पद्मनिधिर्जतौ जरौ । स्वयम्भुदेवेशमते तु नन्दिनी ॥ Jk. 3. 22] पद्मनिधि, नन्दिनी.
- तभसय, जभसय** (12-12) [भामा भवेद्भुवि गतिभाग्विरामा । तभौ यदा सयमथ जादु भसौ यः । Jk. 3. 23] भामा.
- ननभभ, ननरर** (12-12) [अयुजि ननभभाः समकैऽपि तु । नयुगर-युगलं तदा कौमुदी ॥ Vr. 4. 10. 1] कौमुदी.
- नजजर, सजयजग** (12-13) [यदि विषमे भवतो नजौ जरौ । सजयाः समे जगुरु मञ्जुसौरभम् Vr. 4. 10. 2] मञ्जुसौरभ.
- ननरय, नजजरग** (12-13) [नगणयुगरयेण पुष्पिताग्रा । नजजरगै-र्विदिता जिनव्रतांशैः Jk. 3. 12] पुष्पिताग्रा.
- रजरज, जरजरग** (12-13) [ओजे परावती रज्रा जोऽनोजे तु जरौ ज्रगाः] परावती, यवध्वनि, यवमती, यववती.
- रजरज, तरजरग** (12-13) [रो जरौ जसंयुतौ पदे पदेऽथ । युग्मे तरौ जरौ गुरुमृगी यवानी Vr. 4. 10. 3.] मृगी, यवानी.
- नभभर, नभभर** (12-15) [(ओजे) नभभ्रा, (अनोजे) नभिरा मकरावली H. 3. 12] मकरावली.
- जरजरग, रजरज** (13-12) [ज्रजगा यववतीव्यत्यये र्जर्जाः षट्-पदावली H. 3. 11] षट्पदावली.
- सजसजग, सजसस** (13-12) [ओजे सजसजगा युक्ते सजससा मितभाषिणी । Mm. 22. 5] मितभाषिणी.
- रजरजग, जरजरग** (13-13) [(ओजे) रजौ रजौ गो, (अनोजे) जरौ जरौ गो यववती Rm. 2. 27] यववती.

ननननस, ननभनलग (15-14) [विषधरविरमणमुदधिनगणसा यतियतिरुग्री ननभनलगुगा । Jk. 3. 19] उरुग्री.

जरजरजग, र (16-3) [(ओजे) ज्रज्रा जगौ नितम्बिनीव्यत्यये, (अनोजे) रः सारसी H. 3. 22] सारसी.

तभरजरगग, रजरय (17-12) [ओजे तपरौ भरौ जरौ गुरु समे जौ यौ । कीर्तिता बुधैरियं तु षट्पदाख्या Vr. 4. 12. 1] षट्पदा.

भरनजनलग, नजभजनस (17-18) [(ओजे) भ्रञ्जनलगा जैः (अनोजे) नजभजनसाष्टैः मानिनी H. 3. 19] मानिनी.

भरनभनलग, नजभजनस (17-18) [(ओजे) स्यादिह मानिनी दिशि यतिः भरनभनलगाः । (युजि) नजभजना गणाः ससहिता यदि हरविरतिः Jk. 3. 14.] मानिनी.

जरजरजरलग, र (20-3) [(ओजे) त्रिज्रौ ल्गौ वासुणीव्यत्यये रोऽपरा H. 3. 25] अपरा.

सभतयसभगग, सभतयसस (20-18) [सभतैर्यसभैर्गाभ्यां युक्ता विषमपादयोः । सभतैर्यससैर्युक्ता कलिकाललिता युजोः । Mm. 22. 7-8] कलिकाललिता.

जरजरजरजर, र (24-3) [(ओजे) चतुर्ज्रौ वतांसिनीव्यत्यये रो (युजि) हंसी । H. 3. 25] हंसी.

IV वर्णवृत्तः - विषमचतुष्पदी

(Figures within brackets indicate the number of letters regardless of their quantity.)

[वक्त्रं नाद्यान्नसौ स्यातामन्वेयौऽनुष्टुभि ख्यातम् Vr. 2. 21.] वक्त्र अनुष्टुप्.

(4 ग + लगगग) × 4 [Bh. 16. 131-132] वक्त्र अनुष्टुप्.

(ररगग, मरगग, यसगग, जसगग) [Utpala. v. 56] वक्त्र अनुष्टुप्.

(4 ग + लगगग) in 2 and 4 Only [युजोश्चतुर्थतो जेन पथ्यावक्त्रं प्रकीर्तितम् Chm. 5. 3] पथ्यावक्त्र.

(4 ग + लगगग) × 4 [Sb. 3. 16] सुवक्त्र.

(4 + लगगग) in 1 and 3 only [जगणोऽन्वेयदौजयोर्गणो युग्मयोश्चेत्थम् । विपरीतोक्तलक्षणाद्विपरीतादि पथ्या स्यात् Jk. 4. 4 or ओजयोर्जेन वारिधेस्तदेव विपरीतादि Vr. 2. 23] विपरीतपथ्या.

(ससगग, ससलग) × 2 [Bh. 16. 121] पथ्यावृत्त.

(ससलग, ससगग) × 2 [Bh. 16. 122-123] विपरीतपथ्या.

(4 + न + 1) in 1 and 3 only [चपलावक्त्रमयुजोर्नकारश्चेत् पयोराशेः Vr. 2. 24] चपलावक्त्र.

(6 + ल + 1) either in 2 and 4 or in all 4 and other varieties of विपुला like तविपुला [यस्यां लः सप्तमे युग्मे सा युग्माविपुला मता Vr. 2. 25] विपुलावक्त्र.

(8-12-16-20) [प्रथमोऽयमष्टवर्णः (अनुष्टुप्) द्वादशवर्णो द्वितीयकः पादः । षोडशवर्णोऽथ तृतीयो, विंशत्यक्षरस्तुर्यः । यस्य तदेतत्पदचतुर्ध्वं नानागति त्रयोदशधा ॥ Jk. 4. 16] पदचतुर्ध्वं.

(6 ल + गग; 10 ल + गग; 14 ल + गग; 18 ल + गग) (8-12-16-20) [आपीडः सर्वलः प्रोक्तः पूर्वपादन्तगद्वयः (G. P. P. K. 211-2)] आपीड, पदरुचि, दामावारा.

(गग + 6 ल; गग + 10 ल; गग + 14 ल; गग + 18 ल) (8-12-16-20) [आदौ गुरु न चान्ते चेत् प्रत्यापीडो भवेदयम् Mm. 28. 14] प्रत्यापीड, अनुपदरुचि.

(गग + 4 ल + गग; गग + 8 ल + गग; गग + 12 ल + गग; गग + 16 ल + गग) (8-12-16-20) [तदादौ द्विगं अन्ते च H. 3. 42] प्रत्यापीड, संपीड.

(12-8-16-20) [आद्यपादस्य द्वितीयपादविपर्ययेन कलिका मण्डरी वा H. 3. 44] कलिका, मण्डरी, मञ्जरी.

(16-12-8-20) [प्रथमस्य तृतीयस्य विपर्यये लवली P. 5. 24] लवली, आपीड.

20. 12. 16. 8 [आपीडस्यादिमस्तुर्यः]

8. 12. 20. 16 (आपीडस्य) तुरीयश्चेत् तृतीयकः

8. 16. 12. 20 (आपीडस्य) तृतीयोऽपि द्वितीयोऽङ्घ्रिः

12. 8. 16. 20 (आपीडस्य) द्वितीयः प्रथमः (अङ्घ्रिः) यदि उक्ता सामृतधारेति मञ्जरीत्यपि कैश्चन Mm. 19. 21] अमृतधारा, आपीड, मञ्जरी.

सजसल, नसजग, भनजलग, सजसजग (10-10-11-13) [प्रथमे सजौ यदि सलौ च, नसजगुरुकाण्यनन्तरे। यद्यथ भनजलगाः स्युः अथो सजसा जगौ प्रभवतीयमुद्रता॥ Pp. 2. 324] उद्रता.

सजसल, नसजग, रनभग, सजसजग (10-10-10-13) [उद्रतायास्तृतीयोऽङ्घ्रिः रनभगैः सहितो यदि। तदा सौरभकं वृत्तेऽन्ये सौरलकमूचिरे॥ Mm. 23. 3-4] सौरभक, सौरलक.

सजसल, नसजग, ननसस, सजसजग (10-10-12-13) [उद्रतायास्तृतीयोऽङ्घ्रिः ननससैल्लितं मतम् Mm. 23. 5] ललित.

सजसल, नसजग, भनजलग, नननग (10-10-11-12) [उद्रतायाश्चतुर्थोऽङ्घ्रिः नननगै सरलं मतम् Mm. 23. 6] सरल.

सजसल, नसजग, नभजलग, सजसजग (10-10-11-13) [उद्रतायाः तृतीयोऽङ्घ्रिः नभजलगैः भवति कीर्तिः] कीर्ति.

मसजभगग, सनजरग, ननस, नननजय (14-13-9-15) [आद्ये मसजभगैर्गाभ्यां द्वितीये सनजगैर्युतम्। तृतीये ननसैर्युक्तं तुर्ये त्रिनजयैर्युतम्॥ उपस्थितप्रकुपितं तमाहुः पूर्वसूरयः। Mm. 23. 10. 11] उपस्थितप्रकुपित, उपस्थितप्रकुपित.

मसजभगग, सनजरग, ननसननस, नननजय (14-13-18-15) [अस्थैवाङ्घ्रिस्तृतीयश्चेत् ननसैर्ननसैर्युतः। तदा तु वर्धमानाख्यं वृत्तं पूर्वं बभाषिरे॥ Mm. 23. 13-14] वर्धमान.

मसजभगग, सनजरग, तजर, नननजय (14-13-9-15) [तांतीयीकस्तु तस्याङ्घ्रिस्तजरैः संयुता यदि। वृत्तं वदन्ति तच्छुद्ध-विराड्वर्धनायकम्॥ Mm. 23. 13. 14] शुद्धविराड्वर्धन.

तमयग, ततजग, सतम, सससलग (10-10-9-11) [Utpala. v. 53] विलास.

तमम, तरजग, सतम, सससलग (9-12-9-11) [Utpala. v. 53] विलास.

उपेन्द्रवज्रा + इन्द्रवज्रा [उपेन्द्रवज्रास्फुरदिन्द्रवज्रा, पादौ विमिश्रौ यदि तौ भवेताम्। नानाविकल्पैरुपजातिरेषा, प्रकल्पितार्यैः क्वचिदिन्द्रमाला॥ Jk. 2. 117] उपजाति, इन्द्रमाला, उपेन्द्रमाला.

A mixture of any of the metres under section I [सर्वजातीनामपि संकरः उपजातिः H. 2.157] उपजाति.

A mixture of वंशस्थ and इन्द्रवंश [यत्रेन्द्रवंशाचरणो युनाक्ति चेद्वंशस्थपादेन सहेत्यनेकधा। करम्बजातिर्भवतीह सा क्वचित् कुलालचक्रं क्व च वंशमालिका॥ Jk. 2. 145] वंशमाला, करम्बजाति, कुलालचक्र.

A mixture of श्रुति and स्मृति [श्रुत्यङ्घ्रिणा स्मृतिचरणो यथा-स्वं नियुक्ति चेदिह बहुभिर्विकल्पैः। यदा समार्धसम-नियामतोऽन्यत् सिंहप्लुतं मुनिदमसागरोक्तम्॥ Jk. 2. 148] सिंहप्लुत.

A mixture of रुचि and रुचिरा [पादौ यदा रुचिरुचिरोद्भवाविमौ विमिश्रितौ यदि भवतः कवीच्छया। समाक्षरं गणविपरीत-लक्षणं छन्दश्चितौ भवति तदा प्रकीर्णकम्॥ Jk. 2. 165] प्रकीर्णक.

ययम, भयय, जमसय, ममजलग (9-9-12-11) Brihat-samhitā 43. 55.

मसर, जसनगग, तरगग, ररगग (9-11-8-8) Brihat-samhitā 45. 16.

[विषमाक्षरपादं वा पादैरसमं दशधर्मवत्। यच्छन्दो नोक्त-मत्र गाथेति तत्सूरिभिः प्रोक्तम्॥ Vr. 5. 12] गाथा.

A line has first a जगण and then long and short letters following one another regularly until the line gets 16 letters in all. In the last 12 letters a long letter may be replaced by two short ones at the option of the poet. [जकारतो ग्लयुगमकं नकारगणविकल्पितम्। स्वकारि गुरुपरं यदा प्रकाश्यते तदा रमा॥ Jk. 6. 31]

No Gāpas are prescribed (11-18-10-10) [See Anargha-rāghava of Murāri Com. on I. 19] कुमुदाकर.

V मात्रावृत्तः - द्विपदी

(The चतुर्मात्रगणः mentioned in this and the next sections must be kept separate by avoiding a long letter at their junction, which thus must not combine the last Mātrā of an earlier Chaturmātra with the first Mātrā of a latter one.)

आर्या First half has 7 Chaturmātras and a long letter at the end; second has five Chaturmātras followed by one short letter, one Chaturmātra and one long letter. Thus the two halves have

30 and 27 Mātrās respectively. In each half the Chaturmātrās in odd places must not be a जगण, the 6th Chaturmātra in the first half must be either जगण or सर्वलघु. In the latter case a new word must begin with the 2nd Laghu. But if the 7th Gaṇa of the first half or the 5th Gaṇa of the second half are of the सर्वलघु type, a new word must begin with the first Laghu. (सप्त चतुर्मात्रगणा गुरुणार्थद्वये न चायुजि जः । जः षष्ठो नलग्नो वा लघु-रपरे त्रिगणविषमाङ्गिः ॥ पादौ प्रथमतो द्वौ द्वादशमात्रौ द्वितीय आर्यायाः । अष्टादशमात्रौऽसौ चतुर्थकः पञ्चदश-मात्रः ॥ Jk. 5. 2-3.)

पथ्या आर्या When a यति is clearly felt at the end of the third Chaturmātra, the Āryā is called Pathyā. (आर्योऽजपादनिधने यत्यां पथ्योभयत्र, पूर्वार्धे । यत्यां तु पूर्वपथ्या परार्धयत्यां च परपथ्या ॥ Jk. 5. 4.)

विपुला आर्या When a यति is not clearly felt at the end of the 3rd Chaturmātra i. e. when only one letter of a word commenced in the third Chaturmātra belongs to either the 3rd or the 4th Chaturmātra, the Āryā is called विपुला. (गणत्रयं समुल्लङ्घ्य विषमश्चरणो यदि । द्वयोः शकलयोरैनां विपुलार्या प्रचक्षते ॥ Mm. 24. 1. 2.)

चपला आर्या When the second and the fourth Chaturmātrās of an Āryā are जगण both preceded and followed by a long letter, it is called चपला. When this happens only in the first half, it is मुखचपला; when only in the second, it is जघनचपला; (द्वितीयावोजयो-र्यत्र समयोरादिमौ तथा । जगणौ संप्रकाशेते चपला-र्येति सा मता ॥ चपलालक्षणं त्वाद्ये पथ्यालक्षणमन्तिमे । शकले स्यात् तर्हि मुखचपलेति प्रकीर्तिता ॥ पथ्यार्या-लक्षणं त्वाद्ये चपलालक्ष्म चान्तिमे । दले यदि स्याज्जघन-चपलेति प्रकीर्तिता ॥ Mm. 24. 3-8.)

There are about 80 varieties of the Āryā for which Piṅgala's Chandas-Sāstra may be referred to.

गीतिः When the second half of an Āryā wholly resembles the first, it is called गीति (आद्यर्धसमा गीतिः P. 4. 28).

उपगीतिः When the first half of an Āryā wholly resembles the second it is called उपगीति. (उपगीतिः तु दलयोः पथ्यार्योत्तरलक्ष्म चेत् Mm 24.11.)

उद्गीतिः When the two halves of an Āryā exchange their places, it is called उद्गीति. (उद्गीतिः स्यात् शकलयोः पथ्यार्यायाः व्यत्यये सति Mm. 24. 12.)

आर्यागीतिः or **स्कन्धकः** When each half of an Āryā contains 8 Chaturmātrās, it is called Āryā-gīti or स्कन्धक. According to some writers

like Sulhaṇa, it is an Āryā extended by two Mātrās in each half; so that its two halves have respectively 32 and 29 Mātrās in them. (अर्थे वसुगण आर्यागीतिः P. 4. 31); cf. Mm. 24. 13-18.

आर्यापूर्वार्धं यदि गुरुणेकेनाधिकेन निधने युक्तम् । इतरत् तद्विखिलं यदीयमुदितैवमार्यागीतिः ॥ Vr. 2.11.

शिखा, चूलिका (28 ल + ग; 30 ल + ग); (सचिरा लघवो यत्र विंशतिश्चेत् पुनर्नव । अष्टाविंशतिलैर्गेन युतं शिखितमुच्यते ॥ त्रिंशद्वैर्गेन युक्तं तु गणितं परिकीर्तितम् । विषमे शैखितं युक्ते गौणितं यदि सा शिखा ॥ Mm. 25. 8-11.)

खजा or खजा (30 ल + ग; 28 ल + ग) अस्यां तु (शिखायां) विपरीतायां खजेति परिकीर्तते ॥ Mm. 25. 12.

अतिरुचिरा, चूलिका (27 ल + ग; 29 ल + ग); त्रिगुणनवलघुरन-सितगुरुरिति दलयुगकृततनुरतिरुचिरा ॥ Vr. 2. 42.

अनङ्गकीडा, सौम्याशिखा, विशिखा (16 ग + 32 ल); गुरवः षोडशायुक्ते द्वात्रिंशलघवो युजि । यदि स्युर्ब्रुवतेऽनङ्गकीडां तां तु मनीषिणः ॥ Mm. 25. 13-14.

अनङ्गकीडा, ज्योतिःशिखा (32 ल + 16 ग) द्विधन्यष्टौ दीर्घाण्यर्धे यस्याः सोक्ताऽनङ्गकीडा । शकलमपरमपि सलिलनिधि-गुणितवसुलघुकुसुपरिघटितपदविसृति ॥ Jd. 4. 30.

VI मात्रावृत्तः - चतुष्पदी

(These are divided into two groups i.e., the Vaitāliya (Nos. 1-12) and the मात्रासमक (Nos. 13-18). Metres in the second group are all of them of the समवृत्त type, while those in the first are usually of the अर्धसमवृत्त type with a few exceptions. Nos. 19-28 form a miscellaneous group of metres of four lines. Figures within brackets indicate the number of Mātrās. In the blocks of 6, 8 or 10 Mātrās in Nos. 1-5 and 10, an even Mātrā must not be combined into a long letter with the following one.)

१ वैतालीय (6 + रलग; 8 + रलग) As a वर्णवृत्त this becomes वियोगिनी or अपरवक्त्र. ओजयोः पादयोरादौ षण्मात्रा रलगा अथ । युक्तयोः पादयोरादावष्टमात्रा रलौ गुरुः ॥ केवलं नैव लघवस्त्वेतयोराद्यष्टकलः ॥ समस्तेष्वपि पादेषु द्वितुर्योरिस्थिताः कलाः ॥ त्रिबाणसप्तमस्थानस्थितैश्च त्रुदिभिः सह । गुरु त्वं न भजेयुश्चेद्वैतालीयं प्रकीर्तितम् ॥ Mm. 25. 17-22.

(१) **समवैतालीयम्** - वैतालीयसमाहिलक्षणं प्रतिपादं खलु यत्र वर्तते । तत्समवैतालीयनामकं संदृश्यं छन्दोऽनुशासने ॥ Jk. 6. 5.

(२) **विषमवैतालीयम्** - विषमाहिलगतं यदत्र तद् वैतालीयस्य लक्षणम् । परितो विषमाभिधानभृद् वैतालीयं तदुच्यते ॥ Jk. 6. 6.

२ औपच्छन्दसिकम् (6 + रय; 8 + रय) औपच्छन्दसिकं प्रोक्तं सर्वत्रान्ते रयौ यदि ॥ Mm. 26. 5.

(१) समौपच्छन्दसिकम्— औपच्छन्दसिकस्य लक्षणं यत्समापादोदितमत्र वर्तते चेत्। प्रतिपादं तन्नाम तत्समौपच्छन्दसिकं छन्दोविदैः प्रणतिम् ॥ Jk. 6. 7.

(२) विषमौपच्छन्दसिकम्— ओजांद्गितं तथा यदौपच्छन्दसिकाख्यस्य लक्षणं चेत्। अभितो विषमाभिधानकौपच्छन्दसिकं छन्दसीह दृष्टम् ॥ Jk. 6. 8.

३ आपातलिका (6 + भगग; 8 + भगग) आपाताली कीर्तितेयं पर्यन्ते भगगा यदि ॥ Mm. 26. 6.

(१) समापातलिका— आपातलिकाजातिसमांद्गिप्रणितलक्षणमष्टकलाद्यम्। यत्र यदा भगुद्वितयान्तं प्रत्यङ्गि समापातलिका सा ॥ Jk. 6. 1.

(२) विषमापातलिका— आपातलिकाविषमांद्गिप्रणितलक्षणमभितोऽस्मिन्। षमात्राद्भादिगयुग्मे सति विषमापातलिका स्यात् ॥ Jk. 6. 10.

४ प्राच्यवृत्ति (6 + रलग; 3 + ग + 3 + रलग) समयोर्यदि पादगोर्गुरौ तुर्यपञ्चमकलासमागमे। वैतालीयोक्तयोर्यदा प्राच्यवृत्तिरितिनाम वर्तते ॥ Jk. 6. 11.

There are two more varieties based on Nos. 2 and 3 above :-

(१) औपच्छन्दसिकाप्राच्यवृत्तिः— यदि चौपच्छन्दसाख्यजातौ प्राच्यवृत्तिनियमो भवेद्यथास्वम्। विदितौपच्छन्दसाभिधानप्राच्यवृत्तिरियमुच्यते विधिशैः ॥ Jk. 6. 16.

(२) आपातलिकाप्राच्यवृत्तिः— आपातलिकाहयजातौ प्राच्यवृत्तिगदितिर्यदि यस्याम्। साऽपि तदापातलिकाख्यप्राच्यवृत्तिरभवद्गणवृत्त्या ॥ Jk. 6. 21.

५ उदीच्यवृत्ति (ल + ग + 3 + रलग; 8 + रलग) उदीच्यवृत्तिर्द्वितीयलः। सहितोऽग्नयेण भवेद्युग्मयोः ॥ Vr. 6. 16.

It is also of two varieties based on Nos. 2 and 3 :-

(१) औपच्छन्दसिकोदीच्यवृत्तिः— उदीच्यवृत्तीयलक्षणं चेदौपच्छन्दसिके यथास्वमित्थम्। तदोच्यतेऽसौ कलाप्रवीणैरौपच्छन्दसिकाद्युदीच्यवृत्तिः ॥ Jk. 6. 17.

(२) आपातलिकोदीच्यवृत्तिः— उदीच्यवृत्तेर्नियमोऽसौ यदि तु भवत्यापातलिकायाम्। उदीच्यवृत्तिस्त्विति नाम्ना गदितापातलिकादिरभिज्ञैः ॥ Jk. 6. 22.

६ प्रवृत्तक (ल + ग + 3 + रलग; 3 + ग + 3 + रलग) उदीच्यप्राच्यवृत्त्योस्तु पादयोर्विषमौ समौ। समौ चेद्यदि तद्वृत्तं प्रवृत्तकमितिर्न्यते ॥ Mm. 26. 10. 11.

(१) औपच्छन्दसिकप्रवृत्तकम्— प्रवर्तकीयं यथास्वमौपच्छन्दसेऽत्र यदभाणि लक्षणं तत्। प्रवर्तयत्यंशमेतदौपच्छन्दसप्रजनितं प्रवर्तकाख्यम् ॥ Jk. 6. 18.

(२) आपातलिकाप्रवृत्तकम्— उदीरितापातलिकायां यत्प्रवर्तकमतं परिदृष्टम्। यदा तदापातलिकादिः स्यात्प्रवर्तकमिहार्थसमाभम् ॥ Jk. 6. 23.

७ अपरान्तिका It is of 6 kinds according as its four lines are respectively composed of the even Pādas of Nos. 1-4 above. The first two varieties

are sometimes called दक्षिणान्तिका, the 3rd नलिन and the 6th उत्पातलिका. Piṅgala and Vṛttaratnākara recognise only one variety of this metre based on No. 4.

८ चारुहासिनी It is of 6 kinds according as the four lines are respectively composed of the uneven Pādas of Nos. 1-3 and 5 above. Piṅgala and Vṛttaratnākara recognise only one variety of this metre based on No. 5 above.

९ दक्षिणान्तिका When the second and the third Mātrās are combined into a long letter in every Pāda we get दक्षिणान्तिका from every one of the above-mentioned metres under Nos. 1 to 3.

१० मागधी (8 + ल + 2 + ल + ग; 10 + ल + 2 + ल + ग) अयुजोर्लघवोऽष्टदश युजोर्नलौ जो वा गुरुणा तदन्तयोः। नलग्ने तु तदादिलघुयतिर्न विषमलघुतोऽनेति मागधी ॥ Jk. 6. 26.

११ पश्चिमान्तिका The four lines of this metre are made with the odd lines of No. 10. cf. H. 3. 63.

१२ उपहासिनी All the four lines of this metre are made with the even lines of No. 10. cf. H. 3. 64.

१३ मात्रासमक Each of its four lines consists of four Chaturmātrās, the first of which must not be a जगण. A short letter must stand for the 9th Mātrā.

मात्रासमेकषु वदन्ति चतुर्मात्रोक्तचतुर्गणमार्थजनाः।
मात्रासमकं गपरांशान्तं मात्रा नवमीह तु लघ्वी स्यात् ॥
Jk. 5. 26.

‘मात्रासमकं नवमो लु गोऽन्त्यः। वृ० २०

१४ उपचित्रा The composition of the lines is as in No. 13; but the 9th and 10th Mātrās together are represented by a long letter. (उपचित्रा तु मात्राभ्यो वसुभ्यो भगणो यदि। Mm. 25. 5.)

१५ विश्लोक The composition of the lines is as in No. 13; but the 5th and 8th Mātrās must be represented by short letters. (जो वा नलौ वा विश्लोकः ख्यातो मात्राचतुष्टयात्। Mm. 25. 2.)

१६ चित्रा The composition of the lines is as in No. 13 but the 5th, 8th and 9th Mātrās must be represented by short letters. (लघुश्चेन्नवमश्चित्रा तथैवाष्टमपञ्चमौ Mm. 25. 4.)

१७ वानवासिका The composition of the lines is as in No. 13; but the 9th and 12th Mātrās must be represented by short letters. (मात्राचतुष्टयात् जो वा नलौ वा द्व्यब्धिभ्यो मात्राभ्यो वानवासिका Mm. 25. 3 or मात्राभ्योऽष्टाभ्य एव यस्या जो नलौ वा पूर्ववदिह शेषम्। सविशेषाद् वानवासिकेति प्रवदन्ति विशेषवादिनस्ताम् ॥ Jk. 5. 29.)

१८ पादाकुलक A stanza of this metre consists of lines of any of the metres mentioned in Nos. 13-17 above.

(कैश्चिन्मात्रासमकादीनां पादैर्मिश्रैर्द्वित्रिचतुर्णाम् ।

पादाकुलकं कविपादैस्तद् व्यापादितं चतुष्पद्येवम् ॥

अप्रतिपादितपादैर्गन्तैः प्रतिपादितपादैरपि सार्धम् ।

प्रोक्तं पिङ्गलपादाकुलकं तिलकं सुचतुष्पष्टिकलानाम् ॥
Jk. 5. 31-32).

१९ नटचरण A line consists of one Chaturmātra of any kind, followed by four long letters. The यति is after the 8th Mātrā. (चो गीर्नटचरणं जैः यतिः । H. 3. 71.)

२० नृत्तगति A line contains two Chaturmātras, two long letters, one Chaturmātra and two long letters occurring in succession. The Chaturmātras may be of any kind. (चौ गौ चो गौ नृत्तगतिः कैः । H. 3. 72.)

२१ अचलधृति Each of the lines contains 16 short letters only. This is called गीत्यार्या by Piṅgala. This is generally regarded as a Mātrā Vṛitta and mentioned at the beginning of the Mātrāsamaka group. From another point of view it is a वर्णवृत्त and for reference cf. P. 1. 16. 8. (उक्ताचलधृतिः प्राज्ञैः द्रष्टव्याभिर्युक्तभिर्युता । Mm 25. 1).

२२ पद्धति In each of its four lines, we have 4 Chaturmātras; those in the odd places must not be जगणः while the last one must be a जगण or a सर्वलघु. This is really a favourite metre of the Apabhraṁśa poets; but now and then Jain poets composed Sanskrit stanzas in this metre. (चीनैर्जो जो जीर्नान्तेऽनुप्रासे पद्धतिः । H. 3. 73).

२३ द्विपदी Each line has 6 Mātrās followed by 5 Chaturmātras with a long letter at the end. A Jagana or a सर्वलघु must be used for the 2nd and the 6th places i. e. for the first and the 5th Chaturmātras. A जगण must not be used

anywhere else. When a सर्वलघु is used as said above, the यति must occur after the first short letter i. e. a new word must begin with the 2nd short letter. Jayakīrti 6. 28 regards this and the next two as Sanskrit metres, but Hemachandra considers these as Prākṛit metres. cf. H. 4. 64-67.

२४ अवजनाल A line of this metre is obtained by adding a long letter at the end of a line of a द्विपदी; (Jk. 6. 29). Hemachandra calls this आरनाल; (see H. 4. 66 and No. 23 above.)

२५ कामलेखा When the penultimate short letter in the lines of a द्विपदी (No. 23) is dropped, we get a line of Kāmalekhā.

(पद्यगणान्तलघुविहीना चेत् प्रथम द्विपदीकासौ । निष्ठित-
शेषलक्षणयुता भवतीति हि कामलेखा Jk. 6. 29.)

२६ गुण A line of this metre contains 3 Chaturmātras of any kind except the जगण; but at the end of the 3rd line a couple of short letters must always be added.
(तोयधिमाम्नागणत्रितयाद् गो यदि नात्र जकारगणः ।
स्थायितृतीयपदाद्वयुगे सति सोऽयमभाणि गुणो गुणिभिः ॥
Jk. 6. 27).

२७ शिखा This is an Ardhasama-Chatuspadī obtained by doubling the metre of the same name under Ardhasama-Dwipadī Mātrā Vṛitta; (see V. 9). (शिखा एकोनत्रिंशदेकत्रिंशदन्ते ग् P. 5. 43.)

२८ खञ्जा This is similarly obtained by doubling the metres mentioned under No. V. 10; (खञ्जा महत्ययुजीति P. 5. 44).

२९ शम्या This is a Chatuspadī, a Pāda of which contains 5. 4 जगणः or 5 नगणः.

N. B. — For more particulars readers are requested to refer to Jayadāman edited by Prof H. D. Velankar, edition 1949.

APPENDIX B.

Giving the dates, works etc. of
Important Sanskrit Writers

(Referred to in the dictionary)

अप्पय्य दीक्षित This celebrated author of कुवलयानन्द came from the Southern India and flourished in the first half of the 17th century. कुवलयानन्द is an elementary treatise on Alankār. His other works are the वृत्तिवार्तिक and चित्रमीमांसा.

अमरसिंह This very famous lexicographer is said to have flourished in the 5th century at the court of Vikramāditya. He was a Jaina by religion. His well-known lexicon अमरकोश contains about 1592 verses in the Anuṣṭup metre and treats of about 25000 Sanskrit words.

अमरु, अमरुक or अमरु The author of the अमरुशतक. In a traditional story he is said to be the king in whose dead body Śankarāchārya entered to learn the science of erotics. There are a number of commentaries on the अमरुशतक. This poet had already attained celebrity by the 8th century A. D., as he was referred to by Anandavardhana.

अश्वघोष This Buddhist author might have flourished in the 1st century A. D. His well-known work, the बुद्धचरित, gives the history and teachings of Buddha. In addition, he wrote the सूत्रालंकार, सौन्दरानन्द काव्य and the drama सारिपुत्रप्रकरण.

आर्यभट्ट This foremost Indian astronomer was born in A. D. 476. His astronomical work, the आर्यसिद्धान्त, is based on higher mathematics.

उज्ज्वलदत्त Was a celebrated commentator on the Śakaṭāyana's Upādisūtras. He is reverentially referred to by Bhaṭṭojī Dīxita in his Siddhānta-kaumudī.

उदयनाचार्य This author of the कुसुमाञ्जलि seems to have flourished at the end of the 10th century. His other works are the लक्षणावलि, कर्णावलि and न्यायवार्तिक-तात्पर्यटीकापरिशुद्धि.

उद्भट One of the earliest writers on Alankār. He was the chief Pandit at the court of king Jayapīḍa of Kashmir. His works are the भामहविवरण, कुमारसंभवकाव्य and अलंकारसारसंग्रह. He flourished at about 800 A. D.

कण्वट Author of the भाष्यप्रदीप, being a commentary on Patañjali's Mahābhāṣya. He is considered by Dr. Buhler to be not older than the 13th century.

कल्हण The author of the well-known राजतरङ्गिणी 'the chronicle of kings.' He was a contemporary of king Jayasimha of Kashmir who reigned from 1129-1150 A. D. राजतरङ्गिणी is a historical epic and gives information about many kings of Kashmir.

काञ्चनाचार्य The author of a dramatic work named धनंजयविजय. He seems to have flourished in the 12th century at the court of king Jayadeva of Kanoja.

कालिदास The celebrated author of the अभिज्ञानशाकुन्तल, विक्रमोर्वशीय, मालविकाग्निमित्र, रघुवंश, कुमारसंभव, मेघदूत, and ऋतुसंहार and some other minor works. Much has been written by the Eastern and Western scholars about the date of Kālidāsa, and there is no unanimity on this point. Popular tradition identifies his patron Vikramāditya with the founder of the Śaivāt (संवत्) Era, 56 B. C.; but some scholars place the era of Vikramāditya to the year 544 A. D. Hence the range of fixing his time is 600 years. However, the 4th century A. D. i. e. the time of the Gupta dynasty is accepted by a majority of scholars. There is also a similar controversy about his locality.

कुमारदास The author of the poem जानकीहरण. According to tradition, Kumārādāsa was a Simhalese king who lived between 517 and 526 A. D. The entire text of the जानकीहरण has not yet been recovered; however, it seems that the poet has modelled his work in form and spirit on the two Mahākāvya of Kālidāsa and the subject-matter coincides with the work of Bhaṭṭi.

कुल्लुकभट्ट The famous commentator on the मनुस्मृति. His commentary मन्वर्थमुक्तावलि is taken as an authority to interpret Manu's text. He hails from Bengal and seems to have flourished in the 12th century. His other works are the श्राद्धसागर, विवादसागर, अशौचसागर and स्मृतिसागर.

कुसुमदेव Author of the दृष्टान्तशतक of unknown date. This work consists of 100 verses, each verse having the instruction in the first line and simile in the second.

कृष्णभट्ट सार्वभौम Author of the पदाङ्कदूत, who was at the court of king Raghurāma of Nadia (Bengal) and composed this poem in 1723 A. D. In this work the footprints of Kṛṣṇa are asked by the Gopīs to carry their message to Kṛṣṇa to Mathurā.

कृष्णमिश्र The author of the well-known allegorical drama प्रबोधचन्द्रोदय. He belonged to the second half of the 11th century and wrote this play for his patron king Kīrtivarman of the Chandella dynasty.

केदारभट्ट This author of the उत्तररत्नाकर might have flourished in the 13th century. His work is a great authority on metres and naturally there seems to have been more than twenty commentaries on this text.

क्षेमीश्वर His play, the चण्डकौशिक, is based on the mythological story of king Hariśchandra. He seems to be a young contemporary of Rājasekhara and was patronised by the king Mahipāl, who ruled over Kānyakubja in the 10th century.

क्षेमेन्द्र This Kashmirian writer flourished in the 11th century at the time of king Ananta (1020-1063) of Kashmir. Many works like the समयमातृका, भारतमञ्जरी, बृहत्कथामञ्जरी, राजावलि, औचित्यविचार, कविकण्ठाभरण &c. are to his credit. He was a student of Abhinavagupta.

गङ्गादास The author of the छन्दोमञ्जरी. In this work he describes the varieties of metres and illustrates them by verses in praise of Kṛṣṇa. He also wrote the अच्युतचरित and दिनेशचरित in praise of the sun. He may be placed in the 10th or 11th century.

गुणाध्याय The foremost story-writer of India. His original बृहत्कथा was composed in Paisāchī Prākṛit language. क्षेमेन्द्र and सोमदेव made adaptations of this work in Sanskrit under the names बृहत्कथामञ्जरी and कथासरित्सागर respectively and these Kashmirian versions represent the original text of Guṇādhya to a great degree. Guṇādhya was born at Pratiṣṭhāna on the Godāvarī, the capital of Sātavahana kings and might have flourished in the 1st century A. D.

गोवर्धनाचार्य The author of the आर्यासप्तशती. The poet seems to have taken Hala's गायसप्तशती as his model. He was a court-poet of Lakṣmaṇasena of Bengal and contemporary of Jayadeo, the author of गीतगोविंद. His erotic poem (आर्यासप्तशती) must have inspired the Hindi poet Vihārīlāl to compose his सप्तसई.

घटकर्पूर The author of the घटकर्पूरकाव्य. This small poem has many commentaries, one (घटकर्पूर-कुलक-वृत्ति) being of Abhinavagupta, and is the earliest यमक-काव्य. Tradition associates Kālidāsa with Ghāṭakarpura and some scholars place the latter even earlier than Kālidāsa. He has also written another short didactic poem called नीतिसार.

चाणक्य or **कौटिल्य** The author of the well-known कौटिलीय अर्थशास्त्र. Another name of this author is Viṣṇugupta or Viṣṇuśarma. Tradition says that Chāṇakya uprooted the Nanda dynasty and placed Chandragupta Maurya on the throne of Magadha in 321 B. C. He was also a law-maker and the अर्थशास्त्र is nothing but a political science of that period, although some scholars ascribe this work to a later period.

The work चाणक्यशतक, a collection of didactic verses, is ascribed to Chāṇakya, as the other recensions चाणक्यनीति, चाणक्यनीतिदर्पण, वृद्धचाणक्य and लघुचाणक्य are done.

जगद्धर N. of a celebrated commentator who has written commentaries on works like मालतीमाधव and वेणीसेहार. He lived after the 14th century.

जगन्नाथपण्डित N. of a celebrated modern author. His most celebrated work is the रसगङ्गाधर, a treatise on Rhetorics or Poetics; his other works are भामिनीविलास, the five लहरियाँ (गङ्गा, पीयूष, सुधा, अमृत and करुणा) and a few minor works. He is supposed to have flourished during the time of the Emperor Shahjahan of Delhi. He must have seen the end of Jehangir's reign, and the temporary accession of Dārā to the throne in 1658. His date, at least his active career, lay, therefore, between 1620 and 1660 A. D.

जयदेव Author of that charming lyric poem the गीतगोविंद. He was an inhabitant of the village Kinduwilva in the Virabhūmi district of Bengal. He is said to have lived in the time of a king called Lakṣmaṇasena, who is identified by Dr. Buhler with the Vaidya king of Bengal, whose inscription is dated as Vikrama Samvat 1173 or 1116 A. D. The poet must have, therefore, flourished in the 12th century.

गीतगोविंद has no less than 40 commentaries, and it is actually sung in accompaniment with dancing. It occupies a distinctive place in the history of Sanskrit poetry, both in its emotional and literary aspects.

जयदेव (पीयूषवर्ध) The author of the चन्द्रालोक and प्रसन्नराघव. The first is a treatise on Poetics and the second is a drama embracing the story of Rāma. This Jayadeva is quite different from the author of गीतगोविंद and seems to have flourished not earlier than the 12th century.

जयराम A Maratha poet at the court of Shahaji Bhosale, the father of the great Shivaji. He has very lucidly described the court of his patron Shahaji at Bangalore in his राघवमाधवविलासचंपू. The पर्णालपर्वतग्रहणाख्यान is compiled in Tanjore at the court of Vyankoji, Shivaji's step-brother, in the year 1673 A. D. The subject matter of this poem is the siege of the fort Panhāl (पर्णाल) and its capture by Shivaji in the year 1672.

ज्योतिरीश्वर कविशेखर The author of the धूर्तसमागम, a farce (प्रहसन) in one act. This was composed under king Harisimha of Karnaṭa family, who ruled in Mi-thilā in the first quarter of the 14th century. There is another work written by this author, named पञ्चसायक, on the art of love.

दण्डिन Author of the two prominent works—the दशकुमारचरित and काव्यादर्श. Some scholars do not ascribe these two works to one and the same writer. The दशकुमारचरित is described as a romance of roguery and the काव्यादर्श is a work on Sanskrit Poetics. To ascertain the date of Daṇḍin is also difficult. He might have lived in all probability in the 7th century. His अवन्तिसुन्दरीकथा is an epitome of the दशकुमारचरित but in poetry form.

धनञ्जय Author of the दशरूप, a work on dramaturgy. Dhananjaya practically re-edited the भरतनाट्यशास्त्र and is taken as authority by later writers on Alankāra and Nāṭyaśāstra. His commentator ध्वनिक was his own brother and they both were at the court of Munja of Dhar, in the latter half of the 10th century.

नारायण Author of the famous हितोपदेश. This popular didactic work is avowedly based on the पञ्चतन्त्र, but it has its own plan. Some stories are quite new and there is a large selection of didactic matter from the कामन्दकीय नीतिसार. Nārāyaṇa might have flourished in the 14th century.

पतञ्जलि The celebrated author of the महाभाष्य. He wrote a commentary on Pāṇini's Sūtras and Kātyāyana's Vārtikas. Aphorisms on the Yoga system of philosophy, named the योगसूत्र, are ascribed to this Patañjali.

The grammarian Bhartṛihari wrote a commentary on the महाभाष्य work. There is no unanimity about Patañjali's date among scholars. However, the majority accepts the 2nd century B. C. as the most probable date.

परमानन्द Author of the epic शिवभारत. This Maratha poet flourished in the regime of the great Shivaji, the founder of the Maratha Empire, and it is but natural for him to compile a Mahākāvya on the adventurous life of Shivaji. This शिवभारत is not yet found in a complete form.

प्रबोधानन्द सरस्वति Author of the वृन्दावनशतक of unknown date. His other works are the चैतन्यचन्द्रामृत, विवेकशतक and संगीतमाधव.

बाण The well-known author of the हर्षचरित, कादम्बरी and चण्डिकाशतक. The पार्वतीपरिणय and रत्नावली are also ascribed to him. His date is indisputably fixed by that

of his patron Harṣavardhana of Kānyakubja, who was reigning during the whole of Hiuen Tsang's travels in India, which lasted from 629 A. D. to 645 A. D. Bāṇa must, therefore, have lived in the latter half of the 7th century.

The हर्षचरित has the distinction of being the first attempt at writing a prose Kāvya on historical theme and the कादम्बरी deals with a legendary fiction.

बिल्हण Author of the Mahākāvya विक्रमाङ्कदेवचरित, the चौरपञ्चाशिका, बिल्हणचरित and कर्णसुन्दरी. Bilhana was a Kashmiri Brāhmaṇa, and had travelled all over India. He composed the विक्रमाङ्कदेवचरित in honour of his patron Chalukya Vikramāditya of Kalyāṇī. The चौर (सुरत) पञ्चाशिका is a passionate poem of secret love. In the बिल्हणचरित the legend of Bilhana's love for a princess is told in a voluptuous way. Both these deal with the same story of secret love. The कर्णसुन्दरी is a Nāṭikā on the love-marriage of Chalukya Karnaḍeva of Anhilvad (1064-74 A.D.) with a Vidyādhara princess (Karnasundarī). Bilhana belonged to the second half of the 11th century.

बोपदेव Author of the सुग्धबोध, कविकल्पद्रुम and many other works. He was a contemporary of Hemādri and both flourished at the court of the Yādava kings of Devagiri, in the second half of the 13th century. The सुग्धबोध is a celebrated work on grammar.

भट्टनारायण Author of the वेणीसंहार, a drama based on the sensational incident of Bhīma's ferocious revenge on the Kauravas for violating the decency of Draupadī. This play is one of the earliest and best examples of the declamatory type of drama, which is a half-poetical and half-dramatic composition. The author lived in the first half of the 7th century.

भट्टि Author of the भट्टिकाव्य, also known as रावणवध. This so-called Mahākāvya seeks to comprehend the entire story of the Rāmāyaṇa; but it is composed deliberately to illustrate the rules of grammar and rhetorics. He must have lived between 500 and 600 A. D.

भट्टोजी दीक्षित Author of the सिद्धान्तकौमुदी, a celebrated grammatical work giving a particular arrangement of Pāṇini's Sūtras with commentary. He lived in the 17th century and wrote many other works of reputation.

भर्तृहरि Author of the three celebrated शतक (शृङ्गार, नीति and वैराग्य). The author's personality is mysterious or semi-historical. Therefore, his exact date cannot be ascertained. Some scholars place him in the 1st or 2nd century A. D. and others put him in the 6th or 7th century. His शतकत्रय is a specimen of sententious poetry, enveloping lofty ideas for the cultivation of a

spirit of detachment. The grammarian भर्तृहरि, the author of the वाक्यपदीय, who died about 651 A. D., was a Buddhist and seems to be different from the भर्तृहरि of Śataka fame.

भवभूति The well-known author of the महावीरचरित, मालतीमाधव and उत्तररामचरित. He was a native of Vidarbha and lived at the court of king Yaśovarman of Kānyakubja, who was subdued by Lalitāditya of Kashmir (693-729 A. D.). Bhavabhūti flourished therefore at the end of the 7th century. As a dramatist, he occupies a very high place, next to that of Kālidāsa. The मालतीमाधव is a romantic love-story of middle-class life, and the महावीरचरित and उत्तररामचरित deal respectively with the earlier and the later history of Rāma.

भानुदत्त Author of the रसमञ्जरी and रसतरङ्गिणी. The रसमञ्जरी deals with the nature of the heroes and heroines and the parts they play. The रसतरङ्गिणी deals merely with the various components of Rasa. Bhānudatta seems to have flourished towards the end of the 13th or the beginning of the 14th century.

भारवि Author of the किरातार्जुनीय, a Mahākāvya. In the Aihole inscription (634 A. D.) he is mentioned with Kālidāsa, which shows that he must have achieved enough poetic fame at that time. The subject-matter of the किरातार्जुनीय is taken from one of the episodes of Arjuna's career, described in the Vana-parva of the Mahābhārata. Sanskrit critics extol his profundity of thought (अर्थगौरव). He seems to have flourished in the beginning of the 7th century.

भास A very ancient author of many plays including the स्वप्नवासवदत्त, प्रतिज्ञायौगन्धरायण, प्रतिमा &c. Before 1912 Bhāsa was known only by reputation, having been honoured by Kālidāsa and Bāṇa as a great predecessor. Between 1912 and 1915 his thirteen plays discovered in the Kerala were published in a lot. These plays have been based on stories from the Rāmāyaṇa, Mahābhārata and the Purāṇas. But the स्वप्नवासवदत्त, प्रतिज्ञायौगन्धरायण, अविमारक and चारुदत्त have legendary plots. Bhāsa's language possesses a peculiar grace and he has attained fame by his versatile imageries and originality of conception. He is generally placed in the 5th century B. C.

भास्कराचार्य Author of the astro-mathematical work, the सिद्धान्तशिरोमणि with its 4 divisions (लीलावती, बीजगणित, ग्रहगणित and गोलाध्याय). He belongs to the 12th century.

भोजदेव Author of the well-known सरस्वतीकण्ठाभरण, a compilation on Alankāra. Numerous other works are ascribed to him. In his book, the सरस्वतीकण्ठाभरण, he discusses merits and demerits of poetry, the figures of

speech and sentiments. He flourished in the 11th century.

मयूर Author of the well-known poem सूर्यशतक. He was closely related to Bāṇa and both were at the court of Harṣa. The सूर्यशतक is written in praise of the sun but it reveals the author's spirit of literary display; and hence it is favoured by rhetoricians, grammarians and lexicographers.

मम्मट N. of the author of the काव्यप्रकाश. He was a native of Kashmir, but had his education at Benares. His काव्यप्रकाश covers the whole ground of rhetorics or poetics. It has two parts—सूत्रs or कारिकाs and वृत्तिs. This work has been very much revered and hence we find numerous commentaries on it in all centuries after the 11th, in which Mammata flourished.

मल्लिनाथ A great and much esteemed commentator of famous Sanskrit works of Kālidāsa, Māgha, Bhāravi, Vidyādhara, Varadarāja &c. He was of Kolāchala family in Andhra country and was a Telugu Brāhmaṇa.

He belonged probably to the 14th century.

माघ Author of the शिशुपालवध, a Mahākāvya on the well-known episode of the Mahābhārata. Māgha has a copious and elegant diction, and his phraseology and imagery often attain to perfection. The usually accepted date of this great poet is the latter part of the 7th century.

माधव Author of the सर्वदर्शनसंग्रह, a treatise on all systems of the Indian philosophy. He seems to be different from the well-known Vijayanagar minister, Vidyāranya Mādhavāchārya. He is said to be the son of Sāyana, the Vedic commentator and hence the nephew of Mādhavāchārya (Indian Antiquary, Vol. XIV, p. 20). This Mādhava lived in the 14th century.

माधवाचार्य Author of the जैमिनीयन्यायमालाविस्तर. The work is a compendium of the Mīmāṃsā philosophy. This Mādhvāchārya is the celebrated scholar and promoter of Vedic studies at the court of the Vijayanagar kingdom. His date is the 14th century A. D.

मित्रमिश्र Author of the वीरमित्रोदय, a work on Dharma-śāstra. He also wrote the आनन्दकन्दचम्पू, which treats of the birth of Śrīkṛṣṇa. Mitramiśra flourished in the 17th century at the court of Orchha.

मुरारि Author of the अनर्घराघव, a drama in 7 acts on the story of the Rāmāyaṇa. This play has been considered a standard for poetic criticism and grammatical learning. He might have flourished at the end of the 8th or at the beginning of the 9th century.

यास्क Author of the निरुक्त, a commentary on निघण्टु, the Vedic glossary - the fourth Vedāṅga. This vocabulary tries to explain the meaning of Vedic words and Mantras. Yāska may be taken as the foremost linguist or philologist of India. He is supposed to have flourished in the 8th or 7th century B. C.

युवराज Author of the रामचरित. He was a Keral prince (1800-1851) and resided at Koli-lingapur. His other works are the त्रिपुरदहनचरितम्, रससदनभाण, सुधानन्द-लहरी and some stotras.

रणछोड Author of the राजप्रशस्ति. Only two cantos of this epic are found in an inscription (E. I., Vol. V). This poet lived at the end of the 18th century.

रत्नाकर Author of a Mahākāvya, named हरविजय. He was a Kashmirian Pandit and flourished under kings Jayāpīda (832-844) and Avantivarman (855-884). His poem is a stupendous work of 50 cantos and it relates to the story of the slaying of the demon Andhaka by the god Śiva.

राघव Compiler of the नानार्थमञ्जरी, a lexicon on the lines of the मेदिनी, शाश्वत &c. This work is critically edited by Shri. K. V. Krishnamoorthy Sharma in 1954. The author seems to belong to the 14th century.

राजशेखर Author of many works like the बालरामायण, बालभारत, विद्वशालभञ्जिका, कर्पूरमञ्जरी and काव्यमीमांसा. The बालरामायण dramatises in ten acts the entire story of the Rāmāyaṇa. The बालभारत is also called प्रचण्डपाण्डव and is a play on the Mahābhārata story. The कर्पूरमञ्जरी a Saṭṭaka and the विद्वशालभञ्जिका a Nāṭikā are smaller works in four acts. The काव्यमीमांसा is a good handbook for poets. He is said to have lived in the first quarter of the 10th century.

रुद्रट Author of the काव्यालंकार and शृङ्गारतिलक. He was the earliest author on Alankāra who had a rational method of classification of Alankāras. His शृङ्गारतिलक delineates Rasas as developed in poems as opposed to plays. This work is ascribed by some scholars to a रुद्रभट्ट of a later period. Rudraṭa lived in the 9th century A. D.

रूपगोस्वामी Author of the उद्धवदूत, हंसदूत and other Dūtakāvyas. He flourished in the 16th century.

वराहमिहिर A celebrated astronomer and the author of the बृहत्संहिता. Tradition places him as one of the nine gems at the court of Vikramāditya. He has written many books on astronomy and astrology. The बृहत्संहिता is a well-known astrological technical work. Varāhamihira seems to have flourished in the 6th century A. D.

वर्धमान Author of the गणरत्नमहोदधि, a collection of grammatical Gaṇas. He was a Jain Pandit at the court of Siddharāja Jayasinha of the Solanki dynasty of Gujarat (1094-1143). He seems to have written other books like the क्रियागुप्त (where the predicate is concealed) and the सिद्धराजवर्णन.

वल्लभदेव Author of the सुभाषितावलि, an anthology of 3527 verses of different writers. It contains a large variety of subjects like love, the conduct of life, natural scenery and seasons, worldly wisdom &c. Vallabha-deva seems to have lived in the 15th century.

वात्स्यायन Author of the well-known कामसूत्र, a treatise on sexual love. His date is controversial and varies from the 2nd century B. C. to the 4th century A. D.

वामनभट्टबाण Author of the पार्वतीपरिणय, नलाभ्युदय and शृङ्गारभूषण. He is also named अभिनवभट्टबाण, because he imitated the style of Bāṇa. He was at the court of Vemabhūpāla, the ruler of the Trilinga country in the 1st half of the 15th century.

वासुदेव Author of the नलोदय, a story of Nala in 4 cantos. Nalodaya is a Yamaka Kāvya of this Kerala poet and commands numerous commentaries. He has also written three other Kāvyas - त्रिपुरदहन, सौरी-कथोदय and युधिष्ठिरविजय. This poet lived at the court of Kulāśekharavarman (of uncertain date, but probably between the 10th and 12th century).

विशाखदत्त Author of the मुद्राराक्षस, one of the great Sanskrit dramas. It is a drama of purely political intrigue; still it well absorbs the mind of the audience by the unique skill of the poet. The date of the author is again subject to much speculation. However, he may be placed between the 5th and the 9th century.

विश्वनाथ Author of the celebrated work साहित्यदर्पण and also a commentator of the काव्यप्रकाश. He wrote a number of other works, such as the राघवविलास, कुवलयानुचरित, प्रभावती, प्रशस्तिरत्नावलि &c. His साहित्यदर्पण was composed in 1384 A. D.

वेङ्कटाध्वरिण Author of the विश्वगुणादर्शचम्पू. He belonged to the first half of the 17th century. In his curious Champū two Gandharvas take a bird's-eye view of various countries from their aerial car and expose the good and bad manners and customs of the time. The author has also many other works to his credit.

शंकराचार्य The celebrated teacher of the Vedānta philosophy and author of the शारीरभाष्य and of a large number of original works. He is said to have been born in 788 A. D. and to have died in 820 A. D. at the early age of 32. Some scholars put him in the 6th or 7th century. Various Stotras such as आनन्दलहरी, मोहमुद्गर etc. are ascribed to him.

शारदातनय Author of the भावप्रकाश, a treatise on Rasas. He summarises views of all writers before and after the time of Bharata; but he has greatly developed the Śringāra Rasa on the lines suggested by Bhoja in his Śringāraprakāśa. He has also written a commentary on the काव्यप्रकाश. He seems to have flourished in the 12th century.

शिवदास Compiler of a version of the वेताल-पञ्च-विंशति, which is a collection of 25 folk-tales. The earliest version is preserved in the बृहत्कथा. Jambhaladatta's version is almost entirely in prose. This work is also known in several forms in modern Indian languages. Śivadāsa may have flourished in the 14th or 15th century.

शूद्रक Author of the मृच्छकटिक, a very old Sanskrit drama, which might be a recast of the fragmentary चारुदत्त, ascribed to Bhāsa. This drama is a departure from the dramatisation of time-worn royal stories and legends to a more refreshing plot of everyday life; yet it is full of real poetry and sentiment found in master pieces of Kālidāsa and Bhavabhūti. Śūdraka may be assigned to the 1st century A. D.

श्रीहर्ष Author of the नैषधचरित, one of the five great Mahākāvyas. The work is based on the well-known Mahābhārata story of Nala and Damayantī. Śrīharṣa was a logician and philosopher and hence the ideas from these sciences are often imported into his narrations and descriptions. It is a repository of traditional learning and should, therefore, be approached with the full equipment of such learning. The poet may have probably flourished in the second half of the 12th century.

सिंहनामि Author of the शान्तिशतक a didactic poem in imitation of that of Bhartrihari. He was a poet from Kashmir and might have lived in the 12th century.

सुन्दरदेव Author of the सूक्तिसुन्दर, an anthology of verses of various poets in praise of the rulers of the 16th and 17th centuries (including Akbar and Shahjahan). Sunderadeva must have flourished in the 17th century.

सुबन्धु Author of the वासवदत्ता, a romantic story, different from the Vāsavadattā of the Udayana legend, and entirely invented and embellished by Subandhu. His sole aim in this work seems to illustrate the potency of expression of the Sanskrit language and his dexterity in framing discourse made of equivoques in every syllable. He was a contemporary of Bāṇa.

सोमदेव Compiler of the कथासरित्सागर, a condensed Sanskrit version of Guṇādhya's Paśāchī बृहत्कथा (see गुणाध्याय). This is a great ocean of stories of every conceivable

description — tales of wondrous maidens and their fearless lovers, of kings, of state-craft and intrigue, of magic and spells, of murder and war, of devil and goblins; stories of animals in fact and fable, of beggars, ascetics, drunkards, gambles, prostitutes and bawds. Somadeva was at the court of king Ananta of Kashmir (1029-1064) and for the amusement of the queen Sūryāvatī he compiled this huge work of 24000 verses.

सोमेश्वर Author of the कीर्तिकौमुदी. This work is the biography of Vastupāla, minister of the Vaghelā princes (Lavaṇa-prasāda and Vīra-dhavalā) and has a historical and poetical value. Somēśvara also wrote a romantic epic called the सुरयोत्सव. He lived in Gujarat between 1179 and 1262 A. D.

सौभरि Author of the एकार्थनाममाला and व्यक्षरीनाममाला. The first work deals with एकार्थस i. e. single consonants and the second with double consonants. Dr. E. D. Kulkarni, of the Deccan College is the editor of these Kōśas and he remarks in the preface that the author Saubhari must have flourished not later than Samvat 1639.

हनुमत् The mythical author of the well-known महानाटक or हनुमन्नाटक. It is a very extensive work on the entire Rāmāyaṇa story. Its two principal recensions, one of Damodara Miśra and the other of Madhusūdana, ascribe this Nāṭaka to the legendary servant of Rāma, Hanumat. Hence there is no historical evidence about the author.

हर्ष Author of the three dramas — नागानन्द, रत्नावली and प्रियदर्शिका. The story of the नागानन्द is drawn from the कथासरित्सागर; रत्नावली describes the secret love between king Udayana and Sāgarikā (an attendant of the queen); and the drama प्रियदर्शिका has been modelled on the मालविकाग्निमित्र. All these dramas though attributed to king Harṣa of Mālava are supposed to have been written by his court poets like Dhāvaka and Bāṇa.

हलायुध Author of the कविरहस्य, a sort of lexicon of roots (धातुपाठ) and at the same time a eulogy of the Rāṣṭrakūṭa king, Kṛṣṇarāja III (940-956). His other work, the अभिधानरत्नमाला, is a vocabulary. He flourished in the 10th century.

The author of the वर्मविवेक seems to be different from this.

हेमचन्द्र A great lexicographer and a grammarian of the 11th and 12th centuries. He wrote many works embracing almost all fields of Sanskrit and Prakrit literature. The देशीनाममाला, अभिधानचिन्तामणि, अनेकार्थसंग्रह and निघण्टुशेष are his works on lexicography.

APPENDIX C

On Important Geographical Names in Ancient India

अङ्ग It was one of the sixteen political divisions of India, situated on the right bank of the Ganges. Its capital was Champā, also called Angapurī, which is identified with the modern Bhāgalpur. It was the kingdom of Romapāda of the Rāmayaṇa and of Karna of the Mahābhārata.

अनुराधपुर (q. v. page 105). The branch of the celebrated Pipaala-tree of Buddha-Gayā was brought to this ancient capital of Ceylon by Mahinda, the son of Aśoka. This tree still exists in the Mahā-vihāra.

अनूपदेश The country on the river Narmadā; south Malwa; same as Haihaya, Mahiṣa and Māhiṣaka. Its capital was Māhiṣmatī.

अन्ध N. of a people and their country. It is the modern Telangana or Andhra. The limits of this ancient country were probably confined to the Ghāts on the west, and the rivers Godāvarī and Kṛṣṇā on the north and south. It bordered on Kalinga (see Dk. 7), and its capital अन्धनगर is probably the old town of Vengi.

अपरान्त It is the Ariaka of Ptolemy. Some scholars identify it with Konkana and others with the whole western sea-board of India. According to Dr. R. G. Bhandarkar, Aparānta was the northern Konkana, the capital of which was Śūppāraka (Mar. सोपारें) near Bassein. One of Aśoka's inscriptions is recently found in this locality.

अमरकण्टक A part of the मेकल hills in Gondwana in which the Narmadā and Śoṇa rivers have their source. It may be the आम्रकूट, referred to in the Meghadūta (verse 17).

अमरनाथ A celebrated shrine of Śiva in the Bhairavaghāti range of the Himalayas.

अमरावती This famous Stūpa is about 18 miles to the west of Bezvada on the bank of the Kṛṣṇa. It was built in about 380 A. D.

अमरेश्वर A celebrated place on the opposite side of Omkārnātha, on the southern bank of the Narmadā, where one of the twelve great Śivalingas (ओंकार) is worshipped.

अयोध्या The modern Oudh. It was the kingdom of Rāma, with the capital of the same name (see अयोध्या page 213). During the Buddhist period Ayodhyā was divided into Uttara Kosala and Dakṣiṇa Kosala, the river Śarayū being the boundary line between. Vikramāditya of the Gupta dynasty restored the sacred places in Ayodhyā.

अरुणा A branch of the Sarasvatī in Kurukṣetra. It is identified by some scholars with Mārkaṇḍā.

अरुणाचल Tiruvannamalai (South Arcot).

अलकनन्दा A tributary of the Ganges—the united stream of the विष्णुगङ्गा (also called धवलगङ्गा) and सरस्वती-गङ्गा. Its source called वसुधारा is in the Himalayas.

अवन्ति N. of a country, north of Narmadā. Its capital was Ujjayanī, (also called Avantipuri and Viśālā) situated on the Sipra. It is the western part of Mālwa. In the time of Mahābhārata the country extended on the south to the banks of the Narmadā and on the west probably to the banks of the Mahī. Avanti was the kingdom of Vikramāditya. It has been called Mālava since the seventh or eighth century A. D.

अश्मक There is no agreement among scholars about the situation of this ancient country. (See page 277). Aśmaka is identified by some with the Buddhist Assaka situated between the Godāvari and Māhiṣmatī on the Narmadā and its capital was Pratiṣṭhāna. It was a part of the Mahārāṣṭra country at the time of Aśoka.

It is also an old name of Travancore.

अहिक्षेत्र, अहिच्छत्र The name अहिच्छत्र is at present confined to the great fortress in the lands of Alampur Kot and Nasratganj. It was the capital of North Pāṇchāla or Rohilkhand.

आनर्तपुर, also आनन्दपुर The modern Vadnagar in northern Gujarat. This was visited by Hiuen Tsiang. See आनर्त (page 334).

आभीर The country on the western coast of India from the Tapti to Devagad. The south-eastern portion of Gujarat. According to the Mahābhārata

(2. 31), the Ābhīras lived near the seashore and on the bank of the Sarasvatī, a river near Somnāth in Gujarat. There is no unanimity among Purāṇas and other texts about the exact locality of this country. There is one verse giving its position; श्रीकोष्कणादधोभागे तापीतः पश्चिमे तटे । आभीरदेशो देवेशि विन्ध्यशैले व्यवस्थितः ॥

आरण्य (क) A kingdom situated on the south of Ujjain and Vidarbha. Its capital was Tagara.

आर्यावर्त (q. v. page 356). The river Narmadā was the boundary between Aryāvarta and Dakṣiṇā-patha.

इक्षु 1 An affluent of the Narmadā. -2 The river Oxus; it flowed through Śakadvīpa.

इक्षुमती The river Kālindī, flowing through Kumaun, Rohilkhand and the district Kanauj; पितृपैतामही गुण्यां तेहरिक्षुमती नदीम् Rām. 2. 68. 17.

इन्द्रप्रस्थ (Also called हरिप्रस्थ, शकप्रस्थ, खाण्डवप्रस्थ, &c.) Identified with the old Delhi, though it stood on the left bank of the Yamunā, while Delhi stands on the right. It was the capital of Yudhiṣṭhira.

इरावती 1 The river Rāvi in the Punjab. -2 The Rapti in Oudh.

इल्ललपुर Ellora, the site of the famous caves.

उत्कल, उड्ड, ओड्ड N. of a country, the modern Orissa, which lay to the south of Tāmralipta, and extended to the river Kapiśā (cf. स तीर्त्वा कपिशां सैन्यैर्बद्धद्विरदसेतुभिः । उत्कलादर्शितपथः कलिङ्गामिमुखो ययौ ॥ R. 4. 38). The chief towns of the province are Cuttack and Puri. It formed a part (north, as उत्कल is a corruption of उत्कलिङ्ग) of Kalinga, the river Vaitaraṇī being its northern boundary.

ऋक्षपर्वत The eastern part of the Vindhya range, extending from the Bay of Bengal to the source of the Narmadā and the Śoṇa.

ऋष्यमुख A mountain situated eight miles from Anāgondi on the river Tungabhadra.

एकचक्रा Chakarnagar, sixteen miles south-west of Itawah, U. P. (cf. एकचक्रां गतास्ते तु कुन्तिपुत्रा महारथाः Mb. 1. 157. 1, 2.)

एकाग्रकानन Bhuvaneshvara in Orissa. It was the capital of Orissa from the 6th century B. C. to the time of Yayāti Kēsari in the middle of the 5th century A. D.

कनखल N. of a village near Hardwara, which is situated on the Ganges at the southern base of the Sewalika mountains. कनखल was also the name of the surrounding mountains. It was the scene of दक्षयज्ञ, very famous in the Purāṇas.

कपिलवस्तु The birth place of Buddha. It has been identified with Bhuila in the north-western part of the Basti district, U. P.

कपिशा 1 The country to the north of the Kabul river. It is the Kapiśā of Pāṇini. According to Dr. R. G. Bhandarkar, Kapiśā was North Afghanistan. -2 The river Suvarṇarekhā in Orissa. -3 The river Kāsāi which flows through the district of Midnapur, Bengal. See सुष्म.

क (का) पिस्थल Kaithal in Karnal district, Punjab. It is said to have been founded by Yudhiṣṭhira.

करतोया (also called सदानिरा) A sacred river flowing through the districts of Rangpur, Dinajpur and Bogra. It was the boundary between the kingdoms of Bengal and Kāmarūpa.

कलिङ्ग A country lying to the south of Orissa and extending to the mouths of the Godavarī. It is identified with the old Northern Circars of the British time. कलिङ्गनगर (q. v.) was its capital.

कलिङ्गनगर Appears to have been the general name of the capitals of Kalinga which were different at different periods as Manipur, Rājapura (probably Rājamahendri), Bhuvaneshvara, Simhapura, &c.

कलिक, कोल्कट्ट The capital of Paṇḍya at the mouth of Tāmraparṇī in Tinneveli. It is identified also with Tuticorin.

कल्याण, कल्याणि, कल्याणपुर The capital of Kuntala-deśa. Someśvara Chalukya founded the city in the 11th century and made it a seat of his government in place of Manyakheta. This town is situated 36 miles west of Bidar, Andhra state. Authors like Vijñāneshvara, Bilhana flourished at the court of Kalyāṇi kings. Basava, the founder of the Lingayat sect was the minister of king Bijjala of Kalyāṇi.

काञ्ची (पुर) Conjeveram. It was the capital of Dravida or Chola. (See द्रविड). Kanchīpura is said to have been founded by Kulottunga Chola I (11th century) on the site of a forest called afterwards Tondamaṇḍala. The eastern portion of the town is विष्णुकाञ्ची and the western, शिवकाञ्ची.

कान्यकुब्ज Kanauj. It is on the bank of the Kālī-nadī. It was the capital of Gādhi Rājā and birth-place of Viśvāmitra. It had also been the capital of many kingdoms afterwards.

कामरूप An important kingdom said to have extended from the banks of the Karatoyā or Sadānīrā to the extremities of Assam. It must have extended upto the Himalaya on the north and the borders of China on the east, as its king is said to have assisted Duryodhana

with an army of Kirātas and Chīnas. The ancient capital of this kingdom was प्राग्ज्योतिष on the other side of Lauhitya or the river Brahmaputra; (cf. चकम्पे तीर्णलौहिल्ये तस्मिन् प्राग्ज्योतिषेश्वरः R. 4. 81). Kamarūpa is generally taken as Assam.

कामाख्या Gauhati in Assam. It is also identified with Prāgjyotiṣa (pura).

काम्बोज N. of a people and their country. They must have inhabited the Hindoo Koosh mountain which separates the Gilgit valley from Balkh, and probably extended upto little Thibet and Ladak. Their country was famous for handsome horses and shawls made of goats', rats' and dogs' wool, and abounded in walnut trees; (cf. कम्बोजाः समरे सोढुं तस्य वीर्यमनीश्वराः । गजालनपरिह्रियैरङ्गोलैः सार्धमानताः ॥ R. 4. 69). Kāmboja is generally identified with Afghanistan, at least its northern part.

कालकवन The Rajmahal hills, Bihar. Āryāvarta was bounded on the east by Kālakavana; (Mbh. 2. 4).

किरात-देश Tipara. The inhabitants of this ancient country are referred to in Rig-Veda (see किरात, page 573). Kirāta-deśa included Sylhet and Assam.

किष्किन्धा N. of an ancient country and its capital. It is identified with Anagondi near Hampi-Vijayanagar. About two miles to the south-west of Kiṣkindhā is the Pampā-sarovara, referred to in the Rāmāyaṇa (4. 1).

कीकट N. of a country in Bihar (see p. 574). This is identified with Magadha (q. v.).

कुण्डग्राम, कुण्डग्राम Another name for वैशाली (q. v.).

कुण्डिनपुर The ancient capital of Vidarbha and referred to by Bhavabhūti (Māl. 1. 9/10). Many places in Vidarbha are considered as the old Kuṇḍinapura. This capital is said to have extended from the river Wardha to Amarāvati.

कुन्तल N. of the country to the north of Chola. One time Kalyāni appears to have been its capital. The country represents the south-western portion of Hyderabad. Kuntala was also called Karṇāṭa.

कुरुक्षेत्र N. of an extensive region or plain near Delhi, the scene of the great war between the Pāṇḍavas and Kauravas. It is the tract near the holy lake called by the same name lying to the south of Thāneśwar, and extended from the south of the Sarasvatī to the north of the Driṣadvatī. It is sometimes called समन्तपञ्चक the tract of the 'five pools' of blood of the Kṣatriyas slain by Paraśurāma.

कुरुजाङ्गल A forest country situated in Sirhind, north-west of Hastināpura. It was included in Kurukṣetra

and Hastināpura, the capital of the Kurus, was in Kurujāngala. (कुरुजाङ्गलमुख्येषु राष्ट्रेषु नगरेषु च । अनु त्वमभि-
विच्यस्व नृपतिं धर्मवत्सला ॥ Mb. 1. 199. 9).

कुलिन्द-देश (also called कलिन्द-देश). Garwal including the district of Shaharanpur, north of Delhi (cf. Mb. 2. 26. 3-4).

कुलूत N. of a country (modern Kulu) lying to the north-east of Jalandar Doab and on the right bank of the Satadru. It formed a part of कुलिन्ददेश, and its capital was Nagarkoṭ.

कुशस्थली, कुशावती 1 The capital of दक्षिण-कोशल and situated in the defiles of the Vindhya; it must have been to the north of the Narmadā, but south of the Vindhya, and is probably the same as Rāmānagar in Bundelkhand. Rājasekhara calls the lord of Kuśa-sthalī मध्यदेशनरेन्द्र, the lord of the middle-land or Bundelkhand. -2 Dwārakā in Gujarat.

केकय A country between the Bias and the Sutlej, bordering on the सिन्धुदेश (q. v.). The father of कैकेयी was a king of this state.

केतुमालवर्ष Turkestan and the lands watered by the Chakṣu (Oxus). It comprises the Khanats of Khiva, Bokhara and Khokand.

केरल The strip of land on the Malabar coast between Goa and Cape Comorin. It is sometimes identified with the ancient Chera country. The principal rivers in this tract are the Netravatī, the Śarāvati and the Kālī-nadī, which is considered to be the same as the Marulā referred to in Raghuvamśa (मरुलमारुतोद्धूतमगमत् कैतकं रजः R. 4. 55.).

कोकक्षेत्र N. of a country lying to the west of the river Kauśiki (Kūśi) and including the western part of the Purnea district, Bengal. It also comprises कोकमुख i. e. बराहक्षेत्र.

कोङ्कदेश The modern Coimbatore and Salem, with some parts of Tinnevely and Travancore.

कोशल N. of a country situated according to the Rāmāyaṇa, along the banks of the Śarayū (or Gogra). It was divided into 'उत्तरकोशल' and 'दक्षिण-कोशल'. The former is also called 'Ganda' and it must have, therefore, signified the country of अयोध्या, comprising Ganda and Baraith. Aja, Daśaratha &c. are said to have ruled over this province. At the time of Rāma's death his two sons Kuśa and Lava reigned respectively at Kuśāvati in the दक्षिणकोशल, in the defiles of the Vindhya, and at Śrāvastī in the उत्तरकोशल.

कौशाम्बी N. of the capital of the Vatsa country. It was near the modern Kosam, about 30 miles above Allahabad. It is on the left bank of Yamunā. Vararuchi is said to have been born here.

कौशिकी The river Kuśi in Bihar. It has a reference in the Rāmāyaṇa (कौशिकी परमोदारा प्रवृत्ता च महानदी Rām. 1. 34. 8). It joins the Ganges at Jot-narahari. Near the banks of this river stood the hermitage of the sage ऋष्यशृङ्ग.

खरोष्ट्र Kaśgar. It is situated in that part of the Turkestan which is called Lesser Bucharīa. The ancient alphabets called Kharoṣṭhī were introduced in India from this country.

खाण्डव-वन (-प्रस्थ) See इन्द्रप्रस्थ. This name was applied to a great portion of the Mirat division. According to the Mahābhārata, Khāṇḍava-vana was situated on a river called अश्वरथा (Mb. 3. 160. 21).

गन्धमादन A part of the Kailāsa range of the Himalayas. Hanumāna resided here. Badarikāśrama is situated on this mountain.

गाधिपुर Kanauj. It was the capital of Gādhi, the father of Viśvāmitra.

गान्धार N. of an ancient country between India and Persia. It lies along the river Kabul between the Khoaspes (Kunar) and the Indus. Its capitals were Puruṣapura (Peshawar) and Taxila. Ancient sculptures have been discovered in this part and belong to the 1st century A. D. गान्धार is the corruption of गन्धर्व-देश of the epic and Buddhist period. Some scholars derive it from Kandahar.

गिरिवज्रपुर Rājgir in Bihar. It was the ancient capital of Magadha. The name राजगृह occurs in Buddhist works for this place. (cf. गिरिवज्रं पुरवरं शीघ्रमासेदुरज्जसा Rām. 2. 68. 21).

गुर्जर Gujarat. Formerly it included the greater part of Khandesh and Malwa. In the Hiuen Tsiang's time the name was not extended to सौराष्ट्र. The modern Marwar was then known by the name गुर्जर.

गोनर्द 1 The Punjab. It is so called from king Gonarda of Kashmir who conquered this part. -2 Gonda in Oudh; a place of birth of Patañjali, the celebrated author of Mahābhāṣya; hence he was called गोनर्दाय.

गोपराष्ट्र, गोवराष्ट्र Igatpuri sub-division of the Nasik district. Some identify this with Southern Konkana. (cf. Mb. 6. 9. 44).

गोवर्धन 1 A mount near वृन्दावन in the district of Mathura. Kṛiṣṇa is called गोवर्धनगिरिधारी from an episode in his life at Gokul. -2 The Nasik district. There is also a village near Nasik named गोवर्धन.

गौड, पुण्ड्र The whole of Bengal was denominated Eastern Gauda, and Uttara Kośala, the northern Gauda. According to Cunningham, Gonda, a sub-division of Uttara Kośala, is a corruption of Gauda.

Gondwana was the Western Gauda. The Skanda Purāṇa thus describes its position—वङ्गदेशं समारभ्य भुवने-शान्तगः शिवे । गौडदेशः समाख्यातः सर्वविद्याविशारदः ॥. The southern Gauda was the bank of the Kāveri.

चन्द्रभागा 1 The river Chinab, or the united rivers of the Jhelum and the Chinab, in the Punjab. The river rises from a lake (लोहित्यसरोवर), south of Ladakh. -2 The river Bhīmā, at Pandharpur.

चन्द्रवती Chanderi in the Lalitpur district, Madhya-Pradesh. It was the capital of Śiśupāla, king of Chedi.

चम्पा, चम्पानगरी, चम्पावती It was the capital of Aṅga country. It was situated at a distance of four miles to the west of Bhagalpur.

चम्पा 1 Siam. -2 Tonquin and Cambodia. -3 A river flowing between the countries of Aṅga and Magadha. -4 The Chamba territory.

चम्पावती Chaul and Revadandā in the Kolaba district, Bombay state.

चर्मण्वती The river Chambal in Rajputana. The river is said to have been formed by the blood of cows, sacrificed at the yajña of Ranti-deva (cf. व्यालम्बेयाः सुरभितनयालम्भजां मानयिष्यन् स्रोतोमूर्त्या भुवि परिणतां रन्तिदेवस्य कीर्तिम् Me. 47).

चेदि N. of a country and their people. The Chedis were also called Dāhalas and Traipuras. They occupied the banks of the Narmadā and were the same as the people of दशार्ण. Their capital was at one time त्रिपुरी. The Chedis are considered by some to have inhabited the modern Bundelkhand, while by others their country is identified with the modern Chandail. The Haihayas or Kalachuris ruled at Māhiṣmati situated on the Narmadā.

चेर It comprised the present countries of Mysore, Coimbatore, Salem, South Malabar, Travancore and Cochin. The name is a corruption of Kerala. This kingdom, which flourished from the 3rd to the 7th century A. D., had its capital at Skandapura in the Coimbatore district; but Tālkāḍ near Mysore was its larger capital.

चोल 1 The Coromandel Coast. One of its capitals was Kañchipura. The Chola kingdom merged afterwards as a marriage-dowry into the Pāṇḍya kingdom. -2 N. of a country, situated on the banks of Kāveri and said to cover the southern portion of Mysore. The country latterly came to be called Karnāṭaka.

जनस्थान 'Human habitation'; a part of the great Dandakā forest which stood in the vicinity of the mountain called Praśravapa. The celebrated Panchavati stands in this tract. Some scholars take Pancha-

vaṭī as a place near Nasik and others like Pargiter consider it as the region on both banks of Godāvarī, probably the country around the junction of that river with the Prāṇahitā (or Waingāṅgā).

जीर्णनगर The town Junnar in the Poona district. It was the capital of the Kṣatrapa king Nahapāna and there are many caves and inscriptions in the Naṇe-ghāṭa near this place.

जेजभुक्ति The modern Bundelkhand. It was the kingdom of Chandels and its capitals were Mahoba, Kharjuraha and Kalinjara, one after another.

जेतवन-विहार An ancient Vihāra erected by Anā-thapiṇḍaka for the residence of Buddha. It is one mile to the south of Śrāvastī.

ज्योतिर्मठ One of the four Maṭhas established by Śankarāchārya (at Badrināth).

झारखण्ड The territory Chotā Nagpur. All the hilly region between Birbhum and Benares together with the Santal Parganā was included in this Jhāra-khaṇḍa.

डाकिनी The territory around Bhīmā-Śankara, at the source of the Bhīmā, in the Poona district. (cf. डाकिन्यां भीमशंकरम्).

दक्षशीला Taxila in the Rawalpindi district, Punjab. It was at one time the capital of Gandhāra and contained the celebrated university of Northern India upto the 1st century A. D.

दगर This has been variously identified by various scholars with Dharagara (Dowlatabad) or Dharur, Junnar (Poona district), Ter (Thair) in Naldurg district (95 miles south-east of Paithāṇa), Kulbarga, Kolhapur and Trikūṭa.

दलकाड The capital of Chera on the Kaveri. Its ancient name was तालवनपुर. It was the capital of the Gaṅga dynasty of Mysore.

ताम्रपर्णी 1 Ceylon of the Buddhists. -2 The river Tambaravari in Tinnevely (see page 768 under ताम्र).

ताम्रलिप्त See under सुप्त.

त्रिकालिङ्ग The three Kalingas were the three kingdoms of Dhanakaṭaka or Amarāvati on the Kṛṣṇā, Andhra or Warangal, and Kalinga or Rājamahendri. It is the modern Telingaṇa (country between the Godāvarī and the Kṛṣṇā).

त्रिकूट 1 It has been identified with Junnar and it is the Tagara of Ptolemy (cf. त्रिकूटमेन तत्रैवैजयस्तम्भं चकार सः R. 4. 59). -2 N. of a mountain in the south-east corner of Ceylon (cf. तैरुहे केशरिकान्तत्रिकूटशिखरोपमा Śi. 2. 5.).

त्रिगर्त Jālandhara. The most arid country in ancient times. It stood for the desert on the east of the

Śatadru and included the tract between Sutlej and the Sarasvatī, containing Ludhiana and Patiala on the north and some portion of the desert on the south. The Hemakośa identifies Trigarta with Jālandhara.

त्रिपुर-री The modern Tevur, on the Narmadā, 6 miles from Jabbalpur. Here the god Śiva is said to have killed Tripurāsura. It was the capital of the Kalachuri Rājas.

दक्षिणापथ The southern India and particularly Deccan; also portion of the Indian peninsula lying to the south of the Narmadā. The name seems to have been originally given to the remote settlement of the Aryans on the upper Godāvarī. (cf. अस्ति दक्षिणापथे विदर्भेषु पद्मपुरं नाम नगरम् M. 1.)

दण्डकारण्य 1 The present (Samiyukta) Mahārāstra. It was situated between the Vindhya and Śaivala mountains and a part of it was called जनस्थान (cf. ....तस्यासौ दण्डविषयो विन्ध्यशैबलयोरुप ॥ शप्ते ब्रह्मर्षिणा तेन वैधर्म्ये सहिते कृते । ततः प्रभृति काकुत्स्थ दण्डकारण्यमुच्यते ॥ तपस्विनः स्थिता ह्यत्र जनस्थानमतोऽभवत् । ...Rām. 7. 81. 18-20). -2 The tract of all forests from Bundelkhand to the river Kṛṣṇā.

दन्तपुर The ancient capital of Kalinga and identified with Puri in Orissā. It was the place where Buddha's tooth was kept before taking it to Ceylon.

दमिल, द्रमिल Kerala; the Malabar Coast; or the South Malbar. दमिल country was very close to Ceylon (नागद्वीप); and Dhatusena (459-477 A.D.) restored the national dynasty after defeating foreign usurpers.

दरद Dardistan, north of Kashmir on the upper bank of the Indus.

दर्भवती Dabhoi in Gujarat.

दशपुर The modern town of Dholpur. It was on the north of Avanti and capital of Rantideva. Some scholars identify this with Mandasor in Mālwa. (cf. पात्रीकुर्वन् दशपुरवधूनेत्रकौतूहलानाम् Me. 49).

दशार्ण N. of a country, through which flows the Daśārṇa (Dasen). It was the eastern part of Mālwa, its capital being Vidiśā, the modern Bhilsa, situated on the Vetravati. (cf. त्वय्यासन्ने परिणतफलस्यामजम्बूवनान्ताः संपत्स्यन्ते कतिपयदिनस्थायिहंसा दशार्णाः Me. 23, 24.)

दक्षिणात्य The Deccan; the part of India lying to the south of the Vindhya range.

दारुवन, दारुकावन A forest territory containing a Jyotirlinga named Nāgeśa. It is the same as Aundhyā Nāganāth in the Marathawādā (old Nizam's territory); 'सेतुबन्धे तु रामेशं नागेशं दारुकावने ।' -द्वादशज्योतिर्लिङ्गस्तोत्रम्.

दण्डवती The वगर which flowed through Ambala and Sirhind, now lost in the sands of Rajputana. It

formed the southern boundary of Kurukṣetra. It has been identified with the modern Chitang, running parallel to the Saraswatī.

देवराष्ट्र N. of an empire in the Deccan. It was conquered by Samudra Gupta at about 340 A. D.

द्रविड N. of a country to the south of the wild tract between the Kṛṣṇā and the Polar. In its larger sense it included the whole of the Coromandel coast to the south of the Godāvarī. But in its strict sense it must not have extended beyond the Kāverī. Its capital was Kāñchī.

द्वारवती Dwārakā in Gujarat; the capital of Kṛṣṇa after his flight from Mathurā.

द्वारसमुद्र Halebid. It was the capital of Mysore in the 12th century. It was also called द्वारवती.

द्वैतवन Deoband, about 50 miles to the north of Miral. Here Yudhiṣṭhira had stayed with his brothers. It seems to be a lake (इदं द्वैतवनं नाम सरः पुण्यजले-चितम् Mb. 3. 24. 10; com. — द्वैतं द्वौ शोकमोहौ ..... वनं जलं यस्मिन्). It is the birthplace of Jaimini, the founder of the Mīmāṃsā school of philosophy.

धनकटक, धरणीकोट The modern Bezvada in the Andhra Pradesh. It was the capital of Andhra-bhṛityas or Sātavāhanas and was a place of considerable note from at least 200 B.C.

धर्मारण्य A place of Buddhist pilgrimage in the district of Gayā.

धवलगिरि The Dhauli hill in Orissa on which one of the Edicts of Aśoka is inscribed.

नालन्दा Bargaon in Bihar, seven miles from Rajgir. It was the celebrated seat of Buddhist learning upto the 13th century A. D.

निषध N. of a country ruled over by Nala. Its capital is said to have been Alakā, situated on the river Alakanandā. It appears to have formed part of the modern Kumaon in Northern India. This is also the name of one of the Varṣa mountains.

नैमिष, नैमिषारण्य A forest residence of ancient Rishi. (यतस्तु निमिषेणदं निहतं दानवं बलम् । अरण्येऽस्मिन्स्ततस्तेन नैमिषारण्यसंज्ञितम् ॥ see नैमिष, page 940). Here the sage Sauti related the story of Mahābhārata to the inhabitants. It is at a short distance from Nimsar in U. P. and is situated on the left bank of the Gomati.

पञ्चाल N. of a celebrated region, which lay, according to Rāja-Sekhara (B. R. 10. 86), between the streams of Yamunā and the Ganges, and is, therefore, the Gangetic Doab. In the time of Drupada it extended from the banks of Charmanvatī (Chambal) upto Gangādvāra on the north. The northern portion

from Bhāgīrathī was called 'उत्तरपञ्चाल', which was Ahi-chhatra. The southern portion was called 'दक्षिण-पञ्चाल' which was merged in the kingdom of Hastināpura after the death of Drupada.

पद्मपुर It was the native place of the poet Bhavabhūti (अस्ति दक्षिणापथे विदर्भेषु पद्मपुरं नाम नगरम् Māl. 1. 4/5). It was situated somewhere near Chandrapura at a short distance from Amarāvati.

पद्मावती Identified with the modern Narwar (Nalapura) in Malwa, as being situated on the river Sind or Sindhu. The other rivers, that are in its vicinity, are the Pārā or Pārvatī, Luṇa and Madhuvar, which correspond to the Pārā, Lavaṇā and Madhumatī, mentioned by Bhavabhūti, as flowing in the vicinity of the town. This town was the scene of Bhavabhūti's Mālati-Mādhava.

पम्पा N. of a celebrated lake, and a tributary of the river Tuṅgabhadra. The river Pampā rises in the Risyamukha mountain, eight miles from the Anagondi hills, in Bellary district.

परशुरामक्षेत्र (also called रामक्षेत्र) Konkana; a large territory between Surat and Goa. Its capital was Thana. परशुरामक्षेत्र or सप्तकोट्यण comprised seven divisions, viz. Kerala, Tulunga, Gaurāṣṭra, Karahāṭa, Barā-lāṭa, Barbara and Konkana proper.

प (पु) रुष्णी The river Ravi in the Punjab (cf. इमं मे गङ्गा...सचता परुष्ण्या Rv. 10. 75. 5). The great Vedic battle of the ten confederate kings (दाशराज्युद्ध) in the early part of the Aryan migration was fought on the banks of this river.

पाटलिपुत्र Patna. It was an important town in Magadha or South Bihar, situated at the confluence of the Ganges and the Soṇa. It was also called कुसुमपुर. It was built in 480 B. C. for the purpose of repelling the attacks of the Vajjis of Vaiśali. It was a flourishing capital of great royal dynasties like Mauryas and Guptas. But it began to decline from the sixth century and Hiuen Tsiang found it as an ordinary village.

पाण्ड्य N. of a country in the extreme south of India, and lying to the south-west of Choladeśa. The mountain Malaya and the river Tāmraparṇī fix its position indisputably; cf. B. R. 3. 31. It may be identified with the modern Tinnevely. The holy island of Rāmeśvara belonged to this kingdom. Kālidāsa calls the capital of Pāṇḍya-deśa the 'serpent-town', which is probably the same as Negapattan, 160 miles south of Madras; cf. R. 6. 59-64. However its capitals at different periods were Uriyur (modern Trichinopoly), Mathura (modern Madura) and Kolkai at the mouth of the river Tāmraparṇī.

पारसीक Persia and the people inhabiting it. The name also is applicable to the tribes inhabiting the outlying districts on the north-western frontier. (cf. पारसीकास्ततो जेतुं प्रतस्थे स्थलवर्त्मना R. 4. 60).

पारिपात्र, पारियात्र 1 The western part of the Vindhya range; a great portion of the west coast of India. According to the Ramāyana it was situated on the western sea. (दुर्देशां पारियात्रस्य गत्वा द्रक्ष्यथ वानराः Rām. 4. 42 20). -2 N. of one of the seven principal mountains (see कुलाचल, p. 586.).

पुण्ड्रदेश, पौण्ड्र N. of a country, bounded on the east by the Karatoyā, on the west by the Kauśikī, on the north by the Hemakūṭa mountain and on the south by the Ganges.

पुरुषपुर Peshawar. It was the capital of Gāndhāra. King Kaniska also made it his capital and built here a carved-wood tower of thirteen storeys and a magnificent monastery.

पुरुषोत्तमक्षेत्र Purī in Orissa; also called अक्षेत्र.

पुलिन्ददेश N. of a country comprising the western portion of Bundelkhand and the district of Sagar.

प्रतिष्ठान 1 The capital of Purūravas, one of the earliest kings of the lunar dynasty; situated opposite प्रयाग or Allahabad. It is said in Harivamśa to have been situated on the north bank of the Ganges, in the district of Prayāga. Kālidāsa places it at the junction of the Ganges and Yamunā; cf. V. 2. -2 Paithāna in the Aurangabad district, Marāṭhawādā, on the bank of the Godāvarī. It was the capital of the Sātavāhan kings and Śalivāhana, the founder of the Śaka era (78. A. D.) was born and ruled here.

बदरी, बदरिकाश्रम, बदरीनाथ, बदरीनारायण It is a peak on the main Himalayan range and there is a temple of Nara-Nārāyaṇa built on the west bank of Alakanandā. It is a famous place of pilgrimage.

बनवासी See वैजयन्ती. The place got the name during the Buddhist period.

बाल्हीक See बाल्हिक.

बाहीक, वाहीक The country between the Bias and the Sutlej. According to Pāṇini and Patañjali, Vāhika was another name for the Punjab. According to the Mahābhārata (8. 45) the Vāhikas lived between the Sutlej and the Indus, and their capital was Śākala. See Vāhlika.

ब्रह्मावर्त 1 The country lying between the rivers Sarasvatī and Drūṣadvatī (See page 1174). -2 The town of Bithur on the Ganges, near Cawnpur. It is a place of pilgrimage.

भ (भा) रतवर्ष India. This was named after the king Bharata, the son of Duśyanta and Śakuntalā.

According to some Purāṇas, it was called Himāhvarṣa, before Bharata; it was then bounded on the north by the Himalayas, on the south by the ocean, on the east by the country of the Kirātas, and on the west by the country of the Yavanas.

भरुकच्छ, भृगुकच्छ, भृगुक्षेत्र Baroach (भडोच). Matsya Purāṇa (ch. 114) mentions that Bali Rājā performed the sacrifice here in which he was deprived of his kingdom by Vāmana. It was also called भृगुपुर. In the Suppāraka Jātaka, it is said to be a sea-port in the kingdom of Bharu.

भीमरथा-यी The river Bhīmā which rises at Bhīmāśankara (Poona district) and joins the Kṛṣṇā near Raichur.

भोजकट The second capital of Vidarbha founded by Rukmi. It was also called भोजपुर. The Bhojas had ruled over Vidarbha. In an inscription of Pravarasena II of the Vākāṭaka dynasty, Bhojakata is described as a kingdom, coinciding with the ancient Vidarbha.

भोजपाल Bhopal. Bhojapāla means the Bhoja's Dam which was constructed by the Bhojarāj of Dhar.

भोजपुर 1 See भोजकट. -2 Mathurā, the ancient capital of the Bhojas.

मगध The Bihar or properly South Bihar territory. Its old capital was गिरिव्रज (or राजगृह) which consisted of five hills—विपुलगिरि, रत्नागिरि, उदयगिरि, शोणगिरि and वैभार (or व्याहार)गिरि. Its next capital was Pataliputra (q.v.). Magadha was also called कंकट in later literature. The country of Magadha extended once south of the Ganges from Benares to Monghyr, and southwards as far as Singbhum.

मणिपुर The present Manikapattana, a seaport at the mouth of the Chilka lake. It was the capital of Kalinga, the kingdom of Bahhruvāhana.

मत्स्यदेश See बिराट.

मद्र A country in the Punjab, between the Ravi and the Chinab. Its capital was Śākala.

मध्यदेश The country bounded by the river Sarasvatī in Kuruksetra, Allahabad, the Himalaya and the Vindhya. It was called Majjhimadeśa by the Buddhists. The countries of पञ्चाल, कुरु, मत्स्य, यौधेय, पटच्छर, कुन्ति and शूरसेन were included in Madhyadeśa.

मरु, मरुस्थली Marwar; the great desert east of Sind. It also denotes the whole of Rajputana.

मलय One of the seven principal chains of mountains in India. It is most probably to be identified with the southern portion of the Ghāts running from the south of Mysore, and forming the eastern boundary of Travancore. It is said by Bhavabhūti to be encircled by the river Kāverī (कावेरीबलयितमेखलस्य सानावेतास्मिन्).

मलयगिरोर्दिवः पतामि Mv. 5. 3), and is said to teem in cardamoms, pepper, sandal, and betel-nut trees. Kālidāsa calls the mountains Malaya and Dardura 'the two breasts of the southern region' (स्तनानि दिशस्तस्याः शैलौ मलयदुर्दुरौ R. 4. 51).

मल्लदेश The district of Multan; see मालव. Lakṣmana's son Chandraketu was made king of Malla-deśa by his uncle Rāma.

महाकोसल Comprised the whole country from the source of the Narmadā at Amarakantaka on the north, to the Mahānadī on the south, and from the river Wain-Gangā on the west to the Harda and Jonk rivers on the east. It was the kingdom of the Kalachuris.

महेन्द्र One of the seven principal chains of mountains in India, identified with Mahendra Male, which divides Ganjam from the valley of the Mahānadī and probably included the whole of the eastern Ghāts between the Mahānadī and Godāvarī. Parāśurāma retired to this mountain after he was defeated by Rāma.

महोदय Kanauj (कान्यकुब्ज). In the 7th century it was the most celebrated place in India (cf. B. R. 10. 88-89). It has a reference in the Rāmāyaṇa (कुशनाभस्तु धर्मात्मा पुरं चक्रे महोदयम् Rām. 1. 32. 6).

मातङ्ग N. of a country to the south-east of Kāmārūpa in Assam. It was celebrated for its diamond mines.

मानस A lake said to be situated in Hātaka which appears to be the same as Ladak. On the north of Hātaka is Harivarṣa, the country of the northern Kurus. The lake was celebrated in former times as the abode of Kinnaras and is said by poets to be the annual resort of swans at the approach of the rains.

माया, मायापुरी Hardwar and Kanakhala (two miles from Hardwar). It was here that the दक्षयज्ञ was performed, in which Satī sacrificed herself.

मालव 1 Malwa. Before the 7th or 8th century, the country was called Avantī and its capital was Ujjayinī. In the 10th century it was Dhārā-nagara. -2 The country of Mallas; its capital was Multan. (cf. Mb. 2. 32. 7).

माहिषक N. of a country on the Narmadā. Its capital was Māhiṣmatī.

मिथिला See विदेह.

मुरला 1 See Kerala; also page 1278 under मुरल. -2 The river Narmadā. -3 Perhaps, the river Mula-Muthā which rises near Poona. It is named as मुडल in inscriptions.

मेकल The mount Amarakantaka, the source of the Narmadā (which is also called मेकलकन्यका). The mount is a part of the Vindhya range.

यज्ञपुर Jaipur in Orissa, on the river Vaitarani (Mb. 3. 114). It is said to have been founded by Rājā Yayāti Keśarī in the 6th century.

यवद्वीप The island of Java. It was also called पूर्वकलिङ्ग.

युगन्धर A country lying near Kurukṣetra (Mb. 4. 1. 13), on the west bank of Yamunā.

यौधेय The country lying between the Vitastā (Jhelum) and the Sindhu.

रसातल One of the seven lower regions (पाताल). It is identified with Western Tartary, the country of Huns.

राजगृह 1 Rajgir, the ancient capital of Magadha. -2 Rājagiri on the north bank of the Bias in the Punjab. It was the capital of the Kekaya kings. (cf. प्रविश्यासङ्गपरिखं रम्यं राजगृहं पुरम् Rām. 2. 70. 1).

राट See सुप्त.

रामगिरि 1 Ramtek, 24 miles north of Nagpur; or -2 Ramagad in Sirguja, Chhota Nagpur. Kālidās places the scenes of his story in Meghadūta at Rāmagiri. It is also called शैवलगिरि.

रैवत, रैवतक The mount Girnar in Gujarat (cf. गतां रैवतकं कन्यां विदित्वा जनमेजय Mb. 1. 220. 1).

लक्ष्मणावती 1 The capital of the Gauda country. It stood on the left bank of the Ganges. -2 Lucknow in Oudh.

लाट (ड) Southern Gujarat including Khandesh, situated between the river Mahi and the lower Tapti. It comprises the districts of Surat, Bharoch, Kheda and parts of Baroda.

वङ्ग A name for eastern Bengal (to be clearly distinguished from गौड or northern Bengal). It seems to have included at one time Tippera and the Garo hills. It is also called Samatāṭa or the 'Plains'.

वर्धमान 1 The modern Burdwan in Bengal. -2 The present Vāḍhvāṇa in Kāthiāwāda. -3 From the Kathā-saritsāgara this appears to have been situated between Allahabad and Benares.

वलभी A seaport and a capital town in Saurashtra-Gujarat. It was a University seat of Buddhist learning in Western India in the 7th century A. D.

वड्या Bassein (Mar. वसई), in the Bombay state. It is mentioned in one of the Kanheri inscriptions. Vimāla or Nirmāla Tīrtha here is a place of pilgrimage. It was the kingdom of the Śilāhāras.

वाकाटक A country between the Bay of Bengal and the Śrī-śailya hills, south of the Dn. Hyderabad.

The Vakāṭaka kings ruled over Vidarbha from 250 to 525 A. D. [Vide Maharashtra Parichaya, page 507].

वातापि (पुर) The modern Badami in the Bijapur district. It was the capital of Pulakesi I in the middle of the 6th century A. D. There are famous caves here.

वाराणसी Benares. This is at present situated at the confluence of the rivers Vāraṇā and Asi, but formerly at the confluence of the Ganges and Gomati (गङ्गाया उत्तरे कूले वप्रान्ते राजसत्तम। गोमत्या दक्षिणे कूले शक्रस्यैवामरावतीम्॥ Mb. 13. 30. 18). It was the capital of Kāśī, and seat of a Brahmanical University.

वाह्नि (ह्री) क The modern Balkh. According to the Rāmāyaṇa (2.78), Vāhlika was situated between Ayodhyā and Kekaya. Bāhlika is said to be another name for Vāhlika, cf. ततः परमविकान्तो बाल्हीकान् पाकशासनिः। महता परिमर्देन वशे चक्रे दुरासदान्॥ Mb. 2. 27. 22. According to the Trikāṇḍaśeṣa, Vāhlika and Trigarta were the names of the same country.

विक्रमशिला-विहार A celebrated seat of Buddhist learning and a Buddhist monastery, founded in the 8th century. It is in the Bhagalpur district, Bihar.

विजयवाडा The modern Bezvada on the river Kṛiṣṇā. It was the ancient capital of the Eastern Chalukyas.

वितस्ता The river Jhelum.

विदर्भ The modern Berar, a great kingdom in ancient times lying to the north of Kuntala and extending from the banks of Kṛiṣṇā to about the banks of the Narmadā. On account of its great size, the country was also called 'Mahārāṣṭra'; cf. B. R. 10. 74. Kuṇḍinapura, also called Vidarbha was its ancient capital, which probably stands for the modern Bidar. The river Varadā (Wardā) divided Vidarbha into two parts, Amarāvati being the capital of the northern, and Pratiṣṭhāna of the southern part. The Bhojas of the Purāṇas lived in Vidarbha. In ancient times, Vidarbha included the kingdom of Bhopal and Bhilsa to the north of the Narmadā.

विदिशा Bhilsa in Malwa. It was the capital of ancient Daśārṇa (cf. तेषां दिक्षु प्रथितविदिशालक्षणां राजधानीम् Me. 24). See दशार्ण.

विदेह N. of a country lying to the north-east of Magadha. Its capital Mithilā is the same as Janakapur in the district Darbhanga. Videha must have covered, in ancient times, besides a portion of Nepal, all such places as Sitāmadhi, Sitākunḍa, or the northern part of the old district Tirhut and the north-western portion of Champaran. It was the country of the Vajjis at the time of Buddha.

विद्यानगर Hampi-Vijayanagar on the river Tungabhadra.

विनाशिनी The river Banas in Gujarat.

विन्ध्याचल The Vindhya range of mountains (see विन्ध्यः page 1448). The विन्ध्यावासिनी temple is one of the most sacred places of pilgrimage (Ks. ch. 52, 54). It is situated on a part of the hills near Mirzapur, a station on the Eastern Railway.

विन्ध्याटवी The great forest lying on the south of the western extremity of the Vindhya range; portions of Khandesh and Aurangabad.

विपाशा The river Bias, in the Punjab. The origin of the name is given in the Mahābhārata (1. 179).

विराट N. of a country lying to the west of Dholpur; the Pāṇḍavas are said to have entered it from the banks of the Yamunā, through the land of the Rohitakas and Śūrasenas towards the north of Daśārṇa. Vairāṭa, the capital of Virāṭa, is probably the same as Bairat, 40 miles north of Jeypore. It is also called मत्स्यदेश.

विशाखा Oudh was called by this name during the Buddhist period. Dr. Burgess identifies this with Lucknow.

विशाखापत्तन The modern Vizagapatam.

विशाला 1 Ujjayinī (cf. पूर्वोद्दिष्टमुपसर पुरीं श्रीविशालीं विशालाम् Me. 30). -2 Besāḍ in the Mozaffarpur in Bihar; this is वैशाली of the Buddhist period. -3 An affluent of the Gaṇḍakī in Vaiśālī.

वृन्दावन 'Rādhā's wood', now forming an important town a few miles north-west of Mathura and standing on the left bank of the Yamunā. Here Kṛiṣṇa played love with the Gopīs.

वेङ्गि This ancient country had covered the districts between the Kṛiṣṇā and the Godāvarī. The capital is of the same name. A branch of the Chalukya dynasty was founded here by Viṣṇuvardhana in the 7th century A. D.

वेणा, वेन्ना, वेणी, वेण्वा, वेण्या 1 N. of a river joining the Kṛiṣṇā. -2 The river वेनगङ्गा in the Nagpur district; it is a tributary of the Godāvarī.

वेणाकटक Warangal in the Andhra state and old capital of Telangana.

वैदूर्य-पर्वत 1 The island of Māndhātā in the Narmadā, on which the celebrated temple of Omkāranātha is situated. -2 The mountain in Gujarat near the source of the river Viśvāmitrā.

वेस्सनगर The modern Besnagar, close to Sanchi (Bhopal), about three miles from Bhilsa. It is on the junction of the Bes with the Betva (बेत्रवती). It was the ancient capital of Daśārṇa. A column (गरुडध्वज) has been set up here by Heliodorus of Taxila.

वैजयन्ती Same as Banavāsī, in North Kanara, the capital of the Kadambas. This is mentioned as Vaijayanta in the Rāmayaṇa (दिशमास्थाय कैकेयि दक्षिणां दण्डकान् प्रति । वैजयन्तमिति ख्यातं पुरं..... ॥ 2.9.12). Dr. R. G. Bhandarkar identifies it with विजयदुर्ग in the Deccan.

वैतरणी There are many rivers bearing this name. The one in the Kalinga country is mentioned in the Mahābhārata (एते कलिङ्गाः कौन्तेय तत्र वैतरणी नदी 3.114.4). The other, also called Danturā, rises near Nasik, on the north of Bassein and is mentioned in some Purāṇas.

वैद्यनाथ The country of the modern Kangra district, Punjab. It is also identified with Kiragrāma.

वैशाली This ancient country was situated in the southern part of the district Muzaffarpur (Tirhut). On its north was Videha and on the south was Magadha. Vaiśālī, the country and its capital, flourished at the time of Buddha and many places in this country are sanctified by the residence of Buddha.

व्रज Gokula of Mahāvana. It is a place in the neighbourhood of Mathura, where Kṛiṣṇa was reared by Nanda, in his infancy.

व्रजमण्डल This extends to वृन्दावन and many villages and places, associated with the adventures of Kṛiṣṇa.

शकस्थान Sistan, where the Śakas first settled themselves. This place was called Drangiana before it bore the name Śakasthāna.

शाकद्वीप The country of the शक tribe, the Sacæ of the classical writers, and generally identified with the Scythians. Śakadvīpa is Tartary including Turkestan in Central Asia.

शाकल The capital of Madradeśa (cf. ततः शाकलमभ्येत्य मद्राणां पुष्टमेदन् Mb. 2.32.14). It is identified with Sialkote in the Lahore division.

शाल्मलि-द्वीप Chaldia, Mesopotamia or Assyria.

शाल्व This territory comprised portions of the states of Jodhpur, Jaipur and Alwar. It was also called मार्तिकावत or मृत्तिकावती. Its capital शाल्वपुर is the modern Alwar.

शूर्पारक Sopara, in the district of Thana, about 4 miles north-west of Bassein. It was the ancient capital of अपरान्त or the Northern Konkana.

श्रावस्ती N. of a town in northern Kosāla where Lava is said to have reigned. It was called शरावती (cf. स निवेश्य ..... शरावत्यां सतां सूक्ष्मैर्जनिताश्चुलवं लवम् R. 15.97). It is identified with Sahet Mahet, north of Ayodhya. It was also called धर्मपत्तन or धर्मपुरी.

श्रीक्षेत्र Puri in Orissa.

समतट The Delta of the Ganges and the Brahma-putra. This country was situated to the east of the Bhāgirathī and south of Puṇḍra. Its capital was Karmmānta (modern Kamta) near Comilla.

सह्य One of the seven principal chains of mountains in India. It is still known as Sahyadri, and is the same as the Western Ghāts as far as their junction with the Nilagiris north of the Malaya.

सिन्धु 1 The river Indus. -2 The country of Sind. -3 See पद्मानती.

सिन्धु, सिन्धुदेश The country of the upper Indus.

सुमेरु The mountain Rudra-Himalaya in Garwal, where the river Ganges has got its source; it is near Badarikāśrama. The Kedāranātha mountain is traditionally known as the original Sumeru.

सुह्य N. of a country which lay to the west of Vanga. Its capital was ताम्रलिप्त, which was in ancient times a place of considerable maritime trade. The Suhmas are sometimes called Rāḍhas, the people of the western Bengal.

सौराष्ट्र (also called आनर्त) The modern peninsula of Kathiawar. Dwārakā is called आनर्तनगरी or अम्बिनगरी. The old Dwārakā stood near Madhupura, 95 miles south-east of Dwārakā, and also near mount Raivataka, which appears to be the same as the Girinar hill near Junagad. Valabhi appears to have been the next capital of the country. The celebrated lake Prabhāsa was situated in the same country and stood on the sea-coast.

सौवीर, सिन्धु-सौवीर The modern province of Sind. According to some writers it was situated between the Indus and the Jhelum.

हिरण्यवाहु The river Sona (q. v.).

हेमकूट The 'golden-peaked' mountain; one of the ranges of mountains which divide the known continent into nine Varṣas (वर्षपर्वत); it is generally supposed to be situated north of the Himalaya — or between the Meru and the Himalaya — forming with it the boundaries of the Kimpuruṣa-varṣa or a abode of Kinnaras (इतश्च नातिदूरे तस्यास्माद्भारतवर्षादुत्तरेणानन्तरे किंपुरुषनाम्नि वर्षे वर्षपर्वतो हेमकूटो नाम निवासः । K. 136). Kalidās speaks of it as 'having plunged into the eastern and western oceans and emitting golden fluid'; See S. 7. It is another name for Kailāsa mountain.

हैहय Khandesh, parts of Aurangabad and South Malwa. Same as अनुपदेश. Its capital was Mahiṣmati.

हादिनी, also **हादिनी** This river was situated between Kekaya on the west and the river Satadru (Sutlej) on the east. Bharata crossed this on his way to Oudh from Kekaya (Rām. 2.71).

APPENDIX D

(Taken from the Preface of the महाराष्ट्र शब्दकोश, Vol. 1.)

A list of old Sanskrit Lexicons

- १ अकारादि निघण्टु.
- २ अगस्त्यनिघण्टु.
- ३ अनादिकोश.
- ४ अनेकाक्षरकोश.
- ५ अनेकार्थ.
- ६ अनेकार्थकोश-हेमचन्द्र.
- ७ अनेकार्थतिलक, नानार्थरत्नतिलक-महिप.
- ८ अनेकार्थदीपिका - Ref. मल्लिनाथ, (किरातार्जुनीय 11-59).
- ९ अनेकार्थध्वनिमञ्जरी-गदासिंह and महाक्षपणक.
- १० अनेकार्थनाममाला.
- ११ अनेकार्थशेष-हेमचन्द्र.
- १२ अनेकार्थसंग्रह-हेमचन्द्र (टीका-अनेकार्थकैरवाकरकौमुदी-महेन्द्रसूरि).
- १३ अनेकार्थसंग्रह-अर्वाचीन.
- १४ अनेकार्थसमुच्चय-शाश्वत.
- १५ अभिधानचिन्तामणि अथवा अभिधानचिन्तामणिनाममाला-हेमचन्द्र (टीका-अवचूरी, नामसारोद्धार, व्युत्पत्तिरत्नाकर-देवसागरगणि, महेन्द्रसूरि, वादिश्रीवल्लभ, नाम्नामसारोद्धार-वल्लभगणि, अभिधानचिन्तामणौ शेषसंग्रह, शेषनाममाला, शेषसंग्रहसारोद्धार, बृहदाभिधानचिन्तामणि).
- १६ अभिधानतन्त्र अथवा नामलिङ्गानुशासन-जटाधर.
- १७ अभिधानमञ्जरी.
- १८ अभिधानमाला - Ref. रायमुकुट तथा भट्टोजी.
- १९ अभिधानरत्नमाला-हलायुध (टीका-आजड).
- २० अमरकोश अथवा नामलिङ्गानुशासन अथवा त्रिकाण्ड-अमरसिंह.
- २१ अमरदत्त(कोशकार)-Ref.हलायुध, मेदिनीकर, रायमुकुट, भानुजी.
- २२ अमरमङ्गल-Ref. महेश्वर, केशव.
- २३ अमरमाला-Ref. क्षीरस्वामी, वर्धमान, रायमुकुट, भरतसेन, भानुजी.
- २४ अमरशेष-Ref. देवण (स्मृतिचन्द्रिका), त्रिकाण्डशेष-पुरुषोत्तम.
- २५ अर्धनारीश्वर (कोशकार) -Ref. चारित्रवर्धन (रघुवंश).
- २६ असालतिप्रकाश-
got compiled by the king
Asālati of Kashmir.
- २७ उग्र (कोशकार), टीका on हेमचन्द्र.
- २८ उत्पलमाला अथवा उत्पलिनी-
उत्पल-Ref. पुरुषोत्तमदेव (हारावली), मेदिनीकोश, मल्लिनाथ, रायमुकुट, शिवराम (वासवदत्ता), भानुजी.
- २९ एकवर्णार्थसंग्रह-भरतसेन.
- ३० एकाक्षरकोश-पुरुषोत्तमदेव, महाक्षपणक, महीधर, वररुचि.
- ३१ एकाक्षरनाममाला (अमरकृत ?)
-अमरकान्त, वररुचि, सुधाकलश, हिरण्यनाभ, विश्वशंभु.
- ३२ एकाक्षरनाममालिका-विश्वशंभु.
- ३३ एकाक्षरनिघण्टु-इरुगप दण्डाधिनाथ, वररुचि, शान्तवीर, देशिकेन्द्र, सदाचार्य.
- ३४ एकाक्षरमाला.
- ३५ एकाक्षरनिघण्टुमाला - Ref. हेमाद्रि (रघुवंश).
- ३६ एकाक्षरमाधवनिघण्टु.
- ३७ एकाक्षरमातृकाकोश.
- ३८ एकाक्षरमालिका-अमरसिंह (?), विश्वशंभुमुनि.
- ३९ एकाक्षररत्नमाला.
- ४० एकाक्षराभिधान-(वररुचिकृत).
- ४१ एकाक्षराभिधानमाला-Ref. पद्मानाभदत्त.
- ४२ एकाक्षरीकोश-माधव.
- ४३ एकार्थनाममाला तथा द्व्यर्थनाममाला-सौभरि.
- ४४ ऐन्द्रनिघण्टु-वररुचि.
- ४५ औणादिकपदार्णव-पेहभट्ट.
- ४६ कल्पद्रु (नाममाला)-केशव.
- ४७ कविजनशेवाधि-आदिनाथ कवि.
- ४८ कविजीवन-धर्मराज.
- ४९ कविदीपिकानिघण्टु - विक्रमादित्यराज.
- ५० कविसेवानिघण्टु.
- ५१ काव्य-Ref. क्षीरस्वामी, हेमचन्द्र, केशव, महेश्वर, रायमुकुट, भानुजी.
- ५२ काव्य (कोशकार) -Ref. मङ्ग.
- ५३ कोशकल्पतरु-विश्वनाथ.
- ५४ कोशसंग्रह-राधाकृष्ण.
- ५५ कोशसार-Ref. शिवराम (वासवदत्ता).
- ५६ क्रियानिघण्टु-भट्टमल्ल.
- ५७ गणनिघण्टु.
- ५८ गणमञ्जरी-निर्हक कविवल्लभ.
- ५९ गाथाकोशबह्वी.
- ६० गीर्वाणभाषाभूषण-त्रिविक्रमाचार्य.
- ६१ गोवर्धनकोश-Ref. मेदिनीकर.
- ६२ चन्द्रकोश-Ref. भट्टोजी.
- ६३ चन्द्रनन्दन (कोशकार) -Ref. क्षीरस्वामी (अमरकोश).
- ६४ जैमिनीनिघण्टु.
- ६५ तारपाल (कोशकार) -Ref. मेदिनीकर, रायमुकुट, भानुजी.
- ६६ त्रिकाण्डशेष अथवा अमरशेष-पुरुषोत्तमदेव-Ref. मेदिनीकर, रघुनन्दन, उज्ज्वलदत्त, मल्लिनाथ, शिवदत्त etc.
- ६७ त्रिरूपकोश-कचणाबिल्लहणकवि.
- ६८ त्रिलिङ्गनिर्णयोदाहरण or रत्नकोश.
- ६९ त्रिविक्रम (कोशकार) -Ref. हेमाद्रि, दिनकर ('रघुवंश').

- ७० दामोदर (कोशकार) - Ref. रायमुकुट.
 ७१ द्रव्यगुणविचार (कोश ?) - रत्नाकर (सूचीपत्र).
 ७२ द्वन्द्वादिकोश.
 ७३ द्विरूपकोश - Ref. रायमुकुट, पुरुषोत्तमदेव, हर्ष, महेश्वर.
 ७४ द्विरूपध्वनिसंग्रह - भरतसेन.
 ७५ द्व्यक्षरनाममाला - सौभरि.
 ७६ द्व्यर्थकोश - पुरुषोत्तमदेव.
 ७७ धन्वन्तरिनिघण्टु - वैद्यक.
 ७८ धरणीकोश - धरणीदास - Ref. मेदिनीकर, रायमुकुट, उज्ज्वलदत्त, गदासिंह and others.
 ७९ धातुकोश (कविकल्पद्रुम) - वोपदेव.
 ८० धातुपारायण - जूमरनान्दिन, पूर्णचन्द्र, हेमचन्द्र.
 ८१ नक्षत्रकोश.
 ८२ नक्षत्रनिघण्टु.
 ८३ नक्षत्राभिधान.
 ८४ नानार्थकोश - शाश्वत, हेमचन्द्र.
 ८५ नानार्थध्वनिमञ्जरी - गदासिंह अथवा दुर्गसिंह.
 ८६ नानार्थपदपेटिका - सर्वज्ञसुजन.
 ८७ नानार्थमञ्जरी.
 ८८ नानार्थरत्नतिलक (See अनेकार्थ-तिलक).
 ८९ नानार्थरत्नमाला - इरुगप दण्डाधिनाथ or दण्डिनाथ, दण्डेश or भास्कर (हरिहरकालीन). टीका - वन्द्यभट्ट.
 ९० नानार्थरत्नाकर.
 ९१ नानार्थशब्दकोश - मथुरेश (See शब्दरत्नावली).
 ९२ नानार्थशब्दरत्न - कालिदास, टीका तरला - निचुल कवि योगिचन्द्र.
 ९३ नानार्थशब्दानुशासन - मण्डनमिश्र.
 ९४ नानार्थसंग्रह - अजयपाल - Ref. गणरत्नमहोदाधि, मेदिनीकर, उज्ज्वलदत्त, रायमुकुट, शिवदास.
 ९५ नानार्थसंग्रह - हरिश्चन्द्र.
 ९६ नामानिघण्टु (वैदिक) - माधव - Ref. देवराज.
 ९७ नामाभिधान - सर्वज्ञनारायण - Ref. रायमुकुट, भानुजी.

- ९८ नामप्रपञ्च - Ref. रायमुकुट.
 ९९ नाममातृकानिघण्टु - वरदराजाचार्य.
 १०० नाममाला - दण्डिन्.
 १०१ नाममाला - Ref. क्षीरस्वामी (अमरकोश), वामन, हेमचन्द्र, मेदिनीकर.
 १०२ नाममाला (वर्णानुक्रमरचितकोश).
 १०३ नाममाला - धनंजय (धनंजय-निघण्टु), धनंजयकोश, प्रमाण-नाममालानिघण्टुसमय (two-parts - एकार्थ and नानार्थ), धनंजयनाममाला.
 १०४ नाममाला - साधु.
 १०५ नाममाला - हर्षकीर्ति (शारदीय-आख्यानाममाला).
 १०६ नाममालाकोश.
 १०७ नाममालिका - भोज महिप.
 १०८ नामलिङ्गाख्या कौमुदी - रामकृष्ण, सूचीपत्र.
 १०९ नामलिङ्गानुशासन - अमरसिंह.
 ११० नामसंग्रह - भानुचन्द्र.
 १११ नामसंग्रहनिघण्टु - भार्गवाचार्य.
 ११२ नामसंग्रहमाला - अप्पय्यदीक्षित.
 ११३ नामसारोद्धार - हेमचन्द्र (टीका on अभिनवचिन्तामणि).
 ११४ नामावली - गोवर्धन (?) - धनंजय.
 ११५ निघण्टुशेष - हेमचन्द्र.
 ११६ निर्हक कविवल्लभ - गणमञ्जरी.
 ११७ निजाविनोद - महादेव वेदान्ती.
 ११८ नीलकण्ठकोश - (See अमरकोश टीका).
 ११९ नैघण्टुकैकाध्याय - बाल्हिकेयमिश्र.
 १२० न्यायकोश.
 १२१ पञ्चतत्त्वप्रकाश - वेणीदत्त.
 १२२ पञ्चरूपकोश.
 १२३ पदचन्द्रिका - मयूर.
 १२४ पदमञ्जरी - कविवल्लभ, भल्लट-कवि.
 १२५ पदार्थकौमुदीकोश.
 १२६ पदार्थकौमुदीसारकोश.
 १२७ पदार्थभास्कर.
 १२८ पद्मकोश - प्रयागदास.
 १२९ पर्यायपदमञ्जरी - हस्मीरमिश्र.

- १३० पर्यायरत्नमाला - महेश्वरमिश्र.
 १६१ पर्यायार्णव - नीलकण्ठमिश्र.
 १३२ प्रयुक्तपदमञ्जरी - ईश्वरकृष्ण-कालिदास.
 १३३ बालप्रबोधिका - नत्किरकवि.
 १३४ बीजकोश.
 १३५ बीजनिघण्टु.
 १३६ बृहद्रत्नाकर - वामनभट्ट.
 १३७ भागुरि - Ref. क्षीरस्वामी, हलायुध, महेश्वर, हेमचन्द्र, केशव, महिप, मेदिनीकर, रायमुकुट, महिनाथ.
 १३८ भारतमाला.
 १३९ भावप्रकाशनिघण्टु.
 १४० भुवनप्रदीपिका - सार्वभौममिश्र.
 १४१ भूरिप्रयोग - पद्मनाभदत्त - Ref. नारायणशर्मन्, रामनाथ, भट्टोजी.
 १४२ मातृकाकोश - चतुर्मुखाशिष्य.
 १४३ मातृकानिघण्टु, मातृकाक्षर-निघण्टु - महीधर.
 १४४ मात्राकोशभारविका.
 १४५ माधवकोश - Ref. मेदिनीकर.
 १४६ मानमञ्जरी (संस्कृत तथा भाषा-कोश) - नन्दकवि.
 १४७ मालतीमाला - Ref. महिनाथ, रामानन्द (काशीखण्ड).
 १४८ मुक्तावली - Ref. रंगनाथ.
 १४९ मुग्धबोध (1394 A. D.).
 १५० सुनि - व्याधि ? or कात्यायन ?
 १५१ मेदिनीकोश or नानार्थकोश - मेदिनीकर - Ref. शिवकोश, असालतिकोश, भूरिप्रयोग.
 १५२ यादवकोश - यादवप्रकाश (See वैजयन्ती).
 १५३ रघुनन्दनकोश - (स्मृतितत्त्व-कोश).
 १५४ रत्नकोश - Ref. महिनाथ, रायमुकुट, गदासिंह, शिवराम (वासवदत्ता), भानुजी; रत्नकोश - कालिदास.
 १५५ रत्नप्रकाश - Ref. महिनाथ (शिशुपाल वध. 12, 16).
 १५६ रत्नमाला - माधव - Ref. रायमुकुट.

- १५७ राजकोशनिघण्टु, राजव्यवहार-
कोश-रघुनाथपाण्डित.
१५८ राधाकृष्णकोश-राधाकृष्ण.
१५९ रुद्रकोश-रुद्र-Ref. मल्लिनाथ,
मेदिनीकर.
१६० रूपभेदप्रकाश (See शब्दभेद-
प्रकाश).
१६१ रूपरत्नाकर-Ref. रायमुकुट,
भानुजी.
१६२ लघुनिघण्टुसार-केशव.
१६३ लघ्वमर.
१६४ लिङ्गभट्टीय-भानुदीक्षित.
१६५ लिङ्गानुशासन.
१६६ वररुचिकोश-Ref. हलायुध,
मेदिनीकर (एकाक्षरकोश, एका-
क्षर-निघण्टु, एकाक्षरनाममाला,
एकाक्षराभिधान, ऐन्द्रनिघण्टु).
१६७ वर्णनिघण्टु (प्रश्नशास्त्र).
१६८ वर्णप्रकाश-कविकर्णपूर.
१६९ वस्तुकोश.
१७० वाचस्पति (कोशकार)-Ref.
हेमचन्द्र, महेश्वर, केशव, राय-
मुकुट, भट्टोजी, भानुजी, पुरुषो-
त्तमदेव, मेदिनीकर, सुन्दरगणि.
१७१ वामननिघण्टु-वामन.
१७२ विक्रमादित्यकोश (हारावली)-
Ref. मेदिनीकर, सुन्दरगणि,
भानुजी.
१७३ विचित्रनाममाला.
१७४ विबुधोपदेश.
१७५ विश्वनिघण्टु-विश्वकवि, परमे-
श्वरभट्ट (?).
१७६ विश्वकोश-विश्वप्रकाश-महेश्वर,
रत्नाकर, वाचस्पति.
१७७ विश्वमेदिनी - वाचस्पतिमिश्र,
सारस्वतमिश्र.
१७८ विश्वप्रकाश-वाचस्पति, महेश्वर.
१७९ विश्वरूप (कोशकार)-Ref.
महेश्वर, मेदिनीकर, भट्टोजी.
१८० विश्वलोचन-Ref. विश्वप्रकाश
(?).

- १८१ वेदनिघण्टु-पिङ्गलाचार्य (?).
१८२ वैजयन्ती-यादवकोश-यादवभट्ट
-Ref. हेमचन्द्र, मल्लिनाथ,
देवण्ण.
१८३ शब्दकल्पद्रुम-केशव.
१८४ शब्दकल्पद्रुम-राधाकान्तदेव.
१८५ शब्दकल्पद्रुम-व्यासकेशव.
१८६ शब्दकौस्तुभ-भट्टोजी.
१८७ शब्दचन्द्रिका-बाणकवि.
१८८ शब्दचिन्तामणि-व्यास विठ्ठला-
चार्य.
१८९ शब्दतरङ्गिणी-Ref. उज्ज्वलदत्त.
१९० शब्दप्रभेद-शिवदीन.
१९१ शब्दभेद-Ref. जयमङ्गल (भट्टि-
काव्य).
१९२ शब्दभेदनिर्देश.
१९३ शब्दभेदप्रकाश or शब्दभेद-
नाममाला-महेश्वर, (टीका-
ज्ञानविमलगणि)-पुरुषोत्तमदेव.
१९४ शब्दमाला-रामेश्वरशर्मन्.
१९५ शब्दमुक्तामहारणव-रामचन्द्रपुत्र
तारामणि, (compiled for Col-
ebrooke-modern).
१९६ शब्दरत्न.
१९७ शब्दरत्नप्रदीप - काशीराम
(son of मथुरादास).
१९८ शब्दरत्नसमन्वय-शाहाजी राजा,
तञ्जावर.
१९९ शब्दरत्नाकर-महिप, वामनभट्ट;
or शब्दप्रभेदनाममाला-सुन्दर-
गणि.
२०० शब्दरत्नावली.
२०१ शब्दरत्नावली-मथुरेश.
२०२ शब्दलिङ्गार्थचन्द्रिका-Ref. वेङ्कट,
सुजन. (टीका-चकोरभट्टाचार्य,
विद्वत्कल्लोलभट्टाचार्य).
२०३ शब्दशब्दार्थमञ्जूषा-Ref. वेङ्कट.
२०४ शब्दसंदर्भसिन्धु (शब्दार्णवा-
भिधान)-काशीनाथभट्टाचार्य.
२०५ शब्दसारनिघण्टु.
२०६ शब्दस्तोममहानिधि.

- २०७ शब्दाब्धि-Compiled at the
instance of प्राणकृष्ण.
२०८ शब्दाब्धितरि-रामगोविन्द.
२०९ शब्दार्णव-Ref. पुरुषोत्तमदेव
(in हारावली), मेदिनीकर,
उज्ज्वलदत्त, रायमुकुट, मल्लिनाथ,
भानुजी, शिवकोश, सुन्दरगणि.
२१० शब्दार्थकल्पतरु-वेङ्कट.
२११ शब्दार्थचन्द्रिका.
२१२ शब्दार्थचिन्तामणि.
२१३ शब्दार्थमञ्जरी.
२१४ शब्दार्थमञ्जूषा (टीका-मुरारि-
मिश्र).
२१५ शब्दार्थरत्नाकर-सुन्दरगणि.
२१६ शाश्वत-अनेकार्थसमुच्चय-Ref.
क्षीरस्वामी, वररुचि, गणरत्न-
महोदधि, मेदिनीकर, उज्ज्वलदत्त,
मल्लिनाथ.
२१७ शिवकोश-शिवदत्त (टीका-
शिवप्रकाश).
२१८ शिघ्रबोधिनी नाममाला-पुण्ड-
रीक विठ्ठल.
२१९ शेष-Ref. क्षीरस्वामी.
२२० श्रीधर-Ref. सुन्दरगणि.
२२१ श्रुतशब्दार्थ-समुच्चय-
सोमेश्वर.
२२२ श्लेषार्थपदसंग्रह-श्रीहर्षकवि.
२२३ षडर्थनिर्णय-कवि राक्षस.
२२४ सज्जन (कोशकार)-Ref. मल्लि-
नाथ, संजीवनी.
२२५ सरस्वतीविलास-विद्वच्चकोर-
भट्ट, सरिद्वल्लभमिश्र.
२२६ सारस्वताभिधान-भावपाद.
२२७ सुप्रसिद्ध पदमञ्जरी-मुरारि-
श्रीपति सार्वभौम.
२२८ हारावली-पुरुषोत्तमदेव-Ref.
मेदिनीकर, भूरिप्रयोग, असालति-
प्रकाश, शिवकोश (टीका-
मथुरानाथ शुक्ल), बृहद्द्वारावली
-Ref. रायमुकुट, भानुजी.

APPENDIX E

A Collection of Popular Sanskrit Maxims

न्याय संग्रहः

अक्के (अर्के) चेन्मधु विन्देत किमर्थं पर्वतं व्रजेत् If one finds honey close at hand in the corner (or on the Ark tree), then why go to the mountain for it? If a required thing is available without efforts near at hand one does not waste one's time and energy to get it from a distant place. cf. ŚB. on MS. 1. 2. 4 where the second line is as follows: इष्टस्यार्थस्य संसिद्धौ को विद्वान् यत्नमाचरेत् ॥ also यदि ह्यल्पान्महत्तरे कर्मणः समं फलं जायेत ततोऽर्के चेन्मधु विन्देत तन्नैव न्यायेनाल्पेन सिद्धे महति न कश्चित् प्रवर्तेत । तन्त्रवार्तिक on ŚB. on MS. 1. 2. 17.

अकृतन्यूहाः पाणिनीयाः The followers of Pāṇini do not supply an ellipsis or bring about a modification in the structure or formation of a word without proper reasoning. Here the word पाणिनीयाः is only illustrative (उपलक्षणमात्रम्); it stands for all intelligent persons resorting to sound reasoning. बुद्धिमन्त ऊहापोहकुशलाः पुरुषा निमित्तं विनाशोन्मुखं दृष्ट्वा तत्प्रयुक्तं कार्यं न कुर्वन्तीत्यर्थः । लौ. न्याय. (लौकिकन्यायसाहस्री).

अङ्गुणविरोधे तादर्थ्यादिति न्यायः (MS. 12. 2. 25) If there be a contradiction between the accessory of the subordinate and the principal the accessory of the subordinate subserves the principal, as it is meant for accomplishing the completion of the principal. cf. अङ्गुणेन प्रधानगुणस्य विरोधे सति अङ्गस्य प्रधानत्वात् । प्रधानसादृश्यसिद्ध्यर्थं हि अङ्गं क्रियते । 'धर्मधर्मविरोधे च धर्मिणो बलवत्तराः ।' अङ्गाङ्गपेक्षया साक्षादङ्गं बलीयः । मीमांसाकोष (मी. को.)

अङ्गारन्यायः Charcoal when heated burns if it is touched and blackens when extinct; both ways it is harmful. अङ्गार thus resembles a wicked person. cf. त्वया स्वहस्तेनाङ्गाराः कर्षिताः । Pt. 1; उष्णो दहति चाङ्गारः शीतः कृष्णायते करम् । H. 1. 80.

अग्निशिखान्यायः Flames of fire, by nature, always go upwards. According to Jainism Ātman also goes above. कदर्थितस्यापि हि धैर्यवृत्तेन शक्यते धैर्यगुणः प्रमादुम् । अधोमुखस्यापि कृतस्य बहेर्नाथः शिखा यान्ति कदाचिदेव ॥ Bh. 2. 106.

अग्निहोत्रन्यायः Vide Dictionary p. 18.

अङ्गुलिदीपिकया ध्वान्तध्वंसविधिः The maxim applies when a person attempts to dispel darkness with a lamp which is not bigger than his finger. The maxim

implies the use of a manifestly inadequate means to bring about a great result. cf. यत्र महाकर्मनिष्पत्तये स्वल्पमर्थात् तत्रासमर्थप्राये कारणं प्रयुज्यते तत्रायं (न्यायः) संचरति । लौ. न्याय.

अङ्गुल्यग्रं न तेनैवाङ्गुल्यग्रेण स्पृश्यते The tip of a finger cannot be touched by itself. The edge of a sword cannot cut itself. A man cannot mount on his own shoulder (स्वस्कन्धारोहण). cf. न हि पाकः पच्यते छिदा वा छिद्यते । नापि करणकर्मत्वं कर्तृकर्मत्वं वा एकस्य संभवति । न ह्यङ्गुल्यग्रेणैवाङ्गुल्यग्रं स्पृश्यते नाप्यङ्गुल्यग्रमात्मानं स्पृशति । तेनासां विधानां दृष्टान्ते क्वाचिदप्यदर्शनाज्ञानेऽपि नास्ति संभवः । पार्थसारथि on श्लोकवार्तिक, शून्यवाद.

अङ्गुल्यग्रे हस्तियूथशतमास्ते The existence of a hundred herds of elephants on the tip of a finger illustrates an absurdity or complete disbelief. यत्राश्रद्धेयतोपन्यासो विवक्ष्यते, तत्रायमवतरतीति । लौ. न्याय. उक्तं चैतदुम्बकेन— “यदाप्तोऽपि कस्मैचिदुपदिशति न त्वयाननुभूतार्थविषयं वाक्यं प्रयोक्तव्यं यथाङ्गुल्यग्रे हस्तियूथशतमास्ते इति । तत्रार्थव्यभिचारः स्फुटः ।” चित्सुखी.

अजाकृपाणीयन्यायः The maxim of the she-goat and the sword. The goat is suddenly killed by accidental contact with a sword. The maxim illustrates any surprising event happening altogether by chance. In the maxims, काकतालीय, खल्वाटबिल्वीय etc. belonging to the same class, there is unexpected इष्टलाभ or अनिष्टलाभ; while here there is nothing but अनिष्टप्राप्ति. एवमागच्छन्त्या अजायाः कृपाणपतनाद्यथा बधस्तत्सदृशं मरणमिति फलितोऽर्थः । लौ. न्याय. यथाजया भूमिं खनन्त्यात्मवधाय कृपाणो दार्शितस्तत्तुल्यं वृत्तं केनचिदात्मविनाशाय कृतमजाकृपाणीयम् । com. on G. M. 3. 196. Molesworth defines it as “The maxim of the sword upon the neck of the goat. Expressive of meekness and absolute helplessness.” cf. अजापुत्रं बलिं दद्याद् देवो दुर्बलघातकः ।

अजागलस्तनन्यायः The maxim of the fleshy protuberance or nipple hanging down from the neck of goats. Figuratively this stands as an emblem of anything worthless or useless. धर्मार्थकाममोक्षाणां यस्यैकोऽपि न विद्यते । अजागलस्तनस्यैव तस्य जन्म निरर्थकम् ॥

अजा (ज्ञा) तपुत्रनामोत्कीर्तनन्यायः The maxim of proclaiming the name of a son before he is born. This

act resembles the counting of chickens before they are hatched. But man often indulges in giving names to his activities which are non-existent.

अतिदेशन्यायः Vide Dictionary p. 42.

अत्यन्तपराजयाद्वरं संशयोऽपि It is better to have even a doubtful condition than a crushing defeat; cf. मारणाय गृहीतोऽङ्गच्छेदं स्वीकरोति । and मरणाद्वरं व्याधिः । Survival after all is preferable to complete destruction. "Half a loaf is better than no bread." सर्वनाशे समुत्पन्ने ह्यर्धं त्यजति पण्डितः । Pt.

अधिकारन्यायः The rule regarding qualifications (required of a sacrificer). The sixth adhyāya of MS. deals with this topic. दर्शपूर्णमासाभ्यां स्वर्गकामो यजेत । ज्योतिष्मिन् स्वर्गकामो यजेत । etc. are the injunctions under discussion. किञ्चित् पुरुषविशेषणत्वेनाश्रुतमप्यधिकारिविशेषणं भवति । यथाभ्ययनसिद्धा विद्या, अग्निसाध्येषु च कर्मसु आधानसिद्धाभिमत्ता, सामर्थ्यं च । मीमांसान्यायप्रकाश.

अनन्यलभ्यः शब्दार्थः The meaning of a word is that which cannot be known from any other source (such as implication etc.). cf. स एव हि शब्दस्यार्थो यः प्रकारान्तरेण न लभ्यते । अनन्यलभ्यः शब्दार्थ इति न्यायात् । अत एव न गङ्गापदस्य तीरमर्थः । लक्षणयैव प्रतिपत्तिर्भवति । मीमांसान्यायप्रकाश. यः शब्दो यत्र वृद्धैरसति वृत्त्यन्तरे प्रयुज्यते स तस्य वाचको यथा स्वर्गशब्दः सुखविशेषे प्रयुज्यमानस्तस्य वाचकः । कुसुमाञ्जलि.

अनारभ्याधीतविधिन्यायः The maxim of the injunctions (such as यस्य खादिरः क्षुवो भवति स च्छान्दसामेव रसेनावयति, सरसा अस्याहुतयो भवन्ति । यस्य पर्णमयी जुहूर्भवति न स पापं श्लोकं श्रुणोति । etc.) studied or taught or read without reference to any particular subject. These विधिस are to be construed with प्रकृत्यर्थ alone (तस्मात् प्रकृत्यर्थोऽनारभ्य-विधिः ।).

अनुवृत्तिन्यायः The maxim of service, obedience or repetition. cf. सिंहो बली द्विरदशूकरमांसभोक्ता संवत्सरेण कुरुते रतिमेकवारम् । पारावतः खरशिलाकणभोजनोऽपि कामीति नित्यमनुवृत्ति-रिहापि हेतुः ॥

अन्तरङ्गबहिरङ्गयोरन्तरङ्गं बलीयः The rule which proves that out of the proximate (closely related) and the remote (distantly related) the former is stronger. Read : 'तत् कस्य हेतोः ? अत्र हि पूर्वः प्रत्ययो भवेत् । ये धर्मा अपूर्वार्थः, ते साक्षादपूर्वेणासंबध्यमानास्तदङ्गेषु विज्ञायन्ते । अतस्तत्र बुद्धिरपूर्वासंभवेन निवर्तमाना अङ्गेषु प्रवर्तमाना अन्तरङ्गे तावदापतति । ततो व्यवहिते बहिरङ्गे । यत्र च पूर्वमापतति तत्रैव तिष्ठति, तदतिक्रमे कारणाभावात्' । ŚB. on MS. 12. 2. 11.

अन्तर्दीपिकान्यायः The maxim of a lamp in a central position. The maxim applies to a thing which serves a double purpose. cf. 'नित्यं सर्वदा । नित्यं सत्येन नित्यं तपसा नित्यं सम्यग्ज्ञानेनेति सर्वत्र नित्यशब्दोऽन्तर्दीपिकान्यायेनानुषक्तव्यः' । Śaṅkara on Mund 3. 1. 5. cf. देहलीदीपन्याय and मध्य-दीपन्याय.

अन्धकवर्तकीयन्यायः The maxim of the blind man and the quail. This maxim, along with अजाकुपाणीय, काकतालीय etc., is used to express a wholly fortuitous occurrence. 'अन्धकश्च वर्तका च अन्धकवर्तकम् । अन्धकस्य वर्तकाया उपर्यतर्कितः पादन्यास उच्यते । तत्तुल्यमन्धकवर्तकीयम्' com. on G. M. 3. 195; संसारसागरमिमं भ्रमता नितान्तं जीवेन मानवभवः सम-वापि दैवात् । तत्रापि यद्भुवनमान्यकुले प्रसूतिः सत्संगतिश्च तदिहान्धक-वर्तकीयम्' । यशस्तिलक 2. 153.

अन्धगजन्यायः The maxim of blind men and an elephant. Several blind men, each one touching the particular limb of an elephant, tried to form an idea of the shape of that elephant. As none of them could get the entire view of the elephant none could form a comprehensive judgment of the shape of the animal. Their judgment was bound to be incomplete, defective and lop-sided. The maxim illustrates the divergence of views held by the ignorant about God.

अन्धगोलाङ्गुलन्यायः The maxim of the blind man and the cow's tail. The maxim is used to illustrate how the guillible are often waylaid by the wicked. A wicked man found a blind man wandering helplessly. The wicked man expressing sympathy for the blind, deprived him of his valuables and putting a cow's tail into his hand told him to follow her. The result is anybody's guess. 'यदि चाज्ञस्य सतीः सुमुखोरचेतनमात्मानमाप्तेत्युप-दिशेत् प्रमाणभूतं शास्त्रं स श्रद्धानतयान्धगोलाङ्गुलन्यायेन तदात्मदृष्टिं न परित्यजेत् तद्व्यतिरिक्तं चात्मानं न प्रतिपद्येत् तथा सति पुरुषार्थाद् विहन्येतानर्थं च ऋच्छेत्' । Ś. B. on Br. Sūt. 1. 1. 7.

अन्धदर्पणन्यायः The maxim of a mirror for a blind man. The maxims like अरण्यरोदनन्याय, मूर्खसेवनन्याय, जल-ताडनन्याय etc. belong to the class of this maxim. The maxim is used to illustrate the vainness of efforts. यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा शास्त्रं तस्य करोति किम् । लोचनाभ्यां विहीनस्य दर्पणः किं करिष्यति ॥ H. 3. 115.

अन्धपरंपरान्यायः The maxim of a continuous series of blind men. The maxim is used in those cases where people blindly or thoughtlessly follow others, not caring to see whether their doing so would not be a leap in the dark. cf. अविद्यायामन्तरे वर्तमानाः स्वयं धीराः पण्डित-मन्यमानाः । दन्द्रम्यमानाः परियन्ति मूढा अन्धेनैव नीयमाना यथान्धाः ॥ Kath. 1. 2. 5; अनादित्वेऽपि अन्धपरंपरान्यायेनाप्रतिष्ठैवानवस्था व्यवहारलोपिनी स्यान्नाभिप्रायसिद्धिः । Ś. B. on Br. Sūt. 2. 2. 30.

अन्योन्याश्रयन्यायः The rule of mutual interdependence. The causes which are mutually dependent lead to no sound result in science. A vessel tied to another vessel leads to the safety of neither.

अन्वयव्यतिरेकन्यायः The rule of presence and absence; positive and negative assertion. cf. All A is B. All not-B is not-A. यत्सत्त्वे यत्सत्त्वमन्वयः, यदभावे यदभावो व्यतिरेकः । अन्वयेन व्यतिरेकेण च व्याप्तिमिति हेतावयं प्रवर्तते । यथा बहो साध्ये धूमवत्त्वम् । यत्र यत्र धूमस्तत्र तत्राभिरित्यन्वयव्याप्तिः । यत्र

वहिनारिस्ति तत्र धूमोऽपि नास्तीति व्यतिरेकव्याप्तिः, यथा महानसादौ ।
—लौ. न्यायः; आकृतिज्ञानसत्त्वे व्यक्तिज्ञानम्, आकृतिज्ञानाभावे व्यक्ति-
ज्ञानाभाव इति आकृतिरेव शब्दार्थः, न व्यक्तिः । एवं प्रीतिसत्त्वे स्वर्ग-
शब्दप्रयोगः, प्रीत्यभावे न इति प्रीतिरेव स्वर्गशब्दवाच्या । —मी. को.

अपवादैस्तु सर्गा बाध्यन्ते General rules are set aside
by special ones. cf. Mbh. 2. 1. 24; लब्धप्रतिष्ठाः प्रथमं यूयं
किं बलवत्तरैः । अपवादैरिवोत्सर्गाः कृतव्यावृत्तयः परैः ॥ Ku. 2. 27;
यः कश्चन रघूणां हि परमेकः परंतपः । अपवाद इवोत्सर्गं व्यावर्तयितु-
मीश्वरः ॥ R. 15. 7.

अपन्यानं तु गच्छन्तं सोदरोऽपि विमुञ्चति A co-uterine
brother leaves a person following a wrong (dangerous,
impious) path. The general golden rule is महाजनो येन
गतः स पन्थाः । One who does not follow this rule be-
comes a heretic, an atheist. cf. यान्ति न्यायप्रवृत्तस्य तिर्यञ्चोऽपि
सहायताम् । अपन्यानं तु गच्छन्तं सोदरोऽपि विमुञ्चति ॥ Rām.; A.
R.; अपथे पदमर्पयन्ति हि श्रुतवन्तोऽपि रजोनिमीलिताः ॥ R. 9. 74.

अपराह्णच्छायाऽन्यायः The maxim of the shadow
in the latter half of the day. In the afternoon the
shadow of the sun is underneath our feet while towards
evening it goes on lengthening. The case is quite the
reverse from the sunrise till midday. आरम्भगुर्वी क्षयिणी
क्रमेण लघ्वी पुरा वृद्धिमती च पश्चात् । दिनस्य पूर्वार्धपरार्धभिन्ना छायेव
मैत्री खलसज्जनानाम् ॥ The maxim is used to illustrate the
nature of friendship of the good and the wicked.

अप्राप्ते शास्त्रमर्थवत् Scripture becomes purposeful
when an injunction has not been enjoined by any other
scriptural injunction. तथाहि—‘आत्मा वा अरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो
मन्तव्यो निदिध्यासितव्यः’ इति श्रुतिः । अत्र श्रोतव्य इत्यनुवादः ।
(स्वाध्यायोऽध्येतव्यः इति) अध्ययनविधिना साङ्गस्य स्वाध्यायस्य ग्रहणे
अधीतवेदस्य पुरुषस्य प्रयोजनवदर्थदर्शनात् । तन्निर्णयाय स्वरसत एव श्रवणे
प्रवर्तमानतया तस्य प्राप्तत्वात् । मन्तव्य इति चानुवादः श्रवणप्रतिष्ठार्थ-
त्वेन मननस्यापि प्राप्तत्वात् । लौ. न्यायः; प्रमाणान्तरसिद्धस्य न शास्त्र-
विषयत्वम् । सिद्धान्तचन्द्रिका 1. 1. 1.

अधिफेनादिन्यायः The maxim of the superimposi-
tion of the name and form of foam etc. on the ocean. cf.
सृष्टिर्नाम ब्रह्मरूपे सच्चिदानन्दरूपवस्तुनि । अन्धौ फेनादिवत् सर्वनाम-
रूपप्रसारणम् । न्यायरूपदृष्टान्तमाह — अन्धौ फेनादिवदिति । अन्धौ
अवस्थिताया विक्षेपात्मिकाया मायायास्तत्रैव फेनतरङ्गबुद्बुदाकारेण
विवर्तनं सृष्टिशब्देनोच्यते, तथात्रापीति भावः । —लौ. न्यायः; आवर्त-
बुद्बुदतरङ्गमयान् विकारानम्भो यथा सलिलमेव हि तत् समस्तम् ।
U. 3. 47. The maxim is used to illustrate the विवर्तवाद
of the Advaita Vedānta.

अभ्यन्तरे हि समुदायेऽवयवे इति न्यायः The maxim
of the application to the part when it is applicable to
the whole thing. When a tree moves by the force of
wind the branches of it also move without fail. समुदायेषु
हि शब्दाः प्रवृत्ता अवयवेष्वपि वर्तन्ते । तद्यथा, पूर्वं पञ्चालाः, उत्तरे
पञ्चालाः, तैलं भुक्तम्, घृतं भुक्तम्, शुक्लः, नीलः, कृष्ण इति । एवमयं
समुदाये व्याकरणशब्दः प्रवृत्तोऽवयवेष्वपि प्रवर्तते । लौ. न्यायः.

अभ्यर्हितं पूर्वम् That which is more worthy should
come first. The origin of the maxim is in Mb. 2. 2. 34.

(अभ्यर्हितं पूर्वं निपततीति वक्तव्यम् । मातापितरौ श्रद्धामेधे ।)
However, it is extended to other fields. cf. ऋग्वेदस्य
प्राथम्येन सर्वत्रात्मनातत्वादभ्यर्हितं पूर्वमिति न्यायेनाभ्यर्हितत्वात् तद्
व्याख्यानमादौ युक्तम् । Sayana's Intro. to Rv.; अभ्यर्हितं पूर्वमिति
न्यायमाश्रित्य तन्त्रप्रसंगप्रतिपादकयोरेकादशद्वादशाध्याययोः पूर्वोत्तरभाव
उपपादितः । J. N. V. 12.

अभ्युपगमसिद्धान्तन्यायः The rule of an implied axiom
or a dogmatic corollary. This is an admitted proposi-
tion in the न्यायदर्शन. A corollary, though not explicitly
stated, follows the statement of aphorism so as to
render a demonstration of the corollary superfluous.

अम्बुनि मज्जन्त्यलावूनि ग्रावाणः प्लवन्ते Gourds sink
in water, but stones float. This maxim is used to illus-
trate an obvious absurdity which is opposed to the
direct proof (प्रत्यक्षप्रमाण). cf. मज्जन्त्यलावूनि शिलाः प्लवन्ते
मुह्यन्ति नावोऽम्भसि शश्वदेव । Mb. 2. 66. 11; एवंजातीयकं
प्रमाणविरुद्धं वचनमप्रमाणम् । अम्बुनि मज्जन्त्यलावूनि ग्रावाणः प्लवन्ते
इति यथा । ŚB. on MS. 1. 1. 5; 4. 3. 16.

अयमपरो गण्डस्योपरि स्फोटः Here is another boil
on the top of a previous one! An illustration of difficul-
ty upon difficulty, another evil to add to the first.
This is a proverbial phrase to express the sense of the
English proverb ‘to add misery to misfortune’. cf. तदो
गण्डस्स उवरि पिण्डो संवुत्तो । S. 2; Mu. 5; विद्वशालभञ्जिका 1. The
maxim stands for a series of misfortunes (दुःखपरंपरा).

अयस्कान्तन्यायः The maxim illustrates as to how
the inactive, passive पुरुष is drawn into activity.
अयमुदासीनत्वे कर्मप्रवर्तकत्वविवक्षायामवतरति । यथा कूटस्थोऽध्यक्षोऽ-
यस्कान्तकल्पः प्रवर्तकः सन् चराचरं जगदुत्पादयति, तथा प्रकृतेऽपि
बोध्यम् । लौ. न्यायः. Iron is inactive but it is drawn towards
itself by the magnet.

अयाचितमण्डनन्यायः The favourites of God, though
penniless, get wealth due to God's grace. अजगरप्रवर्तन-
वद् याच्यो विनैव लब्धं वस्तुविशेषमयाचितमित्युच्यते । ... अयाचितं च
तन्मण्डनं चेति समासः । यथा ईश्वरसुहृदः स्वयं निर्धना अपि तदीयेन
धनेन फलभाजः । तद्वद् यत्र व्यवहारस्तत्रास्य प्रवृत्तिः । लौ. न्यायः.

अरण्यचन्द्रिकान्यायः The maxim of the moonlight in
the forest. It illustrates the uselessness of an object of
enjoyment without the presence of an enjoyer. निनिन्द-
रूपं हृदयेन पार्वती प्रियेषु सौभाग्यफला हि चारुता । Ku. 5. 1; स्त्रीणां
प्रियालोकफलो हि वेषः ।

अरण्यरोदनन्यायः The simile of crying in the wilder-
ness. There is no person in wild region to pay
attention to the wailing cry of a bereaved person, none
to console or sympathise; hence it becomes useless. cf.
अन्धदर्पणन्याय, ऊषरवृष्टिन्याय etc. अरण्यरुदितं कृतं शवशरीरमुद्घातितं
स्थले कमलरोपणं सुचिरमूषरे वर्षितम् । श्वपुच्छमवनामितं बधिरकर्णजापः
कृतः कृतान्धमुखमण्डना यदबुधो जनः सेवितः ॥ Pt.

अरुन्धतीप्रदर्शनन्यायः The maxim of pointing out of
the star अरुन्धती. It is used to illustrate the principle

of gradual instruction, after having sifted the unimportant things. यथारुन्धती दिदर्शयिषुस्तत्समीपस्थां स्थूलं ताराममुख्यां प्रथममरुन्धतीति ग्राहयित्वा तां प्रत्याख्याय पश्चादरुन्धतीमेव ग्राहयति तद्वन्नायमात्मेति ब्रूयात् । S. B. on Br. Sūt. 1. 1. 8; 1. 1. 12.

अर्थवशाद्विभक्तिविपरिणामः The rule regarding the change of case taking into consideration the sense of a sentence. Similarly we have to resort to लिङ्गविपरिणाम, वचनविपरिणाम.

अर्थी समर्थो विद्वानधिक्रियते This is akin to अधिकार-न्याय. शास्त्रं हि अविशेषप्रवृत्तमपि मनुष्यानेवाधिकरोति शक्तवादर्थित्वाद-पर्युदस्तत्वादुपनयनादिशास्त्राच्चेति वर्णितमेतदधिकारलक्षणे । S. B. on Br. Sūt. 1. 3. 25.

अर्धकुक्कुटीन्यायः A butcher wishes to have a half of hen for cooking, while the other half he wants to be in tact for laying eggs. But this desire of the butcher will never be realized. You cannot have usufruct and growth by multiplication simultaneously. One cannot eat the cake and have it.

अर्धजरतीयन्यायः The maxim of the semi-senile woman. यथा स्त्री न तरुणी श्लथस्तनत्वात् कृष्णकेशत्वाच्च जरती बलं शक्यते तद्वत् सिद्धासिद्धं प्रयोजनम् । G. M. 3. 195. "Action of indeterminate character; speech vague and indefinite; a proceeding void of learning or bearing." Molesworth. You must either accept a thing in toto or reject it in toto; you cannot have a half-way house. cf. इति विकारार्थं मयट्प्रवाहे सत्यानन्दमय एवाकस्मादर्धजरतीयन्यायेन कथमिव मयटः प्राचुर्यार्थत्वं ब्रह्मविषयत्वं वाश्रीयत इति । S. B. on Br. Sūt. 1. 1. 19; 1. 2. 8; यत्र सर्वत्यागे ग्रहणे वा प्रसक्ते निर्युक्तक-मेकांशोपादानमंशान्तरत्यागश्च क्रियते, तत्रार्थं न्यायोऽवतरतीति । यथा जरती वृद्धा स्त्री, तस्याः पतिस्तदर्थं मुखमात्रं गृह्णाति हवयवान्तरं त्यजति इति युक्तिशून्यम्, तथा य ईशवचनत्वेनागमप्रामाण्यमुपगच्छन्ति तेषां बुद्धवचसामपि प्रामाण्यप्रसंगो वेदस्यापि वाप्रामाण्यापत्तिः । यदि वा ईशवचनत्वसाम्येऽपि वेदस्य प्रामाण्यमप्रामाण्यं च बुद्धवचसामङ्गी-क्रियते तदेतदपि युक्तिशून्यमिति भावः । लौ. न्याय.

अर्धवैशसन्यायः The simile of slaying of one half (of a body, while the other half is kept alive !). The maxim is used to illustrate absurdity, contradiction or incongruity; naturally it is akin, in some respects, to अर्धजरतीयन्याय. cf. विधिना कृतमर्धवैशसं ननु मां कामवधे विमुञ्चत । अनपायिनि संश्रयदुमे गजभस्मे पतनाय वल्लरी ॥ Ku. 4. 31; अविरोधे श्रुतिमूलं न मूलान्तरसंभवः । विरोधे त्वन्यमूलत्वमिति स्यादर्ध-वैशसम् । तन्त्रवार्तिक.

अवयवप्रसिद्धेः समुदायप्रसिद्धिर्बलीयसी This rule is proved with the help of रथकारन्याय (वर्षासु रथकारोऽग्नीन् आदधीत ।). cf. लब्धात्मिका हि समुदायप्रसिद्धिरवयवप्रसिद्धिं बाधते तस्यास्त्वात्मलाभो यत्र प्रमाणान्तरेण पूर्वानुभूतावयवार्थरहितेऽर्थे शब्द-प्रयोगो दृश्यते । यथा अश्वकर्णत्वरहिते वृक्षेऽश्वकर्णशब्दस्य । तन्त्र. 1. 4. 11. As a parallel illustration, in the English word, cockroach, we have neither a cock nor a roach !

अशक्तोऽहं गृहारम्भे शक्तोऽहं गृहभञ्जे I am too weak to construct a house, but I am well able to destroy one. This proverbial sentence is found in Dhundirāja's commentary on Mu. 3. 11; cf. also घातयितुमेव नीचः परकार्यं वेत्ति न प्रसाधयितुम् । पातयितुमेव शक्तिर्नाखोरुद्वर्तुमन्नपिदम् ॥ Pt. 1. 363.

अशोकवनिकान्यायः The maxim of the grove of Aśoka tree. Rāvaṇa kept Sitā in the grove of Aśoka trees, but it is not easy to account for his preference of that particular grove to any other one; so when a man finds several ways of doing a thing, any one of them may be considered as good as another, and the preference of any particular one cannot be accounted for.

अश्मलोष्ठन्यायः The maxim of the stone and clod of earth. A clod of earth may be considered to be hard as compared with cotton, but is soft as compared with its inferiors, but sinks into insignificance when compared with its betters. The maxim is also used to denote the relative importance of two things, though absolutely both may be bad; e. g. गोपालपरशुरामौ उभावपि अतीव दुर्मेधसौ । किं तु अश्मलोष्ठन्यायेन गोपालः परशुरामाद्वरीयान् । cf. Mar. 'दगडापेक्षां बीट मऊ'; पाषाणोष्ठकन्याय.

अस्त्रमस्त्रेण शास्यति A weapon is silenced by a weapon. The maxim is perhaps analogous to the saying "Diamond cuts diamond", or, "Set a thief to catch a thief". It occurs in Suresvara's नैष्कर्म्यसिद्धि 1. 81; cf. विषं विषेण व्यथते बज्रं वज्रेण भिद्यते । गजन्द्रे दृष्टसारेण गजन्द्रेणैव बध्यते ॥ नीतिसार 8. 67

अस्नेहदीपन्यायः The simile of a lamp without oil (that is, from which the oil has burnt out). cf. तत्र वर्षसहस्राणि निर्विकल्पसमाधिना । दश स्थित्वा शशामासावात्मन्यस्नेह-दीपवत् ॥ योगवासिष्ठ 2. 1. 44; निर्विष्टविषयस्नेहः स दशान्तमुपेयिवान् । आसीदासन्ननिर्वाणः प्रदीपार्चिरिवोषसि ॥ R. 12. 1.

अहिकुण्डलन्यायः The maxim of the snake and its coils. Viewed as a whole the snake is one, non-different, while an element of difference appears if we view it with regard to its coils, hood, erect posture and so on. The maxim is used to illustrate the relation of the highest Self and the soul as analogous to that of the snake and its coils. The expression is akin to the expressions "a forest and its trees", "a lake and its waters", so often used by the Vedāntins as illustrations of identity. अहेः सर्पस्य यथा कुण्डलादिवेष्टनं स्वाभाविकं तथा यस्य स्वाभाविकधर्मो व्यपदिश्यते तत्रास्य प्रवृत्तिः । वाचस्पत्य.

आकाशमुष्टिहननन्यायः The maxim of striking the sky with one's fist. The maxim illustrates a vain attempt at an impossibility. cf. यस्तन्तुननुपादाय तुरीमात्रपरि-ग्रहात् । पटं कर्तुं समीहेत स हन्याद् व्योम मुष्टिभिः ॥ तन्त्र.

आख्यातानामर्थं ब्रुवतां शक्तिः सहकारिणी Power of understanding on the part of the hearer, co-operates

with the verbs expressing a certain sense. cf. आख्यात-
शब्दानामयं नुवतां शक्तिः सहकारिणी । एवं चेद् यथाशक्ति व्यवस्था
भवितुमर्हति । तथा, “अञ्जलिना सक्तुन् प्रदाव्ये जुहोति” इति । द्विहस्त-
संयोगोऽञ्जलिः, स व्याक्रोशोऽर्थात् कर्तव्यः । तथा हि शक्यते होमो
निर्वर्तयितुम् । तद् यथा, कटे भुङ्क्ते कांस्यपात्र्यां भुङ्क्ते इत्यर्थात्
कल्प्यते कटे समासीनः कांस्यपात्र्यामोदनं निधाय भुङ्क्ते इति । ŚB.
on MS. 1. 4. 25.

आदावन्ते च यन्नास्ति वर्तमानेऽपि तत्तथा That which
at the beginning and the end has no [real] existence,
has none either during the intervening period. The
Vedāntins of Śaṅkara's school hold that existence is
of three kinds, namely, पारमार्थिक (true), of which
Brahman is the sole representative, -व्यावहारिक (practical),
to which all phenomena belong, and प्रातिभासिक
(apparent), which includes such things as a snake
surmised in a rope, or nacre mistaken for silver. The
second and third kind, therefore, have no real exist-
ence from the beginning to the end of their supposed
existence.

आम्रसेकपितृतर्पणन्यायः Watering a mango-tree,
and, at the same time, satisfying the Manes with a
libation. The maxim is used to illustrate an act of bring-
ing about two results by one operation. cf. कथं पुनरेकेन
यत्नेनोभयं लभ्यम् । लभ्यमित्याह । कथम् । द्विगता अपि हेतवो भवन्ति
तद्यथा । आम्राश्च सिक्ताः पितरश्च प्रीणिता इति । Mbh. 1. 1. 1;
8. 2. 3.

आम्रान् पृष्टः कोविदारानाचष्टे Questioned as to mango
trees, he speaks of Kovidāra trees. Its origin is found
in Mbh. 1. 2. 45. अन्यद्भवान् पृष्टोऽन्यदाचष्टे । आम्रान् पृष्टः
कोविदारानाचष्टे । cf. तथा हि लोके प्रकृष्टप्रकाशश्चन्द्र इत्यत्र प्रकृष्टपदेना-
प्रकृष्टखद्योतादेः प्रकाशपदेनाप्रकाशात्मकान्धकारादेश्च व्यवच्छेदेन
जिज्ञासितश्चन्द्रप्रातिपदिकमात्रार्थः प्रतिपाद्यते । इतरथा आम्रान् पृष्टः
कोविदारानाचष्टे इति न्यायेन वक्तुरजिज्ञासार्थमर्थं प्रतिपादयतोऽश्रद्धेय-
वचनत्वप्रसंगात् । लौकिकन्यायरत्नाकर.

आमोदपदपदन्यायः The maxim of the hidden frag-
rance understood by the bees. cf. आकारेणैव चतुरास्तर्कयन्ति
परेक्षितम् । गर्भस्थं केतकीपुष्पमामोदेनैव षट्पदाः ॥ A. R.

आशामोदकतृप्तन्यायः The illustration of one who is
satisfied with sweetmeats in prospect. The maxim
speaks of a person who relies on future imaginary good
in store for him. आशामोदकतृप्ता ये ये चोपाजितमोदकाः । रसवीर्य-
विपाकादि तुल्यं तेषां प्रसज्यते ॥ न्यायकन्दली.

इक्षुदण्डन्यायः From top to bottom every part of
sugar-cane increases in sweet juice; similar is the case
with सज्जनमैत्री. इक्षोरग्रात् पर्वणि पर्वणि यथा रसविशेषः तद्वत् सज्जन-
मैत्री, विपरीतानां तु विपरीता इति । लौ. न्याय.

इतो व्याघ्र इतस्तटी On one side a tiger, on the other
a precipice! A serious dilemma. cf. कुटुम्बमपि मे प्रियः
प्रेयोस्त्वमपि हे सखे । किं करोमि द्विधाचित्त इतो व्याघ्र इतस्तटी ॥
हैमचन्द्र.

इषुकारन्यायः The illustration of the arrow-maker.
It is used of one wholly engrossed in his work, and
hence unconscious of his surroundings. cf. इषुकारो नरः
कश्चिदिषावासक्तमानसः समीपेनापि गच्छन्तं राजानं नावबुद्धवान् ॥ Mb.
12. 178. 12; इषुकारन्यायेन सुगंधो भविष्यति । यथेष्टुकारो जाग्रदपी-
ष्वासक्तमनस्तथा नान्यान् विषयानीक्षत एवं सुगंधो सुसलसंघातादिजनित-
दुःखानुभवव्यग्रमनस्तथा जाग्रदपि नान्यान् विषयानीक्षत इति । न ।
अचेतयमानत्वात् । Ś. B. on Br. Sūt. 3. 2. 10.

इषुवेगक्षयन्यायः The simile of the gradual diminu-
tion of the speed of an arrow. प्रवृत्तफलस्य कर्माशयस्य
मुक्तेषोरिव वेगक्षयान्निवृत्तिः । Ś. B. on Br. Sūt. 3. 3. 32.

उत्कृष्टदृष्टिर्निकृष्टेऽध्यसितव्या The idea of something
higher is to be superimposed upon something lower.
एवं प्राप्ते नृमः । ब्रह्मदृष्टिरेवादित्यादिषु स्यादिति । कस्मात्, उत्कर्षात् ।
एवमुत्कर्षेणादित्यादयो दृष्टा भवन्ति । उत्कृष्टदृष्टेस्तद्व्याप्यात् । तथा
लौकिको न्यायोऽनुमतो भवति । उत्कृष्टदृष्टिर्हि निकृष्टेऽध्यसितव्येति
लौकिको न्यायः । यथा राजदृष्टिः क्षत्तरि । Ś. B. on Br.
Sūt. 4. 1. 5.

उदरे भृते कोशो भृतः “When his stomach is full
his coffers are full.” It is used of a lazy fellow who
has no ambition beyond his daily bread, ‘whose god
is his belly.’

उपसर्गन्यायः The maxim of a preposition changing
the meaning of a verb. उपसर्गेण धात्वर्थो बलादन्यत्र नीयते ।
प्रहाराहारसंहारविहारपरिहारवत् ॥ cf. यत्रैकवस्तुन उपाधिभेदेन नानात्व-
विवक्षा तत्रायं प्रवर्तते । उपसर्जनमुपसृज्यते वा ... यथैक एवोपसर्गो
नानाक्रियायोगरूपोपाधिभेदेन नानार्थतां भजति । लौ. न्याय.

उभयतःपाशा रज्जुः A Rope which binds at both
ends; an embarrassing position, a dilemma. यद्यपि न
बाधस्तथापि विकल्पस्तावत् प्राप्नोति न हि तुल्यार्थानां क्वचित् समु-
च्यो दृष्टः । सेयमुभयतःपाशा रज्जुः । तन्त्र. 3. 6. 42.

उष्ट्रकण्टकभक्षणन्यायः The maxim of a camel's eating
thorns. A camel derives pleasure from eating Śamī
leaves not minding the pricking thorns. However,
things are not in themselves essentially pleasant or
unpleasant, and that what causes pleasure to one may
be painful to another, and that even the same thing
which at one time is agreeable may at another time be
the reverse. उष्ट्रस्य शमीकण्टकवेधजातदुःखकालेऽपि शमीपत्रभक्षण-
सुखलेशो यथा तथाभीष्टविषयोपार्जनदुःखकाले तदुपाजितद्रव्यसुखलेशो
यत्रोपदिश्यते तत्रास्य प्रवृत्तिः । वाचस्पत्यः ; cf. कर्णोमृतं सूक्तिरसं विमुच्य-
दोषेषु यत्नः सुमहान् खलस्य । अवेक्षते कैलवनं प्रविश्य कमलकः कण्टक-
जालमेव ॥ Vikr. 1. 29.

उष्ट्रगुडन्यायः The illustration of the camel and the
stick. The very stick carried by the camel is used to
strike the camel. This is used to demolish the very
objections raised by the opponent against our argu-
ments. अयं हि स्वमते परेणोद्भाव्यमानानां दूषणानां तन्मते पातनेऽवतरति ।
लौ. न्याय. cf. “Hoist with his own petard.” Hamlet
3. 4. The context of this nyāya (आत्मतत्त्वविवेक) seems

to warrant, however, a different explanation. Here the allusion is to the camel, itself the ugliest of animals, going in search of an ugly animal to beat it with a stick in response to the injunction, "Beat the Ugly." (Turner Jubilee Volume I. p. 94.)

ऊपरवृष्टिन्यायः The simile of rain on a saline barren waste. Vide अरण्यरोदनन्याय etc. यथोपरं बीजमुप्तं न रोहेन वा वसा प्राप्नुयाद् बीजभागम् । एवं श्राद्धं मुक्तमनर्हमाणैर्न चेह नामुत्र फलं ददाति ॥ Mb. 13. 90. 44.

ऊहापोहन्यायः The rule of full discussion, consideration of pros and cons. इमे मनुष्या दृश्यन्ते ऊहापोहविशारदाः । Mb. 13. 145. 43. ऊह (modification, change) forms the subject-matter of MS. 9. 'अपूर्वोत्प्रेक्षणमूहः' इति जैमिनिः । 'अध्याहारस्तर्क ऊहः' इत्यमरः । तर्कनिराकरणमपोहः, अपगत ऊह इत्यर्थः । इमौ द्वौ मिलित्वा यत्र स्तः तत्रायं न्यायः प्रवर्तते । यथा, ऊहापोहकुशलोऽयं जनः ऊहापोहकौशलहीनश्चायमिति । लौ. न्याय.

ऋतुमतीकन्यकान्यायः The illustration of a maiden who has attained puberty. She leaves her father's roof and becomes completely one with her husband. Similarly, the प्रज्ञा of the Brahma-knower finds unalloyed solace in the परब्रह्म. Both ऋतुमती कन्यका and ब्रह्मविदः प्रज्ञा are ideal पतिव्रताः.

एकवृत्तगतफलद्वयन्यायः The maxim of two fruits attached to one stalk. It is used by writers on Rhetorics to illustrate a particular kind of श्लेष (Paronomasia), namely the coalescence of two meanings under one word. The maxim is found in Marāṭhī literature and according to Molesworth it is equivalent to the English proverb "killing two birds with one stone."

एका क्रिया द्वयार्थकरी बभूव One and the same act of a person becomes fruitful leading to liberation for himself and becomes the cause of sustenance of the universe. मुमुक्षुणा श्रोत्रियेण क्रियमाणं कर्म सत्त्वशुद्धिद्वारा स्वस्य मोक्षहेतुर्भवति, वृष्टपादिद्वारा जगत्स्थितिहेतुश्च भवत्यत उभयथापि कर्म कर्तव्यमेवेति । लौ. न्याय. A single act leads both to स्वार्थ and परार्थ.

कण्ठचामीकरन्यायः The simile of the golden ornament on the neck. A person is supposed to have a golden ornament round the neck and yet to be unaware of it until some one points it out. The illustration is quite popular in Vedānta and is used to tell us that although we are already Brahman and free, we are not aware of the fact until instructed by a competent teacher.

कदम्बकोरक (गोलक-मुकुल) न्यायः The maxim of the buds of the Kadamba tree. It is used to denote simultaneous rise or action, like the bursting forth of the buds of the Kadamba tree at one and the same time. cf. पित्रा स्वपाणिपद्मेन स्पृश्यमानोऽवनीपतिः । उत्कोरककदम्बाभो बभूव पुलकाङ्कुरैः ॥ हेमचन्द्रः । बीचीतरङ्गन्यायेन तदुत्पत्तिस्तु कीर्तिता । कदम्बकोरकन्यायादुत्पत्तिः कस्यचिन्मते ॥ Bhāṣā P.

कदलीफलन्यायः The simile of the fruit of the plain-tain tree. As the foetus of the she-mule conduces to the destruction of the अश्वतरी, similarly the fruit of the कदली leads to the destruction of the plantain tree itself. cf. वृश्चिकीगर्भन्याय.

कनककुण्डलन्यायः The illustration of the complete identity of gold and the various ornaments prepared from gold. यथा सुवर्णजन्यकुण्डलस्य सुवर्णाभिन्नत्वम्, तथा ब्रह्मरूप-कारणजन्यजगतः कार्यस्य ब्रह्मरूपकारणताभिन्नत्वमिति । लौ. न्याय.

कम्बलनिर्णेजन्यायः The simile of cleansing of a coarse blanket (by beating it on the feet, and so dusting them at the same time). It is used to denote the accomplishment of two objects by one operation, "Killing two birds with one stone." अपि च दधि उभय-मसमर्थं कर्तुं फलं साधयितुं होमं च । ननु कम्बलनिर्णेजनवदेतद् भविष्यति । निर्णेजनं ह्युभयं करोति । कम्बलशुद्धिं पादयोश्च निर्मलताम् । ŚB. on MS. 2. 2. 25. This coarse, rough blanket, in the case of the very poor, is often their sole garment by day as well as their only covering at night.

करविन्यस्तबिल्वन्यायः The simile of the woodapple on the (open palm of the) hand. It is said of something unmistakably clear — "as plain as a pike-staff!" cf. करस्थामलकन्याय. निःशेषोपनिषत्सारस्तद्वदिति सांप्रतम् । उक्त्याविक्रियते साक्षात् करविन्यस्तबिल्ववत् ॥ सुरेश्वर.

करिघटन्यायः The maxim of an elephant and his bell. This denotes the superiority of intelligence over physical strength. मतिरेव बलाद्वरीयसी यदभावे करिणामियं दशा इति घोषयतीव डिण्डिमः करिणो हस्तिपकाहृतः क्वणन् ॥ H. 2. 84.

करिबृंहितन्यायः The maxim of the trumpeting of an elephant. 'बृंहितं करिर्गर्जितम्' इत्यमरः । Hence the word करि is superfluous. But the addition in this and similar cases is made for some special purpose, given by Raghu-nātha as follows : विशिष्टवाचकानामपि पदानां सति पृथग्विशेषण-वाचकपदसमवधाने विशेष्यमात्रपरतायां करिबृंहितन्यायः प्रवर्तते । cf. सौन्दर्यसंपत्तारूपं यस्यास्ते ते च विभ्रमाः । षट्पदान् पुष्पमालेव काञ्चा-कर्षति सा सखे ॥ मालाशब्दो यद्यपि पुष्पस्यैव सज्जि शक्तस्तथापि न पुष्पपदमप्युपार्थम् । लक्षणयोक्तृष्टवप्रतिपादकत्वात् । अयमेव करिबृंहित-न्यायः । K. P. 7. 10. cf. गजघटन्याय, नीलेन्दोवरन्याय, पर्वता-धित्यकान्याय, वाजिमन्दुरान्याय, मृगवागुरान्याय etc.

कलञ्जन्यायः Vide Dictionary P. 544.

कांस्यभोजिन्यायः The simile of the man who eats from a brazen vessel. कांस्यभोजिवत् । तद्यथा । शिष्यस्य कांस्य-पात्रभोजित्वनियम उपध्यायस्यानियमः । यदि तथोरेकस्मिन् पात्रे भोजन-मापद्यतेऽमुख्यस्यापि शिष्यस्य धर्मो नियम्येत । मा भूद्धर्मलोप इति । ŚB. on MS. 12. 2. 34. The principle here laid down is that of some one's doing something which he is not bound to do, in order that he may not hinder another who is required to do it. The converse is that of a man abstaining from doing something, possibly harmless in his case, lest another should do the same and suffer harm.

काकतालीयन्यायः The maxim of the crow and the Palmyra tree. It takes its origin from the unexpected and sudden fall of a palm-fruit upon the head of a crow at the very moment of its sitting on a branch of that tree; and is used to denote a very unexpected and accidental occurrence, whether welcome or unwelcome. cf. यत्तया मेलनं तत्र लाभो मे यश्च सुभ्रुवः । तदेतत् काकतालीय-मचित्कर्तिसंभवम् । चन्द्रालोकः पतत् तालफलं यथा काकेनोपभुक्तमेवं रहोदर्शनक्षुभितहृदया तन्वी मया भुक्ता । Kuval. काकागमनमिव तालपतनमिव काकतालम् । काकतालमिव काकतालीयम् । Mbh. There are in all five explanations of this न्यायः (1) A crow happened to go to the foot of a palm tree. A fruit immediately fell on his head and killed him. This is purely accidental, there being no relation of cause and effect between the two events. काकस्यागमनं यादृच्छिकं तालस्य पतनं च । तेन तालेन पतता काकस्य वधः कृतः । Kāśi. (2) A crow came and perched on the palm tree. At that very moment the tree fell down. This was an accident, for the tree could not have given way under the crow's weight. (3) "As the fruit of a palmyra falling at the alighting upon it of a crow may appear to fall in consequence." Molesworth. (4) A crow chanced to go to a palm tree. Immediately a fruit fell down and was torn open. The crow had a feast. Vide चन्द्रालोक and Kuval. quoted above. (5) A person while clapping his hands chanced to capture between his palms a crow that was flying. cf. नीलकण्ठ on Mb. 12. 177. 11 तालः करतलयोः शब्दजनकः संयोगः । तस्मिन् क्रियमाणे उत्पत्तौ काको दैवात् तत्र तालाभ्यामाक्रान्तोऽभूत् तदेतत् काकतालीय-मुच्यते । काकस्पर्शसमकालं तालफलस्य तालवृक्षस्य वा पतनं तदित्यन्ये । ग्रहाणां चरितं स्वप्नो निमित्तान्युपयाचितम् । फलन्ति काकतालीयं प्राज्ञास्तेभ्यो न बिभ्यति ॥ Ve. 2. 15; अहो नु खलु भोः, तदेतत् काकतालीयं नाम । Mā. 5.

काकदधिघातकन्यायः The simile of a crow as a destroyer of curds. An example of उपलक्षण where one represents many or a part stands for a whole. So if any one warned to keep the crow off the curds, it would imply that all other possible raiders were also to be warded off. काकेभ्यो रक्ष्यतां सर्पिरिति बालोऽपि चोदितः । उपघातपरे बाक्ये न श्वादिभ्यो न रक्षति । Vak. P. 11. 314. This is illustrated in वेदान्तपरिभाषा as an example of जहदजहलक्षणा, "जहदजहलक्षणादाहरणं तु काकेभ्यो दधि रक्ष्यतामित्यादिकमेव । तत्र शक्य-काकपरित्यागेनाशक्यदध्युपघातकवपुरस्कारेण अकाके काके च काकशब्दस्य प्रवृत्तेः ।

काकदन्तगवेषण (परीक्षा) न्यायः The maxim of searching after a crow's teeth, used to denote any useless, unprofitable, or impossible task. नचिकेतो मरणं मरणसंबद्धं प्रश्नं प्रेत्यास्ति नास्तीति काकदन्तपरीक्षारूपं मानुप्राक्षीमैवं प्रष्टुमर्हसि । Sāmkara on Kath. 1. 25. व्यङ्ग्योऽर्थो भवतु मा वाभूत् कस्तत्राभिनिवेशः । काकदन्तपरीक्षाप्रायमेव तत् स्यादिति भावः । अभि-नवगुप्त on ध्वन्यालोक 3. 19. cf. वायसदशनचिमर्शन्याय.

काकाक्षिगोलकन्यायः The maxim of the crow's eye-ball. It takes its origin from the supposition that the crow has but one eye (cf. words like एकदृष्टि, एकाक्ष etc.), and that it can move it, as occasion requires, from the socket on one side into that of the other. The maxim is applied to a word or phrase which, though used only once in a sentence, may, if occasion requires, serve two purposes; e.g. द्वीपो स्त्रियामन्तरीपः इत्यत्र अस्त्रियामित्यस्य काकाक्षिगोलकन्यायेन अन्तरीपशब्देनाप्यन्वयः । cf. बलिनो-द्विपतोर्मध्ये वाचात्मानं समर्पयन् । द्वैधीभवेन वर्तेत काकाक्षिवदलक्षितः । Kam. 11. 24; तस्मिन्नास्थदिधीकास्त्रं रामो रामावबोधितः । आत्मानं सुमुचे तस्मादिकेनैवव्ययेन सः । R. 12. 23.

काकोलूकनिशाचत् The simile of the crow's and owl's night-time. What is day to the former is night to the latter and vice versa. cf. पत्रं नैव यदा करीरविटपे दोषो वसन्तस्य किं नोलूकोऽप्यवलोकते यदि दिवा सूर्यस्य किं दूषणम् ॥ Bh. 2. 93; काकोलूकनिशाचत् संसारोऽज्ञात्मवेदिनोः । या निशा सर्वभूताना-मित्यवोचत् स्वयं हरिः ॥ सुरेश्वर.

काकपिकन्यायः The illustration of the crow and the cuckoo. Similarly काचमणिन्याय and गोगवयन्याय. The distinction between these pairs, apparently similar, is grasped at the proper time of their test. cf. काकः कृष्णः पिकः कृष्णः को भेदः पिककाकयोः । प्राप्ते वसन्तसमये काकः काकः पिकः पिकः ॥ मणिलुठति पादेषु काचः शिरसि धार्यते । क्रयविक्रयवेलायां काचः काचो मणिर्मणिः ॥ यथा गोगवयश्चान्तिः कस्य नाम न जायते । दोहने ज्ञायते सम्यग् गौरेषा गवयो न हि ॥

कुड्यं विना चित्रकर्मव Like a decoration without a wall (to be decorated; or like a painting without a canvas). It denotes an unreality, like a hare's horn etc. cf. चित्रं यथाश्रयमुते स्थाण्वादिभ्यो विना यथा छाया । तद्विना विशेषैर्न तिष्ठति निराश्रयं लिङ्गम् ॥ Sām. K. 41; प्रसङ्गसाधनं न हि नभःकुसुमस्य सौरभासौरभविचारो युक्तः । न्यायमञ्जरी; सैवैयं मम चित्रकर्मरचना भित्तिं विना वर्तते Mu. 2. 4.

कुलालचक्रन्यायः The maxim of the potter's wheel. Read: यथा हस्तदण्डादिभिरप्रेरितं कुलालचक्रमुपरतेऽपि तस्मिन्स्तद्वला-देवासंस्कारक्षयं भ्रमति, तथा भवस्थेनात्मना अपवर्गप्राप्तये बहुशो यत् कृतं प्रणिधानं मुक्तस्य तदभावेऽपि पूर्वसंस्कारादलोकान्तं गमनमुपपद्यत इत्याहता आहुः । लौ. न्याय.

कुल्याप्रणयनन्यायः The illustration of the laying down of a water-course for irrigation. It is an example of a thing made for one purpose subserving other purposes also. The origin of this न्याय seems to be अन्यायं प्रकृतमन्यार्थं भवति । cf. अतो न विधेयप्रत्यये तात्पर्यमिति कुल्याप्रणयनन्यायेनोभयार्थत्वाविधेयत्वात् । यथा शाल्यर्थं कुल्याः प्रणीयन्ते ताभ्य एव पानीयं च पीयते तद्वत् । विवरणप्रमेयसंग्रह.

कुसुमस्तवकन्यायः The maxim of a bouquet of flowers; either the flowers occupy the prominent place on the head of people or they wither away in forest unnoticed. There is no third alternative for them.

कुसुमस्तवक figuratively stands for the मनस्विन्, the spirited. कुसुमस्तवकस्यैव द्वे गती स्तो मनस्विनाम् । मूर्ध्नि वा सर्व-
लोकस्य विशीर्यत वनेऽथवा ॥ Bh. 2. 33.

कूटकार्पापणन्यायः The simile of (the unwilling employment of) base money. It is used by कुमारिल (यो हि कूटकार्पापणेन केचित् कालमज्ञो लोकमध्ये व्यवहरति न तेन विवेकज्ञान-जनितव्युत्पत्तिनापि तथैव व्यवहर्तव्यम् । तन्त्र. 1. 3. 3.) in the course of an argument on the relative value of Smṛiti and Śruti. The teaching of स्मृति which is in opposition to that of श्रुति must be given up; just as a man knowing that he has been using counterfeit coins must at once abstain from using them. शब्दापभ्रंशवदेव गौण-भ्रान्त्यादिप्रयोगनिमित्ता अर्थापभ्रंशा भवन्ति ते शास्त्रस्थैरेवाविप्लुतार्थ-क्रियानिमित्तपुण्यार्थिभिः शक्यन्ते साध्वसाधुकार्पापणमध्यादिव तत्परीक्षिभि-
विवेकतुम् । तन्त्र. 1. 3. 8.

कूपमण्डकन्यायः The maxim of a frog in a well. It is applied to an inexperienced person brought up in the narrow circle of home, and ignorant of public life and mankind. "Home-keeping youths have ever homely wits." (Two Gentlemen of Verona 1. 1). कथं मामपि दशदिग्विलासिनीकर्णपूरीकृतकीर्तिपलवं त्रिभुवनवीरनामधेयं कूपमण्डक इव सागरमविख्यातमपदिशसि । P. R. 1; यत्र महाजनप्रणीतसत्यपदार्थं ज्ञानलवदुर्विदग्धोऽल्पज्ञो न संमनुते तत्रास्य प्रवृत्तिः ।..... तथा च यथा समुद्रमज्ञात्वा निराकुर्वन् कूपमण्डक उपहास्यतां प्राप्तस्तथान्यमतान-
भिज्ञस्तद्दूषणपर उपहासास्पदी भवतीति न्यायसंगतिरिति । लौ. न्याय.

कूपयन्त्रघटिकान्यायः The maxim of the buckets at-
tached to the water-wheel. It takes its origin from the fact that while some of the buckets filled with water go up, some are emptied of their contents, while others go down quite empty. It is used to denote the various vicissitudes of worldly existence. cf. घटीयन्त्रन्याय. कांश्चित्तुच्छयति प्रपूरयति वा कांश्चिन्नयत्युन्नतिं कांश्चित् पातविधौ करोति च पुनः कांश्चिन्नयत्याकुलान् । अन्योन्यं प्रतिपक्षसंततिमिमां लोकस्थितिं बोधयन्नेष क्रीडति कूपयन्त्रघटिकान्यायप्रसक्तो विधिः ॥ Mk. 10. 59.

कूर्माङ्गन्यायः The maxim of the limbs of the tortoise. It is used to illustrate that there is no such thing as the production of the non-existent, or the destruction of the existent. यथा कूर्मदेहे तदिच्छया तदङ्गानि निःसरन्ति लीयन्ते च तत्रैव, एवं यस्येच्छावशात् स्वोपाध्यज्ञानकार्यजातस्य स्वोपाधौ संकोचविकाशकारित्वमेवं विवक्षाविषयेऽस्य प्रवृत्तिः । लौ. न्याय.

कृतक्षौरस्य नक्षत्रपरीक्षा cf. मुण्डितशिरोनक्षत्रान्वेषण, कृते कार्ये किं मुहूर्तप्रश्नेन, न हि विवाहानन्तरं वरपरीक्षा and सावग, मुंडिअमुंडो णक्खत्ताई पुच्छसि । Mu. 5; समर्थकारणज्ञानाद्योऽपि प्रामाण्यनिश्चयम् । ब्रूते सोऽपि कृतोद्वाहस्तत्र लग्ने परीक्षते ॥ न्यायमञ्जरी.

कृत्वाचिन्तान्यायः In Sanskrit all philosophical treatises (दर्शनग्रन्थः) have a peculiar method of argu-
ing out every topic (अधिकरण). Both the पूर्वपक्षिन् and the सिद्धान्तिन् take for granted all possible objections of the opponent, whether actually put forth or other-
wise, and try to refute them. This gives thoroughness to the discussion and leaves no stone unturned (खण्डन-

मण्डन). कृत्वा (यद्यप्येतद्विषयकसंशयो नोदेति तथापि तद्विषयगत-
सकलविचारस्योपन्यासाय कल्पनां कृत्वा) चिन्ता (विचारः) । "The Bhāṣya has introduced certain points of discussion simply for the sake of argument, in order to exhaust all possible alternatives with regard to the subject-matter of the adhikaraṇa". M. M. Ganganatha Jha.

कैमुतिकन्यायः The maxim of how much more-how much less, much more-much less. It has another name काव्यार्थापत्ति. Read : कैमुत्यनार्थसंसिद्धिः काव्यार्थापत्तिरिष्यते । स जितस्त्वन्मुखेनेन्दुः का वार्ता सरसीरुहाम् ॥ cf. ऋषिप्रभावान्मयि नान्तकोऽपि प्रभुः प्रहर्तुं किमुतान्यहिंसाः । R. 2. 62; सर्वाविनयाना-
मेकैकमप्येषामायतनं किमुत समवायः । K.; किमुतस्य भावः कैमुत्यं कैमुतिको वा ।

क्रिया हि विकल्प्यते न वस्तु Action may vary, but substance cannot. कर्तुमकर्तुमन्यथा वा कर्तुं शक्यं लौकिकं वैदिकं च कर्म । यथाश्वेन गच्छति पद्भ्यामन्यथा वा न वा गच्छतीति । न तु वस्तुत्वेनैवमस्ति नास्तीति वा विकल्प्यते । S. B. on Br. Sū. 1. 1. 2; 2. 1. 27.

क्वोष्ठः क्व च नीराजना What connection has a camel with the lustration of arms ! None at all. The phrase is used to indicate that certain things are not connected. The नीराजनविधिः was a ceremony performed by kings or generals before going forth to battle, and consisted of the purification of the component parts of the army. cf. R. 4. 25 on which मल्लिनाथ remarks वाजिग्रहणं गजादीना-
मुपलक्षणं तेषामपि नीराजनाविधानात् ।

क्षते क्षारमिव Like salt on a wound. 'क्षारं क्षते क्षिप्' has become proverbial and means to aggravate the pain which is already unbearable. "To make bad worse", "to add insult to injury". cf. प्रावृट् प्रावृडिति ब्रवीति शठधीः क्षारं क्षते प्रक्षिपन् । Mk. 5. 18; य एव मे जनः पूर्व-
मासीन्मूर्तो महोत्सवः । क्षते क्षारमिवासह्यं जातं तस्यैव दर्शनम् ॥ U. 4. 7.

क्षीरदग्धजिह्वान्यायः cf. Marāṭhī 'दुधानें तोंड पोललें म्हणजे मनुष्य ताक देखील फुंकून पितो.' "Once bitten twice shy." यथा तप्तक्षीरेण दग्धजिह्वः कश्चित् तत्र फूट्कृत्य पिबति तथा दैवात् सुख-
कारिवस्तुतः प्राप्तानिष्टविवक्षायां बोध्योऽयमिति । उक्तं च -- क्षीरेण दग्धजिह्वस्तत्र फूट्कृत्य पामरः पिबति । दम्भिनमवलोक्य जनस्तद्वन्मां शङ्कते त्वया त्यक्तम् ॥ इति भक्तवाक्यं भगवन्तं प्रति । लौ. न्याय.

क्षीरनीरन्यायः The simile of milk and water. It is used to illustrate the most intimate union of two or more things. क्षीरोदके संयुक्तं आमिश्रीभूतत्वात् ज्ञायते कियत् क्षीरं कियदुदकं कस्मिन्नवकाशे क्षीरं कस्मिन्नवकाश उदकमिति । Mbh. 1. 2. 32. Writers on Alamkāra employ it to exemplify the figure of speech संकर (Commixture) and distinguish it from संसृष्टि (Collocation) which is compared with तिलतण्डुलन्याय. cf. अथैतेषामलंकाराणां यथासंभवं कचिन्मेलने लौकिकालं-
काराणां मेलन इव चारुत्वातिशयोपलम्भावरसिंहन्यायेन पृथगलंकाराव-
स्थितौ तन्निर्णयः क्रियते । तत्र तिलतण्डुलन्यायेन स्फुटावगम्यभेदालंकार-
मेलने संसृष्टिः । नीरक्षीरन्यायेन स्फुटभेदालंकारमेलने संकरः । Kuval.

खले कपोतन्यायः The simile of pigeons alighting on a threshing-floor. It is used by writers on *Alamkāra* to illustrate the production of a certain effect by the simultaneous action of numerous causes. In the figure समाधि, काकतालीयन्याय works, while in समुच्चय this खले कपोत-न्याय is useful. cf. समुच्चयोऽयमेकस्मिन् सति कार्यस्य साधके । खले कपोतिकान्यायात् तत्करः स्यात् परोऽपि चेत् ॥ S. D. 10.

खल्वाटविल्वीयन्यायः The maxim of the bald (or bare-headed) man, and the woodapple. यथा खल्वाटः पर्य-टन्नतर्किते श्रीफलतरोरधस्तादागतो देववशाच्च विल्वमुपरि पतितं तद्वद-न्योऽयुभयवस्तुसंयोग एवमुच्यते । G. M. 3. 195. cf. अजाकृपा-णीयन्याय and काकतालीयन्याय. खल्वाटो दिवसेश्वरस्य किरणैः संतापितो मस्तके वाञ्छन् देशमनातपं विधिवशात् तालस्य मूलं गतः । तत्राप्यस्य महाफलेन पतता भर्गं सशब्दं शिरः प्रायो गच्छति यत्र भाग्यरहितस्तत्रैव यान्त्रापदः ॥ Bh. 2. 90.

गगनारविन्दन्यायः The maxim of a sky-lotus. मूषक-विषाणन्याय and this one are used to illustrate अत्यन्ताभाव.

गडुरिकाप्रवाहन्यायः The maxim of a continuous rush of sheep. It is used to indicate the blind following of others like a flock of sheep. गडुरिकानामचीनां संचादेका चेन् नद्यादौ पतति तदा तत्संचान्तर्गताः सर्वा अपि वार्यमाणा अपि तत्र पतन्तीति लोकप्रसिद्धा यत्र वार्यमाणानामपि अनिष्टमार्गे धावनं तत्रास्य प्रवृत्तिः । वाचस्पत्य.

गन्धर्वनगरन्यायः The illustration of the city of गन्धर्वस. It is used to denote the unreality of this world on the analogy of the गन्धर्वनगर which is non-existent. अनेकवर्णं वियतीन्द्रचार्यं ग्रहात् समन्तात् परिवेष उक्तः । तथैव भानां पतनं च विद्युत् तथैव गन्धर्वपुरं विचित्रम् ॥ तत्त्वविवेक.

गार्हपत्यन्यायः Vide Dictionary p. 658.

गिरिमुत्पाद्य मूषिकोद्धता cf. Marāṭhī 'डोंगर पोखरून उंदीर काढणें.' यत्र कृतेऽपि बह्वायाससाध्ये कर्मणि, तुच्छफलोपलब्धि-स्तत्रायं प्रवर्तते इति । लै. न्यायः; खनन्नाखुबिलं सिंहः पाषाणशकलाकुलम् । प्राप्नोति नखभङ्गं वा फलं वा मूषको भवेत् ॥ Pt.

गुडजिह्विकान्यायः The maxim of the tongue [smeared] with treacle [in order to disguise an unpalatable draught]. अर्थवाद in शास्त्र and उपदेश in काव्य serve the purpose of गुडजिह्विका. Read: यथा तिक्तताम्रिया निम्बपानमकुर्वाणस्य बालस्य जिह्वायां गुडलेपं दत्वा पित्रादिस्तं निम्बं पाययति एवमर्थवाद-वाक्यानि बह्वायाससाध्ये कर्मण्यप्रवर्तमानं पुरुषं स्वर्गक्षण्यादिकं श्रावयित्वा प्रवर्तयन्ति । फलश्रुतिरपि रोचनार्था । वाचस्पत्यः; ये सुकुमारमतयो-ऽतिमुखिस्त्वभावा राजकुमारादयो नीरसे नीतिशास्त्रे प्रवर्तयितुमशक्यास्तान् काव्यं कान्तेव सरसतापादनेनाभिमुखीकृत्योपदेशं ग्राहयति गुडजिह्विकया शिशूनिवौषधम् । यथाहुः - स्वादुकाव्यरसोन्मिश्रं वाक्यार्थमुपभुजते । प्रथमालीढमधवः पिबन्ति कटु भेषजम् ॥ काव्यप्रदीप.

गोदोहनन्यायः The simile of the milk-pail. It is used as an illustration of something which is occasionally, and not universally connected with an act or performance as an essential part of it. काम्यसूक्तानां महाव्रते आज्य-शस्त्रत्वेन यथोक्तानां गोदोहनन्यायेन पुरुषार्थत्वमेव न कर्तव्यत्वम् । ŚB. on MS. 4. 1. 2; सन्ति कर्माङ्गव्यपाश्रयाणि विज्ञानानि 'ओमित्येत-

दक्षरमुद्गीथमुपासीत' इत्येवमादीनि । किं तानि नित्यान्वेव स्युः कर्मसु पर्णमयीत्वादिवदुतानित्यानि गोदोहनादिवदिति विचारयामः । ... तस्मा-द्यथा कृत्वाश्रयाण्यपि गोदोहनादीनि फलसंयोगादनित्यानि एवमुद्गीथाद्यु-पासनानीत्यपि द्रष्टव्यम् । Ś. B. on Br. Sūt. 3. 3. 42.

गोवलीवर्दन्यायः The maxim of the cattle and the bull. cf. ब्राह्मणवसिष्ठन्याय and ब्राह्मणपरिव्राजकन्याय. बलीवर्दस्य गोविशेषत्वेऽपि बलीवर्दस्य झटिति गोत्वेन बोधनार्थं यथा प्रयोगस्तथा-न्ययोः सामान्यविशेषरूपयोर्झटिति बोधनार्थं यत्र प्रयोगस्तत्रास्य प्रवृत्तिः । वाचस्पत्यः; अत्र चानेकशब्दोपादाने गोवलीवर्दन्यायेन पुनरुक्तिपरिहारः । Kull. on Ms. 8. 28; यद्यप्ययं न्यायः पूर्वन्याय (ब्राह्मणवसिष्ठ)-समानार्थकप्रायोऽस्ति तथापि ह्येतावांस्तु विशेषः । यत्र विशेषणोपात्तस्य प्राशस्त्यमभिप्रेतं तत्र पूर्वन्यायप्रवृत्तिः, यत्र तत्रास्ति किं तु प्रसिद्ध्य-प्रसिद्धिनिबन्धनं भवेत् तत्रायं प्रवर्तते । लै. न्याय.

ग्रहैकत्वन्यायः Vide Dictionary p. 679.

ग्राणि रेखेव "Like a delineation on stone." It is used of something unalterably fixed. cf. Marāṭhī 'काळ्या दगडावरची रेख.' तन्मां वज्रकुमाराय संप्रदत्तान् यथा तु मे । मरणं शरणं तात ग्राणि रेखेव गीरियम् ॥ हेमचन्द्र.

घटप्रदीपन्यायः The simile of a lighted lamp inside a vessel. This maxim teaches that as the lamp continues to burn after it has lighted up the interior of the vessel, and is indeed essential to the continuance of that illumination, so the expressed meaning of a sentence is absolutely essential as a basis for the figurative meaning which it also conveys. cf. न त्वेष वाच्य-व्यङ्ग्ययोन्यायः । न हि व्यङ्ग्ये प्रतीयमाने वाच्यवृद्धिर्दूरीभवति । वाच्यावभासाविनाभावेन तस्य प्रकाशनात् । तस्माद् घटप्रदीपन्यायस्तयोः । यथैव हि प्रदीपद्वारेण घटप्रतीतावुपपन्नायां न प्रदीपप्रकाशो निवर्तते तद्वद् व्यङ्ग्यप्रतीतौ वाच्यावभासः । ध्वन्यालोक 3. 33.

घटानां निर्मातुस्त्रिभुवनविधातुश्च कलहः अस्य न्यायस्य अल्पशक्तिमतो बहुशक्तिमता सह विग्रहविवक्षायामवतार इति । लै. न्याय. cf. हठादाकृष्टानां कतिपयपदानां रचयिता जनः स्पर्धालुश्चेदहं कविना वश्यवचसा । भवेदद्य श्वो वा किमिह बहुना पापिनि कलौ घटानां निर्मातुस्त्रिभुवनविधातुश्च कलहः ॥ Bh. 2.

घटीयन्त्रन्यायः This has the same meaning and application as the कूपयन्त्रघटिकान्याय. See: आपदतं हससि किं द्रविणान्धमूढ लक्ष्मीः स्थिरा न भवतीति किमत्र चित्रम् । किं त्वं न पश्यसि घटीर्जलयन्त्रचक्रे रिक्ता भवन्ति भरिता भरिताश्च रिक्ताः ॥ प्रबन्ध-चिन्तामणि. The maxim occurs as अरघटघटीयन्त्रन्याय. The word अरघट has become राहाट in Marāṭhī as in राहाटगाडगे.

घटकुटीप्रभातन्यायः The maxim of day-break near a toll-station. It takes its origin from the attempt of one (say, a cartman) who with the intention of avoiding a toll takes at night an unfrequented road, but unfortunately finds himself at day-break near the very toll-station and is obliged to pay the toll which he studiously tried to avoid. Thus the maxim is used to denote the occurrence of that which one studiously tries to avoid. The saying is employed to illustrate उद्देश्यासिद्धि, that is, failure to accomplish a desired object.

घुणाक्षरन्यायः The maxim of letters bored by an insect in wood. It takes its origin from the unexpected and chance resemblance of an incision in wood or in the leaf of a book made by an insect to the form of some letter and is used to denote any fortuitous or chance occurrence. घुणात्किरणात् कथंचिन्निष्पन्नमक्षरं घुणाक्षरम् । तदिव यदकुशलेन देवान्निष्पद्यते तद्घुणाक्षरीयम् ॥ G. M. 3. 195; अहो घुणाक्षरन्यायो यदिदं भ्रमरद्वयं प्रति मयोक्तं बन्दिद्वयं प्रति फलितं वचः । P. R. 1; श्रीनिर्मितिप्राप्तघुणक्षरैकवर्णोपमावाच्यमलं ममार्जं Si. 3. 58.

चक्रभ्रमणन्यायः The simile of the [continued] revolving of the potter's wheel. Followers of both Sāṃkhya and Vedānta propound the very important doctrine that whilst accumulated and current works are destroyed by true knowledge, fructescent works, which brought about the present existence, are not. Therefore the जीवन्मुक्त has to continue here until death, just as the potter's wheel continues to revolve until the impetus given to it exhausts itself. cf. Ś. B. on Br. Sūt. 4. 1. 15.

चन्दनन्यायः The simile of sandal oil. As the application of a drop of the sandal oil to one part of the body produces a pleasant sensation in the whole of it, so soul, abiding in one part, namely in the heart, is yet perceived as present in the entire frame. यथा हरिचन्दनचिन्दुः शरीरे कदेशसंबद्धोऽपि सन् सकलदेहव्यापिनमाह्लादं करोति इत्येवं आत्मापि देहैकदेशस्थः सकलदेहव्यापिनीमुपलब्धिं करिष्यति । S. B. on Br. Sūt. 2. 3. 23-24.

चन्द्रचन्द्रिकान्यायः The maxim of the moon and her light. It is used of two inseparable things. अतः सर्वदेवकारणस्य रुद्रस्य या शक्तिश्चन्द्रचन्द्रिकान्यायेन तदुद्बोधरूपिणी स्वाधीनवल्गुभेति प्रसिद्धा सैव भवानी । आनन्दगिरि.

चौरापराधान्माण्डव्यनिग्रहन्यायः The maxim of the punishment of Māṇḍavya for the crime committed by robbers. The story of the sage, अणी माण्डव्य, is found in Mb. 1. 107-108. Whilst he was practising severe austerities, some robbers concealed themselves there and committed plunder in his hermitage. The king's guard found them there, and, believing the sage to be implicated in the affair, carried him off together with them and impaled them all together ! माण्डव्य was eventually removed from the stake, but its point (अणी) remained in him; and hence his name. एवं दुष्टसंगासक्तानामवश्यमेव दुर्गतिर्भवतीति भावः । लौ. न्याय.

छत्रिन्यायः The maxim of the men with umbrellas. The thought here is of a crowd of men, many of them with umbrellas up, and so all seeming to have them. The maxim is an illustration of a permitted synonym. लोके छत्रिणो यान्तीति प्रयोगे सपरिवारे राशि गच्छति छत्र्यच्छत्रिसमुदाये छत्रिशब्दो वर्तते । लौ. न्यायः; ऋतं पिबन्तावित्यत्र तु जीवे पिबत्यशनायाद्यतीतः परमात्मापि साहचर्यच्छत्रिन्यायेन पिबतीत्युपचर्यते । S. B. on Br. Sūt. 3. 3. 34.

जलकतकरेणुन्यायः The simile of the particles of the Kataka nut [placed] in water [in order to clear it]. फलं कतकवृक्षस्य [निवलीच्या झाडाचें बी] यद्यप्यमुप्रसादकम् । न नामग्रहणादेव तस्य वारि प्रसीदति ॥ Ms. 6. 67; अपां कतकसंपर्काद् यथात्यन्तप्रसन्नता । अपास्ताशेषसंसारभावनस्यैवमात्मनः ॥ सुरेश्वर.

जलचन्द्रन्यायः The maxim of the moon reflected in water. These reflections appear to be varied in form and numerous, though the moon is really one. एक एव तु भूतात्मा भूतभूते व्यवस्थितः । एकधा बहुधा चैव दृश्यते जलचन्द्रवत् ॥

जलताडनन्यायः cf. अरण्यरोदनन्याय, ऊषरवृष्टिन्याय etc. The meaning and application of the maxim is the same.

जातेष्टिन्यायः Vide Dictionary p. 733.

जामातृशुद्धिन्यायः The story of a son-in-law's revision of a book. This is the original of the Marāṭhī जांवईशोध. This is "a phrase founded on a popular story, to express the examination of a piece of composition by a shallow-witted fellow incapable of discerning its merits." Molesworth. पण्डितोपदिष्टं सर्वथा मौनमेवावलम्बमानो (महिषीपालः) राजकन्यकया तद्वैदग्ध्यजिज्ञासया नवल्लिखितपुस्तकस्य शोधनायोपरुद्धः । करतले पुस्तकं विन्यस्य तदक्षराणि बिन्दुमात्ररहितानि नखच्छेदिन्या केवलान्येव कुर्वन् राजपुत्र्या महिषीपाल एव निर्णीतः । ततः प्रवृत्ति जामातृशुद्धिरिति सर्वतः प्रसिद्धिरभूत् । प्रबन्धचिन्तामणि.

जामात्रर्थं श्रपितस्य सूपदेरतिशुपकारकत्वम् Broth cooked for the son-in-law is also useful for the unexpected guests. cf. देहलीदीपन्याय. न हि दीपस्य रथ्याप्रासादयो-युगपदुपकारकत्वेन जामात्रर्थं श्रपितस्य सूपस्यातिथिभ्यः प्रथमपरिवेषणेन च प्रासंगिकत्वं हीयते । Kuval. cf. also another maxim गृहार्थमारोपितस्य दीपस्य रथ्योपकारकत्वम्.

टिट्ठिमन्यायः The simile of the bird named टिट्ठिभ (Parra Jacana). It is used as an illustration of ridiculous conceit. The origin is found in H. 2. 137 अज्ञानिभावमज्ञात्वा कथं सामर्थ्यनिर्णयः । पश्य टिट्ठिभमात्रेण समुद्रो व्याकुलीकृतः ॥ cf. यथा दृढाध्यवसायस्य पक्षिणो गरुडसाहाय्यादण्डलाभः तथा दृढबुद्धेर्जिज्ञासोरतिदुर्लभस्यापि तत्त्वज्ञानस्येशानुग्रहात् सुखेन लाभो भविष्यतीति । लौ. न्याय.

तक्रकौण्डिन्यायः The maxim of buttermilk for कौण्डिन्य. लौकिकोऽयं दृष्टान्तः । लोके हि सत्यपि संभवे बाधनं भवति तद्यथाः— दधि ब्राह्मणेभ्यो दीयतां तक्रं कौण्डिन्याय इति सत्यपि संभवे दधिदानस्य तक्रदानं निवर्तकं भवति । Mbh. 1. 1. 47. It is intended to indicate a special exception to a general rule (सामान्यशास्त्रस्य विशेषशास्त्रेण बाधः) as in the sentence ब्राह्मणेभ्यो दधि दीयतां तक्रं कौण्डिन्याय, where an exception is made in the case of कौण्डिन्य though included amongst the Brāhmaṇas.

तत्प्रख्यन्यायः Vide Dictionary p. 754.

तदादितदन्तन्यायः Vide Dictionary p. 757.

तन्तुन्यायः The illustration of threads. It is used to denote the inherent power of threads to produce a

piece of cloth. अयं समुदायस्य कार्यसाधकविवक्षायां प्रवर्तते । यथा तन्तवः सूत्राणि बहूनि मिलितानि कार्यं साधयन्ति तथा महान्तोऽपि मिलिताः स्वकार्यं साधयन्तीति भावः । लौ. न्याय.

तप्तं तप्तेन संवध्यते Hot goes with hot. Like loves like. cf. साधारणोऽयमुभयोः प्रणयः स्मरस्य तप्तेन तप्तमयसा घटनाय योग्यम् । V. 2. 16; अभितप्तमयोऽपि मार्दवं भजते कैव कथा शरीरिषु । R. 8. 43.

तप्तपरशुग्रहणन्यायः The maxim of taking hold of the heated axe. This is one of the ordeals prescribed to prove one's guiltlessness or otherwise in ancient India. cf. पुरुषं सोम्योत हस्तगृहीतमानयन्ति..... । स यदि तस्य कर्ता भवति तत एवानृतमात्मानं कुस्ते सोऽनृताभिसंधोऽनृतेन आत्मानमन्तर्धाय परशु-तप्तं प्रतिगृह्णाति स दह्येतऽथ हन्यते । Ch. Up. 6. 16.

तस्करकन्दुन्यायः The simile of a thief (who engaged himself) as a cook. His inability to perform the duties, however, led to his discovery and arrest. This is intended to teach the folly of undertaking to do something quite beyond our powers. अशक्ये विनियुक्तोऽपि कृष्णलाञ्छ्रपयेदिति । सर्वात्मनाप्यसौ कुर्वन् कुर्यात् तस्करकन्दुवत् ॥ सुरेश्वर.

तिलतण्डुलन्यायः The simile of rice and sesamum seeds. It is used to illustrate an easily distinguishable union of two or more things (संयुष्टि), in contradistinction to the more intimate and indistinguishable union (संकर) exemplified by the commingling of milk and water. See क्षीरनीरन्याय.

तुलायष्टिन्यायः The maxim of the horizontal beam of a balance. It is used to illustrate that a slight addition or subtraction of weight disturbs the balance. The तुलायष्टि figuratively suggests खलजनस्वभाव. स्तोकेनोन्नति-मायाति स्तोकेनायात्यधोगतिम् । अहो सुसदृशी चेष्टा तुलाकोटेः खलस्य च ॥ H. 1. 150.

तुलोन्नमनन्यायः The simile of the raising [with the hand, one scale] of a balance. Naturally the other scale goes down, so the simile is used to illustrate the bringing about of two or more results by one operation.

तुषकण्डनन्यायः The simile of the grinding of chaff. It is used, like पिष्टपेषणन्याय, of an unnecessary and useless effort. अविचारयतो युक्तिकथनं तुषकण्डनम् । नीचेषूपकृतं राजन् बालुकास्विव मूत्रितम् ॥ H. 4. 13.

तुष्यतुदुर्जनन्यायः The simile, let the wicked be pleased ! Though the opponent's argument is fallacious, the सिद्धान्तिन् accepts it seriously for the sake of argument, saying let the devil be pleased, and then demolishes it thoroughly.

तृणभक्षणन्यायः The custom of taking grass in the mouth (literally of eating grass) as a token of submission. cf. Marāṭhī 'दांती तृण धरणं.' There is a reference to this custom in Heb. वैरिणोऽपि हि मुच्यन्ते प्राणान्ते तृणभक्षणम् । तृणाहाराः सदैवैते. हन्यन्ते पशवः कथम् ॥ प्रबन्धचिन्तामणि.

तृणारणिमणिन्यायः The simile of straw, arani wood, and the burning gem [as means of producing fire]. The kind of fire produced by each varies; and the method of production, too, is different; that being in one case blowing, in another attrition, and in the third the rays of the sun. एवं यत्र कार्यकारणबाहुल्यं कार्यतावच्छेदकं कारणतावच्छेदकं च नाना तत्रास्य प्रवृत्तिः । वाचस्पत्य.

त्यजेदेकं कुलस्यार्थं One should abandon an individual for the sake of a whole family. Sacrifice of the lower one for the higher one ! त्यजेदेकं कुलस्यार्थं ग्रामस्यार्थं कुलं त्यजेत् । ग्रामं जनपदस्यार्थं आत्मां पृथिवीं त्यजेत् ॥ H. 1. 115.

दण्डापूपिकान्यायः The maxim of the stick and the cakes. When a stick and cakes are tied together, and one says that 'the stick has been pulled down or eaten by a rat,' we are naturally led to expect that the cakes also have been pulled down or eaten by the rat, as a matter of course, the two being so closely connected together; so, when one thing is closely connected with another in a particular way and we say something of the one, it naturally follows that what we assert of the one can, as a matter of course, be asserted of the other. cf. मूषिकेण दण्डो भक्षित इत्यनेन तत्सहचरितमपूपभक्षणमर्थदायातं भवतीति नियतसमानन्यायादर्थान्तरमापत्तीत्येष न्यायो दण्डापूपिका । S. D. 10.

दण्डिन्यायः The simile of a man with a stick [or, men with sticks]. cf. Mbh. 8. 2. 83. This resembles छत्रिन्याय. Read: दण्डिनो गच्छन्तीत्यत्र तु दण्ड्यदण्डिषु समूहिषु लक्ष्य-माणेषु तदन्तर्गतस्याविशेषाद् दण्डिशब्दादस्य परिग्रहः । तत्त्वबिन्दु.

देवदत्तहन्तृहतन्यायः The illustration of the slaying of the murderer of देवदत्त. The point is that the death of the murderer does not bring his victim to life again. न हन्यस्यासिद्धत्वादस्य प्रादुर्भावो भवति । न हि देवदत्तस्य हन्तृरि हते देवदत्तस्य प्रादुर्भावो भवति । Mbh. 1. 1. 57.

दृष्टिसृष्टिन्यायः The maxim of the creation while we are awake. प्रजापतेः स्वापकाले तत्कल्पितः स्थावरजङ्गमप्रपञ्चः सर्वोऽपि तदीयेऽज्ञानेऽव्याकृताख्ये लीयते रात्र्यागमे । तथा दिवसागमे पुनस्तत् एव यथापूर्वमाविर्भवतीति । एवं दृष्टिसृष्टिन्यायेनास्मत्कल्पितोऽन्ययं विषयादिप्रपञ्चोऽस्मत्सुषुप्तौ लीयतेऽस्मत्प्रबोधे यथापूर्वं प्रादुर्भवतीति । लौ. न्याय.

दृष्टे संभवति अदृष्टकल्पना न न्याय्या When a thing is established by a direct proof, there is no scope for unseen idea. प्रत्यक्षप्रमाणसिद्धे कार्ये अप्रत्यक्षकल्पना न कार्या तस्या अयोग्यत्वादिति । लौ. न्याय.; दृष्टे संभवत्यदृष्टकल्पनानवकाश इति न्यायेन धर्मजिज्ञासाधिकरणे अध्ययनविधिः फलवदर्थविबोधरूपदृष्टान्त इति सिद्धार्थः । बालमीमांसाप्रकाश; दृष्टे सति अदृष्टकल्पना निष्प्रमाणिका । तन्त्र. 1. 3. 2-4; विक्रयो हि श्रूयते, शतमधिरथं दुहितृमते दद्याद् आर्षे गोमिथुनमिति । न चेत्तद् दृष्टार्थं सति आनमनेऽदृष्टार्थं भवितुमर्हति । ŚB. on MS. 6. 1. 10.

देहलीदीपन्यायः The maxim of a lamp on the threshold. A lamp so placed gives light both inside and

outside the house, and is therefore used as an illustration of anything which fulfills a double purpose. यथा प्रासादे कृतः प्रदीपः सन्निधानाद्राजमार्गेऽप्युपकरोति । SB. on MS. 12. 1. 3. cf. काकाक्षिगोलकन्याय and जामात्रर्थ श्रपितस्य सूपदे-रतिथ्युपकारकत्वम्.

द्विवद्धं सुवद्धं भवति (The figure of) a thing fastened twice becomes neatly fastened. If an additional support or proof is accorded to a thing already proved the thing is proven beyond doubt.

धनंजयन्यायः The simile of Arjuna. It is used to show that something, though once done, may be done again, as in the case of Arjuna who defeated the Kuru race after Krishna had already defeated them. cf. नित्यबोधमहिम्ना बाधितेऽपि द्वैते वाक्यजबोधस्य धनंजयन्यायेन बाधकत्वोपपत्तेः । यथाहुः 'नित्यबोधपरिपीडितं जगद्विभ्रमं नुदति वाक्यजा मतिः । वासुदेवनिहतं धनंजयो हन्ति कौरवकुलं यथा पुनः । रघुनाथः मयैवैते निहताः पूर्वमेव निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन् । Bg. 11. 33; मया हतास्त्वं जहि मा व्यथिष्ठा युध्यस्व जेतासि रणे सपत्नान् । ibid. 34.

धनुर्गुणन्यायः The simile of [fastening] rope to a bow. The archers apply rope to the curved bow; similarly the good superimpose good qualities on the wicked. cf. आजन्मतोऽतिकुटिलेऽपि जने महान्तस्त्वारोपयन्ति हि गुणं धनुषीव शूराः ॥ सायण.

धान्यपलालन्यायः The simile of grain and its husk. cf. Mbh. 1. 2. 39; 3. 3. 18; 3. 4. 21; 4. 1. 92. अवर्जनीय-तया दुःखमागतमपि परिहृत्य सुखमात्रं भोक्ष्यते । तद्यथा-मत्स्यार्थी सश-ल्लकान् सकण्टकान् मत्स्यानुपादत्ते स यावदादेयं तावदादाय विनिवर्तते । यथा वा धान्यार्थी सपलालानि धान्यान्याहरति स यावदादेयं तावदादाय निवर्तते । Sar. S. 1. The nyāya seems to have a different application in Marāṭhī literature according to Molesworth. "The law of the corn and its straw. Conquer the king and you conquer his subjects; accomplish or acquire a matter and you attain all it sustains or involves."

न खलु धीमतां कश्चिदविषयो नाम (S. 4) There is, indeed, nothing which is beyond the ken of their understanding to the intelligent.

न खलु शालग्रामे किरातशतसंकीर्णे प्रतिवसन्नपि ब्राह्मणः किरातो भवति A Brāhmaṇa does not become a Kirāta by living on the Śālagrāma mountain filled with hundreds of barbarians ! This is equivalent to the English proverb. "A horse does not become an ass by being born in the stable of the latter." cf. न ह्यश्वस्थाने गां पश्यन्नश्वोऽयमित्यमूढोऽध्यवस्यति । S. B. on Br. Sūt. 1. 4. 1; अन्यथा किरातशतसंकीर्णदेशनिवासिनो ब्राह्मणजनस्यापि किरातत्वापत्तेः । भामती 1. 1. 5.

न च सर्वत्र तुल्यत्वं स्यात् प्रयोजककर्मणाम् Acts which impel others to action are not always of the same kind. Read : न च सर्वत्र तुल्यत्वं स्यात् प्रयोजककर्मणाम् । चलनेन हसि

योद्धा प्रयुक्ते छेदनं प्रति ॥ सेनापतिस्तु वाचैव सत्यानां विनियोजकः । राजा सन्निधिमात्रेण विनियुक्ते कदाचन ॥ श्लोकवार्तिकः स त्वनश्नन्त्योऽभिचाकशीति पश्यत्येव केवलम् । दर्शनमात्रेण हि तस्य प्रेरयितृत्वं राजवत् ॥ Śaṅkara on Muṇḍa. 3. 1. 1.

नटाङ्गनान्यायः The simile of a wife of an actor. When an actor asks an actress on the stage as to whose wife she was, her answer was that she was his wife. Consonants, in language, resemble नटाङ्गना. व्यञ्जनानि पुनर्नटभार्यावद्भवन्तीति । यथा नटानां स्त्रियो रङ्गगता यो यः पृच्छति कस्य यूयं कस्य यूयमिति तं तं तव तव इत्याहुः । एवं व्यञ्जनानि अपि यस्य यस्य अचः (vowel) कार्यमुच्यते तं तं भजन्ते । लौ. न्याय.

नदीसमुद्रन्यायः The simile of a river going to the ocean. As every river becomes one with ocean, irrespective of name and form, every devotee becomes united with the Lord. यथा नद्यः स्यन्दमानाः समुद्रेऽस्तं गच्छन्ति नामरूपे विहाय । तथा विद्वान् पुण्यपापे विधूय परात्परं पुरुषमुपैति दिव्यम् ॥

न धर्मवृद्धेषु वयः समीक्ष्यते In case of those who are rich in piety, age is not of moment. cf. कृताभिषेकां हुतजात-वेदसं त्वगुत्तरासङ्गवतीमधीतिनीम् । दिहक्षवस्तामृषयोऽभ्युपागमन्न धर्मवृद्धेषु वयः समीक्ष्यते ॥ Ku. 5. 16; न तेन वृद्धो भवति येनास्य पलितं शिरः । यो वै युवाप्यधीयानस्तं देवाः स्थविरं विदुः ॥ Ms. 2. 156; तेजसां हि न वयः समीक्ष्यते । R. 11. 3; शिशुत्वं त्रैणं वा भवतु ननु वन्द्या-सि जगतां गुणाः पूजास्थानं गुणिषु न च लिङ्गं न च वयः ॥ U. 4. 11; प्रकृतिरियं सत्त्ववर्ता न खलु वयस्तेजसो हेतुः ॥ Subhāṣ.

न यद्विरिशृङ्गमारुह्य गृह्यते तदप्रत्यक्षम् A thing does not become imperceptible because perceived by one who has ascended a mountain peak. cf. ननु यदि श्रोत्रक-रणकेनैव प्रत्ययेन साधुत्वासाधुत्वे प्रतिप्रतारः प्रतिपद्यन्ते व्याकरणाध्ययन-वन्ध्यबुद्धयोऽपि प्रतिपश्यन् । न च प्रतिपद्यन्ते तस्मान्न ते इन्द्रियविषये इति । नैष दोषः । वैयाकरणोपदेशसाहायकोपकृतश्रोत्रेन्द्रियग्राह्यत्वाभ्युप-गमात् । यथा ब्राह्मणत्वादिजातिरुपदेशसव्यपेक्षचक्षुरिन्द्रियग्राह्यापि न प्रत्य-क्षगम्यतामपोज्ञाति । यथाह न यद्विरिशृङ्गमारुह्य गृह्यते तदप्रत्यक्षमिति । तत्र. 1. 2. 2.

नरसिंहन्यायः The simile of the union of man and lion. It is used to illustrate a particular kind of Alankāra consisting of a combination of figures. See क्षीरनीरन्याय.

नर्तकन्यायः The simile of a dancer. One dancer gives pleasure to many spectators, just as one lamp gives light to many persons. cf. प्रत्यङ्गकार्यव्यङ्गानि तन्त्रेणो-ताङ्गिणो यतः । एकैकस्योपकारकत्वं तस्मात् प्रत्यङ्गयुगुप्तिः ॥ विधा-नवदनुष्ठानं सकृदेवोपकारकम् । तद्देशकालकर्तृणामेकत्वावर्तकादिवत् ॥ J. N. V. 11. 1. 10.

नष्टाश्वदग्धरन्यायः The maxim of the lost horses and burnt chariot. This is based on the story of two men travelling in their respective chariots, and one of them losing his horses and the other having his chariot burnt, through the outbreak of a fire in the village in which they were putting up for the night. The horses

that were left were harnessed to the remaining chariot and the two men pursued their journey together. Its teaching is union for mutual advantage. cf. संप्रयोगो वा नष्टाश्वद्वयवत् । Kāty. on P. 1. 1. 50; तयोर्नष्टाश्वद्वयवत् संप्रयोगः । ŚB. on MS. 2. 1. 1.

न हि करकङ्कणदर्शनाय आदर्शापेक्षा One does not need a looking-glass in order to look at a bracelet on the wrist. cf. अहवा हत्यकंकणं किं दम्पणेन पेक्खीअदि । Karpūr.; Marāthī “ हातच्या कांकणाला आरसा कशाला ? ”

न हि काकिन्यां नष्टायां तदन्वेषणं कार्षापणेन क्रियते If a man has lost a cowrie he does not spend a कार्षापण in the search for it. This will resemble expending a sovereign in order to recover a farthing. cf. न हि कपाले नष्टे तदन्वेषणार्था इष्टिर्युक्ता । न हि काकिन्यां नष्टायां तदन्वेषणं कार्षापणेन क्रियते ॥ ŚB. on MS. 4. 3. 39.

न हि गोधा सर्पन्ती सर्पणादहिर्भवति An iguana creeping along does not on that account become a snake. यद्युच्यते न खल्वन्यत् प्रकृतमनुवर्तनादन्यद्भवति न हि गोधा सर्पन्ती सर्पणादहिर्भवति । भवेद् द्रव्येष्वेतेदेवं स्यात् । शब्दस्तु खलु येन येन विशेषेणाभिसंबध्यते तस्य तस्य विशेषको भवति । Mbh. 1. 1. 23; 1. 3. 12; 6. 1. 50.

न हि ग्रामस्थः कदा ग्रामं प्राप्नुयामित्यरण्यस्थ इव आशास्ते A man who is already in a village does not express a longing to get there, such as a man might who was out in the jungle ! cf. न हि प्राणात्मनि उत्पन्नाभिमानस्य तत्प्राप्त्याशंसनं संभवति । न हि ग्रामस्थः कदा ग्रामं प्राप्नुयामित्यरण्यस्थ इव आशास्ते । असंनिकृष्टविषये ह्यनात्मन्याशंसनं न तत् स्वात्मनि संभवति । Śaṅkara on Bri. Up. 1. 3. 28.

न हि त्रिपुत्रो द्विपुत्र इति कथ्यते A man who has three sons would not be designated as a man with two sons. Therefore, if an order was given to bring the father of two sons, it would not do to bring one who had three sons. त्रित्वस्य द्वित्वव्यापकत्वेऽपि वाक्यस्य सावधारणत्वात् पुत्रत्रयवत् पुत्रद्वयवत्त्वेऽपि न तस्य द्विपुत्रशब्दवाच्यता । न्यूनसंख्याव्यवच्छेदकत्वेन त्रिशब्दस्य न यथा द्विपुत्रवाचकतयेवं यत्र विवक्षा तत्रास्य प्रवृत्तिरिति । लौ. न्याय.

न हि निन्दा निन्द्यं निन्दितुं प्रयुज्यते किं तर्हि निन्दितादितरत् प्रशंसितुम् ŚB. on MS. 2. 4. 21. Blame is not employed in order to blame something that is blame-worthy, but rather to praise something other than that. न हि निन्दा निन्द्यं निन्दितुं प्रवर्तते अपि तु विधेयं स्तोतुम् । तंत्र.; यथैतरेयकब्राह्मणे ‘ प्रातः प्रातरनृतं ते वदन्ति ’ इत्यनुदितहोमानिन्दा उदितहोमप्रशंसार्थेति गम्यते । यथा मानवे (4. 124) ऋग्वेदो देवदेवतयो यजुर्वेदस्तु मानवः । सामवेदस्तु पित्र्यः स्यात् तस्मात्तस्याशुचिध्वनिः ॥ इति सामवेदानिन्दा इतरवेदप्रशंसार्था । आगमप्रामाण्य.

न हि पूतं स्याद् गोक्षीरं श्वदूतौ धृतम् Even cow's milk would cease to be pure if placed in a vessel made of dogskin. Read : शाक्योक्ताहिंसनं धर्मो न वा धर्मः श्रुतत्वतः । न धर्मो न हि पूतं स्याद् गोक्षीरं श्वदूतौ धृतम् ॥ ब्रह्मचर्यमहिंसां चापरिग्रहं च सत्यं च यत्नेन रक्षेदिति श्रुतावहिंसादिधर्मत्वेनोक्तः । स एव

धर्मः शाक्येनाप्युक्तः । तस्माच्छाक्यस्मृतिधर्मे प्रमाणमिति चेत् । न । स्वरूपेण धर्मस्यापि गोक्षीरन्यायेन शाक्यसंबन्धे सत्यधर्मत्वप्रसंगात् । तदीयग्रन्थेनाहिंसादिः नावगन्तव्यः । तस्मान्न सा स्मृतिधर्मे प्रमाणम् । J. N. V. 1. 3. 4; सम्मूलमप्यहिंसादि श्वदूतिनिक्षिप्तक्षीरवदनुपयोग्यं विस्मयणीयं च । तंत्र. 1. 3. 7.

न हि भिक्षुकाः सन्तीति स्थाल्यो नाधिश्रीयन्ते न च मृगाः सन्तीति यवा नोप्यन्ते Men do not refrain from setting the cooking pots on the fire because there are beggars [who may ask for some of the contents], nor do they abstain from sowing barley because there are wild animals which may devour it. cf. Mbh. 1. 1. 39; 4. 1. 1; 6. 1. 13. दोषभीतिरनारम्भः तत्कापुरुषलक्षणम् । कैरजीर्णभयाद् भ्रातर्भोजनं परिहीयते ॥ H. 2. 56; cf. Marāthī proverb “ कां न सदन बांधावें कीं त्यांत पुढें विलें करिल घूस । ” मोरोपंत.

न हि यद् देवदत्तस्य युध्यमानस्य स्थानमवगतं तदेव भुजानस्यापि भवति The position occupied by देवदत्त when eating is not that which he occupies when fighting. Read : एकत्वेऽपि हि शब्दस्य शक्तिभेदः प्रयोजने । तत्र कार्यान्तरस्थानं न स्यात् कार्यान्तरेष्वपि ॥ न शब्दैकत्वेन यत् किञ्चित् कार्यं स्थानं दृष्टसामर्थ्यं तदेवान्यत्रापि इति शक्यते वक्तुम् । न हि यद् देवदत्तस्य ... भवति इति गम्यते । कार्यप्रयुक्ता हि स्थानविशेषादयो न स्वरूपप्रयुक्ताः । तंत्र.

न हि वरविघाताय कन्योद्वाहः The bride is not married for the destruction of the bride-groom. विषकन्यायां वृतायां यत्र वरस्य घातः संभाव्यते तत्र तां नोद्वाहेदेवं विवक्षायामस्य प्रवृत्तिः । तथा चानिष्ठान्तरपातादिसंभावनायामभीष्टहेतुरपि वस्तु न वरणीयमित्येवं तन्न्यायतात्पर्यम् । अयमेव न्यायः काचित् न हि वरघाताय कन्यामुद्वाहयतीति न्यायतया पठ्यते । तारानाथ.

न हि विधिशतेनापि तथा पुरुषः प्रवर्तते यथा लोभेन Not even a hundred injunctions could move a man to action as readily as the desire for gain does. cf. कियाफलं कर्तारमभिप्रेति । याजका यजन्ति गा लप्स्यामहे इति । कर्मकराः कुर्वन्ति पादिकमहर्लस्यामहे इति । Mbh. 1. 3. 72; ऋग्विष्णोर्दक्षिणां दद्यादिति दानं विधीयते । लोभादेवार्जनाज्ञत्वात् प्राप्तस्तेषां प्रतिग्रहः ॥ न हि दद्यादित्यस्य प्रतिगृहीयादित्ययमर्थो भवति । भवेदपि सामर्थ्याद्यदि तदाक्षेपमन्तरेण दानविधिनोपपद्यते । स तु लोभप्राप्तिप्रतिग्रहबलेनोपपद्यमानो न शक्नोत्याक्षेप्तुम् । न हि ..... यथा लोभेन । तंत्र. 3. 4. 34.

न हि विवाहानन्तरं वरपरीक्षा cf. ऊपरवृष्टिन्याय, अरण्यरोदनन्याय, पिष्टपेषणन्याय etc. of the same import. यत्र किया निष्फला तत्रास्य न्यायस्य प्रवृत्तिः । “ Doctor after death. ”

न हि श्यामाकबीजं परिकर्मसहस्रेणापि कलमाङ्कुराय कल्पते Not even by the employment of a thousand different processes can Śyāmāka grain be made to germinate as rice. cf. न हि जातु वटाङ्कुरः कुटजबीजाज्जायते । न खलु कुटजबीजाद् वटाङ्कुरो जायते । भामती 1. 2. 18; 4. 1. 1; अन्यदुप्तं जातमन्यदित्येतन्नोपपद्यते । उप्यते यद्धि यद् बीजं तत्तदेव प्ररोहति ॥ Ms. 9. 40; “ Whatsoever a man soweth that shall he also reap. ”

न हि सर्वः सर्वं जानाति Everybody does not know everything. Read : व्याख्यातं न्यायवृन्दं निजमतिमतिक्रम्य यावन्मयापि पारं प्राप्तुं न शक्तो न हि भवति गुरुः किं पुनर्मादृशो ना । सर्वः सर्वं न वेत्ति प्रथितमिदमतो नास्ति मेऽत्रापराधः शिष्टा ज्ञेयाः स्वयं वै सुविमलमतिभिः सम्यगाराधितार्थैः ॥ रघुनाथ.

न हि सहस्रेणाप्यन्धैः पाटच्चरेभ्यो गृहं रक्ष्यते Not even a thousand blind men can protect a house from robbers.

न हि सुशिक्षितोऽपि नटवटुः स्वस्कन्धमधिरोढुं पटुः No young actor, however well-trained, is clever enough to get on his own shoulder. न हि नटः शिक्षितः सन् स्वस्कन्धमधिरोक्ष्यति । S. B. on Br. Sūt. 3. 3. 54.

न हि सोपानत्के पादे पुनरप्युपानहं प्रतिमुञ्चति One cannot put on again another shoe on the same foot which has already one.

न हि स्वतोऽसती शक्तिः कर्तुमन्येन शक्यते (श्लोकवार्तिक) If a power is not of itself present in a person or thing, it cannot be supplied by another. यदि स्वयं दधिभाव-शीलता न स्यान्नैवौष्ण्यादिनापि बलाद्धिभावमापयेत् । न हि वायुराकाशो वा औष्ण्यादिना बलाद्धिभावमापयेत् । साधनसामग्र्या च तस्य पूर्णता संपाद्यते । S. B. on Br. Sūt. 2. 1. 24; cf. न हि यो यस्य स्वतो धर्मो न संभवति सोऽन्यस्य साधर्म्यात् तस्य संभविष्यति । S. B. on Br. Sūt. 2. 2. 29.

न हीश्वरव्याहृतयः कदाचित् पुष्णन्ति लोके विपरीत-मर्थम् (Ku. 3. 63) For, the words of the Lord never foster a contradictory meaning in the the world.

न ह्यन्यस्य वितथभावेऽन्यस्य वैतथ्यं भवितुमर्हति The falseness of one person does not prove somebody else to be false. ननु सामान्यतो दृष्टे पौरुषेयं वचनं वितथमुपलभ्य वचनसाम्यादिदमपि वितथमवगम्यते । नान्यत्वात् । न ह्यन्यस्य ... अर्हति । अन्यत्वादेव । न हि देवदत्तस्य इयामत्वे यज्ञदत्तस्यापि इयामत्वं भवितुमर्हति । S. B. on MS. 1. 1. 2; न ह्यनाप्तवाक्यस्य वैतथ्ये सत्याप्तवाक्यस्यापि वैतथ्यम् । पार्थसारथि.

न ह्येष स्थाणोरपराधो यदेनमन्धो न पश्यति It is not the fault of the post that a blind man cannot see it.

नागृहीतविशेषणा बुद्धिर्विशेष्यमुपसंक्रामति Intellect which has not grasped the adjective, does not perceive the substantive. जातिरेव शब्दार्थ इति सीमांसकमतम् । तथा हि, व्यक्तीनामानन्त्यादेकव्यक्तौ शक्तिग्रहे व्यक्त्यन्तराबोधाच्च न व्यक्तौ शक्तिसंभवः । जातिविशिष्टायां व्यक्तौ शक्तिरित्युक्तौ तु नागृहीत-विशेषणा बुद्धिर्विशेष्यमुपसंक्रामतीति न्यायाद् आवश्यकत्वाच्च जातवेव शक्तिरस्तु व्यक्तिबोधस्तु आक्षेपात् । लौ. न्याय.; विभक्तिर्हि लिङ्गसंख्या-प्रातिपदिकार्थानां श्रुत्यैव क्रियार्थतामाह । क्रिया साध्या साधनं तत्परिच्छेदकानि च लिङ्गसंख्यादीनपेक्षन्ते । अतः सर्वविशेषणविशिष्टा क्रियैव विधीयते । तत्र प्रत्ययः पूर्व विशेषणे व्याप्रीयतेऽन्यथानुपपत्त्या, न हि अगृहीतविशेषणा विशिष्टे बुद्धिः इति । तत्र 4. 1. 5; cf. न ह्यप्रतीते विशेषणे विशिष्टं केचन प्रत्येतुमर्हन्ति । S. B. on MS. 1. 3. 33.

नान्तरीयकन्यायः The maxim of invariable, inseparable association; (तदभावे तदभावरूपा व्याप्तिः ।) cf.

सं इ. को.... ९

अविनाभावः संबन्धमात्रं न तु नान्तरीयकत्वम् । K. P. 2.; यत्र च संबन्धो विधीयते तत्रान्यतरस्यान्यत्र विधानम्, संबन्धो नान्तरीयको यद् वा संबन्धस्य विधानं नान्तरीयको संबन्धिनौ S. B. on MS. 3. 3. 21; नान्तरीयमवश्यंभावीत्यर्थः । यथा— प्रति-बन्धकाभावे नान्तरीयकार्योत्पत्तिः अवश्यंभाविनीत्यर्थ इत्युक्तम् । यथा च कश्चिदन्नार्थी शालिकलापं सपलालं सतुषमाहरति नान्तरीयकत्वात्, स यावदादेयं तावदादाय तुषपलालान्युत्सृजति । तथा कश्चिन्मांसार्थी मत्स्यान् सकण्टकान् सशल्कलानाहरति नान्तरीयकत्वात्, स यावदादेयं तावदादाय शल्कलकण्टकान्युत्सृजतीति । लौ. न्याय.

नारिकेलफलाम्बुन्यायः The maxim of water in a cocoanut fruit. Used to illustrate when a thing is beyond any logical reasoning. यथा दृढावयवसंयोगवति नारिकेलफले कथं जलमायातीति न तर्कगोचरतामेति, तथागता लक्ष्मीर्नैव लक्ष्यते । उक्तं च “आगता लक्ष्यते नैव नारिकेलफलाम्बुवत्” इति । लक्ष्मीरिति शेषः । लौ. न्याय. cf. Marāṭhī proverb “देवाची करणी आणि नारळांत पाणी.”

नासाधितं करणम् That which itself is not an accomplished fact cannot be an instrument with which to bring about some other result. cf. नासाधिते हि धात्वर्थे करणत्वं ततोऽस्य सा । साध्यतां वक्ति संस्कारो नैवाशङ्क्यः क्रियात्वतः । J. N. V.

निरङ्कुशाः कवयः (Sk.) Poets are unfettered, completely free. This is used to emphasize the well-known ‘poetic licence’. This condones all grammatical and other lapses committed by Kālidāsa and other great writers. प्रभुः स्वातन्त्र्यमापन्नो यदिच्छति करोति तत् । पाणिनेर्न नदी गङ्गा यमुना च स्थली नदी ॥ “I, too, am indignant when the worthy Homer nods, but in a long work it is allowable to snatch a little sleep.” Horace, Ars Poetica.

निरस्तपादपे देशे परण्डोऽपि दुमायते (Subhāṣ.) When there is dearth of wise and honest persons, persons with smattering of knowledge are accorded honour and respect. यत्र बहुसज्जनदुर्लभत्वेऽल्पज्ञादरेस्तत्रायं प्रवर्तते । उक्तं च— यत्र विद्वज्जनो नास्ति श्लाघ्यस्तत्राल्पधारिपि । निरस्त ..... दुमायते । लौ. न्याय. cf. Marāṭhī proverb “वासरांत लंगडी गाय शहाणी.”

निर्धनमनोरथन्यायः The simile of ‘the cars of the mind’ or wish of the penniless. उत्पद्यन्ते विलीयन्ते दरिद्राणां मनोरथाः । Udb.; उन्नम्योन्नम्य तत्रैव निर्धनानां मनोरथाः । हृदयेष्वेव लीयन्ते विधवास्त्रीस्तनाविव ॥ “If wishes were horses, beggars might ride.”

निवातस्थितदीपन्यायः The simile of a lamp placed in a windless place. This is used to denote that a person whose mind has attained complete serenity becomes steadied in meditation, just as a lamp in a windless place, burns steadily, without flicker. cf. यथा दीपो निवातस्थो नेङ्गते सोपमा स्मृता । योगिनो यतचित्तस्य युजतो योगमात्मनः । Bg. 6. 19.

निषादस्थपत्तिन्यायः Vide Dictionary p. 926.

नीरक्षरन्यायः The simile of discriminating water and milk mixed together. It is used to denote the

discriminatory power of separating chaff from corn, right from wrong and truth from falsehood. यथा संमिश्रिते नीरक्षीरे हीदं नीरमिदं क्षीरमिति पृथक्कर्तुं केऽपि पक्षिणो विना हंसं न शक्नुवन्ति, तथा चेदं तथ्यमिदमतथ्यमिति ज्ञातुं विवेकज्ञं परमहंसं विना न कोऽपि शक्नोति पण्डित इति भावः । उक्तं च, क्षीरं ब्रह्म जगच्च नीरमुभयं तद्योगमभ्याहृतं दुर्भेदं त्वितरेतरं चिरतरं सम्यग् विभक्तीकृतम् । येनाशेषविशेषदोषलहरीमासेदुर्धा येमुर्धा सोऽयं शीलवतां पुनाति परमो हंसो द्विजात्यग्रणीः ॥ लौ. न्यायः; नीरक्षीरविवेके हंसालस्यं त्वमेव तनुषे चेत् । विश्वेऽस्मिन्नुनान्यः कुलव्रतं पालयिष्यति कः ॥

नृपनापितपुत्रन्यायः The maxim of the king and barber's son. It is used to denote a man's innate fondness for his own possessions, however ugly or despicable in the eyes of others. (यत्रातिनिन्देऽपि स्वकीयेऽतिरम्यतावुद्धि-विवक्षा तत्रायमवतरतीति ।) It takes its origin from a story which states that a king on one occasion asked his barber to bring him the finest boy that he could see in his kingdom. The barber roamed for a long time over every part of the realm, but could discover no boy such as the king wanted. At last wearied and disappointed he returned home; and being charmed with the beauty of his own boy, who, to do him justice, was a personification of ugliness and deformity, went to the king and presented the boy to him. The king was at first very angry with the barber for having trifled with him, but on consideration excused him, as he ascribed the barber's preference of his own ugly boy to the dominant desire of human beings to consider their own possessions as supreme good. cf. सर्वेः कान्तमात्मीयं पश्यति । S. 2.

नो खल्वन्धाः सहस्रमपि पान्थाः पन्थानं विन्दन्ति Not even a thousand blind travellers can discover the road (to be taken); न हि प्राधानिकान्यन्तर्वहिष्करणानि त्रयोदश सत्त्व-प्रधानान्यपि स्वयमेवाचेतनानि तद्बुद्धयश्च स्वं वा परं वा वेदितुमुत्सहन्ते । नो खल्वन्धाः...विन्दन्ति । चक्षुष्मता चैकेन चेद् वेद्यते स एव तर्हि मार्गदर्शी स्वतन्त्रः कर्ता नेता तेषाम् । भामती 1. 1. 5.

न्यग्रोधबीजन्यायः The maxim of the fig-tree seed. It is used to denote that a seed, though small and subtle, sown in fertile land grows manifold. यथा न्यग्रोधबीजं स्तोक-मपि सुक्षेत्र उप्तं सद् बहुविस्तीर्णतां याति, तथा प्रकृतेऽपि । लौ. न्यायः.

पङ्कप्रक्षालनन्यायः The maxim of the washing off the mud. Just as it is more advisable for one to avoid getting into mud than to get into it and then wash it off, so it is more advisable for one to avoid getting into danger than to expose oneself to it and then try to get out of it somehow or other. cf. धर्मार्थं यस्य वित्तेहा वरं तस्य निरीहता । प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य दूरादस्पर्शनं वरम् । Pt. 1. 159; अग्निहोत्रादीनामपि पुण्यान्तरवद् विनाश्यत्वात् पङ्कक्षालनन्याया-पातादारुक्षणापि तानि नावुष्ट्यानि । S. B. on Br. Sūt. 4. 1. 16; "Prevention is better than cure."

पङ्गवन्धन्यायः The maxim of the lame man and the blind man. The conception is that of a lame man

mounted on the shoulders of one who is blind, so that the former is furnished with the power of locomotion and the latter with sight. It is intended to illustrate mutual dependence for mutual advantage. पुरुषस्य दर्श-नार्थं कैवल्यार्थं तथा प्रधानस्य । पङ्गवन्धवदुभयोरपि संयोगस्तत्कृतः सर्गः ॥ Sām. K. 21.

पञ्जरचालनन्यायः The maxim of the moving of the bird-cage. This furnishes an illustration of the power of united effort. ननु पञ्जरचालनन्यायेनैतद् भविष्यति । यथैकपञ्जर-वर्तिन एकादशपक्षिणः प्रत्येकं प्रतिनियतव्यापाराः सन्तः संभूयैकं पञ्जरं चालयन्ति । एवमेकशरीरवर्तिन एकादशप्राणाः प्रत्येकं प्रतिनियतवृत्तयः सन्तः संभूयैकां प्राणाख्यां वृत्तिं प्रतिलभ्यन्त इति । S. B. on Br. Sūt. 2. 4. 9.

पञ्जरमुक्तपक्षिन्यायः The simile of a bird let loose from its cage, used to illustrate the upward flight of the soul released from the body. बन्धमुक्तस्योर्ध्वगमनं दृष्टं यथा पञ्जरमुक्तशुकस्य यथा वा वारिनिर्भिन्नपरिणतैरण्डबीजस्य यथा वा दृढपङ्क-लिप्तजलनिमज्जनप्रक्षीणपङ्कलेपशुष्कालावूफलस्य । वेदान्तकल्पतरुपरिमल.

पदातिन्यायः The simile of a footman (in the game of Chess). It is used to suggest the crookedness of the wicked at the nick of the moment. बुद्धिबलापरपर्यायचतुरङ्गाख्य-क्रीडने (the game of chess) पदाति (Mar. प्यादे) -ऋजुमार्गेण चलन् हननावसरे वक्रमार्गमुररीकरोति । अयं भावः । बुद्धिबलाख्यक्रीडने कल्पितौ राजमन्त्रिणौ सह चतुरङ्गबलेनान्योन्यं युध्यतः । तत्र तेषां गति-भेदाऽस्ति । पदातेस्तु ऋजुपथेन गमनम्, वक्रमार्गेण चाग्रस्थशत्रुहन्तृत्व-मिति तद्विदो वदन्तीति । एवं दुर्जनाचारो ज्ञेयः । ऋजुना पथा चलन्नपि हनने वक्रां गतिं कलयन् । बुद्धिबलाख्यं क्रीडन् पदातिरिव दुर्जनो ज्ञेयः ॥ लौ. न्यायः.

पदार्थानुसमयन्यायः Vide Dictionary p. 960.

पद्मपत्रस्थिततोयन्यायः The maxim of water on the lotus leaf. It is used to illustrate two things : (1) All creation is sentient; (2) the company of the great yields the best reward. cf. लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसि; पद्मपत्रस्थितं तोयं धत्ते सुक्ताफलाश्रियम् । महाजनस्य संपर्कः कस्य नोन्नतिकारकः ॥; सुक्ताकारतया तदेव नलिनीपत्रस्थितं राजते । Bh. 2.

पर्जन्यन्यायः The simile of rain. cf. ईश्वरस्तु पर्जन्यवद् द्रष्टव्यः । Br. Sūt. 2. 3. 42; कृतकारि खल्वपि शास्त्रं पर्जन्यवत् । तथया पर्जन्यो यावद्भूतं पूर्णं च सर्वमाभिवर्षति Mbh. 1. 2. 9; 6. 1. 127. It rains everywhere without special favour or dis- favour. Rain is equal and equitable to all. यथा पर्जन्यो बीजविशेषेषु रागं केषुचिद् द्वेषं चाकृत्वो उदासीनः सन् वर्षति, एवमीश्वरोऽपि पुण्यवत्सु रागं पापिषु द्वेषं चाकुर्वन् जगत् सृजति । नीलकण्ठ on Bg. 9. 9; पर्जन्य इव भूतानामाधारः पृथिवीपतिः । विकलेऽपि हि पर्जन्ये जीव्यते न तु भूपतौ ॥ H. 1. 174.

पश्यस्यद्रौ ज्वलदग्निं न पुनः पादयोरधः (हेमचन्द्र) You see the fire burning on the mountain, but not that which is under your feet. "Why beholdest thou the mote that is in thy brother's eye, but perceivest not the beam that is in thine own eyes" cf. Marāṭhi proverbs "आपल्या पायाखाली काय जळते ते पाहावे !"; "दुसःपाच्या

ढोळ्यांतलें कुसळ दिसतें पण आपल्या ढोळ्यांतलें मुसळ दिसत नाहीं"; "लोकां सांगे ब्रह्मज्ञान आपण कोरडे पाषाण!" (यत् परं शिक्षयस्येवं न स्वं शिक्षयसि स्वयम् ।)

पाटचचरलुण्ठिते वेदमनि यामिकजागरणम् The vigilance of the watchman after the house has been plundered by thieves. This is equivalent to the English proverb, "Shutting the stable door after the horse is gone".

पाठक्रमन्यायः Vide Dictionary p. 1003.

पित्तं यदि शर्करया शाम्यति कोऽर्थः पटोलैः If bile is counteracted [pacified] by sugar what is the use of a species of [bitter] cucumber [used as medicine]. It is used to illustrate the futility of strenuous efforts to succeed in an undertaking which requires little effort. सामसाध्येषु कार्येषु यो दण्डं योजयेद् बुधः। स पित्ते शर्कराशाम्ये पटोलं कटुकं पिबेत् । Pt. 3. 132.

पिपीलिकागतिन्यायः The maxim of the speed of ants. "Slow and steady wins the race." यथा पिपीलिका वृक्षशिरःस्थितमधुरफलरसास्वादने झटित्यशक्ता सत्यपि बह्वायासेन गच्छन्ती कालान्तरे तद्रसमवश्यमास्वादते, तथैवाज्ञानी पुरुषः श्रुतिस्मृतिपुराणविहितकर्मोपासनादिमार्गसंजातशुद्धान्तःकरणतया जन्मान्तरेषु कदाचित् प्राप्तपूर्णज्ञानोऽवश्यं ब्रह्मानन्दमनुभवतीति । लौ. न्यायः; योजनानां शतं गच्छेच्छन्नैर्यान्ती पिपीलिका । अगच्छन् वैनतेयोऽपि पदमेकं न गच्छति ॥

पिष्टपेषणन्यायः The maxim of grinding flour or meal, used to denote a superfluous or unprofitable exertion like the attempt of a man to grind pounded flour. cf. न हि स्निग्धस्य स्नेहं शक्यं कर्तुं पिष्टस्य वा पेषणम् । ŚB. on MS. 9. 2. 3; यदि तावच्छ्रुतस्यार्थस्य प्रश्नः कृतस्ततः पिष्टपेषणवत् पुनरुक्तोऽनर्थकः प्रश्नः स्यात् । Śaṅkara on Ken. 32; तुषकण्डनन्याय and कृतस्य करणं वृथा ।

पुष्टलगुडन्यायः The simile of a stout cudgel. Such a stick hurled at a yelping cur, may at the same time strike and silence other dogs near it; and so the nyāya seems to be used somewhat in the sense of "killing two birds with one stone." एकतान्त्रिकमतनिरासाय प्रयुक्त्या युक्त्या तत्सदृशमतान्तरनिराकरणं यदा विवक्ष्यते तदा पुष्टलगुडन्यायप्रवृत्तिः । रघुनाथ. The maxim is akin to प्रधानमल्लनिर्बहणन्याय.

पूर्वं ह्यपवादा अभिनिविशन्ते पश्चादुत्सर्गाः Special rules are taken into consideration first and afterwards general rules. See Mbh. 2. 4. 83; 3. 1. 3; 3. 2. 124 etc.

प्रत्यक्षे किमनुमानम् Where there is direct sense perception, what need is there of inference? It is a well-known principle. cf. वेदवाक्यानुमानं हि तावदेव प्रवर्तते । तदर्थविषयं यावत् प्रत्यक्षं नोपलभ्यते ॥; प्रत्यक्षे श्रूयमाणे तु न विद्येतानुमानिकम् । न हि हस्तित्ति दृष्टेऽपि तत्पदेनानुमेयते ॥ तत्र. 1. 3. 2-3; प्रत्यक्षमनुमानाद्वर्त्यः । ŚB. on MS. 3. 1. 12.

प्रधानमल्लनिर्बहणन्यायः The maxim of the destruction of the chief antagonist. It illustrates the principle that when the most formidable enemy has been

defeated, the less formidable are already virtually overcome. अतः प्रधानमल्लनिर्बहणन्यायेनातिदिशति । एतेन प्रधानकारणवादप्रतिषेधन्यायकलापेन सर्वेऽणवादिकारणवादा अपि प्रतिषिद्धतया व्याख्याता वेदितव्याः । Ś. B. on Br. Sūt. 1. 4. 28.

प्रपानकरसन्यायः The simile of a kind of drink (sherbet). It is used to illustrate the production of some new thing by the union of others, just as sherbet is the result of the commingling of various ingredients. प्रतीयमानः प्रथमं प्रत्येकं हेतुरुच्यते । ततः संवलितः सर्वो विभावादिः सचेतसाम् । प्रपानकरसन्यायाच्चर्यमाणो रसो भवेत् । यथा खण्डमरीच्यादीनां संमेलनादपूर्वं इव कश्चिदास्वादः प्रपानकरसे संजायते विभावादिसंमेलनादिहापि तथेत्यर्थः । S. D. This is meant to show how the flavour is single, though spoken of as resulting from a composition of causes.

प्रयोजनमनुद्दिश्य न मन्दोऽपि प्रवर्तते (श्लोकवार्तिक) — Even a stupid person does not adopt a course of action without a motive.

प्रस्तरप्रहरणन्यायः Vide Dictionary p. 1119.

फलवत्संनिधावफलं तदङ्गम् (ŚB. on MS. 4. 4. 19) The principle that whatever has no result of its own, but is mentioned in connection with something else which has such a result, is subordinate to the latter. cf. Ś. B. on Br. Sūt. 2. 1. 14.

बाधिरकर्णजपन्यायः The illustration of whispering in the ear of a deaf man. See अरण्यरोदनन्याय etc.

बहिर्न्यायः Vide Dictionary p. 1154.

बहूनामनुग्रहो न्यायः The association of many is good policy. cf. बहूनामन्यसाराणां मेलनं कार्यसाधकम् । तृणैः सपाथे रज्जुस्तया नागोऽपि बध्यते ॥ Pt 1. 331.

बीजवृक्षन्यायः The maxim of the seed and tree. A tree is an outcome of a seed and the seed is the effect of the tree. It is very difficult to decide which is earlier in time. Each is a cause and effect of the other.

बीजाङ्कुरन्यायः The maxim of an eternal series of seed and shoot. As the seed produces the shoot, so the latter in turn reproduces the former. Each therefore is a cause and effect. न च कर्मन्तरेण शरीरं संभवति । न च शरीरमन्तरेण कर्म संभवतीति इतरेतराश्रयत्वप्रसंगः । अनादित्वे तु बीजाङ्कुरन्यायेनोपपत्तेर्न कश्चिद् दोषो भवति । Ś. B. on Br. Sūt. 2. 1. 16; बीजं विना नाङ्कुरो जायते, अङ्कुरं विना च न बीजात्पत्तिरिति । एवं यत्र परस्परकार्यकारणभावस्तत्रायं न्यायः प्रवर्तते । तथा च बीजजातीयं प्रत्यङ्कुरजातीयम्, अङ्कुरजातीयं प्रति बीजजातीयं कारणम् । अतो बीजाङ्कुरप्रवाहानादितया च यद् बीजं प्रति यदङ्कुरस्य कारणत्वं तदङ्कुरं प्रति तद्बीजस्य न कारणत्वमतो नान्योन्याश्रयः । लौ. न्यायः; cf. the maxim of the same import अण्डकुक्कुटीन्याय.

बुभुक्षितः किं न करोति पापम् What sin does a hungry man not do? Hunger leads to any sin, impiety or crime. cf. दरिद्रः किं न कुरुते ।

ब्राह्मणग्रामन्यायः The maxim of a village in which Brāhmaṇas abound. This shows the village has more numerous Brāhmaṇas than in some other village (प्रचुर-ब्राह्मणो ग्रामः) or in the village the Brāhmaṇas outnumber the other castes (प्रचुरब्राह्मणो ग्रामः). This is according to the maxim प्राधान्येन व्यपदेशा भवन्ति. cf. मल्लग्रामन्याय.

ब्राह्मणपरिव्राजकन्यायः The maxim of the Brāhmaṇas and the mendicants. In such a sentence as ब्राह्मणा भोजयितव्याः परिव्राजकाश्च, the separate mention of the mendicants, who are included in the term Brāhmaṇa, merely emphasizes their position as a special part of the general body. The maxim has the same import as गोवलीवर्दन्याय, तृकौण्डिन्याय and ब्राह्मणवसिष्ठन्याय. cf. वैदिकानां लौकिकत्वेऽपि प्राधान्यख्यापनार्थं पृथग्ग्रहणं यथा ब्राह्मणा आगता वसिष्ठोऽप्यागत इति । पदमञ्जरी.

ब्राह्मणश्रमणन्यायः The maxim of the Brāhmaṇa-ascetic. The श्रमण is a Buddhist ascetic and hence not a Brāhmaṇa, but the expression ब्राह्मणश्रमण implies that though now a Buddhist formerly he was a Brāhmaṇa. cf. अत्रामित इत्यादावपिशब्दाभावाद् विरोधाभासो व्यङ्ग्यः । व्यङ्ग्य-स्यालंकार्यत्वेऽपि ब्राह्मणश्रमणन्यायादलंकारत्वमुपचर्यते । S. D.

भक्षितेऽपि लशुने न शान्तो व्याधिः Although the garlic has been eaten the disease is not cured. cf. ननु भक्षितेऽपि लशुने न शान्तो व्याधिरिति न्यायेन प्रपञ्चस्याधिष्ठान-व्यतिरिक्ततया प्रतीयमानत्वात् कथमद्वैतसिद्धिरित्याशङ्कां तृणीकुर्वन्नाह अखण्डमिति । com. on वेदान्तसार. This is used to illustrate the non-attainment of the coveted result in spite of the performance of a prohibited act.

भद्रमभद्रं वा कृतमात्मनि प्रकल्पते An act good or bad conduces [to happiness or otherwise] of the performer himself. cf. Marāṭhī proverb “करावे तसे भरावे.”

भस्मनि आज्याहुतिः Offering clarified butter on ashes instead of on the sacrificial fire. This is used to illustrate wasted or misdirected effort. cf. स य इदमविद्वानभिहोत्रं जुहोति यथाङ्गारानपोह्य भस्मनि जुहुयात् तादृक् स्यात् । Ch. Up. 5. 24; अकार्यवारणेषु कृतो मूढे यः परिखिद्यते । वाग्बिस्तरो वृथा तस्य भस्मन्याज्याहुतिर्यथा ॥; नोपदेश-शतेनापि मूढोऽकार्योऽग्निवर्त्यते । शीतांशुप्रसनात् केन राहुर्वाक्यैर्निवारितः ॥ उपमितिभवप्रपञ्चा कथा.

भस्मीभूतस्य देहस्य पुनरागमनं कुतः This is the theory of the लोकायतिका or Materialists. They do not believe in pre-birth and rebirth. So they do not take into consideration धर्म and मोक्ष पुरुषार्थः. cf. यावज्जीवं सुखं जीवेद् ऋणं कृत्वा घृतं पिबेत् । भस्मी... कुतः ॥; असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहु-रनीद्वरम् । अपरस्परसंभूतं किमन्यत् कामहेतुकम् ॥ Bg. 16. 8.

भारैकदेशावतरणन्यायः The illustration of the lower- ing of one part of a load [and thus easing one's burden]. दृढविपर्ययज्ञानानन्तरं सहसैव च सम्यग्ज्ञानोत्पादातिभाराद् भारैकदेशावतरणार्थं संशयोत्थापनामात्रमेव तावद्युक्तम् । तंत्र. 1. 3. 22.

भिक्षुपादप्रसारणन्यायः The maxim of a beggar's obtaining a firm footing [in a patron's house]. cf.

the English equivalent. “Give him an inch and he will take an ell.” यथा कश्चिद् भिक्षुर्यथेष्टभोजनाच्छादनवासगृहादि- लाभार्थं कस्यचिद् धनिनो गृहे प्रविश्य युगपत् सर्वाभीष्टलाभं मन्यमानः प्रयमं धनिगृहे मे पादप्रसारणमस्तु पश्चादनेन परिचयमुत्पाद्य सर्वमभीष्टं संपादयामीति धिया स्वल्पामपि भिक्षां बहुमन्यमानः पश्चात् क्रमेण स्वाभीष्टं संपादयत्येवं यत्र विवक्षा तत्रास्य प्रवृत्तिः । रघुनाथ. cf. Mar. “भटाला दिली ओसरी भट हातपाय पसरी”; “चञ्चुप्रवेशे सुसलप्रवेशः ।”

भिह्नीचन्दनन्यायः The maxim of a Bhil woman and sandal tree. cf. the English equivalent “Familiarity breeds contempt.” अतिपरिचयादवज्ञा संततगमनादनादरो भवति । मलये भिह्नुपुरन्ध्री चन्दनतरुकाष्ठमिन्धनं कुर्वते ॥ Subhāṣ.; cf. Mar. “अतिपरिचय खोटा मान राहात नाही ।”

भूतं भव्याय कल्पते A thing accomplished in the past conduces to the attainment of the result in future. The मीमांसका अवोव that an accomplished sacrificial act is not an end in itself but for the bringing about of a result in the future such as the attainment of heaven etc. This, consequently, necessitates belief in the theory of अपूर्व as a connecting link between the two.

भूमिरथिकन्यायः The simile of the man who in order to become proficient makes drawings of a war-chariot on the ground. यत्तावदुपाध्यायः शिष्यसंनिधावधीते तद्ग्रहणार्थम् । यच्छिष्यस्तद्धारणार्थम् । ग्रहणधारणे प्रयोगार्थं भूमिरथिकवत् शुष्केष्टिवद्वा । तद्यथा भूमिरथिको भूमौ रथमालिख्य शिक्षां करोति संप्रामे प्राशुभावो भवितेति यथा च छात्रः शुष्केष्टीः प्रयुक्ते प्रयोगे प्राशुकर्मा भवितास्मीति । एवमेतद् दृष्टव्यम् । SB. on MS. 7. 2. 15.

भूलिङ्गशकुनिन्यायः The simile of the bird भूलिङ्ग. The purport of the maxim seems to be, “Practise what you preach”. cf. अथ चैषां न ते बुद्धिः प्रकृतिं याति भारत । मयैव कथितं पूर्वं भूलिङ्गशकुनिर्यथा ॥ भूलिङ्गशकुनिर्नाम पार्श्वे हिमवतः परे । भीष्म तस्याः सदा वाचः श्रूयन्तेऽर्थविगर्हिताः ॥ मा साहसमितीदं सा सततं वाशते किल । साहसं चात्मनातीव चरन्ती नाबुध्यते ॥ सा हि मांसार्गलं भीष्म मुखात् सिंहस्य खादतः । दन्तान्तरविलम्बं यत् तदास्ते-ऽल्पचेतना ॥ इच्छतः सा हि सिंहस्य भीष्म जीवत्यसंशयम् । तद्वत् त्वमप्यधर्मिष्ठ सदा वाचः प्रभाषसे ॥ इच्छतां भूमिपालानां भीष्म जीवत्य-संशयम् । लोकविद्विष्टकर्मा हि नान्योऽस्ति भवता समः ॥ Mb. 2.44.27-32; यो भूलिङ्गन्यायेन परोपदेशमात्रकुशलः स्वयं च यथेष्टाचरणशीलः सोऽपि दाम्भिकत्वात् त्यक्तव्यः । भूलिङ्गाख्यः पक्षी मा साहसं कुर्वति पुनः पुनश्चैवदन् सिंहदंष्ट्रान्तर्गतं मांसलवं जिघृक्षतीति प्रसिद्धम् । रघुनाथ.

भ्रष्टावसरन्यायः The simile of a lost opportunity or proper occasion. It is used to illustrate that something does not take place when the occasion for its taking place has once gone. यदपि यजमानस्य भ्रष्टावसरं क्रियमाणं विगुणं भवति इति तदपि गुणलोपे मुख्यस्य इत्यनेन विरुद्धम् । तंत्र. 3. 5. 46. cf. निर्वाणदीपे किमु तैलदानं चोरे गते वा किमु सावधानम् । वयोगते किं वनिताविलासः पयोगते किं खलु सेतुबन्धः । Subhāṣ.; Mar. “वैल गेला नि झोपा केला.”

मक्षिकान्यायः The simile of a fly. It is used to illustrate the fault-finding nature of the wicked just as a fly concentrates on a wound.

मञ्जूषाखुन्यायः The simile of a rat entering a casket. It is used to express the effort to obtain the coveted thing ending in a positive harm to one's life. कदाचित् कश्चिन्मूषको भक्ष्याशया सर्पमञ्जूषां दृष्ट्वा प्रविष्टस्तत्र तेन भक्षितः।

मणिविक्रयदृष्टान्तः The illustration afforded by the sale of gems. It is intended to teach that, in disposing of precious stones, one who understands their value will derive greater advantage than one who is without that knowledge. यदेव विद्यया करोति...तदेव वीर्यवत्तरं भवति।... दृष्टं हि लोके वणिक्शबरयोः पद्मरागादिमणिविक्रये वणिजो विज्ञानाधिकायात् फलाधिक्यम्। तस्माद् यदेव विद्यया विज्ञानेन युक्तः सन् करोति कर्म... तदेव कर्म वीर्यवत्तरमविद्वत्कर्मणोऽधिकफलं भवति। Śaṅkara on Ch. Up. 1. 1. 10.

मण्डूकप्लुतिन्यायः The maxim of a frog's leap. It is used by grammarians and others to express the passing from one rule or topic to another over intervening ones. cf. Mbh. 1. 1. 3; 6. 1. 17. etc; केचन मण्डूकप्लुतिन्यायेनानुवर्तनस्यानुचितत्वाद् भ्रान्तिमदन्तरमपह्नुतिर्ग्रन्थकृता लक्षिता उल्लेखश्चातिशयोक्त्यनन्तरमिति ग्रन्थं विपर्यासितवन्तः। जयरथ's com. on अलंकारसर्वस्व 20.

मदशक्तिवत् The simile of the power of an intoxicant. अत्रैके देहमात्रात्मदर्शिनो लोकायतिका देहव्यतिरिक्तस्यात्मनोऽभावं मन्यमानाः समस्तव्यस्तेषु बाह्येषु पृथिव्यादिषु अदृष्टमपि चैतन्यं शरीरकारपरिणतेषु भूतेषु स्यादिति संभावयन्तस्तेभ्यश्चैतन्यं मदशक्तिवद्विज्ञानं चैतन्याविशिष्टः कायः पुरुष इति चाहुः। Ś. B. on Br. Sūt. 3.3.53.

मधु पश्यसि दुर्बुद्धे प्रपातं नानुपश्यसि (Mb. 12. 311. 7) Oh wicked one, you behold the honey but do not behold the precipice. cf. मधु यः केवलं दृष्ट्वा प्रपातं नानुपश्यति। स भ्रष्टो मधुलोभेन शोचत्येवं यथा भवान्॥ Mb. 11. 1. 37; यो हि मधुन्येव दत्तदृष्टिर्दुर्बलां शाखामधिरोहति तस्य विनिपात एव भवति। “मधुदृष्टिवदेवास्य गुणकामं प्रपश्यतः। क्रियाफलविनाशात्मा विनिपातः प्रसज्यते॥” शास्त्रदीपिका 3. 6. 3; दुग्धं पश्यति मार्जारो यथा न ल्लुङ्गहतिम्। Subhāṣ.; cf. “घी देखा पण बडगा नहि देखा।”

महतापि प्रयत्नेन तमिस्रायां परामृशन्। कृष्णशुक्लविवेकं हि न कश्चिदधिगच्छति (तंत्र 1. 3. 1) Not even by the most thorough examination, could one distinguish between black and white in pitchy darkness. This illustrates the impossibility of tracing the sources from which Manu and other Smṛiti writers derived their law.

मर्कटमदिरापानादिन्यायः The simile of monkey drinking wine etc. cf. Marāṭhī equivalents: “आधींच तोंरे त्यांत शिरलें वारें!; आधींच मर्कट तशांतहि मय प्याला। साली तशांतचि तयासहि भूतवाधा॥”

मात्स्यन्यायः The simile drawn from fish. It is used to illustrate the oppression of the weak by the strong. “Might is right”; “Survival of the fittest.” Read: मत्स्य एव मत्स्यं गिलति Śat. Br. 1. 8. 1; दुर्बलं बलवन्तो हि मत्स्या मत्स्यं विशेषतः। भक्षयन्ति सदा वृत्तिर्विहिता नः सनातनी॥ Mb. 3. 190. 8; राजा चेन्न भवेल्लोके पृथिव्यां दण्डधारकः। जले

मत्स्यानिवाभक्षयन् दुर्बलं बलवत्तराः॥ अराजकाः प्रजाः पूर्वं विनेशुरिति नः श्रुतम्। परस्परं भक्षयन्तो मत्स्या इव जले कृशान्॥ Mb. 13. 67. 16-17; Rām. 2. 67. 31; परस्परामिषतया जगतो भिन्नवर्त्मनः। दण्डाभावे परिध्वंसी मात्स्यन्यायो प्रवर्तते॥ Kām. 2. 40.

मानार्थीना मेयसिद्धिः To know the thing to be measured you must know the measure. मानार्थीना मेयसिद्धिरिति न्यायेन प्रमाणस्य प्रथममुद्देशे तदनुसारेण लक्षणस्य कथनीयतया प्रथमोद्दिष्टस्य प्रमाणस्य प्रथमं लक्षणं कथ्यते। Śar. S. न्यायदर्शन.

माषराशिप्राविष्टमवीन्यायः The simile of a grain of soot in a heap of spotted beans. This is akin to the English proverb “a needle in a haystack”. शकारः—भावे भावे बलिह क्खु अंधआले माशलाशिपविष्टा विअ मशी-गुडिआ दीशन्ती दीशन्ती जेष पणष्टा वशंतशेणिआ Mk. 1.

मिथिलायां प्रदीप्तायां न मे दह्यति किंचन (Mb. 12. 178) “If Mithilā should be in flames nothing of mine would be burnt up” (said by Janaka). It is used to indicate the freedom from anxiety of one who has nothing to lose. न हास्यकर्म क्षीयते। कर्माभावादेवेति नित्यानुवादः। यथाविदुषः कर्मक्षयलक्षणं संसारदुःखं संततमेव न तथा तदस्य विद्यत इत्यर्थः। मिथिलायां...किंचनेति तद्वत्। Śaṅkara on Br. Up. 1. 4. 15.

मुण्डितशिरोनक्षत्रान्वेषणम् Enquiring as to a suitable date for the shaving of one's head when one has already performed that ceremony. See : कृतक्षौरस्य नक्षत्रपरीक्षा.

मुनिर्मनुते मूर्खो मुच्यते A sage meditates on Brahman and a fool is emancipated. This illustrates an impossible sequence (असंगति). “The fathers have eaten sour grapes and the children's teeth are set on edge.” Ezekiel XVIII. 2. एतेनेदमपास्तं मुनिर्मनुते मूर्खो मुच्यते इत्येतच्छास्त्रफलं प्रयोक्तारि इति न्यायविरुद्धम्। तथा चाभागकः ‘काचिन्निषादो तनयं प्रसूते कश्चिन्निषादस्तु कषायपायी’ इति। मुनिकर्तृकश्रवणादिविधेः फलस्य साक्षात्कारस्य मूर्खेऽनभ्युपगमात्। वेदान्ततत्त्वविवेक.

मृगतृष्णा (तृष्णिका) न्यायः The simile of mirage. It illustrates that the existence of the universe is ill-founded, like a mirage. जातः सखे प्रणयवान् मृगतृष्णिकायाम्। Ś. 6. 16; मृगतृष्णारूपमेतद् दर्शनम्। ŚB. on MS. 9. 1. 31; रे चित्तं चिन्तय चिरं चरणौ मुरारेः पारं गमिष्यसि यतो भवसागरस्य। पुत्राः कलत्रमितरे सुहृदः सहायाः सर्वे बिलोकय सखे मृगतृष्णिकाम्॥

मृतमारणन्यायः Akin to ऊषरवृष्टिन्याय, अरण्यरोदनन्याय, पिष्टपेषन्याय etc.

यः कुरुते स एव भुङ्क्ते He who performs an action will himself reap the fruit thereof, whether in the form of a reward or retribution. This doctrine is common to all the six orthodox schools. cf. the Marāṭhī proverb “करील तो भरील.”

यः कारयति स करोत्येव He who causes a thing to be done by another is himself the real doer of it. This nyāya is of common occurrence. एवमेकेनापि पिबता द्वौ पिबन्ताबुच्येते। यद्वा जीवस्तावत् पिबतीश्वरस्तु पाययति पाययन्नपि पिबतीत्युच्यते। Śaṅkara on Mund 3. 1. 1.

यत् करभस्य पृष्ठे न माति तत् कण्ठे निवध्यते That for which there is no room on a camel's back, is tied to his neck! The maxim illustrates the piling up of misfortunes almost beyond endurance. It is akin to the English maxim "It is the last straw which breaks the camel's back". महाभारतमाक्रान्तमूर्तेराराटिकारिणः । यत् पृष्ठे माति नोष्टस्य गलके तन्निवध्यते ॥ उपमितिभवप्रपञ्चा कथा.

यत् कृतकं तदनित्यम् Anything that has been made is non-eternal. In other words, that which has a beginning has also an end; except of course, the नैयायिक's प्रध्वंसाभाव, which has a beginning but no end!

यदश्वेन हतं पुरा तत् पश्चाद् गर्दभः प्राप्तुं केनोपायेन शक्नुयात् (न्यायमञ्जरी) The maxim occurs in the course of a discussion of the relative value and authority of Śruti and Smṛiti. न च श्रुतिजनितप्रत्ययस्य स्मृतिजनितो बाधकत्वं प्रतिपद्यते । स्मार्तस्य बाधकः श्रौतो बलवत्त्वात् प्रतीयते । प्रत्यक्षे चानुमाने च प्रागेतदध्यवधारितम् । ... न च शीघ्रहृतेऽर्थेऽस्ति चिरादागच्छतो गतिः । अश्वैरपहतं को हि गर्दभैः प्राप्तुमर्हति ॥ तंत्र. 1. 3. 3.

यस्य नास्ति पुत्रो न तस्य पुत्रस्य क्रीडनकानि कियन्ते (SB. on MS. 10. 3. 5) Toys are not made for the son of a man who has no son! न हि अनङ्गे कर्मणि अङ्गस्य विशेषो विधिः स्यात् । भवति च विशेषविधिः 'आश्ववालः प्रस्तरः' इति । न हि असति प्रस्तरे प्रस्तरविशेषः शिष्येत यथा यस्य ... कियन्ते ।

याचितकमण्डनन्यायः The maxim of borrowed ornaments. To appear in borrowed plumes. अस्याः मुखश्रीप्रतिबिम्बमेवं जलाच्च तातान्मुकुराच्च मित्रात् । अभ्यर्थ्य धत्तः खलु पद्मचन्द्रौ विभूषणं याचितकं कदाचित् ॥ N. 7. 56.

यादृशो यक्षस्तादृशो बलिः As is the यक्ष, so should be the offering. The general sense of the maxim seems to be "tit for tat", "a Roland for an Oliver". cf. Mar. "जशास तसें", "जशी देणावळ तशी धुणावळ".

यावद्वचनं वाचनिकम् Conveying the meaning actually expressed (and therefore needing nothing to supplement it). कथात्र विशेषः । स यदि वाचनिकस्ततो यावद्वचनमेव कर्तव्यः । तंत्र. 3. 5. 19.

रज्जुसर्पन्यायः The maxim of the superimposition of serpent on the rope. This is the usual illustration of विवर्तवाद like शुक्तिरजत etc. यथा रज्जोरज्ञानतया सर्पात्मना भानं ज्ञातायास्तु स्वरूपेण, तथा ब्रह्मणोऽनवबुद्धस्य सप्रपञ्चत्वेन, बुद्धस्य च निष्प्रपञ्चत्वेन भानं न मानान्तरविरुद्धमित्यर्थः । लौ. न्याय. As a serpent is a विवर्त (an apparent or illusory form) of a rope, so is the world a विवर्त of the real entity Brahman, and the illusion is removed by विद्या or true knowledge.

रथकारन्यायः Vide Dictionary p. 1327.

राजपुत्रन्यायन्यायः The illustration of the king's son [who was brought up] as a hunter. The story is that a young prince, abandoned by his parents at his birth, was adopted by a hunter and brought up as his son. The boy remained in ignorance of his real origin until

he was discovered by a kindly person and restored to his rightful position. cf. Śaṅkara on Br. Up. 2. 1. 20.

राजपुरप्रवेशन्यायः The simile of the manner of entering a royal city. विशृङ्खलतया राजपुरप्रवेशे राजपुररक्षकैस्ताडनादिकं क्रियेतेति भिया श्रेणीभूततया यथा तत्पुरप्रवेश एवं सुशृङ्खलतया यत्र कार्यकारणस्य विवक्षा तत्रास्य प्रवृत्तिः । वाचस्पत्य. We do not grasp the meaning of a long sentence as a whole, but the sense of each word enters the mind singly on the principle of राजपुरप्रवेश. cf. अभिहितान्वयवाद.

रात्रिसत्रन्यायः Vide Dictionary p. 1338.

राधावेधोपमा The simile of piercing the central figure of a target. It means hitting the bull's eye. It is used of something difficult of accomplishment and requiring great skill.

रुधिरसंपर्कवतो विषस्य शरीरे प्रसर्पणम् The circulation within the body of poison which has entered the blood. It is used as a warning against the beginnings of evil in however small a degree. cf. विषं रुधिरमासाद्य प्रसर्पति यथा तनौ । तथैव छिद्रमासाद्य दोषश्चित्ते प्रसर्पति ॥ बोधिचर्यावितार 7. 69; "The beginning of strife is as when one letteth out water; therefore leave off contention before there be quarrelling." cf. Mar. "भांडणापेक्षा अवोला बरा."

रुमाक्षितकाष्ठन्यायः The illustration of wood thrown into the salt-lake [or mine], Rumā. Rumā is "विशिष्ट-लवणाकर" [मेदिनीकोश] and situated near Ajmere. यथा रुमायां लवणाकरेषु मेरौ यथा वोज्ज्वलस्त्वमभूमौ । यज्जायते तन्मयमेव तत् स्यात् तथा भवेद् वेदविदात्मतुष्टिः ॥ तंत्र. The tradition is that anything thrown in there becomes saline itself.

रुढिर्योगमपहरति Popular usage overpowers etymological meaning.

लक्षणप्रमाणाभ्यां वस्तुसिद्धिः [The existence, or nature, of] an object is established by means of some distinguishing characteristic, and by a recognized form of proof [such as sense-perception, scripture etc.]. "यथा गन्धवत्त्वादिलक्षणेन प्रत्यक्षप्रमाणेन च पृथिन्यादिसिद्धिः ।" or, just as the wonders of creation establish the "eternal power and Godhead" of the invisible Deity, to which scripture also bears testimony.

लाङ्गलं जीवनम् A plough is existence. That is, it is a means of existence; cause and effect being here identified as in आयुर्धृतम् which is an illustration of शुद्धा सारोपा लक्षणा. cf. यथा लाङ्गलं गवादीनुद्वहति इति निमित्तमात्रत्वादेवमुच्यते न तु प्रत्यक्षमेव लाङ्गलं गवादीनुद्वहति । S. B. on Br. Sūt. 3. 2. 4.

लोष्टप्रस्तारन्यायः The maxim of the expanse [or modification] of clods of earth. It is used to illustrate the endless diversity or manifoldness of one original form (i. e. प्रकृतिविकृतिभाव); e.g. from मृत्तिका, a potter prepares a pitcher, a tray and other varieties of earthen vessels. तेन लोष्टप्रस्तारन्यायेनानन्तवैचित्र्यमुक्तम् । अभिनवगुप्त on ध्वन्यालोक.

लोहचुम्बकन्यायः The maxim of iron and magnet. It is used to denote a very close affinity between two things by virtue of which they are instinctively attracted towards each other, though at a distance.

वज्रलेपन्यायः The maxim of the smearing of a kind of very hard cement. It is used to denote permanency, indelibility and adamant nature of an object. अन्यक्षेत्रे कृतं पापं पुण्यक्षेत्रे विनश्यति । पुण्यक्षेत्रे कृतं पापं वज्रलेपो भविष्यति ॥ Subhāṣ.; वज्रलेपघटितेव Māl. 5. 10; निःशेषं यान्तु शान्तिं पिशुनजनगिरो दुर्जया वज्रलेपो Ratn. 4. 21; Mar. काळ्या दगडा-वरची रेघ.”

वटे यक्षन्यायः The belief as to a goblin in a Banyan tree. There is a popular belief, based solely on the tradition of the elders, that a यक्ष or goblin, lives in every Banyan tree. It is used as an illustration of ऐतिह्य (Tradition) which some regard as a means of proof (प्रमाण) but which is rejected by गौतम in his न्याय-सूत्र 2.2.1. cf. जगति बहु न तथ्यं नित्यमैतिह्यमुक्तम् । भवति तु यदि सत्यं नागमाद् भिद्यते तत् ॥ श्लोकवार्तिक; ऐतिह्यं न तु सत्यमत्र हि वटे यक्षोऽस्ति वा नेति वा । को जानाति कदा च केन कलितं यक्षस्य कीदृशवपुः ॥ न्यायमञ्जरी.

वत्सक्षीरन्यायः The maxim of a calf and [its mother's] milk. According to the Sāṃkhya System of philosophy even the insentient Prakṛiti proceeds to liberate the Puruṣa, just as inanimate milk conduces to the growth of the calf. वत्सविवृद्धिनिमित्तं क्षीरस्य यथा प्रवृत्तिरज्ञस्य । पुरुषविमोक्षनिमित्तं तथा प्रवृत्तिः प्रधानस्य ॥ Sāṃ. K.

वदतो व्याघातः The simile of the speaker contradicting or defeating or negating his former statement by the latter one. cf. यावज्जीवमहं मौनी ब्रह्मचारी च मे पिता । माता तु मम वन्धुः पुत्रहीनः पितामहः ॥ Subhāṣ.

वधूमाषमापनन्यायः The simile of the measuring out of beans by the daughter-in-law. The nyāya refers to a debtor who, in his zeal to pile up arguments in quick succession, fails to be aware of his flaws in them that may be apparent to his adversary. cf. माष-मपनन्यायकुला वधूः स्वगुह्यसंवरणं यथा न करोति तथा त्वयापि स्वदोषो मापनव्याकुला वधूः स्वगुह्यसंवरणं यथा न करोति तथा त्वयापि स्वदोषो न समाहित इत्यर्थः । शंकरमिश्र's com. on आत्मतत्त्वविवेक. (Turner Jubilee Volume, p. 94.)

वध्यघातकन्यायः The maxim of the destroyer and his prey. It is used of two things which cannot exist together. यथावच्छेपेनमूषकादिना दूषितां भूमिमुपलभ्य तद्विरोधिना घातकस्य मार्जारदेरभावोऽर्थोदवगम्यते तथा सत्यादिपदात् पदार्थं परमार्थत्वादिकं प्रतीत्य प्रतीतपरमार्थत्वादिविरोधिनाऽसत्यत्वादेरभावोऽर्थोपपत्त्या ज्ञायते न हि सत्यादेरसत्यादेश्चैकाधिकरणत्वं घटते । आनन्दगिरि on तैत्तिरीयवार्तिक 2. 1. 66.

वनसिंह (व्याघ्र) न्यायः The illustration of a lion (tiger) in a forest. It is used of things which mutually aid or protect each other. cf. हृदनकन्याय of similar import. When these two are together they become invincible, in-

vulnerable but when separated they are easily assailable and vulnerable. सोऽयं वनसिंहहृदनकन्यायः । किरातैर्हन्तुं शक्योऽपि सिंहो महद्वनं शरणं प्रविश्य दुराधर्षस्तेभ्यो न बिभेति वने च तत् सिंहा-धिष्ठानानुगृहीतं तैर्दुर्ध्रुवैर्भवेति । वेदान्तकल्पतरुपरिमलः न स्याद्वनमृते व्याघ्रान् व्याघ्रा न स्युर्कृते वनम् । वनं हि रक्ष्यते व्याघ्रैर्व्याघ्रान् रक्षति काननम् ॥ Mb. 5. 37. 46; नक्रः स्वस्थानमासाद्य गजेन्द्रमपि कर्षति । स एव प्रच्युतः स्थानाच्छुनापि परिभूयते ॥ Pt. 3. 46.

वरगोष्ठीन्यायः The simile of the choice [of a bride-groom] in an assembly where conversation about such matters takes place. Relatives come together and in the course of their conversation marriage is settled by mutual agreement. वरलाभाय गोष्ठी वरगोष्ठी । तथा यथा वर-वधूबन्धनमैकमत्ये सति विवाहादिरूपमेकं कार्यं निष्पाद्यते तथा प्रकृतेऽपि लौ. न्याय.

वरं सांशयिकान्निष्कादसांशयिकः कार्षापणः Better is a certain कार्षापण than an uncertain निष्क. cf. वरमद्य कपोतः श्वो मयूरात् । “A bird in hand is worth two in the bush.” cf. Mar. “हातचें सोडून पळत्याच्या मागे लागणे.”

वरमद्य कपोतः श्वो मयूरात् Better is a pigeon to-day than a peacock tomorrow.

वराटकान्वेषणे प्रवृत्ताश्चिन्तामणिं लब्धवान् A person proceeding to find a covey came across the philosopher's stone [which yields its possessor all desires]. अपि चिन्तामणिश्चिन्तापरिश्रममपेक्षते । Māl. 10. 22; चिन्तामणि-श्चिन्तितमेव सूते Subhāṣ.; cf. Mar. “देवापाशो मागितला एक डोळा तर देवानें दिले दोन”; काश्यां स्वर्गादिकमुद्दिश्य यागाद्यनुष्ठाताप्य-कस्मान्मरणे प्राप्ति मोक्षमेव लभते । लौ. न्याय.

वह्निधूमन्यायः A maxim of the invariable concomitance of fire and smoke (यत्र यत्र धूमस्तत्र तत्र वह्निः). This is used to denote such invariable concomitance between two persons or things (अन्वयव्याप्ति and व्यतिरेकव्याप्ति; e. g. where there is A there is B, where there is not B, there is not A; यत्र यत्र धूमस्तत्र तत्र वह्निः । यत्र यत्र वह्निस्तत्र तत्र धूमस्तत्र तत्र धूमाभावः ।)

वाक्यभेदन्यायः The maxim of splitting a sentence. It is taken to be a fundamental rule of composition with Sanskrit authors that there should be only one leading idea in one sentence. In fact, a sentence is defined to be “a proposition containing a single idea, but where the expression of that idea is divided into parts, each part stands in need of other or others.” (अर्थैकत्वादिकं वाक्यं साकाङ्क्षं चेद् विभागे स्यात् । MS. 2. 1. 46.) “Where it is possible to take a sentence as embodying a single idea or a single proposition, it is wrong to attribute two ideas or two propositions to it.” (संभवत्येक-वाक्यत्वे वाक्यभेदो न युज्यते ।). The principle of presuming a sentence to have only one leading idea is that, where there is a word expressing an injunction (विधि) in one part of it the remaining part or parts must be regarded as अर्थवादा, which by definition, are merely subsidiary clauses (वाक्यशेष).

विक्रीते करिणि किमङ्कुशे विवादः When an elephant is sold what is the use of higgling about the goad. cf. सौमित्रिर्वदति विभीषणाय लङ्कां देहि त्वं भुवनपते विनैव कोशम् । सौमित्रिं प्रति निजगाद रामचन्द्रो विक्रीते करिणि किमङ्कुशे विवादः ॥; नारदं कुचपरिरम्भणेषु वाम्यं वैमत्यं विरचति चुम्बने कदापि । किं नीवीगतमबले रुणासि पाणिं विक्रीते करिणि किमङ्कुशे विवादः ॥; Mar. “ हत्ती गेला आणि शेपूट राहिले ! ”

विना मलयमन्यत्र चन्दनं न प्ररोहति A sandal tree does not grow except on the Malaya mountain. This illustrates that a wise man prospers by taking recourse to another great man who appreciates merits.

विनिगमनाविरहन्त्यायः The simile of the absence of reasoning or argument supporting one of the two sides; एकतरपक्षपातिनी युक्तिर्विनिगमना, वैकल्पिके वस्तुन्येकस्मिन्नवधारणा शक्तिरिति यावत् । तस्या विरहो वियोग इत्यर्थः । लौ. न्याय.

विलूननासिकस्यादर्शदर्शनम् Showing a looking-glass to a man whose nose has been cut off ! This is used as an incitement to wrath.

विवेकभ्रष्टानां भवति विनिपातः शतमुखः The downfall of those who have lost their discretion takes place through hundred openings. cf. शिरः शर्वं स्वर्गात् पशुपतिशिरस्तः क्षितिरुहं महोद्भ्रातुर्गुणादवनिमवनेश्चापि जलधिम् । अयोऽधो गङ्गेयं स्थलमुपगता स्तोकमधुना विवेक...शतमुखः Bh. 2. cf. Mar. “ बुडत्याचा पाय खोलांत. ”

विश्वजिनन्यायः Vide Dictionary p. 1475.

विषकुम्भं पयोमुखम् A bowl of poison with milk on the surface. “ A wolf in the sheep's clothing. ” “ Oh villain, villain, smiling, damned villain. ” Hamlet 1. 5; परोक्षं कार्यहन्तारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनम् । वर्जयेत् तादृशं मित्रं विष ... मुखम् । Chān. 18. cf. “ मुखमें राम बगलमें छुरी ”; “ बोलणीं मान-भावाचीं करणी कसाबाची. ”

विषकृमिन्यायः The maxim of the worms bred in poison. It is used to denote a state of things which, though fatal to others, is not so to those who being bred in it, are inured or naturalized to it like poison which though fatal to others, is not so to the worms bred in it. “ What is one man's food is another man's poison. ” cf. विप्रास्मिन् नगरे महान् कथय कस्तालद्रुमाणां गणः को दाता रजको ददाति वसनं प्रातर्गृहीत्वा निशि । को दक्षः परदारवित्तहरणे सर्वोऽपि दक्षो जनः कस्माज्जीवसि हे सखे विषकृमिन्यायेन जीवाम्यहम् ॥ वृद्धचाणक्य.

विषवृक्षन्यायः The maxim of the poison tree; used to denote that a thing, though hurtful and mischievous does not deserve to be destroyed by the very person who has reared it, just as even a poison tree ought not to be cut down by the planter himself. विषवृक्षोऽपि सेव्यं स्वयं छेतुमसांप्रतम् । Ku. 2. 55; Pt. 1. 245.

विहंगमन्यायः The simile of a bird. cf. पिपीलिकागति-न्याय and प्लवंगमन्याय (the maxim of a monkey leaping

from one branch of a tree to another). An ant is proverbially slow of gait, a monkey jumps or leaps, hence quicker; but a bird flies and naturally is the quickest of all. यथा पिपीलिकाप्लवंगमापेक्षया विहंगमोऽनायासे-नोच्चतममपि मधुरं फलरसमास्वादते, तथैवोत्तमाधिकारी ज्ञानी मध्यमा-धिकार्यपेक्षयानायासेन जन्मान्तरीयसंस्कारैः शुद्धान्तःकरणतया लब्धपूर्ण-ज्ञानोऽचिरादेव विद्वानन्दरूपतां प्राप्नोतीति । लौ. न्याय.; cf. देखे उत्प्लवना-सरिसा । पक्षी फळासि झोंवे जैसा । सांगे नरु केविं तैसा । पावे वेगां ॥ ४१ ॥ तैसें देख पा विहंगममते । अधिष्ठा नि ज्ञानातें । सांख्य सय मोक्षातें । आकळिती ॥ ४३ ॥ ज्ञानेश्वरी अ. ३.

वीचित्ररङ्गन्यायः The maxim of a wave urging forward another wave. In the ocean one wave propels another till the first and all others in succession reach the shore. So this maxim is used to denote successive operation, as in the case of the production of sound. सर्वः शब्दो नभोवृत्तिः श्रोत्रोत्पन्नस्तु गृह्यते । वीचीतरङ्गन्यायेन तदुत्पत्तिस्तु कीर्तिता ॥ कदम्बकोरकन्यायादुत्पत्तिः कस्यचिन्मते । Bhāṣā P. 165, 166.

वृक्षप्रकम्पनन्यायः The illustration of the shaking of a tree. A man is supposed to be up a tree whilst others are standing below it. One of the latter points to a particular branch which he wishes to be shaken and the others point out other branches for the same purpose; so the man shakes the whole tree at once and thus satisfies everybody by the one effort !

वृक्षवृत्तिन्यायः The illustration of the subsistence of trees. It is used to denote the manner of subsistence on things received of their own accord, without efforts. (अयाचितवृत्तिः). अयाचितोपस्थितमम्बु केवलं रसात्मकस्योदुपतेश्च रश्मयः । बभूव तस्याः किल पारणाविधिर्न वृक्षवृत्तिव्यतिरिक्तसाधनः ॥ Ku. 5. 22.

वृद्धकुमारी-वाक्य(वर)-न्यायः The maxim of the old virgin's boon; that is, asking such a boon as will cover all that one wishes to have. The Mbh. 8. 2. 3 says that an old virgin, when asked by Indra to choose a boon said, “ पुत्रा मे बहुक्षीरमोदनं कांस्यपात्रां युज्जीरन् । ” This one boon if granted, would give her a husband, progeny, abundance of corn, cattle etc., and gold. cf. वृद्धकुमारीवरप्रार्थन in तंत्र. 2. 2. 2.

वृद्धिमिष्टवतो मूलमपि ते नष्टम् Whilst seeking to obtain interest, the creditor loses [that and] the capital too. cf. वृद्धिमिष्टवतो मूलमपि विनष्टमिति न्यायः । वृद्धिर्धनप्रयोगे-ऽधमणीत् प्राप्यांशभेदलाभः । तामिष्टवत् उत्तमर्णस्याधमर्णदौष्टपाद् यथा मूलं नश्यत्येवं यत्राभीष्टान्तरसंपादनाय प्रयतमानस्य मूलं नश्यति तत्रास्य प्रवृत्तिः । वाचस्पत्य.

वृश्चिकभिया पलायमान आशीविषमुखे निपतितः Running away through fear of a scorpion, he falls into the jaws of a poisonous snake. Avoiding Scylla, he falls into Charybdis ! cf. एकामसिद्धिं परिहरतो द्वितीयापश्यते । cf. Mar. “ आगीतून निघून फुकाव्यांत पडणें. ”

व्यालनकुलन्यायः The maxim of the snake and the mungoose. The well-known innate apathy (जातिवैर, शत्रुतिक विरोध) of these two for one another (cf. P. 2. 4. 9) is a commonly used illustration of inherent opposition between two things. The maxim is better known as अहिनकुलन्याय. cf. अत्रान्तरे देववशात् कृष्णसर्पे बिलान्निष्क्रान्तः। नकुलोऽपि तं स्वभाववैरिणं मत्वा भ्रातृ रक्षणार्थं सर्पेण सह युद्ध्वा सर्पं खण्डशः कृतवान्। Pt. 5. 2.

शकुनिग्राहकगतिन्यायः The simile of the movements of a bird-catcher. यथा शकुनिग्राहकस्य शकुनिं जिघृक्षतस्तद्वन् गतिर्भवति शनैः पदन्यासः दृष्टिप्रणिधानमशब्दकरणं च कथमनवबुद्धः शकुनिर्गृहेत इत्येवमिहाप्यनवबुद्धमिव ग्रहीतुं यज्ञं प्रच्छन्नगतिरपांशुत्वं नाम। यथा शकुनिग्राहकस्य यस्मिन् देशे शनैः पदन्यासो न स तद्देशार्थोऽपि तु तद्देशाभिगतस्य शकुनेरर्थेन क्रियत एवमिहाप्युपांशुत्वं न तद्देशानां पदार्थानामर्थेन क्रियते तद्देशाभिगतस्य यज्ञस्य अर्थेन गम्यते। SB. on MS. 9. 1. 22.

शते पञ्चाशत् Fifty [is contained] in a hundred. The greater includes the less. व्यापकशतसंख्यायां यथा व्याप्यपञ्चाशत्संख्या निविष्टा एवं यत्र व्यापके व्याप्यस्य निवेशस्तत्रास्य प्रवृत्तिः। वाचस्पत्य.

शरपुरुषीयन्यायः The maxim of the man and the arrow. शरश्च क्षिप्तः प्राकाराच्च पुरुष उतथितः स तेन हतः। तत्तुल्यं शरपुरुषीयम्। G. M. 3. 196. It illustrates a purely accidental and unforeseen occurrence and is therefore, akin to अजाकृपाणीय, खलवाटबिलवीय and others of a like nature.

शर्करोन्मज्जनीयन्यायः The maxim of the pebble and the [man's] emerging [from the water]. The moment when the pebble is thrown a man who has been diving or swimming emerges from the water, and is struck by it. Vide the previous न्याय. G. M. 3. 196.

शलभन्यायः The illustration of the moth. The destruction of the silly moth by flying into a lighted lamp is a figure often met with in Sanskrit literature. शृणु येन स कर्मणा गतः शलभत्वं हरलोचनादिषि। Ku. 4. 40; सद्यः परात्मपरिमाणविवेकमूढः कः शालभेन विधिना लभतां विनाशम्। Mu. 1. 10; कौरव्यवंशदावेऽस्मिन् क एष शलभायते। Ve. 1. 19. According to मेरुतुङ्ग the moth, envious of the brilliance of the light, tries to extinguish it at the cost of its own life. उज्ज्वलगुणमभ्युदितं क्षुद्रो द्रष्टुं न कथमपि क्षमते। दग्ध्वा तनुमपि शलभो दीपं दीपार्चिषं हरति॥

शवोद्धर्तनन्यायः The simile of perfuming a dead body. For explanation vide अरण्यरोदनन्याय; Mar. “प्रेताचा शृंगार.”

शशविषाणन्यायः The maxim of the hare's horn. It is used to denote total negation (अत्यन्ताभाव).

शाखाचन्द्रन्यायः The maxim of the bough and the moon. As the moon, though distant from the bough of a tree, is spoken of as ‘the moon on the bough’ because she appears to be near it, so this maxim is used when the position of an object, though at a very great

distance, is fixed by that of another object to which it appears to be contiguous. The maxim is akin to अरुन्धतीप्रदर्शनन्याय.

शान्ते कर्मणि वेतालोदयः When the prescribed ritual for the removal or prevention of evil, is at an end, up comes a goblin! The maxim implies ultimate failure inspite of effort.

शीर्षे सर्पो देशान्तरे वैद्यः A snake above the head and the doctor in another country! उवरि घणं घणराडिअं दूरे दइदा किमेददावडिअम्। हिमवदि दिव्वोसहिओ सीसे सप्पो समाविट्ठो॥ Mu. 1. 22; Karpūr. 4.

शुष्केष्टिन्यायः The figure of a mock sacrifice. That is, the performance of sacrificial ceremonies, by a pupil with a view to his offering of a real sacrifice. This is akin to भूमिरथिकन्याय q. v.

शृङ्गग्राहिकन्यायः The maxim of seizing oxen by their horns. That is, by way of specification, and not in the sense of English proverb “Taking the bull by the horns!” यथा गोव्रजे का मदीया गौरिति गोपः पृष्ठः शृङ्गं गृहीत्वा गां प्रदर्शयेत् तथाबोधकं शास्त्रं विधायकमुच्यते। (शृङ्गस्य ग्रहणं यस्यां क्रियायां सा शृङ्गग्राहिका।); रामकृष्ण's com. on आत्म-पुराण 4. 561-62.

शैलूषीन्यायः The illustration of an actress. The actress who plays several roles in succession is likened to उपमा developing into several figures of speech. उपमैका शैलूषी संप्राप्ता चित्रभूमिकाभेदात्। प्रीणयति काव्यरङ्गे नर्तयति तद्विदां चेतः॥

श्येनकपोतीयन्यायः The maxim of the hawk and the pigeon. श्येनकपोतयोरिव श्येनकपोतीयो दुर्योगः। यथा कपोतोऽतर्कित-मागतेन श्येनेन गृहीतस्तथाकस्मिन्को यो दुर्योगः स एवमुच्यते। G. M. 3. 195. The maxim is akin to शरपुरुषीय and others of similar import.

श्वः कार्यमद्य कुर्वीत One should do today that which one intends to do tomorrow. “Boast not thyself of tomorrow; for thou knowest not what a day may bring forth.” श्वः कार्यमद्य कुर्वीत पूर्वोद्दिष्टं चापराहिकम्। न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतं वास्य न वा कृतम्॥ Mb. 12. 175, 278, 323. cf. the names of three fish in Pt. अनागतविधाता, यद्भवविषय and प्रत्युपपन्नमति.

श्वपुच्छोन्नामनन्यायः The simile of the attempt to straighten a dog's tail. It is an illustration of wasted effort. cf. अरण्यरोदनन्याय and other maxims of similar import. Also Mar. “कुत्र्याचं शेपूट नलीत घातलें तरी वांकडें तें वांकडेंच!”

श्वलीढमिव पायसम् Like a milky preparation that has been licked by a dog. It is used of something which has become impure and therefore unacceptable. cf. न हि पूतं स्याद् गोक्षीरं श्वदतौ घृतम्।

श्वश्रुनिर्गच्छोक्तिन्यायः The maxim of the mother-in-law who said, ‘Be off’. भिक्षामटते माणवकाय भिक्षां प्रत्या-

चक्षाणामात्मनः स्नुषां भर्त्सयित्वा श्वश्रूः पुनस्तमाहूय समागते तस्मिन् नास्ति भिक्षा निर्गच्छेति तथैव प्रत्याचष्टे। ज्ञानोत्तम's com. on नैष्कर्म्यसिद्धि 1. 28. The maxim illustrates mother-in-law's supremacy, rather autocratic rule or dictatorship, in household affairs. Even the justified refusal of the daughter-in-law requires confirmation and sanction of the mother-in-law. cf. Mar. "नकार यावयाचा तोहि सासूनंच।"

श्वा कर्णे वा पुच्छे वा छिन्ने श्वैव भवति नाश्वो न गर्दभः
A dog, when an ear or its tail has been cut off, is still a dog, not a horse nor a donkey! एकदेशविकृतमन्यवत् Mbh. cf. न हि गोर्गडुनि जाते विषाणे वा भग्ने गोत्वं निरोधीयते। and न हि केवलभोजी देवदत्तो अन्यैः सह पक्वत्यां भुञ्जानोऽन्यत्वं प्रपद्यते। तत्र; cf. Mar. "आधीं होता वाध्या दैवयोगे ज्ञाला पाग्या, त्याचा एककोट राहिना मूलस्वभाव जाईना" तुकारामगाथा; See also नीलीभाण्डपतितस्य शृगालस्य।

षोडशग्रहणाग्रहणन्यायः The maxim of the acceptance and non-acceptance of षोडशी cup. (cf. अतिरात्रे षोडशिनं गृह्णाति। नातिरात्रे षोडशिनं गृह्णाति।) This is a case of direct conflict and there cannot be any attempt to reconcile them. In such a case, option to follow one or the other rule is the only course left. The final decision in the matter is this will not be a contradiction, but the second proposition (viz. नातिरात्रे षोडशिनं गृह्णाति।) will be read as a पर्युदास (exception), which does not affect the essence of the first proposition.

सकृत्कृते कृतः शास्त्रार्थः To do a thing once is sufficient to satisfy the demands of the Śāstra. It seems to resemble the Marāṭhī phrase शास्त्रापुरता which Molesworth thus defines: "To be enough indeed for the supplying, serving, or fulfilling of any matter or point required by the Śāstra, but without excess beyond; to exist in just sufficient quantity or to be performed with just definiteness of action, as to warrant the name or designation borne, and to preclude disallowal of its existence or its performance; to be enough to swear by."

सकृत्प्रवृत्तायाः किमवगुण्ठनेन A woman who has fallen once need veil her face no more. अरुणाशब्दः (अरुणया पिङ्गाक्ष्या एकहायन्या सोमं क्रीणाति) तावदवश्यमेव केनचिद् गुणिना संबन्धीयः। एकहायनीशब्दस्यापि क्रियासंबन्धात् स्वातन्त्र्यमपनीतम्। तत्र पदान्तरसंबन्धेऽपि सकृत्प्रवृत्तायाः किमवगुण्ठनेन इतिवत् तस्य तावत्येव श्रुतिपीडेति। तत्र 3. 1. 12.

सकृद्गतिन्यायः "When two rules while they apply simultaneously mutually prohibit each other, that which is once superseded is superseded altogether." Kielhorn. cf. यथा तुल्यबलयोरकः प्रेक्ष्यो भवति स तयोः पर्यायेण कार्यं करोति तदा तस्यैव युगपत् प्रेषयतो नानादिक्षु च कार्यं तदोभयोरनं करोति यौगपद्यासंभवात्। Mbh. 1. 4. 2; 1. 1. 56; 6. 3. 42 etc.

सदृशात् सदृशोद्भवः Like produces like. cf. न चैष नियमो लोके सदृशात् सदृशोद्भवः। वृश्चिकदेः समुत्पादो गोमयादपि

दृश्यते॥ Though scorpions are produced from cowdung it is equally true that they are produced from scorpions also. So the rule is not disproved. cf. Mbh. 1. 4. 30; Ś. B. on Br. Sūt. 2. 1. 6.

संदंशन्यायः The maxim of a pair of tongs. अभिक्रमण which is enjoined in between घृतानयन and मिथुनभावना both of which are accessories (अङ्गs) of प्रयाजs, becomes the अङ्ग of the प्रयाजs. परप्रकरणस्थानामङ्गे श्रुत्यादिभिर्भिन्निभिः ज्ञाते पुनश्च तैरेव संदंशेन तदिष्यते॥ तत्र. 3. 1. 14; दर्शपूर्णमाससंबन्धिनं प्रयाज्याद्यङ्गानामेकस्मिन् घृतानयनरूपेऽङ्गे श्रुत्यादित्रयान्यतमप्रमाणेन प्रयाजाङ्गत्वेन बोधिते तथा पुनरन्यस्मिन् मिथुनभावनारूपेऽङ्गे श्रुत्यादित्रयान्यतमप्रमाणेन प्रयाजाङ्गत्वेन बोधिते तयोरङ्गत्वेन विनियुक्तयोर्द्वयोर्मध्ये पठितम् [अभिक्रमणं] संदंशपतितत्वात् प्रयाजाङ्गत्वेनेष्यत इत्यर्थः। प्रभा on मीमांसान्यायप्रकाश p. 148; संदंशो नाम एकाङ्गानुवादेन विधीयमानयोरङ्गयोरन्तराले विहितत्वम्। मी. न्या. p. 147.

संदिग्धस्य वाक्यशेषान्निर्णयः The meaning of an ambiguous expression is to be determined from the context. cf. संदिग्धेषु वाक्यशेषात् MS. 1. 4. 29; संदिग्धं वाक्यशेषेण निर्णयमवधारितम्। विन्युद्देशेन निर्णाति किं तु शेषः करिष्यति॥ तत्र. 3. 4. 36.

संभवत्येकवाक्यत्वे वाक्यभेदश्च नेष्यते (श्लोकवार्तिक 1.1. 1.) When a sentence can suitably be regarded as one, it is not right to divide it. cf. Ś. B. on Br. Sūt. 1. 4. 3; वक्तृभेदेऽप्येकवाक्यता साकाङ्क्षत्वात् पूर्वोत्तरवाक्ययोरेकार्थत्वं वाक्यैकसंभवे तद्भेदस्यायोगादित्यर्थः। आनन्दगिरि on Ś. B. on Br. Sūt. 1. 2. 15.

सर्वं ज्ञानं धर्मिण्यभ्रान्तं प्रकारे तु व्यत्ययः No cognition is erroneous in respect of a thing as possessed of certain properties; but there may be error in regard to the exact form of the thing. For example, a man sees a glittering object on the ground, and supposes it to be silver; but it turns out to be nacre, and not silver. There is no mistake in his cognition of the shining object, but his conception of the nature of the object is erroneous.

सर्वनाशे समुत्पन्ने अर्धं त्यजाति पण्डितः (Pt. 4. 27; 5. 42) When the loss of all is impending, a wise man will give up half [if by so doing he can save the other half]. सर्व...पण्डितः। अर्धेन कुर्वते कार्यं सर्वनाशो हि दुस्तरः॥

सर्वं बलवतः पथ्यम् Everything is suitable or proper for the strong. "Might is right." A strong man may be lawless with impunity. cf. मात्स्यन्याय.

साकमेधीयन्यायः Vide Dictionary p. 1663.

साक्षः पुरुषः परेण चेन्नयिते नूनमक्षिभ्यां न पश्यति (ŚB. on MS. 1. 2. 31.) If a man with eyes is led by somebody else, it is clear that he does not see with his eyes. This is used by an objector to illustrate his argument that it is not necessary to understand the meaning of

Vedic sentences employed in sacrificial rites, since the way in which they are to be used is clearly laid down in works prepared for the purpose.

सावकाशनिरवकाशयोर्निरवकाशो बलीयान् That injunction which leaves no room for others is stronger than one which leaves such room for others. An injunction directing animal sacrifices 'अग्नीषोमीयं पशुमालभेत' which leaves no room for option, overpowers the more general one forbidding the taking of life (न हिंस्यात् सर्वभूतानि). In this way one Smṛiti may prevail over another.

सिंहावलोकनन्यायः The maxim of a lion's backward glance. It is used when one casts a retrospective glance at what he has left behind, while at the same time he is proceeding, just as the lion, while going onward in search of prey, now and then bends his neck backwards to see if anything be within his reach. The lion has the habit of looking in front and behind, after killing its prey, to see if there is any rival to dispute possession. सिंहावलोकनन्यायेन शंयोः पौत्रमूर्जपुत्रं भरतं स्तौति सार्धेन गुहभिः । नीलकण्ठ's com. on Mb. 3. 221. 1.

सिकताकूपवत् The simile of a well dug in sandy soil (the sides of which are incessantly falling in). It is used as an argument that will not hold water. किं बहुना, सर्वप्रकारेण यथा यथायं वैनाशिकसमय उपपत्तिमत्त्वाय परीक्ष्यते तथा तथा सिकताकूपवद् विदीर्यत एव । न कांचिदत्रोपपत्तिं पश्यामः । S. B. on Br. Sūt. 2. 2. 32.

सिकतातैलन्यायः The figure of oil from sand. A non-entity like शशविषाण. cf. लभेत सिकतासु तैलमपि यत्नतः पीडयन् पिबेच्च मृगतृष्णिकासु सलिलं पिपासार्तितः । कदाचिदपि पर्यटञ् शशविषाणमासादयेन् न तु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत् ॥ Bh. 2. 5 ; न यत्नेनापि महता प्राप्यते तैलमश्मतः । (v. 1. रत्नमश्मतः) योगवासिष्ठ 2. 5. 23; यच्च यदात्मना यत्र न वर्तते न तत् तत् उत्पद्यते यथा सिकाताभ्यस्तैलम् S. B. on Br. Sūt. 2. 1. 16.

सुन्दोपसुन्दन्यायः The simile of Sunda and Upasunda. It is used of conflicting and mutually destructive things. अन्योन्यनाशनाशकभावविवक्षायां सुन्दोपसुन्दन्यायः । यथा हि सुन्दोपसुन्दसंज्ञौ सहोदरावसुरौ तिलोत्तमार्थं वध्यघातकभावेनोभावपि नष्टाविति भारते प्रसिद्धम् ॥ लौकिकन्यायसंग्रह. This nyāya is used when the things in opposition are of equal strength; but when they are of unequal strength, and the weaker go to the wall, the मात्स्यन्याय is employed.

सुभगाभिधुकन्यायः The maxim of the mother-in-law (सुभगा) and the mendicant. The import of the maxim would be that the more important woman in the house (सुभगा) could not tolerate the less important woman (दुर्भगा) taking the liberty of dismissing the beggar without her permission; she therefore recalled the dismissed beggar and then dismissed him herself. cf. श्वश्रू-निर्गच्छोक्तिन्याय. (Turner Jubilee Volume, p. 93.)

सुवर्णन्यायः The illustration of gold. Purity or otherwise of a person is determined by four tests just as gold. यथा चतुर्भिः कनकं परीक्ष्यते निघर्षणच्छेदनतापताडनैः । तथा चतुर्भिः पुरुषः परीक्ष्यते श्रुतेन शीलेन कुलेन कर्मणा ॥ Subhāṣ.; हेम्नः संलक्ष्यते ह्यमौ विशुद्धिः श्यामिकापि वा । R. 1. 10.

सूक्तवाकन्यायः Vide Dictionary p. 1686.

सूचि (ची) कटाहन्यायः The maxim of the needle and the kettle. It is used to denote that when two things—the one easy and the other difficult—are required to be done, the easier should be first attended to, as when one has to prepare a needle and a kettle, he should first take in hand a needle as it is an easier work compared with the preparation of a kettle.

सूत्रबद्धशकुनिन्यायः The simile of a bird tied by a cord. यथा शकुनिः सूत्रेण प्रबद्धो दिशं दिशं पतित्वा अन्यत्रायतनमलब्ध्वा बन्धनमेवोपश्रयते एवमेव खलु सोम्य तन्मनो दिशं दिशं पतित्वा अन्यत्रायतनमलब्ध्वा प्राणमेवोपश्रयते प्राणबन्धनं हि सोम्य मनः । Ch. Up. 6.8.2.

सूर्यास्तन्यायः The maxim of the sun's setting. It is used to denote that a mere statement 'रातोऽस्तमर्कः' with वाच्यार्थ suggests several different meanings to several different hearers. The same advent of night suggests to a paramour, thief, and a pious Brāhmaṇa etc. that it is proper time to meet the lady-love at the rendezvous, to stir out for house-breaking and to perform religious rites such as सायंसंस्था etc. respectively.

सोपानत्के पादे द्वितीयामुपानहमशक्यत्वान्नोपादत्ते A man does not attempt to put a second shoe on a foot already having a shoe on, for it would be an impossibility. cf. S. B. on MS. 1. 2. 33 where the पूर्वपक्षिन् objects to certain Vedic texts as unnecessarily setting forth things already known.

सोपानारोहणन्यायः The simile of the ascent of a staircase. It is used of knowledge arrived at gradually, by easy steps. "Line upon line, precept upon precept, here a little and there a little." एवं चानात्मविद आत्मानं विविदिषोर्नारदस्य प्रश्ने परमात्मानमेवास्मै व्याख्यास्यामीत्यभि-संधिमान् सनत्कुमारः सोपानारोहणन्यायेन स्थूलदारभ्य तत्तद्भूमव्युत्पादन-क्रमेण भूमानमतिदुर्ज्ञानतया परमसूक्ष्मं व्युत्पादयामास । भामती 1. 3. 8.

सौभरिन्यायः The illustration afforded by सौभरि. The illustration leads to the inference that the sage, सौभरि entered into fifty bodies simultaneously and enjoyed the company of all his fifty wives. सौभरिरेभिर्विनिर्मितविविधदेहस्यापययिण मान्धातुकन्याभिः पञ्चाशता विहारः पौराणिकैः स्मर्यते । भामती 4. 4. 11; the story occurs in V. P. 4. 2; Bhāg. 9. 6.

स्थालीपुलकन्यायः The maxim of the cooking-pot and boiled rice. In a cooking-pot all the grains being equally moistened by the heated water, when one grain is found to be well-cooked, the same may be inferred with regard to the other grains. So the maxim is used when

the condition of the whole class is inferred from that of the part. पर्याप्तो ह्येकः पुलाकः स्थाल्या निदर्शनाय। Mbh. 1. 4. 23; लिङ्गस्य पूर्ववत्त्वाच्चोदनाशब्दसामान्यादेकेनापि निरूप्येत यथा स्थाली-पुलाकेन। ... एतन्न्यायपूर्वकं लिङ्गमेकत्रापि दृश्यमानं तुल्यन्यायानां सर्वेषां धर्मवत्तां ज्ञापयति। यथा स्थाल्यां तुल्यपाकानां पुलाकानामेकमुपमृष्ट्या-न्येषामपि सिद्धतां जानाति। ŚB. on MS. 7. 4. 12; cf. Mar. "शितावरुन भाताची परीक्षा."

स्थूणानिखननन्यायः The maxim of digging or fixing in the post. As a stake or post to be firmly fixed in the ground is again and again moved and thrust inward, so this maxim is used when one (say, a disputant) adds several corroborative illustrations, arguments etc. to strengthen and confirm still more his strong position. आक्षेपपूर्विका हि परिहारोक्तिर्विवक्षितेऽर्थे स्थूणा-निखननन्यायेन दृढां बुद्धिमुत्पादयति। Ś. B. on Br. Sūt. 3. 3. 53; 2. 1. 34; 3. 4. 2; यदि स एव निर्णयः, किमर्थमाक्षेपः। दाढ्यार्थः, स्थूणानिखननवत्। ŚB. on MS. 7. 2. 1; cf. Marāṭhī "खुंटा हलवून बळकट करणें."

स्नेहदीपन्यायः The illustration of oil in a lamp. The burning of a lamp depends on oil as its feeder; if oil is over, the lamp automatically is extinguished. So there is the relation of cause and effect between स्नेह and दीप. वपुषा करणोऽज्जितेन सा निपतन्ती पतिमन्यपातयत्। ननु तैल-निषेकविन्दुना सह दीपार्चिरूपैति मेदिनीम्॥ R. 8. 38; निर्विष्टविषयस्नेहः स दशान्तमुपेयिष्यन्। आसीदासन्ननिर्वाणः प्रदीपार्चिरिषोषसि॥ ibid. 12. 1; यावत्तैलं तावदाख्यानम्।

स्फटिकलोहितन्यायः The simile of the redness of the crystal. This redness is due to the proximity of a red object; such as a rose (जपाकुसुम) etc. अन्यदीयगुण-ग्रहणाग्रहणे च रक्तस्फटिकवस्त्रमालिन्यादिन्यायिनान्यदीयगुणैव अनु-रञ्जनाननुरञ्जने विवक्षिते। Kuval. under the figure अतद्गुणः नानाविधवस्तूनां वर्णान् धत्ते यथामलः स्फटिकः। तद्गुणधर्मुणभाषितस्य भावं विमुच्यते॥ १६॥ विगतोपाधिः स्फटिकः स्वप्रभया भाति निर्मलो यद्वत्। चिद्दीपः स्वप्रभया तथा विभातीह निरुपाधिः॥ ११॥ परमार्थसार.

स्वभावो दुरतिक्रमः Nature is hard to overcome. यः स्वभावो हि यस्य स्यात् तस्यासौ दुरतिक्रमः। इवा यदि क्रियते राजा स किं नादनात्युपानहम्॥ H. 3. 56; एकस्य न क्रमः क्वापि वैचित्र्यं च समस्य न। शक्तिभेदो न चाभिन्नः स्वभावो दुरतिक्रमः॥ कुसुमाञ्जलि 1. 7; "Nature, to be commanded, must be obeyed." Bacon; cf. Mar. "स्वभावाला औषध नाही."

स्वामिभृत्यन्यायः The maxim of master and servant. It is used to mark the relation of the feeder and the fed, or the supporter and the supported, subsisting

between any two objects. न हि साम्ये सत्युपकार्योपकारकभावो भवति। न हि प्रदीपौ परस्परस्योपकुसुतः। ननु चेतनमपि कार्यकारणं स्वामिभृत्यन्यायेन भोक्तुरुपकरिष्यति। न, स्वामिभृत्ययोरप्यचेतनांशस्यैव चेतनं प्रत्युपकारकत्वात्। Ś. B. on Br. Sūt. 2. 1. 4; 2. 3. 43.

हस्तामलकन्यायः The simile of a myrobalan on hand. It is used to denote an evident result or reward, requiring no proof. It stands for a self-evident fact. वाक्यमप्रतिबद्धं सत् प्राक्परोक्षावभासिते। करामलकवद् बोधमपरोक्षे प्रसूयते॥ cf. Marāṭhī "हातचा मळ."

हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः (Ki. 1.4; 14.63.) Words which are salutary and persuasive and arrest attention are difficult to find. सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयान्न ब्रूयात् सत्यम-प्रियम्। प्रियं च नानुते ब्रूयादेष धर्मः सनातनः॥ Mb.; अप्रियस्य च पथस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः। Rām.

हंसकाकन्यायः The maxim of a goose and a crow. It is used to denote the chasm which could never be bridged between the proverbially superior and the inferior. इभतुरगशतैः प्रयान्ति मूढा गुणवन्तो विबुधाश्चलन्ति पद्भ्याम्। गिरिशिखरगतापि काकपङ्क्तिः पुलिनगतैर्न समेति राजहंसैः॥ Subhāṣ.; प्रासादशिखरारूढः काको न गरुडायते। Mb.

हंसवकन्यायः The maxim of a goose and a crane. It is used to denote the permanent distinction between these two and a reliable truth and the best thing becoming a butt of laughter at the hands of the ignoramus. हंस इवेतो वकः इवेतः को भेदो वकहंसयोः। नीरक्षीर-पृथक्कारो हंसो हंसो वकः वकः॥ "कस्त्वं लोहितलोचनास्यचरणो", "हंसः", "कुतो", "मानसात्", "किं तत्रास्ति", "सुवर्णपङ्कजवत् नीरं सदा निर्मलम्। रत्नानां निचयाः सुवर्णलतिका वैदूर्यरोहाः क्वचिन्", "मण्डूका अपि सन्ति तत्र", "न", "वकैराकर्ष्य हीहीकृतम्"॥

होलाकाधिकरणन्यायः Vide Dictionary p. 1767.

हृदनक्रन्यायः The simile of an alligator in a lake. It is used of things which mutually aid or protect each other. See : वनसिंहन्याय.

Bibliography : (1) लौकिकन्यायाञ्जलि (A Handful of Popular Maxims) प्रथमः, द्वितीयः तृतीयो भागश्च by Colonel G. A. Jacob (Second Edition, revised and enlarged). (2) भुवनेशलौकिकन्यायसाहस्री (Abbreviation लौ. न्याय.) पण्डितठाकुरदत्तशर्मनिरचिता; संवत् 1965, शके 1830. (3) मीमांसाकोषः, प्रथमादिचतुर्थान्ता भागाः; संपादकः केवलानन्दसरस्वती (प्राज्ञपाठशालामण्डलग्रन्थमाला). (4) Mīmāṃsā Rules of Interpretation by Kisori Lal Sarkar; Tagore Law Lectures, 1905 (1909). (5) Indian Linguistics-Turner Jubilee volume I, 1958; "Four unexplained Nyāyas" by H. G. Narahari, Poona, pp. 92-94.

APPENDIX F

GRAMMATICAL CONCORDANCE

अ

अक्— (1) A grammatical abbreviation which is used to denote the vowels अ, इ, उ, ऋ, ए.

(2) That which does not contain क् (the अक् suffix); P. 6. 1. 132

अकथित— It is one of the varieties of कर्मकारक. It is that object which is not otherwise intended to be expressed as अपादान, अधिकरण etc.; if the speaker intends to express that in any other case, he can put it in the other case, as गोः पयो दोषि, अन्वरुणदि रां वजे etc. There are some verbs in Sanskrit which take अकथित object, in addition to their usual direct one. The roots that are capable of governing two accusatives are mentioned in the following कारिका—

दुह्याचपचूदण्डरुधिप्रच्छिचिब्रूशासुजिमथमुषाम् ।
कर्मयुक् स्यादकथितं तथा स्यान्नहिकृष्वहाम् ॥

अकर्तृक— Not having an agent; cf. नाकर्तृकं कर्मास्ति (no verbal process without an agent).

अकर्त्रभिप्रायार्थ— The grammatical rule which prescribes the आत्मनेपद in the case where the result of the action is not beneficial to the agent.

अकर्मक—Intransitive. When the action and the result reside in the same substratum, the root is intransitive; the root भू or अस् is intransitive, because the action is favourable to the result (सत्तानुकूलव्यापार) and the result सत्ता reside in the same substratum, i. e. the agent घट etc.; फलव्यापारयोरेकनिष्ठतायामकर्मकः । —वै. सू.

अकालक— The term refers to Pāṇini's grammar because Pāṇini was the first to do away with the कालाधिकार in Sanskrit grammar; पाणिन्युपज्ञमकालकं व्याकरणम् । —Kaśi. 2.4.21.

अकृतव्यूह— The follower of Pāṇini who does not insist (on the taking effect of a rule, when its cause or causes disappear); Pbh. 56.

अकृताभ्यागम— Liability for what is not done.

अकित्— That which receives no augment having an indicative क् (P. 7.4.83), that which has no indicative क्.

अक्षर— That which does not admit of the analysis, element, word, to be moved as subordinate to some-

thing else (Vbh.), letter (Mbh. 1. 1. 2), vowel (Tp. 1.2), syllable.

अखण्डत्व— The state of not being subject to be divided; Pur. Pv. 14.

अखण्डपदस्फोट— The word without division into stem and suffix—which is the conveyer of the sense as a unit.

अखण्डवाक्यस्फोट— The undivided linguistic unit which is the conveyer of the meaning.

According to the अखण्डवाक्यस्फोट theory, the analysis into letters, or the distribution of the meaning between stems and suffixes or between the words in a sentence is purely fictional and the sentence itself undivided into its constituent elements conveys the meaning.

अखण्डोपाधि— Indivisible imposed property (opposed to a generic character).

अगमक— (The grammatical rule) which does not prove (the particular proposition), inadequate.

अगृहीतशक्तिग्राहकत्व— The state of being the conveyer of a convention (of a particular word), which was not previously comprehended; Pbh. 8.

अङ्लोपिन्— (अक्-लोपिन्) (The original stem) whose vowels अ, इ, उ, ऋ, and ए are dropped. (अक् is a प्रत्याहार); P. 7.4.2.

अघोष— Non-voicing, hard articulation or effort as applied to the hard consonants and विसर्ग.

अङ्ग— Subordinate member, auxiliary (to a rule), assisting an operation, being a formal cause (of an operation); the stem or base to which the suffix has been added (हन् + ति); the base or stem together with the intermediate विकरण (करिष्य + वः).

अङ्गाङ्गिभाव— Relation of reciprocal subserviency (between two grammatical rules); Pbh. 12.

अच्— A grammatical abbreviation used to denote all the vowels (अ, इ, उ, ऋ, ए, ओ, ऐ, औ).

अचरितार्थ— (Grammatical operation) which cannot take effect anywhere; Pbh. 67.

अजहत्स्वार्थानुसि— (A compound or a complex unit) which involves the additional meaning without losing

the respective meaning of the constituent members of the compound; cf. व्यपेक्षा.

अजितसेनाचार्य— Author of the मणिप्रकाशिका, a commentary on यक्षवर्मन¹⁸ चिन्तामणि on the शाकटायन-शब्दानुशासन.

अञ्चूत्तरपद— A compound word which has अञ्चु as the last member.

अद्— A grammatical abbreviation used to denote the letters अ, इ, उ, ऋ, ए, ओ, ऐ, औ, ह्, य्, व्, र्; P. 8.4.2.

अण्— A grammatical abbreviation used to denote अ, इ, उ; P. 1.1.51; or used to denote the vowels अ, इ, उ, ऋ, ए, ओ, ऐ, औ, the semivowels य्, व्, र्, ल् and letter ह्; P. 1.1.69.

अणिकर्तृ— The agent of a non-causal verb; P. 1.4.52.

अण्यदर्थ— Not having the sense of impersonal action or not having the passive sense; P. 6.4.60.

अतद्गुणसंविज्ञान-बहुव्रीहि— बहुव्रीहि compound where the meaning of the constituent members has no connection with what is construed with the meaning of the whole compound, e. g. चित्रगुमानय (bring me a man possessing variegated cows). Here the meaning 'cow' has no connection with the action of bringing with which the meaning of the whole बहुव्रीहि compound is construed.

अतिदेश— An extended application by analogy, analogical transference; analogical extension of an argument; cf.

अन्यत्रैव प्रणीतायाः कृत्स्नाया धर्मसंहतेः ।

अन्यत्र कार्यतः प्राप्तिरतिदेशः स उच्यते ॥

अतिपरोक्षवृत्ति— A word in which the root is not clear.

अतिव्याप्ति— Overpervasion, where that which is expressed by the definition is so wide as to pervade more than the element to be defined; e. g. 'Cows are horned beasts.'

अतिसर्ग— Permission to do as one likes; P. 3.3.163.

अत्यन्तसंयोग— Uninterrupted continuity of time or space through the action; P. 2.3.5. The words denoting duration of time and space are put in the accusative case; क्रोशं कुटिला नदी । मासं गुडधानाः । Sk.

अत्वत्— A root (धातुं) which possesses a short अ as its root vowel in the original धातुपाठ; P. 7.2.62.

अदन्त— Words ending in short vowel अ (अत् + अन्त); P. 8.4.7.

अदर्शन— Elision or disappearance of affix or stem or augment, or of the part of affix or stem or augment; P. 1.1.60

अदिप्रभृति— Having अद् at the head i. e. the roots of the second conjugation; P. 2.4.72.

अदुपदेश— That which is given in grammar with vowel अ; P. 6.1.186.

अदुपध— A unit having short 'अ' as its penultimate; P. 3.1.98.

अदूषण— No objection to a particular form in grammar; Sir. Pv. 191.

अधिकरण— (1) Material things or substances; P. 11.4.13.
(2) A grammatical agreement; P. 1.2.43.
(3) Location.

Acc. to मर्तृहरि, अधिकरण is said to be that which is a substratum of action indirectly through the medium of the agent or the object and which is helpful for the accomplishment of the action; e. g. रामः कटे आस्ते and स्थाल्या पचति; कट and स्थाली are indirectly the substrata of the actions of sitting and cooking, through the medium of the agent (person) and food respectively.

अधिकरण is threefold :

(1) औपश्लेषिक. When the action does not pervade its substratum, but is only a part of it; कटे आस्ते, one sits only in a part of a mat.

(2) अभिव्यापक. When the substratum of the action is wholly pervaded; तिलेषु तैलम्.

(3) वैषयिक. मोक्षे इच्छा, the sense being मोक्षविषयक इच्छा.

अधिकरणाविचाल— A change in the apportionments or distribution of substance; here अधिकरण means, matter, stuff, substance. विचाल means change in number, i. e. to make one into many or to make many into one; P. 5.3.43.

अधिकार— (P. 1.3.11) Rules which have to be repeated wholly or in part. P. shows that a particular सूत्र is an अधिकारसूत्र, by the word प्राक् followed by a word in the ablative case P. 1.4.56, or the सूत्र⁸ marked with स्वरित accent where स्त्रि has the same. P. 4.1.3. It is threefold :

सिंहावलोकितं चैव मण्डूकप्लुतमेव च ।

गङ्गाप्रवाहवच्चापि अधिकारस्त्रिधा मतः ॥

अधिकार्यवचन— An exaggerated statement whether of praise or censure; P. 2.1.33.

अध्याहर्तव्य— Which has to be supplied; Sir. Pv. 51.

अध्याहार— Supplying (a particular word which is necessary); Pbh. 61.

अध्यै— A termination showing तुमर्थ (a termination of the infinitive of purpose used in the Vedic literature); P. 3.4.9.

अर्धमात्रालाघव— (The grammarians rejoice over) the saving (even) the length of half a short vowel.

अर्धस्पृष्ट—Formed by half contact applied to sibilants and ह्.

अनच्क—That which does not contain a vowel.

अननुष्ठापक—(Grammatical rule) which does not teach something definite; Pbh. 1.

अनद्यतन—That which has not occurred during the course of the current day; the name of the Impersonal Past; P. 3.2.111.

अनधिकरणवाचिन्—The word or unit not denoting the sense material substance; P. 2.4.13.

अनन्तर—In the sense अव्यवहित, (unseparated by vowels); P. 1.1.7.

अनन्यलभ्यः—(The denoted meaning of the grammatical element) must be such as cannot be obtained otherwise; the primary meaning of the word is that which is not known from that word by any other significatory potency.

अनपेक्ष—Absolutely or independently valid.

अनभिहित—P. 11.3.1. (The meaning) not being denoted (by other suffixes, compounds etc.); P. 2.3.1.

अनल्विधि—The grammatical operation which does not apply to or concern the phoneme; स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ। The substitute is liable to all the rules which hold good for the primitive (स्थानि) but not in the case of the rule which applies to or concerns the phoneme.

अनर्थक—Purposeless, superfluous, in so far as the rules of Pāṇini are supposed to contain no 'purposeless' elements.

अनवकाश—Possessing no scope.

अनस्ति—Any root other than अस्; P. 8.2.73.

अनाकृति—That which has no form. The term refers to the conventional name (संज्ञा) opposed to संज्ञी which has forms; अनाकृतिः संज्ञा, आकृतिमन्तः संज्ञिनः। लोकेऽपि ह्याकृतिमतो मांसपिण्डस्य देवदत्त इति संज्ञा क्रियते। Mbh.

अनाख्यात—cf. अकथित.

अनागमक—(A grammatical item) to which an augment is not attached (opposed to सागमक).

अनादिष्ट—That which is not substituted or replaced, i. e. base form (स्थानिभूत); योऽनादिष्टादचः पूर्वः तस्य विधिं प्रति स्थानिवद्भावः। Mbh. 1.1.57.

अनाप्य—Intransitive.

अनालिङ्गित—Having no connection with; Pbh. 100.

अनिगन्त—A grammatical item which does not end in इ, उ, ऋ and ऌ; P. 6.2.52.

अनिद्—The roots that do not take augment इ (ट्).

अनिति—Not followed by the word इति; P. 5.4.57.

अनितिपर—(अन् इति पर) That which has not the word इति after it; P. 1.4.62.

अनित्य—A rule that does not apply after the taking effect of another rule that applies simultaneously and which is in conflict with the application of the rule in question.

अनित्यसमास—A compound where the addition of the case terminations to the members of the compound is sufficient to bring out the sense of the compound; e. g. in the compound राजपुरुषः, the genitive राज्ञः and the nominative पुरुषः are competent to denote the sense of the compound.

अनिदिन्—A root which does not possess a short इ as indicatory letter. [अन् (not), इन् (इ), इन्, (indicatory)]; P. 6.4.24.

अनियामकत्व—(A cause) causing an effect to remain even after it has ceased to exist; Pbh. 63.

अनिरवसित—Those who have not been expelled from (the communication of higher class); P. 2.4.10.

अनिराकर्तृ—A kind of संप्रदान that does neither accept nor refuse what is given, as in 'सूर्याय अर्घ्यं ददाति'; the sun neither solicits worship nor does he reject it.

अनिर्दिष्ट—That which is not mentioned specifically in grammar (अनुपदिष्ट), that which has no meaning assigned (in grammar).

अनिर्दिष्टार्थ—(The suffixes) to which no meaning has been assigned; अनिर्दिष्टार्थाः प्रत्ययाः स्वार्थे। Pbh.

अनिष्टापातभय—Danger of undesirable happenings (in grammatical operations).

अनीप्सित—One of the different forms of कर्मकारक. This refers to undesirable object as in विषं भुङ्क्ते (he eats poison).

P. defines it thus : that which is not desired by the agent but which is connected with the action which achieves the desired object through the operation of the agent; P. 1.4.50.

अनुकार्यानुकरण—Original and imitating; cf. अनुकार्यानुकरणयोरभेदविक्षा (no intention to express the difference between original and imitating).

अनुक्तसमुच्चयार्थ—(The particle च) having the meaning of accumulation (of things expressed) with things not expressed; अनुक्तसमुच्चयार्थः चकारः.

अनुत्तरपदस्थ—That which does not stand in the last member of the compound; P. 8.3.45.

अनुदात्त—Unraised, grave, within a given register a syllable with low tone, not pronounced with the उदात्त

accent, the vowel grammatically accented; P. 1. 2.30. In the text of Rv. the अनुदात्त is marked by a horizontal line below the word, e. g. अग्निना (अनु).

अनुनासिक—Accompanied by a nose sound, the nasal consonants and अनुस्वार, the nasalization of vowel or semivowel, a sound where both nose and mouth are involved; P. 1.1.8.

अनुपपत्त्यस—No raising (of an objection); Pbh. 114.

अनुपप्लव—No repetition (of a rule); Pbh. 35.

अनुपसर्जन—That which is not a subordinate term in a compound; P. 4.1.14.

अनुपाख्य—That which is not perceived, observed or known clearly; P. 6.3.80.

अनुपात्यय—Not breaking the series or order; P. 3.3.38.

अनुपादान—(Which) cannot be said with propriety; Pbh. 47.

अनुप्रदान—The articulatory process (प्रयत्न) occurring outside the buccal cavity, secondary features as nasality; Extra-buccal process :

- (a) voicing and non-voicing,
- (b) aspiration and non-aspiration,
- (c) nasality and non-nasality.

अनुबन्ध—That which is tagged on, significant or indicative letters, certain symbolic letters or syllables attached to roots, terminations, augments and substitutes, either at the beginning or at the end, to indicate accentuation or पद or grammatical operation in connection with them; such as गुणवृद्धि which a stem undergoes, as in शीष्, इद्, ङीष् etc. It is the same as इत्.

अनुभूतिस्वरूपाचार्य—Author of the सारस्वतप्रक्रिया, belongs to the सारस्वत school, date ranges from 1250 A. D. to 1350 A. D.

अनुमन्त—A kind of संप्रदान that approves of a gift as in उपाध्यायाय गो ददाति where the priest permits the giver to give him a cow (though he does not actually request him to do so).

अनुलेख—(Such a meaning of a term) having nowhere been mentioned in the authoritative books; Pbh. 47.

अनुलोमसांधि—Combination of letters where vowel precedes and consonant follows it.

अनुवाद—(Portion of a rule) stating simply (that, concerning which something is taught in the rule); Pbh. 93.

Repetition by way of explanation, illustration, corroboration; P. 2.4.3.

अनुवृत्ति—Continued influence of the governing word, the act of continuance of the governing word in the

following rule (or rules). The process of supplying the word from the preceding सूत्र; a whole rule or an expression in a given rule which 'turns up' again, that is to be supplied in a rule taught later.

अनुवृत्तिनिर्देश—Employment of a letter (in a rule) similar to that which is already mentioned in the first fourteen aphorisms; e. g. the letter अ is employed in the rule अस्य च्चौ (P. 7.4.32), which is similar to that mentioned in the प्रत्याहारसूत्र अइउण्; Mbb. 1.1.1.

अनुपङ्ग—(अनु + सङ्; to stick to, to attach to.)

It means close connection and is applied to the penultimate nasals of roots in grammatical literature, probably because those nasals were felt to be separate entities attached to the roots, since they appear sometimes with those nasals and sometimes without; उपधाभूतस्य नकारस्य अनुपङ्ग इति प्राचां संज्ञा ।

अनुस्वार—After sound, subordinate sound, a nasal sound marked by a dot above the line.

It is restricted to a post-vocalic position, primarily occurs before the fricatives and ह्. The phonetic feature of this sound is not known clearly. It may be nasalized fricative or it may be a nasalization and lengthening of the vowel. It is either vocalic or consonantal; P. 8.3.4.

अनुष्ठानन्तर्य—Not being the name of ऋषि or in-expressing an immediate descendant; P. 4.1.104.

अनेकाच्—That which contains more than one vowel, non-monosyllabic.

अनेकान्त—A grammatical element (specifically indicative letters) which does not form a part of anything, as in अनेकान्ताः अनुबन्धाः; Pbh. 5; (the indicative letters do not form a part of that to which they are attached).

अनेकाल्—A grammatical element (specially substitute) which consists of more than one letter; P. 1.1.55.

अनेजन्त—A grammatical element which does not end in either ए or ओ or ऐ or औ.

अन्तरङ्ग—(1) A rule the causes of the application of which lie within or before the sum of the causes of a बहिरङ्ग rule.

(2) A kind of कर्मकारक; the connection (of a word signifying substance) with a verb is prior to that of a word (signifying time, verbal action, the roads to be traversed, countries) with a verb. Therefore द्रव्य-वाचक कर्म is अन्तरङ्ग while the कालदिवाचक कर्म is बहिरङ्ग.

अन्तर्भावितपर्यय—(The non-causative root) having the sense of causative force.

अन्तस्थ—Standing between, standing between stops and fricative (Uvata RP. 1.9); standing midway between the vowels and consonants, semivowels. P. refers to the semivowel by the term यण्.

अन्तस्था—An intermediary, liquid-sounds, अर्धस्वर or semivowels—य, व, र, ल.

अन्तःकार्य—An अन्तरङ्ग operation (the causes of the application of which) lie within the order (of the pronunciation of letters) of the causes of a बहिरङ्ग; अन्तःकार्यत्वं च पूर्वोपस्थितनिमित्तकत्वम् । Pbh.

अन्तःपादम्—That does not occur in the middle of a पाद (fourth part of a stanza); P. 3.2.66.

अन्तादिवत्—The single substitute (which takes the place of preceding and following) is considered as the final of the preceding (form) and the initial of the succeeding (form). An अदेश is like the स्थानी, but in an एकादेश the स्थानी is intermediate or rather the स्थानी is the collection or the sum, of the preceding and the succeeding.

अन्तोदात्त—(A word) whose final vowel is accented; P. 4.1.52.

अन्यतरस्याम्—(Loc. form of अन्यतर).

Either way, optionally, विभाषा; P. 1.4.53

अन्यतरोपदेश—A list of either (correct words or incorrect words); Mbh.

अन्यपदार्थप्रधान—(The characteristic feature of the बहुव्रीहि compound) is that the meaning denoted by the word that is not a member of the compound stands predominant in respect to the meaning denoted by the members.

अन्यपूर्वक—This term refers to that object (कर्मकारक) where it is specially sanctioned by the rules of grammar in the place of other कारक^s as in कूरमभिकुक्ष्यति. Here the accusative case denoting the sense of object is sanctioned by the special rule of P. 1.2.36 for the संप्रदानकारक.

अन्वक्षरसंधि—Combination according to the succession of letters.

अन्ववसर्ग—Permission to do as one likes; P. 1.4.96; अन्ववसर्गः कामचारानुज्ञा Sk. on P. 1.4.96.

अन्वादेश—Saying after, re-employment, mentioning or sanctioning which is already mentioned; P. 2.4.32.

अन्विताभिधानवाद—This view is propounded by the new school of the मीमांसक^s (प्राभाकर). According to this view, the individual morphemes or morphemic sequences do not convey any particular meaning when they are detached or separated from the sentences but when they occur united together in a sentence

सं. इ. को....११

they convey the particular or absolute meaning. According to this view the relation is also denoted by the morphemic sequences when they occur in juxtaposition with other morphemes, and there is not separate constructional meaning as such; but it is conveyed by the words when they are part of a sentence.

अपदान्त—That which is not a final (letter) in a पद; P. 8.3.24.

अपादान—A कारक which denotes the limit of separation, the thing which remains more or less unaffected in the course of separation. According to भर्तृहरि an object whether movable or immovable, which is the substratum of separation, at the same time that is not substratum of the action is called अपादान. Thus in वृक्षात् पर्ण पतति both a leaf and a tree are the substrata of the act of separation; but leaf is also the substratum of the action of falling and therefore tree is अपादान and a leaf is not; P. 1.4.24.

अपित्—Not having the प as indicatory letter; P. 1.2.4.

अपृक्त—Not united, uncombined. In the प्रातिशाख्य it is used in the sense of 'a word consisting of a single letter.' P. restricted this term to suffixes consisting of a single letter; P. 1.2.41.

अपेक्षितक्रिय—A kind of अपादान where the action of separation is to be understood as in कुतो भवान् (wherefrom do you come?) where, आगतः is to be understood.

अपोद्धार—Disintegration (of the constituent member from the constitute); Vāk. P. 1.24.

अप्पयदीक्षित—Author of सूत्रप्रकाश, son of रङ्गराज अश्वरिन् and grandson of आचार्य दीक्षित. He flourished between 1473 and 1545 A. D.

अप्रत्यय—Not an affix; other than affix, augment and substitute; P. 1.1.69. Sk. interprets अप्रत्ययः as अविधीयमानः (that which is not prescribed in grammar); प्रतीयते विधीयते इति प्रत्ययः.

अप्रथमासमानाधिकरण—Not agreeing with what ends with the nominative case; P. 3.2.124.

अप्राप्तविभाषा (or अप्राप्ते विभाषा)—An operation allowed in a particular operation which another rule makes it impossible. When there is no such general rule but there is an optional rule, then the optional rule is called अप्राप्तविभाषा.

अप्राप्तियोग्य—The element of the word which has no scope for application (of a grammatical rule); Pbh. 65.

अबाधक—Not superseding; अबाधकान्यपि निपातनानि भवन्ति (the ordinary rules of grammar are not necessarily

superseded by the fact that forms contrary to them are put down in a rule); Pbh. 108.

अभयचन्द्र— Author of the प्रक्रियासङ्ग्रह; flourished in the first half of the 14th century A. D. Belongs to शाकटायन school.

अभयानन्दिन— Author of the shorter version of the जैनेन्द्र grammar. Earlier than 1205 A. D.

अभाषितपुंस्क— A noun which is always either feminine or neuter and has no corresponding masculine form; P. 7.3.48.

अभिनिधान— Close contact, non-release of a consonant; this feature takes place when a stop is followed by a stop, making it obscure, arrested, esp. suppression of initial अ after ए or ओ.

अभिमन्यु— A king of Kashmir. Restored the corrupt text of the महाभाष्य.

अभिरामविद्यालङ्कार— Author of a gloss on the कारकपाद of गोपीचन्द्र's commentary on the सङ्क्षिप्तसार.

अभिहितान्वयवाद— This view is propounded by the मादृ school of Mīmāṃsā. This school admits that when the morphemes or morphemic sequences are used in a sentence, each morpheme or morphemic sequence denotes independently separate meaning.

According to this view the अन्वयार्थ (the relation between different meanings denoted by morphemes or morphemic sequences) is not the denoted meaning of morphemes but it is conveyed by the morphological construction or syntactical construction.

अभूततद्भाव— When the cause of a thing arrives at the state of being that very thing so produced is said to be अभूततद्भाव, when something arrived at the state of being while it was not so previously, the state of that what it was not, changing into anything which one has not been before; Vārt. on P. 5.4.50.

अभेदक— A feature of a letter which does not render the letter distinctive even in the presence or in the absence of that particular feature, allophonic feature. अभेदका गुणाः (when the same letters have different qualities these qualities do not render them different letters); Pbh. 109.

अभ्यस्त— The root along with the reduplicated portion; P. 6.1.5.

अभ्यास— Repetition, reduplicated (Nirukta); P. restricted this term to the first portion of reduplicated root; P. 1.3.71.

अभ्युपगमविरोध— Running counter to cherished or accepted dogma.

अभ्युपाय— Means, mode, method (specially in understanding of the grammatical construction or formation); Mbh.

अमरचन्द्र— A pupil of जिनदत्तसूरि of वायडगच्छ. Author of स्यादिसमुच्चय on declensions and their irregularities. He lived about the middle of the 13th century A. D.

अम्वृकृतम्— Pronounced in shutting the lips, the sound then remaining as it were in the mouth.

प्रस्तं निरस्तमविलम्बितं हतमम्वृकृतं धातमथो विकम्पितम् ।

संदष्टमेणीकृतमर्धकं द्रुतं विकीर्णमेताः स्वरदोषभावनाः ॥ Mbh.

(परपञ्चा). अम्वृकृतो यो व्यक्तोऽप्यन्तर्मुख इव श्रूयते । प्रदीप on Mbh.

अमोघवृत्ति— Written by शाकटायन. Date ranges from 817 A. D. to 877 A. D.

अयोगवाह— Contextually dependent element distinguished from the independent letters, विसर्जनीय, जिह्माम्लीय, अनुस्वार, यम. The letters not mentioned in the वर्ण-सामान्या (Mbh. 1. 1. 2), letters which attain their realisation when joined with other independent letters; Uvata VP.

अर्थ— Sense, signification, notion, object, purpose; purpose of (the use of) a grammatical element, concept.

अर्थप्रत्यय— Certainty of meaning; निरुक्त I. 15.

अर्थनिमित्तक— A grammatical operation caused by the meaning (opposed to an operation caused by the word-form) and eventually being बहिरङ्ग; Pbh. 41.

अर्थयाथात्म्य— True nature as it is of things or denoted meanings.

अर्धक— Shortened sound (in a wrong way); Mbh. (परपञ्चा); अर्धको दीर्घोऽपि ह्रस्व इव । प्रदीप on Mbh.

अलक्षण— An ambiguous rule or statement (not clearly understood); व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिः न हि संदेहादलक्षणम् । Pbh. I.

अल्— A grammatical abbreviation used to denote all letters.

अल्पप्राण— Little breath, non-aspirate (Mbh. 1. 1. 4), the first, third and fifth letters of a वर्ग, the first and third यम and the semivowels.

अल्पाख्य— Denoting a sense of a small quantity; P. 4.1.51.

अल्पाक्षर— The word which consists of fewer vowels; P. 2.2.33.

अल्पापेक्ष— A grammatical operation dependent on a smaller number of causes and eventually being अन्तरङ्ग; Pbh. 42.

अलुक् समास— A compound in which the case-termination of the first member is not dropped as in युधिष्ठिरः, जनुपान्धः.

अवच्छिन्न— Limited.

अवच्छेद— Exact delimitation of a grammatical operation; Pbh. 113.

अवच्छेदक— That which exactly determines a predicate; Pbh. 33.

अवच्छेदकतावच्छेदक— Limitor of limitor.

अवच्छेदकसंवन्ध— Limiting relation.

अवयवप्रसिद्धि— The meaning based on the derivation of a word; अवयवप्रसिद्धिः समुदायप्रसिद्धिर्बलीयसी (the conventional meaning which a word conveys when taken as a whole, is stronger than the derivative meaning of a word); Pbh. 100.

अवयवावयविभाव— (A grammatical) relation of a whole and its constituents.

अवयवावयविविभाग— Process of dividing a whole (grammatical utterance) into its constituent parts.

अवलम्बित— A sound mixed with another sound; Mbh. (परस्पर्शा); अवलम्बितो वर्णान्तरासंभितः । प्रदीप on Mbh.

अवसान— Resting place, conclusion, termination, end, pause; in grammar it means the end of a word, verse, sentence, or utterance; P. 1.4.110.

अवाग्योगविद्— The non-grammarian (who cannot use the right word in the right place).

अविद्यमानवद— (A consonant or grammatical unit) which is regarded as not-existing (in respect to a rule which is given with reference to an accent).

अव्यक्तानुकरण— An imitation of an inarticulated sound; P. 5.4.57.

अव्यय— Which does not undergo any change, an indeclinable.

सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु ।
वचनेषु च सर्वेषु यत्र व्येति तदव्ययम् ॥ Mbh. 1.1.37.

अव्यापक— Not concomitant (with every grammatical rule).

अव्याप्ति— Non-pervasion. Where the definition is too narrow, so that the part of the element to be defined is not pervaded by that which is expressed by the definition; e. g. 'Cows are dark beasts'.

अव्याहत— Not conflicting with.

अव्युत्पत्तिपक्ष— Alternative according to which (उणादि words) have no etymology; Pbh. 21.

अश्— A grammatical abbreviation used to indicate all vowels, the semi-vowels, the nasals and letters ह्, झ्, भ्, घ्, ङ्, ध्, ज्, ब्, ग्, ढ्, ण्.

अशास्त्रीय— Which is not taught in an authoritative grammatical system.

अशित्— (A grammatical element) which does not have श् as indicative letter; P. 6.1.45.

अष्टाध्यायी— Written by Pāṇini. The work consists of over 4,000 grammatical aphorisms composed in a sort of algebraic formula, thrown into eight अध्याय^s of four पाद^s, and which employs single letters and syllables for the names of the cases, moods, persons etc. in which linguistic phenomena are classified. Date ranges from 600 B. C. to 350 B. C.

असत्त्व— That which does not signify substance (निरात^s); P. 1.1.57.

असमञ्जस— Not standing to reason; incoherent.

असमर्थसमास— A compound which is formed in absence of mutual connection between the members which are compounded; e. g. असूर्यपश्य (those who do not see the sun). Here the compound असूर्य is असमर्थसमास because here नन् is not connected with सूर्य but with पश्य.

असरूप— A grammatical element (specially affixes) which differs in form; P. 3.1.94.

असर्वविषयत्व— The not-being (for a grammatical rule) of universal application.

असाधकत्व— Not possessing probatory power.

असार्वत्रिक— Not being universally valid.

असिद्ध— Not realised in regard to what precedes them; P. 8.2.1, an operation nonrealised in regard to preceding operations.

असिद्धवत्— An operation considered as not to have taken effect (in regard to the application of any other rule mentioned in the section P. 6.4.23 to 6.4.129).

असंयोगपूर्व— Not preceded by any conjunct consonant; P. 6.4.82.

असंज्ञक— A nick-name for the चान्द्र school. In this grammar संज्ञा^s are not treated separately. Where पाणिनि has used the term संज्ञा, चन्द्रगोमिन् uses the word 'नामन्'. Date ranges from 470 A. D. to 550 A. D.

असत्कार्यवाद— Doctrine of origination of non-existent; of non-existence of effect prior to its origination.

असंभव— Impossibility, where that which is expressed by the definition does not coincide at all with the element to be defined; e. g. 'Cows are solid-hoofed beasts.'

असर्वविभक्ति— That which is not declined in all the cases; P. 1.1.38.

अस्पृष्ट—Non-contact, the process of minimal closure. This feature provides the criterion for the distinction of vowels from consonants; P. 38. In the case of vowels the organs do not come into complete contact with the point of articulation. The reverse is the case of consonants.

अस्वाङ्गपूर्वपद—(Compound) having the antecedent word not being a word denoting a part of the body; P. 4.1.54.

आकाङ्क्षा—It is an absence of completion of the sense owing to the inability of a word to convey a connected idea in absence of other words. To form an intelligible construction the linguistic utterance requires the आकाङ्क्षा. The utterance like 'गौः, अश्वः, पुरुषः, हस्ती' does not form construction because the words are used in disorganised way and they lack in आकाङ्क्षा.

आकृतिगण—A list of specimens belonging to a certain grammatical rule which does not give every word belonging to that rule, but only specimens where a simple गण exhibits every word; e. g. अर्शआदिगण, स्वरादिगण, चादिगण etc. The list in the गणपाठ is generally exhaustive and a word 'वृत्' at the end of the गण often shows this. The गण^s which are not regarded exhaustive by पाणिनि and which are not ended by the word 'वृत्' are regarded as आकृतिगण^s. वाल्मनोरमा explains आकृतिगण thus : आकृत्या एवंजातीयकतया निर्णेतव्योऽयं गण इत्यर्थः। लोकप्रयोगानुसारेणैवंजातीयकाः शब्दा अस्मिन् गणे निवेशनीया इति यावत्।

आक्षिप्त—Cast down, in a given register a syllable with a falling tone, swarita; Vāk. P.

आक्षेप—(1) (In phonetics) Casting down, falling tone; cf. आक्षिप्त.

(2) (In grammar) Assumption of something on the basis of the peculiarities in the rule which otherwise cannot be explained, indication of परिभाषा by certain peculiarities in the rule which cannot be explained otherwise.

आख्यात—(1) A root; सर्वाणि नामानि आख्यातजानि। निरुक्त.
(2) A finite verb; चत्वारि पदजातानि नामाख्यातोपसर्ग-निपाताः। निरुक्त. The grammarians use the word in the sense of a finite verb; एतेन आख्यातपदेन धातुः आख्यायते सर्वप्रधानीभूतार्थोऽनेनेति व्युत्पत्तेरिति परास्तम्। लघुमञ्जुषा.

(3) The modern मीमांसक^s use the word in the sense of the तिङ् suffixes; यजेतेत्यत्रास्त्यंशद्वयम्, यजिधातुः प्रत्ययश्च, प्रत्ययेऽपि अंशद्वयम्। आख्यातत्वं लिङ्त्वं च। मीमांसा-न्यायप्रकाश.

आख्यात-पद-विकरणाः—The words which modify the finite verb (i. e. make it accented).

आख्यातशक्तिवाद—A work on the meaning of the verbal suffixes by रघुनाथशिरोमणि. It is a new treat-

ment of the matter discussed in the आख्यातशक्तिवाद chapter of T. C. (तत्त्वचिन्तामणि) IV.

आगमशासनानित्यत्व—The fact of a rule teaching (the addition of) an augment not being universally valid.

आगमिधर्मविशिष्ट—(An augment) is regarded as endowed with the same properties to which it is added; Mbh.

आगर्वाय—The roots belonging to the sub-division of चुरादिगण.

आङ्—It is the name of the suffix ङ (the instr. sing.) given by the ancient grammarians; P. 7.3.105.

आङ्ग—(An operation) taught in the अङ्गाधिकार (P.6.4-7.4) which affects the अङ्ग or base.

आजानिक—The eternal convention established by the history of human society in unknown remote past, in the sense that the words have been current in human society from a period of time of which history does not keep any reliable record.

आजानिकश्चाधुनिकः संकेतो द्विविधो मतः।

नित्य आजानिकस्तत्र या शक्तिरिति गीयते ॥ Vāk. P.

आतिदेशिक—Resulting from transferring; आतिदेशिकं कार्यम् अनित्यम्। 'Whatever (by a rule of grammar) is transferred (from one element to another) need not necessarily come to pass'.

आत्मनेपद—Word to one's self, that form of the verb which implies an action belonging to self, the terminations of the middle voice; P. 1.4.100.

आत्मनेभाषा—cf. आत्मनेपद.

आदेन—Author of महाभाष्यप्रदीपस्कृति, a commentary on महाभाष्यप्रदीप; son of वेङ्कट.

आदेश—That which is ordered in the place of another, a substitute; योऽभूत्वा भवति। Mbh.

आधुनिक—The modern convention; e. g. the technical terms (संज्ञा^s) used with their specialized sense in most of the treatises of various sciences;

कादाचित्कस्त्वाधुनिकः शास्त्रकारादिभिः कृतः ॥ Vāk. P.

आधृषीय—Of a secondary गण in the tenth गण of the धातुपाठ.

आनुमानिकस्थान्यादेशभाव—The relation between substitute and that which is substituted, which is resulted from the statements and reasoning (without being actually stated in a rule); Pbh. 11.

आन्यभाव्यम्—The state of being different (in the expression 'आन्यभाव्यं तु कालशब्दव्यवायात्' state of being a different letter on account of the intervention of time and sound; e. g. the अकार found after द् in the word दण्ड is different from the अकार found after ष् in the word दण्ड); Mbh. 1.1.1.

आप्— It is a grammatical formula [प्रत्याहार formed with आ of टा (instr. sing.) and प् of सुप् (loc. pl.)], used to denote the case-endings of the instrumental, dative, ablative, genitive, and locative, in all numbers; P. 7.2.112.

आपिशलि— An ancient grammarian mentioned by P. 6.1.92. Founder of the pre-Pāṇinian grammatical school; his rules are quoted by काशिका, कैयट and वोपदेव.

आभीय— The rules P. 6.4. 22-129 are called आभीय; the grammatical operations prescribed by these sūtras are also called आभीय. When two rules of this आभीय section simultaneously appear for application in one and the same place, both are applied, one being considered as non-existent for the purposes of the other; P. 6.4.22.

आभ्यन्तर (प्रयत्न)— The articulatory process occurring within the buccal cavity. For it P. uses the term आस्यप्रयत्न 1.1.9, mouth process; it refers to the area from the lips to the Adam's apple. This process is of four kinds, स्पृष्ट, ईषत्स्पृष्ट, विवृत, संवृत.

आमन्त्रित— Vocative word; P. 2.1.2.

आर्थभावना (or आर्थी भावना)— The effort (प्रयत्न or कृति) or volition on the part of the agent. According to the मीमांसक the root-portion of the verb denotes accomplished activity like त्याग, पाक etc. (completed action), while the personal suffixes (the तिङ् suffixes) denote the effort of the agent (आर्थी भावना).

आर्धधातुक— The suffixes other than verbal endings (the तिङ् suffixes) and those with an indicative 'श्' are called आर्धधातुक; P. 3.4.114. In ancient times विकरण was regarded as part of the root, so the verbal endings were added to the root with the विकरण, these roots with विकरण were known as सावधातुक; but those roots without विकरण were known as आर्धधातुक because before these endings only half of the root was desirable.

आर्हीय— The secondary suffixes ठण्, ठक् (क-इक) etc. taught by the rules, P. 5.1.19-71.

आवचन— Incomplete pronunciation; ईषद्वचनमावचनम्। Mbh. on P. 1.1.8.

आयतनभाव— Aptitude to be the abode of.

आशीः— The name of the fricative used by the कातन्त्र system.

आशीलिङ्— Fricative form of the verb.

आश्रयाश्रयिभाव— Relation between the substratum and the substrata.

आसत्ति— Juxtaposition. The linguistic utterance, which forms the construction, should not be intervened by

any longer pause or by any discontinuous morphemic sequences (words). If we utter the words गाम् and आनय with the interval of five minutes then they cannot form a construction, owing to absence of juxtaposition between them. Similarly the utterance गिरिभुक्तमग्निमान् देवदत्तेन does not form construction because the connected words गिरिभुक्तमग्निमान् are intervened by the discontinuous word भुक्तम्.

आस्थापित— Arrested; cf. अभिनिधान.

आस्वदीय— The roots belonging to the subdivision of the चुरादिगण.

इक्— A grammatical abbreviation used to denote इ, उ, ऋ and लृ; P. 6.1.77.

इच्— A grammatical abbreviation used to denote vowels इ, उ, ऋ, लृ, ए, ओ, ऐ, औ; P. 6.3.68.

इजादि— (इच् आदि) That which begins with a vowel except अ (इच् is a grammatical formula which denotes the vowels except अ).

इद्— The augment इ (ट्); P. 1.2.2.

इण्— A grammatical abbreviation used to denote the vowels इ and उ; P. 8.3.57.

इत्— पाणिनि and his followers use the monosyllabic term 'इत्' for the polysyllabic term अनुबन्ध. Indian commentators derive the word from the root 'इ' to go, having added the agent suffix क्तिप्. Thus एति गच्छतीति इत्. Many European scholars believe the word to be a corruption of 'इति'; cf. अनुबन्ध; P. 1.3.2.

इतरेतराश्रयत्व— Mutual interdependence.

इत्थंभूताख्यान— Mere statement of circumstances; P. 1.4.90.

इदुदुपध— That which has short इ or उ as a penultimate letter; (इत्, उत्, उपधे यस्य); P. 8.3.41.

इन्दिरापति— Author of परीक्षा, a commentary on लघु-शब्देन्दुशेखर.

इन्दुमित्र— Author of अनुन्यास, a commentary on काशिका. He flourished between 743 and 1093 A. D.

इन्द्र— Son of कश्यप and अदिति. Pupil of बृहस्पति, प्रजापति, अश्विनीकुमार and यम. First constitutor of grammar.

इन्द्रदत्तोपाध्याय— Author of फक्तिकाप्रकाश, a commentary on कौमुदी.

इयडुवड्स्थानौ— (the letters इ and उ) which admit the substitutes इयड् (इय्) and उवड् (उव्); P. 1.4.4.

इष्टसाधन— The causes of the desired result. The नैयायिक insist that the mere knowledge of the विधि or प्रेरणा would not make the man always act if he does

not understand that this action is the cause of the desired result. Therefore the नैयायिक^s assert that this is the primary meaning of the potential suffix. The मीमांसक^s and the grammarians argue that the primary meaning of potential suffix is प्रवर्तना or प्रेरणा. From the प्रवर्तना it can be inferred that the object in question is the cause of the desired result on the basis of the knowledge of invariable concomitance between the object of प्रवर्तना and the cause of the desired result.

इष्टसिद्धि—To bring out only such results as may be desirable; Pbh. 101.

इष्टि—What is desired, desirability, as that which is desired by an authoritative teacher of grammar, specifically by पतञ्जलि.

ईषच्छ्वास—Slight aspiration; P^s.

ईषत्स्पृष्ट—Formed by slight contact of the organs of utterance applied to semi-vowels.

उक्—A grammatical abbreviation used to denote the vowels उ, ऋ, ॠ.

उक्तपुंस्क—cf. भाषितपुंस्क.

उक्तानुवाददोष—Objection that (a restricted rule) states that which has been already stated; Pbh. 101.

उगिद—Having उ, ऋ, or ॠ as an indicatory letter; P. 7.1.70.

उग्रभूति—Author of a न्यास on बालबोधिनी of भट्ट जगद्धर.

उज्ज्वलदत्त—Author of a वृत्ति on उणादिसूत्र^s. Its date is circ. 1250 A. D.

उत्तरपदार्थप्रधान—(A तत्पुरुष compound) where the meaning denoted by the last member stands qualified in respect to that of the other member.

उत्तरविद्या—Epithet of grammar. Grammar is called उत्तरविद्या because it can be grasped only by intelligent students (उत्तर = skilful).

उदय—That which rises; then it came to mean that which follows. It is used in this sense in all प्रातिशाख्य^s; उदयशब्दः परशब्देन समानार्थः प्रातिशाख्येषु प्रासिद्धः ।

उदयचन्द्र—Author of a larger न्यास on हेमचन्द्र^s बृहद्वृत्ति. Preceptor of देवेन्द्रसूरि who has abridged the work.

उदयसौभाग्य—Author of दुर्लिका on the प्राकृत chapter of हेमचन्द्र. A pupil of हर्षकुल of लघुतपागच्छ. He flourished in the reign of Bahadur Shah of Gujarat (1525-1537 A. D.). The work was written in 1533 A. D.

उदात्त—Raised sound (P. 1.2.32). The vowel that is perceived as having a high tone, in given register a syllable with high tone. In the text of the Rv.

this accent is unmarked. In German system of transliteration of Sanskrit it is shown by a vertical stroke or by putting a small 'उ' above the vowel.

उदासीन (कर्म)—It is one of the varieties of अनीप्सित-कर्म (that which is not intended by the agent). उदासीन (कर्म) is that which is attained by the agent through indifference; e. g. in ग्रामं गच्छन् तृणं स्पृशति (while going to a village he touches a straw); Here the agent has no intention in touching a straw; P. 1.4.50.

उद्देश्यता—Said of a word form being subjected to (a rule); Pbh. 35.

उच्चीच—High-low, another name of स्वरित; cf. स्वरित.

उपगीत—The phoneme attached to the other phoneme that is sung; Mbh. (पस्पशा); उपगीतः समीपवर्णान्तर-गीत्यानुरक्तः । प्रदीप on Mbh.

उपग्रह—(1) The term उपग्रह is used to denote all the distinct senses conveyed by the use of परस्मैपद and आत्मनेपद, i. e. whether the action is performed for the benefit of the agent or not; the use of the आत्मनेपद shows that the benefit of the action accrues to the agent. In the case of परस्मैपद roots, the use of परस्मैपद shows that the action is being done for others; ("लदेशव्यङ्ग्यः क्रियाविशेषो मुख्य उपग्रहः" शब्दकौस्तुभ ॥).

(2) It also means 'that which is seized', hence addition of sound.

उपघोषिन—The syllable ह्.

उपजन—A grammatical augment (a meaningless syllable or letter inserted in any part of the radical word); उपजनमाधिक्यम् । निरुक्त.

उपधा—That which is set or placed next to a preceding letter or word; RP. The penultimate letter (in a word or stem); P. 1.1.65.

उपध्मानीय—Blowing upon, voiceless bilabial fricative, a half विसर्ग. It is the bilabial spirant produced by the sound of विसर्जनीय before 'प' or 'फ'. The symbolic representation of the sound is 'प', 'फ'. TP., VP., SK. बोपदेव describes this sound as गजकुम्भाकृति.

उपपद—(1) The word which is determined by the general meaning of the word employed in the locative and which occurs in the 3rd Chapter of Pāṇini's अष्टाध्यायी is called उपपद. Thus in the सूत्र 'कर्मण्यण्' (3.2.1) the word 'कर्मणि' is employed in the locative case which means the word in the accusative case. Therefore the word in the accusative case will be called उपपद; e. g. कुम्भं + कृ + अण् = कुम्भकार, 'a potter' where the word 'कुम्भम्' is उपपद; P. 3.1.92.

(2) A word standing near another word (उपोच्चारितं पदम् उपपदम्); in this sense the word is used by पाणिनि in 1.3.77.

उपपदविभक्ति—Case ending in connection with an individual word.

उपबन्ध—(उप + बन्ध—near, to bind) That which is attached to. It is used in the sense of a suffix in the निरुक्त. अध्वर्युः ... अपि बाधीयाने युरुपबन्धः। निरुक्त 1.8.

उपलक्षण—Implication of something else in addition to what is denoted; स्वप्रतिपादकत्वे सति स्वेतरप्रतिपादकत्वम् उपलक्षणम्।

उपसर्ग—Literally means discharged near; then 'addition to the verb' i. e. preposition; verbal prepositional prefixes. P. defines the word उपसर्ग as 'the words प्र etc. are called उपसर्ग^s when they are connected with verb'; P. 1.4.59. According to शाकटायन, उपसर्ग^s modify the sense of nouns and verbs, but are themselves practically without any meaning. So he regarded them as empty morphs. गार्ग्य, on the other hand, says that the उपसर्ग^s have a sense of their own, by means of which they cause modification in the cases of nouns and verbs. When the उपसर्ग^s govern the nouns or pronouns they are known as कर्मप्रवचनीय^s to later grammarians. When they are neither connected with a verb nor do they govern the cases of nouns, then they are known as निपात^s.

उपसर्गप्रतिरूपक—(Form) having the appearance (only) of a preverb.

उपात्तविषय—A kind of अपादान when the root expresses its own sense to which the sense of another root is subordinate as in बलाहकाद्विद्योत्ते ज्योतिः (बलाहकानिसृत्य ज्योतिर्विद्योत्ते).

उपाधि—Imposed property.

उभयत्रविभाषा (or प्राप्तप्राप्तविभाषा).—That which is प्राप्तविभाषा as well as अप्राप्तविभाषा. cf. प्राप्तविभाषा, अप्राप्तविभाषा.

उभयपदाश्रयत्व—Fact (for a grammatical operation) to be applicable to both elements or members (of compound word).

उभयरूपत्व—Double nature.

उभयाश्रय—Fact (for a grammatical operation) to have a double concerning or a double domain of application (so that it may be called बहिरङ्ग).

उरस्य—Pulmonic sound; the voiced fricative 'ह' and voiceless fricative '-ह' are considered as उरस्य (pulmonic), because the place of articulation in the case of these sounds is the lung. P.S. tells us that 'ह' before nasals and semivowels is considered as उरस्य; e. g. किन्+हुते, कियु+हः. In rest of the cases they are considered as glottal (कण्ठ्य).

ऊकाल—A vowel, whose time is that of short उ, long ऊ

and the prolated उ३, is called respectively ह्रस्व (short), दीर्घ (long), and लुप्त (prolated); P. 1.2.27.

ऊष्मन्—Hot vapour, those sounds where the emission of hot breath is involved. According to RP. letters श, ष, स, ह (voiced), विसर्जनीय (voiceless -ह), अनुस्वार, जिह्वामूलीय and उपध्मानीय are called ऊष्मन्^s. VP. excludes अनुस्वार, विसर्जनीय, जिह्वामूलीय and उपध्मानीय for which P. uses the term 'शल्' (i. e. श, ष, स, ह).

एकजातीय—Of one kind.

एकतरपक्षपातिनी (युक्ति)—Argument favouring one side more than the other.

एकदेशविकृत—That which has undergone a change in regard to one of its parts.

एकदेशिन्—(The substance) that consists of parts. P. 2.2.1.

एक-प्राण-भाव—Breath-group. The basic unit for the phonetic description; TP. V. 1; act of breathing once.

एकमुनिपक्ष—Alternative (where we have recourse not to the महाभाष्य but to the one sage viz. पाणिनि) only to explain a difficult formation.

एकयोगनिर्दिष्ट—Words which are mutually connected in one rule.

एकवत्—That which takes the termination of the singular; P. 1.2.69.

एकविभक्ति—(1) One and the same case; P. 1.2.64.

(2) (Member of a compound) which (when the compound is dissolved) appears throughout in one and the same case; P. 1.2.44.

एकाजुत्तरपद—A compound where the second member is a monosyllable.

एकाधिकरण—The unity of substance, (the substance consisting of parts) which is distinguished by singularity; P. 2.2.1.

एकान्त—A grammatical element (specifically indicatory letters) that forms a part (of anything) as in एकान्ता अनुबन्धाः (Pbh. 5). The indicatory letters form a part of that to which they are attached.

एकार्थभाव—The act of conveying only one idea, the unity of meaning, oneness of meaning denoted by the compound where the individual meanings of the constituent members of the compound merge into one and lose their separateness. The grammarians uphold the एकार्थभाव point of view in the compounds and say that the compound-form like चित्रगु as a whole denotes the meaning 'the owner of handsome cows', where its constituent parts cease to retain their

individual meanings. पृथगर्थानां पदानामेकार्थभावः समर्थम् इत्युच्यते । Mbh. on P. 2.1.1. इत्थं तावद् भाष्ये पक्षद्वयः प्रतीयते । समासादेकार्थभावः, विग्रहवाक्ये च व्यपेक्षकः पक्षः ।

एकाल्—That which has a single letter; single letter; P. 1.2.41.

एङ्—A grammatical abbreviation used to denote ए and ओ; P. 6.1.109.

एच्—A grammatical abbreviation used to denote the vowels ए, ओ, ऐ and औ; P. 1.1.48.

एणीकृतः—A sound uttered ambiguously; Mbh. (पस्पशा); एणीकृतोऽविशिष्टः किमयमोकारः अथवौकार इति यत्र संदेहः ।—प्रदीप on Mbh.

एकपद्य—The state of being one word; Kāśi. on P. 2.1.25

ऐन्द्र व्याकरण—Its author इन्द्र is regarded as the first of grammarians. P. refers to this grammar by the word प्राचाम्. कात्यायन and व्याडि were followers of this school.

ऐकस्वर्य—The state of having but one accent (as of a compound); Kāśi. on P. 2.1.25.

ओज—Odd (विषम) as the first, third, fifth etc. in a series; ऋक्प्रातिशाख्य.

ओरम्भट्ट—Author of व्याकरणदीपिका. His date is 1843 A.D.

ओष्ठ्य—Labial letters, उ, पवर्ग and उपध्मानीय. The shape of the lips in the pronouncing of these letters is variously described as rounded or protruded.

औणादिक—A suffix belonging to the उणादि class; the word derived by adding उणादि suffix.

औदुम्बरायण—Name of a grammarian mentioned in the निरुक्त.

औपदेशिक—Originally enunciated (as opposed to प्रायोगिक); Pbh. 120.

औपमन्यव—Name of a grammarian mentioned in the निरुक्त.

और्णवाभ—Name of a grammarian mentioned in the निरुक्त.

कच्छायन—A Pali grammar based on कातन्त्र.

कण्ठ—Glottis, throat.

कण्ठ्य—Glottal letters. अ, इ (voiced), विसर्जनीय (voiceless-हृ); the later Pāṇinian scheme as represented in Sk. refers to कवर्ग as glottal; अकुहविसर्जनीयानां कण्ठः—Sk.

कन्दर्पसिद्धान्त—A commentator on सौप्य.

करण—(1) (In phonetics) the lower part of the glottis. (2) The organs of articulation by which the articulation is started as opposed to the स्थान.

—येन उपकर्म्यते तत् करणम् । A. P. (3) (In grammar) The most indispensable accessory that helps the agent in the accomplishment of the action; P. 1.4.42.

According to मर्तृहरि, of all the accessories of action that which is intended to be described as most indispensable for the accomplishment of action is called करण. करणत्व of accessory depends upon the desire of the speaker and we may have the usage स्थावत्या पच्यते instead of स्थावत्या पच्यते ।

करिष्यत्—The name of the Future in the Aitareya Brāhmaṇa.

कल—The phoneme articulated in wrong way; Mbh. (पस्पशा); स्थानान्तरनिष्पन्नः काकलिकत्वेन प्रसिद्धः । प्रदीप on Mbh.

कलम—The term कलम was used by the ancient grammarians as a technical name for those objects (कर्मकारक^s) that are sanctioned and recognized by the rule of P. 1.4.51.

कर्तृ—(Whatever the speaker chooses as) the independent source of action is called agent (कर्तृ), the agent of an action, acting of his own accord; P. 1.4.54; the substratum of activity (व्यापार) denoted by the verbal root; धात्वर्थव्यापाराश्रयः कर्ता ।

कर्तृस्थक्रियक—Where the क्रिया (cf. क्रिया) inheres in the agent; (a root) whose action is confined to the agent.

कर्तृस्थभावक—The term refers to the root when the result of an action is not specifically perceptible in the object, e. g. the action of going or knowing does not cause any perceptible change in the object; in the case of the कर्तृस्थभावक roots the reflexive construction like ज्ञायते घटः स्वयमेव is not allowed.

कर्मप्रवचनीय—One of the longest technical terms in Sanskrit grammar. It means that which spoke of an action (कर्म = क्रियां प्रोक्तवन्तः). (1) That which once referred to actions but now governs substantives. (2) That which is used with the word ending in the accusative. According to Mbh., words which are no longer expressive of क्रिया but indicate the relation given rise to by a क्रिया (whether present or absent) are कर्मप्रवचनीय^s. P. as usual does not define the term but simply enumerates कर्मप्रवचनीय^s; P. 1.4.83.

कर्मधारय—It is a तत्पुरुष compound, which maintains (does not change) the construction or the case-meaning of its parts; the compound whose constituent members are construed with the same action; एकार्थप्रतिपादनरूपकर्मणः धारयः ।

कर्मव्यतिहार—Reciprocity or interchange of an action; P. 1.3.14.

कर्मस्थभावक—The term refers to the root when the result of an action is specifically perceptible in the

object; e. g. the root भिद् is कर्मस्थभावक as the action of splitting produces a perceptible change in the object (wood); the reflexive construction (कर्मकर्तरि) like भिद्यते काष्ठं स्वयमेव is allowed in the case of कर्मस्थ-भावक roots only.

कर्मोपसङ्ग्रह—The explanation of यास्क is obscure. According to दुर्गे it stands for aggregation which is only one of the meanings conveyed by the term.

कर्षण—Dragging, extension; extension of duration (कालविप्रकर्ष).

कविकल्पद्रुम—A list of roots arranged according to their endings by वोपदेव.

कातन्त्रविस्तर—A commentary by वर्धमान on दुर्गसिंह's वृत्ति. वर्धमान was patronized by कर्णदेव, probably the ruler of Gujarat in 1088 A. D. He is different from वर्धमान, author of गणरत्नमहोदधि.

कात्यायन—He is said to have been born at कौशाम्बी, to सोमदत्त and वासवदत्ता and educated under वर्ष at पाटलिपुत्र, but this is not certain. His probable date is around 300 B. C.

In explaining पाणिनि's सूत्र^s he adopts the method which is generally used in dealing with the अधिकरण by giving the पूर्वपक्ष, answering the points raised and finally giving सिद्धान्त. He also explains grammatical points on the analogy of incidents found in the world and mentioned in the Vedas; cf. वार्तिक.

कार—The Suffix which, when it has been added to the वर्ण, designates the letter; कात्यायन. (वर्णात् कारः) e. g. ककार, गकार etc. This is the usual method of designating a particular letter.

कारक—Cause of action, instrumental in bringing about an action; that which is construed with a word denoting sense of an action; P. 1.4.23.

कारकचक्रप्रयोक्तृ—The term refers to the agent because he instigates the whole circle of accessories (कारक^s) towards the accomplishment of action; वै. भू.

कारकव्यापार—Operation of causal agencies.

कारिकावलि—An elementary grammar, meant for his son, by नारायण भट्टाचार्य चक्रवर्ती.

कार्य—The grammatical operation.

कार्यकाल—(संज्ञा^s and परिभाषा^s) leave their places and unite with the operation enjoined by the Paṇinian rules which require for their own construction the संज्ञा^s and परिभाषा^s that are indicated by certain peculiarities in the rule; Pbh. 4.

कार्यिन्—A grammatical element undergoing a grammatical operation; requiring an affix.

सं. इ. को.... १२

कालदुष्ट—(A word) corrupt by the effect of time.

कालभिन्न—The letters which differ considerably in length.

कालविप्रकर्ष—Extension of duration.

कालसामान्यवाचिन्—(A word or grammatical element) which denotes an undifferentiated time.

कालापकाः (Plural)—Adept in the कालाप school of grammar.

काशकृत्स्न—Founder of a grammatical school, prior to पाणिनि.

काशिका—Jointly written by जयादित्य and वामन in 650 A. D.

काशीनाथ—(1) Author of सार, a commentary on प्रक्रियाकौमुदी.

(2) Author of सारस्वतभाष्य, a commentary on सारस्वत-प्रक्रिया; lived prior to 1610 A. D.

काश्यप—(1) An ancient grammarian mentioned by P. 8.4.67.

(2) Author of बालवबोध (1200 A. D.). He was a Ceylonese Buddhist priest different from ancient काश्यप.

कु—The class of gutturals; क्, ख्, ग्, घ्, ङ्; P. 8.3.37.

कुमारतातय—A commentator of पातञ्जल महाभाष्य.

कुमारीस्तनयुगाकृति—The graphic description of विसर्जनीय.

कुर्वत् (or कुर्वती)—The name of the present (लट्) used by the Aitareya Brāhmaṇa.

कुशल—Commentator on कातन्त्रवृत्तिपञ्जिका.

कूक्ति—A bad expression.

कृत्—The name of the primary suffixes which form nouns from roots; Vāk. P. पाणिनि defines the terms thus: the suffixes which follow the roots except the तिङ् suffixes are called the कृत् suffixes; P. 3.1.93.

कृतम्—The name of the Past tense in the Aitareya Brāhmaṇa.

कृताकृतप्रसङ्ग—Contingency of the application (of a rule) when some operation was to take effect and when it does not take effect; Pbh. 39.

कृतार्थ—Said of a rule which serves the purpose; Sir. Pv. 49.

कृत्य—The suffixes which form the potential passive participles by adding तव्य, अ, अनिय, य and एलिम् are included under the name 'कृत्य' suffixes, which is subdivision of कृत् suffixes. (कृत्य itself being such a participle); [P. 2.1.68]. Potential passive participles

are generally used either with instrumental or with genitive case.

कृत्वसुच्—The affix कृत्वसुच् (कृत्वस्) added to numerals to denote the repetition of action; P. 5.4.37. In the वेद^s, कृत्वस् is used as a separate word; (e. g. भूरि कृत्वः, पञ्च कृत्वः).

कृत्वोऽर्थ—The numeral adverbs denoting repetition of action; P. 8.3.43.

केवलसमुदायशक्ति—cf. रुढि.

केवलावयवशक्ति—cf. योग.

कैयट—cf. कैयट.

कैयट—Author of महाभाष्यप्रदीप, a commentary on महाभाष्य. Son of जैयट, pupil of महेश्वर. The lower limit of his date is circ. 1300 A. D.

कौण्डभट्ट—Author of वैयाकरणसिद्धान्तभूषण, an original work on syntax and philosophy on the lines of भट्टोजी, his uncle.

किङ्त्—The suffixes with the indicatory letters क् and ङ् i. e. weak endings. पाणिनि generally uses this term instead of the terms निवृत्तिस्थान and संक्रम.

कम—Doubling or the lengthening of consonants in certain contexts. P. refers to this phenomenon in the following rules by the term द्वे — 8.4.46; 8.4.47; 8.4.50; 8.4.51; 8.4.52.

कमदीश्वर—Author of संक्षिप्तसार modelled on भट्टहरि^s महाभाष्यदीपिका.

क्रिया—That which is accomplished by the movement of the agent; सपरिस्पन्दनसाधनसाध्या क्रिया । cf. कर्तृस्थक्रियक.

क्रियातिपत्ति—The non-realisation of an action; P. 3.3.139. The name of the conditional (लङ्) in the कातन्त्र system.

क्रियान्तराकाङ्क्ष—That which has expectancy of another word denoting the sense of action to complete the sense. The forms पाकः, कृतिः etc. have expectancy of other verbs as भवति etc., because they cannot stand alone without a verb.

क्रियान्वयित्व—Connection (of a कारक) with an action; Pbh. 97.

क्रियार्थोपपद—Existence of another verb denoting an action performed for the sake of the future action; P. 2.3.14.

क्रियासमभिहार—The intensity of the action or the repetition of the action; P. 3.1.22.

क्रियासामान्यवाची—That which denotes an action in general (i. e. the roots कृ, भू, अस्); Sk. under P. 3.1.40.

कैयादिक—The roots belonging to the कयादि class (9th conjugation).

कृदन्त—A noun derived from a root by the addition of a कृत् affix; a primary derivative noun.

कृष्णमित्र—Author of भावप्रदीप, a commentary on भट्टोजी^s शब्दकौस्तुभ and रत्नार्णव, a commentary on सिद्धान्तकौमुदी.

कृष्णमित्र—Author of रत्नार्णव, a commentary on सिद्धान्तकौमुदी; कल्पलता, on प्रौढमनोरमा; and भावदीप, on शब्दकौस्तुभ.

कृष्णाचार्य—Father of रामचन्द्र, the author of प्रक्रियाकौमुदी.

क्षीरस्वामिन—Author of (i) धातुवृत्ति, a commentary on धातुपाठ, (ii) निपाताव्ययोपसर्गवृत्ति, (iii) निघण्टुवृत्ति, (iv) a commentary on अमरकोश, (v) क्षीरतरङ्गिणी. His date is roughly 1050 A. D.

क्षेमेन्द्र—Son of हरिभट्ट or हरिभट्ट, pupil of कृष्णाश्रम. Lived before the first quarter of 16th century A. D.

क्षेमेन्द्रटिप्पनखण्डन—A work by धनेश्वर who flourished before 1535 A. D.

खय्—A grammatical abbreviation used to denote the first two letters of each वर्ग.

गजकुम्भाकृति—The graphic description of उपध्मानय.

गणकार्य—An operation affecting a गण; गणकार्यमनित्यम् (Pbh.) 'an operation affecting a गण is not universally valid'.

गणरत्नमहोदधि—A complete work on गणपाठ in metrical form, written by वर्धमान in 1140 A. D.

गति—The technical term गति is the name given to certain particles and indeclinables for purposes of compounds and their accentuation. The गति^s are also connected with the verbs; P. 1.4.60-79.

गमकत्व—Being intelligible.

गार्ग्य—An ancient grammarian mentioned by P. 8.2.40.

गालव—An ancient grammarian mentioned by P.

गुण—The vowels अ, ए, ओ; P. 1.1.2; the title गुण (or secondary feature) corresponds to the Indo-European 'reduced' grade vowels.

गुणरत्नसूरि—Author of क्रियारत्नसमुच्चय (1408 A. D.) on the use and conjugational peculiarities of more important Sankrit roots. Pupil of देवसुन्दरसूरि.

गुणवृद्धिस्थान—Endings or suffixes in which there is the presence of the cause of गुण and वृद्धि, i. e. strong endings or suffixes. This term is preserved in the कातन्त्र system.

गुणीभूत—(An augment which) forms a part (of that to which it has been) added; Pbh. 10.

गुरु— A long vowel; a short vowel followed by a consonant group; P. 1.4.11-12; (a syllable containing) a long vowel; (a syllable containing) a short vowel followed by a consonant group or by a final consonant.

गुरुप्रसादशास्त्रिन्— Author of वरवर्णिनी, a commentary on लघुशब्देन्दुशेखर.

गोत्र— Literally it means that which protects cows; grammarians use this word in connexion with अपत्य and distinguish between गोत्रापत्य and युवापत्य. The use of the former is restricted to the grandson and his descendants, if no older offspring of the same ancestor than his grandson lives. If the son lives, then the fourth descendant is known as युवन्, so also if some older offspring lives; P. 4.1.162-165.

गोपालकृष्णशास्त्री— Author of शाब्दिकचिन्तामणि, a commentary on पातञ्जलमहाभाष्य.

गोपालगिरि— Author of सुबोधिनी, a commentary on प्रबोधचन्द्रिका of विज्जलभूपति.

गोपालचक्रवर्तिन्— Author of a commentary on जौमार grammar.

गोपीनाथ तर्काचार्य— Author of a subcommentary to श्रीपति's supplement to कातन्त्र.

गोयीचन्द्र— Author of a commentary on कमदीश्वर's संक्षिप्तसार and works on उणादि^s and 127 परिभाषा^s.

गौणमुख्यन्याय— Rule concerning primary and secondary meaning of a word; Pbh. 15.

गौणलाक्षणिकत्व— Said of a word metaphorically denoting a person or a thing on account of certain qualities (which the latter has in common with, which is expressed by the word in its primary sense); Pbh. 15.

ग्रहणकशास्त्र— The rule (P. 1.1.69) which prescribes that letters refer to their own form as well as to the homogeneous letters.

ग्रहणवत्— The word or grammatical element which is mentioned in a rule.

ग्राह्यग्राहकभाव— Nature or relation of denoted and denoter, or perceived and perceiver, or object and agent.

घ— The term denotes the comparative suffix 'तर' and superlative suffix 'तम'; P. 1.1.22.

घि— The 'non-नदी' (non-feminine) words ending in short 'इ' or short 'उ' are called घि words, except the word सखि. The peculiarity of these words is that the vowels 'इ' and 'उ' of these words take गुण in the dative and ablative singular; e.g. हरये, गुरवे etc. मति being a feminine noun does not get the designa-

tion घि but retains its name of 'नदी.' For, otherwise, its declension will be मतये, formed by applying the rule P. 7.3.112.

घु— The roots दा, and धा not originated from the roots 'दाप्' and 'दैप्'; P. 2.1.20.

घुले सदाशिवभट्ट— Author of सदाशिवभट्टी, a commentary on लघुशब्देन्दुशेखर.

घोष— Voicing, the soft sound heard in the articulation of the sonant consonants (ग, घ, ज, झ, ढ, ध, इ, ई, ब, भ, ळ, ञ, ण, न, म, य, र, ल, व, ह), the vowels and अनुस्वार, the यम् with the first 10 of the soft consonants (altogether 40 sounds).

ङम्— A grammatical abbreviation used to denote the nasals ङ, ण and न; P. 8.3.32.

ङमुद्— (ङम् + उद्) The three augments ङद्, णद्, and नुद् (ङम् is a grammatical formula = प्रत्याहार, meaning ङ, ण and न, and 'उद्' is a unit of indicatory letters showing that ङ, ण and न are augments); P. 8.3.32.

चन्द्रकीर्ति— The author of the commentary called सुबोधिका or दीपिका on साहित्यप्रक्रिया; belonged to the middle of the sixteenth century.

चन्द्रगोमिन्— The founder of the new school of grammar, the new school being founded upon the principle of brevity and precision in the Pāṇinian grammar, has arranged the उणादि list, धातुपाठे, गणपाठे, लिङ्गानुशासन or लिङ्गकारिका^s, उपसर्गवृत्ति and वर्णसूत्र^s on the new principles, but no work on परिभाषा is seen in his school. Date ranges from 465 A. D. to 544 A. D. approximately.

चन्द्रशेखर विद्यालङ्कार— Commentator of गोयीचन्द्र's commentary on संक्षिप्तसार.

चर्— A grammatical abbreviation used to denote the hard-unaspirate letters and sibilants; P. 8.4.44.

चर्करीत— This is a गणसूत्र. The word चर्करीत is the name given to the intensive verbs excluding यङ्. All यङ्कु intensive roots are conjugated as अदादि roots. In fact they belong to this class.

चाक्रवर्मण— An ancient grammarian mentioned by P. 6.1.130.

चानुरुद्ध— That which is attracted (from a preceding rule) by (the particle) च.

चान्द्रव्याकरण— The treatise of the new school of grammar founded by चन्द्रगोमिन्; the सूत्र^s are very brief and at times new ones (as compared to those of Pāṇini). The 3100 सूत्र^s are thrown into 6 अध्याय^s of 4 पाद^s each. This school is called as असंज्ञक because संज्ञा^s are not treated here separately.

चिकित्सा— A commentary on काशिका

चित्तवत्कर्तृक—(A root denoting the sense of action) whose agent is endowed with reason; P. 1.3.88.

चिद्रपाश्रम— Author of दीपव्याकरण for students.

चिन्त्य— Said of an opinion (or a word-form) which is untenable (Pbh. 5) or at least regarded with suspicion (Pbh. 43).

चु— The letters च, छ, ज, झ, ञ; P. 8.2.30.

चैतन्यामृत— A वैष्णव grammar.

छव्— A grammatical abbreviation used to denote the consonants, छ, ढ, थ, च, ट, त्; P. 8.3.7.

जगद्धर भट्ट— Author of बालवोधिनी.

जगन्नाथ— Author of मनोरमाकुचमर्दिनी. Pupil of शेषकृष्ण. Court-poet of Shahjahan, contemporary of भट्टोजी दीक्षित. Flourished in 1630 A. D.

जयकृष्ण— Son of रघुनाथभट्ट; author of a commentary on the स्वर and वैदिकी प्रक्रिया of सिद्धान्तकौमुदी, thus supplementing the तत्त्ववोधिनी; belongs to the first half of the 18th century A. D.

जय— A grammatical abbreviation used to denote the soft-unaspirates, ज, ब, ग, ङ, ढ; P. 8.4.53.

जहत्स्वार्था वृत्तिः— (A compound or a complex unit) which loses its original meaning, a compound where the individual meanings of constituent members merge into one, so that they cease to retain their original meaning separately. cf. एकार्थीभाव; Vart. 2 on P. 2.1.1.

जहद्धर्मत्व— Fact (for a word) of being subject to loss of its modality.

जातवहिरङ्ग— A बहिरङ्ग operation which has taken effect prior to the operation of अन्तरङ्ग rule.

जातिपक्ष— Alternative according to which (a word-form etc. given in a rule) denotes a genus; alternative representing the whole class; Pbh. 11.

जातिस्फोट— The linguistic symbol, conveyer of meaning, which is virtually a class (revealed by the various individual instances which are the members of the class and are designated as ध्वनि, but are not themselves स्फोटः).

जिनेन्द्रबुद्धि— Author of काशिकान्यास alias काशिकाविवरण-पञ्जिका, a commentary on काशिका. He is not later than 750 A. D.

जिह्वाग्र— Tip of the tongue.

जिह्वामध्य— Middle of the tongue.

जिह्वामूल— Root of the tongue. In the later Pāṇinian scheme this word refers specifically to the place of articulation of the जिह्वामूलीय (the विसर्ग before क् and ख्).

जिह्वामूलीय— Formed at the root of the tongue, the general term for velar, the term applied generally in the प्रातिशाख्य^s to the क, ख, विसर्ग, spirants and कवर्ग; but in the later Pāṇinian scheme this term particularly applied to the peculiar pronunciation (अर्धविसर्गत्मक) of the विसर्ग before क् and ख्.

जुमारनन्दिन— Author of रसवती, a वृत्ति on कमदीश्वर³ संक्षिप्तसार and reviser of पाणिनीय धातुपाठ.

जैयट— Father of कैयट, author of महाभाष्यप्रदीप.

जोगराज— Author of पादप्रकरणसङ्गति.

जौहोत्यादिक— The roots belonging to the जुहोत्यादि class, i. e. to the third class of roots; P. 3.1.56; Sk.

ज्ञानेन्द्रसरस्वती— Author of तत्त्वविन्दु, a commentary on सिद्धान्तकौमुदी. Pupil of वामनेन्द्र सरस्वती.

झापक— Any rule or term or any proceeding of पाणिनि which indicates any परिभाषा rule or reasoning without which the rule or term or proceeding of पाणिनि would be meaningless or superfluous.

झय— A grammatical abbreviation denoting the letters of the five वर्ग^s except the nasals; P. 8.4.62.

झर्— A grammatical abbreviation used to denote all consonants except ङ, the semivowels and the nasals; P. 8.4.65.

झल्— A grammatical abbreviation used to denote all the consonants except the semivowels and nasals; P. 8.4.53.

झष्— A grammatical abbreviation used to denote the soft aspirates of the five वर्ग^s; P. 8.2.40.

ञम्— A grammatical abbreviation used to denote all the nasals; P.

ञिणत्— That which has an indicative letter ञ्, or ण्; P. 7.1.115.

टकितौ (Dual)— The augments having the indicative letters ट् and क्; e. g. अट्, वुक् etc.

टि— The last vowel in a word or stem along with the final consonant or consonants, if any; P. 1.1.64. It may have been suggested to the ancient grammarians by the word कौटि.

टु— The letters ट्, ठ्, ड्, ढ्, ण्; P. 8.4.42.

टुण्डिका— (1) A commentary on हेमचन्द्र³⁸ बृहद्वृत्ति.

(2) A commentary on दुर्गासिंह³⁸ वृत्ति.

तड्— It is a grammatical formula (प्रत्याहार) used to denote the middle endings.

तत्कालप्राप्तिक— (Said of a grammatical operation) which applies simultaneously (with another); Pbh. 43.

तत्त्वबोधिनी—A commentary on सिद्धान्तकौमुदी. It is written by ज्ञानेन्द्रसरस्वती who omits the स्वर and वैदिकी प्रक्रिया which is supplemented by जयकृष्ण. ज्ञानेन्द्रसरस्वती belongs to the first half of the 18th century A. D.

तत्पुरुष—A compound in which the second member is the principal member and the first is connected with it by some case. (राज्ञः पुरुषः राजपुरुषः or वाचा कल्हः वाकल्हः etc.); P. 1.2.42.

तदधीनवचन—(To be) under the control of, or under the supremacy of, or under the proprietorship of; P. 5.4.54.

तदाद्याचिख्यासा—Intention to express the starting point of a work which is first invented or commented; P. 2.4.21.

तदगुणसंविज्ञानबहुव्रीहि—A बहुव्रीहि compound where the meaning of the constituent member has connection with what is construed with the meaning of the whole compound; e. g. लम्बकर्णमानय, 'bring long-eared.' Here one is not brought without having long ears and hence it is right to accept that the meaning of constituent is also construed with what is construed with the meaning of whole compound.

तद्धित—The word is formed from the rule 'तस्मै हितम्' (good for that or him or that which is beneficial to others but not to one's own); a secondary affix forming a secondary derivative from a primary derivative; opposed to कृत् suffix as अ or एय etc., as in गात्र and गात्रेय.

पाणिनि uses this term for the secondary suffixes which fall under the अधिकार rule "तद्धिताः"; P. 1.1.38.

तद्धितान्त—The secondary derivative formed by the addition of a तद्धित affix.

तद्राज—The affixes treated in Sūtras 4.1.168 up to 4.1.173 (six rules) are called तद्राज affixes (the king of affixes) because they have a special designation of गोत्र and युवन्; P. 4.1.172.

तन्मध्यपतितः—That which is inserted in (the word-form).

तपर—A letter which has त् after or before it, (refers to its own form as well as those homogeneous letters which have the same prosodial length or time), e. g. the letter अत् denotes six letters अ, अ, अ, अ, अ, अ, (and not long or prolated अ); P. 1.1.70.

तर्कतिलकभट्टाचार्य—Author of a commentary on सारस्वत-सूत्र^s. The son of द्वारिक or द्वारकादास and the younger brother of मोहन मधुसूदन. He wrote his work in 1614 A. D. in the reign of Jahangir.

ताच्छब्द—The having that form of a word (तद् शब्दः तादर्थ्यात् ताच्छब्दम्। Mbh.

ताच्छीलिक—The suffix which denotes the sense of 'one whose habit is that'.

तात्पर्य (ज्ञान)—(The knowledge of) the purport of the speaker, (the knowledge of) the intention of the speaker; it (तात्पर्यज्ञान) is a necessary condition for the exact apprehension of the construction which consists of homophoneous forms.

तादात्म्य—A grammatical relation of identity existing between a noun and an adjective used in the same case.

तिङ्—The प्रत्याहार contains the following eighteen terminations, nine of which are Ātmanepada and the rest are Parasmaipada. It means the terminations applied to roots, i. e. Verbs. They are तिप् तस् झि, सिप् थस् थ, मिप् वस् मस्। त आताम् झ, थास् आथाम् भवम्, इट् बहि महिष्ट्॥ The first nine suffixes are of Parasmaipada and the rest are of Ātmanepada. 'तट्' represents the Ātmanepada terminations.

तिङन्त—That which ends in the तिङ् terminations, i. e. the verb either in Parasmaipada or in Ātmanepada.

तिङन्तप्रतिरूपक—(Word) having the appearance (only) of a verbal form (e. g. अस्ति used as a particle).

तिरुमल—Author of सुमनोरमा, a commentary on कौमुदी.

तिरुमलयज्वन्—Author of अनुपदा, a commentary on पातञ्जलमहाभाष्य. Son of मङ्गयज्वन्.

तु—The letters त्, थ्, द्, ध्, न्; P. 8.4.60.

तुमर्थ—Having the meaning of an infinitive; P. 2.2.15.

तुल्ययोग—That which has an equal affectation by any action or thing; P. 2.2.28.

तृज्वत्—(The word) which is treated as if it ended in तृत् (तृ); e. g. the word कोष्ट (a jackal) is declined in the strong cases like कोष्ट (कोष्टा कोष्टारौ कोष्टारः etc.); P. 7.1.95.

तोपल दीक्षित—Author of प्रकाश, a commentary on सिद्धान्तकौमुदी.

तोलकप्पियम्—One of the oldest Tamil grammars, full of ऐन्द्र system. Read and approved in पाण्ड्य king's assembly. Closely related to कातन्त्र, प्रातिशाख्य^s and कण्ठायन^s Pali grammar.

तौदादिक—The roots belonging to the तुदादि class, i. e. the sixth class of roots; Sk.

त्रिपादी—Rules given in P. 8.2 to 8.4.

त्रिलोचन—Author of उत्तरपरिशिष्ट to श्रीपति^s supplement to कातन्त्र.

त्रिलोचनदास— Author of कातन्त्रवृत्तिपात्रिका, a commentary on दुर्गासिंह²⁸ वृत्ति.

त्रैपादिक— (Operation) taught in P. 8.2. to 8.4.

त्रैशब्द— Three kinds of (śabda) 'expression'; triple form of speech; Mbh. on P. 1.4.74.

त्रैस्वर्य— (चतुर्वर्णादि) Three accents (उदात्त, अनुदात्त and स्वरित); P. 1.2.33; Kāśī.

दयानन्द सरस्वती— Author of अष्टाध्यायीभाष्य. Born in 1824 A. D. and died in 1883 A. D.

दयापाल (or दयालपाल)— Author of रूपसिद्धि, a shorter abridgement of शाकटायन²⁹ grammar, similar in scope to लघुसिद्धान्तकौमुदी. A pupil of मत्तिसागर and a co-student of वादिराज alias जयसिंह II, the चालुक्य Emperor (1025 A. D.).

दशगणी— The ten classes of roots; P. 1.3.1.

दुर्गादास— Wrote a commentary on वोपदेव³⁰ कविकल्पद्रुम. His date is 1639 A. D.

दुर्विनीत— Author of शब्दावतार.

दुःस्पृष्टम्— Imperfect contact; Rv. Pr.

दूराद्भूत— Addressing (a person) from a distance; P. 8.2.84.

दृष्टानुविधि— Applying grammatical rule in conformity with that which is seen (to the usage); दृष्टानुविधिः छन्दसि भवति।

देवताद्वन्द्व— A compound whose members are two or more names of deities; P. 6.3.26.

देवदत्तहन्तृहतन्याय— The maxim says that देवदत्त does not revive when his murderer has been killed; the implication of this maxim in grammar is that the grammatical operation does not take place although its अपवाद has not been effected, because its उत्सर्ग is already put to an end by the अपवाद.

देवनन्दिन— The founder of the Jainendra school of grammar. The date is placed circ. 450 A. D.

देवेन्द्रसूरि— Author of हैमलघुन्यास, a commentary on बृहद्वाक्, purporting to be an abridgment of a larger न्यास by उदयचन्द्र, his preceptor.

दैवादिक— The roots belonging to the दिवादि class, i. e. to the fourth class of roots; P. 8.3.65.

द्योत्यद्योतकभाव— Connection between that to be suggested and that which suggests (such as between उपसर्ग and verbal form).

द्विगु— (द्वयोः गवोः समाहारः) A compound made up of two components; P. gives the name द्विगु to those compounds which are brought under the rule 2.1.52;

possessive compound having a numeral adjective for its prior member. द्विगु compounds were in origin 'determinative' compounds, but they are treated as the possessive compounds in respect of dealing with the accent. Pāṇinīyas treat them as a sub-division of तत्पुरुष comps.

द्वियम्— (The sound) of two pitches (acute-grave); the term refers to स्वरित vowel; Tp.

द्वेष्य (कर्म)— It is one of the varieties of अनीप्सितकर्म (that which is not intended by the agent). द्वेष्यकर्म is that which is attained by the agent through hate, e. g. in विषं भक्षयति (while eating rice he eats poison) विषम् is a द्वेष्यकर्म. Here eating of poison is not intended by the agent, but he hates it; P. 1.4.50.

द्व्यजवरार्ध— The word of four or more syllables, the word whose half consists of at least two vowels; द्व्यज् अवरं न्यूनं न तु ततो न्यूनम् अनेकाजिति यावत्। तादृशमर्थं यस्य। Sk. on P. 5.4.57.

धनेश्वर— Author of a new grammar for beginners called प्रक्रियामणि, and a commentary on the महाभाष्य called महाभाष्यचिन्तामणि. He flourished before 1595 A. D.

धरणीधर— Author of वैयाकरणसर्वस्व.

धर्मधर्मिन् (Dual)— A quality and bearer of it. धर्म-धर्मिणोरभेदः (no distinction between a quality and the bearer of quality).

धातु— Element, constituent part, essential ingredients of words. पाणिनि does not define the term धातु semantically, but simply enumerates the roots in his गणपाठ and says that the utterances beginning with भू etc. are roots; P. 1.3.1. कात्यायन defines the term धातु semantically 'क्रियावचनो धातुः', the words denoting the sense of an action are called roots.

धात्वर्थफलश्रय— The term refers to the object (कर्म-कारक), that which is the substratum of the result denoted by the verbal root. In the sentence देवदत्तः ओदनं पचति, ओदन is the object, because it is the substratum of the result softening (विकृति).

धात्वर्थव्यापाराश्रय— The term refers to the agent, that which is substratum of the activity denoted by the verbal root. In the sentence देवदत्तः ओदनं पचति, देवदत्त is agent, because he is the substratum of the activity (action of cooking) while the object is the substratum of the result of the action.

धात्वर्थानुवादक— That which repeats the sense of the verbal root, e. g. in भूयते, आस्यते etc. the तिङ् suffixes express the same sense which is denoted by the roots. भू and आस् etc.

ध्रुव— (1) (In phonetics) Continuance.

(2) (In grammar) A limit from which separation.

is to be effected, fixed point in relation to actions of separation; P. 1.4.24.

नति—Bending, curvature. Rv. Pr. employs this term with reference to the nature of prosody.

नदी—Feminine stems which are not used in other genders ending in ई or ऊ are designated as नदी; feminine stems ending in long ई or ऊ which change their finals to इय् and उय् respectively are optionally designated as नदी before the genitive plural endings. Feminine stems ending in इ and उ, short or long are also optionally designated as नदी before the dative, ablative, genitive and locative singular endings; P. 1.4.3-6.

नन्दकिशोरभट्ट—Author of a supplement to बोपदेव's मुग्धबोध. His date is 1398 A. D.

नागोजीभट्ट—Author of उद्योत on कैयट's महाभाष्यप्रदीप, परिभाषेन्दुशेखर, शब्देन्दुशेखर, शब्दरत्न, a commentary on प्रौढमनोरमा, विषमी, a commentary on भट्टोजी's शब्द-कौस्तुभ and वैयाकरणसिद्धान्तमञ्जूषा. Pupil of हरिदीक्षित, son of शिवभट्ट and सती, a Māhārāṣṭriya Brāhmaṇa surnamed काले, a resident of Benares, a protege of रामसिंह, a local prince of शुद्धवेरपुर. He flourished between 1688 to 1728 A. D.

नाद—Voice as opposed to श्वास (breath); this term refers to the letters, semi-vowels, nasals, the third and fourth letters of the वर्ग and ह्.

नामिन्—It is the name given to the vowels with the exception of अ (short or long or prolated), the vowels after which the dental स is changed into the cerebral ष are known as नामिन्. नमयन्ति दन्त्यं सन्तं मूर्धन्यं कुर्वन्ति इति नामिन्ः। इ, उ, ऋ, ए, ऐ, ओ, औ इति। उवट.

नारायण—Author of विवरण on कैयट's प्रदीप.

नारायण सुधी—Author of अष्टाध्यायी-प्रदीप.

नासिकामूल—The root of the nose, velum; the यम are produced by the root of nose; नासिकामूलं यमानाम्।

नासिक्य—The nasal consonants; having a nasal component (अनुनासिक); in later times this term came to be used in opposition to अनुनासिक and was restricted to the nasal glide or transition sound between 'ह्' and a nasal (because of its connection with ह् and nasal), the यम and अनुस्वार.

नित्य—A rule which applies both before and after the taking effect of another rule that applies simultaneously and which is in conflict with the application of the rule in question.

नित्यसमास—A compound which cannot be dissolved so as to convey the same sense of the compound, or the same meaning of which cannot be expressed by its con-

stituent members separately—as द्विजार्थः (द्विजाय अयम्।); cf. अविग्रहोऽस्वपदविग्रहो वा नित्यसमासः। In a नित्यसमास the case-endings of the constituent elements cannot fully bring out the sense of a compound; e. g. the compound कृष्णसर्प means a snake irresistible by herbs or physicians, while कृष्णः सर्पः means merely a black serpent.

नित्यानन्द पर्वतीय—Author of दीपक, a commentary on लघुशब्देन्दुशेखर. Pupil of बालशास्त्री रानडे. He died in 1931 A. D.

निपात—Those that are not regarded as essential parts of the sentence, nor as having independent existence: as well as those that have their forms and senses fixed and convey the conjunction etc. of actions and things (verbs and nouns). Regarding निपात, P. as usual does not define the term semantically but simply enumerates; P. 1.4.56.

निपातन—A form put down by the authorities of grammar, which (according to the rules of the language) should have been formed differently; अन्यादृशे प्रयोगे प्राप्ते अन्यादृशप्रयोगकरणम्। Pbh. 106.

निमित्त—That which is the cause or condition of the grammatical operation is called निमित्त in grammar.

निमित्तनिमित्तिन्—(Du.) 'Cause and effect' in expression निमित्तनिमित्तिनोरिकपदे (the cause and effect of a grammatical operation being located in the same word); one of the markers of अन्तरङ्गत्व.

निरनुबन्धक—Void of अनुबन्ध (in the परिभाषा 'निरनुबन्धक-ग्रहणे न सानुबन्धकस्य' when a form void of अनुबन्ध is employed in grammar, it does not denote that which has अनुबन्ध attached to it).

निरवकाश—(A rule) which otherwise would have no opportunity for the taking effect of it; Pbh. 67.

निरस्त—Harsh sound; Mbh. निरस्तो निष्ठुरः। प्रदीप on Mbh.

निराकरण—Refutation; way out of difficulty.

निरुपाख्य—Indescribable; void of characterization.

निरूपक—Describer.

निरूपित—Described.

निर्दिश्यमान—(A grammatical element) actually enunciated in a rule; Pbh. 12.

निर्दिष्टविषय—A kind of अपादान where the limit of separation is fixed, or, where the root directly denotes the meaning 'separation' as in अश्वात् पतति.

निर्धारण—Specifying or separating one out of many, the separation of one out of many on account of the

generic character, quality, action and singular term; जातिगुणक्रियासंज्ञाभिः समुदायादेकदेशस्य पृथक्करणं निर्धारणम्। Sk. under P. 2.2.10.

निर्भुज—संहितापाठ, in which all euphonic combinations are carried out.

निर्मलदर्पण—A commentary on प्रक्रियाकौमुदी.

निर्वर्त्य (कर्म)—One of the ईप्सिततमकर्म⁸. निर्वर्त्य कर्म is defined thus: an object (कर्मकारक) is called निर्वर्त्य when by the action of the agent something is brought into existence which was before non-existent or something is brought into manifestation which before exists only latently in its cause. The definition is based on two different views, सत्कार्यवाद and असत्कार्यवाद; e. g. कुम्भं करोति (he makes the jar), here कुम्भ is निर्वर्त्य कर्म, because a jar is brought into existence which was non-existent or a jar is brought to the manifestation which was latently existent in its cause.

निवृत्तप्रेषण—(The causative root) which ceases to have the force of causative and whose meaning remains the same as of the pure non-causative.

निवृत्तिस्थान—The word stands for गुणवृद्धिनिवृत्तिस्थान opposed to गुणवृद्धिस्थान. It means literally the places, i. e. endings (or suffixes) in which there is the absence of a cause of गुण or वृद्धि, i. e. weak endings of suffixes. अथाप्यस्तेनिवृत्तिस्थानेष्वदिलोपो भवतीति। निरुक्त II. 1.

निषेध्य—A grammatical operation which should be (abandoned) forbidden.

निष्ठा—The name of the past-participial suffixes क्त and क्तवतु; P. 1.1.26.

नीलकण्ठ वाजपेयिन—Author of भाष्यतत्त्वविवेक, a commentary on the पातञ्जलमहाभाष्य; सुखबोधिनी, a commentary on सिद्धान्तकौमुदी and पाणिनीयदीपिका. He flourished from 1543 to 1593 A. D.

नेमस्पृष्ट—Half contact (one of the intermediate degrees of constriction). cf. ईषत्स्पृष्ट.

नैगमी—The name of the subjunctive in the AVP.

नैघण्टुक—Subordinate.

न्यग्भूत—Going down (said of the time-power of a grammatical form, which is being changed).

न्यायपञ्चानन—Son of विद्याविनोद. Author of a commentary on संहितासार of गोयीचन्द्र.

न्यायसिद्ध—A maxim (परिभाषा) established by reasoning or argumentation.

पञ्चवस्तु—A recast of Jainendra grammar.

पटवर्धन तात्याशास्त्री—Author of भूति, a commentary on परिभाषेन्दुशेखर. Pupil of बालशास्त्री रानडे. Died in 1919 A.D.

पतञ्जलि—The date assigned to him is 150 B. C. The personal history of पतञ्जलि is very little known. He was contemporary of पुष्यमित्र and probably much honoured by him for his learning. He has written an extensive commentary on वार्तिक. He skillfully interprets पाणिनि's rule and shows the usefulness of कात्यायन's additional corrections. Many times he defends पाणिनि by skilful interpretation against the unfair criticism of कात्यायन.

पद—(1) Any inflected word after the addition of a case termination and a verbal termination; P. 1.4.14.

(2) The middle base or the base of nouns before the case endings which begin with consonant to the exclusion of य and first five suffixes सु, औ, जस्, अम्, ङीट्, शस्) and before the तद्धित suffixes to the exclusion of those which begin with य; P. 1.4.17.

(3) It also means voice as in आत्मनेपद (voice for oneself) and the परस्मैपद (voice for another).

पदगौरव—Said of a rule which involves the employment of a greater number of words or of longer words.

पदलाघवाविचार—The procedure which examines whether a word can be saved (in the rule).

पदविभाग—Separating the syllables of a word to derive it from different roots.

पदसंस्कारपक्ष—The alternative (that the various elements) of which a word is made up (or all placed side by side before the rules of grammar are applied to them); Pbh. 43. The alternative (where we have recourse) to the formation of the word (itself, not to the meaning or to the connection between the word and sentence).

पदस्फोट—A word itself a conveyer of the meaning. It is very hard to discriminate which exactly is the base and which is the suffix in the word 'घटेन' or 'ते' or 'मे'; and therefore, it is necessary to postulate that a word as a whole conveys the meaning.

पदार्थ—The sense of word understood; P. 1.4.96; cf. अप्रयुज्यमानस्य पदस्य अर्थः पदार्थः.

पदावधिक—The grammatical description in which the parts of a word are placed side by side; Pbh. 63.

पद्मनाभदत्त—Son of दामोदरदत्त, grandson of श्रीदत्त. Founder of सौपद्य school, author of भूरिप्रयोग and सुपद्य पञ्जिका, a commentary on it.

परमप्रकृति—Original base.

परंपरासंबन्ध—Indirect relation.

परसमीपबोधक—Denoting (the phoneme) which stands near the rest; Pbh. 5.

परस्मैपद—The word for another; the transitive or active word and its terminations, the form of the verb which implies an action belonging to others; active endings; P. 1.4.99.

परस्मैभाषा—cf. परस्मैपद.

परा—Subtle sound, luminiferous consciousness raised in the मूलाधार (a mystical circle situated above the generative organs). This परा speech is known as शब्दब्रह्म. This is exceedingly subtle and cognizable by योगिन्^s alone.

पराश्रय—Dependent, the term refers to those letters which are bound to a more closely limited series of contexts, i. e. विसर्ग, जिह्वामूलीय, उपध्मानीय, अनुस्वार, यम; PS.

परिग्रहण—Complete enumeration.

परिनिष्ठित—A form whose formation has been completed.

परिसंख्यान—Comprehensive enumeration; Mbh.

परोक्षवृत्ति—A word in which a root is slightly altered.

परोक्षा—The name of the perfect (लिट्) in the कातन्त्र system.

पश्यन्ती—A little manifested sound that comes up to the navel region from the मूलाधार (a mystical circle situated above the generative organs) where परा speech rises. This पश्यन्ती speech is subtle and not divisible into parts, and cognizable by योगिन्^s alone in समाधि. This is second stage of gradual amplification of sound.

परस्पशा—The first chapter (आहिक) of the महाभाष्य is named परस्पशा. This name should have been at least as old as the time of माघ since he mentions it in one of the verses in the Śi. 11.112. The word परस्पशा is derived from the root स्पृश् which means to refute or to touch upon. This आहिक refutes the arguments of others and touches upon the preliminaries of the शास्त्र.

पाठक उदयशंकर—Author of ज्योत्स्ना, a commentary on लघुशब्देन्दुशेखर and पाठकी, on परिभाषेन्दुशेखर.

पाणिनि—Nothing is known of his life except the fact that he was born in the extreme Northwest of India at शालातुर. The date of पाणिनि is most commonly fixed in the fourth century B. C. which is in accordance with the native tradition which connects him with the नन्द king of मगध. He is the author of अष्टाध्यायी, धातुपाठ, गणपाठ etc. His अष्टाध्यायी consists of 4,000 aphorisms of the greatest brevity. This brevity was achieved by the invention of an algebraical system of notation of a kind not found outside the grammatical school. In his धातुपाठ he gives every root along with its सं. इ. को.... १३

meaning. The roots are classified in ten major groups or classes (called गण^s), the basis of the classification being the manner in which the roots form the present stem. The गणपाठ forms the most important accessory treatise to the अष्टाध्यायी. The significance of गणपाठ is that it introduces a comprehensive principle of classification by which similar grammatical formation may be grouped together or brought under the operation of common grammatical rule.

पिण्ड—Conjunction, a type of consonant group.

पितृ—The terminations having 'प्' as the indicatory letter; the term generally represents singular परस्मैपद terminations, before which the final vowels or the penultimate short vowels of the base take गुण or वृद्धि substitute. Hence these are known as the 'strong terminations'; P. 3.4.92.

पु—The letters प्, फ्, ब्, भ्, म्; P. 8.3.37.

पुञ्जराज—Author of a commentary on सारस्वतप्रक्रिया, belonged to the श्रीमाल family of मलबार. He was a minister to Ghiyasuddin Khilji of Malva (1469-1500 A. D.); cf. पुण्यराज.

पुण्डरीकाक्ष—Author of a commentary on श्रीपति^s supplement to कातन्त्र.

पुण्यराज (पुञ्जराज)—Author of a commentary प्रकाश on the वाक्यपदीय.

पुण्यसुन्दरगणिन्—Arranged for the हैम school the different Sanskrit roots in an alphabetical order giving after each root its meaning, गण and other conjugational peculiarities.

पुरुष—The term 'पुरुष' in the grammatical sense of 'person' appears to have been used by यास्क. तल परोक्षकृताः सर्वाभिः नामविभक्तिभिर्युज्यन्ते, प्रथमपुरुषश्चाख्यातस्य । निरुक्त 7.2. पाणिनि drops the term पुरुष and uses the terms प्रथम (3rd person), मध्यम (2nd person), उत्तम (1st person) instead of the term पुरुष; P. 1.4.105-108.

पुरुषोत्तमदेव—Author of प्राणपणा, a commentary on पातञ्जल महाभाष्य; also wrote कुण्डलीव्याख्यान, कारककारिका, भाषावृत्ति, दुर्धटवृत्ति, परिभाषावृत्ति, ज्ञापकसमुच्चय and उणादिवृत्ति.

पूजार्थ—(The specific mention of the names of other grammarians by Pāṇini) which shows respect for their views; (need not necessarily indicate that Pāṇini differs from their view).

पूरणी—The words in the feminine gender ending in an ordinal affix; P. 5.2.48. An ordinal number in the feminine gender.

पूर्वपदार्थप्रधान—(An अव्ययीभाव compound) where the meaning denoted by the first member (indeclinable)

stands as qualificand in relation to that of the other member.

पूर्वोपस्थितनिमित्तक— A rule, the causes of the application of which precede the causes of the application of वहिरङ्ग rule in the order of the pronunciation of the letters.

पृथ्वीधर— Author of a commentary on वर्धमान^s कातन्त्र-विस्तार, a commentary on दुर्गासिंह^s वृत्ति.

पृषोदरादिवृत्ति— Written in 1357 A. D. by पद्मनाभदत्त, son of गणेश्वर and grandson of श्रीपति.

प्रकार— A natural application of the term प्रकार (qualifier) is to refer to what stands as a qualifier (in the शाब्दबोध); the term प्रकार refers to what stands as a qualifier in the subject of the sentence or in the predicate of the sentence. Thus in the knowledge 'the tall man (is) handsome,' height as well as beauty is प्रकार (qualifier) in the शाब्दबोध. In the शाब्दबोध only one meaning stands as विशेष्य (a chief qualificand) and the rest are प्रकार^s.

प्रकृतिप्रत्यापत्ति— Turning back to its original form; for example कंसवधमाचष्टे = कंसं वातयति, where the word वध resumes its original form 'हन्' in the expression कंसं वातयति; Kāty. on P. 3.1.26.

प्रकृतिविकारभाव— Relation of cause and effect.

प्रक्रिया— Mode of a grammatical description, process of grammatical analysis, system.

प्रक्रियाकौमुदी— A work supposed to be a model for सिद्धान्तकौमुदी. It is written by रामचन्द्र belonging to the first half of the 15th century A. D.

प्रतिकण्ठ— (निपातन) Specific ready-made forms which behave abnormally, or irregularly.

प्रतिप्रसव— Return to the original state; return to a general rule when its अपवाद (exception) is forbidden for its effect. For example, in the formation of the nom. du. of 'वृक्ष' (from वृक्ष+औ) वृद्धि operation (औ for अ+औ) takes place by the general rule, P. 6.1.88, because its अपवाद operation पूर्वसवर्णदीर्घ, P. 6.1.102, is forbidden by the rule, P. 6.1.104.

प्रतिभा— The creative power, intellect, शब्दब्रह्म, (शब्द is not mere phonetic sound but it is pure intellect that forms ultimate world-elements); Vāk. P. 1.119.

प्रतिरूपक— A word-form imitating another kind of word-form.

प्रतिलक्षम्— (Adv.) As many times as there are individuals.

प्रतिलोमसंधि— Combination of letters where consonant precedes and vowel follows it.

प्रतिवेष्टित— The term for the retroflex series, the मूर्धन्य sounds.

प्रत्यक्षवृत्ति— A word in which a root is clearly visible.

प्रत्यय— To go towards or against, subsequent word or sound, that which follows (Vāj. P.), augment (TP.), case-ending (गोपथत्रा०). From the प्रतिशाख्य^s it appears that the term प्रत्यय at one time is used in the senses of suffix, prefix, infix and augment. P. uses this term in the above sense only once, in 1.1.69. P. frames the अधिकारसूत्र and tells us that the prescribed items which fall in 3rd to 5th chapters and come after the base are प्रत्यय^s; P. 3.1.1-2.

प्रत्ययलक्षण— The grammatical operation dependent upon the suffix; P. 1.1.62.

प्रत्ययलोप— The elision of an affix; P. 1.1.62.

प्रत्याहारसूत्र^s— According to tradition these सूत्र^s are revealed to पाणिनि by God शिव. They are meant to produce brevity. वाजसनेयि प्रतिशाख्य has the same प्रत्याहारसूत्र^s as of पाणिनि.

प्रथम— The first (our third) person or its terminations.

प्रथमा— (1) The first or nominative case and its terminations.

(2) When the word is used in the dual (प्रथमयोः) it denotes the first two cases and their terminations; P. 6.1.102.

प्रथमान्तविशेष्यकः (शाब्दबोधः)— (A semantic paraphrase of a sentence) where the meaning denoted by the word ending in the nominative stands qualificand (in respect to other meanings which stand qualifiers). This is the view of the नैयायिक^s according to whom the meaning of the प्रथमान्त, (the stem with the nominative case) should be considered as leading concept in verbal cognition; cf. कर्तृमुख्यविशेष्यक.

प्रधानप्रत्ययार्थवचन— (1) The proposition (वचन) (that the meaning of a word in a compound) is determined by its principal word and (in a derivative word the meaning) is determined by the suffix; Kāśi. on P. 1.2.56.

(2) The proposition that the meaning of the affix (प्रत्यय) stands as the predominant or leading concept; Sk. on P. 1.2.56.

प्रभाचन्द्राचार्य— Author of न्यास, a commentary on अमोघवृत्ति.

प्रमत्तगीत— That which is composed by an intoxicated person; Mbh.

प्रयत्न— The basic articulatory process, the articulatory effort.

प्रयागवेङ्कटादि— Author of विद्वत्सुखभूषण, a commentary on पातञ्जलमहाभाष्य.

प्रयोगवृत्तिपर— (A grammatical) operation depending on usage.

प्रयोजककर्ता— Agent of the causative verb, the instigator agent.

प्रयोजन— (i) The advantages (derived from the study of grammar) and the authority that enjoins it. In both the meanings the derivation of the word प्रयोजनम् is प्रयुज्यते अनेन; Mbh.

(ii) Motive of a word used in a rule by the authorities of grammar.

प्रयोज्यकर्मत्व— Fact of being an object of the action which is instigated.

प्रवण— The term प्रवण lit. means 'downhill slope', a continuous fall; the term explains the स्वरित vowel where according to some it is a continuous fall of the high tone (उदात्त).

प्रवर्तकोपाध्याय— Author of महाभाष्यप्रदीपप्रकाशिका.

प्रसङ्ग— The earlier term for उत्सर्ग (a general rule); प्रसङ्गादपवादो बर्लियान्; Ass.

प्रसारण— Changing a semivowel into a vowel; Avp. (cf. संप्रसारण).

प्रस्तीर्ण— Spread, flat, a characteristic feature of dental articulation.

प्राकृतध्वनि— The phonological structure, the sound pattern of the norm, the name of the class of which various instances are members. This is indicated by वैकृतध्वनि. All the non-linguistic personal variations are eliminated at this stage. It should be considered as an auditory image of the normal expression in the mind keeping the time order with it.

प्राग्दीप्यतीय— The suffixes enumerated by P. from 4.3.134 to 168.

प्रातिपदिक— पाणिनि²⁸ commentators do not take trouble of defining this five-syllabled term. श्रीधर, a Bengali commentator of the 17th century A. D., explains it as that which embraces every inflected word which is in the different inflected forms such as वृक्षम्, वृक्षान् etc.

पाणिनि defines the term in 1.2.45-46 as, that which conveys sense and is neither root nor affix (nor a word ending in a suffix) is a प्रातिपदिक. e. g. the non-derivative words like डित्थ, उदित्थ etc. The words ending in primary (कृत्) and secondary (तद्धित) suffixes and compounds also are प्रातिपदिक²⁸; e. g. the word like कर्तृ formed with the primary suffix कृ, दाशरथि formed by the secondary suffix इञ् and compounds like राजपुरुष are also प्रातिपदिक²⁸.

प्रातिश्रुतक— The resonators; a list of five resonators is also given by the Tp.: उरः, कण्ठः, शिरः, मुखं, नासिका च.

प्राप्तविभाषा (or प्राप्ते विभाषा)—An operation allowed in a particular operation which another rule makes necessary, when the general rule is already given and then follows the optional rule, then the optional rule is called प्राप्तविभाषा.

प्राप्य (कर्म)—An object which is neither brought into existence or manifestation nor changed or modified by the action of the agent but when it is simply attained or reached by the action of the agent is called प्राप्य; an object which is constant and not even slightly affected by the action of the agent is called प्राप्य; it is an object where the results of the action are neither perceived nor inferred; e. g. घटं जानाति. Here no difference is seen in the jar before knowing it and after knowing it; Vāk. P. 3.51.

प्रायिक— (Rule) commonly valid but not universally so.

प्रायोगिक— That which occurs in the ordinary language (as opposed to औपदेशिक); Pbh. 120.

प्रेरक— A kind of संप्रदान which incites some one to give anything as in विप्राय गां ददाति। Here the Brāhmaṇa incites the giver to give him a cow.

प्रेरणा— cf. विधि.

प्रेषणी— Av. uses this term for the imperative.

प्रौढमनोरमा— A commentary on his Sk. written by भट्टोजी दीक्षित himself about A. D. 1630.

प्रौढिवाद— Bold statement.

प्लुत— Protracted vowel; a vowel three times longer than the short vowel like अ and its value is 3 मात्रा²⁸.

फलोपहित— Immediately preceding the result.

कुल्लराज— Commentator of वाक्यपदीय.

वर्स्व— The elevation behind the row of teeth, the socket of a tooth.

वश्— A grammatical abbreviation used to denote the soft unaspirates except 'ञ्'.

बहिरङ्ग— A rule the causes of the application of which lie without or beyond the sum of the causes of the application of अन्तरङ्ग rule.

A variety of a कर्मकारक; कालादिवाचक कर्म is regarded बहिरङ्ग; cf. (2) अन्तरङ्ग.

बह्वपेक्ष— (A grammatical operation) dependent on a greater number of causes and eventually being बहिरङ्ग.

बाधक— A rule or operation which supersedes the other rule or operation.

वाध्य—A rule or operation which is superseded by another rule or operation.

वालमनोरमा—(1) An abridgment by भट्टोजी of his own प्रौढमनोरमा, a commentary on सिद्धान्तकौमुदी which is also his own. (2) A commentary by वासुदेव दीक्षित on Sk.

वालरामपञ्चानन—Author of प्रबोधप्रकाश, a शैव grammar and वातुप्रकाश.

वालावबोध—(1) A popular recast of the चान्द्र grammar (1200 A. D.), by वासुदेव, a Buddhist Ceylonese priest.

(2) Written by नरहरि to remove the obstacles in the way of students learning पञ्चमहाकाव्य^s arising from the circumstance of their not having studied grammar before.

वाहुलक—Fact (for a grammatical operation) of being subject to diversity (that is to apply in some cases, not to apply in other cases).

वाह्यप्रयत्न—The external articulatory efforts, extra-buccal process.

वालंभट्ट—Author of उद्योत, a commentary on शब्दकौस्तुभ.

विन्दुद्वय—Double dot, graphic representation of the विसर्जनीय.

बुद्धिनिर्ग्राह्य—(A word) grasped by the mind; Mbh. 1.1.1.

बृहस्पति—Second propounder of grammar.

बोपदेव—The founder of a modern school of grammarians, wrote मुग्धबोध, a new treatise on grammar. Date ranges from 1200 A. D. to 1300 A. D.

ब्रह्मन्—First propounder of grammar.

भ—Name of the weakest base of nouns (as opposed to पद), i. e. of the base before the vowel terminations except in strong cases, before feminine suffixes, and before तद्धित^s beginning with vowels or य; P. 1.4.18 etc. भ may be the first syllable of भट्ट or भट्ट because, before weak endings the stem often undergoes reduction or syncope; P. 1.4.16.

भट्टोजी दीक्षित—The author of सिद्धान्तकौमुदी; has written a commentary प्रौढमनोरमा on it, also a commentary on the P.'s सूत्र^s named शब्दकौस्तुभ. Date is placed circ. 1630 A. D.

भरत—Commentator of भट्टिकाव्य.

भर्तृहरि—The author of वाक्यपदीय and a commentary named दीपिका on the महाभाष्य of पतञ्जलि.

Date ranges from 550 A. D. to 650 A. D.

भवत्—The name of the present in the शाङ्खायन आरण्यक and in the मुग्धबोध grammar.

भवन्ती—The name of the present (लट्) used by कात्यायन.

भव्य—The name of the simple future in the मुग्धबोध grammar.

भविष्यत्—The name of the future in the शाङ्खायन आरण्यक.

भविष्यन्ती—The name of the simple future in the कातन्त्र system and ऐतरेय ब्राह्मण.

भप्—A grammatical abbreviation used to denote the soft aspirates except 'श्'; P. 8.2.37.

भागुरि—Author of a grammar.

भारद्वाज—An ancient grammarian mentioned by P. 7.2.63.

भाव—(1) The action which can be accomplished without mark of the agent (cf. कर्तृस्थभावक). अपरि-स्पन्दनसाधनसाध्यो धात्वर्थो भावः।, e. g. the action of seeing which does not require the movement on the part of the agent.

(2) Ultimate result. In a verb the ultimate result is principal; action itself is subordinate. Action is just a means to bring about the भाव.

(3) भाव = Action to be accomplished (साध्य). In a verb an action is principal and the various means used for the action are subordinate; निरुक्त.

(4) Action of an accomplished nature; सिद्धावस्थापन्नो धात्वर्थो भावः। Sk.

भावगर्हा—The contempt in regard to the sense of the action; P. 3.1.24.

भावना—Technical term in the मीमांसा system. Lit. it means bringing into being, that which produces some effect; it is defined as भवितुर्भवनाचुकूलो भावकव्यापारविशेषः, the particular activity of the person or thing capable of producing the effect, the effort or activity on the part of the agent to achieve his desired end, it is a व्यापार of to be, which is of accomplished nature. According to the मीमांसक^s this भावना is denoted by the verb-ending suffixes.

भावनाविशेष्यकः (शब्दबोधः)—(A semantic paraphrase of a sentence) where productive operation (भावना) stands qualificand (in respect to other meanings which are qualifiers); this is the view of the मीमांसक^s according to whom the predominant idea in the sense of a sentence is productive operation.

भाविन्—It is the name given to vowels with the exception of अ and आ, that which causes change of a dental स into the corresponding cerebral ष. कण्ठ्यावकाराकारौ वर्जयित्वा स्वराणां भाविसंज्ञा भवति। उवट.

भाव्यमान—That which is taught in a rule.

भाषितपुंस्क—A (feminine or neuter) word of which also a masculine is mentioned or exists (and whose meaning only differs from that of the masculine by the notion of gender), e. g. the word गङ्गा is not भाषितपुंस्क, whereas such words as पुत्र and ग्रामणी are so; P. 7.1.49.

भास्करशास्त्री अभ्यंकर—Commentator of परिभाषेन्दुशेखर and शब्देन्दुशेखर. His date is 1783-1871 A. D.

भीमभट्ट—Author of भैमी, a commentary on परिभाषेन्दुशेखर.

भुग्न—Bent. The Rv. Pr. gives this title to the half elided or released letter व, a mode of junction.

भूत—The name of the past tense in शाङ्खायन आरण्यक and मुग्धवोध grammar.

भूतकरण—The name given to the augment in the प्राति-शाख्य^s. In the original Indo-European language the tenses had no time signification but they only denoted differences in the aspect of the action. The augment was prefixed to the Imperfect, Plu. perfect, Aorist and Conditional to express past time. This is why augment is called भूतकरण.

भैरवमिश्र—Author of a commentary भैरवी on नागेजी भट्ट's परिभाषेन्दुशेखर and लघुशब्देन्दुशेखर.

भोज—Author of सरस्वतीकण्ठाभरण, a grammatical work and सरस्वतीकण्ठभरण, a rhetorical work.

भोजव्याकरण—Written by विनयसुन्दर for the benefit of a king भोज, son of भारमल्ल.

भ्रष्टावसरन्याय—The implication of this maxim in grammar is that a grammatical operation does not take place, when the occasion for the taking place of it has once gone by.

भङ्गरस—Author of चिन्तामणिप्रतिपद, a commentary on यक्षवर्मन्'s चिन्तामणि.

भण्डन—Son of वाठड, महाप्रधान and सङ्घपति to Alpusāhi. Commented on सारस्वतप्रक्रिया.

मध्यमपदलोपिन्—(Compound) where the middle member has been dropped.

मध्यमा—Subtle sound. It is revealed by the air which passes to the region of heart from the navel region where the पश्यन्ती speech is revealed from the परा speech. परा is minutest, पश्यन्ती is minuter and मध्यमा is minute speech. The पश्यन्ती speech is the third stage of gradual amplification of नाद. The मध्यमा sound might be cognized at the time of जप or when ears are shut up. The मध्यमा नाद is called स्फोट also.

मन्तुदेव—Author of दर्पणा, a commentary on वैयाकरण-भूषणसार and दोषोद्धरण, on परिभाषेन्दुशेखर.

मय—A grammatical abbreviation used to denote the

consonants belonging to all the वर्ग^s except 'वृ'; P. 8.3.33.

मलयगिरि—Author of शब्दानुशासन and a commentary on it. Flourished about 1143 A. D.

मल्लय-यज्वन्—A commentator of कैयट^s महाभाष्यप्रदीप.

महादेव—Author of a commentary known as शब्दसिद्धि on दुर्गसिंह^s वृत्ति.

महाप्राण—Big-breath, the term for the aspirate sound.

महाभाष्य-चिन्तामणि—A commentary on महाभाष्य by धनेश्वर.

महावाक्य—A compound sentence, a sentence which consists of more than one sentence; वाक्योच्चयो महा-वाक्यम्।

महासंज्ञा—Large-sized (technical term in grammar which means significant in general).

मात्रा—The length of time required to pronounce a short vowel (a long vowel contains 2 मात्रा^s; and a prolated vowel, 3 मात्रा^s); the device adopted by the Indians for the purpose of phonological description where the basic vowel units are considered as members of qualitatively similar pairs, each comprising a short, a long and a prolated member.

माधव—Son of काहु and pupil of श्रीरङ्ग, commented on the सारस्वतप्रक्रिया. He flourished after 1553 A. D.

माधवीय धातुवृत्ति—Written by सायण (1350 A. D.) the great Vedic भाष्यकार.

मानसरञ्जनी—A commentary by वल्लभ on सिद्धान्तकौमुदी.

मिताक्षरा—Commentary on अष्टाध्यायी, written by अनन्तभट्ट, the author of तर्कसंग्रह; 17th century A. D.

मुखनासिकावचन—That which is pronounced by the nose along with the mouth, nasal sounds; P. 1.1.8.

मुखसुखार्थम्—(adv.) For the facility of elocution.

मुनित्रय—The triad of sages (पाणिनि, कात्यायन and पतञ्जलि).

मूर्धन्य—The term for the retroflex series, for the मूर्धन्य^s the articulator is the tip of the tongue retro-flexed.

मूलाधार—A mystical circle situated above the generative organs where the परा speech rises.

मेघरत्न—A Jain of बृहत्खरतरगच्छ, pupil of विनयसुन्दर. Author of सारस्वतव्याकरणदुण्डिका or सारस्वतदीपिका. He flourished before 1556 A. D.

मेघविजय—Author of हैमकौमुदी alias चन्द्रप्रभा (1669 A. D.), modelled on सिद्धान्तकौमुदी.

मैत्रेयरक्षित—Author of धातुप्रदीप and तन्त्रप्रदीप.

यक्षवर्मन्—Author of चिन्तामणि, a commentary on शाकटायन's शब्दानुशासन.

यञ्—A grammatical abbreviation used to denote the semivowels, nasals and soft aspirates झ, भ्र.

यज्ञेश्वरभट्ट—Author of गणरत्नावलि.

यण्—A grammatical abbreviation used to denote the semivowels; P. 6.1.77.

यत्न—The articulatory effort.

यथोद्देश—Not going beyond the place where a संज्ञा or परिभाषा is taught, संज्ञा^s and परिभाषा^s remain where they are taught; Pbh. 2.

यम—A twin-letter (the consonant interposed and generally understood but not written in practice, when a nasal is immediately preceded by one of the four other consonants in each class), within a word, when a non-nasal स्पर्श is followed by a nasal, it is separated by the appropriate यम. e. g. पलिङ्गनीः, चख्खन्तु, अग्निः, घ्नन्ति, here the doubled letters क्, ख्, ग् and घ् are यम^s.

यय्—A grammatical abbreviation used to denote all consonants except the sibilants and the aspirate 'ह'; P. 8.4.48.

यर्—A grammatical abbreviation used to denote all the consonants except the aspirate 'ह'; P. 8.4.45.

यु (du.)—The short or long इ and उ; P. 6.4.77.

युक्तिसिद्ध—cf. न्यायसिद्ध.

युग्म—सम, even.

युवन्—The fourth or still lower descendant is known as युवन् if elder offspring of the same ancestor still lives. cf. गोत्र. P. 4.1.163.

यू (du.)—The long ई and ऊ; P. 1.4.3.

योग—(केवलावयवशक्ति). A meaning based on the derivation or etymology. This is illustrated by the word like पाचक, a 'cook', where the meaning of the word is fully accounted for by its morphemic meaning.

योगप्रमाण—The etymological meaning which is considered as authoritative; P. 1.2.55.

योगरूढि—(समुद् यावयवशक्तिसंकर) A denotation of a word based on its derivative sense as well as the word as a whole. This is illustrated by the word पङ्कज, which means by the pure convention a lotus and this meaning is justified by the derivation पङ्क-जनि-कर्तृत्वं 'mud-production-agent' = a thing that grows in mud. This word does not denote merely derivative sense like पाचक; because then it may mean anything that is born in mud (plants etc.). Therefore, the convention

supported by the derivation denotes the meaning lotus.

योगवाह—cf. अयोगवाह.

योगविभाग—To make two rules out of one.

योग्यता—(1) Possibility of applying (a grammatical operation, opp. to real application of it).

(2) Compatibility. The linguistic utterance, which forms the construction, is said to have compatibility when meanings conveyed by them are not inconsistent with each other. The utterance अग्निना सिद्धि is not a construction, because it is incompatible, since it is impossible that अग्निना (with fire) should be instrumental of action of sprinkling.

यौगिकरूढ—A word which denotes two different meanings, one based on the derivation and the other based on the pure convention. It is illustrated by the word उद्भिद्. It means according to derivation a tree or a bush that comes up after breaking (the earth). Again the word also means the sacrifice which is its pure conventional meaning irrespective of its derivative sense.

रक्त—Coloured by nasalization (of vowels).

रक्षोहागमलध्वसंदेह (Pl.)—(The advantages derived from the study of grammar) the protection (of the वेद^s), modification (of the वैदिक मन्त्र^s), easy means (of acquiring the knowledge of words), absence of ambiguity and the authority (वेद); Mbh.

रघुनन्दनशिरोमणि—Author of a commentary on दुर्ग-सिंह^s वृत्ति.

रघुनाथ—Author of लघुभाष्य on the सारस्वत. A pupil of भट्टोजी दीक्षित, son of विनायक. Belongs to 17th century A. D.

रङ्ग—(Nasal) colour, nasalization (of vowels).

रङ्गनाथ-यज्वन्—Author of मञ्जरीमकरन्द, a commentary on हरदत्त^s पदमञ्जरी.

रमाकान्त—Author of a commentary on काशीश्वर^s गणपाठ of the सौपन्न.

रय्—A grammatical abbreviation used to denote all the consonants, except the semivowels य् and व्; P. 1.2.26.

राग—(Nasal) colour, nasalization (of vowels).

राघवेन्द्राचार्य—Author of त्रिपथग, a commentary on परिभाषेन्दुशेखर, विषमी, a commentary on शब्देन्दुशेखर and प्रभा, a commentary on वैयाकरणभूषणसार. His date is the first half of the 19th century A. D.

रामकृष्ण—Author of वैयाकरणसिद्धान्ततरत्नाकर, a commentary on सिद्धान्तकौमुदी.

रामचन्द्र चक्रवर्ती— Author of a sub-commentary to श्रीपति's supplement to कादम्बर.

रामचन्द्र विद्याभूषण— Author of परिभाषावृत्ति (1688 A. D.) to मुग्धबोध.

रामचन्द्र सरस्वती— Author of विवरण, a commentary on कैयट's महाभाष्यप्रदीप.

रामचन्द्रभट्ट तारे— Author of पाणिनिस्त्रवृत्ति.

रामचन्द्राश्रम— Author of सिद्धान्तचन्द्रिका, a commentary on the सारस्वत, and its abridgment, लघुसिद्धान्तचन्द्रिका.

रामतर्कवागीश— Commented on the मुग्धबोध and arranged the उणादिकोश alphabetically.

रामदेव मिश्र— Author of वृत्तिप्रदीप, a commentary on the Kāśī. He flourished between 1058 and 1313 A. D.

रामनाथ— Author of कातन्त्र धातुवृत्ति.

रामभट्ट— Author of विद्वत्प्रबोधिनी or रामभट्टी, a commentary on the सारस्वतप्रक्रिया. He was an आन्ध्र coming from तेलंगण. Son of नरसिंह and कामा. His sons were लक्ष्मीधर and जनार्दन.

रामशर्मन्— Commented on मध्यसिद्धान्तकौमुदी.

रामसेवक— Son of देवीदत्त. Author of महाभाष्यप्रदीपव्याख्या. His date is 1593-1643 A. D.

रामानन्द— Author of तत्त्वदीपिका, a commentary on सिद्धान्तकौमुदी. Son of मधुकर त्रिपाठी. His date is 1623 to 1663 A. D.

रुद्रधर— Author of अष्टाध्यायीवृत्ति.

रुढि— (केवलसमुदायशक्ति) A convention based on the word as a whole where it has nothing to do with its derivation or morphemic meaning. This is illustrated by the words like डित्थ etc., i. e. proper nouns.

रूपगोस्वामिन्— Pupil of चैतन्य (1484-1527 A.D.), author of हरिनामावृत which employs the various names of राधा and कृष्ण and of their acts by way of illustrations and as technical terms.

लक्षणेकचक्षुष्क— Who is guided solely by the rules (of grammar).

लक्ष्मीनृसिंह— Wrote a commentary विलास on सिद्धान्तकौमुदी.

लक्ष्मीनृसिंह— Author of विशिखा, a commentary on परिभाषन्दुशेखर.

लक्ष्यतावच्छेदक— The definitive feature of the secondary meaning, the characteristic property of the secondary sense.

लक्ष्यैकचक्षुष्क— Who is guided solely by the forms of the language.

लघु— The term for short vowel; P. 1.4.10. (A syllable containing) a short vowel not followed by a consonant-group.

ble containing) a short vowel not followed by a consonant-group.

लघुप्रयन्तर— Having a lighter articulatory process, the half-elided य and व; P. 8.3.18.

लघुमनोरमा— An anonymous commentary on सि. कौमुदी.

लघुसिद्धान्तचन्द्रिका— An abridgment of सिद्धान्तचन्द्रिका, both written by रामचन्द्राश्रम.

लाघवगौरवचर्चा— The discussion which points out that the particular solution, out of various solutions, is adequate and advantageous because it is less complex and simpler and the other is not advantageous because it involves a heavy statement and is cumbersome.

लिङ्ग— The word is used in the sense of mark, token (Up.), characteristic (निरुक्त 1.17). From this the word came to mean the characteristic of the male or the organ of male, phallus, organ of generation, the sign of sex. Then it came to signify the grammatical gender.

लिङ्गविशिष्ट— A form which is derived (from a प्रातिपदिक) by the addition of (an affix denoting) gender.

लुक्— (Probably from the root लुच् to tear off) The dropping out or disappearance of प्रत्यय or affixes. cf. लोप.

लुग्विकरण— Said of roots which have लुक् (zero morpheme i. e. disappearance) for their विकरण.

लुप्— पाणिनि uses this word in the sense of elision of suffixes, but this term is confined to the तद्धित section. In the case of the elision of a तद्धित suffix by the word 'लुप्', the gender and the number of the word formed with the suffix are the same as those of original word; P. 1.2.51.

लुमत्— The symbols containing the syllable लु i. e. लुक्, लुप् and लु (which are distinguished from लोप); P. 1.1.63.

लोकेशकार— Author of तत्त्वदीपिका (1683 A. D.), a commentary on सिद्धान्तचन्द्रिका.

लोप— Dropping, elision; the term लोप is distinguished from the terms लुक्, लुप् and लु which are only applicable to affixes; when लोप of an affix takes place, a blank is substituted, which exerts the same influence on the base as the affix itself, but when either लुक् or लुप् or लु of an affix is enjoined, then the affix is not only dropped but it is also inoperative on the base; thus in the 1st plu. of कति, where जस् not only is dropped but it is also inoperative on the base; thus in the 1st plural of कति, where जस् is dropped by लुक् the change of the final of the base to the गुण does not take place, i. e. both the affix and its effect on the

base are abolished; moreover, लोप refers only to the last letter of an affix, whereas by लुक्, लुप् and लृ the dropping of the whole affix is implied; P. 1.1.60.

लौकिकन्यायमूल—A maxim (परिभाषा) established on the basis of the practice of ordinary life.

वंशीवादन—Author of a commentary on गोपीचन्द्र's commentary on the संहितासार of कमदीश्वर.

वचन—(1) Word, speaking, mentioning; then it came to mean in grammar the injunction of a teacher, rule. (2) Number; it is supposed that वचन as a technical term, was used with 'एक', 'द्वि' and 'बहु' and then separated from these and used as a generic term to denote the sense of number.

वनमालिन—Author of मतोन्मज्जिनी, a commentary on वैयाकरणभूषण.

वरदराज—Author of मध्यसिद्धान्तकौमुदी and लघुसिद्धान्तकौमुदी, abridgments of सिद्धान्तकौमुदी.

वररुचि—An alias of कात्यायन.

वर्णकाल—It is a generic term which is used to denote a whole family of sounds; Mbh. 1.1.1.

वर्णसमास्नाय—Assemblage or aggregate of letters (mentioned at the beginning of पाणिनि's grammar).

वर्णस्फोट—The letters are the conveyer of the meaning. According to वर्णस्फोट theory, a meaning is understood from suffixes such as ति or सु in पचति and रामेयु respectively. In this way it is necessary to postulate that the suffixes and the stems convey the meaning.

वर्णाश्रय—(A grammatical operation) which depends on the letter or letters (of the affix and not on the affix as such).

वर्तमाना—The name of the present (लट्) in the कालन्त्र system.

वत्स्य—The projection behind the roots of teeth, the alveolar arch.

वल्—A grammatical abbreviation used to denote all the consonants except the semivowel 'य्'.

वश्—A grammatical abbreviation used to denote the nasals, the soft unaspirates and soft aspirates, and the semivowels except 'य्'.

वस्तुतन्त्र—Referring to existing reality.

वाक्यस्फोट—A sentence, the integral linguistic unit, is the conveyer of meaning. It is very hard to discriminate what the two words are, in the expression 'दधीदम्' or in 'हेरेडव'. So it is necessary to postulate that the sentence as a whole conveys the meaning.

वाग्योगविद्—The learned grammarian (who uses the

right word in the right place); Mbh. Lit. the expression means one who knows the convention of words, i. e. combination of stems and suffixes.

वाच्यवाचकभाव—Relation between the denoted meaning and the word that denotes it.

वामनाचार्य—Author of a लिङ्गानुशासन.

वारणावनेशशास्त्रिन—Author of a commentary, अमृतसृति on प्रक्रियाकौमुदी.

वार्ण—(An operation) which concerns (a combination of) letters, (or which is taught in संधि-rule).

वार्तिक—कात्यायन's (वररुचि's) commentary on पाणिनि's अष्टाध्यायी, just after the latter's composition. These वार्तिक's (notes) are of the same brevity as of the original work, but were fortunately soon made the subject of an extensive commentary (महाभाष्य) by पतञ्जलि. The characteristic feature of a वार्तिक is criticism in regard to that which is omitted or imperfectly expressed in a सूत्र. वार्तिक is defined by हेमचन्द्र as उक्तानुक्त-दुस्कार्यचिन्ताकारि तु वार्तिकम्। The object of the वार्तिक's is, on the one hand, to discuss such objections as might be raised to the rules of पाणिनि's grammar and, on the other hand, to justify पाणिनि without bias or prejudice, by defending him against ill-founded criticism. Where defence or justification of पाणिनि is impossible कात्यायन rejects the rule of पाणिनि.

वासरूपविधि—The rule (P. 3.1.94) which prescribes that अपवाद suffix which is not uniform with उत्सर्ग suffix, supersedes the latter only optionally.

वासुदेव दीक्षित वाजपेयिन—Author of बालमनोरमा, a commentary on सिद्धान्तकौमुदी. Son of महादेव and अन्नपूर्णा, pupil of विश्वेश्वर. He flourished between 1687-1738 A. D.

वासुदेवभट्ट—A pupil of चण्डीश्वर, author of सारस्वतप्रसाद, a commentary on सारस्वतप्रक्रिया (1588 A. D.).

वासुदेवशास्त्री अभ्यंकर—Author of तत्त्वादर्थ, a commentary on परिभाषेन्दुशेखर and गूढाभिप्राय, a commentary on लघुशब्देन्दुशेखर. His date is 1863-1942 A. D.

विकरण—Producing a change, the term for the affix or conjugational characteristic which is placed between the root and terminations or between the last vowel and the following consonant of the root. In the system of पाणिनि the विकरण's are शप् (3.1.68), शपो लृक् (2.4.72), लृ (2.4.75), इयन् (3.1.69), श्रु (3.1.73), शन (3.1.77), श्रम् (3.1.78), उ (3.1.79), श्रा (3.1.81), णिच् (3.1.25), चिप् (3.1.66), यक् (3.1.67), च्लि (3.1.43) [and the substitutes of च्लि, सिच् (3.1.44), क्स (3.1.45), चङ् (3.1.48), अङ् (3.1.52)], तासि and स्य (3.1.33), सिप् (3.1.34), आम् (3.1.35), the first nine of which are added in the Pres., Impf., Imperative and Potential

and before a कृत् which contains a mute palatal श, in the case of active verbs: वक् is added in the case of कर्मन् or भाव i. e. passive or neuter; लि and its substitutes (लिच्, कस, चल्, अल्, लिच्) are added in the Aorist, तास in the first Future, स्य in the 2nd Future and Conditional and सिप् before लोट् (in the Subjunctive), आम् in the Perfect.

विकार—Modification, variant.

विकार्य (कर्म)—An object (कर्मकारक) which is changed from one state to another by the action of the agent is called विकार्य. It is chiefly of two kinds, when its previous form is completely destroyed by the action of the agent and when it is only modified by him, e. g. काष्ठं भस्म करोति (reduces fuel to ashes) and सुवर्णं कुण्डलं करोति (makes ear-rings out of gold). In the first example, the former form of fuel is totally destroyed while in the latter, gold is changed into a different form without destroying its nature.

विकृतावयवनिबन्धनकार्य—A grammatical operation that depends on the part which has undergone a change.

विक्रम—The victory of विसर्ग before क, ख, प and फ.

विच्छेद—The division of the medial non-nasal stop into two parts before a nasal; e. g. [Pad^{ma}]; Vp. The division of non-nasal stop may mean the oral stop and its nasal release; e. g. [Pad^{ma}].

विज्जलभूपाति—Author of प्रबोधचन्द्रिका, an elementary grammar. The illustrative examples are connected with the names of राम. He is the son of विक्रम and चन्द्रावती and belongs to चौहान race ruling at Patna.

विट्ठल—A commentator on the सारस्वत.

विट्ठलाचार्य—Author of प्रसाद, a commentary on रामचन्द्र^स प्रक्रियाकौमुदी. Son of चृषिहाचार्य and grandson of राम-कृष्णाचार्य; father of लक्ष्मीधराचार्य. He cannot be later than 1525 A. D.

विद्यानाथ दीक्षित—Author of प्रक्रियारञ्जन, a commentary on रामचन्द्र^स प्रक्रियाकौमुदी.

विधि—It is the desire of the speaker to induce the hearer to do the intended things. In the popular example गामानय (bring a cow) addressed by the master to his servant, the desire of the speaker that the servant (addressee) may act to bring a cow (अयं गवानयने प्रवर्तताम्) is the विधि. It is same as शाब्दी भावना. Both the मीमांसक^स and the grammarians have agreed to the view on the basis of P.^स rule 3.3.161 that विधि or प्रेरणा is the primary meaning of the लिट्, लोट्, तव्य and लोट्.

विधिप्रतिषेधशास्त्र—A grammatical rule prescribing सं. इ. को.... १४

what operation should be applicable and what should not be.

विधेयविषय—(A maxim) concerning (only) that which is taught (in a grammatical rule).

विध्यङ्गभाव—'Becoming integral part of a grammatical rule.'

विनयविजयगणिन्—Author of हैमलघुप्रक्रिया (1052 A. D.) and its commentary, हैमप्रकाश (1077 A. D.); pupil of कीर्तिविजयगणिन्.

विप्रतिषेध—Conflict, conflict in the application of two rules of Pāṇini, when the two rules each of which has its proper 'domain' (of application), happen to become simultaneously applicable in certain instances without it being possible to let them take effect both at the same time; P. 1.4.2.

विभज्यान्वाख्यान—Formation of a word out of its part, when that word is dissolved into all its constituents; Pbh. 49.

विभाषा—The allowing rule to be optional, where there is a prohibition as well as an alternative course left open; P. 1.1.44.

विभाषित—Admitting an alternative, optional; P.

विमलसरस्वती—Author of रूपमाला, a recast of अष्टाध्यायी. He flourished before 1350 A. D. भट्टोजी acknowledges his indebtedness to him in प्रौढमनोरमा.

विरोधप्रतिसंधान—A grasp of the question which of the two conflicting rules that happen to become simultaneously applicable, ought to take place.

विलम्बित—Reduced tempo.

विवक्षाधीनत्व—Fact (for a word-form) of being submitted to the intention (of the speaker even if contrary to a rule of grammar).

विवक्षार्थ—(A quality) meant to distinguish (a term from another).

विवक्षित—(A quality) assigned (to a term) for the purpose (of distinguishing it from another).

विवरण—(1) A commentary on कैयट^स महाभाष्यप्रदीप, written by ईश्वरानन्द, the pupil of सत्यानन्द.

(2) A commentary on कैयट^स महाभाष्यप्रदीप written by नारायण.

(3) A commentary on हैमचन्द्र^स लिङ्गानुशासन and उणादिसूत्र^स.

विवारभिन्न—The letter which differs considerably in the degree of openness (or in quality).

विवृत—The most open vowel.

विवृत्ति— A hiatus left between a final vowel and an initial vowel (a type of junction).

ते + आ = त आ. तस्मै + इति = तस्मा इति.

विशिष्टलिङ्ग— Word of a different gender; P. 2.4.7.

विशेषण— Qualifier, a natural application of the term 'qualifier' (in a शाब्दबोध) is to refer to what is expressed in the subject or what denotes the distinctive characteristic of the विशेष्य (qualified). Thus in the knowledge 'the tall man' height is a qualifier.

विशेषवचन— A specific term opposed to the generic term (सामान्यवचन); P. 8.3.74.

विशेष्य— A natural application of the term qualificand (विशेष्य) is to refer to what is expressed by the subject of the sentence or what stands as a leading concept in the शाब्दबोध. In the knowledge 'भूतले घटः' 'on the ground (is) a pot', pot is the qualificand, while in the knowledge 'घटवद् भूतलम्' 'pot-possessing (is) the ground', ground is the qualificand.

विशेष्यविशेषणभाव— Connection between the term qualifying and the term qualified.

विश्वकर्मशास्त्रिन— Author of व्याकृति, a commentary on प्राक्रियाकौमुदी.

विश्वनाथ दण्डिभट्ट— A commentator of परिभाषेन्दुशेखर and बृहच्छब्देन्दुशेखर. A pupil of बालशास्त्री रानडे.

विश्वेश्वर— Author of व्याकरणसुधामहानिधि.

विषयसप्तमी— Loc. of the domain concerned (that is, locative meaning in the domain of; opp. to the परसप्तमी).

विष्णुशास्त्री भट्ट— Author of चिच्छन्द्रिका, a commentary on परिभाषेन्दुशेखर. He flourished in the 19th century A. D.

विष्णुशास्त्री भट्ट— Author of विष्णुभट्टी, a commentary on परिभाषेन्दुशेखर.

विष्णुमित्र— Author of क्षीरोदर, a commentary on पातञ्जलभाष्य.

विष्णुमिश्र— Author of a commentary on the भूरिप्रयोग of पद्मनाभ.

विसर्ग— Voiceless ह् (-h) which occurs primarily in final position.

विसर्जनीय— cf. विसर्ग.

वीरेश्वर— Son of शेषकृष्ण, the preceptor of भट्टोजी दीक्षित. Himself the preceptor of जगन्नाथ.

वृत्— The word 'वृत्' employed at the end of the गणपाठ shows that the list in the गणपाठ is exhaustive and not merely illustrative.

वृत्ति— (1) The power of expressing a sense different

from what was inherent originally in the word. When a word undergoes a वृत्ति or modification, it gains an additional sense. This additional sense always refers to something other than the original connotation of the word, to express the sense of another word by a different word is a वृत्ति.

This वृत्ति is of five sorts I. (1) कृत्, the process by which a primary noun is derived from a verbal root. (2) तद्धित, the process by which a secondary noun is formed from a primitive noun. (3) समास, the process by which two or more nouns are composed to form one noun. (4) एकशेष, the process by which one is retained to the exclusion of other nouns and the noun so retained denotes all the nouns so excluded. (5) सनाद्यन्त धातुः, the process by which a verb is formed from a noun and a derivative verb from a primitive verb, such as the Desiderative, the Causative, the Intensive and the Denominative verbs. कृत्तद्धित-समासैकशेषसनाद्यन्तधातुरूपाः पञ्च वृत्तयः । परार्थाभिधानं वृत्तिः । Sk. II. (1) Turning into something, paraphrasing Pāṇini's abstract formulation into syntactically complete and understandable sentences, as a designation of abstract procedure through which one expression or sound turns into another one. (2) Method of composition; Mbh.

वृत्तिरत्न— A commentary on Kāśikā Vṛtti on Pāṇini's Aṣṭādhyāyī.

वृत्तिसमवायार्थ— [The letters mentioned in the first fourteen aphorisms] are intended for the grouping of letters suited to पाणिनि's method of composition.

वृद्ध— The word that contains आ, ऐ or औ (वृद्धि vowels) in the first syllable; P. 1.1.72.

वृद्धि— Increase, extension, (in grammar) vowels आ, ऐ, औ; P. 1.1.1; the term वृद्धि corresponds to the Indo-European 3rd grade vowels (raised grade vowels).

वृषभदेव— Commentator of वाक्यपदीय.

वैकृतध्वनि— The actual sound spoken by the speaker and heard by the listener. It includes all the various differences in intonation, tempo, pitch etc. depending on individual speaker.

वैखरी— A form of speech spoken by men. It is revealed by the air which passes to the region of the mouth from the region of the heart. This is fourth stage of gradual amplification of sound and is intelligible.

वैद्यनाथ पायगुंडे— A pupil of नागेजी भट्ट. He is also called बालभट्ट. He is the author of गदा on परिभाषेन्दुशेखर; चिदस्थिमाला, on शब्देन्दुशेखर; प्रभा, on शब्दकौस्तुभ; भावप्रकाशिका, on शब्दरत्न; छाया, on महाभाष्यप्रदीपोद्योत and कला, on व्याकरणसिद्धान्तमञ्जूषा. The son of महादेव and

वेणी, and a protego of लक्ष्मीदेवी, wife of king चन्द्रसिंह of मिथिला.

वैयधिकरण्य— Absence of co-ordination of two elements (in a sentence or a compound word).

वैयर्थ्य— (Said of a grammatical rule or operation) being without object or practical use.

वैयाकरणाख्या— A technical term of grammar: P. 6.3.7.

व्यक्तिपक्ष— Alternative of (a word in a rule denoting) an individual.

व्यक्तिस्फोट— The linguistic symbol, conveyer of meaning, is virtually particular or individual.

व्यञ्जन— The term for consonant, those which manifest the meaning, the consonants rather than the vowels are responsible for the differentiation of meanings.

व्यपदेशी— (A grammatical element) which has received special designation so far as the application to it of some grammatical operation is concerned.

व्यपेक्षा— Mutual relation between the two meanings denoted by the words or the stem and suffix, the syntactical union of the words expressing two different ideas; व्यपेक्षा means syntactical union of the meanings of the words in the sentence where the individual meanings are kept separately which are mutually related to each other. का पुनः शब्दयोर्व्यपेक्षा? न ब्रूमः शब्दयोरिति । किं तर्हि? अर्थयोः । Mbh. on P. 2.1.1: नानाभूतयोः पदार्थयोर्यो योः स व्यपेक्षा ।

व्यभिचार— The non-existence (of a grammatical combination): setting aside (of a maxim).

व्यर्थ— (1) Without purpose, meaningless: व्यर्थ सज्ज्ञापयति । Sk. (2) Of different purposes (विभिन्नार्था यस्य); Kāty. (Vārttika 59 on P. 1.2.64).

व्यवस्था— (1) Adoption (in grammar of one view or the other) according as it suits the forms (that have to be made up by the rule).

(2) A relation in time or space: P. 1.1.34; the fixed limit with regard to their own meaning: स्वाभिधेयावधिनियमो व्यवस्था Sk.: order, arrangement, class.

व्यवस्थितविभाषा— Said of a rule in which the operations are optional (not in the ordinary manner) so that the operation must take place in particular instances, while in others, it is not allowed to take place.

व्याकरणदुर्घटोद्घाट— A commentary by केशवदेव पञ्चानन-भट्टाचार्य on the commentary of गोपीचन्द्र on संक्षिप्तसार.

व्याख्यान— (1) A commentary by वृत्तिह on प्रक्रियाकौमुदी. (2) A learned interpretation (of a rule) which

gives example, counter example for the clear explanation of the text and which paraphrases the text by filling up ellipsis so that abstract formulation in the text would be syntactically complete.

व्याडि— Author of संग्रहः, a basis for पतञ्जलि's महाभाष्य. परिभाषा's are also ascribed to him. He is later than पाणिनि.

व्यापार— Operation, activity, that which produces a result.

व्यापारविशेष्यक (शब्दबोध)— (A semantic paraphrase of a sentence) where the meaning activity (denoted by the root) stands qualificand (in respect to other meanings which stand qualifiers). This is the view of the grammarians according to whom the meaning of activity denoted by the root should be considered as a leading concept in verbal cognition. cf. धात्वर्थमुख्यविशेष्यक.

व्युपध— That which has इ or ई, उ or ऊ as its penultimate; P. 1.2.26.

शक्यतावच्छेदक— The distinctive feature of the denoted meaning, the characteristic property of the denoted or primary meaning.

शङ्कर— Commentator of पुरुषोत्तमदेव's महाभाष्यलघुवृत्ति.

शङ्करशास्त्री मारुलकर— Author of a commentray शङ्करी on वैयाकरणभूषणसार. His date is 1878-1958 A. D.

शब्दब्रह्म— Revealed sound identified with the supreme; it is featureless, intellectual in essence and possesses the characteristics which are favourable to cosmic creation.

शब्दमहार्णवव्यास— An anonymous commentary on हेमचन्द्र's बृहद्वाचि.

शब्दरसार्णव— An anonymous commentary on सिद्धान्तकौमुदी.

शब्दसागर— An anonymous commentary on सिद्धान्तकौमुदी.

शब्दानुशासन— The science of grammar wherein the derivation of words is explained: Mbh.

शर्— A grammatical abbreviation used to denote the sibilants.

शर्ववर्मन— Founder of कातन्त्र or कालप or कौमार school. Patronized by सातवाहन.

शाकटायन— (1) Credited with the authorship of उणादिसूत्र's and कृत्प्रकरण in the कातन्त्र. He is mentioned by पाणिनि.

(2) Author of अमोघवृत्ति, शब्दानुशासन, परिभाषासूत्र's, गणपाठ, धातुपाठ and लिङ्गानुशासन. Many of his सूत्र's are same as those of पाणिनि's. He flourished between 817 and 877 A. D.

- शाकल्य**—(1) An ancient grammarian mentioned by P. 8.4.51. (2) A constitutor of पदपाठ.
- शान्तनवाचार्य**—Author of किट्सूत्र. He is later than पाणिनि.
- शाब्दबोध**—Apprehension of meaning of words, verbal knowledge; the term later came to mean an interpretation or paraphrase of a morphemic or syntactic construction into another linguistic expression. The expansion or paraphrase of linguistic utterance is called शाब्दबोध which resolves all ambiguity of statement by determining the exact relationship between the meaning denoted by morpheme or morphemic sequences by the way of elaboration of the general idea of a sentence as purported to be interpreted by a particular school.
- शाब्दी भावना**—It is the speaker's desire to induce the hearer to do what he intends him to do. In Vedas which are believed to be अपौरुषेय (self-revealed), the speaker's desire cannot be the शाब्दी भावना except the potency of the विशिष्टशब्द in the injunction. Hence it is called शाब्द (pertaining to विशिष्टशब्द). This is denoted by the terminations like विशिष्टि (Optative), लेट् (Imperative), तव्य (Potential participle) and लेट् (Subjunctive).
- शाब्दी योग्यता**—Compatibility of words. A linguistic utterance is said to have compatibility when that is grammatically capable to convey the idea which is intended to be spoken. The sentence जलं घटं सिञ्चति lacks the compatibility, because the linguistic unit जलम् is grammatically incapable to convey the idea that water is instrument of action of sprinkling. In the absence of compatibility the linguistic utterance does not form a construction.
- शास्त्रप्रक्रियास्मरणपूर्वकप्रयोग**—The employment of words after due remembrance of the process of grammatical formation (and the rules which apply to that form).
- शिवनारायणशास्त्रिन**—Author of विजया, a commentary on लघुशब्देन्दुशेखर.
- शिवभट्ट**—Author of कुङ्कुमविलास, a commentary on हरदत्त's पदमञ्जरी.
- शिवराम चक्रवर्ती**—Author of a subcommentary to श्रीपति's supplement to कातन्त्र.
- शिवरामेन्द्र सरस्वती**—Commentator of पातञ्जलमहाभाष्य and सिद्धान्तकौमुदी.
- शोषोपस्थितिकत्व**—(Said of a grammatical rule) being more immediately present (to the mind than another rule).
- शुद्ध**—Pure non-nasalized vowels.

- शेषकृष्ण**—Author of प्रक्रियाप्रकाश, a commentary on प्रक्रियाकौमुदी; the preceptor of भट्टोजी दीक्षित. He must be placed in 1600 A. D.
- शेषनारायण**—Author of सूक्तिरत्नाकर, a commentary on पातञ्जल महाभाष्य.
- शेषविष्णु**—Author of महाभाष्यप्रकाशिका, a commentary on महाभाष्य. Son of महादेवसूरि and grandson of कृष्णसूरि. His date ranges from 1543 to 1593 A. D.
- शेषशर्मन्**—A commentator of परिभाषेन्दुशेखर.
- शुचुः**—The letters श्, च्, छ्, ज्, झ्, ञ्; P. 8.4.40.
- श्रीधर**—Author of श्रीधरी, a commentary on लघुशब्देन्दुशेखर.
- श्रीधर चक्रवर्तिन्**—A commentator on the सौपन्न.
- श्रीपति**—Author of a supplement to the कातन्त्र.
- श्रीवल्लभवाचनाचार्य**—Author of दुर्गपदप्रबोध (1605 A. D.), a commentary on हेमचन्द्र's लिङ्गानुशासन.
- श्रोत्रोपलब्धि**—(A word) which is heard by the ear; Mbh. 1.1.1.
- श्रौत**—Read in a grammatical rule, actually enunciated.
- श्रौतस्थान्यादेशभाव**—The relation between substitute and that which is substituted when that relation is actually stated in a rule by way of enunciation (of substitute and that which is substituted); Pbh. 11.
- श्रुथवन्ध**—The laxity of junction.
- श्रुतु**—पाणिनि uses this term in the sense of elision of suffix which is confined to the elision of the विकरण and the reduplication of the root in the case of जुहोत्यादिगण (the roots of 3rd conjugation) where 'श्' has been added to लृ for सार्वधातुकसंज्ञा.
- श्वस्तनी**—The name of the Periphrastic future (लृट्) in the कातन्त्र system.
- षट्**—A technical term for numerals ending in ष् and ण् and the words ending in the उति suffix like कति; P. 1.1.24-25.
- षट्**—The letters ष्, ट्, ठ्, ड्, ढ्, ण्; P. 8.4.41.
- संयोग**—Conjunction, consonant group.
- संयोगान्त**—The grammatical unit which ends in a double consonant; P. 8.2.23.
- संविज्ञात**—A conventional name; in grammar रुढ.
- संवृत**—A relatively closer vowel.
- संस्कारवेला**—Time when (the crude form of) a word is liable to undergo a grammatical operation.
- संहिता (सम् + धा)**—Putting together, conjunction, connection, union; Tup.

In the प्रातिशाख्य^s it is used in the sense of संहिता text (as treated according to euphonic rules) as opposed to the पद text, the modifications caused by the utmost juxtaposition of letters (a sense in which the word संधि is used). According to पाणिनि the word is used in the sense of the preparatory state to the actual junction; then the junction of letters according to euphonic letters: P. 1.1.17.

सकर्मक—Transitive root, when the action and the result reside in the different substrata the root is transitive: e. g. the root पच् is सकर्मक because the action favourable for cooking resides in the agent while the result विकृति (softening) resides in object; फलव्यापारयोः भिन्न-निष्ठतार्या धातुः सकर्मकः ।

संकेत—A tacit agreement that such and such a word denotes such and such a meaning. This agreement owes its origin to popular usage or grammar or dictionaries. The relation between the word and the meaning is not due to any intrinsic motivation but it is established by convention, which is but an assumed relationship between the words and their meanings; अस्मान्छब्दादयमर्थो बोद्धव्य इतीच्छा संकेतः ।

संक्रम—The term is used to denote the sense of weak endings; इहान्ये वैयाकरणा मृजेरजादौ संक्रमे विभाषावृद्धिमारभन्ते । परिमृजन्ति । परिमार्जन्ति । Mbh. 1.1.3; संक्रमो नाम गुणवृद्धि-विषयप्रतिषेधः । Kāśī.

संख्या—The numerals (एक, द्वि etc.), the words बहु and गण, the words ending in the तद्धित suffixes वतु and डति (यावत्, तावत्, कति etc.) are known as संख्या.

संचारित्व—Being made use of (in the sphere of a grammatical rule).

संज्ञापूर्वक—(A grammatical rule) containing a conventional term.

सत्—The name of the present participle suffixes शतृ and शानच् in the system of पाणिनि; P. 3.2.127.

सत्त्व—Substance. It is principal in a noun and action is subordinate. This is based on the theory that nouns are root-born (धातुजानि नामानि).

सदानन्द—Author of सुबोधिनी, a commentary on सारस्वत.

सदाशिव मित्र—Author of गूढार्थदीपिनी.

संतान—Euphonic combination according to Tup.

संधान—An additional syllable added in the पदपाठ makes the संहितापाठ. It is called संधान, e. g. इधे + त्वा = इधे त्वा ।

संधि—A juxtaposition of letters; Rv. Pr.; the modification caused by the juxtaposition of letters, euphonic junction of final and initial letters in grammar.

संध्यक्षर—Combination of letters or compound vowels or diphthongs; ए, ओ, ऐ, औ.

सपादसप्ताध्यायी—Contained in Pāṇ. I to VII, VIII-1, (that is, the first seven अध्याय^s and the first पाद of the eighth as opposed to त्रिपादी).

सप्तमी—The name of the Potential (विधिलिङ्) used by the कतिन्त्र system, as with the exclusion of Vedic Subjunctive.

समकालप्राप्तवहिरङ्ग—A बहिरङ्ग rule or operation which applies simultaneously with the अन्तरङ्ग rule or operation.

समन्तभद्र—Author of a टिप्पणी on यक्षवर्मन्^s चिन्तामणि, which is a commentary on शाकटायन^s शब्दानुशासन.

समभिव्याहार—An adjunct (of an affix to a word).

समर्थ—(1) Of the same purpose, (समानोऽर्थो येषाम्), having become of one purpose.

(2) Furnished with purpose (अर्थेन सहितः), not superfluous; capable of fulfilling a certain purpose.

समवायः—The grouping of letters in particular order; समवायः वर्णानामनुपूर्व्येण सन्निवेशः । Mbh.

समानकर्तृक—(The root or the action) which has the same agent; P. 3.1.7.

समानपद—The same word; P. 8.4.1.

समानाक्षर—A simple vowel (short or long; opp. to संध्यक्षर or diphthong) i. e. अ, इ, उ, ऋ, ए.

समुदायावयवशक्तिसंकर—cf. योगहृदि.

संप्रदान—(1) That form of कारक which is desired (by the agent) to be the recipient of the fruit of ownership (स्वत्व) pertaining to the object of the root दा (to give); P. 1.4.32.

(2) According to कात्यायन, the कारक which the agent desires to connect with the action, is also संप्रदान; पत्ये शेते.

(3) A person who is the object (उद्देश) of the desire; उद्देश्यः चतुर्थ्यर्थः । वै. भू.

संप्रसारण—Spread out. The phenomenon संप्रसारण occurs when the semivowels य्, व्, र्, ल् plus syllabicity alter with इ, उ, ऋ, ए respectively. The idea is that य्, व्, र्, ल् plus syllabicity contain इ, उ, ऋ, ए in a condensed form, but when they are fully spread out इ, उ, ऋ, ए make their appearance in the place of य्, व्, र्, ल्. The term implies both the processes and alternates according to पाणिनि.

सर्वनामन्—This is an old term and is found from आपस्तम्ब धर्मसूत्र onwards. Mbh. (1.1.27) explains the significance of the term thus: the term which has universal

applicability. Nouns and adjectives are restricted in their application to certain objects; a pronoun may be used indifferently. पाणिनि does not define this term semantically but as usual simply enumerates pronouns in his गणपाठ; P. 1.1.27.

सर्वनामस्थान—The strong endings सु, औ, जस्, अम् and औट् in the case of masculine and feminine and जस् and शस् in the case of neuter are named सर्वनामस्थान. It is a significant term because before weak endings the stem suffers loss or reduction in some of its parts, while before strong endings the stem remains with all the parts intact; P. 1.1.42, 43.

सर्वपदार्थप्रधान—(A द्वन्द्व compound) where the meanings denoted by the members of a compound are of an equal importance.

सर्वेश्वर दीक्षित—Author of महाभाष्यस्फूर्ति, a commentary on महाभाष्य.

सवर्ण—A letter belonging to the same group, which is of equal effort in the mouth; P. 1.1.9; a letter which has the same place of articulation and which has the same organ of articulation; homo-organic sounds.

सहजकीर्ति—A pupil of हेमनन्दनगणिन् of खरतरगच्छ. Author of सारस्वतप्रक्रियावार्तिक (1623 A. D.).

सागमक—(A grammatical element) to which the augment is attached.

सापेक्ष—(A member of the compound) having an expectancy of another word that is outside the compound.

When a member of the compound is expectant of another word outside the compound, a compound is not formed. The expression 'महत् कष्टं भितः' does not form the compound 'कष्टभितः' because the member 'कष्टम्' has an expectancy of another word 'महत्' which is outside the compound. The सापेक्ष word is treated as असमर्थ and in absence of सामर्थ्य a compound is not formed. सापेक्षमसमर्थवत् ।

सापेक्षधर्मौ—(dual) Mutually dependent properties.

सामन्वित—The word ending in the vocative case which is called आमन्वित; P. 2.3.48.

सामर्थ्य—The syntactical expectancy of another word to complete the sense, mutual relation of two words, reciprocal expectancy of meaning (संप्रेक्षितार्थः समर्थः, संबन्धार्थः समर्थः = व्यपेक्षा-लक्षणसामर्थ्य); the oneness of meanings, unity of meanings (संगतार्थः समर्थः, संसृष्टार्थः समर्थः = एकार्थी-भावलक्षणसामर्थ्यम्). यदा तावदेकार्थीभावः सामर्थ्यं तदैवं विग्रहः करिष्यते, संगतार्थः समर्थः, संसृष्टार्थः समर्थ इति । एकीभूतमिति गम्यते । Mbh. on P. 2.1.1 In the absence of सामर्थ्य (mutual connection) a compound is not formed. The expression 'भार्या राज्ञः, पुरुषो देवदत्तस्य' does not

form the compound 'राजपुरुषः' because the two members 'राज्ञः' and 'पुरुषः' are not mutually connected with each other.

सामवश सन्धि—Lengthening of a short vowel for the sake of requirements of metre.

सामान्यवचन—Expressing a common property; P. 2.1.55. Expressing a general wider notion; P. 3.4.5.

सामान्याप्रयोग—Non-employment of a word denoting the sense of a common property (between उपमेय and उपमान); P. 2.1.56; e. g. in the sentence पुरुषो व्याघ्र इव (a person as if a tiger) the common property (strong-शूरः) is dropped.

सारसिद्धान्तकौमुदी—An abridgment of सिद्धान्तकौमुदी by वरदराज.

सारस्वत व्यूढमिश्र—Author of बालबोध, a commentary on सिद्धान्तकौमुदी.

सार्थक—Said of a grammatical rule 'serving a purpose'; Pbh. 59.

सार्वधातुक—All verbal endings (तिङ् suffixes) and all affixes with an indicatory letter 'श्'; P. 3.4.113. In ancient times the विकरण was regarded as part and parcel of the root, so those endings before which the विकरण was preserved were known as सार्वधातुक endings, because the endings were added to the entire root.

सावकाश—(A grammatical rule) possessing a scope.

सिद्धा—A primitive original base.

सिद्धान्तकौमुदी—Written by भट्टोजी दीक्षित, modelled on प्रक्रियाकौमुदी and presumably हेमचन्द्रानुशासन. The work has ousted पाणिनि himself. It was written in the earlier half of the 17th century A. D.

सिद्धान्तरत्न—A commentary on सारस्वत; written by जिनेन्दु or जिनरत्न.

सिद्धान्त्येकदिन—One who is only partially acquainted with the true state of case; Pbh. 48.

सीरदेव—Author of a treatise on परिभाषा, named परिभाषावृत्ति.

सुट्—It is a grammatical formula (प्रत्याहार) denoting the first five case-endings सु, औ, जस्, अम्, औट्; P. 1.1.43.

सुधाञ्जन—An anonymous commentary on सिद्धान्तकौमुदी.

सुबोधिका—A commentary on सारस्वतप्रक्रिया. It is ascribed to (1) अमृतभारती, a pupil of अमलसरस्वती (2) विश्वेश्वराधि, a pupil of अद्वयसरस्वती and (3) सत्यप्रबोध-भट्टारक, a pupil of ब्रह्मसागरमुनि. The work was written before 1497 A. D.

सेनक—An ancient grammarian mentioned by P. 5.4.112.

सोमदेव—Author of शब्दार्णवचन्द्रिका, a commentary on जेनेन्द्रव्याकरण. He was an inhabitant of अजुरिका (modern आजरे) and contemporary of शिलाहार भोज II.

सोष्मन्—Having aspiration, aspirated (said of the sounds ख, घ, छ, झ, ढ, ढू, ध, धू, फ, भू; of the sibilants and ह).

सोष्मघोषिन्—The syllables घ, झ, ढ, ध, भ.

सौत्राक्षर—Letters found in the rules of पाणिनि.

स्तु—The letters स्, त्, थ्, द्, ध्, न्; P. 8.4.40.

स्त्र्याख्य—That which denotes the name of female, the word which has the feminine gender (having no masculine gender); P. 1.4.3.

स्थान—That which is approached, the place or organ of utterance, the point of articulation of any sound [said to be 8 in number, viz. कण्ठ (throat), तालु (palate), ओष्ठ (lips), मूर्धन (top of palate), दन्त (teeth), कण्ठतालु (throat and palate), कण्ठोष्ठ (throat and lips), दन्तोष्ठ (teeth and lips); to which are added नासिका 'nose' and उरस् 'chest'].

स्थानी—That which should be in the place, but is not there; the original form or primitive element of a word in place of which something else is substituted. स्थानी हि नाम यो भूत्वा न भवति। Mbh. on P. 1.1.55.

स्थानेयोगा—(The genitive case) that which assumes the peculiar relation of 'instead', (the genitive case) which designates that for which something is substituted, e. g. इकः = इकः स्थाने (in the place of इक्); P. 1.1.49.

स्थिरमति—He translated the चान्द्र texts into Tibetan language.

स्पर्श—(1) Contact sound or mute. These are the 5 वर्ग from क to प.

(2) Maximal closure which provides the criterion for the category of stops.

स्पृष्ट—Formed by complete contact of the organs of utterance (applied to all consonants except semivowels, sibilants and ह).

स्फोट—(1) As described by पतञ्जलि, स्फोट may be a single letter or a fixed combination of letters; it remains constant and is not affected by the peculiarities of the individual speaker. It is the permanent element and unchanging and is manifested by ephemeral ध्वनि^s uttered by the speaker and heard by the listener.

(2) According to भर्तृहरि, it is the integral linguistic

symbol which is the conveyer of meaning, but which cannot be pronounced or written. It is something analogous to linguistic sign. It is considered as a timeless and indivisible symbol denoting a meaning, revealed by means of the articulated sounds used in a time series pattern.

(3) According to Indian grammarians, the word cannot be analysed into its component letters, but that over and above these, there is an indivisible something, which forms the essence of the word and that is denominated as स्फोट. The reasons given for this belief are that the individual letters do not occur simultaneously; and consequently when one letter is being pronounced other has ceased to exist.

स्फोटन—The separation of certain conjunct consonants by the insertion of an audible vocal sound; Vāk. P.

स्फोटायन—An ancient grammarian mentioned by P. 6.1.123.

स्वरभक्ति—Vowel-separation, a vowel sound phonetically inserted between र or ल and a following consonant; (e. g. वर्ष is pronounced as वरिष).

स्वरित—A compound tone. It begins at the level of उदात्त and the rest is at the level of the अनुदात्त. In a given register a syllable with falling tone is स्वरित. Generally the first half of स्वरित is उदात्त.

स्वरूपसत्—(A term in a grammatical operation) being present in the form (of a particular case); Pbh. 37.

स्वरूपानुपमर्द—Without violating the form.

स्वार्थिका—The suffixes which do not convey any particular meaning of their own but leave the meaning which is conveyed by the original base (to which they are added) unchanged.

हंसविजयगणिन्—Author of शब्दार्थचन्द्रिका, a commentary on the introductory verses of सारस्वतप्रक्रिया. Pupil of विजयानन्द. He flourished in circ. 1650 A. D.

हनुमूल—The root of the jaw.

हरदत्त—Author of पदमञ्जरी, a commentary on the काशिका. Son of पद्मकुमार or रघुकुमार. Younger brother of अत्रिकुमार. Pupil of अपराजित. A native of the Tamil country, acquainted with Telugu literature and gives an instance of a vernacular word. He probably flourished in 1100 A. D.

हरिनाथ—Author of अकाण्डताण्डव, a commentary on परिभाषेन्दुशेखर.

हरिदीक्षित—Author of बृहच्छब्दरत्न and लघुशब्दरत्न. Preceptor of Nāgoji Bhatta.

हरिनामामृत—(1) Written by रूपगोस्वामिन्.

(2) Written by जीवगोस्वामिन्.

हरिराम—Author of महाभाष्यप्रदीपव्याख्या, a commentary on कैयट^स महाभाष्यप्रदीप.

हरिवल्लभ—Author of दर्पणा, a commentary on शब्दकौस्तुभ and of लघुभूषणकान्ति, on वैयाकरणभूषणसार.

हर्षकीर्ति—Author of धातुपाठ for the सारस्वत school, and a commentary on it, called तरङ्गिणी. A pupil of चन्द्रकीर्ति, himself the author of a commentary, दीपिका or सुबोधिका. Since हर्षकीर्ति informs that his preceptor was honoured by Sāhi Salem (1545-1553 A. D.), the emperor of Delhi, his date is circ. 1560 A. D.

हल्—A grammatical abbreviation used to denote all the consonants; P. 1.3 3.

हश्—A grammatical abbreviation used to denote the nasals, the soft aspirates and unaspirates, the semi-vowels and the aspirate 'हृ'; P. 8.3.17.

हेतु—(1) The agent of the causal verb; P. 1.4.55.
(2) Anything capable of accomplishing the desired object is called हेतु, where the thing produced is a

substance or a quality or an action. The difference between the करण and हेतु is as follows: the करण is invariably associated with the action: but हेतु is not necessarily connected with it, e. g. दण्डेन घटः. A pot made by the stick where the stick is हेतु.

हेतुहेतुमद्भाव—Relation of instigator (independent agent of action, प्रयोजक) and instigated (dependent agent of action, प्रयोज्य).

हेमचन्द्र—Born on कार्तिकपूर्णिमा (1088 or 1089 Nov. or Dec.) at धुन्दुक in गुजरात. Parents चन्दिग and पहिति. Died at the age of 84. Author of शब्दानुशासन, शब्दानुशासन-वृहद्वृत्ति, लघुवृत्तिशब्दानुशासनरहस्य and व्याश्रयमहाकाव्य (resembling भट्टिकाव्य).

हेमहंसविजयगणिन्—Author of न्यायार्थमञ्जूषा (1457 A.D.), a commentary on परिभाषा^स used in हेमचन्द्र^स शब्दानुशासन.

हेलाराज—Commentator of वाक्यपदीय.

ह्यस्तन—The name of the Imperfect (लृट्) used by the कातन्त्र grammar and Mbh. (ed. Kielhorn, vol. II. p. 57, II. 4-5).

ह्रस्व—A short vowel.

BIBLIOGRAPHY

- (1) Systems of Sanskrit Grammar
— Dr. S. K. Belvalkar.
- (2) Technical terms in Sanskrit Grammar
— Dr. K. C. Chatterji.
- (3) Phonetics in Ancient India
— W. S. Allen.
- (4) Philosophy of Sanskrit Grammar
— Dr. P. C. Chakravarti.
- (5) The theory of Linguistic symbols
— Dr. K. Kunjuni Raja.
- (6) Addyar Library Bulletin.
— Prof. Louis Renou's various articles.
- (7) Vyākaraṇa Mahābhāṣya,
Introductory Vol.
— Mm. Prof. Kāshināthshāstri Abhyankar.

